DALMATINCI U PRVOJ PROLETERSKOJ BRIGADI

Opć. odbor SUBNOR-a Vrsačar

Općinski odbor ŠIBENIK

Šibenik, 21.5.1983.

Predsjednik

BIBLIOTEKA SJECANJA

1

Uredništvo:

Batinić Nikola, Bulajić Rade, Curin Miroslav, Jelić Tomislav, Pirak Vitomir.
Popić Marin, Šprljan Nevin, Vidošević Nikola, Zarković Božo

Redaktor

RADE BULAJIC

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

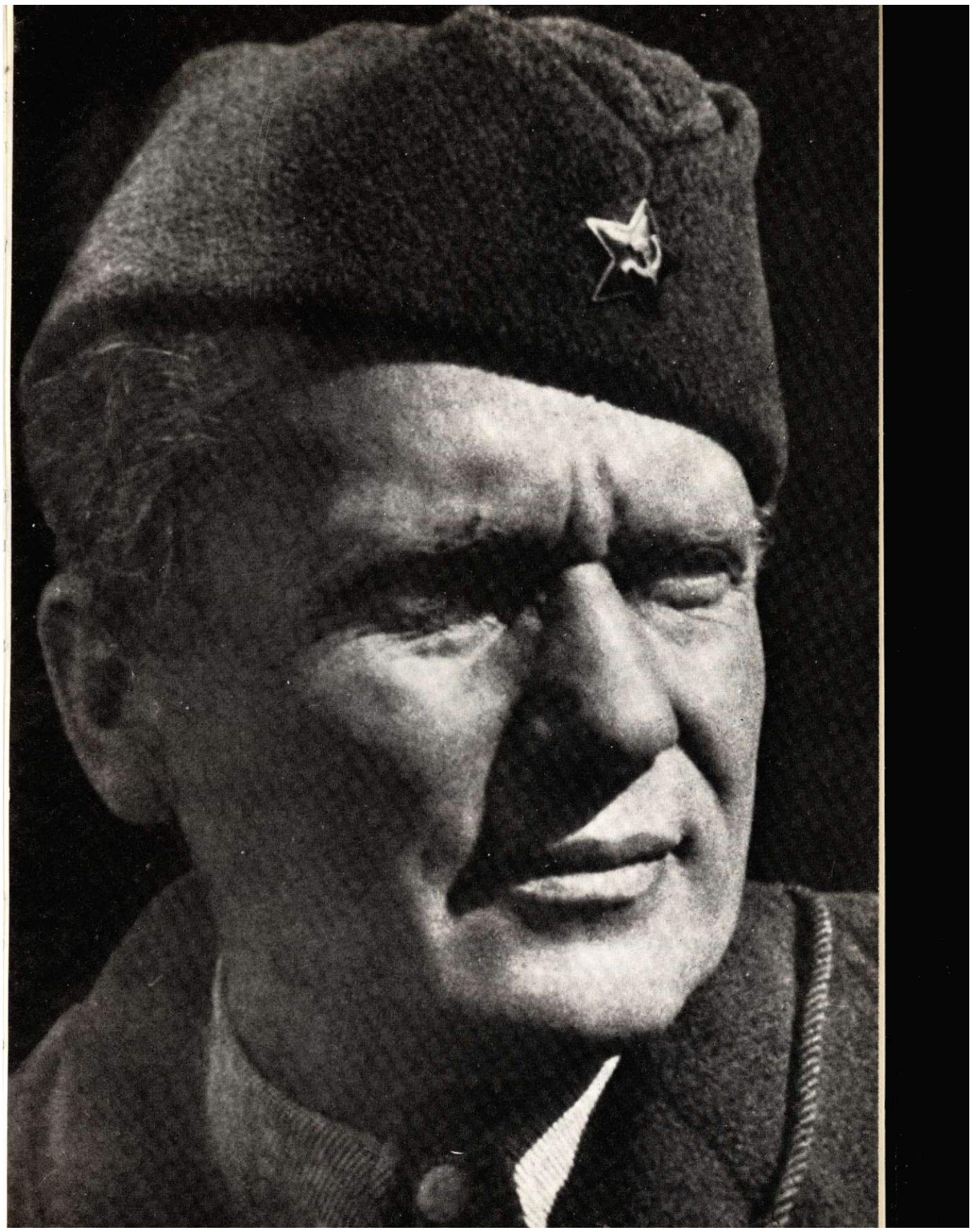
MIROSLAV CURIN

DALMATINCI U PRVOJ PROLETERSKOJ BRIGADI

ZBORNIK SJECANJA
I
POPIS BORACA IZ DALMACIJE

I N S T I T U T
ZA HISTORIJU RADNIČKOG POKRETA DALMACIJE
S P L I T , 1982.

***U** čast 90-godišnjice rođenja našeg voljenog vrhovnog komandanta Tita i u slavu svim poginulim i umrlim borcima Prve proleterske brigade.*

PREDGOVOR

Knjiga koju predajemo javnosti pod naslovom »Dalmatinci u Prvoj proleterskoj brigadi« još je jedan, vjerujemo, značajan prilog historijskoj publicistici i dokumentaristici narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije u Jugoslaviji, posebno u Dalmaciji.

Ideja da se djelo ovakve vrste pripremi i objavi začeta je u Sekciji boraca Prve proleterske NOU brigade za Dalmaciju (sa sjedištem u Splitu) još 1974. godine. Osnovna zamisao od inicijalne ideje do konačnog oblikovanja knjige uglavnom je zadržana u njenom izvornom smislu. Naime, inicijator je smatrao da treba upoznati javnost o učešću 1453 borca iz Dalmacije u našoj legendarnoj Prvoj proleterskoj brigadi ne u smislu da glorificira brojnost dalmatinskih boraca kao neke posebne etničke grupacije u njoj nego <u smislu širine narodnooslobodilačkog pokreta u Dalmaciji iz koje su cijelim tokom NOB-e regrutirani borci za razne jedinice NOV i POJ svrstavajući se pod barjak Tita i Komunističke partije Jugoslavije za slobodu i nezavisnost ove male i hrabre zemlje. Štaviše, borci iz Dalmacije su učešćem u Prvoj proleterskoj brigadi i u mnogim, drugim brigadama iskazali svoj internacionalistički karakter i bili subjekti stvaranja bratstva i jedinstva naroda i narodnosti širom Jugoslavije.

U svojoj osnovnoj poruci te ideje su prisutne na stranicama ove knjige kroz sjećanja boraca i kroz kratke biografske podatke o ratnicima iz Dalmacije u Titovoj armiji.

Po svojoj strukturi ova edicija ima obilježja historijske publicistike i dokumentaristike. U prvom dijelu je dat dosta opširan pregled borbenog puta Prve proleterske brigade s ciljem da se i njeni borci i buduće generacije prisjete na golgotski težak ali častan put te naše proslavljene proleterske brigade.

Drugi dio knjige najvećim dijelom sadržava sjećanja boraca iz Dalmacije o događajima iz ratne prošlosti brigade dakako iz ugla koje je vidio svaki autor. Sjećanja je priložio i određen broj boraca brigade iz drugih krajeva zemlje koji su dali svoja sjećanja na svoje suborce iz Dalmacije.

Sigurno je da će ovaj dio knjige dočarati čitaocu mnoge događaje iz njihova boravka u brigadi i ostaviti mogućnost historičarima da rekonstruiraju poneka zbivanja, za koja inače nema arhivske građe, iz njezine bogate ratne povijesti.

U trećem dijelu nalaze se u stvari kratke ratne biografije (većim dijelom i sa slikom — 822) velike većine od 1453 dalmatinska borca koji su u šest navrata popunjavali redove Prve proleterske brigade. Naime, autori ovog di-?ela — Tomislav Jelić i Vitomir Pirak — i pored toga što su uložili golemi trud, uspjeli su sakupiti, pa i sami rekonstruirati kratke biografije za 1215 boraca, dok su za 238 smogli samo spoznaju o njihovim imenima. Vjerojatno će naknadna istraživanja korigirati i ovaj broj i sadržaj, ali i mimo toga ovaj dio knjige je veoma značajan prilog historiografiji NOB-e u Dalmaciji.

U stvaranju ove knjige sudjelovali su mnogi pojedinci, organizacije i ustanove pa im uredništvo iskazuje zahvalnost za uloženi trud. Posebnu hvalu dugujemo svim autorima koji su priložili svoje zapise za ovu knjigu. Naročito treba istaknuti suradnju općinskih odbora SUBNOR-a iz Dalmacije i Sekcije Prve proleterske brigade Beograd. U sufinanciranju učestvovale su mnoge društveno-političke zajednice i organizacije udruženja i pojedinci i njima uredništvo izražava zahvalnost.

REDAKCIJA

SJEĆANJE NA RUDO I PRVU PROLETERSKU

Dvadeset drugog decembra 1941. godine, na trgu malog mjesta Rudo postrojilo se oko hiljadu boraca od šesnaest do podeset i više godina života. Gledao sam pred sobom već sijede prekaljene ratnike i pokraj njih omladince i omladinke, među kojima su mnogi još bili djeca. Govorio sam im o tome zašto stvaramo ovu proletersku jedinicu i kakvi moraju biti njeni borci, govorio sam im o ulozi koju će ona imati i o teškim borbama koje nam predstoje, o sigurnoj pobjedi nad okupatorima i domaćim izdajnicima i o srećnijbj budućnosti koja očekuje naše narode — o ciljevima za čije postignuće ne smijemo žaliti nikakvih žrtava.

U očima i na licima svih boraca vidio sam odlučnost za borbu i ogromno povjerenje u našu Partiju, koja je organizovala i vodila tu borbu. U isto vrijeme, kod mnogih sam više osjetio nego vidio tugu i brigu za onima koji su ostali u njihovom zavičaju. Mi smo se morali pod borbom povlačiti, a mnogi su ostavili svoje roditelje i porodice kojima je prijetila opasnost od represalija okupatora i četnika. Nešito slično sam i sam osjećao, jer sam bio svjestan velike odgovornosti pred svim tim dragim borcima, mladim i starim, koji su dobrovoljno pošli u nepoznate krajeve i borbe.

Mnogo puta, kad sam poslije većih borbi susretao Prvu proletersku brigadu, srce mi se stezalo kad u redovima boraca ne bih vidio neka od poznatih lica. Na njihova mjesta dolazili su sve novi i novi borci iz drugih krajeva. U četverogodišnjoj borbi, na mnogim bojištima, Prva proleterska brigada dala je preko sedam hiljada života. Ali neprijatelj je to osmostruko platio, jer su hrabrost boraca i borbeni i moralni kvaliteti Prve proleterske brigade bih na velikoj visini. Zato je ona bila veoma omiljena ne samo u svim jedinicama Narodnooslobodilačke vojske već i u narodu, svuda gdje se pojavila. Izgrađujući se u procesu borbe vojnički i politički — brigada je bila veoma efikasna škola kadrova. Ona je dala mnogobrojne vojne i političke rukovodioce za druge naše ratne jedinice. Ona je, pored toga, veoma savjesno politički djelovala i među stanovništvom, šireći neumorno ideje o ciljevima naše narodnooslobodilačke borbe, a u prvom redu o ostvarenju čvrstog bratstva i jedinstva naroda — koje je značilo ne samo garanciju za uspješnu borbu protiv okupatora nego i neophodan uslov za stvaranje nove, snažne i jedinstvene Jugoslavije.«

TITO

POGINULIM, UMRLIM I ŽIVIM PROLETERIMA

V ama drugovi proleteri
koji ste na poziv naroda, Partije i druga Tita
Dobrovoljno i svjesno stupili u borbu
protiv okupatora i domaćih izdajnika
veliko hvala
Vama drugovi
koji ste stizali u redove proletera odasvud,
koji ste stvarali i razvijali bratstvo i jedinstvo,
koji ste zauvijek zaspali na vječnoj straži
još jednom veliko hvala.

Nikada nećemo zaboraviti drugarski stisak ruke, prve zagrljaje,
prve juriše, suze za poginulim drugom
Nikada nećemo zaboraviti neprospavane noći,
ni žrtvovanja za druga,
ni zadovoljstva radi izvršenih zadataka,
ni strahote zima, ni osmijehe ranog proljeća,
ni glad, ni iznemoglost, ni prvu mjesečinu ...
Nikada nećemo zaboraviti proleterske povike na juriš, na
bitke, na zakletvu . . .
Nikada nećemo zaboraviti poglede naših ranjenika, njihovo
povjerenje i nadanja u našu odlučnost, u nas i našu borbu . . .

Mnogo vas je palo smrću heroja — zauvijek zaspalo
ali mi ne zaboravljamo
mi pamtimo
mi se družimo s vama ...

Vi ste među živima
Hvala vam
Hvala što svojim životima označiste puteve do slobode
Veliko vam hvala na pjesmi i slobodi
Hvala vam u ime te iste slobode
u ime naroda, Partije i Tita
Hvala vam u ime mladosti
u ime budućih pokoljenja
Hvala vam u ime sretnije budućnosti...

NEVIN ŠPRLJAN, borac
Trećeg kragujevačkog bataljona
Prve proleterske NOU brigade

PRVI DIO

BORBENI PUT BRIGADE

TOMISLAV JELIC

KRONOLOGIJA BORBENOG PUTA PRVE PROLETERSKE NARODNO-OSLOBODILAČKE UDARNE BRIGADE

(od 21. XII 1941. do 9. V 1945. godine)

Poslije sjednice, održane 7. prosinca 1941. u Drenovi, Centralni komitet i Vrhovni štab izdali su uputstva za formiranje Prve proleterske NOU brigade. U tom cilju naređeno je Crnogorskom partizanskom odredu da brzo oslobodi Rudo, u kojemu su bili četnici. Dijelovi bataljona »18. oktobar« ušli su u Rudo 17. prosinca 1941. Lovćenski bataljon, Komska četa, Crnogorski bataljon »Bijeli Pavle«, Kragujevački, Šumadijski, Kraljevački odred i Vrhovni štab stigli su u Rudo 19. prosinca 1941. godine.[1]

Gradić Rudo je iz časa u čas 19. i 20. prosinca dobivao sve svečaniji izgled. Radionice i radnje angažirane su da rade za potrebe partizanskih jedinica. U jedinicama su obavljene potrebne pripreme — reorganizacija četa i bataljona. U Sokolskom domu održan je sastanak partijsko-političkih rukovodilaca na kojem je govorio Filip Kljajić Fića. Mjesto je puno partizana. Sve živi u nekom posebnom raspoloženju, očekujući konačan ishod svega toga, jer svi nisu znali što tek predstoji.

Osvanuo je 21. prosinac; jutro je bilo tmurno, hladno, s vlažnom susnježicom — pravi zimski dan. Bataljoni su postrojeni na trgu u centru, očekujući vrhovnog komandanta. Mnogi još nisu bili svjesni tog velikog događaja koji će se zbiti u srcu porobljene Evrope. Osim užeg rukovodstva malo je tko znao toga časa kakav će značaj imati taj dan za daljnji razvitak narodno-oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije.

21—31. XII 1941. — U 8 sati nailazi Vrhovni komandant. Filip Kljajić Fića komanduje »mirno« i predaje raport. Vrhovni komandant u pratnji Fiće obilazi postrojenu brigadu, zatim dolazi ispred sredine stroja i pozdravlja borce partizanskim pozdravom »smrt fašizmu«. Brigada je gromko odgovorila: »sloboda narodu«. Potom Filip Kljajić Fića, prvi politički komesar brigade, cilta naredbu o formiranju brigade:[2]

»Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije u sporazumu sa Vrhovnim štabom Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije resio je da se formira 1. proleterska narodnooslobodilačka udarna brigada u borbi za oslobođenje naroda Jugoslavije od okupatora i svih narodnih izdajica.

[1] Miloš Vuksanović, Prva proleterska brigada, str. 13. i 14, Beograd, 1981.
[2] Miloš VuJcsnovlć, n. d., str. 14—15.

U sastav 1. proleterske narodnooslobodilačke udarne brigade za sada ulaze sledeće partizanske jedinice:

1) Prvi i 2. crnogorski partizanski bataljon, u čijem sastavu se nalaze sledeće partizanske jedinice: 1. i 2. cetinjska čela i Komska četa (1. bataljon); 1. piperska četa, 2. kučka četa i 3. bjelopavlička četa (2. bataljon).

2) Kragujevački bataljon u sastavu tri čete;

3) Kraljevački bataljon u sastavu tri čete;

4) Šumadijski bataljon od dve čete u čiji sastav ulazi i 3. užička četa.

Ova brigada nosi naziv 1. proleterska narodnooslobodilačka udarna brigada. Formiranje ove brigade mora biti završeno do 22. XII 1941. godine. Komandu nad brigadom ima privremeno Vrhovni štab Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije.

Za političkog komesara 1. proleterske narodnooslobodilačke udarne brigade imenovan je drug Fića.

Pravila za ovu brigadu izradiće se do 28. XII 1941. godine i naređuje se komandantima i komandirima ove brigade da se borci temeljito upoznaju sa vojničkim pravilima ove brgade.

Brigada dobija zastavu. Zastava je crvena i na sredini polja nalazi se petokraka zvezda sa srpom i čekićem, a na rubu, kraj koplja, izvezeni su inicijali brigade.

21. XII 1941. g.

Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije
Vrhovni Štab
Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije
T itO'<

Zatim je postrojenim borcima proleterima govorio Vrhovni komandant. Rekao im je, pored ostalog, da će biti potčinjeni Vrhovnom štabu, da je Brigada vojska Partije, njen borbeni odred, da visoko nose proletersku zastavu, da će se boriti širom zemlje, ona će nositi zastavu bratstva i jedinstva svih naših naroda i narodnosti, bit će to škola kadrova koja će svojom borbom onemogućiti povratak na staro, bit će oslonac naše nove vlasti, vlasti radnika i seljaka, borba će biti duga, vrlo teška i iscrpljujuća, ali će proleteri sve to uspješno savladati.

Govor Vrhovnog komandanta borci su pažljivo slušali, a na njihovim licima moglo se vidjeti kao da se zaklinju da će biti dostojni imena proletera. Poslije toga zaorila se pjesma. Borci Četvrtog kraljevačkog bataljona zapjevali su Internacionalu koju je prihvatila cijela Brigada. Počelo je opće veselje uz kolo i pjevanje borbenih pjesama.[3]

Naredba, pročitana pred strojem u Rudom 21. prosinca 1941, ubrzo je zamijenjena (dopunjena) novom kojom je predviđeno da u sastav Brigade uđu još neki bataljoni. Prema novoj naredbi u sastav Brigade ušao je i Beogradski bataljon Posavskog NOPO, kao Šesti bataljon, a trebalo je da uđe i jedan bosanski kao Sedmi bataljon sastavljen od tri čete. Bilo je predviđeno da u najskorije vrijeme u Brigadu uđe još nekoliko bataljona iz drugih krajeva Jugoslavije. Međutim, u sastav Brigade nikad nije ušao bosanski bataljon ni drugi bataljoni predviđeni tom dopunom naredbe.

U Rudom 21. prosinca bilo je u stroju samo pet bataljona. Šesti beogradski, koji je u to vrijeme napadao na Sjenicu stigao je u sastav Brigade sredinom siječnja 1942. kod Prače na sjevernim padinama Jahorine.

Prvi crnogorski bataljon bio je sastavljen od boraca iz Lovćenskog, Romskog i manjeg broja iz drugih odreda. Drugi crnogorski bataljon — od boraca iz bataljona »-18. oktobar« i »Bijeli Pavle«. Treći Kragujevački bataljon — od boraca iz tri bataljona Kragujevačkog partizanskog odreda. Četvrti kralje-

[3] **Miloš Vuksanovć, n. d., str. 15. 1 16.**

vački bataljon iz Kraljevačkog i Kopaoničkog odreda. Peti šumadijski bataljon od boraca Šumadijskog odreda, Užičke čete i nekoliko izbjeglica iz Vojvodine, a Šesti beogradski bataljon od boraca iz Posavskog partizanskog odreda.

U stroju u Rudom 21. prosinca 1941. bilo je oko 1000 boraca (bez 6. bataljona). Računajući i Šesti beogradski bataljon Brigada je imala ukupno 1199 boraca i starješina.

Za prvog komandanta Prve proleterske NOU brigade postavljen je Koča Popović. U brigadu je stigao 28. prosinca 1941.[4]

Još dok su se jedinice prikupljale radi formiranja Prve proleterske brigade, četnici koji su pobjegli iz Rudog 17. prosinca izvijestili su Talijane u Višegradu i Priboju o dolasku i prikupljanju partizana u rajonu Rudog. Talijani su odmah angažirali tri ojačane čete iz divizije »Pusteria« i uputili ih prema Rudom: jednu ojačanu četu iz Višegrada preko Paštan brda, drugu od Belog brida preko Stolova i treću iz Priboja preko Ušća.

Pretpostavljajući da će Talijani intervenirati čim dobiju obavještenja, Vrhovni štab je naredio bataljonu »Bijeli Pavle« da ostane na položajima radi osiguranja od Priboja, a Štab Brigade je odmah nakon osnivanja 21. prosinca uputio bataljone da dočekaju talijanske kolone koje su se kretale ka Rudom.

Talijanska kolona iz Višegrada stigla je 21. prosinca do sela Gaočića, u neposrednu blizinu Rudog, gdje se našla samo manja patrola 3. bataljona. Prijetila je opasnost Vrhovnom štabu koji se nalazio u Rudom. Odmah su u susret toj koloni upućeni 3. i 4. bataljon i oni su energično napali isturene dijelove Talijana i natjerali ih da se povuku u sastav glavnine koja se nalazila u seoskoj školi. Bataljoni su opkolili školu. U oštroj borbi u akciju su ušli bombaši. Talijani se grčevito brane. Borba traje cijelu noć. Najzad su proleteri prodrli u školu i branitelji su se predali. Ne računajući poginule, zarobljeno je preko 120 vojnika i oficira. Zaplijenjena su 2 teška i 3 laka minobacača, 3 mitraljeza, 9 puškomitraljeza i veće količine municije i druge opreme.

Druge dvije talijanske kolone koje su nastupale od Belog brda i Priboja u protivnapadu i žestokoj borbi razbio je 2. i 5. bataljon, natjeravši Talijane da se vrate u polazne garnizone.

Tako je uspješno završila prva borba Prve proleterske brigade, razbivši neprijateljske kolone i nanijevši mu velike gubitke. Tako je Brigada već 22. prosinca dokazala da će časno nositi ime koje je dobila.

Pobjede u Gaočićima, kod Mioča i na Stolovima vrlo su značajne za brigadu, posebno za 3, 4. i 5. bataljon kojima je to prva pobjeda poslije teških obrambenih borbi pri povlačenju iz Srbije. Na djelu je pokazana snaga Brigade. Ojačano je njeno naoružanje i povećano samopouzdanje boraca. U tim prvim borbama 21, naročito 22. prosinca 1941. samo jedan dan poslije formiranja, bataljoni su ostvarili primjerenu suradnju u borbi.[5]

Vrhovni šitab s prethodnicom Prve proleterske brigade napušta Rudo i preko Međeđe 24. prosinca stiže u Rogaticu, gdje su se nalazile dvije komande mjesta — partizanska i četnička. Odmah se uočilo da je u istočnoj Bosni zbog četničke propagande prelaženje boraca iz partizanskih odreda u četničke jedinice bilo vrlo brojno.

Vidjevši kakva je situacija, Vrhovni je štab na sjednici u Rogatici 25. prosinca naredio da cijela Prva proleterska brigada napusti bojište oko Rudog

[4] **Miloš Vuksanović, n. đ., str. 16—19.**
[5] **Miloš Vuksanović, n. d„ str. 23. i 24.**

i hitno dođe u rajon Rogatice. Istovremeno, Vrhovni štab donosa odluku o zadacima i daljem kretanju Brigade na području Romanije put Vareša. U rajonu Rogatice privremeno su zadržani 3, 4. i 5. bataljon, a 1. i 2. u Podromaniji sa zadatkom da očiste okolna sela od pljačkaša i raznih četničkih grupa, te da učvrste partizanske pozicije poremećene pojačanom četničkom propagandom.[6]

Krajem prosinca u Rogatici je formirana četa pratećih oruđa Brigade od postojećih i zaplijenjenih oruđa kod Rudog 22. li 23. prosinca.[7]

1—30. I 1942. — Početkom siječnja, Prva proleterska brigada, po naređenju Vrhovnog štaba, sve se više orijentira ka Varešu i Han-Pijesku. Tako svaki bataljon dobiva nove zadatke i pravce djelovanja: Prvi, a zatim i Treći upućuju se preko Podromanije ka Varešu i Brezi, gdje su se povezali sa partizanskim odredom »Zvijezda«. Drugi bataljon je bio u Srednjem sa jednom četom u selu Cevljenovići koja je osiguravala Vrhovni štab. Četvrti bataljon bio je u Knežinama, a 5. u Žljebovima, na komunikaciji Han-Pijesak—Sokolac. Šesti bataljon 4. siječnja nalazio se u rajonu Nove Varoši gdje je dobio naređenje da ulazi u sastav Prve proleterske brigade, a potom je krenuo preko Lima i Sandžaka ka Rogatici i Prači.[8]

Tako je Prva proleterska NOU brigada bila raspoređena na širokom frontu, a bataljoni su gotovo samostalno djelovali u duhu dobivenih naređenja i uputstava od Vrhovnog štaba.

Glavne partizanske snage u istočnoj Bosni početkom siječnja 1942. pored Prve proleterske brigade sačinjavali su: Romanijski partizanski odred (orijentiran prema Sarajevu), Birčanski prema Zvoniku i Ozranskd prema Varešu i dolini rijeke Bosne. Oni su bili slabo naoružani, minimalne manevarske sposobnosti, a i osipanje je uzimalo sve više maha, pa nisu ni mogli predstavljati neku veću opasnost za neprijatelja.

Doznavši da neprijatelj iz Sarajeva, Višegrada, Zvornika i Kladnja priprema ofanzivne akcije prema slobodnoj teritoriji u istočnoj Bosni, Vrhovni štab je odustao od planiranih borbenih zadataka Prve proleterske brigade prema Varešu i odlučio se da brigada sudjeluje u obrani slobodne teritorije. Glavnina Brigade, 1, 2. i 3. bataljon raspoređeni su u rajonu S.ednje—Nišići—Okruglica, 4. bataljon u Knežini, sa jedniom četom prema Rogatici, 5. bataljon u Žljebovima, orijentiran prema Han-Pijesku i Vlasenici da djeluje sa drugim partizanskim odredima na tom pravcu, 6. bataljon koji je stigao 13. siječnja zadržan je kod Prače.

Dobro opremljene neprijateljske snage 14. siječnja počinju planirane operacije sa smučarskim jedinicama protiv partizanskih jedinica u istočnoj Bosni da ih potisnu i grupiraju na malom prostoru između Han-Pijeska i OloTja i tu ih unište. Partizanski odredi koji su se prvi sukobili sa njemačkim i ustaškim snagama davali su vrlo slab otpor a dio četničkih snaga koje je Vrhovni štab nastojao pridobiti u borbi protiv ustaša i Nijemaca, napuštao je položaje bez ikakvog otpora; tako je jedina organizirana jedinica na tom teritoriju bila Prva proleterska brigada, koja se, neovisno o spremnosti li organiziranosti, nije mogla ozbiljnije suprotstaviti vrlo jakim udruženim neprijateljskim snagama.

[0] **Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945, knjiga 1, str. 178. i 179, Beograd, 1963. Miloš Vuksanović, n. d., str. 26. i 27.**
[1] **Prvi crnogorski bataljon Prve proleterske, str. 70, Beograd, 1977.**
[8] **Miloš Vuksanović, n. d., str. 27.**

Ne znajući još namjere neprijatelja, Stab Brigade je 16. i 17. siječnja uputio 1. i 3. bataljon da napadnu posadu i poruše prugu između Vareša i Breze. Napad je djelomično uspio. Potom su se bataljoni vratili u Okruglicu.

Vrhovni štab je 15. siječnja dobio obavještenja da neprijatelj priprema mnogo jaču ofanzivu nego što se očekivalo. Zato je promijenjena ranija odluka o obrani slobodnog teritorija, a odlučeno je da se sa glavninom Brigade, usiljenim maršem, od Cevljenovaća preko Podnoimanij.e, rijeke Prače kod Renovice, prebaci na Jahorinu. Kolona Vrhovnog štaba krenula je čim je zanoćilo 16. siječnja. U koloni je bila jedna četa 2. bataljona, a u putu se priključio 4. bataljon i jedna četa iz 5. bataljona. Kolona je prešla prugu i komunikaciju 18. siječnja, gdje joj se priključio i 6. beogradski bataljon koji je osiguravao kolonu Vrhovnog štaba od pravca Sarajeva. S ovom kolonom trebao je da maršira i 2. bataljon, ali nije stigao na vrijeme. Vrhovni štab je stigao u Foču oko 25. siječnja. Prema tome, glavnina Prve proleterske brigade ostala je na Romaniji zajedno sa komandantom Brigade. Petoim bataljonu uopće nije stiglo naređenje za pokret i on je ostao na položajima prema Vlasenici. Prvi i treći bataljon trebali su da ostanu i pomognu partizanskim odredima na terenu.[9]

Peti baftaljon, Posavska četa i manji dijelovi Romanijskog i Birčanskog odreda zanoćili su 20. siječnja u Pjenovcu. Ujutro 21. siječnja dugo i nepotrebno su se zadržali na željezničkoj stanici. Sa grupom je komandirao Slaviša Vajner Ciča, komandant Romanijskog odreda. Iz šume su naišli njemački skiijašd, a duž pruge konjica. Opkoljeni u dubokoj jaruzi strmih i snijegom pokrivenih strana, partizani su se našli u vrlo teškoj situaciji. Iznenađenje je učinilo svoje. Borci su otvorili vatru bez organizirane komande i obrane. Iako je nalet neprijatelja bio iznenadan i snažan, borci su se snašli i veći broj je uspio da se probije iz okruženja. Tu je samo iz 5. bataljona poginulo preko 40 boraca. Poginuo je i legendarni Ciča sa Romanije, komandant 5. bataljona i politički komesar 5. bataljona. Ostale dijelove koji su se spasili prihvatio je 3. bataljon kod Knežine. To je bila teška i tragična borba za 5. šumadijski i ostale jedinice. Slična sudbina zadesila je i dva voda iz 2. bataljona 21. siječnja u Bijelim Vodama, kojom prilikom su izgubili 14 boraca.[10]

Našavši se sa glavninom Prve proleterske brigade na Romaniji, bez veze sa Vrhovnim, štabom, Stab brigade je bio u vrlo teškom položaju. Kako sačuvati jedinice i kuda krenuti s njima. Dio Glavnog štaba Bosne i Hercegovine koji se kretao sa Štabom brigade, nije tražio da ti bataljoni Prve proleterske ostanu u istočnoj Bosni, već je i sam tražio da ide sa Brigadom u pravcu njezina kretanja.

Razmotrivši sve mogućnosti, Štab Prve proleterske brigade odlučio se za proboj na jug, zapadno od Sarajeva, pravcem Grabljiva Njiva—Vogošće——Reljevo—Osijek—Igman, k. 932—Brezovica—Veliko Polje-Presjen'xa, tj. preko Sarajevskog polja, pored aerodroma u Rajlovcu. U ovoj koloni nalazili su se: Prvi, Treći, Peti bez jedne čete, dijelovi 2. bataljona i prateća četa Brigade — oko 720 boraca.

Bataljoni su se prikupili 26. siječnja i uz pomoć vodiča-borca Semizovačke čete Crnovrškog partizanskog bataljona koji su izvrsno poznavali teren, glavnina Brigade je krenula na težak i izuzetno riskantan marš pravcem koji prolazi blizu jakih neprijateljskih garnizona i veliki broj manjiih postaja.

[9] **Miloš Vuksanović, n. d., str. 30. i 31. Oslobodilački rat naroda Jugoslavije, knjiga 1, str. 183, Beograd, 1963.**

[n] **Miloš Vuksanović, n. d., str. 32.**

Oko 16 sati 27. siječnja uspješno je pređeno prvo opasno mjesto pored Jošanice, ali odmah zatim velika opasnost prijeti pri prolasku pokraj Vogošća, zatim preko Sarajevskog polja, Reljeva, sve dok se kolona ne uhvati planine Igman. Postaje na ovom pravcu osiguravale su domobranske, žandarmerijske i mještanske milicijske snage.

U podnožju Igmana prethodnica kolone izbila je oko 22 sata. Tu se brigada rastala od svojih izvanredno dobrih vodiča koji su bili sretni i ponosni što su uspješno proveli proletere tako opasnim putem. Proleteri više nisu bili u opasnosti, ali oni jesu, pošto su se istim putem morali vratiti natrag. Nisu imali ni dovoljno municije, te su im borci-proleteri dali određenu količinu metaka. Tako je prva etapa marša glavnine Prve proleterske NOU uspješno završena, ali sada predstoji druga, vrlo teška, naporna, iscrpljujuća — marš preko planine Igmana.

Marš preko Igmana (Igmanski marš) glavnina Prve proleterske brigade izvela je noću 27/28. siječnja 1942. Bilo je više od minus 30 stupnjeva. Planina je bila pokrivena debelim snježnim pokrivačem, hladnoća neizdrživa, prodirala je do kostiju boraca. Borci umorni i gladni, mokri, smrzava se sve na njima, svatko pokazuje nadčovječanske napore da se ta surova planina savlada.

Kolona je izbila na vrh planine ujutro 28. siječnja oko osam sati. Tu u planinskoj kući pružena je prva pomoć promrzlim borcima, prema tadašnjim mogućnostima. Nastavljajući marš glavnina Brigade je nešto prije podne stigla u Presjenicu. Tu je završen marš preko Igmana; za 19 sati neprekidnog hoda zbog velike hladnoće promrzlo je 158 boraca, koji su krajem siječnja iz Presjenice bili prebačeni u Foču, gdje su podvrgnuti izuzetno teškom liječenju, amputiranjem stopala i prstiju, bez odgovarajućih lijekova za te svrhe.[11]

Vrhovni komandant, drug Tito bio je zabrinut kada se Brigada u predviđeno vrijeme nije pojavila na Jahorini. Pokušavao je uspostaviti vezu, ali se kuriri nisu mogli probiti prema Romaniji, a dao je zadatak i komandantu Glavnog štaba Bosne i Hercegovine da pokušaju uhvatiti vezu sa Brigadom. Uskoro su se borci pojavili iz neočekivanog pravca preko Igmana. Vrhovni komandant je bio oduševljen njihovim maršem i pohvalio je Brigadu.[12]

Četvrti bataljon i 3. četa 2. bataljona koji su se prebacili na Jahorinu sa Vrhovnim štabom, ostavljeni su na položajima sa zadatkom osiguranja slobodnog teritorija od Prače prema Foči i Goraždu, a 6. beogradski bataljon bio je u Foči kao posadna jedinica.

Čim je uspostavio vezu s Vrhovnim štabom i organizirao prenos promrzlih baraica iz Presjenice u Foču, Stab Prve proleterske brigade uputio je 2. bataljon u Goražde, 5. bataljon u Foču, a 1. bataljon u Vlaholje i 3. u Ježiće i Mosoriće sa zadatkom da pomognu Kalinovačkom odredu u opsadi Kalinovika.

1—28. II 1942. — Neprijateljske snage iz Prače, Podgraba i Sjetline stalno su artiljerijom uznemiravali partizanske jedinice i stanovništvo. Sredinom veljače dvije čete 4. bataljona, 3. četa 2. bataljona i nekoliko četa Jahorinskog partizanskog odreda napali su neprijatelja u Podgrabu, Sjetini i Prači, ali zbog slabe suradnje između jedinica i zbog dolaska neprijateljskog oklopnog vlaka, napad nije uspio. Poslije toga još su nekoliko puta napadali sa manje uspješnim rezultatima, ali je neprijatelj ipak spriječen da pustoši okolna sela.

[11] **Miloš Vuksanović, n. d., str. 34—40. Prvi crnogorski bataljon Prve proleterske, str. 79. i 80, Beograd, 1977.**
[12] **Miloš Vuksanović, n. d„ str. 41.**

Peti šumadijski i 6. beogradski bataljon tokom 16. veljače očistili su sela Brusna, Boljoradina, Slatina, Celebiča i Han-Soha od četnika. Ovim bataljonima pomagao je i dio Durmitorskog odreda. Do veće borbe nije ni došlo jer su se četnici na vrijeme razbježali i sklonili u šume planine Ljubišnje. Šesti bataljon ostao je u rajonu Čelebića do 5. ožujka 1942.[13]

Po naređenju Vrhovnog štaba, 1. bataljon Prve proleterske brigade u noći 25/26. veljače napao je Ulog na lijevoj obali Neretve s namjerom da odsiječe Kalinovik od Nevesinja. Ulog je branila jedna četa dobro naoružanih Talijana sa dobro organiziranom obranom. Napad nije uspio iz nekoliko razloga: slabo naoružanje, hladnoća, ispriječila se Neretva, iako je dio bataljona već bio prešao rijeku. Potom je bataljon dobio zadatak da očisti Kalinovačku župu od ustaške milicije. Krajem veljače u Foču je stigao 3. kragujevački bataljon koji je s Kalinovačkim odredom opsjedao Kalinovik.[14]

1—31. **III** 1942. — Naredbom Vrhovnog štaba u Čajniču je 1. ožujka 1942. formirana Druga proleterska brigada. U Foči je 5. ožujka vrhovni komandant Tito predao ratnu zastavu 3. kragujevačkom, a 6. ožujka 6. beogradskom bataljonu. Istog dana u Foču je stigao i 1. crnogorski bataljon sa pravca Kalinovika. Vrhovni štab 6. ožujka uputio je direktivu Prvoj proleterskoj brigadi za izvođenje operacija u istočnoj Bosni.

Početkom ožujka Vrhovni je štab uputio u istočnu Bosnu Drugu proletersku brigadu i 2. bataljon Prve proleterske brigade, a 6. ožujka i 3. i 6. bataljon Prve proleterske sa zadatkom da razbiju četnike u istočnoj Bosni, pomognu partizanskim odredima u osnivanju dobrovoljačkih odreda i da u rajonu Glasinca štite slobodni teritorij koji bi poslužio kao baza za prodor u Srbiju.

Druga proleterska brigada i drugi bataljon Prve proleterske brzo su razbili grupe četnika u Borikama, a zatim izbili na Drinu kod Starog Broda, planina Bokšanica.

Glavnina Prve proleterske krenula je iz Foče 6. ožujka i preko Ustiprače 9. ožujka stigla u rajon Gluvišta i Pešurića. Tu joj se priključio i 2. bataljon kojem je toga dana bila predana bataljonska zastava. Brigada kreće ka zapadu u rajon Babića, Zakomo—-Berkovina, gdje uspostavlja vezu sa terenskim partizanskim jedinicama kojima je 2. bataljon Prve proleterske pomogao da odbace jednu domobransku četu koja je nastupala od Sokolca prema Sokolovićima. Istočno od Prve proleterske bili su bataljoni Druge proleterske brigade i zajedno su djelovali kao proleterska udarna grupa, koja je po naređenju Vrhovnog štaba zaposjela položaje u rajonu Glasinca i bila u mogućnosti da ugrožava ustaše i domobrane u Rogatici, Sokolcu i Han-Pijesku i na odgovarajućim komunikacijama na tom prostoru.

Komandant Glavnog štaba Bosne i Hercegovine Svetozar Vukmanović Tempo, sa jednim udarnim bataljonom stigao je 13. ožujka do proleterske udarne grupe i predložio da se prodorom na sjever razbiju četnici i uhvati veza s Birčanskim partizanskim odredom. Stab grupe je prihvatio taj prijedlog. Tri bataljona Prve proleterske skupa s Birčanskim i Majevačkim partizanskim odredom i udarnim bataljonom razbili su četnike i 15. ožujka oslobodili Miliće, 16. ožujka Vlasenicu, 18. ožujka Drinjaču i oko 18. ožujka Bratunac, a Druga proleterska Srebrenicu. U Bratuncu je zaplijenjena velika količina duhana.

[13] **Miloš Vuksanović, n. d., str. 42. Beogradski bataljon Prve proleterske brigade, str. 82, Beograd, 1981.**

[14] **Prvi crnogorski bataljon Prve proleterske brigade, str. 107, Beograd, 1977.**

Vrhovni komandant nije bio zadovoljan inicijativom Štaba Prve proleterske, koja je razbijala četnike u vrijeme kada je ustaška crna legija ugrožavala područje Glasinca i naredio joj da se odmah vrati i orijentira prema Han-Pijesku i Sokolcu i da udarna grupa postavlja zasjede na komunikaciji Han-Pijesak—Sokolac. Za to vrijeme, od sredine ožujka, Prva proleterska brigada bila je stalno u pokretu i borbi sa četnicima i ustašama.[15]

U međuvremenu (za vrijeme boravka Prve proleterske na teritoriju Foče, tokom veljače) u bataljone Brigade stupilo je oko 150 mladića i djevojaka s područja Foče i Sarajeva od kojih su formirane omladinske čete u 3. i 5. bataljonu. Ovo je dobro došlo bataljonima Prve proleterske brigade poslije velikih gubitaka u siječnju i stradanja boraca u Igmanskom maršu.

Nezadovoljni razvojem događaja u istočnoj Bosni, udružene njemačke, talijanske, ustaške, domobranske i četničke snage na veliko su pripremali ofanzivnia dejstva protliv partizanskih jedinica i slobodnog teritorija u istočnoj Bosni.

1—30. IV 1942. — Prateći situaciju, Vrhovni štab je na vrijeme povukao snage iz istočne Bosne. Drugi i Šesti baitaljom Prve proleterske brigade, Romanijski udarni bataljon, Rogatički, Goraždanski i Pračanski bataljon dobrovoljačke vojske zaposjeli su položaje na lijevoj obali Drine, sa zadatkom da zaustave prodor neprijatelja od Rogatice preko Mesića i od Ustiprače prema Goraždu. Treći bataljon Prve proleterske došao je u Foču, a 4. i 5. bataljon privremeno su stavljeni pod komandu Druge proleterske brigade koja je bila raspoređena na desnoj obali Drine.

Za ovu ofanzivu predviđene su vrlo jake neprijateljske snage: dvije njemačke divizije, tri talijanske divizije, tri ustaška bataljona, jedan domobranski puk i jedan bataljon i tri bataljona Vojne krajine. Ofanziva je trebala po planu da počne 15. travnja ali su ustaški bataljoni krenuli u napad već 31. ožujka, čime je poremećen plan neprijatelja.

U Foči 15. travnja vrhovni komandant Tito predaje ratne zastave 1. i 5. bataljonu Prve proleterske brigade. Istog dana 1. bataljon je upućen u Zabljak gdje stiže 18. travnja koji, zajedno sa crnogorskim partizanskim odredima, vodi žestoke borbe protiv četnika preko Sinjajevine prema Mojkovcu.

Stab Prve proleterske brigade 22. travnja naređuje 6. bataljonu da rukovodi obrambenim borbama na sektoru Goražde—Mesići—Ustiprača, stavljajući pod njegovu komandu dva bataljona Drinskog dobrovoljačkog odreda. Ovi bataljoni vodili su svakodnevno vrlo žestoke borbe sa jakim neprijateljskim snagama koje su nastupale ka Goraždu. Slaba disciplina i organiziranost dobrovoljačkih bataljona odrazila se i na njihovu borbenost, tako da je glavni teret barbe na tom pravcu snosio 6. bataljon Prve proleterske brigade sa kojim se krajem travnja skupa, bori i 2. bataljon Brigade.

Nastupajući od Pljevalja, talijanska divizija »Pusteria« 24. travnja ulazi u Cajniče, a 25. izbija na Drinu kod Goražda, vodeći žestoke borbe sa bataljonima Druge proleterske 4. i 5. bataljonom Prve proleterske brigade koji su tih dana bili pod komandom Druge proleterske. Zatim 4. bataljon Prve proleterske prima zadatak da usporava kretanje Talijana uz desnu obalu Drine ka Foči. Potom se prebacio preko Drine kod sela Trbušića i surađivao sa 3. bataljonom Prve proleterske brigade koji je ostao na desnoj obali.

[15] **Miloš Vuksanović, n. d., str. 48. i 49. Oslobodilački rat naroda Jugoslavije, knjiga 1, str. 200. i 201, Beograd, 1963.**

Peti bataljon Prve proleterske, u sastavu Druge proleterske brigade, noću 30. travnja i 1. svibnja napao je na Cajniče u kojem su bili Talijani. Ovo je bataljonu bila prva teža borba poslije Pjenovca 21. siječnja 1942, ali je sada već imao više od 200 boraca.[16]

1—31. V 1942. — Drugog svibnja 5. bataljon Prve proleterske napada Talijane u selu Kozara, na putu Cajniče—Goražde i razbija talijansku posadu. Poslije toga bataljon je krenuo preko Nedajna, Pisca, Krstača i stigao u Plužine.

Početkom svibnja, 2. i 6. bataljon Prve proleterske brigade povlače se pod borbom, a 4. svibnja njemačka kolona ulazi u Goražde i spaja se s talijanskim snagama. Ova dva bataljona Prve proleterske duž lijeve obale Drine, skupa sa 3. i 4. bataljonom Brigade, usporavaju brzo kretanje njemačkim i talijanskim snagama prema Foči.

Potiskujući bataljone Prve i Druge proleterske brigade, u vrlo žestokim borbama, talijanske snage su 10. svibnja ušle u Foču. Vrhovni štab i članovi CK KPJ pravovremeno su se povukli preko Tjentišta u pravcu sela Plužina kod Zabljaka. Treći bataljon Prve proleterske brigade je 10. svibnja posljednji napustio Foču, koja je preko 100 dana bila centar izuzetno značajnih zbivanja u vezi sa daljim razvojem narodnooslobodilačkog rata, organizacije nove narodne vlasti. Iz Foče su Vrhovni štab i CK KPJ održavali vezu sa svim krajevima zemlje. Tu su donijeti takozvani Fočanski propisi. U Foči je održano jedno vrlo značajno savjetovanje CK KPJ. Foča je bila i kulturni i sportski centar. Tu je na djelu dokazano kako se može spriječiti bratoubilački rat. Tu su liječeni Igmanci, što je posebno značajno za Prvu proletersku brigadu.[17]

Ratujući u Crnoj Gori, 1. crnogorski bataljon Prve proleterske brigade, koji je tamo upućen 15. travnja, skupa sa tamošnjim partizanskim odredima vodi žestoke borbe sa jakim četničkim snagama i 16. svibnja razbija četnike na Markovu brdu i Goveđoj glavi, a potom napada na Kolašin. Zatim se zbog nastale situacije preko Sinjajevine povlači u Zabljak.

Napuštajući područje Foče, glavnina Prve proleterske brigade je 17. svibnja stigla u Mratinje. Prema namjeri Vrhovnog štaba Prva proleterska je trebala krenuti za Crnu Goru, ali zbog pogoršane situacije u sjevernoj Hercegovini od te se namjere odustalo. Vrhovni štab donosi odluku da 2, 4. i 6. bataljon krenu u Hercegovinu, sa zadatkom da pomognu u sređivanju partizanskih odreda u kojima je zavladalo vrlo teško stanje uslijed jake neprijateljske — četničke propagande. Da bi uspjeh bio što bolji, sa bataljonima Prve proleterske pošli su Ivo Lola Ribar i Sreten Zujović.[18]

Bataljoni Prve proleterske krenuli su 18. svibnja iz Mratinja preko sela Staibna—Čemerna i kada su izbili sjeverno od Gaoka, primijetili su jednu talijansku kolonu koja od Gacka ide prema Nevesinju. Bataljoni su ubrzali pokret preko Bodežišta i Jugovića, kako bi sustigli talijansku kolonu i napali je, ali stigli su samo njezinu zaštitnicu u rajonu Fojnice i došlo je do kratke borbe. Stab brigade je htino uputio 6. bataljon da pretekne kolonu i napadne je sa pravca Slivlja. Međutim, komandant talijanske kolone nije nastavio pokret cestom ka Nevesinju, već je krenuo na jug, ka Leskovom Dolu. Četvrti

[16] **Miloš Vuksanović, n. d., str. 51—54. Oslobodilački rat naroda Jugoslavije, knjiga 1, str. 208—211, Beograd, 1963.**
[17] **Miloš Vuksanović, n. d., str. 54.**
[18] **Miloš Vuksanović, n. d., str. 55. Prvi crnogorski bataljon Prve proleterske, str. 145—147, Beograd, 1977.**

bataljon je gonio kolonu duž ceste i usput očistio od četnika sela Podgrade, Grabovo i Drežanj.

Talijanima koji su se kretali iz Gacka, upućene su tri kolone u pomoć iz Nevesinja, ojačane artiljerijom i sastale su se u rajonu sela Zovi Do, a zatim produžili prema Stocu. Ohrabreni blizinom Talijana, četnici su sa pravca Zovi Do napali, ali je 6. bataljon odbijao napade, a u međuvremenu mu se priključio i 4. bataljon Prve proleterske brigade. Poslije duže i žestoke borbe četnici su odbačeni preko ceste Nevesinje—Stolac. Slijedećeg dana (29. svibnja), četnici su napadali ponovo i njihovoj se grupi priključilo oko 200 četnika sa pravca Odžaka. Četvrti i 6. bataljon dočekali su obje grupe i u snažnom naletu razbili ih, ostavljajući na bojištu veliki broj poginulih. Tako su ova dva bataljona Prve proleterske brigade u rajonu Drežanj—Zovi Do dostojno pokazali četnicima tko su proleteri.[19]

U međuvremenu, na Kozari je 21. svibnja formirana Prva krajiška brigada, koja je odmah nastavila vrlo oštre borbe protiv udruženih neprijateljskih snaga.

Da bi se zatvorio pravac koji vodi od Gacka i Avdovca preko sela Krstac ka Goliji, Vrhovni štab krajem svibnja naređuje Prvoj proleterskoj brigadi da zatvori taj pravac i da osigura bok crnogorskim jedinicama koje su se povlačile iz Crne Gore.

1—23. V 1942. — Početkom lipnja grupa od oko 500 četnika krenula je u ofanzivu ka selu Jugovići. Mjesna partizanska četa nije uspjela da ih zadrži. Zatim stupa u borbu 2. bataljon Prve proleterske koji je na tom pravcu ostavljen još 19. svibnja, ali ni on nije mogao mnogo učiniti, samo im je usporio kretanje. Potom je u pomoć 2. bataljonu upućen 5. bataljon Prve proleterske i poslije teških borbi četnici su uz podršku talijanske artiljerije i avijacije uspjeli da 8. lipnja izbiju do sela Zanjevice. Vrhovni štab je u tom pravcu uputio i Drugu proletersku brigadu, jer je prijetila opasnost da četnici produže u pravcu Stabna—Goransko.

Stab Prve proleterske sa 6. bataljonom izbio je 4. lipnja u rajon Korita——Meka Grudi, 6. lipnja u selo Dulići, 7. lipnja u selo Samobor, a 8. lipnja u selo Mramor, i to u momentu kada je oko 600 četnika ulazilo u selo Žanjevice. Da ne bi dozvolio da četnici prodru ka selu Stabna, bataljon je odmah stupio u borbu koja je trajala do noći i uspio da četnicima nanese velike gubitke i primorao ih da skrenu na jug prema Lipiku, a 4. bataljon koji je djelovao u Hercegovini sa 6. bataljonom još nije bio stigao da mu pomogne. Na svom putu od Korita preko Golije 6. bataljon je svakodnevno vodio borbu sa četnicima. Borba bataljona Prve i Druge proleterske brigade nastavljena je na položajima sjeveroistočno, istočno i jugoistočno od Gacka i Avdovca i tokom 9, 10. i 11. lipnja, gdje su bile jake četničke snage, potpomognute stalnim gađanjima talijanske artiljerije i avijacije. Talijani su svoje snage iz Gacka isturili i u rajon sela Stepen, na putu Gacko—Bileće. Najveća koncentracija četnika bila je na Gatu.[20]

Dobivši obavještenje o pokretima dviju talijanskih divizija, jedne iz Sarajeva u pravcu Kalinovika i Foče, a druga iz Bileća ka Gackom i Nevesinju, Vrhovni štab je donio odluku da sa bataljonima Prve i Druge proleterske i sa nekoliko bataljona iz hercegovačkih i crnogorskih partizanskih odreda

[19] Miloš Vuksaanovlć, n. d., str. 56. i 57.
[20] Beogradski bataljon Prve proleterske, str. 85, Beograd, 1981. Miloš Vuksanović, n. d., str. 58. i 59.

napadne Gat i Gatačko polje, radi uništenja i razbijanja četničkih snaga, da ih se odvoji od Talijana, da bi se zatim Prva i Druga proleterska lakše suprotstavila talijanskim snagama. Četnici su zaposjeli položaje i u staroj tvrđavi na Gatu.

Zbog zakašnjenja nekih jedinica, koje su izgubile vrijeme savlađujući vrlo teški teren, napad na Gat izvršen je poslije pola noći 12. lipnja. Zbog zakašnjenja i slabe organizacije, i iscrpljenosti jedinica napad na Gat nije uspio, iako su pojedini bataljoni Prve i Druge proleterske izvršili jedan dio zadatka, a crnogorski i hercegovački bataljoni nisu niti sudjelovali u napadu. Borba je vođena sve do 11 sati 12. lipnja, kada su se počeli povlačiti bataljoni Prve i Druge proleterske brigade. Brigade su se povukle prema planini Lebršnik i Čemernu.

Prva proleterska zauzela je položaje u rajonu sela Rano, sprečavajući prodor četnika prema Goranskom, gdje se još nalazila partizanska bolnica, a Druga proleterska zatvarala je pravac Gacko—Vrba—Čemerno. Uz snažnu podršku talijanske artiljerije, četnici su svim silama težili da se probiju ka Čemernu, ali isu uvijek vraćani na polazne položaje.

Vidjevši da preko Čemerna ne mogu prodrijeti ka dolini Sutjeske, četnici su pokušali da to učine desno padinama Lebršnika, smatrajući da partizani ne mogu tamo imati jake snage. Talijani su i te položaje zasipali jakom artiljerijskom vatrom. Borci 2. i 6. bataljona Prve proleterske brigade znali su da iza njihovih položaja prolaze jedinice, bolnica i zbjegovi iz Crne Gore, a nemajući dovoljno municije, pustili su četničku rulju da dođe posve blizu, a tada su ih preciznom vatrom kosili. Izgledalo je da svaki metak pogađa u cilj. Juriši četnika jedan za drugim trajali su cijeli dan (13. lipnja), a bataljoni su držali položaje na golom kamenjaru. U toku borbe Talijani su dvogledima mogli dobro osmatrati šta se događa. Tako su 2. i 6. bataljon Prve proleterske brigade potpuno ispunili postavljeni zadatak, ispoljavajući izvanrednu hrabrost.

Noću 13/14. lipnja bataljoni Prve proleterske brigade povukli su se preko sela Izgori, gornjeg toka Sutjeske, i 16. lipnja stigli u rajon Vite Bare, a potom poslije kraćeg odmora, produžili pokret i smjestili se u rajonu Lučkih i Vrbničkih koliba.[21]

U međuvremenu, 5. lipnja formirana je Treća sandžačka, a 12. lipnja i Peta crnogorska brigada. Iz Crne Gore vratio se i 1. crnogorski bataljon Prve proleterske i sada je Brigada kompletna na Zelengori, ali bez 5. šumadijskog bataljona koji je 17. lipnja prekomandiran u Drugu proletersku brigadu. Tako je sada Prva proleterska ostala samo sa pet bataljona. Istoga dana, 17. lipnja na Zelengori se formira i Četvrta crnogorska proleterska brigada.[22]

Opisujući put Prve proleterske NOU brigade, od formiranja do sredine lipnja 1942, nisu spomenute sve borbe Brigade kao cjeline, odnosno njezinih bataljona. U tom vremenu njene su jedinice vodile preko 70 manjih i većih borbi, Brigada je prešla oko 3000 km; imala je oko 150 poginulih ili umrlih, oko 160 promrzlih, oko 80 ranjenih, a 20 je boraca premješteno u druge jedinice. U Brigadu je u tom vremenu stupilo preko 340 novih boraca iz Sandžaka, okoline Foče i Sarajeva, Hercegovine i Crne Gore. Brigada je

[21] **Beogradski bataljon Prve proleterske brigade, str. 85, Beograd, 1981. Miloš Vuksanović, n. d., str. 59—64.**
[22] **Miloš Vuksanović, n. d., str. 66. Hronologija oslobodilačkog rata naroda Jugoslavije, str. 280, Beograd, 1964.**

19. lipnja brojila preko 1100 boraca i starješina, ne računajući 5. šumadijski bataljon koji je bio prekomandiran.

Od naoružanja Brigada je imala oko 890 pušaka, 46 puškomitraljeza, *14* mitraljeza, tri teška i jedan laki minobacač, jedan top 65 mm, jedain top »pito«, preko 400 ručnih bombi. Municije malo: oko 24 metka na pušku, 250 na puškomitraljez, 600 na mitraljez.

Partijski i politički rad u Brigadi imao je posebnu važnost. Redovno su održavani partijski sastanci po četama i bataljonima. Na sastancima se raspravljalo o raznim problemima iz svakodnevnog života jedinice, o uspjesima i promašajima u borbi, disciplini i ponašanju svakog pojedinca, kritika i samokritika bili su osnovna vodilja, svaki član partije imao ie po neko zaduženje. Politički rad sa borcima imao je naročito značenje, radilo se tako da svaki borac postane politički agitator. Nisu zaboravljeni ni redovni vojnički sastanci po vodovima, četama i bataljonima, gdje je svatko imao pravo da kaže što misli o pojedinim problemima iz rada, života i borbi. Političkom radu i odnosu prema narodu u mjestima kuda je polazila ili kuda je trebala da prođe Prva proleterska brigada pridavala se izvanredno velika važnost. Uvjeti za redovniji kulturno-zabavni rad bili su vrlo teški, ali kada su god prilike dozvoljavale, taj zadatak nije ostao zaboravljen.

Na sjednici CK KPJ, održanoj 19. lipnja na Zelengori, svestrano je razmotren položaj Vrhovnog štaba i pet proleterskih brigada, sa oko 600 ranjenika i bolesnika i velikim zbjegom. Tada je i odlučeno da se krene na zapad.

Kod sela Vrbniče na Zelengori 20. lipnja održano je savjetovanje Vrhovnog štaba sa štabovima 1, 2, 3. i 4. proleterske brigade, kada su ocijenjeni protekli događaji, analizirana novonastala situacija i istaknuta nužnost prodora prema Bosanskoj krajini. Razrađeni su zadaci pojedinih brigada u prvoj etapi i izdana uputstva o svestranoj pripremi jedinica za planirani pokret koji bi počeo kroz tri do četiri dana.

Na istom mjestu 22. lipnja 1942, na dan godišnjice napada Njemačke na Sovjetski Savez, vrhovni komandant drug Tito izdao je historijsku zapovijest za pokret proleterskih brigada u Bosansku krajinu.[23]

24. VI—8.VII 1942. — Sa Zelengore Prva proleterska NOU brigada je 24. lipnja započela vrlo težak i naporan marš pravcem Vrbničke kolibe——Konjske vode—Ošli do—selo- Jelašoe kod Kalinovikia. U tom su selu bili četnici koji su otvorili vatru, ali ih je 1, 3. i 6. bataljon brzo razjurio.

Brigada je noću 25/26. lipnja prešla cestu Kalinovik—Ulog, produžujući pokret, uz stalno pripucavanje četnika, Brigada je 27/28. lipnja izbila na vrhove Treskavice i tu je zanoćila na nadmorskoj visini od 2.000 m na golom terenu. Bilo je vrlo hladno. Padala je i kiša nošena vjetrom. Sa Prvom proleterskom maršuje i Treća sandžačka brigada.

Spustivši se niz sitrme strane Treskavice stigla je u sela planine Visočice, gdje se zadržala neko vrijeme kako je bilo predviđeno. Jedinice su dobro nahranjene, naročito je bilo dovoljno mliječnih proizvoda, jer su seljaci u tim predjelima imali mnogo ovaca. U selima je bilo i po nekoliko žandara i milicije koji bi se poslije prepucavanja razbježali. Bježali su i žene i djeca, a kad bi vidjeli kako se proleteri ponašaju vraćali bi se svojim kućama.

Napustivši Visočicu i njezina sela, Prva proleterska maršira preko Bjelašnice i 3. srpnja izbija ispred komunikacije (ceste i pruge) Sarajevo—Konjic,

[23] **Hronologija oslobodilačkog rata naroda Jugoslavije, str. 280, Beograd, 1964. Miloš Vuksanović, str. 80.**

na odsjeku Raštelica,—Brđani, a centralni dio oviog rajona — Ivan-sedlo treba da očisti Treća brigada sa kojom se kretao i Virhovnii štab i da što prije izbije na planinu Bitovnju.[24]

Noću 3/4. srpnja 2. i 6. bataljon Prve proleterske zauzeli su željezničku stanicu Raštelica, uništili stanična postrojenja, porušili prugu u dužini od 460 m, a drugi je dio Brigade na nekoliko mjesta porušio prugu između Dragočaja i Ovčara, razbio posade i zapalio željezničke stanice u Podorašću i Brđanima, te poslije kraće borbe razoružao domobrane sa jednog vlaka, a zatim uništio lokomotivu i vagone. Tu u Brđanima 4. bataljon je zarobio oko 120 domobrana i Talijana. Među zarobljenim bilo je i 15 avijatičara, koji su poslije završene obuke u Mostaru, bili određeni da idu na istočni front.

Treća sandžačka je iste noći brzo likvidirala postaju na Ivan-sedlu, a u Bradini nije bilo neprijateljskih vojnika. Tako su jedinice južne kolone s Vrhovnim štabom vrlo lako prešle prugu i cestu i uhvatile se planine Bitovnje. Dijelovi Prve proleterske brigade su 6. srpnja srušili most Lukač, raspona 52 metra i uništili postrojenja i objekte.

1, 2, 3. i 6. bataljon Prve proleterske brigade između 7. i 8. srpnja napali su Konjic koji je branilo oko 600 domobrana, ustaša, žandara i vojnika iz Željezničkog bataljona. Borba je bila vrlo teška i žestoka i grad je oslobođen u jutarnjim satima 8. srpnja. Neprijatelj je imao velike gubitke.

Rušenjem pruge Sarajevo—Mostar u dužini od nekoliko desetaka kilometara, uništenjem željezničkih stanica i postrojenja, uništenjem lokomotiva i vagona, rušenjem mostova i zauzimanjem Konjica neprijatelju je zadan težak udarac i ovo je bio do tada najveći pothvat u Jugoslaviji koji su izvršile jedinice narodnooslobodilačke vojske.[25]

U selu Tobolić kod izvorišta rjeke Mrežnice 8. srpnja formirana je Prva hrvatska brigada.

Uspješnim prelaskom preko komunikacije Sarajevo—Mostar, bez značajnijih gubitaka, izvršen je najvažniji dio planiranog marša proleterskih brigada i Vrhovnog štaba na zapad, prema Bosanskoj krajini.

9—31. VII 1942. — 9. i 10. srpnja istočno od Prozora prikupila su se dva bataljona Treće sandžačke i 4. bataljon Prve proleterske brigade sa zadatkom da oslobode Prozor. Napad je izvršen noću 11/12. srpnja, ali ovaj napad nije uspio zbog jakog otpora oko 460 dobro naoružanih ustaša, domobrana i žandara.

Drugi napad izvršila je cijela Treća sandžačka i 4. bataljon Prve proleterske 12/13. srpnja. Prvo su zauzeli okolna utvrđenja, a zatim je u zoru uslijedio napad na grad i poslije žestoke borbe, gdje se morao zauzimati rov po rov, Prozor je bio oslobođen 13. srpnja u podnevnim satima.

1, 3. i 6. bataljon Prve proleterske brigade, noću 13/14. srpnja, napali su Sćit, koji je branilo oko 60 ustaša i žandara, kojima su dobro pomagali i fratri u samostanu. Otpor je vrlo jak, posebno iz samostana gdje se zabarikadiralo 14 ustaša, 4 milicionera i tri fratra, ali su i oni konačno bili likvidirani i Sćit oslobođen. Na slobodnom teritoriju Prozor—Sćit ostavljeni su 2. i 6. bataljon Prve proleterske brigade, a ostali bataljoni krenuli su ka

[24] Miloš Vuksanović, n. d., str. 82—86. Beogradski bataljon Prve proleterske brigade, str. 87. i 88, Beograd, 1981.
Beogradski bataljon Prve proleterske brigade, str. 88. i 89, Beograd, 1981. Miloš Vuksanović, n. d., str. 86—93. Oslobodilački rat naroda Jugoslavije, knjiga 1, str. 271. i 272 Beograd, 1963.

Bugojnu. Napad na Bugojno izvršila je Druga proleterska, Cetvrba crnogorska i 4. bataljon Prve proleterske brigade, između 16. i 17. srpnja osiguravajući se dijelom snaga od Donjeg Vakufa i Travnika. Uslijed slabe organizacije i loše suradnje između jedinica, napad nije uspio i jedinice su se vratile na polazne položaje.

Vrhovni komandant, nezadovoljan prvim, naredio je da se novi napad izvede 21/22. srpnja, određujući u tu svrhu i 1. i 3. bataljon Prve proleterske brigade kao pojačanje prvobitno određenim jedinicama. Ali ni ovaj napad nije uspio, jer je neprijatelj u međuvremenu u Bugojno privukao nove jedinice ustaša, crne legije i domobrana. U zoru 22. srpnja odustalo se od daljih napada.[26]

Po naređenju Vrhovnog štaba Prva i Treća brigada krenule su ka Sujici i Duvr^u, a Druga i Četvrta brigada zadržale su se na položajima prema Kupresu, Bugojnu i Rami.

Prva proleterska ubrzano kreće ka Duvnu, u kojemu je prema prikupljenim podacima bilo oko 150 ustaša, domobrana i žandara sa jednim vodom milicionera, a među njima je bilo i desetak ustaša koji su uspjeli pobjeći iz Sćita i paničarski su djelovali na posadu. Napad na Duvno izvršen je 25. srpnja sa tri bataljona Prve proleterske, ali posada grada, vidjevši da će biti opkoljena i uništena, čim je počelo da se smrkava, pobjegla je prema Prisoju i Posušju. Iako neprijatelj u Duvnu nije bio uništen, vrhovni komandant je odao priznanje Prvoj proleterskoj brigadi zbog brzine djelovanja, jer je napad na Duvno bio planiran za tri dana kasnije.

Nakon oslobođenja Duvna i Šuice bio je povezan slobodni teritorij u zapadnoj Bosni i Dalmaciji ali su ostala još dva jaka neprijateljska uporišta: Kupres i Livno.

1—30. VIII 1942. — Pošto je u Duvno u međuvremenu ponovo ušla crna legija i ustaše, grad je 2. kolovoza napao 6. bataljon Prve proleterske brigade. U žestokoj borbi ustaše su se ipak morale povući prema Posušju, ostavljajući 18 poginulih, velike količine municije i eksploziva.[27]

Četiri bataljona Prve proleterske, tri bataljona Treće sandžačke brigade i bataljon »Vojin Zirojević« i dijelovi Petog krajiškog odreda, izvršili su napad na Livno noću 4/5. kolovoza. U napadu je trebalo da sudjeluje i cio Pdti krajiški odred ali nije stigao na vrijeme. Na pravcu Duvno—Imotski nalazio se 6. bataljon Prve proleterske brigade. U toku noći 2. bataljon Prve proleterske uspio je da se ubaci u grad, zauzme pogodne položaje, unese zabunu kod neprijatelja, čime je omogućio uspješnije napade drugih bataljona. Ovaj bataljon je u gradu zarobio i komandanta garnizona. Do 8 sati ujutro jedinice su prodrle u grad, savladale sve otporne točke, osim kuće doktora Mitrovića, građene od tvrdog materijala, a koju su ustaše pretvorile u pravu tvrđavu. Posada u kući bila je likvidirana tek 7. kolovoza ujutro, pošto je Peti krajiški odred od Drvara dovukao i top 76 mm sa samo 10 granata sa kojim se iz neposredne blizine gađana ta kuća.

Garnizon u Livnu branilo je oko 900 neprijateljskih vojnika. Zarobljeno je preko 400 domobrana, 250 ustaša i 7 Nijemaca. Veliki broj ih je poginuo. Uspjeli su da pobjegnu samo oni koji su bili na isturenim položajima. Za-

[26] Miloš Vuksanović, n. d., str. 95—100. Oslobodilački rat naroda Jugoslavije, knjiga 1, str. 273—276, Beograd, 1963. Beogradski bataljon Prve proleterske brigade, str. 89. Beograd, 1981.
[27] Beogradski bataljon Prve proleterske brigade, str. 91, Beograd, 1981. Miloš Vuksanović, n. d., str. 101—106.

plijenjene su velike količine naoružanja, municije, eksploziva i druge razne opreme i prehrambenih namirnica. Oslobođeno je oko 30 pripadnika NOP-a.[28]

Poslije odmora od nekoliko dana, 2. i 4. bataljon Prve proleterske kreću prema Dalmaciji, a u rajonu Duvna priključuje im se i 6. bataljon Brigade. Drugi bataljon ide pravcem Aržano—Cista—Lovreć. Desno od njega bataljon »Vojin Zirojević«. Lijevo su nastupali 4. i 6. bataljon Prve proleterske pravcem Duvno—Posušje i do 16. kolovoza u večer bataljoni su očistili sva sela na tim pravcima od žandara i milicije, a 16. i 17. kolovoza zauzeli Posušje, Lovreć, Ugljane i druga mjesta.

Drugi bataljon Srednjodalmatinskog odreda i bataljon »Josip Jurčević« u tom su vremenu napadali Zagvozd i druga mjesta i time pomagali bataljonima Prve proleterske brigade. Prije oslobođenja Posušja, 16. kolovoza, 6. bataljon vodio je vrlo tešku i žestoku borbu na Klenku, kada je poslije trosatne borbe sa oko 150 boraca potpuno razbio i natjerao u bjegstvo oko 500 ustaša i pripadnika crne legije koji su na bojnom polju ostavili nekoliko desetaka poginulih.

Nezadovoljni razvojem događaja, Talijani su sa tenkovima, artiljerijom i podržani avijacijom, predvođeni crnom legijom, 20. kolovoza iz Imotskog i Zadvarja krenuli prema Posušju i Studencima. Stigavši u Posušje, a bojeći se da im bataljoni Prve proleterske ne presijeku komunikaciju ka Imotskom, istog su se dana vratili u Imotski gonjeni od 4. i 6. bataljona. U toku noći dijelovi 4. i 6. bataljona napali su Imotski i natjerali Talijane i crnu legiju da cijelu noć pucaju iz topova i mitraljeza.

Drugi bataljon Prve proleterske odbio je prve napade Talijana i crne legije koji su nastupali ka Studencima, ali bataljon nije mogao da izdrži nove napade i pod borbom se povlačio prema Aržanu, u koji su pred večer ušli Talijani.

Procjenjujući situaciju kod 2. bataljona, Stab brigade je na taj pravac prebacio i 4. i 6. bataljon, smatrajući da će Talijani krenuti dalje prema Livnu. Talijani su zadovoljni postignutim uspjehom naredili svojim jedinicama da se odmah vrate i počnu ranije planiranu operaciju čišćenja Biokova.

Ne čekajući dolazak 4. i 6. bataljona, Stab 2. bataljona Prve proleterske donio je odluku da sa dalmatinskim bataljonom napadne Talijane kod Aržana. Napad je uslijedio u momentu kada su Talijani počeli da se povlače. Sada su to morali da čine pod borbom uz stalnu podršku artiljerije i avijacije i tenkova. Bataljoni su ponovo oslobodili cijeli teritorij do blizu Imotskog.[29]

Tri bataljona Prve proleterske brigade skupa sa dalmatinskim partizanskim bataljonima potpuno su ispunili postavljeni zadatak, nanijevši neprijatelju velike gubitke, a posebno ustašama i crnoj legiji (Bobanovcima).

Svoje položaje u Dalmaciji bataljoni Prve proleterske predali su Desetoj hercegovačkoj brigadi i bataljonima dalmatinskih partizanskih odreda, a oni su 25. kolovoza stigli u rajon Livna.

Noću 27/28. kolovoza u Livnu je održana Prva partijska konferencija Prve proleterske NOU brigade kojoj su prisustvovali predstavnici CK KPJ i proleterskih brigada.

Tu je u Livnu Prva proleterska brigada 30. kolovoza prvi put popunjena s Dalmatincima iz bataljona »J. Jurčević«.

[28] **Oslobodilački rat naroda Jugoslavije, knjiga 1, str. 277. i 228, Beograd, 1963. Miloš Vuksanović, n. d., str. 107—113.**

[29] **Miloš Vuksanović, n. d., str. 115—119. Beogradski bataljon Prve proleterske brigade, str. 92, Beograd, 1981. Jovan Božović — Ovdje Prva proleterska, str. 104—114, Beograd, 1964.**

1—30. IX 1942. — Početkom rujna upućeni su prema Kupresu 1, 2, 3. i 4. bataljon Prve proleterske, a 6. bataljon je zadržan kod Livna kao rezerva. Poslije podne 4. rujna na aerodrom blizu Kupresa spustio se jedan avion NDH i tu zanoćio. Ne mogavši to izdržati, grupa boraca Rudarske čete 4. kraljevačkog bataljona neopaženo se privukla avionu i zapalila ga, a potom praćena jakom neprijateljskom vatrom bez gubitaka se vratila u jedinicu.

Neprijatelj je u Kupresu držao vrlo jake snage. Kolona od blizu 3.000 vojnika, ustaša i milicije, uz podršku tenkova, oklopnih automobila, artiljerije i avijacije, krenula je 7. rujna prema Rilićima i Zanoglini. Dočekao ih je 4. bataljon Prve proleterske i Vukovska partizanska četa, ali su se morali povući poslije žestoke borbe. Druga neprijateljska kolona krenula je prema Sujici. Na kraju Kupreškog polja, kod Donjeg Malovana, gdje su bili dijelovi 3. bataljona Prve proleterske, počela je višesatna žestoka borba sa crnom legijom, ali potpomognut tenkovima i artiljerijom, neprijatelj je odbacio partizanske snage i ušao u Šuicu. Glavne snage Prve proleterske zatvarale su pravac ka Livnu.[30]

Napuštajući teritorij Livna Prva proleterska NOU brigada preko Glamoča i Glamočkog polja 13. rujna stiže u širi rajon Tičeva. Tu je Brigada drugi put popunjena sa borcima Dalmatincima iz solinsko-kaštelansko-trogirskog rajona, odnosno iz Mosorskog odreda.

Vrhovni štab je planirao napad na Grahovo. U tom je cilju Prva proleterska sa svoja četiri bataljona 17. rujna bila grupirana prema Grahovu, a 4. bataljon bio je u rajonu Mliništa na osiguranju Vrhovnog štaba. Do predviđenog napada na Grahovo bataljoni Prve proleterske čistili su teren od četnika.

U međuvremenu je iz pravca Banja Luke prodro u Ključ jedan domobranski bataljon i jedna četa Nijemaca, čime je onemogućeno sakupljanje bogate ljetine u Ključkom polju i okolnim selima, zbog čega je Vrhovni štab naredio Prvoj proleterskoj da krene ka Ključu i ponovo ga oslobodi.

1—31. X 1942. — Rano ujutro 1. listopada Prva proleterska brigada bez 4. bataljona kreće do Drvara, a zatim šumskom željeznicom prevozi se prekio Oštrelja u noći 1/2. i ujutro 2. listopada stiže na željezničku stanicu Bravsko, odakle kreće ka Ključu.[31]

Napad na Ključ izvršili su bataljoni Prve proleterske skupa sa 6. krajiškim partizanskim odredom, noću 3/4. listopada. Zbog slabe organizacije i nepoznavanja rasporeda neprijateljskih snaga, napad nije uspio.

Drugi napad izveden je 5/6. listopada. Ovog puta mnogo je bolje organiziran, smišljen, bataljoni su dobili precizirane zadatke i primijenjeno je lukavstvo. Poslije višesatne teške i žestoke borbe Ključ je oslobođen 6. listopada. Neprijatelj je pretrpio velike gubitke, oko 300 poginulih i zarobljenih, a poginuo je i komandant domobranskog bataljona.

1. i 2. bataljon Prve proleterske nastavili su goniti neprijatelja prema Vrhpolju, a 3. i 6. bataljon prešli su na desnu obalu Sane da razbiju četnike u okolnim selima.

Zatim su Nijemci podržani tenkovima ponovo podrli u Ključ, a potom sa dijelom snaga nastavili ka Sanskom Mostu. Prva proleterska dobiva zadatak da spriječi prodor Nijemaca ka Bosanskom Petrovcu. Bataljoni Prve prole-

[30] **Miloš Vuksanovć, n. d., str. 122. i 123. Oslobodilački rat naroda Jugoslavije, knjiga 1, str. 278. i 279, Beograd, 1963.**
[31] **Miloš Vuksanović, n. d., str. 124—126.**

terske su svakodnevno napadali njemačke kolone duž puta Ključ—Sanski Most. U međuvremenu je stigao i 4. bataljon koji je osiguravao Vrhovni štab na Mliništima.

Dijelovi 2. bataljona su 12. listopada sačekali dva njemačka kamiona i likvidirali njihovu posadu, a u jednom kamionu nalazio se komplet kirurških instrumenata. To je bio vrijedan plijen. Nijemci su vrlo brzo reagirali. Cestom je jurio »tigar«, tenk od 32 t uz pratnju pješadije, a artiljerija je žestoko tukla položaje Prve proleterske brigade. Grupa boraca 2. bataljona sačekala je tenk i zasula ga svežnjevima bombi. Tenk je počeo manevrirati i pri tome se survao u jarugu, zatim su ga borci zapalili a njemačka pješadija je počela da odstupa. Nijemci su 14. listopada konačno morali napustiti Ključ.[32]

Tu u Ključu Prva proleterska NOU brigada sredinom listopada treći je put bila popunjena Dalmatincima, ovog puta borcima-dobrovoljcima s teritorija općine Šibenik. Ovo je ujedno bila i najveća popuna. Došlo je oko 250 boraca — drugova i drugarica.

Na teritoriju Ključa Prva se proleterska brigada zadržala do 23. listopada. To je vrijeme pored ostalih zadataka iskorišteno i za obučavanje i pripremanje novodošlih boraca s obzirom na to da većina nije služila vojsku niti do tada sudjelovala u borbama.

Napuštajući teritorij Ključa, Prva proleterska kreće preko Bravska i 25. listopada prolazi kroz Drvar na putu ka Bosanskom Grahovu, u kojemu su bili Talijani nepoznate jačine.

Prema naređenju Vrhovnog štaba za napad na Grahovo određene su: Prva i Druga proleterska i Četvrta krajiška brigada. Štab Prve proleterske za neposredni napad odredio je 4. i 6. bataljon, a 2. i 3. bataljon imali su zadatak da očiste okolna sela od četnika i postave zasjede prema Strmi:ci i Kninu. Prvi bataljon u rezervi.

Napad na Grahovo počeo je noću 26/27. listopada, podržan sa dvije haubice, za koje je bilo oko 40 granata, i četiri brdska topa. Grad je prema nepotpunim obavještenjima branilo između 600 i 700 Talijana i nekoliko stotina četnika sa 5 topova, 3 minobacača i dosta drugog automatskog oružja. Grahovo je bilo vrlo dobro utvrđeno bunkerima, rovovima; svaka kuća bila je preuređena za obranu, ispred utvrda postavljena bodljikava žica, a zahvaljujući četnicima, Talijani nisu mogli biti iznenađeni.

U naletu na vanjsku obranu bataljoni su uspjeli da zauzmu nekoliko rovova i bunkera, ali tu su i zaustavljeni zbog dobro organizirane obrane i sistema vatre i u zoru su se bataljoni morali povući, kako ih ne bi dočekao dan na čistini ispred talijanskih bunkera i rovova. Grahovo nije oslobođeno.

2. i 3. bataljon Prve proleterske razbili su četnike u selima Stožište i na brdu Cigelj, gdje je sa četnicima vođena žestoka borba. Potom su se 1, 2. i 4. bataljon Prve proleterske sjurili prema Strmici, čisteći sela od četnika. U Strmici su bili Talijani, crnokošuljaši, koji su pružili žestok otpor, a iz 4 topa tukli položaje bataljona. Četvrti bataljon je prodro do centra Strmice, 2. bataljon je zauzeo dio sela kod ciglane, zapalio je i protjerao četnike i Talijane iz okolnih bunkera, a 1. bataljon je nastupao kroz sela na desnom krilu. Bataljoni su prešli rijeku i prugu i izbili u rajon Plavna, u Liku. Četnici su pobjegli kod Talijana i posakrivali se u šumama. Bataljoni su se na

[32] **Miloš Vuksanović, n. d., str. 126—128. Oslobodilački rat naroda Jugoslavije, knjiga 1, str. 284, Beograd, 1963.**

tom teritoriju zadržali kratko vrijeme, a zatim krenuli ka Bosanskom Petrovcu.[33]

1—30. XI 1942. — Naredbom Vrhovnog štaba od 1. studenog 1942. formirane su Prva i Druga proleterska divizija. U sastav Prve proleterske divizije ušle su: Prva proleterska NOU brigada, Treća sandžačka proleterska NOU brigada i Treća krajiška proleterska NOU brigada. Petrovac je mjesto formiranja Prve proleterske divizije iako brigade nisu tu bile postrojene radi smotre.

Početkom studenog Prva proleterska NOU brigada bila je prikupljena u Petrovcu i okolnim selima, očekujući slavlje. Petrovac je bio u prazničkom raspoloženju. Sa svih strana stizale su kolone djevojaka i mladića, znajući šta će se dogoditi toga 7. studenog koji je osvanuo sa niskim oblacima iz kojih je sipila satna kiša sa susnježioom. Pjevale su se borbene partizanske pjesme, uz klicanje »Živjeli proleteri«.

Sedmog studenog 1942. Brigada je postrojena na jednoj livadi zapadno od Petrovca. Iznad glava boraca lepršaju se bataljonske ratne zastave. Raspoloženje neopisivo. Svatko očekuje onaj najsvečaniji trenutak kada će vrhovni komandant predati ratnu zastavu Prvoj proleterskoj NOU brigadi.

Oko 11 sati pojavio se vrhovni komandant sa pratnjom. Raport mu je predao novi komandant Prve proleterske Danilo Lekić Spanac. Vrhovni komandant je najprije izvršio smotru, a zatim stao ispred stroja brigade i pozdravio borce sa proleterskim, partizanskim pozdravom »smrt fašizmu«, borci i narod koji je tu bio gromko su odgovorili: »sloboda narodu«.

Zatim je vrhovni komandant govorio o značenju oktobarske revolucije, čija se 25-godišnjica slavila, i uspjesima Crvene armije, a potom o pređenom putu Prve proleterske, o važnosti njenog osnivanja za razvoj i stvaranje narodnooslobodilačke vojske, ističući da pred brigadom stoje teški zadaci, da su okupatori i domaći izdajnici još uvijek vrlo jaki, o bratstvu i jedinstvu naših naroda i odlučnosti da se bore do konačne pobjede. Obraćajući se starim borcima iz Srbije i Crne Gore, rekao je da nije daleko vrijeme kada će ponovno umarširati u Srbiju i Crnu Goru, zajedno sa borcima iz drugih krajeva koji svakodnevno stupaju u brigadu i druge jedinice.

Primajući zastavu, komandant brigade Danilo Lekić, zavjetovao se, u ime boraca i starješina, da će brigada čuvati čast zastave :i Komunističke partije i da će se časno boriti za izvršenje svih zadataka koje pred nju postavi Vrhovni štab.

Poslije predaje zastave, brigada je paradnim korakom prošla ispred svog vrhovnog komandanta koji je sa članovima Vrhovnog štaba i CK KPJ otpozdravljao. Narod je oduševljeno pozdravljao brigadu i njezinu zastavu.

U čast velike oktobarske revolucije, osim u Moskvi, ovo je bio jedini defile u porobljenoj Evropi. Bosanski Petrovac je bio cijeli dan u prazničkom raspoloženju. Uveče je bila priredba, a potom veselje nastavljeno do zore.[34]

Brigada je do tada prešla oko 5.000 km, ne računajući sve manevre, nastupanja i odstupanja. Njezini bataljoni vodili su više od 120 većih i manjih borbi, izbacivši iz stroja veliki broj neprijateljskih vojnika, među kojima više od 2000 poginulih. U Brigadi je za to vrijeme stupilo oko 1000 novih bora-

[33] **Miloš Vuksanović, n. d., str. 129. i 130. Beogradski bataljon Prve proleterske brigade, str. 95. i 96, Beograd, 1981.**
[34] **Miloš Vuksanović, n. d., str. 131. i 132.**

ca iz Crne Gore, Bosne, Hercegovine i Dalmacije, popunivši mjesta onih koji su poginuli, ranjeni, bolesni, prekomandovani.

U širem rajonu istočno od Petrovca, Prva proleterska brigada je ostala do 16. studenog, kada je u jutarnjim satima krenula prema Ključu pod vrlo teškim vremenskim prilikama, a zatim ka Sitnici, jakom uporištu neprijatelja na putu koji od Banja Luke vodi ka Ključu i Mrkonjić Gradu. Usput je Brigada očistila sela od četničkih grupa.

Koliku je važnost neprijatelj pridavao uporištu na Sitnici, najbolje pokazuje jačina posade koja je brojala preko 900 vojnika, domobrana, ustaša i Nijemaca, dva voda haubica, a uokolo po selima veliki broj četnika. Sitnica je bila vrlo dobro utvrđena i organizirana za obranu. U centru obrane bila je džamija pretvorena u pravi bunker.

Napad na Sitnicu izvršila su 4 bataljona Prve proleterske brigade noću 19/20. studenog. Prvi bataljon je bio orijentiran kao osiguranje prema Banja Luci i Manjači, osiguravajući leđa 3. i 4. bataljonu pri napadu na Sitnicu. Napadao je vrlo veliki snijeg i još je stalno padao. Bilo je nevjerojatno hladno. Polazni položaji bili su dosta udaljeni. Teško se kretalo, a vodiča nije bilo.

Borba je počela, prvo se čuo pucanj na pravcu 3. bataljona, što je bio znak za opći napad svih bataljona. Borba vrlo žestoka, osvaja se bunker po bunker, rov po rov. Sve je zagušljujuće od vatre i eksploziva bombi. Žrtava ima, ali bataljoni napreduju. Neprijateljski leševi na sve strane. Ima već dosta i zarobljenika. Ranjenici jauču i traže pomoć. Neprijatelj je okružen i sabijen na malom prostoru oko džamije iz koje pruža i najjači otpor. Zaplijenjene su i neprijateljske haubice. Još se drži samo džamija. Dolaze bacači koji precizno gađaju džamiju, a zatim juriš, ko zna koji po redu u toku noći. Džamija je osvojena. Sitnica je u partizanskim rukama.[35]

Uz veliki broj poginulih, na Sitnici je zarobljeno oko 350 vojnika. Jedan broj, koristeći noć i jaruge, uspio je pobjeći. Zaplijenjeno je gotovo kompletno naoružanje i oprema.

Uspjeh Prve proleterske brigade u borbi na Sitnici umanjen je tim što je i sama pretrpjela velike gubitke. Poginula su 24 borca a bilo je i mnogo ranjenih.

Iznenađen padom Sitnice, neprijatelj je odmah intervenirao uz pomoć tenkova, ah 6. bataljon koji je ostavljen zbog evakuacije plijena, dočekao ih je i prinudio da se vrate. Ovom prilikom bataljon je imao 5 poginulih boraca.

Napustivši Sitnicu glavnina Prve proleterske brigade već je 21. studenog biia u rajonu Trtibojeva, sjeverozapadno od Mrkonjić-Grada, odakle se noću 23/24. studenog uputila prema Jajcu koji su po naređenju Vrhovnog štaba trebale da napadnu Prva i Treća divizija. Jajce je bilo vrlo jak garnizon u kojem se nalazilo preko 800 domobrana, ustaša i Nijemaca, sa dobrim raznovrsnim naoružanjem i pojasom bunkera i utvrđenja povezanih saobraćajni čama.

Prvi napad je izveden kad je zamračilo 24. studenog. Borba je bila žestoka i trajala je cijelu noć. Pojedini bataljoni uspjeli su da osvoje nekoliko neprijateljskih isturenih položaja, ali se dalje nije moglo. Pred zoru se odustalo od daljih napada (trebalo je sačuvati ljudstvo), a jedinicama je naređeno da ostanu na svojim položajima.

[35] **Miloš Vuksanović, n. d., str. 137—140. Beogradski bataljon Prve proleterske brigade, str. 174. i 175, Beograd, 1981.**

Drugi napad počeo je navečer 25. studenog. Pod zaštitom vatre teškog naoružanja bataljoni su odlučno napredovali. Nijemci koji su bili na pravcu napada Prve proleterske pružali su žilav otpor i primoravali ustaše i domobrane da se uporno brane. Zbog siline udara bataljona neprijatelja je odjednom uhvatila panika. Počeli su bježati preko mosta na Vrbasu gdje su ih dočekivale zasjede Treće divizije, a neki su da bi spasili glavu, skakali u hladni Vrbas.

Jajce je oslobođeno u ranim jutarnjim satima 26. studenog. Neprijatelj je izgubio preko 300 vojnika od kojih oko 80 Nijemaca. Zaplijenjene su velike količine oružja i opreme.[36]

Prva proleterska brigada zadržala se tri dana u Jajcu kao posadna jedinica, a 29. studenog produžila pokret ka Ugru.

O značenju dolaska Vrhovnog štaba i CK KPJ sa proleterskim i udarnim brigadama u zapadnu Bosnu, Dalmaciju i Bosansku krajinu govori i činjenica da je pored stvaranja velikog slobodnog teritorija, došlo do masovnog ustanka u srednjoj Dalmaciji, zapadnoj Bosni, Bosanskoj krajini, Liki, Baniji i Kordunu. Od 2. kolovoza do 26. studenog 1942. na ovom je prostoru formirano osamnaest novih brigada, i to: 2. VIII — Druga krajiška, 10. VIII — Deseta hercegovačka (u rajonu Malovana blizu Kupresa), 15. VIII — Druga lička, 20. VIII — Četvrta hrvatska, 22. VIII — Treća krajiška, 2. IX — Sedma hrvatska, 7. IX — Osima hrvatska, 6. IX — Prva dalmatinska, 9. IX — Deveta hrvatska, 11. IX — Četvrta krajiška, 16. IX — Peta hrvatska, 23. IX — Peta krajiška, 3. X — Druga dalmatinska, 12. X — Šesta hrvatska, 14. X — Šesta krajiška, 10. XI — Trinaesta proleterska »Rade Končar«, 12. XI — Treća dalmatinska i 26. XI — Četrnaesta hrvatska brigada. Tako je krajem studenog 1942. pored velikog broja partizanskih vodova, četa, bataljona i odreda na pomenutom prostoru ratovalo 25 proleterskih, udarnih i drugih brigada, a ustanak se i dalje širilo. Po pripadnosti brigadama je dano ono ime koje su imale pri formiranju.

1—31. XII 1942. — Po prelasku rijeke Ugar, Prva proleterska je izbila ispred Skender-Vakufa, u kojemu su prema obavještenjima bili koncentrirani četnici. Brigada je gradić opkolila sa četiri bataljona i u zoru 2. prosinca ušla u mjesto bez ikakvog otpora. Čuvši za dolazak proletera, četnici su se pravovremeno povukli.

Po oslobođenju Skender-Vakufa Brigada dobiva zadatak da skupa sa Trećom krajiškom oslobodi Kotor-Varoš, a dijelom snaga zatvori pravac od Banja Luke.

Stab Brigade je odredio 2. i 3. bataljon za napad na Kotor-Varoš 1. i 4. bataljon da zatvore pravac od Banja Luke, a 6. bataljon u rezervi. Približavajući se Kotor-Varošu bataljoni su rastjerali neprijateljske posade po selima.

2. i 3. bataljon počeli su napad na grad u 20 sati 3. prosinca. Oni su brzo protjerali neprijatelja sa lijeve obale Vrbanje, ali je težište obrane bilo na desnoj obali, gdje se nalazi crkva sa zvonikom, tvrde kuće i kasarna. Pošto se još nije čula borba sa pravca kuda je trebala da napada Treća krajiška brigada, 2. i 3. bataljon Prve proleterske brigade riješili su da sami oslobode grad. Primjenjujući lukavstvo u manevru, bataljoni su nastavili odlučno da

[36] **Miloš Vuksanović, n. d., str. 141—144.**

zauzimaju objekat po objekat. Borba je žestoka. Neprijatelj se uporno brani, očekujući pomoć iz Banja Luke. Kotor-Varoš je oslobođen tek oko 10 sati 4. prosinca.[37]

1. i 4. bataljon Prve proleterske koji su osiguravali pravac od Banja Luke stalno su bili u borbi sa četnicima i Nijemcima koji su pokušavali priteći u pomoć posadi Kotor-Varoša. Pred noć 4. prosinca 6. bataljon koji je bio u rezervi napao je u školi u Svinjarima jedan vod Nijemaca sa kojima su bila i tri tenka. Nijemci su se neko vrijeme branili, ali kada su vidjeli da se proleteri ne šale i da neće moći izdržati, zapalili su tenkove i kamionima pobjegli ka Donjem Celincu.

U toku večeri Brigada je po naređenju Štaba divizije, krenula ka Skatavici, gdje se opet našla u punom sastavu. 1, 4. i 6. bataljon Prve proleterske u rajonu Skatavice 5. su prosinca natjerali oko 500 četnika prema Jošavki. Idućeg dana jake neprijateljske snage podržane artiljerijom i avijacijom krenule su u napad od Donjeg Celinca i Jošavke prema Skatavici. Borba je trajala čitav dan, a potom se Brigada povukla. Neprijatelj je 7. prosinca ponovo ušao u Kotor Varoš, a zatim 8. prosinca produžio ka Hrvaćanima. 1. i 4. bataljon, koji su bili u zaštitnici, dočekali su neprijatelja i razbili, zatim je 4. bataljon gonio Nijemce do Vrbanje.

Ujutro 9. prosinca oko 400 Nijemaca i bataljon domobrana, uz podršku artiljerije i avijacije, nastavili su napad ka Hrvaćanima. Prvi napad je odbio 4. bataljon, potom mu se pri drugom napadu pridružio i 1. bataljon, ali su se poslije višesatne borbe morali povući prema Maslovarima. Brigada je težila da se odlijepi od neprijatelja da bi se ljudstvo malo odmorilo poslije višednevnih borbi.

U selu Borci ostali su 2, 4. i 6. bataljon, 1. bataljon je upućen u Siprage kao zaštita divizijske bolnice, a 3. bataljon na lijevoj obali Vrbanje sa zadatkom da spriječi neprijateljski prodor ka Sipragama. Odmor je trajao 2 do 3 dana.

Tokom 12. prosinca 2, 3. i 6. bataljon Prve proleterske protjeraše četnike iz Maslovara i Hrvaćana, kojih je bilo oko 800, a zatim su čistili druga sela oko Maslovara, a zatim su pristigli i 1. i 4. bataljon i Brigada se našla na okupu. Potom je Brigada krenula preko planine Uzlomac ka četničkom uporištu Jošavki. Ne očekujući tako brzo nastupanje Prve proleterske, četnički komandant Rade Radić zakazao je skup četnika u Jošavki za 15. prosinca.

Bataljoni Prve proleterske u dvije kolone izbili su ispred Jošavke 14. prosinca. U naletu na nekoliko zaselaka Jošavke vrlo su brzo razbili četničku grupaciju, a zatim ih gonili prema Crnom vrhu i sa 2, 3. i 6. bataljonom zaposjeli položaje Vukovići—Crni vrh (prema Banja Luci), 1. bataljon u rajonu Kozja glava—Kantar, a 4. bataljon u selu Vijaoani.[38]

Neprijatelj i dalje nije mirovao. 21. prosinca uputio je jače snage sa tenkovima od Klašnica ka Devetinama, a drugu kolonu četnika, Nijemaca i domobrana ka Crnom vrhu. Bataljoni Prve proleterske uspješno su izvršili protivnapad i vratili ih na polazne položaje, ah u toku noći 22. prosinca neprijatelj je uspio da potisne 3. bataljon i prodre do crkve u Devetinama. Brzim napadom 1, 2. i 3. bataljona u toku 24/25. prosinca neprijatelj je na-

[37] **Beogradski bataljon Prve proleterske brigade, str. 176. i 177, Beograd, 1981. Miloš Vuksanović, n. d., str. 145—147.**
[38] **Miloš Vuksanović, n. d., str. 150.** i **151.**

tjeran da se povuče u Klašnice i time je presječena komunikacija Prnjavor — Banja Luka.

Prvu godišnjicu svog osnivanja Prva proleterska NOU brigada dočekala je u borbi, ne mogavši da je obilježi na prigodniji način.

Cijeneći važnost komunikacije Prnjavor—Banja Luka, Nijemci su ponovo 28. prosinca uputili jaku kolonu od oko 350 vojnika i dva tenka prema Devetinama. Suprotstavio im se 6. bataljon, a zatim mu je u pomoć pristigao 2. i 3. bataljon. Neprijatelj je natjeran da se brzo povuče u polazni rajon.

Po naređenju Štaba divizije, Stab Prve proleterske brigade 30. prosinca uputio je 2, 4. i 6. bataljon prema Tesliću da skupa sa Trećom krajiškom napadnu to neprijateljsko uporište. Teslić je prema podacima branilo oko 1300 domobrana sa nešto ustaša, četiri haubice, dva brdska topa, četiri protivkolska topa, dva topa »pito«, 16 mitraljeza i preko 60 puškomitraljeza.

1—31. I 1943. — Napad na Teslić izvršen je noću 1/2. siječnja 1943. Borba je bila izuzetno žestoka. Tutnjava rafala, bombi i granata nije prestajala. Redali su se juriši i kontrajuriši. U napadu na Teslić najvažniju je ulogu imao 4. bataljon Prve proleterske, koji je nemajući veze sa drugim jedinicama sam prodro u grad i zauzeo položaje neprijateljske artiljerije, koji protivnapađom potiskuju 4. bataljon i zarobljavaju drugaricu Milenu Đukić. Bataljon ponovo juriša, zauzima opet položaje artiljerije i spašava Milenu. Konačno pritiskom drugih bataljona Treće krajiške i Prve proleterske Teslić je oslobođen.

U Tesliću je zarobljeno 38 oficira, oko 1000 vojnika i zaplijenjeno kompletno naoružanje sa velikim količinama municije, granata, druge vojne opreme i namirnica.[39]

Iznenađeni padom Teslića, Nijemci su vrlo jakim snagama i tenkovima odmah intervenirali sa dvije kolone od Doboja i jednom od Tešnja. 2. i 6. bataljon Prve proleterske suprotstavlja se koloni iz Doboja i zaustavlja je na lijevoj obali Usiore, zaltim je razblili i gonili do Jelaha, a koloni koja je nastupala duž desne obale Usore suprotstavio se 4. bataljon Prve proleterske koji je upućen iz Teslića pošto 2. bataljon Treće krajiške nije stigao na vrijeme.

Dok je trajala borba oko Teslića, 1. i 3. bataljon Prve proleterske svakodnevno vodi borbu sa neprijateljskim snagama koje su nastupale od Banja Luke i Prnjavora ka Devetinama, nanoseći im osjetne gubitke.

Nijemci su se iznenada i brzo povukli sa Devetina 4. siječnja poslije podne, a u toku noći 4/5. siječnja 1. i 3. bataljon Prve proleterske i dva bataljona Treće sandžačke brigade krenuli su u napad na četnike u Devetinama. Četnici su se žestoko branili očekujući pomoć četnika sa Ozrena. Otpor četnika je brzo slomljen, a neki su uspjeli pobjeći Nijemcima.

Pošto su se bataljoni Prve proleterske iz rajona Teslića prebacili na područje Banja Luka—Prnjavor, neprijatelj je potisnuo bataljone Treće krajiške brigade i 6. siječnja ušao u Teslić.

Nepovoljnim razvojem događaja oko Teslića, a da bi pomogao Trećoj krajiškoj brigadi, Stab Prve proleterske prema Tesliću upućuje 1, 3. i 6. bataljon koji već 14. siječnja izbijaju ispred Jelaha, a u ponoć 14/15. napadaju Jelah koji brani oko 250 vojnika. U prvom jurišu razbili su neprija-

[39] **Jovan Božović — Ovdje Prva proleterska, str. 170—180, Beograd, 1964. Miloš Vuksanović, n. đ., str. 154—157.**

teljsku obranu i zarobili 18 milicionera. Ostali su se vojnici povukli u školu odakle su pružali žilav otpor. Potom je od Doboja naišao oklopni vlak i bataljoni su se morali povući i pripremiti za napad slijedeće noći.

Ni Treća krajiška između 14. i 15. siječnja nije uspjela da zauzme Teslić. Zbog toga Štab divizije naređuje da se slijedeće noći obnovi napad na Jelah i Teslić.[40]

Drugi bataljon koji je ostao na pravcu Prnjavor—Banja Luka rastjerao je 14. siječnja četnike u Devetinama i Dragovićima i izbio u Lišnju blizu Prnjavora, gdje se u neposrednoj blizini nalazio i 4. bataljon Prve proleterske brigade.

Stab Prve proleterske odlučio je da izvrši demonstrativan napad na Prnjavor. Da bi napad bio iz više pravaca, formiran je kombinirani bataljon od jedne čete iz 2. i jedne iz 4. bataljona.

Grad su branili: jedan bataljon domobrana i četa legionara zarobljenih Ukrajinaca. Grad je imao ograniziranu vanjsku i unutrašnju obranu.

Napad je izveden noću 15/16. siječnja iz tri pravca. U prvom naletu zauzeta je vanjska obrana, a potom je uslijedio prodor u grad. Borba je bila žestoka, neprijatelj se uporno branio iz nekoliko utvrđenih objekata, ali je u jutarnjim satima morao kapitulirati. Umjesto demonstrativnog napada, Prnjavor je bio oslobođen. Zarobljeno je oko 350 domobrana.

Poslije toga dio snaga je upućen ka Kobašu i Srbcu, gdje su razjurili četnike u selima podno Motajice i izbili na Savu. Na tom prostoru Brigadi je pristupilo nekoliko stotina mladića i djevojaka.[41]

Pošto i drugi napad Treće krajiške na Teslić 15/16. siječnja nije uspio, Stab divizije je naredio da 17. siječnja napadne cijela Treća krajiška i 1. i 6. bataljon Prve proleterske, ali prije toga bataljoni Prve proleterske će napasti i zauzeti Jelah, što su oni i učinili 16. siječnja, a zatim gone neprijatelja prema Tešnju i u žestokom naletu oslobodili su i Tešanj. Potom su ovi bataljoni Prve proleterske žurili ka Teslići.

Napad na Teslić izvršen je kako je bilo planirano. Neprijatelj se grčevito branio, a posebno kada je doznao da mu hita u pomoć jaka kolona Nijemaca, tako da su partizanske jedinice morale odustati od daljih napada na grad.

3. i 6. bataljon Prve proleterske 19. siječnja napustiše rajon Teslića i preko Kulaša dolaze na teritorij prema Banja Luci, a 1. bataljon brigade odlazi za Prnjavor.

Ofanzivna dejstva Prve proleterske divizije u centralnoj Bosni spriječila je nova neprijateljska ofanziva na slobodni teritorij. U vezi s tim, Štab divizije je naredio Prvoj proleterskoj brigadi da izvrši demonstrativan napad prema Banja Luci.

Noću 23/24. siječnja upućen je ka Banja Luci 3. bataljon preko Crnog vrha, Kremana i Trapista sa zadatkom da pokuša zauzeti samostan i porušiti most na Vrbasu, a zatim da napadne Banja Luku. 2. i 6. bataljon napadali su Klašnice. Bataljoni su uspjeli da zauzmu samo neke rovove na prilazima mostovima, ali su u daljem napadu dočekani snažnom vatrom i primorani na povlačenje.

Neprijatelju se nije smjelo dozvoliti da predahne. Po naređenju Vrhovnog štaba napad je ponovljen 26/27. siječnja skupa sa Trećom sandžačkom bri-

[40] **Miloš Vuksanović, n. d,, str. 160—162.**
[41] **Miloš Vuksanović, n. d., str. 163—165. Jovan Božović — Ovdje Prva proleterska, str. 192—204, Beograd, 1964.**

gadom, ali napadnuti objekti ni tada nisu bili zauzeti, jer je na tom prostoru neprijatelj skoncentrirao vrlo jake snage.

Dok su tri bataljona stalno uznemiravali neprijatelja prema Banja Luci, 1. i 4. bataljon Prve proleterske brigade uspješno razbija ostatke četnika sjeverno od Prnjavora. Četvrti bataljon je uspio dva puta da vrati kolonu crne legije koja je nastupala od Dervente ka Prnjavoru.

Dolaskom novih boraca Prva proleterska brigada krajem siječnja 1943. ima preko 1700 ljudi. Bataljoni su u prosjeku imali oko 300 boraca.

U nastaloj situaciji zbog neprijateljske ofanzive, Vrhovni štab je 27. siječnja naredio Prvoj diviziji da se hitno prebaci na teritoriju Jajce—Turbe——Donji Vakuf. Stab divizije je naredio brigadama da se pripreme i krenu na dugi marš.

Brigada je krenula 30. siječnja preko vrlo teškog terena planine Uzlomac i 31. siječnja stigla u rajon Maslovare.[42]

1—28. II 1943. — Nastavljajući marš, Brigada je 2. veljače prešla rijeku Ugar, potom preko Meljine, Vitovlja, Gostilja i Gradine prešla komunikaciju Travnik—Donji Vakuf, zapadno od Komara 5. veljače i 6. veljače preko Čardaka, a 7. veljače stigla je u Sarajviliće. Ovo je bio jedan od najtežih marševa Prve proleterske brigade pod vrlo nepovoljnim uvjetima pravog zimskog vremena, po izuzetno teškom terenu. Zbog toga su mnogi novodošli borci, koji su stupili u Brigadu u centralnoj Bosni, napustili jedinice i vratili se kućama.

Dolaskom Brigade u gornji tok Vrbasa, 2. i 6. bataljon su upućeni prema Bugojnu, 4. bataljon prema Travniku, 1. bataljon u selu Bistrica, a 3. bataljon je još iz centralne Bosne dobio zadatak da provede ranjenike prema Glamoču i Livnu i preda ih u centralnu bolnicu koja se kretala tim pravcem ka Prozoru, a zatim da se vrati u sastav brigade.

U Vrhovnom štabu u Duvnu održano je 8. veljače savjetovanje na kojemu su prisustvovali i komandanti Prve, Druge i Treće divizije, pa je definitivno odlučeno o daljim zadacima divizija.

Prva proleterska brigada na pomenutom prostoru ostala je do sredine veljače i u tom vremenu njezini su dijelovi nekoliko puta vodili žestoke borbe s ustaško-njemačkim snagama koje su iz Bugojna napadale prema selu Bojska. Ovdje su Nijemci prvi put upotrebili »štuke« protiv Prve proleterske.

Iz rajona Gornjeg Vakufa Brigada je nastupala ka Bradini, Ivan-sedlu i Raštelici sa zadatkom da presiječe komunikaciju Mostar—Sarajevo i da likvidira neprijateljska uporišta u tom rajonu. Na Ivan-sedlu bilo je oko 400, u Raštalice oko 100 vojnika iz ustaško-željezničkog bataljona, u Bradini 80 Talijana i 20 žandara. I Ivan-sedlo i Bradina bili su jako utvrđeni bunkerima.

Napad je izveden noću 17/18. veljače. Na Ivan-sedlo napadao je 1. i 2. bataljon, na Bradinu 4. bataljon, a 6. bataljon je osiguravao pravac od Konjica. Napad je počeo oko 19 sati. Došlo je do žestoke borbe. 1. i 2. bataljon u silovitom jurišu zauzimaju prve bunkere. Ustaše su davale žilav otpor. Upućuju se i bombaši. Pada bunker po bunker, i u zoru Ivan-sedlo je bilo u rukama proletera. Ostatak neprijateljskih vojnika pobjegao je prema Raštelici i Tarčinu, ali su bataljoni nastavili gonjenje, zauzeli Raštelicu i produžili ka Tarčinu.

[c] **Beogradski bataljon Prve proleterske brigade, str. 179, Beograd, 1981. Miloš Vuksanović, n. d., str. 165—168.**

Četvrti bataljon vodi krvavu borbu s Talijanima koji iz bunkera pružaju žilav otpor. Iz Konjica im je upućena jedna kolona u pomoć. Nju dočekuje 6. bataljon, razbija je i vraća u polazni garnizon, a zatim 6. bataljon goneći Talijane zauzima most Lukač i željezničku stanicu Brdane. Saznavši šta je učinio 6. bataljon, 4. bataljon silovito juriša i zauzima Bradinu. Tako je za vrlo kratko vrijeme očišćena komunikacija od Konjica do Tarčina. Neprijatelj je pretrpio velike gubitke, a ni Brigada nije ostala pošteđena.

Zanesen postignutim uspjehom, Stab brigade bez odobrenja Vrhovnog štaba donosi odluku da sa 4. i 6. bataljonom napadne Konjic. Napad je počeo 19. veljače uvečer, ali neprijatelj je u Konjicu bio jači nego što se očekivalo i bataljoni su se morali povući.

Prvi i 2. bataljon noću 20/21. veljače napadaju na Tarčin, ali su se morali povući pošto je posadi stiglo pojačanje iz Sarajeva.

U jutarnjim satima 21. veljače neprijatelj je sa vrlo jakim snagama, podržan artiljerijom, tenkovima i avijacijom, krenuo u protivnapad ka Ivan--sedlu. Bataljoni Prve proleterske su se pod borbom povlačili. Njima je bio upućen u pomoć i 4. bataljon koji se vratio od Konjica, ali neprijatelj nije gledao na žrtve, već je pojačavao nadiranje i u toku dana izbio na Ivan-sedlo. Bataljoni Prve proleterske zauzeli su pogodne položaje da bi spriječili prodor ka Bradini i Konjicu, ali Nijemci su i pored velikih gubitaka uspjeli da se probiju u Konjic. Brigada je na ovom pravcu ostala sve do 27. veljače i svakodnevno vodila žestoke borbe sa neprijateljskim snagama/'[3]

U jutarnjim satima 28. veljače Prva proleterska brigada se prikupila sjeverno od Konjica u rajonu Bulatovići—Trešnjevica—Stojakovići.

1 do 31. III 1943. — Po naređenju Vrhovnog štaba Prva proleterska 1. ožujka kreće preko Solakove Kule—Berač—Seoci—Vrsi—Bistrica. Brigada je bila na desnom krilu Divizije. Neprijatelj je od Bugojna nadirao prema Gornjem Vakufu vrlo jakim snagama i prijetila je opasnost da prodre ka Makljenu i Prozoru i time ugrozi preko 4000 ranjenika i bolesnika i veliki zbijeg naroda.

Protivudar kod Gornjeg Vakufa počeo je 3. ožujka poslije podne. Prije nego što su ostale jedinice krenule u juriš, Prva proleterska je izbila prema Bugojnu i našla se sa boka i pozadine neprijateljskim snagama. Napad svih jedinica bio je strahovit. Neprijatelj se polako povlači, ali pruža žilav otpor, podržan velikim brojem tenkova, artiljerije, minobacača i avijacije. Pojava Prve proleterske na boku i u pozadini iznenadila je neprijatelja. Borba se vodila cijelu noć i sutrašnji dan. Bilo je juriša i kontrajuriša, borbe prsa u prsa. Borba se nastavila i u noći 4/5. ožujka. Borci pojedinih bataljona, a posebno drugog, pomiješali su se u jednom šljiviku sa Nijemcima. Borba na smrt i život, ah su proleteri imali više hrabrosti. Tako je silovitim protivudarom jedinica Glavne operativne grupe neprijatelj odbačen u Bugojno.[4]'*

U vezi s naređenjem Vrhovnog komandanta od 6. ožujka Brigada je rano ujutro 7. ožujka krenula na marš od Ričice i Bistrice pored Gornjeg Vakufa preko Prozora, Gorica, Gračaca do Jablanice. Na tom putu Brigadi se priključilo tridesetak boraca iz bolnice i drugih jedinica, uglavnom Dalmatinaca.

[a] **Jovan Božović — Ovdje Prva proleterska, str. 208—224, Beograd, 1964. MiloS Vuksanović, n. d„ str. 172—180.**

[M] **Miloš Vuksanović, n. d„ str. 181—184. Beogradski bataljon Prve proleterske brigade, str. 181. i 182, Beograd, 1981.**

Prva proleterska brigada prešla je Neretvu 8. ožujka prije podne i uputila se uz strme strane kamenitog Prenja. Po prelasku Neretve Prva proleteska je stavljena pod komandu Druge proleterske divizije, a ostale dvije brigade Prve proleterske divizije ostale su u zaštitnici Glavne operativne grupe kod Gornjeg Vakufa prema Prozoru.

Štab Druge proleterske divizije naredio je Prvoj proleterskoj brigadi da svoja dva bataljona orijentira prema Konjicu, što je ona i učinila naređujući 4. i 6. bataljonu da osiguraju lijevi bok i zauzmu položaje u rajonu Bijele prema Konjicu.

Glavnina Brigade je nastavila pokret ka četničkim uporištima Čičevo i Glavatičevo i time izbila na čelo Druge proleterske divizije. Iza Prve proleterske kretao se 1. bataljon Druge dalmatinske brigade.

Napad na četnike u rajonu Cičeva izvršio je 1. bataljon Prve proleterske, a 3. i 2. bataljon probija se uz Neretvu ka Glavatičevu, vjerujući da će 1. bataljon obračunati sa četnicima. Prvi bataljon je 14/15. ožujka vodio vrlo žestoke borbe sa četnicima, a zatim 15. ožujka upućen mu je u pomoć i bataljon Druge dalmatinske brigade koji su zajednički nastavili borbu sa četničkim, vrlo jakim snagama.

Treći bataljon Prve proleterske stigao je do Glavatičeva pred zoru 15. ožujka. Četnici se nisu još pojavljivali. Omladinska četa 3. bataljona nailazi na četničkog stražara koji je pripadao četničkoj omladinskoj četi, koji je mirno pitao: »Ko je tamo«? »Omladinci«, odgovorila je prethodnica omladinske čete 3. bataljona. Bez otpora su uhvatili stražara jer je on mislio da su to omladinci iz njegove omladinske čete.

U Glavatičevu se nalazio Štab Kalinovičke četničke brigade, četnički ratni sud, odjeljenje za agitaciju i propagandu omladinskog četničkog komiteta. Treći bataljon je zarobio »omladinski komitet«, a zatim u žestokoj borbi i Štab i članove suda i to im je bila posljednja presuda.

Poslije likvidacije neprijatelja u Glavatičevu 2. bataljon Prve proleterske prelazi Neretvu i razbija četnike na desnoj obali. To su bili četnici iz sandžačke Konjičke grupe i muslimanska milicija.

Slijedeća dva dana, 16. i 17. ožujka, nastavljene su žestoke borbe sa hiljadama četnika u rajonima Kvanj—Tjeme—-Ivanovo brdo, Česimu, Lipeti, gdje su skupa sa Četvrtom crnogorskom i Desetom hercegovačkom četnici potpuno razbijeni, a zatim su ih jedinice Treće divizije gonile prema Nevesinju. Četnici su u rajonu Glavatičeva pretrpjeli teški poraz. Bataljoni Prve proleterske vraćeni su u Glavatičevo i Lađanice, gdje su se odmarali noću 17/18.

Brigada je od Glavatičeva između 18. i 19. ožujka krenula pravcem Bjelimići—Dindol—Polje—Bojići sa zadatkom da što prije izbije u rajon Kalinovika, prikupi podatke o neprijatelju i prekine saobraćaj između Kalinovika i Uloga.

Sa Prvom proleterskom marširala je i Druga dalmatinska brigada. Zbog tajnosti kretalo se samo u noći. U zoru 20. ožujka Druga dalmatinska izbila je u selo Hotovlje, a Prva proleterska u Bojiće. Brigade su primijetile kretanje četničkih snaga na lijevoj obali rijeke Zavale, a glavnina je bila na Oštrikovcu i Glošću. Prva brigada je požurila da zaposjedne položaje na kosi Prisoje, k. 1345 i na Kovačevoj glavi. Četnici su isto tako požurili i sa jakim

snagama zaposjeli položaje na k. 1403, Siljevac i Čestaljevo, i visove na Treskavici. Obje brigade su se našle u teškom položaju.[45]

Četnici su rano 20. ožujka pošli u napad na cijelom frontu. Na desnom krilu Druga dalmatinska je odbila prvi juriš, nanoseći neprijatelju velike gubitke. Četnici prenose težište napada na lijevo krilo Druge dalmatinske. Njezin bataljon na lijevom krilu nije mogao izdržati siloviti juriš četnika koji je podržavala talijanska artiljerija iz Kalinovika i povukao se. Zaprijetila je opasnost da četnici bace bataljone Druge dalmatinske u jarugu. U tom trenutku pristigao je 2. bataljon Prve proleterske i iz pokreta se bacio na četnike. Razvila se borba prsa u prsa. Četnici nisu izdržali ovaj juriš proletera. Povukli su se ostavljajući na desetine poginulih i ranjenih. Bataljon je imao 7 poginulih i 8 ranjenih boraca.

Zatim stiže 1. bataljon a odmah potom i 3. bataljon Prve proleterske, koji su zajednički izvršili juriš. Sudar je bio stravičan. Četnici su zaustavili juriš proletera i odmah krenuli u protivnapad. Proleteri su ih dočekali i u žestokoj borbi odbili. Bataljoni Druge dalmatinske na desnom krilu isto tako vode žestoke borbe sa četnicima. Jurišaju i odbijaju juriše. Četnici su u toku dana i noći 20/21. ožujka izvršili još šest juriša. Bilo ih je preko 2500. Borba se nastavlja 21. i 22. ožujka.

U međuvremenu 4. i 6. bataljon Prve proleterske u pokretu za Brigadom iz pravca Konjica 21. ožujka zauzima Ulog, razbija dvije hercegovačke četničke brigade i ovladava komunikacijom Kalinovik—Nevesinje. U isto vrijeme je Druga proleterska zauzela Obalj i produžila ka Jelašcu. U takvoj situaciji i poslije ogromnih gubitaka, noću 22/23. ožujka, četnici koji su bili ispred Prve proleterske i Druge dalmatinske brigade povukli su se u pravcu Foče, a 23. ožujka Druga proleterska i 4. bataljon Prve proleterske oslobodili su Kalinovik.

Borba kod Kalinovika, a posebno borba na Treskavici, bila je jedna od najtežih i najžešćih borbi koje je Prva proleterska vodila sa četnicima. U isto vrijeme to je bio i najveći poraz za četnike.[46]

U selima Vlaholje, Krbljine i Sivolji, kod Kalinovika, Brigada se odmarala tri dana, što je došlo u pravo vrijeme, poslije pređenih 800 km u posljednjih pedesetak dana po vrlo teškom, neprohodnom i planinskom terenu, po kiši i snijegu. Pored nekoliko manjih, Brigada je za ovo vrijeme vodila desetak vrlo teških i žestokih borbi. U njenom je sastavu sada bilo oko 1490 boraca i starješina.

Brigada je rano 26. ožujka krenula južnim ograncima Jahorine ka Ustikulini i na tom pravcu razbila oko 1500 sandžačkih četnika i dijelova Drinskog četničkog korpusa i 28. ožujka izbila u Ustikulinu. Brigada je opet u sastavu Prve divizije.

Stab Brigade je odlučio da odmah između 28. i 29. ožujka organizira prelazak preko Drine. Skela »dereglija«, koju je trebalo iskoristiti nalazila se na desnoj obali, a duž obale četnički rovovi. Prvi pokušaj 1. bataljona da se skela preveze na lijevu obalu i pređe Drina nije uspio. Na Krčinom brdu i Kapku preko Drine nalazili su se Talijani i vrlo jake četničke snage. Na sektoru ispred Prve proleterske nalazilo se oko 1600 četnika i 1000 Talijana, ne računajući one koji su se nalazili po dubini prema Čajniću i Pljevljima.

[45] **Miloš Vuksanović, n. d., str. 183—193.**
[48] **Miloš Vuksanović, n. đ-, str. 193—196.**

Poslije prvog neuspjeha da se pređe Drina cijela je Brigada angažirana u pripremama za slijedeći i odlučujući prelazak. Pristupilo se izradi splavova.

1—30. IV 1943. — Pošto su selo Ustikulinu napustili stanovnica, građa za izradu splavova uzimana je sa krovova kuća, tavana i podova. Korišteni su stari čavli, klamfe i žica i sve to prenošeno kod mlina-vodenice, iza Ustikuline, gdje je bilo određeno mjesto za pravljenje splavova.

Pored nedostatka potrebnog materijala i nestručnih kadrova, velike poteškoće pravila je talijanska artiljerija koja je svakodnevno tukla Ustikulinu, lijevu obalu i rajon gdje se prave splavovi. Do 7. travnja izrađeno je preko 30 splavova.

Slijedeći pokušaj da se pređe Drina izvršen je u večer 7. travnja. Na lijevoj obali su koncentrirana sva teška oružja, mitraljezi i puškomitraljezi. Prva dva splava su se otisnula od obale, jedan se brzo prevrnuo, a na drugom su četnici sa desne obale pobili ili ranili cijelu posadu. Odustalo se od daljeg pokušaja prelaza.

Štab brigade odlučuje da u trećem pokušaju koji treba da se izvede noću 8/9. travnja Brigada mora forsirati Drinu jer čekati se više ne može.

Točno u 19 sati 8. travnja otisnula se prvo jedna sandolina, a za njom splavovi jedan za drugim. U tom vremenu na desnu obalu Drine otvorila su vatru sva oružja sa lijeve obale po četničkim rovovima. Ječala je cijela dolina, a zatim se vatra prenijela u pravcu sela Cviline.

Prvi dobrovoljci, otvarajući vatru sa splavova i bacajući bombe, uspjeli su da izađu na obalu i zauzmu prve četničke rovove. Zatim su stizali i drugi splavovi i ne čekajući krenuli preko polja ka selu Cviline. Talijanska artiljerija stalno je tukla mjesto prelaza. Bilo je gubitaka, ali je prelaz nastavljen. Rastjerani su četnici i iz Cvilina.

Do pola noći prebacilo se na desnu obalu oko 70 boraca. Splavova je još malo u upotrebi, jedino sandolina sigurno radi ali može da prevozi samo po jednog borca. Pred grupom od oko 80 boraca iz 1. i 2. bataljona koji su izbili u Cvilinu nalazi se se Krčino brdo sa nekoliko stotina Talijana, jako utvrđeno.

Na Krčino brdo upućuje se jedna grupa boraca kao prethodnica. Poslije nekog vremena začula se jaka pucnjava. Od Drine stalno pristižu borci, pojedinačno ili dva-tri u grupi. Sada se u Cvilinu sakupilo još nešto boraca, kreću uz brdo, susreću prethodnicu koja je malo prije naišla na talijanske rovove. Pokazuju gdje se nalaze Talijani i njihovi rovovi.

Ka talijanskim rovovima borci idu puzeći kroz šiblje i nisko grmlje. Talijani neprekidno otvaraju paklenu vatru. Juriš proletera, bacaju se bombe, bacaju i Talijani, grupa boraca upada u njihov rov, ali ih Talijani protivnapadom izbacuju, ipak ta je grupa uspjela da ponese jedan sanduk bombi. Juriš nije uspio.

Potom se jedna grupa boraca upućuje da iz pozadine napadne i stvori zabunu kod neprijatelja, a u isto vrijeme da se juriša istim pravcem kao i prije.

Novi juriš na Krčino brdo. Oglasilo se i odjeljenje koje je napalo Talijane s leđa. Krčino brdo je gorjelo. Nastala je paklena tutnjava od stotina bombi. Borci 1. i 2. bataljona uskaču u rovove. Borba prsa u prsa. Talijani bježe i konačno je Krčino brdo bilo zauzeto u jutarnjim satima 9. travnja. Na desetine mrtvih, ranjenih i zarobljenih Talijana. Oko 5 sati ujutro skela je

osposobljena i nastavljeno je ubrzano prebacivanje ostalih dijelova Brigade, a potom će nastaviti Treća krajiška koja je već stigla na lijevu obalu Drine.

Sada pred Prvom proleterskom stoji još jedan težak zadatak. Osvajanje Kapka, brda visokog preko 1200 m sa kojeg je talijanska artiljerija zadala dosta muke brigadi. Neprijatelj je na Kapku bio jači i brojniji nego na Krčinom brdu. Tu su položaji artiljerije i minobacača, a tu su i dijelovi koji su uspjeli da pobjegnu s Krčina brda.

U toku dana i noći 9/10. travnja bataljoni Prve proleterske izvršili su četiri neuspjela napada na Kapak. Ali riješeni da i taj zadatak moraju izvršiti, bataljoni su opkolili brdo sa svih strana i izvršili siloviti juriš. Neprijatelj je bio savladan. U ranim jutarnjim satima Kapak je bio u rukama proletera.

Sa Kapka Prva proleterska kreće prema Golom vrhu i Ifsaru. U još jedan teški boj protiv Talijana, gdje su se sada skoncentrirali i oni koji su pobjegli sa Krčina brda i Kapka.[47]

Napad je počeo 11. travnja u 21 sat. U napadu sudjeluju 3, 4. i 6. bataljon Prve proleterske i bataljoni Treće krajiške brigade. Bataljoni Prve brigade uspjeli su da zauzmu prve rovove, ali su protivnapadom Talijana bili izbačeni. Štab Brigade je naredio da se bataljoni povuku u prve zaklone na stotinjak metara ispred neprijateljskih rovova i da budu spremni za novi napad čim u akciju stupi Treća krajiška.

Cim je Treća krajiška rano ujutro 12. travnja počela borbu, bataljoni Prve proleterske su krenuli u napad. Talijani su počeli bježati u paničnom neredu. Svako se spasavao kako je znao i umio. Talijani su ostavili svu opremu, naoružanje i komoru. Na Golom vrhu i Ifsaru stravična slika. Na bojištu je neprijatelj ostavio više od 150 mrtvih i ranjenih, 7 brdskih topova, 2 teška minobacača, 8 radio-stanica, 30 mula i velike količine municije i druge opreme. Tokom dana 12. travnja oslobođeno je i Cajniče. Neprijatelj se povukao prema Pljevljima.

U ovim borbama od Drine do Čajniča Prva proleterska je imala velike gubitke, oko 40 poginulih i 30 ranjenih. Na njezinom putu nalazilo se oko 5000 Talijana i četnika.

Vrhovni komandant izrazio je priznanje i zahvalnost Prvoj proleterskoj brigadi za podvige i junaštvo u borbi protiv četverostruko jačeg neprijatelja. A »Slobodna Jugoslavija« je obavijestila svijet o herojskom podvigu Prve proleterske brigade pri forsiranju Drine.[48]

Brigada je dobila zadatak da ostane na tom terenu. Sa tri bataljona osigurala je slobodni teritorij od Goražda. 3. bataljon bio je u Metaljci i Kovač-planini radi osiguranja od Pljevalja i za vezu sa Trećom i Sedmom krajiškom brigadom, 4. bataljon imao je ulogu »slobodne jedinice«. Njegove su patrole krstarile po selima, otkrivale i uništavale četničke grupe.

Neprijatelj u Goraždu, gdje je skoncentrirao jake snage nije mirovao. Ujutro 20. travnja jedna ojačana četa Nijemaca uz podršku artiljerije pokušala je da se probije ka Potkozari, ali je 1. bataljon dočekao na bliskom odstojanju i primorao da se povuče u Goražde.

U zoru 21. travnja neprijatelj je krenuo sa dvije kolone prema Gradini. Vraćen je natrag poslije dvosatne borbe. Rano ujutro 22. travnja neprijatelj

" Miloš Vuksanović, n. d., str. 197—204.
« Miloš vuksanović, n. d., str. 205—207.

je došao u selo Zubčiće i na kose iznad sela. Dočekao ih je 2. bataljon i odbacio u selo, neprijatelj se branio iz kuća i voćnjaka, ali nije izdržao. U selu je ostavio 32 poginula vojnika.

Pred zoru 26. travnja neprijatelj je iznenadio osiguranje 6. bataljona na Trebeškom brdu, ubio puškomitraljesca, a onda napao glavninu bataljona. Bataljon se našao u teškom položaju, ali je prihvatio borbu, stiže mu u pomoć 1. bataljon i udara u bok. Neprijatelj se morao povući, a izgubio je 21 vojnika.

Krajem travnja Prvu proletersku smijenila je Šesta istočnobosanska brigada. Prva proleterska je krenula pravcem Čajniče—Kovač-planina—Jabuka.[89]

1—14. V 1943. — Marširajući od Cajniča, Brigada je noću 1/2. svibnja prešla komunikaciju Pljevlja—Prijepolje u rajonu Jabuke. Do 18 sati 1, 4. i 6. bataljon izbili su u Mataruge, a 2. i 3. bataljon na Kamenu goru lijevo od glavnine Brigade. U toku noći 2/3. svibnja, Brigada je obaviještena od seljaka da su četnici potiisli Treću sandžačku s Kovrena i da nadiru ka Biskovu. Prva proleterska se prema tome našla s boka i u pozadini četnicima. Brigada je odmah krenula u napad. 2. i 3. bataljon nastupali su preko Crnog vrha, Graba, Kičeva, Lise (trg. 1509) i Grnčareva ka Sakovićima, da bi presjekli odstupnicu četnicima ka Bijelom Polju. 1, 4. i 6. bataljon nastupa pravcem Kozice —Kovren da bi što prije izbili na Sljeme i sa leđa napali četnike.

Četnici nisu očekivali partizane sa sjevera i kada su ugledali kolonu mislili su da su to Talijani. Čak su poslali jednu desetinu da uspostavi vezu, što je omogućilo Prvoj brigadi da dobije u vremenu i jedinice dođu na domet efikasne vatre. Otvorena je snažna vatra po četnicima, potpuno su ih iznenadili i počelo je panično bježanje. Bataljoni su ih u stopu pratili. Glavnina se zaustavila na Kovrenu, ali pošto su bili ošamućeni od prvog udarca, ni na tim položajima, veoma pogodnim za obranu nisu imah hrabrosti da sačekaju proletere. Lijeva kolona Brigade uspješno je nastupala i razbijala četnike i muslimansku miliciju na svom pravcu. Brigada je nastavila goniti četnike. Prva i Treća brigada razbile su preko 2000 četnika.

U zoru 7. svibnja Prva proleterska brigada izbila je pred Bijelo Polje na predviđenu liniju Oklade—Cerovo—Pale—Zari—Cer—Lepenac—Proščenje.

Drugi bataljon Prve proleterske brigade je 10. svibnja u rajonu Dubrakova nä Limu napravio zasjedu i dočekao jednu talijansku auto-kolonu od 19 kamiona i oko 250 vojnika koja je iz Prijepolja bila upućena u Bijelo Polje prebacujući opremu i namirnice. Borba je bila vrlo žestoka, trajala je sve do večeri. Veliki broj Talijana je zauvijek ostao tu, a zarobljeno je oko 70 vojnika. Ostali su se posakrivali po škrapama u dolini Lima. Zaplijenjene su velike količine municije, mina, oružja i namirnica. Zatim se bataljon vratio u sastav Brigade kod Bijelog Polja.

Brigada se užurbano pripremala za skori brzi prodor u Srbiju prema planu Vrhovnog štaba. Tada je Brigada imala u stroju 1230 boraca i starješina. Bataljoni su 14/15. svibnja bili na svojim položajima prema Bijelom Polju i Mojkovcu.

15—31. V. 1943. — Rano ujutro 15. svibnja na brigade Prve divizije počeo je napad vrlo jakih njemačkih snaga. Borba je iz časa u čas bila sve žešća. Bataljoni su se izmiješali sa Nijemcima. Bilo je teško ocijeniti tko drži koji

[68] **Miloš Vuksanović, n. d., str. 341. i 342.**

položaj. Neprijatelj je osvajao stopu po stopu terena. Brojna i tehnička nadmoćnost neprijatelja došla je do punog izražaja. Borba je nastavljena i 16. svibnja. Vrhovni štab još uvijek misli da se ne radi o većoj ofanzivi.

Na istočnim padinama planine Burenj odigrala se 17. svibnja do tada rijetko viđena borba. Artiljerija i avijacija neprekidno tuku položaje Prve proleterske i Treće krajiške brigade. Tenkovi se kreću putem i vatrom podržavaju pješadiju. Borbe se vode i na drugim pravcima i sektorima. Bilo je jasno da je neprijatelj otpočeo ofanzivu velikih razmjera.

Po naređenju Vrhovnog štaba, 19. svibnja izjutra, Prva proleterska prikupljala se u rajonu sela Vrulja, kao rezerva, ali odmah je uslijedilo naređenje da usiljenim maršem što prije izbije u rajon Celebića, gdje je neprijatelj potisnuo Drinsku operativnu grupu, na takozvanom »fočanskom pravcu«.

Marš je uslijedio čim je Stab brigade brzo upoznao komande bataljona sa novim naređenjem. Pokret se izvodio preko vrlo teškog i besputnog terena planine Ljubišnje. Brigada u rekordnom vremenu 21. svibnja poslije podne stiže u rajon Celebića, gdje su bile u vrlo kritičnoj situaciji Šesta istočno-^bosanska i Prva majevička brigada, koje je neprijatelj odbacio s fočanskog pravca i s prednjim dijelovima ušao u selo Borje, zarobivši dio komore i bolnice s ranjenicima.

Odmah po pristizanju dijelovi Prve proleterske stupili su u tešku susretnu borbu. Ne očekujući tako silovit udar koji je iznenadio neprijatelja, njegove snage su razbijene, a u selu Borju spašeni ranjenici i komora. Kakav je to bio sretan i dirljiv prizor kada su ranjenici umjesto Nijemaca vidjeli kod sebe proletere.

Kako su koji bataljoni Prve proleterske pristizali, tako su odmah stupali u borbu zajedno s borcima Šeste istočnobosanske i Prve majevičke brigade. Neprijatelj je gonjen, razbijena je i njegova glavnina i u toku noći proleteri zauzimaju Dubravu i Zavajit, neprijatelj bježi u veliku šumu Korlat, a 6. i 3. bataljon Prve proleterske s bataljonima druge dvije brigade 22. svibnja izbijaju na Trovrk i Bakić, nastavljajući žestoke borbe s neprijateljskim snagama koje je podržavala artiljerija i minobacači. Neprijatelj vrši protiivnapad na Trovrh, potiskuje naše bataljone, a zatim oni uzvraćaju protivnapadom. Borba se nastavlja i noću 23/24. i tokom 24. svibnja nesmanjenom žestinom.

Dok se vodila žestoka bitka na pravcu Trovrk—Bakić, na pravcu Zlatni bor pojavila se 23. svibnja vrlo jaka neprijateljska kolona, od koje je prijetila opasnost da izbije na Uzlup i presiječe pravac izvlačenja bolnice i jedinica iz Sandžaka preko Tare na Pivsku planinu i Vučevo.

Stab brigade donosi odluku da na taj pravac odmah uputi 1, 2. i 4. bataljon Prve proleterske sa nekim bataljonima Prve majevičke i Šeste istočnobosanske brigade. Sudar tih bataljona sa Nijemcima 23/24. svibnja na prostoru Zlatni bor bio je strahovit. Juriši sa jedne i druge strane izvođeni su naizmjenično nekoliko puta. Borba prsa u prsa, ali su proleteri i ovom prilikom imali više hrabrosti i nisu dozvolili neprijatelju da ostvari svoj plan. Gubici su bili veliki na obje strane. Za borbu na Zlatnom boru mogao bi se primijeniti izmijenjeni citat iz starih junačkih pjesama »Mili druže čuda velikoga — šta se desi na Zlatnome boru« ...

Borbe na oba pravca, točnije na fočanskom pravcu, nastavljene su sve do 28. svibnja, ali kiša i niski oblaci tokom 26. i 27. poštedjeli su partizanske

snage od stalnog bombardiranja neprijateljske avijacije koja je na položaje izručivala na stotine bombi.[50]

U večernjim satima 28. svibnja na Uzlupu preko Tare prebačene su sve jedinice i ranjenici — Prva proleterska koja je osiguravala prelazak predaje svoje položaje bataljonima Treće krajiške na lijevoj obali Tare, a potom ubrzano kreće ka Sćepan polju, gdje u ponoćnim i jutarnjim satima 29. svibnja prelazi Pivu i uz strme i okomite strane Vučeva sredinom 29. izbija na njegov plato. Tu odmah sa dijelom svojih snaga i sa dijelovima Druge proleterske, Prve majevičke i Šeste istočnobosanske brigade, napadaju, razbijaju i tjeraju neprijateljske snage koje su izbile na Vučevo u dolinu Sutjeske.

Poslije izbijanja na Vučevo, a prema primljenom naređenju, Prva proleterska 30. svibnja upućuje 2. bataljon u Mratinje, 3. bataljon prema Trnovačkom jezeru, 6. bataljon na Suhu, 1. bataljon u rezervi kod Maglića, a 4. bataljon je bio u pokretu ka Vučevu. 2., 3. i 6. bataljon imaju zadatak da spriječe prodor neprijateljskih snaga ka dolini Sutjeske u pravcu Tjentišta.

1—15 VI 1943. — Ostavljajući 6. bataljon na Suhoj, 1. bataljon u rajonu Maglića sa zadatkom da zatvore pravce koji vode ka Tjentištu, Prva proleterska brigada ima zadatak da s glavninom 2., 3. i 4. bataljona što hitnije krene u dolinu Sutjeske da zauzme Borovno i spriječi prodor neprijatelja ka Dragaš sedlu i Vučevu.

Bataljoni su odmah 1. lipnja krenuli i stigli u rajon Dragaš sedla prema Borovnu u večernjim satima 2. lipnja. Na Borovnu je bila jedna ojačana četa Nijemaca.

U ranim jutarnjim satima 3. lipnja napali su na Borovno dva bataljona Prve proleterske i jedna četa Druge proleterske brigade. U silovitom jurišu, pod zaštitom kiše i magle, Nijemci su razbijeni i odbačeni s Borovna, ali dovođenjem pojačanja, uz snažnu podršku artiljerije, koja je strahovito zasipala, Nijemci su uspjeli da zbace proleterske bataljone s Borovna.

Nijemci su dobro procijenili šta za partizanske snage znači pravac preko Popovog mosta, Borovna i Košura, pa su tu skoncentrirali vrlo jake snage, artiljeriju i tenkove.

Noću 4/5. lipnja izvršen je opći napad dijelova Prve i Druge divizije na Popov most, Borovno i Košur. Na Borovno su napadala tri bataljona Prve proleterske, Treća krajiška i Prva majevička na Popov most, a Druga proleterska i dijelovi Šeste istočnobosanske brigade na Košur.

U brzom napadu bataljona Prve proleterske s juga, istoka i sjevera Borovno je na juriš zauzeto, zatim se 4. bataljon orijentirao prema Mrkalju, koji je sa drugim jedinicama zauzeo ali Popov most i Košur ostali su u neprijateljskim rukama.

Poslije neuspjelog proboja na pravcu Popov most—Košur, Stab Prve divizije je predložio vrhovnom komandantu da se Prva divizija probije između Košura i Ozrena ka Zelengori, a potom usmjeri prodor na sjever. Vrhovni komandant je odobrio prijedlog komandanta Prve divizije.[51]

Zbog nastale situacije Prva proleterska brigada je 6. lipnja upućena preko Dragaš sedla—Perućica—Suha (7. VI), onda niz Sutjesku do u podnožje

[50] Miloš Vuksanović, n. d., str. 221—228. Miloje Milojević, Sutjeska knjiga 2, str. 10—18, Beograd, 1960.

[51] Miloje Milojević, sutjeska knjiga 2, str. 18—26, Beograd, 1960. Miloš Vuksanović, n. d., str. 229—233, Beogradski bataljon Prve proleterske brigade, str. 189, Beograd, 1981.

Krekova, zatim stazom uz Krekove, gdje se u koloni našla cijela Prva proleterska brigada, sa 1. bataljonom koji je nešto ranije tuda prošao kao prethodnica. Nastavljajući marš, Brigada 8. lipnja preko Milinklada, krećući se po vrlo teškom terenu, 9. lipnja ujutro izbija u rajon Lučkih koliba a zatim produžuje ka Vrbničkim kolibama i starom Katunu, gdje je u pokretu bila izložena napadu neprijateljske avijacije.

I neprijatelj nije mirovao. Uputio je svoje snage na Balinovac, a potom i na Bavan, dominantne položaje u tom rajonu.

Osmotrivši neprijateljske snage na Bavanu, Stab Prve proleterske je odmah uputio 2. i 4. bataljon sa zadatkom da zbace te snage sa Bavana. Drugi bataljon na Bavan, 4. je napadao s juga na k. 1642, 6. bataljon je osigurao desno krilo prema k. 1488, 3. je bataljon bio u rajonu Crnog jezera, a 1. bataljon je bio orijentiran prema Ljubinom grobu, a zatim je priskočio u pomoć 2. bataljonu.

U popodnevnim satima 9. lipnja razvila se žestoka borba, Uslijedila je borba prsa u prsa. Zauzeta je k. 1642. Neprijateljska avijacija stalno tuče položaje bataljona. Na Bavanu je zatim došlo do žestokog sudara 1, 2. i 4. bataljona sa vojnicima 369. legionarske divizije i oko 18 sati neprijatelj na Bavanu bio je savladan i natjeran u bjegstvo, ostavljajući desetine mrtvih, ali su i bataljoni Prve proleterske pretrpjeli gubitke.

Poslije vrlo značajne pobjede na Bavanu, Prva proleterska uvečer po mraku kreće prema Balinovcu, vrlo važnom planinskom masivu za dalji prodor na sjever.[52]

Već dosta prorijeđena gubicima u dotadašnjim borbama, od 15. svibnja Prva proleterska brigada u jutarnjim satima 10. lipnja juriša na neprijateljske snage koje su se utvrdile na planinskom grebenu Balinovac i u prvom naletu razbija legionare, a potom goni ostatke neprijateljskih snaga ka Miljevini, zaplijenivši i dio njegove komore koja je na konjima nosila kruh i salamu vojnicima na Balinovcu.

U proboju na Balinovcu sudjelovala je cijela Prva proleterska brigada. U streljačkom stroju bili su svi od komandanta Brigade do kuhara. Bio je to jedinstven juriš u analima narodnooslobodilačkog rata.

Čim je Prva proleterska probila obruč na Balinovcu, komandant Prve divizije Koča Popović odmah je ubacio Treću krajišku pravcem Otiš—Pliješ——Vis—Šiljevac, prema selu Jeleču.

Odmah poslije proboja na Balinovcu radio-vezom izvješten je vrhovni komandant i predloženo da i Vrhovni štab sa ostalim snagama Glavne operativne grupe krene u tom pravcu.

Iako je proboj na Balinovcu Prva proleterska izvršila bez odobrenja i suglasnosti Vrhovnog štaba, ipak je za taj sudbonosni podvig bila pohvaljena.

Goneći neprijatelja, Brigada je u zoru 11. lipnja izbila ispred sela Rataja, odakle je ispitivala mogućnost prelaska komunikacije Foča—Kalinovik. Na pravcu Jelača lijevo od Prve proleterske, kuda je nastupala Treća krajiška čula se oštra borba.

U toku noći 11/12. lipnja izvršen je napad na Rataj, a zatim na komunikaciju Foča—Kalinovik koju su zaposjele njemačke snage potpomognute tenkovima i do svanuća 12. lipnja Brigada je zauzela selo Ocrkavlje na lijevom krilu, komunikaciju i selo Budanj na desnom krilu uputivši dva bata-

[52] **Miloš Vuksanović, n. d., str. 233—236. Miloje Milojević, Sutjeska, knjiga 2, str. 26—29, Beograd, 1960.**

ljona na Budanj i Debelo brdo radi osiguranja desnog boka Brigade sa pravca Foče.

Neprijatelj je tokom 12. i 13. lipnja u nekoliko navrata pokušao iz pravca Foče da se probije ka Kalinovniku, ali su ga Bataljoni Prve proleterske uvijek natjerali natrag. Na tom pravcu borba se vodila i 14. lipnja. Za cijelo vrijeme borbi ispred Miljevine neprijateljska avijacija je neprekidno bombardirala položaje i kolone partizanskih jedinica i nanosila im vrlo velike gubitke.

Ovdje pred Miljevinom Prva proleterska brigada je popunjena borcima iz Treće dalmatinske brigade koji su do dolaska u bataljone i samostalno vodili borbe sa neprijateljskim snagama i stalno su bili izloženi neprijateljskom bombardiranju.

U borbama kroz V neprijateljsku ofanzivu Prva proleterska brigada je izgubila više od trećine svojih boraca i rukovodilaca, što pokazuje intenzitet i oštrinu borbi.

Probojem obruča na pravcu Balinovac—Miljevina stvoreni su uvjeti da glavna operativna grupa s Vrhovnim štabom krene na sjever preko istočne Bosne, izbjegavajući uništenje.

Glavnina Prve proleterske brigade je 15. lipnja izbila na Jahorinu, gdje su pristizale i druge jedinice Glavne operativne grupe, a očekivao se dolazak i Vrhovnog štaba koji je bio u pokretu ka Miljevinu.[53]

16—30. VI 1943. — U noći između 16. i 17. lipnja brigada se prebacila u rajon Butkovići—Bare, a noću 17/18. lipnja, poslije oštrog okršaja s neprijateljskim snagama koje su se ispriječile u dolini Prače, Brigada je savladala i tu prepreku, nastavljajući pokret i 20. lipnja izbila u rajon planine Devetak prema Sokolovićima.

Nastupajući dalje, dijelovi Prve proleterske brigade poslije kratke i oštre borbe 24. lipnja zauzimaju Han-Pijesak. Branio ga je jedan ustaški bataljon. Pošto se prikupila i nahranila u Han-Pijesku, Brigada je krenula ka Vlasenici u kojoj se nalazilo oko 2000 ustaša i domobrana, s vrlo jakim vanjskim utvrđenjima, bunkerima i rovovima.

Napad na Vlasenicu bio je planiran za noć 25/26. lipnja, ali je počeo tek poslije pola noći 26. Bataljonski vodiči su iskoristili noć i šumu i pobjegli, tako se dosta izgubilo u vremenu. U tom su napadu sudjelovale i Prva i Druga vojvođanska brigada.

Četvrta i 6. baltaljon Prve proleterske napadali su preko vrlo teškog terena Orlovače, a 1, 3. i nešto kasnije i 2. bataljon, preko jako utvrđenog Kika. Odmah od početka razvila se vrlo žestoka borba. Bombaši dolaze do izražaja na Kiku i osvaja se bunker po bunker. Neprijatelj pred zoru popušta, a zatim 2. bataljon koji ulazi u borbu brzo upada u grad, što su iskoristili i drugi bataljoni. Nastala je borba u gradu iz kojeg neprijatelj bježi, ali ga dočekuju Vojvođani. Vlasenica je oslobođena u jutarnjim satima 26. lipnja. Preko polovine posade je poginulo ili zarobljeno. Poginulo je dosta oficira i komandant domobranskog puka. Zaplijenjene su ogromne količine naoružanja i druge opreme i namirnica.[54]

Dijelovi Prve proleterske od Vlasenice gone ostatke neprijatelja i 28. skupa s Vojođanima oslobađaju Drinjaču a potom bataljoni Prve proleterske

[53] Miloš Vuksanović, n. d., str. 236—244. Miloje Milojević, Sutjeska, knjiga 2, str. 30—32, Beograd, 1960.
[54] Miloš Vuksanović, n. d., str. 247—254. Beogradski bataljon Prve proleterske brigade, str. 251. i 252, Beograd, 1981.

nastavljaju pokret ka Zvorniku, ka vrlo jakom neprijateljskom garnizonu u kojem je, računajući i one što su uspjeli pobjeći iz Han-Pijeska, Vlasenice i Drnjače, bilo oko 3.000 neprijateljskih vojnika.

1—31. VII 1943. — Prema naređenju Štaba Prve divizije na Zvornik će napasti Prva proleterska i dijelovi Prve i Druge vojvođanske brigade, a ostali dijelovi vojvođanskih brigada štitit će napad iz pravca Caparda. Zvornik je bio jako utvrđen, posebno brežuljci i kose iznad grada sa starom tvrđavom.

Napad na Zvornik počeo je 4. srpnja u 21 sat. Prva su se morala likvidirati isturena osiguranja, a zatim napasti na glavni sistem obrane. Borba je odmah bila žestoka. Ustaše i domobrani su se uporno branili. I tu do punog izražaja dolaze bombaši, jer teškog naoružanja nije bilo.

Osvaja se bunker za bunkerom, zauzet je Mlađevac, a zatim kula-tvrđava iznad grada. Prvi bataljon Brigade s Vojvođanima zauzima Zmajevac. Pošto su zauzeta tri glavna objekta i nekoliko drugih, Zvornik se pokazao kao na dlanu. Brigade su na domak uspješnog izvršenja i ovog zadatka.

U svanuće je uslijedio napad na grad. Ustaše su pružali žilav otpor. Top Prve brigade izbacio je nekoliko granata, osvaja se kuća po kuća, bataljoni su prodrli u grad. Oko 11 sati 5. srpnja nastala je velika pometnja među braniteljima grada, nema više organizirane obrane. Počelo je opće bježanje i jedini su spas vidjeli da bježe preko Drine u zagrljaj četnicima i Nijemcima.

Rulja je jurnula prema mostu na Drini. Treći bataljon Prve brigade koji je tu prvi stigao postavio je sva svoja automatska oružja i iz neposredne blizine obasipao žestokom vatrom most i prilaze, a zatim je stigao i top. To je bio stravičan prizor. Stotine mrtvih i ranjenih na mostu i ispred njega. Ustaše su skakale u Drinu da se spase. Zvornik je oslobođen. Neprijatelj je platio danak. Poginulo je oko 500 ustaša i domobrana; velik broj zarobljen. Zaplijenjene su velike količine oružja i druge opreme.

Veselje koje je nastalo poslije oslobođenja Zvornika prekinuto je iznenadnom pogibijom komesara Prve proleterske divizije Filipa Kljajića Fiće, prvog komesara Prve proleterske brigade. Poginuo je od metka koji su ispalili četnici sa suprotne strane Drine, iz Srbije.[55]

Treći bataljon Prve proleterske ostao je u Zvorniku kao posadna jedinica, s jednom četom isturenom niz lijevu obalu Drine, a ostali bataljoni upućeni su prema Capardu.

U međuvremenu je osnovana Šesnaesta vojvođanska divizija i za njezinog prvog komandanta postavljen je Danilo Lekić, dotadašnji komandant Prve proleterske NOU brigade.

Nezadovoljni gubitkom Zvornika, Nijemci su sa vrlo jakim snagama, podržani artiljerijom, avijacijom i tenkovima od Tuzle i Caparda već 7. srpnja počeli ofanzivu prema Zvorniku. Brigada se našla razvučena, suradnja između bataljona gotovo nikakva. Bataljoni su se tukli svaki za sebe. U takvim okolnostima, Nijemci su vrlo brzo nastupali i uveče ušli u Zvornik, a Prva proleterska je imala više gubitaka nego prilikom napada na Zvornik. Platila je skupo svoju neorganiziranost i slabu obavještenost o namjerama neprijatelja.

Povlačeći se od Zvornika i Caparda, Prva proleterska je 10. srpnja stigla u rajon Kozja—Drinjača—Drina, a zatim preko Nove Kasabe i Milića oko 19. srpnja izbija na planinu Devetak u sela Mislovo, Mandre i Zupu. Poslije

[55] **Miloš Vuksanović, n. đ., str. 255—259. Beogradski bataljon Prve proleterske brigade, str. 252. i 253, Beograd, 1981.**

kraćeg odmora, Brigada je imala zadatak da u maršu osigura Vrhovni štab koji se kretao iz istočne u centralnu i zapadnu Bosnu.

Produžujući marš, kolona Vrhovnog štaba sa Prvom proleterskom prolazi južno od Olova i u noći 25. srpnja stiže do planine Zvijezda, zatim preko planine Ravan, i 31. srpnja izbija ispred Nemile i Vranduka na rijeku Bosnu, u dvije kolone. Lijeva u pravcu Vranduka s kojom je i Vrhovni štab i desna na željezničku stanicu Nemila.

Prelazak preko rijeke Bosne, zatim preko ceste i pruge izvršen je noću 31. srpnja na 1. kolovoza. Desna kolona, 1. i 2. bataljon, imali su zadatak da zauzmu mostove, likvidiraju posade u bunkerima i željezničkoj stanici, da poruše prugu i mostove i osiguraju desni bok kolone Vrhovnog štaba, a lijeva kolona, 3. i 4. bataljon, da likvidiraju neprijatelja u Vranduku, poruše prugu i instalacije i osiguraju prelazak rijeke Bosne na gazu kod sela Višegrada. Šesti bataljon je neprestano osiguravao kolonu Vrhovnog štaba. Svi zadaci su uglavnom uspješno izvršeni i obje su kolone prešle rijeku, cestu i prugu u ranim jutarnjim satima 1. kolovoza 1943.[56]

1—31. **VIII** 1943. — Zadovoljni dobro obavljenim osiguranjem Vrhovnog štaba i relativno lakim prelaskom rijeke Bosne, ceste i pruge, ali još uvijek pod dojmom brzog poraza kod Caparda, što se nije smjelo desiti, Brigada je laganim maršem, krenula od Nemile i Vranduka do Petrovog polja, na sjevernim padinama planine Vlašić, gdje je stigla 4. kolovoza.

Brigada je razmještena oko Petrovog polja, s osnovnim zadatkom osiguranja Vrhovnog štaba, da se odmori i radi na svom usavršavanju.

Početkom kolovoza u Prvoj proleterskoj brigadi bilo je oko 1040 boraca i starješina.

Tu na Petrovom polju za novog komandanta Brigade postavljen je Božo Božović, dotadašnji komandant 2. bataljona.

U noći 5/6. kolovoza na Petrovom polju održano je savjetovanje članova Vrhovnog štaba s rukovodstvom Prve proleterske NOU brigade. Savjetovanjem je rukovodio vrhovni komandant drug Tito, a počelo je u 19 sati. Vrhovni komandant je otvorio savjetovanje o temama: 1) politička situacija, 2) vojnopolitička taktika Brigade i 3) odnos prema narodu i odmah nastavio:

»Drugovi i drugarice — rekao je drug Tito — naši saveznici su u napadu. Crvena armija je oslobodila Orel, a zapadni saveznici Kataniju. Znači da napreduju i slamaju otpor Nijemaca. Teške se borbe vode. Nijemci daju jak otpor i imaju velike vojne snage. Koliko se već danas može vidjeti, zapadni saveznici su dobro ocijenili situaciju kad su preduzeli ofanzivu na Italiju. Tu je najslabiji lanac Osovine. Mislim da se može očekivati skora kapitulacija Italije. Čuli ste o opštim demonstracijama u Italiji. Na tim demonstracijama lepršale su se i crvene, proleterske zastave. To su znaci da KP Italije ipak živi i radi. To mi nijesmo osjetih u ovim talijanskim jedinicama, a eto u svojoj zemlji ipak nešto rade. Zbog takve situacije mi treba što prije da se nađemo na teritoriji Dalmacije, bliže tih talijanskih garnizona i da dođemo prije Nijemaca. Za nas je vrlo važno da dođemo do tako velikog naoružanja. Zato sam ja zamislio da se vaša brigada sada dobro odmori i pripremi za važne akcije.

Vaša brigada je od prvog dana bila udarna pesnica Partije i Vrhovnog štaba. Slali smo je onamo gdje je bilo najpotrebnije. Sve zadatke je s uspje-

[56] **Miloš Vuksanović, n. d„ str. 259—266. Beogradski bataljon Prve proleterske brigade, str. 254, Beograd, 1981.**

hom završavala. Prebrodili smo mnoge borbe i ofanzive. Ja i Vrhovni štab očekujemo da će Prva i ubuduće izvršavati sve postavljene zadatke. No, ti uspjesi Brigade zavisni su i od vašeg rukovođenja. Vi morate pametno i mudro da rukovodite i komandujete. Morate čuvati živote tih prekaljenih ratnika.

Mnogo smo divnih drugova izgubili, a mi ipak imamo još mnogo i dugo da ratujemo. I ne samo da ratujemo, nego i da poslije rata rukovodimo državom. Vi ste brigada Partije i vi morate politički i vojnički da vodite borbu protiv neprijatelja. Vi ste Brigada bratstva i jedinstva. To morate uvijek da imate u vidu i u planu borbe, rada i života, i da to provodite u život. Uzalud vojnički uspjesi ako poslije vojničkog uspjeha napravite političke greške prema narodu. Brigada je do sada dokazala da je spremna i sposobna da i te političke zadatke s uspjehom i na naše zadovoljstvo izvrši. Vi, rukovodioci, morate i nove borce vaspitavati i politički uzdizati tako da postanu politički radnici i agitatori naših ideja i ciljeva naše borbe. . . Uz to vi morate iz dana u dan davati kadrove za nove jedinice. Ja mislim da Brigada pođe nekoliko dana dolje u centralnu Bosnu da se odmori i uzgred da očisti teren od četničke bande. Sada dolje ima hrane, a ja mislim da će narod Brigadu divno prihvatiti.«

Zatim je drug Tito govorio o ishrani Brigade. Pozvao je intendante da pažljivo prilaze narodu kada traže hranu. Naš narod je ekonomski jako iscrpljen, a nije ni bio nikada bogat. To treba imati u vidu i pažljivo raditi pri prikupljanju hrane. I uvijek samo preko narodnooooslobodilačkih odbora. Zatim je nastavljena diskusija.

Vrhovni komandant je zaključio savjetovanje tek oko 2 sata u noći 6. kolovoza 1943.

Brigada je, bez 1. bataljona, s Petrovog polja krenula za centralnu Bosnu pravcem Šiprage—Maslovare—Uzlomac i oko 12/13. kolovoza stigla u Jošavku, i sa dijelovima oko 16. kolovoza izbila kod Prnjavora. Na tom putu Brigada je razbila četničke grupe po selima, a u Jošavki, četničkom sjedištu i grupaciju od preko 600 četnika.

U centralnoj Bosni, na prostoru Jošavka, Prnjavor, Snjegotina, Brigada se zadržala do 21. kolovoza, kada je krenula preko Maslovara, Šipraga, Ugra, Gostilja i 25. kolovoza stigla kod Turbeta.[57]

Noću između 25. i 26. kolovoza tri bataljona izvršila su napad na Turbe, ah ga nisu zauzeli. Zatim su se bataljoni povukli i držali položaje prema Turbetu.

1—30. IX 1943. — Stab brigade je naredio da se ponovo izvrši napad na Turbe 1. rujna. U napad su pošla tri bataljona. Turbe je branilo oko 200 domobrana iz Zagrebačke konjičke pukovnije, a bili su pod komandom bataljona 369. legionarske divizije. U pomoć im je došao i oklopni vlak iz Travnika. Ni ovaj put Turbe nije zauzeto, iako su neki bataljoni prodrli u mjesto. Bataljoni su se povukli na polazne položaje.

Brigada je dobila naređenje da preko Donjeg Vakufa, Bugojna i Gornjeg Vakufa krene ka Prozoru. Od Donjeg do Gornjeg Vakufa bataljoni su se prevozili željeznicom.

Na položaje prema Prozoru, u rajon Makljena istureni su 2. i 4. bataljon, 3. i 6. nalazili su se u Gornjem Vakufu, a 1. bataljon u Bugojnu. U tim rajo-

[68] **Miloš Vuksanović, n. d., str. 341. i 342.**

nima bataljone je zatekao i 9. rujan, dan kapitulacije Italije. Kada su to saznali bataljoni, zaorila se pjesma, a u Bugojnu i pucnjava.[58]

Noću između 14. i 15. rujna Brigada je od Prozora krenula ka Duvnu, a pred noć 15. rujna nastavila ka Aržanu. Od Aržana prema Trilju prebačena je kamionima.

Tokom 16. kolovoza jedan ojačani bataljon Nijemaca iz 7. SS divizije sa 12 tenkova stigao je u Zadvarje, gdje su naišli na otpor Omiške grupe bataljona kojima su stigli u pomoć i tri bataljona Prve proleterske (1, 2. i 6), a 4. bataljon je upućen da izbije na cestu između Sestanovca i Zadvarja i presiječe odstupnicu. Nijemci su se povukli ka Imotskom prije nego što je bataljon stigao.

Stab 4. operativne zone, koji je rukovodio borbama u srednjoj Dalmaciji, odlučio je da Prva proleterska krene i napadne ustaški garnizon u Omišu. 1, 3. i 6. bataljona Prve brigade izbija 18. rujna u Poljice. Drugi bataljon je bio kod Lovreća, a 4. u Aržanu.

Stab 4. operativne zone mijenja prvobitnu odluku i preko Štaba divizije naređuje da tri bataljona Prve proleterske hitno krenu ka Sinju u pomoć Trećoj krajiškoj u napadu na Sinj, a 3. bataljon je kamionima upućen u Stobreč. 1, 2. i 6. bataljon Prve proleterske odmah kreću preko Ciste, Biorine i Caparišta prema Sinju. U međuvremenu u Imotski je stigla 7. SS divizija i Stab Prve divizije je tražio da se Prva proleterska orijentira prema Imotskom, ali Stab 4. operativne zone smatrao je da najprije treba osloboditi Sinj i Klis.

Bataljoni Prve brigade su noću 21/22. rujna stigli blizu Trilja. Tada je Stab brigade obaviješten da je neprijateljska kolona krenula iz Imotskog prema Splitu i da je već stigla na hniju Studenci—Lovreć.

Stab Prve proleterske brigade je samoinicijativno donio odluku da odmah vrati bataljone ka liniji Aržano—Cista—Zadvarje kako bi spriječio prodor neprijateljskih kolona. O tome je izvijestio Stab Prve divizije. Stab 4. operativne zone uvidio je da je nepotrebno pokrenuo glavninu Prve brigade prema Sinju i Splitu i naredio partizanskim jedinicama koje su dejstvovale prema Imotskom da se stave pod komandu Prve proleterske, a 3. bataljon koji je upućen u Stobreč i Split da se odmah vrati u sastav Brigade.

Glavnina 7. SS divizije i 92. motorizirani puk, sa 18 tenkova, nastupala je 22. rujna prema Sinju, podržana avijacijom. Četvrti bataljon Prve brigade koji je ostao na tom pravcu nije uspio da spriječi prodor te jake neprijateljske kolone i kada je čelo kolone ulazilo u Biorinu, pristigli su 2. i 6. bataljon Prve proleterske. Protivnapadom je neprijatelj vraćen prema Cisti. Ali kada su u Cistu stigle glavne neprijateljske snage, uspjele su da potisnu 2, 4. i dijelove 1. i 6. bataljona. Vodila se vrlo žestoka borba.

Bataljoni Prve proleterske bili su u pokretu, nepripremljeni da se postave, zauzmu položaje i dočekaju neprijatelja, a bili su zamoreni od marširanja, te se neprijateljska kolona probila i stigla u pomoć garnizonu u Sinju. U takvoj situaciji Štab Brigade je 1. i 4. bataljon uputio prema Aržanu sa zadatkom da napadnu neprijateljsku kolonu sa boka i sa leđa i spriječe prodor ka Aržanu. Ova dva bataljona vodili su 23. rujna žestoku borbu i uspjeli da spriječe neprijateljski prodor ka Aržanu. Toga dana oboren je i jedan neprijateljski izviđački avion.

[68] **Miloš Vuksanović, n. d., str. 341. i 342.**

Šesti bataljon se postavio sjeverno od ceste Cista—Trilj u rajonu Strižirepa i napadao neprijateljske kolone. Drugi, a potom i 3. bataljon Brigade bili su na položajima s južne strane ceste Imotski—Trilj, na odsjeku Lovreć——-Cista Prova.

Neprijateljska kolona koja je gotovo neometano prošla 22. rujna preko Lovreća kroz položaje nekih dalmatinskih jedinica napala je iznenada sanitet Prve proleterske u zaseoku Klarići i osim pojedinaca koji su uspjeli pobjeći, pobila ranjenike i sanitetske osoblje Prve proleterske brigade.

Treći bataljon Prve proleterske 25. rujna u rajonu Lovreća napravio je klopku jednoj njemačkoj koloni od 6 kamiona, 2 putnička automobila, 2 motocikla, 4 oklopna automobila i u žestokoj borbi potpuno je uništio.

Prva proleterska brigada ostala je nekoliko dana na položajima prema Imotskom: 2. bataljon osiguravao je pravac od Trilja, 3. i 6. od Imotskog, 4. bataljon je bio prema Karlovom Hanu, a 1. bataljon kod Aržana.

Jedna ustaška kolona krenula je 27. rujna iz Duvna ka Aržanu, dočekao je 4. bataljon blizu Bukove gore, razbio je i natjerao natrag u Duvno, a 28. rujna jednu njemačku kolonu koja je od Trilja krenula ka Cisti, dočekao je 2. bataljon i natjerao da se vrati u Trilj. U isto vrijeme na padinama Mosora sačekao je 3. bataljon jednu kolonu i s njom vodio vrlo oštre borbe nekoliko dana.

Zbog nedovoljnog poznavanja situacije, grešaka u rukovođenju, zamorenosti bataljona uslijed nepotrebno prebacivanja sa jednog na drugi pravac, uspjeh Prve proleterske brigade nije bio onakav kakav je ona mogla u drugim okolnostima postići.

Krajem rujna i početkom listopada bataljoni Prve proleterske brigade napuštaju Dalmaciju i preko Duvna, Suice, Kupresa. Bugojna kreću ka Travniku. Bili su nezadovoljni zbog neuspjeha, ali radosni što su se po drugi put susreli s narodom Dalmacije na istom prostoru. U redove brigade stupilo je nekoliko desetaka novih boraca.[59]

1—31. X 1943. — Dijelovi Prve proleterske 2. listopada napadaju i zauzimaju Duvno, a ustaška posada jačine dvije čete bježi u Posušje. Zatim 3. listopada ulaze u Suicu, a 4. listopada prethodnica Prve proleterske s jednim bataljonom Četvrte udarne divizije ulazi u Kupres, prevarivši ustaše da im dolazi pomoć njihovih pokrovitelja s tenkovima. To su bili partizanski tenkovi.

Brigada se postepeno prebacivala preko Duvna, Suice i Kupresa i koncentrirala se kod Bugojna, a već 13. listopada sa dijelovima izbila ispred Travnika. Lijevo je bila Sedma, a desno Treća i Deveta krajiška brigada koje su osiguravale pravac od Lašve.

Napad na Travnik izvršen je u 20 sati 15. listopada, skupa sa Trećom, Sedmom i Devetom krajiškom brigadom i Travničkim odredom. Napad je počeo tačno u određeno vrijeme. Bataljoni su osvojili prednju liniju rovova i utvrđenja. Dolina Lašve je ječala od eksplozija. U dolinu se spustila gusta magla. U međuvremenu je neprijateljska kolona od Zenice uspjela da se probije i stigne u pomoć braniteljima Travnika. Borba se vodi cijelu noć 15/16. hstopada. Travnik nije zauzet i jedinice su se povukle i zauzele položaje prema Travniku.

[68] **Miloš Vuksanović, n. d., str. 341. i 342.**

Početkom listopada u sastav Prve proleterske brigade ušao je talijanski bataljon »Garibaldi«, kao 5. bataljon Brigade, koji je formiran od talijanskih vojnika poslije kapitulacije Italije.

Poslije neuspjelog napada na Travnik, Prva proleterska je bila u rezervi, a njezini bataljoni raspoređeni: 2, 4. i 6. bataljon u rajonu Komara—Skakavci, 1. bataljon je upućen u Jajce, 3. bataljon u selo Oborci, prema Donjem Vakufu i bataljon »Garibaldi« u Donjem Vakufu.

Tokom listopada, prije i poslije napada na Travnik, Prva proleterska brigada je popunjena borcima iz Dalmacije. Tako je Brigada krajem listopada imala više od 1760 boraca, računajući i bataljon »Garibaldi« koji je imao oko 350 boraca.

Po padu mraka 25. listopada, sa po jednom četom iz 2, 3, 4. i 6. bataljona Prve proleterske izvršen je napad na Travnik, više radi uznemiravanja neprijatelja, nego nekog većeg uspjeha, a omladinska četa 3. bataljona upala je i u grad. Neprijatelj je cijele noći pucao iz svih oružja.

1—30. XI 1943. — Bataljoni Prve proleterske, osim 1. bataljona koji je bio u Jajcu, izvršili su 3. studenog nešto jači demonstrativni napad na Travnik sa po jednom četom iz bataljona, ovoga puta uz podršku artiljerije i minobacača. Napad je trajao sve do zore. Prepadi ili nasilna izviđanja izvodila su se gotovo svake noći.

Prva proleterska ostala je na položajima prema Travniku do 7. studenog, kada je smijenila Sedma krajiška brigada, a bataljoni Prve proleterske su raspoređeni: 1, 2. i 4. bataljon u rajonu Gradine, 3. u Oborce, »Garibaldi« u Bugojno, a 6. bataljon je upućen u Jajce da zamijeni 1. bataljon. Toga dana održana su predavanja i priredba povodom oktobarske revolucije i dana Crvene armije.[60]

U jutarnjim satima 16. studenog na liniji Podkraj—Đelilovac 1. bataljon je napao jednu neprijateljsku kolonu koja je preko Vlašića prošla kroz položaje Sedme krajiške. Zatim se 1. bataljonu pridružuje i 2. bataljon Prve proleterske i Nijemci se povlače ka Travniku, ali im u tom momentu stiže pomoć iz Travnika sa tenkovima i oklopnim automibilima. Čim su se spojili u Turbetu, krenuli su u energičan napad prema Komarima. U isto vrijeme jake snage iz Travnika krenule su preko Vilenice, osiguravajući lijevi bok koloni koja napada prema Komarima.

U studenom 1943. u sastav Prve proleterske divizije ušla je Trinaesta proleterska brigada »Rade Končar« koja je već u prvim narednim borbama pokazala hrabrost i sa pravom se uključila u sastav Prve proleterske divizije.

Treći bataljon Prve brigade izbija na Komar, a zatim se na položaje postavlja i divizijska baterija i protivtenkovski top, a tehnička četa Brigade je postavila mine na putu. Poslije četverosatne žestoke borbe i paklene vatre iz svih oružja, neprijatelj je odbijen i vraćen ka Travniku.

U međuvremenu, po naredbi Vrhovnog štaba formiran je Prvi proleterski korpus.

Novi napad na Travnik izvršen je 29. studenog, u vrijeme početka Drugog zasjedanja AVNOJ-a. U napadu su sudjelovali bataljoni Prve proleterske, Treće krajiške i Druge ličke brigade, podržani artiljerijom i minobacačima. Bataljoni su odlučno jurišah na neprijateljska utvrđenja, ispred kojih su bila postavljena minska polja. Borba je trajala cijelu noć 29/30. studenog. Zauzeti

[68] **Miloš Vuksanović, n. d., str. 341. i 342.**

su neki bunkeri i rovovi, ali ise u grad nije moglo i bataljoni su se ujutro morali povući. Travnik je bio izuzetno čvrsto njemačko-ustaško uporište, branjen jakim snagama i tehnikom.

1—31. XII 1943. — Početkom prosinca, **1, 3.** i **6.** bataljon Prve proleterske prebačeni su prema Duvnu, 4. bataljon je upućen ka Stipančićima, a 2. bataljon i bataljon »Garibaldi« ostavljeni su u selu Gluščevine, u rezervi. Napad na Duvno izveden je noću 6/7. prosinca, ali osim početnih rezultata, grad se nije mogao zauzeti, uslijed vrlo žilave odbrane potpomognute tenkovima koji su krstarili gradom i svojom vatrom pomagali pješadiju u rovovima, bunkerima i utvrđenim zgradama.

Napad na Duvno ponovljen je i 9. prosinca istim snagama i na istom pravcu. Ni ovoga puta nije uspjelo. U Duvnu su bile jake njemačko-ustaške i domobranske snage sa tenkovima. Poslije neuspjeha na Duvnu, bataljoni Prve proleterske držali su položaje prema Duvnu i sprečavali prodor neprijetelja prema Šuiici, ali je brzo Brigada povučena u rajon Bugojna, gdje je bila rezerva Vrhovnog komandanta. Tu je ostala do 15. prosinca.[61]

Noću između 15/16. prosinca Brigada je prešla oko 50 km i oko 10 sati 16. prosinca stigla u rajon Vukovsko. Stab brigade je odmah uputio glavninu Brigade iprema Suici. Za napad na Suicu određeni su: 1, 2, 4. i 6 bataljon; bataljon »Garibaldi« bio je u rezervi s jednom četom trebao je zatvoriti pravac E^uvno—Suica, 3. bataljon je ostao u rajonu Bugojna pod komandom Štaba korpusa.

Napad je počeo u 20 sati 16. prosinca. Prvi su stigli 1. i 6. bataljon i odmah napali i poslije teške borbe uspjeli su da prodru u Suicu i zaplijene 3 kamiona sa municijom. Tada su se pojavili neprijateljski tenkovi. U neravnopravnoj borbi bataljoni su bili primorani da se povuku. Tek poslije pola noći 16/17. prosinca stigao je i 2. bataljon i napao na Suicu, ali se *i* on morao povući. Četvrti bataljon nije ni stigao da sudjeluje u napadu. Dijelovi 118. njemačke divizije uspješno su se branili, a bataljoni Prve proleterske zbog lošeg terena nisu stigli da istovremeno napadaju. Pojedinačne napade neprijatelj je lako odbijao. Vremenske prilike bile su vrlo loše. Velika hladnoća, snijeg, automatska oružja nisu mogla dejstvovaiti.

Napad je ponovljen noću 17/18. prosinca, ali kada su neki bataljoni već krenuli, donijeta je odluka da se odustane od napada, međutim, bilo je kasno. 1. i 6. bataljon već su pošli u napad istim pravcem kao prethodne noći. Normalno da ni taj napad nije mogao uspjeti.

Poslije toga Brigada je držala položaje prema Suici i sprečavala neprijateljski prodor ka Kupresu. Tada je Prva proleterska brigada privremeno stavljena pod komandu Šeste ličke proleterske divizije koja je bila u sastavu Prvog proleterskog korpusa.

Drugu godišnjicu svog formiranja Brigada je proslavila u vrlo teškim uvjetima, u borbama sa dijelovima 114. i 118. njemačke divizije na prostoru oko Kupresa. U dvije godine Brigada je prešla više od 12.000 km, izgubila je otprilike onoliko boraca koliko ih je bilo u stroju u Rudom. Brigadi su čestitali: Vrhovni komandant, CK KPJ, Stab korpusa, Stab divizije, štabovi Treće krajiške i Trinaeste proleterske brigade. Čestitke su čitane borcima po bataljonima.[62]

[81] **Miloš Vuksanović, n. d., str. 287—291.**
[62] **Miloš Vuksanović, n. d., str. 294—302. Beogradski bataljon Prve proleterske brigade, str. 259. i 260, Beograd, 1981.**

ČESTITKA VRHOVNOG KOMANDANTA JOSIPA BROZA TITA

»Slavan je put koji ste vi prošli za ove dvije godine. Svojom krvlju i životom najboljih boraca vaše brigade i mnogobrojnim bitkama u Srbiji, Sadžaku, Crnoj Gori, Bosni, Hercegovini i u Dalmaciji, vi ste udarili temelje jedne nove, srećne Jugoslavije. Vaša su djela besmrtna, kao što je besmrtna i ova veličanstvena borba svih naroda Jugoslavije, u kojoj se kuje bratstvo, sloboda i ravnopravnost naroda naše napaćene zemlje.

ČESTITKA CK KOMUNISTIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJE

»Prva proleterska brigada, čedo naše Partije, pionir stvaranja Narodnooslobodilačke vojske, djelo našeg rukovodstva i vrhovnog komandanta druga Tita, ovjenčala se neprolaznom slavom u toku dvije godine teških bojeva s omrznutim neprijateljem. Postalo je ponos biti borac Prve proleterske, jer je ona ponos naše vojske i našeg naroda«.

Brigada je, zahvaljujući na čestitkama, dala zavjet i iskreno obećanje vrhovnom komandantu i CK KPJ da će istrajati u teškoj borbi do konačnog oslobođenja zemlje.

Na položajima od Suice do Kupresa Brigada je ostala do 24. prosinca, a potom je od Kupresa preko Bugojna laganim maršem stigla na položaje prema Travniku. Neprijatelj je u Travniku i dalje držao vrlo jake snage, oko 2.000 vojnika.

Brigada je zatvarala najosjetljiviji pravac koji od Travnika preko Turbeta i Komara vodi ka Donjem Vakufu i Jajcu, i pravac Travnik—Gornji Vakuf. Krajem prosinca, osim manjih čarki, ni jedna ni druga strana nije poduzimala neke veće akcije.

Krajem prosinca 2. bataljon Prve proleterske prevezao se željeznicom iz Bugojna do Jajca, a odatle pješke na Koričana, gdje je osiguravao bolnicu Prve proleterske divizije.

1—31. I 1944. — I početkom siječnja glavnina Prve proleterske bila je na položajima prema Travniku i zatvarala pravac Travnik—Turbe—Komar—Donji Vakuf. U isto vrijeme neprijatelj planira i poduzima ofanzivne akcije većih razmjera na slobodni teritorij prema jedinicama Prvog i Petog korpusa.

Jake neprijateljske snage pošle su u napad iz Travnika 7. siječnja u ranim jutarnjim satima. Glavna kolona nastupila je preko Paklareva prema Trinaestoj proleterskoj brigadi, a dvije kolone južno od komunikacije Travnik—Turbe na položaje Prve proleterske. Desna kolona od Skender Vakufa preko Vlašića prema dolini Vrbasa i Janju. Protivnapadom Prve i Trinaeste proleterske brigade u žestokim borbama, neprijatelj je primoran da se vrati natrag ka Travniku sa više od 150 poginulih vojnika; kolona preko Vlašića nije stigla da im pomogne.

Ocijenivši da su te neprijateljske akcije širih razmjera, Štab Prve divizije odlučio je da rokira brigade ka sjeverozapadu kako bi se ako bude trebalo mogao prebaciti na planinske terene između Vlašića, Ugra i Vrbasa. Divizijska bolnica je evakuirana iz Koričana i upućena preko Vrbasa na slobodni teritorij, ali je 2. bataljon koji je bio u zaštiti bolnice odsječen izgubivši vezu sa Brigadom i Divizijom.

Trinaesta proleterska rokirana je ka Gostilju i Vitoviju. Prva proleterska je ostala sama prema Travniku. Bataljoni Trinaeste brigade i 2. bataljon Prve brigade vodili su žestoke borbe sa sjevernom kolonom koja je nastupala preko Vlašića i natjerali neprijatelja da se kreće težim terenom. Ova je kolona potisla i dijelom razbila Petu i Dvanaestu brigadu Jedanaeste divizije. Neprijatelj je prema Trinaestoj brigadi upotrebio i skijaške jedinice.

Prva proleterska divizija našla se u teškoj situaciji i Stab divizije donosi vrlo smjelu odluku da se do noći neprijatelj zadržava, a potom prikupi jedinice i izvrši proboj na sjever preko ceste Turbe—Jaioe, koju je neprijatelj već zaposjeo, i izbije u rajon, Imljani—Koričani—Petrovo polje, u pozadinu neprijateljske glavne kolone. Proboj Prve divizije na sjever 'izveden je noću 10/11. siječnja. Rano u jutro sukobila se sa jednom njemačkom jedinicom. Borba se vodila čitav dan, najviše bombama i automatskim oružjem. Kada je zaprijetila opasnost da ta jedinica bude uništena, stigle su u pomoć 12. siječnja iz Gostilja dvije jače grupe.[63]

Cim se Prva proleterska našla iza leđa 1. brdske divizije, neprijateljska oianzdva je za nju bila završena. Jedino u teškoj situaciji našao se 2. bataljon Prve proleterske koji je bio odsječen i odbačen preko ceste Turbe—Jajce, potom preko Vrbasa i Janja, pravcem kojim je neprijatelj priželjkivao da krene cijela Prva divizija. Poslije 10 dana napornog marša, borbi i neizvjesnosti bataljon je stigao na kraj Glamočkog polja gdje je uhvatio vezu sa Drugom dalmatinskom brigadom, a potom preko Drvara, Oštrelja, Vrbasa, Ugra, krajem siječnja stiže u Skender Vakuf, u sastav Brigade.

Čim je neprijatelj prošao sa svojim glavnim snagama, Stab Prve proleterske brigade je sredinom siječnja uputio 3. bataljon i bataljon »Garibaldi« prema Jajcu, a ostale bataljone ka Kotor-Varošu, gdje nije bilo jačih neprijateljskih snaga. Već 17. siječnja 3. bataljon ulazi u Jajce, a zatim sa tri preuređena vagona i lokomotivom u sredini kreće ka Donjem Vakufu da ispita kakve su tu neprijateljske snage. Blizu Donjeg Vakufa sreo se sa čelnim dijelom njemačke kolone koja se kretala prema Jajcu. Počela je borba »oklopnog« vlaka i njemačkih oklopnih automobila. Vlak se pod borbom povlačio natrag ka Jajcu. Prihvatio je borbu i bataljon »Garibaldi«, ali su se oba bataljona morali povući iz Jajca. Zatim su bataljoni držali položaje oko Jajca i na cesti Turbe——Jajce često su vodili borbe sa neprijateljskim snagama.

Šesti bataljon je 22. siječnja iz rajona Kotor-Varoša, prebačen u rajon Gostilja—Seferi—Karaula prema Turbetu i Travniku, gdje se često sukobljavao sa neprijateljskim snagama koje su pokušavale napasti položaje 6. bataljona, posebno 27, 28. i 29. siječnja kada je neprijatelj nastupao jačim snagama.

U Skender-Vakufu Prva proleterska brigada je krajem siječnja bila popunjena ljudstvom iz prekomorske brigade, u kojoj su bili uglavnom Crnogorci.

1—28. II 1944. — Početkom veljače upućeni su 1, 2. i 4. bataljon Prve proleterske *iz* Skender Vakufa da razbiju četnike i očiste sela istočno od Banja Luke, 1. i 2. bataljon da prokrstari Jošavkom i protjeraju četnike prema Crnom vrhu i Celincu, a 4. bataljon je ostavljen u Obodniku radi veze sa jedinicama Jedanaeste divizije.

Neprijatelj u Travniku, Turbetu i Jajcu nije mirovao, on je iz Travnika i Turbeta napadao prema 6. bataljonu 3, 8, 11, 15, 16, 17. i 28. veljače, tako da

[63] **Beogradski bataljon Prve proleterske brigade, str. 261. i 262, Beograd, 1981. Miloš Vuksanović, n. d., str. 300—308.**

taj bataljon nije imao vremena za odmor, a iz Jajca prema položajima 3. bataljona i bataljona »Garibaldi« neprijatelj je napadao 7, 18, 21. i 27. veljače. Zbog velikog snlijega i hladnoće u veljači nije bilo većih akcija.

Krajem veljače, dotadašnji komandant Prve proleterske Božo Božović, otišao je za komandanta Đvadesetšeste dalmatinske divizije, a za komandanta Brigade postavljen je Jagoš Zarić.

1—31. III 1944. — Brigada je i u ožujku ratovala na širokom prostoru kao u veljači. 1. i 2. bataljon, a potom i dijelovi 4. bataljona, nalazili su se na teritoriju centralne Bosne i čistili ga od četnika od Vrbasa do Srbca i osiguravali Petu kozaračku brigadu koja je preko Vrbasa upadala u Lijevče polje. Bataljoni nisu uspjeli zadati jači udarac četnicima na prostoru Jošavke i Crnog vrha jer se četnici nisu upuštali u veće borbe.

Treći bataljon i »Garibaldi« bataljon su prepadima uznemirivali neprijatelja u Jajcu, a 6, 10, 15, 18. i 21. ožujka odbili su dobro organizirane neprijateljske napade iz Jajca koji su bih podržani artiljerijom i minobacačima. Šesti bataljon nije imao većih borbi. U dva navrata uspio je da natjera u bjegstvo njemačke »trupove« koji su preko Vlašića pokušavali da napadnu na bolnicu u Končanima. Kao pomoć 6. bataljonu u osiguranju bolnice upućena je i jedna četa iz 1. bataljona.[04]

Između 27. i 28. ožujka cijela Prva proleterska brigada je prešla Vrbas i zaposjela položaje južno od komunikacije Jajce—Mrkonjić-Grad: 1. bataljon u rajonu Borci ä Mile, orijentiran prema Jajcu. 2. bataljon Hoćune i Majdan, 3. bataljon Liskovice orijentiran na pravac prema Manjači i veza preko Vrbasa sa Trinaestom proleterskom brigadom, 4. bataljon Rogolje i Podšiljak, 6. bataljon selo Kopienice i bataljon »Garibaldi« u Magaljdolu kao neposredna rezerva 1. bataljonu.

1—30. **IV 1944.** — Rano ujutro 3. travnja iz Jajca prema Mrkonjić-Gradu krenula je kolona njemačke 7. SS divizije sa tenkovima, podržana jakom artiljerijskom vatrom. Puškomitraljesci bataljona Prve proleterske sačekavali bi neprijatelja na bliskom odstojanju i tada ga obasipali žestokom vatrom. Očigledno neprijatelj nije mnogo polagao na gubitke. Napredovao je polako, ali uporno, pritiskujući bataljone Prve brigade i oko sredine dana njemačka motorizirana kolona je ušla u Mrkonjić-Grad, izgubivši oko 100 vojnika a dvostruko više je bilo ranjenih vojnika. I bataljoni Prve brigade su imali gubitaka. Sva je sreća što je bio dosta visoki snijeg i artiljerijske granate na položajima bataljona nisu imale veliki efekat.

Po ulasku u Mrkonjić-Grad neprijatelj je odmah produžio prema Rogolju gdje ga je dočekao 4. bataljon, razvila se oštra borba, ali se i on morao povući. Borbe su nastavljene nesmanjenom žestinom i narednih dana.

Neprijatelj je 5. travnja u svanuće nastavio napad prema Trnovu i Šiipovu i uspio da dođe do ceste Šipovo—Jezera, ali zbog velikih gubitaka, izmorenosti i jakog otpora bataljona Prve brigade po noći se morao povući ka Jajcu.

Nijemci su stalno napadali prema položajima Prve brigade, a da bi se spriječio neprijateljski prodor ka Mliništvu, Štab brigade je odlučio da grupira snage na položajima od Podgorja do Medne i organizira obranu pravca Mrkonjić-Grad—Mliništa i Jezero—Šipovo—Mliništa, oslanjajući se lijevo na Peti korpus, a desno na Desetu diviziju.

[68] **Miloš Vuksanović, n. d., str. 341. i 342.**

Neprijatelj je iznenada napustio Mrkonjić-Grad, a Prva proleterska je odmah krenula prema Jajcu i 11. travnja izbila u rajon Ljoljići—Borići—Đumezlije—Hoćune i pripremila se za napad na Jajce, ali se od toga odustalo zbog velike koncentracije neprijateljskih snaga u Jajcu. Zatim su bataljoni zaposjeli položaje radi zatvaranja pravaca kojim vode ka Mliništima.

Vrhovni štab je odobrio zahtjev Prve divizije da prebacii Trinaesitu proletersku brigadu na lijevu obalu Vrbasa i pojača obranu prema Mliništima i Drvaru. Nijemci su stalno manevrirali svojim snagama duž komunikacije Jajce—Mrkonjić-Grad. U jednodnevnoj borbi, 18. travnja 2. bataljon Prve brigade dočekao je jednu kolonu Nijemaca u rajonu sela Mile i odbio je natrag prema Jajcu.

Tokom 22. travnja jedna jaka kolona sa tenkovima krenula je iz Jajca za Mrkonjić Grad. U višesatnim borbama sa bataljoniima Prve brigade uspjela je da stigne u Mrkonjić-Grad. Noću 24/25. travnja 2. bataljon Prve brigade je izvršio prepad na Mrkonjić Grad, uspio da dođe do ceste i postavi mine, što je u isto vrijeme učinio li 6. bataljon na cesti blizu Jezera. Na mine je naišao njemački kamion pun vojnika.

U noći 28. travnja bataljoni Prve i Trinaeste brigade napali su neprijatelja u Senjakovu, Previlu i Mrkonjić-Gradu i osim djelomičnih početnih rezultata većeg uspjeha nije bilo. Narednih dana nastavilo se uznemiravanjem sa jedne i druge strane.[65]

1—31. V 1944. — Noću između 2. i 3. svibnja Prva i Trinaesta proleterska napale su neprijateljske snage u Mrkonjić-Gradu. Borba se vodila cijelu noć. Neprijatelj se grčevito branio itz bunkera i rovova ispred kojih su bile postavljene žičane prepreke, a dijelomično i minska polja. 2. i 6. bataljon Prve brigade prodrli su do ivice grada, 4. bataljon je zauzeo neprijateljske položaje na brdu Orugla, ali ga je neprijatelj brzim protivnapadom izbacio. Napad na grad nije uspio i bataljoni su se povukli na polazne položaje.

Neprijatelj je 8. svibnja napao, ali je bio odbijen, a 16. svibnja prije zore krenuo je jačom kolonom, koju su bataljoni Prve brigade dočekali na liniji Gerzovo brdo—Borik—Branište. Bataljoni su pustih neprijatelja na blisko odstojanje. Razvila se žestoka borba koja je trajala sve do 17 satii. Između Nijemaca i 2. bataljona došlo je do borbe prsa u prsa i neprijatelj je bio primoran da se povuče.

U međuvremenu je 14. sviibnjia u selu Podkraj održana velika manifestacija, skup bratstva i jedinstva, na kojoj su sudjelovali po dva bataljona iz Prve i Trinaeste proleterske brigade i po pedesetak boraca iz svih drugih bataljona Prve divizije. Prvo je bila smotra, zatim priredba, pa takmičenje i potom opće veselje uz pjesmu i kolo

Nijemci su svakodnevno napadali prema položajima Prve brigade. Jedan jači napad bio je 24. svibnja u rajonu Gorice, al'i su ih borci 6. batalj'otna dočekali i vratili natrag.[66]

Njemačke kolone krenule su u opći napad 25. svibnja u 5 sati. Šesti bataljon dočekao je neprijatelja na liniji Sarići—Šipovo-—Vražići. Pustio ga je da dođe ispred rovova, a zatim ga osuo paklenskom vatrom. Neprijatelj je uporno napadao. Sredinom dana napala je i neprijateljska kolona od Jezera. Brzo se

[65] **Miloš Vuksanović, n. d,, str. 315—321.**
[66] **Miloš Vuksanović, n. d., str. 321—328.**

upućuje 2. bataljon u pomoć 6. bataljonu. Kad je 2. bataljon izbio na Sokolao, 6. bataljon se već povlačio. Tu je 2. bataljon dočekao neprijatelja i odbacio ga na istočne padine Sokolca. Štab brigade upućuje na desno krilo i 1. bataljon, tako se kod Štdpova našla glavnina Prve proleterske brigade ispred 13. puka 7. SS »Princ Eugen« divizije.

Noću 25/26. svibnja borba nije prestajala. Prva brigada je bila bez svoja dva bataljona. Treći je upućen u Potoke za osiguranje Vrhovnog štaba, a 4. bataljon je ranije bio priključen Trinaestoj proleterskoj brigadi.

Rano ujutro 26. svibnja neprijatelj je produžio napad. Potisnut je 6. bataljon i bataljon »Garibaldi« od Šipova i pred noć je neprijatelj izbio na cestu Rogolj—Mlinište. Bataljonu »Garibaldi« nestalo je municije, pa je zatražena municija od Trinaeste proleterske. TJ međuvremenu 1. i 2. bataljon Prve brigade vodi oštre borbe na padinama Pljevskih i Dragića podova.

Neprijatelj je zasipao artiljerijskom i minobacačkom vatrom položaje 1. i 2. bataljona. Ali se oni nisu povlačili. Sačekali bi da neprijateljski streljački stroj dođe što bliže i tada osuli vatru po njemu. Ovo se ponavljalo nekoliko puta. Tu je neprijatelj imao oko 300 poginulih. Bataljoni su imali desetak poginulih i 16—20 ranjenih. Međutim, zbog prodora neprijateljske kolone prema Mliniiištu, prijetila je opasnost da 1. i 2. bataljon budu napadnuti s leđa. Zato se 1. bataljon koji je bio na desnom krilu povukao u šumu Smiljevca, a 2. duž željezničke pruge prema Mliništu.

Nastavljena je borba nesmanjenom žestinom i 27. svibnja. Neprijatelj uporno nastupa i potiskuje 2. bataljon duž pruge prema Mliništima. Tog dana stupa u borbu i 4. bataljon i znatno je pojačan 6. bataljon, osiguravajući podršku Trinaeste proleterske, ali je nadmoćniji neprijatelj poslije podne ušao u Mliništa. Sada se nije znalo kuda će neprijatelj krenuti, da li u pravcu Glamoča, što bi bilo mnogo opasnije ili prema Drvaru. To bi zahtijevalo obranu dva pravca, a bila je prekinuta veza i sa 1. bataljonom.

Oim je zauzeo Mliništa. neprijatelj je krenuo prema Lipovioi, 4. i 6. bataljon su branili te položaje i nisu dozvoljavali Nijemcima dalje napredovanje.

Iako sa nedovoljnim snagama, štab Prve proleterske je odlučio da noću 27/28. svibnja izvrši protivnapad na neprijatelja u rajonu Mliništa—Lipovac. Drugi bataljon je napadao sam sa južne strane, jer nije uspostavio vezu sa 1. bataljonom i izbio je na cestu Mliništa—Glamoč. 4. i 6. bataljon napadali su sa sjeverozapadne strane. Neprijatelj je sigurno očekivao noćni napad i povukao se u rajon željezničke stanice Mliništa. Napad je ipak uspio, utvrđeno je da neprijatelj nije zaposjeo cestu Mliništa—Glamoč i da vjerojatno neće nadirati u tom pravcu.

Neprijatelj je u zoru 28. svibnja krenuo u napad. Glavnim snagama je nastupao prema 4. i 6. bataljonu Prve brigade koji su držali položaje kod Lisine i sa kojima je bio i 2. bataljon Trinaeste brigade. Ovi su bataljoni imali težak zadatak — položaji se moraju zadržati. Bataljoni su u toku dana vodilii teške borbe, zaustavljali i odbijali uzastopne juriše čitavog 13. puka 7. SS divizije. Neprijatelj je pri kraju dana uz mnogo žrtava uspio da zauzme Mihaljčiće i odbije nekoliko protivnapada bataljona Prve i Trinaeste brigade. U isto vrijeme 2. bataljon je uspješno zaustavljao lijevu kolonu kod Dragića podova. Prvi bataljon sa kojim nije bilo veze samoinicijativno je zaposjeo pravac prema Glamoču, a kada je sa njim uhvaćena veza, stigao je na položaje prema željeznič-

koj stanici Lisina; tako su snage Prve brigade 29. svibnja u kritičnoj situaciji znatno ojačane.

U zoru 29. svibnja, kada je neprijatelj očekivao da će postići konačan uspjeh, pristigli su 1. i 2. bataljon i dijelovi bataljona »Garibaldi« na lijevi bok njegove kolone na željezničkoj pruzi kod Krša i čim su uspostavili vezu sa 6. bataljonom, prešli su u napad da olakšaju položaj 4. i 6. bataljona. Ispred stanice i duž pruge, ležali su mrtvi neprijateljski vojnidi, što je potaklo 4. i 6. bataljon da protivnapadom odbace neprijatelja preko 2 km nazad. U isto vrijeme iza leđa 1. i 2. bataljona *iz* šume je izbila jedna njemačka kolona i zaprijetila je opasnost da budu uništeni. Nisu se mogli povući prema glavnini brigade, već su odstupili u Bukovaču.

4. i 6. bataljon i dijelovi bataljona »Garibaldi« ponovo su se sukobili sa glavninom neprijateljskih snaga. Vodila se teška borba. Neprijatelj je neprestano jurišao. Sreća što su sada bataljoni imali dovoljno municije i uporna su se branih i odbijali neprijatelja, čemu su pridonijeli i bataljoni Trinaeste proleterske brigade.

Situacija je bila teška. Na položaje Prve brigade došao je i komandant Prvog korpusa Koča Popović. Iza tih položaja se nalazi Vrhovni štab i CK KPJ, članovi AVNOJ-a d strane vojne misije. Komandant Korpusa je jednostavno pitao Stab brigade: »Možete li održati položaje do noći?«, poznavajući situadiju, Stab brigade je pitanje shvatio kao naređenje i odgovorio potvrdo. Na položaje Prve proleterske došli su komandant i komesar Prve proleterske divizije.

4. i 6. bataljon Prve brigade u pravom su paklu. Borba se iz časa u čas sve više rasplamsavala. Brigada je čvrsto riješila da preko njenih položaja neprijatelj neće proći. Jedan brežuljak kod stanice Lisine koji je držao 6. bataljon prelazio je nekoliko puta dz ruku u ruke. Borba prsa u prsa, bajuneti. Bataljon je brežuljak zadržao do noći.

Štab Prve divizije donosi odluku da manevrom u toku noći 29/30. svibnja izvuče jedinice divizije ispod udara jakih neprijateljskih snaga pravcem Bjelivina—Kutljerovac—Ubavići—Tubino brdo — žandarmerjska stamica Mliništa —Vučja poljana i ako podne 30. svibnja Prva brigada je stigla u Vučje poljane i Ponor.

Po izbijanju na cestu Mliništa—Glamoč, Štab brigade je odmah naredio 2, 4. i 6. bataljonu da zaposjednu položaje prema Mliništu. a 1. bataljon sa jednim bataljonom iz Trinaeste brigade prema Glamoču. Tako je Prva divizija došla na bok i u pozadinu neprijateljskim snagama. Kada su Nijemci pošli u napad da unište Prvu diviziju, udarili su u prazno.

U toku dana od Mliništa se nisu pojavljivale neprijateljske snage, iznenađeni što se desilo sa Prvom divizijom sa kojom su izgubili borbeni dodir, ali od Glamoča je nastupala jaka njemačka kolona sa tenkovima, oklopnim automobilima i kamionima. Bataljoni su čekali u zasjedi. Tada se pojavljuju savezнички avioni koja su se okomili na neprijateljsku kolonu. B irci Brigade sa raošću promatraju, kao i borci 6. bataljona, ali za kratko vrijeme. Drugi nalet aviona greškom je bacio bombe kod Mliništa na jednu četu ovog bataljona i tu je poginulo 6 a ranjeno 13 boraca. Naime, Vrhovni je štab tražio da saveznici bombardiraju rajon Mliništa, čemu su se oni odazvali, ali je u međuvremenu na te položaje došao 6. bataljon Prve brigade.

Kolona Vrhovnog štaba nije stigla da se noću 31. svibnja i 1. lipnja prebaci preko ceste Mliništa—Glamoč. Ona se sukobila južno od sela Bjelenja sa dijelom snaga 13. puka 7. SS divizije i morala se vratiti u Police.

1—30. VI 1944. — U toku dana **1.** lipnja neprijatelj je uporno nastojao da se od Glamoča probije ka Mliništima i Drvaru, ali bataljoni Prve li Trinaeste brigade su uspješno odbijali njegove napade. Oštre borbe vođene su i slije dećih dana. Uništena su i dva neprijateljska tenka.

Kada su jedinice 7. SS divizije stigle prema Potocima i nisu naišle na partizane, komandant divizije, iznenađen, tek 1. lipnja odlučuje da se jedinice vrate prema Mliništima, što je već bilo kasno.[67]

Kolona Vrhovnog štaba prešla je komunikaciju Glamoč—Mliništa u noći između 2. i 3. lipnja i uputila se ka Kupreškom polju preko planine Vitorog.

Jedinice Prve proleterske divizije, po prelasku kolone Vrhovnog štaba, ostale su i dalje na položajima i vodile žestoke borbe sa neprijateljskim kolonama koje su nastupale od Glamoča i Mliništa, a zatim se postepeno rokirale prema istoiku štiteći bokove koloni Vrhovnog štaba i bolnici Prve divizije.

1, 4. i bataljon »Garibaldi« vodili su oštre borbe i zadržali neprijatelja u rajonu Čardaka. Vidjevši da ne mogu prodrijeti tim pravcem, Nijemci su 5. lipnja uputili jaku motoriziranu kolonu sa 12 tenkova od Glamoča prema Pribclju, gdje su je dočekali bataljoni Prve i Trinaeste brigade. Došlo je do žestoke borbe. Bataljoni su dočekali neprijatelja, žestoko ga napali, a onda se povukli prema planini Vitorog, jer više nije bilo potrebno da tu na golom terenu pružaju jači otpor neprijateljskim snagama.

Vrhovni štab je stigao na Kupreško polje između 3. i 4. lipnja, a jedinice Prve divizije osiguravale su aerodrom. 2. i 3. bataljon Prve proleterske neposredno su štitili aerodrom, a ostali bataljoni pravac prema M. Vitorogu. Trinaesta brigada je osiguravala pravac od Pribilja, a Treća krajiška je bila u Janju.

Vrhovni štab je sa Kupreškog polja savezničkim avionom otišao u Bari u Italiju. Slijedeće noći, 5/6. lipnja saveznički avioni spustili su na kupreški aerodrom materijal, opremu i hranu za Prvu diviziju i odvezli teške ranjenike na liječenje u Italiju.

Iz šireg rajona Kupreškog polja 6. lipnja ujutro cijela Prva divizija se prebacila na položaje planine Pakline, Raduše, Velikih vrata i Vlukovskog. Prva proleterska je osiguravala od Prozora i Rame, Treća krajiška od Bugojna i Gornjeg Vakufa, a Trinaesta proleterska od Livna i Duvna. Blizu Prozora i Gornjeg Vakufa nalazila se Sedma i Sedamnaesta brigada Desete divizije. Na tom terenu bio je predviđen nešto duži odmor. Tu je jedan bataljon iz inžinjerijske brigade Vrhovnog štaba priključen sastavu Prve proleterske i nazvan je 7. bataljon.

Komandant 7. SS divizije, očito nezadovoljan postignutim rezultatima u drvarskoj operaciji, planirao je da na prostoru između Kupresa, Livna, Duvna, Prozora, Gornjeg Vakufa i Bugojna zada odlučujući udarac i uništi Prvu proletersku diviziju, oslanjajući se isključivo na svoje — njemačke jedinice.

Rano ujutro 12. lipnja počela je nova bitka Prve proleterske divizije protiv 7. SS divizije, 92. motoriziranog puka i njemačkih jedinica iz okolnih garnizona.

[68] **Miloš Vuksanović, n. d., str. 341. i 342.**

Jake neprijateljske kolone nastupale su od Livna i Duvna, preko Suice prema Ravnom i Vukovskom, od Janja, preko Blagaja, ka Kupresu i Vukovskom, od Bugojna prema Kupresu i od Prozora, preko Sćita prema Ravnom. Neprijatelj je vrlo drsko jurio naprijed, uz podršku tenkovskih i artiljerijskih jedinica.

Na pravcu od Prozora prve borbe prihvatili su 1. i 4, a zatim i 2. bataljon Prve proleterske, ali ih je neprijatelj potisnuo. U toku noći 12/13. bataljoni su napali neprijatelja i nisu uspjeli da ga odbace. Idućeg dana napali su neprijatelja na liniji Jaklići—Ripci—Varvara i natjerah su Nijemce na povlačenje prema Prozoru, uz velike gubitke, a bataljoni su izbili na povoljne položaje iznad Sćitske kotline i neprijatelja držali pod vatrom.

Procijenivši namjere neprijatelja, Stab Prve divizije donosi odluku da se jedinice u toku noći 13/14. lipnja prebace preko komunikacije Prozor—Gornji Vakuf—Bugojno. Prva proleterska je krenula oko 22 sata pravcem Ječanj——Čardak—Plandiše—Kobila, prešla cestu Makljen—Gornji Vakuf i uputila se ka Crnom vrhu, isturujući 1, 4. i 6. bataljon istočno od Vilića guvna radi osiguranja prolaska kolone Divizije od Prozora. Do ponoći su svi dijelovi Divizije prešli komunikaciju i nash se istočno od nje.

Nijemci su pnovo bili iznenađeni manevrom Prve divizije. Ujutro 14. lipnja neprijateljske kolone nisu naišle na protivnika. Kolona od Prozora, čim je vidjela da Prva brigada izmiče, pokušala je da izbije na Makljen, ali bataljoni Prve brigade su uspješno odbijali napade čitav dan 14. lipnja.

Komandant 7. SS divizije održao je 16. lipnja u Gornjem Vakufu savjetovanje sa potčinjenim komandantima, kada je razrađen plan o konačnom uništenju Prve proleterske divizije. Sve njemačke jedinice predviđene za akciju prebačene su kamionima prema Prozoru i u Fojnicu.

Kada je 17. lipnja neprijatelj krenuo iz Prozora prema Rami, a u isto vrijeme je kolona iz Jablanice stigla do srušenog mosta na Rami i produžila, Stab Prve brigade je zaključio da neprijatelj teži da osvoji komunikaciju Prozor—Jablanica i odlučio da mu to ne dozvoli. Čitavog dana 2, 4. i 6. bataljon Prve brigade vodi žestoke borbe i ne dozvoljava, neprijatelju da sastavi svoje kolone, a kolona od Jablanice je potisnuta natrag. U večer 17. lipnja ova tri bataljona napadaju neprijatelja u selu Lug i potiskuju ga prema Sćitu i Prozoru, a u isto vrijeme 1. bataljon demonstrativno napada Prozor. Treći bataljon i bataljon »Garibaldi« bih su u rezervi.

Uz snažnu podršku artiljerije i tenkova neprijatelj je 18. lipnja krenuo niz dolinu Rame, dočekali su ga bataljoni Prve brigade i u teškoj borbi zadržali svoje položaje. U isto vrijeme kod sela Blace dočekao je kolonu iz Prozora 1. bataljon i natjerao^ je na povlačenje ka Prozoru.

Dok je Prva brigada vodala borbe prema Prozoru i Rami, a Trinaesta brigada prema Gornjem Vakufu, jake njemačke snage iz Fojnice pojavile su se na liniji Pogorelec—Zec planina i iz Ostrošca i Rame prema Solakovoj kuli. Prva divizija se našla u potpunom okruženju.

Stab divizije je odlučio da Prvu brigadu od Prozora prebaci na planinu Vraniću, Treća krajiška hitno je upućena prema Vitreuši, trg. 1911, da razbije neprijatelja na Zec planini, a Trinaesta proleterska da zadrži položaje prema Gornjem Vakufu do mraka 19. lipnja radi osiguranja kretanja kolone Štaba divizije, bolnice i Prve proleterske.

2. i 6. bataljon Prve brigade hitno su upućeni da u pokretu zaštite divizijsku bolnicu, a glavnina je uspjela da se pred zoru 19. lipnja odlijepi od ne-

prijatelja i krene pravcem Kuti—Dolovi—Vrelo—Zvršće—Lisina—Kamena ravan—Podborovac—Sarajevska vrata—Suho jezero—Smiljevačka kosa. U zaštitnici je bio 1. bataljon.

Marširalo se cijeli dan i pred noć 19. lipnja Brigada je izbila na položaje Smiljevačka kosa—Krstac—Podborovac—Sarajevska vrata. Treća krajiška je izbila istočno od Prve u rajon Vrata—Tikva—Luka, a Trinaesta proleterska u rajon Bila gomila—Vrla—Korita—Zlatno guvno. Čitava divizija se našla na vrhovima Vraniće, osiguravajući se sa svih pravaca.

Neprijatelj je bio uporan. Nastavio je napade jakim kolonama sa svih strana. Jedna kolona, od izvorišta Vrbasa preko Kozice, nastupala je prema centru rasporeda Divizije, ali je u šumi dočekao 1. bataljon. Vrlo žestokom borbom neprijatelj je spriječen da prodre ka vrhu Vraniće. U isto vrijeme Treća i Trinaesta brigada vode žestoke borbe, a dvije kolone koje su se od Fojnice kretale prema Vranići zaustavila je Sedma krajiška brigada Desete divizije.

Nikada do tada Prva divizija nije bila u tešoj situaciji. Stisnuta je sa svih strana na visovima Vraniće, na vrlo malom prostoru. Neprijatelj je napadao iz 8—9 pravaca, uz snažnu podršku artiljerije i avijacije, a sa komunikacija i tenkovima.

Stab divizije (donosi odluku da se u noći 21. lipnja sve jedinice prebace preko komunikacije Travnik—Gornji Vakuf. Prva i Treća krajiška brigada, s prištapskim jedinicama Divizije, marširale su u jednoj koloni: Prva brigada u prethodnici, a Trinaesta brigada marširala je lijevo i porušila cestu kod sela Knežev Grob i uputila se na Radovan planinu, osiguravajući glavninu Divizije od Gornjeg Vakufa. Oko podne 21. lipnja sve jedinice su izbile na Mokru ravan i Luške staje.

Poslije kraćeg odmora, Prva proleterska je stigla na cestu Travnik—Rostovo i postavila osiguranje za prolazak glavnine Divizije. Bataljoni su porušili cestu, postavili prepreke i mjestimično minirali.

Do zore 22. lipnja sve su jedinice stigle u svoje rajone: Prva brigada na Bašarinac polje, Treća krajiška prema Crnom vrhu i Trinaesta brigada na i do van planini.

Komandant 7. SS divizije stvara novi plan za uništenje Prve divizije, smatrajući da je teren u trokutu između Travnika, Donjeg i Gornjeg Vakufa vrlo podesan za to. Kada se Prva divizija pripremala da pređe komunikaciju Travnik—Donji Vakuf, komandant 13. puka 7. SS divizije komionima prebacuje jedan bataljon u Obarke, na cesti Turbe—Donji Vakuf.[63]

Rano ujutro 23. lipnja Prva proleterska je krenula sa Bašerinac polja prema cesti Turbe—Komar. Koloni se priključila i divizijska bolnica. Tek što je kolona odmakla jedan do dva kilometra i stigla do linije Smrekova kosa—Grad, srela se sa ojačanim bataljonom 13. SS puka, koji je u svanuće krenuo sa Komara u susret jedinicama koje su krenule od Rostova. U šumi je došlo do borbe u susretu. Prvo je borbu prihvatio 3. ubrzo mu je pritekao u pomoć 2, a malo kasnije je stigao i 4. bataljon Prve brigade. Ječala je šuma od eksplozija bombi i mitraljeskih, puškomittraljeskih rafala. Neprijatelj je zaustavljen. Borba je trajala čitav dan. Bataljoni Prve brigade nisu ni pedalj odstupili. U ovakvoj situaciji nije se Divizija mogla prebaciti prema Vlašiću i centralnoj Bosni.

[68] **Miloš Vuksanović, n. d., str. 341. i 342.**

Dok se vodila borba na tom pravcu, pojavile su se jake neprijateljske snage od Donjeg Vakufa i Bugojna uz rijeku Vitinu, prema Bašarinac polju, u kojem pravcu je Stab brigade isturio 6. i »Garibaldi« bataljon. I tamo se razvila žestoka borba. Brigada nema rezervnih snaga,, 1. bataljon je u zaštiti bolnice, a 7. bataljon još nije bio osposobljen za ovakve borbe.

Treća krajiška je uspjela da, kod Rostova u teškoj borbi odirži svoje položaje, a Trinaesta proleterska je vodila borbe čitav dan sa dvije neprijateljske kolone koje su nastupale od Gornjeg Vakufa.

Borbe na Bašarinac polju mogu se usporediti sa bitkama na Treskavici, Drini, Zlatnom boru, Mliništu i one će stalno ostati u sjećanjima boraca Prve proleterske brigade.

Divizija je opet u vrlo kritičnom položaju. Stab divizije odlučuje da se jedinice vrate natrag na Vraniću, ali ne istim putem. Treba primijeniti lukavstvo. Divizija je izvela manevar i pošla glavninom prema Travniku, glavnoj bazi neprijateljskih jedinica, tamo gdje joj se neprijatelj uopće nije nadao.

Uvečer i u toku noći 23/24. lipnja Prva i Treća brigada i prištapske jedinice Divizije neprimjetno su se odlijepili od neprijatelja, i postepeno se uključivale u kolonu. Prva brigada se poslužila lukavstvom na svoj način: bataljoni su naložili velike vatre na proplancima pored položaja, kao da će tu prenoćiti cijelu noć, u što je neprijatelj i povjerovao. Trinaesta, brigada nije uspjela da se prebaci preko Vrbasa na Radušu i preko komunikacije Gornji Vakuf—Travnik stigla na Vraniću, gdje je trebalo da izbije i glavnina Divizije.

Ujutro rano 24. lipnja neprijatelj je pošao u opći napad iz svih pravaca i niži komandanti su izvijestili komandanta 7. SS divizije da su se spojili ali »bez dodira s neprijateljem«.

Glavnina Divizije je prešla komunikaciju Gornji Vakuf—Travnik u dvije kolone. Prva proleterska marširala je u lijevoj koloni, blizu Travnika, a po prelasku ceste postavila osiguranje prema Travniku i Rostovu. Desna kolona, Treća krajiška i ostale jedinice lako su prešle komunikaciju.

Prva proleterska je 24. lipnja izbila u šume Palike i Jelovca i tu je morala zastati zbog velike iscrpljenosti boraca. Brigada je štitila prolaz divizijske bolnice, a zatim se kretala u zaštitnici. Kada je Brigada izbila kod Busiovačkih staja, prethodnica je primijetila jednu neprijateljsku kolonu od Busovače koju je 6. bataljon iz pokreta napao i poslije dvosatne borbe natjerao u bjegstvo. Treća krajiška brigada popela se na Vraniću prije podne 25. lipnja i produžila ka Zec planini. Za njom su se kretali divizijska bolnica, Stab divizije, Stab korpusa i Prateći bataljon VS, a pridružiila im se i Trinaesta proleterska brigada.

Poslije podne, oko 15 sati 25. lipnja, kada je pored planinskog jezera ka Sarajevskim vratima prolazila kolonia, bolnice, izviđački odred 7. SS divizije izbio je na najviši vrh Vranića i opasno zaprijetio da uništi bolnicu i odsjeće Prvu brigadu od Treće i Trinaeste brigade. Odmah je upućen prateći bataljon VS da zaustavi Nijemce, ali, je on bio nedovoljan da to učini. Tada je naređeno Prvoj proleterskoj da što prije uputi bataljone na Krstac i Smiljevačku kosu i osigura prolazak kolone. Bataljoni su trčećim korakom jurili pored kolone bolnice. Drugi bataljon je podilazio uz strme stijene, nalazeći se u »mrtvom« uglu i pravovremeno je stigao u pomoć pratećem bataljonu i čvrsto zauzeo položaje na Sarajevskim vratima i Krstaču, zatim je 1. bataljon zaposjeo Smiljevačku kosu.

Došlo je do vrlo teške i žestoke borbe. Neprijatelj je sa ivice šume polazio na juriš uz jaku podršku artiljerije i minobacača. Svaki juriš Nijemaca, bio je odbijen. Do noći su Nijemci osam puta jurišali. Bataljoni su održali položaje sve do mraka, dok nije prošla cijela kolona, a potom se povukli.

Iako su na Zec planini bili i dijelovi Desete krajiške divizije i pomagali Prvoj proleterskoj diviziji, Nijemci su imali naređenje da se isključivo bore i ne odvajaju od Prve divizije, što dokazuje sa koliko su »simpatija« gledali na Prvu diviziju.

Pošto je neprijatelj znao za svaki pokret jedinica Prve divizije, Štab divizije je zaključio da je otkrivena šifra radio-veze, pa je 25. lipnja promijenio i smanjio radio-saobraćaj, što je zbunilo, neprijatelja.

Štab Prve divizije u suglasnosti sa Štabom korpusa odlučio je da teške ranjenike i bolesnike i dio teškog naoružanja ostavi kod Desete divizije, a sa Divizijom izvrši prodor na istok. Bolnica, je ostavljena na nepristupačnom i šumovitom terenu, u pećinama koje su pronašli borci Sedamnaeste krajiške brigade, koji su rodom iz tog kraja i poznaju teren. Brigada je izdvojila jedan brojniji vod boraca kao zaštitu bolnice.

Tokom 26. lipnja neprijateljske snage nisu bile aktivne, što je omogućilo da se jedinice prebace preko Zec planine na planinu Bitovnju. U toku dana 27. lipnja Prva proleterska kretala sie krotz šume Bitovnje i u popodnevnim satima izbila kod Crne rijeke i Hajdučke luke, blizu komunikacije, pruge i ceste Konjic—Sarajevo, pripremajući se za prelazak u najvećoj tajnosti.

Prva proleterska brigada sačinjavala je lijevu kolonu Prve divizije i prešla komunikaciju noću 27/28. na odsjeku Raštelica—Tarčin. Brigada je podijeljena u tri kolone: desna kolona 2, 4. i 7. bataljon, prešla je komunikaciju kod Raštelice, srednja kolona 3. i »Garibaldi« bataljon i prateći bataljon Vrhovnog štaba, sa kojom su marširah Štab divizije, Štab korpusa, članovi Vrhovnog štaba i pokretni dio bolnice, prešli su komunikaciju između Raštelice i Tarčina i lijeva kolona 1. i 6. bataljon, koji su prešli komunikaciju pored Tarčina.

Prilikom prelaska bilo je manjih okršaja sa domobranskim posadama i oklopnim vlakom koji je oštećen. Po prelasku komunikacije 1. bataljon je samoinicijativno izvršio demonstrativni napad na Tarčin, upao u grad i zaplijenio veću količinu cigareta, a neprijatelja natjerao da se brani. U isito vrijeme komunikaciju su prešle Treća i Trinaesta brigada.[09]

Prva proleterska brigada je oko 8 salti 28. lipnja izbila u selo Hranisavu, na podnožju Bjelašnice. Ovo je bilo još jedno novo iznenađenje za neprijatelja, pojava jakih partizanskih snaga na komunikaciji Mostar—Sarajevo.

O žestini borbi koje je vodila Prva proleterska brigada u protekloj ofanzivi od 23. svibnja, od Mrkonjić-Grada preko Mliništa, Vukovskog, Raduše, komunikacije Prozor—Gornji Vakuf, Vraniće, Bašerinca i Komara, govori i podatak da je imala više poginulih nego u petoj neprijateljskoj ofanzivi. Brigada je u tom vremenu, sa ostalim jedinicama Divizije, nekoliko puta bila u vrlo teškim iskušenjima, točnije u bezizlaznim situacijama, ali neopisivo junaštvo i srce proletersko uvijek je našlo izlaz.

Prva proleterska brigada odmarala se na Bjelašnici oko 36 sati. Malo za iscrpljene borce, ali ipak dosta da se može krenuti dalje. Iz rajona Umoljana i Lukavca Brigada je krenula ka Trnovu, rastjerujući usput muslimansku miliciju i rano ujutro 30. lipnja stigla kod sela Dujmovića, Ledića i Šabanaca.

[68] **Miloš Vuksanović, n. d., str. 341. i 342.**

1—31. VII 1944. — Napad na Trnovo bio je planiran za 2. srpnja. Domobrani u Trnovu čim su saznali da nastupa Prva proleterska* napustili su mjesto i Brigada je bez zadržavanja nastavila pokret i dva dana prije određenog vremena izbila na liniju Grab—Ilovica, sjeverno od Trnova. Treći bataljon je isturen prema Sarajevu, 6. bataljon u Ilovice, 1. i »Garibaldi« bataljon rastjerali su četnike prema Dobrom polju, a ostali bataljoni zadržani su kao rezerva istočno od Triova. Neprijateljski avioni bombardirali su sela oko Trnova.

Dva bataljona domobrana, uz jaku podršku artiljerije, pokušali su 2. srpnja da povrate Trnovo. Stab brigade je ubacio u borbu 2. i 4. bataljon iz rezerve i zajedno sa 6. bataljonom razbili su neprijatelja i odbacili ga ka. Sarajevu. Treći bataljon je ofanzivno djelovao preko Crnog vrha prema Trebeviću.

Neprijatelj je 3. srpnja krenuo u napad sa dvije kolone, jedna preko. Trnova, a druga od Prače. Borba se vodila čitav dan. Neprijatelj je razbijen i vraćen natrag. Prvi bataljon sa bataljonima Treće krajiške upao je u Ustikulinu, a neprijatelj se povukao prema Goraždu.

U toku 4. srpnja Brigada je prešla Drinu preko- mosta u Foči i do noći izbila u rajon Orahovice i Bojerodina. Po prelasku Drine, Brigada je nastavila pokret u dvije kolone i 5. srpnja izbila na liniju Boljanići, Kovač, Metaljka i skupa sa jedinicama Sedamnaeste divizije očistila sela od četnika.[70]

Naređenje Vrhovnog štaba Prva divizija je 9. srpnja stavljena, u strategijsku rezervu i pod komandu Drugog korpusa. Prva brigada je postavljena da zatvara pravac od Pljevalja.

Prva proleterska brigada je 18. srpnja prebačena na područje Šarac—Mataruge—Obarde—Maoče—Kovren. Brigada je tu ostala oko mjesec dana, izviđajući prema Pljevljkna, razbijala četnike i muslimansku miliciju, jednom napala na neprijatelja u rajonu Jabuke, na komunikaciji Pljevlja—Prijepolje i tom prilikom uništila dva tenka. U srpnju je Prva proleterska odlikovana ordenom narodnog oslobođenja.

1—31. VIII 1944. — U zoru 13. kolovoza, uz jaku podršku artiljerije i tenkova počeo je napad neprijateljskih snaga sa ciljem da, opkole, razbiju i unište jedinice Drugog proleterskog i Dvanaestog vojvođanskog korpusa i Prve proleterske divizije. Neprijatelj je angažirao vrlo jake snage: 7. SS diviziju, 369. legionarsku diviziju, 181. njemačku diviizijiu, 1. brdsku diviziju, 2. puk »Brandenburg«, 61. bugarski puk i 5. SS motorizirani policijski puk.

Partizanske jedinice bile su razmještene uglavnom na prostoru Sandžaka, sjevernog dijela Crne Gore, u istočnoj Bosni i dijelom u Srbiji.

Prema Prvoj proleterskoj diviziji neprijatelj je angažirao oko 9.000 vojnika., 24 topa i oko 20 tenkova.

Prema položajima Prve proleterske brigade neprijatelj je najjače napadao na desnom krilu, prema Kamenoj gori. Prvi bataljon je vodio žestoku borbu čitav dan i pred večer uspio da odbaci neprijatelja na polazne položaje, a 2. i 6. bataljon kod Mataruga zadržali su svoje položaje.

Slijedećeg dana, 14. kolovoza, neprijatelj je nastavio napad. Bataljoni su i ovog puta uspjeli da održe položaje, a 4. bataljon je upućen na lijevo krilo da pomogne Trećoj krajiškoj koju je neprijatelj žestoko napao, ali su i oni uspjeh da održe položaje; pritekao im je u pomoć i 7. bataljon i dijelovi 2. babatljona Prve brigade. Pred kraj dana neprijatelj je pojačao napad, potisnuo 2. i 6. bataljon Prve brigade i izbio na Crni crh, k. 1492.

[68] **Miloš Vuksanović, n. d., str. 341. i 342.**

Štab divizije je procijenio situaciju kao vrlo opasnu i o tome je izvijestio Vrhovni štab koji mu je istog dana depešom naredio, da ranjenike prebaci preko Tare, odakle će ih avioni prebaciti u Italiju, a Divizija da pređe preko Lima i prodre ka Zlatiboriu i Goliji, u Srbiji. Štab Divizije je odmah poduzeo mjere da Diviziju grupira prema planini Ljubišnji.

U toku 16. kolovoza Prva proleterska brigada rokirala se lijevo i zauzela položaje s obje strane ceste Pljevija,—Đurđevića Tara, na liniji Zekavica—Rulje, kako bi osigurala pregrupiranje Osme i Trinaeste brigade u rajonu Kakmuža.

Neprijatelj je 17. kolovoza krenuo u napad jakim snagama iz Pljevalja prema Đurđevića Tari na položaje Prve i Treće brigade. Neprijatelj je vjerojatno smatrao da će Prva divizija preko Tare krenuti ka Durmitoru i požurio je da je što prije sustigne već na Tain. Ali i proleteri imaju svoju taktiku. Štab divizije je izvukao Prvu brigadu i uputio prema Kruševu i Dragašu, a zatim prema Vrbi, na sjevernim padinama Ljufoišnje.

Sve jedinice Prve divizije po prelasku Cehotine kod Gradaca, uveče 18. kolovoza, izbile su sjeverozapadno od Pljevalja, time su se jedinice Divizije našle iza leđa neprijatelja. Prva brigada je odmah nastavila marš prema Boljanićdma i Ritošiću, osiguravajući se sa dva bataljona od Pljevalja u rajonu Gotovuše. I taj je potez Prve divizije iznenadio Nijemce.

Produžujući marš Prva proleterska brigada 19. kolo,voza izbija u rajon planine Pobijenik. Noću između 20. i 21. kolovoza prelazi Lim i razbija dijelove Drinskog četničkog korpusa. Tu se Brigada,, između Lima i Uvea, zadržala 21. i 22. kolovoza.[71]

Pred zoru 23. kolovoza Prva proleterska prelazi Uvae i uz podršku divizijske artiljerije napada četnike na liniji Dobroselce—Torndk—k. 1496. Dvije četničke brigade Zlatiborskog korpusa, podržane artiljerijom, pružale su otpor sa položaja uređenih za obranu. Brigada je energično napredovala i razbila četnike na širokom prostoru, otvarajući put za dalje nastupanje preko Zlatibora, pomažući desnim krilom Trinaestoj proleterskoj brigadi u zauzimanju Borove glave. Treća krajiška je zauzela Hegbine i zatvarala pravac prema Kokinom Brodu.

Razbivši prve četničke brigade na Zlati,boru, Prva proleterska brigada nastavlja prodor prema Kraljevim vodama i Palisadu goneći četnike. Bugarska posada na Palisadu, smatrajući da su partizanske snage male, pošla im je u susret. Štab divizije je naredio da se Prva brigada lagano povlači pred neprijateljem, a Treća i Trinaesta brigada da lijevim i desnim krilom, prema svom rasporedu unutar Divizije, izbiju u rajon Cajetine radi odsijecanja i uništenja bugarskih snaga na Palisadu. Bugari su osjetili kakva im opasnost prijeti. Počeli su se povlačiti. Prva proleterska je to očekivala. Svi bataljoni su prešh u gonjenje i upali u Palisad i zauzeli neke rovove i bunkere. Čitavi dan se vodila žestoka barba. U taku noći 24/25. kolovoza iizvršen je opći napad na jako utvrđenog neprijatelja a tu su sudjelovali i dijelovi Trinaeste brigade. Zauziman je bunker po bunker. Pred zoru se neprijatelj našao na malom prostoru, ali se uporno branio i preciznom vatrom nanio Brigadi osjetne gubitke. U zoru je napad obustavljen.

Napad je ponovljen noću 26/27. kolovoza i u njemu su sudjelovali dijelovi sve tri brigade. Borba je vođena cijelu noć. U zoru, 27. kolovoza Bugari su

[68] **Miloš Vuksanović, n. d., str. 341. i 342.**

držali samo nekoliko jako utvrđenih kuća. Tada im stiže pomoć od Užica i posada s; uz njihovu pomoć izvlači prema Uzicama, ostavivši na Palisadu nekoliko stotina mrtvih vojnika i oficira.[72]

Brzo je osposobljen stari pomoćni aerodrom kod Čajetdne i noću 30/31. kolovoza doletjeli su transportni avioni Crvene armije, dovezli raznu opremu, a odvezli u Italiju teške ranjenike i bolesnike. U međuvremenu je na Zlatibor stigla i Šesta lička proleterska divizija u sastav Prvog korpusa koja se bila odvojila još u teškim danima drvarske operacije.

Poslije zauzimanja Palisada, 4, 6. i »Garibaldi« bataljon zadržani su na Murtenici i Smiljanića zakosu, da osiguraju aerodrom i spriječe eventualni prodor neprijatelja od Kokinog Broda, a 1, 2. i 3. bataljon krenuli su ka Semegnjevu i Šljivovici da razbiju četničke brigade Zlatiborskog četničkog korpusa. ali su se četnici pravovremeno povukli u planine Tare. Bataljoni su 31. kolovoza izbili na liiiiju Mokra gora—Šargan planina—Kremna i porušili željezničku prugu Užice—Višegrad.

1—30. IX 1944. — Početkom rujna Prva proleterska je bila zapadno od Užica, prema Vardištu i Bajinoj Bašti, terenu koji su kontrolirali nedićevci i Ijotićevci. Prema Bajinoj Bašti i Dubu upućeni su 1, 2. i 3. bataljon. Svakodnevno su vodili borbu s udruženim četničkim snagama i njemačkim policijskim jedinicama. Tokom 4. i 5. rujna 1. bataljon i dijelovi 2. bataljona napadali su Bajinu Baštu u kojoj su bili Nijemci, nedićevci i četnici. Zauzet je veći dio grada, ali je neprijatelju stigla pomoć od oko 350 nedićevaca i bataljoni su odustali od daljeg napada.

Šesti i inžinjerijski bataljon upućeni su prema Višegradu. Oni su u rajonu Šargana skupa sa Osmom crnogorskom brigadom odbili nekoliko napada četnika i razbili jednu njemačku kolonu koja je od Višegrada krenula ka Užicu. »Garibaldi« i 4. bataljon Prve brigade u isto su vrijeme upućeni prema Drini, kod Starog Broda, da štite prelazak Dvanaestog korpusa. U zasjedi su dočekali jedan bataljon 7. SS divizije i jednu četničku brigadu koje su u žestokoj borbi razbili i natjerali na, povlačenje.

U oštrim borbama sa nedićevcima i četnicima i goneći ih preko Duba 3. bataljon sa dijelovima 2. bataljona između 6. i 7. rujna izbija na Drinu sjeverno od Bajine Bašte. Tu su presjekli vezu između neprijateljskih snaga u Bajinoj Bašti i Rogačicima. Tada je 1. bataljon sla četom iz 2. bataljona ponovio napad na Bajinu Baštu i neprijatelja natjerao u bjegstvo preko Drine, u Bosnu, a zatim je to učinjeno i sa neprijateljem u Rogačici.

Grupa četničkih korpusa zaustavila je nastupanje Šeste ličke divizije i Treće krajiške brigade. Četnici su ponovo zauzeli Požegu i primorali Treću krajišku da napusti Kosjerić. Jaka koncentracija četničkih snaga našla se na prostoru Jelova gora—Varda—Karan—-Skakavice. sa namjerom da zaustave prodor Prvog korpusa.

Prva i Šesta divizija odmah su se ustremile na tu jaku četničku grupaciju, jer im se nije smjelo dozvoliti da organiziraju obranu na padinama Maljena, Pavljena i Suvobora.

Jaka četnička grupacija našla se ispred Prve proleterske brigade na Jelovoj gori, gdje je trebalo da se sakupe sve jedinice Brigade. Napad je počeo u toku noći 8/9. rujna. 3. i 6. bataljon napadoše preko Duba lijevo krilo četnika.

[68] **Miloš Vuksanović, n. d., str. 341. i 342.**

Vodila se žestoka borba, najzad su četnici razbijeni i odbačeni prema Crnom vrhu i Vardii U zoru su 2. 4, »Garibaldi« i inžinjerijski bataljon Prve proleterske brigade, uz snažnu podršku artiljerije, napali četnike na liniji Jelovik—Crni vrh—Varđa. Borba se vodila više od 3 sata. Četnici su se grčevito branili i masovno ginuli. Najzad su popustili i počeli bježati. Mnogo se novomobiliziranih četnika predalo.

Brigada je nastavila gonjenje četnika prema Kosjeriću i Ravnoj gori i pred noć 9. rujna, izbila na komunikaciju Kosjerić—Valjevo kod sela, Brajkovići. Ujutro 10. rujna Brigada je nastavila ka, selu Skakavice. Lijevo od Prve brigade nastupala je Osma crnogorska brigada, koja je od 6. rujna definitivno ušla u sastav Prve proleterske divizije.

Nastupajući preko Maljena ka Lajkovcu, Prva brigada je 13. rujna izbila u Slovac, likvidirala posadu nedićevaca. Ispred Prve proleterske prema Mionioi povlačio se i komandant četničkih jedinica Draža Mihailović.[73]

Napad na Valjevo izvršile su jedinice Prve i Šeste proleterske divizije noću između 14. i 15. rujna. Prva brigada je napadala sa sjevera. U napadu su sudjelovali 1, 2, 3. i »Garibaldi« bataljon, 6. je štitio pravac od Loznice, a 4. i inžinjerijski bataljon bili su u rezervi. Do zore 15. rujda grad je bio zauzet. Njemački policijski bataljon držao se još samo u dvije jako uvrđene zgrade iz kojih je davao žilav .otpor, a posebno iz kasarne takozvanog petog puka koja se nalazila na periferiji grada.. Nijemci su iz Loznice uporno nastojali da pomognu garnizonu u Valjevu. ali je 6. bataljon kod Zlatarića dočekao tu, kolonu i razbio je. U pomoć 6. bataljonu Stab brigade upućuje 4. i 7. bataljon, a zatim i 3. i »Garibaldi« bataljon da ojačaju položaje sjeverozapadno od Valjeva. Kasnije je izvučen i 1. bataljon, a u gradu je ostao 2. bataljon kao posadna jedinica i sa manjim snagama pomagao Trećoj krajiškoj u blokadi kasarne.

Kada nije uspjelo da se probiju iz Loznice, Nijemci su uputili ojačane dijelove 2. puka »Brandenburg« iz Uba, sa tenkovirria i artiljerijom. Tu kolonu nije uspjela da zadrži Trinaesta brigada, i Nijemci su ušli u Valjevo,.

Noću 16/17. rujna Prva brigada se prebacila na desnu obalu Kolubare u rajon Markova crkva—Tabanovići—Sušeoka. a 1. i 2. bataljon kod Mionlce prema Lajkovcu.

Nijemci su se počeli povlačiti iz Valjeva 17. rujna poslije podne. Kolonu su napali bataljoni Prve brigade na pu.tu Divci—Slovac. Borba je trajala sve do zore 18. rujna. Neprijatelj je imao veliike gubitke, uništena su dva, tenka i 5 kamiona, lali je ipak uspio da se probije prema Ubu. Zatim je Prva proleterska nastupala ka Ubu, razbijajući neprijateljske isturene dijelove i čistila sela od četnika.

Brigada se 23. rujna prebacila na lijevu obalu Kolubare. Prema Ubu je djelovao 3. i 4. bataljon, 6. je kontrolirao pravac Divci—Loznica, »Garibaldi« je upućen prema Umki, a ostali bataljoni su bili u rezervi.

Prema prikupljenim podacima na Ubu je bilo oko 400 Nijemaca sa nešto tenkova i artiljerije. Isturene položaje imali su oko gradića.

1—20. X 1944. — Napad na Ub počeo je u zoru 3. listopada. 1. i 3. bataljon napadali su na Čemanov most i Crvenu jabuku, 2. i »Garibaldi« bataljon sa juga. 4. i 6. bataljon sa sjeverozapada, dva bataljona Treće krajiške napadali

[68] **Miloš Vuksanović, n. d., str. 341. i 342.**

su s istočne sitrane i dva bataljona na selo Kladmicu. Borba je trajala čitav dan, tek uvečer neprijatelj nije mogao izdržati i povukao se prema Obrenovcu Pretrpio je velike gubitke. Zarobljeno je i oko 180 četnika. Brigada je imala 11 poginulih i preko 40 ranjenih boraca, uglavnom iz 2. bataljona.

Između Uba, Stepanja i Lajkovca Brigada se zadržala nekoliko dana. Sa područja Valjeva, Lajkovca i Uba došao, je veliki broj novih boraca, tako da je Brigada početkom listopada imala više od 2.600 boraca. A što je najvažnije, Prva proleterska se približavala Beogradu i s nestrpljenjem je očekivala da ga oslobodi.[74]

Prva proleterska je krenula 7. listopada u nekoliko kolona pravcem Lajkovac—Lazarevac—Kosmaj i 9. listopada izbila ispred komunikacije Mladenovac—Beograd, protjerala neprijatelja iz Vlaškog Polja i krenula prema željezničkim stanicama Đurinci i Ralja. Brigada je tri dana, vodila žestoke borbe s neprijateljskim kolonama koje su se povlačile prema Beogradu i sa motoriziranom kolonom koju je Treća krajiška protjerala iz Mladenovca. Borba se vodila i čitavu noć između 11. i 12. listopada.

U svanuće 12. listopada čula se jaka artiljerijska vatra, a zemlja je podrhtavala od buke tenkova i topova. Nije bilo jasno šta se događa. Tek kada je svanulo, moglo se vidjeti da je ta kolona drugačija od one koja je već prošla. »Pa to su Rusi!«, uzviknuo je netko. Ubrzo je s njima uspostavljena veza. Srdačan susret, grljenje i ljubljenje starih, međusobno vrlo udaljenih, ali po oružju bliskih ratnika.

Veselje je nastavljeno na drugi način, zajedničkim napadima na neprijatelja. Odmah zatim bataljoni Prve proleterske zajedno sa tenkovskim jedinicama Crvene armije uništili su neprijatelja koji se sklonio u tunelu kod Ralje. Nastupajući dalje, bataljoni Prve proleterske brigade i 4. mehanizirani korpus Crvene armije razbili su neprijateljsku obranu na Avali i ujutro 14. listopada Prva proleterska brigada izbija pred Banjicu. Bitka za oslobođenje Beograda je počela.[75]

Beograd je branilo oko 20.000 neprijateljskih vojnika, 40 tenkova i oko 170 topova i minobacača. Neprijatelj je očekivao[1] da će mu pravovremeno, stići u pomoć dvije divizije koje su se probijale od Požarevca preko Smedereva.

Neprijatelj se pripremio u Beogradu za vrlo jaku obranu; obrambeni pojas se protezao u luku od Dunava preko Velikog Vračara, Konjarnika, Banjičkog visa, Dedinja, Košutnjaka, Banovog brda i Čukarice do Save. U gradu je obrana ogranizirana po sistemu čvorova. Najjača utvrđenja bila su: Kalemegdan, Terazije, Slavija, rajon Savskog mosta, zgrade Ministarstva,, željezničke stanice, glavna pošta i dr.

Na grad su napadale Prva i Šesta proleterska divizija, 5, 11, 16. i 28. udarna divizija, a od Crvene armije: 4. gardijski mehanizirani korpus, 73. gardijska divizija, 236. streljačka divizija, više artiljerijskih brigada, protivtenkovske i protivavionske jedinice, te glavnina 17. avio-armije, i dunavska ratna flotila.

Rano ujutro 14. listopada Prva proleterska je, uz sudjelovanje manjih dijelova Crvene armije, izbila na Banjićki vis i u jurišu uspjela da zauzme prve neprijateljske rovove. Neprijatelj se žestoko branio i usmjerio jaku artiljerijsku vatru na Brigadu. Bataljoni su držali svoje položaje, ali su trpjeli jaku artiljerijsku vatru, pa je komandant Brigade povukao malo unazad tri bata-

[7<] **Miloš Vuksanović, n. d., str. 370—373.**
[75] **Miloš Vuksanović, n. d., str. 373—375.**

ljona. Ovo je bilo samo nasilno izviđanje, kako bi neprijatelj otkrio svoju prednju liniju, čvorove obrane i artiljerijske položaje.

U 14 sati 14. listopada počela je snažna artiljerijska priprema po prednjem kraju neprijateljske obrane iz više od 300 artiljerijskih i minobacačkih cijevi i 24 »kaćuše«. Uskoro je broj cijevi povećan na 630. Drhtala- je zemlja od eksplozija na cijelom pravcu napada. Poslije pola sata »kaćuše« su uputile salve na položaje neprijateljske artiljerije i to je bio znak za opći juriš na Beograd. U prvim večernjim satima Prva brigada je zauzela Banjički vis, Banjicu i Dedinje. Put ka centru grada bio je otvoren. Sve jedinice su nastavile nastupanje. Grad je bio u mraku. Vrebala je opasnost na svakom koraku od neprijateljskih zasjeda i utvrđenih objekata. Građani su priiticali u pomoć i pokazivali gdje se nalaze neprijateljska utvrđenja. Četvrti bataljon Prve brigade, koji je bio na lijevom krilu, u toku noći 14/15. listopada, u Ulici kneza Miloša prešao je pored njemačke motorizirane grupe, pretpostavljajući da su to vozila Crvene armije. I Nijemci su bili u zabludi. Tek kad su stigli do Ulice Miloša Pocerca prepoznali su se i razvila se žestoka borba. U najkritičnijem času pritekli su mu u pomoć drugi dijelovi Brigade i bataljon tenkova Crvene armije, te građani kao vodiči. Bataljon se izvukao bez gubitaka.

Pred zoru 15. listopada Brigada je izbila blizu Slavije. Nastupajući s oklopnim jedinicama Crvene armije, 6. bataljon Prve brigade koji je bio u sredini rasporeda, ispred Dječje klinike naišao je na jako njemačko uporište. Poslije četverosatne borbe neprijatelj je uništen. U rajonu Slavije vodila se oštra borba za svaku kuću, za svaki kat, a u nekim kućama i za svaku sobu. Neprijatelj se grčevito branio.

Od Slavije je Brigada promijenila pravac i pošla ulicama: Zorinom (Ivana Milutinovića), Alekse Nenadovića i Prote Mateje i izbila na Ulicu kralja Aleksandra (Bulevar revolucije). Zatim je nastupala Ulicom kralja Aleksandra, prema glavnoj pošti i Narodnoj skupštini, držeći desio vezu sa Trećom krajiškom u Ulici kraljice Marije (Ulica 27. marta), a lijeva sa Osmom crnogorskom brigadom koja je nastupala duž Ulice kralja Miloša (Ulica Maršala Tita).

Neprijatelj je davao žestok otpor iz glavne pošte, ali su proleteri i crvenoairmejci savladali Nijemce i zauzeli zgradu pošte i Narodne skupštine. Poručnik Crvene armije koji je poginuo u jurišu na glavnu poštu N. N. Kravcov proglašen je za heroja Sovjetskog Saveza. Izbijanjem Prve proleterske u zgradu Skupštine i Treće krajiške u Ulicu cara Dušana, obrana Beograda bila je praktično presječena na dva dijela.

Od Narodne skupštine bataljoni Prve brigade nastupali su Kosovskom. Ijlicom majke Jevrosime i Poenkareovom (Makedonska). Borci su u streljačkom stroju gurali protivtenkovske topove i gađali bunkere, utvrđene zgrade i uništavali neprijateljske tenkove i do zore 17. listopada Brigada je zauzela Radnički dom (Dom JNA) i Narodno pozorište, ah je u tim borbama imala i velike -gubitke. Najžešći otpor Nijemci su dali iz zgrade Narodnog pozorišta. Tu je zgradu bilo teško zauzeti zbog jake bočne vatre iz palače »Albanije« i »Reunione«. Tako se sa vezom između brigada, 17. listopada cijela Prva proleterska divizija našla u centru Beograda sa dijelovima jedinica Crvene armije. A izbijanjem dijelova Prve i Šeste proleterske i Pete udarne divizije sa dijelovima Crvene armije na željezničku staniou »Dunav« presječene su neprijateljske snage u gradu.

Međutim, 16. listopada nastala je kritična situacija za jedinice koje su se borile u gradu. Grupa divizija od Požarevca preko Avale probijala se prema Beogradu, a prednji dijelovi te grupe stigli su do periferije grada. Prijetila je opasnost da više od 30.000 neprijateljskih vojnika i oko 2.000 vozila upadnu u Beograd. Zbog toga su glavne snage NOVJ i Crvene armije, koje su sudjelovale u borbama za oslobođenje Beograda, odmah upućene prema toj njemačkoj grupaciji. Na prostoru između Smederevskog druma, Avale i Beograda razvila se teška bitka. Četiri dana i noći trajale su žestoke borbe. Na prilazima Beogradu, od Grocke i Avale, ležale su hrpe uništene neprijateljske tehnike i gomile poginulih. Samo oko 3.000 vojnika iz te grupacije uspjelo je da se povuče i pobjegne u pravcu Sapca.

Dok se vodila borba na prilazima Beogradu, jedinice u gradu vodile su također žestoke borbe, jer su Nijemci pokušavali da povrate izgubljene položaje i time pomognu grupaciji na Avalskom putu. Ali to im nije uspjelo, iako su zgrade Narodnog požarišta i Narodne skupštine nekoliko puta prelazile iz ruke u ruku, ipak je Prva proleterska brigada na kraju izišla kao pobjednik. Tako se oko Narodnog pozorišta odigrala jedna od najkrvavijih predstava u borbi za oslobođenje Beograda. Veliku ulogu u ovoj krvavoj epopeji odigrao je bataljon »Garibaldi« koji je Štab brigade locirao u zgradu Pozorišta, a Talijani su poznati u obrani iz utvrđenih objekata.

Pošto Osma crnogorska nije mogla da zauzme palaču »Albanija«, pritekla joj je u pomoć Prva brigada. Razvila se žestoka borba. U »Albaniji« je bio jedan bataljon Nijemaca,. Borci Prve i Osme brigade i dijelovi Crvene armije zasipali su prozore paklenskom vatrom iz automatskih oružja. Pod zaštitom vatre 4. bataljon Prve brigade prodro- je u palaču iz z,grada u Kolarčevoj ulici. U isto vrijeme su u palaču prodrli i dijelovi Osme brigade. Nastala je oštra barba od prizemlja, do krova. Osvaja se kat po kat, isaba po, soba, dok konačno neprijatelj nije likvidiran. Radi sačuvanja zgrade teška oruđa se nisu upotrebljavala, Na palači »Albanija« zalepršala je proleterska zastava 19. listopada poslije podne.

Zauzimanjem palače i slamanjem neprijateljske obrane kod Kneževog spomenika otvoren je put ka Kalemegdanu. Neprijatelj je pružio jači otpor samo iz zloglasne zgrade Uprave grada — iz Glavnjače. To je bila prava tvrđava. Građani su obavijestili da se u zgradi nalazi veliki broj zatvorenika. Prvi napad nije uspio. Pod zaštitom jake vatre 2. bataljon je uspio, da se popne na krov Glavnjače i da ga zapali. Zgrada je obavijena dimom. Neprijatelj je pokušao da bježi, ali su proleteri bili dobri puško,mitraljesci. Zatvorenici su spašeni.

Prva proleterska je zatim slomila neprijateljski otpor u zgradama Kolarčevog univerziteta, Berze rada (Etnografski muzej) i bloka zgrada prema hotelu »Mažestik«. Sve veće zgrade bile su minirane i moralo se nastupati oprezno, ali brzo, da neprijatelj ne uništi te zgrade i u posljednjem momentu zada težak udarac gradu.

Rano ujutro 20. listopada Prva, Treća i Osma brigada Prve proleterske divizije uz snažnu podršku artiljerije i tenkova Crvene armije, juriša na Kalemegdan. Oko 8 sati tu je slomljen i posljednji otpor. U međuvremenu su jedinice Dvanaestog korpusa i Šeste ličke proleterske divizije skupa sa jedinicama Crvene armije slomile neprijateljski otpor na Čukarici, kod željezničke stanice i na prilazima Savskom mostu, te u svim dijelovima grada ispred Pete krajiške i Dvanaeste vojvođanske brigade. Na Savski most izbile su jedinice

Šeste proleterske divizije i Trinaeste proleterske brigade Prve divizije sa dijelovima jedinica Crvene armije. Beograd je oslobođen.[76]

U borbama za oslobođenje Beograda poginula su 2.953 borca iz svih jedinica, od kojih 64 iz Prve proleterske brigade i 976 iz jedinica Crvene armije. Neprijatelj je iimao velike gubitke. Ni jedna trećina nije uspjela da se spasi.

20. X—23. **XI** 1944. — Prva proleterska NOU brigada — prva posadna jedinica u oslobođenom Beogradu. Brigada je dobila zadatak da očisti grad od ostataka neprijateljske vojske. U mnogim dijelovima grada ostale su grupice neprijatelja ili pojedinci koji nisu uspjeli pobjeći. Skrivali su se u raznim objektima, podrumima, potkrovljima, čak i u gradskoj kanalizaciji i tražili pogodan trenutak da pobjegnu.

U suradnji sa Oznom brigada je kao posebna jedinica hvatala neprijateljske agente, vodila borbu protiv kriminalaca raznih vrsta, uspostavljajući red i mir. Pomagala je u organiziranju saobraćaja, transporta, opskrbe, mobilizacije novih boraca za front i izvršavala razne druge zadatke.

Krajem listopada u Beogradu je ponovo osnovan Peti šumadijski bataljon, a bataljon »Garibaldi« prekomandovan je u talijansku brigadu »Italia«, u sastavu Prve proleterske divizije.

U stroju na Banjioi 27. listopada bila je kompletna Prva proleterska brigada, kada je vrhovni komandant drug Tito izvršio smotru nekih jedinica koje su sudjelovale u oslobođenju Beograda.

Prva proleterska brigada bila je na dužnosti posadne jedinice u Beogradu do 15. studenoga, kada su je zamijenile jedinice KNOJ-a, a potom je Brigada do 23. studenog živjela »kasarnskim« životom razmještena u nekoliko objekata u Beogradu. Za vrijeme boravka u Beogradu Brigada je popunjena novim borcima iz Beograda i okoline i dobila je novo, rusko naoružanje.

24. **XI**—31. **XII** 1944. — Prva proleterska NOU brigada krenula je iz Beograda na sremski front 24. studenog. Na zbornom mjestu kod Kneževog spomenika okupila se velika masa naroda da još jednom srdačno pozdrave borce i isprate brigadu na put, u nove bitke do konačne pobjede i oslobođenja zemlje.

Brigada je marširala tri dana, preko Stare Pazove, Indije, Sremskih Karlovaca do Biočina, gdje se odmorila jedan dan, a potom prešla u Banoštor.

Početkom prosinca Štab Prvog korpusa odlučio je da sa svojim jedinicama izvrši proboj neprijateljske obrane na sektoru Klisina—Gornja Lisa. Prva brigada je bila u rezervi i kretala se pravcem, Banoštor—Nešten—Sinkerek—Vizić. Desno od Prve divizije napadale su jedinice Crvene armije uz Dunav, a lijevo Dvadeset prva divizija. Prvog dana borbi, 3. prosinca, Prva divizija je izvršila zadatak i potisnula neprijatelja. Međutim, Dvadeset prva divizija je zastala, a zastao je i 68. korpus Crvene armije koji je kod Iloka naišao na žilav otpor. Tada su na desno krilo Dvadeset prve divizije ubačeni u borbu 1, 2, 4. i 6. bataljon Prve brigade, koji su u brzom naletu probili neprijateljsku liniju i 4. prosinca izbili sjeverozapadno od Erdevika, što je olakšalo Dvadeset prvoj diviziji da zauzme to mjesto.

Nastupajući dalje, bataljoni Prve brigade 5. prosinca u zoru stigli su u Grabarce, a istog dana pred noć izvršen je napad na Šid i u toku noći je

[76] **Miloš Vuksanović, n. đ„ str. 375—382. Oslobodilaćki rat naroda Jugoslavije, knjiga 2, str. 314—324.**

oslobođen skupa sa jedinicama Osme crnogorske brigade i Dvadeset prve divizije, koje su nastupale desno odnosno lijevo od Prve brigade, a koja je napadala direktno na mjesto. Podržavao je jedan divizion Crvene armije. Goneći neprijatelja i slamajući njegovu obranu, uz podršku Trineste proleterske i talijanske brigade, 6. prosinca je zauzet i Tovarnik.

Gonjenje neprijatelja nastavljeno je rano ujutro 7. prosinca i tokom dana zauzeto je mjesto Ilača. Zanesena dosadašnjim uspjehom, Prva proleterska je produžila i sama napala Oriolik, ali tu je bila glavnina neprijateljskih snaga sa jakim utvrdama i minskim poljima, tako da napad nije uspio i bataljoni su se povukli i zauzeli položaje prema Orioliku. Lijevo i desno od Prve brigade izbile su i ostale jedinice i zauzele položaje prema neprijatelju.

Štab Prvog korpusa odlučio je da 14. prosinca ujutro angažira sve snage i krene u napad radi slamanja neprijateljske obrane i prodora prema Vinkovcima. Prva divizija napadala je u dva ešalona. U prvom je bila Trinaesta proleterska i Osma crnogorska brigada, napadajući na Grabovo i Negosavce, a u drugom ešalonu Prva i Treća brigada. Pošto je Osma brigada sporo napredovala, na njezino je lijevo krilo ubačena Prva brigada. Pošto je to bilo močvarno zemljište, neprijatelj na tom pravcu nije imao jače snage i Prvi bataljon Prve brigade je lako savladao manje grupe koje su kontrolirale prelaz preko močvare. Ubačeni su 2. i 4. bataljon i zajednički su razbili neprijatelja i izbili na put Negosavci—Oriolik u visini sela Svinjareva. Osma brigada je zaustavljena, a talijanska brigada nije bila dovoljno aktivna, što je neprijatelju omogućilo da brzo prebaci veće snage prema Prvoj brigadi. Vodila se vrlo žestoka borba. Neprijatelj je upotrijebio i bacače plamena. Neprijatelj je jurišao sa namjerom da bataljone Prve brigade nabaci na močvaru i tu ih uništi. Bataljoni su se grčevito branili. Tek u toku noći bataljoni su se uspjeli izvući sa velikim brojem ranjenih, ali je više od 80 boraca poginulo.

Potom su sve jedinice Divizije vraćene na polazne položaje u rajon Šidskih Banovaca. Neprijatelj je stalno bio aktivan. Jedinice su se ukopavale i čvrsto držale položaje.[77]

Prva proleterska brigada je 19. prosinca upućena u selo Adaševac, južno od Sida, da se odmori, sredi i popuni.

Prva proleterska NOU brigada je u Adaševcima proslavila treću godišnjicu osnivanja, tri godine teških borbi, dugih marševa i velikih uspjeha. Za njom je ostao prijeđeni put od 20.000 km, izgubljeno je mnogo drugova, ali je stigla na prag pobjede i slobode. U Adaševcima je u stroju Brigade bilo samo 37 boraca iz stroja u Rudom 21. prosinca 1941. Stari su borci poginuli ili otišli u prekomandu u druge jedinice širom zemlje. Njihova mjesta popunjavali su borci iz onih mjesta i krajeva kuda je Brigada prolazila na svom slavnom, ali vrlo teškom borbenom putu u preko 500 borbi.

Smotru Prve proleterske brigade u Adaševcima izvršio je komandant Prve proleterske divizije Vaso Jovanović, koji je poželio borcima i starješinama sretan praznik i nove uspjehe. Brigadi su uputili čestitke najviši rukovodioci i ostale brigade Prve proleterske divizije.

1—31. I 1945. — Prvog dana nove, 1945. godine Prva proleterska brigada je iz Adaševaca vraćena na stare položaje kod Šidskih Banovaca i dobila

[68] **Miloš Vuksanović, n. d., str. 341. i 342.**

zadatak da uredi drugu liniju obrane u visini k. 113—Zavratnica—k. 95 —k. 81—zapadna ivica Vinkovačkih Banovaca. Desno u rajonu sela Beraka bila je Osma crnogorska, a lijevo do Bosuta Treća krajiška brigada.

Neprijatelj je 3. siječnja u 2 sata krenuo u napad sa 14. pukom 7. SS divizije, podržan jakom artiljerijom i energično je nastupao pravcem Otok—Komletinci—Nijemci, iznenadio Dvadeset prvu diviziju, razbio je, zaplijenio joj artiljeriju i nanio velike gubitke.

Stab Prve divizije je odmah uputio Prvu proletersku u pomoć 1, 3. i 5. bataljon odmah su krenuh prema mostu na Bosutu u selu Nijemci, ali prije njihovog dolaska, neprijatelj je uspio da dijelom snaga pređe na lijevu obalu Bosuta. 1. i 3. bataljon Prve brigade odmah se rasporedio za borbu i pod zaštitom artiljerijlske vatre dohvatio se jurišnih položaja, sa kojih su u brzom naletu uništili neprijateljske dijelove na lijevoj obali Bosuta. Napad je nastavljen ka rijeci. Manji dijelovi 1. bataljona uspjeli su da se prebace preko mosta i zaleđene rijeke i stigli do centra sela, ali protivnapadom neprijatelja odbačeni su natrag i usput su srušili most.

Borba je nastavljena i 4. siječnja, neprijatelj ubacuje u borbu nove snage. Borba je žestoka. Tri bataljona Prve brigade odbijaju njegove napade. Stab brigade ne može poslati u pomoć i druge bataljone jer je kritična situacija i na sektoru Osme i talijanske brigade. Borba na Bosutu je nastavljena u toku noći 4/5. siječnja i (slijedeći dan. Bataljoni su uporni i čvrsto drže svoje položaje.

Noću 5/6. siječnja neprijatelj je, uz jaku artiljerijsku vatru ponovo napao. Stab Brigade je procijenio da bi to moglo biti kamufliranje povlačenja i naredio bataljonima da i oni pređu u napad. Procjena je bila tačna. Bataljoni fu prešli zaleđenu rijeku, izbacili neprijatelja iz sela Nijemci i gonili preko Komletinca u pravcu Otoka na položaje odakle je i krenuo u napad. Bataljoni se odatle vraćaju u sastav Brigade, a njihove položaje preuzima Šesta divizija. Brigada je u ovim borbama imala oko 30 poginulih i mnogo ranjenih boraca. Do 16. siječnja nije bilo većih napada.

Vrhovni komandant Josip Broz Tito posjetio je 16. siječnja sremski front. On je u toku mnogih borbi bio sa Prvom proleterskom brigadom pa je i tada došao na njezine položaje, obišao rovove, razgovarao sa starješinama i borcima.

Neprijatelj je 17. siječnja počeo novi napad na cijelom Sremskom frontu sa 7. SS, 41. i 117. lovačkom divizijom. Partizanska avijacija i avijacija Crvene armije stalno su napadale neprijateljske kolone.

Na položaje Prve divizije napadala je 117. njemačka divizija u dvije kolone, pravcem Staro Selo—k. 211—Spolničke njive i Oriolik—Dubrave——Ostojić. Napad neprijatelja počeo je pred zoru. U snažnom naletu razlbio je talijansku brigadu, koja je odstupala u neredu i ostavila svu artiljeriju. Iznenada je izbio u bok i iza leđa 4. bataljonu Prve brigade. U isto vrijeme prema tom bataljonu krenule su i jedinice sa fronta. Malo je trebalo da bataljon bude opkoljen. Uz pomoć 2. i 6. bataljona on je uspio da se povuče na drugu liniju u rajon Sidskih Banovaca.

Snažnom obranom Prva proleterska je zaustavila napad neprijatelja, a zatim su bataljoni izvršili protivnapad i oko podne ga vratili na prvu liniju obrane nanoseći mu osjetne gubitke. Ah je nelprijatelj brzo postigao uspjeh na pravcu od Sotina, zauzeo Lovaš i natjerao Petu diviziju na povlačenje, čime je čitava Prva divizija bila ugrožena. Zbog toga je Stab Prve divizije

poduzeo mjere da brigade što prije izvuče sjeverno od Tovarnilka i pomogne Petoj diviziji. Ali je neprijatelj bio brži i ušao u Tovarnik prije Prve divizije.

U toku noći 17/18. siječnja sve brigade Prve divizije izvukle su se prema Sidu gdje su organizirale obranu. Prva brigada je bila sjeverozapadno od Sida na liniji k. 98—k. 115. Desno Osma, a lijevo Treća krajiška brigada. U prvoj liniji bili su 4, 2. i 3. bataljon Brigade, a ostale jedinice u drugoj. Ispred Brigade su bile jedinice Jedanaeste divizije, kojima je naređeno da se povuku, a obranu da prihvate brigade Prve divizije.

Rano ujutro 18. siječnja neprijatelj je krenuo u napad od Tovarnika prema Sidu i Berkasovu, podržan artiljerijom i tenkovima. Nastupah su vrlo brzo i primorali Jedanaestu diviziju da se brzo povuče, prije nego su brigade Prve divizije zaposljele položaje za obranu. Neprijatelj je to osjetio i naglo krenuo naprijed i u naletu ušao u Sid. Izgleda da mu je to bio cilj. Prva proleterska brigada organizirala je obranu na liniji k. 160—k. 140—k. 126—k. 108, u rajonu starih Divoša.

Potom su druge jedinice Prvog korpusa ponovo oslobodile Sid, Prva divizija je dobila zadatak da napadne Tovarnik. Prva brigada je napadala s istoka, Trinaesta proleterska sa sjeverozapada, Treća krajiška lijevo od Prve, a Osma brigada u rezervi. Napad je počeo u 8 sati 22. siječnja. Brigade su krenule silovito naprijed i potisle neprijatelja sa Grčićevog i Kozjakovog salaša i k. 136. na glavne položaje odakle je krenuo u protivnapad i primorao jedinice da se povuku na polazne položaje. Borba je trajala čitav dan. Napad je ponovljen navečer, ali ni tada nije uspio.

Stab Prvi divizije je odlučio da se izvrši i treći napad u noći 23/24. siječnja. Ni ovaj napad nije uspio. Zatim su se jedinice povukle i zaposjele položaje prema Tovarniku. Radi otkrivanja sistema neprijateljske obrane, 27. siječnja je 6. bataljon izvršio nasilno izviđanje napadom na Tovarnik, a 30. siječnja 1. bataljon Prve proleterske brigade.

1. **II**—11. **IV** 1945. — Noću između 9. i 10. veljače jedinice Prve divizije koje su držale položaje prema Tovarniku, smijenila je Jedanaesta divizija. Prva proleterska brigada se povukla u Kukujevce, gdje se odmarala i obučavala.[78]

Sremski front je konačno stabiliziran. Ni jedna strana u tom vremenu nije poduzimala neke ozbiljnije akcije, osim manjih u cilju izviđanja i uznemiravanja.

U Kukujevcima je do 5. ožujka izvršena i reorganizacija Prve proleterske NOU brigade. Prešlo se na trojnu formaciju. Od 1. i 2. crnogorskog formiran je 1. bataljon, od 3. kragujevačkog i 5. šumadijskog formiran je 2. bataljon, a on 4. kraljevačkog i 6. beogradskog formiran je 3. bataljon. Bataljoni su imali po tri pješadijske čete, četu teških mitraljeza, četu minobacača, vod PT topova, vod za vezu, izviđačku desetinu i komandu pozadine (intendanturu). Pri Štabu brigade slu formirane: baterija topova, četa PA mitraljeza, četa automatičara, izviđačka četa, četa za vezu, inžinjerijska četa i komanda pozadine.

Brigada je na odmoru u Kukujevcima ostala do 17. ožujka, kada je Prva proleterska divizija smijenila Petu diviziju na desnom krilu Prve armije, od Dunava do k. 141. Prva brigada je od Kukujevaca marširala pravcem Sot—Molovin-—Sarengrad, a u noći 18. ožujka smijenila je Četvrtu kozaračku

[68] **Miloš Vuksanović, n. d., str. 341. i 342.**

brigadu Pete divizije na odsjeku fronta od Dunava do Grubanovljeva salaša i k. 128. Lijevo je bila Trinaesta proleterska brigada. Sva tri bataljona Prve brigade raspoređena su u prvu liniju.

Krajem ožujka položaje Prve proleterske brigade posjetio je i feldmaršal Alexander, komandant savezničkih trupa u Italiji, u pratnji komandanta Prve armije Peka Dapčevića.

Brigada se na tim položajima utvrđivala, kopajući rovove iz noći u noć duž fronta i u pravcu neprijatelja. Tako je za 10 noći sa rovovima izbila na oko 70 m ispred neprijateljske obrane.[79]

12. IV—9. V 1945. — Proboj sremskog fronta. Prva proleterska divizija, ojačana bataljonom tenkova vršila je proboj na dđsnom krilu Prve armije od Dunava do k. 141. Prva proleterska brigada je trebala da izvrši proboj na desnom krilu Divizije, duž komunikacije Sarengrad—Vukovar, desnim krilom naslonjena ina Dunav, a lijevim na Trinaestu proletersku brigadu. Brigada se odlučila da napada u dva ešalona. Prvi i drugi bataljon u prvom, a 3. bataljon u drugom ešalonu.

Snažna artiljerijska, minobacačka i aviopriprema počela je 12. travnja u 4,45, a u 5 sati silovitim jurišem svih jedinica vrlo brzo se zauzima prva, a zatim druga i treća linija neprijateljskih rovova. U 8 sati Stab brigade uvodi u borbu i 3. bataljon. Ubrzo je savladan otpor neprijatelja u Mohovu, a oko 10 sati i obrana u Opatovcu. U međuvremenu Peta brigada Dvadesetprve divizije uspješno prelazi Dunav presjekavši komunikaciju Opatovac—Sotin onemogućivši neprijatelju odstupanje u tom pravcu. Tada je pristigla i Prva proleterska brigada i .uništila odsječenog neprijatelja. Treći ustaško-domobranski bataljon povlačio se ka obali Dunava i tu je uništen.

Goneći neprijatelja već oko 14 sati Prva brigada skupa sa Petom brigadom zauzima Sotin i nastavlja nastupanje prema Vukovaru, gdje se ispred Prve brigade ispriječio 86. njemački puk, zatvarajući pravac Sotin—Vukovar —Dalj. Prva brigada je izbila u bok toga puka koji je povlačeći se organizirao obranu na ulazu u Vukovar. Zatim se ispred naleta bataljona Prve brigade, podržanih artiljerijom, povukao u centar grada. Poslije dvosatne borbe Brigada je oko 18 sati ušla u centar Vukovara. Zastala je malo u sjevernom dijelu grada pošto je neprijatelj porušio most na rijeci Vuki, potom je nastavila prebacivanje preko rijeke čamcima i nastavila ka Borovu u koji je ušla pred noć 12. travnja. Tako je za jedan dan Brigada prešla oko 30 km.

U toku tog brzog i silovitog napada Brigada je zarobila oko 600 neprijateljskih vojnika i zaplijenila 90 »šaraca«, 109 mašinki, 15 topova i mnoštvo opreme i drugog materijala. Gomile poginulih neprijateljskih vojnika ostalo je na poožajima, nitko ih nije brojio. Borci su govorili neka to čini onaj kome nedostaju. Ali je Prva proleterska imala oko 50 poginulih boraca.

Iz Vukovara i Borova Brigada je pred noć 13. travnja upućena prema Vinkovcima, ali pošto su Dvadesetprva i Cetrdesetosma divizija već oslobodile Vinkovce, Brigada je zadržana na liniji Palač—Laslovo. Time je bio izvršen i završen proboj sremskog fronta.

Oslobođenjem Vukovara i Vinkovaca više nije bilo potrebno da se Prva divizija orijentira ka Slavonskom Brodu, pa je upućena prema Slavonskoj Požegi da paralelno goni neprijatelja koji odstupa prema Zagrebu.

[68] **Miloš Vuksanović, n. d., str. 3 4 1 . i 342.**

Brigada je nastupala na desnom krilu Prve divizije pravcem Laslovo—Gorjani, gdje je ispred Gorjana naišla na dijelove 8. ustaško-domobranske brigade koji su ralstjerani poslije jednosatne borbe. Zatim je Brigada krenula prema Požeškoj kotlini, najprije ravnicom, a zatim preko sjeveroistočnih padina planine Dilja i južnih ogranaka Krndije i Papuka. Lijevo od Prve brigade nastupala je Treća krajiška.

Prva proleterska brigada je 15. travnja pko 18 sati izbila na istočni kraj Požeške kotline, kod Kneževca. Tada se Brigada razvila u tri kolone. Desno ka selu Darkovcu upućen je ojačani 2. bataljon, prema Caglinu 1, i lijevo prema Migalovcima 3. bataljon.[80]

Drugi bataljon je izbio pred Darkovac oko .ponoći. Tu su ustaško-domobranske jedinice pružile jak otpor. Borba je vođena sve do 8 sati 16. travnja kada je uz snažnu artiljerijsku i minobacačku vatru, neprijatelj razbijen i većim dijelom uništen. Zaplijenjeno je njegovo cjelokupno naoružanje.

Treći bataljon kao lijeva kolona Brigade naišao je u Migalovcima na usiaško-domobranski garnizon, koji je oko 9 sati 16. travnja gotovo potpuno uništen. Zaplijenjene su haubice, minobacači, mitraljezi i velike količine druge opreme.

Prvi bataljon koji je nastupao u srednjoj koloni lako je razbio neprijatelja u Caglinu.

Zatim su 1. i 2. bataljon nastavili nastupanje, ojačani divizijskom artiljerijom, 2. prema Bektežu, a 1. bataljon je izbio na cestu Bekteš—Požega. Treći bataljon je zadržan u divizijskoj rezervi u selu Ruševu.

Bataljoni su 17. travnja nastavili da gone neprijateljske snage. 2. bataljon je nastavio prema Kutjevu, a 1. bataljon je u toku noći ovladao raskrsnicom putova u Bjeliševcu, selu u sredini Požeške kotline. Toga dana borbe je vodila samo Prva brigada, a pred Trećom, Trinaestom i Talijanskom brigadom neprijatelj je odstupao.

Kada se Prva brigada spremala da krene u napad na Požegu, ustaško--domobranske i njemačke pohcijske snage iz Kutjeva, Vetova i Kaptola odlučile su da se probiju prema Pleternici. Koncentrirali su sve svoje snage kod Vetova i krenuli ka raskršću kod Bjeliševca, između kolona 1. i 2. bataljona Prve brigade. Bilo je to kritično za Brigadu.

Celo 1. bataljona izbilo je u Sumanovce i počelo borbu s ustaško-domobranskim jedinicama koje su bile u Požegi. U isto vrijeme na začelju su se pojavile mnogo jače neprijateljske snage. Bataljon se našao u teškom položaju. Otvorena je paljba po neprijatelju iz cjelokupnog naoružanja bataljona, a sa dijelom snaga od Šumatovca vratio se i udario u bok neprijatelju. 2. bataljon čim je vidio situaciju 1. bataljona, brzo je s dijelom snaga udario u lijevi bok i pozadinu neprijatelja kod Kutjeva. Neprijatelj je jurio naprijed ne obaziruć se na gubitke. Kod raskršća u Bjeliševcu naišao je na četu automatičara i izviđača koji su imali po 120 automata. Jedan dio snaga, uglavnom od njemačkog bataljona vojne policije, uspio je da umakne ka Grabarju, ali su ih tamo dočekale druge jedinice Divizije i likvidirale, a ustaško-domobranske snage pretvorile su se u obezglavljenu rulju koju nije bilo teško uništiti. Neprijatelj je ostavio oko 600 poginulih. Polje se crnilo od leševa. Zaplijenjeno je 7 topova, 6 minobacača, 20 mitraljeza i mnogo druge opreme, kola i konja. Brigada je imala 14 poginulih i oko 50 ranjenih boraca.

[80] **Miloš Vuksanović, n. đ., str. 406—409.**

U popodnevnim satima 17. travnja glavnina Prve .brigade likvidirala je neprijatelja u Šumanovcu, a zatim i u selu Jakšići, čime je otvoren put za Požegu. Baš >u tom času stiže naređenje Štaba Prve divizije da Prva brigada zajedno sa Trećom i Trinaestom napadne na Pleternicu. To je značilo da se Brigada mora vratiti natrag. U Pletemici je bilo koncentrirano oko 7.000 neprijateljskih vojnika, sa vrlo jakim utvrđenjima.

Na Pleternicu je najprije napala Trinaesta brigada između 17. i 18. travnja. Napad nije uspio. U 16 sati 18. travnja napad je ponovljen; u njemu sudjeluju Treća i Trinaesta brigada i 3. bataljon Prve brigade. Ni ovaj napad nije uspio.[81]

Borba za Pleternicu nastavljena je i 19. travnja. Prva brigada je pristigla tek u toku noći i ujutro oko 8 sati izvršila napad, ali je odustala jer je naišla na vrlo jaku vatru i minska polja. Počela je temeljita priprema novog napada. Napad je uslijedio 19. travnja u 16 sati. Prva i Treća brigada, uz podršku artiljerije i tenkova, napadale su na Pleternicu, a Trinaesta brigada sa 3. bataljonom Prve brigade na komunikacije koje od Pleterniice vode ka Batrini.

Bataljoni Prve i Treće brigade, s artiljerijom i tenkovima, silovito su napadali. Zauzimao se bunker po bunker. Tenkovi sa bliskog odstojanja tuku neprijateljska utvrđenja. Drugi bataljon Prve brigade uspio je dva puta da zauzme groblje, ah je protivnapadom oba puta bio odbačen. Nezapamćena borba.

Tek u zoru 20. travnja, poslije trinaestosatne neprekidne žestoke i krvave borbe, neprijatelj je savladan. Na obje strane stotine poginulih i ranjenih. Samo dva bataljona Prve proleterske brigade imali su više od 70 poginulih i oko 230 ranjenih boraca. Jedan dio neprijateljskih snaga 22. njemačke divizije uspio je da se izvuče prema Kapeli. Zaplijenjeno je nmogo naoružanja, municije i druge razne opreme. Uništen je i jedan avion.

Nastavljajući gonjenje neprijatelja, Prva proleterska brigada je rano ujutro 21. travnja napala njegove snage na liniji Komarica—Rastik—Ratkovica—Dragovci. Napad je izveden u dvije kolone — 2. bataljon, ojačan četom automatičara, prema Ratkovici, a 1. bataljon, ojačan izviđačima, i PT puškama, prema Komarici. Lijevo, duž komunikacije od Pleternice nastupala je Treća brigada. Bataljoni Prve i Treće brigade zauzeh su k. 247, Rastik, a potom selo Ratkovicu. Tu je Prva brigada zadržana kao divizijska rezerva i u njen sastav je vraćen 3. bataljon.

Već 23. travnja prvo se uvodi u borbu 1. bataljon Prve brigade koji skupa sa Trećom krajiškom slama neprijateljski otpor u Smrtiću. Zatim se uvodi u borbu cijela Prva brigada koja kao prvi ešalon Divizije goni neprijatelja prema Okučanima. Za njom se kretala Treća krajiška, pa Trinaesta i Talijanska brigada.[82]

U jutarnjim satima 25. travnja Prva brigada razbija neprijatelja u selu Bogičevcu, a tokom dana ulazi u Okučane, goneći neprijatelja prema Rajiću. Na liniji Rajići—Goleš neprijatelj je pružio vrlo jak otpor. Brigada, iz pokreta nije uspjela da razbije neprijatelja. Lijevo od Prve brigade nastupala je Dvadesetprva divizija. Na liniji Novska—Ilova —Bilo-gora neprijatelj je organizirao vrlo jaku obranu.

[81] **Miloš Vuksanović, n. d„ str. 409—412.**
[82] **Miloš Vuksanović, n. d., str. 412—414.**

Uz podršku artiljerije i minobacača Prve brigade i Divizije napad je počeo sredinom dana, ali zbog žestokog otpora neprijatelja napad nije uspio. Uvođenje u borbu jačih snaga, obrana neprijatelja je slomljena 26. travnja oko 17 sati.

Rano ujutro 27. travnja Prva proleterska brigada je, uz podršku artiljerije, pokušala da se probije prema Novom Grabovcu, ah se uslijed jake Vatre neprijatelja vratila na polazne položaje. U 14 sati u borbu stupa cijela Prva divizija. Prva brigada je ojačana sa dva bataljona iz Tahjanske brigade. Napadi i protivnapadi smjenjivah su se cijelog dana. Neprijateljskim snagama je stiglo pojačanje. Borba je postala još žešća. Neprijatelj je očito odlučio da održi položaje radi izvlačenja svojih snaga prema Zagrebu i Austriji.

Prva divizija je zbog stalnih višednevnih borbi bila dosta umorna, pa je Štab Prve armije odlučio da je povuče u rezervu, a njezine položaje preuzele su druge divizije Prve armije. Prva brigada je povučena u rajon Lipika, a zatim u Kukunjevac. Ali je odmah zatim Prva divizija premještena, prema frontu jer je neprijatelj tokom 29. travnja razbio Četrdeset drugu diviziju. Prva brigada je prebačena u rajon Donjeg i Gornjeg Uljanika gdje je proslavljen i 1. svibanj 1945.[83]

Nijemci su 30. travnja počeli organizirano povlačenje iz doline Ilove prema Zagrebu. Za gonjenje neprijatelja 2. svibnja uvedena je i Prva divizija, koja je između 2. i 3. svibnja stigla u Pavlovae i upućena da izbije na čelo glavnog udara Prve armije.

Divizija je brzo nastupala pravcem Trnovitica—Berek—Vagovina—Čazma —Dubrava. Divizija je nastupala u tri kolone: desno Treća, u sredini Prva i lijevo Trinaesta, a iza Talijanska brigada. Na liniji Štefanje—Daskatica Prva brigada je naišla na jači otpor neprijateljskih zaštitnih dijelova i poslije trosatne borbe njego-ve su snage razbijene 4. svibnja oko 13 sati, a tokom noći 4/5. svibnja savladane su i neprijateljske snage u selu Vagovine i Draganca. Prva brigada je nastavila goniti neprijatelja prema Dubravi gdje je izbila 5. svibnja. Zatim je Prva brigada u sastavu Divizije produžila ka mjestu Vrbovec, vrlo jakom neprijateljskom uporištu. Vrbovec su branih dijelovi 22. njemačke divizije, 369. legionarske divizije, 1. ustaško-domobranske divizije i dijelovi zloglasnog 21. puka ustaške crne legije, a bilo je i čerkeza i četnika.

Štab divizije nije imao dovoljno podataka o neprijatelju i njegovim namjerama, ah je ipak rano 5. svibnja iz Dubrave uputio Prvu i Treću proletersku brigadu da napadnu Vrbovec. Napad je podržavao jedan artiljerijski divizion Prve divizije.

Prva proleterska je oko 20 sati 5. svibnja izvršila napad sa 1. i 2. bataljonom. Drugi bataljon je presjekao komunikaciju Gradec—Vrbovec i napao na neprijatelja sa sjeveroistoka. Prvi bataljon je uspio da se domogne prvih kuća, ali kada se Trinaesta brigada povukla poslije neprijateljskog protivnapada, morao se povući i 1. bataljon. U toku noći 5/6. svibnja ubačen je u borbu i 'i. bataljon Prve brigade, koji je prije napada na Vrbovec vodio teške borbe i razbio jednu ojačanu neprijateljsku grupu koja je bježeći ispred Treće krajiške iznenada naišla na začelje Prve brigade.

Borbe za Vrbovec nastavljene su i 6. svibnja. Neprijatelj je bio wlo> žilav. Obje su strane imale velike gubitke. Napad je ponovljen u toku noći 6/7. svibnja. Treća krajiška je prešla komunikaciju Gradec—Vrbovec, i sa sjevera i

[80] **Miloš Vuksanović, n. đ., str. 406—409.**

neprijateljske pozadine pomagala Prvoj brigadi. Na svom pravcu, lijevo od Prve jače je napadala i Trinaesta brigada. Borba je bila vrlo žestoka. Snažan nalet sve tri brigade Prve divizije uspio je da pred zoru 7. svibnja razbije obranu i potuče neprijatelja. Samo je dio njegovih snaga uspio da se izvuče. Borba za Vrbovec je jedna od najkrvavijih koje je vodila Prva proleterska brigada. Tu je Prva brigada samo za 24 sata imala oko 160 poginulih i 400 ranjenih boraca. Tu je posljednjih dana rata poginulo mnogo drugova koji su u Brigadu stopili ih ratuju od 1941. i 1942. godine. Poginuli su u času kada su se spremah za veliko slavlje pobjede i oslobođenja zemlje.

Iako dosta prorijeđena, Prva brigada nastavlja da goni neprijatelja prema Sv. Ivanu Zelini, sustizala je neprijateljske zaštitne dijelove i uništavala. Jači otpor neprijatelj je pružio kod sela Brezana, Rakovca i Hruštoovca, gdje je Prva brigada pristigla veće dijelove neprijateljskih snaga koji su imah i dosta artiljerije. 1. i 2. bataljon napali su neprijatelja frontalno, a 3. bataljon je izvršio obuhvat i napao iz pozadine u selu Rakovcu. Negdje oko 19 sati u žestokoj borbi slomljen je otpor neprijatelja. Poginuo je veliki broj njegovih vojnika. Zarobljen je jedan bataljon 41. njemačke divizije koji je bio upućen u pomoć zaštitnici i kompletna njemačka bolnica sa velikim brojem ranjenika. Zaplijenjen je veliki broj topova, kamiona i razne druge opreme.

Prva proleterska je nastavila da čisti teren, nastupajući prema Zagrebu u koji je ušla 9. svibnja oko 14 sati sa razvijenom crvenom proleterskom zastavom.[84]

Stroj u Rudom 21. prosinca 1941. bio je početak uzleta Brigade ka slobodi, a marš kroz Zagreb 9. svibnja 1945. pozdrav postignutom cilju!

Od formiranja Prve proleterske NOU brigade do završetka rata proteklo je 1.236 dana — 3 godine, 4 mjeseca i 19 dana.

Brigada je osnovana u vrijeme kada je Hitlerova Njemačka gospodarila Evropom i spremala se da zavlada svijetom, a završila je rat sa razvijenim pobjedonosnim zastavama u Zagrebu, u oslobođenoj Titovoj Jugoslaviji.

Prva proleterska NOU brigada završila je rat sa približno istim brojem boraca kao na dan formiranja. Ona se smatra prvom regularnom jedinicom JNA. Oslobođenje je dočekala sa 253 brigade, u sastavu 59 divizija, odnosno četiri armije, uz jaku mornaricu i avijaaiju, sa suvremenim naoružanjem, velikim brojem artiljerijskih oruđa, tenkovima i drugim sredstvima.

Brigada je premarširala oko 21.000 km, ne računajući pokrete u borbama »dva koraka naprijed — jedan nazad«, u kojima je savlađivala kilometre koje je nemoguće izračunati.

Prva proleterska brigada je vodila oko 530 većih i manjih borbi. Njenim je sastavom prošlo više od 14.000 boraca, od kojih je poginulo u ratu preko 2.833. Ona je dala oko 3.000 raznih vojno-političkih rukovodilaca.

Brigada je tokom rata nanijela neprijatelju velike gubitke koji se procjenjuju na više od 10.000 poginulih, preko 20.000 zarobljenih, a ranjenih se ni broja ne zna.

Ne računajući talijanske, bugarske, četničke, ustaško-domobranske, crnu legiju i razne druge neprijateljske snage, Prva proleterska brigada se tokom rata borila samo sa 13 (trinaest) njemačkih suvremeno opremljenih divizija koje su bile uvijek ojačane sa samostalnim pukovima, artiljerijskim i ten-

[80] **Miloš Vuksanović, n. đ., str. 406—409.**

kovskim jedinicama, podržane jakom avijacijom. Najviše je borbi imala sa 7. SS i 369. legionarskom divizijom, a posebno sa 7. SS divizijom.

Dolaskom u Zagreb i kapitulacijom Njemačke za Prvu proletersku brigadu je završio rat, ali to ne znači da je ona završila i svoj pobjedonosni ratni put. Situacija je zahtijevala još jedan napor, o čijem ishodu se moglo samo nagađati.[85]

, Poslije odmora od nekoliko dana i čišćenja Zagreba od neprijateljskih ostataka, Prva proleterska usiljenim maršem kreće od Zagreba preko Slovenije za Trst i u rekordnom vremenu stiže u rajon Općina, iznad Trsta, priključujući se jedinicama Četvrte armije. Stiže u rajon gdje je tada vladala vrlo kritična situacija u vezi sa teritorijem Trsta. Stiže u rajon gdje je napetost između nove, Titove Jugoslavije i saveznika dostigla vrhunac. Do najgoreg ipak nije došlo dalekovidnošću jugoslavenskog državnog rukovodstva. Od Trsta brigada dolazi u rajon Sežane.

Uvijek među prvima, ovoga puta dijelovi Prve proleterske brigade iz Sežane ili buduće zone »A<- povlače se posljednji, 13. lipnja 1945, a u taj rajon dolaze savezнички vojnici.

Situacija je bila mučna, naročito među stanovništvom kada su vidjeli da se jugoslavenske jedinice spremaju za odlazak, a savezničke ulaze u Sežanu. Bilo je suza, plača i zaklinjanja da ih ne smijemo napustiti i prepustiti novom okupatoru. Iz Sežane brigada odlazi za Sušak, a potom za Domžale—Mengeš kod Ljubljane.

NAPOMENA AUTORA

S obzirom na. ograničeni prostor, o Prvoj proleterskoj NOU brigadi d njeai'nom borbenom putiu nije sve napisano. Na desetine manjih, ali vrlo važnih i značajnih barbi nije niti spomenuto. O partijsko-političkom, kulturno-prosyjeltnam i zabaivnorn radu i svakodnevnom životu među borcima i sa stanovništvom na putu kuda je Brigada prolazila nije detaljnije pisano, pa ni o ishrani i opskrbi.

Svjestan da će biti određenih propusta, grešaka, eventualno netočnih datuma i nedorečenih stvari, ipak smatram da sam donekle osvijetlio i predočio sliku o ratnom putu, barbama i naporima Prve proleterske i njezinom doprinosu pobjedi narodnooslobodilačke borbe i revolucije od 1941. do 1945. godine.

[68] Miloš Vuksanović, n. d., str. 341. i 342.

IZVORI I LITERATURA:

1. — Zbornik VII, tom I, knj. 1. Vojnoistorijski institut, Beograd.
2. — »Sutjeska«, knjiga 1, 2, izdanje Vojnoizdavački zavod »Vojno delo«, Beograd, 1960.
3. — »Prva proleterska«, knjiga 1, 2, izdanje Vojnoizdavački zavod JNA »Vojno delo«, Beograd, 1963.
4. — »Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945«, knjiga i, 2, izdanje Vojnoistoriski institut, Beograd, 1963. i 1965.
5. — »Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941—1945.«, izdanje Vojnoistoriski institut, Beograd, 1964.
6. — Jovan Božović »Ovdje Prva proleterska«, izdanje »Vojno delo«, Beograd, 1964.
7. — »Prvi crnogorski bataljon Prve proleterske brigade«, izdanje Beogradski-izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1977.
8. — Miloš Vuksanović »Prva proleterska brigada«, izdanje Narodna knjiga — ISI — Pobjeda, Beograd — Titograd, 1981.
9. — »Beogradski bataljon Prve proleterske NOU brigade«, izdanje NIRO EKSPORT PRES, Beograd, 1981.

DRUGI DIO

SJEĆANJA

KOCA POPOVIC

NA VISINI REVOLUCIJE

Prva proleterska je formirana u jednom od presudnih perioda naše narodnooslobodilačke borbe i revolucije. Borba protiv okupatora je već krajem 1941. bila dobila takve razmere, perspektive ustanka su se tako proširile da je formiranje vojnih jedinica novog tipa, čvrsto organizovanih, jače naoružanih i sposobnih za veće akcije, pokrete i manevre — postalo preka potreba. Tu potrebu su drug Tito i naše političko rukovodstvo uvideli, shvatih na vreme, doneli odgovarajuće odluke i smelo i energično pristupili njihovom ostvarivanju. Vidovita sposobnost prilagođavanja novim situacijama, iznalaženja neophodnih formi organizacije na određenim etapama, bila je rezultat nagomilanog iskustva i odvažnosti stečene u toku teške političke borbe pre rata, a i brzog, aktivnog razumevanja suštine i toka konkretnih uslova u kojima smo imali da vodimo rat. No i ovo poslednje je bilo mogućno samo zato što smo, tako reći, unapred bili zaštićeni od rasuđivanja i odluka koje bi mogle imati »kabinetski« karakter, i to time što su se od početka našeg rata drug Tito i naše rukovodstvo našli na »terenu«, na samom ratištu, među vojskom koja se tukla, znači — tamo gdje je bila i dejstvovala odlučujuća snaga revolucije. Oni su, dakle, naoružani stečenim iskustvom, znanjem, odvažnošću, reagovali na događaje »iznutra«, neposredno dotičući rukom i mišlju njihovo bilo.

U tom zamahu stvaralačke volje rukovodstva i naroda stvorena je 1. proleterska brigada. Od kojih ljudi? Od radnika, seljaka, studenata, većinom članova Partije i Skoja, već prekaljenih u prvim mesecima ratovanja, mnogih i u ilegalnoj borbi, ponesenih novim poletom koji je tada doživljavala naša oružana revolucija.

Već posle prvih borbi 1. proleterska je, kao i kasnije i lostale proleterske jedinice, brzo stekla visoko borbeno iskustvo i određene borbene sposobnosti koje nisu bile, niti su mogle biti drugo, do izraz nekih najviših ljudskih vrednosti, koje su i same bile mera ljudskog smisla i pravednosti naše borbe. To je sačinjavalo osnovnu sadržinu naše nadmoći nad neprijateljevom vojskom. Posle se svaki novi borac koji bi došao u brigadu, u krilu takvog prekaljenog i oplemenjenog kolektiva, brzo izjednačavao sa ostalima.

Danas to mogu reći. Neprekidno sam se divio spokojnoj hrabrosti proletera. Efikasnost bez nemira i užurbanosti, samouverenje bez hvalisavosti, odlučnost i upornost u izvršavanju zadataka, bez vike, jedna stalna pribranost i u najtežim situacijama.

Sve se to ispoljavalo i izbijalo u neprekidnim borbama sa neprijateljem. Manje smo se odmarali — bili tvrđi i svežiji; slabije se hrani — bili žilaviji; slabije naoružani — ubojitiji; bez motorizacije — brži. Skuplja je bila svaka naša smrt, naše je disanje imalo drukčiju, posebnu vrednost. Kao da su se sve naše muke, napori i teškoće zgušnjavali u ubojiti prkos, kao da su se preokretah u našu prednost.

Kada danas govorim o svemu tome, to za nas jeste prošlost, ali nije sećanje ni uspomena, niti će, mislim, ikada to biti. To što smo bili proleteri nije podatak u našem životopisu. Za nas je to vezano za čitavo naše biće, za ceo život. Zato i o našim poginulima, najboljima među nama, ne govorimo kao o mrtvima, nego kao da se još nalaze na nekom posebno odgovornom zadatku, pa se nisu vratili.

Rat se odavno završio. Život nas je rasturio u razne krajeve i na razne dužnosti. Ali kada se sretnemo ili sastanemo, razgovaramo kao da nastavljamo staru drugarsku priču koju nikad nismo ni prekinuli.

Svi su oni bili neobični obični ljudi. Neobični kao revolucija, obični kao narod koji ih je poslao na isturene borbene položaje. U vremenu presudnom za naš oružani ustanak, za celu našu istoriju oni su bili na visini revolucije i neizmernih, ali ä zanosnih zadataka koje je ona postavljala pred naše pokoljenje. I eto, oni su, u to neopozivo vreme, bili sposobni da zbiju sve što je bilo najljepše u njima kao ljudima i komunistima u neslućenu životnu snagu, da prerastu sami sebe, izdignu se do te visine. To ih je obeležUlo za svagda i odmerilo njihovu ljudsku vrednost bez obzira na to ko se na kakvo radno mesto vratio posle rata. To što su bili u 1. proleterskoj ostalo je kao njihovo tadašnje i današnje neotuđivo svojstvo, nešto nalik na pravo pripadanje Partiji, celim svojim bićem.

Vidim, kad završavam, da govoreći o proleterima ne govorim više samo o njima, onima iz Prve, nego i o partiji, o svim ostalim proleterima, o borcima u svim ostalim jedinicama naše narodne vojske. Svi su oni, kad su se najlepše borili, činili to kao 1. proleterska u najslavnijim njenim borbama. Mislim da se veće priznanje ne može odati ni njima, ni 1. proleterskoj.

JERKO PALTRINJERI BRKO

SNJEŽNOM PRTINOM ZA TITOM

Prije svitanja poustajasmo i krenusmo po smrznutom snijegu prema Rogatici. Švabe su već stigle u Rogaticu iz Višegrada. Nadiru i iz drugih pravaca. Mi treba s jednom četom Romanijskog odreda da branimo pravac prema Rogatici. Četnici propuštaju Nijemce. Prema njima moramo biti također oprezni.

Teško je hodati. U putu su usječene dvije glatke i smrznute staze, tragovi saonica. Početak marša je uvijek neprijatan. Ruke se drže duboko u džepovima, ramena i ovratnici su kao po navici uzdignuti do ušiju.

U Han-Stijenici je živo. Čitava je jedino gostionica, u kojoj je sada četnička komanda mjesta. Naoružani četnici, s velikim crnim šubarama na

glavama i redenicima na pnsima, motaju se tamo-amo. Pogledavaju nas sumnjičavo. Neke od njih zaustavljamo, pripaljujemo cigarete koje zaudaraju na vlažan novinski papir. Doznajemo, onako usput, novosti s Viteza i Rogatice. Četnici su zbunjeni i uplašeni. Neki se od njih raspituju za ostale naše jedinice, zastanu malo i odlaze s nekom potihom, zluradom žurbom.

Doznasmo ,da su se Nijemci ukopčavah na telefonsku liniju i pitah za partizane. Slah su patrole iz Rogatice prema Kovanjiu, mjestu gdje naša četa namjerava da zauzme položaj i brani njihov prodor prema Podromaniji.

Kada smo iz Stijenice produžili prema Rogatici, četnici su nas šuteći promatrali kao da su sumnjali da idemo u borbeni susret s neprijateljem.

U Kovanj smo stigli u prvi sumrak. Odlučeno je da se tu prenoći. Svaka će (desetina dati stražara. Cijele će noći selom kružiti dvije patrole. Jedna prema Rogatici, a druga prema Stijenici. Nijemcima se možemo nadati, već po običaju, pred zoru, a što se četnika tiče, ne znamo što bismo mogli napraviti.

Kovanj je muslimanlsko selo koje je idalo dosta partizana. Ukućani nas obavijestiše da je u selu i Mujo Hodžić, komandant muslimanskog partizanskog bataljona, sa još nekoliko drugova. Došli su na dan-dva svojim kućama, od Olova, gdje njihov bataljon drži položaj. Romanijska četa je nešto podalje.

Ujutro smo obilazili selo i promatrah Rogatičko polje, što se proteže u nizini ispred nas. Nijemaca nigdje. Mirno je. Tako je pusto i mirno uvijek pred ukopanim streljačkim strojem i puškama spremnim za paljbu. To je neugodan mir kada se proživljava prigušeno unutarnje uzbuđenje što para dušu i navodi na neprijatne slutnje. Teški su časovi prije borbe, teži i od same borbe. Neprijatelja toga dana nije bilo. Ni patrole ih nisu isrele.

Naše izvidnice su pošle i u Rogaticu. To su žene drugova iz Kovnja. Kad su izašle iz kuća, spustile su na lice zar, obazrele se još jednom na djecu i kuću, doviknule nekoj od susjeda i laganim korakom, kao u šetnji, krenule u neprijateljev garnizon.

Ono što su nam one donijele, kao vijesti iz Rogatice, potvrđivalo je naša obavještenja o velikom broju Nijemaca u gradu. I još nešto, za nas veoma značajno, s njima su i četnici. Moramo, znači, povećati budnost ne samo prema Rogatici, već i prema Han-Stijenici, gdje još uvijek postoji četnička komanda mjesta.

Slijedeću noć smo proveli u Maravićima, malom zaseoku blizu ceste prema Stijenici, da bismo zameli trag i dezinformirali neprijatelja o našem boravku, računajući već tada na mogućnost četničkog napada s leđa. U toku noći naše su se desetine mijenjale nekoliko buta na položajima. Dobro nam je došlo što smo bili blizu sela.

Do .položaja nas je vodila duboka prtina u snijegu. Na mjestima gdje je snježni namet veći, činilo nam se kao da prolazimo kroz uzani, vješto izgrađen rov. To se ponavljalo nekoliko dana.

U Kovanj je kao pojačanje našoj četi upućen prateći vod s bacačem i teškim mitraljezima. Među njima je i naš Jumba. Došh su iz Podromanije. Pričaju nam da se već vode žestoke borbe na ostalim pravcima kojima nastupa neprijatelj.

Odlučeno je da naša četa sačeka Nijemce desno od sela Kovanja, na blagim i golim padinama što se protežu od Rogatičkog polja prema Glasincu.

— Drugovi, ovuda će, po mom mišljenju, proći jača neprijateljeva pobočnica — započeo je drug Vučko obrazlagati svoj plan, ističući kako da se

neprijatelju nanesu što veći gubici i spriječi njegov brzi prodor prema oslobođenoj teritoriji.

— S ovih položaja možemo tući i cestu na donjem dijelu serpentina. Tako dajemo mogućnost pratećem vodu da teškim oružjem nanese s vrha serpentina vatru na njihove kolone koje će se probijati prema selu. Naiđe li neprijatelj, treba ga pustiti na kratko odstojanje. Nikako ne pucati bez naređenja — nastavio je Vučko, ne bez uzbuđenja, obilazeći streljački vod.

— Pa koliko već čekamo ove Švabe, dosad bismo i vraga izmolili da nam dođe u posjetu — dobaouje Đoni. Njemu je dozlogrdilo da nosi na leđima talijanski puškomitraljez bredu, koji je Kića nazvao »singer« — šivaći stroj.

Hladnoća nam ne da stajati mirno na golom i otvorenom brežuljku, pa stalno poskakujemo u mjestu. Snijeg i dalje neprimjetno pada.

— Za nas će biti od koristi ovaj snijeg — javio se Ćerić. — Ako nam ustreba da se kamufhramo, nećemo ga skidati sa sebe, pa nas Nijemci neće primijetiti iz daljine, makar imali i stotinu dogleda.

Dan se sve više bližio, a s njim kao da su rasli nervoza i uzbuđenje u nama. U svitanje je postepeno pretstao padati snijeg. Već se moglo sagledati podnožje brda, a domalo i daleko preko polja prema Rogatici.

S »mrtve straže« do našeg isturenog položaja javljaju da se prema podnožju brda primjećuje neki seljak. Kad smo se bolje zagledah na tu stranu, primijetili smo čovjeka obučena u crno odijelo js .poznatim crvenim šalom oko glave. Naoružan je.

— Da ga pozovemo, druže komandiru — predlaže Korać.

— Slabe oči imaš, druškane. Zar ne vidiš nikoga iza njega — dobacuje mu Vučko.

Više nije bilo nikakve sumnje. To je četnik, a za njim je išla cijela kolona Nijemaca u bijelim mantilima s kapuljačama.

— Daleko su. Nećemo još okidati — nestrpljivo će Zavrzan, mladi metalac iz Kraljeva, koji se ponosio svojom zbrojovkom.

Tras, tras... začu se odnekud iznenada.

— Nazdravlje! Tu smo — obazre se Radosav stežući pušku u ruci.

Nekoliko pušaka za redom je opalilo iz pravca Romanijske čete, a zatim te sve umirilo.

Neprijateljeva kolona, koja se oprezno i polako kretala prema našem boku, zastala je i poLijegala po snijegu. Oni sa čela domalo su se podigli i produžili. Za njima, na manjoj daljini, počeli su se kretati i ostali dijelovi kolone.

Četnik, kojeg su Nijemci poveli kao vodiča, činio nam je i nehotice veliku uslugu. Nismo se morali naprezati da vidimo dokle su stigli istureni dijelovi neprijatelja, jer se vodič upadljivo isticao na nepreglednoj zaslјepljujućoj bjelini.

— Kako li će se ovaj provesti, grdan bio — govorio je Kepo.

— Eh, okupatoru, u nesretnu li smrt i ti srljaš — dodao je, stojeći za svojim mitraljezom Zavrzan.

Vučko je po vezi prenosio da bude što veća tišina, da se ne okida dok se ne da znak.

Do nas je ponovo doprla puščana i mitraljeska vatra iz istog onog ranijeg pravca. Fijukalo je nad našim glavama. Neprijatelj je napadao naše lijevo krilo, tamo gdje je položaj držala Romanijska četa. .Mi smo još ćutali.

Jedna neprijateljeva kolona kretala se prema serpentinama. Među Nijemcima u toj koloni bilo je i četnika. Odavala su ih njihova crna odijela i šubare.

Prateći vod je najzad stupio u akciju. Teška ,breda svojom paljbom sve je nadjačala. Nijemci su polijegali. Pucaju. Vatru su usmjerili prema mjestu odakle štekće breda.

Tras, dum, tras, dum ...

— To se Jumba javlja svojim bacačem — šapuće Kepo. Njih dvojica su radili u istoj tvornici. — Taj im neće oprostiti. Poznajem ja njega.

Neprijateljeva kolona, koja se kretala bočno od nas kao da je živahnula na ovaj tresak. Probijajući se kroz duboki snijeg požurila je i skrenula prema našem pratećem vodu, ali je bila primijećena. Mitraljez sasu na nju jedan rafal.

— Raspali! — protisnu kroz zube Kićo.

— Tiho, psst — prenosilo se s vrha našeg streljačkog stroja.

— Treba da bude što veća tišina. Neka, prokleti bili, priđu što bliže.

Nijemci namještaju mitraljez. Spremaju se da obaspu vatrom naše drugove iz pratećeg voda, da bi pomogli napredovanje svojoj srednjoj koloni.

— Pali!

Ta, ta, ta, dr .. . zaitreštalo je iza naših zaklona.

Švabe nisu očekivale udarac s ove strane. Prevrćući se po snijegu, pogođeni švapski mitraljezac povukao je za sobom i mitraljez i prevrnuo ga u sniijeg. Još je nekoliko neprijateljskih vojnika ispustilo puške iz ruku i klonulo.

— Uraaa! — zaglušujući je odjekivalo oko nas.

Nijemci su bježali, padah i kotrljali se bezglavo po snijegu.

— Okidaj, ne daj palikući da stane.

— Uraaa .. .!

— Kako bi čovjek ovo nazvao: dobro jutro ili zlo jutro? — čuje se kroz pucnjavu nečiji glas.

Preostali Nijemci iz ove bočne kolone već su daleko odmakli, pa snio vatru prebacili na srednju neprijateljevu. kolonu koga još pripucava na naš prateći vod. Kad su osjetili našu vatru, hitro su se dizali, pognuti, jedan po jedan i krenuli rasutim streljačkim strojem, ali sada ne više na nas, nego prema Rogatici. Gledali smo ih u leđa:, kako se niz strme padine u neredu povlače prema dohni. . . Na drumu daleko od nas kretala se znatno veća neprijateljeva kolona. I topove vuku na „saonicama u koje su volovi upregnuti.

— Znači h da je ovo bila samo izvidnica? — pitao se naglas drug Vučko.

I nije trebalo dugo čekati na odgovor. Lako se moglo doći do zaključka da su Nijemci odlučili da nastupaju prema Podromaniji. Ni mi nismo smjeh da dalje ostajemo u takvom položaju, već smo, ostavljajući zaštitnice, krenuh prema Han-Stijenici. S nama je i prateći vod sa drugom Milojem. Doznajemo da je on prvi primijetio Nijemce i na njih otvorio mitraljesku vatru, brzu i ubitačnu. Iako su Nijemci postigli, bar djelomično, svoju namjeru, iznenadivši nas smučarskim patrolama, i sami su bih veoma iznenađeni mitraljeskom vatrom.

Prednji dijelovi Nijemaca bili su odbačeni s visoravni u Rogatičku dolinu, nad kojom je dominiralo mjesto Kovanj, koje smo, polako se krećući, ostavljah iza sebe s velikom neizvjesnošću — što će biti od tog partizanskog mjesta kada Nijemci i četnici pristignu tamo.

Put kojim se krećemo poznat nam je, ali nam je danas mnogo teži. Sta nas čeka na tom pultu — ne znamo. Kako će se držati i kako će nas dočekati četnioi u Han-Stijenici ili možda još bliže.

Kolona 1. čete je nastavljala svoj put. Bez riječi smo preuzimali u naizmjeničnom nošenju našu »singericu« i »talijanski sanduk« za municiju. Nije bilo više onih Kićinih dosjetki ili povika na Sucu da uzme municiju za mitraljez. Han-Stijenica kao da odmiče pred nama.

— Drugovi, u Han-Stijenici se ne razilaziti. Prenosi dalje — javlja se sa čela Vučko.

U Han-Stijenici su još četnici. Po svemu se vidi da su iznenađeni našim dolaskom. Prilaze nam i raspituju se za Nijemce i naše druge jedinice. Među njima je diosta živo. Neprekidno izlaze iz zgrade i ulaze u nju. Došaptavaju se.

Cuger i Zavrzan su se pobrinuli da nešto pribave četi za jelo. Nema nigdje nikoga od Komande mjesta tko bi mogao da im pomogne.

Pristižu i neki četnici s Viteza. Od njih doznajemio da su napustili položaje. Nose loše vijesti. Ustaše i Nijemci pale sve do čega sitignu.

Četnici žele od Vučka da doznaju kamo namjeravamo i da li ostajemo u Han-Stijenici. Oni, navodno, nisu voljni da daju otpor na ovom mjestu.

Neki naši su počeli prepirke s njima. Međutim, treba biti oprezan. Jedan od četnika nas je bojažljivo upozorio na loše namjere nekih među njima.

Pojedinoi su bili dosta obeshrabreni. Sto učiniti? Da sačekamo namjeru četnika — to bi bila ludost. Nama za leđima su Nijemci. Pođromaniju naš! napuštaju. Nijemci i ustaše se kreću od Sarajeva prekio Viteza za Praču. Ostati u Han-Stijenici, koja ovog časa i zaudara po stjenicama . ..?

— Drugovi, imam odlične vijesti. Bliže ovamo! — trčeći je uletio drug Vučko među nas i četnike koji su se »bockali« s nama i stao mlatiti nekim papirom. — Naši su oslobodili Rogaticu i kreću za Nijemcima koji se nastoje probiti ka Sarajevu preko Podromanije . ..

Grlili smo Vučka.

•— Tko je to javio?

— Tko je donio pismo?

Pitali smo Vučka, ah se on nije na to osvrtao, već se smiješeći šepurio za čas i naredio da se prikupi četa za pokret. Nekoliko četnika je dotrčalo drugu Vučku s pitanjem o vijestima i on ih je lupkao po ramenu i prepričavao pismo dobiveno od Štaba bataljona. Zatim je ispitivao četnike koje je najveće selo u blizini u kojemu bi se mogao smjestiti cijeli bataljon koji noćas stiže da Nijemcima prepreci put. Četnici su nas uputili na Obrtiće. Dali su i vodiča.

Vučkov trik je potpuno uspio, jer ni mi nismo odmah shvatili njegovo lukavstvo.

Vučko je naredio pokret. Prema Obrtićima. Gdje li ćemo dati otpor Nijempa skrenuli s puta sasvim udesno, na neku drugu prtinu. I tad nam je Vučko Sto li to Vučko namjerava?

Nakon nekog vremena, kad se smrklo i kad četničke uhode nisu više mogle vidjeti našu kolonu, zastali smo, a zatim krenuh istom prtinom nazad, pa skrenuli s puta sasvim udesno, na neku drugu prtinu. I tad nam je Vučko iznio svoje namjere.

On je čuo da se četnici spremaju da obavijeste Nijemce da smo se smjestili u Han-Stijenici i da nas sami napadnu u pogodnom trenutku. Ona vijest o oslobođenju Rogatice njih je obezglavila. U još većoj nedoumici su bili kad

su čuli za »izvještaj« o dolasku cijelog bataljona i namjeri da se Nijemcima sutradan pruži odlučan otpor.

Mrak se već uveliko spustio, a mi smo se kretali gladni i prozebli uskim prtinama, pored pustih ograda, koje kao da su bez reda razbacane na velikim snježnim nametima. Zatim smo sve bržim tempom pravili i sami nove prtine, smjenjujući se na čelu, po snijegu dubokom do pojasa. Mraz je bio jak, a ljudstvo suviše umorno. Nije se smjelo stati. Četnici su nam mogli biti za petama svakog časa.

Hladnoća nas sve više obuzima, jer je te noći počeo puhati sjevernjak. Na snijeg se već hvata čvrsta kora koja pucketa pod našim koracima.

Sa čela kolone se neprekidno prenosilo upozorenje:

— Ne prekidaj kolonu!

— Tiše.

Kasno u noć stigli smo do zaseoka Budaka. Trebalo je potražiti nekog od mještana za vodiča i zamijeniti konje na kojima su bili bacač i teški mitraljez. Ovi nisu mogli dalje.

Hladnoća postaje sve strašnija. Na nama kao i da nema odjeće, ni mesa. Kao da same kosti izložene vjetru i snježnoj vijavici. Zaostati, to je pozdrav zauvijek.

— Pazi na kolonu!

Jedan od promijenjenih konja ne može dalje. Već drugi put pada. Zivković ga podiže, ah ne ide. Zaustavljamo kolonu, dozivamo. Sa čela požuruju.

Trebalo je rastovariti konje, uzeti bacač i postolje. Pokušavamo, nosimo nekoliko desetina metara, dalje ne ide. Zivković, krupan, uvijek veseo i nešto stariji drug od nas, uzima i cijev i postolje. Pa to je nemoguće. Konj je pod tim teretom pao. On je čvrsto koračao razbijajući snježnu koru pod nogama, uvjeren da je to još jedini način kako da spasi teški bacač, ponos naše brigade iz njene prve borbe na Gaočiću.

— Hoćemo li skoro naići na kakvo selo? — pitah smo čelo kolone.

Umjesto odgovora dobivah smo upozorenja da nitko ne zaostane.

Selo je ipak pred nama. Vidimo neke svjetlosti. Ne znamo kako se zove, i kako izgleda. Treba da ima samo vatre i zaklona.

Kolona se zaustavila. Tu smo već u selu. Doznajemo da je selo miješano, srpsko i muslimansko, i da ćemo biti razmješteni po kućama.

Oh kakva blagodat! Topla kuća. Domaćica sa žarom na glavi, tek što je ustala, razmješta djecu u jedan ugao. Podlaže vatru i neprekidno, kao zbunjena, poziva nas da se približimo vatri. I mlijeko će podgrijati. Vadi iz sanduka kruh, nudi nam pekmez od šljiva.

— Jadni ti smo mi kad se ovako mora patiti. Kako je vašoj jadnoj majci? ... Sto će biti od ovih mojih mališana?... Ovo, kao da je za sebe izgovorila.

Kićo je naš majstor za vatru. Molimo domaćicu da loženje prepusti njemu. Kosti nam se počinju lakše gibati. Već možemo sa sebe skinuti pelerinu, kaput i cipele. Sušimo čarape.

Kepo i Matić su se prihvatili da pripreme ovo što nam je za jelo ponudila domaćica.

Najedared, Vučko nas poziva. Oblačimo se i izlazimo.

— Sto je to, što se dogodilo?

— Sapatom prenesite svima: hitno poikret! Guo sam iza ugla ove kuće kako se dvojica četnika dogovaraju da obavijeste Nijemce. Da ništa ne primijete dok ne krenemo.

Jedan drugom smo šapatom prenijeli da odmah krećemo dalje.

Trebalo je navući ponovo mokru obuću. Za večeru nije bilo vremena. U ruke komad kruha. Na mlijeko koje se kuhalo bacili smo samo pogled i nestali iz kuće, ostavljajući zaprepaštenu ženu bez riječi.

Kad smo bili na izmaku sela Strana, vidjeli smo da mu ime odgovara. Ispred same klisure, a dolje nisko kanjon rijeke Prače, do koje vode pješačke serpentine.

— Najveća tišina. Bez riječi! Prenosi dalje.

Hoćemo li naići na Nijemce? Ispred nas je pruga. Poneka svjetlost se vidi. Preko puta je Renovica. Teško je spuštati se, jer je prtina zaleđena. Mnogi padaju. Spuštah smo se niz neke strmine ka jugu. Prtina je bila zaleđena. Padah smo svi. Pojedinci su prigušeno jecah od tupih udaraca pri padu ili od bola zamrznutih prstiju nogu i ruku. Na začelju čete sa zaštitnicom išla je Rita, komesar čete. Nosila je cipele na rancu, a na nogama je imala opanke. Padala je kao i drugi, ali joj se uzdaha nije moglo čuti. Naprotiv, hrabrila je i podizala cijelo vrijeme one koji su najviše padah.

Kada smo se napokon spustili u ravnicu, naše osiguranje pošlo je na prugu i cestu. Nema pucnja. Tu je i most preko Prače. Kako bi nam bilo da smo morali voditi borbu za most, ili prelaziti preko rijeke?

— Trikom dalje — čuje se Vučko, koji propušta pored mosta drugove koji prolaze.

I našlo se snage za življi korak.

Prolazimo kroz Renovicu i ponovo dolazimo na cestu koja vodi na Bare i dalje, ka Goraždu. Nema zaustavljanja. Krećemo stazom koja siječe mnoge serpentine. Netko od naših je tu bio prisutan jučer, a možda i u toku ove noći. To vidimo po svježe oborenim bukvama i jelama, kojima je zakrčena cesta.

Ako je bilo teško i neprijatno spuštanje prema Prači, ovaj uspon nije nimalo lakši. Snage su nam na izmaku. Počinje da sviće. U koloni se sve češće čuju pozivi da se preuzme puškomitraljez, sanduk s municijom. Razgovor nam je glasniji. Ne znamo tko je pred nama, ali Nijemce ne očekujemo.

Već se daleko razdanilo kad smo stigli na Bare. Očekivah smo i priželjkivali neko selo, ali tu je na putu seoska mehana i još dvije popaljene zgrade. I nigdje ništa u blizini. Na naše iznenađenje, oko mehane i ovih popaljenih kuća mnogo je svijeta. To je zbjeg iz sela sa podnožja Jahorine koji se kreće pred ustašama i Nijemcima. Uplašeni su. Iznose nam grozote koje čine ustaše po selima. Pokazuju nam na dim koji se već nekoliko dana iz tog pravca diže i približuje od Sarajeva prema Orahovici.

I ne pitamo Vučka što da radimo dalje. Ni vatru nismo bili kadri da zalo-žimo. Umor i iscrpljenost su nas oborili pored puta. Polijegali smo na puške ne osjećajući više ni glad ni hladnoću. Neki od naših drugova su još u razgovoru sa zbjegom. Tamo je i Vučko. Hladnoća nam trga san. Neka kolona ide prema nama od pravca Goražda.

Tko bi to mogao biti?

— Drugovi, Kraljevčani, jeste li umorni?

... Činilo nam se to nemogućim, ali je ipak bila istina. Pred nama je drug Tito.

— Jesmo, druže Stari — odgovorili smo i spustili se na cestu.

— Znam, znam. Ali drugovi, moramo dalje, i to odmah — nastavio je drug Tito prilazeći drugim borcima.

Gledamo Tita. I na njegovom licu ima umora, ali je jači izraz smiješka koji ulijeva hrabrost i optimizam.

Sporim, ali čvrstim korakom krenuo je sa drugovima koji su bili pored njega prema mehani.

Naređeno je da krenemo.

Prikupljah smo se lijevo od puta i zatim krenuh neutrtim snijegom prema Jahorini, koja nam iz daljine otkriva svoje snježne vrhove zavijene maglom.

— Drugovi, zar ne vidite: drug Tito pred nama gazi prtinu — primijetio je netko iz prve desetine.

Radić, Momo, Lala, Predrag, Pop Gucula, odvajaju se iz kolone. Zapadaju u još dublji snijeg i mimoilaze kolonu. Pratimo očima njihove napore. Rado bismo im dali nešto od preostale snage da stignu što prije na čelo, da smijene druga Tita.

Zar to mogu dopustiti Kraljevčani?! Nas je još dosta i snage u nama ima još toliko da pred Titom prtimo put.

PASKO ROMAC

DOČEK NOVE GODINE U ROGATICI

Povlačenje naših jedinica iz Srbije 1941. godine imalo je snažnog odjeka u Bosni. Četnički oficiri razmileli su se svuda gde je bilo organizovanih jedinica i srpskog stanovništva. Činili su sve da izazovu što veći razdor i u partizanskim jedinicama i u narodu. Ustaški zločini nad srpskim narodom poslužili su im da rasplamsaju mržnju prema nesrpskom stanovništvu. Kud god su dolazili, činili su sve da se osvete, naročito nad muslimanskim stanovništvom. Ubistva žena, dece i staraca, pljačka imovine i paljenje kuća — to je bila praksa četničkih vođa u bosanskim selima. Kralj, vjera, crkva i srpstvo, bile su krilatice četničkih vođa. Razume se, to nije ostajalo bez odjeka među zaostalim i neobaveštenim delom naroda. Oni su ih uveravali da Nemci neće paliti one srpske kuće u kojima nema komunista, ili one koje budu odbijale da pod svoj krov prime partizane. Propaganda o neuspesima partizana u Srbiji i Crnoj Gori brzo se širila od usta do usta svuda tamo gde su dopirah četnički oficiri. U narodu i u jedinicama nastala je zabuna. Bilo je jedinica oko Romanije u kojima je četnička propaganda ostavljala duboke tragove. U toku jednoga dana čitave čete i bataljoni prilazili su četnicima. Petokrake su zamenjivane kokardama. Komunisti su bili najpogodnija meta. Budući da su bili protiv bratoubilačke borbe, četnička banda ih je prikazivala kao pomagače ustaša i Nemaca.

Među muslimanskim stanovništvom nastala je panika, jer su četničke jedinice počele naglo da se povećavaju. Njihovom brojnom porastu očevidno je doprinela nemačko-talijanska ofenziva na Srbiju i Crnu Goru, a kasnije i na Romaniju, na kojoj su boravile naše brojne jedinice s legendarnim romanijskim Čičom na čelu.

ZRAČAK NADE

Odjeci nemačkih topova dopirali su do Romanije. Četnici su se nemačkom ofenzivom na Srbiju obilato koristili da dokažu kako su komunisti uništeni. Povlačenje partizana iz Srbije kroz Rogaticu išlo je u prilog četničkoj propagandi. Muslimanska sela su često gorela. U vazduhu se osećao miris paljevine izgorelih kuća i stoke. Četnici su čak i ubivene ljude ponekad spaljivah na gomili.

Domaće partizanske jedinice, one koje se nisu pokolebale, nisu mogle pomoći nezaštićenom stanovništvu. Oči su bile uprte nekud neodređeno, nekoj sili, koja može stati na kraj četničkoj samovolji.

Odjednom, krajem decembra 1941. godine, prekonoć se proneo glas da »dolaze mnogi partizani u pravcu Rogatice«. Glasnici su stizali svakodnevno, i od usta do usta su se pronosile novosti o dolasku velikih partizanskih jedinica. Tih dana je stigla vest da je u Rudom formirana, kako se tamo govorilo »neka velika vojska«. Šaputanje je zamenjeno glasnim govorenjem o tome kako u Rogaticu pristiže velika partizanska vojska.

— Sa njima je i glavni komandant.
— Ide vojska s velikim petokrakama na čelu.
— Idu crnogorski partizani.
— Oni ne paktiraju ni sa četnicima ni sa Nemcima.
— Idu proleteri.
— Uskoro će Romanija opet biti partizanska.

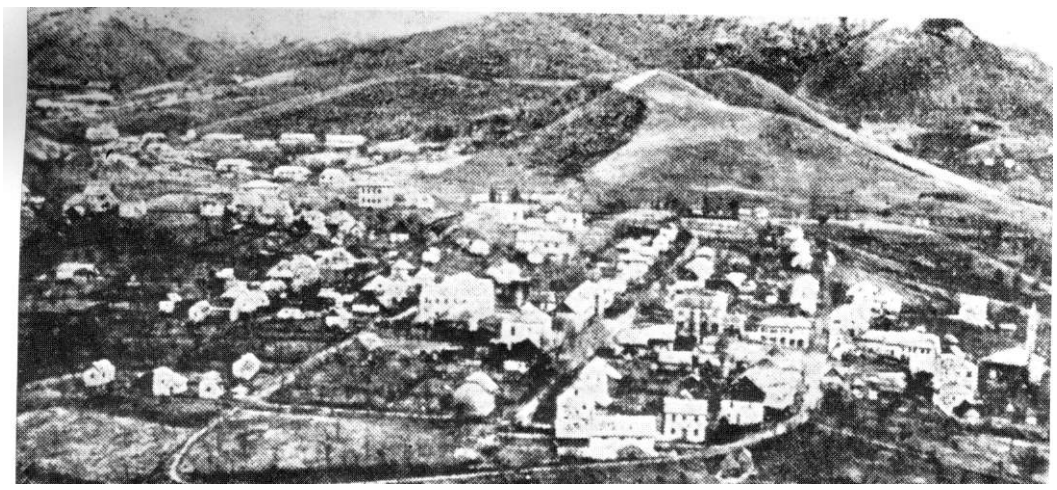
Glasnike, koji su pronosili ovakve vesti, sustigla je zaista vojska o kojoj je narod uvelike pričao. Kolebljivci su se manje kolebah. U meštanskim jedinicama se osećala veća stabilnost. Kokarde su skidane ili zamenjivane petokrakama. Muslimanskom stanovništvu se vraćalo poverenje u partizane. U Rogaticu i prema Romaniji nastupala je jedinica koja se zvala Prva proleterska narodnooslobodilačka udarna brigada. Bio je to zračak nade u budućnost, u sigurnost. Dolazak Prve proleterske na teritoriju Rogatice i Romanije obeležio je početak obračunavanja sa četnicima i njihovim vođama.

— Uhapšen je neki potpukovnik u Međeđi. Uhapsili su ga proleteri.
— Razoružane su neke četničke jedinice. Razoružah su ih proleteri.

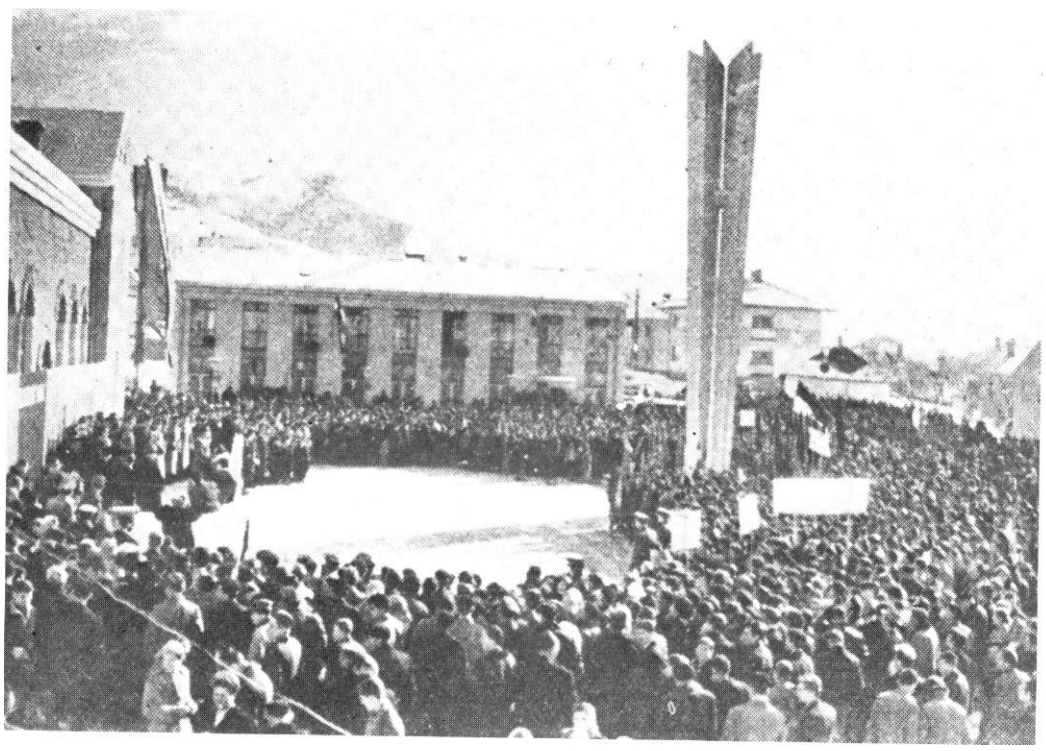
I tako dalje.

Počele su kružiti i druge priče, koje su jačale poverenje u naš pokret.

U Rogatici su 24. decembra uveče ulazili delovi Prve proleterske. Sa prvima je bio i Vrhovni štab, sa drugom Titom na čelu. Kroz Rogaticu se odmah pročulo kakva je to vojska došla. Deo četnika se brzo izgubio iz Rogatice, i u gradu se počelo disati drugačije, lakše. Neki delovi brigade su izbili na Sokolac i Podromaniju. I u tim krajevima nastalo je olakšanje. Četnici su se i odavde povukli.

Rudo (panorama)

Otkrivanje spomenika u Rudom 22. XII 1961. godine

Grupa boraca Proleterske brigade na Romaniji, prosinca 1941. godine

Vrhovni komandant Tito predaje zastavu 1. i 5. bataljonu u Foči 15. ožujka 1942. godine

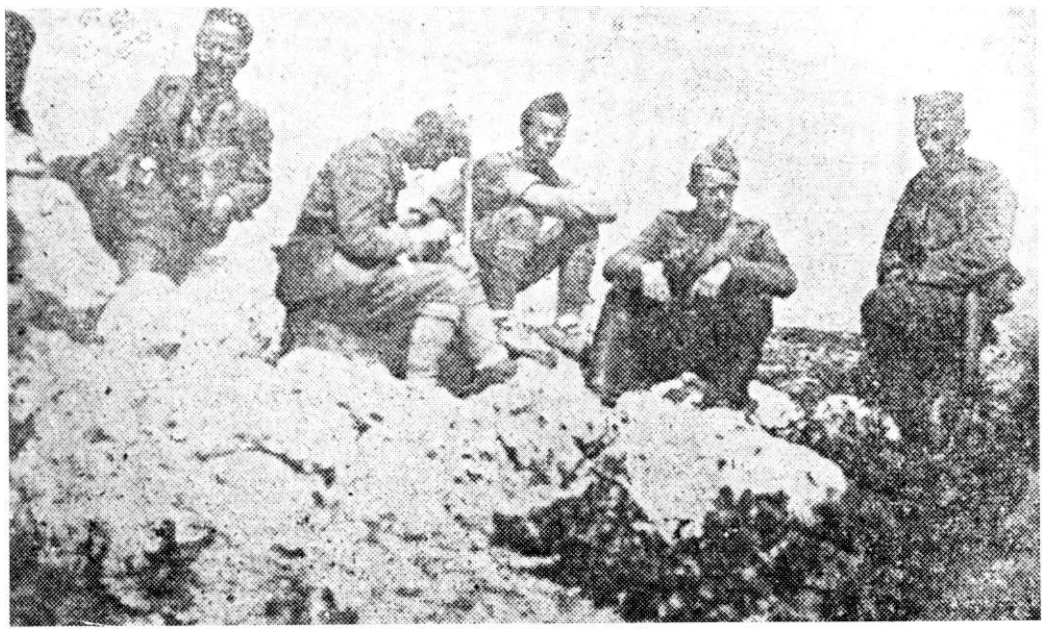
Borci 3. čete 1. bataljona za vrijeme ručka, srpnja 1942. godine

Danilo Lekić (u košulji) s grupom boraca u oslobođenom Livnu, kolovoza 1942. godine

Danilo Lekić, Filip Kljajić Fića i Koča Popović u oslobođenom Livnu kolovoza 1942. godine

Stab Drugog bataljona na položaju kod Aržana, kolovoza 1942. godine

POLITIČKA I KULTURNA DELATNOST

U narodu je trebalo razvijati raznovrsnu delatnost koja bi koristila širenju ustanka. Prva proleterska brigada postavila je sebi i taj zadatak. Njeni borci su znali da snaga nije samo u oružju. Zato se političkom i kulturnom radu s narodom i odnosu prema narodu pridavala velika važnost. Otuda i nije čudno što se dobar glas o proleterima brzo proneo.

Tako je Prva proleterska, sem u borbi protiv neprijatelja, učestvovala i u borbi protiv zaostalosti, neobaveštenosti i neznanja. Pored političkog rada s narodom u naseljima kroz koja su prolazile jedinice Prve proleterske razvijale su i kulturnu delatnost, prilagođenu terenu i snagama kojima su raspolagale. Negde je skeč bio najprikladniji oblik kulturnog i zabavnog delovanja, negde čitanje i recitovanje borbenih pesama i recitacija, kao na primer: »O klasje moje«, »Otadžbina«, »Starac Vujadin« itd. Svaki skeč, recitacija i pesma snažno su delovali na narod. Na meštane, seljake duboko se dojmio Kočićev »Jazavac pred sudom« ili skeč »Seljak i june« i drugi. Sve je to dopunjavalo sadržinu delovanja jedinica Prve proleterske brigade i, nema sumnje, imalo je pozitivnog odjeka, jer su i jedinice i borci, organizovano ili spontano, unosili jasnoću i vedrinu, za čim se osećala velika potreba.

Posebno su se jedinice Prve proleterske pripremale prilikom važnijih datuma. Tada su nastupah, kako se to govorilo, »jači kalibri«. Ostalo mi je u sećanju pripremanje jedinice Prve brigade za doček prve Nove godine pod puškom u partizanima.

U Rogatici su se te pripreme užurbano izvodile. Bivši hotel »Rogatica«, koji je prilikom oslobođenja grada bio demoliran, uređivan je. Krečile su se prostorije. Na prozore su se stavljala stakla, jer nijedno okno nije ostalo čitavo. Improvizovana kulturna ekipa brigade pripremala je program proslave, a politički radnici su išli od kuće do kuće da osiguraju dolazak što većeg broja građana. Naročito smo bili zainteresovani da dođe što više muslimanskih žena i devojaka. Muških glava je bilo malo, jer su ih pobili četnici ili su pobegli ili su bili u neprijateljevim jedinicama. Naše su partizanke imale delikatan zadatak, jer su muslimanske žene i devojke bile zaplašene četničkom strahovlašću, a uz to nisu ni navikle da izlaze na javne priredbe. Računah smo da će se žene ipak odazvati, jer su imale poverenja u partizane. Ratne nedaće su, za trenutak, zaboravljene, iako su avioni i eho haubica nagoveštavali skori dolazak Nemaca u Rogaticu.

Trideset prvi decembar je protekao u završnim pripremama. Unosile su se daske, od kojih su se pravile klupe za sedenje. Stavljena je i poslednja sijalica. U gradu se osećalo svečano raspoloženje. Bilo je ispisano i nekoliko parola posvećenih dočeku Nove godine.

Kad se veče počelo spuštati, narod je žurio ka hotelu »Rogatica«. Skupljah su se borci iz Prve proleterske, pristizali su i domaći partizani, koji su još lavirah između četnika i partizana. Dolazila je i po koja meštanka, žena i devojka. Naše partizanke su likovale zbog toga, jer su smatrale svojim posebnim uspehom što su im se žene odazvale i došle na doček.

Na kraju je stigao i drug Fića. Kakva je to bila radost! Među nama je politički komesar Prve proleterske brigade. Fića je i glavni referent na priredbi.

Sve je u dvorani bilo spremno za početak. Oči prisutnih bile su uprte u Fiću. On se nešto šalio, smejao. Odjednom je Fića ustao, pogladivši svoje brčiće.

Nije imao nikakvih beležaka, niti je imao napisan govor. Tada sam prvi put slušao Fiću. Govorio je tečno. Bio je vičan govornik.

Fića je izložio situaciju u svetu. Najveći deo je pri tome posvetio borbi Crvene armije protiv Hitlerovih hordi, istakavši da naša borba olakšava i borbu Crvene armije, da mi time ispunjavamo svoju internacionalnu proletersku dužnost prema prvoj zemlji socijalizma. Svako pominjanje naše borbe i borbe Crvene armije bilo je popraćeno odobravanjem.

Zatim je Fića prešao na našu unutrašnju situaciju. Govorio je o izdaji Nedića, Ljotića, Koste Pećanca i na kraju pomenuo i Dražu Mihailovića. Kad je pomenuo izdaju četničkih vođa, jedan od prisutnih je viknuo: »Dole s njima«, »Dole Nedić«, »Pećanac« itd. U dvorani je nastalo komešatnje. Očevidno je bilo da će biti bure, što se ubrzo i pokazalo. Jedan od prisutnih i pijanih četnika počeo je vikati: »Ziveo kralj! Ziveo Draža Mihailović!«.

Četnici su izvadili pištolje i počeli njima mlatarati oko glave. Nastala je panika. Meštani, koji su bih jedva nagovoreni da dođu na doček Nove Godine, počeli su bežati iz dvorane. Četnici su se takođe uplašili, pa su i oni počeli bežati napolje. Iskakalo se kroz prozore. Nastalo je lomljenje stakla na tek zastakljenim prozorima. U prvi mah se činilo kao da pucaju mitraljeski rafali po prozorskim staklima. Dvorana je ubrzo bila gotovo prazna. U njoj su ostali Fića i nekoliko najhladnokrvnijih partizana. No ubrzo su se nazad vratili svi proleteri. Fića je počeo da zbija šale:

— Velebite, baksuzno se završava stara, šta li će nam tek doneti nova?

Od domaćih se nije gotovo niko vratio u dvoranu, ah smo mi nastavili izvođenje programa.

U SASTAVU BRIGADE — NA TERENU OKRUGLICE

U to vreme i ja sam se našao u sastavu Prve proleterske. Po naređenju druga Tita, bar tako mi je saopšteno u Vrhovnom štabu, sa pozadinskog partijskog rada povučen sam u Prvu proletersku brigadu. Takođe mi je rečeno da je stav Centralnog komiteta da se sa tog terena povuku kompromitovani drugovi, jer će po svoj prilici, partizanske jedinice napustiti teren Rogatice. Uskoro se pokazalo da su ove pretpostavke bile tačne.

Pri Štabu Prve proleterske brigade formirana je četa pratećih oružja. Za političkog komesara čete bio sam postavljen krajem decembra 1941. godine, a komandir je postao Velebit — Milan Antončić.

Već na dan Nove godine dobili smo naređenje za pokret u pravcu Podromanije, Čevljanovića i Okruglice. U Okruglici je bio razmešten Prvi bataljon i četa pratećih oružja. Četa je već tada raspolagala dobrim naoružanjem. Imala je osam teških mitraljeza, dva teška i tri laka bacača. Kakvo naoružanje u to vreme!

Naše proleterske jedinice imale su i na terenu Okruglice veoma važne zadatke. U Okruglici je bilo četničkih oficira, sa kojima je trebalo raščistiti. No to nije bilo lako. Oni su već tada sarađivali s okupatorom, a kod naroda su nastupah u ime srpstva i protiv okupatora. Govorili su kako su komunisti

protiv vere i crkve, protiv svih običaja, porodice itd. Seljacima su govorili da su partizani svuda uništeni i samo ih ima »još nešto malo u Bosni«. Takva delatnost i propaganda nisu ostale bez traga. Tako su za kratko vreme samo sa terena Okruglice četiri čete partizana prešle u četnike. Istina, čim je došao bataljon proletera na tu teritoriju, bilo je dovoljno da ode politički komesar bataljona s jednom desetinom proletera i da razoruža ceo bataljon takve vojske ili da je opet vrati u partizane. Aktivnost Prvog bataljona i Cete pratećih oruđa na teritoriji Okruglice razvijala se u tri pravca: izviđanje pokreta neprijateljevih jedinica, intenzivno uveravanje naroda i sistematski rad u jedinicama. Sa područja Okruglice izviđah smo u pravcu železničke stanice Dobravina, a kad smo prikupili dovoljno podataka o stanju neprijatelja, izvršili smo napad na stanicu i zauzeli je. Pri tom nismo imali ni jednog mrtvog ni ranjenog, iako smo imali posla i s oklopnim vozom.

Ono što je naglo dizalo ugled proleterskim jedinicama na terenu Okruglice jeste i to što je svaki borac imao jasno izgrađen odnos prema narodu onog sela i naseljenog mesta kud smo prolazili i gde smo stacionirali. Cak i tamo, gde se i samo jedan dan ostajalo, bez obzira na zamor, razvijala se politička i kulturna aktivnost. Svaki borac bio je politički radnik.

Sve te aktivnosti koje su razvijali delovi proleterskih jedinica vratile su ugled partizanima. U narodu se govorilo: »To je prava vojska«, »takve vojske još nismo videli«, »ova vojska mora pobediti«.

NIKOLA LJUBICIC

NA ROMANIJI I JAHORINI

Posle dočeka Nove godine u Rogatici, koji je organizovao naš bataljon, jednoga jutra krenuh smo cestom koja preko Romanije vodi ka Sarajevu. Prošh smo selo Kovanj i produžili u pravcu Glasnica. Pored jedne kuće, kraj ceste u selu Kuli, zatekli smo grupu polupijanih četnika. Po njihovom držanju osetili smo da ćemo se s njima sukobiti.

Jednog dana u Podromaniji posetio nas je Koča Popović, a popodne istog dana dođe i Čiča Romanijski.

Nismo dugo čekah na pokret. Dolaze nam Ciča i Fića da saopšte komandi Posavske i naše čete zadatak: »Krenite do Štaba Romanijskog odreda i zajedno sa njima preduzmite mere da se spreči prodor ustaša i Nemaca iz Sarajeva. A isto tako onemogućite četnički uticaj na njihovom terenu. Sve ostale zadatke dobićete u štabu odreda«.

Idemo cestom koja vodi preko Romanije. Svuda okolo gusta šuma. Na samom vrhu Romanije, desno od Crvenih stjena, naiđosmo na Stab odreda. Kolibe u kojima se Odred smjestio jedva su se vidjele od snega. Ostatak dana smo i mi proveli s njima, natrpani u toplim sobicama. Čim je pala noć krenuli smo sa Božom Jugovićem, zamenikom komandanta odreda, koji je bio iz ovog kraja. Celu noć probijali smo se kroz snežne nanose. Dugo i naporno išli smo

kroz šumu dok nismo izbili na njenu ivicu. Tu smo nabasali na neku kuću, gde smo se zaustavili radi kraćeg odmora.

Rano ujutro stigli smo u Kadino Selo. Tu smo zatekli jednu četu četnika. Nisu nam se ovako rano nadali. Dočekaše nas ćutke, smrknuta pogleda. Kada im se zamenik komandanta obratio, oni zagalamiš©: »Ostavite vi nas, ko će se protiv sile boriti!« Vidimo, od ubedivanja nema ništa. Ali kada uperismo puške u njih: »Dole oružje!« — stali su zapanjeni. Prišli smo i pokupili oružje. Sve smo ih pustih kućama, a mi smo se odmah postrojili i krenuh u pravcu nekih kuća na prvoj kosi. Nadah smo se da ćemo tamo uhvatiti kolovođe ove pobune. Tamo smo stigli predvečer. Dugo smo se pentrali preko nekog potoka, gazili dubok sneg, tako da smo se jedva probili. Kasno smo stigli, četnički oficiri su odmaglili na vreme. Onda smo se razmestili na prenoćište. S jednom grupom sam ušao u kuću koja svojim izgledom pokazuje da pripada imućnom domaćinu. Oko ognjišta nešto čeprka postarija žena.

— Dobro veče, jeste li radi gostima? — pozdravismo je. Žena ćuti i dalje nastavlja posao, u nas i ne gleda, kao da nepritmećuje naše prisustvo.

— Ljuta je što smo joj poterali goste — šaje se drugovi.

— Baba, imaš li šta za večeru? — obrati joj se Neđo Milinković, komandir voda.

Baba i dalje ćuti. Neđo stade pred nju.

— Čuješ valjda, što te pitam, hoćeš li dati što ovoj vojsci za večeru?

— Hoćete večeru? — istim tonom odgovori baba. — A za što se bori ta vojska?

— Bori se za slobodu! — odgovori joj Neđo.

— A krst, krst časni, gde vam je! — zaintačila baba.

— Ti bar u tome ne oskudjevaš — dobaci neko od drugova i pokaza u ćošak, koji kao oltar beše pun svetačkih slika. Ona prezrivo pogleda tog druga i ljutito zalupi vratima.

— Nemojte se vi mešati — ljuti se Neđo.

Ipak, kasnije, vrele kapi vode prskale su iz bakrača vareći krupne planinske krompire. Baba se oraspoložila.

Dani su prolazili, a mi smo neprestano krstarili po selima i obroncima Romanije, nastojeći da, svojim radom povratimo poljuljani moral pojedinih meštanskih jedinica.

Jedne večeri krenuh smo iz sela Belogoraca prema Vućijoj Luoi, jer smo čuli da je tamošnja partizanska četa pod uticajem četnika otkazala poslušnost. Kolona je krenula kroz šumu, čije su se grane pod teretom snega savile do zemlje. Skoro je ponoć, stalno maršujemo, sneg pod nogama škripi od mraza. Put nas ponekad izvede na manji proplanak, da opet uroni u kupaste bele humke jelki. Teško je maršovati noću, oči zaseni belina, nađeš se u celcu do pojasa. Strašno nas zamara i to što svaki mora da gazi u stope druga ispred sebe. Odjednom sam ugledao kraj puta divnu kuću. To me obodri, ali išli smo još jedan sat, a možda i više, a kuća je neprestano bila na istoj udaljenosti. Iz tog dremljivog polusna trgoše me pucnji.

— Ovde iza kose nalazi se škola — reče mi vodič.

Odmah se razvijemo u strelce, upadajući u sneg do pojasa.

— Napred, proleteri! — čujemo glasove u noći iz pravca gde treba da je škola i to nas zbuni.

— Ko je tamo?! — viknu neko iz našeg stroja.

— Proleteri, napreci, drugovi! — odgovoriše oni otud.

Požurismo i zatakosmo jednu četu 2. crnogorskog bataljona, koju su bili opkolili dojučerašnji partizani, s namerom da ih razoružaju.

Osvanuli smo u Crepoljskom, dvanaest kilometara od Sarajeva. Čujemo jaku artiljerisku vatru pored ceste koja od Sarajeva vodi ka Romaniji, a takođe od Mokrog, i zato smo oprezni.

»Odmah se vratite u Podromaniju«, stajalo je u Fićinom naređenju koje nam donese kurir. Počeli smo se spremati za pokret.

— Drugovi, kad biste mogli dati jednu četu da prođemo kroz Kalauzoviće u Dugu Luku, mnogo biste mi pomogli u radu, a vama bi to oduzelo nekoliko sati hoda — obrati nam se član sreskog komiteta, koji je s nama već dva dana. Odlučismo da mu pomognemo, i to sa Užičkom četom, a Posavci da odmah hitaju u Podromaniju. Opet razvučena kolona utonula do pojasa u sneg pokušava da korača u jednu stopu; poneki posrne, progunđa nešto, ah ipak odmičemo. Bila je noć kada smo stigli u Kalauzoviće. Strpasmo se u hladnu učionicu osnovne škole. Meštani nisu bili mnogo obradovani našim prisustvom, nisu to ni krili. Održasmo konferenciju na kojoj srno mi govorili, a oni ćutali. Nismo zavideli drugu koji će morati da ostane s njima.

Krećemo dalje. Umesto za nekoliko sati hoda, tek sutradan smo stigli u Stab Romanijskog odreda. Zatekli smo isto onako tople sobice, ali zabrinuta lica podnadula od nespavanja.

— Fića je rekao da mu se odmah javite čim stignete — saopštava nam komesar odreda Pavle Goranin. Dok čekamo telefonsku vezu s Podromanijom, on nam priča da je neprijatelj počeo ofanzivu na našu slobodnu teritoriju u istočnoj Bosni:

— Sa svih strana navaljuju — kaže komesar — a naročito žestoko nadire od Rogatice i Sarajeva. Borba se vodi ispred samih Crvenih stjena. Nismo dugo čekah, Fića je lično poručio: »Odmah produžite pokret!« Tek što smo krenuh i odmakh nekih stotinu metara, a nađosmo sfe u borbi. Prvo nas zasu neka artiljeriska baterija. Granate padaju u dubok sneg i pri eksploziji dižu oblake garavog snega uvis. Opasan je jedino direktan pogodak. Čim izađosmo iz snopa vatre, sretosmo nekoliko partizana kako hitaju prema Štabu odreda.

— Evo Nemaca! — rekoše nam čim im se približismo. Odozdo čujemo pucnjavu. Krenusmo poznatim jsutem ka Podromaniji. Oko ponoći stigosmo u onu veliku zidanu zgradi.. Svalismo se u istu sobu. Ne znam koliko sam spavao, kad me odjednom kurir probudi: — Zove te drug Fića. — Možete li odmah da krenete i da napravite još jedan marš od oko trideset kilometara? — upita me Fića kada sam ušao. — Treba ići prema Sokolcu, tamo je vaš bataljon, a sa vama bi pošao i Čiča.

— Mi ćemo krenuti — odgovorih — ali ne znam da li ćemo izdržati. Mnogo smo umorni.

— Dobro, ostanite vi, a neka krenu Posavci, oni su se odmorili — odluči posle malo razmišljanja Fića.

Malo kasnije kolona Posavske čete zajedno sa Čičom umesto nas na Pjenovac otišli Posavci. Pucnjava se čuje sve biže, naročito od Rogatice. Kuriri dolaze, da bi nakon kraćeg odmora nastavili put dalje. Vidimo da se neprijatelj ne šah kad po ovakvoj zimi i snegu lomi svoje jedinice. Oni koji su planirali ofanzivu računaju s tim što imaju toplo odevene, dobro naoružane, site i odmorne vojnike, a da je na drugoj strani vojska koja oskudjeva u svemu.

DVADESETOCASOVNI MARŠ

Znali smo da se nećemo odmarati dugo. Sutradan smo, praćeni, avionima, napuštali Podromaniju. — Neprijatelj misli da nas uništi, a mi ćemo se probiti i stvoriti novu slobodnu teritoriju. Gde smo mi, tu je i slobodna teritorija — govorio nam je Fićo kada smo polazili. — Vi ćete se probiti na Jahorinu. Put Sarajevo—Prača pređite gde to bude najbolje. Samo, morate preći u toku ove noći, jer će vam svaki dan odlaganja donositi nove teškoće. Za vama će krenuti jedna četa Kraljevčana, a na putu ćete sresti i Beogradski bataljon — ispraćao nas je Fića.

Sa ceste smo odmah skrenuli i preko valovitog terena pošli ka selu Bogovićima. Pucnjava, čas jača, čas slabija, čuje se i od Rogatice i od Prače. Nismo sigurni da li ćemo uspeti da pređemo cestu pre nego što se ove dve kolone spoje. Ipak, uzdamo se u noć. Išli smo pored nekih kuća. Narod nas je uplašeno gledao. Odjednom se na padini Romanije pojavilo nekoliko plamenova. Ubrzo je plamen zahvatio celo selo. Pognuli smo glave s nekim teškim osećajem. Jezivo je delovalo na sve nas zapaljeno selo u ovoj hladnoj noći i kuknjava žena iz kuća pored kojih smo prolazili. Pred selom Bogovići stigoše nas Kraljevački s komandantom Pavlom Jakšićem. U selu smo zatekli komandu Beogradskog i Pračanskog bataljona. Borili su se protiv neprijatelja koji nadire iz doline Prače.

Prijatno je sedeti u toploj sobici posle oštre studeni ove januarske večeri. Tu su nas drugovi, dok zapaljena lojanica jedva škilji, upoznali sa situacijom. Svi smo se složili da još noćas treba žuriti, da bismo što pre prešli preko ceste. Posle kraćeg odmora nastavismo pokret. U prethodnicu su pošle dve naše čete, a oni će za nama čim se prikupe. Kraljevčani su na čelu kolone. Idemo pored vijugavog potočića, koji stalno preskačemo. Sto dublje zalazimo u noć, hladnoća postaje sve jača. Idemo već nekoliko sati, a od ceste ni traga. Hladnoća je gotovo nepodnošljiva. Odelo na nama kao da je od drveta, stvrdnuto, odvojilo se od tela. Nozdrve i trepavice se sledile. Samo noge mehanički rade i nose teret dalje. Svuda oko nas drveće puca od mraza.

Dugo smo išli kroz neku šumu, kad iznenada izbismo na grupu kuća sela Renovice. Idemo obazrivije, jer pretpostavljamo da su Nemci u blizini, ah se ipak nadamo da ih po ovako jakoj zimi nećemo sresti. I zaista, kada smo kod Dervente okrenuli seoskim putem uzbrdo prema Jahorini, rekoše mi drugovi sa čela kolone da su primetili nemačku patrolu, koja nas je gledala dok smo išli, okrenula leđa i otišla. Ovo je bio jedini put da smo se sreli sa neprijateljem a da pri tome nismo jedni na druge pripucali. Bilo je i nemogućno, jer nam je sve oružje bilo zaleđeno. Već je skoro podne. Kolona se rastegla putem uz jednu vrlo strmu kosu. Ljudi umorni i iscrpeni, jedva se kreću. Koliko časova maršujemo, ne znamo. Bili smo zašli u jednu udolinu, kada u strani ugledasmo grupu kuća, šćućurenih u snegu. Iz odžaka vijuga dim. Tako prividno djeluje na umorne ljude da smo bez komande stali, podelili se, i svaka grupa počela je polako da se penje svojoj kući. — Kako se zove ovo selo? — upitah domaćina, visokog sredovečnog čoveka. — Komreni — odgovori mi on dok nas je radoznalo posmatrao. Nismo ga više ništa pitah, već se potrpasmo po podu i utonismo u dubok san. Koliko sam spavao ne znam, kada me domaćin probudi: — Biva, druže, bili mi mogli skupiti naše žene u jednu kuću da

vojska bude serbez? — upita me on. — Slobodno skupi žene iz cele Bosne, samo mene pusti da spavam — rekoh mu i ponovo utonuh u san.

Ovaj marš bio je 18. januara 1942. godine.

SA VRHOVNIM ŠTABOM DO FOČE

Napustili smo ove gostoljubive kućice sutradan ujutro. Smrvljeni od napornog marša, jedva se krećemo. Sunce je obasjalo vrhove Jahorine, dok je u dolini Prače gusta magla zastrla sav vidik. Povremeno bi odjeknula po koja eksplozija. Inače je vladala gotovo svečana tišina. Polako smo odmicah. Nismo imah nikakvog razloga da žurimo. Popeli smo se na jednu kosu i odmah iza nje ugledasmo grupu kuća. Kada se približismo, neočekivano se obradovasmo: u njima smo zatekli druga Tita sa Vrhovnim štabom. Nismo ih videli od Rudog. Sa njima je bila jedna četa Kraljevčana.

— Uzmi dve čete i zatvori pravac od Prače na Orahovici! — naredi drug Tito komandantu Kraljevačkog bataljona. Mi smo ostali na obezbeđenju Vrhovnog štaba. Ovde je i Krcrun, koji često dolazi kod nas i obaveštava nas o novostima u svetu. Jedne večeri pozvaše sve nas i meštane u ponajveću kuću u selu. Soba ukrašena borovim grančicama prima u sebe malo zbunjene »domaćine«, koji jedan drugog pripitkuju: »Ma zašto li nas zovu?« Dođe i Tito s drugovima. Tada se izdvoji Moša Pijade i jasnim glasom otpoče: »Drugovi, danas se navršava osamnaest godina od Lenjinove smrti...« Svi ga sa pažnjom slušamo dok on toplo govori o Lenjinovom radu i zaslugama za radne ljude celog sveta. Posle njegovog izlaganja, program se završio sa nekohko recitacija 0 Lenjinu. Za dva-tri dana, koliko smo proveli u tome kraju, promenili smo nekoliko sela ispod samih vrhova Jahorine.

— Trebaju mi dva dobra druga, po mogućnosti, člana Partije — reče jednog dana drug Tito. Komanda čete odredi Milovana Đokanovića, člana Partije, 1 skojevca Tarića. Pričaju da su dobili nalog da uspostave vezu sa Štabom kalinovičkog odreda. Iako nisu poznavali teren, po velikom snegu i strašnom mrazu oni su se probijah pored četničkih kolona. Sve ih to nije omelo, pronašli su Štab odreda i preneli mu Titovo naređenje.

Doznajemo da su oslobođeni Goradže i Foča. S dolaskom naših jedinica stvara se nova slobodna teritorija. Ustaše su u Vrhprači i poklale su sve što nije uspelo pobeći.

Posle nekohko dana provedenih na Jahorini i mi smo krenuh za Foču. Drug Tito ide sa nama, na čelu kolone. Pred večer smo se spustili prema dolini Drine. Mraz steže, oseća se blizina reke. Nailazimo na pusta sela. U jednom seiu gledah smo ljude i žene kako vuku decu i beže ispred naše kolone. Kada su u nama prepoznali partizane, zastali su, odahnuli, ali su nas još uplašeno gledali.

Ustikulinu je zahvatio četnički bes. Na sve strane razbacane stvari, kuće ispreturane, puste — naroda nigde. Padao je mrak kada smo ulazili u Foču. Sa stražarem na mostu jedva se nekako sporazumesmo da nas propusti. Most sav krvav od četničkog orgijanja. — Oni su se ovde takmičili ko će više zaklati, a zaklane su bacali u Drinu — priča nam stražar koji se ovde nalazio. Preko mosta, ispod koga je hučala brza Drina, ušli smo ćutke u uske uličice Foče.

Preuzeto iz: »Prva proleterska brigada«, knj. 1, str. 599, Vojnoizdavački zavod JNA, »Vojno delo«, Beograd, 1963

ANĐELKO VELJIČ

S VRHOVNIM ŠTABOM

Posle kraće i uspešne borbe na pruzi Konjic—Sarajevo uputili smo se u selo Repovce. Saznali smo da se tamo nalazi Vrhovni štab sa drugom Titom. Tu je primljeno naređenje da jedna četa našeg bataljona treba da obezbeđuje Vrhovni štab. Odlukom Štaba bataljona za taj zadatak je određena 2. četa. Teško je izraziti uzbuđenje i radost u četi koje je ovaj zadatak izazvao. Nastalo je ubrzano pripremanje. Ranije smo danima, pretežno gladni, vodili borbe po Hercegovini, pa nije bilo ni vremena ni mogućnosti da se odeća i ostala sprema pristojno održavaju. Sem toga, mnogima su odeća i obuća bile znatno pohabane. Trebalo je dosta truda da se četa što bolje opremi. Svi smo u tom času želeli da pred vrhovnog komandanta izađemo što uredniji, da nam oružje i ostala sprema budu što čistiji. Zamenjivali smo opasače, posuđivali delove odeće iz ostalih četa, samo da bi četa bila što reprezentativnija.

Do kuće, u kojoj se već bio smestio drug Tito, stigli smo pred noć. On je tada imao malu pratnju. Možda jednog ili dva kurira. Jedan od tih drugova obavestio ga je da je stigla 2. četa Kraljevačkog bataljona. Drug Tito je izašao i srdačno nas pozdravio. Međutim, više od pozdrava govorio je njegov očinski pogled kojim nas je sve redom preletao. Komandir čete Miloš Vučković je raportirao. On se odmah interesovao da li je četa večerala, da li smo umorni, a zatim je naredio da se smestimo radi odmora. Odmah su raspoređene straže. Ostali drugovi su često nalazili razloga da izađu, da se prošetaju pored kuće u kojoj je radio drug Tito, da pogledaju u uski seoski prozor kroz koji se probijala oskudna svetlost petrolejke.

Stajao sam na straži u blizini toga prozora, u poslednjoj smeni, od 4 do 6 ujutru. Bilo je leto, pa je u to vreme već svitalo. Ne znam kad se probudio, ali sam ga već nešto posle četiri video spremnog. Unutra se nazirao jedan sto prepun sekcija i hartije.

Pratili smo ga nekoliko narednih dana prema Prozoru. Kad smo krenuh iz Seonice prema Solokovoj kuli, insistirao je da ne žurimo za njim, pošto je on sa dvojicom pratilaca jahao na konju. Ali čim je zamakao, dogovorili smo se da ga po svaku cenu sledimo. A da se zbog toga ne bismo ipak objašnjavali, održavali smo najnužnije rastojanje. Iako je to bio vrlo usiljen marš, nije bio težak. Radosno smo hitali za Titom.

U selo je stigao desetak minuta pre nas. Smestio se u jednu kuću ispod puta. Posle kraćeg predaha videli smo ga nagnutog nad stolom, nad sekcijama. Nekoliko dana kasnije napali smo i oslobodili Prozor, a onda još nekohko drugih mesta (Duvno, Livno itd.). Tada smo tek postali svesni zašto je drugu Titu dan bio kratak i zašto je bio tako mnogo zaposlen. Pa i u tim danima krajnje zauzetosti nije ni za trenutak zaboravljao na nas: čak je naredio da se za našu četu kupi nekohko vehkih korpi trešanja.

Dugo posle toga sećali smo se - tih nekohko dana provedenih uz druga Tita, prepričavajući i pronalazeći nove, ranije neprimećene detalje. I tim zadatkom smo se isto tako ponosili kao i svakom važnijom borbom.

Negde početkom septembra 1942. ponovo smo dobili naređenje za pokret. Prolazili smo preko slobodne teritorije, kroz Livno, Glamoč, prema Mrkonjić-

-Gradu. Dugo smo marševali. S nama su bili novi borci iz Bosne i Dalmacije — Biokovci koji su popunili četu. Ali taj marš je imao za nas posebnu ljepotu. Išli smo preko teritorije čiji su ljudi masovno prihvatili naš pokret. Posebno nas se dojmilo noćno putovanje preko Glamočkog polja. Na njivama je ključao život. Bilo je to sredinom septembra. Omladina je sabirala letinu, a poljem su se orile partizanske pesme. U otegnutoj melodiji glamočke pesme bilo je u isto vreme i revolucionarnog poleta, ali i tuge za onima koje je vihor rata i revolucije već odneo. Jedna od takvih pesama je i ona: »Oj Glamočko ravno polje, cvili narod od nevolje«.

Zaustavili smo se na jednom šumskom proplanku na cesti Glamoč—Mrkonjić-Grad. To su bila Mliništa. Nekohko minuta od toga proplanka, sa strane prema Mrkonjić-Gradu, nalazila se šumska pruga Drvar—Jajce i železnička stanica Mliništa. Ubrzo smo saznah da ćemo tu ostati neodređeno vreme. Tada smo dobili vrlo odgovoran zadatak — da obezbeđujemo Vrhovni štab, koji se bio smestio u šumi, između dva divna proplanka, u neposrednoj blizini ceste. Naš bataljon se smestio nekohko stotina metara dalje. Težinu zadatka povećavao je ogromni šumski prostor koji se širio oko nas. Po okolnim selima krstarile su četničke grupe, takozvani zeleni kadar. Postojali su povoljni terenski uslovi da se četnici ili drugi neprijatelji probiju nezapaženi u neposrednu blizinu Vrhovnog štaba. Zato su delovi bataljona (vodovi i desetine) bili razmešteni na razne položaje u široj i neposrednoj okolini prostora na kojem se nalazio Vrhovni štab.

Naš zadatak obezbeđivanja Vrhovnog štaba za ondašnje uslove trajao je prilično dugo. Možda čitave tri nedelje, ako ne i više. Mi smo to vreme iskoristili da se dobro odmorimo, a zatim i za vojnu obuku i partijsko-politički i kulturno-prosvetni rad. Bilo je mnogo zanimljivih detalja i prijatnih trenutaka. Kao sekretar bataljonskog komiteta Skoja imao sam prilike da odlazim na razne sastanke u sve delove bataljona. Vrlo rado sam odlazio jednom našem vodu koji je obezbeđivao logor i radio-stanicu Vrhovnog štaba sa gornje strane od Mrkonjić-Grada. Tu se jednom prilikom zatekao i dr Simo Milošević i s nama vodio vrlo zanimljive razgovore. Na tom mestu slikao nas je i Savo Orović, član Vrhovnog štaba, upravo posle jednog sastanka na kojemu smo čitah novi broj »Omladinske borbe« ispred Devinog mitraljeza. Stalno smo živeli u jednom posebnom raspoloženju, jer je u neposrednoj blizini bio drug Tito.

Tu smo bili u prilici da ga više puta vidimo. Jednom kada sam upravo išao prema vodu koji je neposredno obezbeđivao logor, video sam kod radio-stanice druga Tita u pratnji druga iz prateće čete. Šetao je predvečer malom šumskom stazom da se odmori posle napornog rada. Srce mi je ubrzano počelo udarati kada sam ga, prolazeći, vojnički pozdravio. On je s osmehom otpozdravio. Dugo sam posle toga razmišljao o tome i bio istinski srećan. Drugom prilikom komandant našeg bataljona Pavle Jakšić išao je na uobičajeni raport. Došao sam za njim do Titovog šatora. On je ušao, a ja sam prošao pored širokog šatorskog otvora. Video sam druga Tita kako nad dugačkim stolom koji

»Prva ***brigada pokazala je u svojim dosadašnjim bojevima da dostojno nosi svoj veliki naziv, da nosi dostojno veliku zastavu koja joj je predana«.***
TITO

su mu napravili drugovi iz pratećeg bataljona ucrtava nešto u topografske karte. Dan je bio mutan i maglovit. Ali u Titovom šatoru je bilo veoma svetio. Zahvaljujući jednoj dinamo-mašini i velikoj sijalici, šator je bio odlično osvetljen.

U to vreme sretali smo i ostale drugove iz Vrhovnog štaba: druga Mošu Pijadu — čiča Janka i druge. Neki od drugova iz šireg sastava Vrhovnog štaba dolazili su u bataljon i na neke naše sastanke na kojima se raspravljalo o međunarodnoj situaciji i razvoju našeg oslobodilačkog rata. Taj period je bio ispunjen i češćim patroliranjem u bližoj i daljoj okolini. U nekoliko mahova došlo je do sukoba sa četničkim grupama koje su se nalazile u blizini ovog rejona. Zato je i naša budnost bila znatno veća.

Bataljon je vršio značajnu političku aktivnost u okolnim selima: Jasenovi potoci, Medna i Vrbljani, a naša bataljonska kulturna ekipa i pleh-muzika dopunjavali su svaki politički zbor zanimljivim i raznovrsnim programom. Svojim je programom bataljon uveličao i jednu svečanost u Vrhovnom štabu. To je bilo prilikom dolaska dra Ivana Ribara i njegovog prvog susreta sa drugom Titom na slobodnoj teritoriji. Tada smo stajali u neposrednoj blizini druga Tita.

Tih dana je odigrana fudbalska utakmica između Vrhovnog štaba i njegovog pratećeg bataljona i našeg bataljona. Naš oktet je tog dana zapevao »Oj, ti, Dnjepre, moj, ti, Dnjepre«, tako da su Fjodoru Mahinu pošle suze.

Sa svih strana šuma je potpuno prikrivala šatore Vrhovnog štaba. Svaki ko je tada imao prilike da uđe u to malo naselje od šatora, mogao je zapaziti da tu ključa snažan život.

Preuzeto iz knjige »Prva proleterska«, knj. 1, str. 574, Vojnoizdavački zavod »Vojno delo«, Beograd, 1963.

BOZO ZARKOVIC

RAZGOVOR BORACA S TITOM

Nakon povlačenja glavnine s Vrhovnim štabom i drugom Titom u Sandžak bilo je neophodno stvoriti i veće i jače pokretne jedinice, koje neće biti vezane za određenu teritoriju, sposobne da se bore širom Jugoslavije, primjenjujući ofanzivnu taktiku. Vrhovni komandant je organizirao susret s grupom boraca Kopaoničkog i Kraljevačkog partizanskog odreda 11. decembra 1941. u selu Kostanici da bi lično čuo mišljenje i raspoloženje boraca o stvaranju takvih jedinica.

Boraca je bilo od sedamdeset do osamdeset. Među njima je bilo rudara, radnika, đaka studenata, bezemljaša i drugih zvanja. Borci su bih rodom iz Srbije, Crne Gore, Sandžaka, Boke, s Kosova, iz Vojvodine, Bosne, Hercegovine, Slovenije, Like, Dalmacije, Slavonije, Korduna, Banije, iz primorja i Makedonije. Susret s Vrhovnim komandantom za nas je bio nezaboravan događaj. Posebno smo se obradovali kad je javljeno da s nama drug Tito želi razgovarati zbog stvaranje jedne vojne pokretne jedinice.

U pratnji Milana Simovića Zeke, komandira naše grupe boraca, drug Tito nas je pozdravio antifašističkim pozdravom, rekavši: »Drugovi, smrt fašizmu!« Odgovorili smo kao u jedan glas: »Sloboda narodu!« A onda, poslije uobičajenih pitanja, kako smo prošli u borbama nakon povlačenja s terena u Ibarskoj klisuri i u bici za Kraljevo, o podvizima i tragedijama naših suboraca, napuštanju porodica i najmilijih, Tito se obratio riječima:

— Drugovi, vi ste sada shvatih suštinu naše borbe. Vi ste radnici i znate da naša borba mora imati jači socijalistički karakter, karakter revolucionarne borbe, da ona nije samo oslobodilačka. Radnička klasa mora da u ovoj borbi uzme najviše tereta na sebe i radnici se moraju najviše zalagati. Zato mislim da bi trebalo stvoriti proleterske brigade. Jeste li vi, drugovi, za to da idete u proletersku brigadu? U njoj će biti gvozdena disciplina, zasnovana na vašoj svijesti, da se borite ne samo protiv fašizma nego i za bolju budućnost. . A proleterijat je i po svojoj biti spreman da se povinjuje takvoj disciplini, kolektivnom duhu. Stoga mislim da brigadu koju ćemo formirati nazovemo proleterskom...

Vazduhoplovni kapetan bivše jugoslavenske vojske Mile Pavičić Brko, koji se od prvih dana ustanka priključio Kopaoničkom partizanskom odredu, obratio se drugu Titu kad je završio s izlaganjem: »Druže komandante, zašto stvarate proletersku brigadu? Sta to znači?« Vrhovni komandant ga je pažljivo saslušao, a potom je on odgovorio pitajući ga: »Sta vi mislite, gospodine kapetane, o oktobarskoj revoluciji?« — s time je želio reći da mi nećemo izvoditi oktobarsku revoluciju, već oslobodilačku borbu, a glavni nam je cilj oslobođenje zemlje i srušiti stari državni aparat, a umjesto njega uspostaviti našu narodnu vlast.

Da bi radnici najbolje mogli shvatiti suštinu borbe, treba da se bore ne samo za sebe, već za čitav narod. Tada je drug Tito rekao pred borcima da će se stvariti i druge jedinice ne samo proleterske, ali proleterske moraju biti u svemu najbolje.

— Mi sada stvaramo i regularne jedinice a ne samo partizanske odrede, jedinice koje će ići u sve krajeve. Ubuduće naš amblem bit će zvijezda petokraka sa srpom i čekićem — rekao je drug Tito. Svi smo se jednodušno složili i pozdravili Titove riječi. Nakon toga razgovora s Vrhovnim komandantom, ispratili smo ga ozarena lica s rudarskim pozdravom »Sretno« i pjesmom »Po šumama i gorama naše zemlje ponosne, idu čete partizana slavu borbe pronose«.

* * *

ŽAO MU BILO »BILEĆANKE«

U tek oslobođenoj Foči, januara 1942, jedna četa Beogradskog bataljona odmah počme pripremati program za priredbu. Odabrani za hor izdvoiše se zajedno sa horovođom u neku betoniranu prostoriju da isprobaju pesme. A u toj prostoriji, ranijem četničkom magacinu, našla se velika gomila oraha. Pevači su, uz blagonaklonost horovođe, za vreme probe uzimah orahe, krčkali, jeli i mljackah do mile volje. U svakom slučaju, mnogo više i mnogo bolje nego što su vježbah.

Za vreme jedne probe u magazu upade omanji stariji čovek, ne baš naročito odeven. Protrlja ruke, napolju je bilo hladno, pogleda iznenađeno borce i orahe, pa sede na jednu klupu blizu vrata, pored Milorada Drenjanina, koji nije mogao stajati s horom zbog nekakvih čireva.

— Sta radite ovde? — upita čiča Drenjanina.

— Što pitaš kad vidiš! — odgovori mu ovaj osorno. — Vežbamo hor, spremamo se za priredbu.

— A iz kojega ste bataljona?

— Iz Beogradskog — reče Drenjanin krčkajući orahe i pevušeći s horom koji nije ni obraćao pažnju na čiču i njegov dolazak.

— Znam, nije trebalo ni da pitam — primeti čiča. — Ta ko bi drugi sem beogradskih mangupa pronašao magacin sa orasima da u njemu vežba hor!

Uto hor poče »Bilećanku«. Sasvim loše, da gore ne može biti. Oteglo se ono »Sred pušaka, bajoneta« kao da se nikad između njih neće i ne može izaći. Zapanji se čiča i uhvati Milorada za ruku, govoreći:

— Bre, bre, ajd' što potamaniste orahe, nije mi žao, ali što nagrdiste »Bilećanku«! Zar se ona tako peva. Hajde ovamo da čuješ kako se ona peva.

— Zaboga, drugovi, zar je to »Bilećanka«? — upita čiča pevače, na što oni umukoše. — Pa to je revolucionarna pesma! Možete li vi zamisliti drugove, okovane po zatvorima, kako čežnjivo očekuju borbu i slobodu? To treba da grmi. Čekajte, da pokušamo zajedno.

Čiča dade intonaciju i iznenadi hor lepirn i gromkim glasom. Hor prihvati, i magazom zabruja prava »Bilećanka« kao retko kad. Zadovoljan uspehom, čiča nastavi svoju lekciju:

— Tako, tako, drugovi proleteri! Kad je pesma, nek je pesma! Neka osete njenu revolucionarnu snagu oni koji vas slušaju. A sad: završite probu, uzmite poneki orah i, dok se vratim, da vas ovde ne zateknem!

Čiča izađe, a hor poče da nagađa ko je. I tek što su hteli izići, u magazu uđe jedan drug i upita da li je Čiča Janko navraćao.

— Bio je, bio je jedan čiča. Sigurno je on, samo ko li je taj? upita neko od pevača.

— Drug se napravi malo važan i konspirativan, ali kad mu pevači rekoše da su proleteri i da je čiča pevao sa njima »Bilećanku«, on se odobrovolji i reče:

— Pa to je Moša Pijade. Za njega ste, sigurno, čuli.

Preuzeto iz »Prva proleterska«, knj. 1, str. 248, »Vojno delo«, Beograd, 1963.

VITOMIR PIRAK

MEĐU CRNOGORCIMA

Približavanjem Prve proleterske NOU brigade duvanjsko-livanjskom području radi oslobađanja Livna, bile su angažirane na širem frontu i .snage 4. operativne zone kako bi pomogle potpunom utspjehu te značajne akcije.

Jedinice bataljona »Josip Jurčević« s Biokova, već u srpnju 1942. godine, krenule su u čišćenje sela Imotske krajine od ustaški nastrojenih elemenata, rušenju komunikacija koje s juga vode ka Duvnu i Livnu, postavljanju zasjeda i prikupljanju obavještenja radi eventualnog napada naših snaga na Imotski. Početkom kolovoza bataljon je imao oko 700 boraca razvrstanih u šest četa.

U toku kolovoza počela je vehka tahjanska ofanziva čišćenja Biokova od partizanskih snaga radi uništenja partizanskog pokreta na tom području. U tom vremenu bataljon je vodio krvave borbe s fašistima i za sebe vezao dvije divizije 6. i 18. korpusa Druge talijanske armije, olakšavajući time proleterskim jedinicama napredovanje prema Dalmaciji.

Za vrijeme približavanja proletera Dalmaciji stiglo je 14. kolovoza naređenje Štaba Četvrte operativne zone za Dalmaciju Štabu bataljona: »Pri dodiru s proleterima pozvati dobrovoljce za prelazak u Prvu proletersku brigadu. Od prijavljenih boraca odvojiti 150, koji bi, uz 50 do 70 drugova iz srednje i 70 iz sjeverne Dalmacije sačinjavali dalmatinski proleterski bataljon. Taj bataljon bi ušao u sastav Prve proleterske brigade«. Javila se cijela omladinska četa »Ante Torkar« i već 28. kolovoza u jeku talijanske ofanzive na Biokovu, bataljon se probija bez dijela jedne čete u pravcu Grabovac——Lovreć—Aržano i Livno.

Već 30. kolovoza sastali smo se sa prethodnicama proletera u rajonu Lovreća, i to sa dijelovima Drugog crnogorskog bataljona.

Taj susret je obilježen pjesmom, bila je to pjesma o radosnom susretu. Susret je bio tako srdačan da se ne može nikada zaboraviti. Svi su se drugovi okupili oko nas i među sobom se upoznavali. Pričali smo jedni drugima tegobe i usipjehe, teško je reći tko je koga sa više pažnje slušao, bilo je bučno i veselo. Činilo mi se da sam tog prvog dana stekao prijateljstvo sa svima. Zaista bih su prijatni i ljubazni ti stari, prekaljeni proleteri. Odmah su nas smatrah ravnima sebi. Rastanak je bio srdačan i topao i mi smo produžili za Livno izražavajući želju da budemo raspoređeni u taj bataljon, jer se do tada nije formirao dalmatinski proleterski bataljon, a oni su nam govorili da ćemo i kod Srbijanaca naići na ovakav prijem i drugarstvo.

Poslije nekohko dana u sastav Brigade, je ušlo kao prva popuna, oko 180 boraca sa Biokova od kojih oko 40 u Prvi crnogorski i 40 u Drugi crnogorski bataljon, a ostatak u Treći kragujevački, Četvrti kraljevački, Šesti beogradski i prištapske jedinice Brigade. Naš dolazak među crnogorske proletere ne može se nikada zaboraviti. Prijem je bio topao; već u prvim borbama su nas smatrali ravnima sebi i u nas su imali puno povjerenje. U prvoj borbi na (Kljueu poginuo je i prvi Dalmatinac Jakim Maslov iz Opuzena, stari revolucionar, koji je kao .financ već 1939. bio član KPJ. Drugarstvo je njegovano udruženim snagama. Sve teškoće rata smo skupa podnosili, dijehli smo dobro

i zlo, bili smo pravi proleteri i suborci i takvo prijateljstvo je izdržalo sve kušnje.

Sa Biokova smo otišli s vjerom u srcima, znajući da bez zajedničke borbe svih naroda Jugoslavije i bez čvrstog bratstva i jedinstva nema uspjeha i pobjede naše revolucije. Gdje god smo prošli, gdje god smo vodili oružanu borbu, proleteri sli, prije svega, časno izvršavah svoj prvi politički zadatak: razvijanje bratlstva i jedinstva naroda Jugoslavije.

Jedan sam od boraca, koji sam ostao u sastavu Drugog i Prvog crnogorskog bataljona sve do kraja rata i mnoga imena su mi ostala u sjećanju a posebno onih prvoboraca s područja Biokova i otoka koji su hrabro poginuli na raznim bojištima širom Jugoslavije, a koji su bih u sastavu ova dva bataljona. Spomenut ću samo neke koji su se posebno isticah kao komunisti, ljudi, borci i starješine: Vojin Kadijević, Jure Odak, Ivan Bogunović, ,Milan Soljak, Zvonko Rakić, Milan Veža, Kleme Puharić, Nikola i Ante Vela, Mate Zarnić, Marjain Radalj, Tugomir Radovančić, Darko ,Curin, Nada Srzić, Neda Kriliić, Bepo Muljak, Radmila Čuk, Ivan Škarica. Pokazali su svoju hrabrost u jurišima na Ključ, Ivan-sedlo, Gornji Vakuf, u IV ofanzivi, na Glavatičevu, Treskavici, Drini, u V ofanzivi, na Borovnu, Sutjesci, Zelengori, Balinovcu, istočnoj Bosni, Travniku, Mliništu, Palisadu, Beogradu, Pleternici ... i

Osim borbenosti Dalmatince je krasila vedrina, pjesma, veselje i taj vedri duh smo donijeli u Prvu proletersku brigadu.

U Prvom i Drugom bataljonu smo imah dvije Izuzetne drugarice, i to Nadu Srzić iz Makarske i Anku Braškin iz Kaštela, zvali smo ih vesela Nada i An,ka živih očiju i hitrih pokreta, vječito raspoložene i nasmijane. s

Bili su borei-bolničarke kakve bi poželjela svaka jedinica, primjer neumornih, nesebičnih, hrabrih i odvažnih proletera. Svojom pjesmom i veselošću bodrile su svih, isticale su se hrabrošću, primjernog držanja sa velikim zanosom žene-borca i njihovo ime će nam ostati u živom sjećanju kao ime žene, borca, drugarice i proletera.

Sjećajući se travnja ,1943. godine, kada je trebalo forsirati Drinu, tada se moglo čuti u koloni četa i bataljona: »Dalmatinci, naprid!« Trebalo je Drinu preći i na juriš zauzeti drugu obalu. To stu Dalmatinci s ostalim proleterima primili s velikim borbenim poletom i radošću znajući da je preko Drine Srbija i Crna Gora i da taj narod čeka svoje junake koji su otišli 1941. godine iz njihovih krajeva. Jurišah smo rame uz rame na splavovima, predvođeni u sandolini Anton Raštegorcem (narodni heroj) i Vojinom Kadijevićem (poginuo u dolini Sutjeske) i Drina je savladana. Tu je ostao zauvijek u hladnoj Driini Jure Bonačić, prvi poginuli borac sa prvog splava.

Štabovi bataljona su u svojim izvještajima javljali poslije završenih borbi Štabu brigade iznoseći masovni heroizam boraca i starješina. Lična i kolektivna hrabrost koja je ispoljena proizašla je iz težnje za slobodom i viših moralnih humanih ciljeva.

Borili smo se u drugim geografskim uvjetima, pokazivali hrabrost i moral u savlađivanju gladi, fizičko-psihičkih napora i bolova. Tu je ispoljena visoka svijest, a posebno u uvjetima totalne gladi, slaboj odjeći i obući, nijedan borac nije ispoljio slabost i pokušao nešto oduzeti od naroda. Bilo je pojedinačnih moralnih padova, ah oni ne mogu da umanje hrabro vladanje većine. Hrabrost u borbi bila je uvijek prisutna u .ponašanju boraca u svim oblicima ratnih zbivanja.

Čuveno je junaštvo boraca u IV i V ofanzivi u kanjonu Neretve i Sutjeske, Borovnu i Balinovcu. Veličina hrabrosti ispoljena je u masovnosti i rijetki su bili oni koji nisu ostali dosljedni borci NOR-a i revolucije do kraja. Posebno su se hrabno borali članovi KPJ i SKOJ-a. Uz hrabrost se ispoljilo drugarstvo i humanizam.

I umiranje boraca-proletera bilo je ispunjeno hrabrošću. Nije bilo jadikovanja, u smrt se išlo s revolucionarnim pjesmama i parolama dokazujući time ljudsko dostojanstvo, prkos, ponos i hrabrost proletera.

LJUBO JELČIČ

SUSRET S PRVOM PROLETERSKOM

Krajem jula 1942. godine konačno smo uspjeli da se povežemo sa bataljonom »Josip Jurčević« u Biokovu, a 2. augusta stupili smo u odred Biokovaca. Naš odlazak u odred organizirao je drug Mirko Praljak, preko šesnaestogodišnje skojevke Katice Barbir. Ona nas je dočekala u Opuzenu i povezala nas sa prvom partizanskom bazom u Kominu. U Kominu nas je prihvatio drug Đuro Medak, a sutradan smo stigli odred. Tada je komandant odreda bio Jure Galić »Veliki«. Odmah smo raspoređeni po četama: Sehović i ja u drugu četu kod Vlade Viskića, a mah Veselin Bećević u omladinsku četu. Nama dvojici bio je komandir voda drug Prpić, narodni heroj, koji je u to vrijeme bio jedan od najhrabrijih boraca Biokovskog odreda.

Poslije dva dana bio sam određen u predstražu iznad Baćine. Naš zadatak je bio da budno pratimo kuda se kreću talijanske snage, jer smo već osjetili da pripremaju ofanzivu na nas. I stvarno poslije nekohko dana uslijedila je ofanziva na Biokovo. Biokovski je odred tada imao oko 800 boraca, a talijanske snage više od 30.000 vojnika. Prvu borbu smo vodili na Turiji. Neprekidno smo bih u pokretu. Neprijatelj je bio vrlo jak, ali je odred u tim danima vrlo uspješno odolijevao svim neprijateljskim napadima. Baš u tim danima pročula se radosna vijest da je Prva proleterska brigada na položajima sjeverno od Imotskog. Bili smo svi raspoloženi, puni poleta, lakše su se podnosile sve teškoće.

U to vrijeme dobili smo zadatak da napadnemo Imotski sa južne strane i da se tako spojimo s proleterima. Međutim, bile su vrlo jake ustaško-talijanske snage u Imotskom i nismo u tome uspjeh, ali su baš tada stigli kuriri iz Prve proleterske brigade u naš Odred sa zadatkom da se što veći broj boraca javi u PrVu proletersku i zaista se javio veliki broj boraca iz Biokova. Javio sam se i ja i moja dva druga. Sjećam se dobro da je prvi naš kontakt s proleterima bio u Lovreću. Tu smo naišli na Drugi crnogorski bataljon. Mada smo još mnogo ranije čuli za proletere, kad smo vidjeli te ljude, oni su za nas bili neobični, jaki i snažni, dobro naoružani, lijepo odjeveni, a na kamapa srp i čekić. To je bilo veličanstveno za nas. Nešto što se ne može nikad zaboraviti, ah još nešto jače što je ostavilo dubok utisak na nas jest prisan odnos tih ljudi. Drugarstvo se odmah osjetilo, to je bilo nešto kao da je nastupilo oslobođenje. Dočekani smo dobro, proleteri su nam pripremili

hranu kao za gozbu. Među svima nama osjećalo se zajedničko veselje iako smo bili iscrpljena i umorni od dugog marša i neprekidnih borbi na jBiokovu. Ćula se i pjesma. Pjesma bratstva i jedinstva. Tu smo se odmorili prvi put na oslobođenom teritoriju, a poslije odmora krenuli smo prema tek oslobođenom Livnu.[1]

Pošto smo bili dosta iscrpljeni od stalnih borbi i pokreta na Biokovu, Stab Prve brigade, na čelu sa drugom .Fićom Kljajićem, naredio je da (se dobro odmorimo i nahranimo, a poslije toga da se rasporedimo po bataljunima. Bili smo smješteni u selo Zabljak nedaleko od Livna i tu smo ostali oko 15 dana. Poslije smo raspoređivani po bataljonima, pa smo odlazili tamo gdje se koji bataljon Prve proleterske nalazio. Tako se dešavalo da se odmah odlazilo direktno na front — u borbu.

Moj Četvrti kraljevački bataljon nalazio se tada na Mliništu kao osiguranje Vrhovnog štaba i 5ruga Tita. Rekli su nam da se Bataljon istakao u borbi za oslobođenje Livna, a naročito Rudarska četa tog bataljona, pa su zbog toga dobili odmor od mjesec dana.

Sada kad smo se ponovo sastali sa svojom matičnom jedinicom, bio je to izvanredan doživljaj, nešto što je svakog od nas činilo uzvišenim, jer smo počašćeni tim što i mi postajemo proleteri, ravnopravni sa starim borcima Prve proleterske, sa drugovima iz Rudog, a osim toga oni su nam prišli očiniki. Sjećam se dobro prvog doručka; dobili smo i kruh za cijeli dan, ali smo kruh pojeli uz doručak, a kad je došao ručak, nije 'bilo kruha. Neki od nas novodošlih pitali su kako to da nema kruha, a tada (su stari proleteri svoj kruh iz 'torbica ponudili nama. Neki su drugovi taj kruh i primali, ali nas je većina to odbila, jer ^mo znali da je 'to njihovo sljedovanje. To je meni ostalo duboko u sjećanju i to ne mogu nikada zaboraviti. Što je najinteresantnije, to nije učinio samo jedan proleter već gotovo svi. \Danas kad govorimo o kruhu, kad ga imamo koliko hoćemo, to nije ništa, ali u ono vrijeme to je bilo najveće (bogatstvo koje je mogao dati drug drugu. Sjećam se likova tih starih proletera. To su bili Cane, Rade, Nikola Bubalo, drug »Brane«, omladinski rukovodilac u četi, drug Orlić, Sulentić, Božo, Prokić, Zdravko, Boća, Sarenac, Kalember, ikomandir čete, drug Stupar, Artem i drugi.

Poslije smo o tome raspravljali i (pitali se odakle tolika očinska ljubav tih ljudi prema nama, ah našli smo odmah odgovor: to su proleteri, svi odreda članovi Partije i SKOJ-a. Drugovanje s (proleterima bilo je takvo da ga nikada me mogu zaboraviti iaiko je prošlo mnogo godina. To nije bilo samo za kruh, tako je bilo za sve — za odjeću, obuću, duhan i sve drugo. Dakle, atmosfera koju su unijeli proleteri bila je nezaboravna. To što smo prijatno doživljavala s proleterima, nismo doživljavali ni sa najrođenijima. Tako se u stvari kovalo bratstvo i jedinstvo — krvlju je zaipečaćeno, kako kaže drug Tito — boraca iz kršne Dalmacije, Sumadije, Like, Bosne i drugih krajeva naše zemlje. 'To što smo naučili od proletera bilo je veliko bogatstvo, a kad smo odlazili u druge jedinice, (to smo isto činili, i mi smo postali proleteri. Prva proleterska bila je kovačnica bratstva i jedinstva, gdje £e kroz stalne borbe sjedinjavala krv Kraljevčana, Užičana, Dalmatinaca, Bosanaca i svih drugih.

Postojala je jedna »legenda« o 'Prvoj proleterskoj: kad je prvi proleter na čelu kolone dobio jabuku, svi su od nje jeli, a kad je primio i posljednji borac u koloni, ona je ostala cijela.

Za nas proletere i danas ta jabuka ostaje cijela.

MILORAD CUKIĆ

DONELI SU NAM PESMU I VESELJE

Marko Stanišić, narodni heroj koji je u Rudom stao u stroj Prve proleterske brigade bio je: barjaktar Prvog bataljona, barjaktar Prve proleterske brigade, komandir čete i komandant bataljona u Brigadi. Izneo nam je neka sećanja na Dalmatince — borce Prve proleterske brigade.

— Početkom augusta 1942. godine u Livanjsko polje došla je veća grupa Dalmatinaca, boraca iz Blokovskog partizanskog odreda u Prvu proletersku brigadu. U prvi bataljon došlo je oko 25 boraca. Još prvih dana osvojili su simpatije proletera. Odlikovala ih je hrabrost, driuželjublje i veselje. To su već bili prekaljeni borci iz Makarske, Biokova, Sinja, Gradca i drugih meista. Jurišali su još od prvih dana kada su došli u Brigadu, kao da su hteli da nadoknade ono što nisu ipočeli iz Rudog s ovom brigadom. Pričali su nam 0 borbama po Dalmaciji. Još od tada sam zapamtio dalmatinsku partizansku pesmu koju sam prvi put čuo aprila 1942. godine od Dalmatinaca:

»Doletelo jato vrana
jedna četa Talijana ...«

Hrabri borci iz Dalmacije doneli su nam u Brigadu još više pesme, šale 1 veselja. U četama i bataljonima formirah su pecačke grupe i horove. Niko brže nije osvojio simpatije i poverenje proletera iz Rudog nego Dalmatinci. U prvim borbama oko Prnjavora, Teslića, na Dotajmici i drugim mestima položili su ispit. Proleteri iz Rudog, Crnogorci iz Prvog bataljona, bili su srećni što su njihove proređene redove popunili drugovi iz Dalmacije. Vešti i hrabri ratnici s dalmatinskog krša nisu posustali ni u jednom jurišu. Teško je zaboraviti četvrtu ofanzivu i naše povlačenje prema pruzi Konjic—Sarajevo. Bile su to svakodnevne borbe i okršaji. Bezbroj puta su se istakli drugovi iz Dalmacije kod Teslića, Ivan-sedla, na Glavatičevu i na drugim mestima.

SECANJA NA MILANA VEZU

— Taj visoki i više beli nego plavi mladić, uvek je bio spreman da povede pesmu, pomalo pognut kao da sva/kog momenta zauzima položaj da pođe na juriš. Istakao se kao bombaš i puškomitraljezac u mnogim borbama. Nitko ga nije mogao zaustaviti u jurišima na GlavatSčevo i u borbama u gornjem toku Neretve. Sećam se kada ga je jednom komandant bataljona, narodni heroj Savo Burić pozvao k sebi i savetovao da više vodi računa o svom životu, jer rat će potrajati duže, ,a takvi junaci su u ovom ratu potrebni. Pao je u februaru 1943. godine taj hrabri borac i junak, nezadrživ u jurišu, pun mržnje prema neprijatelju i ljubavi prema svojim drugovima.

»Mi *se ne oslanjamo grubo na našu vojnu silu, već u prvom redu na narod, pa onda na vojnu silu«.* *TITO*

Za Milanom nisu zaostajali Jerko Pavešić, Jure Škarica, Ivan Krilić, Stipe Košarić i mnogi drugi. Zapažen je njihov juriš i podvizi na Prenju i Treskavici u borbi protiv četnika.

DALMATINCI NAPRED

Posle ovih borbi u martu 1943. godine trebalo je forsirati Drinu. Odabirali su se borci, ne samo oni koji su dobri plivači nego i hrabri i među najhrabrijima u Proleterskoj. Tada se moglo čuti u koloni četa i jbataljona »Dalmatinci napred!«. Iz brigade se odvojilo oko 70 takvih boraca, među koj'ma je bilo dosta Dalmatinaca. Trebalo je ići preko Drine, forsirati je i na juriš osvojiti drugu obalu. Sećam se, tada je ispred nas došao komesar Brigade Mijalko Todorović i rekao nam: »Drugovi, preko Drine Su Srbija i Crna Gora. Ceka vas narod Srbije i Crine Gore«. Imao sam utisak da su to Dalmatinci shvatili s više borbenog poleta i radosti nego mi koji smo bili iz Srbije i Crne Gore. Jurišali su na splavovima preko Drine i kod njih nije bilo zastoja.

Teško je zaboraviti borbu na Zlatnom boru i hrabrost Jure Škarice, koji je, zajedno s Vujom Zogovićem, u maju mesecu 1943. godine jurišao na neprijateljske bunkere. Tada je Vujo Zogović poginuo, a Škarica je zaplakao i rekao:

— Osvetiću te, druže!

Stigli smo krajem maja i na planinu Vučevo, gde smo se sudarili s grupom nemačkih bataljona. Na Vučevu smo razbili Nemce, a onda se oko komandanta Burica okupila grupa boraca, između kojih: Penjo Sekulić, Jure Škarica, Jerko Pavešić, Ivan Krilić i drugi. Tada je Jure Škarica rekao Savi Buricu:

— Komandante, svaka vam čast, dobro ste nas vodili.

— Ne, nego ste se vi dobro borili i svaki od vas bi mogao biti komandant i voditi ovakve borce — odgovorio mu je Burić.

Teško je opisati podvige na Sutjesci, na Zelengori, Majevici i na drugim mestima gde je naša brigada jurišala. Dvanaestog juna na planini Majevici naša brigada je pošla na juriš da probije obruč. Pred brigadom je u jurišu bio i njen komandant Danilo Lekić. Obruč probijen, mi smo prošli, a na bojištu je ostao Jure Škarica. Poginuo je u jurišu s Franovićem i Sekulićem. Ostalo je sećanje na njega i na mnoge druge hrabre borce dalmatinskog krša, koji nisu znali šta je ‚strah.

— Što više vreme prolazi, imam utisak da su sve svežija sjećanja na te divne junake, vesele i hrabre likove. Bili su nezadrživi u jurišu kao i u pesmi i veselju. Uzalud su ih više puta pozivali k sebi komandant i komesar bataljona, narodni heroji Savo Burić i Krsto Bajić. Sećam se da im je komesar bataljona Krsto Bajić ne jednom govorio:

— Lakše Dalmatinci, jer ovo nije ni prva ni poslednja bitka.

Inače, u dnevniku Marka Stanišića zapisana su imena mnogih junaka iz Prve proleterske brigade, a reklo bi se da ovaj neustrašivi ratnik čuva u sebi više tih sećanja, koja su još uvek sveža, i nosi ih sa sobom, više nego što je zapisao na papiru.

— Cesto obilazim ratne staze Prve proleterske, a tada ožive uspomene i sećanja, svi likovi i svi događaji — kaže Marko Stanišić, narodni heroj, pukovnik u rezervi.

NEMANJA MARKOVIĆ

ZA BRATSTVO I JEDINSTVO

Istog časa kada je formirana, Prva proleterska NOU brigada razvila je zastavu bratstva i jedinstva. Olna 5e imala snažno jezgro ljudi koje je vaspitavala KPJ i koji su već davno bili raščistili sa nacionalnom uskogrudnošću.

Bili su to teški dani kada je bratoubilački rat, 'koji je počeo odmah posle sioma stare Jugoslavije, u nekim krajevima naše zemlje bio uzeo široke i tragične razmere i kada je okupator ßa domaćim izdajnicima raspirivao međusobnu mržnju trudeći se svim sredtstvima da taj sukob primi oblike bratoubilačke borbe. Njeni su koreni bili duboki, a poticali isu iz nerešavanih suprotnosti bivše Jugoslavije.

Za stvaranje bratstva i jedinstva i sprečavanje bratoubilačkog istrebljenja nije bila dovoljna samo 'oružana jborfoa protiv okupatora i domaćih izdajnika, ustaša i četnika. U isto vreme vodila se jedna druga bitka, bez oružja, polako i sistematski. Njeni su plodovi fcili od neocenjive koristi za uspeh narodne revoluoije i njenu konačnu pobedu.

Trebalo je u toj velikoj, neprekidnoj bici osvajati ljude, njihovu svest, njihova srca. A teškoće tsu bile to veće što je bratoubilački rat besneo s posebnom žestinom baš u ekonomski i kulturno zaostalim krajevima Jugoslavije. Zbog toga je osvajanje ljudske svesti tamo bilo mnogo ,teže od osvajanja neprijateljevih bunkera. Neprijateljeva propaganda, koja je raspolagala ogromnim sredstvima, manifestovala se ne samo poznatim antikomunističkim sadržajem ,već tim više i opasnije intenzivnim i podmuklim razbuktavanjem bratoubilačke borbe naroda Jugoslavije. Zbog te podmuklosti, Zbog perfidnog karaktera te propagande, borba protiv nje je bila utoliko teža. Trebalo je dobro poznavati političku prošlost krajeva ,u kojima je bratoubilački rat uzeo široke razmere. Trebalo je poznavati psihologiju ljudi, a naročito seljaka, u tim krajevima. Trebalo je uložiti mnogo strpljenja, znanja, političke širine i umešnosti, i mnogo sitnog svakodnevnog rada, ljubavi, oduševljenja, ,da bi ;e u svest ljudi unelo shvartanje da bratoubilačka borba jedino služi okupatoru, da je jedini put borbe .za slobodu i nezavisnost zemlje — zajednička borba svih naroda Jugoslavije protiv okupatora i domaćih izdajnika, bez obzira na verske i sve druge razlike.

Gde god je prošla, gde god je vodila oružane borbe. 1. proleterska je, pre svega, časno izvršavala svoj prvi politički zadatak — razvijanje bratstva i jedinstva maroda Jugoslavije. Glas o toj plemenitoj aktivnosti širio se po celoj zemlji. Umorni, gladni, iscrpljeni, borci 1. proleterske su svuda, u svakoj kući, u predahu između bojeva ili na kratkom odmoru, sa oduševljenjem radili na razvijanju bratstva i jedinstva. To je bilo u njihovom srcu. ,Ta misao je bila neprekidno u njihovoj svesti.

Samo za svesne borce, za članove Komunističke partije Jugoslavije, to nije bila iluzija, već zadatak koji ise mora izvršiti i od čijeg iishoda u prvome redu zavisi dalje razvijanje narodnooslobodilačke borbe. Pa mnoge ljude, čak i one dobronamerne i patriotski orjentisane, za one koje je talas bratoubilačkog rata već uhvatio, to je bilo i neshvatljivo i jieostvarljivo u tim danima.

U to vreme srpski iživalj je sumljivo vrteo glavom zbog našeg pravilnog odnosa prema narodu tu muslimanskim i hrvatskim selima. Širile su se parole

»Dolaze komunisti i srpski četnici, (poklaće sve Hrvate i muslimane«, ili: '»Dolaze komunisti zajeđno sa ustašama da pale srpska sela«. Ali (bilo je dovoljno da 1. proleterska samo jednom prođe kroz selo, makar se i ne zadržavala, pa da prvo plodonosno seme bratstva i jedinstva bude posejan'o.

Umela je 1. proleterska, 'kao istinska narodna vojska, da u punoj rneri cbeZbedi pravilan odnos prema narodu. Događalo ^e da njene jedinice tu i tamo pogreše u odnosu prema narodu, u poštovanju njegovog dostojanstva, njegove imovine, njegovih venskih osećanja, u razvijanju bratstva i jedinstva. No te greške su bile veoma retke. Jer i novi borci raznih nacionalnosti, koji su u toku rata stupali u brigadu, naučili su *i* znali isu ne famo da se bore protiv okupatora i domaćih izdajnika već, pre svega, da gaje pravilan odnos prema .narodu i budu aktivni u borba za bratstvo i jedinstvo. Uprkos teškim uslovima u kojima se nalazila (za sve vreme rata, 1. brigada je sistematski razvijala ideološko-politički rad među svojim borcima. Rad na marksističkom obrazovanju, povezan sa konkretnim .potrebama revolucionarne borbe, podrazumijevajući pri tome, pre pvega, borbu za učvršćenje bratstva i jedinstva, bio je prefduslov za uspešno izvršenje njenih političkih zadataka. To je bilo mogućno jer je više od polovine boraca bilo u redovima .KPJ.

Svesna osetljivosti i složenosti .borbe za bratistvo i jedinstvo i o'bezbeđenja pravilnog odnosa prema narodu uopšte, 1. proleterska je uvek prediuzimala sistematske političke mere kalko bi se svaki borac do detalja upoznao s političkim prilikama onoga kraja u koji je brigada išla. Pošto je ideja bratstva i jedinstva imala duboke korene u svelsti i srcima boraca 1. brigade, na svakom koraku bilo je jnnogo samoinicijative kako bi se postavljeni zadatak što uspešnije izvršio. Uz ljute bojeve i teške marševe, brigada je organizovala hiljade političkih zborova, mitinga i hiljade priredaba sa kulturno-umetničkim programom. Svaka četa, svaki .borac je bio aktivan u ostvarenju tog velikog zadatka. U svakoj izgovorenoj reči, na svakoj kulturno-umetničkoj priredbi snažno še provlačila ideja bratlstva i jedinstva. Borci su pevali sa puno topline i nostalgije svoje zavičajne pesme o Moravi, Kolubari, Jasenici, Durmitoru, ali uvek i o Kozari i Matiji Gubcu, selu Maleševu, Marjanu i Triglavu. Uz »Partizanku« d •»Mitrovčanku« pevane su pesme o oktobarskoj revoluciji. Takvi politički zborovi, mitinzi i priredbe održavani u oslobođenim gradovima, u hiljadama sela kuda je brigada prolazila, oduševljavali su mnogobrojne posetioce.

Nikada borac Prve proleterske neće zaboraviti sela oko Duvna iz kojih je narod pred njen dolazak, u leto 1942. godine, napulstio svoje domove strahujući za svoju sudbinu. Trebalo je da prođe samo dan i noć pa da stanovnici ovih hrvatskih sela jasno shvate Üa 1. proleterska i njeni borci nemaju ničeg zajedničkog sa onima koji su za račun okupatora vršili zločine nad nevinim stanovništvom. .Trebalo je da prođe samo dan i noć pa da narod ovog kraja oseti duh 1. proleterske i njenu istinsku ljubav prema narodu.

Borci 1. proleterske neće zaboraviti leševe koji su plovili ,niz Drinu i Cehotinu i sve četničke zločine u istočnoj Bosni. Neće zaboraviti ni ustaške pokolje nad srpskim življem kraj ^Kupresa. Gledao je taj borac kako u isto vreme gore i srpska, i muslimanska, i hrvatska sela. Palili su ih Nemci i ustaše, Talijani i četnici. On to neće nikada zaboraviti, jer je svesno ulazio u boj da spasava i srpska, i muslimanska, i hrvatska sela.

Kada je brigada iz Rogatice pošla prema Romaniji, zatekla je selo Kavanj u plamenu. Nije bilo potrebno nikakvo naređenje: borci su trčećim korakom uleteli u selo i razjurili četničku bandu. Mali Abdulah, četrnaestogodišnji de-

čak, /koji je jedini u svojoj porodici izbegao cetnickü kanuu, postao je tada ratnik-partizan. Jedan od značajnih rezultata vojne i političke aktivnosti 1. proleterske postignut je februara 1942. godine, stvaranjem Omladinske[1] čete u Foči — od Srba, Hrvata i muslimana. Taj primer je simbolično ukazao kojim putem narodi Jugoslavije treba da idu u borbi za slobodu, za novu Jugoslaviju.

Kuda god je prolazila ,1- proleterjska, narodu je postajalo jasnije kakvu je ulogu okupator ,dodelio ustašama, četnicima i drugim izdajnicima. Ona je tu izdaju razobličila i pokazala to svugde i uvek opipljivim činjenicama. Tako je, na prmer, ,u ustaškom uporištu na Sitnici zarobila kompletan neprijateljev garnizon i u njegovom štabu ženu i sina četničkog komandanta Drenoviča.[2] Narod ovog kraja je tada jasnije vudeo ustaško-četničku saradnju i uverio se u istinitost onoga što su mu govorili naši borci. Tom prilikom su izdvojeni silom mobilisani domobrani i pušteni kućama, a ustaški zločinci su izvedeni pred ratni vojni sud. Na taj način u praksi je pokazano kako partizani odvajaju one koji ičine zločine od onih koji su zavedeni i silom mobilisani. .Glas o njima, o njihovoj borbi širili su u (svojim krajevima oslobođeni domobrani.

Nema sumnje, reč je činila svoje, bile su korisne i raznovrsne priredbe, ali je narodu ovih krajeva trebalo i konkretno, na delu, dokazati ustaško-četničku izdaju s jeldne i doslednost Narodnoolslobodilačke vojske s druge strane, kada su u pitanju interesi naroda i borbe za bratstvo i jedinstvo. Da bi se uvidela potpuna vojna saradnja između četnika i iNemaca u borbi protiv Narodnoslobodilačke vojske, trebalo je razviti ofanzivu protiv četnika u centralnoj Boscni i omogućiti narodu ovoga kraja da otkrije istinu. Četnički komandant Rade Radić bio je u nemačkom štabu kada su Nemci baš uoči Božića, 1943. godine pretvorili crkvu u Kokorima u štalu za konje. Borci 1. proleterske, poštujući venska osećanja naroda i narodne običaje, očistili su crkvu i omogućili narodu da slavi Božić. ,U crkvi je čak i partizanski pop održao su poštovali tuđa verska osećanja, nisu skrivali svoja ateistička ubeđenja. bogoslužje.[3] Razume se, nije to bio nikakav kompromis, jer proleteri, iako

Susret koji su imali borci 1. proleterske isa Krajinom, Dalmacijom/[1] i drugim krajevima naše zemlje neće nikada biti zaboravljeni. Borci takođe pamte ljude — pojedince koji su bili uvek spremni da im pruže maksimalnu materijalnu i svaku drugu pomoć. Bili su to ljudi koji se ničega nisu plašili kad je trebalo izvršiti zadatke koje im je postavila Narodnooslobodilačka vojska. Mnogi od njih su časno poginuli kao vodiči, obaveštajci, kuriri, organizatori prikupljanja hrane, članovi narodnih odbora itd.

Bilo je u tom .poslu divnih prdmera požrtvovanja i samoodricanja. Kraj Mrkonjić-Grada, u jednom malom srpskom selu zaklao je seljak poslednju ovcu i doneo je bataljonu .1. proleterske, a za svoju decu je ostavio samo utrobu.

U jednom muslimanskom selu kod Teslića kolona brigade je prolazila pored kuće iz koje je dopirala kuknjava. Kada su borca hteli da je zaobiđu, izašao je jedan starac i rekao im: — Uđite, /drugovi! Sin mi je bio sa službom na željeznici. Vi Iste topovima gađali voz on je poginuo. Uđite u moju kuću i budite mi danas gosti, jer moj sin je i srcem i dušom bio partizan.

[1] **Omladinska četa 3. kragujevačkog bataljcria.**
[2] **Zorka Drenović.**
[3] **Pop Vlado Zečević.**
'• **Augusta 1942. 1 septembra 1943. god.**

Uzbudljiv je bio doživljaj borca proletera na položaju u srpskom selu Zišcima, iznad Vareša, januara 1942. Brigada je dobila Zadatak da sačuva sela od ustaških pokolja. Na temperaturi od 30 stepeni ispod nule stražari su se smenjivali svako pola sata. Sutradan se tek saznalo da je čiča Rista, domaćin kuće, čitave noći pravio društvo stražarima. Na žalost, toga (dana četničke jedinice, u kojima je u to vreme bilo dosta seljaka iz ovih sela, omogućile su ustašama da s leda priđu proleterima i oni su morali napustiti ,položaj pred čiča-Ristinom kućom, koja je sutradan izgorela.

Kada je brigada, u sastavu Prve proleterske divizije, zajedno Sa Trećom krajiškom i Trinaestom krenula u Srbiju,[5] imala je u svojim redovima manje od jedne trećine onih koji su u njoj ,bili kada je formirana. Umesto boraca iz Srbije i Crne Gore koji su pali u velikom boju za slobodu i za bratstvo i jedinstvo, u njoj su se uoči polaska u Srbiju našli borci iz gotovo svih krajeva Jugoslavije. I svi su se podjednako radovali što odlaze u Srbiju. U borbama za oslobođenje Beograda, pa sve do Trista, u brigadi je bilo sve više boraca svih nacionalnosti naše otadžbine. Bila je to u punom smislu brigada bratstva i jedinstva.

Preuzeto iz: »Prva proleterska brigada«, knj. 1, str. 594, Vojnoizdavački zavod »Vojno delo«, Beograd, 1963.

MIJO GLAVAN

OBAVIJEST JE STIGLA

U drugoj polovini jula 1942. godine jedinice bataljona »Josip Jurčević« vodile su ogorčene borbe sa Talijanima na području Turije — pokušavajući da se od Zagvozda probiju preko prevoja Turije i spoje sa svojim jedinicama koje su ratovale na pravcu Vrgorca. Talijani su tih dana poduzeli žestoku ofanzivu na području Biokova da unište partizanske jedinice koje su svakog dana pristizanjem novih boraca iz zagore, primorja i otoka Brača, Hvara i Korčule postajale sve brojnije.

U vrijeme tih nepoštednih borbi došla je obavijest od Štaba našeg bataljona za odlazak dobrovoljaca u Prvu proletersku brigadu. Naime, tih dana kružila je vijest među borcima da je u Bosnu došao Vrhovni štab s jakim partizanskim jedinicama među kojima i Prva proleterska brigada. Te su jedinice u svom pohodu prema zapadnoj Bosni oslobodile veliki dio teritorija i zauzele veći broj naseljenih mjesta među kojima Prozor, Duvno a nešto kasnije i Livno. Među nama se govorilo kako su te jedinice vrlo dobro organizirane, da imaju teško naoružanje, topove i minobacače. Da sve teško naoružanje i municiju prenose na konjima, a ne kao mi — biokovski partizani — na svojim leđima.

Saznavši za vijest o odlasku dobrovoljaca u Prvu proletersku, nisam se kolebao već sam odlučio da se i ja javim za odlazak u tu Brigadu. Razmišljao sam tada o tome, kada sam već dobrovoljno otišao u partizane i svjesno riskiram

[5] **Augusta 1944. god. bilo je preko 45% Dalmatinaca u brigadi.**

svoj život, onda mi je svejedno da li se borio ovdje na području Biokova ili bilo gdje u Jugoslaviji. Naročito mi je imponiralo to dai su proleterske jedinice jako dobro organizirane, s velikim iskustvom, a naročito mi je drago to što u njihovim sastavima ima boraca iz svih krajeva naše zemlje.

Baš su te okolnosti privukle veliki broj biokovskih partizana da se jave za odlazak u Prvu proletersku brigadu. Javilo se oko 70 boraca među kojima i cijela omladinska četa »Ante Torkar«. Bili su to sve sami omladinci — skojevci od 17 do 24 godine koji su i do tada pokazali veliku borbenost i moral najvišeg dometa. Znali su, i toga su bili svjesni, da ih u Prvoj proleterskoj brigadi ne čekaju samo pobjede, da borbeni put brigade ne ide cvjetnim alejama. Komunistička partija Jugoslavije koja ih je pozvala i vodila od početka borbe otvoreno je isticala da će borba biti teška, naporna, da se treba boriti protiv jačeg, bolje naoružanog neprijatelja, ali protiv osvajača, da treba istrajati, da novo i progresivno mora pobijediti. Biokovski borci koji su odlučili da stupe u redove već proslavljene Prve proleterske brigade bili su moralno svjesni svoje uloge, svojih zadataka i svih teškoća koje ih u borbi čekaju.

Bili smo nestrpljivi očekujući dan kada ćemo sresti proletere. I nismo dugo čekali. Naime, biokovski partizani morali su se pod jakim pritiskom Talijana povući s Biokova ka Livnu koji su već bili oslobodili borci Prve proleterske.

Prvi naš susret s proleterima bio je kod sela Lovreća gdje su borci Drugog crnogorskog bataljona Prve proleterske držali položaj. Susret je bio veoma srdačan, ali se nismo duže zadržavali jer je trebalo prije svanuća stići u rajon sela Aržana zbog eventualnog napada neprijateljske avijacije. Drugu noć nastavili smo pokret ka Livnu gdje se je nalazio Stab brigade. Marširajući čitavu noć preko Livanjskog polja, negdje oko 7 sati ujutro u blizini Livna, biokovske partizane dočekao je Stab Prve proleterske brigade. Poslije razgovora između Štaba brigade i Štaba bataljona »Josip Jurčević«, smjestili smo se u selo Vidoše u blizini Livna gdje smo očekivali konačan odlazak u Prvu proletersku. Tu smo ostali oko četiri dana kada je kod nas došao komesar brigade Filip Kljajić-Fićo, postrojio nas i održao prigodan govor. Govorio je o tome što nas sve čeka u brigadi naglašavajući moralno-političko stanje, sastav brigade, itd. Pošto smo se oprostili od ostalih drugova boraca-biokovaca, krenuli smo u Livno gdje se nalazio Stab Brigade i prištapske jedinice. Bataljoni su se u to vrijeme nalazili na položajima kod Kupresa.

Stab brigade je prethodno donio odluku da se od boraca-Biokovaca osnuje bataljon umjesto 5. šumadijskog bataljona Brigade, koji je prekomandovan u Drugu proletersku 17. lipnja 1942. na Zelengori. U tu svrhu već je bio oformljen bataljon koji je izvodio vojničke vježbe (obuku), pod komandom komandanta Miloja Milojevića. Međutim, ta odluka nije bila realizirana, već je odlučeno da se Borci raspodijele po bataljonima Brigade. U sastav Brigade priključeni smo kada su se bataljoni povukli s položaja kod Kupresa i otišli, kraće vrijeme, na odmor u Tičevo.

Dolazak biokovskih partizana u sastav Prve proleterske veoma je obradovao borce brigade, ne samo zato što su nas simpatizirah kao Dalmatince već i zbog toga što smo popunili brigadu koja je u proteklim borbama izgubila dosta boraca. Prijem i pažnja boraca-proletera prema nama bio je dostojan proletera. Drugarstvo je bilo na visini. Tako, na primjer, kada se dijelila

hrana nama je ponuđeno da je prvi primimo, ili kada je u bataljon došao neki komad odjeće ili obuće, prvo su to dobijali Biokovci. To je samo djelić najvećeg drugarstva i pažnje prema nama.

I Dalmatinci nisu razočarali proletere, borce Prve proleterske. Svojim borbenim, moralnim i ljudskim osobinama partizani sa Biokova uvijek su se isticali, zajedno sa svim borcima Prve proleterske. To su oni pokazali u prvom okršaju u napadu na Ključ, zatim na Bosansko Grahovo, Jajce, Skender Vakuf, Teslić, Prnjavor, u bitkama četvrte i pete ofanzive i u svim bitkama koje je Prva proleterska brigada vodila do konačnog oslobođenja zemlje.

U najtežim trenucima borbe, u pojedinim bitkama, a njih je bilo bezbroj, naročito u IV i V ofanzivi, u krizama koje su nastajale, borci i starješine, komunisti i skojevci nalazili su snage da iz tih kriza i teških situacija uvijek izađu kao pobjednici. I u najtežim trenucima ofanziva, teških borbi, gladi, ranjavanja, mogla se čuti pjesma proletera koja je često davala snagu iznemoglim; dizala na noge i one bez snage, otvarala prostor za pobjedu. Eto, takav je bio moral svih boraca Prve proleterske.

SPIRO LAGATOR

DOLAZE DALMATINCI

Bilo nas je malo na dan formiranja u Rudom — svega 157 u Lovćenskom bataljonu. Zatim nam Igman, Ulog, Zupa, Sinjajevina, Durmitor, Konjic i Livno jioš više prorediše redove, iako je bataljon popunjavan nekoliko puta omladinom iz Sarajeva, iz Prvog crnogorskog i Durmitorskog omladinskog. Sve je to bilo malo, jedva nešto više nego što smo izgubili. A onda, kada smo se veselili pobjedi izvojevanoj kod Livna, stiže nova, brojna, popuna iz Dalmacije. Nazvali smo je biokovska popuna, a bili su to uglavnom, mladići sa Makarskog primorja, otoka i biokovskog terena. Brzo smo se srodili, kao da smo skupa i odrasli. Oni među nas Lovćence uniješe neku posebnu veselost. Osnovasmo i hor koji je često pjevao ne samo za borce nego i za narod.

Počele su prve borbe, okršaji, marševi, glad i šta sve ne. Dalmatinci su sve to odlično podnosili i iznenadili nas svojom hrabrošću, izdržljivošću, drugarstvom i vedrinom. Nije mnogo prošlo, kad stižu još dvije brojnije popune, mladih Mosoraša i Šibenčana, tako da je tih oktobarskih dana 1942. godine, kod Ključa, u našem bataljonu bilo gotovo više Dalmatinaca nego Crnogoraca, iako smo se zvali Prvi crnogorski lovćenski bataljon.

Hrabri i izdržljivi Dalmatinci posebno su nas zadivili na marševima po dubokom snijegu i velikoj hladnoći. Nismo mogli da razumijemo kako je ta mladost, koja gotovo nije ni znala šta je snijeg, izdržavala toliki mraz, ništa slabije nego mi Crnogorci.

Dalmatinci su pristizali ali su i padali. Hrabro. Među prvima poginulim Dalmatincima proleterima bili su Nikola Gabrić, Jakim Maslov i Jakov Juras. Slijedile su teške borbe za ranjenike protiv četnika, od Neretve do Lima, borbe u toku četvrte neprijateljske ofanzive koje su odnijele dosta života:

Miše Blaža, Juru Bonaeiea, Matu Borića, Franu Gulina-Meića, Petra Jakovčeva, Dinka Konjovodu, Živka Kuzmana, Marka Milišića . . .

Dalmatinci se posebno istaknuše onih apriiskih dana 1943. godine kao splavari, plivači bombaši, koji među prvima savladaše nadošlu i mutnu Drinu, dajući tako odlučan doprinos razbijanju četnika i Talijana na Krčinom brdu. Svojom hrabrošću, drugarstvom i požrtvovanjem dali su pun udio slavi Prve proleterske.

Četvrta ofanziva se završi a poče nova, još teža. Opet Prva proleterska juriša na rafale, granate, »štuke« i »junkere«; juriša i njen Prvi bataljon. Na Zlatnom boru razbija neprijatelja i spasava ranjenike na Celebićkoj visoravni. Proli se krv proletera, padoše mnogi smrću junaka. Skupa su jurišali, skupa slavili pobjedu, skupa ginuli sinovi lijepe Dalmacije, slobodarskog Lovćena i ponosne Bosne. U stroju Prvog crnogorskog lovćenskog bataljona na početku ofanzive bilo je više od stotinu hrabrih Dalmatinaca (više nego Crnogoraca). A po završetku ofanzive, u stroju bataljona, na Miljevini, bilo ih je za 22 manje nego Crnogoraca. Šture brojke ponekad govore najrječitije.

Završi se i ta teška ofanziva. Bordi uzmiču i pod rukovodstvom Tita i Partije hitaju ka novoj slobodnoj teritoriji. Planina guta čete, bataljone i njenu brigadu. Kolona umornih grabi kroz šumu. Iznemogli borci hvataju se za paprat, grle žile stoljetnih bukava, padaju i podižu se, iznureni glađu, nesanicom, ranama. Mnogi ne mogaše dalje od Zlatnog bora, Sutješke, Milinklada, Zelengore, Balinovca. S njima ostaše i Ivo Babić, Ivan Begović, Marko Biličić, Vinko Buličić, Ante Ceko, Jerko Jellić, Gojko Kadijević, Drago Krnić, Krešo Miličević, Petar Milišić, Marjan Radalj, Joso i Jere Rak, Miljenko Sisarić, Nada Srzić, Marica Supe ... I mnogi drugi kolji zaslužuju ne manje poštovanje... A Zelengori nikad kraja, uvijek je iznova pred izmučenim borcima, zinula kao glad, surova i beznadna, ali otvorena, ipak, kao majčina njedra. Nudi okrilje, makar i surovo.

Pređosmo put između Kalinovika i Foče, i Bistricu koju zapamtismo po mutnoj vodi. Borci padaju, ali se stroj kreće naprijed. Ponovo stižu novi borci, i opet Dalmatinci. Iz Treće dalmatinske, ništa manje neustrašivi i spremni da ostanu na vječnoj straži. Među njima su Olga i Zorka Kalat, Mate Boban, Lovre Boko, Milan Gulin. .. Proboj je izvršen, pobjeda izvojevana, pod nogama nam osta Jahorina i Romanija, oslobodismo Han Pijesak, Vlasenicu, Miliće, Drinjaču, Zvorniku. Padaju neprijateljska uporišta, ali i naše žrtve. Kod Zvornika osta Filip Kljaić-Fića, politički komesar brigade ali i više od toga — njena duša. S njime i mladi dalmatinski proleteri: Ive Bjeliš, Kata Bogunović, Frane Ceko, Stanislav Ivičević, Ante Milišić, Jozo Mušan, Marinko Supe, Ive Supe, Ante Vela . . .

Brojino stanje je bitno smanjeno, iscrpljenost je neopisiva, ali za proletere nema prepreka. Preko KoOjuha, rijeke Bosne, Vlašić planine stižemo u centralnu Bosnu. Danonoćne borbe oko Turbeta, Travnika, Jajca jenjavaju tek septembra 1943, kada stižemo u lijepu Dalmaciju. Kapitaulacija fašističke Italije pričinjava nam veliku radost. To je velika pobjeda. Ali, mnogi mladi Dalmatinci i Dalmatinke iz Prvog crnogorskog lovćenskog bataljona ne doživiše tu radost, ne vidješe svoje lijepo more. S palim proleterima ostaše i Branko Beara, Jere Cogelja, Mileva Milišić, Zivko Puharić, Ivan Škarica, Ante Šupe, Ivo Benzon, Ante Sesartić, Milan Veža i njihov neustrašivi komandir voda Mate Zarnić. Ante Supe pogibe kod Ciste, sa pogledom na plavi Jadran,

pošto nešto prije toga izgubi svoje dvoje djece, Maricu i Marinka. Od te petočlane porodice ostade da nastavi borbu Milka sa svojim trinaestogodišnjim sinom Milom koga iz milošte svi zvasmo Mišo.

Fašistička Italija je kapitulirala, ali rat nije završen. Bilo je još mnogo novih boraca, pobjeda, napora, žrtava. Dalmatinci su hrabro ginuli svuda, po Bosni i Sandžaku kao i u svojoj Dalmaciji, prolili su svoju krv u Valjevu, Beogradu, na poljima Srema, Slavonije i Zagreba, na ulicama Zagreba i Trsta. U tim posljednjim bojevima padoše Marko Cogelja i Mate Leoni. Omiljeni komandir čete Leoni pogibe u jurišu kao zamjenik komandanta bataljona za oslobođenje Beograda. Padoše u kasnijim borbama i Ivan Roić, Ljubo Troskot, Sime Ivanković, Dušan Jurišić, Stipe Košarić, Petar Lalić, Lovre Mišlov, Blaž Pancirov . ..

Neopravdano bi bilo spominjati samo mrtve. Svima nama preživjelim iz stroja u Rudom ostaju u nezaboravnoj uspomeni i sjećanju svih 230 sinova i kćeri Dalmacije koji pređoše kroz borbeni stroj Lovćenskog bataljona od kojih preko 86 dade najviše što se za slobodu može dati — svoj mladi život. Zar ćemo ikada moći da zaboravimo hrabrost, humanost i dobrotu Ivana Krilića, Kamila Baića, Ante Bralića, Jure Odaka, Nade Srziić, Jerka Pavičića, Marina Popića, Zore Letice, Porodice Šupe, Vitomira Piraka i mnogih drugih. Ovih par redova upućeno je svima poginulim i preživjelim Dalmatincima koji su se borili u sastavu Prvog crnogorskog Lovćenskog bataljona Prve proleterske brigade. Za nezaboravno drugarstvo.

MILJENKO GARELJIĆ

PODGORANI U PRVOJ PROLETERSKOJ

Selo Podgora smješteno uz more ispod Biokova u toku NOR-a dalo je više od tri stotine boraca. U njemu se formirao i Prvi mornarički odred Ratne mornarice nove Jugoslavije. Borci iz Podgore su se borili širom Jugoslavije u raznim jedinicama. Već polovicom 1942. godine u bataljonu »Josip Jurčević« nalazilo se oko osamdeset Podgorana.

Poslije ofanzive u kolovozu 1942, kada je taj bataljon napustio Biokovo, njegovi borci su prešli u Bosnu te nakon što je formirana Prva dalmatinska brigada borci su raspodijeljeni po raznim jedinicama NOV. Tako se osim Podgorana iz Omladinske čete na Biokovu priključila Prvoj proleterskoj brigadi.

Još dok sam bio kući u Podgori, stizale su vijesti o podvizima boraca proletera. a o tome sam se uvjerio kada sam stupio u NOV i došao u kontakt s proleterima. Sretali smo se s njima preko Neretve, Drine, i u Cmoj Gori. Deveta divizija je rasformirana i ostala je Treća dalmatinska brigada. U njoj nas je ostalo oko dvadeset Podgorana. Nakon što se ova brigada od Nevesinja prebacila u Sandžak u područje Plevlja i branila položaje na rijeci Cehotini, morala se htino preko Tare, Durmitora i Pive prebaciti na Vučevo. Na Vučevu smo dobili zadatak da se spustimo u selo Curevo i održavamo položaje na rijeci Sutjesci.

Mislim da je bilo 6. 6. 1943. kad smo smijenjeni s položaja i izišli na Vučevo. Nakon što, SU se bataljoni prikupili Ivan Gaće se popeo na jedno oveće ležeće stablo i povišenim glasom rekao: III dalmatinska brigada je rasformirana. Pola boraca brigade na čelu sa Jozom Tomaševićem kreće u II dalmatinsku brigadu. Drugi dio brigade na čelu sa Ivanom Gaćom odlazi u I proletersku brigadu. Ujedno je opisao ukratko situaciju u kojoj se nalazimo i kako treba da se držimo s obzirom na ofanzivu. Sa još deset Podgorana pripao sam Prvoj proleterskoj brigadi. Ostali Podgorani koji su bili u Trećoj dalmatinskoj, većinom su se nalazili u Centralnoj bolnici.

Odmah smo krenuli ka 1. proleterskoj brigadi. Prvu smo noć proveli pr o-bijajući se kroz prašumu Perućice. Sa drugom Mirom Babićem odmah smo se počeli sjećati imena Podgorana koji su u rujnu 1942. pošli u 1. proletersku brigadu. Prvo sjećanje bilo je na Nikolu Velu, visokog kršnog momka koji je na Biokovu nosio zastavu, inače po zanimanju je bio ribar-pomorac koji se i prije odlaska u NOV istakao na terenu razoružavši dva žandara.

Prisjećamo se Ante Vele, u to vrijeme jedinog intelektualca-školara iz Podgore koji je krenuo u partizane. Bio je krasan momak, uglađen. Zvonko Dejan, iako mlad krenuo je u partizane. Zatim se sjetih Mate Borića i Milenka Sisarića, prvi drvodjelac a drugi krojač, završili su zanate u H. Radiši, došli u Podgoru s revolucionarnim iskustvom koje su prenosili na ostalu omladinu. Tu je također i Milovan Pavlinović, mlad golobrad momčić koji kao i Dejan nije još stasao za vojsku ali je kao skojevac krenuo. Karlo Sumić, poznati poljoprivrednik, čista glasa za pjevanje, Ivo Sumić, poznat pod nadimkom Suma. Sve su to mladi neoženjeni momci osim Mate Borića koji je kod kuće ostavio ženu i nejaka sina. Ostali su ostavili roditelje a poneki i zaručnicu.

Kad smo stigli u Suhu i Tjentište, obaviješteni smo da se kao posebna grupa u zaštitnici bolnice 1. proleterske probijamo kroz Zelengoru. Tako smo krenuli od Tjentišta prema Zelengori, prešli Hrčavku, Vrbnioke staje i izbili na Lučke kolibe. Već kod Lučkih koliba počeli smo sretati borce 1. proleterske koji su držali položaje prema neprijatelju. Ispod njihovog oružja smo se provlačili. Dakako da smo pri susretu počeli pitati za naše mještane, tako su činili i drugi borci sa Biokova. Znatiželja nam je još bila veća kada smo se sreli s Antom Glavinom iz Makarske koji je Podgorane dobro poznavao. Glavina nam je uglavnom davao odgovore. Drugovi Nikola Vela, Zvonko Dejan, Mate Borić, Milenko Sisarić, Milovan Pavlinović i Karlo Sumić su poginuli. Još su živi Ivo Sumić i Ante Vela ali njihova jedinica se tu negdje nalazi na položaju, a vremena za posjete nema.

Nakon što smo izbili na Miljevinu preko Balinovca, raspoređeni smo po bataljonima. Sa Mirom Babićem i Antom Lucijetićem raspoređeni smo u 6. beogradski bataljon, a ostali drugovi po drugim bataljonima, a drugarica Zorica Letica u bolnicu kao bolničarka.

Brigada je krenula preko pruge Višegrad—Sarajevo i izbila na Romaniju. Na Romaniji je izvršena smotra Bataljona. Novopridošli drugovi su sada i službeno raspoređeni po desetinama i vodovima a i naši rukovodioci dobili su određene dužnosti.

Sa Romanije smo krenuli prema Han-Pijesku i Vlasenici, koja smo mjesta u naletu oslobodili i s proleterima u borbama sudjelovali. U tim borbama naši drugovi su se uvjerili da u Dalmatince ne treba sumnjati, da smo dosljedni nasljednici svojih poginulih drugova.

Od Vlasenice smo krenuli prema Drinjači i Zvorniku. Od Podgorana su sada u brigadi: osim mene, Miro Babić, Ante Lucijetić, Ante Letica i Zorica Sisarić Ruska, novoprlidošlih iz III brigade, od starih boraca su još Ivo Sumić i Ante Vela. U borbama za oslobođenje Zvornika bio sam ranjen, te sam kao ranjenik ostao na liječenju u istočnoj Bosni. Poslije toga pogine Ante Vela i Ante Lucijetić, a u Brigadi ostaje Rusko Sisarić koji pogine krajem 1943. godine. Ivo Sumić, Miro Babić i Zorica Letica ostaju u Prvoj proleterskoj sve do oslobođenja zemlje.

DUŠAN DROCA

KRAJINA — S PUŠKOM I SRPOM

Marš do Prekaje bio je zaista naporan, ali je krunisan susretom koji se dugo pamti. Sreli smo Prvu krajišku brigadu koja se kretala u suprotnom pravcu. To je bila prava vojska. Gotovo svi su imali uniforme bivše jugoslovenske vojske. Bili su mladi i vedri ljudi imali su na glavama troroge partizanke, a na njima crvena petokraka zvezda bez srpa i čekića. U njihovoj koloni ugledali smo i nekoliko brdskih topova, minobacača i teških mitraljeza. Zadržavajući se ,samo kraće vreme dok su nas pozdravljah, pevali su gromko partizanske pesme koje smo prvi put čuli. Pošto smo u Prekaju pojeli neku mladu boraniju, uputlismo se prema Drvaru. Mene staviše u drvena seljačka kola koja su vukla dva para volova, sive dlake i širokih rogova. Seljak sedi na prednjem delu i dugačkom motkom bode pod rep volove, podvikujući »ojs, biko, ojs«, pa oni skreću čas na jednu, čas na drugu stranu. Poveća kolona takvih i sličnih kola s ranjenicima i bolesnicima prilično se sporo kretala ka Drvaru, središtu slobodne teritorije. Moja kola odmiču škripeći, a meni se čini kao da volovi stenju od tereta, iako sam bio sam u kolima.

Uđosmo u Drvar. S leve strane puta stajao je u dve vrste odred polugolih i bosih pionira sa trorogim kapama, sa crvenom zastavom na čelu. Pozdravljajući nas poklicima, pesmom i stisnutim pesnicama. Bilo je to tako dostojanstveno i uzbudljivo. Nedaleko od tih mališana, dočekaše nas omladina-skojevke iz Drvara. Obasipaju nas cvećem. Kao da su hteli da zagrle čitavu kolonu. I cveće raznih boja začas prekri drvene zaprege i ulicu. Devojke u narodnim nošnjama također su ličile na to prekrasno cveće. Osim toga, šuma ruku s obe strane ulice i to cveće, pa radosni pogledi — sve to duboko nas je potreslo.

Prvi put smo u Drvaru, a osećali smo se tako kao da smo kod kuće, Izgledalo nam je kao da sretamo poznata lica, a u njihovim pogledima i pozdravima kao da smo prepoznavali naše najbliže rođake i prijatelje. Najviše je bilo žena, majki i starica, dece, pionira. Dok prolazimo kroz špalir, koji je bio priređen u čast ranjenih i bolesnih proletera, ostajali smo nemi od unutrašnjeg uzbuđenja. Kako im uzvratiti, odužiti im se za tako topao i prijateljski prijem!

Nas »pešake« drug Vaso smesti na prvom spratu negdašnje apoteke. Po podu je bila prostrta sveža, čista slama. Polegli smo i uzbuđeni od nezaboravnog susreta s ustaničkom Krajinom. Do mene je ležao Veljko Vidaković, kojemu je desna ruka do lakta bila amputirana — izgubio je u borbi kod Rogaltice, marta 1942. Bilo mi je drago što su on, iz Druge proleterske brigade, našao pored mene. Bio je šaljivđija, iskren i dobar drug. U blizini je i Mlado, Romanijac, teški invalid, bez obe ruke do lakata, izgubio ih je još na početku oružanih borbi negde na Romaniji. Ustaše su bacile ručnu bombu, on ju je uhvatio, ali nije imao vremena da je natrag vrati.

Tek što smo se raskomotili, dođoše Krajiškinje, zapevaše onu popularnu setnu pesmu »Bolna leži omladinka Mara«. Cuh kako jedna kasnije reče: — Što je teško ranjena ova drugarica! Veljko i Mlado prasnuše u smeh. Smejao sam se i .ja. — Nisam, valjda, ništa nepristojno rekla? — upita ona. Na to Veljko: — Smešno nam je samo to što vam ovaj naš drug liči na drugaricu . . .

Izvinjavajuoi se odoše u drugu sobu, a kod nas se pojaviše predstavnici organizacije žena s pregrštima raznih ponuda. Bilo je hrane i rublja, ali ono što je još više dirnulo — bile su tople reći i interesovanje za zdravlje svakog pojedinca. Ko bi to mogao da zaboravi.

Sutradan smo stigli u Bosanski Petrovac, gde smo također bili srdačno dočekani. Ovog puta među članicama Antifašističkog fronta žena, koje su požurile da nas obiđu, bilo je muslimanki sa žarom i feredžom, ali su pred nama otkrile lice i ponudile nas obiljem mlečnih proizvoda, zelja i drugog. Predvečer je u gradu održan miting naroda iz mesta i okoline. Na njemu je govorio i Gojko Nikoliš Mediko, predstavnik saniteta Vrhovnog štaba. A onda smo zaigrali i zapevali »Širi kolo, kozaračka lolo«. Sutradan smo krenuli na posljednju etapu našeg velikog marša — u selo Drinić, gde je bila smeštena centralna bolnica. Stigli smo baš na ručak. »Pešaci« — ranjenici su odvedeni u zaselak Medenac, pod Oštreljem i Srneticom. Nas desetak je smešteno u kuću Smiljanke Kecman, čija je ćerka Milka postala naša bolničarka. Konjanici su razmešteni u središtu sela, po kućama Banjaca. Tamo je i kuhinja, a u blizini i ambulanta. Za ručak smo dobili, pored ostalog, i šljive iz Saničke doline, što su ih nabrale i dopremile omladinke iz 1. radne brigade. Od njih smo doznali mnoštvo pojedinosti o ijunacima ovog kraja, tegobama koje je podneo narod, o proslavljenom Mladenu Stojanoviću, koga su četnici ubili. Ovde smo prvog jutra imali tužnu svečanost —- ranjeni drug koji je spavao pored mene ujutru je osvanuo hladan. Sahranili smo ga na obližnjem groblju uz počasti koje su mu priredili ranjenici i bolesnici zajedno sa meštanima, koji su ga oplakali kao da se ovde rodio i odrastao.

U Krajini smo proveli jesen 1942. godine, upoznali Krajišnike s puškom i sa srpom, mlade i stare, i stekli nove mnogobrojne prijatelje. To međusobno upoznavanje ostavilo je trajne uspomene i dirljive primere bratstva i jedinstva. Hiljade ranjenika i bolesnika, boraca iz raznih krajeva naše zemlje, mogu to posvedočiti. Mnogo toga mogu da kažem o lepoti Krajine i njenih ljudi s kojima smo se sreli i upoznali i koje smo zauvek zadržali u svojim srcima.

Preuzeto iz: »Prva proleterska brigada«, knj. 1, str. 569. Vojnoizdavaöki zavod »Vojno delo«, Beograd, 1963.

JAKOV ŠKUGOR

ŠIBENČANI MEĐU PROLETERIMA

Krenuli smo 4. listopada 1942. od crkve sv. Petra u Danilu Biranj. Prošli smo nekoliko sela. Mnoga nismo ni primjetili. Mala su. Nekoliko, kamenih kućica, manjih od kamenih gromada oko njih. Ne bismo te kućice niti zapazili da se nije javio neki kudrov ili pijevac. Tada, među nama, rijetko se čuo razgovor. Kao da su umor i pospanost ovladali kolonom. Tako sve do novog dana.

Drugog dana, ujutru, ugodno iznenađenje. Pred nama se vidjela rudina (zaravan), sa desetak velikih hrastova. Umorni od hodanja i neprospavane noći, polegli smo i zaspali. Nakon odmora, učinili smo tu i prvu kolektivizaciju. Naime, dali smo cijelu hranu iz svojih torbi na zajednički »stol« prostrtih deka. Tu je »planuo« i moj pršut! Trebalo je vidjeti te hrpe hrane, kako brzo rastu, sve uz smijeh i dosjetke: »Svima jednako... Trebamo dijeliti dobro i zlo ... Tako je to u komunizmu ...«, koje su se čule za vrijeme jela, te zajedničke marende ispod hrastova. Zatim smo krenuli dalje.

Bilo je rano popodne kada smo se zaustavili radi odmora. Umorni i žedni, popadali smo na usputna kamenja. Topao je bio taj jesenski dan. A kraj kojim smo prolazili izrazito pust sve dok pogled dopire. Nigdje ni drveta, ni travke. I kiše, kao da nikada ne padaju ovim kršem!

Tek predvečer toga dana dođosmo u jednu dolinu, zapravo, kamenom ograđenu vrtaču. Njenim rubovima ćućore od suše požutjeli hrastići. Tu se spremala večera. Među ranije izdvojenim, odabranim drugovima za pripremanje večere bio je i naš Pere. Javio se da zna »bikariti«. Kada smo, konačno, i mi stigli, pitali smo ga: »Sto je za večeru?«. »Krava!« — kaže Pere. »Zar cijela krava« — priupitam ga ja. Umjesto Pere odgovori Stanko: »Rogove i papke bacit će«, pa smijući se upita: »Pere, što si ti radio: derao kravu ili zapovijedao?« »Čistio sam krumpir«, ozbiljno odgovori Pere.

Dok smo čekali večeru, sjedeći na Perinoj deki, uz štalu razgovarali smo i o hrani, o toj vrtači, o pređenom putu itd. »Di smo ovo došli?«, zapita Joso. »Nismo kući, pa mi je svejedno«, ravnodušno kaže Stanko. Pogledam Peru očekujući i njegovo mišljenje. »Kada sam gonio ovce u planinu, išli smo na Dmiš«, odgovori Pere, te doda: »Šta bi ovce pasle u ovom kršu?!«, izgovori se Pere, da prikrije lošu orijentaciju. »Lipa je ovo vrtača za prespavati noćas«, zadovoljno će Joso. »Kao ozidani logor«, kažem, misleći na iznenađenje. »Da nas lakše uhvate«, dometne Stanko, smijući se. Znajući da naše osiguranje ima par pušaka i jedan puškomitraljez, osjećali smo se kao da smo svi naoružani, sigurni. »Lako je Jaki kad ima bajonet«, nastavi Stanko. »Ja ništa nisam ponio, osim torbe«, reče Joso. »Sada moreš i nju baciti«, berekinski mu kaže Stanko, misleći na hranu koju smo dali u zajedničku »kuhinju«. Nakon večere, umorni slatko smo zaspali na Perinoj deki, pod vedrim nebom.

Bilo je jutro, treći dan puta. Onako brojni poustajali ,smo, tresli odjeću i deke od prašine. Cijelom dolinom vrtače bila se digla gusta prašina. A Pere nas je učio tresti deku, udvoje, po vojnički. Teško je to Stanku i meni išlo.

Nikako da uskladimo ono »đipanje«. Tko zna koliko bi se mi mučili da se dolinom vrtače nije čulo: »Po ... kre ... t.. .po ... kre ... t...!«. Išli smo istim pravcem, prema istoku.

Putovali smo cijeli taj dan. Još iz daljine ugledali smo planinu Svilaju, poslije dužeg putovanja prošli na Muć, i tek navečer stigli u sela ispod Svilaje. Na ulazu u sela čuli smo pjesmu i diple na mijeh (mješinu). Dočekali su nas brojni mještani. Primili su nas kao da su svi bili jedna — jedinstvena obitelj — domaćina. Tu smo i zanoćili.

7. listopada, četvrti dan puta, proveli smo penjući se uz Svilaju. Negdje, rano popodne stigli smo na vrh, gotovo trčeći, poput juriša istrčali, pokazujući jedni pred drugima snagu, izdržljivost. Još smo jurili po vrhu da nađemo koji brežčić ili veći kamen, za odmor i bolji pogled, kada se čula vika: »Avion ... avion ... ležite...« Polegli smo između kamenja, svi, gdje se tko našao, tu uhvatio zaklon. Iz daljine se čuo zvuk aviona, brzo se približio, nisko preletio iznad naših glava i odletio prema Sinju. Tada pogledam po kamenjaru da vidim gdje su se sklonili tako da ih se ne vidi, tu iz neposredne blizine, ali teško je koga bilo ugledati, osim nesretnog magareta koji je ostao na mjestu, onako natovaren sa dvije vreće krompira koje je iznio uz Svilaju, a sada čeka da ga se rastereti. Sjedili smo šćućureni, onako po grupicama i ćaskali o ručku, o putu i dr. »Pere, vidi!« — pokazujem na poderanu obuću na nozi. »Sto si to napravio?« — zabrinuto me upita Pere, dodajući: »Kako ćeš dalje?« Skinuo sam »cipelu«, vrteći je u ruci, zapitao sam Peru: »Zar ti ne moreš popraviti?« Još sam ga htio podsjetiti: »kući si krpao postole, pogotovo za djecu i žene...« Još nisam bio sve to ni izgovorio, Pere se naljutio, uzeo mi obuću iz ruku, pa bacio daleko u kamenjar! Bio sam iznenađen i revoltiran. Skočio sam da udarim Peru, ali su me zadržali Stanko i Joso. Još ljut od toga, napustio sam to rođačko društvo, te otišao u grupicu mladića s Konjevrata. S njima sam bio i ručao, onako polubos. Vrativši se tek navečer kod rođaka za svoju torbu, našao sam i popravljenu obuću.

Ubrzo je došla večer i pokret. Znali smo da su pred nama sela i rijeka Cetina. Kako je prijeći?! Tog popodneva na Svilaji dobili smo neke podatke: da tim selima često kruže ustaše i četnici, jer da mještani pomažu partizane koji selima prolaze, te da moramo biti jako oprezni. Najteže je preći rijeku! Pošli smo prvim sutonom. Učas smo sjurili do prvih kuća. Sada po mraku. Kolona vijuga uskim seoskim ulicama. Javiše se psi. Ljudi izišli iz kuća, stali, došaptavaju se međusobno, gledajući tako veliku kolonu ljudi, bez oružja i uniformi.

Nekoliko zastoja i eto nas na kraj sela. Po izlasku, ubrzali smo korak ravnicom. Pretrčali polje, žurili u pravcu mosta, jedva se sustižući u koloni. I, onda za nekoliko trenutaka, bez smetnji, prebacili se na drugu stranu rijeke. Nakon prijelaza, vidnim olakšanjem i laganijim korakom, produžili smo podnošjem Dinare u pravcu sela Koljani. »Sada se bolje diše ... planinski zrak ...«, čule su se dosjetke i smijeh u hodu kolone. Zanoćili smo pokraj tog sela, bez večere.

8. listopada. Sunčan i jako topao dan. Cijelog tog jutra penjali smo se planinom. »Idemo u Vešća goru«, kazao je novi mladić u grupi, Jovica Bodrožić, iz sela Koljana. Na sebi je imao vrličku narodnu nošnju, pa smo ga iz daljine lako prepoznali. On se tog jutra priključio našoj koloni, tu u selu, gdje je i rođen. Kazao je da zna dobro planinu, da je već bio u partizanima,

ali ga je majka odvela kući jer je premlad. Kada je tog jutra vidio nas tako brojne u koloni, pošao je s nama, bez znanja roditelja. Cesto smo ga, u putu, zapitkivali o partizanima i Vešća gori, koja nam se činila nedostižna. On je bio zadovoljan što nam može kazivati, te se često u koloni premještao, sad kod jednih, sad kod drugih, pa smo ga tako svi brzo upoznali i zavoljeli. »To je pravi partizan!«, veli Jozo za Jovicu.

Kolona se razvukla stazom, k vrhu. A ovaj kao da se stalno izmicao. Zamorili se bili uz Vešća goru kao nikada do tada. Zastali smo. Odmarali se čekajući ručak.

U suton smo stigli na Vešća goru, u prvu partizansku bazu. Tu je bilo nekoliko malih drvenih kućica između stoljetnih jela i bukava, te dvadesetak partizana. Među njima i nekoliko starijih drugova. Bili su oduševljeni sa tako velikim brojem ljudi. Kasno te večeri smjestili smo se u obližnje planinske kolibe i tu prenoćili.

Peti dan u koloni. Da idemo za Bosnu, tek smo čuli tog jutra, na polasku sa Vešća gore. Na pitanje: da li će netko ostati, zbog bolesti, umora i si., koliko znam, nitko se nije bio javio. Na početku odmorni, brzo smo išli, tog jutra, međusobno čavrljajući, pjevušeći. . . Idemo ravno vrhom planine. Došavši na rub šume naglo stadosmo, čini se dahom i korakom, iznenađeni prostranstvom Livanjskog polja. Dugo smo zurili u veličinu i bogatstvo njiva i pašnjaka, kakvih u Dalmaciji nismo vidjeli. Kao uzdah, čulo se u grupi: »Asti sto, iipo li je ... Nikada se u Dalmaciju vratit neću ... I nećeš, ne boj se...«. Vedro raspoloženi brzo smo sjurili niz planinu u polje, te nastavili cestom za Prolog. Idući tako zapažamo uz put brojna zgarišta kuća. Tako u desetak popaljenih sela. Neka do temelja razorena ili izgorjela. Ostala je crna pustoš. Kao da sami ugarci pričajiu o crnim danima žitelja tih sela. Tek u drugim selima, od rijetko preživjelih ljudi saznali smo o tragediji njihovih susjeda, koje su ustaše poubijali i bacili u jame! Bili smo zaprepašćeni tim saznanjima i prizorima za koje nismo do tada bili čuli a ni vidjeli. Ujedno smo bili ganuti kako su ti rijetki mještani javljali svojim susjedima o nailasku naše kolone: »Dolaze dalmatinski partizani... Ustala je Dalmacija...«. Na zidovima vidjeli smo mnoge napise, parole. Jedna od njih: »Živio Tito«, posebno je privukla našu pažnju. Za sve druge napise bilo je jasno na koga se odnose, ali ovaj — ne. Tko bi to mogao biti? Ne znaju ni drugovi oko mene. »Tito« — ime koje prvi put čitamo. Čitamo sa zidova popaljenih kuća. Na zgarištima. Tada i tu, za većinu od nas, kao da je iz vatre i dima rođeno. Ime kao vapaj i nada stradalih, ugroženih!

Kasno popodne došii smo u Prolog. Odmorili se u mjestu koje je bilo puno crnogorskih partizana. Bila je to 4. crnogorska brigada, kako smo kasnije čuli. Četrdesetak drugova i drugarica iz naše grupe raspoređeno je u tu jedinicu i ostalo u mjestu. Medu njima i Pere Skugor. Neočekivani rastanak! Istu večer došli smo u Livno. Tako smo prvi put u jednom slobodnom, partizanskom gradiću. Zatekli smo u njemu puno naroda i partizana. Idući Livnu, nadali smo se u njemu i ostati, u neku od jedinica gdje bi dobili i oružje. A pogotovo kada smo u Livnu našli i neke dalmatinske partizane. Zastali smo tek na kraju grada, u krugu kuća punih vojske, oružja, opreme, i kuhinja, upravo u vrijeme večere. Tu smo bili ugodno iznenađeni: pojavio se Ive Škugor-Pinje, partizan od početka te 1942. Bio je tako sretan što nas je vidio, kao i mi njega, nakon toliko vremena. Nije se prestao smijati, tih nekoliko

Grupa boraca s Milojem Milojevićem na položaju ispred Imotskog 20. kolovoza 1942. godine

Grupa boraca Pratećeg voda 2. bataljona kod Livna krajem kolovoza 1942. godine

Savo Mašković čita »Borbu« sa *grupom boraca 1. bataljona blizu Bosanskog Grahova u drugoj polovini rujna 1942. godine*

Grupa boraca 4. bataljona na Mliništima drugom polovinom rujna 1942. godine

Kirurška ekipa 1. proleterske kod Ključa listopada 1942. godine

Vrhovni komandant Tito 7. studenoga 1942. godine drži zastavu 1. proleterske brigade u Bosanskom Petrovcu neposredno prije predaje komandantu brigade Danilu Lekiću Spancu

Komandant 1. proleterska brigade Danilo Lekić predaje zastavu prvom, barjaktaru Voji Radiću u Bosanskom Petrovcu 7. studenog 1942. godine

Vrhovni komandant Tito obilazi stroj 1. proleterske, 7. studenoga 1942. godine u Petrovcu

minuta koliko smo bili zajedno. Na njemu je bila neka pelerina, vjerojatno od njemačke uniforme, titovka i puškomitraljez. Porazgovarasmo malo o Dubravi, njegovim roditeljima, i rastanak. Na žalost, zauvijek! Nakon tri mjeseca poginuo je iznad Livna. Te večeri, nastavili smo put dalje, pa u svanuće stigli u Glamoč. Na ovom dijelu puta, osim početka i kraja, ništa se drugog ne sjećam. Naime, prespavao sam u hodu najveći dio puta, kako su mi rekli Joso i Stanko koji ,su me vodili između sebe da ne ostanem na putu te noći. U Glamoču smo sreli još jednog starog partizana iz Dubrave: Nikolu Raka. Tog trenutka bio je na dužnosti, pa smo se u hodu pozdravili i rastali. Još malo smo išli i zastali u Glamoču, gdje smo proveli cijeli taj dan. Prisustvovali smo velikoj priredbi koja se održavala na otvorenom polju. Za nas, tek došle, bila je jako zanimljiva. Davani su skečevi, pjesme i recitacije. Među njima i ona: »Puško i ti torbo, vi ćete borbu dobiti...«, koja mi se jako dopala. Iste večeri nastavili smo putovanje, vozeći se u kamionima, što nas je ugodno iznenadilo. Pjevajući u otvorenim kamionima kasno u noći stigli smo u neku šumu gdje smo i zanoćili. Tek ujutru saznajemo da je to željeznička stanica Milinište, koja je tada bila jako porušena. Upravo smo se tog jutra prikupljali za daljnje pješačenje. Kad se iznenada, poput zmije, ušulja mali vlak. Zaustavio se među nas, onako u grupi, i zapištao kao pravi!

»Idemo vlakom ... Idemo ... Idemo vlakom ...«, čulo se desetinu glasova iz nastale gužve na stanici. Trebalo je vidjeti te djevojke i mladiće kako, poput djece, vrište, pjevaju, dozivaju se, uskačući u te male otvorene vagone s uzvicima: »I željeznicu imamo... Prava partizanska država... Prvi put se vozim u vlaku...«, što se sve skupa prenosilo jurećim vagonima i odjekivalo šumom prema Oštrelju. Najedanput se vlak zaustavi! Usred šume?! Onako bez »veze«, na otvorenoj pruzi? Domalo došlo je objašnjenje: u blizini je partizanska bolnica, trebali smo prenijeti ranjenike i bolesnike i ukrcati u vlak. To smo učas obavili. Put smo nastavili pješice kroz šumu i ubrzo došli u selo Drinić, gdje smo i prenoćili.

Slijedećeg jutra cilj je bio Bosanski Petrovac. Po lijepom i sunčanom danu kretali smo poljskim stazama kao da smo na izletu, a neki su čak i cvijeće brali. Iz daljine smo vidjeli Bosanski Petrovac, koji nam se činio sve većim. U koloni je bilo veselo, bučno, kao i obično ta dva-tri dana. Iznenada začusmo gruvanje topova, negdje prema istoku, iza naših leđa! U tren smo zastali, pogledali u tom pravcu, pa jedni u druge, bez riječi. Ponovo se onda začula serija topovske paljbe koja kao da i nas pokrene i oživi u koloni s mjesta gdje smo na trenutak bili naglo stali. »Imamo topove... To naši gruvaju... Paljba za naš dolazak...!!!«, čule su se dosjetke i smijeh drugova koji se još življe primiču Petrovcu. Rano popodne stigli smo u taj gradić. U njemu smo ostali tri dana. Razgovarili s mnogim partizanima i mještanima Petrovca; od njih smo puno saznali, a nešto prvi put čuli. Osim ostalog i to: tih se dana vodila žestoka borba za Ključ, da još traje... Ono gruvanje topova, što smo čuli prethodnog dana, dolazilo je od Ključa, itd.

Cim smo došli u Petrovac, dobili smo drugog rukovodioca: Velebita. Vinko Grubišić, dotadašnji vodič, vratio se na šibenski teren. Nakon nekoliko dana u Bosanskom Petrovcu kao da smo bili nestrpljivi, kao da smo željeli dalje, bilo je dosta odmora. I onda iznenada naređenje: Pokret? Pravac: Ključ! Pješačili smo cestom, gotovo cijeli dan. Već je bio mrak, kada smo skrenuli na neki pašnjak i zaustavili se uz šumicu i vrtove. Tu se nešto čekalo. Vrzma-

jući se tu, naokolo, netko je pronašao stabla neobranih šljiva, koje smo bez dogovora, bez jedne-jedine riječi napali kao čvorci vinograd. Isto tako brzo i šutke smo se sakupili i krenuli dalje, još koji kilometar i zanoćili na tom pašnjaku.

Slijedećeg jutra, 17. listopada, došao je kraj naše neizvjesnosti. Nakon 13 dana puta konačno smo, svi, saznali: gdje i u koju jedinicu idemo. Bila je to Prva proleterska brigada, koja je upravo oslobodila Ključ. To nam je prvi rekao Filip Kljajić-Fića (poginuo na Zvorniku, početkom srpnja 1943), politički komesar te brigade, pred strojem na pašnjaku, gdje nas je došao pozdraviti, neposredno pred naš ulazak u tu jedinicu. Tom prilikom je govorio o borbenom putu i borcima-proleterima te brigade, o našem dolasku u tu jedinicu i dr. Tu smo bili raspoređeni po bataljonima, onako kako smo stajali u stroju. Tako nas je, većina iz Dubrave, dopala u Drugi crnogorski bataljon. Bilo ih je dosta i u Prvom crnogorskom.

I tako odvojeni, po četrdesetak mladića i djevojaka nastavili smo put ka svojim bataljonima pet manjih kolona koje vode istom cilju, do Ključa, do Prve proleterske brigade. Putem smo se sustizali, jedni drugima veselo dovikivali: »Mi smo drugi crnogorski... Mi smo treći kragujevački.. . Mi smo — ... beogradski. . . . . Prvi crnogorski....«. Eto, tako smo stigli i u Ključ, gradić na Sani. Tu smo, napokon, došli među drugove i drugarice, proletere iz Crne Gore, Srbije, Bosne, Dalmacije i drugih krajeva zemlje.

JOVAN BOZOVIC

PJESMA U SUSRETU

(Ratni zapisi)

Između Biokova i nas bilo je možda nekih dvadeset kilometara vazdušne linije. Gledali smo, ga kroz prozirni veo- jutarnjih magli, koje su sporo čirile iza sivih kamenih visova. To već nije bio samo geografski pojam, naučen u školskoj klupi, već utočište partizanskih odreda, čiji su borci smjelo upadali u talijanske logore u Podgori i Makarskoj, da bi zapalili kakvo skladište, oteli koji patrolni čamac ili iznijeli otetu hranu s fašističkih brodova u vrtače neosvojenog dalmatinskog krša. Na zločine talijanskih fašista Dalmacija je odgovarala vatrom iz puškomitraljeza koje je otela okupatorovim vojnicima. Pjesma je složila u stihove i razniijela širom Dalmacije i Krajine priču o mitraljescu Ikli, koji je sa drugovima presreo kamion fašista i gađajući iz lake talijanske brede uzviknuo: »Stoj, fašisto, kud si pošo!... Nije ovo Venecija, nego naša Dalmacija!« Ta pjesma, ponikla u borbama na Dinari, imala je odjeka i na Biokovu Prije pet dana, tek što su protjerani crnokošuljaši prema Zadvarju i Splitu, slušali smo grmljavinu topova i eksplozije granata na surim stijenama Biokova. Biokovski partizanski odred, koji je brojao nekoliko stotina prekaljenih boraca, uklještio je dvije talijanske divizije. Tri dana prskala je po sivom kršu

krv fašista, tri noći manevrisali su Biokovci, da bi sledećeg dana na drugom mestu iznenada zadali nov udarac okupatoru. A kad su alpinci četvrtog jutra izbili na zapadne kose Biokova, odakle su dan ranije dobivali najžešće udarce, partizana tamo više nije bilo. Ti partižani su, u toploj augustovskoj noći, preko Aržana i Buškog blata, marševali prema oslobođenom Livnu.

Kod Livna, u Podhumu i Guberu, u Zabjaku, Vržeralima odmarali su se, poslije uspješne borbe za oslobođenje Livna. bataljoni 1. proleterske brigade. U jedinicama je vrilo kao u košnici. Izjutra vojne vježbe, politički časovi; popodne predavanja i konferencije, spremanje programa za priredbe po selima. Na konferencijama se najviše raspravljalo o posljednjim akcijama, izvlačila su se iskustva sagledavali nedostaci i greške. Posle konferencije, u slobodnim časovima, u razgovoru se spontano nastavljala priča o utiscima iz poslednjih borbi protiv Talijana. Mnogo se govorilo o Dalmaciji. Deset dana bojeva i rada vezivalo je naše uspomene za Aržano i Studence, Lovreć i Zadvarje. I za oštri dalmatinski kamen, preko koga su se u bjegu spoticali talijanski vojnici.

I tada, dok su nam misli letjele niz sunčane ceste na kojima smo bombama presretali talijanske tenkove i haubice, odozdo, uz polje, izmiljela je kolona. Modrikasti vazduh treperio je u ljetnoj žegi iznad kolone i svojim bljeskom skrivao figure ljudi. Znali smo da nije neprijatelj, ali je jedna patrola ipak upućena niz polje. Kolona se lagano približavala, pratili smo je dvogledima. Na borcima ,smo uskoro primetili puške i troroge partizanske kape.

— Dalmatinci!

U komandantovim rukama bljesnuo je dvogled. Naša patrola je već stigla do kolone.

— Ljube se! — kliknuo je od radosti komandant.

Te reči bile su kao zapovest: jurnuli smo prema drumu kojim su išli dalmatinski partizani. Dok smo se primicali putu, prekom stazom dojurio je, sav zadihan, vođa patrole i saopštio:

— Biokovci dolaze da popune Prvu proletersku!

Brzo smo izbili na put i pomiješali se s Dalmatincima. Stari, već prekaljeni proleteri, čija je slava grijala i srca partizana sa Biokova i podizala mase na ustanak, sreli su Dalmatince veoma toplo.

— Vi ste proleteri? .. . Prva proleterska?

Mladi komandir sa Biokova,[1] preplanuo od južnog sunca i biokovskih vetrova, lep kao devojka iz priče, bojažljivo je izgovorio te reči. Kao da je svakoj hteo da odmeri smisao, da ne pogreši.

— Jes', drugovi, mi smo proleteri!... Ali i vi ste junaci! Čuli smo dosta o vašim borbama. Fašisti se, izgleda, nimalo ne raduju susretu sa vama! Lica mladih osvetnika sa Biokova postala ©u vedra. Na njima se mogla pročitati misao: »Pa i oni su obični ljudi, ti oprobani i proslavljeni proleteri. Smatraju nas ravnima s e b i . . T o osećanje nije moglo da ostane u grudima, provalilo je kroz bujicu reči mladog, veselog puškomitraljesca Bepa:[2] — Slušali smo mnogo o vama. Malo smo se pribojavali susreta. Vi ste proslavljeni borci, p a... može čovek da bude pomalo i gord ... A kako nas toplo, drugarski primate! Dok je čovek u borbi, dok neposredno ratuje, on zna jedino za mržnju

[1] **Ivo Rubeša, komandir omladinske čete.**
[2] **Bepo Miljak.**

prema neprijatelju. Ta mržnja tjera ga da ubija i ona može da odlučno, bez zadržavanja, korača preko leša poginulog druga, pa tek kasnije da se vrati i da ga, sa toplom drugarskom pažnjom, prenese na mesto večnog boravka. U času borbe svaka žrtva izaziva još veću mržnju, goni na osvetu. Osećanja nežnosti i ljubavi tada za trenutak zataje, kao da zamru. Ali kada borac za slobodu, u senci drveta, kroz tople i iskrene reči svoga saborca upozna nove svetove, grudi mu se nadim,alju radošću i ponosom, oči zamagle suzom radosnicom. Zagrljaji su skupi tu ovakvom, ratu, u boju za slobodu, ali su zato topliji i značajniji. Oni slivaju ujedno osjećanja, izražavaju lepotu i veličinu onoga što je za nas najdragocenije...

Čitav sat ostali smo u razgovoru. Pričali smo im o našim borbama i pobedama, zanimali se njihovim trorogi-m kapama, a oni, razdragani, sa ushićenjem su govorili o razbijanju fašističkih kolona, o jedinstvu naroda Dalmacije i o modrim vinogradima ispod Biokova.

— Čuli smo da su Crnogorci pobili mnogo fašista. Junaci ste! Srbijance takođe hvale. Kažu da su u to najveštiji borci. Govorio je to Ante iz Podgore,[3] bivši mornar koji je plovio okeanima, »ludi Ante« (zvali su ga tako zbog prevelike hrabrosti), nevešto skrivajući pogled, koji mu se nije odvajao od srpa i čekića na našim zvezdama.

— A, ćemo li mi ponet' srp i čekić — nije mogao odoieti a da ne upita.

— Pa vi ste ga već zaslužili svojom borbom ,.. Čim dođete kod nas, razume se!

— Pa, dobro — osmjelio se mladi Makaranin — ni mi vam nismo na perju spavali za ovo vreme!

Opšta radost zahvatila je Biokovce i spontano se prenela na nas. Zapevali smo složno. Pesma je postajala sve jača, sve životnija, i razvela se iznad požutelih kukuruza na Livanjskom polju. Bila je to pesma o radosnom susretu, pesma o bratstvu, o borbi za slobodu. Ta pesma otvara nove vidike, nosi u nove svetove. Ona ide ispred prethodnice i utire put do bunkera; ona i štiti i priprema vatru, jer je to pesma o slobodi, pesma boraca za slobodu. Glasovi pesme zamrli su tek kada je mladi, crnooki komandant ustao i, izvinjavajući se, rekao da treba da krenu/' Išli su u Štab 1. proleterske, gde će biti raspoređeni po bataljonima. Na rastanku svaki je izražavao želju da dođe u naš bataljon. — Vi ste svi prijatni i veseli... govorili su nam. — I nimalo nisu gordi, ovi proleteri — kao za sebe dodala je jedna mlada devojka, zvali su je Nada.[5]

— Svejedno u koji bataljon, drugovi! I kod Srbijanaca naići ćete na takve drugove, na topao prijem. A za junaštvo, videt ćemo, opravdaćemo se!

Obradovani, odlazili su mladi Biokovci.

*** Ante Vela.**
[4] Petar Bogunović.
[5] Nada Srzić.

Preuzeto iz »Prva proleterska brigada«, knj. 1, str. 488, Vojnoizdavački zavod »Vojno delo«. Beograd, 1963.

ZIKA ZIVANOVIC

PALJENJE AVIONA

Krajem augusta 1942. godine bataljon se smestio u -selu Zanoglini, kraj Kupresa. Bio je predviđen odmor od nekoliko dana, koji smo s nestrpljenjem očekivali, jer ga već odavno nismo imali. Takve predahe iskoristili bismo još i za ličnu higijenu, za održavanje sastanaka i razna predavanja.

U ovom malom planinskom selu osećali smo se vrlo prijatno. Odmah po smeštaju nastalo je brijanje, šišanje, krpljenje, čišćenje oružja i ostala uređivanja. Po kućama se čula pesma i veseo žagor... Selo Zaneglina leži na brežuljku, odakle se pruža vidik na Kupreško polje i na sam Kupres. Gotovo preko celog dana čulo se puškaranje u varošici. To su neprijateljevi vojnici u gradovima često praktikovali da bi razbijali strah — kako smo mi to ocenjivali.

Jednoga dana predveče nadletao je jedan avion. Njegova pojava izazvala je kod boraca neprijatno osećanje jer je to, u većini slučajeva, značilo bombardiranje mesta bivakovanja i naš pokret — što mi u ovom slučaju nikako nismo želeli. Umesto da bombarduje, avion se posle kraćeg kruženja spustio u Kupreško polje, u neposrednoj blizini grada.

Lagano se spuštala noć. Palo nam je u oči da avion nije uzletao i da će tu ostati do sutrašnjeg dana. Odmah se rodila misao za akciju, i Stab bataljona[1] je doneo odluku da se avion zapali. Za ovaj podhvat je određena jedna grupa boraca Rudarske čete. Posle kraće pripreme krenuh smo prema gradu. Noć je bila mračna, išli smo u koloni po jedan, na odstojanju i uz najveću tišinu. Kada smo preko dana posrnatrali Kupres iz sela, činilo nam se dosta vremena dok smo sišli u polje, iz grada se i dalje ćulo povremeno puškaranje. Dok smo iz sela posrnatrali spuštanje aviona i uočili mesto gde je sleteo, da ga neće biti teško pronaći Međutim, kada smo sišli u polje, našli smo se pred jednim gotovo nerešivim problemom. U tamnoj noći na velikom prostranstvu, nikako nismo mogli naići na avion. Razvili smo se u strelce i tražili na sve strane, no nikako nam nije polazilo za rukom da ga pronađemo. Nakon dužeg traženja Đuro Četnik[2] naišao je na avion, koji je bio potpuno neobezbeđen. Đuro je ušao u pilotsku kabinu i iz nje izneo bronzanu figuricu — crkvu, koju je pilot čuvao kao amajliju. Nastalo je opšte veselje zbog pronađenog aviona. Niko nije obraćao pažnju na to da se nalazimo uz sam neprijateljev garnizon i da nas svakog časa mogu otkriti i otvoriti vatru.

Ne gubeći ni trenutka prešli smo na izvršavanje zadatka. Avion smo polili benzinom i zapalili. Ukazao se jedinstven prizor. Plamen je buknuo u nebo i osvetlio okolinu tako da se videlo kao usred dana. Sad smo se sami našli u nezgodnom položaju. Avion je goreo i osvetljavao polje. Neprijateljev garnizon se nalazio sasvim blizu, a nama je trebalo dosta vremena da dođemo do prvih brežuljaka. Bojali smo se tenkova, jer bismo u tom slučaju teško uspeli da se izvučemo iz ravnice. Odmah posle paljenja nastala je trka ka

[1] **Četvrti kraljevački bataljon.**
[2] **Četnik Jovanović Đuro-general.**

selu. Put je bio dobro osvetljen. Ćulo se samo jedrio pitanje: jesu li se svi povukli? Tada su i ustaše iz Kupresa stupile u akciju, otvorile vatru iz topova i mitraljeza u pravcu sela, odnosno u pravcu naše odstupnice. U selo smo stigli brzo, mnogo brže nego od sela do aviona.

Za vreme akcije i odstupanja od naših boraca niko nije stradao. Sve se završilo na opšte zadovoljstvo Štaba bataljona i boraca, ali od našeg predviđenog odmora u selu (nije bilo ništa, jer su već rano ujutro počele teške i krvave borbe.

Preneto Iz: »Prve proleterske brigade«, knj. 1, str. 519, Vojnoistorijski zavod »Vojno delo«, Beograd, 1963.

IVAN KRNIC

KONJEVRAĆANI U BRIGADI

Poslije dužeg iščekivanja da i mi jednom krenemo u partizane, konačno je došao i taj dan. Bilo je to 4. oktobra 1942. godine. Toga dana nas 84 omladinca i omladinki iz sela Konjevrate došlo je na zborno mjesto gdje se prikupilo još oko 170 omladinca i omladinki iz drugih mjesta općine Šibenik. Kolona od oko 250 novlih boraca krenula je prema već oslobođenom Muću i Vrlici kod Sinja, a zatim prema Bosni. Preko Livna, Glamoča, Drvara i Bosanskog Petrovca 16. oktobra 1942. godine stigli smo u Ključ i tu ušli u sastav Prve proleterske brigade.

Naš dolazak u Prvu proletersku brigadu pozdravio je dobrodošlicom Filip Kljajić-Fića, komesar brigade. On nas je upoznao s ulogom i značajem Prve proleterske, sa slavnim bitkama koje je brigada do tada vodila. Rekao nam je da je to brigada bratstva i jedinstva i da u njenom sastavu ima boraca svih nacionalnosti. Zatim je počeo prebrojavati naš stroj i odvajati grupe za pojedine bataljone. Za Beogradski odvojio je gotovo sve same Konjevraćane. Od nas 11 Kmića 10 je bilo izdvojeno za Beogradski bataljon, Cvrljaka svih 17, Vrančića 2, Koštana 4, Supe, Čogelja i Zivkovića nekolicina, a također i Frane Vrcić, Blaž Pekaz, Ante Mrndže i Miro Tulić.

U Beogradskom bataljonu zatekli smo nekoliko Dalmatinaca koji su tu došli iz Biokova još u augustu 1942. Mi, novi borci, bili smo počašćeni i radosni što smo došli u Šesti bataljon, što smo došli među prekaljene borce i revolucionare, među borce koji potječu iz krajeva u kojima je pukla prva ustanička puška, među borce čiji djedovi i očevi nikada nisu trpjeli ničiju okupaciju ni poniženja.

Posebno bih istakao pažnju i drugarstvo koje je vladalo u bataljonu, a naročito divan odnos koji su stari drugovi pokazivali prema nama novodošlima.

Osvanuo je 17. oktobar. Stariji drugovi su ustali ranije od inas, a nas su pustih da dva sata duže spavamo. Kada smo ustali i mi, vidjeli smo stare

drugove kako su se skinuli do pasa i kako nešto prebiru i traže po rublju Mi ih upitasmo šta to rade, a oni nam kažu da biju vaške. Mi ne shvatismo odmah šta su to vaške, a oni nam ih pokazaše. Tada nas nekolicina Dalmatinaca u glas rekosmo da su to uši. Jedan od drugova s osmjehom odgovori: »Bilo da su uši, bilo da su vaške, protiv njih se moramo boriti kao i protiv svakog neprijatelja, ako mislimo opstati!« Zatim smo i mi počeli pregledati našu odjeću i utvrdili da ima razloga da i mi odmah počnemo čistiti uši.

Drugi i treći dan našeg boravka u Šestom bataljonu iskorišćen je za politički rad i za obuku u rukovanju oružjem. Već četvrtog dana pošli smo u prvu borbenu akciju. Krenuli smo na četnike koji su se motali po selima prema Banja Luci. To nije bila velika akcija. Čini mi se da je bila poduzeta prvenstveno zato da bismo se mi novi borci postepeno privikavali na borbu. Bilo je dobro što se tako postupilo, jer će uskoro nastupiti ozbiljniji okršaji na Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jaljcu i Teslići. Prva akcija je i za mene i za sve drugove koji su u njoj sudjelovali bila prilično neprijatna. Strašno je to kad prvi put čuješ da ti zrna fijuču oko glave. Mi smo se ponašali kao da je svako zrno pogodak i zabijali smo glavu u zemlju. Stari borci išli su uspravno, bez saginjanja, ali nama nisu ništa prebacivali, nego su nas naprotiv hrabrili, govoreći nam da su i ond proživljavali ono što mi proživljujemo danas. Mi smo bili malo postiđeni našim držanjem, pa smo u slijedećim akcijama nastojali da oponašamo stare broce kako bismo bili bar približno ravni njima. To smo za kratko vrijeme i postigli. Prva ozbiljnija borba za nas bila je ona na Bosanskom Grahovu, 27. oktobra 1942. Skupa sa starim drugovima jurišali smo na četnička uporišta, likvidirah ih, a zatim smo istom snagom jurnuli na tvrđavu Gradina iznad Grahova, u kojoj su se nalazili Talijani i četnici. Neprijatelj je raspolagao jakim snagama, pa Bosansko Grahovo nismo oslobodili, ali nas to nije pokolebalo.

Od Bosanskog Grahova krenuli smo prema Bosanskom Petrovcu. Približavao se 7. novembar i godišnjica oktobarske revolucije. Čistili smo oružje i dotjerivali odjeću i obuću. Bilo je to veliko spremanje pred formiranje Prve proleterske divizije. Došlo ije i vrijeme da se postroje bataljoni i brigade. Stroj je bio veličanstven. Novi komandant brigade Danilo Lekić komandovao je »Brigada, mimo« i »pozdrav«, a zatim je predao raport vrhovnom komandantu, drugu Titu. Mi novi borci jedva da smo bili svjesni da se pred nama nalazi naš vrhovni komandant. Tek kad nam je drug Milisav Bojić potvrdio da nas to zaista vrhovni komandant pozdravlja, naši pogledi bili su netremice usmjereni prema drugu Titu.

Iz Bosanskog Petrovca smo ponovo krenuli prema Ključu, a od Ključa prema Sitnici. Bilo je to jako uporište koje je držalo nekoliko stotina Nijemaca, ustaša, domobrana i četnika. Naša je brigada dobila zadatak da to uporište likvidira. Borba na Sitnici ostala mi je dobro u sjećaniju iz više razloga. Prije polaska u napad nalazili smo se u nekom obližnjem selu. Moje cipele koje sam ponio od kuće bile su već toliko izderane da su iz njih virili prsti, a potpetice su otpale. Tada sam prvi put dobio i obuo opanke od obične opute. Nekako sam uspio da ih obujem i vežem, ali sam imao osjećaj kao da nemam ništa na nogama. Došlo je vrijeme da se postrojimo. Starješine su nas upoznale sa zadatkom. Politički komesar bataljona je, po običaju, naglasio da se od zarobljenika ne smiju uzimati nikakve stvari osim oružja, a da će plijen naknadno biti raspoređen. U napad smo pošli 19. novembra uveče. Pošto

je pao snijeg, moji prvi koraci u opancima bili su nesigurni i unijeli -su malu pometnju u stroju čete. Dok sam Koračao blagom nizbrdicom, noge su mi klizale na snijegu pa sam nekoliko puta padao i dizao se. Drugovi počeše aa se smiju i da dobacuju kako, eto, Ivica uči skijanje. Komandir čete Milovan Nićiforović morao je da opomene borce na red i da zahtijeva potpunu tiišnu kako se ne bi otkrio naš pokret.

Prvo smo naišli na bunkere u kojima su bili domobrani. Oni su otvorili na nas vatru, ali vatra nije bila precizna. Na naš silovit juriš i poziv da se predaju domobrani su počeli izlaziti iz bunkera sa rukama podignutim uvis. Za kratko vrijeme naš bataljon je likvidirao sve bunkere na svom pravcu napada. Događalo se da grupica naših boraca dovede do 20 pa i do 30 zarobljenih domobrana! Onda je došao trenutak da treba likvidirati uporište u kojemu su bile ustaše i Nijemci. Mi Dalmatinci, novi borci zbog nedovoljne obučenosti, išli smo male nepažljivo, pa su desetari i vodnici morali da nas opominju da zauzmemo bolje zaklone. Došavši na blisko odstojanje pozvali smo Nijemce i ustaše na predaju, ali su oni na nas otvorili jaku vatru. Naš prvi juriš nije uspio. Zato su naši minobacači ispalili nekoliko mina po neprijatelju, a mi krenuli na drugi, silovitiji juriš. Tako smo likvidirali i to uporište. Pored mrtvih bilo je prilično i zarobljenih Nijemaca i ustaša. Pao nam je i bogat plijen u naoružanju i municiji, što nam je dobro došlo u bici za oslobođenje Jajca. Sitnica je bila oslobođena prije svanuća.

Tokom borbe moji opanci i krpe kojima su mi bile zavijene noge spale su a da ja to nisam niti osjetio. Osjetio sam to tek kad je borba prestala i kada mi je postalo hladno. Ostao sam potpuno bos. Vodnik Radoje Prvulović mi reče: »Idi, Ivice, pogledaj kod zarobljenih Nijemaca koje ti cipele odgovaraju i skini ih s jednog od njih«. Ja ga upozorih da je sinoć komesar bataljona rekao da se od zarobljenika ne smiju uzimati nikakve stvari. On reče: »Idi i skini cipele, ja uzimam odgovornost na sebe, jer noćas kada sam vas morao zadržavati u borbi, zato što ste išli prebrzo, nitko se od vas nije žalio da je bos.« Vodnik Prvulović nije dočekao kraj rata. Poginuo je poslije bitke na Sutjesci u napadu na Zvornik.

Zamjenik komandanta bataljona Ljupče Zivković-Španac bio je teško ranjen i podlegao je ranama poslije nekoliko dana u bolnici u Bosanskom Petrovcu. Poginula je bezmalo cijela komanda Treče čete. Pala je i prva žrtva među nama Konjevraćanima — Jozo Čvrljak. Poslije borbe na Sitnici krenuh smo u borbu za oslobođenje Jajca. I u toj borbi, 26. novembra 1942. g. Beogradski bataljon potpuno je izvršio zadatak. Bataljon se naročito istakao na jednoj kosi poviše Jajca, kada su Nijemci, povukavši se iz grada, izvršili juriš s namjerom da nas odbace od Jajca. To im je onemogućio naš kontrajuriš. Tako smo žestoko napadali da je i po nekoliko Nijemaca ležalo mrtvo jedan povrh drugoga. Pri oslobođenju Jajca imali smo i mi gubitaka. Pored ostalih tu je poginuo još jedan Konjevraćanin, Petar Koštan.

Uskoro smo krenuli u nove akcije prema Kotor-Varošu, Jošavki i Teslići. Selo Jošavka bilo je četničko uporište. Iz Jošavke je bio i poznati četnički komandant i koljač Rade Radić. Prije našeg dolaska on je likvidirao mnoge naše drugove — terence. On je ubio i legendarnog heroja Kozare, doktora Mladena Stojanovića. Naš snažni napad četnici nisu mogli da izdrže, pobjegli su. Iz Jošavke je u obližnje šume izbjegao i narod zaveden četničkom propagandom. Komanda čete nas je rasporedila po kućama i naredila da naj-

prije očistimo prostorije, a tek onda da se smjestimo. Komesar čete je rekao da od hrane ne smijemo ništa uzimati, iako su kuće bile pune suhoga mesa, graha, krompira, brašna i rakije. Seljaci koji su očekivali da ćemo im zapaliti selo, počeli su se polako vraćati u svoje domove. Sa strahom su prelazili pragove svojih kuća. Mi smo ih dočekivali i hrabrili, ali su oni i dalje bili nepovjerljivi. Čas su gledah u nas, čas u svoje očišćene kuće i nedirnute stvari. Naš domaćin, neki čičica, upita nas kakva smo mi to vojska. Video je, reče, mnoge vojske, ali i ovakvu ne. Svaka vojska je pljačkala i odnosila hranu i stvari, samo smo mi ušli u njihove napuštene domove a da ništa nismo dirnuli. Mi onda počnemo objašnjavati da smo mi pripadnici narodnooslobodilačke vojske koja se bori protiv okupatora i domaćeg izdajnika, da smo mi vojska koja štiti interese i imovinu naroda. Tada naš domaćin donese kruha, suhoga mesa i rakije i počasti nas. Onda nam reče da ima dva sina u četnicima, ah da će nastojati da oni pređu u našu vojsku, jer takva vojska mora pobijediti.

Iz Jošavke smo krenuli prema Teslići. Zajedno sa nama nastupao je i Kraljevački bataljon. U napad smo krenuli u noći 1. januara 1943. godine. Dok smo prelazili prugu, naišao je oklopni vlak i presjekao kolonu Šestog bataljona na dva dijela. Na sreću ostali smo neprimijećeni i kad se oklopni vlak udaljio, ponovo smo produžili prema svom cilju. Prve bunkere osvojili smo na juriš. Zatim je neprijatelj savladan i na drugim bunkerima. Jauču ranjene ustaše, kukaju za pomoć. Onda se neopaženo uvlačimo u grad. Iako brojniji i bolje naoružan neprijatelj je bio savladan prije svanuća. U Teslići smo zarobili nekoliko stotina vojnika i oficira. Zaplijenili smo mnogo naoružanja i opreme.

Mnogi drugovi iz Šestog bataljona položili su svoje živote u dosadašnjim i narednim bitkama IV, V, VI i VII ofanzive. Stroj je bio prorijeđen. U bataljon su opet kao popuna došli Dalmatinci. Ovoga puta iz Treće dalmatinske brigade.

Mnogo je Konjevraćana poginulo boreći se u Beogradskom i drugim bataljonima Prve proleterske brigade. Od 11 Krnića poginulo je 5, od 17 Čvrljaka poginulo je 16. Ostao je živ jedino Ljuban Čvrljak, neustrašivi mitraljezac, kasnije vodnik i komandir čete. Od 9 Čogelja poginulo je 8, od 4 Koštana poginula su 3, poginulo je svih 6 Čekića. Mnogi Konjevraćani, prije nego su poginuli, bili su desetari, vodnici, pa i komandiri četa. Mile Koštan bio je komandir čete, a poginuo je na Mliništu za vrijeme desanta na Drvar. Milan Krnić je također bio komandir čete, a poginuo je na Sremskom frontu. Pali su, ne dočekavši oslobođenje zemlje, ostali su na vječnoj straži mira, slobode, bratstva i jedinstva.

ANTE A. JURACIČ

NEZABORAVNI SUSRET

Sredinom ljeta 1942. godine stiže do nas u Biokovo radosna vijest da se spremamo za pokret u sastav Prve proleterske brigade koja sa Vrhovnim štabom nastupa iz istočne Bosne preko Hercegovine i Neretve za zapadnu Bosnu. Veće radosti i raspoloženja nismo mogli doživjeti od te, jer je svaki naš borac htio da ide u proslavljenu Prvu proletersku. Koliko smo bili ponosni, mi Biokovci, što nam se pružila prilika da idemo u sastav proletera, hoću da navedem momenat u kojem sam se našao sa još nekoliko drugova koji smo bili ranjeni 22. VIII 1942. kod Zagvozda u akciji na rušenju ceste i telefonske linije Imotski—Split.

Bila je direktiva da ranjeni i bolesni ne mogu ići u sastav Prve proleterske, već da moraju ostati u Biokovu. Prekršio sam naređenje i iskoristio noć kada su se drugovi postrojavali za pokret te sam s njima krenuo na put. Tih dana proleteri su vodili borbu s talijanskim okupatorom u rajonu Lovreća——Studenca, tako da je do nas dopirala grmljavina artiljerije i avijacije, na što smo mi pjevah: »Proleteri, blago li je vama, kad drug Tito komanduje s vama«. Nama se na putu od Biokova do proletera ispriječio neprijatelj u rajonu Zagvozda, ali su se naše prethodnice sa njim na brzinu obračunale i put do proletera je bio otvoren.

Drugog dana marša već smo stupili u vezu s proleterima, koliko se sjećam da su to bile jedinice Drugog crnogorskog bataljona. I danas mi navliru suze na oči kada se sjetim kako je to bio dirljiv susret, osjećaj drugarstva, ljubljenja i čvrstih zagrljaja nas Biokovaca i proletera.

Za nas ranjene i iznemogle drugove proleteri su uputili kamione i autobuse koje su ranije zaplijenili od neprijatelja prilikom oslobođenja Livna, tako da smo iste večeri stigli u Livno, gdje nam je pružena liječnička njega i smještaj. Kada smo se dovoljno odmorili u rajonu sela Priluke kod Livna u prisustvu nekoliko članova Vrhovnog štaba, drug Filip Kljajić-Fićo, komesar Prve proleterske, izvršio je smotru nas Biokovaca i rasporedio nas po bataljonima. I danas mi zvuče riječi legendarnog Fiće kada je kazao: »Drugovi Dalmatinci, ne možete svi u Prvu proletersku, jer od vas treba formirati i Prvu dalmatinsku proletersku, jer ste dostojni zvanja proletera«, što se kratko vrijeme iza toga dogodilo u zaseoku sela Vidoši, kada je formirana Prva dalmatinska brigada i od dijela Biokovaca koji nisu ušli u sastav Prve proleterske.

Odmah po rasporedu smo se priključili našim novim jedinicama. Bio sam te sreće da uđem u sastav Četvrtog kraljevačkog bataljona koji je u to vrijeme bio u zaštitnici Vrhovnog štaba na planini Mliništu. Bio je to susret koji se samo jednom u životu može doživjeti. Kada smo se postrojili jedni prema drugima, proleteri Kraljevčani s jedne i Biokovci sa druge strane, pogledah se u oči punih suza, prišli jedni drugima u zagrljaj sretni što smo postali drugovi i braća po oružju u borbi za iste ciljeve, protiv istog neprijatelja. Teško je opisati sve ono što smo doživljavali u tim momentima i jedni i drugi, jer je odatle počelo da se kuje bratstvo i jedinstvo naših naroda. Mi Biokovci smo ponosni što se borimo pod zastavom proletera, a proleteri što se mi nala-

zimo u njihovom stroju da više nitko ne može da kaže i laže da to nije zajednička borba za slobodu protiv okupatora i domaćih izdajnika svih boja i zvanja. Tu smo imali priliku da se mi Kraljevčani susretnemo i sa drugom Titom i sa njim razgovaramo, kojom prilikom nas je pitao o prilikama u Dalmaciji i kako se razvija ustanak u našem kraju. Bili su to dani i momenti koji se nikada ne mogu zaboraviti. Kraljevčani su ponijeli iz Srbije limenu glazbu od koje se nisu rastajali i pored svih patnji i teškoća na putu od Srbije do zapadne Bosne, pa nas je ona uveseljavala. Bilo je lijepo slušati kada su nam pjevali omiljenu pjesmu Kraljevčana i Pomoravlja »Oj Moravo, oj Moravo«, a mi Dalmatinci smo njima za uzvrat, pored ostalih otpjevali popularnu slobodoljubivu dalmatinsku pjesmu »Marjane, Marjane«.

Kada sam primao prvu proletersku večeru na kazanu od druga Alekse Vukovića (sada pukovnik u penziji u Beogradu), dodijelio mi je pored porcije hrane i glavu od ovna kao dodatak. Nisam mogao uzeti, jer mi je ruka bila u gipsu, pa sam mu rekao da je dade nekom drugom. On mi je na to odgovorio uz smijeh: »Ne može, druže, ona tebi pripada i vrati se po nju«. To sam i učinio. Taj smiješak između mene i njega nije izgubio u svojoj vrijednosti ni do danas, jer to prepričavamo kada se god sretnemo.

Kratko vrijeme iza toga, u novembru 1942. godine, prilikom formiranja Prve proleterske divizije u Bosanskom Petrovcu, bili smo u jednom stroju u kojem su bili zastupljeni svi naši narodi i narodnosti, a među njima i Talijana koji su ranije bili zarobljeni ili prišli nama. Iz tog stroja krenuli smo u nove borbe i pobjede. Početkom januara 1943. godine, prilikom zauzimanja varošice Teslić u centralnoj Bosni imali smo veliki ratni plijen u kojem i veći broj topova raznih tipova i kalibara. Od njih se formira artiljerijska jedinica Prve proleterske divizije, u čiji satav sam ušao i ja kao artiljerac bivše jugoslavenske vojske.

S tom jedinicom prošao sam teški, ali slavni put od Banja Luke preko Neretve, Hercegovine i Drine do Lima i natrag preko Pive, Tare i Sutjeske, ponovo do Drine kod Zvornika, te ponovo preko Romanije, istočne Bosne i Hercegovine na Neretvu, do Vrbasa, Banja Luke i Drvara, gdje sam doživio napad na Vrhovni štab i u tim borbama bio ranjen i ostao odsječen od proletera, ali sam se ponovo našao među proleterima Petog bosanskog korpusa, gdje sam opet naišao na drugarstvo proletera Krajišnika s kojima sam nastavio borbeni put do konačnog oslobođenja napaćene zemlje i pobjede maja 1945. godine.

»Neka vam Prva proleterska brigada bude škola, a stariji drugovi primjer. Učite se od starijih drugova i budite ponosni što ste postali borci te brigade. Vi ćete u toj brigadi naći porodicu jedinstvenu, monolitnu; naći ćete ne neku vojničku disciplinu, starog tipa, nego drugarsku disciplinu koja proističe iz svijesti svakog borca«.

TITO

ŠIME VRANČIĆ

-NE PUCAJ, ŽIVE HVATAJ!«

Četvrtog oktobra 1942. godine u Konjevrafcima i u cijelom šibenskom kraju osvanuo je vrlo lijep i sunčan dan. Reklo bi se ni po čemu neobičan, kao i svaki drugi okupacijski dan. Ipak, taj će dan ostati u vječnom sjećanju u narodu šibenskih sela, posebno Konjevrata, Dubrave i Mandaline, jer je iz tih mjesta toga dana oko 200 mladića i djevojaka, umjesto na rad u tvornicu aluminija »Lozovac« i druga radna mjesta, otišlo u partizane. Prethodne večeri svi smo bili obaviješteni u najvećoj tajnosti da se slijedećeg dana priprema naš odlazak u partizane. O ovoj pripremi nitko nije smio znati, osim onih koji odlaze, pa čak ni roditelji. Zakazano je zborno mjesto u 18 sati kod seoskog bunara zvanog Sušanj, nedaleko moje kuće. To mjesto za okupljanje je važilo za grupu iz Konjevrata. Te večeri saopćio mi je drug Paško Čvrljak, također radnik iz Lozovca, da sutra odlazimo za Bosnu i da će nas voditi vodiči-partizani, na čelu sa drugom Bumberom, rodom iz Šibenika. Tom prilikom mi je rečeno da u toku te večeri imam zadatak da obavijestim neke drugove koji su željeli da odu u partizane.

I pored upozorenja da nitko ne smije znati za naš odlazak sve do samog polaska grupe, ipak je do 12 sati cijelo selo to znalo. Međutim, Talijani i njihovi agenti i špijuni nisu o tome saznali ništa. Većinu žena u selu zahvatilo je uznemirenje i strah kada su saznale da im sinovi i kćeri odlaze u partizane. Ne samo zbog toga što im je bilo jasno da se mnogi više nikada neće vratiti svojim kućama i roditeljima, već su strahovale od odmazde Talijana kada budu saznali da je gotovo sva mladost otišla u partizane.

Moj stric Joso, čiji se sin Jere također spremio za odlazak priđe mi sav uzrujan i reče: »Reci ti meni, Šime, sa čime vi odlazite u šumu, u partizane? Država i vojska su propale iako su sve imale, a vi, ni puške, golim rukama da ratujete protiv tolikih sila, Njemačke i Italije!« Moj otac Petar mu upada u riječ i kaže: »To su ti, moj Joso, sve pripremili i skuhali komunisti, govore da radnici i seljaci moraju uzeti vlast u svoje ruke, da će pomlatiti Talijane. Svašta se priča. O tome ne smiješ ništa ni govoriti, jer ti ode glava!« Pokušao sam malo umiriti, govoreći im da bi se naša vojska i te kako borila da nije kralj sa vladom pokupio zlato i pare i pobjegao iz države, a oficiri se predali Talijanima i Nijemcima.

U zakazano vrijeme na zbornom mjestu nije se našlo samo 86 nas dobrovoljaca-partizana, nego cijelo selo, masa seljaka, roditelja, mlađe braće i sestara koji još nisu bili sposobni za pušku. Na zbornom mjestu našle su se i ogromne količine hrane, pršuta, raznog drugog mesa, sira i vina. Punjene su naše torbe da ne bismo gladovali na dugom putu za Bosnu.

Na znak vodiča grupa se brzo postrojila. Uslijedili su pozdravi i zagrljaji s najbližima i najmilijima. Za većinu je to bio i posljednji pozdrav, jer je tri četvrtine te grupe u ratu izginulo. Njihovi grobovi se nalaze širom cijele Jugoslavije. Ubrzo je grupa u koloni po jedan krenula ka istoku, putem Ravni gaj, selo Kraljice i dalje preko željezničke pruge Unešić—Perković. Kada smo se popeli na vrh šumovitog Ravnog gaja, pao je prvi mrak. U daljini, iza

naših leđa vidjela su se svjetla u tvornici aluminija »Lozovac-« u kojoj je do jučer najveći dio nas radio. Pošto smo napravili kratak predah u najvećoj tišini, tu nam se u sastav priključila druga grupa dobrovoljaca iz Danila, Dubrave i Mandaline, pa smo u sastavu imali oko 200 mladića i djevojaka. Do tog mjesta nas je pratilo mnogo očeva, među kojima i moj otac. Tu smo se još jednom pozdravili i svatko je otišao na svoju stranu, sa riječima: »Doviđenja do završetka rata. Čuvaj se!«

Tu prvu noć putovali smo bez odmora sve do zore. Prvi odmor smo imali u blizini sela Divojevići, u hladovini velikih hrastovih i jasenovih krošnji. Jedan od vodiča nam je rekao da donesemo svu hranu koju smo ponijeli i da je stavimo na šatorska krila. Rečeno nam je da se sva hrana mora podijeliti na jednake dijelove zato što ima drugova koji nisu mogli ponijeti ništa, jer su se iz kuća potajno izvukli da ne bi uzbunili ukućane. Pošto smo se dobro odmorili, u poslijepodnevnim satima krenuli smo dalje. Od naoružanja smo imali samo jedan puškomitraljez zbrojovku i tri-četiri puške i nekoliko ručnih bombi.

Poslije vrlo napornog marša po bespuću i kamenjaru, i to pretežno noću, poslije putovanja koje je trajalo devet dana, stigli smo u Bosanski Petrovac. U toku puta nailazili smo na organizirane prihvatne stanice i logore, gdje nam je bila pripremana hrana, kao u selu Milećine, na Veštića gori, u Prologu, Livnu, Glamoču, selu Kovačinoi, Mliništu i Oštrelju. Na dijelu od Kovačine do Mliništa putovali smo kamionima kojim su prevozili hranu za partizane. Od Mliništa do Oštrelja prevezli smo se uskotračnom šumskom željeznicom. Moglo se tako, jer je od Livna do Bosanskog Petrovca bio slobodni teritorij.

Bosanski Petrovac je tih dana oktobra 1942. bio vrlo živ. Kroz to mjestance su prolazile neprekidno jedinice i komore u smjeru i iz smjera Bihaća. Za vrijeme trodnevnog boravka u Petrovcu s nama novodošlim Dalmatincima neprekidno je izvodio vojnostručnu obuku Milan Antončić-Velebit, zamjenik komandanta Kraljevačkog bataljona Prve proleterske brigade. Obuka se sastojala u upoznavanju i upotrebi streljačkog naoružanja, kao što su puška, puškomitraljez, ručna bomba itd. Nastava je izvođena po utvrđenom planu i programu. Kasnije sam doznao da je to bio prvi plan i program vojnostručne obuke u narodnooslobodilačkom ratu.

Drugoga dana boravka u Petrovcu naređeno nam je da se svi sakupimo u dvorištu škole. Cim smo se sakupili, drug Velebit nam je rekao da će doći drug Plavi, zamjenik komesara Prve proleterske brigade. Njegov dolazak očekivali smo sa nestrpljenjem i sa radoznalošću da vidmo ko je i kakav je taj rukovodilac. Njegova pojava je na nas ostavila snažan dojam. To se odmah vidjelo po izrazima lica sviju nas. Na glavi je imao titovku od crne čoje sa petokrakom crvenom zvijezdom i na njoj srp i čekić, znak proletera. Imao je bijelu suknenu bluzu, preko nje opasač, na kojem je visio njemački pištolj parabelum, a preko ramena mu je visio automat, također njemački, i kožna oficirska torba.

Prve njegove riječi su bile: »Zdravo, drugovi Dalmatinci!« Pitao nas je kako smo putovah, jesmo li umorni itd. U razgovoru koji je trajao više od jednog sata rekao nam je da su svi borci u brigadi sretni što su dobili tako veliku grupu dobrih boraca iz Dalmacije. Napomenuo je da je nedavno kod Livna također došla jedna veća grupa Dalmatinaca i da su već pokazali da su

veoma dobri i hrabri borci, te da se on nada da ćemo i mi biti takvi. Drug Plavi je naročito podvukao da će nam biti velika čast boriti se u Prvoj proleterskoj brigadi koja nosi slavu borbe za bratstvo i jedinstvo naših naroda širom Jugoslavije. Na kraju je rekao da ćemo sutra krenuti na raspored po bataljonima.

Petnaestog oktobra rano ujutro napustili smo Petrovac i krenuli prema Ključu. Preko Vaganca pred mrak smo stigli u selo Bravsko. Prespavali smo u nekim spaljenim kućama, tačnije rečeno kraj zidina nekadašnjih kuća.

Sutradan smo nastavili marš prolazeći kroz vrlo gustu borovu šumu. Pred zalazak sunca stigli smo u Hadžiće, seoce čije su kuće razbacane po šumarcima i šljivicima na brdašcu zapadno od Ključa. Zaustavili smo se pred kućom u kojoj je bio smješten Stab Prve proleterske brigade. Iako smo se od Petrovca do Ključa kretali vrlo brzo, bez mnogo odmaranja, ipak nismo bili premoreni, jer smo već bili navikli na duge marševe. Na tom putu dugom oko 70 km pratio nas je drug Velebit koji je svojim drugarskim odnosom prema nama i čestim šalama razveseljavao i hrabrio našu kolonu i time razbijao monotoniju marša. Na jednoj livadi kraj Bravskog on je izvodio jahačke vještine na svom konju bijelcu. U galopu je dohvatio sa zemlje svoju kožnu torbu, zatim bi se u trku penjao nogama na sedlo, itd.

Čim se naša kolona prikupila, bili smo postrojeni pred Štabom brigade. Došao je komesar Prve proleterske brigade drug Filip Kljajić-Fića, gladeći svoje duge brkove. Vrlo srdačno nas je pozdravio i govorio nam o borbenom putu brigade, njenoj ulozi i zadacima u širenju narodnog ustanka, o dugoj borbi koja nas čeka do konačne ali sigurne pobjede nad njemačkim, talijanskim i drugim fašističkim okupatorima i njihovim slugama — domaćim izdajnicima. Poslije toga bili smo raspoređeni po bataljonima i četama. U Beogradski bataljon raspoređeno nas je četrdeset.

Odmah po izvršenom rasporedu naređeno nam je svima iz Prve čete da se postrojimo za večeru. Stali smo u kolonu po jedan i sa starim porcijama u rukama čekali na red. Čim je kuhar počeo da iz njemačkog kazana dijeli večeru, netko od starih boraca je viknuo: »Novi borci neka dođu napred!« To je zaista bio drugarski gest starijih boraca koji su htjeli da mi, novajlije, prvi primimo večeru. Svi smo dobili po punu porciju slatkog kupusa sa komadom govođeg mesa. Poslije večere popeli smo se sa grupom starih boraca na tavan jedne štale i smjestili se na mekanu suhu travu, za spavanje. To je bilo vrlo ugodno poslije toliko dana dugog marša od Šibenika do Ključa. Smjestili smo se za spavanje iako još nije sasvim pao mrak, jer nam stari borci rekoše: »Odmaraj, nikada ne znaš kada će pasti komanda za pokret!« I tako, ležeći na jednom ćebetu, moj rođak Jere Vrančić i ja, posrnatrali smo jednog starog borca kako zavrće svoju košulju i stalno nešto vadi, da bi svaki put među noktima svojih palčeva to pritiskao. Jere pogleda čas tog druga, čas mene, kao da ne shvaća šta taj radi, pa onda mene tihim glasom upita: »Je li, Šime, što to onaj radi?« U isti mah taj nas drug pogleda. Čuo je pitanje i s osmjehom rekao: »Pa znaš, radim nešto što ćeš i ti sutra raditi, što iz dosade, što iz nužde. Znaš kako je, uhvatiš, bre, desetak komada, pa malo bolje spavaš. Nije to tako strašno, navikne se čovek!« Poslije ovog objašnjenja Jere iznenađen reče: »Pa to on stvarno tuče uši! Zar ćemo i mi biti puni ušiju!« Ubrzo smo zaspali kao zaklani. Netko nas probudi iz najboljeg sna negdje pred zoru vičući: »Diži se! Silazi! Pokret!« Kada je čuo ovu komandu, Jere još pospan

reče: »Ma tko me to po noći budi? Sto on misli!« Stari borci se samo nasmijaše.

Za nekoliko minuta našli smo se u koloni čete koja se kretala kroz do temelja spaljeni i uništeni Ključ. Put je dalje vodio u pravcu rijeke Sane. Kolona se tiho spuštala vijugajući kroz gustu šumu. Za nama se, na kratkoj udaljenosti, kretala još jedna kolona. Čujemo iz razgovora sa starim borcima da je to Treća četa Beogradskog bataljona. Još ne znamo kuda i na kakav zadatak idemo. Još nije počelo da sviće. Dok smo spavali, prilično je zahladnjelo. Te noći palo je nekoliko centimetara snijega. Zemlja je bila smrznuta. Oštra hladnoća štipala je uši i ruke. Kolona je stala i sa čela se po vezi prenijela komanda: »Gasi cigarete, odstojanje pet metara i tišina!« Kolona u kojoj se nije čuo ni jedan glas, sve češće je zastajkivala. Poslije prevaljenog puta od oko dva kilometra, kolona se ponovo zaustavila na strmini prema Sani. Tada nas je vodnik upoznao sa zadatkom: idemo u napad na četnike koji se nalaze preko Sane. Prema mjerama opreza zaključujemo da do sukoba može doći svaki čas. Mi novi borci još nemamo puške, ali zato svak od nas nosi ponešto korisnog tereta, rezervnu municiju ili rezervnu cijev od puškomitraljeza.

Zaustavili smo se na obali rijeke. Odmah zatim prenijeta je komanda da se svi brzo izuvamo i skinemo do pojasa. Za čas smo bili goli do pojasa, a cipele i odjeća su bili vezani kajišem i dignuti na ramena. Desetari naređuju: »Uhvatite se za ruke i brzo preko vode!« Jedva smo čekali da kolona krene, jer je bilo nesnošljivo stajati bos na smrznutom snijegu. Zagazili smo u brzu i hladnu rijeku. Voda je bila duboka oko 1 metra i više. Kako je izgledalo u zoru stajati na smrznutoj zemlji bos i nag do pojasa, a zatim zagaziti hladnu planinsku rijeku, mislim da je suvišno govoriti. Cini mi se da je bilo najgore kada je hladna voda koja je sjekla kao nož počela zahvaćati stomak. Baš u trenutku kada je prva polovica kolone izlazila iz rijeke, četnici su nas otkrili i otvorili puščanu i mitraljesku vatru. Na sreću, nitko nije bio pogođen. Jedino nam je voda odnijela jednog borca, ali ga nismo uspjeli spasiti.

Kako je koji borac stizao na drugu obalu, tako se oblačio, zauzimao vatreni položaj i otvarao vatru u pravcu brda koje je dominiralo Sainom i sa koje su četnici ispaljivali puščane metke i mitraljeske rafale. Začelje kolone još nije ni prešlo rijeku kada je pala komanda: »Drugovi, u strelce, napred!« Začas su se zaorili uzvici: »Uraaa! Napred, proleteri!« Naša četa je osula paljbu u pravcu vrha brda. U isti mah čula se komanda vodnika Živote Trninića Zića koji je iz sveg glasa vikao: »Ne pucaj! Zive ih hvataj! Eno ih, kidaju!« I zaista pred munjevitim naletom proletera, propraćenim raznim uzvicima, prednji dijelovi čete bili su na vrhu brda za nekoliko minuta. Od četnika ni traga ni glasa. Tek kad smo se gotovo svi našli na vrhu brda, četnici su se počeli ponovo oglašavati po kojim pucnjem sa drugog brda udaljenog više od jednog kilometra. Nije nam bilo jasno kojom su to brzinom bježali kad su već tamo stigli. Valjda ni zec kada ga pas goni ne bi prije stigao!

Ovaj juriš i trka od Sane do vrha brda dobro su nam došli da se zagrijemo poslije gaženja hladne rijeke.

Dok smo se zadržavali na brdu, posmatrao sam jednog mitraljesca obučenog u njemački šinjel i bijele suknene hlače kako gleda čas u pravcu kojim su nestali četnici čas oko žbunja kraj kojeg se nalazi. To je primijetio i vodnik Zića, pa ga upita: »Leksendriću, bre, šta to gledaš, što si izgubio?« Na ovo

mu Leksendrić odgovori: »Mamu mu njegovu, dobro sam video kako sam baš ovde potkačio rafalom jednog dikana, a nema ga!« Zića će na to: »Jeste, jeste, sada ćemo mi njega naći na onom brdu, samo ako ga malo bolje potkačiš!«

Odmah smo, po desetinama, krenuli u pravcu kose sa koje je ispaljivan još po koji metak u našem pravcu. Lijevo od nas kretala se naša Treća četa u pravcu sela Sokolovo.

Toga dana, 17. oktobra 1942. godine, jurili smo sa čuke na čuku, goneći razbijene četnike koji su bezglavo bježali u strahu pred proleterima. Zaplijenili smo jedino jednu pušku i jednu platnenu torbicu u kojoj je bilo dvadesetak metaka. Gotovo smo cijeli dan gonili četnike koji zapravo nisu ni davali nikakvog otpora, već su samo bježali pred nama. Tek predvečer smo stigli u selo Sokolovo, gladni i umorni. Odmah smo razmješteni po kućama na spavanje. Mnogi seljaci su se razbježali od svojih kuća kada su čuli borbu. Vodnik Zića nam je strogo naglasio da ne smijemo sami ništa uzimati niti tražiti od hrane, već da će se ishrana organizirati kolektivno, za cijelu četu. Jer četnici svugdje seljacima pričaju kako partizani pljačkaju i ubijaju, a mi moramo dokazati da je to propaganda i laž. Mi moramo dokazati da smo prava narodna vojska koja se bori protiv okupatora i narodnih izdajnika i koja štiti narod.

Ova borbena akcija je za nas nove borce bila vrlo važna. Prvo, uvjerili smo se da svaki metak ne pogađa, da se ne gine baš tako lako. Drugo, oduševila nas je brzina, odlučnost i hrabrost starih boraca. U njih smo odmah stekli veliko povjerenje, pouzdanje i oslonac u daljoj borbi. Treće, stekli smo čvrsti dojam da se ovakvom iznenadnom i munjevitom napadu proletera ne bi mogao oduprijeti ni mnogo jači i organiziraniji neprijatelj.

TONCI PUHARIC

DOBILI SMO ZASTAVU

Sjećanja na ratne dane još uvijek žive u meni i ostat će kao neizbrisivi trag na teška, ali slavna vremena, ispunjena patnjama, glađu, žrtvama, ali istovremeno i voljom, velikom željom i htijenjem da uspijemo i mislima da nikakvi zadaci, nikakvi napori nisu za nas predstavljali dvoumljenja bez obzira na težinu zadatka.

Sa Prvom proleterskom brigadom prošao sam Neretvu, Drinu, Sutjesku, Drvar, mnoga sela i gradove diljem naše domovine. I danas kada bih htio da izdvojim jedan događaj ih doživljaj koji mi je najviše ostao u sjećanju, vjerujte, ne bih mogao. Da li je to bila smrt omiljenog političkog komesara Prve proleterske divizije Filipa Kljajića Fiće kojega je pogodio zalutali metak pri povlačenju sa Zvornika preko Drine? Kakva je žalost tada zahvatila borce. Da li je to bilo onda kad sam na 5 km od Drvara proživljavao strah za vrijeme desanta za život vrhovnog komandanta? Sjećam se Sutjeske. Sedam dana i noći kiša je lila, a mi smo bili mokri i gladni, uši su nas grizle; ranjenici

s nama, sa svih strana pucnjava, pa opet smo bih kao jedan. I tada, usred kiše, susret sa Prvom dalmatinskom. Dalmatinci su pjevali, i odjednom ne osjećaš ni kišu, ni glad. A na svakom koraku mrtvi proleteri, djeca-borci. Da, i djeca su se borila. A drugarice naše kako su bile hrabre. Moral, ponavljam moral, to nas je držalo. I upravo stoga, upravo zato što smatram da bi bilo nepravedno da bilo šta izdvojim, ja ću opisati svoj prvi zadatak koji sam dobio pri stupanju u Prvu proletersku brigadu. U kolovozu i rujnu 1942. godine nekoliko stotina partizana iz Dalmacije stiglo je u oslobođeno Livno i ušlo u sastav Prve proleterske brigade. Među njima sam bio i ja. Raspoređen sam u intendanturu Brigade. Potom smo formirali radnu četu sastavljenu od pekara, obućara, krojača. Sjećam se drugova: Mije Leke, obućara iz Metkovića, Vitomira Piraka, također obućara iz Makarske, Frane Rafanela i Živka Puharića, obojica pekari iz Makarske. Naime, pri povlačenju iz Livna, dobio sam zadatak da krenem sa jednim vodom pekara u oslobođeni Ključ, odnosno da ispečem kruh za Prvu proletersku brigadu i Centralnu bolnicu i sve jedinice koje se tamo nalaze. Bila je potrebna rezerva kruha za 3 dana. U Ključu smo naišli na ruševine. Jedna kuća koja je bila natkrita bila je zauzeta, tj. u nju se smjestila Komanda grada. I opet kiša, naš vjerni pratilac, lila je dan i noć, a mi smo morali žito koje je doturala Omladinska brigada samljeti i ispeći kruh. Zar pod kišom i otvorenim nebom. Mlinovi su bili porušeni. Mokrim daskama pokrivali smo ih, jer zadatak je trebalo i izvršiti. I izvršili smo ga. Naime, trebalo je napasti Bosansko Grahovo, a borci su bili izgladnjeli. Kruh je bio podijeljen borcima. Po završetku borbi na Grahovu stigli smo u Bosanski Petrovac, a tu se i formirala Prva proleterska divizija 7. novembra 1942. godine i naša je Brigad dobila svoju ratnu zastavu.

IVO TOLIC

ISPOD JEDNOG KROVA

Rođen sam u najmanjem selu podno Biokova, u Radoviću, u općini Vrgorac. Prije rata to je selo imalo 7 obitelji, sve Tolića. Drugi svjetski rat selo je dočekalo sa ukupno 40 članova domaćinstava. Od toga 12 djece koja su još išla u školu. Osmoro odraslih bilo je sposobno za borbu i svi su otišli u partizane 1941. i 1942. godine. Iz jedne kuće samo, ispod jednog krova, u borbu ih je otišlo petoro. Od osmoro žitelja sela Radović koji su otišli u partizane, trojica su poginula na Sutjesci, a četiri kod Zvornika. Četvoro su i danas živi. Selo Radović zapalili su talijanski okupatori i domaći izdajnici 1. jula 1942.

Grupa skojevaca, kojoj sam pripadao, ilegalno partijsko i skojevsko rukovodstvo zadužilo je za nekoliko zadataka. Još od juna 1941. prikupljah smo oružje i municiju, stražarili smo i slušali vijesti na skrivenom baterijskom radio-aparatu. Slušali smo o Komunističkoj partiji, o drugu Titu, o akcijama partizana u Srbiji i Crnoj Gori. Naša grupa je 15. juna 1942. prvi put oslobo-

dila Vrgorac. To je bilo prvo slobodno općinsko mjesto u Dalmaciji. Tada je formirana i naša Omladinska četa, u sastavu bataljona »Josip Jurčević« biokovskog partizanskog odreda. Vodili smo borbe po Biokovu protiv talijanskih okupatora i domaćih izdajnika. Augusta 1942. okupator je počeo veliku ofanzivu na Biokovo. Bataljon je tada privremeno napustio Biokovo i prešao u Bosnu. Dok se bataljon nalazio u blizini Livna, mene su 2. septembra 1942. odredili za Prvu proletersku brigadu. Raspoređen sam u Prvu četu Šestog beogradskog bataljona. Još prije nego smo bili raspoređeni, došao nam je proslavljeni komesar Prve proleterske Filip Kljajić-Fića u pratnji druga Dura Lončarevića. Oni su nam govorili o ulozi Prve proleterske brigade d o njenim borbama od Rudog do Livna.

Čim sam došao u Beogradski bataljon, svidjelo mi se veliko drugarstvo i pažnja sa kojom smo bili dočekam. Stari prekaljeni borci sa velikom su se pažnjom raspitivah o nama, odakle smo, koga imamo kod kuće, o našim borbama na Biokovu. Proletere je sve interesiralo.

Mi iz popune prvi smo put sudjelovali u borbama u sastavu Prve proleterske oko Bosanskog Grahova i Velikog i Malog Tićeva, potom u borbama oko Ključa, kada smo razbili četnike i zauzeli Strmicu iznad Knina.

Najveća radost za sve nas bila je kada smo se postrojili u Bosanskom Petrovcu 7. XI 1942. prilikom predaje zastave Prvoj proleterskoj brigadi. Tada sam prvi put vidio druga Tita. Prošao je i pored našeg bataljona vršeći smotru svih jedinica Prve proleterske brigade.

Tu, u Bosanskom Petrovcu, prekomandovan sam iz Prve čete u novoformiranu mitraljesku četu Šestog bataljona.

Krenuh smo u novoj formaciji prema Ključu, Sitnici i Mrkonjić-Gradu a zatim smo napadali na Jajce. Vodili smo žestoku borbu protiv Nijemaca koji su se utvrdili u bunkerima. Osvojili smo te bunkere i zaplijenili mnogo oružja i municije. Snabdjeli smo se i municijom za naše teške mitraljeze i bacače.

Svježi, krenuli smo u borbu protiv četnika i Nijemaca prema Kotor--Varošu koji, s ostalim jedinicama brigade, na juriš zauzimamo. U Kotor--Varošu smo zaplijenili i tri njemačka tenka. U njima smo pored municije našli i puno hrane, a naročito oraha. Sve su to Nijemci opljačkali od žitelja Kotor-Varoša i okolnih sela. Mi smo nešto od te hrane zadržali za sebe, a veći dio smo vratili narodu.

Tom prilikom zamalo nisam izgorio. Dobili smo naređenje da tenkove zapalimo. Uzeli smo pune kante benzina, razlili ga po tenkovima, a onda ga ja šibicom zapalim. Ali nisam primijetio da je benzin prskao i po meni, pa kada su tenkovi planuli, vatra je zahvatila i mene. Priskočili su drugovi, ne sjećam se više koji, povalili su me na zemlju i tako ugasili vatru.

Krenuli smo ka Teslići u Tešnju. Teslić zauzimamo na juriš i zarobljavamo 1200 domobrana. Onda napadamo na Tešanj. Stižemo do prvih kuća. Snijeg je visok i vrlo je hladno. Ruke mi se smrzavaju do laktova od hladnoće. U zoru ostavljamo Tešanj i vraćamo se nazad prema Teslići. Gonimo četnike koji bježe prema Banjoj Luci. Potpuno smo ih razbili. Činilo mi se da nas nitko ne može zaustaviti u našoj ofanzivi u centralnoj Bosni. Neke jedinice naše brigade stižu čak do rijeke Save. A onda: naređenje za povlačenje. Nazad ka Kotor-Varošu, pa prema Maslovarama i Šipragama. Penjemo se uz planinu Čemernicu. Spuštamo se. Prelazimo rijeku Ugar. Penjemo se i spuštamo ponovo uz Ignis planinu cijeli dan. Prelazimo željezničku prugu Travnik—Donji

Vakuf. Teškoću nam pričinjava veliki snijeg u koji upadamo do pasa. Ali ide se, mladost je to, skojevci su to. Stižemo na položaje ispred Gornjeg Vakufa. Sa polžaja se vidi i Bugojno. Cim smo stigli na položaj, stupamo u borbu sa njemačkim jedinicama koje su nastojale presjeći put Gornji Vakuf—Prozor——Jablanica. Njihova artiljerija bije žestoko, ah nije precizna. Nijemci nisu uspjeh u svojoj namjeri. Dočekah smo ih i odbacili.

Opet uslijedi marš. Marširamo neprekidno dan i noć pravcem ka Ivan-sedlu. Tu vodimo borbe s Talijanima koji su se utvrdili u bunkerima. U pomoć nam dolazi brdski top. Poslije dvije ili tri granate sa Talijnima je bilo gotovo. Većina ih je poginula, a oni koji su ostali živi, izvjesili su bjele zastave i odmah se predah.

Opet pokret. Naređenje je da se vratimo ponovo prema Gornjem Vakufu. Opet smo odbacili Nijemce. U međuvremenu naše jedinice već su zauzele Prozor, gdje je zaplijenjena ogromna količina ratnog materijala, topova, tenkova. To nas veseli. Na položajima oko Gornjeg Vakufa pronosila se šapatom vijest da je tu negdje u blizini Vrhovni štab i drug Tito. To nam je dalo nove snage.

Pokret. Krećemo cestom prema Jablanici koju su već oslobodile naše jedinice. Čujemo da su se tamo nalazili četnici i da su ih naši teško porazili. Četnici nisu očekivah da i mi imamo tenkove. Slijedeću noć prelazimo Neretvu. Na drugoj obali vodimo borbu protiv četnika. Nailazimo na poginule četnike sa bradama do pojasa. One druge koji još daju povremeni otpor gonimo, tako da ih stići ne možemo, bježe glavom bez obzira. Zauzimamo Ulog. Tu smo zaplijenili velike količine hrane koju su Talijani dali četnicima da se bolje bore protiv partizana. Hranu smo rasporedili na sve naše jedinice, na bolnicu, a nešto je podijeljeno i narodu toga kraja.

Preko Kalinovika dolazimo u Ustikolinu. Tu se pripremamo za forsiranje Drine. Pravimo splavove. Jednog jutra, pred zoru, prelazimo Drinu. Četnici pokušavaju da nas zaustave, ali ne uspjevaju. Poslije žestokih okršaja razbijamo i četnike i Talijane. Bježe jedni i drugi. Talijani napuštaju Čajniče i povlače se u Pljevlja. Mi prolazimo kroz Čajniče i odlazimo na položaj prema Goraždu. Ispod nas se plavi Drina. Vidi se Goražde kao na dlanu. Dogledima osmatramo vlakove kojima iz Višegrada pristižu ustaše i Talijani i iskrcavaju se na željezničkoj stanici. Mada nemamo naređenja, povremeno otvaramo vatru na njih. Onda im pošaljemo nekoliko mina iz teškog bacača. Oni bježe u šumu do željezničke stanice. Mi gađamo u šumu. Neprijatelj nam uzvraća avijacijom. Bacaju na naše položaje velike bombe iz kojih ispadaju desetine malih bombi. Neke su bombe i zapaljive. Mi smo se sklonili dok bombardiranje nije prestalo, a onda smo nastavili tući neprijatelja u Goraždu.

Opet naređenje za pokret. Prolazimo kroz Čajniče, a zatim produžavamo cestom prema Pljevljima. Noć je. Talijani iz Pljevlja osvjetljavaju okolinu reflektorima. Snopovi šaraju visoko gore iznad nas. Stižemo iznad Prijepolja. Prvi dan nam prođe u odmoru, izviđanju iznad Prijepolja. Osmatramo Nijemce utvrđene u bunkerima. Pripremamo plan da ih napadnemo. To i činimo. Cijelu noć vodimo borbu. Neki visovi prelaze po nekoliko puta iz ruke u ruku. Svanulo je. Bijemo Nijemce iz teškog bacača. Naši pješadinci pomažu nam u tome. Daju nam znak kada Nijemci izbiju na vis, a mi onda raspalimo iz bacača.

Opet pokret. Kuda sad? Idemo prema Celebiću i Zabljaku. Stižemo na Zlatni bor. Ja ga prozvah »Crni bor«. Žestoko smo se tu borili protiv Nijemaca. Prsa u prsa, na život i smrt. Naš mitraljezac Branislav Janjić štiti me dok se prebacujem na pogodnija položaj.

Sa Zlatnog bora krećemo dalje. Prelazimo Taru, pa onda Pivu na gumenim čamcima. Penjemo se na plato Vučeva, pa odatle silazimo u Suhu, u samom grotlu Sutjeske. Tu držimo položaj odbijajući nekoliko dana sve nasrtaje Nijemaca.

U rano jutro prelazimo Sutjesku. Dok se penjemo uz visoko brdo, tuče nas njemačka avijacija. Tu nam poginu komandant bataljona Milan Šarac. Na Zelengori smo. Komesar bataljona saziva sastanak, govori o situaciji u kojoj se nalazimo. Opkoljeni smo, ali ćemo se probiti i dalje uspješno boriti i pobijediti. Sve nas pogodi naređenje iz Vrhovnog štaba da moramo zakopati sve teško oružje kako bismo se lakše probijah. Rastanak s oružjem bijaše nam teži i od najteže bitke. Mi u mitraljeskoj četi odlučismo da ipak sve ne ostavimo. Ponijeli smo tešku talijansku »bredu« i ručni bacač. Ostavili smo teški bacač i teški mitraljez »švarcloze«.

U cik zore napadamo na njemačke položaje na Balinovcu. Tu nam dobro dođe naša »breda«, ali nam neprijatelj pogodi nišandžiju Mitra Kovača.

Produžujemo ka Miljevini. Napadamo na kulu u kojoj su se Nijemci utvrdili i odakle biju ubitačnom vatrom. Ali mi napredujemo korak po korak. Borba se vodi cijelu noć. Na kraju potiskujemo Nijemce koji se brzo povlači. U naletu prelazimo rječicu Bistricu i zauzimamo položaj na prvom visu. Ljubo Đoković i ja gađamo ručnim bacačem njemačke tenkove koji pokušavaju da se prebace preko mosta na Bistrici i da tako ugroze naše položaje i sam prelaz. Nisu uspjeli jer smo ih precizno gađali. Tukli su nas iz tenkova, ali nam nisu mogli ništa: bili smo u dobrim zaklonima i granate su prelijetale preko nas. Odolijevah smo na tom položaju do popodnevnih sati. Tada Nijemci smisliše drugačiju akciju: počeli su se tenkovima spuštati seoskim putem pored mosta na Bistrici, a odatle niz rijeku. Tada dobijemo naređenje da se povučemo i dođemo u sastav bataljona. Predveče stižemo u neka sela, gdje nam naši vjerni intendanti pripremiše hranu: »kačamak« sa svinjskim mesom. Ne možemo puno jesti, brzo se zasitimo, odvikli smo se od hrane, pogotovo od ovako masne hrane.

Pokret. Oko Prače prelazimo željezničku prugu Sarajevo—Goražde. Komandir Nićiforović požuruje nas da idemo brže, jer svakoga trenutka može naići njemački blindirani vlak. Mi smo se svi prebacili, a on je baš tu pao pogođen metkom ispaljenim iz oklopnog vlaka.

Prolazimo kroz Sokolac, napadamo na Han-Pijesak. Nema više teških borbi. Sve što napadamo brzo zauzimamo. Seljaci nas pitaju: »Pa jeste li vi partizani, jeste li živi? Nama je rečeno da ste svi uništeni.« »E, ljudi moji. pa šta će drugo okupatorska gamad nego da laže« — odgovaramo mi. — »Evo nas, vidite da smo partizani i vidite da smo živi i zdravi. Vodili smo teške bitke, imali smo mnogo žrtava, ali smo pobijedili i idemo dalje u borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika.«

U Han-Pijesku rastajem se od Šestog bataljona. Komandant bataljona mi saopćava da sam prekomandovan za kurira u Štab Prve proleterske brigade. Nije mi bilo lako rastati se od drugova sa kojima sam prošao najteže borbe i okršaje, ali mi je bilo milo što u mene imaju povjerenje. Tako sam otišao iz

Beogradskog bataljona, od dragih drugarica i drugova. Ali ga nikada nisam zaboravio. Kad god je trebalo iz Štaba brigade nositi naređenje u bataljone, uvijek sam se trudio da idem u Beogradski bataljon. Vukla me želja da se vidim sa svojim starim drugovima koji su me uvijek drugarski dočekivali. Mnogo toga me veže za Šesti bataljon. U njemu sam doživio i jedan od najradosnijih trenutaka moga života: tu sam primljen u Komunističku partiju Jugoslavije.

DALMATINCI U KRAGUJEVAČKOM BATALJONU

Avgusta meseca 1942. godine, posle oslobođenja Livna, obavešteni smo da u satav Bataljona dolazi grupa boraca iz Dalmacije. Obradovali smo se.

Posle boraca iz Foče dolaze nam i borci iz Dalmacije. Najbolji sinovi i kćeri Dalmacije, a njih nije bilo malo, borili su se protiv italijanskog okupatora i njegovih slugu, ustaša i domobrana. Stizale su vesti o borbama Blokovskog i drugih odreda širom Dalmacije, o isticanju crvenih zastava u Splitu, Šibeniku i drugim gradovima Dalmacije. Na mnogim ostrvima partizani Dalmacije su bili pravi gospodari. Eto, takvi borci nam dolaze. Biće nam lakše da se borimo zbratimljeni u ovom ratu i Revoluciji.

Zaista, jednog dana, kroz Livanjsko polje ugledasmo dugu kolonu boraca. U njoj mnogo mladića i devojaka. Devojke su na glavama nosile neku svoju opremu. Stigoše u naš bataljon. Brzo se zbližismo. Mate, Jozo, Boris, Pere, Ive, Šime, Vojsa, Seka, Janja, Tonka, Stana i mnogi drugi postadoše nam odmah bliski i dragi. Skromni, hrabri, veseli — što je nama Kragujevčanima posebno odgovaralo, ispuniše celo biće Bataljona. Malo smo se šalili na račun njihovog: — ća, misliš gospe ti — ili — čavle ti Isusove — ali i to brzo naučismo i prihvatismo. Posle toga često se čulo pored onog našeg bre i ća.

Ubrzo počeše borbe za Grahovo, Ključ, Jajce, Sitnicu, Kotor-Varoš, i druga naseljena mesta koje je neprijatelj držao. Drugovi iz Dalmacije u svim ovim borbama pokazaše izvanredno držanje. Neki od njih se izdvojiše svojom hrabrošću: Mate Bošković, Šime Rupić, Ive Sumić, Pere Bogunović, Jozo Gabelić, Pere Splivalo, Vojsa Markotić, Janja Rak i mnogi drugi. Pale su i prve žrtve. U borbi za Sitnicu poginuo je Boris Pavičić, student medicine iz Šibenika. Ostao je da leži pored Artema, Miodraga Uroševića, hrabrog i neustrašivog puškomitraljesca, metalskog radnika iz Kragujevca. Kao da su svojom pogibijom cementirah borbeno bratstvo i jedinstvo srpskog i hrvatskog naroda u Kragujevačkom bataljonu.

Mnogi od njih postadoše rukovodioci u četama Kragujevačkog bataljona. Mate Bošković je postao komandir Omladinske čete. Pere Splivalo, Ive Sumić, Pere Bogunović, Srećko Alać, Ćiro Sikavica, rukovodili su partijskim i omladinskim organizacijama u četama i bataljonu. Jedan dobar broj drugova Dalmatinaca proslavili su se kao puškomitraljesci i bombaši. Šime Rupić hrabri

puškomitraljezac bezbroj puta je bio u prethodnici ili čuvao zaštitnicu sa svojim šarcem. U borbi kod Uzlupa, kada smo branih most na Tari, hrabro je odbijao juriše Nemaca na istaknutom položaju. Sa nemačkim šlemom na glavi, koga mu je za ovu akciju dao Žikica Tasić, zbunio je dva puta Nemce i dok su se oni pribrali — da li je njihov ili naš, Šime ih je vatrom proterao i sačuvao položaj. Takav je bio i u borbi za Vlasenicu i položaje na Lisini. Kada je teško ranjen kroz grudi, stiskajući zube rekao je: »Vratiću se ja za moj šarac da se osvetim bandi«.

Kada smo posle kapitulacije Italije, stigli u Split, mnogi su se od njih radovali što će nam pokazati more i Split. Sto će nas nahraniti ribom, nasladiti dobrim grožđem i počastiti dobrim vinom. Sada su se oni nama smejali, nekima od nas iz Srbije i Bosne što se nismo kupali u moru i nismo znali da plivamo. Kad neki konjovoci nateraše konje u more da ih napoje oni nam se nasmejaše. Vuče Jovica svog Bidžu u more i ljuti se: »Pi Bidžo boga ti ljubim« a Bidža ni da se približi, samo frkće.

— E Jovice, ća si mislia, da konj pije morsku vodu — smeje se Ante.

Bogami, bilo je i među Dalmatincima onih koji se nisu nikada kupali u moru niti znali da plivaju. Njima smo se smejali svi.

Posle kapitulacije Italije naglo je došlo do stvaranja novih jedinica na teritoriji Dalmacije. Neki naši drugovi Dalmatinci otišli su na nove dužnosti u dalmatinske jedinice: Mate Bošković, Pere Bogunović, Pere Sphvalo, Srećko Alać, Seka Markotić, postali su poznati i cenjeni rukovodioci u dalmatinskim brigadama.

U toku rata, posebno u periodu 1942—43. godine, stupilo je u Kragujevački bataljon oko 56 boraca sa područja Dalmacije. Mnogi od njih su poginuli kao junaci u borbama koje je vodio Kragujevački bataljon. Prema podacima, koji su nepotpuni, poginulo je 23. Više nego sigurno, da se veći broj boraca od onog broja koji je dat borio u sastavu Kragujevačkog bataljona.

Tako su se sinovi i kćeri Dalmacije, boreći se hrabro i sa oduševljenjem koje je svojstveno njima, pod zastavom Kragujevačkog bataljona, kovali bratstvo i jedinstvo srpskog i hrvatskog naroda tukući sve neprijatelje: i Nemce i Italijane i četnike i ustaše — sve one koji su se bili isprečili na putu do pobedonosnog završetka rata i pobede Revolucije.*

*** Članak objavljen u knjizi »Treći Kragujevački bataljon«, »Sveüost«, Kragujevac, 1974. godine, knjiga 1. strana 269.**

KRSTO GULIN

PUT DO SLOBODE

Po kapitulaciji Jugoslavije i dolaska talijanskih fašističkih okupatora 1941, godine uvidio sam odmah što nas čeka, jer su nas počeli maltretirati, progoniti i zatvarati. Povezao sam se odmah s organizatorima ustanka u mom kraju 1941. godine. To su bih drugovi Dolfo Kalauz-Gulin, Jere Mijač-Gulin, Jakov Mijač u Lozovcu, Luka Šupe, Ante Vrančić u selu Konjevrate, Mile Blaće u

Šibeniku i drugi. Organizirali smo aktiv u tvornici radi priprema za dizanje ustanka koji je bio povezan s partizanima. Po dobivenim zadacima radili smo na prikupljanju oružja i opreme, davanju financijske pomoći pokretu, dizanje ustanka propagandom i parolama, podizanju svijesti i morala u tvornici i izvan tvornice po selima. Održavali smo povremeno tajne sastanke na kojima smo se upoznali s razvojem događaja na frontu i borbama.

Na osnovi ovog našeg organiziranog rada dobili smo vezu za odlazak u partizane, i to direktno u Prvu proletersku brigadu narodnooslobodilačke vojske koja se tada nalazila u zapadnoj Bosni.

Uključeni smo bili u veću grupu drugova i drugarica, oko 320 iz našeg kraja: Dalmacije — Lozovca, Šibenika, Konjevrata, Dubrave, Mandaline, Vrpolja, Danila i drugih mjesta, uglavnom radnika i seljaka.

Naša je grupa krenula 4. 10. 1942. godine u pravcu Ključa. Put je trajao nekoliko dana i noći, a neprijatelja je bilo svugdje, pa se danju nije moglo nezapaženo putovati, već smo dane provodili u šumi sa nedovoljno hrane i vode. Put je bio naporan po planinskom vrlo teškom terenu, izbjegavali smo glavne komunikacije (zbog neprijatelja), samo su dobri vodiči uspjeli da nas provedu a da nas neprijatelj ne otkrije. Pravac kretanja bio je Perković——Svilaja—Dinara—Prolog—Livno—Glamočko polje—Mliništa—Oštrelj—Bosanski Petrovac, i mnogo manjih mjesta do Ključa. Pri dolasku u Bosanski Petrovac prihvatio nas je drug Velebit i ostali. Bili smo raspoređeni po kućama da bi se odmorili 3—4 dana nakon ovog napornog puta. Tu smo izvodili kraću vojnu obuku, uređivah odjeću, obuću i dr. Nakon toga su nas odveh u Ključ gdje je bila smještena Prva proleterska brigada. Po dolasku drugovi su u Ključu održali prigodni govor i rasporedili nas po bataljonima i četama te brigade. Nakon desetak dana već smo imali prvu borbu na Bos. Grahovu, potom na Sitnici, protiv Talijana, Nijemaca, četnika, ustaša i domobrana. Zarobili smo veći broj neprijateljskih vojnika te zaplijenili dosta oružja i opreme. Tu smo se naoružah i obukli za daljnje borbe.

Pored ovih početnih borbi i akcija, sudjelovao sam u borbama za oslobođenje naših gradova i mjesta: Jajce dva puta, borbe oko Duvna, Bugojna, Turbeta, Travnika, Prnjavora, Skender-Vakufa, Gornjeg i Donjeg Vakufa, Kupresa, Šuice, Cajniča, Zvornika, Ivan-sedla, prelaz preko Drine — Zelengore, Neretve i Sutješke; prelaz u Srbiju, oslobođenje Palisada, Valjeva, Uba, Avale, Beograda, Sremske Mitrovice, na sremskom frontu, Ilok, Šid, selo Nijemci, Vukovar, Banova Jaruga, Ivanić-Grad, Sv. Ivan, Zelina, Zagreb — sve do Trsta i mnogo naših gradova i mjesta kuda je prolazila Prva proleterska NOU brigada.

Kao aktivni sudionik u pripremama revolucije i borbe za oslobođenje i stvaranje novog društva, te kao aktivni borac u oružanom djelu revolucije, smatrao sam da je potrebno i poslije oslobođenja biti aktivan, uključen u društveno-politički rad na svim poljima, radi očuvanja i produbljavanja ciljeva revolucije za dobrobit naših budućih pokoljenja. Radi toga sam neprekidno aktivno sudjelovao i sudjelujem u svim društveno-političkim organima i organizacijama, u mojoj radnoj organizaciji i u Mjesnoj zajednici i drugim društveno-političkim organizacijama, SSRN, SRVS, SUBNOR, Kućnom savjetu i SKJ i ostalim drugim društvenim i sportskim organizacijama, organizator uvijek neumoran i aktivan.

Pored svih nedaća i napora koje je od nas boraca tražila Partija, društvo i revolucija, najteže mi je bilo ostaviti malo dvomjesečno dijete na rukama majke — moje supruge — koji su u tom trenutku teškog rastanka ostali bez jedinog svog hranitelja.

Član SKOJ-a postao sam onog dana kad sam bio povjeren drugovima koji su organizirali dizanje ustanka, a to je odmah po dolasku talijanskog okupatora 1941. godine.

Kandidat člana KPJ postao sam 1943. godine, a član odmah po oslobođenju Beograda 1944. godine.

MILAN RIMAC

DOČEK PROLETERA U IMOTSKOJ KRAJINI

Nakon zauzimanja Duvna, dvadeset petog VII 1942. godine, patrole Prve proleterske spustile su se čak do sela Vira, u blizini Imotskog. Preko aktivista Prološca saznalo se o djelovanju partizana i raspoloženju stanovnika prema njima. Mnogo se pričalo o partizanima, posebno o njihovom borbenom elanu. Terenom se prenijelo nekoliko borbenih pjesama koje proleteri pjevaju; između ostahh i ova: »Oj Imotski sav si u kamenu do nedjelje bit će u plamenu ...«. Ova pjesma, iako se od protivnika na terenu mogla i drugačije tumačiti (kao zastrašujuća na mase ili kao vandalska pa pozivati na jači otpor), shvaćena je kao moć, snaga, elan i volja proletera da osvoje i oslobode Imotski, mjesto poznato iz historije kao »tvrdi grad«. Patrioti su rado tu pjesmu prenosih i na sav glas je pjevali, tako da je doprla u svaki kutak Krajine.

Parola »Livno mora pasti«, koja se pročula poslije zauzimanja Livna, podsticala je na borbenu gotovost, disciplinu proletera u izvršenju zamisli i volje našeg komandovanja. Čak su terenom nesvjesno i neke ustaše veličale snagu i moć pristiglih proleterskih jedinica. Pričali su da je u Krajinu pristiglo oko 12.000 partizana iz Crne Gore, da su navodno hrlili u pomoć partizanima Kozare, pa pošto nisu stigli da se vrate u Crnu Goru starim putem, teško tko može da im se suprotstavi.

Jednom su oružnici sprovodili zarobljenog partizanskog kurira iz Studenaca za Imotski. Zastali su kod ustaškog tabora u Prološcu radi kratkog predaha i odmora. U prolazu kroz selo i za vrijeme odmora ustaše su partizana na gnusan način maltretirali, ponižavali i neštedimice tukli. Sve postupke ustaša partizan je dostojanstveno podnosio i otrpio. To je kod prisutnih ustaša izazivalo sve veću jarost i bijes. Za mnoge seljake to je bio primjer hrabrosti, utješenosti i podsticaj prisutnim na veća pregnuća i žrtve. I taj primjer na terenu je mobilizatorski djelovao.

Šesnaestoga kolovoza 1942. godine, u jutarnjim satima, grupa ustaša sa Aržana na zaprežnim kolima panično je jurila za Imotski preko Prološca. Za njima i grupa tabora Studenci. Ta grupa »muhađera«, kako su je u selu nazivah, obavijestila je da se od Livna ka Aržanu i Studencima približavaju

proleteri. Tabor u Prološcu toga dana bio je u panici. Čas se spremao za otpor, čas za odstupanje, što je konačno i preovladalo.

Povlačenjem ustaškog tabora sa glavešinama udarnoj partizanskoj grupi Prološca nudila se široka mogućnost rada i djelovanja. Tokom noći pripremljeno je sve za doček partizana. Narodu je sugerirano da ne slijede ustaške želje i upute, da se ne udaljuju od kuća, odnosno iz sela, da se ne plaše partizana, da ih treba organizirano sačekati i da će određene ličnosti objasniti situaciju o privrženosti mještana NOP-u. Dogovoreno je da partizane s grupom domaćina sačeka Stevo Samardžić koji će i javno preuzeti brigu oko ishrane i zbrinjavanja partizana za vrijeme boravka u selu. Ostalim aktivistima sugerirano je da ostanu u ilegalnosti. Odluka da partizane sačeka Samardžić, okretni i iskusni mještanin, odgovarala je želji svih, pa i onima privrženim ustašama.

Sedamnaestoga kolovoza 1942. godine oko sedam sati od pravca sela Ričice, preko Ričičkog klanca, pojavila se grupa partizana jačine jednog voda, Druge čete Drugog crnogorskog bataljona Prve proleterske brigade na čelu sa komandirom voda Dukljanom Vukotićem. Kao vodič partizanima je služio Mate Knežević Rabotić. Mate je gorostas čovjeka, dugogodišnji građevinski predrađnilk, inače surova i drska ličnost naučio samo da strogo zapovijeda, nikog da sluša i tolerira. Zbog toga smo se svi začudili kako ga je Dukljan »privolio« da predvodi partizane i pokazuje put kroz selo. Ovo i zbog toga što Mate nije simpatizirao partizane; politički je bio više nepoćudan.

Kada su se partizani pojavili na Pogledalu, cestom od pravca Imotskog pojavio se osobni automobil. Na automobilu je vidno lepršala bijela zastava. Pomislili smo da su to neki koji se žele predati. Sa zanimanjem smo pratili susret automobila s partizanima. Ugledavši automobil, partizani su se brzo razvili iznad puta sa sjeverne strane i zauzeli zaklone. Vodiču Mati naređeno je da poreda kamenje na cesti i zapreči put automobilu. Bojeći se da se preko njega ne odigra dvoboj i da je nezaštićen, Mate se poče buniti i suprotstavljati naređenju, pa reče: »A tako vi radite, vi uzimate 'dekung', a mene ostavljate na 'švarum liniji', nećemo tako, ili mi pomozite ili ću i ja u 'dekung'. ..«

Čim je automobil pred »barikadom« zastao, sagovornici su se brzo sporazumjeli, propustili automobil koji je prašnjavom cestom, vioreći bijelu zastavu, nastavio kretanje preko Aržana za Livno. Ubrzo se saznalo da se rad? 0 njemačkim parlamentarcima koji kreću na pregovore s predstavnicima NOV-a u vezi zamjene grupe inženjera organizacije »Tot« zarobljenih u kući Mitrovića prilikom oslobođenja Livna. Tada se govorilo o osamnaest zarobljenih njemačkih glavešina. Sama pojava bijele zastave predstavnika velikog Rajha terenom Krajine imala je pozitivnog propagandnog odjeka.

Odmah nakon prolaska automobila, partizanima je prišao Stevo Samardžić, Miško Rimac, Miće Cvitanović i više mještana. Stevo je starješinu obavijestio da u selu nema oružanog neprijatelja, da su mještani lojalni NOP-u 1 da im nude miran i udoban boravak.

Krećući kroz zaselak Božinovići, jedan partizan je sreo staricu Anicu Karauz Mikuljaču i reče: »Smrt fašizmu, bako!« Ne razmišljajući o smislu i značenju pozdrava, vjerujući da joj je nailazeći gost nazvao »dobro jutro« ili »dobar dan«, Anica na pomenuti pozdrav odgovori: »I tebi sinko!« To je kasnije bio predmet prepričavanja i zanimljivog opetovanja. I ako postoji mogućnost da se taj »otpozdrav« još negdje čuo, jer se u šali među partizanima mnogo koristio, on se u Prološcu smatrao »izvornim«.

Zauzimanjem sela partizani su posjeli otpornu točku iznad centra sela Kokica glavica. Dijelom snaga pretresli su javne mjesne objekte, kao ustaški tabor, poštu, školu, financijsku kasarnu, župski ured i šumarsku kuću. Po završenom pretresu organizirano je izviđanje i osmatranje sela od pravca Imotskog. Za izviđanje su korištene mjesne omladinske patrole, koje su onemogućile bilo koji iznenadni prilaz ili ispad iz pravca Imotskog ili susjednih sela. Partizani su se u grupama zatim razbježali po zaseocima i nastavili kontaktirati sa narodom. Mještani su ih opsjedali, pa i one koji su bili na straži ili izvidnici, i tražili od njih nužna obavještenja.

Drug Dukljan Vukotić je u zaseoku Rimci stalno bio ispitivan od znatiželjnih. Saznah smo da je kao bivši oficir služio u Osamnaestom puku na Kalemegdanu u Beogradu. Pošto je nekolicina seljana Prološca služila u Beogradu, propitkivali su Dukljana za znance i svoje pretpostavljene. Lijepo je bilo čuti da se mnogi od tih nalaze u partizanskim jedinicama boreći se za zajedničku stvar. Ne upuštajući se u organizaciju i formacijsko stanje jedinica, mi smo na terenu tumačili sastave brigada nekoliko puta brojčajnim i jačim nego su to stvarno bili. Smatrali smo da su brigade obično jače od ratnih pukova bivše vojske i da se kreću od pet do šest hiljada boraca. Ta impozantna brojka nas je radovala i činila se jedino realnom kada progoni tolike snage protivnika.

Jedan borac, mladić od devetnaest godina stražario je na starom Rimčevom gumnu i osmatrao teren preko potoka Suvaja. Bio je stalno okružen grupom seoskih mladića i odraslih. Prinosili su mu grožđe i smokve i kada su mu rekli da će osmatrati mjesto njega, privohli su da ga sjedne i da priča o svom borbenom putu. Mladić je rekao da je đak i da je rodom iz Podgorice.

Na pitanje Mije Rimca Barbe kada će napusti Imotski i šta se više čeka, proleter mu odgovori da se čeka naređenje.

Ručak za partizane pripremljen je na Samardžića gumnu. On se pretvorio u pravu manifestaciju druženja naroda i partizana. Na ručku s partizanima okupilo se nekoliko uglednih domaćina na čelu sa osamdesetogodišnjim starcem Marinkom Bilićem, Nikolom, Miškom i Štipanom Rimcom, Ivanom Matićem, Lazom Popadićem, Marijanom Kokićem i drugima. To je bio jedini put da se domaćini javno okupe u ratnim danima, međusobno slobodno razmijene misli, sa partizanima nazdravljaju i svatovski goste.

O tom zajedničkom ručku i svečanosti pričalo se čitavom Krajinom.

Dječaci i djevojke su donosili grožđe, smokve i druge napitke i poslužival partizane za vrijeme ručka. Jedan je partizan upitao Slavu Radeljić:

— Je li, djevojko, imaš li želju da pođeš u partizane?

Slava mu odgovori:

— Da, svakako. Nas nekoliko dugo o tome razmišljamo ali u nas je običaj da mladići prednjače pa kad oni krenuo, onda ćemo i mi djevojke za njima.

Ovaj javni izazov mladićima bio je ne samo otvoreni prekor, već i podsticaj na bezuvjetnu aktivnost. Od tada terenom je kružila parola da se sloboda ne smije čekati na tanjuru. Primjer Crnogoraca, Srbijanaca i drugih, koji se bore širom Jugoslavije i van svojih užih sredina, treba slijediti. Od tada su mnogi mladići iz sela odlazili u partizane, a ni Slava nije zakazala. Ona se je već u bici na Neretvi tokom četvrte ofanzive sa svojih dvadeset devet seljana Prološca našla u sastavu NOV. Nešto kasnije u bici na Sutjesci poginula je kao borac Druge dalmatinske brigade.

Te večeri narod Prološca mirno se odmarao, ali neprijatelj nije mirovao. Kovao je planove, mučili su ga dobri odnosi naroda i partizana. Zbog toga se 18. VIII oko 10 sati nad Prološcem pojavila grupa talijanskih bombardera. Bombardirah su selo u nekoliko naleta. Bilo je osam mrtvih i nekoliko porušenih kuća. Tek tada narod je masovno napustio ognjišta i bježao u brda i polje skrivajući se od naleta avijacije. U popodnevnim satima počela je padati kiša i narod se vratio svojim kućama. Ali se neprijatelj nije zadovoljio ovim masakrom sela, on je u akciju uputio jedan bataljon Talijana iz Imotskog. Pod dejstvom nekoliko rafala sa Kokića glavice partizani su prinudili da se bataljon razvije i zadrži na liniji Kuk—Počivalo, i nije se usudio nastupati preko potoka Suvaja. U nemoći obračuna s partizanima usmjerio je vatru teških breda po polju tukući po narodu koji je ponovo počeo bježati iz kuća. Tom prilikom smrtno je pogođena djevojčica Anka Maršić, ranjene su Ana Maršić, žena Milana Bubaluša i Anka Brnas, kći Ike.

Kad se smračilo bataljon Talijana je odstupao za Imotski. Narod Prološca je noćio van sela. Kasno u noć sahranjeni su poginuli mještani, zakopana uginula stoka i obilježena mjesta neeksplodiranih bombi. Sve je to obavljeno u punoj tišini i redu. Poduzete su mjere čuvanja napuštene imovine. Nekoliko simpatizera i terenskih radnika upozoravah su na dolično ponašanje, i nije se desio slučaj oduzimanja ili utaje predmeta iz napuštenih kuća.

Tek 19. VIII oko 11 sati od Imotskog preko D. Glavine krenula je u akciju ustaška bojna »žute« legije. Pod dejstvom nekoliko hitaca i rafala voda proletera bojna je bila prinuđena da se razvije i pažljivo nastupa. Nakon jače minobacačke pripreme i pod zaštitom jake mitraljeske vatre ustaše su prešli potok Suvaju, »čarkali« su pažljivo zaselak Most, a vod proletera se bez napora i žurbe i bez žrtava skladno i u najvećem redu, nakon tri dana boravka u Prološcu, povukao preko Ričice za selo Studence u sastav glavnine bataljona.

Neprocjenjiva je bila vrijednost, uloga i trodnevno prisustvo i rad u Prološcu tog po broju malenog voda partizana-proletera. Narod sela i Imotske krajine nije se mogao nadiviti i načuditi da se tako mala jedinica toliko uporno drži, odupire i prosto prkosno ponaša pred znatno nadmoćnijim snagama Talijana i ustaša. Skoro petnaest kilometara udaljen od svoje glavnine, vod proletera je uspješno izvršio svoju borbeno-političku misiju i ulogu, iznad svih dotad poznatih borbenih pa i taktičkih normi i kriterija za takav borbeni sastav.

Kad se vidi koja je vrijednost uloge i rad navedenog voda u izvršenju borbenih, moralno-političkih i drugih zadataka, onda se može samo zamisliti uloga koju je odigrao Drugi crnogorski bataljon kao cjelina svojim izbijanjem i držanjem većeg dijela zapadnih sela Imotske krajine, odnosno njegovog prodora u centar srednje Dalmacije preko Aržanskih vrata, Zadvarja i Dubaca. Time je ne samo bila osigurana veza zapadne Bosne i Krajine s Dalmacijom nego, izbijanjem na liniju Cista Provo—Lovreć—Lokvičići, presječena je komunikacija i veza Spht—Mostar, kao najglavnijih okupatorskih uporišta i garnizona na jadranskoj obali i priobalnom dijelu.

Još sretnija okolnost pojave Drugog bataljona na tako vitalnim objektima zabiokovlja je u tome što je tih dana na Biokovu bataljon »Josip Jurčević« sa svojih 700 boraca vodio teške borbe s talijanskim i kvislinškim snagama. Naime, u toku kolovoza 1942. godine počela je velika i do tada najopsežnija talijanska ofanziva za čišćenje Biokova od partizana i uništenje oslobodilač-

kog pokreta na tom području. Te snage na Biokovu bile su ugrozile okupatorske garnizone duž srednje Dalmacije i primorja vezujući za sebe jake snage talijanske Druge armije.

Oko 30.000 neprijateljskih vojnika bilo se ustremilo na Biokovo. Pojava crnogorskih proletera na terenu Imotskog i Šestog beogradskog i Četvrtog kraljevačkog bataljona u rajonu Posušja u Viru, navelo je na oibazrivost neprijatelja i rasteretilo pritisak na Biokovo. Drugi crnogorski bataljon je u sadejstvo s bataljonom Srednjodalmatinskog odreda vezao za sebe i uspješno se odupirao pomoćnoj koloni talijanskih snaga koje su nadirale od Sestanovca i Imotskog preko Lovreća i Studenaca ka Aržanu i dalje za Livno. Poslije nekoliko dana uporne obrane one su sa linije Aržano—G. Tijarica, 22. Vlff protivnapadom odbacili tahjansku motoriziranu kolonu preko Studenaca i Lovreća uz velike gubitke.

Tako su proleteri u najtežim danima pružii ruku i neposredno sadejstvovali s partizanima Biokova i Mosora. Obavještajci, kuriri i terenski radnici nosili su vijesti Biokovom o pojavi i borbenom dejstvu proletera na terenu Livna, Imotskog i Duvna. Time su podsticali na jači otpor i upornost Biokovaca da izdrže u toj velikoj ofanzivi. I izdržali su.

Priliv novih boraca bio je sve veći i veći s biokovsko-neretvanskog područja i s otoka. Tada se javila i žarka želja mnogih Biokovaca partizana, posebno omladine, da popune proleterske jedinice. Već 30. VIII 1942. godine oko 180 boraca bataljona »Josip Jurčević«, susret će se sa Drugim crnogorskim bataljonom u selu Studenci i ući u sastav Prve proleterske brigade. Ta grupa Biokovaca mahom su bili komunisti, kandidati KPJ i skojevci, već prekaljeni borci s provjerenim i potvrđenim borbenim iskustvom. U redovima Prve proleterske iz sela Imotske krajine od tada su se borila dvadeset tri borca.

Interesantno je da se na području gdje su proleteri djelovali i boravili nije čuo ni jedan prigovor na njihovo držanje i ponašanje. Naprotiv, narod je osuđivao postupke ustaša koji su tražili bombardiranje sela Krajine i paljenje sela Studenaca.

Mnogi omladinci divili su se spremnosti i vještini proletera i bili spremni da im se pridruže. Vlade Rimac se sa grupom suseljana javio u NOV u komandu mjesta. Tražio je da bude određen u proletersku jedinicu. Poginuo je kao bombaš poslije Četvrte ofanzive u Drugoj dalmatinskoj proleterskoj brigadi.

Poslije ovih događaja i uzornog dočeka proletera i primjernog ponašanja, sela u kojima su boravili proleteri i njihova rukovodstva dobili su zavidna priznanja od političko-partijskog rukovodstva kotara. Od toga vremena mnoga zapadna sela Krajine i sva okopoljska sela postala su vidno aktivnija, mobilno masovna na liniji NOP-a. Sva sela Krajine imala su ilegalne a neka i legalne NOO kao organe nove revolucionarne vlasti. Do kraja 1942. godine i prvih mjeseci 1943. godine broj boraca s terena Imotskog znatno je porastao. Evo pregleda boraca uključenih u jedinice NOV i POJ-e za Krajinu:

Krivodol—Crnogorci 53 borca, Kamenmost—Nebriževac 59, mjesto Imotski 43, Glavina 41, Proložac 36, Zmijavci 26, Studenci 25, Lovreć 18, Poljica 14, Grabovac 14, Runovići 14, Krstatice 13, Vinjani 12, Lokvičići 12, Grubine 12, Biorine 9, Cista V. i M. 8, Zagvozd 7, itd. Ukupan broj boraca tada je iznosio nešto preko 440. Tada je (tj. 13. II 1943) u Imotskom formirana i Deveta dalmatinska udarna divizija. Oko 300 boraca Imotskog uzelo je učešća u bici za ranjenike na Neretvi. Oni dijele sudbinu ostalih boraca Operativne

grupe VŠ. Tim naporima Imotski se svrstao u red aktivnih područja Dalmacije. Do kraja rata Imotski je dao preko 4.000 boraca. Od toga broja 436 palo ih je na bojnom polju. Kad se tome doda 416 žrtava fašističkog terora, onda broj poginulih boraca i 2FT je 852 poginula za slobodu, što čini vidan doprinos NOB-u i revoluciji.

Djeca, borci Imotskog i ostalih krajeva Biokovsko-neretvanskog područja, svrstani su pretežno u proleterske i udarne brigade. Kao i ostali borci NOR-a, časno su se borili i ginuh na svim važnim točkama jugoslavenskog ratišta: na Neretvi, Drini, Sutjesci, Limu pa do završnih operacija JA. Časno su borbeno i revolucionarno prezentirah svoju Krajinu i Biokovsko područje, svoj narod i u borbi zbratimljenu Jugoslaviju, onako kako su vidjeli i učili od svoje braće proletera prve polovine i ljeta 1942. godine.

TOMISLAV JELIC

SAD SMO SVI ISTI

Još prije moga odlaska u partizane, od početka 1942. saznao sam da je negdje u istočnoj Bosni formirana Prva proleterska NOU brigada, a kasnije i još nekoliko takvih jedinica koje neprijatelju zadaju ozbiljne udarce i nanose velike gubitke, te oslobađaju sela i gradove i da predstavljaju strah i trepet za okupatora i domaće izdajnike.

Prvo sam ovo doznao od Jakova Petkovića koji je poginuo 20. studenog 1942. na Sitnici, a potom i od Martina Ljubičića koji je poginuo 21. ožujka 1943. na Treskavici. Ja nisam služio vojsku pa uopće nisam znao niti shvaćao što su i kakve su to brigade. Čuo sam da su sastavljene od Srbijanaca i Crnogoraca; kakvi su to ljudi; ja sa Srbijancima i Crnogorcima nisam dolazio u dodir, poznavao sam ih samo iz starih narodnih junačkih i hajdučkih pjesama. Divio sam se tim ljudima. Kao siromašni seljak, zemljoradnik, čobanin, stalno sam crnčio i radio kao nadničar kod imućnijih Šibenčana, pa je jasno da odmah nisam mogao ni da shvatim sve to. Ah vrlo brzo sam spoznao veličinu i duh proleterske borbe.

U proljeće 1942. od istih sam drugova saznao da su neki drugovi sa teritorija općine Šibenik već otišli u partizani i da se po Dalmaciji formiraju partizanske čete i odredi. U meni se iz dana u dan budi radoznalost, ali nepoznanica o proleterskim brigadama je stalno prisutna. Drugovi su me, a posebno Jakov Petković, naš kućni prijatelj, upozorili da sve to treba držati u najvećoj tajnosti, jer je naše selo u to vrijeme bilo puno talijanskih vojnika, a i među mještanima je bilo onih koji su surađivali s okupatorom. Ja sam ipak o svemu tome razgovarao sa mojim rođakom Božom Jelićem (poginuo 10. lipnja 1943. na Balinovcu), jer smo jedan prema drugom imali neograničeno povjerenje. To sam kasnije rekao i drugu Jakovu. On se prvo namrštio, a potom nasmijao, skrećući mi pažnju na posljedice.

U ljeto 1942. doznajem da su proleterske brigade stigle u zapadnu Bosnu, da je oslobođeno nekoliko gradova, da su neke od njih stigle na tlo Dalma-

cije. Uzbuđenje i radoznalost rastu. Izvode se akcije i kroz naše selo. Jedne noći posječeno je nekoliko desetaka telefonskih stupova. Talijani zabrinuti i uznemireni, pojačavaju svoju prisutnost. Patrole stalno krstare po selu, cestom Šibenik—Trogir i prugom Šibenik—Perković.

Tajno se priprema odlazak prvih dobrovoljaca u partizane iz našeg sela. Odluka je da se 4. listopada (nedjelja) 1942. poslije podne sakupimo u centru sela i odatle krenemo na još tada za nas nepoznat put. Misli naviru, radoznalost i nepoznanica potpuna. Oko 19 sati u grupama izlazimo iz sela nas 19 drugova i jedna drugarica. Krećemo preko Vlaka i oko 21 sat stižemo u Danilo Biranj, gdje se već na zbornom mjestu kod crkve sakupio veliki broj drugova iz ostalih mjesta općine Šibenik.

Oko 23 sata pokret, krećemo na istok. Razgovaramo međusobno, svak sleže ramenima, osim vodiča vjerojatno nitko ne zna kuda idemo. Sada radoznalost nije više pojedinačna, već kolektivna. Prelazimo preko pruge između Perkovića i Drniša, zatim preko ceste između Splita i Drniša kod Muća. Idemo planinom Svilajom, preko ceste između Sinja i Vrlike, penjemo se na Dinaru, zatim preko Prologa stižemo u oslobođeno Livno. U međuvremenu saznajemo da je Prva proleterska oslobodila Ključ i da mi idemo u njezin sastav. Kakvo raspoloženje, radost, veselje: da li je to zaista tačno. Sumnja postoji. Još nismo sigurni. Možda je to samo šala. Razgovaramo međusobno, ali nitko od nas nezna više nego što smo već saznah. Da li smo baš mi ti koji idemo u Prvu proletersku, možda je informacija tačna.

Krećemo dalje komunikacijom prema Glamoču, potom preko Glamočkog polja, Mliništa, Oštrelja, Bosanskog Petrovca, i više nema dileme, 16. listopada 1942, poslije 12 dana stižemo u Ključ. Dočekuju nas proleteri. Baš oni proleteri o kojima smo mislili, do posljednjeg časa sumnjah, da li ćemo i mi zaista postati proleteri i boriti se zajedno sa srpskim i crnogorskim proleterima. Atmosfera u Ključu neopisiva. Stigli smo u pravo vrijeme, na pravo, mjesto, u pravu jedinicu. Misli i dalje naviru, ne vjerujemo činjenici da smo od sada i mi proleteri. Gledamo, posmatramo, jedan drugom šapnemo — pa to su ljudi isto kao i mi, i Vujađin, i Miladin, i Stanislav, i Jordan, i Hasan, i Janez, i Mate, ti se drugovi ne razlikuju od nas, samo što imaju puške, neku mješavinu odjeće i titovke. Interesuju me Srbijanci i Crnogorci, ne uočavam nikakvu razliku između nas i njih, samo što neki imaju brkove. Tako i ja i moji drugovi po,stadosmo proleteri, borci Prve proleterske brigade, brigade o kojoj smo mnogo razmišljah i razgovarali. Ponosni, radosni, a samim tim i uzbuđeni. Ranija radoznalost i nepoznanica, ne samo za mene, sada je postala stvarnost.

Nastupaju i prve borbe, za nas novajhje prva iskušenja, prva vatrena krštenja — Bosansko Grahovo, Sitnica, Jajce, centralna Bosna, IV i V neprijateljska ofanziva itd. Kalimo se iz borbe u borbu sa starim proleterima Srbijancima i Crnogorcima, koji nas podučavaju, savjetuju, usmjeravaju u borbi. Mi novajhje odmah od prvih borbi držimo korak, ne zaostajemo, nedostaje iskustva, ali ne i hrabrosti. Ide, dobro je, pa mi smo svi jednaki. Brzo se uklapamo u novu sredinu kao da se već dugo poznajemo, kao da smo djetinjstvo proveli zajedno. Jurišamo rame uz rame. Drugarstvo kakvo se samo poželjeti može. Brzo je nestala riječ »stari i novi«. Sada smo svi isti — proleteri Prve proleterske NOU brigade.

JOSIP TURIC

PROLETERI SU SLUŽILI PRIMJEROM

Talijanska ofanziva na Biokovu protiv snaga bataljona »Josip Jurčević« nije fašistima donijela željene rezultate. Glavnina bataljona morala je napustiti teren zbog nedostatka municije, hrane i lijekova. Istovremeno je borcima bilo rečeno da se, oni koji žele, mogu uključiti u sastav Prve proleterske brigade koja je već oslobodila Livno i nastupa prema Dalmaciji.

Mnogi su se borci osjećah ponosnim što im se pružila prilika da postanu proleteri. Javilo ise preko 180 boraca, dobrovoljaca.

Bataljon je napustio Biokovo i na pravcu pokreta razbio talijansku blokadu Zadvarje—Zeževica te preko Grabovca izbio na Lovreć, koji su prije nekoliko dana spalili Talijani. Paljenje Lovreća i ubijanje ljudi, žena i djece smatrah su odmazdom za poraz doživljen u borbama s proleterima, na Aržanu i Studencima. Tu smo se i sreli s proleterima, sa dijelovima Drugog crnogorskog bataljona. Bili su na položaju. Rukovah smo se i pozdravili kao da se od davna poznajemo. Iste su nam ideje i ciljevi i zbog toga smo se lako zbližili i razumjeli. Obostrani utisak bio je odličan. Sa Studenaca smo se prebacili u Vidoše kod Livna, preko Aržana i Buškog blata.

Još prije odlaska u partizane čuli smo o ustanku dijela srpskog i većine crnogorskog naroda. Nama draga propaganda govorila je o nadljudima, junacima, herojima — tradiciji hrabrog srpskog i crnogorskog naroda. O vehkim borbama i još većim pobjedama nad Nijemcima i Talijanima i nad domaćim izdajnicima. Da su srpski proleteri oslobodili zapadnu Srbiju a crnogorski gotovo čitavu Crnu Goru, da se primiču Čapljini, itd.

Neprijatelji su strahovah a pripadnici NOP-a se radovali takvoj situaciji. Došao je čas da smo se sreli i obostrano radovah. Narod Dalmacije ih je bratski dočekao čim su stupili na njegovo tlo. Svojim držanjem prema narodu i političkim radom moralno su razoružavali neprijatelja i njegove pristalice. Svojom hrabrošću su stekli kapital u narodu. Proleteri su na djelu raskrinkavali fašističku i klero-propagandu. Tako je bilo u Prološću, Aržanu, Studencima, Lovreću, itd; svugdje gdje se je za njih čulo i znalo u Dalmaciji.

Čim smo smješteni i nahranjeni, okupah smo se pod improviziranim poljskim tuševima. Oko 80 posto Biokovaca nije služilo vojsku. Da bi postigli najminimalnije vojno znanje, s nama je izvođena vojna obuka. Izvodio ju je Miloje Milojević. Veći broj boraca je imao višemjesečno borbeno iskuistvo. Među nama se govorilo da će Biokovci biti peti bataljon u Brigadi. Bilo kako bilo mi smo proleteri. Drug Filip Kljajić, komesar Brigade, održao nam je drugarski, topao i revolucionaran govor. Govorio je o putu Prve proleterske od Ruda do Livna, o bratstvu i jedinstvu i o teškim naporima koje treba fizički izdržati.

Kad je završio govor, deset boraca je odustalo da se uključi u Brigadu. Bojali su se da neće izdržati napore.

Bih smo raspoređeni po svim bataljonima Brigade. Vjerovah smo da je to bilo nužno radi jačanja bratstva i jedinstva i jačanja borbene sposobnosti bataljona.

U drugoj polovini rujna 1942. godine Brigada napušta Livno i preko Glamoča stiže na Tičevo. Vrijeme je iskorišteno za odmor, međusobno upoznaih je na bojnom polju. Kad se tomedoda 416 žrtava fašističkog terora, onda vanje; govorilo se o ratnim iskustvima. Nisu zapostavljene moralno-političke i psihološke pripreme zbog predstojećih borbi. Na Tičevu u Brigadu dolazi druga grupa dalmatinskih boraca. Bilo ih je preko devedeset. Oni su bili rodom iz Trogira, Marine, Segeta, Solina, Kaštela i Splita. Došli su kao dobrovoljci iz Moseća, Svilaje i Mosora. Svi su bih gotovo mlađi od dvadeset godina. Do tada je manji broj sudjelovao u ozbiljnijim borbama. Stari proleteri pričah su o svemu što je moglo koristiti drugovima koji se uključuju u Brigadu, koristeći se pri tome bogatim iskustvom. Iz dana u dan raste drugarstvo, međusobno povjerenje i poštovanje. Svak se trudi da bude pozitivan primjer drugima.

Poslije odmora i priprema, Brigada kreće u Drvar a odatle partizanskim vlakom do Bravskog radi oslobođenja Ključa. U njemu je bio utvrđen ojačan bataljon crne legije, ustaša i domobrana. Brigada je napala Ključ noću. Pošto nije uspjela zauzeti do zore, povukla se. Iz treće čete Drugog bataljona poginuo je Jakim Maslov, rodom iz Opuzena, a nestao Ante Perišin i Ante Vela. Isti dan oko podne vratio se Perišin a Vela nije. Slijedeću noć krenemo u napad ali se s pola puta vraćamo nazad. Treću noć napadamo Ključ sa sjevera i sjeverozapada. Prije jutra smo oslobodili Ključ. Mnogo neprijateljskih vojnika je ubijeno, ranjeno i zarobljeno, a dosta ih je pobjeglo kroz šume ka Vrpolju. Zarobljeni neprijatelj držao se bijedno iako je za vrijeme borbe najpogrdnijim riječima nazivao borce, posebno drugarice. Nash smo Antu Velu u žbunju onesviješćenog. Kada je došao k sebi, pričao je o držanju legije poslije prvog napada i strahu koji je pretrpio. Nije ništa jeo ni pio tri noći i dva dana. Drugi crnogorski bataljon krenuo je u potjeru ka Vrpolju. Poslije kraćeg vremena na taj teren dolazi Četvrta krajiška. Kada smo se vratili u Ključ, došla je treća grupa Dalmatinaca, oko 260 Šibenčana. To su bili pretežno omladinci. Bih su veseli što se uključuju u Prvu proletersku brigadu.

Naš Bataljon i Brigada vratili su se preko Bravskog vlakom u Drvar. Poslije kraćih priprema Brigada je krenula u napad na četnička uporišta oko Bosanskog Grahova i Knina (Stožište, Cigelj, Marinkovci, Mračaj, Strmica i kasnije Plavno). Četnici su brzo očišćeni. Talijani utvrđeni u Grahovu i Kninu davali su im podršku teškim oružjem. Ipak se Talijani nisu smjeli udaljavati od garnizona, već su bježeće četnike spašavah. Jedan događaj kod nas je izazvao ruglo i smijeh. Komandir četničke čete, bježeći iz uporišta Cigelj viče svojim četnicima: »Kud bježite, sram vas bilo!« On pred njima bježi preko pedeset metara, ne okreće se i govori, misleći time spasiti svoju kožu. Nije imao sreću da pobjegne.

Nakon tog zadatka Brigadi je naređeno da se vrati u Drvar. Odatle smo se prebacih za Bosanski Petrovac. Predstojalo je formiranje Prve proleterske divizije. U tom razdoblju došla je još jedna grupa boraca Dalmatinaca u sastav Brigade. Do dana prijema zastave u Brigadi su se svi pripremah. Na dan 7. XI. 1942. Brigada je bila postrojena. Drugu Titu predan je raport. On je izvršio smotru. Nakon toga održao je govor u kojem je govorio o ulozi i zadacima proletera, zatim predao zastavu Prvoj proleterskoj brigadi, rekavši da je s ponosom i neokaljanu nosimo. Poslije nekoliko dana odmora Brigada je krenula na izvršenje novih zadataka.

Prvi vod 3. čete 1. bataljona u Jajcu 27. studenoga 1942. godine

Treća četa 1. bataljona u Jajcu 27. studenoga 1942. godine

Spasoje Dragojević, komesar ćete u 1. bataljonu, čita vijesti prosinca 1942. u centralnoj Bosni kod Jošavke

Prva proleterska na maršu od Šipraga ka Gornjem Vakufu početkom veljače 1943. godine

Grupa boraca 1. bataljona poslije prelaska Drine travnja 1943. godine

Drugi bataljon u rajonu Kovrena sredinom svibnja 1943. godine

Prvi bataljon prelazi rijeku Pivu 29. svibnja 1943. godine

Dijelovi 1. proleterske na Vučevu (Suha gora) 2. lipnja 1943. godina

NAPAD NA SITNICU

Prva proleterska je 16. studenog krenula iz Petrovca. Do Ključa je prolazila poznatim terenom, čim je prešla Ključ, naišla je na teritorij koji je bio jače zahvaćen četničkim utjecajem. Usput su do Sitnice očišćeni sela Popovići, Jurišići, Vlaići i Bosančići od četnika. Neprijatelj je smatrao Sitnicu važnim uporištem za osiguranje Banja Luke, za aktivnosti prema Ključu i Mrkonjić-Gradu, i kao jak centar za okupljanje četnika. Zato je bila jako utvrđena. Na vanjskim prilazima su bili četnici, njihov je zadatak bio da spriječe iznenađenje. Posadu je činilo oko 900 domobrana 2. bataljona Petrinjskog puka, 1. i 2. četa 10. pješadijskog puka, dva voda 8. diviziona haubica, jedan bataljon novih vojnika-regruta, i jedan vod 38 Nijemaca sa većim brojem četnika. Nijemci su rukovodili obranom.

Brigada je napala neprijateljsko uporište Sitnicu 19. XI. 1942. Na poziv naših boraca domobranima da se predaju i ne ginu za tuđine, oko 80 domobrana napušta rovove i bunkere da pređu k nama. Nijemci i četnici osuše jaku vatru i spriječiše ih nanijevši im teže gubitke.

Brigada je izvršila jak napad, zauzela uporište, zarobila 6 Nijemaca, dva domobranska oficira, preko 350 domobrana i oko 50 četnika. Neprijatelj je imao oko 60 mrtvih vojnika, među kojima i 16 Nijemaca. Ostali neprijateljski vojnici su se sjurili niz strmine i pobjegli. U Banja Luku je stiglo 250, a u Sanski Most oko 150. Mnogo domobrana su pohvatale krajiške jedinice.

Poginulo je i ranjeno preko 50 boraca i starješina Brigade. Iz treće čete Drugog crnogorskog bataljona poginulo je devet drugova, od kojih četiri Crnogorca, četiri Dalmatinca, čijih se imena ne sjećam, i Vlado Đukić rodom iz Pljevalja.

Džamija je spaljena, pogodila je mina našeg bacača. Kada smo ušli u nju, našli smo osamnaest domobrana, četnika i Nijemaca. S njima zajedno bila je žena i dijete vojvode Drenovića. Svi su bili mrtvi osim djeteta Drenovića koje je predano mjesnim vlastima. Domobrani su pušteni kućama osim pojedinaca koji su dobrovoljno ostali. Snijeg je bio visok više od 60 cm. Vijest o pobjedi Prve proleterske brigade na Sitnici prenijela je »Slobodna Jugoslavija«. Stab 1. divizije je čestitao Brigadi na pobjedi.

U Trećoj četi Drugog crnogorskog bataljona bio je borac Mijo Leko, rodom iz Metkovića. Za vrijeme borbe na Sitnici imao je kragujevačku bombu u rancu. Neprijateljski metak je bombu pogodio i ona je eksplodirala. Leko je bio lakše ranjen. Iz bolnioe se vratio u svoju jedinicu.

Od 19. XI. 1942. do 20. I. 1943. vođene su borbe na području centralne i djelomično jugozapadne Bosne. Pretežno sa četnicima, zatim s ustašama, domobranima i Nijemcima na području Jajca, Kotor-Varoši, Calinca, Klašnice, Crnog vrha, Boškovića, Dragovića, Jošavke, Vijančana, Potočana, Maslovara, Puraća, Gornjih i Donjih Bilica, za oslobođenje Teslica, Prnjavora sve do Save. Nismo bili glavni u oslobođenju Jajca. U kući gdje smo bili smješteni nehotice smo slomili »konjića« lutku. Gazdarica kuće tako nas je izvrijeđala kao da smo joj kuću zapalili. U Maslovarima smo oteli bogatu večeru četnicima. Za Kotor-Varoš se vodila ogorčena borba, a posebno naš Prvi crnogorski bataljon.

Stari proleteri su služili pozitivnim primjerima i u borbi i u brizi i pažnji prema mlađima. Drugovi Crnogorci znali su uvijek ocijeniti ozbiljnost situacije i težinu zadataka, ne gledajući koga je red nego tko ima više iskustva i spo-

sobnosti, tko će najuspješnije izvršiti postavljeni zadatak. Bratstvu i jedinstvu uvijek je poklanjana puna pažnja, u međusobnim odnosima i u odnosu prema narodu kuda smo prolazili bez obzira kako smo dočekani i kako su nas gledali.

Prije početka četvrte neprijateljske ofanzive, moja četa i bataljon, sudjelovali su u još jednoj važnoj akciji, u oslobođenju Prnjavora. To je bilo između 15/16. I. 1943. godine. U Prnjavoru su se nalazili ustaše i osječka pukovnija domobrana. Mi smo ga oslobodili a da pri tome nismo imali većih gubitaka. Domobrane smo zarobili, nešto ustaša i domobrana smo potukli (bilo je domobrana koji su prvo jutro išli kroz oslobođeno mjesto a da nisu znali za proletere). Cim su četnici Rade Radića saznali da je Prnjavor u našim rukama, došli su da ga pljačkaju, posebno muslimane. U tom su odmah spriječeni. Morali su uz našu pratnju vratiti opljačkano tamo gdje su bili uzeli. Četnici komandira Vorkape trebali su skupa s nama napadati Prnjavor, pod našom komandom, ali nisu ni jednog metka ispalili već pozadi nas su ušli u oslobođeni grad. Kada su pozvani da pređu na našu stranu, nije htio nitko. Četnike smo sve razoružali i pustili ih kućama.

Poslije oslobođenja Prnjavora, oduševljenju naroda, posebno omladine nije bilo kraja! Omladina je vidjela u proleterima nepobjedive drugove komuniste koji s lakoćom izvršavaju najteže zadatke. Omladinci su uporno i neprekidno tražili da ih primimo u svoje redove. Mi smo isticali sve moguće teškoće na koje će naići (uši, glad, slaba obuća, zima, nevrijeme, neprekidne borbe, marševi itd.). Tada ih nije ništa moglo pokolebati. Brigada je primila nekoliko stotina dobrovoljaca. Nije bilo vremena da se ozbiljnije pripreme za predstojeće borbe.

MARIN POPIĆ

SUSRET SA CRNOGORCIMA

Još kao dječak osnovac učio sam da se naša domovina sastoji od Srba, Hrvata i Slovenaca i da još ima Crnogoraca, Makedonaca i drugih. U dječjoj maštі Crnogorce sam zamišljao kao ljude crne puti, visoke, gorostase, nešto posebno. Čitajući knjige koje sam mnogo volio iako sam bio zemljoradnik, došao sam do saznanja, da su Crnogorci isti kao što smo i mi svi ostali.

U meni je ipak tinjala želja da se nekim slučajem susretnem sa Crnogorcem pa da vidim kakav je taj čovjek, kakva mu je koža, kako govori, kako se vlada i da li je kod njega sve »crno«.

Jednog kišnog dana, godine 1942. dočekao sam i taj svoj dan iz dječjeg maštanja. S grupom boraca s Mosora pošao sam u susret Prvoj proleterskoj brigadi i na Tičevu se prvi put u svom životu susretoh sa Crnogorcima koji su bih u sastavu Prve proleterske brigade. U ovoj grupi bili su drugovi iz Solina, Splita, Kaštela: Ante Bakotić, Mate Barišić, Stipe Bedalov, Marin Mihotović, Ante Milišić, Rade Perišić (poginuo na Teslići 1943), Frane Zižić, Nikola Dumanić, Veljko Duplanoić i drugi, nas oko četrdeset Dalmatinaca.

Možete zamisliti moje osjećaje kada sam se našao udruženih ruku s Crnogorcem, tim čovjekom koji je za mene dječaka predstavljao jednu veliku nepoznanicu.

Prvi susret i prijem koji su nam priredili proleteri na mene je ostavio neopisiv dojam. I danas poslije toliko godina skoro se u detalje sjećam toga susreta. Budući da sam raspoređen u Prvi lovćenski bataljon i da su u njemu bili pretežno drugovi Crnogorci, uvidio sam da je taj čovjek, Crnogorac, isti kao i ja, da se jezično razumijemo, da nije nadprirodan. Dugo sam drugovao s borcima-drugovima Crnogorcima i slobodno mogu reći da su to divni, iskreni, hrabri drugovi i borci kakvih se samo poželjeti može. Prema meni došljaku s drugog kraja ondašnje razjedinjene Jugoslavije ponijeli su se u punom smislu riječi drugarski, ljudski i bratski. S njima sam tokom rata dijelio zlo i dobro, iz bitke u bitku išli smo zajedno rame uz rame, nikada me nisu iznevjerili. U svim bitkama do oslobođenja Beograda bio sam s njima; devet puta sam ranjavan, ali nikada me nisu ostavili na položaju.

Sjećam se borbi kod Kupresa, kada sam teško ranjen u nogu. Nisam mogao da se povučem zajedno s jedinicom. Ostao sam na položaju i tada je došao jedan drug i drugarica (mislim da joj je bilo ime Kola isi Rosa i da je bila bolničarka Crnogorka). Riskirajući svoje živote oni su me izvukli s položaja, tako reći, neprijatelju ispred nosa.

Odlazeći s Mosora moje uzbuđenje je s pravom dostizalo vrhunac, jer susrest ću se s proleterima, tim hrabrim i odabranim ratnicima i jurišnicima. Čitao sam naprednu literaturu prije odlaska u partizane, slušao sam parolu »•Proleteri svih zemalja ujedinite se!«. Sve to u meni je još više budilo spoznaju da biti proleter znači ne imati ništa, boriti se za pravdu čovjeka, pomagati drug drugu, jedan za drugog i život žrtvovati. Zelja i odlučnost da nešto više o tome saznam, bila je jača od svih prepreka koje su bile na putu ka ostvarenju mojih snova, da postanem proleter, borac i jurišnik. To sam postao onog časa kad sam sreo dobre drugove — Srećkovića, Srbina; Spira, Crnogorca; Rajka Ivanovića, Crnogorca; Sefkija, Bosanca, Muslimana i druge znane i neznane, ali vrlo dobre, hrabre i odlične drugove.

U sastavu Prve proleterske brigade zajedno s Crnogorcima, Srbijancima, Bosancima i drugim narodima, prešao sam Prozor, Konjic, Neretvu, Drinu, Crnu Goru, Sutjesku, Zelengoru, Jahorinu, Vlasenicu, Drinjaču i nikada nisam požalio što sam došao među takve drugove, iskrene i spremne da žrtvuju i svoj život ako treba da te spase. Takav odnos druga prema drugu krasio je Prvu proletersku brigadu, a i druge naše jedinice NOV-e.

Sjećam se jednog detalja iz pete nepijateljske ofanzive, kada smo se nalazili na Dragaš-sedlu. Kolona je zastala, a mi iscrpljeni od gladi, danonoćnih marševa i borbi, umorni zalegli smo pored staze kojom smo se spuštali ka koritu Sutjeske. Kada nam je ekonom čete dijelio po šaku zobi da je jedemo, kod mene se nalazio jedan drug, znam da je bio Bosanac, Drvarčanin i da se zvao Milan; u to je naišao drug Tito i zapitao ga: »Daj druže malo zobi« — na što je ovaj odgovorio: »Eno ti tamo ekonom i pitaj u njega«. Malo kasnije netko je rekao da je pored nas prošao drug Tito, što je druga Milana natjeralo na razmišljanje: Je li baš on taj koji nije druga Tita uslužio s malo zobi. Toliko se razjario da smo ga jedva uzdržali da se ne ubije od žalosti. Ovo ističem da bi se vidjelo kolika je bila ljubav prema drugu Titu i vjera u njegovu misao kojom nas je vodio iz bitke u bitku.

... IM borbe za Balinovac, kada se cijela brigada postrojila u streljački stroj prvi put poslije njenog formiranja u Rudom i, u jednom snažnom naletu na neprijateljske položaje natjerala Nijemce na bezglavo povlačenje prema komunikaciji Kalinovik—Foča. Moja brigada Prva proleterska nastavila je da goni razbijenog neprijatelja sve do sela Rataj i Ocrkavlje, gdje je sa svoja tri bataljona: Prvim, Drugim i Trećim, zaposjela položaje i vršila obezbjeđenje desnog boka na pravcu povlačenja glavne grupacije preko komunikacije Kalinovik—Foča. U međuvremenu, neprijatelj je osjetio naše namjere i doveo velika pojačanja, tenkove »Tigar«, krcate kamione opreme, municije i hrane, kako bi zatvorio pravac povlačenja preko Miljevine put sjevera. U jednom jurišu uništili smo tri tenka i nekoliko kamiona kad sam bio teško ranjen u desnu ruku. I tada su se moji drugovi saboroi pokazali kao vrlo dobri drugari, uzevši jedan ranac pun hrane iz jednog kamiona stavili su ga preko mog ramena, da se usput malo okrijepim i najedem.

I danas, poslije toliko godina od završetka naše slavne revolucije, slobodan sam ustvrditi, da su moji suborci: Crnogorci, Srbijanci, Bosanci i drugi vrlo dobri, iskreni i hrabri drugovi. Njihovi divni likovi duboko su se urezali u moja sjećanja, posebno što su mene kao slabašnog Dalmatinca svesrdno primili od prvog dana kada smo se sreli.

LJUBO JELCIC

MOJA PRVA AKCIJA

Četvrti kraljevački bataljon se zadržao u rujnu 1942. na Mliništu. I, dok smo bih u zaštitnici Vrhovnog štaba i druga Tita, odlazili smo u manje akcije u sela Vrbljane, Medenu i još neka. Na Mliništima sam jednom određen i na »mrtvu« stražu. To je bio najduži sat u mojem životu. Bio sam isturen dosta duboko u gustu šumu i tom prilikom mi reče razvodnik straže Ljubo Milošević: »Ko se god pojavi iz ovog pravca, odma' pucaj, bez zaustavljanja. Ovde krstare četničke trojke i likvidiraju naše stražare, zato nemoj na straži da se krećeš i dobro pazi i osmatraj, naročito iz ovog pravca« — i pokaza rukom. Vrijeme je sporo prolazilo, ali do kraja moje smjene nije se ništa posebno desilo.

Jedne noći smo pošli s Vladom Zečevićem u selo Vrbljane. Noć je bila tamna i nije ise vidjelo ništa. Ujutro sam saznao da smo tamo išli radi krštavanja djece jer u selu nije bilo popa. Nekrštene djece u selu je bilo dosta, čak i do dvije godine starosti. Pošto je bio mali broj muškaraca u selu, seljaci su uzimah za kumove i nas partizane.

»Fešta« je završena u najboljem redu, ali bez ikakve ishrane, te smo taj dan zapamtili i po tome što nismo ništa jeli. Bilo nam je rečeno da ako seljaci sami ne ponude hranu, da je mi ne tražimo. Iz Vrbljana smo se kasno navečer vratili u stacionar na Mliništima.

Kada smo pošli u prvu ozbiljniju akciju, ustajanje je bilo ranije nego obično. Cim smo se spremili, uputili smo se prema željezničkoj stanici. Ukrcali smo se na naš partizanski vlak i krenuli, ah nitko nije znao gdje idemo.

Putujući vlakom, prolazili smo preko našeg slobodnog teritorija. Nailazili smo na naseljena mjesta i ono što mi se duboko urezalo u sjećanje, to je razdraganost i raspoloženje naroda. Svuda su nas pozdravljali mahanjem stotinama ruku, a najinteresantniji su bili pioniri. Na glavama su imali titovke s petokrakom, a neki su nas pozdravljali u stavu »-mirno« sa stisnutom pesnicom.

Stigosmo do krajnjeg našeg cilja — do zadnje željezničke stanice Drvar. Cim smo se iskrcali, uputili smo se pješke nešto južnije, ali još uvijek ne znamo kuda idemo. I tako u popodnevnim satima dođosmo blizu nekog naseljenog mjesta. Ovdje smo ručali, dobili rezervnu hranu i duhan. Tako čekajući, stiže naređenje: komandiri i komesari četa naprijed. Išli su na kraći dogovor u vezi s akcijom. Cim su se oni vratili, čula se komanda: »Komandiri vodova i desetari, naprijed!« Poslije ovoga, desetari nam saopčiše da napadamo Bosansko Grahovo.

Odmah se uputismo ka položaju. U Bosanskom Grahovu su bili Talijani i četnici. Kako idemo ka položaju, vidimo i naše artiljerce gdje postavljaju oruđa u smjeru prema neprijatelju. Tako idući, naiđosmo na predgrađe. Već su bili četnici koje su Talijani isturili na predstražu.

Četnici otvoriše vatru. Od njihovog položaja bili smo udaljeni oko 400 metara. Nitko od nas ne otvara vatru bez naređenja. Idemo samo naprijed streljačkim strojem. Dolazimo na udaljenost 300 ... 200 pa na 100 metara. Još uvijek ne otvaramo vatru. Mi novajlije se pomalo čudimo: što je ovo, kako ovo, ali, kada dođosmo na osamdeset metara, tada se začu komanda »juriš!«. U naletu smo zauzeli prve neprijateljske položaje, tako reći — bez metka. To su bih četnici koje su Talijani isturili na predstražu.

Likvidiravši četničke položaje, nađosmo se ovdje tik uz samu žicu. Idemo jarkom kraj ceste, a iznad nas se ukrštavaju fijuci topovskih granata naše i neprijateljske artiljerije. Kada dođosmo do žice, ovdje je na nas otvorena uraganska vatra. Povukli smo se trideset do pedeset metara i zauzeli položaje. Tada poče minobacačka vatra po nama i našoj desetini. Ovdje nam od minobacača pogiboše trojica iz naše desetine, i to: Grga Sešelj iz Neretve, Milan Miošić iz Brista i Dinko Bulat, dok je teško ranjena drugarica Zaga, rodom iz Livna, koja je poslije tri sata umrla. Rekoše neki drugovi da je bila sva izrešetana sitnim dijelovima minobacačke mine.

Noć je bila vedra s mjesečinom. Ležeći ovako na položaju, po nama je padala slana, a zima je bila tako jaka da se uvlačila duboko u kosti. Hvatao nas je jaki san. Komandiri vodovo i desetari idu od borca do borca i bude nas. Kažu: »Nemojte spavati, jer može nastupiti bijela smrt«. Ovo čujem prvi put, a poslije su nam stariji borci proleteri pričali o »bijeloj smrti« u kojoj čovjek u najslađem snu umre — zaspi i ne probudi se više.

Napad na Bosansko Grahovo nije bio poduzet da se zauzme grad, već je ovo bila akcija predostrožnosti, te da se omogući održavanje Prvog zasjedanja AVNOJ-a u Bihaću, što sam, naravno, saznao mnogo kasnije. O ovoj našoj akciji i njenom cilju pisano je u »Narodnoj armiji« prije nekoliko godina.

Poslije ove akcije, koja je trajala dva dana, pohvalio nas je komesar Četvrtog bataljona i rekao nam: »Drugovi Dalmatinci, dobro ste se borili u prvoj akciji i niste ništa izostojali iza naših starih boraca —• proletera. Samo tako nastavite i izvršavajte svoju patriotsku dužnost...«

Ovo nam je bilo prvo borbeno priznanje.

Kasnije ih je bilo sve više i time smo se uvijek ponosili.

KRSTO KRNIĆ

BORAC BEZ PUŠKE

Mi Dalmatinci sa područja Šibenika koji smo došli, u sastav Prve proleterske brigade bili smo bez oružja, a pripremao se napad na Bosansko Grahovo; to je bilo koncem oktobra 1942. godine.

Komandant Bataljona Miladin Ivanovdć naredio je da borci bez oružja idu iza boraca s oružjem 15 do 20 metara. Ja sam određen da pratim borca Andriju Aleksića. Rečeno nam je kako ćemo doći do oružja: ako naš borac bude ranjen ili pogine, uzeti njegovo oružje ili od zarobljenog, poginulog neprijatelja.

Napad je počeo. Moj bataljon je napadao na »Gradinu«, krenulo se na juriš, mene je Aleksić ostavio za jednim kamenom i rekao mi — ako zauzmemo »Gradinu«, ja ću doći po tebe i idemo naprijed, a ako ne zauzmemo, doći ću po tebe i povući ćemo se. Nije se mislilo da on može poginuti ili biti ranjen. Od silne pucnjave i umora zaspao sam. Aleksić me tražio ali me nije našao. Bila je noć.

Probudio sam se, svanjivalo je, podigao sam se i vidim vojnike kako hodaju po »Gradini«. Mislio sam da su naši zauzeli »Gradinu« počeo sam da dozivam: »Hej, drugovi!« Netko je opalio jedan metak i pogodio pored moje desne ruke kojom sam se držao za kamen. Ruka mi je isječena od rasprsnutog kamena. Tada sam shvatio da su se naši povukli. Skočio sam sa kamena u neku rupu punu neke velike trave. Zatim sam se uputio padinama »Gradine« kroz ljeskove i grabove šumarke.

Sunce je bilo visoko na nebu dok sam lutao šumarkom, ne znajući kuda se krećem. Nabasao sam na talijanski bunker u kojem je bio puškomitraljez, udaljen oko 40 metara nisam ga primijetio. Tek kada je opalio rafal, bacio sam se iza jednog debelog panja. Talijan me držao na nišanu i opalio bi povremeno rafal. Osjetio sam nešto toplo kako curi niz leđa, shvatio sam da sam opet ranjen, nije me boljelo, rana nije teška.

Vidjevši da sam u nepovoljnoj (neizlaznoj) situaciij, odvojio sam se od panja neka me ubije. Legao sam na leđa i gledao da li me drži na nišanu. Talijan je mislio da sam mrtav i nije me više držao na nišanu. Iskoristio sam priliku i skočio u gust grabov žbun.

Poslije nekog vremena naišao ije streljački stroj sastavljen od četnika i Talijana koji su pretresali svaki žbun bajonetima i psujući u potrazi za mnom. Srećom nisu me našli i otišli su.

Sunce je zašlo, izlazim iz žbunja, spuštam se u Grahovsko polje, znajući od kuda smo pošli u napad (borova šuma orijentir). Tumarajući poljem nailazim na potok koji krivuda te sam cijelu noć prolazio s jedne na drugu obalu potoka. Te noći udaljio sam se od Gradine (neprijatelja) oko 2 km i našao se na cesti Grahovo—Livno. Sjeo sam pored ceste i odmarao se. Nailazi jedna žena stara oko 50 godina. Smišljam što da je pitam, pitam je ko je tamo, ona mi odgovori: »Tamo su one kurve partizani, majku im njihovu! Noćas su nam odnijeli puno stoke i svinja... Pobili ljude.«

Zatim mi reče: »Bježimo dijete u Grahovo«. Odgovorih joj da ću malo da se odmorim. Kada je žena otišla, napustio sam put i uputio se u pravcu

borove šume. Došao sam blizu i naišao na mog vodnika Živoj,ina Radovanovića (Kosmajca). Pitaju me šta se desilo, gdje sam ostao, objasnio sam kratko. Pošao sam s njima u brigadnu ambulantu, u ambulanti su mi očišćene rane na ruci i leđima, zatim me kurir odveo u moji bataljon. Drugovi su se iznenadili kada su me vidjeli. — Mi te otpisali, rekli su uglas. Neki drugovi su pekli svinju. Dobro sam jeo poslije dugo vremena, iako sam u vreći imao malo pršuta, nisam imao kada da ga jedem, a bio je isječen od mitraljeskih rafala koji su okrznuli i moja leđa.

Toga dana sam dobio i pušku s urezanom petokrakom na kundaku. Nosio sam je do mog slijedećeg i težeg ranjavanja u borbi kod Kotor-Varoša.

NIKOLA BATINIĆ

MOJ PRVI SUSRET S DRUGOM TITOM

Iz Drvara putujemo vlakom prema sjeveru. Vozimo se u otvorenim vagonima uglavnom. Saznajemo da je cilj našeg putovanja Bosanski Petrovac. Prvi put se vozim željeznicom. Radujem se tome. Pored ostalog i zato što ćemo se jedan dio puta odmoriti. Čuje se pjesma i smijeh. Vlakovođa i ložači cjepanicama drva zagrijavaju paru u lokomotivi. Na mjestima malo dužeg uspona, zbog ponestajanya pare, voz se zaustavlja dok se ponovno prikupi potrebna količina. Ima i kočničkih scena. Varniice se rasijavajiu na sve strane i mnogima progorjeva odjeća. Ja imam dobar žandarmerijski šinjel. Brinem se da mi ne izgori, jer je to i najkvalitetniji dio odjeće za nastupajuću zimu. Na prvom zastanku vlaka u šumi, kao po komandi iskačemo iz vagona i lomimo jelove grane radi zaštite. Pa majku mu, komentarišemo, nećemo valjda u grad među narod, omladinu, među djevojke garavi s progorjelom odjećom.

Iskrcavamo se na željezničkoj stanici Bratsko i dalje nastavljamo pješice. Prolazimo pored jedne šumice. U koloni se čuje žamor. Osjeća se nekakvo buđenje. Šapatom se prenosi vijest da je u šumici smješten VŠ i drug Tito. Iza slijedećeg brda pred nama se ukaza gradić. Kako mu se primičemo mnogi od nas u koloni dotjerujemo odjeću, čistimo je od blata. Željeli bi u grad ući što uredniji. Pred mrak evo nas na ulicama ovog lijepog bosanskog gradića smještenog na prostranoj ravnici Petrovačkog polja. Sakupio se narod pomiješan s vojskom znatiželjan da prvi put vidi proletere, koji na petokraki zvijezdi nose srp i čekić. Plješću nam i odjednom se iz mnogih grla razliježe poklik »Živjeli proleteri...!«

Iako umorni pokušavamo ići ukorak paradnim maršem. Pošto smo se smjestili i uredili izlazimo na ulicu, uključujemo se u narodno veselje s narodom Petrovca, sela, sa krajiškim borcima. Igra se kolo, kozaračko, crnogorsko, srpsko, čuje se pjesma. Hvatamo se u kolo s ovom omladinom. Svečano je u gradu. Sutra je 7. novembar — godišnjica oktobarske revolucije. Iz udaljenih sela pristižu nove kolone većinom omladine. Omladina nosi crvene zastave i transparente. Ne smeta im kiša koja dosadno rominja. Svi oni žele da uveličaju godišnjicu stvaranja prve zemlje socijalizma.

Sutradan naša se brigada postrojava po bataljonima, na polju na ivici Petrovca. Sa uzbuđenjem očekujemo ovaj radostan dan. Svaki borac želio bi da bude u prvom redu stroja, da što bolje vidi i upamti svaki detalj. Na našem desnom krilu talasa se straj. To je znak da dolazi vrhovni komandant drug Tito. U maloj koloni, na čelu s Titom, nalaze se komandant i komesar Prve proleterske divizije Koča Popović i Filip Kljajić Fića i još neki drugovi iz VS. Prilazi novi komandant brigade Lekić i raportira drugu Titu. Drug Tito rukuje se s njime i mala kolona obilazi stroj. Dolaze do naše čete. Ja nastojim sve registrirati i što bolje zapamtiti. Radujem se i obuzima me uzbuđenje. U meni se kovitlaju misli... »zaputio si se sa krševitog Biokova u daleku Bosnu i evo ovdje u stroju ove, već sada, legendarne brigade, čiji si i ti dio, svjedok si historijskog događaja — čina kada Vrhovni komandant predaje zastavu Prvoj proleterskoj NOU brigadi.«

Drug Tito penje se na malu tribinu i pozdravlja proletere »Smrt fašizmu« — »Sloboda narodu«, gromko odgovaraju borci u jedan glas. Sa puno pažnje pratimo svaku izgovorenu riječ. Drug Tito govori o minulim borbama, o historijskoj ulozi ove brigade za rasplamsavanje oružanog ustanka, za bratstvo i jedinstvo svih naroda Jugoslavije. Ne libi se da nam kaže da će do pobjede biti još mnogo teških borbi i prolivene krvi, ali da će pobjeda biti naša. Drug Tito izražava svoj optimizam da će Prva proleterska, kao i do sada, u svim borbama protiv okupatora i domaćih izdajnika časno ispuniti svaki zadatak i da će visoko i ponosito nositi primljenu zastavu kao simbol borbenog jedinstva i bratstva svih naših naroda i proleterskog internacionalizma.

RAZGOVARAMO S DRUGOM TITOM

Pristigli smo u rajon Gornjeg Vakufa. Do nas dopiru vijesti da je Druga divizija zauzela Imotski, općinsko središte u srednjedalmatinskoj zagori. Rukovodioci nam pričaju da je veliki plijen pao u ruke naših boraca, a pored ostalog i velike količine duhana. Mi borci to komentiramo i neki od nas, strastveni pušači, dodaju da smo i mi učestvovali u njegovom zauzimanju vjerojatno bi se snabdjeli i sa nešto duhana.

Duhan, ciigareta duhana, u toku NOB-e bila je na velikoj cijeni među borcima. Bila je ravna najljepšem jelu. Nebrojeno puta, u našoj četi i u svim četama, samo jedna cigareta putovala je od čela do njenog začelja. Vladalo je poštovano pravilo da svaki borac može »uvući« samo jedan dim, da bi svi mi, koji smo se nalazili u koloni, mogli doći na red.

Pozivaju me u brigadu i saopćavaju mi da sam u grupi boraca koja kreće za Imotski radi preuzimanja sledovanja duhana za našu diviziju. Rekoše mi: »Ti si iz tog kraja, naići ćeš tamo na poznate drugove, ako bi trebalo nešto da se objasni.« Sa nama polazi pedesetak bosanskih seljaka sa svojim konjićima radi prenošenja duhana. Radujem se tome. Poslije šest mjeseci približit ću se rodnoj kući i možda mi se posreći da sretnem nekoga od svojih.

Noć nas zatiče na putu na Vukovsku visoravni. Gazimo promrzli snijeg i duva ledeni sjeverac. Silazimo na cestu i nastavljamo put prema Šuici. Neispavani, umorni i prozebli krećemo u koloni koja se izdužuje. Bosanski seljaci tuže se na umor i glad. Da bi brže putovali zabranjeno je jahati konje. Požurujemo ih. Jer kada smo pošli rekli su nam da se što prije vratimo,

pošto bi se moglo dogoditi da ih ne zatečemo na ovim prostorima ako zakasnimo.

Odjednom iz pravca Suice polako se kreće jedan crni mali automobil. U prvi mah svi smo iznenađeni, gotovo zatečeni. Kada smo pošli, rekoše nam da cijelim putem prolazimo kroz slobodnu teritoriju, ali... Instiktivno, kao po nekoj komandi kontroliramo oružje. Automobil polako mili po neravnoj cesti i zaustavlja se na nekih 300 metara od nas. Iz njega izlaze dva čovjeka. Jedan od njih je odjeven u vojničko odijelo od crne čoje. Na glavi nosi šubaru iste boje. Na čelu sam kolone. Zastajem od iznenađenja prepoznavši čovjeka sa šubarom. To je naš vrhovni komandant. Javljam to preko veze i svi se užurbano nekako uređujemo. Zastajem da makar malo dobijemo u vremenu i koliko toliko sredimo kolonu. Konjovoci, videći nas da se dotjerujemo i oni uređuju nešto na sebi. Pojedinci prilaze konjima i dotjeruju nešto. Drug Tito promatra ovu šaroliku kolcxnu i dobacuje nešto svom drugu smiješeći se. Malo zatim, kako se je čelo kolone približilo drug Tito upita: »Iz koje ste vi jedinice, drugovi?« Odgovorim: »Mi smo iz Prve proleterske druže Tito.« »A kuda ste se zaputili sa ovoliko konja?« — pita drug Tito. »Idemo za Imotski da tamo preuzmemo duhan za našu diviziju«. — »Dobro će to biti da borci dobiju malo duhana, samo treba da požurite. Recite svom komandantu da nam pošalje malo«, smiješeći se reče drug Tito.

Crni automobil nastavlja polako kretanje prema Prozoru. Mi borci pratimo to uzuđbeni i sretni. Zivnula je kolona i nas nekolicina zapjevasmo pjesmu. Nestalo odjednom umora i mamurluka. A kako i ne bi, sreli smo druga Tita.

Skrećemo sa ceste i produžavamo prečicom. Cim smo zašli za prvo brdašce, odlučismo se za kratak predah. Okupljamo se malo postrani od konjovodaca da bi popričali o ovom izuzetnom događaju: Pada i kritika na nas koji smo bili na čelu kolone što nismo ranije javili. Pravdam se kako sam im javio čim je drug Tito izišao iz automobila. Neko upita: »Što mislite, da li je drug Tito stekao utisak da smo bili neuredni.« Rekoh na to da smo se ipak brzo snašli kao pravi proleteri. Ozarenih lica prepričavamo detalje ovog događaja.

Nastavljamo put prema Imotskom. U mislima preživljavam još jednom razgovor. Kratak susret s drugom Titom imao sam prije tri mjeseca. Vidio sam ga tada iz blizine, ali ovo je nešto posve drugo. Odjeća njegova od crnog sukna, šubara isto tako, pištolj, durbin sve to na njemu tako lijepo stoji. Ton njegovih riječi, blag, očinski. Tok mojih misli prekida jedan brkati Bosanac, koji mi prilazi i upita: »Je li drug, onaj drug što je razgovarao s tobom, je li to neki veliki komandant? Cini mi se da jest. Vidim, vi se nešto ustrčali, uređujete ,se kada je on naišao.« Razmišljam što da kažem ovom prostodušnom čovjeku kaiko da mu objasnim da me razumije i rekoh mu otprilike ovo: »Da prijatelju veliki je on komandant, a još veći čovjek. Jednoga dana, ako ostanemo živi, sa radošću ćemo se sjećati ovoga dana kada smo ga sreli. Nemoj drugar, to zaboraviti. Pričaj svojoj djeci kada se vratiš i svojim unucima ako poživiš, da si ovog dana i na ovom mjestu sreo Tita, vrhovnog komandanta čitave partizanske vojske.«

Od tada je prošlo mnogo godina. Još uvijek mi je u sjećanju njegov neizbrisiv lik, lik izuzetnog komandanta u ratu, graditelja samoupravnog socijalizma u miru i velikana miroljubive koegzistencije. Sretna je ovo zemlja, sretan smo mi narod što nam je historija podarila Tita.

JAKOV ŠKUGOR

U PRVU BORBU BEZ PUŠKE

Negdje oko 20. listopada 1942, pred samu večer, cijela brigada je u pokretu. Za razliku od prošlih dana, dok smo se odmarali u Ključu, danas je nekako oblačno i znatno svježije, dapače, hladnije vrijeme. Idemo u pravcu Bosanskog Petrovca.

Ovo je za nas, tek došle, prvi pokret, prvi marš u Prvoj proleterskoj brigadi. Kako dalje idemo, tako se vrijeme pogoršava: zgušnjavaju se oblaci, sve brže se hvata tama, a počeo je padati i snijeg.

Kolone idu odvojeno, po bataljonima. Kako sam u Drugoj četi, 2. bataljona nalazim se negdje u sredini kolone. Zbog lošeg vremena, kao da je ? noć došla prije nego treba, tako da već dugo hodamo po mraku, najčešće puteljcima nedaleko ceste. Krećemo se brzo, muški, pa dobro napredujemo. Rijetki su zastoji za odmor. Samo poneki od par minuta, tek da se ovlaš provjere jedinice, ljudi u pokretu, pričeka da stigne začelje kolone, pa krenemo odmah dalje.

Ne osjećam nikakav umor, kao da smo pošli prije nekoliko minuta. Čak bi volio da idemo još brže. Bilo bi mi, mislim toplije, jer su snijeg i kiša, praćeni vjetrom, znatno ohladili zrak. Gackam u koloni za drugovima desetine kao od šale. Ta, naučio sam ja hodati kršom i bespućem, čak i noću, još kod kuće. Nisam ja rođen u gradu, razmišljam u sebi.

Meni je puno lakše nego ovim drugovima u desetini, jer ne nosim ništa, idem »prazan«. Pušku nemam, jer je nisam ni dobio u Ključu, kao ostale »novajlije«, svoj bajonet sam namjerno bacio kako bi prije dobio pušku, a torbu sam negdje na putu iz Dalmacije ostavio, jer smo hranu (pršut i drugo) pojeli na početku puta za Bosnu. Još da imam cipele kao ovi proleteri ispred i iza mene, pjevao bih cijelim putem, makar onako u sebi ili tiho, kada se već ne smije ništa čuti u koloni.

Prošlo je pola noći, a mi idemo, idemo ... Ne znam zašto, ali samo ja idem »prazan«, baš ništa ne nosim. Svi oni, vidim, nose, osim svojih pušaka još i pune torbice municije, pa se još k tome, mijenjaju i u nošenju mitraljeza i jedne posebne, čini se, znatno teže torbe s municijom. Ovu torbu nose sad jedan, sad drugi, pa tako redom ta posebna torba »šeta« kroz desetinu, a mene jednostavno preskoči kao da i nisam tu, u koloni. Zar me podcjenjuju, zar sam tako slab, nejak?

Sta mitraljez, ponekad, u smjeni ne nosim, to nekako i razumijem. Ali jednu običnu torbu? Makar da mi nešto kažu kao izgovor, kao razlog za to. Prođe torba ili mitraljez pokraj mene, napred, natrag, pa ništa! Za te »primopredaje« drugovi, međusobno, nešto šapnu i torba začas pređe s ramena na rame.

Tako razmišljam o tome, koji bi mogao biti razlog, sjetim se svoje obuće — »trike-trake«, koje se jedva drže na nogama, ali se zato dobro čuju u koloni, jer »šljapću« kroz mulj blata, kiše i snijega (»trike-trake« su naše seljačke sandale u Dalmaciji, napravljene, najčešće, od stare auto-gume, a s gornje strane ukrižani kožni kaiš i pozadi također kaiš da ne padnu s nogu, pa dok su »nove«, a vrijeme suho, dobre su po kamenjaru na kratko vrije-

me). Moguće da je to onaj pravi razlog? Ali to ne može biti jedini. Moji drugovi ne znaju, da bi upravo zato trebao još više tereta nositi, kako bi se bolje ugrijao, a ne bi mi ni noge zeble, pune mokrog i hladnog blata cijelu ovu noć. Za to upitam druga Milovana Vučevića, izrazito visokog i kršnog Crnogorca, koji se kreće iza mene u koloni.

— Druže, zašto ja ne nosim tu torbu?

Pogleda me on, onako visok (jedva sam mu do ramena), pa prošapće: — Neka, neka jadan. ..« — popravi torbu na sebi, ali je ne dade da ponesem i ja.

Prođe neko vrijeme, pa opet upitam, drugog proletera, sada ispred mene u koloni, ali svejedno — ništa. Reče mi da će biti vremena, te drugi put i tako, izgovori se i on.

Neću više ni pitati, zaključim u sebi. Kada mi niste dali pušku, ne moram nositi ni tu torbetinu s municijom, pomislim.

Negdje rano, pred zoru, stigosmo na željezničku stanicu Sanica. Zastali smo. Neki drugovi zašli, zbog hladnoće, sklonili se u one dvije male, preostale od paljevine, prostorije. Natiskujem se i ja među drugove, bit će mi toplije, mislim. Domalo saznajemo da čekamo vlak. Nismo baš previše obradovani toj obavijesti jer ako budu otvoreni vagoni, po ovoj hladnoći, smrznut ćemo se, mokrih i hladnih nogu. Posebno je meni teško, još više, kada pomislim na vožnju u ovoj »kupusari« od obuće.

Pristižu i druge jedinice brigade, pa proleteri preplavili ovu malu stanicu i cijeli prostor oko nje, inače, puste u pašnjaku Sanice.

Sa svitanjem dođe i očekivani vlak. Nisu svi vagoni otvoreni! Dobro je, pomislim. Našu četu, srećom, dopadnu dva mala, ali zatvorena, naravno, teretna vagona. Uđemo u vagone, sigurni sada od kiše i snijega. Ubrzo vlak krene i poveze sa pjesmom mokre i prozeble proletere, nekud dalje . ..

Stisnuli smo se u te male vagone, grijemo se jedni od drugoga, pa ubrzo postaje nešto toplije, ugodnije. Ah noge svejedno zebu. Meni su potpuno utrnule od studeni, boli do neizdržljivosti. Skidam blatne i mokre čarape i »trike« kako bi se nešto ugrijale na »vatri« naše zajedničke tjelesne topline u vagonu. Prevrćem čarape, gledajući ih, razmišljam što da napravim. Da, odlučim da ih prerežem, tako da onaj donji dio za stopala bacim, a onaj gornji, nešto manje mokar i blatnjav, nekako zamotam oko nogu, pa navučem kaišare preko toga. To sam i učinio, uz pomoć noža i »stručnog« savjeta drugova.

Vozeći se koji sat dalje »zaboravio« sam noge, pa sada razmišljam o šumi kroz koju prolazimo, pitam drugove kamo idemo, jer kao da prepoznajem šumu i prugu kuda sam već jedan put prošao iz Mliništa prema Oštrelju.

— Vjerojatno u Drvar — kažu mi drugovi. Tako je i bilo. Manje od jednog sata stigli smo u Drvar. Prvi put u Drvaru. Lijep grad, pun zelenila i drvoreda. Smjestili smo se u zgradu i odmarali to popodne i cijelu noć, pa smo ujutru svi bili čili i orni za daljnji pokret. Ostali smo, međutim, još jedan dan u Drvaru. Vrijeme je lijepo. Toplo i ugodno, za razliku od hladnog vremena iza Oštrelja. Predah u Drvaru dobro smo iskoristili. Osim odmora, obavili smo najnužnije popravke odjeće, čistili oružje (osim mene) i nekoliko sati učili se rukovanju oružjem, posebno mi novi. Tako sam i ja prvi put, stvarno, imao pušku u rukama, tu na obuci. Pušku sam samo posudio od starijeg druga. Razlaganje i slaganje puške, nišanjenje u tamo neko ništa, praznom puškom, eto cijele obuke za koju izgubismo tako lijep dan. Makar

da sam opalio jedan metak. Nema municije za pucanje u ništa, kažu proleteri. A mitraljez nisam tada ni takao. Malo izdaljega bi ga pogledao, dok se stariji drugovi »igraju« s njime, ali nisu ni oni pucali na ovoj obuci. Komandir često nailazi, pazi da se ne bi slučajno našao metak u cijevi. A tako sam želio da makar taknem mitraljez, da ga malo pomilujem, dodirnem malo u drvo kundaka ili makar za remen dohvatim. Ništa!

Sada smo u pokretu. Još od jutros putujemo iz Drvara. Idemo u pravcu Bosanskog Grahova. U putu saznajemo da idemo u borbu, upravo, u napad na ovaj grad. To će biti, ne samo za mene, prva borba. Pa sada, malo, malo i mislim o tome, o toj borbi. Na kratko prekinem, više se trudim da ne mislim, ali opet misli same dođu. Samo to ne kažem drugome. I tako, pred samu večer dođemo na domak Grahovu. Sunce još, samo ponegdje, baca zrake po kosama. Čini se da smo na kraju današnjeg marša.

Točno. Upravo čujemo prvi zvuk topovske granate kako nebom, iznad nas proleti i evo, dobro tresne u kamenjar, daleko prebacivši kolonu.

— Ohooohooooooo ... znadu da smo blizu ... — čuje se duž kolone bataljona. Za tim još jedna, pa druga i cijela serija granata brdskih topova, kažu drugovi, udaraju, preko ili ispred, ali sve nekako bliže nama.

— Lako ćemo za ove — kažu stari proleteri.

Kolona se ubrzo, još za paljbe, rastavi po četama, a domalo četa na vodove i desetine, i evo nas začas, s prvim mrakom u borbenom rasporedu, u napad, u noć. Napeta priprema. Pripremam se i ja. Pogledavam drugove, sada u mraku, kako ću ih prepoznati u mraku, noćas u borbi. Slušam naređenja komandira Milije Rašovića (poginuo na Drini, travnja 1943. za prijelaza Drine). Slušam drugove proletere koji nama mlađima savjetuju, hrabre i podučavaju, tu jedva koju minutu prije borbe. Najviše razmišljam, pribojavam, se u stvari, što sam bez puške, onako »prazan«, bez ičega.

Evo, polazimo! Učinili smo stotinjak metara, prešli vrh prve kose i tek se počeli spuštati ka drugima kosama, onako u mraku, kada odjedanput počne strahovito puskaranje, svjetlucanje, noć se, na trenutke, otvori pa opet smrači, osvijetli nam pravac kretanja, zapravo blage kose i čisti, čisti pašnjak, a po nama i oko nas: »fiju, fiju, fiju . . . tatata ... cacaca . .. tup . .. bum . .. brbrrrrr . . . tatata . .. tatata . . . cacaca ... žviiiiiz ... brrr .., brrr ,,,« čuju se mitraljezi, na stotine pušaka, eksplozija granata bacača i topova, nastane veliki, neobični vatromet od pucnjave, sve u trci, vici i jurišu proletera pašnjakom u pravcu kosa na kojima su položaji četnika.

Trčimo, trčim i ja, malko pognut da budem još niži, pogledavam lijevo i desno da li sam na mjestu u desetini i vodu. Ujedno pogledavam neki zidić ili kamen. U to, šapatom, dođe znak da stanemo. Polegli čekamo naređenje za slijedeći skok. Puškaranje ne prestaje. Meci samo fijuču i zabadaju se, čini mi se, najviše oko mene. Granate prašte, pa uz pucnjavu slabo se što drugo može čuti. Onako zabijen glavom i cijelim, sada još manjim tijelom na zemlji s niskom travom pogledavam naprijed, lijevo-desno, da ugledam koji kamenčić u blizini, kada nema ni drveta ni zida. Ništa. U tom neobičnom položaju, na trenutak mi sinu kojekakve misli iz života, od djetinjstva do ovog trenutka, pa se sjetim pozdrava na rastanku od kuće i savjeta moga ujaka Simajice, kaplara i podnarednika u austro-ugarskoj vojsci:

— Pazi se, drži se ti zaklona, samo za kamen, samo za zid, za drvo ... A sada, evo, u prvoj borbi vidim da to ništa ne vrijedi niti pomaže, jer nigdje nema ni zida, ni kamena. Nije ovo Dalmacija! Pa ni drveta nema, vje-

rujem, ovdje u cijeloj Bosni. A onda prvi put vidim i ove drugove Crnogorce i druge starije borce iz Bosne i Dalmacije kako strašno jurišaju, odlučno i uspravno idu, kao da mušice, a ne meci fijukom prolijeću i zabadaju se oko njih. Moram ih pratiti, zaključim u sebi.

Nisam baš dugo razmišljao o svemu tome, kada čujem glas jednog od drugova, s lijeve strane, koji poput srdela poredani leže jedan do drugoga:

— Što ti, druže, radiš tu?

— Ležim i čekam naređenje za juriš kao i ti — odgovorim kao iz topa, siguran da sam na pravom mjestu.

— Iz koje si ti, druže, jedinice? — čujem drugi, nešto bliži glas, onako u mraku. Gledam ga i slušam, ali mi se učini da ga ne poznajem, svejedno kažem:

— Druga četa, drugi vod, druga desetina ... Nisam bio još ni promucao sve to, a on i drugovi do njega, onako u jedan glas, nešto jače:

— Trči naprijed, eno tvoja četa juriša, čuješ li ih! — Što su još rekli nisam čuo, jer sam odapeo da trčim, bježim, praćen kišom: fiju, fiju, fiju... tatata ... brrrr, da stignem drugove, proletere moje čete koji su daleko naprijed od mjesta gdje smo bili polegli prvi put.

Oni, moja četa, jurišajući, nije bila ni stala, stižem ih, točno na rovovima, tek pobjeglih četnika. Ipak, na vrijeme sam stigao da se zajednički radujemo prvom uspjehu u ovoj borbi, radujemo onako proleterski. U tek završenoj jurnjavi, pucnjavi i trci za četnicima nije nitko niti primijetio da sam bio, na trenutak, zalutao u našu Treću četu. Nastavili smo još dalje goniti četnike, ali »tko bi ih stigao«, kažu stariji drugovi. Tu smo zastali i dočekali dan.

Navečer toga dana cijeli bataljon, vjerojatno i brigada, ponovo u pokretu. Idemo prema jugu. Već u početku krećemo se u manjim, četnim kolonama, u pravcu kuda su jutros odstupili četnici. Domalo, evo krećemo se brdima i uvalama, sve bespućem. Idemo, idemo, pa kratko zastajemo, da vidimo kuda dalje. Noć je. Čudim se komandirima vodova i desetina kako se mogu orijentirati u mraku. Kuda nikada nisu prolazili, kao da imaju lisičje oči. Sto dalje idemo, sve više se usitnjavamo, idemo u sve manjim jedinicama. Tako da smo sve dalje jedni od drugih, pa se i ne čujemo međusobno. Svaka desetina hvata svoju kosu, svoje brdo. Duboko smo već u planini i u noći, a četnika nigdje nema, pa nema. Makar da čujemo jedan, jedini pucanj ispred nas, da znamo gdje su, da ne lutamo.

Tamo negdje dalje, s lijeve i sa desne strane od nas, kuda idu Prva i Treća četa, ponekad se čuje pucanj-dva, ali pred nama baš ništa. Šugave li sreće, prokletstvo jedno! I tako dugo, dugo hodamo, penjemo se po kosama, brdima, uvalama, ali ništa!

Napokon, krećemo se sad i mi jednim izrazito visokim i strmim brdom, pa se kao nadamo nečemu. Ako tu nisu, gdje su? Umorni, onako zadihani, penjemo se, psujemo četnike što nas ovako muče. Ali se nadamo. Nije mi sasvim jasno zbog čega, ali tako se, među nama trojicom, govori, sve više kako se primičemo vrhu.

— Da je dan, vidjela bi se Dalmacija i pola Bosne, sa vrha ove planine — kaže drug ispred mene, pa uz nadu izražava kadikad nevjericu, da ćemo naići na četnike i ovdje. A ovako se izmoriti.

Približili smo se, bolje reći, došuljali se kojih stotinjak metara do vrha, pa sva trojica idemo lagano, oprezno, da nas ne primijete. Njih dvojica s puškama na rukama, spremni svaki tren da pucaju, a ja nosim drvenu toljagu da se pridržavam uz strmen, da ne padnem. Po nagovoru drugova sada i ja držim ovu »pušku« na rukama, noć je pa tko zna da nemam pravu pušku, kažu.

Još malo, tako lagano idemo, kad se iznenada ispod moje noge, zapravo, raskvašene kaišare »trike-trake«, koja je zapela za kamen u mraku, odroni škalja (šoder) i začu se ornjava kamenja daleko u noći. U istom momentu osuše kratku i brzu paljbu na nas. A, onda nakon nekoliko sekundi, začuje se pravi lom i ornjava kamenja, u mraku, lijevo od nas, niz strminu brda, kao da je na desetke zvjeradi istog časa iznenađeno pobjeglo nekuda u noć. Nismo imali u koga pucati.

Dođemo tako na sam vrh, u kamenjar, na kojem je podignut bunker od navaljenog kamenja. U njemu smo našli i jednu pušku!

— Evo je, Jakove! — viknuo je iz svega glasa drug u mraku, obradovan i sam što smo došli do puške. Osim puške, bila je tu i torbica. Drugo ništa. Usplahiren i radostan, uzeo sam pušku, napunio je i ispalio jedan metak u zrak, u znak našeg uspjeha, naše pobjede, tu na vrhu Bosne i Dalmacije.

U torbici je osim malo municije, dva zavoja i nekoliko paketića kruha — ciboka. Tek ujutru, kada se dobro razdanilo, vidim da je torba izvana crvena od krvi, vjerojatno nekog teže ranjenog četnika.

Jureći cijelu noć četnike, u zoru stižemo u Strmicu. Tu se malo zadržimo, tek toliko da pretražimo ono nekoliko većih kuća i Ciglanu, pa brzo nastavljamo goniti četnike kroz sela Golubić i Plavno do ispred Knina. Zaustavljamo se u tim selima i ostajemo cijeli taj dan.

Prikupljeni po vodovima i četama odmaramo se u nekoj školi u selu. Razgovaramo o protekloj noći i trci za četnicima, o pređenom bespuću od Grahova do Knina. Makar umorni i pospani, samo poneki drug dremucka u kutu prostorije, dok ostali živahno međusobno razgovaraju i šale se povodom »zgoda« prošle noći, zadirkuju se onaiko dosta bučno.

— Zamislite, drugovi, da je Jakov još sinoć imao pušku, dokle bismo stigli?

— Sada bi bili u Kninu — kaže drugi, smijući se prema meni.

— Ja vam kažem, ne bi se zaustavili ni do Šibenika! — nadoda treći, uz glasan smijeh ostalih drugova.

— Skokuno bih u Dubravu da uzmem poštene cipele — branim se ja, ujedno pokazujem ostatke od »trika-traka« na nogama i dodam.

— More biti da bi donio i pršut — smijem se, zadovoljan što smo tako blizu Šibenika i — Dubrave!

Istu večer dobijemo naređenje za pokret, pravac Bosna. Ovaj put idem u Bosnu, kao pravi proleter, s puškom!

ANTE STAMBUK

ČETRNAEST MJESECI U PRVOJ PROLETERSKOJ

(odlomci iz objavljenih sjećanja)

U Prvu proletersku brigadu stupio sam početkom septembra 1942. godine nakon talijanske ofanzive na Biokovu od 12. kolovoza do 2. rujna. Bataljon »Josip Jurčević« bio je prisiljen da se glavninom probije u pravcu sela Aržana. Na tim vrletima bio sam i ja.

Stigli smo u okolicu Llivna. Prva proleterska brigada se tih dana nalazila u tom dijelu zemlje. U blizini je bio i Vrhovni štab.

Poslije nekoliko dana postrojili su nas. Pred nas je izašao neki drug. Nismo morali nagađati — odmah se po svemu vidjelo da je jedan od rukovodioca. Netko je prošaptao: »To je Fića...« Dakle to je politički komesar Prve proleterske! O njemu već kruži legenda.

Odmah na prvi pogled, svidio nam se taj čovjek kojem smo u glasu osjetili iskrenost. Jednostavno se izražavao. Govorio nam je o Brigadi, o teškoćama kroz koje je prošla, i teškim zadacima koje je očekuju. Pozvao je sve one koji su spremni na izvršenje takvih zadataka da se priključe. Nisam mnogo razmišljao, javio sam se da budem uz tog čovjeka.

Raspoređen sam u Četvrti kraljevački bataljon koji je poslije borbe s ustašama od Kupresa prema Suici, krenuo maršem prema Mliništu, na šire obezbjeđenje Vrhovnog štaba.

Drug Pića je na tom maršu iskoristio sve predahe da razgovara sa nama, novodošlim borcima. Osjetili smo odmah da to on ne radi po dužnosti već iz dubokog i istinskog čovjekoljublja.

— Vidiš, teške su borbe... — rekao mi je prilazeći. — Je li ti žao što si došao u Prvu proletersku?

— Pa ti si nam druže komesaru sve lijepo objasnio još u Livnu — odgovorio sam. — Svi smo znali što nas čeka, i što sad ima da mi bude žao ...

Zatim se interesirao koga imam kući i da li im pišem. Rekao sam mu da nemam načina; nema pošte preko koje bih poslao pismo i zbog toga je i pomišljanje na neko dopisivanje bezrazložno.

— Ne tako druže — pogledao me je očinski — nisi u pravu. Tvoji roditelji sada žive u neizvjesnosti gdje si i da li si uopće živ. A ni tebi nije svejedno što je sa tvojim roditeljima, je li tako? Shvati, mi ovu borbu ne vodimo da bi stvorili ljude bez srca i osjećaja. Naprotiv, ovdje smo zato što veoma volimo život, pravdu, što se borimo protiv neljudskosti, za sreću svih, za sreću svoju i svojih obitelji, svoj rodni kraj i čitavu zemlju.

— Tako je, složio sam se, a crvenilo me oblilo.

— Zato odmah napiši pismo svojima, a ja ću se potruditi da ono stigne na Brač ...

Tako je i bilo: glas od mene stigao je mojima na rodni otok, ubrzo. Preko koliko kurirskih ruka je ono prometnuto, koliko je zasjeda izbjeglo i koliko se ljudi žrtvovalo da bi pošta, zajedno sa tim mojim komadićem papira stigla. A Fiću smo zavoljeli još više, jer smo znali da će nam priteći u pomoć kada to bude najteže.

CIGARETA VRHOVNOG KOMANDANTA

Na Mliništu sam vidio prvi put druga Tita. Teško je opisati kakav je utisak ostavio na mene.

Gledao sam ga bez daha. I nisam mogao da ga se nagledam. Gledao sam ga osjećajući kako mi iz dubine duše navire jedan jedini osjećaj — ogromno poštovanje.

Jedne večeri naš bataljon je posjedao u krugu oko logorske vatre, a drug Tito je sjeo među nas. Do mene je komandant pratećeg bataljona Momo, pušio. Poluglasno sam ga, uobičajenim žargonom, zamolio za »bezec«. Međutim, na moju veliku žalost, netko je prije mene »bezecovao« jedan ili dva preostala dima i za mene nije ostalo ništa. Momo je počeo da širi ruke i izvrće džepove, kao dokaz da nema. Tito je to opazio. Pozvao me je k sebi. Digao sam se hitro, pristupio, stao mirno, pozdravio propisno stisnutom pesnicom: »Izvoli druže Vrhovni komandante«. Ne znam ni sam kako sam uspio to izgovoriti. Vjerujem da su njegov dolazak među nas i njegovo raspoloženje, dali tu hrabrost. Izvadio je kutiju cigareta i ponudio mi. Ja sam uzeo jedan španjulet, a on mi je ponudio još jedan. Zahvalio sam mu se. — Zapamti — reče mi u tom trenutku — nikad nemoj više tražiti od onog koji nema ... Odakle si druže?

— Iz Dalmacije, sa Brača.

— Kakva je situacija na otoku?

— I staro i mlado je uz nas — odgovorio sam, a Njega je, očito, to novo saznanje veoma obradovalo.

Otpozdravio sam i vratio se na svoje mjesto. Cim sam sjeo, dugovi oke mene počeše, kao po komandi, da šapću: »bezec, bezec« . ..

OVJEKOVJEČEN U ZANDARSKOJ BLUZI

Još na sebi imam onaj tanki radnički kombinezon. U njemu sam ljetos stigao na Biokovo, i još ga nisam poderao. Ali koja sreća od toga kad mi je vrlo hladno. Ni donjeg rublja nemam, da se zagrijem barem malo.

Tako sam sa brigadom stigao u Bosanski Petrovac. Tu ćemo primiti iz ruku Vrhovnog komandanta brigadnu zastavu. I sad vidim taj stroj — pamtim 7. studenoga 1942. godine. I livadu kraj mjesta, i oblake iznad Grmeča, Klekovače, Srnetice ... Okupljali smo se pred improviziranom binom. Bio sam u prvoj vrsti stroja. I da bi koliko-toliko izgledao pristojnije, jedan drug iz zadnjeg reda svukao je sa sebe nekakvu žandarsku bluzu i dao mi je.

Nisam uopće razmišljao na kome je bila, i s koga je skinuta. Sad je na meni i bit će barem sat. To vrijeme je dragocjeno, da se malo ogrijem.

Ispruži lijevu ruku — opominje me komandir čete. Ne mogu, znaš da me boli... Svaki čas trebalo je da naiđe drug Tito s ostalim našim rukovodiocima. Ipak nismo se premišljali. Stigla je drugarica Carna, naša bolničarka, izvadila iz torbice nekakav nož i tu, na licu mjesta izvršila operaciju. Veliki prišt na laktu mi je spretno izrezala, zatim očistila ranu. Odmah mi je laknulo. Konačno sam, kao pravi vojnik mogao ispružiti ruku uz tijelo.

Srca nam tuku ubrzano. Evo, nailazi Tito, obilazi stroj. Pita: Kraljevčani, samo vi ste stavili bajonete na pušku, zašto? A naš komandir čete Zivan grmnu: — Za blisku borbu, druže Vrhovni komandante.

Taj trenutak, Tito ispred našeg stroja, zabilježio je Savo Orović, svojom čuvenom fotografskom kamerom.

— Ovjekovječi te u toj đavoljoj žandarmerijskoj bluzi — reče mi neki drug u prolazu. Nasmijao sam se: stvarno, ja koji nikad žandara nisam volio ni trpio, eto, u njihovu ruhu. Ah stvarno (i na moju veliku žalost) ne za dugo, jer sam bluzu morao brzo vratiti.

Tako sam, kako kažu Bosanci, po tom »kjametu« nastavio da kujem klince. Prilika da se obučem i obujem, ukazala mi se brzo. Jurišali smo na Sitnicu. Branili su je dijelovi jednog elitnog gorskog zdruga, a obranom rukovodili Nijemci. Mjesto je snažno utvrđeno. Naši su je i ranije napadali ali bezuspješno, pa se njena posada osilila, misle da su nepobjedivi.

Snijeg je dubok, a meni u tankom kombinezonu i bez cipela, bilo je strahovito hladno. I mnogi moji drugovi su slabo odjeveni. Jurišamo, razbijamo ih, zarobljavamo tri topa. Zivan naređuje Jumbi i Liscu da minobacačem tuku džamiju. Oni su veliki majstori. — Odmah se začuše povici i krici. Predaju se. Kragujevčani i Crnogorci imaju velike gubitke.

Ja sam tu veliku pobjedu Prve proleterske zapamtio po tome, što sam se konačno obukao od glave do pete. Još sam u ranac natrpao rezerve.

Poslije toga smo vodili borbe za Jajce, Skender-Vakuf, Kotor-Varoš, Jošavku, i u dugim i napornim marševima, dočekasmo i Novu 1943. godinu. Drugog januara brigada je izvršila napad na jako neprijateljsko uporište Teslić i zajedno sa drugim jedinicama zauzela ga razbijajući formaciju s više od 1200 domobrana.

Tokom borbe za Teslić naletio sam na neku kafanu u kojoj su domobranski oficiri i podoficiri još uvijek slavili Novu godinu. Naglo sam nagrnuo na vrata, ali je to, izgleda, razbjesnilo jednog pijanog natporučnika: kako to da ja jedan običan vojnik ometa njih u pijanci. Vidio sam odmah u čemu je nesporazum i da bi im dao do znanja da me trebaju razlikovati od svojih domobrana pokazao sam mu prstom prema crvenoj zvijezdi na mojoj titovki, a zatim prodornim glasom naredio:

— Da se nitko nije makao ili pucam...

Razrogačenih očiju gledali su netremice u mene nikako ne shvaćajući što se događa. Ali uperena mašinka i prst na obaraču, vrlo brzo su ih otrijeznili.

Sačekao sam tako koji trenutak dok nije stiglo nekoliko drugova koji su mi pomogli da ih razoružamo. Divno je bilo vidjeti toliki broj zarobljenika, a da pri tom ni metak nije ispaljen, niti je pala ijedna žrtva.

Polovinom januara 1943. oslobodili smo Prnjavor i tu popunili brigadu sa oko 700 novih boraca. U svoju desetinu dobio sam čak sedmoricu mladih i neiskusnih drugova. U borbama oko Prnjavora jednom sam dobio zadatak da sa svojom desetinom odem do drugog bataljona te da prenesem poruku o povlačenju. Međutim, na putu do cilja dogodilo se nešto strašno, što samo ratne okolnosti mogu izrežirati: upali smo u zasjedu koja je bez riječi opomene otvorila ubitačnu vatru po nama.

Bacio sam se na zemlju i brzo otkotrljao u stranu. Ali, vidio sam da je pet mojih novih boraca, nesnalažljivih i nevičnih takvim situacijama, ostalo

na stazi nepomično. Ubijeni su vatrom iz strojnica — sinulo mi je. U istom času čuo sam očajan uzvik »Nesreća, pobili smo naše«.

Ustao sam iz zaklona i prepoznao vodnika i vodnog delegata. Pitao sam ih zašto nas nisu zaustavili i ustanovili tko ide, zašto nisu tražili odaziv i lozinku, oni su, se očajni, počeli pravdati kako su neposredno pred naš nailazak na istom mjestu i na isti način likvidirali jednu neprijateljsku patrolu!

Taj događaj je bolno odjeknuo u bataljonu, a za mene je to bio jedan od najtežih momenata u toku rata.

Nakon toga približili smo se Banjoj Luci i tu sa Celinca iz haubice tukli garnizon. Tada sam prvi put osjetio da topovi imaju i ubacnu putanju, jer su granate ispaljene iz banjalučkog polja padale iza brda na nas.

Poslije šestodnevnog usiljenog marša, brigada se prebacila na prugu Sarajevo—Mostar. U jeku je bila IV neprijateljska ofanziva. Vrlo teške borbe vodili smo na Ivan-sedlu i Bradini. U borbi za Bradinu metak mi je udario u ranac u kojem sam nosio jednu talijansku ofanzivnu bombu, koja je kao što je poznato, u principu manje snage. Bomba mi je eksplodirala na leđima. Srećom nisam bio ozlijeđen ni ranjen, ah me je dobro prodrmalo.

Kada su Nijemci prodrli na Ivan-sedlo i kad smo vidjeli da se ne možemo održati, komandant balaljona me je poslao da o tome izvjestim borce koji su bih u tunelu u Bradini. Trčao sam i jedva živ stigao. Izvijestio sam komandanta brigade da moramo napustiti položaj jer nas fašisti potiskuju. U tunelu je bila neka naša jedinica, rušila je pragu, naprosto su tračnice izvrnuli. Međutim, mi smo se morali povlačiti.

Povukli smo se i zauzeli položaj na pola brda, što je protivno svakoj logici u ratovanju. Pošto Nijemci to nisu očekivali išli su bezbrižno u streljačkom stroju, neoprezno, što smo mi iskoristili i dali im poštenu lekciju. Zatim smo se povukli na vrh brda i uzeli zaklone. Do nas su morali iz šume preći određenu čistinu gdje su dobili i drugu lekciju. Ah s obzirom da su bili daleko brojčano nadmoćniji mi smo se ipak morali povući.

Poslije smo forsirah Neretvu kod Jablanice. Sto o tome još reći, o toj veličanstvenoj bici naše revolucije, o kojoj je i film snimljen?

Kod Glavatičeva i Kalinovnika eto nas iza 20. ožujka. Tu smo iznenadili jednu veliku formaciju crnogorskih četnika. Zatekli smo neke od njih, a oni su, onako razgaćeni bježah, glavom bez obzira. Mnogi nisu stigli ni oružje uzeti. A kada su se malo sredili, onda je između njih i naših drugova iz crnogorskih bataljona nastalo svojevrsno »retoričko« nadmetanje koje nikada neću zaboraviti:

— Ej, talijanski ližisahani, fukaro izmećarska, nijeste ni zaslužili bolji kraj, izdajice svoga roda ...

— A vi đaci uskogaće, vjetrogonje, ocavam očinskog, komunskoga . ..

Tko zna, možda je netko na objema stranama prepoznao rođaka ili komšiju, ali sada višestruko bivšega. Ti dijalozi su bolje no išta pokazivali koliko su se udaljila naša dva svijeta.

Što još reći o tom danu? Jurišali smo a oni su bježali.

Nisu mogli umaći. Razbili smo ih tako da više nikad ne dođu k sebi.

Drinu smo forsirah kod Ustikoline. Osjećao se dah proljeća. Drveće je pupalo. A mi tada da prijeđemo tako, da prijeđemo preko hučne rijeke, da stvorimo mostobran i dalje prodremo, preko jakih četničkih utvrđenja.

Od građe iz nekih napuštenih kuća napravih smo splavove u toku noći, a onda se pod zaštitom mitraljeske i minobacačke vatre prihvatili druge strane. Jurišali smo na talijanske i četničke utvrde, na kompletni alpski bataljon »Intra« od 600 vojnika s divizionom topova i sa tko zna koliko bradonja.

Pred nama je bio cilj brdo Kapak. Borba za Kapak bila je krvava. Poginuo nam je pomoćnih komesara jedne čete Radić, iz Knina, dobar drug i rukovodilac. Sjeo je čim je borba završila na neki balvan, izvadio je konzervu i umjesto zalogaja, jedan zalutali metak mu je ušao u usta.

Od Kapka prema Cajniču, mi smo dočekali u zasjedi jednu talijansku kolonu. Na kilometar dužine ostali su rasuti njihovi leševi i oprema. Strahovito brzo uletjeli smo u Cajniče i zauzeli ga. Iza toga su slijedile borbe u IV i V neprijateljskoj ofanzivi i ostale borbe do kapitulacije Italije.

POVRATAK MORU

Naša brigada nalazila se oko Suice, iza Livna, kad nam je stigla obavijest: »Svi Dalmatinci proleteri koji imaju rukovodeće dužnosti, da se okupe.« Saopćeno nam je da poslije kapitulacije Italije ima veoma mnogo novih zadataka u kraju odaklen smo. Pročitane su nam karakteristike i kako će tko od nas biti raspoređen.

Svima nam je rastanak s Prvom proleterskom bio veoma težak. Ali, mi smo bili ratnici, i znah smo da nas traže tamo gdje smo potrebniji. Dakle, nije bilo ni vajkanja ni suza, već samo drugarski stisak ruke i pozdrav: — Vidjet ćemo se!

S mnogima sam se vidio kasnije u slobodi. Ne mali broj je međutim zauvijek nestao iz naših redova. Pah su za slobodu.

Kroz naš slobodni teritorij prebacivah smo se uglavnom kamionima. Tako do Zadvarja, pa pješke do Baške Vode.

Poslije 13—14 mjeseci opet sam vidio svoj Brač. Učinilo mi se da sam strašno dugo bio odsutan. Tek tada sam osjetio koliko sam se zaželio ovih krajolika, naročito mora... Stalno do tada planine, rijeke, brda. I sad odjednom — more. Kao da se u meni nešto prelomilo. Kao da sam se ponovo rodio ... Kad smo izbili na Zadvarje, uzeo sam od komandira čete dalekozor. Lijepo se vidio Brač. Gledam svoje mjesto, Selca. Tamo nešto neobično, nešto nestvarno. To su boje i obrisi kakve moje selo nikad nije imalo. Osjetio sam da mi se srce steže. Bio je do mene Momo Dugalić. »Molim te«, rekoh mu, »Pogledaj tamo ...« On mi je bez oklijevanja rekao: »To mjesto je popaljeno«. To su zgarišta, Ante!!« — Kako? — zapitao sam zaprepašteno, kao da proteklih godina nisam vidio mnogo istih takvih i gorih prizora. A Momo: »Je li to tvoje mjesto?« — »Jest...« rekao sam nervozno i stežem oružje, upirući opet dalekozor prema otoku. — Je li moguće ..., promrmljam u sebi...

Samo malo zatim, saznao sam surovu istinu. Talijani su to učinili svoje. Spalili su, ne samo Selca već skoro čitav Brač. I to poslije one akcije partizana na Bolu, neposredno prije kapitulacije Italije.

Sišao sam na svoje more i nastavio borbe.

Ti dani, čini mi se, nikada se više neće ponoviti. Brigada — drug do druga. Veseljaci smo bili, imah smo svoju muziku, svoju kulturnu grupu. Kolo,

pjesma... Kad smo izbili na Biokovo, a oni meni: »Jel' to to more? Bre ogromna bara! Pa to je šire od Dunava!«

A more se, pred nama, smije i bljeska.

Osjećali smo se mnogo snažniji nego kad smo odavde polazili u rat. Sada smo sasvim sigurno znali — sloboda je tu, ona dolazi s nama ...

TOMISLAV JELIĆ

KRKLJANAC I PAKAO U DOLINI DRINE

Razbijanjem četnika u širem rajonu Kalinovika, od 15. do 23. ožujka 1943. godine u sadejstvu s jedinicama Druge proleterske divizije pod čijom je operativnom komandom u to vrijeme privremeno bila i Prva proleterska NOU brigada, kada je četnicima zadat vrlo težak udarac, posebno na Cićevu, Glavatičevu, Ulogu, Treskavici i Kalino,vniku. Prva proleterska, goneći razbijene četnike južnim padinama Jahorine, krajem ožujka, izbija na rajon Ustikuline, opet u sastavu svoje divizije.

Dolaskom na Drinu u rajonu Ustikuline, Prvi crnogorski bataljon kao predhodnica Brigade, imao je zadatak da iz pokreta forsira Drinu i stvori mostobran na desnoj obali, kako bi se zatim mogle prebacili i ostale jedinice Brigade. Na rijeci je postojala dereglija, ali šta je s njom i da li će je moći ugrabiti bilo je posebno pitanje. Za prelazak preko Drine nije bilo mostova od Foče do Goražda.

Noću 27/28 ožujka, Prvi crnogorski bataljion, sa Štabom brigade, spustio se u Ustikulinu, na samu lijevu obalu Drine, u kojoj od stanovnika nije bilo ni traga, a dereglija (skela), na koju se računalo nalazila se na suprotnoj strani, koju su bježeći ispred nas iskoristili četnici i prebacili se na desnu obalu. Duž obale preko rijeke čulo se kopanje. Četnici su se na suprotnoj obali utvrđivali. Zbog takve situacije zadatak te noći nije mogao biti izvršen, pa je naređeno da se bataljon povuče u selo Odžak, a u Ustikulini ostavi jača grupa boraca koja bi imala zadatak da izviđa neprijatelja i rijeku, kao i mogućnost korištenja mjesnih sredstava za prelazak preko Drine. Obilazeći mjesto i svaku kuću, nije pronađeno nikakvih plovnih sredstava, osim jedne sandoline.

Tokom 28. ožujka utvrđeno je izviđanjem da se pored Drine, na desnoj obali, nalaze tek iskopani četnički rovovi, a pozadi pojas livada i njiva koje se blago dižu prema selu Cvilini. Ispred sela i poviše njega rovovi. Na čitavoj dužini poviše livada i njiva, kao bedem, proteže se vijenac brda koji zatvara pogled i svaki izlaz iz dohne, a kao centralna točka, s preko 800 metara visine, ističe se Krčino brdo pokriveno gustom niskom hrastovinom, mjestmično izbrazdano vododerinama. U pozadini, još djelomično pod snijegom, diže se Kapak kao pečurka s preko 1200 metara visine.

Stab brigade donosi odluku da se dereglija na neki način zaplijeni i preveze na našu stranu — lijevu obalu Drine. Trebalo je odabrati 3—4 odvažna

plivača koji će preplivati rijeku ugrabiti deregliju i dovući je. Naređeno je da se puškomitraljezi, mitraljezi i minobacači iz svih bataljona i PT top Brigade, postave duž željezničkog nasipa koji se proteže uz lijevu obalu Drine i nadvisuje desnu obalu i četničke položaje.

Komesar bataljona Krsto Bajić uporno je tražio da i on s dobrovoljcima (plivačima) ide po deregliju, a na obali su već čekali Čučić, Veža Milan i Vojo Kadijević, spremni da skoče u hladnu i vrlo čudnu Drinu, koja je tih dana narasla od topljenja snijega.

Sve je bilo spremno. Čekalo se samo da komandant Brigade, Danilo Lekić Španac, da znak za početak akcije.

Znak je dat ispaljivanjem crvene rakete. S naše strane (se tog momenta otvorila paklena paljba po desnoj obah Drine i četničkim položajima. U isto vrijeme četiri su druga skočila u vodu i uputila se u neizvjesnost. Vatra s naše strane bila je uraganska. Tukli smo svaki pedalj zemlje, na dužini od jednog kilometra desne obale rijeke. Nitko ne pamti takvu mitraljesku i minobacačku vatru, na tako malom prostoru. Cijela dolina je ječala. Četiri odvažna druga borila su se s maticom. Čas su se gubili u vrtlozima, čas opet izbijah na površinu vode, približavajući se deregliji uz nadčovječanske napore.

Taj zasljepljujući mitraljeski i minobacački vatromet četnici nisu dugo izdržali, iako su bili dobro ukopani. Poslije nekohko minuta, iz četničkih rovova, na cijevima pušaka zalepršaše košulje, prevrnute kape i bijele čarape.

Vatra je prekinuta s naše strane. Pozvali smo četnike da bez oružja izađu iz rovova.

Četnici su izašli i poredah se rubom obale okrenuti prema nama, na hjevoj obah Drine. Naši mitraljezi i minobacači prenosili su vatru prema selu Cvilina i na padine Krčma brda. Plivači se posljednjim naporom bore s vodom ćudljive Drine. Stigli su i do dereglije. S mukom su u nju uskočili.

Za trenutak su odahnuli, otresh se od vode i hladnoće, a potom krenuh s dereglijom ka hjevoj obali. Kad su to vidjeli naši borci, obuzelo ih je veselje. Počeli su da istrčavaju iz zaklona. Neki su od radosti zagazili u hladnu vodu, samo da bi se što prije sreli s četvoricom neustrašivih plivača.

U tim trenucima Talijani, koji su se utvrdili na Krčinom brdu i Kapku, s neznatnim zakašnjenjem, počeše s artiljerijom da tuku po hjevoj obali i Drini. Očigledno da su bili iznenađeni našim podhvatom. Nisu znali šta prije da tuku — nasip, obalu ili deregliju. Gađah su cijeli prostor.

Dereglija se polako približavala sredini rijeke. Već se mislilo da je sada sve gotovo i da ćemo s dereglijom na onu stranu Drine. Ah baš kada je dereglija bila na sredini rijeke, neočekivano je zastala. Nešto nije bilo u redu. Skeledžije su se naprezah da je pokrenu, ali uzalud — nije se micala. Šta se desilo?

Za vrijeme pucnjave, metak je zakačio čelično uže i koturača dereglije se zaglavila. Nije mogla da klizi po čeličnom užetu. Saznavši šta se desilo, pozvani su junaci ovog podhvata, da skaču u vodu i plivaju na našu stranu obale. Sad se četnici, koji su do tada nemoćno gledah u Drinu, u jednom skoku baciše u rovove i otvoriše vatru na borce plivače i na suprotnu obalu, odakle su naši borci začuđeno gledah, ne vjerujući u ono što se dogodilo.

Drugovi s dereghje (skele) plivah su ka hjevoj obali, zanošeni maticom, čas hjevo, čas desno, a oko njih su svirah puščani kuršumi i dizali se mlazovi vode od eksplozija artiljerijskih granata. Uz velike napore proleteri su isplivali, umorni i ožalošćeni što nisu uspjeli.

Tako je propao pokušaj da se između 28. i 29. ožujka 1943. godine otme dereglija i preveze na lijevu obale Drine, pomoću koje je trebalo izvršiti forsiranje rijeke. U takvoj situaciji Štab brigade donosi odluku da se otpočne s prikupljanjem građe i izradi splavova, koristeći se svim raspoloživim sredstvima u napuštenoj Ustikulini i okolini.

Na prikupljanju građe i izradi splavova angažirane su ekipe iz svih jedinica Brigade. Odmah je iskrsnuo problem. Sakupljena građa (balvani, grede, daske i dr. iz napuštenih kuća) nije se imao čim povezivati, nedostajale su klanfe, čavli i žica, pa se moralo to tražiti i čupati po kućama napuštene Ustikuline. Kako je Ustikulina danju bila stalno tučena neprijateljskom artiljerijom, građa se noću prenosila do mlina, pozadi Ustikuline. U izradi spavova nitko nije imao iskustva, tako da je i ovo bio jedan od problema, kao i nedostatka kvalitetnog materijala.

Tako su splavovi rađeni do 7. travnja 1943. godine. Izrađeno ih je oko tridesetak. Prostor oko mlina, tih dana, bilo je pravo radilište, iznad kojeg je nadletao talijanski izviđački avion i tukla artiljerija s Kapka. Kako nije bilo dovoljno klanfi, eksera i žice vezovi za splavove pravih su se od vrbovog šiblja.

Sa padom mraka, 7. travnja, otpočelo je prenošenje splavova na obalu. Svaki splav nosilo je dvadesetak boraca. Isti su bili vrlo teški i glomazni, slabo učvršćeni — uvezani. Na njima su se često kidale i lomile stare zahrđale klanfe, ekseri i žica, tako da su borci skidah opasače i remenje s pušaka i prievršćivah splavove. Teškoće oko prenošenja oduzimalo je dosta vremena. Četnici su sa suprotne strane primijetili dovlačenje splavova pa su podrugljivo dovikivah: — Bit će mrtvih, niz Drinu.

U večernjim satima, 7. travnja, krenula su prva dva splava s lijeve obale, štićeni mitraljeskom i minobacačkom vatrom. Četnici su to primijetili i zasuli ih vatrom sa desne obale. Jedan se splav potopio, a na drugom je mitraljeski rafal pokosio cijelu posadu. Poginuli su: Petar Popivoda, Jure Bonačić i omladinac Grbović, a ostah su bih ranjeni. Prelaz je te noći bio obustavljen.

Osmog travnja u selu Odžak održan je sastanak Štaba brigade, sa štabovima bataljona, na kojem je prisustvovao i Koča Popović, komandant 1. proleterske divizije. Lekić, komandant brigade, bio je oštar, a posebno oštru kritiku uputio je na račun komandanta 1. i 2. bataljona, kao rukovodiocima prelaza. Odlučeno je da se izaberu dobrovoljci iz svih bataljona, koji će obezbijediti uži mostobran na desnoj obali, a potom da bataljoni prelaze na suprotnu obalu. Naređeno je da prelaz — forsiranje, rijeke počne u prvi mrak 8/9. travnja i tokom noći Drina mora biti forsirana.

Vraćajući se u bataljon, Božo Božović skide kapu pa s njome tresnu o ruku dva-tri puta, i reče Savi Buriću, komandantu 1. bataljona: — Na prvi splav idemo ti i ja, pa makar nikad kuće ne vidjeli.

U izboru dobrovoljaca nije bilo teškoća. Kompletni bataljoni javljali su se u dobrovoljce. Svaki od njih htio je da ide prvi. Štabovi bataljona odabrali su većinom rukovodioce četa, vodova i desetina i puškomitraljesce. Od tih drugova formirana je udarna grupa, naoružana puškomitraljezima i ručnim bombama. Njima je dodijeljen potreban broj splavova, a formirano je i nekoliko manjih grupa koje će prve biti prebačene sa zadatkom zauzimanja četničkih rovova uz obalu, prije nego što četnici stignu iz sela Cvilina, koji su po danu, do pada mraka, na obali ostavljah samo svoje osmatrače i manje grupe četnika.

Oko 19 sati 8. travnja 1943. godine s naše strane, otisnule su se dvije grupe. Istovremeno otvorena je uraganska vatra po četničkim položajima na desnoj obali iz svih raspoloživih puškomitraljeza, mitraljeza i minobacača, kako onih sa željezničkog nasipa, tako i onih sa splavova. Nastala je paklena i zaglušljiva tutnjava. Primičući se suprotnoj obali splavari su počeli gađati četničke rovove njemačkim ručnim bombama sa dugačkom drškom, koje su se mogle baciti preko 50 metara.

To se desilo u trenutku kada je kolona četnika trčala od Cviline niz polje, da pojača obranu na obali. Iznenađeni, oni nisu uspjeh ni doći do rovova. S naše strane, splav za splavom otiskivah su se s obale. Tu se od početka nalazi Štab brigade i divizije koji prate situaciju. Rovovi na drugoj strani već su zauzeti. Iako ne na rijekama, u upravljanju splavovima istakli su se i Dalmatinci za koje je ovo bila novina, ali čvrsta volja i odlučnost ne zna za prepreke. Drina je ćudljiva rijeka, puna virova i opasnih vrtloga-kovitalaca. Kada naiđeš na njih okrenu splav za 180 stepeni. Bilo je slučajeva da se splav potpuno raspadne, ih se polome vesla, pa se posada nađe na teškim mukama, a među borcima bilo je i neplivača. Neke je rijeka odnijela nizvodno za nekoliko stotina metara. Za neke drugove Drina je postala i grobnica.

Kako koja grupa pristigne na desnu obalu, odmah se uključuje u borbu. Mostobran se polako širi. Manje grupe boraca gone četnike uz Drinu prema Foči i nizvodno prema Goraždu, a ostala veća grupa boraca iz 1. i 2. bataljona probijaju se uz polje prema selu Cvilinu, gdje su dovikivah četnicima: — Čekajte, funjare! Da vidimo čiju municiju imate i čiji hieb u torbicama nosite! — Najglasniji je bio Janko Čiritović iz 1. bataljona.

Čim je otpočelo sa prebacivanjem naših splavara, talijanska artiljerija neprekidno i žestoko je tukla mjesto prelaza. Od eksplozija granata voda je pravila mlazove-vodoskoke po nekoliko metara visine, što je pravilo ogromne teškoće i nanosilo žrtve našim splavarima. Dohna Drine ječi kao da je proradio vulkan.

U selu Cvilina izbija oko pedesetak naših boraca i starješina. Četnika nema. Pobjegli su. U kućama još gore vatre. Borci mokri, a i dosta je hladno. Primiču se ognju, da se malo ogriju. Jedan seljak trpa u vreću krompir, hieb i suđe. Kaže da je bio kuhar kod četnika i na pitanje: da li na Krčinom brdu ima Talijana, odgovara da ih je bilo dvadesetak, ah kako on mish, sigurno su već pobjegli. Na žalost, naši su drugovi to povjerovali.

Na Krčino brdo upućena je jedna grupa boraca sa Spasojem Dragovićem i Slavkom Božovićem na čelu, kao prethodnica. Nešto kasnije začula se jaka pucnjava. Nitko nije pretpostavljao da nas tek sada očekuje ono najteže. Tek je oko pola noći. Borci koji su ostah u Cvilinu pošli su u pravcu brda ka prethodnici. Pristižu s Drine još manje grupe boraca. Sada ima oko 70 boraca i starješina. Jedna patrola upućuje se lijevo, da nas četnici se iznenade s boka ili pozadine. Drugovi iz prethodnice pokazuju gdje se nalaze talijanski položaji, a naslućuju se i po pucnjavi, držeći se svog običaja oni ne štede municiju. Držali su vrh brda sa nekoliko redova rovova na prednjem nagibu. Još se ne zna jačina -neprijatelja kao i utvrđenja koje je izradio.

Raspoređujemo se za napad, gotovo puzeći kroz nisku šumicu u streljačkom stroju, podilazeći vrhu brda. Talijani neprekidno tuku iz svih oruđa, prosto šišaju šumu iznad naših glava. Iako smo daleko od dometa ručnih bombi, oni ih toliko bacaju da se oko vrha brda već hvata gusti dim od eksplozija. Stižemo u pojas najgušće vatre, koja je toliko jaka, da se čini da neće

ostati ni jedne grančice na drveću, ni travke na zemlji. Gusti dim i šumica, koliko-toliko, nas štite i zaklanjaju, ali jcš ne vidimo rovove. Primijetili smo ih tek onda kada smo došli ispred samih grudobrana. To su stara utvrđenja iz prvog svjetskog rata, duboko usječena u strminu brda, sa visokim nasipima naprijed, koji su obrasli travom, mahovinom i šibljam, tako da su prirodno maskirani i nisu se razlikovali od okoline. Talijani su ih samo podesili za obranu. Prilaz rovovima je vrlo težak i u njih se može uskočiti samo preko velikih grudobrana, a bombe se mogu baciti jedino iz stojećeg stava što nam stvara poseban problem, jer će sigurno žrtve biti vehke i neminovne. Već je razdanilo.

Počeo je krvavi i težak dvoboj ručnim bombama, potom tuča kundacima preko grudobrana. Bitka je bila kratka, ah vrlo žestoka. Jedna grupa boraca je uspjela da zauzme dva rova, ah su je Talijani protivnapadom izbacili. Ona je srećom uspjela da ugrabi dva sanduka bombi. Dvoboj za rovove se ponovio, ali bez uspjeha. Tek se sada vidjelo da je u pitanju jaka talijanska jedinica sa izuzetno jakim utvrdama. Brzo smo prihvatili teške ranjenike i poginule drugove i povukli se ka prvobitnim položajima, niz padine brda. Kada smo bili u sredini brda netko je od drugova povikao:

— Kuda ćemo, kukala nam majka!? Zar da se davimo u Drini?

Tog momenta smo stali i pogledah rijeku ispred nas, u dohni. Vidjeli smo da preko nje samo sandolina mili, prevozeći jednog po jednog borca, koji su se zatim u dugim razmacima prebacivah poljem ka selu Cvilinu. Neprijateljska artiljerija ne prestaje da tuče mjesto prelaza. Otkuda im tolike granate? Kohko su ih potrošili za ovo desetak dana, to sigurno ni oni ne znaju.

Stižu dva borca koji su prešli rijeku i kažu da je dereglija pogođena minobacačkom minom i da je sada naši krpe. Milan Veža i Vojo Kadijević su od sinoć stalno u vodi. Deregliju treba izvući na plićak i popraviti je, ali neprijateljska artiljerija to ometa, a splavova za prebacivanje više nema. Svi su uništeni, raspali se i otišli niz Drinu.

Teži ranjenici su u međuvremenu otpremljeni u selo Cvilinu, lakšim je ukazana samo pomoć. Neki nisu htjeh poći, a bilo je i onih koji nisu kazali da su ranjeni, smatrajući da odsutnost i saimo jednog borca iz ovog malog odreda može biti vrlo fatalna za sve. Krili su rane, pa su u bolnicu otišli tek kada smo zauzeli brdo.

Sredili smo se, podijelih bombe koje su malo prije otete Talijanima, pokupili bombe od ranjenih drugova koji su upućeni u Cvilnu. Sad je bilo jasno da se neprijatelj iz rovova može istjerati jedino ručnim bombama. Naš je položaj vrlo težak. Dva juriša nisu uspjela. Pozadi nas je Drina bez prelaza, a ostati tu pod udarom vatre bila bi sigurna smrt. Pomoć nam nije pristizala, osim s vremena na vrijeme manje grupice boraca, koji su jedva popunjavah mjesta ranjenih i poginulih drugova.

Juriš na rovove ponovio se još nekoliko puta, ah bez uspjeha. Talijani kao da su prikovani za rovove. Plaše se da krenu u protivnapad i potisnu nas na Drinu, iako znaju da nas je malo, a dereglija oštećena i nemamo pomoći. Naši borci nemaju dovoljno ni ručnih bombi. Prilikom nekoliko juriša dosta ih je potrošeno. Još da se u zraku nisu hvatale bombe koje su Talija li bacali i vraćah ih natrag na njih — naši borci bi ostali bez ikakve zalihe. To nisu bih normalni, uobičajeni juriši. Ovo su juriši gdje su se upotrebljavale uglavnom ručne bombe i sa jedne i ,s druge strane.

Oko 2 sata, 9. travnja, stigoše Božo Božović, Krsto Bajić sa još nekoliko drugova iz štaba 1. i 2. bataljona. Pristižu i nove grupice boraca. Jednom Dalmatincu viri riba iz džepa i kaže da je artiljerija pobila mnogo ribe u Drini. Neko mu reče: »A šta će ti ribe, jadan ne bio, kad evo sve izgibe?« »Triba jist«, odgovori on mirno, kao da ide na odmor, a ne u neizvjesni juriš. Izvadi dvije ribe iz džepa, stavi ih u torbu i produži uz brdo prema jurišnom položaju.

Odlučeno je da se opet krene na juriš. Da bi uspjeh bio zagarantiran rečeno je da treba uputiti jedno jače odjeljenje koje će neprijatelja napasti iz pozadine. Za taj podhvat određeno je odjeljenje komandira Milija Rašovića, poznato po smjelim pothvatima. Stižu još neki borci s Drine i kažu da ima izgleda da dereglija bude brzo opravljena i sposobna za prebacivanje.

Već je plan napravljen i utanačeno tko će i kada da napada. Odjednom s lijevog krila kroz šumicu, zagrajaše velika grupa četnika. Vidjevši da nismo uspjeh zauzeti Krčino brdo, da se Talijani uporno drže i da dereglija ne radi — učinilo im se zgodno da povrate izgubljeni ugled kod Talijana i pošli u napad. Naša grupa koja je tokom noći upućena na lijevo krilo radi osiguranja, četnici su je već bili zaobišli. Opkoljena grupa se uporno branila. Odmah je jedna veća grupa naših boraca i starješina krenula u inapad na četnike, a glavnina snaga koja se tu našla iz 1. i 2. bataljona, krenula je u pravcu brda. Odjeljenje koje je upućeno u pozadinu izgleda da se uspješno probija, neprimijećeno od neprijatelja.

Iznenađeni našom brzom intervencijom i pojavom ispred njih uz uzvike: »Predajte se!«, četnici digoše ruke uvis i predaše se. Pucnjava je prekinuta. Uočivši da je inaših boraca malo, oni za tren strugnuše kroz šumicu, preko jedne kose ka talijanskim položajima. Naši borci ipak uhvatiše trojicu.

Juriš na Talijane. Na brdu sve gori, plamti od kanonada ručnih bombi s obje strane. Na stotine bombi, eksplodira svakog trenutka. Brdo je zavijeno dimom i prašinom. Tutnji cijela dolina Drine. To je pravi vulkan, nezapamćeni prizemni vatromet, pravi pakao, kaže jedan borac. Drugi mu odgovara: — Nisi Ti pakla ni vidio, ovo je sto puta gore od pakla.

Uz pomoć odjeljenja koje je iz pozadine uzbudilo i napravilo pometnju, naši borci na Krčinom brdu uskaču u rovove, nastaje borba prsa u prsa. Bije se sa svačim što se u ovakvim trenucima može upotrebiti. Kroz rovove i saobraćajnice režu naša automatska oružja. Talijani su potučeni i razbijeni. Oni koji su uspjeh da pobjegnu bježe prema brdu Kapak. U rovovima, jedni preko drugih leže proleteri, Talijani i četnici, mahom pogođeni u glavu i grudi. U ovoj neravnopravnoj borbi junački je poginuo i drug Milija Rašović, koji je sa odjeljenjem napadao iz pozadine.

Jureći preko rovova, goneći i hvatajući neprijatelja, izbijamo u njihov logor, našavši razvijene šatore i kompletnu logorsku opremu. Bježeći prema Kapku Talijani su ostavljah svu ratnu opremu, bacah rančeve I vlastito lično naoružanje. Osvojivši Krčino brdo s logorom, tek se tada moglo vidjeti kakvo je to utvrđenje bilo. Ovo je za 1. proletersku sigurno bila jedna od najtežih borbi s Talijanima, gdje je pretrpjela dosta velike gubitke. Ovdje je do punog izražaja došla smjelost, snalažljivost, žilavost i upornost svih učesnika, uz neposredno učešće u jurišima i mudro komandiranje od strane Bože Božovića i Save Burića, komandanta 1. i 2. bataljona.

Prebacivanje preko Drine, pomoću već popravljene dereglije ide ubrzano. Tu je stigao i Karanović, komandant 3. krajiške proleterske brigade, našeg

uvijek vjernog saveznika i u teškim trenucima najomiljenijeg saptunika, još od prvih dana kada je formirana 1. proleterska divizija, kada je u njezin sasitav ušla i 3. krajiška brigada. Dolaskom na mjesto prelaza, on je pored ostalog rekao: »Alal' vam vjera, proleteri!«

Drugovi iz pozadinskih jedinica brigade, kada smo se kasnije sa njima sastali, još uvijek su bih pod dojmom da nitko od nas nije ostao u životu, gledajući, kako oni kažu onaj strahoviti pakao na Krčinom brdu.

Zauzimanjem Krčinog brda, kojeg je branio kompletan talijanski bataljon alpinaca »Intra«, od oko 600 vojnika i jakim četničkim snagama, otvoreni su uslovi za prelazak preko Drine ostalim jedinicama Brigade i divizije. Sredinom dana, 9. travnja, na desnu obalu Drine prebačena je skoro kompletna 1. proleterska brigada. Poslije podne prebacivanje je nastavila i 3. krajiška.

Sada pred 1. proleterskom stoji još jedan vrlo težak zadatak ,— osvajanje Kapka, sa čijeg nam je platoa neprijateljska artiljerija zadala dosta muka u proteklom vremenu i još zadaje jedinicama koje prelaze, obasipajući mjesto prelaza stotinama granata.

Noću 9/10. travnja Brigada je sa tri svoja bataljona u četiri uzastopna napada na Kapak zauzela prve položaje, koje je zbog vrlo jake vatre morala napustiti. Tek oko 4 sata ujutro, 10. travnja, poslije nekoliko novih juriša, osvojila je Kapak i tom prilikom zaplijenila velike količine razne opreme, municije, granata, 6 brdskih topova, 9 radio-stanica i drugo. Sada su stvorene mogućnosti prodora jedinica divizije prema Ifsaru i Cajniću, gdje će konačno biti potpuno razbijeno ili uništeno, oko tri bataljona talijanske divizije »Taurinense«, računajući i one snage koje su branile Krčino brdo i Kapak, kao i dvije četničke brigade Drinskog korpusa.

Zaplijenjeni topovi na Kapku, upotrijebljeni su za formiranje artiljerijskog diviziona 1. proleterske udarne divizije.

Za ispoljenu hrabrost i čvrstinu u forsiranju Drine, zauzimanju Krčinog brda i Kapka — Vrhovni komandant NOV i POJ u dnevnoj zapovijesti izrazio je priznanje i zahvalnost 1. proleterskoj brigadi.

Forsiranjem Drine, zauzimanjem Krčinog brda i Kapka, razbijanjem jakih talijanskih i četničkih snaga, olakšan je položaj i 2. dalmatinskoj brigadi i ostalim jedinicama 2. proleterske divizije koje su ranije, 6. travnja, forsirale Drinu u rajonu sela Kopilovo, uzvodno od Foče.

GOJKO GRULOVIC

ZASUCIMO RUKAVE

Kulturno-prosvetni rad u našoj četi se razvijao u dva pravca: sa borcima i sa stanovništvom teritorije na kojoj smo se nalazili. Pismenost i kulturni nivo boraca bili su različni, pa je i rad sa njima bio prema tome podešen. Pojedinci su savlađivali pismenost, a drugi su proučavah određeni materijal držali predavanja, organizovali razgovore o aktuelnim pitanjima iz teorije marksizma-lenjinizma.

Borbeni zadaci nisu uvek dopuštali normalan kulturno-prosvetni rad, ali smo ga ipak organizovali u svim prilikama. Planirani odmor jedinice, a i drugi njeni zadaci, nisu se mogli zamisliti bez planskog kulturno-prosvetnog rada.

Sećam se početničkih teškoća oko održavanja analfabetskih tečajeva. Pošto je u četi bilo nekoliko nepismenih drugova, zaduženi su pojedinci, uglavnom učenici i studenti, da svakoga dana rade sa njima. Ovi »učitelji« behu oslobođeni patroliranja i noćnog dežurstva. To potraje mjesec dana i rezultati ne izostadoše. Ali kad učestaše pokreti i akcije, desetari zaboraviše da štede one koji uče. Zbog toga se tečajevi gotovo raspadoše. Ljudi zaboraviše svoje obaveze, tako da smo morah sa njima održati sastanak.

— Borac Beogradskog bataljona ne sme biti nepismen, to bi bila najveća sramota za sve nas, moramo likvidirati nepismenost i sve što je nazadno — reče u početku politički delegat voda. — Kako ti misliš nas likvidirati, delegatu? — upita šaljivo crmpurasti omladinac. — Ovo je i naša brigada i vojska, učićemo, ali na lep način.

Razgovor se zatim zaoštri. Ćula su se razna mišljenja. — Bune se borci za privilegije, što ne stražarčite kao i ostali, već ... — Nismo mi krivi što vi i učenje smatrate za akciju. — Da izvršimo nova zaduženja, pa na posao . .. — Učićemo, učiti, dosta sa ubeđivanjem . . .

I pored svih teškoća, nepismeni drugovi su sticali osnovna znanja iz pisanja i čitanja. Ali to nije bilo dovoljno. Trebalo je stvarati i druge kulturne navike. Pojedinci su malu pažnju obraćah higijenskim uslovima. Mirili su se s prljavim rubljem, neopranim nogama, vaškama. I tražili su nekakve izgovore za svoje stare navike, koje je nova sredina želela i morala da menja. Ostao mi je u živom sećanju razgovor političkog delegata sa jednim drugom ...

— Nisi oprao košulju već tri nedelje, prosto je garava. Dobio si bio malu krasticu na nozi, a sada su obe noge preplavljene kožnom bolešću, moraš slušati bolničarku, naviknuti se i učiti ... — pridikovao je delegat. — Mi smo vojska iz naroda, ali znaš li ti, bre, da smo mi i proleterska vojska, i to iz Beograda i okoline, pa će bruka biti da ovako kao ti idemo.

i — Pa. . . pa, šta da činim, neću, valjda, prati ko žena, ne znam to, a i što mi ti pričaš kada si bio kao i ja nepismen i prost — odlomi borac malo inadžijski. — Bio sam, druže, ali više nisam, evo, vidi kako pišem, kako sam čist i uredan. To sam ja. — Pa, de, što si navalio! Promeniću se od danas i druge ću učiti. Kada im ja podviknem, ćaća ih zakarto, ima da sve ide napred!

Redovno su držana i predavanja iz raznih oblasti nauke i tehnike. Borci su pokazivah naročito interesovanje za popularna izlaganja. Govorilo se o postanku Zemlje, religiji, razvitku društva, kolhozima, političkim partijama u Jugoslaviji itd.

Ceta je imala i malu biblioteku sa knjigama iz beletristike i teorije marksizma-lenjinizma. Te knjige smo nabavljah na razne načine, onako kako su dopuštale ratne prilike. Da bi smo u svako doba mogli življe razvijati kulturno-prosvetnu delatnost, učili smo razne recitacije, borbene i narodne pesme, uvežbavali horske pesme, pripremah razne aktovke od domaćih i stranih autora. Sa tako pripremljenim programom svaka je četa bila kadra da organizuje priredbu i veselje s meštanima. U jesen 1942. 1. vod naše čete, sa

još nekim delovima jedinice, bio je određen da pomogne razvoj kulturno--prosvetnog rada u omladinskim radnim brigadama Bosanske krajine. Bili smo počašćeni tom odluikom Štaba brigade i Štaba bataljona. Krenuli smo u okolinu Ključa i na prostranim njivama ugledali djevojke i mladiće kako skidaju žetvu. Susret je bio više nego srdačan. Radovali su se zajedničkom radu sa borcima, a mi smo osećali zadovoljstvo što smo ulazili u »mirnodopski život«.

Posle kraćeg upoznavanja ostavili smo puške i prihvatili se kosa i srpova. Nekima od nas je to bila prva žetva, ali u ratnim prilikama se sve i može i zna. Zaorilo se polje od raznolikih pesama i glasova. Tek najjači bariton se jedva otimao i prednjačio. Ipak se sve slilo u jednu melodiju:

U drugarstvu i prirodi / Po oluji, burnoj vodi / Naš brod samo napred brodi. Eto nas! / Hej, zasučimo rukave, znoja neka, / izgradićemo novog čoveka.

U međuvremenu stotine devojaka i momaka se uhvatilo za ruke i uplelo u kolo. Svi smo sada brigada radna! Nosi nas neka neodoljiva snaga. Ne stižem da ponovim reči pesme. Promiču brzo i odzvanjaju u noći:

Koliko je u Kozari grana, / još je više mladih partizana. / Oj djevojko, dragaj dušo moja. / Po čemu sam dragaj dušto tvoja? / Po pjevanju i po ratovanju.

Dugo se tako igralo i pevalo. Kratak počinak, a u zoru smo opet svi na nogama. Pesma, rad, kolo, rad i opet rad. Omladina sela i gradova Krajine bila je jedinstvena s frontom. Radeći s tom omladinom, morah smo odgovarati na neka pitanja koja ni sami nismo dovoljno znali. Morah smo razmišljati o raznim prigodnim oblicima kulturno-prosvetne delatnosti.

Vratili smo se u bataljon i crveneći rekli da ne znamo da li i koliko ima nepismenih u omladinskoj radnog brigadi, da smo pevali, radili, igrah i razgovarali.

Cini mi se da su nam tada zamerili što nismo više učinili. A nama je bilo važno da su nas pripadnici radnih brigada svečano ispratili, da su nama bili zadovoljni, da su čuli dosta o 1. proleterskoj brigadi i da smo i mi od njih puno naučili i stekli dosta dragih poznanika.

Preuzeto iz: »Prva proleterska brigada««, knj. 1. str. 599. Vvojnoizdavački zavod JNA, »Vojno delo«, Beograd, 1963.

TOMISLAV JELIC

PRVA TEŠKA BORBA

Prva proleterska NOU brigada kreće u nove bitke i pobjede Bosanskom krajinom i centralnom Bosnom. Prva borba za nas Šibenčane bila je na Sitnici. Prethodio joj je dug i težak marš od Petrovca. Marševalo se po dubokom snijegu i hladnoći. Veliki broj boraca, a naročito novodošlih Dalmatinaca i Bosanaca, nije imao dobre odjeće i obuće. Bilo je bosih i polubosih, bez šinjela ili kaputa. Ono što su ponijeli na sebi od svojih kuća, poderalo se i pocijepalo. Brigada rezerve nije imala. Komadić goveđe kože od koga su borci napravih putravce, na snijegu se raskvasio i prešao na gornji dio noge, a stopalo je ostalo golo. Bilo je strašno. Borci su sve to trpjeli zaneseni nadom da će u narednim borbama biti i odjeće i obuće, u čemu se nisu ni prevarili. Ja sam išao bosonog. Na sebi sam imao jednu poderanu jaketu koju sam ponio od kuće. Istina, bila je skoro nova kad sam pošao u partizane, ali se za mjesec i po dana sva iscjepala. Mislio sam ako ovo sve izdržim, više neće ništa naškoditi.

Sitnica leži na putu Mrkonjić-Grad—Banja Luka. U to vrijeme Sitnica je bila jako ustaško-njemačko uporište, koje se naslanjalo na Manjaču gdje su bili četnici pod komandom Drenovića i drugih lešinara.

Zadatak Brigade je bio da likvidira ovo uporište čime bi se stvorili uslovi za razbijanje četnika na Manjači i omogućilo nadiranje naših snaga prema Jajcu. U isto vrijeme na Čađavicu, gdje se nalaze četnici, napadat će Treća krajiška brigada.

U prvi mah, kada su bataljoni Prve proleterske brigade krenuli u napad, dočekah su četnici neke od njih već na prilazima Sitnici, ali proleteri su ih brzo razbili.

O utvrđenjima i neprijateljskim snagama znalo se vrlo malo. Pričalo se da ima nekoliko stotina domobrana pod komandom Nijemaca, nešto ustaša i četnika, s jakim sistemom bunkera i utvrđenja. Međutim, ovi podaci nisu bili sasvim točni. Neposredno pred naš napad, na Sitnicu i Čađavicu došao je jedan domobranski zdrug, sve ustaški nastrojeni vojnici, koji su u Njemačkoj završili specijalnu obuku za borbu protiv partizana, a koji su bili pod komandom njemačkih oficira. Sad je Sitnicu branilo oko 800 do 1000 vojnika, Nijemaca, ustaša, domobrana i četnika.

Koliko je neprijatelj polagao na neosvojivost Sitnice, dokazuje i činjenica da je četnički vojvoda Drenović, tu među Nijemce i ustaše, smjestio svoju ženu i trogodišnje dijete. Naravno, njemački mladi ofici to su rado prihvatili.

Sitnica je bila jako utvrđena s velikim brojem bunkera i rovova, povezanih sa saobraćajnicama i organizovanih za kružnu obranu. Džamija građena od kamena, pretvorena u jako utvrđenje, nalazila se u središtu sistema obrane. Neprijatelj je raspolagao i s baterijom haubica, te velikim količinama municije.

Noć između 19. i 20. studenog 1942. bila je vrlo hladna, vilice su podrhtavale, zubi cvokotali, ruke i noge, naročito kod slabo odjevenih boraca, skoro zamrzle. Bilo je nevjerovatno teško, posebno za nas Dalmatince, koji

nismo navikli na ovakve hladnoće s velikim snijegom. U Drugom crnogorskom bataljonu bio je i najveći broj mojih seljaka. Napad na Sitnicu izvršen je sa četiri bataljona (2, 3, 4. i 6.), a prvi bataljon je trebao da štiti prilaz Sitnici od Banja Luke.

Zbog nepoznavanja rasporeda utvrđenja i dubokog snijega, svi bataljoni nisu stigli u borbu istovremeno, već u izvjesnim vremenskim razmacima, kako je koji nailazio na dobro maskiranog neprijatelja u bunkerima i rovovima. Dok su neki bataljoni već vodili borbu. Drugi bataljon je izbio neposredno pred sistem bunkera u centralnom obrambenom rajonu u čijem je središtu bila utvrđena džamija. Drugi bataljon je u dvosatnoj teškoj borbi uspio likvidirati sve bunkere koji su se u polukrugu nalazili oko džamije.

Svaki bunker se morao osvajati bombama. Komandant Drugog bataljona u borbu uvodi i rezervu. Spajamo se sa dijelovima Šestog bataljona, a ubrzo stiže i Četvrti, koji juriša u pravcu haubica, koje su cijelo vrijeme tukle po Drugom bataljonu. Zahvaljujući brzom prodoru Trećeg bataljona, koji je vrlo brzo zauzeo desetak bunkera oko ceste i uspjesima Drugog, omogućeno je Četvrtom bataljonu da u naletu zarobi posadu haubica, koja je ipak uspjela onesposobiti topove, tako da ih nismo mogli upotrijebiti.

Tako je tek poslije pola noći 19/20. studenog bio likvidiran cio sistem bunkera i rovova. Ostala je samo utvrđena džamija, na koju je izvršio juriš Drugi bataljon.

Prvi juriš nije uspio, jer se bombe nisu mogle ubaciti kroz male otvore-puškarnice, a neprijatelj je uz to otvarao paklenu vatru, gdje je u jurišu poginulo nekoliko drugova. Borci su skoro promrzli nalazeći se u snijegu već više od pet sati. Juriši se više ne bi ni isplatih. Tada je naređeno Dušku Popoviću, da s minobacačkim odjeljenjem Četvrtog i Drugog bataljona pokuša pogoditi džamiju.

Već prve granate pogodile su džamiju, a odmah zatim je uslijedio juriš s bombaškim napadom i ta prokleta utvrda bila je likvidirana, uz dosta žrtava.

Ova teška i krvava bitka na Sitnici bila je za nas Šibenčane pravo teško i prvo vatreno krštenje. U njoj su pale i prve žrtve među mojim zemljacima-seljacima. Poginuo je Jakov Petković, a teško u stomak ranjen Nikola Petković, koji je umro na putu za bolnicu i slobodno se može reći da je poginuo na Sitnici. Obojica su bili moji dobri drugovi i kućni prijatelji. Jakov je bio oženjen i kod kuće je ostavio ženu i troje nejake djece. Bio je organizator ustanka i stari borac za radnički i revolucionarni pokret. Crnogorci su ga nazvali »Buđoni«.

U borbi na Sitnici poginuli su još i ovi drugovi i drugarice: Olga Bešić, Ante Bakotić, Vojislav Mičković, Joso Čular, Dragan Simić, Drago Keković, Vlado Đukić, Nikola Petrović, Marko Ciča, Bora Sarić, Milovan Pavlinović, Boris Pavičić, Milan Raspopović, Ante Sesartić, Desanko Vukšić Mate, Miodrag Urošević Aptem, Lazar Đokić, Mate Živković, Ljubiša Paunović, Bata Klarić, Miša Šterk, Miodrag Bogojević Bata i Miloš Mihailović.

Bitka na Sitnici s obzirom na prostor, utvrđenja, jačinu i sastav neprijatelja, konfiguraciju zemljišta i vrijeme pod kojim se izvodila, za mene spada u jednu od najtežih i krvavijih bitaka koje je vodila Prva proleterska NOU brigada.

Poslije Sitnice, Brigada je odmah krenula u nove borbe. Napuštajući »krvavu« Sitnicu, nije bilo borca i starješine, a da se nije po nekoliko puta okrenuo odajući tako posljednji pozdrav zauvijek tamo ostalim drugovima, a bilo je i suza u očima pojedinaca, a među takvim sam bio i ja. Nije to lako i kada se rastaješ za nekoliko dana, a ovo je rastanak zauvijek s tim divnim drugovima i proleterima.

DALMATINCI U DRUGOM BATALJONU

Desetak dana po mom dolasku u Drugi bataljon, (početkom avgusta 1942. godine u Livno), stigla je prva popuna boraca iz Dalmacije, a druga septembra iste godine na Tičevo. Bilo ih je oko 70 boraca. Kod Ključa (4. oktobra) stigla je još veća popuna Šibenčana, njih oko 120 boraca. Tada ih je u 1942. godini u bataljonu bilo oko 190 Dalmatinaca.

Borci Dalmacije razlikovali su se od ostalih, prije svega veselošću, pjesmom, otvorenim i glasnim komentarima o svemu. Na prvi mah nam je izgledalo kao da se međusobno svađaju. Međutim, ubrzo su svi postali prisni drugovi s ostalim i veoma dobri i hrabri borci. Iako ne naviknuti na surove zime, planine i glad u Bosni, podnosili su kao rođeni kontinentalci.

Nemoguće je ne sjetiti se pet Dalmatinaca koji su hrabro jurišali 19. novembra 1942. godine kao bombaši na njemačko-ustaško-četničko uporište Sitnicu iznad Banja Luke i tu poginuli. To su bili hrabri borci. Jakov Petković, član KPJ od 1940, rođen 1912. u Vrpolju kod Šibenika, koji je likom podsjećao na Maksima Gorkog pa smo ga tako i zvah, zatim skojevci Nikola Petković, Mate Zivković i Jozo Cular, svi iz Šibenika. Tu je, pored ostalih, poginuo Ante Bakotić, skojevac iz Kaštel-Gomilice kod Splita. U ovoj krvavoj bici s udruženom fašističkom bratijom poginulo je još pet Crnogoraca i jedan Bosanac, među kojima i narodni heroj. Milan Raspopović. Mesto je je oslobođeno, zarobljeno je oko 400 domobrana, ubijeno i ranjeno oko stotinjak četnika, ustaša i Nemaca, među kojima i žena četničkog vojvode Uroša Drenovića dok je dete ostalo živo. Zaplenjeno je mnogo oružja i opreme, između ostaloga i četiri haubice 105 mm. Tu pobedu skupo je platio naš bataljon, posebno njegova Treća četa izgubivši svojih devet najboljih boraca.

U ofanzivi u bosanskoj Posavini decembra i januara 1942/43. naši drugovi Dalmatinci su se svuda pokazali na visini borbenih zadataka Prve proleterske brigade, boreći se i ginući hrabro na svim neprijateljskim uporištima. U četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi mnogi su izginuli na Ivan-sedlu, Glavatičevu, Drini i Kalinoviku. Do Drine je poginulo 12 boraca, od kojih dvojica na Ivan-sedlu.

Kao i svi ostali, najviše je Dalmatinaca izginulo u toku pete neprijateljske ofanzive, naročito na Sutjesci. Samo na Zlatnom boru iznad Foče pogi-

nula su tri Rončevića: Vice, Ive i Krsto, svi od Šibenika. Ukupno u toku bitke na Sutjesci poginulo je 70 Dalmatinaca iz našeg bataljona, od kojih četiri na Balinovcu, sudbonosnom neprijateljskom uporištu za naš proboj iz obruča.

Posebna je odiseja našeg druga iz Treće čete Ante Perišina, koji je kao ranjenik na Sutjesci bio strijeljan kao i stotine i stotine drugih. Pored svega toga, on je proživeo i prezdravio hraneći se travom i jagodama, te polako bauljajući na rukama i nogama izvukao se iz pakla i stigao Brigadu na Makljenu kod Prozora. Bio je u takvom stanju da ga niko od drugova nije poznao. Ličio je na kostur obučen u slabu ljudsku kožu po kojoj je još bilo crva od rana. Na sreću baš tada je kapitulirala fašistička Italija, i on je prebačen u Bari na lečenju u savezničku bolnicu. Tamo se oporavio i vratio kao tenkista prve naše tenkovske brigade. Učestvovao je u konačnom oslobođenju naše zemlje 1945. godine. Bilo je još bezbroj stradanja i iskušenja, ali je Antin jedinstven.

Sledeća veća popuna našeg bataljona bila je u toku i neposredno posle pete neprijateljske ofanzive borcima iz Treće dalmatinske brigade. U naš bataljon je došlo oko 120 prekaljenih boraca i starešina koji su iza sebe imali veliko borbeno iskustvo, a mnogi su bili članovi Partije i Skoja. Od ove popune poginulo je oko 50, a mnogi su iste godine prekomandovani u novo-formirane dalmatinske jedinice. Sećam se Nediljke Krilić, bolničarke koja je maja 1944. poginula a da nije ni reči izustila; Petra Kežića iz Ploča, živahnog i hrabrog omladinca od jedanaest godina koji je aprila 1944. godine bacio bombu poda se da ne bi bio zarobljen. Mate Roguljića, Petra Krilića, Džalete Milana, Milana Poplašena, Kaje Roguljića i drugih.

Posle kapitulacije Italije septembra 1943. godine u bataljon je stigla još jedna grupa Dalmatinaca, uglavnom aktivista i omladinaca, njih oko 30 koji su se takođe isticah svojom borbenošću i ponašanjem.

Po oslobođenju Beograda oktobra 1944. godine u naš bataljon je stupio dobar broj boraca-radnika koji su se zatekli ili izbegli u Srbiju. Mada su kasno stupili u partizane, borili su se časno i pošteno sve do oslobođenja, a mnogi od njih i poginuli. Tako je broj Dalmatinaca u Drugom bataljonu premašio brojku od 400 boraca.

Među borcima iz Dalmacije bilo je i dosta žena, koje ni po čemu nisu zaostajale za muškarcima. Neke od njih su izvele izvanredne podvige, kao Marija Sladić iz Šibenika koja je maja 1944. godine pohvaljena od Štaba divizije kao puškomitraljezac; Vesela Rak iz Dubrave kod Šibenika obavljala je tako savesno svoju dužnost bolničarke da nije htela napustiti ranjenog borca Petra Šćepanovića nego mu je ukazivala pomoć i pored očigledne opasnosti od zarobljavanja, što joj se i desilo (poginula je u njemačkom zarobljeništvu 1944. godine). Na istom mestu 8. jula 1943. kod Caparda žrtvovala je za ranjenike svoj mladi život i Neda Glučan iz Drašnice kod Makarske. Nju su Nemci streljali na licu mesta. Anka Pejanović iz Imotskog poginula je 18. oktobra 1944. godine u Beogradu, previjajući ranjenog komesara čete Markana Majstorovića.

Još mnogo hrabrih Dalmatinki sam sretao u ratu koje su ginule obavljajući svoj humani i borbeni zadatak. Na žalost, njihovih se imena ne sećam i stoga ih ne navodim.

Mishm da se svi borci Bataljona živo sećaju vredne, živahne, hrabre i vesele bolničarke Ankice Braškin, koja je pred kraj rata bila referent sani-

Eorci 1. proleterske sijeku meso s ubijenog konja 9. lipnja 1943. godine na Zelengori

Vakcinacija protiv tifusa u drugoj polovini lipnja 1943. godine

Filip Kljajić Fića, komesar 1. proleterske brigade

Omladinska četa 3. bataljona kod Javor-planine oko 20. srpnja 1943. godine

Sastanak rukovodilaca 1. proleterske na Petrovom polju početkom kolovoza 1943. godine

Grupa rukovodilaca — Dalmatinaca na Petrovom polju prije odlaska u prekomandu u dalmatinske jedinice, kolovoza 1943. godine

Grupa boraca 6. bataljona kod Turbeta početkom rujna 1943. godine

Borci 1. proleterske ulaze u Bugojno početkom rujna 1943. godine

leta, Petar Krilić, Pero Vukasović, Josip Vuković, Mate Roglić, Kajo Rogulić, hranila i zbrinjavala kao da su joj svi braća rođena. Pored svih ratnih teškoća, umora, gladi i pogibija, Ankica je uvek bila nasmejana i vesela.

U borbi za Beograd 1944. godine iz našeg bataljona poginulo je pet Dalmatinaca, a kod Travnika 1943. godine šesnaest. U samoj Dalmaciji, kod Ciste i Lovreća, na pragu kuća, poginulo je sedamnaest Dalmatinaca iz Drugog bataljona.

U najboljoj su mi uspomeni ostali i ovi drugovi: Marko Jerković, Mijo Leko, Vitomir Pirak, Vlado Spaleta, Josip Turić, Viktor Braškin, Milan Džaleta, Petar Krilić, Pero Vukasović, Josip Vuković, Mate Roglić, Kajo Rogulić, Vice Petrina, Jozo Protega i drugi.

Za nas borce proleterskih jedinica nema ništa milije od susreta sa svojim ratnim drugovima. Tada se podsetimo tih teških ali i divnih dana, sećamo se naših izginulih drugova. Sve ono zajedničko koje nas je vezivalo u najtežim situacijama ne može i neće nikad nestati iz naših srca. Eto, zbog toga i pišem ove redove.

ANTE RASTEGORAC

PRVA PROLETERSKA DALMATINCE U ZAGRLJAJ PRIMA

Desetine godina su prošle. Neki od događaja iz tih dalekih decenija u sjećanju su, kao da su se jučer dogodili.

Godina 1942. Proleterske brigade — Prva, Druga, Treća Sandžačka, Četvrta i Peta Crnogorska — na svom pobedonosnom putu, lome sve prekreke. Zelengora je odavno iza nas, a pred nama: selo Jelašca, Kalinovik, Umoljani, Bradina i niz sela ispod planine Treskavice. Na železničkoj pruzi smo Sarajevo——Konjic—Mostar—Dubrovnik. Brigade su na prugu izbile širokim frontom i nezadrživo svladale garnizone i jedinice neprijatelja koje su je čuvale. Proleteri su za duže vreme onesposobili prugu, stanične i druge uređaje na njoj. U nezadrživom nastupanju proleterske brigade osolobodile su osim manjih naselja i veće (garnizone kao što su: Konjic, Sät, Prozor, Duvno, Posušje, Sujica, Livno itd. itđ.

Proleteri su veseh i razdragani. Narod ih svuda dočekuje i prima kao svoje sinove, oporavili su se od teških borbi i igladi. Pesma se ori na sve strane.

U Livnu saznajemo da nam u popunu brigade dolaze dalmatinski borci -proleteri, prekaljeni borci s Biokova, s delte Neretve i njene okoline. To su mladići i devoj'ke s jadranske obale, iz Makarske s njenom okolinom, Podgore, s dalmatinskih otoka itd. Saznanje o njihovom dolasku u našu brigadu raduje. Ostvaruje se procena druga Tita, koja je bila preneta kroz partijske organizacije: da će dolaskom proleterskih brigada na terene zapadne Bosne, Krajine i Dalmacije doći do omasovljenja našeg pokreta, popune proleterskih brigada, razbuktavanje ustanka u tim krajevima, formiranja novih jedinica i bitnog

uticaja na razvijanje ustanka i konsolidaciji jedinica kako u krajevima, kroz koje će prolaziti proleterske brigade tako i na razvijanje ustanka u Hrvatskoj, Sloveniji itd.

U oslobođenom Livnu raščišćavaju se ruševine od vođenih borbi, i gle kroz grad u bezprekornom redu, prolazi kolona boraca dobro odevenih, uhranjenih i za nas proletere sa čudnim trorogim kapama. Borci Crnogorci se dovikuju, gle čoče onijeh vojnika! Kažu da s ovijem kapama pjevaju pored ostalih pjesama... nosimo kape sa tri roga, borimo se ako treba i protiv boga.

Ma, nemoj čoče, ne pjevaju valjda tako? Pjevaju boga mi, ma nemoj jadan kaki li to borci moraju biti kad tako pjevaju?

Dok se vode slični razgovori na sve strane gradom se ori skladna i melodična dalmatinska pesma. Uskoro se u centru grada susrećemo s njima. Mladi su, poletni i preplanuli od sunca. Nisu još raspoređeni. Čulo se da će biti formirani kao poseban bataljon Prve proleterske brigade. Ubrzo iz, za nas borce neznanih razloga, nije došlo do formiranja njihovog bataljona, već su raspoređeni u postojeće bataljone Prve proleterske brigade. Prije rasporeda po bataljonima brigade u Livnu su na otvorenom prostoru dali priredbu za građanstvo i Prvu proletersku brigadu. To je nezaboravno veče. Redale su se horske pesme jedna za drugom, recitacije, muzika i to sve ostavljalo je utisak kao da je rat završen, zemlja slobodna, a mi veseli i razdragani. Takvu atmosferu su Dalmatinci stvorili svojim dolaskom u Prvu proletersku brigadu.

Kada su raspoređeni po bataljonima, a posebno u prvi Proleterske brigade, koji je bio moj, a sada i njihov, bilo je rezervi prema njima. Govorilo se: a da čoče to su ti primorci. Tamo nikad šnjeg ne pada. A vidjećemo kako će se boriti docnije. Sada je lako. Ljeto je. Hrane ima na sve strane. Vidjećemo kad krenu u borbu, dođe zima, glad ...

I došle su borbe, glad, zima i sve ono što je pratilo Titovu partizansku vojsku. Tim uslovima Dalmatinci ne samo da su se brzo prilagodili nego su u dosta slučajeva davali primer hrabrosti, izdržljivosti i pokazivah i najplemenitije osobine koje su krasile borce proleterskih brigada. Oni su postali krv i meso Prve proleterske brigade bez čega je život nemoguć.

Ubrzo posle prve popune došla je i druga pred kraj 1942. godine kod Ključa. To su borci iz okohne Šibenika, Biograda, Zadra, Bukovice i drugih primorskih mesta i otoka. U to vreme sastav Prve proleterske brigade imao je preko 60°/o sastava boraca Dalmatinaca. To je neizmerno doprinelo zbijanju i učvršćenju bratstva i jedinstva, izbijeni su aduti ustaškoj propagandi da su partizani i četnici jedno te isto itd.

Nakon popune proleterskih brigada, kao rezultat borbi koje su vodile, stvorile veliku slobodnu teritoriju, formirale narodnu vlast, komitet SKOJ-a i Partije tamo gdje ih nije bilo, prihv boraca bio je toliko masovan i brojan da se pristupilo formiranju novih brigada — Prva i Druga dalmatinska, Prva, Druga i Treća krajiška.

I ni tako ubrzano formiranje brigada nije moglo zadovoljiti organizacione i potrebe dejstva, već se pristupilo formiranju većih formacijskih jedinica — divizija i korpusa.

U tim novim uslovima Dalmatinci proleteri svojom borbenošću, zajedništvom i pojedinačnom izdržali su sve teškoće zime i neprekidnih borbi koje je vodila Prva proleterska brigada.

Kao ilustracija smelosti, odlučnosti i borbenosti služi činjenica da je na primer sa šibenskog područja u Prvoj proleterskoj bilo 441 borac, od toga poginulo 256 ili 58°/», Split 241, poginulo 126 — 52%, Makarska 81, poginulo 46 — 57°/o, Trogir 58, poginulo 30 — 52%. Knin 59, poginulo 13 — 22%, Vrgorac 50, poginulo 23 — 46°/», Metković 45, poginulo 22 — 49%, Imotski 25, poginulo 13 — 52% itd. itd., ili od ukupnog broja Dalmatinaca koji su bili u Prvoj proleterskoj brigadi njih 1276, poginulo je 673 — 53% što znači da je svaki drugi Dalmatinac, koji je došao u Prvu proletersku brigadu ugradio svoj život u temelje Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.

NIKOLA VIDOŠEVIC

OSLOBODILI SMO SITNICU

Utiske iz Prve proleterske brigade nije lako razdvojiti, jer su dinamičnost djelovanja, borbenost i politička osposobljenost jedinice, u borbi, na maršu i odmoru činili specifičnost djelovanja svakog borca i rukovodioca u širenju bratstva i jedinstva. Bila nam je čast i ponos pripadati tako plemenitoj jedinici kao što je bila Prva proleterska NOU brigada.

Borci iz Blokova bili su prva popuna Brigade kod Livna u osmom mjesecu 1942. godine. Utisak koji su ostavili na novodošle stari borci proleteri bio je takav kako može i zna da utisne u svaku nit života borac-proleter i komunist. Već u prve akcije koje je izvodila Brigada bile su popraćene dugim marševima, savlađivanjem rijeka i ogorčenim borbama. Borbe za Bosansko Grahovo i Ključ bile su nadčovječanske u naporima i krvlju ovjekovječene. U tim borbama izgubili smo šest boraca Dalmatinaca. Na Bosanskom Grahovu poginula su četiri druga: Stipe Matutinović, Divko Bulat, sekretar Skoja, i Ante Miočević, sva trojica iz malog podbiokovskog sela Zaostroga.

U to vrijeme 1. novembra 1942. godine, u Bosanskom Petrovcu formira se Prva proleterska divizija. 7. novembra Prva proleterska brigada dobiva ratnu zastavu koju je lično predao drug Tito. Ova dva značajna događaja duboko su mi se urezala u sjećanje i tako ostala svježa da mi se čini kao da je to jučer bilo.

Poslije svečanog čina Prva proleterska brigada sa svojom tek dobivenom ratnom zastavom polazi u borbu na jako utvrđenu i do zuba naoružanu Sitnicu. Borba za Sitnicu bila je teška i krvava jer osim što je jako utvrđena u njoj su bile jake četničke, ustaške i njemačke snage i jedna domobranska pukovnija.

Treći kragujevački bataljon u kojemu sam i ja bio, prvi je došao u dodir s neprijateljem i započeo borbu. Pomrčina koja je vladala te noći išla je na ruku neprijatelju kao i visoki snijeg, pa su mnogi naši drugovi pred puškarnicama bunkera bili pokošeni mitraljezima. Uz jake žrtve poginulih i ranjenih, u svitanje dana, uspjeli smo savladati neprijatelja i osloboditi Sitnicu

koja je za neprijatelja bila veliki gubitak. Osim ratnog materijala koji je bio ogroman, zarobili smo mnogo četnika i ustaša i cijelu domobransku pukovniju s naoružanjem. Interesantno je napomenuti da je među zarobljenicima bilo i dijete četničkog vođe Drenovića, a žena poginula u džamiji zajedno sa Nijemcima i ustašama. Borba za Sitnicu i njeno oslobođenje imala je dvostruku važnost u razvijanju borbenosti jedinica NOV i POJ, širenju bratstva i jedinstva i raskrinkavanju ustaša i četnika koji zajedno s okupatorom vode borbu protiv partizana i svog naroda.

Zarobljeni zločinci, ustaše i četnici sa Švabama, izvedeni su na sud naroda, a domobrani, koji su to željeli, pušteni svojim kućama. Odlazeći u svoje krajeve, domobrani su pričali što im se dogodilo na Sitnici, čime je bila demantovana propaganda neprijatelja kako partizani pale sela, ubijaju nevine ljude. Isto tako, narod tog kraja uvjerio se tko mu je pravi prijatelj gledajući u proleterima svoje oslobodioce, a istodobno je narasla mržnja prema slugama okupatora koji su narod podsticali na bratoubilački rat.

U tim su borbama Dalmatinci dokazali svojom borbenošću da se nisu razlikovali od svojih starijih drugova proletera i u borbi, i u političkom djelovanju, na odgovarajućim vojničkim i političkim dužnostima. U borbi za Sitnicu hrabro su pali pored ostalih i drugovi iz Dalmacije: Jozo Čular, Nikola Petković, oba iz Šibenika, Milovan Pavlinović iz Podgore i još neki drugi kojima se imena ne sjećam.

Ovdje bi bio zanimljiv doživljaj koji je u centralnoj Bosni omogućio narodu toga kraja da otkrije istinu o suradnji četnika s okupatorom i istinu o pravoj narodnoj vojsci.

Uoči Božića 1942. godine, četnički komandant Rade Radić sa svojim štabom živio je s Nijemcima. Nijemci i četnici su od crkve u Kokorima napravih štalu za konje. Borci Prve proleterske napali su četnike i Nijemce i zauzeli mjesto. Poštivajući vjerska osjećanja naroda i narodne običaje, borci su očistili crkvu i omogućili narodu da slavi svoj praznik, čak im je i naš pop proleter iz Brigade održao bogosluženje.

Vidjevši to narod je bio oduševljen i sve ono što su im četnici dan ranije naredili da spreme i donesu za njih, donosili su nama proleterima i s nama se veselili do kasno u noć. U tom vjerskom obredu i u veselju nije se pitalo tko je Srbin, Hrvat, Musliman i slično, već je u punom sjaju i na ovaj način izraženo bratstvo i jedinstvo svih naših naroda.

»Drugovi, ja sam ponosan što stojim na čelu vašeg Vrhovnog štaba, ja se divim našim borcima. Prošao sam kroz prvi svjetski rat, vidio sam Crvenu armiju, sibirske stepe i borbe sovjetskih partizana, ali vam kažem da je rijetko naći većih junaka nego što ih imate vi u svojim redovima«.

TITO

TONCI PUHARIC

MOJ PRVI ZADATAK

Sjećanja na ratne dane još žive u meni i ona će ostati kao neizbrisivi trag na teška, ali slavna vremena ispunjena patnjama, glađu, žrtvama, ali istovremeno i voljom, velikom željom i htijenjem da uspijemo. I mislim, kao i većina mojih ratnih drugova, da nikakvi zadaci ni napori nisu za nas predstavljah napore, bez obzira na težinu zadatka.

S Prvom proleterskom brigadom prošao sam Neretvu, Sutjesku, Drvar i mnoga sela i gradove diljem nase domovine. I danas, kad bih htio da izdvojim jedan događaj ili doživljaj koji mi je najviše ostao u sjećanju, vjerujte, ne bih mogao. Da li je to bilo onda kada smo se pet kilometara nalazili od Drvara i strahovah za život vrhovnog komandanta u vrijeme desanta ili smrt omiljenog političkog komesara Prve proleterske divizije Filipa Kljajića Fiće, kojeg je pogodio zalutah metak pri povlačenju iz Zvornika preko Drine? Kakva je žalost tada zahvatila borce.

Sjećam se Sutjeske. Sedam dana i noći kiša je lila, a mi smo bili mokri i gladni, uši su nas grizle. Ranjenici, a sa svih strana pucnjava — pa opet smo bili kao jedan. I tada, usred kiše onaj susret s Prvom dalmatinskom.

Dalmatinci su pjevah i odjednom ne osjećaš ni kišu, ni glad. A na svakom koraku mrtvi proleteri, djeca-borci. Da, i djeca su se borila. A drugarice naše, kako su bile hrabre. Moral, ponavljam moral, to nas je držalo. I upravo stoga, upravo zato što smatram da bi bilo nepravedno bilo što izdvojiti, želio bih da opišem svoj prvi zadatak pri stupanju u Prvu proletersku brigadu

Kolovoza i rujna 1942. godine stiglo je u oslobođeno Livno i bilo raspoređeno u Prvu proletersku brigadu nekoliko stotina partizana iz Dalmacije. Među njima nalazio sam se i ja. Raspoređen sam u intendanturu te brigade. Potom smo formirah radne čete, sastavljene od pekara, obućara, krojača. Sjećam se Mije Leke, obućara iz Metkovića, Vita Piraka, također obućara iz Makarske, Frane Rafanela i Zivka Puharića, pekara iz Makarske i Koste Malića, pekara iz Sarajeva.

Pri povlačenju iz Livna dobio sam zadatak da krenem s jednim vodom pekara u oslobođeni Ključ, odnosno da ispečemo kruh za Prvu proletersku brigadu i Centralnu bolnicu. Trebalo je rezerve kruha za tri dana.

Ključ je bio u ruševinama. U jednoj kući s kravom smjestila se Komanda grada. Kiša, naš vjerni pratilac. A žito koje je doturila omladinska brigada moralo se samljeti i ispeći kruh. Zar pod kišom i otvorenim nebom? Mlinovi porušeni. Mokrim daskama pokrivah smo pekare, jer zadatak se morao izvršiti. Mi smo ga izvršili. Borci su bili izgladnjeli, a trebalo je napasti Bosansko Grahovo.

Kruh im je bio {»dijeljen. Nakon napada na Bosansko Grahovo otišh smo u Bosanski Petrovac. A tu se je i formirala Prva proleterska divizija.

U vrijeme NOR-a nismo imali stalnih izvora snabdijevanja, niti skladišta. Glavni snabdjevači bih su mjesni odbori formirani u svim oslobođenim selima i gradovima. Naša intendantura stalno je slijedila pokret bataljona, i za njima vukla sljedovanje. Bilo je momenata posebno u sukobima većih razmjera, da su se bataljoni opskrbljivali izravno preko mjesnih odbora ili seoskih domova.

Događalo se da se i po nekoliko dana nije moglo doći do hrane. Primjer Zelengore, kada smo se isključivo hranili crjemiušiom i bukovim lišćem. Najviše smo oskudijevah solju.

Mesa za vrijeme ofanziva gotovo nismo ni imah. Velika poslastica bi bio iznemogli konj osuđen na smrt. Jeli bismo ga prijesna jer kuhati ili peći nismo smjeh da ne bismo vatrom ili dimom otkrili položaj.

Za kruh sam već rekao. Oskudijevah smo, ali je bilo momenata kada bi dolazili do žitarica. Tad je problem bio kako samljeti žito i ispeći kruh.

Najviše smo se radovah oslobođenju većeg garnizona ili grada, jer bismo se tada snabdjeli hranom, obućom i odjećom, oružjem i municijom. Takav primjer bilo je oslobođenje Prozora, gdje smo razbili čitavu talijansku diviziju i došli do pustih količina hrane i opreme.

Intendanti, ekonomi i radni vod imali su vrlo težak zadatak. Naime, poslije napornog pješačenja od 12 do 16 sati, borci bi imali zaslužen predah, odmor. Tada bismo mi stupah u akciju. Trebalo je nabaviti, pripremiti i podijeliti hranu umornim borcima. Potom ponovo naprijed. Rekao bih da se glavna ishrana sastojala od škroba, kačamaka, krumpira, pasulja i nešto mesa. Specijalitet je predstavljao kačamak koji su jedino znali spremiti Crnogorci (krumpir i kukuruzno brašno).

Spomenuo sam narodnooslobodilačke odbore. Poslije borbi, smještah bismo se po seoskim kućama. Posebno mi je u sjećanju ostalo narodno veselje koje se ispoljavalo prilikom oslobođenja svakog sela, mjesta, grada. Kako nas je stanovništvo primalo? Spontano, razdragano, otvorena srca. I tada bismo se zajedno s narodom uhvatili u kolo. Imali smo grupe koje su izvodile skečeve, recitacije, itd. U takvim trenucima zaboravljah smo na sve patnje da bismo sutradan ponovno kretali trnovitim putevima, odricanja, gladi, junaštva, putevima naše borbe i revolucije.

IVO JAVORCIC

«•SRETNE TI RANE, JUNAČE!«

Kada vojnika rane u borbi, opreme ga u bolnicu, a tek onda, po ozdravljenju, lječničke komisije ocjenjuju njegovu borbenu sposobnost i vraćaju ga na front. Naravno, ovisno od težine i naravi rane. To je običaj »regularnih« armija. U našoj NOV bilo je ranjavanja i liječničkih komisija, ali ocjenu sposobnosti za daljnji nastavak borbe donosio je sam ranjenik, najčešće na način da je iz bolnice, još nezacijeljenih rana, »bježao« u svoju jedinicu. I ako je jedna od najvećih moralnih vrijednosti partizanskih jedinica bila nesebična briga za ranjenike, također je jedna od najvećih vrlina boraca bila požrtvovnost, čvrsta rješenost da se, učešćem u borbi, dade što veći lični doprinos, da se u slučaju ranjavanja bude što manje na teret drugovima. To su dragocjene vrijednost NOV-e i svih njezinih pripadnika, čije su vrline i nesebična privrženost borbi za slobodu postale legendarne.

Ovoga puta naš sugovornik je Milan Gavranić, borac i skojevski rukovodilac Trećeg kragujevačkog bataljona Prve proleterske NOU brigade. On nam je ispričao epizode o pet rana koje je zadobio u »sreći i nesreći«, kako je pukim slučajem ostao živ i opet nastavljao borbu do konačne pobjede.

Milan je rodom iz Blata na Korčuli, gdje i sada živi sa svojom obitelji kao penzioner i društveno-politički radnik. U sjećanju iznosi detalje svoga ranjavanja daleko od rodnog otoka, ali, dakako, svojstveno Blaćanima, i Milan u najteže situacije uvlači humor, pomalo banalno ruganje sebi, događajima u čiji je vrtlog kao osamnaestogodišnjak dobrovoljno uletio.

— Znaš, druže, ne mora redom, jer kad bi po redu, teško da bi za pet dana pričanja došli do Sutjeske. Eto, tako na ljeto 1942. godine, moji drugovi, skojevci kao i ja, Ivan Šeparović, Ivan Barčetić i ja iz Blata preko Hvara na Biokovo, pa u Livno. Tu je čitav bataljon »J. Jureević«. Osniva se Prva dalmatinska. Odredilo 250 boraca u njen sastav. Nas, ostale, pitaju gdje želimo. Kažu najveća je čast u Prvu proletersku NOU... Mi sva tri Blaćana odmah tamo gdje je najveća čast. Nismo čestito ni zapucali, a već nam srp i čekić na titovki... Tako je, druže moj, a niki ga nisu zaslužili čitavo vrijeme rata ...

— Proleterska đe se bije, na potoke krvi se lije... pjesma, vrag zna koja melodija ili bolje reći kombinacija kragujevačkog, užičkog, crnogorskog, hercegovačkog, dalmatinskog... kao i borački sastav brigade. No, dobra je pjesma, ali nije baš dobro krv liti. . . Ustaše, i to ona zloglasna »crna legija«, i Talijanci, oteli nam Duvno. Napadamo prvi. Diglo nas od večere i puzimo prema bunkerima. Ispred žica čekamo raketu — znak za juriš. Iza leđa nam zašli tenkovi, tuku minobacači — nasumce. Juriš po kaljužnom polju i gotovo.

— Šta gotovo, Milane?

— Tresne granata meni pred nogama. Ostao sam gluh i nekoliko mjeseci zvali me Gluhi Korčulanin. Drugovi me izvukli iz kaljuže, »sitne« ogrebotine, vuku me u previjalište? Očistio se od blata i naprijed u svoju Prvu četu Trećeg kragujevačkog... A, lipo je bilo biti i gluh. Ne čuješ da puca, ne čujem fijukanje tanadi, i. . . bacaš se u zaklon kada vidiš da to i drugi čine. ..

— A sada je sa sluhom u redu?

— Ozdravio sam u borbi kod Travnika početkom 1943. kad smo ono u širem pojasu štitili proboj preko Neretve. Puca, zemlja gori. Juriši se smjenjuju, naši i fašistički... I eto, tu sam opet osjetio da čujem, a ne samo da vidim što se oko mene događa . . . Moji drugovi se veselih jednako kao i ja, jer više me neće morati tapkanjem po ramenu opominjati i nemušto komunicirati.. .

— Preskočimo Sutjesku, jer ostao sam živ u desetkovanom bataljonu. Odatle smo izvršili prodor u istočnu Bosnu. Napadamo Zvornik. Ispred gradića Kula. Ko osvoji Kulu osvojio je Zvornik. Treći kragujevački provlači se kroz proklasalo žito. Puzimo uz brdašce kako ko može i umije. Kiša metaka obasipa naš streljački stroj ... Odjednom osjetim da sam usamljen. Čujem žamor. Tiho zovnem: »Koje tamo?« Dođe protupitanje: »A koje tamo?« Misleći da to mogu biti samo moji drugovi, odgovorim: »Partizani«. »I ovdje partizani« — čuh glas nedaleko sebe. Ali najednom osjetim na leđima grdosiju u ustaškoj uniformi. Zbacim ga. On me opet ščepa. I ja njega. Hrvemo se i davimo. Tresnem ga, a on još žilaviji. Sada sam ja njemu na leđima. Ako popustim gotovo je. A, priznajem, snaga mi je bila na izmaku. Odjednom mrak . . .

— Koliko sam bio u nesvjesti? Bolovi u stomaku, ranjen sam u ruke i noge. Teško se pokrećen. Vrti mi se u glavi. Bos. Netko mi je skinuo cipele.

Imao sam njemačke alpinske gojzerice. Nema mi ni opasača s pištoljem, ni mitraljeza... Što je ovo? Pogledam na mjesto gdje sam se »probudio«. Ustaša grdosija, grozno iznakažen. Crijeva mu po travi razasuta. Oči izbečio u nebo. Zaključujem da je, dok smo se hrvali, odšarafio bombu. Dobro, živ sam, ali ko me ovako ogolio? Gdje su naši? Kada sam bio ranjen — jučer ili danas?! S užasnim bolovima i krvarenjem kotrljam se u podnožje brda. Nedaleko vidim kolonu. Pjevaju »Proleterska đe se bije / na potoke krv se lije...

— Drugovi, iz koje ste jedinice?

— Treći kragujevački! A ti?

— Moj bataljon!

Okružiše me, previjaju i »Sretne ti rane, junače« ... Mislim da mi je tu »čestitku« prvi uputio Alija Ceho, komandir Omladinske (Fočanske) čete, jer mi odmah reče: »Moji mi rekoše da su te sahranili, da su te našli mrtvog uz jednog ustašu ...«

— Reci ti svojima da mi vrate cipele i pištolj, i opasač i mitraljez, božju im majku, lupešku . . .

Naravno, smijali smo se i pričah kako su me »operušali« i da me nisu imali kada sahraniti, da oprostim, da će drugi put biti »pažljiviji« i revnosniji na izvršenju zadatka.

Po ozdravljenju opet sam se vratio u moj kragujevački.

I opet sam bio ranjen kod Valjeva, pa prilikom oslobođenja Beograda. Naravno, nikad nisam čekao da rane potpuno zacjele. Jer, ako nisi u svom bataljonu, sve ti fali. Ko može izdržati u toj »pozadini«? U bataljonu je život, pjesma, drugarstvo . .. Zadnju ranu »zaradio« sam na Sremskom frontu. Bio sam tada skojevski rukovodilac bataljona. Napadamo švapske položaje kod sela Nijemci. Tresne granata i opet me »propisno« kontuzovalo i ranilo u nogu. Dovukli me u Šid. Smjestilo u udoban krevet. Za mene više nije bilo povratka u borbu. Ne da sam ostao nesposoban, već dok sam ozdravio rat je bio završio.

TOMISLAV JELIC

OSLOBOĐENJE PRNJAVORA

Poslije zauzimanja Teslića, 2. siječnja 1943, i ponovnog ulaska neprijateljskih snaga u ovaj grad, 6. siječnja, Drugi i Četvrti bataljon Prve proleterske brigade, kojima je u ime Štaba brigada komandirao Miloje Milojević, zamjenik komandanta brigade, upućeni su prema Prnjavoru. Ostali bataljoni su se nalazili: Šesti kod Teslića, a Prvi i Treći na pravcu prema Crnom vrhu i Banja Luki.

Planom je bilo predviđeno da se demonstrativno napada, a ako otpor neprijatelja bude slab, zauzme Prnjavor. Oslobođenje Prnjavora, smještenog u srcu centralne Bosne, predstavljalo bi i veliku pomoć našim jedinicama koje vode žestoke borbe s neprijateljskim snagama oko Teslića.

Da bi napad na Prnjavor bio što jači i obuhvatniji, a u neprijatelja stvorio uvjerenje da u napadu sudjeluju jake partizanske snage, odlučeno je da se formira kombinirani bataljon od jedne čete iz Drugog i jedne iz Četvrtog bataljona i grad napadne sa tri pravca.

Drugi crnogorski bataljon bez jedne čete bio je koncentriran u Lišnji i Galjipovcima, Četvrti kraljevački ispred Bijaka i Cera, a lijevo od njega Treći kombinirani bataljon. Prema prikupljenim podacima Prnjavor je branilo oko 800 vojnika. Napad je trebao da uslijedi u toku noći 15/16. siječnja 1943. Petnaestog siječnja jedna jedinica iz Forkapinog četničkog odreda prešla je na našu stranu, i to je bio krupan uspjeh.

Napad je bio predviđen za 23 sata, ali se krenulo na izvršenje zadatka odmah predvečer. Noć je bila hladna s jakim vjetrom i snježnom vijavicom. To nam je omogućilo da neprimijećeni priđemo položajima, čime smo neprijatelja potpuno iznenadili. Cak ni četnici, koji su se nalazili oko grada, nisu nas otkrili i obavijestili na vrijeme svoje gospodare. Na Macinom brdu i u školi podno brda Bijaka neprijatelj je bio potpuno iznenađen i prvim naletom razbijen i likvidiran. Isti je slučaj bio i na Ceru, jedva da su stražari uspjeh ispaliti po jedan metak, a naši borci su već bih na njihovim položajima. To je bila iznenadna i munjevita akcija. Uhvatili smo telefonistu s telefonom u noći. Jedan borac je uzeo slušalicu i čuo da neko iz grada pita: »Kakva je to pucnjava«. Naš drug mu je odgovorio: »Kod nas je sve u redu. Pucaju »bande« u susjednom selu.«

U ovom naletu bataljoni su zarobili nekoliko desetaka domobrana i četnika.

Nastupajući dalje ka Prnjavoru, u muslimanskom selu Konjukovcu naišli smo na naoružane ljude postrojene usred sela ispred kojih je šetao mushman sa čalmom oko fesa. Na naš povik »dolje oružje« i »ruke uvis«, puške su jednostavno skliznule s ramena, a ruke poletjele uvis iznad glave. Na pitanje ko su, čovjek sa čalmom ispred stroja raportira: »Gospodine komandiru, mismo muslimanska milicija. Dobili smo oružje od ustaša da se borimo protiv vas, ali mi nećemo da pucamo, jer ste vi narodna vojska«.

Prema izgovoru moglo se zaključiti da se za ovaj raport dugo pripremao. Nastalo je i kratko veselje uz poklike: »Živjeli partizani!« Zatim je »milicija« otišla svojim kućama, a mi krenuh prema gradu. Do ulaska u grad likvidirano je još nekoliko bunkera i zarobljeno više domobrana. Jedan među njima podiže strojnicu i reče: »Ovo je peta koju vam predajem«. »Kada nećeš da se boriš za Antu Pavelića, zašto ne ideš u partizane«, pitamo ga. »Ovako imate više koristi od mene«, odgovorio je.

Na cesti koja od Prnjavora vodi ka Derventi praštale su ručne bombe. Tamo je rudarska četa Četvrtog bataljona sačekala ustaše i domobrane koji su bježali prema Derventi. Koristeći noć, jedan broj je uspio da pobjegne.

U grad su istovremeno ušli dijelovi Drugog i Četvrtog bataljona. Otp>or se daje još samo iz pojedinih uporišta, koje naši borci vješto obilaze i napadnu neprijatelja s leđa. Najjači otpor pružen je oko katoličke crkve, Sokolane i bunkera na putu za Teshć. Grupa rudara iz rudarske čete s Božom Zarkovićem, puškomitraljescem, primorala je bombama na predaju neprijatelja koji se branio u Sokolani. U školi, u centru grada, nalazilo se oko dvjesta domobrana s oficirima. Kada su dijelovi Drugog bataljona ušli u školu, koja je bila pretvorena u kasarnu, vojnici i oficiri sjedili su mirno s puškama među

koljenima. Jedino je jedan ustaša među njima pokušao da skoči kroz prozor i da pobjegne, ali nije imao vremena. Naš puškomitraljezac bio je brži.

Pred zoru, 16. siječnja, naše su jedinice izbile na drugu stranu grada.

Tamo je Četvrti kraljevački bataljon zarobio glavninu neprijateljskih snaga s pozadinskim dijelovima koja je pokušala da se izvuče prema Derventi. Tako je Prnjavor bio oslobođen, a na trgu se povelo kolo s pjesmom objavljujući građanima da u mjestu više nema ustaške kame.

Ovaj kratak, iznenadan i energično vođeni napad pretvorio se od demonstrativne akcije u naš potpuni uspjeh i veliki poraz neprijatelja. Poginulo je, ranjeno i zarobljeno preko 400 vojnika i oficira s bojnikom na čelu. Zaplijenjena je velika količina ratne i druge opreme i hrane.

Narod nas je toplo i oduševljeno primio, a mladići su masovno stupali u naše redove. Formiran je i Prnjavorski partizanski odred. Ovo je ujedno i prvo oslobođenje ovog gradića. U grad se vratio i Mjesni komitet koji je do tada bio na terenu. U ovim borbama bataljoni Prve proleterske izgubili su nekoliko boraca. Pored ostalih, poginuli su: Veselin Despot, Marko Junaković, Zivko Kokić, Ante Vukšić i Mile Ramadža.

Poslije nekoliko dana odmora, kombinirani bataljon kreće prema Srpcu, Koibašu i Motajici, rastjerujući usput manje grupe četnika iz korpusa zloglasnog Derikonje. Bataljon je dio puta prešao sankama. Bilo je hladno. Pod sankama je škripao zaleđeni snijeg. Na večer 20. siječnja bataljon je stigao ispod Motajice. Iz četničkog kruga došao je u susret jedan četnik, naš simpatizer, i saopćio znake za raspoznavanje među četnicima. I dok je bataljon na sankama klizio po zaleđenom putu, Forkapa je bezbrižno večeravao sa svojim doglavnicima. Mogao je biti miran, jer je ispred Srpca imao sigurno obezbjeđenje. Četnici su znali da se partizani nalaze u blizini, ali nisu vjerovali da će ih tako brzo »posjetiti«.

Prve sanke sa prethodnicama zaustavile su se ispred zgrade četničke straže. Naša patrola je rekla lozinku. Četnici su odgovorili i munjevito bili razoružani. Prolaz je bio slobodan. Kada smo ispred Srpca sišli sa sanki, noge su bile ukočene. Skakali smo u mjestu da se malo zagrijemo. Bili smo veseli što ćemo brzo »zamijeniti« četnike u toplim sobama posavskih seljaka i građana. Ali su nam to raspoloženje pokvarili psi. Oni su prvi osjetili naš strelјački stroj koji je u vidu potkovice obuhvatio naselje. Nastao je takav lavež kao da je bilo stotinu pasa, što je alarmiralo četnike koji su istrčali iz kuća. Jurili smo kroz naselje i počeli da ih hvatamo.

Cijelim naseljem prolomi se pucnjava. Četnici su uspjeli da se izvuku. Mnogi su bježali u košuljama, bosi. Nalazili smo po kućama cipele, kaputе, opasače, oružje. Naš dolazak bio je zaista iznenadan. Forkapa, četnički komandant, uspio je sa »glavninom« da se izvuče pored Save i pobjegne prema Kobašu, ali tamo nije našao sklonište. Kobaš je već bio zauzet od čete Četvrtog bataljona, koja je uhvatila veću grupu četnika, a ostatak je progonila ispod Motajice. Jedan dio četnika koje je u Srpcu napala četa Drugog bataljona pobjegao je preko Save u krilo ustaša. U Srpcu smo po kućama ispod kreveta izvlačili bradonje koji nisu uspjeli da pobjegnu. Nadajući se brzom odmoru u toplim kućama, ostali smo sve do zore hvatajući četnike.

Pošto je Srbac bio očišćen, smjestili smo se u selima i periferiji oko njega. Narod nas je ljubazno dočekao i primio. Bilo im je dosta terora.

Tako je Prva proleterska NOU brigada, izbijanjem na rijeku Savu početkom 1943, pored razbijanja četnika koji su svakodnevno širili propagandu protiv NOVJ, postigla i ogromni politički značaj. Narod je uvidio tho je kakva i tko je čija vojska.

Bataljon se nije duže zadržao. Moralo se na nove zadatke, u nove okršaje koji su dočekivali Prvu proletersku brigadu.

MATILDA VIDOVIĆ

DVA PUTA OTPISANA

Prilikom noćnog napada na Bradinu, u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi, jedan od drugova bio je teško ranjen u stomak. Izvukli su ga iz vatre i predali ga meni da se dalje o njemu brinem. Previla sam ga, položila ga da leži, brisala mu znoj sa čela, tješila ga da će biti dobro i da će ozdraviti. On je samo tiho ječao. Kada se nešto primirio, pokrila sam ga svojim šinjelom plašeći se da ne nazebe. Zabavljena tako oko ranjenika, nisam ni primijetila da već sviće. Hoću ponovo da provjerim kako je ranjenik. Vidim — izdahnuo. Vatra se u međuvremenu utišala i ja pogrešno zaključim da naši već moraju biti u Bradini. Skinem šinjel s umrlog i baš kada sam htjela krenuti, primijetim kako se obližnjom stazom kreće nekoliko Talijana — alpinaca sa kazanima. Jedino što sam mogla učiniti bilo je da legnem pod prvi grm u nadi da me neće primijetiti. Prošli su na dva do tri metra od mene, a da me nisu vidjeli. Kada su prošli, ustanem i nagnem bježati. Talijani su digli graju. Očekivala sam pucnjavu, ali prevarila sam se. Bježala sam i dalje i sve im više izmicala. Oni i dalje nisu pucali. Tko zna, o tome sam kasnije razmišljala, možda su po vodu krenuli neoprezno, bez oružja. Trčala sam tako sve dok nisam naišla na svoje drugove. Povlačeći se još po mraku, nisu odmah zapazili da me nema. Kasnije su vjerovali da sam nastradala.

Poslije oslobođenja Zvornika, jula 1943. godine, morali smo se hitno povlačiti, jer je neprijatelj navalio tenkovima. U zaštitnici je ostala jedna naša trojka sa puškomitraljezom. Odredili su da se vratim i povučem tu trojku. Nisam ih mogla naći, jer sam, izgleda, pogriješila pravac. Odjednom sam na svega desetak metara ispred sebe ugledala grupu četnika. Reagirala sam. Naglo sam se okrenula i počela bježati što sam brže mogla. Četnici su povikali i počeli trčati za mnom sa očiglednom namjerom da me živu uhvate. Trčali su a da uopće nisu pucali. Ali, ja sam baš zato što sam munjevito reagirala imala prednost od onih nekoliko dragocjenih, čak presudnih sekundi. Uspjelo mi je da se odlijepim od četnika i da stignem svoje.

VITOMIR PIRAK

PRELAZ PREKO NERETVE

Šestog ožujka 1943. godine Prva proleterska brigada se našla na položajima između Gornjeg Vakufa i Bugojna i poslije izvršenog zadatka u kontraudaru 7. ožujka ujutro krenula niz dolinu Rame u pravcu Jablanice. Za nama su zauvijek ostali na vječitoj straži divni borci i starješine, komunisti i skojevci koji su jurišali na neprijatelja u ovih nekoliko dana na Ivan-sedlu, Bradini, Raštelici, Vijaduku, Lukaču, Konjicu, Brđanima, Bugojnu i Gornjem Vakufu ispoljavajući junaštvo nad nadmoćnim neprijateljem izvršili su naređenje Vrhovnog komandanta druga Tita za spas svojih ranjenih i bolesnih suboraca. Njih 29-orica (Crnogoraca, Srbijanaca, Dalmatinaca, Bosanaca, Hercegovaca i Slovenaca) ostali su zbratimljeni na bojnom polju, a to su: Prlja Petar, Konjovoda Dinko, Purlija Miša, Dragobratović Stipe, Vujović Spiro, Babjanović Mate, Brković Mile, Jelić Jakov, Tošković Rajko, Jurčević Milan, Bobičić Miloš, Komadina Jakov, Dimitrijević Đuro, Konjovoda Krste, Joskević Momir, Katić Niko, Mirković Slavoljub, Milišić Ante, Akcović Rajko, Mrdeža Mijo, Pavlović Časlav, Marinović Ivan-Raščanin, Rak Zorka, Skugor Ivo, Jovanović Bogdan, Senata Petar, Vučić Jakov i Nada, učiteljica iz Slovenije.

U toku dana brigada je stigla do sela Gračanice u dolini Rame. Na cesti ispred sela kolonu je posmatrao drug Tito. On je sa Vrhovnim štabom bio u pokretu prema Neretvi. Borci su u koloni pjevali borbene i revolucionarne pjesme.

U Gračanici bataljoni su se odmarali oko tri sata. Tu smo dobili nešto hrane koje su druge jedinice zaplijenile od Talijana. Snijeg se topio. Kolona vijuga dolinom Neretve. U dolini je mnogo vojske. Čuju se topovi. Odjekuju eksplozije avionskih bombi. Avijacija nas stalno prati i usporava pokret. Pokraj kolone prođe četa tenkova koja žuri na položaj. Crvena petokraka odudara od tamnozelene boje tenkova koji su do oslobođenja Prozora služili neprijatelju. Sada je to naše oružje. Na raskvašenom putu od istopljenog snijega ostaju tragovi gusjenica. Kada smo prolazili blizu druga Tita orila se pjesma proleterska. Pjevalo se, iako je snaga bila na izmaku. Pjesma je uvijek nosila ljude, davala im novu snagu. S pjesmom se lakše kretalo iako su noge bile umorne. Mraz je štipao nepokrivene dijelove tijela, a već nekoliko dana dobivali smo samo po jedan obrok hrane dnevno. Usput susrećemo ranjene i bolesne. Svi su oni izašli iz kuća i skloništa. Sigurno su čuli da nailazi Prva proleterska i hoće da je pozdrave. Među njima smo prepoznali rođake, komšije i suborce sa Biokova, Svilaje i okolice Šibenika. Pitali smo jedni druge za pojediinoe, ali oni su već bili poginuli u raznim jurišima. Većina ih je bila sa područja Dalmacije od kojih se jedan broj koji je mogao ići i osjećao se bolje priključio nama i nastavio borbu u ovoj slavnoj jedinici. U selu Dugama našli smo u jednoj kući teško ranjenog našeg prvog komandira sa Biokova Antu Beroša. Nije nas prepoznao. Jedan drug nam reče da mu je kapak lubanje podignut i da je pitanje sada kad će umrijeti. Koji divan junak Makarske, jedan od prvih komandira s Biokova koji je u sastavu 1. dalmatinske bio komandant bataljona i hrabro i neustrašivo vodio svoje borce sve do kobnog ranjavanja. Dok ga gledam oči mi vlaže i srce se steže

jer sam ga dobro poznavao od prije rata i u njegovoj 1. četi bio kurir na Biokovu. Mislim da je tu i umro. Tada isam saznao da nam je poginuo i Nikola Vela koji je bio kontuzovan na Ivan-sedlu od bombardovanja u bolnici u Trešmjevici. Ta vijest je brzo prostrujala cijelim bataljonom i borci su se nijemo gledali, ne vjerujući da taj mladi i hrabri komunista, podgorski mornar, koji je bio obljubljen među borcima i starješinama, neće biti više sa nama. Uvijek je bio veseo i raspjevan, sve tegobe rata je lako podnosio, a posebno od Bosanskog Petrovca do Sitnice kada je bos po hladnoći i dubokom snijegu marširao bez obuće nogama umotanim krpama. Bio je čvrst i uporan borac i starješina.

Žurili smo jer je kolona odmicala prema dolini Neretve koja se sve više sužavala. Za leđima ostade skoro pusta Rama. Iznad puta se izdiže Tovarnica. U podnožje planine vijuga put pored rijeke. Strme strane spuštaju se do samog puta. Ponegdje se vide tragovi eksplodiranih bombi. Huči planinska rijeka. Nosi suho, polomljeno granje i mrtva tijela talijanskih vojnika, koji su se otkačili sa stijena. Nosi i vojničku opremu koja nije potonula. Čuje se pjesma proleterska, koji hitaju duž njenih kanjona. Kasno u noć stigli smo u Jablanicu. Za sudbinu domaćina ništa ne znamo. Sve je napušteno. Kuće su prazne i u njima nešto partizana. Stiže sve više vojske. Bat koraka i topot konja odjekuje praznim ulicama. Tu je kratak odmor i umorni smo brzo zaspali. Nismo sačekali da nešto pojedemo. Samo su stražari upinjali zadnje snage da ostanu budni. Očni kapci su se sami zatvarali. Pred zoru su nas dežurni budili za doručak i da se pripremimo za pokret. Visoke planine, koje su se strmo spuštale ka Neretvi, teško su se raspoznavale. Jedino je svježina zraka opominjala da su one na domaku. Zvijezde su svjetlucale na nebu. U koloni po jedan borci bataljona pođoše ka Neretvi i za nekoliko minuta čelo je izbilo na rijeku. Pogledi boraca su usmjereni na strmi prilaz mostu, na gvozdenu konstrukciju mosta koja je virila iz vode. Po naređenju druga Tita od 28. veljače most su naše jedinice porušile. Porušen je kako bi se neprijatelj zavarao. Neprijatelj je odatle povukao jače snage vjerujući da ćemo se probiti u drugom pravcu, ali preko tog porušenog mosta borci II dalmatinske su razbili neprijatelja i sada preko njega prelaze borci i ranjenici. Čelo kolone se spušta strmim, gotovo vertikalnim, prilazima ka izlomljenoj konstrukciji. Mnogi idu četveronoške. Ispod mosta se pjenuša silovita rijeka. Pjenuša se i buči udarajući u nakvašene dijelove mosta. Za konstrukciju koja viri iz vode pričvršćen je uski drveni viseći most. Preko njega prelaze samo teški ranjenici. Borci su se pentrali po željeznim dijelovima mosta, koji su strmo stršili iznad rijeke. Noć zahtijeva pažljive pokrete, a most valja brzo preći, jer za nama slijede druge jedinice koje do svanuća treba da pređu na lijevu obalu.

Brzo smo se našli na lijevoj obali. Kolona se uputila vijugavim putem ka selu Krstaču. Na lijevoj obali kod mosta vidjeli smo pobijene četnike, poginuli su izvršavajući naređenje okupatora i braneći Talijane. Na njima su dijelovi izbljedjele talijanske uniforme. Pored njih crne šubare i kokarde umrljane zemljom i krvlju. Borci ih prezrivo gledaju. Mnogi su pomislili: Kada se ova borba završi historija će ih osuditi kao izdajnike. Bit će osuđeni od vlastite djece i cijelog našeg naroda.

Saznajemo da je naša brigada u prethodnici i da smo sada u sastavu 2. proleterske divizije pod komandom Peka Dapčevića. Treba požuriti jer moramo razbiti četnike koji nas čekaju. Penjemo se neprohodnim Prenjem prema

gornjem toku Neretve, za nama su ostale jedinice. Neprijateljska artiljerija neprekidno nas tuče, ina koju se ne obaziremo jer proleteri žure da izvrše i ovo Titovo naređenje. Tu narn se priključilo nekoliko Dalmatinaca i Dalmatinki iz sastava jedinica 9. dalmatinske divizije koje su izrazile želju da se bore u sastavu brigade. Većinom su to bili borci iz sastava 4. dalmatinske brigade sa područja Biokova i otoka. Bili su radosni kada su u bataljonima našli dosta svojih poznanika.

NEDJELJKA BEBIC

POSTALA SAM DIO NJIH

Godine 1942. u Desnama kod Metkovića već je postojala dobro organizirana partizanska grupa na čelu sa Vinkom Dragovićem. Preko moga mjesta održavala se veza s partizanskim grupama i odredima na širem području. Već 1942. godine u selu je prihvaćena jedna grupa partizana — Crnogoraca. Tada sam i prvi put čula pjesmu »Oj, svijetla majska zoro ...« Bio je to za mene prvi dodir s najvećom tekovinom revolucije — bratstvom i jedinstvom.

Krajem 1942. godine organiziran je odlazak naše grupe u partizane. Jedva smo dočekali taj dan. Bili smo radosni, sretni. Pri odlasku iz doline Neretve, naš drug, kasnije borac Prve proleterske, Jure Odak Salkan, zapjevao je: »Oj Neretvo, hladna vodo, ti ostaješ a ja odo« ...

Prvo vatreno krštenje doživjeli smo u Drveniku kod Makarske, gdje su nas tukli topovima iz Sućurja na Hvaru. Preko Drašnice stigli smo do partizanskog Biokova i 'bili prihvaćeni od tamošnjeg partizanskog odreda. Uz njihovu pomoć krenuli smo preko Imotskog prema gornjem toku Neretve. Našoj su se grupi usput pridružili i drugi dobrovoljci.

U jeku je bila četvrta neprijateljska ofanziva. Pomiješali smo se s ranjenicima i skupa s njima prešli preko srušenog mosta na Neretvi. Tom prilikom neki iz naše grupe su se raštrkali. U jednom selu iznad Jablanice, mislim da je to bio Krstac, raspoređeni smo u sastav Prve proleterske brigade. U Beogradski bataljon došlo je nas četvoro: Dragica Bebić, Jure Odak, Maša Škero i ja. Bili smo presretni, nismo mogli vjerovati: tek stigli s terena, pa odmah u proslavljenu Prvu proletersku! Bio je to za mene prvi istinski dodir sa Titovom vojskom: uniforma, kapa, crvena petokraka zvijezda sa srpom i čekićem.

Lijepo su nas primili drugovi iz Beogradskog, pitali su odakle smo, kakva je situacija u nas. Osjetila sam tada to legendarno drugarstvo Titovih partizana i vrlo brzo postala dio njih, a oni su znali voljeti nas Dalmatince. Uostalom, u Beogradskom bataljone već je bilo Dalmatinaca koje smo tada upoznali. Jedan od njih, moj zemljak Petar Bogunović, reče mi u šali: »Kud je vas đava donija ovamo!«.

Jelena Petrović, koja je bila referent saniteta Beogradskog bataljona, rasporedila me je u bataljonski sanitet. Prihvatila me je kao pravoga druga, a tako se odnosila i prema ostalima.

Na putu prema Drini vodili smo stalne borbe goneći četnike. Iz tih dana u sjećanju mi je naročito ostao kurir Todor, gotovo još dječak. Bilo je hladno, kiša je neprestano padala i gasila vatru. Todor bi se zgurio uz vatru, prokilsao i prozebao. »Kako si, Todore?« — pitaju ga, a on se još više zgurio. »E, moj Todore, svaki dan to gore!« — reče mu neko u šali. Tražili su tada dobrovoljce za bombaše, a ono — javili se svi! Htjela sam i ja ići, ali mi drugarica Jelena nije dozvolila. Sa toga zadatka neki se nisu vratili. Bila sam potresena. Tu sam prvi put doživjea sve strahote rata, borbe i smrti.

Potom sam oboljela od pjegavca, koji me je onako sitnu i slabašnu potpuno slomio. Jelena je skinula maramu s vrata, plavu maramu sa točkicama, i poklonila mi je. Bila sam dirnuta. Otpremili su me u Centralnu bolnicu. Dobila sam konja, ali kako nisam znala jahati, bolesna i slaba, padala sam s njega nekoliko puta. Sa Centralnom bolnicom prešla sam Durmitor. U selu Rudine nad Pivom osjećala sam se bolje. »-Ko može ići?« — pitao je liječnik. Javila sam se i ja i još jedan Dalmatinac. Kao oporavljene tifusare, uputili su nas za jedinicom. U selu Mratinju naišli smo na neku partizansku jedinicu. Borci su pržili ječam u porcijama. Ponudili su i nas. Iako je bilo teško, pjesma se orila.

Išli smo uz Vučevo. Na Šesti bataljon naišla sam kod Suhe. Bilo je hladno, kiša je lila dan i noć, a vodali smo bitku nekoliko dana zaredom. Tu sam prvi put jela konjetinu. Neki su je u početku odbijali i jeli samo kašu. Kasnije, bogme, nitko nije odbijao konjsko meso. Vidjela sam tada i jednog druga kako žvače travu. »Druže, pa ti travu jedeš!« — kažem mu sa čuđenjem. »Gospe mi, ćeš i ti«! — odgovori mi on.

Ostala sam bosa. Jedan od drugova koga pamtim kao čika Savu pravio je opanke od svježe kože. Na mene nije došao red za opanke, jer je naređen pokret, pa mi je čika Sava dao kožu da je nosim, a da će mi on opanke negdje usput napraviti. Ali, usput smo te moje opanke ispekli i pojeli.

Bila sam tako slaba kad smo prelazili Sutjes'ku da me je jedan drug prosto prenio. Dan je bio sunčan i lijep, ali ne ,za nas. Tukli su nas avioni. Tukli su i topovima po nama. Trebalo je prijeći brisanim prostorom, ali se nikome nije rado išlo. Zato komandant Šarac oštro zapovjedi: »Naprijed!« U istom momentu pade bomba. Pade i komandant Šarac i njegov konj. Mene, koja sam stajala najbliže komandantu, zasu zemlja. Ustala sam i potrčala ka njemu. Bio je mrtav. I njegov konj je ugibao.

Početkom jula odredili su me da idem na kurs u divizijsku bolnicu. Taj kurs je u stvari počeo tek koncem 1943. godine. Po završetku kursa prešla sam u artiljerijski divizion. Tako sam se rastala od divnih drugova i drugarica iz Beogradskog bataljona.

»Na zimi, po *daščarama ili pod golim nebom, u šumi kraj vatre, seljaci i seljanke ne ropću na svoju sudbinu, već kažu: 'Braćo mila, borite se — a mi ćemo da damo i posljednji zalogaj što ga imamo, da biste pobijediti našeg zajedničkog neprijatelja'. To je moral kakav se rijetko i teško nađe, to je ponos naroda Jugoslavije.«* *TITO*

RAJKO PANIC

U NAJLEPŠOJ USPOMENI OSTALI SU MI DALMATINCI

Prvi put sam se sreo sa Dalmatincima negde krajem jula 1942. godine, kada je Prva krajiška proleterska brigada maršovala od Drvara prema Glamoču u susret proleterskih jedinica koje su dolazile iz Srbije i Crne Gore. Do tada sam sve pohvalno slušao o Dalmatincima kao ljudima. Tada sam video kolone Dalmatinca koje su išle preko Glamočkog polja da popune proleterske jedinice koje su zbog velikih i iscrpljujućih borbi bile proređene. Tada je, koliko se eećam, dosta Dalmatinaca stupilo i u krajiške jedinice koje su do tada bile sastavljene uglavnom od srpskog življa, te je iz političkih razloga, zbog bratstva i jedinstva, trebalo osvežiti i hrvatskim borcima radi stvaranja jezgra za formiranje većih partizanskih jedinica-formacija koje bi bile sposobne ne samo vojnički nego i politički da mobilišu nove borce u onim krajevima Jugoslavije gde partizanski pokret nije bio zastupljen.

Kad sam sticajem okolnosti kao teški ranjenik u februaru mesecu 1943. godine došao u Centralnu bolnicu, pružila mi se prilika da neposredno dođem u kontakt sa ranjenim Dalmatincima. Pored svih muka koje smo kao teški ranjenici morali trpeti, mi smo ipak na neki način bili radosni što smo i u ovim teškim mukama zajedno. I u takvim situacijama mi smo kovali bratstvo i jedinstvo. Čini mi se da nema nigde veće solidarnosti nego u ranjenika. Mi smo između sebe delili svaku sitnicu, naročito hranu i cigarete. Takva visoka svest je vladala skoro bez izuzetka među svim ranjenicama.

Sećam se jednog dana kada su kod Livna, za vreme četvrte neprijateljske ofanzive u moju sobu doneli na nosilima jednog teškog ranjenika. Bio ie bez desne noge do kuka. Zvao se Lovro (prezime sam mu zaboravio), bio je rodom iz jednog sela ispod Biokova, jmao je oko 21 godinu. Bio je lep i telesno razvijen mladić, pun vedrine i veselog raspoloženja, tako da niko ne bi rekao da je teški ranjenik. Ležali ,smo jedan pored drugog. Brzo smo uspostavili kontakt vodeći nevezan razgovor. Reče da je iz neke dalmatinske brigade. U toj sobi bilo nas je 8 teških ranjenika iz raznih jedinica i nismo se ranije poznavali. Do dolaska Lovre uglavnom smo ćutali. Već sutradan Lovre je sve ranjenike u sobi upoznao. Čak je počeo i neke šale da izvodi s nekim na račun svoje izgubljene noge. Kada je pošao u partizane računao je, ako ne pogine, ostaće bez nekog dela tela, i dodao: »Asti gospe, pa ne bi bija onda rat ako bismo ostali svi čitavi. Kakav bi ja bija ratnik kad bi posli rata kompletan došao doma, ne bi mi niko virovao da sam bio u ratu.« Tako je Lovro postao glavna ličnost u našoj sobi i svima je bio zanimljiv, čak i medicinskom osoblju i bolničarkama.

Jednog je dana u našu sobu došla hiruška ekipa da nas previje. Mislim da ranjeniku ništa nije milije nego da mu previju ranu. Lovro je odmah počeo sa svojim upadicama, tako da smo se svi slatko smejali. Pošto sam ležao pored njega na slami, mogao sam da vidim njegovu ranu. Kad je bolničarka skinula zavoje s njegove rane, zaprepastio sam se kad sam video da je Lovri pored noge metak razneo i mošnice. Lekar je zaklonio ćebetom Lovrine oči da ne vidi u kakvom je stanju njegova rana. Nastojao je da i ostale ranjenike poštedi te neprijatne slike. Međutim, lekar je primetio moj čudan

izraz lica i grimasom me upozorio da ćutim i da to mora ostati u tajnosti. Baš toga momenta u sobu je u pratnji kurira ušao doktor Stanko Martinović, inače zamenik šefa Vrhovnog saniteta doktora Gojka Nikoliša. Stanko je posmatrao Lovrinu ranu i nešto je na latinskom jeziku razgovarao s lekarom koji mu je čistio ranu. Doktor Stanko upita Lovru kako se oseća, a on mu odgovara da jedva čeka da mu rana zaraste i da umesto izgubljelne noge sklepa neku drvenjaču pa da ide u svoju brigadu na položaj. Svi smo sa simpatijama primili tu Lovrinu dosetku. Stanko ga je hralbrio i govorio mu da će ga od borbe pošftedeti i da će mu naći odgovarajuću dužnost u pozadini gde će biti koristan kao i u borbenoj jedinici. Lovre mu je na to odgovorio: »E, moj dokture, pozadina je za žene a ne za muškarce, ja ću od vaše pozadine da tražim samo jedno magare koje će me nositi i mene i moj mitraljez, jer znaš kako je, nemam baš mnogo povjerenja u moju drvenjaču, može i nju neprijateljski mitraljez da prebije pa sam nekako sa magaretom najsigurniji. Ja znam šta magare misli i ono će me slušati. Jer morat će se neki put i bježati od neprijatelja, a magare će moći sve moje zahtjeve ispuniti — da pobjegnemo zajedno sa mojim mitraljezom. Doktore, ja sam izgubio nogu kao mitraljezac pa hoću rat da završim kao mitraljezac.« Doktor Stanko nam je pri ralstanku zaželeo svima skoro ozdravljenje i obećao da će nas uskoro opet posetiti. Pri izlasku iz sobe malo je zastao na vratima i obratio .e svima rekavši: »-Budite svi tako hrabri kao Lovre«.

Doktor Stanko Martinović je u svojstvu zamenika šefa Vrhovnog saniteta poginuo na Sutjesci za vreme Pete neprijateljske ofanzive. Proglašen je za narodnog heroja. Danas mnoge institucije u našoj zemlji nose njegovo ime. Inače je bio majka za ranjenike i bolesnike. Znao je u svako doba dana i noći da obilazi ranjenike i bolesnike i skoro sa svakim da izmeni po neku toplu i prijatnu reč.

Tako sam Lovre i ja postali mnogo dobri drugovi. Uvek smo nalazili temu za razgovor, mada sam stalno mislio o njegovoj rani. Pa i ako preživi rat, kakva će njegova sudibina biti? Cemu će jse on radovati? Neće moći imati potomstva, pa teško će se moći i oženiti, jer će ga retko koja hteti. Zar će Lovre kao takav moći osetiti punu radost slobode koja će jednog dana doći? Iskreno sam delio njegovu sudbinu i ozbiljno bio zabrinut. U tim dubokim mislima često me je Lovre prekidao pitanjem: »Što si se, Rale, toliko zamislio? Sigurno si kod kuće ostavio veliku ljubav?« Nisam imao hrabrosti da u zgodnoj prilici s njim porazgovaram o njegovim mošnicama. Plašio sam se da će ga to razočarati, pa sam odlučio da takav razgovor ostavim za kasnije. A dotle će se možda i on pomiriti sa sudbinom, pa ću nastojati da ga ohrabrim mogućnostima medicinske nauke koja će takvima priskočiti u pomoć. Padne mi na pamet i upozorenje doktora koji ga je previjao da treba da ćutim.

Lovre mi se nekoliko puta potužio na stanje svoje rane. Nije mogao upire da razazna (dokle se rana od noge proteže, jer je noga amputirana do samog kuka. Zamolio me je da pri narednom previjanju bolje pogledam njegovu ranu kako izgleda i dokle doseže, jer doktori i bolničari neće ,ništa da mu kažu, tek toliko da je sve dobro i da je moglo biti i gore. Ja sam mu rekao da sam deo njegove rane vidio ali da ništa neobično nisam primetio. Pokušavao sam na svaki način da o ranama i njihovim posledicama ne razgovaramo, objašnjavajući da će savremena medicina posle rata sve nadoknaditi i da ćemo mi ratnici imati prvenstvo u tome. Kao član Partije, imao sam

zadatak da hrabrim i dižem moral ranjenicima, tumačeći da su sve teškoće i nedaće prolazne i normalne u ratovima. Međutim, iako Lovre nije bio član Partije, on jme je u ,političkom pogledu nadmašivao u mnogim pitanjima. Često je govorio da partizan ne sme biti kukavica, fco je kukavica taj nije partizan. Od svih 'bolesnika u našoj sobi, izuzev Lovre, nitko pije video more. To je njemu bio razlog više da često priča o moru, o parobrodima, lepotama mora i injegovim ostrvima, o smokvama i divnom vinu, morskim ribama i kako se ona lovi i kako se sprema za jelo. On je nama predstavio Jadran onakav kakvoga sam zaista posle yata doživeo. Mi ismo mu se divili koliko on mnogo zna o Jadranu. Stekao sam utisak da Dalmatinac ne bi bio Dalmatinac ako ne voli fsvoj Jadran i ako nezina sve o njemu.

Sve je to tako teklo dok naše jedinice nisu zauzele Prozor i teški se ranjenici nisu spustili u dolinu rijeka Rame i Neretve. Jednog dana teške ranjenike nosili su zarobljeni Italijani, i negde prilikom koncentracije ranjenika u Jablanici, iznenada naiđe eskadrila nemačkih »štuka«. Italijani, da bi sačuvali svoje glave, spustili su na zemlju nosila s ranjenicima i pobegli u zaklone. Ranjenici su za nemačke -»štuke« postali živa meta. Sipale su -bombe po koloni ranjenika kao kruške. Odjednom od sunčanog dana nasta tama od dima eksplodiranih ,bombi i opšteg meteža. Kad su se stišale eksplozije i kad je nestalo zavijajućih sirena nemačkih bombadera, na sve strane čuo se jauk i zapomaganje. Teški ranjenici su ponovo iskasapljeni i masakrirani. Ovog puta retko je neko od ranjenika preživeo ovu strahotu. Kad se razišao dim i kad se ponovo ukazalo vedro nebo, imao sam šta da vidim, oko mene su ležali komadi razbacanih ljudskih delova tela. Ja sam se našao van svojih nosila ni sam ne znajući kako. (Na mestu ispred mene, gde je bio Lovre, ostala je samo rupa bombe. Bilo mi je jasno £ta se dogodilo i na trenutak, od nekog užasa i straha, (bio sam se onasvestio. Došao sam ponovo k sebi, pipam levom rukom, .koja mi je bila jedino pokretna, po čelu, a ono krv, i po licu mi je krv. Stresem sa sebe onu zemlju od eksplozije i nastojim da shvatim pravu situaciju. Dolazim do ubeđenja da sam ina ovom užem prostoru jedini živ, jer se niko ne miče niti daje jznakove života. Vidim jedino strašan prizor i od toga ponovo padam u agoniju. Osvešćujem se i vidim pored mene bolničarku Jelenu koja je brinula o određenoj grupi ranjenika u mome Prvom ešalonu i nekoliko Italijana zarobljenika. Pita me bolničarka gde sam ranjen, pošto mi vidi krvavo lice. Briše mi krv, ali ranu ne pronalazi. Kasnije ustanovljava da je to krv od ranjenika koji su raznešeni od ekisplodiranih bombi. Pitam da li je živ Lovre. Kako je mogao ostati živ, odgovara ona, kad mu nema ni nosila. Ostalo je tek njegovo ćebe iscepano na komade. Počeo sam da plačem od užasa koji se desio samo za nekoliko minuta. Padaju mi ponovo na pamet .Lovrine reci: »Gdje je rat mora se i ginuti«. One (su mi bile jedina uteha tog tragičnog dana.

Tužna sudbina zadesila je teške ranjenike u dolini ^Neretve. Ako je ovaj rat preživeo neko od onih italijanskih zarobljenika koji su nas nosili za vreme četvrte neprijateljske ofanzive, onda će im ovaj događaj ostati u sećanjima kao najužasniji.

Posle pete neprijateljske ofanzive, u kojoj su po mom ubeđenju Dalmatinci podneli procentualno najveći broj žrtava, jer ßu dalmatinske jedinice nosile teret najžešćih udara neprijatelja, našao sam se u Drugom bataljonu Prve prloleterske brigade. Tu sam se sreo sa dosta drugova i drugarica Daltinaca: Kajom Rogulićem, Vitomirom Pirakom, Stankom Škugorom, Panteli-

jom Lacmanovićem, Danicom Lozić, Frankom Krstinić, Tonkom Rak, Marijom Rupić, Jertom Rupićem, Nikom Karamanom, Josipom Vukovićem, Zorkom Lacmanović, Ankom-Ankicom Braškin, Radmilom Ćuk, Matijom Katušić, Marijom Kostanić, Marijom Lelas, Ivanom Kaliternom, Antom Martinovićem, Matom (mesar), Klemom Puharićem, Ilijom Šaponjom, Ivanom Radelićem i mnogi drugi kojima se ne sećam imena i prezimena. Svi su oni bili divni drugovi i drugarice, uvek živahni i temperamentni, uvek spremni za šalu, pesmu i veselje. Oni su nadahnjivali isve ostale borce, razbijali monotoniju u dugim marševima i predasima. Pevali su divne dalmatinske pesme za koje ja do tada nikad nisam čuo. Njihova pesma nije bila obična, nego pesma za sve borce koji nisu znali pevati ali su pesmu voleli. Ta pesma je nadahnjivala i bila poticaj za savlađivanje predstojećih napora — jednostavno nam podizala moral.

Sećam se onih dugih i napornih marševa pcusle pete ofanzive preko istočne u centralnu Biosnu, kada su se borci posle iscrpljujućih borbi, jedva kretali, kada je borcima ponestalo fizičke snage i kada su izgledali kao aveti i ljudski skeleti. Baš tada su Dalmatinci znali te ljudske skelete prosto da zapale i da im angažuju i onaj poslednji delić snage, osveže ih pesmom i odvoje ih od one utučenosti i svakodnevnih .napora. To psihičko osveženje bilo je dragoceno i nužno u tako teškim situacijama kada čovek nije znao ko mu je veći neprijatelj — da li neprijateljska vojska ili glad, umor, ne spavanje, vaške i druge nedaće kojih n5 jedna druga vojska u toku drugog svetskog rata nije doživela. U podizanju morala u takvoj situaciji, pored Komunističke partije koja je bila osnovna pokretačka snaga, glavnu ulogu su odigrali Dalmatinci svojom pesmom, veseljem i .bezgraničnim druganstvom. Više puta sam u razgovoru pominjao da bi Dalmatince trebalo zaštititi na neki način od borbe da što manje ginu kako bi ih sačuvali za uveseljavanje boraca i podizanju morala. Svi mi iz drugih krajeva Jugoslavije bili smo u tome pogledu nespretni, suviše ukalupljeni i nismo znali izraziti svoje osećanje onako kako su to znah Dalmatinci. I danas su mi u živom sećanju Anka Braškin (svi smo je zvali Ankica) i Branka Krstinić, uvek spremne za pesmu, kao i Vitomira Piraka. Tada bi ostali Dalmatinci odmah prihvatili pesmu kao da su pod dirigentskom palicom. Često sam razmišljao otkuda im tolika duhovna snaga da su tako veseli i raspoloženi. Čini mi se da Prva proleterska ne bi bila onakva kakva je bila, da u njoj nije bilo toliko Dalmatinaca. Ovako je ta brigada bila u svakom pogledu potpuno kompletna, zastupljena svim narodnostima Jugoslavije, prva kovačnica bratstva i jedinstva. Kuda smo god prolazili, narod se divio borcima naše brigade kako su vedri i veseli, a na čelu svega toga stajali su Dalmatinci.

Ostaće mi stalno u sećanju kada je početkom augusta 1943. godine brigada sitigla u centralnu Bosnu. Bila je divna vedra noć, nebo je plamtalo cd zvezda. Marševali smo od Šipraga prema Prnjavoru. Teren kuda smo se kretali bio je pod našom kontrolom. Između jedan i dva sata noću Brigada je napravila jedan kraći predah. Priroda toga kraja je vanredna, dosta zelenila, zemljište valovito i uz sve to prekrasna noć. Sticajem okolnosti te noći išao sam na ,začelju bataljona. ,U vreme predaha našao sam se na jednom uzvišenju, sedio na panju i posmatrao u mesečini tu divnu prirodu. U daljini ispred mene zaorila se pesma Dalmatinaca i .ukomponovala se u tu divnu noć i prirodu. Kako je bilo lepo slušati akorde te pesme u noćnoj tišini. Iako smo prethodnih nekoliko dana i noći neprekidno marševali, i bili veoma is-

crpljeni, u meni se toga momenta probudila takva snaga da bih bio u stanju još toliko prevaliti put bez odmora.

To je uglavnom bio četnički nastrojen (kraj, ali su se oni razbežali kad su naišli proleteri i nabili fee u mišje rupe. Sedim i razmišljam o tome kako sam sretan što se nalazim u takvoj sredini partizana, što imam tako divne drugove i drugarice. Na momentu se pesma utiša i čujem Ankicu i Franku gde re na sav glas smeju. Nešto su Pirak i Kajo smešno rekli pa su se grokotom njih dve smejale. Mislim se kakva je to energija koja pokreće te (mlade ljude da punim srcem gledaju svoju budućnost. A rat još traje i niko ine zna kada će se završiti. Ali ponos i vedrina bujaju, taj stalni potencijal neisrpljujuće snage. Taj ogromni kapital nose baš Dalmatinci.

Kad je Italija kapitulirala, naša je brigada po naređenju Vrhovnog štaba usiljenim maršom krenula prema Splitu. Možete zamisliti kako su se Dalmatinci našeg bataljona radovali toj vesti. Najveselija je bila iRadmila Ćuk koja je bila rodom iz nekog sela blizu Splita (Sutina — Muć). Na putu za Dalmaciju ona je neprekidno pričala o ljepotama Jadrana i Dalmaciji. Mi koji nikad nismo imali prilike ida vidimo more i Dalmaciju takođe smo se radovah. Ja nisam u stanju da se izrazim kakvo je to oduševljetnje vladalo u svakog Dalmatinca. Na putu ka Splitu, kod Aržana, sukobili smo se sa Nemcima na jednom putu. Borba je bila kratka ali žestoka. Nemci su u toj borbi, pored pešadije i artiljerije, upotrebili tenkove i avijaciju. Prvi juriš na tenkove izvršili su baš Dalmatinci, praštale su ručne bombe ispod tenkova, tako da se neprijatelj toliko zbunio da je glavom bez obzira pobegao. U toj borbi poginula je Radmila Ćuk koja se toliko radovala svom rodnom kraju i moru, poginula je u jednom jurišu na tenkove bacajući bombe. Pričali su mi drugovi koji su bili u njenoj blizini da je pokazala takvu smelost i junaštvo gde bi mnogi muškarci ustuknuli. Toga jutra sam je posmatrao, bila je izuzetno raspoložena i vesela. Presekao ju je mitraljez iz tenka i na mestu je ostala mrtva. Gledam njeno (mrtvo telo i razmišljam kakva tragedija za takvu aevojku ikoja se toliko radovala da vidi svoju rodbinu, Dalmaciju i Split. I, eto na domak svoje kuće i roditelja ostala je večito, ne ispunivši svoju najveću želju. Prošla je Neretvu, Sutjesku, i toliko krvavih borbi i patnji i kad je bila ina domaku svog rodnog mesta, ostala je pokošena mitraljezom mrskog neprijatelja. ,Gotovo ida smo svi toga dana i nehotično pustili poneku suzu. Naš Drugi bataljon ostao je bez jednog divnog stvorenja, divne drugarice i hrabrog borca koja je volela slobodu iznad svega. ^ >

Eto, takvu sam sliku stekao o Dalmatincima u toku drugog svetskog rata i o njima piogu da govorim samo u superlativu. Ti divni drugovi i drugarice, ostaće jmi trajno u najlepšoj uspomeni.

IKA RAK

DVA SJECANJA

Jedne aprilske noći 1943. godine nalazili smo se na položaju iznad Goražda. Dok je treća četa bila isturena na samom položaju, ostali dijelovi bataljona nalazili su se u selu na odmoru. Cak i na tako odgovornom zadatku ostalo je vremena i za šalu. To nam ije davalo podstreka i u najtežim trenucima. Trebalo je postaviti zasjedu na najisturenijem dijelu položaja. Između ostalih u zasjedu je pošao i mitraljezac Dragiša Jelić. Od komandira čete dobila sam zadatak da odvedem borce na mjesto zasjede. Nakon što su se drugovi razmjestili, vratila sam se u četu. Nisam takoreći ni prispjela, a već se začula jaka pucnjava. Neprijatelj je napao. Začas je cijela četa prihvatila borbu, a ubrzo su došli i ostali dijelovi bataljona. Bio je to oštar okršaj. Poslije višesatne borbe povukli smo se s tog položaja. Među nama više nije bilo mitraljesca Dragiše Jelića. Na nas je taj događaj ostavio težak dojam, naročito kada smo po povratku na položaj našli tijelo mrtvoga druga.

* * *

Idemo cestom ka Drinjači. Na domak mjestu naišli smo na prepreku. Iz jednog utvrđenog gnijezda, u kojem su se još nalazili zaostali ustaše, tukao je po nama šarac. Vraćamo se dijelom puta u namjeri da se prebacimo preko istoimene rijeke. Prvi je prešao komandir Steva Adamović. Kada je za njim dio čete već prešao rijeku, bio je red da je pregazi i neka od nas bolničarki, jer se preko već vodila borba. Rijeka je bila prilično duboka da bi je osoba nižega rasta kao što sam ja, lako mogla pregaziti. Budući da sam bila četna bolničarka, oajećam potrebu da moram preći rijeku. Kad sam zagazila do polovine rijeke, voda mi je dosezala do sanitetske torbice. Nikako dozvoliti da se ona pokvari. U pomoć mi prilaze drugovi Ante Šupe i Mile Koštan. Oni me uzimaju ispod ruke i zajedno sa mnom prelaze na drugu obalu gdje se već vodio žestoki okršaj. Tu vode borbu i dijelovi Prvog crnogorskog bataljona. Na jednom mjestu, između kuća, nalazilo se nekoliko ranjenih drugova. To je mjesto stalno držao na nišanu jedan neprijateljski šarac. Odjednom čuje se glas ranjenika koji zove bolničarku upomoć. Nekako sam se uspjela dovući do njega. Bio je to drug Niko Đurašković. Kad me je ugledao, rekao je: »Sine, ranjen sam, previj me.« Tako je on zvao sve nas mlađe drugarice, još ranije, prije mog dolaska u Beogradski bataljon, dok sam se nalazila u Prvom crnogorskom bataljonu. Previlaa sam ga i krenula dalje. Borbu smo nastavili. Drinjača je oslobođena, a zatim krenuli prema Zvorniku.

NIKOLA VIDOŠEVIĆ

ZADNJA NOĆ U KOLONI

Hodili smo, puno smo hodili, umorni i (gladni. Kod Boračkih jezera tu već dobili smo po nekoliko zrna pečenog kukuruza, tek toliko da bi zavarali glad. Glavatičevo ,je daleko. Hodili smo, teško smo hodili. Ulazeći u dolinu Neretve noć je ranije došla, jer od gustog bukovog i jelovog granja nije se nebo naziralo.

Kao i u svakom maršu išao ,je ispred mene, vesel i raspoložen kao nikad do tada. Kada bi pokliza preko bukove žile koja je odebljala iznad zemlje smijao se, za razliku od drugih prilika kada bi psovao. Te inoći u tom hodu postao je govorljiv, razdragan, spreman na šalu. Na svakom i kraćem zastanku, znatiželjan, pitao je, ispitivao, kao da je hteo te noći sve da sazna. Stao je ispred mene, a kako je bila tamna noć udario sam u njega kada je dat kratak odmor.

»Cuj brat Hrvat, bili ti sada navalio na jedno pečeno odojče, 'leba ispo peke i koji gutljaj prepečenice, a? Koliko bi maznuo?«

»E moj Zućo, voli' bi ti ja dvi slane srdele u friški kruh i polit s uljem i sa pota potegnut crnjaka, nego sve te tvoje dojenčadi i peke s prepečenicom.« Smije se Zuća. »Brat Hrvat ti bulazniš. Kakva dojenčad, ikakva peka s prepečenicom.« •

Da ne osjeti da ga ne razumim, počeo sam pričat o moru, ribi i vinu. Krećemo dalje, neko pada, neko se diže, udara i pada jedan preko drugoga, neko gunđa, a neko se smije i dobacuje: »Pljuni naći ćeš banicu.« Ide se dalje, održava veza i razmišlja koliko ima do Glavatičeva. Kada će na nas da zapuca, jer kad počne borba nestaje umora, nestaje gladi. Kako mi godi ovaj marš i razgovor s Zućom, žao bi mi bilo ako jzapuca, jer tada on, Zućo, bježi napred, da izvidi, da pomogne, da ide na juriš, bacat bombe kao u svim dotadanjim .borbama. O njegovoj hrabrosti teško je govoriti, jer riječ hrabar mala je za njega, bio je više nego hrabar. Zastali smo, veza je prekinuta. Opet će Zuća — »Je li brat Hrvat, ,čudni ste vi Dalmatinci. Vi nas sve razumete, a mi Vas kad Vi to hoćete, skoro ništa.« — »E, moj Zućo, Ti to još ne znaš, da Dalmatinac čim se rodi govori dva jezika« — .»Kako to?« — »E lipo, Ti sad mene razumiš isve, sad ćeš vidit i čut da nećeš razumit ni riči.« — »Hajde da čujem.« — »Pazi dobro. Sutra kad se rasvane odvest ću te na humac, vezat ću te za česminu, daću ti žerat gošćica i pustiti parčigulce note.«

— » Sto, što si rekao bre?«

— »E, to ti je oni drugi dalmatinski jezik.« Smije se Zuća i govori »Volim te brat Hrvat.«

Preko veze dolazi do nas — »Tišina« .— Zuća se uzvrpolji, jer je to predznak da smo bili blizu .neprijatelja. Odjednom nestade sjenke ispred mene. Započela je borba, zauzeli smo Glavatičevo, zarobili dosta četnika, četnički vojni sud i četnički štab sa dosta hrane. Ali, pestala je zauvijek sjenka koja me nerijetko podsjeća na riječi — Volim te brat Hrvat —. Nestao je iz kolone mladi gimnazijalac iz Sumadije, član KPJ, zamjenik komandira 3. čete, borac 3. bataljona kragujevačkog, a iznad svega hrabri borac, bombaš.

To je bio Dragoljub Božović »Zuća« — Kasnije proglašen za narodnog heroja.

NEDELJKO M. MILIĆ

BORBE NA TRESKAVICI

U martu 1943. Kragujevački bataljon i Drugi crnogorski bataljon, pomognuti delovima jednog bataljona Druge dalmatinske brigade, dobili su zadatak da likvidiraju četničko uporište Trovrh na planini Treskavici.

Istog dana kada smo došli do određenih položaja, četnici su izvršili snažan napad na naš Drugi bataljon. Utegnuti velikim redenicima, naoružani do zuba, s kamama o pojasu, oni su izvršili snažan napad. Borba se vodila prsa u prsa.

U prethodnici je Omladinska četa. Krećemo se po velikom snegu. Ispred nas na okolnim brdima vidimo vatre i četnike oko njih. Blizu su. Možda tri do četiri stotine metara. Deli nas velika uvala, čiju jednu ivicu moramo posesti. Četnici nas vide i psuju, ali još ne pucaju, jer nas štite debela bukova stabla.

Iziđosmo na ivicu uvale i posedosmo. Sa bataljonom smo vezani uzanim delom pošumljenog zemljišta. Naš položaj liči na neko poluostrvo, na čijem se špicu nalazimo mi, a oko nas svuda neprijatelj. Osećamo to po mitraljeskoj vatri koja nas tuče sa čela i bokova.

Gledam kako sa debelih stogodišnjih bukava iza kojih smo našli zaklone nestaje kora pod mitraljeskim rafalima. Kod četnika nastade neko komešanje dok artiljerija tuče naše položaje. Nekoliko granata pada oko nas. Svakog trenutka očekujemo juriš. I — evo ih! Idu prema nama u skokovima od bukve do bukve. Galame i psuju nam »majku proletersku«. Nišanimo ali ne pucamo; čekamo da nam priđu sasvim blizu. Oni to osećaju pa zastajkuju. Sneg je dubok i smeta im da u jurišu pretrče ovo malo prostora koji nas deli.

Neki su kuražniji i odmiču ispred svog stroja. Među njima nekoliko sa ogromnim šubarama i crnim bradama. Liče ne zveri. Oni koji su nam se najviše približili najgrlatiji su:

— Sisu li vam proletersku! Nečete dugo nositi petokrake sa srpom i čekićem. Neće vam kapa imati na čemu da stoji.

Bombe su padale pored nas. Skinuti su osigurači, a potkov na puškama očišćen je od snega da možemo lakše upaliti kapisle bombi. Još samo nekoliko koraka, i to je granica do koje četnici mogu nastupati. Onda ... Onda se naša vatra odjednom prosu na njih. Nagoše da beže zapomažući: »Jovane, brate, ne ostavljaj me«. Zatim se sve utiša.

I mi smo imali gubitaka. Teško je ranjen Andro Marinković Mali, puškomitraljezac poznat po svojoj hrabrosti. Za vreme borbe nije hteo da legne. Stajao je iza bukovog stabla i odbijao juriše. Njegov »šarac« je neprekidno dejstvovao, i kada je jednog trenutka zastao, poverovali smo da je pognuo. Zatim smo ga ponovo čuli.

Kasnije smo saznali da je Andra, iako teško ranjen, ostao na položaju do kraja. Nije htio da se povuče i ostavi četu dok se ona bori. Tek oko 16 časova, kada je odbijen i poslednji juriš, odveli su ga u bolnicu.

VITOMIR PIRAK

III

BIO JE OMILJEN DRUG

U svitanje desetog svibnja 1943. godine izbili smo na obalu Lima ostavljajući iza sebe mnoga bojišta, sada daleko od naših pogleda, ali neizbrisiva u našim sjećanjima, jer su obilježena humkama palih drugova.

Gledali smo preko Lima i samo čekali naređenje da ga u skoku savladamo i približimo se Srbiji.

Treća četa našeg Drugog crnogorskog bataljona u rajonu Bara osiguravala je pravac od Brodareva, a glavnina se spuštala prema selu Metancu. Kada smo se spuštali preko Vukotičkog brda ka Radovom kršu, pojavila se od Brodareva kolona talijanskih kamiona. Prva četa je žurila da zauzme položaje, ali u međuvremenu naša Druga četa je iz jednog puškomitraljeza otvorila na njih paljbu.

Sa puškomitraljezom ,postavio sam se na dominantni položaj prema cesti ne dozvoljavajući Talijanima da zauzmu jedan brežuljak.

Borba se razvila, i prvi kamioni su uništeni. Talijani se brzo utvrdiše za obranu, tako da se borba razvila sve do pred samu noć. Pred kraj dana uspjeli smo ih odbaciti prema rijeci. Poginuo je veliki broj neprijateljskih vojnika, a zarobljeno ih je preko 70. Tek ih se nekoliko uspjelo spasiti. U toj borbi uništili smo 18 kamiona, a zarobljeno je mnogo oružja, sanitetskog materijala i vojničke opreme.

U toku te borbe poginuo nam je drug, komunista, gimnazijalac, desetar prve desetine Prvog voda Prve čete Drugog crnogorskog bataljona Velimir Džankić. Bio je omiljen u četi i bataljonu. Poginuo je u sumrak dana od okupatorskog metka dok se radovao velikoj pobjedi svog bataljona i brigade. Zurio je svojom desetinom na zakazano odredište pokraj ceste i silazeći sa jedne uzvišice prema putu kroz šikaru, kupeći bombe od mrtvih talijanskih vojnika. Udaljen ispred svoje desetine, gdje se našao i komandir čete Vlado Ljumović i bolničarka Zora, začu se pucanj s lijevog boka s jedne male uzvišice obraslom žbunjem. Brzo smo polijegali, ne skidajući pogled s pravca odakle smo primijetili vatreni plamen. Komandir je svima naredio pokret, a meni da iz puškomitraljeza opalim nekoliko metaka u tom pravcu. Kada sam ispalio četiri metka, začu se jeka iz žbuna kojem smo se približavali. Ćuli smo Zorin glas: »Veljo je poginuo!«.

Nismo mogli vjerovati da među nama nema više tog divnog i voljenog druga s kojim sam se upoznao pri prvom susretu Biokovaca s Crnogorcima u mjesecu kolovozu 1942. u Studencima. Odmah sam poželio da budem s njim u istoj desetini. Tako je i bilo, i s njim sam, prilikom boravka u Tičevu, išao na mrtvu stražu prema Bosanskom Grahovu.

Na traženje Vase Carapića išli smo ja i on u susjedno četničko naselje da uzmemo nešto hrane i duhana. Bilo je strogo zabranjeno da netko sazna naše prisustvo u četničkom naselju. Povlačeći se iz sela, Vaso je bio ranjen od komadića dum-dum metka u glavu od čega se vidjela jedna mala ogrebotina. Znao sam da će Veljo, kao odgovorni, biti kritiziran od starješina ako se sazna. Svi smo se dogovorili da pri dolasku u sastav čete nikome ništa ne

govorimo o ovom događaju, a Vaso je obećao da neće tražiti pomoć. Ukoliko je zatraži, kazat će da ga ogrebala suha bukova grana.

Nakon jednog dana u četi ise saznalo o događaju u prvoj desetini na mrtvoj straži. Pričalo se kako se išlo u »pikiranje« i o ogrebotini Vase Čarapića. Veljo je odgovarao pred komesarom i komandirom, a cijela desetina je kritizirana pred četom i ukazano je na naše slabosti, a svi skojevci su na svom sastanku bili oštro ukoreni. Zaključeno je da se to više ne smije ponoviti. To je za nas skojevce bio težak udarac, ne toliko zbog nas, već zbog Velje, iskrenog i humanog druga i komuniste, koji je, procijenivši situaciju, smatrao da za naš potez neće nitko saznati. Ali sve se mora znati i za sve se mora odgovarati.

U daljnjim borbama Veljo je svojom hrabrošću i požrtvovanjem nastojao da tu našu grešku opravda. Zaista je uspio da dokaže da momentani moralni pad nije uticao na opći tok borbe desetine i čete u cjelini. Takve greške se više nisu ponovile.

Mi preživjeli proleteri prve desetine, njegove čete i bataljona, ne možemo ga zaboraviti jer ostaje u trajnom sjećanju i uspomeni kao omiljena figura Drugog crnogorskog bataljona.

II

NOVA NEPRIJATELJSKA OFANZIVA JE POČELA

Nakon uništenja talijanske motorizirane kolone 10. svibnja 1943. godine kod Metanca i odbacivanja snaga divizije »Taurinense« i »Venezia«, koji su im poslali u pomoć svoje dijelove na putu Prijepolje—Bijelo Polje, brigada se zadržala nekoliko dana između Bijelog Polja i Brodareva. Stanovništvo je bilo radosno silinom udara proletera, njihovom jačinom i naoružanjem. Za to vrijeme pripremali smo se za najavljeni prodor u Srbiju.

Četrnaestog i petnaestog svibnja brigada je zatvarala pravac Bijelo Polje——Šehovići. Drugi crnogorski bataljon bio je na području Zari—Pale prema Slijepač-mostu, Četvrti u Cerovu, Šesti u Modri do — Oklade, Treći na području Gornjeg Sela, a Prvi bataljon u selu Pepe.

Ujutro rano, petnaestog srpnja, Nijemci i Talijani su otpočeli napadima da bi ovladah našim položajima. Napad je počeo na položaje Šestog, Prvog i Četvrtog bataljona. Bio je silovit i vodila se teška borba sve do poslije podne kada je neprijatelj odbačen na polazne položaje. Šesnaestog smo se zatekli na obroncima Breze u podnožju planine Burenj, na položajima koje je neprijatelj uporno napadao a mi ih branili. Njihova je artiljerija nastavila da tuče od ranog jutra, stopu po stopu naše položaje i susjednih bataljona. Snažne eksplozije su prethodile neprijateljskom nastupanju. Naša prateća četa s dijelovima Prve čete zauzela je dominantni položaj i iz teških mitraljeza, a Prva iz puškomitraljeza, zasipala ih nemilice usporavajući im nastupanje. Ali neprijatelj se, i pored velikih žrtava, nije dao zaustaviti.

Njegova artiljerija je oko dvjesta metara ispred stroja sve prekopala. Nalazio sam se u jednom procjepu s puškomitraljezom i svojim pomoćnikom ispod položaja Prateće čete odakle sam imao dobar pregled neprijatelja. Neprijatelj je počeo prenositi artiljerijsku vatru u našu pozadinu. Videći da neprijatelj koncentrira svu vatru na naše položaje i da postoji opasnost da uskoro izbiju na naše položaje, komandant Duško Popović naredi mi da se izvlačim. Izlazeći na plato, čulo se dozivanje bolničarke Marije Rupić, da ima ranjenih i da joj brat krvari. Dotrčala je i našla teško ranjenog nišandžiju Srđana Kasagića, Prnjavorčanina, a ne svog brata. Dok mu je ukazivala pomoć, smrtno je nad njim pogođena. Tako je od sedam Rupića iz naše brigade, koji su stigli desetog mjeseca 1942, već poginulo troje: Berislav je umro u Bosanskom Petrovcu, Marko poginuo siječnja 1943. kod Teslića—Slatina, a sada Marija, vitka i hrabra dvadesetogodišnja skojevka iz Gornjih Rupića, sela Dubrave od Šibenika. Borci Drugog crnogorskog bataljona divili su se njenoj požrtvovnosti i hrabrosti. Bila je uvijek nasmijana, raspoložena i spremna da pomogne svom drugu. Slučaj je htio da je njezinoj pogibiji prisustvovao njen brat Jere na čijim je rukama i izdahnula. Ostala je zauvijek na tom visu znajući da ćemo je osvetiti.

Svi troje su završili osnovnu školu pod veoma teškim uvjetima, jer su im roditelji bili siromašni. Morali su svakodnevno da pomažu roditeljima u obradi zemlje i čuvanju stoke, jer su od toga i živjeli. U sredini mladih prednjačili su svojim držanjem i ponašanjem, a po kapitulaciji zemlje 1941. i dolaskom okupatora, postali su članovi SKOJ-a aktivno radeći za NOP.

Berislav je bio nježnog zdravlja, ali uporan i izdržljiv. Ratni napori još su više narušili njegovo zdravstveno stanje, te je u kratkom vremenskom razdoblju umro u partizanskoj bolnici u Bosanskom Petrovcu.

Marko, vrlo hitar i otresit skojevac od 1942, već u prvim borbama na Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, Kotor Varoši i Teslići pokazao je da mu je mjesto među proleterima. U jednom od juriša ,svog bataljona hrabro je poginuo kod Teslića, siječnja 1943. godine.

Neprijateljska artiljerija je malo kasnije zasipala položaje naše desetine. Uz mene i mog pomoćnika našao se omladinski rukovodilac, Bepo Miljak, koji je tog momenta teško ranjen od topovske granate. Bile su mu isječene obe butine i noge polomljene. Prenijet je u bolnicu gdje je i umro negdje oko Cehotine. Rođen je u ustaničkom Vrgorcu godine 1924, učenik učiteljske škole u Mostaru. U šesnaestoj godini primljen je u SKOJ. Učestvovao je 1941. godine u likvidiranju jednog ustaškog profesora u Mostaru. Jedan je od organizatora ustanka i omasovljenja omladinskog pokreta Vrgorca, partizan od 1942. i član KPJ. Dobrovoljac biokovskih partizana za odlazak u Prvu proletersku NOU brigadu i omladinski rukovodilac u Drugom crnogorskom bataIjonu. Bio je omiljen drug i nadareni političar. Isticao se svojom borbenošću i požrtvovanjem sve do svoje smrti. Tu nam raniše još neke drugove i svakodnevno nas je sve manje u četama.

Bataljon ise postepeno povlačio uz borbu sve do Meljaka, kada je 19. svibnja dobio naređenje da usiljenim maršem krene prema Čelebiću gdje se vodila teška i krvava borba sa Nijemcima i ustašama.

III

STIGLI NA VRIJEME

Devetnaestog svibnja 1943. godine Prva proleterska brigada bila je raz-mještena u selima Vrulje i Maoči.

Po prethodnim borbama bilo je već jasno da se radi o novoj neprijateljskoj ofanzivi.

Mislili smo da ćemo se poslije trodnevnih borbi s njemačkom 1. brdskom divizijom i Talijanima odmarati, ali već 19. svibnja stiglo je naređenje vrhovnog komandanta koje glasi: »Odmah u toku noći krenite brigadom pravcem Celebić—Zavajt—Bunovi, gdje ćete stupiti u vezu sa štabom Drinske grupe. Izvršenju ovog naređenja pristupite odmah«.[1]

Devetnaestog svibnja pred mrak komesari i komandiri su nam saopćili da se pripremimo za 'duži marš u pravcu Foče. Pokret je izvršen u toku noći u pravcu Potpeć—Kamuži—Meljak—Popov—Čelebić.

Neprijateljska borbena grupa ojačana 750. pukom 118. njemačke divizije i 13. pukom 4. lovačke brigade NDH, sa dva puka artiljerije, napala je s fočanskog mostobrana Drinsku operativnu grupu. Neprijatelj je direktno prijetio da ugrozi Centralnu bolnicu i sve snage Glavne operativne grupe.

Noć je bila mrka, hladna, s vjetrom i kišom. Povremeno je padala susnježica po licima boraca što su žurili na svoj inovi položaj. Neprijatelj je žestoko udario prečacem na drinsku grupaciju od Cehotine do Čelebića, u širokom frontu, usmjerivši glavne snage na kote najvažnijeg čvorišta Titova plana koji je bio ugrožen.

Taj front su držali tri bataljona Druge proleterske brigade, Majevička brigada i dijelovi Šeste istočnobosanske, ali on je bio probijen. Juriši višestruki nadmoćne pješadije zauzimali su čuku po čuku, položaj po položaj. Dijelovi Centralne bolnice u Čelebiću su bili ugroženi. U kasno popodne čelne jedinice neprijatelja stigle su pred sam Celebić, gdje je ostalo 750 nepokretnih teških ranjenika i bolesnika.

U Celebiću je uzbuna. Ranjenici su bespomoćni, mnogi tifusari u groznici i ne shvaćaju težinu položaja u kojem se nalaze. Ne slušaju naređenja, nemaju nimalo osjećaja za stvarnost. Trinaesta pješadijska pukovnija upala je u selo Borje pred Čelebićom, a odatle, bez zadržavanja, krenula prema odjeljenjima Centralne bolnice. Naše jedinice ih zadržavaju. Juriši za jurišom se ponavljaju. Mjestimično je neprijatelj prodro i do prvih kuća Celebića. Zarobljene su prve grupe ranjenika.

Naša brigada žurila je uz obalu potoka, rijeka, kroz istoimeno selo, poslije dvodnevnog marša, prevalivši u stalnom pokretu devedeset kilometara. Kretala se stalno kroz kraj bez puteva uz brda i niz strmine, neprestano na udaru avijacije, na novom frontu koji joj je devetnaestog odredio vrhovni komandant. Putem smo sretali naše jedinice, pa i dijelove Prve dalmatinske brigade, a među njima mnogo drugova s Biokova s kojima se nismo vidjeli od odlaska u Prvu proletersku brigadu. Saznali smo da su pali mnogi Bio-

[1] Zbornik, tom II, knjiga 9, d., 200, str. 273.

kovci u teškim okršajima. Nismo se mogli zadržavati jer naš komandant Božo Božović, osjećajući veliku odgovornost dobijenog zadatka požurivao je svoje borce kako bi što prije stigli na Celebić i pomogli jedinicama Drinske operativne grupe.

U trenutku kada je neprijatelj zagospodario položajima na liniji sela Bastasi, Hum, Zlatni Bor, Toholj, kota 1.124 — Ilijina glava i selo Borja, te manjim dijelovima stigao do samog Čelebića s leđa Šeste i Majevičke brigade, pojavili smo se mi proleteri. Kako smo pristizali Čelebiću, trčeći smo se raspoređivali u jurišne redove, iako je bio sumrak — juriš! Kao najljepša melodija, koja ohrabruje, pronijelo se kroz prorijeđene čete Majevičana i istočnih Bosanaca:

— Juriš proleteri!«

Nikave vojničke radnje da bi se pronašao raspored i otkrila brojnost neprijatelja nisu bili potrebni: on je bio tu, ni punih sto koraka pred nama. Prvi je stigao Prvi lovćenski bataljon, a za njim mi, Drugi crnogorski i Šesti beogradski. Još se nismo ni prestrojili, stigle su i ostale jedinice brigade. Iako je pao mrak, primjećivale su se zelene uniforme neprijateljskih vojnika. Sve samo kacige. Čujemo: »Artiljerija — pali!« U isto vrijeme čuje se strahovita paljba iz svih brigadnih bacača i teških mitraljeza koje se začas postavilo i silovito su udarali po neprijatelju, unijevši u njegove jurišne redove pometnju.

Na čelu jurišnog stroja našao se i komandant brigade Danilo Lekić, iskusni borac španjolske revolucije sa svojim štabom, koji je prije nekoliko dana sudjelovao u uništenju jednog talijanskog utvrđenja kod sela Metanca na Limu. U žestokom jurišu neprijatelj zbunjen našim udarom, dao se u bjekstvo ostavljajući za sobom dosta mrtvih i ranjenih.

Kako smo nastupali, iz žbunja su se pojavljivali ranjenici koji su se bili sklonih od neprijatelja, presretni kada su saznali da su na te položaje stigli njihovi spasioci proleteri.

Cijelu noć se vodila krvava borba, i neprijatelj je bio odbačen s tih položaja. Tada su oslobođeni svi ranjenici i bolesnici koje još neprijatelj nije bio uspio strijeljati, a zarobljena je i neprijateljska komora i nešto bolnice. Jedan broj tih ranjenika i bolesnika se priključio proleterima i u njihovu stroju nastavili borbu. Među njima je bilo i Dalmatinaca.

Bila je to velika radost naših nepomičnih suboraca, koji su svakog trenutka očekivali smrt. Iako neizliječeni, rado su ostali u brigadi i nastavili borbu.

Na tim položajima je brigada ostala do 25. svibnja vodeći krvave borbe sa Nijemcima, a posebno na Zlatnom boru. Uz velike žrtve brigada je uspjela obaviti dobijeni zadatak od svog vrhovnog komandanta druga Tita.

ANĐELKO MIOCEVIĆ

OD SUTJESKE DO MILJEVINE

Rijeku Sutjesku, na kojoj se vodila sudbonosna bitka jugoslavenske revolucije, jedne od najtežih bitaka u drugom svjetskom ratu, prešao sam u sastavu Treće dalmatinske brigade preko Hrčavke, Zelengore do Miljevine.

U Miljevini je nas sedamdesetak Dalmatinaca iz 1. bataljona 3. dalmatinske brigade 12. juna 1943, došlo u Prvu proletersku brigadu. Ja sam bio raspoređen u 2. četu 1. crnogorskog bataljona. Iako sam bio ranjavan, promrzao i oslabio, osjetio sam se sretnim što sam došao u 1. proletersku brigadu.

Svi smo bili izgladnjeli, te su naše starješine stupile u vezu s odbornicima u Miljevini da smognu nešto hrane. Odbornici su sakupili sira, mlijeka, kisela i slatkog mlijeka, suhih šljiva i krušaka. Tada smo se dobro najeli, nakon puna četiri mjeseca gladovanja. U toku 4. i 5. ofanzive hranili smo se napola sirovim konjskim mesom, raznim travama i poznatom crjemušom oko Sutjeske.

Cim smo stigli u Prvu proletersku brigadu, prihvatili smo jake borbe s Nijemcima u Miljevini. Uništili .smo im nekoliko kamiona i tenkova i zarobili mnogo pušaka, mitraljeza i puškomitraljeza (šaraca), dosta municije i drugog ratnog materijala, te oko 200 bicikla.

Iza mosta u Miljevini s jednog mrtvog Švabe skinuo sam novu uniformu i obukao, a moju staru i pocijepanu bacio. Tu staru uniformu sam u Imotskom skinuo s mrtvog ustaše. S Nijemca sam skinuo i cipele, uzeo sam i njegov ranac s kožnim preklopcem u kojem sam našao brijači pribor, sapun i cigarete što mi je dobro došlo. Mislio sam da sam se oslobodio ušiju kada sam obukao onu švapsku uniformu, ali i njegova je bila puna ušiju.

Sjećam se da je u tim žestokim borbama u Miljevini ili Prači bio teško ranjen Petar Bogunović, rodom iz Bačine, općina Ploče. Jako je iskrvario i umro je negdje oko Vlasenice. Bio je komandant bataljona »Vid Mihaljević« na Biokovu. Došao je u 1. proletersku brigadu u Miljevini.

U Prvoj proleterskoj brigadi naišao sam na pravo drugarstvo, bratstvo i jedinstvo.

KATICA ASANI-PAUNOVIĆ

JELI SMO TRAVU I KONJETINU

Četvrta neprijateljska ofanziva me je kao borca Četvrte dalmatinske brigade zatekla na teretnu Imotski—Posušje. Moja jedinica je dobila naređenje da se hitno prebaci s tog položaja na položaj kod Jablanice. Kada smo stigli na ovaj položaj, doživjela sam stravičan prizor. Do tada tako nešto nisam ni u snu mogla da zamislim. Na sve strane bila su razbacana mrtva tjelesa

naših boraca, neprijatelja, strvine, razrušene kuće. Tada je u Jablanici bilo oko četiri hiljade ranjenika i tifusara. Vladao je opći ratni metež. Svi smo se morali prebaciti preko tadašnjeg mosta — prvo tifusari, ranjenici, pa zatim mi, borci. Dok smo čekali na red za prelazak preko Neretve, iskoristila sam priliku da se među preživjelim borcima raspitam da li netko od njih poznaje moga brata Sinišu, koji se također nalazio u partizanima. Skoro sam izgubila svaku nadu da ,ću bilo šta saztnati ,o Siniši, kad rne je jedan glas pozvao po imenu. Bio je to borac Tanasije Mladenović Taso, radio je pri »Agitropu«.

— Tvoj brat Kajo je poginuo tu pko Jablanice. Njega su, kao i ostale ranjenike koji su se nalazili u partizanskoj bolnici, ubili četnici.

Ovo saznanje primila sam kao strašan udarac. Ne znam šta mi je u tom trenutku bilo strasnije: da li sve ovo što sam gledala i proživljavala, ili strašna vijest o voljenom bratu? Nije se imalo kud. Moralo se dalje. Ranjenike je trebalo evakuirati, tako da nisam imala vremena i mogućnosti da potražim grob svog brata. (Tako da je, dan danas ostalo nepoznato gdje mi je brat sahranjen). Umorni drugovi koji su nosili ranjenike padali su pod nosila i umirali, a ranjenici su ostajali pored njih. Gledala sam kako drugovi ulažu madčovječanske napore da svoje ranjene drugove uznesu uz kamenite litice gdje se i životinja može teško uspeti. Iz Jablanice se trebalo uspeti na vrletni Prenj.

Bila sam svjedok dugog prebacivanja i vapaja boraca koji su od svojih starješina tražili malo /predaha. No i kada su dobili trenutak odmora — predaha nije bilo, jer je neprijatelj napadao. Iz Konjica je počela da tuče talijanska artiljerija haubicama. Na sve strane su letjele granate i odlomljeno kamenje. Vladao je kaos. Svuda oko nas ležali su iranjenici i izginuli borci. Prizor je bio jeziviji ,nego prije. Cijeli teren se pretvorio u groblje. Iznenada, zajedno sa ovom artiljerijom počelo je i bombardiranje iz aviona. Nijemci i Talijani su nas nadljetali »štukama« i malim »rodama« i mitraljirali nas. Sjećam se herojskog primjera mlade bolničarke koja je žrtvovala svoj život da bi pružila pomoć ranjenom borcu. Kasnije sam saznala da je bila Dalmatinka. Potrčala je ranjenom drugu koji je pao pored jednog žbuna da mu pomogne. Ali, nije uspjela da stigne do njega. Pogodila ju je neprijateljska granata. Videći njeno herojsko držanje, potrčala sam da uradim ono što je ona htjela, ali kada ,sam stigla do druga, on je već bio mrtav. Kad je prestalo bombariranje, preživjeli borci i ranjenici su s komandantom na čelu i komesarom na začelju nastavili naprijed. Bilo je boraca koji nisu mogli dalje od iscrpljenosti, gladi i napora. Tražili su da ostanu tamo gdje su se našli. Za sve vrijeme ratovanja nisam imala priliku da od neke žene-borca čujem da je relkla — da ne može dalje. Naredbu Vrhovnog štaba uspjeli smo u potpunosti izvršiti: zavarati neprijatelja, preći Prenj i vratiti se odakle smo došli. To je bio cilj ofanzive — plan Vrhovnog štaba.

U ožujku 1943. bila je završena .IV ofanziva, a samo mjesec i po dana kasnije počela je peta. Mi, preživjeli borci, nismo .uspjeli od prethodne ni da se oporavimo, a neprijateljski obruč počeo je da se „sužava oko nas. Našli smo se na Zelengori, u neprijateljskom obruču. Bili smo bez hrane, vode, bilo je hladno, kiša je padala. Vatre se nisu smjele ložiti. Nijemci su nas bombardirali. Opet na sve strane jauci. U jednom trenutku sam stala i upitala se — da li ćemo ikada izaći iz ove šume i što će biti s nama? Jeli smo travu i konjetinu. Najednom sam nabasala na ubijenog Nijemca. Nas nekoliko odmah je počelo da pretura po njegovom rancu ne bili našli nešto ,hrane. Drugi su

s njega skidali odjeću. U rancu sam našla plastičnu kutiju s maslacem i jedno ogledalce. (Maslac sam podijelila sa drugovima, a ogedalce, koje tolilko vremena kao djevojka nisam imala, zadržala sam. Kada sam se pogledala, uplašila sam se. U ogledalu sam ugledala sasvim drugi lik koji nisam poznavala. Koža ina licu mi je bila crna, usne ispucale, a kosa raščupana.

Ipak, došao je dan kada smo izašli iz neprijateljskog obruča. Pošto je moja jedinica, Treća dalmatinska, bila desetkovana, došla je naredba da se preživjeli borci priključe Prvoj proleterskoj brigadi. Ja sam raspoređena u IV kraljevački bataljon. Odmarali smo se jedno dva-tri dana u sastavu nove brigade, a zatim je Prva proleterska brigada prešla u ofanzivu i zauzela Han-Pijesak, Drinjaču, Novu Kasabu, Vlasenicu, Zvornik.

MILJENKO 2IVKOVIĆ

MOJI DANI MEĐU PROLETERIMA

Kada sam dobio zadatak da sa grupom od 15 dalmatinskih boraca pođem u sastav Prve proleterske brigade, ona je već uveliko bila angažirana u teškim borbama sa neprijateljem u petoj ofanzivi. Ne znajući gdje se brigada nalazi, mi smo se uputili po bespuću i nepoznatom terenu, ali sa žarkom željom da što prije stignemo našu novu jedinicu. Jedino što nam je služilo za orijentaciju, bili su pokreti jedinica i odjeci pucnjave koji nisu nikada jenjavali. U određenoj neizvjesnosti o mjestu brigade, gladni i žedni, a usto izloženi kiši i bespuću, marširali smo skoro bez odmora dva dana i dvije noći. Na našu sreću i veliku radost, mislim da je to bilo 30. svibnja 1943. godine, kada na padinama Maglića, na domak Zelengore, dolazi do našeg prvog susreta sa proleterima ove proslavljene brigade.

Prvi susret naše grupe s proleterima zbio se pod neobičnim okolnostima. Naime, bez nekog osmišljenog plana, orijentirajući se prema sve jačoj pucnjavi, nas petnaestorica Dalmatinaca zašli smo sasvim slučajno iza leđa Nijemaca na jednom dominantnom uzvišenju. Kad smo ugledali Nijemce, odmah smo otvorili snažnu vatra. To ih je iznenadilo.

Najvjerojatnije su mislili da se radi o nekoj većoj jedinici koja im je došla iza leđa, pa su odmah žurno otpočeli sa povlačenjem. Naša je grupa krenula za njima i u zajedničkom jurišu došlo je do prvog susreta sa borcima Prve proleterske brigade. Bilo je to 30. svibnja 1943. na padinama Maglića. Susret je bio više nego srdačan, tim više što se dogodio u zajedničkom borbenom poretku i jurišu na Nijemce koji su se užurbano povlačili.

U prvom predahu, nakon upoznavanja, oni su nam srdačno čestitali na hrabrosti i doprinosu. Nisu povjerovali da smo sve ovo podnijeli spontano. Nakon toga borci naše grupe bili su raspoređeni po četama u Šesti beogradski bataljon.

BORBA KOD SUHE

Nastavljajući svakodnevne borbe s Nijemcima, u vrlo teškim uvjetima, gladni, po kiši i grmljavini, Šesti beogradski bataljon već 2. lipnja zaposjeo je važan položaj kod Suhe, kraj rijeke Sutjeske. Iznad naših položaja visoko su se uzdizale planine Volujak i Maglić. Tu smo ostali s posljednjim ostacima hrane, s nešto sirovog konjskog mesa, bez soli i kruha. Unatoč tome, moral je bio na visini, svjesni važnosti položaja i zadatka koji se mora izvršiti. Naš dolazak na položaj desio se baš u momentu kada su Nijemci pokušali da prodru ka rijeci, ali su skupo platili taj pokušaj.

Na posjednutom položaju ostali smo i 4. lipnja, očekujući ponovni napad Nijemaca. Bombardiranje naših položaja bilo je sve intenzivnije. Već 5. lipnja oko deset sati jača neprijateljska kolona nailazi dolinom Sutjeske ka našim položajima. Nijemci su svom žestinom napadali, jurišali, ginuli, padali i ustajali. Zaposjednuti položaji ostali su čvrsto u našim rukama. Najzad, poslije nekoliko uzastopnih neuspjelih juriša, Nijemci su bili prisiljeni na povlačenje ostavivši više mrtvih i ranjenih. U borbama kod Suhe borci iz Dalmaciji isticali su se svojom hrabrošću i izazivali divljenje starih proletera.

PROBOJ PREKO MILJEVINE

Šesti beogradski bataljon kao prethodnica izbio je na položaje odakle se pružao pogled na selo Miljevinu i dio puta između Foče i Kalinovnika. U dolini ispod nas, na putu koji se vijugao pored rječice Bistrice, dobro smo mogli vidjeti njemačku motorizaciju i tenkove. I pored velikog umora i iscrpljenosti, hodajući po kiši koja je stalno padala, bili smo spremni za borbu.

Na položajima u prvi sumrak 11. lipnja kurir štaba Brigade donosi naređenje da skupa s Drugim crnogorskim bataljonom noću napadnemo njemačke jedinice i da se prebacimo na položaje preko komunikacije. Noć je bila tamna, a teren ka drumu kamenit i težak. Unatoč tome, kolona se polako spuštala, teško održavajući međusobnu vezu. Nijemci su se pritajili. Poneki bljesak automobilskog fara ili baterijske lampe bio je jedini orijentir za naše kretanje. Odjednom Nijemci otvore snažnu mitraljesku vatru iz tenkova. Snopovi svijetlećih metaka letili su iznad naših glava. Lijevo od nas počela je žestoka borba, jer su Krajišnici pokušah izvršiti proboj. Bili smo potpuno iznenađeni kad smo ugledali da se njemačka motorizirana kolona povlači. Oni su vjerojatno ocijenili da se proboj vrši na pravcu gdje su Krajišnici napadali na dijelu puta između Jelača i Kalinovnika. Bataljon je dobio ponovno naređenje da što prije pređe put i zaposjedne kose na drugoj strani puta. Kao da je nestalo zamora i iscrpljenosti, brzo smo krenuli naprijed. Cisti prostor od gotovo jedan kilometar, koji nas je dijelio od puta, gotovo smo prešli u punom trku.

Kod rječice smo naišli na zapaljeni magazin sa municijom. Na jednoj livadi u neredu je ležalo preko stotine bicikla, a pored njih razbacani rančevi i njemački šinjeli. Nismo ni slutili da se nedaleko od nas, u jednoj šumici, nalazi pritajena njemački zasjeda s protivtenkovskim odjeljenjem. Odjednom oni otvore ubitačnu vatru. Polegli smo brzo na zemlju i jedan po jedan brzo pretrčavali na drugu stranu preko improviziranog mostića. Nijemci su stalno držali pod vatrom ovaj mostić, naročito iz protivtenkovskog topa. Tu su pogi-

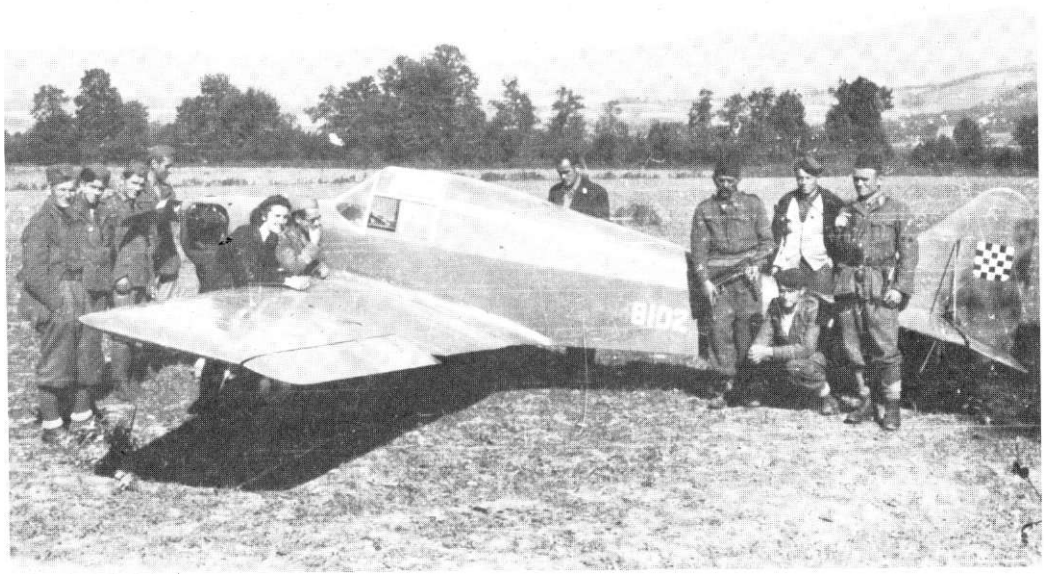
Grupa boraca 3. bataljona na tenku u drugoj polovini rujna 1943. godine

Iako nema kupaćih rekvizita, more je privlačno

Motorizacija 1. proleterske u Bugojnu, listopada 1943. godine

Grupa boraca i rukovodilaca 1. proleterske kod aviona NDH, koji je prebjegao u partizane, listopada 1943. godine kod Bugojna

Prva četa 2. bataljona (s bataljonskom zastavom) kod Bugojna listopada 1943. godine

Grupa boraca 1. proleterske igra kolo u Bugojnu u jesen 1943. godine

Manda Bogunović - Ćulibrk, četna bolničarka 1. crnogorskog bataljona ispred »čadorova.«*, kolovoza 1943. na Petrovom polju*

Podjela ručka kod Travnika u jesen 1943. godine

nuli ili ranjeni mnogi naši drugovi, ali smo ipak brzo uspjeli zaposjeti položaje na drugoj strani komunikacije. Time smo olakšali našim jedinicama i ranjenicima prijelaz preko Miljevine i ove rječice. I u ovim borbama borci iz dalmatinskih jedinica primjerno su se borili, istakavši se svojom hrabrošću.

U PATROLI KOD HAN-PIJEŠKA

Nakon dolaska u rajon Romanije, Šesti beogradski bataljon se našao u borovoj šumi blizu Han-Pijeska. Polegli smo gdje je tko stigao umorni od napornog noćnog marša. Jutro je osvanulo sunčano i vedro. Bili smo zaklonjeni u šumi, ali i bez sigurnijih podataka o neprijatelju u Han-Pijesku. Zbog toga sam bio određen da još sa dva druga pođem u patrolu da izvidim okolinu i pokušam nešto saznati o ustašama u Han-Pijesku.

Ne poznavajući teren, odlučili smo se da idemo pored komunikacije koja izvodi ka Han-Pijesku. I nakon dužeg kretanja nismo sreli ni jednog žitelja. Nastavljajući i dalje patroliranjem, odjednom smo naišli na jedan veoma solidno ograđeni prostor sa tarabama, koje su se razlikovale od običnih, a malo dalje od toga nadzirao se krov jedne lijepe građevine. Hitro smo prošli kroz ulaz i pored zgrade osmatrali mnoštvo ustaša. Baš u tom trenutku zapazili smo jednog neprijateljskog vojnika na putu prema mjestu našeg ulaza. Odlučili smo da ga uhvatimo i od njega isaznamo tko se ovdje nalazi.

U tom uzbudljivom trenutku hitro smo pošli prema izlazu. Međutim, ustaška zasjeda, koja je bila na suprotnoj strani od mjesta odakle smo ušli, primijetila nas je i otvorila žestoku mitraljesku vatru. Jedini izlaz je bio da se što brže prebacimo preko taraba u šumu. U tome smo i uspjeli, pa smo se sretno vratili u jedinicu i o tome podnijeli izvještaj. Tada nismo znali da je to bio poznati ustaški ljetnikovac blizu Han-Pijeska. Tako se desilo da smo mi sasvim slučajno, usred bijela dana, upali među ustaše, što nas je moglo koštati života.

Jaka pucnjava na patrolu utjecala je da se prije napadne nego što je to bilo planirano. Brzo izveden napad i energičnost dejstva sasvim je iznenadio ustaše. U njihovom logoru nastala je prava pometnja. Snažniji otpor ustaše su pružili iz utvrđenih bunkera, ali samo dok nisu bili zaobiđeni od naših jedinica i kada im je zaprijetila opasnost od opkoljavanja. U strahu i panici ustaše su napustili položaje, pa smo ušli u varošicu Han-Pijesak bez borbe. Tu je zaplijenjena velika količina oružja, municije i hrane, koja nam je bila i te kako potrebna.

SUSRET SA DRUGOM TITOM NA PETROVOM POLJU

Petog kolovoza 1943. godine prvi put sam iz neposredne blizine vidio i slušao svog vrhovnog komandanta druga Tita. Upravo toga dana okupili su se svi rukovodioci iz Prve proleterske brigade na zakazano savjetovanje. U poslijepodnevnim satima na Petrovom polju na Vlašić planini sa raznih pravaca hitali su rukovodioci na zakazano mjesto. Tek po dolasku i okupljanju rečeno nam je da će savjetovanju prisustvovati i drug Tito. To nas je sve prijatno iznenadilo i svi smo sa osobenim uzbuđenjem očekivali taj susret.

Uz međusobno ćaskanje, svi smo nestrpljivo očekivali dolazak svog vrhovnog komandanta. Odjednom smo ugledali druga Tita kako brzo korača kroz obližnju šumu u društvu Lole Ribara, Moše Pijade, Sretena Zuljevića, Koče Popovića, Mijalka Todorovića, Vicka Krstulovića i drugih. Svog vrhovnog komandanta dočekali smo u vojničkom stroju, a komandant Brigade Miloje Milojević predao mu je raport. Nakon toga, svi smo posjedali i nastojali da se približimo zapaljenoj vatri kako bi što bolje vidjeli i čuli izlaganje druga Tita.

Točno u devetnaest sati drug Tito odlučnim glasom otvara savjetovanje 0 vojnopolitičkoj situaciji i daljnjim zadacima brigade i nekim kadrovskim pitanjima. Svi smo veoma pažljivo slušali izlaganje druga Tita i naprosto smo upijali svaku njegovu riječ. Pored ostalog, drug Tito nas je upoznao o stanju na frontovima naših saveznika i o situaciji na našem ratištu. Osobito nas je zainteresiralo izlaganje o stanju u Italiji i njenoj skoroj kapitulaciji. Istakao je da razvoj događaja u Italiji upućuje da se naše jedinice nađu bliže Dalmaciji kako bi u talijanske garnizone stigli prije Nijemaca, da ih se razoruža i dođe do većih količina oružja i municije. Posebno je istakao velike uspjehe i općepoznate zasluge Prve proleterske brigade, i da na nju i dalje ozbiljno računa u predstojećim događajima. Istodobno je preporučio da se brigada dobro odmori i pripremi za te važne zadatke koji nailaze.

Na kraju svog izlaganja Tito je govorio o nekim kadrovskim pitanjima. Posebno je naglasio veliku ulogu kadrova brigade na planu odgoja i političkog uzdizanja novih boraca i kadrova, kao i da brigada iz svojih redova mora davati kadrove za naše nove jedinice. Spomenuo je da ima prigovora da se komandni kadar iz rasformiranih dalmatinskih jedinica pomalo zapostavlja. Osobito je istakao da pri uzdizanju i postavljanju kadrova trebaju biti svi u jednakom položaju. Ovo što je govorio, doista je bilo prisutno, jer dosta kadrova iz rasformiranih dalmatinskih jedinica nije dobilo odgovarajuće dužnosti. To se, pored ostalog, može objasniti i slijedećim: prvo, što je brigada bila već popunjena rukovodećim kadrovima i obaveze prema onima koji su se ranije nalazili u brigadi; drugo, nedovoljna briga odgovornih iz Dalmacije za svoje kadrove. Ipak, poslije ovog savjetovanja stvari su krenule nabolje 1 mnogi iz rasformiranih dalmatinskih jedinica su bili postavljeni na odgovarajuće dužnosti, ili su slati u novoformirane jedinice na veće dužnosti.

S PROLETERIMA U DALMACIJI

Kapitulacija Italije zatekla je naš Šesti beogradski bataljon na maršu od Donjeg Vakufa ka Dalmaciji. Saznanje i vijest o kapitulaciji Italije sve nas je duboko razveselila. Pored pokliča, odušak smo dali i pucnjavom iz pušaka i puškomitraljeza, koje se orilo kao i u najvećim borbenim okršajima. Nakon napornih marševa, u prvoj polovini rujna stižemo u Airžano, gdje smo se razmjestili. Naišli smo na zapaljene i porušene kuće kao nijeme svjedoke o zlodjelima okupatora i stradanjima stanovništva Dalmacije. U svim dalmatinskim selima narod nas oduševljeno dočekuje, iznoseći borcima sve ono čime su raspolagali. Svi smo se zajednički radovali, osobito mi borci iz Dalmacije, ovako prijateljskom i iskrenom dočeku stanovništva.

Osobito nam je ostao nezaboravan doživlja kada smo grupno posjetili herojski Split. Spuštajući se pored Klisa ka ustaničkom Solinu, sa divnim

pogledom na more, Marjan i Split, bio je veliki doživljaj i prijatno osjećanje. Na prilazima Splitu nailazimo na čitav sistem talijanskih bunkera od armiranog betona. Promatrajući te armirane utvrde, čovjek se i nehotice zamisli kako bi to bilo teško osvojiti i kako bismo sigurno izgubili mnoge borce. Obilazak Splita, susret sa tim drevnim gradom, njegovim hrabrim žiteljima, doživljavanje spomenika kulture i svega ostalog, na nas proletere ostavilo je duboki dojam i trajnu uspomenu.

Iz Dalmacije brigada kreće na svoje nove borbene zadatke. Baš u to vrijeme sa grupom rukovodilaca iz Dalmacije pozvan sam u Stab brigade, gdje su nam saopćili da idemo na nove i veće dužnosti u novoformirane dalmatinske jedinice. Rastanak sa dragim drugovima proleterima, sa kojima smo sklopili nezaboravna poznanstva kroz zajedničke borbe bio je težak. Imali smo sreću da se živi vratimo u našu Dalmaciju, ali, na žaloist, mnogi naši suborci to nisu doživjeli, jer su dali svoje mlade živote daleko od voljene Dalmacije.

IVAN RAOS

DIJELILI SMO TRENUTKE RADOSTI I ŽALOSTI

Kada je po prelasku Sutjeske rasformirana Treća dalmatinska brigada, četa u kojoj sam bio zamjenik komesara priključila se Beogradskom bataljonu i ostala u njegovom sastavu sve do probijanja obruča kod Miljevine. Kasnije sam dodijeljen Trećoj četi.

Pred proboj kod Miljevine moja je četa osiguravala lijevo krilo. Pred nama su se na vrhu brda pojavile neke jedinice. Bilo je daleko da bismo ih identificirali. Odnekud se čula vijest da su to borci Treće krajiške brigade. Međutim, poslije kraćeg vremena s tog brda su otvorili vatru na naš položaj. Tom prilikom je poginulo nekoliko boraca. Mi smo uzvratili vatrom. Nismo dozvolili neprijatelju da se spusti niz brdo i da presiječe našu kolonu koja se izvlačila iz obruča.

Hrane nije bilo osim nešto malo što se našlo u porcijama ubijenih Nijemaca. Zaplijenili smo i nekoliko njemačkih konja koji su nosili municiju. S još nekoliko drugova ubio sam jednog konja. Sadrli smo ga i jeli sirovo konjsko meso. Pred samom Miljevinom sreo sam mještanku Bebu Martinac. Ona je u nekoj kući dobila malo kukuruza, iskokala ga i dala mi šaku kokica. Bila je to velika poslastica!

Potom je došlo vrijeme da se i moja četa izvlači kroz Miljevinu. Formirana je kolona. Naređeno je da se nitko ne smije micati van kolone bez obzira na to kakva će situacija nastati. Po koloni je počelo da tuče nekoliko njemačkih protivkolaca sa jedne čuke udaljene nekih hiljadu metara. Događalo se da granata pogodi posred kolone. Padali su mrtvi i ranjeni. Ostali su produžavali. Bolničarke, uz pomoć ponekog borca, zbrinjavale su ranjene.

Septembra 1943. godine stigli smo u Dalmaciju. Nalazili smo se u blizini Zadvarja. Dobili smo naređenje da krenemo prema Sinju. Pred polazak naišla

je moja mještanka Marinka Galić, koja se vraćala s nekog sastanka AF2-a u okolici Splita. Ona mi je ispričala da su Nijemci i ustaše uspjeli da uđu u Vrgorac, naše rodno mjesto.

Komandant našeg bataljona Miljan Antončić Velebit čak mi je nudio da mi da tri dana odsustva da pođem kući u Vrgorac i vidim ženu i dvoje djece. Zahvalio sam se i upoznao ga da moje mjesto već drže Nijemci i ustaše, te da mi je nemoguće ići.

U to vrijeme bio sam pomoćnik na bacaču. Poslije oslobođenja Splita naše jedinice zaplijenile su veliki broj talijanskih mazgi, pa je i nama dodijeljena jedna za nošenje bacača. Naš pokret prema Sinju prekinuli su Nijemci i ustaše. Krenuvši iz Imotskog, oni su probili obranu naših jedinica i doprli do Velike Ciste, gdje se nalazila naša brigadna bolnica. Sanitet se nije mogao na vrijeme evakuirati, pa je neprijatelj izvršio masakr nad jednim brojem naših ranjenika i bolesnika.

Kad je neprijatelj upao u Veliku Cistu, mi smo sa bacačem bili blizu ceste Imotski—Sinj, Pojavili su se a tenkovi. Mi smo se sklonili tiza jednog zida, a ispod nas na svega trideset metara prolazila je kolona tenkova. Srećom nisu nas primijetili. Glavnina naših snaga prebacila se ka selu Aržano. U toku dana nismo se mogli bacačem prebaciti preko ceste. To smo uspjeli tek po padu mraka. U sastav bataljona ušli smo tek poslije tri dana. Stab bataljona nas je već otpisao, misleći da smo nastradali.

Od sela Aržana preko oslobođenog Bugojna krenuli smo usiljenim maršem u pravcu Turbeta s ciljem da ga napadnemo i zauzmemo. Turbe su branili domobrani.

U prolasku kroz Bugojno dobro smo se nahranili. Dobili smo obilne obroke crnoga kruha. Neki borci su pojeli i po nekoliko komada. Na putu prema Turbetu pronese se glas da poslije oslobođenja Turbeta odmah produžujemo u napad na Travnik i da u njemu ima bijeloga kruha. Neki borci počeli su ostavljati usput crni kruh koji su dobili u Bugojnu, jer će, navodno, dobiti bijeloga u Travniku.

Po oslobođenju Turbeta uslijedio je napad na Travnik, ali ga tom prilikom nismo zauzeli. Pred zoru smo se povukli iznad Travnika. U selima oko Travnika bilo je mnogo jabuka i dosta druge hrane, ali nije bilo kruha. Neki borci vraćali su se više od deset kilometara da uzmu onaj crni kruh koji su ostavljali usput!

Nakon neuspješnog napada na Travnik, naš bataljon prebačen je u selo Paklarevo. Odatle smo vršili demonstrativne napade na Travnik. Za vrijeme jednog takvog napada došlo je do žestokog obračuna. Ja sam te noći bio na bacaču. Tukli smo neprijatelja na periferiji Travnika. Došao je komandant bataljona i naredio da kod bacača ne smije nitko da bude, sem nišandžije. Potom sam montirao nekoliko granata i povukao se u najbližu kuću, a nišandžija je ostao sam uz bacač. Za to vrijeme neprijateljska artiljerija tukla je po našim položajima. U kući u kojoj sam se nalazio bila je i četna bolničarka i drugi pomoćnik na bacaču. U neko doba noći pred kuću su došla neka nepoznata lica. U mraku ih nismo mogli prepoznati. Ja sam viknuo »Stoj!« i zatražio raspoznavanje. Uslijedila je pucnjava. Poginula je četna bolničarka, a ja sam teže ranjen u pluća. Smogao sam ipak snage da dođem do bacača. Drugovi su uzeli bacač i povukli se na drugi položaj, a ja sam ranjen trčao sve do bataljonskog saniteta gdje mi je ukazana prva pomoć. Prebačen sam u brigadni sanitet, a potom u bolnicu u Livno. Poslije sam obaviješten da

je neprijatelj poslao jednu četničku patrolu koja je poznavala teren sa zadatkom da likvidira naš bacač.

Bolnica u Livnu bila je smještena u fratarskom samostanu. Odatle smo mi teži ranjenici trebali biti prebačeni u Italiju. iMeđutim, u to vrijeme neprijatelj je poduzeo ofanzivu na naše jedinice u Dalmaciji. Neprijatelj je krenuo iz Vrgorca i Splita prema Sestanovcu. Tom ofanzivom presječen je put za Podgoru, odakle smo mi trebali ići za Italiju. Poslije toga ostali smo i dalje na liječenju u Livnu. Ja sam nakon nekoliko dana postao lakši ranjenik. Došlo je naređenje da se svi ranjenici u toku noći prebace za Glamoč, što je i učinjeno. Iste noći neprijatelj je, krenuvši iz Grahova, probio našu obranu i pred zoru upao u Livno. Tom prilikom nastradali su svi teški ranjenici. Mi lakši ranjenici krenuli smo u koloni prema Mliništu. Dok smo prelazili Glamočko polje, vidjeli smo uništeni avion u kojem je poginuo Ivo Lola Ribar.

U Beogradski bataljon se više nisam vraćao . .. osim u mislima divnim drugovima sa kojima sam dijelio mnoge nedaće rata, ali i mnoge trenutke radosti.

ANTE MILACIC

PISMO JEDNOG PROLETERA

Još kao mlad pripadao sam naprednom radničkom pokretu i družio se s naprednim radnicima. Poslije kapitulacije bivše Jugoslavije, povezao sam se s NOP-o:m a 1942. počeo sam aktivno i organizirano raditi.

Tridesetog januara 1943. dobrovoljno sam stupio u Prvi bataljon Treće dalmatinske brigade i ostao u njemu do njegova rasformiranja u petoj neprijateljskoj ofanzivi. A onda, na Miljevini, stupio sam u Drugi crnogorski bataljon Prve proleterske brigade.

Kao borac Prve proleterske sudjelovao sam u oslobođenju Han-Pijeska, Vlasenice, Zvornika. Kod Zvornika smo se zadržali četiri dana. Komandant brigade mi je bio Jagoš Zarić, a komandir čete Janko Radulović.

Od Zvornika je brigada krenula ka Sarajevu, prebacila se do Petrova polja i Šiprage. Tu smo ostali više dana. Odatle smo krenuli u Turbe kod Travnika.

Vodili smo borbu za Donji Vakuf, Bugojno i Gornji Vakuf. Uoči kapitulacije Italije krenuli smo put Kupresa, Livna, Duvna ka Splitu.

U Splitu i njegovoj okolici ostali smo više dana, a potom pošli u Bosnu ka Bugojnu. Kad smo ponovo došli u Siprage, komandir me poslao u četu za vezu u kojoj sam ostao do oslobođenja Beograda. Za vrijeme teških borbi za svaku beogradsku zgradu uspostavio sam telefonsku vezu između moje brigade i Štaba divizije. Komandant brigade me je potom poslao u Titovu gardu.

Eto, to je istina koja se ne može nikad izbrisati iz mojih ratnih sjećanja.

RADE BULAJIC

UMALO NE POGIBE

U Prvu proletersku brigadu došao sam iz Biokovskog bataljona »Josip Jurčević«. Bio je peti septembra četrdeset druge. U Livnu nas je dočekao, sjećam se, komesar brigade Filip Kljajić i njegov zamjenik Đuro Lončarević. Odatle smo kamionima otišli u Rore. Tamo ostali nekoliko dana, pa u Oštrelj. Doček u Brigadi bio je fantastičan — samo takav se može poželjeti. Ja sam raspoređen u Šesti (beogradski) bataljon. Komandant bataljona bio je Crnogorac Miladin Ivanović, mislim da je bio učitelj, a komesar Cedo Minderović, pjesnik — priča Ivan Tolić, prvoborac iz Vrgorca.

Tu je naš bataljon reorganiziran. Formirana je i Prateća četa. Komandant je i mene rasporedio u novoformiranu četu. Imali smo nekoliko teških mitraljeza i minobacača. Tu se odmorili i onda u otvorenim vagonima nastavili put obroncima Grmeča ka Ključu. Ispod razvijenih zastava, kroz četinare, ne prestaje pjesma ...

Napad na bunkere oko Ključa bio je žestok. Juriš za jurišom se smjenjivao. Ključ je bio sav u zgarištima kad je osvojen. Nekoliko dana naš bataljon vodio je borbu na Sitnici, gdje smo zarobili stotine domobrana. Tu nam pogibe i zamjenik komandanta bataljona Ljubisav Zivković, zvani Ljupče Spanac.

Kad je zauzeto Jajce, krenula je naša Brigada ka Kotor-Varoši, dolinom rijeke Bosne, preko Skender-Vakufa. Naš bataljon, s još nekoliko bataljona, napao je Kotor-Varoš. Pred zoru, iza okuke, uz tutnjavu motora i podrhtavanje tijela od hladnoće, pojavi se kolona mrkih grdosija — tenkovi.

Bataljon ih dočeka snažnom vatrom. Borba na život i smrt. U toj borbi zarobili smo tri tenka. Tu umalo ne stradah. A kako? Došlo je naređenje da se pale tenkovi. Sto će nam, nismo imali kud s njima. I ja ti onda naivno uzeh kantu s benzinom i polih tenkove. Lipo uzmem šibicu i zapalim. Plamen bukne i uhvati me. Drugovi su me namah zgrabili i počeli valjati zemljom. I, gospe mi, da ne bi njih — odoh.

Naša divizija je prešla nezadrživo u ofanzivu. Drugog januara 1943. oslobođen je Teslić — četvrti grad za posljednjih dvadesetak dana. Tu smo zarobili oko hiljadu domobrana i ustaša. U nastupanju, činilo mi se, ništa nas ne može zadržati. Naoružani, što se kaže. do zuba — nepobjediva je bila to jedinica.

Šestog januara zauzeli smo Prnjavor. Tu smo ostali više dana, kad, naređenje: povlačenje. Kako povlačenje, za majku božju, kad smo u ofanzivi. Mislim: mogli smo preći rijeku Savu, pa prema Zagrebu. I dalje. Međutim, Nijemci i ustaše su nadirale od Sarajeva prema Prozoru i Imotskom sa željom da se spoje s Talijanima.

Usiljenim maršem pošli smo ka Ivan-sedlu. Zamislite: gdje je to. Ne znam kolika je to razdaljina, ali marširali smo dan i noć. Devet dana. Kanjonima Ugra, kraj Travnika i Donjeg Vakufa i sada, umjesto da se odmorimo kod Bugojna, iznenadni napad njemačkih tenkova.

Iz pokreta u juriš, iz juriša, pošto zbrišemo neprijatelja, na usiljeni marš. Sedamnaestog februara 1943. godine zauzeli smo Ivan-sedlo, nakon uzastop-

nih juriša nas s jedne strane i Nijemaca i ustaša s druge. Zatim vodimo borbu na Ivan-planini. Od marša iscrpljeni, gladni, ali ne mislimo ni za predah. I kad bi htjeli ne može se, Nijemci i ustaše navalili svom žestinom da se spoje s Talijanima. Mi smo imali teško naoružanje, čak i brdske topove.

Od Repovca Vrhovni štab radiogramom javio je: »Odmah ka Prozoru!« Teškim ranjenicima prijetila je opasnost u Prozorskoj kotlini od motorizirane njemačke kolone koja je nadirala munjevito i drsko.

Kao da smo ptice, a mi se jedva krećemo. Dvodnevni usiljeni marš išao je u prilog neprijatelju. Iz pokreta ka Gornjem Vakufu stupili smo u borbu. Uzalud su Nijemci jurišali i po sedamnaest puta dnevno. Više se nije znalo tko je kome s boka, sprijeda i s leđa. Imali smo nemalo gubitaka, ali ni oni nisu dobro prošli. Kasnije su nam seljaci toga kraja pričali da su mrtve kamionima prevozili. Najvažnije je: omogućili smo taktičkim manevrom da prebacimo ranjenike preko Neretve . . .

Budući da je ograničen prostor u knjizi, ispričat ću ukratko još o jednom događaju kad smo se vratili iz Sandžaka prema Sutjesci. Peta ofenziva je bila počela. Došli smo iznad Foče. Ne sjećam se gdje, mislim da je to bilo na Zlatnom boru, ili Gradini. . . Znam da je ta kosa bila od strateške važnosti. U jednoj šumi vodila se borba. Na jednoj ledini bile su srušene bukve i drugo drveće. Moj komandir voda pao je ranjen kraj jedne bukve, s one strane ledine. Komandir čete odredio je mene i još jednog druga da ga izvučemo. Borba se rasplamsala. Komandir naređuje:

— Pripremite se!

Ja i Krežić, rodom iz Srbije, divan i hrabar drug. Kad pomislim na njega, suze mi udare, stojimo. Čekamo pogodan tren. Prostor brisan, ravan kao na dlanu. Ako taj prostor pređete, spašeni ste. Ako ne, gotovo je. Komandir sluša pjesmu mitraljeza, očekuje kad će da prestane. I odjednom vikne:

— Sad!

Skočismo i, uspjesmo. Kad dođoh do ranjena druga, drži pištolj u ruci, jedva me prepoznao, da ne, umalo me ne bi. Bio je teško ranjen. Mitraljez ga je izrešetao. Okrenuo sam ga i krenuo da ga izvučem. Odjednom: pucanj: Pogledam: bio je već mrtav. Pištoljem je izvršio samoubojstvo. Vidio je da je teško ranjen i da mu nema života.

Komandiru javim šta je uradio, a on mi naredi da skidam oružje s njega i vratim se. Štitio me je Branislav Janjić puškomitraljezom. On je još, mislim, u aktivnoj službi, živi u Beogradu.

Vječito ću se sjećati toga događaja.

ANTE LOKAS

BORBA NA KLENKU

Kao predratni član KPJ radio sam po direktivi Partije na pripremi ustanka. Početkom aprila 1942, po naređenju Partije, s članovima moje partijske ćelije krenuo sam u NOB-u iz Trogira preko Dinare na Cincar, u Livanjski odred »Vojin Zirojević«, koji je djelovao na tom području. U njegovom sastavu bilo je više Dalmatinaca.

Dolaskom Prve proleterske NOU brigade, dio našeg odreda je ušao u njen sastav i raspoređen je po bataljonima. Tih dana je trebalo osloboditi Duvno, Livno i .Posušje gdje su harale ustaše Crne legije Francetića i Bobana uz pomoć jedinica talijanskog okupatora.

Crna legija ubrajala se među najkrvoločnije jedinice. Nju je glavna ustaška komanda koristila samo u borbama na najistaknutijim frontovima i .u kaznenim ekspedicijama. Nosili su crne uniforme. Vjerovatno su se po njima i nazivali »crnom legijom«, a po njezinom .glavnom zapovjedniku, ustaškom pukovniku Juri Francetiću, često su je nazivali »Francetićeva crna legija«. Oko vrata obično su nosili križeve, a u notesima svoje sličice. Formirana je od nekoliko tisuća probranih zlikovaca, vjerskih i nacionalističkih, okrutnih fanatika iz najzaostalijih krajeva. To su bili primitivni gorštaci, zavedeni i zadojeni zločinom od katoličkih popova i drugih mračnih tipova. Kasnije, korumpirani i zaneseni pljačkom, divljački su učestvovali u pokoljima srpskg naroda. U prvim sukobima s njima imali smo ozbiljnih poteškoća. Napadali su ili su se branili uz gromoglosnu riku kao sumanuti divljaci. Borili su se hrabro i okrutno. Kada smo ih u Duvnu, Livnu, Posušju, Glamoču Jajcu razbili, moral im je naglo opao, pa kasnije nismo više imali onakvih poteškoća u savladavanju njihove obrane ili napada, kao u početku.

Ustaške jedinice nazivane »Bobanovci« zvale su se tako po njihovom zapovjedniku i organizatoru Rafajelu Bobanu, ustaškom bojniku-pukovniku, zamjeniku glavnog ustaškog zapovjednika »crne legije«. Prema pisanju ustaške štampe, Boban je bio ekonomski emigrant kao i mnogi drugi torbari. Emigrirao je prije rata u Belgiju. Tamo je pristupio ustaškoj organizaciji, gdje se školovao za zadatke koje je u toku rata bezrezervno izvršavao. I tako je postao koljački komandant. Bio je glavni organizator ustaških »postrojbi« — jedinica. »Bobanovce« su često nazivali i »žutom legijom«. Vjerojatno, za razliku od »crne legije«, jer su nosili uniforme od sukna, žućkaste boje kao i ostale ustaške jedinice.

Borba protiv »crne legije Francetića« i »bobanovaca« ostala mi je u trajnom sjećanju, kada su išli cestom s razvijenom zastavom i pjesmom u pravcu Duvna. Mi smo ih dočekali u šumarcima i na Klenku, zapadno od komunikacija između Duvna i Posušja.

U rajonu Kolovrat—Oštra glava, kota 266, nalazili .su se dijelovi Kraljevačkog bataljona, odakle su s jednim mitraljezom tukli ustaše ispred nas. S obzirom na veliku daljinu, više od 1,5 kilometra .zračne linije, njihova pomoć nije nam bila velika, ali je bila korisna. Ustašama je bilo jasno da tu nismo sami i da se tamo ne mogu povlačiti već da moraju natrag, prema Posušju, gdje smo ih dočekali i potpuno razbili.

Na Klenku je stalno tukao naš mitraljez. Ustaše su od Marića kuća brzo odmicali i počeli se penjati uz sjeverne padine Klenka. Mitraljezi i puške su sijali smrtonosno olovo. Klenkom je zaigralo vatreno kolo. Kolo ognja. Kolo smrti i krvi. Jedna satnija »bobanovaca« došla je do vrha Klenka. To je vjerojatno ostatak one iste satnije kojoj smo prije nekoliko dana očitali lekciju u Duvnu. (Vičemo im: »Dobro nam došli, komšije! Zar se niste opametili? Malo vam je bilo ono u Duvnu, a? — E, pa dobro, de drž'te se, bitange jedne!«

I zaječalo je nebo. Zatalasalo se zračno more. Huči kao neprekidni rojevi. Klenak je zamaglio i zavio u sitnu bjeličastu maglu. Puši se kao da gori. Planina Vran je zadrhtala. I Cvrsnica i Lip, i Stitar. Zajaukala je provalija u

Studenom potoku, kao da je netko guši. Jeka se talasa kao valovi na vodi, a kolskim putem, koji vodi .iznad provalije, izdužila se kolona »crne legije«. Kreće se nekako slobodno. Reklo bi se — bezbrižno, kao da se ne bije ljuti boj, tu odmah iznad njihovih glava. Na (čelu kolone vijori se crna ustaška zastava, crna kao što im je sve crno, i uniforma, i duša, i djelo. Koračaju samouvjereno kao da na svadbu idu.

Oganj na Klenku kao lomača plamti, a »bobanovci« pritišću. Mi se čvrsto branimo i često se okrećemo Vučipolju, gdje se nalazi jedna naša četa. Kraljevčani nam podižu moral. Jednim mitraljezom tuku prema ustašama ispod nas, a crne Francetićeve čete žure prema Duvnu. Komandant naređuje da Milovanov vod udari u bok i odsjeće čelo kolone. Nasrnuše na njih kao dvadeset ljutih risova po koloni »crnih«. Zaključalo je kao u kotlu i među njima nastade pometnja, gužva i jurnjava. Cas natrag, čas naprijed, a mi ih tučemo nemilosrdno. Sve to ih je pomutilo, zbunilo i razbilo. Najprije je jedan ustaša pobjegao natrag, pa onda dvojica, trojica, čitava kolona se uzmuvala, pa za njima pobjegla, zbunjeno kao stado preplašenih ovaca. Vod ih tuče paljbom. Izgubili su se kao zečevi opkoljeni hajkom i kao rulja u panici bježe natrag, a mi ih dočekujemo na desetak koraka i mlatimo ih kamenjem i kundacima. Nemamo vremena da puške punimo. Naši ih hvataju za ruke i mlate -po njima. »Crni« stoje kao izbezumljeni i ošamućeni. Strah ih je prikovao za cestu kao robijaše za lance. Od straha su zaboravili na svoje oružje i na obranu. A htjeli su u Duvno kao kaznena ekspedicija!

Gore na Klenku je još uvijek gusto. »Bobanovci« sve više pritišću. Htjeli bi pomoći »crnima« i olakšati im, ali, pod našim udarcima, okrenuše leđa i sjuriše se niz južne padine Klenka. Mi ih tučemo i jurimo za njima kao vukovi za stadom razbijenih ovaca. Još malo pa je dan pri kraju. Sunce se sasvim okrenulo prema Biokovu, samo što ise nije naslonilo na tu kamenitu grdosiju. Tu oko ceste, iznad provalije, gdje je »legija« malo prije doživjela smrtnu registraciju, lom kao na Kosovu polju. Zrak je nesnosan. Zaudara kao da su volovi počeli trunuti. U samim hlačama, bosih nogu, gologlavi, i razbarušeni, tvrdog i izobličenog lica, kao izbezumljeni i unakaženi, kao pokošeno snoplje leže žezdeset i šest .mrtvih francetićevih hijena, leže kao da je u njih grom tresnuo. Krv se razlila oko ceste (kao tepih od usmrdjelih žaba u isušenoj baruštini. Kupaju se u bari vlastite krvi. Davili su se u mulju svoga života kao svaki krvolok u svom brlogu. I zaudaraju gadno. Bilo je sa svih strana vruće. Zrak se usijao i pekao kao vatra. Krv je kipila, i pjenušala se. Taj dan je bio pun krvi, do koljena. Dan je to veliki, i sretan i radostan. Radosniji nego onaj u Duvnu.

Seljak priča: »Pobjegli su. Jučer gu sa Klenka kamionima dovlačili mrtve i ranjene. Bogami ste ih dobro maznuli. Kakvom su brzinom kidnuli odavde, iz Posušja, majko moja? Navrat nanos!«

Na tim položajima ostali smo još dva dana. Moj dolazak u ovu proslavljenu brigadu za mene je bila velika nagrada. To je bila brigada hrabrih boraca. Bio sam po nacionalnosti Hrvat, a nikada nisam osjetio da sam zapostavljen. To je bila jedinica sastavljena od boraca svih naših naroda, kovačnica bratstva i jedinstva i naših vojno-političkih kadrova.

PERO BOGUNOVIC

SANITET DRUGOG BATALJONA NA SUTJESCI

Iz Meljaka smo 21. maja oko 12 .sati usiljenim maršem krenuli u pravcu Čelebića. Trebalo je pohitati — u pitanju su bili ranjenici i bolesnici. Uz put, uz samu Čehotinu, naišli smo na borce 1. dalmatinske brigade. Među njima sam sreo mnoge moje komšije s kojima se nisam vidio od polaska u 1. proletersku, augusta 1942. Neočekivan i prijatan susret. No doznao sam da su pali mnogi moji poznanici. Bolni, nenadoknadivi ,gubici. Nikad ih ne mogu prežaliti. Ali u ovom ratnom vihoru sve to izgleda prirodno: jedni ginu, pridolaze novi borci i svi skupa idemo k cilju.

Oko 20 sati bataljon je stigao na Celebić. Onako umorni, borci su se iz pokreta sudarili s neprijateljem. Borba se vodila .čitavu noć. Pod pritiskom naših snaga, Nijemci su se povukli ka Foči i dio njihovih snaga zaposjeo je Zlatni bor. U ovim borbama poginuli su iz našeg bataljona Milisav Prelević i Nedeljko Kovijanić; ranjeni su Dušan Rezanović, Branko Vučinić i Vučeta Čarapić.

Prijetila je opasnost da Nijemci ugroze .prelazak preko Tare na ,Uzlupu naših ranjenika i bolesnika koji su se tek počeli oporavljati poslije četvrte ofanzive. Zato smo ih na Zlatnom boru morali zadržati po cijenu najvećih gubitaka. Stoga smo ujutro 24. maja krenuli ka Zlatnom boru i po danu ,se popeli iz korita rječice Ljutnice do njemačkih položaja. Do pred sam vrh nismo mogli uočiti položaje neprijatelja koji se dobro ušančio i zamaskirao. Bili smo u sasvim nepovoljnom položaju. Nijemci su bili dobro utvrđeni, a naši borci su morali napadati, i to po danu. Nismo imali ni onu uobičajenu povoljnu okolnost — zaštitu mraka u napadu. A te borbe za visove Zlatnog bora trajale su dva dana. Neobična izdržljivost i heroizam morao je ispoljiti svaki od naših drugova penjući se vrletnim stranama prema neprijatelju koji je pritajen čekao i u odsudnim trenucima postavljao pravi zid od vatre mitraljeza i bacača. Na Zlatnom b°ru smo izgubili drugove: Vasu Čarapića, Iva Rončevića, Vladu Ljumovića, Petra Matovića, Vasu Rudića i Vasića. Bili su ranjeni: Gojko Milovanović, Vlado Saveljić, Vlado Špaljak, Sredoje Rakić, Ljubo Jovanović, Milovan Gligorić, Svetozar Grujić, Dole Vujošević, Aleksandar Bjelojević, Vuksan Vučinić, Vitomir Pirak i Radulović. Na tom planinskom masivu bili smo udaljeni od puteva, divizijske i brigadne bolnice, od ljudskih naselja. Sanitet se našao pred izvanredno teškim okolnostima za ukazivanje prve pomoći, evakuaciju ranjenika i brigu oko onih drugova koji su, iako povrijeđeni, ostali u sastavu svojih jedinica. Ipak, ovi zadaci su ispunjeni na vrijeme zahvaljujući velikom požrtvovanju bolničarki Milke i Julije Vukašinović, Zore Petrić, Vukosave Perović, Mile Krstaić, Vukosave Sćepanović, Branke Vučinić i Jane Bešić, koje su bile sa nama još od formiranja bataljona. Ali i onih koji su kasnije došle: Mande Krilić, Marije Rupić, Zore Supe, Zuhare iz Livna i drugih. Nije bilo nijednog slučaja da se ma kome ranjenom drugu, makar bila u pitanju naizgled bezazlena situacija, pije pružila svesrdna pomoć. Kada se uzme u obzir stručne kvalifikacije i uvjeti u kojima su se zbrinjavali ranjeni ,i bolesni, može se reći da su naše bolničarke dale više nego što su mogle, a u mnogo slučajeva su žrtvovale i svoje živote

za spas ranjenika. To su svi drugovi visoko cijenili i nesebičnim, hrabrim bolničarkama odavali svuda zasluženo priznanje.

Sijećam se slučaja Vase Čarapića. Bio je prosto pokošen mitraljeskim rafalom, pa je trebalo izvršiti hitnu kiruršku intervenciju. Zatekao sam drugaricu Zoru Petrić kako ga previja. Zavojem i pincetom vraćala mu je crijeva u utrobu. Za svo to vrijeme Vaso je šutio. Videći kako se Vaso hrabro drži i znajući da mu nema spasa, Zori su potekle suze. A Vaso joj je smiješeći se govorio:

— Ne plači, Zoro! Ostavi me, sam ću se nekako pomoći! Idi, pomogni drugima!

Ubrzo zatim Vaso je izdahnuo.

Poslije protjerivanja Nijemaca sa Zlatnog bora prikupili smo pale drugove i sahranili ih u zajedničku grobnicu, negdje na vrhu ove divlje planine, pod jednom usamljenom jelom.

Kada su ostale jedinice 1. proleterske i drugih divizija prešle Taru, za njima smo krenuli .i mi preko Uzlupa, a iste noći smo prešli i Pivu, da bismo se zatim, s krajnjim naporima, nekako dokopali visoravni na Vučevu. Već dva-tri dana nismo ništa jeli, osim što je poneko brao razno korijenje i koprivu, pa smo od gladi i umora bili potpuno smalaksali. Zbog svega toga penjanje na Vučevo se pretvorilo u vječnost. Negdje pred samim vrhom naređeno je da se kretanje ubrza i da se što prije iziđe na plato da bi se tako osujetio izlazak Nijemaca iz doline Sutjeske. Cim smo to čuli, ono malo krvi prostrujilo je u nama, živnuo je svaki naš atom, kao da nam je nekakva viša snaga odnekud nadošla.

Na ovo dragocjeno parče slobodne teritorije ispeli smo se prije Nijemaca. I to je, kao što smo kasnije saznali, bilo od presudnog značaja za proboj naših jedinica u petoj ofanzivi i za naš opstanak uopće.

Na Vučevu nismo našli ni vode, iako je tih dana kiša gotovo neprestano padala. Međutim, pronašli smo nešto drugo, za našu ishranu od posebnog značaja, bila je to crjemuša, neka vrsta trave iz familije divljeg luka. Uz sirovu i neslanu konjetinu, bilo je to dosta ukusna salata. Partizanski jelovnik je bio »obogaćen«, ali je sada s te strane zaprijetila nova opasnost — od novih oboljenja.

Negdje na Vučevu saznali smo da je engleska vojna misija došla u Vrhovni štab, spustivši se padobranima na aerodrom kod Zabljaka. Više nas je interesiralo što je s Rusima i zašto njih nema. Dobro bi nam došlo bilo što od njih, oružje ili sanitetski materijal.

Na položajima prema Mratinju ostali smo dva dana. Kada nas je smijenila neka krajiška jedinica, krenuli smo ka Dragaš sedlu i Popovu mostu. Zbog slabe vidljivosti, kiše i močvarnog terena, spuštali smo se na cilj gotovo cijelu noć. Ujutro smo stigli pred utvrđeni njemački položaj na Borovnu. Niže, nedaleko od nas, huči, Sutjeska. Naš bataljon, sa ostalim bataljonima brigade, imao je zadatak da rijeku prijeđe u prvom naletu i time omogući prelazak drugih snaga. Da bismo prešli Sutjesku u rajonu Popova mosta, trebalo je prethodno zbaciti Nijemce sa Borovna.

Napad je pripremljen za kratko vrijeme. Tokom 3, 4. i 5. juna ponavljali su se juriši naših boraca na ovo utvrđenje. Neprijatelj je vršio protunapade. Naš bataljon, a i drugi bataljoni naše brigade koji su sudjelovali u napadu, zaplijenili su na ovom mjestu veći broj lakih i teških mitraljeza. Ujedno, Nijemcima su nanijeti osjetni gubici u ljudstvu. I dok bismo mi noću zauzi-

mali Borovno, Nijemci bi ujutro vršili protunapad i, uz podršku snažne artiljerijske vatre, ponovo ovladavali tim položajem koji je, očevidno, za obje strane bio vrlo važan.

U tim ogorčenim borbama oko Borovna naš bataljon je imao gubitaka. Poginuli su Velimir Radević, Mileta Popović, Spaso Božović, Vojin Ivanović; ranjeni su Mića Vujošević, Stanoje Brajević, Jovo Barović, Voislava Iković, Nikola Kovanja, Gligorije Vraneš, Ilija Milijašević, bolničarka Milja Matarugić, Vukadin Vlahović, Drago Vuksanović, Gaič, Dušan Radović... I ispred nas i pozadi nas bili su Nijemci. Ranjenike je trebalo izvući, previti i evakuirati. Ali kuda, pitali smo se svi odreda? Priča se da je bolnica negdje u kanjonu Pive, na Rudinama ili tko zna gdje! Ni nosila nemamo za nepokretne ranjenike. Siječemo mlada stabla i uz upotrebu šatorskih krila i konopaca pravimo nosila, koja su, i bez ranjenika, za ondašnju snagu naših boraca bila suviše teška.

Svjesni položaja u kojem se nalazimo, borci nerado idu u bolnicu, radije ostaju s nama, u četi. Uvjereni su da im je tu — u prvoj borbenoj liniji — najsigurnije. One koji se mogu kretati i ne primoravamo da idu od nas, ali što da se radi s nepokretnima? Naši redovi su tih dana, početkom juna, bili tako prorijeđeni da je bilo teško odvojiti makar i jednog jedinog borca iz streljačkog stroja za prijenos ranjenika.

Kiša neprekidno pada. Iznemoglo tijelo hvata drhtavica. Glad nas je obrvala. Ovdje nema ni crjemuše. A otkrili smo i to da su njemački komandanti zabranili svojim vojnicima da sobom nose makar i najmanju količinu rezervne hrane. Tako je i taj izvor snabdijevanja presušio. Treće noći jurišanja na Borovno zaplijenili ,smo nekoliko desetina kilograma zobi ispred švapskih konja. Nijemci nisu računali da nam i zob može dobro doći. Ona je odmah podijeljena po četama i skuhana za ručak. Taj ručak mi je ostao u sjećanju kao najslađi u životu. Dobro se sjećam Bože Božovića, komandanta našeg bataljona, kako je sa mukom jeo onu zob. Dugo je žvakao bodljikava zrna i izbacivao nesvarljive ošuljke, što nisam činio ni ja, ni iko drugi. On je odlično trpio glad, ali bez duhana nije mogao. Prilikom likvidacije devetnaest talijanskih kamiona na Limu, neposredno pred ofanzivu, došli smo do znatnih količina duhana i jedan dio smo uspjeli evakuirati. I ja, mada nepušač, ponio sam nekoliko pakla cigareta. Kada je komandantu ponestalo duhana, obraćao mi se s pitanjem: »Pero, da nema još koja cigareta?« Davao sam mu po nekoliko komada, ali uz napomenu da više nema. Ipak kada bi mu opet dodijala glad, davao sam mu preostale cigarete — sve do Lučkih koliba.

Poslije okršaja na Borovim, koje su mnogi od nas prozvali »krvavo Borovno«, prešli smo Sutjesku kod Suhe i nekom kozjom stazom probili se u rajon sela Krekova i na Milinklade. Prilikom toga penjanja, negdje pod Treskavcem. ispod nekog kamenjara našli smo na gomile ljudskih leševa i pobijenih konja među oborenim bukovim stablima. Preko dana je to mjesto bilo pod stalnim udarima avijacije i artiljerije, jer je tuda vodila jedina slobodna staza iz doline Sutjeske za Zelengoru i slobodu. Naš bataljon je tuda prošao baš u sam suton i, za sreću, nismo imali gubitaka. Zatim smo u toku noći, koja je bila izuzetno mračna, nastavili pokret, prešli rječicu Hrčavku i ujutro pored nje napravili zastanak. Tu je bilo obilje koprive, koja je sve prekrila pored rječice. Sa konjetinom smo skuhali ručak. Iako poslije one kuhane zobi nismo ništa okusili, čaj nam je bio dosta bljutav.

Od 11 sati počelo je naporno penjanje ka Lučkim kolibama. Snaga nas je izdavala. Noge su klecale, ali su se ipak pomicale naprijed. Pred noć smo izbili na visoravan. Bilo je vedro vrijeme, pa se spustila reza s prohladnom sumaglicom kroz koju se ipak mogla nazrijeti neprijateljeva logorska vatra. Kuda god se okreneš, svuda vatre. Nijemci su se grijali oko njih. I slavili »uništenje« naših snaga. A treba priznati, situacija je bila zaista krajnje kritična. Moral nije popuštao, mada je svaki od nas bio svjestan da je stanje vrlo ozbiljno. Neki drugovi pričaju kako su oficiri iz engleske vojne misije predlagali drugu Titu da se predamo, budući da je situacija bezizlazna, a da ih je on uputio do proletera, pa kako oni odluče.

Kada smo se te večeri našli pred odlučujućom preprekom, uoči bitke od koje je zavisio konačni ishod cjelokupne operacije, naređeno nam je da pokoljerno nekoliko konja i da pripremimo dovoljno mesa za dva-tri dana. Nije se spavalo čitavu noć. Neki borci su bili zauzeti spremanjem mesa, drugi su izviđali neprijateljeve položaje, sanitet je previjao lakše ranjenike, a komandiri su pravili planove za sutrašnji okršaj. Cim je svanulo, krenuli smo preko gole visoravni na položaje prema Orlovcu. Neprijateljev avion koji je u svitanje pošao u izviđanje spazio je našu koloinu i obasuo je mitraljeskim rafalima i pregrštima ručnih bombi. Srećom, samo jedan drug je bio ranjen. Kada smo odgovorili vatrom iz pušaka i puškomitraljeza, avion se udaljio, a mi nastavili pokret. Bilo je to 9. juna. Nismo bili daleko odmakli kada smo stupili u borbu koja nije prestajala do kasno uvečer. Na tim padinama Orlovca trebalo je izdržati do pada mraka po svaku cijenu, kako bi se noć iskoristila za probijanje.

U borbi koju je naš bataljon vodio na tim položajima, i to na vrlo bliskom odstojanju — Bavanu (ključna točka za potpuno dkruženje), imali smo prilično ranjenih. Svaki od nas više je volio »poginuti nego da bude ranjen. Bolničarka Ljubica Marković je prilikom izvlačenja teško ranjenog druga bila i sama ranjena. Na položaju je bila ostala puška tog ranjenika. Ljubica se vratila po nju. Bilo je sramota ostaviti pušku, neprijatelju bi to bio dokaz naše demoralizacije... Nijemci su opazili smjelu bolničarku i zasuli je vatrom. Pogođena s nekoliko metaka ona je pala na zemlju pretvarajući se da je mrtva. Nijemci su, za svaki slučaj, pucali još nekoliko puta u nju, pa su je — videći da se ne miče — ostavili na miru. Teško ranjena Ljubica je ostala na livadi od 14 do 20 sati. Kada se smračilo, ona se provukla kroz neprijateljeve položaje i, noseći ostavljenu pušku ranjenika, dopuzala u Stab bataljona, koji nije ni bio mnogo udaljen od toga mjesta. Bila je sva u krvi, a na sebi je imala više od deset rana! Svi smo se čudili kako je izdržala tolike rane i bolove. Toga dana, pored ostalih, bila je ranjena i drugarica Zuhra, bolničarka 3 čete, zatim Dušan Marković, Dušan Ivan'ković, Miloš Marković, Kleme Puharić (podlegao ranama), Desa Lukić, Đuro Gaić, Ibrahim Popović, zatim Gligorijević, Vehid, Ranko i još neki kojima sam zaboravio i imena i prezimena.

Kada je pao mrak, brzo smo se okupili, zakopali teška ruda, kako nam je bilo naređeno, i oko 21 sat krenuh niz neku strminu i neprohodnu provaliju. Nekoliko konja, koje smo još vukli za sobom, rasteretili smo samara i tovara u težnji da ih povučemo vrletnom stazom. Bili smo primorani da ih ostavimo jer nisu mogli proći. Videći kako ih napuštamo, konji su kopitama kopali zemlju, vrištali — kao da su nas na svom »jeziku« preklinjali da ih ne ostavljamo.

Spuštali smo se najtežom stazom koju smo ikada imali da savladamo u našem ratu. Muvali smo se tamo i ovamo, od drveta do drveta ili neke stijene. Više puzeći nego koračajući, odmicali smo naprijed. Nama se činilo da smo bili poodmakli. U stvari, kada je svanulo, utvrdili smo da nismo prošli više od četiri kilometra. Zanimljivo je da se, u svitanje, u tom presudnom trenutku čitava brigada našla zajedno u nekoj uvalici između ogromnih bukovih i jelovih stabala. Nad nama je bio Balinovac.

Još jedan obruč neprijatelja. Lijepo se vidjela njemačka vojska na kosama. Nisu nas gađali, tko zna zašto: ili nas nisu bili otkrili zbog guste šume, ili pak zbog uvjerenja da će nas sve žive pohvatati. ,11 to se pronijela vijest da su negdje u našoj blizini drugovi Tito, Marko, Moša i drugi. I dok su borci buljili u pravcu Balinovca, drug Danilo Lekić Španac oštro komandira: — Drugovi, za mnom!

I čiiava brigada se poput lavine sruči na neprijatelja. U tom zanosnom jurišu Nijemci su bili gotovo zbrisani. Njihovi ostaci pobjegoše ka Miljevini. Naš je bataljon i u ovoj borbi izgubio nekoliko boraca. Poginuli su Božo Jelić, Grujo Grujić, Tihomir Višnjevac i Mihić. Ranjeni su Zvonko Mihić, Jovo Tešan i Darko Despot.

Kod Miljevine nas je očekivao još jedan obruč. A onda još jedan — na rijeci Prači. Probivši se kod Miljevine, naše jedinice su izašle iz toga pakla, koji je trajao tridnset dana i trideset noći, i izbile na široki prostor istočne Bosne, toliko prostran da smo bih kadri da gotovo bez predaha iz neprijateljeve ofanzive pređemo u našu protufanzivu. Sada smo utolili i glad, koja nas je mjesec dana morila. Došli smo do ovsenog kruha, do mlijeka i stoke. A tada su nastale i nove teškoće za borce i za sanitet. Nastale su komplikacije zbog uzimanja većih količina hrane. Organizam se nije mogao prekonoć navići na redovnu, obilniju i jaču hranu. Ali svikli smo ubrzo. U oslobođenim mjestima Han-Pijesku, Vlasenici, Drinjači i Zvorniku zaplijenili smo veće količine namirnica, što je bilo dovoljno i za nas i za ranjenike. Na gladovanje u velikoj bici na Sutjesci se gotovo i zaboravilo.

Preuzeto iz: »Prva proleterska brigada«, knj. 2, str. 374, Vojnoizdavački zavod »-Vojno delo«, Beograd, 1963.

IVO JAVORCIĆ

PUŠKA TI JE DOTA DIVOJACKA

Na Sladincu je raskrsnica puteva za silazak u Ploče ili zaobilaznicom ako namjeravaš prema Opuzenu . .. Sladinac je i najjužniji od petnaestak komšiluka što su nekad, ne baš tako davno, sačinjavali Baćinu. A Baćina je, opet ne baš tako davno bilo selo razbacano između stotinjak brežuljčića, oštrih kamenih glavica i šćućureno uz sedam jezera što kao plavi dragulji ukrašavaju kameno-zeleni tepih između mora i Biokova.

Sladinac je i jedini baćinski zaselak u kojemu je nakon oslobođenja sagrađeno tridesetak i više novih kuća i tako produžen život jednome selu

kojega su fašizam i rat osudili na umiranje. Kad je riječ o zloj sreći Baćine ne treba baš mnogo napora da se vide svjedočanstva užasa što ga na naše prostore donesoše okupatori. Goli zidovi zapaljenih kuća zjape kao razvaljene čeljusti mrtvog diva. Kiša, sunce i vjetrovi oprali su gar i pepeo. Zmije i gušteri sunčaju se na kominima, gdje su ne baš tako davno, vrijedne baćinske stopanjice pekle brašenice. Umjesto pijetlova koji su kukurijekanjem najavljivali ustajanje težaka i čobana oglašavaju se kosovci što su u razvalinama kuća našli sklonište ispred najezde industrjiske zone novoga grada na delti Neretve.

KRVAVI DANAK SLOBODI

Na Sladincu je i spomenik podignut u onim poratnim danima kad se nije baš gledalo da ovakva obilježja imaju »umjetnički izraz i uklapanje u ambijent«. Na kamenom postamentu partizan s puškom u ratničkom stavu, a na podnožju uklesana imena onih koji padoše za slobodu. Crna mramorna ploča nudi na prozivku Bogunoviće, Giljeviće, Franiće, Katiće, Boškoviće, Beniće, Begoviće, Blaškoviće, Jelaviće, Kriliće, Marinoviće, Tomaševiće, Ižetiće i Sušane. Ukupno 66 palih boraca u NOR-u, a od toga broja 38 od Neretve do Sutjeske. Pored palih Baćinaca u partizanskim jedinicama na mramornoj ploči redaju se imena i 118 žitelja ovoga sela što im je život presjekla oštrica kame fašističkih zlotvora.

Gledamo s današnjeg vremenskog rastojanja mnogi koji nisu vidjeli fašizam i okupatora na djelu pitat će: zašto je Baćina tako temeljito spaljena, zašto, zbog čega je toliko nevina čeljad ubijena?

Napredne ideje našle su plodno tlo u ovom siromašnom selu još 1922. godine kad je osnovana prva ćelija Komunističke partije. Te ideje su se širile ne samo u obliku političkoga već i sveopćeg prosvjećivanja naroda. Uvjeti borbi baćinskih komunista bili su vrlo teški i složeni, ali sprovođenje konkretnog programa osiguralo im je sveopću podršku naroda, dalo takve rezultate da je Baćina i u predratnom periodu živjela s mnogim obilježjima nastupajućeg socijalističkog uređenja.

Baćina je 1941. imala oko 850 stanovnika od čega je bilo oko 35 članova KPJ, 18 kandidata i preko 50 skojevaca. U ustanku 1941, odnosno početkom oružane borbe u siječnju 1942. bila je to znatna snaga. I geografski smještaj Baćine uvjetovao je da to selo postane baza za rasplamsavanje oružane borbe protiv okupatora u ovome kraju. Tako je do konca 1942. godine ovo malo selo dalo osamdesetak boraca, a do kapitulacije Italije još šezdesetak, što doslovno znači — svi muškarci i žene sposobni za pušku bili su u partizanskim jedinicama. Dakle, eto motiva fašističkim vandalima da se okome na Baćinu i da počine zvjerstva, da Baćina plati krvav danak slobodi.

SESTRE I BRAĆA KRILIĆI

Preko dvadesetak Baćinaca borilo se u redovima Prve proleterske brigade. U njezinu stroju pao je 1943. u Zelengori i organizator ustanka u ovom kraju i poznati partizanski komandant Petar Bogunović. U potrazi »za temom« uz Dan Armije svratiše mi pozornost na dvije sestre i dva brata Krilića: Mandu,

Nedu, Pavla i Petra. Neda i Pavao su poginuli, Petar je penzionirani potpukovnik i živi u Zagrebu, Mande je penzionerka, domaćica u Kardeljevu.

Na Sladincu sam upitao za Mandu Krilić udatu Marinović. Rekoše da je njena kuća nedaleko mostića u luci gdje se ulijeva jezerska voda u more. I reče mi Mandin komšija da Mande ne propusti priliku da navrati na Sladinac, zastade »na minut šutnje«, položi buket cvijeća, okrene se, ušmrkne suze i ode.

— Ajde, Mande, vrag ti suze... Nisi prije bila takva . . . Judi, moga si je sić na gulaš ne bi ta suzu pustila. A vidi sada, na što dođe čeljade kad se godine počnu priko leđa kotrljat.

— Pretjeruju — kaže Mande kad započesmo razgovor u njenoj toploj kući, jest da smo malo »omekšali«, ali nisam ja taka da san bila niki junak, ajd' molin te, di o meni triba pisat.. .

I, zaista, kao da joj je neugodno moje zapitkivanje, pa sramežljivo mjeri riječi i nastoji poslovanjem oko unučadi dobiti na vremenu. Začas se kuća napuni čeljadi: domaćin, Mandin suprug Martin Marinović, četiri odrasle kćerke, zetovi. .. Svi su zaposleni u Pločama i svi se subotom i nedjeljom okupe oko babe Mande i njezine spize.

— Ajd' molin te, u brigadi san bila poručnik, a sad sam — žensko čeljade, mater i baba .. . Je, imam »Spomenicu 1941«, Orden i Medalju za hrabrost, Orden bratstva i jedinstva i Orden zasluga za narod. I penziju imam . . . Ajd' molin te kako nam je bilo ...

A to »kako nam je bilo« doznajemo iz redoslijeda Mandinog spontanog kazivanja o djetinjstvu, o prijemu u SKOJ i Partiju, o vojevanju u bataljonu »Josip Jurčević« na Biokovu i u sastavu Prve proleterske brigade širom naše zemlje.

— Naša starina je gori u Podcima. Tu je bila naša kuća, a sad je pusta razvalina. Nema nikoga više ni u Krilića, ni u Giljevića... Užgali fašisti sve... Poslin rata sagradili doli bliže Kardeljevu, cesti i moru i oko jezera . ..

— U moga oca Mije bila dva sina i nas šestero sestara. Meni je bilo dvije godine a Nedi petnaest dana kada nam je majka umrla. Zivili smo kao i sva sirotinja u selu. Kad siti, kad gladni, a truda koliko 'oćeš. Nešto od polja, nešto stada, a braća radila i sezonski. Pava je bio najstariji. On je bija član Partije od 1937. i mnogo je utjecao na odgoj nas mlađih. Tako smo 1941. postali skojevci: brat Petar, sestra Neda i ja. Došao rat. Meni devetnaest godina, sestri Nedi 17. Džabe ti snovi divojački. Uzmi pušku jer to ti je dota i udaja. Otišli smo Pava, Petar, Neda i ja. Bili u Biokovu pa u Bosnu i Livno, u Prvu proletersku. Bilo je to na ljeto 1942.

DRUG TITO NAM DAO ZASTAVU

— A je lipo bilo ono u Bosanskom Petrovcu. Kiša sipi, bosanska jesen, a mi u stroju čekamo druga Tita. Prvi put sam ga tada vidjela. Predao nam zastavu pod kojom smo se od tada borili...

— Bilo teško? Da što je već bilo teško. Kako ti neće bit teško. Stotine sam ranjenika previla, na leđima prenijela, i svakojakog jada vidjela. Jesam malo trčala naprijed, uvijek sam volila biti prva. Kažu, i sestra mi Neda bila takva, i braća mi se u svakoj borbi muški ponijela. Lijepo je to kada čuješ od drugoga lijepu riječ za braću i sestru. A što jest, drugovi nas lijepo gledali.

Kad zaplijenimo odjeće najprije podmire nas drugarice. Kažu, uzmi, Dalmatinke, tebi je potrebnije.. . Fino je bilo u našem Crnogorskom bataljonu. Drugarstvo. Oči bi dali jedan za drugoga. Pa ajde reci kako nećeš ranjeniku pomoć, zaustavit krvarenje, osokolit posustalog? Puno smo iskrvarili i mladih života ostavili i u Bosni, po čitavoj Krajini, u Hercegovini, u Crnoj Gori, Srbiji, na Sremskom frontu . . . Teško bilo na Sutjesci, čini mi se još teže na Zvorniku.

— Brat Pava poginuo u Zelengori. Nisam vidjela, ali rekli drugovi da je od tifusa obolio, a mitraljez ne ispušta. Takvog ga uhvatili Nijemci i odmah strijeljali. Pokosila me njegova smrt, ali što možeš kad u Prvoj proleterskoj nijesi imao kada suzu ispustiti. Jer, suzama se boj ne bije, a opet trebalo bi svakog dana plakat za drugovima koji izgiboše.

— Sestra Neda bila bolničarka u četi, a ja najprije referent saniteta u Drugom bataljonu, a pred kraj rata i referent saniteta Prve proleterske brigade sa činom potporučnika. S braćom i sestrom rijetko sam se viđala, jer je naša brigada uvijek bila u pokretu iz borbe u borbu... — Pitate me za pogibiju imoje Nede? Hrabra je bila i hrabro išla u smrt. Jurišali na neprijatelje u okolici Travnika, točnije na Rastovačkim kolibama, polovicom svibnja 1944. smrtno je ranjena. Pričao mi brat Petar koji se tu zatekao, da joj je, kada je izvlačila s položaja ranjenog druga, minobacačka granata smrskala obe noge. Brat je Nedu s pomoću drugova prenio u bolnicu gdje su joj odmah amputirali jednu nogu. Umjesto da žali svoju sudbinu ona je hrabrila brata Petra: »Je li da nisam baš teško ranjena? Nije to ništa prema onim ranjenicima koje sam spašavala. Proći će to. Može se i s jednom nogom . ..« Ah, sutradan su joj morali amputirati i drugu nogu i nije izdražala ...

Demobilisala sam se 1945. iz Smedereva, a brat Petar ostao na dužnosti u Zvorniku . . .

— Došla sam kući, a kuće nije bilo. Sve popaljeno ... Sto sam tada radila? Što i drugi. Najprije sam išla na prugu Brčko—Banovići. Trebalo je graditi. Puno toga je trebalo obnovit. . . Znaš, mi iz brigade opet smo išli u brigade. Ostavili puške uzeli maškline.

— Godine 1949. udala sam se za Martina. Eto, podigli djecu i kuću, nadošla i unučad ...

Primaklo se podne. Mande Krilić udata Marinović drži na koljenima unuku, ljuljuška je, a oči joj uprte negdje u daljinu, na neki klanac kod Mrkonjića, Kupresa, Ivan-sedla, Jahorine, Rastovskih koliba — u kolonu boraca Prve proleterske brigade ...

Olujni vjetar mokar od hladne jesenske kiše polako se smirivao. Tamo na jugoistočnom dijelu kardeljevske luke, koja se »kao na dlanu« prostire kad se gleda ispred Mandine kuće, jato galebova oblijeće oko vrhova glomaznih lučkih dizalica.

STVARALO SE BRATSTVO I JEDINSTVO

Iz rasformirane Treće dalmatinske brigade najviše boraca raspoređeno je da popuni Prvu proletersku brigadu, dok je dio bio dodijeljen Drugoj dalmatinskoj brigadi.

Rastanak sa borcima Treće dalmatinske brigade, u kojoj sam bio od njenog formiranja, bio je težak, mada sam se radovao što sam dospio u najdražu i najslavniju jedinicu, Prvu proleterske brigadu, kojoj sam i pripadao. Moj dolazak u Kragujevački bataljon ostao mi je u nezaboravnom sjećanju, i svi mi koji smo došli iz Treće dalmatinske brigade brzo smo se uklopili u novu sredinu u kojoj je vladalo veliko drugarstvo.

Mnogi danas tvrde da nijedan borac iz Treće dalmatinske brigade nije došao u sastav Prve proleterske brigade prije prelaska ceste Kalinovik—Foča. Bilo je onih koji su došli poslije tog prelaska, ali to su bili lakše ranjeni, bolesni i iscrpljeni drugovi. Međutim, ja sam kao komandir čete došao sa 26 boraca 7. juna i raspoređen sam u Treći kragujevački bataljon i postavljen za zamjenika komandira čete, one čete koja je odsječena kod Zvornika.

Već sam bio u Kragujevačkom bataljonu, kada sam prvi put, iz neposredne blizine, vidio druga Tita. Uz jednu bukvu bio je razapet mali šator, iz kojeg je izišao Tito, s njim je bio Moša Pijade i Sreten Zujović. To je bilo 8. ili 9. juna. Još drug Tito nije bio ranjen. Borbe koje smo vodili na Vrbnicu, Balinovac, Mrčin planinu i selo Rataj bile su vrlo teške i naporne. Od boraca koji su došli u mojoj grupi u ovim su borbama poginuli Petar Jerković, Niko Krilić, Lovre Boko, Jure Mastelić, Stevo Sušak, Milan Radoš i moj brat Nikola Radoš Nine.

Prva proleterska brigada nalazila se na čelu naših snaga i probijala čelni i bočni obruč neprijateljskih snaga. U probijanju lakše su dolazili do municije, hrane i drugog ratnog materijala, a to je mnogo utjecalo na moral i udarnu snagu proletera. Bilo je lakše napadati nego se braniti u petoj neprijateljskoj ofanzivi.

Po izlasku iz obruča pete neprijateljske ofanzive, dijelovi Prve proleterske brigade 22. juna zauzimaju Sokolac, a 24. juna Kragujevački i Beogradski bataljon usred bijelog dana zauzimaju Han-Pijesak, kojeg su branili ustaše Francetićeve crne legije. Dvadeset šestog juna Prva proleterska u sadejstvu sa Prvom vojvođanskom brigadom napada na Vlasenicu i 27. juna je zauzimamo. Vlasenicu su branili dvije domobranske bojne, jedna bojna Prve ustaške brigade, tri čete ustaša, nešto milicije, sve skupa 2.500 neprijateljskih vojnika. Neprijatelj je imao velike gubitke, preko 500 mrtvih i 600 zarobljenih sa štabom domobranske pješadijske pukovnije i komandantom pukovnikom Kopaćinom, koji je stavljen pod istragu. U toj borbi poginulo je nekoliko naših boraca, među njima i tri Dalmatinca: Ante Bilobrk, komesar čete u Kragujevačkom bataljonu, posmrtno proglašen za narodnog heroja, Ferdo Stanojević i Sime Curljak.

Zvornik napadamo 4. jula, a 5. jula vodimo ulične borbe sa ustašama; u podne ga zauzimamo. Zvornik leži na lijevoj obali rijeke Drine, koja razdvaja Bosnu od Srbije. Prva proleterska sa dijelovima Prve vojvođanske brigade

potpuno su zatvorile sve izlaze iz Zvornika, osim preko porušenog mosta koji vodi za Srbiju. Most je bio oštećen 1941. godine, kada ga je onesposobila bivša Jugoslavenska vojska. Bio je osposobljen samo za pješake, jer je mogao pažljivo da pređe u jednom pravcu samo po jedan pješak. Zvornik je branilo 3.000 ustaša i 200 domobrana. Pod pritiskom proletera ustaški otpor je prestao i u najvećoj panici počeli su da bježe preko mosta za Srbiju. Most se zaglavio od ustaša i njihovih suradnika koji su bježali i tražili spas kod četnika koji se nalaze na desnoj obali Drine. Naši mitraljezi i puško mitraljezi tuku po zaglavljenom mostu iz neposredne blizine, u Drinu padaju mrtvi i ranjeni, a zdravi povlače jedan drugoga. Nigdje nisam vidio u toku rata na tako malom prostoru toliko mrtvih kao na zvorničkom mostu. U Zvorniku je poginulo preko 600 ustaša, domobrana i njihovih suradnika, među njima i ustaški poručnik Vukadin, koji ih je predvodio, i ustaški pobočnik Omer Đindo. Naša brigada imala je 9 poginulih, 14 nestalih i 16 ranjenih. Među poginulim su i dva Dalmatinca: Budo Lalić i Ivo Mikulandra.

Na prilazu Zvornika od zalutalog puščanog metka poginuo je komesar Prve proleterske divizije Filip-Fića Kljajić. U Zvorniku je zaplijenjeno mnogo oružja i municije, a ustaške radnje i magazini bili su prepuni hrane i ostale robe. Sanitetski materijal, odjeću i obuću poslali smo u Sehoviće gdje je smještena naša bolnica.

Osmog jula Zvornik napadaju jake njemačke i ustaške snage od pravca Tuzle. Potpomognuti avijacijom i tenkovima, pred mrak ulaze u Zvornik. Naša se brigada povukla prema Sehoviću i Kladnju. U to vrijeme nalazio sam se sa tri voda na položaju oko 6 kilometara sjeverozapadno od Zvornika i osiguravao put Bijelina—Zvornik. Jedan vod iz ove čete ostao je u Zvorniku sa komandirom čete radi izvlačenja ratnog plijena. O nastaloj situaciji nitko nas nije obavijestio, ostali smo odsjećeni od naše brigade i zatvoreni u neprijateljski obruč. Našli smo se u izuzetno teškoj situaciji. Desno od nas nalazi se rijeka Drina i Srbija s četnicima, iza naših leđa Zvornik u kojeg su ušli Nijemci i ustaše, lijevo od nas put Tuzla—Zvornik zaposjednut tenkovima i pješadijom. Doznajemo od seljaka da je teren prema Majevici nesiguran i da se u srpskim selima nalaze četnici vojvode Kerovića, a u muslimanskim selima ustaše i ustaška milicija. Šaljem patrolu prema Zvorniku da hitno ispita situaciju. Patrola se vratila i izvijestila da su se naši povukli prema Kuli i Sehoviću. Zvornik je pun Nijemaca i ustaša sa tenkovima. Komanda čete održava kratak sastanak o nastaloj teškoj situaciji i formiranju komande čete. Komesar čete ostaje Dragoslav Stefanovicć, Nada Jovanović također ostaje zamjenik komesara čete, a mene su postavili za komandira čete. Za mog zamjenika postavljen je Ceda Jovanović.

Na ovom sastanku donosimo odluku da se pokušamo probiti između Zvornika i Caparda. Pod okriljem mraka prišli smo do samog puta, ali prebacit se preko njega bilo je nemoguće, prosto je bio zakrčen od vojske i tenkova.

Ponovo sastanak sa svim članovima KP. Donosimo odluku da se povučemo prema Majevici, izbjegnemo sva naseljena mjesta, i srpska i muslimanska, drugog izlaza nije bilo. Bili smo dobro naoružani, imali smo 6 puškomitraljeza i dva konja, koja su nosili municiju. Uzimamo vodiča, pa kad kaže da ne zna dalje, uzimamo drugog, ali prethodnog ne puštamo. Skrećemo ozbiljnu pažnju svakom novom vodiču kako i kuda nas vodi. Putujemo čitavu noć bez odmora i izbjegavamo naseljena mjesta. Izjutra 9. jula iznad srpskog sela

Šepka dočeka nas grupa četnika. Na juriš, munjevitom brzinom, razbijemo ih bez gubitaka. Nastavljamo pokret bez odmora i 10. jula povezujemo se sa borcima Prve vojvođanske brigade u selu Brđanima. Otpuštamo sve vodiče uz zahvalnost što su nam pomogli na ovom put. Divan, nezaboravan susret sa Vojvođanima. Njihova pažnja došla je u pravi čas.

Primio nas je Paško Romac, koji je upravo došao iz Političkog odjela Prve dalmatinske brigade za komesara Prve vojvođanske brigade. Paško nam je rekao da se Prva proleterska nalazi u Kladnju. Riješili smo da drugi dan idemo u sastav naše brigade. Paško nas je uvjeravao da ostanemo u Prvoj vojvođanskoj brigadi, ali mi smo uporno odbijali da ostanemo... I čvrsto smo riješili da poslije ručka krenemo prema Kladnju. Čekajući ručak, preko kurira pozvao je našu komandu čete da se javimo komandantu Šesnaeste vojvođanske divizije Danilu Lekiću. Mi smo se iznenadili: otkuda Lekić ovdje kad je on do Vlasenice bio komandant Prve proleterske. Javili smo se i Lekić nas je zadržao više od pola sata, uz prijatan drugarski razgovor popijena je po jedna rakija. On se detaljno raspitao za naš slučaj, kako se to moglo dogoditi i kako smo prošli na putu. »Čujemo da idete u sastav naše brigade«, reče na kraju. »Vidite, i ja sam bio u Prvoj proleterskoj, koju najviše volim, pa kad mi je KP naredila da dođem ovamo, među Vojvođane, ja sam došao. Ja vam savjetujem da ostane ovdje, vi ste ovdje potrebni, vi treba da prenosite vaša iskustva na njih, vaše iskustvo više će koristiti vojvođanskim borcima nego da se vratite u Prvu proletersku. Kao član KP i kao vaš pretpostavljeni ja vam savjetujem da ostanete, učinite sve da ostanu i vaši borci«.

Mi iz komande čete, s jednim dijelom boraca, ostali smo, a jedan dio vratio se u sastav Prve proleterske brigade.

RADE BULAJIC

KORAK DO SMRTI

Josip Turić upitno diže obrve. Skojevac je od četrdesete godine. U partizane je među prvim otišao na Biokovo iz Imotske krajine.

— Kako dođoh u Prvu proletersku brigadu — e, to je duga priča — reče on.

— Onda, ispričaj mi baš o tome — navaljujem.

— Dobro — složi se on i poče: — Naš bataljon »Josip Jurčević« se prebacio iznad Lovreća, koji je još gorio, do sela Studenaca augusta četrdeset druge godine. I tu se sretnemo s dijelovima Drugog crnogorskog bataljona Prve proleterske brigade. Susret je bio neopisiv. Pošto se pozdravismo i rukovasmo, dat je odmor. Za vrijeme objeda, dođe visok mlad proleter i saopći:

— Drugovi, sačekajte! Javljeno je da dolaze kamioni. . .

I tako bi, gospe mi. Kamioni stigoše i nas prebaciše u Vidoše kod Livna. Proleteri izašli da nas dočekaju. E, kako nas samo srdačno dočekaše! Doče-

kaše, brate, kao drugove i braću po oružju i ciljevima borbe. Filip Kljajić, komesar Brigade, održa nam drugarski, topao i revolucionarni govor. Govorio je o putu Brigade, od Rudog do Livna, o bratstvu i jedinstvu i teškim naporima koje treba fizički izdržati. Na kraju, veli:

— Drugovi, ko želi ostati s nama u Brigadi — može ostati. Ako neko ne želi, bilo iz kojih razloga, može slobodno ići. ..

A mi Biokovci sama mladost. Stariji borci ostadoše na Biokovu kad smo pošli na put. Javismo se da svi ostajemo u Brigadi osim desetorice koji su se bojali da neće izdržati napore. Nas stosedamdeset. No, prije toga, da napomenem, okupasmo se i presvukosmo kao što to biva u regularnim vojskama. Nije bilo problema za presvlaku. Zarobljeno je te robe podosta za vrijeme oslobođenja Livna.

I sad, tih dana, Miloje Milojević izvodi s nama vojnostručnu obuku. Jer, većina nas nije imala vojno obrazovanje i nije služilo bivšu jugoslavensku vojsku.

Među Biokovcima se govorilo tih dana da ćemo sačinjavati Peti bataljon umjesto Petog šumadijskog, rasformiranog nakon gubitka u istočnoj Bosni. Međutim, ta misao nije ostvarena.

— A zbog čega? — radoznalo upitah.

Oćuta za tren da bi izvajao svoju misao. Onda odgovara:

— Najvjerojatnije što mi dotad nismo imali vojničkog iskustva, a i zbog jačanja bratstva i jedinstva. Valjalo je upoznati jedni druge. Sto smo podijeljeni po bataljonima, nije negativno djelovalo na nas Biokovce...

Kad se obuka završi, pođosmo preko Glamoča na Tičevo. Tu je vrijeme iskorišteno za odmor, međusobno upoznavanje, izvodila se obuka i objedinjavane su skojevske organizacije po jedinkama na tome omamljivom travnatom prostoru prekrivenom razgranatim drvećem. Nisu zapostavljene ni moralno-političke i psihološke pripreme. Na Tičevo u Brigadu dođe i druga grupa dalmatinskih boraca. Bilo ih je devedeset — Trogirani, Kaštelani, Segećani, iz Marine... Bilo je to u drugoj polovini septembra četrdeset druge. Prava mladost. Dotad nisu učestvovali u ozbiljnim borbama. Stari proleteri pričali bi o svemu što je moglo koristiti drugovima koji se uključuju u Brigadu. I tako, iz dana u dan raslo je drugarstvo, međusobno povjerenje i poštovanje. Svak se trudio da bude pozitivan primjer drugima.

— I? Kad se odmoriste, a vi u borbu?

— Dašta — Josip će. — A zašto odosmo u proletere no da se borimo. Moja prva borba bila je na Ključu. Kiša pala, put klizav, jedva se mičem kroz šumu. A još magla pa te grane mlate po licu i očima dok podilaziš... Naša Brigada napade u zakazano vrijeme. U zoru povukosmo se na polazne položaje. Ujutro se prebrojavamo. Iz naše Treće čete poginuo je Joakim Maslov, rodom iz Opuzena, a nema nam Ante Perišina i Ante Vele. Negdje oko jedanaest sati Ante Perišin dođe, ali Ante Vele nema.

Drugu noć opet krenusmo na Ključ. S pola puta vraćamo se natrag. Treću noć opet u napad. Tad, poslije teške borbe, razbijemo cimu legiju i domobrane. Preko sto ubijemo, oko trista zarobimo, a ostali iskoristiše spoj i pobjegoše kroz šumu ka Vrpolju.

— Bježali su odista i drugi ispred vaše brigade — izazivam ga.

Oči mu skočiše od radosti i učini ti se da dobi neka sokolova krila.

— Bježali i te kako — potvrđuje zadovoljno i s nekim ponosom. — Eh, eh! Ima trenutaka koje valja spomenuti. Krajem oktobra četrdeset druge

vodimo borbu s četnicima na Strmiiei između Knina i Bosanskog Grahova. Jesen a hladno. Gonimo četnike ispred sebe sabijajući ih k žici. Drugi bježe ka Kninu, a jedan komandir četničke čete iz uporišta Cigalj viče na svoje četnike:

— Sram vas bilo, zašto bježite?

On na njih viče a sam bježi ispred njih pedesetak metara. A mi: stali pa se smijemo. Kao ludi.

— Cuj, ove govnarije! — skreće na sebe pažnju jedan Crnogorac i počesmo se još glasnije smijati na račun tog četničkog oficira.

Bježeći ka Grahovu, četnici naiđoše na žicu. A Talijani ko Talijani, postavili na žicu konzerve da bi sebe obezbijedili, pa čim te konzerve zazvečaše, oni ošini misleći da su partizani. . .

Odjednom se trže. Kao kad se čovjek sjeti u priči da je nešto preskočio a valja ga ispričati.

— Cuj — obraća se — zaboravih za Velu. Trećeg dana napada na Ključ nađosmo Antu Velu onesvješćenog u žbunu. Kad je došao k sebi, pričao je o držanju legije poslije prvog napada i strahu koji je pretrpio. Nije ništa ni jeo ni pio tri noći i dva dana. Kod Ključa je u desetom mjesecu četrdeset druge došla treća grupa Dalmatinaca, Šibenčana — dvjesta šesnaest, u našu Brigadu.

Oslobođenje Sitnice skupo platismo. Snijeg dubok, do koljena, a mi napadamo na utvrđeno mjesto između Banja Luke i Jajca. Sporo se ide. Prsti se lijepe za metal. Sitnica okružena bunkerima i prekrivena snijegom iz kojih vrebaju cijevi »gorskog zdruga«, obučavanog u Austriji i Njemačkoj za ratovanje protiv partizana . . .

Cim otpoče borba, pozvasmo domobrane da se predaju i da ne vode borbu protiv svoje braće. Oveća grupa polazi i pokušava preći na našu stranu. Švabe i ustaše ih s leđa napadaju. Neke ubijaju, ostali se vraćaju.

Fašisti se očajnički brane. Naši borci nervozni, učini nam se da su svi izvršili zadatak pa se sad čeka na nas.

Navalismo. Mnogi stojeći gađaju otvore na bunkere, drugi na njih bombe bacaju. Poletjele bombe s druge strane, vraćaju se. Milan Raspopović, Danilovgrađanin, skočio na zid i rafalima kosi legiju iz mitraljeza, ali i sam biva pokošen od njih.

Uletjeh u spaljenu džamiju među prvim borcima. Unutra je ležalo osamnaest Nijemaca, četnika i legijaša. Među njima i žena četničkog komandanta Drenovića.

Dijete Drenovića nađeno je u podrumu. Mali je izbezumljeno plakao. Proleteri ga uzeše i predaše mjesnom narodnooslobodilačkom odboru na čuvanje.

Eh, koliko nas samo tad pade. Preko dvadeset. Samo iz naše Treće čete Drugog crnogorskog bataljona pogibe devet boraca: četiri Crnogorca, četiri Dalmatinca i puškomitraljezac Vlado Đukić, rodom iz Peulja kod Bosanskog Grahova. A od Dalmatinaca Ante Bakotić, Mate Zivković, Jozo Cular i Jakov Petković. Ti su onda poginuli, ali da li bijahu svi ti iz moje čete, nisam siguran.

Zastaje da bi ubrzo zatim nastavio:

— Sad ću vam ispričati jedan događaj. Borba za Teslić bila je u toku kad me k sebi pozva Božo Božović, komandant našeg bataljona:

— Evo ti ovo pismo i odnesi ga komandantu Kraljevačkog bataljona.

Krenuh odmah. Izbi na brdašce. Preko njega treba ići. Kad, odjednom, vidim pedesetak domobrana ide puteljkom k meni. Na udaljenju su oko dvjesta metara. Sklonih se iza stabla. Ne znam šta da radim. Zao mi je oružja i cipela, a trebalo bi produžiti radi izvršenja zadatka. Računam i onako ne mogu naprijed. Mislim: ako ih preplašim i zarobim, bit će dobro. A ako ne, možda ću uspjeti da se probijem ka Štabu bataljona.

Ostalo je još četrdesetak metara i, tu su. Oni mene još ne vide. U grudima srce da iskoči. Najednom komandujem iz zaklona: bataljon stoj! Domobrani staše i tek me tad ugledaše. Ja im kažem: predajte se. Ukoliko se ne predate, bit ćete pobijeni.

Oni šute. Naredih da prva trojica najprije izvade zatvarače, a onda od čela do začelja uzmu sve zatvarače i stave ih u torbice. Ja imam metak u cijevi i motrim ih. Kad povadiše zatvarače, zapovijedih da kolona krene.

Poslušno krenuše gledajući oko sebe, pa kad ustvrdiše da sam sam, jedan će od njih:

— Jesi nas digao!

Bili su to stariji, mobilisani domobrani. Dovedoh ih komandantu Božoviću. Komandant se poče šaliti sa mnom. Veli: Otkud s tom regimentom, Josipe? Vidi ti samo .. .

Na Zlatnom boru prije pete ofanzive vođene su teške borbe. Tu pogibe komesar Druge čete Matović i jedna desetina, među njima Ivo Rončević, rodom iz Šibenika. I na Vučevu, Borovoj glavi — svud, bile su teške i iscrpljujuće borbe. Četrdeset ranjenika — eh! ostavimo na Sutjesci. Oni mole da ih pobijemo. A kako ubiti svoje drugove, a svjesni smo da će ih Švabe poubijati...

Ispred Balinovca, bijaše tek zora, poče hvatati kriza borce pa se dade odmor. Ilija Sćepanović, Josip Protega i ja smo u patrolu ispred čete. Sad dok se četa odmara, mi smo na osiguranju. Ali nedovoljno oprezni. Njemački oficir iza jednog žbuna otvori šmajserom vatru na nas. Sva sreća podbaci. Samo zemlju izbaci ispod naših nogu. Korak do smrti... I sad počne igra smrti. Vrebamo ga iza drveća a on nas. Borba ko će koga prije uhvatiti rafalom. E, ali Švaba vičan i okretan, zemlju mu njegovu!... Bacite bombu. Pao je. Krenuh k njemu. Njih dvojica me štite.

Bio je još živ. Uzeh šmajser, dvogled, torbicu u kojoj bijahu tri male konzerve i četiri mala komadića kruha.

Povlačeći se, dobih nekoliko metaka kroz šinjel. Bataljon je već stigao razvijen i nastavi goniti Švabe ka Miljevini. Negdje na putu Treća četa zastade čekajući glavninu. Na jednom puteljku ostavljen sam ja i Protega dok se četa malo odmori. Kad, eto, njemačke kolone na nas. Na čelu tri Muslimana, seljaka. Iza njih: oficir, onda podoficir. Idu pravo na nas. Na Protegi i mene njemačka uniforma. Dok prilaze, razmišljam: da li prvo četu buditi ili ne Ionako kad počne pucnjava ona će se probuditi. Moj pomoćnik Josip Protega se slaže. I čim se primakoše na četrdesetak metara, a ja pritegoh »brnac«. U isti mah četa je skočila bunovna i trkom posjela položaje.

— Juriš, proleteri! — zaori se.

Švabe okrenuše brzo leđa. I tako se mi nađosmo među pozadinskim jedinicama neke njemačke divizije. Navalismo na pečen kruh, maslac i salamu, da se što prije najedemo. A to nam nije bilo pametno. Jer crijeva su

bila otančana. Eeee, samo da ti je bilo vidjeti. Njemački avioni mitraljiraju naše položaje i sjurili se na tu komoru, a borci ne bježe. Gledam: Vladu Sikarca ranio avionski metak, krv mu šišti iz noge, kaplje na komadiće hljeba, a on skoro da je ušao u vreću i jede. S objema rukama. Mi mu kažemo:

— Vlado ranjen si.. .

— Nek se najedem, pa nek odmah poginem — odgovara sasvim mirno. Do kraja rata Vlado je izgubio oko, ali je ostao živ.. . Elitna je to brigada bila, moj druže. Kadrovska jedinica. Teško mi je bilo kad me pozvaše u Stab brigade u Studencima i saopćiše da idem u Osmi korpus na dužnost u novoosnovanu Četvrtu dalmatinsku brigadu. Tad se s tugom rastah sa Prvom preleterskom, ali i u novoj brigadi nađoh divne drugove suborce s kojima sam se nalazio na borbenom putu do Dana pobjede i završetka rata.

MARTIN MATIĆ

NEZABORAVNI DOŽIVLJAJ

Za vrijeme pete ofanzive na Miljevini prilikom prelaska jedne rječice, poslije punih 30 dana, dobio sam parče kruha. Kada je moja jedinica vraćena preko mosta, vjerovatno u zaštitu Vrhovnog štaba i bolnice, na mostu je bio jedan mrtav konj. Konj je bio do kostiju oglodan. Rekli su nam da su ga oglodali naši tifusari.

Dvadesetog devetog novembra 1943. godine u Jajcu, kada se rađala Republika, sudjelovao sam u priredbi u čast delegata II zasjedanja AVNOJ-a. Priredba je izvođena puškama. Nas je bilo 18, i tom prilikom drug Milan Bojović iz Grošnica kod Kragujevca slučajno je ranio jednog našeg druga u lijevo rame. Ovo je jedini primijetio drug Koča Popović, komandant naše divizije. Ovom priredbom je rukovodio naš poznati glumac Ljubiša Jovanović.

Ovako istu priredbu smo dali u Lekovini (Crna Gora) 1944. g., ali sada pod rukovodstvom Mijalka Todorovića. Prilikom priredbe u Jajcu prvi put sam vidio druga Tita, što je za mene bio poseban doživljaj.

Diugi put sam vidio druga Tita u sedmoj ofanzivi između Prekraja i Mliništa. Ležao je i bio pokriven nekim jorganom, a neka starija žena mu je pridržavala glavu. Vjerovatno je bio nešto bolestan. Mi smo bili napola goli i bosi. Kada je drug Tito pitao koja smo jedinica i kada je doznao da smo Prva proleterska brigada, za tri dana smo dobili nova odijela i obuću, i to englesku bačenu iz aviona. Tom prilikom smo dobili i pribor za brijanje.

Treći put sam druga Tita vidio u Željezničkoj bolnici u Beogradu kada sam bio ranjen. On je u pratnji generala Peka Dapčevića obišao bolnicu i sa svakim se ranjenikom rukovao i porazgovarao. Pitao nas je za uvjete u bolnici. Požalili smo se da nam je malo cigareta (dobijali smo po 10 kom.) On se obratio Peku riječima . .. »pa, boga mu, toliko smo duhana zarobili, a ranjenici se žale da nemaju cigareta«. Sutradan smo dobili po 20 komada cigareta i tako je ostalo i dalje.

Sjećam se jednog doživljaja sa Palisada (Zlatibor) u borbi protiv Bugara. Pred nama se pojavilo petnaest bugarskih vojnika spremnih za predaju. Nas je bilo petorica sa komandirom čete Dragom Stuparom. Bugari, umjesto da se predaju, bacili su na nas ručnu granatu. Prvi sam to primijetio i viknuo: »Stupar, bacili su bombu.« Odmah smo se zaklonili, a bomba je eksplodirala više nas i nikoga nije povrijedila. Tom prilikom drug Mauricijus, Talijan, svojim puškomitraljezom pobio je svih petnaest bugarskih vojnika.

Ovo su moja kratka sjećanja iz doba NOB-a.

MILOSAV BOJIĆ

MILIVOJ IZ DALMACIJE

Milivoj je poginuo kao pripadnik Beogradskog bataljona 26. maja 1944. godine kod Mliništa. Zagubili smo, ili možda nismo dovoljno uporno tragali za njegovim prezimenom, mestom rođenja, ostalim generalijama. Znamo da je k nama došao iz Dalmacije 'sredinom 1943. godine. Verovatno iz neke druge brigade ili odreda. Prisećajući se odakle bi mogao biti Milivoje, pominjali smo Zagoru, Biokovo, Makarsku, Konjevrate, Šibenik, Solin, otoke i — zastali. Nismo pronašli, ustanovili. Ima još Milivoja, Jura, Frana, Danila, Ruža, Meha, Marka ... čija imena trefba utvrditi i u spisak uneti. Bili su u bataljonu i negde na njegovom dugom putu i ostali kao beleg. Pokriveni su zemljom, lišćem, granjem, njihovi su grobovi obeleženi ukrštenim ili pravim komadom drveta. Tada smo se zavetovali da ćemo, ih, u miru, ponovo dostojnije sahraniti. To je i učinjeno. Ali... nije se stiglo do svaikoga. Neki je grob ipak ostao zaprete, pa i iz sećanja izbrisan.

Milivoje je u našem sećanju stasiti mladić, tek iznikao iz dečačkog doba. Zadovoljstvo je (bilo gledati ga lepo oblikovanog, tamnih očiju i 'bujne kose, a prijatno je bilo slušati kako samouvereno i kočeperno brani 'svoje stavove ili priča o drugarlstvu, o borbi i o svojoj novoj porodici bataljonu. Odlikovala ga je izdržljivost i hrabrost a sve što je činio išlo mu je od ruke, bilo da je čitao ili pisao, bilo da je baratao puškom, mašinkom, bombom ili mitraljezom.

— Mene ste zaboravili da zadužite da poučavam nepismene, sa blagim prekorom reče Milivoje novembra 1943. godine kod Travnika. A znate li da sam onoj tek pridošloj devojci već pokazao sva slova? I lako je naučila. Rekla mi je da znam bolje da učim od zato zaduženih . ..

Novu 1944. godinu dočekali smo u selu Bačvice kod Travnika. Redale su se pesme, dosetke, šale. Milivoje je pesme pratio na usnoj harmonici. U ponoć je ugašena lampa. Zatim je Zića Trninić ponovo upalio lampu i čestitao borcima Novu godinu. Milivoje je bio veseo, ali se to njegovo veselje ponekad osenčavalo i tugom. Pitao je koliko ćemo još ratovati.

U jednom razgovoru posle rata, oko 1950. godine, Zića Trninić se prisetio dočeka te Nove godine, atmosfere koja je na njoj vladala, Milivoja:

— Veli on, Milivoje, meni kao komandiru da grešim, da se ponekad nerviram, napijem, istrčim, opsujem vodiča. Nema šta, govorio mi je istinu. Crveneo sam, iako je kritika dolazila od njega još tako mladog i zelenog. Kada smo te večeri otišli na spavanje, obišao sam Milivoja na straži. Neprijateljski vojnici u blizini. Osluškujemo. Mesečina. Hladno. Milivoje mi tiho, ali sa žarom u glasu i očima, reče da će zapamtiti doček ove godine u ratu. Dodao je da se čudi što svi ljudi u Jugoslaviji nisu zajedno u borbi protiv neprijatelja, što saveznici odugovlače slanje pomoći. Pitao je zašto svet izgleda tako složen, a život tako težak kad bi mogao biti i veseliji i kada on zna da za svakoga ima mesta pod suncem.

— Pogledao sam ga iznenađen — nastavio je 2iča svoje sećanje. — Za mene je bilo otkriće ta njegova zrelost i jednostavnost. U prvi mah nisam ništa odgovorio. Onda sam mu rekao da je lepo što o svemu razmišlja i da ćemo o pitanjima koje on postavlja morati da razmišljamo i da govorimo i u miru, kada budemo siti i u toploj sobi. I sada ponekada zažalim što nema Milivoja da nastavimo taj razgovor ...

Ziča uzdahnu, nečega se priseti, pa produži:

—- Bio sam neki dan u mom Šapcu. Učini mi se da vidim Milivoja. Mladić hitro korača ulicom. Porastao, ojačao. U civilu je. Jeste Milivoje, nije. Viknem: »Milivoje!« Mladić stade. Priđem i pitam ga. On se osmehuje. Kaže da možda liči na tog mog Milivoja, ali nije on taj. Dešava se čeisto da ljudi zaustave nekoga na ulici. Ništa neobično. Ratnici traže izgubljena.

— Zaboravili ste da me odredite u prethodnicu sa Zićom. Ipak sam išao — rekao nam je Milivoje u Imljanima 27. januara 1944. godine.

— Ne samo da je išao sa mnom, već je trčao kao ždrefoe pred rudu. Morao sam ga zadržavati, upućivati. Milivoje se mora kočiti, određivati u sredinu kolone — govorio nam je Zića.

Februar 1944. godine, Vitovlje. Duži odmor i povremena prepucavanja oko Vlašića i Vrbasa. Sastanci Skoja, predavanja, razgovori kraj peći koja pucketa, pripreme hora.

Milivoje je sa jednim vodom u zasedi kod Turbeta. Neprijatelj je izvršio proboj. Kamuflirani, naši borci su sačekali nemačke vojnike i naneli im gubitke.

— Ranjen je Spasoje Radovanović, a od njihovih je ostalo petoro mrtvih što nisu dozvolili da ih jurim po snegu, da im pokažemo kakvi smo mi i više ranjenih — prepričava Milivoje grupi boraca ishod akcije. — Zao mi je borci, mi koji znamo zašto smo uzeli puške u ruke, i sami, dobrovoljno došli da se borimo.

Redao je odluke Drugog zasedanja Avnoja. Teklo je to spontano, od srca. Drugovi su ga slušali s pažnjom.

— Pa nećeš nam, valjda, i ti Milivoje biti komesar? — ote se Zivku Todoroviću. — Bolje je vodnik, ali ima vremena ako rat potraje ...

— Tako osjećam — brani se Milivoje — to su moje misli, ispovijesti. Danas sam mogao poginuti. A ne pričah vam kako su mi okrznuli šinjel, probušili torbu. Pogledajte! Pokretom ruke ljutito je pokazivao.

U selu Podrašanci, aprila 1944. godine, četni sastanak. Pohvalili smo hrabre i ukorili trome.

— Mene pohvaljujte kada ih istjeramo, — dobacuje Milivoje, sada mi je dužnost da ih tamanim.

Na tom sastanku Đoković je pohvalio Kusmuka i Maligeca, a Habulin ie istakao Junusa i Mama.

Jednoga od tih dana Milivoje je pitao:

— Kada ću postati član Partije?

— Mlad si, ima vremena i za tebe i za ostale — odgovorili su mu.

Care ustajući otkopčava harmoniku.

— Zovite drugare, zasviraću kolo!

Zaigraše prsti, odjeknuše poznati zvuči, oteše se osmesi, okupiše se borci i seljani. I Milivoje poskakuje, uči. Osmeh ozario lepo lice. Derviša ga stegla za ruku i pokazuje mu neko kolo iz Srbije. Ubrzo zatim razvi se kozaračko kolo. Smenjuju se oni koji započinju pesmu. Ruke su isprepletene. Glasovi izmešani. Odelo na igračima različita. Milivoje je u nemačkoj bluzi, stešnjenim italijanskim pantalonama i povelikim čizmama. Samo mu je šajkača, titovka po meri izrađena. On razdragano uzvikuje: »Druže Tito, jagodo iz rose ..

Raširilo se ogromno kolo na prolećnoj travi. Vojska i narod.

— Lepo ih je videti i sa njima biti. Čovek je onda bogatiji. Niko ovo ne bi umeo režirati i organizovati — kaže, posmatrajući kolo, Mirko Kostić.

Ovo veliko kozaračko kolo odigrano je u nedelju 21. maja 1944. godine u selu Duge Njive. Veselju se pridružio i poznati guslar Lazar Radak. Za sve je bilo zadovoljstava, a za Milivoja i smeha i iskri prve ljubavi. Zagrlio je i poljubio Dervišu kada su prestali svirka i igranje. Pogledala ga je začuđeno.

— Samo da vidim kako je to — rekao je zbunjeno.

— Ne ljutim se. Može se i poginuti. — Uzvratila mu je Derviša.

Posle celodnevne borbe s Nemcima kod Šipova 25. maja 1944. godine, Milivoje opet pita za prijem u Partiju.

— Ima vremena, mlad si, sačekaj — odgovaraju mu.

— O nisam dijete i mlad kada dobrovoljno ostavljam roditelje i kuću i krećem u boj? Onda sam zreo, je li? — Ijutito uzvraća Milivoje.

Sutradan Nemci uporno nastupaju u streljačkom stroju. Bacili su desant na Drvar. Zele prodreti u taj grad. A mi smo im se isprečili i branimo stopu po stopu slobode. Gerzovske Košare, pruga, Jajce—Drvar, Mliništa, Lisna, šume i kamenjar, Beogradski bataljon od juče ujutru, iz sata u sat, ratuje s nadmoćnijim neprijateljem. Poginuo je Obrad Piljak, zasipao je zauvek dečačkim snom. Milivoje zasuzi. Otire oči. Na proplanku je pao i Meho Cerovac. Pluća su mu prorešetana. Takođe dečak. Odoše oba dečaka iz Bosne. Hitri, brzi, požrtvovani.

— Kako prežaliti kada me guši u grudima i mutno mi je u glavi — govori Milivoje svoju tugu.

Istoga podneva Milivoje nišani u neprijatelja da ga zaustavi. Prostor pred njim ispunjen je šlemovima i zelenim uniformama. Nemci se kreću uvežbano, trče, pucaju. Bataljon »Garibaldi« je napuštao ulogu zaštitnice. Komesar brigade i njegov zamenik (Mirko Jovanović i Komnen Zugić) zahtevali su da članovi Partije i Skoja pokažu posebnu postojanolst.

Pošao sam sa puškomitralješkom četvorikom na levo krilo. Sa nama je i Milivoje. Osmatrali smo put i šumarak. Pucali smo. Tri sata smo ih držali prikovane za zemlju. Ponestalo nam je municije. Na sreću, na vreme smo primili novu. Očekivali smo da će se Nemci povući, ali su oni bili uporni. Pustili smo ih do na 100 metara ...

Evo šta sam o toj borbi zapisao posle dva dana, 28. maja 1944. godine .. Pred našom grupom bio je brisani prostor i kamenjar. Palo ih petnaest, no opet jurišaju. Levo od nas je zelena šikara. Katkad bacimo pogled i na tu stranu. Čini nam se da odatle nema opasnosti.

Ćordaš je des.no od nas. Traži municiju. Ubio je dvojicu i pokazuje ih rukom. Simić poziva na juriš. Drašković je staložen i hladnokrvan. Protivnik ne štedi municiju. Neka se naši delovi povlače. Primorani su.

Ležimo u zaklonima i radosni smo što naše krilo još odoleva. A onda, kao da su iz zemlje iznikli, iz šume se pojavi desetak neprijateljskih vojnika. Pucaju i traže da se predamo. Toliko su blizu da im i oči vidimo. Njihove bombe nas prebacuju. I mi bacamo naše poslednje četiri. Sipamo iz mitraljeza, mašinki, pušaka, i tražimo pomoć. Naši se povlače (i naređuju to i nama. Ali, oni ne vide da smo u klopci. Zbog toga opomdnjemo Milivoja i sve ostale da se moralno što pre povući. U tom trenutku kuršum mi prosvira desnu ruku. Krv se sliva na mašinku i kamen. Ne osećam bol. Trojica se pokreću i padaju. Nemci nas mogu poubijati, ali oni nas žele ižive i skaču prema nama. Milivoje ih sačekuje bajonetom. Dvojica ostaju mrtvi. Jedajn se izvukao i verovatno otišao po pomoć. Milivoje je ranjen u stomak. Povukli smo se do jednog žbuna. Tada se vratio naš vod i na sebe privukao pažnju Nemaca. Milivoja pridržavamo i vodimo dalje, dok se on drži za stomak ,i teško diše. Nosimo i njegovu pušku. Zrna i mine pršte oko nas.

Ipak, Nemci su zaustavljeni. Sedamo na kamen. Zaklonjeni smo u uvali. Milivoja previja Danica Tadić. Nudi mu mleko iz čuture. Spasa nema. Creva su izbušena i Milivoje umire.

Juče je padala kiša.

Dolaze novi ranjenici.«

Predveče toga prolećnog dana sahranjen je Milivoje. Oči su mu dugo bile otvorene. Čini se tamnomrke ili crne. Neko ih je najzad zatvorio.

Milivoja je interesovalo sve o Beogradskom bataljonu. Znao je sve o njemu od prvih dana. Znao je sve .pobune, sve savladane prepreke, sve bitke, komandante: Miladina, Sinišu, Šarca. Velebita, Stevu, komandire i komesare: Čedu, Vanjku, Vojkana, Sijana, Doku, Velju, Drenjanina, Gakovića, borce: Srbijance, Bosance, Beograđane, mlekadžije, abadžije, učenike, Crnogorce, Vojvođane, Hercegovce, Hrvate, šegrte, obalce, ribare, Sarajlice, sve iz Konjevrata od Šibenika ... pitao je za sve bolničarke, za deou koja su ostala iza roditelja, za roditelje koji su ostali da čekaju sinove i kćeri. Pamtio je svaku izgovorenu reč. Zeleo je da bude učitelj, da priča deci o Derviši, Mehu, Obradu, Šarcu, Ljupčetu, Koštanu o živima i mrtvima koji su bili zajedno u okršajima i stremili daleko napred svojim htenjima i delima, često silno gladni, a gotovo nikada siti.

— Primičemo ga posmrtno u Partiju — reče Mile Koštan i skida kapu.

Ne zinam da li smo to i učinili. Koštan i Derviša su nakon toga poginuli, u istom danu.

Bilo je mnogo divnih boraca u Prvoj proleterskoj brigadi, u njenom Beogradskom bataljonu. Uz njih uvek zadržava svoje meisto i taj divni, tek stasali mladić iz Dalmacije. Bio je kao otvorena knjiga. Primao je i prenosio reči i zavete. Radovao se životu, verovao u njega, u mir, u lepše življenje.

Milivoje je imao svoje prezime, svoje rodno selo ili grad, roditelje i rodbinu, drugare iz detinjlstva. Hoćemo li ikada doznati kako se preživao, odakle je i ko su mu bili mili i dragi, ili će zauvek ostati — Milivoje iz Dalmacije?

JAKOV ŠKUGOR

BRATOVO IME POGINULOM DRUGU

Bilo je to negdje oko 8. ili 9. lipnja 1943. na Zelengori. Na prvim visovima ove planine, koji sa zapadne strane zakrivaju dolinu i kanjon rijeke Sutieske, naš je bataljon u pokretu.

Taj dan bio je izuzetno sunčan i topao. Sušta suprotnost proteklim, kišovitim i dosta prohladnim danima na Vučevu i u dolini Sutjeske. A ovdje dominantnih vrhova Zelengore na širokom obzorju dokle pogled dopire nema nigdje oblaka.

Vrhovi i kose ovog dijela Zelengore nisu pokriveni šumama ili drugim raslinjem kao obližnji obronci koji se spuštaju ka dolinama rijeka i potoka. Ovo su nepregledne goleti pašnjaka, sa kojih se veoma daleko vidi, pogotovu kada se ide bridovima ovdašnjih kosa.

Naša kolona upravo se kreće kosama i brežuljcima u pravcu Lučkih koliba. To su nekadašnja planinska pastirska naselja i kolibe koje su prošle godine potpuno zapalili i uništili četnici. Sada se teško mogu uočiti ostaci ili manji tragovi nekadašnjih kuća, jer su prekriveni visokom travom i bujnim raslinjem. Stariji borci, Crnogorci, već su prolazili ovim terenom za ofanzive u proljeće 1942. Oni nam pričaju kako su ranije izgledali ovi pašnjaci i naselja, gdje su ljudi iz okolnih mjesta, za ljetnjih dana, dotjerivali sitnu i krupnu stoku na ispašu i mjesecima mirno' živjeli.

Sada je ovaj prostrani teren prazan i pust. Samo naša kolona narušava osobni mir. Tiho je kao u nekoj pustinji. Tek noćas smo izišli iz pakla višednevniih i teških borbi na Sutjesci, pa ova iznenadna i neobična tišina ne djeluje stvarno.

Naš je Drugi crnogorski bataljon u pokretu od ranog jutra. Sada je oko desetak sati prije podne. Tako lijepo vrijeme, a avione, naše stalne pratioce, nigdje ne vidimo. Pitamo se što se to događa? Da li je najgore ostalo za nama? Neobično doživljavamo ovaj mir i pustoš nakon danonoćnih borbi u proteklih petnaestak dana.

Idemo dugom uvalom, između dvije usporedne kose. Sama čistina. Kolona bataljona u običnom rastojanju, borac od borca kojih pet-šest koraka. Upravo je kolonom lijeno došaptano naređenje da povećamo rastojanje na 15—-20 koraka kako nas ne bi po. ovako sunčanom danu, iznenadili avioni. Ovim se naša kolona još više razrijedila. Bataljon nikada nije spao na tako malo boraca kao sada, svega 80 ljudi. Kao u prijašnjim mjesecima jedna dobra četa. Sada se kolona tako izdužila> da jedva vidimo trećinu zbog udaljenosti čela i začelja kolone i manjih nagiba terena kuda se upravo krećemo.

Odmičemo veoma sporo. Rijetko razgovaramo. Udaljeni jedan od drugoga, teško izmjenjujemo riječi, jer bi taj razgovor tražio napor više, tražiio dodatnu ?nagu, koja je na isteku u svakog borca.

Osjećam zamrlost cijelim tijelom. Neki čudni umor, tromost i pospanost obuzima mi organizam, te mi popušta, pažnja i opreznost, inače prijeka potreba u svakom času. Kao da se tek sada počinju javljati znaci svih naših tegoba: gladi, umora, nespavanja i boli za poginulim drugovima. I u mislima sam, najčešće, u prošlim teškim danima. Javljaju se na trenutak detalji strave.

3 onda opet zurim u dugu, ali jako proriječenu kolonu ispred sebe, koja) me, tako tanka i lijena, ponovo podsjeća na poginule drugove i nemoguće napore koje smo imali i koje očekujemo.

Iz tog neobičnog stanja misli i sanjarenja iznenada me prene uraganska mitraljeska vatra s desnog boka kolone, koju sada i ovdje nismo ni u najdubljoj podsvijesti očekivali. Najveći dio boraca bio je zatečen na čistini, u uvali. Pod tako teškim okolnostima prihvaćamo borbu s njemačkim grupama, još nepoznate snage, koje nas tuku sa prve kose, kojih 150—200 m udaljeni od nas. U prvom momentu samo manji dijelovi našeg bataljona mogu prihvatiti borbu, odlučno kreću na juriš, dok sredina kolone, zapravo najveći broj nas, pucajući trčimo da uhvatimo pogodne položaje i kose na lijevoj strani uvale, suprotne njemačkim položajima. Ovaj iznenadni i silovit napad nije nas smeo i uspaničao. Istog trena, tako reći bez komandi, koje se i tako ne bi čule u pucnjavi, svaki borac, kao trgnut iz neobičnog sna, naglo je »oživio« i brzo otvarao vatru, istodobno hvatajući pogodne pozicije za tešku borbu protiv njemačkih zelenih utvara.

Na rukom dat znak komandira voda, nas dvojica, moj pomoćnik i ja, s puškomitraljezom brzo smo istrčali, praćeni njemačkom vatrom šaraca, na kosu i zaposjeli vrh. Otvarali smo žestoku vatru na njemačke grupe preko uzane uvale koja nas razdvaja od položaja Nijemaca. Nekako odmah za nama na vrh dođe i komandir voda Raško Popović, koji nam na brzinu dade zadatak — da vrh kose svakako trebamo zadržati, da Nijemce tučemo samo onda kada se kreću u grupama za napad, u juriš, jer municiju treba čuvati. Ujedno nas podsjeti da dobro osmatramo pozadi, iza leđa, jer je u tom pravcu još nejasna situacija. Također, da dobro gledamo lijevo i desno od nas, jer su drugi naši dijelovi jako udaljeni.

Vrh kose kojeg držimo pogodan je za gađanje neprijatelja, jer nadvisuje druge vrhove okolnih kosa. Samo je bez ikakva zaklona. Na njemu ni drveta ni kamena. Pa ni trave koja bi od pogleda štitila. I golim okom lako nas vide iz daljine, pa nas često tuku »šarci«.

Prvi napad je odbijen. Nas dvojica sami na kosi, pažljivo osmatramo na sve četiri strane. Napeto gledamo okoliš. Osluškujemo svaki pucanj, svaki rafal, da saznamo odakle dolazi, da znamo čiji je. Tu smo dotrčali u itoku prvog napada, iz kolone, negdje oko desetak sati[1], a sada više i ne znamo koliko smc tu. U međuvremenu je došao drugi, treći napad i protunapad, juriš i protujuriš, ali se stanje ne mijenja. Svako drži svoje pozicije. Svaki napad kao da počinje i završava jakom mitraljeskom paljbom po nama, jer im i mi našom vatrom otežavamo izlazak na položaje i kretanje po njemu. Istodobno mislimo i osmatramo da nas ne zaobiđu sa strane ili čak dođu s leđa, što bi naš položaj učinilo bezizlaznim. I svaki prekid vatre i kratkotrajna zatišja, teško podnosimo, ovako usamljeni, pa samo po pucnjavi nekako određujemo gdje je tko i gdje su naši. Za to se u svakoj novoj vatri, u novoj pucnjavi sigurnije osjećamo. Bar da imamo više municije.

Ne osjećam više umor, ni glad, ni žeđ na ovom jalkom ljetnjem suncu. Kao da sam bez osjećaja, bez prohtjeva i želja za bilo čim, kao da je sve namireno, ispunjeno, ovdje na kosi, na ovoj osami, u vatri pucnjave, naše i neprijateljeve. Okružen i pritisnut nekom nejasnom, nedefiniranom opasnošću i nepoznatim stupnjem dužnosti i odgovornosti za ovu kosu, za ovaj vrh, za druga pokraj mene, za sama sebe. Odgovornošću prema drugovima koji su mi dali zadatak, dali ovaj mitraljez, koji očekuju, koji jurišaju sigurni u ovaj mit-

raljez, u nas obojicu tu, na kosi. I misli kao da su sputane, nečim ograđene, stoje samo tu, kao zalijepljene za kosu i njen vrh, pa samo jednim jedinim pravcem koji pogled odredi odlete k neprijatelju.

I nas dvojica, za sve ovo dugo vrijeme, malo razgovaramo. Kao da u svakom času jednako mislimo, kao da sve to jednako doživljavamo, kao da sve jednako osjećamo. Poznajem druga već četiri mjeseca, koliko se i nalazi u našoj četi. Došao je u siječnju iz Prnjavora ili bliže okolice, kao i mnogi drugi mladići iz toga mjesta. Došli su u Prvu proletersku brigadu kada smo početkom godine bili na području Prnjavora. Došli su, zapravo, u najgore vrijeme, u početku četvrte ofanzive, u početku dugih i teških marševa po noći i snijegu, na početku dugotrajnih borbi, koje, evo, ne stagniraju, dapače, sve su češće i sve su teže. A svi su jako mladi. Mojem pomoćniku tek je sedamnaesta godina, kao mom mlađem bratu, kojeg sam jedva odbio da pođe sa mnom u partizane. A tako je želio poći. Nekako je i sličan njemu: nizak, malo punačak, okrugla i najčešće nasmiješena lica, kao lica i naravi moga brata. A bratski se i odnosimo u borbi, na odmoru, na maršu, kao rođena braća, kao prisni drugovi, jer činimo u borbi jednu malu jedinicu, jednu nerazdvojnu cjelinu, jedno mitraljesko odjeljenje. Do prije tri dana imali smo još jednog druga Miletu Popovića, puškomitraljesca, koji je poginuo na Borovnu, u jednom od brojnih juriša nadomak rijeke Sutjeske. Tek tri dana imam mitraljez Milete Popovića, čiji sam do tada bio pomoćnik, tek tri dana sam puškomitraljezac, tek tri dana naše malo mitraljesko odjeljenje ima samo dva borca, tu na ovoj velikoj i opasnoj kosi.

Svaki od nas zna i još više osjeća svoj zadatak, svoju i našu zajedničku odgovornost, našu zajedničku strepnju. Tu na goloj kosi izloženi kiši rafala. Tu na osami, gdje moramo sve vidjeti, sve čuti, a od vatre ne možemo glavu pomoliti. U ovoj neizvjesnosti koja i bez pucnjave ranjava i bez metka ubija.

Evo, opet pucnjavai, opet napadi i proitunapadi. Ne znamo niti se međusobno pitamo što je sa našima. Ponekada ih čujemo, rjeđe vidimo, samo kada napadaju, kada jurišaju, daleko su. Da li je netko ranjen, poginuo? Ne znamo ni vrijeme dana, tako sporo ide. Sunce je još visoko na nebu. Kada bi opet došao naš Raško, pomislim u sebi. Bio je negdje oko podne, čini mi se. Koliko nam je to značilo! Da ga samo vidimo, da makar nešto čujemo o borbi na drugim položajima.

Po odlasku Raška, komandira voda, »posjetio« nas je avion. Mali, izviđački, kojeg se nitko nije bojao. Nekada smo izvodili šale i sprdnje na račun ovakvih aviona, pucajući u njih bez zaklona, bez bojazni, onako iz »zabave«. Ne osjećam ni sada bojaznost. kao ni moj drug, pomoćnik, pa smo ostali u istom ležećem položaju kao i prije. Više pazimo na iznenadne rafale s njemačkih položaja koji nas, inače, rijetko »zaborave«.

Čujemo kako sve jače škrebeta avion iznad naših glava. Odjednom čujem dugi rafal i vidim istovremeno zrna, poput tuče, kako se zabadaju u zemlju, tu oko nas. A, onda vidim avion, kao neku veliku ptičurinu kako se naglo diže uvis i brzo. odleti dalje .preko njemačkih položaja, u kojem pravcu i dalje zurim kao da se nije ništa dogodilo.

Domalo vidim pokrete i neko komešanje Nijemaca. Idu li u napad? Ili će ih naši jurišem sjuriti s kose? Otvaram vatru, onako rafalom od nekoliko metaka, više na znanje i utjehu našim borcima, radi našeg i radi vlastitog ohrabrenja, nego što ću stvarno, s ovako malo municije, spriječiti Nijemce ili vatrom pomoći našim drugovima. Ponovno ih naši odbijaju, opet zatišje.

Ne znam koliko, ovo traje. Cini se kao i ovaj današnji vječni dan. Pogledam naokolo. Na trenutak osmotrim i druge kose, i one iza leda, pa vratim pogled bliže, tu pokraj mene, na druga i vidim ga u istom položaju, kao i cijelo vrijeme ranije, leži, ali upadljivo licem na samoj zemlji. Spava? Sada, ovdje?! Lagano se pomaknem i dirnem ga u rame, naježim se istog trena! Trgnem se da ga dižem, ne vjerujem svojim očima: malu rupu na kapi! Avionski metak, sjetim se, odmah. Mrtav! Poginuo u djeliću sekunde!

A ništa nisam tada primijetio. I dugo, dugo nisam znao da. mi je poginuo najbliži drug, moj pomoćnik. Tu, pokraj mene. Bol za tako mladim i tako prisnim drugom teško je i pokušati izraziti. U tim dugim minutama, dugim satima nisam je imao ni sa kime podijeliti. Bol veća od boli za najbližim, veća od boli za rođenim bratom.

Borbe i dalje traju, na kosi trebam ostati, pa snage moram imati.

Sunce je nisko palo, pa očekujem i kraj današnjih borbi. Došao je i Raško Popović. Saznaje gorku istinu. Nisam trebao, niiti mogao što reći.

Domalo obojica odlazimo na mjesto prikupljanja, sada još manjeg, bataljona za predstojeći, reče Raško, teški noćni pokret dalje, Zelengorom . . .

Prolaze ratne i poratne godine. Dolaze borci na Tjentište. Da zaustave vrijeme, da ožive uspomene i sjećanja na teške dane borbe, na drugove poginule, na. . .

Razgovaramo i podatke prikupljamo za drugove žive i pognule. Pitaju me za ime pomoćnika, mladića iz Prnjavora, koji je poginuo na kosi iza. Lučkih koliba? Rade — odmah odgovorim, kao siguran u svoja sjećanja, pamćenja. Svi ga jednako opisujemo, svi nosimo najljepše uspomene o njemu, ali samo sam ja izustio ono — Rade. Posumnjaju njegovi mještani iz Prnjavora, kao i drugi borai u četi, a posebno tadašnji komandir voda Raško Popović, jer da nikakav Rade nije bio u četi.

Tek na drugom susretu boraca na Sutjeski saznao sam pravo ime poginulom drugu na Zelengori — Neđo!

Pitaju drugovi otkuda mi ime — Rade.

— A ja stvarno imam brata koji se zove Rade — odgovorim.

MILOŠ GOJKOVIĆ

MOSTOBRAN

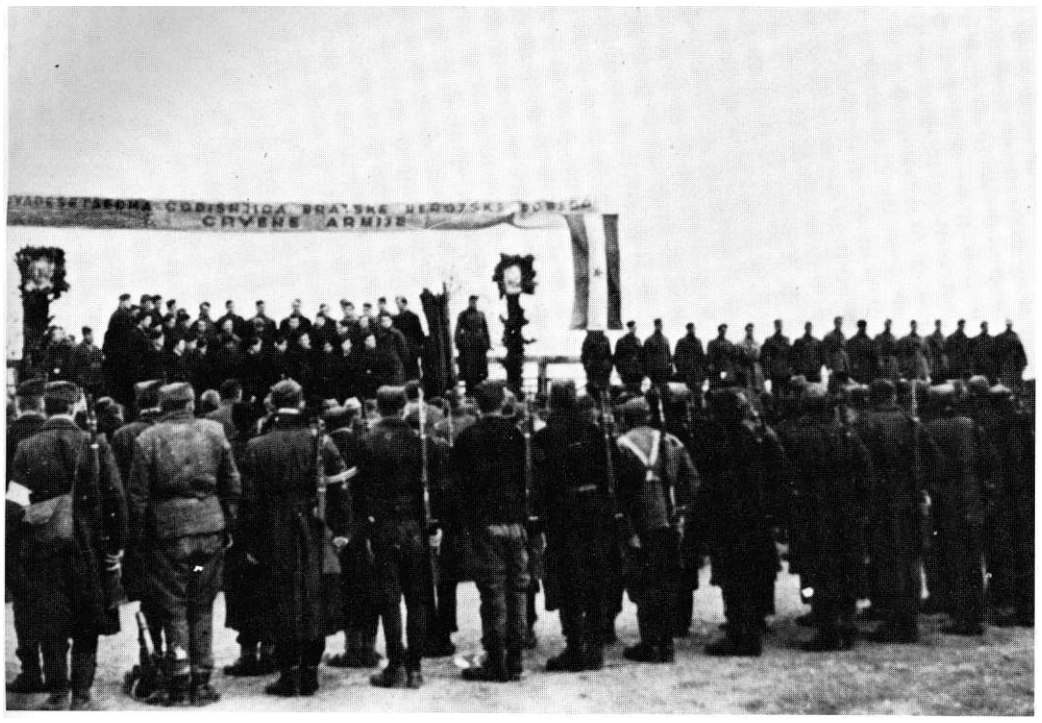
(Odlomak iz neobjavljene knjige »Covek sa šarcem«)

**« ' I H I___Ill n m u f r ^ y 1

Godinama, posle drugog svetskog rata, pisalo se o veličini, slavi, časti i hrabrosti prvog savezničkog vojnika koji se iskrcao i kročio na tlo Normandije.

Tako i treba da bude.

Bez obzira što su se iza leđa tog hrabrog Amerikanca nalazile hiljade ratnih brodova, hiljade ratnih aviona, hiljade tenkova, hiljade topova i — milioni savezničkih vojnika.

Priredba povodom godišnjice oktobarske revolucije i osnivanja Crvene armije 7. studenoga 1943. godine

Hor 1. proleterske na priredbi za delegate AVNOJ-a krajem studenoga 1943. godine u Jajcu

Dolazak boraca 1. proleterske na miting »Bratstvo-jedinstvo«, 14. svibnja 1944. godine u selu Podkraj kod Mrkonjić Grada

Sa mitinga »Bratstvo-jedinstvo« u selu Podkraj 14. svibnja 1944. godine, govori komesar 1. proleterske divizije Vlado Sčekić

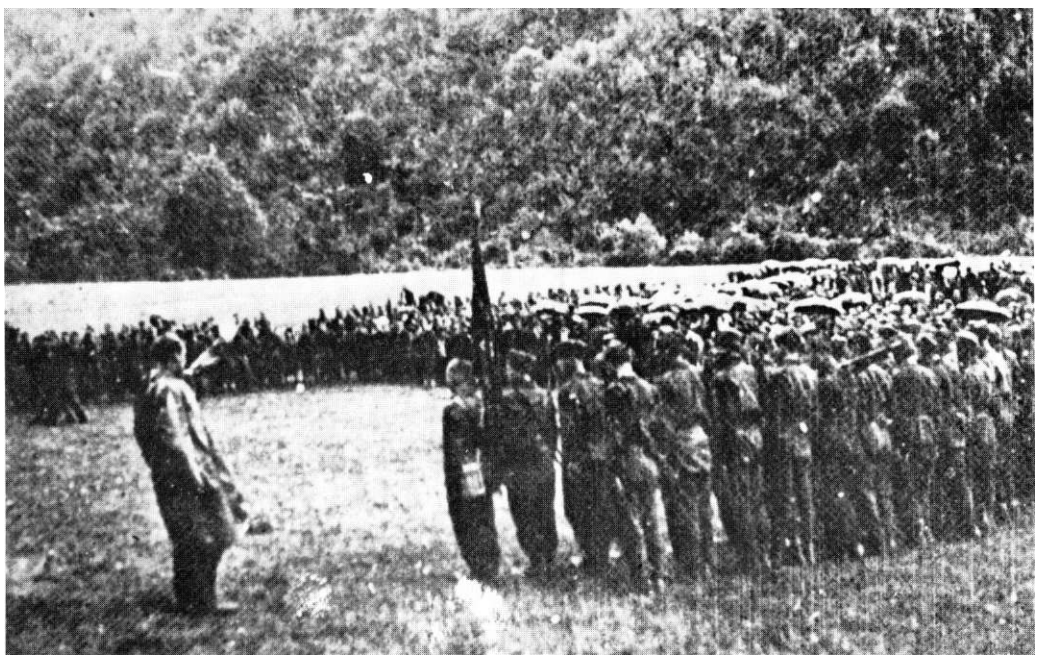
Kolona 1. proleterske brigade na Vranici 24. lipnja 1944. godine

Prelazak preko mosta u Foči 4. srpnja 1944. godine

Dijelovi 1. proleterske, kod Pljevlja u prvoj polovini srpnja 1944. godine

Sraotra-zbor u povodu dodjele Ordena narodnog oslobođenja 1. proleterskoj u Sandžaku 30. srpnja 1944. godine

Covek se u jednom istorijskom trenutku našao na ivici jedne obale, na ivici Života i Smrti — SAM!

A svekolika fašistička sila — pred njim!

Ove noći, na obali jedne jugoslovenske reke, na obali Drine, dva mršava izgladnela proletera, našla su se u istoj situaciji. .. Pred njiiima je bilo sve iisto. A pozadi njih — nišita nije bilo isto!

Svekolika fašistička sila nalazila se ne pred njima — nego svuda oko njih! Nemci, četnici, ustaše —• svi u jednom fišeku!

A svekolika »flota« Prve proleterske sastojala se od jednog polutrulog čamca — sandoline i ove dvojice mršavih, fanatičnih momaka, očiju upaljenih od nesanice.

Jedino je pitanje snabdevanja oružjem, provijantom i municijom bilo idealno rešeno! Sve se to nalazilo, vredno složeno — tamo preko puta. Kod neprijatelja.

Treba samo — otići i uzeti!

Od mlina do bale Drine dva momka su ćutke prolazili kroz kolonu Prvog bataljona. Njihovi drugovi gledali su ih nemo. Zašto kriti? Opraštali su se od njih. Pogledima ...

Na kraju kolone stajala je bolničarka Stanica. Devojka je bila bleda. Obojica joj se, u mimohodu, osmehnuše.

Ona, odjednom, zarida. Suze joj obliše lice. Zatim potrča. Udaljila se, držeći male dlanove pritisnute na mokro lice . ..

—- E, ža' mi je Ante, druže, što ne mogu svaki dan da ginem po jedno dva-tri puta! — kresnu Bojo Kadijević — Vidi, jadan ne bio, kaike nas oči oplakuju! Ka' u »Gorskom vijencu«, razumješ, jado.

— Ne drndaj Vojo, brate, nego požuri! I hvataj tu sandolinu! Ako me raznježiš počeću da tepam četnicima ko' mačićima!

— 'Oćeš, obraza mi, znam ja tebe! — frknu Vojo. — A ne bi valjalo da se nas dva sretnemo na dvije strane . . . Pripala bi mi muka od onog tvoga »tepanja« šarcem, bož'a ti vjera!

Sandolinu su lagano položili na nemirne talase. I ukrcali se. Samo s jednim puškomitraljezom. Morali su da ostave svoje omiljene šarce.

Jedno vreme se ništa nije čulo osim tihog šuma vesla. Nije bilo mesečine. Ali, voda se ljeskala u prozirnoj noći. Onda, naprasno, zalajaše teškii mitraljezi! Voda poče da ključa! Kao vruć kačamak . . . Eksploddraše buketi plamiičaka. Ljutih i opasnih! Zafijukaše kuršumi.. .

Jedan rafal prešiša sandolinu. Ona poče da tone. Raštegorac je stiskao »brno«. A Vojo Kadijević napravi još nekoliko očjanih i — dragooenih — zamaha veslom! I u vatrenom paklu nađoše se do grla u — vodi!

Zubima su držali »jezike« italijanskih bombi. Još iz vode zasuli su bunker pred sobom. Kroz sevanje eksplozija, batrgajući, uletiše u bunker!

Dva četnika ležala su mrtva. Ostali iskočiše kao da beže od aveti!

S druge obale već su se otiskivali splavovi s proleterima.

Na malom parčetu zemlje okupirane Evrope — krkljanac od vatre i čelika'

Vojo Kadijević zaleže medu kamenje na obali. I otvori vatru. Karabinom. Raštegorac razvuče »brnom«, po otvorima susjednog bunkera. I četnicima oko njega...

Odjednom, metak teškog mitraljeza »brede« (isti po kalibru, a duži po čauri) ulete u ležište puškomitraljeza! Greška! Punjeno je noću.

»Bruno« ućuta.

— Ha! Naši ste! Gotov vam je puškomitraljez, kurve — vrisn'uše četnici. — Naši ste!

— Nijesmo ma vaši nikad bili, Dražina kopilad! — odvrisnu Vojo. — Imamo mi još kolača za vas!

— Drž' dok su vrući; — zahripa Raštegorac.

— Pa — raspališe bombama!

Rutavi skakavci, sa šubarama, navališe kao drogirani! Bombe su nestajale... Poslednja! Umuče i karabin Boja Kadijevića! Bez metaka... Ogromna prilika jednog bradonje iskrsnu pred Raštegorcem. Posljednju bombu, koju je spremio za Boja i sebe, zviznu prema grdosiji! Eksplozija grunu! I odjeknu preko Drine. Kamenje i sitan krš zasu dvojicu proletera. Raštegorac izvuče pnrabelum:

— Vojine, druže, ovo je za nas! Da se izljubimo!

U tom trenutku, kao u dramatičnim filmovima, iz mraka vrisnu mašinka, dugim rafalom prema — četnicima! Za njom, sestrice. Desetak njih! Kao krupni svici, za zadimljenim trticama, poleteše bombe! Preko njihovih glava! U četničku gomilu!

— Naprijed, proleteri! Udrite po tim kokardama ... davno su ih ove rđe obrukale!

Ogromna prilika Janka Ćirovića, komandira, iskrsnu iz noći! Njegova mašinka je stalno rigala vatru!

— Ante! Ante! Vojo! Djeco moja, jeste U živi?! — grmio je ogr mni komandir kroz noć.

Onda baci automat na kamenje, dok su mršave senke proletera promicale kroz odsjaje eksplozija. I — zagrli dva na smrt iscrpljena mršava momka:

— Djeco moja, proleteri moji . . . oči ste mi začađalli noćas! A da . . .

Glasu mu se pretrgnu.

Podiže mašinku.

Ubaci besno novi okvir u nju. Duboko dišući, gledao je u dve mokre, tanke, prilike pred sobom, koje su se povijale . ..

Iz moćnih pluća, kao šištanje velike granate otrže se:

— ... ti božju mornaricu!

I njegova ogromna prilika zagrabi u noć.

Žestina biltke se pomerala naviše. Uz ljuti kamenjar.

Drhtali su od studeni, sedeći na kamenju:

— Vojine, druže, da potražimo negdje... suve gaće, noćas!? Da ne zapisu u istoiriju, neki tamo mastiljari: heroji u mokrim gaćama!

Vojo Kadijeviić se zimogrožljivo i krto nasmeja:

— A neka zapisu, čoče, kako šćenu! Mi na gaće noćas nijesmo ni mislili no na obraz! A ako malo pravde i istine bude, a trebalo bi, nek' zapišu i ovo:

Proleterske gade su kadikad bile mokre spolja, a obraza mi, vazda suve iznutra! Pa će nekoj đeoi, tamo nekad, 'u nekoj školi.. . biti sve jasno zašto je Hitler izgubio rat!

Pridigoše ispražnjeno oružje.

I krenuše uz kamenjar.

i?

Tako je, te noći, na jugoslovenskoj reci Drini, prepravljena — Hitlerova biografija.

Preuzeto iz: »Politika«, 4. 12. 1978. godine.

MILJENKO URSIĆ

POBJEĐIVALI SMO GLAD

Sunčani junski dan 1943. godine. Poslije pete neprijateljske ofanzive odmarali smo se na Drinjači. Bili smo gladni i iznemogli. Mještani nam nisu mogli pomoći. Rezerve hrane već su se bile istrošile tokom zime i proljeća. Mi smo i hranu obićno otimali od neprijatelja. Međutim, u oslobođenoj Vlasenici nismo, jer smo ovoga puta zaplijenili veće količine živežnih namirnica. Istina, na Prači smo od Nijemaca oteli kamion mesnih konzervi. Mi koji smo bili u osiguranju dobili smo po konzervu od jednog kilograma. Za tren oka smo ih »smazali«. Naši gladni želuci veoma su teško podnijeli ovu hranu, jer su bili prazni duže vremena. Reakcije želuca bile su vrlo teške, pa smo iskakali iz stroja da bismo olakšali muke. Ali to je iskakanje bilo opasno, jer se mogla izgubiti veza s jedinicom.

Na Drinjači smo se smjestili po kućama. Narod nas je objeručke prihvatio. Sljedovanje hrane je bilo dosta oskudno: škrob napravljen od trica, parče mesa i malo kruha napravljenog od divljih krušaka. Time smo samo malo utolili glad. Crijeva su i dalje »gunđala«. Pošto sam rođen na moru, a bili smo u blizini rijeke, pogled me odvede na njenu obalu. U jednom momentu sam primijetio da u rijeci ima ribe, aktivirao sam bombu i bacio je. Na površinu su se odmah pojavile ribe koje su zasvjetlucale bjelinom svojih trbuha. Odmah se skinem na obalu. Kada su me primijetili Mate, Ante, Sime, Tomo i drugi stari mineri, odmah su dotrčali. Časkom smo ribu očistili, vatra je već bila upaljena, počelo je pečenje, a može se reći i svojevrsno slavlje. Slatko smo jeli pečenu ribu, a onda je počela i pjesma:

Po šumama i gorama
Naše zemlje ponosne
Idu čete partizana!

Po oslobođenju Zvornika sve jedinice su dobile bogato sledovanje. Morali smo se povući, jer su u tom pravcu nadirale jake neprijateljske snage.

Poslije nekoliko dana odmorili smo se na planini Devetak. Bili smo opet izgladnjeli i iznemogli. Naša komora raspolagala je izvjesnom količinom hrane, posebno brašnom. Razmišljao sam kako opet da iznenadim gladne drugove. Kažem sebi: imamo brašna, soli, kvasca, vode, drva. Zadužio sam drugove za drva i vatru, a ja sam počeo mijesiti kruh. Gledali su me s nepovjerenjem jer su sumnjali u moju »specijalnost«. Komandant gricka brkove, ali ništa ne govori. A ja kao da mu raportiram: — Biće kruha, komandante! Poslije izvjesnog vremena tijesto je bilo spremno, a žara je bilo koliko hoćeš. Upotrijebio sam sve »majstorije« koje sam o kruhu sam naučio u siromašnom djetinjstvu od majke. Kruh je bio bolji nego iz pekare. Podijelim svim drugovima vrući kruh, jede se od miline. U to naiđe referent saniteta Čarna i gleda nas kako jedemo, pa se obraća našem komandantu: »Bre, Gavričenko, otkuda vama artiljercdma takav kruh, a bolesnici ga nemaju?«. Komandant odgovara: »Pitaj ovog Dalmatinca«, pokazujući prstom na mene. Gleda me Čarna a ja njemu odgovorim: »Misli malo kao i mi pa će biti kijaha«.

Tako smo mi pobjeđivali glad.

ANTE RAŠTEGORAC

NEUSTRAŠIVI VOJKAN

Jedan od niza likova boraca iz Dalmacije bio je Vojkan koji je čitavim svojim bićem bio vezan za Prvu proletersku brigadu, Prvi bataljon i njegovu Treću četu. Da, eto baš tako, kada se o Vojkanu razmišlja, govori i piše onda to ne može drugačije nego kao što su ove početne reći napisane o njemu.

Takvog ga je rodila, vaspitala delta Neretve i njegovo rodno selo Kremen. Borbeno krštenje Vojkan je odavno doživeo u delti Neretve, na Biokovu i u svim borbama Prve proleterske do reke Drine. Krajem marta 1943. godine. U naselju smo Ustikolina na levoj obali Drine. Ustikolina porušena, popaljena skoro nigde čitave kuće. Izuzetak je mlin potočar na pritoki Drine i još dve tri kuće na samoj obali reke. Prva proleterska je imala zadatak da forsira Drinu i omogući prodor Prve divizije prema Čajniču, Pljevljima, Sahovićima i dalje prema naredbi Vrhovnog komandanta.

Međutim, Drina se pokazala skoro nesavladivom preprekom. Nekoliko pokušaja da bude savladana, nije dalo rezultate. O načinu forsiranja razmišljali su svi, Voja i ja taikođe. Bio sam nišandžija na »šarcu« — nemački puškomitraljez u drugom svetskom (ratu — a on pomoćnik na »šarcu«.

Sedim, čistim »šarca« i razmišljam... šta se to zbi, zašto od nekoliko pokušaja nismo savladali Drinu? Razmišljanja prekida Vojo. Ante, našao sam sredstvo kojim ćemo savladati Drinu i preletiti je kao na krilima!

Kako, Vojo po bogu? Kakvo ti je to sredstvo? Kad svi naši komandanti i komandiri dugim razmišljanjem toliko dana nisu pronašli to sredstvo, a Ti sad kažeš da jesi, nemoj se sa mnom šaliti!

Ne Ante, ne šalim se! U jednom podrumu razrušene kuće, zatrpanu malterom pronašao sam sandolinu. Skoro je neoštećena. Istina za jednog je, ali

je mogu prepraviti da bude za dvojicu. Pronašao sam i alat za takvu prepravku...

Bilo je očigledno da se Vojo ne šali. Pa dobro Vojo, kad je tako neka to ostane naša mala tajna na kojoj ćemo graditi svoj plan forsiranja Drine, Da, tako sam i mislio. Kada sandolinu prepravim da možemo sesti dvojica u nju, na potoku čemo je isprobati. Pošto je Vojo imao potpun plain ostavio sam ga u kazivanju i dodao da, eto baš tako kao što si rekao i kada sve bude gotovo, zatražićemo dosta bombi, municije i naš plan izneti uoči samog forsiranja Drine.

Tako je i bilo. Brigada je postrojena. Govori se o značaju prelaska Drine. Pored ostalog je rečeno: Drug Tito je naredio da se Drina mora preći. Vojin i moj plan dobio je još više na značaju. Iznenađenje je bilo potpuno, kada smo rekli: pronašli smo jednu sandolinu. Ona je za jednoga. Voja je osposobio za dvojicu. Treba nam dosta ručnih bombi i municije. Sa sandolinom ćemo prvi preći Drinu. Stvoriti mostobran na desnoj obali i omogućiti prebacivanje brigade na splavovima koji su bili napravljeni od ostataka crvotočinom razgrižene građe razrušenih zgrada u Ustikolini. Za trenutak je nastala zabuna. Na licu mesta moralo se modifikovati ponovo usvojeni plan forsiranja na splavovima, koji u ranijim pokušajima nije i pored žrtava, dao rezultate.

Komandant brigade postavio je pitanje ko će da ide sa tom vašom sandolinom? Moj pomoćnik Vojo Kadijević i ja odgovorio sam. Voja će da vesla, preletićemo Drinu kao na krilima, zasuti desnu obalu bombama i vatrom iz »šarca«, stvoriti mostobran i savladati Drinu.

Rečeno učinjeno. Pored postrojenih četa prvog bataljona spremnih za prelazak Drine prolazimo Voja i ja. Sandolina je na obali. Sedamo u nju. Iz naših oruđa s leve obale otvorena je uraganska vatra, ništa se ne čuje. Voja je zaveslao. Drina i ako mutna i nabujala sandolinom je presečena kao munjom. Sedeo sam pred Vojom. Vidljivost je bila slaba. Neverovatno je izgledalo kakvom snagom, brzinom i spretnošću Vojo rukuje s veslom kojim pokreće sandolinu. Na drugoj smo obali. Vatra s obe strane. Drina više nije prepreka. Pristižu borci sa splavovima i sutradan cela Prva proleterska brigada, a narednih dana i Prva proleterska divizija forsiraju Drinu. Vode se borbe na Krčinom brdu, Kapku, Kozarcu i na pravcu Čajniče—Pljevlja. Ima puno žrtava. Prodor proletera je nezadrživ. U blizini smo Brodareva na reci Limu. Drugi bataljon Prve proleterske nanosi teške gubitke talijanskoj motorizovanoj koloni koja se kretala pravcem Bijelo Polje—Prijepolje. I ostali bataljoni vode borbe. Očekujemo prodor prema Kosovu i Metohiji. Od jedanput naređenje za usiljeni pokret, prema mestu Celebić. Borbe su danonoćne. Vojo u svima učestvuje sa svojim mladalačkim žarom. Pogibije i ranjavanja su stalno prisutna. I tako dolazi fatalni dan za Voju Kadijevića 10. juni 1943. godine kada u nezadrživom jurišu Prve proleterske s ostalim brigadama probija neprijateljske obruče u kojima mnogi, među njima i Vojo Kadijević polažu svoj život za izvlačenje iz obruča jedinica naše vojske s Centralnim komitetom, Vrhovnim štabom i drugom Titom.

Vojo Kadijević, za vreme svog kratkog života služio je za uzor borcima svoje čete i bataljona, a bio je poznat i u Brigadi.

Na delima Voje Kadijevića, posle njegove smrti vaspitani su mnogi borci, koji su posle toga popunjavali Prvu proletersku brigadu.

Zeleo bih da se na njegovom liku i delima vaspitaju sadašnje i buduće generacije naše domovine, kao što je i meni služio za primer u mnogim borbama.

LJUBO JELCIĆ

POVRATAK U RUDARSKU ČETU

Poslije zakopavanja teškog naoružanja, odnosno naše artiljerije, a to je bilo negdje iznad Cureva na Sutjesci, nešto prije prelaska Sutjeske, vratio sam se u Rudarsku četu, 4. kraljevačkog bataljona. Bilo je to negdje oko Miljeviine. Tada u to vrijeme došli su i borci iz 3. dalmatinske brigade u popunu 1. proleterske brigade.

Stupajući ponovo u sastav svoje ranije jedinice, uklopili smo se u sve akcije, koje je izvodila naša Rudarska četa.

Idemo kroz istočnu Bosnu i dolazimo do Han-Pijeska. Obavješteni smo da su u njemu ustaše. Nastupajući u streljačkom stroju, naišli smo na slab otpor. Ustaše nisu imale hrabrosti da nas dočekaju, ispred nas su pobjegli.

Naišli smo i na njihovo groblje. Dobro smo ga zapamtili. Veliko je bilo, sigurno preko 1000 grobova, i to većina grobova bili su svježi. Na njima je pisalo: Ustaša »taj i taj«, poginuo »tu i tu« itd. To nam je bilo drago i tome smo se veselili, što su pali od naših rafala i metaka, od naše slavne Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.

Ustaše su pred nama bježale. Zadržale se u Vlasenici. Predvečer smo dobili naređenje da napadnemo Vlasenicu.

Našu Rudarsku četu zapao je takav teren, da nije mogao biti gori. Bio je prisan prostor. Kad smo prilazili njihovim položajima, otvorena je na nas uraganSka vatra. Legli smo na tom brisanom prostoru. Meci su šibali oko nas kao kiša. Legli smo i stavili puške ispred glave. Postavljanje puške ispred sebe nije bila neka zaštita, već je to bila više psihološka zaštita. Mi, po starom proleterskom običaju, ne otvaramo vatru. Ja se držim Prokice Zigića, Ličanina, starog rudara u Kosovskoj Mitrovici. Kažu za njega: »Ako pogodi svakog, Prokicu neće.« I zaista, u najvećim okršajima od prvog dana ustanka, nije ni ogreben. To je zaista fenomen, mada se uvijek nalazio u prvim borbenim redovima, sa dvije odvijene bombe u svakoj ruci. Tu večer nismo mogli zauzeti neprijateljske položaje i izjutra pred svitanje povlačili smo se s tog brisanog prostora na jedno pošumljeno uzvišenje. Tu smo se prebrojili. Poginula su nam tri druga: komandir voda i dva borca, a bilo je i ranjenih. Koliko se sjećam pet ili šest drugova. Sve smo ranjene izvukli, ali jednoga nema. Jovo Sarenac, komesar naše čete, pita: »Gdje su dobrovoljci«? Odmah su se javila dva druga koji su izvukli ranjenog druga.

Sunce je tek na izlazu. Palo je ponovo naređenje: »Drugovi, naprijed!« Kad smo sišli bliže neprijateljskim [položajima, prenijeto je naređenje: »Puškomitraljezac 1. desetine, naprijed!« Cim odoše, čujemo odmah otvaraju vatru po neprijateljskim bunkerima, otvorima bunkera. Odmah iza toga slijedi naređenje: »Puškomitraljez 2. desetine, naprijed!« Kažem Nikoli Salacanu, rodom iz Opuzena, pošto je on puškomitraljezac 3. desetine, a ja njegov pomoćnik: »Spremi se, druže, sad je na nas red«. Ležimo (na jednom puteljku u jednoj vododerini, okrenuti glavama jedan od drugog, pošto su ustaše tukle minobacačima, pa kažemo: »Aiko nas pogodi, neće valjda obojicu u glavu«. Nije prošlo mnogo vremena i opet se začu naređenje: »Puškomitraljezac 3. desetine naprijed!« Podigao sam se, a već sam napunio sve okvire za puškomitraljez.

Tako u trku stigao smo do puškomitraljesca 2. desetine. On i njegov pomoćnik nalaze se odmah do bunkera. Onako u trku kažem Salacanu: »Nemamo što. Odmah u bunker«. Tako smo i učinili. Uskočili smo u bunker. Petorica digoše ruke u vis. Bili su u domobranskim odijelima, a jedan među njima imao je neke tri zvijezdice na reverima bluze. Tu u tom bunkeru zarobili smo ustašku zastavu, tri pištolja »bereta« i nekoliko pušaka i pune sanduke municije. Tek što smo zauzeli ovaj bunker i prikupili oružje od ovih zarobljenika, tu se već stvorio i komesar bataljona, koga smo zvali »pop«, mislim da se radi o Dušanu ili Blagaju Bogavcu, Kraljevčariinu. Bio je to krupan i kršan čovjek, vrlo odmjeren i tih u razgovoru. Kaže nam: »Idite drugovi napred, mi ćemo to srediti sve što bude trebalo s njima«. Od ovog bunkera pođosmo samo 15-—20 metara. Pogledali smo preko jedne uvale i ugledali na stotine ustaša, na jedno 80—100 metara od nas. Salacan pritišće i dugim rafalima kosi, po njima. Jedva stižem da napunim šaržere. Gađam i ja. Puška mi je dobro gađala. Ovoga puta nije trebalo štedjeti municiju kao u prvoj akciji u Biokovu. Kada smo ustaše ispratili rafalima, pogledali smo u lijevo. Ugledali smo čitavu kolonu koja se kretala iz grada. Hoće prema Zvorniku. Nikola mi kaže: »Pogledaj, Ljubo, i raspali ponovo«. I ovoga puta učinak je bio dostojan proleteru. I tako, tukući, zaglavi nam se metak u puškomitraljezu. Pregrijao se. Probamo da izbijemo čahuru, sa dvije šipke od puške, ali nam nikako ne polazi za rukom. Probamo ponovo, dno čahure se probi, ali čahura ostade. Salacan me pita: »Šta ćemo sad? i nastavi: Idemo Krlji. Krlja je naš intendant. On je već u magazinu«. Kad smo stigli i pronašli Kriju, dao nam po jedan hljeb i po pola porcije šećera, a reče nam: »Evo vam tamo čaja pa naspite«. Bilo je 15 i više kazana čaja. Poslije ovoga stomak nabrekao. Jedva se krećemo. Idemo u sastav jedinice, a oni su svi odjurili za ustašama prema Zvorniku. Tako idemo i stižemo ih na jedno 3 do 5 km. Bili su smješteni u jednom šumarku, ali dok smo išli u pravcu prema njima, pogleda smo, kad kod jednog kolobrana cijev od zbrojovke. Pogledamo je, ispravna. Onu cijev bacamo, a ovu stavljamo tako smo opet kompletni. Oni već spremili ručak, opet nam daju čitavi hljeb. Mesa puna porcija. Nas dvojica ne možemo da jedemo. Pitaju nas šta je s nama. Mi kažemo bili smo kod Krije i kažemo šta nam se desilo sa puškomitraljezom i da smo našli drugu cijev kraj puta. Kad se javi Sava, puškomitraljezac 1. desetine i kaže da je to on tamo ostavio.

Poslije odmora od jedno sat do dva, dobili smo naređenje, da se pretražuje grmlje. Bilo je pretežno od lješnjaka. U ovim žbunovima nailazili smo na ustaše šćućurene, i svaki trepti, kao prut drhte ne daju nikakav otpor. Odavde pa sve do Zvornika ni traga ni glasa od ustaša. Nastupamo prema Zvorniku, ali nas talijanske »savoje« ne ispuštaju. Bombardiraju nas. Najzad su ipak otišli. A ispred Zvornika ispriječilo se jedno uzvišenje, mislim brdo Caparde. Mi smo zauzeli položaj na jednom nižem vijencu. Zauzeli smo položaj iza mrtvog ugla, ali on defakto nije postojao, jer iako smo bili iza ugla ranjeno nam je dva do tri druga na ovom položaju, koji smo tu držali jedno tri dana. Oni su

Članovi Komunističke partije i Komunističke omladine Jugoslavije moraju biti uvijek tamo gdje je najteže, moraju pokazati drugima primjer discipline, drugarstva, samopožrtvovanja i hrabrosti«.

TITO

imali dominantan položaj. Oni se povremeno okupe u manjim i većim grupama i osmatraju nas. Kad jednom drug Šarenac pita: »Tko će od puškomitraljezaca dobrovoljno da ode i da im potpraši?« A tko će opet nego Mladen Svitlica, rodom iz Vukovska kod Kupresa, borac kakvog je trebalo tražiti. Dali smo mu pored njegovog pomoćnika još trojicu drugova. Nije prošlo ni 10 do 15 minuta. Kad on pusti dugi, rastegnuti rafal. Pokosio ih je kao snoplje. Poslije ovoga nisu se majci više pojavljivali onako grupno, već ako bi se neki pojavio onda bi mu se vidjela samo glava.

Odmah sutradan predvečer udarili smo na Zvornik. Susreli smo se sa neprijateljem u hodu. Mi idemo naprijed, a oni ispred nas bježe, ali nisu daleko od nas! Svega 50 m. Vičemo. »Živoga hoćemo!« Sad smo tu na domak Zvornika, a sutradan primamo večeru. Još nije zašlo ni sunce, onako primajući večeru, kad kraj nas borci 3. vojvođanske brigade trče i viču: »Tenkovi!«. Dobro se sjećam, za večeru je bila kaša od kukuruznog brašna i mladi neoguljeni krumpir. Jagoš Zarić, komandant našeg bataljona, naredio je da zauzmemo položaj. Taman sam bio na redu da primim večeru. Primio sam sledovanje u porciju i jurim na jedno malo uzvišenje. Moj Salacan se već prebacio i otvara vatru, prebacuju se još neki drugovi, a trebalo je preći preko jedne njive na kojoj je kukuruz visok svega 30—40 cm. A ovdje su otvorili vatru po ovom kukuruzištu. Kažem u sebi, čim prestane preletiću. I zaista za momenat prestade da puca, a ja se stuštim. Odjednom poče da me gađa. Bio sam brži od vihora. Rekli su mi poslije da su mi meci prašili između nogu. Niti jedan metak nije me pogodio. Jagoš je ovo sve posmatrao i odmah obustavio pretrčavanje na ovom dijelu. Naredio je da se ide zaobilaznim putem kroz šumu, preko jednog uzvišenja i baš na tom uzvišenju poginuše nam dva druga. Mislim da su bili iz naše druge čete, našeg bataljona.

Ovo je trajalo jedno pola sata, kad odjednom na lijevom krilu, začu se »Ura«. Naš 1. crnogorski bataljon udario im je u bok i rastjerali ih brzo. Ćuli smo da su zarobili jedan »šarac«, dva kazana graha i dosta municije.

Kad smo se vratili na zborno mjesto, nas artiljerce poziva naš komandir Božo Kalember i kaže nam: »Ajte, neđelju vam svetu, traže vas već tri dana«. Na Vlasenici smo zarobili jedan top i trebalo je obnoviti artiljerijsku jedinicu. Te iste večeri napadale su naše jedinice na Zvornik, a mi smo sutradan stigli u našu artiljerijsku jedinicu. Našli smo opet stare drugove artiljerce, na čelu sa Strajom Bojovićem, komesarom naše jedinice. Odmah po našem dolasku krenuli smo na Zvornik. Bilo je jutro. Naš top smo uspjeli izvući na staru tvrđavu i odatle smo tukli ustaše, koje smo pretjerali preko Drine u Srbiju. Zivi su skakali u Drinu, a mnogi su bježali i preko mosta. Dobro smo gađali. Nanijeli smo velike gubitke ustašama. Samo od našeg topa pogođeno je 300 do 400 ustaša. Nismo se ovdje mnogo zadržavali. Dok smo tukli neprijatelja na zvorničkom mostu u »'posjetu« nam je doletio jedan avion dvokrilac zvani »roda« koji je počeo da baca bombe na nas. Bombe su padale blizu nas. Sva sreća svežanj nije eksplodirao. Eto tako se završila i ova bitka za Zvornik. Tada su naš intendant Marko Krkeljić s Radomirom Vranićem i još nekim drugovima otišli u oslobođeni Zvornik i donijeli dosta robe i namirnica za našu artiljerijsku jedinicu. Sa njima je išla i jedna grupa drugova iz intendanture. Tamo ih je zateklo žestoko bombardiranje. Prenijeli su nam i tužnu vijest, da je poginuo Filip Kljajić »Fića«, što nas je teško pogodilo.

LUKA VUCKOVIĆ

PRVI DAN U RUDARSKOJ CETI

Bio sam komandir čete u Trećem bataljonu Treće dalmatinske brigade rasformirane 7. juna 1943. godine. Tada se brigada nalazila na istočnoj obali rijeke Pive. Saopćeno nam je da naša četa ide u popunu jedinica Prve proleterske brigade. Po dijelovima smo prešli Pivu i došli do Luke. U jutarnjim satima prešli smo Sutjesku i penjali se cijeli dan uz brda. Skupa s nama išli su i neki članovi Vrhovnog štaba i nekoliko konja natovarenih raznom opremom.

Pred noć stigli smo na vrh — istočnije od Lučkih koliba. Tu večer naša jedinica je dobila za sljedovanje jednog vola. Ubili smo ga iz puške i nestručno kidali komade mesa da bi ga pekli. Te noći nekoliko puta su nadlijetali njemački avioni, tako da smo svaki put morali gasiti vatru i ponovo paliti. Tako je prošla noć, a da nismo uspjeli pripremiti niti zalogaj mesa.

Kada je osvanulo, dobili smo naređenje da krenemo na položaj gdje su tada bile jedinice Prve proleterske brigade. Išli smo ka zapadu. Nakon dva sata marša, došli smo do naših jedinica. Ja i još dva-tri druga raspoređeni smo u Rudarsku četu Četvrtog kraljevačkog bataljona.

Bilo je to 12. juna 1943. godine. Rudarska četa je brojila tridesetak boraca. Imala je tri voda i meni su saopćili da sam određen za komandira dugog voda. Komandir prvog voda bio je Proka Zigić, a komandir trećeg voda neki Duško, omladinac, čijeg se prezimena ne sjećam. Bio je rodom iz zapadne Srbije (poginuo na Vlasenici u borbi sa ustašama 26. juna 1943). Sjećam se da je komandir čete bio Jovo Šarenac, a pomoćnik komandira čete Bane Bošković. Sve su to bili divni drugovi — neustrašivi borci. Iako smo bili na položaju u neposrednoj blizini njemačkih položaja, drugovi iz komande čete uspjeli su da nas upoznaju sa svim borcima čete. Puno su nam se veselili i doista pohvalno govorili o Dalmatincima. Saznao sam da u četi ima još Dalmatinaca. S nama pridošlim tada je bilo ukupno sedam Dalmatinaca u Rudarskoj četi kraljevačkog bataljona. Toga dana nismo dobili hranu,

Ispred našeg položaja prema zapadu protezao se nepošumljen plot dug oko hiljadu metara i širok oko 100—200 metara. Na našem desnom krilu bili su ukopani Nijemci na udaljenosti od osamdesetak metara.

Oko petnaest sati približavala nam se sa zapada (ovim nepošumljenim platoom) grupa od 200 do 300 ljudi šaroliko odjevenih. Štedeći munlidiju pojedinačnim mecima smo ometali ovu kolonu. Ustanovili smo da nisu naoružani i da na leđima u ruksacima nose teret. Nišandžija na šarcu gađao je pojedinačnim mecima. Odjednom je zastao i više se nije oglašavao, a nismo čuli pucanj sa suprotne strane.

»Poginuo je nišandđija«, reče pomoćnik i uze šarca da dejstvuje. Odmah se diže iz zaklona i reče: »Švabo, majku ti. . . . . ćuti kažem kako se gine za slobodu«. Nas pogleda i bez komande pođe prema Švabama koji su se ukopali desno od nas. U taj čas krene cijela četa na juriš i u prvom naletu izbacimo Nijemce. Bilo ih je četrdesetak. Jedan se bacio niz greben, neke smo zarobili, a više ih je poginulo. Kasnije smo saznali da su ostali bez hrane i municije i ona kolona ljudi nosila im je municiju i hranu.

Pred samu noć zarobili smo i ovu kolonu. Pored ovoga tu smo na položaju Nijemaca zarobili dva-tri mitraljeza, nekoliko pušaka, neke minobacače i nekoliko konja. Iako smo bili iznemogli od gladi, nitko od naših drugova nije uzeo ni trunke od zarobljene hrane. Nakon pola sata tu su došli i neki drugovi iz Vrhovnog štaba, a bio je i jedan član engleske vojne misije. Vidjevši takav plijen (a bilo je sira, razne salame i male bublice kruha), drugovi iz Vrhovnog štaba odobre da se hrana podijeli gladnim borcima.

No mi smo to odbili i rekli da se sve to pošalje bolesnicima i ranjenicima. Naravno da su našim činom bili zadivljeni članovi Vrhovnog šaba, i član engleske misije, koji je to prokomentirao riječima da nema te vojske koja nas može pobijediti.

Tako je završio moj prvi dan u Rudarskoj četi Kraljevačkog bataljona Prve proleterske brigade. Poslije ove borbe krenuo sam u nove zadatke i pobjede.

POLDO MIKULIC

TEŠKO ALI ČASNO

Poslije Sutjeske, naš bataljon 3. dalmatinske, ušao je u sastav 1. proleterske brigade. Prolazimo kroz Zelengoru. Mnogi iscrpljeni izostaju; fizički jači idu dalje. Priča se da je naša 1. proleterska već u ofanzivi u istočnoj Bosni. Nije je lako stići. Prolazimo s. Meljevinu. Artiljerija tuče. Dolazimo u Romaniju. Pri spuštanju s Romanije nas nekolicina bili smo među zadnjima. Jako smo slabi i isprcljeni. Ante Pirak je prebolio tifus. Sa mnom su Tonći Glavina i Nikola Prodan, svi od Makarske. Pred neko selo na putu izrovanog od kiše, u šumi, nalđosmo na četnike. Trojica njih s redenicima, kamama, bradonje, na kapama kokarde, puške drže na gotovs, a udaljenost oko deset koraka.

Ja sam prvi u koloni. Snađem ,se i viknem: »Tražimo vas«, potom komandujem: »1. i 2. četa zaobilazi. Sve ćemo ih žive pohvatati«. U tom momentu naiđe Tonći s puškom, na gotovs. Malo su se izgubili i počeli bježati kroz šumu. Vikali smo za njima. Tko će ih stići. Jedan je ipak ostao, pogođen. Blizu je selo, spuštamo se u nj, tražim od odbornika gdje ćemo rasporediti bataljon (varka). Nahranili smo se i što prije produžimo dalje, jer svakog momenta mogli su naići četnici. Kasnije saznajemo da četnici iz tog sela hvataju iznemogle partizane i predaju ih Nijemcima.

Po dolasku u 6. beogradski bataljon, raspoređen sam u 3. četu za zamjenika komandira, a malo zatim učestvujem u napadu na Drinjaču. Ustaše se dobro drže i nisu daleko. Kod jedne kuće naiđem na Antu Nemčića iz sela Velikog Brda. Ima šarac. S njim su još tri borca. Vidim kod njega jednog starijeg civila i pitam ga: »Sto će ti ovaj?« On mi kaže: »Dole su mu u zgradi dva sina ustaše, pa smo ga uzeli sebi«. Naredim da stari ide da ustaše pozove na predaju. Stari ode, ali čim je izašao, pokose ga njegove. Kad pristigoše naše snage, oslobodimo Drinjaču. Tako dalje učestvujem u oslobođenju Kasabe i Zvornika.

To su bile naše vrlo uspješne borbe s minimalnim gubicima. Ponosno je bilo ratovati s dobrim i iskusnim sastavom.

Nakon zauzimanja Zvornika, Štab bataljona uputio me je u intendanturu na oporavak. Bio sam slab. Po dolasku u intendanturu dobio sam neku mazgu sa šivaćom mašinom, kao krojač da nešto pomognem. Valjda je neki nesporazum, jer ovo ne može biti oporavak; postao sam komordžija. Nisam poduzimao ništa, jer je svaka dužnost časna. Uvijek sam bio u pokretu. Nije mi bilo lako, jer sam bio slab. Privikavam se na mazgu (krojač i mazga). Sreća bila je troma i slaba, kao i ja. Tu dužnost sam završio, a (nisam uspio da mazgu natovarim i rastovarim sam. Koncem srpnja 1943. godine stalno sam u pokretu kroz šume, maršujemo danju — velika intendantura. Prolazimo preko planine Javor. Negdje u Rogatici ili u Kutištu, ne znam točno, dođemo prije mraka i tu ćemo zanoćiti. Kuhari već spremaju za kuhanje ječma; dugo traje njegovo kuhanje. Sjedim kod jednog potoka, pored njega perem noge, a mazga i mašina do mene. Priđe mi jedan stariji seljak dosta mali stane samnom razgovarati. Pita: »Jesam li gladan i gdje sam zarobljen«. Izvadi pite i rakije i da mi zapalit i tako pričamo. Kada odjednom on mene pita: »Da li bi mu prodao mašinu«? Stari ne moj me vređati, ti ne znaš što su proleteri, onda ja njemu počnem držati politički čas. U to naiđe drug Zovko iz Mostara pa smo svi skupa jeli, pili i pušili. Bez obzira na uvredu bio sam vesel i nasmijan.

Navečer ležim i razmišljam da li stvarno izgledam kao zarobljenik, kad od mene seljak traži mašinu, partizansku imovinu.? E, moj Poldo! našto si spao od komandanta bataljona s Neretve na komordžiju! Prislišavam se i dalje ne osjećam se krivcem; a što mogu, doći će bolji dani pa kad završi rat, iako ostanem živ, bit ću rukovodilac krojačke zadruge. Kako će nam biti lijepo i dobro.

Prođe vremena i izbijemo na Petrovo polje. Tu su mnoge naše jedinice i Vrhovni štab. Sakupljena i intendantura, odmaramo se na nekoj ledini, kad odjednom naiđe intendant Doka. Vikne: »Poldo Mikulić iz Makarske!« Ja se javim, on vrti glavom, pita me iz koje sam došao jedinice i kada sam stigao kod njih. Ja mu sve kažem. Intendant ode i poslije pola sata zove me k sebi i kaže mi da me pozivaju u Vrhovni štab. Dotjeram se i uredim. Priključio sam se 1. dalmatinskoj s još nekoliko drugova iz drugih jedinica. Sjećam se: Dude, Parmaća, Jerkovića, Jelovca, Milića itd. Tako krenem za Dalmaciju, jer se očekivao pad Italije.

Za kratko vrijeme što sam preživio, i ako teško u 1. proleterskoj, bila mi je škola. Na visini je bio moral, drugarstvo; nitko te ne pita koje si nacije i vjere, već budi čovjek. To je jedinica koja je najzaslužnija za kaljenje bratstva i jedinstva naših naroda, kao i riznica rukovodioca za druge jedinice. Stvorena prva, sa višim oblikom vojne organizacije, sa kvalitetnim kadrovima, sa iskustvom koje je brzo raslo, ona je trasirala glavne djelatnosti, ispunjavajući zadatke, dajući primjer i postižući rezultate značajne za vođenje rata i za ratnu vojnu i političku historiju naše zemlje.

SIME VRANCIC

PROBOJ IZ OBRUČA

Devetog juna 1943. godine u poslijepodnevnim satima Beogradski bataljon nalazio se na okupu nedaleko Vrbničkih koliba, na Zelengori. Peta neprijateljska ofenziva dostizala je vrhunac. Skoro mjesec dana vodile su se ogorčene danonoćne borbe sa daleko brojčano i tehnički jačim njemačkim i talijanskim divizijama koje su obrazovale trostruki obruč oko jedinica i ranjenika NOV i koji se svakim danom sve više stezao. Brojno stanje naših jedinica se svakim danom smanjivalo. Naša prva četa trenutno broji oko 60 boraca. Zadnjih petnaest dana hranimo se isključivo konjskim mesom koje kuhari na brzinu malo prokuhaju, ili ga sami borci na vatri više nadime nego ispeku. Pored toga, skupljamo travu crjemušu. režemo bukove mladice i sišemo sok ispod kore, u porcijama kuhamo koprivu, ili sakupljamo i ba:'imo puževe, a sve to bez i trunke soli. Što se kruha tiče, već smo i zaboravili kako izgleda!

Toga dana u jednoj šumi visokog i debelog drveća komadant bataljona Brana Barjaktarević sa komesarom bataljona Obilazi čete. Na njihovim licima uočavamo ozbiljnost situacije u kojoj se nalazimo. Kad gledamo u druga Branu, odmah se sjetimo omiljenog komandanta (našeg bataljona druga Šarca koji je prije dva dana poginuo.

Komesar bataljona Vojkan Lukić upoznao je sve komandire i komesare, a potom i borce da sutra predstoji teški okršaj sa neprijateljem i proboj iz obruča. Napomenuo je da se iza nas nalaze Vrhovni štab i drug Tito i da ćemo kao i do sada razbiti neprijatelja i izići kao pobjednici. Naređeno nam ie da sve dokumente, spiskove jedinica i sve druge papire spalimo da ne bi što važno palo u ruke neprijatelju. Rečeno nam je da noćas nema odstupanja, da moramo svom snagom i silinom razbiti neprijatelja i da ćemo i ovoga puta pokazati ko su proleteri. Odlučeno je da svaka četa zakolje po jednog konja i da borci dobdjeno meso sami ispeku, jer će nam to biti jedina hrana za naredna tri dana.

Kad smo upoznati sa predstojećim zadatkom, u četu je došao komandant bataljona, prišao je komandiru i iz svoje kožnate torbe izvadio zapečaćeni koverat. Komandir me pogleda i reče: »Predaj mitraljez pomoćniku i dođi ovamo«. Predao sam bredu Ivi Čvrljku.

Komandant bataljona dao mi je pismo i rekao: »Ovo ćeš odnijeti u Štab divizije. Pazi, što hitnije«. Objasnio mi je gdje se nalazi Štab i kuda treba da idem. Udaljenost je bila oko pola sata hoda, i to sve kroz šumu. Naoružan puškom, krenuo sam -brzim korakom. Za veliko čudo, borba kao da je prestala. Čuje se samo poneki kratki rafal iz šarca na daljini od oko dva do tri kilometra. Dok sam se spuštao niz neku padinu obraslu debelim bukvama, priželjkivao sam da otpočne ,borba. Tada bih znao gdje je tko, a ovako kroz gustu šumu prolaziti prava je neizvjesnost. Nikada ne znaš što pritajeno čeka iza ovog ili onog drveta ili žbuna. Poslije pređenih oko 2 km našao sam se na čistini obrasloj visokom paprati. Odjednom čujem mitraljeski rafal. Meci se zariše u zemlju ispred mojih nogu i proparaše zrak ne baš daleko od moje glave. Istoga trena sam se bacio na zemlju, pa zatim brzo otpuzao

dvadesetak metara, bojeći se da ne uslijedi drugi rafal na isto mjesto. Odmah zatim brzo sam se izgubio u šumi idući ka svom cilju. Poslije dvadesetak minuta hoda konačno sam ugledao grupu partizana i odahnuo. Nakon kraćeg provjeravanja upućen sam u Štab. Pošto sam predao pismo krenuo sam u jedinicu, sutra stigao pred mrak u četu i javio se komandiru.

Gorile su tihe vatre na kojima su se već pekli komadi konjskog mesa. Pridružio sam se ostalima. Poslije pada mraka, oko 21 sat, naređen je pokret. Odmah zatim kolona je krenula kroz šumu, na čelu sa prvom četom i štabom bataljona. Kolonom je prenijeto naređenje da onora vladati apsolutna tišina, da se držimo za ruke ili opaisače da ne bismo gubili vezu. Noć je bila tiha, bez mjesečine, a u gustoj i visokoj šumi vladao je pravi mrak, tako da borac borca na svega jedan metar nije vidio. Polako smo se kretali šumom. Ćulo se je samo lagano pucketanje suhih grančica pod nogama umornih, gladnih i, dakako, neispavanih boraca. Zatim je kolona prešla neki potočić i malo zastala. Tu je komandant bataljona uz svjetlo džepne lampe proučavao sekciju. Poslije kraće konsultacije sa članovima Štaba kolona je krenula dalje kroß tihu, gustu i mračnu šumu. Išli smo tako sve do same zore. Sasvim je vjerojatno da nismo prevalili veliki put, možda nekoliko kilometara. Kad se razdanilo, iza naših leđa naziralo se mjesto izlaska sunca. Šuma je bila prorijeđena. Vidjelo se da smo se popeli pod sam vrh planine. Kolona je stajala. Samo je naša patrola — prethodnica — krenula dalje. Borci su se već spustili u travu i suho lišće i za minut-dvije sve je zahvatio drijemež. Razumljivo, osim komandira i komesara. Oni su znali mnogo više nego mi borci šta nas sljedećeg časa čeka.

Prva ‚četa je i dalje bila na čelu kolone. Nije prošlo valjda ni pet minuta odmora, a kolonu su podigli na noge rafali njemačkih šaraca koji su sjekli grane iznad naših glava. Istoga momenta komandant bataljona komandovao je: »Drugovi, desno u strijelce, naprijed!« Pošto se patrola na koju je osuta mitraljeska paljba malo povukla, krenuli smo svi na juriš na kosu udaljenu oko sto metara. U streljačkom stroju je i Štab bataljona.

Pod zaštitom naše mitraljeske vatre uspjeli smo se privući sasvim blizu kamenom grebenu koji nam se ispriječio na putu ka vrhu brda. Na oko 50 metara primjećujemo dva njemačka vojnika kako preko naših glava dvogledom osmatraju jarugu iz koje smo maločas izišli. Očito je da nas nisu primijetili kada smo se prišuljali njihovim položajima pod zaštitom vatre i visoke paprati. Ubrzo su nas otkrili, ali se ipak nisu mogli oduprijeti našem naletu, pa su se povukli na drugi položaj udaljen jedva sto metara od prvoga. Pred strojem Prve čete ispriječila se duga i pkomita kamena litica visoka oko dvadeset metara. Nismo je smjeli zaobilaziti, već smo mitraljeze i puške morali objesiti o rame i, puzeći i penjući se, izlazili smo na vrh. Kako je koji bcrac izbijao na ‚vrh, zauzimao je položaj i otvarao vatru po njemačkim vojnicima koji su se još komešali i prestrojavali da zauzmu p>ovoljan položaj za obranu. Za nekoliko minuta cijela četa bila je na ivtici grebna u ležećem stavu i otvarala žestoku vatru po neprijatelju. Nijemci nisu mogla ni glavu da podignu. Moja breda je ovoga puta radila bez zastoja. Desno od mene ležao je sa svojim šarcem Frane Vrcić, moj komšija iz Konjevrata koji je neprekidno kratkim rafalima tukao po Nijemcima. Do njega su Ivo Čvrljak i Jere Vrančić, također moji zemljaci, a do njih Frane Jelavčić iz Baćina kod Ploča. Kako koji od njih isprazni okvire s municijom, povlači se metar-dva u zaklon da bi ih napunio ili da bi ubacio nov redenik. Jedan drugoga često

upozoramo da se glava ne diže visoko, jer je i neprijateljska vatra vrlo jaka i precizna. To se vidi i po neprijateljskim rafalima koji kopaju zemlju oko naših mitraljeza. Nije ni čudo, kada se zna da smo od neprijatelja na odstojanju manjem od sto metara.

Lijevo od mene je isa svojim šarcem drug Kovač, Beograđanin, iborac od 1941. godine. Do prije nekoliko dana on je bio nišandžija na minobacaču, a neko vrijeme nišandžija jna teškoj vbredi u pratećem vodu bataljona. Pošto je naređeno da se sve teško naoružanje uništi ili zakopa, jer (se sa njim nije moglo poći u proboj obruča u betspuću, Kovač je raspoređen u četu kao nišandžija na šarcu. On je cijelim svojim tijelom bio van zaklona. Ležao je na otvorenom položaju i neprekidno praznio redenike svog šarca. Kako je bio udaljen od mene svega tri-četari metra, vidio sam kako mu meci kopaju zemlju oko šarca. Bilo je jasno da je jna meti neprijatelja. Više puta sam ga upozorio da se povuče u zaklon. Na moje zadnje upozorenje »Kovač, povuci se!«, on mi je odgovorio: »Ma ,bre, udri ih mamu im švapsku! Zar ne vidiš da jedan po jedan kidaju!« Kad sam nekoliko trenutaka kaisnije pogledao presma Kovaču, tnjegov je šarac još sipao ,vatru. Odjednom, ,tijelo mu se strese kao da ga je uhvatila jaka groznica, a glava mu pade na kundak mitraljeza. Znao isam da je opasno pogođen. Ostavio sam svoj puškomitraljez, dopuzao do njega i, zajedno sa njegovim pomoćnikom, uhvatio ga za noge i povukao u zaklon. Za momenat kao da je dolazio k svijesti. Pružio je ruku prema svom pištolju koji mu se nalazio na opasaču, ali mu je ruka stala na pola puta. Klonuo je. Bio je mrtav. Njegov pomoćnik, Krajišnik, dohvatio je šarac i nastavio paljbu da osvet'i dragog druga i mnoge druge koji su pali. Nije bilo vreimna o davanju posljednje počasti palom drugu, jer je neprijatelj bio isuviše blizu.

Kad sam se vratio na svoje mjesto za mitraljez, Frane Vrcić i rođak mi Jere Vrančić upozoriše me da gađam jednog Švabu Čija je glava pod šljemom virila iza jedne stare oborene bukve, čas se pojavljujući, čas nestajući. Ubrzo smo međutim otkrili da taj šljem ne stoji na glavi, već da ga netko od Nijemaca na puški ili drvetu podiže i spušta. Nije nam ,bilo jasno da li se radi o nekom njihovom signalu, ili provjeravanju da li taj prostor mi gađamo.

U tom momentu desno od našeg položaja na pravcu napada naše Druge čete začu se vrlo žestoka mitraljeska paljba. Odmah simo vidjeli da to juriša Druga četa pod komandom svog komandira Milovana Nićiforovića, također prvoborca, koji je došao iz Srbije sa Prvom proleterskom brigadom. Poginuo je poslije nekoliko dana prilikom prelaska uskotračne pruge Praća—Sarajevo. Odmah zatim uslijedio je juriš i naše Prve čete. Ubrzo je prestao otpor Nijemaca. Bezglavo su bježali pred proletерima. Na sve strane odjekivali su dugi mitraljeski rafali, praštale su ručne bombe, po šumi i dubokim jarugama Zelengore kuhalo je kao u nekom kazanu. Borba se brzo prenosila u (neprijateljsku pozadinu, što je bio znak da je .obruč probijen.

Poslije pređenih oko hiljadu jnetara dobio sam zadatak od komandira čete da sa svojim puškomitraljezoim i četiri borca .štitim desni bok bataljona. Zauzeli smo položaj koji je dominirao nad jednom jarugom kojom je vodio nekakav puteljak. Rečeno nam je da se povučeno poslije pola sata, a da u slučaju nailaska neprijatelja, otvorimo vatru sa što kraćim odstojanjem. Nije prošlo ni petnaest minuta, a Ive Čvrljak je otkrio približavanje grupe Nijemaca baš iz pravca iz kojeg smo ih očekivali. Uhvatio sam zaiklon iza debele bukve. Naslonio mitraljez na jednu granu i čekao. Kada se kolona pribli-

žila na oko 40—50 metara, otvorili smo vatru po čelu kolone. Osim jednog ispaljenog rafala neprijatelj nije dao nikakav otpor. Jedan njemački vojnik je ostao ubijen, a pokraj njega je ostao jedan ranjeni konj. Ostali su pobjegli. Ubrzo smo uvidjeli da je to bila neka razbijena grupa Nijemaca od petnaestak vojnika što su lutali šumom. Poveli smo zaplijenjenog konja i sa njim pred veče konačno stigli u svoj bataljon koji je zauzeo položaj na prilazima Miljevini...

ANTE RAŠTEGORAC

MOJA NADA MAKARANKA

Da li je sebično i neskromno reći moja Nada? Možda i jeste. Ali eto do sada i sada posle skoro četrdeset godina tako osećam, mislim i pišem, jer o Nadi ne mogu drugačije. Vreme je prohujalo. Roditelj sam nekoliko dece. Svako je starije od Nade i mene u vremenu koje pokušavam oživeti ovim pisanjem. Može li se to?! Može, može! i mora kad se razmišlja o Nadi njenom divnom, ljudskom i plemenitom liku.

Septembar je 1942. godine. Čistim »šarca« ispod drveća zrelih šljiva. Prilazi mlado, lepo stvorenje, sa divnim ljudskim likom, osmehom i belim zubima.

E druže, a kakva ti je to puca gospe ti? Kažem to je nemački puškomitraljez — »šarac«. A hoćeš li mi pokazati kako taj đava puca? Hoću, vrlo rado. I tako počinje poznanstvo, drugovanje, svakodnevno susretanje i međusobno upoznavanje. Ona je u prvoj četi, a ja u trećoj, to je mala nezgoda ali i prednost. Da smo u istoj četi razdvojili bi nas, a ovako čim je mali zastoj, duži odmor, pa i u pokretu često smo zajedno. Mnogi to primećuju, ali ne prave pitanje. Jer oni su, kao što su mislili i govorili starijii borci, za nas deaa. Tu ne može ništa da se dogodi što je inače u partizanima bilo nedozvoljeno. E baš tu nisu bili u pravu.

Istina, mi nismo vodili ljubav u bukvalnom smislu. Za to nije bilo ni vremena, mnogo toga nismo ni znali. Nama je bilo dovoljno da smo zajedno, da se skriveni od drugih zagrlimo, poljubimo i to je bilo sve.

Nada, uvek nasmejana, vesela, spremna svakom priteći u pomoć. Svi joj se dive i poštuju je. Ništa joj nije teško. U retkim odmorima zajedno smo, priča . .. najstarije sam od troje diče mojih roditelja. Siromašni su. Otac je ribar, a majka domaćica. Živimo u dilu Makarske koje se zove Vrpolje. A da znaš Ante, gospe mi nigdi polja nema. To je ispod Biokova koje se nadvilo nad Makarskom i morem kao neka druga planeta? Jesi li bio nekad tamo? Ne, Nado nisam. Za mene je Biokovo tvoja Makarska i more samo geografski pojmovi. Na Jadranskom moru nikada nisam bio. Znam da je to velika, bistra i slana voda, koju ni konji neće da piju.

Ajme meni majko moja, zar je to moguće!? Da te moja majka Matija čuje ne bi to virovala ni za mater isukrstovu. Rekla bi: »Pa zar je moguće da ima takvih ljudi koji nisu vidili naše more?«

E jeste Nado, eto vidiš, da ima puno ljudi koji žive na domak mora, a nisu ga vidili.

»Kada su Talijanci došli u Makarsku, ajme meni ća smo im radili. S njima smo postupali i tako i onako, ali sa domaćim izdajnicima, i ako ih je bilo malo ustaša, pa to je bilo pravo uživanje. Nigdi nisu imah mira. Dica Makarske, među njima moj brat Joze i sestra Pavica pravili su im razne smicalice i neprijatnosti. Gospe ti, lako ti je zamisliti ća smo im radili mi skojevci i članovi partije ...

Došlo je vrime da se napusti Makarska i ide na Biokovo. Meni prvo nisu dali da krenem i kad je postalo u Makarskoj gusto i neposridno prid moje hapšenje, za koje se saznalo, dozvolili su mi da napustim Makarsku. I eto sada san ovdi.«

Selo Repovac, u koje smo stigli posle borbi koje su vođene oko Bosanskog Grahova, Plavna, Ključa, Jošavke, Prnjavora, Teslića i dugog marša pravcem: Prnjavor—Vioćani—Vršani—planina Igman—Komar—Gornji Vakuf stalno u borbama stigli smo u ovo veliko muslimansko selo na domak Ivan-sedla.

Iz Repovca se organizuju akcije prema Ivan-sedlu i Bradini. Posle upornih borbi Prva proleterska je ovladala prevojem Ivan-sedla, zauzela železničku stanicu Raštelicu, napala Tarčin i Bradinu i obezbedila levo krilo jedinica koje su napadale Konjic. Pokušaji Nemaca, da od pravca Sarajeva priteknu u pomoć garnizonu u Konjicu, nisu uspjeli.

Nad Ivan-sedlom i selom Repovac, pojavljuju se formacije štuka. Nemilosrdno bombarduju razornim i zapaljivim bombama. U selu je mnogo mrtvih i ranjenih iz redova boraca i meštana.

Vratio sam se iz zasede u selo. Vidim Nadu u znoju i krvavu. Učinilo mi se da je ranjena. Na moju i njenu sreću to nije bio slučaj. Trčala je na sve strane. Previjala, ispod ruševina izvlačila mrtve. U žaru želje da pomogne ranjenim drugovima u prvih mah nije me ni primijetila. Kada me opazila zavikala je: »Ajme Ante, vidi šta rade ovi kurvini sinovi.« Nisam pronalazio reći utehe. Bio sam nem pred stravičnim prizorima. Snalažljivija je od mene. Primećuje moju zbunjenost i viče: »E kurvini sinovi, platiće oni ovo, i mi ćemo njih bombardirati. Doći će to vrime! Sta ti misliš Ante, hoće li?«

»Hoće, hoće Nado, sigurno!«

Borbe su žestoke i neprekidne. Prva proleterska sa ostalim jedinicama grupe Vrhovnog štaba izvodi poznati marš — manevar pravcem: Ivan-sedlo—Selakova kula—Miljevima—Gornji Vakuf—Bugojno, koji je spasio ranjenike na Neretvi u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi. Prozor je oslobođen. Talijani su platili strašan ceh. Na Makljenu je dobijena bitka za ranjenike. Ponovo je oslobođena čitava dolina Rame i naselje Jablanica.

Pored železničkog mosta preko Neretve, koji je porušen pre marš-manevra da bi se zavarao neprijatelj — što je potpuno uspelo, sagrađen je provizorni most i na taj način omogućen prelaz čitave grupe divizija Vrhovnog štaba kao i ranjenih i bolesnih drugova.

Prenj planina, koju nijedan partizan, koji je tih martovskih dana išao preko nje neće nikada zaboraviti. Pun je leda i snega. Na putu umiru »zdravi« noseći svoje ranjene i bolesne drugove.

Cete bataljona su razdvojene. Nadu nisam vidio već dva dana. Teško mi je, ali sam uveren da joj se ne može ništa dogoditi. I zbilja u blizini Boračkog jezera na okupu je skoro čitav bataljon, tu je i Nada. Kao i uvek vesela i nasmejana. »A di si gospe ti, ča te nema?«

»Tu sam Nado, najgore je iza nas, sad će sve biti dobro! Neretva i Prenj su savladani.«

»Večeras treba da ovladamo Cičevom i Glavatičevom. Biće teško! Čuvaj se mili moj.«

I ta borba na Glavatičevu bila je za treću četu prvog bataljona fatalna.

Poginulo je mnogo drugova. Među njima i puškomitraljezci Radoš Nenadić i Dragutin Lutovac sa kojima su se četa i bataljon ponosili.

Smrt navedenih i drugih drugova pored ostalih razloga došla je kao posledica nepridržavanja pravila, da se iz automatskog oružja, nikada sa jednog mesta ne otvaraju dva rafala. Naročito ne u slučaju kada se ima pred sobom neprijatelj koji dobro gađa kao što su bili crnogorski četnici. Ranjen je komandir čete Savo Mašković. Dovikuje: »Ante, na levom krilu je pogibija, sa »šarcem« omogući povlačenje, masa je pred nama, ne možemo se održati, municije imaš dosta, ne otvaraj dva rafala sa jednog mesta jer evo vidiš da su Radoš, Dragutin i drugi platili životom ne pridržavajući se toga pravila ...« Nastavljala se neravnopravna borba. Oslabljeni i iskrvavljeni vod proletera sa masom četnika u čijim redovima su pored crnogorskih nošnji primećivane mnoge žandarmerijske i uniforme oficira bivše kraljevske jugoslovenske vojske.

Znojav sam. Položaj menjam posle svakog rafala. Vod se provukao. Voji Kadijeviću i Ivanu Šupi naređujem da se kao pomoćnici izvlače sa municijom. Neće. Momenat je dramatičan. Na kraju popuštaju i odlaze do ivice brda.

Otvaram poslednje rafale po razbešnjeloj rulji. Ućutiim. Ne otvaram vatru. Četnici izviruju, prvo pojedinačno pa masovno kreću prema nama, a »šarac« nemilosrdno kosi. Tako nekoliko puta. U pogodnom momentu izvlačim se. Ivo i Vojo čekaju. Tu je i Mišo Blaž, sustiže ga četnička bomba i pada mrtav.

Sunce je visoko odskočilo. Tišina je. Neprijatna posle pogibije i ranjavanja toliko drugova. Prilazimo prikupljenom bataljonu. Drugovi su neraspoloženi i žalosni. Nade nema. Obilazim okolinu. S leđa vidim žensko stvorenje plače. Pa to je moja Nada. Sa suzama u očima priskače grlimo se i ljubimo na očigled svih. »Ziv si mili moj! Bila sam toliko nesretna i skoro sigurna, pošto te nije bilo tako dugo, da si poginija.« »E moja Nado, neće grom u koprive, ne brini ništa!«

Opet pokret. Borbe. Mesta i planine, Treskavica, Kalinovik, Jelašca, Dobro Polje, Ustikolina, Drina.

Nju moramo preći i prešli smo, Krčino brdo, Kapak, Kozarac, Čajniče. Na Krčinom brdu teško sam ranjen u glavu. I »šarca« i mene ranjenog izvukla je ispred talijanskih i četničkih bunkera Mileva Šćepanović, devojka koja je svima nama bila uzor u hrabrosti, drugarstvu ...

Čajniče — partizanska bolnica, ležim i razmišljam? Šta bi? Tu sam, u bolnici, a Nade nema. Insistiram da idem u bataljon sa zavojem na glavi. Udovoljavaju mi. U bataljonu saznajem da je Nada, kao profesionalna krojačica, pozvata u brigadnu krojačku radionicu da radi u Čajniču.

Bilo me je sramota vratiti se u bolnicu i ako mi je to predlagano. Borbe prema Goraždu su svakodnevne i teške. Dejstvuju i nemački trupovi — male dobro naoružane grupe dejstvovale su po uzoru na partizane — nanele su nam velike gubitke.

U pokretu smo prema Čajniču. Radujem se susretu sa Nadom. Međutim, na moju veliku žalost, u gradu saznajem da je Nada obolila od tifusa i da je otpremljena u Centralnu bolnicu u blizini Čajniča. Javljam se komandiru i molim da mi dozvoli da sa Ivom Šupom i Vojom Kadijevićem posetim Nadu.

Dozvoljava mi. Idemo ubrzano i stižemo u selo sa velikom školom koja je puna tifusara. Bolničarka mi kaže: Nada je u komi, ima veliku temperaturu, ne bi trebalo da ulazite, možete i sami dobiti tifus!

Ušli smo u prostoriju, pronašli Nadu. Od temperature je crvena u licu i izgledala je potpuno zdrava. Prepoznala nas je, vidno se obradovala i sa nama, na veliko čuđenje bolničarki i prezdravelih tifusara, razgovarala kao da nije sa temperaturom, kao što su nam rekli, 40°C. Pitala je za sve drugove i drugarice. Razgovor je trajao više od jednog sala. Moralo se žuriti, stići u bataljon i nastaviti borbe.

Opet ranjavanje. Ovog puta u grudi. Na nosilima sam. Do jednog sela Bradarevo, Čelebić, Balinovac, taj fatalni Balinovac.

Opet ranjavanje. Ovog puta u grudi. Na nosilima sam. Do jednog sela na Tari. Na Rudinama gde sam trebao da ostanem u Centralnoj bolnici, moj bataljon me neda, nego zadržava, oporavljam se, rana iako nije zarasla mogu se kretati i nastaviti borbu.

Vučevo, Maglić, Sutjeska, Zelengora, Balinovac... proleterske brigade i divizije probile su obruče neprijatelja, nastavile pobedonosan put za oslobođenje zemlje, a moja Nada sa hiljadama boraca iz Operativne grupe Vrhovnog štaba ostala je na većnoj straži na Sutjesci.

JOSIP PROTEGA

BOSONOGI PUŠKOMITRALJEZAC

Prelazimo Sutjesku, »Držite odstojanje i neobrušavajte. kamenje, Nijemci su blizu!«, prenosi se kolonom. Ja s puškomAtraljezom »brno« u ruci gledam gdje da nagazim, bos, noge natekle, raskrvaljene, ali idu, nose kao da su na njima čizme SS-ovca za kojima sam stalno težio, ali nijedne nisam mogao navući na svoja rasikrvavljena, smrznuta stopala.

Noć, nebo tmurno, od rasprsnutih avionskih bombi, miriše paljevina sa zgarišta kuća i šuma. Borac do borca korača dalje uz neki greben, skliže, diže se, veza se ne prekida, kamenje se obrušava, kotrlja prema Nijemcima.

Nastaje svitanje. Avioni nadlijeću, izbacuju svoj teret, kolona zastaje, tek toliko dok prođu avioni, a zatim trčećim korakom i velikim rastojanjem žuri da se domogne šuma Zelengore.

U toku tri dana i tri crne noći, gladni i iscrpljeni po bespuću i vrletima Zelengore, konji padaju i ostaju, ali borac borca podiže, vuče, nosi i ne ostavlja.

Od uginulih konja skida se meso, kako je tko stigao i jede. Kolona ne zaostaje preko Zelengore, izbija pred planinski proplanak Balinovac.

Uz izlazak sunca, zastadosmo na ivici šume. Ispred nas se prostire veliki proplanak s poprečnim uzvišenjem, prekriven travom iz koje strši manje kamenje.

Drveće i trava cvatu. Neko bere i jede bukovo Lišće, koru, a netko travu crjemušu. Na udaljenosti oko 700 m posmatramo Švabe kako se šeću i utvrđuju duž kose. S desne strane šuma, a sa lijeve ostali bataljani Brigade. Komandant bataljona Božo Božović s komandirima četa izviđa položaj i izdaje zadatke. Komandiri se vraćaju, te će Marko Katnić, Crnogorac, komandir Treće čete: »Puškomitralješci naprijed!«

Iziđosmo. Ja s Josipom Turićem, rodom od Imotskog i Stanko Turudija, rodom od Prnjavora, sa svojim pomoćnikom.

Dok smo primali zadatak, na lijevom krilu se otvori paklena vatra, prašte bombe, štekću mitraljezi, jurišaju proleteri.

Izlazimo iz šume. Turudija desno, a ja pravo. Ne vidimo se. Brzim skokovima preko brisanog prostora, uz snažnu neprijateljsku mitraljesku vatru, od zaklona do zaklona na domet neprijateljskih ručnih bombi. Padaju bombe na sve strane, a jedna mi odnese nogu (šapu) puškomitraljeza i kapu s glave.

Čekam »Frica« na nišanu da se podigne da bi bacio bombu. Pojavi se i skinem ga. Nastade tajac. Čekamo da li će se još koji pojaviti i gledamo oko sebe. Nigdje nikoga. Sami smo.

Krenem dalje s Turićem i dođoh na vrh. Nigdje nikoga. Desno razastrta njemačka zastava, _znak avionima da su na položaju. S druge strane kose nazire se šuma. Na lijevom krilu još uvijek paklena vatra, juriši, kontrajuriši. Potrčim lijevo na jedno uzvišenje da bi bočnom vatrom napao neprijatelja, tek će s desne strane »Fric« na udaljenosti od 10 metara: »Alt! Alt!« •— s uperenim automatom.

Bacim se na zemlju s puškornitraljezom prema »Fricu«, a »Fric« pade. Pogledam iza sebe i ugledam Markana Majstorovića, delegata voda, rodom od Bosanskog Grahova, koji ga je prvim metkom likvidirao. Nastavim put kojim sam pošao, kao da se ništa nije zbilo. Nakon pređenih stotinjak metara, ubacim se u neki zaklon od kamenja, koji su Švabe ranije napravili i otvorim vatru iz puškomitraljeza duž kose po Švabama. Švabe počeše bježati. Sav sretan što sam ih tako iznenadio, bočnom vatrom na udaljenosti od 300 m, potroših još dva okvira (šaržera). Nastade zatišje. Vratih se nazad i potrčasmo niz suprotnu strminu ka ubijenom Švabi. Skidosmo svaki po jednu cipelu. Uzesmo automat i torbu i vraćamo se natrag uz pratnju neprijateljskog »šarca«, jedva smo iznijeli živu glavu. Ja bos, Turić s jednom cipelom na nozi i nismio se mogli nagoditi kome da pripadnu Švabine cipele. Umiješa se delegat voda Markan Majstbrović, a kasnije i komandir čete Marko Katnić te ja dobih cipele. Navlačim ih na bose noge, ali ne idu, ne zato što su mi male, nego zbog toga što. su mi stopala oštećena i krvava. To mi se i ranije događalo, pa sam zbog toga ofanzivu prošao bos.

Sjetih se Švabe i njegovih čarapa, potrčim do njega, ali ga više nisam našao. Napokon sam noge zamotao nekom krpom i navukao cipele sa Švabe iz brdskih jedinica, koje su mi nažuljale noge, pa sam ih uskoro zamijenio s komandirom čete Markom Katnićem.

Sunce na izmaku. Prikupljamo se za naredne juriše. Malo nas je. Komesar Vlado Kovačević, reče:

»Drugovi, ako se noćas odavde ne probijemo sutra ćemo svi biti uništeni od neprijateljskih aviona«. Teško oruđe se zakopava, uništava, konji napušteni, municije uzima koliko tko može ponijeti. Čeka se noć. Pokret.

Spuštamo se kroz šumu, niz neku vododerinu, natiko na turu, netko na leđima. Kamenje se obrušava. Nitko nikoga ne vidi, ali čuje. Osvanusmo u

nekoj močvari. Da li su svi stigli, nitko ne zna, ali je sigurno da su kutije s municijom otrgnute iz ruku, ostale zauvijek.

Ispred nas proplanak, livada, s njemačkim utvrđenjima, ali ovoga puta okrenuti prema suprotnoj ivici šume. Krećući se u streljačkom stroju, podilazimo i iz neposredne blizine jurišom i ručnim bombama istjerasmo Nijemce iz utvrđenja. Iznenađeni, nisu znali kuda trče, tako da smo ih žive lovili po šumi, a zatim ...

Avioni nadlijeću, izviđaju i prođe ono najgore našto nas je upozorio komesar Vlado Kovačević. Više se nije znalo gdje su njemački položaj i gdje se mi nalazimo, sve se izmiješalo.

Krećući se kroz šumu u streljačkom stroju, zastadosmo pred jednim šumskim proplankom, obraslo niskim raslinjem, a po sredini put — staza. Od umora i iscrpljenosti svi pospaše oko jedne bukve, a mene postaviše na stražu. Legnem na put, pored mene Turić. Tišina, tu i tamo neka ptica cvrkuće. Nas dva pomalo dremuckamo. Instiktavno osjetih nečije vršljanje, povučem obarač, skočim kao i ostali i ugledasmo neke civile, među njima par njemačkih vojnika u bijegu. Potrčasmo za njima i naiđosmo na vreće sa hranom : kruh, salama i margarin.

Svaki je našao sebe u vreći s prisutnim uzvikom: »Naprijed proleteri!•<

Ugledasmo dva magarca, i na njima prebačene vreće s hranom, kako bježe, te smo kasnije naišli na teret, koji su izgubili.

Naiđe opet avion i poče kružiti iznad nas. Zauzeti oko poslastice nismo ni obraćali pažnju na njegove namjere. Okomi se na Radu Sarenca, poznatog puškomitraljesca »šarca« i rani ga u tur. Rade mu uzvrati svojim šarcem, avion se pokupi i ode.

S lijeve strane šume prilazi komandant bataljona Božo Božović i odvaja hranu za Vrhovni štab, bolnicu i ostale jedinice. Netko je imao i Zalihe i ona je kasnije međusobno podijeljena. Postadosmo tromi, nepokretni, ah nas spašava neka barska voda puna punoglavaca, mutna i zagađena od divljih svinja, medvjeda i ostale divljači.

Napuštajući masiv Zelengore i sve nedaće koje smo doživjeli ugledasmo prve kuće sela Rataj u nadi da smo najgore prebrodili. Zastadosmo.

Cisti se oružje, municija prebrojava i dijeli. Nakon kratkog predaha i osvježenja krećemo u nove okršaje, ali ne ide. Nijemci se grčevito brane, povlačimo se i čekamo narednu noć.

Posljednjim jurišima na selo Rataj i Miljevinu prelazimo rijeku Bistricu. Izlazimo iz okruženja, ugledasmo sunce slobode. Prebrojavamo se. Malo nas je. Koračamo dalje s pjesmom u jednomjesečnoj (teškoj borbi za sretniju budućnost ove domovine.

ANTE PERISA

PREŽIVIO SAM STRIJELJANJE

O borbama kod Čelebića i Zlatnog bora piše pukovnik JNA Vujošević Jovan-Lola u »-Frontu« od 4. maja 1973. godine opširno. U borbama za Zlatni bor naše odjeljenje je bilo istureno sa zadatkom da ne dozvoli neprijatelju nastupanje i da štiti naše borce pri jurišu. Neprijatelj je krenuo u protivnapad. Tučeni sa svih strane, teško smo odolijevali. Hrabro smo se držali i nismo popuštali bez obzira što nas je bilo ranjenih i mrtvih.

U tim borbama 24. maja 1943. godine komandir Marko Katnić isturio je odjeljenje boraca, u kojem sam i ja bio da zaposjedne istureni položaj na kosi koja je dominirala okolinom. Ljubo Jovanović i ja imali smo šarac. Postavio sam ga, otvorio vatru ali nisam uzeo dobar zaklon. U takvim momentima borci nisu razmišljali kako da zaštite svoj život već su težili ka pobjedi. Nijemac me je osmotrio, otvorio vatru iz puškomitraljeza i pogodio me u lijevi kuk. Metak je prošao do desnog kuka i tu se zadržao. Bio sam onesposobljen za dalju borbu. Puškomitraljez je odmah preuzeo Ljubo Jovanović. Nastavio je gađati neprijatelja u želji da osveti svoje drugove. Tada je pored mene poginuo Ivo Rončević i bio ranjen Vlado Spaleta. S položaja me izvukao Stipe Bedalov pod kišom neprijateljskih metaka i velike napore. Previle su me bolničarke Tonka i Zora.

Poslije kratkog zatišja Bedalov i još tri druga ponijeli su me do sela Celebića, po tamnoj i kišovitoj noći. Sutradan sa ostalim ranjenicima prebačen sam do samih položaja. Umorni borci teško su nas nosili. Kako se neprijatelj nalazio neposredno blizu, sačekana je noć. Stigli su zarobljenici i ponijeli nas preko visećeg mosta na rijeci Tari u selo Rudine. Prijatno sam se iznenadio poslije tolikih muka kada sam ugledao bolničarku Katinu Zižić. Zajedno smo rasli i išli u školu. Ulila mi je snage i dala volje da ću brzo ozdraviti i ponovo se naći u redovima boraca. Za vrijeme boravka u bolnici u Rudini posjetili su me i drugovi iz jedinice koji su saznali da se nalazim u bolnici. Među njima je bio Ante Kapov.

Nijemci su nastupali u pravcu sela Rudine. U takvoj situaciji teški ranjenici su nošeni u pravcu rijeke Pive, a lakši su nastavljali pokret u kolonama. Teške ranjenike su nosili borci i zarobljenici. Neprijateljski avioni su mitraljirali i bombardovali ranjenike u kolonama. Nastao bi neopisiv metež. Cuo bi se jauk, piska, zapomaganje. Vidjelo se kako lete nosila po zraku, dijelovi ljudskog tijela ili opreme na sve strane. Poslije zatišja čuješ dozivanje »drugarice, gdje si, druže pomozi«. Put se, međutim nastavlja.

Oblaci se spuštaju, počinje padati kiša, postaje i hladno, ponestaje hrane, Nijemci sve više nadiru. Kolona se sporo kreće. U takvom stanju stižemo do rijeke Pive. Bilo bi pravo herojstvo i podvig prijeći rijeku. Zbog toga se teški ranjenici sklanjaju u pećine, po liticama i šumarcima. I sada kad pomislim na te momente, naježim se. Noć, kiša, hladno, nigdje nikog nema, samo po koja bolničarka i ranjeni drug. U takvim situacijama ranjenici razmišljaju o najgorem, da se baci u rijeku Pivu i tako prekrati sebi muke. Tada sam prvi put poslije ranjavanja pokušavao da stanem na noge. Uspio sam se podići oslonjen o drvo, ali ne i napraviti prve korake. To mi je dava-

lo nade. Otkotrljao sam se do rijeke Pive i počeo razmišljati. Ako se bacim u rijeku, jedan borac manje, ako ostanem živ, boriću se do posljednjeg daha.

U tom momentu naišao je jedan partizan sa dva konja. Prenosio je na njima opremu. Zamolio sam ga da mi pomogne. Uzeo me je na leđa i nosio oko 200 metara. Tu se nalazio most preko koga se moglo prijeći. Pred njim je stajala jedna mazga. Stavio me na mazgu i reče: »Budi hrabar i požuri da stigneš lakše ranjenike«.

Pred sumrak Nijemci su izbili na suprotnu stranu Pive, ugledali kolonu ranjenika i počeli pucati iz minobacača i topova. Uskoro smo zamakli i popeli se na Vučevo. Počela se spuštati noć. Ranjenici ložiše vatre i dozivali se. Usput sam se sprijateljio sa jednim zarobljenikom Talijanom. On me je previjao, skidao i stavljao na mazgu. Dobavljao je hranu kad je bio u mogućnosti sa ubivenih ili crknutih konja, koji su se mogli vidjeti pored puta. Zajedno smo spremali hranu, ali najčešće smo je jeli sirovu za vrijeme pokreta. Noću, kad je naletio avion vatre su se morale gasiti. Sutradan kolona je krenula prema rijeci Sutjesci. Smjestili smo se u šumu i počeli da pečemo meso. Nijemci su nas primijetili, približili se i otvorili vatru iz mitraljeza. Borci I dalmatinske brigade našli su se tu i zaustavili ih dok smo odmakli prema Dragoš sedlu i Sutjesci. U tom silnom metežu naišao sam na druga iz predratnih dana Božu Bedalova, koji je također bio ranjen. Jedan drugog smo upitali za junačko zdravlje, onako ranjeni, i nastavili put svaki sa svojom grupom.

Noću nastavljamo put prema Sutjesci. Pada kiša, a mi gladni iznemogli, prozebli. Zastoji, pa pokret, i često se to ponavlja u tamnoj i kišovitoj noći. Svi bi htjeli što prije preko Sutjeske. U jednom momentu naša umorna mazga legne, pa i mi pored nje i zaspasmo. Kad smo odrijemali prvi san Talijan kaže: »Amiko — prijatelju nema partizana«. Nastavljamo put u tamnoj i kišovitoj noći. Stižemo kolonu. Čujemo eksploziju bombi i granata, te rafale mitraljeza. Nije se znalo da li se može prijeći rijeka Sutjeska. Zora je svanula a dolina rijeke je bila puna magle. Ranjenici su prelazili rijeku. Tada sam vidio kako rijeka nosi konje, ljude i opremu. Sutjesku sam prešao jašući na mazgi i misleći da će i mene ista sudbina zadesiti. Sreća se poigrala sa mnom i mojim prijateljem i sretno smo došli na drugu obalu.

Odjednom kolona zastaje, čuju se umorni glasovi Nijemci su opet zatvorili obruč, ne može se dalje. Naše jedinice se junački bore da probiju obruč. Žarko smo očekivali i željeli da idemo naprijed i živimo.

U dolini reke Sutjeske — dolini heroja — ostali smo čitav dan. Povremeno smo se okupljali i razilazili. Tražili smo izlaz na bilo koji način.

U tom momentu netko me zvao »Mašinac«. To je nadimak moje porodice. Znao sam da je to netko iz mog sela. Tražio sam ga pogledom. On je ležao na zemlji, bio je ranjen, noga mu je bila slomljena. Bio je to dobar drug i hrabar borac Ante Dražin zvani »Zore«. »Čekaj Antone sad će doći Karmela i Katina. Otišle su po vodu«, govorio mi je drug. Počeo je da ih doziva »Karmela« (to mu je bila supruga), »Katina« (to mu je bila svastika). Oko jedan sat smo očekivali i dogovarali se šta da radimo. Riješili smo da jedan drugoga ne ostavljamo. Moj prijatelj Talijan pomagao je i njemu da se popne na konja, a meni na mazgu. Krenuli smo naprijed. Uz put formirala se grupa ranjenika, tifusara i iznemoglih zaostalih boraca. Oni su nas hrabrili. »Mi ćemo ići naprijed, probit ćemo obruč, a vi za nama«. U toku noći naišli smo na tjesnac pod Ozrenom. Tu sam izgubio moju mazgu. U zaletu se okliznula i otkotrljala u provaliju. Plakao sam za njom kao di-

lete. Tješio me Zore. Talijan mi je našao rakiju u vidu štapa da bi se mogao poštapati i kretati. Konj moga druga je savladao tjesnac. Poslije odmora krenuli smo naprijed.

Putem smo razmišljali kako doći do vode, Zeđ nas je natjerala da pijemo svoju mokraću. Nastavili smo put i čuli gdje žubori potok. Svi i malo pokretni krenuli su ka vodi. Tu smo zatekli nekoliko leševa. Mom drugu sam donio vode. Kada se jedan tifusar napio, zaspao je i nije se probudio. Sa Ozrena su nas primijetili Nijemci. Pokretni borci se dogovaraju da idu u proboj. »Mi ćemo se probiti, a vi za nama«. Vjerovali smo u naše drugove, ali kroz kratko vrijeme čuli smo eksplozije bombi, rafale mitraljeza i automata, jauk i vrisak naših drugova. Razišli smo se po šumi. Neprijatelj je psima i u streljačkim strojevima pretraživao okolinu šume. Tako su nas otkrili i sakupili. Antu Dražina na licu mesta su ubili, jer nije mogao ustati. Čitavu grupu su poveli do njihovog štaba, koji se nalazi na proplanku pod Ozrenom. Posije kraćeg sasftišanja, mog prijatelja Talijana odvojili su od nas. Više nikada za njega nisam ništa saznao.

Nijemci su nas pod stražom poveli ka grupi koja je prije nas bila pohvatana. Razmišljali smo što će biti sa nama.

Njemački vojnici koji su znali naš jezik rekli su nam da idemo u Sarajevo na liječenje, a potom u Njemačku na rad.

BIO SAM STRIJELJAN 13. JUNA 1943. GODINE

Poslije kraćeg vremena jednu grupu su odveli malo dalje i postrijeljali. Slušali smo pucanj, jauk i vrisku. Zatim je bila na redu grupa u kojoj sam bio ja. Vezali su nas za ruke. Preda mnom su išla dva borca koja nisu bila ranjena. Vjerovali su da će se spasiti bijegom, ali konopac nije popustio, naletili su na drvo. Nijemci su ih pobili. Sad smo na čelu bila nas dvojica. Sa mnom je bio vezan jedan Crnogorac, koji je prije mjesec dana izašao iz zatvora. Bio je zamijenjen za talijanskog oficira. Nije bio ranjen. Govorio sam mu: »Bježi, možda ćeš se spasiti. Ja ću te udariti laktom kad pustim konopac«. Nije, međutim reagirao, nijemo me je gledao. Oficir je naredio da stanemo. U tom momentu nešto me je tjeralo da bježim. Zaboravio sam na rane koje imam u kukovima. Potrčao sam dva tri koraka i pao. Oficir je prišao ka meni, uhvatio me za lijevu ruku, podigao, nasmijao mi se u lice i izvadio pištolj. Opalio je prvi metak i pogodio me kroz lijevo uho i zakačio lubanju. Tog momenta trgnuo sam glavu u desnu stranu. Opalio je drugi metak i pogodio me pozadi lijevog uha i izišao ispod lijevog oka. Odgurno me i ja sam se strovalio u provaliju.

Kotrljao sam se oko 50 metara niz brdo, zadržalo me je jedno drvo. Ispred mene je bila provalija. Vjerovao sam da tu neću dugo ostati. Gore sam čuo pucnjavu i jauk. Tekla mi je krv. Podvio sam donji dio šinjela i zamotao glavu da bi zaustavio krvarenje. Nastavili su streljanjem ostalih drugova. Kotrljali su se u provaliju. Jedan me je zakačio i umalo me nije sa sobom povukao. Tada sam podvukao laktove pod sebe i namijestio se da me ne zakače i odvuku u provaliju. Mislio sam da ću živjeti dok mi teče krv. Kad je pao mrak, sklonio sam se pored kamena u žbunj. Nisam razmišljao o smrti, jer ona bi bila za mene nagrada.

Ujutro, kada je sunce obasjalo vrhove Ozrena, ogrijalo je i mene. Nije mi više bilo hladno. Osjećao sam nagon da i dalje živim. Prisluškivao sam. Čuo sam razgovor vojnika. Topot konja potsjećao me je na pokret. Kada je sve to nestalo, riješio sam da osmotrim šta se dešava. Lagano sam puzao od žbuna do žbuna. Uz put sam pipao glavu gdje su mi rane. Sve je bilo otečeno i zakoreno u krvi. Hoću li naći komadić zavoja da se zavijem, kap vode da se napijem? Hoću li uspjeti doći do nekog? Kad sam se uspravio na noge, primijetio sam da nigdje nikoga nema. Pošao sam prema mjestu odakle su nas vodili na strijeljanje. Nadao sam se da ću naći ono što mi je potrebno. Na moju sreću zatekao sam ugarke od vatre. Raspirivao sam ih mašući šinjelom. Ugrijao sam se. Naišao sam na žito koje su davali konjima, ali ga nisam mogao jesti. Vilica slomljena, usna duplja zatečena. Malo dalje ugledao sam meso i glave od ovaca. Mislio sam: evo sreće za Antona. Nadu sam polagao u mozak od glave ovaca. Prevario sam se. Nijemci su to prije mene povadili. Ugledao sam oči u lubanjama. Polako sam ih vadio i ispijao. Okrijepljen i zagrijan, zaspao sam.

Jedina misao koja me je obuzimala bila je da ponađem zavoje, hranu i moju jedinicu. Znao sam da moji drugovi razmišljaju o meni. Da li su me opet izbrisali iz spiska živih?

Idući kroz šumu opazio sam jednog ranjenika. Bacio se među dva mrtva. On se približavao, a ja ga kradimice promatrao. Kada se približio, vidio sam da je partizan. Ustao sam. On se zaprepašćeno trgao. Doznao sam da je rodom od Sandžaka. Bio je ranjen u nogu. Rane su mu se ucrvale. Molio me da idemo zajedno prema Sutjesci. Nije mi vjerovao da su svi mostovi porušeni. Bio sam uvjeren da treba ići za Bosnu. Tamo su otišli naši.

Krenuo sam u pravcu Ozrena. Kada sam stigao do mjesta gdje sam bio zarobljen našao sam dva krvava zavoja, malo gaze i prazne sanduke od marmelade. Zavoje i gazu sam ljubomorno spakovao. Sastrugao malo marmelade i dobio novu snagu. Osluškivao sam gdje je potok. Instinkt me je vodio prema njemu. Tu sam se oprao i umio. Pažljivo sam stavio gazu na rane, a zavojem uvio glavu.

Odjednom čujem pucketanje grana. Prisluškujući i osmatrajući, primijetio sam dvije osobe. Sklonio sam se iza drveta. Kad sam vidio da su naši, javio sam se. U razgovoru sam im ispričao da sam bio strijeljan i nekako ostao živ. Imali su pune torbice trave crjemuše. Dali ,su mi jedan paketić gaze. Pokazao sam im gdje ima hrane. Bilo mi je lakše, nisam više sam. Naložili smo vatru, pekli meso i pričali. Ja sam pekao kosti i vadio srž.

Udaljivši se na čas u šumarak, ugledao sam konja na žitu. To je isti onaj konj koji je nosio moga druga. Konju sam ponudio zelenu grančicu. Prišao je ka meni kao da je znao da od njega očekujem spas. Naša trojka okrepljena kreće prema Zelengori.

OSTAJEM BEZ DRUGOVA I KONJA

Kretali smo se tiho pazeći na svaki šum i pokret. Moja dvojica prijatelja su išla naprijed, a ja za njima na konju. Sve što su imali od opreme stavili su na konja. Kretali smo se polako jer je bila uzbrdica. Često sam morao silaziti sa konja, da bi savladao prepreku. Kad smo stigli na obronke vrhova Ozrena, pred nama se ukazao nepregledan vidik šuma i proplanaka.

Zaključili smo da se moramo kretati nizbrdo, jer su nas vodile staze kojima su išle naše jedinice. Teren je bio klizav, konj je posrtao, a mi s njim zajedno. Noć nas je zatekla u jednom šumarku, pored potoka Hrčavka. Dogovoreno je da tu prenoćimo. Da spavamo odvojeno na udaljenosti do 100 metara. Kad sunce grane da se ponovo okupimo za put. Ujutro smo se okupila nas dvojica. Trećeg nigdje nije bilo. Dozivali smo ga: »Druže, gdje si, krećemo«. Čekali smo poduže, ali odgovora nije bilo. Pretražili smo dogovorenu okolinu, ali uzalud.

Tiho bez riječi, nijemi, ne znamo što se zbilo, krenuli smo dalje. Meni je bilo lakše jer sam jahao na konju. Išao sam utrtom stazom. On mi je predložio da ide prijekim putem kroz šumu i da se nađemo na vrhu koji smo odredili. Dao mi je svoju torbicu i šinjel. Onaj koji prvi stigne da odmara i čeka. On je krenuo poprijeko, a ja utrtom stazom. Kada sam stigao na dogovoreno mjesto, vezao sam konja sebi za ruku, sjeo na panj i čekao. Dosta dugo sam čekao i osmatrao okolinu. Mog prijatelja nije bilo ni od kuda. Ni danas mi nije jasno gdje su njih dvojica nestala. Bili su spremni da mi pomognu.

Kad sam izišao na visoravan Bukovina—Lučki katuni, u daljini sam primijetio ljudske siluete. Čuo sam pucanj. Povukao sam se na ivicu šume i nastavio kretanje. Naišao sam na zakopane minobacače i drugu opremu. Ono što je virilo van, pokušao sam da listom zatrpam. U daljini sam primijetio da seljaci skupljaju opremu. Odjednom se ukaza stražar, u daljini dim. Kad sam prišao blizu, čujem povik »Stoj! Ko si? Gdje ćeš? U meni je sinula pomisao da je to neko od naših. Druže šta se to dimi? Koga ima dolje? Mogu li i ja dolje? Kad sam prišao blizu kolibe, sa zebnjom sam ušao u nju. Tu je sjedila Crnogorka osrednjih godina i njen sin od 12—14 godina. Dvije bolničarke od Bosanskog Petrovca. Crnogorka je odmah ugrijala vode u porciji i oprala mi rane. U dužem razgovoru ustanovili smo da sam iz jedinice u kojoj su joj sin i kćer. Dao sam im hranu koju sam imao u torbici. Skuhala mi je koprive.

Dolaze dvojica i dogovaraju se da idu za Crnu Goru, jer su jedinice probile i posljednji obruč kod Miljevine. Uzimaju konja i odlaze.

Odjednom dođoše dva seljaka. Počeše praviti raspored ko će s kim da ide. Svi smo krenuli. Iznemogao i zaostao u sumaglici i kiši, vratio sam sam se natrag u kolibu, naložio vatru i zaspao.

SUSRET SA ČETNICIMA

Jutro je svanulo, prohladno, maglovito i kišovito. Poslije izvjesnog vremena oblaci se raziđoše a kroz njih se ukazalo sunce. Izišao sam pred kolibu, sjeo na panj i mislio šta da radim? Odlučih, iako bez konja i sam, da nastavim put u pravcu Paleža i sela Jelašca. Uz put sam sreo jednog ranjenika. Kratko smo se ispričali o našim tegobama. On opazi kolonu boraca i reče: »Evo naših, idu ka nama«. Krenuli smo sa njima. Nisam mogao da idem kao ostali. Zaostao sam iza kolone. Poslije odmora krenuo sam dalje. Pred selom Jelašce sustigao sam 15 do 20 ranjenika i bolesnika. Van sela smo zanoćili, jer seljaci nisu dozvoljavali silazak u selo. Govorili su da će ih Nijemci popaliti ako nađu partizane u selu. Pritisnuti glađu i žeđu davali smo sve štosmo imali za malo hrane.

Uputio sam se prema selu Obiju. Svratio u jedan zaselak blizu Kalinovika da potražim pomoć. U prvoj kući htjeli su me ubiti. Sreća je bila u tome što su otac i majka skočili na sina i oteli mu nož, a ja za to vrijeme izmakao. U sumrak sam svratio u drugu kuću, dobio hranu, pomoć i prenoćište.

Pred selom Obalj jedan seljak mi se predstavio kao odbornik. Savjetuje mi da idem u pravcu Dobrog Polja—Trnova, jer da su tamo naše jedinice. Poslušao sam ga i krenuo sjeverno od sela Jelašca, prema Boraji, Sivolji i Dobrom Polju. U Boraji sam naišao na četničke oficire. Učinili su mi se neobični. Gostili su se, a ja gledao. Odmah sam shvatio gdje se nalazim. Na njihova pitanja ko sam i odakle sam odgovorio sam da sam Bosanac od Drvara, ranjenik. Nisu bili zadovoljni mojim odgovorom i ponašanjem. Zahvaljujući sreći, izbjegao sam još jednom najgore.

Na putu za Dobro Polje svratio sam u jednu kuću da potražim hrane. Starica majka htjela me ugostiti. Tog momenta naišao je njen sin koji me zamalo ne ubi. Izveo me van kuće i rekao: »Bježi odavde, jer ako te uhvatim sutra sa svojim vodom do onih vrhova (to su vrhovi Treskavice), objesiću te za jezik«. Bio bi me odmah ubio, ali ga je majka prekinjala da ranjenika ne ubija.

Kada sam stigao pred Dobro Polje, susreo sam mladića koji je čuvao stoku. Prepoznao me i rekao: »Ti si jedan od onih koji su pjevali dalmatinske pesme u mojoj kući«.? Kad sam vidio da me mladić prepoznao, priznao sam. Savjetovao mi je da ne kažem da sam Dalmatinac. Kad sam ga upitao za vezu, uputio me u selo Popović—Mojković. Došao sam do veze. Rečeno mi je da sam zakasnio za jedan dan. Jedinice su krenule prema Trnovu. Savjetovali su me da ne idem prema Trnovu i Sarajevu, jer ako me uhvati seoska milicija, predat će me Nijemcima za pare i konzerve.

Preda mnom je put ka Sarajevu i istočnoj Bosni nepoznat, a prema Neretvi, Boračkom jezeru i zapadnoj Bosni poznat. Odlučio sam da idem u poznatom pravcu.

SUSRET S DOKTOROM

Krenuo sam prema rijeci Neretvi Poslije dana hoda, umoran, gladan i žedan, opazih jednu kuću. Čovjek pred kućom me pozva. Poslije kraćeg razgovora primijeti da sam tajanstven. Vjerovatno je zaključio da sam partizanski ranjenik. Odjednom je počeo da viče i psuje: »Majku ti tvoju, ti si jedan od onih koji su me tjerali da skačem u rijeku Neretvu sa svojom četom«. Kada sam se pokušao pravdati, još je više vikao i prijetio da će me ubiti. Naišao mu je prijatelj. Dok su se oni objašnjavali i dogovarali što da urade sa mnom, ja sam se polagano izvukao, legao u ljesku i pokrio šinjelom. Pao je sumrak. Ušli su u kuću da uzmu baterijsku lampu i oružje. Pretražili su okolinu. Za to vrijeme ušao sam u pojatu i zavukao se u sijeno i slamu. Čuo sam razgovor: »Nije on mogao da ode daleko, naći ćemo ga i ubiti!« Oko pola noći krenuo sam dalje. U sumrak sam prešao rijeku Neretvu sjeverozapadno od Obija. Bio sam presretan. Srce mi je jače kucalo, jer sam savladao još jednu prepreku.

Na putu za Glavatičevo i Borke susreo sam jednu ženu. Kupila je sijeno. Osjećao sam da s njom mogu razgovarati. Prišla mi je i ispričala da je

izostala iza jedinice da radi kod seljaka i čeka momenat da uhvati vezu sa partizanima. Nije htjela poći sa mnom. Dala mi je nekoliko pametnih savjeta.

Kad sam prišao bliže Borcima, zastao sam i osmatrao. Prisjetio sam se kako su ga bombardovali neprijateljski avioni u IV neprijateljskoj ofanzivi. Ovo je moj drugi dolazak na Borak. Naša jedinica je za vrijeme IV ofanzive provela nekoliko dana na Borcima. Prijateljski sam bio primljen i nahranjen. U razgovor sa ženama i majkama sa suzama u očima su mi govorile: »Možda i moga sina negdje na drugom mjestu ovako ranjena i ispaćena žale, hrane i previjaju«. Tu sam se odmorio i dobio vezu. Čovjek visok, suh, odvažan, dobrovoljac I svjetskog rata, upućuje me na Boračko jezero kod doktora. Smjestili su me u jednu kuću, nahranili i okrijepili. Kroz kratko vrijeme došao je doktor (mislim da je bio dr Papo — rekli su mi seljaci) sa bolničarkom i još dva druga. Pregledao me, previo i savjetovao kako da čistim, perem i održavam ranu da se ne bi ucrvala. Rekao je da me smjeste na sigurno dok se ne oporavim. Tu sam ostao oko 15 dana, odmarao se, kupao u Boračkom jezeru i liječio rane.

KRETANJE PO VEZI

Kada sam ojačao i prikupio snage, tražio sam vezu i želio ići dalje. Obećano je da će biti veza, ali da se mora čekati. Jednoga dana došao je čovjek kod mene i rekao: »Večeras će biti veza, ali u Borcima«. Tačno mi je opisao kuću pored koje će proći veza. Na dogovoreno mjesto došao je samo još jedan borac rodom od Bihaća. Propitali smo se kod jednog seljaka kako bi najlakše mogli preći Neretvu više Konjica i nastaviti put ka planini Bjelašnici i Ivan planini. Poslije razgovora s njim krenuli smo na put. Neretvu smo prešli kod sela Daijića bez smetnji i nastavili put uz brdo ka Jasenovoj glavi na Bjelašnici. Usput drug mi je pričao da su mu sve ukućane poklali kada je bio pokolj oko Bihaća.

Kad smo izašli na visoravan, ugledali smo ljude kako kupe sijeno. Njih nekoliko krenulo je ka nama. Moj Bosanac u tom momentu okrenu nizbrdo i nastavi bez obzira što sam ga dozivao.

U razgovoru sa ovim ljudima saznao sam da su jake patrole na pruzi Bradina—Konjic i da se tuda ne može proći. Pokazali su mi put u pravcu Radobolje, Tisova glava, sela Korča, Ivan-planina i sela Raštelica. Jedan mi se predstavio da je bio u I proleterskoj brigadi. Na putu za RaštelicU—Ivan--sedlo naišao sam na gozbu, pripreman je doček četnicima. Kad su me ugledali, mislili su da sam jedan od njihovih. Brzo sam se udaljio i nastavio put ka Raštelici.

SUSRET S JEDINICOM

Razmišljajući o putu kojim prolazim sjetio sam se kako sam sa drugovima prekopavao tu cestu da neprijateljska motorizacija ne bi mogla proći prema Ivan-sedlu i Konjicu. Sjetio sam se svojih drugova sa kojima sam napadao na Trčin. Razmišljao sam o bombardiranju Raštelice i okoline, nošenju ranjenika uz Ivan-planinu do sela Repovca. U tim mislima stigao sam do staroga poznanika, odbornika sela Repovac. To je bio stari oprobani ile-

galac. Ugostio me i pokazao put mnogim našim borcima. Imao sam u njega puno povjerenje. Njegove riječi mi i danas šume u glavi. »Ovuda je pre neki dan prošla treća Krajiška, njihova bolnica se nalazi u Salahovoj Kuli. Ne silazi u selo, jer u sela dolaze neprijateljske patrole. One dolaze iz Bradine«.

Saznanje da se u Crnom vrhu nalazi komanda mjesta ohrabrilo me. Njegov savjet da skinem kapu, ponesem hrane, izbjegavam razgovor sa ljudima i danas su mi u sjećanju. Iz komande mjesta sa grupom boraca uputili su nas u Ramski odred. Tu saznajem da je zauzet Gornji Vakuf i Bugojno i da je tamo I. proleterska brigada. Nadao sam se da ću se uskoro sresti sa drugovima iz čete. Molio sam da idem za Gornji Vakuf. Sa grupom boraca krenuo sam i ja. Kad smo prišli bliže, u svakom vojniku kojeg sam sreo prepoznavao sam svoje drugove. Pogled mi je tražio III četu II bataljona. Nisam ni slutio da ne ličim na Antu — Dalmatinca iz III čete. Imao sam 36 kilograma. Odjeća na meni je bila pocijepana. Zavoji neuredno zavijeni. Nisu me mogli prepoznati. Prišao sam borcu Branku Nenadoviću koga sam dobro poznavao. Upitao ga gdje je II četa II bataljon? Bio je u nedoumici i ponašao se kao da me nikada nije vidio. To me je jako iznenadilo. »Branko, zar me ne poznaješ? Ja sam Ante — Dalmatinac.« U očima mu se vidjelo da je iznenađen. Njegov čvrst zagrljaj i danas osjećam.

Komandant brigade Božo Božović iz Šljivaka pored Vrbasa sve je to promatrao i slušao. Najednom priđe, zagrli me i reče: »Zar si živ, Ante, a mi te izbrisali iz spiska«. Jagoš me izbrisa na Ključu, a vi na Sutjesci.

Komandant me je uputio u brigadno previjalište. Tamo sam zatekao drugaricu Vukosavu iz čete. U razgovoru s njom saznao sam kako mi izgledaju rane. »Vukosava gdje je naša četa? Skoro će naići ide na položaje prema Prozoru«. Odjednom sam ugledao kolonu boraca. Ko su oni? To je II bataljon. Zamotao sam zavoje oko glave i istrčao da vidim. Sjeo sam pored puta, očekujući da me neko prepozna. Kada sam vidio da me ne poznaju ni moji školski drugovi Stipe, Ante, Ivan, viknuo sam: »Stipe, ja sam Ante«. Kolona stade. Moji drugovi se okupiše oko mene. Zagrljajima i poljupcima nije bilo kraja. Tješili su me i hrabrili. Drugovi su morali krenuti na položaje, a ja sam ostao tužan.

ODLAZAK NA LIJEČENJE

Iz brigadne ambulante upućen sam u pozadinski dio, koji se nalazio u Gornjem Vakufu. Drugovi su me lijepo dočekali. Sašili su mi rublje i odijelo od crnog sukna. Za cipele sam morao ići u Bugojno. Bio sam u komandi mjesta i išao kod mjesnog liječnika. Pružili su mi svu pomoć koja se u to vrijeme mogla pružiti. Bio sam svjestan da moje rane ne mogu zarasti bez kirurškog zahvata. To mi je rekao i liječnik u Bugojnu.

Doznajemo da je Italija kapitulirala. Prva proleterska kreće za Dalmaciju, Split. Svi teži ranjenici idu u bolnicu V korpusa u Podgrmeč.

I pored svega, u meni je bila želja da idem u Dalmaciju, Split. Razmišljao sam kako se moji roditelji raspitivaju za mene. Sta će doznati. Od Stipe Bedalova i Vlade Sekulića saznali su da sam bio ranjen i strijeljan, da sam živ i da se nalazim u bolnici.

U Podgrmeču sam ostao na liječenju. Jednoga dana pregledajući ranjenike, doktor Dražin pregledao je i mene. Nije me poznao, iako je moja tetka udata za njegova brata. Ispričao sam mu da sam iz Kaštel Kambelovca, stariji sin Šimuna Perišina »Miše«. On je učinio sve da mi rane na glavi što prije zarastu. No i pored najveće brige i volje naših liječnika, rane mi nisu mogle zarasti. Kroz neko vrijeme u bolnicu je stigao borac Ferdo Britvić, moj mještanin. On me je obavijestio kakva je situacija u našem kraju.

ODLAZAK U ITALIJU

Najtežih 20 ranjenika iz Kozine—Majkić Japre upućeno je na Medeno polje. Put preko Grmeča smo prešli na konjima. Tamo smo sačekali avion. U putu smo saznali da idemo u Italiju na liječenje. Maja mjeseca 1944. godine stigli smo avionom u Bari, a odatle u Grumu. Prvo je izvršena trijaža svih ranjenika. Bilo mi je žao odijela iz Gornjeg Vakufa, kad sam ga morao baciti u bure za spaljivanje. Prijatno smo se osjećali u čistom rublju i bijeloj posteljini. Osoblje se podnosilo prema nama sa puno nježnosti i pažnje.

Poslije specijalističkog pregleda upućen sam u Barletu, gdje su se liječili samo ranjeni u glavu. Ubrzo sam bio operisan. Bolničarke su mi oduzele kosti koje sam sakupio, a izlazile su mi iz glave. Sakupio sam ih punu kutiju od šibica. Operacija je bila uspješna. Ubrzo sam otišao na oporavak u južnu Italiju. Po povratku upućen sam u Gravinu na raspored. Bio sam raspoređen u vojnu policiju.

ODLAZAK U TENKISTE

Nisam dugo bio vojni policajac. Riješio sam da se pridružim drugovima koji su se pripremali da rukuju avionima. Za sve nas obuka je bila interesantna.

Jednoga dana dođoše u Gravinu tenkisti, među njima je bilo dosta poznatih drugova iz I proleterske brigade: Vlada Sekulić, Stipe Bedalov, Gavro Vujošević i drugi. Tada se formirala I tenkovska brigada. Prišao sam drugovima. Nastavio obuku na tenkovima. Osposobio se za komandira tenka i voda i kao takav vratio se u domovinu.

Sa tenkovskom jedinicom sam prošao kroz Hercegovinu i moje rodno mjesto. U Lici kod Žute Lokve ranjen sam u lijevu ruku. Za kratko vrijeme opet sam bio izbačen iz stroja. Poslije liječenja odlazim na front i sudjelujem u borbama za Trst.

MILAN DZALETA

BRIGA ZA RANJENOG I BOLESNOG DRUGA

Poslije proboja obruča u petoj neprijateljskoj ofanzivi naša Prva proleterska brigada nastupa pravcem s. Miljevina, Jahorina, Sokolac, Vlasenica i Zvornik. Ovo nastupanje bilo je otežano pošto se s bataljonom kretao veliki broj ranjenika, tifusara i iscrpljenih drugova. Njemačke snage su nastojale da naše jedinice natjeraju na neprohodno zemljište, što su i uspjele. Tako je naš Drugi bataljon dospio na padine Jahorine, među popaljene i opustjele kolibe. Nabavka hrane bila nam je onemogućena. Bili smo prisiljeni da beremo i jedemo crjemušu, jagode. Ekonom čete Lacmanović jednog dana nam je skuhao bukov list za ručak. Koliko je situacija bila ozbiljna, ustanovili smo kad nam je pomoćnik komesara čete Luka Šćepanović lično dijelio taj obrok umjesto četnog kuhara.

Nakon što nam je podijelio po kutlaču bukovog lista, ostalo je nešto što smo mi partizani zvali dodatak. Luka zatim upita tko hoće dodatak hrane Nitko se nije javio. Opet ponavlja. Na to se javimo Stanko Stokanović i ja. Mislio sam ja da će se taj bukov list-dodatak baciti, pošto se ostali ne javljaju, te ja prilazim kazanu i uzimam dodatak. Primijetio sam da me Luka mjeri očima, kritički gleda. Ništa mi nije rekao. Odmah sam shvatio da nešto nije u redu i da sam pogriješio što sam tražio dodatak hrane. Sjeo sam, lagano jeo i promatrao šta će dalje biti. Tada Luka poimenično poziva ranjene i bolesne drugove, te njima daje dodatak bukovog lista. Tek sam tada shvatio da to hrane nije slučajno ostalo, nego namjerno tako ostavljen za ranjene i bolesne drugove. Bilo mi je žao što sam uzeo, te sam ga vratio nazad u kazančić. Luka mi ništa ne govori, ali njegov pogled i dalje prekorava moj postupak. Nakon nekoliko dana pozvao me je on, i saopćio da kao proleter nisam postupio pravilno. Rekao je mi smo najprije dužni pomoći ranjenom drugu koji je imao više povjerenja u vod, četu i bataljon, negoli u bolnicu, a naročito poslije stradanja naših bolnica u Zelengori. Grešku sam priznao i obećao da nešto slično neću više napraviti. Nakon toga dodatak nisam imao snage uzimati čak i kada ga je bilo u izoblju. Nakon toga događaja, točnije 13. 12. 1943. primljen sam u KPJ. Luka je tada bio već komesar bataljona i prisustvovao je sastanku naše osnovne organizacije. Nije bio zaboravio moju grešku, pa je tom prilikom rekao: »Džaleta je pokazao u jednoj dosta teškoj situaciji halapljivost, ali slažem se da se primi za člana KPJ-u. Vjerujte, druga Luku od tada viđam svake godine. Kada sam u toku rata imao mnogo komesara, on mi je ostao u najljepšoj uspomeni zbog svog pravilnog stava. U poslijeratnom periodu kao starješina sam pričao taj moj doživljaj više puta svojim vojnicima, potčinjenim, pa čak i pretpostavljenim starješinama. Meni je ovaj doživljaj ostao vječno u sjećanju, te sam ga koristio kao pouku drugovima. Kao stari čovjek i penzioner uvijek pričam mojoj djeci ovaj doživljaj, te vidim da ih mnogo interesuje.

Proleteri su imali svoja nepisana pravila ponašanja stvorena dugogodišnjim iskusvom i praksom. Imali su provjerene i iskusne partijske radnike, koji su gajili takve međusobne odnose i prenosili ih na ostale.

TOMISLAV JELIĆ

IZ OKRUŽENJA U OFANZIVU

Kada se neprijatelj već bio pripremao da slavi uništenje glavnine Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i njezinog rukovodstva na čelu s drugom Titom prvom polovinom lipnja 1943. na prostoru Vučevo—Foča—Zelengora—Maglić, točnije u dolini Sutjeske, i kada je Glavna operativna grupa NOV sa Vrhovnim štabom bila potpuno okružena jakim i dobro naoružanim neprijateljskim snagama, Prva proleterska NOU brigada Prve proleterske divizije probija okruženje prvo na Balinovcu, a potom na Miljevini, odnosno komunikaciji Foča—Kalinovik, i u sadejstvu sa Trećom krajiškom proleterskom brigadom, omogućava Vrhovnom štabu da se sa glavninom Operativne grupe izvuče iz okruženja, a samim tim i uništenja.

U ovom historijskom pothvatu, kojem je prethodila samoinicijativna odluka Štaba Prve proleterske divizije, Prva proleterska NOU brigada je odigrala glavnu i odlučujuću ulogu.

Kada je neprijatelj trebao da likuje, Prva proleterska u sastavu Glavne operativne grupe, odnosno Prve proleterske divizije, izbija na planinu Jahorinu i iz prvobitnog okruženja zajedno s drugim jedinicama prelazi u ofanzivna dejstva preko istočne Bosne. Prva prepreka na ovom putu bila je komunikacija Goražde—Sarajevo, rijeka Prača i komunikacija Višegrad—Sarajevo, gdje je neprijatelj angažirao oko sedam bataljona sa zadatkom da pokušaju učiniti nemoguće — ono što nije mogao ostvariti prvobitnim planom na Balinovcu i Miljevini. Ali pred naletom proletera Prve i druge proleterske divizije ni ovaj pokušaj, živčano rastresenog i obezglavljenog neprijatelja, nije urodio polodom. Prva proleterska brigada je najžešće borbe vodila u rajonu Renovice, gdje je, pored ostalih, bio teško ranjen i Petar Bogunović, organizator ustanka na području Biokova i prvi komandant biokovskih partizana.

Prva proleterska NOU brigada je već 20. lipnja 1943. izbila na južne i jugozapadne ogranke Devetaka, razbijajući pred sobom ustaško-domobranske i četničke dijelove i nanoseći im osjetne gubitke.

Nastupajući dalje, 6. beogradski bataljon, kao prethodnica Brigade, u popodnevnim satima 24. lipnja 1943. napada i u kratkoj borbi zauzima Han-Pijesak kojeg je branio jedan ustaška bataljon. Ovom brzom uspjehu mnogo su {»mogla dva borca iz 1. bataljona koji su iz 5. ofanzive iznijeli svoj minobacač sa samo dvije mine, iako je bilo naređeno da se teško naoružanje zakopa. Oni su ispalili te dvije mine po ustaškom položaju i stvorili pravu paniku među njima, dok je jedna desetina zaobišla taj položaj i napala ustaše sa leđa.

U Han-Pijesku su zaplijenjene velike količine brašna, makarona, marmelade, ulja i druge hrane, veće količine oružja i municije i nekoliko malih minobacača i mina.

Pošto je telefonska centrala bila ispravna, komesar bataljona uspostavlja vezu sa Vlasenicom i obavještava ih da Han-Pijesak napadaju partizani i pita što da radi. Nastaje kratka stanka. Nekoliko minuta kasnije ustaški oficir iz Vlasenice kaže da se treba boriti, a ako dođe do povlačenja, da će

krenuti u pravcu Ploče i Vlasenice, jer pojačanje neće moći dobiti. Kada mu je ovaj rekao da je kraj telefona partizanski komesar, sagovornik iz Vlasenice je odmah spustio slušalicu.

U sumrak 24. lipnja u Han-Pijesak su stigli i svi ostali bataljoni brigade kojima je na ulazu u gradić odmah dijeljena hrana pripremljena u 6. bataljonu. Poslije dugog gladovanja ovo je bila prava poslastica i gozba za borce i starješine brigade.

Noću 24/25. lipnja 1943. Brigada je krenula u pravcu Vlasenice. Čim je svanulo, avijacija je počela nadlijetati Han-Pijesak i put za Ploču. Izviđali su. Primijetivši borce i pozadinske dijelove na putu, počeli su ih mitraljirati. Poslije kratkog vremena naišle su »štuke« i na rajon Ploče bacile bombe od 200—300 kilograma. Potom su naišli bombarderi koji su prvo prosuli bezbroj malih bombi i zapaljivih pločica, a zatim su cijeli dan 25. lipnja bombardirali. Suma je gorjela. Ni u jednoj borbi tokom rata neprijatelj nije na nas bacio toliko bombi na tako malom prostoru uz istovremenu upotrebu zapaljivih materijala. Imali smo prilično gubitaka. Od prvih bombi poginula su i ona dva druga iz Prvog crnogorskog bataljona koji su iznijeli svoj minobacač iz 5. neprijateljske ofanzive.

Tokom dana 25. lipnja 1943. komandant Prve proleterske divizije Koča Popović i komandant Prve proleterske brigade Danilo Lekić održali su sastanak sa svim starješinama brigade. Na sastanku je dogovoreno o načinu napada na Vlasenicu u noći 25/26. lipnja. Na osnovi prikupljenih podataka, Vlasenicu je branilo oko 2000 neprijateljskih vojnika i starješina sa vrlo jakim i solidno pripremljenim utvrđenjima i bunkerima po kosama iznad grada. Grad se nije mogao vidjeti zbog prilične daljine i zaklonjenosti gustom i velikom šumom. Napad treba da se izvede u sadejstvu sa vojvođanskim jedinicama.

Napad je počeo poslije ponoći 26. lipnja. Prije se nije moglo otpočeti zbog velikog gubitka vremena podilaženju i što su vodiči muslimani, koje je svaki bataljon angažirao, iskoristili noć i pobjegli. Prvo su tukli mali bacači zaplijenjeni na Han-Pijesku, a zatim se krenulo na juriš. Neprijatelj je međutim iz bunkera na pravcu Orlovača i Kika pružao vrlo jak otpor. Nije se moglo naprijed. Bataljoni koji napadaju preko Orlovače zbog nepovoljnog terena našli su se u vrlo nepovoljnoj situaciji i morali da se povuku. Bataljoni na Kiku nastavljaju ogorčenu borbu, iako je već svanulo. Borba na Kiku je naizmjenična — čas slabija, čas jača. Proleteri ne popuštaju. Odstupanja nema. Borba je žilava i žestoka. Ima i gubitaka. Pored toga što je teren nepristupačan, bombaši moraju izvršiti svoj dio posla, i oni ga obavljaju.

Vidjevši da proleteri ne namjeravaju odustati od napada, neprijatelj raketom daje znak za povlačenje, i njegovi vojnici vrlo neorganizirano napuštaju položaje. Ovo je znalački iskoristio Drugi crnogorski bataljon i u silovitom naletu ušao u Vlasenicu i zaposjeo kuće pored mosta na Sušici. Bježeći ispred naleta ostalih bataljona, neprijateljski vojnici su morali proći preko mosta, gdje su iE dočekivali borci 2. bataljona i gotovo sve uništavali. Dijelovi ostalih bataljona brzo su izbili na put Vlasenica—Drinjača i tu sačekivali one koji su se namjeravali probiti u tom pravcu. Kada je slomljen otpor na Kiku, napad su prihvatile 1. i 2. vojvođanska brigada koje su bile u zasjedi duž komunikacije Vlasenica—Zvornik.

U Vlasenici je bio Stab 15. domobranskog puka, dva ustaška bataljona, jedan domobranski bataljon, nešto žandarma i milicije, a prema neprijatelj-

Prelazak 1. proleterske u Srbiju preko rijeke Uvac 23. kolovoza 1944. godine

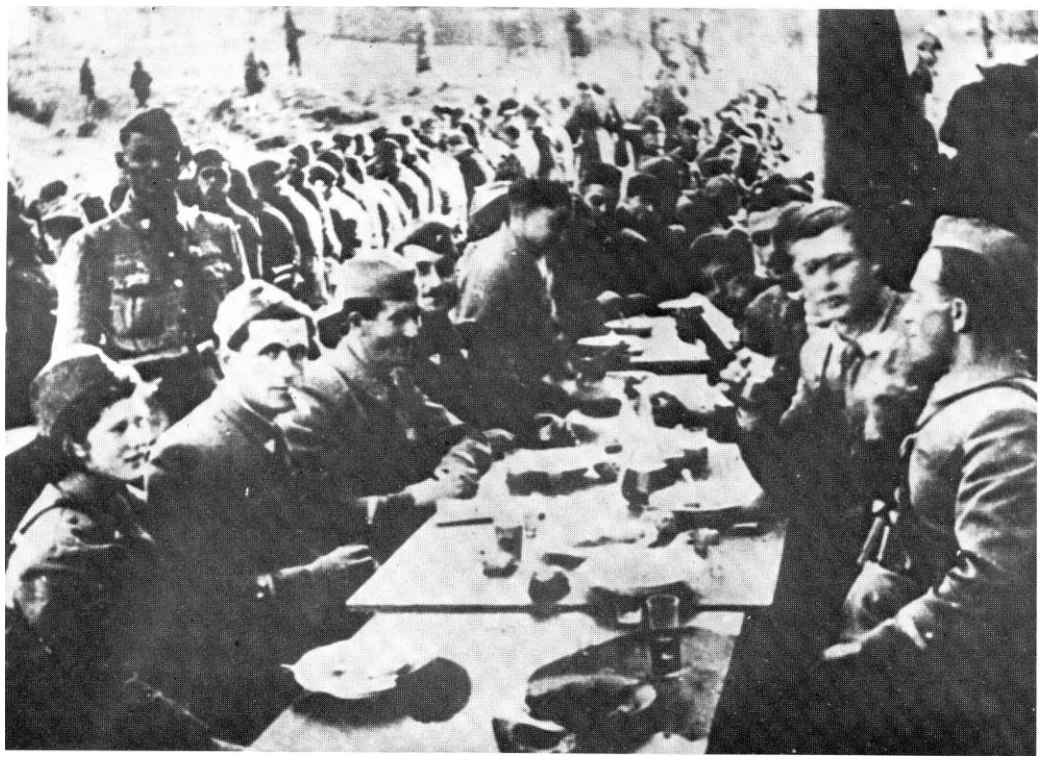
Prvi bataljon na maršu prema Kosmaju i Ralji početkom listopada 1944. godine

Grupa boraca 2. crnogorskog bataljona u Valjevu, 16. IX 1944. godine

Kraljevački bataljon na maršu prema Beogradu u prvoj polovini listopada 1944. godine

Drugi crnogorski bataljon na ručku što ga je dobrovoljno pripremio jedan seljak na padinama Kosmaja 10. listopada 1944. godine

Vod PT pušaka kraljevačkog bataljona u oslobođenom Beogradu, komandir voda Vetma Luka iz Solina

Grupa boraca 1. proleterske u Beogradu krajem listopada 1944. godine

Grupa boraca 1. proleterske u Beogradu 1944. godine u sredini s brkovima Guste Bedalov, komandir

skim podacima iz Vlasenice se prema Zvorniku izvuklo samo oko 700 vojnika i starješina. Jedan broj ustaških krvnika, da nebi pao partizanima u ruke, izvršio je samoubojstvo. Sa naše strane napadala je .Prva proleterska brigada sa oko 700 boraca, a po padu Kika i Orlovače napad su prihvatile i dvije vojvođanske brigade.

Tako je Vlasenica bila ponovo oslobođena. U njoj su proleteri već jednom bili sredinom ožujka 1942. Tada nije proliveno toliko proleterske krvi, jer su Vlasenicu branile manje, uglavnom četničke snage.

U Vlasenici je od posljedica ranjavanja umro Petar Bogunović. Proleteri su pokušali učiniti sve da mu se spasi život, ali zbog velikog gubitka krvi nisu u tome uspjeli. Tako se tu ugasio život ovog neustrašivog borca i legendarnog junaka za čije su ime i zasluge vezane revolucionarne tradicije blokovskih partizana. Ovdje je, pored većeg broja ostalih drugova, poginuo i komesar čete u 3. kragujevačkom bataljonu Ante Bilobrk, narodni heroj.

Poslije kratkog predaha dijelovi Prve proleterske kreću dalje, i 28. lipnja 1943, u sadejstvu sa dijelovima Druge vojvođanske brigade, oslobađaju Drinjaču. Dva "Bataljona ustaša bježe prema Zvorniku, ali i tamo će ih stići proleteri.

U vremenu dok je Prva proleterska NOU brigada oslobađala Han-Pijesak, Vlasenicu i Drinjaču, Treća krajiška proleterska brigada 1. divizije oslobodila je Srebrenicu i Bratunac, a jedinice Druge proleterske divizije Kladanj. Tako je za nepunih tjedan dana bila oslobođena velika teritorija istočne Bosne.

Poslije kraćeg, bolje reći aktivnog odmora, Prva proleterska brigada sa područja Vlasenica—Drinjača kreće ka Zvorniku, gradu koji još nijednom nije bio oslobođen; gradu punom velikih količina prehrambenih artikala; gradu u kojem je koncentrirana cjelokupna ustaško-domobranska soldatija koja se uspjela izvući iz Han-Piieska, Vlasenice i Drinjače; gradu gdje se trenutno nalazi oko 3000 ustaša, domobrana, crne legije, žandarma i milicije; gradu sa dosta jakom i solidno pripremljenom i utvrđenom obranom, sa velikim brojem bunkera i utvrda; gradu koji leži na samoj Drini s nepoznanicom reagiranja na naš napad sa suprotne strane Drine — iz Srbije. Ali proleteri i Vojvođani, imajući sve to u vidu, ni najmanje nisu oklijevali u svojoj zamisli. Treba neprijatelju pokazati da je Titova vojska neuništiva, da ona zna i da je sposobna iz najteže situacije, iz okruženja, izaći i poduzeti ofanzivna dejstva širih razmjera, oslobađajući veliki broj mjesta i gradova, stvarajući prostranu slobodnu teritoriju i nanoseći velike gubitke udruženim neprijateljskim snagama.

Zvornik je napadnut 4. srpnja 1943. u ranim večernjim satima u sadejstvu sa Prvom i Drugom vojvođanskom brigadom. Borba je odmah od početka bila vrlo teška i oštra. Neprijatelj se žilavo brani. I ovdje bombaši dolaze do punog izražaja. Od žestoke vatre, bombi i granata sa obje strane dobijao se dojam da su se zapalile kose i brežuljci oko grada. Osvaja se bunker po bunker, rov po rov, utvrda po utvrda. Neprijatelj grčevito brani svaku utvrdu. Oko grada pravi krkljanac. Proleteri i Vojvođani, uporni u svojoj namjeri, osvajaju bunker po bunker. Bombaši su stalno aktivni. U jednom takvom napadu, bacivši bombu u neprijateljski bunker, bio je ranjen Vladić Rafail, Makaranin, i da ne bi pao neprijatelju u ruke koji je pokušao protivnapad, on sakriva titovku i pada između mrtvih neprijateljskih vojnika u bunkeru i tako dočekuje juriš svojih drugova i biva spašen.

Već je uveliko dan, vanjska obrana je slomljena i oko 9 sati proleteri i Vojvođani napadaju na centar grada, gdje su se ustaše dobro zabarakadirale. Borba opet dobija u svom intenzitetu. Obrana vrlo žilava, ali napad još uporniji i žilaviji. Osvaja se kuća po kuća. Gubitaka dosta na obje strane, ali u neprijatelja na desetke puta više.

Oko 11 sati neprijateljska obrana naglo popušta. Njegovi se vojnici panično povlače, a proleteri ih u stopu prate i tuku. Ispred mosta na Drini sa bosanske strane vri kao u košnici. Most je prazan kao i put sa one strane Drine. Treba dozvola za prelazak u Srbiju. Ustaše i četnici o tome se ranije nisu sporazumjeli, smatrajući da neće biti potrebe. Odjednom preko mosta kao bujica nagrnu masa ustaša, legionara, domobrana. Most je bio i suviše uzak da prihvati tu obezglavljenu rulju. Iz naših oružja i iz jednog topa vatra bljuje po mostu. Veliki broj ih je »zaplivao« niz Drinu. Prizor strašan. Drina obojena krvlju nosi leševe. Na mostu i s obje njegove strane gomila leševa. Ovdje je i Francetićeva »crna legija« platila dio računa za svoja zlodjela.

Sredinom dana, negdje oko 12 sati 5. srpnja 1943, Zvornik je po prvi put oslobođen. Sa one strane Drine — iz Srbije nedićevci pucaju na nas.

Ovdje u Zvorniku, pošto je već bio oslobođen, kada se nitko nije tome nadao, poginu komesar 1. proleterske divizije drug Filip Kljajić Fića, prvi komesar 1. proleterske NOU brigade. Poginuo je vjerojatno od četničkog metka ispaljenog s one strane Drine. Na vijest o njegovoj pogibiji među proleterima strašna tuga i bol, i umjesto veselja o uspješno završenoj borbi, borcima su potekle suze.

U Zvorniku su, pored nekoliko stotina poginulih i zarobljenih neprijateljskih vojnika i oficira, zaplijenjene velike količine raznog naoružanja, municije, hrane i druge opreme, a 1. proleterska brigada imala je nekoliko desetina pognulih i ranjenih boraca.

Ostavljajući Treći bataljon u Zvorniku, sa jednom četom isturenom niz lijevu obalu Drine, glavnina 1. proleterske brigade kreće prema Capardima.

Tako se završilo kratko ali vrlo teško i slavno razdoblje na ovom dijelu njezinog borbenog puta, na kojem je u potpunosti izvršavala sve postavljene zadatke, nanijevši neprijatelju velike gubitke.

JERE GRUBIŠIĆ

U KRAGUJEVACKOM bataljonu*

Pripadam grupi boraca koji su iz Treće dalmatinske brigade došli u Prvu proletersku u toku V neprijateljske ofanzive.

U Prvu proletersku brigadu otišli smo iznenadno, poslije dugih borbi i povlačenja.

U IV neprijateljskoj ofanzivi Treća dalmatinska brigada, čim je prešla Neretvu, dobila je nimalo lak, ali vrlo častan i human zadatak — da obez-

*** Članak objavljen u knjizi »Treći kragujevaSki bataljon«, »Svetlost« Kragujevac, 1974. knjiga 2, strana 112—121.**

bjeđuje i prenosi ranjenike i bolesnike, među kojima je bilo i težih tifusara. Prihvatili smo ih pod vrlo teškim, gotovo nemogućim uslovima. Bili smo sasvim iscrpljeni dugotrajnim borbama, gladni, goli i bosi, a uz sve to, izloženi i dosta velikoj hladnoći i gotovo neprekidnim borbama i bombardiranjima iz zraka.

U početku, za svaka nosila sa ranjenikom određivano je po pet boraca, koji su se povremeno smjenjivali. Međutim, ubrzo se nisu mogla naći ni četiri borca za jedna nosila jer je broj ranjenih stalno rastao zbog neprekidnih borbi i bombardiranja. Bilo je ranjenih i među nama, nosiocima.

Naše jedinice napravile su prtinu u snijegu, negdje i po metar dubokom, ali to nije nimalo olakšavalo naše kretanje, jer su prtinu pravili borci krećući se u koloni po jedan, a mi, sa nosilima, išli smo po dvojica. Zbog toga su nosioci često posrtali, padali, a pojedinci, već oboljeli od pjegavog tifusa, umirali su pod nosilima.

Eto, u takvim borbama i naporima stvarano je borbeno drugarstvo. Baš zato nam je i teško pala odluka o rastanku i rasformiranju Treće dalmatinske brigade. Ali svjesni da je naša brigada imala ,velike gubitke i da treba da se popune i tako postanu borbeno sposobne naše elitne brigade za dalju borbu i proboj iz obruča, odluku smo primili vojnički.

U stroju, s nestrpljenjem sam očekivao raspored. Znali smo da treba da popunimo proleterske jedinice, a za proletere, a naročito Prvu proletersku, čuli su svi naši borci, pa i mi, Dalmatinci. O borbama proletera, njihovoj hrabrosti, drugarstvu, odnosu prema narodu pričane su čitave legende. Zato i želim da zabilježim neka sjećanja na susrete sa tim ljudima i prve borbe koje smo vodili u sastavu Trećeg kragujevačkog bataljona Prve proleterske brigade.

Ofanzive, pa i ova peta po redu, i pored svih nevolja, imale su i dobru stranu što su zbog koncentracije više brigada na malom prostoru omogućavale da se sretnemo sa ranjenicima, drugovima i zemljacima, koji su bili u drugim jedinicama. Marširajući da bih ušao u sastav Prve proleterske brigade, sreo sam sestru, rođake i zemljake. Kad sam rekao da sam raspoređen u Prvu proletersku, čuo sam dosta oprečna mišljenja. Jedni su mi zavidili što ću uvijek biti u prvim borbenim redovima, pa tako doći i do nekog plijena, naročito hrane, vječite i često neostvarene želje svih partizana, a drugi su me savjetovali da se pripazim, jer se u Prvoj proleterskoj opasno gine.

MEĐU KRAGUJEVCANIMA

Po dolasku u Prvu proletersku brigadu, sa grupom boraca (ne sjećam se njihovog broja), raspoređen sam u Treći kragujevački bataljon, u Drugu četu.

Drugovi su nas vrlo lijepo primili, a među Kragujevčanima bilo je već dosta Dalmatinaca. Ali tada se nismo dijelili po mjestu rođenja, već po pripadnosti jedinici. Svi smo bili pripadnici Prve proleterske, bez obzira odakle je tko.

Moji drugovi i ja smo vrlo brzo uočili da proleteri nisu nikakvi nadljudi već obični, svjesni i odani borci, koji su vjerovali u cilj naše borbe, Tita i Partiju i uvijek bih spremni da bez pogovora dadu svoj život za te ciljeve. Također, ubrzo smo uvidjeli da su Kragujevčani uza sve te osobine, i vrlo vedri i veseli ljudi, puni duha i šale na tuđ i svoj račun, a naročito spremni na šale i »podvale« za vrijeme predaha. Sve to i pravi drugarski odnos, dopri-

nijeli su da se i mi »novajlije« vrlo brzo »uključimo« i »inaugurišemo« u proletere.

Sjećam se i prvog sledovanja, koje ni po čemu nije bilo ni nalik na tobožnje gozbe proletera. Umjesto najavljenog plijena, kao prvo sledovanje primio sam šaku zobi. Gladnom i već »sitom« trave »crijemuše«, učinilo mi se da je i zob poslastica. Međutim, ubrzo sam se razočarao, jer sirova zob se, ma koliko dobre zube imao, teško žvače i guta. Zato smo bili prisiljeni da »ilegalno« založimo vatru, pronađemo porcije i u njima propržimo zob koja se poslije toga mnogo prijatnije jela.

I prva borba vezana je za plijen, koji je bio velika želja moje mladosti. Prilikom zauzimanja sela Miljevine zaplijenjeno je mnoštvo bicikla, koji su bili lijepo složeni. Nitko nije obraćao pažnju na njih, pa ni ja, koji sam pred rat toliko želio da imam bicikl. Razmišljao sam kako je ono što mi je nekad bilo jedva dostižno sada postalo sasvim ništavno. Sada nitkome nije bilo do bicikla, jer je pred nama bio tek razbijeni neprijatelj i velika bukova šuma, a iza svake bukve je vrebala smrt. Trebalo je što prije proširiti klin, obezbijediti prolaz Vrhovnom štabu i drugim jedinicama, a zatim odmah probiti drugi, pa treći obruč.

Toj borbi prethodio je beskonačan marš — približavanje neprijatelju. Cijele noći smo marširah, zastajkivali, sjedili, drijemali i spavali, ustajali. Moji gumeni opanci, vlažna i strma zemlja, mrak, umor i pospanost nikako nisu mogli da se slože. Zbog toga mislim da nikada u ratu nisam toliko puta koliko tada padao i ustajao, sjeo i zaspao, i sve to na putu dugom jedva dva kilometra.

Poslije niza uzastopnih i uspješno izvedenih akcija i zauzimanja naseljenih mjesta, među kojima i Han-Pijeska i Vlasenice, naše snage upravile su svoju aktivnost ka Zvorniku. Vjerojatno da neprijatelj nije očekivao takav razvoj događaja, ponajmanje u vrijeme kada su računali da je samo pitanje dana kada će biti uništene glavnine NOV i POJ sa Vrhovnim štabom.

Umjesto toga, naše snage su uporno napredovale, sada već site i odljepljene od planina, zime, gladi.

Spustili smo se u pitome predjele, šume i šljivike, koji su uveliko bili ozeljenili, što je mnogo olakšalo naše kretanje i sklanjanje od neprijateljskog bombardiranja i izviđanja.

Prolazili smo kroz naselja uglavnom napuštena. Bilo je očito da su tu davno, ranije, vođene borbe do istrebljenja između pripadnika raznih nacija. Ako je okupator igdje uspio da zavadi i vlada, to je upravo postigao ovdje, u istočnoj Bosni. Nailazili smo na čitava sela i zaseoke koji su već odavno bili napušteni i zarasli u korov. Pa i pojedini mještani koji su ostali, sklanjah su se ispred nas, vjerovatno ne znajući šta mu donosi ova narodna vojska, jer je tu, u tim krajevima, ustaška i četnička propaganda ostavila dubokog traga.

Marširajući tako po lijepom i toplom vremenu i bez ikakvog organiziranijeg neprijateljskog otpora, uz povremene zastanke, borci su se brzo razmiljeli po šumi, berući šumske jagode, to čudno voće za koje nisam nikada ranije čuo. Sa posebnom upornošću, smislom i užitkom, brao ih je drug Gradimir. On je bio pravi majstor da usred noći pronađe jagode i da ih sa toliko smisla pripremi objašnjavajući kako bi one sa šećerom bile još ljepše. Potcjenjujući ukus i vrijednost šumskih jagoda, ja sam se opredjeljivao za jabuke petrovke koje već bijahu stigle.

POGIBIJA FIĆE KLJAJICA

Predvečer, približili smo se široj okolini Zvornika. Ćuli su se pojedinačni pucnji s prilične udaljenosti. Sto smo se više približavali Zvorniku, ti pucnji su bili sve češći i bliži. To nije bila ni borba ni zatišje. Svaki borac je to neugodno doživljavao i jedva čekao da borba otpočne, isto kao što đak želi da što prije izvuče pitanje na ispitu. Umjesto prave borbe, sve češće smo zastajkivali i najzad stali. To čekanje odužilo se u beskonačnost.

Kada vidjesmo da se približava zora i da od našeg napada nema ništa, svi smo se stali pitati šta se dogodilo. Bilo je raznih nagađanja, »tumačenja« i »objašnjenja«, sve dok nismo saznali pravi razlog. Ustaše, koje su branile Zvornik, zaplašene našim uspjesima i videći da im se priprema okruženje i uništenje, ocijenile su da neće više moći da brane grad i da se iz njega izvuku. Zbog toga su pribjegli lukavstvu, i da bi odložili naš napad, ponudili su pregovore o predaji. U isto vrijeme, poveli su i uspješno završili pregovore sa četnicima da se, u slučaju borbe, mogu prebaciti u Mali Zvornik, na teritoriju koju su držali četnici. Sporazumjeli su se da se zajedničke bore, ne bi li spriječili naš prelazak preko Drine, i prodor u Srbiju.

To je bio flagrantan primjer suradnje ustaša i četnika u borbi protiv NOV i POJ. No, iako je ta neprijateljska obmana uspjela i naš napad odložen, Zvornik je drugog dana zauzet, a ustaše i domobrani imali su dosta mrtvih i zarobljenih.

Ni naši gubici nisu bili mali. Među ostalima, poginuo je i drug Fića Kljajić.

Sticajem okolnosti našao sam se u neposrednoj blizini mjesta gdje je Fića, koji je bio u prvim redovima i baš u vrijeme kada su borbe bile gotovo prestale, bio smrtno pogođen, a pucanj se gotovo nije čuo. Metak je ispaljen sa druge strane Drine i smrtno ga p>ogodio. U prvim trenucima nitko nije mogao da shvati šta se dogodilo, jer nije bilo nikakve rane ni krvi. Tek kada su mu svukli odjeću, primijećena je rana od metka. Nije bila veća od jačeg uboda igle. Ali metak ga je pogodio pravo u srce, tako da nije bilo ni kapi krvi, ni krika, ni jauka.

Desilo se to na samom ulasku u Zvornik, kada se Fića spuštao u potok koji protiče kroz Zvornik i uliva se u Drinu. Poginuo je tu, na dohvatu Srbije, koju je toliko volio i zadužio.

Vijest o tragičnoj pogibiji Fiće Kljajića brzo je prostrujala kroz čitavu brigadu, diviziju i dalje. Iako do tada pišam neposredno poznavao Fiću, a u prvo vrijeme nisam ni znao tko je, kad sam vidio šok koji je ta pogibija izazvala, shvatio sam šta je ta smrt značila za njegove drugove, za sve nas, za našu borbu.

Ni danas nisam u stanju da objasnim kako je došlo do toga, da, pored ostalih, i ja budem određen za prenošenje Fićinih posmrtnih ostataka iz Zvornika do mjesta gdje se nalazio Stab divizije. Tijelo pokojnog Fiće bilo je stavljeno na nosila, bez sanduka. Za nošenje određena je grupa od deset-dvanaest zarobljenih domobrana, a za pratioce borac Dinko iz dalmatinske zagore i ja.

Kolona još uplašenih domobrana, nosila je i nas pratioce, koji, u punom smislu riječi, nisu bih svijesni te tragedije, krenula je rano ujutro iz Zvornika i išla cestom prema Tuzli. Usput smo se povremeno odmarali, a nosioci se smjenjivali sve dok nismo došli do Štaba divizije.

Kad smo stigli i kazali da smo donijeli tijelo pokojnog Fiće, uočili smo nervozu i komešanje. Ne shvatajući šta se dogodilo, jer sam nedavno bio došao u brigadu i nisam poznavao nikoga od rukovodilaca, nisam znao ni tko se ni zašto ljuti. Tek kad sam čuo riječi jednog od prisutnih, a ni sada ne znam tko je to bio — shvatio sam šta se desilo. Taj čovjek je rekao:

— Zar je komesar proletera zaslužio da ga nose zarobljenici?

Dugo sam razmišljao da li da kao posredni učesnik u sahrani druga Fiće opišem kako je došlo do toga da domobrani nose druga Fiću. Sve do tada oklijevao sam da to kažem. Međutim, ipak sam pomislio da je vrijeme da se kaže istina, pa ma koliko bila gorka i neprijatna. Mislim da ni onda ni danas nitko nije ni mislio, ni zaključio da je to netko svjesno i namjerno učinio. Do toga je došlo zato što se željelo da što više boraca ostane na frontu, jer poslije znatnih gubitaka u četvrtoj i petoj neprijateljskoj ofanzivi svaki vojnik na položaju bio je dragocjen. Ali to nije moglo biti ni onda ni sada opravdanje da Fića Kljajić ne bude prenesen i sahranjen onako kako je to zaslužio i kako je zadužio svoje drugove, našu borbu i cijelu zemlju. Zato ovaj postupak moramo shvatiti kao jedan propust naše mladosti i neiskustva. Da je to zaista tako, dokaz su i mnoge počasti koje su posmrtno odate Fići Kljajiću.

IZDAJA

Po povratku sa Fićine sahrane vratio sam se u vod Lazara Savičevića, koji je dobio zadatak da obezbjeđuje most na Drini i spriječi neprijatelja da eventualno prijeđe preko njega. Iako je most sa obje strane i gotovo u isto vrijeme bio miniran, mjere obezbjeđenja poduzete su sa obiju strana. Naš vod odabrao je kao najpovoljniju točku za osmatranje i za obranu kuću jednog trgovca.

Domaćin nas je, iako uplašen, primio vrlo ljubazno i predusretljivo. Ali i pored te ljubaznosti, Lazar je prozreo domaćina i naredio da se na njega motri. Dan je bio lijep i vedar. Naša grupa u zasjedi na mostu osmatrala je suprotnu obalu i pripucavala na pojedine ustaše i četnike koji su se povremeno pojavljivali. U tome se posebno isticao Nikola, koji je inače bio odličan strijelac. Svi ostali borci bili su u kući ili su se na položaju odmarali. Naš domaćin bio je voljan da nas »domaćinski« ugosti. Ponudio nas je rakijom i ratlukom, a za ručak je spremao piliće i mlad krumpir, što je poslije konjetine i »crijemuše« bila prava poslastica. Najvještiji u kuhanju, a među njima i Ivo Mikulandra, koji je, možda i zbog toga ostavio svoj mladi život upravo tu, u Zvorniku, počeli su da spremaju ručak. I sve je teklo lijepo i po planu do časa kada je netko primijetio da se naš »ljubazni« domaćin neprimijetno izgubio.

Više nije bilo sumnje da je procjena druga Lazara Savičevića da će naš domaćin, ako uspije, pobjeći i otkriti neprijatelju naše položaje, bila tačna. Ali za neko vrijeme ipak se nije ništa dešavalo. Mi smo se i dalje odmarali i ručak spremali.

I baš kada je ručak bio na stolu, u hodniku puče iznenada prva, zatim druga i treća granata. One su probile vanjski i unutrašnji zid sobe i krečom i prašinom posule i nas i spremljeni ručak.

Bilo je sasvim jasno da je naš domaćin obavijestio neprijatelja gdje se nalazimo. Da li je pri tom razmišljao šta će biti sa njegovom kućom ili je

možda klasna mrlja u tom momentu bila jača od sitnovlasničkog interesa? Zbog koncentrične vatre morali smo da napustimo kuću, a zatim i položaje uslijed jakog pritiska neprijateljskih snaga od Tuze i Bijevove, koje su bile potpomognute i tenkovima Nijemaca. U povlačenju poginuo je Janković, a dva druga su ranjena. Ivo Mikulandra, u želji da završi prženje kajgane i da je ponese drugovima, zastao je iza nas i za njegovu sudbinu nikada se nije saznalo.

Poslije povlačenja priključili smo se četi i bataljonu. Naša četa povukla se sa Štabom bataljona u Gradinu, staro utvrđenje koje dominira Zvornikom. Dio bataljona, sa zamjenikom komandanta bataljona, Ljubišom, bio je sjeverozapadno na položajima. Otuda je neprijatelj vršio snažan pritisak i prijetila je opasnost da naš bataljon ili njegov dio bude opkoljen. Vidjevši to, komandant bataljona, Keza, uputio je jednog druga i mene da saopćimo Ljubiši njegovo naređenje za povlačenje i da mu kažemo pravce povlačenja. Cim smo stigli na položaj, našli smo Ljubišu i saopćili mu naređenje. Međutim, naše snage su, pod jakim pritiskom neprijatelja, već bile u povlačenju, tako da je sada prijetila opasnost da Štab, sa dijelom bataljona, bude opkoljen u Gradini. Zbog toga smo nas dvojica požurili da izvijestimo komandanta bataljona o situaciji. Ali, kad smo u povratku primijetili našu kolonu kako se povlači iz Gradine, odlučili smo da kroz selo, prečicom, stignemo kolonu. Trčali smo dosta brzo i prilično smo bili odmakli. Ja sam šepao za drugom, jer nisam mogao dobro da trčim zbog tijesnih cipela, koje sam skinuo sa jednog ustaše.

Trčeći polako i hramajući na jednoj nozi, čuo sam korake iza sebe, ali nisam obraćao pažnju, misleći da se to naši povlače. Tek u trenutku kada sam čuo glas, »Stoj, majku ti komunističku!«, okrenuo sam se i ugledao čovjeka u seljačkoj nošnji sa čalmom na glavi. Bio je visok valjda dva metra ili se meni tako učinilo. Sa prošcem izvučenim iz nekog plota mahnito je nasrtao na mene.

Zbunjen, iznenađen i krajnje nespreman, sa puškom na ramenu, ali praznom, nisam odmah mogao da shvatim šta se događa. Jedino što sam znao i mogao da učinim bilo je da povičem: »Pero, okreni se i pucaj!« a zatim da još brže potrčim. Ali drug nije čuo moj poziv i nastavio je da trči. Ostao sam sām i bez pomoći. Jedini izlaz koji sam u toj nevolji našao bio je da još brže potrčim kako bih se odvojio bar toliko da pušku skinem i napunim da bih se zatim okrenuo i pripucao. Međutim, dobio sam udarac kocem, srećom ne tako jako i ne po glavi, kako je napadač želio, već po desnom ramenu.

Kad vidjeh da nemam izgleda da se bježeći odvojim i izbjegnem udarac, odlučio sam se da skočim sa puta preko plota u livadu, koja je bila valjda blizu tri metra ispod nivoa puta. Međutim, ni time nisam postigao ništa, jer je napadač učinio isto što i ja. Srećom, on je posrnuo i dok se digao, ja sam dobio nekoliko dragocijenih sekundi, uspio da skinem pušku sa ramena i, trčeći unazad, počeo da punim. Dok sam je zatvarao i spremao se da pucam, napadač je stigao tako blizu da me ponovo udario po ruci i pušci, ah je u isto vrijeme i metak opalio. Kako me napadač udario po ruci, metak je pošao naniže i zario se u zemlju. Puška mi je opet bila ponovo prazna, krv mi je tekla ispod noktiju udarene ruke, a napadač me csve češće napadao, jer se i sam našao u ozbiljnoj situaciji. Tada sam smogao snage i prisebnosti, ponovo

napunio pušku, i opalio, ali ovoga puta u napadača. On se srušio, a ja nisam zastao ni da pogledam da li je mrtav ili samo ranjen. Bilo mi je to svejedno.

Osjetio sam olakšanje i shvatio -sam da sam ipak Spašen. Produžio sam da trčim, zaboravivši na žuljeve i na tjesne cipele na nogama.

Za to vrijeme, moj drug kako mi je kasnije pričao, zapazio je da sam napadnut, ali je poslije opaljenog metka zaključio da sam poginuo i da napadač sad puca za njim.

Pitao sam se i tada, a i sada se pitam tko je bio taj čovjek tridesetih godina u seljačkom odijelu, i odakle mu snage i hrabrosti da motkom napadne dva naoružana vojnika? Da li je to bila hrabrost ili mržnja? Da li je to bio seljak ili presvučeni ustaša koji se sklonio i kad je primijetio naše užurbano povlačenje i dolazak neprijateljskih snaga, upustio se u avanturu, jer nije imao vremena da uzme oružje iz straha da mu neprijatelji ne bi pobjegli.

Slučaj je bio toliko drastičan da se moglo postaviti stotinu pitanja. Odgovor je i tada i sada: i pored narodnooslobodilačkog karaktera, naša revolucija imala je i duboko klasni karakter, a klasna mržnja i osveta nemaju mjere ni razuma.

ANTE MILACIC

MOJE SJECANJE

Još kao mlad pripadao sam naprednom radničkom pokretu i družio sam se sa naprednim radnicima, a mrzio režim tadašnje vladavine, koji je ugnjetavao napredni radnički pokret. Po kapitulaciji bivše Jugoslavije, povezao sam se sa NOP, a 1942. godine počeo sam raditi aktivno i organizirano.

Dana 30. januara 1943. godine dobrovoljno sam stupio u NOV u 3. dalmatinsku brigadu, u 1. bataljon, u kojoj sam se nalazio sve do njenog rasformiranja u V neprijateljskoj ofanzivi. U 3. dalmatinskoj brigadi prošao sam bitku na Neretvi i Sutjesci.

Nakon rasformiranja 3. dalmatinske, na Sutjesci, ušao sam u 1. proletersku brigadu, u 1. crnogorski bataljon. U toj brigadi ostao sam sve do oslobođenja naše zemlje, do demobilizacije. S ovom brigadom učestvovao sam u zauzimanju Han-Pijeska, Vlasenice, Zvornika, gdje smo se zadržali nekoliko dana. Komandir čete bio mi je Janko Radulović.

Pred jakim neprijateljskim snagama brigada je od Zvornika krenula prema Petrovom polju, kao obezbjeđenje Vrhovnog štaba. Borbu smo vodili na prostoru Nemila—Vranduk, radi prelaska rijeke Bosne. Tu su razbijene ustaše, domobrani, žandari i četnici.

Brigada se zadržala na području centralne Bosne, u obezbjeđenju Vrhovnog štaba i proganjanju četnika na dijelu Jošavke. Tada je održano poznato savjetovanje druga Tita, sa svim rukovodiocima 1. proleterske brigade.

Turbe smo napadali dva puta i oba puta smo se morali povući uz dosta gubitaka. Bilo je i mrtvih i ranjenih. Sa tog područja prebacili smo se na područje Makljana, između Gornjeg Vakufa i Prozora. Tu smo ostali nekoliko dana i dočekali kapitulaciju Italije.

Od Makljana smo krenuli prema Duvnu, a zatim prema Dalmaciji, gdje smo učestvovali u borbama s Nijemcima, na području Cista—Aržano, sprečavajući prodor na komunikaciji Imotski—Sinj—Split. Bataljon je vodio ogorčene borbe na predjelu Aržana, gdje smo imali i dosta gubitaka.

Po povratku iz Dalmacije napali smo Duvno i produžili prema Bugojnu i Travniku kojeg smo napali, ali ga nismo zauzeli. Na tom sektoru ostali smo duže vremena, a napadali smo i šuicu, a bili smo i na Vlašiću—-Vitovlju, i u tom razdoblju vodili borbe s Nijemcima i ustašama. Brigada je početkom 1944. godine prebačena na područje centralne Bosne i tu vodila borbe s četnicima, a kasnije se prebacila kod Mrkonjić-Grada, gdje smo vodili borbe s Nijemcima i njihovim »Trupovima« koje su predvodili četnici.

Na tom području dobio sam i pismo od komandira čete Janka Cirovića, da ga odnesem u Stab brigade, u četu za vezu. U toj četi ostao sam do kraja rata.

Za vrijeme desanta na Drvar, 25. maja 1944. godine, moja jedinica je vodila borbu s Nijemcima na Mliništu i kasnije odstupala prema Potocima. Tu smo držali položaje i vodili borbu, štiteći prolaz Vrhovnom štabu i drugu Titu. Po odlasku druga Tita sa Kupreškog polja za Italiju, naša se jedinica prebacila oko Kupresa u pravcu Makljan—Prozor gdje smo vodili nekoliko dana i noći borbe s Nijemcima oko Gornjeg Vakufa, Vraniće, Bašarinca i Bitovne, kada smo se prebacili na teritoriju Sandžaka iz kojeg smo krenuli kolovoza 1944. godine u Srbiju. Prve borbe su nam bile po prelasku rijeke Uvac s četnicima, a po izlasku na Zlatibor vodili smo jake i teške borbe s bugarskim fašistima, na Zlatiboru i Palisadu i četnicima na Jelovoj Gori i Mionici. Kada smo došli ispred Avale sreli smo se s Crvenom armijom, sa kojom smo zajednički napadah Beograd.

Od Avale krenuh smo na Dedinje, Autokomandu i Slaviju, u pravcu Narodne skupštine. Tu su bila dva teška ruska bacača koji su stalno tukli prema mostu. Moja jedinica krenula je prema Safarikovoj ulici u Beogradu, gdje sam osobno uspostavio telefonsku veze sa Štabom divizije, a potom smo krenuh prema Trgu Republike. Samnom je tada bio Jagoš Zarić, komandant brigade i borac Kesić iz okolice Šibenika.

Po oslobođenju Beograda iz Brigade sam upućen u Titovu gradu, u kojoj sam ostao do demobilizacije.

ĐURO RADOS

BILO NAS JE DESETORO U PRVOJ PROLETERSKOJ

Ono boraca iz Treće dalmatinske brigade rasformirane 6. juna 1943. godine popunili su druge naše jedinice, a najviše ih je otišlo u Prvu proletersku i Drugu dalmatinsku brigadu. Borcima Treće dalmatinske brigade je teško palo rasformiranje svoje jedinice. Za osam mjeseci njenog postojanja, iz njenog stroja izbačeno je više stotina boraca, što poginulih, ranjenih i bolesnih od tifusa. Borci Treće dalmatinske brigade bili su radnici-proleteri i s pravom su popunili Prvu proletersku brigadu i postali pravo pojačanje naše slavne proleterske brigade.

Mi koji smo određeni da je popunimo, bilo nam je drago, jer smo čuli 0 njenoj borbenosti, drugarstvu i junaštvu. Imali smo prihike da se sretnemo nekoliko puta u toku V neprijateljske ofanzive. Dobro naoružana, još bolje borci obučeni i obuveni, s dobrom fizičkom kondicijom. Prva proleterska brigada bila je na čelu naših borbenih jedinica i u probojima zato je bila bolje opremljena s oružjem, municijom, odjećom i hranom.

Ja i jedna grupa od trideset Dalmatinaca ušli smo u sastav Prve proleterske brigade u Treći kragujevački bataljon. Primili su nas bratski i drugarski s pjesmom i veseljem. Bio je to susret divljenja i ljubavi, susret koji se ne može zaboraviti. Proleteri koji su imali nešto od hrane u svojim torbicama davali su nama Dalmatincima, iako su i sami bili bez hrane. U sastavu bataljona zatekli smo dosta .poznatih Dalmatinaca. Nismo imali mnogo vremena za veselje, jer su Nijemci navaljivali sa svih strana, a posebno sa Košura 1 Borovna. Rame uz rame s proleterima. Odmah smo htjeli dokazati da smo ravni njima, po borbenosti, junaštu, drugarstvu, širenju bratstva i jedinstva i da smo pravi proleteri. Za iskren prijateljski susret, koji su nam priredili proleteri, htjeli smo se odužiti.

Borba se neprekidno nastavlja. Nepuna dva dana bih smo u blizini Lučkih koliba. Imamo nešto polužive konjetine. Ne daju nam avioni da je ispečemo. Sve više se malaiksava. Ovakve napore teško je izdržati. Mučno je gledati kako se guta krvava konjetina,. Mladim ljudima su kosti iskočile a obrazi upali. Oči im sijevaju i kao da pitaju: da li se može dobiti još koji komadić? Treba održati bar nešto snage. Najmlađi i bolesni dobijaju dodatak — po pola porcije zgrušane krvi. Svaki zalogaj podsjeća nas na Putka, Dorata i druge naše vjerne pomagače. Grupice obilaze i vade korijenje i beru crjemušu. Nikad nisam toliko cijenio i želio komadić kruha kao ovih dana. Nekako nam je lakše, što svi podjednako gladujemo. Pričaju mi da se omladinci još dobro drže. Kad bi se bar moglo nešto učiniti za ovu djecu, za najmlađe . ..

Jedini je izlaz da što prije izađemo iz ove pustinje. Glavna tema nam je hrana. U sjećanja nam dolaze gradovi, sela, seljanke sa zavežljajima hrane. Mi stariji drugovi prošli smo kroz mnoge teškoće, mučili se po zatvorima i čeličili se. U mislima mi dođe 1941. godina i mučenje u Sinjskom zatvoru, sa drugovima iz Prvog splitskog i Solinskog odreda. Sjetio sam se onog herojskog držanja pred klasnim neprijateljem koji su umirali pod mučenjem i držanjem na suđenju.

Neznam koji je datum. A zar je važno da li je danas osim ili deveti ili bilo koji drugi? Ostali su nam samo municija, bombe i prvi zavoji. Municiju

prebrojavamo i dodajemo onima koji je manje imaju. Teška srca rastajemo se od mitraljeza. Njih zakopavamo. U bataljonu ostaje samo jedna teška »breda«. Kolona bataljona kreće s velikim ostojanjem. Koristimo ivice šume. Avioni nas stalno nadleću kao grabljivice. Izgleda da ih je više nego ranijih dana. Mitraljiraju nas i bombardiraju. Nemamo velikih gubitaka, ali imamo ranjenih.

Nijemci su pred nama. Ostali bataljoni naše brigade napadaju visove, lijevo od inas. Čuju se samo bombe, rafali i avioni u niskom letu. Onda juriš za jurišom. Fašisti odstupaju na nove položaje. Bliži se večer. Stiže naređenje da krenemo naprijed, za neprijateljem. Povremeno se sukobljavamo sa Nijemcima. Kroz šumu i vrtače kolona sporo odmiče. Sva je sreća što je još dan. Bočno obezbjeđenje i prethodnica podnose najveće napore. Nailazimo na potok, Vrbničku rijeku. Radujemo se što ima puta. Patrola iz prethodnice uhvatila je jedinog Nijemca. Bio je na potoku. Njegova jedinica nije daleko. Dat će ovaj podatke o svojima i neće više zahvatiti vode na zelengorskom potoku.

Noć se već spustila. Zastajemo, gotovo na svakom koraku. Spotičemo se o granje, kamenje i panjeve. Drug drugu pomaže da se podigne i produži. Izbili smo na jednu kosu. Njom lakše idemo, a zatim zastajemo. Čuju se neki nejasni glasovi. Tko bi sad glasno govorio? Krećemo i čujemo odsječnu komandu Nijemaca. Dali su nas primijetili? Očekujemo da li će se čuti »Forverc«. Ne, ponovo neka komanda, zatim lupkanje porcija. Večeraju. Pljuvačka nam navire u osušena usta. Trebalo bi pojuriti i rastjerati Nijemce. Skrećemo dalje od njih diiblje u šumu, postavljaju se bočna osiguranja. Starješine obilaze svoje borce i skreću pažnju da budu budni. Naređen je pokret. Šapatom se prenose komande. Pazi se da netko ne ostane! Borci trljaju oči od umora i nesanice. Sada smo pred samim Balinovcem. Omladinska četa je na predstraži bataljona, u neposrednoj blizini neprijatelja. Ponovo čujemo njemačke glasove. To nam je orijentacija. Oprezno se približavamo. Izgleda da smo oko dvjesta metara od neprijatelja. Osluškujemo. Dobro čujemo udarac pijuka. Noć i šuma pokrivaju teren. Očigledno. Nisu nas primijetili. Sigurno nas ne čekaju s ove strane. Očekujemo dolazak cijele brigade. Sa naših položaja možemo ih zadržati. Sva pažnja usredsređena je na tišinu i osluškivanje. Ova noć se odužila. Jedva čekamo da svane. Povremeno se čuje glas njemačkog stražara. Polako nastupa zora, bolje se vidi. Sviće. Pobijedili smo san i hladnoću. Vide se njemački rovovi. Grupe Nijemaca, izgleda, doručkuju.

Pristižu ostali bataljoni brigade. Došao je i komandant brigade Danilo Lekić Španac. Kada je vidio situaciju ukratko je izdao naređenje štabovima bataljona: »Situacija vam je poznata. Treba najodlučnije razbiti posljednji neprijateljski obruč u Zelengori. Cijela brigada u streljačkom stroju. Tući ćemo se do posljednjeg, moramo pobijediti.« Štabovi odoše u pravcu bataljona. Nikada od kada postoji Prva proleterska brigada nije bila na tako uskom frontu ni na važnijem zadatku. Španac je na čelu jurišnog stroja, pred Drugim bataljonom na našem desnom krilu. Trkom kreću na juriš svih pet bataljona Prve proleterske. Ječi Zelengora od uragamSke vatre. Izmiješani vodovi, čete i bataljoni, potpuno su razbili i uništili oko dva bataljona 369. legionarske divizije, uz obostrano velike gubitke. Na Balinovcu i okolnim visovima se više ne vije zastava s kukastim krstom. Obruč je probijen. Put iz Zelengore je otvoren.

Sudar na Balinovcu bio je strahovit, ali vrlo kratak. Nijemci, koji su vjerovah da je sve gotovo, okrenuli su leđa proleterima. Pored pobjede i

proboja obruča zarobili smo nekoliko desetina Nijemaca, a naišli smo i na veliki broj mrtvih i ranjenih. Kakav je to bio samo munjevit juriš? Nijemci nisu stigli da izvuku svoje ranjenike. Zarobili smo dosta hrane, oružja i municije. Od zarobljenih Nijemaca doznali smo, kako im je govorio komandant njemačkih jedinica Liters: »Da ni jedan čovjek zatečen u okruženju na Sutjesci ne smije ostati živ.« Još uvijek samouvjereni komandant operacije »Svare« Liters procjenjuje da je za Tita i njegovu vojisku došao posljednji čas i rekao: »Posljednja je faza borbe. Došao je čas potpunog uništenja Titove vojske«. Nadajući se da će doista postići oino što nije postigao u bici na Neretvi, Liters je bio uvjeren da je na pragu konačnog cilja, pa je naredio: »Ni jedan borac, sp>osoban za vojnu službu, ne smije živ da napusti obruč, a žene pregledati da nisu preobučeni u muškarce. Tito i pratioci su navodno u njemačkim uniformama. Provjerite vojne knjižice«.

Kada smo zauzeli Balinovac pronijela se vijest da je jučer drug Tito ranjen na brdu Vilinjak i da je poginuo šef Britanske vojne misije kapetan Stjuart. Bili smo svi utučeni i žalosni zbog ranjavanja druga Tita. Nismo odmah saznah o kakvoj se rani radi. To je jedini slučaj u Drugom svjetskom ratu da je u borbi ranjen Vrhovni komandant jedne armije. Drug Tito je bio jedini Vrhovni komandant jedne armije u Drugom svjetskom ratu, koji je dijeli rat proveo sa svojim borcima na frontu u prvim borbenim linijama. Istog dana krenuh smo šumskom stazom na Mrčin kolibe. Naša prethodnica primijetila je njemačku komoru, koja je ponijela hranu svojima na Balinovac. U toku borbe komordžijama nitko nije stigao da javi što se dogodilo na Balinovcu. Prethodnica je javila što je primijetila. Naš Treći i Drugi crnogorski bataljon napravili su zasjedu komori, tako da smo ih pustih u »potkovicu«, a potom se sjurili na njih.

Nijemci su pokušali da dadu otpor, ali pošto su vidjeli čitav stroj pred sobom počeli su bježati. Dočekao ih je Drugi crnogorski bataljon. Zarobili smo nekoliko konja natovarenih municijom. Skoro smo sve Nijemce zarobili koji su sprovodili komoru. Rijetko da je koji umakao.

Gledam zarobljene Nijemce ugojene i crvene, do malo prije heroji koji su žarili, palili i ubijah sve što im je došlo pod ruku, koji su uzeli moju slobodu, slobodu čitavog našeg naroda. Pomislih: ovo su jedni od »čiste rase«. Eto, oni iz njemačke došli da, u ime »čiste rase« prave zgarišta, podižu vješala, pune koncentracione logore i da uništavaju milijune drugih ljudi. Došao je ovdje, uz ove planine da zavede jiove poretke u svijetu, da zavladaju našim kućama i našim šumama i ovim Balinovcem, ovom Sutjeskom, cijelom našom zemljom i cijelim svijetom. A sada zarobljeni izgledaju bjedni, drhte od straha (napunili gaće), znaju da moraju platiti za sve zločine koje su počinili nad našim narodom.

Zauzimanjem Balinovca od strane Prve proleterske brigade, poremećen je plan 369. diviziji i ispreturah cijeli njezin front. Razbijena su i skoro uništena dva bataljona 369. divizije, čiji su ostaci u panici pobjegli kroz šume u selo Jelače, gdje se nalazio i Stab 369. divizije. Iza Prve proleterske i Treće krajiške ostala je velika breša u njemačkom rasporedu. Obruč je razbijen, i jake snage NOV su izbile u pozadinu 369. divizije, paralizirajući, 10. juna, ne samo njenu ofainzivnu akciju, nego i njenu obranu, sve do ceste Kalinovik—Foča. Poremećaji na frontu 369. divizije imao je posljedice i na frontu 118. divizije. Manevar Prve proleterske i Treće krajiške preko noći su preokrenuli situaciju iz jedne krajnje teške situacije, u korist naših snaga. Kod

Balinovca otvorila su se širom vrata našim snagama, skoro nesmetano prelaz za izlazak iz najkritičnije situacije u V neprijateljskoj ofanzivi. Poslije ovakve situacije, Nijemcima je postalo jasno da će im glavna grupacija izmaknuti, i zadovoljili su se hvatanjem onog š-to se još može uhvatiti, njene zaštitnice i bolnicu. Od zarobljene njemačke komore dobro smo se najeli. Poslije kraćeg odmora jurišali smo na MrČinu planinu i po noći je zauzeli. Kragujevački bataljon sa Drugim crnogorskim izbili su, 11. juna pred selo Rataj i napali Nijemce ispred sela i poslije kraće borbe povukli smo se, ne znajući da se u Rataju nalaze manje njemačke snage. Kragujevački bataljon, s ostalim snagama naše brigade, ponovo je napao Nijemce i zauzeo selo Rataj. Dijelovi, sa Štabom 369. divizije, pobjegli su prema Kalinoviku pod jurišom čitave Prve proleterske brigade.

Jedan veliki dio ratnog materijala pao je u naše ruke. Između ostalog, zarobljeno je nekoliko stotina bicikla, natovarenlih s torbicama municije i ručnih bombi. Jedan veliki dio ratne opreme Nijemci su zapalili u Rataskoj kuli. S padom mraka, 11. juna, čitava Prva proleterska divizija je pošla u napad. U toku noći jurišali smo nekoliko puta ina liniji fronta od Jeleča do D. Budnja, bez uspjeha. Taj dio fronta držale su uporno 369. s dijelovima 118. njemačke divizije. U zoru, 2. juna, u jednom dobro izvedenom strahovitom jurišu, razbijena je cijela linija obrane 369. divizije i oko 8 sati postavila je osiguranje na cesti Kalinovik—Foča. Prva proleterska brigada vodila je ogorčenu borbu poslije podne sa 369. i dijelovima 118. njemačke divizije, potpomognutim tenkovima i avijacijom. Jurišali su nekoliko puta na naše položaje da povrate cestu Foča—Kalinovik. Nisu uspjeli. Zadržali smo ih uz velike gubitke. Tenkovi su prošli kroz blokadu Prve proleterske brigade na cesti, ah je pješadija zadržana. Srećom, Druga proleterska brigada na rijeci Bistrici kod Rataja (ona je jedina prenijela svoj protivtenkovski top s nekoliko granata) izvukla je top na položaj i uništili dva tenka. Ostali su se brzo povukli u Foču. Nijemci nasitoje po svaku cijenu da spriječe i taj posljednji proboj, uz veliki broj dobro naoružane pješadije. U borbi angažiraju i tenkovske jedinice i avijaciju. Od 9—14. juna svakog dana, gotovo neprekidno, njemačka avijacija traži i tuče kolone naših jedinica u proboju. Samo ispred fronta 369. legionarne divizije, Nijemci su prilikom proboja naše Prve proleterske divizije preko puta Foča—Kalinovik i preko rijeke Bistrice, u jednom danu izvršili preko 100 avionskih napada, i izručili na hiljade tona bombi. Nanijeli su nam velike gubitke, naročito u selu Rataj i okolini. Poslije podne, 12. juna, od Foče se pojavila duga kolona kamiona s pješadijom, uz tenkovsku pratnju, dva putnička automobila i u prethodnici tri motocikla. Prva proleterska brigada zasula je ubitačnom vatrom iz svih oružja. Nijemci su se raspršili po žbuinju oko puta, pružajući otpor, ali su se počeli brzo povlačiti. Strahoviti juriš izvršili smo na Nijemce i nastavili po žbunju da ih zarobljavamo. Tu se svaka desetina naoružala po jednim šarcem, a municije koliko je tko mogao da ponese. Iz jednog kamiona uzeli smo ogromnu zastavu s kukastim krstom. Kako su nam zarobljeni Nijemci objasnili, ona je bila znak raspoznavanja da ih njihova avijacija ne bi tukla. Malo kasnije jedna avijacijska eskradrila »štuka«, u brišućem leitu, ustremila se na našu brigadu. Međutim, mi smo dobro iskoristili zarobljenu zastavu i razastrli je na našem položaju. Kad su na našem položaju piloti vidjeli svoju zastavu, čitav teret bombi bacili su iza naših leđa, gdje nije nikog bilo od naših boraca. Dana

13. juna, Prva divizija našla se na položaju oko druma Foča—Kalinovik koji je obezbjedivala prolaz bolnicii, komori i ostalim našim jedinicama.

Nijemci su ponovo pokušali, pomoću tenkova, da zatvore brešu na drumu Foča—Kalinovik. Most na rijeci Bistrici zapalio je Ljubiša Veselinović s jednim vodom druge čete Trećeg kragujevačkog bataljona. Tenkovi su pregazili rijeku i u isto vrijeme se pojavila avijacija. S okolnih visova je tukla artiljerija. Tenkovi su se približavali. Brujanje i zavijainje nisko letećih obrušavajućih aviona dostigli su kulminaciju. Nebo se crnilo od »štuka« i »junkersa«, u trenutku kada su naše jedinice izbile na čistinu. To je bio posljednji težak dan u V neprijateljskoj ofanzivi, koja nam je nanijela velike gubitke.

Do mraka, 14. juna, svi dijelovi Prve, Druge i Sedme divizije, s dijelom bolnice, izišli su iz posljednjeg obruča V neprijateljske ofanzive. Treća divizija s Centralnom bolnioom, probijala se prema Crnoj Gori i Hercegovini, uz velike gubitke. Stradala je Centralna bolnica i poginuo je komandant Treće divizije Sava Kovačević. Zahvaljujući drugu Titu, njegovom mudrom taktikom i manevru, izišli smo kao pobjednici iz čuvene V neprijateljske ofanzive, a neprijatelju ostavili da razmišlja kako je skupo platio svojim neuspjehom, kao i prije dva mjeseca na Neretvi u IV neprijateljskoj ofanzivi. Nijemci su vidjeli veliku opasnost od NOV. Zato i nije čudo što su povukli svoje najbolje divizije sa istočnog fronta i ubacili ih za uništenje NOV sa drugom Titom na čelu. Nijemci su bacili sve na jednu kartu — uništiti Vrhovni štab sa maršalom Titom, a potom i ostale jedinice NOV. U borbu su ubacili 7. SS, 369. legionarsku, 118. diviziju, 274. samostalni puk, 4. Brandenburg puk, tenkovski puk, artiljerijski poik, avijacdjski puk, talijansku 1. alpinsku »Ferrari« diviziju, 61. bugarski fašistički puk, ustašku 4. pukovniju i nekoliko hiljada zloglasnih četnika Draže Mihailovića, što je Skupa činilo 127.000 dobro naoružanih i opremljenih vojnika. Naše snage imale su ,19.700 boraca s bolnicom. U borbama V neprijateljske ofanzive za mjesec dana poginulo je naših 7.356 boraca. To isu bili veliki gubici, ali je izvojevana velika pobjeda. Pobjeda veličanstvena, dostojna divljenja. Ona je ušla u sve udžbenike, u sve vojne akademije svijeta, kao jedinstven primjer. Naš uspjeh na Zelengori, značio je veliki uspjeh i za istočni front, jer smo na taj način vezali najbolje njemačke snage za teritoriju Jugoslavije. Naš veliki doprinos u Drugom svjetskom ratu, u borbi protiv fašizma, ne može nitko da potcjeni, jer smo u V neprijateljskoj ofanzivi za mjesec dana dali 7.356 poginulih boraca.

Od nas deset iz zaseoka Šušci koji smo popunili Prvu proletersku brigadu u V neprijateljskoj ofanzivi, od 8. do 15. juna, poginulo je pet boraca: Nikola Radoš Nine, rođen 1925. godine. Među prvima, 1942. godine, odlazi u Mosećki partizanski odred, a kada je osnovana 3. dalmatinska brigada, ulazi u njen sastav, u mitraljeski vod, gdje postaje pomoćnik nišandžije teškog mitraljeza »brede«. Bio je tih i miran, ali neobično hrabar i druželjubiv. Kao hrabar i smion u izvršavanju svih zadataka početkom 1943. godine postao je član SKOJ-a. Bio je ranjen u IV neprijateljskoj ofanzivi. Nakon ulaska u Prvu proletersku brigadu, poslije pet dana borbe u Prvoj proleterskoj, poginuo je u 18. godini.

Milan Radoš, rođen 1924. Godine 1942. odlazi u Mosećki odred, a potom u 3. dalmatinsku brigadu. ;Naročito se ističe u nošenju ranjenika od Neretve do Nevesinja. Zbog izuzetne hrabrosti i zalaganja u izvršavanju svih zadataka postao je član SKOJ-a, u februaru 1943. godine. Poginuo je u 1. proleterskoj

brigadi u posljednjem obruču V neprijateljske ofanzive, nakon četvrtog dana dolaska u nju.

Uroš Sušak, rođen 1921. godine. Godine 1942. odlazi u Mosećki partizanski odred i pri formiranju 3. dalmatinske brigade ulazi u njen sastav, kao puškomitraljezac. U ono vrijeme puškomitraljez je mogao dobiti samo provjereni i hrabri borac. Njegov puškomditraljez je vrlo važnu ulogu odigrao na Plas-grebenu, gdje je pustio četničku kolonu na svega dvadeset metara, a onda ih pokosio. Na tom mjestu našli smo sedam četnika mrtvih, a nekoliko ih je bilo ranjenih. I on je bio ranjen od tih četnika. Clan SKOJ-a postao je februara 1943. godine. Kada se rasformirala naša brigada, Uroš ulazi u sastav 3. bataljona 1. proleterske brigade. Poginuo je 13. rujna 1943. godine, kao borac ove brigade.

Stevo Sušak, rođen 1920. godine. Godine 1942. s ostalim drugovima odlazi u Mosećki odred, a zatim po formiranju 3. dalmatinske brigade 12. studenoga 1942. ulazi u njen sastav. Početkom 1943. postao je član SKOJ-a i desetar u 2. četi. Kada je rasformirana naša 3. dalmatinska, ušao je u 1. proletersku brigadu u 3. kragujevački bataljon. Poginuo je 15. lipnja 1943. godine, posljednjeg dana u V neprijateljskoj ofanzivi.

Đuro-Đoka Sušak, rođen 1914. godine. 1942. došao je s ostalima u Mosećki odred, a kada se formirala 3. dalmatinska brigada ulazi u njen sastav. Ostao je i dalje staložen i miran, vrlo iskren, pošten i hrabar. U borbama oko Knina početkom januara 194-3. godine bio je teže ranjen u borbi s četnicima, tako da je bio na nosilima sve do pred V neprijateljsku ofanzivu. Pri rasformiranju naše brigade ulazi u 1. proletersku, u 3. kragujevački bataljon. Poginuo je 9. juna 1943. godine pred Balinovcem.

Navečer 14. juna, Vrhovni komandant naredio je, da se naše snage potpuno odlijepe od neprijatelja i da izvrše pokret prema istočnoj Bosni. Poslije prelaska pruge Sarajevo—Višegrad, glavna operativna grupacija se razvila u tri napadne okolne i započela novu protivofanzivu kroz istočnu Bosnu. Prva proleterska brigada, odnosno njen Treći kragujevački i Šesti beogradski bataljon, zauzeli su na juriš, usred bijela dana, Han-Pijesak, 24. juna, bez gubitaka. Nanijeli smo velike gubitke ustašama francetićeve crne legije, i zarobili velike količine hrane, oružja i municije.

Dana 25/26. juna zauzeli smo Vlasenicu i zarobili nekoliko stotina domobrana i ustaša, zaplijenili smo velike količine vojne opreme i hrane. U toj borbi poginuo je komesar Treće čete kragujeväökog bataljona, narodni heroj Ante Bilobrk-Zila. Zatim 4/5. jula 1943. godine napadamo na Zvornik grad koji leži na samoj rijeci Drini, koji razdvaja Bosnu od Srbije. Čitavu noć napadamo tvrđavu »Kulu Grad«, jako i dobro utvrđenje i obezbjeđenje za ulazak u Zvornik. Oko 7 sati ulazimo u sam grad i do 10 vodimo uličnе borbe s ustašama, crnom legijom i domobranima. Strašan je bio prizor kada su ustaše i domobrani u panici počeli bježati preko mosta za Srbiju. Most se zaglavio. Na tu rulju otvaramo uragansku vatru iz svih mitraljeza, puškomitraljeza, minobacača i artiljerije. Padaju u Drinu kao klasje pšenice. Drina se zacrvenila od krvi. Nigdje nisam za vrijeme Drugog svjetskog rata vidio toliko mrtvih i ranjenih, na tako malom prostoru. Siguran sam da ih je na mostu poginulo nekoliko stotina. Zarobili smo nekoliko ustaša i domobrana i veliku količinu ratnog materijala, topova, (pušaka, mitraljeza i municije. Iz našeg bataljona poginulo je 9 boraca, među njima poginula su i dva Dalmatinca: Ivo Mikulandra i Budo Lalić.

Za vrijeme borbi od Zvornika, moja četa, koja je bila na obezbjeđenju, uslijed jakog neprijateljskog protivudara od pravca Tuzle, biva odsječena od Prve proleterske brigade. Nakon dva dana lutanja, povezali smo se sa Prvom vojvođanskom brigadom u kojoj sam ostao do završetka rata. U Prvoj vojvođanskoj brigadi bio sam komandant prvog bataljona, a u borbama za oslobođenje Beograda postavljen (Sam za komandanta Šeste vojvođanske brigade na kojoj me dužnosti i zatekao kraj rata.

Kada sam u augustu 1944. godine za vrijeme VII neprijateljske ofanzive prešao istim ovim stazama V neprijateljske ofanzive sa Prvom vojvođanskom brigadom, u kojoj sam se nalazio kao komandant bataljona, vidio sam strašan i jeziv prizor. I danas mi je sve to ‚pređ očima. Sa vojvođanima prošao sam od Miljevine, Zelengore, Pive, Tare, Durmitora, pa sve do ispred Pljevalja. Na tom putu vidio sam na hiljade ljudskih kostura, samara, slomljenih pušaka, municije, čaura, bombi i šljemova. Najstravičnija je slika ona što sam je vidio u dolini Sutjeske: na malom prostoru na stotine i stotine ljudskih lubanja. Vjerojatno je tu bio jedan dio bolnice. Ove lubanje i kosti su lubanje i kosti svih naših boraca i naroda i narodnosti, ovo su lubanje i kosti naših junaka, heroja, koji su dali svoje mlade živote za slobodu i neraskidivo bratstvo i jedinstvo naših naroda. Gdje su bila sela, sada su se vidjela samo zgarišta. Sve je bilo zapaljeno. Prava pustoš. Pričali su mi seljaci kako su Nijemci i Bugari ubijali i palili kuće, kolibe, kako su im svu stoku odnosili. Strijeljali su djecu, žene stare i sve redom, na koga su naišli. Pričali su kako su Nijemci prečišćavali svaki žbun, svaki kutak zemljišta i nailazili na iznemogle borce, bolesnike, ranjenike i na dijelove Treće i Sedme divizije. Kao pomahnitale zvijeri, takmičili su se tko će više da pobije ranjenika i bolesnika koji su se razboljeli od tifusa. Kada im je bilo jasno da glavna operativna grupa sa Vrhovnim štabom i drugom Titom izlaze iz obruča, onda su se bacili na teške ranjenike, bolesne i iznemogle borce, koji su branili svoju domovinu, svoju slobodu i svoju čast. Ni jedan ranjenik, niti bolesnik iz Centralne bolnice, nije bio neotkriven. U pretraživanju terena Nijemcima su pomagali specijalno dresirani psi, tragači. Mnoge ranjene i bolesne drugove psi su rastrgali.

ZORKA ŠUPE-BEKVALAC

KRAJ RANJENIKA

Sto izdvojiti iz tih najtežih dana narodnooslobodilačke borbe? Svakodnevno borba, marševi, njega ranjenika, glad, smrt.

Ipak, ispričat ću kako sam pukim slučajem ostala živa.

Poslije jednodnevne borbe zastali smo u jednoj šumi da se odmorimo.

Bio je sumrak. Ja sam sjela kraj bukve i zaspala. Ceta je krenula i, pošto je već pao mrak, nisu ni primijetili da sam ostala. Kada sam se probudila, nigdje nikoga. Trebalo je uložiti krajnji napor da se puzeći popnem uz jedno koso brdo. Zaustavi me stražar Druge čete i uputi mojima.

Priključila sam se svojoj četi i u svanuće smo krenuli istim putem natrag. Kad smo stigli na ovo mjesto gdje sam noć prije zaspala, imala sam što i vidjeti: jedan drug iz naše čete, koji je također bio zaspao, ležao je zaklan. Da se na vrijeme nisam probudila, i ja bih doživjela istu sudbinu.

Koliko je Sutjeska dala žrtava, najbolje govori podatak da je moj bataljon prije bitke imao 120 boraca, a posle svega 18, deset drugova i osam drugarica.

Evo još jednog detalja 1944. godine, za vrijeme napada na Sarajevo. Moja jedinica se nalazila u selu Lužine blizu Kaknja. Imali smo nekoliko ranjenika, medu njima je najteži bio drug Pera Divljak. Bio je ranjen u želudac. Po zadatku komandanta brigade ostala sam u tom selu s ranjenikom. Komandant mi je saopćio da se moram brinuti o njemu. Presvukla sam se u seljačke haljine, tako da za mene i tog ranjenika nitko nije znao osim odbornika. On nas je obilazio samo noću. Na sebi sam imala muslimanske dimije. Tako sam se 15 dana krila i previjala ranjenika kako sam najbolje znala. Teško je bilo nabavljati hranu, jer ranjenik nije smio svašta jesti. No, ipak sam uspjela tom drugu spasiti život.

Poslije žestokih napada Nijemci su se vratili u selo. Tu su se malo zadržali, dok se nisu najeli i napili, te su produžili, ali za mene i ranjenika to su bili najteži trenuci. Već sam bila spremna, ako slučajno naiđu u kuću da im kažemo da je on moj brat. Na brzinu smo dali sebi imena, ja sam bila Zuhra, a on Ibrahim. Ako budu pitah zašto on leži i šta mu je, on je trebao odgovoriti da je pošao da nasjeće drva i da je neka vojska pripucala i ranila ga. Na sreću, Nijemci nas nisu našli.

U tom selu smo ostali sve do oslobođenja Sokolca.

Jednog tmurnog dana naišla su dva druga terenca. Uz njihovu pomoć angažirani su muškarci i žene da se ranjeni drug prebaci u Sokolac. Cijelu kišnu noć smo nosili ranjenog druga. U Sokolcu je bila naša 7. krajiška brigada. Svi su bili iznenađeni našim dolaskom, jer su misli da smo za vrijeme borbe pali neprijatelju u ruke. Tu je bilo radosti, zagrljaja, suza radosnica i pohvale od komandanta.

Iz Sokolca drug Pera je sa ostalim ranjenicima prebačen u sarajevsku bolnicu, a ja sam produžila sa jedinicom.

O sudbini ranjenika Pere nisam ništa znala sve do 1968. godine. Te godine na proslavi legendarne Sutjeske doživjela sam sretan trenutak vidjevši druga kojem sam spasila život. Cijeli dan smo proveli u razgovoru o prošlosti iz rata. On je tada živio u Sarajevu kao penzionirani major.

MATE ANCIĆ

PREVRNUTI KAZAN

Ljeti 1943. godine, kada smo poslije mnogih borbi, dugih marševa i čestih gladovanja, došli na domak Zvornika, najzad mi se pružila prilika da svojim drugovima priredim odličan ručak. Bio sam glavni bataljonski kuhar. Vatru sam naložio i kazan postavio odmah iza položaja, u šipražju pored usamljene kuće u blizini rijeke Drinjače. Zajedno s pasuljom u kazanu se varilo i prilično junećeg mesa. Izgladnjeli borci jedva su dočekali čas da najzad dobro ručaju. Ali, ne lezi vraže! Jedna grupa ustaša uspjela se probiti u našu pozadinu i napasti našu komoru. U kući su se nalazila tri ili četiri borca, ostavljena tu da očiste pasulj za slijedeći obrok. Svi ostali bih su na položaju. Kad su ustaše otvorile vatru, borci su istrčali iz kuća i zauzeli položaj za obranu. U to je počela i artiljerijska vatra. Granate su udarale u blizini kazana. Brzo sam se sklonio pored same rijeke. Dotrčao je bataljonski kurir i prenio mi naređenje da smjesta ‚prospem jelo iz kazana i da se povučem. Iako sam uviđao opasnost i znao da moramo skloniti komoru na sigurnije mjesto, bilo mi je žao proliti dragocjeni ručak, jedan među prvim valjanim ručkovima poslije tolikog gladovanja. Kurir mi je dva ili tri puta morao ponoviti naređenje. Tek tada sam prosuo kazan. Bijesan što drugovima propada tako dobar ručak. Nisam se čak ni sjetio da za sebe uzmem neki komad mesa prije nego što sam sve bacio. Natovario sam ispražnjeni kazan na konja i prebacio se na sigurnije mjesto.

Tako nam je neprijatelj iznenadnim prepadom pokvario željno očekivani ručak. To mu, naravno, nije mnogo pomoglo. Već sutradan Zvornik je bio slobodan. Nekima od ustaša nije ostalo ništa nego da pobjegnu — četnicima preko Drine u Srbiju!

Tokom kratkotrajnog bavljenja u Zvorniku bio sam svjedok još jednog nemilog događaja. Zbog nesmotrenosti, bolje reći zbog neshvaćanja opasnosti, na moje oči zamalo da izgubi glavu jedan stari Zvorničanin. Četnici i prebjegle ustaše stalno su pucali s desne na lijevu obalu Drine. Jedno od opasnih mjesta bio je i prostor oko česme usred Zvornika. Mi bismo taj opasni prostor pretrčavali kako bismo se što prije dohvatili zaklona obližnjih kuća. U jednom trenutku primijetio sam starca koji je, ne sluteći opasnost, došao mirno i polako do česme u namjeri da uzme vodu. Doviknuo sam mu da odmah bježi u zaklon. On me nije shvatio. Na starčevu nesreću baš u taj čas pogodi ga jedan metak i on, okrenuvši se prvo oko sebe, pade kraj česme. Kada je starac ležeći počeo da kuka, nas nekolicina, ne misleći na opasnost, priskočismo mu i prenesemo ga u zaklon. Stari je, na sreću, bio samo lakše ranjen u kuk. Cak je uspio da na vlastitim nogama, hramajući, dođe do svoje kuće.

Ovo su samo dva od mnogih sjećanja iz vremena dok sam se nalazio u Beogradskom bataljonu. Inače, najveću radost mi i danas pričinjava sjećanje na one trenutku slavnih dana našega bataljona kada smo koračah sa široko razvijenom proleterskom zastavom na čelu. Cesto bismo tada svi pjevali onu poznatu partizansku pjesmu »Nasred gore Romanije, crveni se barjak vije«.

RADE BULAJIĆ

»TI NE MOŽEŠ BITI RAZBOJNIK, SINE!«

Čovjek na čijem je licu ostao trag teškog vremena ponovo ide putevima Prve proleterske brigade. Onim istim stazama kojim je išao prije trideset godina. Doduše, ovoga časa ne ide pješke već mislima. Istina, Jerko Belamarić nađe vremena svake godine da s organizacijom »Prijatelji Sutjeske«, osnovanom u Zadru pod njegovim rukovodstvom, obiđe Sutjesku tragom pete neprijateljeve ofanzive. Sad priča:

— Nakon teške borbe na Vučevu, naša Treća dalmatinska brigada se rasformirala. Jedan dio nas upućen je u sastav Prve proleterske brigade. I mi smo krenuli za tom brigadom — prisjeća se Jerko Belamarić. — Ali ona je uvijek išla ispred nas za jedan dan. Prešli smo Sutjesku, Balinovac, Mrkalj--Klade, Miljevinu ... i negdje na kosi poviše sela Donji Budanj stigli smo je. Bridaga je već vodila borbu, mene su s četom, koju dovedoh iz Treće dalmatinske brigade, rasporedili u Prvi (lovćenski) bataljon. Nije bilo nikakvog prijema, jednostavno kad smo prišli, netko je viknuo:

»Drugovi Dalmatinci, vi na desno krilo, požurite!«

— I ooslije sat-dva završi se borba. Na putu ostadoše kamioni puni bicikla, mitraljeza, odijela, municije i namirnica. Svaka desetina naoružana je sa po jednim »šarcem« i municijom — koliko je tko mogao da ponese. A onda: sutradan ili prekosutra naiđe neka motorizirana kolona, preko hiljadu ljudi. Iza svakog grma čekalo je automatsko oružje. Naš vatreni, udar biio je snažan. Držao sam s vodom jednu kosu. Bilo mi je naređeno: zadržati je.

Nijemci su navaljivali nekoliko puta u toku dana, ali uzalud — nisu se mogli probiti. Jedan »šarac« zadavao je teškoće Jerkovom vodu. Kad bi tko pomolio glavu, bio je pogođen, a oni mu ništa nisu mogli. Dođe drugarica Stanica, zamjenik komesara čete i pita:

»Jerko, šta ima novoga?«

— Eto vidiš ... — požalih joj se na »šarac«. Kad eto ti odnekud zamjenika komandanta bataljona.

— »Štaaa?« — zainteresira se on.

— Ništa velim: imamo teškoća s jednim mitraljezom ispred nas. Od njega trpimo gubitke.

— »Pa zašto, Jerko, ine tražiš našeg Jakšu bacačliju?« — pita me.

— Otkud sam ja za to znao. Rekoh mu to. On ode i zatim ubrzo dođe Jakša i postavi onaj mali minobacač. I prvom minom u mitraljesko gnijezdo. Oba Nijemca se tu svališe. Zarobismo tu »šarac« i tri-četiri hiljade metaka. »Imah još koji da se ispred tvoje čete kočeperi, čoče?« — zvrcnu okom proleter a potom zametnu minobacač preko ramena i pognuto pođe u sastav svoje čete.

Kad je zapovijedio Vrhovni komandant pokret ka Bosni, Prva je krenula preko pruge Sarajevo—-Višegrad.

Dva dana smo marširah bespućem — priča on. — Sutjeska je već daleko za nama. Pred našom jedinicom nije bilo prepreka. Kud navali — tu prođe. E, lipo zvuči riječ proleter, ali nije bilo lako biti. Ako ne vodimo borbu, marširamo... Napokon, dat je odmor u jednom bosanskom selu podno zaobljene kose. Selo je, vidjelo se, bilo bogatije.

I samo što se stroj poremeti, proleteri se opustiše: netko sjeo, netko podmetnuo ranac pod glavu da se malo protegne, raskopčali se mnogi, kad javiše zbor. Ustajemo umorni i zauzimamo mjesto po četama u bataljonu. Odnekud dođe i komesar bataljona Krsto Bajić.

»U ovome mjestu ćemo se malo odmoriti« — kaže on. — »Selo je zavedeno, jedan broj ljudi iz njega nalazi se u ustašama. Dosad, izgleda, nisu dolazili partizani u ovaj kraj. Stoga, drugovi Hrvati, obraća se nama Dalmatincima, zavisit će ne malo od vas kakvo će ubuduće stanovnici ovog sela imati mišljenje o nama ...«

Seljaci su ubrzo zatim došli radi rasporeda po kućama. Kad dođe jedna žena srednjih godina, komesar odredi moju grupu da pođe s njom. Idući put sela, žena šuti i gleda ispred sebe. »Ja nemam ništa, sirotica sam i poštena žena«, poče odjednom da se jadikuje. U redu, majko, velim, idemo k vama samo malo da se odmorimo. Ne plašite se, mi smo partizani.. . narodna vojska.

Kad uđosmo između kuća, ona zamače i nestade. Kao da potonu negdje. Mi gore-dolje, kad: stoji ona iza jednih vrata okrenuta k nekom religioznom napisu, gleda u strop i moli se bogu. Oči joj stadoše kad nas spazi.

— Hvaljen Isus, majko; — kažem.

Žena odgovori i tren zadrža pogled na meni. Više nije bila izbezumljena kao malo prije.

— »A kako to, sine?« — Ti si Hrvat? — poče ona pomalo zbunjeno i s nevjericom.

— Jesam, majko... I ovaj je Hrvat, rukom pokazujem na Boška Troskota, a ovaj do njega Srbin, a ovo Crnogorac... — razvezao ti ja politički.

Kad spomenuh i Srbina među nama, vidim ja: trgnu se ona malo, ali mirno sasluša moje propovidanje, a potom upita:

»Kako to — zajedno?!«, tu trenu zastade, pa nesigurno nastavi, »a Srbi kolju Hrvate?«.

— To je, majko, samo propaganda. Evo, ja i ovaj Srbin smo zajedno dvije godine, živimo kao prava braća, zajedno se borimo protiv fašizma, dijelimo dobro i zlo, štono se ikaže. Jedan za drugog i život ćemo dat ako ustriba. Cigaretu zajednički pušimo, jabuku dijelimo, bilo šta ...

Da bih tu zavedenu ženu ubijedio da sam stvarno Hrvat, jer vidim, sve više sumnja, počeh da joj pričam o crkvenoj katoličkoj hijerarhiji i običajima crkve. Dok sam o tome pričao, zainteresirano me slušala. Kako sam kao dječak išao u crkvu, upitao sam je da li dozvoljava da joj otpjevam »Gloria in ecelsis deo«. Pristala je. I sad ti ja, horovođa proleterskog bataljona, gloriju započnem. Neki drugovi, koji su to znali kao i ja iz dječjih dana, pratili su me.

U kući je sve treperalo od pjesme.

»Eee, sine, ti ne možeš biti razbojnik kad tako lijepo pjevaš« — reče i ponudi nam da sjednemo.

Donese zatim toliko kajmaka, sira i mlijeka, da nismo mogli sva peto-rioa pojesti. Mi se najprije tobože, nećkamo i zahvaljujemo, izgovarajući da smo maloprije jeli, a ona: »Uzmite, dobri ljudi«. I, mi, gospe ;mi, »navalimo«. Za ručak nam je spremila cicvaru (pura s kajmakom). U međuvremenu razveze i ona priču. Kaže, ide u crkvu i moli se bogu ... Ispovijeda se ona nama pošteno. Cak nam ispriča da joj je muž ustaški natporučnik. Vidimo: sasvim izmijenila mišljenje o partizanima.

Sutradan me srete komesar Bajić.

»Jerko, pjevaš ti dobro misu, a?« — dobaci mi u prolazu.

»Cuj ti, lipi moj čovik, mogu ti ja pjevat što god hoćeš. Samo reci — tu sam, ne ostajem mu dužan, a nisam nii želio da ise branim akoi me budu pozvali kao komunistu pred bataljonski biro, iako ljudski da ispričam istinu kako smo prošli kod žene ustaškog natporučnika.

Međutim, desilo se sasvim drugo nego što sam ja mislio. Poslije podne održana je bataljonska konferencija na kojoj je između ostalih pitanja bila i analiza boravka u selu. I umjesto da nam zamjere, kako sam mislio, komesar pohvali našu grupu pred svima.

»Jerkova grupa najbolje je izvršila zadatak. Tako valja raditi«! — rekao je tom prilikom komesar Bajić ...

Vlasenica je pala prije nego što smo i sanjah. Zatim smo zauzeli Drinjaču, pa Zvornik. Tu je naša Omladinska četa, ne bih se tu mnogo zadržao, napravila lom. Vodili smo tu i tamo još nekoliko borbi do Caparda. Zaitim je naš Prvi bataljon dobio zadatak da ostane u zaštitnici Vrhovnog štaba u Petrovom polju kod Travnika. I tu smo se mi odmarah dvadeset jedan dan u jednoj vehkoj šumi. Ja ti od građa napravim kolibu i na nju napišem velikim slovima »Moj mir«. A toga naziva sam se sjetio: u Šibenskom kanalu bila je jedna vila koja se tako zvala. Dođe k meni komesar bataljona Krsto Bajić i pita:

— Ma otkud se, Jerko, sjeti da daš takav naziv tvojoj kolibi?

»Ovo je, zaista, moj mir poslije toliko borbi i patnji.«

Krsto Bajić, student iz Berana, bio je divan čovjek: i drug i komunista, i borac. Imao je razumijevanja za svakoga. Od mnogih mojih ratnih rukovodilaca dva sam posebno doživio: Steva Opačića koji je poginuo na Kapini kao komandant moga bataljona i Krstu .Bajića, komesara mog bataljona iz Prve proleterske brigade, koji je pao kao komesar Krajiške brigade. Oba su proglašena narodnim herojima.

... Kad ode komesar Bajić, dođe malo kasnije Stanica — komesarova djevojka. Ne znam kako se zvala, a Stanica joj je bila partizansko ime. I ona je bila divan drug. Gleda, zaviruje unutra, pa će ti onda:

— Taman za nas dvoje. Ovdje ćemo nas dvoje večeras spavati — poče da me provocira.

»E, nećeš lipa moja. — Zbog tebe neću da idem na strijeljanje.«

Samo što to izgovorih, opet se pojavi komesar Bajić, i šaleći, dobaci mi:

— A je li tako, Jerko, a?

»Nemoj ti meni ništa govoriti, nego drugarici Stanici. Reci joj da se bolje ponaša da ne bih zbog njene ludosti izgubio glavu. Ako bude još tako postupala, izbacit ću je van — nerzvozno rekoh.«

On se nasmija. Onda pozva nas da izađemo napolje i tako stadosmo pred kolibu i on napravi snimak. Tu fotografiju i danas čuvam kao dragu uspomenu.

U Bajića su ,bila sva oličenja: discipliniran, pošten i hrabar. Proživljavao je sve što smo mi borci proživljavah. Jednog dana zove on mene kao horovođu bataljona. On je, pričalo se u bataljonu, još u gimnaziji .svirao odlično na violini, crtao i bavio se filozofijom.

— Bi li ti skupio pjevače — reče. — Znaš: tu je drug Tito, pa da zapjevate malo.

«•Lipi moj čovik, znaš ti da su pjevači na položajima. — Tko će ih skupiti«.

— Ništa se ti ne sekiraj... kaže on i zovne kurire. — Otićeš đo intendanta i reci mu da sam ja rekao da ti dade čuturicu rakije za pjevače, valjda će bolje ići...

Odem ti ja intendantu i kažem mu da mi je rekao komesar da dade dvije čuturice rakije za pjevače. I gospe mi, dade on meni dvije, i ja mu »•uzmem« još jednu, a šta je dvije čuturice rakije za nas dvadeset pet, reci istinu?

Mi pjevali, »guckali« i počelo pomalo da nas hvata na »prazno«. Izađe drug Tito van, a mi baš ispod murve pivamo »Marjane, Marjane«. Netko me kucnu iza leđa i kaže: »Pijan si«. — ja taman da se okrenem, kad vidimo druga Tita. Komesar Bajić kaže: Ti si se, Jerko, napio. Branim se ja, a kad me upita koliko sam uzeo rakije od intendanta ja mu ispričah sve...

— E, nećeš, Jerko, više ni kap nikad dobiti — sastavi on obrve.

On je samo tako rekao. Kad je formirana Dvadeseta divizija, odrede mene da idem u polit-odjel te jedinice, a ja njemu kažem: »Ako ikako možeš, ostavi me u bataljonu«. I kad je to čuo, otišao je i uspio da me zadrži u bataljonu.

Šestog augusta drug Tito je održao partijski seminar s komunistima na kome je upoznao prisutne s nastalom situacijom, .nagovjestivši skoru kapitulaciju Italije...

Ubrzo nakon toga, Brigada je krenula na marš. Od Travnika preko Jajca i Duvna. Zaustavila se na domak mora, samo nekoliko kilometara ispred Splita. Ovog puta morao sam se rastati s proleterima, nikako me nije mogao zadržati ni komesar Bataljona Krsta Bajić, jer je naređeno da idem za rukovodioca u novoformiranu Četvrtu dalmatinsku brigadu. Na rastanku on mi je dao pištolj »beretu«. Obojica smo plakali. Bilo mi je .teško rastati se sa svojom Brigadom.

RAFAIL VLADIC

RANJEN MEĐU USTAŠAMA

Najteža borba u kojoj sam sudjelovao ibila je ona za oslobođenje Zvornika 4/5. srpnja 1943. godine.

Dan je bio kišovit i maglovit. Kao ,vođa bombaša određen sam da se privučemo tvrđavi poviše Zvornika. Trebalo je prije zauzeti tvrđavu, u kojoj je bio neprijatelj, pa tek napasti grad. >

Formirao jsam dvije grupe bombaša da sa dvije strane napadnemo tvrđavu, i to prije ponoći kako bi naše jedinice do zore zauzele grad. Krenuli smo ka tvrđavi puzeći, prešli neprijateljeve rovove i prikrali se zidinama. Mada smo bacili više bombi, nismo uspjeli uništiti neprijatelja, jer je tvrđava bila velika, tako da je uspio izići i zaposjesti rovove koje smo ranije prešli. Povukli su se i bombaši i sretno stigli do naših jedinica. Ja na žalost nisam. Ranjen u nogu, ostao isam u rovu u neposrednoj blizini Nijemaca. Tek pred

zoru naše su jedinice izvršile ponovni juriš i zauzele tvrđavu pa i grad, te sam i ja bio spašen.

U toj borbi zamalo da nisam od /naših ubijen kao Švabo. Bilo je, naime mračno, i naše jedinice su se tako potajno privukle neprijateljskom rovu da im nisam uspio dati do znanja da sam i ja među [Nijemcima. Najteže mi je bilo biti s Nijemcima ranjen u istom rovu. Skinuo sam kapu s glave ^a ne bi Švabe primijetile da sam partizan i lsa zebnjom očekivao kada će naše jedinice ponovo jurišati i osloboditi mene i tvrđavu.

ANĐELKO MIOCEVIĆ

OD VLASENICE DO PETROVA POLJA

Vlasenica će mi ostati u trajnom sjećanju, jer sam tu bio ranjen. Odlaskom iz Miljevine 15. rujna 1943. godine i nakon što isu jedinice NOVJ prešle u ofanzivu, borbe su vođene preko Jahorine i Romanije -u istočnoj Bosni. Šesti bataljon 1. proleterske oslobodio je Han-Pijesak. Pripremali smo se zatim za napad na Vlasenicu. Drug Krsto Bajić, politički komesar, i Stanka Glomazić, politički delegat, tražili su dobrovoljce bombaše članove KPJ i SKOJ-a za taj zadatak. Između ostalih, javio sam se i ja. Kada smo došli pred Vlasenicu, moja grupa bombaša podilazila je čuki iznad Vlasenice na kojoj su bili bunkeri sa ustašama. Jza nas su išli puškomitraljefeci da nam brane odstupnicu i podrže na(s svojom vatrom. Kada smo došli na propisnu udaljenost od bunkera, bacio sam dvije bombe i odvio treću. U tom času iz .bunkera u našem pravcu poletila jedna ,ručna bomba. Eksplodirala pored mene i jedno parče me je ranilo u desni kuk. Osjetio sam jake bolove i oblila me krv. Naišli su drugovi Vojo Abramović, komandant bataljona i njegov zamjenik Spiro Špadijer, koji su me odatle .izvukli u jedan mrtvi ugao, zatim su me drugovi i bolničarke uz pomoć konja otpremili do brigadnog saniteta.

U sanitetu sam previjen. Tada je šef saniteta bala drugarica koju su zvali »Carna«, a komandir saniteta Milan Bigović. Tog dana Vlasenica je oslobođena. U borbi je uništen cijeli garnizon, a »poginulo je oko 1300 ustaša i domobrana.

Iza oslobođenja Vlasenice, ,gdje je pao veliki ratni plijen ,u naše ruke, naše jedinice su nastavile pokret prema Zvorniku preko prinjače. Na Zvorniku su se vodile žestoke borbe, a i na samom mostu preko Drine koji dijeli Srbiju od Bosne. Svima nam je teško pala vijeist o .pogibiji komesara 1. proleterske divizije Filipa Kljajića-Fiće.

Nastavili sm pokret iz istočne u centralnu Bosnu. Na rijeci Bosni, na željezničku stanicu Nemila, Prvi bataljon je napravio zasjedu. Naišao je oklopni vlak. Napadali smo ga, ali bez uspjeha. Razvila se velika borba s jedne i druge strane. U toj borbi poginuo je iz naše čete Krsto Šupe, iz Konjevrata, općina Šibenik.

Od Nemile cijela Brigada je izišla na Vlašić, rajon Petrovog polja, gdje je ostala na odmoru nekoliko ,dana i osiguravala je Vrhovni štab. Za to vrijeme izvodii smo akcije prema Travniku, Turbetu, Kasabi i Gostilju, rijeci Ugar, Šipragama i Kotor Varoši.

Za to vrijeme smo oprali .odjeću od ušiju i vakcinirali cijeli sastav. Vakcdnirala nas je drugarica Dunja Vlahović i ostale bolničarke. U noći smo složili velike vatre da bi engleski i američki avioni ,znali gdje će bacati potrebnu nam pomoć. I zaista-bacali su je poslije nekoliko noći.

NIKOLA BATINIĆ

»PUT JE SLOBODAN, KOMANDIRU«

Na čelu smo kolone brigade, s kojom se kreće i Vrhovni štab. Dvadeset peti srpnja južno od Olova. Krećemo se preko planine Zvijezda i Ravan i 31. izbijemo u dolinu rijeke Bosne, u rajonu željezničke stanice Vranduk i Nemila. Pred nama su ustaše u armirano-betonskim bunkerima i brane nam prolaz. Odlučeno je likvidirati ustašku posadu, porušiti prugu i most.

Prikradamo se. Po kazivanju vodiča, tu ispred nas su ustaški bunkeri. I zaista, iznenadni rafal uvjerio nas da smo na pravom putu. Nastavljamo, nečujno kretanje bez otvaranje vatre. To je naša provjerena taktika u noćnoj borbi. Naime, napadajući neprijatelja pretežno noću, mi smo uvijek nastojali da mu se približimo toliko da; bi ga zatim snažnim bombaškim napadom i uzvikom »juriš proleteri« razbili. Ako bi nas neprijatelj prije otkrio za trenutak bi zastali, pritajili se i onda se nastavili nečujno približavati.

Te srpanjske noći ustaše nisu napuštale svoje bunkere. Otvorili su na nas bjesomučnu vatru iz puškomitraljeza. Bunker je zatvarao naš prolaz u dolinu rijeke. Nije ga bilo moguće obići. Pokušavamo vatrom pušaka, puškomitraljeza u puškarnice bunkera i bombama s udaljenosti od 15 do 20 metara neutralizirati njegovu vatru i otjerati ga. Ne uspijevamo.

Preko veze do mene dolazi naređenje komandira čete: »Neka se Nikola odmah javi komandiru Janku«. Puzim do komandira. On mi reče: »Ti znaš da smo borcima pred mrak saopćili da je naša četa na, čelu kolone jednog dijela brigade. Likvidacijom ovog bunkera treba da prokrčimo put koloni ka rijeci Bosni, a time i da osiguramo prolaz Vrhovnom štabu i drugu Titu. Kao što vidiš, ustaše ovako ne možemo otjerati. Grupa bombaša treba da se prikrade bunkeru i likvidira ih. Evo ti dvije bombe. Kod ostalih boraca uzmi još koliko misliš da je potrebno^ odredi još jednog druga i likvidirajte te zlikovce.«

Udaljavajući se od komandira, razmišljam. Mene je odredio i ostavio mi da biram svoga druga. Ali, za bilo kojeg od njih koji u ovoj mračnoj noći pođe sa mnom da zajednički pređemo ovih desetak metara može to biti kobno, može to biti naša posljednja bitka. I sjetih se, tu na lijevom krilu nalazi se moj drug, mještanin Franjo Rafaneli, pekarski radnik iz Makarske, koji se

upravo danas vratio iz bolnice. Prilazim mu i kažem: »Frane, idemo nas dvo jioa da ubacimo bombe u ovaj bunker. Evo uzmi tri bombe i krećemo. Pazi. puzi oprezno.«

Prikradamo se bodljikavoj žici, a iz bunkera suklja rafal puškomitraljeza. Zastajem, priljubljujem se još više »majci« zemlji. Odjednom iza mene Frane šapatom doziva: »Nikola, benti gospu ranilo me u nogu! Evo kaikve sam ti ja sriče. Danas, sav radostan što sam sa svojim drugovima u četi, a sad opet moram u bolnicu. Ko je od nas dvojice baksuz?«

Ovaj opori humor karakteristika, je prekaljenih boraca. Pomažem mu da se zajedno vratimo do glavnine čete. Komandir čete me požuruje. Iz mraka do nas dopuzi Jure Odak, Neretvanin, iz sela Slivna. moj drug iz omladinske čete »Josip Jurčević«, i kaže: »Nikola, vidio sam Franu u prolazu ka previjalištu. Ispričao mi je što vam se dogodilo. Ako se slažeš, idemo nas dvojica.«

Ovog puta imamo više sreće. Prolazimo ispod bodljikave žice uzajamno se pomažući i prilazimo puzeći nečujno do zidova bunkera. Čujemo razgovor među ustašama: »Majku im komunističku, neće, vala, oni proći ove noći. Ibro dajder još jedan sanžer da bude pri ruci da im zapaprimo.« Iznad naših glava ustaše tuku učestalim rafalima. To je znak da nas nisu otkrili. Koristimo to da se dogovorimo o istovremenom ubacivanju bombi u bunker. Ubacujemo ih i čujemo komešanje. Odjednom snažna eksplozija. Nastaje tišina. Ulazim oprezno u bunker. Posada bunkera je likvidirana, preživjelih nema. Komandir čete doziva: »Nikola, ima li živih.« »Nema, rekoh, put je slobodan«.

STEVAN ROGLIĆ

ZANIMLJIVO JE BILO U SPLITU

Fašistička Italija, do nedavno moćna i ponosna u društvu svoga saveznika Nemačke, sve više poslustajs. Gubi snagu [1]i raspada se upravo onako kako su se, kao po nekom neumitnom zakonu, raspali u prošlosti svi oni silni koji su posezali za tuđim.

To osjećaju li vide svi — i brojni neprijatelji fašizma i oni koji fašizam čine i vole i na razne načine podupiru i pomažu.

Na jugo,slovenskom nebu ne vide se više obesne »savoje« i »kaproni«, koji su, koliko juče, sejale smrt po našim gradovima i poljlima.

Karabinjeri, bersalijeri i crnokošuljaši sklonili su se u svoje dobro utvrđene garnizone odakle retko i bojažljivo izlaze. Umesto toga često se, na samo njima svojstven — bučan i praskav način, oglašavaju topovskim i mitraljeskim pucnjevima. Time kao da su želeld da kažu i da nekako stave do znanja okolini da su još živi, da su tu i da za njih još nije sve izgubljeno. Ali ne za dugo. Jer, već 9. septembra 1943. dolazi do očekivane kapitulacije Italije, ikoja pod uticajem poraza na svim frontovima i nezadovoljstva svoga naroda ratom i uopšte fašističkim režimom, nije mogla da nade dr;ugi put i bolje rešenje.

Istoga dana, Prva proleterska brigada, s ostalim jedinicama Prve proleterske diviziije, prebacuje se, po odluci Vrhovnog štaba NOV i POJ, iz rejona Travnika i Jajca u srednju Dalmaciju gde nije bilo dovoljno naših snaga.

U okviru toga manevra, Treći kragujevački bataljon se, od sela Pidriša kod Prozora, prebacuje usiljenim maršem — pešice i kamionima do Splita.

Sela u koja bi makar i za trenutak zastali da malo predahnemo dobroćudni dalmatinski seljaci dočekivali su nas vinom, slatkim smokvama, grožđem i srdačnim pozdravima i zagrljajima. Ali mnogi od njih i sa suzama u očima. Jer, oni su saznavali od mladih Dalmatinka i Dalmatinaca koji su se nalazili u našem bataljonu o pogibiji svojih najmilijih — ćerki i sinova u ljutim bojevima koje smo vodili u četvrtoj i petoj ofenzivi s Nemcima, Italijanima, ustašama i četnicima.

Svi smo vidljivo uzbuđeni i izuzetno dobro raspoloženi. Ali ne samo i najviše zbog kapitulacije Italije, jer, to smo već i očekivali a i smatrah i primili kao nešto što je normalno i što se moralo dogoditi i što će danas-sutra snaći Nemačku i Japan.

Skoro niko od nas nije nikada do tada vidio ili boravio u Spliltu — velikom, lepom i po mnogo čemu neobičnom i interesantnom gradu, a vellika većina ni na moru. Zbog toga nam je u Splitu sve novo, nepoznato i lepo. Sve nam je zanimljivo, sve nas initeresuje. Kuće ovog primorskog grada su nekako drugačije od onih u našem kraju, a njegove ulice uzane. Vazduh nas svojom toplinom i neobičnim mirisom prijatno zapahnjuje i prosto opija. Kažu nam da je to miris joda, algi i drugih sastojaka mora koji vetar, zajedno sa mirisom lišća i cveta mediteranske vegetacije, raznosi svuda okolo.

U Splitu je, čujemo od nekih meštana, (upala italijanska vojska odavno — još 15. aprila 1941. godine, pošto ga je prethodno varvarski bo-mbardovaia iz vazduha. Od njih saznajemo i mnoge druge pojedinosti o ovom lepom gradu. Takozvanim Rimskim sporazumom od maja 1941. Split je anektiran Italiji; u Splitu je za svo vreme italijanske okupacije bilo sedište fašističke prefekture i italijanskog 6. i 18. armijskog korpusa, 2. armije; Split je, i pored velikog terora okupatora, bio centar ustanka Dalmacije; Splilt je . ..

Učestvujemo u razoružavanju i obuzdavanju divizije »Bergamo«, zatim nekih artiljerijskih, inžinjerijskih. posadnih, karabinijerskih i drugih italijanskih jedinca koje su se zatekle u Splitu u momentu kapitulacije.[1]

Pred nama su hiljade vojnika, podoficira i oficira i njihovo brojno naoružanje i oprema različite namene — topovi i mitraljezi, tenkovi, borna kola, automobili raznog porekla, oblika i boja, motorbitikli i brodovi, koji pripadaju neslavnoj prošlosti bivše italijanske vojske. Oni sada čine običnu hrpu koja nema nikakvu borbenu vrednost. Međutim, ta hrpa nam stvara i mnoge probleme i nameće brojne obaveze, čak i međunarodnog karaktera.

Patrolama, stražama i na druge načine, održavamo danonoćno red u jednom delu grada koji nam je ukazao toplo gostoprimstvo i bio poveren na čuvanje. Obezbeđujemo delom snaga bataljona s isturenog položaja ovaj grad, kao da je to naš drugi Kragujevac, od Nemaca i ustaša koji neprekidno pokušavaju da ga ugroze prodorom iz Omiša. Pre loga, dok smo se nalazili kod Aržana, Split smo štitili i iz pravca Imotskog.

[1] **U ime Vrhovnog štaba NOV i POJ i CK KPJ u Split je već 8. septembra 1943. stigao Ivo Lola Ribar radi pregovora sa komandantom divizije »Bergamo- o daljoj sudbini italijanske vojske u ovom regionu.**

Ostale jedinice bataljona razmeštene su po maslinjacima u Stobreču i na Bačvicama, a neki borci i u reprezentativnom hotelu »Bačvice«.

Lepe i sunčane dane ovog »letnjeg« septembra koristimo koliko god to prilike na frontu dozvoljavaju. Plivači, većina tzv. »kučećim stilom« koji je bio jedino poznat i dobro negovan na Lepeničkim »plažama«, otiskuju se odvažno dalje od lepo uređene obale kupališta »Bačvice« i[1] obala divljih plaža. Oni drugi — iz Srbije, Bosne, neki i iz Dalmacije, »drže se čvrsto obale« ii budno i strogo vode računa da im voda ne pređe preko kolena. Gledajfu neprekidno na sve strane oko sebe. Brižljivo paze da ih talasi nekud ne odnesu, da im slana voda ne uđe u oči i uši, da ih u tome »oslobode« i »pokrenu«, ratoborno reaguju.

Neki drugovi se čude tome što je more tako veliko i duboko, što je slano. Ne verluju da u njemu nema žaba i zmija, a ni tome da u njemu žive nekakvi morski psi koji čoveku nisu naklonjeni i verni kao oni s kopna. Ne veruju ni u to da se u moru ne mogu prati, pa to diskretno sami proveravaju najfinijim italijanskim sapunom.

Mane[2] i neki drugi koji se »drže obale« ubadaju se na ježa. Ljute se i zbog toga kude more i, razume se, hvale Jankov. Popov, Ljubin i druge Lepeničke virove kojima »nema njgde ravna«. Neki njegovi jednomišljenici podržavaju ga u tome, dok drugi — većinom Dalmatinci, koji se sa time ne slažu, hvale svoje lipo i beskrajno more i njegovo bogatstvo srdelama, skušama, raznim školjkama, suncem.

Neko uhvati ribu. Mnogi mu pritrčaše da vide kako izgleda. Začas se stvori neprobojan krug oko ovog »ribolovca«. Kroz obruč pokušava da se probije i Dalmatinac Ivo koji, zbog toga što je živeo daleko od obale mora, nije nikada u životu video ribu. Kada u tome ne uspeva, uzvikuje rezignirano:

— Asti gospu, daj da jednom vidim kako izgleda ta riba!

U tom trenutku, u vazduhu se pojavi grupa aviona. Napraviše nekoliko krugova iznad naših glava i počeše nemilosrdno da bombarduju i mitraljiraju logor iitalijanskih zarobljenika u Splitu. Gale[3] Ijutito primeti:

— Pa čiji su sad ovo avioni, sunce im nebesko?!

— Nemački, ludo jedna! Zar ne vidiš kukaste krstove — odgovori mu skoro u isti glas nekolicina.

—A ha, opet će Gale — znači nemački?! A gde su oni što govore da je sa ratom svršeno?! More, vidim ja da nam Švabe spremaju kolač. Samo nam još treba da nas i s mora napadnu. Pogledajte ga, drugovi, samo kako je veliko i besno! Ala hi to bilo lepo. Da mi je samo znati kako bi se tu borili oni neplivači.

Ovim, inače često sasvim ozbiljnim zbivanjima, meditacijama i razgovorima, davao je, kao i uvek, šaljiv ton Laza Flegel.[4] Ali nije ni slutio da će i njemu ubrzo doći »crni petak«. Sa italijanskim šoferom Vaspaziijanom krenuo je jedne večeri motorbiciklom »guzzi« da, po naređenju Štaba 1. proleterske divizije, obavi neki hitan posao u Lovreću. U brzini, a i zbog tamne noći, pogreše oni, pa umesto da kod Stobreča skrenu levo za Lovreć. produže puitem pravo za Omiš. Gurali bi oni ko zna dokle, da ih Nemci ne zaustaviše u samom predgrađu Omiša. Kad su se prenuli i videli gde su i pred kime se nala-

[2] **Milan Dorđević, pukovnik avijacije.**
[3] **Dragan Petrović, pukovnik avijacije.**
Lazar Savićević, glavni inspektor za civilni vazduhoplovni saobraćaj Savezne uprave za civilnu vazdušnu plovidbu.

ze, okrenuše, ni samji ne znajući kako, motorbicikl i pred, tafcođe, zbunjenim i preplašenim Nemcima, dadoše gas i »kao bez glave« nagnaše u bekstvo. Više srećom nego znanjem »izvukoše oni živu glavu« iz te neprijatne i nepredviđene situacije.

Smeh, naročito »neplivača«. dostigao je vrhunac kada Flegel, završavajući priču, sasvim ozbiljno ii pomalo naivno reče, da ga je njegov »lični« šofer Vaspazijan, u znak izvinjenja za učinjenu grešku u orijenntaciji i navigaciji, pozvao ljubazno da dođe kod njega u goste u Rim — naravno, posle završetka rata.

Dani u Splitu prolaze nam brzo i neprimetno. Oni nam neprekidno donose mnoge radosti i nova saznanja, a i mnoge probleme i obaveze.

Skoro svako veče organizuju se razne prigodne kulturno-zabavne priredbe za narod, a i za naše borce. One su redovno uspele i posećene do te mere da se u saii, u kojoj nitko ne sedi, ne može prosto da uđe. Posle priredbe se pleše. U tome nam ni malo ne smetaju glomazna i teška partizanska odeća, obuća i naoružanje — iltalijanske cokule, nemačke čizme ih bosanske »vrce«, uprtači, ručne bombe i pištolji okačeni o kaiš, mašinke i dr. takode raznog nacionalnog porekla, od kojih se ni u ovoj prilici nismo rastajali, a sa kojima su, u većini slučajeva bila opremljena oba plesna para.

U gradu se održavaju razni politički zborovi i mitinzi, posebno za omladinu. Na jednom velikom narodnom zboru govorio je i politički komesar naše divizije Plavi[0] o daljoj borbi protiv fašizma i, u vezi s time, o potrebi mobilizacije svih snaga i sredstava. Zbog oslobođenja Splita i, kako je onda izgledalo, brzog završetka rata, narod je masovno stupao u partizane. Za svega nekoliko dana u partizane stupa preko 6.000, uglavnom omladinaca i omladinka iz Splita, od kojih je formirana Četvrta splitska brigada.

I naš bataljon, kao i ostali batalioni Prve proleterske brigade, dobio je iz Splita i okolnih mesta kroz koja je prolazio značajnu popunu s ljudima. Sem toga, od italijanskiih vojnika, podoficira i oficiira, koji su se dobrovoljno javili da se zajedno s nama bore protiv fašizma, 13. septembra 1943. godine formiran ie u Splitu novi bataljon naše brigade koji je dobio naziv »Garibaldi«.[6]

Grupice naših drugova i drugarica i po koja meštanka šetaju u »slobodnom« vremenu splitskom rivom. Čakulaju oni o svemu i svačemu, dive se lepotarna mora i snevaju o brzom završetku rata, o slobodi, ljlubavi . .

Pozno na večer, primećuju se u splitskoj luci poveće grupe vojnika i oficira bivše italijanske vojske okružene našim stražarima. Natovareni prepunim ruksazima, ćebadima i drugim prtljagama, žurno i bojažljivo se ukrcavaj,u u brodove koji će ih odneti u njihovu domovinu.

Naš drug Žiža[7] ne odobrava taj akt. Podržavaju ga u tome i mnogi drugi:

— Zar Italijane, koji su nam toliko jada i zla naneli, šaljemo kućl da mlilrno i udobno žive u slobodi?!

— More ja bi nji. . . dodaje ljutito Milovan.[8]

— Ama nemojte tako, drugovi, upada im u reč Prvoslav, inače predratni pravnik i znalački objašnjava.[9] Pa znate li vi šta kaže Zenevska konvencija o ratnim zarobljenicima .. .?

[5] **Mijlako Todorović.**
[6] **Istovremeno je i u 3. krajiškoj brigadi naše divizije formiran od ljudstva bivše italijanske vojske bataljon koji je nazvan »Meteori«.**
[7] **Zivko Grujić, sada živi u Beogradu**
[5] **Milovan Ivković, rezervni pukovnik JNA, sada živi u Beogradu.**
[0] **Prvoslav Vasiljevie, generalni direktoi jugoslavenske zajednice PTT.**

— More, kakva, bre, konvencija — dovikuje mu 2iža. — A što ti to nisi ranije rekao Italijanima? Idi sada, nije još kasno, pa to reci Nemcima koji mučki ubijaju naše -ranjene drugove. Eto i pre neki dan su čak bombardovali iz vazduha logor svojih dojučerašnjih saveznika?

— Eto vidiš, Talijani su ipak bolji od Nemaca, našali se neko. Oni su uvideli da rat nije dobra stvar pa su kapitulirah, a neki su čak i odlučili da se zajedno sa nama bore protiv nemačkog fašizma. A Nemci...?

— Jes, ubio ih gospod bog! Pa oni, bre, i ne sanjaju o tome — dodaje drugi.

I zaista, Nemci su se još uvek tako držali i oholo ponašali kao da su sasvim blizu pobedi. Sa kapitulacijom Italije nisu se nikako mirili. Na to su bih besni i ozlojeđeni. To su sve više i na .razne načine ispoljavali.

Split je počela svakodnevno da bombarduje nemačka avijacija. Da bi sprečile evakuaciju ogromnog ratnog plena iz Splita i razoružavanje i političko pridobijanje italijanskih garnizona duž jadranske obale, jake nemačko-ustaške snage približavale su mu se i pretile sa kopna i mora.[10]

Ubrzo, na prilazima Splita, vodili smo neprekidno teške borbe s jedinicama nemačke SS divizije »-Princ Eugen«, 92. motorizovanog puka i ustaškim koje su, nadirući iz pravca Like i Mostara, pokušavale da prodru u njega.

Da bi ih se u tome otežalo i onemogućilo, preduzete su mnoge mere. Pored ostalih, i naš bataljon se 25. septembra ponovo hitno prebacuje na cestu Imotski—Sinj kod Lovreća.

Premoreni od napornog marša, ne uspjevši čak ni da se srede i zauzmu položaje, borci Kragujevačkog bataljona izvojevali su tog istog dana, kako to vojnici obično kažu, »shoda« još jednu lepu pobedu.

U kratkotrajnoj, ali žestokoj borbi, razbili ,su u paramparčad i potpuno uništili nemačku motorizovanu kolonu koja se od Imotskog probijala za Split. Tom prilikom izgorela su u sopstvenoj buktinji 4 oklopljena borna kola sa svim članovima posade, a zaplenjena i odmah ,nakon toga zapaljena i na druge načine uništena 8 kamiona krcata municijom, benzinom i drugim ratnim materijalom, 2 motocikla i 1 haubica od 122 mm.

Tom prilikom poginulo je 12, a zarobljeno 4 nemačkih vojnika i oficira. Svega 3 Nemca uspela su da se, više ne prevaru, izvuku i umaknu luksuznim automobilom. Sreća im je ovoga puta bila zaista naklonjena. Ili, slučaj je možda ipak hteo da neko ostane živ, da bi ispričao svojima kako je toga dana bilo kod Lovreća.

Možda malo čudno, ali stvarno i potpuno istinito je, da je sticajem raznih okolnosti, na našoj strani bio samo jedan drug lakše ranjen.

Tako su Kragujevčani i sa ovoga položaja, već od prvog dana, uspešno sprečavali prodor prema Splitu jakih nemačko-ustaških snaga, koje nisu shvatile da je rat i za Nemačku već tada bio izgubljen.

[10] Veliki deo motorizacije i artiljerije koji smo zapleniii od Italijana ostao je kasnije — pri evakuaciji iz Splita, na cestama uništeni dejstvom neprijatelja iz vazduha, usled kvara, nestanka goriva i maziva i dr. Ali to je bilo u neku ruku svođenje stvari na našu tadašnju meru, odnosno mogućnost pa i potrebu. Ipak, uprkos snažnom dejstvu neprijatelja, iz Dalmacije smo evakuisali u centralnu Bosnu motorizaciju, teško naoružanje i drugu ratnu opremu više r.ego što nam je bilo potrebno za ondašnji način ratovanja: na desetine topova i haubica, oko 30 tenkova, pedesetak raznih automobila. Ljudstvo svih jedinica bilo je odeveno u nove italijanske unilorme, a mnogo prehrambenih namirnica, odeće. obuće i druge opreme, podeljeno je narodu.

SLAVKO LJUBENKOV

TRENUTAK NAJVEĆE RADOSTI

Pripadao sam Splitskom posadnom bataljonu i nisam ni sanjao da ću postati borac 1. proleterske brigade. Poslije prodora Nijemaca u Split, krenuli smo preko Blata na Cetini, Vagnja, Suice, Kupresa, Donjeg Vakufa i Bugojna prema Travniku. Tu se ostvarila moja velika želja i trenutak moje najveće radosti da ponesem petokraku sa srpom i čekićem — znak proletera. Bilo mi je kao da sam se ponovo rodio. Svakodnevno sam bio svjedokom drugarstva, o kakvom ranije nisam mogao ni sanjati. Milan Munjas, komandir naše 3. čete bio je jedan od najaktivnijih u građenju drugarske atmosfere i optimizma bez kojih bi naša borba bila nezamisliva. S Munjasom je bilo sve lakše i bolje. Kad ne bi bio raspoložen govorio bi: »Ono što se mora, mora se!« I mi bismo svi u četi to tako i prihvatili. Njegova ozbiljnost i staloženost prelazili su na sve nas.

Nama Dalmatincima, naviklim na topliju klimu, ništa u ratu nije toliko smetalo koliko zima. I baš jednog hladnog zimskog dana 1943. godine u mene se »uvuklo« više zime nego ikada ranije. Marširah smo prema Šuici. Pred jednom kućom na putu uočili smo Nijemce. Napali smo ih i brzo razbili. Onda smo popalili njihove kamione. Mjesečina. Led otežava kretanje. Nijemci su se sredili i tenkovima krenuli u protunapad. Pretrčavah smo u namjeri da zauzmemo pogodniji položaj. Tu je i moj zemljak Mate Jerković pao pogođen, pa još jedan borac. Pretrčao je uspješno Milan Krnić noseći šarac. Ja potrčim odmah za njim. Metak probija porciju i prostrijeli me kroz lijevi bok. Drugovi su srećom vidjeli da sam pao. Pritrčavaju mi i izvlače me iz vatre. Prebacuju me tik iza našega netom zauzetog položaja, a onda me, na konju, odvode do brigadnog saniteta. Spustila se magla. Zima se uvlači kroz odjeću. Rana se ohladila. Osjećam neizdržljivu studen. Činilo mi se: od rane smrti nema, ali me spopade strah da se ne smrznem. Bilo mi je nešto toplije tek kada su me poslije prolaska kroz Kupres i Bugojno partizanskim vlakom prevozili u Jajce. Iz Jajca smo krenuh dalje, prema Vitovlju. Opet na konju. I opet sam drhtao od studeni.

Tačno na novu 1944. godinu Nijemcima je uspjelo probiti se kroz naše linije i napasti bolnicu. Nas ranjenike prati i brani 5. bataljon 13. proleterske brigade »Rade Končar«. Po zimi bolnica je manje-više stalno u pokretu punih 27 dana. Po skliskim smrznutim stazama, i pored sve pažnje pratilaca, padaju konji s ranjenicima. Neki ranjenici umiru od teške zime. I tako sve do Drvara. Tu sam prizdravio.

Među drugove sam se vratio kod Turbeta. Poshje sam se teško razbolio, pa su me 19. svibnja 1944. godine s Medenog polja kod Bosanskog Petrovca, avionom prebacili u Italiju. Mislio sam: vratit ću se opet u svoj bataljon, ali, tako nije bilo. Kad sam se poslije deset mjeseci vratio brodom iz Italije, bio sam upućen u Artiljerijsku brigadu 4. armije.

Srcem sam uvijek pripadao 6. beogradskom bataljonu 1. proleterske brigade, u kojem sam nosio srp i čekić — znak proletera.

MILE SUPE

DRAMA DJEČAKA

Na dan kapitulacije fašističke Italije, naša Prva proleterska nalazila se u Bosni, u rajonu Gornjeg Vakufa. Radost, veselje i zadovoljstvo koje je tim povodom nastalo bilo je zaista ogromno, jer smo znali da je time ubrzana propast i drugog zavojevača, nacističke Njemačke, i snaga domaće reakcije koja se stavila u službu okupatoru.

Vrhovni štab je izdao naredbu da naša Prva proleterska usiljenim maršem krene put Dalmacije da bi prije njemačkih snaga zaposjela područja koja su bila pod okupacijom Talijana i razoružala njihove trupe. Osim što smo u tome uspjeli u naše je ruke pala cijela ratna tahnika .talijanskih trupa, što je bilo od ogromne važnosti za naoružanje novopridošlih boraca.

U to vrijeme sam se nalazio s ocem i majkom u sastavu brigadnog saniteta. Prvi kontakt s rodnom Dalmacijom bio je u jednom selu nedaleko Sinja. Tu smo ostali dva dana, a zatim su svi ranjenici i bolesnici upućeni u Split, među njima i moja majka.

Poslije pješačenja od nekoliko sati stigli smo u Cistu Veliku. To je bilo 20. septembra. Bili su to dani zaposjedanja područja gdje su dotad bile snage fašističke Italije i razoružanje njenih snaga. Znajući da će i njemačke trupe nadirati da bi osujetile naše namjere, operacija zaposjedanja i razoružanja obavljena je u rekordnom vremenu.

Po dolasku u Cistu Veliku, smjestih smo se po kućama u zaseoku Klarića. Od 20. do 23. septembra ništa se neobično nije događalo. Međutim, 23. septembra oko 10 sati iz pravca Imotskog primijetili smo motoriziranu kolonu. Misleći da su to naši sa zaplijenjenom talijanskom tehnikom, počeli smo se radovati.

Kada je kolona stigla do pod zaseoke u kojem smo se mi nalazili, mnogi naši drugovi i drugarice potrčah su prema cesti ni ne sluteći da su to njemačke snage. Tada je kolona stala i počela je uraganska vatra iz svih oružja prema zaseoku. U društvu s ocem i drugom Ljubom Konjevodom našao sam se u jednoj čudnoj i nadasve teškoj situaciji. Naši životi visili su o koncu. Tada mi je otac rekao da trčim u kuću, gdje je bila smještena naša kuhinja, a on će doći kada uzme neke stvari. Svi naši borci, ranjenici, bolesnici i sanitetsko osoblje koji su potrčali prema motoriziranoj koloni izgubili su živote.

U kuhinji sam zatekao jednog druga i drugaricu. Granate i mitraljeska zrna svuda po zaseoku sijala su smrt. Kada je nepriajtelj vidio da iz uništenog sela nema otpora, izašli su iz tenkova, bornih kola i kamiona i uputili se k nama nemilosrdno pucajući. Bacili su bombu na kuću u kojoj sam se nalazio. Kamen i čađa su padali, a ja sam naglo izletio na vrata i potrčao u pravcu susjedne kuće. U tom trenu osjetio sam nešto vruće u predjelu lijeve butine Išao sam prema kući pored koje se nalazio vrt, i odjednom sam u vrtu ugledao Nijemce. Legao sam pokraj nekog zida, okrenuo titovku naopako a lice zidu. Nijemci su prošli pokraj mene, a jedan me .udario nogom misleći da sam mrtav. Kada su odmakli, ustanovio sam da sam ranjen u nogu, pa sam iskidao košulju i previo nogu. U selu je zavladao plač i naricanje. Dosta seljana se skupilo ispred jedne kuće gdje su nastradali neki seljaci. Prišao sam toj

grupi i upitao da li znaju gdje su partizani. Jedan sredovječni čovjek me je podigao i bacio na zemlju govoreći mi: »Majku ti tvoju partizansku, ti i tvoji ste za sve ovo krivi.« Moram naglasiti da je dotično selo bilo proustaški nastrojeno, pa sam, shvativši to, morao što prije da se sklonim sa očiju tih seljaka. Podigao sam se i krenuo. Usput sam našiao na našeg poginulog druga koga smo zvali Skender. Koliko se sjećam, bio je iz okohne Metkovića. Sklonio sam se u jedan svinjac i tu prenoćio. Sutra u svanuće krenuo sam uz brijeg iznad sela. Išao sam veoma polako jer me boljela noga. Osim toga, bio sam mnogo iscrpljen. Prešavši brijeg, naišao sam na mah zaselak od možda pet-šest kuća. Pred jednom kućom sjedio je starac, i ja sam se uputio prema njemu. Pitao sam ga da li je vidio partizane, ali u tom momentu vidio sam da je starac slijep. On pozva nevjestu iz kuće. Kada je čula koga tražim, reče mi da je vidjela partizane i da su ,otišli u pravcu jedne kuće udaljene oko dva kilometra. Uputio sam se u tom pravcu. Kuća se nalazila na osami. U dvorištu je bila jedna žena zauzeta stokom. Upitao sam je za partizane. Odgovorila je da su prolazili i uputila me pravcem kuda su otišli. Odmah iza te kuće je šuma, a iza šume selo. Rekla ,mi je da idem u pravcu tog sela. Nedugo zatim čuo sam pjevanje ali nisam mogao da razaznam sadržaj pjesme.

U susret mi je dolazila jedna žena tjerajući magarca. Sakrio sam se iza jednog zida. Kada je ona naišla, ustao sam i zapitao kakvo je to pjevanje i i tko pjeva. Ona mi odgovori da su to partizani!

Primičući se sve bliže selu, mogao sam da razaznam da je to zaista partizanska pjesma, a kad sam ušao u selo, vidio sam i partizane. To je bila jedna četa iz Četvrte splitske brigade. Pošto me je bolničarka previla, nahranio sam se i pridružio brigadi koja je baš tuda ,krenula. Tako idući, došli smo do jedne čuke. Tada se sa čuke oglasi: »Halo, ko je dolje?« To se ponovi i drugi put. Tada komandir zapita: »A ko je gore?« Odgovor je bio »partizani«, i rekoše nam da krenemo uz čuku prema njima. Komandir krene prvi a mi za njim. Kad smo došli veoma blizu, prepoznao sam neke drugove. To je bio Šesti beogradski bataljon naše Prve proleterske.

Tu sam zatekao i one drugove koje su se izvukli iz Ciste Velike. Na žalost nedostajalo je 25 naših drugova, a među njima i moj otac, koji dadoše svoje živote i koji ostadoše na vječnoj straži, straži slobode.

Tada su se naše jedinice morale povući iz dalmatinskih gradova zbog pritiska jakih njemačkih snaga. Izvršeno je pregrupiranje i pošli smo prema Bosni u nove bitke i pobjede.

Imao sam 13 godina.

Vrhovni komandant Tito vrši smotru jedinica na Banjici 27. listopada 1944. godine koje su učestvovale u borbama za oslobođenje Beograda

Grupa boraca 3. bataljona u Beogradu krajem listopada 1944. godine

Sanitetski *kurs za bolničarke 1. proleterske u Beogradu, studeni 1944. godine*

Novoformirani Pratećі bataljon 1. proleterske, studeni 1944. u Beogradu

Druga četa 4. kragujevačkog bataljona neposredno pred odlazak na Sremski front, 22. listopada 1944. Na čelu su komesar Anton Juračić i Marko Stanković (poginuo kod Sida)

Artiljerija 1. proleterske u pokretu za Sremski front 26. studenoga 1944. godine

Vrhovni komandant Tito nbV.azi robove 1. proleterske 1S. siječnja 1945. godine

Proleteri su u Srijemu izazvali oduševljenje i neviđeni radni elan, naročito kod omladine

MIRKO RAKIC

U IZVIDNICI

Kapitulacija Italije zatekla je Prvu proletersku brigadu na prostoru Bugojno—Gornji Vakuf—Makljen. Vijest da je Italija kapitulirala saznali su neki drugovi koju minutu prije nas ostalih, i oni su otvorili paljbu iz automatskog oružja. Misleći da je prihvaćena borba sa neprijateljem, mi ostali smjesta smo se razvili u strijelce. Nakon kratkog vremena doznajemo i mi da je Italija kapituhrala.

Ubrzo zatim Brigada je dobila naređenje da odmah krene prema Splitu. Usiljenim maršem 18. 9. 1943. stigli smo kasno u noć do Blata na Cetini. Iza ponoći pregazili smo rijeku i zauzeli položaje oko Podgrađa. Imali smo zadatak da u zasjedi sačekamo Nijemce i ustaše koji su se iz Omiša izvlačili prema unutrašnjosti. Potpuno mokri, poslije prelaska rijeke, zebli smo na položaju čekajući neprijatelja koji nije naišao. Sutradan smo napustili te položaje i bili raspoređeni u selima oko Cetine, a naše izvidnice su kontrolirale da ne naiđe neprijatelj. Na tim položajima ostali smo nekoliko dana, a zatim je brigada dobila naređenje da se povuče prema Lovreću. Kada smo stigli u Cistu, vidjeli smo da od Lovreća prema nama nastupa jaka motorizirana kolona. Neki drugovi su govorili da je to naša tenkovska kolona koja od Imotskog ide nama u sastav da bismo onemogućili Nijemcima da prodru u Split. Mi smo i dalje išli u koloni kroz Cistu sve dok nismo susreli tenkove. Tek tada smo vidjeli da je to neprijatelj. Iz tenkova je otvorena vatra na nas. Bataljon je iz kolone prešao u streljački stroj i uputio se prema Glavicama iznad Ciste. Frane Vladović i ja prvi smo izbili na vrh i otvorili vatru iz »šarca« po neprijateljskoj koloni. Tu smo vodili borbu sve do predveče, a onda smo krenuh prema Aržanu. Međutim, njemačke motorizirane kolone kretale su se od Imotskog preko Aržana i Lovreća prema Sphtu, pa je tako Šesti bataljon ostao u opkoljenju i čitav sutrašnji dan. Neki dijelovi neprijateljskih snaga pošli su za nama od Lovreća prema Aržanu. Tada je na Cisti poginula Tonka Čvrljak. Trebalo je da se bataljon po svaku cijenu naredne noći prebaci preko ceste i krene prema Buškom blatu i Duvnu.

U noći 23/24. septembra 1943. mene je Stab bataljona odredio za vođu patrole u kojoj su bih još Blaž Pekas i Jere Krnjić. Imali smo zadatak da se spustimo do ceste i da utvrdimo kretanje neprijatelja: koja se motorna vozila kreću, na kojem odstojanju, tko je sve od neprijatelja u njima itd. Spustili smo se do ceste i rasporedili. Iz jedne zidane ograde, kroz gornje otvore na zidu, osmatrah smo kretanje neprijateljske motorizirane kolone. Ona se sastojala od oklopnih kola, pokrivenih kamiona, samohodne artiljerije i pratilaca na motociklima.

U jednom trentku kolona je zastala. Računah smo da je negdje u koloni nastao kvar na nekom vozilu. Najednom se u dijelu kolone ugasiše farovi na vozilima. Mi smo se još nalazih iza zida, udaljeni od neprijatelja jedva kojih pet metara. Sa tako male udaljenosti lako smo ustanovili da u koloni, pored Nijemaca, ima Talijana i ustaša.

Kada smo saznali sve što nam je bilo zadato kao patroli-izvidnici, povukli smo se. Vratili smo se u sastav bataljona i komandantu Milanu Antončiću

Velebitu, komesaru Brani Barjaktareviću i zamjeniku komesara Veljku Miladinoviću Popu podnio sam izvještaj. Na temelju moga izvještaja isplaniran je pokret bataljona. A evo kako:

Nosioci automatskog oružja bili su izdvojeni sa svojim pomoćnicima u dvije grupe. Oni su se na čelu bataljona spustili na cestu prema Aržanu. U bataljonu je tada bilo preko 25 automatskih oružja. Zadatak ovih dviju grupa bio je da na dati znak otvore vatru na neprijateljsku kolonu u oba smjera i da je prekinu da bi naš bataljon mogao preći preko ceste. Dodajem da smo uz komoru imali i dva nepokretna ranjenika. Na dati signal obje grupe mitraljezaca otvorile su vatru ina neprijateljsku kolonu. Uništena su dva vozila sa svom posadom. Cijeh Šesti bataljon sa komorom i sa dva nepokretna ranjenika prešao je preko ceste kroz prekinutu neprijateljsku kolonu i produžio prema Buškom blatu a da ci jedan borac nije bio ni okrznut.

Sutradan je održan partijski sastanak kojim je rukovodio zamjenik komesara. Na dnevnom redu se nalazio pretres protekle akcije i moj prijem u Partiju. Zaključili smo da je akcija uspješno izvedena, a da sam ja sa svojom patrolom savjesno i uspješno izvršio važan zadatak.

ANĐELKO MIOCEVIĆ

MARS ZA DALMACIJU

Kada je stigla Prva proleterska brigada u Donji Vakuf, dobili srno obavijest da je kapitulirala Italija. Nastalo je sveopće veselje. Pucalo se od radosti iz svih oružja. Svi smo govorili: eto jedan neprijatelj manje. Ukrcah smo se u vlak i preko Bugojna došli u Gornji Vakuf, odakle nastavljamo maršem prema Duvnu.

U Eminovom Selu, kod Duvna, sukobili smo se s crnom legijom Francetića. U toj borbi poginulo je i bilo zarobljeno dosta ustaša, mada se oni lako ne predaju. Nastavljamo pokret preko Buškog blata i Prisike. Kod Aržana stižemo na tlo Dalmacije, produžavamo do Ciste i stižemo pred Trilj.

U oslobođenom Splitu zaplijenjeno je dosta ratnog materijala Ikojim se je dobro opskrbila i Prva proleterska brigada. U okolinu Splita stigao je samo Treći kragujevački bataljon, dok su drugi baitaljoni bili u rajonu Trilj—Šestanovac—Zadvarj e—Imotski.

U tom periodu veliki broj novih boraca pristigao je u naše prorijeđene jedinice. Tako je iz Splita vehki broj novih i mladih boraca krenuo s nama prema Bosni.

Vraćajući se iz Dalmacije, kod Aržana smo se sukobiti s njemačkim jedinicama. Bombardirah su nas njihovi avioni. Jednog smo uspjeh oboriti. Odatle smo krenuh ka Kupresu, jakom ustaškom utvrđenju, gdje je mnogo naših boraca poginulo u ljeto 1942. godine, dok su ga napadah borci Četvrte crnogorske brigade. Poznato je da su ustaše iz Kupresa pisale svom poglavniku Anti Paveliću da dođe u Kupres ako se ne osjeća sigurnim u Zagrebu. Može

se zamisliti kako j© bio branjen i utvrđen. Kada smo ga oslobodili, iz njega je pobjeglo 80 ustaša u Tra.vnik, a svi su ostali izginuli.

Krenuli smo potom preko Kupreških vrata u Bugojno gdje smo prihvatili borbu s neprijateljem. Ponovno smo došli u Donji Vakuf. U oslobođeno Jajce došao je Prvi bataljon Prve proleterske brigade, dok su ostali bataljoni bili na položajima oko Travnika. U Jajcu su se vršile pripreme za prihvat vijećnika iz cijele Jugoslavije za II zasjedanje AVNOJ-a 29. novembra 1943. godine. Uslijedila je 6. neprijateljska ofanzive. Drug Tito i Vrhovni štab su iz Jajca prešh u Drvar. Prva proleterska brigada ostala je na položajima oko Jajca i Travnika.

LUKA BOŽOVIC

DVADESET DANA U DALMACIJI

(iz ratnih zabeležaka)

16. septembar 1943. Stigli smo u Aržano. Već smo u Dalmaciji. Porušene kuće svjedoče o borbi s neprijateljem i stradanjima stanovništva. Narod nas je oduševljeno dočekao. Partizani su njihova rođena vojska. Proletere prvi put dočekuju i pokazuju još više pažnje. Svi se radujemo ovako prijateljskom susretu. Mnogi drugovi Dalmatinci nalaze poznanike i raspituju se za svoja mjesta i jedinice u kojima su ranije bili.

Istog dana je naš bataljon počeo prebacivanje prema Sinju. Kamioni su nabijeni kao grozdovi. Brzo odmiču zavijeni dimom prašnjave ceste. Odjekuje zvuk motora i gromka pjesma proletera. Još jučer ujutro Štab divizije i neki Englezi iz misije pri Vrhovnom štabu otišli su u Split.

Naš bataljon je danas na položajima prema Imotskom. Večeras nas je toplo pozdravio predsjednik Mjesnog narodnooslobodilačkog odbora i davao nam vino da se počastimo. Uz dobro dalmatinsko vino, pjesma i veselje uzimaju sve više maha. Čekamo na red da se prevezemo na nove položaje naše brigade oko Sinja.

18. setembar, juče ujutru stigli smo kamionima preko Trilja i Ugljana u selo Gornje Marasoviće. Iako smo se prevozili noću, u svakom selu narod nas je dočekivao i pozdravljao, a na dva mjesta su bacali cvijeće. Odgovarali smo im pjesmom. U ovom selu, pored iskrenog dočeka, imali smo i jedno prijatno iznenađenje. Nekoliko nas pozvao je jedan seljak u kuću i iznio nam po parče hleba i vina. Za nas je to bilo neobično, ali zajedno s domaćinom pojeli smo hljeb zalivajući ga vinom iz velikih čaša. Za Dalmatince je to sasvim obično. Odavde se vidi Sinj i Sinjsko polje. Neprijateljev garnizon u Sinju drži se i očekuje njemačku pomoć. Avioni stalno nadlijeću okolna sela. Imaju aerodrom u Sinjskom polju. I transportni avioni bacaju bombe pri preletanju iznad sela. Mitraljesci su jedan oštetili, te se morao brzo vratiti na aerodrom. Stanovnici se boje prodora Nijemaca i ustaša iz Imotskog.

Mjesni narodnooslobodilački odbori su vlast u pravom smislu riječi i nemaju nikakvih teškoća ma u kojoj akciji. Odbornik nam priča o Vici Buljanu, prvoborcu Sinjske krajine. On je ovdje najpopularniji čovjek. U jednom selu blizu rijeke Cetine bio je na seoskoj konferenciji. Seljaci su saznali da će se rušiti most preko Cetine i molili Vicu da ga ne ruši, jer je šteta, pošto Talijani i ustaše ionako neće dugo ostati. On ih je pažljivo saslušao i odgovorio: — Lipo. To vas je neko privarija. Mi ne mislimo rušit most, samo ćemo ga malo spustit...

I zaista, tako je bilo, samo što se ta »spuštena« strana neće još zadugo podići. Ovi ljudi krasa su veseli, duhoviti i otvoreni.

20. septembra. Pomjerili smo se do sela Blata. Iz Splita smo dobili talijanske uniforme za cjeli bataljon. Ostale su nam samo naše kape. »Pozelenjeli« smo. Sreća što nema više talijanskih jedinica, inače bi moglo doći do zabune. Imali smo i dosta priličan broj talijanskih odijela, ali sad sve novo i još cio bataljon. Malo neobično. Teškoća je i s njihovim cipelama. Za mnoge drugove ne može da se nađe odgovarajuća veličina. Dok se vozimo kamionima neće biti teškoća, a kad počmu pješačenja, biće plikova i bacanja cipela. Mjesni narodnooslobodilački odbor podjelio je seljacima naša stara odijela. Mate,[1] naš komandir, odlazi za komandanta bataljona u dalmatinske jedinice. Cesto se sporio s Lojom da je njegovo more »lipše boje i čistije od Drine«. Lojo ne stiže do mora. Ostade sa svojim drugovima na Sutjesci. Ko zna dal' će i Mate vidjeti više ikada Zelengoru i brzake Drine!... Pozdravljamo se. Zao mi je što odlazim, ali mora se ići tamo gdje Partija traži. — Znamo, Mate, i nama je žao — odgovara više drugova. — Zavolio sam vas sve. Bili su ovo moji najsrećniji dani. Ne znam dali više volim planine i rijeke, ili moje more i krš... — s mukom se oprašta Mate. —- Srećno druže, da te sretnemo kao komandanta brigade!

22. septembar. Jučer je bataljon stigao kamionima u Stobreč (7 kilometara od Splita). Mnogi drugovi su prvi put vidjeli more. Dalmatincima nije smetala ni noć, ni malo hladnoće da se okupaju u svom »lipom« moru. Mi smo pričekali dan i dobro se osvježili. More još nije bilo hladno, iako je septembar. Malo smo se i sunčali. Za uspomenu ponijećemo i fotografije sa mora. Poslije kupanja odmaramo se u mladoj borovoj šumici. Tu nam je logor. Ova šumica je kao neka zelena oaza okružena sivim kamenom i sitnim, oskudnim žbunjem. Danas smo dobili i bogato sljedovanje hrane iz Splita. Ovo su nagle promjene za tako kratko vrijeme. Već smo se privikli na brza prebacivanja kamionima, i to sve bez borbi. Neki drugovi vele — bolje bi bilo da se mi pomalo i tučemo, da se ne zaboravi kako se ratuje.

Mještani nam pomažu da se orjentišemo. Vidi se Split. Iznad mora dižu se goli Mosor i Kozjak. Na prevoju između njihovih padina, prema Splitu avioni stalno nadljeću jedno brdašce. Rekoše nam da je to stara uskočka tvrđava Klis i da se njena posada još drži. Avioni im bacaju hranu, municiju i vodu. Nekoliko dana vode se borbe, ali nepristupačnost terena olakšava odbranu. Najveći broj padobrana namijenjen Klisu pada u ruke naših boraca, jer se oni nalaze u neposrednoj blizini. Bilo bi kod nas dosta dobrovoljaca za bombaše da >se ovo ostvrce neprijatelja potopi i ne smeta saobraćaju prema Sinju, jer onuda prolazi najkraća cesta od Splita za Sinj.

[1] **Mate Bošković komandir omladinske čete iz Bačine.**

Grupe iz četa idu u Split da razgledaju grad. Popodne idu i omladinci. Radujemo se što ćemo vidjeti Split i njegov poznati Marjan.

23. septembar. Vratili smo se kamionima rano jutros iz Stobreča preko Koštanja u selo Donje Višnjevo. Nijemci su prodrli do Sinja i ugrožavaju Split i okolicu. Ovdje saznadosmo da su komora saniteta i intendatura brigade zapljenjene. Bili su neoprezni i Nijemci su ih iznenadili. S grupom omladinaca bio sam jutros u Splitu. Išli smo pješice. Na dva mjesta seljaci su nas pozvali na grožđe u njihove vinograde. Raduju se što mirno i slobodno žive i rade. Već su čuli da je 1. proleterska stigla u Dalmaciju.

Oko Klisa su i juče kružili transportni avioni. Na prilazima Splitu čitav sistem talijanskih bunkera od armiranog betona. I nehotice pomisliš kako bi bilo teške borbe dok bi se osvojili ovako spretno raspoređeni bunkeri. Na periferiji Splita porušene zgrade od njemačkog bombardiranja.

Stigli smo u prvi sumrak. Split je pun Talijana iz razoružane divizije. Slobodno se kreću. Njihovi oficiri, dotjerani i utegnuti, voze se automobilima. To nam je neobično. Kapitulirali su i ražoružani, a zadržali automobile. U pristaništu nema brodova, pusto. Obala široka i čista. Mali talasi zapljuskuju obalu i donese svježinu ovom starom gradu-borcu. Samo smo trenutak zastali kod Dioklecijanove palate, toliko da možemo reći da smo vidjeli. Žurili smo, da se popnemo na Marjan. Zalili smo što nijesmo bolje vidjeli Split i njegovu okolinu, ali smo zadovoljni i ponosni što smo bili tu odakle je ponikla naša omiljena pjesma »Marjane, Marjane, ća barjak ne viješ«. Ponosni smo bili zastavom koja je pod udarcima vjetra i sama stvarala ritam nezadrživog kretanja slobode i pobjede. Proleteri su pjevali Marjanu i slobodi, a šum borova i treptaji zatalasanog barjaka raznosili su pjesmu i uplitali se u nju.

Vraćali smo se sa Marjana uzbuđeni i sjetni. Benzoin[2] nam je pričao o svojoj velikoj ljubavi za Split, i svoje selo Vranjic. Na domaku je kuća, a ne može da posjeti svoje. U gradu krstare patrole. Naroda nema mnogo. Svugdje nas predusretljivo presreću. Neki pozadinci nam pomagaše da se povezemo kamionom koji je išao za Stobreč. Da smo pješačili i nazad, jedva bismo stigli do pokreta bataljona.

25. septembar. Zaobilazimo selo Lovreć i izbijamo na brdašce iznad njega. Neveliko selo, skupljeno u dolinici, izdužilo se dalje oko ceste. Neki primorski krovovi od ploča kao da su utonili između kamenih podzida i ograda. Seljaci nam na zastanku nude grožđa i vode. Prilično su zaplašeni. Prije dva dana jedna njemačka kolona probila se ovuda od Imotskog do blokiranog garnizona u Sinju. Naše jedinice ponovo zatvaraju ovu cestu. Na okukama, prema selu, cesta je ispresijecana manjim preprekama od nabacanog kamena. Jedna padina brdašca pošumljena je mladim borovima, druga, prema cesti, isparcelisana je naslaganim kamenjem s malim oazama plitkog zemljišta za lozu. Neka šumica kao da je stvorena za odmor i zaklon od aviona. Ovdje smo rezerva bataljona. Druge čete su na položaju malo dalje, na istoj cesti prema Imotskom. Iznenada čujemo nekoliko, a zatim sve više pucnjeva u pravcu naših četa. Malo zaplašen, Talijan-mitraljezac iz neke novoformirane jedinice žuri otuda i kaže da dolaze Nijemci tenkovima. Ne vjerujemo, ali se žurimo prema cesti. Ubrzo vidimo krov jednog kamiona. Zastade ispred prepreka. Za nekoliko trenutaka Nijemci počinju da tuku topom iz neposredne blizine suprotno brdašce gdje se vide neki ljudi, a onda u pravcu nas. Prebacuju nas.

[2] **Ivan Benzon iz Vranjica kod Splita.**

Iznenađeni smo. Privlačimo se što bliže cesti. Prve bombe lete na Nijemce, a puškomitraljezi pletu po cesti i kamionima. Jurišamo u streljačkom stroju, jedna putnička kola zamiču iza prve prepreke prema Lovreću. Ratko[3] ih tuče šarcem, ali ona zamakoše iza okuke. Zaplenili smo jedan top, dva kamiona sa artiljerijskom municijom i drugi materijal.

Nemamo dovoljno vremena da se radujemo. Obezbeđujemo se prema Imotskom. Nikola,[4] Mirčeta[5] i Dobrila[6] dovlače kamanje za prepreku. Zasjeda je postavljena na prvom zavijutku ceste. Ostali evakuišu materijal iz kamiona u susjedne šumarke u udoljici. Pripremili smo kante s benzinom i odredili ko će šta raditi, ako ustreba da sve zapalimo. Neko od boraca u prilazu objasnio nam je da je taj zaplijenjeni top haubica 105 mm. U žurbi se ne sjetismo da ga više pripitamo. I on ode, pristižući svoju desetinu, koja je hitala na položaj.

Haubica je do maločas bila okrenuta prema nama. Obilazimo je i zagledamo. Prepriječila se preko ceste, cijevi podignute prema Biokovu. Najmlađi hoće da je opipaju. Stariji su oprezniji. Nemamo ni jednog artiljerca. Nikola[7] prilazi zatvaraču i nešto pomjera. — Pazi, Nikola, da nije granata u cijevi — dobacuje neko iz grupe. — Izgleda da jeste, nije dobro nalegao zatvarač — odgovori Nikica pažljivo ga otvarajući. Granata je u cijevi s nepritvorenim zatvaračem. Nikica ga čvrsto zatvara. Kanap za okidanje visi. — Sklonite se do tog zida, probaću da potegnem ovaj kanap — upozorava Nikica. — Stani sa strane — kaže Giro.[8] Mi se sklanjamo. Nikica još jednom gleda zatvarač i odmjerava dužinu kanapa, pa se odmiče korak u stranu. Gleda nas kao da hoće da kaže da je sve u redu. Nama je to sumnjivo. Bojimo se da haubica nije napunjena kako treba i da nije sve ispravno. Željeli bismo da uspijemo i ne razmišljamo gdje će granata pasti.

Nikica povlači kanap. Veliki oblak dima i prašine obavi haubicu. Trzamo se. Nijesmo očekivali pucanj. Postolje topa se malo pomjerilo unazad i ostavilo još dublju brazdu na prašnjavoj cesti. — Ura! — prolomi se razdragano. Ču se eksplozija negdje prema Biokovu. Skupljamo se oko haubice. Opšte veselje. Prolaze drugovi Dalmatinci iz novih jedinica. Radoznalo nas promatraju kako se veselimo kao djeca uspjeloj igri. Vide o čemu je riječ, pa se i oni raduju zajedno sa nama. Donosimo sanduk piva iz susjednog kamiona i uzimamo po flašu na dvojicu, da ugasimo žeđ, i proslavimo prvi pucanj naše haubice. Drago,[9] naš petnaestogodišnji Sandžaklija, još zagleda i odmjerava haubicu. — Na ovom topu piše »Anita«. Sta mu to znači? — Možda je to ime koje su joj Nijemci dali. Još jednom zagledamo taj natpis, a onda se Nikica dosjeti. — Predlažem da ostatak piva popijemo za našu »Omladinku«. — Da »omladinku« primimo u četu, neka pođe sa nama — kaže trinaestogodišnji Jovće[10] — Ona je velika gospođica, pa ne može da se odvoji od ceste — ozbiljno objašnjava Ante.[11] On za sve nalazi neki razlog i unosi ton šeretske ozbiljnosti.

[3] Ratko Kuruzović.
[4] Nikola Vidošević zamjenik komandira sa Hvara.
[5] Radovan Mirčetić
[6] Dobrila Jurković
[7] Nikica Vukojević
[8] Ciro Sikavica, polit, delegat.
[9] Drago Tripković
[10] Jovće Đurić
[11] Ante Tuka

Mirno je. Dolazi kurir iz Štaba bataljona i javlja nam da su druge čete našeg bataljona uništile četvoro njemačkih bornih kola i šest kamiona. Kurira častimo pivom i darujemo njemačkom baterijskom lampom i kutijom hercegovačkog duhana. Zadržavamo ga da se veseli s nama, ali on žuri u Štab brigade. Nikako da se odvojimo od naše »Omladinke«. U našim očima Nikica je sad stručnjak za artiljeriju, jer je prvi namjestio zatvarač i potegao onaj kanap. On se već malo i poneo i počeo da objašnjava o nišanskim spravama haubice, kao da više od nas ostalih zna. Razmišljamo kakav cilj da tražimo. Drugovi Dalmatinci pokazuju nam pravac prema Imotskom i — Studencima. Nikica okreće i podiže cijev. — Ovu granatu da pošaljemo u Imotski, da im javimo dokle im je kolona stigla. Svi se slažemo. Sve više vjerujemo Nikičinoj »stručnosti«. Neikaiko smo sigurni da ćemo tući baš Imotski. Vadi Nikica granatu iz sanduka i namješta je u ležište. Sve je pripravno. — Dajte da ja povučem kanap — javlja se Drago. — Ti ćeš poslije. Sada će Jovče. On je najmlađi, pa neka bude kum. Jovče se smije i ne vjeruje da će on pucati. Nikica ga uzima za ruku i ostaje sa njim. Pomaže mu da povuče kanap. Ovoga puta ne sklanjamo se daleko. Ponovo oblak dima i prašine. Jovče trči prema Dragi razdragan, raširenih ruku. — Nije nimalo teško, samo mi uši zagluhnuše. Čestitamo Jovčetu, a pucao je kao odrasli. Kada se vrati Rade[12] iz brigadnog saniteta, dugo će mu pričati kako je bio tobdžija i kako to nije tako strašno.

— Najsretniji sam danas — kaže sad Drago vraćajući se od topa sav drhtav i veseo. — Šta se praviš važan, pucao iz topa, pa šta? — zadirkuje ga njegov vršnjak Dušan.[13] — Danas sam prvi put i bombu bacio. Znam da sam mali za top, ali biću bombaš. — Zajedno ćemo na bunkere, nemoj da se ljutiš — kao da se izvinjava Dušan.

Čuje se zvuk aviona. Brzo trčimo što dalje od ceste i sklanjamo se iza kamenja i žbunja. Tri aviona kruže duž ceste i mitraljiraju, a negdje podalje i bombe izručiše. »Omladinku« smo poslali da ojača našu artiljeriju

1. oktobar. Stigli smo na položaje na golom Mosoru iznad Gata. Naš prvi vod otišao je 27. septembra u pratnju divizijske bolnice i artiljerije. Nijemci su i dovde stigli. Pale sela, kolju i pljačkaju. Došli su da dovrše ono što su četnici počeli prošle godine. Juče kad smo prolazili kroz selo Gata seljaci su nam pričali o zvjerstvima četnika nad golorukim starcima i djecom dok ih nijesu rasterali partizani s Biokova. Jedna žena nas je ljubila i blagosivljala. Siin joj je u partizanima. Vodila je magare natovareno korpama s grožđem. I dok je ona s nama razgovarala, ono je mirno i strpljivo držalo svoj teret. Išli smo u pravcu njene kuće. Rekli smo joj da idemo u susret Nijemcima na Mosoru. Rastovarila je magarca i dala nam ga da prinesemo sanduke s municijom do položaja. — Kad stignete gore, vi ga samo pustite i on će stići kući — ispratila nas je i zaželjela nam svaku sreću. Danas su nam žene iz sela Gata donijele grožđa na glavi. Utolili i žeđ i glad u ovom pustom kršu. Radovali smo se što smo opet vidjeli našu poznanicu Katu. Rekla nam je da je njen »maga« stigao još u toku noći. Neki seljaci su joj govorili da ga više neće vidjeti, ali ona kaže da je vjerovala svojim sinovima.

Vode se uporne borbe s Nijemcima. Dovukli ,su i motorizaciju u ova brda. Najteže je izdržati vatru artiljerije i minobacača u ovom kamenjaru. Naročito jaku borbu vodi naša 2. četa. Uništili su dvoja borna kola. Izgleda da ćemo steći iskustvo kako se ratuje i u ovom golom i pustom kamenu.

[12] **Rade Radonjić**
[13] **Dušan Ostojić**

6. oktobar. Poslije dvadeset dana vratili smo se iz Dalmacije u Eminovo Selo kod Duvna. Na Mosoru smo vodili borbe s Nijemcima dva dana. Posljednja dva dana bili smo na položajima oko sela Kamenskog blizu Aržana.

Danas je stigao i prvi vod. Imali su puno teškoća oko izvlačenja artiljerije. I naša haubica prešla je Dinaru.

Opet su omladinci svi zajedno. Ovih deset dana kako smo razdvojeni izgleda nam cijela vječnost. Izljubili smo se i priredili veselje.

Ponijeli smo najljepše uspomene iz susreta s narodom junačke Dalmacije i njenim borcima.

Preuzeto iz: »-Prva proleterska brigada«, knj. 2, str. 497, Vojnoizdavački zavod »Vojno delo«, Beograd, 1963.

DANILO RUŽIĆ

POMOGAO SAM DRUGU U NEVOLJI

Prvo vatreno krštenje doživio sam nekoliko dana po dolasku u partizane, kod Blata na Cetini. Predvečer nas je iznenadila grupa njemačkih tenkova. Uspio sam se u posljednji ča(s sakriti u ,kamenjar. Zajedno sa mnom uvukla se i jedna drugarica. Ona će samo malo kasnije pasti od jednog ^alutalog metka.

Poslije nekoliko dana, između 15. j 20. rujna 1943. godine, dobili smo obavijest da pe traže dobrovoljci za popunu Prve proleterske brigade. Javilo se nas 25, uglavnom iz Splita i okolice. U toj sam grupi upoznao Marka Smaju, njegovu kćer Ankicu, Branka Lauru, Ljubu Ružića, Milu Marikovića i Pavla Perlaina. Uskoro smo svi postali borci Beogradskog bataljona.

Rijeku Cetinu prešli smo uz pomoć konopca. Stigli smo u selo Studence, gdje se Brigada nalazila na odmoru i tu dobili raspored po bataljonima. Stigavši poslije nekoliko dana preko Kupresa do Turbeta kod Travnika, bili smo smješteni u selima Ovčarevo i Paklarevo i držali smo položaje iznad ceste između Travnika i Turbeta. Hranili smo se uglavnom kuhanom janjetinom s krumpirom. Hrane je bilo dovoljno, ali je bila neslana, a kruha malo.

Drugovi su odnekud nabavili harmoniku, i kako sam znao svirati, jedne lijepe večeri sam svirao na priredbi sa plesom u Turbetu. ,Bilo je puno plesača, a najradije se plesao tango i valcer. Ja sam za tu priliku posebno uvježbao Iradijevu »La palomu« i jedan od tipičnih bečkih valcera.

Naš se život odvijao bez većih uzbuđenja, uglavnom u patroliranju i pripucavanju na neprijatelja. Jednog dana u četu su nam uputili dvojicu domobrana, Zagrepčalna, koji su pobjegli k nama iz Travnika. Već nakon nekoliko dana jedan se od njih pokolebao (ukolikio nije bio poslat po zadatku među nas!), dograbio noću šarac i utekao s položaja u Travnik. Pojačah smo mjere opreza prema drugome domobranu, ali se on pokazao kao iökren i dobar borac. Poginuo je uskoro pogođen metkom iz oklopnog voza. Bio je

ranjen u blizinu srca. Njegove posljednje riječi bile su da ga položimo na snijeg, gdje je uskoro i izdahnuo.

Bilo je to i vrijeme obostranih noćnih prepada i pozivanja na predaju. Sve sam se više oslobađao nelagodnosti koja svakog novog borca obuzima kada mu meci ,zuje oko ušiju i u borbi postajao sve slobodniji. To je zapazio i isticao i naš komandir čete Ziča Trnlinić. Neko vrijeme bio sam pomoćnik mitraljescu Markoviću. Jednom prilikom primijetili smo s položaja u kotlini pod nama jednog neprijateljskog vojnika koji se zaputio ka jednoj kući. Otvorili smo vatru i on je pao pogođen. Marković me je poslao da ga izujem i donesem cipele. Krenuo sam. Na sreću sam na vijeme ugledao neprijateljsku patrolu koja je takode krenula ka poginulom. Srećom nisu me zapazili. Povukao sam se na naš položaj 'bez cipela.

Jedne sam večeri bio određen za pratioca obavještajnom oficiru koji je imao zadatak da u toku noći posjeti jednog rodoljuba u nekom ;selu blizu Travnika. Probuđen iz duboka sna, za vrijeme spuštanja uskim puteljkom zaspim i sunovratim se u nepoznato. Zadržalo me je jedno stablo. Počnem dozivati obavještajnog oficira, i to izazva njegov smijeh. Po dolasku u selo on uđe u kuću, a ja ostadoh napolju na straži. Sretno smo se obojica vratili u bataljon.

Jednom, jašući na konju, primijetim jedno blijedo i ispaćeno lice pod kapom duboko navučenom na uši. Jedva sam u toj osobi prepoznao svoga poznanika Ljubu Ružića koji je prebolio tifus. Zamolio me je da mu ustupim konja. Odmah sam sjahao i pomogao mu da uzjaše. Nisam ga više sretao u toku rata. Poslije ,rata, od ,k-ada živi u Splitu, Ljubo često priča svojim prijateljima i znancima kako sam ga spasio. A ja sam i danas uvjeren da nisam učinio ništa osim svoje dužnosti: pomogao sam drugu u nevolji.

Došao je čas .rastanka sa drugovima iz Beogradskog bataljona. U neprekidnim marševima koje je Prva proleterska brigada imala tokom šeste neprijateljske ofanzive, zbog slabe obuće, smrzli su mi se prsti desne noge. Upućen sam u brigadnu bolnicu. Stanje se još pogoršalo, pa su me volovskom zapregom prebacili u Drvar, u Centralnu bolnicu. Bilo mi je poslije bolje, ali se Prva proleterska nalazila daleko da bi se u nju mogao vratiti. Ali ni Brigadu, ni svoj Beogradski bataljon nikada nisam i neću zaboraviti. Jer sam ,se baš u Beogradskom bataljonu, zahvaljujući starijim i iskusnijim borcima, uspio osloboditi nelagodnosti i straha. U najgoroj sam sudbini naučio da ne mislim na sebe, već da zajedno sa ostalima dajem svoj Skromni doprinos zajedničkoj stvari.

»Mi *smo pokoljenje koje pati, ali mi smo ti, koji našim potomcima stvaramo bolji i srećniji život.«* *TITO*

ANKICA SMAJO-BACIĆ

»SPURE«

Septembar je 1943. godine. Split je samo kratko bio naš i samo je kratko osjetio telasti slobode. Mi koji nismo htjeli više biti pod vlašću tuđina izašli smo iz grada i zaputili se u naša slobodna brda, ka partizanima.

Selo ‚na čijem groblju noćimo zove se Studence. Bilo mi je tek 14 godina. Umorna od pješačenja, usnula pam ‚uz oca koji je, ,'polazeći u partizane, poveo i mene. Ujutro nas "postrojavaju radi rasporeda u jedinice. Stojim uz oca na samom kraju stroja. Dolaze dva partizana. Poslije ‚ću sazinati da ‚su to Milan Antončić-Velebit i Milovan Drenjanin. Velebit pita tko od nas želi ostati u Beogradskom bataljonu. A onda bira među onima koji su se javili. Stiže • do kraja stroja, ‚Ni danas ne znam od kuda je u meni bilo hrabrosti da oca preduhitrim pitanjem upućenim Velebitu:

— Druže, mogu li ja ostati u Beogradskom bataljonu?

— Mali, ja već imam kurira.

Shvatam da Velebit zbog moje sitne građe, odjeće i jkratke kose misli da sam dječak, pa mu prkosno velim:

— Ali ja sam žensko.

Velebit se smiješi:

— Pa .dobro, kada si žensko, onda ostani i ;ti!

Moj otac hitro dtodade:

— Kada već primate moga sina (otac me je uviijek samo sinom zvao), mogu li i ja ostati?

Velebit se opet osmjehnu i klimnu glavom. Oboje smo tako dobili raspored u istu, Prvu četu Beogradskog bataljona.

Imala sam osjećaj da sanjam, da mi se događa neko čudo. Mnogo sam dotle slušala o podvizima proletera. Oni su mi se u mašti činili nedostižnim nadljudima :kada su uspjeli, boreći se, proći svu našu izemlju, probiti ^e kroz tolike ofanzive i naći se i u našoj Dalmaciji. Već sam pomišljala šta ću i kako ću ja tu, pa sam se još više privijala uz oca. Ali već sam prvoga dana počela shvaćati da se oko mene nalaze prijazni i druželjubivi mladi ljudi. Prva mi je prišla Dragica Bebić pitanjem: »Odakle si, mala?« Onda mi reče: »A ja sam, viidiš, iz Desana kod Metkbvića. I još je puno nas Dalmatinaca ovdje u Prvoj proleterskoj, pa i u Beogradskom bataljonu. Hajde da ih upoznaš. I njih, i druge drugove i drugarice.« Tako sam upoznala Slavicu Rak. Cvrljka, Krnića, Pengu . .. Upoznaju me i s jednim krupnim momkom. Kažu mi: zovemo ga zdipi, iako je čudo od poštenja, ne uzima nego drugarski podijeli i ono malo što ima. I on ti je, dodaju, Dalmatinac, a u Beogradskom bataljonu je od prvoga dana. Zdipi ml se obraća .zaštitnički i sa dobroćudnošću:

— A ti si ta najmanja Dalmatinka. Pazit ćemo mi na tebe dok ne porasteš.

Njegov mi je govor čudan. Nije (kao u nas, a kažu: Dalmatinac. Ali, on ne govori ni kao Srbijanci. Tek poslije shvaćam da je taj čudni govor rezultat njegova dugoga življenja i rada u Beogradu i među Beograđanima. Otac, uz kojeg se još uvijek držim, pomaže mi da se snađem i bolje shvatim gdje

se ja to i među kakviim ljudima inalazim. Iako sam još mala, umijem da osjetim veličinu čftnjenice da je Beogradski bataljon to više po svome imenu, a da je, u stvari, zlbog porijekla njegovih boraca i brojnih popuna pravi jugoslavenski ibataljon. Sto sam više (sazrijevala, to sam više postajala isvjesna te odlike bataljona: -čvrstine, jedinstva i slivenosti u jednu volju ljudi raznog porijekla i iz raznih krajeva. Zato sam, kasnije, i svaku smrt, pogibiju svakoga pojedinca emotivno doživljavala kao zlu namjeru neprijatelja da otkida dio te čvrste cjeline. Najviše me je ipak pogodilo kada je poginuo Zdipi. Možda zato što mi je, tek došavši u bataljon i još Svoj zbunjenoj, umio prići cnako jednostavno, zaštitniČki, na način na koji stariji brat štiti svoju mlađu sestru.

Bili smo tada kod Prozora. Nijeimci su nas žestoko tukli iz protivkolaca. Naređeno je povlačenje ina susjednu kosu. Zdipi je tada bio pogođen izravno u glavu. Priskočilo je nas nekoliko najbližih. Od bijesa i tuge u isti mah bila sam sva u -nekakvom bunilu. Pokrili smo njegovo mrtvo tijelo šušnjem da ga Nijemci ne nađu i skinuli mu oznake činova da se, ako ga ipak otkriju, manje raduju. Zbog stanja u kojem sam bila, ni -danas nisam sasvim sigurna jesam li baš ja te oznake skinula ili netko drugi, a ja to gledala. Poslije sam se, -da me nitko ne vidi, sakrila i dugo sam, dugo plakala. Nije to jedina smrt koju sam oplakala. Kada sam se vratila u bataljon sa sanitetskog kursa, zamolila sam komandanta Stevana Adamovića da me spusti u obližnje selo Vitovije, u posjet -ocu. On je bio prekomahidiran iz bataljona i vodio je brigu 0 brigadnoj radio-stanici. Komandant reče da u podne tamo polaze iz Radnoga voda da odnesu hramu Prvoj četi i da pođem is njima. Nađem oca. Baš tada je počela pucnjava. Do nas se bio probio jedan njemački trup. Naši odbijaju napad. Pod jednom jelom, na snijegu, leži mrtav -partizan. Prilazim sa još jednom bolničarkom i prepoznajem Tadiju Doležaja. Iz Splita smo zajedno krenuli u partizane. Poznavala sam mu sestru i brata Jendu koji je bio u komori Beogradskog bataljona. Vraćam se iz posjeta ocu i na daljnjem maršu sve se krijem iza konja. Bojim se da me Jendo ne pita za Tadijinu pogibiju, 1 ako znam da on za nju već zna. Plašim se, u .stvari, ponovnog plakanja, jer je vrijeme takvo da se mora stegnuti srce. Zar sam mogla da Ine oplačem i pogibiju Leona Kavesoina-Brace? Ranjen je kod Mliništa kada smo branili Tita i kada smo se zarekli da ćemo izginuti ali da odstupiti nećemo. Ranjen Braco je prebačen na liječenje u Italiju. Vratio nam se u oslobođenom Beogradu i s nama krenuo na Sremski front. Kod Šarengrada raznijela ga je granata -dok je preko brisanoga prostora pretrčavao iz rova u rov. Od njega nije ništa dstalo do čizme koju je eksplozija bacila baš ispred mene.

Biti iz dana u dan u borbenom stroju, a izbjeći ranjavanje, jedva da je bilo moguće. Mene je to zadesilo u borbama za konačno oslobođenje, kod Novske. Bila sam tada, poslije prelaska na trojnu for-maciju, u sastavu Trećeg bataljona Prve proleterske. Iako su mnogi već pali, oko mene je još uvijek bilo mnogo od onih drugova koje sam zatekla kada sam došla u Beogradski bataljon. Jedan od njih, Ljubo Čvrljak, me je i previo.

U srcu sam stalno nosila, pa i danas nosim, sjećanje na te prve dane u Beogradsk-om bataljonu, na dane moga prilagođavanja tom tako složnom i jedinstvenom borbenom kolektivu, u kojem su svi za mene, tada još djevojčicu, imali mnogo drugarske pažnje, ljubavi i razumijevanja. Tih prvih dana, pripijena stalno uz oca, možda -i zato što sam mu bila jedino dijete, pričalo se po četi:

— Došla jedna mala, skukurila se uz oca, a kada njega nema, pogled joj stalno traži Slavicu Rak.

Zaista, oca su otposlali u patrolu prema Imotskom. Prvi put ostajem bez njega. Ne usuđujem se ni da pitam gdje je. Pokret, a otac ostavio naš veliki ranac. Prtim ga na svoja nejaka ramena i nosim ga. Pored kolone prolazi komandant Velebit i kada me ugleda, reče:

— Spure, zašto tegliš taj ranac?

— Nema oca — kažem ja.

— Ranac u komoru, Spure, dok ti se otac ne vrati iz patrole.

Nadimak Spure nadjenuo mi je Velebit još prvoga dana. Poslije su mi rekli da u Lici, odakle je Velebit, špure znači janje bez majke, ili izgubljeno janje. To sam zaista i bila.

Dok sam još bila na kursu u brigadnom sanitetu (nalazili smo se kod Šujice), ugledam Velebita kako stiže jašući na konju. Istrčavam pred njega po snijegu. Ranjen je u nogu. Istrčava i njegova Cvrčak i, vidjevši ga ranjenoga, zaplače. Velebit se brzo oporavio. Još je malo, kako mi to Dalmatinci kažemo, »cotao« kada mi on 21. decembra 1943, pred Dain Armije, priđe i veli:

— Špure, spremi se. Ideš sutra i ti sa mnom u Bugojno- na proslavu.

A ja sva sijam od sreće i skačem od radosti.

NEVIN SPRLJAN

BILI SMO PROLETERI

Početkom listopada 1943. godine upućeni smo u popunu Prve proleterske NOU brigade. Moja grupa iz Sjevernodalmatinskog odreda krenula je iz rajona Đevrske—Kistanje. Bila je sastavljena od novopridošlih boraca šibenskog kraja i Bukovice. Većina od nas imao je kratak borački staž bez borbenog iskustva, mada smo mnogi bili vrlo aktivni u svojim mjestima i organizirano sudjelovali u raznim akcijama protiv talijanskog okupatora i domaćih izdajnika. Moji drugovi iz Vodica, iako još vrlo mladi, bili su gotovo svi članovi SKOJ-a.

Logorovali smo u selu Dobropoljcima i obučavali se u rukovanju oružjem, u stražarskoj službi, paitroliranju i posjedanju položaja i ujedno osiguravali od eventualnih neprijateljskih ispada iz garnizona Knin ili Šibenik.

Nakon formiranja Sjevernodalmatinskog odreda, jednog su nas jutra obavijestili rukovodioci iz Štaba odreda da će neki od nas biti upućeni u popunu jedinica, posebno Prve proleterske brigade u centralnoj Bosni. Tražili su se dobrovoljci. Javilo se odmah više nego što je trebalo. Raspoređeni smo po četama. Jedan broj boraca razdužio se s oružjem koje je bilo slabije i tako- smo s pratiocima krenuli na put. Marširah smo pravcem Dobropoljci, Zegar, Krupa. a zatim vrletima Velebita; prešli željezničku prugu Knin—Gračac, blizu s. Sučevića. U Velikoj Popini smo primili skromni topli obrok i nakon polu-

dnevnog odmora produžili planinskim stazama ka Ličkoj Kaldrmi, odakle smo nastavili unskom prugom do Tiškovca i Strmice zaobilazeći jaki njemačko-ustaški i četnički garnizon Knin. Marš je bio vrlo naporan, posebno onim borcima koji prije dolaska u NOV nisu bili naviknuti ili izloženi fizičkim i tako dugotrajnim naporima. Preko Peulja, Kazanaca i Livanjskim poljem, došli smo u oslobođeno Livno četvrtog dana marša. Sutradan, pošto je jedan broj boraca upućen u popunu Treće krajiške brigade u blizini Livna i Glamoča, ostali, veći dio je u dva transporta kamionima prebačen u Bugojno, u koje su tih dana stizali i borci iz drugih djelova Dalmacije. Sveukupan put od Bukovice u sjevernoj Dalmaciji do Bugojna bio je vrlo naporan a ishrana vrlo oskudna. Nekolicina boraca nije mogla do kraja izdržati, tako da su završili u bolnicu ili vraćeni u Dalmaciju. Borci koji su se bih razdužili sa oružjem u odredu lakše su podnijeli napore marša, mada im nije bilo baš najlagodnije biti nenaoružanim. Meni je bilo drago što sam se oslobodio velike francuske »trometke«, za koju sam imao samo sedam metaka. Zapravo, nije bila mnogo kraća od mene, a morao sam je uvijek nositi na lovački način ili preko ramena kao motku. Svima nama je bila najveća želja dobiti dobru pušku.

Zanimljivo je bilo da smo- se za vrijeme postrojavanja u Livnu nekako bili podijeljeni kao što smo u toku marša bili grupirani, tako da, bar što se tiče mojih mještana — Vodičana, stariji su otišli u popunu Treće krajiške proleterske brigade, a mi, uglavnom mlađi smo došli u Bugojno. Bili smo uglavnom 17-godišnjaci i 18-godišnjaci. Mnogi smo dobili po neki komad odjeće, dio vojničke talijanske uniforme, jer smo većina bili u dotrajalim odijelima, neki čak i u vrlo laganim ljetnim. Doživjeli smo i prvo- kupanje i parenje odjeće u partizanskim buradima. Obukavši hlače od talijanske uniforme, prilično sam promijenio svoj izgled. Smiješni smo bili jedan drugome u raznolikim vojnim uniformama.

Prije raspoređivanja razgovaralo se s nama, posebno mlađim borcima. Tom prilikom su nam odgovorni drugovi sugerirali da se još uvijek možemo vratiti kućama, jer da nas čekaju teški dani, još naporniji marševi i borbe, a da smo mi ne samo mladi već i »vrlo slabi i neishranjeni«. Ponovili su napore koji nas očekuju. Mi smo, međutim, bili jednodušni u svojim zahtjevima da nas rasporede kao i ostale, jer kad smo izdržali marš iz Dalmacije, da ćemo i sve ostalo. Naš argument je bio da je ovaj sastav, iako mlad, već oproban u ilegalnom radu protiv neprijatelja, na svojoj je koži osjetio svu težinu rata i okupacije, mnogima su već očevi, majke ili braća poginuli, bili po zatvorima, kao uostalom i mnogi od nas. Eto iz Vodica, od boraca koji su među nama, prije stupanja u NOV su se sretno uspjeli vratiti iz logora sa otoka Molata ili čak iz Itahje: Karmelo Sladoljev, Ilinka Udovičić, Anka Latin (kojoj je i muž poginuo već 1942. godine kod Livna) i Stanko- Alfirev (kojemu je otac, predratni komunista[1], poginuo 1942. godine). Pa i moja majka tek što se vratila iz logora s otoka Molata, a[1] otac dugogodišnji robijaš i predratni komunista!. Takvih slučajeva je bilo mnogo i boraca pristiglih iz Dalmacije u ovoj grupi. Mi smo dobrovoljno pošli u NOV i željeli doći među proletere za čije smo borbe i hrabrost slušali u svojim skojevskim organizacijama i od svojih drugova boraca na terenu. Znah smo da je mnogo naših boraca iz Šibenika i okolice još 1942. godine išlo u proleterske jedinice. Za mnogima od nas su majke i, po nekoilko dana išle po Bukovici, tražeći nas po jedinicama, noseći sa sobom zavežljaje robe i ponešto hrane, obraćale se rukovodiocima ne bi li nas zadržali u Dalmaciji, jer smo im bili jedini za koje su još tada znale

da smo živi. Tek kada ,su im saopćili da nas ne mogu stići, jer smo krenuli u Bosnu u sastav proleterskih brigada, one su odustajale.

Nakon dvodnevnog odmora, krenuli smo iz Bugojna, prošli Donji Vakuf i stigli u selo Oborce, gdje smo se javili Štabu Prve proleterske brigade.

Prvi naš susret s članovima Štaba brigade bio je više nego srdačan i drugarski. Primili su nas drugovi Mirko Jovanović, komesar i Jagoš Zarić, zamjenik komandanta brigade. Poželjeli su nam dobrodošlicu i upoznali nas kako su borci iz Dalmacije tokom 1942. godine kod Livna (186), Tičeva (163) i Ključa (290) popunjavali njihovu brigadu. Posebno se sjećam popune u toku V neprijateljske ofanzive (iz Treće dalmatinske brigade) i same bitke na Sutjesci (285), kada su Dalmatinci zamijenili poginule proletere i ravnopravno, jednako hrabro s proleterskom sviješću, zajedno- s borcima iz drugih krajeva, podnosili teret rata i revolucije i razvijali bratstvo i jedinstvo naših naroda. Tako isto, naglasili su, očekuju i od nas kada dođemo u naše baltaljone i čete. Bilo je to za nas veliko zadovoljstvo i prizanje.

Tih dana (oktobar 1943. godine) u Prvu proletersku brigadu kod Bugojna došlo je u nekoliko grupa oko 340 boraca iz svih krajeva Dalmacije.

Kada smo raspoređivani po bataljonima mi mještani smo željeli da budemo skupa, a tako su postupili i ostali. Na žalost, našim se željama nije moglo udovoljiti, kao pri raspoređivanju u Livnu. Iz Voidica nas je bilo 17 u brigadi. U Prvom crnogorskom bataljonu: Blaženka Franin-Pečarica, Slavica Grgurev, Bogdan Mihić, Dragi Sladoljev, Ante Šprljan i Biserka Španja; u Drugom crnogorskom bataljonu: Božidar Fržop i Karmelo Sladoljev-iMađi; u Trećem kragujevačkom bataljonu: Mate Mačukat-Radin, Niko Mičin i Nevin Šprljan; u Četvrtom kraljevačkom bataljonu: Stanko Alfirev, Marko Juričev, Anka Latin i File Samohod; u sanitet brigade: Mihovilka Mičin i Iliinka Udovičić.

Nakon rasporeda, borci su krenuh u svoje bataljone. Mate Mačukat-Radin, Niko Mičin i ja ostali smo u Oborcima, jer je Štab Trećeg kragujevačkog bataljona bio u tom selu. Kako sam raspoređen u Omladinsku, to sam sa kurirom Otišao u četu koja je bila u blizini. Niko Mičin je išao u Drugu, a Mate Mačukat-Radin u Treću četu.

Moj najuzbudljiviji momenat, nakon samog stupanja u NOV, bio je dolazak u četu i upoznavanje s drugovima s kojima ću naredno razdoblje dijeliti svako dobro i zlo. Moja četa, vod, desetina, svaki drug i drugarica pojedinačno, desetari, vodnici, vodni delegati, komesar Luka Božović i komandir čete Cebo Alija, mali Rade, Drago, Relja, braća Zižić, Tuka, Andro, Nedeljko, Šime, Marko, Mijan, Pišmo, Manda, Marija, Nikolica, Rajko-, Dušanka, Momo Ibro, Hasan, Ivo, Ilija, Jovo i svi ostali (nemoguće ih je sve nabrojiti), i oni koji imaju već jednogodišnje i dvogodišnje ratno iskustvo, članovi SKOJ-a i KPJ, s pređenim putem od Kragujevca, Ruda, Foče (kada je četa u martu 1942. godine ušla u sastav bataljona) činila je jednu veliku složenu porodicu u kojoj je svaki njen član bio spreman žrtvovati sebe za druga.

U četi je dobar broj Dalmatinaca koji su u vrijeme 5. neprijateljske ofanzive došli iz Treće dalmatinske brigade. Neki su došli (Nedjeljko, Šime) u sastav čete za vrijeme boravka Prve proleterske u Dalmaciji, kada su borci-o-mladinci bili i u oslobođenom Splitu, nakon kapitulacije Italije.

Jaki su utisci i doživljaji koje čini kazivanje omladinaca o dotadašnjim borbama, posebno na Neretvi, Sutjesci, Zvorniku, o borbama u Dalmaciji i o povratku prema Bugojnu i Travniku. Mi, novi borci, vrlo brzo se uključujemo u život i svakodnevne obaveze. Osjeća se jak utjecaj članova SKOJ-a i KP.

A većina boraca Omladinske čete su članovi SKOJ-a, i zato nije bilo problema tko će s nama »mladim« neposredno biti zadužen radi lakšeg privikavanja, savladavanja i obučavanja u rukovanju novim oružjem i drugim radnjama i radi neposrednog utjecaja i pomoći u borbenim dejstvima.

Iako sam skojevac od početka 1942. godine, to nisam davao do znanja drugovima želeći da kroz borbu steknem njihovo puno povjerenje. Nije ni bilo mogućnosti da to drugačije dokažem, jer nije bilo za to pismenih dokumenata, a pozivati se na nešto i nekoga nije od koristi ako se na djelu i na novim zadacima ne dokažeš.

U Treći bataljon, u septembru—novembru 1943. godine, došlo je iz sjeverne Dalmacije 30 boraca, a 28 iz okolice Splita ili drugih općina.

Dvadesetsedmog novembra 1943. godine bio je vrlo hladan i kišovit dan. Bataljon se nalazio u selima Vlasojevići i Đelinovac. orijentiran i s postavljenim osiguranjem na položajima prema Travniku. Postrojili smo se i, za ono doba, na svečani način, uz prigodne riječi komandanta bataljona Ljubiše Veselinovića i komesara bataljona Luke Božovića, nas 58 boraca položilo je partizansku zakletvu. Nakon toga smo otišli u svoje čete i na položaje.

Ovom prilikom smo saznah da su se u redovima Trećeg kragujevačkog bataljona, osim boraca iz Srbije, Bosne i Hercegovine, Crne Gore i drugih krajeva Jugoslavije, borili i borci Dalmacije u 1942. godini, i to: od boraca Biokovskog odreda u augustu kod Livna 47, od boraca Svilajsko-Mosećkog odreda kod Tičeva u septembru 11, od boraca iz sjeverne Dalmacije i okolice Šibenika u oktobru kod Ključa 65, i u 4. i 5. neprijateljskoj ofanzivi na Sutjesci 96 boraca iz Treće dalmatinske brigade.

Omladinci su sa puno pijeteta govorili o poginulim borcima Dalmacije. Isticali su hrabrost i sposobnost drugova, a posebno im je bilo vrlo drago govoriti o drugovima koji su tih jesenskih dana odlazili iz Prve proleterske brigade za rukovodioce u dalmatinske jedinice. Tu su naročito isticah svog doskorašnjeg komandira čete druga Matu Boškovića.

Stariji borci su nam čestitali na položenoj zakletvi, a mi smo bili sretni i ponosni jer od toga dana bataljon je sa nama bio veći i jači za 58 mladih i odvažnih proletera. U bataljonu smo dobili i oružje. Neke od pušaka su na kundacima imale urezana imena svojih ranijih vlasnika boraca i sa posebnim porukama, pa je i to utjecalo na borbeno raspoloženje i tražilo njihovu osvetu. Borcima Omladinske čete drugarice Manda Martinović i Marija Grubišić, na njima svojstven i spretan način, izvele su uoči polaganja zakletve na zvijezdama titovski proleterski znak — srp i čekić.

Zadaci koji su uslijedili bili su teški. Borbe žestoke i marševi dugi i naporni. Svi smo mi zajedno, stariji i mlađi borci to podnosili, pomagali jedni drugima, svjesni da bez spremnosti na žrtve sloboda neće sama doći. Od malog 15-godišnjeg Jovčeta, kome su ustaše ubili roditelje, omladinaca iz Foče, Kragujevčana, Krajišnika, Banjalučana, Sarajlija, Livnjanaca, Prijedorčana, Sinjana, Makarana, Splićana, Šibenčana i drugih; neustrašivih bombaša Rade, Drage, Relje, Mirčete; mitraljezaca Ibre, Zivka, Hasana, Marjanovića, Ace, Čanka, Krunića, Kovrlije; kurira Rajka i Ostoje; vodnih delegata Tuke i Nikice; komesara Luke, pa zatim Nikice, komandira Cebe, do drugarica Mande, Marije, Dušanke, Mire i svih ostalih imali smo razloga, naučili smo kroz borbu, znali smo i htjeli da tučemo neprijatelja, ne obzirući se na glad, zimu, neprospavane noći, juriše i noćne mrtve straže, ne žaleći svoje mlade živote, jer postajali smo rano i više nego odrasli i ozbiljni, jer

nam je uskraćena mladost. Sva naša djetinjstva i mladost — dotadašnji životi bila su koliko različiti toliko opet jednaki i teški.

Prosjek starosti boraca u četi bio je ispod 19 godina.

Svaka borba oduzimala nam je po nekog druga. Mali Rade poginuo je u novembru, Kovrlija i Marjanović 10. januara 1944. godine na Vitovlju, Ivo Friganović iz Šibenika bio mi je najbliskiji. Dijelili smo istu porciju, jedno ćebe, isto šatorsko krilo, jer nismo imali svaki za sebe sve te potrepštine. Poginuo je u drugoj polovici februara 1944. godine, jednog tmurnog i snježnog jutra u selu Gornji Bulići, kada su Nijemci pod zaštitom magle i u bijelim ogrtačima izvršili jedan od svojih čestih ispada iz Jajca i napali naše položaje. Naš bataljon je do tada, više dd mjesec dana držao položaje nad Jajcem i stajao Nijemcima nad glavama. Noću smo silazili i u predgrađe, znali se odmoriti, utopliti, a usput i likvidirati koju patrolu ili saradnika okupatora. Održavala se i veza sa terenskim radnicima u gradu, što smo ostvarivah preko boraca iz Jajca.

Kada je poginuo Ivo, nisam bio kraj njega, sprovodio sam ranjene drugove u bolnicu na Petrovo polje. Ivo je bio veoma dobar drug i neustrašiv borac. U momentu pretrčavanja s položaja na položaj presjekao mu je život dugi rafal mitraljeza. Inače je bio mirne naravi. Dugo je, ja čak mislim od dolaska iz Dalmacije, muku mučio sa nazebom. Kod Jajca i Travnika, bio je stalno veliki i duboki snijeg i jaka hladnoća. Rado je sa mnom pričao u slobodnim trenucima, zajedno smo bili u zasjedama, patroli, udvojenim stražama i na maršu. U dubokom snijegu Vlašića, mrazevima Kupresa i gazeći rijeku Ugar, i kada bi nam bilo vrlo teško i studeno, spominjali bi smo svoj Šibenik, njegove ugodne i blage zime. Posebno jak okršaj imali smo s Nijemcima 27. II 1944. godine, kada smo ih natjerali u bijeg i nanijeli velike gubitke. Nije im bilo lako nositi se s nama borcima Kragujevačkog bataljona.

Zamjenik komesara čete Ante Tuka, bombaši Drago Tripković, Dušan Ostojić i Relja Cović poginuli su u razmaku od nekoliko dana, u vrijeme borbi protiv njemačkih trupova na planini Lisini kod Mrkonjić Grada: jedan 30. aprila, a drugi početkom maja 1944. godine.

Bombaši i hrabri borci Drugog voda, Drago Tripković i Relja Cović, zadužili su nas, jer što smo uz njihovu pomoć, hrabrost i znanje brzo ovladali prvim borbenim vještinama, prilaženju i napadu na neprijateljske rovove i bunkere i bacanju ručnih bombi. Tako su uoči napada brigade na Travnik u novembru 1943. godine izvršene vojne i političke pripreme; upoznavanje sa zadatkom, priprema i čišćenje oružja i podjela zadataka po vodovima u okviru čete, nakon čega je izvršeno približavanje i podilaženje jurišnim položajima iz rajona sela Bačvice i Pulac. Napadamo pravcem Vučja jama—Zlokići—Bojna. Naša desetina, predvođena Mijanom Mazepom, uz vatrenu podršku puškomitraljeza Zivka Goranića, njegovih pomoćnika Šime Babića i Petra Krunića, sa hrabrim bolničarkama Mandom i Marijom, efikasno i brzo likvidira rovove i bunkere koji su nam bili određeni. Njihova snalažljivost bila je od utjecaja za izvršenje zadatka. Podilazeći i puzeći na drugom bunkeru naišli smo na nekoliko odbačenih neprijateljskih šljemova, koje smo, na nagovor Drage, stavili na glave. Dobro su nam došli. Nedaleko od bunkera zaklonili smo se za jednu oveću gomilu kamenja koja je činila dobar grudobran i dobro zaštićivala od direktne mitraljeske i puščane vatre. Istovremeno ta gomila je zadržavala izabačene ručne bombe iz ustaških bun-

kera. I tako, da ne bi šljemova, protjerali bi nas odatle prije vremena. Toga jutra, pri povlačenju, bili smo izloženi jakoj mitraljeskoj i minobacačkoj vatri iz nelikvidiranih bunkera i Travnika.

Tada je poginuo mali Rade Radonjić, bombaš Prvog voda. Meni je to bilo prvo jače vatreno krštenje kao bombaša, posebno jer je borba bila noćna i napadalo se utvrđeno naselje.

Tih dana sam imao okapanja s nažuljalom nogom od talijanske cokule. Morao sam je baciti i s opankom na lijevoj nozi se povlačiti. Pošto je zemlja bila vlažna i mokra, teško sam napredovao. Napokon sam bacio i opanku i uz pomoć drugova i niskog grmlja dogurao do grebena.

Prokleo sam talijanske cokule, jer sam narednih dana morao ići u obojcima i čarapama. Rado sam se sjećao zamijenjenih dalmatinskih »gumaša« koji su me dobro služili i bez povrede nogu doveli od Bukovice do Travnika.

U februaru 1944. godine u Gornjim Bulićima kod Jajca došli su drugovi iz prekomorskih brigada, uglavnom Crnogorci, prekaljeni politički zatvorenici iz logora u Italiji. Ponovo smo se ojačali. Drugovi Voja Rajković, Aco Vukotić, Radovan Golubović, Ilija Šoć, Ljubo Vujović, Mišo Leković, Dragić Vukić, Ramo Omerović i drugi samo su još više svojom borbenošću i političkom sviješću pridonosili čvrstini kolektiva čete i bataljona. Nije bilo zadataka kojeg omladinci nisu bili u stanju izvršiti. Uvijek i svugdje se osjećala prisutnost omladinaca, na maršu i odmoru, u borbi, stalno.

Uz poklike »Juriš, naprijed omladinci, naprijed proleteri« zadavali smo strah neprijatelju i nanosili mu gubitke. U našim mislima, na marševima, odmorima i jurišima, uvijek smo spominjali drage nam drugove Loju Šerifa, Vojislavu Markotić Bebu, Radu, Dragu, Ostojića, Relju, Tuku, Ibru, Krunića, Momu i sve druge koji dadoše svoje mlade živote, od Kragujevca i Foče do Zagreba 9. maja 1945. godine.

Pod zastavom Trećeg kragujevačkog bataljona Prve proleterske brigade od 1941. do 1945. godine borilo se 281 borac iz Dalmacije, od čega je poginulo njih 184. Samo iz općine Šibenik u tome bataljonu je bilo 88 boraca, od čega je poginulo 64 borca.

SPIRO IVANIŠEVIC

SLIČICE IZ BEOGRADSKOG BATALJONA

Dolazak u bataljon. Oko 60 mladih i još neiskusnih boraca iz Dalmacije stiglo je krajem oktobra 1943. godine da popuni Prvu proletersku brigadu. Sa još nekoliko drugova ušao sam u sastav Beogradskog bataljona i raspoređen sam u Drugu četu. Bataljon se nalazio na položaju kod Travnika.

Ko si druže i odakle si? Iz koje si jedinice došao? — pitah su me Pino, Bečo, mitraljezac Rade i njegov pomoćnik Dule. Pitao sam i ja i saznao da su oni prije nekoliko sati dobro isprašili ustaše i domobrane, i da su moji novi drugovi iz svih krajeva naše zemlje, i da je u bataljonu vrlo malo starih boraca, onih iz Rudog. Neki od njih su otišli u druge jedinice za rukovodioce.

A mnogo ih je i izginulo u borbama koje je Beogradski bataljon tako reći danonoćno vodio s okupatorima i domaćim izdajnicima svih vrsta.

Napad na Travnik. Nakon dužeg marša i nekoliko manjih, usputnih okršaja, krenuli smo u napad na Travnik. Tiho i oprezno prilazili smo bunkerima na Turbetu. »Druže desetaru«, šaptao sam probijajući se nečujno kroz rijetku šumu i žbunje u noći punoj zlokobne tišine, »ja nemam pušku, kad bacim ovu jednu bombu, šta ću onda?« Drug Janez mi je također šapatom kratko i prosto odgovorio: »Evo ti sada prilike da dođeš do puške. Kad sam je ja otimao, nisam imao ni bombu!« Nigdje žara od cigarete, nikakvog zveketa porcije ih čega drugog, a i grančice koje su se lomile pod našim nogama kao da su se trudile da to bude sa što manje šuma! Odjednom tišinu presječe jedno »Ura«, mnogostruko ponovoljeno. Jurnuli smo preko neke čistine koja se kupala na mjesečini. Kad smo prišh bliže bunkerima, ustaše nas obasuše paklenom vatrom iz pušaka, automata i mitraljeza. Naše bombe su praštale po njima. Samo nekolicini nas uspjelo je da upadnemo u njihove rovove. Bili su isuviše dobro utvrđeni i naoružani. U svanuće im stigoše još i pojačanja, i mi smo se ovoga puta morali povući. Nasumice su tukli artiljerijom posvuda oko nas. Sa one Strane brda, polako sam išao u koloni pognute glave, iako mi je o ramenu visila nova puška.

Borba za prugu. Krajem maja 1944. godine išli smo kroz neke stoljetne bosanske šume. Činilo se da guste krošnje nebo dodiruju. Tu i tamo jedva bi se nazirao komadić neba. Oko nas je svuda bila nekakva trulež i vlaga. I sve je bilo klizavo. Noge su nam do gležnjeva upadale u mokro i trulo lišće i granje. Teško se hodalo. Postepeno šuma je postajala rjeđa, a tlo čvršće i pretežno suho. Najednom odjeknuše pucnji, zapraštaše mašinke, zaštektaše šarci, a odmah zatim i bombe. »Princ Eugen« divizija je opet napadala na nas. Uporno i bijesno kao nikada ranije. Svako deblo i panj postajali su zaklon, svaka rupa rov. U početku su nas potisnuli stotinjak metara. Zatim, u bliskoj borbi — kundacima, nožem i srcem, mi njih. Pa opet oni nas. I tako naizmjenično, dok ise nismo dokopali pruge Mlinište—Crni Potoci i dovukli naš protivkolac. Inicijativa prelazi u naše ruke. Mnogo je poginulih i ranjenih na obje strane. I sam se nađoh među ranjenicima. Mnogo kasnije, poslije rata tek, iz napisa »Bataljon je nadvisio sebe«, objavljenom u listu »4. jul« — po kazivanju M. Drenjanina, saznao sam da smo mi tada, obranivši prugu, Nijemcima presjekli put do Vrhovnog štaba i druga Tita, koji su se nalazili u neposrednoj blizini, te da je do čitave naše čete, osim komandira 2. Nišića, borbu do kraja izdržalo samo još pet boraca.

Okršaj s Bugarima. Na Partizanskim vodama (ranije Kraljevim vodama) na Zlatiboru iz pokreta smo ušli u borbu. Upali smo u pravi pakao. Mračno je kao u rovu, a zatim sve sjaji kao usred dana. Rakete su svaki čas osvjetljavale cijeli kraj, a svijetleći meci, ručne bombe i granate parali su nebesa. Stravično izdužene sjenke okolnih objekata i drveća, koje su načas nestajale, pa se iznova pojavljivale, sve to pomiješano sa zapomaganjem Bugara, prevrtanjem njihovih topovskih kara u povlačenju i rzanjem konja, upotpunjavalo je ovu simfoniju strave i užasa. Bitka se vodila za svaku stopu zemlje i za svaku vilu zlatiborsku. Naši mitraljesci, ne prekidajući vatru, prebacivah su s prozora jedne na prozore druge kuće. U zoru se sve odjednom stišalo. Na bojištu krš i lom. Ostatak Bugara se predao. Naš vod nije imao gubitaka, samo dvojica lakše povrijeđenih. To je bio razlog zbog kojeg je naš vodnik Tika, iako iscrpljen, bio posebno zadovoljan i raspoložen.

Rastanak s bataljonom. Početkom septembra 1944. godine, poslije borbi na Šarganu kod Višegrada, ponovo sam se našao među ranjenicima u bolnici Prvog proleterskog korpusa, a naša Prva proleterska brigada i s njom Beogradski bataljon nastavila je borbeni put i pobjedonosni pohod preko Valjeva ka Beogradu i Trstu.

ANTE MILATIC

DOLAZAK MEĐU PROLETERE

Kod Bugojna sam ušao u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade 1. divizije, u kojem nastavljam borbu oko Travnika, Jajca, Šuice, Vlašića. Čak sam kod Šuice po velikoj hladnoći i dubokom snijegu, gdje su se neki drugovi i smrzavah, svirao za vrijeme borbi harmoniku i tako podizao moral iscrpljenim i smrznutim borcima da izdrže. U ovom sam bataljonu postao član KPJ. Kasnije sam ušao u 1. vod 1. čete 1. crnogorskog bataljona sa kojim nastavljam borbu. Osim Crnogoraca, u bataljonu sam našao veliki broj Dalmatinaca i Bosanaca. Borili smo se oko Vitovlja, centralne Bosne, Mrkonjić-Grada, planine Lisine. Za vrijeme desanta na Drvar 25. maja 1944. naša jedinica je vodila ogorčene borbe sa jedinicama 7. SS divizije koja je nadirala prema Mlinište—Drvar. Borba je bila teška, pucale su ručne bombe i automatsko oružje na bliskom odstojanju. Smjenjivali su se juriš za jurišom i u jednom od njih sam teže ranjen u noge. Vidio sam još drugova koji su tu bili ranjeni. Drugovi i drugarice su nas izvukli iz borbe da nas esesovci žive ne uhvate. Prenijeti smo u bolnicu i tu su nam ukazali pomoć. Nas teže ranjenike su ponijeli u bolnicu 5. korpusa u planini Klekovači. U bolnici smo topili snijeg, jer nije bilo vode za piće. U toj je planini bilo strašno. Ležali smo pod vedrim nebom onako ranjeni na zemlji. Štuke stalno kruže i bacaju bombe i mitraljiraju nas. Teško su nas primjećivali između jela, bili smo pokriveni granjem. Mjesec dana nitko od nas se nije umio niti oprao ruke, a hrane smo dobijali vrlo malo. Bolničko osoblje je bilo neumorno. Bolničarke su nas stalno njegovale i pomagale. Borba se tih dana čula u pravcu Bugojna i prema Vranići. Dopirali su glasovi da to 1. proleterska divizija vodi borbu s Nijemcima.

Doznali smo da je Vrhovni štab i drug Tito izašao iz Drvara i da je otišao avionom, da je Drvar spaljen i da ima mnogo žrtava, da su Ličani uništili desant. Tome smo se svi radovah i zaboravili na bolove. Sa te puste planine po završteku 7. ofanzive prenijeli su nas do Ključa, a odatle u Sanski Most. Zatim smo avionima prebačeni za Italiju u savezničku bolnicu. Rane su bile teške, bojao sam se da će mi nogu anputirati, ali to nisu učinili (anputirana poslije rata). U bolnici sam našao dosta svojih suboraca proletera koji su junački podnosili teške rane. To isu samo mogli proleteri da izdrže.

Eto mog isječka iz ratnih sjećanja. Kada sam se vratio u slobodnu Jugoslaviju, nastavio sam raditi u pošti kao telefonist. Četiri godine sam se liječio po bolnicama poslije rata i izgubio nogu. Ali u meni još uvijek vrije krv proleterska.

ANTE PENĐER

PUT U PRVU PROLETERSKU

Pri kraju mjeseca oktobra 1943. godine okupili su se borci 8. dalmatinske brigade u Marini nedaleko Splita, nakon povratka sa otoka Brača. Tu smo se osvježili u još uvijek toplom Jadranu pred dugi put ka Prvoj proleterskoj. Iz Marine krećemo prema Dalmatinskoj zagori i naš prvi zastanak je selo Visoka. Tu smo malo odahnuli, doručkovali i postrojili. Starješina nas upoznao sa proleterskim jedinicama, njihovom značaju i ulozi u NOB-u. Završavajući svoje izlaganje, odmjeri pogledom stroj i obrati nam se: »Eto drugovi i drugarice... A sada tko želi da se bori u Prvoj proleterskoj neka digne ruku«... Borci se nisu mnogo dvoumili. Despenić, Jurković, Berović i ja našli smo se u stroju jedan pored drugoga. Međusobno smo izmijenili poglede, podigli smo ruke. Većina boraca je to učinila. »Ali ne mogu, drugovi, svi u proletere ...«, opominje nas komandant. Od dobrovoljaca izdvojio nas je oko 120 mlađih i one za koje je bio siguran da će uspješno podnositi teškoće marševanja do slavnih jedinica 1. proleterske divizije. Preuzima nas vodič, stari, iskusni borac i komunist, koji je po tko zna koji put već ovakve i slične zadatke uspješno izvršavao. Zna on kako i na koji način će nas provesti kroz uska grla ustaško-četničkih i njemačkih položaja do slobodnog Livna. Popisao je sve dobrovoljce, a dosadašnji starješina pozdravio nas i zaželio nam sretan put. Opraštamo se od drugarica i drugova koji ostaju. Neke smo vidjeli posljednji put. Pale su i suze, no mi smo bili gordi i ponosni što nam je pala čast da se borimo u proleterskim jedinicama o čijim podvizima smo već slušali u toku borbe.

Cu se komanda! Naš vodič odsječnim glasom komanduje »Mirno!«... »Na de-sno!«... »Za mnom«. Polako, korak po korak, formiramo kolonu. Prolazimo dalmatinskim vrletima, uskim kozjim stazama zagore. Okrećemo se i pogledom opraštamo od mora. Želimo vidjeti još jednom njegovo plavetnilo, koje se sve više gubi. Želimo odati pozdrav rodnom kraju. Još jedan pozdrav onima koji su ostali i koji nisu imali sreću da krenu s nama na ovaj dugi marš.

Koračamo ljutim dalmatinskim kamenjarom, često neobilježenim putem. Makija nam se zapliće za noge, obilazimo je, zaobilazimo vrtače, a vodič nas požuruje da prije noći stignemo u partizansku bazu — na Moseć. I poslije gotovo punog dana marševanja, već gladni, žedni i umorni, stižemo u prvu partizansku prihvatnicu. Ovdje se odmaramo, okrepljujemo sa malo juhe i mesa. Ubrzo nas je onako umorne pritisnuo san. Činilo nam se da ima još noći za spavanje, kad se začu komanda »Ustaj!«... Opet se postrojavamo, prozivamo se. »Dobro!... Dobro!... Svi smo tu«, možemo krenuti. Krećemo se u pravcu sela Muća, smještenog podno planine Svilaje, na putu Drniš—Sinj. Vodič nas opominje da moramo neprimjetno, u većem odstojanju i što brže prijeći ovu komunikaciju. Hvatamo se padina planine Svilaje. Polako dostižemo njen vrh. Krivudavim stazama spuštamo se prema Sinjskom polju. Noć se spušta, mi još u bespuću Svilaje, a glavne prepreke nismo prešli. Pred nama je cesta Knin—Vrlika—Sinj, rijeka Cetina i prostrano Sinjsko polje. Vodič nas opominje da ovaj teren moramo što prije i u najvećoj tišini savladati.

Prolazimo gotovo neprimjetno u blizini sela čiji stanovnici nam svi nisu baš naklonjeni. Noć je već davno pala. Polako se krećemo Cetinskom krajinom. Vodič neprestano upozorava: »Tiho... Tiho... drugovi!« Ovdje možemo naići na svakog vraga: Nijemce, ustaše, četnike... Nedovoljno smo naoružani i svaki kontakt s neprijateljem mogao bi biti koban za nas. Požurujemo jedni druge kako bi se što prije izvukli iz ovog opasnog rajona. Mnogi su već iznemogli i ne mogu držati korak s nama. Međusobno se hrabrimo i ispomažemo, ali unatoč toga u cetinskoj je dolini te mrkle noći nekoliko boraca izostalo iza naše kolone.

Prije svanuća hvatamo se padina planine Dinare, te naše iz školskih dana poznate starice. Zaobilazimo neka sela, jer ne želimo kontakte sa stanovništvom. Zaliha hrane uopće nemamo, a niti je možemo otkud dobiti. Dinarski vapnenac ne drži vodu, pa pored gladi javlja se još opasniji neprijatelj — žeđ. Kad na našem putu naiđemo na divlji šipak, brže ga očistimo nego dinarske roguše (koze). Noge nam postaju sve teže, a od žeđi usne nam se lijepe. Međusobno sve manje razgovaramo. Nismo više orni za šalu. Bez obzira na nedaće koje nas prate, ipak polako, nogu, pred nogu, naša kolona izmiče i želimo da podiđemo vrhu Dinare još prije pada mraka.

»Još malo drugovi!... Izdržite!... Ubrzo ćemo na vrh, a poslije ćemo niz planinu pa će biti lakše«, hrabri nas stari borac. Već je suton, evo nas na samom vrhu Dinare odakle puca pogled na naš prijeđeni put, na Svilaju, na Cetinsku krajinu, a s druge strane pred nama je Livanjsko polje — naš pravac marša. Ugledasmo Livno, kako je lijepo osvjetljeno, kao da je puna sloboda. Obuze nas toplina, lice nam se ozari od raspoloženja. »Pa, drugarice i drugovi, mi smo na domaku Livna«, čuje se veseli glas iz kolone. »Jeste, drugovi ... Ono je slobodno Lijevno«, reče vodič, »ali do Lijevna ima još e-ho ... ho ... Veliko je ovo polje pred nama, a mi se moramo još spuštati niz Dinaru. Noćas ne ćemo u Lijevno drugovi!...« Spuštajući se niz padinu, opazismo u jaruzi olupinu njemačkog aviona. »To su ga naši ošinuli«, kaže nam vodič. Tko zna, koliko je i on straha unio u kosti našim ljudima, pa eto došao i njemu kraj. Našao je grob na našoj Dinari.

Ncć je već pala, a mi i dalje krećemo već utrtim putem prema selima na padinama Dinare razmještenim uz samo Livanjsko polje. Naš vodič zna dobro svaku stazu, svaki puteljak kojim nas vodi. »Tko zna koliko je puta ovuda gazio još kao dječačić«, kažem drugu do sebe. »E ... dragi moj! Neće taj zalutati, ni u ovoj mrkloj noći«, doda drugi. Kasno u noć stigli smo na teritoriju koju su kontrolirale naše jedinice. Stižemo i do prvih partizanskih kuća. Razmještamo se po kućama simpatizera NOR-a. Dobri domaćini su nas »ugostili« kuhanim krumpirima u kojima nismo osjetili da nema soli, a kamoli drugog začina. Bili smo gladni i umorni. Odmah nas je savladao san.

Sutrašnji dan, četvrti našeg marša, osvanuo je lijep i sunčan kao da je proljeće. Gledamo Livno okupano jesenjim suncem. Krenuli smo cestom koja vodi kroz prostrano Livanjsko polje ka slobodnom Livnu. Tvrda cesta nas je još više zamarala i natjeravala nove žuljeve na već umorne noge. Obuća nam je već slaba, odradila je svoje po dalmatinskom kamenjaru. Mnogi od nas već koračamo bosi. Sve se više približavamo Livnu. Uz put susrećemo bosanskog seljaka. Gledamo ga, kako spokojno obrađuje svoju njivu na slobodnoj partizanskoj teritoriji.

I nešto oko 11 sati stižemo u Livno. Toga dana smo se okupali, ručali i odmorili. Sutradan smo kamionima prebačeni do Kupresa, u kojem smo se kratko vrijeme zadržali, a potom krenuli ka Bugojnu, u kojem je tada bio Štab I proleterske divizije. Krećemo ka Kupreškim vratima. Hvatamo se obronaka planine Raduše. S ove uzvisice lijep je pogled na kuprešku ravnicu. Istina, put je bio još dug do Bugojna, ali svaki pređeni kilometar značio je sve bliže našem cilju, našim budućim jedinicama. Bacamo u naokolo pogled na zelenu Radušu koja se uzdiže iznad nas. Gledamo prostranu jelovu i bukovu šumu. Za nas Dalmatince bio je pravi ugođaj gledati ovakve gorostase, onako vitke jele, prave ljepotice bosanskih šuma.

Napokon, petog dana marša, stižemo u Bugojno. Tu smo se opet odmorili. Dobili smo nove uniforme i novu obuću. Sada se osjećamo pripadnicima naših regularnih jedinica. Okupili smo se u domu kulture, gdje nam je komandant divizije zaželio dobrodošlicu, održao kratak govor u kojem je istakao uspjehe NOVJ i govorio o značaju i ulozi proleterskih jedinica, čiji ćemo pripadnici uskoro i mi postati. U Bugojnu je izvršen raspored po jedinicama I proleterske divizije. Nas šezdesetak sutradan krećemo u pravcu Donjeg Vakufa, a potom nastavljamo put prema Travniku, oko kojeg su bili položaji naše najstarije regularne jedinice Prve proleterske brigade. Sve je to naša slobodna teritorija. Koristimo se cestom, ali i puteve za prečac. Ovuda je lakše koračati, meka je zemlja. E... moj dragi! Ovo je Bosna, nije to dalmatinski kras...

Što se Više približavamo Travniku, naša kolona je sve manja. Grupice se odvajaju. Kreću jedni lijevo, drugi desno. Mahanjem ih pozdravljamo. Svaka grupa kreće prema bataljonu u koji su raspoređeni. Naša se grupa polako približava planini Komaru. Odavde je već na vidiku Vlašić, a mi tamo i moramo. Podno Vlašića se razmjestio Travnik, nekadašnja turska kasaba. To je sada jako ustaško-njemačko uporište. Krećemo cestom prema selu Turbe i odvajamo se prema položajima oko sela Paklarevo, Ovčarevo i Dubrava gdje su položaji 6. beogradskog bataljona. Druga grupa odvaja se i kreće prema Mišića brdu, gdje su položaji drugih jedinica.

Oprezno se prikradamo položajima na kojima se nalaze čete 6. beogradskog bataljona. Ka položajima vodi nas borac Marko Smajić Dalmatinac, koji je ranije stigao u I proletersku. I dok se skriveno krećemo, nailazi oklopni vlak iz pravca Travnika prema Turbetu. Cijevi svojih topova i mitraljeza usmjerava u našem pravcu. Ubrzo pusti mitraljeski rafal preko naših glava. Zagrmi i top. »Asti...! Ovdje se puca«, kaže kao u šali Markiša. »Sigurno su nas opazili«, veli Vickan. »Nije to ništa«, Marko će. »To vam je drugovi njihov izlet. Cine to često. Uz put malo pročešljavaju ove padine. Drže nas budne. Sad će on u bazu«, reče Smajić. I evo već se vraća, a mi uz našeg Marka nastavljamo posljednje metre do naše osnovne jedinice. Došli smo na položaje 6. beogradskog. Srdačno smo se pozdravili s borcima proleterima.

Prilazi nam pomoćnik komesara 1. čete — sekretar ćelije drug Bojić Milosav, predratni komunista, već stari prekaljeni borac iz mnogih bitaka koje je vodila Prva proleterska. On je od onih iz stroja u Rudom . . . Zaželio nam je dobrodošlicu. Njegove tople riječi duboko nam se doimaju. Govori nam o ulozi Prve proleterske, njenom borbenom putu. »Vi ćete, drugovi, ovdje naći drugarstvo, ljudsku toplinu i pomoć od borca, preko desetara, komandira ... Moram vam reći da je ovo elitna jedinica NOV-a. U njoj vlada borbeni duh i

gvozdena disciplina ... Ali md čuvamo svakog našeg borca. Nama je dragocjen život našeg druga. Nije istina da mi upućujemo goloruke borce na neprijateljske tenkove. Istina, imamo takvih boraca koji, kad je potrebno, ne štedeći svoj život, s bombama u rukama prave herojske podvige, skaču na neprijateljske tenkove i uskaču u njegove bunkere ...«.

Dok nam upisuje osnovne podatke, drugarice nam na naše kape uvezuju srp i čekić, to znamenje, simbol proleterskih jedinica. Ovim činom postajemo borci Prve proleterske brigade, s kojom smo prošli dio njenog slavnog borbenog puta.

Zaustavivši se na ovim položajima, završili smo naš sedmodnevni naporni marš — marš od obala plavog Jadrana do podno planine Vlašića, položaja Prve proleterske brigade.

JOVO KAPICIC

VEZA S NARODOM

Narodnooslobodilačka vojska bila je ne samo faktor oružane borbe i stvaralac slobodnih teritorija na čijem su tlu nicale i razvijale se revolucionarne institucije, već i nosilac idejnosti samim tim što je, rukovođena komunističkom partijom Jugoslavije, uz svoju vojnu silu, nosila i razvijala i snagu teorije novih revolucionarnih promena. Kroz oružanu borbu protiv neprijatelja i široku aktivnost za opredeljenje narodnih masa za ciljeve te borbe stvarala se čvrsta veza između naroda i vojske koja je omogućavala rešenje najkrupnijih pitanja narodnooslobodilačkog rata.

U sklopu tih zbivanja 1. proleterska brigada je bila izuzetno važan faktor. Stvorena prva, sa višim oblikom vojne organizacije, sa kvalitetnim kadrovima, sa iskustvom koje je brzo raslo, ona je trasirala glavne djelatnosti, ispunjavajući zadatke, dajući primjer i postižući rezultate značajne za vođenje rata i za ratnu vojnu i političku istoriju naše zemlje. Prilike u doba njenog formiranja zahtijevale su ne samo borbene akcije već i organizovan politički rad na terenu. U raznim periodima rata, a naročito u početku, ova brigada je brzo mijenjala teritorije, pri čemu su njene jedinice, bataljoni, čete pa i pojedinci igrah ulogu istaknutih političkih radnika. Uslijed ujednačenosti njenih jedinica, organizovanog vojnog i političkog života, izmjene iskustava među jedinicama, politička aktivnost pojedinih djelova brigade vezivala se za cjelinu, za djelatnost 1. proleterske. Vojna i politička aktivnost njenih manjih ili većih jedinica, bližih ili daljih dijelova, nosila je snagu brigade, za nju se vezivala i u njeno ime postojala. Na to se mislilo od samog formiranja brigade. Stoga se već u prvim danima njenog postojanja formira u partijskim organizacijama posebna linija rada za široko područje djelatnosti na ovom polju u koju se uključuju cjelina i pojedinci pod imenom Veza s narodom.

Od samog početka borbe trebalo je rešavati mnoge neobično važne zadatke na liniji vojska—narod. Pa i naša brigada je, kao i ostale jedinice NOV i

POJ, na prvom mjestu morala sprečavati bratoubilačku borbu koju je okupator izazvao i raspirivao a čiji su korjeni izvirali iz temelja stare Jugoslavije. I ne samo sprečavala ovu borbu, već stvarala i nacionalno jedinstvo bez koga se nije mogla zamisliti ni uspješna borba protiv okupatora niti nova Jugoslavija. Brigada je bila realna snaga da vrši ovu plemenitu i neophodnu misiju. Bratstvo naših naroda u oružju, u zajedničkim patnjama, u prolivenoj krvi i grobovima, u radosti pobjeda — u slobodi postalo je sveopšta krilatica moćna da mobiliše, da hrabri, da ponese i u borbi i u miru. Teško bi se mogla zamisliti pobedonosna narodnooslobodilačka borba protiv moćne sile okupatora da ovo jedinstvo nije bilo postignuto i da nije bilo dovoljno čvrsto da izdrži i najteže probe i najmučnija iskušenja. Svesni toga i borci 1. proleterske NOU brigade radili su u narodu marljivo i predano. Oni su govorili, objašnjavali, ubjeđivali. Više od toga, oni su štitili, svetili i pomagali. I više od toga, oni su se borili, umirali i sijali svoje kosti nesebično i neustrašivo po mjestima znanim i neznanim širom zemlje. Prirodno je da se u ovim ratnim žrtvama i požrtvovanju našao onaj elemenat koji naše ljude emocionalno međusobno vezuje kao što se u poratnoj izgradnji našao onaj cement koji je te iste ljude vezao zajednicom najviših interesa. Ta tekovina narodnooslobodilačke borbe bila je istovremeno i ogromna snaga same borbe i neizmerno važna pobjeda izvojevana u ratu. Ona ostaje ne samo fakt istorije, već osnova današnjice i imperativ budućnosti.

Veliki zadatak tokom rata bio je i izgradnja narodne vlasti, od njenih samih početaka. Mada su postojale idejne koncepcije o oblicima i karakteru vlasti, bilo je neophodno da se one oživotvore i provjere u praksi. I naša brigada je stvarala slobodnu teritoriju na kojoj se nova vlast uspostavljala i učvršćivala. Prve klice nove vlasti pokazivale su osnovne socijalne, ekonomske i političke težnje narodi i usmjeravale su političku orjentaciju naroda na izgradnju takve vlasti. Aktivnošću narodne vlasti i brigada je snažena i brojno jačana. Dolazili su novi borci i obnavljali prorjeđene redove.

Uspostavljanjem narodne vlasti određuju se i ciljevi narodnooslobodilačke vojske. Nije dovoljno samo uništavati okupatora, oslobađati zemlju. Svaki borac morao je znati smisao i ciljeve borbe da bi ih kao pripadnik 1. proleterske mogao tumačiti. Borci brigade su bili ne samo vojnički zaštitnici nove vlasti, već i stvarni inicijatori i propagatori na idejnom i političkom planu. Korišćeni su i najkraći časovi zatišja i predasi u maršu da se kroz masovan rad u narodu osnivaju, unapređuju ili učvršćuju narodnooslobodilački odbori na novim teritorijalna i pod različitim uslovima.

Rat je zaoštrio suprotnosti koje su u staroj Jugoslaviji postojale. Zaostala, nerazvijena zemlja, prevarena od stare vlasti, međusobno zavađena od strane okupatora trpjela je i krvarila još vliše zaoštravajući unutrašnja protivurečja i razlike. Narodnooslobodilački rat unosi nove elemente u ovo stanje. To je period snažnog pokreta masa u traženju puteva izlaska iz stvorenih okolnosti. Zato su jedinice Narodnooslobodilačke vojske i bataljoni 1. proleterske odigrali važnu ulogu na buđenju nacionalne svjesti kod naroda, u razvijanju saznanja o neophodnosti borbe na kulturnom i prosvjetnom planu.

Ratne godine imale su ogroman uticaj na shvatanja, ocjenjivanja i usvajanja pozicija neophodnih za orjentaciju masa. Kroz boračke jedinice brigade prolazili su mnogi ljudi gdje su se vaspitavali i sticali viši nivo političke i kulturne naobrazbe. Isti ovi boroi vršili su sličnu ulogu na terenu kroz razne

forme aktivnosti ostavljajući duboke tragove u prosvjećivanju zaostalih sredina. Kroz NOB brzo su se menjala zastarjela shvatanja i navike, vršena su progresivna kretanja, talasale su se široke narodne mase da bi se sva ta kretanja slivala u jedinstven pokret oslobođenja.

To su neki elementi na kojima se gradila naša ratna istorija, pri čemu je čvrsta veza sa narodom trijumfovala i slila se u zajednički cilj: pobjedu i slobodu.

Budući da je brigada bila ne samo boračka jedinica, već i vrlo jak politički kolektiv, svaka njena jedinica do desetine i svaki borac vaspitavani su od Partije da djeluju kao samostalan politički aktiv, u svakoj sredini u kojoj bi se našli. S obzirom na uslove u kojima je djelovala, na čestu odvojenost i najmanjih djelova na posebnim zadacima, na stalno kretanje kroz sve krajeve Jugoslavije, pa i takve u kojima do njenog dolaska nije bilo uopšte naših jedinica pa ni narodnooslobodilačkog pokreta, značaj takve osposobljenosti svakog borca za politički rad bio je vrlo velik. Zato je uporedo sa nanošenjem vojničkih poraza neprijatelju 1. proleterska predstavljala na svakom novom terenu na kome se našla i udarnu snagu u političkom smislu.

Dolazeći u dodir sa drugim našim jedinicama u krajevima kroz koje je prolazila, prenosila je i na njih svoje bogato iskustvo u ovom radu, vršeći tako i na tom polju specijalnu ulogu koja joj je bila namenjena.

Preuzeto iz: »Prva proleterska brigada«, knj. 1, str. 550, Vojnoizdavaöki zavod »Vojno delo«, Beograd, 1963.

CIRO SIKAVICA

POVRATAK

Debele naslage lišća stoljetnog drveća, te drugog bujnog listopadnog i zimzelenog rastinja kojim bogato obiluje ponosna Vlašić-planina, pokazivah su da je još jedno ljeto odavno za nama ostalo. Prohladno vrijeme s oštrim jutarnjim mrazovima podsjećalo nas da je još jedna ratna zima, možda ljuća i duža od prošle i prethodne, na pragu naših nadobudnih kretanja u nove pobjedonosne borbe ka konačnom cilju — oslobođenju zemlje od okupatora i domaćih izdajnika.

Poslije višemjesečnih napornih marševa i teških iscrpljujućih borbi po predjelima Bosne i srednje Dalmacije, vođenih u periodu između pete ofanzive i trenutka očekivanog konačnog raspada »nepobjedive« osovine Rim—Berlin kapitulacijom fašističke Italije, a izravno nakon teških borbi za oslobođenje Travnika, Prva proleterska brigada našla se na prostoru Vlašića. Neophodan predah na ovom području poslužio nam je da se sredimo, odmorimo, ljudstvom popunimo, oružjem i municijom opskrbimo i mobiliziramo za nove krupne zadatke koji su se pred nama nadirali, a posebno za dugo očekivani pohod u pravcu Srbije, odakle se krenulo prije dvije godine.

'Škrto jesenje sunce je upravo svojim posljednjim zracima obasjavalo vrhove Vlašića, jednog od zadnjih lijepih dana na izmaku novembra mjeseca, kada su i posljednje crte izvještaja s jedinačnim spiskom, brojnim stanjem ljudstva i raspoloživim naoružanjem prateće čete III (Kragujevačkog) bataljona bile pri samom kraju. To je bio moj prvi i posljednji izvještaj u ulozi zamjenika komandira te čete, koja je kratko vrijeme prije toga iznova formirana nakon šestomjesečne »pauze«, koja je nastupila pred petu ofanzivu — negdje krajem maja 1943. godine, kada je prateća četa bila rasformirana.

Upravo na samom kraju sređivanja izvještaja u radu me prekinuo dobro poznati glas — u cijelom bataljonu omiljenog komandira prateće čete — popularnog Žiže, Kragujevčanina Zivka Grujiića, koji mi gromoglasno reče: »Daj, bre, Ciro, završavaj to s ... i dođi da ti nešto važno kažem«. Zagolican novošću zaista sam požurio, ubrzo završio i predao mu izvještaj na uvid i potpis, te ga znatizeljno pogledao da čujem novosti iz »prve ruke« kojima drug Žiža nije nikada oskudijevao, kao što je uvijek raspolagao i rezervama duvana nabavljenog na »volšeban« način.

Videći me nestrpljiva, Žiža odmah nastavi: »lh, bre, Giro, evo i po drugi put hoće da nas razdvoje, a još se nismo ni pošteno zajedno u radu i borbi zagrejali. Ali, biće bolje da pre toga sedneš na taj sanduk (plehnata kutija sa minobacačkom municijom) da ne bi pao na d ... i da popušimo po jednu a onda ću da ti kažem što će te snaći. Ovoga puta, Ćiro, nema šale i rastajemo se zauvek i ko zna da li ćemo se ikada ponovo srestfi. Došlo, bre, naređenje da se s jednom grupom vas Biokovaca iz prve popune Brigade i još s neki vratite dole u Dalmaciju. Traže, bre, rukovodioce za jedinice formirane posle kapitulacije Italije pa potegli pravo na nas kao da nama niste vtiše potrebni. Odoše i izgiboše mnogi, sada ćemo i bez vas ostati, a tako smo se lijepo srodili i bratski sjedinili«.

Koliko me je izravno istinski pogodila ta — ne mojom voljom donijeta odluka da napustim jedinicu i u njoj drugove prekaljene kragujevačke proletere, još više mi je godilo i laskalo priznanje da sam prvi na spisku izabran među preživjelim Dalmatincima iz Kragujevačkog bataljona da kao prekaljeni — u ratnoj školi proletera obučeni, borac budem vraćen u Dalmaciju i preuzmem još odgovorniju starešinsku dužnost u jednoj od brojnih novoformiranih jedinica uzduž dalmatinske obale.

I u drugim bataljonima slične slike su se dogodile, tako da se nekoliko dana kasnije pri Staibu Prve proleterske brigade, iz svih pet bataljona, prikupilo nas tridesetak Dalmatinaca, od kojih su većina kao borci došli u Brigadu početkom rujna mjeseca 1942. godine iz sastava prvog blokovskog bataljona »Josip Jurčević«. Poslije nekoliko dana grupa je stigla u Livno u čijoj smo se blizini prije petnaest mjeseci dobrovoljno priključili proleterima nakon povlačenja iz Biokova.

U Štabu VIII korpusa, čije je sjedište tih dana bilo u Livnu, raspoređeni smo po divizijama i drugim partizanskim jedinicama širom Dalmacije. Tako sam dospio do Staba XX divizije na Vrdovu, koji me uputio u svoju Desetu brigadu u kojoj sam od komandanta Ivana Vulina i komesara Mate Bilobrka bio postavljen na dužnost zamjenika komandanta Drugog bataljona, kojim je tada komandovao Lako Čeprnja, rodom iz Bosanske krajine (poginuo prilikom oslobođenja Sinja), a ja sam produžio u nove borbe do konačnog oslobođenja zemlje.

LJUBO PLENKOVIC

TREĆI BATALJON NA TOCKOVIMA

Travnik je bio najutvrđenije uporište u Bosni. Neprijatelj je okovao grad i ljude u njemu; rovovi, tranšeje, bunkeri, bodljikava žica i minska polja — sve je to ukazivalo na stratešku važnost područja, koje se vezivalo sve do Sarajeva. Kada bi se s nekog od visova Vlašića pogledao Travnik, imao se dojam, kao da gledaš gradić na dnu nekog velikog otvorenog bureta. Noću smo neprekidno vršili demonstrativne napade i uznemiravali neprijatelja, koji je i sam znao izlaziti iz svojih utvrđenja, tražeći u našem prstenu okruženja, neku slabu točku.

Drug Nedimović Jovo, Krajišnik, jednom donese pismo domobranskog nadporučnika koje nije uspio otposlati svojoj dragani u Zagreb, — čitah smo ga:

Voljena moja Stefanice

Dan je u Travniku kao i u svakom drugom mjestu, ili je sunce, kiša ili vjetar..., ali noć... — noć je jeziva. Prva proleterska brigada uzjaši nam za vrat, čim planina utopi sunce ... Priča se, (ja to nisam vidio) da mnogi od tih proletera imaju kiklopsku snagu i samo jedno veliko oko na sredini čela!... Itd.

Inače, ustaše su nam dobacivah noću iz svojih bunkera:

»Jovaneeee... ne pucaj moš mi oko natrunit... — Ili: Proleteriiii... Poglavnik vas poziva na kavuuuu ... čekamo vasss! — A, i pjevah su, valjda da se okuraže:

»Sedamdesetidva dana na mom srcu leži rana ...«

Tih dana, naša Druga četa Trećeg kragujevačkog bataljona, nalazila se u selu Gornja Trebeuša, ali samo danju, jer smo noću većinom upadali u sela oko Travnika, koja su bila van sklopa odbrane, tako smo se jednom prilikom približili Docu, kod tvornice šibica i zarobili grupu ustaša koji su tu noćivali. Sve te kuće iz kojih smo izvukli ustaše, bile su pune opljačkane hrane.

Početkom novembra 1943. godine, dan je bio vedar, prohladan, ali ugodan. Snijega nije bilo, samo su se po okolnim brdima još ocrtavale bijele krpetine. Vlado Nedeljković, desetar, naredi:

— Treća desetina ZBOR! — prebroji nas i nastavi:

— Drugari, priprem'te se; oružje ima da se sija, obuću podmažite lojem — ko ga ima — ko nema, evo malo puščane masti... Za dva sata, pokret.. Voljno!

— A, zna li se kuda, družeVlado!

— Eh kuda? ... Evo vam Ivana, on zna (Sumić Ivo, zamjenik komesara Druge čete)

— E pa, druže Ivo, zna li se? — Propitkujemo mi dalje.

— Znat će se! — Zagonetno odgovori Sumić, a smješak mu zaigra po žutim brčićima.

Marš prema Gornjem Vakufu, moglo bi se reći da je bio ugodan; šalu, dosjetke i viceve nosio je vjetar uzduž čitave kolone. U Gornjem Vakufu smo se odmorili, primili suhu hranu; malo hladnog mesa i kukuruznog kruha, a onda nastavili put prema Bugojnu, ali ovaj put ne pješke — Čitav Treći kragu-

jevački bataljon našao se na točkovima. Otkud toliko kamiona? Uglavnom, to su bili zarobljeni talijanski kamioni, a šoferi u njima su bili također Talijani koji su nakon kapitulacije Italije prešli na našu stranu.

Kada smo prošli Bugojno, odmah se pronio šapat među nama Dalmatincima: »Idemo u Dalmaciju... ponovo ćemo osloboditi Split.« A, kada je to čuo desetar Vlado, Drndalo, odmah reče:

»Jes, jes drugari, već nas tamo čekaju, pa su splićanci pripremili ribu i vino! — Onda stane i zamisli se: Bre, bre, breee... eve ti sad ... Mesto u Srbiju, mi opet na Baru!«

U takvom raspoloženju već je bilo svanulo, kad se kolona kamiona izdužila po studenom Kupreškom polju. Maglu je raznosio hladni sjeverac, tako da se po našim licima hvatalo ledeno inje. Nenavikli na ovakve vožnje — jedva smo čekali da stanemo na svoje noge, koje su nas do sada dobro služile i davale potrebnu toplinu tijelu.

Predvečer smo se zaustavili na obali Sarajčice — brzog potoka, koji zimi nabuja u divlju, teško premostivu rječicu. Iskrcali smo se i postrojili. Lijevo od nas, uzduž obale Sarajčice prostrla su se sela i zaseoci — Sarajlije, a desno preko rječice, pukla je ravan kraškog Duvanjskog polja. Drugovi; Ljupče, komandir Druge čete i komesar, Gradimir — kratko nam saopće zadatak koji nam predstoji:

— Drugovi, noćas moramo zauzeti Duvno! Preko polja ćemo se privući neopaženo, do pred samo mjesto. U hodu mora vladati najveća tišina .. . palenje šibica, pušenje, razgovori, kihanje i kašljanje — isključeno!

Iz sadašnje vremenske distance, situaoija je izgledala ovako:

Njemačko-ustaške snage se koncentriraju u Duvno—Šuica, iz pravca Split—Sinj i iz pravca Imotski. Namjera im je: prodor na slobodnu teritoriju, Kupres—Bugojno—G. Vakuf i dalje prema Jajcu, te jednom kolonom spajanje na snagama njemačke alpinističke divizije, koja treba da pristigne u rajon, Turbet—Travnik.

Naš zadatak je bio:

Zauzeti Duvno i razbiti tu neprijateljsku koncentraciju ... Crpim iz moga sjećanja prohujalih godina i nedavnog razgovora sa drugom Vitomirom Pirakom, borcem Drugog Crnogorskog bataljona Prve proleterske brigade — ove podatke: Glavnina brigade nastupa preko Duvanjskog polja, a njen Drugi crnogorski bataljon, kilometar-dva jugoistočno. Treća krajiška proleterska brigada, sjevero-zapadno od Duvna, s time da prije našeg juriša izvrši artiljerijsku pripremu ...

I prema takvoj situaciji prešli smo preko drvenog mosta i u streljačkome borbenom poretku, pognuto se približavali Duvnu. Kiša je lijevala kao iz kabla, a kada smo došli do cilja na svega 400—500 metara, pala je komanda:

»Ukopavaj se!«

Polje je bilo izbrazdano kanalićima, koji su na mjestima bili dopola ispunjeni vodom. Ipak u njima smo našli kakve-takve grudobrane. Čekali smo i osluškivali buku motora, glasove neprijatelja i gledali kako farovi njihovih vozila paraju po ledenoj Duvanjskoj noći. Odjednom, odnekud hukne najledeniji vjetar kojeg sam ikada doživio ... Odvedri nad nama mutno kišno nebo i u tili čas; mjesec, i zvijezde prospu na proleterske borce svoj blistavi led. Zemlja se zaledi. Voda u brazdama dobi glatku, tvrdu površinu i naša odjeća i obuća skori se od mraza.

— Evo ti još i mesec — prokune desetar Vlado — sad ću da pucam u njega!

Čekali smo, dok nam je mraz sve više stiskao tijelo i svijest. Sa sjevero--zapada, nikako da grunu naši teški topovi i da se od Treće krajiške prolomi poklič: Uraaaa... koji bi nas digao iz smrznutog blatnog polja i omogućio nam planirani juriš. Tek, po koja topovska granata zaparala bi noć iznad Duvna. I, to je bilo sve! (Kasnije se saznalo da haubice i ostalo teško oruđe, koje je bilo pridodato Trećoj krajiškoj — nije moglo da se probije po nevremenu i blatu i da stigne na vrijeme na vatreni položaj. S druge strane, neprijatelj je do pred sam napad uspio dovući u Duvno jedan tenkovski odred, koji je bio odmah lociran na mjesto odakle će braniti Duvanjsko polje).

Čitavo vrijeme dok smo ležali ukopani u blatu i ledu — neprijatelj je nasumce gađao naše položaje, dum-dum mecima, ili kako smo ih još zvali: eksplodirkama. U Drugom crnogorskom bataljonu, kako kaže drug Pirak Vitomir — mitraljesci su pišali u sanduke mitraljeza, nebi li ih odmrzli i tako održavali spremne za dejstvo.

U takvoj situaciji, pred zoru jedan sat, počelo je naše povlačenje koje je ubrzala pojava njemačkih tenkova — »Tigrova«, čiji su reflektoru zašarali po Duvanjskom polju. Ubrzo zatim čitav Treći bataljon prešao je preko onog istog mosta, kojim smo došli, samo dvije grupe boraca je ostalo, lijevo i desno od mosta, da štiti odstupanje glavnine. Među tim borcima sam i ja bio. »Tigrovi« su se već bili opasno približili, kada smo nas trojica potrčali na most, ali nismo stigli da ga pređemo, jer nam je jedan tenk presjekao put.

Pritajili smo se i gledali kako jedna grupa modernih Huna, iskače iz tenkova i počne da nešto švrlja oko drvenog mostića, kojeg su naši od prije minirali. Tad odjednom odjeknu eksplozija i raznese most i nekolicinu nijemaca.

Skočili smo u vodu, jer nismo smjeli čekati da nas tu dan zatekne. Da su dvoje isplivali na drugu stranu, saznao sam tek kasnije, ali ja sam bio iscrpljen i mnogo mlađi i neiskusniji od njih, pa sam se borio s podivljalo rijekom i oštrim gromadama leda koje su me udarale i utrkivale se samnom. Tek nakon jednog sata borbe za goli život, uspio sam se uhvatiti za jednu vrbovu granu koja je visila ražom vode, uz koju sam se krajnjim naporom uzpentrao na stablo i s njega dohvatio zemlju na drugoj obali. A kako je već bilo zadanilo i ja trčao po brisanom prostoru, stotine neprijateljskih metaka zujalo je oko mene.

Snijeg je počeo da pada i dok udreš dlanom — o dlan, sva je zemlja i ono sve što je na njoj dobilo bijeli pokrivač.

Napokon sam stigao u svoju Drugu četu.

— Evo ga reče drug Sumić... — a ona dvojica kažu da si se utopija... Ma, kažem ja: di će se splićani dat utopit!

Sklupčao sam se kod vatre i izuo nove gojzerice, a snijeg je i dalje padao u velikim bijelim, bijelim krpama. Svi su borci oko vatre spavali — zaspao sam i ja... Probudio me poklič: — Pokret! — Maših se za cipele, ali kakva nesreća, izgorjele su... ostali su samo pougljeni donovi. Kuhar naše čete, ponudi mi neke stare poderane cipele i još k tome velike kao brodić. Sto sam mogao? Obuo sam ih i vezao špagom preko donova, do iznad nožnih članaka. Marševali smo po vijavici i bespuću. Čak ni vodič, neki seljak koji je tvrdio da zna put — nije ga znao. Sat, dva, probijanja kroz gusti neprozirni snijeg,

da bi se ponovo našli na istom mjestu. Kružilli smo u krug. A onda drug Rupić Sime i drug Jova Nedimović, a uz privolu komandanta druga Ljubiše Jovanovića — otjerahu seljaka i sami počnu prtiti snijeg. Sime je bio jači, ali je Jova bio vičniji snijegu. Naravno, uvijek nemirni Sime, to nije priznavao, pa je oko toga, tko može bolje praviti sniježnu stazu, došlo do raznih šala i dosjetki na račun dvojice hrabrih i neumornih proletera.

U Kupres smo stigli u duboku noć. Ali se tu nismo zaustavili. U hodu smo pružali ruke prema plamenu koji je izbijao iz javnih zgrada koje bi mogle poslužiti neprijatelju, da prezimi u gradu.

Kupres je sa svojom okolnom konfiguracijom zemljišta prestavljao jako uporište, zato je Drugi crnogorski bataljon zapalio sve vojno-taktičke objekte u gradu.

Na Kupreškim vratima, visoko nad Kupresom, koji je još gorio — čekao nas je Radni vod Trećeg bataljona i svakom su borcu u koloni pružali po jednu smrznutu loptu kukuruze. U moja suha usta navrla je ljuta slina glada, koja je tvrdi kruh za tren pretvorila u finu kašu i isparila je u mojoj gladnoj utrobi.

Jutro.

Ne pamti se da je ikada u vrijeme od petog do desetog studenog, Bugojnom harala takva zima. U toj nezapamćenoj studeni, živa se u termometru spustila na 18 celzija ispod nule, a naša kolona je išla dalje i dalje i zadnje kuće Bugojna ostale su za nama. U jednom predahu kolone, ćućnuo sam i odmah zadrijemao, ali srećom me zamjenik komandira Druge čete drug Bata — ćušne po ramenu i oštro podviknu: — Diži se... napred marš... Jedan, dva — jedan, dva — seno, slama — seno, slama ... Ih kakav si bre — kost i koža... Hoćeš li da ti se noge smrznu! — Pa zapjeva ispod glasa:

»Cijeli narod sebe pita, na-što li mu ovo li-či
kada Hitler jasno kaže ne tre-ba mu na-rod ni-či
Njemu treba pus-ta zem-lja da raspar-ča i po-de-li
Sve slavene da uni-šti, a ger-ma-ne da na-se-li...

Potrebno je reći da je u ovom maršu nekolicina boraca imala teške smrzotine po nogama, pa su smjesta upućeni u bolnicu, gdje su im amputirani nožni prsti, a ponekom i noga!

Cesta prema Gornjem Vakufu se odužila, a onda odjednom skrenusmo lijevo i počnemo se teškim koracima uspinjati po brežuljkastom terenu.

Okrenuh se: Bugojno je ležalo desno od nas, samo kilometar-dvä. Još malo i... Eto nas u selo Čipuliće. Tu je stala Druga četa i tu smo se ulogorili.

Ali umjesto da umornim i iscrpljenim tijelima boraca ovlada mir i san krepki — jedna grupa Krajišnika iz naše čete povuče i ostale proletere u kozaračko kolo — kolo beskrajno kao i sam život:

»Oj devojko draga dušo moja... — Oteglo se, sve dok kuhari nisu spremili ručak, ili bolje rečeno, dok Krajišnik Jova nije svojim snažnim baritonom najavio kraj:

»Re-ko Kos-ta ... joj reko Košta
da je ko-la dosta!

TOMISLAV JELIĆ

BILO JE DIRLJIVIH, BOLNIH I NEUGODNIH TRENUTAKA

U revoluciju sam pošao vojnički neiskusan, kao i većina mojih drugova. To su u najvećem broju bili golobradi mladići koji od tada nisu takoreći pušku ni vidjeli, a kamoli s njom baratali. Ali patriotska svijest, odanost svom narodu i mržnja prema okupatoru i cnjegovim slugama, stvorilo je od tih golobradih mladića prave borce revolucije, prave junake, prave heroje, uistinu prave proleterske borce. Borbeno iskustvo, a samim tim i hrabrost i junaštvo, ovi mladići i djevojke vrlo su brzo stekli zahvaljujući svestranoj i svakodnevnoj pomoći starijih i iskusnijih drugova i drugarica, koji su za sobom ostavili veliki broj teških bitaka, od druge polovine 1941, kada su krenuli u partizane.

Prvi dani vojevanja za većinu od nas /bili «su prilično teški, trebalo se sroditi s novom sredinom, prihvatiti činjenicu odlaska dosta daleko od svog rodnog kraja. Iako nije bilo, ali smo vrlo brzo shvatili da se moramo izložiti nadčovječanskim naporima, a samim tim i ljudskim žrtvama, da bi naša borba bila pobjedonosna. Sve te napore, kao što isu: stalne borbe, naporni marševi, glad uslijed slabe i neredovne ishrane, slaba odjevenost, iscrpljenost, velike hladnoće posebno za nas Dalmatince, borci su uspješno savlađivali zahvaljujući harmoniji drugarstva i povjerenja, te ponosu što se nalaze u takvoj jedinici kao što je Prva proleterska brigada, u kojoj su se stalno pjevale partizanske i patriotske pjesme, izvodile razne zabave, igre, šale, vicevi. U takvim uslovima malo je bilo vremena misliti na teškoće i napore. Na borce, a naročito na nas novajlije, najviše je utjecaja na polet ona dirljiva proleterska pjesma: »Suzama se boj ne bije već se vrela krvca lije«.

Znači bilo je lijepih, dirljivih i nezaboravnih trenutaka koje je svaki borac doživljavao na svoj način. O tim lijepim trenucima ja ovdje ne bih govorio, već o onim koje sam ja, kao jedinka vrlo doživljavao. Da idem redom i navedem samo neke onako kako sam ih ja lično proživljavao.

Pogibijom Jakova Petkovića i Nikole Petkovića na Sitnici 20. studenog 1942, u tako reći prvoj teškoj borbi nakon stupanja u Prvu proletersku brigadu, bio sam toliko potresen i ožalošćen, ,da sam, iako je još borba trajala, zabio glavu u snijeg a suze su tekle koliko su mogle brže. Bilo mi je jasno da se mora ginuti, ali se nikako nisam mogao oduprijeti i prihvatiti činjenicu da su morali poginuti tako brzo. To su bili moji kućni prijatelji, odlični drugovi. Prvi je ostavio kod kuće ženu i troje nejake djece. Ta pomisao me je još više potresala. Jakov je bio i jedan od organizatora odlaska prvih dobrovoljaca u partizane. On me je i uključio u pokret. Od njega sam dobio i prva saznanja o borbi radničke klase za svoja prava, o Partiji i njezinim revolucionarnim ciljevima, o ustanku i partizanskim borbama širom Jugoslavije o Titu kao vođi revolucije. Obojica su poginuli junački jurišajući na famoznu džamiju'iz koje su Nijemci i ustaše davali žilav otpor. Težak je za mene bio taj dan i ne samo on. Napuštajući Sitnicu, mislim da sam se bezbroj puta okrenuo i pogledao to mjesto koje niikada ine može biti zaboravljeno ne po dobru već po zlu gdje je svoje mlade živote ostavilo oko 25 proletera, Srbijanaca, Crnogoraca i Dalmatinaca.

Samovoljnim napuštanjem Brigade dvojice mojih zemljaka sredinom veljače 1943. Bio je to £a mene i sve Vrpoljane, drugi i vrlo teški doživljaj; ali ovog puta druge prirode. Napustivši svoje drugove i jedinicu u tako teškoj situaciji Četvrte ofanzive, zaista je pravi kukavičluk. Bio je to pravi šok za većinu nas. Ovaj neugodni događaj brzo se povezao sa bolnim trenutkom, jer već 18. veljače u napadu na Ivan-sedlo junački su poginula još dva moja zemljaka Mijo Mrdeža i Jakov Komadina. Poginuli su kao pravi borci jurišajući na ustaške bunkere. To su teški trenuci i bolni momenti koje čovjek proživljava. Ovoga puta sam to proživljavao s ponosom i bolom u odnosu na odbjeglu dvojicu slabića.

I još se neoporavivši od jednog teškog, bolnog i neugodnog trenutka, a već dolazi slijedeći. Tako je 21. ožujka 1943, na Treskavioi junački poginuo Martin Ljubičić, jedan plemeniti i od svakog voljeni i cijenjeni drug, stari revolucionar, organizator ustanka, vrlo vrijedan i sposoban, do krajnosti odan revoluciji, vrlo miran i nevjerovatno ozbiljan, prijatelj Jakova Petkovića. Kako se tek on osjećao kad su nas napustila ona dvojica zemljaka. Poginuo je 36 sati poslije nego što smo (se oporavili i pod njegovim rukovodstvom održali tako reći »tajni sastanak« i donijeli zaključke u vezi s napuštanjem brigade od strane dvojice naših zemljaka. Njegova smrt došla je u vrijeme kada nam je bio i te kako potreban poslije svega što smo pretrpjeli. Njegova smrt vrlo je bolno odjeknula među nama još živim Vrpoljanima. Do tada su poginula već 4 druga iz našeg sela: dvojica na Sitnici i dvojica na Ivan-sedlu. Sve su to bili divni drugovi i hrabri borci. Pogibijom druga Martina, kao petog borca i jednog čijim smo se vrlinama svi divili, bio je za nas, još njegove žive zemljake, teško podnošljiv udarac i velika bol.

Prelaskom preko Drine 9. travnja, junački je poginula Zorka Lalica. Divna i izvanredno hrabra proleterka, uvijek vesela i raspoložena, s pjesmom na ustima. Nikada se na njenom licu nisu primjećivali napori i teškoće, stalno nasmijana i šaljiva. Da bi pomogla ranjenom i bolesnom drugu često puta nije vodila računa ni o vlastitom životu. Poznavao sam je od rane mladosti. Kada sam čuo za njezinu pogibiju, sjetio sam se njenog razgovora sa mnom po prelasku Neretve 8. ožujka 1943. Tada mi je pored ostalog rekla: Tomiša (mene su u selu zvali tako), zašto su odvojili mene i moga Niku? Zašto nismo mogli biti u istom bataljonu, pa i u istoj četi? Zar nas dvoje nismo mogli biti odličan puškomitralješki par? Zar nama nije jasno da smo dobrovoljno pošli u partizane, ne da vodimo ljubav, već da se borimo. Da nismo bili svjesni toga, ne bismo ni pošli, a ovako ja i moj suprug se po mjesec dana ne vidimo. Nije to nešto u redu«. Kada se sjetim ovih njenih, rekao bih iskrenih i duboko promišljenih riječi mlade žene, ostavlja na mene težak i bolan dojam. Da li je sve to tako zaista moralo biti? Na Lisini kod Mrkonjić Grada, poginuo je krajem ožujka 1944, i njen suprug Nikola Lalica, koji je vrlo hrabro, ali bolno, podnio gubitak svog životnog saputnika.

Na Limu 10. svibnja 1943, prilikom likvidacije jedne talijanske motorizirane kolone, poginu drug Velimir Cankić, rođen 1922, taj divni i plemeniti Crnogorac. Svaki čovjek ima i loših i dobrih osobina, ali meni se čini da je drug Veljko, kako smo ga zvali, posjedovao samo dobre osobine. Jedina loša osobina, ali ne njegovom krivicom, bila je ta što skoro za dvije godine ratovanja i teških bitaka koje je ostavio za sobom, nije otišao dalje od komandira desetine. To je bio drug kakvog je trebalo tražiti, mladić, proleter sa svim ljudskim vrlinama. Svi mi borci smo ga voljeli kao rođenog brata, a naročito

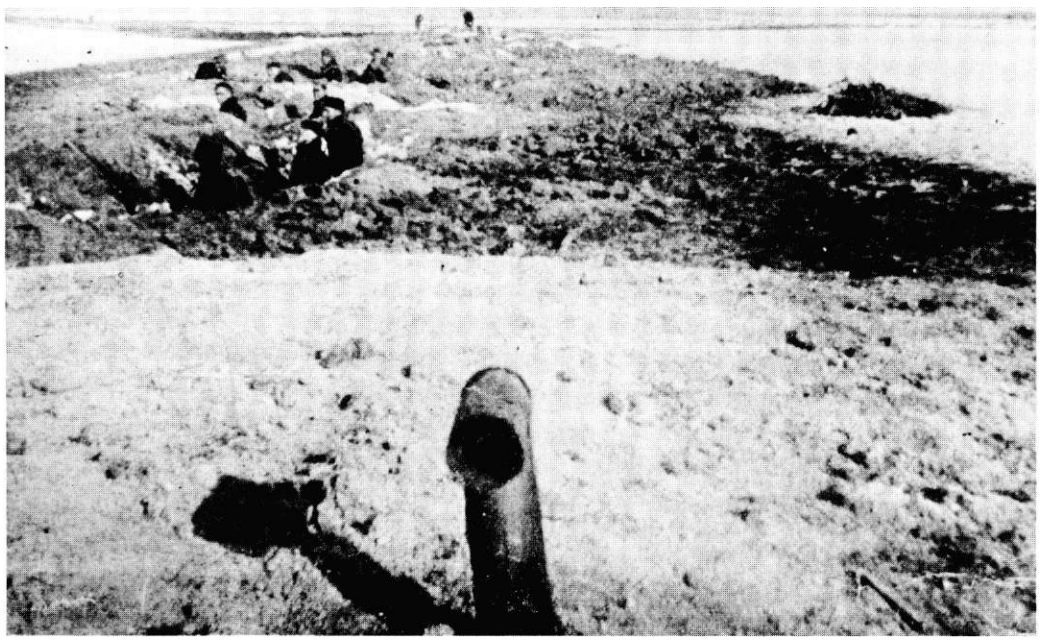
Bolničarke 1. proleterske siječnja 1945. kod Sidskih Banovaca

S jednog mitinga u selu Kukujevci, Srem u veljači 1945. godine

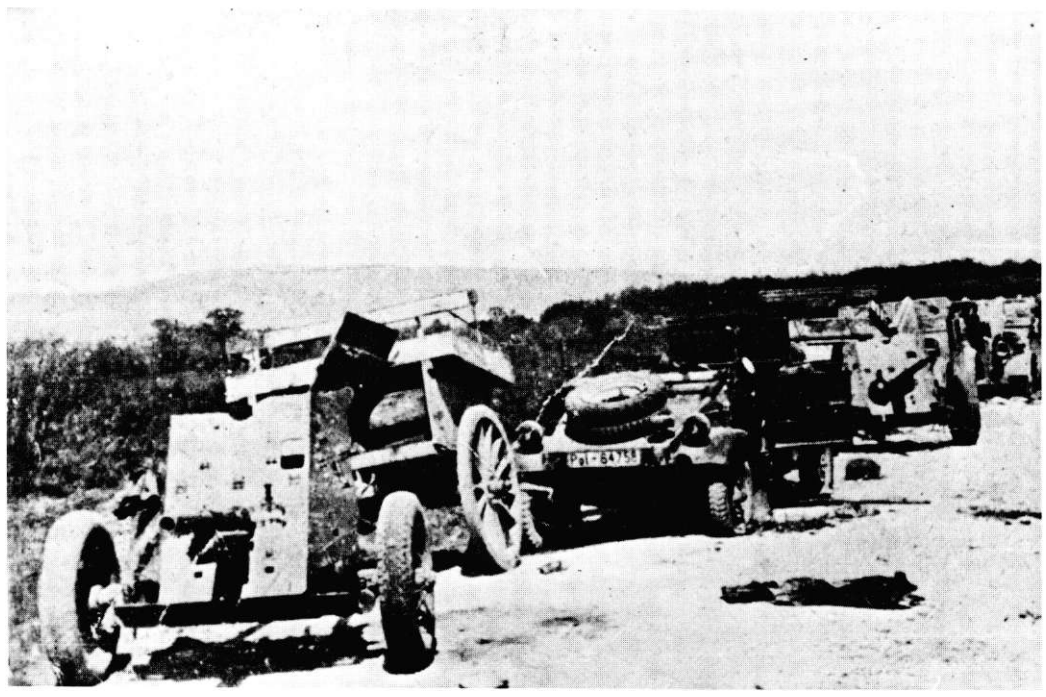
Grupa kurira i boraca 1. proleterske u Kukujevcima veljače 1945. godine

Rovovski život na Sremskom frontu, ožujak 1945. godine

Poslije proboja gonjenje neprijatelja bez predaha 12. travnja 1945. godine

Kakon proboja Sremskog fronta, 15. travnja 1945, uslijed siline udara proletera u dubinu, neprijatelj nije imao vermena da izvuče svoja borbena sredstva

Grupa boraca 1. bataljona kod Orahovice 28. travnja 1945. godine

Braća Vojko i Miro Tudor

mi Dalmatinci, jer se izvanredno s nama slagao. Njegova smrt vrlo je bolno odjeknula medu nama. Pa i ta nesretna sudbina ako postoji, kao da bira svoje žrtve među najboljima, one najbolje, najdobrije, najplemenitije, najčovječnije.

Poginuo je kada je već bilo sve gotovo, kada smo se veselili uspjeloj akciji. Tada iz jednog grma kuda je prolazio drug Veljo, začu se pucanj, jedan talijanski oficir koji se sakrio u grmlje, opali metak iz pištolja i smrtonosno pogodi našeg Velju. Tu se neposredno našao i Vitomir Pirak, koji je iz puškomitraljeza pustio raf i likvidirao talijanskog krvnika.

Kažem da nam je vrlo teško pala na srce smrt druga Velje, a kako je to palo starom Petru Matoviću. To je teško opisati. On se zaista uzdržavao koliko je mogao od svih onih bolnih grimasa, ali drhtanje vilica, iako su zubi bili stisnuti, bilo je očito. Poginu Veljko kojeg je stari Matović neograničeno volio. Ne znam da li su njih dvojica bili u nekoj bližoj rodbinskoj vezi. Stari Matović je bio jedan od najstarijih boraca među nama, rođen je 1902. Crnogorac. Izvanredan drug, pravi otac ,za sve nas, ali i on, stari Matović, junački je poginuo petnaestak dana kasnije, 24. svibnja 1943, na Zlatnom boru, kao komesar naše Prve čete Drugog crnogorskog bataljona.

Bolni su to trenuci, teški momenti, kada svakodnevno, iz borbe u borbu, iz časa u čas, tu pored tebe, ginu drugovi i drugarice, ginu ti hrabri i neustrašivi borci, ginu ne svojom krivicom, ili zato što im se gine — ginu krivicom fašističke najezde i domaćih izdajnika, ginu drugovi proleteri, ginu ti po svojoj hrabrosti neopisivi heroji. Teško je opisati sve te potresne momente, zato se osvrćem samo na nekolicinu onih drugova i drugarica sa kojima sam bio bliskiji, koji su na mene ostavili poseban utisak, jer svaki čovjek među dobrima ima i najintimnije drugove, koje je posebno cijenio i volio. Teških i bolnih trenutaka i događaja je bilo bezbroj, ali svi oni na čovjeka ne ostavljaju podjednak dojam. Među njima ima onih koji se nikada ne mogu zaboraviti; neizbrisivi su.

Sredinom svibnja, čini mi se da je bilo 16. svibnja 1943. Neprijatelj od Bijelog Polja artiljerijom je tukao naše položaje. Jedna granata pala je kod našeg puškomitraljeza kojim su rukovali Srđan Kasagić, Prnjavorčanin, i Jere Rupić iz Dubrave kod Šibenika. Tog trenutka bolničarka Marija Rupić, Jerina sestra, potrča k njima i povika: »Poginu mi brat!«

Jeri nije bilo skoro ništa, već je Srđan bio teško ranjen. Jere se izvukao sa »šarcem« malo dalje, a Marija je ostala da previje Srđana. Tog momenta pade slijedeća granata i smrtno pogodi drugaricu Mariju. Bio je to stravičan prizor. Ne znam šta je bilo bolnije vidjeti: dvoje koji leže nepomični ili druga Jeru koji je stajao kao ukopan, bez daha. Ne znam šta bih sve žrtvovao da nisam bio prisutan tom strašnom trenutku. Drugarica Marija bila je jedna od vrlo vrijednih, hrabrih i neustrašivih boraca, uvijek radna i u pokretu. Kada drugi odmaraju, ona stalno radi, bilo da uređuje svoju odoru ili pomaže drugovima, spremna da pruži pomoć bolesnom i ranjenom drugu, stalno uredna i vrlo ozbiljna, ali kada treba i puna šale. Srđan, taj gorostasni Bosanac, visok skoro dva metra, vrlo lijepo građen, miran i tih, voljen među drugovima, hrabar i odvažan. Sa Srđanom sam se bio sprijateljio odmah nakon njegova dolaska u našu četu siječnja 1943. Bili smo kao rođena braća. Umro je poslije rata od posljedica ranjavanja.

Tragedija je bila još bolnija, ubrzo poslije pogibije Marije bio je teško ranjen, a zatim i podlegao ranama i omladinski rukovodilac bataljona drug

Bepo Miljak, taj među svim drugovima omiljeni Vrgorčanin. Mlad ali prekaljeni revolucionar, jedan od organizatora ustanka u svom kraju, vrlo sposoban i hrabar. Prije odlaska u partizane, u Biokovo, učestvovao je u likvidaciji jednog ustaškog glavešine u Mostaru. Govoriti o Bepu, znači govoriti 0 čovjeku, borcu, starješini i revolucionaru, koji posjeduje sve one ljudske osobine koje treba da ima borac do krajnosti odan revoluciji i svom narodu. Njegova smrt teško je pala svima u bataljonu. Težak je to bio gubitak. Kad čovjek sve to doživljava, dođe vrijeme da zaboravi na onu našu omiljenu pjesmu »Suzama se boj ne bije«.

Pored velikog broja drugova i drugarica koji su pali u toku pete neprijateljske ofanzive, 10. lipnja 1943, na Balinovou, tek što je došao iz rasformirane prateće čete, poginuo je moj rođak Božo Jelić. Kažem rođak, a mogao bih slobodno reći i polubrat po majčinom mlijeku, jer smo vršnjaci i kada smo bili mali njegova je majka dojila i njega i mene. Uvijek smo se jedan prema drugom odnosili kao da smo rođena braća. Ovaj događaj, ovaj za mene još jedan izuzetno težak i bolan trenutak, došao je u momentu kada iz časa u čas gine na desetine drugova i drugarica. Kako sam se tada osjećao nisam u stanju opisati, to bih jedino mogao netko drugi tko je bio tu prisutan. Gledam u njega, ali ne vjerujem sam sebi da je tu kraj. Tražim bolničarku, ona je tu, zahtijevam da se brzo nosi u sanitet brigade, a sam sebi ne vjerujem da više pomoći nema. Bio je smrtno pogođen u glavu u trenutku kada je švapski mitraljezac ispalio posljednji rafal u času našeg proboja obruča na Baliinovcu. Ne treba da krijem, ali suze nisam mogao brzo zaustaviti. Izgubiti takvog druga, rođaka »brata«, prijatelja nije lako podnijeti.

Jedan vrlo teški trenutak na koji i dan danas mislim, doživio sam 7. srpnja 1943, kod Caparda. Povlačeći se pred mnogo jačim neprijateljem koji je nastupao od Tuzle prema Zvorniku. Drugarica Vesela Rak, iz Dubrave kod Šibenika, pružajući ranjenom drugu prvu pomoć u jednoj šumici, ne nadajući se nikakvom zlu, pala je u ruke neprijatelja koji je neprimijećeno, koristeći gustu šumu, došao do drugarice Vesele i taiko je uhvatio živu, a da ona ništa nije mogla učiniti. Cuo se samo švapski »Alt« i njezin krik. Toga časa nas jedna desetina boraca bila je u jednom proplanku oko 100 metara udaljenom od mjesta događaja. Ostale jedinice i dijelovi naše čete bili su lijevo od nas 1 u povlačenju tako da su tu naše snage bile vrlo male. Odmah poslije par trenutaka, pala je odluka da jurnemo u tom pravcu i pokušamo spasiti drugaricu Veselu i ranjenog druga, ali u istom momentu na ivici šume ispred nas pojavilo se do zuba naoružano oko tridesetak njemačkih vojnika i morali smo teška srca odustati od prvobitne odluke.

Taj kobni trenutak za drugaricu Veselu i ranjenog druga ostavio je na nas vrlo mučan, bolan i neopisivo težak utisak. To su momenti koji čovjeka strašno potresaju. Vidiš šta se dešava, a ,pomoć nisi u stanju da pružiš. To se ne zaboravlja. To se trajno nosi u sjećanju. Drugarica Vesela bila je jedno divno ljudsko biće. Samo njeno ime Vesela, odgovaralo je cjelokupnom njenom izgledu i ponašanju. To je bez pretjerivanja bila jedna od najboljih drugarica. Poslije rata se saznalo od nekih zatvorenika, da je ona u zatvoru bila primjer prkosa i hrabrosti pred neprijateljem, da je strašno mučena i da je od svirepog mučenja umrla u zatvoru 1944. godine. Zao mi je što nisam mogao saznati i ime ranjenog druga jer je tog dana bilo nekoliko žrtava i teško je ustanoviti o kojem je drugu riječ. Za drugaricu Veselu, naš komandir čete Duško Popović, kaže: »To je bilo izvanredno ljudsko stvorenje, to je

drugarica, borac, bolničarka, proleterka koja je služila za primjer po svojoj ljudskosti, drugarstvu, moralu, hrabrosti, dostojanstvu i cjelokupnom ponašanju i ophođenju«. Takva je bila drugarica Vesela.

Krajem studenog 1943, (čini mi se da je to bilo 29/30) kada se nitko nije nadao, poginuo je puškomitraljezac desetine drug Marin Marčić, taj sjajni i izvanredno hrabri proleter, rodom iz Krila-Jesenice kod Omiša. Krenuli smo sa desetinom seoskim putem južnim padinama Vlašića prema zapadu, da uhvatimo vezu sa jednim našim bataljonom koji nije bio stigao na određeno mjesto prema dobijenom zadatku. Bila je noć oko 23 sata. Na putu smo vidjeli svijetlo u jedinoj seoskoj brvnari (kući) i seljaka, domaćina pozvali i pitali da li tu u zaseocima ima vojske. On nam je odgovorio da u selu nema nikakve vojske. Tako sano mi slobodno krenuli naprijed, ne sluteći da je seljak lagao i da su se padom mraka u selo spustile njemačko-ustaške jedinice i razmjestile po selu koje je dosta rastereseno (razbacano). Nismo otišli naprijed niti 150 metara od kuće pomenutog seljaka, lijevo od nas na udaljenosti oko 50 metara, apazismo stražara ispod jednog drveta. Ja sam pošao malo bliže ka njemu i pitao tko je tamo. On je mene isto tako pitao tko je. U tom vremenu drug Marin krenuo je kraj živice naprijed po svom običaju, ostali borci čekali su ispod jednog drveta na putu. U pravcu kuda je pošao Marim, opali puška i ču se kratak jauk i tresak na zemlju puškomitraljeza, a zatim istovremeno otvori se vatra u pravcu nas sa skoro svih strana? Poći da vidimo što je s drugom Marinom značilo je smrt za sve nas. Vatra se pojačavala. Svaka sekunda za nas mogla je biti sudbonosna. Otvoriti vatru i prihvatiti borbu, a samim tim pokazati neprijatelju točno gdje se nalazimo, bila bi prava ludorija u situaciji kada smo upali u klopku. Uočismo da samo s jednog malog pravca koji vodi zapadnom dijelu Turbeta ne otvara se vatra i u tom pravcu je jedini naš izlaz. Mi smo prikovani za zemlju. Ispred nas je jedna parcela s još nepokošenom kukuruzovinom koji će nam dobro doći. Čekanja nema. Do druga Marina ne možemo. Vatra ne jenjava. Naprijed jedan po jedan trčećim korakom kroz kukuruzovinu. Tišina najveća. Zadnji trčim ja i bolničarka. Najveća nam je sada opasnost iz pravca gdje je stražar, jer moramo proći u u neposrednoj blizini. Vatra prašti po kukuruzovini, ali mi odmičemo, neprijatelj sigurno na vrijeme nije .primijetio kuda se prebacujemo. To je bila vrlo teška situacija. U nečem sličnom u toku rata nisam bio.

Tu nam zauvijek ostade drug Marin. Poginuo je krivicom neprijateljski nastrojenog seljaka prema nama kome smo mi povjerovali, a znao je za sve, jer se vatra otvarala i iz njegovih staja i šljivika odmah pozadi kuće. Poginuo je drug Marin kojeg smo svi nevjerojatno voljeli i cijenili. To je bio jedan vrlo hrabar i uporan borac. Uživao je da bude u borbi. Za njega je kako je znao reći odmor, a pogotovo duži odmor najveće zlo. Tu se čovjek razljeni, gubi na kondiciji. Bio je nevjerojatno iskren i pošten. Bili smo toliko bliski kao da smo od rođenja skupa. Nije bilo borca u desetini a da mu suze nisu tekle. Kada smo se izvukli iz neprijateljske vatre, stali smo. Za nekoliko trenutaka nitko s nikim (nije ni riječ progovorio. Svi smo bili kao utučeni, ne zbog toga što smo se uspjeli izvući, već zbog druga Marina koji je vjerojatno sa bliskog odstojanja bio smrtno pogođen, jer poslije jauka i pada ništa se više nije čulo. Nije bilo lako izgubiti druga, borca, proletera, kao što je bio Marin. A kako sada doći u jedinicu i reći komandiru, ali i oni su čuli krkljanac, znali su da je nešto nepredviđeno iskrslo. Nestrpljivo su nas oče-Kivali. Rezultat nije bio povoljan, a mogao je biti i mnogo gori.

Između stotine i stotine poginulih drugova i drugarica, između tih hrabrih junaka, heroja, proletera, naveo sam njih nekolicinu koji su poginuli do kraja 1943. Kada bi se pisalo o svima njima, tada bi se moglo napisati čitave knjige. Svi su oni to sigurno i zaslužili.

Lik navedenih, kao i velikog broja ostalih drugarica i drugova poginulih u toku rata, ostao je neizbrisiv u mojim sjećanjima na njih.

PAVLE KALIC-VUKŠA

IZGUBLJENA GRANATA

Prilikom napada na Sujicu, sredinom prosinca 1943. godine bio sam zadužen za konja i topovsku — protivtenkovsku /municiju. Napad nije uspio i morah smo se povlačiti. Prolazeći kroz vrlo neprohodan teren, konj je pao i granate su se prosule. Ništa drugo mi nije preostalo nego da ih sakupim i ponovo natovarim na konja i nastavim put za svojim Prvim crnogorskim bataljonom. U žurbi zbog opasnosti od neprijatelja, i da ne izgubim vezu š jedinicom, nisam ni primijetio jednu granatu koja je ostala na mjestu gdje mi je pao konj.

Kada sam stigao u jedinicu, komandir Marić dođe do konja i prebroji granate. Vidjevši da nedostaje jedna granata pozva me k sebi i kaže: »Vukša, otiđi i pronađi izgubljenu granatu. Bit ćeš nagrađen«. I ja pođem. Provlačeći se kroz neprijateljski raspored, dođem do mjesta gdje je konj pao, pronalazim granatu, držeći je čvrsto, sav ogreben i krvav, puzeći se vraćam, a neprijatelj otvara vatru. Koristim se drvećem i šikarom, uspijevam sretno da se vratim u svoju jedinicu i raportiram drugu komandiru da sam uspio, držeći i dalje čvrsto granatu, a potom mu je predajem. On iznenađen naređuje da mi očiste ogrebotine i za nagradu za ovaj podvig dobijam dvije porcije zobove kaše, što je u svakom slučaju u to vrijeme bilo vrijedno pažnje. Sta se tu može, rat je rat, a zadatak-zadatak, i ta jedna granata često puta može biti i te kako korisna ako se pravilno upotrebi.

To je vrijeme, tu noć kada smo napadali na Sujicu, mislim da će dugo pamtiti svaki živi borac Prve proleterske NOU .brigade, ne toliko, po jačini borbe, jer ona i nije bila tako jaka, kakvu je znala da vodi ova Brigada, već po hladnoći koja je vladala. Te noći ne samo kod nas proletera nego i kod Švaba, tako da nije moglo dejstvovati skoro ni jedno automatsko oružje. Stari proleteri su pričali da takve zime poslije Igmanskog marša nisu imali, ali ovoga puta na sreću nije bilo promrzlih boraca.

MANDA BOGUNOVIĆ-CULIBRK

GRANATA ZA DOČEK NOVE GODINE

Prošlo je od tada dosta vremena. Sjećanja blijede, pa ipak, ne zaboravljam Novu godinu, onaj dan na prijelazu iz 1943. u 1944.... Vrijeme pravo zimsko, hladno sa mnogo snijega. Sa svojim Prvim lovćenskim crnogorskim bataljonom nalazila sam se podno Vlašića. Zajedno sa Trećom kraljiškom i Trinaestom hrvatskom brigadom i nekim drugim jedinicama napadamo Travnik. Moja jedinica je kretala iz pravca Vlašića. Noć je. Teško se snalazimo. Sa druge strane čujem: »juriš, braćo Krajišnici!« Počinje bitka, teška, duga, iscrpljujuća. Napadamo cijelu noć. No Travnik je dobro branjen. I nekoliko puta prije bio je napadan, ali je uvijek odolijevao. Bilo je tamo i Nijemaca, ustaša, domobrana i crne legije.

Na obzorju svjetlo. Rađa se novi dan. Travnik nismo mi ovaj put osvojili. Povlačimo se. Posljednji je dan stare, 1943. Mislimo što će nam donijeti nova. Možda kraj, možda mir, pobjedu .. . Nakon povlačenja, poslije bitke za Travnik smjestili smo se u jednom selu u podnožju Vlašića. Odmaramo se i pripremamo za doček Nove godine. Cijela Prva, moja četa, nalazila se u jednoj kući. Pala je noć. Svi spavaju osim dežurnog koji se nalazi u kuhinji. Najednom strašan tresak! Jedna granata pala je na našu kuću, srećom ne na sobu u kojoj smo spavali. Poskakali smo kroz prozore kako je tko stigao. Ne znam u onoj brzini tko nas napada, otkuda. Svi smo čitavi, jedino je stražar ranjen.

Formiramo kolonu i pokret. Krećemo prema Turbetu. Ni na Novu godinu nemamo mira. Istovremeno čuli smo jednu radosnu vijest: pala je »crna kuća«. To je Banja Lulka, po zlu poznata kaznionica koju smo zvali »crna kuća«. To nam je dalo podstreka i podiglo moral. Turbe je mjesto u dolini okruženo sa svih strana šumama i brežuljcima. Ni tu nismo bili sigurni jer su svuda okolo bili neprijatelji. Krenusmo odatle u centralnu Bosnu. »Kako je počela i ova će godina biti naporna«, pomislih . . .

SAVO PUZIC

PROKLETA VODENICA NA SLIJEPOM POTOKU

Posle žestokih borbi is Nemcima po brdima iznad Turbeta i Karaule, koje smo vodili u toku 9. januara 1944. godine, uspešno ,smo se izvukli i ujutro 10. januara osvanuli u selo G. Vitovlje, u pozadini neprijatelja. Umorni od borbe i prozebli od ziime, ugodno smo se osećali razmešteni po seljačkim kućama. U popodnevnim časovima preko Vitovlja sa severozapada, u pravcu s. Gostilja, pojavila se neprijateljska kolona. Prtinom se otegla dugačka kolona natovarenih mazgi. Djelovala je kao karavan u pustinji. Bila je to komora

prvog ešalona s kojom smo juče vodili borbu između Turbeta i Karaule. Na začelju kolone kretao se jedan bataljon nemačkih planinara za koje mi u tom momentu nismo znali.

Brzo smo se prikupili, razvili u strelce i otvorili bočnu vatru na kolonu s natovarenim mazgama i konjima. Pored njih se kretala pešadija kao obezbeđenje. U prvom naletu smo ih razbili. Konjovoci i obezbeđenje pobjegoše ostavljajući mazge i konje na prtini. Nekoliko je životinja od prvih rafala popadalo po snegu, a ,neke su trčale praveći još veću pometnju u nemačkim redovima. Neprijatelj, iznenađen našom vatrom, doživio je i drugo, još teže iznenađenje.

Pokušavajući da s nama prihvati borbu pojavio mu se s leđa naš Treći (kragujevački) bataljon, koji se dan kasnije iza Prvog bataljona izvukao preko sela Suho Polje i nastupao za nama. Odjednom se taj deo komore našao pod unakrsnom vatrom proletera i bio potpuno uništen. Na žalost, u komori, koju smo uspeli razbiti i dobrim delom zarobiti, nije bilo ni hrane ni municije, koja nam je bila preko potrebna. Na natovarenim mazgama nalazila se uglavnom lična oprema nemačkih vojnika prvog ešalona. Njihove starešine su ih rasteretile kako bi lakše savladali strme bosanske planine. U tovarima mazgi bili su vojnički rančevi u kojima smo, između ostalog pronašli i neke sitnice za ličnu higijenu (sapun za umivanje, pribor za brijanje, čarapa, veša). Posebno nam je koristio u rančevima pronađeni puder koji smo koristili za posipanja uboja i promrzlina na nogama. U nekim smo rančevima pronašli pečenog svinjskog i bravljeg mesa, koje su nemački vojnici usput opljačkali sa srpskih trpeza jer je pre dva dana proslavljen Božić.

Kako je kolona bila izdužena (oko 100 grla), uspeli smo zarobiti i razbiti samo prednji deo, dok se zadnji deo, van domašaja naše vatre, sredio i organizovano stupio u borbu. Razvila se žestoka borba koja je trajala sve do noći. U borbu je stupio i planinski bataljon koji se kretao na začelju kolone. U večernjim časovima potisli su nas prema severu.

Nemci su se dokopah Slijepog potoka i odatle nas pratili vatrom. Nisu dalje nastupali, pa smo se i mi zadržali na nekim brežuljcima odmah iza potoka.

Iznad Vlašića pojavila se mesečina i obasjala snegom pokriveno Vitovlje. Nedaleko od potoka, ispred neke vodenice, ležao je ranjeni partizan. Na snegu se prevrtao, mlatio rukama i ječao nemoćan da se pomakne. Posmatrali smo ga s jednog brežuljka, možda sa stotinjak metara udaljenosti. Nemci su prestali da pucaju. Noć vedra i providna, a od zime srce puca. Nismo sigurni da li su još Nemci u potoku ili su ,se možda povukli. Ranjenik se muči i jauče, to nas teško pogađa. Rešili smo da ga izvučemo.

Do njega se moglo doći neprimetno jedino (niz uvalu puzajući.

Javio se dobrovoljac da izvuče ranjenog druga. Zvao se je Marko, rodom iz Dalmatinske zagore, negde iz okoline Knina. Bio je krupna i razvijena momčina, jedan od najjačih u 3. četi. Imao je široka pleća i jake mišice. U njegovim rukama puška je izgledala kao igračka. Njegov lik pamtim i danas. Bio je okrugle glave, visokog čela, uvek crvena lica. Imao je kratke crne potkresane brkove, na glavi kožni kačket sa velikom crvenom petokrakom zvezdom. Za vreme odmora u razgovoru s drugovima više puta Marko bi isticao: »Gospe mi, kad se rat završi, opet će u zidare, zemlja je porušena, biće dosta posla.« Posle detaljnog komandirova uputstva, Marko je krenuo niz uvalu. Kad je izbio na čistinu, .počeo je da puzi. Posmatrali smo ga i stra-

hovali za njega. Salih Osmanbegović i ja ležali smo na snegu iza jednog kamena, šaputali i priželjkivah da neprijatelja nema ni u vodenici niti u potoku.

Kad je Marko dopuzao i uprtio ranjenika, samo što je krenuo, ispod vodenice je sinuo plamen i odjeknuo pucanj. Pre smo videli plamen pa tek čuli pucanj. Samo jedan pucanj i Marko se smrtnog pogođen srušio s ranjenikom. Zanemili smo. Osuli smo paljbu po vodenici iz pušaka i dva puškomitraljeza. Oni više ne pucaju, verovatno osmatraju i čekaju nas na mušici. Posmatrali smo i dalje nemi. Marko je nepomično ležao na snegu, a ranjenik pored njega dajući i dalje znake života. Bih smo u nedoumici šta činiti. Na mesečini po snegu svaki pokret je uočljiv. Komandir čete dr Pavle Levković poziva komesara čete Viljka Rakočevića i mene, svog zamenika, da se dogovorimo šta dalje da činimo. Ranjenog druga moramo izvući. Da jurišamo, čistina je, a Nemci u zaklonu ispod vodenice i u jaruzi čekaju. Municija u četi je pri kraju. I dok smo tako nagađah i razmišljali kako da izvučemo ranjenog druga, odnekud na osmatračnicu dođe i komandant bataljona Savo Mašković. Komandir ga upozna sa situacijom i naglasi da municije gotovo nemamo. I »breda«, koja je podržavala 3. četu, ostala je bez ijednog metka. Po naređenju komandanta bataljona odmah je donesen jedan sanduk municije i na brzinu podeljen borcima. Pobrojane su i prikupljene ručne bombe i date određenoj grupi bombaša. Odelenje iz prateće čete, koje je ostalo bez municije za »bredu«, na čelu sa komandirom Miljanom Cogurićem priključeno je Drugoj četi kod Jure Odaka. Miljan Čogurić, komandir odeljenja i ujedno nišandžija na »bredi«, uzeo je karabin od jednog ranjenika. ,

Komandant bataljona je na osmatračnicu dozvao komandire 1. i 2. čete i detaljno utanačio izvršenje zadatka. Prva četa imala je zadatak da sa istočne strane obuhvati vodenicu, a 2. i 3. četa, pošto 1. prvuče pažnju neprijatelja na se, jurnuće sa sadašnjih položaja. Dok ,se 1. četa prebacivala i zaobilazila vodenicu po snegu i brisanom prostoru neprijatelj je po njoj osuo žestoku paljbu. Komandant bataljona je uočio da 1. četa neće stići da zaobiđe vodenicu kako joj je naređeno, pa je 2. i 3. četi dao signal za juriš.

Otvorena je uraganska vatra sa obe strane. Sa 3. četom jurišao je i komandant bataljona Savo Mašković. Po dosta dubokom snegu, niz strme brežuljke, brzo smo se sjurili prema potoku, pobacali ručne bombe i potisli Nemce niz potolk prema vodenici, ali vodenicu nismo uspeli zauzeti. Ranjenog druga i poginulog Marka uspeli smo ispred nesretne vodenice izvući. U tom jurišu izgubili smo četiri druga, a dva su bila teško ranjena. Da bi nesreća bila veća, ranjeni drug je umro nakon dva časa.

O ovoj akciji sam kasnije mnogo razmišljao, četiri su se života ugasila i dva dovedena u pitanje zbog jednog ranjenika. Nije to bilo samo ovog puta da su proleteri ginuli spašavajući ranjenog druga. Među proleterima su vladali očinski i bratski odnosi, pa nije nikakvo čudo što se i ovdje desilo da su četvorica poginula za jednog.

U toj akciji je neprijatelj pretrpio velike gubitke. Izginule nemačke mazge danima su naduvene ležale po Imljanima ne snegu. Ne znam tačan broj poginulih nemačkih vojnika, ali znam da ih je bilo mnogo. Dok sam ovaj članak pripremao dođe mi do ruku dnevnik Trećeg (kragujevačkog) bataljona. U njemu, između ostalog, stoji:

»10. 1. 44. Bez naročitih prepreka uz manje čarke dolazimo do sela Ponor gde doznajemo da se u selu Melina nalazi neprijatelj manje jačine s velikom

komorom... Samoinicijativno vršimo bočni napad iza leđa neprijatelja, jer 1. i 4. bataljon vode borbu... U toj borbi neprijatelj je imao 100 do 120 izbačenih iz stroja, od toga 40 do 50 mrtvih. Mi smo imali dva mrtva i jednog ranjenog druga ...« Tako piše u ‚dnevniku.

O broju poginulih Nemaca na Imljanima najbolje znaju seljaci toga sela koje su, pošto smo se mi povukli prema Šipragama, Nemci naterali da sahranjuju mrtve. Oni su pričah da su sahranili 80 Nemaca u dve grobnice.

Od četvorice poginulih iz 1. bataljona jedan je bio komandir 2. čete — Dalmatinac Jure Odak. Njega sam dobro poznavao. Bili smo zajedno komandiri vodovoda u 1. bataljonu. On je u 2. a ja u 3. četi. Toliko puta smo sadejstvovali i zajedno jurišali na neprijateljske bunkere, oko Jajca, na Travniku, Turbetu i oko Karaule. Jure je bio veliki drug, hrabar borac i dobar bombaš. Kao takav, svega par dana pred smrt, primio je dužnost komandira 2. čete. On se posebno sa svojim vodom isticao u borbama prilikom pohoda u Dalmaciju septembra 1943. godine. Bio je neustrašiv i ogorčen u borbi protiv ustaša i domobrana. Posebno pe istakao na Duvanjskom polju potkraj septembra 1943. Jurio je preko polja za razbijenim domobranima, i kako je kojeg pristizao, sam im je s ramena puške skidao i ustranu bacao nazivajući ih »švapskim svinjama«. U jednoj borbi nedaleko od sela Kongora sam je zarobio trojicu ustaša, kojima je posle sudio vojni sud. Koliko je u borbi bio zapažen kao hrabar i neustrašiv, toliko je za vreme odmora bio zapažen kao miran i povučen. Nije volio mnogo da priča, a kad bi slušao pojedince kako se ističu i hvale koliko su neprijatelja pobili ili zarobili, Jure bi mu samo mirno dobacio: »Nisi bio sam«. Njegova posebna osobina bila je da razborito napada i precizno daje zadatke potčinjenim. Čuvao je borce i skoro redovno je išao na čelo voda tamo gdje je bilo najopasnije, objašnjavajući to:

»To ću ja bolje, ja se bolje znam čuvati, a ‚mene metak i neće.« Eto, trudeći se da čuva živote svojih potčinjenih, dao je svoj.

U borbi na Vitovlju 10. januara teško su ranjena dvojica drugova iz 1. bataljona: Miljan Čogurić i Salih Osmanbegović Osman. Miljan Čogurić bio je borac Prateće čete — komandir odjeljenja i nižandžija na teškom mitraljezu »bredi«. Kao takav Miljan nije morao da juriša. On se, međutim, dobrovoljno prijavio Drugoj četi sa /svojim odeljenjem, četi Jure Odaka, da bi mu pripomogao svojim ručnim bombama kad ih zbog nedostatka municije mitraljezom nije mogao podržavati. U tom jurišu Miljan je teško ranjen u glavu i tom prilikom ostao bez oka. Miljan je Crnogorac, omladinac, rodom od Kolašina. 22. decembra 1941. godine, kad je drug Tito vršio smotru Prve proleterske brigade u Rudom, Miljan je bio u njenom stroju. Kao dobar borac i odličan strelac, postavljen je za komandira odeljenja i nišandžiju na teškom mitraljezu »breda«. On danas živi u Kragujevcu i ističe se u radu u društveno-političkim organizacijama.

U istom jurišu teško je ranjen delegat voda 3. čete Salih Osmanbegović, koga smo od milja zvali Osman. Ranjen je u grudi pored samog srca. U momentu kada je pogođen, iz svega grla je uzviknuo:

— Živio Staljin, živjela Crvena armija, drugovi ja padoh...

Kad je ozdravio i vratio se u jedinicu, drugovi su se s njim šalili na račun tih parola. Uspeli smo ga izvući u zaklon. Vodna bolničarka Ankica Subotić, Splićanka, pružila mu je prvu pomoć, trudeći se da mu zaustavi krvarenje i previla ga. Mi u komandi čete bili smo zabrinuti misleći da se Osman neće moći izvući. Bilo nam ga je posebno žao jer je bio veliki drug

i veseljak. Zamotali smo ga u nemački šinjeli i zadržali pri komandi čete na položaju u zaklonu iza neke istene. Bio je bled i nije mogao da govori. Strepili smo da će svakog momenta umreti i zbog toga ga nismo otpremali u brigadno previjalište. Prilikom povlačenja s položaja poneli smo i Osmana i uputili ga u brigadno previjalište. Nđkon nekoliko dana na maršu prema Sipragama naišli smo pored divizijske bolnice koja se nalazi u jednom selu. Hajro Mehinagić, zamenik komesara čete, i ja svratili smo da obiđemo Osmana. Bili smo ugodno iznenađeni kad smo ga zatekli među ranjenicima vedra i osmehnuta. Po njegovom izgledu videli smo da je kriza prošla. Danas je Osman pukovnik Ratnog vazduhoplovstva i živi u Sarajevu. Pri svakom susretu ratnih drugova Prve proleterske brigade Osman je među nama i rado viđen i poštovan.

Evo to je mali isečak iz mojih zabeleški o borbi na Vitovlju koju sam izdvojio za knjigu boraca Dalmatinaca u Prvoj proleterskoj brigadi.

IVAN OMEROVIC

DOŽIVLJAJI IZ BEOGRADSKOG BATALJONA

U januaru 1944. godine prva četa Beogradskog bataljona ,držala je položaj na Mišića brdu kod Travnika. Snijeg je bio visOk i do metar. Oko deset sati primijetili smo njemačku kolonu. Probijajući prtinu Nijemci su se uputili upravo ka mjestu gdje sam bio raspoređen sa svojim mitraljezom i pomoćnicima. Odmah smo izvijestili komandira Ziću. On je smjesta dograbio automat i istrčao na položaj. Naredio mi je da ne otvaram vatru dok on prvi ne zapuca. Zatim je poslao kurira da obavijesti ostale drugove na položaju da nailaze Nijemci. Poručio je i njima da nitko ne puca dok se ne začuje rafal sa našeg položaja.

Švabe se približavaju, ja bih da pucam, ali Zića ne da, Veli: »Čekaj još, Omere!« Tek kad su Nijemci bili na stotinjak metara od nas, Zića prvi iz automata otvori vatru. I ja iz mitraljeza. Zatim otvoriše vatru i ostali sa svojih položaja. Švabe se .povlače. Vuku po snijegu za sobom ranjene i ubijene vojske. Nekoliko ih je ostalo ležati na snijegu. Među njima i jedan oficir. Naš vodnik Milan krenu da sa njega skine čizme. Bio je neoprezan. Oficir nije bio mrtav, nego ranjen i kada mu se Milan približio, oficir trže pištolj i ubi nam Milana.

Držimo položaje prema Šujici. Toliko je hladno da kosti pucaju, mi puškomitraljesci smjenjujemo se svakih pola sata na straži. Na položaju se nalazio sa svojim pomoćnicima, Splićanin Vinko Kuzmanić kada sam došao da ga smjenim. Baš u tom času pala je neprijateljska bacačka mina i Vinka smrtonosno ranila. Njegov prvi pomoćnik također je bio teže ranjen. Ja sam bio lakše ranjen. Četna bolničarka i komandir Žiža odmah su izašh na položaj, prenijeli su Vinka u zaklon, a ja sam se izvukao sam. Svjestan da umire, Vinko reče:

— Druže komandire, jesam li hrabro poginuo?

U Sandžaku smo na putu za Srbiju. Malo selo, Zaboravih mu ime. Nije bilo kuće iz koje nije izašao makar netko pred nas: tko sir, tko kiselo mlijeko, tko proju ... šta je tko imao i mogao.

Tada sam prvi put jeo kiselo mlijeko iz drvenog korita, ono ovčje, gusto. Nisam ni znao šta jedem. Ja do tada takvo kiselo mlijeko nikada ni vidio nisam.

Naređenje za pokret. Krenuh mi. Malo zatim trči jedna starica i viče:

— Sačekajte, drugovi, sačekajte!

Kada nas je najzad sustigla, reče:

— Ja jedina iz sela ništa vam na idadoh. Proja se još pekla kad vi krenuste.

Komandant bataljona se zahvali i reče joj da vrati proju kući, jer se vojska već najela. Međutim, istarica /bi uporna i reče da ćemo je uvrijediti ako i od nje ponude ne primimo. Onda komandant bataljona uze proju, a staricu izljubi. Njeno lice je sijalo od radosti. Otišla (je šaljući nam pozdrave i mnogo želja za sretan put.

Odmarom se u Topčideru. Oslobodili smo Beograd. Nas dvadesetak iz Prve čete bih ismo raspoređeni kod jednog bračnog para, Slovenca i Slovenke. Bili su to dobri ljudi, naši simpatizeri i mnogo su nam se obradovali. Vidjelo se da im je milo što smo se baš kod njih smjestili. Spavah smo na slami preko koje je naša domaćica prostrla plahte. Mi smo običavah da za nuždu po dvojica, pa i po trojica jedemo iz jedne porcije. Kada je to domaćica vidjela, ona nam reče: »Vi ste naši oslobodioci, naši partizani i dok ste u našoj kući, ješćete iz naših tainjira, a piti iz naših čaša.« Kad ona donese tanjure i poče da ih dijeli, ja je zamolih da i meni da jedan »pijat«. Domaćica ime nije razumjela. Kad sam ,joj objasnio da mi Dalmatinci tanjur zovemo pijat, ona se samo nasmiješi. Zainteresira je kako i druge stvari mi Dalmatinci nazivamo. Zato uze papir i olovku i zamoli me da joj kažem kako se pojedine stvari u Dalmaciji nazivaju da bi to i pobilježila.

Pokaže mi čašu, a ja joj rečem: žmul, ona mi pokaže viljušku, a ja odmah pirun. Ona dohvati šolju, a ja odmah kažem: čikara.

Čega god bi se dohvatila odmah bi me pitala: a ovo? Ispred kuće se nalazilo jedno stablo šipka i kad me upita kako se to rastinje u Dalmaciji zove, ja joj odgovorih: isrbiguzica. To izazva opći smijeh.

Bilo nam je divno kod naših domaćina. Svi smo ponijeli divne uspomene na ovo dvoje ljudi. Vidjelo se da ,su naši i da nas iskreno vole. Napuštajući ove dobre i drage domaćine razmišljao sam u putu da li je njeno zanimanje da nauči naše lokalne izraze za pojedine predmete bila puka radoznalost i došao sam do zaključka da je ova dobra žena i na ovaj način željela da iskaže svoju ljubav prema nama.

Idući prema ,sremskom frontu stigli smo u Novu Pazovu. Tu je ranije bilo i njemačkog življa. Simpatizirali su Hitlera. ,Pobjegli su od kuća i kada je bataljon došao u Novu Pazovu, mjesto je ,bilo napušteno.

Intendant bataljona Romano Salomon, čovjek veoma snalažljiv i inteligentan, a nadasve dobar drug, prošeta se po mjestu i vidje da u dvorištima nekih napuštenih kuća ima kokoši koliko hoćeš, a u podrumima vina, rakije i suhog mesa. Roman je u intendanturi imao nekoliko zaprega kojima je prevozio provijant. On pobaca mnogo toga što je ,do tada vozio, a natovari od onoga što je u mjestu našao. Na jedna kola natovari i bačvu vina od oko 600 litara. Toga dana ,za obrok smo dobili svaik po kokoš i po pola litre vina.

Kad krenusmo iz Pazove, on me primijeti i viknu: »E, Dalmatinac, hoćeš li još bokun vina?« Kad sam prišao, dade mi u ruke gumeno crijevo, i ja još jednom — pošteno potegnuh.

Sjećam se jednog domaćina koji nam je davao na četiri druga po litar vina. Beče da vina ima i da bi nam dao i mnogo više, ali nije red da se mi napijemo, pa da on odgovara pred našim komandantom. Isti domaćin došao je u Stab bataljona i besplatno ponudio sve svoje vino za vojsku. I u svim drugim kućama nudili su nas jesti i piti koliko hoćemo i možemo. Podsjećam se na to samo da bi se vidjelo sa kolikim nas je oduševljenjem narod u Srijemu dočekao.

I u selu Kukujevci — sve naši simpatizeri. Bili smo smješteni kod jedne žene čiji je muž poginuo na Fruškoj gori kao partizan, samo nekoliko dana prije našeg dolaska. Bila je to zgodna, punaoka žena. Odmah sam rekao drugovima da je to žena našeg palog druga, koji je položio život na Fruškoj gori, i da ne bi valjalo da joj se bilo tko zamjeri. Svi su drugovi prema njoj bili veoma pažljivi, ali je ona ipak u mene imala najviše povjerenja. Povjerila mi je čak da u kauču ima sakriveno nešto novca i tražila da ja na tom kauču spavam. Povjerila mi je također da je u bunar spustila kantu sa mašću i da vjeruje da joj mi to nećemo dirati, što naravno nama ni napamet nije padalo.

JOSIP PENGA

PRVI INTENDANTSKI ZADATAK

Po prelasku preko Sutjeske u petoj neprijateljskoj ofanzivi došao sam u Beogradski bataljon. Bio sam raspoređen u Drugu četu za pomoćnika mitraljescu Dušanu Cordašu. Nalazili smo se još u istočnoj Bosni. Jednog dana su mi saopćili da se moram javiti u Stab bataljona. U Stab zateknem komandanta bataljona kako sjedi na jednom kamenu, okružen sa nekoliko drugarica i drugova, među kojima se nalazila i drugarica Mila Mateljak-Volarević.

Komandant nam reče da smo svi određeni da idemo u Radni vod. Svi šute, nitko ništa ne progovara. Učinilo mi se kao da me neko polio hladnom vodom.

— Ja ne želim u Radni vod. Došao sam da se borim sa puškom u ruci.

Komandant na to odvrati:

— Svak se u ovoj jedinici, ma šta da mu je inače dužnost, bori sa puškom u ruci. Radni vod je bataljona i te kako važan. Nismo bez razloga baš vas odabrali.

Moje protivljenje da idem u Radni vod prihvati i drugarica Mila. Komandant je ostao uporan. Nastalo je ono što smo zvali političkim uvjeravanjem. Bio sam po godinama najstariji u grupi pozvanih, a uz to i član Partije. Kad komandant reče da to nije za vječita vremena, nego za koji mjesec a onda će drugi na naše mjesto, ja popustim. Popusti i Mila. Onda popuste i ostali. Tako sam došao u Radni vod. Vodnik je u to vrijeme bio Jezdimir Rakić, a politički delegat Milosav Matić ili čiča Milosav, kako smo ga svi

zvali. Oni mi rekoše da ću biti kuhar, valjda ,zato što su znali da sam bio konobar. A ja se dotle kuhanjem nikada nisam bavio!

Ne prođe dugo vrijeme i postadem ja nekakav ekonom. Svidio sam se, izgleda, Rakiću, a i čiča Milosav me je zavolio. Rakić me stalno vodio kada bi išao u nabavku hrane za bataljon. Čiča Milosav mi jednom reče:

— Penga, samo ti idi sa Rakićem. Stiči iskustvo. Pripremaj se da postaneš intendant bataljona.

Rakić me brzo osposobljavao. Čak sam i zavolio taj posao. Poslije je Rakić otišao za intendanta Štaba korpusa, a ja sam postao vršilac dužnosti intendanta bataljona.

Kada se završilo Drugo zasjedanje Avnoja, bataljon se kretao prema Vitovlju. Tamo su se dvije čete smjestile u selo .Odžak, a jedna u selo Modrić. Bio sam svjestan da smo u oskudici sa hranom i da ćemo je teško nabavljati. Čuo sam da su borci u Modriću ubili jedno ždrebe kao nehotice dok su gađali jedan njemački trup, pripremili ga i pojeli. Stvorio se oko toga problem. Najviše ga je, izgleda, zataškao skori pokret.

Pred taj pokret .pozvao me komandant bataljona i rekao mi da odlazimo na teren gdje je sve i opljačkano i popaljeno i gdje zato ničega nema, te da mi je zadatak da odem u selo Dub i nabavim što više hrane. Dobit ću pratnju od šest boraca, a krenuti moram odmah.

Dub je, to sam poslije zaključio, bio selo ni naše, ni neprijateljsko, nego, neopredijeljeno. Zateknemo tamo neke seljake, istina naoružane, ali prijateljski raspoložene. Oni mi kažu: Naš komandant je juče boravio kod vašeg komandanta; mi se protivu vas nećemo boriti. Zatražim da mi dovedu odbornike. Dovedu mi petoricu seljaka. Na moje pitanje tko je od njih predsjednik, oglasi se najstariji među njima.

— Drugovi — rekoh im — narodna vojska ne smije gladovati. Od vas tražim da, prema svojim mogućnostima, sakupite što više hrane, mesa, kruha, krumpira, brašna, graha, sve nam je potrebno. Neka odbornici odrede tko će što dati.

Odbornici se razlete, a mi ostanemo da čekamo. Dok smo čekah, za nas je bila pripremljena obilata večera. Već je svitalo, ali nitko niti stiže, niti što donosi, iako sam im dao rok do 11 sati u noći. .Nigdje ni odbornika. Ocijenim da od hrane neće biti ništa i naredim pratnji pokret.

Uz put naiđemo na nekoliko staja punih ovaca. Iz svake staje uzmemo po nekoliko ovaca, ali ne one ovce koje su imale jagnjad. Šteta je, a možemo se na tom mjestu još koji put zateći. Potjeram ovce, ali one teško idu po snijegu. Odredim zato dvojicu boraca da prave prtinu i da prvoj ovci daju stalno kruha i soli. Računam: ostale će ovce ići prtinom za prvom, kao ždralovi u letu. Tako je i bilo. Kada smo došh u bataljon, među borcima je nastala velika radost. Toliko mesa nisu već odavno vidjeli.

Sutradan krenem u jedno drugo, udaljenije selo. Opet potražim odbornike. Kad predsjednik odbora poče određivati koliko će koji seljak dotjerati stoke, ja mu rekoh da mi meso nije potrebno, nego druga hrana. Predsjednik se začudi i reče mi: »E, vala druže, ti si prvi i jedini intendant koji u ovom selu neće mesa!« Dok smo mi nešto pojeli, sakupilo se pedesetak seljaka natovarenih torbama. Nisam ih namjerno pitao čime su ispunili torbe. Računao sam: nije važno što su nam donijeli, nego je važno da su odmah donijeli; to znači da od srca daju svojoj vojsci.

Snijeg je napadao tako visok da su se konji jedva mogli kretati. Pozdravivši se sa predsjednikom, obratio sam se okupljenim seljacima i seljankama sa: »Idemo, drugovi i drugarice«. Oni se stanu zagledati dok netko ne upita: »Nećemo zar mi ovo nositi?« Odgovorio sam im da ne moraju, ali neka onda pokušaju da to natovare na svoje konje. »Pa konji ne mogu po ovolikom snijegu« — odgovore oni. Vidjevši da im druge nema, oni pristanu da krenu. Ja sam stao sa još jednim drugom iz pratnje na čelo, a ostatak pratnje išao je na začelju kolone. Hodali smo tako puna tri sata pod teretom i po velikom snijegu. Svi smo se već dobro umorili. Kada ,smo došli na domak našem položaju, odjednom po nama raspali rafal iz puškomitraljeza. Naredim da svi legnu, a ja stavim svoju kapu na pušku, podignem pušku visoko i stanem mahati i vikati da ne pucaju. Onda začujem viku: »To je naš intendant Penga, ne pucajte!« Srećom, nitko nije bio pogođen.

Tek kad su nosači počeli prazniti svoje torbe, vidio sam njihov sadržaj. Bilo je tu svega: graha, brašna, kajmaka, krumpira, pa i nešto suhog mesa. Kad su nosači otišli, imao sam što natovariti na 15 konja, koliko ih je tada bilo u bataljonu.

Tako sam obavio svoj prvi intendantski zadatak.

ANTE PENĐER

NA SMETU VIŠE OD 50 DANA

Šesta neprijateljska ofanziva jenjava, ali borbe još traju. Naša prva četa Šestog beogradskog bataljona ponovo se našla na obroncima planine Vlašić, sada na položajima zvanim Smet. Zima 1943/1944. bila je posebno oštra. Od velike hladnoće čuje se pucketanje stogodišnjih bukvi i jela. Snijega je do guše. Neprijatelj nas primorava da svakog jutra izlazimo na položaje Smeta. Ovdje su naši istureni položaji prema Travniku — prva obrambena linija, preko koje ni po cijenu života ne smijemo dozvoliti prodor neprijatelja na naš slobodni teritorij. Preko tih položaja bio bi mu najkraći put u pravcu Petrovog polja, gdje se nalaze naše bolnice. Vodovi se međusobno smjenjuju i uporno brane ovaj pravac.

Ustaško-njemačke jedinice svakog jutra po ustaljenom redu pojavljuju se pred našim položajima. Najprije opažamo izviđačke dijelove, dobro maskirani u bijelim odjelima prikradaju se našim položajima, a neposredno iza njih i ostale jedinice uz podršku minobacača i artiljerije. Čujemo tutnji artilje-rija, obasipaju nas granatama. Pršti snijeg od snažnih eksplozija. Naši su osmatrači budni i prate svaki neprijateljev pokret. Snijeg je dubok i neprijatelja primorava da se kreće u kolonama. I mi izlazimo na naše već pripremljene položaje. Neprijatelj iz kolone prelazi u gust streljački stroj, ali po snijegu sporo se približava našoj obrani. Komandir voda Branislav Janjić naređuje odjeljenjima teških mitraljeza (talijanskih »breda«) da postupno, pribli-

žavanjem neprijateljskog stroja otvaraju vatru. Nišandžije su precizne. Neprijatelj osjeća našu vatru i gubitke, ali ne odustaje od svojih namjera. Sve se više približava našim obrambenim položajima. Komandir Janjić i nama naređuje da pucamo. Držimo na oku prtine kojima neprijatelj želi smanjiti udaljenost do naših položaja. Vidimo kako na saonicama izvlače prve ranjene i poginule, ali i dalje je uporan i usmjerava svoje napade prema položajima Smeta. Naš vod se uporno brani i svojom efikasnom vatrom zadaje neprijatelju gubitke. Već uviđaju da se dalje ne može. Postepeno opada silina njihovih napada. Vatra jenjava. Ponovo se iz daljine čuju tutnji neprijateljskih haubica, čije granate obasipaju naše položaje. Postepeno se povlače u pravcu sela Karaula i dalje prema Travniku. I mi se povlačimo u zaklone da se ogrijemo. Na položajima ostavljamo osmatrače i dežurna oružja. Uslijed velike studeni često ih smjenjujemo. Mrak pada, povlačimo se na konačište, da se odmorimo za sutrašnji dan. U pravcu položaja upućujemo patrole, a kod konačišta postavljamo stražu. Ne želimo nikakva iznenađenja.

Neprijatelj ne odustaje od svojih namjera. Njegovi napadi na naš položaj su gotovo svakodnevni. To već danima traje. Svalko jutro, već oko četiri sata ustajemo i odlazimo na položaje. Pred nama su patrole, prte snijeg, a mi za njima. Slabo smo odjeveni. Zima nam se uvlači u kosti. Izdržat ćemo.

Snijeg nas dugo drži odsječene na Smetu. Zatvorio je sve inače škrte putove. Dulje vremena nemamo gotovo nikakve veze s našim jedinicama koje se nalaze u rajonu Siprage—Petrovo polje—Maslovare. Hrane nemamo. Pomoć od nikud ne stiže, a i kako bi po ovom snijegu. Dnevno se zadovoljavamo s nekoliko krumpirića koje smo našli u trapu oko napuštenih kuća ili malo rijetke zobene kaše (škroba), niti ne osjećamo da nema soli. S položaja se vraćamo kasno u noću umorni, gladni i ozebli. Ubrzo nas savlada san.

Vrijeme se poboljšava. Snijeg manje pada. Ubrzo smo uspjeli uspostaviti vezu s brigadnom intendanturom. Došlo nam je prvo sljedovanje. Dobijamo svaki projin kruščić, koji danima nismo vidjeli. I bez soli je sladak. To je bila prava gozba. Drug Ljubo Rabrenović (Bjelopoljac) i ja, nerazdvojni smo drugovi. Kad smo primili naše kruščiće, lijepo smo se dogovorili da danas pojedemo jedan, a drugi da ostavimo za sutra. Naše su oči gladne i malo po malo, naši kruščići ne dočekaše noć.

Jednog jutra vladala je prava mećava. I po tom snježnom nevremenu neprijatelj nije mirovao. I tog hladnog jutra težio je dokopati se naših položaja. Želio nas je iznenaditi po mećavi, ali se i ovog puta prevario. Danas se na položajima Smeta nalazi samo naš prvi vod. Želimo obmanuti neprijatelja o snazi naših jedinica. Jedan broj boraca određen je da mijenja svoj položaj, da igraju ulogu lutajućeg oružja. Tako smo dobili neuobičajno širok front naših položaja. Među ostalim borcima tu je ulogu dobio i drug Ivan Kazanov (Hvaranin). On je svakih stotinjak metara opalio jedan do dva metka. Neprijatelj je stekao dojam da su naše snage mnogo jače nego su stvarno bile.

Poslije ustaško-njemačkog neuspjeha da se domognu naših položaja, počela je ponovo artiljerijska vatra. To je bio siguran znak da se i ovog puta moraju povući neobavljenog posla. I mi smo dobili naređenje komandira voda da se povučemo iza položaja u zaklon i, po običaju, naložimo vatru da se ogrijemo. Komandir voda Janjić opominje me da s položaja povučem i druga Kazanova (Kazanov je bio u mojoj desetini). Sigurno nije čuo da se povuče. Krenuo sam stotinjak metara prtinom kojom je on pošao. Glasno ga zovem nekoliko

puta, ali Kazanov se ne odaziva. Produžavam dalje njegovim stopama. Priključuje mi se i vodnik Janjić. Usput pokušavamo da ga dozovemo, odaziva nema. Još smo malo produžili i ugledali ga pored stabla na snijegu okrvavljene glave. Kao da je slučaj htio, zaklon je našao uz trulu i kržljavu jelu, & oko njega stoljetne debele bukve i jele. Bio je u agoniji. Metak je bio smrtonosan. Pokušavamo mu pomoći, ali bez uspjeha. Odnosimo ga u bazu, ali k svijesti nije dolazio. Istog dana navečer je izdahnuo. Noć je već pala. Nad mrtvim tijelom druga Ivana oprašta se drug Bojić. Opraštamo se mi, njegovi suborci. Pokopah smo ga skromno kako smo mogli.

Uskoro je snijeg prestao padati. Kopni. Otvoren je put k našim jedinicama. Dobili smo naređenje za pokret. Ostavljamo napuštene kuće koje su nam pružile utočište od surove zime dok smo se nalazili na obroncima planine Vlašić. Pored kuće ostavljamo svježu humku pod kojom smo zauvijek ostavili dobrog druga i hrabrog borca Kazanova.

LJUBO PLENKOVIC

DESANT NA DRVAR

Dvadesetčetvrtog maja 1944. komesar mi naredi da se hitno javim u Vrhovni štab. Ništa neobično.

Dok trčim prema -mostu, sve slabiji plamen sa zapada svojim rumenilom zakrvavi rubove drvarske kotline koja se polako smiruje od žarkih boja, a blagi suton je već dovukao svoj vlažni pokrivač kojim će za koji tren zaogrnuti dolinu.

Pređeni most i uđem u zgradu Vrhovnog štaba. Pozdravih: Smrt fašizmu! Jedan viši oficir srednjih godina pruži mi podeblju omotnicu s poštom i reče: — Momče, sutra ujutro rano kreni za Bravsko i tamošnjoj komandi predaj poštu. Neka ti potvrde prijem a možda od njih dobiješ kakvo pismo? Čim se vratiš, javi mi se odmah.

Te noći nisam bio u patroli. Ništa ne sluteć spavao sam s puškom u njedrima. Kada je svanulo, izišao sam u dvorište gdje su bila gotovo prazna vojna skladišta. To dvorište bilo je ograđeno betonskim zidom na kojemu su bile puškarnice. Jutro je bilo vedro, nigdje oblačka na nebu, a miris bujnog rastinja širio se posvuda, samo su ptice uznemireno prelijetale u svim pravcima kao da ih orlovi gone.

Odjednom sam čuo potmulu huku kao da dolazi iz dubine mora zahvaćenog potresom. Tutnjava je bivala sve jača. Izašli su svi iz spavaonica i sa čuđenjem zurili u prozirno jutarnje nelbo.

— Avioni ... drugovi... avioni ... evo ih sa svih strana.
— U zaklon!
— K oružju!
— Uzbuna!

Mnogi od inas su u isti mah davali komande, ali panike nije bilo. Ovaj herojski gradić naučio je da njegovo nebo paraju mrske »štuke« i »junkersi«.

Međutim, ovaj put smo osjećali da se ne radi samo o rutinskom bombardiranju, jer je nebo ubrzo bilo zastrto mnogobrojnim sivim lopticama koje su bivale sve veće i veće.

Avioni su letjeli u tri formacije, u eskadrilama 5 plus 5 plus 5.

U prvom naletu grad je bombardiralo petnaest aviona, pa još dva puta po petnaest, zatim su u brišućem letu mitraljirali ciljeve na Trminića brijegu gdje je bila tenkovska jedinica Vrhovnoga štaba; Oficirisku šlkolu, željezničku stanicu i sve pokretne ciljeve.

Dolina je uzavrela. Prasak bombi pomiješao se s vatrom naših protivavionskih mitraljeza, zavijanjem sirena s neba (»štuke«) i našim sa zemlje, vriskom djece i građana.

Ležali smo u rovu i čekah kraj uzbune. Ali uzalud. Bombe su i dalje padale, i to bombe nešto veće težine, koje su u našoj neposrednoj blizini raznosile kuće kao da su od karata. Nedugo zatim zemlja i nebo prestadoše drhtati, samo se kroz crnu zavjesu dima i dalje probijao zvuk avionskih motora koji je bivao sve slabiji.

Izišli smo iz rova i ugledali stravičnu sliku. Od crnih stupova dima i žutog plamena nije se vidio ni grad ni nebo a rafali iz »šaraca« dopirali su sve bliže do nas.

— Padobranci... padobranci! — povikaše neki drugovi. Pogledah u nebo i zaprepastiti se. Kroz čiste krpice neba izranjale su mnogobrojne »gljive« i ljuljajući se padale u našoj blizini. Nitko od nas nije znao kako treba voditi borbu protiv zračnog desanta. Naše čuđenje je bilo još i veće kada smo ugledah neke čudne avione kako se lagano i bešumno spuštaju na sve strane drvarske kotline.

— Padaju Švabe... naši ih obaraju kao ćurke — viče radosno jedan borac.

Jedna takva »ćurka« se spusti uz obalu rječice Unac, dvije-tri stotine metara od željezničke stanice. I dok smo još uvijek sa čuđenjem gledali kako iz te jedrilice hitro iskaču Nijemci, jedna kolona fašista pod šljemovima već je jurila preima nama pucajući u sve živo što im se našlo na putu. Shvatio sam. Sjetio sam se zračnog desanta koji su Nijemci izvršili na Kretu i svih sekvenca iz filmskih žurnala što sam ih gledao prije više od tri godine:

— Drugovi, ovo je zračni desant — vikao sam iz sve snage.

— Banda hoće da uništi Vrhovni štab — vikali su drugi.

Iako je iznenađenje bilo potpuno a mi zbunjeni i uplašeni, ipak smo prihvatili borbu na život i smrt. Zaklonjeni betonskim zidom, otvorili smo vatru i presjekli kolonu ;koja je hitala prema Željezničkoj stanici. Padobranci su se rasuli i počeli da nas okružuju. U dva maha nekolicina njih se usipjela probiti u dvorište stanice, ali bez uspjeha. Naše malo uporište im je bilo na putu, zato su pošto-poto htjeli da nas unište. Ubrzo Isu nas zasuli granatama iz lakih bacača a zatim divljim urlanjem: »Forwerc, forwerc krenuli na juriš. Dočekali smo ih engleskim ručnim bombama (»kašikarama«), kojih smo imali podosta pri ruci i u skladištu i ponovo zaustavili fašite.

S nama je bilo više građana koji su potražili spas u našem uporištu. Djecu smo smjestili u rov koji smo pokrili tiradama a ostali su se borili kao i drugi borci.

Za deset do petnaest iminuta mnogo nas je izginulo, ali ljudi su se i dalje borili, neprestano bacajući preko zida ručne bombe koje su stvarale zaštitni

pojas preko kojeg zločinci nisu mogli proći. Najviše smo stradali od bacača. Tako je jedna granata ploštirnice udarila u leđa jednog starca, ali nije eksplodirala, a starac onako ošamućen potrči prema vratima dvorišta i prije nego je bacio dvije ručne bombe poviče:

— Bando, hoćete TITU! Nika .. da .. i pade mrtav, izrešetan švapskim rafalom. Malo zatim švapski pritisak na dvorište (popusti. Zurili su prema tvornici celuloze i mostu, a dvorište su i dalje okruživah, samo ih je sada bilo barem pet puta manje. Oko 8 ih 9 sati sjetih se pošte Vrhovnog štaba koju sam nosio u torbici. Ofolio me hladan znoj i počeo sam vikati kao lud: — Komesare ... komesare. — Netko mi reče: — Sto se dereš, proleterac, komesar je teško ranjen. — Sjetih se komesareve alegorije >— »Neka te ova pošta čuva dok je ne predaš.«

Tad začuh nečiji glas:

— Splićanac, Splićanac! — Okrenuh se. Mladi poručnik me već drma (odkud se tu našao? i tko je on)?

— Gdje ti je pošta? — Tu u torbici — odgovorih u čudu.

— Pa, čovječe, što čekaš? Odmah kreći ... probijaj se prema Bravskom ... -pošta se mora predati ...

Nisam znao, niti danas znam što je bilo u pošti ali pošta je bila iz Vrhovnog štaba.

Nekako nesigurno mu odgovorim pitanjem: »-Kako ću, druže, proći? Kuda? Ubit će me i zarobiti poštu«. Nisam dobio odgovor jer poručnika više nije bilo. Od toga momenta morao sam donijeti sam odluku. Strah me potresao, ali ne strah od Smrti već strah od samoće. Znao sam iz dosadašnjeg iskustva da me samoća kao po nekom pravilu uvijek nanese na užasne prizore, možda zato što jezivi prizori doživljeni u prisustvu svojih drugova ne izgledaju tako sablasno kao kad ih sam doživiš.

Preskočio sam 2äd i potrčao nasumce. Leševi fašista, naših ,boraca i građana ležali su posvuda. Trčao sam preko zgarišta, plamena, mnogih eksplozija i kiše metaka kao kroz gusti roj pobješnjelih pčela... i zaustavio se tek kad mi je put preprečila rječica Unac.

Sa crkvenog tornja, zapadno od tvornice celuloze, neprestano je štektao njemački teški mitraljez gađajući pećinu u kojoj ise nalazio Vrhovni štab i drug Tito. U gradu je borba jenjavala i svela se samo na pojedinačno puškaranje. Jedino je obostrana paljba bivala sve jača .na potezu tvornica celuloze —most. Nisam znao kako da iziđem iz grada, a nisam imao ni vremena misliti o tome jer pu na pedesetak metara *od mene trčali Nijemci obalom Unca u pravcu mosta. Nisam imao kud pa sam i ja potrčao ,prema mostu. Iz pravca pećine naši su koncentričnom vatrom iz mitraljeza i drugog pješadijskog oružja zasipali prilaz mostu i obalu rijeke u koju sam se zagnjürio do vrata držeći se za vrbovu granu. .Englesku (strojnicu »pikavac«, torbu s municijom, poštu i jedinu bombu »kragUjevku« držao sam lijevom rukom iznad vode, oslanjajući se na obalni rub. B'io sam dobro zaklonjen, tako da me Nijemci nisu primijetili iako su protutnjali na samo dva-tri metra od mene.

Vratio sam se natrag (glavnom ulicom koja je bila sva u dimu. Želio sam ,se opet domoći Željezničke stanice ah su mi Nijemci stalno presjecali put, tako da sam se morao povremeno pritajati u nekoj od razvalina. Jedna griupa Nijemaca u glavnoj uhci tukla je kundacima zarobljene partizane i civile i derali su se Ina bespomoćne ljude i pucah im u glavu iz neposredne blizine. Protrčao sam u neku sporednu ulicu i vidio kako se netko skriva

ispod jedne hrpe leševa, švapskih i naših i povremeno ,otvara vatru iz šmajsera. Zaklonjen dimom i zidom kuće koja je gorjela priđoh sasvim blizu i ugledah našeg borca öija je glava ibila sva u krvi. Kad je i on mene vidio — mahne mi rukom i reče slabim glasom:

Ubij me, druže, ubij me, molim te ...

Dopuzah do njega da mu (pomognem, ali uskoro je već bio mrtav. Nastavio sam trčati u pravcu istoka ne obraćajući pažnju ni na što, kao da mi je bilo svejedno hoće li me neftko od fašista /pogoditi. Kada sam prošao željezničku stanicu, opet ugledam stravičnu sliku: uz jedan zid kuće koja se još dimila fašisti streljaju iljude. Zaobiđeni ih i skrenem lijevo prema rječici. U jednoj razvalini sam naišao na jednog borca i malu djevojčicu. Borac je bio smrtno ranjen u grudi, nije mogao govoriti, jsamo jme (gledao- svojim velikim živim očima. Djevojčica je tiho jecala i držala ranjeniku glavu na svojem mršavom koljenu. Onda tme upita:

— Druže, reci bolan, da li je (banda zarobila TITU?

— Nije drugarice. Nije, časna komunistička riječ. Bio sam tamo na mostu kad ti kažem ... j

— Nije, nije — potvrdi djevojče, a ranjenik digne šaku uz čelo, zahvalno mi se osmjehnu i bez hropca tiho usnu na djevojčinom ^koljenu. Djevojčica spusti ranjeniku glavu na zemlju i (nekud pobježe, a mene zahvati suhi plač — jecaji bez isuza ... Polako se priberem i oprezno zaputim prema nilskom ali gustom rastinju.

Sam, Isa svojim strahom i svojih nepunih osamnaest godina, htio sam u tom čestarU da zaspim, da zaboravim, da ne mislim ništa, da budem bestjelesan, miran, miran, samo zatvoriš oči ,i sve muke će nestati... U poluspuštene očne kapke nešto me osine i razbudi: POSTA. ,Sto ću s poštom? Gdje je Bravsko? Krenuo sam dalje ali mi je hod postao trom, plakao sam, zvao sam majku koja negdje podno Marjana, možda u ovpm trenutku ona zove mene. Kad izbih na čistinu prema rijeci, mozak mi razbistri nova slika. Jedna grupa Nijemaca, na petnaest do dvadeset metara od mene prebacuje se preko plićaka rječice Unac ...

»Halt! Halt!

Zapljune me olovna kiša iz neposredne blizine — i ne ubi me... Odskočim natrag braneći se rafalima fiz »pikavca«, a onda moja »kragujevka« podigne vodeni stup na rijeci i oboji ga crvenom pjenom. Tad naglo ,osjetih u sebi zrelost čovjeka. Potrčim snažno u »štafeti Iživota« a gusto grmlje ranjavalo je moje mršavo dječačko lice. Trčao sam dalje i sve tbrže. Okrenuo sam se tek kada se zlokobna pjesma smrti udaljila od mene.

Drvar je i dalje gorio kao i moja /dhiša, koja je tutrijala od mržnje, tuge i straha. Opet me obuzme poznati osjećaj usamljenosti, a moja trka se prometne u još bržu utrku i opet se sjetih komesarovih riječi: »Neka te ova pošta čuva dok je ne predaš.«

Pošta iz Vrhovnog štaba bila je u mojoj torbici ah ,gdje je Bravsko? Trčao gam, ali put do cilja nisam (znao. Tad se sjetih stihova jedne pjesme: ,

»Kada si sam, koračaš mračnom stazom bespuća
Pronađi ljude i naći ćeš staze svijetle i vrela svih ,svanuća.«

I ubrzo zatim našao sam ljude. Na .brežuljku iznad mene koračaju. Tko su? Gdje idu?

Naši su: idjeca, žene i starci,bježe od neljudi. Gledaju me, a ja ih pitam: »Braćo, gdje je Bravsko?« Ne »čuju« ništa. Umjesto odgovora Oni me okružiše i saletješe pitanjima: — Odakle dolaziš, druže?

— Sto je s TITOM i Vrhovnim štabom?

— Da li je banda ziauzela Drvar?

— Ranjen si ... lice .ti je krvavo.

— Evo upravo dolazim od Vrhovnog štaba i nosim poštu za Dravsko... a naši ne daju bandi ni da tse približft pećini... Tita i Vrhovni štab čuvaju brigade koje će do noći pobiti svu bandu ...

— Koje brigade, Sinovac? ,— sumnjičavo me upita jedan starac.

— Pa, naše brigade — odgovornih zbunjeno.

— Da ti, sine, mene ne lažeš? Nemoj, druže, lagati staricu kumim te milim bogom. ,

— Ne laže, ne laže, đede, kad ti kažem ... vidiš da ima na Ikapi srp i čekić, a proleteri ne lažu — pokušava da me obrani jedna građanka nudeći me usput varenikom.

— Ti, babo, da ćutiš! — ,Ja sam pitao druga koje brigade?

Naravno da nisam znao koje brigade, a i kako bih 'kad ni jedne jutros nije ibilo u Drvaru, a nisam pouzdano znao ništa što se dalje događalo u gradu. Bi mi neugodno, ah se srećom sjetih zastave naše revolucije:

— Djede, dajem ti časnu komunističku riječ da je TITO živ i zdirav... ako ne vjeruješ ... evo pogledaj poštu ... iz Vrhovnog štaba je — tim običnim riječima kao da sam prosuo /smiješak po obrazima tih divnih ljudi.

Nedugo zatim starac me poljubi i naredi dvojici dječaka da mi pokažu put do Bravskoga.

U Bravsko sam stigao u smiraj dana ali je velika kolona te pozadinske jedinice bila već u pokretu i dobralno odmakla od Bravskoga. Potrčao sam za kolonom. Poštu sam odmah predao jednom prosjedom oficiru, koji se interesirao *za* situaciju u Drvaru. Rekao sam mu sve što sam zinao, Onda zatražio od njega da mi potvrdi prijem pošte.

— Eh, bolan, što će ti potvrda kad ne možeš natrag u Drvar — reče oficir i pripali dugu rusku cigaretu.

— Da li je slobodno — zatražim i ja jedinu.

— Tako mlad? Hm ... pa, evo ti kad možeš da .ratuješ zašto ne bi mogao i da pušdš — nasmije 'se široko oficir i nastavi: — Ajde, sad odmah kreći za Bosanski Petrovac d tamo se javi poručniku Stuparu koji će ti reći gdje da nađeš svoju brigadu.

Noć je.

Ponovo nastade pakao usamljenosti. TrčaO sam cijelu noć cestom i jprečice. Nigdje žive duše. Više bih .volio da oko mene ponovo zafijuču meci. Bar ne bih bio tako sam.

U Bosanski Petrovac sam stigao u zoru dvadesetšestog maja. Neprijatelj je od sela Krnjeuše već zasipao grad topovskom vatrom. I kada sam mislio da je grad potpuno evakuiran, primijetih jednu grupu naših boraca kako užurbano ubištavaju jedan dio preostale vojne opreme kako se neprijatelj ne bi nje domogao.

Javih se poručniku Stuparu dok su neprijateljske granate sve bliže eksplodirale u našoj blizini. S obzirom na situaciju, nije me niti saslušao. Tek kada smo se skupa naäli <na zemlji zbog bliskog udara jedne granate, reče:

— Druže, brzo doli na aerodrom s ovim drugom ... neka se odmah svi povuku u pravcu planine Grmeč.

Opet trčanje ali u veselom društvu sa svojim zemljakom drugom Antom Pivahcom iz Splita.

Na aerodromu smo zatekh stotinjak uskomešanih polaznika Avio-škole, spremnih za pokret. Svi su na seibi imali engleske uniforme, a na leđima teške i glomazne rance. To su bili »prekomorci« koji su se inedavno preko Barija vratili u svoju zemlju.

Prenijedi smo naređenje druga Stupara i odmah je uslijedila komanda:

— Pokret, pokret... pravac Grmeč!

Neprijatelj je već bio zauzeo neke dijelove grada, a »štuke« su u brišućem letu mitraljirali našu kolonu. Nije bilo lako, Pivalici i meni, voditi te uspaničene drugove koji nisu shvaćah komande: »lezi«, »u zaklon«, »trkom«, »otvori vatru«. Umjesto toga oni su bezglavo jurili baš u trenucima kada bi se »štuke« Ustremile na nas. Zbog toga je nekoliko »pre'komoraca« bilo ranjeno, a neki su dospjeli u ruke fašističke pješadije koja je nastojala da nam presiječe put. Ipak tnakon jednog sata uSpjeli smo se S manjim gubicima izvući iz grada i stići u selo Sabatovac u podnožju Grmeča gdje se već bila povukla komanda mjesta Bosanskog Petrovca. Ovi drugovi iz komande mjesta preuzeli su »prekomorce« i vodili ih dalje preko Grmeča za Sanski Most. Dmg Pivalica je ostao sa mnom u selu Sabatovcu da se malo odmorimo. Odjednom se Ante počne šeretski smijati:

— Evo, Ljubo, ako pogodiš što je ovo, poklonit ću ti sve što imam u torbi. — Zatim otvori torbu, izvadi iz nje pored suhog mesa i dvije velike konzerve koje mi pruži.

— Sto je to upitam u čudu? Jede li se to?

— Jede, jede ... a ti pOgodi što je?

— Ne znam. Priznadoh mu.

— Kavijar. Kavijar, brico, poslali braća Rusi.

— Otkud ti? — Ne dobih odgovor. Umjesto toga oko nas počnu fijukati bacačke mine, a Nijemci su već prilazili napuštenom selu. Zapucali smo po fašističkom streljačkom stroju iz mitraljeza »brengal« i »pikavca«. Nijemci stanu i polijegaju na zemlju ali se odmah počnu razmicati lijevo i desno. U to jedan starac od'nekud dogega do nais poštapajući se i zamoli nas da prekinemo vatru i da se odmah povučemo u Grmeč jer se plaši da banda ne otkrije poveću grupu seljaka s obiteljima i imovinom u šumi iznad sela Sabatovca.

Poslušali smo starca i krenuli s njim u Grmeč. Međutim, grupa građana koju smo tražili već se bila povukla duboko u stoljetnu grmečku šumu. Odvojili smo se od starca i zaputili preko Ilijine vode gdje Su Nijemci već bili stigli i razbaškarili se pijući i prskajući se svježom vodom. Nekoliko rafala iz »brengala« pokvarilo im je plando.vanje na suncu a onda je šuma proključala od njihovih metaka. Povukli smo se niz strminu u pravcu Podgrmeča i izgubili se u ogromnim šumama.

Sutradan, dvadeset sedmog maja stigli smo u selo Jelašinovce, nedaleko Sanskog Mosta, gdje se nalazio Stab Četvrte krajiške divizije. Načelnik Štaba Roca Bogunović primio nas je i saopćio da 'postoji naređenje da se svi proleteri moraju priključiti svojim proleterskim jedinicama i zato da odmah krenemo pravcem: Rostov—Foča. Putem kojim se zaputila Prva proleterska brigada.

Prenoćili smo u Jelašinovcima, a u zoru smo se opet svrstali u »štafetu mladosti« koja teče, ponavlja se i do danas iz ruke u ruku, iz srca k srcu, nosi radost i ljubav svojoj socijalističkoj domovini i svome TITU. »Konjički skok« odnosno zračni desant kojim je neprijatelj započeo sedmu ofanzivu slomljen je kao i svi dosadašnji pokušaji fašista da unište našu revoluciju i zaustave povijesni i pobjedonosni hod komunizma.

IVO PETRIC

RUBAC SA SRPOM I ČEKIĆEM

U Beogradski bataljon dospio sam slučajno. U jesen 1943. godine Nijemci su kod Arzana u borbi protiv 4. splitske brigade uspjeh da odsijeku vod, u kojem sam se nalazio, od glavnine. Probijah smo se sami, nastojeći uhvatiti vezu s našom ili sa bilo kojom drugom jedinicom. Tako naiđosmo na Beogradski bataljon. Prvo što sam zapazio po dolasku u bataljon u kojem je bilo dosta Dalmatinaca, bio je veoma razvijen osjećaj zajedništva, drugarstva i privikavanje na kolektivni život, što nije uvijek ,bio slučaj u mojoj ranijoj jedinici. Nije sve jedno, na primjer, da li starješine naređuju da se smjenjuju borci u nošenju mitraljeza ih to borci čiine samoinicijativno.

Brojna sjećanja me vezuju za 6. beogradski bataljon, ali su mi najdraža ona iz borbi za oslobođenje Beograda. Kada smo istjerivah Nijemci iz grada blizu »Albanije«, priđe mi jedna žena koja je držala rubac na kojem je izvezla srp i čekić i reče: »Ovo sam uradila za prvog partizana kojega budem srela«.

Obećao sam joj da ću taj rubac čuvati kao dragu uspomenu, ah obećanje nisam održao. Kada smo boravili u jednom sremskom selu oko nas se stalno »motala« jedna djevojčica čiji je otac bio partizan i u čijoj smo se kući smjestili. Djevojčica se trudila da nam bude od koristi. I ja sam na polasku odlučio da joj u znak pažnje darujem taj rubac. Kako se samo veselila ...

Sjećam se još jednog drugog detalja. Bio je 5. svibnja 1945. godine kada smo u Vrbovcu kod Čazme goneći neprijatelja, naišli na rovove u kojima su ustaše spavale. Zarobljenici su nam poslije rekli da su zaspali od silnog umora bježeći pred nama. One koji su uspjeh da umaknu gonili smo sve do Vrbovca. Tu su ustaše pružih snažan otpor. Zametnuo se boj. Dok smo jurišali, među nama su počele eksplodirati mine. Jedna eksplozija ubila je na mjestu dva Valjevca čijih se imena više ne sjećam, a meni je otkinula nogu. Kako je uskoro oslobođen Zagreb, prebačen sam u bolnicu na Rebro. Tu nas je uskoro posjetio drug Tito. Obilazeći ranjenike obraćao bi se pojedinačno svakom od nas. Pitao bi iz koje je jedinice, iz kojega je kraja i gdje je ranjen. Na rastanku nam je rekao: »Drugovi, vi ste dali sve od sebe. Nemojte brinute za svoju sudbinu. 0 vama će brinuti nova država koju ćemo izgraditi. . . Brinut ću se uvijek i ja lično«.

U bolnici sam upoznao nekog Predraga Mandića. Kada sam mu rekao iz koje sam jedinice, pitao me je znam li Mira Tudora i pokazao mi ceduljicu na kojoj je pisalo: »Svakog utorka u 17,00 ispred Kneževa spomenika«.

Predrag Mandić i Miro Tudor su se slučajno sreli, brzo se sprijateljili i odlučili da se, ako prežive rat, sastanu u Beogradu kod Kneževog spomenika. Otud ona ceduljica. Mandiću su oči zasuzile kad sam mu rekao da sastanak neće biti, jer nije poginuo samo Miro Tudor nego i njegov brat Vojko. Ta ceduljica ostala je kod mene. Poslije rata predao sam je sestri braće Tudor, koja je i danas čuva.

IVO OMEROVIC

MOJI DOŽIVLJAJI U BRIGADI

Komandir Zića i popa

Komandir moje čete bio je drug Zića Trninić, prvoborac, nevjerovatno hrabar i drug u svakom pogledu. Volio je šale, pjesmu, viceve i čašicu (ako smo do nje negdje došli).

Tako smo dugo vremena bili (u 9. mjesecu) na položaju kod Travnika. Žića je poznavao svaku čuku (kotu), svako selo. Bio je žive prirode, bistar, inteligentan i za sve je bio zainteresiran.

Zići padne jednom na pamet da katolički popa u selu Ovčarevu ima rakije. Veli on meni: »Omere (tako me je zvao), ti znaš katoličke običaje, kod popa u Ovčarevu ima sigurno rakije; idemo do njega; ti ćeš reći popi da sam došao za oca dati misu (otac je Zići živ, a on je inače Srbin). Popa će nas najvjerovatnije počastiti rakijom. Zića meni veli, mislit će popa kako u partizanima ima vjernika.

Nas dvojica pođosmo, ali prije no što pođemo u selu raspitasmo se da li su Švabe dolazile iz Travnika. Kazali su: da nisu. I mi dođosmo kod popa. Ja ga pozdravim katoličkim pozdravom i odmah započesmo razgovor zašto smo došli. Moj drug hoće da dane svetu misu za svog pokojnog oca. Popa sav sretan, došli mu u kuću vjernici partizani. Iznese popa neke domaće kolače i rakije pred nas, onda započne razgovor. Pita On kako se Zići zvao otac, a ja odmah odgovorim Tomislav po hrvatskom kralju Tomislavu. Pita prezime, a ja kao iz rukava: Fabjanović. Kada smo se obojica lijepo i pošteno počastili, a i žurilo nam se pođosmo, a drug komandir Zića će meni: »Omere, je li vidiš svega li se Zića sjeti«.

Komandir Zića i Švaba

Negdje u mjesecu januaru 1944. godine naša Prva četa kojom sam pripadao bila je raspoređena i držala položaje na Milišića brdu kod Travnika. Snijeg je bio velik i do jedan metar visine. Oko deset sati primijetili smo švapsku kolonu kako ide; probijaju prtinu i dolazile su Švabe baš k nama, gdje sam bio raspoređen sa svojim puškomitraljezom i drugovima pomoć-

nitima. Primjetivši kolonu, odmah sam poslao pomoćnika da obavijesti komandira Ziću. Zića poznat u bataljonu kao izrazito hrabar, odmah je došao kod r.as na položaj. On je imao malu englesku mašinku i veli: »Omere, da nisi otvarao vatru dok ja prvi ne zapucam«. Kurira je odmah poslao da obavijesti ostale drugove raspoređene na položaju, da ne bi netko otvorao vatru dok ne čuju paljbu s našeg položaja. Švabe su bile sve bliže. Ja bih pucao, ali komandir Zića meni: »Čekaj, Omere«. Kada su Švabe došle na ostajanje do 100 metara od nas, Zića prvi iz mašinke otvori vatru, zatim ja iz puškomitraljeza, a za nama svi ostali drugovi sa svojih položaja.

Povuku se Švabe, vuku po snijegu svoje ranjene i poginule, a nekolicinu mrtvih ostaviše na položaju, u snijegu. Među njima bio je i jedan švapski oficir. Vodnik Milan vidjevši Švabu sa čizmama, prišao mu je. Ne sluteći da je švapski oficir još živ, počeo je skidati čizme s njega. On neprimjetno izvuče svoj pištolj i ubije vodnika Milana. Komandir Zića, ljut uzeo je svoju mašinku i rafal sasu mu u glavu. Neopreznost nas je koštala divnog i plemenitog druga i starješine.

Predostrožnost prema hodži

Dobio komandir Zića zadatak od Štaba bataljona da sa svojom četom ide preko Vlašića planine u selo Dub. U tom selu živi uglavnom muslimanski živalj. Oko sela se nalazila jedna grupa njih, oko 10 do 15, iz zelenog kadra. Zića poručuje po jednom seljaku iz sela ovim zelenašima da ne bi slučajno prepucali na nas jer ćemo ih opkoliti i sve pobiti. Ako hoće oni mogu slobodno doći u selo, da im nećemo ništa učiniti. Oni, zaista, nisu pripucali na nas, ali nisu došli ni u selo dok smo se mi u njemu nalazili.

U to selo došli smo umorni, mokri, iscrpljeni, ispaćeni, i da ne govorimo kako nam je bilo, jer je snijeg na Vlašiću bio visok i do dva metra kuda smo prolazili. Komandir Zića pozove hodžu i kad je ovaj došao, veli mu: »Hodžo, organizuj po kućama da se skupi nešto hrane za vojsku«. Hodža neće ni da čuje. Otkud ljudima hrana, nemaju ni za djecu. Ošaca ga komandir i reče mu da je on neprijateljski raspoložen prema nama i naredi mu da otvori džamiju da se partizani smjeste u suho, da nalože vatru i malo se zagriju. Na to će ti hodža komandiru Zići: »Nemoj, komandante dinati, pričekaj malo, ja odoh u selo da se dogovorim s narodom«.

Komandir Zića ima hodžu u šakama: »Imaš, hodža donjeti pite zeljanice, sira, hljeba, kronpira i rakije«. Hodža hoće da ide, a komandir mu veli: »Ne moš, hodžo ići dok ne dođe sve, a kada dođe, od svega ti ćeš prvi da malo pojedeš pa ću tek onda podjeliti mojoj vojski. Vidi hodža da nema šale sa komandirom Zićom, pomiri se sa sudbinom pio je i jeo od svega po malo, tek onda komandir naredi: »Navali, vojsko!«.

Tako se odavno u partizanima nismo najeli da nam je bilo teže natrag ići siti nego kad smo dolazili u selo.

Pogibija druga Vicka

Jednom držali smo položaj iznad Šuice, a bila je tako velika zima da smo se svakih pola sata smjenjivah na položaju. Puškomitraljesca Vicka Kuzmanića iz Splita, došao sam da smijenim sa svojim pomoćnicima, jer je

bio red na mene. Dok smo se razmještali na položaju, u neposrednoj blizini padne jedna minobacačka granata koja rani Vicka. Crijeva ispaše iz njega i njegov pomoćnik je teže ranjen, a ja lakše. Došao je komandir čete i četna bolničarka i s položaja su izvukli druga Vicka i njegovog pomoćnika u zaklon, a ja sam se izvukao sam. Vicko svjestan da je teško ranjen i da umire, pita komandira: »Druže komandire, jesam li hrabro poginuo?«. Njegove poslijedne riječi i dan danas mi zvuče oko mojih ušiju. Ne mogu ga nikako zaboraviti jer je bio odličan drug i hrabar borac.

Srećan put, djeco!

Negdje u Sandžaku, u nekom selu čijeg se imena ne sjećam i kada smo dolazili u to selo nije bilo duše koja nije izašla iz kuće i nas dobrodošlicom dočekala. Donijeli nam odmah sira, mlijeka, proje i drugog što su imali za jesti. Tada sam prvi put u životu jeo kiselo mlijeko iz drvene posude ovčje, gusto mlijeko i nisam ni znao što jedem jer do tada nikad nisam ni vidio. U neka doba dođe naređenje za pokret. Mi krenusmo, kad za nama trči jedna starica i viče: Drugovi sačekajte, sačekajte me, ja nisam mogla da vam dam u selu jer nisam imala ništa i morala sam ispeći proju, a komandant bataljona joj viknu: Nosi to majko, natrag kući; vojska se najela! Starica je bila uvrijeđena, i primora komandanta da uzme ta dva kruha od proje. Komandant poljubi staricu i krene dalje.

Na licu starice vidjele su se suze radosnice i dugo je za nama vikala: »Sretan vam put djeco moja. Sretan vam put, djeco moja!« ...

Slovenka i dalmatinski jezik

Po oslobođenju Beograda ostali smo na odmaranju u Beogradu i naš bataljon smjestio se na Topčideru. Moj vod, nas dvadesetak, smjestio se kod jedne obitelji koji su bili po narodnosti Slovenci (muž i žena). Bili su vrlo fini, naši simpatizeri, mnogo su se obradovali što smo raspoređeni baš kod njih, a što im se vidjelo i na licima. Spavah smo u dvije prostorije na slami, ali gazdarica Slovenka bi nam prostirala preko slame plahte za spavanje. Za vrijeme jela običavah smo jesti dvojica po trojica iz jedne porcije. Kad je to vidjela gazdarica i njen muž, reagirali su: »Vi ste naši oslobodioci, naši partizani! Dok ste kod nas morate se privikavati domaćem životu, domaćoj kulturi. Vi ćete jesti iz tanjira, piti iz čaše«. Kada sam ja vidio gazdarici tanjure u ruci, povikao sam: »Dajte mi, drugarice, jedan pijat«. Gazdarica, ne znajući što ja pitam pocrvenila je, zbunila se, misleći da je ja grdim, a kada sam joj objasnio da se tanjur kod nas u Dalmaciji zove pijat nastao je veliki smijeh od prethodnog šoka. Poshje toga ona se mnogo, zainteresirala kako se i drugi predmeti nazivaju po dalmatinski, uzela bi papir i olovku i mene zamolila da joj kažem kako se šta naziva, zove. Tako ti ja poćeo gazdaricu učiti dalmatinsku gramatiku.

Napravila je veliki spisak domaćinskih, predmeta s nazivom dalmatinskog narječja. Poshje čega bi se god dohvatila, pitala bi me: kako se ovo zove. Tako jednom vidjela je plod od divlje ruže pred kućom i pita me kako se ovo zove, ja joj kažem da se to zove srbiguzica. Nasta smijeh i poshje kad kog bi sa mnom pričala, smijala bi se dok smo bih kod njih.

Sjećanje na komandira Ljubu

Po oslobođenju Trsta naš bataljon je bio smješten u Općinama kod Trsta U Trstu je bilo engleskih vojnika i oficira. Cesto bi se desilo da neki engleski oficir s nekom ženskom u džipu prošeta i do Općina, što je, mnogo smetalo komandantu brigade Jagošu Zariću, pa je jednom od svojih sastanaka dao primjedbu kako je straža propustila da engleski oficiri švrljaju po našoj teriroriji i tom prilikom reče svome Crnogorcu Ljubi: »Sutra tvoja četa Ljubo ide na stražu i pazi se ako koji engleski oficir dođe u Općine, nemoj mi dolaziti na oči.« Na to će komandir Ljubo: »Druže Jagoše, sutra nećeš vidjeti engleskog oficira!...«

Drug Ljubo (bio je faličan u jedno oko), ali je zato bio odličan strelac ako mu u zrak baciš kamen, on će ga pogoditi. Kad sutra za vrijeme straže Ljubine čete odjednom juri jedan džip prema Općinama, Ljubo zauzme položaj i raspali iz ruske mašinke na visini od pola metra iznad džipa. Džip stade i okrene se. Za taj slučaj, vijest se brzo proširila po bataljonu i Brigadi i odmah sutra dan komandant Jagoš čestita Ljubi na tom potezu, tako da je Ljubi još više porasla popularnost u brigadi.

NEVIN SPRLJAN

BORBA NA PALISADU

U noći 20/21. kolovoza 1944. godine Prva proleterska brigada prešla je rijeku Lim u rajonu Banje kod Priboja. Naš Treći kragujevački bataljon odmah je produžio prema selu Pribojska Banja i dalje preko proplanaka Kobilje glave stigao u rajon sela Brezna. Tu, u međurječju Lima i Uvea, Bataljon se 21. i 22. kolovoza, isturanjem dijelova neposrednog osiguranja, patrola i mrtvih straža »odmarao«. Dobro nam je došao taj dvodnevni predah, jer je još od 15. kolovoza, kako smo krenuh iz rajona Kovren (Mataruge), južno od Pljevlja nismo imali, zbog svakodnevnih borbi, ni dana predaha ni prekida kontakta sa njemačkim jedinicama, a posebno dok nismo prešli rijeku Čehotinu.

Na četnim sastancima cijeli borački i starješinski sastav upoznat je sa predstojećim prelaskom Prve proleterske divizije u Srbiju i o naporima koji nas očekuju. Posebno su nas upozorili da se što manje krećemo, da ne treba bez posebne potrebe izvoditi bilo kakve radnje, da ne bismo privlačili pažnju jer ćemo tako prikriti naše namjere oko prelaska. Na desnoj strani Uvea i na Zlatiboru četnici, zajedno sa bugarskim okupatorom, drže jako utvrđeni rajon koji su oni nazivali »vrata Srbije«.

Borbeno raspoloženje boraca je bilo na visini. Sve su to bili borci sa dugim borbenim iskustvom. Jedna trećina je prošla 4. i 5. neprijateljsku ofanzivu a svi su prošli 6. i 7. neprijateljsku ofanzivu i prešli, od vremena desanta na Drvar, relaciju od Bosanske krajine do Pljevlja.

U tom momentu malo je bilo drugova u bataljonu koji su prosinca 1941. godine, nedaleko od ovog mjesta, napustili teritorij Srbije i u Rudom kao pripadnici Trećeg kragujevačkog bataljona ušli u sastav Prve proleterske brigade. Mnogi su poginuli na borbenim poprištima od 1941. godine do sada, a mnogi su otišli u druge novoformirane jedinice NOV za rukovodioce. Prema brojčanoj zastupljenosti i boračkog i starješinskog sastava bataljon se mogao tada nazvati dalmatinskim ili krajiškim.[1]

Došao je i 23. kolovoza. U ranim jutarnjim satima moja se omladinska četa, zajedno s ostalim dijelovima bataljona, spuštala niz strme istočne padine k. 1041 — Kožalj prema rijeci Uvac. Obala je i sa jedne i sa druge strane vrlo nepodesna, strma i nedovoljno pokrivena šumom pa smo zato, koristeći se šumarkom, prišli rijeci. Iako je prethodno bilo naređeno kako će se i u kakvom borbenom poretku preći rijeka — zbog nestrpljivosti boraca to je pojednostavljeno. Jedan dio boraca, koji su se toliko osjećah sigurnim i situaciju smatrah bezopasnom, počeo se izuvati i skidati dijelove odjeće kako je ne bi pokvasili. Zato se poluglasno naređuje, od komandanta bataljona i komandira četa, zabrana skidanja obuće i odjeće.

Pošto je utvrđeno da na desnoj obali nema neprijatelja jer se nije primjećivalo nikakvo kretanje ni reagiranje, a do toga je moglo doći svake sekunde, odmah se onako iz pokreta i užurbano u koloni a ponegdje i u streljačkom stroju, gdje je gaz i zemljište dozvoljavalo, prelazila rijeka. Voda je nekima dosizala do koljena a nekima i do poviše pasa ili prsiju. Kako je među borcima bilo mnogo Dalmatinaca, nije bilo, kako to obično biva, oisobitog straha od prelaska rijeke. Već smo se dogovorili tko će s kim biti radi pružanja pomoći neplivačima. Ni komandirima i komesarima nije bilo lako i jednostavno da zaustave i usmjere borce, desetine i vodove prema ranije utvrđenom rasporedu, jer su svi željeli da budu među prvima na drugoj strani rijeke.

Svi smo se mi jednako radovah zajedničkoj borbi i dolasku na tlo Srbije, shvaćajući naše, proleterske zadatke i,sto onako kao što su drugovi u bataljonu, Srbijanci ili Kragujevčani i svi ostali to shvaćah i podnosili terete rata i revolucije i ginuli po Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Dalmaciji u toku ratnih godina.

U prvim momentima prelaska omladinska četa nije naišla na neprijateljska stražarska osiguranja. On nas nije, po svemu sudeći, očekivao u ovo doba — u svitanje. Izlaskom isunca naš se prvi vod koji je bio u prethodnici i pošto je četa izašla iz korita rijeke i dohvatila se prvih visova Gaja i Previje (k. 903), sukobio sa četničkim zaštitnicama na južnim prilazima sela Dobroselice u podnožju Tornika (Zlatibor). Pošto su bili iznenađeni, istog časa su razbijeni. Do toga časa ni jedinice na lijevom i na desnom krilu nisu imale vatreni «-dodir« sa četnicima. Odmah je uslijedio znak i drugim jedinicama bataljona za napad i obuhvat sela. I lijevo od nas Prvi i Drugi crnogorski bataljon stupa u akciju. Nezadrživo smo i trčeći, između plotova i od kuće, do kuće, hvatah prve grupe pospanih i iznenađenih četnika. Poneki su pokušavah pobjeći prema položajima, izvan sela, tražeći spas od zarobljavanja. Tako smo brzo nastupajući pravcem Tetrebovac, na naše iznenađenje prije i lakše nego smo mogli i zamisliti došli do pred samu Borovu glavu.

[1] Jole Popović, Crnogorac, komandir čete; iz Četvrtog bataljona: Milivoj Lalić Filipov, iz Gorice — Šibenik, Fabijan Vrdoljak, Franin iz Splita.

S obzirom na njenu konfiguraciju i važnost u cjelokupnom sistemu obrane, s pravom se smatralo da će je četnici dobro braniti i da je nećemo lako zauzeti.

U napadnoj koloni s našim bataljonom bio je i Šesti beogradski bataljon. Tu je bio neposredno i Stab Prve proleterske brigade. Ovo je sve doprinosilo neposrednom i brzom rukovođenju jedinicama i podršci artiljerije.

Uz podršku vrlo precizne i pravovremene artiljerijske vatre (artiljerija je bila u rajonu sela Brezna), prvi put u toku 1944. godine u ovolikom broju upotrebljene, općim jurišem Trećeg bataljona i drugih jedinica Brigade, lijevo i desno od nas, izvršen je silovit udarac na glavninu četničkog Zlatiborskog korpusa koji je branio Borovu glavu. Četnici su pobjegli. Prema izjavama zarobljenika, samo na tim položajima oko Borove glave i Tornika, bilo je više od 1000 četnika. Na raskopanim položajima od pogodaka naše artiljerije na Borovoj glavi i na drugim mjestima nailazili smo i na vrlo komične situacije. Dok su poneki četnici, pa i starješine im, još bili dremljivi i pijani, drugi su pripremah sebi doručak po rovovima i provizornim bunkerima (kajgane i pečene kobasice), pa su zatečeni našim napadom ostavljah sve, bježeći glavom bez obzira. Sigurno je da nisu bili svjesni da smo tu mi — proleteri.

Ne zaustavljajući se, nastavili smo goniti četnike. Ubrzo smo oslobodili i cijeli rajon sela Dobroselice. Zarobljeni četnici vrlo su bijedno izgledah. Bilo je među njima mnogo prisilno mobiliziranih i iz drugih krajeva Srbije dovedenih ljudi, uglavnom seljaka. Nekoliko mlađih odmah se izjasnilo da će nastaviti borbu kao pripadnici proleterskih jedinica.

Razbijeni ostaci četnika pobjegli su u pravcu Cajetine pa čak i do Užica. U toku dana bataljoni Prve proleterske dostigli su liniju Čigota—Murtenica.

Dok su naši bataljoni zaposjedali položaje na sjeverenim i sjeverozapadnim padinama Cigote, jedinice Trinaeste proleterske brigade zaposjele su položaje lijevo od naše brigade, a Treća krajiška desno prema putu Ljubiš—Drenova. Tako je cijela Prva proleterska divizija, pošto je razbila četnike, izbila pred jako utvrđeni bugarski garnizon Palisad.

Pošto su četnici razbijeni i nije više bilo nikog tko bi ih neposredno osiguravao u lagodnom i bezbrižnom okupatorskom plandovanju, 24. kolovoza Bugari iz utvrđenog Palisada izvode svoje jedinice, jačine ojačanog bataljona, u namjeri i sa zadatkom da izbace naše jedinice sa zauzetih položaja na Zlatiboru i vrate nas preko rijeke Uvac. Izgleda da nisu bili svjesni jačine naših jedinica; vjerojatno su se prvi put uputili u ovako veliku pustolovinu, svojstvenu svakom okupatoru koji računa da će se lako obračunati sa »manjim« snagama partizana. Nisu mogli ni promisliti da se pred njima mogu naći ovolike snage, i to nitko drugi nego cijela Prva proleterska divizija. I četnici i Bugari su bili potpuno iznenađeni našim prodorom, jer je cijela Prva proleterska divizija prije pet dana još bila u rajonu Pljevlja—Ljubišnja—Kovač.

Prema situaciji, a to su komandanti i komandiri na izviđanjima utvrdili, zemljište nam pruža dobre uvjete za daljnje akcije, a pogotovu za postavljanje zasjeda. Velika prostranstva Zlatibora, pašnjaci prošarani rijetkim šumarcima i manjim jarugama omogućavaju i lako kretanje. Bugari i previše samouvjereni kao »dobri« ratnici krenuše prema položajima proletera. Sta je drugo preostajalo nego da ih onako — proleterski dočekamo, kao i sve druge okupatore.

Dok su bataljoni Prve proleterske spremno čekali na položajima na sjevernim padinama i grebenu Cigote, dotle su Trinaesta i Treća proleterska brigada bočno obuhvaćale i opkoljavale u namjeri da osujete, unište i onemoguće povratak bugarskih jedinica u Palisad.

Došavši pred položaje Prve proleterske brigade, pred Prvi i Drugi crnogorski bataljon, koji su se upravo nalazili oko puta na okuci Kriva breza, orijentirani prema selu Kraljevim Vodama (sada Partizanske vode) i na dominantnim visovima: Šumnjato brdo — k. 1092, Šmiljanski zakos — k. 1359, Konjoder — k. 1338 i prema toku rijeke Katušice i bili na glavnom pravcu nastupanja neprijatelja, dočekani su bliskom uraganskom vatrom. Stupila su u dejistvo i oružja ostalih jedinica. Uslijed ovako iznenadne i precizne vatre streljačkog oružja, Bugari nisu uspjeh u prvom momentu ništa poduzeti jer je momentalno nastala opća panika u njihovim redovima. Jauci ranjenika, univerzalnost konja koji su nosili opremu i nemogućnost sređenja jedinica, bježanje vojnika glavom bez obzira, učinilo je da prođe dragocjeno vrijeme koje su naše jedinice još više iskoristile. Došla je do jakog izražaja i precizna vatra svih oružja, pušaka, mitraljeza, automata i ručnih bombi, jer su se grupe boraca približile neprijatelju na domet bombi. Sa zakašnjenjem su uslijedili mjestimični pojedinačni i grupni otpori neprijatelja koji su se nekako domogli šumaraka, ograda ili jaruga. Takve izdvojene grupe odlično su neutralizirali četni minobacači 50 mm koje do tada, sa tolikim količinama izbačenih mina, nismo imali prilike koristiti.

Ovako, u ovom vatrenom naletu iznenađeni i desetkovani tek su shvatili našu namjeru da ćemo ih opkoliti i da im ne predstoji ništa do uništenja. Ali već je bilo kasno. Demoralizacija je bila potpuna, povlačenje neorganizirano. Nastala je opća »bježanija«. Tada naši bataljoni istovremeno, bez zastoja i u trku uspjevaju zarobiti veliki broj bugarskih vojnika. Komora im je sva zarobljena ili uništena. Naše bolničarke sakupljaju sanitetski materijal i koriste ga odmah za zbrinjavanje naših boraca.

U takvim momentima obično dolazi do nepažnje, pa tako 6e i sada desilo; mnogi su se borci i nepotrebno, poneseni žarom borbe, izložili neprijateljskoj vatri i bili ranjeni.

Ručnih bomi i municije, sada smo imali u izobilju, problem je bio kako to sve ponijeti. U toj općoj trci neprijatelj je ostavljao ranjenike, mrtve i opremu i samo sa manjim brojem vojnika uspio pobjeći u Palisad.

Tako su naše jedinice, iako izmorene, poshje višesatne borbe i naprezanja prateći neprijatelja u stopu i na »njegovim leđima«, došle pred sam Palisad. Tek tu, pred naseljem Bugari uspijevaju, uz vatrenu podršku iz garnizona da pruže organizirani otpor.

Istovremeno, dok je Prva proleterska brigada gonila neprijatelja do Palisada, Trinaestoj proleterskoj brigadi je uspjelo u ovom naletu iz pokreta zauzeti Cajetinu, a Treća krajiška je, zaobišla desnim krilom pa se postigla potpuno opkoljavanje neprijateljskog garnizona s istočne i sjeveroistočne strane.

Zbog vrlo solidno izgrađenih prepreka, po sistemu punog fortifikacijskog uređenja, žičane prepreke, prve i druge linije rovova, saobraćajnica, otpornih točaka i pred dobro organiziranim sistemom vatre i gotovo golog i ravnog zemljišta, naši su bataljoni zastali i garnizon se nije mogao zauzeti iz pokreta.

Naši bataljoni nisu imali žrtava do pred sam dolazak ispred Palisada. Neprijatelj je u borbi prvog dana, izvan garnizona, pretrpio vrlo velike gubitke, pa je i dio snaga koji je ostao u garnizonu bio jako demoraliziran. Poginulih je bilo svuda, uzduž putova, po svim šumarcima i jarugama.

Zlatiborčani se nisu mogli načuditi što smo to uradili >sa četnicima i sa Bugarima. Stariji seljaci, nekadašnji ratnici, krstili su se i zahvaljivah proleterima što su ih konačno oslobidili od zulumćara i okupatora. Nudili nas čime su stigli i mogli.

U popodnevnim satima, uz jaku artiljerijsku vatru i direktnim nišanjenjem neprijateljskih bunkera iz blizine, izvršena je priprema za opći napad. Prvi put se napada pod zaštitom dimnih zavjesa. Artiljerija je napravila prolaze u žičanim preprekama. Omladinska četa Trećeg bataljona nalazi se na središnjem dijelu napada. Ćebo — komandir čete, Nikolica — komesar čete, komandiri vodova, delegati, svojim postupcima bodre i pogledima prelaze svoje drugove borce, daju upute i određuju pravce kretanja u napadu. Među nama je i Nikica — komesar bataljona (bio je komesar Omladinske čete do prije mjesec dana, do dolaska na Kovren). A bilo je nepisano pravilo kada je bataljon imao posebno težak zadatak, da rukovodioci Štaba bataljona idu po četama. Nikica je to uvijek do tada i u budućim borbama činio, i u pripremi i u izvođenju borbenih zadataka bio je među svojim omladincima.

Mitraljesci: Marko, Zivko, Dušan, Ljubo i Petar i njihovi pomoćnici — već su nestrpljivi, spremni da na znak zajedno s ostalim borcima — bombašima jurnu naprijed. Bolničarke, kao sestre i majke, spremne da pod cijenu svojih života pruže svu potrebnu pomoć i njegu ranjenim drugovima.

Na komandu »juriš« čete s jurišnih položaja uz poklik »napred, omladinci«, »napred, proleteri« napadaju prema rovovima Bugara, bombaši bacaju bombe, upadamo u rovove. Od siline i istovremenog obuhvata naših četa i bataljona među Bugarima nastaje metež. Istjeravamo ih iz prvih rovova u kojima su nas dočekah i s bajonetima. Neke zarobljavamo. Neki izjavljuju da nisu ni pucah. Provjeravamo, onako u brzini, i utvrđujemo po hladnim cijevima pušaka da stvarno poneki nije ni metka opalio. I u rovovima je puno mrtvih neprijateljskih vojnika. Artiljerija je učinila svoje, ah bombaše i direktne susrete sa proleterskim rafalima malo ih je uspjelo izbjeći.

I mi imamo mrtvih i ranjenih. Manda, Marija, Anka, Mira i ostale prebacuju se od druga do druga, previjaju lakše a teže ranijenike odvode u previjalište. Uslijed žestokih okršaja i upornosti i brojnosti neprijatelja osvajamo rov po rov, kuću po kuću a oko pojedinih ,bunkera i duže se zadržavamo. Naši borci su gonili neprijatelja, i uz žrtve, do zadnjih utvrda. I pored sve naše upornosti i postignutih uspjeha borbe su nastavljene i sutradan i slijedeću noć 25/26. kolovoza, kada je još većom žestinom ponovljen napad na nezauzete vatrene tačke, ali sada već sa manje jedinica jer je prostor bio sužen da bi se moglo angažirati više jedinica. Borba je trajala i tu čitavu noć, a Bugari su bili satjerani i pružali otpor još samo iz dvije utvrđene zgrade. U jednoj se nalazila komanda garnizona a u drugoj većoj previjalište. Opsada tih zgrada trajala je do pred zoru. Tada je, u momentu dok smo se nalazili pripijeni uz zidove susjednih kuća i bombama zasipah i osvjetljavali prilaze i otvore na njima, došlo naređenje da se obustavi napad i da se moramo povući iz Palisada, jer se neprijatelj jakim snagama iz pravca

Užica uspio da probije našu blokadu kod Čajetine radi pružanja pomoći posadi (još zamalo, pa likvidiranom) bugarskom garnizonu.

Bilo nam je žao što se moramo povući jer smo napravili pravi metež, dali dobru lekciju i osvetili se za sva nedjelja bugarskom okupatoru. Uništili smo gotovo čitav garnizon od oko 1200 neprijateljskih vojnika. Zarobljena su 152 vojnika i oficira. Zbog brzog zauzimanja pojedinih vatrenih tačaka, rovova i bunkera, zarobljenog ili uništenog teškog naoružanja, topova, minobacača i nametnute bliske borbe, neprijatelj nije mogao ništa da poduzima, pa čak ni jedan protivnapad nije niti pokušao. Jedina nada bila mu je pomoć izvana, koju je dočekao mali broj nesrećnika.

Izvršavajući naređenje, naše su se jedinice povukle na grebene Čigote, do Borove glave i na Murtenicu, da bi se sutradan 27. kolovoza ponovo vratili u sada već slobodan, od bugarskih i njemačkih jedinica napušten Palisad, u kojemu nisu više imali šta ni koga braniti, već su »oslobodioci« i »spašeni« pobjegli u pravcu Užica.

Pošto su se dijelovi 24. bugarske divizije povukli isa Zlatibora, naše su jedinice preko Palisada i Čajetine nastavile svoje borbene akcije prema selu Šljivovica—Kremna—Bajina Bašta, Dub—Kosjerić.

U borbama na Zlatiboru i Palisadu, od 23. do 27. kolovoza, Prva proleterska brigada imala je, kao i druge brigade, osjetne gubitke. Među poginulim drugovima bili su:

iz Trećeg bataljona: Petar Krunić, Jovanov, iz Otišića — Sinj, Jure Kokić, Simin, iz Dubrave— Šibenik, Mate Ninčević, Stipin, iz Solina — Split, Dragić Vukić, Crnogorac;

iz Drugog bataljona: Milan Soljak iz Vrgorca, Zvonko Rakić iz Vrgorca, umro od rana, Marko Vidošević iz Vrbanja na Hvaru i Jole Popović, Crnogorac, komandir čete; iz Četvrtog bataljona: Milivoj Lalić, Filipov iz Gorice — Šibenik, Fabijan Vrdoljak, Franin iz Splita.

SPIRO IVANISEVIC

MEDALJA ZA HRABROST

Na Zlatiboru iz pokreta smo ušli u borbu. Upali smo u pravi pakao na Partizanskim vodama. Već je bilo zanoćalo. Naizmenično, čas je mračno kao u rogu, a čas vidno kao usred dana: rakete su svaki čas sablasno osvetljavale cio kraj, a svjetleći meci parali su na sve strane. Izdužene sjenke okolnih objekata i drveća čas su nestajale, čas su se opet pojavljivale. I u svemu tome zapomažu ranjeni Bugari, prevrću se njihove topovske kare u povlačenju i otužno ržu konji.

U takvoj mračnoj noći, koračajući s puškom na gotovs, umoran i gladan, spotakinem se o uginulog konja i padnem na zemlju. U tom trenutku raketa osvijetli jedan rov i pored njega dobro nabijen bugarski ranac. Pomislih: komadić kruha dobro bi mi došao i, sada već u mraku, krenem prema rancu.

Upadoh u rov. Začu se komešanje i povik: »Bratko, ne pucaj, bratko!« Raketa ponovo osvijetli rov i ja vidim kako se sa dna rova podižu i s rukama iznad glava pomaljaju — šestorica Bugara. Srce mi naglo zalupa. Sta ću sad? Uperim pušku u njih i okrenem ih nazad. Oni koračaju svi podignutim rukama, a ja iza njih sa puškom na gotovs. Dovedem ih u Štab bataljona.

Nismo prošli ni stotinjak metara, kad sa strane iz šume naleti na nas u trku dvadesetak Bugara u razvijenom streljačkom stroju. Odmah za njima nastupa jedno odjeljenje partizana. Naiđoše i prođoše kao vjetar, i jedni i drugi. Svi »moji« Bugari ostadoše na okupu i mi produžismo našim putem.

Malo zatim, u mraku, instinktivno osjetim da me netko prati u stopu, a malo potom osjetim kao da se nešto zalijepilo za mene, diše, osjećam topao dah na mom zatiljku. Srce mi opet ubrzano kuca. Ne smijem da se okrenem. Jedna granata tresnu u blizini. Zalegosmo i mi i »ono« iza nas. Opet jedna raketa osvijetli cio kraj. U trenutku pogledam pozadi i vidim ogromnog konja, natovarenog sa po tri teške granate sa svake strane. Pretrnuh. Šta ako ga pogodi neka mina ili topovsko zrno? Svi ćemo odletjeti u zrak. Kao po komandi svi se brzo podigosmo i požurismo da što prije odmaknemo od toga zla. Sve je bilo uzalud. Eto konja opet za mnom i ja sve poeupkujem da me od pozadi ne očepi onim svojim teškim kopitama. Opet fijuk granate. Mi zalegnemo, a konj stoji kao ukopan. Granata je eksplodirala dalöko od nas. Činilo mi se da konj »osjeća« bolje od nas. Dalje nam je služio kao nepogrješivi kompas. Kad god zalegne konj, zalegnemo i mi, i uvijek je tada — bilo vruće.

Tako stignemo do Štaba. Uvedem Bugare i hoću da raportiram zamjeniku komandanta. Kuriri skoče na noge sa mašinkama uperenim na nas, a zamjenik komandanta povika na mene: »Pa ti si sasvim poludeo! Mogli su sve da nas pobiju! Napolje!« Okrenem se na peti i žurno izlazeći primjetim i pored slabog osvetljenja karbitne lampe da je svim Bugarima na opasačima visilo po nekoliko ručnih bombi!

Stigoh drugove iz svoje, Druge čete kod nekih kuća. Borba se vodila za svaku kuću. Bile su to zapravo zlatiborske vile. Naši mitraljesci, ne prekidajući vatru, prebacivah su se od jednog do drugog prozora, od jedne do druge vile. U zoru se sve odjednom utišalo. Na bojištu krš i lom. Ostatak Bugara se predao. Naš vod nije imao gubitaka, osim trojice lakše ranjenih. To je i bio razlog da svi, a naročito naš vodnik Tika Stefanović, iscrpljen i brižan, bude naročito zadovoljan i raspoložen.

Tako sam dobio svoje prve odlikovanje — medalju za hrabrost.

»•Naša narodna vojska stvorena je od boraca očeličenih u krvavim borbama, od najboljih sinova naših naroda, sa dubokim korijenom u narodu. Zato je ona istinski narodna i nepobjediva.« *TITO*

VITOMIR PIRAK

BIO JE TO DIVAN SUSRET

U oslobođenom Beogradu bataljon »Garibaldi« je izašao iz sastava Prve proleterske NOU brigade i 29. lipnja 1944. ušao u novoformiranu brigadu »Italija« u kojoj je bilo dosta rukovodilaca Dalmatinaca. U tom razdoblju Brigada je bila kao posadna jedinica grada, a ujedno se nalazila i na odmoru.

U Beogradu je formiran peti šuimadijski bataljon i sedmi bataljon, kao Peti i Sedmi bataljon u brigadi; u Sedmi bataljon su ušli svi borci pratećih oružja. Ostali bataljoni popunjeni su novopridošlim omladincima i omladinkama iz grada i okolice.

Formirane su nove jedinice svih rodova i službi. Nova borbena i druga sredstva ušla su u sastav naših bataljona i jedinica, što je bio odraz postignutih rezultata i novih potreba za ostvarenje većih organizacionih sastava radi efikasnije upotrebe njihovih borbenih mogućnosti u završnim operacijama za konačno oslobođenje Jugoslavije. Gotovo svi Dalmatinci koji su u Brigadu došli 1942. bili su rukovodioci u Brigadi i drugim jedinicama Srbije i Vojvodine.

Još dok smo bili u Beogradu, mnogo se govorilo i nagađalo o našem odlasku. Spominjalo se mnogo datuma, mnogo pravaca, ah nitko ništa sigurno nije mogao reći. Kako je u Srijemu bilo »najvruće«, logično je da se Prva proleterska mora naći na takvom mjestu. Građani su nam govorili: »Vi odlalazite do koji dan na front«. To nam je tvrdio i naš domaćin iz Splitske ulice gdje je bio smješten moj vod. Tako su govorili i borci da su čuh od građana s kojima se sretaju. Pitah su: »Kuda odlazite? Kamo?« »Svakako brzo.« »Kamo?« »Ne znamo!«, odgovarah su lakonski, jer nitko od nas ništa podrobnije nije mogao znati.

Dvadeset i trećeg studenoga 1944. pozvani smo u Stab bataljona Đoko i ja. Tu nam je saopćeno da će u toku noći biti pokret. Treba da se pripreme dva suha obroka hrane za 24. i 25. studenog. Treba da se odrede iskusni borci starijih godišta koji će upravljati kolima i koji su vični tome. Dosad nismo u svom sastavu imali zaprežna kola, već samo tovarnu stoku. Upozorili su nas snabdijevanje municijom i hranom mora biti redovno. Razmještaj pozadinskih dijelova određivat će se ovisno o borbenoj situaciji i konfiguraciji zemljišta. Međutim, treba nastojati da budemo što bliže svojoj jedinici — bataljonu, da se koriste prirodni zakloni, šume, naselja i salaši. Obavezno je kamuflirati kola i voditi ih u većem razmaku. Snabdijevanje će biti preko brigadne intendanture svakodnevno, a municija će se davati prema potrebi ako se drugačije ne naredi. Pohabanu opremu i oštećeno oružje treba slati u brigadne radionice. Ishranu stoke osigurati iz .mjesnih izvora preko NOO na terenu, što treba da regulira intendantura Brigade. Jedan dio štapskog voda će se s kolima i opremom nalaziti s pozadinskim vodom. Veza će biti kurirska. Obavezno je vlastito neprekidno osiguranje i izviđanje jer su moguća iznenađenja. Više koristiti napuštena imanja i kuće. Odnos prema stanovništvu mora biti što prisniji i korektniji. Od naroda treba tražiti samo ono što je najnužnije.

Naše dosadašnje snabdijevanje jedinica bataljona i brigada većinom je bilo decentralizirano. Sviki bataljon-jedinica snabdijevali su se sami za sebe iz mjesnih izvora, od naroda, preko NOO i društvenih organizacija s užeg područja gdje su bili razmješteni. Bilo je vremenskih razdoblja kada se brigada duže zadržavala na jednom mjestu, u istom području pa se snabdijevanje organiziralo centralizirano preko brigadne intendanture ili određenih privremenih skladišta sa kojima su rukovodile komande mjesta ili mjesne organizacije NOO tog područja. Bataljoni su u svojim komorama pretežno nosili oko dva ili tri dnevna obroka, i to one hrane koja se vrlo brzo mogla spremiti.

U to vrijeme već smo imali jako velik slobodan teritorij i dobro organiziranu pozadinu i ekonomski jače područje nego što smo imali u prve tri godine rata.

Došao je 24. studeni 1944. Grad je spavao umornim snom. Tek tu i tamo iz pojedinih rasvijetljenih zgrada odzvanjah su glasovi, a ulicama se povremeno čuo bat koraka. Vrilo je kao u košnici. Tako obično biva uoči odlaska na dalek put. Oko četiri sata kao planinski potoci potekle su kolone i usmjerile se ka jednoj točki. U daljini se naziru obrisi najviše zgrade grada koja strši nad ostalima kao katarka najvišeg broda u pristaništu. Naziruć je, obuzimaju nas sjećanja, navraćaju se misli na događaje oko te zgrade i okolnih ulica. Po njima su pljuštale stotine naših rafala. Oko nje i na nju su naši borci jurišah bombama. Borili su se za svaku stepenicu i sobu. Trg ispred nje okupan je krvlju proletera Prve proleterske, a po njemu je curila krv iz rana brata Crvenoarmejca. Tu je spomenik pahm herojima, sinovima nepreglednih ruskih ravnica. Spomenik, koji je naša narodna svetinja. Jedna stranica historije s naslovom: »Oslobođenje Beograda« — govorit će o tim nezaboravnim borbama Prve proleterske i bit će jedna od najsvjetlijih i najveličanstvenijih pobjeda koju je ova Brigada izvojevala.

Od bata naših koraka, razdragane pjesme, zvonjave željeznih točkova na kolima i tapkanja konjskih kopita po asfaltu i kaldrmi zamrli grad trza se iz sna. Sanjivi ljudi, žene, djeca i omladina izlaze i pozdravljaju nas, znajući da rat traje i da će kroz koji dan biti raznih novosti s fronta. Ulice se kupaju u svjetlosti, a iz grla onih s prozora i onih što su izašli na ulicu, i pored zabrane, čuju se poklici: »Živjela Prva proleterska! Sretan put, proleteri! Prva proleterska prolazi. Prva odlazi, bit će novosti.«

Na čelu četvororedne kolone naša je Prva proleterska. Bujica naroda s trotoara je pozdravljaju. Znaju oni da će proleteri pod tom zastavom dotući neprijatelja i njegove sluge i donijeti konačnu slobodu. Pljeskanje ruku ne prestaje i sliva se u neki neprekidni top-top. Pred našim očima je Bežanijska kosa, a nešto bliže rijeka i most. Povorka naroda, koja kreće paralelno s nama, nije mogla dalje. Imamo osjećaj kao da bi ti ljudi, žene i djeca htjeli da probiju poput vala tu prepreku pred sobom i da nastave put s nama, na front. To nije običan ispraćaj, već nesavladiva bura, provala osjećaja naroda pred svojima. Tu su prestajale suze majki i sestara i počinjale manifestacije.

Sava protiče ispod nas. Njeno plavetnilo je prijatno za oko i mami. Cini nam se da se i Sava veseli zajedno s narodom i vojskom.

Na mostu jedan građanin viče: »Eto i mene za vama! Vratit ću se sigurno, to znam, za koji dan u moj kraj, koji je još pod fašistima. Vi ćete ga osloboditi«. Otkuda mu toliko povjerenje? On je uvjeren bio da nam se nitko ne može suprotstaviti, da riječi o Prvoj proleterskoj NOU brigadi nisu proizvod mašte, već stvarnost i prošlost, stvarnost koja se nastavlja.

Rastajemo se od ovog gostoprimljivog naroda koji je iskazao svu svoju patriotsku veličinu 27. ožujka 1941. u masovnim demonstracijama s parolom »bolje rat nego pakt«. To je narod koji je od prvog dana ustanka dao svoje sinove, kćeri i očeve u prve ustaničke odrede iz kojih su 21. prosinca 1941. u Rudom ušli u sastav Šestog beogradskog bataljona Prve proleterske brigade. Oni su tu brigadu sačekali i masovno sudjelovah sa proleterima u oslobađanju svog i našeg grada. Otvorili su svoja srca prema proleterima i ostalim jedinicama NOV, dali su nam svoje najmilije — najmlađe ,sinove i kćeri da nam pomognu u završnim operacijama dotući okupatora i sve domaće izdajnike.

* * *

HRABRE PROLETERKE

Značajnu ulogu Brigada je imala u borbama za oslobođenje Beograda. Od prvih juriša do potpunog oslobođenja glavnog grada Jugoslavije, proleteri su u toku sedam dana borbe bili neumorni u razbijanju neprijatelja na svim pravcima nastupanja. Vodile su se žestoke ulične borbe u kojima je Brigada izgubila dosta svojih boraca među kojima je bilo i Dalmatinaca.

Tužna je bila pogibija 17-godišnje Ane Pejanović iz sela Nebriževca posljednjeg dana borbe u gotovo oslobođenom gradu, kada je išla ranjenom drugu iako upozorena od svojih rukovodilaca da ne ide, već da pričeka. Ona se hrabro i hitro bacila na ranjenika i počela ga izvlačiti da bi mu pružila pomoć. Nijemac je držao na nišanu iz nezauzete zgrade i rafalom presjekao njene grudi. Ana je u svom selu Nebriževcu u 15. godini postala skojevka, a po formiranju Četvrte dalmatinske brigade postala bolničarka bataljona »Vid Mihaljević«; u njemu je prošla sve borbe kroz IV ofanzivu izdržavši sve tegobe, hladnoću, glad, nesanicu i nadčovječanske napore pri nošenju ranjenika i pomažući im preko bespuća Prenja. U V ofanzivi u sastavu Treće dalmatinske brigade nastavila je patnje i hrabro ih izdržala. Početkom lipnja 1943. postaje bolničarka Drugog crnogorskog bataljona Prve čete. Bila je jedna od voljenih i hrabrih proleterki za koju su borci govorili da svojim držanjem bodri i podiže moral i u najtežim trenucima. Zbog toga je svima bilo teško da te mlade sedamnaestogodišnje Dalmatinke neće biti više među nama.

Kada se Šesti beogradski bataljon pod razvijenom proleterskom zastavom probijao boreći se za svoj grad da iz njega istjera okupatora, neprijateljsko tane je probilo kroz zastavu i potom usmrtilo Mašu Škegru devetnaestogodišnju bolničarku ovog bataljona i člana KPJ. Padajući na zemlju bila je uvijena u proletersku zastavu koja se natopila njenom krvlju. Ta se zastava i danas čuva u Muzeju revolucije u Beogradu.

Maša je, sa još nekoliko omladiniki iz svog sela, pošla u borbu na Biokovo. Kao bolničarka u sastav bolnice Devete divizije nastavila je da se bori i njeguje ranjene i bolesne borce kroz IV ofanzivu. Na Neretvi je postala bolničarka Šestog beogradskog bataljona u kojemu je bila omiljena i voljena od svojih suboraca.

Maša je rođena u siromašnoj zemljoradničkoj obitelji. Završila je osnovnu školu i nastavila rad u poljoprivredi sa svojim roditeljima. Kao seljanka bila je vrlo bistra i druželjubiva. Družila se sa naprednom omladinom. Po dizanju ustanka 1941. i dalje pomaže NOP u prikupljanju hrane i odjeće. 1942. je postala član SKOJ-a što je još više utjecalo na njeno zalaganje u radu za NOP. Njezine preživjele drugarice ističu da je među omladinkama svog sela u radu uvijek bila među prvima, a na sastancima SKOJ-a i AFZ prednjačila svojim držanjem. Bila je sva sretna kada je određena da ide u NOB-u i da rame uz rame sa svojim drugovima može tući okupatora. Svojim zalaganjem, izdržljivošću, upornošću i borbenošću to je i dokazala u teškim borbama IV, V, VI, VII ofanzive i daljnjim borbama Šestog beogradskog bataljona u kojemu je 1943. postala član KPJ.

Kada se radovala da sa svojim suborcima i građanima podijeli radost oslobođenja tane joj to nije dozvolilo. Ostala je na prilazima Beogradu, na vječnoj straži kod sela Sasinaca, ta divna, hrabra i plemenita proleterka.

NEVIN ŠPRLJAN

OSLOBOĐENJE BEOGRADA

Iz rajona Lajkovca, Lazarevca i Uba Prva proleterska brigada prebacila se do 10. listopada 1944. godine u rajon Kosmaja. 3. kragujevaoki bataljon zaposjeo je položaje u rajonu mjesta Sopot, u pravcu puta i željezničke pruge, sa kojih položaja su čete žestoko napadale Nijemce koji su se u neprekidnim kolonama povlačili iz pravca Mladenovca prema Beogradu, nastojeći pošto-poto zadržati put i prugu u svojim rukama, nadajući se da će tom komunikacijom izvući što je moguće više trupa s juga. Lijevo od 3. bataljona, prema Ropočevu i Ralji, položaje su držali 1. i 2. crnogorski bataljon.

Bataljoni brigade svom silinom su napadah i vatrom svih oružja tukli komunikaciju Sopot—Ralja u želji da je presijeku i da spriječe izvlačenje neprijatelja prema Beogradu. Zadatak je bio složen, jer je bilo naređeno da se ne ruše putovi i pruge, da se ne bi otežalo nastupanje motoriziranih snaga Crvene armije. Nastala je grčevita trka s vremenom. Nijemci su se povlačih pokušavajući da zaštitnicima i rušenjem spriječe brzo nastupanje naših jedinica i jedinica CA, koje su ih u stopu pratile, dok su pnage Prve proleterske brigade, postavljene duž puta do Ralje tukle njemačke kolone ne dozvoljavajući im da za sobom ruše Objekte na komunikaciji.

Odjeljenja, vodovi i čete spuštah su se neposredno do puta ili pruge i automatima, ručnim bombama i protivtenkovskim puškama gađali tenkove i kamione. Na vrlo kratkim udaljenostima za njemačkim kolonama po putu i izvan puta jurili su tenkovi CA a avijacija je bomlbardirala njemačke kolone i koncentracije, jer je dolazilo do zakrčenja u kolonama duž cijelog puta. U općem bijegu, tučeni od gonilaca i sa bokova Nijemci, onako u pokretu, ne mareći za žrtve, tukli su po našim položajima četa i bataljona, bez reda, strahujući da ih ne sustignu i presijeku motorizirane kolone Crvene armije.

12. listopada 1944. saznah smo da su u toku 11. listopada jedinice CA stupile u kontakt sa dijelovima 5. udarne divizije u Smederevskoj Palanci, a 12. listopada kod Topole susrele Se sa jedinicama 21. udarne divizije. Susret sa crvenoarmejcima svi smo nestrpljivo očekivali.

U svitanje 13. listopada 1944. godine, ispred položaja Omladinske čete 3. kragujevačkog bataljona, na cesti kod Sopota težak je bio dvoboj tenkova i motorizacije Nijemaca i Crvene armije. Omladinci su prema mitraljeskoj i topovskoj neposrednoj vatri i obilježavajućih zrna ocjenjivali koji su Nijemci a koji crvenoarmejci. Tako su na foježeće kolone pojačavali svoju vatru a pazili da ne pucaju na gonitelje. Videći vatru automatskog oružja sa naših položaja na Nijemce, primijetili smo da se iz kolone motorizacije CA izdvojio jedan uniformirani čovjek u pratnji jednog seljaka prema našem ipoložaju i to ispred 1. voda. Bilo je uzbudljivo promatrati njihovo kretanje. Došavši na malu udaljenost od naše patrole koja je upućena u susret da vidi o čemu se radi i nakon što je patrola podviknula »STOJ, ko ide, ruke u vis«, seljak se ukipio, digao ruke u vis vičući »drugovi, ovo je Rus«. Na to su naši odgovorili »ovdje partizani — ovdje proleteri«, prišli su jedni drugima i na sveopće zadovoljstvo nastalo je grljenje i pucanje u vis u znak susreta. I ostali borci čete, u želji da podijele tu radost susreta sa crvenoarmejcima, ispaljuju rafale. Odmah se izvještava Stab bataljona i Štab brigade. Tako su se 13. listopada 1944. godine u rajonu Đurinci—Popovići—Sopot—Ralja, borci Prve proleterske brigade spojili sa jedinicama 4. gardijskog mehaniziranog korpusa Crvene armije.

Za veselje, međutim, nije bilo vremena, jer je trebalo goniti neprijatelja.

Nakon spajanja naših jedinica sa trupama CA dobivena su usmena naređenja da se hitno prikupe sve jedinice i izvrši pokret do na prostor sela Ripanj. Za vrlo kratko vrijeme uslijedio je pokret. Tako su bataljoni Prve proleterske brigade zajedno sa motoriziranim jedinicama CA u jednom dahu izbili pred selo Ralju, njemačko uporište na putu za Beograd, zauzele željezničku stanicu (1. i 2. bataljon) i neprijatelju nanijeli osjetne gubitke u ljudstvu i materijalu. Nijemci su pružili veoma jak otpor, ali su brzo bih prinuđeni da napuste Ralju i da se .pod zaštitom svoje avijacije, koja je toga dana bila naročito aktivna, povuku prema Avali.

U toku popodneva 13. listopada Prva proleterska brigada je stigla u Ripanj, koje je do podne oslobodila 6. proleterska lička divizija. Ovdje smo, uz primanje prvog toplog obroka, računah i na odmor. Već smo bili i razmješteni po kućama, napravih prostirku od slame i bili spremni da koristimo zasluženi odmor, jer smo tog dana dosta i marširali i vodili borbu. Međutim, od ovog »planiranog« odmora nije bilo ništa, jer je naređen pokret, pa smo produžili napadom prema Avali.

Krećući se u marševskoj koloni, čujemo jaku paljbu iz svih oružja, napred i desno od nas (prema k. Šuplji kamen) i prema vrhu Avale. Poslije jake artiljerijske vatre jedinica CA čuju se mitraljezi, automati i ručne bombe, što znači da se juriša na njemačke položaje. U borlbu za Avalu uključuju ss i naši bataljoni. Kako je vatra artiljerije, minobacača i »kaćuša« CA bila vrlo precizna, ključni položaj neprijatelja na Avali bio je osvojen. Jedinice koje su ga branile bile su uništene u predvečerje i kasno u noći 13. listopada 1944. godine, čime je posljednje utvrđenje vanjske obrane Beograda zauzeto.

Odmah poslije osvajanja Avale, pod okriljem noći 13/14. listopada 1944. godine počinje, u pravom smislu, utrkivanje tko će brže: ili naši proleterski

bataljoni i brigade ili tenkovi i mehanizacija CA da goni razbijene Nijemce. Naši bataljoni u nepreglednim kolonama uz rubove puta Avala—Beograd usiljenim maršem kreću se gotovo trčeći i slobodnije nego kolone CA koje moraju voziti opreznije, noć je a put je zakrčen uništenom neprijateljskom motorizacijom, i čak negdje miniran.

U ranim jutarnjim satima 14. listopada 1944. godine, kao bujica, prešli su svojim kolonama tu noć i stigh u predgrađe Jajinci i rajon Banjički Vis, naši bataljoni i dijelovi mehaniziranog korpusa CA. Dostignuti su i zarobljeni u grupama njemački vojnici koji su uspjeli izbjeći pakao kod Avale i Ralje. Među zarobljenima bilo je i oficira od kojih je dobiven podatak da je u toku ove noći u borbi na Avah bio teško ranjen a zatim umro komandant obrane Beograda general Snekenburger.

I pored još slabe vidljivosti bataljoni Prve proleterske zauzimaju borbene poretke na livadama između Jajinaca i Banjičkog Visa, dok se još čuje borba lijevo i iza nas u pravcu sela Pinosave (gdje se bore 8. crnogorska brigada i brigade 6. ličke divizije). Odmah tu, 200 do 300 metara, iza naših položaja raspoređivala se i zauzimala vatrene položaje sovjetska artiljerija. Prvi put naši borci prisustvuju ispaljivanju velikog broja artiljerijskih oružja. Plotuni su upućivani u pravcu Banjice, jer je iz toga pravca počela tući neprijateljska artiljerija.

Naši bataljoni i čete su do svanuća uspjeli zaposjesti polazne i jurišne položaje. Čujemo jaku protivavionsku artiljeriju. Zrna se rasprskavaju poviše položaja, okolo i po samom Banjičkom potoka (Kaljavom), koji je pun naših i sovjetskih jedinica a pogotovo tehnike, bornih kola, lakih tenkova i drugog.

Tu su neposredno naši štabovi bataljona i Štab brigade i veći broj viših oficira CA. Prva proletrska brigada priprema se da napadne Banjicu preko Banjičkog Visa. Borba na našem sektoru razvila se vrlo oštro. Naše jedinice u prvom naletu uspjele su ovladati Banjičkim Visom i gotovo cijelom Banjicom, ali neprijatelj je na tom sektoru dao vrlo jak otpor, upotrijebio vrlo jake pješadijske snage potpomognute jakom artiljerijom i tenkovskim formacijama. Napad naših bataljona i ,pored jake vatrene podrške i tenkova CA bio je zaustavljen. Jedinice su tako ostale na dostignutim položajima, premještajući se u toku dana, zbog protivnapada Nijemaca, malo unazad, pa opet naprijed i tako sve do poshje podne.

U bataljonima i četama u toku cijelog dana, sve do 16 sati, uz sva borbena dejstva, pripreman je opći napad na grad. Nastavljeno je omekšavanje neprijateljske obrane artiljerijskim gađanjem velikog broja topova i tenkova po prednjem kraju i po dubini i po Banjici, koja je sva uređena za p: i pp obranu. Ni neprijatelj ne miruje. Njemu »gori pod petama«. Naši borci neumorno kopaju i poboljšavaju svoje, u toku dana osvojene rovove. Ukopavaju se u usjeku potoka. Gledamo kako na lijevom krilu, lijevi susjed, 8. crnogorska brigada prilazi Dedinju. U tim momentima, iščekujući naređenje za napad, svaki borac i rukovodilac, osjeća posebno zadovoljstvo i nadahnuće što je svakog od nas zapala dužnost oslobađati naš glavni grad. Prožimaju nas, sve, posebni osjećaji, napose one koji se ponovo vraćaju njemu nakon dužeg ili kraćeg izbijanja, ali sada kao oslobodioci.

Ovako mlade i u najšarenijim uniformama, poneke i polubose, umorne, sa mnogo pređenih kilometara, sa dugim i kratkim boračkim stažom i one tek pristigle — sva ova iščekivanja čine nas čak i nepobjedivima. 90%> boraca su mladići i djevojke, studenti ili učenici, mladi radnici i seljaci, koji u

»normalnim ratnim prilikama« još ne bi stasali za vojsku i ratovanje. Stigli smo sa svojim proleterskim i udarnim brigadama i divizijama iz svih krajeva Jugoslavije: Srbije, Crne Gore, Like, Bosne, Hercegovine, Dalmacije, Slavonije, Srema, Hrvatskog zagorja, Hrvatskog primorja, Zagreba, pa i borci »Garibaldinci«, Talijani.

Na pragu Beogradu stoje borci od 1941. do 1944. godine, borci koji su branih Užičku republiku, iz stroja u Rudom, jurišnici sa Kozare, Bihaća, Jajca, Neretve, Sutjeske, Drvara.

Sa nama na položaju, drug uz druga, nalaze se i borci CA. Neposredno, koliko je moguće sporazumijevamo se, raspravljamo. Probamo jedhi od drugih hranu koju dobivamo pred konačan juriš. Nekima je to i posljednji zalogaj. Imamo vremena i za razmjenu raznih sitnica. Prijatno su drugovi crvenoarmejci iznenađeni što među nama vide da prevladava mladost. Kod njih ima i mladih, ah prevladavaju vojnici srednjih godina, stariji od 30 godina, ili nam se tako činilo. Posebno im je bilo drago da je naša Prva proleterlska brigada formirana još decembra 1941. godine. Njihovi oficiri pa i vojnici pričaju kako su za našu brigadu i za ostale partizanske brigade u Jugoslaviji slušah još u vrijeme staljingradske bitke, što je i njima u ono vrijeme, u vrlo teškim trenucima davalo više hrabrosti i vjere u pobjedu. Opće raspoloženje i naših i sovjetskih vojnika. Mlađim borcima ovakvo raspoloženje je posebno od koristi, jer ono im daje pouzdanje u uSpjeh i garanciju da će i oni, uz nas starije borce, biti ravni nama u borbi koja nam predstoji.

Naše i njihove bolničarke zajedno zbrinjavaju i pružaju pomoć ranjenicima. Zbližila nas je ova borba, i u narednim danima očekujemo najužu suradnju.

U četama, u rovovima, održavaju se brzi sastanci, vojnički i partijski i skojevski, tu na položaju, pod neprijateljskom vatrom, gledajući obrise Beograda. Jedina tema svih sastanaka je — dužnosti i zalaganje u narednom borbenom i za sve nas historijskom zadatku.

Jedan sat prije početka rečeno je svim borcima kada će početi opći napad svih jedinica.

I, evo, u 16.00 sati 14. listopada 1944. godine počelo je ono najvažnije, berba za glavni grad — Beograd.

Počeo je uragan. Više od 300 topova i minobacača i 24 gardijska raketna bacača »kaćuše« sručilo je svoju ubitačnu vatru na prednji kraj neprijateljske obrane i na njegova uporišta na južnoj ivici grada. Poslije prvog plotuna smrtonosna vatra je razrovala i zapalila sve živo na otvorenom prostoru Banjičkog Visa i cijele Banjice. Gotovo pola sata bjesnila je kanonada artiljerije. Pješadijska vatra se nije mogla niti čuti.

Čim se stišao strašan fijuk plotuna »kaćuša«, što je bio znak da je artiljerijska priprema završena, bujica naših boraca-proletera ,i sovjetskih vojnika krenula je naprijed — na juriš, na komandu svojih komandanata, komandira i komesara. Na uskom prostoru nalaze se u jurisnom stroju bataljoni Prve proleterske. Nitko ne zaostaje osim onih koji ginu ili bivaju ranjeni. Komandanti i komesari bataljona među svojim su drugovima-proleterima. Na usnama se samo razaznaju — ne čuju se — uzvici »juriš« i po ruski »vperjod« i »agonj« — (vatra).

Zaklonjeni u rovovima i bunkerima, njemački vojnici (ostaci poshje artiljerijske pripreme) pružaju žilav otpor, podržan jakom artiljerijskom i minobacačkom vatrom, tenkovima, jedinicama naoružanim ručnim pt reak-

tivnim bacačima »pancerfausti« i plamenobacačima. Neprijatelj je pokušao čak i protivnapadima da zaustavi ovako veliku malsu pješadije i tenkova. Poslije višesatne borbe, od rova do rova i uzastopnih juriša naših proleterskih bataljona i masovne tehnike i vojnika CA, njemačka obrana bila je slomljena. U kasnim večernjim satima Banjica i Dedinje su oslobođeni.

3. kragujevački bataljon na svom pravcu napada, oslobađa kasarne na Banjici i prostor banjičkog logora. Tek dolaskom tu, saznajemo da je logor prazan. Ispražnjen je još 3. listopada •— sVega 10 dana prije početka borbi za Beograd. Osjetili smo razočarenje što našim jurišima nismo ujedno donijeli i slobodu tim dragim ljudima-logorašima. I ovakav susret Sa logorom dao nam je još razlog više da što smjelije idemo naprijed, da uništavamo fašističku neman i da što prije ostvarimo slobodu i onom dijelu naroda i zemlje gdje još gazi fašistička čizma.

Nijemci jako tuku oslobođeni dio Banjice, kasarnu i cijeli predio oko bivšeg logora artiljerijom, jer žele usporiti naš napad. Osjećamo da je put prema nama pretrpan od neprijatelja koji bježi, jer vrlo jakom minobacačkom vatrom, iz ne tako velike daljine, tuku dosta precizno, pa imamo veliki broj ranjenih i poginulih. I ta okolnost nagoni nas da ih tjeramo u stopu, čime im umanjujemo efikasnost artiljerije i minobacača. Svi naši bataljoni, što se vidi po jakoj koncetraciji jedinica, potpuno su izvršili svoje prve zadatke, a također i sovjetske jedinice. Tenkovi i motorizacija CA nadiru duž Avalskog druma prema Auto-komandi. Čujemo da je i 8. crnogorska osvojila Dedinje, zauzela Bijeh dvor, Vodovod i da je krenula prema Željezničkoj bolnici i Rumunjskoj (sada Užičkoj) ulici.

15. listopada

Već sviće i bataljoni se kreću uz podršku sovjetske motorizacije. Od Auto-komande nastavljamo prema svojim daljnim pravcima — pravcem Nebojšine, Branićevske ulice. Izbijamo na Neimar i Vračar, u zonu između Karađorđeva parka—Slavije i Kalenića pijace. Posebno jake okršaje imaju bataljoni u dnu Sumadijske ulice — Karađorđevog parka i oko Svetosavske crkve. Na vrhu Vračara i prema bloku bolničkih zgrada, sovjetska artiljerija i minobacači su napravih pravu pustoš po rovovima i ulicama. Velike grupe Nijemaca likvidirane su i u parku. Ostalo ih je mnogo zatrpanih u skloništa koja su izgrađena još 1941. godine radi zaštite građana od zračnih napada.

Uz aktivnu pomoć građana, koji su kazivah mjesta gdje se neprijatelj nalazi, brže smo likvidirah mnoga njegova uporišta. Zajedno sa sovjetskim borcima, u zajedničkim udarnim grupama likvidirane su sve neprijateljske otporne tačke i neprijatelj potisnut na raskršće Slavija, na kojem je bilo dosta teških sukoba i sa protivtenkovekom obranom. ‚Uz jako angažiranje iurisnih grupa sastavljenih od tetnkova, sovjetskih automatičara i naših boraca likvidirana je jaka otporna tačka na Slaviji, ali je i naša jurišna grupa imala gubitaka. Uništen je i jedan sovjetski tenk, pogođen direktno pancerfaustom.

Osvajanjem trga Slavija, mijenjamo pravac i bataljoni kreću Ulicom kneginje Zorke, preko Ulice cara Nikole, pa zatim Ulicom prote Mateja, Daničićevom i Smiljanićevom izbijamo na Ulicu Aleksandra (Bulevar revolucije). 3. kragujevački bataljon stiže u poslijepodnevne sate kod Narodne skupštine. U toku tog dana vodile su se oštre borbe u gotovo evim ulicama

na pravcu nastupanja, likvidirajući zajedno sa jedinicama Crvene armije blok po blok ili pojedine kuće koje su pretvorene u otporne tačke neprijatelja.

Neposredno ,do našeg bataljona i desno 3. krajiška [brigada je u oštroj borbi osvojila Tašmajdan, zarobivši cijelu četu Nijemaca. Istovremeno je lijevo od nas 8. crnogorska brigada, zajedno sa jedinicama CA, napadajući Ulicom kralja Milana (sada Ulica maršala Tita) izbila do starog kraljevskog dvora — blizu Terazija.

16. listopada

U noći 15/16. listopada zaposjeli smo i utvrdili se u ogradi Narodne skupštine i u Kosovjskoj ulici u Poštanskoj štedionici. Ostali bataljoni su Ulicom majke Jevrosime, Poenkareovom (Makedonskom), Hilendarskom, Cetinjskom, Skadarskom zahvatili sve ulice do Francuske ulice, naslanjajući se — desno na Ulicu cara Dušana.

U toku 16. listopada vodimo borbu na likvidaciji skrivenih neprijateljskih grupa i mainjih tačaka ali se u pravcu Dečanske ulice (sada Moše Pijade) ne može lako likvidirati neprijateljska jaka otporna tačka. Javljaju nam da su 1. i 2. crnogorski bataljon zajedno sa Garibaldiincima izbili na Kolarčevu ulicu, kod Kneževog spomenika, Narodnog pozorišta, Braće Jugovića i do Ulice kneginje Ljubice. 3. krajiška brigada vodi borbu u Ulici cara Dušana i desno prema Električnoj centrali.

U toku popodneva naši su napadi usporeni jer je veći dio mototehničkih jedinica CA, pa i dio pješadije, izvučen iz prvih ešalona koji su bili zajedno sa borcima Prve proleterske i upućen na periferiju grada na kojoj se pojavila velika formacija njemačkih jedinica iz pravca Smedereva, u namjeri da se spoje sa snagama u gradu i ujedno da likvidiraju naše jedinice koje su se uklinile u sam centar grada. Poduzimaju se mnoge mjere, osiguravamo se na dostignutim linijama, utvrđujemo naše otporne tačke. Omladinska četa, koja je u zgradi Narodne skuplštine, zajedno sa manjim snagama CA, kopa rovove u vrtu Skupštine i utvrđuje pogodna mjesta za obranu. Tako je na liniji Terazije, »Albanija«, Narodno pozorište, Knežev spomenik, Kraljev trg (Studentski trg), gdje su se borili bataljoni Prve proleterske brigade, zajedno sa bataljonima ,8. crnogorske brigade, ali je neprijatelj pružio jak otpor pa se u toku dana nije dalje napredovalo.

17. listopada

Naši su bataljoni vodili borbu na dostignutim linijama, oko Ratničkog doma (sada Dom JNA), Narodnog pozorišta, u Ulici braće Jugovića, oko Kraljevog trga, posebno oko parka i »Glavnjače«. Tako i susjedne jedinice nisu imale vidnih uspjeha.

18. listopada

Zauzeto je Narodno pozorište, oko kojeg se vodila borba dva dana. Posebno jaka obrana neprijatelja bila je na uglu Ulice braće Jugovića i Francuske.

Zbog žestine borbe na sektorima ispred bataljona Prve proleterske, toga dana je sve položaje posjetio komandant Prve armijske grupe general Peko

Dapčević. Bio je i u 3. kragujevačkom bataljonu i u zgradi Narodne skupštine, kod Omladinske čete.

S obzirom na situaciju u gradu i na prilazima Beogradu, naređeno je da se sa još jačom upornošću nastupa dalje, prema Kolarčevom Univerzitetu i Kalemegdanu. Tako su naši bataljoni, čete, vodovi i svaki pojedinac shvatili svoje borbene zadatke i nastavili žestoke ulične borbe i narednih dana. Na sektorima svih jedinica neprijatelj je uporan i brani svaku kuću. Naročito jaka neprijateljska artiljerija tuče naše položaje.

U toku dana, uz nadčovječanske napore naših jedinica, likvidirane su njemačke snage na periferiji grada, kod Avale, Ripnja i šireg rajona Beograda. Sovjetska artiljerija, tenkovi i druge snage skupa sa našim brigadama i divizijama napravile su pustoš i uništile veliku grupaciju neprijatelja. U toku noći 18/19. listopada pristigle su u grad i priključile se našem prvom ešalonu mnoge sovjetske tenkovske, minobacačke i artiljerijske jedinice. Tako je udarna snaga mnogostruko ojačana za nanošenje konačnog udarca njemačkoj obrani Beograda.

19. listopada

U toku prvog dijela dana vodili smo borbu uglavnom na dostignutoj liniji od 18. listopada.

Opći napad na preostala uporišta u gradu počeo je 19. listopada u 18.00 sati, istovremenim jurišem na svim odsjecima fronta u gradu, poslije jednosatne artiljerijske pripreme.

Bataljoni iz 'svojih rajona, uz jaku pomoć tenkova CA, uspjeli su da se probiju do Kalemegdana.

I druge jedinice izvršile su svoje zadatke i nanijele teške poraze neprijatelju. U toku noći 19/20. listopada bataljoni Prve proleterske brigade skupa sa streljačkim jedinicama podržani tenkovima Crvene armije, počeli su borbu za Kalemegdansku tvrđavu.

20. listopada

Sve jedinice u toku noći i jutra nastavile su pojačane borbe za konačno oslobođenje našeg glavnog grada. Kako je neprijatelj u toku noći 19/20. listopada, pod snažnim pritiskom naših i sovjetskih jedinica, izvlačio trupe iz još samo malog dijela grada između Terazija—Kalemegdana—Glavne željezničke stanice i pristaništa, ka Zemunu, ostavio je samo zaštitne dijelove, koji nisu više predstavljali snagu koja se može dugo držati. Tako su jedinice Prve proleterske brigade doprle do Kalemegdana—Gornjeg grada i u snažnom jurišu na posljednje otporne tačke neprijatelja uništile ga. Tako je na sektoru djelovanja Prve proleterske brigade, lijevo — 8. crnogorske, desno — 3. krajiške brigade i uz vrlo jaku podršku sovjetskih jedinica u 8.00 sati slomljen i posljednji otpor neprijatelja.

Borci Prve proleterske brigade, sa oslobođene Kalemegdanske tvrđave, posmatrali su prelaz preko mosta na Savi 13. proletenske brigade (Prve proleterske divirije), uz podršku brigada 6. ličke proleterske divizije, tenkova i strelajčkih jedinica CA.

Prelaskom naših jedinica preko mosta, u 11.00 sati 20. listopada 1944. godine, glavni grad Jugoslavije je oslobođen.

Beograđani i slobodarski grad, zajedno sa svojim oslobodiocima, cijeli naš narod, slavio je ovu veliku pobjedu.

Velika je bila sreća biti oslobodilac i građanin tada slobodnog grada koji je patio tri i po godine pod čizmom okupatora. U borbi za oslobođenje Beograda naša je brigada nanijela ogromne žrtve i materijalne štete neprijatelju. Iz njenih redova u ovoj (bonbi dalo je svoje živote mnogo dobrih i starih ratnika i mlađih boraca, tek pristiglih u njene redove. Ukupno je poginulo 50, a ranjeno 137 boraca i starješina.

Tako je Prva proleterska brigada dala svoj doprinos u borbi za konačno oslobođenje Beograda.

21. listopada 1944. godine Prva proleterska brigada je raspoređena u Beogradu po kvartovima, tako da je svaka četa zaposjela po jedan kvart.

Zadatak brigade je bio pomaganje Ozni u Beogradu da pohvata agente i narodne neprijatelje, u čemu su mnogo pomagali i građani, otkrivajući pojedince — narodne neprijatelje. Oni koji nisu voljeli niti željeli naš dolazak, otišli su zajedno sa Nijemcima, a oni koji nisu ulspjel'i pobjeći a u toku cijelog rata služili okupatora, otkrivani su i, zna se, dovedeni pred proleterski — narodni sud. 27. listopada 1944. godine vrhovni komandant je izvršio smotru jedinica na Banjici u smotri je sudjelovala i Prva proleterska brigada, poslije čega je izvršen defile trupa i naše su jedinice prošle kroz grad do Terazija.

Narod slobodarskog Beograda ih je s oduševljenjem dočekao i bacio cvijeće na njih.

Za vrijeme boravka u Beogradu izvršeno je i prenaoružanje jedinica, tako da smo trofejno oružje, puške, puškomitraljeze, mitraljeze, minobacače, topove i drugo, bivše jugoslavenske, njemačke, talijanske ili bugarske vojske aamijenili sovjetskim oružjem.

Svima nama, starim borcima posebno, teško je bilo rastati se od oružja koje smo od 1941. do 1944. godine otimah od neprijatelja, koje smo naslje-đivah cd drugova koji su poginuli, cd oružja sa kojim smo vojevali i drugovali kroz sve naše juriše i bojeve, od orUžja sa kojim smo dijelili naše nade i 2aćovoljlstvo u pobjedama, tepali mu kao djeca igračkama, od oružja koje nam je zamjenjivalo uzglavlje u slatkim a kratkim partizanskim odmorima.

Isto tako, došlo je do jakog priliva novtih .boraca u sve jedinice, pa je izvršena i preformacija. Tako su čete, umjesto dotadašnjih dva voda dobile i treći vod. Vodovi su imali 40 do 45 boraca. Ponovno je formiran 5. bataljon (Sumadijski), koji je do tada (bio »Garibaldi« bataljon, a koji je oslobođenjem Beograda pripao novoformiranoj brigadi »Italija«.

Bataljoni i prištapske jedinice Brigade dobili su formadijski nove jedinice. Pozadinski dijelovi — komora nije više bila samo tovarna, već je bila formacijski popunjena vučnom komorom — zaprežnim kolima. Mnoge starješine otišle su u novoformirane jedinice i malo ih je ostalo od starijih boraca, a zadaci koji su predstojali bili su više nego ogromni i odgovorni. Posebno je trebalo sve borce, a posebno novodošle obučiti u rukovanju novim sovjetskim naoružanjem i tehnikom. U Beogradu se mnogo radilo na obučavanju u borbenim radnjama i na moralno-polltičkom odgajanju novih boraca, a na dosadašnjim svijetlim borbenim tradicijama Prve proleterske brigade. Trebalo se pripremiti za nove borbene napore i zadatke.

U jutro 24. studenog 1944. godine Prva proleterska brigad je, ispraćena od velike mase Beograđana, krenula na sremski front.

PALA JE I »GLAVNJACA«

Ispred čete bio je park. Pedesetak dobro ukopanih nemačkih vojnika štitilo je prilaz zgradurini opasanoj visokim zidom koji su podupirali bunkeri na sve četiri strane.

Pred borcima Treće čete Drugog crnogorskog bataljona Prve proterske brigade bili su i čvršći bunkeri i veće prepreke. Ali ova dvospratnica razvaljena krova od pogotka artiljerijske granate stvarala je posebne muke.

— Drugovi — rekao je komandir čete Ilija Sćepanović svojim prekaljenim ratnicima — pred nama je zloglasna »Glavnjača«. Ne možemo da računamo ni na pomoć tenkova ni na pomoć topova. Možda u njoj ima još naših drugova, zatvorenika. A moramo je zauzeti. Ne smemo sada da se obrukamo.

Stari ratnici su ćutali. Hrabrost ovde nije mnogo pomagala. Protivnika je trebalo nadmudriti. Ali, kako?

Bilo je to 16. oktobra 1944. godine trećeg dana borbi za oslobođenje glavnog grada, tri dana otkako je četi, tamo negde iznad Ralje, izdata dugo čekana i željena zapovest za pokret prema Beogradu.

OD DRVARA DO KALEMEGDANA

Dug je bio marš od Drvara do današnjeg Studentskog trga koji su prevalili borci ove jedinice. Više od šest meseci vojevali su bitke sa Nemcima, ustašama, domobranima i četnicima sanjajući o oslobođenju našeg glavnog grada.

Sada su nagomak cilja: Sava i Dunav su im gotovo pod nogama. Zadržava ih samo ovaj simbol ugnjetavanja i mučenja. U naletu i nju bi zbrisali. Ali kako sačuvati zatvorenike ako još ima živih? Kako ih zaštititi od besa protivnika koji gubi i ovu bitku? Kako ih obezbediti od vatre naših boraca dok se raduju dolasku oslobodilaca?

Zgrada u Gospodar Jevremovoj broj 30 je u najbližem susedstvu »Glavnjače«. U podrumu mnoštvo naroda sklonjeno od uličnih okršaja. Komandir čete, u pratnji vodnika Dragovića i Miroja Kadovića, pita građane da li bi neko mogao da im pokaže skrivene prilaze »Glavnjači«.

Javio se jedan sredovečni Beograđanin.

SA SVEZNJEVIMA BOMBI

Provlačili su se kroz podrume i poluzatrpana dvorišta. Sa krova jedne četvorospratnice lepo se vidi dvorište tamnice i park sa nemačkim rovovima. Mračilo se, ali pogledima iskusnih ratnika nisu promakli rasporedi vatrenih položaja neprijatelja.

Odluka je bila doneta.

I sledeći dan je bio sunčan i topao. Plan je bio razrađen. Prvo je trebalo uništiti nemačke položaje u parku. Sa svežnjevima ručnih bombi komandir

Sćepanović i politički delegat voda Aleksandar Učo Bošković sa nekoliko mlađih boraca počeli su dugo i opasno privlačenje neprijateljskim položajima.

Sati su prolazili a Nemci ih, na sreću, još nisu primiteli. Gađah su sovjetske pilote koji su se spasavah padobranima iskačući iz oborenih i zapaljenih aviona.

Bilo je negde oko podneva kada se razlegla jaka detonacija od eksplozije bačenih ručnih bombi. Bio je to znak za opšti napad.

U naletu, rovovi u parku su bili osvojeni. Prilaz »Glavnjači« je bio prokrčen. Najteži, najosetljiviji deo poisla je tek predstojao. Iza sigurnih zidina Nemci nisu pomišljah na predaju. Računalo se da ih ima nekoliko desetina.

Dalji napad je prekinut. Ceo sledeći dan proveden je u pripremama. Traženi su najbolji polazni položaji koji bi obesbeđivali posledinji, završni, trenutni, iznenadni juriš na zabarikadirane Nemce.

Povremeni pucnji su dokazivah da još sve nije završeno i da žrtve još padaju. Prvi je stradao Dalmatinac Ante Ivković, puškomitraljezac od 1942. godine. Trenutak njegove neopreznosti bio je dovoljan nemačkom snajperisti da ga pogodi. Pao je bez glasa nekoliko sati pre konačnog oslobođenja grada.

Osvanuo je najzad i 19. oktobar. Sve pripreme su bile završene.

DVE CRVENE RAKETE

Oko pet sati po podne, kada se spuštao prvi mrak, svi su bili na svojim mestima. Svako je znao svoj zadatak. Čekao se znak za juriš: dve crvene rakete koje će ispaliti komandir čete.

Tačno u 23 časa 19. oktobra vinule su se u užareno nebo Beograda dve crvene rakete. Poletelo je istovremeno desetak upaljenih boca sa benzinom, bačeni su svežnjevi bombi, raspalili su »šarci« dugim rafalima. Oglasili su se protivkolci i tromblonke. Sve se slilo u zaglušnu buku u kojoj ni drug druga nije mogao da čuje.

Vatrena priprema trajala je oko pola sata. A onda — muk. Pola sata pre nego što će se sa sata Saborne crkve oglasiti ponoć. »Glavnjača« je pala. Dvadesetak naših boraca naišlo je samo na 28 mrtvih Nemaca.

Simbol nasilja, straha i torture bio je prazan.

Nije bilo vremena, za radovanje. Nemci su još pružali otpor u rovovima na ulazu u Kalemegdan.

Svanuo je 20. oktobar kada su borci Treće čete doprli do Meštrovićevog spomenika koji nadvisuje ušće Save i Dunav. Za njih su bile završene borbe za oslobođenje Beograda.

Preuzeto iz »Politike« od 16. X 1981.

SPASOJE RADOVANOVIC

NEOSTVARENA MAŠINA ŽELJA

U redovima Prve proleterske borila se gotovo dve godine hrabra drugarica Masa. Njen borbeni put od dalmatinskih brda iznad Metkovića do banjičkih visova kod Beograda bio je put hrabrosti, drugarstva i neugasive želje za slobodom.

Imala je šesnaest godina kada je početkom 1943. napustila roditeljski dom u selu Desne i, poput braće Petra i Jure, otišla u partizane.

U prvom susretu s njom, u Šestom beogradskom bataljanu, video sam mladu, bucmastu devojke lepuškasta lica, odlučnih očiju. Naše poznanstvo brzo je postalo dublje, pa smo često, u šali, korili izdajnike koji su nam smetah da budemo mirni u Dalmaciji, odnosno u Srbiji. Bile su to šale pune otvorenosti i iskrenosti, bez opasnosti samo među onima koji su na putu bratstva i jedinstva koračali celim svojim bićem.

Tako smo 1944. zakoračili u Srbiju. Smeškajući se, Maša se opet našalila kako ovi »moji« četnici neće dozvoliti da dođem do rodnog kraja. Osmehivao sam se, jer sam koliko i ona znao da nisu »moji«, a i verovao sam u snagu naših jedinica koje niko više neće moći da zaustavi. Na prvom koraku u Srbiju, na Pahsadu na Zlatiboru, u borbi protiv Bugara Maša je ranjena u ruku. Nije dozvolila da joj to smeta. Ona ubrzo zajedno s nama napada na Valjevo goreći kao i svi mi od želje da umaršira u Beograd.

Na tom borbenom putu kroz Srbiju doživljavah smo veoma srdačne susrete s narodom. Puno radosti, poklona i prijateljskih dočeka uveličalo je Mašinu i moju sreću što je narod s nama i što nas, uprkos izdajnicima, tako dočekuje Sumadija i Srbija. Naročito sam bio ponosan na to što mi je bilo povereno da kroz ceo taj kraj pronesem bataljonsku zastavu i što će me posle tri godine moji zemljaci videti u redovima Prve proleterske. U toj mojoj radosti učestvovala je i Maša. Radost je postala još veća kada smo u kosmajskim selima i oko Mladenovca susretah oduševljen narod koji je za partizane davao sve što je imao. Bilo je vreme berbe i grožđe je deljeno iz kanta. U selu Ropčevu jedna od meštanki darovala mi je vezene čarape, a Maši, doznavši da je Dalmatinka, divnu srbijansku maramu. Maša se zahvalila na poklonu uz obećanje da će maramu sa ponosom nositi. Podvezala je ranjenu ruku tom maramom i tako smo krenuh prema Beogradu.

Ispred Jajinaca doživljavamo nove sukobe s neprijateljem. Tu je i avijacija, tu su i topovi i kaćuše. Brzo se prilagođavamo tom načinu ratovanja, a to novo naoružanje daje nam i novu snagu. Stižemo i ma Banjicu. Pred nama se prostirao Beograd. Sva srca kucaju življe pri pomisli da ćemo uskoro prolaziti kroz njegove ulice. Ožalostilo nas je, međutim, saznanje da će samo jedan deo boraca ići uz tenkove. Ali je svako gajio nadu da će on baš biti taj. Tu nas zateče noć. Zaprežna vozila prenose ranjenike u pozadinu, a mi tražimo zaklon i prislanjamo se uza zid jedne zgrade da bismo se odmorili.

Spakovao sam zastavu, stavio je u futrolu i, položivši je pored sebe, posmatrao sam nekoliko baraka podignutih za radnike. Maša je bila umorna, ali je i dalje radoznalo bacala pogled na siluetu grada u koji ćemo sutra ući. U njoj, kao i u meni, stalno je poigravala gotovo neverovatna istina da smo,

eto, prošli sve prepreke i stigli pred naš Beograd i da ćemo, koliko sutra, isterati Švabe iz njega. U tom maštanju naišao je i dremež. Maša je spustila glavu na moju nogu i ponovo okrenula na šalu pitajući me da li ću umeti da se snađem u porušenom gradu u kojem sam kao dečak učio zanat. Odgovorio sam joj da me neće zbuniti porušene zgrade i razrovane ulice. U to je počela da tuče nemačka artiljerija. Najverovatnije da su Nemci, otkrivši našu radio-stanicu, zaključili da je u blizini i štab jedinice, pa su zato otvorili artiljerijsku vatru. Mi smo mirno i dalje ležali, a zrna su padala sve bliže nama. Prvo je jedna granata pala pored zapreţnih kola, pobila volove i izbacila intendanta našeg bataljona Josipa Pengu. Druga je pala bliže do nas, a treća u neposrednu blizinu. Ta je granata teško ranila Ljubu Đokovića, mene je samo okrznula, a Mašu je smrtno ranila, Šrapnel je zakačio zastavu i isekao je. Brzo su dotrčale bolničarke, pored ostalih i Mašina susetka Dragica Bebić, podigle su Mašu, ali je ona već bila mrtva. Njena krv je poprskala zastavu.

Bolno mi je bilo da idem kroz moj grad bez Maše. Pomislio sam da bolje da sam i ja poginuo. Osećao sam se krivcem pred njenim mrtvim pogledom. Tako je poginula Maša Skrego, skojevka, pa član Partije, bolničarka i borac Šestog beogradskog bataljona.

I danas, posle toliko godina, odlazim u vojni muzej na Kalemegdanu, gledam u bataljonsku zastavu orošenu Mašinom krvlju i mislim na nju i na njen dalmatinski krš, u uzaludnoj i nestvarnoj nadi da je ponovo vidim živu.

NEVIN SPRLJAN

MOJ DRUGI DOLAZAK U BEOGRAD

Četrnaestog oktobra 1944. godine, na položaju Trećeg kragujevačkog bataljona Prve proleterske brigade, u Kaljavom (Banjičkom) potoku i na Banjičokm Visu doživio sam da kao 18-godišnjak ponovo — drugi put dođem u Beograd. Samo, ovoga puta s istočne strane, jer sam prvi put u Beograd došao u junu 1937. godine, ali vlakom iz Šibenika. Kao borac i kurir bataljona, proleter, sa 15-mjesečnim boračkim stazom i ratnim putem od Dalmacije, Bosne, Crne Gore i Srbije, bio sam u ulozi oslobodioca grada koji je meni tako drag, grad koji je mene prihvatio 1937. godine kao svoje dijete. Zapravo, prema dogovoru drugova komunista u robijašnici u Sremskoj Mitrovici, u kojoj je robiju izdržavao i moj otac, ja sam doveden na školovanje i izdržavanje kod porodica beogradskih komunista.

Tu, pred Banjičkim Visom, vraćao sam se, u sjećanjima na moje djačke dane i igre na livadama Dedinja i Banjice i izlete na Avalu. Vrijeme školskih praznika, ljeti i zimi od 1937. do 1941. godine, provodio sam na Dedinju u Ulici Đorđa Radojlovića (Žarka Marinovića) broj 29, kod »ujaka« (kako sam ja tada zvao druga Milutina Petrovića — brata Milorada Petrovića koji je bio na robiji s mojim ocem) — i »keve« njihove sestre kako sam ja zvao drugaricu Danicu Janković, kod koje sam zapravo i živio cijelo

vrijeme boravka u Beogradu. Na Dedinju sam stalno živio od jeseni 1940. do 1. aprila 1941. kada sam otputovao za Zagreb.

Od komandanta bataljona Miodraga Milovića i komesara bataljona Nikice Vukojevića sam saznao da naš bataljon neće proći preko Dedinja, iako ismo zračnom linijom udaljeni tek oko 2.500 metara od kuće Milutina Petrovića.

Zavidio sam borcima Osme crnogorske brigade koje sam posmatrao kako prilaze i jurišaju prema Belom dvoru i Dedinju. »Ih, što bih volio da sam s njima«, glasno sam razmišljao u prisustvu komesara. »Da, i mama će pomoći tvoje poznavanje Beograda«, rekao je komesar, i dodao »Da znaš, zato smo te i izabrali za kurira poshje oslobođenja Valjeva«. A i on je bio do 1941. godine radnik u tvornici »Ikarus« u Beogradu.

U toku dana i noći 14/15. oktobra, poshje vrlo teških borbi, juriša i protivjuriša zajedno sa sovjetskim vojnicima, uz jaku podršku artiljerije, tenkova i avijacije osvojili smo Banjicu i oslobodili logor. Imah smo dosta žrtava. Tu na samom ulazu u kasarnu poginuo je komandir moje Omladinske čete Jokić, a vrlo je teško bio ranjen mitraljezac Marko Slišković. 15. oktobra u rano jutro naprosto smo jurili prema Auto-komandi, tukli friceve, svetih se za poginule drugove. Sovjetska artiljerija je posvuda pravila pustoš gdje god bi se pokušah Nijemci jače oduprijeti. Jurišne grupe sastavljene od naših boraca i sovjetskih vojnika — automehaničara, ojačane artiljerijom i tenkovima ili bornim kolima, lomile su sve pred sobom.

Moji omladinci, sada na čelu s komandirom Ratkom Čankom i komesarom Nikolicom Staničićem, sjurili su se pod zaštitom tenkova na Slaviju, gdje su se nešto zadržali dok nije likvidirana njemačka otporna tačka. U žaru borbe prebacili su se u Nemanjinu ulicu do Radničke komore i zajedno sa borcima Crnogorske brigade tukli po utvrđenjima neprijatelja oko (bivšeg) oficirskog doma i u parku (na mjestu sadašnjeg Jugoslavenskog dramskog pozorišta).

Ovdje, ponovo sjećanja i to na 27. marta 1941. godine, kada sam sa svojim vršnjacima — gimnazijalcima iz »realke« i ostalim građanima demonstrirao i prolazeći (tada Ulicom kralja Milana) prvi put vidio tenkove jugoslavenske vojske i ushićeno gledao vojnike pod punom ratnom opremom i ne pretpostavljajući da ću samo do 3—4 godine prolaziti ponovo ovim ulicama, ali sada sa mojim drugovima proleterima-bombašima i jurišnicima, i ostvarivati osjećaje i nadanja demonstranata 27. marta 1941. godine.

Prebacujemo se preko Hartvigove (sada Borisa Kidrića) ulice i izbijamo na Ulicu kralja Aleksandra (Bulevar revolucije) i likvidiramo neprijatelja sve do Narodne skupštine.

Tako, Treći kragujevački bataljon, zajedno s ostalim bataljonima Prve proleterske brigade oslobađa blokove zgrada između Kosovske, Takovske, Palmotićeve i Vlajkovićeve ulice, dopirući do Ulice Zorža Klemansoa (sada Ulice Ive Lole Ribara) i Hilendarske.

Omladinska četa je zaposjela zgradu Narodne skupštine i svojim oružjem djeluje u pravcu Terazija — ruševina zgrade »Okružnog suda«, srušene u 6. aprilskom bombardiranju grada (to je na mjestu sadašnjeg Trga Marksa i Engelsa i Doma Sindikata). U tim ruševinama i na zgradama oko Dečanske (M. Pijade) ulice i Vlajkovićeve Nijemci su imali vrlo jaku otpornu tačku, sa koje su vrlo efikasno tukli i kontrolirali, ali sve prilaze iz pravca

Narodne skupštine i Ulice kralja Aleksandra, oko kojih su se koncentrirale jake motorizirane snage Crvene armije i naše jedinice. Pokazivao sam mojim omladincima prozore u zgradi Vlajkovićeve ulice broj 9, gdje sam stanovao gotovo godinu dana. Imao sam prijatne susrete sa poznatim građanima. Posebno prijatan i drag susret imao sam 16. oktobra ujutro. Upravo tog jutra me komandant bataljona uputio da iz rajona Voždovca dovedem u Krunsku (sada Ul. proleterskih brigada) ulicu pozadinske dijelove bataljona, radi lakšeg dotura hrane i drugih potreba četama. Ulice su bile pune građana. Odmah tu, neposredno iza naših prvih borbenih linija, bez straha za svoje živote nudili su svoju pomoć, pomagali u iznošenju ranjenika, sudjelovah zajedno sa borcima i čak sa našim udarnim grupama u direktnim borbenim akcijama. Beograđani su »došli na svoje« u punom smislu, jer su dosta i trpjeli kroz protekle godine. Tako sam, u pokretu prema dobivenom zadatku, na raskrsnici Ulice kneza Miloša i Ulice kralja Milana (sada Maršala Tita), kod »Londona«, čuo poziv »Druže, druže«, našto se osvrnem i vidim »ujaka« — druga Milutina Petrovića. Našem veselju nije bilo kraja. Posebno je on bio iznenađen. Kaže: »Došao sam za tobom 100 metara ne vjerujući da možeš to biti ti, jer otišao si iz Beograda tako malen, švrća pa nije valjda moguće da je to on — »Neka«, kako me je volio od milja zvati, pa još vojnik-ratnik i ovako naoružan automatom i opasan bombama. Pošto sam se nekoliko puta osvrtao, uvjerio se i osmelio nazvati.« Ispričao sam mu kako sam sudjelovao u jurišu na Banjicu i bio na svega 300 metara od njegove kuće, kako i kada sam išao u NOR i kako došao dovde. Pratio me sve do Auto-komande. Obećao sam mu da ću ga, ako sve dobro završi, poshje oslobođenja grada, obavezno posjetiti. Tako je i bilo. Početkom novembra 1944. godine posjetio sam ga na Dedinju. Tom prilikom saznao sam da je »ujak« Milorad Petrović, kojem je rok robijanja u Sremskoj Mitrovici isticao 12. aprila 1941. godine, bio pušten, da je odmah u ljeto 1941. godine išao u Mačvu, bio u partizanskom odredu sa sinovcem drom Zivoradom Jankovićem, sinom »keve« Danice Janković. Kao ranjenik, u proljeće 1942. godine »ujak« Milorad je zarobljen u Mačvi da bi 5. maja 1942. godine bio strijeljan u logoru Banjica. Poshje rata proglašen je za narodnog heroja Jugoslavije. I dr Zivorad Janković je poginuo 1942. godine u Mačvi.

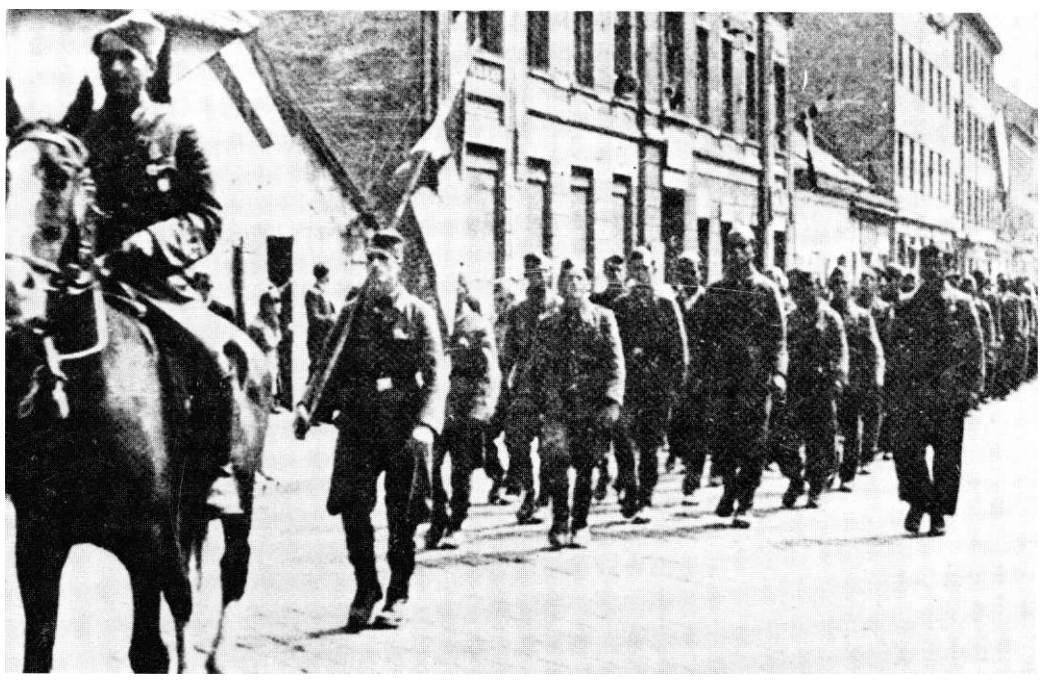
Oslobođenjem Beograda vraćam se u Omladinsku četu, primam dužnost komandira odjeljenja, koje je sada toliko brojno da ima 23 borca. Novodošli drugovi borci su jednako tako mladi kao i mi »stari« borci. Ima ih mnogo iz Šumadije, Beograda i posebno iz Kragujevca, tako da bataljon dobiva prema svom boračkom .sastavu obilježja onog starog Trećeg kragujevačkog bataljona.

Tih dana, novembra 1944. godine, mnogi oprobani stariji borci našeg bataljona, pa tako i Omladinske čete primljeni su u članstvo KPJ. Mnogi su i odlikovani za primjerno i hrabro držanje a odlikovanja nam je u zgradi Kolarčevog univerziteta uručivao general Peko Dapčević.

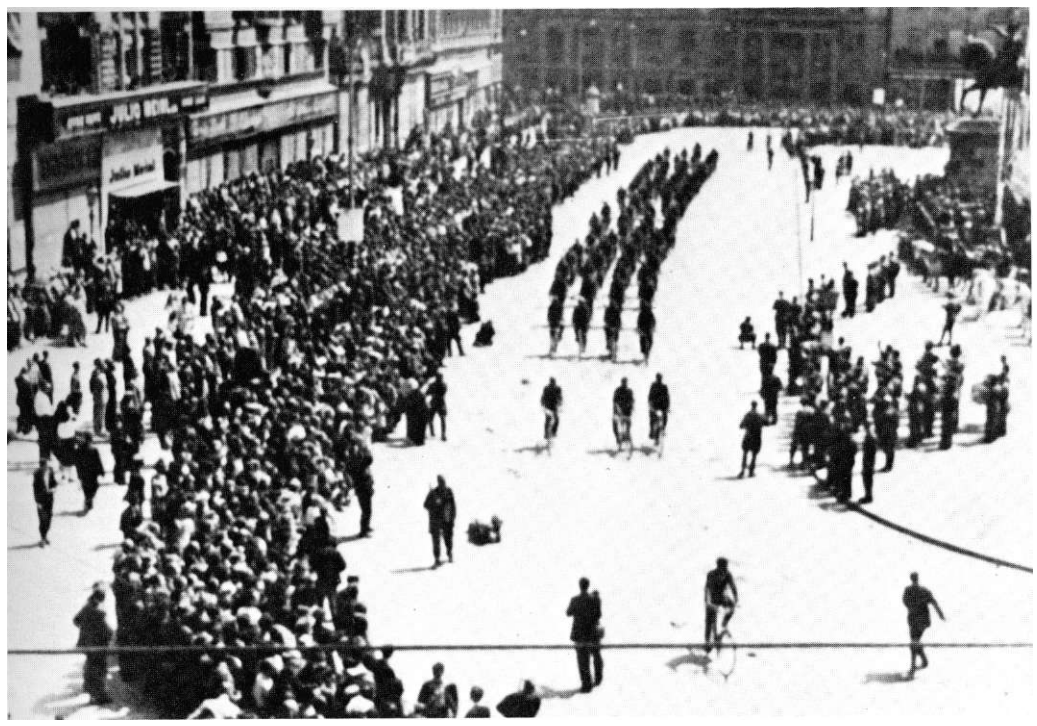
Omladinska četa Trećeg kragujevačkog bataljona na dan 24. novembra 1944. godine, kada smo krenuh iz Beograda na sremski front, imala je 143 borca.

Recituje Biljana Marinković 1. svibnja 1945. na priredbi Talijanske brigade u selu Blagodarac kod Pakraca

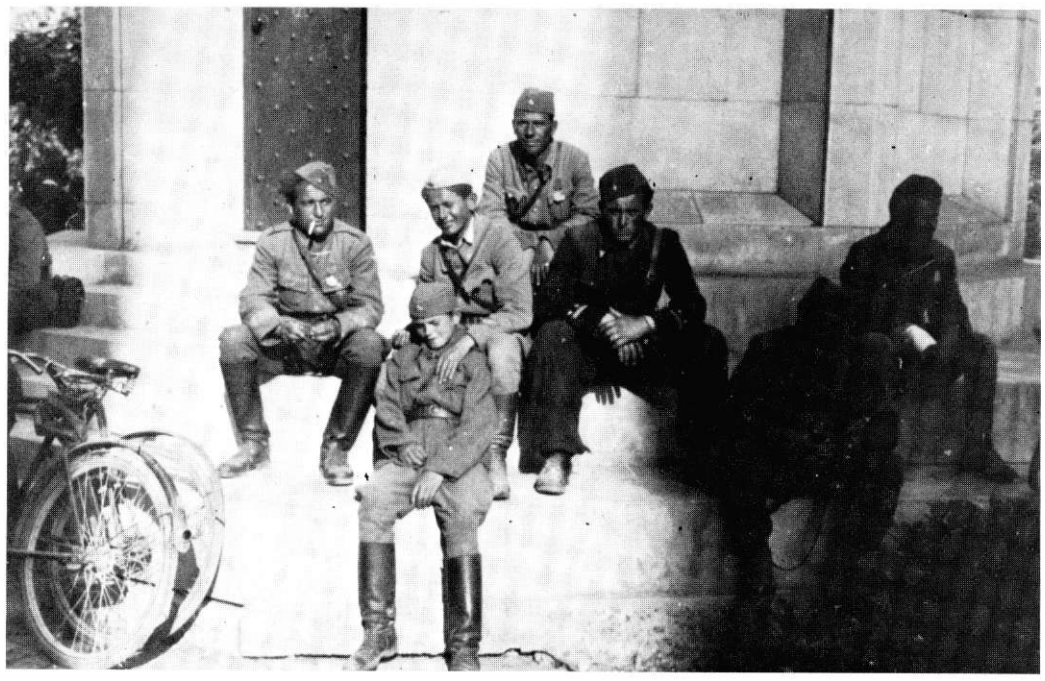
Prvi bataljon ulazi u Zagreb 9. svibnja 1945. godine

Prva proleterska prolazi ulicama Zagreba svibnja 1945. Narod je oduševljeno pozdravlja

Prva proleterska u Općinama kod Trsta 23. svibnja 1945. godine

Komandant 1. bataljona s komandirima četa početkom lipnja 1945, kod Sežane

Narod Istre s proleterima (u sredini Vojo Abramović, zamjenik komandanta brigade), lipnja 1945. godine

Učesnici na osnivačkoj skupštini sekcije boraca 1. proleterske za Dalmaciju, Split 24. veljače 1974. godine

ANDRIJA KATALINIC

TRI RANJAVANJA

Dogodilo mi ise ono u što dotle, i pored sveg ratnog iskustva, nikako nisam mogao vjerovati: da se može biti ranjen tri puta uzastopce na istom mjestu i da se to može i preživjeti. Evo kako se to zbilo.

Prispjeli smo na mjesto određeno za položaj sa namjerom da se ukopamo. Tek što sam zamahnuo motikom, kad po nama osu neprijateljska minobacačka vatra. Bacim se na zemlju. Kada sam malo podigao glavu, ustanovim da oko mene nikoga nema. I dok je vatra još trajala, krenem j ja da se dokopam naših prijašnjih položaja. Sustigne me metak s leđa. Padnem. Ne mogu da se okrenem.

Minobacačka vatra je prestala. Tišina. Kad sam se pribrao od šoka prvog ranjavanja, razmišljao sam šta treba da činim u situciju u kojoj se nalazim. Drugovi ili još nisu primijetili da me nema ili misle da sam poginuo ili mi iz nekoga razloga ne mogu prići. Moram se, znači, izvlačiti sam.

Riješim da krenem. Samo što sam se malo pridigao, opet osjetim udar metka i čujem jedan jedini pucanj. Pogodi me u rebra. Pomislim: »Neko me ima na nišanu. Snajper, najvjerojatnije«.

Ležim na smrznutom snijegu. Osjećam da mi je sve hladnije. Iz dvije rane krv polako natapa odjeću.

Opet mislim šta mi valja činiti. Sjetim se da kod sebe imam dnevnik koji sam vodio. Odlučim da ga sakrijem pod grumen smrznute zemlje. Ako dođe do najgorega, neka ga ne nađu kod mene. Neću se živ predati ako neprijatelj krene prema meni. Imam automat i svih 72 metka.

Opet mukla tišina. Okrenem glavu i vidim u blizini plitki jarak. Odlučim da se nekako dovučem do tog jarka da budem u kakvom-takvom zaklonu. Ležeći i dalje na leđima, jer se ne mogu okrenuti, polako se mičem rukom ka tom jarku. Ide teško i sporo, uz jake bolove, ali ide. Pred samim jarkom opet me pogodi i opet čujem samo jedan pucanj. Tome gadu sam odlična meta i on odlično gađa! Strovalim se nekako u jarak. U njemu neko već leži. Mrtav.

Ležim u jarku. Snage je u meni sve manje i sve mi je hladnije. Polako se spušta rani zimski mrak. On će me štiti od pogleda onoga strijelca. Ali koja korist od toga kada se više uopće ne mogu maknuti.

Sve .mi je hladnije u zimskoj noći. Imam nekakvo pola deke. Navlačim je uz jake bolove preko glave, ali mi od toga nije ništa toplije. Zubi cvokoču, a crine se misli roje u mojoj glavi. Ako me drugovi ne nađu ih ime nađu i suviše kasno, život će se iz mene polako istočiti na ovoj pustoj, snijegom pokrivenoj i smrznutoj zemlji. Očajavao sam tako žaleći sam sebe i čekajući sudnji čas dok se očajanje ne pretvori u tupost.

U bunilu sam već tako reći kad mi do krajička još ugasle svijesti dopire nešto kao puoketainje snijega. Onda počinjem da razaznajem i ljudske glasove. Ponovo sam pri svijesti i načas me prostrijeli žestoki strah, jer ne razumijem još kojem govoru ti glasovi pripadaju: našem ili njemačkom. Odmah zatim ne samo da razaznajem govor nego i prepoznajem glas svoga komandira čete. Jedva prozborim: — komandiru! Gdje si? — odvazva se on, a odmah zatim nabasa na mene u mraku.

Poshje mi drugovi rekoše: vidjeli smo sve što se s tobom zbiva, ali ti nismo mogli pomoći, jer nismo smjeli otkrivati naš položai . ..

VITOMIR PIRAK

NA SREMSKOM FRONTU

Prva proleterska brigada krenula je iz Beograda poslije mjesec dana odmora, u kojem se razdoblju popunila sa novim mladim borcima iz grada i okoline, naoružanjem i tehnikom. U jutno rano 24. studenog 1944. odlazimo na Sremski front preko Save pravcem Stara Pazova—Indija—Sremski Karlovci do Beočina. Ponovo marširanje, ponovo ratnički život, pun napora, slave i veličine. Ravnice... ogromne mase u borbi... Novi način modernog ratovanja nimalo nas nije začudio, spremni su proleteri na sve. Neprijatelj misli da će nas zaustaviti svojim rovovima, trašejama, utvrdama, minskim poljima i topovima. Prevario se i ovog puta kao i uvijek.

Marš je trajao tri dana. U Beočinu brigada se odmorila jedan dan, tu se nahranila toplom hranom. Marš je bio naporan, novi borci su ga dobro podnijeli, nove starješine i stari borci ih hrabre i daju im uputstva kako će lakše podnijet prvi naporan marš.

Nastavili smo do Banaštara, bez dodira s neprijateljem, s kojim su borbu vodili dijelovi Prve proleterske divizije, 21. divizije i 68. korpusa Crvene armije, na pravcu Khsina—Gornja Lisa. Dijelovi 21. divizije su bih na lijevom krilu, a 68. korpus Crvene armije uz Dunav.

Nijemci su dah žilav otpor a posebno na pravcu 21. divizije i 68. korpusa Crvene armije sa pravca Iloka. Ispred dijelova Prve divizije branih su se dijelovi 264. njemačke divizije, dva puka domobrana i dva bataljona ustaša.

Četvrtog prosinca u borbu su uvedeni Prvi, Drugi, Četvrti i Šesti bataljon Prve proleterske brigade na desnom krilu Dvadesetprve divizije, a Treći i Peti bataljon su bih divizijska rezerva.

Ispred bataljona neprijatelj je bio dobro utvrđen minskim poljem ispred svojih položaja duž potoka Mohorac prema selu Vizići gdje je postavio i protivpješadijske mine. Tii bataljona brigade Prvi, Drugi i Četvrti u toku noći su se približili neprijatelju i uredili polazne položaje. Mitraljezi i protivtenkovske puške bili su u streljačkom stroju čekajući juriš. Pred juriš su artiljerija i minobacači otvorili uragansku vatru po linijama neprijateljske obrane. Jaki vatreni udar je dezorganizirao neprijatelja i po prestanku artiljerijske vatre u snažnom jurišu bataljona probivena je prva linija neprijateljske obrane, a zatim druga linija obrane nanijevši neprijatelju velike gubitke u ljudstvu i ratnoj tehnici. Odmah je zatim ubačen Šesti beogradski bataljon u borbu koji je nastavio gonjenje i uništavanje neprijatelja i u kratkom razdoblju izbivši sjeverozapadno od Erdevika olakšao Dvadesetprvoj diviziji u zauzimanju Erdevika.

Pale su i prve žrtve Brigade, bataljoni su imali dosta poginulih i ranjenih, posebno novih boraca koji su prvi put ušli u ovako težak okršaj. Starješine su isticah da su se pokazali onako kako se i očekivalo. Iskonska mržnja naših naroda prema Švabama koji su ,se nadali da će nas za vijekove porobiti i uništiti, ogromna ljubav prema slobodi, vjera u Crvenu armiju, uzdanje u naših naroda prema Švabama koji su se nadali da će nas za vijekove porobiti nam davali nadoovječansku snagu da uništavamo i pobjeđujemo fašističku gamad i njihove pomagače. Novi drugovi i drugarice neviđenim .poletom ušli

su u borbu i pokazali divain primjer masovnog heroizma već u prvim borbama.

Bataljoni su na brzinu bili snabdjeveni i nahranjeni, nastavljajući gonjenje i uništavanje neprijatelja. Raskvašeno zemljište usporavalo je brzo napredovanje, a posebno artiljerije, minobacača i protivtenkovskih oružja, koji nisu mogli da prate streljački stroj boraca.

Prva proleterska brigada poslije pada Erdevika hitala je u pavcu Sida uništivši neprijatelja u Grabarcima i 5. prosinca pred noć izvršila juriš na Sid, ali snage neprijatelja 117. njemačke divizije dale su žilav otpor uz podršku artiljerije i tenkova na takozvanoj »Nibelunškoj« liniji u kojoj je Sid bio glavno uporište. Poshje žestokih borbi u toku noći neprijatelj je bio primoran da se povlači i u zoru grad je bio oslobođen, a bataljoni izbili na zapadnu ivicu grada organizirajući obranu da ih neprijatelj ne bi iznenadio protivnapadom. Na brzinu su čete snabadjevene municijom i pojačanim toplim obrokom. I u ovim borbama smo imali poginulih i ranjenih boraca i starješina. Kroz blatnjava polja Srema, često bosi i poluodjeveni, neispavani, borci su jurišah i nastojali da idu što više naprijed i unište što više neprijatelja. Moral im je bio nepoljuljan. Rukovodioci im nisu trebah dvaput davati naređenja; sve je izvršavano sa puno volje i predanosti, a bilo je i ličnih junaštava i samožrtvovanja. Komandiri vodova, politički delegati, komandiri i komesari četa divili su se svojim borcima u novim uvjetima frontovskog ratovanja. Koliko drugova je riskiralo svoj život samo da spasi, iznese i previje ranjenog druga slijedeći primjere starih proletera. Svojim su držanjem mladi borci na bojnom polju dokazali da su dostojni imena proletera.

Narod toga kraja uvijek nas je srdačno dočekao, pomagao nam u svemu da što prije otjeramo neprijatelja; iznosili su hranu pred borce da ih osvježe za daljnje nastupanje i borbe.

Brigada je nastavila gonjenje i uništavanje neprijatelja prema Tovarniku koji je bio glavno uporište druge linije neprijateljske obrane. Tu su napadale Trinaesta proleterska i talijanska brigada. Neprijatelj je pred zoru 7. prosinca natjeran na povlačenje uz velike gubitke u ljudstvu i ratnoj tehnici. Zarobljeno je mnogo neprijateljskih vojnika i starješina.

Gonjenje neprijatelja je nastavljeno prema Ilaći i Sidskim Banovcima, ali se neprijatelj žilavo odupro na sedmoj liniji obrane ne dozvoljavajući brzo napredovanje naših jedinica. U toku noći 7. prosinca Prva i Treća brigada su se privukle neprijateljskoj obrani i silovitim udarom potpomognuti artiljerijom odbacili neprijatelja prema Oroliku.

Prva proleterska brigada ponesena uspjehom u dosadašnjim borbama napala je neprijatelja u Oroliku od Beraka do željezničke pruge. Od Beraka je napadao Šesti beogradski bataljon, a Drugi, Treći i Četvrti bataljon direktno na Oroli'k u kojem je bila glavnina 117. njemačke divizije i ustaše.

Orolik je neprijatelj utvrdio sa tri linije obrane među sobom povezane saobraćajnicama, a između njih i sela bila su postavljena minska polja. Bataljoni su uspjeh zauzeti sve tri linije rovova, ah su zaustavljeni na minskim poljima gdje smo imali dosta mrtvih i ranjenih od nagaznih mina. Brigada je odustala od daljnjeg napada i uredila položaje za obranu.

Neprijatelj se utvrđivao i dovlačio pojačanja jer mu je to bila posljednja linija obrane na sremskom frontu.

Uz nekoliko uzastopnih napada bataljoni su uspjeh uz dosta gubitaka da izbiju na put između Negoslavca i Onolika u visinu sela Svinjarevca. U tim

borbama je neprijatelj upotrebio i bacače plamena. Juriši za jurišima danju i noću. Neprijatelj je pošto^poto nastojao bataljone nabaciti pa močvaru i tu ih uništiti, ali su se bataljoni hrabro držali u osvojenim rovovima. Brigada je u ovim borbama imala oko 100 poginulih medu kojima i devetnaest Dalmatinaca, a ranjenih mnogo više. Ranjene je bilo teško prebacivati preko močvare-bare, što je otežavalo situaciju ne samo za ranjenike nego i za sve borce.

Na tom području vrlo je otežano bilo i snabdijevanje bataljona, a posebno municijom i hranom. Sve se doturalo noću tako da su borci primali nekad i po dva obroka zajedno. Nisu samo ginuli borci iz prvog streljačkog stroja već i oni koji su ih snabdijevah na tom nepovoljnom zemljištu zbog žestokih neprekidnih borbi.

Od prvog dana borbi na frontu prošlo je petnaest dana, svakodnevnih napada, juriša i protivudara; raskvašeno zemljište i hladnoća; borci su bili iscrpljeni, zato je 19. prosinca 1944. Brigada povučena u Adaševac kod Sida radi odmora i popune. Brigadu je smijenila otačenstvenofrontovska brigada bugarske armije.

U Adaševcima smo dočekah i proslavili svoju trogodišnjicu formiranja brigade i ostali do 31. prosinca 1944. godine. Među nama nije bilo mnogih drugova koji su krenuh iz Beograda. Ostali su na vječitoj straži na sremskoj ravnici među kojima i devetnaest Dalmatinaca: Marko Beara, Stjepan Bulić, Marko Cogelja, Jure Franičević, Sime Ivanković, Dušan Jurišić, Petar Lalić, Mate Lelas, Miloš Ljubišić, Ante Mezin, Ante Mrdeža, Josip Nemčić, Milan Perković, Mijo Rubelj, Simo Tica, Vjeko Tudor, Hrvoje Zahetner i Joso Grubišić i Tonći Karković koji su podlegli ranama u bolnici. Bili su to divni borci i starješine sa kojima se brigada ponosila u borbama i jurišima a posebno ovdje na sremskom frontu gdje su ispoljili veliko zalaganje i hrabrost.

NEVIN SPRLJAN

U PROBOJU SREMSKOG FRONTA

Poslije jednomjesečnog odmora, popune i obuke novodošlih boraca i preformiranja (5. ožujka 1945. godine) u selu Kukujevci, (na putu Kuzmin—Sid) Prva proleterska brigada je 17. ožujka 1945. godine preuzela dio fronta na liniji: desno rijeka Dunav (3 km uzvodno od sela Sarengrad) — lijevo oko 2 km južno u pravcu k. 141, što je bila lijeva granica fronta Prve proleterske divizije. Desno, uz rijeku Dunav bio je Prvi bataljon, do njega (u sredini) Drugi bataljon, a lijevo Treći bataljon. Lijevi susjed Brigade bila je Treća krajiška proleterska brigada.

Ispred nas na udaljenostima od 400 do 500 metara nalazili su se jako utvrđeni neprijateljski položaji s izgrađenim .rovovima i saobraćajnicatma, ojačani bunkerima i utvrđenjima svih vrsta. Sela a posebno salaši (izdvojena imanja) bili su utvrđeni i uređeni za protivtenkovsku i kružnu obranu. Ispred prednjeg .kraja obrane gusto su postavljena minska polja i žičane prepreke.

Sve jaruge i, mogući mrtvi uglovi zaprečavaini su žicanim spiralnim preprekama i štićeni unakrsnom pješadijskom i artiljerijskom vatrom.

Još od 20. siječnja 1945. godine toj je liniji (Dunav—Mohovo—Tovarnik—Jelinci—rijeka Bosut—Batrovci) stao stacioniran front. I naši su položaji bili uređeni po principu punog profila.

Preuzimanjem dijela fronta i jedinice Prve proleterske brigade nastavile su svoje borbene akcije uglavnom čestim izviđanjem, ubacivanjem manjih jedinica u neprijateljsku bhžu pozadinu i gađanjem iz automatskim oružja. Svakoga dana bilo je prepucavanja, nasilnog izviđanja, postavljanja mrtvih straža, koje bi se noću upućivale prema neprijateljskom prednjem kraju, ponekad i na domet ručnih bombi do neprijateljskih rovova radi osiguranja od isto tako neprijateljskih udarnih grupa, automatičara, izviđača i minera. Postali smo svi majstori u upotrebi alata za ukupavanje. Sančani alat nije nikada mirovao, niti je bilo straha da će poshje kiše zarđati. Stalno su se razminirala neprijateljska minska polja i dopunjavala vlastita. Noću, naravno.

I na tako statičnom frontu, u prividno mirnom periodu, svakodnevno je bilo žrtava. Posebno su bili opasni neki prolazi dobro kontrolirani od neprijateljevih snajperista. Nije se smjelo bespotrebno provirivati van rovova i izlagati se izvan zaklona. To je bilo pravilo nametnuto nam od neprijatelja. Tko ga nije poštovao nije mnogo puta mogao to ponoviti. Ni mi neprijatelju nismo praštali, jer i naši snajperisti su bili strpljivi i uporno čekah pojavu ciljeva. Život u takvim uvjetima bio je veoma intenzivan, naporan i pun svakodnevnih nemilih iznenađenja. Zato se o smještaju u zemunicama za grupe i odjeljenja boraca, o pojedinim »gnijezdima« za automatska oružja, o svim dijelovima rovova i naročito saobraćajnica moralo voditi računa i održavati ih kako bi život bio što snošljiviji. Ovo je godišnje doba bilo već snošljivo za razliku od uvjeta pod kojima smo ratovah od prosinca 1944. do kraja veljače 1945. godine, kada su bile jake hladnoće, česte kiše, snijeg sa košavom, a nije bilo mogućnosti za veće i dublje ukopavanje u zemlju, jer je teren na potezu sela Adaševci—Ilinci—Nijemci bio pod vodom. Više od tri mjeseca proveli su naši borci u snježnim sremskim ravnicama, vodeći neprekidne i vrlo teške borbe s Nijemcima. Zbog gotovo potpuno ravnog i golog zemljišta nije bilo mogućnosti da se u svako doba dana dotura sljedovanje na položaju. To se radilo uglavnom noću, a danju samo u toku kišnih dana i smanjene vidljivosti.

I pored svih mjera koje su poduzimane da bi život u rovovima bio snošljiviji, teško je bilo podnositi sva ta naprezanja, posebno noću. Jer, iz noći u noć, neprijatelj je, radi svoje sigurnosti i otklanjanja straha vršio, i to metodički, artiljerijske napade, posebno iz svojih četverocijevnih flakova, koji su naprosto bljuvali granate i parali po nebu. Svojim svjetlećim zrnima stvarali su rasprskavajući se prave iluminacije koje siju smrt na nezaštićenim, otvorenim prostorima. Minobacači bi svoju koncentričnu vatru usmjeravah po mjestima koja, bar zamalo, predstavljaju mrtve uglove, bojeći se baš iz takvih pravaca naših automatičara i jurišnih grupa. Rijetki šumarci, sa još neohstalim granama, bivah su naprosto sasječeni protivavionskim mitraljezima. Zbog stalnih noćnih gađanja i naših i neprijateljskih automatskih oružja polja između nas i neprijatelja bila su tučena.

Uvelike se osjećalo proljeće, mada je još od prošle ljetine ostao neobran kukuruz. On nam je pomogao u maskiranju, a komuše kukuruza dobro su

nam došle jer su nam zamjenjivale bilo kakav drugi ležaj, dobro nas štitile od vlage i u rijetkim prilikama, kada bismo podložili, malo smo se ogrijali.

Starješinski i borački sastavi moje pa i drugih četa, komandiri, komesari, vodnici, vodni delegati, desetari, nišandžije na mitraljezima i ostali borci (nekim je ova rovovska borba bila prvo viđenje rata), stariji ratnici i mlađi — bili su vojnički dobro obučeni, moralno-politički čvrsti i jedinstven kolektiv, oproban u dosadašnjim borbama. Ovdje, u rovovima Srema zajedno ratuju Krajišnici, Dalmatinci, Crnogorci sa po dvije i tri godine borbenog staža i odvažni mlađi borci: Užičani, Valjevčani, Kragujevčani, Sumađinci i Beograđani koji su listom popunjavah redove Prve proleterske brigade od rujna 1944. godine. U takvoj situaciji, iz dana u dan, svakog trena očekivah smo naredbu za proboj fronta, posebno što je i opća situacija na svim frontovima bila takva da se nije imalo šta čekati.

Već smo odavna po rovovima, grudobranima i na oružjima i borbenim sredstvima ispisali parole: »Naprijed do Zagreba«, »Na Berlin«, »Oslobodimo našu zemlju«, itd.

Opće raspoloženje i borbenost vlada svuda.

10. i 11. travnja 1945. godine osjećamo po intenzitetu doturanja borbenih sredstava, municije i mnogih kontrola da će se brzo ići u konačni napad — proboj.

Jedanaesti travnja navečer dobivamo obavijest o stanju i djelovanju ostalih jedinica na Sremskom frontu. Upoznavaju nas sa naređenjem Štaba brigade o općem napadu. Saznajemo da će Peta brigada dvadesetprve divizije izvršiti desant 11/12. travnja u pozadinu neprijatelja na desnu obalu Dunava, između sela Sotina i Opatovca da bi se olakšao naš frontalni napad i proboj utvrđene zone između Dunava, Mohova i Lovaša.

Komandiri četa i vodova utvrđuju posljednje zadatke vodova, desetina, mitraljezaca, grupe boraca, automatičara, bombaša. Mitraljeskoj četi se preciziraju zadaci u podršci napada, rajoni dejstva i vrijeme, pravci prebacivanja na nove položaje, redoslijed jedinica u napadu, kako najefikasnije svojom vatrenom podrškom olakšati izvođenje zadataka pojedinih četa. Inžinjerijske jedinice brigade, više nego prethodnih noći, razminiraju i prave prolaze u žičanim preprekama. Kopaju se rovovi za prilaženje.

Nervoza je na vrhuncu ali zapovijesti se i zadaci primaju s najvećom ozbiljnošću i izvode se završne radnje. Čeka se naređenje i vrijeme za napad.

Dvadesetog travnja 1945. godine. Zora sviće. Jutro je bez odblaka. Na frotu mir, strašan, jezivi mir.

U 04.45 sati, davno očekivani trenutak, počela je artiljerijska priprema proboja. Po prednjem kraju obrane neprijatelja ispaljuju svoje plotonu 120 artiljerijskih oruđa. Istovremeno u dva naleta po 50 aviona lovačke i jurišne avijacije napada vatrene položaje artiljerije neprijatelja i po dubini glavnog obrambenog pojasa i na neprijateljska uporišta Mohovo, Lovaš i Tovarnik. Dok artiljerijiska priprema još traje, pod njenom zaštitom i dejstvima vatrenih sredstava sa našeg prednjeg kraja, u našim rovovima uzrujanost. Lica svakog borca ozbiljna. Spremnost se ogleda u svakom pokretu, iščekujući znak za juriš. Kako je samo preduga svaka minuta. Došao je kraj 25-dnevnom držanju ovih položaja.

Tačno je 05.00 sati. Komandanti bataljona i komandiri četa naređuju napad i podilaženje. Artiljerija postupno prebacuje svoju vatru u dubinu neprijateljske obrane. Naši mitraljezi i ostala oružja štekću i gruvaju po neprija-

teljskom prednjem kraju. Podilaženje i juriš, uz uzvike »napred, proleteri« je istovremeno, jer to blizina prednjeg kraja neprijatelja diktira. Prvi borci već bacaju bombe. Mnogi borci zastaju na minskim i žicanim preprekama koje nije uništila artiljerija. Od siline napada i pod zaštitom dima i prašine čete upadaju u neprijateljske rovove. Vidni su znakovi uspješnog gađanja naše artiljerije. Neprijateljska streljačka oružja nisu mogla doći do punog izražaja. Nijemci su računali, sigurno, da će duže trajati naša artiljerijska priprema (trajala je svega 15 minuta), tako da ih je brz upad naših četa u rovove potpuno iznenadio, jer nisu uspjeh zaposjesti sva oružja na svojim vatrenim položajima. Nastala je borba prsa u prsa, gušanje i jurnjava po rovovima. Dvoboji bombaša i automata odlučivah su u trenu tko će koga. Osvajan je rov po rov. Zauzeti su prvi pa ubrzo i drugi rovovi. Dosta je žrtava i na našoj strani. Naprijed, samo naprijed, padaju komande, bez zadržavanja oko naših ranjenika, jer odmah iza naših streljačkih strojeva stizale su u punom zanosu grupe bolničarki radi pružanja prve pomoći. Najglavnije vatrene položaje zauzeli smo u jednom dahu, za kratko vrijeme. Hvatamo prve zarobljenike, ne pojedinačno već u grupama. Uspjeh je potpun, a neprijatelj demoraliziran. Desno od nas — Prvi bataljon, lijevo Treći bataljon izvršavaju svoje prve zadatke. Krećemo se gotovo u istoj liniji. Istovremenost izvršavanja prvih zadataka svih bataljona najbolje se dopunjavaju i tako je okupator natjeran da nam okrene leđa. Pred nama je nepregledna ravnica sa po kojim manjim uzvišenjem ili šumarkom, omanje jaruge, za koje pretpostavljamo da ih je neprijatelj zaposjeo. Vidi se da je tu naša avijacija dala svoj udio. Kolone bjegunaca napadaju naši avioni u brišućem letu. Ne dospijevamo sustizati neprijatelja. Mitraljescima na »maksimu« je teško, jer moraju u stopu pratiti pješadiju i vatrom je podržavati. Tu i tamo zastanemo, zauzmemo položaj, ispalimo .po koji duži rafal i ponovo naprijed. Teško je kretanje izvan putova jer ne možemo vući »maksime« veš ih po dijelovima nosimo. Prelazimo i posljednje položaje za koje smo smatrali da će nam predstavljati veći izazov. Silina udara je dala ovakav rezultat. U neprijateljskim dubokim zemunicama i bunkerima mnogo ubijenih Nijemaca. Ima ih mnogo u grupama, kako su se zajedno zaklanjali, tako su zajedno i stradah. Komfortno uređeni bunkeri, kao da su se njihovi korisnici spremah da u njima provedu još koje ljeto ili zimu. Malo je neprijateljskih vojnika izbjeglo proleterski rafal ili ručnu bombu. Presjeli su im pripremljeni za stolom bijela kava, holandski maslac, kolači i razne kobasice, kojih je u izobilju. Naši su borci bili upozoreni da se ne zadržavaju i da ne uzimaju bilo što od hrane, iz predostrožnosti, zbog mogućeg trovanja.

Ispred neprijateljskih kolona i po otpornim tačkama neprestano nadlijetaju naši avioni, što jedinicama u općem gonjenju olakšava napad. Čujemo gromke pucnjave topova sa riječnih monitora Crvene armije, koji nas podržavaju sa Dunava, neutralizirajući neprijateljske -položaje po dubini.

Sjajnim manevrom Treća četa našeg bataljona upada i u drugu hniju neprijateljske obrane i bez gubitaka. Neprijatelj je zbunjen, pokušava Švabo i nemoguće. Uništena su mu mitraljeska gnijezda, a desetine ubačene s boka potpuno ga uništavaju. Zarobljena su četiri šarca. I slijedeći bunker je ubrzo likvidiran. Švabe preplašene izlaze iz bunkera, njih 28, i onako poluglasno izgovaraju kao za sebe »Hitler kaput«. Bilo je tu još zarobljene opreme i oružja. Na malo istaknutoj koti brzom akcijom likvidiramo poljski top s posadom, dva teška bacača. Na desnom krilu naš Prvi bataljon neumorno

goni neprijatelja u stopu. Nailazi na veću grupu Nijemaca koji pokušavaju da pruže neki organizirani otpor, iz bunkera. Njemački oficir videći da je sve propalo, na vrijeme izlazi iz bunkera a za injim i njegovi vojnici. Zapravo, to više i nisu vojnici, već gomila prestrašenih jadnika. Izlazih su jedan za drugim i mi ih brojili: 135. Uzviknuli smo: bravo, rođeni!

Prva proleterska brigada osvojila je Mohovo i Opatovac u rekordnom vremenu. Upornošću i silinom napada svih jedinica i dobrom podrškom Pete brigade. Dvadesetprva je izvršila desant i onemogućila rezervama neprijatelja da potpomognu jedinice na glavnom obrambenom pojasu. Naređeno je bilo da se pošto-poto u toku dana 12. travnja izbije do Sotina, a bataljoni Prve proleterske oslobodile su ga već do 12 sati.

Na ovom rajonu, prema Dunavu, napad na najjači fortifikacijski čvor bio je zadatak Prve proleterske i ona ga je razbila.

Cijeli jedan bataljon ustaša, pritješnjen između naše brigade i desanta (Pete brigade) našao se odsječen i odbačen na Dunav. Nismo ih mogli brojiti kada su bezglavo skakali u vodu a niti smo imali zadatak sakupljati davljenike. Zarobljeno je mnogo razne tehnike, topova, mitraljeza. Pojedine čete i grupe boraca zarobljavaju mnogo neprijateljskih vojnika.

Daleko je još noć, pred nama je na udaljenosti od 10 kilometara Vukovar. Uslijedilo je novo naređenje: »Samo dalje, bez stajanja, ne dozvoliti fricevima i ustašama da se srede, da predahnu«. Nema se vremena ni za odmor, čak ni toliko da se vojska nahrani. Poshje kratkog zadržavanja, popunivši se municijom, nastavljamo dalje. Tempo napredovanja je takav da ni sami nismo svjesni tolikog učinka i veličine poraza nanijetog neprijatelju. I lijevi susjedi napreduju gotovo istim tempom. Čujemo i naše tenkove koji su pomogli u proboju neprijatelja u rajonu Tovarnika i dalje prema Lovašu.

Na 2 do 3 kilometra od Vukovara, pred uzvišenjem sa nešto šume, neprijatelj nas zaustavlja. Zauzimamo položaje, jedinice iz borbenih kolona prestrojavanju se u borbene streljačke strojeve. Nijemci (čuli smo jaku detonaciju) ruše most pred gradom, čime žele usporiti naše nadiranje. Tuku artiljerijom i .minobacačima sa druge strane grada. Štite most, prilaze oko mosta, kako bi im zaštitnice mogle pružiti vremena za bjegstvo.

Mitraljeska ih četa s uzvišice (nedaleko od grupe kuća) i malo iza pješadijskih četa, sa pogodnih položaja potpomaže. Pada nekoliko granata u neposrednoj blizini naših »maksima«. Ranjena su dva borca, i ja sam ranjen lakše, u glavu, krsta i u nogu. Bolničarka Ankica pruža nam prvu pomoć. Previjene drugove, teže ranjene upućuje u brigadno previjalište a ja ostajem u četi, jer »četu se s ovakvim ranama ne napušta«. Mnogi u toku dana lakše ranjeni nisu napuštah borbene strojeve. Vladalo je takvo raspoloženje da borci nisu napuštah svoje čete, nisu se željeli odvojiti od njih. Bili su svjesni da svaki izostanak (makar na nekoliko dana) uzrokuje vrlo teško stizanje ili nedolazak u svoju jedinicu. Radije su podnosili i veći napor samo da su među svojim drugovima.

Još jedan napan našeg i susjednih bataljona, uz podršku pridošlih tenkova i otpor neprijatelja je pred gradom slomljen. Inžinjerci su učinili svoje. Velike količine protivtenkovskih mina i mina iznenađenja oko prilaza mostu bile su otkrivene. Na drugim mjestima, na liniji povlačenja neprijatelj nije imao vremena da ih postavi ni pojedinačno.

Ovim dvosatnim zadržavanjem pred gradom, Nijemci su osigurah koliko-toliko jednom dijelu svojih demoraliziranih jedinica povlačenje iz grada. Da

je tempo našeg napredovanja bio bar nešto sporiji, imali bi okupatori više mogućnosti za bježanje. U snažnim naletima i pored vatre zaostalih neprijateljskih vojnika čete Drugog bataljona izbijaju, zajedno s ostalim bataljonima, u predgrađe i brzim manevrom probijaju se na drugu, zapadnu stranu Vukovara. Uz veliki ratni plijen zarobljavaju i 120 njemačkih vojnika.

Do kraja dana 12. travnja 1945. godine Prva proleterska brigada i druge jedinice, oslobodile su: Mohovo, Opatovac, Notin, Salaš i Sotin, a u 18. sati ulaze i u grad. Odmah se nastavlja prema Borovu.

Na lijevom krilu naše divizije Dvadesetprva divizija je oslobodila Tompojevce, Negoslavce, Berak i Svinjarevce. Cetrdesetosma i Četrdesetdruga divizija su u 14 sati oslobodile Tovarnik. I ostale su jedinice uglavnom izvršile svoje dnevne zadatke.

Proboj neprijateljskog obrambenog pojasa prvog dana iznosio je po dubini 20—30 kilometara.

13. travnja Prva proleterska brigada odmarala se u Borovu, a Cetrdesetosma divizija zauzimajući selo Mirkovce izbila pred Vinkovce, kada zajedno sa Dvadesetprvom divizijom prelazi u napad na grad i pod zaštitom artiljerije i uz podršku tenkova u prvom naletu razbija neprijateljsku vanjsku obranu a zatim u uličnim borbama uz podršku tenkova do 18 sati oslobađa Vinkovce.

Oslobođenjem Vukovara, Vinkovaca i Županje probijen je sremski front na cijeloj dubini i otvoren put za prodor naših jedinica prema Slavonskom Brodu i Zagrebu.

KADE BULAJIC

MATINI RATNI KONCERTI

Sjedi na krevetu u pidžami. Bolest ga je prikovala za postelju. Kraj njega je do prozora Josip Turić s koga se vidi pobjesnjelo more i snijeg na Kozjaku.

— Uh, al' je za'ladilo — trlja ruke Josip Turić.

Mate Sohć ga pogleda. Jokana zna iz dana kad se nije žalio na hladnoću. Zagledan u nj i u prošlost, samo potvrdi glavom.

— E, moj Jokane, sve u svoje vrieme! — dodade Mate a zatim nastavlja: — A kad si se nalazio u Drugom crnogorskom bataljonu Prve proleterske, nisi se žalio na hladnoću.

Josip sleže ramenima i pomirljivo reče:

— A, tako je. Samo onda sam bio mlad. Eh, kad se samo sjetim one studeni četrdeset druge na četrdeset treću. Eh, eh, šta sve čovjek može izdržati!

— Mnogo, moj Jokane . . . mnogo. — Mate će.

Poslije ustanka Mate Solić je otišao u Mosorski partizanski odred. S puškomitraljezom bio je u stroju kad je osnovana Treća dalmatinska brigada. Pod zastavom svoga bataljona borio se neustrašivo do Sutjeske kad biva prebačen u Prvu proletersku, u Drugi crnogorski bataljon. Malo se proletera

tog bataljona uspjelo zadržati do četrdeset sedme godine u sastavu svoje ratne jedinice. Kao Mate Solić.

— Stotine doživljaja sam doživio — nastavlja on. Juriš je smjenjivao juriš. Pokrete krkljanci. Idemo naprijed, pa natrag. Iz pokreta u borbu. Iz borbe u pokret. A dešavalo se, na jednom, konji da padaju u snježnim nanosima, a tad bi borci s njih skidah oružje i municiju, a zatim tovarili na svoja leđa ...

— Trupovi su jedno vrijeme dosta brige zadavali.

Matine se obrve nakostriješiše a čelo još više nabora. Oči ostaše u znaku čuđenja.

— Cuo si i za to?

— Jesam — kažem. — Nedavno mi neko o tome ukratko ispriča.

— Nije te slagao. Imali smo dosta kuburacije s trupovima jedno vrijeme. Tad sam bio zamjenik komandira čete.

— Vrlo nezgodni su oni znali biti.

— E, da, još kažeš. Vodiš borbu čitav dan, onda krećeš da se odlijepiš što više od neprijatelja i, u zoru tek što padnemo na travu onako umorni i željni sna, uvjereni da ima dovoljno -rastojanja između nas i Švaba, otpočne iznenadni mitraljeski koncerti rafala. I onda trk na položaj, a oči se same zatvaraju od sna i umora. Naročite trenutke smo imali preko Zec-planine, od Vraniće do Crnog vrha, na Radovan-planini.

— I još užasno gladni — upade Josip Turić.

— E, da! Zbog gladi, umalo ne izgubih glavu jednom — reče Mate Solić. — Pritisle Švabe i glad pa ne znaš šta je teže. A znaš kako su oni napadali? Cuo si, sigurno. Kroz šumarke i potoke, duž živica, drvoreda, kraj cesta i ivica šuma, upadnu trupovi u štab, komandu mjesta, napadnu komoru, a potom, nestanu.

Zastade, toliko da uzme zraka za pluća, a zatim nastavi:

— Najčešće su trupovi napadah jedinice na spavanju i odmoru. Te desetine i vodovi, naoružanim strojnicama, lakim bacačima i tromblonkama, s dosta ručnih granata, znah bi napraviti čitavu zbrku u početku napada koje bi izvodih iznenadno i brzo — munjevito. Jednog dana s četom uđoh u šumu. Naiđoh na crijemušu, onu travu, znaš .. . Ima je, uh... Ja skinem šatorsko krilo i, tu čupaj. Idi, čupaj... i gotovo. A trup, znaš: njemački trup, jačine voda, posmatrao je zaklonjen. Mi zaneseni za crijemušom sve dublje smo ulazili u šumu berući. A šuma gusta — češalj. Sad se trup počeo vješto primicati k nama. Kad se došuljao do nas, vatrom po nama. Mi brže-bolje izvučemo se. Pitaj boga kako. Kad izađosmo gore, vidim: svi zdravi i čitavi. Sav srećan, velim: — Dobro je boga mi. — Bacim pogled na naoružanje i opremu, kad: nema četiri puškomitraljeza. Okrenu mi se cio svijet.

— Nazad! — viknem. — Komesar Mitar Vujović, zamjenik komesara Đuro Petrović i ja sa četom natrag. Pođosmo kroz šumu, polako za njima. Kad, na jednoj čuki, razastrh šatorsko krilo i jedu neke konzerve, sir i smiju se . ..

— E, nećete se za dugo smijati — mislim ja.

— Samo smireno, čoče — upozorava me komesar Mitar. — Proleteri ne smiju biti brzopletni.

— Vala će im onaj sir iskijati na nos — rekoh tiho, više u sebi no javno. — I mi ih polako opkohsmo. Kad im se približismo, na deset-petnaest metara, kako gdje, poklopismo vatrom.

— Ruke uvis! — komesarov glas nadjačao je pucnje.

Nekoliko ih pogibe, a neke zarobismo. Vratimo svoje puškomitraljeze i još uzmemo njihova dva i minobacač. Kad se vratismo, umalo ja opet ne nastradah. Bemti vraga!

— Zbog nebudnosti? — upitah.

Mati Soliću kresnuše varnice iz očiju. Kao kad je imao dvadeset godina. Potom reče:

— Zbog nebudnosti, moj druže, nego... Komandant bataljona Radomir Popović Duško pozva me k sebi, i (kaže:

— Dobro je sve završeno. Nek ti ovo bude pouka, Mate, tebi i svima u bataljonu .. . Tako to biva kad rukovodilac zaboravi na svoje dužnosti i obaveze . . .

A kriv sam bio, nije se imalo šta braniti. Više se Mate nije dao lako navući na »tanak« led, pa gladan bio ne znam koliko. Svaka škola se plaća i čovjek je poshje nekoga događaja bogatiji za jedno iskustvo. Je li tako, a? Tako, da bome. Te ratne četrdeset četvrte godine nije trup samo tada pokušao iznenaditi Prvu proletersku brigadu. Eh — koliko su me puta iznenadni rafah natjerah da u trku zauzmem položaj, da bi potom otpočela surova igra uz mitraljeske d puščane koncerte. Bili su to teški, ah slavni dani, zlatnim slovima upisani u dnevnik naše brigade.

— Ispričaj, Mate kako si ostvario mostobran preko rijeke Bosut pomoću tenkova? — navaljuje Joko.

Ratnik se trže zapaženo. Zatim zagleda u kvadrat prozora iza kojeg su promicah ljudski koraci. Na ivicama prozora uhvatio se led, a napolju bura briše kao što je košava brisala sremskom ravnicom četrdeset pete kad se on nalazio s četom u rovovima.

— Za ratnike su ovakvi dani veoma teški. A takvi su našu jedinicu pratili najčešće na Sremskom frontu. Kad ono naša Brigada krenu na front iz Beograda? Bijaše li ono dvadesetčetvrtog novembra četrdesetčetvrte. E, tako je — dvadesetčetvrtoga. Sad me nešto posjeti na taj dan — veli Mate Solić. — Kaljave i razrovane ceste u Sremu. Kod Stare Bingule smijenismo Petu krajišku brigadu, a u našoj jedinici velik broj novih boraca. Mnogo njih još nije ni omirisalo dim od baruta. Kaljave i razorane ceste u Sremu, pa ukopavanje. Čak u blatnjavim njivama a čas u zamrznutoj zemlji koja ni pod ašovima nije popuštala. Izvodi juriše ... brani se. Pošto oslobođismo Erdeviik i Sid, Brigada se ukopa ispred Orolika, gdje je .počelo naše višemjesečno krvarenje. Tu se naš front zaustavi, gotovo skameni. A mi proleteri naučili na drugačiji način ratovanja — skakali smo s brda na brdo, s planine na planinu, a sad se nalaziš u rovovima, u zemlji. Vrebaš neprijatelja i on tebe. Pojaviš li se, ode zbogom. Sav taj front se sastojao od bunkera, rovova, minskih polja i bodljikavih žica i močvara, protezao se od bosutskih šuma i močvara preko snijegom pokrivenim sremskih njiva do Dunava. Lakše smo podnosili i studen no prokleto mirovanje na padinama Fruške gore, na mokroj slami, u rovovima s vodom, to vrebanje od jutra do mraka kroz dvogled, kroz snajperski dogled i preko, nišana puškomitraljeza. Kod sela Nijemaca, trećeg januara četvrdeset pete, Švabe iznenadno napadnu Dvadesetprvu srpsku diviziju koja se uz teške gubitke povuče. Naša brigada je iz marša stupila u borbu. Bilo je to vatreno krštenje naše tek prispjele popune, uglavnom iz Srbije. Dva puta je tad most na Bosutu prelazio iz ruku u ruke dok konačno nismo izbacili Švabe iz sela Nijemaca. U tome selu su živjeli doseljenici iz Njemačke, sve Švabe. Čini mi se

da nam je najteže bilo na Pleternici kod Nove Kapele. Mi se više nismo zvali brigada već puk. Još u martu, u selu Kukujevcima, reorganizirali smo se po ugledu na Crvenu armiju, u trofoataljonski puk. Sad su čete bile jake i naoružane do zuba. Kad je dvanaestog aprila čitav front poletio u opći, neodoljiv juriš, njemačka obrana je brzo popustila, tukli smo se kundacima, pesnicama, neodvidanim bombama, rvali se ... noževe rukama golim otimali. Čitave jedinice bile su krenule u posljednju odlučujuću bitku za oslobođenje zemlje ...

NEVIN 5PRLJAN

NA PRILAZIMA ILOVI

Prva proleterska brigada je oslobodila Okućane i vodila teške borbe kod sela Rajići (ispred Novske) gdje je zaustavljena 25. travnja 1945. godine snažnim otporom neprijatelja na liniji: selo Goleši—Rajičići—Gornji i Donji Rajići. Pred selom Rajići Prvi bataljon ima susret sa dijelovima »Plave divizije« i divizije »Princ Eugen«. U borbu se uključuju Drugi i Treći bataljon. Borbe su ogorčene a neprijatelj pokušava nekoliko puta protivnapadima, ali je uvijek odbijen. Ovim protivnapadima želi pošto-poto usporiti naš tempo napredovanja, čime bi osigurao dovoljno vremena za izvlačenje prema Novskoj i dalje. Tako je u noći 25/26. travnja prekinut vatreni kontakt sa jačim snagama neprijatelja. Nijemci su se ispred naših jedinica povukli na obrambenu liniju koja se proteže niz tok rijeke Ilove.

Napoložajima kod Okućana, od sela Rajića do sela Kričke, smjenjuju nas bataljoni 21. divizije. Postupno se pomičemo sjevernije, tako da zaposjedamo položaje u šumama i na proplancima kod sela Brezovac, na prilazima rijeke Ilove.

U toku tog pomjeranja 26. travnja, do Lipika i sela Brezovac kretali smo se zajedno sa komorom. Oslobođeni smo tereta jer smo teške »Maksime«, minobacače i drugu opremu ukrcah na kola, pa smo se kao i borci ostalih četa lakše kretali. Ovaj iako mali predah i rasterećenje, prije teških predstojećih borbi, dobro je prijao svim borcima, jer su na rijeci Ilovi zadržane, snažnim otporom njemačkih snaga, sve naše jedinice.

U hrastovoj šumi oko sela Brezovac, naši bataljoni u vrlo žestokim i više puta ponovljenim napadima nanosili su jake udarce po neprijateljskoj živoj sili. Protjerah smo ih iz njihovih prvih rovova. Borba se vodi na .kratkim udaljenostima od 80 do 100 metara. Jaka šuma otežava i osmatranje i gađanje streljačkim oružjem. Iza svakog debljeg hrasta borci zauzimaju i uređuju položaje. Jaka debla koliko čuvaju naše borce toliko su i dobar zaklon neprijateljskim strelcima. Iznenađenja su česta i obostrana. Rijetki proplanci dobro su zaposjednuti i tučeni unakrsnom vatrom i našom i neprijateljskom. Naši »Maksimi« neutraliziraju i uvelike dopunjuju vatru četa pri svakoj pojavi neprijateljske pješadije. Automatičari brigade, snalažljivi i vrlo hrabri borci i ostala automatska oružja unose zabunu u neprijateljskim redovima. Suma im

nikako ne odgovara ali moraju da se bore s nama jer su naši napadi žestoki, Nijemci su čak bezobrazno uporni kao da su na svojoj zemlji i u nastojanju da nas protjeraju s izgubljenih položaja naprosto srljaju na naše cijevi. Predosjećaju svoj kraj pa čine krajnje napore. Naši bataljoni se međusobno smjenjuju, dopunjuju jedan drugoga jer je velika koncentracija jedinica na malom prostoru. Pojedine čete na vrlo malim prostorima žilavo se bore i odlučuju 0 sudbini cijelih položaja bataljona i više. Zauzimamo rovove i bunkere podešene za kružnu obranu, okrećemo oružja prema neprijatelju i tučemo ga iz njegovih tek zarobljenih oružja. Za veliko čudo .zarobljenika nema, zato je dosta poginulih neprijateljskih vojnika.

Žestoka borba traje cijeli dan 27. travnja. I nadalje slijede juriši i kontrajuriši, čas na lijevom pa zatim na desnom krilu jednog od bataljona. Suma naprosto gori od uraganske vatre. Situacija je vrlo teška. Položaji se vrlo teško drže a naređenje je da se pošto-poto drže. To znači, kao i mnogo puta, izginuti a ne dozvoliti neprijatelju da nas potisne i prodre na naše položaje 1 dalje. Svi su na položajima, u prvim redovima, od komandanta i komesara bataljona pa do bolničarki, koje imaju pune rulke posla. Ne stižu same svuda da pruže pomoć drugovima.

Komandir voda i ja molimo komesara čete koji je tu među nama da traži zaštitu — pojačanje oko mitraljeskog voda, jer sa prorijeđenim vodom (trećina ljudstva je izbačena iz stroja u ovoj ofanzivi) ne možemo efikasno izvršavati zadatak — podršku. Posebno u ovoj situaciji kada je ostalo nezaštićeno desno krilo prema rubu šume, odakle je pogodan i vrlo moguć prilaz neprijatelja. Pošto je komandant bataljona već predvidio tu mogućnost, a i inače, desno od nas i ispred postavlja se cijela Druga četa Drugog bataljona. Nedostajalo nam je i municije jer smo je mnogo trošili a teško je doturati iz komore. Ovo je prva prilika da mitraljesci .misle i o mogućnosti i potrebi štednje municije. »Maksimi« tuku brzim, preciznim i dugim rafalima prostor gdje god se pojave neprijateljski streljački strojevi. Puščanom vatrom nemoguće je prekriti prostor i zadržati silovitu navalu, pogotovo ako su ciljevi nešto dalje pa se automatima ne mogu gađati. Već smo na izmaku fizičkih snaga. U toku ovog dana pet puta smo mijenjah položaje i svaki put kopali rovove i zaklone i za sebe i za mitraljeze. Nikada do danas nismo u ovolikoj mjeri koristili šančani alat u jednom danu. Mnogo znoja je proliveno, ali bi bilo i mnogo više krvi i žrtava da toga nije bilo.

Neprijatelj je odbijen i u .posljednjem pokušaju — juriši pred sami smiraj dana 27. travnja 1945. godine.

Prva proleterska je zadržala položaje.

Prvi su noćni sati, imamo mah predah. Poneki borci dali su sebi oduška, puštena je i pokoja suza za poginulim drugovima, nakon teško prebrođenog dana a i zbog sreće što smo uspjeh izvršiti i ovaj zadatak. U ovoj borbi Brigada je imala 37 poginulih i 102 ranjena.

Pomoćnik na »Maksimu«, Krajišnik Biđo, tako smo ga zvali, te noći je prvi put rekao kako je mnogo umoran, a ja Ise sjećam da se nikada nije žalio na teškoće. Usput je, zna se, kako je on to znao da izvede, pljunuvši, žestoko psovao Hitlera i isvu njegovu bratiju. Među nama u vodu važio je kao najsnažniji. On je kao od šale nosio i znao se i zatrčati sa postoljem »Maksima«. Sa Miloradoim, nišandžijom, dobro se slagao. Pazih su jedan drugoga kao rođena braća.

Kasno u noći, okupljeni u rovovima i bunkeru, zajedno sa borcima i starješinama Druge čete dočekali smo i prvi, toga dana, obilati obrok. Mnogi borci od iscrpljenosti nisu mogli ni jesti dok se nisu malo, bar sat-dva, odmorili. U rano jutro 28. travnja, do kada su zbrinuti ranjeni drugovi a poginuli sahranjeni, smijenile su nas na ovim položajima jedinice 5. i 21. divizije. Toga dana Prva proleterska brigada je povučena u rezervu, radi odmora, ali je 28. i 29. travnja provela u pokretu i na zastancima, iza jedinica Prvog ešalona, spremna da intervenira gdje to zatreba.

30. travnja i 1. svibnja 1945. godine nalazimo se na »pravom« odmoru u selima Poljana i Uljanik, gdje smo nakon punih 18 dana ofanzive prvi put mogli da se malo raskomotimo, da bezbrižnije spavamo pune dvije noći, da provedemo dva dana bez marševa i borbi i uz dobru ishranu. Iskorišteni su dani, zapravo, za zajedničke vojničke sastanke, partijske i skojevske sastanke jer proteklih dana za to nije bilo vremena.

1. svibnja posjetio nas je i komesar Prve armije Mijalko Todorović-Plavi. To je bila prilika da se cijeli sastav upozna sa najnovijom vojno-političkom situacijom kod nas i u svijetu. Podrobnije smo doznali o borbama naše Prve armije i postignutim uspjesima, što je kod cijelog sastava naišlo na zadovoljstvo i odobravanje.

Podsjetili smo se mi stariji borci kako smo 1. svibnja 1944. godine dočekah i na koji način proslavili, u okolini Mrkonjić-Grada, o čemu smo mlađim drugovima-borcima pričah kuda smo sve prošli kroz ovu minulu godinu dana.

* * *

PAKAO NA VRBOVCU

4. svibnja 1945. godine, delsno od jedinica Prve proleterske divizije, jedinice 3. armije oslobodile su Bjelovar. Ovo je uzrokovalo da je pred Prvu proletersku brigadu, u širem rajonu Vrbovca (koji je cestovna raskrsnica i povezan željezničkom prugom sa Zagrebom) došlo do velike koncentracije neprijateljske žive sile i tehnike, jedinica svih boja i oznaka koje bježe ispred nas i ispred jedinica 3. armije, ne bi li se kako domogle Zagreba.

Naše su napadne kolone po bataljonima i četama susretale razbijene kolone neprijatelja iz svih pravaca koje su se iznenada sukobile sa našima. Zapravo, neprijateljske kolone se u općem bijegu odjednom nađu između kolona naših bataljona ili iza, pa čak i iza naše komore. Tako su 5. svibnja, u jednoj od komora i brigadni sanitet, između sela Dubrave i Vrbovca, u kojoj smo imali i žrtava. U toj borbi, poshje kratkotrajne pometnje, jedinice cko komore, sve pomoćno osoblje i naoružani borci brzo se sređuju i prihvaćaju borbu. Neprijateljska kolona se dala u bijeg, jer i za njih je ovo bila neželjena situacija.

Na izmaku dana 5. svibnja stižemo nedaleko od Vrbovca, koji na brijegu dominira nad svim prilazima. Prema postupcima neprijatelja i situaciji na svim frontovima zna se da je kraj rata blizu, ali borci osjećaju da nam

Vrbovec, iako možda među posljednjim neprijateljskim utvrđenjem, neće biti nimalo lak zalogaj.

Mrak je. Izvidnice su upućene naprijed. Lijepa je ova svibanjlska večer, glasno komentiraju borci, ležeći na vlažnoj travi u očekivanju naređenja za pokret ili eventualnog oglašavanja neprijateljskog šarca. U daljini se .čuje i nekakva nejasna buka iz Vrbovca. Pripravnost je potpuna. Malo smo se pomakli i zauzeli povoljniji položaj na ivici nevelike šume. Ima tu i poneka rupa, ali dalje >— izgleda da je sasvim ravan teren, livade. Komandiri četa se vraćaju u svoje čete, prestrojavamo se, jer su zadaci primljeni. Teška oružja su rastovarena i svaki borac je prihvatio svoj dio tehnike. Krećemo dalje. Uzimamo potreban razmak koji dozvoljava vidljivost jer veza mora biti čvrsta i borci se došaptavaju pomažući jedan drugom. Cete se kreću prema orijentirima koji su ipak vidljivi i nailazimo na željezničku prugu, odakle ee vide i poneka svjetla na periferiji, vjerojatno slučajno ostavljena. Nedugo zatim, kroz nekoliko trenutaka, opći metež ispred nas. Naši izviđački dijelovi sukobiše se sa predstražama neprijatelja. Dok su puzali, naši izviđači, jer su na vrijeme opazili neprijateljske rovove, uslijedio je brz dogovor, napad i upad u rovove uz povike »juriš«. Uhvaćeni su ili likvidirani neprijateljski vojnici iz predstraža. Od iznenađenja nisu bili spremni na bilo kakav otpor. Evo i prvih zarobljenika koje vode. U prvim kućama u koje su ubrzo uletjeh borci prednjih četa nailaze na raspremljene friceve, ustaše i domobrane. Automati rješavaju na najbrži način svaki eventualni otpor. Mnogi tako zatečeni nisu uspjeh da dovrše za ov*u noć Obećani odmor. U mnoge kuće se ulazi prethodnim ubacivanjem bombi radi bržeg savladavanja, a bombi ima u dovoljnim kohčinama. Ostavili su ih posvuda i mnogo neiskorištenih sami fricevl. Vrlo brzo se uzfounjuje cijeli garnizon, pun kao šipak svakojakih izroda. Procjenjuje se da ih je stvarno mnogo prema našim jako prorijeđenim četama koje su prve upale u taj osinjak. Neprijatelj napada iz drugog kraja mjesta. Noć je i nemoguće je komandirima i komandantima sagledati pravu situaciju i donijeti pravu odluku. Pod pritiskom, bukvalno rečeno, »talasa« vojske, naše čete nakon upada u rovove i osvajanja prvih kuća, ovako naglog i kratkog uspjeha, mada đu neprijatelju pričinjene velike žrtve, povlače se na polazne položaje. Naša artiljerija i minobacači tuku po mjestu i po neprijateljskoj artiljeriji, koja je vrlo aktivna. U toku noći ukopavamo se kako bi spremno dočekah neprijatelja. Prema jačini automatskog oružja, artiljerije i minobacača, te prema izjavama zarobljenika (60) koje je zarobio u prvom naletu Drugi bataljon, jačina garnizona s pridošlim snagama broji oko 2000 vojnika. Zadatak im je da uporno brane Vrbovec, ier se cestama preko njega i dalje do Zagreba moraju povući sve razbijene jedinice zatečene ispred fronta Prve proleterske i dijela teritorija koji su oslobodile jedinice 3. armije u tom dijelu Slavonije i Moslavine. Veći deo noći protekao je u naizmjeničnim napadima pješadije i artiljerije i minobacača s obje strane. Sa položaja gdje se nalazimo čuje se kretanje neprijateljskih tenkova i motorizacije, čas jače čas slabije. Neka se čak i udaljavaju iz mjesta. Naši artiljerci proveh su noć u ukopavanju i maskiranju vatrenih položaja. Protivtenkovska oruđa i minobacači koncentrirani &U na rubu najbliže šume i uz željeznički nasip, koji predstavlja vrlo dobar zaklon za sve jedinice, nadočito od neposredne streljačke vatre. Nasip nam osigurava i dobar manevar gotovo po cijeloj širini položaja koji zauzimaju naši bataljoni. Naši ZIS-ovi tuku u pravcu prvih kuća. Svanulo je a mi smo još uvijek na

istom položaju, oko nasipa i malo naprijed u usjeku kroz koji prolazi poljski put. Pored ostalih, posebno »šarci« i onaj smješten na tornju crkve niisu nam dozvolili proviriti glavom cijelu noć. Iako prisiljena uvjetima zemljišta da puzi, da bi došla u pogodan položaj, posluga protivkolca 45 mm Drugog bataljona gura na rukama i postavlja svoj top. Gledamo u toranj i komentiramo: »Ovaj fric se uz pomoć Boga i bogomolje vinuo u visine (na toranj) a sada će opet, ne svojom voljom, poletjeti zasigurno još dalje-«, samo što će ga dočekati tvrda zemlja, čiji žitelji nisu nikada tražili da gazi po njoj u svojstvu okupatora. Uslijedio je odsječan pucanj i dio tornja je bio odvaljen. Pogodak je bio precizan i jedna prepreka manje u narednom jurišu. To kao da je bio i znak da bataljoni u samu zoru (6. V) počnu prelaziti željeznički nasip; podržani svim or'užjem uspijevaju da se dočepaju ponovo prvih kuća. Svaka kuća, groblje, crkva, plotovi i zasadi vinograda pretvoreni su u utvride. Danima je neprijatelj pripremao obranu Vilbovca. Osvojeni su mnogi rovovi i kuće, likvidirane otporne tačke neprijatelja. Obostrani juriši i kontrajuriši. Također i na lijevom krilu, gdje napada Trinaesta proleterska brigada, pošto je teren čist, vidimo kako se naizmjenično osvajaju pojedine tačke. Cijelo jutro borba traje nesmanjenom žestinom. Imamo dosta ranjenih i poginulih. Teško je pružanje pomoći onima koji sU na čistini. Juriša se, da bi se izvuklo ranjene drugove spod ubitačne streljačke vatre neprijatelja.

Jakim protivnapadom i velikom masom vojnika neprijatelj uspijeva da potisne iz osvojenih rovova i prednjih kuća borce Trinaeste proleterske i čete Drugog bataljona i Treću četu Prvog bataljona.,Situacija je jako kritična jer se jedinice povlače pod teškim uvjetima — preko čistog i ravnog zemljišta do željezničkog nasipa. U tom momentu uspjele su se održati na osvojenim položajima Prva i Druga četa Prvog bataljona i Dr'ugi vod Mitraljeske čete Drugog bataljona. Pošto su imali dobro odabrane položaje i mitraljezi bili ukopani na ivicama dubljeg usjeka, čime su bili dosta zaštićeni, mogli su da pruže jaku i efikasnu zaštitu jedinicama u povlačenju i podršku Prvoj i Drugoj četi Prvog bataljona.

Ove dvije čete Prvog bataljona zaustavile su i ograničile silovit nalet i Juriš neprijatelja. Borci su za obranu u osvojenim rovovima, predvođeni svojim komandantom i komandirima, bili pripravni i na najgore. Samo visoki moral i dobro odabrani položaj osiguravah sU jak i odlučan otpor ovih četa.

Nijemci su sigurno povjerovali da je samo manja jedinica još u njihovim rovovima pa su nasrtali bez reida i ponavljali juriš za jurišem ne obazirući se na svoje gubitke. Sva naša prateća oružja učinila su sve da bi se neprijatelja spriječilo, tukla su po dubini sela i njihova mjesta koncentracije. Cete su u svojim naporima poSustajale jer im je i municija bila na izmaku. Uz jaku podršku artiljerije i direktne, jake i precizne vatre svih teških mitraljeza »Maksima« Prvog i Drugog bataljona sa nasipa po neprijteljskoj živoj sih oslabljen je pritisak na Prvu i Drugu četu Prvog bataljona. Uspjelo pe, uz mnogo napora, doturiti i municiju i tako đu čete uspjele odoljeti napadima Švaba i ustaša. Komandant Drugog bataljona zadovoljan dejstvom »Maksima« prilazi mitraljescima i čestita im na dobrom i savjesno obavljenom borbenom zadatku, jer su po tko zna koji put otpjevah fricevima posljednju melodiju.

Bataljoni, već sređeni, u popodnevnim satima uz jaka i neposredna dejstva najisturenijih Prve i Druge čete Prvog bataljona, počeli su ponovnim napadom na sada gotovo demoraliziranog neprijatelja. Uz ovako teške borbe

produžio je svojti agoniju i ponekim od svojih jedinica osiglurao bijeg, ali samo iz Vrbovca.

Stari su, u protekloj noći napušteni položaji ponovo zaposjednuti, samo ovoga puta još puniji poginulih njemačkih vojnika i ustaša.

Iscrpljeni neprijatelj nije mogao da izdrži naš koncentričan napad. Naši hrabri automatičari punom silinom šire uspjeh u napadu bataljona. Pravi su majstori za borbe u naseljenom mjeistu. Ovo je druga noć borbi u Vrbovcu a osvaja se kuća po kuća, neke i po drugi p>ut u toku ove borfbe. Svako dvorište i grm moraju biti pretresem. Nalazimo mnogo sakrivenih ustaša i domobrana. Vide i oni, konačno, da dalje nemaju kuda s Nijemcima. Iznevjerila su ih njihova nadanja. Ustaše se malo predaju, radije ginu, jer ih je strah da dođu pred narodni sud. Ni mi im, baš, ne praštamo, jer smo se dugo sa tom ogrezloj u krvi bandom gonili, po Bosni, Dalmaciji i eto na kraju po Sremu, pa Slavonijom do pred Zagreb.

U jutarnjim satima 7. svibnja 1945. godine Vrbovec je oslobođen. Izvojevali smo još jednu pobjedu i dali za nju mnogo naših boraca — dragih drugova.

Zagospodarili smo raskrsnicom, uništili mnogo neprijateljskih vojnika. Plijen je bio ogroman u raznoj tehnici. Mnogo je oštećenog materijala dejstvom naše artiljerije. Jedini »slobodni put« za odstupanje neprijatelju ostao je onaj prema Sv. Ivanu Zelini, koji je na našem pravcu nastupanja.

Bez zastajanja, brigada nastavlja gonjenje. Naš Treći bataljon izbija na čelo i u stopu za neprijateljem, ne dajući mu vremena za predah, gotovo istovremeno s njegovom zaštitnicom, sa vrlo kratkim zaustavljanjem kod sela Gaj i Krkač (u kojima su uništeni ostaci neprijatelja), stiže pred selo Rakovec u toku prijepodneva 7. svibnja. Prva četa Trećeg bataljona bočno nadirući uspijeva da 6e neprimjećena dokopa š*ume i da se prebaci neprijatelju iza leđa. Znak za napad i sa tri strane čete jurišaju i nadiru prema selu. Pristižu i Prvi i DrUgi bataljon i potpomažu Treći bataljon, preuzimaju njegove tek, zbog juriša ostavljene položaje, radi eventualnog prihvata, na rUbu visoke šume. Nijemci su se našli opkoljeni. Nemaju nikakve mogućnosti da odstupe. Naši borci u borbi poneseni žarom osvete, zbog žrtava na Vrbovcu, čine prava čuda. Upadom u rovove nastaje borba za goli život, rvanje i gušanje, a bajoneti i kundaci u bliskoj borbi su posljednje sredstvo, jer za bombu nema više vremena. Opaženo je kako njemački vojnici pa i ustaše raznose sami sebe podmetanjem bombi. Vrlo malo se odstupa s jedne i sa druge strane. U tako teškim okršajima prolazi cijeli dan. Ponavljaju se napadi na ostala uporišta. Cete uspijevaju doći do groblja i crkve. Samo još te dvije otporne tačke predstavljaju najjače utvrđeni položaj. Zbog blizine međusobnih položaja naša artiljerija i minobacači ne mogu pružati podršku. Za uništavanje najbližih neprijateljskih gnijezda naši protivtenkovski topovi 45 mm ZIS-ovci i sami bombaši preuzimaju ,zadatke na sebe. Kasna je noć, nebom paraju i osvjetljavaju rakete i obilježavajuća zrna neprijateljskih »šaraca«, čime nam pokazuju gdje se još nalaze, iako im to nije namjera. Još jedan napad pred svanuće, 8. svibnja, i glavni otpor neprijatelja je slomljen. U većoj gostionici, koja je pretvorena u bolnicu sklonjeni su neprijateljski ranjenici. Nisu ih više imali ni kuda ni kada evakuirati. Poneki su ranjenici čak i sretni, jer nema više neizvjesnosti. Kasnije će im naše sanitetlije pružiti i medicinsku pomoć.

Svuda naokolo, posebno na putu, gomile municije, konja, kamiona, mnoštvo leševa. Rakovec je konačno oslobođen ujutro 8. svibnja 1945. godine. Malo je neprijateljskih vojnika uspjelo pobjeći iz ovog željeznog zagrljaja proletera.

Prva proleterska brigada je, u cjelini, i ovaj zadatak uz velike žrtve okončala. U toku ovih trodnevnih borbi za Vrbovec i Rakovec na bojnom polju neprijatelj je imao: — 1136 poginulih i 552 zarobljena vojnika i oficira, a naši: — 158 poginulih i 359 ranjenih.

Ovo je bila, računajući na kratkoću trajanja i na broj pretrpljenih žrtava, jedna od najtežih i najkrvavijih borbi Prve proleterske brigade od njenog osnivanja. Ovdje je bio pravi pakao.

Neprijatelj je ostavio bogat plijen: — 50 kamiona, 2 limuzine, 25 motocikla, 20 bicikla, 22 topa raznih kalibara, 10 bacača, 42 mitraljeza »šarac«, 49 automata, 2 radio-stanice, 100 konja, 30 kola i mnogo drugog ratnog materijala.

Dok je dio jedinica produžio odmah prema zapadu u pravcu rijeke Lonje, ostale (veći dio) jedinice su, radi sređivanja i nužnog odmora, preostali dio dana i dio noći 8/9. svibnja zastale i provele u rajonu sela Rakovec— -Sulinec.

9. svibnja u svitanje bataljoni nastavljaju pokret pravcem Sv. Ivan Zelina, do kojega treba preći oko 5 kiloletara. Približavamo se cesti Zagreb—Varaždin pa očekujemo susret s neprijateljem svakog trena. Glavnina dolazi do korita rijeke Lonje, na čijoj su obali u toku noći bili naši prednji dijelovi i imali samo manji vatreni dodir s neprijateljem. Pješadijske čete prelaze rijeku, dok mitraljeske čete i druga prateća oružja sa već zauzetih vatrenih položaja čekaju kako bi podržale čete u napadu. Na mjestima našeg prelaza rijeka nije duboka pa jedinice bez poteškoća prelaze. Neprijatelj se nije još oglasio. Zauzimaju se pogodni p>oložaji na drugoj strani rijeke a čete se približavaju mjestu Sv. Ivan Zelina. Već su i prateća oružja a za njima i cijela komora krenuh prema mjestu. Nekako, kada su već sve jedinice prešle rijeku Lonju i bili na prilazima Zelini, sa zakašnjenjem su se oglasila dva šarca izvan i sjeverno, duž ceste prema Varaždinu. Cete, usmjerene u tom pravcu, prestrojavaju se i ubrzo, (bez velikog napora zauzimaju kote odakle su se oglasili, koju minutu ranije, šarci. U Zelinu su pristigli gotovo svi dijelovi Drugog bataljona i neki dijelovi Brigadne komore. Mitraljeska četa i protivtenkovska oružja zaposjedaju pogodne položaje za obranu od eventualnog neprijateljskog napada iz pravca Varaždina.

Oko 7 sati ujutro stiže naređenje da dođu komandiri i komesari četa, odmah u Stab bataljona. Očekujemo nove zadatke i eventualne promjene pravca u daljnim akcijama. Kroz nekoliko trenutaka, nedaleko od naših položaja u pravcu kuća gdje se smjestio Stab Drugog bataljona, nastala je prava uraganska vatra iz, valjda, svog automatskog oružja, koja traje. Usmjeravamo u tem pravcu naša oružja, vjerujući da je neki iznenadni prepad neprijatelja koji se pritajio i odjednom napao Stab bataljona. Ali ne, nije. Ubrzo, iz glasova i povika razaznajemo riječi »rat je gotov« i »pobjeda« i p>odvriskivanje. Ježimo se od uzbuđenja. Pitamo se, je li moguće da smo i to dočekali!? Stižu komandir i komesar i potvrđuju nam tu radosnu vijest.

Istovremeno saznajemo da se jedinice naše Druge armije već nalaze u predgrađima Zagreba, od sinoć.

Uzbuđenju i sreći nema kraja. Svi borci kao po komandi otvaraju paljbu iz pušaka i automata i daju sebi oduška. Ni mitraljesci ne žele zaostati za ostalima ni ovom prilikom, postavljaju redenike u svoje poslušne »Maksime« i ispaljuju duge, duge rafale u čast pobjede, naše POBJEDE. I suze radosnice teku i teku. Suze za pobjedu i za izgubljenim drugovima koji su još juče, u posljednjim i vrlo teškim jurišima kod Vrbovca i Rakovca pali za ovu — davno očekivanu slobodu našeg naroda.

Eto, tako su borci Prve proleterske brigade završili svoj slavan četverogodišnji borbeni i ratni put. Posljednje ratne rafale ispalili smo u čast slobodi kod Sv. Ivana Zeline, na prilazima Zagrebu 9. travnja 1945. godine.

Još prije podne cijela Brigada se prikupila i iz Zeline u marševskoj koloni krenula prema Zagrebu. U poslijepodnevnim satima prolazimo uz Maksimir, pa Vlaškom ulicom.

Naviru mi sjećanja kako sam kao 14-godišnjak 10. travnja 1941. godine, zajedno sa rijetkim, iznenađenim i zastrašenim građanima Zagreba, bio svjedokom ulaska njemačke vojske baš ovuda — Vlaškom ulicom. A sada, kakva je sad siituacija? Sav narod Zagreba je na ulicama. Svi su u nekom naročitom raspoloženju, ori se pjesma, zastave lepršaju. Teku ljudima suze od radosti i na svakom se vidi sreća i zadovoljstvo, i kod mladih i kod starijih. Sreća je tu, jer i sloboda je tu. Došla je. Dugo je narod i proleterski Zagreb čekao.

Nastavljamo prema centru, Jurišićevom, glavnim trgom, Ilicom i dalje do Černomerca i uvijek ista shka. Građani trče u susret, grle nas i stalno kliču Titu, slobodi, Jugoslavenskoj armiji i saveznicima. Pozdravljaju oslobodioce, borce, borce proleterskih i drugih udarnih divizija, jer Zagreb im je pslobođen.

Prva proleterska brigada je poshje 12-dnevnog odnora iz Zagreba prebačena preko Ljubljane u selo Općine kod Trsta, što predstavlja najdalju tačku njenog kretanja -— borbenog puta od dana formiranja 21. prosinca 1941. godine u Rudom.

Borci Prve proleterske brigade od prvog dana, od formiranja u Rudom, pa do posljednjeg ratnog zadatka pravom proleterskom sviješću i sohdarnošću prenosili su u borbama, na maršu i ,na odmoru ideju bratstva i jedinstva, podnosili svu težinu rata i istim elanom i požrtvovnošću izvršavah svoje zadatke bilo u kojem dijelu naše zemlje.

Pripadnici svakog bataljona, bez izuzetka, s ponosom su isticali pripadnost svojim četama, bataljonima i, kao vrhunac svega — Brigadi. Imali smo i imat će čime da se ponose, da se sjećaju na zajedničke borbe, patnje, drugovanja, pobjede i žrtve — svojih poginulih drugova i drugarica. Uvijek i na svakom mjestu rado bi isticah: »Ja sam iz Prvog, Drugog crnogorskog«, »Ja sam iz Trećeg kragujevačkog, Četvrtog kraljevačkog, Petog šumadijskog, Šestog beogradskog bataljona«, itd. Samo .pominjanje jedinice, koje iz kojeg bataljona, bilo je dovoljno da se otvore srca proletera i da se nađe zajednički jezik, da se jednako bori, juriša i gine. Jedni drugima u susretima, u mimoilaženju, u borbi, u zajedničkim jurišima govorili bi: »bravo Crnogorci-«, »bravo Kragujevčani«, itd. i »zdravo, ROĐENI«.

Takvi su bih borci Prve proleterske NOU brigade.

VITOMIR PIRAK

SJECANJE NA PROLETERKE

U Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije bilo je više od sto hiljada žena. Oko 25.000 je hrabro poginulo u jurišima na bojnom polju. Od oko 40.000 žena, kohko ih je ranjeno u NOB i revoluciji, više od 3.000 su teški ratni invalidi. Za narodne heroje proglašena je 91 žena, a njih 3.344 dobilo je »Partizansku spomenicu 1941«. Više od 2.000 žena ,postale ,su oficiri Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.

Naša narodnooslobodilačka borba i revolucija su jedinstven primjer po masovnosti sudjelovanja žena u jednom oslobodilačkom ratu.

Zene su bile: delegati, komesari, komandiri i komandanti, referenti saniteta, bolničarke, borci, puškomitralješci i bombaši, partijski i skojevski rukovodioci i odbornici narodnooslobodilačkih odbora. Od oko 1,700.000 Jugoslavena, koliko ih je poginulo i stradalo od fašističkog terora, oko 620.000 su žene, a samo u logorima ih je ubijeno više od 282.000.

U našoj Narodnooslobodilačkoj vojsci i partizanskim odredima nije bilo čete ni bataljona, odreda ni brigade u kojima žene-borci nisu bile prisutne. Čitava plejada tih divnih likova, žena boraca opjevana je u toj borbi kao primjer junaštva.

U borbenom stroju Prve proleterske narodnoslobodilačke udarne brigade, prve operativne jedinice Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, na dan njenog formiranja u Rudom 21. prosinca 1941. godine našle su se radnice i seljanke, učenice i studentkinje, učiteljice i profesorice, medicinske sestre i liječnice, djevojke i udate žene, koje su napustile svoje domove i pošle u borbu za slobodu.

U Rudom su došli sa četama, bataljonima i odredima, s partizanskim jedinicama koje su vodile borbu u Srbiji i Crnoj Gori. Sudjelovale su u ustan'ičkim jurišima i iskusile silovite udare prve neprijateljske ofanzive krajem rujna 1941. godine. Branile su slobodni teritorij Srbije, Sandžaka, Užičku republiku i novostvorenu vlast.

Toga prosinačkog dana 1941. godine, u šest bataljona — Prvom i Drugom crnogorskom, Kragujevačkom, Kraljevačkom, Sumadijskom i Beogradskom —• koji su sačinjavah Prvu proletersku narodnooslobodilačku udarnu brigadu bile su 72 drugarice. Od 1.199 boraca, kohko ih je tada bilo u stroju, šest posto su bile žene. Bile su vrlo mlade, u prosjeku mlađe od svojih drugova s kojima su stajale u stroju. Među drugaricama bilo je 15 članova Partije i 26 članova Saveza komunističke omladine Jugoslavije. Od njih 72, koje su 1941. godine stupile u Brigadu, u borbama i jurišima poginulo je 28 drugarica.

Iako su u stroju u Rudom bili prekaljeni članovi Partije i Skoja, stari revolucionari i robijaši, žene su od prvih dana bile na rukovodećim položajima; u Rudom na rukovodećim položajima bilo je 66 žena, a samo 6 drugarica nije dobilo rukovodeće dužnosti. Sve one, bez obzira na rukovodeće dužnosti, bile su borci u prvim borbenim hnijama u svakoj bici protiv neprijatelja.

Svaka nova p>opuna Brigade imala je sve više drugarica. Masovnija popuna sa drugaricama px>shje formiranja Brigade i prvih p>objeda bila je u ožujku 1942. godine iz Foče i okohne, a zatim u svibnju 1942. godine iz omladinskih bataljona Crne Gore.

Od oko 600 boraca Dalmatinaca koji su u kolovozu, rujnu i listopadu 1942. godine popunili redove Prve proleterske brigade bilo je 60 žena, a isto toliko i iz Bosanske krajine. Veća popuna Dalmatinki došla je u brigadu u toku IV i V ofanzive, u veljači i lipnju 1943. godine iz jedinica Devete dalmatinske divizije i Treće dalmatinske brigade (47 po rasformiranju), te u rujnu i listopadu 1943. godine na području Dalmacije i Bosne više od 35 drugarica. U sastavu Prve proleterske narodnooslobodilačke udarne brigade bile su 142 žene, od kojih je poginulo 59 na raznim bojištima širom Jugoslavije.

Poshje prodora Prve proleterske brigade u Srbiju u drugoj polovici 1944. godine, a posebno poslije oslobođenja Bajine Bašte, Valjeva, Uba i Beograda, u redove Brigade je stupio veći broj drugarica.

Sretali smo ih na začelju kolone i u prvim borbenim linijama. U jurišima su bile među prvima. Nisu zaostajale za svojim drugovima, bih su vjerni saputnici bombaša i mitraljezaca, a počesto su se sretale na mrtvoj straži, u patroli, u izviđanju ih zaštitnici. Kao borci i bolničarke, češće su od svojih drugova bile izložene ratnim opasnostima. Jurišale su s puškom ih s bombom i pištoljem u jednoj ruci a sa zavojem u drugoj da bi previle i iznijeli ranjenike sa bojišta.

Onda kada je bilo najteže ranjenim i bolesnim proleterima, oni su pozivah svoje drugarice u pomoć. Bezbroj je primjera da su drugarice iz Prve proleterske ostajale na bojištu pokošene neprijateljskim rafalima pored ranjenih drugova. Ni onda kada im je bilo jasno da ne mogu izvući ranjenika, nisu ,se povlačile već su pored njih junački umirale. Stoga nije nimalo slučajno o njima u proleterskoj koloni ispjevana pjesma koja je tokom cijelog rata pjevana:

. .. Drugarice, rana mi je jaka
ja ne mogu više ni koraka.
Drugarice, ukloni me s puta,
ja sam ranjen, rana mi je ljuta . . .

Drugarice su svoje ranjene drugove sklanjale ispred neprijateljskog stroja i cijepale svoje partizanske košulje, kada je nedostajalo zavoja, da im previju rane.

U mnogim krajevima naše zemlje, i tamo gdje su i u normalnim predratnim prilikama muškarcima teško otvarana vrata, dopirale su i prodirale žene-borci Prve proleterske. Pred njima isu se otvarala vrata domova. One su svojim primjerom, svojom riječju i ponašanjem ostavljale najjači utisak na stanovništvo. Vrlo česti su primjeri da su proleterke pomagale u formiranju narodne vlasti i organizaciji antifašističkog fronta žena, organizirale tečajeve za opismjenjavanje, bolničke tečajeve na terenu, angažirale se i na mnogim drugim zadacima u organiziranju omladine u selima i gradovima. Veliki je njihov doprinos na širenju bratstva i jedinstva i na okupljanju naroda i omladine za borbu.

Žene su bile uvijek spremne, kao iskusne bolničarke, da se odreknu odmora i da mnoge noći probdiju pružajući pomoć djeci i stanovnicima na terenu. Imale su uvijek posla i na maršu i na odmoru, u partizanskim bolnicama i na logorovanju, za vrijeme mitinga ili konferencije. Izgarale su na dužnostima koje su tražile krajnje požrtvovanje. Imale su izvanredno otpor-

ne nerve, čvrstu polju za rad. Takvo njihovo ponašanje i toliko angažiranje poticalo je žene i omladinke da masovnije stupaju u redove Prve prolterske NOU brigade i u sve druge jedinice narodnooslobodilačke vojske. Svojim visokim moralom, moralom žene-ratnika osvajale su ljude, tako da su mnogi roditelji koji su bili pod utjecajem starih patrijahalnih običaja ili neprijateljske propagande brzo uvidjeli zablude i svoje kćeri slali u Narodnooslobodilačku vojsku.

Uvijek, pa i u najtežim situacijama za vrijeme borbi i napornih marševa, čula se njihova pjesma koja je podizala moral boraca i osvježavala ih za teže napore. Aktivne u organiziranju kulturno-zabavnih priredbi, umješne da okupe omladinu i narod s terena, da život boraca i stanovništva u tim teškim danima učine što veselijim i sadržajnijim. U predahu borbe i na maršu pripremale su recitatorske, pjevačke, glumačke uloge u partizanskim skečevima.

Kada nisu bile u borbi, na straži, u patroli, na predstraži ili u izvidnici, onda su iz svojih torbica i iza revera partizanskih bluza vadile konac i iglu da okrpe rublje i odijela svojih drugova. Brinule su se da i u nemogućim uvjetima održavaju higijenu. Prale su i pripremale zavoje za slijedeće okršaje. Njegovale su tifusare, ne razmišljajući o svojoj sudbini.

Tegobe partizanskog ratovanja teško su ih pogađale ali su ih one stoječki podnosile, bez roptanja, ne posustajući, ne kloneći duhom. U Prvoj proleterskoj NOU brigadi, i u drugim proleterskim jedinicama, kalio se i stvarao kadar naše revolucije. Među stotinama boraca proletera koji su po zadatku Partije odlazili na rukovodeća mjesta u druge jedinice i na teren bilo je više od 300 žena-boraca iz Prve proleterske NOU brigade među kojima i veći broj Dalmatinki. U drugim jedinicama prenosile su proleterska iskustva, bile rukovodioci saniteta i skojevski rukovodioci, politički delegati i komesari. Na terenu su bile rukovodioci Skoja i Partije, rukovodioci Antifašističkog fronta žena, rukovodioci u narodnoj vlasti. Mnoge drugarice Prve proleterske NOU brigade bile su na kongresima, konferencijama Antifašističkog fronta žena gdje su birane u najodgovornija tijela.

U borbenom stroju Prve proleterske brigade bilo je više od 700 drugarica za vrijeme rata, od toga 142 Dalmatinke.

Dolazak Dalmatinki u Prvu proletersku bio je osvježenje za brigadu. One su svojom veselošću, temperamentom, pjesmom u borbi, maršu i odmoru bodrile i osvježavale borce.

U isjećanju proletera ostali su urezani likovi drugarica koje su svojom hrabrošću, samoprijegorom umirale nad svojim ranjenim drugovima. Sjećam se drugarica koje su svojim radom, požrtvovanjem, ponašanjem, upornošću doprinijele da sanitetska služba bude uzorna.

Sve su one ispunjavale svoje zadatke, bile su u borbi ravne drugovima, a često puta i hrabrije i izdržljivije od njih, pa zato smatram da je potrebno istaći imena nekih drugarica koje su služile za primjer:

Vukosava Perović i Mila Aleksić, borci od 1941. godine, prva iz Danilovgrada, a druga iz Užica, rukovodioci Brigadnog saniteta, braneći bolnicu od iznenadnog napada njemačkih i ustaških motoriziranih snaga, junački su poginule 23. rujna 1943. u Cisti Velikoj u Dalmaciji.

Marija Boban iz Solina, borac 1942. za koju su drugovi govorili: »Njena ljubav i ljudska toplina bolje su zacjeljivali rane i ublažavah bolove od svih medikamenata«. Poginula je izvlačeći ranjenike 10. lipnja 1943. na Borovnu.

Radmila Cuk i Tonka Čvrljak, borci od 1942. godine, jedna iz Muća, druga iz Konjevrata, junački su poginule kod Ciste Velike, u Dalmaciji, prva bacajući bombe na tenkove, a druga spasavajući svog ranjenog suborca.

Zorka Lalica-Plenča, koja je sa svojim mužem Nikolom došla u Prvu Proletersku 1942, isticala se hrabrošću i veselošću. Hrabro je poginula pri forsiranju Drine 9. travnja 1943. pomažući svom ranjenom suborcu pod talijanskim rafalima.

Olga Bešić, seljanka iz Pipera, borac od 1941. godine, u borbi na Sitnici 20. studenog 1942. pokazala je izvanrednu hrabrost. Bila je teško ranjena i u takvom stanju previla devet ranjenih drugova pa tek onda svoje rane. Njen podvig zabilježila je radio-stanica »Slobodna Jugoslavija« Nekoliko dana kasnije podlegla je ranama u Mrkonjić-Gradu.

Nada Srzić iz Makarske za koju se govorilo: »Ona je primjer neumornog, nesebičnog, hrabrog i odvažnog proletera, koji bodri i ulijeva optimizam borcima«. Poginula je herojski u gudurama Durmitora u lipnju 1943. godine.

Neda Krilić iz Bačine, s obje amputirane noge 1944. kod Rostovih koliba, gledajući ,svog brata Petra rekla je: »Brate, nemoj biti zabrinut za mene, ja sam malo ranjena i eto mene brzo u bataljon«. Izdahnula je poshje nekoliko sati.

Vojislava Markotić od Vrgorca, politički delegat voda, svojim držanjem i hrabrošću je zadivila proletere i bila uvijek u prvim borbenim linijama. Poginula je 10. lipnja 1943. kod Balinovca od rafala neprijateljske avijacije.

Maša Škegro iz Desni — Metković, hrabra i neumorna proleterka jurišajući sa svojim bataljonom na Beograd, poginula 18. listopada 1944. kod sela Sasinaca od njemačkog metka i njenom je krvlju natopljena zastava Šestog beogradskog bataljona kroz koju je prošao metak i usmrtio Mašu (takva se krvava i pocijepana čuva u Muzeju revolucije u Beogradu).

Marija Sladić iz okolice Šibenika, uporno je odbijala da bude bolničarka, htjela je biti borac-puškomitraljezac, bila je pohvaljivana od Štaba Prve proleterske divizije za izuzetno držanje i hrabrost.

Vesela Rak iz okolice Šibenika, jedna izvanredna i plemenita drugarica koja je cjelokupnim svojim bićem služila za primjer, da bi spasila ranjenog druga u vrlo teškoj situaciji 7. srpnja 1943. kod Capardi, bila je zarobljena i odvedena u njemački logor gdje je podvrgnuta barbarskom mučenju, ne odavši ništa i prkoseći neprijatelju, podlegla je mučenju 1944. godine.

Marija Ružić iz Dubrave —- Šibenik, neumorna i ozbiljna, uvijek u pokretu, vrlo hrabra proleterka, spašavajući ranjenog druga i sama gine nad njim od njemačkog rafala-granate 16. svibnja 1943. kod Breze blizu Bijelog Polja, prvog dana pete neprijateljske ofanzive.

Dvije sestre Slovenke, Janja i Sonja Jasko-Crnko, borci od 1941. iz Ruda i 1943. godine krenule su po zadatku Partije u svoju rodnu Sloveniju. Na putu su se sukobile sa nadmoćnim neprijateljem i u neravnopravnoj borbi jedna gine na Jelen gori, a Sonja je mučena, nije odala ništa i bila je streljana od Nijemaca.

Jakica Efendić iz Sinja i Anka Stanić-Šubašić, svojim su držanjem i hrabrošću prednjačile u brigadi i bile prve među ženama koje su primile orden za hrabrost 1944. godine.

Milka Šupe iz Šibenika je 1942. zaključala svoj dom i sa suprugom Antom, kćerkom Maricom, sinovima Marinkom i malim Milom koji je imao 11 godina krenula u Bosnu i došla u Prvu proletersku brigadu i hrabro je izdržala

sve nedaće IV i V neprijateljske ofanzive. Hrabro je podnijela pogibiju svoje neustrašive kćerke na Balinovcu, sina Marinka na Jahorini i suprug Ante u Cisti Velikoj, u Dalmaciji.

A šta da se kaže o junakinjama: Zori Zderić, Tomici Miošić, Mariji Kostanić, Slavki Jurčević, Janji Rak, Stani Rak i drugima koje su svojim požrtvovanjem i hrabrošću, spašavajući svoje ranjene drugove, hrabro poginule. Kao nekad, tako i sada ispred nas prolaze likovi ovih drugarica koje su tek stasale da budu djevojke. Svaka je .sobom nosila neku tajnu, neku brigu i neku radost; nisu se slučajno našle u koloni brigade. Došle su dobrovoljno. Ostavile su ognjište, udoban ili vlažan stan, oca, majku, sestru, brata i mladića. Ranije su osjetile potrebu i žar borbe za slobodu. Da ne bi veo zaborava prekrio uspomenu na ove divne drugarice-djevojke-proleterke, osjećam da moram obnoviti i opisati njihove životne povijesti.

TOMISLAV JELIC

TAKVI SU BILI PROLETERI

Nepobitna je činjenica da su sve naše jedinice NOV i PO Jugoslavije, neovisno o njihovoj veličini, sastavu ili nazivu, svaka na svoj način dale ogroman doprinos pobjedi revolucije, ispoljavajući izvanrednu hrabrost, junaštvo i druge vrline svojstvene Titovim partizanima. Ali proleteri, proleterske jedinice i brigade to su ispoljavale na jedan poseban njima svojstven način, bilo da se iradi o hrabrosti, junaštvu i heroizmu brigada kao cjelina, dijelova ili pojedinaca, o humanosti, dostojanstvu i borbenoj solidarnosti, o bratstvu i jedinstvu kao najvećoj tekovini naše revolucije, te o ostalim vrlinama kojima su bile zadojene ove jedinice. U sklopu tih jedinica — brigada — Prva proleterska NOU brigada zauzima sigurno prvo mjesto, ne ,samo kao prvenac po vremenu formiranja, već i po njezinoj ulozi u oružanoj revoluciji.

Ovo je brigada nezapamćenog junaštva i heroizma, nesebičnosti, humanosti, borbene solidarnosti, dostojanstva. Ovo je brigada istinskog bratstva i jedinstva svih naših naroda i narodnosti. U njezinim redovima su se zajednički borili: Srbi, Crnogorci, Bosanci, Hrvati, Slovenci, Makedonci, Muslimani, Albanci, Talijani, Jevreji, Rusi, Nijemci, Mađari, Bugari, Rumunji, Romi, Česi i drugi. Ovo je brigada koju su sve druge jedinice poštovale i priželjkivali je u borbenim akcijama u svom susjedstvu. Ovo je brigada koja se može posebno ponositi svojim odnosom prema narodu po mjestima, selima i gradovima kuda je prolazala na svom borbenom putu od Rudog 21. prosinca 1941. do kraja rata svibnja 1945. Ona je na tom pobjedonosnom putu stekla veliku popularnost naroda, pa nije ni čudo što su stanovnici tih mjesta željeli da se ona koliko je moguće duže nalazi u njihovom mjestu i okolini. Ovo je brigada velikih odricanja, posebno u ishrani. Ona nikada nije za račun svog punog kazana učinila neku nepromišljenu, drsku gestu, čime je stekla ne-

ograničene simpatije i ljubav, tako da je narod na takav gest — odgovarao svojim gestom — dijeleći s njezinim borcima i posljednji zalogaj, posljednji krompir, posljednji kilogram brašna. Ovo je brigada pjesme, zabave, viceva, kola, humora, stalnog političkog rada. Ona je bila naoružani politički odred CK KPJ. Ona je bila ne samo borbena, već i kadrovska brigada CK i VŠ — koja je tokom rata dala oko 3000 raznih vojnih i političkih rukovodilaca za druge jedinice NOV širom Jugoslavije. Ovo je brigada koja je tokom rata nanijela neprijatelju takve gubitke koji dostižu broju od nekoliko divizijskih brojnih stanja, što znači da je izbacila iz stroja oko osam puta više neprijateljskih vojnika nego što je ona imala gubitaka (7500—8000 boraca i starješina, računajući nestale i ranjene).

»Vaša brigada je od prvog dana bila udarna pesnica Partije i Vrhovnog štaba. Slali smo je onamo gdje je bilo najpotrebnije. Sve zadatke je s uspjehom završavala. Mnogo smo dobrih drugova izgubili. Vi ste brigada Partije. Vi ste ne samo čvrsta borbena, već i kadrovska brigada, koja kali i odgoja kadrove i šalje ih u druge jedinice naše NOV. Biti borac I proleterske ponos je i čast svakog njezinog pripadnika. Neizmjerno dug, trnovit, krvav, ali slavan put ima I proleterska. Mrtva tijela boraca Brigade pokrila su mnoga bojišta u Bosni, Hercegovini, Crnoj Gori, Dalmaciji, Srbiji, Hrvatskoj, ali iz njihove krvi niče istinsko bratstvo i jedinstvo, niče novi život jedne srećne nove Jugoslavije. Mjesta mnogih palih sinova Sumadije i Crne Gore popunili su sinovi junačke Bosne, Dalmacije i Like. Danas I proleterska predstavlja simbol bratstva i jedinstva u borbi za oslobođenje naše zemlje i stvaranje naše slavne Narodnooslobodilačke vojske. Vaša su djela besmrtna, kao što je besmrtna i ova veličanstvena borba svih naših naroda i narodnosti«.

Ovo su, pored ostalog, riječi druga TITA upućene borcima i starješinama Prve proleterske NOU brigade za vrijeme rata.

Prva proleterska NOU brigada kao i sve druge naše jedinice bila je sastavljena od radnika, seljaka i napredne inteligencije, oko 70% njezinog sastava bilo je iz redova siromašnog seljaštva, oko 80% boračkog i starješinskog sastava nije bilo starije od 25 godina, veliki broj boraca nije ranije služio vojsku, a bilo je i polupismenih koji su isto kao i svi ostali sudjelovah u stvaranju te legendarne brigade. Brigada je bila pravi valjak —• »lava« za neprijatelja. U njezinim naletima i jurišima padalo je i rušilo se i ono što je na prvi pogled smatrano neosvojivim. Bila je uistinu strah i trepet za neprijatelja, te nije ni čudo da je neprijatelj protiv nje često poduzimao posebne akcije, angažirajući najbolje jedinice. Jednom riječju, ovo je brigada gdje od borca do komandanta nitko nije želio da bude zadnji u borbenom poretku. U napadu ili u povlačenju, kada je to bilo nužno, milina je gledati njezin borbeni poredak. To je ličilo na olujni val. Poshje prve zapovijesti tokom borbe starješina nije ni bio potreban, svaki je borac težio da što uspješnije izvrši svoj dio zadatka.

Dalmacija ,se može ponositi što je dala tohki broj boraca — drugova i drugarica u proleterske i udarne brigade, a samo u Prvoj proleterskoj NOU brigadi bilo je tokom rata više od 1400 Dalmatinaca i Dalmatinki. Od kraja listopada 1942. do rujna 1944. u ovoj brigadi bilo je neprekidno oko 40% Dalmatinaca ne računajući talijanski bataljon »Garibaldi« koji je ušao u sastav brigade poslije kapitulaoije Italije listopada 1943. To je činjenica koja se nesmije zaboraviti.

JOSIP SKARICIC

BARBA DUJE KONJOVODAC

Jedna mala anonsa na zadnjoj stranici lista »Slobodna Dalmacija« od 1. aprila 1975. godine donijela je kratko sročenu informaciju: »Poslije teške i dugotrajne bolesti u 71. godini života preminuo je naš Duje Suštić...« Slijede iskazi pijeteta ožalošćenih. Eto, tako smo saznah da je zauvijek prestalo kucati jedno plemenito i očinski toplo srce našeg voljenog i dragog druga, bolje poznatog u Prvoj proleterskoj brigadi kao — barba Duje konjovodac.

Barba Duje je imao izuzetno tešku životnu dramu. Prije odlaska u NOB bio je obalni radnik, što je ostao i poshje rata, nakon demobilizacije. Umirovljen je s minimalnim penzijskim iznosom, jer su u ono vrijeme plaće obalnih radnika bile veoma niske. Iako već star, iznemogao i bolestan, bio je prisiljen da i nakon penzioniranja radi »faturete« na teškim fizičkim poslovima (pilao je drva, sjekao ih, prevozio i raznosio po uredskim prostorijama). Na taj način je dolazio do dopunskih sredstava za izdržavanje svoje obitelji. No, kasnije, više nije mogao ništa raditi, zalegao je u teškoj bolesti i tako umro.

Za slobodarske i revolucionarne ideje barba Duju su vezale snažne niti tkane u danima okrutne buržoaske diktature, kada je život obalnih radnika bio mukotrpan zbog bjesomučne eksploatacije. Nošen tim životnim i radnim spregama, on se morao neizbježno svrstati u redove radničkog pokreta i štrajkova. Tu liniju otpora nastavio je dosljedno i kasnije u toku okupacije i NOR-a, gdje je dobio častan zadatak borca-konjovoca. Sa puno brige i odgovornosti vodio je svoga konja proleterskim stazama i putovima, kada je život bio pun opasnosti i neizvjesnosti i kada su drugarstvo i ljubav bili snažni i čisti kao suza.

Ne može se danas ići u mislima tim hodom, a da se pri tome ne susretnemo sa barba Dujom konjovocem koji je bio tako ćutljiv i skroman, sa svim ljudskim vrlinama i ponekom dragom manom. Sada kada se u mislima vraćamo na ta ishodišta, u borbene godine naše Prve proleterske, ne možemo da se ne prisjećamo uspomene na čovjeka snažne očinske ljubavi i topline kojom je kucalo njegovo humano srce kada bi, tko zna po koji put, iz nekog skrovitog prikrajka izvlačio od vlastitih usta otrgnuti zalogaj da bi ga podijelio sa drugom, bolesnim ili ranjenim borcem iz kolone. Ne jedanput, rekao bi on: »Uzmi, drago dijete, ovo je tvoj barba Duje ušpara za tebe.« Baš tako smo ga spominjali nas nekolicina ratnih drugova iz Prve proleterske brigade, dva ili tri dana pred njegovu smrt, spominjući se bojišta oko Travnika, Mliništa, u Sandžaku i Srijemu, a da, na žalost, nismo znali da je nepokretan i da boluje od teške i dugotrajne bolesti. Zato će on za nas uvijek ostati naš barba Duje konjovodac najprije Beogradskog bataljona, a zatim sanitetske čete Prve proleterske brigade.

GIRO CULIC

BRACA TUDOR

Dva tri otrgnuta lista iz školske teke, požutjela i na rubovima već izlizana, ispisana teškom i otvrdlom rukom. Tih nekoliko listova papira već godinama leže u ladici noćnoga ormarića ili kakvoj kutiji sa slikama najmilijih. Iako su tu blizu, na dohvatu ruke, nitko ih više ne dira. Ukućani bi htjeli zaboraviti na njih. A može li se zaboraviti osmijeh dobrote, potresniji od same smrti. I kad bi strašan vihor raznio tih nekoliko listića na kraj svijeta, a kiše isprale s njih i posljednja slova, opet bi u nemirnim noćima čitah jasno i vidljivo sve, što je napisano na njima i uvidjeli, bi, da nema oluje, koja može nadjačati glas dobrote u ljudima.

Skupa smo završili srednju školu. Proveli smo godine, koje s vremenom rastu u tugu za izgubljenim i nepovratnim i gone nas da opraštamo onima, koje smo nekada mrzili, a još više volimo one, kojima smo se neposredno i iskreno radovali. Još i danas, možda i ovog časa, dođe mi da povjerujem, da je Miro živ, i da ću ga nekada i negdje sresti jer od svih emocija najdulje živi veselje, a Miru je gotovo uvijek na licu titrao osmijeh, koji je bio odraz njegove ljubavi prema prijateljima i radosti prema životu. Brata mu Vojka, šest godina mlađega, nisam poznavao. O njemu sam sve doznao nedavno, kad sam pohodio roditelje i mlađu sestru braće Tudor.

Jugo teško i ljepljivo kao smola. Penjao sam se uskim varoškim uličicama, jer su mi kazali, da roditelji Mira i Vojka stanuju negdje u Palminoj ulici. Putem sam oklijevao i pokušavao sebe uvjeriti, kako ih je bolje pohoditi po ovom polumračnom, tmurnom vremenu. Osjećao sam potrebu da se nekako nevidljiv porazgovorim s roditeljima braće Tudor. Strmim i zakučastim ulicama stigao sam gotovo do pod Marjan. Našao sam se u Palminoj ulici, vjerojatno po prvi put u svom životu. Obuzela me jeza, jer sve ove male težačke kućice s kolima ili smokvom u dvorištu kao da su se zatvorile preda mnom. Opazio sam i nekoliko ovećih kuća, na kojima su kapci bili čvrsto zatvoren. Sigurno je tome bio kriv podivljali teški katranasti vjetar, koji je s juga neobazrivom brzinom gonio oblake nad Marjanom.

Pred dvanaest godina šesnaestogodišnji Vojko i dvadesetdvogodišnji Miro, obojica skojevci, jednog sunčanog septembarskog prijepodneva zauvijek su napustili ovu slikovitu i tipično starosplitsku ulicu.

U malom dvorištu ugledao sam omalena čovjeka, oca braće Tudor, kako cijepa drva. Bio mi je okrenut leđima. Učinivši kretnju, da dohvati novu cjepanicu, opazio me je upravo u času, kad sam pokušavao otvoriti dvorišna željezna vrata. Kad sam mu razjasnio, zašto sam došao, opet se sagnuo i neodlučno odložio sjekiru, a onda mi se posustalim korakom približio, uveo me u dvorište i ispratio u kuhinju. U kuhinji sam zatekao majku poginule braće. Pogledala me je zabrinuto i nepovjerljivo. Ponudila mi je sjedalicu. Namjerno sam bio razgovorljiv, jer sam se plašio svake stanke i prekida u pričanju. Starac mi je sjedio sučelice i nizao kronološkim redom podatke iz života svojih sinova. Bilo mi je lakše, budući da nije zapadao u refleksije, ali to je bilo samo u početku našeg razgovora.

— Tada sam bio listonoša. U sedmom i osmom razredu gimnazije Miro je skupa sa mnom radio u polju. Nije se stidio, jer je znao da se ne može živjeti od moje malene plaće, a ja mu nisam bio kadar dati deset dinara na nedjelju. Miro nije ništa imao od života, a Vojko još i manje, jer je bio dijete, kad je otišao u partizane.

I dok je jugo svrdalo u bravi male težačke potleušice, Miro mi je sve življi iskrsavao pred oči, i ranjavo i bolno rastao u priči penzionerskog listonoše, u priči praćenoj od vremena do vremena suzama majke.

— Moralo se živjeti. Oim su Talijani okupirali Split, Miro je s jednim mojim rođakom otišao na Vis da mu pomogne u nekim poduzetničkim poslovima. Ali nije tamo dugo ostao, jer je na denunciju nekoga splitskog izroda uhapšen i doveden u Split. U splitskom zatvoru batinali su ga do besvijesti, samo da bi ga natjerah, da otkrije drugove, s kojima je bio povezan. — Ovdje je stari Tudor malo povišenim tonom nastavio: — Ali on ni slova nije pisnuo. Kad ni najgorim mučenjima nisu postigli svoj cilj, onda su ga osudili na smrt strijeljanjem. Kazna se imala izvršiti za nekoliko dana. Ali tu je Partija pomogla. Liječnici su Miru dali mig, da se pretvara teško bolesnim. Prenijeli su ga u bolnicu i operirah mu slijepo crijevo, posve zdravo. Tada mi je netko došapnuo, da se Miro nalazi u bolnici. Otac sam. Teško je bilo doći do njega, ali i tu je veza pomogla, i ja sam ga pohodio. Bio je vedar i tješio me. Ali zvijeri nisu mirovale. Kad je došao dan izvršenja kazne, htjeli su ga sa svježom ranom voditi na stratište. Liječnici su se tome oduprli i malo nakon toga prenijeli ga u zarazni odio pod lažnim nalazom da ima trbušni tifus. Tu je proveo neko vrijeme, dok opasnost nije prošla, a onda su ga odveli u zatvor »Roka«, gdje je ostao sve do kapitulacije Italije. Toga jutra vratio nam se kući.

Ovdje je majka, sva zaplakana, nastavila priču starog Tudora.

— U devet i po ujutro banuo je ovamo, i pri tom pokazala na dvorište, propitkivao se na brzinu za sestru i brata, a kad smo mu kazali da je pred pola sata Vojko napustio kuću i otišao u vojsku, bio je neobično obradovan. Zatim je potrčao na tavan i zadržao se nekoliko minuta razgledavajući svoju sobicu. Čim se vratio, počeo se opraštati s nama. Imala sam slučajno nešto friganih girica i malo krumpira. Molila sam ga, da se okrijepi i pojede nešto. Nije htio. Žurio se, čekah su ga prijatelji. Uvjeravao me je, kako nije gladan, a onda odrešito kazao »Moram odmah! Čelkaju me drugovi. Ne bojte se ni za mene ni za Vojka. Mi moramo ići, da bi bio ljepši život i vama i nama. Ako poginemo, vi ćete biti sretni i živjet ćete kao ljudi.«

— Uza sve to htjela sam da ga barem malko zadržim kod sebe, ali sva moja majčinska nastojanja i suze bile su uzaludne. »Činite, što hoćete, ali zadržati me nećete!« To su mu bile posljednje riječi, i više .. .

Upravo u taj čas ušla je u kuhinju i sestra braće Tudor. Ona je pošla potražiti onih nekoliko požutjelih listova, napisanih rukom smrti. Htjela mi je iz jednoga pročitati točan opis Vojkova herojskog završetka. Nije smogla snage. Zagrcnula se i okrenute glave naglo mi predala pismo.. .

Ali upravo iz Vojkova pisma, jednog, koje je napisao u toku rata i u času, kad su roditelji i sestra mislili, da je mrtav, mogu se shvatiti bol i suze njegove sestre, dok je držala u rukama ta izblijedjela slova.

Sve ih je Vojko volio, ali nada sve sestru.

*) Dragi roditelji!

Evo da vam se javim iz Beograda da sam zdravo i dobro što želim i vama. Otkad smo zauzeli Beograd, mi smo stalno u njemu i tu smo imali prilike da vidimo Voju Jakasovića, gdje smo od njega doznali za vaše patnje za nama.

Evo da vam javim da je Miro kod mene ima već godina dana. U jednoj smo četi bili do natrag 2 mjeseca, a sad smo u istom bataljonu, samo je on u Pratećoj, a ja u III četi. One sve glasove što ste čuli da smo poginuli to su potpuno neistinite, jer ćete se po pismima sami uvjeriti. Oče i majko, ništa se ne brinite za nas, sad smo u društvu Crvene armije, a vi ste sami svijesni da slobode nema bez rata.

Kako je seka, je li živa! Nju bih najviše želio vidjeti. Majko i oče, nemojte misliit na nas, već se ponosite što su vam sinovi oficiri NOV i što smo mi oni, koji smo prvi stavili na prsa prvo odlikovanje NOV od maršala Tita — Orden za hrabrost.

Miro je poručnik, a ja zastavnik. Ništa se ne mislite, već radite svoj posao i sada u oslobođenom Splitu pridonesite sa radom za slobodu naroda, a vaši sinovi će na frontu.

Je li živ barba Bože, Frane, tetka Marica, Frankula, Dragi, Stanko, Joško, Ivo, Miho, Meri? Ako su živi, pozdravite ih.

A vi majko i oče, primite mnogo poljubaca i pozdrava od vašeg sina Vojka.

Seku mi mnogo pozdravite i izljubite umjesto mene!

Sirota seka, znam kako joj je.

VOJKO, Zastavnik

Delegat III čete, VI Beogradskog baatljona, I Proleterske Brigade, I Divizije. BEOGRAD.

Položaj

Ako je moguće, odmah pišite n aovu adresu!

Tudor Vojko

Roditelji su odmah odgovorili Vojku na ovo pismo. U slutnji smrti on ih moli, da mu žurno odgovore. Ali osamnaestogodišnji proleter nije stigao da im se više ikada javi.

Ali umjesto njegova pisma roditelji su primili opširnu obavijest starijeg brata Mira, u kojoj im opisuje Vojkovu smrt.

Srem, 29. III. 1945. god.

Dragi roditelji!

Dobio sam juče dva pisma koja ste vi poslali od kuće, jedno adresirano na mene, a jedno na Vojka, znači da vi još niste dobili pismo koje sam ja pisao otrag 20 dana, a u kojem javljam da je naš Vojko poginuo. Ja sam u tom pismu poslao i slike, gdje smo na jednoj ja i Vojko, a na drugoj opet ja i Vojko sa još tri druga. Javite mi svakako, da li ste primili to pismo i slike, jer su to jedine koje predstavljaju mene i brata Vojka kao partizane.

Istina je da se nisam javljao već više od tri mjeseca, dok ste vi meni poslali nekoliko pisama. Ja vas razumijem, znam da ste nestrpljivi u očekivanju pisma od svojih sinova, ali treba da razumijete, da je bilo razloga što se nismo javljah, a taj je Vojkova smrt.

*** Navedena pisma objavljena su bez ikakvih jezičnih i pravopisnih preinaka, da bi se u potpunosti sačuvala njihova originalnost.**

Vojko je poginuo 9. XII. 1944. god. i ja nisam imao odlučnosti da vam javim njegovu smrt, a s druge strane nisam htio da je krijem, što je bio razlog da vam se nisam javljao.

Otišli smo skupa u partizane. Nalazili smo se skupa u I Dalmatinskoj brigadi, zatim u I Proleterskoj, u istom bataljonu pa i u istoj četi, čak i na istom teškom mitraljezu. Izdržavamo teške pokrete po snijegu i ledu, kroz guste i neprohodne Bosanske šume, prevaljujemo stotine i tisuće kilometara, izdržavamo bosi i gladni, izdržavamo najteže borbe, tučemo neprijatelja i prkosimo mu. Prelazimo Sandžak, Srbiju, učestvujemo u borbama za Beograd, zatim u Srem. I konačno nas u jednoj borbi kod mjesta Orolika rastavlja jedan za njega smrtonosni, iz puške razbojnika i ljudoždera upućeni metak.

Vojko je pao kao oficir, kao politički delegat. Služio je svima kao primjer, bio je uzor neustrašivosti i hrabrosti. Bio je svome vodu i otac i majka, omiljen među borcima i rukovodiocima. Kao što I Proleterska brigada služi na čast svome narodu, tako i on kao njezin član služi na čast svome narodu i svojim roditeljima. Znam da vam je teško pomisliti da našeg Vojka više nema, ali budite ponosni što je dao život za slobodu naroda i njegovu sretniju i bolju budućnost.

I meni je teško, jer sam ostao i tako jedini sin kojega još imate. Brat mi je, tohko mi je blizak, toliko sam ga volio, da ga možda nikada prežahti neću. Tješili smo ,se i hrabrih u najtežim danima i tako skupa sa svojim omiljenim drugovima izdržali sve teškoće i patnje, koje je samo mogao da izdrži partizan-proleter, znajući zašto patimo, znajući zašto se borimo, znajući da je naša stvar pravedna, znajući da ćemo pobijediti.

Vojko je pao, pao je mladi proleter, ali mi smo ga osvetih osvećivat ćemo ga uvijek, dok god fašističkoj nemani ne razmrskamo smrdljivu glavu. Dobio sam pismo od Seke. Milo mi je što je omladinka, što u slozi sa ostalom omladinom učestvuje u čišćenju ruševina našeg divnog Splita. Veselim se dobro organiziranoj narodnoj vlasti u gradu, učešću čitavog građanstva na izborima za narodnu vlast, o čemu sam čitao u novinama Borbi i Politici.

O kako bih želio da se nađem bar kratko vrijeme u našem milom gradu, da prođem ulicama njegovim, koje sam nekada kitio našim borbenim parolama i lecima, da se prošećem Marjanom na kojem sam pred tri godina Prvoga Maja sa još nekim drugovima izvjesio crvenu zastavu. Ali... jedno je, treba da se bijemo, treba da do kraja uništimo zvijeri u ljudskoj koži.

Osim ova dva pisma sačuvao sam jedan listić na kojemu su označene strane 2. i 3. Na tim stranama po svoj prilici posljednjeg Miirova pisma vidimo, s kohko je pažnje i vojničkog dostojanstva bio sahranjen njegov mlađi brat Vojko.

Napomenuo sam prije da se nalazim u Sremu gdje se bijemo sa fašistima, gdje vodimo ogorčenu borbu, dok gadove i podlace potpuno ne uništimo. Ali jedna je razlika, a to je da se više ne borim skupa sa bratom Vojkom, sad sam ostao sam. Nesretan i podao fašistički metak pogodio ga je u čelo i odnio mu mladi život, odnio je jedan život pun volje, pun poleta, pun veselosti, hrabrosti i žrtve za svoj napaćeni i izmučeni i za bolji život vas, oca, majke i sestre. U momentu kada je poginuo ja sam se nalazio u njegovoj neposrednoj blizini, svega 50 metara udaljen od njega. Dolazi komandant bataljona i saopštava mi što se je dogodilo. Možete zamisliti, kako sam se ja osjećao

u tom momentu. Izgubio sam brata, izgubio sam u njemu više nego brata, jer sam s njim skupa proveo najteže dane u ovoj borbi kroz Dalmaciju, Bosnu, Hercegovinu, Sandžak, Srbiju i Srem. On je meni i ja sam njemu bio i brat, i drug, i otac, i majka. — Mjesto na koje smo napali, a gdje je on poginuo, je u Sremu, a zove se Orolik. Ja sam ga uz pomoć Torića Davorina iz Šibenika i Prlaina Pavla iz Splita prenio na nosilima u mjesto Sidske Banovce i tu ga sahranio (pokopao) sa najvećom pažnjom i bratskom ljubavlju na pravoslavnom groblju. Dao sam mu da se izradi krst sa proleterskim znakom »petokrakom zvijezdom sa srpom i čekićem« kojega je on kao. . .

Preživjeli očevici Vojkove smrti pričaju, kako je skupa s bratom na teškoj bredi junački i prkosno gonio neprijatelja i pri tom se izvrgavao opasnosti, jer je uvijek u najvećoj vatri stajao uspravan i nezaklonjen uz mitraljez. Kad su ga drugovi upozoravah da se zakloni, on im je sa smijehom odgovarao: »Ne pogađa svaki metak!«

Stari Tudor, čim je saznao za Vojkovu smrt, otišao je da ekshumira mrtvo tijelo neustrašivog zastavnika i da ga prenese u rodni Split. Kaže — Zatekao sam ga potpuno sačuvana, samo što su mu se prstići počeli raspadati.

Starac je s posebnom nježnošću spomenuo Vojkove prstiće. I zaista, iako je ta ruka sijala smrt po bojištima, ona je još bila ruka djeteta, koje je u borbi prerasla iz dječaka u mladića.

Šest mjeseci kasnije, u mjesecu maju, mjesecu punoga proljeća, dva sata prije oslobođenja Zagreba u selu Vrbovcu pada i stariji brat Miro, pogođen metkom pritajena neprijatelja.

Nije mu se ispunila želja da se »bar kratko vrijeme nađe u našem milom gradu, da prođe ulicama njegovim«.

Ovih nekoliko listića pisanih u slutnji smrti jedino je što su nam ostavila braća Tudor.

TOMISLAV JELIĆ

NAROD PREPRECIO PUT BATALJONU

Od listopada 1942. kada sam sa šibenskom grupom boraca došao u Ključ u sastav Prve proleterske NOU brigade pa do napuštanja teritorija Trsta prvom polovinom lipnja 1945. bilo je mnogo teških i neugodnih trenutaka i događaja kroz koje je prolazila ova Brigada i njen Prvi bataljon. Bilo je teških bitaka, bezizlaznih situacija, drugovi su ginuli, naporni marševi, glad, slaba odjeća, velike hladnoće i si., ali su sve to borci podnosili. Bilo je pojedinačnih suza za najdražim drugom i drugaricom. Nismo kolektivno plakali, jer smo bili svjesni da u ratu i revoluciji kakva je bila naša sve to treba izdržati, imajući uvijek na umu našu voljenu pjesmu »Suzama se boj ne bije već se vrela krvca lije«. To je zaista tako i bilo. Pa, ipak, ona se ponekad zaboravljala u pojedinim teškim trenucima kojih je bilo bezbroj i borci su, neki lakše netko teže, sve to proživljavali i podnosili. Ali za mene i sve preživjele

borce Prvog bataljona, koji su u njemu dočekali kraj rata, najteži i najdirljiviji trenutak bio je onaj koji se dogodio prilikom našeg povlačenja iz Sežane prvom polovinom lipnja 1945. (ne sjećam se točno datuma).

Prvi bataljon Prve proleterske brigade dobio je zadatak, kao neka vrsta zaštitnice, da se posljednji povuče iz Sežane u koju su trebali da dođu savezničke trupe.

Bataljon je bio ojačan i sa jednom tenkovskom jedinicom.

Jedne večeri, znajući šta će se dogoditi, rukovodstvo našeg bataljona zajedno s omladinskom organizacijom mjesta organizira zabavu s igrankom, tako da prostorija Doma nije mogla da primi sve one koji su željeli da prisustvuju. U najvećem jeku zabave i igranke počele su da pristižu prve savezničke jedinice. Narod je bio iznenađen. Osjećala se zbunjenost i uznemirenost među stanovništvom. Pojedini saveznički vojnici dolazili su u salu Doma i htjeli da igraju, ali s njima ni jedna djevojka nije prihvatila da igra i razgovara. Tako su oni napuštali salu. Naši borci s omladinom mjesta igrali su prilično dugo u noć.

Bataljon je bio u punoj borbenoj gotovosti. Nitko se od oružja nije odvajao, igralo se ali je oružje bilo tu, pri ruci. Ostali borci koji nisu bili na igranki nalazili su se po mjestu sa punom ratnom opremom, spremni za svaku eventualnost.

Komandant savezničke, bolje reći engleske jedinice, zahtijevao je da se naše jedinice povuku iz mjesta odmah u toku noći, ali naša komanda bataljona odbila je taj zahtijev sa prilično oštrim upozorenjem da nećemo kradimice mrakom napuštati i bježati od svog naroda i da ćemo Sežanu napustiti tek ujutro poshje redovnog doručka. Tu se malo situacija zaoštrila, ali su saveznici ipak morali popustiti.

Tako je osvanuo .slijedeći dan. Vojska je redovno doručkovala a potom se pripremala za pokret. Ovdje je bilo očigledno da se nama ne žuri, tako da je bataljon bio spreman za pokret negdje oko devet sati. U mjestu se osjeća neuobičajena živost. Narod je izišao na ulice. Uznemirenost i nespokojstvo je očigledno. Grupe omladine sa zastavama odlaze negdje izvan mjesta. U prvim trenucima nismo ni slutiti što se događa. Bataljon je konačno krenuo. Krećemo kroz glavnu ulicu. Slika stravična. Narod nas ispraća, ali svatko sa maramicom kojom istovremeno briše suze i maše našoj koloni. Bilo je grljenja i vapijućih zahtjeva — nemojte nas zaboraviti.

Kada smo napustih Sežanu i krenuh cestom prema jugoistoku, opazili smo da se na cesti ispred nas nešto događa i dogodilo ,se ono što nitko od nas nije očekivao. Na mostu kuda smo trebah proći sakupila se velika masa naroda sa zastavama i transparentima i tako koloni bataljona preprečila put i ne dozvoljava nam da prođemo, sa poklicima svi u glas: »Kuda, drugovi, idete! Kome nas ostavljate? Jedva smo dočekah da jedan okupator ode, a već je došao drugi. Mi vam preko nas živih ne damo proći. Vratite se, vi ste naši vojnici. Mi smo s vama, dosta je bilo tuđina«.

Sve smo to onako trpjeli i podnosili, ali kada je masa počela uzivikivati vapijuće riječi, popraćene plačom i jaucima, tada je i za bataljon nastupio mukotrpan i vrlo težak momenat. Počeli su borci i strarješine da izvlače maramice, a onaj tko nije imao maramicu, brisao je oči golim rukama ili rukavom.

Kao komandir čete išao sam duž kolone i sa suzama u očima posmatrao moje i borce ostalih četa, svi su bili u suzama, a bilo je pojedinih drugarica i drugova koji su glasno jecah. Otišao sam naprijed do komande bataljona, ali i tamo je bila ista situacija. Bez obzira na tvrdoću i upornost pojedinaca, ovoga puta sve je to popustilo pred tim dirljivim vapajima naroda. Tako nešto u mojem životu ni prije ni poshje toga nisam doživio. Ta ljudska i dirljiva zapomaganja, popraćena plaćom i jaucima, nisu mogli ostaviti ravnodušnim ni jednog pripadnika našeg bataljona. Svi smo suosjećah s tim uplakanim narodom i poglede prenosili natrag na Sežanu.

Mislim da neću pogriješiti i tako misli i cijeli bataljon, da bi u trenutku svi borci i starješine bili najsretniji da je komanda bataljona naredila natrag u Sežanu. U takvoj situaciji nije bilo borca ni starješine koji bi žalio položiti svoj život, a sigurno ni svi oni koji su izišli pred nas.

Nikakva uvjeravanja drugova iz komande bataljona nisu urodila plodom, tako da bataljon kao ukopan stoji na cesti više od pola sata. Tko zna kohko bi to još potrajalo da se nije sabrao i pojavio jedan omladinac, vjerojatno omladinski rukovodilac koji se svojim zemljacima, a i nama, obratio otprilike ovim riječima: »Drugarice i drugovi, molim vas, nemojmo praviti smetnje i dovoditi do neprilika naše drugove borce, oni nas, u to vas uvjeravam, neće zaboraviti; oni nas privremeno moraju napustiti, jer je takva situacija, drug Tito zna šta radi i budite uvjereni da će znati i ubuduće. Zato vas još jednom molim i u ime ovih drugova koji stoje ispred nas, napravite prolaz kako bi prošli naši drugovi i da ih drugarski pozdravimo i kažemo: »Do viđenja, drugovi proleteri«.

Uz neprekidni plač, napravljen je prolaz. Svatko od ove mase naroda htio je da stiskom ruke kaže: Sretno, do viđenja, nemojte nas zaboraviti.

Tako smo prošli. Sve dok nismo zamakli preko jednog brežuljka, narod je ostao na mostu i pratio naš pokret. Eto, takav je bio rastanak sa Sežanom i njenim stanovništvom.

MIROSLAV BOJIĆ

DALMATINCI U BEOGRADSKOM BATALJONU

Avgust 1942. Prva proleterska brigada je ubrzanim maršem kroz borbe i okršaje stigla u Bosansku Krajinu i dodirnula Dalmaoiju. U Livnu je završena partijska konferencija Brigade. Radujemo se susretom boraca iz drugih jedinica. Isti su nam ideali, zadaci. Rukujemo se i grlimo. Velika je slobodna teritorija. Redamo gradove, sela, planine. Razgovaramo s partizanima Dalmacije. Pričaju o borbama s Italijanima, ustašama, četnicima. Pominju Biokovo, Vrgorac, Zagvozd, Metković, Šibenik, štab 4. operativne zone, Vicka Krstulovića. Očekuju da vide i Tita.

Obavestiše nas iz Štaba brigade, početkom septembra, da je preko 200 boraca iz Dalmacije prekomandovano u našu Brigadu. Rasporediše ih po bataljonima. U naš Beogradski bataljon stigla su 42 borca. Dobrovoljno su

odlučili da ratuju u 1. proleterskoj. Željeli su da budu zajedno, ali kada smo im saopštili da je bolje da budu raspoređeni u sve tri čete, vodove, desetine, pogledaše se i odobriše.

— Radite što je za jedinicu najbolje, a mi smo tu, sa vama, — prozbori Paško Čvrljak suncem opaljenog lica.

Pojedinci su imali ratno iskustvo, učestvovali su u borbama, a neki traže da ih učimo rukovanju puškom, bombom, puškomitraljezom. Devojke radije žele vojnu obuku, pa tek onda sanitet.

Brzo smo se upoznali, sprijateljili, jedni dragima ispričali o porodici, selu, gradu, kraju, o pročitanim proglasima, brošurama, knjigama. Skoro su svi govorili o razlozima dolaska u partizane, u Prvu proletersku.

— Moje malo selo pod Biokovom je zapaljeno od Talijana prije dva mjeseca. Iz porodice nas je osmoro stupilo u partizane. To je jedini izlaz za poštene ljude koji žele slobodu narodu i Novu Jugoslaviju, — priča Ivo Tolić grupi okupljenih boraca iz Beograda, Obrenovca, Baćevca, Goražda, Romanije.

— Ovih dana se formira i 1. dalmatinska brigada i još neke nove jedinice, a mi smo tražili Prvu proletersku. Ćuli smo o vama, — dodaje Ivan Bogunović.

Borbe, patrole, izvidnice, glad, sastanci-sjedinjuju ljude. Strahote rata jačaju bratstvo i jedinstvo. Svaki se borac ponosi svojom nacionalnom pripadnošću, a u isto vreme izražava duboku veru u ciljeve NOB i u čoveka, u druga do sebe, koji će ga izneti ranjenog, sahraniti mrtvog i grob obeležiti.

Posle završenih borbi obično analiziramo držanje svakog pojedinca. Kritikujerno jedan drugoga. Siniša Nikolajević, zamenik komandanta bataljona, pita za snalažljivost novih boraca.

— Podnose pokret i kamenje bolje od nas, teže koračaju uz veliku planinu, bolje bi plivali u moru i reci, ali u borbi smo podjednaki, — odgovara Zića Trninić sa osmehom na licu.

Kod Ključa nam stiže i druga popuna dobrovoljaca iz Dalmacije. Sada ih je još 45 u bataljonu, a 228 u Brigadi. Čuju se njihovi glasovi, pesme. Na licima osmesi, ali u nekom ima i tuge, žala. Nemamo za sve oružja. Otećemo od neprijatelja.

Po treći put vršimo napad na Ključ 7. oktobra 1942. Početak u 23,30. S nama je Koča Popović, komandant brigade. Bodri nas i podstiče.

— Dobri su nam i ovi novi proleteri, Miladine, — dobacuje Koča komandantu bataljona.

— Ostavite u rezervi novo pridošle borce, — dodaje Filip Kljajić, politički komesar Brigade.

— Raspoređeni su po četama i skrenuli smo pažnju da idu iza ostalih, ah oni se ljute, — odgovara Čeda Minderović, komesar našeg bataljona.

Neprijatelj je jak. Otvaramo vatru. Jurimo napred. Mile Koštan baca bombe. Pomaže puškomitraljescu. U zoru smo savladah uporište. Veselo marširamo kroz porušen gradić.

Ubrzo stižemo do Bosanskog Grahova. Vršimo napad u 21 sat 27. oktobra. Naša artiljerija označava početak. Bombaše prati 1. četa. Javih su se i Dalmatinci. Talijanski fašisti su se utvrdili u bunkerima od betona. Frane Vrcić baca bombe. Zića i ostali ga šapatom vuku da zastane. Cela grupa bombaša se podvukla ispod brda Gradina. Svetli vatra iz oružja. Pucnjava sa obe strane. Tonka Čvrljak izvlači ranjenika. Visoka je i lepo građena. Snažna. Koncen-

trišemo se i ponovo jurišamo. Ne uspevamo. Italijani su se utvrdili. U zoru se povlačimo. Poginuli su: Drago Odović, Ante Škugor, a od rana je umro Raja Popović.

U Bosanskom Petrovcu, 7. novembra 1942. primamo brigadnu zastavu od Tita. Postrojena je cela Brigada. Skoro 400 boraca iz Dalmacije zajedno sa onima iz stroja iz Ruda, s proleterima iz Srbije, Crne Gore i Bosne prate svaki korak i reč druga Tita. Svi u mislima kao jedan potvrđuju svoj borbeni put, opredelenje. Kraj mene stoji Magdalena Beba Martinac. Stasita devojka od 18 godina, učenica iz Vrgorca.

— Nisam mogla zamisliti ovako nešto. Ovdje smo svi jedno, svi zajedno. Uzbuđena sam i radosna. — Zastade pa produži. — Slavka Rak, Jelica Rak, Zorka Plenča, Ika Šupe i sve ostale devojke — borci, bolničarke iz Srbije, Hrvatske, Bosne, Crne Gore, jutros mi rekoše da im je ova Brigada majka, a da se iznad svega raduju što će videti Tita, Vrhovni štab, CK.

Posle završene svečanosti prošli smo pevajući kroz grad. Videli smo poznata lica iz ostalih bataljona, jedinica.

Krajem novembra pohvališe u 2. četi za hrabrost i drugarstvo, pored ostalih, poginule: Janju Protegu, Josu Čvrljka. Borci odobriše. Odadoše im poštu. Često održavamo kraće sastanke partijskih ćelija i četnih konferencija. Obično se upoznavamo sa situacijom u svetu, sa stanjem u našoj zemlji. Sagledavamo vojno i političko stanje u četi. Oštro se kritikujemo, ah brzo odljutimo i priznamo gde se greši. Decembra meseca oštro kritikovaše Ziću Trninića i Frana Vrcića zbog pijenja rakije u Jošavci.

— Oštrije kazniste Ziću, — veli Vrcić, — a ja bi volio da ste mene.

Tako su tekli ratni dani u dugim pokretima i borbama, bez sna i hleba. Spavah smo po planinama u snegu, slami, senu i kadkad u kućama s vaškama i stenicama. Smenjivali se na straži i izvidnici. Čuvah se u borbenim okršajima i motrili da nam neko od iznemoglosti ne ostane. Na putu ka Neretvi, Jere Zivković je dobio visoku temperaturu. Ostao je u beloj snežnoj noći. Nikome se nije mogao javiti. Vratiše se Derviša Hodžić i Milorad Čirić. Doneše ga na rukama.

Bitke oko Neretve, Drine i Sutjeske su bile teške i iscrpljujuće za borce Beogradskog bataljona. Borba sa Nemcima u kanjonu Sutjeske kod Suhe je bila jedna od najtežih. Početkom juna 1943. četiri dana i noći niko skoro nije spavao. Nemački alpinisti su pokušavah da prodru i spreče prolaz naših jedinica koje smo štitili. U kamenjaru smo ležali jedan do drugoga i videh veštinu protivnika i svakog našeg borca. Dovikivah su se braća i sestre Čvrljak, Krnići, Koštan, Šupe, Zivkovići, Vreići i ostali i kao da su neprijatelju prkosili da su živi i da će živeti u slobodi svoje zemlje. Bataljon je bio jedinstven, prekaljen. Komunisti i skojevci primerom pokazuju izdržljivost, hrabrost. Ne razhkuju se novi i stari borac, nema izdvajanja po krajevima, jedino brinu za onoga do sebe.

Kada smo posle Sutjeske na proplanku prema Han-Pijesku prelistali spiskove četa ustanovili smo da nam je za mesec dana poginulo preko 50 boraca, a 30 ih je nastradalo u bolnicama. Među njima su i 33 borca koji su od prvog dana u Brigadi.

Evo samo imena boraca iz Dalmacije: Damjan Begović iz Bačine, Mladen Blašković iz Bačine, Zdravko Drašković iz Solina, Tonko Fabjanović iz Škripa (Brač), Matilda Finzi iz Splita, Nikola Prodan iz Velikog Brda, Marin Radić

iz Trogira, Ante Raos iz Igrana, Ivo Rubeša iz Makarske, Ivo Stipić iz Gradca, Ivan Nike Čvrljak iz Konjevrata, Marko Koštan iz Konjovrata, Petar Koštan iz Konjevrata, Vice Koštan iz Konjevrata, Ante Krnić iz Konjevrata, Ive Krnić iz Konjevrata, Jozo Šundov iz Bračevića, Andrija Šupe iz Gradine — Lozovac, Marko Zivković iz Radonjića (Drniš), Joso Jurković iz Mandaline, Ljiljana Popović iz Sinja, Bruno Belamarić iz Dubrave, Andrija Gizdić iz Klisa, Tomica Miošić iz Grnčanika, Čiro Petrić iz Gornjeg Sela (Šolta), Josip Puharić iz Puharića, Ljubo Rizvan iz Klisa, Jozo Soda iz Bistrice, Vicko Urlić iz Drašnice, Josip Vidović iz Trogira ... Možda neko ime i nije zapisano u toj ratnoj vrevi.

U svakoj većoj borbi neko je ginuo i ostavljao trag slobode. Han-Pijesak, Vlasenica, Zvornik, Travnik, Cista u Dalmaciji (Tonka Čvrljak, Mirko Mratović, Dane Miljuš i drugi).

Ne možemo ovdje poredati sve poginule, umrle od rana. Ali, mnogi borci iz Dalmacije su ostali u dragoj uspomeni svima borcima i rukovodiocima Brigade.- Bili su odvažni, iskreni, spretni, izdržljivi, rečiti, vedri. Bilo ih je i nežnih, nespretnih, po nekad sumornih. Sevale su iskre i varnice u debatama, ali niko to nije uzimao za zlo. Ubrzo su prolazili talasi ljutnje i javljali se osmesi na ozarenim licima. Svako je želio da pokaže svoje vrline da prekrije mane.

Poredajući samo još jedan broj poginulih boraca iz te velike ratne kolone Beogradskog bataljona. Niko nije zaboravljen, nezapisan. Ovi su me obvezali da nešto o njima kažem, svedočim. Evo ih:

Petar Jere Čvrljak i Petar Mile Čvrljak, omladinci iz Konjevrata, poginuše jedan za drugim 8. i 9. aprila 1943. na prelazu Drine i Kapku. Dva Petra iz iste porodice ostaviše šapatom poruke svojim drugovima da ih sahrane i osvete.

Zorka Jove Plenča, devojčica iz Vrpolja (Šibenik), bila je član Skoja i više puta pitala: »Kada ću i ja postati član Partije«. Odvažna bolničarka. I slabušna je izvlačila ranjenike. Poginula je u 18 godini aprila 1943. po prelasku Drine u borbi sa italijanskim fašistima.

Zivko Jajić iz Solina. Došao kao skojevac. Primljen u KPJ i izjavio da mu je to čast. Hrabar, omiljen. Poginuo 27. juna 1943. u borbi za Vlasenicu, kao desetar.

Ferdo Stanojević pitomac ratne mornarice iz Jelse (Hvar). Lepo je pevao partizanske i dalmatinske pesme. Merkao je devojke u slobodnim časovima. Bio je vodnik. Voleli su ga borci. »Kod mene su u vodu iz svih krajeva Jugoslavije i svi smo jedinstveni i složni«, — imao je običaj da kaže na partijskom sastanku. Poginuo jula 1943. u borbi za oslobođenje Zvornika.

Vice Vrcić, radnik iz Konjevrata. Hrabar, sređen. Dobar desetar, član KPJ. Kritikovao je kada neko zaostane, pikira. Poginuo 5. jula 1943. u borbi za slobodu Zvornika.

Tonka Čvrljak, devojka iz Konjevrata. Uvek vesela, lepa, stasita. »Samo da više ne bude rata. Biću bolničarka u miru i imati kruva i soli, malu sobicu«. Poginula je 23. septembra 1943. u Velikoj Cisti od jače grupacije Nemaca.

Mirko Mratović iz Janjine (Pelješac). Predratni član KPJ. Klasno svestan revolucionar. Bio je oštar prema onima koji se izvlače iz teškoća. Znao je popularno narodu u selima da objašnjava ciljeve naše borbe. Ushićen je bio u Trilju septembra 1943. kada se uverio da je fašistička vojska Italije kapi-

tulirala. Video je oslobođeni Split i poručio svojima da je živ. Poginuo je 23. septembra kod Velike Ciste, kao politički delegat voda.

Paško Čvrljak, zemljoradnik iz Konjevrata. Karakteran, ozbiljan, hrabar, vodnik. Poginuo 17. decembra 1943. u Sujici kod Duvna u borbama protiv njemačkih tenkova.

Vjekoslav Sekso, mladi radnik iz Šibenika. Govorio je da će kao radnik biti primeran u svom gradu i da će jednom godišnje sakupiti drugove iz svoje čete na obalu mora da pecaju ribe i da ih peku na gradelama. Zbunio se kada su mu čestitah prijem u KPJ. Nije mogao ništa da kaže. Poginuo je januara 1944. u jednom selu nedaleko od Travnika.

Ivo Kazanova, radnik iz Vrboske (Hvar). Visok, pokretan, vešt ratnik. Uvek raspoložen za pesmu u grupi i bataljonskom horu. Imao je sluha i lep prodoran glas. Pričao je o lepotama mora i Hvara. Poginuo je januara 1944. u Gostilju kod Travnika.

Tadija Doležal, brijački radnik, mladić iz Milne (Brač). Voleo je šalu, pesmu. Nije se odvajao od brata Jende. Bio je hrabar. Zeleo je kao i mnogi da upozna celu Jugoslaviju, da vidi Srbiju, da se posle rata vrati u Split. Poginuo je marta 1944. u selu Mudrikama kod planine Vlašić.

Jovan Četnik, tekstilni tehničar, Cetina, Knin. Borac Kosmajskog NOP odreda od avgusta 1941, a u Beogradskom bataljonu od januara 1942. U Livnu je bio veseo i raspoložen. Susreo je borce Dalmacije njegove. Pitao je za svoje selo i poznanike. Pričao im je o masovnosti ustanka u Srbiji, o putu 1. proleterske. Nešto kasnije prekomandovan je u Dalmaciju i postavljen za komandanta bataljona u 2. dalmatinskoj brigadi. Poginuo je aprila 1944. kod sela Bomilovići, Danilovgrad.

Mihvoj Jelavić, dečak iz Ravča (Vrgorac). Hitar, lep, staložen. Slušao je i upijao svaku reč na partijskim i četnim sastancima. Ličio je na sve korčagine iz Brigade. Između sebe smo ga tako i zvali. Uvek se poslednji povlačio iz okršaja, a u jurišima je istrčavao napred. Morah smo ga zaustavljati, paziti na njega. Nemci su nas napali od Jajca 25. maja. To je i dan desanta na Drvar. Milivoju je pala bomba kod nogu. Nije eksplodirala. Sutradan smo vodili borbu prsa u prsa. Iznenadili su našu pobočnicu iz jedne šume. Milivoje je svojim grudima štitio ranjenog političkog komesara. Prostrelili su ga kroz stomak. Rukama je zadržao creva, osmehnuo se sa grčem u licu, onesvestio i ubrzo izdahnuo. Sahranili smo ga, a dečačko lice ostalo je u 17. godini da večno sija u nama.

Jere Zivković, omladinac iz Radonjića (Drniš). Pričao je u šah kako ih ima dosta iz porodice u Bataljonu, a još više u ostalim jedinicama NOV. Isticao se u borbama. Hrabro je jurišao na Nemce kod Mliništa. Poginuo je u toj borbi krajem maja 1944.

Mile Koštan, radnik iz Konjovrata. Odvažan, hrabar. Ubrzo je postavljen za vodnika, a zatim za komandira čete. U Šipovu smo igrah kozaračko kolo, a seoske devojke su dovikivale: »Imate lepih momaka i devojaka, proleteri, a najlepši je komandir«. Mile se pravio da ne čuje te glasove. U licu se nazrela rumen. »Biće vremena i za prave ljubavi u slobodi koja je na pragu«, — promucao je borcima i devojkama. Jedne noći je i Tito koračao u koloni Beogradskog bataljona u prodoru iz Lisine prema Glamočkom polju. Mile Koštan je zastao da ga pozdravi. Sutradan, 29. maja 1944. je poginuo. Mnogi su zaplakali.

Ante Filipeti, bačvarski radnik iz Makarske. Skroman, nečujan. Cesto je pitao komandira kada će se rat završiti, kada će Turska zapucati na fašiste. U napadu na Travnik jedva je izbjego opkoljvanje Nemaca i ustaša. Dugo je o tome pričao kako je mislio da im neće uteći. Pominjao je svoj grad, veštine plivanja i gnjurenja. Poginuo je 29. maja 1944. kod Mliništa.

Milivoje Barać, imao je na Sutjesci 23 godine, a bio je politički komesar čete. Načitan, staložen, sređen. Sećao se svoga sela Vodica i Šibenika. Na četnim konferencijama je uvek govorio da je i naša Brigada i cela NOV i POJ sastavni deo velike antihitlerovske kaolicije. Govorio je da kroz NOB vodimo i Revoluciju. Otišao je iz našeg bataljona i stupio u Splitsku brigadu. Čuli smo da je poginuo 1944. kod Livna.

Ivan Bogunović, omladinac iz Bačine (Ploče). Izdržljiv, hrabar. Borci su ga cenili i voleli. Prekomandovan je u Dalmaciju i poginuo je 1944. kod Slivna kao komandant bataljona Neretvanskog NOP odreda.

Blaž Pekas, radnik iz Konjevrata. Bio je hrabar, duhovit, veseo. Imao je uvek neku dosetku za sebe i sve ostale. Znao je da pecka nekoga ko ima soli i hleba kada drugi nemaju, kada komandir traži za sebe zaplenjeni revolver ih mašinku. Borci su ga rado slušah. Jedva se primio za političkog delegata voda. Predlagao je druge. U borbi sa bugarskim fašistima na Zlatiboru avgusta 1944. Blaž Pekas je bio u predhodnici. Dovikivao je Bugarima da su kroz celu svoju istoriju bili podmukli i da su se uvek držali saveza sa velikim silama. Ranjen je u toj borbi na brdu Palisad (Zlatibor) i umro u Italiji u bolnici 1944. godine.

Maša Skegro, devojcica iz Desni (Metković). Dobra bolničarka. Često je pričala o borbama 9. dalmatinske divizije odakle je prešla u Beogradski bataljon. Pamtila je poginule i izlečene ranjenike. Htela je posle rata da bude učiteljica. Poginula je oktobra 1944. u borbama za oslobođenje Beograda.

Marko Beara, radnik iz Zelovo-Sutina (Sinj). Ubrzo je izrastao od borca do komandira čete. Dugo je u sebi nosio tugu za pognulim drugom. »Ne treba ih zaboraviti, dali su svoje živote«, — govorio je posle svake sahrane. Poginuo je januara 1945. na Sremskom frontu kod Adaševca sa rečima: »Gonite fašiste, osvetite nas«.

Marin Mihatović, pomorac sa otoka Šolte. Radovao se pobedi i maštao o plovidbi morem. Gledao je susret boraca u Beogradu sa porodicama. Zasuzio je i izjavio: »Jedva čekam da i ja svoje mile i drage zagrlim«. Hitao je u jurišu prema Zagrebu. Zaboravio je na opasnost. Poginuo je 12. aprila 1945. kod Sarengrada.

Mate Krnić, mladić iz Konjevrata. Skroman, jednostavan, izdržljiv. Zadirkivali su ga za jednu mladu muslimanku u Jajcu. Dugo se pravdao da su mu samo oči ostale u njoj. Zipisivao je u svoju beležnicu pogibiju svojih poznanika i bliskih drugova. Napisao je gde su sahranjeni: Ante Antin Krnić, Ante Luke Krnić, Ive Mate Krnić, Ive Sime Krnić, Jakov Krnić, Stipe Krnić, Sime Krnić... Zeleo je da u svom kraju priča o dobrim svojim drugovima, o njihovim čistim idealima, o gladnim danima i noćima. Poginuo je 12. aprila 1945. na Sremskom frontu kao komandir čete.

Joso Lokas, radnik iz Rasine (Šibenik). Imao je strogo lice, a meku dušu. Voleo je da od svog sledovanja nahrani više gladnog druga ih dete u nekom selu. Pričao je o svojoj mladosti, o teškom životu radnika i ratnika. Obradovao se kada su mu saopštili da je postavljen za zamenika komandira čete

i prozborio: »Možda ima i boljih«. Poginuo je 6. maja 1945. u Vrbovcu kod Zagreba. Upamtili su tugu na njegovom licu. Istoga dana u istoj borbi poginuo je i Marijan Mrdeža, vodnik sa nepunih 20 godina.

Miroslav Tudor, student iz Sphta. Bio je rečit, načitan, marksista. Voleo je borce. Brinuo za svakoga. Pomagao iznemogle i zbunjene. Tešio ranjene i gladne. »Završiće se ovaj teški rat i ova revolucija, biće kruva i svega što je čoveku neophodno za dostojan život«. U Beogradu je postavljen za političkog komesara čete. Jurio je kroz Srem neprijateljske vojnike na čelu čete. U poslednjem napadu je nešto dovikivao, valjda ih je pozvao da se predaju. Poginuo je tri dana pre pobede.

Vojko Tudor, učenik gimnazije iz Sphta. U 16 godini došao u 1. proletersku. Detinjasto hrabar. Našao je dosta svojih godišnjaka. Bili su posebno društvo. Našli smo ih više puta kako se igraju kao deca. Vojko se ponosio svojim bratom Miroslavom, ali nikada nije tražio zaštitu. Uvek je govorio da on sve može i hoće. Postao je član Partije i politički delegat voda »Pa mnogi su od mene stariji, kako ću ja to?« A mogao je i više. U četnom dnevniku piše da je poginuo 1944. kod Orolika -— Vinkovci. Da li je ranije čuo za smrt svoga brata? Možda je to neko zapamtio.

Jakica Efendić, omladinka iz Orlovca, Sinj. Bila je borac, bolničarka, a zatim desetar u Trećoj četi, a često i izviđač u četi. Pohvaljivana je više puta od strane Štaba brigade za izuzetnu hrabrost i ratnu veštinu. Zelela je da se ističe u borbama, više puta je ranjavana. Komandiri su na sastancima tražli da pređe iz jedne u drugu četu. Istakla se u borbi maja 1944. Bacala je bombe na Nemce na razdaljini od 30 metara. Uvek su je borci isticah za primer i divili se njenoj odvažnosti i ratnoj veštini. Umrla je posle rata od posledica ranjavanja.

Ovo nije kraj ređanja. Još mnogi su Dalmatinci poginuli u Beogradskom bataljonu. Za svakoga bi trebala posebna priča. Ali i oni su ovde, sa ovim borcima, imenima.

U Beogradskom bataljonu je bilo preko 200 Dalmatinaca, a u Prvoj proleterskoj preko hiljadu divnih mladića i devojaka iz Dalmacije. To je cela jedna ratna brigada kao stroj u Rudom 21. decembra 1941. godine, a možda ih je bilo i više, jer ratni spiskovi su preliveni kišom, opaljeni suncem i plamenom oružja, iscepani s platnenim i kožnim tobricama, i oni koji su pomenuti i koji nisu, i svi koji su bili zajedno, svakog dana i noći, po zimi i letu, vodili su borbe protiv svih neprijatelja i prolivali krv u pravom jedinstvu zbijeni.

Ostalo ih je živih i susreću se, i ne prekidaju započete razgovore iz svojih četa. Evo samo nekih od njih iz Dalmacije: Jelica Rak, Mila Mateljak, Dinka Prodan, Slavka Rak, Ika Supe, Milka Šupe, Ankica Srnajo (imala samo 14 godina kada je došla sa ocem Markom iz Splita), Frane Bauk, Andrija Bogunović, Ante-Tonči Glavina, Frane Jelavić, Nikoslav Stipišić, Ivo Tolić, Tode Čuruvija, Krsko Badžin, Ljubomir Čvrljak, Ivan Krnić, Krsto Krnić, Šime Vrančić, Stipe Šupe, Jure Vukićević, Josip Penga, Petar Zivković, Ivan Prodan, Poldo Mibulić, Miroslav Babić, Marko Boban, Ivan Gaće, Petar Jelavić, Ilija Leskur, Ivan Raos, Čedomir Cvrlje, Ivo Omerović, Spiro Ivanišević, Josip Škaričić-Pino (sa nepunih 14 godina došao je u Brigadu)... Nikada kraja imenima. To nisu samo imena, već odvažni borci Prve proleterske brigade, njena hrabrost i legenda.

Među svima borcima u bataljonu vladalo je veliko drugarstvo, harmonija složne porodice. Svi prekršaji i nesporazumi su zajedno rešavani. Čak i za najteže prestupe Bataljon je rekao NE. Vrhna i hrabrost su najbrže sticani ličnim primerom. Negovana je nova etika i moral. Delila se jabuka i parče hleba. Niko se nije otimao za veću dužnost, niti je tragično shvatao smenjivanje. U uspomeni su ostala neopisana junačka dela pojedinaca, voda, četa, njihova samoinicijativa i samodisciplina. Kada se pohvaljivalo i pri kraju rata odlikovalo, nitko nije pitao da li je zaboravljen. Neki poginuli su pravi junaci, heroji. Bilo ih je mnogo za isticanje. Ostali su uvek skromni i međusobno voljeni.

NIKOLA BATINIČ

NJIHOVI LIKOVI OSTAJU NEZABORAVLJENI

Svaki od učesnika NOB i socijalističke revolucije doživljavao je na svom borbenom putu mnoga iskušenja i uzbuđenja. Bilo je straha, radosti i ponosa zbog izvršenog zadatka, pohvala, kritika i tuge za poginulim drugom. Revolucija je od svakog njenog učesnika tražila više. Kako smo, s revolucijom sazrijevah, bivah smo svjesniji vlastitog značenja u njoj. Sto smo bivah politički zreliji, sticali smo veću snagu mobilnosti i angažiranosti. Sve je to osiguravalo unutrašnju kohezionu snagu i jedinstvo u kolektivu bez kojeg, u tako složenim i teškim uvjetima življenja, ne bi mogli opstojati. Jedan od bitnih, ako ne i presudnih činilaca bilo je povjerenje u druga, kolektiv, u svog starješinu. Razvijah smo takve međusobne odnose i snagu u kolektivu da je svaki od nas, kada se nalazio i u najtežim iskušenjima, mogao biti siguran da će njegov drug, njegova desetina i četa izdržati i najveće napore, ah ga neće ostaviti. Da će ga ranjenog iznijeti s bojišta drugarica-bolničarka, njegovi drugovi i pod uslovom da u tom zadatku bude još netko ranjen, pa da netko i pogine. Smatrali smo da našu pripadnost tom kolektivu, ne samo što je moralno osnovana i pravna, već da ima dalekosežno značenje za snagu revolucije, za konačnu pobjedu.

Ova mladost, od samog početka rata, išla je na sve ili ništa, duboko svjesna činjenice da ako snaga i brojnost njenog učešća u revoluciji budu veće i intenzivnije da će konačna pobjeda doći prije.

I povjerenje u svog komandira, komandanta, značila je više od samog položaja kojeg je on zauzimao. Značilo je apsolutno povjerenje u druga izabranog da ih vodi. Odabirao se najčešće nakon date ocjene partizanske organizacije i komiteta, što je zavisilo u mnogome od njegova osobna ugleda u kolektivu i hrabrosti. Nije mogao opstati ako nije imao svojstva pribranog i smirenog čovjeka i u najsloženijim situacijama, ako nije bio sposoban i odlučan, da i u najtežim trenucima bude među svojim drugovima borcima, a u jurišu na njihovu čelu kada je to trebalo.

Zato moja sjećanja na te divne drugarice i drugove i poslije 40 godina ostaju svježa i nikada nezaboravljiva. Ostajem im zahvalan za njihovo dru-

Medu svima borcima u bataljonu vladalo je veliko drugarstvo, harmonija složne porodice. Svi prekršaji i nesporazumi su zajedno rešavani. Čak i za najteže prestupe Bataljon je rekao NE. Vrhna i hrabrost su najbrže sticani ličnim primerom. Negovana je nova etika i moral. Delila se jabuka i parče hleba. Niko se nije otimao za veću dužnost, niti je tragično shvatao smenjivanje. U uspomeni su ostala neopisana junačka dela pojedinaca, voda, četa, njihova samoinicijativa i samodisciplina. Kada se pohvaljivalo i pri kraju rata odlikovalo, nitko nije pitao da li je zaboravljen. Neki poginuli su pravi junaci, heroji. Bilo ih je mnogo za isticanje. Ostali su uvek skromni i međusobno voljeni.

NIKOLA BATINIČ

NJIHOVI LIKOVI OSTAJU NEZABORAVLJENI

Svaki od učesnika NOB i socijalističke revolucije doživljavao je na svom borbenom putu mnoga iskušenja i uzbuđenja. Bilo je straha, radosti i ponosa zbog izvršenog zadatka, pohvala, kritika i tuge za poginulim drugom. Revolucija je od svakog njenog učesnika tražila više. Kako smo, s revolucijom sazrijevah, bivah smo svjesniji vlastitog značenja u njoj. Sto smo bivah politički zreliji, sticali smo veću snagu mobilnosti i angažiranosti. Sve je to osiguravalo unutrašnju kohezionu snagu i jedinstvo u kolektivu bez kojeg, u tako složenim i teškim uvjetima življenja, ne bi mogli opstojati. Jedan od bitnih, ako ne i presudnih činilaca bilo je povjerenje u druga, kolektiv, u svog starješinu. Razvijah smo takve međusobne odnose i snagu u kolektivu da je svaki od nas, kada se nalazio i u najtežim iskušenjima, mogao biti siguran da će njegov drug, njegova desetina i četa izdržati i najveće napore, ah ga neće ostaviti. Da će ga ranjenog iznijeti s bojišta drugarica-bolničarka, njegovi drugovi i pod uslovoim da u tom zadatku bude još netko ranjen, pa da netko i pogine. Smatrah smo da našu pripadnost tom kolektivu, ne samo što je moralno osnovana i pravna, već da ima dalekosežno značenje za snagu revolucije, za konačnu pobjedu.

Ova mladost, od samog početka rata, išla je na sve ili ništa, duboko svjesna činjenice da ako snaga i brojnost njenog učešća u revoluciji budu veće i intenzivnije da će konačna pobjeda doći prije.

I povjerenje u svog komandira, komandanta, značila je više od samog položaja kojeg je on zauzimao. Značilo je apsolutno povjerenje u druga izabranog da ih vodi. Odabirao se najčešće nakon date ocjene partizanske organizacije i komiteta, što je zavisilo u mnogome od njegova osobna ugleda u kolektivu i hrabrosti. Nije mogao opstati ako nije imao svojstva pribranog i smirenog čovjeka i u najsloženijim situacijama, ako nije bio sposoban i odlučan, da i u najtežim trenucima bude među svojim drugovima borcima, a u jurišu na njihovu čelu kada je to trebalo.

Zato moja sjećanja na te divne drugarice i drugove i poslije 40 godina ostaju svježa i nikada nezaboravljiva. Ostajem im zahvalan za njihovo dru-

garstvo i predan rad da nam pomognu da se mi borci, tek prispjeli u njihovu jedinicu, čim prije i bolje snađemo i prilagodimo. Zahvalan sam im za mnogobrojne zajedničke juriše, za zajedničku prolivenu krv za nebrojene krvave pohode iz kojih se mnogi nisu vratili, za njihovu mladost koju su davali bez ostatka. Sjećanje na neke od njih je izraz mog dubokog poštovanja.

Kazao je čuveni hterata: »Čovjek, to gordo zvuči«. Sa gordošću smo govorili o dragom liku borca jednog ljetnog dana 1943. godine stigla je bolna vijest. Poginula je naša Nada. Ova veoma mlada radnica iz Makarske, Nada Srzić, zakoračila tek u mladalaštvo, raspjevana Biokovka, kako smo je svi od milja zvali. Surovom smrću oteta je iz našeg stroja. Tužni smo, veoma smo tužni, srce nam plače za njenom mladošću, za ljepotu te divne djevojke. U našem bolu se pitamo: »Zašto baš ubiše fašisti našu Nadu koja se tek počela radovati životu? Njene nasmijane oči i njena pjesma zračili su uvijek punim sjajem. Ova mlada radnica, u revoluciji bolničarka, neprekidno je bdila nad svojim drugovima i drugaricama ranjenicima. Njen blagi pogled uvijek je djelovao kao lijek na ranu. Uvijek je oina imala lijepu riječ za ranjenog druga. Ranjenom drugu bi nježno šaputala, hrabrila ga i olakšavala mu zadnje trenutke. Nikada nju nismo vidjeli umornu, ljutu i nervoznu.

I Nadina ljubav, njena prva ljubav, rodila se u svome bataljonu. Srela je svog puškomitraljesca Antu. Voljeli su se dostojanstveno, kako to doliči proleterima. I susreti njihovi uvijek su bili kratki, razgovori u prisustvu ostalih boraca. Pa, ipak: tada su njihova srca kucala jače, snažnije, samo za njih dvoje!

Rasli smo tu jedno pored drugog. Djevojčurak s Vrpolja (predio Makarske) prpošan i umiljat, uvijek raspoložen za šalu i smijeh. Našla bi se na zidiću svoje kalete i pozdravljala nas. Izrasla je iz radničke porodice u aktivistkinju, u skojevku, koja je među prvim ženama pošla u partizane. Radovali smo se što je među nama na Biokovu i ponosili se što je s nama, među proleterima.

Sabranih su je drugovi u vrletima kanjona Sutjeske, gdje se te davne 1943. godine vodila historijska bitka revolucije, sabranih su je sa suznim očima punim bola. Našu tugu, naš zavjet na -grobu, zauvijek usnule Nade, iskazali smo novim jurišima na omraženog neprijatelja, čija je zločinačka ruka ugasila ovu divnu mladost.

* * *

Zar je moguće ne osjetiti duboko divljenje i zahvalnost prema Vojislavu (Voji) Kadijeviću iz sela Mihalj u dolini rijeke Neretve, druga iz omladinske čete bataljona »Josip Jurčević«, koji se prvi među nama javio u Prvu proletersku brigadu. Za svo vrijeme njegovog kratkog, ali časnog življenja, iz njega je izvirala ljubav za svojim drugovima. Sposobnost prilagođavanja i veliko požrtvovanje da pomogne svom drugu bila su svojstva ovog proletera.

Ostaje u nezaboravu njegov lik, lik hrabrog borca-junaka onog nezaboravnog dana početkom travnja 1943. godine kada je prvi, sa svojim drugom Antom Raštegorcem, u maloj barčici (sandolini) prešao rijeku Drinu kod sela Ustikolina. Oni sami upali su u rovove među iznenađene i prestravljene četnike. Zarobljavajući desetinu četnika, obezbijedili su mostobran na rijeci i omogućili našem Prvom bataljonu da otpočne prelazak rijeke. Samo je nesretna okolnost htjela da je zalutali neprijateljski metak oštetio sajlu dereglije što je omogućilo prelazak preko rijeke naše brigade u prvom pokušaju.

U ponovljenom forsiranju rijeke oni opet prvi prilaze rijeci. Pred njima je nemirna Drina i četnici brane prilaz rovovima. U toj mračnoj aprilskoj noći ponovo su u staroj sandolini sa zadatkom da prvi zakorače na jako branjenu obalu rijeke i da snagom svoje hrabrosti prokrče put svome bataljonu i brigadi. Mi ostali borci iz Prvog ešalona, na splavima, treba da pređemo rijeku. Huči Drina nadošla od proljetnih kiša. Prilazimo rijeci, četnici otkrivaju naše prisustvo i otvaraju uragansku vatru. Gruvaju topovi s okolnih brda kojima Talijani pomažu četnike.

Noćas rijeku moramo prijeći. Naša odlučnost i želja da uspijemo tim su veći, jer su nam upravo javili da je Druga dalmatinska brigada prešla rijeku Drinu uzvodno od Foče. Proleteri ne smiju zaostajati.

Uslijed jake vatre neprijatelja pjenuša se voda oko sandoline i splavova. Vojina sandolina je probušena i tone. Vojo snažnim zaveslajima pokušava dovesti sandolinu u plićak. Iskačući iz sandoline ova dva hrabra proletera, pod zaštitom eksplozije svojih bombi, ulijeću u rovove.

Leže mrtvi četnici, ostali bježe. Sami su oni na osvojenom komadiću obale rijeke. Odoljevaju vatri daleko nadmoćnijeg neprijatelja. Tako je naš Voja sa svojim drugom Antom te noći svojim tijelom branio uzani prostor do pristizanja ostalih drugova.

Te noći, iako je ne štedeći se bio nebrojeno puta, da tako kažem u zagrljaju smrti, nije ga ni metak okrznuo. Ove aprilske noći njegova je srećna zvijezda sjala punim sjajem. Ali napustila ga je jednog kobnog lipanjskog dana 1943. godine u vrletima Zelengore. Ostao je naš Voja tamo sa stotinama svojih drugarica i drugova kao svijetao primjer neuništivosti borca-proletera.

* * *

U mojim sjećanjima ostaje dragi lik borca-žene našeg desetara i vodnika Mileve Ščepanović-Zarubica. Ova mlada i stasita Crnogorka, među mnogim muškarcima, svojom hrabrošću i drugim vrlinama izborila je svoje mjesto da nas vodi, da bude na čelu naše desetine i voda. U nadljudskim naporima i u nebrojenim jurišima, naročito u toku IV i V ofanzivi, nikada nije priznavala da je nešto nemoguće. U tim teškim danima ona je bila na čelu u jurišima svoje desetine i voda. Stizala je da pomogne ranjenom drugu, da iznemoglog prihvati i ponese puškomitraljez. U tom neobičnom vremenu stvarnost života je tražila mobilizaciju svih vrijednosti svakog od nas. Koliko god je istina da je NOB dala doprinos ženi da ostvari svoju ravnopravnost, naša Mileva je doživljavala katkod nelagodnost ili smo se mi muškarci ponekad podlijegali predrasudama i durili se što nam je jedina žena u desetini desetar. Međutim, mnogo puta smo se uvjerili da nismo u pravu, da nemamo razloga za nezadovoljstvo, jer se naša Mileva, tokom svakog dana i svake borbe potvrđivala kao izvanredan borac i drug. A treba reći, istine radi, da njoj nije bilo uvijek lako među nama muškarcima, da njoj nismo baš uvijek olakšavah njene obaveze.

A kad bi nas, i ako rijetko, zbog toga zadirkivali drugi borci, mi borci njene desetine, voda bili smo jedinstveni sa svojim desetarom, sa svojom Milevom. Ova skromna i nenametljiva djevojka ostaje u mojim sjećanjima kao divan primjer druga-žene i borca.

Zadnjih dana kolovoza 1943. godine susreo sam Matu Zarnića iz sela Makar (Makarska). Na kratko smo se vidjeli u predahu jednog noćnog marša prema selu Turbe kod Travnika. Veoma se je obradovao našem ponovnom susretu i sav je zračio od zadovoljstva kada mi je u povjerenju govorio o mogućnosti da narednih dana krećemo prema Dalmaciji. Reče mi tada: »Zamisli, Nikola, da napadnemo i osvojimo Makarsku ... Mi Biokovci u našem gradu kao pobjednici-oslobodioci.«

Slijedećeg jutra vraćamo se poshje noćnog napada na Turbe. Zastajemo da se malo odmorimo. Sustiže nas jedna četvorka vojnika Pratećeg voda bataljona i nose jednog borca na nosilima. Pitamo ih da li je teško ranjen. »Ne, nije ranjen, već je poginuo Mate Zarnić, naš komandir voda«, reče jedan od njih. Zatečen sam tom iznenadnom i tužnom viješću i pitao se je li to moguće. Prije nekoliko sati pričao mi je s radošću o mogućem našem putu u našu Dalmaciju. Kako su mu tada oči iskrile od zadovoljstva. Mohm ih da mi dozvole da ga vidim. Sada tu pored mene je nepokretno tijelo i upale njegove oči. Smireno lice kao da mi želi reći: Znaš, ja nisam mogao nastaviti dalje, ali ti ćeš im reći kako je to bilo i zašto ja nisam mogao da se vratim.«

Naviru sjećanja na dane našeg zajedničkog života u selu. Na dane kada smo na već uobičajena .mjestima za okupljanje omladine, u večernjim satima pjevali pjesme, na njegov lijepi glas, na dane 1941. godine kada je utihnula naša pjesma i kada smo živjeli zabrinuti što nam donosi sutra. Posebno na onaj dan u kolovozu 1941. godine kada smo mu saopćili odluku da je primljen za kandidata za člana KPJ.

Sahranili smo ga u jednom šljiviiku na rubu zaboravljenog bosanskog seoceta. Domaćin kuće u blizini obeća nam da će se brinuti o mjestu gdje je sahranjen ovaj hrabri proleter. Opraštamo se sa bolom od našeg Mate. Vraćam se u jedinicu i pitam se kako ću smoći snage, ako se živ vratim, da saopćim njegovoj majci ovu tužnu vijest. Sustiže me njegov starješina i kaže: »Ako stigneš u svoj kraj reci njegovoj majci da je Mate za ovo kratko vrijeme osvojio naša srca. Uvijek je bio nasmijan, pripravan za šalu i pjesmu, i uvijek među prvima u jurišu.«

* * *

Zašto je sudbina tako okrutna da uvijek odnosi nekog od najboljih među nama?

Borci Prvog bataljona veoma su brzo upoznali ljudske vrijednosti i hrabrost Jure Odaka iz sela Ravno kod Metkovića. Ovaj staloženi radnik brzo je zadobio naše povjerenje. Poshje samo nekoliko mjeseci koje je proveo u brigadi izrastao je njegov lik u hrabrog borca-jurišnika i rukovodioca.

Po načinu svoga rada i ponašanja, u razgovoru s nama u toku borbe, na maršu, na odmoru, on je polazio od principa da u revoluciji, više nego ma gdje drugdje, djela zamjenjuju riječi, da se njima najbolje iskazuje pripadnost NOB-i i odanost Komunističkoj partiji.

U završnim borbama proboja u toku Pete neprijateljske ofanzive, u borbama za Vlasenicu, Zvornik, na Miljevini i svim drugim borbama, u svim našim jurišima, Jure je uvijek bio među prvima. Na četnim konferencijama, na sastancima partijske organizacije na kojima smo poshje borbe razgovarah o proteklim borbama, Jure je veoma često istican kao uzoran drug i veoma hrabar borac. Zato smo se radovali kada je samo nakon nekoliko mjeseci pro-

vedanih u Prvoj proleterskoj brigadi, Jure postavljen za zamjenika komandira čete, a nešto kasnije za komandira druge čete Prvog bataljona.

Još u Omladinskoj četi bataljona »Josip Jurčević« na Biokovu bio je zapažen kao omladinac koji nije bio od velikih riječi, ah uvijek kada je govorio pronicao je u suštinu problema. Ovaj potomak čuvenih neretljanskih gusara, od samog početka svog učešća u NOB-i, hrabrošću je najpotpunije iskazivao ljubav za slobodom, ljubav za svojom dolinom Neretve i svojim lijepim seocetom. Takav je bio naš omiljeni Jure i onog kobnog dana u siječnju mjesecu 1943. godine kada je, jurišajući na čelu svoje čete, pao junačkom smrću.

Svi mi učesnici NOB-e, učesnici u toj velikoj epopeji, često mislimo i sa ponosom razgovaramo o tim davnim događajima. Sa razloga, sa puno poštovanja, prisjećamo se naših prijatelja — drugarica i drugova koji su nisu vratili. Prisjećamo se te divne mladosti koji su svim svojim bićem učestvovah u nećem novom, ljudskijem, boljem. Bili su to obični mladi ljudi sa svim svojim navikama, radostima i manama. Ali svi oni imali su jednu zajedničku crtu, snažno osjećanje revolucionarnog dostojanstva i časti. U tom vremenu živjela je ova mladost koja je svojom krvlju i životima gradila novu Titovu Jugoslaviju.

IVO SUMIC

BILJEŠKE IZ PARTIZANSKOG ŽIVOTA

(izvodi iz ratnog dnevnika)

Poslije akcije na Bosansko Grahovo brigada se sastala u Petrovcu da se tu malo odmori i proslavi sedmi novembra. Sedmog novembra održana je smotra cijele brigade na kojoj nam je drug Tito predao brigadnu zastavu održao govor i objasnio značaj formiranja divizije. Naša brigada ušla je u sastav Prve divizije. Dok smo bih u Petrovcu održavah smo kulturne priredbe i zabave građanstvu i nama svake večeri. 16. 11. brigada je dobila pokret prema Ključu i selo Adiće. Sedamnaestog krenuh smo dalje kroz Ključ, preko rijeke Sane, kroz neka popaljena sela pireko rijeke Sanice za selo Ratkovo odakle pripucaše četnici, krenusmo na juriš i ostasmo tu jedan dan da se odmorimo od zime i nevremena koje nas je putem pratilo. 19. 11. vršen je napad na Sitnicu gdje smo pretrpjeli paklenu vatru i led. Ja sam te noći bio ranjen, ali smo likvidirali 45 utvrđenih bunkera, zarobili 900 domobrana, nekohko Nijemaca, 4 haubice mnogo ratnog materijala, obuće i odijela. Tu je poginuo pored Milovana, Arten, Boris, Simić, dok je ranjenika bilo dosta. Istu noć je Sandžačka brigada zauzela Mrkonjić Grad.

* # *

22. 2. smo držali položaj na Ječmenovu brdu dok je Prva četa i Kraljevčani vodili borbu sa Nijemcima. 23. 2. smo imali napad na Ivan-sedlo koji nije uspio, te smo morali da se povlačimo preko Ivan planine do Bulatovića.

2. 3. smo dobili pokret za selo Trešnjevicu. U tom selu je umro Nikola Vela. Naša četa je ostala u zaštiti bolnice a Bataljon je pošao na Vakuf. 6. 3. smo pratili bolnicu preko Sćita do sela Priđvorci. 7. 3. preko sela Duge za Beli Lug na rijeci Rami. U Dugama sam sreo Veška, Sudiju, Vladu Kržanića, Anđelka Radonića, Slavka Sumića, Branika Jakića, Antu Jakića, Živka i Ivana Kokica. 9. 3. smo bili u selu Luke. 10. 3. pokret kroz Jablanicu na Neretvi za selo Krstac gdje sam sreo Marjaina Bilina. 11. 3. smo stigli u selo Kukuruzovinu u sastav Bataljona. 12. 3. bili smo u Slatini. 13. 3. smo prošli pored Konjica do Gornje Bjele. 14. 3. smo stigli u selo Borci odakle smo pošli u akciju na Glavatićevo gdje je nesretnim slučajem poginuo Mate Borić.

* * *

27. 3. naša cijela brigada vrši akciju na četnike kod Ustikolina na Drini. 28. 3. smo sa Šestim bataljonom ušli u Ustikolinu istjeravši četnike preko Drine. U Ustikolini i okolnim selima ostali smo do 8. 3. praveći splavove za prebacivanje. 8. je sve bilo spremno, splavari su bili dobrovoljci a iz svakog bataljona puškomitralješka odjeljenja također dobrovoljci sa bombašima i bolničarima. Kad smo prišli do Drine komandant nam je iznio vojnički, a politički komesar politički značaj prelaza preko Drine. U prvi mrak pod zaštitom našeg lakog i teškog automatskog oružja prebacila se prva grupa koja je otvorila vatru sa sredine Drine na neprijatelja koji je već bio posjeo bunkere. Ja sam se prebacio u drugoj grupi. Neprijatelj je otjeran iz bunkera i omogućen prijelaz ostalim bataljonima. Prvi je prešao Prvi crnogorski, pa Drugi i Treći. Prvi bataljon je zauzeo selo Cvilin i produžio na Krčino brdo gdje su bili ukopani alpinci. Borba je bila užasna, ali su ih naši borci uz pomoć Drugog i Trećeg bataljona otjerali sa tih položaja i nastavili gonjenje preko Kapka.

18. 5. Pisana Jela. Od Sahovića je već počela ofanziva. 19. 5. selo Pokrajci gdje su nas bombardovali avioni. 20. 5. selo Meljak. 21. 5. Celebić gdje su se naše snage sudarile sa Nijemcima i ustašama. 22. 5. selo Borje gdje je bio naš radni vod a Bataljon je vodio žestoke borbe na Trovrhu, Bakicu i Zavajitu. 28. 5. selo Očevo. 30. 5. imali smo žestoku borbu sa Nijemcima za Uzlupu koji su namjeravah da nam spriječe prelaz preko Tare ali smo ih mi zaustavili i uspjeh da se preko noći prebacimo preko Tare i izbijemo u jutro na rijeku Pivu. 1. 6. selo Sljemena na Vučevu razmješteni smo u nekim napuštenim čobanskim kolibama. 3. 6. pokret do sela Tjentišta na rijeci Sutjesci. 6. 6., vršen je napad na Nijemce kod spaljenog sela Borovno. Tu smo imali mnogo žrtava ali su i Nijemci ostavili dosta leševa na bunkerima. 8. 6. pokret preko Vrbničkih Katuna na Zelengoru preko koje smo vodih najogorčenije borbe sa Njemcima koje su bili zaposjeli svaku čuku. Tu smo imah mnogo žrtava od artiljerije i avijacije, najviše je stradala bolnica i ranjenici koje su Njemci nemilosrdno ubijah, dok nismo 11. 6. stigli na položaj kod Miljevine gdje smo vodih borbu cijeli dan. U noći su Nijemci pobjegli iz Miljevine ostavivši mnoge bicikle, automobile, motorbicikle itd. Istog dana je neprijatelj vršio kontranapad iz Foće ali smo ih mi potisnuli i stigli do sela Daničića i Budnja.

16. 9. smo stigli do Aržana tu smo sastali naše kamione sa kojima smo stigli u selo Gojunić. Odatle smo pošli preko Ciste do Seoca gdje smo dobili Talijanske uniforme. 23. 9. smo sa kamionima stigli u Stobreč kod Splita. Istog dana sam dobio dozvolu za grad. Tamo sam posjetio rođake Jelisavu i Slavku. 20. 4. smo dobili pokret preko Blata za selo Koštanje odatle smo pošli jna položaje kod Lovreća. 27. 9. bili smo u zasjedi na cesti kod Gornjih Draguna blizu Imotskog. 30. 9. je naša četa imala zasjedu na cesti prema Imotskom iznad sela Mustapića. Uvečer smo se prebacili kamionima preko Sestanovca i Zadvarja za selo Gata gdje smo držali položaje na Mosoru. Tu sam se ponovo sreo sa Ljubom Jakićem. 2. 10. smo bili na položaju iznad Blata skupa sa drugovima iz bataljona Garibaldi. 3. 10. smo se prebacili kamionima za Bosnu iznad Aržana.

* * *

29. 11. dobili smo pokret kroz Turbe za Pulas na iste položaje i usput smo se sreli sa našom 13. brigadom »Rade Končar«. 29. 11. uvečer smo napadah na Travnik koji nije uspio. 30. 9. smo ostali cijeli dan na položaju, a uvečer smo pošli za selo Zlokići. 1. 12. smo izjutra pošli za Pulas jer smo dobili smjenu od naše 13. brigade.

14. 5. bila je smotra naše divizije i zajedničko veselje. Učestvovah su po dvije čete Trećeg i Četvrtog bataljona jedna četa Šestog bataljona i dvije čete Garibaldijevog bataljona, dva bataljona XIII brigade i jedna četa iz Trećeg krajiške brigade. Komandant divizije je održao kratak govor o vojničkoj a komesar o političkoj situaciji. Brigadni horovi su pjevah narodne i borbene pjesme. Poshje toga je bila utakmica u skakanju, trčanju, bacanju i gađanju, a zatim i igranka do kasno u noć. 17. 5. rano ujutro imao je cijeli Bataljon pokret. Glavnina bataljona je pošla u Pecku za zaštitu divizijske bolnice, a treća četa je ostala u Jasenovim potocima radi održavanja veze sa Štabom brigade i kontrole toga kraja. Druga četa je dobila zadatak obezbjeđenja magazina u rajonu Mliništa. Jednu desetinu smo imali na aerodromu u Drvaru a jednu u Petrovcu, koje su imale zadatak obezbjeđenje i sprovođenje materijala koje smo dobijali od saveznika i transportovan vozom do Mliništa. 23. 5. bio sam u Drvaru radi obilaska desetine i drugova koji su bili na oficirskom kursu u Drvaru. 24. 5. vratio sam se ponovo na Mhništa. 25. 5. su Nijemci napali Drvar padobrancima sa ciljem hvatanja Vrhovnog štaba i druga Tita u čemu nisu uspjeh. 26. 5. cijeli Bataljon je vozom prebačen do Crnih p>otoka a odatle usiljenim maršem do sela Prekaje gdje smo stigh u zoru 27. U toku 27. sa jednim vodom smo izviđah prema Drvaru a sa drugim preko Prekajskih na Mokronoške kolibe sa istim zadatkom. Uvečer 27. vršili smo napad na neprijatelja u Prekaji. 28. 5. sam nosio Vaskrsiju koji je bio ranjen te noći u borbi do Crnih potoka a u Prekaju sam se vratio poslije podne 29. 5. rano ujutro naša druga četa smijenila je na položajima kod Prekaje jedan bataljon Treće krajiške. U toku dana odbili smo nekoliko uzastopnih njemačkih napada i predvečer morah odstupiti uz gubitke od sedam drugova izbačenih iz stroja. Uvečer istog dana četa je nosila ranjenike iz Poljica za Saviće i odatle u Prijevodac u sanitet Treće krajiške brigade. 30. 5. smo se vratih u sastav Bataljona u selo Podići.

20. 8. smo dobili pokret preko ceste Plevlja—Rudo a odmor smo imali na Pobijeniku kod Lima. U toku noći smo prešli Lim preko mosta u Priboju i 21. stigli do sela Jabuka. 22. 8. smo imali pokret do sela Brezna kod Uvea. Naša četa je izišla na položaj, a Bataljon je ostao u selu. 23. 8. u toku noći Brigada je prešla preko Uvea u Srbiju. Četnici koji su držali položaj na obali rijeke brzo su rastjerani i toga dana smo stigli do Alin Potoka. 24. 8. smo se vratili u sastav Bataljona i napali Bugare koji su pošli da nas napadnu. Potukli smo ih i natjerah nazad na Palisad u nekoliko kuća. Borba je bila očajna. 25. 8. smo sa četom pošli u Varoš na položaj druge čete gdje se vodila borba za svaku kuću. Uvečer je vršen napad. Bugari su pretrpjeli vehke gubitke, ah ih nismo uspjeh istjerati. U toku noći im je stigla pomoć i mi smo se morah povući. 26. 8. uz pomoć koja im je stigla Bugari su napustili Palisad, a mi smo zauzeli položaje prema Brijaču. 28. 9. smo imali pokret preko Kobilje glave kod Palisada prema pruzi Višegrad—Užice.

* * *

11. 10. četa je imala pokret do Sopota, gdje je bila u rezervi. 13. 10. četa je smijenila na položaju našu Prvu četu. Toga dana smo se susreli sa jedinicama Crvene armije. 15. 10. ujutro je bio napad na Beograd preko Banjičkog Visa. 16. 10. ujutro skupa sa jedinicama Crvene armije bih smo u gradu kod Vojne akademije, a prenoćili smo u Ulici braće Nenadića. 17. 10. je naš Bataljon dobio zadatak da zauzme i posjedne Narodnu skupštinu i da je sa jedinicama Crvene armije brani od ponovnog zauzimanja od strane Nijemaca. 20. 10. oslobođen je Beograd i naše jedinice prešle preko Save u Zemun. 21. 10. sam primio dužnost pomoćnika komesara u Bataljonu. Istog dana Bataljon je pošao na novi zadatak u XI kvart. Stab bataljona je bio na kraju Mileševske uhce kod Crvenog krsta. Naš rad u Beogradu tekao je svakog dana po predviđenom planu na raznim konferencijama, predavanjima i priredbama. Narod je bio oduševljen sa našim radom uopće, jer smo radili u suglasnosti sa gradskim i kvartovskim organima. 23. 11. brigada je dobila pokret. Prva etapa je bila od Beograda do Nove Pazove, a druga do Sremskih Karlovaca i treća Beočina, gdje smo imali odmor. 27. 11. imali smo pokret iz Beoeina do Banoštara, gdje je brigada odmarala i bila u rezervi. Tu smo ostali do 2. 12., a 3. 12. produžili smo do fronta kod Erdevika u Matoroj šumi. Napad je otpočeo u 8 sati artiljerijskom pripremom, a u 10 sati Kozarčani su pošli u napad ali su bili odbijeni uz velike gubitke. Naša brigada je bila u rezervi. 4. 12. u 2 sata u jutro naša je brigada smjenila Petu kozaračku brigadu na položaju. Neprijatelj je bio veoma blizu, dobro ukopan u rovove možda nekih stotinu metara od naših rovova. Prvi put prisiljeni smo i mi kopati rovove. Iza podne smo dobili naređenje za napad, a prije toga je izvršena artiljerijska priprema. Iz našeg Bataljona u napad je pošla samo jedna četa. Iako je na)pad pđčeo za nas u neobično vrijeme, po danu ubrzo su osvojeni prvi položaji i put prema Erdeviku je bio otvoren. Prije polaska na juriš ranjen mi je bio komandant bataljona Milović Miodrag, a poshje proboja na prvoj kosi bio sam i ja ranjen i poslije previjanja prenešen u divizijsku bolnicu u selo Stara Bingula.

* * *

9. 3. dobio sam naređenje za premještaj u inžrnjerijski bataljon na istu dužnost. Na moje mjesto došao je Dile čije je zdravstveno stanje bilo lošije. Meni je to malo teško palo jer sam se već navikao i srodio sa drugovima

MSB. U Štabu inženjerijakog bataljona našao sam svoje stare drugove iz Brigade Pero Gračanin je bio komandant, a njegov zamjenika Vojo Vulikić sve stari borci od formiranja brigade u Rudom. Moj pomoćnik bio je Ivo Tolić sa kojim sam skupa došao u brigadu sa Bioikova. 17. 3. izvršili smo pokret za selo Babsku neposredno iza položaja. Za vrijeme boravka u Babskoj svake noći smo upućivali po jedan vod za izviđanje neprijateljskih minskih polja. Jedna četa je radila na uređenju komandanog mjesta za Štab divizije, a sa ostalim dijelom i mještainima iz okolnih sela uređivah smo drugu obrambenu liniju. Sa novo pridošlim drugovima svakodnevno je izvođena nastava u rukovanju sa minsko-eksplozivnim sredstvima, postavljanju i razminiranju minskih polja.

12. 4. otpočela je naša ofanziva probojem Sremskog fronta uz sadejstvo avijacije, tenkova i ruske flote na Dunavu. Prve linije su probijene u prvom našem naletu što je omogućilo dalje nastupanje ka Vukovaru. U toku dana smo stigli do Sotina gdje smo malo odmorili i produžili za Vukovar, gdje smo stigli oko ponoći. Odmah smo dobili naređenje za opravku mosta preko Vuke jer su glavni most Nijemci porušili.

* * *

6. 5. dobili smo pokret za Vrbovec gdje su naše jedinice vodile borbu sa Nijemcima koji su se još uporno branih. Za to vrijeme smo mi na prilazima Vrbovcu opravili dva mosta koji su bili porušeni. 8. 5. Bataljon je dobio pokret prema Svetom Ivanu Zelina gdje smo imah zadatak opravke mosta za prelaz tenkova. U Sesvete smo stigli 9. maja ujutro odakle smo dobih pokret za Zagreb i smjestih se u uhci Sv. Duha. 10. 5. Bataljon se je preselio na Ksaversku cestu gdje je bio Štab divizije. U Zagrebu smo ostali do 18. maja.

NIKOLA BATINIĆ

MAJKA STANA!

Kraj je 1942. godine. U rajonu ismo Prnjavora i noć je veoma hladna. Razmještamo se za prenoćište po kućama jednog sela i komentiramo da po ovoj studeni ne bi trebalo biti iznenađenja. Četnici se ne osuđuju napadati proletere, a njemačko-ustaški garnizon u Banja Luci je daleko. Negdje poshje ponoći bude nas i požuruju da se spremamo za pokret. Krećemo se ubrzano prema zapadu. U pokretu nam komandir čete objašnjava da je iz Banje Luke krenula u ovom pravcu veća neprijateljska kolona još sinoć. Treba da ih zadržimo i onemogućimo njihov upad na slobodnom teritoriju.

Nas četvorica: Jagoš, Pero, Slavko i ja posjeli smo jednu uzvisinu kraj ceste puškomitraljezom. Komandir voda Vuksan pomaže nam i kontrolira da zauzmemo povoljan položaj. Upozorava nas da se ne smijemo kretati, po sva-

nuću i odati položaj. Onako za sebe pitam se kako je to moguće po ovom »pasjem« vremenu. Cvokoćemo i promrznuti osmatramo prema zapadu. Priželjkujemo da se neprijatelj pojavi čim prije da mu se osvetimo za ovu neprospavanu noć, za ovu studen na kojoj kosti »pucaju« od hladnoće, za sve neprospavane noći.. .

U podnožju ovog brdašca, u šumici, priljubila se seoska kuća na osami. Malo zatim pošto svanu vidimo dim kako probija kroz krov kuće. »Oh, da je primaći se, njenom kominu — ognjištu i ogrijati promrzle kosti — dobaci Jagoš. — Ja nadodah »da je još uz to nešto prezalogajiti.«

Malo zatim Jagoš me gurka rukom i pokazuje u pravcu kuće. Vidimo ženu kako nam rukom daje znak kao da nas poziva da dođemo. Zagledavamo se u nedoumici šta da radimo, nerazumjevajući njen znak. Dogovaramo se. Udaljavati se sa položaja ne smijemo. Mogla bi to biti fatalna pogreška. A opet, ne poći i ispitati šta nam želi da kaže ova žena moglo bi se pokazati kao pogreška koju nam ne bi oprostili. Odlučujemo da Jagoš i Slavko oprezno priđu i utvrdi šta žena žeh. Pero i ja ostajemo na brdo pripravni da ih vatrom iz puškomitraljeza zaštitimo za slučaj nekog neprijatnog iznenađenja. Oni oprezno prilaze kući nešto razgovaraju sa ženom. Jedan od njih ulazi u kuću a malo zatim i drugi. Neizvjesnost ne potraja dugo. Poshje nekoliko minuta naši drugovi izlaze iz kuće i trčući nam veselo prilaze. »Uh, majku mu, veli Slavko, mi se zabrinuli da nam ne pripremaju neko neprijatno iznenađenje, a ono oni nam pripremili obilat doručak za sve nas. Požurite i vas dvojica kod ovih dobrih ljudi«.

Nasmijana i nas dočekuje starija žena i požuruje u kuću i reče umjesto pozdrava: »Djeco kačamak! Puru treba jesti dok je topla«. U kući nas dočekuje stariji brkajlija s lulom u ustima i štapom u ruci. Kasnije saznajemo da je invalid u jednu nogu. »Ja sam Jovan, a ovo je moja žena Stana. Dobro nam došli, djeco! Ova je noć dozlaboga hladna i pitam se kako vi to sve izdržavate. Ja se raspričao, daj der Stano činiju i kašike.«

Uz zalogaj pitam čika Jovana kako nas je prepoznao da smo »naša« vojska, kako reče našoj dvojici drugova. »E, sinko moj, našu vojsku nije teško prepoznati. Ustajem ti ja ujutro, zorom da jaimim drva i da podložim vatru kad gore na brdu vidim vojska se pritajila. Vratim se brzo u kuću i pitam moju Stanu a ona mi veli: Bolan, Jovane, da su to četnici oni bi prvo vrnuli do naše kuće i galamom i lupom na vrata i prozore prisili nas da im iznesemo rakiju i da im spremimo mrsa. Brzo, Jovane, veli moja Stana, podloži vatru da pripravimo kačamak da djeca založe na ovoj studeni.«

»Hvala vam majko i čika Jovane, od sveg srca vam hvala«, reče moj drug Pero. Domaćica Stana -miluje nas svojim majčinskim očima i upita: »Jeste li vi, djeco, iz daleka«. »Jesmo majko. Ja sam iz Dalmacije, a moj -drug je iz Crne Gore.« »Je h to rano mnogo daleko«. »Mnogo dana hoda, majko, mnogo.« Cika Jovan podpaljuje ugarkom svoju lulu i kao za sebe veh: »Mi smo vam ovdje na osami i iza brda pa naša vojska rijetko navraća. Baš prije neki dan prolaze drugovi, a ja se obradovao da ćemo malo popričati, da ih upitam za

»Danas Prva proleterska predstavlja simbol bratstva i jedinstva u borbi za oslobođenje naše zemlje i stvaranje slavne narodnooslobodilačke vojske. Vaša su djela besmrtna, kao što je besmrtna i ova veličanstvena borba svih naših naroda i narodnosti.« *TITO*

novosti i da im ponudim što je kuća i bog dao. Da ih priupitam da li su vidjeli moga Stevu. Prije nego što je zazimilo pošao je i on s našim drugovima Krajišnici. A ono jedan drug — sigurno starješina se izvinjava, zahvaljuje i veli da im se žuri za Prnjavor.«

Pojeh smo i žurimo da se zahvalimo i oprostimo od ovih dobrih domaćina. Nato će majka Stana: »Ne zahvaljujte, djeco. Gledam vas tako mlade i promrzle pa se nadam da i moga Stevu neka dobra majka ponudi svojim toplim domom i parčetom 'ljeba.«

Vidim kako joj se jedna suza kotrlja niz obraz.

MAURICIJE MARINO FANELI

FRAGMENTI IZ RATNOG DNEVNIKA

August mesec. Stanje partijske ćelije Treće čete Trećeg kragujevačkog bataljona: Suco, Cedo, Mauricije, Ličina, Đuro, Radoslav, Ljubo, Nikola.

Kandidati: Nikola, Rajko, Dumanić.

28. septembar 1944. Ub — Sastanak komunista i skojevaca bataljona. Dnevni red: ciljevi naše NarodnooslObodilačke borbe.

1. oktobar 1944. — Sastanak političkih komesara i delegata vodova. Politički rad i pripreme za sledeće borbe.

Sopot. — Došao sam do nove sveske. Pred crkvom u Sopotu fotografisala se cela četa. Zatim smo se fotografisali po grupama, na kraju pojedinačno. Prvi put ce fotografišemo. Idemo na položaje, pred nama je Beograd.

Soppt, 13. septembar 1944. godine

Ceo položaj krenuo je u susret Crvenoj armiji. Bili smo radosni, jer smo znali da ćemo zajedno preći put do Beograda. Na cesti sam prvi put popušio rusku cigaretu. Dao mi je jedan Rus, tenkista, i dok je on iskoristio pauzu da se obrije, ja sam se naslonio na tenk i pušio. Pričali smo različitim jezikom, ali smo se potpuno razumeli.

Rus me upitao: Je li daleko more?

Meni je tada izgledalo da je ono neverovatno daleko.

Avala je savladana. Na čelu čete je Ismet. Svi su pevali, a pucnjava je bila sve jača. Prepale su nas »kaćuše«, prvi put smo ih videli i čuli.

14. oktobar, kod Banjičkog visa

Išli smo zajedno s tenkovima. Neki tenkovi su se vraćali, a mi smo ostali zakovani na nekoliko metara ispred bunkera. Ponovo smo krenuli na juriš, bombama. Poginuo je Ismet. Kad se spustio mrak, ceo bataljon je krenuo na juriš.

Pošli smo prema Slaviji. Narod je stavljao ispred nas tepihe, nudio nas šećerom i rakijom.

Svi su pucali iz sveg mogućeg oružja.

Beograd je oslobođen.

Pošao sam do foto-aparata.

U četu se javilo više od 50 Beograđana. Rijetko je ko stariji od 20 godina. Ne smemo primati više od 10 drugarica u četu.

Beograd, oktobar

Partijski sastanak čete. Zaključci:

1) Rad komunista sa novim borcima,

2) Uvesti vojničku disciplinu, obavezno je nositi činove, a samo stari borci mogu nositi srp i čekić.

3. novembar, 1944.

Krećemo na Pozorišni trg. Tu se skupila čitava brigada. Idemo preko Save. Pravac nam je Srem. Kroz maglovito jutro gledam ruševine od beogradske bitke sa Beograd. Ceta ima više od 120 boraca, pet puta više nego kad smo prešli u Srbiju.

Prolazimo kroz napuštena sremska sela. Stara Pazova, mesto nedirnuto, ali potpuno pusto. Jedna kokoška luta po pustim dvorištima i sobama. Uveče smo pored Dunava. Pada sitna kiša. Novi Sad je u magli.

Tu, pored Dunava, našao sam fotografiju u Nikovoj kurirskoj torbici. On je poginuo.

Erdevuk, decembar 1944.

Prvo su ovce poslate preko minskih polja. Sada su i one sive. Upadamo u rovove, front je probijen. Gazimo blato, ima bosih boraca. Treba trčati, padati, dizati se. Ma kakva bila ova zemlja, ona je naša.

Teško je ranjen u grudi Tonči, jedan od mojih najboljih prijatelja. Nemac mu je iz neposredne blizine ispalio metak u grudi. Nose ga, a on umire. Kiša neprekidno pada.

Krećemo prema Sidu, borba kilometar za kilometar.

Noga mi se gnoji, zavili su mi je. Ona me strašno boli. Blato je, ni jednog kamena.

U Sidu naš delstar je ušao u jedan podrum i napio se vina. Čitava bačva se izlila na njega.

Tovarnik, decembar, 1944.

Sve se zadimilo od ručnih granata. Pored puta je pao ranjen u glavu moj najmiliji drug iz čete Ivo Bačetić Žuti, vodnik prvog voda. Već je tri godine u brigadi. Bolničarka Gordana je potrčala da ga previje. Imala je 18 godina. Vikali smo: »Cordana, stani!« Pala je prekrštenih ruku, naslonila glavu na zemlju, a studen vetar pomrsio joj plavu kosu. Pobegla je iz Beograda dok smo mi nastupah prema Avali. Došla je s tašnom i s visokim cipelama na nogama. Htela je da bude borac.

Kod Banjice je zgrabila pušku i išla na juriš na jedan bunker. I ona je vikala: Napred, proleteri! Bila je frizerka.

Čeletovci, 5. decembar

Dva dana odmora.

Partijski sastanak: 1. Proraditi pitanje lenjinizma; 2. Treba biti samokritičan i učiti se na vlastitim greškama; 3. Treba prvo uzeti vlast, da bi se stvorili uslovi za razvijanje proletarijata, a zatim da se krene u podizanje

kadrova i kultüre radnih masa; 4. Kritikovan je jedan mladi drug koji je imao u rancu budilnik koji je zvonio pred jurišem i razbijao noćnu tišinu. On je obećao da će se popraviti. Bitno je da budemo pošteni i poverljivi; 5. Za 17 dana iz čete je poginulo 17 skojevaca. Brigada je izgubila 759 boraca.

15. decembar

Oko 12 sati komesar Prateće čete pročitao je osudu na smrt jednom dezerteru. Uhvaćen je u bekstvu. Pročitano je rešenje ratnog suda i zatražena saglasnost sa ovakvom odlukom. Dezerter je gledao oborene glave pored iskopane zemlje. Dok se to čitalo tukla je artiljerija i granate nisu padale daleko. Dezerter je počeo da bježi, dok su dvojica pucala u njega. Dan bez snega.

22. decembar, Adaševci

Prali smo se, parili odeću, mnogima su noge otekle od zime. Proslavljamo trogodišnjicu Prve proleterske.

Oko nas je Sava, razlivena i smrznuta.

Tri godine Prve proleterske brigade! Pod njenom zastavom sada je malo boraca iz Rudog.

1. 1 1945. godine, Bosut

Ovu novu godinu pamtiću po mostu na Bosutu.

Naređeno je da ga naš bataljon mora po svaku cenu preći. Pred mostom stoji veliki bunker iz kojeg nemački mitraljezi kontrolišu naše položaje. Jurišamo, ali je nemoguće proći. Pada dosta drugova, jedan mitraljez je prešao tri puta iz ruke u ruku. Omladinac Miloš viče: »Juriš, omladinci!« Naslonjen je glavom na most, a bolničarke mu previjaju obe noge. On gleda kako mu krv teče u Bosut i viče: »Ej, Miloše, nisi nizašta«.

Ranjen na više mesta leži Bosanac, Rajko Adamović. Jedva je digao ruku i rekao: »Drugarice, odvedite me u toplu sobu«. Krv iz naših rana oticala je u reku. Tek drugi dan su Nemci odbačeni. U izveštaj'u Vrhovnog štaba stoji: »Odbijen je jak protivnapad, potpomognut i tenkovima. — Rijeka Bosut je forsirana«.

3. januar 1945, Šidski Banovci

Sastanak komiteta SKOJ-a bataljona.

1. Potprebno je pripremiti se za rad sa hrvatskim narodom; 2. Potrebno je omasoviti organizaciju. 55. skojevaca izbačeno je iz stroja i treba primiti zaslužne omladince. Brojno stanje: Prva četa 9, druga četa 2, treća četa 3, četvrta 8, radni vod 10. Ukupno 82.

4. januar 1945.

Ponovo politička priprema. Postavljeni su novi komandiri, novi desetari, novi puškomitraljesci.

Omasoviti SKOJ. Kriterijum: Hrabrost u borbi.

Likvidirati nepismenost do 10. februara.

Politički rad na terenu sa narodom mora biti jači.

1'6. I Drug Tito je obišao naše položaje.

17. I — Posmatram četu. U njoj je sve manje starih drugova iz Srbije, Dalmacije, Bosne, Crne Gore, i Slovenije a sve više omladinaca iz Beograda.

Na našem desnom krilu stvorio se pakao. Nemački tenkovi su prodrli sve do Tovarnika i napali bolnicu. Povlačimo ise do Sida. Nemački tenkovi ulaze u Sid. Povlačimo se glavnom cestom. Okolo su minska polja. Zauzimamo položaje. Ponovo prelazimo u kontranapad.

Ponovo zauzemamo Sid. Krećemo prema Tovarniku. Odbijamo nemački kontranapad. U Tovarniku još gore vatre. Između tornja katoličke i pravoslavne crkve sve je ravno. Na uzvisini je groblje i poneka šumica. Beli se polje, ostao je neobran kukuruz. Oranice su izrovane granatama.

21. januar 1945.

Na beskrajnom belom prostoru, stojeći u snegu, održali smo sastanak bataljonskog komiteta SKOJ-a.

Skojevska organizacija nije odgovorila u borbi kod Sida.

Zaključak: Neprijatelj može proći samo preko mrtvih.

Gubici: 80 odsto.

25. januar 1945.

Neoprani smo, neobrijani, usne nam popucale od hladnoće. Komandir i komesar stalno nas obilaze. Ponovo suha hrana.

Priprema je kratka. Spremaju se ručne bombe, deli se municija. Sunjamo se. Neprijatelj nas je osetio pre vremena. Vratili su nas na polazni položaj. Onda opet juriši. Desetkovani smo. Za borbu je ostalo u četi svega nas dvanaest. Na tom mestu front se zaustavio.

27. I 1945. Sid

Sastanak komiteta brigade.

Zaključak: Da se svi omladinci prime u SKOJ, jer kad su mogli da neprekidno jurišaju, zaslužuju da budu primljeni u SKOJ.

Februar 1945.

Nekoliko drugova, a i Žuti sa Korčule, odlaze na oficirski kurs u Beograd. Zajedno smo prošli Bosnu, Crnu Goru, Srbiju, zajedno smo bili mitraljesci, bombaši i rukovodioci. Pratio sam ih do seljačkih kola. Grlili smo se, pucah iz mašinki.

Mart 1945.

Čitav Srem preseca jedan rov.

Kod nas na moru barke su sad izvučene na žalo. »Pituraju se«. Sta li radi moja baba Dila u Zadru? Sad se tamo sade loze i smokve.

29. mart 1945. Sarengrad

Sastanak političkog rukovodstva.

Drug Plavi, politički komesar Prve armije, govorio je da politički komesar mora da zna kako diše svaki borac. Komesari su duša mase. Oni je otimaju iz ruku reakcije.

Autoritet treba steći primerom, a ne silom.

Kad govoriš s radnikom i seljakom govori osnovnim jezikom osnovne stvari. Seljaku govori o podeli zemlje, o izdajicama našeg naroda, o advokatima, o kući, o žitu. Radnicima govori drugačije. Ako su razočarani, reci im da ne može doći do socijalizma bez duge borbe.

Komesar mora postati popularan i pravedan, mora braniti borca kad ih neko uvredi ili napada. Komesar mora prvi da iskoči iz rova.

9. april

Oprali smo noge u Dunavu, već je proleće. Dugo sam već u rovovima. Pred nama su minirana polja. I poneki leš kojeg niko nije uspeo da izvuče. Priprema se ofanziva.

12. april

U četiri i po počelo je da sviće. U četiri i četrdeset pet čula se komanda: »Pali!« U pet vatra se pomerila trista metara u neprijateljsku dubinu. Iskočili smo. Neki su uspjeli da dođu do švapskih rovova. Oni koji su ostali živi, polegli su. Nisu mogli ni napred ni nazad. Juriš se ponovio, Prva proleterska je probila front.

Nikad toliko zarobljenika. Oni su pucali na Tončija, Frizerku, Daču, Boška ...

Vukovar. Mnogo je ljudi plakalo od radosti.

14. april

Sunce je izlazilo, a mi smo već odavno na maršu. Žito se već talasa. I voćnjaci su već zeleni. Borbe su neprekidne i nemam više vremena da pišem dnevnik.

Tri dana jurišamo na Pleternicu. Na groblju su Nemci. Osvajamo grob za grobom. Iz naše brigade je 76 mrtvih i 235 ranjenih. Poginuo je i komesar bataljona, Nikica. Pre dva dana snimio sam ga.

28. april

Lepo je prolaziti kroz slavonska sela i napiti se sveže vode. Đuro je otrčao do majke i vratio se sa kolačima od jabuka.

1. maj, Uljanik

Dele se odlikovanja.

Jurišah smo stalno: Slavonski Brod, Stara Kapela, Raič, Novska, Čazma ...

Brezovica

Borimo se jedan dan i jednu noć.

Vrbovec

Tri puta jurišamo. Bolničarke nose jednog ranjenika. Neko ga pita šta je. Živ sam, eto šta je. Bio je ranjen u obe noge. Više od 400 proletera poginulo je na domaku Zagrebu.

Sv. Ivan — Zelina

Neprijatelj je razbijen. Krećemo prema Zagrebu.

Zagreb

Prolazimo Vlaškom ulicom. Kod džamije smo polegali. Legli smo na travu, među cveće. Dugo nismo spavali, nedeljama. I s jedne i s druge strane sakupljao se narod i pljeskao. Doista, rat je bio završen. Polazimo u centar grada.

U ovom gradu razvio sam filmove. Na njima su lica drugova, drumovi kojima smo prošli, tragovi naših stopa u snegu, tenkovi koje smo zapalili.

Mnogo fotografija nisam imao kome da dam.

Žuti me pita: »Šta ćeš sad — da slikaš?«

Preštampano *iz* »Kragujevački bataljon, knjiga 2

JOVAN BOZOVIĆ

PJESMA U SUSRETU

(Ratni zapis)

Između Biokova i nas bilo je možda nekih dvadesetak kilometara vazdušne linije. Gledah smo ga kroz prozirni veo jutarnjih magli, koje su sporo čilile iza sivih kamenih visova. To već nije bio samo geografski pojam, naučen u školskoj klupi, već utočište partizanskih odreda, čiji su borci smjelo upadah u talijanske logore u Podgori i Makarskoj, da bi zapalili kakvo slagalište, oteli koji patrolni čamac ili iznijeli otetu hranu s fašističkih brodova u vrtače neosvojivog dalmatinskog krša.

Na zločine talijanskih fašista Dalmacija je odgovorila vatrom iz puškomitraljeza koje je otela okupatorskim vojnicima. Pjesma je složila u stihove i raznijela širom Dalmacije i Krajine priču o mitraljescu Iki, koji je sa drugovima presreo kamion fašista i gađajući iz lake talijanske brede uzviknuo: »Stoj, fašisto, kud si poš'o!... Nije ovo Venecija, nego naša Dalmacija!« Ta pjesma, ponikla u borbama na Dinari, imala je odjek i na Biokovu. Prije pet dana, tek što su protjerani crnokošuljaši prema Zadvarju i Splitu, slušali smo grmljavinu topova i eksplozije granata ina surim stijenama Biokova. Biokovski partizanski odred, koji je brojao nekoliko stotina prekaljenih boraca, uklještio je dvije talijanske divizije. Tri dana prskala je po sivom kršu krv fašista, tri noći manevrisali su Biokovci, da bi slijedećeg dana na drugom mjestu iznenada zadavali nov udarac okupatoru. A kad su alpinci četvrtog jutra izbili na zapadne kose Biokova, odakle su dan ranije dobivah najžešće udarce, partizana tamo više nije bilo. Ti partizani su, u toploj julskoj noći, preko Aržana i Buškog blata, marševali prema oslobođenom Livnu.

Kod Livna, u Podhumu u Gruberu, u Vržeralima, odmarah su se, poshje uspješne borbe za oslobođenje Livna, bataljoni 1. proleterske brigade. U jedinicama je vrilo kao u košnici. Izjutra vojne vježbe, politički časovi; popodne predavanja i konferencije, spremanje programa za priredbe po selima. Na konferencijama se najviše raspravljalo o posljednjim akcijama, izvlačila su se iskustva, sagledavah nedostaci i griješke. Poshje konferencije, u slobodnim časovima, u razgovoru se spontano nastavljala priča o utiscima iz posljednjih borbi protiv Talijana. Mnogo se govorilo o Dalmaciji. Deset dana bojeva i rada vezivalo je naše uspomene za Aržano i Studence, Lovreć i Zadvarje. I za oštri dalmatinski kamen, preko koga su se u bijegu spoticah talijanski vojnici.

I tada, dok su nam misli letjele niz sunčane ceste na kojima smo bombama presrijetali talijanske tenkove i haubice, odozdo, uz polje, izmiljela je kolona. Modrikasti vazduh treperio je u ljetnoj žezi iznad kolone i svojim bljeskom skrivio figure ljudi. Znali smo da nije neprijatelj, ali je jedna patrola ipak upućena niz polje. Kolona se lagano približavala, pratili smo je dvogledima. Na borcima smo uskoro primijetili puške i troroge partizanske kape.

— Dalmatinci!

U komandantovim rukama bljesnuo je dvogled. Naša patrola je već stigla do kolone.

— Ljube se! — kliknuo je od radosti komandant.

Te riječi bile su kao zapovijest: jurnuli ,smo prema drumu kojim su išli dalmatinski partizani. Dok smo se primicali putu, prijekom stazom dojurio je, sav zadihan, vođa patrole i saopštio:

— Biokovci dolaze da popune Prvu proletesku!

Brzo smo izbili na put i pomiješah se s Dalmatincima. Stari, već prekaljeni proleteri, čija je slava grijala i srca partizana sa Biokova i podizala mase na ustanak, sreli su Dalmatince veoma toplo.

— Vi ste proleteri? .. Prva proleterska?

Mladi komandir sa Biokova, preplanuo od južnog sunca i biokovskih vjetrova, lijep kao djevojka iz priče, bojažljivo je izgovorio te riječi. Kao da je svakoj htio da odmjeri smisao, da ne pogriješi.

— Jes', drugovi, mi smo proleteri!.. Ali i vi ste junaci! Čuli smo dosta 0 vašim borbama. Fašisti se, izgleda, nimalo ne raduju susretu sa vama!

Lica mladih osvetnika sa Biokova postala su vedra. Na njima se mogla pročitati misao: »Pa i oni su obični ljudi, ti oprobani i proslavljeni proleteri. Smatraju nas ravnima sebi...« To osjećanje nije moglo aa ostane u grudima, provalilo je kroz bujicu riječi mladog, veselog puškomitraljesca Bepa:

— Slušali smo mnogo o vama. Malo smo .se pribojavah susreta. Vi ste proslavljeni borci, pa... može čovjek da bude pomalo i gord ... A kako nas toplo, drugarski primate!

Dok je čovjek u borbi, dok neposredno ratuje, on zna jedino za mržnju prema neprijatelju. Ta mržnja tjera ga da ulbija, i on može da odlučno, bez zadržavanja, korača preko lješa poginulog druga, pa tek kasnije da se vrati 1 da ga, sa toplom drugarskom pažnjom, prenese na mjesto vječnog boravka. U času borbe svaka žrtva izaziva još veću mržnju, goni na osvetu. Osjećanja nježnosti i ljubavi tada za trenutak zataje, kao da zamru. Ali kad borac za slobodu, u .sjenci drveta, kroz tople i iskrene riječi svoga saborca upozna nove svjetove, grudi mu se nadimaju radošću, oči zamagle suzom radosnicom. Zagrljaji su skupi u ovakvom ratu, u boju za slobodu, ali su zato topliji i značajniji. Oni slivaju ujedno osjećanja, izražavaju ljepotu i veličinu onoga što je za nas najdragocjenije .. .

Čitav sat ostali smo u razgovoru. Pričali smo im o našim borbama i pobjedama, zanimah se njihovim trorogim kapama, a oni, razdragani, ,sa ushićenjem su govorili o razbijanju fašističkih kolona, o jedinstvu naroda Dalmacije i o modrim vinogradima ispod Biokova.

— Čuli smo da su Crnogorci pobili mnogo fašista. Junaci ste! Srbijance takođe hvale. Kažu da su to najvještiji borci!

Govorio je to Ante iz Podgore, bivši mornar koji je plovio okeanima, »ludi Ante« (zvali su ga tako zbog prevelike hrabrosti), nevješto skrivajući pogled, koji mu se nije odvajao od srpa i čekića na našim zvijezdama.

—• A, 'oćemo li i mi ponijet' srp i čekić — nije mogao odoljeti a da ne upita.

— Pa vi ste ga već zaslužili svojom borbom . . . Čim dođete kod nas, razumije se!

— Pa, dabome — osmjelio se mladi Makaranin — ni mi vam nismo na perju spavah za ovo vrijeme!

Opšta radost zahvatila je Biokovce i spontano se prenijela na nas. Zapjevah smo složno. Pjesma je postajala sve jača, sve životnija, i razlijevala se iznad požutjelih kukuruza na Livanjskom polju. Bila je to pjesma o radosnom susretu, pjesma o bratstvu, o borbi za slobodu. Ta pjesma otvara nove vidike, nosi u nove svjetove. Ona ide ispred prethodnice i utire put do bunkera; ona je i štit i pripremna vatra, jer je to pjesma o slobodi, pjesma boraca za slobodu.

Glasovi pjesme zamrli su tek kada je mladi, cnnooki komandant ustao i, izvinjavajući se, rekao da treba da krenu. Išli su u Stab 1. proleterske, gdje će biti raspoređeni po bataljonima.

Na rastanku svaki je izražavao želju da dođe u naš bataljon.

— Vi ste svi prijatni i veseli... — govorili su nam.

— I nimalo nisu gordi, ovi proleteri — kao za sebe dodala je jedna mlada djevojka, zvali su je Danka.

— Svejedno u koji bataljon, drugovi! I kod Srbijanaca naići ćete na takve drugove, na topao prijem. A za junaštvo, vidjećemo, oprobaćemo se!

Obradovani, odlazili su mladi Biokovci.

Preuzeto iz kniige: »Prva proleterska brigada««, knj. 1, str. 4:;;i.

NEZAPISANI

Više od sedam hiljada boraca, tvrde istoričari, borilo se i ginulo u 1. proleterskoj. Vjerovatno i više, ali je teško to danas utvrditi. Nicale su i menjale svoj sastav mnoge desetine i čete. Smrt je brzo osipala strojeve, a revolucija ih podmlađivala novim predanim borcima. Zapisivani su oskudni biografski podaci — samo ime i godina rođenja. Nije bilo vremena da se sve zabeleži, sačuva za budućnost. Mnogi su dragoceni spiskovi spaljeni il!i su propali pod kišama i snegovima. Zemlja je plamtela. Ljudi su sagorevali, hrabro umirali, sahranjivani bez belega u plitke ledene rake, ili su im vetrovi kosu razvejali.

Teško je sada sve oživiti, pronaći. Nema zvaničnih spiskova i obeležja. Ali nema ni zaboravljenih, niti je iko bezimen! Svako je bio ime i život i za sebe i za one koji su ga znali i još ga pamte. Svi su oni prisutni, besmrtni. Vreme ne može da ih izbriše. Svi su oni 1. proleterska.

Zapamćen je stisak ruke pri stupanja u biligadu. Zastave. Zakletva...

Grumen soli prelazi iz ruke u ruku. Saka jagoda za iznemoglog. Pregršt zobi za bolesnog ili ranjenog. Kora hleba za tifusara. Jabuka iz ruke u ruku . . .

Borci pomažu jedni drugima. Podmeću rame i grudi. Dele teret oružja i municije. Viđaju trenutni bol i rane. Svako se poznaje po stasu, odelu, boji glasa, očiju. Pamti se nadimak. Za ime se ne pita. Čovečnost spaja i prožima sve u vodu, četi, bataljonu — u drugarskoj i humanoj porodici u surovom ratu.

Ako se dogodi da potomci tih boraca zatvore ovu knjigu i ne pronađu druga imena, neka znaju da su i ona u svakom boju i stroju ovde zabele-

žena. U prethodnici, pobočnici, patroli — među ovim redovima u mirisu tih dana. Među borcima. Te «-bezimene« poznaju i pamte rodna sela, gradovi, rođaci, prijatelji i drugovi, sede starice i golišava deca.

Oni večno žive. Njima se ponosimo ...

U ratu nije bilo zvaničnih pisara, često ni olovaka i papira. A i oni što su beležili, kasnije su padali s prorešetanim listovim u okrvavljenim torbicama ...

I nezapisani su dolazili bosonogi, okrpljeni, uredni. Imali oči plave, zelene, crne ... Poneki beleg na nozi, plećki i vratu ... Planove i snove ... Htenje i želje ... Neku svoju osobinu i tajnu ...

Bili su raznih zanimanja, razne dobi i nacionalnosti. Poneko je znao da, skriveno, na dušak ispije čašicu ... Da muški pogleda devojku.

Upozoravali su jedan drugog na greške, često i na one bezazlene. Svakog dana su postajali sve bliskiji, kao proleteri iz prve brigade, iz prve brigade Partije i Tita ...

Hitah su i stizali gde god je trebalo.
Sela i gradovi su osvitali u crvenom praskozorju.
Gonili su i uništavah neprijatelje.
Milovah decu.
Jurišah i stvarah novo.
Unosili mir i spokojstvo u duše ljudi.
Ispunjavah obaveze naroda i Partije.
Bilo je poraza i slavlja, znoja i gozbi.

Od prvih pa do poslednjih bitaka i marševa istrajali su u obavezama koje su dobrovoljno prihvatili.

Bili su oslobodioci i osvetnici, graditelji i zaštitnici.

Čuvah su čast i dostojanstvo svakog borca, svakog čoveka. I zato bezimenih nema. Svi su deo brigade, ponos drugova i naroda.

Sretali su ih svugde i pozivah. Dočekivah ih i gostili. Hiljade kilometara su propešačili sa mršavim partizanskim torbama o ramenu. Sa rukama sraslim za oružje. Stotine neprospavanih noći. Juriša. Oslobođenih mesta. Pređenih kanjona, reka i planina. Skupova i veselja s narodom. I sahranjenih drugova ...

Uzalud se sada traga za ponekim imenom, za bliskim drugom. Nezapisane su mnoge biografije. Nezavršena pisma. Neobeleženi spomenici. Odstojanje od dvadeset zima i proleća.

Došli su u stroj vedri i otišli nečujno. Bez poziva, nagoveštaja i pozdrava. Njihova su usta zanemela negde ispod bunkera, na proplanku, u nekoj stravičnoj noći. Neko je ostao u rovu. Neko se stropoštao niz stenu. Bili su ćutljivi. Skromni. Govorljivi. Čedni kao nada. Sa svim ljudskim vrlinama. I manama. Dugo se o njima govorilo. Prepričavala se njihova hrabrost, poneka dosetka, žalost, neostvarena želja ...

Umukle su puške.
Došlo je slavlje i nov život.
Prošle su godine u stvaralačkom zanosu i radu.

Proređeni stroj je raspoređen. U sela i gradove. U preduzeća. Na gradilišta. U ustanove. U škole. Svuda gde se radi i stvara. Svuda gde ljudi žive, prenose duh Prve i svih brigada revolucije. Titov duh drugarstva, čovečnosti.

Dogodiće se da potomci nezapisanih boraca zatvore ovu knjigu i ne pronađu draga imena... Da, desiće se ...

Imena stotina proletera nisu upisana u ovu knjigu, ali oni nisu bezimeni. Možda su imena pa i nadimci zaboravljeni, ali lik i delo ostaju večito. Da svetle...

Vi koji niste pomenuti u ovoj knjizi — niste zaboravljeni. Vi ste svugde s nama u svim redovima ove knjige.

Preuzeto iz »Prva proleterska«, knj. 2, str. 734—736. »Vojno delo«, Beograd, 1963.

MAJKA PROLETERA DRUGARSKOM ŠTABU 1. PROLETERSKE BRIGADE

I ako ste vi daleko od nas, i ako vas mi majke zadugo nijesmo vidjele, vaše slave i pobjede dopiru do nas i mi se gordimo vašim besmrtnim podvizima.

Ja, majka, jednog od vaših drugova, često sam mislila na vas i u mislima vas pratila po krvavim ali slavnim putevima kojima ste vi tako dugo i časno išli. Ovo moje prvo pismo koje vam šaljem, ali i ne prva misao vama — pismo koje se rodilo u želji da vas pozdravim i da saznam nešto o svome sinu Miloradu, koji je već duže vremena među vama.

Pišite mi iskreno, kako je i kakav je? Da li je dostojno, kao i vi, uništavao fašističke zvjeri i izdajničke bande? Da li je svesrdno išao u krv i vatru da s vama zajedno donese slobodu našim mnogo napaćenim narodima. Pišite mi iskreno i opširno, dragi moji proleteri, kako je poginuo, kada i gdje je pao i da li je sahranjen. Recite mi otvoreno i proleterski: ja sam ponosna i s njim mrtvim, jer je svoj mladi život dao za slobodu i srećniju budućnost naših naroda; a oni, koji su za ideale pali, oni ne umiru, nego vječno žive.

Ako je živ, izručite mu moju želju, da još jače udara po fašističkim zvijerima i domaćim izrodima. Samo njihovom krvlju može se namiriti teški dug koji nam duguju. Ako je pak mrtav, poručujem vam: da ga dostojno osvetite vašim proleterskim jurišom i želim da sačuvate za majku neku uspomenu od njega, ako je ostavio.

Na kraju vas iskreno pozdravljam i želim vam mnogo sreće i uspjeha u vašem konačnom jurišu za što skoriju pobjedu svojih ideala.

Vaša odana

Stana M. Lekić, s. r.*

* »Prva proleterska od Beograda do Zagreba«, bilten 1. proleterske brigade 1945, str. 61.

SVIJEST BORCA PIONIRA

»Kad idu u borbu ljudi, vojska, koju je država stvorila, odrasli ljudi, onda je to dužnost prema svojoj domovini, da je to dug svakog građanina i rodoljuba. Ali kad djeca bez mobilizacije, dobrovoljno, djeca od 12, 14, 15, 16 godina idu u borbu, znajući da će poginuti, onda je to više nego dug prema domovini, onda je to nadčovječanski heroizam mladih ljudi, koji žrtvuju sebe, i ako još zapravo nisu ni stupili u život, da bi buduća pokoljenja bila srećna«.

Tito

Kada su partizani prodrli u Srbiju i augusta prošle godine prelazili Zlatibor, mali Pavle Panić, 12-godišnji mališan iz sela Kremna, utekao je od svojih roditelja i stupio u III. bataljon I. Proleterske brigade. Njegov otac dugo ga je tražio, dok najzad nije doznao u kojoj se jedinici nalazi njegov sin. Tada je uputio Ministarstvu narodne odbrane molbu, da se maloletni Pavle vrati kući. Molba mu je odmah uvažena, i prije neki dan, u štab naše brigade, stiglo je rješenje o tome. Međutim, očev trud je bio uzaludan. Mali Pavle je ponosno odbio da napusti svoju brigadu. Evo njegove izjave:

»Danas mi je u Štabu Prve Proleterske brigade saopšteno rješenje Ministarstva narodne odbrane MOB. Br. 998 od 27. marta 1945. g., kojim se na molbu moga oca Panić Sretena, zemljoradnika iz sela Kremne, oslobađam vojne obaveze i otpuštam kući, jer sam dijete od 13 godina.

Kako mene niko nije prisilno doveo u našu vojsku, nego sam u istu dobrovoljno stupio, to hoću i dalje da ostanem u vojsci dobrovoljno sve dok i posljednji neprijateljski vojnik ne bude protjeran iz naše Otadžbine.

Moja brigada je moja rodna kuća, jer sam u njoj našao i braću i sestre iz svih krajeva naše domovine. Naša međusobna ljubav je velika, a moja ljubav koju gajim prema Otadžbini, ne dozvoljava mi da napustim moje drugove. Mojim milim roditeljima vratit ću se tek onda, kada budu uništeni i posljednji naši neprijatelji i narodne izdajice, i kad moji roditelji ne budu više morah strahovati od bradatih dželata Draže Mihajlovića.

U Prvoj Proleterskoj brigadi nalaze se drugovi — moji vršnjaci — iz Dalmacije, koji .se nalaze u borbenim redovima dvije, pa čak i tri godine. Pa kada su oni mogli čak iz Dalmacije doći u Srbiju i učestvovati u oslobođenju moje uže domovine, onda ću ja da dam sve od sebe kako bih učestvovao u oslobođenju njihove uže domovine i doći u Hrvatsko Primorje, — Sušak, pa i u našu porobljenu Istru.

Šaljem mome ocu sliku u kojoj sam ja s mojim drugovima vršnjacima i starijim drugovima — učiteljima, koji ne žale truda da od nas stvore vjerne sinove našeg naroda i dragog Maršala Tita.

Ja više nemam šta da izjavljujem, osim još da dodam:

Smrt fašizmu — sloboda narodu!*

* »Prva proleterska od Beograda do Zagreba«, bilten 1. proleterske brigade 1945, str. 54.

DUŠAN KORAC

BORCI DALMACIJE U PRVOJ PROLETERSKOJ BRIGADI

Ideja druga Tita o formiranju posebnih jedinica, sposobnih da dejstvuju na čitavom ratištu Jugoslavije, nastala u vreme širokog razmaha ustanka u Srbiji, Hrvatskoj, Crnoj Gori, Sloveniji, Bosni i Hercegovini i drugim krajevima zemlje, postepeno je sazrela i prerastala u stvarnosti. U vreme kada je nastala, još se nije imala jasna predstava o karakteru ovih jedinica, njihovom broju i veličini, do ovoga je trebalo doći kroz dalje faze razvoja ustanka.

Polazna osnova je Titova ideja, da ustanak, s obzirom na širinu njegovog zamaha, ukoliko želi da se održi, da izbegne krize, mora postepeno, ali odlučno prelaziti u viši kvahtet, primenjivati nove metode oružane borbe, nove oblike organizovanja. Gubljenje teritorije »Užičke republike« u jesen 1941. godine i povlačenje dijela partizanskih odreda iz Srbije ka Sandžaku i istočnoj Bosni, nije bio poraz ustanka u Srbiji, kako su to neki nedobronamerni istoričari želeli da prikažu, već značajan uspeh ustanka koji je uspeo da izbegne uništenje svojih glavnih snaga, da se održi, da se brzo i vrlo energično preorijentiše, prestroji i sa pojačanim intenzitetom nastavi, na drugim prostorima, oružanu borbu za oslobođenje zemlje.

U ovoj situaciji ideja druga Tita i Centralnog komiteta KPJ o stvaranju novog tipa jedinica, brzo je dobijala i konkretne Oblike. Pri napuštanju teritorije zapadne Srbije, drug Tito se odlučio da od boraca iz partizanskih odreda iz Šumadije i zapadne Srbije, formira jedinice tipa brigada, sposobnih da se bore tamo gde to bude najpotrebnije. U tolku kretanja kroz Sandžak ka istočnoj Bosni donijeta je odluka da u sastav Prve brigade čije, formiranje je predstojalo, uđu i crnogorske jedinice, a kasnije, kada uslovi to dozvole i posebno odabrani bataljoni iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske.

Opredeljujući se za naziv »Prve proleterske narodnooslobodilačke udarne brigade« drug Tito je polazio od više značajnih činioca; da to bude brigada svih naroda i narodnosti Jugoslavije, brigada koja će po svom sastavu u pravom smislu personificirati bratstvo i jedinstvo naših naroda; da po svom karakteru i nazivu »proleterska« opredeljuje i dalji tok NOB-a, opredeljuje karakter revolucije čiji su krajnji ciljevi stvaranje novog socijalističkog društva; da po svojim ukupnim vrednostima: borbenim, političkim, moralno-etičkim, bude onaj osnov na koji će se oslanjati ustanak u svim krajevima zemlje, da to bude brigada visoko svesnih boraca, istovremeno i škola kadrova neophodno potkovanih za dalji razvoj narodnooslobodilačke borbe.

Svi ovi uslovi još uvek nisu bili ispunjeni 22. decembra 1941. godine, kada je drug Tito, u malom bosanskom gradiću Rudu formirao Prvu proletersku brigadu. Istina među 1.192 borca, koliko je brigada brojala na dan formiranja bili su zastupljeni svi naši narodi i većina narodnosti, ali nedostajali su bataljoni iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske. Iako su većina boraca brigade bili iz Srbije i Crne Gore, u stroju u Rudom nalazilo se i 25 boraca iz Dalmacije i znatno veći broj iz drugih krajeva Hrvatske. Te »Dalmatince« kako smi ih popularno zvali, ustanak u Srbiji je zatekao kao radnike, đake i studente u Beogradu, Kragujevcu, Kraljevu. Gotovo svi su bili članovi Partije ili SKOJ-a, svi su oni do dolaska u Rudo, prošli surovu školu rata, učestvujući u teškim borbama u Čačku, Užicama, oko Kraljeva i Kragujevca. Njihov dolazak u Rudo i učešće u istoriskom stroju Prve proleterske, bio je logičan put proverenih boraca naše revolucije. Za Prvu proletersku ni u ovom vremena a ni kasnije nije bilo značaja; koje je ko i kojoj naciji pripada, to su bili borci revolucije, istaknuti borci rata u kome su učestvovah najbolji sinovi naših naroda.

Iako je početkom 1942. godine bio formiran Bosansko-hercegovački bataljon, koji je po Titovoj zamisli trebao da uđe u sastav brigade, sticajem okolnosti on nije ušao, ali je veći broj boraca iz ovog bataljona ipak, drugim kanalima stigao u brigadu.

Krećući se na svom teškom borbenom putu, Prva proleterska se posle surovog Igmanskog marša, Zelengore, Sćita i Konjica u proljeće 1942. godine približila Duvnu i Livnu. Uspostavljeni su i prvi kontakti sa borcima Dalmacije, a pri oslobođenju ovih gradova došlo je i do neposrednije saradnje. Borci sa Dinare, zatvorili su sve prilaze Livnu, omogućavajući time brigadi da izvrši svoj zadatak. Već u ono vrijeme uveliko se pričalo da će u Brigadu doći veća grupa boraca iz Dalmacije. U avgustu 1942. godine u sastav brigade stigla je grupa od 168 boraca iz Dalmacije. Bili su to borci sa Biokova, Mosora i Svilaje, provereni u teškim borbama, iskusni ratnici i odani borci revolucije. Dalmacija u Prvu proletersku slala je svoje najbolje sinove, članove Partije i SKOJ-a, istaknute i iskusne komandire i političke komesare.

Za Prvu proletersku brigadu, dolazak ove za to vrijeme velike grupe boraca iz Dalmacije bio je značajan događaj. U svim bataljonima vršene su intenzivne pripreme za prihvat »Dalmatinaca«, partijske ćelije održale su posebne sastanke na kojima se detaljno razmatralo kako prihvatiti nove drugove. Borci Prve proleterske su znali za Titovu ideju da u sastav brigade treba da uđe u jedan bataljon hrvatskih proletera. U međuvremenu se stalo na stanovište da je bolje dalmatinske proletere rasporediti u sve bataljone brigade, jer brže dolazi do međusobnog upoznavanja, zbliženja i ostvarivanja Titove ideje — bratstva i jedinstva.

Prva proleterska je već imala svoju fizionomiju, svoje specifičnosti po kojima se razlikovala od drugih brigada. Dolazak velike grupe boraca iz Dalmacije, bila je i prva provera sposobnosti brigade da prihvati i te »druge« borce, da ih što brže uključi u svoj unutrašnji život, da im udahne duh Prve proleterske. Pokazale su da su sve bojazni bile neopravdane, da su se borci iz Dalmacije vrlo brzo uključili u život brigade, prihvatili sve njene vrline, a uskoro bili i nosioci tog specifičnog duha Prve proleterske. Uostalom to je bilo i normalno jer su gotovo svi iz grupe od 168 boraca, već bili prekaljeni borci, članovi Partije i SKOJ-a, mladići koji su iz istih pobuda pošli u rat kao i oni koji su stajali u stroju u Rudom.

Posle popuine ikod Livna (jul—avgust 1942. godine) usledio je dolazak nove grupe od 106 boraca iz Dalmacije kod Tičeva, a zatim i najveće, od 274 boraca. O ovo vrijeme brigada se nalazila na prostoru Ključ—Bosanski Petrovac, pripremajući se za prijem brigadne zastave koju je brigadi u B. Petrovcu predao Vrhovni komandant drug Tito.

U ovo vreme, u brigadi se nalazilo oko 400 boraca iz Dalmacije, što je činilo više od trećinu ukupnog sastava Brigade. Ovako nagli priliv, u relativno kratkom periodu, zahtevao je pojačane napore i partijske organizacije i štabova oko prihvata novih boraca, njihove adaptacije i uključenja u život Brigade. Vremena za predah nije bilo. Sve je ovo izvođeno u pokretu, kroz borbe i duge marševe koji su prestojali. Brigada je postepeno menjala svoj sastav, u koloni Prve proleterske je sve više bilo novih boraca, ali ta specifična fizionomija brigade, njene borbene vrednosti, njen moral — nisu menjane. Borci iz Dalmacije su začuđujuće brzo prihvatili sve te osobenosti Brigade, oni su uskoro bili borci Prve proleterske, protagonisti legende koja se stvarala 0 njoj, hrabri i spremni na sva odricanja do nivoa koji ju je činio Prvom proleterskom.

U periodu koji je predstojao brigada je prošla kroz najteža iskušenja. Posle Jajca i centralne Bosne sledile su teške borbe u dolini Neretve, na Drini a zatim na Sutjesci i Zelengori. Redovi Prve proleterske su se topili ginuli su borci iz stroja u Rudom ali i borci iz Dalmacije. U ovim bitkama poginulo je 257 boraca, komandira i političkih komesara »Dalmatinaca«, što je više od polovine od popune iz 1942. godine.

Zbog teške situacije u kojoj se našla u toku borbi na Neretvi i Sutjesci, Vrhovni štab je odlučio da rasformira neke brigade 9. divizije i sa preostalim borcima popuni, pored ostalih i Prvu proletersku brigadu. Tako je u toku pete ofanzive Prva proleterska dobila iz 3. dalmatinske brigade oko 300 boraca. Prve proleterske nije bilo, jer su i jedni i drugi prošli kroz ista iskušenja, 1 jedni i drugi su već bili prekaljeni borci revolucije. Ali za Prvu proletersku je ova popuna značila mnogo ona ju je osvežila, ojačala, uhla joj neku novu snagu sa kojom je ponovo, u svom stilu, krenula u juriše koje je teško bilo zaustaviti. Usledila je nezadrživa ofanziva na istočnu Bosnu, kao vihor brigada je izbila na Drinu — zauzimajući u hodu Han-Pijesak, Vlasenicu, Srebrnicu, Zvornik. Mnogim jedinicama brigade komandovali su »Dalmatinci«, naročito iz prve popune kod Livna avgusta 1942. godine.

Popuna Prve proleterske borcima iz Dalmacije postala je već tradicija, nešto što je normalno, jer je Prva proleterska brigada postala i brigada Dalmacije. Kada smo u septembru 1943. godine — u vreme kapitulacije Italije, došli na tlo Dalmacije, imali smo utisak da se nalazimo na svom tlu, kod svoje kuće, jer se u stroju brigade nalazio veliki broj boraca iz Sphta, sa Biokova i Mosora. I tada je u Brigadu stupilo oko 240 boraca iz Dalmacije, ali oni već nisu tretirani kao popuna, već kao normalan dolazak boraca u svoju brigadu.

Radost susreta sa novim borcima, nešto je umanjena odlaskom u nove brigade i divizije Dalmacije, veće grupe vrsnih kadrova, komandira, komandanata i političkih komesara iz jedinica Prve proleterske brigade, ljudi koji su stvarah legendu o ovoj brigadi, stvarah sve njene vrednosti, nosili njen duh, oni su odlazili na više dužnosti, za njih je brigada bila pretesan okvir, ah njihovim odlaskom brigada je mnogo gubila. Morah smo se rastati i vedri i žalosni. Odlazeći u druge brigade i divizije, oni su sa sobom nosili duh

Prve proleterske, njen revolucionarni entuzijazam, njen borbeni stil, sa kojim je izvojevala mnoge pobjede. Oni koji su ostali ili se naknadno uključivali, nastavili su da neguje tradicije brigade, brižljivo su čuvali ugled koji je stekla preuzeli su od svojih drugova zastavu Prve proleterske i sa ponosom je nosili do završnih bitaka za oslobođenje zemlje.

U toku svih četiriju godina rata u redovima Prve proleterske brigade borilo se 1455 boraca iz Dalmacije. Sa potpunim podacima se raspolaže sa 1211 boraca, dok 244 borca nijesu mogla biti potpuno indentifikovana.

Na bojištima Jugoslavije svoje živote je dalo 638 boraca, gotovo svaki drugi od onih koji su se borili u redovima Brigade, a među njima i 53 žene.

Brigadu kao veliku školu kadrova, ilustruje i činjenica da se na rukovodećim dužnostima u Prvoj proleterskoj komandiri, komandanti i politički komesari, nalazilo 474 borca iz Dalmacije, a iz brigade je u druge jedinice otišlo 286 vrsnih kadrova, 78 nosilaca spomenice, tri narodna heroja, 6 generala-admirala, 144 viša oficira — ilustracija su visokih vrijednosti dalmatinskih proletera, ljudi koji su, stupajući u redove Prve proleterske, svesno, preuzeli teške obaveze, da uvek i na svakom mjestu budu prirner za ugled, da kroz čitav rat budu neposredni sledbenici Titove vizije novoga društva. Tu obavezu su časno ispunili, i u toku rata, kao što je i danas ispunjavaju.

TREĆI DIO

POPIS BORACA

POPIS BORACA IZ DALMACIJE U PRVOJ PROLETERSKOJ NOU BRIGADI

ALAĆ Ivana SREĆKO, rođen 1921, Drvenik, Makarska, zemljoradnik. Član SKOJ-a od 1941, član KPJ od 1942. Jedan od organizatora ustanka u Drveniku. Učesnik ilegalnih akcija. Sekretar skojevskog aktiva u Drveniku. U NOB-u je od prve polovine 1942. kad stupa u Južnodalmatinsku četu a zatim u četu »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević« i sa svojim rođakom Stankom služio je za primjer borcima i omladincima u svim borbama do kolovoza 1942. kada je postao borac, vodni delegat i komesar ćete u 3. kragujevačkom bataljonu 1. proleterske brigade. Učestvuje u borbama na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, centralnoj Bosni oko Kotor-Varoši, Čalinca, Banje Luke i Teslića. U IV ofanzivi oko Bradine, Gornjeg Vakufa i Bugojna, Čićeva, Treskavice, Drine, u Sandžaka oko Prijepolja i Bijelog Polja; u V ofanzivi na Čelebiću, Korlan, Bakićima, Tari, Vučevu, Borovnu, Zelengori, Balinövcu, Rataju, Miljevini i Badnju; u istočnoj Bosni oko Vlasenice, Zvornika, Nemiloj, Turbetu, Dalmaciji, Travniku, Vlašiću, Vitovlju, oko Jajca, Mrkonjić-Grada, Mliništa, Vraniće, Bitovne, u Sandžaku, Srbiji na Zlatiboru i Palisadu, Valjevu, Ubu i Beogradu, u borbama na Sremskom frontu i u Slavoniji u kojima je ispoljio veliku hrabrost i umješnost u vođenju svojih boraca iz borbe u borbu. U toku rata je nekoliko puta ranjavan. Kraj rata ga je zatekao na dužnosti komesara pozadinske čete 1. proleterske brigade u činu poručnika. Poslije rata ostao u JNA iz koje je penzioniran u činu pukovnika. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941«.

ALAĆ Ivana STANKO, rođen 1922, Drvenik. Makarska, trgovački pomoćnik, član SKOJ-a od prije rata. Član KPJ od 1942. Bio jedan od naprednih omladinaca Drvenika. Posjedovao je marksističko-revolucionarno znanje koje je svoj revolucionarni smisao pronašla u njegovoj hrabrosti i vedrom omladinskom ponašanju. Bio je vrlo aktivan u pripremnom razdoblju ustanka u okupljanju omladine oko NOP. U NOB od lipnja 1942. stupio je u Južnodalmatinsku četu, a kasnije u omladinsku četu »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević« s kojom se bori u velikoj talijanskoj ofanzivi ^Albia« do kraja kolovoza 1942. kada je postao borac 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje borbi na Ključu, Strmici, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni oko Kotor-Varoši, Čalinca, Teslića, Prnjavora i Posavini u kojim borbama je ispoljio vidnu hrabrost, u IV ofenzivi na Ivan-sedlu i Raštelici, Gornjeg Vakufa i Bugojna, Glavatićeva i Treskavice, Drini, Krčinom brdu, Kapku i Ifsaru kada je postao i politički delegat voda, u Sandžaku oko Prijepolja i Bijelog Polja; u V ofanzivi na Čelebiću, Borju, Zlatnom boru, Tari, Vučevu i Borovnu. Vodeći borbu" oko Popova Mosta s Nijemcima poginuo 5. lipnja 1943. i ostao na vječitoj straži u Dolini heroja.

ALAT Luke MILE, rođen 1924. Dubrava, općina Šibenik, zemljoradnik, iz siromašne seljačke obitelji. Kao skroman i napredan omladinac radi za NOP od početka 1942. a prvih dana listopada iste godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske brigade. Učestvuje u borbama oko Grahova, na Sitnici, Jajcu. U centralnoj Bosni. Kroz IV i V neprijateljesku ofanzivu u teškim bitkama na Ivan-sedlu, G. Vakufu, Glavatičevu, Treskavici, po prelasku Drine na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajni-

če-Goražde, Limu, Kovrenu, na pravcu Čelebić-Zavajit, na Zlatnom boru, Tari-Uzlup, Vučevu, Borovnu (u dolini Sutjeske), na Zelengori-Balinovcu i Miljevini; zatim preko Jahorine, r. Prače, Podromanije, Han-Pijeska, Vlasenice, Drinjače, Zvornika, Caparda, potom Nemile i r. Bosne, sve do 15. kolovoza 1943. kada je bio teško ranjen u rajonu Jošavka-Crni vrh kad je upućen u bolnicu iz koje 1944. odlazi u Italiju na liječenje gdje u dočekuje kraj rata. Član SKOJ-a postao je veljače 1943. RVI 100%

ALEKSIĆ Petra ANDRIJA, rođen 1914. Brist, zemljoradnik. Član SKOJ-a od prije rata. Član KPJ od 1941. U ustanku je aktivan. Učesnik je niza ilegalnih akcija. Postao je vojni ilegalac 1941. U NOB-u od 1942, u Briškoj partizanskoj grupi. Učesnik u napadu 23. siječnja 1942. na Gradac. Bio borac 2. voda Južnodalmatinske čete i 2. čete bataljona »Josip Jurčević« s kojim učestvuje u borbama na području Biokova i Neretve do kraja kolovoza 1942. kada je postao borac i vodnik voda 6. beogradskog bataljona 1. proleterske brigade. Učestvuje u borbama na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, centralnoj Bosni oko Kotor Varoši, Čalinca, Teslića, u IV ofanzivi na Konjicu, Gornjem Vakufu i Buhonju, Ulogu, Treskavici, Drini, Krčinom brdu, Kapku, Isaru, Sandažku; u V ofanzivi na Čelebiću, Trovrhu. Tari, Vučevu, Suhoj, Zelengori, Balinovcu, Miljevini, u istočnoj Bosni na Vlasenici, Zvorniku, Capardu, Vranduku, Turbetu, Šuci, Vlašiću oko Mrkonjić-Grada, Lisini, Mliništu, Vranići, Bitovni, Sandžaku, u Srbiji, na Zlatiboru, Palisadu i Valjevu kada je prekomandovan u artiljeriju 1. proleterske divizije rujna 1944. i obavljao dužnost pomoćnika komesara 3. diviziona. Na toj dužnosti zatekao ga je i kraj rata u činit poručnika. Sa svojom jedinicom učestvuje u Beogradskoj operaciji i svim borbama na Sremskom frontu i u Slavoniji. U toku rata je ranjavan i RVI. Poslije rata ostao u JNA iz koje je izašao kao oficir. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941«.

ALEKSIĆ Jure VLADO, rođen 1912, Brist, Kardeljevo, radnik, član KPJ od 1934, godine. Jedan je od onih komunista koji je omasovljavao Partiju i širio njene ideje u: Podaci, Žaostrogu i Drveniku. Bio je član Mjesnog komiteta KP, sekretar jedne organizacije od 3 ćelije koje su u Bristu postojale i član Općinskog komiteta Narodne pomoći. Učesnik je stvaranja stranke radnog naroda. Prikupljao je pomoć po liniji Crvene pomoći. Bio ie aktivan u pripremnom razdoblju ustanka u svom mjestu i Gracu. Učesnik je NOB od 1941. Učestovao u borbi 23. siječnja u Gracu. Bio u sastavu Briške partizanske grupe, Južnodalmatinske čete i 2. čete bataljona »Josip Jurčević« u kojoj je bio zamjenik komesara čete, zamjenik komesara bataljona i komesar bataljona u 4. dalmatinskoj brigadi i 3. dalmatinskej brigadi. Učestvuje u IV i V ofanzivi kao rukovodilac ove dvije brigade, oko Vrgorca, Klobuka, Tihaljine, Neretve, Nevesinja, Uloga, Čehotine na Tari, Pivi i na Vučevu, a početkom lipnja 1943. god. postao je borac 6. beogradskog bataljona, 1. proleterske brigade. Učestvuje u borbama kroz V neprijateljsku ofanzivu, zatim preko istočne Bosne na Vlasenicu, Drinjaču, Zvornik, Capardicna, Vranduk, Bijele Vode i u centalnoj Bosni. Kolovoza 1943. po odluci Vrhovnog štaba upućen je u 4. operativnu zonu Dalmacije na dužnost zamjenika korhesara 6. brigade 19. divizije, zatim postaje zamjenik komesara te divizije na kojoj ga je dužnosti i zatekao kraj rata. Bio je sekretar komiteta brigade i divizije. Vlado je ostao u JNA iz koie je penzioniran u činu potpukovnika. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941«.

ALFIREV Mate STANKO, rođen 1927. Vodice, općina Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od sredine 1941, a krajem 1942. godine postaje član SKOJ-a. Listopada 1943. odlazi u partizane i kod Bugojna stupa u 4. kraljevački bataljon 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama oko Travnika, Turbeta, Šujice, Komara, Turbeta u Ugar, Crnog vrha. Jošovke, Moljanova, Jajca, Mrkonjić-Grada,

Sipova, na Mliništima za vrijeme drvarske operacije kada postaje i komandir desetine, potom u nadiranju Brigade na istok preko Vukovskog, pl. Vraniće, Bitivnje, Bjelašnice, Drine, Sandžaka, Uvea, Zlatibora, Palisada, Kosjerića, Maljena, Valjeva, Uba, Ralje, Beograda, gdje, je postao i član KPJ, a početkom 1945. i politički delegat voda. Borbu nastavlja preko Sarengrada, Vukovara, Borova, Pleternice, Okućana, Čazme, Vrbovca do Zagreba gdje dočekuje kraj rata. Poslije rataie demobiliziran na lični zahtjev. Umro je u Vodicama 1946.

ALUJEVIĆ Josipa MILENKO, rođen 1914, Split, radnik u brodogradilištu Split, iz siromašne radničke porodice. Bio ie jedan od naprednih radnika brodogradilišta. Učestvovao u URS-o«om sindikatu. Učesnik je štrajkova i politčkih manifestacija. Po okupaciji zemlje i dizanja ustanka, neprekidno radi i pomaže NOP. Stupio je po kapitulaciji Italije, rujna 1943, kao kandidat Partije u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske brigade. Učestvuje u borbama kao borac, desetar, vodnik voda i zamjenik komandira čete na Lovreću, Duvnu, Travniku, Šuici, Vitovlju, srednjoj Bosni na Lisini, Mliništu, Vranići, Bašarincu, u Sandžaku u Srbiji: na Plisadu, Valjevu, Ubu, Ralji, Avali, na Beogradu, na Sremskom frontu, u Srijemu i Slavoniji, da bi kraj rata dočekao kao zamjenik komandira čete u činu poručnika. Poslije rata se demobilizirao i prešao na rad u privredu. U toku rata je postao član KPJ.

AMIŽIĆ Jure KLEMENT, rođen 1913, Žmovnica, Split, ugostiteljski radnik član KPJ od 1943. iz napredne je revolucionarne obitelji. Od 1935, radio je u pansionu »Relja« u Kaštel-Lukšiću gdje se je povezao s radnicima i istaknutim revolucionarima: Anton Matijacom, Antom Savinom Manistrom, Jozom Milinom i drugim kojima je s bratom pomagao održavanje sastanaka s drugovima iz unutrašnjosti zemlje koji su dolazili u Lukšić. U NOB-u je stupio početkom rujna 1943. u Bugojnu u 2. crnogorskog bataljonom 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama kao borac, ekonom, zamjenik intendanta i barjaktar bataljona oko Bugojna, Dalmacije, Duvna, Šuice, Kupresa, Travnika, Jajca, Vlašića, Vitovlja, srednje Bosne, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa za vrijeme desanta na Drvar, Vraniće, Bašarinca, Bitovnja, Sandžaka oko Kovrena i Pljevlja. U Srbiji na Zlatiboru, Palisadu, Bainoj Bašti, Valjevu, Ubu, Beogradu. Na Sremskom frontu kod Iloka i Sida, Tovarnika i Siskih Banovaca Oriolika, Sarengrada, Vukovara, na Pleternici, Vrbovcu Svetom Ivanu Zelinim kad gelju je kao stariji vodnik teško ranjen 7. svibnja 1945. godine. Kraj rata dočekao je u bolnici kao teški invalid. Demobiliziran 24. XI 1945. Jedno izvjesno vrijeme je bio i u tenkovskoj jedinici.

ANĆIĆ Ante DRAGO, rođen 1926, Zavojane, Vrgorac, zemljoradnik član SKOJ-a 1942, iz siromašne seljačke porodice. Uključuje se u napredni omladinski pokret Zavojana i aktivno je radio i pomagao NOP sve do odlaska u NOB-u lipnja

1942. u sastav bataljona »Josip Jurčević«. Kao borac omladinske čete »Ante Torkar« bori se na području Biokova sve do kraja kolovoza 1942. kad u Livnu postaje borac 3. kragujevačkog bataljona i s istim nastavio borbu na Ključu i Bosanskom Grahovu. Vodeći borbu 26/27. listopada 1942. s Talijanima i četnicima kod Bosanskog Grahova u jednom od juriša je hrabro poginuo.

ANTOLOS Jerka NIKOLA TURE, rođen 1919. Zablaće, općina Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Bio je napredan omladinac. Za NOP radi od okupacije zemlje 1941. kada postaje i član SKOJ-a. Studenog 1942. odlazi u partizane i stupa u 3. dalmatinsku brigadu s kojom učestvuje u svim borbama po Dalmaciji i dijelu Bosne: zatim kroz IV i V neprijateljesku ofanzivu preko Duvna, Imotskog, Posušja, doline Neretve, Prenja, Nevesinja, Veleža, Sandžaka - Čehotina, Čelebića, Tare, Pive Mratinja, Vučeva, Sutjeske, Zelengore, kada početkom lipnja 1943. dolazi u 2. crnogorski bataljon 1.

'proleterske brigade. Učestvuje u borbama preko Miljevine, r. Prače, Renovice, Devetaka, Han-Pijeska, Vlasenice, Drinjače, Zvornika, Capardima, Nemile, Turbeta, Dalmacije, Travnika, Šujice, Vlašića, po centralnoj Bosni oko, Mrkonjića-Grada, Jajca, Lisine, Sipova, Mliništa, Vukovskog, Raduše, Komara, Vraniće, Bitovnje, Bjelašnice, Drine, Sandžaka, Uvea, Zlatibora, Palisada, Bajine Bašte, Kosjerića, Maljena, Valjeva, Kolubare, Uba, Ralje, Avale, Beograda; potom Srema i Slavonije i Zagreba, gdje dočekuje* kraj rata u činu zastavnika kao zamjenik komandira čete za vezu brigade. Poslije rata ostaje u JNA. Penzioniran 1955. u činu kapetana. Član KPJ postao je srpnja 1944.

ANTUNOVIĆ Šimuna DOMINKO, rođen 1917, Kozica, Vrgorac, zemljoradnik. Član SKOJ-a od prije rata. Jedan od organizatora ustanka u svom kraju. Član KPJod 1941. UNOB je od ožujka 1942. kad je stupio u Zavojansku part. grupu iz kojeg je došao u sastav Južnodalmatinske čete, a zatim u sastav bataljon »Josip Jurčević«. Kao komandir voda 5. čete se borio na Biokovu i Zagori. Kolovoza 1942. postao je borac i rukovodilac bataljona »Vid Mihaljević« s kojim je ušao u sastav 4. dalmatinske brigade. Kao komandir čete vodi svoje borce kroz borbe IV neprijateljske ofanzive. Učestvujući u borbama oko Imotskog Vrgorca, Širokog Brijega, Posušja, na Čvrsnici i Plas-grebenu, u dolini Neretve i oko Nevesinja. Travnja 1943. ulazi u sastav 3. dalmatinske brigade i, kao komandir voda nastavlja borbu na Ćehotini kod Gradaca i Popov Dola, Šalići i Vučevu za vrijeme V ofanzive. Početkom lipnja 1943. postaje politički delegat voda 2. čete 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavlja borbu u proboju obruča, a zatim vodi borbu u istočnoj Bosni: na Vlasenici, Zvorniku, Capardu, Nemiloj, u centralnoj Bosni, na Turbetu, Dalmaciji, Duvnu i Šuici, Travniku, Komaru i Vlašiću kada je prekomandovan u Dalmaciju gdje postaje komandant 2. bataljona 11. dalmatinske brigade i vodi svoje borce iz pobjede u pobjedu. Po dolasku na Vis postao je komandant 4. bataljona iste brigade i ostao do oslobođenja Bihaća gdje je postao zamjenik komandanta 11. dalmatinske udarne brigade na kojoj ga je dužnosti i zatekao kraj rata u činu kapetana. Nosilac »Partizanske spomenice 1941.«

ARAS Krste BOZO, rođen 1920. Mandalina, Šibenik, radnik iz siromašne radničko-težačke obitellji. Bio je napredan omladinac. Odmah po okupaciji zemlje 1941. aktivno radi za NOP, a u drugoj polovini iste godine postaje član SKOJ-a. Početkom listopada 1942. odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Grahovu, Sitnici, Jajcu, preko centalne Bosne, Kotor Varoša, Teslića, Prnjavora, zatim kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu u teškim bitkama oko Ivan-sedla, Bradine Konjica, G. Vakufa. Početkom ožujka 1943. prima desetinu s kojom uspješno komandira u borbama kod Kalinovika, po prelasku Drine na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, oko Čajniča i Goražda, kod Pljevlja, Bijelog Polja, gdje je sredinom svibnja 1943. primljen u članstvo KPJ. Nastavio je borbu oko Čelebića-šuma, Korluta i na Zlatnom boru, Krajem svibnja prima dužnost komandira voda kojeg vodi iz borbe u borbu, iz juriša u juriš preko Tare, Pive, Vučeva sve do 5. lipnja 1943. kada je u jurišu na Borovnu u dolini Sutjeske junački poginuo u borbi s Nijemcima u V neprijateljskoj ofanzivi.

ARAS Nikole DINKO, rođen 1911. Mandalina, Šibenik, radnik iz siromašne radničkotežačke obitelji. Predratni član KPJ. Odmah po okupaciji zemlje aktivno radi za NOP. Početkom lisotpada 1942. odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Grahovu, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni - Kotor Varoš; Teslića, Prnjavora kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu u teškim bitkama na prostoru Ivan-sedlo-Bradina-Konjic, gdje krajem veljače 1943. postaje komandir desetine. Učestvuje u borbama kod G. Vakufa, Kalinovika, po prelasku Drine na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Čainiču, kod Pljevlja, Bijelog Polja, na prostoru Čelebić-Korlat-Zavajit, Zlatni Bor, Tara, Vučevo, Borovno, Zelengora, Miljevina, kada prima dužnost komandira voda i nastavlja borbu preko Jahorine, r. Prače, Han-Pijeska, Vlasenice, Zvornika, potom preko Nemile i srednje Bosne do Dalmacije. Krajem rujna 1943. odlazi u prekomandu u dalmatinske jedinice s kojima nastavlja borbu do konačnog oslobođenja. Poslije rata ostaje u aktivnoj službi u JNA. Umro je u Puli 1974. kao vojni penzioner.

ARAS Mate JOSO, rođen 1925, Mandalina, Šibenik, radnik iz siromašne radničko-težaćke obitelji. Za NOP radi od proljeća 1942. Član SKOJ-a od 1942, a početkom listopada te godine odlazi u partizane i u Ključu dolazi u 4 kraljevaćki bataljon 1. proleterske NOU brigade s kojim učestvuje u borbama na Grahovu, Sitnici,

Jajcu, Kotor-Varoši, Crnom Vrhu, Jošavki, Teslicu, Prnjavoru, Bradini, Konjicu, G. Vakufu, Ulou, Drini, Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, oko Goražda, Bijelog Polja, na Čelebiću, Zlatnom brdu, Tari, Vučevu. Početkom lipnja 1943. odlazi u inž. teh. četu brigade u kojoj je komandir desetine. U proljeće 1944. premješten je u inž. teh. četu 1. prol. divizije u kojoj obavlja dužnost komandira desetine i voda. Član KPJ od travnja 1944. Prosinca 1944. postavljen je za komandira samostalne inžinjerijske čete 1. proleterske divizije. Formiranjem inžinjerijskog bataljona divizije početkom 1945. postavljen je za komandira Druge čete na kojoj dužnosti i dočekuje kraj rata u činu zastavnika. Penzioniran 1955. u činu kapetana.

ARAS Ante LJUBO, rođen 1922, Mandalina, Šibenik, radnik iz siromašne radničke obitelji. Bio je napredan omladi-

nac. Aktivno radi za NOP i početkom 1942. postaje član SKOJ-a. Prvih dana listopada iste godine, odlazi u partizane i u Ključu stupa u 4. kraljevački bataljon 1. proleterske NOU brigade. U prvim borbama na Grahovu, Sitnici, Jajcu, ističe se borbenošću. U narednim borbama preko centralne Bosne - na Kotor-Varoši, Crnom vrhu, Jošavki, Teslići, Prnjavoru potvrđuje svoju hrabrost posebno kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu u teškim bitkama na prostoru Ivan-sedla-Bradine-Konjica, G. Vakufa, Uloga kod Kalinovika, zatim po prelasku Drine na Krčinom brdu, Kapka, Ifsara, na položajima kod Čajnića i Goražda, kod Bijelog Polja, na pravcu Čelebića i Zavajita na Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Borovno, Popovom Mostu gdje je u međuvremenu postao puškomitraljezac i član KPJ. Na Zelengori i Balinovcu, Miljevini, a potom preko istočne i srednje Bosne do Dalmacije kao komandir desetine i natrag u borbama oko Travnika, Sujice, Turbeta, Jajca, Mrkonjić-Grada, Sipova, gdie ožujka 1944. postaje komandir voda s kojim uspješno komandira u borbama preko Mliništa, Vukovskog, Vraniće, Bitovnje, Bjelašnice, Sandžaka, Uvea, Zlatibora, Palisada, Kosjerića, Maljena, Valjeva sve do 2. listopada 1944. kada je na Ubu bio teško ranjen, i od toga umro krajem listopada 1944. u oslobođenom Beogradu.

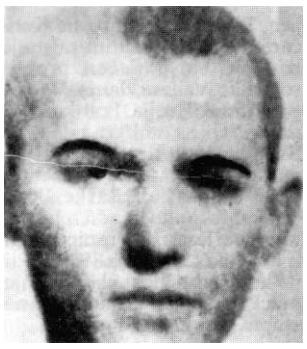

ATLAGIĆ Jovana MIĆO MILAN, rođen 1918, Ostrvica, Benkovac, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od 1942. godine. U ljeto 1943, stupa u Sjevernodalmatinski partizanski odred, iz kojeg listopada te godine kod Bugojna dolazi u sastavu 2. crnogorskog bataljona s kojim nastavlja borbu oko Travnika, Sujice, Turbeta, Komara, na Koricanima, r. Ugar, zatim pošto je bataljon bio odsječen, probija se preko Vrbasa, Janja, Vitoroga, Rora, Oštrelja, Potoka, Majdana, Vrbasa, te Ugra i dolazi u Skender-Vakuf u sastav brigade, potom učestvuje u borbama oko Crnog vrha, Jošavke, Devetina, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Raduše, Vraniće. Poginuo je oko 22. lipnja 1944. godine kod Bašerinca u borbi s njemačkim snagama, koje su nastupale od Komara.

BABIĆ Blaža IVAN, rođen 1919, Runovići, Imotski, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942, a krajem te godine stupio je u bataljon »Vid Mihaljević« s kojim vodi borbe do početka 1943. godine kada ulazi u sastav 4. dalmatinske brigade i nastavlja borbu oko Imotskog, Posušja, Pias grebena, dolinom Neretve, kod Nevesinja. Travnja 1943. godine dolazi u 3. dalmatinsku brigadu, nastavljajući borbe kroz V neprijateljsku ofanzivu na Čohotini, planini Ljubišnji, kod Čelebića, na Tari, Pivi, Durmitoru, Mratinju, do Vučeva. Početkom lipnja 1943, ulazi u sastav 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavlja borbu u proboju obruča. Poginuo je ispred Miljevine 12. ili 13. lipnja 1943. u borbi s Nijemcima u V neprijateljskoj ofanzivi, kao puškomitrafjezac.

BABIĆ Šćepana IVO, rođen 1925, Desne, Metković, zemljoradnih iz siromašne seljačke, obitelji. Član SKOJ-a postao je drugom polovinom 1942, kada stupa u omladinsku četu »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurče-

vić« a koja se bori na Biokovu. Krajem kolovoza 1942. godine kod Livna dolazi u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borbu na Ključu, oko Grahova i Strmice, na Jajcu, kod Kotor Varoša, Crnog vrha, Maslovara, Čelinca, Jošavke, Devetina, oko Teslića i Prnjavora, zatim kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu na Ivan-sedlu, Raštelići, kod Gornjeg Vakufa, Ćićevu, Glavatičevu, Treskavici, Drini - Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniće-Goražde, kod Bijelog Polja, Šahovića, Kovrena, na pravcu Čelebić-Borje-Korlat, na Zlatnom boru, Tari, Vučevu. Poginuo je početkom lipnja 1943. godine u dolini Sutjeske u borbi s Nijemcima.

BABIĆ Ante MIRO, rođen 1914, Podgora, Makarska, zemljoradnik član KPJ od 1941. Učesnik je svih akcija u Podgori

u 1941. i 1942. godine. Prosinca 1942. stupa u NOV-u u sastav bataljona »Vid Mihaljević«, a sječnja 1943. postaje komesar čete u sastavu 4. dalmatinske brigade i sa istöm nastavlja borbu u IV ofanzivi oko Vrgorca i Imotskog, Širokog Brijega, Posušja, Tihaljine, Klobuka, Pias grebena u dolini Neretve i Nevesinja. Pred kraj travnja 1943. postao je starješina u 3. dalmatinskoj brigadi i nastavio borbu u Sandžaku i Crnoj Gori. U V ofenzivi na Ćehotini Ljubišnjoj, Čelebiću, Tari i Pivi, Mratinju i Vučevu, kada je početkom lipnja 1943. postao politički komesar čete a potom pomoćnik političkog komesara bataljona u 6. beogradskom bataljonu 1. proleterske brigade. Učestvuje u borbama u slamanju obruča na Miljevini, zatim u istočnoj Bosni oko Vlasenice, Zvornika i Ceparda, Vranduku, a u centralnoj Bosni, na Turbetu, Dalmaciji, Vlašiću, Travniku, oko Šuice, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Vraniće, Bitovnje, Sandžaku i Srbiji; na Zlatiboru i Palisadu, Valjevu, Ubu i Beogradu gdje je postao pomoćnik komesara PT diviziona 1. proleterske divizije učestvujući u borbama na Sremskom frontu; u Srijemu i Slavoniji na kojoj ga je dužnosti i zatekao kraj rata, u činu poručnika. Poslije rata ostao je u JNA iz koje je penzioniran u činu majora. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941«.

BABIĆ Mile SIMEON, rođen 1919, Biljane Donje, Benkovac, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Član SKOJ-a od 1943, a u ljeto te godine stupa u Sjevernodalmatinski partizanski odred iz kojeg listopada 1943, kod Bugojna odlazi u 4. kraljevački bataljon 1. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borbu oko Travnika, Šujice, Turbeta, Komara, r. Ugra, po centralnoj Bosni, Crni vrh, Jošavka, zatim oko Mrkonjić Grada, Lisine, Mliništa, Raduše, Makljana, Vraniće, Bašernica, Bitovnje, Bjelašnice, Trnova, Pljevlja, potom po prelasku u Srbiju u borbama preko Uvea, Zlatibora, Palisada, Kremne, Kosjerića, Valjeva, Kolubare, Uba, Ralje, Avale, Beograda, oko Sida, Tovarnika, Šidskih Banovaca, u proboju Sremskog fronta. U gonjenju neprijatelja preko Sotina, Vukovara, Pleternice, Okućana, r. Ilove, Dubrave, Vrbovca do Zagreba gdje je dočekao kraj rata. Poslije rata je demobilisan. Umro je 1953.

BABIĆ Nikole ŠIMUN, rođen 1920, Budimir, Sinj, zemljoradnik. Za NOPjiočeo raditi početkom 1942. Član SKOJ-a od 1942. Bio je predsjednik NOO Budimir u 1942. godini sve do rujna 1943. kada je stupio u NOB-u u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske brigade. Učestvovao je u borbama kao borac, politički delegat voda i zamjenik komesara čete: u Dalmaciji, na Duvnu, Šuici, Travniku, Vlašiću, Komaru i oko Jajca; u centralnoj Bosni, oko Mrkonjić-Grada, na Lisini kada je postao član KPJ, Mliništu, Vranići, Bašarincu, Sandžaku (tada je postao politički delegat voda), u Srbiji na Zlatiboru, Palisadu, Valjevu i Beogradu kada je krajem listopada 1944. prekomandovan u 5. bataljon za zamjenika komesara i nastavio borbu na Sremskom frontu. Početkom 1945. na Sremskom frontu Šimun je u jednom od juriša teško ranjen i potom prebačen u bolnicu iz koje se vratio 10. svibnja 1945. godine. Poslije rata zbog posljedica ranjavanja demobiliziran

je. Sa porodicom se preselio u Stanišić, gdje je bio jedan od aktivnih društveno-političkih radnika.

BAČETIĆ Ivana IVO ŽUTI, rođen 1920, Blato, Korčula, radnik-obućar. Član SKOJ-a postao je 1941, a član KPJ 1943. godine. Organizator ustanka na otoku. U NOB-u stupa na Korčuli prvom polovinom 1942, a potom se prebacuje na Biokovo i postaje borac omladinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević« s kojom učestvuje u borbama na Biokovu. Krajem kolovoza 1942, kod Livna dolazi u 3. kragujevački bataljon 1. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borbu na Ključu, Grahovu, Sitnici, Jajcu, oko Kotor Varoša, Crnog vrha, Jošavke, Čelinca, Banja Luke, zatim kroz IV i V neprijateljsku

ofanzivu kod Bojske, Ivan-sedla, G. Vakufa, Glavatičeva, Treskavici, Drini - Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, kod Goražda, Bijelog Polja, Šahovića, Kovrena, Čelebića, Korlata, Tari, Vučevu, Sutjesci, Zelengori, Balinovcu, Miljevini, potom preko istočne Bosne - Vlasenica, Zvornik, Caparda, na Vranduk, Turbe, u Dalmaciju, oko Travnika, Turbeta, Šuice, Jajca, Mrkonjić Grada, Mliništa, Vraniće, Bitovnje, Bjelašnice, Pljevlja. Zatim preko Uvea, Zlatibora, Palisada, Valjeva, Uba, Avale, Beograda, Srijema i Slavonije do Zagreba gdje je dočekao kraj rata kao komandir čete u činu poručnika. Poslije rata ostao je u JNA. Penzioniran u činu majora. Nosilac »Partizanske spomenice 1941«. Umro 1971. god.

BADŽIN Mate KRSTE, rođen 1922, Konjevrate, Šibenik, radriik-zidar, iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942, a prvih dana listopada te godine odlazi u partizane i u Ključu stupa u 6. beogradski bataljon 1. proleterske NOU brigade s kojim učestvuje u borbama na Grahovu, Sitnici, Jajcu, oko Kotor Varoša, Crnog vrha, Jošavke, Teslića, zatim kroz IV i V neprijateljsku ofan zivu nä Bradini, Lukaču, Konjic, Gornji Vakuf, Ulog, Kalinovik, Drina - Krčino brdo, Kapak, Ifsar, na prostoru Čajniče - Goražde, kod Bijelog Polja, Šehovići, Kovren, na pravcu Čelebić-Korlat-Trovrh, Tari, Vučevu, Suhoj, Zelengori, Balinovcu, Miljevini, potom na r. Prači. Han-Pijesku, Vlasenici, Zvorniku, Vranduku, Turbetu, Dalmaciji, nanoseći na ovom putu neprijatelju velike gubitke sa svojim puškomitraljezom. Član SKOJ-a postao je prosinca 1942, a član KPJ 15. ožujka 1943. godine. Rujna 1943, odlazi u Italiju u sastav Prve tenkovske brigade s kojom se vraća u zemlju 1944, kao komandir tenkovske čete i nastavlja borbu do konačnog oslobođenja. Poslije rata ostao je u JNA i sada je pukovnik.

BADŽIM Jose MARKO TICA, rođen 1920, Konjovrate, Šibenik, radnik, iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942, a prvih dana listopada te godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske brigade. Učestvuje u borbama na Sitnici, Strmici i Jajcu. Zatim iz borbe u borbu preko centralne Bosne, Kotor Varoši, Crnog vrha, Jašovika, Teslića, Prnjavor kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu i u teškim bitkama na Ivan-sedlu, G. Vakufu, Glavatičevu, Treskavici, po prelasku Drine - na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Čajniče. Krajem travnja 1943. postaje član SKOJ-a, a zatim učestvuje u borbama kod. Pljevlja, na Limu, kod Bijelog Polja, Čelebića, Zavajita, na Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Borovnu, Balinovcu, Miljevini; potom preko istočne i srednje Bosne do dalmacije i natrag u borbama oko Travnika, gdje studenog 1943. postaje član KPJ i puškomitraljezac kojim uspješno rukuje u borbama kod Suice, Turbeta, preko centralne Bosne, naročito na prostoru Mrkonjić-Grada, Šipovo i Mliništa svibnja 1944. gdje je kao komandir desetine neustrašivo branio sa svojom desetinom odstupnicu Vrhovnog štaba. Takav je bio drug Marko sve do 12. listopada 1944. kada je poginuo između Vukovskog i Šujice, u sukobu s jednom jačom njemačko-ustaškom izvidnicom.

BAIĆ Frane KAMILO, rođen 1919, Zadvarje, Omiš, zem-

ljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Početkom 1942, bježi iz domobrana s oružjem i javlja se u Štab 4. operativne zone koja ga raspoređuje u sastav 3. dalmatinske brigade s kojom učestvuje u borbama kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu oko Imotskoga, Posušja, Ljubuškog, Širokog Brijega, Plas-grebena, dolinom Neretve. Učestvuje u prenošenju ranjenika preko Prenja, zatim u borbama oko Nevesinja, u Sandžaku, na Ćehotini, Ljubušnjoj, oko Čelebića, Tare, Pive, Vučeva, kao dese-

tar i kandidat za člana KPJ. Početkom lipnja 1943, dolazi u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borbu u probijanju obruča na Miljevini, potom preko r. Prače, Vlasenice, Drinjače, Zvornika, Nemile, Turbeta, u Dalmaciju, te u borbama oko Travnika, Šuice, Koinara, r. Ugar, Crnog vrha, Jošavke, Prnjavora, Mrkonjič Grada, Lisine, Mliništa, Raduše, Vranićе, Bitivnje, Tarčina, Trnova; Pljevlja. Po prelasku u Srbiju u borbama preko Zlatibora, Palisada, Bajine Bašte, Valjeva, Uba, Ralje, Avale, Beograda, Srijćma i Slavonije do 20. travnja 1944, kada je na Pleternici kao komandir čete ranjen i upućen u bolnicu gdje je i dočekao kraj rata. Poslije rata ostao je u JNA. Penzionisan u činu potpukovnika. Član KPJ postao je 1943. godine.

BAJALO Ilije MATE MAKSIM, rođen 1907, Vrgorac, radnik. vrlo mlad se otisnuo »trbuhom za kruhom« po Jugoslaviji tražeći posla gdje se i upoznao s naprednim radničkim pokretom. Radio je u Splitu, Skoplju, Beogradu i drugim gradovima i bio ie učesnik raznih štrajkova i političkih manifestacija. Godine 1936. postao je član KPJ, vršeći propagiranje njenih ideja, a naročito je imao uticaja na mladu generaciju.

U pripremnom razdoblju ustanka je bio vrlo aktivan i jedan je od organizatora ustanka. U NOB je od 1941. Bio je borac Južnodalmatinske čete i bata.-ljona »Josip Jurčević«. Kolovoza 1942. postao je borac 6. beogradskog bataljona 1. proleterske brigade i bio jedan od primjernih boraca. Koncem 1942. se razbolio i ostao u Bosanskoj krajini i po ozdravljenju upućen na Biokovo. Kasnije je bio u kulturnoj ekipi 20. divizije gdje gaje i zatekao kraj rata. Poslije rata je ostao neko vrijeme u JNA iz koje je otpušten kao teški bolesnik. Bio je nosilac »Partizanske spomenice 1941«.

BAJALO Ilije PERO. rođen 1911, Vrgorac, radnik. Kao postolarski radnik rano se uključio u napredni radnički pokret i, 1935. postaje član KPJ. Kao komunista je radio na učvršćenju Partije. Bio je proganjan, tučen i hapšen od nenarodnog režima. Posebno se istakao na općinskim izborima 1940. kada je KP Vrgorca istupila samostalno na općinskim izborima kao Stranka radnog naroda. Bio je član predratnog Općinskog komiteta. Bio je aKtivan u pripremama • ustanka u Vrgorcu. U NOB-u je otišao početkom 1942. u Južnodalmatinsku četu i bataljon »Jospip Jurčević«. Kolovoza 1942. postao je borac crnogorskog bataljona 1. proleterske brigade. Učestvuje u borbama na Ključu, Strmici, Sitnici, Jajcu,« centralnoj Bosni i IV ofanzivi kada se razbolio i pošao u bolnicu iz koje je poslat u Biokovo i radio kao terenski radnik po partijskim dužnostima. 1944. je na prepad uhapšen od strane ustaša pri izvršenju zadatka i odveden u logor Sisak, gdje je i dočekao kraj rata.

BAJČIĆ Nikole JURE, rođen 1907, Drniš, radnik. Kao radnik obućar u Splitu upoznao se s naprednim idejama radničkog i komunističkog pokreta. Radio je u URS-ovom sindikatu. Učestvovao je u nizu političkih manifestacija i štrajkova u Splitu. Nije utvrđeno da li je bio član KPJ. U NOB-u je došao 1942. u Mosečko-Svilajski odred s kojim učestvuju borbama do kraja kolovoza 1942. Početkom rujna 1942. postaje borac i puškomitraljezac 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni: oko Kotor-Varoši. Čelinca, Jošarke, Klašnice, i Banje Luke. U IV ofanzivi: oko Bradine, Gornjeg Vakufa i Bugojna, Glavatičeva; Treskavice. U borbama je ispoljio veliku hrabrost. Kao i na Drini, Kapku i Ipsaru; Sandžaku: kod Bijelog Polja, Sakovića, Kovrana. U V neprijateljskoj ofenzivi oko Čelebića, Korlata, Trovrha, Tari, Vučevu, Borovnu. Vodeći borbu s Nijemcima u proširenju breše u dolini Sutjeske početkom lipnja 1943, poginuo je hrabro. Bio je voljen i cijenjen od svojih suboraca.

BAKOTIĆ Jure ANTE, rođen 1924, Kaštel-Gomilica, Split, zemljoradnik, iz revolucionarne je porodice, čiji je otac bio član KPJ od 1920. godine. Ante je vrlo mlad prihvatio napredne ideje svog oca i vrlo mlad postao član SKOJ-a. Do

stupanja u NOB-u aktivno ie radio za NOP, a početkom druge polovine 1942. stupa u Mosećki partizanski odred iz kojeg rujna 1942. odlazi u Tičevo u 2. crnogrski bataljon 1. proleterske NOU brigade, gdje učestvuje u borbama na Ključu, oko Bosanskog Grahova Strmice. Vodeći borbu po dubokom snijegu i hladnoći protivu ustaša, četnika i Nijemaca na Sitnici, Ante je 20. studenoga 1942. poginuo

hrabro u jednom od juriša na utvrđenu džamiju. Bio je tih i miran omladinac, ali čvrst i uporan borac koji se je u sastavu proletera istakao u borbi na Ključu kao bombaš.

BAKOVIĆ Ante STIPE, rođen 1921. Bračević, Split, zemljoradnik, siromašne porodice. Radio je po dnevnicam u Splitu da bi preživio. Od 1941. pomagao je NOP. Učestvovao u razoružanju Talijana u Splitu za vrijeme kapitulacije Italije rujna 1943. Došao je 12. rujna 1943. u Posadni bataljon u Splitu. Krajem listopada 1943. postao ie borac 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade u Bugojnu. Učestvovao je u

borbama na Travniku, oko Komara, na Turbetu, na Suici i oko Kupresa, Vlašiću oko Jajca; Mrkonjić-Grada, Lisine. Za vrijeme desanta na Drvar, oko Mliništa, kada je u horbi s njemačkim jedinicama 7. SS divizije teško ranjen 28. svibnja 1944. kod Prekaje. Iz bolnice je prebačen na liječenje u Italiju, a po ozdravljenju se vratio u Jugoslaviju krajem prosinca 1944! i postao borac izviđačke čete pri Štabu 26. divizije u kojoj ga i zatekao kraj rata. Poslije rata se demobilizirao.

BARADA Luke ANTE, rođen 1920, Seget Gornji, Trogir, zemljoradnik. Za NOP počeo raditi od 1941. U NOB-u od 1942. U Trogirsko-marinskoj četi iz koje je rujna 1942. na Tičevu postao borac 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Clan SKOJ-a od 1942. Sa bataljonom je nastavio borbu na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu; u centralnoj Bosni oko Kotor Varoša, Crnog vrha, Jošavke, Banja Luke, kao puškomitraljezac. U IV ofanzivi: na Bradini, Lukač, Konjicu, Bugojnu i Gornjem Vakufu. Vodeći odsudnu borbu u IV ofanzivi sa četnicima Baie Stanišića i jurišnicima Pavla Đurišića na Treskavici kod Kalinovika, poginuo je hrabro 21. ožujka 1943. Ante je bio vrlo hrabar i omiljeni drug svog bataljona. Istakao se u nizu borbi a posebno u borbama IV ofanzive na Glavatičevu i Treskavici.

BARAĆ Josipa MILIVOJ MIČE, rođen 1921, Vodice, Šibenik, svršeni maturant gimnazije, iz službeničke obitelji. Milivoj je završio školovanje u Splitu gdje se i uključio u napredni omladinski pokret. Clan SKOJ-a je od 1940, član KPJ od 1941. Učesnik je ilegalnih akcija i političkih manifestacija. Izbjegao hapšenje 13. lipnja 1941. i tako izbjegao streljanje od okupatora. Iz Splita odlazi na Brač, zatim na Korčulu i Pelješac gdje radi na dizanju i pripremi ustanka s tamošnjim komunistima. U NOB-u odlazi 1941. na Pelješcu odakle se prebacio na Biokovo u 2. vod južnodalmatinske čete. Postao je politički delegat voda omladinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević« s kojim učestvuje u borbama na području Biokovo-Neretva, sve do kraja kolovoza 1942. godine, kada je postao borac, a zatim politički delegat voda i politički komesar čete 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na: Ključu, Grahovu, Sitnici, Jajcu, Kotor-Varoši, Teslići, nastavljajući borbe u IV ofanzivi oko Bra-

dine, Gornjeg Vakufa i Bugojna, Konjica, Uloga i Treskavice; na Drini na Kapku i Ifsaru i Sandžaku. U V ofanzivi: na pravcu Celebić - šuma Korlat, Trovrh, Tara, Vučevo, Suha, Zelengora, Balinovac, Miljevina, gdje sredinm lipnja 1943. napušta 1. proletersku i priključuje se dalmatinskim jedinicam i nastavlja borbu do formiranja 4. Splitske brigade u kojoj je postao zamjenik komesara 1. bataljona na kojoj je dužnosti i poginuo 9. svibnja 1944. u rajonu sela Oraguz - Prolog kod Livna.

BARBIR Mate JURE, rođen 1924, Metković, zemljoradnik. Clan SKOJ-a je od 1942. Siječnja mjeseca 1943. stupio je u sastav bataljona »Vid Mihaljević« s kojim je ušao u sastav 4. dalmatinske brigade. Učestvuje u

borbama kroz IV ofanzivu oko Imotskog, Vrgorca, Širokog Brijega, Posušja, Klobuka, Tihaljine, Plas-grebena, u dolini Neretve i Nevesinja gdje je krajem travnja 1943. ušao u sastav 3. dalmatinske brigade i nastavio borbu u V ofanzivi oko Savaita, Ćehotine, Čelebića, Tare, Pive, Mratinja i Vučeva. Početkom lipnja 1943. postao je komandir odjeljenja 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade sa kojim se bori u proboju obruča na Rataju, Miljevini i Budnju. Učestvuje u borbama oko Vlasenice, Zvornika, Caparda, Nemiloja; centralnoj Bosni; na Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Suici, Vlašiću, oko Komara i Vitovlja gdje je prekomandovan prosinca 1944. u tenkovske jedinice. Kraj rata ga je zatekao na dužnosti komesara 1. čete 1. bataljona 5. tenkovske brigade u činu po-

ručnika. Poslije rat ostao u JNA iz koje je penzioniran u činu kapetana I klase.

BARBIR Ivana MATE, rođen 1918, Draževitići, Vrgorac,

zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi odmah po kapitulaciji bivše Jugoslavije, a zatim postaje i član SKOJ-a 1941. godine. U bataljon »Josip Jurčević« stupio je lipnja 1942, s kojim se bori na Biokovu i dolini Neretve. Član KPJ postao je 1942. godine. Krajem kolovoza 1942, kod Livna dolazi u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim učestvuje u borbama na Ključu, Grahovu, Sitnici, Jajcu, oko Kotor-Varoši, Crnog vrha, Jošavke, Čelinca, Klašnice, Banja Luke, zatim u IV i V neprijateljskoj ofanzivi oko Bradine, Ivan-sedla, Gornjeg Vakufa, na Glavatičevu, Treskavici, Drini - Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, kod Bijelog Polja, Šakovića, Kovrena, na pravcu Čelebić-Korlat-Trovrh, na Tari, Vučevu, Dolini Sutjeske, Zelengori, Balinovcu. Poginuo je ispred Miljevine 13/14. lipnja 1943. godine kao puškomitraljezac u borbi sa Nijemcima u V neprijateljskoj ofanzivi.

BARBIR Josipa MATE BEDAC, rođen 1922, Draževitići, Vrgorac, zemljoradnik. NOP je počeo pomagati u jesen 1941. Član SKOJ-a je od 1942. Lipnja mjeseca 1942. stupio je u bataljon »Josip Jurčević« i učestvuje u borbama na Biokovu i Zagori. Kolovoza 1942. je postao borac Saniteta 1. proleterske NOU brigade. Borbeni put je nastavio na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, u centalnoj Bosni: oko Ivan-sedla, Bradine, Konjica, Gornjeg Vakufa i Bugojna, Glavatičeva, Treskavice, Drine, Kapka, Ifsara, Bijelog Polja. U V ofanzivi: na Čelebiću, Zlatnom boru, Tari, Vučevu Sutjesci, Zelengori, Balinovcu, Miljevini, u istočnoj Bosni: na Vlasenici, Zvorniku, Vranduku; u centralnoj Bosni, na Turbetu i Dalmaciji. Vodeći borbe s Nijemcima i ustašama na Cisti Velikoj u Dalmaciji 23. rujna 1943, Mate je poginuo od jedne neprijateljske kolone koja je napala sanitet, braneći svoje ranjene i bolesne, drugove.

BARIŠIĆ Ivana MARIN, rođen 1911, Solin, Split, radnik tvornice Majdan u Solinu, iz siromašne je porodice. Kao radnik je bio organizovan u URS-ovom sindikatu. Za NOP radi od 1941. Prije rata je učestvovao u štrajkovima i političkim

manifestacijama. Za vrijeme okupatora 1941. i 1942. učestvuje kao radnik u raznim sabotažama i diverzijama. U srpnju 1942. stupa u Mosećki odred, a rujna 1942. postao borac 6. beogradskog batljona 1. proleterske NOU brigade. Kao pomoćnik nišandžije bacačkog odjeljenja nastavio je borbu na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici i Jajcu; u centralnoj Bosni: na Kotor-Varoša, Čelincu, Teslići; u IV ofanzivi: na Bradini i Konjicu, Gornjem Vakufu i Ulogu, Treskavici, Drini i Kapku, Ifsaru, Bjelom Polju gdje je postao desetar i član KPJ. Marin se borio u V ofanzivi: na Čelebiću, Korlatu i Trovrhu, Vučevu, Suhoj, Zelengori i Balinovcu, Rataju i Miljevini; u istočnoj Bosni: na Vlasenici, Zvorniku Capardima, Vravoiku, Turbetu i Dalmaciji, gdje je prekomandovan u dalmatinske jedinice i postao komandir čete u 4. bataljonu 4. splitske brigade. Poslije završetka rata je demobilisan.

BARIŠIĆ Luke MARIN INGO, rođen 1920. Solin, Split. Obalni radnik. Odgajao se u siromašnoj seljačkoj porodici. Kao obalni radnik se vrlo mlad upoznao sa naprednim idejama radničkog pokreta i učesnik je štrajkova i političkih manifestacija. Prije rata je postao član SKOJ-a, a član KPJ od 1941. godine. Bio je član URS-ova sindikata. Učesnik je raznih diverzija u Solinu. Od prvog dana ustanka s bratom Franom pristupa NOB-i i početkom 1942. stupa u Mosećki partizanski odred iz kojeg rujna 1942. stupa u sastav 2. crnogorskog bataljona. 1. proleterske NOU brigade. Učestvovao je u borbama kao borac, puškomitraljezac i komandir odjeljenja na Ključu, strmici, Sitnici, u centralnoj Bosni: na Kotor-Varoši, Teslići, Prnjavoru, Posavini. UIV ofanzivi: na Ivan-sedlu i Raštelici, Gornjem Vakufu, Glavatičevu i Treskavici, Drini, Kapku, Ifsaru, u Sandžaku kod Bjelog Polja; u V neprijateljskoj ofanzivi na Čelebiću i Zavajtu. Vodeći borbu na Zlatnom boru s Nijemcima ne dozvolivši im da ugroze prelaz preko Tare 24. svibnja 1943. poginuo je hrabro kao komandir desetine, puškomitraljezac.

BARIŠIĆ Đure MARKO, rođen 1921. Cetina, Knin. Radnik, iz siromašne seljačke porodice. Godine 1937. dolazi u Beograd i zapošljava se kao građevinski

radnik, gdje je ostao do 1941. Tu se je i upoznao sa naprednim idejama radničke klase i 1939. postao član URS-ova sindikata. Učestvuje u demostracijama 25. i 27. ožujka 1941. gdje je uhapšen i zlostavljan. Po izlasku iz zatvora primljen je u članstvo SKOJ-a ožujka 1941. Poslije bombardiranja, otišao je u Kragujevac i s grupom Dalmatinaca svibnja 1941. dolazi u Dalmaciju. Povezuje se sa Nikolom Vrančićem, Vojinom Zirojevićem i Jovanom Stričevićem. Dobio je zadatak da formira grupu partizana Cetinjana. Grupu je sačinjavalo 20 boraca na čijem se čelu nalazio Nikola Vrančić i pripadala je bataljonu »Starac Vujadin«. U tome bataljonu bio je do siječnja 1942. Od ove grupe se osnovala cetinska prartizanska četa 18. 6. 1942., a već 9. 9. 1942. bio je u Prvoj dalmatinskoj brigadi. Prvog prosinca 1942. postao je borac-kurir u sastavu 1. proleterske NOU brigade i ostao u njoj do 1. ožujka 1943. kad se vratio u 1. dalmatinsku brigadu. Do kraja rata borio se u sastavu dalmatinskih jedinica. Kraj rata dočekao je kao komandant 3. bataljona 10. dalmatinske brigade, u činu .poručnika. Član KPJ od 1943. Poslije rata ostao u JNA iz koje je penzioniran u činu majora. Nosilac »Partizanske spomenice 1941«.

BARIŠIĆ Telesfora MATE, rođen 1912, Solin, Split, radnik, tesar iz siromašne seljačke porodice. Vrlo rano se uključio u radnički pokret bazena Solin. Bio je član URS-ova sindikata. Učesnik štrajkova i političkih manifestacija. Dolazio u sukob sa bivšim režimom. Član KPJ od 1941. Jedan od organizatora ustanka u Solinu. Učesnik ilegalnih akcija i sabotaža u 1941. Stupio je u Mosećku četu 1942. iz koje je rujna 1942. došao s Tičeva u 2. crnogorski bataljon, a zatim postao borac prištapskih jedinica 1. proleterske NOU brigade. Kao borac i rukovodilac bio je odvažan i hrabar u borbama na Ključu, Strmici, Sitnici, Kotor-Varoši, Teslići, Prnjavoru; u IV i V ofanzivi: na Ivansedlu, Gornjem Vakufu, Glavatičevu, Treskavici, Drini, Čelebiću, Zlatnom Boru, Vučevu i Sutjesci. Vodeći borbu na Zelengori sa Nijemcima Mate je hrabro poginuo početkom lipnja 1943. godine ka vodnik voda u prištapskim jedinicama brigade.

BARTULICA Nikole MILORAD, rođen 1920. Kaštel-Stari, Split, student iz srednje seljačke obitelji. Član KPJ postao je 1939. Organizator ustanka u Kaštelima. U Kaštelanski partizanski odred stupa krajem 1941, a potom u Mosećko-Svilajski odred iz kojeg je postao borac, zamjenik komesara i komesar čete u 3. dalmatinskoj brigadi s kojom učestvuje u borbama oko Knina, Vrlike, zatim kröz IV i V neprijateljsku ofanzivu oko Imotskog. Posušja, Širokog Brijega, Plas-grebena, dolinom Neretve. Učestvuje

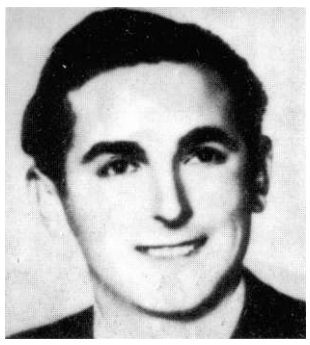

u nošenju ranjenika preko Prenja, u borbama kod Nevesinja, potom maršuje preko Uloga, Kalinovika, Broda i Zavajita. U borbe kroz V neprijateljsku ofanzivu na Cehotini, planini Ljubišnji, kod Čelebića, Tari, Pivi, Durmitoru, Mratinju do Vučeva, kada početkom lipnja 1943, dolazi u sastav 1. crnogorskog batljona 1. proleterske NOU brigade i nastavlja borbu u proboju obruča na Miljevini, a potom je na Jahorini upao u četničku zasjedu i bio zarobljen i odveden u Dubrovnik gdje je i streljan osam dana prije kapitulacije Italije. Prethodno je bio mučen i tučen od strane Talijana i četnika.

BAŠIĆ Mihe BRANKO, roden 1924, Murter, Šibenik, ribar, iz srednje seljaćko-ribarske obitelji. Od kraja 1941. radi za NOP i postaje član SKOJ-a. Listopada 1942. odlazi u partizane i u selu Peći kod Bos. Grahova ulazi u sastav 4. bataljona 1. proleterske NOU brigade, Učestvuje u borbama na Sitnici, Jajcu, u centaralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Crnog vrha, Jošavke, Teslića, Prnjavora, zatim kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, u teškim bitkama na prostoru Ivan-sedlo - Bradina - Konjic, G. Vakufa, kod Kalinovika, na Krčinom brdu, Kapku, Čajniču, kod Pljevlja, Bijelog Polja, na prostoru Čelebić-Korlat-Zavajit, na Zlatnom boru, gdje je s još nekim borcima dobio zadatak da nosi ranjenog komandira Živana Maričića. Potom se ističe u borbama na Borovnu gdje je i bio ranjen, ali ga drugovi ne ostavljaju; nose ga sve do Han-Pijeska, odakle je upućen u bolnicu u Rudine, a potom u Italiju. Iz Italije preko naše zemlje odlazi u SSSR u tenkovsku brigadu koja je došla na naše ratište, ali zbog ozlijeda starih rana opet je upućen u bolnicu. Po ozdravljenju bio je na dužnosti rukovodioca obezbeđenja centrale pri sanitetskom odjeljenju u Beogradu, gdje i dočekuje kraj rata. Poslije rata ostaje u aktivnoj službi JNA. Kapetan narodne milicije u penziji. RVI 100%.

BATINIĆ Jure NIKOLA, rođlen 1919. Makar, Makarska, Član SKOJ-a od prije rata, a KPJ od 1941. Bio sekretar skojevskog aktiva u Makar. Bio je aktivan u pripremama za ustanak. Radio na omasovljenju omladinskog pokreta. Jedan od organizatora ustanka. Učesnik u oduzimanju oružja iz građanske škole u Makarskoj 18. travnja 1941. Brinuo se o njegovu prikupljanju, smještaju i čuvanju, kao i prebacivanju. Organi-

zator smještaja, obezbjeđenja i ishrane vojnih ilegalaca 1941/42. Kao radnik bio sindikalno organiziran u URS-ovom sindikatu. Učesnik je štrajkova i političkih manifestacija koje je organizirala KPJ Makarska. U 3. vod Južnodalmatinske čete stupa i postaje politički delegat voda omladinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević«. Kolovoza 1942. je postao borac, desetar, a zatim komandir voda u 1. crnogorskom bataljonu 1. proleterske brigade. Borio se na Ključu, Strmici, oko Manjače, Jajcu, centralnoj Bosni oko Kotor-Varoši, Čelinca, Teslića i Banja Luke. U IV ofanzivi: na Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu, Ćićevu, Glavatičevu, Lipeti i Treskavici. Drini, Krčinom brdu, Kapku. U V ofanzivi kod Bijelog Polja, na Čelebiću, Borju, Korlatu, Zlatnom boru, Tari, Vučevu i u dolini Sutjeske, Zelengori, Balinovcu, Miljevini, i Badnju. U istočnoj Bosni: oko Vlasenice i Zvornika, Caparda, Nemilog, Turbeta. Dalmaciji, na Duvnu, Šuici i Travniku gdje je u drugoj polovini listopada 1943. prekomandovan, kao komandir voda, u Dalmaciju. Kraj rata je dočekao na dužnosti komandanta Neretvanskog partizanskog odreda u činu kapetana. Poslije,rata ostao u JNA. Penzioniran u činu pukovnika. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941.«

BAUČIĆ Joze RINO, rođen 1910, Omiš, radnik. Za NOP radi od 1941. U Mosorski odred stupio je 1942. Bio kandidat KP. Iz Mosorskog odreda studenog 1942. ulazi u sastav 3. dalmatinske brigade u kojoj je prvo bio borac, pa komandir voda i zamjenik komandira čete, učestvuje u borbama oko Knina i Vrlike; u IV ofanzivi: oko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, Pias grebena, dolinom Neretve i u Nevesinskoj kotlini. Član KPJ postao je u toj brigadi u prvoj polovini 1943. Nastavljajući borbu oko Čehotine Ljubišnje, kod Čelečića Tare, Pive, Mratinja, Vučeva, kada početkom lipnja 1943. dolazi u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade sa kojim nastavlja borbu u proboju obruča na Miljevini i dalje kroz istočnu Bosnu. Na Jahorini - rijeci Prači, Podromaniji, Han-Pjesku, Vlasenici, Zvorniku. Njegova četa je 8. srpnja," kao isturena jedinica na Drini, bila odsječena od ^rigade i potom se priključila vojvođanskim jedinica-

ma u kojima je Rino postao i starješina i učestvovao u svim borbama sve do 15. kolovoza 1943. kada je hrabro poginuo u. borbi sa Nijemcima i ustašama kod Bjeljine - Rača.

BAUK Jurja FRANE, rođen 1914, Pučišće, Brač, radnik kamenoklesar, 'član SKOJ-a od 1941. U NOB-u od 1942. Lipnja 1942. postao je borac bataljona »Josip Jurčević« s kojim se bori na području Biokovo-Neretva, sve do kraja kolovoza 1942. kada je postao borac, vodni delegat i pomćnik komesara prateće čete 6. beograskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, i sa istom nastavio borbu na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, centralnoj Bosni oko Kotor Varoši, Čelinca, Teslića; u IV neprijateljskoj ofanzivi: oko Bradine, Gornjeg Vakufa i Bugojna, Konjica, Uloga i Treskavice, na Drini, Krčinu brdu, Kapku, i Ifsaru, Čajniča i Goražda oko Bijelog Polja. U V neprijateljskoj ofanzivi: na Čelebiću, Korlatu, Trovrhu, Tari, Vučevu, Suhoj, Zelengori, Balinovcu, Miljevini;. u istočnoj Bosni: na Renovici, Han-Pijesku Vlasenici, Drinjači, Zvorniku, Capardama, Vranduku, na Turbetu; Dalmaciji, Duvnu, Travniku Šuici,. Komaru oko Jajca gdje je studenog 1943.prekomandovan u Dalmaciju i postao komesar čete u 8. brigade 20. divizije na kojoj ga dužnosti i zatekao kraj rata u činu kapetana.

BEARA Jakova BRANKO, rođen 1924, Zelovo-Sutina, Split, zemljoradnik, član SKOJ-a postao je krajem 1941. Po dolasku okupatora 1941. sa svoja dva brata radi i pomaže NOP. Sve do rujna 1942, kada je stupio. u sastav Svilajsko-mosečkog odreda, zatim je postao borac 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Borio se na Ključu, oko Bosanskog Grahova, Strmice, Margače; u centralnoj Bosni: Kotor-Varoš, Čelincu, oko Teslića i Prnjavora. U IV i V ofanzivi: na Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu, Ćićevu, Lipeti, Drini, Kapku, u Sandžaku: kod Bijelog Polja, Šahovića, Kovrena Čelebića, Borja na Zlatnom boru, Tari, Vučevu u dolini Sutjeske, na Zelengori, Balinovcu, Miljevini, Vlasenici. Zvorniku, Capardu, Nemiloj, Turbetu. Vodeći borbu s četnicima i ustašama oko Makjana i Prozora i Gornjeg Vakufa krajem kolovoza i početkom rujna 1943. godine, pred kapitulaciju Italije poginuo je kao borac. Branko je

bio jedan od hrabrih boraca koji je u IV ofanzivi bio ranjen i neizlječen se povratio u sastav bataljona pred V ofanzivu da bi nastavio borbu.

BEARA Save ĐURO, rođen 1923. Zelovo-Sutina, Split, zemljoradnik, iz siromašne seljačke obitelji. Radio za NOP kao napredan omladinac od kraja 1941. Početkom 1942. postaje član SKOJ-a, a sredinom rujna te godine odlazi u partizane na Tičevo stupa u 2. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u svim borbama po zapadnoj i centralnoj Bosni (Ključ, Grahovo, Sitnica,

Jajce, Kotor-Varoš, Crni vrh, Jošavka, Teslić, Devetine, Prnjavor, Šnjegotina) ističući se hrabošću, a posebno kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu u teškim bitkama: na Bojski Ivan-sedlu, G. Vakufu, Glavatičevu, Treskavici, Krčinom brdu, Kapku, Isfaru, Čajniču Goraždu i Limu prilikom uništenja jedne talijanske motorizirane kolone kod Brodareva. Bijelo Polje - Kovren, Čelebić, Tara, Piva, Vučevo, Sutjeska. Poginuo je u rajonu Dragaš-sedla, u sastavu artiljerije 1. proleterske divizije.

BEARA Marka MARKO, rođen 1923. Zelovo-Sutina, Split, zemljoradnik, iz srednje seljačke porodice. Po dolasku okupatora u našu zemlju Marko se

stavlja na raspolaganje KPJ i NOP-a. Učestvuje u ilegalnim akcijama. Član SKOJ-a je od početka 1942, a član KPJ od početka 1943. u veljači 1942. stupa u Svilajsko-mosečki odred s kojim učestvuje u borbama sve do formiranja 3. dalmatinske brigade kada ulazi u sastav njenog 3. bataljona kao puškomitraljezac, boreći se oko Knina i Vrlike. UIV ofanzivi: oko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, kada je postao komandir odjeljenja, na Plas-grebenu, u dolini Neretve i Nevesinja. U Sandžaku, u V ofanzivi kada postaje obaveštajni oficir bataljona nastavljajući borbe na Ćehotini, Čelebiću, Mratinju i Vučevu kada je početkom lipnja 1943. postao Komandir voda 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama u proboju obruča, zatim u istočnoj Bosni: na Vlasenici i Zvorniku, Vranduku, Turbetu, Dalmaciji, Travniku, Šuici, u VI i VII ofanzivi. U Srbiji: na Palisadu, Valjevu i Beogradu. U tim borbama je bio pohvaljivan. Bio je dva puta ranjavan ali se je brzo vraćao u sastav svoje jedinice. U borbu na Sremskom frontu kao potporučnik i u žestokim borbama s Nijemcima kod sela Adaševaca nedaleko od Sida poginuo je 1945. godine, u činu potporučnika.

BEARA Save MARKO, rođen 1924, Zelovo-Sutina, Split, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Član SKOJ-a postao je 1942, a potom je stupio u Dinarski partizanski odred iz kojeg je sredinom rujna 1942, na Tičevu postao borac prateće čete 1. proleterske NOU brigade s kojom nastavlja borbu na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, Kotor Varošu, Crnom vrhu, Jošavki, kod Teslića i Prnjavora, zatim kroz IV neprijateljsku ofanzivu u borbama na Ivan-sedlu, Bradini, Gornjem Vakufu, Glavatičevu, Treskavici na Drini - Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde. Poginuo je kod Bijelog Polja - Šakovići na dan početka V neprijateljske ofanzive kao puškomitraljezac. Član KPJ postao je ožujka 1943. godine.

BEBIĆ Stjepana ANĐA, rođena 1923, Desne, Metković, domaćica, iz seljačke siromašne porodice. Bila jedna od naprednih omladinki koja je postala član SKOJ-a 1942. Aktivno

i organizirano je radila na omasovljenju omladinskog pokreta i na sakupljanju hrane, odeće i obuće. U drgoj polovini 1942. stupa u NOB-u u sastav bataljona »Vid Mihaljević« s kojim je ušla u sastav 4. dalmatinske brigade nastavljajući borbe u IV ofanzivi oko Imotskog, Vrgorca, Širokog Brijega, Posušja, Klobuka i Tihaljine, Plas-grebena, gdje je ispoljila hrabrost i izdržljivost te brigu u spašavanju ranjenika. Krajem travnja 1943. postala je bolničarka u sastavu 3. dalmatinske brigade i bori se u V ofanzivi u sastavu brigadnog saniteta oko Jubišnje Ćehotine. Čelebića, Tare, Mratinja, na Vučevu kada je početkom lipnja 1943 ušla u sastav saniteta 1. proleterske NOU brigade. Nastavila je borbeni put u proboju obruča, u istočnoj Bosni u borbama na Vlasenici, Zvorniku, Capardu, Nemiloj i centalnoj Bosni kada je kolovoza 1943, kao član KPJ, prekomandirana s grupom Dalmatinaca u Dalmaciju i bila referent saniteta bataljona. Vodeći borbe sa četnicima i ustašama oko Čapljine u studenom 1943. hrabro je poginula pri izvlačenju ranjenih drugova.

BEBIĆ-MARIĆ Mate DRAGICA, rođena 1928, Desne, Metković, đak. Član SKOJ-a od 1943. U sastav 4. dalmatinske brigade stupa sječnja 1943. Bori se u IV ofanzivi da bi potom ušla u sastav bolnice 9. divizije. Zatim učestvuje u borbama oko Imotskog, Posušja, u dolini Neretve. Početkom ožujka 1943. postala je borac-bolničarka 6. beogradskog bataljona 1 .proleterske NOU brigade. Vodi borbu oko Konjica, Uloga, Kalinovnika, Drine, Kapka, Ifsara, u Sandžaku. U V ofanzivi: na Čelebiću, Korlatu, Trovrhu, na Vučevu, Suhaj, Zelengori, Balinovcu, Miljevini; u istočnoj Bosni: na Vlasenici, Zvorniku, Capardu, Vranduku, Turbetu, Dalmaciji,

Travniku, Vlašiću, Mrkonjić-Gradu, Lisini, Mliništu, Vranići i Bitovnji. U Srbiji: na Zlatiboru, Palisadu, Valjevu, Ubu i Beogradu kada je postala i član KPJ 1944. i pomoćnik referenta saniteta bataljona s kojim nastavlja borbu na Sremskom frontu, a zatim preko Srijema i Slavonije do Zagreba. Kraj rata je zatekao u činu starijeg vodnika.

BEBIĆ Joze NEDJELJKA, rođena 1924, Desne, Metković, domaćica od oca željezničkog radnika koji je bio simpatizer KPJ, što je to uticalo na Nedjeljku koja je postala skojevka u 1942. i aktivno radila i pomagala NOP sve do kraja 1942, kada je stupila u NOB na Biokovo, zatim je ušla u sastav bolnice 9. dalmatinske divizije sa kojom nastavlja svoj borbeni put preko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, u dolini Neretve, da bi početkom ožujka 1943. sa nekoliko dalmatinki stupila u sastav

6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Borbe je nastavila oko Konjica, Uloga, Kalinovnika, na Drini, Kapku, Ifsaru, Sandžaku. U V neprijateljskoj ofanzivi kod Bijelog Polja, Sahovića, Korena na Čelebiću, Korlatu, Trovrhu, Tari, Vučevu, Suhaji, Zelengori, Balinovcu, Miljevini. U istočnoj Bosni: na Han-Pijesku, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Vranduku, u centralnoj Bosni, na Turbetu. Dalmaciji gdje je ušla u sastav divizijske bolnice, a prosinca 1943. postala bolničarka artiljeriskog diviziona koji je kasnije pripao 28. diviziji u kojem je postala član KPJ i nastavila borbu do kraja rata. Kraj rata je zatekao kao referenta saniteta u činu zastavnika. Poslije rata se demobilizirala.

BEČEVIĆ Alije VESELIN, rođen 1927, Čapljina, obućarski naučnik. Kao omladinac bio je vesele prirode, druželjubiv i talentovan. Družio se sa naprednim omladincima. Po kapitulaciji stare Jugoslavije 1941. surađuje s naprednim drugovima i pomaže ilegalno NOP. Uvidjevši što radi okupator i ustaše sa još dva druga omladinca kolovoza 1942. iz Čapljine odlazi u NOB na Biokovo i ulazi u sastav omladinske čete »Ante Torkar«, bataljona »Josip Jurčević« sa kojom nastavlja borbu sve do kraja kolovoza 1942. na području Biokova kada je postao borac omladinske čete 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade, sa kojom se bori na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, centralnoj Bosni oko Kotor Varoši, Čelinca, Teslića. U IV ofanzivi oko Bradine i Konjica, Gornjeg Vakufa i Bugojna, Glavotićeva, Treskavice, Krčinu brdu, na Drini, Kapku i Ifsaru i Sandžaku. U V ofanzivi kod Bijelog Polja, na Čelebiću, Korlatu, Trovrhu, Tari, Vučevu, Borovnu kada je u jednom od jurišа hrabro poginuo 5. lipnja 1943. godine.

BEDALOV Gušte MATE, rođen 1902, Kaštel-Kambelovac, zemljoradnik, predratni član KPJ i jedan je od organizatora ustanka u svom kraju. Već 1942. stupa u Mosećki partizanski odred iz kojeg je ušao u sastav 3. dalmatinske brigade. Borio se protiv Talijana, četnika i ustaša oko Knina i Vrlike. U IV ofanzivi: oko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, Plas-grebena, Neretve i Nevesinja, u Sandžaku. U V ofanzivi na Čehotini, Čelebiću, Tari, Pivi, na Vučevu. Kada je početkom lipnja 1943. postao borac 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama u proboju obruča, zatim u istočnoj Bosni: na Vlasenici, Drinjači, Zvorniku i Capardu, Vranduku, i srednjoj Bosni, kada je prekomandiran u sastav pozadinskih jedinica 1. proleterske divizije gdje postaje komandir radionice 1. divizije na kojoj ga je dužnosti zatekao kraj rata u činu potporučnika. Poslije rata je demobiliziran.

BEDALOV Antona STIPE, rođen 1923, Kaštel-Kambelovac, općina Split, zemljoradnik-ribar, iz siromašne seljačke obitelji. Napredan omladinac. Za NOP radi od kraja 1941. Početkom 1942. postaje član SKOJ-a. Sredinom 1942. stupa u partizane na kaštelanskom terenu, a rujna te godine u Tičevu dolazi u 2. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u svim borbama po zapadnoj

i centralnoj Bosni na Ključu, Grahovu, Sitnici, Jajcu, Kotor-Varoši, na Crnom Vrhu, Jošav-

ki, Teslicu, Prnjavoru. Kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu u teškim bitkama: Bojska, Ivan-sedla, G. Vakufu, Glavatičevu, Treskavici i na Drini kada je upravlja splavom u prebacivanju proletera preko rijeke pod kišom neprijateljskih granata. Zatim u borbama na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru Čajniču-Goražde, na Limu pri uništenju talijanske kolone na Kovrenu, Čelebiću-Zavajitu, Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Borovnu u dolini Sutjeske, na Zelengori Balinovcu, Nemila, centralnoj Bosni na Turbetu i Dalmaciji kada je kao desetar rujna mjeseca 1943. otišao u tenkovske jedinice nastavljajući borbu cio oslobođenja zemlje. Kraj rata dočekuje u tenkovskoj brigadi na dužnosti komandira voda u činu zastavnika i člana KPJ. Ranjavan. Poslije rata ostaje u aktivnoj službi JNA. Penzioniran je kao major.

BEDRICA Blaža PAŠKO, rođen 1905, u Šibeniku, radnik, iz srednje seljačke obitelji. Za NOP aktivno radi od početka 1943. U prvoj polovini rujna 1943. stupa u jedinice Devete divizije, a u inžinjerijsku četu 1. proleterske NOU brigade dolazi 18. prosinca 1943. u rajonu Šuica-Kupres. Iz inžinjerijske čete odlazi u intendanturu brigade. Učestvuje u borbama u centralnoj Bosni, na Mrkonjić-Gradu Šipovu - Mliništima za vrijeme drvarske operacije, potom u nadiranju brigade na istok u borbama na Vranići, Bitovnji i kod Pljevlja; zatim po prelasku u Srbiju na Zlatiboru, Kosjeriću, Valjevu, Ubu, Avali, Beogradu i u Sremu oko Šida, Tovarnika-sve do veljače 1945. kada je prekomandovan u Pra-

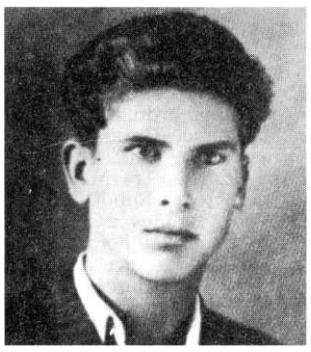
teću četu Trinaeste proleterske brigade »Rade Končar«, sa kojom nastavlja borbu preko Srijema i Slavonije do Zagreba gdje dočekuje kraj rata. Poslije rata je demobiliziran kao starije godište.

BEGOVIĆ Jakova DAMJAN, rođen 1921, Baćina, Kardeljevo, radnik, član SKOJ-a od 1941. Tokom izučavanja zanata upoznao se je sa naprednim idejama omladinskog i radničkog pokreta. Vrlo aktivan u pripremana ustanka. U ožujku 1942. stupio je u Južnodalmatinsku četu i bori se do ulaska u omldinsku četu »Ante Torkar«, bataljona »Josip Jurčević« sa kojom učestvuje u borbama na području Biokova do kraja kolovoza 1942. kada postaje borac i puškomitraljezac 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni oko Kotor-Varoši, Čelinca, Teslića; u IV ofanzivi oko Lukača i Konjica, Gornjeg Vakufa i Bugojna, Uloga i Kalinovnika, na Drini, Kapku i Krčinom brdu, Ifsara i Sandžaku. U V ofenzivi: na Čelebiću, Korlatu, Trovrhu, Tari, Vučevu, Suhoj. Braneći pristup Tjentištu od elitnih njemačkih snaga u rajonu Suhe prvih dana lipnja 1943. poginuo je. Tako su on i brat Ivan, borac 1. crnogorskog bataljona ostali na vječitoj straži u Dolini heroja.

BEGOVIĆ Jakova IVAN, rođen 1915, Baćina, Kardeljevo, radnik mesar. Član SKOJ-a od 1941. Vrlo je aktivan u ustanku u Baćini Učestvovao u ilegalnim akcijama s baćinskim komunistima i skojevcima. Kandidat za člana KPJ postao je 1942. u ožujku 1942. stupio je 2. vod Južnodalmatinske čete sa kojom se bori do ulaska u sastav 2. čete bataljona »Josip Jurčević«. Borbe nastavlja do kraja kolovoza 1942. na području Biokovo-Neretva kada postaje borac i kuhar 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, nastavljajući borbe na Ključu, Strmici, oko Manjače, Jajca, u centralnoj Bosni oko Kotor-Varoši, na Čelincu, Tesliću; u IV ofanzivi na Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu, na Glavatičevu, Čićevu, Treskavici, na Drini, Kapku, Ifsaru, i u Sandžaku. U V ofanzivi: na Čelebiću, Borju, Zlatnom boru, Tari, na Vučevu i u dolini Sutjeske gdje je hrabro poginuo pdtetkom lipnja 1943. Tako su oba brata Ivan i Damjan ostali na vječitoj straži u Dolini heroja.

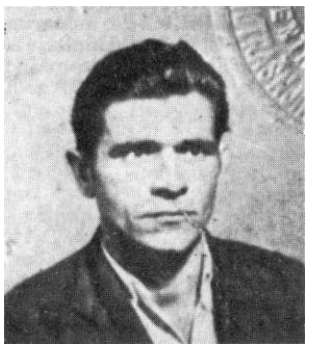
BELAMARIĆ Marka BRANKO, rođen 1919. Dubrava, Šibenik, radnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od kraja 1941, a sredinom 1942. godine postao je član SKOJ-a. Početkom siječnja 1943. godine odlazi u partizane i stupa u 3. dalmatinsku brigadu s kojom učestvuje u borbama oko Knina, Vrlike, Dinare, zatim u IV i V neprijateljskoj ofanzivi u borbama kod Imotskog, Posušja,

Plas-grebena, Širokog Brijega, dolinom Neretve. Učestvuje u prenošenju ranjenika preko Prenja ožujka 1943. potom u borbama oko Nevesinja, zatim u dugom maršu preko Uloga, Kalinovika, Broda i Zavajita u nove borbe na Ćehotini, Ljubišnji, oko Čelebića, Tare, Pive, Durmitora, Mratiinja, Vučeva. Početkom lipnja 1943. godine

dolazi u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavlja borbu preko Zelengore, Balinovca i Rataja. Poginuo je 13. lipnja 1943. godine ispred Miljevine.

BELAMARIĆ Bože JAKOV DRAGO ŠVARC, rođen 1923. Mandalina, Šibenik, radnik, mehaničar, iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od prve polovine 1942. zatim postaje član SKOJ-a. Hapšen je 1942. kao simpatizer NOP-a. Početkom listopada te godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u 6. beogradski bataljon 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama: na Grahovu, Sitnici, Jajcu, Kotor-Varoši, na Crnom vrhu, Jošavki, Teslići i drugim mjestima po centralnoj Bosni, a potom kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu u teškim bitkama

na Bradini-Konjicu i Ivan-sedlu, na G. Vakufu, Ulogu, na Drini, Krčinovu brdu, Kapku, Ifsaru, na Čajniče-Goražde, na Šakovićima, Kovrenu, Čelebić - šumi Korlatu, Travniku, Tari, Pivi, na Vučevu, Suhoj, Sutjesci, Zelengori, Balinovcu, Miljevini, zatim na r. Prači, Podromaniji, Devetaku, Vlasenici, Drinjači, Zvorniku, Capardima. Potom iz istočne Bosne preko r. Bosne i Vranduka u centralnu Bosnu do rujna 1943. kada odlazi u Split u sastav 1. tenkovske čete VŠ sa kojom učestvuje u borbama preko Šujice, Kupresa, Bugojna i Travnika. Siječnja 1944. odlazi u Italiju i Libiju u 1. tenkovsku brigadu NOVJ, a 15. rujna 1944. prekomandovan je u 2. tenkovsku brigadu koja je formirana u SSSR i sa njom nastavlja borbe preko Srijema, Slavonije i Slovenije. Kraj rat dočekao na austrijskoj granici kao komandir tenkovskog voda. Clan KPJ postao je srpnja 1943. u 1. proleterskoj brigadi. Demobiliziran je 31. X. 1946. kao st. vodnik.

BELAMARIĆ Ljube JERKO, rođen 1916. Šibenik, trgovački pomoćnik, iz siromašne radničko-težačke obitelji. Kao napredan radnik, krajem 1942. stupa u 3. dalmatinsku brigadu sa kojom učestvuje u borbama po Dalmaciji i Bosni. Kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu u teškim bitkama za Imotski, Posušje u dolini Neretve. Zatim po prelasku Neretve preko Prenja, Nevesinja, Uloga, Kalinovika, Broda, Zavaje, Čehotine, Ljubišnja, Tare, Pive, Mratinja i Vučeva. U ovoj brigadi postao je član KPJ. U 1. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade dolazi početkom lipnja 1943. Na Zelengori u novoj jedinici učestvuje u borbama na Miljevini, Prači, Vlasenici, Zvorniku; potom u sjevernim dijelovima Podromanije; na Nemilu u srednjoj Bgsni do Dalmacije i natrag u borbama oko Travnika, Turbeta, Šujice, po centralnoj Bosni, Crni vrh, Jošavka, Denetine, zatim kod Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa. Za vrijeme drvarske operacije te u nadiranju brigade na istok preko Kupreškog polja, Vukovskog, planine Vraniće, Bitovnje, Bjelašnice, Trnova, Foče i Sandžaka. Zatim po prelasku u Srbiju preko Zlatibora, Palisada, Bajine Bašte, Kosjerića, Valjeva - sve do druge polovine rujna 1944. kada je kao komandir voda otišao u prekomandu u Prvu eskadrilu ' 422. jurišnog puka, gdje je i dočekao kraj rata kao kapetan.

BELAMARIĆ Bože SVETKO MIRO, rođen 1920. Mandalina, Šibenik, radnik iz siromašne radničke obitelji. Kao napredan omladinac radi za NOP i početkom 1942. postaje član SKOJ-a, a početkom listopada iste godine, odlazi u partizane i u Ključu stupa u 4. kraljevački bataljon 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Grahovu, Sitnici, Jajcu, u borbama preko centralne Bosne, kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu u teškim bitkama na Ivan-sedlu, Bradini, Konjicu, G.

Vakufu, kod Kalinovika, po prelasku Drine na Krčinu brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, kod Bijelog Polja, na pravcu Čelebić, Zavajitne, Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Borovno-Popov most, u dolini Sutjeske, na Zelengori, Balinovcu, Miljevini, zatim na Prači, Han-Pijesku, Vlasenici, Zvorniku, potom preko Vranduka i srednje Bosne do Dalmacije i natrag, u borbama oko Travnika, Turbeta, Šujice, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, za vrijeme drvarske operacije te u nadiranju brigade na istok preko Vukovskog, Vraniće, Bitovnje, Bjelašnice, Foče, Sandžaka. Po prelasku u Srbiju preko Zlatibora, Palisada, Kosjerića, Valjeva, Uba, Ralje, Beograda, Srema i Slavonije, prvo kao borac, zatim kao puškomitraljezac, pa komandir desetine, politički delegat voda i najzad komesar prištapskih jedinica brigade na kojoj dužnosti, i kao član KPJ dočekuje kraj rata. Poslije rata ostaje u aktivnoj službi JNA, iz koje je penzioniran kao oficir.

BELAVA Tome IVAN, rođen 1922, Trogir, radnik. Veoma mlad se priključuje omladinskom pokretu Trogira. Član SKOJ-a 1941. Organizovano radio na pripremi ustanka. Početkom 1942. stupio je u Trogirsko-marinski odred iz kojeg je rujna 1942. na Tičevu postao borac 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Bori se na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Čelincu, Teslića i Prnjavoru. Član KPJ postao je početkom 1943. Nastavio je borbu u IV ofanzivi oko Bugojna i na Bradini. Vodeći borbu s Talijanima

u utvrđenjima na Bradini, kao puškomitraljezac, išao je na pregovore sa Talijanima, prema sporazumu pošto je znao nešto talijanski da govori. Kada je završio pregovore i krenuo u sastav svojih suboraca Talijani su ga ubili s leđa. Za njega kaže tadašnja bolničarka Vukosava Šćepanović: »Vodili smo borbu oko Bradine i Talijani se nisu htjeli predati. Ivo je znao nešto talijanski i s njima se sporazumio da dođe na pregovore. Kada se vraćao, ubili su ga«.

BENZOL Bartula IVAN, rođen 1923, Metković, zefnljoradnik, član SKOJ-a od 1942. U drugoj polovini 1942. stupio je u bataljon »Vid Mihaljević« s kojim je ušao u sastav 4. dalmatinske brigade, nastavljajući borbe kroz IV ofanzivu oko Imotskog, Vrgorca, Posušja, Širokog Brijega, Tihaljine, Klobuka, dolini Neretve i Nevesinja kada je krajem travnja 1943. prešao u sastav 3. dalmatinske brigade i nastavio borbu na Čehotini, Ljubišnju, na Čelebiću, Tari, Pivi, Mratinju, na Vučevu, kada je početkom lipnja 1943. ušao kao puškomitraljezac u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama u slamanju obruča na Rataju i Miljevini, nastavljajući u istočnoj Bosni, na Vlasenici, Zvorniku, Vranduku, u centralnoj Bosni na Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Travniku, oko Jajca i Vlašića kada je kao teški ranjenik podlegao ranama na Petrovu polju krajem 1943. godine.

BENZON Bartula IVO IVE, rođen 1923, Vranjic, Solin, radnik. Zajedno s drugim radnicima učestvuje u svim predratnim akcijama solinskog bazena. Aktivno je i organizovano radio 1941. za NOP. Član SKOJ-a je od 1942. U drugoj polovini 1942. stupa u NOB-u u Mosećki odred, a po formiranju 3. dalmatinske brigade postao je njen borac i nastavio borbu kod Knina i Vrlike, u IV i V ofanzivi: kod Imotskog, Posušja, Ljubuškog, Širokog Brijega, Plas-grebena, Neretvi, Nevesinja, Uloga, Kalinovika, Broda, Zavajita. U V neprijateljskoj ofanzivi na Ćehotini, Ljubišnji, Čelebiću, Tari, Pivi, Mratinju i na Vučevu kada je početkom lipnja 1943 postao borac 1. crnogorskog bataljona

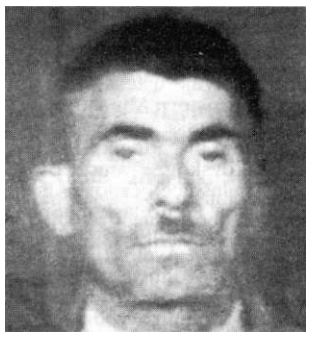
1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Miljevini, Vlasenici, Zvorniku, Čapardu, Nemili, Turbetu i Bugojnu. Ivo je bio jedan od dobrih i čvrstih boraca. Po pričanju preživjelih koji ga se dobro sjećaju iz 3. dalmatinske istakao se u borbama oko Knina, Vrlike i Nevesinja. Vodeći borbu kod Turbeta listopada 1943, poginuo je, od avionskog bombardovanja.

BERBER Mile TRIVUN, rođen 1921, Biljane Gornje, Benkovac, zemljoradnik. U Sjevernodalmatinski odred stupa rujna 1943. U sastavu tog Odreda se borio sve do listopada 1943. kada je postao borac pištapskih jedinica - artiljerija 1. proleterske NOU brigade. Nastavio je borbu na Travniku, Komaru, Vlašiću, Duvnu i Suici, u centralnoj Bosni: na Mrkonjić-Gradu, Lisini, Mliništu, Raduši, Makljenu, na Vranići, Bašarincu, Bilonji, Bjelašnici, u Sandžaku kada je postao član SKOJ-a 1944. U Srbiji: na Zlatiboru i Palisadu, Karanu, Valjevu, Ubu i Beogradu. Listopada

1944. je prekomandovan u brdsku artiljeriju 28. divizije sa kojom je nastavio borbu na Sremskom frontu sve do oslobođenja. Demobiliziran nakon rata.

BERIĆ Jakova PAVAO, rođen 1909, Čista Mala, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od kraja 1941. U 1942. je hapšen od Talijana i odveden u logor na Mofatu. Listopada 1943. preko Sjevernodalmatinskog partizanskog odreda kod Bugojna dolazi u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade 5 kojim učestvuje u borbama oko Travnika, Šujice, Turbeta, Komara, r. Ugra, Cr-

nog vrha, Jošavke, Devetina, zatim oko Mrkonjić Grada, Lisine, Mliništa, Raduše, Makljana, Vraniće, Bešerinca, Bitovnje, Tarčina, Trnova, Pljevalja, Kovrena, potom po prelasku u Srbiju u borbama preko Uvea, Zlatibora, Palisada, Bajine Bašte, Kosjerića, Valjeva, Uba, Ralje, Avale, Beograda, Srijema i Slavonne do Zagreba gdje je dočekao kraj rata. Član KPJ postao je krajem 1944. godine Poslije rata je demobiliziran.

BEROVIC Sime ANTE GRUJO, rođen 1925, Mandalina, Šibenik, radnik, iz siromašne radničko-težačke obitelji. Za NOP radi od kraja 1941. Kao simpatizer i napredan omladinac 1942. i 1943. radi na terenu do kolovoza 1943. kada stupa u Šibensko-trogirsku četu iz koje listopada iste godine dolazi kod Travnika u sastav prišfapskih jedinica 1. proleterske NOU brigade. Prva dva mjeseca nalazio se u Sanitetskoj četi u kojoj odgovorno izvršava postavljene zadatke. Krajem prosinca 1943. odlazi u minerski vod gdje 1. siječnja 1944. postaje i član SKOJ-a. Nastavlja borbe preko

centralne Bosne do Kotor-Varoši i Jošavke. Potom oko Mrkonjić-Grada kada 25. travnja biva primljen za člana KPJ, a zatim učestvuje u teškim borbama na prostoru Mliništa za vrijeme drvarske operacije, te u nadiranju brigade na istok preko Vukovskog, Vraniće, Bitovnje, Bjelašnice, Trnova, Foče, Sandžaka. Po prelasku u Srbiju preko Zlatibora, Kosjerića, Valjeva, Uba, Avale, Beograda, Srema i Slavonije sve do Zagreba. Kraj rata dočekuje na dužnosti komandira voda u Inžinjerijskoj četi brigade, u činu potporučnika. Poslije rata ostaje u aktivnoj službi JNA. Penzioniran kao potpukovnik.

BEŠKER Ante MARKO, rođen 1925, Brštanovo, Split, zemljoradnik. Član SKOJ-a od 1942. Bio jedan od naprednih omladinaca u Mosećko-svilajskom partizanskom odredu iz kojega je stupio u 3. dalmatinsku brigadu sa kojom se borio oko Knina i Vrlike. U IV neprijateljskoj ofanzivi oko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, u dolini Neretve. Učesnik je nošenja ranjenika bespućem Prenja do Boračkog jezera i bitke s četnicima u Nevesinskoj kotlini. Bio je u V neprijateljskoj ofanzivi na Čehotini, Ljubušnoj, Čelebiću, na Pivi, Mratinju, na Vučevu kada je početkom lipnja 1943. postao borac prištapskih jedinica 1. proleterske NOU brigade. Nastavio je borbe u proboju obruča na Miljevini, zatim u istočnoj Bosni: na Prači, Vlasenici, Zvorniku, Capardi, Vranduku, i u centralnoj Bosni kada mu se gubi trag i nije utvrđen položaj ni dan njegove pogibije u kolovozu 1943. godine. Jedni preživjeli tvrde daje poginuo negdje u centralnoj Bosni u borbi s četnicima a drugi kod Vranduka kada se prelazila rijeka Bosna.

BILIĆ Marka LUKA, rođen 1910, Kaštel-Sućurac, Split, radnik, muzičar. Prije rata se bavio sviranjem kao radnik. Godine 1943. bio je u domobranima i obavljao je dužnost satnika. Vodeći borbu studenoga 1943. godine oko Jajca, predao se dobrovoljno i ostao da se bori u sastavu prištapskih jedinica 1. proleterske NOU brigade. Kao borac u jednoj borbi 1944, je teško ranjen i iz bolnice je prebačen u Italiju na lječenje. Po ozdravljenju se vratio u Jugoslaviju i bio na raspolaganju Komandi područja Split. Poslije rata se demobilizirao i nastavio rad u privredi.

BILICIC Ante MARKO, rođen 1910, Bogomolje, Hvar, zemljoradnik, član SKOJ-a od prije rata, a član KPJ od 1941. Učestvuje u pripremama ustanka. Bio je sekretar skojevske organizacije u svom mjestu i neu-

moran radnik na jačanju i učvršćenju omladinskog pokreta. Prije rata učestvovao u nizu ilegalnih i političkih akcija. S Hvara se prebacio 1942. na Biokovo i postao je borac 2. voda Južnodalmatinske čete. Zatim borac omladinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević«, s kojima učestvuje u borbama na Biokovu i na području Neretve, sve do kraja kolovoza 1942. kada postaje borac i politički delegat voda 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Bori se na Ključu, Strmici, oko Manjače, Jajca, u centralnoj Bosni oko Kotor-Varoši. U tim borbama je ispoljio veliku hrabrost, te na Čelincu oko Teslića i Prnjavora, u IV ofanzivi na Ivan-sedlu, Gornjem Vakufu, Ćićevu, Glavatičevu, Lipeti i Treskavici, Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, u Sandžaku. U V ofanzivi kod Bijelog Polja, Šehovića, Korena, na Čelebiću, Borju, Zlatnom boru, Tari, na Vučevu, Magliću, Zelengori i Balinovcu. Vodeći borbu u pravcu Rataja i Miljevine 11. lipnja 1943. poginuo je u jednom od juriša protiv Njemaca 12. lipnja 1943. u V neprijateljskoj ofanzivi.

BILIŠKOV Vicka TONČI ANTE, rođen 1917, Kaštel-Lukšić, Split, radnik, član KPJ od prije rata. Jedan od organizatora ustanka. U Kaštelanski partizanski odred stupa krajem 1941. godine. Učestvuje u rušenju pruge Kaštela-Perković, u napadu na talijanske bunkere kod tunela Radinska greda i rušenje puteva i telefonskih stupova. Sredinom rujna 1942. na Tičevu dolazi u sastav 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Sudjelovao u

borbama na Ključu, Grahovu, Sitnici, Jajcu, oko Kotor-Varoši, Crnog vrha, Jošavke, na Teslići i Prnjavoru, zatim kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, na Bradini, Ivan-sedlu, kod G. Vakufa, Uloga, Kalinovika, Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, kod Čajnića, Bijelog Polja, Sakovića, Kovrena, Čelebića, Zavajita, na Zlatnom boru, Tari, Vučevu, dolini Sutjeske, Zelengori, Bavanu, Balinovcu, Miljevini, r. Prači, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Vranduku, Turbetu, Dalmaciji, oko Travnika, Šujice, Turbeta, Komara, r. Ugar, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Vranićе, Bitovnje, Trnova i Pljevlja. Po prelasku u Srbiju u borbama preko Zlatibora, Palisada, Valjeva, Uba, Ralje, Avale, Beograda, zatim preko Srijema i Slavonije. Poginuo je 8. svibnja 1945. godine kod sv. Ivana Zeline, na domak Zagrebu u borbi s Nijemcima i ustašama kao zamjenik komandanta bataljona u činu poručnika.

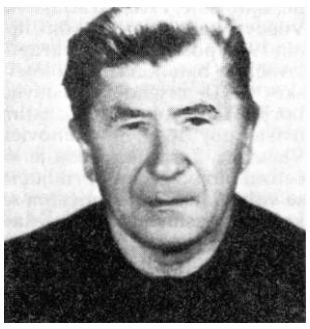
BILOBRK Andrije ANTE ŽILA, roden 1919, Brštanovo, Split, radnik-bojadisar, iz seljačke porodice. Radio je u brodogradilištu Split. Učesnik je štrajkova i političkih manifestacija, a član SKOJ-a od prije rata. Član KPJ je od 1940. Bio je predvodnik omladine. Po dolasku okupatora u Split 1941, bio je uhapšen, ali poslije izvjesnog vremena bježi iz zatvora i vraća se u svoje rodno mjesto gdje radi na prikupljanju pristalica i simpatizera za pokret. Radi na rasturanju letaka i ostale literature. Ilegalno održava sastanke po selima. U više navrata preko dalmatinske zagore prebacuje grupe omladinaca na Dinaru. Početkom rujna

1941. došao je u Dinaru i stupio u Dinarsku četu, a potom u Dinarsko-mosećku četu u kojoj je postao komesar. Dana 21. 7. 1942. izabran je za člana Kotarskog komiteta KP za Split. Po formiranju Mosečkog bataljona postao je njegov prvi komesar. Dvanaestog studenoga 1942, kada je formirana 3. dalmatinska brigada, postaje komesar 1. bataljona. U siječnju 1943. godine izabran je za člana Zemaljskog odbora SKOJ-a za Hrvatsku. Sa svojim bataljonom učestvuje u borbama u IV neprijateljskoj ofanzivi na pravcu Vitina-Klobuk, Plas-greben, dolina Neretve, zatim u nošenju ranjenika preko Neretve i bespuća Prenja. U borbama kod Nevesinja, potom u Sandžaku, kroz V ofanzivu: na Čehotini i u borbama na Mratinju i na Vučevu kada je početkom lipnja 1943. postao starješina 3. kragujevačkog bataljona 1. proleter; ske NOU brigade, nastavljajući borbu u proboju obruča na Miljevini, zatim u istočnu Bosnu, na Vlasenici. Stavivši se na čelo čete, 26. lipnja 1943. jurišajući na neprijatelja bio je teško ranjen i nastavio da se bori, ne povlačeći se s položaja. Neprijatelj je pokušao da ga živa uhvati ali to nije uspio jer je posljednji metak svog pištolja usmjerio u sebe i tako herojski skratio sebi život. Neprijatelj ie u mrtvog heroja sipao rafale. Proglašen je za narodnog heroja 27. 11. 1963. godine.

BILUŠ Marka JOSO, rođen 1909, Čista Velika, Šibenik, zemljoradnik, iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1943. a krajem listopada te godine kod Bugojna dolazi u sastav 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama OKO Travnika, Šujice, Turbeta, Komara, r. Ugar, Crnog vrha, r. Vrbas, Mrkonjić-Grada, Lisine, Šipova, Mliništa, Raduše, Vranićе, Bašarinca, Bitovnje, Bjelašnice, Trnova, Pljevlja, zatim po prelasku u Srbiju u borbama preko Zlatibora, Palisada, Kremne, Duba, Kosjerića, Valjeva, Uba, Ralje, Avale, Beograda, oko Šida, Tovarnika, Šidskih Banovaca, Bosuta, potom u proboju Sremskog fronta i gonjenju neprijatelja preko Sotina, Vukovara, Borova, Pleternice, Okučana, r. Ilove, Garešnice, Dubrave, Vrbovca, sv. Ivana, Zeline do Zagreba gdje je dočekao kraj rata. Poslije rata je demobiliziran. Umro je 1962. godi-

BILJANOVIĆ Križana ŠIMUN MALI, rođen 1913, Rogoznica, općina Šibenik, zemljoradnik-ribar, iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. Po formiranju 8. šibenske brigade stupa u njene redove, a listopada 1943. kod Bugojna dolazi u sastav 3. bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavlja u borbama oko Travnika, Šujice, Turbeta, Komara, Jajca, Mrkonjić-Grada, Šipovu i Mliništu svibnja 1944. Zatim u nadiranju brigade na istok u borbama na Vranići, Bitovnji, Travniku, kod Pljevlja,

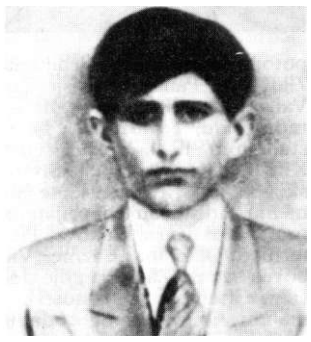

potom po prelasku u Srbiju na Zlatiboru, Palisadu, Kosjeriću, Valjevu, Ubu, Ralji, Avali, Beogradu, Šidu, Tovarniku, gdje u studenom 1944. postaje član KPJ. Učestvuje u proboju Sremskog fronta travnja 1945. te gonjenju i uništavanje neprijatelja preko Vukovara, Đakova, Pleternice, Okučana, Čazme, Vrbovca sve do Zagreba gdje dočekuje kraj rata na dužnosti komandira mitraljeskog voda u mitraljeskoj četi bataljona. Poslije rata se demobilizirao kao starije godište.

BIUK Jakova MATE, rođen 1923, Ogorje Donje, Split, zemljoradnik. Član SKOJ-a od 1942. U Mosećko-svilajski odred stupio je 1942. i odmah ušao u sastav 3. dalmatinske brigade. Nastavio borbe u čišćenju ustaško-četničkih uporišta u Bisku, Otišću, okolini Drniša, Knina i Vrlike. U IV ofanzivi borio se

oko Imotskog, Širokog Brijega, Tihaljine, Doljanke i zaleđenom Čvrsnicom. Učestvuje u prenosu ranjenika preko Prenja i borbama u Nevesinskoj kotlini i Sandžaku. U V ofanzivi zapadno od Uloga, Broda, Zavajta, Pljevlja, oko Kosanice, Cehotine, Ljubišnje, Pive, Mratinja, na Vučevu kada je početkom lipnja 1943. postao borac 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavlja borbu u proboju obruča, zatim u istočnoj Bosni na Renovici, Vlasenici, Zvorniku kada je sa četom bio odsječen i priključio se vojvođanskim jedinicama sa kojima nastavlja borbu kao starješina sve do pogibije 8. 6. 1944. na Loparima.

BJELIŠ Petra IVO CIGO, rođen 1924, Podgradina, Metković, zemljoradnik. Clan SKOJ-a je od 1941. Clan KPJ od 1942. Bio jedan od naprednih omladinaca u selu i radio je na jačanju omladinskog pokreta. Bio je aktivan u ustanku. Srpnja 1942, stupa u sastav omladinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević« sa kojom se bori na području Biokova 1942. kada je postao borac i komandir odjeljenja 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavio je borbe na Ključu, Strmici, oko Manjače, Jajcu, centralnoj Bosni oko Kotor-Varoša, na Celincu, Teslića, u IV ofanzivi na Ivan-sedlu, na Raštelici, Gornjem Vakufu. Kao puškomitraljezac je bio zapažen svojom smjelošću i hrabrošću na Cićevu, Glavatičevu, Lipeti i Treskavici, na Drini, Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, u Sandžaku oko Bijelog Polja. U V ofanzivi na Čelebiću, Borju, Zlatnom boru, na Vučevu, na Zelengori, Balinovcu, Miljevini i Budnju gdje je kao komandir odjeljenja predvodio hrabro svoje borce na motoriziranu njemačku kolonu u proboju obruča. U istočnoj Bosni oko Vlasenice, Zvornika kada je u jednom od juriša na Capardima u borbama s Nijemcima i ustašama 7. srpnja 1943.-poginuo.

BJELIŠ Josipa ŠIME, rođen 1918, Slivno, Metković, lučki radnik. Clan SKOJ-a od prije rata, a član KPJ od 1942. organizovan u USR-ovom sindikatu u Gružu (Dubrovnik). Aktivno je radio na pripremi i organiziranju ustanka u svom mjestu i donjoj Neretvi. U NOB-u stupa početkom 1942. u Neretvanski vod, a zatim Neretvansku četu, s kojom se bori u dolini Neretve, da bi lipnja 1942. postao borac 5. čete bataljona »Josip Jurčević«. Borio se sve do kraja kolovoza 1942. kada sa jednim vodom ove čete ulazi u sastav 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavlja borbu, kao borac i puškomitraljezac, na Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, centralnoj Bosni: oko Kotor-Varoši, na Teslića, Prnjavoru, i IV ofanzivi na Bradini i Ivan-sedlu, u Gornjem Vakufu, oko Konjica, Uloga, Kalinovika na Drini, Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Sandžaku, oko Bijelog Polja. U V ofanzivi: na Čelebiću, Borju, Zlatnom boru, na Vučevu, Zelengori, Balinovcu, Miljevini i istočnoj Bosni oko Vlasenice, Zvornika, Capardima, Vranduka, na Turbetu, oko Travnika, Komara, Šuice i na Vlašiću kada je krajem studenog prekomandovan u Dalmaciju gdje je nastavio borbu kao pomoćnik komesara 8. dalmatinske brigade 20 udarne divizije na kojoj ga je dužnosti i zatekao kraj rata, u činu kapetana. Poslije rata je ostao u JNA iz koje je penzioniran u činu potpukovnika. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941.«, i više ratnih odlikovanja.

BJELIŠ Mate ŠIME, rođen 1919, Podgradina, Metković, radnik. Simpatizer radničkog pokreta i NOP-a od 1941. U kolovozu 1942. stupio je u bataljon »Josip Jurčević« a zatim ostaje u sastavu 5. čete. Ulazi u sastav bataljona »Vid Mihaljević« i bori se na poddručju Biokova do ulaska u sastav 4. dalmatinske brigade sa kojom se bori u IV ofanzivi oko Imotskoga, Vrgorca, Posušja, Širokog Brijega, Klobuka, Tihaljine, Plas-grebena, u dolini Neretve i Nevesinja kada ie krajem travnja 1943. postao borac 3. dalmatinske brigade sa kojom se bori na Čehotini, Čelebiću, Tari, Pivi, Mratinju i Vučevu. Početkom lipnja 1943. postaje borac 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavlja borbu u proboju obruča na Rataju i Miljevini. Zatim u istočnoj Bos-

ni, na Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Nemili, u centralnoj Bosni, Dalmaciji, Travniku, Šuici, na Kupresu, oko Komara, na Vlašiću, Vitovlji, Mrkonjić-Gradu, Lisini kada je ranjen i prenesen u bolnicu, odakle je 1944. prebačen u Italiju na liječenje, gdje ga je i zatekao kraj rata. Po ozdravljenju se vratio u Jugoslaviju, i demobilizirao se iz JNA.

BLAĆE Nike ANTE, rođen 1920, Danilo-Biranj, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Od početka 1942. aktivno radi za NOP. Prvih dana listopada te godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama oko Grahova, Strmice, na Sitnici, Jajcu, zatim preko centralne Bosne, Kotor-Varoš, Crni vrh, Jošavka, Devetine, Prnjavor. Kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu u teškim bitkarria kod sela Bojska, na Ivan-sedlu, G. Vakufu, Glavatičevu, Treskavici, Drini - Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Čajniču kada krajem travnja 1943. postaje član SKOJ-a. Potom u borbama na Limu, kod Bijelog Polja, na prostoru Celebić-Zavajit, na Zeleni bor, Tari, Vučevu, Borovnu, Zelengori, Balinovcu, Miljevini. Zatim preko istočne i srednje Bosne do Dalmacije, gdje krajem rujna 1943. postaje član KPJ. Opet natrag u Bosnu u borbama oko Travnika, Šuice i po centralnoj Bosni, naročito tokom svibnja 1944, u teškim borbama na Mrkonjić-Gradu, Šipovu, Mliništu te u nadiranju brigade na istoku preko Vukovskog, Vrzanici, Bitovnje, Bjelašnice, Foče, oko Pljevlja, sve do 20. kolovoza 1944. kada je kod Banje istočno od Priboja poginuo kao komandir desetine.

BLAŠKOVIĆ Ivana MLADEN, rođen 1924, Slivno, Kardeljevo, zemljoradnik. Clan SKOJ-a od druge polovine 1942, a član KPJ u toku rata. U srpnju 1942. stupio je u omladinsku četu »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević«. Bori se na području Biokova i Neretve do kraja kolovoza 1942. kada je postao borac i kurir 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavlja borbe na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Čelinca, Teslića, u IV ofanzivi oko Konjica, Lukača, Gornjeg Vakufa, Uloga i Kalinovika, na Drini, Kapku, Ifsaru i u Sandžaku. U V ofanzivi: kod Bijelog Polja, na Čelebiću, Korlatu, Trovrhu, Tari, Vučevu, Suhoj, Zelengori, Balinovcu, Rataju i Miljevini. Mladen je bio borac 1. čete i njen kurir koji se u svim borbama isticao svojom smješošću i sve zadatke s uspjehom izvršavao. Bio je primjeran omladinac za kojeg nije postojala prepreka u izvršavanju borbenog zadatka. U izvršenju jednog od mnogih kurirskih zadataka pred Miljevinom u proboju zadnjeg obruča poginuo je 12/13. lignja 1943. godine.

BLAĆE Ivana JERKO, ro đen 1923, Danilo-Biranj, Šibenik, zemljoradnik, iz siromašne seljačke obitelji. Od početka

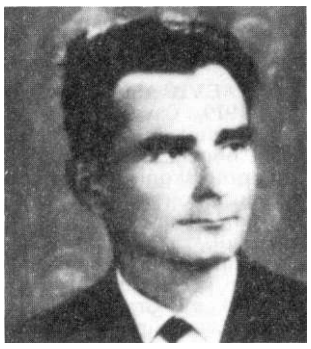
1942. radi za NOP, a potom postaje i član SKOJ-a. U listopadu iste godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama oko Grahova,.na Sitnici, Jajcu, preko centralne Bosne: Kotor-Varoš, Crni vrh, Jošanke, Devetine, Prenj. Kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu u teškim bitkama kod sela Bojska, na Ivan-sedlu, G. Vakufu i Glavatičevu, Treskavici, po prelasku Drine na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Čajniču, Limu, kod Bijelog Polja, na pravcu Ćelebić-Žavajit, na Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Borovnu, Zelengori, Miljevini, a potom kao puškomitraljezac preko Jahorine, r. Prače, Vlasenice, Zvornika, Caparda. Zatim preko Nemile i srednje Bosne do Dalmacije i natrag u borbama oko Šujice, Travnika kada postaje komandir desetine s kojom uspješno komandira sve do travnja 1944. kad je bio ranjen kod Mrkonjić-Grada i upućen u bolnicu, da bi lipnja 1944. bio prebačen u Italiju na liječenje, odakle se vraća i radi pri kotarskoj OZN-i Šibenik gdje i dočekuje kraj rata kao vodnik.

BLAŽEVIĆ Mate ILIJA, rođen 1919, Čavaglave, Drniš, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Početkom 1944. je u primorskom partizanskom odredu, iz kojeg travnja te godine kod Mrkonjić-Grada dolazi u sastav 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i s kojom učestvuje u borbama oko Mrkonjić-Grada, Lisine, r. Vrbas, Jajca, Šipova, Mliništa, kada je svaki borac pokazao izvanrednu hrabrost odbijajući neprijateljske juriše kako bi se osigurala odstupnica Vrhovnog štaba koji se povlačio s pravca Klekovače ka Kupreškom polju. Zatim vojuje preko Raduše, Makljana i-Vraniće, gdje je poginuo oko 18. lipnja 1944. godine u borbi s jedinicama njemačke 7. SS divizije.

BLAŽEVIĆ Marka IVAN, rođen 1924, Čavoglava, Drniš, radnik. Clan SKOJ-a od 1942. Stupio u Mosećko-svilajski odred 1942. iz kojega je rujna 1942. u Tičevu postao borac 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoša, Calinci, oko Banja Luke, Teslića, u IV neprijateljskoj ofanzivi oko Konjica i Bradine, Gornjeg Vakufa, Glavatičeva, na Treskavici, Drini, Kapku i Ifsaru, u Sandžaku. U V neprijateljskoj ofanzivi kod Bijelog Polja, na Čelebiću, Korlatu, Trovrhu, Tari, Vučevu, Borovnu, Zelengori i Balinovcu, Miljevini i istočnoj Bosni na Vlasenici i Zvorniku, Vranduku i centralnoj Bosni, na Turbetu, Dalmaciji, Šuici, Travniku i Vlašiću, Jajcu, Mrkonjić-Gradu, Lisini, Mliništu, Vranići, Bašarnicu, u Sandžaku, kao borac i komandir voda. U toku rata je postao član KPJ. Bio je vrlo hrabar i sposoban borac i starješi-

na. Vodeći borbu oko rijeke Uvea sa četnicima u Srbiji, na ograncima Zlatibora 22/23. kolovoza 1944. poginuo je.

BLAŽEVIĆ Ivana PETAR PJERO, rođen 1928, Čavaglave, Drniš, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi

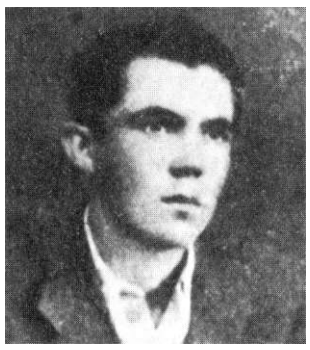

od 1943. godine. U Prominski partizanski odred stupio je početkom 1944. a travnja te godine kod Mrkonjić-Grada dolazi u sastav 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i s njom učestvuje u borbama oko Mrkonjić-Grada, Lisine, Šipova, r. Vrbasa, Mliništa, Raduše, Makljana, Vraniće, Bašarinca, Bitovnje, Bjelašnice, Trnova, Pljevalja, zatim po prelasku u Srbiju u borbama preko Zlatibora, Palisada, Kremne, Duba, Kosierića, Valjeva, Uba, Ralje, Avale, Beograda, oko Šida, Tovarnika, Sidskih Banovaca, Oriolika, te u proboju sremskog fronta i gonjenju neprijatelja preko Sotina, Vukovara, Pleternice, Okučana, Ilove, Dubrave, Vrbovca do Zagreba gdje je dočekao kraj rata kao kurir. Poslije rata je demobiliziran.

BLAŽEVIĆ Marka PETAR, rođen 1920, Čavaglave, Drniš, zemljoradnik. NOP pomaže od 1943. Krajem 1943. stupa u Mosećko-svilajski odred iz kojega je sa grupom Drnišana travnja 1944. kod Mrkonjić-Grada postao borac 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavio je da se bori na Lisini, oko Plive i Jajca, vodeći borbu s Nijemcima 29. travnja 1944. kod Mrkonjić-Grada poginuo je hrabro u jednom jurišu. Petar je bio član USAOJ-a.

BOBAN Bartula MARIJA, rođena 1925, Solin, Split, domaćica iz siromašne seljačke radničke obitelji. Vrlo.mlada se opredijelila za radnički revolucionarni pokret. Član SKOJ-a postala je 1941. godine. Cijela njena obitelj bila je na strani NOP. Početkom 1942. stupa u Mosećku četu iz koje je rujna te godine na Tičevu došla u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i s njom učestvuje u borbama na Ključu, kod Grahova i Strmice, na Sitnici, Jajcu, Kotor Varošu, Crnom vrhu, Jošavki, oko Teslića, na Devetinama, Prnjavoru, zatim u IV i V neprijateljskoj ofanzivi na Ivan-sedlu, Raštelici, G. Vakufu, kod Kalinovika, na Drini - Krčino brdo, Kapak, Ifsar, na prostoru Čajniče - Goražde, kod Bijelog Polja, Šakovića, Kovrena, Čelebića, na Tari, Vučevu, dolini Sutjeske, Zelengore. Poginula je 10. lipnja 1943. godine na Balinovcu, kao bolničarka u sanitetu brigade.

BOBAN Blaža MARIN VINKO, rođen 1923, Solin, Split, radnik iz seljačko-radničke obitelji. Član SKOJ-a postao

je 1940. godine. Početkom 1942. stupa u Mosećki partizanski odred iz kojeg rujna te godine na Tičevu postaje borac 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim učestvuje u borbama na Ključu, Grahovu, Sitnici, Jajcu, oko Kotor Varoša, Crnog vrha, Jošavke, na Teslići, Prnjavoru, zatim u IV i V neprijateljskoj ofanzivi kod Bradine, Lukača, Ivan-sedla, G. Vakufa, Prenja, na Ulogu, kod Kalinovika, Drini - Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, kod Bijelog Polja, Šakovića, Kovrana, kod Čelebića, Korlata, na Zlatnom boru, Tari, Vučevu, dolini Sutjeske. Poginuo je 5. lipnja 1943. godine kod Popova mosta u dolini Sutjeske.

BOBAN Bartula MARKO, rođen 1915, Solin, Split, obalni radnik, iz siromašne radničke obitelji. Marko je 1930. postao član SKOJ-a, a 1939. član KPJ. Bio je nekoliko puta hapšen i zatvaran, tučen i zlostavljan u bivšoj Jugoslaviji zbog širenja revolucionarnih ideja među radnicima, kao i među vojnicima za vrijeme služenja kadrovskog roka u Beogradu 1936-1938. Kao radnik i revolucionar u tvornici cementa Solin aktivno učestvuje u svim demonstracijama i štrajkovima u Solinu i Splitu. Kapitulacija stare Jugoslavije zatiče klaga je u rezervi u Benkovcu odakle dolazi s puškom i municijom u Solin i nastavlja s revolucionarnim radom oko pripremanja ustanka i oružane borbe. U lipnju 1941.

postaje rukovodilac jedne udarne-diverzantske grupe, a u studenom iste godine sa drugovima kod Rupotine zarobljavaju talijanskog pukovnika, komandanta kliškog garnizona. Po zadatku Partije odlazi na Dinaru, a sa Dinare sa još 26 drugova ide u Bosansku krajinu i stupa u 4. krajišku brigadu na dužnost zamjenika komesara čete. Po formiranju 3. dalmatinske brigade studenog 1942. dolazi za komesara 4. bataljona ove brigade s kojim nastavlja borbu od Vrlike preko Imotskog, Posušja, Široki Brijeg, u dolini Neretve, preko Prenja, Veleža, Nevesinja, Sandžaka, na Čehotinu, Ljubišnjoj, Čelebiću,

Tari, Pivi, Mratinju, na Vučevu, Sutjesci, Zelengori, kada dolazi u sastav 1. proleterske NOU brigade. Prvo u 2, potom u 6. bataljon kao komesar bataljona. Nastavlja borbe preko Miljevine, Jahorine, r. Prače, Devetka, Vlasenice, Zvornika, Caparda, Vranduka, Vlašića. Pred kapitulaciju Italije rujna 1943. odlazi u prekomandu u dalmatinske jedinice, s kojima produžuje borbu do konačnog oslobođenja zemlje. Kraj rata dočekuje kao komesar bataljona u 10. dalmatinskoj brigadi, u činu kapetana. Poslije rata ostaje u aktivnoj službi JNA. Nosilac »Partizanske spomenice 1941«. Penzioniran u činu potpukovnika.

BOBAN Joze MATE, rođen 1902, Klis, Split, radnik iz radničko-seljačke obitelji. Vrlo napredan revolucioner. Član KPJ od 1934. Učesnik je u demostracijama i štrajkovima prije rata. Hapšen i zatvaran od nenarodnih režima bivše Jugoslavije. Bio je član mjesnog komiteta Partije i organizator ustanka. Učestvuje u razoružavanju žandarmerijske kasarne 1942, odnoseći cjelokupno oružje i municiju. Potom stupa u Mosećku četu 1941. Rujna 1942. dolazi na Tičevo u 2. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade s kojom nastavlja borbu po zapadnoj i centralnoj Bosni na Ključu, Grahovu, Sitnici, Jajcu, Kotor-Varoši, Crnom vrhu, Jošavki, Tesliću, Prnjavoru i Snjegotini, pokazujući izvanrednu hrabrost, a naročito kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu u teškim bitkama: na Bojski, Ivansedlu, Tarčinu, G. Vakufu, Glavatičevu, na Treskavici, Drini - Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Čajniču i Goraždu, te Limu prilikom uništenja jedne talijanske motorizovane kolone. Zatim na Kovrenu, Čelebiću, Zlatnom boru, Tari, Vučevu kada se kao komandir voda razbolio od tifusa i upućen je u bolnicu gdje je i poginuo početkom lipnja 1943. u rajonu Sutjeske.

BOBAN Joze MIRKO, rođen 1920, Klis, Split, radnik, iz vrlo siromašne radničke obitelji. Učestvuje u demostracijama i štrajkovima prije rata. Član SKOJ-a od 1941. a krajem te godine stupa u Mosećki odred i bori se do rujna 1942. kada na Tičevu dolazi u 2. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borbu preko zapadne i centralne Bosne na Ključu, Grahovu, Sitnici, Jajcu, na Kotor-Varoši, Crnom vrhu, Jošavki, Tesliću i Prnjavoru, pokazujući se izvanredno hrabrim, a naročito kroz IV neprijateljsku ofanzivu u teškim bitkama za selo Bojsku, na Ivan-sedlu, G. Vakufu, Glavatičevu, Treskavici i južnim padinama Jahorine, na Krčinom brdti, Kapku, Ifsaru, Čajniču i Goraždu gdje je i poginuo junački u travnju 1943, istočno od Goražda kao član KPJ i puškomitraljezac. Vrlo uspješno je dejstvovao puškomitraljezom u borbama, nanoseći neprijatelju velike gubitke.

BOBAN Ivana SREĆKO, rođen 1920, Klis, Split, radnik iz radničko-seljačke obitelji. Odmah po kapitulaciji bivše Jugoslavije i okupacije zemlje 1941. aktivno radi za NOP, kao napredni omladinac. Postaje član SKOJ-a. Te godine stupa u Mosećki partizanski odred i učestvuje u svim borbama koje je vodio odred do sredine rujna 1942. kada dolazi na Tičevo u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavlja borbe po zapadnoj i centralnoj Bosni i na Ključu, Grahovu, Strmici, Sitnici, Jajcu, Kotor-Varoši, Crnom vrhu, Jošavki, Tesliću, Devetine, Prnjavoru, ističući se hrabrošću, a naročito kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu u teškim bitkama: na Bojski, Ivan-sedlu, Tarčinu, G. Vakufu, Glavatičevu, Treskavici, Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Čajniču i Goraždu i Limu, prilikom uništenja jedne talijanske motorizovane kolone, zatim na Čelebiću, Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Sutjesci, Milinkladama, Zelengori, gdje je junački poginuo početkom lipnja 1943. kao komandir desetine u V neprijateljskoj ofanzivi.

BOBAN-GRUBIŠIĆ Špira VINKA, rođena 1920, Klis, Split, domaćica. Vinka se priključila naprednom radničkom pokretu i već u 17. godini postala član SKOJ-a kao jedna od aktivnih omladinki u Gornjoj Rupotini, bila je jedna od rukovodilaca omladine. Vinka odlazi s mužem i sinom početkom 1942. u Mosećku četu iz koje je sa svojom porodicom ušla u sastav 3. dalmatinske brigade u kojoj je bila primjer borca-bolničarke, iako je sa sobom nosila malog sinčića. Učestvuje u borbama: oko Knina i Vrlike. U IV ofanzivi: oko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, Plas-grebena, Prevoja i Nevesinja. U V ofanzivi na Čehotini, Čelebiću i Vučevu u kojim borbama je već izgubila svog omiljenog sina. Vinka je u svim borbama ispoljila veliku požrtvovnost i borbenost. Lipnja 1943. sa mužem ulazi u sastav 1. proleterske NOU brigade ona u 3. kragujevački, a muž u 2. crnogorski bataljon. Nastavila je borbe u proboju obruča na Zelengori kada je u jednom od juriša 10. lipnja 1943. na Balinovcu poginula.

BOBAC Joze NEDO, rođen 1912, Kljenak, Vrgorac, zemljoradnik. U siječnju 1943. stupio je u bataljon »Vid Mihaljević« koji je ušao u sastav 4. dalmatinske brigade. Nastavio je borbe kroz IV ofanzivu: za Imotski, Vrgorac, Široki Brijeg, Posušje, Tihaljine, Klobuk, Čvrsnicu, Plas-greben, u dolini Neretve, na Nevesinju kada je travnja 1943. postao borac 3. dalmatinske brigade. Borio se na Čehotini, Gradcu, Popovom dolu, Čelebiću-, Tari, Pivi, Mratinju i Vučevu. Početkom lipnja 1943. postao je borac i komandir odjeljenja 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavio borbe u proboju obruča, zatim u istočnoj Bosni: na Vlasenici, Zvorniku, Capardi i Vranduku. U centralnoj Bosni: na Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Šuici, Kupresu, Travniku, Vlašiću, Mrkonjić-Gradu, Lisini, Mliništu, Vranići, Bašarincu i Bitovnji, Trnovu kod Pljevlja. U Srbiji: na Zlatiboru i Palisadu, Kosjeriću i Valjevu, Ubu i Beogradu (gdje je postao član KPJ), sremskom frontu, u Sremu i Slavoniji, sve do kraja rata. Poslije rata se demobilizirao.

BOČINA Andrije ANTE, rođen 1924, Ogorje Gornje, Split, zemljoradnik iz seljačke siromašne porodice. Za NOP je radio od 1941. Član SKOJ-a od 1942, a član KPJ od 1943. U Mosećko-svilajski odred stupio je 1942. U Tičevu rujna 1942. postao je borac i komandir odje-

ljenja 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastupao je u borbama na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, Skender-Vakufu, Kotor-Varoši, Čelincu, Tesliću, Prnjavoru i Devetinama. U IV ofanzivi kod Bugojna, na Bradini, Ivan-sedlu, kod Gornjeg Vakufa, Prenja, Konjica, Ulogu, Kalinoviku, Ustikolini, na Krčinu brdu, Kapku, Ifsaru, kod Bijelog Polja. U V ofanzivi: na Čelebiću, Zlatnom boru, Tari, Pivi, Vučevu, u dolini Sutjeske, na Zelengori, Balinovcu, Rataju, Miljevini i Jahorini. Vodeći borbu sa ustaškim jedinicama na Vlasenici 26. lipnja 1943, u jednom od mnogobrojnih juriša, poginuo je kao komandir odjeljenja.

BOČINA Boke IVAN, rođen u Ogorju - Lećevica, Split, zemljoradnik, iz siromašne seljačke obitelji. Član KPJ od 1941. Sredinom 1942. stupa u Mosećko-svilajski odred, a po formiranju 3. dalmatinske brigade stupa u njezine redove. Učestvuje u borbama oko Knina, Vrlike, Dinare, Duvanjskog polja, Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, dolinom Neretve, Jablanice, Prenja. Bori se oko Nevesinja, Uloga, Kalinovika, na Drini, na Čehotini, Čelebiću, Tari, Pivi, Vučevu, ističući se u svim borbama. Početkom lipnja 1943. dolazi u 3. kragujevački bataljon 1. proleterske NOU brigade i nastavlja borbu preko Zelengore i Miljevine gdje je 14. lipnja poginuo u borbi s Nijemcima.

BOČINA Nikole IVAN, rođen 1934, Ogorje Gornje, Split đak iz siromašne seljačke i napredne porodice. Ivan je kao dječak sa svojim ocem i braćom krenuo u neravnopravnu borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika već 1942 u Mosećko-svilajski odred iz kojega je sa braćom i ocem ušao u sastav 3. dalmatinske brigade. Nastavlja borbe protiv četnika, Talijana i ustaša oko Drniša, Knina, Vrlike. U IV ofanzivi oko Imotskog, Širokog Brijega, Posušja, Tihaljine, u dolini Neretve, Nevesinja i Sandžaka. U V ofanzivi: na Čehotini, Ljubinju, Pivi, Mratinji i Vučevu, da bi početkom lipnja 1943. postao borac 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade sa kojim nastavlja borbu u proboju obruča do pogibije od bombardiranja kod Budanja 13. lipnja 1943. godine.

BOČINA Petra JURE, rođen 1911, Ogorje, Split, stolarski radnik iz siromašne seljačke

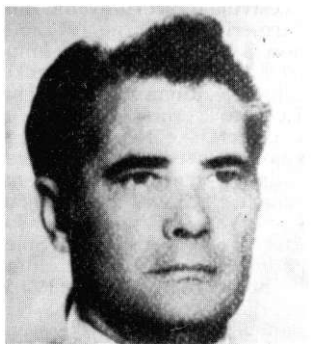

obitelji. Za NOP radi od početka 1943. kada je i stupio u Mosorski partizanski odred s kojim učestvuje u borbama do 21. rujna 1943. godine. Tada dolazi u sastav 4. kraljevačkog bataijona 1. proleterske NOU brigade i nastavlja borbe u Dalmaciji, oko Travnika gdje je bio ranjen drugom polovinom listopada 1943. i upućen u bolnicu. Po ozdravljenju postao je borac 1. dalmatinske proleterske brigade s kojom je nastavio borbu po Dalmaciji i dijelu Bosne. Poginuo je prosinca 1943. godine na Korčuli kod sela Smokvice.

BODROŽIĆ Nikole BOŠKO, rođen 1924, Kosore, Sinj, građevinski radnik. Član SKOJ-a od 1942, a član KPJ u toku rata. U Mosećko-svilajski odred stupio je 1942. Borio se sve do

početka rujna 1942. kada je ušao u sastav 1. dalmatinske brigade. S njom učestvuje u borbama do siječnja 1943. kada postaje borac kurir, a zatim komandir voda u 4. kraljevačkom bataljonu 1. proleterske NOU brigade. Nastavlja borbe u IV ofanzivi: na Bradini, Ivan-sedlu, Gornjem Vakufu, Konjicu, Ulogu, Kalinoviku, Krčinom brdu, Ifsaru, Bijelom Polju, u V ofanzivi: na Čelebiću, Korlatu, Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Zelengori, Balinovcu i Miljevini. U istočnoj Bosni: na Vlasenici, Zvorniku, Capardu, Vranduku, na Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Vlašiću, Mrkonjić-Gradu, Lisini, Mliništu, Vranići, Bašarincu, Tarčinu i u Sandžaku, u Srbiji: na Zlatiboru, Palisadu, Valjevu, Ubu i Beogradu kada je listopada 1944, prekomandovan u Gardu, u 3. četu 2. bataljona kao starješina. Kraj rata gaje zatekao u činu potporučnika. Poslije rata ostao u JNA, iz koje je penzioniran u činu kapetana.

BODROŽIĆ Sime JOVICA, rođen 1924. Koljani, Sinj, zemljoradnik. Od 1942. aktivno je radio i pomagao NOP u hrani i na kurirskim dužnostima. U listopadu 1942. Jovica je pošao s grupom Šibenčana u 1. proletersku brigadu. Postao je borac 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavio je borbe na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, u centralnoj Bosni gdje je postao skojevac i kurir u Štabu bataljona. U IV i V ofanzivi: na Ivansedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu, Glavatičevu, Treskavici, Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, kod Bijelog Polja, Čelebića, na Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Borov-

nu, Zelengori, Bavanu, Balinovcu, Miljevini, Vlasenici, Zvorniku, Capardu Nemiloj, Turbetu, Dalmaciji, Travniku, Šuici. Ranjen je za vrijeme desanta na Drvar u rajonu Mliništa 1944. Kao teški ranjenik je prebačen u Italiju na liječenje gdje ga je i zatekao kraj rata. Stopostotni je RVI.

BOGUNOVIĆ Petra ANDRIJA, rođen 1917, Baćina, Kardeljevo, radnik, član KPJ od prije rata. U ustanku vrlo aktivan. Učesnik je ilegalnih akcija s baćinskim komunistima i skojevcima. U NOB-u od 1941. u Baćinsku partizansku grupu. Učestvuje u napadu na Gradac 23. siječnja 1942. Bio je borac 2. voda Južnodalmatinske čete a kasnije 2. čete bataljona »Josip Jurčević«. S tom jedinicama se bori na području Biokova i Neretve, sve do kraja kolovoza 1942, kada postaje borac, zatim

komandir voda, pa zamjenik komandira čete u 6. beogradskom bataljonu 1. proleterske NOU brigade. Nastavlja borbu na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu. U centralnoj Bosni oko Kotor-Varoša, Teslića, u IV ofanzivi oko Konjica, na Gornjem Vakufu i Bugojnu, Ulogu i Treskavici, na Kapku, i Krčinom brdu i Ifsaru. U V ofanzivi na Čelebiću, Trovrhu, Vučevu i Suhoj gdje je kao borac i rukovodilac ispoljio veliku snalažljivost i hrabrost. Posebno na Zelengori, Balinovcu i Miljevini. Poslije proboja obruča bori se oko Vlasenice, Zvornika, Nemile, na Turbetu, Dalmacije, Duvna, Šuice, Vlašiću, Vitovlji, Mrkonjić-Gradu, Lisini, Mliništu za vrijeme desanta na Drvar, na Vranići i Bitovnji, Nastavlja borbe u Srbiji na Zlatiboru i Palisadu gdje je prekomandovan za načelnika 3. srpske udarne brigade. Na toj dužnosti i zatekao ga je kraj rata u činu poručnika. Poslije rata ostao u JNA iz koje je penzioniran u činu majora. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941«.

BOGUNOVIĆ Jure IVAN BAČVAR, rođen 1922, Baćina, Kardeljevo, radnik. Član SKOJ-a od 1941, a član KPJ od početka '943. Vrlo mlad je pošao na izučavanje zanata u Splitu kod

»Hrvatskog radiše« gdje je s uspjehom završio bačvarski zanat. Tu se i upoznao s naprednim idejama radničkog i omladinskog pokreta. Drugi svjetski rat ga je zatekao u Baćini kao već organizovanog omladinca koji je po kapitulaciji stare Jugoslavije radio na pripremi ustanka. Učestvuje u ilegalnim akcijama baćinskih komunista i skojevaca. Sa Baćinskim odredom učestvuje u napadu na Gradac 23. siječnja 1942. kao borac Baćinskog partizanskog odreda. Nastavlja borbe u sastavu 2. voda Južnodalmatinske čete sa kojom učestvuje u akciji protiv Talijana i ustaša. Učesnik je potapanja dvaju glibodera na ušću Neretve. Po formiranju čete »Ante Torkar« batljona »Josip Jurčević« postaje njen borac u kojoj se ističe hrabrošću na Golom Brdu, Turiji, a između Baćine i Graca u uništenju talijanske motorizovane kolone. Kolovoza 1942. postao je borac i komandir voda 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Bori se na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, oko Kotor-Varoši, i Teslića u IV ofanzivi oko Bradine i Konjica, Gornjeg Vakufa i Bugojna, Uloga i Treskavice, na Kapku i Krčinom brdu i Ifsaru. U V ofanzivi na Čelebiću, Trovrhu, Vučevu i Suhoj u kojim borbama se ističe hrabrošću. Na Zelengori, Balinovcu i Miljevini, u istočnoj Bosni oko Vlasenice, Zvornika, Vranduku, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Sujici, Travniku i Vlašiću gdje je studenoga 1943. prekomandovan u Dalmaciju i postao komandir čete Neretvanskog partizanskog odreda, a zatim i komandant bataljona tog odreda. Poginuo je 1944. kod sela Slivna.

BOGUNOVIĆ Petra KATA, rođena 1922, Baćina, Kardeljevo, domaćica, iz siromašne seljačke porodice. Krajem 1941. godine postaje član SKOJ-a. Od srpnja 1942. godine u Biokovskom bataljonu »Josip Jurčević« u kojem je bila borac-bolničarka. Kasnije u bataljonu »Vid Mihaljević« s kojim je u veljači 1943. ušla u sastav 4. dalmatinske brigade. Učestvuje u borbama oko Imotskog, u zapadnoj Hercegovini protiv ustaša i Talijana i na desnoj obali Neretve, sve do prelaska, zatim u teškoj operaciji prenošenja ranjenika do Nevesinja gdje je ušla u 3. dalmatinsku brigadu. Bori se kao borac-bolničarka kroz Crnu Goru i Sandžak na planini Ljubišnoj, Čehotini, Čelebiću i Uzlupu, na Tari i Pivi i kod Mratinja sve do Vučeva. Početkom lipnja 1943. godine dolazi u 3. kragujevački bataljon. Nastavlja borbe preko Zelengore, Vrbničkih koliba, Balinovca i Miljevine, zatim u istočnoj Bosni, na Jahorini, r. Prači, Renovici, Han-Pijesku, Vlasenici i Zvorniku, gdje je poginula 5. srpnja 1943. godine.

BOGUNOVIĆ-ĆULIBRK Jakova MANDA, rođena 1925, Baćina, Ploče, đak, član SKOJ-a od 1941, a KPJ od 1943. Jedna je od aktivnih omladinki u ustanku. U veljači 1942. odlazi u Baćinsku partizansku grupu s kojom je ušla u Južnodalmatinsku četu. Kasnije je postala borac omladinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević«. Bori se na području Biokova i Neretve do kraja kolovoza 1942. kada je postala borac-bol-

ničakra 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavlja borbe na Ključu, Strrnici, oko Manjače, na Jajcu, oko Kotor-Varoši, Čelinca i Teslića, u IV ofanzivi: na Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu i Bugojnu, Glavatičevu Ćićevu, Lipetu i Treskavici, Drini i Krčinom brdu. U V ofanzivi na Čelebiću, Zlatnom boru, Tari, na Vučevu, Ljubinom grobu, Balinovcu, Miljevini i Donjem Budnju. U istočnoj Bosni: oko Vlasenice, Zvornika, Caparda, Nemiloj, Turbetu, u Dalmaciji, na Duvnu, Travniku, Suici, Vlašiću, Vitovlju, oko Jajca, Mrkonjić-Grada, Lisini, na Mliništu za vrijeme desanta na Drvar, oko Kupresa kada je svibnja 1944. prekomandirana u Štab 1. proleterske divizije na dužnost higijeničarke. Na toj dužnosti je i zatekao kraj rata.

BOGUNOVIĆ Ivana MATIJA, rođena 1908, Baćina, Ploče, domaćica. Član KPJ od 1938. Isticala se svojim radom a posebno na okupljanju i organizaciji žena. Vrlo je aktivna u ustanku. Neumorno radi sa svojim bratom Petrom koji je bio član Okružnog komiteta KPH Makarska i sekretar Okružnog komiteta. U NOB-u od 1941. u Baćinsku partizansku grupu, učestvuje u napadu na Gradac 23. siječnja 1942. Bolničarka je Južnodalmatinske čete i jedan od prvih žena partizanki Biokova koja se isticala svojim radom, zalaganjem i borbenošćju.' Borci Biokova su je zvali Majkom partizankom. Na području Biokova i Neretve bori se do kraja kolovoza 1942. kada je postala borac-bolničarka 2. crnogorskog bataljona. 1. proleterske NOU brigade. Bori se kao bolničarka i referent saniteta brigade na Ključu, Strmici, Sitnici, Jajcu, oko Kotor-Varoši, Teslića i Prnjavora. U IV ofanzivi: na Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu i Bugojnu, Glavatičevu, Treskavici, Kapku i Krčinom brdu i Ifsaru. U V ofanzivi na Čelebiću, Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Borovnu u dolini Sutjeske, Bavanu i Balinovcu, Rataju i Miljevini. Oko Vlasenice, Zvornika, Caparda, Nemile i na Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Šuici Kupresu, Vlašiću, Mrkonjić-Gradu, Lisini, Mliništu, Vukovskom, Vranići, Bašarincu, Bitovni kada je lipnja 1944. prekomandirana u 1. proletersku diviziju na dužnost referenta saniteta. Nastavlja borbe u Srbiji: na Zlatiboru, Valjevu, Beogradu i borbama Sremskog fronta: u Sremu i Slavoniji. Kraj rata je zatekao na dužnosti referenta saniteta 1. divizije u činu poručnika. Poslije rata je ostala u JNA iz koje je penzionirana u činu sanitetskog majora.

BOGUNOVIĆ Slavka PERO, rođen 1924, Baćina, Ploče, zemljoradnik, u 15. godini postao je član SKOJ-a. Jedan je od naprednih omladinaca Baćine, bio je kurir. Iako je bio mlad aktivno je radio u ustanku u Baćini. U partizanskoj grupu stupio je 1941. Učestvuje u napadu na Gradac 23. siječnja 1942. Jedan je od najmlađih boraca Biokova 1941. U 3. vodu Južnodalmatinske čete, a kasnije 3. čete batljona »Josip Jurčević«. Bori se na području Biokova i Neretve do kraja kolovoza 1942. kada je postao borac i komandir odjeljenja te omladinski rukovodilac u 1. četi 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Bori se na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, oko Kotor-Varoši, na Čalinci i Teslići. UIV ofanzivi oko Bradine i Konjica, Gornjeg Vakufa i Bugojna, na Glavatičevu i Ćićevu, Treskavici, Kapku i Ifsaru, V ofanzivi: na Čelebiću, Korlatu, Bakićima, Tari, Vučevu, Borovnu, Zelengori, Balinovcu, Miljevini, Budanju. U istočnoj Bosni: na Renovicima, Vlasenici, Zvorniku Nemiloj, Dalmaciji, Duvnu, Travniku oko Komara kada je početkom studenoga 1943. prekomandovan u Dalmaciju. Član KPJ postao je u 1. proleterskoj. Po dolasku u Dalmaciju bio je komesar 1. bataljona 11. dalmatinske brigade 26. divizije. Učestvuje u borbama na području Dalmacije. Kraj rata ga je zatekao na dužnosti komesara bataljona 3. brigade 1. divizije KNOJ-a. Poslije rata ostao u JNA, admiral.

BOGUNOVIĆ Ante PETAR MAĐAR, rođen 1921, Baćina, Kardeljevo, zemljoradnik, član SKOJ-a od 1939, a član KPJ od 1942. bio je aktivan u ustanku. Učesnik diverzija 1941. Stupio

1941. u Baćinsku partizansku grupu. Učesnik napada na Gradac 23. siječnja 1942. Komandir odjeljenja u 2. vodu Južnodalmatinske čete. Bori se na području Biokova i u dolini Neretve. Bio komandir voda u omladinskoj četi »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević« s kojom se bori do kraja kolovoza 1942. kada postaje borac i komandir voda 6. beogradskog bataljona. 1. proleterske NOU brigade. Nastavlja bobe na Ključu, Bosanskom Gahovu, Sitnici, Jajcu, oko Kotor-Varoši, Čalinca i Teslića. U IV ofenzivi oko Konjica, Gornjeg Vakufa i Bugojna, Uloga i Treskavice, na Kapku i Ifsaru. U V ofenzivi na Čelebiću Trovrhu, Tari, Vučevu. Suhoj, Zelengori, Balinovcu i Miljevini. U istočnoj Bosni oko Vlasenice, Zvornika, Nemiloj, na Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Travniku. Oko Komara kada je početkom studenoga prekomandovan 1943. u Dalmaciju i bio ie komesar Prateće čete u 14. dalmatinskoj brigadi 19. divizije. Kraj rata zateko ga je na toj dužnosti u činu poručnika. Poslije rata je ostao u JNA iz koje je penzioniran u činu majora. Petar ie bio jedan od otresitih čvrstih i upornih boraca. Nosilac »Partizanske spomenice 1941«.

BOGUNOVIĆ Ivana PETAR, rođen 1912, Baćina, Kardeljevo, agronom. Rodio se i odgajao u naprednoj seljačkoj

porodici. Osnovnu školu završio je u Baćini, a poljoprivrednu u Kninu. Član KPJ postao 1933. Aktivno je radio u partijskoj organizaciji Baćine. Na ratnom brodu »Dubrovnik« povezuje se sa Vitomirom Viskićem i jednim mornarom iz Splita i formiraju partijsku ćeliju KP na brodu. Po odsluženju kadrovskog roka postao je građevinski radnik gdje je među radništvom širio komunističke ideje i aktivno radio u partijskoj organizaciji Baćine. Uporno radi na ličnom uzdizanju. Godine 1936. postao je član Mjesnog komiteta KPH za Baćinu. Bio je proganjan i zatvaran. Poslije Pete zemaljske konferencije KPJ 1940. postao je član Okružnog komiteta KPH za Makarsku. Aktivno radi 1941. na pripremi ustanka na Biokovsko-neretvanskom području. U prikupljanju oružja i vojne opreme, na osnivanju prvih diverzantskih grupa, u podučavanju omladine u rukovanju oružjem i vojnim vještinama, na osnivanju prvih partizanskih odreda. Učestvuje 23. siječnja 1942. u napadu na Gradac, zarobljava prve plovne jedinice na Jadranu, a ožujka 1942. objedinjuje partizanske grupe u Južnodalmatinsku četu. Bio sekretar Okružnog komiteta KPH za Makarsku. Komandant bataljona »Josip Jurčević«. Rukovodi uspješno borbama na području Biokovo i Neretve, a posebno u neprijateljskoj ofenzivi »Albia«. Prvi se povezuje sajedinicama 1. proleterske NOU brigade na području Dalmacije. Po dolasku u Bosnu početkom rujna 1942, Petar postaje komandant 3. južnodalmatinskog odreda 4. operativne zone. Učestvuje u osnivanju 4. dalmatinske brigade na Biokovu i postaje komandant 3. bataljona. Sudjeluje u borbama na pravcu Imotski, Vrgorac, Široki Brijeg, Posušie, Čvrsnica, Plas-greben i u dolini Neretve. Bataljon se posebno istakao na Tihaljini, Cerovom dolu, Zelenkovcu, Klabuku u borbama protiv ustaša. U rajonu Jablanice preuzeo je odgovornu dužnost da sa iscrpljenim borcima nosi ranjene i bolesne suborce vrletima zaleđenog Prenja do Boračkog jezera. Nastavio je borbe u Nevesinjskoj dolini s četnicima. Krajem travnja 1943. s bataljonom ulazi u sastav 3. dalmatinske brigade i nastavlja borbu u Crnoj Gori, Sandžaku i jugoistočnoj Bosni. Njegov bataljon se ističe u borbama na Sutjesci. Dalje sudjeluje u borbama na Čelebiću, Tari, Pivi, Vučevu i desnoj obali Sutjeske, a 6. lipnja 1943. s većim brojem boraca i rukovodilaca ulazi u 1. proletersku brigadu. Rukovodi jedinicom kroz Zelengoru, Rataj i Miljevinu kada je ušao u Štab 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Doveo je svoje borce baš Kada je brigadi bilo najpotrebnije osvježenje u proboju zadnjeg obruča ove ofenzive. Poslije proboja na komunikaciji Foča - Kalinovik bio je teško ranjen. Umro je od rana 29. 6. 1943. u selu Grabovica kod Vlasenice.

BOGUNOVIĆ Jure PETAR PEGO, rođen 1918, Baćina, Ploče, zemljoradnik. Član SKOJ-a od prije rata, a član KPJ od 1941. Bio je aktivan u ustanku. Učesnik ilegalnih i diverzantskih akcija. U Baćinsku partizansku grupu stupio 1941. Učestvovao je u napadu 23. siječnja 1942. na Gradac. Borac je 2. voda Južnodalmatinske čete i omladinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević«. Borio se na području Biokova i Neretve do kraja kolovoza 1942. kada je postao borac i referent saniteta 1, a kasnije 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavlja borbe na Ključu, Strmici, Sitnici, Jajcu, oko Kotor-Varoši, Čalinca, između Teslića i Doboja i na Prnjavoru, Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu i Bugojnu, Glavatičevu i Treskavici, Drini, Kapku i Krčinom brdu, Ifsaru, oko Prijepolja i Bijelog Polja, na Čelebiću, Borju i Zlatnom boru, zatim se bori na Tari, Vučevu, Borovnu, u dolini Sutjeske, Zelengori, Bavanu i Balinovcu, Rataju i Miljevini, oko Vlasenice, na Zvorniku i Capardu, Nemiloj, Turbetu, Duvnu, Travniku, Šuici, Vlašiću, Mrkonjić-

Gradu, Lisini, za vrijeme desanta na Drvar, na Mliništu, oko Kupresa i na Vranići. Lipnja 1944. postao referent saniteta 9. krajiške brigade. Krajem 1944. postao upravnik bolnice 10. divizije. Kraj rata gaje zatekao na toj dužnosti u činu poručnika. Poslije rata je ostao u JNA iz koje je penzioniran u činu pukovnika.

BOJANIĆ Šimuna NIKOLA BRKO, rođen 1919, Gromindolac, Jelsa, Hvar, zemljoradnik, član SKOJ-a od 1942. Siječnja 1943. ulazi u bataljon »Vid Mihaljević« s kojim je ušao u sastav 4. dalmatinske brigade. Nastavio je borbe u IV ofenzivi oko Imotskog, Posušja i Širokog Brijega u kojim borbama je ranjen i nastavio kretanje s bolnicom 9. divizije da bi početkom ožujka 1943. kod Neretve ušao u sastav 3. kraguievačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavio je borbe na Glavatičevu, Treskavici,

Kapku. Krčinom brdu, Ifsaru. U V ofanzivi na Čelebiću, Korlatu, Bakićima, Tari, Vučevu, Borovnu, Zelengori, Balinovcu, Miljevini i Budnju, na Renovici, Vlasenici, Zvorniku, Nemiloj, Turbetu, Dalmaciji, Travniku, Suici, oko Komara, Vlašića, Mrkonjić-Grada, Lisine kada je u jednom od borbi ranjen i prebačen u bolnici i po izlasku ušao u 10. dalmatinsku brigadu nastavivši borbe. Član KPJ postao je u toku rata. Kraj rata gaje zatekao na dužnosti komesara 2. čete. 3. bataljona te brigade u činu kapetana. Poslije rata je ostao u JNA. Umro je 1955. godine.

BOJČIĆ Ivana MILIVOJ, rođen 1925, Knin, naučnik-automehaničar iz radničke porodice. Bio je napredan omladinac u Solinu gdje je živio i učestvovao u političkim demostracijama 1939. godine. Bio je uhapšen od žandarma i zatvoren. Član SKOJ-a od 1941. S omladinom Solina učestvuje 1941. u raznim ileganim akcijama protiv okupatora. Prvom polovinom 1942. stupa u Mosorski odred. Rujna 1942. postao borac 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade na Tičevu. Nastavlja bome na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, oko Kotor-Varoši. Čalinca, na Teslići i Prnjavoru. U IV ofanzivi: na Bradini, Ivan-sedlu, Gornjem Vakufu, oko Konjica. Uloga i Treskavice, na Drini, Kapku i Krčinu brdu, Ipsaru, Sandžaku oko Prijepolja i Bijelog Polja. U V ofanzivi na Čelebiću, Korlatu, Zlatnom boru, Tari, Vučevu i borbama u dolini Sutjeske gdje je u jednom jurišu poginuo početkom lipnja 1943. godine. Bio je i kurir bataljona. Član KPJ, postao 1943. godine.

BOKO Vlcka ANTE, rođen 1924, Ogorje Gornje, Split, radnik iz napredne seljačke porodice iz čije su kuće u NOB-u učestvovali 4 brata i otac, od kojih su Lovre, Ivan i Ante poginuli. Ante je stupio u NOB kao skojevac 1942. u Mosećko-sviljaski odred iz kojeg je rujna 1942. postao borac 3. čete 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade u Tičevu. Nastavio je borbu na Ključu, Strmici, Sitnici Jajcu, oko Kotor-Varoši, Teslića i Prnjavora. U IV ofanzivi: na Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu i Bugojnu, u odsudnim borbama s četnicima na Glavatičevu i Treskavici, Kapku i Ifsaru. U V ofanzivi: na Čelebiću, Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Borovnu, Bavanju, Balinovcu i Miljevini. U istočnoj Bosni na Renovici, Vlasenici, Zvorniku, Capardu, Nemiloj. Vodeći borbu s ustašama i Nijemcima početkom rujna 1943. pri zauzimanju Turbeta, poginuo je kao puškomitraljezac u jednom od juriša.

BOKO Vicka LOVRE, rođen 1915, Ogorje Gornje, Muć, Split, ugostiteljski radnik. Član

KPJ od 1939. Sudjeluje u masovnim demonstracijama i štrajkovima. Pripadao je Ursovom sindikatu. U drugoj polovini 1942. odlazi u Mosećku četu, a potom je borac 3. dalmatinske brigade. Nastavio je borbe oko Knina, Vrlike, Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, Plasgrebena i na Neretvi. Učestvuje u prenosu ranjenika preko Prenja, te u borbama kod Nevesinja, Čehotini, Čelebiću, Tari, Mratinju i Vučevu kao zamjenik komesara čete. Početkom lipnja 1943. postao je borac 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavio je borbe na Rataju, Miljevini i Donjem Budnju gdje je u borbi sa Nijemcima 13/14. lipnja 1943. poginuo.

BOKO STANKO, rođen 1924, Muć, Split, zemljoradnik iz seljačke porodice. Za NOP radi i istog pomaže od početka ustanka. Bio je kandidat za člana KPJ. Član KPJ je od 1943. U Mosećko-svilajski odred stupio je 1942. iz kojeg je u Tičevu rujna 1942. ušao u 2. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade. Nastavio je borbe kao puškomitraljezac na Ključu, Strmici, Sitnici, Jajcu, Skender-Vakufu, Kotor-Varoši, Čalincu, između Teslića i Tešanje, na Prnjavoru, sve do Save. UIV ofanzivi: kod Bugojna, na Ivan-sedlu, Raštelice, kod Gornjeg Vakufa, na Prenju, Glavatičevu, Treskavici, Ustikolini, Krčinu brdu, Kapku i Ifsaru, Prijepolja i Bijelog Polja. V ofanzivi: na Čelebiću, Borju, Zlatnom boru, Tari, Pivi, Vučevu, Borovnu, Orlovači, Bavanu, Balinovcu, Rataju i Miljevini. U istočnoj Bosni: na Jahorini, Vlasenici, Zvorniku, Capardu, Nemiloj, Vran-

duku i ponovo u centalnoj Bosni. Vodeći boru s ustašama i Nijemcima na Turbetu 1. rujna 1943. je poginuo.

BONAĆIĆ JURE, rođen 1918. na Braču, radnik u Splitu. Učesnik štrajkova i političkih manifestacija. Kandidat za člana KPJ. Za NOP radi od 1941. U Mosečko-svilajskom odredu stupio je 1942, a rujna 1942. ušao u 1. crnogorski bataljon. 1. proleterske NOU brigade kao borac i puškomitraljezac. Učestvuje u borbama na Ključu, Strmici, kod Sitnice, Jajca, na Skender-Vakufu, Kotor-Varoši, Čelinci, kod Banja Luke, na Teslići i Prnjavaoru. U IV ofanzivi: na Ivan-sedlu, Raštelici, kod Gornjeg Vakufa, na Prenju, Čićevu, Treskavici, Ustikolini i pri forsiranju Drine kada je u borbi sa talijanskim okupatorom i četnicima poginuo na prvom splavu na Drini 8. travnja 1943. godine. Kao dobrovoljac krenuo je sa prvim splavom na kojem je i poginuo. Jedan je od prvih poginulih boraca na Drini. Član KPJ je postao početkom 1943. godine.

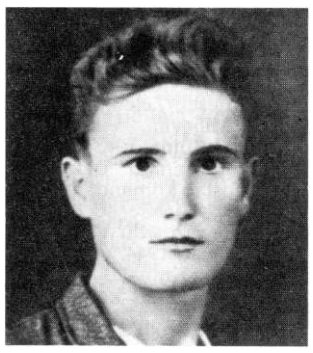
BONAĆIĆ Stjepana LUKA, rođen 1918, Milna, Brač, radnik kamenoklesar, član SKOJ-a od 1940. Član URS-ova sindikata. Član KPJ od 1943. Bio je aktivan u ustanku. Učesnik je ilegalnih akcija 1941. i 1942. godine. U prvoj polovini 1942. stupa u Brački vod iz kojeg je postao borac omladinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević«. Bori se na Biokovu do kraja kolovoza 1942. kada postaje borac 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Kao borac i puškomitraljezac nastavlja borbe na Ključu, Strmici, oko Mrkonjić-Grada i Manjače, Jajca, oko Kotor-Varoši gdje je ispoljio veliku hrabrost u borbi s njemačkom motoriziranom kolonom, Čalincu i oko Banje Luke. U IV ofanzivi: na Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu, Glavatičevu, Lipeti i Treskavici u odsudnim borbama s četnicima u kojim je svaki borac i starješina nadmašio sebe, na Drini i Ustikolini. Vodeći borbu početkom travnja 1943. pri forsiranju Drine u jednom od juriša kod sela Cvijana je poginuo.

BONAĆIĆ Marina ANTE MARINČIĆ, rođen 1918, Split, radnik, član SKOJ-a od 1941, a član KPJ od 1942. Izučio je pekarski zanat. Bio je član jedne udarne grupe u Splitu. Vršeći akcije protiv talijanskog okupatora gdje je ispoljio svoju veliku hrabrost. 1941. godine hapsi ga okupator, ali uspjeva pobjeći pucajući na gonitelje. Kada je mislio da im je izbjegao, biva hapšen i strašno mučen. Za vrijeme šetnje u splitskom zatvoru

»Roko«, iskorištava nesmotrenost čuvara i uspjeva da pobjegne. Nakon bjega kolovoza 1942. stupa u Mosečko-svilajski odred kao član KPJ. U rujnu 1942. na Tičevu postaje borac 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavlja borbe kao borac-kurir kroz zapadnu i centralnu Bosnu. U IV i V ofanzivu ispoljio je visoki moral. 1943. godine postao je kurir u štabu 1. proleterske brigade, a krajem 1943. komandir voda kurira 1. proleterske divizije. Kraj rata je dočekao na toj dužnosti u činu potporučnika. Umro je 1947. u Splitu.

BORAK Laze VASO, rođen 1922, Gajići, Knin, zemljoradnik, član SKOJ-a od 1942. Bio jedan od aktivnih omladinaca u selu Gašići u početku ustanka radio je organizovano i pomagao NOP. Poticao je iz vrlo siromašne seljačke porodice. Rujna 1943. stupa u Sjevernodalmatinski odred iz kojeg je listopada 1943. postao borac prištapskih jedinica (izviđač) 1. proleterske NOU brigade u Bugojnu. Nastavio je borbu oko Travnika, Šuice, na Kupresu, Vukovskom, Vlašiću, Komaru, Jajcu, Mrkonjić Gradu i Lisini. Vodeći borbu s Nijemcima za vrijeme desanta na Drvar u rajonu Mliništa 25. i 26. svibnja 1944. poginuo je u jednom od juriša.

BORIĆ Nikole MATE, rođen 1913, Podgora, Makarska, stolarski radnik. Mlad se uključio u borbu radničke klase Makarske. Član KPJ od 1941. Jedan je od organizatora ustanka u Podgori. Bio je organiziran u URS-ovom sindikatu 1941. Postao je vojni ilegalac Podgore. Krajem svibnja 1942. godine odlazi u Južnodalmatinsku četu iz koje je ušao u 3. četu bataljona »Josip Jurčević« Nastavlja borbe na području Biokova do kraja kolovoza 1942. kada je postao borac i puškomitraljezac 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borbe na Ključu, Strmici, oko Manjače, Jajca oko Kotor-Varoši, Čalinca, oko Teslića i Banja Luke. U IV ofanzivi: na Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu i Bugojnu, Čićevu, i padinama Treskavice. Vodeći borbu u odsudnim bitkama s četnicima Baje Stanišića i jurišnicima Pavla Đurišića poginuo je u jednom od juriša 15/16. ožujka 1943. godine na Čićevu kao puškomitraljezac, izdržljiv i uporan.

BOROVIĆ Todora PETAR, rođen 1920. Vučevica, Split, zemljoradnik, član SKOJ-a od 1942. iz siromašne napredne seljačke porodice. Za NOP se opredijelio 1941. U Mosećko-svilajski odred stupio je 1942. iz kojeg je na Tičevu 1942. postao borac 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavio je borbe na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, na Kotor-Varoši, Čalincu, oko Banja Luke, u Četvrtoj ofanzivi oko Bugojna i Gornjeg Vakufa, Bradine, Konjica, na Glavatičevu i Treskavici, Krčinom brdu, Kapku i Ifsaru, Prijepolju i Bijelom Polju. U V ofanzivi na Čelebiću, Trovrhu, Zavajitu, Tari, Pivi, Vučevu, Borovnu i Popovu mostu. Vodeći borbu, po prelasku Sutjeske u jednom od juriša, poginuo je početkom lipnja 1943. godine.

BOROVINA Petra ANTE PAPRE, rođen 1922. Vela Luka, Korčula, zemljoradnik, član SKOJ-a od 1941. Aktivan je u ustanku. Bio hapšen 1942. zbog rasturanja letaka. U NOB-u 1942. kao kandidat KPJ. Član KPJ od 1943. Bio je borac bataljona »Vid Mihaljević«, 4. i 3. dalmatinske brigade sa kojima je učestvovao u borbi na Biokovu, Vrgorca, Klobuka, Tihaljine,

Neretve, Nevesinja, Uloga, Broda kao puškomitraljezac. Lipnja 1943. u toku V ofanzive postao borac i mitraljezac 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade'. Nastavio je da se bori kroz V ofanzivu, zatim na Vlasenici, Zvorniku, Capardu, Nemiloj, Vlašiću Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Suici, Lisini, Mliništu, Vranjici, Bašarincu. U Srbiji: na Palisadu, Bajinoj Bašti, Valjevu, Ubu i Beogradu kada je postao vodnik voda. Nastavio je borbe na Sremskom frontu dokraja rata. Ranjavan je četiri puta i danas je RVI. Nakon rata ostao u JNA. Penzioniran u činu kapetana I klase.

BOŠKOVIĆ Ante MATE, rođen 1919, Baćina, Kardeljevo, radnik, član SKOJ-a 1938, a član KPJ od 1939. godine. U NOB-u 1941. u Baćinsku partizansku grupu. Bio sekretar aktiva Skoja i član Mjesnog komiteta KPH Baćine. Jedan od organizatora ustanka u svom kraju. Učestvuje u oduzimanju deset tona hrane iz ustaškog magazina u luci Kardeljevo. Sa svojim diverzantima 23. siječnja 1942. učestvuje u napadu na Gradac. Prvi je komandir voda omladinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević«. Predvodio je ojačani

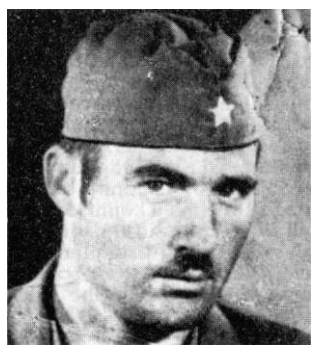

vod 22. srpnja 1942. napad na talijansku kolonu između Graca i Baćine kada je ranjen s Brankom Vežom i Antom Benzinovićem. Kolovoza 1942. je postao komandir voda 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. U toku V ofanzive 1943. godine bio je komandir omladinske čete tog bataljona. Sudjeluje u borbama na Sitnici, u centralnoj Bosni, na Glavatičevu i Treskavici, Tari, Sutjesci, Zelengori, Balinovcu, Miljevini, Vlasenici i Zvorniku. Rujna 1943. godine prekomandiran u Dalmaciju gdje je postao komandant 3. bataljona 3. brigade 9. divizije. Vodi borbe između Velike Popine i Srba, a 1944. godine i u oslobođenju Knina. U završnim borbama za Istru kod Velike Učke poginuo je 22. 4. 1945. godine.

BOZANIC Ante KATA TINA KNEZ, rođena 1922. Oključna, Vis, tvornička radnica, član SKOJ-a od 1942. U rujnu 1942. prebacuje se s otoka na Hvar a zatim u Bikovo gdje postaje borac-bolničaka bataljona »Vid Mihaljević« s kojim je ušla u sastav 4. dalmatinske brigade. Sudjeluje u borbama kod Imotskog, Vrgorca, Ljubuškog, Plasgrebena, na Neretvi, Nevesinju sve do rasformiranja Četvrte brigade. Zatim je postala borac 3. dalmatinske brigade u kojem se bori na Čehotini, Ljubišnoj, Čelebiću, Tari, Mratinju i Vučevu. Početkom lipnja 1943. postala je borac-bolničarka 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Bori se na Rataju, Miljevini gdje je teže ranjena od bombardovanja. Podlegla je ranama 15. lipnja 1943. godine.

BRACANOVIĆ Vjekoslava ROKO, rođen 1918, Hvar, zemljoradnik. Za NOP počeo raditi od 1942. Član KPJ u toku rata. U NOB-u od druge polovine 1943. Bori se na otoku sve do kraja listopada 1943. kada je postao borac-artiljerac baterije topova

1. proleterske NOU brigade u Bugojnu. Nastavio je borbe oko Travnika, Vlašića, Turbeta i Komara, na Mrkonjić-Gradu, Mliništu i Vranići. U Srbiji: na Zlatiboru i Palisadu, Valjevu, Ubu, Beogradu kada je postao komandir baterije i nastavio borbu na Sremskom frontu i u Slavoniji. Kraj rata ga je zatekao u činu starijeg vodnika. Poslije rata se demobiliše.

BRAICA Ante MARKO, rođen 1914, Radonić, Drniš, zemljoradnik, član KPJ od 1942. U NOB-u 1942. Bio je borac 3. dalmatinske brigade sa kojom se bori oko Knina i Vrlike, Imotskog, Širokog Brijega, Posušja, Plas-grebena, Neretve, Nevesinja, Čehotini, Ljubišnoj, Čelebiću, Tari i Pivi, Mratinju i Vučevu kada je početkom lipnja 1943. postao borac Kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavio je borbe na Miljevini i Budnju, zatim na Vlasenici i u istočnoj Bosni. Poginuo je u borbama s Nijemcima i četnicima 18. lipnja 1943. godine kod Prače.

BRALIĆ Špira ANTE, rođen 1915, Klis-Kosa, Split, stolarski radnik. Član KPJ od 1938. godine. Prije rata sudjeluje u štrajkovima i političkim manifestacijama. Bio je u Ursovim sindikatima. Jedan od organizatora u Klisu. U 1942. učesnik je ilegalnih akcija. U proljeće 1942. dolazi u Mosećko-svilajski odred odakle je preko Vještić gore otišao u Cincar-planinu u bataljon »Vojin Zirojević«. Bori se kao borac i politički delegat voda, a kolovoza 1942. po oslobođenju Duvna, Livna i Šuice postao je komandant mjesta Suice, a zatim dolazi za člana

Kotarskog NOO Duvno. Nešto kasnije ušao je u Kotarski komitet KPJ Livno. Te godine postao je zamjenik komesara čete u Livanjskom bataljonu. U borbama oko Glamoča je teže ranjen od bombardovanja. U toku IV ofanzive postao je komesar čete tog bataljona koji je privremeno ušao u sastav 3. dalmatinske brigade sa kojim nastavlja borbe u dolini Neretve i Nevesinja, na Čehotini, Čelebiću, Tari, Pivi, Mratinju i Vučevu, Sutjesci i Zelengori. Početkom lipnja 1943. postao je borac 1. čete 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Prolazi kroz borbe na Miljevini, Donjem Budnju, Jahorini, Prači, Podromaniji, Han-Pijesku i Vlasenici gdje je u borbama s ustašama i domobranima bio ranjen i ušao u sastav bolnice u Šehovićima.

Po ozdravljenju ušao je u sastav 1. vojvođanske brigade u kojoj obavlja dužnost političkog delegata voda i zamjenika komesara čete. Kolovoza 1943. u borbama za Bijelinu je ponovo ranjen. Po ozdravljenju se vraća u brigadu bori se na Lukavcu, Doboju je po treći put ranjen kroz pluća. Po povratku iz bolnice postao je pomoćnik komesara bataljona u 4. vojvođanskoj brigadi, a travnja 1944. ponovo je vraćen u 1. vojvođansku brigadu na dužnost komesara 1. bataljona. Po oslobođenju Beograda 20. listopada 1944. postavljen je za pomoćnika OZN-e u 2. vojvođanskoj brigadi i učestvuje u borbama preko Srijema i Dunava i bici na Batini i kroz Mađarsku do Pećuha. Studenog 1944. postao načelnik OZN-e 16. vojvođanske divizije gdje ga je i zatekao kraj rata u činu kapetana. Poslije rata ostao u JNA u kojoj je danas general.

BRALIĆ Petra JAKOV, rođen 1922, Slivno-Perković, Šibenik, zemljoradnik, iz seljačke siromašne obitelji. Za NOP radi aktivno od početka 1942. kada postaje i član SKOJ-a. U partizane odlazi početkom siječnja 1943. ali nije utvrđeno u koju jedinicu, vjerovatno u neku od dalmatinskih jedinica. U 2. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade dolazi kod Gornjeg Vakufa početkom ožujka 1943. Uključio se odmah

u borbu kod Gornjeg Vakufa gdje je bataljon u sastavu brigade uspješno odolijevao napadima neprijatelja. Istakao se u borbama na Glavatičevo i 20/21. ožujka na Treskavici u krvavim bitkama sa četnicima Pavla Đurišića, padinama Jahorine, kod Ustikoline pri prelasku Drine gdje je 8/9. travnja 1943. poginuo na Krčinu brdu jurišajući na Talijane.

BRALIĆ Šimuna STIPE, rođen 1915, Klisu, radnik obućar. Bio je organizovan **u** Ursovim sindikatima i učestvovao je u političkim demostracijama protiv nenarodnog režima. Nakon kapitulacije zemlje 1941. učestvuje u podizanju ustanka kao kandidat KP. Član KPJ postao 1943. U NOB-u početkom 1943. u Mosorski odred iz kojeg je ušao u sastav 3. dalmatinske brigade. Bori se oko Vrlike, Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, Plas-grebena, u dolini Neretve, oko Nevesinja, Ćehotine, Čelebića, Ljubišnje, Tare, Pive i Vučeva kada je početkom lipnja 1943. **u** dolini Sutjeske postao borac 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU briga-

de. Borio se u proboju obruča na Miljevini, na Vlasenici, Zvorniku, Nemiloj, Turbetu i u Dalmaciji kada je 15. rujna 1943. teško ranjen u borbi sa Nijemcima i kasnije prebačen u Italiju na liječenje gdje ga je i zatekao kraj rata. U toku IV ofenzive bio je jedno vrijeme u 4. dalmatinskoj brigadi. U 1960. godini je umro od posljedica ranjavanja.

BRANIČA Srećka MLADEN, rođen 1921, Zlarin, Šibenik, automehaničar, potječe iz siromašne seljačke porodice. Za NOP radi od kraja 1941. Početkom 1942. postao član SKOJ-a, lipnja te godine odlazi u partizane i stupa u bataljon »Bude Borian«. Listopada te godine priključuje se Šibenskoj grupi na putu za Bosnu i po dolasku u 1. proletersku NOU brigadu ulazi u 2. crnogorski bataljon. Bori se na Sitnici, Jajcu gdje se ističe i u narednim borbama na Kotor-Varošu, Uzlomcu, Jošavki, Crnom vrhu, Devetinama, oko Teslića i Prnjavora kao pomoćnik puškomitraljesca, te u IV ofanzivi kod sela Bojska, na Ivan-sedlu, a potom Raštelici i Tarčinu i Gornjem Vakufu. U jednom kontrajurišu (5. ožujka 1943) teško je ranjen i upućen u bolnicu. Desetak dana kasnije podlegao je ranama.

BRAŠKIN Duje VIKTOR, rođen 1919. Kaštel-Gomilica, Split, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Član SKOJ-a od prije rata. Zbog naprednih ideja bio je hapšen i zatvaran. Učestvuje u demonstracijama i štrajkovima. Odmah po kapitulaciji Jugoslavije i okupaciji zemlje radi za NOP. U kaštelanski odred stupa kolovoza 1941. Potom u Mosećki odred gdje je postao omladinski rukovodilac čete. U partizane odlazi u rujnu 1942. i njegovi: otac, majka, sestra i brat. Jedan njegov brat bio je u logoru u Italiji. Osnivanjem 3. dalmatinske brigade stupa u njezine redove i postaje član KPJ i politički delegat voda. Učestvuje u borbama od Vrlike preko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega do u dolini Neretve. Zatim prenosi ranjene Prenjom. Učestvuje u borbama na Nevesinju, Čehotini, Ljubišnji, Čelebiću, Tari, Pivi, Vučevu, Sutjesci i Zelengori kada dolazi u 2. crnogorski bataljon 1. proleterske brigade. Nastavlja borbe preko Miljevine, r. Prače, Devetaka, Vlasenice, Drinjače, Zvornika, Caparda, zatim Nemile, centralne Bosne, Turbe, Dalmacije, Šuice, Kupresa, Travnika, opet u centralnu Bosnu, Jajce, Mrkonjić Grad, Sipovo, Mlinište, Raduša, Vranića, Bitovnja, Bjelašnica, Sandžak, a potom preko Srbije-Beograda, Srema i Slavonije do Zagreba gdje dočekuje kraj rata kao komandir PT čete 1. proleterske brigade, poručnik. U ratu su mu poginuli: otac, majka i dva brata. Poslije rata ostaje u JNA. Sada potpukovnik u penziji.

BRATIČEVIĆ Mate VICKO, rođen 1922, Supetar, Brač, zemljoradnik. Po okupaciji zemlje se opredijelio za napredni omladinski pokret i već 1942. postao je član SKOJ-a. Na terenu je radio kao omladinac ilegalno do srpnja 1942. kada je stupio u Brački partizanski vod, a kasnije postao borac omladinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević«. Borio se na Golom brdu i Turiji. Kolovoza 1942. postao je borac-pomoćnik puškomitraljesca u 2. crnogorskom bataljonu 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama: na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici i Jajcu. U IV ofenzivi: na Ivan-sedlu, Gornjem Vakufu, Glavatičevu, Treskavici, na Kapku, Prijepolju i Bijelom Polju, na Čelebiću, Borju, Zlatnom boru i na Vučevu. Vodeći borbe s Nijemcima na Vučevu poginuo 29. svibnja 1943.

BRATINIĆ Mije BUDIMIR, rođen 1918, Vrbanj, Hvar, zemljoradnik, član SKOJ-a od prije rata, a član KPJ od 1942. Jedan je od aktivista u jačanju omladinskog pokreta u ovom selu. Propagator komunističkih ideja. Aktivan u ustanku. Učesnik sakupljanja oružja i vojne opreme za ustanak. Dolazi u skukob i s nenarodnim režimom zbog svoje revolucionarnosti i naprednih ideja. Jedan je među prvim borcima Hvara koji se prebacio na Biokovo i postao borac 2. voda Južnodalmatinske čete i 2. čete bataljona »Josip Jurčević« sa kojima se bori na području Biokova i Neretve

do kraja kolovoza 1942. kada je postao borac-artiljerac u 1. proleterskoj NOU brigadi (bio kod Ljubeka). Nastavio borbu oko Ključa, Bosanskog Grahova, Sitnice i Jajca, oko Kotor-Varoši i Teslića, kada postaje komandir odjeljenja. UIV ofanzivi oko Bradine i na Ivan-sedlu, Gornjem Vakufu i Bugojnu, Glavatičevu i Treskavici. U V ofanzivi: na Čelebiću, Zlatnom boru, Vučevu, Zelengori, Balinovcu, Miljevini. U istočnoj Bosni: oko Renovice, na Vlasenici, Zvorniku, Nemili, Turbetu, Dalmaciji, Vlašiću, Travniku, Mrkonjić-Gradu, Mliništu, na Vranići, Bitovni. U Srbiji: na Zlatiboru i Palisadu, Valjevu i Ubu. Vodeći borbu za Beograd listopada 1944. poginuo je kao komandir voda.

BRATINIČ-FOREAN Nikole MARGARITA, rođena 1924 Vrbanj, Hvar, domaćica. Član SKOJ-a od 1942, a član KPJ od 1943. Bila je jedna od naprednih omladinki u svome selu. Krajem 1942. ušla je u bataljon »Vid Mihaljević« na Biokovu sa kojim ulazi u sastav 4. dalmatinske brigade. Nastavila je borbe u IV ofanzivi oko Imotskog, Vrgorca, Širokog Brijega, Posušja, Tihaljine, Klobuka i doline Neretve. Krajem travnja 1943. postaje borac-bolničarka 3. dalmatinske brigade i bori se u V

ofanzivi oko Ćehotine, Ljubišnje, Čelebića, na Tari, Pivi i Mratinju, na Vučevu da bi početkom lipnja 1943. postala borac-bolničarka 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavlja borbe u proboju obruča oko Renovice, na Vlasenici i Zvorniku, Capardu, Nemiloj, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Šuici, Kupresu, Komaru i Vlašiću, a studenoga 1943. prekomandovana kao četna bolničarka u Dalmaciju i postala kroz borbu načelnik sanitetа prištapskih jedinica 20. divizije. Na toj dužnosti je zatekao kraj rata u. činu potporučnika. Poslije rata ostala u JNA iz koje je penzionirana u činu majora.

BRKIĆ Nike ŽIVKO, rođen 1920, Gradina-Lozovac, Šibenik zemljoradnik, iz siromašne seljačke obitelji. Od prvih dana 1942. aktivno radi za NOP. Početkom listopada te godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. U prvim borbama: na Grahovu, Sitnici i Jajcu ističe se hrabrošću. Zatim se stalno potvrđuje, posebno u IV i V neprijateljskoj ofanzivi u borbama na Ivan-sedtu, Bradini, Konjicu, G. Vakufu, Glavatičevu, Treskavici, zatim na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Čajniču i Goraždu, kada je krajem travnja 1943. postao član SKOJ-a. Potom u borbama kod Pljevlja, Bijelog Polja, na prostoru Čelebić-šuma i Korlat-Zavajit, Bakić, na Tari, Vučevu, Borovnu, gdje postaje puškomitraljezac kojim uspješno rukuje u borbama na Sutjesci, Zelengori do 10. lipnja 1943. kada je, jurišajući na Nijemce na Balinovcu poginuo.

BRUSAN Nikole JOSO, rođen 1915, Grabovci, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1943. Krajem listopada te godine odlazi u partizane i kod Bugojna stupa u 1. proletersku NOU brigadu, u Prateću četu s kojom učestvuje u borbama: na Travnik, Turbe, Duvno, Šuica, opet Travnik, Turbe, Komare, ylašić, preko centralne Bosne, r. Ugar, Vrbas, Mrkonjić-Grad, Lisina, Šipovo, Mliništa (za vrijeme drvarske operacije), na Vukovsko, Radušu, Komare, Vraniću, Bitovnje, Raštelicu, Bjelašnicu, Pljevlje i Kovren, kada je kolovoza 1944. prekomandovan u artiljeriju 1. korpusa. Nastavlja borbe preko Lima i Uyea. Po zapadnoj Srbiji - Užice, Čačak, Milanovac, Kosmaj, Avala, Beograd, gdje je bio teško ranjen i upućen u bolnicu, ali je podlegao teškim ranama 1944. Bio je borac, dodavač na topu.

BRUSAN Petra NIKOLA, rođen 1905, Grabovci, Šibenik, zemljoradnik, iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od kraja 1942. Po kapitulaciji Italije odlazi u partizane i preko Sjevernodalmatinskog odreda listopada 1943. dolazi kod Bugojna u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. U prvim borbama se ističe oko Travnika, Turbeta i u svakoj narednoj borbi: kod Šuice, Duvna i opet oko Travnika. Njegov borbeni put bio je kratak. Poginuo je kod Travnika 7. sječnja 1944. u borbi protiv Nijemaca i ustaša.

BRLJEVIĆ Grge DUŠAN, rođen 1927, Orah, Vrgorac, đak. Rano se opredijelio za napredni omladinski pokret i prihvatio platformu KPJ. Član SKOJ-a od 1941. Bio je vrlo bistar i talentiran. Radio je na omasovljenju omladinskog pokreta u svom selu. U drugoj polovini 1942. stupa u bataljon »Josip Jurčević«, a po osnivanju 1. dalmatinske brigade (početkom rujna 1942) postaje njen borac. Nastavlja borbe cio zauzimanja Jajca 1942. gdje je postao borac 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Borio se na Kotor-Varoši, oko Teslića, Prnjavora i Devetina. UIV ofanzivi: na Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu i Bugojnu, na Glavatičevu, Treskavici, Krčinom brdu, Isfarir i Limu. U V ofanzivi: na Čelebiću, Korlatu, Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Borovnu, Zelengori, Bavanu,

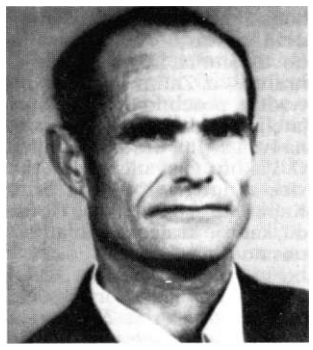
Balinovcu i Miljevini. U istočnoj Bosni: na Vlasenici, Zvorniku, Capardu, na Nemiloj i srednjoj Bosni: na Turbetu, Dalmaciji, Duvnu Šuici, Travniku, Kupresu, Vlašiću, Koričanima, Mrkonjić-Gradu i Lisinama kada je 1944. poslat u školu VŠ. Po završetku školovanja bio je na raznim dužnostima a kraj rata je dočekao na dužnosti šefa veze 2. armije u činu potporučnika. U toku rata je postao član KPJ. Ranjavan je i danas je RVI. Poslije rata ostao je u JNA iz koje je na njegov zahtjev otpušten i nastavio školovanje za ekonomistu.

BRUSAN Jose TOMO, rođen 1903. Grabovci, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od 1942. Po kapitulaciji Italije odlazi u partizane i preko Sjevernodalmatinskog partizanskog odreda, listopada 1943, dolazi kod Bugojna u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama oko Travnika, Turbeta i Šuice, preko centralne Bosne. Prvo kao borac u četi, a potom u pozadinskom vodu bataljona.

Nastavlja borbe na prostoru Mrkonjić-Grad, Šipovo i Mlinište za vrijeme drvarske operacije svibnja 1944, zatim u nadiranju brigade na istok preko Kupresa, Vukovskog, Bitovnja, Bjelašnice, Trnova, Foče, Sandžaka. Po prelasku u Srbiju: preko Zlatibora, Kosjerića, Valjeva, Uba, Avale, Beograda, Šrema i Slavonije do Zagreba, gdje dočekuje kraj rata. Poslije rata je demobilisan iz JNA i umro je 1967. godine.

BRUSAN Nikole VINKO, rođen 1921, Grabovci, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od sredine 1942. a prvog studenog te godine bio je uhapšen od Talijana i odveden u logor na otok Molat. Krajem listopada 1943. odlazi u partizane i kod Bugojna stupa u 1. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama oko Travnika, Turbeta, Šujice, te u narednim borbama oko Travnika, Turbeta, Komara, Kotor-Varoši, Crnog vrha, Jošavke, Devetine i drugim mjestima centralne Bosne. Član SKOJ-a je od 15. XII. 1943. Nastavlja

borbe oko Jajca, Mrkonjić-Grada, Šipova, krajem svibnja 1944. u rejonu Mliništa za vrijeme drvarske operacije kada je neprijatelj po svaku cijenu težio da presječe odstupnicu VŠ. Potom u nadiranju brigade na istok preko Vukovskog, komunikacije Prozor-G. Vakuf, planine Vraniće, Bitovnje, sve do 1. VII. 1944. kada je na padinama Bjelašnice bio zarobljen i odveden u Njemačku u logor gdje je ostao do kraja rata.

BUBAK Leopolda JOSIP, rođen 1911, Kaštel-Sućurac, Split. Obućarski radnik. Član KPJ od 1942. Mlad se uključio u napredni radnički pokret. Bio je član URS-ova sindikata, učesnik štrajkova i političkih manifestacija. Po okupaciji zemlje 1941. radi aktivno pod teškim uvjetima na pripremi ustanka i za NOP. Za vrijeme kapitulacije Italije je ispoljio veliku organizacionu sposobnost u organizovanju masa i razoružanju neprijatelja. Split napušta rujna 1943. s Posadnim bataljonom u sa-

stav 4. splitske brigade. U Bugojnu listopada 1943. postaje borac i politički delegat 2. čete 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavlja borbe na Travniku, Duvnu, Suici, Vlašiću, VI i VII ofanzivi: oko Jajca, Komara, na Lisini i Mliništu, na Bešarincu i Vranići. U Srbiji: na Palisadu, Valjevu, Ubu i Beogradu. Zatim nastavlja borbe i na Sremskom frontu, u Sremu i Slavoniji, kao poručnik do teškog ranjavanja pri proboju Sremskog fronta. Tada je prebačen u bolnicu gdje ga je i zatekao kraj rata. Umro je 1968. godine.

BUČAN Grge ALEKSANDAR, rođen 1919, Mravince, Solin, Split, tvornički radnik. Do 1938. godine bavi se zemljoradnjom i živi sa mnogočlanom porodicom. Te godine postaje član URS-ova sindikata. Kapitulacija stare Jugoslavije ga je zatekla u vojsci i po dolasku kući zapošljava se u Majdan gdje radi po direktivama aktivista KP. Početkom 1943. odlaze mu dva brata u NOB-u, od kojih je jedan poginuo, a otac i jedan brat izvedeni na streljanje 1943. Brat je streljan a otac je ranjen uspio pobjeći. Početkom 1943. zaposlio se u brodogradilište Split gdje radi na sabotažama, a rujna 1943. stupa u Tehničku četu 1. proleterske NOU brigade u Dalmaciji i nastavlja boroe na Duvnu, Šuici, Travniku, Vlašiću, oko Jajca, na Mrkonjić-Gradu, a 5. svibnja 1944. prekomandovan je u Inžinjerijsku četu 1. proleterske divizije u kojoj obavlja dužnost komandira voda, a kasnije komandira 1. čete Inžinjerijskog bataljona. Borio se na Vranići, Bitovni i

Bašarincu. U Srbiji: na Zlatiboru, Palisadu, Valjevu gdje je postao član KPJ, na Beogradu, i svim borbama Sremskog fronta, u Sremu i Slavoniji. Kraj rata ga je zatekao na dužnosti komandira 1. čete Inžinjerijskog bataljona 1. proleterske divizije. Ranjavan. Poslije rata ostao u JNA i danas je rezervni major u penziji.

BUKARICA Ilije ILIJA, rođen 1912, Siverić, Drniš, rudarski radnik. Kao radnik ibarskih rudnika bio je u URS-ovom sindikatu. Po okupaciji zemlje 1941. stavio se na raspolaganju KPJ i po dizanju ustanka 1941. stupa u Ćupinsku partizansku

četu, a rujna 1941. u Kopaonički partizanski odred »Todor Miličević« iz kojeg odlazi u Užice u sastav 6. ibarske čete i brani Užičku republiku. 22. prosinca 1941. se našao u stroju 1. crnogorskog bataljona u Rudo 1. proleterske NOU brigade. **Pd**ginuo je u borbama **u** istočnoj Bosni 1942. godine, ne zna se točno mjesto pogibije.

BULAT Mije DIVKO, rođen 1920, Zaostrog, Makarska, ribar. Mlad je prihvatio političku platformu KPJ kao jedinu i ispravnu. Kao napredni omladinac već 1941. postaje član SKOJ-a i sekretar skojevskog aktiva u donjem dijelu Zaostroga. Radi uporno na omasovljavanju omladinskog pokreta i učestvuje u pripremi ustanka. Sa svojim omladincima učestvuje u obezbjeđenju komunikacije prema Drveniku 23. siječnja 1942. prilikom napada partizana na Gradac. Radi na prikupljanju: robe, hrane i vojne opreme za partizane da bi pr-

vom polovinom 1942. godine stupio u partizane u Južnodalmatinsku četu a zatim u četu »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević« iz kojeg kolovoza 1942. dobrovoljno stupa u 4. kraljevački bataljon 1. proleterske NOU brigade. Poginuo je 27. listopada 1942. na Bosanskom Grahovu sa još nekoliko suboraca.

BULIĆ Jure PETAR, rođen 1909, Ogorje, Split, zemljoradnik, iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od 1942. Početkom 1943. odlazi u partizane i stupa u 3. dalmatinsku brigadu. Učestvuje u borbama oko Knina, Vrlike, Dinare, u Livanjskom i Duvanjskom polju, kroz IV i V ofenzivu u teškim borbama preko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega u dolini Neretve i Jablanice, preko Prenja prenosi ranjenike. Bori se na Nevesinju, Čehotini, Ljubušnji, Čelebiću, Tari, Pivi i na Vučevu. Početkom lipnja 1943. odlazi na Zelengoru u 1. crnogorski bataljon. 1. proleterske NOU brigade. Nastavlja borbe, ali za vrlo kratko vrijeme, jer već 14. lipnja 1943. je poginuo na komunikaciji između Foče i Kalinovika.

BULIĆ Luke ŠTIPAN, rođen 1914, Ogorje Gornje, Split. Radnik mesar. Poticao je iz napredne seljačke porodice iz koje su u NOB bila 3 brata od kojih su dva poginula Jure i Štipan. U Mosečko-svilajski odred stupio je 1942. iz kojeg je kolovoza 1942. došao u Livno i postao borac, zatim komandir odjeljenja pa komandir voda 3. kraguievačkog bataljona 1. proleterske NOU origade. Nastavio je borbe na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, oko Kotor-Varoši, Banja Luke i Teslića. U IV ofanzivi: na Bradini, Konjicu, Gornjem Vakufu i Bugojnu, na Glavatičevu i Treskavici, Krčinom brdu i Ifsaru. U V ofanzivi: oko Čelebića, Korlata, Tare, na Vučevu, Borovni, Zelengori, Balinovcu, Miljevini, na Vlasenici, Zvorniku, Nemiloj, Turbetu, Dalmaciji, Travniku, oko Jajca, Mrkonjić-Grada, na Mliništu za vrijeme desanta na Drvar, na Vranići i Bitovni. U Srbiji: na Palisadu i Zlatiboru, Valjevu, Ubu i Beogradu u kojim borbama se istakao kao borac i starješina. Clan KPJ od 1943. Kao komandir voda nastavio je borbu na Sremskom frontu i u jednom od mnogih juriša u borbama s Nijemcima je poginuo prosinca 1944, kao zastavnik.

BULIĆIĆ Antona MARIN, rođen 1917, Trogir, zemljoradnik. Mlad se opredijelio za napredni radnički pokret. Član SKOJ-a 1935. Clan KPJ od 1938. Kao mornar bivše JRM u Divuljama radi na propagiranju komunističkih ideja 1939. i 1940.

godine. Učesnik ilegalnih akcija u Trogiru. Aktivan u ustanku. U veljači 1942. došao je u Livanjski odred »Vojin Zirojević«. Ranjen je srpnja 1942. Po dolasku 1. proleterske u zapadnu Bosnu ušao je u sastav brigadne bolnice i po ozdravljenju ušao je u 3. kragujevački bataljon u kojem je bio borac i politički delegat voda. Učestvuje u borbama na Sitnici i Jajcu, na Bradini, Bugojnu i Gornjem Vakufu, Čićevu, Treskavici, Drini, Krčinom brdu, kod Prijepolja i Bijelog Polja, Čelebiću, Zavajitu, Bakici, na Tari i Pivi, Vučevu, Borovnu, Zelengori, Balinovcu, Miljevini, Vlasenici i Zvorniku gdje je početkom srpnja 1943. ranjen i prebačen u bolnicu u Srbiju. Po ozdravljenju ušao je u sastav vojvođanskih jedinica u kojima je postao komesar bataljona 2. vojvođanske brigade 16. divizije. U operacijama na Virovitičkom mostobranu na Dravi 1. ožujka 1945. teško je ranjen i pod legao ranama.

BULIČIĆ Vicenca VINKO, rođen 1924, Čiovo, Trogir, zemljoradnik. Član SKOJ-a od 1942. U Trogirsko-marinski odred stupio je 1942. iz kojeg je rujna 1942. u Tičevu postao borac 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavio je borbe na Ključu, Strmici, Sitnici i Jajcu, centralnoj Bosni. U IV i V ofanzivi: na Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu, Čićevu, Lipeti i Treskavici, Drini, Kapku. Oko Lima, na Čelebiću, Zavajitu i Zlatnom boru. Prelazeći Pivu, za Vučevo poginuo je pred kraj svibnja 1943.

BUOVAC Paške JAKOV, rođen 1927, Čevaglave, Drniš, zemljoradnik. U Primorski partizanski odred stupio je 1944. iz kojeg je travnja 1944, s grupom Drnišana postao borac 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade kod Mrkonjić-Grada. Član SKOJ-a od 1944. Učestvovao je u borbama na Lisini, Mliništu, oko Kupresa, Vukovskog, Gornjeg Vakufa, Vraniće, Bašarinca i Bitovne. U Srbiji: na Zlatiboru, Palisadu, Kosjeriću, Valjevu, Ubu i Beogradu i svim borbama na Sremskom frontu, kao borac i kurir. Poslije rata je otpušten iz JNA.

BURMAZ Mate IVAN, rođen 1914, Nisko, Split, zemljoradnik. Već 1941. radi i pomaže NOP, a u drugoj polovini 1942. stupa u partizane u Moseć gdje se bori sve do stupanja u 3. dalmatinsku brigadu. Nastavio je borbe u okolici Knina i Vrlike oko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, Plas-grebena i doline Neretve. Učestvuje u prenosu ranjenika preko Prenja, a zatim se bori u Nevesinjskoj kotlini, na Čehotini, Ljubišnoj, Čelebiću, Tari, Pivi, Mratinju i Vučevu. Početkom lipnja 1943. postao borac i komandir odjeljenja u 2. crnogorskom bataljonu 1. proleterske NOU brigade. Nastavio je borbe u proboju obruča na Sutjesci, a zatim u istočnoj Bosni i Dalmaciji, na Duvnu, Travniku, Vlašiću i Vitovlju. Prosinca 1943. kao član KPJ prekomandiran je u Dalmaciju i bio komandir voda u 9. brigadi 20. divizije. Kraj rata ga je zatekao na toj dužnosti. Poslije rata je demobiliziran. Umro 1967. godine.

BURZA Jove JOVAN, rođen 1924, Radučić, Knin, radnik iz siromašne porodice. Član SKOJ-a od 1943. Za NOP radi od početka 1943. U drugoj polovini 1944. stupio je u Prominski odred iz kojeg je travnja 1944. kod Mrkonjić-Grada, ušao u 6. beogradski bataljon 1. proleterske NOU brigade. Bori se na Lisini, Mliništu za vrijeme desanta na Drvaru, oko Kupresa kao puškomitraljezac, Vraniće, Busovačkih staja, Bašarinca, Bitovnil, u Sandžaku gdje je u jednoj borbi, u srpnju 1944, teže ranjen i otpremljen u bolnicu. Kraj rata ga je zatekao kao milicionera u Drnišu, u činu starijeg vodnika milicije.

BUŠAC Ive MARKO, rođen 1922, Dubrava, Šibenik, radnik iz siromašne seljačke obitelji. Bio je napredan omladinac. Za NOP aktivno radi od kraja 1941. Početkom 1942. postaje član SKOJ-a, da bi prvih dana listopada te godine otišao u partizane i u Ključu ulazi u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Grahovu, Sitnici i Jajcu, te u narednim borbama preko centralne Bosne. Posebno kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu u teškim bitkama kod sela Bojske, na Ivan-sedlu, G.

Vakufu, Glavatičevu, Treskavici, po prelasku Drine na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, kod Čajniča, Pljevlja, Bijelog Polja, na pravcu Celebić-Borje-Zavajit, na Zlatnom boru. Tari, Vučevu, Borovnu. Na Zelengori postaje član KPJ i puškomitraljezac kojim uspješno rukuje u borbama preko Balinovca i Miljevine, zatim preko Jahorine, r. Prače, Vlasenice, Drinjače, Zvornika, potom preko Nemile i srednje Bosne do Dalmacije. Krajem rujna 1943. prima desetinu i nastavlja borbe do 15. listopada 1943. kad je kod Travnika poginuo.

BUŠELIĆ Joze JOZO, ro den 1915, Tučepi, Makarska. Ugostiteljski radnik. Mlad se uključio u radnički pokret Makarske. Učesnik je štrajkova i političkih manifestacija u Makarskoj. Član SKOJ-a od 1940. U prosincu 1942. stupa u bataljon »Vid Mihaljević« sa kojim je ušao u sastav 4. dalmatinske brigade. Nastavio je borbe u IV ofenzivi oko Vrgorca i Imotskog. Ljubuškog, Tihaljine i Klobuka, u dolini Neretve i Nevesinju da bi krajem travnja

1943. sa nekolicinom drugova postao borac i vodnik voda 4. kralievačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Bori se u Sandžaku- oko Lima, Čelebića, Zlatnog bora, Tare, Pive, Vučeva, doline Sutjeske, Zelengore, Balinovca, Miljevine, u istočnoj Bosni na Vlasenici, Zvorniku, Capardama, Nemiloj, Vranduku, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Vlašiću, Šuici, oko Mrkonjić-Grada, Mliništa, Vraniće i Bitovni. U Srbiji na Zlatiboru i Palisadu protiv Bugara, Na Valjevu, Ubu i Beogradu, na Sremskom frontu, u Sremu i Slavoniji, sve do konačne pobjede. Poslije rata ostao je u JNA iz koje je penzioniran u činu kapetana I klase. Član KPJ postao 1943.

BUTIR Pave IVAN CICAN, rođen 1925, Kaštel-Luškić, Split, zemljoradnik. Član SKOJ-a od 1941, a član KPJ od 1942. Potiče iz napredne seljačke siromašne porodice čiji je brat Vjeko bio član KPJ od 1939. i borac od 1941. (Poginuo je na brdu Kozjak). Ivo se isticao svojim radom u izvršavanju zadataka. Učestvovao u ilegalnim akcijama omladine Kaštel-Lukšića. U Mosećko-svilajski odred stupio je 1942. iz kojega je postao borac i politički delegat voda 3. dalmatinske brigade. Bori se oko Knina i Vrlike. U IV ofanzivi: oko Imotskog, Posušja, u dolini Neretve, na Plas-grebenu. Na Ćehotini, Ljubišnji, Čelebiću, Tari, Pivi, Mratinju, Vučevu, gdje je početkom lipnja 1943. postao borac i politički delegat voda u prištapskim jedinicama (izviđač 1. proleterske brigade). Nastavlja borbe u proboju obruča, na Jahorini, Podromaniji, Renovici na Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Nemiloj, i Vranduku, na Turbetu, i Dalmaciji kada je krajem rujna 1943. prekomandovan u 4. splitsku brigadu i postao komesar 1. čete 3. bataljona. Vodeći borbu 18. studenog 1943. u rejonu Tandarići kod Imotskog sa jedinicama 7. SS brdske divizije i 5. ustaškog zdruga poginuo je y jednom od juriša.

BRAŠKIN Duje IVO, rođen 1929, Kaštel-Gomilica, Split, đak, iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. Rujna 1942. odlazi u partizane s ocem, majkom i sestrom, a po formiranju 3. dalmatinske brigade ušao u njen sastav. Učestvuje u borbama oko Vrlike prema Imotskom, Posušju, Širokom Brijegu i dolini Neretve, preko Prenja, Veleža i Nevesinja pomažući u prenosu ranjenika. Zatim se bori na Ljubišnji, Čehotini, Čelebiću. Tari, Pivi, Mratinju, Vučevu i Zelen-, gori kada je kao skojevac sa sestrom Ankom i bratom Viktorom ušao u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Poginuo je ispred Miljevine, u proboju obruča lipnja 1943.

BRAŠKIN-KATAVIĆ Duje ANKA, rođena 1925, Kaštel-Gomilica, Split, domaćica, iz seljačke siromašne obitelji. Za NOP radi od 1941. kao napredna omladinka. U prvoj polovini 1942. postaje član SKOJ-a, a rujna 1942. odlazi u partizane s porodicom. Nakon osnivanja 3. dalmatinske brigade, stupa u njene redove. Učestvuje u svim borbama oko Vrlike, Imotskog, Posušja, Širokog Brijega i doline Neretve. Preko Prenja prenosi i brine se za ranjenike. Bori se oko Nevesinja na Lju-

bušnoj, Ćehotini, Čelebiću, Tari, Pivi, Mratinju Vučevu, Sutjesci i Zelengori kada sa dva brata dolazi u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavlja borbe prema Miljevini, r. Prači, Devetaka, na Vlasenici, Drinjači, Zvorniku, Capardima, zatim na Nemiloj, u centralnoj Bosni, Turbetu, Dalmaciji, Šuici, Kupresu, Travniku, Jajcu na Mrkonjić-Grad, Lisini, Sipovu, Mliništu, Raduši, Vranići, Bitovni, Bjelašnici, na Uvcu, Zlatiboru, Palisadu, Bajinoj Bašti, Kosjeriću, Valjevu, Ubu, Ralji i Beogradu, potom preko Srema i Slavonije do Zagreba gdje dočekuje kraj rata kao član KPJ i referent saniteta bataljona u činu potporučnika.

CIVADELIĆ Ante KRSTO, rođen 1924 Mitlo-Drvenik, Trogir, pomorac. Za NOP je počeo raditi od 1942. Član SKOJ-a od 1942, a član KPJ od siječnja 1945. Polovinom 1943. došao je u Trogirski odred iz kojeg je u Bugojno listopada 1943. postao borac, zatim komandir odjeljenja pa komandir voda u 6. beogradskom bataljonu 1. proleterske NOU brigade. Bori se na Travniku, oko Komara, Jajca, Šuice i Kupresa, Vlašića, na Mrkonjić-Gradu, Lisini, Mliništu, oko Vukovskog, Vraniće, i Bitovne. U Srbiji: na Zlatiboru i Palisadu, Jelovoj gori, Valjevu, Ubu i Beogradu. Svoj borbeni put je nastavio kao komandir mitraljeskog voda na Sremskom frontu, u Sremu i Slavoniji. U toku rata ranjavan. Zbog bolesti i posljedica ranjavanja otpušten je iz JNA kolovoza 1945. godine.

COCE Tome DRAGO, rođen 1922, Stobreć, Split, limarski radnik iz siromašne radničke porodice. Bio ie organizovan u URS-ovom sindikatu. Po kapitulaciji stare Jugoslavije 1941. učestvuje u oduzimanju oružja iz vojnog skladišta na Gripama. Učesnik je političkih manifestacija. Učestvovao u ilegalnim akcijama i bio uhapšen od okupatora 1942. zbog brisanja talijanskih parola. Početkom rujna 1943. odlazi u Makarski odred iz kojeg je prekomandovan u inžinjeriju u Drvar pri VŠ. Na Mliništu je postao borac 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Bori se oko Mliništa, Kupresa, Vukovskog, Bitovne, Vraniće kada je zbog iznemoglosti krajem lipnja 1944. ostao sa ranjenicima i bolesnicima kod 10. krajiške dvizije i po ozdravljenju ušao u sastav 7. krajiške brigade s kojom nastavlja borbe kao borac i politički delegat voda oko Travnika, Turbeta, Visokog, Kovilјače, Viteza, Kaknja, Breze, Zenice, a zatim preko Korduna i Banije, Međumurja i dijela Slovenije do austrijske granice gdje ga je i zatekao kraj rata. Poslije rata je ostao u JNA iz koje je izašao 1946. godine u činu zastavnika.

CVETKOVIĆ Marka MARA, rođena 1921. Mandalina, Šibenik, domaćica, iz siromašne radničke ribarsko-težačke obitelji. Pripadala je naprednom radničkom pokretu. Za NOP aktivno radi od kraja 1941. Početkom 1942. postaje član SKOJ-a da bi prvih dana listopada te godine otišla u partizane i kod Ključa ulazi u 4. kralievački bataljon 1. proleterske NOU brigade. Mara se već u prvim borbama dokazuje na Grahovu, Sitnici, Jajcu te u narednim borbama preko centralne Bosne kod Kotor Varoši, Crnog vrha, Jošavke, Teslica i Prnjavora. Bori se u IV ofanzivi na prostoru Ivan-sedlo-Bradina-Konjic, kod Gornjeg Vakufa, Kalinovika, Drini, Kapku, Krčinu brdu, Ifsaru, sve do 12. travnja 1943. kada je kod Čajniča poginula kao bolničarka. Član KPJ postala je ožujka 1943. godine.

CVIJANOVIĆ Zarija TODOR, rođen 1923. Ljubić, Knin, metalski radnik u Ibarskim rudnicima u Baljevcu. Mlad i siromašan radnik se upoznao s naprednim idejama radničkog i komunističkog pokreta. Član SKOJ-a od prije rata, a član KPJ od 1942. U NOB od 1941. Bio je borac 6. ibarske čete, a 22. decembra 1941, našao se u stroju u Rudom u 4. kraljevačkom bataljonu. Nastavio je da se bori u istočnoj Bosni i Hercegovini. Vodeći borbu s Talijanima i četnicima juna 1942. godine kod Popovog dola, Todor je u jednom jurišu poginuo.

CVITAN Jere IZIDOR, rođen 1926, Zaton, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Od druge polovine 1941. aktivno radi za NOP, član je SKOJ-a od veljače 1942. a početkom listopada te godine odlazi iz Primorske čete u Ključ i ulazi u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Ističe se u prvim borbama na Sitnici i Jajcu te u narednim borbama preko centralne Bosne, naročito kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu: u teškim bitkama kod sela Bojska, na Ivan-sedlu, G. Vakufu, Glavatičevu, 'Ireskavici gdje posta-

je puškomitraljezac, zatim na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru na prostoru Čajniče-Goražde, kod Pljevlja i na Limu. Uoči V ofanzive postaje član KPJ i nastavlja borbe na Čelebiću Borju, Zavajitu, Zlatnom boru, gdje je primio dužnost komandira desetine sa kojom uspješno komandira preko Tare, Pive, Vučeva do 3. lipnja 1943. kada je jurišajući na Nijemce pao na Borovnu, u dolini Sutjeske.

CVITANOVIĆ Nikole MIĆO, rođen 1920, Podaci. Ploče, zemljoradnik, član SKOJ-a od 1941. Aktivan je u ustanku. Svibnja 1942. stupa u Brisku partizansku grupu iz koje je ožujka 1942. ušao u 1. vod Južnodalmatinske čete a kasnije omladinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević«. Bori se na području Biokovo i Neretve do kraja kolovoza 1942. kada postaje borac i komandir bacačkog voda 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Ključu, Sitnici, oko Manjače, Jajca, Kotor-Varoši, Čalinca i Teslića, u IV ofanzivi: na Ivan-sedlu, Raštelici kada je postao član KPJ 1943, na Gornjem Vakufu i Bugojnu, Glavatičevu, Čićevu, Lipetu, Treskavici. Kapku i Ifsaru; u V ofanzivi na Čelebiću, Borju, Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Ljubinu grobu, Balinovcu, Miljevini, oko Renovice, ne Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Nemiloj, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Suici, Vlašiću, oko Jajca i Mrkonjić-Gradu kada je ožujka 1944. prekomandovan u sastav Pratećeg bataljona VŠ. Nastavio je borbe do Beograda kada je ušao u gardijsku brigadu i kraj rata ga zatekao na dužnosti šefa saobraćaja u činu starijeg vodnika. Poslije rata je ostao u JNA iz koje je penzioniran u činu kapetana I klase.

CVITKOVAC Obrada MILAN, rođen 1923, Maovici, Sinj, zemljoradnik. Član SKOJ-a od 1941. Član KPJ 1942. Stupio u Mosećko-sviljaski odred 1941. iz kojeg je rujna 1942. u Tičevu postao borac i desetar 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Borio se oko Ključa, Strmice, Sitnice i Jajca, u centralnoj Bosni, oko Kotor Varoši, Čalinca i Banja Luke, na Bugojnu, Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu, Čićevu, Lipeti i Treskavici, zatim na Drini, Kapku i Krčinu brdu, Ifsaru, oko Lima, na Čelebiću, Zlatnom boru Tari, Pivi, Vučevu, Maglić, u Zelengori, Balinovcu, Miljevini, u istočnoj Bosni na Vlasenici, Zvorniku, Capardama, Nemiloj, Turbetu, u Dalmaciji, Duvnu i oko Travnika. Prekomandiran je kao desetar u listopadu 1943. u Dalmaciju i bio je komandir čete 1. bataljona 10. dalmatinske brigade. Poginuo je u borbi s Nijemcima na brdu Gali kod Sinja 15. 8. 1944. godine.

CVRLJE Duje ČEDOMIR, rođen 1919, Solin, Split, student. Kao student medicine u

Beogradu upoznao se sa naprednim omladinskim i komunističkim pokretom. Član SKOJ-a je od prije rata, a član KPJ 1941. Po dolasku u Split postao je sekretar Centralnog aktiva studenata 1941, a krajem 1941. sekretar Mjesnog komiteta SKOJ-a u Splitu gdje ostaje do polovine travnja 1942. Od sječnja 1942. do siječnja 1943. član je Oblasnog komiteta SKOJ-a za Dalmaciju. Veljače 1943. već je obavljao dužnost zamjenika komesara bataljona 3. dalmatinske brigade. Učestvuje u borama protiv Talijana i četnika oko Knina i Vrlike, Imotskog, Posušja, Ljubuškog, Širokog Brijega, na Čvrsnici, Plas-grebenu kod Nevesinja, Čehotine, Ljubišnje, Čelebića, Mratinja, Tare, Pive i Vučeva gdje je kao politički rukovodilac ušao u 4. kraljevački bataljon 1. proleterske NOU brigade, a kasnije u 6. beogradski bataljon. Nastavio je borbe u proboju obruča na Sutjesci i dalje na Vlasenici, Zvorniku, Capardama, Nemiloj i Vranduku sve do Popova polja. Kolovoza 1943. prekomandiran je u Dalmaciju i postao je komesar bataljona u Sjevernodalmatinskom odredu, a kasnije u 6. dalmatinskoj brigadi. Bio je pomoćnik komesara 13. dalmatinske brigade. Početkom 1945. postao je zamjenik komesara 9. dalmatinske divizije na kojoj ga je dužnosti i zatekao kraj rata kada je premešten u OZN-u Jugoslavije. Rezervni pukovnik u penziji.

ČALETA Joze ANTE, rođen 1922, Vinovac, Trogir, zemljoradnik. Za NOP je počeo raditi 1942. Početkom rujna 1942. odlazi u Trogirsko-marinski odred iz kojeg je stupio istog mjeseca u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade na Tičevu. Nastavio borbe na Ključu, Bosanskom Grahovu i Strmici. Iz brigade je otišao u 2. dalmatinsku brigadu i sa njome nastavio borbe kao borac, desetar, vodnik voda i komandir 2. čete 2. bataljona na kojoj ga dužnosti i zatekao kraj

rata. Poslije rata je ostao u JNA sve do penzioniranja u činu kapetana I klase.

ČALETA Mije IVAN CIGO, rođen 1919, Vinovac, Trogir, zemljoradnik. Član SKOJ-a od 1942. u prvoj polovini 1942. stupio je u Marinsko-trogirski odred. Bori se do kolovoza 1942. kada je postao borac 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade kod Livna. Nastavio je borbe na Ključu i Bosanskom Grahovu, a krajem listopada 1942. s grupom Dalmatinaca, otišao je u 2. dalmatinsku brigadu i nastavlja borbe kao borac i starješina u Bosni, Sandžaku, Hercegovini, Crnoj Gori i Dalmaciji. U sastavu te brigade je postao i član KPJ. U toku rata je ranjavan. Dosta vremena je sproveo u bolnicama. Učesnik je 4. i 5. ofenzive i značajnih bitaka ove proslavljene proleterske brigade. Kraj rata ga je zatekao u činu poručnika. Poslije rata ostao u JNA. iz koje je zbog slabog zdravlja otpušten 19^8. u činu poručnika i preveden u penziju.

ČALETA Bože PAŠKO, rođen 1921, Vinovac, Trogir, zemljoradnik. Dijete mnogobrojne siromašne porodice. Mlad se zaposlio kao građevinski radnik u Splitu gdje se i opredijelio za napredni omladinski pokret. Član SKOJ-a je od 1942. Član KPJ u toku rata. U Trogirsko-marinski odred je stupio 1942. iz kojeg je rujna 1942. otišao u Tičevo i postao borac 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavio je borbe na Ključu gdje je listopada 1942. bio teže ranjen u nogu i prebačen u partizansku bolnicu. Po ozdravljenju ušao u sastav 2. dalmatinske brigade s kojom nastavlja borbe do ranjavanja, izgubivši jedno oko pri forsiranju Drine na Pirinom dolu. U sastavu te brigade je bio komandir odjeljenja i komandir voda. Kraj rata gaje zatekao u OZN-i, u činu potporučnika.

ĆARIJA Mate IVAN, rođen 1919, Seget, Trogir, zemljoradnik. Za NOP je počeo raditi 1941. U Trogirško-marinski odred stupio je 1942. iz kojega rujna te godine odlazi na Tičevo i postaje borac 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Bori se na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, Centralnoj Bosni oko Kotor-Varoši, Čelinca i Teslića. U IV ofanzivi: oko Lukača, Gornjeg Vakufa i Bugojna, Konjica i UToga, Treskavice. Na Drini, Kapku i Krčinu Brdu, Ifsaru, Sandžaku, oko Kovrena i Bijelog Polja. U V ofanzivi: na Čelebiću, Trovrhu, Tari, Vučevu i Suhoj kada je vodeći borbu s Nijemcima početkom lipnja 1943, poginuo.

ČATLAK Šime PAŠKO, rođen 1924, Mandalina, Šibenik, radnik iz siromašne radničko-težačke obitelji. Za NOP aktivno radio od kraja 1941. Početkom 1942. postaje član SKOJ-a.

Prvih dana listopada te godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Grahovu, Sitnici, Jajcu, preko centralne Bosne - Kotor-Varoši, Crnom vrhu, Jošavki, Tesliću i Prnjavoru, kroz IV neprijateljsku ofanzivu borio se na prostoru Ivan-sedlo-Bradina-Konjic, Gornjem Vakufu i kod Kalinovika. Početkom travnja 1943. kod Ustikuline primljen je za člana KPJ i postaje komandir desetine sa kojom vrlo malo komandira jer je već 9 travnja 1943, po prelasku Drine bio ranjen na Krčinom brdu u borbi s Talijanima, kada preko divizijske bolnice odlazi u Centralnu bolnicu u kojoj se nalazi tokom V neprijateljske ofanzive. Sa dijelom ranjenika pralazi Sutjesku i preko Zelengore dolazi do Miljevine i priključuje se svom bataljonu. Poginuo je 26. lipnja 1943. na Vlasenici.

ČEKO Šime ANTE, rođen 1921. Gradina - Lozovac, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od kraja 1941. Početkom 1942. postaje član SKOJ-a, da bih prvih dana listopada iste godine otišao u partizane i u Ključu ušao u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Grahovu, Jajcu te preko centralne Bosne: na Kotor-Varoš, Carnom vrhu, Jošavki i drugim mjestima. Kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu: na Ivan-sedlu, Gornjem Vakufu, Čićevu, Glavatičevu, kod Kalinovika; zatim po prelasku Drine na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru; na prostoru Cajniče-Goražde, kod Pljevalja, kada ie primljen za člana KPJ početkom svibnja 1943. Nastavlja borbe kod Bijelog Polja, na pravcu Čelebić-Borje-Zavajit, na Zlatnom boru, gdje svaki borac, pokazuje izvanrednu hrabrost; potom na Tari, Vučevu - sve do 3. lipnja 1943. kada je bio smrtno pogođen na Magliču.

ČEKO Šime FRANE, rođen 1924, Gradina - Lozovac, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Od početka 1942. aktivno radi za NOP, a prvih dana listopada te godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 1. crnogorskog batäljona 1. proleterske NOU brigade. Bori se na Grahovu i Jajcu preko centralne Bosne oko Kotor-Varoša, Jošanke, Teslića, kroz IV neprijateljsku ofanzivu na Ivan-sedlu, G. Vakufu, Čićevu, Glavatičevu kada je krajem ožujka 1943. postao član SKOJ-a i komandir desetine s kojom uspješno komandi-

ra u borbama na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Cajniče-Goražde, kod Pljevlja, Bijelog Polja, na prostoru Čelebić-Borje-Zavajit, na Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Magliču, Zelengori Balinovu, Miljevini gdje je sredinom lipnja postao član KPJ i politički delegat voda. Nastavlja borbe preko Jahorine, r. Prače, Han-Pijeska, Vlasenice, Drinjače, do 5. srpnja 1943. kada je poginuo kod Zvornika.

ČEKO Luke JOSO ILIJA, rođen 1911, Gradina-Lozovac, Šibenik, radnik iz siromašne seljačke obitelji. Član KPJ od 1940. Aktivno radi na terenu za NOP. Početkom listopada 1942. odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 3. kragujevačkog bataljona Prve proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama: na Grahovu, Sitnici, Jajcu, preko centralne Bosne kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu: kod sela Bojske, na Ivan-sedlu,

G. Vakufu, Glavatičevu, Treskavici; po prelasku Drine na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Čajniču i Goraždu, kod Bijelog Polja, na pravcu Čelebić-Borje na Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Borovni i Sutjesci, Zelengori i Miljevini. Potom preko Jahorine, r. Prače, Han-Pijesku, na Vlasenici, Drinjači, Zvorniku, preko Podromanije, Nemile i srednje Bosne do Dalmacije i natrag do Travnika gdje je 15. listopada 1943. prilikom napada na Travnik poginuo kao komandir desetine.'

ČEKO Marka JOSO, rođen 1913, Gradina - Lozovac, Šibenik, radnik, iz siromašne radničke obitelji. Kao radnik u tvornici Lozovac pripadao naprednom radničkom pokretu. Po okupaciji zemlje, a posebno od početka 1942. aktivno radi za NOP. Početkom te godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Grahovu, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni - Kotor-Varoši, na Crnom vrhu, Jošavki, oko Teslića, zatim na prostoru Bradina-Lukać-Konjic-Ivan-sedlo, oko Gornjeg Vakufa i Glavatičeva, na Treskavici, Drini, Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Cajniče-Goražde, kod Pljevlja, Bijelog Polja, na pravcu Čelebić-Korlat-Bakić, gdje je postao puškomitraliezac kojim uspješno rukuje u borbama na Tari, Vučevu, Borovnu, u dolini Sutjeske, kada je između 3. i 5. lipnja 1943. poginuo, u borbi sa Nijemcima na Borovnu.

ČULAR Marka JOSO, rođen 1921, Danilo-Biranj, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Živi i radi na selu, a potom se privremeno zapošljava u Šibeniku kao fizički radnik. Za NOP aktivno radi od kraja 1941. Početkom 1942. postaje član SKOJ-a i produžuje svoj rad na terenu, da bi prvih dana listopada te godine otišao u partizane i u Ključu ušao u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. U prvoj borbi kod Bosanskog Grahova ističe se hrabrošću, ali je već u slijedećoj teškoj i krvavoj borbi na Sitnici, 20. studenog 1942. poginuo s još nekoliko svojih drugova, jurišajući na džamiju kao posljednju utvrdu iz koje su tukli ustaško-njemački mitraljezi.

ČEKO Mate MARIJA, rođena 1923. Gradina - Lozovac, Šibenik, domaćica iz siromašne seljačke obitelji. Od početka 1942. radi za NOP, a prvih dana listopada 1942. odlazi u partizane i u Ključu stupa u 4. kraljevački bataljon 1. proleterske NOU brigade. U prvim borbama na Grahovu, Sitnici i Jajcu se ističe hrabrošću i kao borac i bolničarka.-Borila se na Kotor-Varoši, Crnom vrhu, Jošavki, Teslići, Prnjavoru i drugim mjestima centralne Bosne. Naročito njena hrabrost i neustrašivost dolazi do punog izražaja tokom IV neprijateljske ofanzive u teškim borbama kod Bugojna (selo Bojska), na prostoru Ivan-sedlo-Bradina-Konjic, na Gornjem Vakufu kada često puta, da bi pomogla ranjenom drugu, izlaže sebe opasnostima. Zatim preko Prozora (Rame), Jablanice (Neretve) i planine Prenja sve do 12. ožujka 1943. kada je kao skojevka poginula u rajonu sela Bijela, južno od Konjica, gdje je njezin bataljon po prelasku Neretve držao položaje prema Konjicu.

ČEKO Luke MARKO, rođen 1920, Gradina - Lozovac, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Od početka 1942. aktivno radi za NOP. Prvih dana listopada te godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama kod Grahova, Strmice, na Sitnici, Kotor-Varošu, Crnom vrhu, Jošavki, oko Teslića, na Devetinama i Prnjavoru, zatim kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu na Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu, Glavatičevu, Treskavici, Drini-Krčino brdo-Kapak, Ifsaru, na prostoru Cajniče-Goražde, kod Pljevlja, na Limu, kod Bijelog Polja, Kovrena, Čelebića, Zavajta, Zlatnog bora. Tare, Vučeva, Borovna, Zelengore - Bavana, Balinovca, Miljevine. Potom preko Jahorine r. Prače, Vlasenice gdje prima dužnost komandira desetine sa kojom uspješno komanduje u borbama na Drinjači i Zvorniku gdje je 5. srpnja 1943. poginuo. Clan SKOJ-a postao ožujka 1943. godine.

ČEKO Šime NIKO, rođen 1921, Gradina - Lozovac, Šibenik, radnik iz siromašne seljačke obitelji. Napredan i skroman omladinac. Za NOP radi od kraja 1941. Početkom 1942. primljen je u skojevsku organizaciju, a prvih dana listopada te godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama kod Grahova i Jajca te u narednim borbama preko centralne Bosne - na Kotor-varoš, Crnom vrhu, Jošavki, Čelincu i drugim mjestima na prostoru Teslić-Prnjavor i Banja Luka. Kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu u teškim bitkama na

»

Ivan-sedlu, G. Vakufu, Cičevu, Glavatičevu. Po prelasku Drine na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Cajniče-Goražde gdje krajem travnja 1943. postaje član KPJ, a nešto kasnije i puškomitraliezac kojim uspješno rukuje u bitkama u V ofanzivi: na Bijelom Polju, na pravcu Celebića i Borja, na Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Magliču, Sutjesci, Zelengori - Balinovcu, Miljevini, a potom preko Jahorine, sve do pogibije 18. ili 19. lipnja 1943. na r. Prači.

ČEKO Ivana VINKO MILE, rođen 1921, Gradina - Lozovac, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Pripada naprednom omladinskom pokretu. Za NOP radi od

početka 1942. a prvih dana listopada te godine odlazi u partizane i u Ključu stupa u 1. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama oko Grahova, Jajca. Borio se na Kotor-Varoši, Crnom vrhu, Jošavki, i drugim mjestima, te na prostoru Teslić-Prnjavor-Čelinac. U IV i V neprijateljskoj ofanzivi u teškim bitkama na pravcu Ivan-sedla-Raštelice, G. Vakufa, Cičevu, Glavatičevu, na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Cajniče-Goražde, gdje travnja 1943. postaje član SKOJ-a. Zatim u borbama kod Bijelog Polja, na pravcu Čelebić-Borje-Zavajit, Zlatni bor, na Tari, Vučevu, Magliču, Zelengori - Balinovu, gdje je postao puškomitraljezac kojim uspješno rukuje u daljim borbama preko Rataja, Miljevine, r. Prače, Podromanije, Han-Pijeska, na Vlasenici, Drinjači, sve do 5. srpnja 1943. kada je jurišajući na neprijateljske bunkere na Zvorniku poginuo.

ĆELAN Nikole IVAN, rođen 1925. Neorić, Split, zemljoradnik. Ponikao ie u seljačkoj siromašnoj porodici. Po završenoj osnovnoj školi čuvao je stoku. Bio je bistar i okretan omladinac koji se je družio sa naprednim seljacima i omladinom. Po kapitulaciji stare Jugoslavije 1941. radi i pomaže NOP član SKOJ-a postao je kolovoza 1942, a član KPJ 1943. godine. Stupio je u Svilajsko-mosećki odred rujna 1942. koji je ušao u sastav 3. dalmatinske brigade i nastavio borbu oko Knina i Vrlike gdje ispoljava izdržljivost. U IV ofenzivi: borio se na području Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, Plas-grebena, na Neretvi i Nevesinju kao puškomitraljezac. U V ofanzivi na Ćehotini, Ljubišnji i Čelebiću. Početkom lipnja 1943. postao je puškomitraljezac 3. kraeujevačkom bataljonu 1. proleterske NOU brigade. Sa svojim vršnjacima iz Bosne i Srbije, u omladinskoj četi, nastavio je da se bori u proboju obruča u istočnoj Bosni. Vodeći borbu s ustašama, domobranima i Nijemcima kod Vlasenice, uz neposrednu blizinu svog komesara Ante Bilobrka-Žile, poginuo pred kraj lipnja 1943. godine i tako sa svojim voljenim komesarom (narodnim herojem) ostao na vječnoj straži.

ĆERIĆ M. MILE, iz okoline Splita, radnik. Clan KPJ od prije rata. Jedan je od naprednih radnika koji je već 1941. stupio u Mosećko-svilajski odred. Došao je u rujnu 1942. na Tičevo u sastav prištapskih jedinica 1. proleterske NOU brigade. Nastavio je borbe kao puškomitraljezac na Ključu, Bosanskom Grahovu i Sitnici kada je 20. studenog 1942. poginuo u borbi protiv Nijemaca, ustaša, četnika i domobrana.

ČETNIK Petra JOVAN, rođen 1912, Cetina-Vrlika, Knin. Tekstilni radnik - tehničar. Član KPJ od 1940. Aktivan je u pripremi ustanka u Novom Sadu i Beogradu. U NOB-u 1941. u Posavsku četu 1. posavskog odreda. Stupio je u 6. beogradski bataljon 22. prosinca 1941. u Rudom s kojim je nastavio borbu u istočnoj Bosni, Sandžaku, Hercegovini i zapadnoj Bosni. Kolovoza 1942. po formiranju 2. dalmatinske brigade postao je komandant bataljona »Nikola Vrančić«. Jovan je bio jedan od istaknutih ko-

mandanata Brigade. Vješto vodio svoje borce iz borbe u borbu ističući se u nekoliko odsudni borbi sa svojim bataljnom, a posebno u IV i V ofanzivi. Bio je vesele i neobuzdane prirode, živa duha i bogate mašte, uvijek sklon šali. Radnik, komunist, koji je doživljavao tragične dane sloma stare Jugoslavije. Vodeći borbu travnja 1944. kod Bogmilovića-Danilovgrada protiv Nijemaca i četnika. Poginuo je na čelu svog bataljona.

ČETNIK-JOVANOVIĆ Petra ĐURO, rođen 1914. Cetina-Vrlika, Knin, metalski radnik na željeznici. Kao kandidat KPJ bio je vrlo aktivan u pripremnom razdoblju ustanka. Učesnik je štrajkova i političkih manifestacija i demonstracija. Stupio je u 4. kraljevački bataljon 22. prosinca 1941. u Rudom, s kojim se borio kroz istočnu Bosnu, Hercegovinu, Sandžak i zapadnu Bosnu, kao desetar i komandir voda. Član KPJ po-

stao je u prvoj polovini 1942. godine. Kolovoza 1942. po oslobođenju Duvna i Livna prekomandiranje. Bio je komandant bataljona 2. dalmatinske brigade s kojim je umješno rukovodio posebno u IV i V ofanzivi. Uzdižući se u toku borbe, vojnički i politički postao je vojni rukovodilac u 20. dalmatinskoj diviziji. Kraj rata ga je zatekao na dužnosti zamjenika komandanta 20. divizije u činu potpukovnika. Poslije rata ostao u JNA u kojoj je postao general.

ĆOGELJA Nike ANTE, rođen 1923. Gradina - Lozovac, Šibenik, radnik, potiče iz siromašne seljačke obitelji. Učestvuje u štrajkovima u Šibeniku prije rata. Odmah po okupaciji zemlje radi za NOP. Početkom 1942. postaje član SKOJ-a, a listopada 1942. odlazi u partizane i u Ključu stupa u 1. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade. Bori se kod Grahova i Jajca, i u daljnjim borbama. Na Kotor-Varoši, Crnom vrhu, Jošavki i drugim mjestima na prostoru Teslić-Prnjavaor-Čelinac. U IV i V neprijateljskoj ofanzivi, na Ivan-sedlu, Gornjem Vakufu, Čićevu, Glavatičevu, zatim kao puškomitraljezac na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na pravcu Čajniče-Goražde, kod Pljevlja, Bijelog Polja, na pravcu Čelebić-Borje-Zavajit, Zlatni bor, gdje 25. svibnja 1943. postaje član KPJ i komandir desetine s kojom uspješno komandira i nastavlja borbu preko Tare (Uzlupa), Vučeva, Maglića, Sutjeske, Zelengore, Balinovca - sve do 12. lipnja 1943. kada je poginuo u rajonu sela Rataja ispred Miljevine.

ĆOGELJA Nikole IVO, rođen 1920. Gradina - Lozovac, Šibenik, radnik, iz siromašne seljačke porodice. Vrlo napredan omladinac. Odmah po okupaciji zemlje radi aktivno za NOP. Krajem 1941. postao član SKOJ-a. Početkom listopada 1942. odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 3. kragujevačog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, Kotor-Varoši, Uzlomcu, Jošavki, oko Teslića. Bo-

rio se preko Snjegotina u pravcu Šipraga-Ugra do početka veljače 1943. kada je u rajonu Komara na komunikaciji Travnik-D. Vakuf poginuo.

ĆOGELJA Mate IVANKA, rođena 1921. Gradina - Lozovac, Šibenik, domaćica, iz seljačke siromašne obitelji. Vrlo skromna i napredna omladinka. Zajedno sa bratom Jerom radi za NOP. Početkom listopada 1942. odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Grahovu, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Crnom vrhu, Jošavki, Devetine, Teslića, Bojske, Bradine, Konjica, Gornjeg Vakufa, Glavatičeva, Treskavice, na Drini, Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru na prostoru Cajniče-Goražde, kod Pljevlja i Bijelog Polja, na pravcu Ćelebić-Korlat-Trovrh, na Tari, Vučevu, Borovnu, Sutjesci, Zelengori, Balinovcu, Miljevini, potom preko istočne Bosne, r. Prače, Vlasenici, Zvorniku Vranduku, Turbetu, u Dalmaciji, na Duvnu, Travniku. 16. prosinca, 1943. je poginula u borbama sa Nijemcima kod Šuice. Član KPJ postala srpnja 1943. godine.

ĆOGELJA Mate JERE, rođen 1911. Gradina - Lozovac, Šibenik, radnik, iz siromašne seljačke obitelji član KPJ od srpnja 1943. godine. Radio u tvornici Lozovac, a pripadao ie naprednom radničkom pokretu. Odmah po okupaciji zemlje 1941. radi za NOP. Početkom listopada 1942. odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama kod Bosanskog Grahova, Jajca, preko centralne Bosne - Kotor-Varoš, Crni vrh, Jošavka i drugim mjestima, kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu prolazeći kroz sve teške bitke na Ivan-sedlu, G. Vakufu, Čićevu, Glavatičevu, kod Kalinovika, po prelasku Drine na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Cajniče-Goražde, kod Pljevlja, Bijelog Polja, Čelebića, na Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Maglicu, Sutjesci, Zelengori, Miljevini, potom od Jahorine do Zvornika, te natrag preko Podromanije, Nemile i srednje Bosne do Dalmacije, izvršavajući uspješno i odgovorno postavljene zadatke prvo kao borac, komandir desetine i komandir pozadinskog voda. Poginuo je između 15. i 20. listopada 1943. kod Travnika, poslije povratka brigade iz Dalamcije.

ĆOGELJA Vice JAKOV JAKIŠA, rođen 1925. Gradina - Lozovac, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Član SKOJ-a od ožujka 1943. Za NOP radi od početka 1942, a prvih dana listopada te godine zajedno sa svojim starijim bratom Petrom, odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 4. kralievačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama kod Grahova, na Sitnici i Jajcu, te na Kotor-Varoši, Crnom vrhu, Jošavki, Tesliću, Prnjavoru i drugim mjestima, kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu na prostoru Ivan-sedlo-Bradina-Konjic, Gornji Vakuf, kod Kalinovika, na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Cajniče-Goražde, kod Pljevlja, Bijelog Polja, na pravcu Čelebić-Zavajit, na Zlatnom boru, Tari (Uzlup), zatim preko

Pive, Vučeva, Maglica - sve do Borovna i Popovog mosta u dolini Sutjeske gdje je između 3. i 5. lipnja 1943. poginuo u jednom od juriša na neprijateljske položaje.

ĆOGELJA Vice KRSTE, rođen 1921, Gradina - Lozovac, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Od početka 1942 aktivno raai za NOP, a prvih dana listopada te godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Bori se na Strmici, u Jajcu, Kotor-Varošu, Crnom vrhu, Jošavki, Maslovarima, Devetinama, oko Teslića i Prnjavora. Kroz IV i V neprijateljsku ofenzivu: na Ivan-sedlu, G. Vakufu, Cičevu, Glavatičevu, potom na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Cajniče-Goražde, kod Pljevlja, Bijelog Polja, na prostoru Čelebić-Borje-Zavajit, Zlatni bor, na Tari, Vučevu, Magliču, Zelengori, Balinovcu i na Miljevini. Zatim nastavlja borbe preko Jahorine, rijeke Prače, Han-Pijeska, Vlasenice, Zvornika. Član SKOJ-a od početka 1942, a član KPJ postao je krajem 1943. u Vlasenici. Nastavlja borbu kao komandir desetine preko srednje Bosne do Dalmacije i natrag oko Travnika, Šuice, po centralnoj Bosni, na prostoru Mrkonjić-Grada i Šipovu, na Mliništu svibnja 1944. kao komandir voda. Poginuo je 28. svibnja 1944. u rajonu Mliništa za vrijeme drvarske operacije.

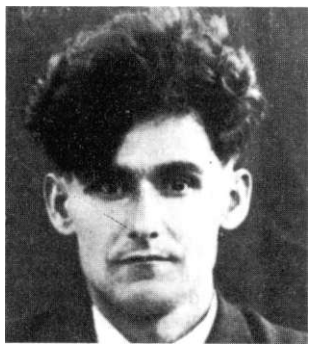
ĆOGELJA Stipe MARKO, rođen 1915, Gradina- Lozovac, Šibenik, radnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942, a prvih dana listopada-te godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 1. crnogorskog bataliona 1. proleterske NOU brigade. Bori se na Strmici, Jajcu, Kotor-Varošu, Crnom vrhu, Jošavki, Maslovare, Devetinama, kod Teslića i Prnjavora. Kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu: na Ivan-sedlu, G. Vakufu, Čićevu, Glavatičevu, po prelasku Drine na Krčinom brdu. Kapku, Ifsaru, Čajniču, kod Pljevlja, Bijelog Polja, na pravcu Čelebića-Borje-Zavajit, na Zlatnom boru, Vučevu, Magliču, Sutjesci, Zelengori i Miljevini. Zatim na Zvorniku, potom

natrag na Podromaniju, Nemilu, u srednju Bosnu do Splita i opet natrag u borbama oko Travnika, Suice, Turbeta, Mrkonjić-Grada, gdje travnja 1944. postaje član KPJ. Nastavlja borbu preko Mliništa za vrijeme drvarske operacije krajem svibnja 1944, te u nadiranju brigade na istok i po prelasku u Srbiju preko Zlatibora, Kosjerića, Valjeva, Uba, Avale, Beograda i Srema - sve do siječnja 1945. kada je kao komandir voda kod Šida bio ranjen i upućen u bolnicu na liječenje.

ĆOGELJA Šime MARKO, rođen 1925, Gradina - Lozovac, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942, a prvih dana listopada te godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Bori se na Strmici, Jajcu, Kotor-Varošu, Crnom vrhu, Jošavki, Maslovarima, Devetinama, kod Teslića i Prnjavora. Kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu na Ivan-sedlu, G. Vakufu, Čićevu, Glavatičevu, Treskavici, po prelasku Drine na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Čajniču, kod Pljevlja, Bijelog Polja, na pravcu Čelebić-Borje-Zavajit, na Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Magliču, Sutjesci, Zelengori, Miljevini, kada na Jahorini postaje član SKOJ-a i puškomitraliezac kojim uspješno rukuje u borbama preko istočne i srednje Bosne do Dalmacije, gdje krajem rujna 1943. postaje član KPJ i komandir desetine. Nastavlja borbe oko Travnika, Šuice, Turbeta, po centralnoj Bosni, kod Mrkonjić-Grada, Lisine, Šipova na prostoru Mliništa krajem svibnja 1944. za vrijeme drvarske operacije, te u nadiranju brigade na istok preko Kupresa, Vukovskog, Raduše, Bitovnje, Trnova, Foče, Sandžaka. Srpnja 1944. odlazi u SSSR u sastav tenkovske brigade kojom se vraća u zemlju i nastavlja borbe sve do 7. prosinca 1944. kada je poginuo kod Šida kao komandir tenkovskog voda.

ĆOGELJA Vice NIKOLA, rođen 1916, Gradina - Lozovac, Šibenik, radnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP aktivno radi od početka 1942. godine, a prvih dana listopada te godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade sa kojom učestvuje u borbama na pravcu Bosansko

Grahovo-Strmica, kod Manjače, na Jajcu, zatim preko centralne Bosne u borbama na Kotor-Varošu, Crnom vrhu, Jošavki, Maslovarima, Čelincu, Devetinama, kod Teslića i Prnjavora, potom maršuje preko Uzlomca, Šipraga, r. Ugar, Komara, Bosne u nove borbe na Ivan-sedlu, Raštelici, Tarčinu, kod Gornjeg Vakufa, gdje je poginuo 4. ožujka 1943. godine u IV neprijateljskoj ofenzivi u borbi s njemačko-ustaškim snagama.

ĆOGELJA Vice PETAR, rođen 1912, Gradina - Lozovac, Šibenik, radnik iz siromašne seljačke obitelji. Radnik u tvornici Lozovac. Za NOP radi od kraja 1941. Početkom listopada 1942, zajedno sa mlađim bratom Jakovom, odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Bori se kod Grahova, na Strmici, Jajcu, na Kotor-Varošu, Crnom vrhu,

Jošavki, Prnjavoru. Kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu kod sela Bojske, na Ivan-sedlu, G. Vakufu, Glavatičevu, Treskavici, po prelasku Drine na Krcinom brdu, Kapku, Ifsaru, Čajniču, Limu, kod Bijelog Polja, na pravcu Čelebić-Zavajit, na Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Borovnu, Sutjesci, Zelengori i Miljevini. Zatim preko Jahorine, rijeke Prače, Podromanije, Han-Pijeska, Vlasenice, Drinjače, Zvornika, sve do 8. srpnja 1943. kada je poginuo između Zvornika i Caparda u borbi protiv Nijemaca i ustaša.

ČOLOVIĆ Jandrije TODOR, ZDIPI, rođen 1930, Teplјuh, Drniš, metalski radnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP aktivno radi od 1941, a potom stupa u srbijanske partizanske jedinice, da bi se 21. prosinca 1942. na dan formiranja 1. proleterske NOU brigade našao u redovima 6. beogradskog bataljona s kojim učestvuje u borbama u istočnoj Bosni i Hercegovini, potom na Lukaču, Konjicu, Prozoru, Šćitu, Bugojnu, Duvnu, Livnu, Posušju, kod Imotskog, Ključu, Grahovu, Sitnici, Jajcu, Kotor-Varošu, Crnom vrhu, Jošavki, zatim u IV i V neprijateljskoj ofanzivi u borbama kod Bradine, Lukača, Konjica, na Gornjem Vakufu, Ulogu, Krčinom brdu, Kapku, na prostoru Čajniče-Goražde, kod Bijelog Polja, Šakovića, Kovrena, na pravcu Čelebić-Korlat-Trovrn, Tari, Vučevu, Suhoj, Zelengori, Balinovcu, Miljevini, r. Prači, Han-Pijesku, Vlasenici, Zvorniku, Capardu, Vranduku, kod Turbeta, u Dalmaciji, oko Travnika, Duvna, Suice, Turbeta, Komara, r. Ugar, Kotor-Varoša, Vlašića, Mrkonjić-Grada, Šipova, Mliništa, Raduše, Makljena. Poginuo je 12/13. lipnja 1944. godine kod Prozora u borbi s njemačkim snagama, kao starješina, ali se nezna koje je dužnosti vršio u bataljonu.

ČOSIĆ Jandrije LJUBO, rođen 1920, Varivoae, Knin, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od 1942. godine. Početkom rujna 1943. stupa u sjevernodalmatinski partizanski odred iz kojegje listopada te godine kod Bugojna postao borac 1. crnogorskog

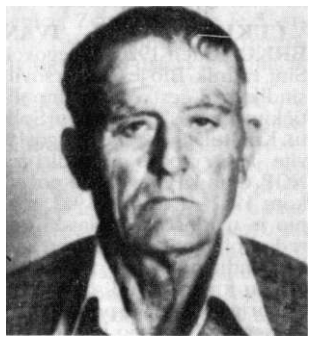

bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama oko Travnika, Šuice, Turbeta, Komara, Ugra, Crnog vrha, Jošavke. Prnjavora, Maslovara, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Raduše, Makljena, Vranićе, Bašerinca, Tarčina, Trnova, Pljevlja, Kovrena. Zatim po prelasku u Srbiju u borbama preko Zlatibora, Palisada, Bajine Bašte, Duba, Kosjerića, Valjeva, Uba, Ralje, Avale, Beograda. Potom oko Sida, Tovarnika, Šidskih Banovaca, u proboju Sremskog fronta i gonjenju neprijatelja preko Sotina, Vukovara, Pleternice, Okučana, r. Ilove, Garešnice, Dubrave, Vrbovca, sv. Ivana Zeline do Zafreba, gdje dočekuje kraj rata ao stariji vodnik. Član KPJ postao je po oslobođenju Beograda 1944. godine.

ĆUDINA Joze ANTE, rođen 1920, Bristrvica, Trogir, zemljoradnik. Clan SKOJ-a od 1942. U Trogirsko-marinski odred stupio je 1942. Iz kojeg ie rujna 1942. u Tičevu postao borac 2. crnogorskog bataljona, 1. proleterske NOU brigade. Nastavlja borbe na Ključu, Strmici, Sitnici, Jajcu u centralnoj Bosni oko Kotor-Varoši, Čalinca, Teslića i Prnjavora. U IV neprijateljskoj ofanzivi na Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu i Bugojnu, Glavatičevu, Treskavici. Na Krčinom brdu i Kapku, Ifsaru. Vodeći borbu protiv Talijana oko sela Matanca i Prijepolja razbolio se svibnja 1943. i duže vremena ostao je u bolnici. Lipnja 1943. ponovo se vratio u svoju jedinicu i nastavio borbe u proboju obruča V ofenzive, na Renovici, Jahorini, Romaniji, Vlasenici, Zvorniku, Capardu, Nemiloj, Turbetu i Dalmaciji, kada je rujna 1943. otišao u dalmatinske jedinice u kojima je i dočekao kraj rata.

ČUDINA Mije MARKO, rođen 1915, Bistrivica, Trogir, zemljoradnik. Od 1941. pomaže

NOP. Kao kandidat KP stupio je 1942. u Trogirsko-marinski odred iz kojeg je rujna 1942. u Tičevu postao borac 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavlja borbe na Ključu, Strmici, Sitnici i Jajcu. U IV i V neprijateljskoj ofanzivi: na Ivan-sedlu i Gornjem Vakufu, Cićevu i Treskavici, Drini i Kapku, Prijepolju i Bijelom Polju, Čelebiću i Zlatnom boru, na Vučevu i Borovnu, Zelengori i Bavanu, Balinovcu i Miljevini, Vlasenici, Zvorniku, Capardu, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu i Travniku. U Srbiji: na Palisadu, Bajinoj Bašti, Valjevu, Beogradu i svim borbama Sremskog fronta kao puškomitraljezac i vodnik voda. Clan KPJ postao 1943. Kraj rata ga je zatekao na dužnosti zamjenika' komandira čete.

ČOGELJA Paje JOSO, rođen 1925, Gradina - Lozovac, Šibenik, radnik u tvornici Lozovac, potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942, a prvih dana listopada te godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na pravcu Bosansko Grahovo-Strmica, na Sitnici, Jajcu, Kotor-Varošu, Crnom vrhu, Jošavki, Devetinama, kod Teslića, na Prnjavoru i Srbcu, oko Hrvačana i Klašnice, te u ostalim borbama na širem prostoru između Teslića, Prnjavora i Banje Luke. Zatim maršuje u vrlo teškim zimskim uvjetima, preko Uzlomca, Maslovara, Šipraga, r. Ugra, Komara. Poginuo je oko 10. veljače 1943. godine u rejonu sela Bojska, istočno od Bugojna, u borbi s Nijemcima i crnom legijom.

ČUKUŠIĆ Ante IVAN BRKO, rođen 1920, Ercegovci, Sinj, radnik. Bio je član Ursovih sindikata. Učestvovao je u političkim demostracijama u Splitu. Kapitulacijom stare Jugoslavije 1941. počeo je raditi za NOP. Član KPJ postao je početkom 1942. U ožujku 1942. stupio je u Mosećko-svilajski odred s kojim nastavlja borbu kao komandir odeljenja po Dalmaciji do formiranja 3. dalmatinske brigade kada je postao njen starješina. Nastavio borbe protiv Talijana i četnika oko Knina i Vrlike. U IV neprijateljskoj ofanzivi: oko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, Plas-grebena i u dolini Neretve. U V ofanzivi: na Čehotini, Čelebiću, Tari, Pivi i Vučevu, gdje je postao borac i zamjenik komandira 3. čete 3. kragijevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavio je borbe u proboju obruča na Vlasenici, Zvorniku, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu i Šuici, Travniku, Vlašiću, Mrkonjić-Gradu i Lisini. Vodeći borbu protiv njemačkih »trupova« na Lisini iznad Mrkonjić-Grada 5/6 svibnja 1944. hio je teško ranjen odakle je prenesen u bolnicu u Jasenove Potoke gdje je podlegao ranama.

ČULAR Petra MARKO, rođen 1903, Unešić, Drniš, bolničar u šibenskoj bolnici. Potiče iz siromašne seljačke obitelji.

Krajem 1942. odlazi u partizane i stupa u 3. dalmatinsku brigadu s kojom učestvuje u svim borbama na prostoru Vrlika, Dinara, u Bosni do početka veljače 1943. kada je u rajonu Livno-Šujica došao u 3. kragujevački bataljon 1. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borbu kroz IV neprijateljsku ofanzivu do početka ožujka 1943. kada je obolio. Iz doline Neretve pod neutvrđenim okolnostima vratio se na teren Srme gdje je bio prokazan i uhapšen. Strijeljan je krajem ožujka ili početkom travnja 1943. kod Srme. Sva mu je imovina uništena, kuća spaljena. U ratnom vihoru izgubio je sina i dvije kćerke, a žena je umrla od posljedica okupatorske torture.

ČULIĆ Marka IVO, rođen 1918, Konjsko, Split. Građevinski radnik iz napredne siromašne seljačke porodice. Učesnik je štrajkova i političkih manifestacija. Bio je član URS-a. Okupacija zemlje zatekla gaje u svom selu. Povezuje se s drugovima u Solinu i Klisu s kojima radi na pripremi ustanka i održava vezu selo-grad. Učestvuje u raznim ilegalnim akcijama, sječenju telegrafsko-telefonskih stupova i rušenju komunikacija. Po dizanju ustanka sprovodi pojedine grupe prema Vještić gori. Kao kandidat KP polazi prvom polovinom 1942. u Mosećki odred iz kojeg je ušao u sastav 3. dalmatinske brigade i kao borac 2. bataljona ističe se u borbama s četnicima i Talijanima oko Knina i Vrlike. Bio je politički nadaren. Član KPJ postao je početkom 1943. i politički delegat voda. Borbeni put vodi ga kroz IV i V ofenzivu: Imotskom, Posušju, Širokom Brijegu, Plas-grebenu, Neretvi, Nevesinju, Sandžaku, Čehotini, Čelebiću, Vučevu, kada je početkom listopada 1943. postao borac, a zatim politički delegat voda i nešto kasnije politički komesar 3. čete 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavio borbu u istočnoj Bosni, zapadnoj Bosni i Dalmaciji, VI i VII ofanzivi. Vodeći borbe u Sandžaku s četnicima i Nijemcima bio je teško ranjen 1944. odakle je prebačen u bolnicu, a potom poslat na liječenje u Italiju. Po ozdravljenju vratio se u zemlju i postao prvi komesar bataljona KNOJ-a u Beogradu. Poslije rata je ostao u JNA i penzioniran je u činu pukovnika.

ČULIĆ Frane Mate, rođen 1913, Konjsko, Split, radnik. Bio je član USR-ovih sindikata gdje aktivno i organizovano učestvuje u svim značajnijim borbama. Iskusni proleter po kapitulaciji stare Jugoslavije u svom mjestu radi na organizaciji ustanka i prvi je partizan sela Konjskog, u prvoj polovini 1942. godine u Mosećkom odredu iz kojeg je postao borac i puškomitraljezac 3. dalmatinske brigade s kojom nastavlja borbe oko Knina i Vrlike. U IV i V neprijateljskoj ofanzivi: kod Imotskog, Posušja, Jabučkog, Širokog Brijega, na Plas-grebenu, Neretvi, Nevesinju, Cehotinu, Ljubičnja, na Čelebiću, Tari i Vučevu, gdje je početkom lipnja 1943. postao borac-puškomitraljezac 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavio je borbe na Miljevini, Vlasenici, Zvorniku, Vranduku, Turbetu, Dalmaciji, kada je postao član KPJ. U Srbi-

ji: na Palisadu, Valjevu i Beogradu, Sremskom frontu, sve do kraja rata koji ga je zatekao u činu starijeg vodnika i na dužnosti intendanta.

ĆULIN Petra ANDRIJA, rođen 1914, Dugopolje, Split, zemljoradnik. Rođen u siromašnoj porodici koji je povremeno radio u Splitu i bio je bez stalnog zaposlenja. Po kapitulaciji stare Jugoslavije i dizanja ustanka stavlja se na raspolaganje NOP-u. U drugoj polovini 1942. stupa u Mosorski odred iz kojeg je ušao u sastav 3. dalmatinske brigade i nastavio borbe oko Knina i Vrlike. U IV neprijateljskoj ofanzivi: oko Ćehotine, na Čelebiću, Tari, Pivi, Vučevu, gdje je početkom lipnja 1943. postao borac 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borbu u proboju obruča. Koci Zvornika srpnja 1943. odsječen je sa četom i priključio se vojvođanskim jedinicama. Vodeći borbu sa Nijemcima i ustašama kod Kladnja-Tuzla poginuo je hrabro, držeći čvrsto omiljeni »šarac«. Njegov suborac Vučković Luka kaže: »Bio je to neustrašiv borac i puškomitraljezac u 3. dalmatinskoj brigadi«.

ČVRLJAK Krste ANA, rođena 1917. Čvrljevo-Konjovrate, Šibenik, domaćica iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942, a prvih dana listopada te godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Bori se na Grahovu, Sitnici i Jajcu, zatim preko centralne Bosne, Kotor-Varoš, Crni vrh, Jošavka, Čeljanac, Hrvačane, Devetine, Klašnice, Banja Luke. Kroz IV i V neprijateljsku ofenzivu na prostoru Ivan-sedlo i Bradina, na G. Vakufu, Glavatičevu i Treskavici. Zatim na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče - Goražde, gdje je krajem travnja 1943. postao član SKOJ-a, potom kod Bijelog Polja, Šakovića, Kovrena, na prostoru Čelebić-šuma, Korlat, Trvorh kada je postala četna bolničarka, nastavljajući borbe na Tari, Vučevu, sve cio 3. lipnja 1943. U borbi na Borovnu, u dolini Sutjeske, ugasio se život ove hrabre dalmatinke.

ČVRLJAK Krste ANTE, rođen 1905, Čvrljevo-Konjovrate, Šibenik, radnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od kraja 1941. Početkom listopada 1942. odlazi u partizane i u Ključu stupa u 1. proletersku NOU brigadu s kojom prolazi borbeni put i učestvuje u borbama na: Grahovu, Sitnici, Jajcu, Kotor-Varoši, Crnom vrhu, Jošavki, Šnjegotini, Teslići, Prnjavoru, Bugojnu, Bojski, Bradini, Ivan-sealu, G. Vakufu, Neretvi, Prenju, Kalinoviku, Krčinom

brdu, Ifsaru, Čajniču, Kovrenu, Čelebiću, Tari, Pivi, Vučevu, Zelengori, Balinovcu, Miljevini, Jahorini, Han-Pijesku, Vlasenici, Zvorniku, Capardu, Bugojnu, Dalmaciji, Šuici, Kupresu, Travniku, Komaru. Ponovno Jajcu, Mrkonjić-Gradu, Lisini, Šipovu, Mliništu, Vukovskom, Vranići, Bitovnji, Bjelašnici, Sandžaku, Uvcu, Zlatiboru, Palisadu, Kosjeriću, Maljenu, Valjevu, Ubu, Ralji, Avali i Beogradu. Zatim preko Srema i Slavonije do Zagreba gdje dočekuje kraj rata. Demobilisan drugom polovinom 1945. godine. Umro je 1971. u svom mjestu kao penzioner.

ČVRLJAK Nike IVAN, rođen 1919, Čvrljevo-Konjevrate, Šibenik, radnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP aktivno radi od početka 1942. a prvih dana listopada te godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Bori se na Grahovu, Sitnici, Jajcu, na Kotor-Varoši, Crnom vrhu, Jošavki, na prostoru Teslić-Prnjavor-Banja Luka, kroz IV i V neprijateljsku ofenzivu na Ivan-sedlo, Bradini-Konjic, na G. Vakufu, kod Kalinovika do Ustikuline gdje početkom travnja 1943. postaje član SKOJ-a. Zatim po prelasku Drine na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, kod Pljevlja, Bijelog Polja, na pravcu Čelebić-šuma, Korlat-Trojvrh, na Tari, Vučevu, posebno na Suhoj u dolini Sutjeske, preko Zelengore - sve do 9. lipnja 1943. gdje je između Vrbničkih koliba i Balinovca poginuo u borbi protiv Nijemaca.

ČVRLJAK-RAK Nikole JELICA, rođena 1922, Dubrava, Šibenik, domaćica iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od kraja 1941. Početkom listopada 1942. odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 6. bataljona 1, proleterske NOU brigade.

Bori se na Grahovu, Sitnici, Jajcu, kroz IV i V neprijateljsku ofenzivu na Ivan-sedlu, Bradini, G. Vakufu, kod Kalinovika, gdje je u međuvremenu postala i član KPJ. Nastavlja borbe na Korlatu, Vučevu, Suhoj, Balinovcu, Miljevini, preko istočne i srednje Bosne do Dalmacije i natrag. Travnja 1944. je premještena pri Vrhovnom štabu i za vrijeme desanta na Drvar bila ranjena poslije čega je prebačena u Italiju na liječenje, a potom postavljena za referenta saniteta u tenkovskoj brigadi s kojom je došla u zemlju i nastavila borbe do konačne pobjede. Penzionisana kao potporučnik.

ČVRLJAK Šime JOSO, rođen 1914, Čvrljevo-Konjevrate, Šibenik, radnik tvornice Lozovac, potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP aktivno radi od početka 1942, a prvih dana listopada te godine, zajedno sa sestrom Tonom odlazi u partizane i u Ključu stupa u 6. beogradski bataljon 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbana na Bosanskom Grahovu, a potom na razbijanju i čišćenju okolnih sela u kojima su bili

četnici popa Đujića. Potom pod vrlo nepovoljnim zimskim uvjetima maršuje od Bosanskog Petrovca, preko Ključa i učestvuje u napadu na Sitnicu gdje je hrabro poginuo 20. studenog 1942. godine u vrlo teškoj borbi s udruženim njemačko-ustaškim i domobranskim snagama.

ČVRLJAK Ante LJUBOMIR, rođen 1922, Konjevrate, Šibenik, radnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942, a prvih dana listopada te godine odlazi u partizane i u Ključu stupa u 6. beogradski bataljon 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Grahovu, Sitnici, Jajcu, Kotor-Varošu, Crnom vrhu, Jošavki, Teslići, zatim u IV i V neprijateljskoj ofenzivi, na prostoru Ivan-sedlo, Bradina - Lukač, kod G. Vakufa, na Ulogu, kod Kalinovika, na Krčinom

brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, kod Bijelog Polja, na pravcu Čelebić-Korlat-Trovrh, na Tari, Vučevu, Suhoj, Zelengori, Balinovcu, Miljevini, rijeci Prači, Han-Pijesku, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Vranduku, kod Turbeta, u Dalmaciji, oko Travnika, Duvna, Šuice, Komara, Ugra, Kotor-Varoša, Vlašića, Mrkonjić-Grada, Šipova, Mliništa, Makljana, Vraniće, Bašarinca, Bitovnje, Trnova, Pljevlja, Potom po prelasku u Srbiju u borbama preko Zlatibora, Palisada, Duba, Kosjerića, Valjeva, Uba, Ralje, Avale, Beograda, Srijema i Slavonije do Zagreba gdje dočekuje kraj rata kao komandir čete. Poslije rata ostaje u JNA. Penzioniranje u činu kapetana. Član SKOJ-a i član KPJ postao je u toku 1943. godine.

ČVRLJAK Mate PAŠKO, rođen 1913. Čvrljevo-Konjevrate, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP aktivno radi od početka 1942. a prvih dana listopada te godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Bori se kod Grahova, na Sitnici, Jajcu, Kotor-Varošu, Crnom vrhu, Jošavki, Teslići, Jelahu, Tešnju, kroz IV i V neprijateljsku ofenzivu na Ivan-sedlu, Bradini i Konjicu, G. Vakufu, kod Kalinovika, po prelasku Drine na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Ććfjniću, kod Pljevlja, Bijelog Polja, na pravcu Čelebić - šuma i Korlat-Trojvrh, Tari, Vučevu, Suhoj - Sutjesci, Zelengori, Miljevini, potom u našoj kontra ofanzivi preko Jahorine, rijeke Prače, Han-Pijeska, Vlasenice, Zvornika, zatim Podromanijom, na Vranduku, Turbe, Bugojnu, G. Vakufu, Duvnu sve do Čiste Velike u Dalmaciji, te opet natrag u borbama oko Travnika, Turbeta, gdje je već član KPJ i komandir voda. Sredinom prosinca 1943. poginuo je kod Šuice u borbi protiv nje.mačko-ustaških jedinica.

ČVRLJAK Jere PETAR, rođen 1922, Čvrljevo-Konjevrate, Šibenik, radnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP aktivno radi od početka 1942, a početkom listopada te godine odlazi u partizane i u Ključu stupa u 6. beogradski bataljon 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, Kotor-Varošu, Crnom vrhu, Jošavki, Teslići, Jelahu, Tešnju, zatim u IV neprijateljskoj ofenzivi u borbama na prostoru Ivan-sedlo-Bradina, Lučač-Konjic, kod Gornjeg Vakufa i Bugojna, na Ulogu, kod Kalinovika, potom južnim ograncima Jahorine na Ustikulinu. Poginuo je 9. travnja 1943. godine na Krčinom brdu kao pomoćnik puškomitraljesca i član SKOJ-a, u borbi s talijanskim i četničkim snagama.

ČVRLJAK Marka PETAR, rođen 1920, Čvrljevo-Konjevrate, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Od početka 1942. radi za NOP, a prvih dana listopada te godine

odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Bori se na Grahovu, Sitnici, Jajcu, Kotor-Varošu, Crnom vrhu, Uzlomcu, Jošavki, Čelincu, Devetinama, Hrvačanima, kod Klašnice i Banja Luke, Ivan-sedlu, Bradini, Konjicu, G. Vakufu, Glavatičevu, Treskavici, Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Cajniču. Krajem travnja 1943. postao je član SKOJ-a, a ulaskom u V neprijateljsku ofenzivu i puškomitraljezac kojim uspješno rukuje u borbama na prostoru Čelebić-šuma i Korlata-Trovrh, na Tari, Vučevu, Borovnu, Balinovcu, Miljevini. Potom preko istočne i srednje Bosne do Dalmacije i natrag oko Šuice, Travnika i Jajca, gdje je krajem 1943x postao član KPJ i komandir desetine s kojom uspješno komandira u borbama kod Jajca i Mrkonjić-Grada, na prostoru Mliništa, za vrijeme drvarske operacije, te u nadiranju brigade na istok i po prelasku u Srbiju u borbama preko Zlatibora, Kosjerića, Valjeva, Uba, Avale, Beograda, Srema i Slavonije, sve do 7/8. svibnja 1945. kada je kao zamjenik komandira čete poginuo kod Zagreba.

ČVRLJAK Mile PETAR, rođen 1920, Čvrljevo-Konjevrate, Šibenik, radnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942, a prvih dana listopada te godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Bori se kod Grahova, na Sitnici, Jajcu, na Kotor-Varoši, Crnom vrhu, Jošavki, Tesliću, Jelaku, Tešnju, zatim u IV neprijateljskoj ofenzivi na Ivan-sedlo, Bradini, Konjicu, Gornjem Vakufu. Zatim preko Neretve i Prenja do Uloga, potom preko Kalinovika, južnih ogranaka Jahorine na Ustikulinu, gdje po prelasku Drine 8/9. travnja 1943 Poginuo na Krčinom brdu u borbi s Talijanima i četnicima. Poginuo je kao član SKOJ-a i puškomitraljezac kojim je neustrašivo tukao neprijatelja.

ČVRLJAK Šime TONA, rođena 1920, Čvrljevo-Konjevrate, Šibenik, domaćica iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP aktivno radi od početka 1942.

kada postaje i član SKOJ-a. Prvih dana listopada iste godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Bori se na Grahovu, Sitnici, Jajcu i u širem rajonu Teslića, Prnjavora, Crnog vrha, Kotor-Varoši, kao borac i bolničarka kroz IV i V neprijateljsku ofenzivu na Ivan-sealu, Bradini i Konjicu, G. Vakufu, kod Kalinovika, po prelasku Drine na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Cajniču i Goraždu, kod Pljevlja, Bijelog Polja, na pravcu Celebić-šuma i Korlat-Trojvrh, gdje postaje i član KPJ krajem svibnja 1943. Nastavlja borbe preko Tare, Vučeva, Suhe, Zelengore, Miljevine, zatim preko Jahorine, rijeke Prače, Han-Pijeska, Vlasenice i Zvornika, gdje početkom srpnja 1943. prima dužnost četne bolničarke. Potom natrag preko sjevernog dijela Podromanije, Vranduka i srednje Bosne do Dalmacije, gdje je 23. rujna 1943. na Cisti Velikoj poginula u borbi protiv njemačko-ustaških snaga.

ČVRLJAK Marka ŠIME, rođen 1921, Čvrljevo-Konjevrate, Šibenik, radnik-zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP aktivno radi od početka 1942. kada postaje i član SKOJ-a. Prvih dana listopada te godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Bori se na Grahovu, Sitnici, Jajcu, u širem rajonu Teslić-Prnjavora, Crnom vrhu, Kotor-Varoši, kroz IV i V neprijateljsku ofenzivu na Ivan-sedlu, Bradini i Konjicu, na G. Vakufu, kod Kalinovika, po prelasku Drine na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Cajniču, Goraždu, kod Pljevlja, gdje početkom svibnja 1943. postaje član KPJ. Nastavlja borbe kod Bijelog Polja, na pravcu Čelebić-šuma i Korlat-Trojvrh, na Tari, Vučevu, Suhoj, Zelengori-Balinovcu, Miljevini, a potom preko Jahorine, rijeke Prače, Podromanije - sve do Han-Pijeska gdje je 24. lipnja 1943. kao mitraljezac poginuo u borbama protiv ustaško-domobranskih snaga.

ĆUK Bože ANTE, rođen 1923, Muć Gornji, Split, zemljoradnik. Za NOP radi od 1942. godine. Početkom veljače 1943. stupio je u sastav 3. dalmatinske brigade. Skojevac od 1942. godine. Nastavio je borbe kroz IV neprijateljsku ofenzivu: oko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, Plas-grebena, u dolini Neretve, oko Nevesinja. U V neprijateljskoj ofenzivi: na Ćehotini, Čelebiću, Tari, Pivi i na Vučevu,

gdje je početkom lipnja, u dolini Sutjeske 1943, postao borac 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavio je borbe u proboju obruča, zatim preko Jahorine, rijeke Prače, Renovice, Han-Pijeska, Vlasenice, Zvorniku, Capardu, Vranduka, Turbeta, do Dalmacije. Kao primjeran borac je rujna 1943. prekomandovan u dalmatinske jedinice i našao se u sastavu OZN-e za srednju Dalmaciju obavljajući dužnost komandira kurira. Na toj dužnosti ga je zatekao kraj rata kao komandira voda, u činu vodnika. Član KPJ je postao početkom 1945, godine.

ĆUK RADMILA, rođena 1921, Sutina, Split, domaćica. Član SKOJ-a od 1942, a član KPJ od 1943. Rođena u seljačkoj siromašnoj porodici koja je

od 1942. pomagala NOP. Bila je jedna od naprednih omladinki. Stupila je u NOB-u početkom 1943. u 3. dalmatinsku brigadu u kojoj je bila borac-bolničarka. Bori se oko Knina i Vrlike, u IV neprijateljskoj ofenzivi oko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, dolinom Neretve, na Plasgrebenu i u Nevesinskoj kotlini. U Sandžaku, Crnoj Gori, u V ofenzivi oko Cehotine, zatim na Čelebiću, Tari, Pivi i Vučevu, gdje je početkom lipnja 1943. postala borac-bolničarka 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i bori se u proboju obruča kod Rataja i Miljevine, Renovice, Vlasenice, Zvornika, Caparda, Nemile, na Turbetu, Dalmaciji i drugim borbama. Vodeći borbu protiv njemačke motorizovane kolone 7. SS divizije 23. rujna 1943. poginula je kod Ciste Velike, bacajući bombe na tenkove.

ĆURIN Ante DARKO, rođen 1923. Guča kod Čačka, đak. Član SKOJ-a od prije rata. Član KPJ od 1941. Bio sekretar SKOJ-a i član kotarskog komiteta SKOJ-a. Radio na omasovljavanju i jačanju omladinskog pokreta na gornjem dijelu otoka Hvara. Učesnik u ilegalnim akcijama na gornjem dijelu otoka. U NOB-u od početka 1942. na Hvaru. Sa prvom grupom Hvarana prebacuje se na Biokovo gdje je postao borac omladinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević«. Isticao se političkom nadarenošću i marksističkom uzdignutošću. Učesnik ie borbi omladinske čete do kraja kolovoza 1942. kada je postao borac i omladinski rukovodilac 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Bori se na Ključu, Strmici, Sitnici, Jajcu, oko Kotor-Varoši, Teslića, Prnjavora i Jošavke. UIV neprijateljskoj ofenzivi: na Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu, Glavatičevu i Treskavici, Krčinom brdu, na Kapku (kada je postao politički delegat voda) i oko Bijelog Polja. U V neprijateljskoj ofenzivi je postao sekretar SKOJ-a bataljona: prošao kroz borbe na Čelebiću, Zavajitu, Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Borovnu, Zelengori, Balinovcu i Miljevini, zatim na Renovici, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Nemiloj, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Suici i Travniku. Vodeći borbu protiv Nijemaca i ustaša oko Travnika poginuo krajem studenoga 1943.

DADIČ Frane JOZO, rođen 1922, Milešine, Split, zemljoradnik i radnik. Učestvovao u štrajkovima i demostracijama. Bio je hapšen, mučen i zatvaran od nenarodnog režima. Član SKOJ-a od 1941. Pred kraj 1941.

stupio je u Mosećko-svilajski odred iz kojeg je postao borac, pa desetar, a zatim komandir voda u 3. dalmatinskoj brigadi. Nastavlja borbe kod Knina i Vrlike. U IV i V neprijateljskoj ofenzivi: na Imotskom, Posušju, Jubuškom, Plas-grebenu, Neretvi i oko Nevesinja, na Ćehotini, Čelebiću, Tari i Vučevu. Lipnja 1943. postao je borac 2. čete 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i s istim nastavlja borbe kao nišandžija na bredi na Miljevini, Budnju, Vlasenici. U borbi na Kiku teško je ranjen i prebačen u bolnicu. Jozo seje posebno istakao u proboju obruča u V neprijateljskoj ofenzivi prešavši prvi most kod Ustiknline zašto je bio javno pohvaljen. U toku 1943. postao je i član KPJ. Po ozdravljenju je stupio u 16 diviziju u kojoj je postao komandir 2. čete 2. bataljona 2. brigade. Kraj rata dočekao je na dužnosti zamjenika komandanta bataljona u činu poručnika.

DEAN Mate VELJKO, rođen 1926, Zlarin, Šibenik, đak iz siromašne seljačko-ribarske obitelji. Za NOP radi od kraja 1942. Prvom polovinom rujna 1943. odlazi u partizane i stupa u 3. krajišku proletersku brigadu u čijim se redovima bori u Dalmaciji oko Sinja, a potom u Bosni oko Travnika. Krajem 1943. (nije utvrđen datum) kod Komara dolazi u 1. proletersku brigadu. Bori se oko Travnika, Komara, Ugra, kao borac u 1. crnogorskom bataljonu, a potom preko centralne Bosne u borbama oko Kotor-Varoša, Uzlomca, Jošavke, Crnog vrha, kod Mrkonjić-Grada gdje travnja 1944. postaje član SKOJ-a. Zatim u rajonu Mliništa za vrijeme drvarske operacije, te u nadiranju brigade na istok preko Kupreškog polja, Vukovskog, planine Vraniće, Bitovnje, Bjelašnice, Trnova, Foče, Sandžaka-sve do sredine kolovoza 1944. kada je kod Pljevalja poginuo kao puškomitraljezac.

DEAN Stanka ZVONKO, rođen 1925, Drenovci-Županja, Podgora, Makarska, pomorac iz siromašne seljačke obitelji. Clan SKOJ-a od 1942. Lipnja 1942. godine stupio je u Južnodalmatinsku četu, a kasnije u omladinsku četu »Ante Torkar« bataljon »Josip Jurčević« s kojom učestvuje u borbama na Biokovu do kraja kolovoza 1942, kada je postao borac 2. crnogorskog bataljona 1. prole-

terske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Ključu, Strmici, Sitnici, Jajcu, Kotor-Varošu, Crnom vrhu, Jošavki, kod Teslića, na Prnjavoru, Devetinama, zatim u IV i V neprijateljskoj ofenzivi u borbama na Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu, Glavatičevu, Treskavici, Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, na Limu, kod Bijelog Polja, Sekovića, Kovrena, Čelebić-Zavajit, na Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Borovnu. Poginuo je 9. lipnja 1943. godine na Bavanu na Zelengori, u V neprijateljskoj ofenzivi, u borbi s njemačkim snagama.

DELIĆ Ante ANĐELKO, rođen 1909, Kaštel-Sućurac, Split, radnik. Bio je član URS-ovih sindikata. Učesnik je štrajkova i političkih manifestacija. Po kapitulaciji stare Jugoslavije 1941. i po dizanju ustanka radi za NOP. Za vrijeme kapitulacije Italije učestvuje u razoružanju talijanske vojske. U rujnu 1943. stupio je u Kaštelanski odred iz kojeg je listopada 1943. postao borac, a kasnije vodnik voda u 6. beogradskom bataljonu 1.

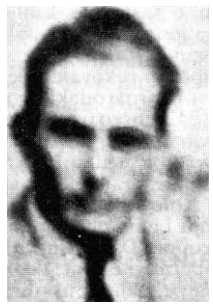
proleterske brigade. Nastavlja borbe na Travniku, Vlašiću, Mrkonjić-Gradu, na Mliništu, Bašarincu, Vranići, Bitovni. U Srbiji: na Zlatiboru, Palisadu, Valjevu, Beogradu, gdje je postao član KPJ i komandir voda mitraljeske čete. Nastavio je borbe na Sremskom frontu u Sremu i Slavoniji, do Zagreba.' Kraj rata dočekao je na toj dužnosti u činu vodnika.

DELONGA Ivana JAKOV, rođen 1922, Sinj, đak. Član SKOJ-a od 1941. Jedan od naprednih omladinaca Sinja. Po kapitulaciji stare Jugoslavije aktivno radi na pripremi ustanka u svom kraju. U NOB-u od 1941. U Mosećko-svilajski odred stupio je 1941. sa kojim se bori sve do kraja 1942. kada je postao borac izviđač 1. proleterske NOU brigade. Nastavio je borbe na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici i Jajcu, po centralnoj Bosni. U IV neprijateljskoj ofenzivi: na Ivan-sedlu i Bradini, Gornjem Vakufu i Bugojnu, Glavatičevu, Treskavici, Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, kod Bijelog Polja. U V neprijateljskoj ofenzivi: na Čelebiću, Borju, Zlatnom boru, Tari, Vučevu, dolinom Sutjeske, Zelengori, Balinovcu i Miljevini. Zatim na Vlasenici, Zvorniku, Capardu, Vranduku, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Šujici i Travniku, gdje je listopada 1943. kao član KPJ prekomandovan u Dalmaciju. Bio je intendant u jednoj dalmatinskoj jedinici. Vodeći borbu protiv nijemaca u Sumartinu na otoku Braču 15. studenoga 1944. poginuo je.

DESPINIĆ Rudolfa VICE, rođen 1912, Mandalina, Šibenik, radnik iz siromašne radničko-težačke obitelji. Još prije rata opredjeljuje se za radnički i revolucionarni pokret. Učestvuje u štrajkovima i demostracijama. Dolaskom okupacije 1941. aktivno radi za NOP. Član KPJ postao je početkom 1942. i radi na terenu do kapitulacije Italije rujna 1943. kada stupa u 8. dalmatinsku brigadu u kojoj vrši dužnosti komandira voda. Listopada 1943. kod Bugojna dolazi u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Bori se oko Travnika u drugoj polovini svibnja 1944. na pravcu Mrkonjić-Grada-Šipo-

vo, na Mliništu za vrijeme drvarske operacije, preko Kupresa, Vukovskog, Raduše, Bitovnje, Bjelašnice, Trnova, Foče i Sandžaka. Zatim po prelasku u Srbiju u borbama preko Zlatibora i Palisada, Kosjerića, Valjeva. Prvo kao borac, a zatim komandir desetine i voda koje ie uspješno vodio iz borbe u borbu. Početkom listopada 1944. prima dužnost komandira čete sa kojom nastavlja bitke preko Avale, Beograda, Srema i Slavonije do Zagreba gdje dočekuje kraj rata. Umro 1982.

DESPOT Mate VESELIN, rođen 1923, Mandalina, Šibenik, radnik (đak) iz siromašne radničko-težačke obitelji. Po okupaciji zemlje 1941. opredjeljuje se i na terenu aktivno radi za NOP. U proljeće 1942. postaje član SKOJ-a da bih prvih dana listopada te godine otišao u partizane i u Ključu ulazi u sastav 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Bori se na Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, Kotor-Varoši, Crnom vrhu, Jošavki i drugim mjestima, - na Tesliću, potom na Prnjavoru gdje je 16. siječnja 1943. i poginuo u borbi protiv ustaško-domobranskih snaga.

DEŠKOVIĆ Milana ZDENKO, rođen 1920, u Splitu, pomorski tehničar iz srednje obitelji. Za NOP aktivno radi od početka 1942, a potom postaje član SKOJ-a. Sve do kapitulacije Italije 8. rujna 1943. godine radi ilegalno u Splitu, a zatim stupa u Posadni bataljon Splita. Krajem rujna 1943. godine dolazi u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojom učestvuje u borbama kod Duvna, Travnika, Komara, Turbeta. Poginuo je sredinom studenog 1943. godine na položajima iznad Turbeta od topovske granate.

DEVIĆ Bože LAZO, rođen 1902, Biočić, Drniš, rudarski radnik. Lazo je kao radnik Ibarskih rudnika u Baljevcu bio sindikalno organizovan u URS-ove sindikate. Po okupacije zemlje se stavio na raspolaganje KPJ. Po dizanju ustanka je stupio u NOB-u u Kopaonički partizanski odred »Todor Miličević« iz kojeg je kao dobrovoljac otišao u Užice u sastav 6. ibarske čete i branio Užičku Republiku. Dvadeset drugog prosinca 1941. se našao u stroju u Rudom u sastavu 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Krajem 1941. ostao je s grupom rekovalenscenata u Novoj Varoši odakle je u proljeće 1942. došao u brigadu u Foču i ušao u sastav radionica Vrhovnog štaba, a juna 1942. u sastav radionica 1. proleterske brigade. Kolovoza 1942. po oslobođenju Livna prekomandiran je s grupom Dalmatinaca u sastav 4. operativne zone. Poginuo je u sastavu dalmatinskih jedinica kao rukovodilac 1942. kod Kupresa.

DEVIĆ Augusta MARIJA, rođena 1924, Sukošani, Zadar, učenica iz siromašne seljačke obitelji, za NOP aktivno radi od početka 1942. kada postaje i član SKOJ-a. Prvih dana listopada te godine odlazi u partizane sa šibenskom grupom i u Ključu ulazi u sastav 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Bori se na Grahovu, Sitnici, Jajcu, kroz IV i V neprijateljsku ofenzivu, na Ivan-sedlu, Bradini, Konjicu, G. Vakufu, kod Kalinovika, na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Čajniču, gdje se krajem travnja

1943. prima u članstvo KPJ i postaje četna bolničarka. Nastavlja borbu kod Bijelog Polja, na pravcu Čelebić-Borje-Zavajit, na Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Borovnu, Popovom mostu, u dolini Sutjeske, na zelengori, Balinovcu, Miljevini, zatim preko istočne i srednje Bosne do Dalmacije i natrag u borbama oko Travnika, Turbeta, Jajca, Mrkonjić-Grada, Lisine, Šipova, Mliništa, te u nadiranju brigade na istok preko Kupresa, Vukovskog, Raduše, Bitovnje, Bjelašnice, Foče i Sandžaka, gdje je kolovoza 1944. primila dužnost referenta saniteta bataljona. Zatim u borbi na Zlatiboru, Palisadu, Kosjeriću, Valjevu, Ubu, Avali, Beogradu, Sremu - sve do 17. siječnja 1945. kada je poginula kod Šidskih Banovaca na Sremskom frontu, u činu zastavnika, a na dužnosti referenta saniteta bataljona.

DIVIĆ Ike ANTE ADAMOV, rođen 1921, u Drveniku, Makarska, zemljoradnik, član SKOJ-a od 1940, a član KPJ od 1942. godine. U prvoj polovini 1942. stupa u Južnodalmatinsku četu, a zatim u omladinsku četu »Ante Torkar« bataljona

»Josip Jurčević« iz koje je kolovoza 1942. stupio u 4. kraljevački bataljon 1. proleterske NOU brigade u kojoj je bio kurir pri bataljonu i Stabu brigade. Krajem 1942. je prekomandovan u jedinice VŠ u kojima je vršio kurirske dužnosti. Pre odlaska u NOB je bio sekretar jedne skojevske grupe. Borio se na Ključu, Sitnici, na Ivan-sedlu, G. Vakufu, Treskavici, IV i V neprijateljskoj ofenzivi u kojoj je hrabro poginuo na kurirskoj dužnosti u prvoj polovini lipnja 1943. godine.

DIVIĆ Ivana ANTE, rođen 1912, Zavojane, Vrgorac, zemljoradnik. Clan KPJ od siječnja 1943. U NOB-u od 1942. Bio borac bataljona »Vid Mihaljević« s kojim je ušao u sastav 4. dalmatinske brigade. Nastavio je borbe oko Imotskog u IV ofenzivi, na Širokom Brijegu, Posušju, Čvrsnici, Plas-grebenu, u dolini Neretve i u Nevesinskoj kotlini. U borbama oko Nevesinja je ranjen i prebačen u bolnicu gdje se liječio. Vodeći borbu s 1. proleterskom brigadom u V ofenzivi oko Čelebića 22. svibnja 1943, Ante se još neizlječen priključio borcima 6. beogradskog bataljona i s njima je nastavio borbe protiv Nijemaca oko Korlata i na Trojvrhu i dalje preko Tare, Pive i Suhe. Vodeći borbu s nadmoćnim neprijateljem 1943. godine poginuo je hrabro kod Suhe 4/5. lipnja, i ostao sa stotinama svojih suboraca na vječitoj straži u Dolini heroja.

DIVIĆ Ivana ANTE, rođen 1922, Drvenik, Makarska, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od kraja 1941. a 1942. godine postaje član SKOJ-a. Učestvuje u ilegalnim akcijama omladine Drvenika. Prvom polovinom 1942, stupa u Južnodalmatinsku četu, a zatim u 2. četu bataljona »Josip Jurčević« s kojom učestvuje u borbama na Biokovu. Krajem kolovoza 1942. godine kod Livna stupa u 6. beogradski bataljon 1. proleterske NOU brigade s kojom nastavlja borbe na Ključu, Grahovu, Sitnici, Jajcu, Kotor-Varošu, Ci;nom vrhu, Jošavki, Teslići, Jelahu, zatim u IV i V neprijateljskoj ofenzivi u borbama na Bradini-Lukaču, Ivan-sedlu, Gornjem Vakufu,

Ulogu, kod Kalinovika, Drini-Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, kod Bijelog Polja, Šekovića, Kovrena, na pravcu Čelebić-Korlat-Trojvrh, na Tari, Vučevu, Suhoj, gdje je i poginuo 4. lipnja 1943. godine u borbi s njemačkim snagama, u V neprijateljskoj ofenzivi.

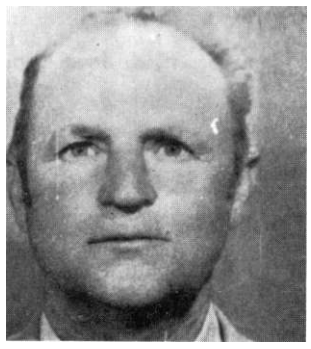
DIVIĆ Marka ANTE, rođen 1920, Zavojane, Vrgorac, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP aktivno radi odmah po kapitulaciji bivše Jugoslavije i dolaskom okupatora. Član SKOJ-a postao je 1940. godine. Sredinom 1942. godine stupio je u omladinsku četu »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević« s kojom učestvuje u borbama na Biokovu. Krajem kolovoza 1942, kod Livna dolazi u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojom nastavlja borbe na Ključu, zatim preko Bravskog, Oštrelja i Drvara, maršuje ka Bosanskom Grahovu, kada je 26/27. listopada 1942. godine i poginuo prilikom napada na Grahovo u borbi s Talijanima i četnicima.

DIVIĆ Tome KAZIMIR JOZE, rođen 1919, Drvenik, Makarska, zemljoradnik. Jedan od naprednih seljaka koji je postao član KPJ 1942. U prvoj polovini 1942. stupio je u Južnodalmatinsku četu. a zatim 2. četu bataljona »Josip Jurčević« s kojim se bori na Biokovu do kolovoza 1942. kada je postao borac i politički rukovodioc u 3. kragujevačkom bataljonu 1. proleterske NOU brigade. Nastavlja borbe na Ključu,' Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, oko Kotor-Varoši, na Ćelincu, oko Banja Luke i Teslića. U IV ofenzivi: oko Konjica i Bradine, Gornjeg Vakufa i Bugojna, na Glavatičevu i Čićevu, Treskavici, Kapku, Ifsaru. U V neprijateljskoj ofenzivi: na Čelebiću, Korlatu, Bakićima, Tari, Vučevu, Borovnu, Zelengori, Balinovcu, Rataju i Miljevini. Zatim oko Vlasenice, na Zvorniku, Nemiloj, Turbetu, gdje je postao politički delegat voda. U Dalmaciji, Travniku, Šujici, oko Jajca, Vlašića, Mrkonjić-Grada, na Mliništu, Vranići, Bitovni i Sandžaku, gdje se teško razbolio od ratnih napora i poslat u divizijsku bolnicu radi liječenja. U sastavu te bolnice je obavljao

dužnost zamjenika komesara. Početkom 1945. godine umro je na Sremskom frontu.

DOBRE Laze NIKOLA, rođen 1920, Perušić, Benkovac, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP aktivno radi od početka 1942. a drugom polovinom te godine postaje član SKOJ-a. Kapitulacijom Italije rujna 1943, stupa u Sjevernodalmatinski partizanski odred, iz kojeg listopada iste godine kod Bugojna dolazi u sastav artiljerije 1. proleterske NOU brigade s kojom nastavlja borbe oko Travnika, Šuice, Turbeta, Komara, Ugra, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Raduše, Makljana, Vraniće, Bašarinca, Bitovnje, Trnova, kod Pljevlja, zatim po prelasku u Srbiju u borbama preko Zlatibora, Palisada, Duba, Kosierića, Valjeva, Uba, Ralje, Avale i Beograda. Krajem listopada 1944. godine prekomandovan je u artiljeriju 28. divizije s kojom je nastavio da se bori do konačnog oslobođenja zemlje. Kraj rata je dočekao kao komandir artiljerijskog voda. Član KPJ postao je krajem 1943. godine. Poslije rata je demobilisan.

DOBRIĆ Dušana MILE, rođen 1920, Dobropoljici, Benkovac, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od druge polovine 1942. a zatim postaje član SKOJ-a. Rujna 1943. godine stupa u Sjevernodalmatinski partizanski odred, a krajem listopada te godine kod Travnika dolazi u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borbu oko Šuice, Travnika, Turbeta, Komara. Krajem 1943, ili početkom siječnja 1944. godine bio je zarobljen od strane Nijemaca. Pošto je oslobođen stupio je u 14. dalmatinsku brigadu 19. divizije s kojom je nastavio borbu do konačnog oslobođenja zemlje. Poslije rata je demobilisan.

DOBRIJEVIĆ Petra NIKOLA, rođen 1920, s. Oton, Knin, trgovački pomoćnik. Kako mu ie otac bio željeznički službenik koji je 1936. premješten iz Knina u Slavoniju i nastanio se u selu Petrovac. Godine 1941. bježi s roditeljima ispred ustaša u Srbiju i nastanio se u selu Lozoviku gdje je postao član SKOJ-a i član KPJ. Radi na dizanju ustanka s tamošnjim drugovima i kolovoza 1941. učestvuje u borbi na uništenju dva vlaka. Kasnije, 1941. ušao je u sastav Posavske čete s kojom je nastavio borbe i iz koje je 21. 12. 1941. u Rudom ušao u sastav 6. beogradskog bataljona. Vodeći borbu 23/24. 12. 1941. protiv Nijemaca na Sjenici poginuo je hrabro taj mladi i vrlo hrabri

Dalmatinac. Preživjeli drugovi iz Ruda ga se sjećaju i kažu daje bio izvanredan borac i član KPJ.

DOBRIJEVIČ Miloša STANKO, rođen 1922, Varivode, Knin, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od 1942. godine. U Sjevernodalmatinski partizanski odred stupio je rujna 1943, a krajem listopada te godine kod Travnika dolazi u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojom nastavlja borbe oko Šuice, Travnika, Turbeta, Komara, Ugra, Crnog vrha, Jošavke, Prnjavora, zatim kod Mrkonjić-Grada, Lisine, rijeke Vrbas, na

Mliništima, Makljenu, Vranići, Bešerincu, Bitovnji, Tarčinu, Trnovu, kod Pljevlja, potom po prelasku u Srbiju u borbama preko Zlatibora, Palisada, Bajine Bašte, Duba, Kosjerića, Valjeva, Uba, Ralje, Beograda, oko Sida, Tovarnika, Šidskih Banovaca, Bosuta, u proboju sremskog fronta i gonjenju neprijatelja preko Sotina, Vukovara, Čaglina, Pleternice, Okučana, Ilove, Dubrave, Vrbovca, sv. Ivana Zeline, do Zagreba gdje dočekuje kraj rata u činu starijeg vodnika. Član KPJ postao je kolovoza 1944. godine. Poslije rata je demobilisan. Umro je 1952. godine.

DODIG Jose MATE CIGO, rođen 1904. Zaton, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Vrlo napredan. Za NOP radi od kraja 1941. Krajem 1942. odlazi u partizane i u zapadnoj Bosni stupa u 3. sandžačku brigadu u čijim se redovima bori po zapadnoj i centralnoj Bosni, kroz IV i V neprijateljsku ofenzivi, kod Bugojna, na G. Vakufu, Konjicu, Drini, Sandžaku, sve do početka lipnja 1943. kada dolazi u 1. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade. Nastavlja borbe preko Miljevine, Prače, Podromanije, Vlasenice, Han-Pijeska i Zvornika. Potom na Nemilu, srednju Bosnu, Bugojno do Dalmacije i natrag u borbama oko Travnika, Šujice, Turbeta, kod Mrkonjić-Grada, na Lisini, Šipovu, Mliništu. Zatim preko Vukovskog, Vraniće, Bitovnje, Bjelašnice, Trnova, Drine, Foče, Uvea, Zlatibora, Palisada, Bajine Bašte, Kosjerića, Maljena, Valjeva, Uba, Ralje, Beograda, gdje listopada i944. postaje član KPJ. Nastavlja borbe preko Srema i Slavonije do Zagreba gdje je dočekao kraj rata na dužnosti vodnika a u činu potporučnika. Poslije rata je demobilizovan.

DOLEŽAL Ivana JANDO, rođen 1919, Milna, Brač, brijački radnik u Splitu. Ponikao iz radničke porodice, pripadao je naprednom omladinskom pokretu Splita i vrlo mlad postao član SKOJ-a. Bio je član URS-ovih sindikata. Radio je ilegalno i učestvovao u nizu bon>enih akcija u Splitu. U drugoj polovini 1943. stupio je u Mosorski odred zajedno sa bratom Tadijom i rujna 1943. postao je borac 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Bori se kao borac i politički delegat voda sve do studenog 1944. gdje je prekomandovan u kulturnu ekipu 1. proleterske divizije. Bio je komandir voda na kojoj gaje dužnosti i zatekao kraj rata, u činu zastavnika. Član KPJ postao u 6. beogradskom bataljonu. Borio se u Srbiji i na Sremskom frontu. Bio je istaknuti solista zbora 1. divizije. Poslije rata je ostao u JNA iz koje je penzionisan u činu potpukovnika.

DOLEŽAL Ivana TADIJA. rođen 1923, Milna, Brač. Brijački radnik. Ponikao iz napredne radničke porodice. Tadija je pripadao naprednom omladinskom pokretu kojeg je odgajao njegov brat Adolf, »Mali Čeh«. Tadija je s braćom u svojoj radionici, u podrumu u Rimskoj ulici, oformio revolucionarnu biblioteku. Okupator je motrio na Tadiju ali ga nije mogao spriječiti na radu. Član SKOJ-a je od 1942. Radi ilegalno do 1943. a zatim odlazi u Mosorski odred s kojim se bori do ulaska u 1. četu 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, rujna 1943. kao puškomitraljezac. Bori se na Duvnu, Suici, na Travniku, Turbetu, oko Komara, Jajca i na Vlašiću. Vodeći borbu protiv ustaša i Nijemaca podno Vlašića pred kraj 1943. kod sela Šipova poginuo je.

DRAGIĆ Petra PETAR, rođen 1922', Otišić, Sinj, radnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOPaktivno radi od kraja 1941. godine. • Veljače 1942. godine stupio je. u Mosećko-svilajski partizanski odred s kojim učestvuje u borbama na terenima Svilaje, Moseća i Dinare do rujna 1942, kada na Tičevu postaje borac prištapskih jedinica 1. proleterske NOU brigade. Bori se na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, zatim preko centralne. Bosne u borbama oko Kotor-Varoša, Crnog vrha, Jošavke i Devetina. Poginuo je krajem prosinca 1942. godine između Teslića i Prnjavora u borbi sa četnicima i ustašama. Član SKOJ-a postao je u proljeće 1942. godine.

DRAGIČEVIĆ Frane DUŠAN, rođen 1915, Vrgorac, službenik. Poticao je iz siromašne seljačke porodice. Kao službenik je bio napredan i družio se sa naprednim radnicima, službenicima i građanima Vrgorca. Prije rata je postao kandidat KPJ. U ustanku radi za NOP. U NOB-u stupa početkom 1942. u Vrgorski odred s kojim ulazi u Južnodalmatinsku četu, a kasnije u bataljon »Josip Jurčević« s kojim učestvuje u borbama na području Biokova. Kao dobrovoljac kolovoza 1942. stupa u Sanitet 1. proleterske NOU brigade obavljajući dužnost apotekara sve do ožujka 1943. kada odlazi u prekomandu u Centralnu bolnicu gdje preuzima dužnost apotekara. Član KPJ postao je početkom 1942. Poginuo je početkom lipnja 1943. u jeku V neprijateljske ofenzive na Vučevu. Učesnik je borbi: na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu i u centralnoj Bosni. U IV ofenzivi: oko Ivan-sedla i Bradine, Gornjeg Vakufa i Bugojna, na Glavatičevu i Treskavici, kod Bijelog Polja, Šekovića, Kovrena, Čelebića, Tari i u V neprijateljskoj ofenzivi.

DRAGIČEVIĆ Josipa MIJO, rođen 1924, Prapratnica, Vrgorac, zemljoradnik. Završio je 6 razreda osnovne škole. Bio sekretar SKOJ-a u svom selu. Član SKOJ-a 1941. a član KPJ od 1942. Aktivno je radio na terenu do siječnja 1943. kada je stupio u 1. bataljon 4. dalmatinske brigade s kojom nastavlja borbe oko Vrgorca, u IV neprijateljskoj ofenzivi oko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, Tihaljine, Klobuka, Zelenkovca i u dolini Neretve. Zatim oko Nevesinja gdje je travnja 1943. postao borac 3. dalmatinske brigade i nastavio borbe na Čehotini, Čelebiću, Tari, Pivi i na

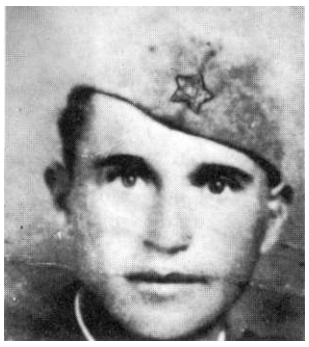
Vučevu gdje je početkom lipnja 1943. postao borac 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavio je borbe u razbijanju obruča, na Renovici, Jahorini, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Nemiloj i Vranduku, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Suici, Travniku, oko Jajca i na Vlašiću gdje je studenog 1943. prekomandovan u Dalmaciju i postao komandir voda u 1i. brigadi, a zatim sekretar SKOJ-a u bataljonu. Po oslobođenju Knina 1944. ušao je u sastav 5. brigade KNOJ-a obavljajući dužnost zamjenika komandira čete u 1. bataljonu. Travnja 1945. upućen u SSSR gdje je završio školovanje. Penzionisan u činu kapetana prve klase.

DRAGOBRATOVIĆ Pave IVO, rođen 1922, Raba, Metković, zemljoradnik. Član SKOJ-a

od 1941, a član KPJ od 1942. Vrlo aktivan u ustanku. Radio je na jačanju omladinskog pokreta i okupljao simpatizere oko NOP-a. Bio je teorijski uzdignut. U veljači 1942. stupio je u Neretvanski vod s kojim se bori u području doline Neretve da bi lipnja 1942. ušao u bataljon »Josip Jurčević« u sastav omladinske čete »Ante Torkar«. Bori se kao borac i komandir odeljenja na Biokovu do kraja kolovoza 1942. kad postaje borac pa komandir odeljenja, a zatim komandir voda u 4. kraljevačkom bataljonu 1. proleterske NOU brigade. Nastavlja borbe na Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, oko Kotor-Varoši, Teslića i Prnjavora. U IV ofenzivi na Bradini i Ivan-sedlu, kod Gornjeg Vakufa i Bugojna, oko Konjica, Uloga i na Treskavici, Kapku i Krčinom brdu i Ifsaru. U V neprijateljskoj ofenzivi na Čelebiću, Zavajitu, Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Zelengori, Balinovcu i Miljevini, u istočnoj Bosni, oko Vlasenice, Zvornika, Caparda, Nemile, Turbeta, Dalmacije, Travnika, Šuice i na Vlašiću gdje je krajem studenoga 1943. prekomandiran u Dalmaciju za rukovodioca. Vodeći borbe na otoku Šolti sa svojim .bataljonom 1944. poginuo je kao komandant bataljona na Šolti 1944. godine.

DRAGOBRATOVIĆ Marka LOVRE, rođen 1913. u selu Raba, Metković, zemljoradnik. Postao je kandidat za člana KPJ 1941. U partizane je pošao travnja 1942. godine u Neretvansku četu iz koje je kasnije ušao u 2. četu bataljona »Josip Jurčević« i kolovoza 1942. godine postao je borac 4. kraljevačkog bataljo-

na 1. proleterske NOU brigade u kojem je postao član KPJ travnja 1943. godine i desetar, a kasnije vodnik voda. Ranjavan je nekoliko puta, ali ga neprijatelj nije mogao dotući. 1944. godine je prekomandiran i postao politički delegat voda u Pratećoj četi 1. divizije u kojoj je ranjen pri zauzimanju Beograda. Po izlasku iz bolnice je poslat u 31. srpsku brigadu 21. divizije gdje je bio politički rukovodilac. Ponovo je ranjen početkom 1945. godine, odlazi u brigadnu bolnicu gdje je postao zamjenik komesara Sanitetske čete. Na toj ga je dužnosti i zatekao kraj rata. Poslije rata otpušten je iz armije kao RVI. Umro je 1979. godine.

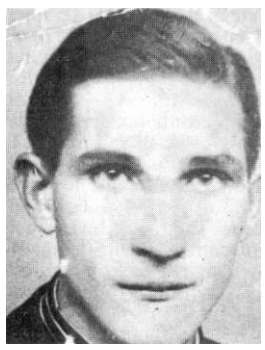
DRAGOBRATOVIĆ Pave STIPE, rođen 1920, Raba, Metković, zemljoradnik. Od 1941. aktivno radi za NOP. Član SKOJ-a od 1942. U prvoj polovini 1942. stupio je u neretvansku četu iz koje je ušao u sastav omladinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević« s kojim se bori na području Biokova do kraja kolovoza 1942. kada postaje borac 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavlja borbe pa Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, oko Kotor-Varoši, na Čalinci, Tesliću i na Prnjavoru. U IV neprijateljskoj ofenzivi: na Bradini, Ivan-sedlu, Gornjem Vakufu i Bugojnu. Vodeći borbe početkom ožujka 1943. protiv četnika kod Konjica, u gornjem toku Neretve poginuo je kao puškomitraljezac.

DRAŠKOVIĆ Ante MARIJA, rođena 1919, Solin, Split, domaćica. Marija je imala burno djetinjstvo. Živjela je pod vrlo teškim uslovima u radničkoj porodici sa devet članova. Bila je to bijeda i neimaština, ali tu mladu naprednu omladinku nije moglo demoralisati da ne stupi među naprednu omladinu Solina i nastavi borbu za poboljšanje životnih uslova radnika i seljaka. Član SKOJ-a postala je 1941. Prikuplja oružje i opremu za ustanak. Učestvuje u prenošenju propagandnog materijala i ljepljenju i pisanju parola. Njenu želju nisu ispunili rukovodioci ustanka da stupi u 1. solinski odred, već je ostavljena da radi na terenu. Početkom 1943. stupa u 3. dalmatinsku brigadu i nastavlja borbe kao borac-bolničarka kroz IV neprijateljsku ofenzivu: oko Imot-

skog, Posušja, na Širokom Brijegu, Plas-grebenu, u dolini Neretve i oko Nevesinja. Bori se na Čehotini i Čelebiću. Početkom lipnja 1943. postala je borac 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavila borbe kao član KPJ (postala je 1942.) u proboju obruča na Miljevini, gdje je spašavajući svog ranjenog suborca na brdu Budnju poginula. Tako je završila hrabro omladinka-proleterka iz Solinskog bazena, ostajući na vječitoj straži u Dolini heroja.

DRAŠKOVIĆ Ante ZDRAVKO, rođen 1915, Solin, Split, tvornički radnik iz radničke porodice. Razvio se u naprednog radnika i revolucionara koji je postao i član URS-ovog sindikata. Učestvuje u svim štrajkovima i političkim manifestacijama. Bio je i povjerenik URS-ovih sindikata svoje podružnice. Zbog aktivnosti u sindikatu hapšen je i zatvoren

od nenarodnog režima. Prije rata je primljen u SKOJ, a član KPJ postao je 1941. Po kapitulaciji stare Jugoslavije 1941. radi na pripremi ustanka i ulazi u udarnu grupu učestvujući u sabotažama i prikupljanju oružja. Zdravko je bio među prvima koji stupaju u Solinski odred 1941. Pošto se odred nije probio za Vještić-goru, Zdravko se vraća na sektor Solina, gdje ilegalno radi do odlaska u NOB-u u prvoj polovini 1942. Stupio je u Mosećki odred iz kojeg je u rujnu 1942. postao borac i komandir odeljenja 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Borio se na Ključu, na Bosanskom Grahovu, Sitnici, Lukaču, Gornjem Vakufu, Konjicu, Ulogu, Treskavici, Drini, Ifsaru, na Prijepolju i Bijelom Polju. U V neprijateljskoj ofenzivi: na Čelebiću, Korlatu, Trojvrhu i Vučevu. Vodeći borbu protiv Nijemaca u dolini Sutjeske, u prvoj polovini lipnja 1943, poginuo je.

DRAŽIN Jovakina ANTE, rođen 1912, Kaštel-Kambelovac, Split, zemljoradnik. Član KPJ postao je 1937. godine. Kao komunista je svjesno i savjesno izvršavao svoje partijske zadatke. Bio je aktivan u raskrinkavanju i čišćenju Partije od frakcionaštva. Jedan je od organizatora ustanka u svom mjestu. Učestvuje u rušenju željezničke pruge kod Kaštel-Kambelovca 1941. Listopada 1942, s grupom Šibenčana dolazi u 2. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade s kojom nastavlja borbe kao borac i komandir voda: na Strmici, Sitnici, Kotor-Varoši, Čelincu, kod Teslića, na Prnjavoru i Desetinama. U IV neprijateljskoj ofenzivi: na

Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu, Čićevu, Treskavici, Krčinom brdu, Ifsaru, Čajniču i Goraždu. U V neprijateljskoj ofenzivi: na Prijepolju i Bijelom Polju, Čelebiću, Zavajitu, Zlatnom boru, na Vučevu i Borovnu, gdje je početkom lipnja 1943, u borbama protiv Nijemaca, u dolini Sutjeske poginuo na dužnosti komandira voda prištapskih jedinica Brigade.

DRUŽIĆ Nikole MILAN, roden 1921, Omiš, stolarski radnik. Član SKOJ-a od 1937. Zbog svoje revolucionarnosti bio je zatvoren sa grupom skojevaca od nenarodnog režima. Bio je sindikalno organizovan u URS-ovim sindikatima. Kao pomorac se 1939. godine ukrcao na brod »Trepča« i otišao za New York, gdje je 1941. postao član KP USA. Na poziv KPJ odazvao se i dobrovoljno se bori u Jugoslaviji. Završio je petomjesečni vojni kurs i potom se prebacio u Englesku gdje je učio sve o diverzijama. Završio je radiotelegrafski kurs. U Jugoslaviju se spustio 21.4. 1943. u istočnu Bosnu sa Svetom Serdarom i Đurom Diklićem. Poslije V neprijateljske ofenzive sa jednom grupom rukovodilaca u kojoj je bio i Nikola Ljubičić u svojstvu radiotelegrafiste išao je u Srbiju, gdje se tada formirala 1. šumadijska brigada. Kasnije je bio u 2. proleterskoj brigadi, pa u 2. i 5. krajiškoj brigadi. Bio je oficir za vezu 4. crnogorskog bataljona. Po naređenju Slobodana Penezića-Krcuna nakon prelaska Ibra poslat je u Srbiju u blizinu Aranđelovca gdje je održavao vezu sa Glavnim štabom Srbije. Po oslobođenju Beograda postao je oficir Radiocentra KNOJ-a. Siječnja 1945. ušao je u 3. kragujevački bataljon u kome je bio vodnik voda automatičara. Na toj dužnosti zatekao ga je kraj rata.

DUBROJA Stevana ĐURO, rođen 1923, Tinj, Benkovac, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. a sredinom te godine postao je član SKOJ-a, a zatim stupa u Bukovički partizanski odred. Potom preko Sjevernodalmatinskog partizanskog odreda početkom 1943, dolazi u sastav 5. dalmatinske brigade s kojom nastavlja borbe u IV neprijateljskoj ofenzivi oko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, dolinom Neretve, oko Nevesinja. Krajem travnja 1943, ulazi u sastav 3. dalmatinske brigade s kojom vrši. pokret preko Uloga, Kalinovika, Broda i Zavajita u nove borbe u V neprijateljskoj ofenzivi na Čehotini, Ljubišnji, Čelebiću, Tari, Pivi, Vučevu. Početkom lipnja 1943, postaje borac 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavlja borbe u proboju obruča na Miljevini, zatim u borbama na rijeci Prači, Renovici, Vlasenici, Zvorniku, Capardama, Vranduku. Poginuo je krajem kolovoza 1943. godine u rajonu Komara-Turbe.

DUJMIĆ Stjepana ANTE, rođen 1909, Podgora, Makarska stolarski radnik. Bio uključen u radnički pokret Splita. Sindikalno organizovan u URS-ovim sindikatima. Učestvuje u štrajkovima i političkim manifestacijama u Splitu. NOP pomaže od 1941. U NOB-i je od rujna 1943. Učestvuje u razoružanju talijanskih vojnika u kapitulaciji Italije i u odbrani Splita kada je, po povlačenju iz grada, po-

stao borac 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavio je borbu na Drvaru, Travniku Šuici, Vlašiću, Vitovlju, oko Jajca, Mrkonjić-Grada, Lisine, na Mliništu, Vranići, Bitovnji. U Srbiji na Zlatiboru i Palisadu, Valjevu, Ubu, Beogradu i u borbama Sremskog fronta, u Sremu i Slavoniji do teškog ranjavanja polovinom travnja 1945. Kraj rata gaje zatekao u Gradskoj bolnici u Sremskoj Mitrovici. Poslije rata se demobilisao.

DUKIĆ Ante LAZO, rođen 1909, Biljane Gornje, Benkovac, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP aktivno radi od 1942. godine. U Sjevernodalmatinski odred stupio je drugom polovinom 1943, s kojom se bori do listopada te godine kod Bugojna postaje borac prištapskin jedinica (sanitet) 1. proleterske NOU brigade i nastavlja borbeni put oko Travnika, Šuice, Turbeta, Komara, rijeke Ugar, Skender-Vakufa, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Vukovskog, Makljana, Vraniće, Bašarinca, Bitovnje, Bjelašnice, Trnova, Pljevalja.

Potom po prelasku u Srbiju u borbama preko Zlatibora, Palisada, Duba, Kosjerića, Valjeva, Uba, Ralja, Avale, Beograda. Zatim oko Šida, Tov'arnika, u proboju Sremskog fronta i nastupanju preko Sotina, Vukovara, Pleternice, Okučana, Ilove, Garešnice, Dubrave, Vrbovca do Zagreba gdje dočekuje kraj rata. Poslije rata je demobilisan.

DULČIĆ Marina NIKOLA, rođen 1919, Rudine, Stari Grad, Hvar, zemljoradnik. Clan SKOJ-a od 1941. Clan KPJ od početka 1943. Aktivan u ustanku u Rudinama. Bio je vojni ilegalac 1941. Početkom 1942. s prvom grupom Hvarana prebacio se na Biokovo i postao borac 2. čete bataljona »Josip Jurčević« s kojim se bori na Biokovu sve do kraja kolovoza 1942. kada je postao borac i politički delegat voda u 3. kragujevačkom bataljonu 1. proleterske

NOU brigade. Bori se na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, na Jajcu, oko Kotor-Varoši, Celinca i na Tesliću. U IV neprijateljskoj ofenzivi oko Bradine i Konjica, Gornjeg Vakufa i Bugojna, na Glavatičevu i Čićevu, na Treskavici, Kapku i Krčinom brdu, oko Prijepolja i Bijelog Polja. U V neprijateljskoj ofenzivi oko Čelebića, Korlata, Bakića, na Tari, Vučevu i Borovnu. Vodeći borbu protiv Nijemaca u dolini Sutjeske početkom lipnja 1943. poginuo je.

DUMANIĆ Josipa VELJKO, rođen 1922, u Splitu, stolarski radnik. Za NOP radi od kraja 1941. godine. Listopada 1943. kod Bugojna postaje borac 2. čete 3. kragujevačkog bataljona. Učestvuje u borbama oko Travnika, Suice, Turbeta, Komara, Vitovnja, Jajca, rijeke Vrbasa, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Raduše, Makljena, Vranića, Bašarinca, Bitovnje, Bjelašnice, Trnova, Pljevlja. Potom po prelasku u Srbiju u borbama preko Zlatibora, Palisada, Duba, Kosjerića, Valjeva, Kolubare, Uba, Ralje, Avale i Beograda. Zatim u borbama oko Šida, Tovarnika, Šidskih Banovaca, Oriolika, u proboju Sremskog fronta i gonjenju neprijatelja preko Sotina, Vukovara, Borova, Pleternice, Okučana, Ilove, Garešnice, Dubrave, Vrbovca, sv. Ivana Zeline do Zagreba, gdje je dočekao kraj rata kao komandir voda, zastavnik. Član. KPJ postao je 1944. godine. Poslije rata ostao je u JNA. Penzionisan u činu majora.

DUMANIĆ Jakova MARIN, rođen 1909, Split, kovački radnik iz siromašne seljačko-radničke obitelji. Bio je napredan radnik koji je učestvovao u štrajkovima i političkim manifestacijama u Splitu. Bio je sindikalno organizovan u URS-ovim sindikatima. NOP pomaže od 1941. Početkom siječnja 1943. stupio je u Mosorski odred iz kojeg je postao borac i puškomitraljezac u 3. dalmatinskoj brigadi. Bori se oko Knina i Vrlike. U IV neprijateljskoj ofenzivi oko Imotskog, na Širokom Brijegu, Posušju, u dolini Neretve i Nevesinja. U V neprijateljskoj ofenzivi oko Ćehotine, na Čelebiću, Tari, Pivi i na Vučevu, gdje je početkom lipnja 1943. postao borac i puškomitraljezac 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim je nastavio borbu u proboju obruča sve do hrabre poginije 14. lipnja 1943. u borbi protiv Nijemaca na Donjem Budnju kod Miljevine.

DUPLANČIĆ Frane ANTE, rođen 1913, Split, brodostrojarski tehničar iz radničke porodice. Bio je zapažen kao srednjoškolac, ljevičarski orijentiran. Bio je stručni nastavnik u srednjoj školi u Livnu, a kasnije je radio na željeznici. Član SKOJ-a od prije rata, a član KPJ od 1942. Učesnik je ilegalnih akcija u Splitu protiv okupatora. U NOB-i je od prosinca 1942. Stupio je u 3. dalmatinsku brigadu sa ženom Marijom (poginula u prištapskim jedinicama u V neprijateljskoj ofenzivi). U sastavu ove brigade učestvuje u

borbama protiv četnika i Talijana kod Knina i Vrlike, a zatim oko Imotskog, Posušja, Jubuška, na Širokom Brijegu, Čvrsnici, Plas-grebenu, da bi po prelasku Neretve ožujka 1943. postao borac 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavio je borbu na Glavatičevu, Treskavici, Kapku, Ifsaru, na Prijepolju i Bijelom Polju, na Čelebiću, Zavajitu i trojivrhu kao puškomitraljezac gdje je u borbi protiv Nijemaca poginuo 23. svibnja 1943. godine.

DUPLANČIĆ Petra MILORAD, rođen 1925, Split. Đak, iz siromašne radničke porodice. Član SKOJ-a postao je 1942, član KPJ od 1943. Učestovao u nekoliko ilegalnih.akcija omladinaca Splita. Druge polovine 1942. stupio je u Mosećko-svilajski odred s kojim se bori sve do rujna 1942. kada postaje borac 4. kraljevačkog bataljona na Mliništu. Učestvuje u borbi na

Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitinci, Jajcu, oko Kotor-Varoši, na Čalinci, Teslići i Prnjavoru, u IV neprijateljskoj ofenzivi na Bradini i Ivan-sedlu, Gornjem Vakufu i Bugojnu, oko Konjica i Uloga, Treskavice. Na Kapku i Ifsaru. U V neprijateljskoj ofenzivi oko ČeleDića, na Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Sutjesci, Zelengori, Balinovcu, Miljevini, Renovici, Vlasenici, Drinjači, Zvroniku, na Capardu, Nemiloj, Vranduku, na Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Vlašiću i oko Jajca kada je krajem rujna 1943. prekomandovan u Dalmaciju kao komandir odjeljenja i ušao u sastav 4. splitske brigade i u sastavu 3. čete 3. bataljona. Borio se do druge polovine 1944. kada je poginuo 28.VII kod Gračaca u borbi protiv Nijemaca, ustaša i četinka.

DUPLANČIĆ Ivana ZDENKO, rođen 1929, Split, đak. Mlad se uključio u NOP i učestvuje u raznim ilegalnim akcijama omladinske organizacije u školi gdje je postao član SKOJ-a u drugoj polovini 1942. Po kapitulaciji Italije, dobrovoljno stu-

pa u sastav 2. crnogorskog bataliona 1. proleterske NOU brigade. Kao borac i mitraljezac učestvuje u borbama na Travniku, Vlašću, Vitovlju, Lisini, Mliništu, Bašarincu i Vranići. U toku rata je postao i član KPJ. Po osnivanju OZN-e odlazi u prekomandu u sastav Štaba brigade i radi na odgovornim zadacima od 1944. do kraja rata. Na kraju rata imao je čin starijeg vodnika. Poslije rata je ostao u JNA i radio u OZN-i.

ĐERĐA Mile KRSTE, 1914, Zemunik, Zadar, mesarski radnik, iz siromašne seljačke obitelji. Po završetku zanata radio je u Beogradu. U Sušak dolazi 1934. gdje je bio uhapšen i mučen, a potom sproveden svojoj kući. Bio je napredan i član URS-ova sindikata u Split dolazi 1936. i radi kao mesar kod Mitrovića, učestvuje u štrajku. Aktivno radi za NOP i učestvuje u akcijama u Splitu. Talijani ga hapse i drže u zatvoru 2,5 mjeseca. U veljači 1942. stupa u Svijalsko-Mosećki odred, kasnije u Dinarski, iz kojeg rujna 1942. odlazi u 1. dalmatinsku brigadu, gdje brzo postaje desetar. Krajem studenog 1942. kod Jajca je bio odsječen i dolazi u 3. kragujevački bataljon 1. proleterske NOU brigade. Borio se preko centralne Bosne, isticao se hrabrošću. Ali već siječnja 1943. vraća se u svoju jedinicu sa kojom nastavlja teške bitke kroz IV i V. neprijateljsku ofanzivu i svim drugim borbama koje je vodila Prva dalmatinska proleterska brigade do, kraja rata. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941.«

ĐOLONGA Mate JOZO, rođen 1922, Koprivno, Split, radnik, iz napredne radničke poro-

dice. Vrlo mlad se uključio u napredni radnički pokret i već svibnja 1941. postao član SKOJ-a i kao takav 1941. radi na pripremi ustanka u svome selu. U Mosorski odred stupio je srpnja 1942. s kojim je učestvovao u borbi na željezničkoj pruzi kod Koprivna gdje je uništen vlak. Iz odreda je otišao za Svilaju odakle je kao dobrovoljac rujna 1942. postao borac pristapskih jedinica 1. proleterske NOU brigade na Tičevu. Joze je bio nišanđija na topu, komandir voda i zamjenik komandira baterije. Učesnik je borbi: na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Centralnoj Bosi, IV ofenzivi: na Bradini, Treskavici, Drini. U V ofenzivi: na Prijepolju i Bijelom Polju, Čelebiću, Vučevu i Zelengori, Balinovcu i Miljevini, u istočnoj i srednjoj Bosni, Dalmaciji, u Srbiji: na Palisadu, Valjevu i Beogradu. Član KPJ je postao ožujka 1943. Od 1944. je komandir samostalnog protutenkovskog voda 3. bataljona na kojoj je dužnost i dočekao kraj rata u činu poručnika. Poslije rata ostao u JNA iz koje je penzionisan u činu kapetana I kl.

DŽALETA Jakova MILAN, rođen 1920. Baljci. Drniš, građevinski radnik. Za NOB je počeo raditi od 1942. Srpnja 1942. uhapšen je i interniran na otok Pag odakle bježi sa većom grupom zatvorenika 10. siječnja 1943. U veljači 1943. stupa u 2. četu 2. bataljona 5. dalmatinske brigade u kojoj je bio komandir voda i nastavio sa istom borbu u IV ofenzivi oko Imotskog, Posušja, Plas-grebena, u doline Neretve i Nevesinja. Zatim se bori u 3. dalmatinskoj u Crnoj Gori; u V ofenzivi, kod Broda i

Zavajita, Ćehotine, Čelebića, Tare, Pive Mratinja Vučeva gdje ie početkom lipnja 1943. postao borac i komandir voda u 2. crnogorskom bataljonu 1. proleterske NOU brigade. Borio se u proboju obruča u istočnoj Bosni: na Vlasenici, Zvorniku, Capardama, Nemiloj, Turbetu Dalmaciji, Duvnu i Suici, Traniku, Vlašiću, u centralnoj Bosni. Prekomandovan je 15. veljače 1944. i kasnije postao komandir čete u 2. tenkovskoj brigadiu činu poručnika učestvovao u borbama u Sandžaku i u Srbiji: na Zlatiboru, Valjevu, Beogradu i Sremskom frontu. Član KPJ postao je prosinca 1943. Poslije rata ostao u JNA iz koje je penzioniran u činu potpukovnika.

DŽEKO Ante PAVAO, rođdn 1925, Split, vodoinstalater. Pri izučavanje zanata upoznao se s naprednim idejama radničkog pokreta. U omladinskom pokretu je od 1939, učestvuje u štrajku i demonstracijama. Po dolasku okupatora 1941. sudjeluje u akcijama omladine Splita i, već 1942. postao je član SKOJ-a. Veljače 1943. stupa u Mosećki partizanski odred bori se sve do listopada 1943. u toj jedinici kada je u Bugojnu postao borac 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU origadfe. učestvuje u borbama na Travniku, Suici, Vlašiću, Komaru. Početkom 1944. prekomandovan je u artiljeriju 1. proleterske divizije gdje je postao artiljerijski majstor. Kraj rata ga je zatekao u činu vodnika. Član KPJ postao je u toku rata.

DŽEPINA Ilije MILAN, rođen u Golubiću, Knin, novinar. NOP je pomagao u Beogradu od 1941. Bio proganjan od ustaša i zatvaran. U listopadu 1944. u Beogradu stupa u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Sremskom frontu. Razbijajući neprijatelja na pravcu Ilok-Šid-Tovarnik-Ilača u jednom od juriša u prosincu 1944. poginuo je.

EFENDIĆ Ivana JAKICA, rođena 1919, Obrovac, Sinj, domaćica iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP aktivno radi od kraja 1941. godine, kada postaje i član SKOJ-a. U drugoj polovini 1942, stupila je u Mosećko-svilajski partizanski odred s kojim se bori do sredine rujna te godine kad na Tičevu postaje borac i bolničarka 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Ključu, Grahovu, Sitnici, Jajcu, Kotor-Varošu, oko Crnog vrha, Jošavke, na Tesliću, Jelahu, zatim u IV i V neprijateljskoj ofanzivi u borbama na Lukaču, Konjicu, Gornjem Vakufu, Ulogu, kod Kalinovika, Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, kod Čajniča i Goražda, Bijelog Polja na pravcu

Čelebić-Korlat-Trovrh, Tari, Vučevu, Suhoj, Zelengori, Balinovcu, Miljevini, na Rijeci Praći, Han-Pijesku, Vlasenici, Zvorniku, Capardu, Vranduku, Turbetu, u Dalmaciji, oko Travnika, Duvna, Suice, Komara, Ugra, Vlašića, Mrkonjić Grada, Sipova, Mliništa, Makljena, Vraniće, Bitovnje, Trnova, Pljevlja. Potom po prelasku u Srbiju u borbama preko Zlatibora, Palisada, Duba, Valjeva, Uba, Ralje, Beograda, Srijema i Slavonije do Zagreba gdje je dočekala kraj rata u činu zastavnika. Član KPJ postala je 1943. godine. Umrla 1946. g.

ERAKOVIĆ Jovana BOŽO. rođen 1922, Štikovo, Drniš, zemljoradnik. Vrlo mlad se opredijelio za napredni radnički pokret. NOP počeo pomagati 1941. U prvoj polovini 1942. stupio je u Mosećko-svilajski odred. Član SKOJ-a. U listopadu 1942. postao je borac 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade u Ključu. Nastavio je borbu na Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, na Kotor-Varoši, Čalincu, Tesliću i Prnjavoru. U IV neprijateljskoj

ofanzivi: na Bugojnu, Bradini, Ivan-sedlu, Gornjem Vakufu, kod Konjica, Uloga, na Treskavici, Kapku, Krčinu brdu, Ifsaru, Prijepolju i Bijelom Polju. U V neprijateljskoj ofanzivi: na Čelebiću, Zavajitu, Zlatnom boru na, Vučevu, Popovom mostu, Zelengori, Balinovcu, Rataju, Miljevini, Vlasenici, Zvorniku i Capardu, gdje je postao član KPJ. Bori se na Nemiloj, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Suici, Travniku, Vlašiću, Lisini gdje je postao komandir odeljenja, na Mliništu, Vukovskom,

Bašarincu i Vranići. U Srbiji: na Palisadu, Valjevu i Beogradu gdje je postavljen za komandira voda. Nastavio je borbe na Sremskom frontu. Prosinca 1944. teško je ranjen i po ozdravljenju opet je nastavio borbu do kraja rata. Poslije rata ostao je u JNA iz koje je penzioniran u činu kapetana I klase.

ERAKOVIĆ Đure PETAR, rođen 1923, Štikovo, Drniš, radnik iz siromašne seljačke obitelji. Slabo imovinsko stanje tjera ga da krene trbuhom za kruhom. Odlazi u Beograd gdje se zapošljava. Za NOP radi od 1943. godine. Sredinom listopada 1944, za vrijeme napada na Beograd stupa u sastav 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim učestvuje u borbama u oslobođenju Beograda, zatim u borbama oko Erdevika, Šida, Tovarnika, Ilaće, Šidskih Banovaca, Oriolika, u čijoj je neposrednoj blizini i poginuo 17. siječnja 1945. godine u borbi s njemačkim jedinicama.

ERCEGOVIĆ Svetina ANTE, rođen 1919, Kotelj-Primošten, općina Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. a krajem te godine postao član SKOJ-a, kada odlazi u partizane i stupa u 3. dalmatinsku brigadu. Bori se najprije kao borac, a zatim puškomitraljezac oko Vrlike, preko Imotskog, Posušja i Neretve. Prenosi ranjenike preko Prenja do Nevesinjskog polja. Početkom svibnja 1943. postaje član KPJ. Nastavlja borbe kroz Sandžak na Ćehotini, Čelebiću, Tari, Vučevu, odakle Ante sa svojim drugovima dolazi u 1. proleterske s kojim učestvuje u borbama: na Travniku, Šuici, Turbetu, Vlašiću, Jajcu, na Mrkonjić-Gradu, Lisini, Šipovu, na Mliništu, zatim preko Vukovskog, komunikacije Prozor-G. Vakuf, Komara, Vraniće, Bitovnje, Raštelice, Bjelašnice, Drine, Sandžaka, Uvea, Zlatibora, Palisada, Kosjerića, Maljena, Valjeva, Kolubare, Uba, Lajkovca, Ralje, Avale, Šida, Tovarnika, Šarengrada, Vukovara, Borova, Pleternice, Okučana, sve do Zagreba gdje dočekuje kraj rata kao zamjenik komandira čete, u činu potporučnik. Poslije rata ostaje u JNA.

sku (3. kragujevački bataljon) nastavlja borbe preko Miljevine, r. Prače, Podromanije, Han-Pijeska, Vlasenice, Zvornika, zatim preko Nemile i srednje Bosne do Dalmacije i natrag u borbama oko Travnika, Šuice, Duvna, Turbeta, Jajca, Mrkonjić-Grada, Mliništa, zatim na Vukovskom, između Prozora i G. Vakufa, Vranići, na Bitovnji, Bjelašnici, u Sandžaku, Zlatiboru, gdje se teškom mukom rastaje od svog puškomitraljeza i postaje komandir desetine s kojom uspješno nastavlja borbu preko Kosjerića, Maljena, Valjeva, Uba, Ralje, Beograda, Srema i Slavonije do Zagreba, gdje dočekuje kraj rata. Poslije rata demobilisan je na vlastiti zahtjev. Umro je 1969.

ERCEGOVIĆ Tade ANTE, rođen 1924, Rogoznica, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. a travnja te godine postaje član SKOJ-a. Boraveći kratko vrijeme u Šibenskom odredu, odlazi u Bosnu i listopada 1943. kod Bugojna stupa u 3. kragujevački bataljon 1. proleterske NOU brigade. Borio se na Grahovu, Sitnici, Jajcu na Kotor-Varoši, Crnom vrhu, Jošavki, Devetini i drugim mjestima na prostoru Tesnć-Prnjavor-Čelinac, a zatim preko Snjegotine, Maslovara, Šipraga, Ugra, zapadnih ogranaka Vlašića, Komara, planine Vraniće, Bitovnje sve do 18. veljače 1943. kada je poginuo junački jurišajući na talijanske rovove kod Bradine.

ERCEGOVIĆ Stipe JOSIP, rođen 1922, Sapin Dolac, iz siromašne seljačke obitelji. Odmah po okupaciji zemlje aktivno radi za NOP, a veljače 1942. postaje član SKOJ-a. U drugoj polovini srpnja 1942. odlazi u partizane i stupa u bataljon »Ante

Jonić«, a početkom listopada te godine odlazi u Bosnu i u Ključu stupa u 3. kragujevački bataljon 1. proleterske NOU brigade. Borio se na Grahovu, Sitnici, Jajcu na Kotor-Varoši, Crnom vrhu, Jošavki, Devetini i drugim mjestima na prostoru Tesnć-Prnjavor-Čelinac, a zatim preko Snjegotine, Maslovara, Šipraga, Ugra, zapadnih ogranaka Vlašića, Komara, planine Vraniće, Bitovnje sve do 18. veljače 1943. kada je poginuo junački jurišajući na talijanske rovove kod Bradine.

ERCEGOVIĆ Ivana JOSIP SUDAC, rođen 1907. u Šibeniku, foto-reporter iz siromašne radničke obitelji. Sa svojim roditeljima živi u Šibeniku, a potom cijela obitelj dolazi u Split,

gdje uči drvodjelski zanat kada se opredeljuje za napredni revolucionarni pokret. Učestvuje u raznim radničkim manifestacijama i demonstracijama za vrijeme vladavine nenarodnih režima bivše Jugoslavije. Bio je član URS-ovih sindikata. Po odsluženju vojnog roka 1927. ostaje bez posla, radeći tu i tamo

razne poslove u gradu. Zatim se odlučuje na prekvalifikaciju za fotografskog radnika položivši uspješno ispit, ubrzo se zapošljava i tako od drvodjelca i obalskog radnika postaje fotograf i sportski foto-reporter. Okupacijom zemlje 1941. pomaže i radi za NOP. Bio je hapšen i nekoliko puta saslušavan, tražeći mu fotografije pojedinih drugova ili negative, koje je on ranije uništio ili sklonio na sigurnije mjesto. Početkom rujna 1943. stupa u Mosorski odred, a odmah zatim kod Bugojna dolazi u 1. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade. U ovom bataljonu ostaje kratko vrijeme i odlazi u prekomandu pri Štabu 1. proleterske divizije noseći sa sobom i dva foto aparata koje je donio sa sobom od kuće. Pri Štabu divizije, u kulturnoj ekipi i pratećoj četi ostaje do kraja rata obavljajući dužnost komandira kurira. Krajem 1945. odlazi na rad pri uredništvu lista »Borba« u Beograd. Raspolaže sa bogatom riznicom fotografija iz rata. Bio je i prvi naš foto-reporter prilikom posjeta druga Tita Poljskoj 1946. Potom zbog stanja u obitelji dolazi u Split i radi kao vojni službenik pri domu JNA, odakle je i penzioniran 1956. kao stariji vodnik.

ERGIĆ Luke BRANKO, rođen 1920, Gaćelezi, Šibenik, zeljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Odmah po okupaciji zemlje 1941. radi za NOP, a krajem te godine postaje član SKOJ-a. Drugom polovinom listopada 1942. odlazi u partizane i stupa u 3. dalmatinsku brigadu 9. dalmatinske divizije s kojom učestvuje u borbama po zapadnoj Bosni i dijelu Dalmacije; kroz IV neprijateljsku ofanzivu preko Imotske krajine, Posušja, dolinom Neretve. Početkom ožujka 1943. priključuje se 3. kragujevačkom bataljonu 1. proleterske NOU brigade. Nastavlja borbu preko Neretve, Prenja, Glavatičeva, Treskavice, Ustikuline, na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Cajniča i Goražde, gdje krajem travnja 1943. postaje Član KPJ i komandir desetine. Zatim u borbama oko Pljevlja, kroz V neprijateljsku ofanzivu, kod Bijelog Polja, Šakovića, Čelebić, šuma Korlat, na Tari, Pivi, Vučevu, u dolini Sutjeske, na Zelengori, Balinovcu, Rataju, Miljevini, gdje je poginuo junački 14. lipnja 1943.

ERGIĆ Nikole DUŠAN, rođen 1908. Gaćelizi, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. Talijani ga hapse

kolovoza 1942. drže i ispitivaju nekoliko dana. Potom ga puštaju. Opet ga hapse 1. studenog te godine i odvode u logor na Motat, gdje, je zadržan do ožujka 1943. kada je pušten iz zatvora. Po kapitulaciji Italije rujna 1943. stupa u 19. diviziju, a potom krajem listopada kod Bugojna dolazi u sastav 1. bataljona 1. proleterske NOU brigade. Borio se oko Travnika i Suice, na Mrkonjić-Grad, Šipovu i Mliništa. Potom u nadiranju brigade na istok, prvo kao borac a potom i kao pomoćnik mitratjesca. Prelaskom u Srbiju odlazi u izviđačku jedinicu divizije s kojom nastavlja borbu do oslobođenja Beograda kada se vraća natrag u svoj bataljon. Dolaskom Vrhovnog štaba u Beograd, odlazi u prekomandu u prateću-gardijsku jedinicu pri VŠ gdje i dočekuje kraj rata. Član KPJ postao je veljače 1945. Poslije rata se demobilizira kao starije godište.

FABJANOVIĆ Mate TONKO, rođen 1921, Škrip, Brač, zemljoradnik, član SKOJ-a od 1941. Bio jedan od naprednih omladinaca svog mjesta. Stupio je u Brački vod iz kojeg je postao borac omladinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević«. Borio se na Golom brdu i Turiji. Kolovoza 1942. postao je borac 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, u IV ofanzivi: kod Bugojna i Gornjeg Vakufa, na Bradini, Ivan-sedlu i kod Konjica. Vodeći borbu s Talijanima i četnicima u gornjem toku rijeke Neretve drugom polovinom ožujka poginuo je.

FABRIS Balda DINKO, rođen 1914, Trpanj, Dubrovnik, radnik ribar. Za NOP je počeo raditi, 1941. godine. U NOB-u od druge polovine 1943. na Visu odakle je došao u inžinjerski bataljon u Drvar. Učestvovao je u borbama sve do 25. svibnja 1944. u toj jedinici za vrijeme desanta na Drvar 26. svibnja 1944. bio je borac inži-

njerije 1. proleterske brigade. Borio se na Mliništu, Vranići, Bašarincu, Bitovni; Srbiji: na Zlatiboru i Palistadu, Valjevu i Ubu, i Beogradu gdje je listopada 1944. postao borac i vodnik u sastavu saniteta 1. proleterske brigade nastavljajući borbe na Sremskom frontu: u Sremu i Slavoniji, sve do kraja rata.

FAKAČ Nikole KAMILO, rođen 1912, Split, službenik, iz trgovačke porodice. Kao mladić se družio sa naprednom omladinom i bio je privržen naprednom radničkom pokretu.

Po dolasku okupatora 1941. pomaže i radi za NOP kao namještenik prehrambenog otsjeka općine u Splitu. Izdavao je bonove za hranu i onim osobama za koje je okupator zabranio. Bio je otkriven 1942. i optužen od Vojnog specijalnog suda u Zadru, ali je oslobođen zbog nedostatka dokaza, a on je i dalje nastavio pomagati NOP. U rujnu 1943. ostavlja familju i odlazi u Mosorski partizanski odred iz kojeg je otišao na Vis i ušao u sastav 2. brigade 26. divizije odakle je otišao na kurs apotekara. U ožujku 1944. upućen je u sanitetsko odjeljenje VS u Drvar, gdje je ostao do desanta na Drvaru 25. svibnja 1944. kada je upućen u sanitet bolnice 1. proleterske divizije s kojom prolazi VII ofenzivu i ulazi u sastav saniteta 1. proleterske NOU brigade u kojoj je obavljao dužnost apotekara, na toj dužnosti ga je zatekao kraj rata. Poslije rata se demobilisao i nastavio rad na obnovi zemlje. U toku rata je postao član KPJ.

FANELI Mauricije MARIO, rođen 1924, San Benedetto, Italija, živi u Zadru, đak. Otac mu

je Talijan a majka Jugoslavenka. Družio se sa naprednom omladinom i pomagao NOP. Pred kapitulaciju Italije 1943, bježi u Split i po njezinoj kapitulaciji stupa u 3. kragujevački bataljon 1. proleterske NOU brigade i bori se preko Lovreća, Duvna, Suice, Travnika, Turbeta, Komara, Vlašića Jajca, Mrkonjić Grada, Šipova, Mliništa, Vukovskog, Raduše, Vraniće, Bitovne, Bjelašnice, Drine, u Sandžaku, Uvea, Zlatibora, Palistada, Kosjerića, Valjeva, Kolubare, Uba, ICaije, Beograda, Srema i Slavonije, sve do Zagreba kao borac i politički delegat voda i rukovodilac SKOJ-a. Kraj rata ga je zatekao u činu poručnika na dužnosti zamjenika komesara čete. Clan KPJ je postao u toku rata. Poslije rata ostao u JNA iz koje je izašao 1948. kada odlazi na školovanje za TV i filmskog režisera.

FATARI Joze DAVOR, rođen 1920, Orebić Pelješac, Dubrovnik, podoficir bivše vojske koji je zbog povrede i invaliditeta otpušten iz vojske. Clan SKOJ-a prije rata. Clan KPJ od 1941. U NOB je od 1942, u pe-

lješku grupu. Iz nje je ušao u sastav čete »Ante Torkaci« bataljona »Josip Jurčević«. Kolovoza 1942. postao je borac 1. crnogorskog bataljona a nešto kasnije 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade u kome je bio desetar. Dok je bio na Biokovu se isticao hrabrošću kao desetar u vještom vođenju svoje desetine a posebno na Golom brdu u borbi s Talijanima. Učestvovao je u borbama: na Ključu, Strmici, Sitnici, Jajcu i centralnoj Bosni. Vodeći borbu sa ustašama i Nijemcima oko Teslića sredinom siječnja 1943. poginuo je hrabro. Kao borac se je isticao u svim borbama a posebno kod Kotor-Varoši u borbi protiv motorizirane njemačko-ustaške jedinice.

FILIPETI Ante ANTE, rođen 1921, Makarska, bačvarski radnik. Bio jedan od naprednih omladinaca Makarske, član SKOJ-a od 1941. Aktivno je radio na raznim zadacima kao omladinac. Učesnik političkih manifestacija. Učesnik oduzimanja oružja iz građanske ško-

le u Makarskoj 18. travnja 1941. Bio je organiziran u URS-ovom sindikatu. U omladinsku četu »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević« došao je u drugu polovinu 1942. Bori se na području Biokova do kraja kolovoza 1942. Tada je postao borac 6. beogredskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Bori se na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni: oko Kotor-Varoši, Teslića; u IV ofanzivi: oko Konjica, Gornjeg Vakufa i Bugojna, Uloga i Treskavice, na Drini, Krčinom brdu i Ifsaru, Sandžaku; u V ofanzivi: na Čelebiću, Korlatu,

Trovrhu, Tari, Vučevu, Suhoj, Zelengori, Balinovcu, Rataju i Miljevini; u istočnoj Bosni: na Vlasenici, Zvorniku, Capardu, Nemiloj, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Vlašiću, Šuici. Oko Jajca, Vitovlja, Mrkonjić-Grada i Lisini gdje je u sastavu pozadinskog voda poginuo od bombardovanja neprijateljske avijacije.

FINZI MALZALTA Josipa-Bepa MATILDA, rođena 1926, Split, učenica, iz židovske porodice koja se bavila prodajom robe. Matilda je rođena u Splitu gdje je završila školu i bila uključena u omldinski pokret Splita i radila s naprednom židovskom omladinom »KEN« i »Hašomer hacair«. Matilda se opredjelila za borbu protiv fašizma kao najvećeg ugnjetača radničke klase i rasne netrpeljivosti. Pred kraj 1941. ona se izvlači iz Splita u Solin. Stupa u Mosećki odred iz kojeg je rujna 1942. sa većom grupom Dalmatinaca došla u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade kao član SKOJ-a. Bori se kao borac-bolničarka na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, u IV i 'V ofanzivi: na Lukaču, Gornjem Vakuf, Konjicu, Ulogu, Treskavici, Drini, Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Cajniču, Sandžaku, na Prijepolju i Bjelom Polju, na Celebiću, Korlatu, Trovrhu, Tari, Vučevu i Suhoj gdje je u borbama s Nijemcima, braneći prilaze Tjentištu početkom lipnja 1943, poginula hrabro. Bila je to divna omladinka koja je svojom izdržljivošću, hrabrošću, veselošću zadivljavala svoje suborce u najtežim trenucima 4. i 5. ofenzive. Tako je ta mlada skojevka (ne zna se je li bila član KPJ) proleterka židovskog porijekla ostala na vječitoj straži, u Dolini heroja.

FISTANIĆ Ivana PAVLE, rođen 1923, Zastražišće, Hvar, zemljoradnik. U prvim danima ustanka na otoku Hvaru pripadao je naprednoj omladini u čijoj kući su se sakupljali prvi partizani. Radio je na njihovom zbrinjavanju sa svojom porodicom, zbrinjavanju ranjenih i bolesnih boraca koji su se s Biokova prebacivali na Hvar. Obavljao je i kurirske dužnosti i sakupljao hranu. Na Hvaru je 1943. postao član SKOJ-a, a član KPJ 1943. U listopadu 1943. je prebačen u Bosnu kada je ušao u sastav Prateće čete 1. proleterske divizije. Borio se oko Travnika, Jajca, Mrkonjić-Grada, Mliništa, Vraniće, Bitovne, Sandžaka gdje je ranjen i prebačen 1944. u bolnicu. Po ozdravljenju i oslobođenjem Beograda krajem listopada 1944. postao je borac i politički delegat voda 3. čete 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borbu na Sremskom frontu na pravcu Ilok, Sid, Tovarnik, Sidski Banovci, Oriolik, Mehovi, Vukovar, Pleternica, Banova Jaruga i Vrbovec. Kraj rata gaje zatekao u činu zastavnika na dužnosti političkog delegata voda.

FRANIČEVIĆ Jure ANTE,, rođen 1913, Živogošće, Makarska, zemljoradnik. Clan SKOJ-a od prije rata. Clan KPJ od 1942, iz napredne je seljačke porodice. Vrlo aktivan u pripremama ustanka. Bio vojni ilegalac. Prve polovine 1942. stupa u 1. vod Južnodalmatinske čete, a kasnije dolazi u 2. četu bataljona »Josip Jurčević«. Bori se na području Biokova do kraja kolovoza 1942. kada je postao borac i puškomitraljezac 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske brigade. Bori se na Ključu, Strmici, oko Manjače, Jajca, Centralne Bosne oko Kotor-Varoši. Čalinca, Teslića, u IV ofanzivi na Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu i Bugojnu, Glavatičevu i Čičevu gdje je vodeći borbu protiv elitnih četničkih trupa Baje Stanišića i jurišnicima Pavla Đurišića na ograncima Treskavice 22. ožujka 1943. poginuo. Bio je to borac i puškomitraljezac velike upornosti, izdržljivosti i hrabrosti.

FRANIČEVIĆ Ante JURE, rođen 1921, Vrisnik, Hvar, zemljoradnik, član SKOJ-a 1942. kao napredan omladinac pomagao je NOP sve do odlaska u NOB-u krajem 1942. Borio se do kapitulacije Italije na Hvaru a tada je ušao u sastav Splitskog posadnog bataljona iz kojeg je krajem listopada 1943. stupio u 1. proletersku NOU brigadu kao artilierac. Učestvuje u borbama oko Travnika, Vlašića, Komara, u centralnoj Bosni oko Mrkonjić-Grada, Mliništa, Vraniće, Bitovne i Sandžaku. U Srbiji: na Zlatiboru, Valjevu, Ubu, Beogradu i u borbama na Sremskom frontu u kojim borbama je ispoljio veliku upornost, izdržljivost i hrabrost. Vodeći borbu sa Nijemcima početkom 1945. godine oko Oriolika, poginuo je.

FRANIČEVIĆ Ante NIKOLA BABICA, rođen 1921. Vrisnik, Hvar, zemljoradnik, član SKOJ-a od 1941. Jedan od naprednih seljaka omladinaca koji je bio vrlo aktivan u pripremanju ustanka u svom mjestu. U NOB-u stupio u drugu polovinu 1942. na Hvaru. Zatim se prebacio na Biokovo u sastav bataljona »Vid Mihaljević«. Bori se u tome bataljonu do ulaska u sastav 4. dalmatinske brigade, a zatim učestvuje u borbama u u IV ofanzivi oko Imotskog, Vrgorca, Širokog Brijega, Posušja, u dolini Neretve i Nevesinja gdje je krajem travnja 1943. postao borac 3. dalmatinske brigade kojom učestvuje u borbama u Crnoj

Gori i Sandžaku, u V ofanzivi oko Ćehotine, Celebića, Tare, Pive i na Vučevu da bi početkom lipnja 1943. postao borac 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim učestvuje u borbama proboju kod Miljevine i Budunju kada je u jednom od juriša u pravcu Renovice poginuo 14/15 lipnja 1943. godine.

FRANIN-OLIĆ Ante BLAŽENKA PEČARICA, rođena 1920, Vodice, općina Šibenik, domaćica, iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP je aktivno

radila od početka 1942. a ožujka iste godine postaje član SKOJ-a. Veljače 1943. hapse je četnici i predaju Talijanima koji je drže u zatvoru, a potom oslobađaju. Početkom ljeta 1943. stupa u Primorsku četu, iz koje dolazi u Sjevernodalmatinski odred a listopa'da 1943. kod Bugojna u 1. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama oko Travnika, Turbeta, Šujice, Komara, Vlašića. Siječnja 1944. oboljeva od tifusa i odlazi u bolnicu 1. korpusa, a srpnja 1944. u bolnicu 10. krajiške divizije. Po ozdravljenju ostaje u 2. bataljonu Ćri Štabu 10. divizije, prvo kao bolničarka, a zatim referent saniteta bataljona sa kojim nastavlja borbu po Bosni i Hrvatskoj. Kraj rata dočekala je kod Zidanog mosta, u činu vodnika na dužnosti referenta saniteta bataljona.

FRANIN-PEĆARICA Anđelka IVAN, rođen 1919. Vodice, općina Šibenik, zemljoradnik, iz siromašne seljačke obitelji. Odmah po okupaciji zemlje, radi kao vrlo napredan omladi-

nac za NOP. Krajem 1941. postaje član SKOJ-a. U ožujku 1942. stupa u Primorsku četu iz koje početkom listopada odlazi u Ključ i ulazi u sastav 4. bataljona 1. proleterske NOU brigade. U prvim borbama na Grahovu, Sitnici, Jajcu ističe se hrabrošću. Također i u borbama preko centralne Bosne, posebno kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu u teškim bitkama na prostoru Ivan-sedlo-Bradina-Konjic i Gornji Vakuf gdje početkom ožujka 1943. postaje puškomitraljezac. Zatim se bori preko Neretve, Prenja, Kalinovika i Drine; uspješno rukuje i tuče neprijatelja sa svojom »zbrojovkom«, naročito na Krčinom brdu, po prelasku Drine 8/9. travnja 1943. gdje prima dužnost komandira desetine, a nešto kasnije kod Čajniča postaje član KPJ i nastavlja borbu kod Pljevlja, Bijelog Polja, na prostoru Čelebić-Zavajit, na Zlatnom boru, Tari, kada krajem svibnja 1943. prima dužnost komandira voda sa kojim uspješno komanduje u borbama na Vučevu, Borovnu, preko Sutjeske, Zelengore, Balinovca, sve do 12/13 lipnja 1943. kada je poginuo junački ispred Miljevine u zadnjim jurišima V neprijateljske ofanzive.

FRANKOVIĆ Joze IVO, rođen 1927, Makar, Makarska, zemljoradnik, iz siromašne napredne seljačke porodice. Cijela njegova porodica aktivno učestvuje i pomaže NOP od 1941. Jedan je brat poginuo a drugi je nosilac »Partizanske spomenice 1941«. Ivo je bio napredan omladinac. Clan SKOJ-a postao je 1943. U NOB-u je stupio 1944. u sastav KNOJ-a Siječnja 1945. dolazi kod Šida u 2. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade učestvuje u borbama: kod Šida, na Tovarniku, Ilašu, Šidskirh Banovcima, Ordiku, Mehovini, a zatim u proboju Sremskog fronta i gonjenju neprijatelja preko Vukovara, Borova, komunikacije između Osjeka i Đakova, preko Pleternika, Okućana, Lipika, Ilove, Moslavačke gore, Čazme, Vrhovca, sve do 8. maja 1945. kada je teško ranjen kod sela Ivan-Zelina i prebačen je u bolnicu u Zagreb gdje je i umro. Sahranjen je na groblju Mirogoj-

FRIGANOVIĆ Nikole IVO, rođen 1925. Šibenik đak, iz siromašne radničko-težačke obitelji. Kao napredan omladinac radio za NOP od početka 1942. Član SKOJ-a je postao te godine. U Kragujevački bataljon 1. proleterske NOU brigade dolazi listopada 1943. kod Bugojna. Odmah u prvim borbama se ističe oko Travnika i Šuice kao vrlo hrabar borac, Bori se i na širem prostoru Travnik-Turbe-Komare. Njegov neustrašivi mladalački polet dolazi do punog izražaja. U rajonu Travnika, gdje je boravio njegov bataljon duže vremena, od druge polovine studenog 1943. obezbjeđujući pripreme i održavanje Drugog zasjedanja AVNOJ-a. Po izlasku rtaših snaga iz Jajca bataljon dolazi u rajon Jajca i na tome terenu vodi borbe s neprijateljskim snagama. Ivo se uvijek nalazi u prvim redovima, sve do 27. veljače 1944. kada je kod Jajca u s. Gornji Bulići poginuo.

FRZOP Ive BOZIDAR, rođen 1923, Vodice, općina Šibenik, zemljoradnik, iz siromašne seljačke obitelji. Kao napredan omladinac radi za NOP od 1942.

Početkom 1943. postaje član SKOJ-a, a listopada te godine odlazi u partizane i kog Bugojna stupa u 2. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade. U prvim borbama oko Travnika, Šuice, Turbeta, zapažen je kao vrlo hrabar borac. U narednim borbama se stalno potvrđivao u borbama preko centralne Bosne posebno kod Jajca, Mrkonjić-Grada i Lisina, gdje postaje puškomitraljezac kojim uspješno rukuje i tuče neprijatelja, naročito krajem svibnja 1944. u rajonu Mliništa za vrijeme Drvarske operacije, te u nadiranju brigade na istok preko Vukovskog, na komunikaciji između Prozora i G. Vakufa planini Vranići, Bitovnji, Bjelašnici, kod Foče, u Sandžaku, gdje kolovoza 1944. postao komandir desetine, nastavljajući borbu preko Uvea, Zlatibora, Palisada, Bajine Bašte, Kosjerića, Maljena, Valjeva, Uba, Ralje, i Beograda, a u međuvremenu postaje i član KPJ. Zatim učestvuje u borbama kod Šida, Tovarnika, a početkom 1945. postaje komandir voda s kojim uspješno komandira u završnim operacijama preko Srema i Slavonije do Zagreba gdje dočekuje kraj rata • Poslije rata 1947. je demobiliziran na lični zahtjev. Sada živi u SAD.

FURČIĆ Roka IVICA MAŽUNAC, rođen 1919. Primošten, općina Šibenik, zemljoradnik, iz siromašne seljačke obitelji. Vrlo je napredan omladinac. Kao član SKOJ-a po okupaciji zemlje aktivno radi na terenu za NOP i obavlja dužnost sekretara skojevske grupe na terenu. Clan KPJ postao je svibnja 1941. Početkom kolovoza te godine odlazi u partizane na terenu i brzo postaje komandir Primoštensko-rogozničke čete. U studenom 1942. odlazi u Bosnu i kod Petrovca dolazi u sastav 1. bataljona 1. proleterske NOU brigade. U prvim borbama se ističe kao izvanredno hrabar borac, tako da vrlo brzo postaje komandir desetine s kojom uspješno komandira i vodi je iz borbe u borbu preko centralne Bosne, a krajem prosinca 19'42. postao je komandir voda sa kojim nastavlja borbu na prostoru Celinac, Uzlomac, Crni Vrh-Jošavka, sve do 12. siječnja 1943. kada je poginuo junački u borbi s Njemcima i ustašama na komunikaciji između Banja Luke i Prnjavora.

GABELIĆ Stjepana JOZO, rođen 1921, Vrbovska, Hvar, ribar. Clan SKOJ-a od 1940, član KPJ od 1943. Prije rata zbog svoje .revolucionarnosti i naprednih ideja bio je proganjan i zatvoren od nenarodnog režima. Aktivan u jačanju omladinskog pokreta u ustanku 1941. U NOB-u je od prve polovine 1942. na Hvaru odakle se prebacio na Biokovo i postao borac omladinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević« s kojom se bori na području Biokova i Neretve, sve do kraja kolovoza 1942. kada postaje borac i komandir odeljenja 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Bori se na Ključu, Bosanskom Grahovu, Strmici, Jajcu, oko Kotor-Varoši, Čalinca i Teslića. U IV neprijateljskoj ofanzivi na Bradini,

Konjicu, Gornjem Vakufu i Bugojnu, Čićevu, Glavatičevu i Treskavici. Na Kapku, Krčinom brdu i Ifsaru, oko Prijepolja i Bijelog Polja. U V ofanzivi oko Čelebića, Korlate, Bakića, Tare i na Vučevu gdje je početkom lipnja 1943, u jednom jurišu sa svojim vodom, poginuo hrabro u borbi protiv Nijemaca.

GABRIĆ Ante NIKOLA, rođen 1920, Metković, radnik vozač. Jedan od naprednih omladinaca Metkovića koji je počeo raditi 1941. za NOP. Clan SKOJ-a postao je početkom 1942. Od prve polovine 1942. je u Neretvanskoj četi s kojom se bori u dolini Neretve a krajem lipnja 1942. postao je borac 1. čete bataljona »Josip Jurčević« s kojom se bori na zapadnom dijelu Biokova do kraja kolovoza 1942. gdje je kao dobrovoljac postao borac 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU

brigade. Nastavio je borbu na Ključu, Strmici, oko Bosanskog Grahova gdje je u borbi protiv četnika poginuo pred kraj listopada 1942.

GAĆE Nikole IVAN, rođen 1913, Zagvozd, Imotski, radnik. Još kao mladić s nepunih 20 godina odlazi u svijet u potrazi za poslom. Na'poziv KPJ priprema se za Španjolsku, ali ga sprečava provala policije. Već u rujnu 1941. po odluci Partije, stupa u jedinice NOPO Korduna, a godine 1942. dolazi u Zabiokovlje u bataljon »Josip Jurčević«. Rujna 1942. postaje komandant bataljona 3. južnodalmatinskog odreda sa kojim kasnije ulazi u sastav 10. hercegovačke brigade. Po formiranju 5. dalmatinske brigade postaje komandant 3. bataljona. Bori se oko Imotskog, Posušja, Plas-grebena, u dolini Neretve i Nevesinja. 23.4. 1943. sa svojim bataljonom ušao u sastav 3. dalmatinske brigade i nastavio borbu u Sandžaku i Crnoj Gori. U V neprijateljskoj ofanzivi oko Ćehotine, na Čelebiću, Tari, Pivi i Vučevu kada je početkom lipnja 1943. sa dijelom svog ljudstva prešao u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Prešao je kroz bitke u istočnoj Bosni, na Jahorini, Vlasenici, Zvorniku, Capardama, Nemiloj i centralnoj Bosni. Sa nekoliko dalmatinskih rukovodilaca poslat u Dalmaciju gdje postaje komandant grupe odreda Biokovo-Neretva, pa načelnik štaba 11. dalmatinske brigade, komandant 4. splitske brigade i komandant 2. dalmatinske proleterske brigade i na toj gaje dužnosti zatekao kraj rata u činu majora. Ranjavan sedam puta. Poslije rata je ostao u JNA, vršeći visoke komandne dužnosti, iz koje je izašao kao pukovnik. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941«. Umro je 1981. godine.

GAGIĆ Jandrije DUŠAN, rođen 1913, Biljane Gornje, Benkovac, zemljoradnik. Pokret je pomagao sve do 1943. kada je stupio u Sjevernodalmatinski odred s kojim se bori sve do kraja listopada 1943. Tada postaje borac 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavlja borbu oko Travnika, Komara, Jajca, Vlašića, Mrkonjić-Grada, Lisine, za vrijeme desanta na Drvar, na Mliništu, oko Gornjeg Vakufa, Bašarinca, Bitovne i na Sandžaku. U Srbiji: na Zlatiboru, Palisadu, Kosjeriću, na Va-

ljevu, Ubu i Beogradu, kada je prekomandovan listopada 1944. u sanitet 1. brigade, a na Sremskom frontu u bolnicu 1. proleterske divizije gdje je i dočekao kraj rata kao sanitetlija.

GALIĆ Ivana MATE, rođen je u Konjskom, Split, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942, kada postaje i član SKOJ-a. Sredinom 1942. godine stupa u Mosećko-svilajski partizanski odred s kojim se bori do sredine rujna te godine i na Tičevu dolazi u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Ključu, Strmici, Sitnici, Jajcu, Kotor-Varošu, Crnom vrhu, Jošavki, Devetinama, kod Teslića, na Prnjavoru i Srbcu. U IV neprijateljskoj ofanzivi na Ivan sedlu, Raštelici, kod Gornjeg Vakufa, na Glavatičevu, Treskavici, Drini - Krčinom brdu, Kapku. Poginuo je 11. ili 12. travnja 1943. godine na Ifsaru u borbi s Talijanima.

GALIĆ Ivana PETAR, rođen 1922, Zelovo-Sutina, Split, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od 1941, kada postaje i član SKOJ-a. Sredinom 1942. godine stupa u Mosećko-svilajski partizanski odred s kojim se bori do sredine rujna te godine kada na Tičevu postaje borac 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Ključu, Grahovu, Sitnici, Jajcu, oko Kotor-Varoši, Crnog vrha, Jošavke, Čelinca, Devetina, Banja Luke, Hrvačana, Klašnice. Zatim po vrlo teškim zimskim uvjetima maršuje preko Uzlomca, Maslovara, Šipraga, rijeke Ugra, Vitovnja, Komara. Poginuo je prvom polovinom veljače 1943. godine u rajonu sela Bojska istočno od Bugojna u borbi s Nijemcima i ustaškom crnom legijom.

GARELJIĆ Jakova MILJENKO, rođen 1923, Podgora, Makarska, zemljoradnik. Član SKOJ-a od studenog 1941. Aktivan u ustanku. Bio je član Mjesnog komiteta Mlade generacije u Podgori. U siječnju 1943. stupio je u bataljon »Vid Mihaljević« s kojim ulazi u sastav 4. dalmatinske brigade i nastavlja borbu kroz IV neprijateljsku ofanzivu oko Imotskog i Vrgorca, Širokog Brijega i Posušja, Tihaljine i Klobuka,

na Plas-grebenu, u dolini Neretve i Nevesinja da bi krajem travnja 1943. postao borac 3. dalmatinske brigade. U V neprijateljskoj ofanzivi oko Ćehotine, na Čelebiću, Tari, Pivi i Vučevu, gdje je početkom lipnja 1943. postao borac 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavio borbu kroz V neprijateljsku ofanzivu u istočnoj Bosni. Pred Zvornikom srpnja 1943, ranjen je i pre-

bačen u bolnicu a po ozdravljenju ušao u 16. vojvođansku diviziju u kojoj ie opet bio ranjen i prebačen u bolnicu na lijđčenje i kao invalid prebačen u Dalmaciju u KNOO Makarska gdje je i dočekao kraj rata. Danas je teški RVI. U toku rata je postao član KPJ.

GAŠPAR Stipe MIJO, rođen 1914, Bast, Makarska, radnik-nadničar iz vrlo siromašne familije. Bio je simpatizer radničkog pokreta i KPJ. Po dolasku

okupatora 1941. stavlja se na raspolaganje KPJ i postaje vojni ilegalac. Srpnja 1942. postao je borac 3. čete bataljona »Josip Jurčević«. Bori se na području Biokova do kolovoza 1942. kada postaje borac prištapskih jedinica 1. proleterske NOU brigade. Nastavlja borbu na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, centralnoj Bosni oko Teslića i Banja Luke. U IV neprijateljskoj ofanzivi oko Bradine, Ivan-sedla, Konjica, Gornjeg Vakufa, Glavatičeva, na Treskavici, Kapku, Ifsaru. U V neprijateljskoj ofanzivi oko Čelebića, Zlatnog bora, na Tari, Vučevu, u dolinj Sutjeske, na Zelengori, Balinovcu, Miljevini, oko Vlasenice i Drinjače. Vodeći borbu za Zvornik početkom srpnja 1943, Mijo je poginuo hrabro.

GAVRANIĆ Ivana MILAN, rođen 1923, Blato, Korčula, obućarski radnik. Vrlo mlad se upoznao sa naprednim idejama radničke klase. Član SKOJ-a od 1941, a član KPJ od 1942. Od 1941. radi na pripremi ustanka u svom kraju. U NOB-u od prve polovine 1942. na Korčuli, odakle se prebacio na Biokovo i postao borac omladinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip

Jurčević« s kojom nastavlja borbu protiv Talijana, ustaša i četnika. Kolovoza 1942. postao je borac i puškomitraljezac, komandir odeljenja, politički delegat voda, omladinski rukovodilac bataljona, zamjenik komesara i komesar čete u 3. kragujevačkom bataljonu 1. proleterske NOU brigade. Bori se: na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici i Jajcu. U IV neprijateljskoj ofanzivi: na Bradini, Lukaču) Gornjem Vakufu i Bugojnu, Cičevu, Treskavici i Krčinom brdu, Ifsaru i Čajniću, Prijepolju i Bijelom Polju. U V neprijateljskoj ofanzivi: na Čelebiću, Korlatu, Bakićima, Tari, Vučevu, Borovnu, Zelengori, Balinovcu i.Miljevini, Budnju i Jahorini,. ti istočnoj Bosni: na Zvorniku, Vlasenici, Nemiloj, Turbetu, Dalmaciji, Travniku, Šuici, Vlašiću, Mrkonjić-Gradu, Lisini, Mliništu, Vranići, Bašarincu i Bitovni. U Srbiji: na Zlatiboru, Valjevu i Beogradu. Milan je nastavio borbu na Sremskom frontu kao komesar čete i najzad komandir čete. Iz rata je izašao u činu poručnika. Poslije rata je ostao u JNA iz koje je penzioniran u činu kapetana I klase.

GILEV Paška PROSPER, rođen 1911, Hvar, stolarski radnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP aktivno radi od početka 1943, a kapitulacijom Italije rujna te godine stupio je u posadni bataljon Splita. Krajem listopada 1943, kod Bugojna dolazi u sastav prištapskih jedinica 1. proleterske NOU brigade s kojima nastavlja borbeni put oko Travnika, Suice, Turbeta, Komara, Ugra, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Makljena. Vraniće, Bešerinca, Bitovnje, Bjelašnice, Trnova, oko Pljevlja, zatim po prelasku u Srbiju u borbama preko Zlatibora, Palisada, Duba, Kosjerića, Valjeva, Uba, Ralje, Avale i Beograda. Potom oko Sida, Tovarnika, Šidskih Banovaca, u proboju Sremskog fronta i gonjenju neprijatelja preko Sotina, Vukovara, Pleternice, Okućana, Ilove, Garešnice, Dubrave, Vrbovca, sv. Ivana Zeline do Zagreba gdje je dočekao kraj rata u činu zastavnika. Član KPJ postao je krajem 1944. godine. Poslije rata je demobilisan.

GILJEVIĆ Mate IVAN, rođen 1925, Baćina, Kardeljevo, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od 1941. Član SKOJ-a od 1941. U bataljon »Josip Jurčević« stupio je 1942. Učestvuje u borbama na području Biokova sve do kraja kolovoza 1942. kada je postao borač 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade u Livnu. Nastavio je borbu na Ključu, oko Bosanskog Grahova i Sitnici, Manjači i Jajcu, Skender-Vakufu, Kotor-Varoši, Crnom vrhu, Jošavki, Čelebiću, oko Teslića, Prnjavora sve do Save. U IV neprijateljskoj ofanzivi kod Bugojna, Ivan-sedla, Raštelica, Tarčina, Gornjeg Vakufa, Prenja, na Cičevu, Glavatičevu, Treskavici, Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Čajniću, Kovrenu, Sakovićima, Čelebiću,. Borju, Korlatu, Zlatnom boru, Tari, Pivi, Vučevu, gdje je 29. svibnja 1943. poginuo junački u borbi protiv njemačkih snaga koje su izbile na Vučevo.

GILJEVIĆ Nikole PETAR, rođen 1915, Baćina, Kardeljevo, zemljoradnik iz siromašne se-

ljačke .obitelji. Za NOP aktivno radi od kraja 1941. Formiranjem Baćinske partizanske grupe 1942. godine postaje njen borac, zatim borac Južnodalmatinske partizanske čete, zatim 2. čete bataljona »Josip Jurčević«, a krajem kolovoza 1942. godine kod Livna postaje borac 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Ključu, Grahovu, Sitnici, Jajcu, Kotor Varošu, Crnom vrhu, Jošavki, Teslići, Jelahu. U IV i V neprijateljskoj ofanzivi u borbama oko Bradine, Lukača, Konjica, Gornjeg Vakufa, na Ulogu, kod Kalinovika, na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, kod Bijelog Polja, Šakovića, Kovrena, na pravcu Čelebić-Korlat-Trojvrh, na Tari, Vučevu, Suhoj, Zelengori, Balinovcu, Miljevini, zatim na Prači, Han-Pijesku, Vlasenici, Zvorniku, Capardu, Vranduku, Turbetu, u Dalmaciji. Listopada 1943. godine prekomandovan je u Dalmaciju. Kraj rata dočekao je kao upravnik dječjeg doma u Vrelima. Umro je 1974. godine.

GIZDIĆ Ivana ANDRIJA, rođen 1912, Klis, Split, radnik. Vrlo mlad se zaposlio u Majdanu. Radio je sa Števom Markovićem. Stevo je bio mlinar a Andrija šmiler. Tu je osjetio sve tegobe i upoznao se s naprednim idejama radničkog pokreta. Član URS-ovih sindikata. Član KPJ postao je 1941. Jedan je od organizatora ustanka. Učestovao je u sabotažama i ilegalnim akcijama-diverzijama na Klisu u podmetanju eksploziva pred žandarmerijsku kasarnu i talijansku baraku s Mijom Pleštinom, Matom Pleštinom i Božom Gizdić, na dan napada Hitlera na SSSR 1941, bacanje mosta u Rupotini, pilanju telefonsko-telegrafskih stubova i rušenju željezničke pruge u Kaštel-Kambelovcu. Učesnik je i paljenja teretnog talijanskog broda u Splitu 1941. Stupio je u Mosorski odred 1941. godine. Zatim u 3. dalmatinsku brigadu. Bori se oko Knina i Vrlike protiv Talijana, četnika i ustaša. U IV neprijateljskoj ofanzivi: oko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, Plas-grebena, na Neretvi, oko Nevesinja. U V neprijateljskoj ofanzivi kao starješina: oko Čehotine, na Čelebiću, Tari, Pivi i Vučevu kada je u dolini Sutjeske početkom lipnja postao borac i starješina 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavio je borbu u proboju obruča sve do hrabre pogibije u borbama protiv Nijemaca pred Miljevinom 14. lipnja 1943. godine.

GIZDIĆ Ivana KAJO, rođen 1914, Klis, Split, radnik iz siromašne radničke obitelji, čija je mnogobrojna obitelj vrlo napredna i revolucionarno opredjeljena. Aktivno učestvuje u demonstracijama i štrajkovima prije rata. Član KPJ postao je 1940. Aktivno radi na terenu u pripremanju i dizanju ustanka.

U Mosorski odred stupa 1941. i bio je komandir voda. Po formiranju 3. dalmatinske brigade studenog 1942. dolazi u njen 1. bataljon sa kojim kao komandir čete nastavlja borbu od Vrlike preko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, dolinom Neretve, Jablanice, Prenja, Veleža, Nevesinja, pokazujući izvanrednu hrabrost u teškim danima IV neprijateljske ofanzive. Zatim kroz teške bitke V neprijateljske ofanzive od Čehotine preko Ljubišnje, Čelebića, Tare, Pive, Vučeva, Sutjeske, zelengore gdje odlazi u 2. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade s kojim produžuje borbe. Junački je poginuo 14. lipnja 1943. na komunikaciji Foča-Kalinovik ispred Miljevine u V neprijateljskoj ofanzivi.

GIZDIĆ Ivana MILIVOJ, rođen 1922, Solin, Split, radnik iz porodice u kojoj je bilo 11 članova. pripadao je naprednim idejama radničke klase i ispoljavao je bunt prema tadašnjem režimu stare Jugoslavije zbog čega je češće ostajao bez zaposlenja. Bio je zaposlen u tvornici cementa i bio je aktivan u štrajkovima i političkim manifestacijama, a 1941. aktivno se

uključio u pripremu za dizanje ustanka u Solinu. Učestvuje u sabotažama i raznim diverzijama. Član SKOJ-a od 1941. Stupio je u 10. hercegovačku brigadu 1942. U IV neprijateljskoj ofanzivi ranjen i bio u Centralnoj bolnici. U V neprijateljskoj ofanzivi na Čelebiću stupio u 3. kragujevački bataljon 1. proleterske NOU brigade sa Josipom Šparom i još nekim Dalmatincima. Nastavio je borbe kod Korlata, Bakića, na'Vučevu i Borovnu, sve do hrabre pogibije na Zelengori u borbi s Nijefncima početkom lipnja 1943. godine.

GLADOVIĆ Miloša DUŠAN, rođen 1924, Varivode, Knin, zemljoradnik. Za NOP počeo je raditi 1942. U listopadu ,1943. stupio je u Sjevernodalmatinski odred iz kojeg je mjeseca 1943. došao u Bugojno i postao borac 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske briga-

de. Bori se na Travniku, Komaru, oko Jajca, Šuice, na Vlašiću, oko Mrkonjić-Grada i Lisine gdje se teško razbolio i bio upućen na liječenje u Italiju 1944. godine. Tamo gaje zatekao kraj rata. Poslije povratka u Jugoslaviju umro je.

GLADOVIĆ Ljube MIRKO. roden 1920, Varivode, Knin, zemljoradnik. Za NOP radi u 1942. godini, a rujna 1943. stupio je u Sjevernodalmatinski odred iz kojeg je listopada 1943. postao borac Prateće čete 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavio je borbe na Travniku, Vlašiću, na Lisini, Mliništu, Vranići, Sarajevskim vratima i Bašarincu, kao vođa odjeljenja na bredi. Zatim na Palisadu gdje je teško ranjen kao puškomitraljezac u borbi protiv bugarskih fašista. Kolovoza 1944 je prebačen u Italiju na liječenje. Po povratku je ušao u Vozarski bataljon 19. divizije gdje ga je i zatekao kraj rata na dužnosti zamjenika komandira čete. Poslije rata je izašao iz JNA i danas je službenik.

GLADOVIĆ Ljube OBRAD, rođen 1925, Varivode, Knin, zemljoradnik. U Sjevernodalmatinski odred stupio je 1943. iz kojeg je listopada 1943. došao u Bugojno i postao« borac 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavio je borbe na Travniku, Šuici, Vlašiću, oko Jajca, Mrkonjić-Grada, Mliništa, oko Kupresa, Vranjice i Bitovnje. U Srbiji na Zlatiboru, Palisadu, Valjevu, Ubu i Beogradu. Bio je slabog zdravlja i nije izostao ni iz jedne borbe. Nastavio je borbu na Sremskom frontu i sve do kraja rata. Poslije rata se demobilisao, a 1949. godine je umro.

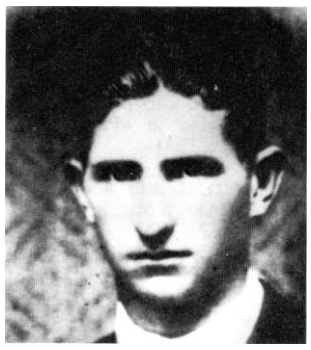
GLADOVIĆ Đure RADE PAŠKO, rođen 1923, Žeževići, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. Krajem 1942. odlazi u partizane i stupa u 3. dalmatinsku brigadu u kojoj postaje i član KPJ i učestvuje u borbama od Knina preko Vrlike, Imotskog, Posušja, Širokog Brijega i u dolini Neretve. Preko Prenja prenosi ranjenike. Bori se na Čehotini, Tari, Pivi, Vučevu i Zelengori, gdje je početkom lipnja 1943. ušao u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojom produžuje borbe preko Miljevine, Jahorine, r. Prače, Romanije, Devetina, Han-Pijeska, Vlasenice, Drinjače i Zvornika, sve do 7. srpnja 1943. kada je njegova četa kod Zvornika bila osječena, a potom se priključila 1. vojvođanskoj brigadi s kojom nastavlja borbu po istočnoj Bosni do 5. listopada 1943. kada je junački poginuo kod Tuzle kao zamjenik komesara čete.

GLAVAN Ante MIJO, rođen 1920, Vrgorac, đak. Bio je napredan omladinac i već 1938 postao je član SKOJ-a. Nešto

kasnije i sekretar jedne skojevske grupe. Član KPJ od 1941. Aktivan je u ustanku i do odlaska u NOB-u lipnja 1942. u sastav 5. čete bataljona »Josip Jurčević«. Kolovoza 1942. postao je borac 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade u kojoj je bio i politički delegat voda, komesar 3. rudarske čete i 1945. obavještajni oficir brigade na kojoj ga je dužnosti i zatekao kraj rata u činu poručnika. Učesnik je borbi svog bataljona: na Ključu, Sitnici i Jajcu. U IV i V neprijateljskoj ofanzivi: na Bradini, Ivansedlu, Lukaču, Gornjem Vakufu, Konjicu, Treskavici, Drini, Prijepolju i Bijelom Polju, na Čelebiću, Borju, Zlatnom boru, Vučevu, Popovu Mostu, Zelengori, Balinovcu, Rataju i Miljevini. U Srbiji: na Palisadu, Karanu, Bajinoj Bašti, Valjevu, Ubu i Beogradu, kao i u svim borbama u završnim operacijama na Sremskom frontu. Poslije rata ostao je u JNA iz koje je penzionisan u činu potpukovnika. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941«.

GLAVINA Ivana NIKO, ro đen 1914, Makarska, stolarski radnik. Član KPJ od 1934. Hapšen je i zatvaran nekoliko puta od nenarodnog režima. Prvog travnja 1937 s grupom istomišljenika odlazi po naređenju KPJ kao dobrovoljac u Španiju gdje je u Milni na Braču uhapšen i sproveden brodom »Oplanac« u Split. Na saslušanju pred klasnim neprijateljem imau je neustrašivo držanje. Po izlasku iz zatvora još aktivnije radi na programu KPJ. Bio je predvodnik manifestacija. Kao član Okružnog komiteta KPH za Makarsku uporno je radio n^ jača-

nju Partije i omladinskog pokreta. Bio je veliki borac protiv frakcionaštva. Bio je slušalac Prve partijske škole u Makarskoj u vili »Irena« 1940. s istaknutim članovima CK KPJ. Po kapitulaciji stare Jugoslavije 1941. kao član Okružnog komiteta preuzima organizaciju razoružanja ustaškog skladišta oružja iz Građanske škole u Makarskoj 18. travnja 1941. Radi na organizaciji ustanka. Održava vezu s Pokrajinskim komitetom u Splitu 1941. Sa još dva druga odlazi u Baćinu radi dizanja ustanka, a po dizanju ustanka postaje komandir 3. voda Južnodalmatinske čete. Kasnije i komandir 3. čete bataljona »Josip Jurčević«, koju uspješno vodi iz borbe u borbu na području Biokova. Sa četom ulazi u 3. južnodalmatinski odred, a listopada 1942. u sastav 10. hercegovačke brigade sa kojom nastavlja borbe do IV neprijateljske ofanzive kada ulazi u tenkovsku jedinicu i rukovodi tenkom u IV ofanzivi na Neretvi, a po prelasku Neretve' ušao je u sastav jedinica Vrhovnog štaba. Bori se u Sandžaku i Crnoj Gori. U V neprijateljskoj ofanzivi na Vučevu ušao ie u sastav 4. kraljevaćkog bataljona 1. proleterske NOU brigade sa kojom nastavlja borbe u dolini Sutjeske, na Zelengori, Balinovcu, Rataju, Miljevini. Štiteći prelaz preko ceste i rijeke Bistrice Vrhovnom štabu i drugu Titu 14. lipnja 1943, poginuo je od bombardovanja.

GLAVINA Ante TONĆI, rođen 1920, Makarska, brijački radnik. Mlad se priključio, naprednom omladinskom i radničkom pokretu Makarske. Bio je u URS-ovim sindikatima. Učesnik je štrajkova i političkih manifestacija u Makarskoj. Clan SKOJ-a od 1939. Zlostavljan je i maltretiran od nenarodnog režima stare Jugoslavije. jedan je od organizatora ustanka u Makarskoj. Član KPJ postao je 1941. Travnja 1941. učestvuje u oduzimanju oružja iz Građanske škole u Makarskoj. U prvoj polovini 1942. stupio je u 3. vod Južnodalmatinske čete, a kasnije u omladinsku četu »Ante Torkar« bataljona. »Josip Jurčević«. Krajem kolovoza 1942. postao je borac i komandir odjeljenja i komandir voda 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavlja borbe na Ključu,

Bosanskom Grahovu, Sitnici i Jajcu, Kotor-Varoši, Teslića i oko Banje Luke. U IV ofanzivi oko Konjica i Lukača, Gornjeg Vakufa i Bugojna, Uloga i Treskavice, na Krčinom brdu i Ifsaru. Na Prijepolju i Bijelom Polju. U V neprijateljskoj ofanzivi na Čelebiću, Korlatu, Trovrhu, Tari, Vučevu, Suhoj, na Zelengori, Balinovcu, Rataju i Miljevini. Oko Vlasenice, Zvornika, caparda, na nemiloj, Turbetu, Dalmaciji, Šuici, Travniku, Vlašiću, Mrkonjić-Gradu, Lisini, Mliništu, Vranići i Bitovni. U Srbiji: na Zlatiboru i Palisadu, Valjevu, Ubu i beogradu kao komandir voda kojeg u svojim memoarima spominje general Žukov, vojskovođa SSSR, koji je svojim vodom krčio put »crvenim tenkovima« gdje je i ranjen u knjizi »Dvadeseti oktobar Likovi«. Po izlasku iz bolnice je prekomandovan u sastav IV Armije i kraj rata je dočekao na dužnosti komandira čete, u činu poručnika. Poslije rata je ostao u JNA iz koje je penzioniran u činu majora. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941«.

GLUČINA Lovre NEDA, rođena 1920, Drašnice, Makarska, domaćica. Član SKOJ-a od

1941. Jedna od naprednih seoskih omladinki koja je aktivno radila na jačanju omladinskog pokreta u svom selu. Aktivno i organizovano radila na pripremi ustanka. U drugoj polovini 1942. godine ušla je u bataljon »Vid Mihaljević« s kojim se bori na Biokovu i ulazi u 4. dalmatinsku brigadu. Nastavlja borbe kao borac i bolničarka oko Imotskog i Vrgorca. U IV neprijateljskoj ofanzivi oko Posušja, Širokog Brijega, Tihaljine i Klobuka, Plas-grebena, u dolini Neretve, gdje je ispoljila veliku ljubav u prenosu i njegovanju ranjenih i bolesnih suboraca preko zaleđenog Prenja do Boračkog Jezera. Krajem travnja 1943. postala je bolničarka 3. dalmatinske brigade i nastavlja borbu na Ćehotini, Čelebiću, Tari, Pivi i na Vučevu gdje ie početkom lipnja 1943. postala borac-bolničarka 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavlja borbe u proboju obruča prema Jahorini, na Vlasenici, Drinjači i Zvorniku. Vodeći borbu s jakim njemačko-ustaškim snagama oko Caparda u prvoj polovini srpnja 1943, ukazivajući pomoć svom ranjenom suborcu teško je ranjena i pored nekoliko pokušaja proletera daje spase nije uspjelo. Tu su oboje zarobljeni i od krvnika i fašista strijeljani.

GOLEŠ Mate IVAN, rođen 1920, Kotelj-Primošten, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi

od oočetka 1942. Clan je SKOJ-a. Rujna 1942. godine odlazi u partizane i na Tičevu stupa u 1. proletersku NOU brigadu sa kojom prolazi borbeni put - Ključ, Bosansko Grahovo, Sitnica, Jajce, Skender-Vakuf, Kotor-Varoš, Crni vrh i Jošavka. Zatim kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu bori se na Ivan-sedlu, Bradini, G. Vakufu, Kalinoviku, Ustikulini, Krčinom brdu, Ifsaru i na Cajniče-Goražđu, Matarugama, Kovrenu, Čelebiću, Tari, Pivi, Vučevu i u dolini Sutjeske, na Zelengori, Balinovcu, Miljevini, Jahorini, r. Prači, Devetinama, Han-Pijesku, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Nemiloj, Komaru, Dalmaciji, Suici, Kupresu, Travniku, Turbetu, Komaru, na Mrkonjić-Gradu, Lisini, Mliništu, Vukovskom, Raduši, Bitovnju, Raštelici i Bjelašnici, Uvcu, Zlatiboru, Palisadu, Kosjeriću, Maljenu, Valjevu, Kolubari, Ubu, Ralji, Avali i Beogradu. Prvo kao borac dodavač, a zatim kao nišandžija na PT-topu. Clan KPJ od početka siječnja 1944. Po oslobođenju beograda i formiranju jedinica KNOJA odlazi u prekomandu u brigadu KNOJA gdje dočekuje kraj rata kao stariji vodnik. Demobilisan 20. XII 1946.

GRACIN Jure ANTE, rođen 1921, Mali Drvenik-Krčulj, Burni Primošten, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Napredan omladinac. Odmah po okupaciji zemlje aktivno je radio na NOP. Početkom 1942. postao je član SKOJ-a, a krajem te godine stupa u Šibensko-Trogirski odred u kome 1943. postaje član KPJ i komandir čete. Dolaskom 1. proleterske NOU brigade u Dalmaciju rujna 1943. stupa u sastav njenog 4. bataljona s kojim nastavlja borbu oko Travnika, Šuice, Turbeta, na Mrkonjić-Gradu, Šipovu, Mliništu za vrijeme drvarske operacije svibnja 1944., te u nadiranju brigade na istok preko Vukovskog, Bitovnje, Prenja i Foče. Zatim se bori na Zlatiboru, Palisadu, Kosjeriću, Valjevu, Ubu, Ralji, Avali i ulicama Beograda. U svim borbama pokazuje umješnost u komandiranju svojim jedinicama do sredine prosinca 1944., teško je ranjen kod Šida kao komandir čete, odakle je upućen u bolnicu ožujka 1945. gdje je podlegao ranama.

GRAČANIN Tanasije PETAR, rođen 1907, Kanjane, Drniš, rudarski radnik u Ibarskim rudnicima. Clan KPJ od 1942. U NOB-u od 1941. u Ibarskoj četi. Borac 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade postao je 21. 12. 1941. u Rudom. Bio je komandir voda, a zatim i čete, a 1944. postao je komandant Inžinjerijskog bataljona bataljona 1. proleterske divizije na kojoj gaje dužnosti i zatekao kraj rata u činu kapetana. Učestvovao je u svim borbama

od formiranja brigade do kraja rata. Bio je nekoliko puta ranjavan. Poslije rata je ostao u JNA. Zbog ratnih posljedica umro je 1958. godine kao potpukovnik JNA. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941«.

GRANIĆ Ivana ANTE, rođen 1923, Donji Mić, Split, zemljoradnik. Za NOP počeo je raditi 1942. Njegov rad se sadržavao u održavanju veze između partizana i NOO mjesta, u prenošenju pošte i obavještenja. Bio je član SKOJ-a od 1942. U NOB-u od početka 1943. godine u sastavu 3. dalmatinske brigade. Borio se kao borac i puškomitraljezac 1. čete 4. bataljona u IV ofanzivi oko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega i na Plasgrebenu. Bio je vesele prirode, uporan i izdržljiv i u najtežim trenucima raspjevan kaže njegov suborac Ante Vlajčević sa kojim je učestvovao u prenošenju ranjenika bespućem Prenja. U V ofenzivi se bori na Čehotini i Vučevu kada je početkom lipnja 1943. postao borac 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavio je borbe kao puškomitraljezac u proboju obruča kada je u jednom od juriša svog bataljona 13/14 lipnja 1943, po prelasku ceste kod Miljevine, poginuo.

GRANIĆ Grge MATE, ro den 1921, Donji Muć, Split, zemljoradnik. Ponikao je u siromašnoj seljačkoj porodici. U svom selu je bio jedan od naprednih omladinaca koji je već 1942. postao član SKOJ-a i dobrovoljno je te godine stupio u Mosečki odred s kojim se bori sve do formiranja 3. dalmatinske brigade kada postaje borac 1. bataljona. Nastavlja borbe oko Knina i Vrlike. U IV ofanzivi oko Imotskog, Širokog Brijega, Posušja, Plas-grebena, u dolini Neretve i oko Nevesinja. U V neprijateljskoj ofanzivi: na Čehotini, Čelebiću, Tari, Pivi, i na Vučevu. Početkom lipnja 1943. postao je borac i komandir odjeljenja 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. U sastavu tog bataljona je postao i član KPJ. Nastavlja borbe u proboju obruča, na Jahorini, Vlasenici, Zvorniku, Nemiloj, Vranduku, Dalmaciji, Duvnu i travniku, gdje je početkom stu-

denoga prekomandovan s većom grupom Dalmatinaca 1943. u Dalmaciju i ušao je u sastav Svilajskog odreda s kojim je, vodeći borbu kao starješina na Čvrljevu 6. travnja 1944, teško ranjen. Iz Bosanskog Petrovca prebačen je u Italiju gdje ga je i zatekao kraj rata. Po dolasku u zemlju bio je smješten u dom RVI u Splitu kao teški invalid. Umro u 18. godini života.

GRAOVAC Mile SPASE, rođen 1927, Goranje Donje, Benkovac, zemljoradnik. Član SKOJ-a od 1942. U Sjevernodalmatinski odred stupio je 1943.

U njegovom sastavu bori se sve do kraja listopada 1943. kada postaje borac 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavio je borbe na Travniku, Turbetu, Duvnu, Suici, Vlašiću, Mrkonjić-Gradu, Mliništu, oko Gornjeg Vakufa, na Vranići, Sarajevskim vratima, Bašarincu i na Bitovni. U Srbiji: na Zlatiboru, Palisadu, Karanu, Valjevu, Ubu i beogradu, gdje je listopada 1944. prekomandovan u artiljeriju brigade i s njom nastavio borbe na Sremskom frontu. Zatim je 1945. prekomandovan u artiljeriju 1. proleterske divizije u kojoj je i dočekao kraj rata. Poslije rata se demobilisao.

GRČIĆ MARKO, rođen u Ivoševcima, Knin, zemljoradnik. U ljeto 1943. stupio je u Sjevernođalmatinski odred iz kojeg, zajedno sa većom grupom drugova dolazi, u listopadu 1943. u 3. kragujevački bataljon 1. proleterske NOU brigade kod Bugojna. Učestvuje u borbama na Travniku, Turbetu, Suici, na Duvnu, oko Kupresa, na Vlašiću, Vitovlji, Ugru, Komaru. U vrijeme višednevnih borbi oko Jajca, koje je vodio 3. kragujevački bataljon. 29. siječnja 1944. godine, poginuo je.

GRDOVIĆ-ČABO Šimuna NEDA, rođena 1927, Sukošani, Zadar, učenica iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od 1942. a krajem te godine odlazi u partizane u sastav 3. dalmatinske brigade. Bori se u Dalmaciji i Bosni. Po prelasku Neretve učestvuje u prenošenju ranjenika preko Prenja. Bori se oko Nevesinja, potom u Sandžaku, gdje je već kao skojevka u prvim borbenim redovima, da bi izvlačila ranjenike i pružala im pomoć. U 3. kragujevačkom bataljonu 1. proleterske NOU brigade dolazi nä Zelengoru lipnja 1943. s kojim nastavlja borbe preko Miljevine, Jahorine, rijeke Prače, Han-Pijeska, Vlasenice, Zvornika, zatim natrag na Podromaniju, na Nemilu i srednju Bosnu do Dalmacije, te opet u Bosnu u borbama oko Travnika, Turbeta, Jajca, Mrkonjić-Grada, Lisine, Sipova i Mliništa odakle krajem svibnja 1944. odlazi na šifrantski kurs, a po završetku tečaja raspoređuje se u 20. diviziju u čijem je sastavu i dočekala kraj rata, u činu zastavnika. Poslije rata je demobilizovana.

GRGA Ante IVAN, rođen 1919, Seget, Trogir, zemljoradnik. Po okupaciji zemlje 1941. radi za NOP, a u prvoj polovini 1942. stupa u Trogirsko-marinski odred iz kojeg je rujna 1942. postao borac 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavlja borbe na Ključu, Strmici, Sitnici i Jajcu gdje je postao član SKOJ-a. UIV

i V neprijateljskoj ofanzivi: na Ivan-sedlu, Gornjem Vakufu, Čićevu, Lipetu, Treskavici, Drini, Prijepolju i Bijelom Polju, Čelebiću, Zlatnom boru, na Vučevu, Borovnu, Zelengori, Balinovcu, Miljevini, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Nemiloj, Turbetu, Dalmaciji i Duvnu. U Srbiji: na Palisadu, Bajinoj Bašti, Valjevu, Beogradu i na Sremskom frontu. Sve do kraja rata. Clan KPJ postao je 1943. godine. Poslije rata se demobilisao.

GRGASOVIĆ Mije MARGARITA, rođena 1921, Makarska, krojačka radnica. Clan SKOJ-a od 1941. isticala se kao omladinka svojom revolucionarnošću. Bila u URS-ovim sindikatima. Učesnica je političkih manifestacija u Makarskoj. Sa ostalim omladinkama i omladincima travnja 1941. učestvuje u oduzimanju oružja iz Građanske škole u Makarskoj. U NOB-u dolazi rujna 1942. u bataljon »Vid Mihaljević« s kojim se bori do ulaska u sastav 4. dalmatinske brigade. Nastavlja borbe oko Imotskog i Vrgorca. U IV neprijateljskoj ofanzivi oko Širokog Brijega, Posušja, Tihalji-

ne, Klobuka, na Plas-grebenu, u dolini Neretve pri prenošenju ranjenika zaleđenim bespućem Prenja do Boračkog jezera. Kod Nevesinja krajem travnja 1943. ulazi u sastav 3. dalmatinske brigade i nastavlja borbu u Crnoj Gori i Sandžaku: na Ćehotini i Čelebiću, Tari, Pivi i na Vučevu da bi početkom lipnja 1943. postala borac-bolničarka 3: kragujevačkog bataljona već kao član KPJ. Nastavila je borbe u proboju obruča, oko Vlasenice, Zvornika, Nemile, na Turbetu i Dalmaciji, kada je krajem lipnia 1943. prekomandirana u Dalmaciju i postala referent saniteta 11. dalmatinske brigade na kojoj je dužnosti i zatekao kraj rata u činu vodnika.

GRGIČEVIĆ Toneta ANDRO, rođen 1921, Vrsnik, Hvar, zemljoradnik. Clan SKOJ-a od 1941. Bio je jedan od naprednih omladinaca u Vrsniku. Organizovano je radio na terenu do listopada 1942. kada je na Biokovu stupio u bataljon »Vid Mihaljević« s kojim se bori na području Biokova i Neretve, do ulaska u 4. dalmatinsku brigadu, nastavlja borbu u IV neprijateljskoj ofanzivi oko Imotskog, Vrgorca, na Širokom Brijegu, Posušju, Klobuku i na Tihaljini, u dolini Neretve i Nevesinja gdje je krajem travnja 1943. postao borac 3. dalmatinske brigade s kojom se bori u Crnoj Gori i Sandžaku. U V neprijateljskoj ofanzivi na Ćehotini, Čelebiću, Tari, Pivi i na Vučevu odakle je grupa Dalmatinaca, početkom lipnja 1943, priključila 3. Kragujevačkom bataljonu 1. proleterske NOU brigade. Nastavio je borbe u proboju obruča do pogibije po prelasku Miljevine u pravcu Renovice oko 16. lipnja 1943. godine.

GRGUREV Petra SLAVICA, rođena 1925, Vodice, Šibenik, domaćica iz siromašne seljačke obitelji. Od kraja 1942. radi za NOP a u prvoj polovini 1943. postaje član SKOJ-a. Po kapitulaciji Italije, preko Sjevernodalmatinskog odreda listopada 1943. dolazi kod Bugojna u I. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade. Bori se oko Travnika i Šuice, na prostoru Mrkonjić-Grada i Mliništa. Nije bila samo bolničarka,

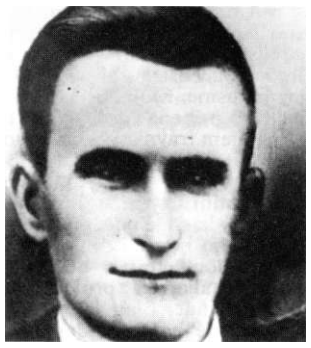
već i borac i bolničarka. Sredinom 1944. odlazi u prekomandu u bolnicu 1. proleterske divizije nastavljajući borbeni put preko Bosne, Sandžaka, Srbije, Srema i Slavonije, sve do Zagreba gdje dočekuje kraj rata. U činu starijeg vodnika. Poslije rata se demobilizirala iz JNA.

GRUBIĆ Mije KLEMENTO, rođen 1914, Solin, obalski radnik iz siromašne porodice. Mlad je postao obalski radnik. Bio je član URS-ovih sindikata. Učesnik je štrajkova i političkih demonstracija. Pomagao je crvenu pomoć. Kao kandidat KP radi na pripremi ustanka u Solinu i učestvuje u raznim diverzijama i sabotažama 1941. Lipnja 1942. stupa u Mosorski odred iz kojeg kao dobrovoljac rujna 1942. postaje borac prištapskih jedinica a kasnije 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Član KPJ postao je 1942. Nastavio je borbe na Ključu, Strmici, Sitnici, Jajcu, Kotor-Varoši, Teslići i Prnjavoru. U IV i V neprijateljskoj ofanzivi: na Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu, Glavatičevu, Treskavici i Kapku, Ifsaru, Prijepolju i Bijelom Polju gdje je postao komandir odjeljenja. Zatim na Čelebiću, Zavajtu, Zlatnom boru, na Vučevu, Borovnu, u dolini Sutjeske i Bavanu. U jednom od juriša, u borbi s Nijemcima, poginuo je 9. 6. 1943.

GRUBIŠIĆ Grge ANTE, rođen 1923, Korušnica, Split, stolarski radnik. Član ŠKOJ-a od 1942. a član KPJ od 1944. Učesnik je niza ilegalnih akcija omladine Splita. U Mosorski odred stupio je 1943. iz kojeg je rujna 1943. postao borac, pa komandir odjeljenja, zatim komandir voda 6. beogradskog bataljona. Učestvuje u borbama oko Duvna, Šuice, Travnika, Vlašića, Jajca, Mrkonjić-Grada, Mliništa, Kupresa, Vukovskog, Vranića, Busovačkih koliba, Bašarnica i na Bitovni. U Srbiji: na Zlatiboru, Palisadu, Valjevu, Ubu, Beogradu i svim borbama na Sremskom frontu. Umro je 1953. godine.

GRUBIŠIĆ Duje DUJO, rođen 1915, Solin, Split, radnik iz siromašne seljačko-radničke obitelji. Učestvuje u demostracijama i štrajkovima prije rata. Clan KPJ postao je 1941. Odmah po okupaciji zemlje aktivno radi za NOP, jedan je od organizatora ustanka, a žena Vina je bila aktivni politički radnik za kojom je okupator tragao daje uhapsi. U drugoj polovini 1941. stupa ia ženom u Solinski odred i sa sobom vodu sina od 2,-godine. Po formiranju 3. dalmatinske brigade dolaze u njen sasfav, nastavljajući borbe od Vrlike preko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, dolinom

Neretve i Jablanice, preko Prenja ilosi ranjenike. Bori se na Veležu, Nevesinju, Čehotini, Čelebiću, Tari, Pivi, na Vučevu, Sutjesci i Zelengori gdje dola/i u 2. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade i produžuje borbu preko Miljevine, rijeke Prače, Devetine, Vlasenice, Drinjače, Zvornika i Caparda. Zatim preko Nemile, Turbeta, Dalmacije, Šuice, Kupresa, Travnika, na Vlašiću, sve do kraja ožujka ili početka travnja 1944. kada je junački poginuo kod Jajca na dužnosti komandira voda. Žena Vinka poginula je kao borac-bolničarka 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske brigade 14. lipnja 1943. na Miljevini, a sin prije toga u rajonu Sutjeske.

GRUBIĆIŠ Ante LJUBOMIR MERCI, rođen 1924, Solin, Split, radnik-mehaničar. Član KPJ postao je u toku rata. Za NOP počeo raditi 1941. U Mosećko-svilajski odred stupa 1942. iz kojeg je došao u 1. dalmatinsku brigadu. Nastavio je borbe u zapadnoj Bosni gdje je 26. 11. 1942. na Jajcu ranjen i po izlasku iz bolnice početkom IV

neprijateljske ofanzive postao borac i kurir 9. dalmatinske divizije i s istim nastavio borbe kroz IV ofanzivu, sve do njenog rasformiranja kada je travnja 1943. postao kurir VS. Pred početak V neprijateljske ofanzive 1943. godine postao je borac 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavio je borbe: na Čelebiću, Zlatnom boru, Vučevu, Zelengori, Balinovcu, Rataju i Miljevini. U istočnoj Bosni: na Vlasenici, Zvorniku gdje je ranjen i prenijet u bolnicu. Po izlasku iz bolnice bio je u 1. majevačkoj brigadi a zatim u 4. vojvođanskoj brigadi i Pratećoj četi Glavnog štaba Vojvodine odakle je otišao u Italiju na formiranje 1. tenkovske brigade 16. jula 1944. Kraj rata je dočekao kao komandir voda u činu zastavnika. Poslije rata je ostao u JNA.

GRUBIŠIĆ Mile JERE, rođen 1924, Bilice, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. i postaje član SKOJ-a. Prvih dana listopada te godine odlazi u partizane i stupa u 4. crnogorsku brigadu. Zatim odlazi u 3. dalmatinsku brigadu s kojom nastavlja borbeni put kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, učestvujući u teškim bitkama na širem prostoru Imotski-Jablanica. Zatim po prelasku Neretve prenosi ranjenike preko Prenja. Bori se na Čehotini, Čelebiću, Pivi. Sa Vučeva odlazi u 3. bataljon, gdje postaje član KPJ. Nastavljajući borbe preko Miljevine, istočne i srednje Bosne do Dalmacije i natrag u borbama oko Travnika, Turbeta, Jajca, Mrkonjić-Grada, i na Šipovu, zatim preko Kupresa, Vukovskog, Raduše, Bitovnje, Bjelašnice, Foče do Sandžaka. Po prelasku u Srbiju učestvuje u borbama preko Zlatibora, Kosjerića, Valjeva, Uba, Avale, Beograda, Srema i Slavonije do Zagreba, gdje dočekuje kraj rata kao komesar čete. Poslije rata ostaje u aktivnoj službi JNA.

GRUBIŠIĆ Krste JOSO KRSTUN, rođen 1912, Šibenik, radnik-kolar iz srednje zanatske obitelji. Za NOP radi od početka 1942. a nešto kasnije bio je hapšen od Talijana pod sumnjom da sarađuje sa NOP-om. Prvih dana listopada 1942. odlazi u partizane i u Ključu stupa u 2. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU. brigade sa kojim učestvuje u borbama: na Strmici, Sitnici, Jajcu, Kotor-Varoši, Crnom vrhu, Jošavki, Teslići, Devetini, Prnjavoru i drugim mjestima centralne Bosne, kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, zatim na Bojski, Ivan-sedlu, G. Vakufu, Neretvi, Glavatičevu, Treskavici, Ustikulini, Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, u Kovrenu, Čelebiću-Zavajt, Zlatni bor, Tari, Pivi, Vučevu i u dolini Sutjeske, na Zelengori-Balinovcu, Miljevini, zatim preko Jahorine, na rijeci Prači, Renovici, Podromaniji, Devetinama, Han-Pijesku, Vlasenici, Drnjači, Zvorniku i Capardima preko Nemile i rijeke Bosne na Turbeti, Bugojnu, sve do Dalmacije i natrag u borbama oko Travnika, Turbeta. Član KPJ postao je sredinom srpnja 1943. Studenog te godine kao desetar odlazi u prekomandu u jedinice 26. divizije s kojom nastavlja borbe sve do prosinca 1944. kada je zbog poslijedica ranjavanja um ro.

GRUBIŠIĆ Vice JOSO, rođen 1922, Dubrava, Šibenik, radnik-zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od kraja 1941. Član SKOJ-a od proljeća 1942. Početkom listopada te godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Bori se na Grahovu, Sitnici, Jajcu, Kotor-Varoši, Crnom vrhu, Jošavki, Tesliću, kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu te na prostoru Ivan-sedlo-Bradina-Konjic, na G. Vakufu, Čićevu-Glavatičevu, Treskavici, Krčinom brdu, Kap-

ku, Ifsaru, na prostoru Cajniče-Goražde, kod Pljevlja, Bijelog Polja, na pravcu Celebić-Borje-Zavajt, Bakić, na Tari, Vučevu, u dolini Sutjeske-Borovno, Zelengora-Balinovac i na Miljevini, kada sredinom lipnja 1943. postaje komandir desetine s kojom uspješno komanduje u borbama preko Jahorine, rijeke Prače, Podromanije, Han-Pijeska i Vlasenice gdje je junački poginuo 26. lipnja 1943. u borbi protiv ustaško-domobranskih jedinica.

GRUBIŠIĆ Paška KRSTO MUSA, rođen **1924,** Šibenik, Šibenik radnik mehaničar iz siromašne radničke obitelji. Za NOP radi odmah po okupaciji zemlje **1941.** Clan SKOJ-a od sredine **1941.** U partizane odlazi

listopada 1942. i stupa u 2. dalmatinsku brigadu s kojom učestvuje u svim borbama po zapadnoj Bosni i dijelu Dalmacije, zatim kroz IV neprijateljsku ofanzivu u teškim bitkama na prostoru G. Vakuf-Makljen-Prozor-Jablanica. U 2. crnogorski bataljona 1. proleterske NOU brigade dolazi sredinom ožujka 1943. kod Kalinovika s kojim nastavlja borbe preko Treskavice, Drine, Krčina brda, Kapka, Ifsara, bori se oko Pljevalja, na Limu prilikom uništenja jedne talijanske motorizirane kolone, potom kroz V neprijateljsku ofanzivu u surovim bitkama pravcem Celebić-Zavajit, Zlatni bor, Tara, Piva, Vučevo, u dolini Sutjeske, na Zelengori, Balinovu, Miljevini, potom preko Jahorine, rijeke Prače, Renovice, Podromanije, Devetaka, Han-Pijeska, Vlasenice, Drinjače, Zvornika, Caparda, sve do rijke Drinjače gdje je poginuo između 10. i 15. srpnja 1943. kao pomoćnik puškomitraljezca. Clan KPJ postao je krajem lipnja 1943.

GRUPIŠIĆ Vice MARIJA, rođena 1925. Jabuka, Sinj, kućna pomoćnica. Za NOP je počela raditi, 1942. rujna 1942. postala je borac 4. operativne zone i

bolnice te Centralne bolnice u IV neprijateljskoj ofanzivi. Travnja 1943. postala borac-bolničarka omladinske čete 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Član SKOJ-a 1942, a član KPJ od 1943. Učesnik je borbi u IV i V neprijateljskoj ofanzivi na Prijepolju i Bijelom Polju, Čelebiću, Zavajitu, Tari, Vučevu, Borovnu, Zelengori, Balinovcu, Miljevini i Budnju. Zatim na Vlasenici, Zvorniku, Nemiloj, Turbetu, Dalmaciji, Duvanu i Suici, Travniku, Vlašiću Lisini, Mrkonjić-Gradu, Mliništu, Vranići i Bašarincu u Srbiji: na Palisadu, Valjevu, Beogradu i Sremskom frontu, sve do kraja rata.

GRUBIŠIĆ Kieme MARINKO, rođen 1918, Tučepi, Makarska, zemljoradnik. Član SKOJ-a od 1941. Bio sekretar omladinske organizacije u Tučepima. Aktivan je u pripremama ustanka i jedan od organizatora u Tučepima. Učesnik oduzimanja oružja iz Građanske škole u Makarskoj travnja 1941. i političkih manifestacija u Makarskoj. Prve polovine 1942. stupio je u Južnodalmatinsku četu a kasnije bataljon »Josip Jurčević« s kojim se bori do kolovoza 1942. na Biokovu gdje je postao borac bataljona »Vid Mihaljević« i s istim ulazi u sastav 4. dalmatinske brigade nastavljajući borbe kroz IV neprijateljsku ofanzivu oko Vrgorca, Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, Dusine, Klobuka i Tihaljine, Plas-grebena i doline Neretve. Krajem travnja 1943. postao borac i rukovodilac 3. dalmatinske brigade i nastavio borbe na Čehotini, Čelebiću, Tari, Pivi i Vučevu kada je početkom lipnja postao borac i omladinski rukovodioc čete u 6. beogradskom bataljonu 1. proleterske NOU brigade. Član KPJ 1943. Nastavio je borbu u slamanju obruča, u istočnoj Bosni oko Vlasenice, Zvornika, Caparda, Nemile, na Turbetu, Travniku, Šuici, Vlašiću oko Jajca i Mrkonjić-Grada gdje je veljače 1944. prekomandiran u Oficirsku školu. Učestvovao u odbrani druga Tita za vrijeme desanta

na Drvar. Tada je ušao u sastav 1. proleterske divizije iz koje ie prekomandiran u 1. proleterski korpus, a iz njega u 1. armiju gdje je vršio dužnost intendanta brigade na kojoj ga dužnosti i zatekao kraj rata u činu poručnika. Poslije rata ostao u JNA.

GRUIĆ-MATKOVIĆ Marina DRAGICA, rođena 1913, Kučine, Split, domaćica, Za NOP počela je raditi od 1941. Zatvorena 1942. zbog pomaganja i saradnje sa NOP-om. U Mosorski odred stupila je 1942. iz kojeg je ušla u sastav 4. dalmatinske brigade. Nastavila ie borbe kroz IV ofanzivu sve do Neretve gdje je postala bolničarka 1. proleterske NOU brigade i nastavila borbe: na Tičevu, Treskavici, Prijepolju i Bijelom Polju, da bi potom prekomandirana u Bolnice 1. proleterske divizije i kroz V neprijateljsku

ofanzivu se brinula o ranjenicima i bolesnicima. Po proboju iz V neprijateljske ofanzive Bosnu Dragica odlazi ranjenicima i bolesnicima, odlazi u Semberiju, u Sehoviće, i bila je raspoređena u vojvođanske jedinice. Po dolasku u 2. vojvođansku brigadu postala je referent saniteta, a kraj rata je zatekao kao referenta saniteta 16. vojvođanske divizije. U toku rata je postala član KPJ.

GUDELJ-ZEC Ivana NEDA, rođena 1926, Krstatice, Imotski, đak. Za NOP počela je raditi kao omladinka od 1942. Krajem 1942. postala je član SKOJ-a i do stupanja u NOB-u

1943. vodila je omladinsku organizaciju u svom selu. Stupila je u bataljon »Vid Mihaljević« i s kojom ulazi u sastav 4. dalmatinske brigade. Nastavlja borbe oko Imotskog, Vrgorca, Posušja, Širokog Brijega, Klobuka, Tihaljine i dolini Neretve, Plasrebena. Prenosi ranjenike preko Prenja. Pred kraj travnja 1943. postala je borac i bolničarka 3. dalmatinske brigade. Nastavila je borbe u Sandžaku i Crnoj Gori, u V ofanzivi: na Ćehotini, Čelebiću, Tari, Pivi i na Vučevu gdje je početkom lipnja 1943. postala borac i bolničarka 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Bori u slamanju neprijateljskog obruča, na Vlasenici, Zvorniku, Nemiloj, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu i Suici, na Travniku, Vlašiću, oko Jajca, Mrkonjić-Grada na Mliništu, Vranići, Bašarincu, i Bitovni, u Srbiji: na Zlatiboru, Palsadu, Valjevu, Ubu, i Beogradu gdje je pred kraj 1944. prekomandirana za referenta saniteta 2. bataljona Inžinjerske brigade i nastavila borbu na Sremskom frontu i Slavoniji na kojoj je dužnosti i zatekao kraj rata.

GUGIĆ Ivana DRAGO, rođen 1919, Vela Luka, Korčula, radnik. Bio je član u URS-ova sindikata. Prije rata postao je član SKOJ-a i bio kandidat za

člana Partije 1941. Član KPJ postao je početkom 1943. Početkom 1942. pristupio je u NOB-u na Korčuli odakle se prebacio na Biokovo i postao borac čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević« s kojim se bori na Biokovu. Kolovoza 1942. postao je borac i puškomitraljezac a zatim komandir odjeljenja 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavlja borbe na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici i na Jajcu. IV ofanzivi: na Bradini, Lukaču, Konjicu, Gornjem Vakufu i Bugojnu, Čićevu i na Treskavici, Krčinom brdu, Ifsar i Čajniču. Prijepolju i Bijelom Polju, na Čelebiću, Korlatu, Bakići, Tari i na Vučevu, Borovnu i Zelengori, Balinovcu, Rataju, Miljevini i Budnju. U istočnoj Bosni: na Vlasenici, Zvorniku, Nemiloj, Turbetu, Dalmaciji, Travniku, Lisini, Mliništu, Vranići, Bašarincu i Bitovni. u Srbiji: na Palisadu i Zlatiboru, Valjevu i Ubu. Vodeći borbu za Beograd je teško je ranjen u jednom jurišu i po izlasku iz bolnice prebačen je u Dalmaciju gdje je i dočekao kraj rata u komandi grada Dubrovnik. Drago je ratni vojni invalid 100%.

GULIN Marka ANTE RUDILO, rođen 1920, Lozovac, Šibenik, radnik iz siromašne se-

ljačke obitelji. Učestvuje u štrajkovima radnika prije rata. Po okupaciji zemlje 1941. aktivno radi za NOP i postao je član SKOJ-a te godine. Početkom listopada 1942. odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Bori se kod Grahova, na Jajcu preko Kotor-Varoši, Crnog vrha, na Jošavki i drugim mjestima na prostoru Tesfić-Prnjavor-Crni vrh. Kroz IV neprijateljsku ofanzivu na Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu, na Čičevu-Glavatičevu, kod Kalinovika, zatim na južnim padinama Jahorine do Ustikuline, te po prelasku Drine gdje je 8/9, travnja 1943. junački poginuo na Krčinom brdu jurišajući na talijanske rovove.

GULIN Marka DANE RUDILO, rođen 1925, Lozovac, Šibenik, radnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. Početkom listopada te godine odlazi u partizane i stupa u 2. proletersku brigadu s kojom učestvuje u svim borbama po Bosni (Mrkonjić-Grad, Bosansko Grahovo, Gla-

moć, Livno, Duvno, Kupres) i ostalim mjestima, zatim kroz IV neprijateljsku ofanzivu preko Posušja, Jablanice, Drežnice, Karaule, Neretve, Prenja, kada ožujka 1943. dolazi u 4. kraljevački bataljon. Nastavlja borbe preko Kalinovika, Ustikuline, Krčinog brda, Kapka, Ifsara, na prostoru Cajniče-Goražde, kod Pljevlja, Kovrena, Šakovića, Čelebić-Korlat, na Zlatnom boru Tari, Pivi, Vučevu a dolini Sutjeske, na Popov mosatu, Zelengori, Balinovcu, Rataju, Miljevini, gdje je 13. lipnja 1943. poginuo kao puškomitraljezac.

GULIN Šime DANE BARELA, rođen 1922, Lozovac, Šibenik, radnik, iz siromašne seljačke obitelji. Skroman i napredan, Učestvuje u štrajkovima prije rata. Po okupaciji zemlje aktivno radi za NOP i postaje član SKOJ-a. Početkom listopada 1942. odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Bori se na Grahovu, Jajcu, preko centralne Bosne i širem prostoru Teslić-Prnjavor-Kotor-Varoš kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu na Ivan-

sedlu, G. Vakufu, Cičevu i Glavatičevu, kod Kalinovika, po prelasku Drine na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Cajniče-Goražde, kod Pljevalia, Bijelog Polja, na pravcu Celebić-Borje-Zavajit, kada postaje i član KPJ i puškomitraljezac s kojim uspješno rukuje u borbama preko Zlatnog bora, Tare, Vučeva, Maglića, Zelengore, Balinovca, Miljevine, gdje je primio desetinu. Nastavlja borbe preko istočne Bosne do Zvornika, a potom natrag preko sjevernog dijela Podromanije, Nemile i srednje Bosne do Dalmacije, kada krajem rujna 1943. odlazi u jedinice 19. divizije u čijem je sastavu i poginuo 1944. blizu Benkovca kao komandir voda.

GULIN Jose DANE JOKAN, rođen 1921. Lozovac, Šibenik, radnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi po okupaciji zemlje 1941. Clan SKOJ-a od početka 1942. Početkom listopada te godine odlazi

u partizane i stupa u 2. proletersku brigadu s kojom učestvuje u svim borbama po Bosni (Mrkonjić-Grad, Bosansko Grahovo, Glamoč, Livno, Duvno, Kupres) i ostalim mjestima, zatim kroz IV neprijateljsku ofanzivu preko Posušja, Jablanice, Drežnice, Karaule, Neretve, Prenja, gdje ožujka 1943. dolazi u 4. kraljevački bataljon 1. proleterske NOU brigade. Nastavlja borbe preko Uloga, Kalinovika, Ustikuline, Krčinog brda, Kapka, Ifsara, na prostoru Cajniče-Goražde, kod Pljevalia, Kovrena, Šakovića, Celebić-Korlat, na Zlatnom boru, Tari, Pivi, Vučevu dolini Sutjeske Zelengori, Balinovcu, Rataju pred Miljevinom gdje je 12. lipnja 1943. junački poginuo u borbi sa Nijemcima kao mitrljezac. Clan KPJ postao je svibnja 1943. Ispred Miljevine 14. lipnja poginuo je i njegov brat Milan kao borac 1. crnogorskog bataljona.

GULIN Ante FRANE, rođen 1922, Lozovac, Šibenik, radnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od proljeća 1942. a

početkom listopada te godine odlazi u partizane i u Ključu stupa u 1. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade kojim učestvuje u borbama: na Bosansko Grahovo i Strmicu, Jajcu, Kotor-Varoši, Crnom vrhu, Jošavki, Ćelincu, oko Teslića i drugim mjestima centralne Bosne, zatiru kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, na Ivan-sedlu, Raštelici, G. Vakufu, Ćićevu kod Kalinovika, na Ustikulini, Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Čajniču kod Pljevalja, Kovrena, Čelebiću i na Borju, Zlatnom boru, Tari, Piva, Vučevu, Magliču, Sutjesci, Zelengori, Balinovcu, Miljevini, Jahorini, rijeku Prači, Podromaniji, Han-Pijesku, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Nemili i r. Bosni na Turbe, Dalmaciji, Šuici, Kupresu, Travniku, Turbetu, Skender-Vakufu, Kotor-Varoši, Mrkonjić-Gradu, Lisini, Šipovu, Mliništu, Vukovskom, Raduši, Vranići, Bitovnji, Raštelici, Bjelašnici i Trnovu zatim na Uvcu, Zlatiboru, Palisadu, Bajini Bašti, Kosjeriću, Makljenu, Valjevu, Kolubara Ubu, Ralji, Avali, Beogradu, Sidu, Tovarniku, Šidskim Banovcima, Šarengradu, Vukovaru, Pleternici, Okučanima, Čazmi, Vrabovcu, Zagrebu gdje dočekuje kraj rata kao komandir voda i član KPJ. -Ranjavan tri puta. Poslije rata ostaje u JNA.

GULIN Marka FRANE MOJIĆ, rođen 1915, Lozovac, Šibenik, radnik u tvornici Lozovac, potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od kraja 1941. Početkom listopada 1942, sa mlađim bratom Danom, odlazi u partizane i stupa u 2. proletersku brigadu sa kojom učestvuje u svim brobama po Bosni (Mrkonjić-Grad, Bosansko Grahovo, Glamoč, Livno, Duvno, Kupres i drugim mjestima). Početkom veljače 1943. u rajonu Šuica-Vukovsko dolazi u 3. kragujevački bataljon s kojim nastavlja borbe kroz IV neprijateljsku ofanzivu kod Bugojna, sela Bojske, na prostoru Ivan-sedlo-Bradina-Konjic,
kod Gornjeg Vakufa, zatim preko Makljena, Rame, Neretve, Prenja, Boračkih Jezera, Cićeva i Glavatičeva kod Kalinovika, na Treskavici gdje je 21. ožujka 1943. poginuo u jednoj od najtežih bitaka sa četnicima.

GULIN Paške JERKO, rođen 1919, ozovac, Šibenik, radnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. Listopada 1942. odlazi u paritzane i stupa u 2. proleter-

sku brigadu s kojom učestvuje u borbama po zapadnoj i centralnoj Bosni, Zatim kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu u sastavu 3. dalmatinske brigade: Ulog, Kalinovnik, Brod, na Čehotini, Čelebića, Tari, Vučevu, Sutjesci, Zelengori, Početkom lipnja 1943. ušao je u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borba preko Miljevine, Jahorine, rijeke Prače, Podromanije, Han-Pijeska, Vlasenice, Drinjače, i Zvornika. Oko 10. srpnja 1943. priključuje se 1. vojvođanskoj brigadi kod Zvornika nastavljajući borbe po istočnoj Bosni, Majevici, Semberiji, a zatim u sastavu 17. majevačke brigade s kojm nastavlja borbe do konačnog oslobođenja zemlje i kraj rata dočekuje kao komesar artiljeriske baterije, u činu poručnika. Poslije rata ostaje u JNA kao aktivni oficir.

GULIN Ante KRSTE, rođen 1920, Lozovac, Šibenik, radnik iz siromašne seljačke obitelji. Od početka 1942. aktivno radi

za NOP. Te godine postaje i član SKOJ-a. Bio je hapšen i zatvara. Prvih dana listopada 1942. odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 1. bataljona 1. proleterske NOU brigade, kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu: na Ivan-sedlu, G. Vakufu, Čičevu, Glavatičevu, Ifsaru, Čajniču, kod Bijelog Polja, Čelebića, na Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Magliću, Balinovcu, Miljevini. Potom preko istočne i srednje Bosne do Dalmacije i natrag oko Travnika, Šuice, Turbeta, Jajca, Mrkonjić-Grada i Mliništa za vrijeme drvarske operacije. U nadiranju na istok i po prelasku u Srabiju prvo kao puškomitraljezac, a potom kao komandir desetina i član KPJ bori se preko Zlatibora, Valjeva, Uba, Avale i Beograda. Krajem listopada 1944. Odlazi u Izviđačku četu divizije s kojom nastavlja borbe preko Srema i Slavonije do Zagreba gdje dočekuje kraj rata kao komandir voda u Izviđačkoj četi. Poslije rata se demobilizirao iz JNA.

GULIN Jose MILAN JOKAN, rođen 1925, Lozovac, Šibenik, radnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. Krajem 1942. odlazi u partizane i ulazi u sastav 3. dalmatinske brigade. Bori se po Bosni i Dalmaciji, kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, na širem prostoru Imotski-Jablanica-Prozor, zatim po prelasku Neretve, preko Prenja, na Veležu, učestvujući u svim borbama koje je vodila ta jedinica. U vojnim redovima postaje i član SKOJ-a. U sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade dolazi u toku V neprijateljske ofanzive. U novoj jedinici nastavlja borbe, ali za vrlo kratko vrijeme, jer je već 14. lipnja poginuo junački ispred Miljevine na komunikaciji Foča-Kalinovik. Dva dana ranije kod sela Rataja poginuo je i njegov brat Dane.

GULIN Ive MIRKO, rođen 1922, Lozovac, Šibenik, radnik iz siromašne seljačke obitelji. Početkom listopada 1942. odlazi u partizane i u Ključu stupa u 1. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade s kojim učestvuje u borbama: oko Grahova, Sitnice, Jajca, Kotor-Varoš, Crnog vrha na Jošavki, \Jzlomcu, Devetaku, Tesliću, na

Ivan-sedlu, Raštelici, G. Vakufu, Cičevu, Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Čajniču Goraždu, Bijelom Polju, Čelebiću Zlatnom brdu, Tari na Vučevu, Maglići Sutjeska, Zelengora, Balinovac, Miljevina, Jahorina, r. Prača, Vlasenica, Zvornika i Capardu. Prvo kao borac, a potom pomoćnik puškomitraljezac. Sredinom srpnju 1943. postao je kandidat za člana KPJ i nastavlja borbu kao pomoćnik na minobacaču preko Nemile i Vranduka, sve do 20. rujna 1943. kada je kao pratilac s grupom ranjenika i bolesnika upućen u bolnicu IV operativne zone, ali zbog nastale situacije nije se mogao vratiti u brigadu, već se priključio 1. dalmatinskoj brigadi u kojoj ostaje do travnja 1944. kada je na Korčuli bio ranje i upućen u Italiju na liječenje. Prosinca 1944. Vraćao se u Jugoslaviju u sastav bataljonu za obezbeđenje pri Komandi mjesta Šibenik. Na kraju rata bio je upravnik vojnog zatovora u Šibeniku.

GUNDELJ Marka MILE, rođen 1909, Biočić, Drniš, rudarski radnik u Ibarskim rudnicima. Kao napredni radnik vrlo rano je postao sindikalni rukovodilac u rudniku Predratni član KP. Bio je proganjan i zatvaran. Po dizanju ustanka je stupio u partizanski odred »Todor Miličević iz kojeg je kao dobrovoljac otišao za Užice i stupio u 6. ibarsku četu. Učestvovao je u odbrani Užičke Republike. Dvadeset drugog prosinca 1941. našao se u stroju u Rudom 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim je nastavio borbe kroz istočnu Bosnu prešavši i Igmanski marš. Zbog svog napornog rudarskog, sindikalnog rada i mučenja od strane nenarodnog režima u zatvorima i teških borbi u 1, 2, i 3. ofanzivi teško je obolio od pluća. Iako slab i iznemogao, on je nastavio borbu sve do svoje smrti u Goraždu 1942. kada je podlegao teškoj bolesti.

GURDULIĆ Jure IVO, ro den 1919, Vrsnik, Hvar, zemljoradnik. Član SKOJ-a od 1941 a član KPJ od 1942. Učesnik je na ilegalnih akcija. U NOB-u od početka 1942. u Hvaru odakle se prebacio na Biokovo i ušao u

sastav omladinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević« a kolovoza 1942: je u bataljonu, »Vid Mihaljević«, a potom u sastav 4. dalm. brigade. Travnja 1943. ulazi u 3. dalm. brigade i bori se od Neretve do Sutjeske. Lipnja 1943. postao ie borac a zatim komandir voda pa komandir čete u 3. kragujevačkom bataljonu 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama, na Ključu, Bosanskom Grahovu, Šitnici, Jajcu, oko Kotor-Varoši, Banje Luke i Teslića, oko Bradine i Konjica, Gornjeg Vakufa i Bugojna, Glavatičeva i Treskavice, na Kapku i Ifsaru. Zatim oko Čelebića, Korlata na Bakicu, Tari, Vučevu, Borovnu, Zelengori, Balinovcu, Miljevini i Budnju, istočnoj Bosni, oko Renovice, Vlasenice, Zvornika, Nemile, na Turbetu u Dalmaciji. Krajem rujna 1943. prekomandiran u Dalmaciju i nastavio borbu u sastavu dalmatinskih jedinica kao starješina. Kraj rata je dočekao na dužnosti komandanta bataljona 12. dalmatinske brigade 26. divizije u činu kapetana. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941«.

GUTIĆ Riste DANILO, rođen 1922. Trst, Split, radnik u brodogradilištu. Za NOP počeo radit od 1942. godine. Član SKOJ-a od druge polovine 1942. godine. Kao skojevac je učestvao u ilegalnim akcijama sa splitskom omladinom. Kolovoza 1943. stupa u Mosorski odred s koiim učestvuje u borbama u Dalmaciji i odbrani Splita za vrijeme kapitulacije Italije 1943. Rujna 1943. postao je borac 6. beogradskog bataljona u Dalmaciji, Nastavio je borbe: na Duvnu, Suici, Travniku i Vlašiću. U VI neprijateljskoj ofanzivi. Mrkonjić-Grad i Lisini gdje je svibnja 1944. prekomandovan u Dalmaciju i ušao u sastav JRM, a kraj rata je dočekao u Komandi RM u Divuljama.

GUZIĆ Ive MILE, rođen 1923, Perušić, Benkovac, zemljoradnik. Sjevernodalmatinski odred stupio je 1943. iz kojeg je listopada 1943. postac-artiljerac artiljerije 1. proleterske NOU brigade i nastavio borbe na Travniku, Duvnu, Šujici, Komaru, Turbetu, Vlašiću. Vodeći borbu protiv Njemaca i ustaša, pri napadu na Banju Luku, prosinca 1943. godine, je poginuo hrabro. Mile se je isticao kao borac. Član SKOJ-a je postao početkom 1943. godine.

HAJDARHODŽIĆ Avde MUHAREM, rođen -1924. Duabrovnik, učenik srednje tehničke škole. Kao student se vrlo mlad priključio naprednom omladinskom pokretu u

Dubrovniku. Prije rata postao je član SKOJ-a. Bio je aktivan u pripremama ustanka. U NOB-u je od 1941. početkom sječnja

1942. u Bosni stupio u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Bori se u istočnoj i zapadnoj Bosni. Učestvovao je u borbama u Sandžaku, Duvnu, Kupresu, Livnu, Ključu, Strmici, Sitnici. Vodeći borbu protiv Nijemaca i ustaša početkom druge polovine studenoga 1942 na Jajcu, poginuo je hrabro. Muharem je bio jedan od hrabrih boraca koji se je istakao u više borbi.

HAJDER Marka VIDA, rođena 1927, Pribude. Split, radnica iz siromašne obitelji. Kao mlada radnica priključila se naprednom omladinskom pokretu Splita i sa splitskim omladincima učestvuje u ilegalnim akcijama. Član SKOJ-a je od 1942 a član KPJ od 1943. U Dalmaciji je 1943. postala borac i politički delegat voda 4. kraljevačkog bataljona. 1. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borbe u Dalmaciji, Duvnu, Šuici, Traniku, Vlašiću, oko Jajca, Šuice, i Kupresa, na Mrkonjić-Gradu, Mliništu, Vukovskom, Vranići, Bašarinci, Bitovni je Bjelašnici. U Srbiji na Zlatiboru i Palisadu protiv bugarskih fašista i u borama za Valjevo 15. rujna 1944. kada je kod Mionice poginula hrabro u jednom od juriša sa svojim vodom.

HRŽIĆ Jure BOŽO, rođen 1923, Supetar, Brač, zemljoradnik. Za NOP se opredjelio 1941. Član SKOJ-a od 1943. Postao je borac bataljona »Vid Mihaljević« kojim je ušao u sastav 4. dalmatinske brigade i nastavio borbe u IV ofanzivi oko Vrgorca, Imotskog, Širokog Brijega, Posušja, Klobuka, Vitine, u doline Neretve, na Plas-grebenu i u Nevesinjskoj kotlini. Travnja

1943. ušao u sastav 3. dalmatinske brigade. Borio se u Crnoj Gori i Sandžaku. U V ofanzivi kod Čehotine, na Čelebić, Tari, Pivi i na Vučevu gdje je lipnja 1943. postao borac i puškomitraljezac 2. crnogorskog bataljuna 1. proleterske NOU brigade. Nastavio je borbe u proboju obruča na Rataju, Miljevini. U istočnoj Bosni na Renovici, Vlasenici, Drinjači, Zvorniku i na Capardu. Vodeći borbu protiv njemačkih i ustaških snaga, bio je teško ranjen na Capardu s bolničarkom Veselom Rak koja mu je ukazivala pomoć. Oboje su tu zarobljeni a zatim odvedeni u logor Mathauzen gdje su oboje strijeljani.

IVAČIĆ VJEKOSLAV, rođen 1922, Omiš, metalski radnik. Član SKOJ-a od prije rata, a član KPJ od 1941. Potiče iz siromašne porodice. U Beogradu hapšen i proganjan od režima stare Jugoslavije Učesnik je štrajkova i političkih manifestacija u Srbiji. U NOB-u stupa 1941. u Srbiji u sastav Šumadiskog odreda iz kojeg je ušao u sastav 5. šumadiskog bataljona u Rudom, 21. prosinca 1941. godine i sa istim nastavio borbu u Sandžaku i Hercegovini, kasnije u sastavu 2. proleterske brigade s kojom nastavlja borbu prema zapadnoj Bosni, u borbama oko Gornjeg Vakufa, Bugojna, Kupresa, Glamoča, Livna, zatim kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, Konjic, Makljan, Prenj, Kalinovik, Drinu, Foču, Šćepan-Polje, Zlatni bor, Vučevo, dolinu Sutjeske, Košur, Zelengoru, Miljevinu, sve do 19. lipnja 1943. godine kada je u rajonu rijeke Prače poginuo, u borbi s neprijateljskim snagama.

IVANIŠEVIĆ Ivana MIRKO, rođen 1915, Krilo Jasenica, Omiš, zemljoradnik. Za NOP počeo radit i istog pomagat 1942. godine Potiče iz srednje seljačke porodice. Početkom 1942. stupa u Mosorski odred iz kojeg je ušao u sastav 4. dalmatinske brigade s kojom je nastavio boru kroz IV neprijateljsku ofenzivu, oko Imotskog, Vrgorca, Posušja, Širokog Brijega, Klobuka, Vitine, doline Neretve, i po prelasku iste kod sela Krstatca 10. ožujka 1943. godine upao u sastav3. kragujevač-

kog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojom je nastavio borbu na Glavatičevu, Treskavici, Drini, Krčinu brdu, Kapku, Ifsaru, Sandžaku, oko Prijepolja i Bijelog Polja, ü V neprijateljskoj ofanzivi oko Čelebića, Korlata, Bakića, Tare, Vučeva, Borovna, Sutjeske. Poginuo je 9. lipnja 1943. godine na Zelengori u borbi s Nijemcima.

IVANIŠEVIĆ Malina SPIRO, rođen 1924, Split, svršeni maturant. Pripadao je gradskoj radničkoj porodici. Do svršetka školovanja nije pripadao radničkom pokretu. U NOB-u stupio je početkom rujna 1943. i

bio borac 3. bataljona 3. dalmatinske brigade. U toku kapitulacije Italije pristupa 6. beogradsko.m bataljonu 1. proleterske NOU brigade u kojem se bori u Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Šuici, VI i VII neprijateljskoj ofanzivi oko Jajca, Komara, u centralnoj Bosni oko Lisine, Mliništa, Bašarinca, Vraniće, Sandžaka, u Srbiji: Palisadu i Valjevu, kada je rujna 1944. godine prekomandiran kao član KPJ u Užički partizanski odred gdje nastavlja borbu kao kome-

sar čete i bataljona, a zatim omladinski rukovodilac bataljona i brigade KNOJ-a. Kraj rata je dočekao u drugoj brigadi 5. divizije KNOJ-a kao omladinski rukovodilac. U toku rata je ranjavan dva puta. Poslije rata je ostao u JNA.

IVANKOVIĆ Nikole MILE, rođen 1922, Grabovci, Šibenik, zemljoradnik, Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od sredine 1942. Uhapšen s ocem Nikolom od Talijana 1. studenog 1942. i odveden u Logor na Molat, gdje mu je otac i umro. Po kapitulaciji Italije, preko Sjevernodalmatinskog odreda, kod Bugojna dolazi u sastav 1. bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodili borbe kod Travnika i Suice, preko centralne Bosne, na prostoru Mrkonjić-Grad-Šipovo-Mliništa za vreme drvarske operacije, zatim u nadiranju Brigade na

istok, u borbama na Pl. Bitovnji, Trnovu, kod Pljevalja, te po prelasku u Srbiju na Zlatiboru, Palisadu, potom na Bajinoj Bašti, zatim kod Kosjerića, na Valjevu, Ubu, Avali, Beogradu. U Srijemu, u borbama kod Sida, Tovarnika, gdje je 5. siječnja 1945. bio teško ranjem i upućen u bolnicu vazduhoplovne baze Zemun, gdje mu je odsječena desna noga. Iz Zemuna je prebačen u invalidski dom Bela Crkva, a potom su ga premjestili u Suboticu, odakle se po savjetu liječnika vraća u svoje mjesto i neko vrijeme radi u NOO. Clan KPJ postao je 28. kolovoza 1944. godine.

IVANKOVIĆ Petra ŠIME, rođen 1910, Grabovci, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP aktivno je radio od početka 1943. godine, a listopada iste godine preko Sjevernodalmatinskog odreda kod Bugojna dolazi u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU origad.e. Borio se oko Travnika, Turbeta, Šuice, vralo preko centralne Bosne posebno na prostoru Mrkonjić-Grad, Šipovo, Mliništa, svibnja zatim u nadiranju Brigade na istok preko Kupresa, Vukovskog, Pl. Raduše, Vraniće, Batonje, Bjelašnice, Trnova, Foče i Sandžaka, kod Kovrena, potom po prelasku u Srbiju u borbama preko Zlatibora-Palisada, Bajine Bašte, Kosjerića, Valjeva, Uba, Avale, Beograda, gjc krajem listopada 1944. godine postaje član KPJ, a zatim i politički delegat voda, nastavljajući borbu preko Srijema, Poginuo je početkom prosinca 1944. godine kod Sida u borbi s Nijemcima.

IVIĆ Mate IVAN, rođen 1926, Vinovo Gornje, Drniš, konobar. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Vrlo napredan omladinac. Za NOP radi od kraja 1941. godine. Bio je član Saveza mlade generacije (SMG). U 2. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade dolazi sredinom rujna 1942. godine na Tičevo. Bori se na Ključu, Grahovu, Sitnici i Jajcu te u narednim borbama preko centralne Bosne, oko Kotor-Varoši, Crnog vrha, Jošavke, Prnjavora, zatim u IV i V neprijateljskoj ofanzivi: u bitkama na Ivan-sedlu, G. Vakufu, Glavatičevu, Treskavici, Drini-Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Cajniču, Goraždu, Limu, kod Bijelog Polja, Čelebić-Zavajita, Zlatinog bora, Tare, Vučeva, Borovna, Sutjeske, Zelengore, Balinovcu, Miljevine, za-

tim r. Preče, Vlasenice, Drinjače, Zvornika, Nemile-Vanduka, Dalmacije Travnika, Turbe. Clan SKOJ-a postao je krajem 1942. godine a član KPJ srpnja 1943. godine Vršio je dužnost sekretara SKOJ-a u četi. Krajem studenog 1943. odlazi u prekomandu u 8. brigadu XX divizije. Kraj rata zatekao ga je na dužnosti tajnika Kotarske nabavno-prodajne zadruge u Mpću.

IVIĆ Grge KAJO VUKO, rođen 1923, Vranjic, Split, radnik-mehaničar. Kao radnik rano se uključio u radnički pokret u Vranjicu. Član SKOJ-a 1942. Do odlaska u NOB-u radio i pomagao NOP u Vranjicu. Iz Mosećko-svilajskog odreda postao borac 1. čete 2. bataljona 3. sandžačke brigade drugom polovinom 1942. godine, sa kojom je nastavio borbu kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu. Početkom

lipnja 1943. postao borac-miner 3. kragujevačkog bataljona I. proleterske NOU brigade s kojim je nastavio borbu. Bio je vršan stručnjak. Godine 1944. otišao je na kurs radio telegrafista u Drvar i po završetku kursa ušao u 5. krajišku diviziju gdje je bio šef radio-stanice i vodnik voda na kojoj gaje dužnosti i zatekao kraj rata. U toku rata postao je i član KPJ.

IVIĆ Martina MILE MILAN, rođen 1923, Vranjic, Split. Potiče iz siromašne seljačke porodice. Clan SKOJ-a postao je 1941. Prije rata završio podoficirsku tehničku školu, a potom radi u Vojno tehničkom zavodu u Kragujevcu gdje se i povezuje s naprednim radničkim i revolucionarnim pokretom. U jul-

skom ustanku 1941. zatekao se u Begoradu i stupio u NOB-u u Posavski odred, s kojim učestvuje u borbama po Srbiji kao komandir voda. Nakon povlačenja iz Srbije, s odredom dolazi u istočnu Bosnu, od kojeg je u Rudom 21. prosinca 1941. formiran 6. beogradski bataljon 1. proleterske NOU brigade s bataljonom učestvuje u borbama u istočnoj Bosni, a početkom 1942. gubimu se svaki trag i nije poznato kuda je otišao i mjesto pogibije.

IVIĆEV Frane JOZO, rođen 1922, Kaštel-Stari, Split, zemljoradnik. Vrlo mlad je nadničario kod Kaštelanskih gazda. Neumoran je bio na ličnom uzdizanju i već početkom 1942. postao je skojevac. Po dolasku okupatora radi na prikupljanju materijala i opreme za NOP i vrši agitranje za odlazak mladih u NOB-u. U rujnu 1942. stupa u Mosećki odred iz kojeg je postao borac 3. Dalmatinske brigade i s njom nastavlja borbu kod Knina i Vrlike. U IV neprijateljskoj ofanzivi oko Imotskog, Pošušja, Jubuškog, Plasgrebena, Neretve, Nevesinja, Kalinovika, Broda na Drini, u V nepijateljskoj ofanzivi; Sandžaku Ljubušnoj, Ćehotini, Čelebiću, Sćepan-Polju, Pivi i Vučevu, kada je lipnja 1943. postao borac 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavio borbu u proboju ofanzive. Poginuo je 18. lipnja 1943. godine na pravcu Višegrad-Sarajevo, kod stanice Sprača.

IVIĆEVIĆ Stjepana ANTE STANISLAV, rođen 1917, Drvenik, Makarska, zemljoradnik, Kandidat KPJ 1942. jedan od naprednih seljaka. Bio vojni ilegalac. Prvom polovinom 1942. stupio u Južnodalmatinsku četu, a kasnije 2. četu bataljona »Josip Jurčević« s kojim se bori na području Biokova do kraja kolovoza 1942. godine, kada je postao borac-pomoćnik puškomitraljesca, 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borbu na Ključu, Strmici, oko Manjače, Jajca, centralne Bosne, oko Kotor-Varoši, Čalinca, Teslića i Banje Luke; u IV neprijateljske ofanzivi na Ivan-sedlu i Raštelici, Gornjem Vakufu i Bugojnu, Glavtičevu Ćićevu, Lipetu i Treskavici, Drini i Krčinom brdu, Ifsara, Sandžaku, oko Prijepolja Bijelog Polja, u V neprijateljskoj ofanzivi na Čelebiću, Korlatu, Zlatnom boru, Tari, Vučevu, dolini Sutjeske, Zelenogori, Ljubinom grobu, kada je u jednom jurišu ranjen i nastavio kao ranjenik put u proboju obruča prema Balinovcu i Miljevini i istočnoj Bosni. Nailaskom Nijemaca i četnika kroz Šehoviće, svi su ranjenici streljani. Među njima bio je i Ante.

IVKOVIĆ Nikole ANTE, rođen 1922, Dobropoljci, Benkovac, zemljoradnik. Član SKOJ-a 1942. Do odlaska u Sjevernodalmatinski odred, 1943. godine, pomogao je i radio aktivno za NOP. S odredom se bori sve do kraja listopada. 1943. kada postaje borac i puškomitraljezac 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim nastavlja borbu na Travniku, Komaru, Vlašiću, u centralnoj Bosni: na Mrkonjić-Gradu, Lisini, Mliništu, Vranići, Bašarincu, Bitovni, Sandžaku. U Srbiji: na Zlatiboru i Palisadu, Valjevu Ubu i Beogradu. Poginuo je 15. listopada 1944. godine vodeći borbu s Nijemcima za oslobođenje Beograda. Godine 1943. postao je član KPJ.

IVKOVIĆ Marka JOSIP IVAN, rođen 1921. Dobropoljci, Benkovac, zemljoradnik NOP pomaže od 1942. Prvom polovinom 1943. stupa u Sjevernodalmatinski odred, s kojim se bori do listopada 1943. godine, kada je postao borac 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim nastavio da se bori oko Travni-

ka, Vlašića, Komara, Šuice, Vitovja, centralne Bosne, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Vitovju, Vraniće, Bitovni i Sandžaku, te u Srbiji na Zlatiboru i Palisadu, kada je prekomandiran u Četu za vezu 1. proleterske brigade i u istoj vršio dužnost pomoćnika komesara čete. Nastavio borbu oko Valjeva, Uba, Beograda, Sremskog fronta, u Srijemu i Slavoniju, gdje je i dočeka kraj rata. Poslije rata ostao u JNA iz koje je izašao na svoj zahtev, u studenomu 1945. godine. U toku rata je ranjavan i danas je RVI. Član KPJ postao je u prosincu 1943. godine.

IVKOVIĆ Ivana MARKO, rođen 1908. Trogir, željeznički slubenik. Bio je sindikalni rukovodilac URS-ovih sindikata. Učesnik je štrajkova i demonstracija. Od 1942. pomogao NOP. Listopada 1943. godine ostao borac 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim nastavio borbu na Travniku, Duvnu, VI i VII neprijateljskoj ofanzivi, Sandžaku, te Srbiji: Palisadu. Bajinoj Bašti, Valjevu, Beogradu, na

Sremskom frontu, sve do kraja rata, kada je postao komesar čete dopunskog bataljona. Marka je krasila visoka razvijena Croleterska svijest. U sivm borama se isticao. Poslije rata, se demobilizirao i uključio u obnovu porušene zemlje. Umro je 1975. u Splitu.

JAJIĆ Bariše MILIVOJ, rođen 1925. Solin, Split, radnik. Vrlo mlad se uključio u napredni omladinski pokret Solina. Član SKOJ-a postao je 1941. Učesnik je ilegalnih akcija omladine solinskog bazena. Početkom 1942 stupio je u Mosećkosvilajski odred. Rujna 1942. postao je borac puškomitraljezac 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigad,e u kojem je početku 1943. postao i član KPJ. Učesnik je borbi na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, Centralnoj Bosni oko Kotor-Varoši, Teslića i Banja Luke; u IV ofanzivi na Bradini, oko Konjica. Gornjeg Vakufa i Bugojna, Glavatičeva, Treskavice, Drini, Kapku, Krčinu brdu i Ifsaru, Sandžaku, oko Prijepolja i.Bijelog Polja, u V ofanzivi na Čelebiću, Trovrhu, Tari, Vučevu, Borovnu, Zelengori, Balinovcu', Miljevini i Budnju, na Renovici, Jahorini, Vlasenici, Zvorniku, Nemiloj i Turbetu. Krajem rujna 1943. prekomandiran je u Dalmaciju i postao rukovodilac u sastavu novoformirane 4. splitske brigade. Poginuo je pred kraj 1943. kod Hana.

JAJIČ Bariše ŽIVKO, rođen 1923. Solin, Split, tvornički radnik iz siromašne seljačke porodice. Pripadao je naprednom omladinskom pokretu Solina. Vrlo mlad je osjetio težak položaj radništva *i seljaštva. Prije rata postao je član SKOJ-a. Učesnik je ilegalnih akcija, diverzija i sabotaža. Odmah u početku 1942. stupio je u NOB-u u Solinski odred, u kojem se bori sve do odlaska rujna 1942. u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade u kojem je bio borac-puškomitraljezac i komandir odjeljenja. Sa svojim bataljonom učestvuje u borbama: Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, Centralnoj Bosni; Kotor-Varoši, Čelincu, Teslići; IV ofanzivi oko £ukača, Gornjeg Vakufa Konjica, Uloga, Kalinovika, Drine, Krčina brda, Ifsara, Sandžaka,-u V neprijateljskoj ofanzivi; Čelebiću, Korlatu, Trovrhu, Vučevu, Suhoj, Zelengori, Balinovcu i Miljevini, te u istočnoj Bosni kada je 24 juna 1943. u borbama s ustašama i domobranima poginuo, u Han-Pijesku. Početkom 1943. postao je član KPJ. Istakao se kao puškomitraljezac, posebno u IV i V ofanzivi.

JAKIĆ Grge IVAN, rođen 1907. Podgora, Makarska, zemljoradnik. Za NOP počeo radit 1941. Bio je pozvan u vojsku NDH u koju nije pošao, već je

postao vojni ilegalac. Prosinca 1942. stupio je u bataljona »Vid Mihaljević« koji je bio u sastavu 4. dalmatinske brigade te sa istom nastavio borbu oko Imotskog i Vrgorca, Posušja i Širokog Brijega, Čusine Klobuka i Tihaljine, Plas-grebena, doline Neretve i Nevesinja, Krajem travnja 1943. postao je borac 3. dalmatinske brigade i sa istom nastavio da se bori u Crnoj Gori i Sandžaku, u V ofanzivi oko Čehotine, Ljubišnje, Čelebića, Tare, Pive i Vučeva. Početkom juna 1943. postao je borac 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim nastavio da se bori u obruču na Miljevini, u istočnoj Bosni oko Han-Pijeska, Vlasenice, Drinjače, Zvornika, Caparda, Vranduka i u centralnoj Bosni. U mjesecu kolovozu 1943. s grupom Dalmatinaca pošao je za Dalmaciju. U Dalmaciji je bio u sastavu pozadinskih jedinica. Kraj rata ga je zatekao u komandi Splitskog vojnog područja u činu starijeg vodnika. Član KPJ postao u toku rata.

JAKOVČEV Ivana PETAR, rođen 1925. Betina, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od kraja 1941. Početkom 1942. postaje član SKOJ-a. Prvih dana listopada iste godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Grahovu, Sitnici, Jajcu preko centralne Bosne Kotor-Varoš, Crni vrh, Jošavka, Teslić, Prnjavor, i drugim mjestima na širem prostoru Uzlomac, Teslić, Prnjavor, Crni vrh. Bori se tokom iV neprijateljske ofanzive u teškim bitkama na prostoru Konjic-Bradina-Ivan-sedlo, Gornji Vakuf, kod Kalinovika, zatim južnim padinama Jahorine na Ustikulinu, te noću 8/9. Travnja 1943. po prelasku Drine na Krčinom brdu. Poginuo je kao puškomitraljezac u borbi s Talijanima.

JAKŠIĆ Petra MARIN, ro đen 1923. Donji Humac, Brač, zemljoradnik. Član SKOJ-a postao je 1941. godine. Kandidat KP od 1942. Radio je na okupljanju mladih u NOP-u. Godine

1942. stupio je u Bračku četu koja je djelovala u sastavu bataljona »Vid Mihaljević« Potom je ušao u 4. dalmatinsku brigadu i nastavio borbu kroz IV neprijateljsku ofanzivu oko Vrgorca, Imotskog, Pošušja, Širokog Brijega, gdje je ranjen, da bi zatim ušao u sastav bolnice 9. divizije. Vodeći borbu na Čelebiću 21.5. 1943. u V neprjateljskoj ofanzivi, Marin se priključio, u selu Borju, 1. crnogorskom bataljonu i nastavio borbu na Zlatnom boru, i Tari, kada je ponovno ranjen. Poginuo je lipnja 1943. kao ranjenik pri centralnoj bolnici na Sutjesci.

JAMAN Frane ANTE, rođen 1905. u Splitu, radnik-mornar, u predratnim štrajkovima i manifestacijama protiv režima. Za NOP radi od 1942. godine. Rujna 1943. učestvuje u razoružavnju talijanske vojske u Splitu, a 10. rujna 1943. godine stupa u Mosorski partizanski odred iz kojeg u listopada kod Bugojna došao u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama oko Travnika, Duvna, Šuice, Turbeta, Komara, Vitovlja, r. Ugar, Kotor-Varoš, Vlašića, Jajca, r. Vrbas, Mrkonjić-Grada, Lisine i Šipova gdje je 25. svibnja 1944. godine, i poginuo.

JELASKA Maksimilijana MILENA ZIJA, rođena u Splitu, đak. Član SKOJ-a od prije rata. U NOB-u od 15. prosinca 1941. godine u Solinskom odredu iz kojeg je po formiranju 3. dalmatinske brigade postala njen borac. Učestvuje u borbama oko Knina i Vrlike, oko Imotskog, Posušja, Plas-grebena, u dolini Neretve (u prenosu i njegovanju ranjenika zaleđe-

nim Prenjem) zatim u Nevesinskoj kotlini, oko Uloga, Kalinovika, Broda, Zavajta, učestvuje na Čehotini, Gracu, Popovom dolu, Čelebiću, Tari, Mratinju i Vučevu, kada je početkom lipnja 1943. postala borac-bolničarka 2. čete 2. crnogorskog bataljona. Sudjeluje u proboju obruča na Sutjesci i dalje u istočnoj Bosni, na r. Prači, Renovici, Vlasenici, Zvorniku, prešla u brigadni sanitet, a početkom kolovoza te godine se ponovo vratila u četu. Prvom polovinom rujna 1943. otišla u bolnicu 1. proleterske divizije sa kojom je nastavila svoj borbeni put sve do Srema, Slavonije i do Zagreba. Jedno vrijeme početkom 1945. se nalazila u korpusnoj bolnici u Sidu. Član KPJ postala je u toku rata.

JELAVIĆ Ivana FRANE, rođen 1919, Baćina, Kardeljevo, zemljoradnik. Član SKOJ-a od 1938, a KPJ od 1941. Učesnik niz diverzija i ilegalnih akcija a baćinskim komunistima i skojevcima. Stupio je 1941. u Baćinsku partizansku grupu s kojom učestvuje u borbi 23. siječnja 1942. na Gradac, borac 2. voda južnodalmatinske čete i 2. čete bataljona »Josip Jurčević«. Kasnije je došao u sastav omladinske čete »Ante Torkar«, s kojim se bori na području Biokova i Neretve sve do kraja kolovoza 1942. kada je bio borac i vodnik u 6. beogradskom bataljonu 1. proleterske NOU brigade s kojom nastavlja borbu na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Čelinca, Teslića; u IV neprijateljskoj ofanzivi oko Bradine, Konjica, Gornjeg Vakufa i Bugojna, Uloga i Kalinovika, na Kapku i Krčinu brdu, Ifsaru, Sandžaku; u V neprijateljskoj ofanzivi na Čelebiću, Trojvrnu, Tari, Vučevu, Suhoj, Zelengori, Balinovcu, Miljevini, zatim u istočnoj Bosni, Han-Pijesak, Vlasenica, Zvornik, Capardima, Vranduku, Turbetu, u Dalmaciji, Travniku, Šuici, Vlašiću, Mrkonjić-Gradu, Lisini, Mliništu, kada je poslije desanta na Drvar prekomandiran u sastav 5. proleterske brigade gdje je bio komandir 'čete. U toku rata više puta je ranjavan. Penzioniran u činu kapetana. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941«.

JELAVIĆ Grge LJUBO, rođen 1921. Ravča, Vrgorac, zemljoradnik. Član SKOJ-a od 1942, a KPJ od 1943. U NOB-u stupio je u veljači 1943. u sastav 2. proleterske brigade s kojom se bori kroz IV i V neprijateljsku ofanzivi. Po izlasku iz V neprijateljske ofanzivi ušao, kod Olova, u sastav lakih ranjenika i bolesnika koji su kasnije prebačeni u Semberiju i po ozdravljenju postao vodnik voda i zamjenik komandira čete u 1. vojvođanskoj brigadi. U 7. ofanzivi našao se u bolnici kao ranjenik koje su napali četnici i iste zarobili. Odveden je u Srbiju gdje je predan seljacima na rad i čuvanje. Po dolasku 4. kragujevačkog bataljona na Ub isti se priključio i nastavio borbu preko

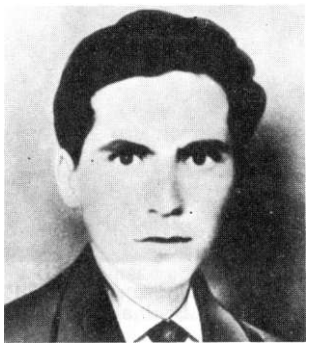

Ralje, Avale, Beograda, oko Šida, Tovarnika, Oriolika, Šidskih Banovaca, zatim u proboju Sremskog fronta, i goneći neprijatelja preko Sopata, Vukovara, Borana, Pleternice, Okučana, Ilove, Dubrave, Vrbovca do Zagreba, gdje dočekuje kraj rata kao komandir desetine, u činu zastavnika.

JELAVIĆ Ante MILIVOJ, rođen 1927, Ravča, Vrgorac, zemljoradnik. Član SKOJ-a postao je 1942. godine. Drugom polovinom 1942. stupio je u bataljonu »Vid Mihaljević«, a potom u 4. dalmatinsku brigadu s kojom se bori kroz IV neprijateljsku ofanzivu oko Imotskog, Posušja, Plas-grebena, dolinom Neretve, kod Nevesinja. Travnja 1943. godine postaje borac 3. dalmatinske brigade s kojom nastavlja borbe u Sandžaku, na Čehotini, planini Ljubišnji, kod Čelebića, na Tari, Pivi, Vučevu, kada početkom lipnja 1943. dolazi u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavlja borbu preko Balinovca, Miljevine, r. Prače, Renovice, Han-Pijeska, Vlasenice, Zvornika, Caparda, Vranduka, Turbeta, oko Travnika, Duvna, Šuice, Turbeta, Komara, Vitovlja, r. Ugra, Kotor-Varoša, Vlašića, Jajca, Mrkonjić-Grada, Lisine, Šipova. Poginuo je 26. ili 27. svibnja 1944. godine kod Mliništa. Milivoj je posmrtno primljen za člana KPJ na dan pogibije.

JELČIĆ Mirka LJUBO, rođen 1922. Grabovine, Čapljina, krojački radnik. Član SKOJ-a od 1942, a član KPJ u toku rata. Kolovoza 1942. stupa, sjoš dvojicom omladinaca u NOB-u, na Biokovo u sastav 2. čete bataljona »Josip Jurčević« s kojom se bori na području Biokova do kraja kolovoza 1942. kada je postao borac 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavio borbu na Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, centralnoj Bosni oko Kotor-Varoši, Čalincu, Tesliću i Prnjavoru, kada je početkom siječnja 1943. prekomandiran u artiljerijsku brigadu s kojom se bori u IV neprijateljskoj ofanzivi oko Ivan-sedla i Bradine, Gornjeg Vakufa, Glavatičeva i Treskavice, Drine, Kapka, Ifsara, Sandžaka, u V neprijateljskoj ofanzivi na Čelebiću i Zlatnom boru, Vučevu i Zelengori, kada je ponovo došao u bataljon i nastavio borbu u proboju obruča u istočnoj Bosni, oko Vlasenice i Zvornika, na Nemiloj i centralnoj Bosni, a malo kasnije ponovo ulazi u sastav artiljerije 1. divizije gdje je vršio dužnost vodnog (delegata. Po oslobođenju Beograda postao je komesar bataljona u sastavu 21. srpske divizije na kojoj gaje dužnosti i zatekao kraj rata u činu poručnika. Poslije rata ostao je u JNA iz koje je penzioniran u činu potpukovnika.

JELIĆ Paška BOŽO, rođen 1923. Vrpolje, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke

obitelji. Prvih dana listopada 1942. godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama oko Bosanskog Grahova, Strmice, na Sitnici, Jajcu, preko centralne Bosne - Kotor-Varoš, Crni vrh, na Jošavki, Devetinama, Tesliću, Prnjavoru, zatim kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu u teškim bitkama kod sela Bojska, na Ivan-sedlu, Raštelici, G. Vakufu, četničkim jazbinama - na Glavatičevu, Treskavici, na.Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, gdje krajem travnja 1943. postaje član SKOJ-a, nastavljajući borbu kod Pljevama, na Limu, kod Bijelog Polja, Sekovića, Kovrena, na pravcu Čelebić-Zavajit, na Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Borovnu, Sutjesci, Zelengori. Pošto je 9. lipnja na Zelengori zakopao svoj minobacač, dolazi u 2. četu s kojom je samo prenoćio. Dan kasnije 10. lipnja poginuo je u borbi s Nijemcima na Balinovcu u V neprijateljskoj ofanzivi.

JELIĆ Ivana JERKO RAMPO, rođen 1915. Vrpolje, Šibenik, željeznički radnik, porijeklom iz siromašne seljačke obitelji. Početkom listopada 1942. odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama oko Grahova, Strmice, na Sitnici, Jajcu, te u narednim borbama preko centralne Bosne - Kotor-Varoš, Crni vrh, Jašavka, Devetine, Čelinac, Maslovara, oko Teslića, Prnjavora, kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, gdje kratko vrijeme boravi kao borac u prištapskim jedinicama, a potom u četi, učestvujući u teškim bitkama na Ivan-sedlu, Gornjem Vakufu, Čićevu-Glavatičevu, Treskavici, po prelasku Drine na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde. Drugom polovinom travnja postaje kandidat za člana KPJ. Nastavio je borbu kao pomoćnik puškomitraljesca kod Pljevlja, Bijelog Polja, na pravcu Čelebić-Borje-Zavajt, gdje prima puškomitraljez kojim uspješno rukuje u jurišima na Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Magliću, Sutjesci, sve do 9. lipnja 1943. kada je poginuo na Zelengori blizu Vrbničkih koliba u V neprijateljskoj ofanzivi.

JELIĆ Bože LUKA, rođen 1909. Biočić, Drniš, rudarski radnik. Štrajka glađu u rudniku 1937. i 1939. u Klenoviku kod Ivanjice. Član KPJ od 1939. Godine 1941. stupio je u Paračinsku četu, a maja 1941. u Kopaonički partizanski odred »Todor Miličević« iz kojeg kao dobrovoljac odlazi u Užice u sastav 6. ibarske čete i brani Užičku Republiku, a zatim 21. prosinca 1941. u rudom biva u stroju 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojom nastavlja borbu u istočnoj Bosni; boravi u radionici Vrhovnog štaba u Novoj Varoši i ponovo se vraća u brigadu u proljeće 1942. u Foču gdje nastavlja borbe prema zapadnoj Bosni.

Učestvuje u borbi I, II, i II neprijateljske ofanzive i svih borbi koje je brigada vodila prema zapadnoj Bosni. Po oslobođenju Livna, kolovoza 1942. prekomandiran je u sastav IV operativne zone gdje se je borio u dalmatinskim jedinicama, a kraj rata ie dočekao u samostalnom bataljonu KNOJ-a pri UDB-i za Jugoslaviju. Poslije rata ostao je u JNA, iz koje je penzionisan u činu kapetana I klase. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941«.
367

JELIĆ Krste STIPE RAMPO, rođen 1921. Vrpolje, Šibenik, pitomac mornaričke podoficirske škole BJV. Potiče iz siromašne seljačko-radničke obitelji. Kapitulacija bivše Jugoslavije zatekla ga je u Risnu, Boka-Kotorska, odakle je krenuo kući. Na putu je bio zarobljen od Talijana i odveden u logor Cividale kod Udina-Italija. Poslije dva mjeseca pušten je iz logora i odlazi u svoje rodno mjesto. Za NOP radi od druge polovine 1941. a studenog iste godine postaje član SKOJ-a. Početkom listopada 1942. odlazi u partizane i u Kliuču ulazi u sa-

stav 2. bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavlja u borbama kod Grahova, Strmice, na Sitnici, Jajcu, te preko centralne Bosne, Kotor-Varoš, Crni vrh, Jošavka, Prnjavor i drugim mjestima na prostoru Teslića, Prnjavora, Banja Luke, potom preko Snjegotine, Maslovara, Sipraga, r. Ugra, Komara, sela Bojska, sve do sredine veljače 1943. kada je otišao u dalmatinske jedinice i kraj rata dočekao kao komandant bataljona. Penzioniran kao potpukovnik.
368

JELIĆ Tome TOMISLAV TOMIŠA, rođen 1923. Vrpolje, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. a prvih dana listopada te godine odlazi u partizane i u Ključu stupa u 2. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade s kojim učestvuje u borbama: Grahovo, Strnica, Sitnicii, Jajce, Skender-Vakuf, Kotor-Varoš, Crni vrh, Jošavka, Teslić, Devetine, Prnjavor, Srbac, Snjegotina, Bojska, Ivan-sedlo, Raštelica, Tarčin,

Gornji Vakuf, Glavatičevo, Treskavica, kod Kalinovika, na Drini Krčino brdo, Kapak, Ifsar, Cajniče-Goražde, Lim, Brodarevo, Kovren, Čelebić, Zavajit, Zlatni bor, Tara, Uzlup, Piva, Vučevo, dolina Sutjeske, Zelengora, Bavan, Balinovac, Miljevina, r. Prača, Renovica, Vlasenica, Drinjača, Zvornik, Caparde, Nemila, r. Bosna, Turbe, Dalmacija, Suica, Kupres, Travnik, Turbe, Komar, r. Ugar, Kotor-Varoš, Jošavka, Mrkonjić-Grad, Lisina, Mliništa, Raduša, Komar, Vranića, Bitovnja, Bjelašnica, Sandžak, Uvac, Zlatibor, Palisad, Bajina Bašta, Kosjerić, Valievo, Kolubara. Ub. Ralja, Avala, Beograd, Sid, Tovarnik, Šidski Banovci, Sarengrad, Vukovar, Borovo, Pleternica, Okučani, Ilova, Vrbovec, Zagreb, gdje dočekuje kraj rata kao komandir čete. Clan SKOJ-a postao je početkom ožujka 1943. a član KPJ sredinom srpnja 1943. Učesnik je u borbama IV i V neprijateljske ofanzive. Ranjavan. Poslije rata ostaje u aktivnoj službi JNA. Penzioniran u činu potpukovnika..

369

JERCIC Marina ANTE, rođen 1908. Split, radnik. .Kao radnik bio je privržen radničkom pokretu. Učesnik je štrajkova i demostracija. Po okupaciji zemlje 1941. pomagao NOP. U NOB-u stupio je po kapitulaciji 1943. godine. Iz posadnog bataljona Splita prelazi u 4. kraljevački bataljon 1. proleterske NOU brigade gdje je s istim nastavio borbu na Travniku, Šuici, VI i VII neprijateljskoj ofanzivi: na Vlašiću i centralnoj Bosni, Mrkonjić-Gradu, Lisini, Mliništu, Bašarincu, Sandžaku. U Srbiji: na Palisadu, Valjevu i Beogradu. Po oslobođenju Beograda prekomandiran je u sastav brigadne intendanture, gdje je ostao do kraja rata kada je demobilisan. Bio je to borac sa snažnom očinskom ljubavlju koji je znao i zadnji zalogaj hrane da podijeli sa svojim suborcem, a posebno sa mladima koje je i u najtežim trenucima hrabrio da ne posustaju. U toku rata je ranjavan. Umro je u 65 godini života.
370

JERKOVIĆ Marina IVAN. rođen 1918. Kula, Metković, zemljoradnik. Clan SKOJ-a od prije rata, a član KPJ od početka 1942. Vrlo aktivan u pripre-

mnom razdoblju ustanka u svom kraju 1941. Učesnik ilegalnih akcija. U NOB-u stupio početkom 1942. Bio je u Neretvanskom vodu i četi, da bi početkom srpnja 1942. postao borac i puškomitraljezac 1. čete bataljona »Josip Jurčević« s kojim se bori na zapadnom dijelu Biokova do kraja kolovoza 1942. kada je postao borac 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i s istim nastavio borbu na Ključu, Strmici, oko Manjače, Jajca, centralne Bosne, oko Kotor Varoši, Celinca, Teslića; u IV neprijateljskoj ofanzivi, na Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu, Ći ćevu, Glavatičevu, Lipeti, Treskavici, Drini, Krčinom brdu, Kapku, Sandžaku; u V neprijateljskoj ofanzivi na Čelebiću, Zlatnom boru, Vučevu, Ljubinu grobu, Balinovcu, Miljevini i Budnju. U istočnoj Bosni oko Vlasenice, Zvornika, Nemile, Turbetu, Dalmaciji, Travniku, Šuici, Vlašiću, Vitovlju, Mrkonjić-Gradu, Lisini, Mliništu, Vranići, Bitovni, Sandžaku, Srbiji, na Zlatiboru, Palisadu i Jelovoj gori, Valjevo, Ubu i Beogradu, Kada je postao komandir voda i nastavio borbe na Sremskom frontu, u Sremu i Slavoniji,sve do kraja rata. U toku rata je nekoliko puta ranjavan i uvijek se vraćao u svoju jedinicu. Kraj rata ga je zatekao na dužnosti komandira voda, u činu zastavnika. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941«.

JERKOVIĆ Stipe MATE, rođen 1915. Drašnice, Makarska, zemljoradnik iz siromašne seljačke porodice. U NOB-u odlazi drugom polovinom 1942'. u sastav bataljona »Josip Jurčević«. Po odlasku bataljona sa Biokova kolovoza 1942. postao borac bataljona »Vid Mihaljević« s kojim ulazi u 4. dalmatinsku brigadu i nastavlja borbu u IV neprijateljskoj ofanzivi oko Imotskog i Vrgorca, Širokog Brijega, Posušja, Tihaljine, Klobuka, doline Neretve i Nevesinja, kada je postao borac i puškomitraljezac 3. dalmatinske brigade i nastavio borbu u Crnoj Gori i Sandžaku u V neprijateljskoj ofanzivi oko Čehotine i Čelebića, Tare, Pive i Vučeva. Početkom lipnja 1942. postao je borac 2. crnogorskog bataljona

1. proleterske NOU brigade i s njim nastavlja da se bori kao puškomitraljezac u razbijanju obruča na Miljevini, zatim u istočnoj Bosni, na Vlasenici i Zvorniku, Caparsjijria, Nemiloj, centralnoj Bosni, Turbetu, Dalmaciji, Travniku, Šuici, Koričanima. Poginuo je 7. siječnja 1944, u jednom okršaju s Nijemcima na rijeci Ugru u Bosni.

JERKOVIĆ Marina MARKO MARKICA, rođen 1920. Kula Norinska, Metković, zemljoradnik. Član SKOJ-a od 1939, a član KPJ od 1941. Vrlo aktivan u pripremnom razdoblju ustanka u svom kraju. U NOB-u od 1941. Bio u Neretvanskom vodu i neretvanskoj četi, a lipnja 1942. postao borac i puškomitraljezac 2. čete bataljona »Josip Jurčević«. Kolovoza 1942. kada je bataljon ušao u sastav 1. dalmatinske brigade i s istom nastavio borbu. Studenoga 1942. kod Bosanskog Petrovca, ulazi u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim nastavlja borbu kao borac, komandir voda i čete na Sitnici, Jajcu, centralnoj Bosni oko Kotor-Varoši, Teslića, Prnjavora, u IV neprijateljskoj ofanzivi na Ivan-sedlu i Raštelici, Gornjem Vakufu, Glavatičevu i Treskavici, na Drini kada je predvodio dobrovoljce, Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Sandžaku, u V neprijateljskoj ofanzivi na Kovrenu, Čelebiću, Zlatnom boru, Vučevu, Borovnu, Bavanu i Balinovcu, Rataju i Miljevini, u istočnoj Bosni, na Vlasenici, Zvorniku kada je postao komandir voda, Capardima, Nemiloj, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Šuici, Vlašiću, Vitovlju, Mrkonjić-Gradu, Lisini, Mliništu, Vranići, Bitovnji, Sandžaku. U Srbiji na Zlatiboru i Palisadu, Bajinoj Bašti, Valjevu, Ubu, i Beogradu kada je postao komandir 2. čete i nastavio borbe na Sremskom frontu u Sremu i Slavoniji sve do 20. travnja 1945, kada je na Pleternici bio teško ranjen u upućen u bolnicu, dana 19. IV. Kraj rata je dočekao u bolnici u Beogradu. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941«.

JERKOVIĆ Jure MIJO MIJUTINA, rođen 1915. Kula Norinska, Metković, zemljoradnik. Član KPJ od 1940. Jedan od organizatora ustanka na metkovćanskom području. U NOB-u od 1941. Učesnik formiranja neretvanske čete. Vodi borbe do kraja lipnja 1942. u Neretvanskoj dolini kada postaje zamjenik komandira 5. čete bataljona »Josip Jurčević«, a rujna 1942. postao je zamjenik komandanta bataljona »Vid Mihaljević« s kojim nastavlja borbe na području Biokova, da bi siječnja 1943. postao komandant 1. bataljona 4. dalmatinske brigade i nastavio borbu u IV neprijateljskoj ofanzivi oko Imotskog, Vr-

gorča, Širokog Brijega, Posušja, Tihaljine, Klobuka, Plas-grebena, dolinom Neretve i Nevesinja, da bi krajem travnja 1943. ušao u sastav 3. dalmatinske brigade i bio komandant 3. bataljona s kojim nastavlja borbu u Crnoj Gori i Sandžaku; u V neprijateljskoj ofanzivi na Zavajtu, Čehotini, Čelebiću, Tari, Pivi, Mratinju, Vučevu, kada je početkom lipnja 1943. s dijelom ljudstva ušao u sastav 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavio borbu u proboju obruča kao zamjenik komandira čete na Rataju, Miljevini i u istočnoj Bosni oko Vlasenice, Zvornika, Caparda, Vranduka, kada je početkom kolovoza 1943. po naređenju Vrhovnog štaba s nekoliko rukovodilaca 3. dalmatinske prekomandiran u Dalmaciju i ušao u Grupu sjevernodalmatinskih odreda koji su ušli u sastav 19. divizije u kojoj je bio komandant bataljona u 6. brigadi i nastavio borbu do srpnja 1944. kada je postao komandant Neretvanskog odreda, a zatim komandant udarnih bataljona koji su ušli u sastav 9. divizije, a potom načelnik štaba 4. splitsle brigade na kojoj dužnosti ga je i zatekao kraj rata u činu majora. U toku rata je ranjavan i danas je RVI. Poslije rata ostao je u JNA, iz koje je penzionisan u činu kapetana bojnog broda (pukovnik). Nosilac je »Partizanske spomenice ,1941«.

JERKOVIĆ Vlade MLADENKO, rođen 1925. Bogomolje, Hvar, zemljoradnik. Clan SKOJ-a od 1941. U NOB-u stupio je 1942. na Hvaru odakle je po kapitulaciji Italije postao borac Splitskog posađnog bataljona iz kojeg ie krajem listopada 1943. u Bugojnu ušao u sastav 2. čete 2. crnogorskog bataljona i s istim nastavio borbu kao borac, komandir odjeljenja i komandir voda. Član KPJ postao u sastavu bataljona. Učesnik je borbi na Travniku, Vlašiću, Šuici, Vitovlju, centralnoj Bosni, Mrkonjić-Gradu, Lisini, Mliništu, Vranići, Bašarincu, Bitovnju, Sandžaku. U Srbiji na Zlatiboru i Palisadu, Bajinoj Bašti, Valjevu, Ubu i Beogradu i svim borbama na Sremskom frontu u Srijemu i Slavoniji. Kraj rata ga je zatekao na dužnosti ko-

mandira veze bataljona. U toku rata je nekoliko puta ranjavan i danas je RVI. Poslije rata ostao je u JNA, iz koje je penzionisan u činu majora-pilota.

JERKOVIĆ Jakova PETAR, rođen 1903. Žrnovnica, Split, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Član KPJ. Krajem 1942. godine stupa u Mosorski partizanski odred, a potom postaje borac i puškomitraljezac u 3. dalmatinskoj brigadi i s njom učestvuje u borbama po zapadnoj Bosni i Dalmaciji, zatim kroz IV i V

neprijateljsku ofanzivu u borbama oko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, Plas-grebena, dolinom Neretve. Učestvuje u prenošenju ranjenika preko Prenja, zatim u borbama kod Nevesinja, na Sandžaku, Čehotini, planini Ljubišnji, kod Čelebića, na Tari, Pivi, Vučevu. Početkom lipnja 1943. dolazi u sastav 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i bori se u proboju neprijateljskog obruča. Poginuo je 14. lipnja 1943. godine na komunikaciji Foča-Kalinovik ispred Miljevine.

JERKOVIĆ Marka TOMO, rođen 1909. Žrnovnica, Split, zemljoradnik. Stupio je u NOB-u 1942. u Mosorski partizanski odred iz kojeg je postao borac 3. dalmatinske brigade s kojom se bori oko Knina i Vrlike, u IV neprijateljskoj ofanzivi oko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, Plas-grebena, dolinom Neretve i Nevesinjske kotline. Zatim maršuje preko Uloga, Kalinovika, broda, u V neprijateljskoj ofanzivi nastavlja borbe na Ljubišnji, Čehotini, Čelebiću, Tari, Pivi, Mratinju,' oko Vuče-

va, kada početkom lipnja 1943. postaje borac 2. čete 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i s istim nastavlja borbu kao član KPJ na Miljevini, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Nemiloj, Turbetu i Dalmaciji, Duvnu i Travniku. Nakon tih borbi prekomandiran je za Dalmaciju. Kraj rata je dočekao kod kuće, kao borac dok se nije razbolio, bio je uporan i čvrst u svim borbama, a posebno u IV i V neprijateljskoj ofanzivi.

JOŠIĆ Petra BOŽO, rođen 1916. Baljci, Drniš, zemljoradnik. U NOB-u stupio je 1942. u Mosečko-Svilajski partizanski odred iz kojeg je postao borac 3. dalmatinske brigade s kojom nastavlja borbu oko Knina i Vrlike; u IV neprijateljskoj ofanzivi oko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, Plas-grebena, u dolini Neretve i Nevesinja, na Sandžaku, u Crnoj Gori; u V neprijateljskoj ofanzivi oko Čehotine kada je 21. svibnja 1943. pred Čelebićom ušao u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i s njim nastavio da se bori oko Korlata, Zlatnog bora, Tare, Vučeva, Borovna, Zelengore, Bavana i Balinovca, Miljevine, u istočnoj Bosni, na Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Nemiloj, centralnoj Bosni. Poginuo je u napadu na Turbe 30. kolovoza 1943. godine.

JOŠIĆ Todora ĐURO, rođen 1923. Baljci, Drniš, zemljoradnik. Listopada 1942. odlazi u NOB-u u 3. četu 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borbu kao borac, mitraljezac, komandir desetine i komandir voda na Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, centralnoj Bosni, u V neprijateljskoj ofanzivi na Bradini i Konjici, Gornjem Vakufu, Cičevu i Treskavici, Drini, Kapku i Ifsaru, Sandžaku, u V neprijateljskoj ofanzivi na Čelebiću, Korlatu, Bakići, Vučevu i Borovnu, Zelengori i Balinovcu, Miljevini i Budnju, u istočnoj Bosni, na Vlasenici i Zvorniku, Nemiloj, Turbetu, Dalmaciji, Šuici, Travniku, Vlašiću, Mrkonjić-Gradu, Lisini, Mliništu, Vranići, Bjelašnici i Sandžaku, kada je unapređen u čin vodnika. Potom je prekomandiran u intendaturu bolnice 1. proleterske divizije s kojom nastavlja svoj borbeni zadatak kroz Srbiju i na Sremskom frontu, Srijemu i Slavoniji. Kraj rata gaje zatekao na istoj dužnosti. U toku rata je postao član SKOJ-a i član KPJ, Poslije rata ostao je u JNA, iz koje je penzionisan u činu majora.

JOŠIĆ MATE, rođen 1923. Drniš, radnik, iz siromašne seljačke obitelji. Početkom listopada 1942. odlazi u partizane i u Ključu stupa u 3. kragujevački bataljon 1. proleterske NOU brigade s kojim učestvuje u borbama za Bosansko Grahovo, Sitnicu, Jajce, Kotor-Varoš, Crni vrh, Jošavku, Devetine, Klašnice, Čelinac, te oko Teslića i Prnjavora, Bojske, Ivan-sedla, Gornjeg Vakufa, Glavatičeva, Treskavice, Drina-Krčinog brda, Kapka, Ifsara, na prostoru Cajniče-Goražde, kod Bijelog Polja, Šakovića, Kovrena, na pravcu Ćelebić-Korlat-Trovrh, tokom ofanzive oko Tare, na Vučevu i u dolini Sutjeske. Poginuo je 4. lipnja 1943. godine na Borovnu kao borac omladinske čete.

JUKIĆ Mije NIKOLA, rođen 1918. Zavojane, Vrgorac, zemljoradnik. Krajem 1942. godine stupa u bataljon »Vid Mihaljević« s kojim ie ušao u sastav 4. damlatinske brigade i nastavio borbu kroz IV neprijateljsku ofanzivu oko Vrgorca, Imotskog, Širokog Brijega, Klobuka, Tihaljine, dolinom Neretve, kod Nevesinja. Travnja 1943. dolazi u sastav 3. dalmatinske brigade s kojom vrši pokret preko Uloga, Kalinovika, Broda i Zavajta, a zatim u borbe kroz V neprijateljsku ofanzivu na Čehotini, planini Ljubišnji, kod Čelebića, na Tari, Pivi, Durmitoru, Mratinju do Vučeva, kada početkom lipnja ulazi u sastav 4. kraljevački bataljon 1. proleterske NOU brigade i s njom nastavlja borbe u proboju obruča na Miljevini, zatim preko r. Prače, Renovice, Vlasenice, Zvornika, gdje je i poginuo 5. srpnja 1943. godine kao puškomitraljezac i član KEJ.

JOVANOVIĆ Milorada SVETO, rođen 1919. Split, službenik iz siromašne porodice. U NOB-u odlazi prvom polovinom 1942. Član KPJ postao je 1942. Bio borac Mosećko-svilajskog odreda iz kojeg je rujna 1942. u Tičevu postao borac i komandir voda 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i s istim nastavio borbu na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Jošavke, Teslića; u IV neprijateljskoj ofanzivi oko Bugojna, Lukača, Konjica, Gornjeg Vakufa, Uloga i Treskavice, na Drini-Krčinu brdu, Kapku, Ifsaru, Sandžaku i oko Livna, u V neprijateljskoj ofanzivi na Čelebiću, Trovrhu, Borju, Tari, Pivi, Vučevu, Suhoj, Zelengori, Orlovači, Balinovcu, Rataju i Miljevini. U istočnoj Bosni na Jahorini, r. Prači, Vlasenici, Zvorniku, Capardama, Nemiloj, Vranduku i srednjoj Bosni, Turbetu i Dalmaciji, kada je rujna 1943. prekomandiran u sastav 4. operativne zone i postao zamjenik komesara 3. čete 4. bataljona 4. splitske brigade u kojoj se bori sve do pogibije 19. studenoga 1943. kod Duvna.

JUNAKOVIĆ Luke DANE, rođen 1923. Šibenik, radnik iz siromašne radničko-težačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. godine. Član SKOJ-a od sredine 1942. a početkom listopada te godine odlazi u partizane i u Ključu stupa u 2. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama oko Grahova i Strmice, na Sitnici, Jajcu, Kotor Varošu, Crnom vrhu, Jošavki, oko Teslića, na Devetinama, Prnjavoru, zatim kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu na Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu, Gla-

vatičevu, Treskavici, Drini-Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, na Limu, kod Bijelog Polja, Šakovića, Kovrena, na pravcu Čelebić-Zavajit, na Zlatnom boru, gdje je i poginuo između 24. i 25. svibnja 1943. godine kao puškomitraljezac. Član KPJ postao je travnja 1943. godine.

JUNAKOVIĆ Stipe DANE, rođen 1922. Dubrava, Šibenik, radnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od kraja 1941. godine. Početkom listopada 1942, odlazi u partizane i u Ključu stupa u 3. kragujevački bataljon 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Grahovu, Sitnici, Jajcu, oko Kotor-Varoša, Crnog vrha, Jošavke, Čelinca, Devetina, Klašnica, zatim kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu u borbama kod Bojske, Ivan-sedla, Gornjeg Vakufa, Glavatičeva, Treskavice, na Drini-Krčino brdo, Kapak, Ifsar, na prostoru Čajniče-Goražde, kod Bijelog Polja, Šakovića, Kovrena na pravcu Čelebić-Korlat-Trovrh, na Tari, Vučevu, dolini Sutjeske-Borovnu, Zelengori, Balinovcu, Miljevini, patom preko istočne Bosne, na r. Prači, Renovici, Vlasenici, Drinjači, Zvorniku, gdje je poginuo u borbi s ustašama i crnom legijom 5. srpnja 1943. godine kao puškomitraljezac. Član SKOJ-a postao je travnja 1943. godine.

JUNAKOVIĆ Luke MARKO, rođen 1921. Dubrava, Šibenik, radnik-zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od kraja 1941. godine. Sredinom 1942. postaje član SKOJ-a, da bi početkom listopada te godine otišao u partizane i u Ključu ulazi u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim učestvuje u borbama kod Bosanskog Grahova, Strmice, na Sitnici, Jajcu, zatim preko centralne Bosne u borbama na Kotor-Varoši, Crnom vrhu, Jošavki, Hrvačanima, Devetinama, oko Teslića, na Prnjavoru gdje je i poginuo 16. siječnja 1943. godine u borbi sa domobranskim jedinicama.

JUNAKOVIĆ Martina MILE, rođen 1922. Dubrava, Šibenik. Početkom listopada

1942. odlazi u partizane i u Ključu stupa u 2. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade s kojim učestvuje u borbama na Grahovu, Strmici, Sitnici, Jajcu, Kotor-Varoši, Crnom vrhu, Jošavki, Teslići, Devetinama, Prnjavoru, Bojska, Ivan-sedlu, Raštelica, Gornji Vakuf, Glavatičevo, Treskavica, Drina-Krčinom brdo, Kapak, Ifsar, Čajniče-Goražde, Lim, Kovren, Čelebić-Zavajit, Zlatni bor, Tara, Vučevo, Sutjeska, Zelengora-Balinovac, Miljevina, r. Prače, Podromanije, Han-Pijeska, Vlasenice, Drinjače, Zvornika, Caparde, Nemile, centralne Bosne, Turbeta, Dalmacije, Šuice, Kupresa, Travnika, kada studenog 1943. godine odlazi u dalmatinske jedinice i stupa u Šibensku leteću četu na dužnost komandira voda. Od studenog 1944. godine bio je na liječenju u vojnoj bolnici na Hvaru.

JURAČIĆ Marina ANTE MALI, rođen 1924. u Slivnu, Metković, zemljoradnik-ribar. Član SKOJ-a od prije rata. U NOB-u stupio je 1941. Član KPJ od 1941. Bio je u sastavu Neretvanske čete, a kasnije u sastavu omladinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević« s kojim učestvuje u borbama na području Biokova sve do kraja kolovoza 1942. kada je postao borac, politički delegat voda i komesar čete u 4. kraljevačkom bataljonu 1. proleterske NOU brigade i s istim nastavio borbu na Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Teslići, Prnjavoru, u IV neprijateljskoj ofanzivi na Bradini i Ivan-sedlu, Gornjem Vakufu, Konjicu, Ulogu, kod Kalinovika, na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Sandžaku, u V neprijateljskoj ofanzivi na Čelebiću, Korlatu, Zlatnom boru, Vučevu, dolini Sutjeske, na Zelengori, Balinovcu, Miljevini, i u istočnoj Bosni, oko Vlasenice, Zvornika, Caparda, Vranduka, Turbeta, Dalmacije, Travnika, oko Komara, Vlašića, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Vraniće, Bitovnje, Sandžaka. U Srbiji na Zlatiboru, Palisadu, Valjevu, Ubu i Beogradu i svim borbama Sremskog fronta, u Sremu i Slavoniji. Kraj rata zatekao ga je kao komesara 2. čete 3. bataljona 1. proleterske

brigade, u činu kapetana. Poslije rata ostao je u JNA, iz koje je penzionisan u činu potpukovnika. Danas je RVI. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941«.

JURAČIĆ Ante ANTE MUSELEZ, rođen 1914. Duboka, Metković, radnik. Član SKOJ-a od prije rata. Član KPJ od 1941. Učesnik razoružanja jugoslavenskih postaja po kapitulaciji 1941. Jedan od organizatora ustanka u svom kraju. U NOB-u stupio je 1941. Bio je u prvoj Neretvanskoj četi, a zatim u 2. četu bataljona »Josip Jurčević« s kojom se bori na području Biokovo-Neretva sve do kolovoza 1942. kada je postao borac i komandir voda u sastavu 4.. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade, i s istim nastavlja borbu na Bosanskom-Grahovu, Sitnici, Jajcu, centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Čelinca, Teslića i Prnjavora, u IV neprijateljskoj ofanzivi na Bradini, Ivan-sedlu, Gornjem Vakufu i kod Konjica, Uloga, Kalinovika, Drini, Krčinom brdu, Kapku, Sandžaku, u V neprijateljskoj ofanzivi kod Bi-

jelog Polja, na Čelebiću, Korlatu, Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Sutjesci, Zelengori, Balinovcu i Miljevini, i u istočnoj Bosni, oko Vlasenice, Zvornika, Caparda, na Vranduku, Turbetu, Dalmaciji, Travniku, Vlašiću, Šuici, Vitovlju, oko Jajca, Mrkonjić-Grada, Mliništa, Vraniće, Bitovnje i Sandžaka, kada je srpnja 1944. prekomandiran u artiljerijsku brigadu 10. divizije i s istim nastavio borbu. Kraj rata ga je zatekao na dužnosti komandanta pozadine iste brigade. Poslije rata ostao je u JNA, iz koje je penzionisan u činu pukovnika. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941«.

JURAGA Slavka MARKO POLIVAČEV, roden 1925. Murter, Šibenik, zemljoradnik-ribar. Potiče iz siromašne ribarsko-seljačke obitelji. Za NOP radi od kraja 1941. a početkom 1942. postaje član SKOJ-a. Sredinom listopada, te godine odlazi u partizane i kod Bosanskog Grahova ulazi u sastav 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Sitnici, Jajcu, te u borbama preko centralne Bos-

ne Kotor-Varošu, Crnom vrhu, Jošavki, Teslići, Prnjavoru, zatim u IV i V neprijateljskoj ofanzivi u teškim bitkama na prostoru Ivan-sedlo, Bradina, Konjic, G. Vakuf, kod Kalinovika, zatim južnim padinama Jahorine, na Ustikulinama, po prelasku Drine, u žestokim borbama na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, kod Pljevalja, Bijelog Polja, na pravcu Čelebić-šuma, Korlat, na Zlatnom boru, Tari, Vučevu, u dolini Sutjeske-Borovno-Popov most, Zelengori i Balinovcu. Krajem travnja 1943. godine postaje član KPJ. Poginuo je na Miljevini 14 lipnja 1943, godine.

JURAN Krste ANTE (Toni Bukarin), rođen 1925, Murter, Šibenik, zemljoradnik-ribar. Potiče iz srednje seljačko-ribarske obitelji. Za NOP radi od

1942. godine kada sredinom iste godine postaje član SKOJ-a, da bi krajem listopada u selu Peći kod Bos. Grahova došao u sastav 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvure u borbama na Sitnici, Jajcu preko centralne Bosne (Kotor-Varoš, Crni vrh, Jošavka, Teslić, Prnjavor) kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, u teškim bitkama na prostoru Ivan-sedlo-Bradina-Konjic, G. Vakuf, kod Kalinovika, po prelasku Drine na Kričinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, kod Bijelog Polja, na pravcu Čelebić-šuma Korlat, na Zlatnom boru, Tari, Vučevu, u dolini Sutjeske, Zelengori, Balinovcu, Miljevini, potom preko istočne i srednje Bosne do Dalmacije i natrag u borbama oko Travnika, Turbeta, po centralnoj Bosni, kod Jajca, Mrkonjić-Grada, na Mliništima za vrijeme drvarske operecije te u nadiranju Brigade na istok preko Vukovskog, Vraniće, Bitovnje, Bjelašnice Foče, Sandžaka, po prelasku u Srbiju, preko Zlatibora, Palisada, Kosjerića, Valieva, Uba, Ralje, Avale i Beograda. Vršio je dužnosti desetara, omladinskog rukovodioca čete i delegata voda. Član KPJ od 28. kolovoza 1943. Krajem listopada 1944. odlazi u art. barig. 1 divizije gdje dočekuje kraj rata kao pom. komesara bater. Poslije rata ostaje u akt. službi JNA. Penzioniran kao potpukovnik.

JURAS Ivana JAKOV, rođen 1922. Rakovo Selo-Dubrava, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Krajem 1941. godine uključuje se i organizirano radi za NOP. Sredinom 1942. postaje član SKOJ-a. Početkom listopada te godine otišao u partizane i u Ključu ulazi u sastav 1. crnogorskog bataliona 1. proleterske NOU brigde s kojim učestvuje u borbama kod Bosanskog Grahova, Strmice, Manjače, na Jajcu, zatim u borbama preko centralne Bosne kod Kotor-Varoša, planini Uzlomac, Crnom vrhu, Maslovarima, Čelinca, Devetina. Poginuo je krajem prosinca 1942. godine u borbi s četnicima prilikom napada na njihovu jazbinu u Jošavki.

JURAS Ante STIPE, rođen 1922. Rakovo Selo-Dubrava, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP aktivno radi od druge polovine 1941. Sredinom 1942. postaje član SKOJ-a, a prvom polovinom listopada iste godine odla-

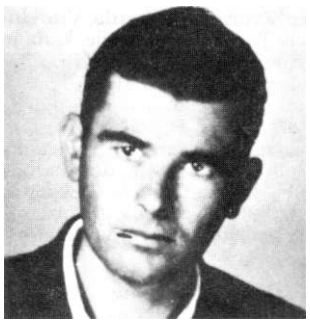
zi u partizane i stupa u 4. crnogorsku proletersku brigadu u čijem se sastavu bori preko zapadne i centralne Bosne. Krajem studenog 1942. kod Jajca dolazi u 1. proletersku brigadu. Već u prvim borbama oko Jajca i Kotor-Varoša ističe se hrabrošću, što u daljnim borbama preko centralne Bosne stalno potvrđuje (Crni Vrh, Uzlomac, Jošavka) i u širem prostoru Teslić-Prnjavor-Banja Luka a zatim preko Maslovara, Šipraga, panine Vlašić, Komara, te u teškim borbama na prostoru Konjic-Brandina-Ivan-sedlo, a potom kod Gornjeg Vakufa, gdje je poginuo početkom ožujka 1943. izvršavjući svoj kurirski zadatak.

JURAŠIN-BOŽOVIĆ Ante ANKA, rođena 1923, u Splitu, domaćica. Za NOP radi od kraja 1941. godine. U Mosorski partizanski odred stupila je 1943. a

potom dolazi u sastav 9. dalmatinske brigade s kojom učestvuje u borbama po Dalmaciji i dijelu Bosne. Početkom 1944, upućena je na viši sanitetski kurs kojeg završav na Visu, a potom je raspoređena u 1. prekomorsku brigadu s kojom je stigla u Drvar, Krajem siječnja 1944. godine dolazi s prekomorcima u Skender-Vakuf u 4. kraljevački bataljon 1. proleterske NOU brigade i s njim učestvuje u borama kao bolničarka i politički delegat voda preko centralne Bosne, potom oko Mrkonjić-Grada, Lisine, Šipova, Mliništa, Raduše, Makljena, Vraniće, Bašarnica, Bitovnje, Bjelašnice, Trnova, Pljevlja. Srpnja 1944. prekomandovana u sanitet brigade na dužnost zamjenika komesara i sudjeluje u borbama preko Uvea, Zlatibora, Palisada, Kosjerića, Valjeva, Kolubare, Uba, Ralie, Avale do Beograda. Krajem listopada ili početkom studenog 1944, prekomandirana je u NOP »Borbu« kao saradnik-novinar gdje je i penzionirana. Clan KPJ postala je 1944. godine.

JURAT Gušte MATE, rođen 1921. Prvić-Šepurina, Šibenik, zemljoradnik-mornar iz siro-

mašne obitelji. Za NOP radi od kraja 1941. godine. Clan SKOJ-a postao je 1943. a listopada te godine odlazi u partizane i kod Bugojna stupa u 1. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade s kojim učestvuje u borbama oko Travnika, Šuice, Turbeta, Komara, r. Ugar, po centralnoj Bosni oko Crnog vrha, Jošavke, Devetine, Prnjavora, Maslovara, zatim Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Raduše, Makljena, Vraniće, Bašarinca, Bitovnje, Tarčina, Trnova, Pljevalja. Po prelasku u Srbiju sudejeluie u borbama preko Uvea, Zlatibora, Palisada, Bajine Bašte, Kosjerića, Valjeva, Kolubare, Uba, Ralje, Avale, Beograda, kod Sida, Tovarnika, Šidskih Banovaca, Bosuta, Oriolika, u proboju Sremskog fronta i gonjenju neprijatelja preko Sotina, Vukovara, Pleternice, Okučana, r. Ilove, Dubrave, Vrbovca do Zagreba gdje je dočekao kraj rata kao puškomitraljezac.

JURČEVIĆ Josipa JAKOV, rođen 1912. Studenci, Imotski, Radnik. Zbog neimaštine vrlo mlad je otišao za Belgiju. Po povratku u zemlju zbog čega dolazi u sukob sa režimom član KPJ postaje 1938. godine. Već 1941. postaje aktivan na organizaciji ustanka u svom kraju, a u NOB-u stupa srpnja 1942. u bataljon »Josip Jurčević« s kojim se bori do kraja kolovoza 1942. godine kada dobrovoljno kod Lima stupa u prištapske jedinice 1. prolетereske NOU brigade u kojima je bio i komandir voda. Sa svojom jedinicom je učestvovao u borbama na Ključu, Bosanskom Grahovu, Jajcu, centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Teslića, i Prnjavaora, u IV neprijateljskoj ofanzivi, oko Ivan-sedla, Bradine i Konjica, Gornjeg Vakufa i Bugojna, Glavatičeva i Treskavice, Drine, Krčina brda i Ifsara, Sandžaka, oko Bijelog Polja, u V neprijateljskoj ofanzivi, na Čeleoiću, Zlatnom boru, Vučevu, dolini Sutjeske, Zelengore, Balinovca i Miljevine, u istočnoj Bosni, na Vlasenici, Zvornika, Capardama, Vranduku, Turbetu i Dalmaciji. Poginuo je krajem studenoga 1943. godine kod Travnika.

JURČEVIĆ Ante MILAN, rođen 1918. Studenci, Imotski, zemljoradnik. Član SKOJ-a 1941. U NOB-u stupio u travnju 1942. godine u južnodalmatinsku četu Biokova iz koje je ušao u sastav bataljona »Josip Jurčević« s kojim se bori na području Biokova sve do kraja kolovoza 1942. kada je postao borac prištapskih jedinica, a kasnije 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojima je nastavio borbu na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Prnjavora, Teslića, i Banje Luke; u IV neprijateljskoj ofanzivi, oko Bradine i Ivansedla, Gornjeg Vakufa i Bugojna, Glavatićeva. Poginuo je krajem ožujka 1943. godine.

jf• , 4 V,

JURČEVIĆ Filipa SLAVKA, rođena 1922. Studenci, Imotski, domaćica. Iz napredne seljačke porodice. U 18. godini postaje član SKOJ-a. U svibnju 1942. godine stupa u NOB-u u Južnodalmatinsku četu 1. vod a zatim u omladinsku četu »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević« u kojem ostaje do kraja kolovoza 1942. kada je postala borac-bolničarka pri sanitetu 1. proleterske NOU brigade. Bori se na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, centralnoj Bosni, da bi u IV neprijateljskoj ofanzivi, kao član KPJ, prekomandirana u sastav divizijske bolnice iz koje je poslije izvjesnog vremena premještena u Centralnu bolnicu. Poginula u toku V neprijateljske ofanzive.

JURČEVIĆ Jakova SLAVKO, rođen 1919, Studenci, Imotski, radnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP aktivno radi od 1941, a 1942. godine postaje član KPJ. Sredinom 1942. ulazi u 1. četu bataljona »Josip Jurčević«, potom se vraća da radi na terenu. Siječnja 1943. godine dolazi u sastav 3. dalmatinske brigade s kojom učestvu-

je u borbama kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu oko Imotskog, Posušja, Ljubuškog, Širokog Brijega, Plas-grebena, dolinom Neretve. Učestvuje u prenoenju ranjenika preko Prenja, zatim u borbama oko Nevesinja, u Sandžaku na Čehotini, Ljubišnji, Čelebiću, Tari, Pivi do Vučeva. Početkom lipnja 1943. dolazi u 3. kragujevački bata-"jon 1. proleterske NOU brigaäe i nastavlja borbu u proboju obruča na Miljevini, zatim preko r. Prače, Renovice, Vlasenice, Zvornika, Caparda, Vranduka, Turbeta, Dalmacije, kada je rujna 1943. prekomandiran i u sastavu 1. dalmatinske proleterske brigade nastavlja borbe u Dalmaciji, Bosni, Lici, Primorju do konačnog oslobođenja zemlje. Kraj rata dočekao je kao komandir čete, poručnik. Poslije rata ostaje u JNA iz koje je penzioniran u činu majora.

JURICEV Sime MARKO, rođen 1926, Vodice, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Skroman i na-

predan omladinac. Za NOP radi od početka 1942. a sredinom te godine postaje član SKOJ-a. Aktivno radi na terenu Vodica do listopada 1943. godine kada preko Sjevernodalmatinskog partizanskog odreda kod Bugojna dolazi u sastav 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama oko Travnika, Šuice Turbeta, Komara, r. Ugar, zatim Creko centrlane Bosne u borama oko planine Uzlomac, Crnog vrha, Jošavke, Maslovara, potom oko Mrkonjić-Grada, Lisine r. Vrbac, Šipova. Poginuo je 28. ili 29. svibnja 1944. godine u rajonu Mliništa kao puškomitraljezac u borbi s Nijemcima.

399

JURIĆ Nike MIĆO, rođen 1909, Zaton, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Član KPJ postao je

1941. godine kada krajem te godine odlazi u partizane ili nije utvrđeno u kojim je jedinicama bio. Listopada 1942. dolazi u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borbu oko Grahova, Strmice, na Sitnici, Jajcu zatim preko centralne Bosne, kod Kotor-Varoši, Crnog vrha, Jošavke, Devetinca, Teslića, Prnjavora, potom kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu na Ivansedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu, Glavatičevu, Treskavici, Drini-Krčinom brdu. Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, na Limu, kod Bijelog Polja, Šakovića, Kovrena, na pravcu Čelebić-Zavajit, na Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Dolini Sutjeske-Borovnu, Zelengori-Bavanu- Balinovcu. Poginuo je kao komandir voda 13. lipnja 1943. godine ispred Miljevine u V neprijateljskoj ofanzivi u borbi s Nijemcima.

JURIŠIĆ Ante DANE, rođen 1914. Šibenik, brijački radnik iz siromašne radničke obitelji. Kao predratni član KPJ aktivno i organizovano radi za NOP odmah po okupaciji zemlje 1941. godine. Početkom listopada 1942. odlazi u partizane i u Kjuču stupa u 2. crnogorski batljon 1. proleterske NOU brigade s kojim učestvuje u borbama: Grahovo-Strmica, Sitnica, Jajce, Skender-Vakuf, Kotor-Varoš, Crni vrh, Jošavka, Teslić,

Devetine, Prnjavor, Srbac. Zatim u IV i V neprijateljskoj ofanzivi u teškim bitkama: Ivan-sedlo-Raštelica-Tarčin, Gornji Vakuf, Glavatičevo, Treskavica kod Kalinovika kada postaje desetar. Uspješno vodi borce iz borbe u borbu preko Ustikuline-Drine, Krčinog brda, Kapak; Ifsara, Čajniča-Goražda, Lima-Brodareva, Kovrena Celebića-Zavajita, Zlatnog bora, Tare, Pive, Vučeva, Doline Sutjeske, Zelengore-Balinovaca, Miljevine, gdje prima dužnost komandira voda. Nastavio je borbe: na r. Prači, Renovici, Podromaniji, Vlasenici, Drinjači, Zvorniku, Capardima, na Nemili i r. Bosni, po centralnoj Bosni Skender-Vakufu, Kotor-Varošu, Jošavki, Malkovaru, Ugaru, Vlašiću sve do 1. rujna 1943. kada je prilikom napada na Turbe kod Travnika poginuo.

JURIŠIĆ Ante DUŠAN, roden 1920, Grabovci, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Do odlaska u partizane radi na terenu za NOP. Listopada 1943. godine, preko Sjevernodalmatinskog odreda kod Bugojna, dolazi u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama oko Travnika, Turbeta, Šuice, preko centralne Bosne-Jošavka, Crni vrh, Devetine do Prnjavora, zatim oko Mrkonjić-Grada, Lisine, Šipova, Mliništa, Vitoroga, Vukovakog, Raduše, Vraniće, Bitovnje, Bjelašnice, Trnova, kod Pljevalja, Kovrena, Đurđevića Tare, potom preko Uvea, Zlatibora, Palisada, Bajine Bašte, Kosjerića, Valjeva, Uba, Ranje, Avale, Beograda, kada postaje član KPJ. POginuo je 7. prosinca 1944. godine kod Sida u Srijemu kao komandir desetine.

JURKOVIĆ-BELAMARIC Jakova MILKA, rođena 1892, Mandalina, Šibenik, domaćica, Potiče iz siromašne težačko-ribarske obitelji. Bila je skromna i napredna. Za NOP radi odmah po kapitulaciji bivše Jugoslavije, u što uključuje i svoje tri kćerke Desanku, Savinku i Dobrilu. Na jesen 1942. odlazi u partizane i stupa u 3. dalmatinsku brigadu. Učestvuje u borba-

ma na tlu Bosne i Dalmacije, kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, u teškim bitkama na prostomu Imotskog, Posušja, Planine Čabulje, Jablanice, a potom prelaskom Neretve, u borbama preko Nevesinja, sve do početka lipnja 1943, godine kada dolazi u sanitet 1. proleterske NOU brigade. S novom jedinicom nastavlja borbu nesmanjenim žarom i hrabrošću preko Miljevine, istočne i srednje Bosne do Dalmacije i natrag u borbama oko Travnika, Turbeta, Šuice, po centralnoj Bosni, kod Mrkonjić-Grada, Mliništa, zatim u nadiranju brigade na istok pravcem Vkukovsko, planina Vranića, Bitovnja, Bjelanica, Foča, Sandžak, te po prelasku u Srbiju preko Zlatibora, Kosjerića, Valjeva, Uba, Ralje, Beograda, Srijema i Slavonije do Zagreba gdje dočekuje kraj rata kao član KPJ. Poslije rata je demobilizirana iz JNA Umrla je 1965. u Beogradu.

JURKOVIĆ-VAJLER DO BRILA, rođena 1922. Mandalina, Šibenik domaćica iz siromašne ribarske obitelji. Vrlo napredna omladinka. Za NOP radi od druge polovine 1941, gpdine, a krajem iste godiene postaje član SKOJ-a. Krajem 1942. odlazi u partizane i ulazi u sastav 3. dalmatinske brigade. Učestvuje u borbama kod Knina, Vrlike, Imotskog. Posušja Plas-grebena, dolinom Neretve. U 3. kragujevački bataljon 1. proleterske NOU brigade dolazi oko 8 ožujka 1943. u dolini Neretve s kojim nastavlja borbeni put, pokazujući izvanrednu hrabrost i izdržljivost u teškim bitkama IV i V. neprijateljske ofanzive na Glavatičevu, Treskavici, po prelasku Drine na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Cajniče-Goražde kod Bijelog Polja, na pravcu Celebić-šuma Korlat-Bakić, Tari, Vučevu, Borovnu-Sutjesci, Zelengori, Miljevini, zatim preko Jahorine, r. Prače, Han-Pijeska, Vlasenice, Zvornika, potom natrag preko Podromanije, Vranduka i srednje Bosne do Dalmacije i opet u Bosnu u borabama oko Travnika, Turbeta, Jajca. Clan KPJ postala je rujna 1943, godine produžujući borbu oko Mrkonjić-Grada, Lisina i Šopova; krajem svibnja 1944. na Mliništima za vrijeme drvarske operacije, te u nadiranju na isatok i po prelasku u Srbiju preko Zlatibora, Kosjerića, Valjeva, Uba, Avale, Srijema i Slavonije do Zagreba. Tokom

rata bila ie na dužnostima četna bolničarka, referent saniteta bataljona, delegat, pom. komesara i komesar čete. Kraj rata dočekala je kao šef šifranskog odsjeka art. Brigade 1. prolet. divizije. Ranjavana tri puta i RVI. Demobilizirana na vlastiti zahtjev 1947. godine.

JURKOVIĆ Mate MARKO rođen 1907. Mandalina, Šibe-

nik, radnik iz siromašne radničke obitelji. Za NOP aktivno radi od početka 1943. godine. Početkom rujna 1943. stupa u 8. šibensku brigadu iz koje listopada iste godine kod Bugojna dolazi u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama oko Travnika, Turbeta, Šuice, Duvna, Komara, r. Ugra, Skender-Vakufa, Kotor-Varoša, pl. Vlašić, Mrkonjić-Grada, Jajca, Lisine, Sipova, Mliništa, zatim preko Vitoroga, Vukovskog, Raduše, Vraniće, Bitovnje, Bjelašnice, oko Trnova, PLjevalja, Kovrena, Đurđevića Tare, potom prkeo Uvea, Zlatibora, Palisada, Kosjerića, Valjeva, Uba, Ralje, Avale, Beograda, Srijema i Slavonije do Zagreba gdje dočekuje kraj rata u sastavu 3. bataljona Clan KPJ postao je 8. travnja 1944. godine.

JURKOVIĆ Paška JOSO, rođen 1922. Mandalina, Šibenik, radnik, iz težaćko-rađničke obitelji. Vrlo napredan omladinac. Odmah po okupaciji zemlje 1941. organizirano i aktivno rad za NOP, a potom postaje i član SKOJ-a. Krajem 1942. odlazi u partizane, prvo u Primorsku četu, a zatim u 5. dalmatinsku brigadu s kojom, prvo kao borac, a potom kao komandir desetine i voda u mitraljeskoj četi, učestvuje i prolazi kroz sve teške bitke koje je vodila ova Brigada na svom borbenm putu, naročito kroz IV neprijateljsku ofanzivu, kada u dolini Neretve, drug Joso dolazi u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borbu preko Uloga, Kalinovika, Drine-Krčinog brda, Ifsara, te na prostoru Čajniča, Goražda, gdje krajem travnja 1943. postaje član KPJ i komandir desetine s kojom uspješno komandira u borbama kod Pljevlja, Bijelog Polja, na pravcu Čelebić-šuma Korlat-Trovrh-Bakić, na Tari, Vučevu-sve do 4. lipnja 1943. kada je na Sutjesci u rajonu Suhe poginuo u jednom od juriša.

JURLEKA Jure ANTE, rođen 1921. Zaton, Šibenik, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Srpnja 1941. hapšen od Talijana. Listopada 1942. odlazi u partizane i stupa u 3. sandžačku brigadu s kojom učestvuje u svim borbama po zapadnoj i centralnoj Bosni. Veljače 1943. odlazi za kurira pri Štabu 1. preoleterske divizije i prolazi kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, obavljajući odgovorne kurirske dužnosti. Zatim vodi borbe preko istočne i srednje Bosne do kolovoza 1943. kada dolazi u 2. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade, nastavljajući boru na Turbetu, u Dalmaciji, Travniku, Šuici, Turbetu, Komaru, Ugru, Kotor-Varošu, Crnom vrhu, Uzlomcu, Jošavki, oko Jajca, Mrkonjić-Grada, Lisine, Šipova, Mliništa, Vukovskog, Raduše,

Komara, Vraniće, Bitovnje, Raštelice, Bjelašnice, Drine, Pljevalja, Kovrena, Đurđevića Tare, Uvea na Zlatiboru, Palisadu, Bajinoj Bašti, Kosjeriću, Maljenu, Valjevu, Kolubari, Ubu, Ralji, Avali, Beogradu, a zatim preko Srijema i Slavonije do Zagreba, obavljajući dužnosti komandira desetine, komandira voda, komesara čete i komesara baterije pri Štabu brigade. Član KPJ postao je prosinca 1943. Demobiliziran travnja 1946. godine.

KAČIĆ Rudolfa IVAN, roden 1922, Pučišće, Brač, obućarski radnik. Izučavajući zanat upoznao se je s naprdnim idejama radničkog pokreta. Kao napredan omladinac 1939. postao je član SKOJ-a, a 1940 postaje sekretar skojevske organizacije, da bi član KPJ postao 1941. U pripremnom razdoblju ustanka bio je jedan od aktivnih komunista u Pučišću. Prvom polovinom 1942. stupa u NOB-u na Braču u s još dva druga prebacuje se na Biokovo i postaje borac Južnodalmatinske čete, nešto kasnije omladinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević« u kojoj se bori sve do kolovoza 1942. kada je postao borac, a kasnije politički delegat voda, pomoćnik komesara i zamjenik komandira čete 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učesnik je borbi: na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, cerjtralnoj Bosni, IV i V neprijateljskoj ofanzivi: Bugojna, Gornjeg Vakufa, Konjica Uloga, Treskavice, na Drini, Bjelom Polju, Čelebiću, Zavajtu, Vučevu, Suhoj, Zelengori, Balinovcu, Rataju i Miljevini. Vodeći borbu u istočnoj Bosni na Zvorniku. Poginuo u jednom od juriša 5. srpnja 1943. godine.

KADIJEVIĆ Luke ĐURO, rođen 1923, Kreman, Metković zemljradnik. Član SKOJ-a 1942. Jedan od naprednih omladinac svog sela. Aktivno je radio na pripremi ustanka i na okupljanju mladih oko NOP. Polovinom 1942. stupa u 2. vod Južnodalmatinske čete, a kasnije 2. četu bataljona »Josip Jurčević« s kojom se bori na području Biokova sve do kraja kolovoza 1942. kada je postao borac 4.

kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i s istim se bori kao borac i puškomitraljezac na Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Čelinca, Teslića i Prnjavora, zatim u IV neprijateljskoj ofanzivi na Bradini i Ivan-Sedlu, Gornjem Vakufu kao puškomitraljezac; oko Konjica, Uloga, Traskavice, Drine na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, u Sandžaku, u V neprijateljskoj ofanzivi, na Čelebiću, Korlatu Zlatnom boru, gdje je u jednom od mnogobrojnih juriša u borbama s Nijemcima, 24. svibnja 1943. godine poginuo hrabro na Zlatnom boru. Član KPJ. od početka travnja 1943.

KADIJEVIĆ Miloša GOJKO, rođen 1922. Kremen, Metković, zemljoradnik. Član SKOJ-a postpo je početkom 1942, a KPJ u toku rata. U NOB-u od prve polovine 1942. u Neretvansku četu iz koje je ušao u 2. četu bataljona »Josip Jurčević« s kojom nastavlja borbu na području Biokova sve do kraja kolovoza 1942. kada je ušao u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavio borbu kao borac i komandir odjeljenja na Ključu, Strmici, Jajcu, centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Čelinca, Teslića, u IV neprijateljskoj ofanzivi, na Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu, Ćićevu, Glavatičevu, Lipeti i Treskavici, na Drini, Krčinu brdu, Kapku, Ifsaru, Sandažku, u V neprijateljskoj ofanzivi, na Čelebiću, Borju, Zlatnom boru, Vučevu, i Magliću. Vodeći borbu u dolini Sutjeske, početkom juna 1943. godine u jednom od juriša, poginuo je hrabro.

KADIJEVIĆ Mije MIRO, rođen 1911, Neretva, Metković, zemljoradnik. Za NOP počeo raditi od početka 1942. U NOB-u stupio drugom polovinom 1942. u bataljon »Vid Mihaljević« s kojim se bori na Biokovu sve do ulaska u sastav 4. dalmatinske brigade i s njom vodi borbe u IV neprijateljskoj ofanzivi oko Imotskog, Vrgorca, Širokog Brijega, Posušja, Tihaljine, Klobuka, doline Neretve i Nevesinja, da bi krajem travnja 1943. postao borac 3. dalmatinske brigade s kojom se bori u Crnoj Gori, i Sandžaku, u V

neprijateljskoj ofanzivi, oko Čehotine, Čeleblića, Tare, Pive i Vučeva kada je početkom lipnja 1943. postao borac u sastavu prištapskih jedinica 1. proleterske NOU brigade i nastavio da lomi neprijateljski obruč na Rataju i Miljevini. Hrabro je poginuo od bombardiranja 14. lipnja 1943. godine.

KADIJEVIĆ Miloša VOJIN, rođen 1922. godine u selu Kremen-Slivno, Metković, zemljoradnik. Član SKOJ-a od 1941. godine. Od početka 1942. godine stupa u Nerci»ansku četu, a kasnije 2. četu bataljona »Josip Jurčević« iz kojeg je kolovoza 1942. godine stupio u 1. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade u kojem je bio jedan od vrsnih puškomitraljezaca. Učestvuje u borbama na: Ključu, Sitnici i Jajcu. Član KPJ postao je krajem 1942. godine. Bio je dobrovoljac i u najtežim situacijama. Ostat će u trajnom sjećanju kao junak kada je početkom travnja 1943. godine izveo sa svojim drugovima, komesarom Krstom Bajićem i Milanom Vežom podvige na Drini kada je neprijatelj pokušao za-

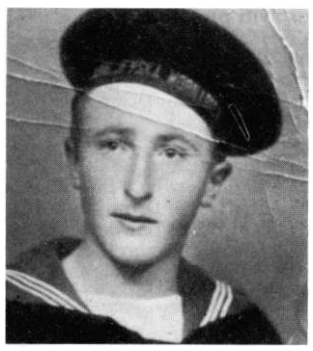
ustaviti proletere u Sasndžak i Crnu Goru u pravcu Srbije. Njih trojica su pod kišim kuršuma i granata dva puta prelivavli hladnu i mutnu Drinu da bi došli do skele koja je bila na drugoj obali. On je 8. travnja 1943. godine, s Antom Raštegorcem narodnim herojem, prvi sandolinom prešao Drinu i zauzeo drugu obalu. Vojin je nastavio da se bori. Poginuo je u V neprijateljskoj ofanzivi juna 1943. godine u dolini Sutjeske.

KAKIĆ Petra FILIP, rođen 1922, Trogir, radnik. Mlad se uključio u napredni omladinski pokret. Član SKOJ-a od 1942. Član KPJ od 1942. Vrlo aktivan u pripremnom razdoblju ustanka. Učesnik ilegalnih akcija omladine Trogira. U Nob-u stupio

je početkom 1942. u Trogirsko-Marinski odred s kojim se bori do rujna 1942. kada je na Tičevu postao borac 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim nastavio borbu na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Čelincu. Poginuo je početkom 1943. godine oko Teslića vodeći borbu protiv Nijemaca, ustaša, četnika i domobrana.

KALAFATOVIĆ Nikole MATE, rođen 1917. Janjina, Pelješac, Dubrovnik, zemljoradnik. Član SKOJ-a od prije rata. Za NOP i NOB-u radi aktivno i organizirano od 1941. U NOB-u stupa kao kandidat KP početkom 1942. u Pelješku grupu odakle se prebacuje na Biokovo i postaje borac bataljona »Josip Jurčević«, s kojim se bori po Biokovu i Zagori. Kolovoza 1942. postao je borac i koman-

dir voda u sastavu 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i s istim nastavio borbu na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici i Jajcu kada je studenoga 1942. postao član KPJ. Dalje se borio u centralnoj Bosni, u IV neprijateljskoj ofanzivi: Bradini, Lukaču, Konjicu, Gornjem Vakufu, Glavatičevu, Treskavici, Drini, Kapku i Ifasru, Sandžaku, i Bijelom Polju, Čelebiću, Korlatlu i Bakići; u V neprijateljskoj ofanzivi, Vučevu, Zelengori, Balinovcu, Rataju, Miljevini i Budnju. U istočnoj Bosni: Jahorini, Vlasenici, Zvorniku. Vodeći borbu s Nijemcima i ustašama od Tuzele prema Zvorniku, bio je odsječen s četom i priključio se vojvođanskim jedinicama tako da je već u prvim borbama na tom pravcu poginuo oko 10 srpnja 1943. godine.

KALAT Nikole MILAN FIAT, rođen 1920, Kninsko Polje, Knin, zemljoradnik. Potječe iz siromašne seljačke porodice. Kiio napredan i organiziran omladinac i član SKOJ-a od 1942. godine aktivno je uključen u NOP. a u jesen 1942. godine stupa u Kninski odred iz kojega se uključuje u 5. dalmatinsku brigadu u veljčai 1943. godine., sa kojom u sastavu 9. dalmatinske divizije u toku IV. neprijateljske ofanzive učestvuje u borama u kninskoj i sinjskoj krajini protiv ustaša i četnika popa Đujića, zatim oko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega i dalje prema dolini Neretve, protiv ustaša i Talijana. Prelaskom r. Neretve, preko Prenja do Nevesinja učesnik je nadžovječenaksin napora u nošenju ranjenika Centrale bolnice, sve do rasformiranja 9. dal. divizije travnja 1943. godine, kad ulazi u sastav 3, dalmatinske brigade u čijim redovima učestvuje u napornim borbama u Crnoj Gori, Sandžaku, r. Ćehotina, pl. Ljubišnje, kod Čealebića, na r. Tari i Pivi, Vučevu, poslije čega, prelaskom Sutjeske, početkom lipnja 1943. godine, ulazi u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske brigade. Učestvuje u razbijanju njemačkih jedinica na Zelengori, Balinovcu, i u odsudnoj borbi u proboju na Miljevini. Poginuo je 18 lipnja 1943. godine kod Renovica.

KLAT Šime ZORKA, rođena 1922, Kninsko Polje, Knin, zemljoradnica, Potiče iz siromašne napredne zemljoradničke porodice. Vrlo mlada se uključila u napredni omladinski pokret. Početkom 1942. postala je član SKOJ-a. Godine 1942. stupa u 1. dalmatinski udarni bataljon iz kojeg je početkom runjna 1942. postala borac i bolničakra 1. dalmatinske udrane brigade s kojom je nastavila borbu u zapadnoj Bosni i 4. neprijateljskoj ofanzivi kada se zatekla u sastavu bolnice i po

prelasku Neretve ožujka 1943. nastavkila borbu s 3. dalmatinskom brigadom na Nevesinju, Dobrovskom Polju, Sandžaku, Carnoj Gori, borila se u V neprijateljskoj ofanzivi: na Čehotini, Foćanskom pravcu, Tari, Pivi i Vučevu kada je početkom lipnja 1943. postala borac-bolničarka 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i s istim nastavila borbu u proboju obruča. Vodeći borbu s njemačkim motorizovanim jedinicama na Miljevini u pravcu Foče, prilikom skakanja na neprijateljski tenk, smrtonosno je pokošena od neprijateljskih rafala 14. lipnja 1943.

KALAT Petra OLGA, rođena 1925, Kninsko Polje, Knin, zemljoradnica. Potiče iz vrlo siromašne zemljoradničke porodice. Djetinstvo je provela u obrađivanju zemlje. Vrlo mlada se uključila u naprdni omladinski pokret i već početkom 1942. postala je član SKOJ-a. Bila je aktivna u radu na terenu. U NOB-u stupa 1942. godine u sastav 1. udarnog dalmatinskog bataljona iz kojeg je početkom rujna 1942. postala borac-bolničarka 1. dalmatinske NOU brigade i s istom nastavila borbu u Bosni i 4. neprijateljskoj ofanzivi da bi početkom ožujka 1943. na Neretvi postala borac-bolničarka 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i s istim nastavila borbu na Cičevu, Lipeti, Treskavici, Drini, Krčinu brdu, Ifsaru, Sandžaku, i Bijelom Polju; u V neprijateljskoj ofanzivi: Cealebiću, Borju, Zlatnom boru, Tari i Pivi, Vučevu i Magliču, Sutjesci, i Zelengori. Vodeći borbu s Nijemcima oko Ljubina groba na Zelengori 9. lipnja 1943. u jeku V neprijateljskoj ofanzivi je ujednom od juriša je poginula. Član KPJ je postala u sastavu 1. dalmatinske brigade.

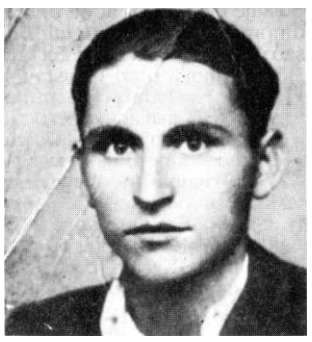
KALAUZ-MIKULANDRA IVANKA, rođena 1890, Bilice, Šibenik, domaćica iz siromašne seljačke obitelji. Bio je vrlo napredna, skromna, ođvažna, ozbiljna i otresita. Bez supruga ostala je još 1919. s dvoje dijece. Odmah po okupaciji zemlje 1941. opredeliuje se i radi za NOP u što uključuje i dijecu. Rujna ili listopada 1942. s kćer-

kom i sinom odlazi u partizane. Sin je stupio u 2. proletersku brigadu, a kćerku u neku drugu jedinicu, a Ivanka studenog 1942. dolazi kod Petrovca u 1. proletersku brigadu. Nije utvrđeno u kojoj je jedinici bila do toga vremena. S 1. proleterskom nastavlja borbeni put preko Ključa, Sitnice, Mrkonjić-Grada, Jajca, Ugra, Šipraga, Maslovara, Kotor-Varoša, planine Uzlomac, Crnog vrha, Jošavke i drugih mjesta centralne Bosne. Zatim preko Ugra, Vlašića, Komara, padina Vraniće, Bitvnje, Bradine-Ivan sedla, G. Vakufa do doline Neretve kada odlazi u Centralnu bolnicu s kojom nastavlja svoj borbeni i odgovorni put preko Prenja, Hercegovine, Crne Gore, Sandžaka, Tare, Pive, Vučeva, Sutjeske, gdje je i zarobljena lipnja 1943. godine i odvedena u logor Sisak i tu je strijeljana drugom polovinom 1943. godine. Sin joj je poginuo kao borac 2. proleterske brigade. Kćerka je ostala živa.

KALAUZ Ive ROKO. rođen 1914, Lozovac, Šibenik, radnik u tvornici Lozovac, potoče iz si-

romašne seljački; obitelji. Bio je vrlo napredan radnik, član URs-ovih sindikata. Učestvuje u štrajkovima radnika 1937. godine. Odmah po okupaciji zemlje 1941. aktivno radi na terenu za NOP. Početkom 1942. postaje kandidat za člana KPJ, a 7. listopada iste godine odlazi u patrizane i stupa u 3. dalmatinsku brigadu s kojom učestvuje u svim borbama po Dalmaciji i Bosni, zatim kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu u teškim bitkama preko Posušja, Jablanice, Neretve, Prenja, Hercegovine, - Nevesinja, Sandžaka, Čehotine, Čelebića, Tare, Pive, Vučeva, Sutjeske, Zealengore, kada početkom lipnja 1943. dolazi u 2. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borbu preko Miljevine, Jahorine, r. Prače, Renovice, Podromanije, Devetaka, Han Pijeska, Vlasenice, Drinjače, Zvornika - sve do 7. srpnja 1943. kada je poginuo kod sela Caparda zapadno od Zvornika u borbi s njemačkim snagama koje su nastupale od Tuzle ka Zvorniku. Krajem travnja 1943. postao je član KPJ i komandir desetine u 3. dalmatinskoj brigadi.

KALINIĆ Grge ANTE, roden 1922, Braćanac, Split, željeznički radnik. Član SKOJ-a postao 1942. Kao omladinac vrlo napredan i dolaskom okupatora 1941. u Split radi aktivno preko željezničke radionice za NOP sve do odlaska u NOB-u rujna 1943. u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i s istim nastavio borbu na Duvnu, Travniku, Šuici, Vlašiću, centralnoj Bosni, Mrknojić-Gradu, Jajcu, i Lisinu, kada je u borbi s njemčakim »trupovima« početkom svibnja 1944, teško ranjen i s većeom grupom ranjenika prebačen u Italiju na liječenje gdje je i dočekao kraj rata. Poslije rata, kada je ozdravio, vraća se u zemlju i nastavlja rad na želježnici sve do penzioniranja. Umro je kao penzioner u Splitu.

KALITERNA Pere IVAN, rođen 1904, Split, obalski radnik. Učesnik je štrajkova i političkih manifestacija. Bio sindikalno organiziran u URS-u. Do odlaska u NOB-u pomagao NOP. Dolazio je u sukob s biv-

šim režimom i bio zatvaran. U NOB-u stupio 20. rujna 1943. godine u Dalmaciji i to u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim je nastavio borbu na Duvnu, Travniku, Vlašuću, Vitovju, Bašarnicu, Vranići, Sandžaku, Srbiji i to po Palisadu i Zlatiboru, Valjevu i Beogradu i svim borbama Sremskog fronta, u Srijemu i Slavoniji. Ivan je bio miran i staložen borac. Umro je 1951. godine u Splitu.

KANDŽIJA Petra MIJO, rođen 1921, Bistrivica, Trogir,[1] zemljoradnik, iz siromašne napredne seljačke porodice. Za NOP radi i istog pomaže od početka 1942. U ljeto 1942. stupio je u Trogirsko-Marinski odred i Cri formiranju 3. dalmatinske rigade, postao njegov borac njenog 1. bataljona kao član SKOJ-a. Mijo se sa svojim bataljonom bori oko Knina i Vrlike, u IV neprijateljskoj ofanzivi oko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, Plas-grebena, dolini Neretve i Nevesinjske kotline. Učestvuje u spašavnju i prenosu ranjenika bespućem Prenja do Boračkog jezrea. Obolio je od Tifusa, odkojega se uspio izvući, i početkom lipnja 1943. Criključio se 3. kragujevačkom atafjonu 1. proleterske NOU braigade s kojim je nastavio borbu u proboju obruča na Miljevini zatim u istočnoj Bosni: na Renovici, Vlasenici, Zvorniku, Capardama, Vranduku, centralnoj Bosni, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Vlašiću, oko Komara i Jajca, Član KPJ postao je početkom srpnja 1943. Poginuo je 9. prosinca 1943. godine kod Travnika vodeći borbu s Nijemcima i ustašama.

KANDŽIJA SAŠA LEŠE, rođen 1925. Bristivica, Trogir, zemljoradnik. Član SKOJ-a postao je 1943. godine. Potiče iz siromašne seljačke porodice. Za NOP počeo raditi i istog pomagati od 1943. Kaputulacijom Italije 1943. stupa u NOB-u u sastav Trogirskog odreda iz kojeg je postao borac 8. šibenske brigade, da bi listopada 1943. u Bugojnu postao borac 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. U kratkom boračkom stažu nije mogao ni iskazati svu svoju hrabrost. Za vrijeme održavanja drugog zasjedanja AVNOJ-a, u noći studenog 1943. godine, poginuo je u borbama s Nijemcima i ustašama oko Travnika, samo tri dana nakon položene partizanske zakletve.

KAPOV Frane ANTE, rođen 1923. Kaštel - Kambelovac, Split, radnik-brijač. Vrlo mlad

se opredjelio za napredni radnički pokret. Učesnik je štrajkova i politički manifestacija. Clan SKOJ-a postao 1940. godine. Pošto mu je stariji brat prije rata bio član KPJ, Ante od 1941. aktivno i organizovano rsfdi i pomaže NOP. Rujna 1942. organizovano vodi grupu dobrovoljaca Kaštela do Livna i Glamoča u sastav 1. proleterske NOU brigade i kao borac 2. crnogorskog bataljona učestvuje u borbama na Ključu, Strmici, Sitnici, centralnoj Bosni: Kotor-Varošu, Celincu, Tesluću, Prnjavoru, IV neprijateljskoj ofanzivi: Ivan-sedlu i Raštelici, Gornjem Vakufau, Glavatičevu i Treskavici, Drini, Kapku, Ifsaru, Sandžaku, kod Bijelog Polja. U V neprijateljskoj ofanzivi: Čelebiću, Korlatu, Zlatnom boru, Vučevu, Borovnu, Zelengori, Bavanu i Balinovcu, Miljevini i istočnoj Bosni: Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Nemiloj, Turbetu i Dalmaciji. Vodeći borbu, listopada 1943. godine, na Travniku teško je ranjen, a kada je ozdravio ušao je u sastav 9. dalmatinske brigade, a kasnije u štab divizije odakle je otišao nä školovanje u SSSR gdje ga je i zatekao kraj rata. U toku rata je postao član KPJ. Poslije rata je ostao u JNA.

KAPOV Ivana DAVOR, rođen 1924. Betina, Šibenik, zemljoradnik, iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. a kolovoza iste godine postaje član SKOJ-a, da bi sredinom listopada iste godine otišao u partizane i u selu Peći kod Bos. Grahova ulazi u sastav 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade, učestvuje u borbama na Sitnici, Jajcu, preko centralne Bosne kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu u teškim bitkama na prostoru Ivan-sedlo-Bradina-Konjic, G. Vakuf, kod Kalinovika, po prelasku Drine-Krčino brdo, Kapak, Ifsar, na prostoru Cajniče-Goražde, kod Bijelog Polja, na pravcu Celebić-Zavajit-Bakić, na Zlatnom boru, Tari, Vučevu, u dolini Sutjeske-Borovno-Popov Most, Zelengora-Balinova, Miljevina, zatim u našoj ofanzivi preko Jahorine, r. Prače, Han-Pijeska, Vlasenice, Zvornika, te natrag na Podromaniji Vranduk i srednjoj Bosni do Dalmacije i opet u Bosni, u borbama oko Travnika i Turbeta, sve do studenog 1943. godine kada je premješten u Prateću četu 1. proleterske divizije s kojom nastavlja boru preko Bosne do Sandžaka, preko Srbije - Zlatbora, Valjeva, Beograda,

Srijema i Slavonije do Zagreba gdje dočekuje kraj rata kao član KPJ, delegat voda i omladinski rukovodilac. Poslije rata ostaje u aktivnoj službi JNA.

KARAMAN Jure MILAN, rođen 1919, Solin, Split, radnik, potiče iz siromašne radničke obitelji. Vrlo napredan i revolucionarno orijentiran. Clan SKOJ-a od 1941. Kapitulacijom bivše Jugoslavenske vojske pada u zarobljeništvo odakle je pušten drugom polovonom 1942. godine i po formiranju 3. dalmatinske brigade stupa u njezine redove s kojom učestvuje u svim borbama od Vrlike preko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, dolinom Neretve, Prenja, Veleža, Nevesinja, Sandžaka, Čehotine, Ljubišnje, Čelebića, Tare, Pive, Vučeva, Sutjeske, Zelengore, kada kao član KPJ dolazi u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, gdje prvo kao

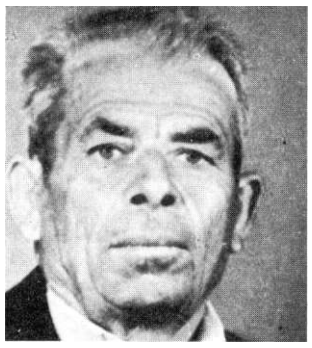

borac, a potom komandir voda produžuje borbu preko Miljevine, Jahorine, r. Prače, Devetaka, Vlasenice, Drinjače, Zvornika, Caparada, Nemile, centralne Bosne, Turbe, Dalmacija, Šuica, Kupres, Travnika, pa opet centralna Bosna, sve do ožujka 1944. kada odlazi u prekomandu u artiljeriju 1. proleterske divizije i nastavlja borbu preko Mliništa, Vukovskog, Vraniće, Bitovnje, Bjelašnice, Sandžaka, Uvea, Zlatibora, Kosjerića, Valjeva, Ralje, Avale, Beograda, Srijema i Slavonije do Zagrebva gdje dočekuje kraj rat^kao komandir baterije minobacača 120 mm u artiljerijskoj brigadi 1. divizije. Poslije rata ostaje u aktivnoj službi JNA.

KARAN Marijana STJEPAN, rođen 1923, Split, vodoinstalater brodogradilišta »Split«. Potiče iz radničke porodice. Zanat je završio u brodogradilištu gdje se je i upoznao s naprednim idejama radničkog i komunističkog pokreta. U brodogradilištu je i postao član SKOJ-a. Bio je jedan od naprednih omladinaca. Učesnik je niz ilegalnih akcija s omladinom Splita. Kao skojevac istakao se za vrijeme kapitulacije Italije, u razoružavnju talijanskih vojnika i odbrani Splita. U Dalmaciji je stupio u NOB u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim je nastavio borbu kao borac, puškomitraljezac, omladinski rukovodilac i komandir čete vodio borbe po Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Vlašiću kada je postao član KPJ i omladinski rukovodioc; Borio se u VI i VII neprijateljskoj ofanzivi: Vitovlju, Komaru, po centralnoj Bosni, na Mrkonjić-Gradu-Lisini, Mliništu, Bašarincu, Vranići, Bitovnju. Sandžaku, Srbiji: Palisadu, Valjevu i Beogradu kada je postao i komandir čete s kojom je nastavio borbu na Sremskom frontu, u Srijemu i Slavoniji sve do svršetka rata. Poslije rata je demobiliziran i uključen je u politčki rad. Bio je u gradskom komitetu omladine. Umro je 1971.

KARDOV Jose MARKO, rođen 1913, Lađevci, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1943. Krajem listopada iste godine kod Bugojna dolazi u sastav 1. Bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama oko Travnika, Turbeta, Šuice, preko centralne Bosne zatim kod Mrkonjić-Grada, Lisine, Šipova, u širem rajonu Mliništa za vrijeme drvarske operacije, te u nadiranju brigade na istok preko Vukovskog, komunikacije Prozor-G. Vakuf, Vraniće, Bitovnje, Raštelice-Komunikacije Konjic-Sarajevo, Bjelašnice, Foče, Sandžaka, potom po prelasku u Srbiju u borbama preko Zlatibora, Palisada, Bajine Bašte, Kosjerića, Maljena, Valjeva, Uba, Ralje, Banjičkog visa, I3eograda, Srijema-Šida, Šarengrada, Vukovara, Pleternice, Okučana, Novske, Čezme, Vrbovec do Zagreba gdje i dočekuje kraj rata. Član KPJ postao je 15. studenog 1944. godine Poslije rata je demobiliziran. Ratni je vojni invalid.

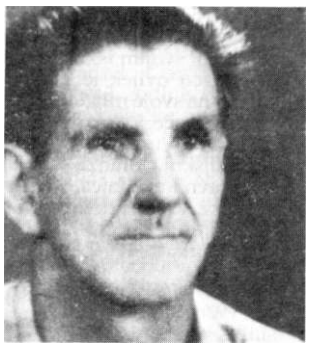

KARDUN S. JOZO, rođen 1910, Neorić, Split, 3. zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke porodice. Odmah po okupaciji oredeljuje se za borbu protiv okupatora i priključuje se 3. dalmatinskoj brigadi od njenog osnutka, studenog 1942. godine. Učesnik je borbi briagade u Sinjskoj i Kninskoj krajini krajem 1942. i početkom 1943. godine. Zatim je u sastavu 9. divizije učestvovao u borbama IV neprijateljske ofanzive oko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, doline Neretve, Plasgrebena i Prenja, u naporima prenosa ranjenika i borbama Nevesinske kotline. Nastavio borbu u Crnoj Gori i Sandžaku. Početkom lipnja 1943, dolaskom u 3. kragujevački bataljon nastavio je borbu u proboju obruča V neprijateljskoj ofanzivi zatim preko istočne Bosne na Preči, Renovica, Vlasenica, Zvorniku, Vranduku, srednjoj Bosni, Turbetu, Dalamciji, Duvnu, Travniku Šuici. Iako nije bio član KP svojim iskustvom i staloženošću uvijek je pozitivno uticao na svoje mlade suborce. Sve teškoće je lako podnosio. Isticao se u borbama u VI neprijateljskoj ofanzive oko Ugra, Travnika i Jajca, Prelaskom rijeke Vrbas i dolaskom u rajon Mrkonjić-Grada poginuo je krajem marta 1944. godine.

KARKOVIĆ Ante TONĆI, rođen 1926, Split, trgovački pomoćnik. Član SKOJ-a 1942. Učesnik je diverzija i sabotaža s omladinom Splita u 1942. i 1943. godini, Po kapitulaciji Italije, početkom rujna, stupa u sastav 3. čete 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojima je nastavio borbu na: Lovreću, Duvnu, Travniku, Vlašiću, Komaru, Lisini, Mliništu, Vranići, Bašarincu kao puškomitraljezac, te Sandžaku, Srbiji i to po Palisadu, Valjevu, kada je postao član KPJ i politički delegat voda, zatim Ubu i Beogradu, a potom na Sremskom frontu. U borbi kod Erdevika, u jednom od juriša 8. prosinca 1944. godine, teško je ranjen i prenesen u bolnicu u Rumu gdje je 9. prosinca 1944. i umro. Prilikom ranjavanja vikao je: »Naprijed, naprijed, proleteri«. Tonći je bio omiljen i cjenjen drug.

KATALINIĆ Zaharija ANDRIJA, rođen 1911. Kaštel-Sućurac, Split, radnik. Kao radnik bazena Solin bio je sindikalno 'organiziran u URS-ovom sindikatu. Učestvovao je u svim štrajkovima i političkim manifestacijama koje je sprovodio sindikat. Po kapitulaciji stare Jugoslavije i po dizanju ustanka

on pomaže i radi za NOP do kapitulacije Italije kada uzima učešće u razoružavnju Talijana i odbrani Splita s Kaštelanskim odredom iz kojeg je u Dalmaciji ušao u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade rujna 1943. i sa istim nastavio borbu u Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Šuici, Vi i VII neprijateljskoj ofanzivi: Vitovju, Komaru, centralnoj Bosni, Lisini, Vranići, Mliništu, Bašarincu, Bitovni, Sandažku, Srbiji: Palisadu, Valjevu, Beogradu, na Sremskom frontu u Srijemu kada je siječnja 1945. u borbi s Nijemcima bio teže ranjen, a potom prebačen u bolnicu gdje je i dočekao kraj rata u Bečkereku. Andrija se istakao u borbi s Nijemcima na Šuici, prosinca 1943. godine kao pomoćnik nišandžija na šarcu, kada je po velikoj hladnoći i dubokom snijegu sa svojim nišadžijom izdržao nekoliko neprijateljskih juriša. Od tada je počeo poboljevati i bio je jedno vrijeme u pozadinskom vodu. Danas je teški RVI.

KATALINIĆ Nikole DANKO. rođen 1924. Veliki Drvenik, Trogir, zemljoradnik-ribar. Za NOP radi od 1942. Bio jedan od naprdnih omladinaca. Član SKOJ-a postao je 1942. a KPJ 1944. Godine 1943. stupa u Trogirski odred iz kojeg je rujna 1943. postao borac prištapskih jedinica 1 proleterske brigade. Nastavio borbu u Dalmaciji, Duvnu, Šuici, Travniku, Vlašiću, oko Jajca, centralnoj Bosni, Mrkonjić-Gradu, Lisini, Mliništu, Vukovskom, Vranići, Busovačkim kolibama, Bašarincu, Bitovnu, Sandžaku kada je postao komandir odjeljenja i član KPJ zatim u Srbiji na Zlatiboru, Palisadu, Valjevu, Ubu, i Beogradu kada je postao komandir voda i nastavio borbu na Srijemskom frontu na pravcu Ilok-Šid-Tovarnik-Šiski Banovci-Ilača-Oriolik, kada je u jednom od juriša pred kraj 1944. godine hrabro poginuo.

KATAVIĆ Jure IVAN, rođen 1920, Zavojane, Vrgorac, zemljoradnik nadničar. Član SKOJ-a 1942. Radio je kao sluga kod poslodavaca Violić Ive »Indijanca« na Pelješcu gdje se i upoznao s naprdnim idejama radničke klase. U 1941. kupio pomoć, oružje i opremu za NOP. U NOB-u stupa srpnja 1942. u 1 četu bataljona »Josip Jurčević« iz kojeg je kolovoza 1942. postao borac 1. čete 6. beograskog bataljona J. prole-: terskeJMOU brigade i sa istim nastavio borbu na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, centralnoj Bosni kada je postao puškomitraljezac; u IV i V neprijatljskoj ofanzivi: na terenu Bracline, Konica, Gornjeg Vakufa Uloga, Treskavice, Drine, Sandžaka, i Bijelog Polja, Čelebića, Zavajta, Tare, Vučeva, Suhe, Zelengore, Balinovca, Miljevini, te istočnoj Bosni: Vlasenici, Zvorniku, Capardama, Vranduku, Turbetu, Dalmaciji i Travniku, kada je prekomandiran u Prateću četu 1. preoleterske divizije iz koje je bio i u Inžinjerskoj četi divizije. Član KPJ postao je u toku rata. U toku rata je nekoliko puta ranjavn i dans je RVI. Kraj rata ga je zatekao na dužnosati komesara čete Plovnog parka. Poslije rata ostao u JNA.

KATIČ Mate DANKO. rođen 1925. Kozica, Vrgorac, student. Vrlo mlad priključio se naprdnom omladinskom pokretu. godine 1942. postao "je članom SKOJ-a. U NOB-u stupa u lipnju 1942. u sastav bataljona »Josip Jurčević«. Kao borac omladinske čete »Ante Torkar« bio je zapažen u borbi na Golom brdu i Turiji, Kolovoza 1942. postao je borac prištapskih jedinica 1. proleterske NOU brigade u kojima je postao član KPJ i politički delegat voda. Učestvovao je u borbama na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, centralnoj Bosni, u IV i V neprijateljskoj ofanzivi kod Gornjeg Vakufa, Bradine i Ivan-sedla, Glavatičevu, Treskavici, Drini, i Bijelom Polju, Čelebiću, Borju, Zavajtu, Zlatnom boru. Poginuo ie između Tare i Pive krajem svibnja 1943. u V ofanzivi.

KATIŽ Petra IVAN, rođen 1922. Kozica, Vrgorac, zemljoradnik, Član SKOJ-a 1942. U NOB-u stupa drugom polovinom 1942. u bataljon »Vid Mihaljević« kojim je ušao u sastav 4. dalmatinske brigade i nastavio borbu kroz IV neprijateljsku ofanzivu da bi travnja 1943. postao borac 3. dalmatinske brigade iz koje početkom lipnja 1943. postao borac 2. crnogorskog bataljoan 1. proleterske NOU brigade. Drug Ivan se hrabro borio. Bio je izdržljiv i uporan, a posebno u prenösu ranjenika i bolesnika u IV neprijateljskoj ofanzivi. Vodeći borbu u proboju obruča u V nerpijateljskoj ofanzivi na Miljevini. Poginuo je na pruzi Višegrad-Sarajevo, drugom polovinom lipnja 1943. godine.. Ivan je u IV neprijateljskoj ofanzivi učestvovao u borbama: Imotski, Vrgorac, Široki Brijeg, Posušje, Tihaljina, Cerov dol, Zelenkova, Klobuk. Čvrsnica,

Plas-greben, dolina Neretve, Nevesinje, Sandžak i Crna Gora. U V neprijateljskoj ofanziv kod Čehotine, Graca, Popova dola, Čelebića, Tare, Pive i Vučeva.

KATIĆ LOVRE, rođen 1917. Solin, Split, radnik. Clan SKOJ-a od prije rata, u KPJ 1941. Bio je sekretar skojevskog aktiva u donjoj Rupotini. Jedan od organizatora ustanka. Učesnik udarnih grupa i u vršenju sabotaža i diverzija. Godine 1941. stupa u Solinski odred, a siječnja 1942. našao se na Vještić gori, na Dinari gdje se bori sve do formiranja 3. dalmatinske brigade u kojoj je bio vodnik voda u IV i V neprijateljskoj ofanzivi. Lovre se istakao u borbama kod Posušja, Plas-grebena, Nevesinju, Čehotine i V neprijateljskoj ofanzivi. Lipnja 1943. godine postao je borac i komandir voda 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i s istim nastavio borbu kroz V neprijateljsku ofanzivu, istočnu Bosnu Vlasenicu, Zvornik, Capardama, Vranduku, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Travniku; u VI i VII neprijateljskoj ofanzivi. Vodeći borbu s Nijemcima za vrijeme desanta na Drvar u rejonu Mliništa poginuo 26. svibnja 1944. godine u jednom jurišu štiteći prelaz svom Vrhovnom komandantu prema Kupreškom polju.

KATIĆ Andrije MIRKO, ro đen 1922. Kozica, Vrgorac, zemljoradnik. Za NOP počeo raditi i istog pomaga od 1941. U NOB-u stupio od 1942. u bataljon »Josip Jurčević«, a kasnije u bataljon »Vid Mihaljević« s kojim je ušao u sastav 4. dalmatinske brigade i nastavio borbu kroz IV neprijateljsku ofenzivu kod Imotskog, Vrgorac,a Širokog Brijega, Posušja, Tihaljine, Cerov dola, Zelenkovca, Klobuka, Cvrsnica, Plas-grebena, doline Neretve, Nevesinja, Travnja 1943. postao ie borac 3. dalmatinske brigade i nstavio borbu u Sandžaku, Crnoj Gori, u V neprijateljskoj ofanzivi, na terenu Čehotine, Graca, Popova dola, Čelebića, Tare, Pive i Vučeva, kada je početkom lipnja 1943. postao borac 2. čete 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavio s istom borbu u proboju obruča na Miljevini. Vodeći borbu s Nijemcima ustašama u istočnoj Bosni bio je ranjen i prebačen u bolnicu u Šehoviće. U 1942. postao ćlan SKOJ-a. U toku srpnja 1943. Nijemci, ustaše i domobrani poduzeli su novu ofenzivu, s ciljem da naše snage potisnu iz istočne Bosne. Tom prilikom četnici su naveli Nijemce u Šehoviće na naše ranjenike koji su potom zvjerski pobijeni. Među ubijenima bio je i drug Mirko.

KATIĆ Mate NIKO PRPIĆ, rođen 1921, Baćina, Ploče, radnik. Bio organizovan u URS sin-

dikate. Učesnik štrajkova i političkih manifestacija. Clan SKOJ-a od prije rata, a KPJ od 1940. Radio na omasovljvanju omladinskog pokreta u Baćini. Bio sekretar SKOJ-a u Baćini. Vrlo aktivan u pripremnom razdoblju ustanka, a posebno na pripremi omladine za borbu. Učesnik diverzija u Baćini. Jedan od organizatora ustanka, godine 1941. stupo u Baćinsku grupu s kojim učestvuje u borbi na Gracu 23. siječnja 1942. Borac 1. voda Južnodalmatinske čete, politički komesar 1. omladinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević«, koja je pod nejgovim rukovodstvom i komandira Ive Rubeše izvršila niz uspjelih borbenih zadataka na području Biokovo-Neretva. Kolovoza 1942. postao borac i politički delegat voda 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade u kojim nastavlja borbu na Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Čelinca, Teslića, Prnjavora; u IV neprijateljskoj ofanzivi, na Bradini, Ivan-Sedlu, Gornjem Vakufu i Bugojnu, oko Konjica, Uloga i Treskavice, na Drini, Kapku, Ifsaru i Sandažku; u V neprijateljskoj ofanzivi na Čelebiću, Broju, Zlatnom boru, Tari, Vučevu, dolini Sutjeske, Zelengore, Balinovca, Miljevine, u istočnoj Bosni, oko Vlasenice, Zvoranika, Capardama, Nemiloj, Turbetu i Dalmaciji, kada je početkom druge polovine rujna prekomandiran 1943. u 4. operativnu zonu iz koje je raspoređen u novo formiranu dalmatinsku jedinicu i zauzeo položaj komesara čete.

KATIĆ Jure NIKE ŠUBA-**ŠIĆ,** rođen 1922. Bačina, Kardeljevo, radnik. Clan SKOJ-a 1940.' Učesnik mnogih diverzija s Bačinskim komunistima i skojevcima. Vrlo aktivan u pripremnom razdoblju ustanka. Stupio je u NOB 1941. u Baćinsku grupu s kojom je učestvao u napadu na Grada 23. siječnja 1942. Borac 2. voda Južnodalmatinske čete i omladinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević« s kojima se bori na području Biokovo-Neretva do kraja kolovoza 1942. kada postaje borac i puškomitraljezac 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i s istim se bori na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Čelinca, Teslića, u IV neprijateljskoj ofanzivi oko Bradine, Konjica, Gornjeg Vakufa i Bugojna. Poginuo je 4. ožujka 1943. godine, kod G. Vakufa u 4 neprijateljskoj ofanzivi Bio je član KPJ.

KATIĆ Jure SILVESTAR, rođen 1921. Baćina, Kardeljevo, zemljoradnik. Clan SKOJ-a od 1940. Vrlo aktivan u pripre-

mnom razdoblju ustanka u Baćini. Učesnik je napada na Gradac 23. siječnja 1942. Godine 1942. stupa u Baćinsku grupu 2. vod Južnodalmatinske čete, a zatim u omladinsku četu »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević. Clan KPJ od 1942. Učestvovao u borbama na području Biokovo-Neretva do kraja kolovoza 1942. kada je postao borac i vodnik voda 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim se bori na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Teslića i Banje Luke, u IV neprijateljskoj ofanzivi na Bradini, Gornjem Vakufu i Bugojnu, Glavatičevu i Treskavici, na Drini i Kapku, Ifsaru i Sandžaku, u V neprijateljskoj ofanzivi na Čelebiću, Trovrhu, Tari, Vučevu, Borovnu, Zelengori, Balinovcu, Miljevini, u istočnoj Bosni oko Vlasenice, Zvornika kada je s četom osječen 1943. i priključio se vojvođanskim jedinicama. Bio je komesar čete u 5. vojvođanskoj brigadi. Sa istom je nastavio ratovanje. Poginuo je prilikom vršenja desanta na Vukovar prosinca 1944. godine. Silvestar je cijeloga sebe posvetio idealima KPJ i NOB-e.

KATUNARIČ Tonča TONĆI, rođen 1922. Split, zemljoradnik. Clan SKOJ-a od 1940. a član KPJ u toku rata. Do stupanja u NOB-u radio aktivno i organizirano za NOP. U NOV odlazi u listopadu 1942, u Mosećko-svilajski odred a iz njega u sastav 3. sandžake brigade, u kojoj se bori do kraja travnja 1943. Svibnja 1943. došao kao kurir u Prvu preletersku brigadu i ostao u sastavu 1. crnogorskog bataljona sa kojim se bori

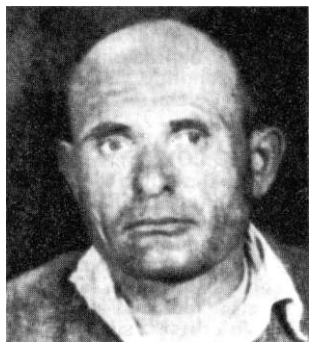

oko Lima, Čelebića, Zavajta, Zlatnom Boru, Tari, Vučevu i dolini Sutjeske, kada se vraća za kurira u 3. sandažku brigadu. Rujna 1943. dolazi u Dalmaciju u sastav udarnih bataljona i kao komandir voda artiljerije priključuje se artiljeriji 1. preoleterske divizije u čijem sastavu nastavlja borbe u Bosni, Sandžaku, Srbiji sve do Beograda. Bio je komesar PA baterije 1. artiljerijske brigade i nastavio borbu u Sremu i Slavoniji do Zagreba. Krai rata ga zatekao u činu poručnika. Ostao u JNA iz koje je penzioniran kao kapetan fregate.

KAZANOV Ante IVO, rođen 1921, Vrbovska, Hvar, zemljoradnik. Član SKOJ-a 1942. Potiče iz napredne porodice. Krasila ga jć mirnoća i poštenje. U NOB-je stupio 1943. u Hvaru odakle ie krajem listopada 1943. godine, u Bugojnu, ušao u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim se bori oko Travnika, Komara, Šuice, Koričana, Vlašića. Poginuo je oko Gostilja u borbi s Nijemcima, ustašama i domobranima početkom 1944. godine. U NOB-u imao je još jednog brata i sestru koja je poginula 1944. godine.

KENDEŠ Mile VISE, rođen 1909, Grabovci, Šibenik, zemjoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od proleća 1943. Krajem listopada iste godine odlazi u partizane i kod Bugojna stupa u 6. beogradski bataljon 1. proleterske NOU brigade s kojim učestvuje u borbama: Travnik, Šuica, Turbe, Komari, Vlašić, oko Jajca, po centralnoj Bosni, Mrkonjić, Mliništu, za vrijeme drvarske

operacije krajem svibnja i početkom lipnja 1944 godine, zatim preko Kupreškog polja, Vukovskog, Komunikacije Prozor-G. Vakuf, Komara, Vraniće, Bitovnje, Komunikacije Konjic-Sarajevo, Bjelašnice, Foče, Sndžaka oko Pljevalja, Kovrena, Đurđevića, Tare, Lim-Banje, Uvea, Zlatibora, Palisada, Kosjerića, Maljena, Valjeva, Kolubare, Ubu, Kosmaja Ralje, Asvale, Beograda, Šida, Tovarnika, Šidskih Banovaca, Iloka, Šarengrada, Vukovara, Borova, Đakova, Pleternice, Okučana, Ilova, Moslovačke, gore, Čazme, Vrbovca do Zagreba gdje dočekuje kraj rata, a zatim dio Trsta.

KEZIĆ Joze PETAR, rođen 1926. Staševica, Kardeljevo, zemljoradnik. Član SKÖJ-a od 1942. Potiče iz siromašne obitelji. U NOB-u stupio drugom polovinom 1942. u bataljon »Vid Mihaljević« s kojim se bori na Biokovu do ulaska u sastav 4. dalmatinske brigade s kojom nastavlja borbu u IV neprijateljskoj ofanzivi oko Imotskog, Vrgorca, Širokog Brijega, Posušja, Klobuka, Tihaljine, dolinom Neretve, Plas-grebena i Nevesinja kada je postao borac 3. dalmatinske brigade s kojom se bori u Crnoj Gori i Sandžaku, u V neprijateljskoj ofanzivi oko Čehotine, Čelebića, Tare, Pive i Vučeva, kada je postao borac 3. čete 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade početkom lipnja 1943. kada nastavlja borbu u proboju obruča, zatim u istočnoj Bosni, na Renovici, Vlasenici, Zvorniku, Capardama, Nemiloj te centralnoj Bosni, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Šuici, Vlašiću, Vitovlju, Mrkonjić-Gradu, Lisini i

oko Mliništa. Vodeći borbu s njemačkom 7. SS divizijom za vrijeme desanta na Drvar 25. svibnja 1944. godine je poginuo između Gerzova i Mliništa.

KEZIĆ Joze STJEPAN, rođen 1924. Bijača, Ljubuški, zemljoradnik. Clan SKOJ-a od 1942. Godine 1942. stupa u Neretvansku četu iz koje je ušao u 2. četu

bataljona »Josip Jurčević« i s istom nastavio borbu na Biokovu do kraja kolovoza 1942. kada je postao borac, komandir mitraljeskog odjeljenja i komandir mitraljeskog voda 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i s istom nastavio da se bori na Ključu, Strmici, Sitnici, Jajcu, centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Teslića, Prnjavora; zatim u IV neprijateljskoj ofanzivi na Ivon-sedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu, Glavatičevu, Treskavici, Drini, na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Sandžaku, između Prijepolja i Bijelog Polja; u V neprijateljskoj ofanzivi na Čelebiću, Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Borovnu, Bavanu i Balinovcu, Miljevini, u istočnoj Bosni, oko Vlasenice, Zvornika, Capardia, Nemiloj, Turbetu, Dalmaciji, Travniku, Vlašiću, Vitovlju, oko Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Vraniće, Bitovni, Sandžaku; u Srbiji na Zlatiboru i Palisadu, Bajinoj Bašti, Valjevu, Ubu i Beogradu i svim borbama na Sremskom frontu, u Srijemu i Slavoniji. Poslije rata ostao u JNA.

KESIĆ Krstana TODOR. rođen 1925. Golubić, Knin, radnik. Potiče iz siromašne seljačke porodice. Već kao dječak odselio se u Beograd. NOP pomaže i za isti radi od 1943. godine. U NOB-u stupio je od listopada 1944. u borbi za oslobođenje Beograda u 6. beogradski bataljon 1. proleterske NOU brigade s kojim učestvije u oslobođenju Beograda. Nastavio je borbu na Sremskom frontu, u Sri-« jemu i Slavoniji: Iloku, Sidu, Tovarniku, Orliku, Mehovima, Vukovaru, Pleternici, Banovoj Jaruzi, Vrbovcu, sve do kraja rata. U NOB bila su mu još dva brata - Jefto i Pero.

KITAROVIĆ Jose ANTE, rođen 1920. Šibenik, student tehnike. Potiče iz siromašne radničke obitelji. Pripada naprednoj studenskoj organizaciji. Kao član SKOJ-a odmah po okupaciji zemlje, aktivno i organizovano radi za NOP. Ožujka 1942. godine stupa u bataljon »Bude Borjan«, a potom prilikom formiranja 1. dalmatinske brigade ulazi u njen sastav, da bi listopada iste godine u rejonu Ključ-Petrovac došao u 2.

crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama preko centralne Bosne, Jajca, Kotor-Varoš, Crni vrh, Jošavke, Devetina, Prnjavora, kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu u teškim bitkama kod sela Bojska, na Ivan-sedlu, G. Vakufu, Glavatičevu, Treskavici, zatim po prelasku Drine travnja 1943. godine na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, kada postaje član KPJ i nastavlja borbu na prostoru Čajniče-Goražde, Pljevalja, na Limu, kod Bijelog Polja, na prostoru Celebić-Borje-Zavajt, Zlatni bor, Tara, Vučevo, sve do 3. lipnja 1943. kada je kao ekonom poginuo između Dragaš-sedla i Borova od neprijateljskog bombardovanja u V neprijateljskoj ofanzivi.

KLINCIC Ante JAKOV, rođen 1922. Pražnice, Brač, zemljoradnik. Član SKOJ-a od 1942. U NOB-u stupio je početkom 1943. godine na Braču odakle je prebačen na Biokovo i ušao u sastav bataljona »Vid Mihaljević« , s kojom ulazi u sastav 4. dalmatinske brigade i nastavlja borbu u IV neprijateljskoj ofanzivi oko Imotskog, Vrgorca, Širokog Brijega, Tihaljina, Klobuka, dolinom Neretve i Nevesinjske kotline. Travnja 1943. postao je borac 3. damlatinske brigade i sa istom se bori u Crnoj Gori i Sandžaku, u V neprijateljskoj ofanzivi, oko Čehotine, Čelebića, Tare, Pive, Vučeva, kada je početkom lipnja 1943. postao borac 2. čete 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavio borbu u proboju obruča na Miljevini, a zatim na Vlasenici, Zvorniku, Capardama, Nemiloj, centralnoj Bosni, Turbetu, Dalmaciji, kada je ušao rujna 1943. u sastav tenkovske jedinice i nastavio borbu na Livnu, Kupresu, Bugojnu, Travniku, sve do prosinca 1943. kada odlazi u Dalmaciju i postaje komandir odeljenja, vodni delegat i pomoćnik komesara čete u 8. brigadi 20. divizije u kojoj ga je i zatekao kraj rata. Jakov je u toku rata postao i član KPJ.

KLISOVIĆ Paška KRSTO, rođen 1924. Danilo Gornje, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. Prvih dana listopada, iste godine odlazi u partizane i u Ključu stupa u 3. kragujevački bataljon 1. proleterske NOU brigade s kojom učestvuje u borbama: Bosansko Grahovo, Sitnica, Jajce, Skender-Vakuf, Kotor-Varoš,

Crni vrh, Jošavka, Celinac, Slatina i drugim mjestima na prostoru Teslić-Prnjavor-Crni vrh-Celinac; zatim kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu u teškim bitkama: selo Bojska, kod Bugojna, Bradina-Konjic, Gornji Vakuf, Neretva, Glavatičevo, Treskavica, kod Kalinovika, Ustikulina-Drina, Krčino brdo, Kapak, Ifsar, na prostoru Cajniče-Goražde, kod Pljevalja, Bijelog Polja, na pravcu Celebić-Korlat-Bakić, Tara, Piva, Vučevo, dolina Sutjeske, Borovno, Zelengora-Balinovac, Rataj, Miljevina, sve do 14. lipnja 1943. kada je kao skojevac i puškomitraljezac junački poginuo kod brda Budanj na komunikaciji Foča-Kalinovik.

KLISOVIĆ Tome MILE, rođen 1920. Danilo-Gornje, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. Početkom listopada, iste godine, odlazi u partizane i u Ključu stupa u 2. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade, s kojom učestvuje u borbama: oko Grahova, na Sitnici, Jajcu, Kotor Varoši, Crnom vrhu, Jošavki, Teslicu, Prnjavoru, Bojski, Ivansedlu, Raštelici, G. Vakufu, Glavatičevu, Treskavici, Drini-Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Cajniče-Goražde, Lim, Bijelo Polje, Celebiću-Zavajtu, Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Borovnu-Sutjesci, Zelengori, Balinovcu, Miljevini, r. Prači, Vlasenici, Drinjači, Zvorniku, Capardima, Nemiloj, Šipragu, Kotor-Varoši, u čijoj je neposrednoj blizini i poginuo 8. kolovoza 1943. godine.

KLISOVIĆ Krste NIKOLA, rođen 1922. Danilo-Gornje, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi aktivno od početka 1942. Prvih dana listopada, iste godine, odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Hrabro se bori na Grahovu, Sitnici, Jajcu, te u borbama preko centralne Bosne - Kotor-Varoši, Crnom vrhu, Jošavki, Teslicu i drugim mjestima, kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, u teškim bitkama na prostom Ivan-sedla - Bradina - Konjic, Gronjem Vakufu, Glavatičevu, Treskavici, po prelasku Drine (Ustikulina) na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostom Cajniče-Goražde, gdje krajem travnja 1943. postaje član SKOJ-a, nastavljajući zatim borbu kod Pljevalja, Bijelog Polja, na pravcu Celebić-šuma Korlat-Bakić-Trovrh, na Tari, Vučevu, Borovnu u dolini Sutjeske, Zelengori-Balinovcu. Poginuo je 14. lipnja 1943. godine ispred Miljevine na komunikaciji Foča-Kalinovik.

KLIŠMANIĆ Mije JOZO, rođen 1924. Kaštel-Štafilić, Split, zemljoradnik. Clan SKOJ-a od 1941. U NOB-u odlazi srpnja 1942. godine u leteći Kaštelanski odred, a potom u Mosečku četu i bataljon u kojem je bio mitraljezac, a kasnije u sastav 1. bataljona 3. dalmatinske

brigade s kojom se bori oko Knina i Vrlike; u IV i V neprijateljskoj ofanzivi: oko Imotskog, Plas-grebena, Neretve, Nevesinja, Čehotine, Celebića, Vučeva, kada je početkom lipnja 1943. postao borac 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade, te sa istom nastavlja borbu u istočnoj Bosni: na Vlasenici, Drinjači i Zvorniku. Potom se razbolio od tifusa. Prebačen u Šehoviće u bolnicu, a odatle u Semberiju gdje ie bio na kućnoj njezi. Po ozdravljenju postao je ekonom komande mjesta za Semberiju. Prosinca 1943. godine ušao je u sastav 18. hrvatsko-tuzlanske brigade gdje je ostao sve do 1944. godine na raznim dužnostima od omladinskog rukovodioca čete i brigade, do komesara čete. Iz ove brigade je poslat za delegata Drugog kongresa omladine Jugoslavije u Drvar, a u prosincu 1944. postavljen je za komesara 23. brigade 45. divizije gdje gaje i zatekao kraj rata. U toku rata bio je 4. puta ranjavan. U toku rata postao je član KPJ.

KLJUČE Stanka IVO, rođen 1921. Podgradina, Metković, radnik-proleter. Mlad se priključio naprednom radničkom i omladinskom pokretu. Clan SKOJ-a je od prije rata, a član KPJ od početka 1942. godine. Aktivan u pripremnom razdoblju ustanka 1941. Prvom polovinom 1942. godine stupa u Neretvansku četu s kojom se bori do ulaska u omladinsku četu »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević« s kojom se bori do kraja kolovoza 1942. na podmčju Biokova, kada je postao borac 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, i s istom nastavio borbu na Ključu, Strmici, Sitnici. Vodeći borbu s Nijemcima i ustašama hrabro je poginuo prilikom zauzimanja Jajca 25. studenoga 1942. godine. Bio je omiljen dru» i borac, uvijek spreman za borbu. Danas škola u Podgradini nosi njegovo ime.

KNEŽEVIĆ Ljubomira ĐURO, rođen 1908. Benkovac, metalski radnik. Clan KPJ od 1936. godine. Kao dobrovoljac 1937. odlazi u Španiiu i bori se u internacionalnim brigadama. Bio je u logoru u Francuskoj. Ilegalno 1941. prebacuje se u Jugoslaviju na teritoriju Srbije gdje učestvuje u Julskom ustanku, a potom stupa u kragujevački odred 1941. godine s kojim se bori u Srbiji, učestvovao je u obrani Užičke Republike. Sa odredom dolazi u istočnu Bosnu da bi već prosinca 1941. u Rudom ušao u sastav 2. čete 3. kragujevačkog bataljona 1. pro-

leterske NOU brigade, s kojim nastavlja borbu kroz istočnu Bosnu. Vodi borbu na Rogatici, Podrpmaniji, Han-Pijesku, Vlasenici i Olovu. Učesnik je Igmanskog marša, te borbi oko Čajniča-Goražda, Kalinovika, Golije, Gackog, Čemerna, Ze-Icngore, Bjelašnice, Konjica, Prozora, Bugojna, Duvna i Livna. Kolovoza 1942. godine prekomandiran je u sastav 4. operativne zone s kojom je nastavio borbu kao rukovodilac u sastavu dalmatinskih jedinica. Poginuo je u jesen 1944. godine na Velebitu kao komandant bataljona 6. dalmatinske brigade u borbama s udruženim neprijateljskim snagama.

KNEŽEVIĆ Stevana ILIJA, rođen 1921. Stikovo, Drniš, radnik. U NOB-u stupio je krajem listopada 1944. godine u Beogradu, u sastav 1. čete 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Ilija je učesnik u oslobođenju Beograda, kada je i stupio u svoj bataljon i sa istim

nastavio borbu kao borac i nišandžija na »šarcu«. Učestvovao je u borbama na Iloku, Sidu, Tovarniku, Šidskim Banovcima, Ilači, Orioliku, Mehovi-Šarigradu i u proboju Sremskog fronta u kojem je teško ranjen. Kraj rata dočekao je u bolnici u Bačkoj Topoli. Poslije rata ostao je u JNA. Danas je ratni vojni invalid.

KNEŽEVIĆ Nikole NIKOLA, rođen 1919. Štikovo, Drniš, radnik. U NOB-u stupio je 25. listopada 1944. godine u Beogradu, u sastav 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavio je borbu ma Iloku, Erveniku, Sidu, Tovarniku, Sidskim Banovcima i Ilaču. Vodeći borbu za Oriolik, prvom polovinom prosinca 1944. godine teško je ranjen. Upućen je u bolnicu na liječenje. Kraj rata dočekao je kao teški ranjenik. Umro je 1946. godine u bolnici.

KNEŽEVIĆ Marjana ŠIME, rođen 1930. Boraja, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. U rujnu iste godine postao je član SKOJ-a, da bih prvih dana listopada te godine otišao u partizane. U Ključu ulazi u sastav 4. bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Sitnici, Jajcu, preko centralne Bosne, kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, u teškim bitkama na Ivan-sedlu, Gornjem Vakufu, kod Kalinovika, zatim po prelasku Drine-na Krčinom brdu. Kapku, Ifsaru, Čajniču, kod Pljevalja, Bijelog Polja, na prostoru Celebić-Borje-Zavajt, na Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Borovnu, Zelengori, Miljevini, potom preko istočne i srednje Bosne do Dalmacije, kada u međuvremenu postaje član KPJ i puškomitraljezac s kojim uspješno rukuje u borbama na tlu Dalmacije: kod Suice, Travnika, Turbeta, te po centralnoj Bosni. U veljači 1944. postaje komandir desetine s kojom uspješno komanduje u borbama kod Jajca, Mrkonjić-Grada, Lisine, Šipova i Mliništa. Poginuo je 30. svibnja 1944. godine, za vrijeme drvarske operacije, na Mliništima.

KNEŽIĆ Tome PETAR, rođen 1910. Gradina-Lozovac, Šibenik, radnik iz siromašne seljačke obitelji. Sredinom tridesetih godina opredjeljuje se za

napredni radnički i revolucionarni pokret kada postaje i član SKOJ-a. Radi za NOP, a već u listopadu 1942. godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 1. bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Grahovu, Jajcu, preko centralne Bosne, zatim kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, u borbama na Ivan-sedlu, Gornjem Vakufu, Cićevu, Glavatičevu, zatim na Drini, kod Bijelog Polja, Celebića, na Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Magliću, Sutjesci, Balinovcu, Miljevini, potom preko istočne i srednje Bosne do Dalmacije i natrag, oko Travnika, Suice, Mrkonjić-Grada, Mliništa, te u nadiranju Brigade na istok i po prelasku u Srbiju, u borbama na Zlatiboru, Palisadu, Bajinoj Bašti, Valjevu, Ubu, Avali, Beogradu, kad postaje član KPJ, zatim preko Srijema i Slavonije do Zagreba, gdje kao komandir voda dočekuje kraj rata. Ratni je vojni invalid.

KOKEZA Mate VLADIMIR, rođen 1922. Split, trgovački pomoćnik. Potiče iz radničko-službeničke porodice. Član SKOJ-a od 1941. Učesnik ilegalnih akcija s omladinom Splita s kojom je rukovodio Ljubo Ružić i Đermano Senjanović. U NOB-u stupio krajem 1942. u 3. dalmatinsku brigadu s kojom nastavlja borbe oko Vrlike, Knina, Imotskog, u IV neprijateljskoj ofanzivi na terenu Posušja, Širokog Brijega, dolinom Neretve, Plas-grebena; učestvuje u prenosu ranjenika; bori se protiv četnika u Nevesinskoj dolini, a zatim u Crnoj Gori i Sandžaku, u V neprijateljskoj ofanzivi oko Ćehotine, Celebića, Tare, Pive i Vučeva. Počet-

kom lipnja 1943. postao je borac i član KPJ u sastavu 3. kragujevačkog bataljona i s istim se bori u proboju obruča na Miljevini, zatim preko istočne Bosne, na Renovici, Han-Pijesku, Vlasenici, Zvorniku, Vranduku, centralnoj Bosni, Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Komaru, Vlašiću, da bi studenoga 1943. bio prekomandiran u Dalmaciju i postao starješina 10. dalmatinske brigade, u kojoj se bori sve do pogibije 22. siječnja 1944. godine, kod Hrvača kod Sinja.

KOKIĆ Jose ADAM, rođen 1920. Rakovo Selo-Dubrava, Šibenik, radnik iz srednje seljačke obitelji. Za NOP radi od veljače 1942. Clan SKOJ-a postao je svibnja 1942. godine, a, početkom listopada, iste godine, sa suprugom Ankom odlazi u partizane i u Ključu stupa u 2. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade, s kojom učestvuje u borbama: Grahovo, Sitnica, Jajce, Kotor-Varoš, Crni vrh, Jošavka, Teslić, Prnjavor, Bojska, Ivan-sedlo, Raštelica, Gornji

Vakuf, Glavatičevo, Treskavica, Drina-Krčino brdo, Kapak, Ifsar, Čajniče-Goražde, Lim, Bijelo Polje, Čelebić-Zavajt, Zlatni bor, Tara, Vučevo, Borovno, Sutjeska, Zelengora, Balinovac, Miljevina, r. Prača, Vlasenica, Drinjača, Zvornik, Caparde, Nemila, centralna Bosna, Turbe, sve do 20. rujna 1943. kada je zbog bolesti upućen u bolnicu, a potom se priključio Šibenskoj četi u kojoj ie ostao do listopada 1944. kada je uslijed bolesti upućen na Vis u bolnicu, odakle se vraća u Šibenik, i radi pri komandi područja. Clan KPJ od listopada 1944. godine.

KOKIĆ-RAK Ante ANKA, rođena 1922. Rakovo Selo-Dubrava, Šibenik, domaćica, iz siromašne seljačke obitelji. Napredna omladinka. Za

NOP radi od ožujka 1942. godine, a početkom listopada iste godine odlazi u partizane i u Ključu stupa u 3. kragujevački bataljon 1. proleterske . NOU brigade, s kojom učestvuje u borbama: Grahovo, Sitnica, Jajce, Kotor-Varoš, Crni vrh, Jošavka, Čelinac, Teslić, Bradina-Konjic, Gornji Vakuf, Glavatičevo, Treskavica, Drina-Krčino brdo, Kapak, Ifsar, Cajniče-Goražde, Bijelo Polje, Čelebić-Zavajt-Bakić, Tara, Vučevo, Sutjeska, Zelengora, Balinovac, Miljevina, r. Prača, Vlasenica, Zvornik, Nemila-Vranduk, Dalmacija, Travnik, Turbe, Šuica, Jajce, Mrkonjić-Grad, Šipovo, Mliništa, Vranića, Bitovnia, Bjelašnica, Sandžak, Uvac, Zlatibor, Palisad, Kosjerić, Valjevo, Ub, Ralja, Beograd, Šid, Tovarnik, Šarengrad, Vukovar, Borovo, Pleternica, Okučani, Lipik, Maslovačka Gora, Čazma, Vrbovec, Zagreb. Član SKOJ-a postao je krajem 1942. godine, a član KPJ listopada 1943. godine. Vršila je dužnost borca-bolničarke, četna bolničarka i referent saniteta bataljona. Ranjavana je. Demobilisana studenog 1945. godine, kao poručnik.

KOKIĆ Jure ANKA ž. Adama, rođena 1922. Rakovo Selo-Dubrava, Šibenik, domaćica iz srednje seljačke obitelji. Za NOP radi od proljeća 1942. a, početkom listopada, iste godine, sa suprugom Adamom odlazi u partizane i u Ključu stupa u 2. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade, s kojom učestvuje u borbama: Grahovo, Sitnica, Jajce, Kotor-Varoš, Crni vrh, Jošavka, Teslić, Prnjavor, Bojska, Ivan-sedlo, Raštelica, Gornji Vakuf, Glavatičevo, Treskavica, Drina-Krčino brdo. Kapak, Ifsar, Čajniče-Goražde, Lim, Bijelo Polje, Čelebić-Borje-Zavajt, Zlatni bor, Tara, kada oboljeva od tifusa i odlazi u centralnu bolnicu u kojoj ostaje do sredine srpnja 1943. a, potom se priključuje 7. banijskoj brigadi, s kojom nastavlja borbe sve do prosinca 1944., kada po molbi svoga supruga i nejake djece, dobija prekomandu i odlazi u vojnu bolnicu Šibenik gdje i dočekuje kraj rata. Clan SKOJ-a postala je krajem 1942. a, član KPJ svibnja 1944. godine.

KOKIĆ Vice ANTE ANTIŠA, rođen 1889. Rakovo Selo - Dubrava, Šibenik, radnik-zidar iz siromašne seljačke obitelji. Vrlo napredan radnik. Početkom 1930 priključuje se naprednom radničkom i sindikalnom pokretu u Dalmaciji. U rujnu 1932, organizira osnivanje prve partijske ćelije u Rakovu Selu. Poslije provale što je izvršena u Partiji, na području Dal-

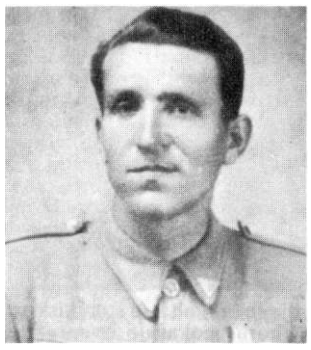
macije našao se u zatvoru gdje je podvrgnut fizičkom zlostavljanju. Po izlasku iz zatvora sudjeluje u štrajkovima u Šibeniku, kada je ponovo uhapšen i zatvoren. Po okupaciji zemlje aktivno radi za NOP. Početkom listopada 1942. odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav prištapskih jedinica 1. proleterske NOU brigade. Radi u intendanturi, prvo kao komandir desetine, a zatim komandir voda. Iako u odmaklim godinama bio je izvanredno hrabar i uporan u izvršavanju vrlo teških i odgovornih zadataka. Prošao je kroz sve teške bitke IV i V neprijateljske ofanzive, zatim u našoj ofanzivi preko istočne Bosne, potom preko Nemile i srednje Bosne, sve do rujna 1943. kada je prekomandiran u sastav komande mjesta Livno na dužnost komandira intendantske čete na kojoj je dužnosti i poginuo listopada 1943.. kod Livna točno poslije godinu dana od svog dolaska u partizane. Član KPJ je od 1931.

KOČIĆ-RAK Ivana DRAGICA ž. MIRKA, rođena 1920. Rakovo Selo - Dubrava, Šibenik,

domaćica, iz siromašne seljačke obitelji. Napredna omladinka. Za NOP radi od kraja 1941. godine. Početkom 1942. postaje član SKOJ-a. Prvih dana listopada, iste godine, odlazi u partizane i u Ključu stupa u 3. kragujevački bataljon 1. proleterske NOU brigade, s kojom učestvuje u svim borbama po zapadnoj i- centralnoj Bosni: Grahovo, Sitnica, Jajce, Kotor-varoš, Crni vrh, Jošavka, Uzlomac, Čelinac, Snjegotina, Maslovar. Naročitu hrabrost ispoljava kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu u teškim bitkama: selo Bojska, Bradina-Konjic, Gornji Vakuf, Neretva, Glavatičevo, Treskavica, Drina-Krčino brdo, Kapak, Ifsar, Čajniče-Goražde, Bijelo Polje, Kovren, Čelebić-šuma, Korlat, Bakić, Tara, Vučevo, Borovno-Sutjeska, kada se je teško razboljela, te upućena na Maltu na liječenje. Bolest je bila neumoljiva. Umrla je na Malti 16. ožujka 1944. Član KPJ postala je krajem ožujka 1943. godine.

KOKIĆ Jose IVE, rođen 1916. Rakovo Selo-Dubrava, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi

od početka 1942. godine, a prvih dana listopada iste godine odlazi u partizane i u Ključu stupa u 3. kragujevački bataljon 1. proleterske NOU brigade s kojom učestvuje u borbama: Grahovo, Sitnica, Jajce, Kotor-Varoš, Crni vrh, Uzlomac, Jošavka, Čelinac, Klašnice, i drugim mjestima centralne Bosne pokazujući se vrlo hrabrim, posebno kroz IV neprijateljsku ofanzivu u krvavim bitkama: Bradina, Ivan-sedlo, Konjic, G. Vakuf, Glavatičevo, Treskavica, gdje se je vodila najteža bitka s četnicima »Jurišnicima« Pavla Đuraškovića; zatim u borbama na Drini-Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Čajniču, kada postaje kandidat za člana KPJ, a krajem travnja 1943. odlazi u bolnicu 1. proleterske divizije. Drugom polovinom lipnja 1943 upućen je u bolnicu Sekovići, da bi već prvom polovinom srpnja 1943. stupio u sastav 1. vojvođanske brigade s kojom nastavlja borbe preko Bosne, Srbije, Vojvodine, Slavonije. Kraj rata dočekuje na austrijsko-jugoslovenskoj granici kao član KPJ i komandir voda. Poslije rata ostaje u aktivnoj službi JNA. Član KPJ postao je kolovoza 1944. godine.

KOKIĆ Krste IVE, rođen 1909, Rakovo Selo-Dubrava, Šibenik, zemljoradnik, nadničar iz siromašne seljačke obitelji. Odmah po okupaciji zemlje aktivno radi za NOP. Početkom listopada 1942. odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Grahovu, Sitnici, Jajcu, preko centralne Bosne, Kotor-Varoši, Jošavke, Crnog vrha, zatim kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu u teškim bitkama na prostoru Ivansedlo, Bradina, Konjic, G. Vakuf, Glavatičevo, Treskavica, po prelasku Drine, u borbama s talijanima i četnicima, na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, kada u međuvremenu prelazi na dužnost komandira desetine u pozadinskom vodu bataljona. Dužnost snabdjevača uspješno obavlja i s punom odgovornošću izvršava teške i odgovorne zadatke, posebno u teškim danima u V neprijateljskoj ofanzivi od Bijelog Polja .preko pl.

Ljubišnje, Čelebića-šuma, Korlata, Tare, Pive i Vučeva. Poginuo je 5. lipnja 1943. godine u V neprijateljskoj ofanzivi kod Borovna u dolini Sutjeske.

KOKIĆ Šime JURE, rođen 1923. Rakovo Selo-Dubrava, Šibenik, radnik-zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Odmah po okupaciji zemlje 1941. radi za NOP, a sredinom 1942. postaje član SKOJ-a. Prvih dana

listopada iste godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Grahovu, Sitnici, Jajcu, preko centralne Bosne, kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, u tečkim bitkama na prostoru Ivan-sedla, Bradina, Konjic, Gornji Vakuf, Glavatičevo, Treskavica, poslije čega postaje član KPJ i puškomitraljezac, zatim po prelasku Drine na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Cajniče-Goražde, kod Pljevalja, Bijelog Polja, na pravcu Čelebič-šuma, Korlat-Bakić, Tara, Vučevo, Borovnu, Zelengori, Miljevini, potom preko Jahorine, r. Prače, kada prima desetinu s kojom uspješno komanduje u borbama po istočnoj Bosni do Zvornika, a zatim preko sjevernog dijela Podromanije, Vranduka i srednje Bosne do Dalmacije, pa opet u Bosnu u borbama oko Travnika, Turbeta, Jajca, Mrkonjić-Grada, Šipova, Mliništa, te u nadiranju brigade na istok preko Vukovskog, pl. Raduše. Vraniće, Bitovnje, Bjelašnice, Foče i Sandžaka, gdje oko 20. kolovoza 1944. godine postaje komandir voda. Poginuo je 24. kolovoza 1944. na Palisadu u borbi sa Bugarima.

KOKIĆ Krste MARKO MARKICA, rođen 1915, Rakovo Selo-Dubrava, Šibenik, radnik iz siromašne seljačke obitelji. Prije rata priključuje se naprednom radničkom pokretu u URS-ovim sindikatima. Učesnik je štrajkova u Šibeniku. Odmah po okupaciji zemlje aktivno radi za NOP. Početkom 1942. postaje kandidat za člana KPJ. U partizane odlazi prvih dana listopada 1942. i u Ključu ulazi u sastav prištapskih jedinica 1. proleterske NOU brigade. Od prvih dana u Brigadi izvršava s punom odgovornošću, svaki postavljeni zadatak. Svoju izdržljivost i hrabrost ispoljio je kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu. Početkom svibnja 1943. postaje član KPJ. Vodi borbe oko Bijelog Polja, pl. Ljubišnje, Ćelebića, Tare, Pive, Vučeva, Sutjeske i drugih naših ratišta. Poginuo je 7. lipnja 1943. godine u jednom naletu neprijateljske avijacije kod Krekova, po prelasku Sutjeske.

KOKIĆ Krste NIKOLA KUTLJAĆA, rođen 1918, Rakovo Selo-Dubrava, Šibenik, radnik iz siromašne seljačke obitelji. Odmah po okupaciji zemlje aktivno radi za NOP i postaje član SKOJ-a. U veljači 1942. odlazi u partizane i stupa u Ličke jedinice, zatim u 6. ličku diviziju gdje postaje i član KPJ. Učestvuje u svim bitkama koje vodi ova divizija do ožujka 1944. godine, kada je bio ranjen. Po izlasku iz bolnice krajem svibnja 1944. u rajonu Mliništa dolazi u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade,

gdje se odmah kao stari i iskusni borac pokazuje izvanredno hrabrim posebno u borbama na prostoru Mliništa za vrijeme drvarske operacije, potom u nadiranju brigade na istok. Po prelasku u Srbiju postaje komandir voda, s kojim uspješno komandira u borbama preko Zlatibora, Kosjerića, Valjeva, Uba, Avale, Beograda, te u borbama u Srijemu, oko Sida, Tovarnika, Šidskih Banovaca. U veljači 1945, godine prima dužnost komandira čete koju- uspješno vodi kroz proboj Sremskog fronta, preko Vukovara, Đakova, Pleternice, Okučana i Čazme. Poginuo je 5/6. svibnja 1945. godine, jurišajići sa svojom četom na neprijatelja koji je branio mjesto Vrbovec.

KOKIĆ Frane RADE, rođen 1925, Rakovo Selo-Dubrava, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Napredan omladinac. Za NOP radi od početka 1942. kada postaje i član SKOJ-a. Prvih dana listopada iste godine odlazi u partizane i u Ključu stupa u 4. kraljevački bataljon 1. proleterske NOU brigade, s kojom učestvuje u

borbama: Grahovo, Sitnica, Jajce, Skender-Vakuf, Kotor Varoš, Crni vrh, Jošavka, Teslić, Prnjavor i ostalim mjestima centralne Bosne; zatim kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu u teškim borbama: Bugojno, Bojska, Ivan-sedlo, Bradina, Konjic, Gornji Vakuf, Neretva, Prenj, Ulog, Kalinovik, U^tikulina, Krčino brdo, Kapak, Ifsar, na prostoru Cajniče-Goražde, kod Pljevalja, Bijelog Polja, Celeb:ć-šuma, Korlat, Zlatni bor, Tara, Piva, Vučevo dolinom Sutjeske. Poginuo je 4/5. lipnja 1943. godine blizu Popovog mosta u V neprijateljskoj ofan-

KOKIĆ Jakova ŽIVKO, rođen 1924, Rakovo Selo-Dubrava, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Odmah po okupaciji zemlje radi za NOP. Početkom 1942. postaje član SKOJ-a. Prvih dana listopada iste godine odlazi u partizane i u Ključu stupa u 3. kragujevački bataljon 1. proleterske NOU brigade, s kojom učestvuje u borbama po zapadnoj i centralnoj Bosni; i u IV i V neprijateljskoj ofanzivi i to u teškim bitkama s. Bojska, Bradine-Konjica, G. Vakuf, Glavatičeva, Treskavice, Drine, Krčinog brda, Kapka, Ifsara, Cajniča-Goražda, Bijelog Polja, Celebića-Korlata-Bakića, Tare, Vučeva, Sutjeske, Borovna, Zelengore, Balinovca, Miljevine, potom u našoj ofanzivi preko Jahorine, r. Prače, Devetina, Han-Pijeska i Vlasenice, gdje je bio ranjen 26. lipnja 1943. godine odakle je upućen u bolnicu Sekoviće. Clan KPJ postao je početkom svibnja 1943. godine, a potom i pomoćnik puškomitra-ljezaca. Poginuo je u ešalonu ra-

njenika između 10. i 15. srpnja 1943, godine na komunikaciji Zvornik - Tuzla, u sastavu vojvođanskih jedinica.

KOLUNDŽIJA Nikole NIKOLA, rođen 1921, Žagrović, Knin, zemljoradnik. NOP počeo pomagati 1942. godine. Potiče iz siromašne seljačke porodice. Godine 1943. stupa u 4. crnogorsku proletersku brigadu s kojom se bori sve do listopada 1943. godine, kada je postao u Bugojnu borac 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. U sastav Brigade došao je kao skojevac. Sa svojim bataljonom nastavio je borbu na Travniku, Turbetu, Suici, oko Jajca, Vlašića, po centralnoj Bosni, Mrkonjić-Gradu, Lisini, Mliništu, Vranići, Rostovu, Bašarincu, Sandžaku i Srbiji. Poginuo je 25. kolovoza 1944. godine na području Zlatibora i Palisada u borbama s četnicima i bugarskim fašistima. Nikola je bio tih, miran, čvrst i uporan borac. Preživjeli suborci kažu da je u nekoliko juriša na Palisadu, prije pogibije, uskakao u neprijateljske bunkere, uništavajući bugarske fašiste.

KOMADINA Marka JAKOV KUCIN, rođen 1924, Vrpolje, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Skroman i napredan omladinac. Kapitulacijom bivše Jugoslavije 1941. dolazi do vojničke puške i nekoliko stotina metaka koje brižljivo čuva. Radi za NOP do početka listopada 1942. godine, kada odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Ističe se u prvim borbama preko centralne Bosne - Kotor-Varoš, Crni vrh, Uzlomac, Jošavka, Čelinac i drugim mjestima, na širem prostoru Teslić-Prnjavor-Čelinac - stalno potvrđuje. Zatim se bori na terenu Maslovara, Sipraga, r. Ugar, zapadnih padina Vlašića, Komara, Divandi, Bitovnja do Ivan-sedla, na komunikaciji Sarajevo-Konjic, gdje je poginuo u bici s ustašama 18. veljače 1943. godine.

KONJEVODA Krste ANTE, rođen 1920, Gradina-Lozovac, Šibenik, radnik iz siromašne seljačke obitelji. Odmah po okupaciji zemlje 1941. radi za NOP

i postaje član SKOJ-a. Sredinom listopada 1942. odlazi u partizane i kod Grahova ulazi u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Sitnici i Jajcu, preko centralne Bosne - Kotor-Varoš, Crni vrh, Jošavki i drugim mjestima, kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu u teškim bitkama na prostoru Ivan-sedlo-Bradina-Konjic, G. Vakuf, Glavatičevo, Treskavica, po relasku Drine na Krčinom rdu, Kapku Ifsaru, Čajniče-Goraždu, gdje krajem travnja 1943. biva primljen za člana KPJ i dobija puškomitraljez, s kojim uspješno rukuje u borbama kod Bijelog Polja, na pravcu Celebić-šuma, Korlat-Bakić, Tari, Vučevu, Borovnu, Zelengori, Miljevini, kada sredinom lipnja prima desetinu i nastavlja borbu preko istočne Bosne do Zvornika, zatim sjevernim dijelom Podromanije, pl. Ravan, Vranduka, srednje Bosne do Dalmacije i natrag u borbama oko Travnika, gdje sredinom listopada 1943. godine prima dužnost komandira voda kojeg vodi iz borbe u borbu na prostoru Travnik-Jajce, oko Mrkonjić-Grada, sve do 20. svibnja 1944. godine, kada je blizu Sipova poginuo.

KONJEVODA Nikole DINKO, rođen 1919, Gradina-Lozovac, Šibenik, radnik iz siromašne seljačke obitelji. Napredan omladinac. Za NOP radi od kraja 1941. Početkom 1942. postaje član SKOJ-a. Prvih dana listopada iste godine odlazi u partizane s braćom Ljubom i Dragom i u Ključu ulazi u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Ističe se u borbama kod Bosanskog Grahova i na Sitnici, što iz borbe u borbu preko centralne Bosne - Kotor-Varoš, Crni vrh, Uzlomac, Jošavka, Čelinac i drugim mjestima u širem rajonu Teslić-Prnjavor-Čelinac, te stalno potvrđuje, zatim preko Snjegotine, Maslovara, Šipraga, r. Ugar, zapadnih ogranaka Vlašića, Komara. pl. Bitovnje, do Ivan-sedla koji se nalazi na komunikaciji Sarajevo-Konjic. Poginuo je u rajonu sela Trešnjevice, 18. veljače 1943. godine.

KONJEVODA Nikole DRAGO, rođen 1920, Gradina-Lozovac, Šibenik, radnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za

NOP radi od kraja 1941. Početkom 1942. postaje član SKOJ-a da bih prv ih dana listopada iste godine otišao u partizane i u Ključu s bratom Ljubom i Dinkom stupio u 1. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade s kojim učestvuje u borbama: Bosansko Grahovo-Sitnica, Jajce, Skender Vakuf, Kotor-Varoš, Crni vrh, Jošavka, Maslovar, Devetine, Čelinac, oko Teslića, zatim kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu preko Komara, Bitovlje, Inan-sedla, Raštelica, Gornjeg Vakufa, neretve, Ćićeva-Kalinovika, Ustikulina-Drine, Krčinog brda, Kapka, Ifsara, na prostoru Čajniče-Goražde, Kovren-Sakovići, Čelebić-Borje, Zlatni bor, Tara, Piva, Vučevo, Maglić, dolina Sutjeske, Zelengora-Balinovac, Miljevina, r. Prača, Han-Pijeska, Vlasenice, Drinjače, Zvornika, Caparda, Nemile, r. Bosne, Turbe, kada je bio teže ranjen, a potom upućen u bolnicu Podgrmeč, zatim na Kozaru. Godine 1944. postavljen je za omladinskog rukovodioca bol-

nice 5. korpusa da bi kraj rata dočekao kao komesar motorizirane jedinice istog korpusa. Član KPJ postao je ožujka 1943. Poslije rata ostaje u JNA do 1946. godine, kada je zbog posljedica ranjavanja napušta. Umro 1982. godine.

KONJEVODA Nikole LJUBO, rođen 1913, Gradina-Lozovac, Šibenik, radnik iz siromašne seljačke obitelji. Zanat završava 1932. u Subotici gdje ostaje na radu do 1934. kada se vraća u Šibenik i radi do 1936. godine odakle odlazi na služenje vojnog roka, a 1937. vraća se kući i zapošljava se u tvornicu Lozovac. Ovdje je dočekao i kapitulaciju bivše Jugoslavije od kada se uključuje i radi za NOP. Početkom listopada 1942. s bratom Dinkom i Dragom odlazi u partizane i u Ključu stupa u 1. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade s kojom učestvuje u borbama: Bosansko Grahovo-Strmica, Jajce, Skender-Vakuf, Kotor-Varoš, Crni vrh, Jošavka, Maslovar, Devetine, Celinac, oko Teslića i Prnjavora, zatim kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu u teškim bitkama preko Komara, Bitovnje, Ivan-sedla, Raštelice, G. Vakufa, Neretve, Cićeva, kod Kalinovika, Ustikuline, Drine, Krčinog brda, Kapka, Ifsara, na prostoru Cajniče-Goražde, Kovren-Šakovići, potom kao puškomitraljezac kod Celebića, Zlatnog bora, Tare, Pive, Vučeva, Maglića, dolinom Sutjeske, Zelengora-Balinovac, Miljevine, Jahorine, r. Prače, Han-Pijeska, Vlasenice, Drinjače, Zvornika, Caparda, Nemile, r. Bosne. Tada je već član KPJ i politički delegat voda, a ubrzo zatim i zamjenik komesara čete koju dužnost obavlja do 1944. godine kada je premješten u Tehničku četu 1. proleterske divizije, zatim odlazi za komandira čete u Inžinjerijski bataljon divizije s kojim nastavlja borbe do kraja rata. Ranjavan je i danas je RVI. Poslije rata ostaje u JNA do 1963. kada je penzioniran.

KONJEVODA Ivana MARKO, rođen 1915, Gradina-Lozovac, Šibenik, radnik iz siromašne seljačke obitelji. Odmah po okupaciji zemlje aktivno radi za NOP i postaje član SKOJ-a 1941. godine. Početkom listopada T942. odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Grahovu, Jajcu, preko centralne Bosne, kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, u teškim bitkama na Ivan-sedlu, G.Vakufu, Ćićevu-Glavatičevu, po prelasku Drine-Krčino brdo, Kapak,

Ifsar, Čajniče, kod Pljevalja i Bijelog Polja, gdje u međuvremenu postaje član KPJ, nastavljajući borbe u pravcu Čelebić-Borje-Zavajt, Zlatni bor, Tara, Vučevo, Maglić, Sutjeska, Zelengora, Miljevina, zatim preko istočne Bosne, do Zvornika, preko Nemile i srednje Bosne, do Dalmacije i natrag, u borbama oko Travnika, Šuice, Turbeta, po centralnoj Bosni, posebno na prostoru Mrkonjić-Grad, Šipovo, Mlinište. Učestvuje u drvarskoj operaciji, svibnja 1944. godine, te u nadiranju Brigade na istok i po prelasku preko Zlatibora, Kosjerića, Valjeva, Uba, Avale, Beograda, Srijema i Slavonije, do Zagreba gdje dočekuje kraj rata, boreći se prvo kao borac, ekonom čete, a potom kao intendant bataljona i Brigade. Poslije rata ostaje u aktivnoj službi JNA do 1967. Umro je 1978. godine.

KONJEVODA Nike PETAR, rođen 1920, Gradina-Lozovac, Šibenik, radnik iz siromašne seljačke obitelji, od početka 1942. radi za NOP i postaje član SKOJ-a. Sredinom listopada iste godine odlazi u partizane i kod Grahova ulazi u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Sitnici, Jajcu, preko centralne Bosne, Kotor-Varoš, Crni vrh, Jošavka i drugim mjestima na širem prostoru Teslića, Prnjavora, Crnog vrha, Čelinca, zatim kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, u teškim bitkama na prostoru Ivan-sedlo-Bradina-Konjic, G. Vakuf, Glavatičevo, Treskavica, južnim padinama Jahorine do Ustikuline, gdje krajem ožujka 1943. godine postaje član KPJ, da bi zatim nastavio borbe preko Drine-Krčinog brda. Kapka, Ifsara, Čajniča-Goražda, kada prima i dužnost delegata voda. Tu dužnost uspješno obavlja kroz krvave borbe kod Bijelog Polja, na pravcu Čelebić-šuma, Korlat-Bakić, sve do pogibije 29/29. svibnja 1943. godine, između Tare i Pive, pogođen od njemačke granate u V neprijateljskoj ofanzivi.

KORLAT Dušana STEVO. rođen 1925, Ivoševci, Knin, đak gimnazije u Kninu. Potiče iz seljačke porodice. Bio je jedan od naprednih omladinaca Knina. Član SKOJ-a postao je prije rata. U NOB-u stupa svibnja 1942. godine u bataljon »Bude Borjan« s kojim se bori u Dalmaciji do stupanja početkom rujna 1942. godine u sastav 1. dalmatinskebrigade s kojom se bori u zapadnoj Bosni do početka studenog 1942. godine, kada dolazi u 2. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade. U sastavu 1. dalmatinske vršio je dužnost političkog delegata voda. S bataljonom je nastavio borbu na Sitnici, Strmici, Jajcu, centralnoj Bosni: Kotor-Varoš, Celinac, oko Teslića, Prnjavora, sve do Save , kada je postao vodni delegat i član KPJ; u IV neprijateljskoj ofanzivi: Ivan-sedlo, Raštelica, Gornji Vakuf, Bugojno, Glavatičevo, Treskavica, Drina, Kapak, Ifsar,

Sandžak, Bijelo Polje, zatim u V neprijateljskoj ofanzivi: Čelebić, Zavajt, Zlatni bor, Tara, Vučevo, Borovno i Sutjeska. Poginuo je u dolini Sutjeske kod Popova mosta 5/6. lipnja 1943. godine u borbi s Nijemcima.

KOSTANIĆ Ivana JANKO. rođen 1920, Drvenik, Makarska, zemljoradnik. Član SKOJ-a od 1941. Učesnik niza ilegalnih akcija koje je izvodila omladina

i KP Drvenika. Vrlo aktivan u pripremnom razdoblju ustanka. U NOB-u stupio prvom polovinom 1942. u Južnodalmatinsku četu u sastavu 4. voda, a kasnije čete bataljona »Josip Jurčević«. Kolovoza 1942. postao borac 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim nastavio da se bori na Bosanskom Grahovu, Jajcu i Sitnici, centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Teslića i Banja Luke; u IV neprijateljskoj ofanzivi, na Bradini, Ivan-sedlu, Gornjem Vakufu i Bugojnu, oko Konjica, Uloga i Treskavice, na Drini i Krčinom brdu, Sandžaku, kada je i postao član KPJ; zatim oko Bijelog Polja; u V neprijateljskoj ofanzivi, oko Čelebića, Korlata, Zlatnog bora, Tare, Vučeva, doline Sutjeske, Zelengore, Balinovca i Miljevine, potom u istočnoj Bosni, oko Vlasenice, Zvornika, Caparda, Vranduka, Turbeta, Dalmacije, kada je i postao komandir odjeljenja- Duvnu, Travniku i Vlašiću. Poginuo je početkom 1944. godine u borbi s Nijemcima i ustašama.

KOSTANIĆ Nike Marija, rođena 1922, Drvenik, makarska, domaćica. Član SKOJ-a od 1941. Vrlo aktivna u pripre-

mnom razdoblju ustanka u Drveniku. Isticala se u prikupljanju vojne opreme, hrane i na kurirskoj dužnosti, a posebno na Drveničkim stajama 1942. godine. U NOB-u stupa studenog 1942. godine u bataljon »Vid Mihaljević« s kojim se bori do ulaska u sastav 4. dalmatinske brigade i nastavlja borbu u IV neprijateljskoj ofanzivi oko Imotskog, Vrgorca, Širokog Brijega, Posušja, Tihaljine i Klobuka, Plas-grebena i dolinom Neretve, gdje se je isticala u prenosu, njezi i spašavanju ranjenih i bolesnih suboraca preko zaleđenog Prenja, do Boračkog jezera, na Nevesinju kada je krajem travnja 1943. postala borac-bolničarka brigade i nastavila borbu u Crnoj Gori i Sandžaku, u V neprijateljskoj ofanzivi, oko Čehotine, Čelebića, Tare, Pive i Vučeva, kada ulazi usastav 2. crnogorskog bataljona 1, proleterske NOU brigade početkom lipnja 1943. i nastavlja borbe u slamanju obruča na Miljevini, zatim preko istočne Bosne: r. Prača, Renovice, Vlasenice i Zvornika. Vodeći borbu s Nijemcima i ustašama kod Caparda, koji su nadirali od Tuzle i Sarajeva početkom srpnja 1943. godine, spašavajući ranjene suborce poginula je.

KOŠTAN Ive VICE, rođen 1915, Konjovrate, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Aktivno radi za NOP od početka 1942. Prvih dana listopada iste godine odlazi u partizane i u Ključu stupa u 6. beogradski bataljon 1., proleterske NOU brigade s kojom učestvuje u borbama: Bosansko Grahovo, Sitnica, Jajce, Skender Vakuf, Kotor-Varoš, Crni vrh, Jošavka, Teslić i dugim mjestima po centralnoj Bosni; zatim kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, u teškim borbama: Bojska, kod Bugojna, Bradina-Konjic, Gornji Vakuf, Neretva, Prenj, kada postaje puškomitraljezac i nastavlja borbu na Ulogu, kod Kalinovika, Ustikulina-Drina, Krčinog brda, Kapka, Ifsara, Čajniče-Goražde, gdje travnja 1943. postaje kandidat za člana KPJ i komandir desetine s kojom uspješno komanduje i vodi iz borbe u borbu kraj Pljevalja, Bijelog Polja, Kovrana, Šakovića, na pravcu Čelebić-šuma, Korlat-Trovrh, na takozvanom Fočanskom pravcu, sve do 27/28. svibnja 1943. godine, kada je poginuo vodeći borbu s njemačkim snagama, sprečavajući prodor ka Čelebiću i Uzlupu na Tari.

KOŠTAN Jose MARKO, ro đen 1921, Konjovrate, Šibenik, radnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. godine, a potom postaje član SKOJ-a. Prvih dana listopada iste godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 6. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Ističe se u prvim borbama na Grahovu, Sitnici, Jajcu, zatim preko centralne Bosne - Kotor-Varoš, Crni vrh, Jošavka i drugim mjestima kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, u teškim bitkama na prostoru Ivan-sedlo-Bradina-Konjic, G. Vakuf, kod Kalinovika, zatim južnim padinama Jahorine do Ustikuline, po prelasku Drine-Krčino brdo, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, kod Pljevalja, Bijelog Polja, na pravcu Čelebić-šuma, Korlat-Trovrh, Tari, Vučevu. 3. lipnja 1943. je u rajonu Suhe, u dolini Sutjeske, pogi-

nuo. Clan KPJ od travnja 1943. godine.

KOŠTAN Marka MILE, rođen 1921, Konjovrate, Šibenik, radnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od kraja 1941. godine, kada postaje i član SKOJ-a. Početkom tistopada 1942. odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Grahovu, Sitnici, Jajcu, preko centralne Bosne, Kotor-Varoš, Crni vrh, Košavke i Teslića, kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, u teškim borbama na prostoru Ivan-sedlo-Bradina-Konjic, G. Vakuf, kod Kalinovika, po prelasku Drina - Krčino brdo, Kapak Ifsar, Cajniče-Goražde, kada sredinom travnja 1943. prima puškomitraljez kojim uspješno rukuje u borbama kod Pljevalja, Bijelog Polja, na pravcu Celebić-šuma, Korlat-Trovrh, Tari, Vučevu, Suhoj, gdje početkom lipnja 1943. godine prima desetinu s kojom nastavlja borbu na Zelengori, Miljevini, zatim preko Jahorine, r. Prače, Han-Pijeska, Vlasenice, Zvornika, gdje u međuvremenu postaje član KPJ. Potom vodi borbu na Vranduku i srednjoj Bosni, Dalmaciji, i natrag, oko Travnika, Turbeta, kada listopada 1943. godine prima dužnost komandira voda, nastavljajući borbe oko Jajca, Vlašića, Mrkonjić-Grada. Travnja 1944. godine postavljen je za komandira čete s kojom uspješno komandira u borbama na prostoru Mrkonjić Grada, Lisine, Šipova, posebno u rajonu Mliništa, za vrijeme drvarske operacije, gdje je 29. svibnja 1944. poginuo, jurišajući na neprijatelja.

KOŠTAN Marka PETAR, rođen 1920, Konjevrate, Šibenik, radnik. Potiče izsiromapne seljačke obitelji. Kao radnik i omladinac vrlo napredan. Za NOP aktivno radi od kraja 1941. godine, a početkom 1942. postaje član SKOJ-a, nastavljajući rad na terenu u izvršavanju zadataka koje je dobijao od skojevske organizacije, da bi već 4. listopada 1942. godine otišao u partizane i u Ključu strupa u 6. beogradski bataljon 1. proleterske NOU brigade s kojim učestuvje u borbama: prvo oko Ključa, čisteći sela od četnika, a zatim na Bosanskom Grahovu, Sitnici u borbi protiv ustaško-domobransko-njemačkih snaga, a potom na Jajcu. Poginuo je 26. studenog 1942. godine, u jednom jurišu na njemačke rovore.

KOTARAŠ Petra DUŠAN, rođen 1922, godine u s. Knisnko Polje, Knin, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke porodice. Kao napredan omladinac i svjedok ustaško-četničkih progona u kninskoj krajini, ne želeći da bude njihova žrtva, pristupa Kninskoj partizanskoj četi, u ljeto 1942. godine. Zatim ulazi u sastav Bukovičkog odreda s kojim je kao borac vodio borbu protiv ustaša i četnika u Kninskoj krajini, do ulaska u sastav 5. dalmatinske brigade, u veljači 1943. godine. Foimiranjem 9. dalm. divizije u toku 4. neprijateljske ofanzive učestvuje u borbama u Sinjskoj krajini, zatim oko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega i dalje prema Neretvi, protiv ustaša i Talijama. Učesnik je vrlo napornih borbi na desnoj obali Neretve, prenošenju ranjenika preko zaleđenog Prenja i dalje do Nevesinja. Rasformiranjem 9. dalmatinske divizije, u travnju 1943. godine, ulazi u sastav 3. dalm. brigade s kojom učestuje u borbama u Crnoj Gori, Sandažku, a posebno na pl. Ljubišnji, oko Čelebića, na Tari i Pivi, Vučeu, poslije čega prelaskom r. Sutjeske, početkom lipnja 1943. godine, dolazi u sastav 1. bataljona 1. preoleterske brigade. Kao član SKOJ-a hrabro je poginuo u borbama protiv njemačke motorizirane kolone 12. VI 1943. godine kod Budnja-Miljevina, u momentu proboja zadnjeg neprijateljskog obruča.

KOVAČEVIĆ Šimuna ANTE, rođen 1919. Žranovica, Split, radnik. Clan KPJ od 1942. Početkom 1942. stupio je u Mosorski odred iz kojeg je postao borac 3. dalmatinske brigade i kao borac 3. bataljona nastavio borbu kod Knina i Vrlike, u IV neprijateljskoj ofanzivi: Imotski, Posušje, Ljubuški, Široki Brijeg, Plas-grebenu, Neretvi, Nevesinju, Sandžaku, Ćehotini Ljubušnoj, u V neprijateljskoj ofanzivi: Ćelebiću, Tari, Pivi i Vučevu, kada je početkom lipnja 1943. godine postao nišandžija, u 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim nastavio borbu na Rataiu, Miljevini, Han-Pijesku, Vlasenici, Zvorniku. Hrabro je poginuo u borbi s Nijemcima i ustašama kod Caparda 7. srpnja 1943. godine.

KOVAČEVIĆ Marina ANDRIJA, rođen, 1926, Žrnovica, Split, zidarski radnik. Od svojih mladih dana pomaže NOP novčano i materjalno. Po kapitulaciji Italije 1943. godine postao borac 2. crnogorskog bataliona 1. proleterske NOU brigade, u Bugojnu i nastavio borbu na Travniku, Turbetu, Vlašiću.

Prosinca 1943. godina, u borbama s Nijemcima, kod Šuice Andriji su promrzle obe noge, odakle je prebače u bolnicu u Jajce, pa u Koričane, odakle je trebao biti prebačen za Italiju. Od desanta na Drvar, svibnja 1944. godine, priključio se bataljonu« Marko Orašković« u sastavu 6. divizije i s njim nastavio borbu sve do Palisada, u Srbiji, kada se vraća u sastav 2. crnogorskog bataljona i nastavlja borbu sve do teškog ranjavanja na Sremskom frontu početkom 1945. godine, da bi potom bio prebačen u bolnicu u Bačku Palanku, gdje je i dočakao kraj rata.

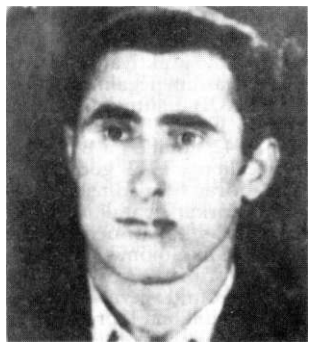
KOVAČIĆ Ante STIPE, rođen 1915, Omiš, radnik-mehaničar. Kao radnik tvornice Dugi Rat isticao se svojom revolucionarnošću. Bio je Sindikalno organizovan u URS. NOP pomaže i za istog radi od 1941. godine. Godine 1942. stupa u Mosorski odred. Studenoga 1942. godine ušao je u sastav 3. dalmatinske brigade s kojom se bori kao

mitraljezac oko Knina i Vrlike, u IV neprijateljskoj ofanzivi, oko Imotskog, Posušja, Plas-grebena, doline Neretve i nevesinske doline, u kojim borbasma je ispoljio veliku borbenost i izdržljivost. Nastavio je borbu u Sandžaku, u V neprijateljskoj ofanzivi, oko Čehotine, Čelebića, Tare, Pive i Vučeva, kada je početkom lipnja 1943. postao mitraljezac 3. kragujevačkog bataljona 1. proletereske NOU brigade 'i nastavio borbu u proboju obruča na Miljevini, zatim, u istočnoj Bosni Podromaniji, Han-Pjesku, Vlasenici. Poginuo je 5. srpnja 1943. godine na Zvorniku. Ne zna se da li je bio član KPJ.

KOVAČEVIĆ Dušana ŠPIRIDON, rođen 1923, Podosoje, Sinj, radnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. da bi potom stupio u Mosećko-svilajski odred, a početkom rujna 1942. ulazi u 1. dalmatinsku brigadu sa kojom učestvuje u borbama po zapadnoj Bosni. Početkom ožujka 1943. .godine u dolini Neretve dolazi u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavlja borbu na Čićevu, Treskavici, Drini-Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, kod Pljevalja, Bijelog Polja, Kovrena, na pravcu Čelebić-Borje, Korlat, na Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Magliću, u dolini Sutjeske, na Zelengori-Bavanu, Balinovcu, sve do 14. lipnja 1943. godine kada je poginuo kod Budnja, na komunikaciji Foča-Klainovik'.

KOZLIĆA Marka ILIJA, ro den 1923, Radošić, Split, zemljoradnik. Za NOP počeo raditi i istog pomagati od 1942. U NOB-u stupa početkom veljače 1943. i to u sastav 3. bataljona 3 dalmatinske brigade s kojim je nastavio borbu kroz IV neprijateljsku ofenzivu oko Imotskog, Posušja, Plas-grebena, Neretve i Nevesinja, u Sandžaku; u V neprijateljskoj ofenzivi oko Čehotine, Čelebića, Tare, Pive i Vučeva. Početkom lipnja 1943. godine postao je borac 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i s isitm nastavio borbu u proboju obruča na Miljevini u Budnju i dalje prema Romaniji, kada je u borbi s četnicima i Talijanima zarobljen i

odveden u logor u Bileće, pa Trebinje i Dubrovnik, gdje je mučen. Po kapitulaciji Italije pušten je iz zatvora, da bi potom postao borac komande mjesta Split u kojoj je ostao sve do kraja rata kadaje demobiliziran.

KOZLIĆA Špira PETAR, rođen 1914 Radošić, Split, zemljoradnik. Potiče iz seljačke siromašne obitelji. Godine 1942. uključio se u rad N00 svog mjesta. Radio je na prikupljanju namirnica, oružja, municije

i vojne opreme. Više pita je bio sprovodnik partizana do Perkovića i Stričevića. Učesnik je i razni diverzija; Rušenju ceste na Malačkoj, željezničke pruge u Labinskim Dragama, pod rukovodstvom Dušana Tadina i Marka Gašpića, te dizanju u zrak »Terezine« kontrolnih kola u Dubokoj kod Labina, pod rukovodstvom Steve Opačića. Učesnik je u napadu na ustašku stanicu u Lećevici koja je zauzeta pod rukovodstvom Marka Gašpića i Dušana Tadina. godine 1943. postao je član KPJ, kada je i stupio u NOB u sastav 1. čete 3. bataljona 3. dalmatinske brigade s kojim je nastavio borbu kroz IV i V neprijatljskom ofanzivuom na terenu Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, Plas-grebena, Neretve, Nevesinja, Sandžaka, Čehotine, Čelebića i Vučeva, kada je početkom juna 1943. postao borac 3. kragujevačkog bataljona I. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borbu kao borac i komandir odjeljenja na Miljevini, u istočnoj Bosni. U jednom od juriša ranjen je na Vlasenici, ali je i dalje nastavio borbu, na Zvorniku, srednjoj Bosni, Turbetu i Dalmaciji, kod Aržana kada je kao ranjenik ostao u Dalmaciji rujna 1943. godine, a po izlasku iz bolnice ponovo ušao u sastav 3. dalmatinske brigade u kojoj je kao starješina vodio svoje borce iz borbe u borbu. Do kraja rata.

KRALENDIĆ Petra MILE, rođen 1923, Danilo-Biranj, Šibenik, zemljoradnik, iz siromašne seljačke obitelji. Napredan omladinac. Za NOP radi od početka 1942. godine a sredinom iste postaje član SKOJ-a, da bi prvih dan listopada 1942. godine otišao u partizane i u KLjuču ulazi u sastav 2. crnogorskog bataljoan 1. proleterske NOU brigade, učestvuje u borbama na Sitnici, Jajcu, preko centralne Bosne - Kotor-Varoš, Crni vrh, Jošavka, Devetine, Prnjavor i drugim mjestima, zatim kVoz IV i V neprijateljsku ofanzivu u teškim bitkama na Ivan-sedlu, G. Vakufu, Glavatičevu, Treskavici, po prelasku Drine (Ustikulina) - Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, kod PLjevalja, na Limu prilikom uništenja jedne talijanske motorizira-

ne kolone 10. svibnja 1943. godine a zatitn kod Bijelog Polja, na pravcu Celebić Zavajit, na Zlatnom boru, Tari (Uzlup), Vučevu, Borovnu u dolini Sutjeske, Zelengori-Balinovcu, sve do 11/12. lipnja 1943. godine kad je poginuo u borbi s Nijemcima u selu Rataj ispred Miljevine u V neprijateljskoj ofanzivi.

KRALJ Ivana IVAN, rođen 1913, Spliska, Brač, radnik kamenokresar. Kao radnik je bio sindikalno organizovan u URS.

Po dolasku okupatora u Jugoslaviju stavio se na raspolagnje KPJ i u pripremnom razdoblju ustanka radi sa svojim bratom Kazimirom na prikupljanju oružja i opreme. Učio je mlade kako će rukovati oružjem. U NOB-u stupio je prvom polovinom 1942. godine s bratom Kazimirom na Braču, a zatim lipnja 1942. postaje borac bataljona »Josip Jurčević«. Kolovoza 1942. godine, zajedno s bratom, stupa u 4. kraljevaki bataljon 1. proleterske NOU brigade s kojim se bori: Na Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, centalnoj Bosni, u IV i V neprijateljskoj ofanzivi, kod Bugojna i Gornjeg Vakufa, Ivan-sedla, Konica, Uloga, Drine, Bijelog Polja, Čelebića, Zlatnog bora, Vučeva, Popovog Mosta, Zelenogore, Balinovca, Miljevine, u Istočnoj Bosni, Dalmaciji, Travniku, gdje je ranjen. Bio je i u sastavu artiljerijske Brigade i u borbi pri obrani Vrhovnog komandatna. Za vrijeme desanta na Drvar opet je ranjen, a potom je prebačen u Italiju. Po povratku u zemlju bio je referent tehnike 19. divizije na kojoj ga dužnosti zatekao kraj rata. Poslije rata se demobilizirao.

KRALJ Ivana KAZIMIR, rođen 1921, Splistka, Brač, radnik kamenoklesar. Član SKOJ-a 1941. U pripremnom razdoblju ustanka bio je aktivan. Učestvovao je uraznim ilegalnim akcijama. U NOB-u stupio sa svojim bratom Ivanom prvom polovinom 1942. godine na Braču da bi već lipnja 1942. godine postao borac omladinske čete »Ante Torkar« bataljon »Josip Jurčević« s kojom učsetvuje u borbama na Golom brdu i Turiji. Kolovoza 1942. postao je borac i pukomitraljezac 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Ubrzo je postao i član KPJ, komandir voda i čete, na kojoj ga dužnosti i zatekao kraj rata. Učesnik je borbi: Na Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, centralnoj Bosni, IV, V, Vi, i VII neprijateljsoj ofanzivi, a istakao se u nekoliko borbi svog bataljona na Ivan-sedlu, kod Konjica, Drine, Zlatnog bora, Zelengori, na Mliništu, Palisadu, Valjevu i Beogradu. Poslije rata ostao je u JNA. U toku rata više je puta ranjavan i RVI.

KRALJEVIĆ Marka VJEKOSLAV, rođen 1917, Bol, Brač, radnik-stolar iz siromašne seljačke obitelji. Vrlo napredan radnik, Za NOP radi od 1941. godine, a potom postaje član KPJ i stupa u Mosečko-Svilajski odred i s njim učestvuje u svim borbama odreda. Po formiranju 3. dalmatinske brigade stupa u njezin sastav i učestvuje u borbama oko Knina, Vrlike, Livanjskog i Duvanjskog polja, te kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, u teškim borbama preko Imotskog, Posušlja, Širokog Brijega, dolinom Neretve, Jablanice, Prenja, Hercegovine-Nevesinja, Sandžaka, Ćehodine, Ljubišnje, Čelebića, Tare, Pive, Vučeva, Sutjeske, Zelengore, kada početkom lipnja 1943. godine dolazi u 2. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade i nastavlja borbu preko Miljevine, Jahorine, rijeke Prače, Devetaka, Han-Pijeska, Vlasenice, Drinjače, Zvornika do Caparda, gdje je i poginuo 7. srpnja 1943. godine u borbi sa Nijemcima.

KRILIĆ Luke IVAN IKO, rođen 1923, Baćina, Kardeljevo,

radnik. Član SKOJ-a 1941. Vrlo aktivan u pripremnom razdoblju ustanka u Baćini. Aktivan u izvršavanju psotavljenih zadataka. U siječnju 1942. stupa u Baćinsku grupu, zatim Južnodalmatinsku četu, pa omladinsku četu »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević« s kojima se bori na područjuč Biokovo-Neretva sve do kraja kolovoza 1942. godine kada je postao borac, komandir voda i čete 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borbu na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Teslića i Banja Luke, u IV neprijateljskoj ofanzivi, na Bradini, Gornjem Vakufu i Bugojnu, Glavatičevu, Treskavici, Drini, Kapku, Ifsaru, Sandažku, V neprijateljskoj ofanzivi, na Čelebiću, Trovrhu, Tari Vučevu, Borovnu, Zelengori, Balinovcu, Miljevini, zatim u istočnoj Bosni, na Vlasenici, Zvorniku, Vranduku, Turbetu, Dalmaciji, Travniku, Šuici, oko Jajca, Vlašića, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Vraniće, Bitovne. Sandžaku. U Srbiji: na Zlatiboru i Palisadu, Valjevu, Ubu i Beogradu. Član KPJ postao je početkom 1943. Borio se na

Sremskom frontu, u Srijemu i Slavoniji. Kraj rata zatiče ga na dužnosti komandira čete. U toku rata je ranjavan i danas je RVI. Poslije rata osatao u JNA.

KRILIĆ Luke LJUBOMIR, rođen 1925, godine u s. Baćina, Kardeljevo, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke porodice. Kao napredan omladinac angažiran u pomaganju NOP-a. U NOB stupa u toku ljeta 1942. godine u Biokovski partizanski odred, u kojem postaje i član SKOJ-a. Zajedno sa omladincima Biokova, u koijovozu 1942. godine, dolazi u popunu 1. proleterske brigade u Livnu, u sastav 3. čete 1. crnogorskog bataljona. Učesnik je u borbi na Ključu, Bos. Grahovu, Jajcu, u kojima ispoljava nesebičnu hrabrost i drugarstvo. U borbar ma kroz centralnu Bosnu, a posebnu u toku IV. nepriiatelske ofanzive, u protivnapadu naših brigada na Vilića guvnu, Gornjem Vakufu i prema Bugojnu, ističe se u bombaškim akcijama protiv ustaša i Nijemaca. Zbog neizmjerne hrabrosti, drugarstva i nesebičnosti u pomaganju drugovima krajem ofanzive, iako još mlad, već ožujka 1943. godine primljen je u članstvo KPJ. Ističe se u borbama protiv četnika kod Glavatičeva i Kalinovika. Po prelaska r. Drine, na Kapku, Ifsaru, kod Ćajniča, u Sandžaku, kod Bijelog Polja. Na pravcu Foče, kod Celebića, Trovrha, na Tari, Pivi, Borovnu, Sutjesci, Zelengori i Balinovcu. Poginuo je 12. lipnja 1943. godine kod Budnja-Miljevina, u borbi protiv njemačke motorizovane kolone.

KRILIĆ-MARINOVIĆ Mije MANDA, rođena 1922, Bačina, domaćica. Clan SKOJ-a 1940, a KPJ 1940 godine. Jedna od naprednih omladinki u pripremnom razdoblju ustanka u Baćini. Jedna od prvih partizanki 1941. u Baćinskom kraju učestvuje u nizu borbenih akcija i u napadu na Gradac 23. siječnja 1942. godine Borac Južnodalmatinske čete, a kasnije bataljona »Josip Jurčević«. Borila se na području Biokova i Neretve. Kolovoza 1942. godine postala je borac 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim se bori na Ključu, Strmici, oko Manjače, Jajca,

centralne Bosne, oko Kotor-Varoši, Celinca, Teslića, u IV neprijateljskoj ofanzivi, na Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu, Ćićeru, Glavatičevu, Treskavici, Drini i Krčinu brdu, Ifsaru, Sandžaku, u V neprijateljskoj ofanzivi, kod Celebića, Zlatnom boru, Vučevu, Zelenogri, Balinoscu, Miljevini i Budnju, istočnoj Bosni, oko Vlasenice, Zvornika, Caparda, na Nemiloj, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Šuici, Vlašiću, Vitovlju, Mrkonjić-Gradu, Mliništu, Vranići, Bašarincu, Bitovni i Sandžaku, u kojim borbama kao borac, bolničarka i referent saniteta bataljona je ispoljila veliku snalažljivost i hrabrost u spašavnju svojih ranjenih suboraca. Bori se u Srbiji na Zlatiboru, Palisadu, Jelovoj fori, Valjevu, Ubu i Beogradu, ada je studenoga 1944. godine prekomandirana u sastav saniteta 1. proleterske brigade i nastavila borbu na Sremskom frontu, u Srijemu i Slavoniji. Kraj rata je zatekao na dužnosti referenta saniteta Brigade. Poslije rata se demobilizirala. Nosilac »Partizanske spomenice 1941«.

KRILIĆ Mije NEDA, rođena 1924, Baćina, Kardeljevo, domaćica. Clan SKOJ-a 1941, a član KPJ 1942. godine. U pripremnom razdoblju ustanka u Baćini vrlo aktivna omladinka. Godine 1941. ušla je u sastavu Baćinskog odreda s kojim je učestvovala u nizu borbi, a 23. siječnja 1942. godine i na Gradac. Borac 2. voda Južnodalmatinske čete, omladinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević« s kojima se bori na području Biokova-Neretve sve do kraj kolovoza 1942. godine kada je postala borac-bolničarka 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i s njima učestvuje u borbama na Ključu, Strmici, Sitnici, Jajcu, centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Teslića i Prnjavaora, u IV neprijateljskoj ofanzivi, na Ivan-sedlu, Raštelici Gornjem Vakufu i Bugojnu, Glavatičevu i Treskavici u kojim borbama je pokazala visoki moral i veliku hrabrost u spašavnju i ukazivanju pomoći svojim ranjenim suborcima. Na Drini, Kapku i Ifsaru, Sandžaku, zatim, u V neprijateljskoj ofanzivi, na Čelebiću, Zlatnom boru, Tari, Vučevu,

Borovnu, Bavanu i Balnovcu, Rataju i Miljevini, u istočnoj Bosni oko Vlasenice, Zvornika, Caparda, Nemiloj. Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Šuici, Kupresu, Vlašiću, Vitovlju, Mrkonjić-Gradu, Lisini, Mliništu, oko Vukovskog, Vranići, U prvoj polovini lipnja 1944. godine u borbi s njemačkom 7. SS divizijom u rajonu Rostovih koliba, teško je ranjena. Jedna noga odmah joj je amputirana, a druga u bonici. Poslije nekoliko minuta Neda je izdahnula.

KRILIĆ Tome NEĐO, roden 1922, Baćina, Kardeljevo, radnik. Clan SKOJ-a 1940. radio na jačanju omladinskog pokreta u Baćini. Vrlo aktivan u pripremnom razdoblju ustanka u Baćini. Clan KPj od kraja 1942. Godine 1941. stupa u Baćinski odred 2. vod Južnodalmatinske čete, a zatim u omladinsku četu »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević«, s kojim se bori na području Biokova-Neretve sve do kraja kolovoza 1942. godine kada je postao borac, komandir odjeljenja, komandir voda i po-

litički delegat voda 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim nastavio borbu na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Banje Luke, Teslića, u IV neprijateljskoj ofenzivi, oko Bradine, Gornjeg Vakufa i Bugojna, Glavatičeva, Treskavice, Drine, Kapka i Ifsata, Sandžaka, V neprijateljskoj ofanzivi, na Čelebiću, Trovrnu, Bakići, Tari, Vučevu, Borovnu, Zelengori, Balinovcu, Miljevini, zatim preko istočne Bosne, na Vlasenici, Zvorniku, Vranduku, Turbetu, Dalamciji, Duvnu, Travniku i oko Komara, Jajca, Vlašića, Suice, Mrkonjić-grada, Lisine, Mliništa, Vraniće, Bitovne, Sandžaka, Srbije, na Zlatiboru i'Palisadu, Valjevu, Ubu i Beogradu, kada je studenoga 1944. godine prekomandiran u bataljon za vezu I. proleterske divizije u kojem ga je i zatekao kraj rata na dužnosti pomoćnika komesara bataljona. Neđo je bio hrabar i uporan borac. U toku rata je ranjavan i danas je RVI. Poslije rata osatao u JNA. Nosilac je, »Partizanske spomenice 1941«.

KRILIĆ Mije PAVA PAVO, rođen 1911. godine, u selu Baćina, Kardeljevo, građevinski radnik. Clan KPJ od 1937. godine i učesnik štrajkova i političkih manifestacija. Organizator ustanka u Baćini. U NOB stupio od 1941. godine Učesnik u napadu na Gradac, 23. siječnja 1942. godine. Jedan od aktivista svih akcija koje su se izvodile 1941. godine na području Baćine. Iz Baćinskog odreda ušao je u sastav Južnodalmatinske čete, a kasnije u četu »Vitko Viskić« bataljona »Josip Jurčević«. Početkom rujna ušao je u sastav bataljona 3. južnodalmatinskog odreda 4. operativne zone, a kasnije u 4. dalmatinsku brigadu s kojom je nastavio borbeni put kroz IV neprijateljsku ofanzivu, do njenog rasformiranja, kada je ušao u sastav 3. dalmatinske brigade. U ovim sudbonosnim danima iskazao je svu svoju odanost KPJ i svom narodu. Po rasformiranju 3. dalmatinske, lipnja 1943. godine postao je borac 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske brigade u kojem je našao dvije sestre i jednog brata i sa njima

nastavio borbe u V neprijateljskoj ofenzivi. Poginuo je pred Miljevinom 13. lipnja 1943. godine. Pavo je bio u sastavu 3. bataljona **4.** dalmatinske brigade komandir voda, u 3. dalmatinskoj desetar i u sastavu 2. crnogorskog bataljona jedan od vrsnih i hrabrih puškomitraljezaca. Iz Pavine kuće sedam članova učestvovalo je u NOB-i a četiri člana bila su u sastavu 1. proleterske NOU brigade.

KRILIĆ Mije PETAR, rođen 1918, Baćina, Kardeljevo, zemljoradnik. Član SKOJ-a 1940. Kandidat KPJ od 1941,. a

član KPJ od lipnja 1942. godina. Potiče iz sifomašne porodice u kojoj je bilo 8 djece od kojih su 7 bili u NOB-i od kojih je poginuo 1 brat i 1 sestra u Prvoj proleterskoj NOU brigadi. Bio vrlo aktivan u pripremnom razdoblju ustanka. Učesnik je raznih diverzija s baćinskim komunistima i skojevcima. Godine 1941. stupa u Baćinski odred. Učesnik napada na Gradac 23. sječnja 1942. godine. Komandir odjeljenja u 2. vodu južnodalmatinske čete, komandir voda omladinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević«, s kojim jedinicama se bori na podraučju BIokovo-Neretva do kraja kolovoza 1942. kada je postao borac, komandir-bombaš, komandir odjeljenja, komandir voda i zamjenik komandira čete 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim učestvuje u borbi na Ključu, Strmici, centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Teslića i Prnjavora, u IV neprijateljskoj ofenzivi na Ivan-sedlu, Gornjem Vakufu, Glavatičevu, Treskavici, Drini, Kapku i Ifsaru, Sandžaku, u V neprijateljskoj ofanzivi, na Čelebiću, Zlatnom boru, Borovnu, Bavnu i Balinovcu, Miljevini, u istočnoj Bosni, oko Vlasenice, Zvornika, Caparda, Turbeta ii Dalmacije, kada je prekomandiran u sastav novoformiranog bataljona »Garibaldi«, rujna 1943. godine, u kojom je bio politički instruktor i zamjenik komesara bataljona, s kojim je nastavio borbu u Bosni, oko Jajca Travnika, Vlašića, Mrkonjić Grada, Lisini, Mliništu, Vranići, Batovini, Sandžaku, Srbiji, na Zlatiboru i Palisadu, Valjevu, Ubu i Beogradu, kada nastavlja borbu na Sremskom frontu, u Srijemu i Slavoniji. Kraj rata ga je zatekao u istom bataljonu na dužnosti komesara bataljona. Posle rata je ostao u JNA. Nosilac »Partizanske spomenice 1941«.

KRIVIĆ Vicka ANTE, rođen 1924, Kaštel Nehaj Split, zemljoradnik. Potječe iz siromašne seljačke obitelji. Bio je jedan od naprednih omladinaca. Član SKOJ-a 1941. Za NOP-radi od 1941. Drugom polovinom 1942. godine stupa u Mosećko-svilajski odred iz kojegje stupio u sastav 3. dalmatinske brigade s kojom se bori oko

Knina i Vrlike, u IV neprijateljskoj ofenzivi, oko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, doline Neretve, Plas-grebenu, Prenja i Nevesinjske doline, Uloga, Kalinoviku, Broda, Sandžaka; u V neprijateljskoj ofanzivi oko Čehotine, Čelebića, Tare, Pive i Vučeva. Početkom lipnja 1943. postao je borac i puškomitraljezac 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borbu u proboju obruča, zatim preko istočne Bosne, na Renovici, Jahorini, Praći, Podromanija, Han-Pijesku, Vlasenici, Zvorniku, Capardu, Nemiloj, Vraduku, centralnoj Bosni, Turbu, Dalmaciji, Duvnu, Šuici, Travniku, Komaru, Vlašiću, zatim oko Jajca i Mrkonjić Grada, Poginuo je 23. svibnja 1944. godine kod Mrkonjić Grada, u borbi s jedinicama 7. SS njemačke divizije. Član KPJ postao je 1943. godine.

KRNIĆ Ante ANTE, rođen 1919, Konjevrate, Šibenik, radnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP aktivno radi od početka 1942. godine kada postaje i član SKOJ-a. Prvih dana listopada 1942. godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Ističe se u prvim borbama na Grahovu, Sitnici, Jajcu, te u borbama preko centralne Bosne, posebno kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, u teškim bitkama na prostoru Ivan-sedlo-Bradina-Konjic, G. Vakuf, kod Kalinovika, na Drini, Ifsaru, Čajniću, kod Pljevlja, Bijelog Polja, na pravcu Celebić-Korlat-Trovrh, Tari, Vučevu, Suhoj, Zelengori, Balinovcu, Miljevini, potom preko istočne i srednje Bosne do Dalmacije i natrag, u borbama kod Šujice, Travnika, kada je u međuvremenu postao član KPJ i komandir desetine s kojom je uspješno komandovao, u borbama kod Jajca, Mrkonjić Grada, Mliništa, te u nadiranju Brigade na istok i po prelasku u Srbiju, u borbama preko Zlatibora, Valjeva, Uba, Beograda, Srijema i Slavonije do Zagreba, gdje dočekuje kraj rata kao komandir voda. Poslije rata ostaje u aktivnoj službi JNA. Umro je 1976. godine u Kosovskoj Mitrovici.

KRNIĆ Luke ANTE, rođen 1921, Konjevrate, Šibenik, radnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Od početka 1942. aktivno radi za NOP, a prvih dana listopada iste godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Ističe se u prvim borbama na Grahovu i Sitnici, što u narednim borbama, preko centralne Bosne, to stalno potvrđuje, naročito kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, u teškim bitkama na prostoru Ivan-sedlo-Bradina-Konjic, Gornji Vakuf, kod Kalinovika, zatim po prelasku Drini, u borbi s talijanima i četnicima, na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, kada krajem travnja 1943. godine postaje puškomitraljezac, a nešto kasnije pred početak V neprijateljske ofanzive i član SKOJ-a, nastavljajući teške bitke kod Bijelog Polja, na prostoru Čelebić-šuma Korlat-Trovrh, na Tari, gdje prima dužnost komandira desetine s kojom uspješno komandira i vodi je iz borbe u borbu, preko Vučeva, Suhe i Sutjeske. Poginuo je 10. lipnja 1943. godine na Zelengori, Balinovcu.

KRNIĆ Ivana IVAN, rođen 1925, Konjevrate, Šibenik, zemljoradnik. Potječe iz siromašne seljačke obitelji. Krajem 1941. opredjeljuje se za NOP. Polovinom 1942. godine postaje član SKOJ-a da bi već početkom listopada, iste godine, otišao u partizane i u Ključu ulazi u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Ističe se u borbama na Grahovu Sitnici i Jajcu, te u narednim borbama, preko centralne Bosne, posebno kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, u teškim bitkama, na prostoru Konjic-Bradina-Ivan-sedlo, G Vakuf, kod Kalinovika, po prelasku Drine na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, kod Bijelog Polja, na pravcu Čelebić-šuma Korlat-Trovrh, Tari, Vučevu, Suhoj, Zelengori, Miljevini, potom preko istočne i srednje Bosne, do Dalmacije i natrag u borbama oko Travnika, Turbeta, Jajca, Mrkonjić Grada, Mliništa, te u nadiranju Brigade na istok - Vukovsko,

Vranića, Bitovnja, Bjelašnica, Sandžak, po prelasku u Srbiju, pravcem Zlatibor - Palisade - Kosjerić - Valjevo - Ub - Ralja - Avala - Beograd, u NOB-u postao je član KPJ. Kraj rata dočekao je u bolnici kao ranjenik. Posle rata ostaje u aktivnoj službi u JNA.

KRNIĆ Mate IVE, rođen 1924, Konjevrate, Šibenik, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od prvih dana 1942. godine a početkom listopada iste godine odlazi u partizane i u Ključu

ulazi u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Ističe se u prvim borbama na Grahovu, Sitnici i Jajcu, Kotor-Varoš, Crni vrh, Jošavka, Teslić i drugim mjestima centralne Bosne i svoju hrabrost stalno potvrđuje, a naročito kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, u teškim bitkama na prostoru Konjic-Bradina-Ivan-sedlo, G. Vakuf, Ulog, Kalinivik. Početkom travnja 1943. postaje član SKOJ-a. Nastavio je borbe preko Drine, na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na pravcu Ćelebić-Borje-Zavajit-Bakić, na Tari, Vučevu, Borovnu, u dolini Sutjeske, kada prima puškomitraljez š kojim uspješno rukuje u borbama preko Sutjeske, Zelengore i Balinovca. Poginuo je 13/14. lipnja 1943. godine ispred Miljevine na komunikatiji Foča-Kalinovik u borbi s Nijemcima.

KRNIĆ Šime IVE, rođen 1922, Konjevrate, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. godine, a prvih dana listopada, iste godine, odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Ističe se u prvim borbama na Grahovu i Jajcu, te u borbama preko centralne Bosne, posebno kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, u teškim bitkama na prostoru Ivan-sedlo-Bradina-Konjic, G. Vakuf, kod Kalinovika, po prelazu Drine, u borbama s Talijanima i četnicima na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Cajniče-Goražde, gdje krajem travnja 1943. godine postaje član SKOJ-a, nastavljajući borbu kod Pljevlja, Bijelog Polja, na prostoru Celebić-šuma Korlat-Trovrh, na Tari, Vučevu, Suhoj, Zelengori, Miljevini, potom u našoj protuofanzivi preko istočne Bosne, kada krajem lipnja kod Vlasenice postaje puškomitraljezac, s kojim uspješno rukuje u borbama na Zvorniku, te preko Nemile i srednje Bosne gdje sredinom kolovoza 1943. postaje član KPJ, nastavljajući borbu do Dalmacije i natrag u Bosnu. Poginuo je 16. listopada 1943. godine kod Travnika.

KRNIĆ Jose DRAGO, ro đen 1922, Konjevrate, Šibenik, radnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. godine, a prvih dana listopada iste godine, odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 1. bataljona 1. proleterske NOU brigade. Ističe se u prvim borbama oko Grahova i Jajcu, te oko Kotor-Varoša, Crnog Vrha, Jošavke i drugih mjesta po centralnoj Bosni, a posebno kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, u teškim bitkama na Ivan-Sedlu, G. Vakufu, Cičevu-Glavatičevu, kod Kalinovika. Krajem ožujka 1943. godine postaje član SKOJ-a. Nastavio je borbu preko Drine, na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Cajniče-Goražde, kod Pljevlja, Bijelog Polja, na Pravcu Celebić-Borje-Zavajit, na Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Maglići, Sutjesci i Zelengori. Poginuo je 10. lipnja 1943. godine na Balinovcu, jurišajući na njemačke rovove.

KRNIĆ Nike JAKOV, rođen 1921, Konjevrate, Šibenik zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. godine, a prvih dana listopada, iste godine,

odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Ističe se u prvim borbama na Grahovu, Sitnici i Jajcu, te u narodnim borbama oko Kotor-Varoša, Crnog vrha, Jošavke i drugim mjestima centralne Bosne, a posebno kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, u teškim borbama na prostoru Konjic-Bradina-Ivan-Sedlo, G. Vakuf, kod Kalinovika, po prelasku Drine, na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Cajniče-Goražde. Krajem travnja 1943. godine postaje član SKOJ-a i nastavlja borbu kod Pljevlja, Bijelog Polja, na pravcu Celebić-šuma Korlat-Travnik, na Tari, Vučevu, Suhoj, u dolini Sutjeske, Zelengore-Balinovca, Miljevine, zatim u našoj protivofanzivi preko istočne Bosne, na Jahorini, r. Prači, Romaniji, Han-Pijesku, Vlasenici, Zvorniku kada je bio ranjen i prebače u bolnicu Šekovići gdje je kao ranjenik i poginuo između 10. i 15. srpnja 1943. godine.

KRNIĆ Stipe JERE, rođen 1923, Konjevrate, Šibenik, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi aktivno od početka 1942. godine a sredinom 1942. postaje član SKOJ-a, da bi prvih dana

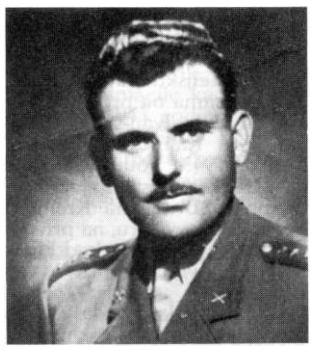
listopada, iste godine, otišao u partizane i u Ključu ulazi u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Ističe se u u borbama na Grahovu, Sitnici i Jajcu, te u narednim borbama oko Kotor Varoša, Crnog vrha, Jošavke i drugim mjestima centralne Bosne, posebno kroz IV i V neprijatlejsku ofanzivu u teškim bitkama na prostoru Ivan-sedlo-Bradina-Konjic, G. Vakuf, kod Klinovnika, po prelasku Drine, na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Cajniče-Goražde, kod Pljevlja, Bijelog Polja, na Pravcu Celebić-šuma, Korlat-Trovrh, na Tari, Vučevu, Suhoj, u dolini Sutjeske, kada postaje član KPJ i komandir desetine, s kojom uspješno komandira preko Zelengore-Balinovca, Miljevine, Jahorine, r. Prače, Han-Pijeska, Vlasenice, Zvornika - sve do sredine srpnja 1943. kada odlazi u dalmatinske jedinice s kojima nastavlja borbu do kraja rata. Ostao je u aktivnoj službi u JNA. Umro je u Zagrebu 1974. godine.

KRNIĆ Šime JOSO, rođen 1922, Konjevrate, Šibenik, zemljoradnik. Potječe iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. godine. Početkom listopada, iste godine, odlazi u partizane i u Ključu stupa u 6. beogradski bataljon 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama: Grahovo, Sitnica, Jajce, Kotor-Varoš, Crni vrh, Jošavka, Teslić, Jelah, te u borbama u centralnoj Bosni, nastavljajući borbe kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu u teškim bitkama: Bojska, Bradina-Konjic,

G. Vakuf, Ulog-Kalinovik, Drina-Krčino brao, Kapak, Ifsar, Cajniće-Goražde, Sandžak-Kovren-Šakovići, Čelebić-šuma, Korlat-Trovrh, Tara, Vučevo Suha, dolina Sutjeske, Zelengora-Balinovac, Miljevina, zatim preko Jahorine, r. Prače, Podromanije, Han—Pijeska, Vlasenice, Zvornika, Caparda, Milića, Devetak, Nemile i r. Bosne, zatim po centralnoj Bosni, Turbe-Komare, do Dalmacija, kada krajem rujna 1943. godine odlazi u 1. dalmatinsku proletersku brigadu s kojom nastavlja borbu do kraja rata kojeg dočekuje kao komandir voda. Demobiliziran krajem 1946. godine. Clan SKOJ-a postao je od kraja ožujka 1943. godine a član KPJ od lipnja 1944. godine.

KRNIĆ Krste KRSTO, rođen 1921, Konjevrate, Šibenik zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Krajem 1941. godine opredjeljuje se i radi za NOP. Početkom listopada 1942. godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brgade. Ističe se u prvim borbama na Grahovu,

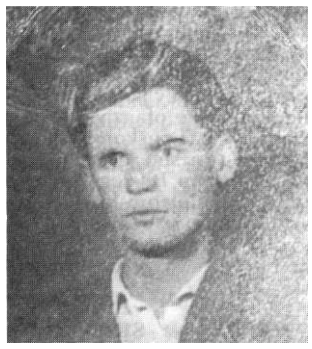

Sitnici i Jajcu, te u narednim borbama preko centralne Bosne, posebno kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, u teškim bitkama na prostoru Konjic-Bradina-Ivan-sedlo, G. Vakufa, kod Kalinovika, po prelasku Drine, na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde. Krajem travnja 1943. godine postaje član SKOJ-a i nastavlja borbu kod Bijelog Polja, na pravcu Čelebić-šuma Koriat-Trovrh, Tari, Vučevu, Suhoj, u dolini Sutjeske, Zelengori-Balinovcu, Miljevini, zatim preko istočne Bosne-Jahorine-r.Prače, Han-Pijeska, Vlasenice, Zvornika, potom na Nemili-Vranduku i srednjoj Bosni do Dalmacije, prvo kao borac, a potom komadnir desetine i voda. Član KPJ postao je kolovoza 1943. godine. Krajem rujna 1943. godine odlazi u dalmatinske jedinice s kojima nastavlja borbu. Kraj rata dočekuje kao komandir baterije u 20. đalmat. diviziji. Poslije rata ostaje u aktivnoj službi JNA.

KRNIĆ Jose MATE, rođen 1923. Konjevrate, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od prvih

dana 1942. godine, a početkom listopada, iste godine, odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Ističe se u prvim borbama na Grahovu, Sitnici, i Jajcu, te u borbama preko centralne Bosne, posebno kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, u teškim bitkama na prostoru Konjic-Bradinama Ivan-sedlo, G. Vakuf, kod Kalinovika. Početkom travnja 1943. godine postao je član SKOJ-a zatim nastavlja borbu preko Drine, na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Čajniče, kod Pljevalja, Bijelog Polja, na pravcu Čelebić-šuma Korlat-Trovrh, Tari, Vučevu, Suhoj, zatim kao puškomitraljezac, preko Zelengore-Balinovca, Miljevine, istočne i srednje Bosne, potom postaje član KPJ. Ističe se u borbama po Dalmaciji i u borbama oko Travnika, Turbeta, Jajca, Mrknojić Grada, Mliništa, za vrijeme drvarske operacije. Lipnja 1944. godine prima dužnost komandira voda s kojim uspješno komandira u nadiranju Brigade na istok i po prelsku u Srbiju, u borbama preko Zlatibora, Palisada, Kosjerića, Valjeva, Uba, Ralje, Avale, Beograda i Srijema. Početkom 1945. godine postaje komandir čete. Poginuo je 12. travnja 1945. godine prilikom proboja Sremskog fronta.

KRNIĆ Lovre MIRKO, rođen 1922, Konjevrate, Šibenik radnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od druge polovine 1941. godine. Član SKOJ-a od proljeća 1942. godine. Početkom listopada 1942. odlazi u partizane i u Ključu stupa u 6. beogradski bataljon 1. proleterske NOU brigade.

Učestvuje u borbama: Grahovo, Sitnica, Jajce, Kotor-Varoš, Crni vrh, Jošavka, Teslić, Jelah, i drugim mjestima centralne Bosne, dokazujući hrabrost, a posebno kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, prvo kao borac, zatim puškomitraljezac, u teškim bitkama: Bojska, Bradina-Konjic, G. Vakuf, Ulog-Kalinovik, Drina, Krčino brdo, Kapak, Ifsar, Cajniče-Goražde, Sandžak-Kovren-Šekovići, Celebić-šuma, Korlat-Travnik, Tara, Vučevo, Suha, dolina Sutjeske, Zelengora-Balinovac, Miljevina, Jahorina. Odlazi iz 1. proleterske NOU brigade i srpnja 1943. godine stiže u sinjski partizanski odred, gdje vrši dužnost komandira čete, a potom početkom 1945. dolazi i radi pri komandi mjesta Šibenik u KNOJ-u. Clan KPJ postao je krajem ožujka 1943. godine Demobiliziran krajem 1945. godine

KRNIĆ Mije STIPE, rođen 1922, Konjevrate, Šibenik, iz siromašne seljačke obitelji. Od početka 1942. aktivno radi za NOP a prvih dana listopada, iste godine, odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Ističe se u prvim borbama na Grahovu, Šitnici i Jajcu, te u borbama u IV i V neprijateljskoj ofanzivi, u teškim bitkama na prostoru Ivansedlo-Bradina-Konjic, G. Vakuf, kod Kalinovika, po prelasku Drine, Krčino brdo, Kapak, Ifsar na prostoru Cajniće-Goražde, kod Pljevlja, kada uoči V neprijateljske ofanzive postaje član SKOJ-a i puškomitraljezac s kojim uspješno rukuje posebno na terenu Bijelog Polja, na pravcu, Celebić-Korlat-Trovrh. Poginuo je 26. svibnja 1943. godine kod šume Korlat, zapadno od Celebića, u V neprijateljskoj ofanzivi.

KRNIĆ Ive ŠIME, rođen 1925, Konjevrate, Šibenik, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi aktivno od prvih dana 1942. godine a početkom listopada, iste godine, odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Ističe se u borbama na Grahovu, Sitnici i Jajcu, te u narednim borbama oko Kotor-Varoša, Crnog vrha, Jošavci, i drugim mjestima centralne Bosne, posebno kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu u teškim borbama na prostoru Konjic Bradina-Ivan-sedlo, G. Vakuf, kod Kalinovika. Krajem ožujka 1943. godine postaje član SKOJ-a, nastavljajući borbu preko Drine, na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Cajniće-Goražde, kod Pljevlja, Bijelog Polja, na pravcu Čelebić-šuma Korlat-Trovrh, kada postaje komandir desetine s kojom uspješno komandira u borbama preko Tare, Vučeva, Suhe, Zelengore, kada početkom lipnja 1943. godine odlazi iz 1. proleterske NOU brigade u 1. dalmatinsku proleterske NOU brigadu s kojom nastavlja borbu sve do 1944. godine. Poginuo je na Hvaru 1944. godine kao komandir čete.

KRNIĆ Mate VICE, rođen 1920, Danilo Biranj, Šibenik, radnik-zemljoradnik, Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Bio je napredan omladinac. Za NOP radi od početka 1942. godine, a sredinom iste godine postaje član SKOJ-a, a prvih dana listopada 1942. godine odlazi u partizane i u Ključu stupa u 2. crnogorski bataljon 1. prolетereske NOU brigade, s kojim učestvuje u borbama na pravcu, Grahovo, Strmica, Sitnici, Jajcu, Šiprage, Skender-Vakuf, Kotor-Varoš, planina Uzlomac, Crni vrh, Maslovare, Jošavka, Snjegotina, Teslić i drugim mjestima po centralnoj Bosni. Bio je odlučan borac. Poginuo je 12. siječnja 1943. godine u rejonu Devetina, na komunikaciji Prnjavor-Banja Luka, u borbi s kombiniranim neprijatlejskim snagama.

KRSTINIĆ Jure FRANKA, rođena 1917, Vrbovska, Hvar, domaćica. Clan SKOJ-a od 1940, član KPJ od 1943. godine. Potiče iz napredne siromašne porodice. Aktivna u pripremnom razdoblju ustanka. U NOB-u stupila je studenoga 1942. godine u Hvaru, odakle ie prebačena na Biokovo i postala borac-bolničarka 1. čete bataljona »Vid Mihaljević« s kojim ie ušla u sastav 4. dalmatinske brigade i nastavila borbu u IV neprijateljskoj ofenzivi, oko Imotskog, Posušja, Širokog bri-

jega, Klobuka, Tihaljine, doline Neretve i Nevesinjske kotline. Veliku čvrstinu, upornost i humanost žene borca ispoljila je u spašavanju, prenosu i njezi ranjenika zaleđenih bespućem Prenja do Boračkog jezera. Krajem travnja 1943. godine ušla je u sastav 3. dalmatinske brigade s kojom se bori u Crnoj Gori i Sandžaku, u V neprijateljskoj ofanzivi, oko Ćehotine Ljubišnje, Celebića, Tare, Pive i Vučeva. Početkom lipnja 1943. sa svojim bataljonom ulazi u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i kao borac-bolničarka nastavlja borbu u proboju obruča na Miljevini, Renovici, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Nemiloj, centralnoj Bosni, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Šuici, Kupresu, Vlašiću, Končanima, Vitovju, Mrkonjić Gradu, Lisini, Mliništu, Vranići, Bašarincu, Bitovni, Sandžaku, Srbiji, na Zlatiboru i Palisadu, Bajinoj Bašti, Valjevu, Ubu i Beogradu, kada nastavlja borbu na Sremskom frontu, u Srijemu i Slavoniji. Clan KPJ postala je početkom 1943. godine. Poslije rata izašla iz JNA i nastavila rad kao vojni službenik JRM odakle je i penzionirana. Krasila ju je odanost, čvrstina i pouzdanost. Umrla je u Splitu 1973. godine.

KRUNIĆ Jovana PETAR, rođen 1922, Otišić Sinj, zemljoradnik. Clan SKOJ-a 1942. godine. U travnju 1942. godine stupa u Svilajsko-mosećki odred s kojim se bori sve do ulaska u sastav 3. dalmatinske brigade i sa istom nastavlja borbu oko Knina i Vrlike, u IV neprijateljskoj ofenzivi, oko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega gdje je i ranjen.'Potom ulazi u sastav bol-

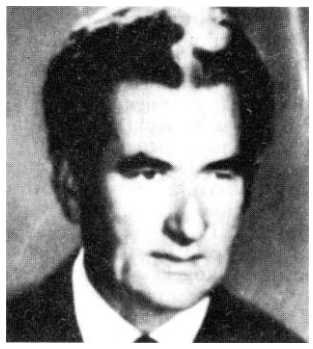
nice 9. divizije. U početku ožujka 1943. godine u dolini Neretve ušao je u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim nastavlja borbu kao pomoćnik puškomitraljesca u sastavu omladinske čete. Vodi borbe na Čićevu, Treskavici, Drni, Krčinom brdu, Ifsaru, Sandžaku, Prijepolju i Bijelom Polju, zatim u V neprijateljskoj ofenzivi oko Celebića, Korlata Bakića, Tare, Vučeva, Borovna, Zelengore, Balinovca, Miljevine, Budnja, istočne Bosne, kada je postao član KPJ; potom na teren Vlasenice, Zvornika, Nemile, Centralne Bosne, Turbeta, Dalmacije, Duvna i Suice, Travnika, Vlašića, Mrkonjić Grada, Mliništa, Vraniće, Bašarinca, Tarčina, Sandžaka i Srbije. Poginuo je 27. kolovoza 1944. godine na Palisadu, u borbi s bugarskim fašistima.

KRUŽIĆEVIĆ-KATUŠIĆ Jerka MATIJA MAŠA, rođena 1924, Zvečanje, Omiš, domaćica. Clan SKOJ-a od 1942. i iste godine stupa u Mosorski odred iz kojeg je u studenom 1942. ušla u sastav 3. dalmatinske brigade i s istom se bori oko Knina i Vrlike, te u IV neprijateljskoj ofenzivi, oko Imotskog, Posušja, Plas-grebena, doline Neretve i Nevesinjske kotline. Clan KPJ postala je u ovoj brigadi. Nastavila je borbu preko Uloga, Kalinovika, Broda, Zavajita, Sandžaka, u V neprijateljskoj ofenzivi oko Ćehotine, Celebića, Tare, Pive i Vučeva, kada je početkom lipnja 1943. godine postala borac-bolničarka 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Bori se u proboju obruča na Miljevini i dalje kroz istočnu Bosnu na prostoru Ja-

horine, r. Preče, Podromanije, Han-Pijesak, Vlasenice, Zvornika, Caparda, Nemile, centralne Bosne, i Damacije, kada je krajem rujna 1943. godine otišla u dalmatinske jedinice. Kraj rata dočekala je na dužnosti referenta saniteta Svilajsko-mosečkog odreda.

KRŽANIĆ Stipe RAFAEL, rođen 1920, Podgora, Makarska, zemljoradnik. Mlad se uključio u napredni omladinski pokret Podgore. Član SKOJ-a od 1941. Bio komandir jurišnog voda koji je bio formiran u Podgori 1941. godine i član Mjesnog komiteta SKOJ-a u Podgori. Clan KPJ od 1942. godine.

1942. stupa u sastav bataljona »Josip Jurčević«, a krajem kolovoza 1942. u bataljon »Vid Mihaljević«. Jedan je od organizatora ustanka u Podgori. Sa bataljonom je ušao u sastav 4. dalmatinske brigade i nastavio borbu u IV neprijateljskoj ofenzivi, oko Imotskog i Vrgorca, Posušja i Širokog Brijega, Dusine, Tihaljine i Klobuka, Pias grebena, doline Neretve i Nevesinja, kada je krajem travnja postao borac 3. dalmatinske brigade i nastavio borbu u Crnoj Gori i Sandžaku u V neprijateljskoj ofenzivi oko Ćehotine Ljubišnje, Celebića, Tare, Pive i Vučeva. Početkom juna 1943. godine postaje borac 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade a potom nastavlja borbe u proboju obruča na Rataju i Miljevini, u istočnoj Bosni. U borbi kod Sokolca bio zarobljen s još nekoliko drugova. Uspio je pobjeći zatim se priključio 4. crnogorskoj brigadi iz koje je stupio u 1. dalmatinsku brigadu, u kojoj je nastavio borbu, kao obavještajni oficir.

KRŽELJ Antonija MIRKO, rođen 1920, Split, učenik metalske struke. Svoje roditelje nije poznavao. Djetinjstvo sproveo po domovima. Učio je zanat u brodogradilištu »Split« gdje se je i upoznao s naprednim idejama radničkog i komunističkog pokreta. Godine 1936. ukrcao se na jedan trgovački brod i bježi za Španjolsku. Član KPJ postao je 1936. godine. Na brodu je bio otkriven i iskrcan u luci Svah, odakle je pješice krenuo u Tunis, ali je uhapšen od francuskih žandarma i zatvoren. Pušten je kao maloljetnik, s obavezom da se svakodnevno javlja Jugoslavenskom konzulatu po dolasku u Marselj, radi odlaska u Jugoslaviju. U Marselju se povezao s tajnom organizacijom koja je slala dobrovoljce u Španjolsku i tako se prebacio na njena bojišta i ušao u međunarodnu brigadu, u kojoj se bori do kraja rata. Početkom veljače 1939. godine interniran je u koncentracioni logor u Francusku gdje je bio skupa s ostalim dobrovoljcima, a zatim od njemačkih vlasti interniran u Njemačku. Krajem srpnja 1941. bježi iz Njemačke i ilegalno se vraća u Zagreb, a po odluci Partije odlazi u Žumberak gdje kolovoza 1941. učestvuje u formiranju odreda »Matija Gubec« i učestvuje u njegovim prvim borbama. Poslije izvjesnog vremena vraća se ponovo u Zagreb i po odluci Partije, preko Sarajeva, odlazi u istočnu Bosnu gdje je postao politički rukovodilac Igmanske čete koja je tada operirala u rajonu željezničke pruge Konjic-Sarajevo-Igman planina. Po formira-

nju 1. proleterske NOU brigade, 22. prosinca 1942. u Rudom, isti je postao njen borac u sastavu 3. kragujevačkog bataljona nastavljajući borbu kao zamjenik komandira omladinske čete i komesara prateće čete, sve do kraja 1943. godine. Početkom siječnja 1944. godine po naređenju Vrhovnog štaba NOV i POJ, učestvuje u formiranju tenkovskih jedinica 1. i 2. tenkovske brigade u kojima je bio jedan od rukovodilaca. Kraj rata gaje zatekao na dužnosti načelnika Štaba 2. tenkovske brigade. Nosilac je »Spomenice 1941.«

KUMBAT JURE, rođen 1924, Kaštel Kambelovac, Split, zemljoradnik. Vrlo mlad se opredijelio za napredne ideje radničkog i komunističkog pokreta. Clan SKOJ-a od 1941. Do odlaska u NOB-u radio aktivno i

organizirano, učestvovao u nizu borbenih akcija Kaštela. Drugom polovinom 1942. godine stupio je u Mosećki odred iz kojeg je s grupom Kaštelana stigao u 2. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade i sa istim nastavio borbu na Ključu, Bosanskom Grahovu i Strmici. Listopada 1942. godine kao dobrovoljac, s većom grupom dalmatinaca, odlazi u Unište u sastav 2. dalmatinske brigade, s kojom je nastavio borbu u Bosni i IV neprijateljskoj ofanzivi. Poginuo je 21. ožujka 1943. godine, na Treskavici u humanoj bici za ranjenike, u borbi s četnicima, Talijanima i Nijemcima.

KURTOVIĆ Josipa JERKO, rođen 1908, Klis, Split, tvornički radnik. Kao radnik bazena Solin-Majdan, postao je član URS-ovih sindikata. Učes-

nik je štrajkova i demostracija. Kada se je zaposlio u bazen, aktivno radi za NOP, vrši sabotaže i prikuplja pomoć od radnika i simpatizera. Pošto nije bio kompromitiran ostao je i dalje u tvornici, po naređenju Mjesnog komiteta, gdje je ilegalno radio sve do 12. i rij na 1942. godine, kada je izbjegao hapšenje i stupio u Mosećki odred, odakle je ušao u sastav 3. dalmatinske brigade i kao borac, desetar i vodnik voda nastavio borbu kod Knina, Vrlike, zatim vodi borbu u IV i V neprijateljskoj ofanzivi, oko Imotskog, Posušja, Ljubuškog, Plas-grebena, Neretve, Nevesinja, Kalinovika, Zavajita, Čehotine, Ljubušnje, Čelebića, Tare, Pive i Vučeva, kada je početkom lipnja 1943. godine postao borac-vodnik voda 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavio borbu na Miljevini, Budnju, Vlasenici, gdje je bio teško ranjen, a potom prebačen u bolnicu, da bi po ozdravljenju postao šef za ishranu 2. vojvođanske brigade. Kraj rata zatekao ga je na granici Austrije. Poslije rata ostao je u JNA do 1947. godine. Clan KPJ postao je početkom 1943. godine.

KUSTURA Blaža STIPE rođen 1925, Vinišće, Trogir, zemljoradnik. Potječe iz siromašne seljačke porodice. Po kapitulaciji Italije stupa u Trogirski odred iz kojeg je listopada 1943. godine u Bugojnu ušao u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učesnik je borbi kod Travnika, Turbeta, Kupresa, Šuice, Duvna, Vlašića, Vitovlje i Jajca. Godine 1943. primljen je u SKOJ kod Mrkonjić Grada. Kao borac isticao se u svim borbama koje je vodila njegova četa i bataljon: kod Mrkonjić Grada, i dalje u vrijeme VII neprijateljske ofanzive, kod Crnih potoka, Prekaje, Mliništa, Prozora, Makljena, Vraniće, Bešerinca, Sarajevskih vrata, Bitovne, Bjelašnice, Trnove, i sve do dolaska u Sandžak. Njegova hrabrost posebno se ispoljila u borbi protiv četnika i bugarskih fašista na Zlatiboru, Palisadu kod Duba, Jelove gore, Kosjerića, Ravne gore. Poginuo je u borbi za Vafjevo, 15. rujna 1944. godine.

KUTLAČA Marka OBRAD, rođen 1924, Radučići, Knin, zemljoradnik. Potječe iz siromašne seljačke porodice. Radi za NOP odmah po dizanju ustanka 1941. godine. Clan SKOJ-a postao je 1942. godine, te iste stupio u bataljon »Bude Borjana« s kojim se bori sve do ulaska u sastav 3. dalmatinske brigade s^kojom nastavlja borbu oko Knina i Vrlike, zatim u IV neprijateljskoj ofanzivi, oko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, Plas-grebena, Neretve i Nevesinja, Sandžaka, potom u V neprijateljskoj ofanzivi na Čehotini, Ljubišnje, Čelebiću i Vučevu; kada je početkom lipnja 1943. postao borac 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i s istim nastavio borbu u proboju obruča. Poginuo je 13. lipnja 1943. godine, kod Miljevine u borbi s Nijem-

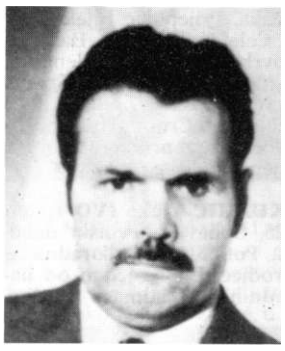
KUVAČIĆ Jure MARKO, rođen 1920, Gata, Omiš, zemljoradnik. Za NOP radi od 1941. Clan SKOJ-a od 1942. a član KPJ od 1943. godine, stupa u Mosorski odred iz kojeg je studenoga 1942. postao puškomitraljezac 3. dalmatinske brigade i nastavio da se bori oko Knina i Vrlike; u IV neprijateljskoj ofanzivi oko Imotskog, Posušja, Plas-grebena, dolinom Neretve i Nevesinjske kotline; zatim oko Uloga, Kalinovika i Broda, Sandžaka; a potom u V neprijateljskoj ofanzivi oko Čehotine, Čelebića, Tare, Pive, Vučeva, kada je početkom lipnja 1943. postao »šarđija« 4. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavio borbu u slamanju obruča na Miljevini, Budnju i istočnoj Bosni, Podromanijom, Jahorini, Vlasenici, Zvorniku, Nemiloj, centralnoj Bos-

ni, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Travniku, oko Komara, Jajca, Suice i Kupresa, Vlašića, Mrkonjić Grada, Lisine, Mliništa, Vraniće. Bitovne, Sandžaka, Srbije, na Zlatiboru, Palisadu. Poginuo je 15. rujna 1944. godine u Valjevu u borbi s Nijemcima i ljotičevcima. Marko je bio vršan i hrabar borac, poznat po jurišima, pjevanju i komunističkoj skromnosti. Istakao se u V neprijateljskoj ofanzivi u borbi na Ćehotini, a svoje herojstvo ponovio je na Lisini i Mliništu, za vrijeme desanta na Drvar.

KUVAĆIĆ Jure MATE, Vođen 1920, Gata, Omiš, zemljoradnik. Bio je jedan od naprednih omladinaca. NOP pomaže i za rstog radi od 1941. Clan SKOJ-a od 1942, a član KPJ od 1943, te iste godine stupa u Mosorski odred. Studenoga 1942.

postao je borac 3. dalmatinske brigade i sa istom nastavio borbu oko Knina i Vrlike; u IV neprijateljskoj ofanzivi, oko Imotskog, Širokog Brijega, Posušja, Plas-grebena, dolinom Neretve i Nevesinjske kotline, Ulogai Kalinovika, Broda, Zavajita i Sandžaka; u V neprijateljskoj ofanzivi oko Ćehotine, Celebića, Tare, Pive i Vučeva, kada je početkom lipnja 1943. postao borac-puškomitraljezac 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavio borbu u proboju obruča u istočnoj Bosni, na Renovici, Podromaniji, Jahorini, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Nemiloj, centralnoj Bosni, Turbetu i Dalmaciji, kada je krajem rujna 1943. prekomandiran u Dalmaciju i postao zamjenik komandira čete u novoformiranoj 4. splitskoj brigadi, s kojom je nastavio borbu sve do odlaska u oficirsku školu u Beograd, gdje gaje i zatekao kraj rata. Poslije rata ostao je u JNA. U sastavu Brigade mu je poginuo i brat Marko, čuveni »šarđija«.

KUZMAN Ante VUCO ro đen 1929, Vojnić, Sinj, đak. Clan SKOJ-a od 1943. godine, a iste stupa u Mosorski odred iz kojeg je listopada 1943. postao borac u 3. kragujevačkom bataljonu 1. proleterske NOU brigade i s njom nastavio borbu na Travniku, Duvnu, Suici, Turbetu, Vlašiću; zatim u VI i VII neprijateljskoj ofanzivi; u Sandžaku, u Srbiji na Zlatiboru, Palisadu, Valjevu, Ubu, Beogradu, kada je prekomandiran u četu za vezu brigade i nastavio borbu na Sremskom frontu sve do oslobođenja. U toku rata postao je član KPJ.

KUZMAN Ante ŽIVKO, rođen 1919, Imotski, radnik-mesar. Clan SKOJ-a od 1940, a član KPJ od 1940. Godine 1941. aktivno i organizovano radi na pripremi ustanka. Svibnja 1942. stupa u NOB-u u 2. vod, južnodalmatinske čete, a kasnije 2.

četu bataljona »Josip Jurčević«, s kojom se bori na području Biokova, sve do kraja kolovoza 1942. godine kada je postao borac 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i s istim nastavio da se bori na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Celinca i Teslića; potom u IV neprijateljskoj ofanzivi oko Bradine i Konjica, Gornjeg Vakufa i Bugojna, Uloga i Treskavice, padinama Jahorine, Ustikuline i Drine. Poginuo je travnja 1943. godine pri forsiranju Drine. Zivko je bio jedan od omiljenih i voljenih boraca. Isticao se svojom smjelošću i hrabrošću.

KUZMANIĆ Luke LUKA. rođen 1922, Split, radnik-stolar. Potiče iz siromašne radničke obitelji. Pomagao je NOP. Za vrijeme kapitulacije Italije

1943. godine učestvovao je u razoružavanju talijanskih vojnika, kada je i stupio u NOB-u i priključio se Mosorskom partizanskom odredu iz kojeg, kod Studenaca, drugom polovinom rujna 1943. u Dalmaciji postaje borac i kuhar 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim nastavio borbu: na Duvnu, Travniku, Vlašiću, Suici; a potom u IV i V neprijateljskoj ofanzivi, oko Komara, Vitovlja, centralne Bosne, Lisine, Mliništa, Bašarinca, Vraniće, Sandžaka, u Srbiji: oko Palisada, Valjeva i Beograda, kada ie postao vođa kuvarskog odeljenja i nastavio borbu na Sremskom frontu, u Srijemu i Slavoniji, sve do oslobođenja na kojoj gaje dužnosti i zatekao kraj rata. Clan KPJ postao je u toku rata.

KUZMANIĆ Marjana VINKO KURTA, roden 1918, Split, radnik-klesar. Pred kraj 1941. godine postao je član SKOJ-a.

Učesnik je ilegalnih akcija i diverzija u Splitu. Pripadao je organizaciji SKOJ-a. Jedan od vrlo aktivnih omladinaca za vrijeme kapitulacije Italije. Učestvuje u akciji razoružavanja talijanskih vojnika. U NOB-u stupio je 19. rujna 1943. u Dalmaciji, u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojom je nastavio borbu u Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Komara i Vlašiću, kao puškomitraljezac. Poginuo je u borbi s Nijemcima i ustašama na planini Vlašiću, početkom druge polovine studenoga 1943. godine. Zadnje su mu riječi bile: »Komandiru jesam li junački poginuo«. Bio je vrlo hrabar, čvrst i uporan u svim borbama. Krasile su ga skromnost i duhovitost.

KUZMANIĆ Ivana VOJMIR, rođen 1921, Kaštel Novi, Split, student. Potječe iz siromašne porodice. Clan SKOJ-a postao je prije rata, a član KPJ 1941. godine. Po dolas¹".: okupatora 1941. godine radi na pripremi ustanka u svom mjestu i učestvuje u ilegalnim akcijama s ostalim skojevcima i komunistima Kaštela. U NOB-u odlazi prvom polovinom 1942. godine ü Mosećku četu, iz koje s grupom Kaštelana, rujna 1942. u Tičevu postaje borac pristapskih jedinica 1. proleterske NOU brigade, i sa istim nastavlja borbu na Ključu, Bosanskom Grahovu i Sitnici, da bi po zauzimanju Jajca krajem studenoga 1942. godine postao borac i zamjenik komesara 1. bataljona 3. Krajiške brigade 1. divizije, s kojom je nastavio borbu na Manjači, centralnoj Bosni, oko Celinca, Teslića i Posavine; potom u IV i V neprijateljskoj ofanzivi: oko Gornjeg Vakufa, Treskavice, Drine, Sandžaka, Prijepolja, Bijelog Polja, Celebića, Korlata, Bakića i Trovrha, Vučeva, Zelengore, Balinovca, Rataja i Miljevine. Poginuo je oko 17. lipnja 1943. godine kod Crnog vrha u borbi s Nijemcima, prilikom proboja V neprijateljske ofanzive.

KUZMIĆ Vicka IVO, rođen 1925, Split, građevinski naučnik. Potiče iz zemljoradničke porodice. Bio je jedan od naprednih omladinaca Splita.

Clan SKOJ-a postao je 1942. godine. Učesnik je ilegalnih akcija omladine Splita. Aktivno je radio na terenu Splita za NOP, sve do 11. rujna 1943. godine, kada je postao borac Mosorskog odreda iz kojeg je listopada 1943. u Bugojnu postao borac 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i s istim nastavio borbu kod Travnika, Suice, Komara, Vlašića, te u VII neprijateljskoj ofanzivi oko Lisine, Mliništa, Vraniće, Bašarinca, Sandžaka, u Srbiji oko Palisada, kada je postao član KPJ i politički delegat voda; zatim u Valjevu i Beogradu, kada je postao komandir voda, i vodeći borce iz borbe u borbu, na Sremskom frontu, u Sremu i Slavoniji, sve do kraja rata.

KVRŽIĆ Đure ARSEN, rođen 1926, u s. Donje Rađane, Knin, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke porodice. Krajem 1942. godine pristupa NOB. Borac je Kninskog odreda u kojem se bori do ulaska odreda u sastav 5. dalmatinske brigade (početkom veljače 1943. godine). Brigada ulazi u sastav 9. dalmatinske divizije, i sa istom učestvuje u borbama najprije u Sinjskoj krajini, zatim oko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, i dalje prema Neretvi, u borbama zaštite Glavne operativne grupe na desnoj obali Neretve. Podnosi teret rata kojeg je Brigada imala - prenoseći ranjenike preko Neretve i zaleđenog Prenja i dalje do Nevesinja. Rasformiranjem 9. dalmatinske divizije, aprila 1943. godine, ulazi u sastav 3. dalmatinske brigade s kojom prolazi Crnu Goru i Sandžak i vodi borbe, posebno teške na pl. Ljubišnji, oko Ćehotine, kod Celebića, na Tari, Pivi, Vučevu, gdje poslije prelaska Sutjeske, i rasformiranjem 3. dalmatinske brigade, dolazi početkom juna mjeseca u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske brigade, u čijim redovima učestvuje u slamanju obruča na Zelengori i Miljevini. Ističe se u protuofanzivi naših jedinica prema istočnoj Bosni, posebno u borbama na Jajcu, Praći, Renovici, Rogatici, Han-Pijesku. Poginuo je u teškim trodnevnim borbama protiv ustaša i domobrana, na Vlasenici, dana 27. lipnja 1943. godine.

LABAR Šime ŠIME, rođen 1914, Biograd na moru, radnik pekar. Vrlo mlad je pripadao naprednom radničkom pokretu svog mjesta. Učesnik je štrajkova i političkih manifestacija protiv nenarodnog režima stare Jugoslavije od kojeg je proganjan i zatvaran. Clan SKOJ-a 1941, a član KPJ 1942. Godine 1942. stupa u Bukovički odred s kojim se bori sve do listopada

1943. kada dolazi u Bugojno u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodio je borbe na Travniku, Duvnu, Šuici, Vlašiću i Vitovlju. Poginuo je u borbi s Nijemcima u VI neprijateljskoj ofanzivi početkom siječnja 1944. godine.

LABOR Marka ANTE, rođen 1920, Gradina-Lozovac, Šibenik, radnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. godine, prvih dana listopada iste godine odlazi u partizane i u Ključu stupa u 2. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade. Vodio borbu kod Grahova, na Sitnici, Jajcu, centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Crnog vrha, Jošavke, Devetine, Teslića, Prnjavora, pl. Uzlomca, zatim u IV i V neprijateljskoj ofanzivi u selu Bojska, Ivan-sedlu, G. Vakufu, Glavatičevu, Treskavici, Krčinom brdu, Kapaku, Ifsaru, na prostoru Cajniče-Goražde, Lim, kod Bijelog Polja, na pravcu Celebić-Borje-Zavajit, na Zlatnom boru, Tari i Vučevu. Poginuo je 3. lipnja 1943. godine u borbi s nijemcima u dolini Sutjeske. Clan SKOJ-a postao je 1943. godine.

LACMANOVIĆ Krste ANTE MARKIŠA, rođen 1924, Rakovo selo-Dubrava, Šibenik, radnik-zemljoradnik, iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od kraja 1941 godine. Sredinom 1942. postaje član SKOJ-a, a 4. listopada iste godine odlazi u partizane i u Ključu sti pa i; 3. kragujevački bataljon 1. iroleterske NOU brigade s ;oim kao borac omladinske č ;te ičestvuje u borbama: Bosanko. Grahovo, Sitnica, Ja ce, ikender-Vakuf, Kotor-Varoš, >ni vrh, Uzlomac, Maslovare, Celinac, Devetine, oko Tesli ;a i drugih mjesta centralne Bosne; zatim kroz IV neprijateljsku ofanzivu u teškim bitkama kod Bugojna, sela Bojska, na proitoru Konjic-Bradina-Ivan ; edlo, Gornji-Vakuf, potom preko Neretve i Prenja, na Glavatičevu, Treskavici kod Kalinovika, Drini kod Ustikoline, Krčinog brda, Kapka, i Ifsara. Poginuo je 12. travnja 1943. godine u borbi s Talijanima.

LACMANOVIĆ Špira PANTELIJA, rođen 1914, Lišanje Tinske, Benkovac, zemljoradnik. Clan SKOJ-a od prije rata a član KPJ 1943. godine. 1941. stupa u Sjevemodalmatinski odred iz kojega ie ušao u sastav 3. dalmatinske brigade i sa istom se bori oko Knina i Vrlike, u IV neprijateljskoj ofanzivi oko Imotskog, Posušja, Plas-grebena, doline Neretve i Nevesinjske kotline, u Crnoj Gori, Sandžaku, u V neprijateljskoj ofanzivi kod Ćehotine, Celebića, Tare, Pive i Vučeva. Početkom lipnja 1943. postaje borac i intendant 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim se bori u proboju obruča, u istočnoj Bosni, na Renovici, Vlasenici, Zvorniku, Caparda-ma, Nemiloj; u centralnoj Bosni, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Šuici, Travniku, Komaru, oko Jajca; u VI i VII neprijateljskoj ofanzivi na Vlašiću, vitovlju, Janju, u centralnoj Bosni oko Mrkonjić Grada, Lisine, Mliništa, Kupresa, Vraniće, Sarajevskih vrata, Bitovna, Sandžaka, zatim se bori u Srbiji, na Zlatiboru i Palisadu, Bajinoj Bašti, Valjevu, Ubu, Beogradu i borbama na Sremskom frontu. Ožujka 1945. godine prekomandiran u prištapske jedinice 1. proleterske divizije gdje i dočekuje kraj rata.

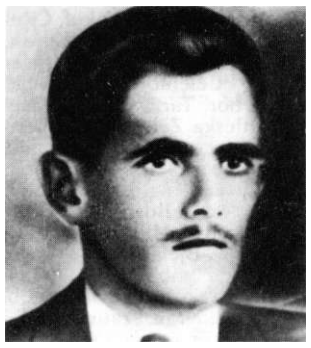

LACMANOVIĆ-JANKOVIĆ Krste ZORKA, rođena 1923. Rakovo Selo. Dubrava, Šibenik, domaćica, iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. godine, a svibnja iste godine postaje član SKOJ-a, da bi početkom listopada otišla u partizane i u Ključu stupa u 1. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade, kojim učestvuje u borbama: Grahovo, Jajce, Kotor-Varoš, Crni Vrh, Jošavka, Celinac, Jelah, Ivan-Sedlo, G. Vakuf, Čičevo, Drina, Krčino brdo, Kapak, Ifsar, Cajniče-Goražde, Bijelo Polje, Celebić-Borje-Zavajit, Zlatni bor, Tara, Vučevo, Maglić, Sutjeska, Zelengora, Miljevina, r. Prača, Vlasenica, Zvornik, Caparde, Nemila, Vranduk, Dalmacija, Travnik, Turbe, Šujica, centralna Bosna, Mrkonjić-Grad, Šipovo, Mliništa, Vranića, Bitovnja, Bjelašnica, Trnovo, Sandžak, Zlatibor, Palisad, Baiina Bašta, Kosjerić, Valjevo, Üb, Ralja, Beograd, zatim preko Šida, Šaren-grada, Vukovara,

Borova, Pleternice do Okučana, kada je 25. travnja 1945. godine ranjena i upućena u bolnicu Novi Sad. Obavljala je dužnosti bolničarke voda, čete, hijeničarke i referent saniteta fataljona. Ranjavana dva puta, RVI 60%. Živi u Šibeniku. Cl. KPJ od travnja 1943.

LALICA Štipana NIKOLA, rođen 1918, Vrpolje, Šibenik, zemljoradnik, iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. Prvih dana listopada, iste godine, odlazi u partizane sa suprugom Zorkom, i, u Ključu, stupa u 2. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade s kojim učestvuje u borbama: Bosansko Grahovo-Strmica, Sitnica, Jajce, Skender-Vakuf, Kotor-Varoš, Crni vrh, Jošavka, Teslić, Devetine, Prnjavor, Srbac, zatim kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu u bitkama: Ivan-sedlo, Raštelica, Gornji-Vakuf, Neretva, Glavatičevo, Treskavica, Ustikulina-Drina, Krčino brdo, Kapak, zatim Cajniče-Goražde, Lim-Brodarevo, Kovren, Šakovići, Celebić-Zavajit, Zlatni bor, Tara, Piva, Vučevo, dolina Sut-

jeske-Borovno, Zelengora-Balinovac, Miljevina, Jahorina, r. Prača, Renovica, Podromanija, Han-Pijesak, Vlasenica, Drinjača, Zvornik, Caparde, potom preko V ilića, Podromanije na Nemilu- . Bosnu, Turbe, Dalmaciju, šujica, Kupres, Travnik, Turbe, Komare, Ugar, Kotor-Varoš, Crni vrh, Jošavka, Devetine, Maslovare, Šiprage, Mrkonjić Grad i Lisina. Poginuo je krajem ožujka 1944. godine kao član KPJ i puškomitraljezac, u borbi s njemačko-ustaškim snagama.

LALICA-PLENČA Jose ZORKA, ž. **Nikole,** rođena 1925, Vrpolje, Šibenik, domaćica iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. Prvih dana listopada, iste godine, sa suprugom Nikolom odlazi u partizane i u Ključu stupa u 6. beogradski bataljon 1. proleterske NOU brigade, s kojim učestvuje u borbama: Bosansko Grahovo, Sitnica, Jajce, Skender-Vakuf, Kotor-Varoš, Crni vrh, Jošavka, Teslić, Prnjavor, Celinac zatim kroz IV neprijateljsku ofanzivu u teškim borbama: Bugojno-Bojska, Baradina-Konjic, Gornji-Vakuf, Bugojno, Neretva, Ulog, kod Kalinovika, Ustikulina-Drina i Krčino brdo. Poginuo je u noći 8/9. travnja 1943. godine u borbi s Talijanima. Član SKOJ-a postala je sredinom ožujka 1943. godine.

LALIĆ Mije BUDO, rođen 1920, Tučepi, Makarska, zemljoradnik. Potiče iz siromašne obitelji. Clan SKOJ-a postaje 1942. Aktivno radio na omasovljenju omladinskog pokreta. Srpnja 1942. stupa u sastav omladinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević« s kojom se bori na području Biokova do kraja kolovoza 1942. godine, kada je postao borac i politički delegat voda 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade sa kojim nastavlja borbu na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Čelinca, Teslića; u IV neprijateljskoj ofanzivi, oko Bradine i Lukača, Gornjeg-Vakufa, Bugojna, Glavatičeva i Ćićeva, Treskavice, Drine, Krčina brda, Ifsara, Sandžaka, zatim u V neprijatelj-

skoj ofanzivi, oko Celebića, Korlata, Bakića, Tare, Vučeva, Borovna, Zelengore, Balinovca i Miljevini. Bori se u istočnoj Bosni, na Jahorini, Vlasenici, Drnjači i Zvorniku gdje je i poginuo u borbi s ustašama. Član KPJ postao je početkom 1943. godine.

LALIĆ Jove DRAGAN, rođen 1921, Imotski, radnik-učenik. U 1941. zatvaran od okupatora i domaćih izdanjika, a po izlasku iz zatvora bježi u Beograd, gdje pomaže NOP. Po oslobođenju Beograda stupa u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borbu na Sremskom frontu. U toku 1944. godine postao je član KPJ. Borio se na Iloku, Sidu, Tovarniku, Šiškim Banovcima, Oraliku, Mehovima, Vukovaru i Pleternici, gdje je bio ranjen, a potom prenesen u bolnicu u Zemunu, gdje ga je i zatekao kraj rata. Dragan je bio jedan od pouzdanih i hrabrih boraca koji seje isticao u frontalnim borbama.

LALIĆ Petra ĐURO, rođen 1922, Čista Mala, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od sredine 1942. Uhapšen od strane Talijana, 1. studenog 1942. godine i određen u logor na Molatu. Krajem listopada 1943. odlazi u partizane i kod Bugojna stupa u 1. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama oko Travnika, Turbeta, Šujice, centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Jošavke, Uzlomca, Mrkonjić Grada, Šipova, Mliništa, potom u nadiranju Brigade na istok, preko Vukovskog, planine Vraniće, Bitovnje, komunikacije Konjic-Sarajevo, Bjelašnice, Trnova, Foče i Sandžaka, Zlatibora, Palisada, Bajine Bašte, Kosjerića, Maljena, Valjeva, Uba, Ralje, Beograda. Vodi borbe na prostoru Šid-Tovarnik, na sremskom frontu, preko Srijema i Slavonije do Zagreba gdje je dočekao kraj rata. Član KPJ postao je listopada 1944. g.

LALIĆ Stojana MARKO, rođen 1914, Čista Mala, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od druge polovine 1941. Uhapšen od Talijana i odveden u logor na Molatu. Krajem listopa-

da 1943. godine, kod Bugojna, stupa u 1. proletersku NOU brigadu. Vodi borbe oko Travnika, Turbeta, Sujice, u centralnoj Bosni, na prostoru Mrkonjić Grad-Sipovo-Mliništa, preko Vukovskog, planine Vraniće, Bitovnje, komunikacije Konjic-Sarajevo, Bjelašnice, Foče i Sandžaka, zatim po prelasku u Srbiju preko Zlatibora, Palisada, Kosjerića, Maljena, Valjeva, Uba, te Ralje, Avala, Beograd, 1944, a zatim preko Srijema do Slavonije. Član KPJ postao je početkom listopada 1944. godine.

LALIĆ Nikole MILAN, rođen 1925, Čista Mala, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od 1942. godine. Kod Bugojna krajem listopada 1943. dolazi u 1. proletersku NOU brigadu 5. bataljon Garibaldi. Vodi borbe oko Travnika, Sujice, Turbeta, zatim po centralnoj Bosni, u rajonu Mliništa, potom oko Vukovskog, pl Bitovnje, padina Bjelašnice, Foče 1 Sandžaka, potom po prelasku u Srbiju, na Zlatiboru-Palisadu, Kosjeriću, Valjevu, Ubu, Ralji, Avali, ulicama Beograda, u Srijemu oko Sida, Tovarnika; učestvuje u proboju Sremskog fronta, a zatim vodi bitke oko Vukovara, Đakova, Pleternice, Okučana, Čazme, Vrbovca, do Zagreba. Bio je ranjavan više puta. Član KPJ postao je 1944. godine.

LALIĆ Filipa MILIVOJ, rođen 1922, Gorice-Skradin, Šibenik, zemljoradnik, iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od kraja 1941. godine a 1942. postaje član SKOJ-a i potom odlazi u partizane. U 4. kraljevački bataljon 1. proleterske

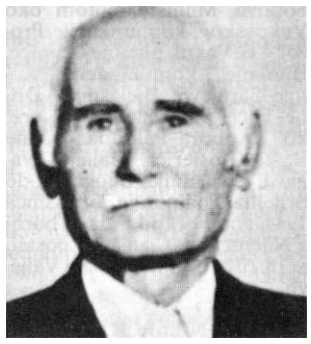
NOU brigade stupa sredinom rujna 1943. kod Aržana u Dalmaciji. Učestvuje u borbama oko Travnika, Sujice, Turbeta, Jajca, po centralnoj Bosni, kod Mrkonjić-Grada, Lisine, Sipova, zatim u rajonu Mliništa pa preko Vukovskog, komunikacije Prozor-G. Vakuf, planine Vraniće, Bitovnje, komunikacije Konjic-Sarajevo, kod Raštelice, Gl. Bjelašnice, a oilda nastavlja borbe preko Drine-Foče, kod Pljevlja, Kovrena, Đurđevića Tare i Čehotine. Poginuo je na rijeci Uvac 23. kolovoza 1944. godine, po prelasku u Srbiju u borbi s četnicima, član KPJ postao je krajem svibnja 1944. godine.

LALIĆ Uroša MIRKO, rođen 1927, Čista Mala, Šibenik, zemljoradnik iz srednje seljačke obitelji. Za NOP radi od 1942 godine. U 1. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade do-

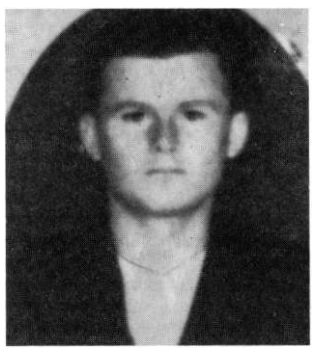
lazi krajem listopada 1943. kod Bugojna. Vodi borbe oko Travnika, Sujice, Turbeta, zatim preko centralne Bosne, na Mliništima, pa preko Vukovskog, pl. Bitovnje, Prenja, Trnova, Foče i Sandžaka, a zatim prelazi u Srbiju i vodi borbe na Zlatiboru-Palisadu, Bajinoj Bašti, Kosjeriću, Valjevu, Ubu, Ralji, Avali, ulicama Beograda, u Srijemu kod Sida, Tovarnika, Sidskih Banovaca; učestvuje u proboju Sremskog fronta, a potom vodi borbe oko Vukovara, Đakova, Pleternice, Okučana, Čazme, Vrbovca, do Zagreba. U ratu je ranjavan više puta. Član KPJ postao je 1944. godine.

LALIĆ Miḥaila NIKOLA, rođen 1902, Čista Mala, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne

seljačke obitelji. Za NOP radi od kraja 1941. U 1. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade dolazi krajem listipada 1943. kod Bugojna. Vodi borbe oko Travnika, Sujice, Turbeta, centralne Bosne, u rajonu Mliništa, te oko Vukovskog, pl. Bitovnje, Raštelice, Trnova, Foče i Sandžaka. Po prelasku u Srbiju učestvuje u borbama na Zlatiboru, Palisadu, Bajinoj Bašti, Kosjeriću, Valjevu, Ubu, Avali, Beogradu, zatim u Srijemu kod Sida, Tovarnika, Sidskih Banovaca, zatim na Sremskog fronta, a potom oko Vukovara, Đakova, Pleternice, Okučana, Čazme, Vrbovca, do Zagreba. Umro je 1948. u Riđici-Vojvodina.

LALIĆ Stanka PETAR, rođen 1923, Čista Mala, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od 1942. Član SKOJ-a postao je 1943. godine, a krajem listipada, iste godine, odlazi u partizane i kod Bugojna stupa u 1. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade. Bori se oko Travnika, Sujice, Turbeta, zatim preko centralne Bosne, oko Jajca, Mrkonjić-Grada, Lisine,

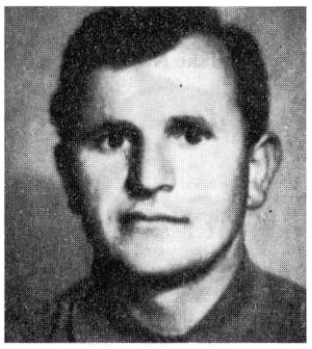
Šopova, Mliništa, potom oko Vukovskog, komunikacije Prozor - G. Vakuf, planine Vraniće, Bitovnje, komupikacije* Konjic-Sarajevo, Bjelašnice, Drine-Foče, Sandžaka, Uvea, preko Zlatibora-Palisada, Bajine Bašte, Kosjerića, Maljena, Valjeva, Uba, Ralje, Beograda do Srijema. Poginuo je 7. prosinca 1944. godine, kod Šida, u borbi s Nijemcima. Član KPJ postao je 16. rujna 1944. godine u Valjevu.

LALIĆ Nikole RAJKO, rođen 1921, Čista Mala, Šibenik zemljoradnik, iz siromašne seljačke obitelji. Od druge polovine 1941. aktivno radi za NOP, potom odlazi u partizane, ali nije utvrđeno kojoj je jedinici pripadao. Listopada 1942. na prostoru Ključ-Petrovac, dolazi u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe na Grahovu, Jajcu, u centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Jošavke, Crnog Vrha, zatim kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, u bitkama kod sela Bojska, na Ivan-sedlu; zatim učestvuje u bitkama kod G. Vakufa, Čičeva, Glavatičeva, Drine, Krčinog brda, Kapka, Ifsara, na prostoru Čajniče-Goražde, kod Pljevlja, Bijelog Polja, zatim na pravcu Čelebić-Borje-Zavajit i na Zlatnom boru. Poginuo je 24. svibnja 1943. godine u V neprijateljskoj ofanzivi. Član SKOJ-a postao je krajem veljače 1943. godine.

LALIĆ Mihaila SLAVKO, rođen 1924, Čista Mala, Šibenik zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od 1941. godine. Kao član SKOJ-a krajem listopada 1943. kod Bugojna, dolazi u sastav Protiv-kolske čete 1. proleterske NOU brigade. Bori se na terenu centralne Bosne zatim na prostoru Mliništa, te oko Vukovskog, pl. Bitovnje, Bjelašnice, Foče i Sandžaka; potom prelazi u Srbiju i vodi borbe oko Zlatibora, Palisada, Kosjerića, Valjeva, Uba, Ralje, Avale i Beograda, sve do 18. studenog 1944. godine, kada prelazi u PA četu 1. proleterske divizije i nastavlja borbu preko Srijema i Slavonije, do Zagreba gdje dočekuje kraj rata. Bio je dva puta ranjen. Član KPJ postao je 17. kolovoza 1944. godine.

LALIĆ Jovana VUJO, rođen 1922, Čista Mala, Šibenik, zemljoradnik, iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od kraja

1941. Hapšen od strane Talijana i odveden u logor na Molatu. Krajem listopada 1943. odlazi u partizane i kod Bugojna stupa u 1. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama oko Travnika, Turbeta, Šujice, u centralnoj Bosni oko Kotor-Varoši, Jošavke i Uzlomca. 4. travnja 1944. godine bio je zarobljen kod Mrkonjić-građa. Do kraja rata se nalazio u zarobljeništvu, a potom dolazi u svoje mjesto gdje i sada živi kao zemljoradnik.

LAMBAŠA Mate UROŠ, rođen 1927, u Šibeniku, đak, iz siromašne radničko-težačke obitelji. Od početka 1942. radi za NOP. Iste godine postaje član SKOJ-a. Prvih dana listopada 1942. odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 3. bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe na Grahovu, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, zatim u

IV i V neprijateljskoj ofanzivi, na prostoru Ivan-sedlo-Bradina-Konjic, G. Vakuf, Čičevo, Glavatičevo, Treskavica, Drina-Krčino brdo, Kapak, Ifsar, Čajniče, kod Pljevlja, Bijelog Polja, na prostoru Čelebić-Korlat-Bakić, Tara, Vučevo, Borovno, Balinovac, Miljevina, potom preko istočne i srednje Bosne do Dalmacije; zatim se bori oko Travnika, Jajca, Šipova, Mliništa, a potom prelazi u Srbiju i vodi borbe na Zlatiboru, Palisadu, Kosjeriću, Valjevu, Ubu, Avali, Beogradu. Po oslobođenju Beograda odlazi u novoformirani Peti šumadijski bataljon s kojim nastavlja borbu preko Srijema i Slavonije, do Zagreba gdje dočekuje kraj rata. Član KPJ postaje 1943. godine.

LAURA Nikole BRANKO, rođen 1926, Split, naučnik-tokar. Potiče iz radničke porodice. Mlad se uključio u napredni omladinski pokret. Početkom 1942. godine postaje član SKOJ-a. Drugom polovinom 1943. stupa u 4. splitsku brigadu iz koje je listopada 1943. godine postao borac i intendant 6. beograskog bataljona 1. proleterske NOU

brigade. Vodi borbe na Travniku, Vlašiću, Suici, VI i VII neprijateljskoj ofanzivi: Komaru, centralnoj Bosni, Lisini, Mliništu, Bašarincu, Vranići, Sandžaku zatim u Srbiji na terenu Palisada, Valjeva i -Bepgrada na sremskom frontu, u Srijemu i Slavoniji, gdje je i teže ranjen. Kraj rata gaje zatekao, u bolnici, u Požegi. Član KPJ postao listopada 1944. godine.

LEKO Luke IVAN, rođen 1914, Metković, obalski radnik. Član SKOJ-a od prije rata a član KPJ od 1940. Bio u URS-ovim sindikatima. Učesnik je štrajkova i političkih manifestacija u

Metkoviću. Jedan od organizatora ustanka u Metkoviću. U NOB-u stupa 1941. godine. Bio je borac Neretvanske čete, 2. čete bataljona »Josip Jurčević« s kojim se bori na području Biokovo-Neretva, sve do kraja kolovoza 1942. godine, kada je postao borac 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, sa kojim se bori na Ključu, Strmici, Sitnici, Jajcu; u centralnoj Bosni: Kotor-Varoši, Čalincu, oko Teslića, Prnjavora sve do Save; u IV neprijateljskoj ofanzivi, oko Bugojna, Ivansedla, Raštelice, Gornjeg Vakufa, Glavatićeva, Treskavice, Kalinovika, Drine, Krčinog brda, Kapka, Ifsara, Sandžaka, oko Prijepolja i Bijelog Polja, zatim u V neprijateljskoj ofanzivi, na Čelebiću, Borju, Zlatnom boru, Tari, Pivi, Vučevu, Borovnu, dolini Sutjeske, Bavanu, Zelengori, Balinovcu, Rataju, Miljevini; u istočnoj Bosni, na Renovici, Han-Pijesku, Vlasenici, Zvorniku, Capardama, Nemiloj, srednjoj Bosni, Turbetu i Dalmaciji, kada je prekomandiran u Dalmaciju i nastavio borbu u Hercegovini. Poginuo je kod sela Prebilovaca kod Čapljine, pred kraj 1943. godine, u borbi s četnicima.

LEKO Luke MIJO, rođen 1919, Metković, obućarski radnik. Organiziran u URS. Radio na jačanju omladinskog pokreta u Metkoviću. Član SKOJ-a od prije rata, a član KPJ od 1941. Vrlo aktivan u pripremnom razdoblju ustanka u Metkoviću. U NOB-u stupa 1941. godine. Bio je u Neretvanskoj četi, a kasnije u omladinskoj četi »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević« s kojom se bori na području Biokovo-Neretva, do kraja kolovoza 1941. godine, kada je postao borac 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim nastavio da se bori na Ključu, Strmici, Sitnici, Jajcu, centralnoj Bosni, oko' Kotor-Varoši, Teslića, Prnjavora; u IV neprijateljskoj ofanzivi, na Ivan-sedlu, Raštelici, . Gornjem-Vakufu, Glavatičevu i Treskavici, Drini, Ifsaru, Sandžaku; u V neprijateljskoj ofanzivi na Čelebiću, Borju, Zlatnom boru, Vučevu, Borovnu, Bavanu, Balinovcu i Miljevini; zatim u istočnoj Bos-

ni, oko Vlasenice Zvornika, Caparda, Nemile, Turbeta, u Dalmaciji, Travniku, Šuici, Bugojnu, Vlašiću kada je krajem 1943. godine prebačen u radionicu, pri pozadini 1. proleterske NOU brigade, iz koje je krajem svibnja 1944. prekomandiran u Dalmaciju, u biokovske jedinice gdje je i dočekao kraj rata. U toku rata je ranjavan i RVI.

LELAS Ante MATE, rođen 1917, Split, brijački radnik. Potiče iz radničke porodice. Vrlo mlad se uključio u napredni radnički pokret. Radio u sindikatima. Član KPJ postaje 1936. godine a iste godine s grupom Splićana odlazi za Španjolsku, ali je ubrzo uhapšen i zatvoren u Splitu. Po okupaciji zemlje i dolaska okupatora u Splitu, uhapšen i sproveden u logor u Italiju, odakle je 1942. godine s jednom grupom pobjegao i ilegalno se vratio u Split. Jedan je od organizatora i učesnika u razoružavanju talijanske vojske i izvlačenje tehnike i vojne opreme iz Splita. Po povlačenju iz Splita ušao je u sastav'3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa njim na-

stavio borbu u Dalmaciji, Duvnu, Šuici, Travniku, oko Jajca, Komara, Vlašića, centralne Bosne, Mrkonjić-Grada, Lisine, Drvara i Mliništa, gdje je i ranjen a potom priključen bolnici na Vranići planini i ostavljen krajiškim jedinicama. Po ozdravljenju je ušao u sastav 10. krajiške divizije, s kojom se bori sve do oslobođenja Beograda, kad ie ušao u sastav 1. jugoslavenske brigade formirane u SSSR, a zatim nastavio borbu na sremskom frontu. Poginuo je 14. prosinca 1944. godine oko Sotina u borbi s Nijemcima.

LELAS Petra MARIJA, rođena, 1925 Borak, Omiš, domaćica. Član SKOJ-a postala je 1941. U siječnju 1943. godine odlazi u sastav 5. dalmatinske brigade i sa istom nastavlja borbu kroz neprijateljsku ofanzivu. Travnja 1943. godine postala je borac-bolničarka 3. dalmatinske brigade i sa istom nastavila borbu u V neprijateljskoj ofanzivi, kad na Vučevu početkom lipnja 1943. ulazi u sastav 1. cr-

nogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. U sastavu ovog bataljona učestvuje u borbama: Magliću, Sutjesci, Zelengori, Bavanu, Balinovcu, Miljevini, Vlasenici, Zvorniku, Capardama, Nemiloj, Vranduku, i centralnoj Bosni, Turbetu i Dalmaciji, kada je prekomandovana i postala bolničarka Mosorskog odreda. Kraj rata dočekala je u 3. dalmatinskoj brigade kao referent saniteta. Clan KPJ postala u toku rata.

LEONE Marka MATE, rođen 1922, Zablaće, Šibenik, podoficir bjv, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Aktivno radi za NOP. Clan SKOJ-a postao je 1941. godine. Sredinom 1942. stupa u Šibenski odred. Iste godine postao je član KPJ. Listopada 1942. odlazi u Bosnu. Početkom studenog, kod Bos. Petrovca, dolazi u sastav PJ 1. proleterske divizije s kojima nastavlja borbu preko centralne Bosne, a zatim kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu. U toku V neprijateljske ofanzive, između 10. i 15. lipnja, dolazi u sastav 1. crnogorskog bataljona i vodi borbe u istočnoj i sred-

njoj Bosni, zatim u Dalmaciji, a onda oko Travnika, Turbeta, Suice, po centralnoj Bosni, pa preko Vukovskog, Vraniće, Bitovnja, Bjelašnice, Trnova, Foče, Sandžaka, u Srbiji, oko Zlatibora, Bajine Bašte, Kosjerića, Valjeva, Uba, Avale i Beograda. Poginuo je 17. listopada 1944. godine u Beogradu.

LESKUR Laze ILIJA, rođen 1920, Dragišići, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji, za NOP radi od 1942. Listopada 1943. odlazi u parti-

zane i kod Bugojna stupa u 6. beogradski bataljon 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama: Travnik, Turbe, Duvno, Šujica, opet Travnik, Turbe, Komare, Vlašić, po centralnoj Bosni, r. Ugar, Vrbas, Mrkonjić-Grad, Lisina, Šipovo, Mliništa, potom preko Vukovskog, Raduše, Komara, Vraniće, Bitovnja, Raštelice, Bjelašnice, Drine, Sandžaka, Lima, Uvea, Zlatibora, Palisada, Kosjerića, Maljena, Valjeva, Kolubare, Uba, gdje je 2. listopada 1944. godine bio ranjen i upućen u bolnicu na liječenje. Član SKOJ-a postao je prosinca 1943. godine, a član KPJ 16. ožujka 1944.

LESKUR Laze MIRKO, rođen 1915, Dragišići, Šibenik zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od kraja 1941. Hapšen od Talijana drugom polovinom 1942. godine. Po izlasku iz zatvora aktivno radi na terenu, sve do listopada 1943. godine, kada odlazi u partizane i kod Bugojna stupa u 1. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade s kojim učestvuje u borbama: Sujice, Travnik, Turbe, Komari, Vlašić,

Skender-Vakuf, Kotor-Varoš, Crni vrh, Jošavka, Devetine, oko Jajca, Mrkonjić-Grada, Lisina, Šipova, Klekovače, Mliništa, zatim preko Vitoroga, Kupreškog polja, Vukovskog, Raduše, komunikacije Prozor - G. Vakuf, Komara, Vraniće, Bitovnja, Raštelice, Bjelašnice, Trnova, Foče, Sandžaka, Uvea, Zlatibora, Palisada, Bajine Bašte, Kosjerića, Maljena, Valjeva, Kolubare, Uba, Ralje, Avale, Beograda; zatim nastavlja borbe kod Sida, Tovarnika, Sidskih Banovaca, Iloka, Srijema, Šarengrada, Vukovara, Borova, Đakova, Pleternice, Okučana, Ilove, Moslavačke gore, Čazme, Vrbovca, do Zagreba, gdje dočekuje kraj rata. Bio je dva puta ranjavan. Clan KPJ postao je krajem listopada 1944. godine.

LETICA-ZLATOVIĆ Joze ZORICA, rođena 1926, Podgora, Makarska, domaćica. Potiče iz siromašne seljačke porodice. Clan SKOJ-a postala je 1941. U studenom 1942. stupa u bataljon »Vid Mihaljević«, s kojim se bori sve do ulaska u sastav 4. dalmatinske brigade, s kojom nastavlja borbu u IV neprija-

teljskoj ofanzivi oko Imotskog, Vrgorca, Širokog Brijega, Posušja, Tihaljine, Klabuka, dolini Neretve i Nevesinjske kotline, kada je krajem travnja 1943. postala borac-bolničarka 3. dalmatinske brigade i nastavila borbu u Sandžaku, Crnoj Qori, u V neprijateljskoj ofanzivi oko Ćehotine, Pljevlja, Celebića, Tare i Pive, Vučeva, doline Sutjeske, da bi početkom lipnja 1943. godine postala borac-bolničarka 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim nastavila borbu na Zelengori, Balinovcu Rataju i Miljevini; zatim u istočnoj Bosni oko Renovice, Vlasenice, Zvornika, Caparda, Nemiloj, centralnoj Bosni, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Šuici, oko Jajca, na Vlašiću, kada je krajem prosinca 1943. prekomandovana u sanitet Brigade, a kasnije divizije, odakle je s ranjenicima i bolesnicima prebačena u Italiju, gdje je vršila dužnost sanitetskog radnika. Kraj rata zatekao ju je u sastav 1. gardijske brigade. Clan KPJ postala je 1944. godine.

LETUNICA Laze ŠPIRO, rođen 1911, Gošić, Knin, radnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Siromaštvo gaje natjeralo da ode u Beograd, gdje se i zapošljava. Godine 1943.

uhapšen je i zatvoren u logor na Banjici, odakle je uspio da pobjegne, a zatim se povezuje sa simpatizerima NOP u Beogradu. Po oslobođenju Beograda stupa u 2. bataljon 1. proleterske NOU brigade kojim vodi borbu u; Srijemu oko Vrzića, Erdevika, Sida; Tovarnika, Ilače, Oriolika, Sidskih Banovaca, Bosuta, zatim se bori na Sremskom frontu oko Šarengrada, Opatovca, Sotina, Vukovara, Borova, Tordinaca, Markušinca, komunikacije Osijek-Đakovo, planine Dilja, Krndije i Papuka, te Bekteža i Kutjeva, u Požeškoj kotlini. Poginuo ie 19. travnja 1945. godine na Pleternici u borbi s njemačko-ustaškim snagama.

LEŽAJA Dušana MIRKO, rođen 1920, Karin Donji, Benkovac, zemljoradnik godine 1943. stupa u Bukovički odred. Clan SKOJ-a postao je 1943. Sve do kraja lipnja 1943. godine bori se u odredu, kada postaje borac 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim nastavio da se bori oko Travnika, Komara, Turbeta, Jajca, Suice, Kupresa; u VI i VII neprijateljskoj ofanzivi oko Vlašića, centralne Bosne, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Vukovskog, Vranića, Bitovne, Sandžaka; zatim u Srbiji na Zlatiboru, Palisadu, Karanu, Valjevu, Ubu, Beogradu i svim borbama sremskog fronta, u Srijemu i Slavoniji.

LOKAS Marka ANTE, rođen 1909, Trogir, zemljoradnik. Rano se uključio u napredni radnički i sindikalni pokret. Godine 1936. postao je član KPJ. Učesnik je formiranja »Seljačke Sloge« i pjevačkog društva »Kolo«. Početkom travnja 1942. godine, s članovima svoje partijske ćelije, odlazi u NOB-u s prvom grupom preko Dinare u Livanjski odred za Cincaru, bataljon »Vojin Zirović« gdje se bori do dolaska grupacije proleterskih brigada 1942. godine u zapadnu Bosnu. Srpnja 1942. stupa u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU

brigade. U prosincu 1942. prekomandiran je u sastav 1. dalmatinske brigade u kojoj je ostao do ranjavanja svibnja 1943. Bio je na raznim dužnostima a kraj rata je dočekao kao načelnik brigade »Frane Ogulinac Seljo« u sastavu 34. divizije. Poslije rata ostao u JNA iz koje je penzioniran u činu majora. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941«. Danas je teški RVI zbog pet ranjavanja i preboljena dva tifusa: pjegavca i trbušnog.

LOKAS Marka JOSO, rođen 1913, Raslina, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942 godine, a prvih dana listopada, iste godine, odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 6. bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe na Grahovu, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, u IV i V neprijateljskoj ofanzivi, na prostoru, Ivan-sedlo, Bradina, Konjic, G. Vakuf, kod Kalinovika, zatim na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Čajniču, kod Pljevlja, Bijelog Polja, na pravcu Čelebić-Šuma, Korlat-Trovrh, na Tari, Vučevu, Suhoj, Zelengori, Miljevini, zatim preko istočne bosne na Han-Pijesku, Vlasenici, Zvorniku, Nemiloj, srednjoj Bosni, do Dalmacije i natrag, oko Sujice, Travnika, Jajca. U studenom 1943. godine prima desetinu s kojom uspješno komanduje u borbama po centralnoj Bosni, kod Mrkonjić-Grada, Šipova, na Mliništama, te u nadiranju Brigade na istok i po prelasku u Srbiju, preko Zlatibora, Valjeva, Uba, Avale, Beograda, Srijema i Slavonije. Poginuo je svibnja 1945. godine. Clan KPJ postao je 1943. godine.

LONČAR Ilije BOŽO JASTREB, rođen 1912, Siverić, Drniš, rudarski radnik u ibarskim rudnicima. Učesnik štrajkova i demonstracija. Bio proganjan i protjeran iz ibarskih rudnika zbog naprednih ideja i masovnog učešća u štrajku 1937. godine. Jedan od organizatora ustanka. Prvom polovinom 1941. godine ulazi u Kraljevački odred iz kojeg je stupio u 4. kraljevački bataljon u Rudom, i sa njim nastavio borbu. Član KPJ postao je u svibnju 1942. U toku rata je ranjavan teže 4 puta i danas je RVI. Kraj rata ga je zate-

kao na dužnosti rukovaoca tehnike i opreme u 2. armiji u činu potporučnika. Božo je bio poznat kao vješt starješina i nosio je nadimak »Jastreb«. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941«. Poslije rata ostao u JNA iz koje je penzioniran u činu kapetana I klase.

LOVRETA-JAKIČ Jakova DANICA, rođena 1924, Kotišnja, Makarska, domaćica. Član SKOJ-a postala je 1941. Vrlo aktivna u pripremnom razdoblju ustanka. U rujnu 1942. godine stupila je u sastav bataljona »Vid Mihaljević« s kojim se bori na području Biokova. Sa istim je ušla u sastav 4. dalmatinske brigade i nastavila borbu u IV neprijateljskoj ofanzivi oko Imotskog, Vrgorca, Posušja, Širokog Brijega, Tihaljine, Klabuka, doline Neretve, Prenja, Boračkih jezera, Nevesinja, kada je početkom travnja 1943. godine postala borac 3. dalmatinske brigade i nastavila borbu u Sandžaku i Crnoj Gori; u V neprijateljskoj ofanzivi oko Čehotine, Čelebića, Tare, Pive i Vučeva. Početkom lipnja 1943. godine nastavila je borbu u sastavu

2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade u proboju obruča, u istočnoj Bosni, oko Vlasenice, Zvornika, Caparda, Nemile, centralne Bosne, Turbeta i Dalmaciji, kada je sa grupom bolesnika i ranjenika upućena, krajem rujna 1943. godine na Biokovo, a zatim u mornaričku četu iz koje je s ranjenicima otišla u Italiju. U veljači 1944. godine vratila se u zemlju i postaje komesar sanitetske čete 9. brigade 20. divizije gdje je zatekao kraj rata. Član KPJ postala je 1943. godine.

LOZIĆ-BRAŠANAC Vicka DANICA, rođena 1920, Krilo Jesenice, Omiš, domaćica. Potječe iz siromašne seljačke porodice. Član SKOJ-a postala je 1941. a član KPJ 1943. godine. 1942. stupa u Mosorski odred, s kojim se bori po Zagori do ulaska u sastav 3. dalmatinske brigade sa kojom nastavlja borbe oko Knina i Vrlike; zatim u IV neprijateljskoj ofanzivi oko Imotskog, Širokog Brijega, Posušja, Plas-grebena, Neretve i Nevesinja; a u V neprijatljskoj ofenzivi na Čehotini, Čelebiću, Tari, Pivi, Vučevu, kada početkom lipnja 1943. postaje borac-bolničarka 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borbe

vila borbu u Sandžaku i Crnoj Gori; u V neprijateljskoj ofanzivi oko, Čehotine, Čelobića, Tare i Vučeva, kada je početkom lipnja 1943. postala borac-bolničarka 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim nastavlja borbu u proboju obruča u istočnoj Bosni oko Vlasenice, Zvornika, Nemile, u centralnoj Bosni, Turbetu i Dalmaciji, kada je krajem rujna 1943. godine prekomandirana u Dalmaciju i postala referent saniteta bataljona Imotskog odreda na kojoj dužnosti je i zatekao kraj rata.

LUCJETIĆ Stipe ANTE, rođen 1902, Podgora, Makarska, zemljoradnik. Početkom 1943. stupa u bataljon »Vid Mihaljević«

sa kojim se bori u sastavu 4. dalmatinske brigade u IV neprijateljskoj ofanzivi oko Imotskog i Vrgorca, Širokog Brijega, Posušja, Tihaljine i Klabuka, doline Neretve i Nevesinja, kada je krajem travnja 1943. postao borac i bolničar 3. dalmatinske brigade i sa istom nastavio borbu u Crnoj Gori i Sandžaku: zatim u V neprijateljskoj ofanzivi oko Čehotine, Čelebića, Tare, Pive i Vučeva da bi početkom lipnja 1943. postao borac-bolničar 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i

froz istočnu Bosnu oko Jahorine, Vlasenice, Zvornika, Caparda, Nemile; bori se u centralnoj Bosni, u Turbetu, Dalmaciji, Travniku, Šuici, Vlašiću, Mrkonjić-Gradu, Lisini, Mliništu, Vranići, Bašarincu, Bitovni, Sandžaku potom u Srbiji oko Zlatibora, Palisada, Karana, Bajine Bašte, Valjeva, Uba i Beograda, kada je listopada 1944. godine ušla ujiastav 5. šumadijskog bataljona, kao referent saniteta, i nastavila borbu na Sremskom frontu, gdje je 3. siječnja 1945. godine teško ranjena, a potom prenesena u bolnicu u Jagodinu, gdje ju je i zatekao kraj rata.

LOZO-RAOS Petra ANKA, rođena 1926, Poljica, Imotski, domaćica. Član SKOJ-a postala je 1943, a član KPJ 1943. U prosincu 1943. stupa u sastav 4. dalmatinske brigade, s kojom nastavlja borbu oko Vrgorca, Imotskog, Širokog Brijega Posušja, Tihaljine, Klab'uka, Pl las-grebena, doline Neretve i Nevesinja. Pred kraj travnja 1943. godine postala je borac-bolničarka 3. dalmatinske brigade i nasta-

sa istim nastavio borbu u proboju obruča, u istočnoj Bosni oko Vlasenice, Drinjače i Zvornika. Poginuo je početkom srpnja 1943. godine u borbi s Nijemcima i ustašama.

LJUBENKOV Ante SLAVKO, rođen 1921, Kaštel Sućurac, Split, radnik. Potiče iz seljačke porodice. Za NOP počeo raditi od 1942. Drugom polovinom 1943. stupa u

Mosorski odred s kojim se bori u Dalmaciji i u obrani Splita. Listopada 1943. u Bugojnu je postao borac 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borbu na Travniku, Düvnu, Šuici, Vlašiću, centralnoj Bosni, Mrkonjić-Gradu, Lisini, kada je svibnja 1944. prekomandiran u artiljeriju. Kraj rata je dočekao kao artiljerac u 1. artiljerijskom divizionu 4. armije. Poslije rata demobilizira se i uključio ,se u rad u privredu. U toku rata postao je član SKOJ-a.

LJUBETIĆ Ante JOSIP JOLPAŽ, rođen 1919, Vrpolje, Šibenik, obalni radnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Po okupaciji zemlje opredjeljuje se za NOP. U partizane odlazi početkom listopada 1942. godine i u Ključu ulazi u sastav 2. bataljona 1. prole-

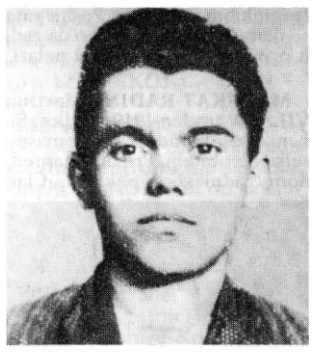
terske NOU brigade. Vodi borbe na Sitnici i Jajcu, te centralnoj Bosni. Početkom IV neprijateljske ofanzive, iz 2. čete odlazi u vod za snabdijevanje bataljona. Svoje obaveze savjesno izvršava, posebno u teškim danima V neprijateljske ofanzive. Tokom V neprijateljske ofanzive vrši i dužnost zamjenika intendanta, ali već po prelasku Sutjeske osijetili su se na njemu znaci tifusa. Ostaje u bataljonu do Balinovca, kada se upućuje u bolnicu. Tako je kao tifusar, ispred Miljevine pao u ruke Nijemcima, koji su ga uputili u logor, zatim na liječenje, ispitivanje, a potom su ga mučili. Po završetku rata ostaje živ i vraća se natrag u domovinu. Sada kao penzioner živi u Kamniku u Sloveniji.

LJUBIČIĆ Ante MARTIN, ro den 1909, Vrpolje, Šibenik, radnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Rano se opredjeljuje za radnički i revolucionarni pokret, a 1940. postaje član KPJ. Odmah po okupaciji zemlje aktivno radi za NOP i jedan je od organizatora

ustanka u svom mjestu. U partizane odlazi početkom listopada 1942. i u Ključu ulazi u sastav 3. bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe na Grahovu, Sitnici i Jajcu, te centralnoj Bosni. Krajem siječnja 1943. godine postao je komandir desetine s kojom uspješno komandira. Naročito se ističe tokom IV neprijateljske ofanzive u borbama kod Bugojna. na prostoru Ivan-sedlo, Bradina, Konjic, potom kod G. Vakufa, Ćićeva i Glavatičeva, u krvavim bitkama s četnicima. Poginuo je u borbi s četnicima na Treskavici 20/21. ožujka 1943. godine.

LJUBIŠIĆ Davida MILOŠ, ro den 1921, Golubić, Knin, mašinski bravar u Beogradu, gdje se je i upoznao s naprednim idejama radničkog i omladinskog pokreta.

U Beogradu je učestovao u raznim ilegalnim akcijama protiv okupatora, gdje je i postao član SKOJ-a. Učestovao je kao ilegalac s NOV u zauzimanju Beograda listopada 1944. godine, kada je postao borac i puškomitraljezac 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim je nastavio borbu na Sremskom frontu. Poginuo je u borbi protiv Nijemaca i ustaša, oko Orolika u Srijemu, 15. prosinca 1944. godine.

LJUTIĆ Nikole MARKO, ro đen 1926, Perušić, Benkovac, zemljoradnik. Član SKOJ-a postao je početkom 1943. godine. U NOB-u stupa 1943. u Bukovički odred s kojim se bori sve do odlaska listopada 1943. u 1. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade, s kojim je nastavio da se bori oko Travnika, Turbeta, Šujice, Vlašića, kada je početkom studenoga 1943. postao borac-artiljerac u sastavu brigadne artiljerije i s njom nastavio Dorbu u centralnoj Bosni, Mrkonjić-Gradu, Lisini, Mliništu, Vranići, Bitovnu,

Bašarinci, Sandžaku zatim u Srbiji oko Zlatibora, Palisada, Valjeva, Uba i Beograda. Marko je vodio borbe i na Sremskom frontu, u Sremu i Slavoniji, gdje je ispoljio veliku upornost i snalažljivost u

frontalnom ratovanju. Poslije rata se demobilizira i nastavio da radi u privredi gdje se i danas nalazi.

MAČUKAT-RADIN Martina VILSON, rođen 1919, Vodice, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Pripada naprednom radničkom pokretu. Član

KPJ postaje 1941. godine. Aktivno radi na terenu za NOP. Početkom listopada 1942, odlazi u partizane i u Ključu stupa u 4. kraljevački bataljon 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama oko Grahova, Strmice, na Sitnici, Jajcu, Kotor Varošu, Crnom vrhu, Jošavki, Teslicu, Prnjavoru, zatim kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu u teškim bitkama na Bradini, Lukaču, Konjicu, Ivan-sedlu, G. Vakufu, Ulogii, Drini-Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, kod Bijelog Polja, Kovrena, Čelebića, Korlata, na Zlatnom bona, Tari, Vučevu, Dolini Sutjeske, Zelengori-Bavanu gdje je i poginuo 9. lipnja 1943. godine u V neprijateljskoj ofanzivi, kao komandir voda u borbi sa Nijemcima.

MACURA Save MILAN, rođen 1910, Ervenik, Knin, iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od druge polovine 1941. godine. U svibnju 1942, stupa u bataljon »Bude Borjan«, s kojim se bori u Dalmaciji i dijelu Bosne, a rujna 1942. postaje borac 1. dalmatinske proleterske brigade s kojom nastavlja borbu po zapadnoj Bosni i Dalmaciji, kroz IV neprijateljsku ofanzivu u borbama oko Makljena, Prozora, u dolini Neretve. Početkom ožujka 1943, na Neretvi dolazi u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavlja borbu na Glavatičevu, Treskavici, Drini - Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čainiče-Goražde, na Limu, kod Bijelog Polja, Šakovića, Kovrena, Celebića, na Zlatnom boru, Tari, Vučevu, dolini Sutjeske na Zelengori, Bavanu, Balinovcu, Rataju. Poginuo je 13. lipnja 1943. godine pred Miljevinom u borbi sa Nijemcima.

MAČUKAT-RADIN Ante MATE, rođen 1926, Vodice, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od proljeća 1943, kada postaje i član SKOJ-a. Listopada 1943. godine preko sjevernodalmatinskog partizanskog odreda kod Bugojna dolazi u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama oko Travnika, Šujice, Turbeta, Komara, Vitovlja, Jajca, r. Vrbas, Mrkonjić Grada, Lisine, Mliništa, Vitoroga, Raduše, Vraniće, Bašerinca, Bitovnje, Bjelašnice, Trnova, oko Pljevlja, Kovrena, zatim po prelasku u Srbiju u borbama preko Uvea, Zlatibora, Palisada, Šargana, Duba, Kosjerića, Valjeva, Kolubare, Uba, Ralje, Avale, Beograda, oko Sida, Tovarnika, Šidskih

Banovaca, Onolika, u proboju sremskog fronta i gonjenju neprijatelja preko Sotina, Vukovara, Pleternice, Okučana, r. Ilove, Garešnice, Dubrave, Vrbovca, sv. Ivana Zeline do Zagreba gdje dočekuje kraj rata kao komandir desetine u izviđačkoj četi 1. proleterske divizije. Član KPJ postao je 1944. godine.

MALENICA Luke ANTE, rođen 1922, Danilo Biranj, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. Prvih dana listopada, iste godine odlazi u partizane i u Ključu stupa u 2. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade s kojim učestvuje u borbama: Bosansko Grahovo, Strmica, Sitnica, Jajce, Skender-Vakuf, Kotor-Varoš, Črni vrh, Jošavka, Teslić, **De**vetine, Prnjavor, Srbac, zatim kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, u teškim bitkama: Ivan-sedlo, Raštelica, Gornji-Vakuf, Glavatičevo, Treskavica, Ustikulina- Drina, Krčino brdo, Kapak, Ifsar, na prostoru Čajniče-Goražde, Lim-Brodareva, Kovren, Čelebić-Zavajit i Zlatni bor. Poginuo je 24. svibnja 1943. godine na Zlatnom boru u borbi sa Nijemcima. 583

MALENICA Ante JERE, rođen 1921, Danilo Biranj, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. a prvih dana listopada te

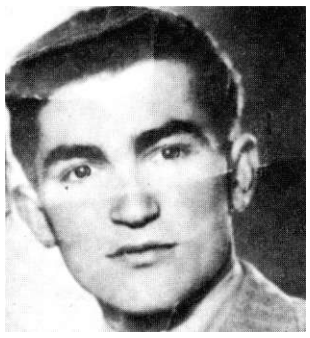

godine odlazi u partizane i u Ključu postaje borac, puškomitratjezac i komandir desetine u 2. crnogorskom bataljonu 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama oko Grahova, Strmice, na Sitnici, Jajcu, Kotor Varoši, Crnom vrhu, Jošavki, Teslići, Devetinama, Prnjavoru, zatim kroz IV i V neprijateljesku ofanzivu na Ivansedlu, Raštelici, Tarčinu, G. Vakufu, Glavatičevu, Treskavici, Drini-Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, Limu, kod Šakovića, Kovrena, Celebića, na Zlatnom boru, Tari, Vučevu dolini Sutjeske-Borovno, Zelengora-Balvan-Balinovac, Rataj, Miljevina, potom preko istočne BoSne - r. Praća, Renovica, Vlasenica, Drinjača, Zvornik, Capardi, zatim Nemila, Turbe, Dalmacija, oko Travnika, Šuice, Turbeta, sve do studenog 1943, kada odlazi u dalmatinske jedinice sa kojima nastavlja borbu do konačnog oslobođenja zemlje, kao komandir čete u 20. diviziji, poručnik. Umro u Petrovaradinu 1947, kao aktivni oficir JNA.

MALENICA Jerka MILE, ro đen 1923, Danilo Biranj, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. godine, a sredinom iste godine postaje član SKOJ-a, da bi prvih dana listopada 1942. otišao u partizane i u Ključu stupio u 2. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade, s kojim učest-

vuje u borbama: Bosansko Grahovo, Strmica, Sitnica, Jajce, Skender-Vakuf, Kotor-Varoš, Crni vrh, Jošavka, Teslić, Devetine, Prnjavor, Srbac; zatim kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu u teškim borbama oko Ivan-sedla, Raštelica, Gornjeg-Vakufa, Neretve, Glavatičeva, Treskavice, Ustukulina, Drine, Krčinog brda, Kapka, Ifsara, Čajniča-Goražde, Lima, Brodareva, Kovrena, Celebića, Zavajita, Zlatnog bora. Poginuo 26. svibnja 1943. godine kao pomoćnik puškomitraljesca između Zlatnog bora i Uzlupa na Tari, u V neprijateljskoj ofanzivi u borbi s Nijemcima.

MANDIĆ Luke FRANE VRANJEKA, rođen 1924. Goriš-Konjevrate, Šibenik, radnik iz siromašne seljačke obitelji. Napredan omladinac. Hapšen sredinom 1941. od Talijana. Clan SKOJ-a od

srpnja 1942. godine, a početkom listopada, iste godine, odlazi u partizane i u Ključu stupa u 6. beogradski bataljon 1. proleterske NOU brigade, s kojim učestvuje u borbama: Grahovo, Sitnica, Jajce, Kotor-Varoš, Crni vrh, Jošavka, oko Teslića, Bradina, Konjicu, G. Vakufa Uloga, Kalinovika, Drine, Krčinog brda, Kapka, Ifsara, Čajniča, Goražda, Bijelog Polja, Čelebića-šume, Korlata, Trovrha, Tare, Vučeva, Suhe, doline Sutjeske, Zelengore, Balinovca, Miljevine, Jahorine, r. Prače, Han-Pijeska, Vlasenice, Zvornika, Nemile, Vranduka. Dolaskom brigade u Dalmaciju rujna 1943. zbog bolesti, ostaje u Dalmaciji, a potom stupa u Segetsko-trogirski, zatim u Šibensko-trogirski odred, u Šibensku leteću četu, u kojoj ostaje do ranjavanja kolovoza 1944. godine. Kraj rata dočekao je na liječenju u vojnoj bolnici u Šibeniku. Ranjavan 7. puta. RVI 70%. Umro 14. Studenog 1981. u Šibeniku.

MANDIĆ Stevana ILIJA, ro den 1926, Miranje, Benkovac, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od kraja 1942. godine. Član SKOJ-a od 1943. U ljeto 1943, stupa u sjevernodalmatinski odred iz kojeg listopada te godine kod Bugojna postaje borac 1. proleterske NOU brigade i nastavlja borbu oko Travnika, Šujice, Turbeta, Komara, Vitovlja, r. Ugar, po centralnoj Bosni, oko Mrkonjić Grada, Lisine, Mliništa, Raduše, Vraniće, Bašerinca, Bitovnje, Bjelašnice, Trnova, kod Pljevlja, Kovrena, zatim po prelasku u Srbiju u borbama preko Uvea, Zlatibora, Palisada, Kosjerića, Valjeva, Kolubare Uba, Ralje, Avale, Beograda. Član KPJ postao je 1944. godine. Studenog 1944. prekomandovan je u inžinjeriju 31. brigade 21. divizije sa kojom nastavlja borbu preko Srijema i Slavonije i kraj rata dočekuje u činu starijeg vodnika. Poslije rata se demobilisao.

MANDIĆ Luke JOSO JOLE, rođen 1928, Goriš-Konjevrate, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Početkom listopada 1942. godine odlazi u partizane i u Ključu stupa u 2. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade, s kojim učestvuje u borbama oko, Grahova, Sitnice, Jajca, Kotor-Varoši, Crnog vrha, Jošavke, Devetine, Teslića, Prnjavora, Srbca, Bojska, Ivan-sedlo, Raštelice, G. Vakufa, Glavatičeva, Treskavice, Drine, Krčinog brda, Kapka, Ifsara, Čaj.iiča, Goražda, Lima, Bijelog Polja, Celebića, Borja, Zavajita, Zlatnog bora, Tare, Vučeva, Borovna, doline Sutjeske, Zelengore, Balinovca, Miljevine, Jahorine, r. Prače, Vlasenice, Drinjače, Zvornika, Caparda, Nemile, Vranduka, Dalmacije, Travnika, Turba. Poginuo je krajem studenog 1943. godine kod Turbeta blizu Travnika kao borac-kurir i član SKOJ-a.

MANDIĆ Šime KREŠO, rođen 1924, Goriš, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. Prvih dana listopada, iste godine, odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe na, Grahovu, Sitnici, Jajcu, centralnoj Bosni, Kotor-Varoš, Crni vrh, Jošavka, Teslić, Prugovo, kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, u teškim bitkama na, Ivan-sedlu, G. Vakufu, Glavatičevu, Treskavici, po prelasku Drine, na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Čajniču, Limu, zatim kod Bijelog Polja, Sahovića, na pravcu Celebića, Zavajita, Zlatnog bora, Tari, Vučevu, Borovnu, Sutjesci, Zelengori, Miljevini, r. Prači, Han-Pijesku, Vlasenici, Zvorniku, srednjoj Bosni, Dalmaciji, i natrag u borbama kod Travnika. Poginuo je 1/2. siječnja 1944. godine kod Rostova - Travnik u borbi s Nijemcima i ustašama. Član SKOJ-a postao je krajem travnja 1943. godine, a član KPJ sredinom srpnja 1943. godine.

MARASOVIĆ Mate LUKA, rođen 1922, Sutina, Split, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942, a drugom polovinom te godine stupa u Svilajsko-Mosećki odred. Po formiranju 3. dalmatinske brigade studenog 1942. godine dolazi u sastav iste i nastavlja borbu oko Knina, Vrlike, zatim kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu u borbama oko Imotskog, Posušja, Plas-

grebena, dolinom Neretve, u prenošenju ranjenika preko Prenja, u borbama kod Nevesinja, u Sandžaku, na r. Čehotini, planini Ljubišnji, kod Čelebića, Tare, Pive, Vučeva. Početkom lipnja 1943. preko Sutjeske i Zelengore dolazi u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim produžuje borbu preko Miljevine, r. Prače, Renovice, Han-Pijeska, Vlasenice, Zvornika, Caparda, Vranduka, Turbeta, u Dalmaciji, potom oko Travnika, Duvna, Šuice, Turbeta. Poginuo je krajem studenog 1943. kod Travnika na padinama Vlašića kao puškomitraljezac. Clan KPJ postao je ožujka 1943.

MARASOVIĆ Ante NEĐELJKO, rođen 1926, Strmendolac, Sinj, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942, a zatim

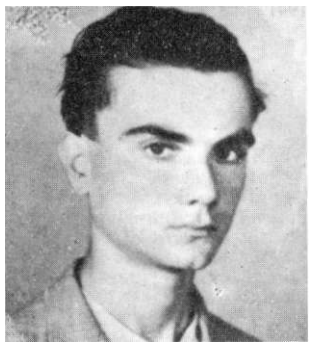
postaje i član SKOJ-a. U rujnu 1943, stupa u Mosorsku leteću četu, iz koje drugom polovinom rujna dolazi u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim učestvuje u borbama oko Travnika, Šujice, Turbeta, Komara, Vitovlja, r. Ugar, Jajca, r. Vrbas, Mrkonjić Grada, Lisine, Mliništa, Raduše, Vraniće, Bašerinca, Bitovnje, Bjelašnice, Trnova, oko Pljevlja i Kovrena, zatim po prelasku u Srbiju u borbama preko Uvea, Zlatibora, Palisada Kosjerića, Valjeva, Kolubare, Uba, Ralje, Avale, Beograda, oko Šida, Tovarnika, Šidskih Banovaca, Onolika, potom u proboju Sremskog fronta i gonjenju neprijatelja preko Sopota, Vukovara, Pleternice, Okučana, r. Ilove, Dubrave, Vrbovca do Zagreba gdje dočekuje kraj rata kao komandir voda, u činu zastavnika. Poslije rata je demobilisan.
591

MARČIĆ Ante BARE, rođen 1921, Lepenica, Šibenik, iz siromašne seljačke obitelji. Odmah po okupaciji zemlje radi za NOP. Krajem 1941. postaje član SKOJ-a. Početkom listopada

1942. odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe oko Grahova, Strmice, na Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni oko Kotor-Varoši, Jošavke, Crnog vrha, Devetina Teslića, Prnjavora, u IV i V neprijateljskoj ofanzivi, u teškim bitkama kod sela Bojska, na Ivan-sedlu, G. Vakufu, Glavatičevu, Treskavici, po prelasku Drine na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, na Limu; kod Bijelog Polja, Kovrena, na pravcu Čelebić, Zavajit, na Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Borovnu, Sutjeski, Zelengori, Balinovcu i Rataju. Poginuo je 14. lipnja 1943. godine kao mitraljezac na Miljevini u V neprijateljskoj ofanzivi. Član KPJ postao je 12. svibnja 1943. godine.

MARČIĆ Frane MARIN, rođen 1925, Krilo Jesenice, Omiš, radnik iz siromašne seljačke obitelji. Član SKOJ-a postao je 1942, a potom stupa u Mosorski partizanski odred. Po formiranju 3. dalmatinske brigade studenog 1942. stupa u njezine redove i nastavlja borbu oko Knina, Vrlike, kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu u borbama oko Imotskog, Posušja, Plas-grebena, dolinom Neretve, učestvuje u nošenju ranjenika preko Prenja prvom polovinom ožujka 1943, potom u borbama kod Nevesinja, u Sandžaku na r. Čehotini, planini Ljubišnji, kod Čelebića, na Tari, Pivi, Vučevu. Početkom lipnja 1943, preko Sutjeske i Zelengore dolazi u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade sa kojim produžuje borbu preko Miljevine, r. Prače, Renovice, Vlasenice, Drinjače, Zvornika, Caparda, Nemile, centralne Bosne, Turbeta, u Dalmaciji, zatim opet natrag u Bosnu u borbama oko Duvna, Šujice, Travnika, Turbeta. Poginuo je 29. studenog 1943. godine na južnim padinama Vlašića iznad Turbeta kao puškomitraljezac. Član KPJ postao je početkom 1943. godine. Bio je izvanredno hrabar borac.

MAREVIĆ Ivana STANKO PRPIĆ, rođen 13. V. 1922. u Kuli Norinskoj, Metković. Završio 6 razreda osnovne škole. Sukobljavao se sa poslodavcima zbog niskih radničkih plaća, organizirao je štrajkove i bio otpušten s posla. Iako mlad bio je nekoliko puta hapšen i zatvaran zbog širenja komunističkih ideja, organiziranja štrajkova i

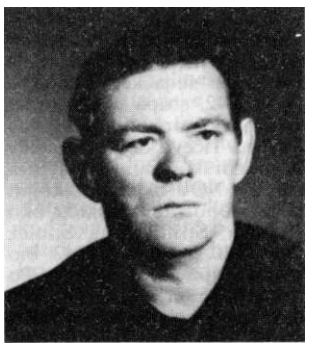
političkih manifestacija. Član SKOJ-a postao je prije rata a član KPJ od 1941. Po kapitulaci- i stare Jugoslavije radi na sa- upljanju oružja, municije i drugog materijala. Proganjaju ga i hapse mu oca i brata koji je bio predratni član KPJ. Da bi ih spasio vraća se kući i prijavljuje se ustašama. Ustaše mu oslobađaju brata i oca, a njega zatvaraju. Poslije izvjesnog vrdmena Prpić bježi iz zatvora, odlazi u 1. neretvansku četu. Učestvuje u borbama u Neretvanskoj dolini i Biokovu, istakavši se naročito u borbama na Biokovu, u velikoj talijanskoj ofanzivi, u kolovozu 1942. godine. Bio je ranjen, ali je uspio da se istog mjeseca s bataljonom »Josip Jurčević« prebaci u Bosnu, gdje ulazi u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, u kojem je bio desetar, komandir voda i zamjenik komandira čete. Istakao se u nizu borbi a posebno u borbama s jednom njemačkom motoriziranom jedinicom, kada je poslije borbe bio pohvaljen od Štaba 1. proleterske NOU brigade i VŠ, NOV i POJ. Opet je bio ranjen, a potom je obolio od tifusa. Pošto je bio oslabio i iznuren, brigada ga šalje na Biokovo. Iako još neizlječen i neoporavljen javlja se kotarskom komitetu partije u Metkoviću od kojeg dobija zadatak da formira i 2. neretvansku četu. Izvršio je naređenje i pod njegovom komandom ova četa ubrzo narasla je toliko brojčano da se od nje mogao formirati odred od priliva novih boraca iz okolice Metkovića i zapadne Hercegovine, Čapljine, i Ljubuškog. Njegova četa vrši niz akcija i postaje strah i trepet za neprijatelja u 1943. godini. U studenom, četa prerasta u bataljon, na čijem je čelu Prpić u kojem se broj boraca popeo na oko 500, tako da je postao odred. 1. maja 1944. godine unapređen je u čin kapetana. 25. maja 1944. godine položio je svoj život jurišajući na čelu jedne čete, u Pasičini, na istočnom djelu Biakova. Za narodnog heroja proglašen 21. prosinca 1951. godine.

MARTINAC Ivana MISO, rođen 1923, Vrgorac, zemljoradnik iz siromašne seljačke porodice. Član SKOJ-a postaje 1942. godine, a član KPJ 1943. U listopadu 1942. godine stupa u sastav čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević«, a kolovoza 1942. godine u Livnu postao borac u 6. beogradskom bataljonu 1. proleterske NOU brigade, s kojim nastavlja borbe na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, oko Jajca, Kotor-Varoši, Čelinca, Teslića. U IV neprijateljskoj ofanzivi, kod Bugojna, Bradine, Lukača, Gornjeg Vakufa, Prenja, Konjica, Uloga, Kalinovika zatim na Drini, Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, oko Čajnića, Sandžaka i Bijelog Polja, potom u V neprijateljskoj ofanzivi, na Čelebiću, Korlatu, Trovrhu, Tari, Pivi, Vučevu, Suhoj, Zelengori, Balinovcu, Rataju i Miljevini; u istočnoj Bosni, na Prači, Han-Pijesku, Vlasenici, Zvorniku, Capardama, Vranduku zatim u centralnoj Bosni, Turbetu, u Dalmaciji, kada je rujna 1943. godine prekomandiran u Dalmaciju i postao komandir čete, zamjenik komandanta bataljona, komandant sektora u odbrani Visa 1944. Zamjenik komandanta grupe udarnih bataljona. Komandant Neretvanskog odreda sa kojim je ušao u 26. diviziju. Komandant 3. bataljona 11. dalmatinske brigade. Bio je komandant 2. i 4. bataljona iste brigade. Kraj rata je dočekao kao kapetan. Ranjavan. Penzioniran kao major.

MRATOVIĆ Tonka MIRKO, rođen 1919, Janjina - Pelješac, Dubrovnik, zemljoradnik. Član SKOJ-a postao je 1938. godine, a član KPJ od 1941. Jedan je od organizatora ustanka na Pelješcu. 1941. stupa u Pelješku grupu. Prvom polovinom 1942. prebacio se na Biokovo i postao borac bataljona »Josip Jurčević«, s kojim učestvuje u borbama na Vrgorcu, Biokovu i Neretvi. Kolovoza 1942. postao je borac i politički delegat voda 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borbu na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Teslića, zatim u IV neprijateljskoj ofanzivi, oko Konjica, Gornjeg Vakufa, Uloga i Kalinovnika, Drine, Krčina brda, Kapka i Ifsara, Sandžaka, oko Bijelog Polja, u V neprijateljskoj ofanzivi na Čelebiću, Trovrhu, Tari, Pivi, Vučevu, Suhoj, Zelengori, Balinovcu, Miljevini, potom istočnoj Bosni na Han-Pijesku, Vlasenici, Zvorniku, Čapardama, Vranduku, srednjoj Bosni, Turbetu. Poginuo je 23. rujna 1943. godine kod Ciste Velike u Dalmaciji, u borbi s njemačkom motorizovanom kolonom.

MARKETIN Abrama SLAVKO, rođen 1926, Pakoštane, Biograd n/m, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. U lijeto 1943. godine stupa u Sjevernodalmatinski partizanski

odred, iz kojeg listopada te godine kod Bugojna dolazi u sastav 4: kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borbu oko Travnika, Duvna, Šujice, Turbeta, Komara, Vitovlja, r. Ugar, po centralnoj Bosni - Crni vrh, Jošavka, kod Mrkonjić Grada, Lisine, Šipova, Mliništa, Raduše, Vraniće, Bašerinca, Bitovnje, Bjelašnice, oko Pljevlja i Kovrena, zatim po prelasku u Srbiju u borbama preko Uvea, Zlatibora, Palisada, Kosjerića, Valjeva, Kolubare, Uba, Ralje, Avale, Beograda, oko Sida, Tovarnika, Oriolika, Šidskih Banovaca, Ša-

rengrada. Krajem ožujka 1945, upućen je na školovanje u Beograd kao komandir desetine u činu starijeg vodnika. Poslije rata demobilisan. Umro je 1977. godine.

MARIČ Marka TODOR, rođen 1908, Golubić, Knin, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji/ Zbog nemaštine odlazi u Beograd i prodaje novine. Za NOP radi od 1942. godine. Po oslobođenju Beograda listopada 1944, stupa u 2. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade s kojim učestvuje u borbama oko Sida, Tovarnika, Šidskih Banovaca, Oriolika, Ilače, zatim u proboju Sremskog fronta i gonjenju neprijatelja na zapad preko Opatovca, Sotina, Vukovara, Borova, Tordinaca, Potrljana, Čaglina, Pleternice, Okučana, Novske, Garešnice, r. Ilove, Dubrave, Vrbovca, gdje je 6. svibnja 1945. godine teško ranjen potom prebačen u bolnicu, gdje ga je i zatekao kraj rata. Poslije rata je demobilisan.

MARIN Luke ANTE, rođen 1919, Žrnovnica, Split, radnik iz siromašne seljačke obitelji. U Ljeto 1942, stupa u Mosorski partizanski odred iz kojeg rujna 1942. na Tičevu dolazi u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borbu na Ključu, oko Grahova, Strmice, na Sitnici, gdje je 20. studenog 1942, bio ranjen i upućen u bolnicu. Po ozdravljenju priključio se 2. dalmatinskoj brigadi i nastavio borbu po zapadnoj Bosni i Dalmaciji, kroz IV neprijateljsku ofanzivu oko Makljena, Prozora, doline Neretve. Po prelasku Neretve, na Prenju 9, ožujka 1943, opet se vraća u sastav svog bataljona i produžuje borbu na Glavatičevu, Treskavici, Drini - Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, na Limu, kod Bijelog Polja, Šakovića, Kovrena, Čelebića, Zlatnog bora, na Tari, Vučevu, Dolini Sutjeske, Borovnu, Zelengori, Bavanu, Balinovcu, Rataju, Miljevini gdje je i poginuo oko 15. lipnja 1943. godine kao puškomitraljezac. Član KPJ postao je 1943. godine.

MARINČIĆ Dimitra PETAR, rođen 1913, Ramljane, Knin, radnik,' konobar iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od 1942. godine, s ilegalcima u Beogradu. Po oslobođenju Beograda listopada 1944.

godine stupa u sastav prištapskih jedinica (veza), 1. proleterske NOU brigade sa -kojima učestvuje u borbama oko Sida, Tovarnika, Sidskih Banovaca, Oriolika, Ilača, Bosuta, zatim prvog dana proboja Sremskog fronta 12. travnja 1945. godine, kada je teško ranjen, a potom prebačen u bolnicu, u kojoj je i dočekao kraj rata. Poslije rata je demobilisan kao RVI. Umro je 1969. godine.

MARINKA Ilije MILAN, rođen 1920, Otišić, Sinj, radnik iz siromašne seljačke obitelji. Član SKOJ-a postao je 1941. godine a član KPJ 1942. U drugoj polovini 1941, stupa u Prominski odred s kojim se bori sve do formiranja 3. dalmatinske brigade s kojom nastavlja borbu oko Knina, Vrlike, zatim kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu u borbama oko Imotskog, Posušja, Plas-grebena, Širokog Brijega, dolinom Neretve, učestvuje u prenošenju ranjenika preko Prenja, u borbama oko Nevesinja, u Sandžaku, na Čehotini, Ljubišnji, Čelebiću, Tari, Pivi, Vučevu. Početkom lipnja 1943, preko Sutjeske i Zelengore dolazi u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borbu preko Miljevine, r. Prače, Renovice, Vlasenice, Zvornika, gdje se priključio vojvođanskim jedinicama s kojima je nastavio borbu. Poginuo je kolovoza 1944. godine na pruzi Višegrad - Sarajevo kao komandant 4. bataljona 5. vojvođanske brigade.

MARINOVIC Ivana FRANE, rođen 1915, Baćina, Kardeljevo, zemljoradnik. Član SKOJ-a postao od prije rata. Učesnik ilegalnih akcija bačinskih komunista i skojevaca. Godine 1941. stupa u Baćinsku partizansku grupu, s kojom učestvuje u napadu na Gradac 23. siječnja 1942. godine, a malo kasnije postao je borac 2. voda Južnodalmatinske čete, 2. čete bataljona »Josip Jurčević« i bataljona »Vid Mihaljević« s kojim se bori na području Biokovo-Neretva sve do ulaska u sastav 4. dalmatinske brigade s kojom je nastavio borbe u IV neprijateljskoj ofanzivi oko Imotskog Vrgorca, Širokog Brijega, Posušja,

Tihaljine, Klabuka, Plas-grebena, doline Neretve i Nevesinja, kada je ušao u sastav 3. dalmatinske brigade i nastavio da se bori u Sandžaku, Crnoj Gori, u V neprijateljskoj ofanzivi oko Ćehotina, Čelebića, Tare, Pive i Vučeva, kada je početkom lipnja 1943 godine kao komandir voda ušao u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim nastavlja

borbu u proboju obruča na Rataju i Miljevini. Poginuo je 14/15, lipnja 1943. godine u rajonu Miljevine. Clan KPJ postao je početkom 1942.

MARINOVIĆ Jure IVAN RAŠČANIN, rođen 1911, Baćina, Kardeljevo, zemljoradnik. Po formiranju Južnodalmatinske čete, ožujka 1942. godine postao je borac 1. voda, a kasnije 1. čete bataljona »Josip Jurčević« s kojim se bori na području Biokovo-Neretva do kraja kolovoza 1942. godine, kada je postao borac prištapskih jedinica 1. proleterske NOU brigade i nastavio borbu na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni oko Kotor-Varoši, Teslića i Prnjavora; zatim u IV neprijateljskoj ofanzivi .oko, Ivan-sedla, Bradine, Konjica, Gornjeg Vakufa i Bugojna. Poginuo je ožujka 1943. godine na vrletima Glavatićeva. Nije poznato dali je bio član KPJ.

MARINOVIĆ Ivana MATE, rođen 1919, Baćina, Kardeljevo, radnik. Clan SKOJ-a postao je 1938. godine, a član KPJ od 1941. Aktivan u pripremnom razdoblju ustanka u Baćini. Učesnik raznih diverzija. Godine 1941. stupa u Baćinsku partizansku grupu. Učesnik napada na Gradac 23. siječnja 1942. Puškomitraljezac 2. voda Južnodalmatinske čete, omladinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević« s kojima se bori na području Biokova-Neretva do kraja kolovoza 1942. godine, kada je postao borac, puškomitraljezac komandir i politički delegat voda 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim nastavio borbe na Ključu, Strmici, oko Manjače, Jajca, u centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Čelinca, Teslića, u siječnju 1943. prekomandovan je u sastav artiljerije brigade i nastavio borbu u IV neprijateljskoj ofanzivi oko, Bradine, Ivan-sedla, Gornjeg Vakufa, Glavatićeva, Treskavice, Drine, Krčinog brda, Ifsara, Sandžaka, potom u V neprijateljskoj ofanzivi, na Čelebiću, Zlatnom boru. Tari, Vučevu, dolini Sutjeske. U jeku V neprijateljske ofanzive ponovo se vraća u sastav bataljona i nastavlja borbu u proboju obruča, zatim u istočnoj Bosni oko, Vlasenice, Zvornika, Caparda, Nemile, Turbeta, u Dalmaciji, kada je ponovo ušao u sastav artiljerije brigade u kojoj je'vršio dužnost komandira baterije, a kraj rata ga je zatekao na dužnost komandanta artiljerijske brigade u činu kapetana. Poslije rata je ostao u JNA. Penzionisan u činu potpukovnika. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941«. U toku rata je nekoliko puta ranjavan. Danas je RVI.

MARINOVIĆ Jure MIJO, rođen 1918, Baćina, Kardeljevo, zemljoradnik. Član SKOJ-a od prije rata, a član KPJ u toku

rata. Bio je aktivan u pripremnom razdoblju ustanka. Godine 1941. stupa u Baćinsku partizansku grupu. Učesnik napada na Gradac 23. siječnja 1942. Bio je borac 2. voda. Južnodalmatinske čete, 2. čete bataljona »Josip Jurčević« s kojim se bori na području Biokova-Neretva sve do kraja kolovoza 1942. godine kada je postao borac 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim nastavlja borbe na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni oko Kotor-Varoši, Čelinca, Teslića, u IV neprijateljskoj ofanzivi oko Konjica, Bradine, Gornjeg Vakufa, Bugojna, Uloga, Kalinovika, Drine. Poginuo je 9. travnja 1943. godine na Krčinu brdu, u borbi s četnicima, Talijanima po prelasku Drine.

MARTINOVIĆ Ivana NIKO, rođen 1923, Baćina, Kardeljevo, radnik. Član SKOJ-a postao je 1941, a član KPJ 1942. godine. Jedan od organizatora ustanka u Baćini. Učesnik ilegalnih akcija. U NOB-u

stupa 1941, i jedan je od učesnika u napadu na Gradac 23. siječnja 1942. godine. Borac Bačinske partizanske grupe. Južnodalmatinske čete, desetar omladinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević« s kojim se bori na Biokovu i dolini Neretve. Krajem kolovoza 1942, kod Livna stupa u 6. beogradski bataljon 1. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borbu na Ključu, Grahovu, Sitnici, Jajcu, Kotor-Varošu, Crnom vrhu, Jošavki, Teslići, zatim kroz IV i V neprijateljesku ofanzivu na Bradini, Konjicu, G. Vakufu, Kalinoviku, Drini-Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, kod Bijelog Polja, Šakovića, Kovrena, Čelebića, Korlata, Trovrha, Tari, Vučevu, Suhoj, Zelengori, Balinovcu, Miljevini, potom r. Prača, Han-Pijesak, Vlasenica, Zvornik, Caparde, Vranduh, Turbe, u Dalmaciji, oko Duvna, Travnika, Komara, vodeći uspješno svoju desetinu iz borbe u borbu. Početkom studenog 1943. godine prekomandovan je u dalmatinske jedinice s kojima nastavlja borbu. Kraj rata ga je zatekao kao komandira

čete u 3. brigadi KNOJ-a. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941«. Penzionisan u činu kapetana I klase.

MARJANOVIĆ Petra DUŠAN, rođen 1927, Koljane-Vrlika, Sinj, zemljoradnik. Po dizanju ustanka pomaže i aktivno radi za NOP, sve do početka 1943. godine,'kada postaje borac 3. dalmatinske brigade, sa kojom nastavlja borbe kroz IV neprijateljsku ofanzivu oko Imotskog, Širokog Brijega, Posušja, Plas-grebena, doline Neretve i Nevesinja, zatim Sandžaku i Crnoj Gori, u V neprijateljskoj ofanzivi oko Ćehotine, Celebića, Tare, Pive i Vučeva, kada je početkom lipnja 1943. godine postao borac 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim nastavio borbu u proboju obruča, zatim preko istočne Bosne: Jahorini, Vlasenici, Zvorniku, Vranduhu, u centralnoj Bosni oko Turbeta, u Dalmaciji Duvnu, Šuici, Travniku. Clan SKOJ-a postao je 1943. godine.

MARKOTIĆ-JELAVIĆ Mate ROZARIJA, rođena 1925, Vrgorac, učenica. Clan SKOJ-a postala je 1941. godine. U lipnju 1942, stupa u omladinsku četu »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević« s kojim se bori na Biokovu do kraja kolovoza, kada kod Livna stupa u 3. kragujevački bataljon 1. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borbu na Ključu, Grahovu, Sitnici, Jajcu, Kotor-Varošu, Crnom vrhu, Jošavki, Devetinama, Klašnici, zatim kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu na Bradini, Lukaču, Ivan-sedlu, G. Vakufu, Glavatičevu, Treskavici, Drini-Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, kod Bijelog Polja, Šakovića, Kovrena, Celebića, Korlata, Trovrha, Tari, Vučevu, Dolini Sutjeske-Boronu, Zelengori, Balinovcu, Miljevini, potom preko r. Prače, Renovice, Vlasenice, Zvornika Vranduka, r. Bosne, Turbeta, u Dalmaciji, oko Travnika, Suice, Turbeta, Vitovlja, Jajca, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Vranića, Bitovnja, Bjelašnica, oko Pljevlja, potom po prelasku u Srbiju u borbama preko Uvea, zlatibora, Palisada, Kosjerića, Valjeva, Uba, Ralje, Avale, Beograda i Srema. Početkom 1945, odlazi na školovanje u SSSR, a po povratku se demobilisala. Clan KPJ postala je 1943. godine. Bila je referent saniteta 3. bataljona.

MARKOTIĆ Mate VOJISLAVA, rođena 1923, Vrgorac, učenica. Vrlo napredna omladinka. Clan SKOJ-a postala je 1941, a clan KPJ siječnja 1943. Lipnja 1942, stupa u omadinsku četu »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević« s kojim se bori na Biokovu. Krajem kolovoza 1942. godine kod Livna postala

borac 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borbu na Ključu, Grahovu, Sitnici, Jajcu, Kotor-Varošu, Crnom vrhu, Jošavki, Devetinama, Klašnici, zatim kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu u borbama na Bradini, Konjicu, Ivan-sedlu, G. Vakufu, Glavatičevu, Treskavici, Drini-Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, kod Bijelog Polja, Šakovića,. Kovrena, Celebića, Korlata, Trovrha, Tari, Vučevu, dolini Sutjeske Borovnu, Zelengori, Balinovcu gdje je poginula 10. lipnja u proboju obruča, kao politički delegat voda.

MARKOV Jakova DRAGOMIR TRKIČEV, rođen 1925, Murter, Šibenik, zemljoradnik-ribar iz siromašne seljačke obitelji. Odmah po okupaciji zemlje opredeljuje se i radi za NOP. Početkom 1942. postaje član SKOJ-a, a listopada iste godine odlazi u partizane i u zapadnoj Bosni stupa u 3. sandžačku brigadu, s kojom učestvuje u borama po zapadnoj i centralnoj Bosni u IV i V neprijateljskoj ofanzivi u teškim bitkama, kod Bugojna, G. Vakufa, sela Voljevac, Boliovac, Prenj, Konjica, Kalinovika, Drine, Bakića, Celebića, Đurđevića, Tare, Kovrena, Pljevlja, Katabun Zabrđem, Šćepan-polja, Vučeva, Sutjeske, kada početkom lipnja 1943. dolazi u 1. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade, nastavljajući borbu preko Zelengore, Miljevine, Prače, Han-Pijeska, Vlasenice, Zvornika, Caparda; u Podromaniji, Nemili, centralnoj Bosni, do Dalmacije, zatim je nastavio borbe oko Travnika, Šuica, po centralnoj Bosni, Jajcu, Mrkonjić-Gradu Lisini, Sipovu, Mliništima, potom u nadiranju na istok preko Vukovskog, pl. Vraniće, Bitovanja, Bjelašnice, Sandžaka, Uvea, Zlatibora, Palisada, Bajine Bašte, Kosjerića, Valjeva, Uba, Ralje i Avale. Poginuo je kao komandir voda 14/15. listipada 1944 u Beogradu. Clan KPJ postao je kolovoza 1943. godine.

MARKOVIĆ Frane JURE, rođen 1911, Kučine, Split, radnik. Učestvuje u štrajkovima i političkim manifestacijama. **Clan** KPJ postao je 1939. godine. Zbog svoje odanosti i revolucionarnosti od nenarodnog režima je bio hapšen, zatvaran i

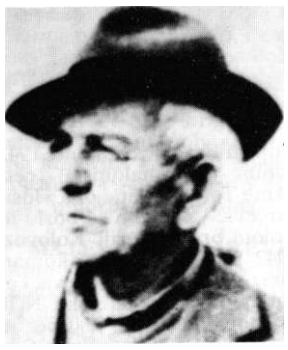
tučen. Sve do odlaska u Mosećku četu, prvom polovinom 1942. godine, aktivno radi sa NOP i učestvuje u nizu ilegalnih akcija. Po formiranju 3. dalmatinske brigade ulazi u njen sastav i nastavlja borbe oko Knina i Vrlike, u IV neprijateljskoj ofanzivi, oko Imotskog, Posušja i Širokog Brijega, Plas-grebena, Neretve i Nevesinja, u Sandžaku, u V neprijateljskoj ofanzivi, oko Ćehotine, Ćelebića, Tare, Pive i Vučeva, kada je početkom lipnja, u dolini Sutjeske, postao borac - puškomitraljezac 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavio borbu u proboju obruča, na Miljevini, zatim u istočnoj Bosni, na Prači, Han-Pijesku, Vlasenice. Poginuo je 5. srpnja 1943. godine kod Zvornika u borbi crnom legijom i ustašama kao puškomitraljezac.

MAROVIĆ Marina IVAN, rođen 1911, Mravinci, Split, radnik iz siromašne seljačke obitelji. Clan URS-vih sindikata. Za NOP radi od početka 1942. godine. Drugom polovinom

1942, stupa u Mosorski partizanski odred, a po formiranju 3. dalmatinske brigade studenog 1942, ulazi u njezin sastav i nastavlja borbu oko Knina, Vrlike, zatim kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu u borbama oko Imotskog, Posušja, Plas-grebena, dolinom Neretve, učestvuje u prenošenju ranjenika preko Prenja prvom polovinom ožujka 1943, u borbama kod Nevesinja, u Sandžaku na r. Ćehotini, pl. Ljubišnji, Čelebiću, Tari, Pivi, Vučevu. Početkom lipnja 1943, preko Sutjeske i Zelengore dolazi u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavlja borbu preko Miljevine, r. Prače, Renovice, Vlasenice, Zvornika gdje je i poginuo 5. srpnja 1943. godine. Clan KPJ od travnja 1943. godine.

MARTIĆ Todora JOVO, rođen 1908, Miočić, Drniš, rudarski radnik. Već 1922, godine postao radnik u rudniku Siverić, a 1935. zaposlio se u Srbiji u ibarske rudnike i već 1937. učestvuje u poznatom štrajku rudara ibarskih rudnika. U Ibarskim

rudnicima je ostao sve do kapitualcije stare Jugoslavije. Dana 30. rujna 1941. godine s grupom rudara stupio je u 6. četu »Jove Kursule«, da bi kasnije ušao u sastav 4. kraljevačkog bataljona,a21. 12. 1941.uRuaom ušao u sastav 1. proleterske NOU brigade i sa njom nastavio borbe oko Čajniča, Rogatice, Goražda, Igmana, Crne Gore, Hercegovine i ponovo Bosne. Bio je intendant pri sanitetu Vrhovnog štaba, gdje je ostao sve do kolovoza 1942. godine. Po oslobođenju Livna poslat je u Dalmaciju sa zadatkom da vrši diverzije, propagande i sabotaže u rudniku Siverić. Kraj rata je dočekao kao borac 20. dalmatinske divizije.

MARTINAC-BOBETKO Mate MAGDALENA, rođena 1924. Vrgorac, domaćica. Clan SKOJ-a postala je 1941, a član KPJ srpnja 1943. godine. Lipnja 1942. postala je borac bataljona »Josip Jurčević« a krajem kolovoza te godine dobrovoljno kod Livna stupa u 2. četu 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Ključu, Grahovu, Sitnici, Jajcu, Kotor-Varoši, Cr-

nom vrhu, Jošavki, Teslići, zatim kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu u borbama na Bradini, Konjicu, Ivan-sedlu, G. Vakufu, Ulogu, Kalinoviku, Drini, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, Šakovići, Kovren, Čelebić-Korlat-Trovrh, Tara, Vučevo, Suha, Zelengora, Balinovac, Miljevina, potom preko r. Prače, Han-Pijeska, Vlasenice, Zvornika, gdje je ranjena 5. srpnja 1943, a po ozdravljenju stupa u 6. istočnobosansku brigadu sa kojom nastavlja borbu do ranjavanja svibnja 1944, kada je prebačena na liječenje u Italiju, a potom radi u našoj bazi u Bariju u poslanstvu u Rimu, odakle se vraća u zemlju i prima dužnost komesara Dentističke škole u Beogradu gdje dočekuje kraj rata u činu poručnika. Penzionisana je u činu kapetana I klase.

MARTINAC Mate KAŽIMIR-MIRO, rođen 1922, Vrgorac, đak. Završio građansku školu. Vrlo mald se uključio u napredni omladinski pokret Vrgorca. Clan SKOJ-a 1941, član KPJ 1941. Bio sekretar jednog aktiva SKOJ-a u Vrgorcu, aktivan u pripremnom razdoblju ustanka. U prvoj polovini

1942. godine u bataljonu »Josip Jurčević«, s kojim se bori na području Biokova sve do kraja kolovoza 1942. kada u Livnu postaje borac, omladinski rukovodilac čete i komandir desetine u sastavu 3. kragujevačkog bataljona. Učestvuje u borbama, na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu zatim u centralnoj Bosni, na Kotor-Varošu, Crnom vrhu, Jošavki, Maslovarima, kod Teslića i Prnjavora, u IV i V'neprijateljskoj ofanzivi, na Raštelici i Konjicu, oko Gornjeg Vakufa, Glavatićeva, Treskavice, na Drini, Krčinu brdu, Kapku, Ifsaru, na pravcu Čajniče-Goražde, kod Bijelog Polja, Šakovića, Kovrena, na pravcu Čelebić-Borje-Korlat, Tari, Vučevu, Borovnu, dolini Sutjeske, Zelengori, Balinovcu i Miljevini, u istočnoj Bosni, r. Prači, Renovici, Vlasenici, Drinjači, Zvorniku, Vranduku, u srednjoj Bosni, Turbeta, Duvna, Travnika, Šuice, Vitovlja. Krajem 1943. godine poslat u oficirsku školu Vrhovnog štaba u Jajcu i po završetku raspoređen u 10. hercegovačku brigadu, s kojom je nastavio borbe kao starješina. Poginuo je početkom 1944. godine u sastavu te brigade.

MARTINAC Jure MIJO, rođen 1914, Vrgorac, službenik. Član KPJ od 1938. godine. Za NOP radi od 1941. godine. Učesnik je u napadu na Gradac 23. siječnja 1942, kada i stupa u Južnodalmatinsku partizansku četu, četu »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević« sa kojom učestvuje u borbama na Biokovu i dolini Neretve. Krajem kolovoza 1942, kod Livna dobrovoljno dolazi u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borbu na Ključu, Grahovu, Sitnici. Po formiranju 2. dalmatinske brigade odlazi u prekomandu i postaje partiski radnik te brigade, nastavljajući borbu po zapadnoj Bosni, zatim ü teškim bitkama kroz IV neprijateljsku ofanzivu oko G. Vakufa, Prozora, Makljena, dolinom Neretve, Prenja, oko Kalinovika. Poginuo je 21. ožujka 1943. godine na Treskavici u čuvenoj borbi sa četnicima, kao zamjenik komesara 2. bataljona 2. dalmatinske proleterske brigade.

MARTINIĆ Petra JOSIP, rođen 1921, Neržište, Brač, zemljoradnik. Član SKOJ-a postao je 1941, a član KPJ 1942. godine. Početkom 1942. godine

stupa u Brački vod, lipnja 1942. godine u omaldinsku četu »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević«, s kojom se borio na Golom brdu i Turiji. Kolovoza 1942. postao je borac i komandir odjeljenja 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestovao je u borbama na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu u centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Čelinca, Teslića, u IV neprijateljskoj ofanzivi na Bradini, Ivan-sedlu, Gornjem Vakufu, Konjicu, Ulogu, Kalinoviku, Drini, Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Sandžaku, u V neprijateljskoj ofanzivi oko Čelebića, Zlatnog bora, Tare, Vučeva, Sutjeske, Balinovca, Miljevine, zatim u istočnoj Bosni, na Renovici, Vlasenici, Zvorniku, Capardema, Vranduku, na Turbetu, u Dalmaciji. Rujna 1943. prekomandiran je u Dalmaciju gdje je i dočekao kraj rata. Poslije rata ostao u JNA iz koje je penzionisan u činu potpukovnika. U toku rata je ranjavan. Umro je 1974. godine.

MARTINOVIĆ Ivana ANTE, rođen 1912, Zaton, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od druge polovine 1941. Krajem listopada 1942. odlazi u partizane i stupa u 3. dalmatinsku brigadu, s kojom učestvuje u svim borbama po Dalmaciji i dijelu Bosne, zatim kroz IV neprijateljsku ofanzivu preko Duvna, Imotskog, Posušja, dolinom Neretve, Prenja, Hercegovine, Nevesinja, Sandžaka, kada dolazi u 2. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borbe preko Čelebića, Zlatnog bora, Tare, Pive, Vučeva, Sutjeske, Zelengore, Balinovca, Miljevine, Jahorine, r. Prače, Renovice, Devetaka, Han-Pijeska, Vlasenice, Drinjače, Zvornika, Caparda, Nemile, Turbeta, Dalmacije, Šuice, Travnika, Turbeta, zatim po centralnoj Bosni, sve do veljače 1944. godine kada odlazi u prateći bataljon VŠ u čijem sastavu i dočekuje kraj rata. Član KPJ postao je travnja 1943. godine u 3. dalmatinskoj brigadi. Ranjavan. Demobilisan 1946. u činu potporučnika.

MARTINOVIĆ STANIĆ Petra MANDE, rođena 1925, Krilo Jesenice, Omiš, domaćica. Član SKOJ-a postala je 1942, a član KPJ 1944. godine. U siječnju 1943, stupa u Mosorski odred, a potom u 3. dalmatinsku brigadu s kojom učestvuje u borbama kroz IV neprijateljsku ofanzivu oko Imotskog', Posušja, Plas-grebena, dolinom Neretve, u prenošenju ranjenika preko Prenja, u borbama oko

Nevesinja, u Sandžaku na r. Cehotini, planini Ljubišnji, Čelebiću, Tari, Pivi, vučevu. Početkom lipnja 1943, preko Sutjeske i Zelengore dolazi u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borbu preko Miljevine, r. Prače, Renovice, Han-Pijeska, Vlasenice, Zvornika, Caparda, Vranduka, Turbeta, u Dalmaciji, oko Duvna, Travnika, Suice, Turbeta, Komara, r. Ugra, Jajca, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Raduše, Vraniće, Bitovnie, Bjelašnice, u Sandžaku oko Pljevlja, Kovrena, zatim po prelasku u Srbiju u borbama preko Uvea, Zlatibora, Palisada, Kosjerića, Valjeva, Uba, Ralje, Avale, Beograda, potom u borbama preko Srijema i Slavonije do Zagreba gdje dočekuje kraj rata kao referent saniteta u činu zastavnika.

MASLOV Pave JAKIM, rođen 1915, Opuzen, Metković, filanc. Član KPJ od 1939. godine. Za NOP radi od 1941. godine. Prilikom napada na Gradac 23.

siječnja 1942, predao je financisku postaju bez borbe i priključio se partizanima Biokova u sastavu 1. voda Južnodalmatinske čete, čete »Ante Torkar«, bataljona »Josip Jurčević« s kojim nastavlja borbu, a zatim kao komandir odjeljenja u omladinskoj četi »Ante Torkar«. Krojem kolovoza 1942, kod Livna ostaje borac 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim produžuje borbu oko Tičeva i Grahova, zatim gdje je i poginuo 7. listopada na Ključu, 1942 godine u borbi sa njemačko-ustaškim snagama. Jakim je bio prva žrtva Biokovaca u sastavu 1. proleterske brigade.

MASTELIĆ Marka JURE, rođen 1915, Postinje Donje, Split, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Vrlo napredan seljak, Član KPJ postao je 1942. godine. U Mosorski odred stupa drugom polovinom 1942, a zatim je postao borac i komandir desetine u 3. dalmatinskoj brigadi s kojom učestvuje u borbama oko Knina, Vrlike, kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu oko Imotskog, Posušja, Plas-grebena, dolinom Neretve, u prenošenju ranjenika preko Prenja, u borbama kod Nevesinja, u Sandžaku, na Ćehotini, planini Ljubišnji, Čelebiću, Tari, Pivi, Vučevu. Početkom lipnja 1943. dolazi u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavlja borbu u proboju obruča na Miljevini, gdje je i poginuo 14. lipnja 1943. godine u V ofanzivi, u borbi s Nijemcima.

MATELJAK-VOLAREVIĆ Ante MILKA, rođena 1920, Metković, radnica. Član SKOJ-a postala je početkom 1942, član KPJ 1942. godine. Krajem 1942. godine postala je borac i bolničarka bataljona »Vid Mihaljević« s kojim se bori do ulaska u sastav 4. dalmatinske brigade s kojom nastavlja borbe u IV neprijateljskoj ofanzivi, oko Imotskog, Vrgorca, Širokog Brijega, Posušja, Tihaljine, Klabuka, doline Neretve, Nevesinja, kada je ušla u sastav 3. dalmatinske brigade i nastavlja borbu u Sandžaku, kroz V neprijateljsku ofanzivu, oko Ćehotine, Ljubišnje, Celebića, Tare, Pive, Mratinja, Vučeva, kada je početkom lipnja 1943. postala borac 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavila borbe u proboju ob-

ruča, zatim u istočnoj Bosni, na Han-Pijesku, Vlasenici, Zvoj~niku, Capardima, Vranduhu zatim u centralnoj Bosni, Turbetu, u Dalmaciji, Suici, Travniku, Vlašiću, oko Jajca, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Vranića, Bitovne, u Sandžaku, potom u Srbiji, na Zlatiboru, Palisadu, Jelovoj gori, Valjevu, Ubu i Beogradu, kada je krajem studenoga 1944. godine prekomandirana za referenta saniteta 1. inžinjerske brigade i nastavila borbu na Sremskom frontu, u Srijemu i Slavoniji na kojoj je dužnosti i zatekao kraj rata. U toku rata je ranjavana.

MATIĆ Marka MARTIN, rođen 1913, Sonković, općina Šibenik, obalski radnik, potiče iz siromašne seljačke obitelji. Bio je hapšen i zatvaran u Šibeniku. Za NOP radi od druge polovine 1941. U partizane stupa 1942. u 1. primorsku četu, zatim u mućko-svilajski odred, a potom u 3. dalmatinsku brigadu, s kojom učestvuje u borbama, oko Vrlike, preko Imotskog,

Posušja, Širokog Brijega, doline Neretve, Prenja, Nevesinja, Veleža u Sandžaku, na Čenotini, Čelebiću, Tari, Pivi, Mratinju, Vučevu, Sutjesci, Zelengori, kada dolazi u 3. kragujevački bataljon 1. proleterske NOU brigade, s kojom nastavlja borbe preko Miljevine, r. Prače, planine Devetak, Han-Pijeska, Vlasenice, Zvornika, Vranduka, po centralnoj Bosni, Dalmaciji, na Lovreću i Čistoj, zatim Suicvi, Travniku, Turbetu, Komaru, Jajcu, Mrkonjić-Gradu, Lisini, Sipovu, Mliništu, Vukovskom, Raduši, Vranići, Bitovnju, Bjelašnici, Sandžaku, Uvcu, Zlatiboru, Palisadu, oko Bajine

Bašte, Kesjerića, Maljema, Valjevu, Kolubari, Ubu, Ralji i Avali, sve do 15. listopada 1S>44. kada je u napadu na Beograd bio ranjen i upućen u bolnicu. Kraj rata dočekao je u Kovinu kao ekonom bolnice.

MATIĆ Drage NIKOLA, rođen 1923, Biljane Gornjem, Benkovac, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. U lijeto 1943, -stupa u Sjevemodalmatinski partizanski odred, a potom listopada te godine kod Bugojna dolazi u sastav 1. proleterske NOU brigade sa kojom nastavlja borbu oko Travnika, Šuice, Turbeta, Komara, Vitovlja, r. Ugar, po centralnoj Bosni, oko iyrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Raduše, Vraniće, Bitovnje, Bjeloašnice, u Sandžaku oko Pljevlja i Kovrena, zatim po prelasku u Srbiju preko Uvea, Zlatibora, Palisada, Kosjerića, Valjeva, Kolubare, Uba, Ralje, Avale, Beograda, oko Šida, Tovarnika, Šiđskih Banovaca, potom u proboju Sremskog fronta i gonjenju nepriajtelja preko Vukovara, Pleternice, Okučana, Ilove, Dubrave, Vrbovca, sv. Ivana Zeline do Zagreba gdje dočekuje kraj rata. Poslije rata je demobilisan.

MATIJAŠEVIĆ Petra RADE, rođen 1919, Sutivan, Brač, zemljoradnik Član SKOJ-a od 1942, a ćlan KPJ od 1943. godine. U Brački partizanski vod stupa u proljeće 1942, a lipnja te godine postaje borac 2. čete bataljona »Josip Jurčević« s kojim se bori na području Biokova i Neretve. Krajem kolovoza 1942, u Livnu postaje borac, zatim vodni delegat, zamjenik komandira čete i komandir čete u 1. crnogorskom bataljo-

nu 1. proleterske NOU brigade, s kojim nastavlja borbu na Ključu, Strmici, Jajcu, Kotor-Varošu, Jošavki, Ćelincu, Crnom vrhu, Maslovarima, oko Prnjavora, potom kroz IV neprijateljsku ofanzivu, na Ivan-sedlu, Raštelici, Tarčinu, Gornjem Vakufu, Ćićevu, Treskavici, Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Sandžaku, potom u V neprijateljskoj ofanzivi, kod Bijelog Polja, na Čelebiću-Borju, Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Magliću, Zelengori-Balihovcu, Miljevini, preko istočne Bosne: r. Prača, Renovica, Vlasenica, Drinjača, Zvornik, Caparde, Nemila, Turbe, u Dalmaciji, Šuica, Travnik, Turbe, centralna Bosna, Mrkonjić-Grad, Lisina, Mliništa, Raduša, Vranića, Bitovnja, Bjelašnica, Sandžak, Zlatibor, Palisad, Bajina Bašta, Kosjerić, Valjevo, Ub, Ralja, Avala, Beograd, zatim preko Srijema i Slavonije do Zagreba gdje dočekuje kraj rata kao kapetan. Posije rata ostaje u JNA. Penzionisan kao potpukovnik.

MATIJEVIĆ Damljana JOVAN, rođen 1902, Dragišići, Šibenik, zemljroadnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od 1942. Hapšen od Talijana 1942. godine i bio je u logoru na Molatu. Listopada 1943. odlazi u partizane i kod Bugojna stupa u 1. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama oko Travnika, Duvna, Šuica, opet Travnika, Turba, Komara, Vlašića, zatim po centralnoj Bosni, kod Mrkonjić-Grada, Lisine, Šipova, Mliništa, za vrijeme drvarske operacije, Vukovskog, Raduče, Komara, Vraniće, Bitovanja, Raštelice, Bjelašnice, Trnova, Drine, Sandžaka, Uvea, Zlatibora, Palisada, Bajine, Bašte, Kosjerića, Maljena, Valjeva, Kolubare, Uba, Lajkovca, Ralje, Avale, Beograda, zatim Srijema i Slavonije, do Zagreba, gdje i dočekuje kraj rata. Poslije rata je demobilisan kao starije godište.

MATIJEVIĆ Save NIKOLA, rođen 1920, Smrdelje, Knin, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od 1942. godine. U sjevernodalmatinski odred stupa 1943, a listopada te godine kod Bugojna dolazi u sastav 2. čete 1. cr-

nogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama oko Travnika, Turbeta, Šuice, ponovo oko Travnika, Turbeta, Komara, Vitovlja, preko centralne Bosne, oko Jošavke, Crnog vrha, Devetina, Prnjavora. Krajem ožujka 1944. godine u borbi sa Nijemcima od Jajca, bio je zarobljen i odveden u logor u Njemačku, u kojem je i dočekao kraj rata.

MATKOVIĆ Mate MIRKO, rođen 1920, Zavojane, Vrgorac, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od kraja 1941, ačlan SKOJ-a postaje 1942. godine. U Lipnju 1942, stupa u oataljon »Josip Jurčević« s kojim se bori kao borac na području Biokova u sastavu omladinske čete »Ante Torkar«, u talijanskoj ofanzivi »Albija«. Krajem kolovoza 1942. godine kod Livna kao dobrovoljac postaje borac 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade sa kojim nastavlja borbu preko Tičeva, Ključa, oko Bos. Grahova, Strmice, Manjače, na Jajcu, Kotor-Varošu, Crnom vrhu, Jošavki, Devetinama, Maslovarima. Poginuo je u borbi sa četnicima i Nijemcima prvom polovinom prosinca 1942. godine kod Hrvačana, na komunikaciji Prnjavor - Banja Luka.

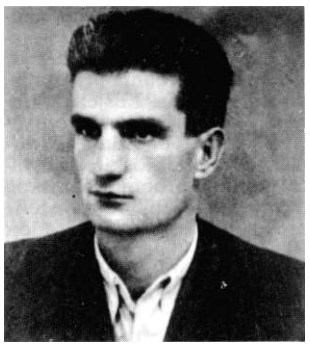
MATKOVIĆ Frane NIKOLA oden 1919, Zavojane, Vr- zemljoradnik iz siromaš- ,,-ljačke obitelji. Član SKOJ-a postao je 1940, a član KPJ 1943. godine. U svibnju 1942, stupa u bataljon »Josip Jurčević«, a kasnije u bataljon »Vid Mihaljević«, s kojim se bori na Biokovu, Zagori i dolini Neretve, zatim dolazi u 4. dalmatin-

sku brigadu sa kojom nastavlja borbu kroz IV neprijateljsku ofanzivu oko Imotskog, Posušja, Cvrsnice, Plas-grebena, dolinom Neretve, Prenja i Nevesinja. Travnja 1943, postaje borac 3. dalmatinske brigade s kojom vrši pokret preko Uloga, Kalinovika, Broda, Zavajita ka Pljevljima, a zatim učestvuje u borbama kroz V neprijateljsku ofanzivu na Čehotini, Ljubinji, Čelebiću, Tari, Pivi, Mratinu, Vučevu. Početkom lipnja 1943,

preko Sutjeske i Zelengori dolazi u sastav 1. crnogorska.
taljona 1. proleterske NO
gade sa kojom kao puškon
ljezac produžuje borbu preku Miljevine, r. Prače, Renovice, Vlasenice, Drinjače, Zvornika, Caparda, Nemile, Turbeta i Dalmacije, kada je rujna 1943, prekomandovan za kurira Okružnog NOO Biokovo-Neretva. Godine 1944, odlazi u političku školu, a po završetku postaje sekretar SKOJ-a u Zagvozdu, a od početka 1945 postaje član Kotarskog komiteta SKOJ-a Imotski na kojoj je dužnosti i dočekao kraj rata. Penzionisan je u činu majora Milicije.

MATOŠIĆ Jere PAVO PAVE, rođen 1914, Split, mesarski radnik. Clan SKOJ-a od prije rata, sindikalno organiziran u URS-vim sindikatima. Clan KPJ postao je <!""« godine. Okupacijo^ t n 1941, bio je hapšr. zatva~ >d strane Talijanr .jjeml. 2, stupa u Mosorski odred, a zatim u sastav 3. dalmatinske brigade i učestvuje u borbama kod Knina, Vrlike, kroz IV i V r . prijateljsku ofanzivu prekc i notskog, Posušja, Ljubuško^ 'lasgrebena, dolinom Nfiretv ?atim u nošenju ranjenika pit <•

Prenja, u borbama oko Ne>
nja, potom u Sandžaku u b. . bama kroz V neprijateljsku ofanzivu na Čehotini, Pl. Ljubišnji, Ćelebiću, Tari, Pivi, Mratinju, Vučevu. Početkom lipnja 1943, preko Sutjeske i Zelengore dolazi u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade sa kojom nastavlja borbu preko Miljevine, r. Prače, Renovice, Vlasenice, Drinjače, Zvornika, Caparda, Nemile, Turbeta. Poginuo je prvom polovinom rujna 1943, između Gornjeg Vakufa i Maljevina, u borbi s četnicima.

MATUTINOVIĆ Mate STIPE, rođen 1923, u selu Zaostrogu, Makarska. Vrlo napredan omladinac. Pred kraj 1941. godine postao je član SKOJ-a. Do odlaska u partizane aktivno je radio na skojevskim zadacima i na propagiranju i jačanju NOP. U prvoj polovini 1942. godine stupio je u Južnodalmatinsku četu. Po formiranju bataljona »Josip Jurčević« stupio je u omladinsku četu »Ante Torkar« i učestvuje u borbama protiv Talijana na Golom brdu kod Zagvozda i na Turbiji. Krajem kolovoza 1942. godine dobrovoljno je stupio u sastav 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade sa kojim nastavlja borbu preko Tičeva, Mliništa, Ključa do Bosanskog Grahova gdje je i poginuo 26/27. listopada 1942. godine u borbi sa Talijanima i četnicima.

MATUflNOVIĆ Ante TOMO ANTIĆEV, rođen 1920, Zaostrog, Makarska, zemljoradnik. Za NOP počeo raditi 1942. godine. Član SKOJ-a 1942. U prvoj polovini 1942. stupa u Južnodalmatinsku četu, a kasnije u omladinsku četu »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević«, s kojim se bori na području Biokova, do kraja kolovoza 1942. godine, kad postaje borac, politički delegat voda i intendant u sastavu 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim nastavlja borbe na Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Čelinca i Teslića, u IV neprijateljskoj ofanzivi oko Bradine, na Ivan-sedlu, Gornjem Vakufu, oko Konjica, Uloga, Kalinovika, Drine, Krčinog brda, Kapka u Sandžaku, u

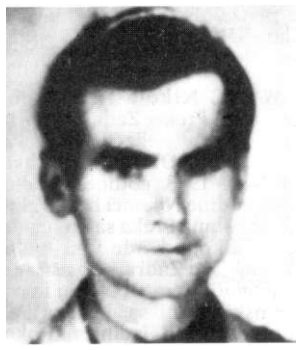
V neprijateljskoj ofanzivi, na Čelebiću, Korlatu, Zlatnom boru, Tari, Vučevu, u dolini Sutjeske, Zelengori, Balinovcu, Rataju i Milevini, potom u istočnoj Bosni, na Valsenici, Zvorniku, Capardima, Vranduku, Turbeta, u Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Šuici, Vlašiću, oko Jajca, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Vraniće, Bitovne u Srbiji, na Zlatiboru i Palisadu, Valjevu, Ubu i Beogradu, kada je 1944. godine postao intendant artiljerijske brigade 1. proleterske divizije. U toku rata je ranjavan. Poslije rata ostao u JNA iz koje je penzionisan u činu majora. Član KPJ postao je 1943. godine.

MAZIĆ Nikole ROKO, rođen 1925, Preko, Zadar, ribar iz siromašne seljačko-ribarske obitelji. Za NOP radi od druge polovine 1943. godine. U ljeto 1944. godine Nijemci hapse oko 200 mještana Preka sa kojima je bio i Roko, odvode ih u logor Mustap kod Zadra, a 1. listpoada te godine transportuju ih na Sremski front u sastav ustaško-domobranskih jedinica. Roko

se u Srijemu povezuje s jednim seljakom koji ga preko veze upoznaje sa simpatizerima NOP, a ovi ga preko svoje veze povezuju s partizanima, i tako 7. prosinca 1944. godine dolazi u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade sa koji učestvuje u borbama oko Sida, Tovarnika, Sidskih Banovaca, a zatim u proboju Sremskog fronta i gonjenju neprijatelja preko Sotina, Vukovara, Borova, Pleternice, Okučana, Ilove, Dubrave, Vrborca, sv. Ivana Zeline do Zagreba gdje dočekuje kraj rata. Demobilisan je travnja 1947. godine.

MAŽIBRADA Jakova SAVO, rođen 1926, Kistanje, Knin, manualski radnik. Za NOP radi od 1941. godine. Krajem 1942. stupa u Sjevernodalmatinski odred, a listopada 1943, kod Bugojna dolazi u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama oko Travnika, Turbeta, Suice, ponovo oko Travnika, Turbeta, Komara, Vlašića, Vitovlja, Jajca, Vrbasa, Mrkonjić-Grada, Lisine, Si-

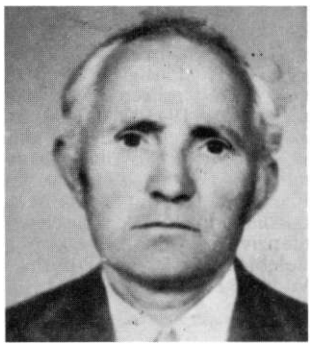
pova, Mliništa, Raduše, Vraniće, Bitovnje, Bjelašnice, Pljevalja, Kovrena, zatim po prelasku u Srbiju u borbama preko Zlatibora, Palisada, Kosjerića, Valjeva, Kolubare, Uba, Ralje, Avale, Beograda, oko Sida, Tovarnika, Oriolika, Sidskih Banovaca, potom u proboju Sremskog fronta i gonjenju neprijatelja preko Vukovara, Pleternice, Okučana, r. Ilove, Dubrave, Vrbovca do Zagreba gdje je dočekao kraj rata kao komandir voda pri štabu. 1. proleterske brigade. Poslije rata ostaje u JNA. Penzionisan kao kapetan I klase. Ranjavan.

MEDAKOVIĆ Đure TODOR, Kovačići, Knin, radnik iz siromašne seljake obitelji. Za NOP radi od početka 1943. godine. U listopadu 1943, kod Bugojna stupa u 2. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama oko

Travnika, Suice, Trubeta, Komara, Korićana, Jošavke, Crnog vrha, Devetina, Mrkonjić-Grada, r. Vrbas, Lisine, Jajca, Mliništa, Raduše, Vraniće, Bašerinca, Bitovnje, Bjelašnice, oko Pljevalja, Kovrena, zatim po prelasku u Srbiju u borbama preko Uvea, Zlatibora, Palisada, Bajine Bašte, Kosjerića, Valjeva, Kolubare, Uba, Ralje, Avale, Beograda, oko Sida, Tovarnika, Oriolika, Sidskih Banovaca. Poginuo je siječnja 1945. godine kod Sida kao komandir desetine u borbi sa Nemcima. Član KPJ postao je 1944, u oslobođenom Beogradu.

MEDIĆ Petra SPASO, rođen 1922, Bjelina, Benkovac, zemljoradnik. Clan SKOJ-a postao je 1943. godine, a član KPJ

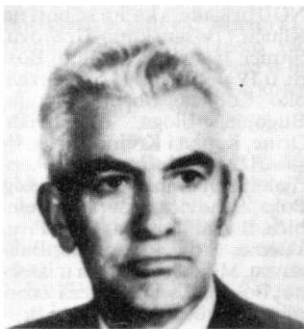
od 1944. Za NOP od 1941 godine. U NOB-**u** 1943. **u** odred Sime Dubaića iz kojeg je listipada 1943. godine **u** Bugojnu postao borac 2. čete 2. crnogorskog bataljona s kojim je nastavio borbu na Travniku, Vlašiću, Suici, Koričanima, Gostilju, Vitovlju, u centralnoj Bosni, u Mrkonjić-Gradu, Lisini, Mliništu, Vukovskom, Vranići, Bašarincu, Bitovni, Sandžaku, zatim u Srbiji, na Zlatiboru, Palisadu, Bajinoj Bašti, Kosjeriću, Valjevu, Ubu i Beogradu. Vodio je borbu i na Sremskom frontu na praVcu Ilok-Sid-Tovarnik-Sisski Banovci-Ilaća-Orolik, Sarinград, gdje je i ranjen u proboju Sremskog fronta. Kraj rata zatekao ga je kao kurira komande mjesta Pančevo. Poslije rata je demobilisan.

MEIĆ Šime PETAR PO BRO, rođen 1926, Pirovac, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1943. godine, a potom postaje član SKOJ-a. Hapšen od Talijana i bio je u logoru na Molatu srpnja i kolovoza 1943. godine. Po kapitulaciji Italije odlazi u partizane i stupa u

odred »Sime Dubaić«, a zatim listopada 1943, kod Bugojna dolazi u sastav 3. krajiške brogade sa kojom učestvuje u borbama oko Travnika, po zapadnoj Bosni. Početkom lipnja 1944, u rejonu Vitoroga dolazi u 1. proletersku brigadu i nastavlja borbu preko Raduše, Vraniće, Bašerinca, Bitovnje, Bjelašnice, Sandžaka, potom po prelasku u Srbiju na Zlatiboru, Palisadu, Kosjeriću, Valjevu, Ubu, Ralji, Avali, Beogradu, zatim oko Šida, Tovarnika, Sidskih Banovaca, u proboju Sremskog fronta i gonjenju neprijatelja preko Vukovara Pleternice, Okučana, r. Ilove, Vrbovca do Zagreba gdje je dočekao kraj rata kao komandir desetine. Clan KPJ postao je u oslobođenom Beogradu listipada 1944. godine. Poginuo je nesretnim slučajem 1947, na pruzi Šamac-Sarajevo.

MIŠIN Marka MATE, rođen 1922, Umljanovići, Drniš, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od

1943. godine. Travnja 1944. godine kod Mrkonjić-Grada dolazi u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim učestvuje u borbama na Lisini, Šipovu, Mliništima, Raduši, Vranići, Bašerincu, Bitovnji, Bjelašnici, oko Pljevlja i Kovrena; zatim po prelasku u Srbiju u borbama preko Uvea, Zlatibora, Palisada, Kosjerića, Valjeva, Kolubare, Uba, Ralje, Avale, Beograda, oko Šida, Tovarnika, Oriolika, Sidskih Banovaca, u proboju Sremskog fronta i gonjenju neprijatelja preko Vukovara, Pleternice, Okučana, r. Ilove, Dubrave, Vrbovca do Zagreba gdje je dočekao kraj rata.

MEZIN Ivana ANTE, rođen 1923, Vrpolje, Šibenik, zemljroadnik iz siromašne seljačke obitelji. Od početka 1942. radi za NOP, a prvih dana listipada, iste godine, odlazi u partizane i u Ključu stupa u prištapske jedinice 1. proleterske NOU brigade s kojom učestvuje u borbama oko Grahova, Sitnic-, Jajca, Skender-Vakufa, Kotor-Varoši, Crnog vrha, Jošavke, Teslića, zatim kroz IV, V, VI, i VII neprijateljsku ofanzivu u teškim borbama oko Ivan-sedla, Bradine, G. Vakufa, Neretve, Kalinovika, Ustikulina, Drine, Krčinog brda, Ifsara, Cajniča, Goražda, Kovrena, Čelebića, Tare, Pive, Vučeva, Sutjeske, Zelengore, Miljevine, r. Prače, Vlasenice, Zvornika, Nemile, u Dalmaciji, Šuicama, Travnika, Turbana, zatim po centralnoj Bosni, Mrkonjić-Grada, Lisini, Mliništu, Vukovskom, Raduši, komunikaciji Prozor-G. Vakuf, Komarima, Vranići, Bitivnju, Raštelici, Bjelašnici, oko Pljevlja, potom po prelasku u Srbiju u borbama preko Uvea, Zlatibora, Kosjerića, Valjeva, Uba, Ralje, Avale, Beograda, nastavljajući borbe u Srijemu. Poginuo je 10 prosinca 1944. godine kod Šida, kao komandir PT voda. Član KPJ postao je krajem lipnja 1943. godine.

MIČIN-STUPAR Andrije MIHOVILIKA, rođen 1927, Vodice, Šibenik, domaćica, iz siromašne seljačke obitelji. 1942. postaje član SKOJ-a. U listopadu 1943. godine, kod Bugojna, dolazi u sastav saniteta 1. proleterske NOU brigade, a u travnju 1944. godine prekomandirana je u sanitetski bataljon 1. proleterske divizije. Za vreme desanta na Vrhovni štab nalazi se u

Drvaru, gdje je bila i teže ranjena, ali je našla snage da pomaže ranjenim drugovima. Učestvuje u prebacivanju ranjenika za Vis i Italiju, sa Kupreškog polja, a potom i iz Žabljaka odakle su se slali novi transport ranjenika za Italiju. U kolovozu 1944. s divizijom prelazi u Srbiju, a potom preko Srijema i Slavonije nastavlja svoju humanu i odgovornu dužnost, gdje kod Zagreba i dočekuje kraj rata. Demobilisana je listipada 1945. godine. Ratni vojni invalid.

MIČIN Jerka NIKO, rođen 1927, Vodice, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obiteli. Za NOP radi od početka 1943. godine. Iste godine postaje član SKOJ-a. Srpnja 1943. godine stupa u Sjevernodalmatinski odred iz kojeg listopada, iste

odine, kod Bugojna dolazi u 3. ragujevački bataljon 1. proleterske NOU brigade i učestvuje u borbama oko Travnika, Šuica, Turbara, Vlašića, Jajca, Mrkonjić-Grada, Lisine, Šipova, Mliništa, za vrijeme drvarske operacije krajem svibnja 1944. Potom preko Vitoroga, Kupreškog polja, Vukovskog, Raduše, komunikacije Prozor-G. Vakuf, Komara, Vraniće, Bitovnje, Raštelice, Bjelašnice, Foče, Sandžaka, Uvea, Zlatibora, Palisada, Kosjerića, Makljena, Valjeva, Kolubare Uba, Ralje, Avale, Beograda, Šida, Tovarnika i Sidskih Banovaca do 20. ožujka 1945. godine kada je zbog bolesti morao napustiti Brigadu i upućen u bol Inicu 1. proleterske divizije gdje je i dočekao kraj rata.

MIHALJEVIĆ Šime FILIP FIĆO, rođen 1920, Bilice, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne

seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942., Clan SKOJ-a postao je u siječnju iste godine. U partizane odlazi 9. lisptopada 1942. i stupa u Dinarski odred, a

po formiranju 3. dalmatinske brigade dolazi u njezine redove i vodi borbe oko Vrlike, Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, doline Neretve, Prenja, Nevesinja, Veleža, Sandžaka, Ćehotine, Celebića, Tare, Pive, Vučeva, Sutjeske, Zelengore, kada dolazi u 6. bataljon 1. proleterske NOU brigade, nastavljajući borbe preko Miljevine, Jahorine, r. Prače, Podromanije, Devetaka, Han-Pijeska, Vlasenice, Zvornika, Caparda, Milića,

Vranduka, zatim se bori po centralnoj Bosni, oko Turbeta, u Dalmaciji. Krajem rujna 1943. odlazi iz 1. proleterske brigade, a potom dolazi u 17. srpsku brigadu 24. divizije, kojom nastavlja borbu do konačnog oslobođenja zemlje i kraj rata dočekuje kao komandant bataljona u činu poručnika. Clan KPJ postao je kolovoza 1943. godine. Penzioniran iz JNA 30. prosinca 1957, kao kapetan I klase.

MIHANOVIĆ Marinka DUŠAN DUŠKO, rođen 1927, Split, đak. Za NOP radi od 1942. godine. Clan SKOJ-a postao je 1942. U Mosorski bataljon stupa 1943, a rujna te godine postaje borac i politički delegat voda u 6. beogradskom bataljonu 1. proleterske NOU brigade. cJčestvuje u borbama oko Travnika, Duvna, Suice, ponovo oko Travnika, Turbeta, Komara, Vitovlja, r. Ugra, Kotor-Varoša, Vlašića, r. Vrbas, Jajca, Mrkonjić-Grada, Lisine, Sipova, Mliništa, Raduša, Vraniće, Bašerinca, Bitovnje, Bjelašnice, Pljevlja, Kovrena, zatim po prelasku u Srbiju u borbama preko Uvea, Zlatibora, Palisada, Kosjerića, Valjeva, Kolubare, Uba, Ralje, Avale, Beograda, Sida, Tovarnika, Šidskih Banovaca, potom u proboju Sremskog fronta i gonjenju neprijatelja preko Vukovara, Pleternice, Okučana, r. Ilove, Dubrave, Vrbovca, sv. Ivana Zeline do Zagreba gdje dočekuje kraj rata u činu zastavnika. Clan KPJ postao je 1944. godine. Umro je u Ljubljani 1949, kao aktivni oficir JNA.

MIHIĆ Ivana BOGDAN, rođen 1925, Vodice, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1943. Preko Sjevernodalmatinskog odreda, u listipadu

1943. godine kod Bugojna, stupa u 1. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade, s kojim učestvuje u borbama oko Suica, Travnika, Turba, Komara, Vlašića, Skender-Vakufa, Kotor-Varoši, Jošavke, Maslovara, Ugra, Jajca, Mrkonjić-Grada, Lisine, Sipova, Mliništa, zatim preko Vitoroga, Kupreškog polja, Vukovskog, Raduše, komunikacije Prozor-G. Vakuf, Komara, Vraniće, Bitovnje, Raštelice, Bjelašnice, Trnova, Foče, Sandžaka, Uvea, Zlatibora, Palisada, Bajine Bašte, Kosjerića, Valjeva, Kolubare, Uba, Ralje, Avale, Beograda, Sida, Tovarnika, Šidskih Banovaca, Iloka Šarengrada, Vukovara Borova, Đakova, do Pleternice, gdje je 18. travnja 1945. godine bio ranjen i upućen u bolnicu u Đakovo u kojoj i dočekuje kraj rata. Drugom polovinom svibnja 1945. kod Trsta dolazi opet u svoj bataljon.

MIHOTOVIĆ Ante MARIN, rođen 1919, Donje Selo, otok Šolta, Split, pomorac. Potiče iz siromašne obitelji. Mlad se opredjelio pomorstvu. Aktivno se uključio u napredni omladinski pokret Splita. Član SKOJ-a postao je 1941. godine, a čaln KPJ u toku rata. U prvoj polovini 1942. stupa u sastav Mosorskog odreda, s kojim se bori sve do rujna 1942. godine, kada u Tičevu postaje borac 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim se bori na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, u IV neprijateljskoj ofanzivi, oko Konjica, Gornjeg-Vakufa, Bugojna, Uloga, Kalinovika, Drine, Kapka i Krčinog brda, Ifsara, i Sandžaka, zatim u V neprijateljskoj ofanzivi oko Bijelog Polja, Šehovića, Kovrena, Celebića, Borja, Trovrha, Tare, Pive, Vučeva, Šuhe, Zelengore, Balinovca, Miljevice, potom u istočnoj Bosni, oko Vlasenice i Zvornika, Nemile, u centralnoj Bosni, Turbetu, u Dalmaciji, Duvnu, Šuici, Travniku, Viašiću, Mrkonjić-Gradu, Lisini, Mliništu, Vranići, Bašarincu; u Srbiji, na Zlatiboru, Palisadu, Valjevu, Ubu i Beogradu i borbama na Sremskom frontu. Poginuo je 12. travnja 1945. godine kod Mohova blizu Šaringrada kao komandir voda. Bio je čvrst, uporan i izdržljiv borac-proleter.

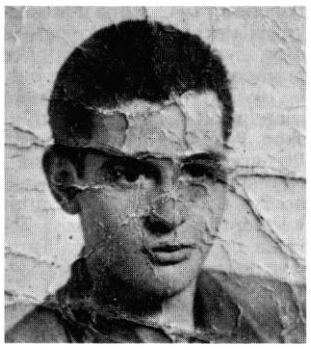
MIKAĆIĆ Duje OSTOJA, rođen 1910, Split, arhitekt-tehničar. Završio srednju tehničku školu u Splitu, a arhitekturu studirao u Pragu. Jedan od naprednih omladinaca Splita. Družio se s naprednom omladinom. Do kapitulacije Italije po-

maže NOP. Učestvuje u razoružanju talijanske vojske u Splitu za vrijeme kapitulacije Italije. U NOB-u stupa drugom polovinom rujna 1943. u Splitu u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa njim nastavlja borbu na Lovreću, Duvnu i Travniku, kada je postao borac 6. beogradskog bataljona, s kojim se bori, oko Komara, Vlašića, srednje Bosne, Mrkonjić-Grada, Lisine i Sipova, gdje je i poginuo travnja 1944. u borbi s Nijemcima. Posjedovao je slab vid. Noćno kretanje slabo je podnosio radi čega je i prekomandovan u pozadinski vod bataljona u kojem je i poginuo.

MIKIN Bare BRANKO LOLA, rođen 1923, Betina, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Odmah po okupaciji zemlje aktivno radi ža NOP, a krajem 1941. postaje član SKOJ-a. Svibnja 1942. stupa u bataljon »Bude Borjan«, potom u 1. dalmatinsku proletersku brigadu. Vodi borbe u IV i V neprijateljskoj ofanzivi na prostoru G. Vakufa-Prozor-Jablanica, zatim na Prenju, oko Kalinovika, Hercegovine, Crne Gore kroz neprijateljsku ofanzivu u dolini Pive i Sutjeske, kada se početkom lipnja 1943. priključuje se 4. kraljevačkom bataljonu 1. proleterske NOU brigade, s kojim nastavlja borbu preko Zelengore, Balinovca i Miljevine, potom u našoj ofanzivi kroz istočnu Bosnu u borbama na komunikaciji Višegrad-Sarajevo (r. Prača) Han-Pijesak. Poginuo je 26. lipnja 1943. godine -na Vlasenici, u borbi s ustašama i domobranima.

MIKULANDRA Ive DRAGO, rođen 1923, Šibenik, kolan ski radnik, iz siromašne radničke-težačke obitelji. Odmah po okupaciji zemlje radi za NOP. Krajem 1941. postaje član SKOJ-a. Nastavio je aktivno i organizovano radi za NOP u prikupljanju razne pomoći od oružja i municije do robe, hrane i sanitetskog matrijala. Početkom lipnja 1942. godine odlazi u partizane i u iđuću ulazi u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe na Bosanskom Grahovu, na Sitnici, gdje je uz vrlo

jaku i žilavu neprijateljsku odbranu i uz surovu zimu, pokazao izdržljivost, a zatim na Jajcu koje je bilo opasano rovovima i bodljikavom žicom, tada je i poginuo 26. studenog 1942. godine.

MIKULANDRA Ante IVO, rođen 1920, Bilice, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke-radničke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. Prvih dana listopada, iste godine, odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Bori se oko Bosanskog Grahova, Sitnici, Jajca, preko centralne Bosne, kroz IV i V ileprijateljsku ofanzivu, u teškim bitkama, na prostoru Ivan-Sedlo-Bradina-Konjic, te u kontra udaru, Gornji Vakuf-Bugojno, Glavatičevo, Treskavica, zatim oko Drine, Krčinog brda, Kapka, Ifsara, na prostoru Čajniče-Goražde, kod Prjevaja, kada je svibnja 1943, postao član SKOJ-a i puškomitraljezac, zatim kod Bijelog Polja, na pravcu Čelebić-Korlat-Bakići-Trovrh, na Tari, Vučevu, Borovnu, Sutjesci, Zelengori, Balinovcu, Miljevini, Jahorini, r. Prače, Han-Pijesku, gdje je i postao član KPJ, potom na Vlasenici, kad postaje desetar, zatim na Drinjači i Zvorniku. Vodeći borbu s Nijemcima na Capardama 8. srpnja 1943. godine. Ivo je u jednim jednom jurišu poginuo pri odstupanju iz Zvornika.

MIKULIĆ Jure POLDO, ro đen 1916, Makarska, krojački radnik. Član SKOJ-a od prije rata, a član KPJ 1941. godine. Potiče iz radničke porodice. Mlad se uključio u napredni omladinski i radnički pokret Makarske. Učesnik je štrajkova i političkih manifestacija. Bio u Ursovim sindikatima. Radio na okupljanju i jačanju omladinskog pokreta. Godine 1941. bio je sekretar partiske ćelije. Zbog svoje revolucionarnosti bio je proganjan i zatvaran od nenarodnog režima. Jedan od organizatora ustanka u Makarskoj. Učesnik u oduzimanju oružja i vojne opreme iz građanske škole u Makarskoj, 18. travnja 1941. godine. U NOB-u stupio je 1941. godine. Bio je komandir 4. voda Južnodalmatinske čete, pod nadimkom »Turudija«, a zatim komandir 4. čete bataljona »Josip Jurčević« koji je vodio svoje borce smjele iz borbe u borbu i već 1942. učestovao u potapanju i oduzimanju neprijateljskih plovnih objekata. Bio je komandant 2. bataljona 4. dalmatinske brigade, s kojim se uspješno bori u IV neprijateljskoj ofanzivi, oko Imotskog, Vrgorca, Posušja, Širokog Brijega, Tihaljine, Klobuka, Plas-grebena i doline Neretve, u prenosu i obezbjeđenju ranjenika preko Prenja, u Nevesinjskoj dolini.

Krajem travnja 1943. sa svojim borcima ušao u sastav 3. dalmatinske brigade i nastavio borbu, oko Jubušnje, Ćehotine, Celebića, Tare, Pive, Vučeva, kada je početkom lipnja 1943. postao borac 6. beogradskog bataljona 1.' proleterske NOU brigade. Učestvuje u proboju obruča, u istočnoj Bosni, oko Jahorine, Vlasenice, Zvornika, Nemile, potom u centralnoj Bosni, da bi kolovoza 1943. godine po naređenju Vrhovnog štaba i druga Tita bio poslat u Dalmaciju, gdje postaje komandant bataljona 9. dalmatinske brigade, pa zamjenik komandanta Južnodalmatinskog odreda, te komandant područja za Biokovo-Neretvu. Za vrijeme desanta na Drvar bio je u oficirskoj školi i učestvovao je u obrani Vrhovnog štaba i druga Tita, i u tim borbama je bio ranjen. Kraj rata ga ie zatekao na dužnosti komandanta grada Dubrovnika u činu kapetana. Umirovljen je u činu pukovnika.

MILANOVIĆ Vicka KAJO, rođen 1923, Solin, Split, radnik šofer, Godine 1942. postao član SKOJ-a, te iste godine postao borac 3. dalmatinske brigade i

sa istom se bori, oko Knina i Vrlike, u IV neprijateljskoj ofanzivi, oko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, Plas-grebena, Neretve i Nevesinske kotline potom u V neprijateljskoj ofanzivi u Sandžaku na Ćehotini, Čelebiću, Tari, Martinju i Vučevu, kada je početkom lipnja 1943. godine, postao borac i komandir voda 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim nastavio borbu na Zelengori, Miljevini, u istočnoj Bosni, oko Jahorine, Vlasenice, Zvornika, Caparda, Nemile, te na Turbetu, u Dalmaciji, oko Travnika na Vlašiću, Komaru, oko Mrkonjić-Grada, Mliništa, Kupresa i Vukovskog, Vraniće, Bašarinca, Bitovni, Sandžaku, u Srbiji, Zlatiboru, Palisadu, Jelevoj gori, Bajinoj Bašti, Valjevu, Ubu i Beogradu. Kasnije radio u UDB-i za Jugoslaviju, gdje ga je i zatekao kraj rata u činu oficira. Član KPJ postao je 1943. godine.

MILANOVIĆ Špira MARKO MARTIN, rođen 1924, Solin, Split, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke porodice. Početkom 1942. stupa u Mosećko-svilajski odred iz kojeg je i ušao u sastav 3. dalmatinske brigade i a istom nastavio borbe, oko Knina i Vrlike, u IV neprijateljskoj ofanzivi, oko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, Plas-grebena, doline Neretve i Nevesinske kotline, Uloga, Kalinovika, Broda, Sandžaku, zatim u V neprijateljskoj ofanzivi, Zavajita, Cenotine, Celebića, Tare, Pive i Vučeva, kada je početkom lipnja 1943. godine postao borac 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim se bori u proboju obruča, na Zelengori, Balinovcu, Miljevini, u istočnoj Bosni, na Renovici, Vlasenici, Zvorniku, Capardama, Nemiloj, u centralnoj Bosni, na Turbetu, u Dalmaciji, Duvnu i Travniku. Studenoga 1943. prekomandiran je u Dalmaciju u sastav 4. splitske brigade s kojom je nastavio borbe u sastavu njenog 3. bataljona kroz Bosnu, Dalmaciju i Liku. Poginuo 5. prosinca 1944. godine kod Gospića u borbi s Nijemcima, ustašama i četnicima. Član KPJ postao 1943. godine.

MILAČIĆ Marina ANTE, rođen 1914, Zagradače-Jelsa, Hvar, zemljoradnik. Član SKOJ-a 1941. Bio sekretar skojevskog aktiva. U listopadu 1942. godine stupa u partizane na Hvaru, a u prosincu te godine u bataljon »Vid Mihaljević« i kao borac 1. čete ulazi u sastav 4. dalmatinske brigade. Sa svojom desetinom ostao na Biokovu. Listopada 1943. godine u Bugojnu ušao je u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade u kojom se bori sve do 1944. kada je postao borac 1. crnogorskog bataljona.

Nastavio borbu u 1. četi oko Travnika, Vlašića, Jajca, Mrkonjić-Grada, Mliništa. Za vrijeme desanta na Drvar teško je ranjen, da bi potom bio p.ebacen u bolnicu u planinu Klekovaču, a zatim u Italiju na liječenje. Po povratku u domovinu, radio je kao službenik pošte. Član KPJ postao je 1944. godine.

MILATIĆ Marijo BOŽIDAR MILI, rođen 1919. Svirče, Hvar. Član SKOJ-a 1941. godine. Član KPJ 1942. Od 1941. učestvuje aktivno i organizirano za NOP. U NOB-u stupio 1942. godne na Hvaru, odakle se prebacio na Biokovo i postao borac 2. čete bataljona »Josip Jurčević« s kojim se bori do kraja kolovoza 1942. godine, kada je postao borac 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Ključu, Sitnici, oko Manjače, Jajca, u centralnoj Bosni oko Kotor-Varoši, Čalinca, Teslića, na Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem Vakufi, kod Bugojna, Čičeva, Lipote, Treskavice na Drini, Krčinu brdu, Kapku, Ifsaru, Sandžaku. Prokomandiran na dužnost radiotelegrafiste pri Vrhovnom štabu

odakle je kasnije otišao u JRM. Bio je i u vojnoj misiji u Bariju gdje gaje zatekao kraj rata. Poslije rata ostao u JNA i radio kao vojni ataše pri ambasadama u Izraelu i Albaniji.

MILETA Petra SPIRO, roden 1914, Žitnić, Drniš. Rudarski radnik u Ibarskim rudnicima. Godine 1941. stupa u odred »Todor Miličević«, a kasnije u 6. ibarsku četu, koja je branila Užice iz koje je 22. prosinca 1941 godine, u Rudom, ušao u sastav 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Kasnije je ostao u Novoj Varoši s grupom rekovalescenata. U proljeće 1942. godine došao je u Foču i ostao u radionici Vrhovnog štaba, iz koje je ušao u sastav brigadne intendanture. Kolovoza 1942. godine je prekomandiran u sastav 3. čete, 2. bataljona 2. dalmatinske brigade. Kasnije postao obavještajni oficir u brigadi. Poginuo je kod Kijeva u Dalmaciji 1942. godine od neprijateljske zasjede. Spiro je u sastavu 2. dalmatinske brigade postao član KPJ.

MILAČIĆ Marka ANTE, rođen 1912, Biograd na Moru. Zemljoradnik. Kao dijete siromašnog seljaka vrlo mlad je postao nadničar kod veleposjednika. Pripadao je naprednom radničkom pokretu. 1941. povezuje se sa NOP. Član SKOJ-a postao 1942. Član KPJ 1943. godine. Siječnja 1943. u sastavu je 3. dalmatinske brigade s kojom nastavlja borbu oko Knina i Vrlike, u IV neprijateljskoj ofanzivi. oko Imotskog, Širokog Brijega, Posušja, Plas-grebena u dolini Neretve zatim u V ofanzivi oko Čehotine, Čelebića Tare, Pive i Vučeva. Početkom lipnja

1943. postao borac 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim učestvuje u proboju obruča. Bori še u istočnoj Bosni, na Jahorini, Vlasenici, Zvorniku, Capardama, Nemiloj, srednjoj Bosni, oko Turbeta, Duvna, Travnika, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Kupresa, Vukovskog, na Vranići, Bašarincu, Bitovnji, zatim u Sandžaku, na Zlatiboru, Palisadu, Bajinoj Bašti, Valjevu, Ubu i Beogradu. Po oslobođenju Beograda odlazi u Titovu gardu, gdje je dočekao kraj rata, kao komandir odjeljenja u činu vodnika.

MILIČEVIĆ Stjepana KREŠO, rođen 1915, Metković. Obalski radnik, Prije rata kandidat KP i sindikalni rukovodilac Ursevih sindikata u Metkoviću. Organizator štrajkova i političkih manifestacija-demonstracija. Bio proganjan i

zatvaran. Od ustaškog režima bio osuđen na smrt. Jedan od aktivnih organizatora ustanka u Metkoviću. Prvi borac tog kraja. Član KPJ početkom 1942. godine. U 1942. godini borac Prve neretvanske čete, a zatim i 2. čete bataljona »Josip Jurčević«. Bori se na području Biokovo-Neretva do kolovoza 1942. kada postaje borac i komandir odjeljenja 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Ključu, Strmici, oko Manjače, Jajca, Kotor-Varoši, Čalinca, Teslića, na Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu, Čićevu, Lipeti i Treskavici, Drini, Krčinu brdu, Kapku, Ifsaru i dr. Bio u sastavu brigadne artiljerije i vršio dužnost zamjenika komandira baterije. Bio je ranjen. Po ozdravljenju vratio se u brigadu i u toku V neprijateljske ofanzive i nakon rasformiranja artiljerijskih jedinica došao u sastav 6. beogradskog bataljona. Poginuo je 13. lipnja 1943. godine na Miljevini od bombardiranja.

MILIČEVIĆ Stjepana VITOMIR, rođen 1920, u Metkoviću, radnik-šofer. Član SKOJ-a od kolovoza 1942. godine, a član KPJ od rujna 1942. godine. Drugom polovinom 1942. godine stupa u bataljon »Josip Jurčević« iz kojeg je kolovoza 1942. godine stupio u 3. četu 5. bataljona 4. crnogorske brigade i nastavio borbu kroz IV neprijateljsku ofanzivu, kao ekonom, sve dok se nije razbolio, ožujka 1943. godine, kada se priključuje, kod Kalinovika, 3. četi 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istom nastavlja borbe kao puškomitraljezac kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, sve do teškog ranjavanja, 13. lipnja 1943. godine, na Miljevini. Potom je nastavio put s brigadnom bolnicom do Vlasenice kada je ušao u sastav lakih ranjenika koji su prebačeni u Semberiju, gdje vrši dužnost komesara te bolnice. Kolovoza 1943. godine postaje komesar komande br. 8 Sid, a veljače 1944. godine komesar komande mjesta Irig, da bi lipnja 1944. godine bio komesar svih radionica GS Vojvodine, a već rujna 1944. godine načelnik rajonskog obavještajnog centra za Bosutski rajon. U rujnu je postao načelnik 2. odsjeka 14. slavonske brigade, a kasnije 12. vojvođanske brigade, zatim pomoćnik načelnika ob. odsjeka 51. divizije, a 2. veljače 1945 godine postao je načelnik 2. odsjeka 36. vojvođanske divizije, s

kojom je nastavio gonjenje neprijatelja prema Austriji, na kojoj ga je dužnosti i zatekao kraj rata u činu kapetana. Poslije rata ostao je u JNA.

MILIŠIĆ Petra ANTE, rođen 1923, Solin, Split/radnik, iz siromašne radničke porodice. Bio je jedan od naprednih omladinaca sa svojim bratom Markom u Solinskom bazenu. Prvoj polovini 1942. godine stupio je u Mosečku četu iz koje je rujna 1942. na Tičevu došao u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Bori na Ključu. Strmici, oko Sitnice, Jajca, u centralnoj Bosni na Kotor-Varošu, Calincu, Crnom vrhu, Jošavki i oko Teslića; zatim u IV i V neprijateljskoj ofanzivi oko Bojske, na Ivan-sedlu, Raštelici, Bugojna, Cićeva, Lipete i Treskavice, Drine, Krčinu brdu, Kapku, Ifsaru, Bijelom Polju na Kovrenu-Celebiću-Zlatnom boru-Tari-Vučevu, Magliću, u dolini Sutjeske na Zelengori, Balinovcu i na Miljevici. Potom u istočnoj Bosni na Jahorini, Vlasenici, Drinjači i Zvorniku. Poginuo je srpnja 1943. godine kod Zvornika od bacačke granate. Ante je postao član SKOJ-a u sastavu svog bataljona 1942. godine.

MILIŠIĆ Petra MARKO, rođen 1922, Solin, Split, radnik, Potiče iz siromašne radničke obitelji. Bio je napredan omladinac. Po okupaciji zemlje 1941. radi za NOP. Član SKOJ-a 1942. Prvom polovinom 1942. godine u Tičevu postao borac 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuju u borbama na Ključu, Strmici, oko Sitnice, Jajca, Kotor-Varoši, Calinca, Crnog vrha, Jošavke, Teslića, Bojske, Ivan-sedla, Raštelice, Gornjeg Vakufa i dr. Poginuo je na pravcu Prenj-Čiče-ve-Lipeta ožujka 1943. godine u borbi s četnicima.

MILIŠIĆ Duje MILAN, rođen 1924, Solin, Split, radnik. Vrlo mlad se uključio u radnički pokret i postao član SKOJ-a. Radio je na omasovljenju omladinskog pokreta u Solinu. Učestvovao u ilegalnim borbenim akcijama i diverzijama a posebno 4. kolovoza 1941. godine u Rupotinama-Klis: rušenju ceste, propust i u dvadeset diverzija u Solinu koje je organizirao mjesni komitet Solin. Početkom 1942. stupio u Mosečku četu iz koie je ušao u sastav 3. dalmatinske brigade i sa istom učestvuje u borbama, kod Knina i Vrlike, u IV neprijateljskoj ofanzivi oko Imotskog, Posušja, Liubuške, Širokog Brijega, Plas-grebena, Neretve, gdje učestvuje u spašavanju svojih ranjenih i bolesnih suboraca, te u Nevesinju zatim u V neprijateljskoj ofanzivi na Sinjevini, Ljubušnoj, Ćehotini, Čelebiću, Tara, Piva i Vučevu, kada je početkom lipnja 1943. postao borac 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim nastavlja borbu na Miljevini. Poginuo je vodeći borbu s njemačkom motorizovanom kolonom koja je nadirala od Foče u rajonu Budnja, u V neprijateljskoj ofanzivi.

MILIŠIĆ Ante MILEVA ž. Petra, rođena 1896, Podstrana, Split, domaćica. U danima ustanka slijedi svog muža i dva sina koji prilaze NOP-u. U drugoj polovini 1942. godine s mužem Petrom i sinovima Antom i Markom, stupa u Mosečku četu iz koje rujna 1942. na Tičevu postaje borac 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim nastavlja borbe na Ključu, Strmici, oko Manjače, Jajcu, na Kotor-Varošu, Calincu, Ješavci i oko Teslića do §ave. U IV neprijateljskoj ofanzivi na Bojsku, Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu, Cičevu i Treskavici. Zatim na Drini, Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, u Bijelom Polju na Kovrenu, Čelebiću, Zlatnom boru, Tari, na Vučevu, Magliću, Zelengori i Balinovcu. Zatim na Jahorini, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Nemiloj, na Turbetu, u Dalmaciji i Travniku. Poginula je pred kraj 1943. godine u borbi s Nijemcima kod Koričana i Vitovlja.

MILIŠIĆ Marka PETAR, rođen 1900, solin, Split, radnik, Kao radnik bio je sindikalno orgnaiz'ovan i pomagao je radnički pokret. Nije bio organizovan ali je davao i pomagao radnički i komunistički pokret. Žena mu je bila velika Hrvatica. U prvoj polovini 1942. godine po odlasku dva sina u NOB stari Petar sa ženom Milevom stupa dobrovoljno u Mosećku četu, a po odlasku sinova u sastav 1. proleterske NOU brigade, rujna 1942. godine. Petar i Mileva idu s njima u sastav 1. crnogorskog bataljona i nastavljaju borbu sve do prekomande u sastav brigadne intendanture s kojom nastavlja borbu kod Sitnice, Jajca, u centralnoj Bosni, zatim u IV i V neprijateljskoj ofanzivi, oko Bojske, Repovca, Gornjeg Vakufa, Glavatičeva, Treskavice, Drine, Prijepolja i Bijelog Polja. Poginuo je drugom polovinom svibnja 1943. godine oko Celebića.

MILOVAC Duje VELJKO ČRNI, rođen 1920, Konjevrate, Šibenik, zemljoradnik-šofer. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Napredan omladinac. Za NOP radi od početka 1942. godine. U partizane odlazi 4. listopada 1942. godine i u Ključu stupa u 1. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade.

Učestvuje u borbama oko Grahova, Jajca, Kotor-Varoši, Uzlomka, Crnog vrha, Jošavke, Celinca, Maslovara, Teslića, Jelaka, Bugoja, Bojske, Ivan-sedla, Raštelice, G. Vakufa, Cičevo Glavatičeva, na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Cajniču, Goražđui Kovrenu, Čelebiću, Borju, Zlatnom boru, Tari, Pivi, Vučevu, Magliću, Sutjeski, Zelengori, Balinovcu, Miljevini, r. Prači, Podromaniji, Vlasenici, Drinjači, Zvorniku, Capardima i Nemiloj, Turbetu, sve do druge polovine rujna 1943. godine, kada zbog ranjavanja ostaje u Dalmaciji, a potom se priključuje jedinicama Sibensko-trogirskog odreda, potom u Letećoj četi, a zatim 8. korpusu s kojim nastavlja borbe do kraja

rata, vršeći dužnosti zamjenika komesara čete i obaveštajnog oficira poručnik. Clan SKOJ-a postao je krajem 1942. godine, a član KPJ 1943. godine, u dalmatinskim jedinicama. Ratni vojni invalid.

MILJAK Jure BEPO, rođen 1924, Vrgorac, đak učiteljske škole, Vrlo mlad se opredjelio za napredni omladinski pokret. Clan SKOJ-a postao je 1939. a član KPJ početkom 1942. godine. Bio je rukovodioc jedne

skojevske grupe. Godine 1941. učestvuje u Mostaru u likvidiranju jednog ustaškog profesora. Vrlo aktivan u pripremnom razdoblju ustanka. U lipnju 1942. godine stupa u omladinsku četu »Ante Torkar«, bataljona »Josip Jurčević«. Kolovoza 1942. godine postao borac i omladinski rukovodilac 1. čete 2. crnogorskog bataljona. Sa bataljonom vodi borbe na Ključu, Strmici, Sitnici, Jajcu u centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Čalinca, Teslića, Prnjavora, zatim u IV neprijateljskoj ofanzivi, na Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu, Bugojnu, Glavatičevu, Treskavici, sa četnicima u kojim borbama je svaki borac nadmašio sebe na Drini, Kapku, Ifsaru, u Sandžaku, oko Bijelog Polja, potom kod s. Metanca gdje je uništena 11 svibnja 1943. talijanska motorizirana kolona. Vodeći borbu s Talijanima i Nijemcima u podnožju planine Burenj-Breze teško je ranjen od topovske granate od koje je 25. svibnja 1943. umro u bolnici.

MILJKOVIĆ Luke NIKOLA, rođen 1922, Koljane, Sinj, radnik, Po kapitulaciji stare Jugoslavije radi s komunistima na pripremi ustanka. Borac je Mosećko-svilajskog odreda, a zatim i 3. dalmatinske brigade. Borio se oko Knina i Vrlike, oko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, Plas-grebena, u dolini Neretve, oko Nevesinja, Broda, Zavajita, zatim na Ćehotini, Čelebiću, Tari, Pivi, Vučevu, kada je postao borac 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Poginuo je prosinca 1943. godine kod Travnika u borbi s ustašama i Nijemcima. Preživjeli suborci ističu: »Nikola je bio jedan od dobrih, čvrstih i pornih boraca našeg bataljona«.

MILJKOVIĆ Bože BRANKO, rođen 1922, Split, vodoinstaleter. Potiče iz siromašne randičke obitelji. Jedan od naprednih omladinaca Splita. Clan SKOJ-a postao je 1941. godine, a član KPJ 1942. godine. Hapšen i zatvaran. U listopadu 1942. stupa u Mosorski odred, a zatim u 3. sandžačku brigadu, s kojom učestvuje u borbama po zapadnoj i centralnoj Bosni, zatim kroz IV neprijateljsku ofanzivu, teškim bitkama oko Konjica, Gornjeg Vakufa, Vilića guvna, Neretve, oko Cićeva i Glavatičeva, na Drini, Sandžaku, Brodarevu, Jubišnji, Tari, Pivi, Vučevu, kada dolazi u sanitet 1. proleterske NOU brigade, s kojim, kao bolesnik, prelazi Sutiesku, Zelengoru, Miljevinu, Jahorinu, Praču, Han-Piiesak, Vlasenicu, kada se kao bolesnik i ranjenik upućuje u bolnicu Sehoviće, gdje je i poginuo između 10-15. srpnja 1943. godine od Nijemaca i četnika.

MIOĆEVIĆ Marjana ANĐELKO, rođen 1921, Gornje Igrane, Makarska, zemljoradnik. Vrlo mlad ostao bez roditelja. Po dolasku okupatora, 1941. godine, Anđelko pomaže i radi za **NOP** obavljajući kurirske dužnosti. Clan SKOJ-a postao siječnja 1942. godine, a član KPJ 1944. godine. U svibnju 1942. stupa u 4. vod Južnodalmatinske čete, a kasnije omladinske čete »Ante Torkar«, bataljona »Josip Jurčević«, s kojim se bori na području Biokova do kraja kolovoza J942. godine, kada postaje borac bataljona »Vid Mihaljević« i sa istim ulazi u sastav 4. dalmatinske brigade, s kojom nastavlja borbu u IV

neprijateljskoj ofanzivi, oko Imotskog, Vrgorca, Posušja, Širokog Brijega, Tihaljine, Klabuka, Plas-grebena, doline Neretve i Nevesinja. Krajem travnja 1943. godine postao je borac i desetar u sastavu 3. dalmatinske brigade s kojom je nastavio borbu oko Uloga Kalinovika, Zavajit u neprijateljskoj ofanzivi oko Ćehotine, Celebića, Tare, Pive i Vučeva, kada je početkom lipnja 1943. godine, postao borac, desetar, omladinski sekretar i komandir voda u 1. crnogorskom bataljonu 1. proleterske NOU brigade, s kojim se bori u proboju obruča, u istočnoj Bosni, oko Vlasenice, Zvornika, na Capardima, Nemiloj, potom u centralnoj Bosni, Turbetu, u Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Vlašiću, Suici, zatim oko Jajca, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Vraniće, Bašarinca, Bitovne, Sandžaka, u Srbiji, na Zlatiboru, Palisadu, Valjevu, Ubu, Beogradu i svim borbama na sremskom frontu, u Srijemu i Slavoniji. Kraj rata ga zatekao na dužnosti komandira voda u 2. četi 1. bataljona. Poslije rata postao komesar Narodne milicije a Metkoviću i Vrgorcu odakle je i penzionisan. U toku rata je ranjavan.

MIOLIN Pera ANTE, rođen 1923, Kaštel-Sućurac, Split, radnik. Vrlo mlad se uključio u napredni omladinski pokret i već 1941. postao član SKOJ-a. Godine 1942. stupa u Mosorski odred s kojim se bori sve do rujna 1943,. godine, kada je u Dalmaciji postao borac 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojom nastavlja borbu u Dalmaciji, Duvnu, Suici, Travniku, Turbetu, Komaru, Vlašiću. Napadajući neprijateljsko uporište Suicu, 16. prosinca

1943. godine, poginuo je u jednom od juriša. Isticao se izdržljivošću i upornošću. Bio je omiljen među svojim suborci-

MIOŠIĆ Mate ANTE, rođen 1921, Zaostrog, Makarska, zemljoradnik. Potiće iz siromašne zemljoradničke porodice. Bio jedan od naprednih omladinaca Zaostroga. Član SKOJ-a postao je 1941. Radio na jačanju omladinskog pokreta. Učesnik je osiguranja napada na Gradac 23. siječnja 1942. godine. U NOB-u stupa 1942. godine u 2. vod Južnodalmatinske čete, a kasnije omladinske čete »Ante Torkar«, bataljona »Josip Jurčević« s kojom vodi borbe na Biokovu i Neretvi, sve do kraja kolovoza 1942. godine, kada je postao borac 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim se bori na Ključu i Bosanskom Grahovu. Poginuo je 27. listopada 1942. godine u Bosanskom Grahovu u borbi s Talijanima i četnicima.

MIOŠIĆ Ante DANILO, rođen 1923, Brist, Ploče, zemljoradnik. Clan SKOJ-a 1941. godine, a član KPJ 1944. Do dolaska u NOB vrlo aktivan. U siječnju 1943. stupa u bataljon »Vid Mihaljević« s kojim je ušao u sastav 4. dalmatinske brigade i sa istim nastavio borbu u IV neprijateljskoj ofanzivi, oko Imotskog, Vrgorca, Posušja, Širokog Brijega, Klobuka, Tihaljine, Plas-grebena, dolini Neretve, Nevesinja, kada je krajem travnja 1943. godine postao borac-i mitraljezac 3. dalmatinske brigade i nastavio borbu oko Uloga, Broda potom u V neprijateljskoj ofanzivi, na Čehotini, Čelebiću, Tari i Vučevu, kada je

početkom lipnja 1943. postao borac-puškomitraljezac 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim nastavio borbe u slamnjanju obruča, u istočnoj Bosni, oko Vlasenice, Zvornika, Caparda, Nemilej, u centralnoj Bosni, na Turbetu, u Dalmaciji, kada je rujna 1943. godine teže ranjen i prabačen u bolnicu sa Ciste Velike. Po izlasku iz bolnice ušao je u sastav Biokovskog odreda gdje gaje i zatekao kraj rata. Poslije rata se ukrcao na brodove linijske plovidbe na kojima je bio časnik, radio-telegrafiska.

MIOŠIĆ Šimuna MILAN, rođen 1920, Brist, Kardeljevo, zemljoradnik. Član SKOJ-a od 1941. godine, a član KPJ 1943. godine. Aktivan u pripremnom

razdoblju ustanka. U prvoj polovini 1942. u Južnodalmatinskoj četi i četi »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević«. Borio se na području Biokova sve do kraja kolovoza 1942. kada je postao u Livnu borac i komandir odjeljenja 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Sudjeluje u borbama na Ključu, oko Bosanskog Grahova, Sitnice, Jajca, u centralnoj Bosni, na Bradini i oko Konjica, Bugojna i Gornjeg Vakufa, Glavatičevu, Treskavici, Krčina brda, Kapke, Ifsara, u Sandžaku, oko Bijelog Polja-Šehovića-Kovren, na Čelebiću, Borju, Trovrhu, Tari, Pivi, Vučevu, Borovnom. Poginuo je 8. lipnja 1943, godine na Zelengori.

MIOŠIĆ Mate TOMICA, rođena 1911, selo Brist, zaseok Grnčenik, Kardeljevo, domaćica. Pod utjecajem svog brata, koji je bio član KPJ od 1936. godine, vrlo mlada počela je da radi za radnički pokret. Član SKOJ-a postala je od 1939. godine, a član KPJ 1942. godine. Po dizanju ustanka prikupljala je hranu, odjeću i obuću za partizane koji su bili u njenom selu. U srpnju 1942. godine stupa u sastav 2. čete bataljona »Josip Jurčević« iz kojega je kasnije stupila u bataljon »Vid Mihaljević«, s kojim je ušla u sastav 4. dalmatinske brigade, s kojom nastavlja svoj borbeni put kroz IV neprijateljsku ofanzivu u pravcu Neretve, Prenja do Kifina Sela. Kada se Brigada rasformirala ona postaje borac 3. dalmatinske brigade, a u toku neprijateljske ofanzive postala je borac 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Poginula je 14. lipnja 1943. godine kod Miljevine.

MIRKOVIĆ Ante VINKO, rođen 1923, Sinj, učenik. Član SKOJ-a postao je 1940, a član KPJ 1942. godine. Kao gimnazijalac vrlo napredan i revolucionaran. Početkom 1942. godine stupa u Prominski partizanski odred s kojim se bori u Dalmatinskoj zagori sve do rujna 1942, kada na Tičevu ulazi u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavlja borbu na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici i Jajcu, kada krajem studenog 1942. godine, s grupom Dalmatinaca,

odlazi u prekomandu u 2. dalmatinsku brigadu s kojom nastavlja borbu po zapadnoj Bosni i Dalmaciji, zatim kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, oko Makljena i u dolini Neretve, Prenja, Kalinovika, Drine, potom na Pivi, Barama, Zelengori,

Miljevini, zatim preko istočne Bosne do Tuzle i ponovo u Crnu Goru. Poginuo je kolovoza 1943. godine u Crnoj Gori kao starješina.

MIRKO Ante IVAN, rođen 1915, Gradac, Kardeljevo, zemljoradnik. Kandidat KP od 1937. godine, a član KPJ od 1942. Vrlo aktivan u pripremnom razdoblju ustanka u

Gracu. Učesnik je ilegalnih akcija i napada na Gradac 23. siječnja 1942. godine, kada je stupio u NOB-u, u Gračnu partizansku grupu, iz koje je kasnije ušao u 2. vod Južnodalmatinske čete, u 2. četu bataljona »Josip Jurčević«, s kojim se bori na području Biokova, Neretve, do kraja kolovoza 1942. godine, kada je ušao u sastav 1. dalmatinske brigade, s kojom se bori u Bosni i Dalmaciji. Po formiranju 4. dalmatinske brigade postao je komandir čete s kojom nastavlja borbu u IV neprijateljskoj ofanzivi oko Imotskog, Vrgorca, Širokog Brijega, Posušja, Klobuka, Tihaljine, doline Neretve, Plas-grebena i Nevesinja, da bi krajem travnja 1943. godine ušao u sastav 3. dalmatinske brigade i nastavio borbu u Crnoj Gori i Sandžaku, u V neprijateljskoj ofanzivi, oko Ćehotine, Celebića, Tare, Pive i Vučeva, kada je početkom lipnja 1943, postao komandir voda 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim nastavio borbu u slamnjanju obruča, na Miljevini, a zatim u istočnoj Bosni na Renovici, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Nemiloj, u centralnoj Bosni, oko Turbeta, u Dalmaciji, Duvnu i Travniku, kada je početkom studenoga 1943. godine prekomandiran u Dalmaciju gdje je bio pomoćnik komesara komande područja za srednju Dalmaciju, u Metkoviću. Poslije rata ostao je u JNA.

MIŠE Ivana BLAŽ, rođen 1922, Okrug Gornji, Trogir, zemljoradnik, iz siromašne seljačke obitelji. Mlad se uključio u omladinski pokret 1941. godine, kada postaje i član SKOJ-a. Sredinom 1942. godine u Trogirsko-marinskom partizanskom odredu. Rujna 1942. na tičevu postao borac 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Sudjeluje u borbama na Ključu, Strmici, kod Manjače, Jajca, Kotor-Varoši, Crnog vrha, Ješavke, Celinca, Devetine, oko Teslića i Prnjavora, zatim kroz IV neprijateljsku ofanzivu u borbama na Ivansedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu, Cičevu. Poginuo 16. ožujka 1943. u borbi sa četnicima.

MISE Vicka IVO, rođen 1921, Žedno, Trogir, ribar iz siromašne seljačko-ribarske obitelji. Član SKOJ-a postao je 1942. godine, a sredinom te godine je u Trogirsko-marinskom partizanskom odredu. Rujna 1942. na Tičevu postao borac prištapskih jedinica 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, Kotor-Varošu, Crnom vrhu, Jošavici, oko Teslića i Prnjavora, zatim kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu u borbama oko Bradine, Ivansedla i Konjica, Gornjeg Vakufa, kod Kalinovika, na Drini, kod Bijelog Polja, Kovrena, Celebića, Tare, Vučeva. Poginuo je između 3-5. lipnja 1943. godine na pravcu Dragaš-sedlo-Popov Most, u dolini Sutjeske.

MIŠETIĆ Tome PAVE PAVAO, rođen 1925, Hvar, naučnik, iz siromašne seljačke obitelji. Clan SKOJ-a postao je 1942. a član KPJ 1943. godine. U četu »Matije Ivanić« na Hvaru stupio je u prvoj polovini 1943, s kojom se bori do kraja listopada te godine kada kod Bugojna postaje borac u bateriji topova 1. proleterske NOU brigade. Nastavio je borbeni put oko Travnika, Vlašića, Suice, Turbeta, u centralnoj Bosni, kod Mrkonjić-Grada, Sipova, gdje je

početkom travnja 1944. godine ušao u sastav Prateće čete 1. crnogorskog bataljona i nastavlja borbu na Mliništu, Raduši, Vranići, Bašerincu, Bitovnji, Bjelašnici, Trnovu, kod Pljevlja, zatim po prelasku u Srbiju bori se preko Žlatibora, Palisada, Bajine Bašte, Kosjerića, Valjeva, Uba, Ralje, Avale i Beograda kada je postao politički delegat voda. U završnim borbama preko Srijema i Slavonije do Zagreba gdje dočekuje kraj rata. Posle rata ostao u JNA. Penzioniran je u činu majora. Umro 1975. godine.

MIŠIĆIN Fabjana ANDRIJA, rođen 1921. Kaštel-Kambelovac, Split, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Član SKOJ-a postao je 1942, a član KPJ u toku rata. U rujnu 1942. godine na Tičevu stupa u 2. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade sa kojim učestvuje u borbama na Ključu i Strmici. Početkom studenoga 1942. sa grupom Dalmatinaca odlazi u prekomandu u 2. dalmatinsku brigadu s kojom nastavlja borbu u Dalmaciji i Bosni, zatim kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu kod Makljana, u

dolini Neretve, na Prenju, kod Kalinovika, Drini, u Crnoj Gori, Pivi, na Barama, Zelengori, Miljevini, potom preko istočne Bosne, Sandžaka i Crne Gore sve do kraja rata. Poslije rata ostao je u JNA kao aktivni oficir. Penzionisan u činu kapetana.

MIŠLOV Mate LOVRE, rođen 1923, Kali, Zadar, zemljoradnik-ribar iz siromašne seljačko-ribarske obitelji. Napredan omladinac. Za NOP radi od 1942. godine, a 27. studenog, iste godine, postaje član SKOJ-a, a član KPJ postao je u studenom 1943. godine. Početkom 1943. stupa u 3. dalmatinsku brigadirs kojom prolazi borbeni put IV i V neprijateljske ofanzive, učestvujući u teškim bitkama na prostoru, Imotski-Posušje-Jablanica, potom po prelasku Neretve, duž Hercegovine, preko Nevesinja, Uloga, Kalinovika, Bizova, Zavajite, Čehotine i Sandžaka. U sastav 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade, dolazi lipnja 1943. godine na Zelengori iz 3. dalmatinske brigade i sa novom jedinicom nastavlja borbu preko Miljevine, potom istočne i srednje Bosne, do Dalmacije i natrag u borbama, oko Travnika, Turbeta, Jajca i centralne Bosne. Studenog 1943. godine postaje puškomitraljezac s kojim uspješno rukuje u borbama oko Jajca, Mrkonjić-Grada, posebno na Mliništima, za vrijeme drvarske operacije, te u nadiranju Brigade na istok, preko Vukovskog, Vraniće, Bitovnje, Bjelašnice, Foče, Sandžaka, po prelasku u Srbiju, na Zlatiboru, Palisadu, Kosjeriću, Valjevu, kada postaje komandir desetine, s kojom nastavlja borbu na Ubu, Ralji, Avali, Beogradu, potpm preko Srijema, sve do 23. siječnja 1945. godine kada je poginuo između Sida i Tovarnika.

MIŠURA Jere ANTE, rođen 1924, Mandalina, Šibenik, ribar iz siromašne ribarske obitelji. Za NOP radi od kraja 1941. godine. Član SKOJ-a postao je početkom 1942, a prvih dana listopada te godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim

učestvuje u borbama na Grahovu, Sitnici, Jajcu, Kotor-Varoši, Crnom vrhu, Jošavici, Tesliću, Prnjavoru, zatim kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu u borbama na Bradini, Ivan-sedlo, Gornjem Vakufu, Prenju, Ulogu, Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, kod Bijelog Polja, Šahovića, Kovrena, Celebića gdje je bio ranjen. Iz bolnice se brzo vratio i nastavio borbu sa svojom jedinicom preko Vranduka, Turbeta, u Dalmaciji. Fizički iscrpljen ponovo je upućen u bolnicu na liječenje gdje je i umro prvom polovinom listopada 1943. godine kod Turbeta. Član KPJ postao je krajem srpnja 1943. godine.

MIŠURA Nikole JAKOV, rođen 1915, Danilo-Kraljice, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi aktivno od početka 1942. godine. Prvih dana listopada, iste godine, odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav prištapskih jedinica 1. proleterske NOU brigade. Odmah se pokazao vrlo, upornim i odgovornim ü izvršavanju zadataka, koji su se postavljali pred borce ovih jedinica. Posebno to čini tokom IV i V neprijateljske ofanzive. Pored svojih osnovnih zadataka, obezbjeđenja štaba brigade, nabave i snabdijevanju bataljona osnovnim namirnicama, izvlačenju, prihvatu i otpremanju ranjenika i bolesnika, ishrani konja i drugih poslova, Jakov je bio neprekidno izložen i napadima neprijateljske avijacije i artiljerije. U takvom jednom napadu je i poginuo 5. lipnja 1943. godine prilikom bombardiranja Borovna i Dragaš-sedla, u V neprijateljskoj ofanzivi.

MODRINIĆ Petra VLADO VLADE, rođen 1921, Radučić, Knin, zemljoradnik i zidar, iz siromašne porodice. Po dizanju ustanka odmah se uključio u pomaganje NOP. Clan SKOJ-a postao je početkom 1042. godine. U svibnju 1942. stupa u bataljon »Bude Borjan« iz kojeg je postao borac 1. dalmatinske brigade, a nešto kasnije i borac 3. dalmatinske brigade, u kojoj se ističe svojom nrabrošću u borbama oko Knina i Vrlike, oko Imotskog, potom u IV neprijateljskoj ofanzivi, kada ie bio i ranjen, a zatim poslat u bolnicu. U sastav 2. crnogorskog bataljona došao je iz bolnice ožujka 1943. i sa istim nastavio borbu bespućem Prenja, Glavatičeva, Treskavice i Drine. Poginuo je 9. travnja 1943. godine kod sela Cvijina u borbi s četnicima i Talijanima. Oca su mu strijeljali Italijani zbog aktivnog pomaganja NOP sredinom 1942. godine.

MOMIĆ Jovana GOJKO, rođen 1919, Golubić, Knin, radnik iz vrlo siromašne porodice. Bio je sezonski radnik. Godine 1941. stupio u crnogorske jedinice, a 21. prosinca 1941. godine našao se u stroju u Rudom, u sastavu 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim se bori u istočnoj Bosni, Crnoj Gori, Hercegovini, zapadnoj Bosni i Dalmaciji. Član KPJ postao je u toku rata. Bio komandir voda. Borio se, na Ključu, Strmici, oko Maniače, Jajca, centralne Bosne, oko Kotor-Varoši, Celinca, Banja Luke, zatim u IV neprijateljskoj ofanzivi, na Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu, Tičevu, Glavatičevu, Treskavici, Drini, Kapku, Ifsaru, zatim Sandžaku, u V neprijateljskoj ofenzivi, na Čelebiću, Zlatnom boru, Vučevu, Magliću, Ljubinom grobu, Bavanu, Balinovcu, Miljevini, u Istočnoj Boshi, na Renovici, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Nemiloj, zatim u centralnoj Bosni, Turbetu, u Dalmaciji, Travniku, Vlašiću, zatim oko Jajca, Mrkonjić-Grada, Mliništa, Vraniće, Bitovnja, u Srbiji, na Zlatiboi*u, Palisadu; Jelovoj fori, Valjevu, Ubu i Beogradu, ao puškomitraljezac, komandir odjeljenja i vodnik voda. Nastavio je borbu i na Sremskom

frontu u Srijemu i Slavoniji. Poginuo je u travnju 1945. godine na Pleternici, u jednom od juriša.

MRDEŽA Andrije MARJAN, rođen 1925, Lepenica, Šibenik, zemljoradnik, iz siromašne seljačke obitelji. Krajem 1941. postaje čalan SKOJ-a i aktivno radi za NOP član KPJ postao je 1943. godine. Početkom listopada 1942. odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe na Grahovu, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, u teškim bitkama na prostoru Ivansedlo, Bradina, Konjic, G. Vakuf, Kalinovik, zatim po prelasku Drine, na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Cajniču, potom kod Bijelog Polja, na pravcu Čalebić-Korlat-Trovrh, Tara, Vučevo, Suha, Zelengora, Miljevina, potom preko Jahorine, r, Prače, Han-Pijeska, Vlasenice, Zvprnika, zatim preko Nemile i srednje Bosne do Dalmacije, i natrag, u borbama kod Suice, Travnika i Jajca. Početkom 1944. godine prima desetinu s kojom uspješno komandira, posebno krajem svibnja 1944. godine na Mliništima za vrijeme drvarske operacije, te u nadiranju Brigade na istok i po prelasku u Srbiju u borbama preko Zlatibora, Valjeva, Uba, Avale, Beograda, Sida, gdje krajem 1944. godine postaje i komandir voda i nastavlja borbu preko Srijema i Slavonije. Poginuo je 6. svibnja 1945. godine u mjestu Vrbovec.

MRDEŽA Marjana MATE, rođen 1925, Lepenica, Šibenik, zemljoradnik, iz siromašne seljačke obitelji. Vrlo napredan omladinac. Odmah po okupaciji zemlje radi za NOP. Član SKOJ-a postao je 1942. godine, a član KPJ 1943. godine. Prvih dana listopada, iste godine, odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe na Grahovu, Sitnici, Jajcu, zatim centralnoj Bosni, u IV i V neprijateljskoj ofanzivi, na prostoru Ivan-sedlo, Bradina, Konjic, G. Vakuf, Tičevo, Glavatičevo, Treskavica, potom po prelasku Drine, na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, kod Pljevlja, kada u prvoj polovini svibnja 1943. godine postaje puškomitraljezac, s kojim uspješno rukuje, u borbama kod Bijelog Polja, na pravcu Čelebić-Korlat-Bakić, zatim na Tari, sve do 29. svibnja 1943. godine kada je junački poginuo na Vučevu, jurišajući na neprijatelja.

MRDEŽA Ante MIJO CRNOGAĆA, rođen 1921, Vrpolje, Šibenik, radnik-zemljoradnik. Potiče iz vrlo siromašne seljačke obitelji. Odmah po okupaciji

zemlje radi za NOP. Početkom veljače 1942. u njegovoj kući formiranje NOO za Vrpolje. Prvih dana listopada 1942. odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 2. bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe na Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Uzlomca, Jošavke, Crnog vrha, Devetine, Prnjavora. Krajem siječnja 1943. godine postaje puškomitraljezac, s kojim uspješno rukuje u narednim borbama po centralnoj Bosni, zatim u višednevnim borbama u rajonu sela Bojska, sjevero-istočno od Bugojna, kada je neprijatelj uz velike gubitke vršio juriš za jurišom, zatim u prvim jurišima i zauzimanju prvih bunkera na Ivansedlu, sve do 18. veljače 1943. godine, kada je u jurišu na sledeći bunker hrabro poginuo kao puškomitraljezac. Osnovna škola u selu Vrpolje nosi njegovo ime.

MRDEŽA Jure NIKOLA, rođen 1915, Lepenica, Šibenik, zemljoradnik, iz siromašne seljačke obitelji. Bio je vrlo napredan. Odmah po okupaciji zemlje uključuje se i aktivno radi za NOP. Član SKOJ-a postao je 1941. godine. Početkom listopada 1942. odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe na Grahovu, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni u IV i V neprijateljskoj ofanzivi, kod sela Bojska, na Ivan-sedlu, Gornjem Vakufu, Čičevu, Glavatičevu, Treskavici, Drini, Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, kod Pljevlja, na Limu, prilikom uništenja jedne talijanske motorizovane kolone, zatim kod Bijelog Polja, na pravcu Čelebić-Borje-Zavajit, naročito na Zlatnom boru, gdje je 24. svibnja bio teško ranjen, u jednom od juriša na neprijatelja, koji je po svaku cijenu težio da se probije ka Čelebiću i Uzlupu, na Tari, potom je prebačen u centralnu bolnicu u čijem je sastavu i poginuo 10. lipnja 1943. godine, kod Vučeva od neprijateljskog bombardiranja.

MRKUŠIĆ Grge GABRIJEL, rođen 1917, Podgora, Makarska, zemljoradnik-mehaničar. Potiče iz siromašne napredne porodice. Mlad se upoznao s naprednim idejama radničkog i omladinskog pokreta. Clan SKOJ-a postao je 1940. godine, a član KPJ 1941. godine. Kapitulacija stare Jugoslavije zatekla gaje u Crnoj Gori na odsluženju vojnog roka. Po dolasku u Podgoru radi na organiziranju ustanka i postaje član mjesnog komiteta SKOJ-a i KP. Radi na odgoju omladine i jačanju te organizacije. Brine se o vojnim ilegalcima i radi na terenu po odlukama mjesnog komiteta. Učestvuje u zarobljavanju m/j »Mira«, brine se o skla-

njanju zarobljene opreme i materijala i raspodeli jedinicama na Biokovu. Učestvuje, 20. srpnja 1942. godine, u potapanju parobroda »Vis«. Zadržan na terenu do druge polovine 1942. godine, kada postaje komesar 3. čete bataljona »Vid Mihaljević«, s kojom ulazi u sastav 4. dalmatinske brigade i nastavlja borbu kroz IV neprijateljsku ofanzivu oko Imotskog, Vrgorca, Širokog Brijega, Posušja, Klobuka, Tihaljini, gdje je bio i ranjen, na rijeci Vitini, ali je nastavio borbu u dolini Neretve. Učestvovao je u prenosu ranjenika zaleđenim Prenjom, a vodio je borbe i u odsudnim bitkama, s četnicima, oko Nevesinja. Krajem travnja 1943. godine ulazi u sastav 3. dalmatinske brigade i kao pomoćnik komesara čete 3. bataljona nastavlja borbu u Sandžaku: Brod, Zavajit u V neprijateljskoj ofanzivi, oko Foče, Čehotine, Celebića, Tare, Pive i Vučeva, da bi početkom lipnja 1943. postao politički delegat voda 4. -»lievačkog bataljona 1. proletc. MOU brigade i nastavio borbu boju obruča na Miljevini, u jim borbama gubi i jedno ok nastavljajući borbe u istočno Bosni oko Vlasenice, Zvornika, Nemile, Vranduka, u centralnoj Bosni, na Turbetu, zatim u Dalmaciji, kada je prekomandiran, i po odluci Pokrajinskog komiteta za Dalmaciju, postavljen za zamjenika komandanta mjesta u selu Jabuka, kod Vrlike. Poginuo je 14. rujna 1943. godine kod Vrlike i sela Jabuke, u neravnopravnoj borbi s Nijemcima.

MRNDŽE Marka ANTE, ro đen 1923, Gradina-Lozovac, Šibenik, zemljoradnik, iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. godine. Sredinom svibnja 1942. postaje član SKOJ-a, da bih prvih dana listopada, iste godine, otišao u partizane i u Ključu stupio u 6. neogradski bataljon 1. proleterske NOU brigade, s kojim učestvuje u borbama oko: Grahova, Sitnice, Jajca, Skender-Vakufa, Kotor-Varoši, Crnog vrha, Jošavke, Teslića, tu u drugim mjestima na prostoru Teslić-Prnjavor-Crni vrh, zatim kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, u teškim bitkama oko Bugojna, Bojska, Bradine, Konjica, G. Vakufa, Neretve, Prenja, Uloga, Kalinovika, Ustikulina, Drine, Krčinog brda, Kapka, Ifsara, Cajniča, Goražda, Kovrena, Šakovića, Celebića šume, Korlata, Trovrha, Tare, Pive, Vučeva, doline Sutjeske, Suhe, Zelengore, Balinovca, Miljevine, potom Jahorine, r. Prače, Renovice, Han-Pijeska, Vlasenice, Zvornika, Caparda, r. Drinjače, Milića, Podromanije, Nemila i r. Bosne, zatim po centralnoj Bosni, oko Komara, u Dalmaciji, Suici, Kupresu, Travniku i Turbi. Poginuo je početkom siječnja 1944. godine kao puškomitraljezac na zapadnim padinama Vlašića u borbi s njemačko-ustaškim snagama. Član KPJ postao je 1944. godine.

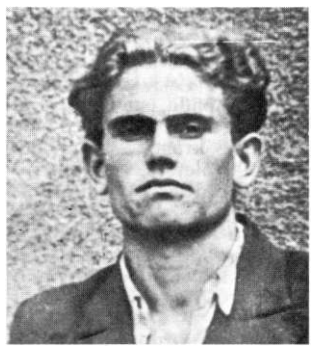
MRNDŽE Ante ŠIME, rođen 1920, Gradina-Lozovac, Šibenik, radnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od kraja 1941. godine. Član

SKOJ-a od početka 1942. godine, a član KPJ od svibnja 1943. Prvih dana listopada 1942. odlazi u partizane i u Ključu stupa u 2. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade, s kojim učestvuje u borbama: Grahovo, Strmica, Sitnica, Jajce, Kotor-Varoš, Crni vrh, Jošavka, Teslić, Devetine, Prnjavor, Srbac, potom u mjestima centralne Bosne, a posebno kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, u teškim bitkama, oko Bugojna, Bojska, Ivan-sedla, Raštelice, Gornjeg Vakufa, Bistrice, Neretve, Glavatičeva, Treskavice, Drine, Krčinog brda, Kapka, Ifsara, Cajniča, Gorožda, Pljevlja, Lima, prilikom uništenja jedne talijanske motorizirane kolone, zatim Kovrena, Breze, Šakovića, Celebića, Zavajita i Zlatnog bora. Poginuo je 24. svibnja 1943. godine na Zlatnom boru kao pomoćnik puškomitraljezca u borbi s Nijemcima, koji su po svaku cijenu težili da se probiju ka Uzlupu i Čelebiću.

MRSA Jere BLAŽ, rođen 1928, Zaton, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Vrlo napredan omladinac. Odmah po okupaciji zemlje 1941. godine, zajedno s grupom svojih mještana, aktivno radi za NOP. Iste godine postaje i član SKOJ-a. Sredinom srpnja 1942. odlazi u partizane na zatonski teren, a krajem iste godine stupa u 3. dalmatinsku brigadu. Vodi borbe kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, u teškim bitkama na Posušju, Neretvi, Kalinoviku, zatim duž Hercegovine, Sandžaka, gdje gaje i zatekla V neprijateljska ofanziva. Zatim se bori na Sutjesci, Zelengori, kada dolazi u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, pošto se njegova matična jedinica rasformirala. Nastavio je borbe u novoj jedinici preko Rataja, ka komunikaciji Foča-Kalinovik. Poginuo je 14. lipnja 1943. godine. ispred Miljevine.

MUDRONJA Augustina ANTE Labić, rođen 1921, Murter, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od prve polovine 1942. godine do rujna mjeseca 1943. godine kada odlazi u partizane i kod Aržana, u Dalmaciji, dolazi u sastav prištapskih jedinica 1. proleterske NOU brigade. Pokazao se vrlo odgovornim u izvršavanju postavljenih zadataka, posebno u čuvanju, spremanju i transportiranju materijalnih i drugih sredstava,

naročito na prostoru Komara gdje se Brigada zadržala duže vrijeme. Krajem prosinca 1943. godine odlazi iz 1. proleterske NOU brigade u sastav 19. dalmatinske divizije u čijim redovima nastavlja borbu preko Dalmacije, Bosne i Like. Poginuo je 25. svibnja 1944. godine u Lici.

MUSLIM Ivana JOZE, rođen 1923, Ogorje, Muć, Split, zemljoradnik. Za NOP radi od 1941. godine. Član SKOJ-a postao je od 1942. godine, a član KPJ 1943. U Mosorski odred stupa 1942. godine s kojim se bori sve do formiranja 4. dalmatinske brigade, kada postaje njen borac i nastavlja borbu kroz IV neprijateljsku ofanzivu, oko Vrgorca, Ljubuškog, Tihaljine, Klobuka, Neretve i Nevesinja. Travnja 1943. postao je borac 3. dalmatinske brigade. U V neprijateljskoj ofanzivi oko Ljubuškog, Cehotine, Celebića, na Tari i Vučevu gdje početkom lipnja 1943. godine postaje borac 2. čete 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske brigade s kojom nastavlja borbu u proboju obruča. Poginuo je vodeći borbu protiv njemačkog motorizirane jedinice kod Budnja 13. lipnja 1943. godine.

MUSTAPIĆ Ivana SREĆKO, rođen 1926, Lovreć, zemljoradnik. Za NOP počeo raditi od 1942. godine. U prosincu 1942. stupa u bataljon »Vid Mihaljević« s kojim je ušao u sastav 4. dalmatinske brigade i nastavio borbu, oko Vrgorca i Imotskog, u IV neprijateljskoj ofanzivi, oko Posušja, Širokog Brijega, Tihaljine i Klobuka, Plas-grebena, doline Neretve, Nevesinja, kada je pred kraj travnja 1943. godine postao borac 3. dalmatinske brigade i nastavio borbu u Sandžaku i Crnoj Gori, zatim u V neprijateljskoj ofanzivi, oko Cehotine, Celebića, Tare, Pive i Vučeva, kada ie početkom lipnja 1943. postao borac 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim nastavio borbu u slamnjanju obruča u V neprijateljskoj ofanzivi. Poginuo je 14. lipnja 1943. godine na Budnju poviše Miljevine u borbi s Nijemcima.

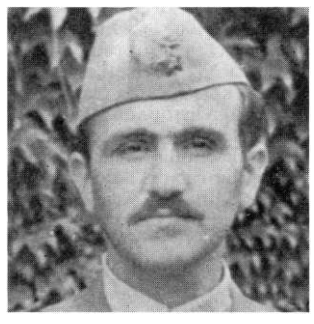
MUŠAN Stjepana JOZO, rođen 1921, Podgradina, Metković, zemljoradnik. Clan SKOJ-a postao 1942. U srpnju 1942. stupa na području Biokova u bataljon »Josip Jurčević« s kojim se

bori do kraja kolovoza 1942. godine kada je postao borac 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim nastavio borbu kao borac, puškomitraljezac i komandir voda na Ključu, Strmici, oko Manjače, Jajcu, u centralnoj Bosni Kotor-Varoš, Crni vrh, Jošavka, Devetine, oko Prnjavora i Teslića, zatim kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, na Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjeg Vakufa, Ciševu, Lipeti, Treskavici, Drini, Krćinu brdu, Kapku, Ifsaru, kod Bjelog Polja, Šahovići, Kovrana, Celebića, Borja, Zlatni bor, Tara, Vučevo, Maglić, Zeleng'ora, Bavan, Balinovac, Miljevina, potom preko istočne Bosne u borbama na r. Prači, Ronovici, Vlasenici, Drinjači, Zvorniku. Poginuo je kod Caparda 7. srpnja 1943. godine u borbi sa Nijemcima kao komandir voda.

MILJUŠ Mate MILIVOJ, rođen ..., Splitu, radnik. Potiče iz siromašne radničke porodice. Kao napredan omladinac bio ie angažiran u ilegalnom radu protiv okupatora i pomaganju NOP. Oslobođenjem Splita, rujna 1943. godine, kao član SKOJ-a odlazi u NOB i priključuje se 1. proleterskoj brigadi u s. Aržano, kada ulazi u sastav 4. kraljevačkog bataljona. Clan KPJ postao je u kolovozu 1944. godine, zadatke je primao s puno odgovornosti i bez poteškoća ih izvršavao. Drugovi u četi su ga prihvatili kao pouzdanog mladog druga i ubrzo u njemu dobili vrlo pouzdanog borca. Učestvuje u svim borbama bataljona, oko Travnika, Kupresa, Suice, Duvna, u toku VI neprijateljske ofanzive, na Vlašiću, oko Skender-Vakufa, zatim Kotor-Varoši, Celinca, Maslovara, r. Vrbas, Mrkonjić-Grada, u drvarskoj operaciji, na Mliništima, kod Prozora, Vraniće, Bašarincu, Vitovnji, Bjelašnici, Trnovu, do Foče. Kao provjereni borac rukuje puškomitraljezom kojim zadaje udarce neprijatelju, na putu do' Sandžaka i oko Pijevalja. Vodi borbe u Srbiji, n Zlatiboru, Palisadu, zatim kod Kremne, Jelove gore, Kosjerića, Ravnoj gori, sve do Valjeva. Poginuo je oko Uba 2. listopada 1944. godine, jurišajući na Nijemce, četnike i nedićevce.

MOROVIĆ ŠIME, rođen 1917, Filipjakov, Biograd na Moru, poljoprivredni tehničar. Potiče iz siromašne seljačke porodice. Vrlo mlad se priključio naprednom radničkom i komunističkom pokretu. Clan SKOJ-a od 1933. godine a član KPJ prije rata. Učesnik je političkih manifestacija. Proganjan je i zatvaran. U Šibeniku 1935. godine zbog širenja komunističkih ideja. Bio član mjesnog, kotarskog o okružnog komiteta KP u svom mjestu i okružnom u Livnu. U NOB-u stupio 1941. godine u Cincaru. Uhapšen 1941. godine na izvršenju zadatka, od okupatora. Izvršena zamjena, za iztog, kolovoza 1942. godine na Glamočkom polju. Bio komandir čete i bataljona u sastavu 3. dalmatinske brigade, s kojom je nastavio borbe, oko Knina, Vrlike, u neprijateljskoj ofenzivi, oko Imotskog, Širokog Brijega, Posušja, Plas-grebena, doline Neretve i Nevesinske kotline. Vodio je borbe- u

Sandžaku u neprijateljskoj ofenzivi oko Foče, Cehotine, Celebića, Tare, Pive, Vučeva, kada je početkom lipnja 1943. godine postao komesar čete u 6. beogradskom bataljonu 1. proleterske NOU brigade i nastavio borbu u proboju obruča, u istočnoj Bosni, na Jahorini, Vlasenici, Zvorniku, Capardama, Neiloj, Vranduku i srednjoj Bosni. Početkom rujna 1943. godine s grupom dalmatinskih rukovodilaca, upućen je u štab 4. operativne zone. Bio je starješina u 1. brigadi 19 divizije, u 3. brigadi 35. ličke divizije, a kraj rata ga je zatekao na dužnosti načelnika štaba 43. istarske divizije. Poslije rata bio funkcioner u Saboru SRH. Umro je 1979. godine.

NADOVEZA Tome BOZO, rođen 1917, Morpolača, Benkovac, radnik. Po kapitualciji stare jugoslvije zatekao se u istočnoj Bosni, i po dolasku 1. proleterske NOU brigade sječnja 1942. godine isti je postao borac 4. kraljevačkog bataljona, s kojim nastavlja borbu u Hercegovini i zapadnoj Bosni: Ivan-sedlu, Prozoru, Konjicu, Duvnu, Livnu, Posušju, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu; te centralnoj Bosni: Kotor-Varoši, Teslići, u IV neprijateljskoj ofenzivi. Bradini i Ivan-sedlu, Konjicu, Gornjem-Vakufu, Ulogu, Treskavici, Drini i Kapku, Ifsaru i Cajniču, Sandžaku, Prijepolju i Bijelom Polju; u V neprijateljskoj ofenzivi: Čelebiću, Borju, Vodeći borbu s njemcima, u obrani Tare poginuo je 23/24, svibnja 1943. godine, u jednom od juriša na Zlatnom boru.

NADOVEZA Nikole IVO, rođen 1915, Rakovo Selo-Dubrava, Šibenik, radnik iz siromašne seljačke obitelji. Član UPS sindikata. Odmah po okuapciji zemlje opredjeljuje se i radi za NOP. Početkom 1942. postaje kandidat za člana KPJ. Prvih dana listopada 1942. odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 3. bataljona 1. proleterske NOU brigade. Ističe se u prvim borbama na Grahovu, Sitnici i Jajcu, te u svakoj narednoj borbi preko centralne Bosne to stalno potvrđuje, posebno tokom IV i V nepriajteljske ofanzive, u teškim bitkama na prostoru Ivan-sedlo, Bradina-Konjic, G. Vakuf, Čičevo, Glavatičevo, Treskavici, Drina, Čelebić, šuma Korlat, Zlatni bor. Tada i postaje član KPJ i komandir desetine s kojom uspješno komandira u borbama na Tari, Vučevu, Borovnu, Sutjesci, Balinovcu, Miljevini, potom u našoj ofanzivi preko istočne Bosne, Han-Pijesku, Vlasenice, Zvornika, zatim preko Nemile, gdje prima dužnost komandira voda kojeg uspješno vodi iz borbe u borbu sve do 24/25. rujna 1943. godine, kada je pao kod Lovreća, u Dalmaciji, u borbi s Nijemcima i ustašama.

NADOVEZA Tome NIKOLA, rođen 1912, Morpalača, Benkovac, zemljroadnik. U NOB-u stupa 1942. u istočnoj Bosni. Ožujka 1942. ostao je borac 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim se bori u Sandžaku, zapadnoj Bosni, oko Zelengore, Konjica, Duvna i Livna, Ključa, Bosanskog Grahova, Sitnice, Jaj^a, u centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Teslića, Prnjavora; u IV neprijatlejskoi ofenzivi, na Bradini i Ivan-sedlu, gdje je ispoljio veliku hrabrost kao puškomitraljezac u borbi protiv Talijana, ustaša i Nijemaca, zatim vodi bitke oko Gornjeg Vakufa i Bugojna, Uloga i Treskavice, Drine, na Kapku i Ifaru, ponovo u Sandžaku; u V neprijateljskoj ofenzivi, na Čelebiću, Zlatnom boru, vučevu, Zelengori, Balinovcu i Miljevini, u istočnoj Bosni, na Renovici, Vlasenici. Zvorniku, Capardama, Nemiloj, Vranduku, Turbetu, u Dalmaciji na Travniku, Vlašiću, Jajcu, Mrkonjić-Gradu, Lisini, Mliništu, Vranići, Bitovnu i ponovo Sandžaku, Srbiji, na Zlatiboru, Palisedu, Karanu, Valjevu i Beogradu, kada je postao član KPJ i komandir voda, nastavljajući borbu na Sremskom frontu, u Srijemu i Slavoniji. Poslije rata se demobilizira. U toku rata ranjavan više puta.

NEMČIĆ Ivana ANTE, rođen 1924 Veliko Brdo, Makarska, zemljoradnik. Član SKOJ-a 1941. Aktivno radio i pomagao NOP, do srpnja 1942 godine, kada je stupio u NOB-u u bataljon »Vid Mihaljević«, s kojim se bori na Biokovu do ulaska u 4. dalmatinsku brigadu, s kojom nastavlja borbu u IV neprijateljskoj ofenzivi, oko Imotskog, Vrgorca, Širokog Brijega, Posušja, Tihaljine, Klobuka, doline Neretve, Nevesinja. Krajem trvnja 1943. postao je borac 3. dalmatinske brigade s kojom nastavlja borbu u Crnoj Gori i Sandžaku; u V neprijateljskoj ofenzivi, oko Kalinovik, Brod, Zavajt, Cehotine, Celebića, Tare, Pive i Vučeva, kada je početkom lipnja 1943. postao borac 6. beogradskog bataljona I. proleterske NOU brigade i sa istim nastavio borbu u proboju obruča, u istočnoj Bosni, Jahorini, Vlasenici, Zvorniku, Nemiloj, centralnoj Bosni, Turbu, Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Suicama, Vlašiću, oko Jajca, Mrkonjić-Grada, Lisine, kada je 1944, prekomandiran u Dalmaciju u sastvu bataljona Narodne obrane, gdje je i dočekao kraj rata. Posle rata nastavio rad u privredi. Umro je 1976. u Makarskoj. Član KPJ postao je u studenom 1943. godine.

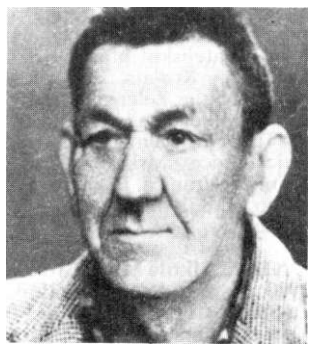

NEMLČIĆ Ante JOSIP, rođen 1922, Veliko Brdo, Makarska, zemljoradnik. Član SKOJ-a od 1941. U Svibnju 1942. godine stupa u 3. vod južnodalmatinske čete, a kasnije omladinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević« s kojom se bori na Biokovu do kraja kolovoza 1942. kada je postao borac, komandir odjelenja i voda 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i s istim nastavio da se bori na Ključu, Strmici, oko Manjače, Jajca, centralne Bosne, oko Kotor-Varoši, Čalinca, Teslića i Banje Luke; u IV neprijateljskoj ofenzivi, na Ivan-Sedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu, Glavatičevu, Čićevu, Lipetu, Treskavici, na Drini, Sa-

ndžaku; u V neprijateljskoj ofenzivi, na Čelebiću, Zlatnom boru, Vučevu, Zelengori, Balinovcu, Miljevini i Budnju, istočnoj Bosni, oko Vlasenice, Zvornika, Caparda, Nemiloj, Turbeta, Dalmacije, Suici, Travniku, Vlašiću, Mrkonjić Gradu, Mliništu, Vranići, Sarajevskim Vratima, Bitovni, Sandžaku, Srbiji: na Zlatiboru, Valjevu, Ubu, Beogradu i na Sremskom frontu. Poginuo je nesrećnim slučajem ožujka 1945. godine kod sela Adaševaca, blizu Sida.

NENADIĆ Lazara DANKO, rođen 1902, Solin, Split, parketarski radnik. Pripadao je naprednom radničkom pokretu. Bio je član URS sindikata, učesnik štrajkova i političkih manifestacija, koje je organizovao sindikat i KP. Po kapitulaciji stare Jugoslavije 1941. radi na pripremi ustanka u Solinu. Kao kandidat KP lipnja 1942. stupa u NOB-u u Mosečko-Svilajski odred iz kojeg, rujna 1942. u Tičevu postaje borac 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim se bori oko Ključa, Bosanskog Grahova, Sitnice, i Jajca; centralnoj

Bosni, u IV i V neprijateljskoj ofenzivi kada je postađ član KPJ, te istočnoj Bosni, Dalmaciji, VI i VII neprijateljskoj ofenzivi, Sandžaku, Srbiji: Palisadu, Valjevu, Beogradu, kada je postao i komandir odjeljenja, Sremskom frontu u Srijemu i Slavoniji na kojoj je dužnosti i dočekao kraj rata. Bio ie jedan od upornih i izdržljivih boraca i starešina. U toku rata nekoliko je puta ranjavan. Istakao seje u nekoliko borbi u sastavu 1. čete, a posebno za vrijeme desanta na Drvar, u borbama s Nijemcima na Mliništu, gdje je kao puškomitraljezac kosio neprijatelja štiteći izvlačenje Vrhovnog komandanta iz Drvara. Umro je 1972. godine.

NENADIĆ Vase STEVAN, rođen 1919, Stikovo, Drniš, radnik. U NOB stupa u listopadu

1944. godine, u sastav 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Stevan je učestovao u oslobađanju Beograda kada je i stupio u svoj bataljon i sa njim nastavio borbu na Sremskom frontu, u Srijemu na pravcu Ilok, Sid, Tov-arnik, kada je teško ranjen u jednom jurišu, a potom prenesen u bolnicu u Pančevo gdje gaje i zatekao kraj rata. Poslije rata se demobilisao. Ratni je vojni invalid 7. grupe. Poslije rata radio u privredi. Danas je umirovljenik.

NIKOLIĆ Krste IVO, rođen 1908, Šibenik, radnik iz- siromašne radničko-težačke obitelji. Za NOP roadi od početka 1942. Listopada 1943. godine, kod Bugojna, stupa u 3. kragujevački bataljon 1. proleterske NOU brigade s kojim učestvuje u borbama: Travnik, Turbe,

Vlašić, Jajce, Vrbas, Mrkonjić-Grad, Lisina, Šipovo, Mliništa, za vrijeme drvarske operacije, pokazujući svoju odlučnost i hrabrost, zatim preko Vukovskog, Raduše, komunikacije Prozor - G. Vakuf, Vraniće, Bitovnje, Raštelice, Bjelašnice, Foče, Sandžaka-Pljevlja-Kovren, Đurđevića, Tara, Ćehotina, Pobijenika, Lime, te po prelasku u Srbiju kolovoza 1944. pravcem Banja, Uvea, Zlatibora, Palisada, Duba, Kosjerića, Maljena, Kolubare, Valjeva, Uba, Lajkovca, Lazarevca, zapadne padine Kosmaja, Sopota, Ropočeva, Ralje, Avale, Banjičkog visa, Beograda. Poginuo je 17. listopada 1944. godine u uličnim borbama, oslobađajući Beograd.

NIKOLIĆ Petra RIKARD, rođen 1924, Opuzen, Metković, radnik. Clan SKOJ-a 1941 a član KPJ od 1942. Od prve polovine 1942. godine stupa u Neretvansku četu, a zatim u 5. četu bataljona »Josip Jurčević« s kojom se bori na području Biokova do kraja kolovoza 1942. kada je ostao borac, vodnik voda, komandir čete, i zamjenik komandanta bataljona u 4. kraljevačkom

bataljonu 1. proleterske NOU brigade i sa istim nastavio da se bori na Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, oko Kotor-Vakufa, Konjicu, Ulogu i Treskavici, Drini, Ifsaru, Sandžaku, V nepriajteljskoj ofenzivi, na Čelebiću, Borju, Zlatnom boru, Vučevu, Zelengori, Balinovcu i Miljevini, istočnoj Bosni, oko Vlasenice, Zvornika, Capardama, Nemiloj, Turbetu, Dalmaciji, Travniku, oko Jajca, Vlašića, Vitevlja, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Bitovnja, Vranića, Sandžaku, Srbiji, na Zlatiboru i Palisadu, Jelovoj gori, Valjevu, Ubu i Beogradu i svim borbama sremskog fronta, u Srijemu i Slavoniji. Kraj rata je dočekao na dužnosti zamjenika komandanta bataljona. Poslije rata završio je POŠ komandanata bataljona i ostao u JNA iz koje je penzioniran.

NINČEVIČ Luke ANTE, rođen 1925, Solin, Split, radnik. Vrlo mlad priključio se naprednom radničkom pokretu u Solinskom bazenu. Učestvuje u raznim štrajkovima i demostracijama protiv poslodavaca i nenarodnog režima. Godine 1941. i postao je član SKOJ-a Do odlaska u partizane učestvuje u ilegalnim borbenim akcijama Solina. Drugom polovinom 1942. stupa u Mosećki odred iz kojeg je i postao borac 3. dalmatinske brigade i sa njom se bori s četničkima i Talijanima kod Knina i Vrlike, u IV nepriajteljskoj ofenzivi oko Imotskog, Pošušja, Ljubuškog, Širokog Brijega, Plas-grebenu, Neretve. Tada i učestvuje u prenosu ranjenika i bolesnika bespućem Prenja do Boračkih jezera zatim nastavlja borbu oko Nevesinja i dalje oko Kalinovika, Brda; u V neprijateljskoj ofenzivi oko Jubušne, Čehotine, Čelebića, Tare i Vučeva, kada početkom lipnja 1943. godine postaje borac i komandir voda 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borbu na Miljevini, istočnoj Bosni, oko Vlasenice, Zvornika, Caparda, Nemile, Vranduku, Turbetu, Dalmaciji, Travniku u VI neprijateljskoj ofenzivi, oko Vlašića, Šuice i centralne Bosne zatim u VII neprijateljskoj ofenzivi u borbama oko Mliništa, Bašarinca i Vraniće kada je teško ranjen 1944. godine, tada je prebačen u bolnicu iz koje je poslat na liječenje u Italiju gdje je i dočekao kraj rata. Kasnije je postao komandir narodne milicije Hvara.

NINČEVIČ Marina BRANKO, rođen 1925,. Solin, Split, učenik brodograditelj. Potiče iz seljačko-radničke porodice. Godine 1941. postao je član SKOJ-a, a po dizanju ustanka u Solinu jedan je od prvih koji stupa u Mosećku četu iz koje kasnije stupio u 3. dalmatinsku brigadu s kojom je nastavio borbu oko Knina i Vrlike; u IV neprijateljskoj ofenzivi, oko Imotskog, Posušja, Širokog brijega, Plas-grebena, Neretve i Nevesinja, Kalinovik; Brdo; Zavait; u V neprijateljskoj ofenzivi na Čehotini, Čelebiću, Tari, Pivi, Mratinju, kada je postao borac 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim nastavlja borbu na Rataju i Miljevini. Poginuo je 13/14 lipnja 1943. na brdu Budnju, u borbi s nijemcima.

NINČEVIČ Luke MARIN, rođen 1920, Solin, Split, radnik. Rastao u siromašnoj porodici. Učesnik je radničkih demostracija i štrajkova. Za vrijeme kapitulacije stare Jugoslavije postao je član SKOJ-a, a 1941. godine i član KPJ. Aktivno radio na pripremi ustanka. Jedan je od prvih boraca Solinskog odreda s kojim učestvuje u borbama po Dalmaciji ispoljavajući hrabrost, a rujna 1942. u Tičevu, postaje borac-dobrovoljac 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade u kojem je postao i komandir voda. Učesnik je borbi na Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, centralnoj Bosni, Kotar-Varoša, Čalinca, Teslića, Prnjavoru,; u IV neprijateljskoj ofenzivi oko: Bugojna, Bradine, Ivan-sedla, Gornjeg Vakufa, Konjica, Uloga, Treskavice, Drine i Sandžaka, Prijepolja, i Bijelom Polju; V neprijateljskoj ofenzivi oko Čelebića, Zavajta, Zlatnog bora, Tare, Vučeva, Balinovca, Miljevine; u istočnoj Bosni oko Vlasenice, Zvornika, Nemile, Turbeta, u Dalmaciji, Duvnu, Travniku i Šuici. Poginuo je u VI nepriajteljskoj ofenzivi, oko rijeke Ugra na vrletima Vlašića.

NINČEVIČ Stipe MATE, rođen 1923, Solin, Split, radnik. Mlad se priključio napredno

radničkom pokretu bazena Solin i već 1940. postao je član SKOJ-a. Početkom 1942. godine stupa u Mosečko-Svilajski odred iz kojeg je rujna 1942. u Tičevu postao borac 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim nastavio borbu Ključa, Bosanskog Grahova, Sitnice, Jajca, u centrlanoj Bosni oko Kotor-Varoši, Čalinca, Teslića, u IV neprijateljskoj ofenzivi oko Lukača, Uloga, Konjica, Treskavice, Drine, Kapka i Ifsara, Sandžaka, u V neprijateljskoj ofenzivi oko Čelebića, Korlata, Travnika, Vučeva, Suhe, Zelengore, Balivnovca, Miljevine i istočnoj Bosni, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Šuici, Jajce, Mrkonjić-Gradu, Mliništa, Vranića, Bitovnja. Poginuo 22. 8. 1944. između Lima i Uvea.

NIZIĆ Nikole MATE, rođen 1920, Kljenak, Vrgorac, radnik. Završio je tri razreda gimnazije. Vrlo mald se opredjelio za na-

predni omladinski i radnički pokret. Zbog naprednih ideja 1940. bio je zatvaran. Član SKOJ-a postao je 1941. godine. Bio sekretar jednog skojevske organizacije a potom i član općinskog komiteta SKOJ-a. Drugom polovinom 1942. stupa u bataljon »Josip Jurčević«, a kasnije bataljon »Vid Mihaljević«, s kojima je nastavio borbu na Biokovu, Zagori i dolini Neretve. S bataljonom »Vid Mihaljević« ušao je u sastav 4. dalmatinske brigade i nastavio borbu kroz IV nepriajteljsku ofenzivu: Imotski-Vrgorac-Široki Brijeg-Posušj^Čvrsnica-Plas-greben, dolina Neretve i Nevesinje. Posebno je vodio krvave borbe s ustašama oko Tihaljina, Cerov dola, Zelenkoca, Klobuku. Travnja 1943. postao je borac 3. dalmatinske brigade s kojom nastavlja borbu u Sandžaku, Crnoj Gori i jugoistočnoj bosni i V neprijateljskoj ofenzivi oko Čehotine, Graca i Popova dola, Čelebića, Vučeva, kada je početkom lipnja 1943. postao borac i vodnik voda 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade u kojem je 1943. godine postao član KPJ. Nastavio borbu u proboju obruča u istočnoj Bosni oko Vlasenice, Zvornika, Caparda, Nemiloj u centralnoj Bosni, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Šuici i Kupresu, Travniku, Vlašiću, Koričanima, Vitovlju, kada je početkom 1944. teško ranjen. Po ozdravljenju ušao je u sastav 9. krajiške brigade i vršio dužnost komesara čete sa kojom se borio sve do kraja rata. Poslije rata ostao u JNA.

NIŽETIĆ Dragutina PETAR, rođen 1922, Selca, Brač, zemljoradnik. Potiče iz siromašne porodice. Vrlo mlad se orpedjelio za napredni omladinski pokret. Član SKOJ-a postao je 1941 godine. Bio je jedan od agilnih skojevaca u pripremnom razdoblju ustanka u Braču. S Brača se prebacio na Biokovo, u bataljon »Vid Mihaljević« s kojim je ušao u sastav 4. dalmatinske brigade i nastavio borbu kroz IV neprijateljsku ofenzivu do ranjavanja kada je ušao u sastav bolnice 9. divizije, a početkom ožujka 1943. godine postao je borac 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Piginuo je u borbi s četnicima kod Kalinovika.

NODILO Kuzme JOSIP, rođen 1922 Blato, Korčula, zemljoradnik. Član SKOJ-a postao je 1942. a član KPJ 1943. U NOB-u stupa 1942. na Korčuli, odakle se je prebacio na Biokovo i postao borac bataljona »Vid Mihaljević«, s kojim je nastavio borbu u sastavu 4. dalmatinske brigade; u IV nepriajteljskoj ofenzivi, oko Vrgorca, Imotskog, Pusušja, Širokog Brijega, Tihaljine, Klobuka, Cerev dola, u dolini Neretve oko Plas-grebena i Nevesinjskoj kotlini. Travnja 1943. godine ušao je u sastav 3. dalmatinske brigade i bori se u Crnoj Gori i Sandžaku; u V neprijateljskoj ofenzivi oko Foče, Čehotine, Čelebića, Tare, Pive, Mratinja, Vučeva, kada je početkom lipnja 1943. postao borac i politički delegat voda 3. čete 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade; zatim vodi borbe u istočnoj Bosni, na Renovici, Vlasenici, Zvorniku, Caparadama, Nemiloj, u centralnoj Bosni, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, oko Kpresa, Travnika, Komara, Jajca i Vlašića, gdje je 15. prosinca 1943. godine teško ranjen, a potom je prebačen u Italiju na liječenje gdje ga je i zatekao kraj rata na dužnosti radio telegrafiste pri štabu baze u Bariju. Danas je umirovljenik i RVI.

NODILO Petra PETAR, rođen 1923, Blato, Korčula, zemljroadnik.Član SKOJ-a postao je 1942. U NOB-u stupio je 1942. na Korčuli odakle je došao na Biokovo i postao borac bataljona »Vid Mihaljević« s kojim je ušao u sastav 4. dalmatinske brigade i nastavio borbu u IV nepriajtlejskoj ofenzivi oko Vrgorca, Širokog Brijega, Plas-grebena, Neretve i Nevesinja, fada je travnja 1943. postao borac 3. dalmatinske brigade i nastavio borbu Kalinoviku, Brodu, Zavajtu, u Sandžaku; u V neprijateljskoj ofenzivi oko Čehotini, Čelebića, Tare, Pive, Mratinja, Vučeva, kada je početkom lipnja 1943. postao borac 6. beograskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. U sastav bataljona je došao kao član KPJ. Nastavio je borbu u slamanju obruča u V neprijateljskoj ofenzivi, vodeći borbu, između Rataja i Miljevine, s njemcima poginuo je 12. lipnja 1943. godine.

NOLA Ivana GRGO, rođen 1921, Podgora, Makarska, zemljoradnik. U rad napredne omaldine uključio se vrlo mlad. Listopada 1941, postao član SKOJ-a. U NOB-u stupa u svibnju 1942. kao vojni ilegalac, u 4. vod Južnodalmatinske čete, a kasnije 4. čete bataljona »Josip Jurčević«, s kojim se bori na Biokovu do kraja kolovoza 1942. godine kada postaje borac batlajona »Vid Mihaljević«

kada je s istim ušao u sastav 4. dalmatinske brigade i nastavio borbu u IV neprijateljskoj ofenzivi oko Imotskog, Vrgorca, Posušja, Širokog Brijega, Tihaljine, Klobuka, doline Neretve i Nevesinja, kada je krajem travnja 1943. postao borac 3. dalmatinske brigade s kojom se bori u Sandžaku i Crnoj Gori; u V neprijateljskoj ofenzivi oko Čehotine, Čelebića, Tare, Pive Mratinja, Vučeva, kada je početkom lipnja 1943. postao borac 6. beogradskog bataljona i nastavio da se bori u proboju obruča, u istočnoj Bosni, na Jahorini, Vlasenici, Zvorniku, Capardama, Nemiloj i Centralnoj Bosni. Početkom kolovoza 1943. prekomandiran je u Dalmaciju za intendanta Biokovsko-Neretvanskog odreda. Piginuö je oko Dugih njiva na Biokovu u srpnju 1944. godine. Godine 1943. postao je član KPJ.

NOVAKOVIĆ Ante BRUNO, rođen 1912, Split, molerski radnik. Kao radnik na želježnici stalno je pomagao i radio za NOP. Prije rata bio je sindikalno organiziran u URS. Učesnik je štrajkova i demostracija. Rujna 1943. godine stupa u NOB-u u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borbu na Aržanovu, Duvnu, Travniku, kada je postao vozač tenka tenkovske čete 5z koje je 1944. premješten u kulturnu ekipu 1. proleterske divizije, a po oslobođenju Zagreba prešao u muzički sastav 1. armije gdje je i dočekao kraj rata.

NOVKOVIČ Save STEVAN, rođen 1923, Perušić, Benkovac, zemljroadnik. Po dizanju ustanka radi za OP. Član SKOJ-a postao je 1942. godine 1943. stupa u Sjevernodalmatinski odred i sa istim se bori sve do listopada 1943. kada u Bugojnu postaje borac 6. beograskog bataljona i artilejrije brigade 1. proleterske brigade s kojim je nastavio borbu na Travniku, Komaru, Šuici, Vlašiću, centralnoj Bosni, Mrkonjić-Gradu, Lisini, Mliništu, Vranići, Bašarincu, Bitovni, u Sandžaku, Srbiji oko Zlatibora, Palisada, Valjeva, Uba i Beograda, kada je listopada 1944. ušao u sastav artilejrije Brigade u kojoj je i postao član KPJ i nastavio borbu na Sremskom frontu, u Srijemu i Slavoniji. Stevan je bio jedan od hrabrih i pouzdanih boraca.

NUJIĆ Jakova MARIJA, rođena 1925, Split-Makarska, frizerka. Član SKOJ-a ostala je 1942. Sa svojim mužem Milom vrlo aktivna u Makarskoj. U svibnju 1942. stupa u sastav 1. voda Južnodalmatinske čete, a kasnije 1. čete bataljona »Josip Jurčević« koja se bori na području Biokovo-Neretva do kraja kolovoza 1942. godine, kada postaje borac-bolničarka 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Sudjeluje u borbama oko Ključa, Bosanskom Grahovu, Sitnice, Jajca u centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Čalinca, Teslića i Prnjavora, u IV nepriajteljskoj ofenzivi, na Bradini, Ivan-sedlu, Gornjem Vakufu, Konjicu, Ulogu i Treskavici. Vodeći borbu krajem ožujka 1943. sa Italijanima i četnicima. Poginula je u borbi s Talijanima, i četnicima. U toku V neprijateljske ofenzive u prvoj polovini lipnja 1943. godine. U sastavu 4. bataljona

nalazio se njen muž Miljenko-Brico, koji je također poginuo u V neprijateljskoj ofenzivi.

NUJIĆ Josipa MILJENKO-BRICO, rođen 1920, makarska, brijački radnik. Bio član URS sindikata. Jedan od naprednih omladinaca. Član SKOJ-a postao je 1941. Učesnik oduzimanja oružja iz građanske škole, travnja 1941 godine, u Makarskoj. Godine 1942. stupa u 1. vod južnodalmatinske čete, a kasnije omladinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević«, s kojom se bori na području Biokovo-Neretva do kraja kolovoza 1942. kada je postao borac 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim se bori na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Čalinca, Banje Luke, ü IV neprijateljskoj ofenzivi, oko Bradine, Lukača, Konjica, Gornjeg Vakufa i Bugojna, Glavatičeva, Treskavice, Drine, Kapka i Ifsara, Sandžaka, oko Prijepolja i Bijelog Polja; na Čelebiću, Trovrhu, Tari, Pivi, Vučevu, Borovnu, kada je u dolinu Sutjeske, u jednom od

juriša, početkom lipnja 1943. godine i poginuo.

NJEGUŠ Luke MARKO, rođen 1925, Koljane, Sinj, učenik. Član SKOJ-a postao je 1943 godine. U NOB-u stupio početkom 1943. godine u Sinjski odred. Rujna 1943. godine u Dalmaciji postaje borac 3. čete 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borbu u Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Komaru, Šuici, oko Kupresa, Vlašića, Jajca, Mrkonjić-Grada. Poginuo je vodeći borbu s Nijemcima, četnicima i ustašama na planini Lisini, kod Mrkonjić-Grada 5/6 svibnja 1944. godine.

ODAK Marka JURE, rođen 1921, Sliyno, Metković, zemljoradnik. Član SKOJ-a 1941 godine. član KPJ od 1942. Jedan od naprednih omladinaca svog mjesta. Radio je na jačanju omladinskog pokreta i bio vrlo aktivan u pripremnom razdoblju ustanka. U prvoj polovini 1942. stupa u Neretvansku četu s kojom se bori do ulaska u sastav bataljona »Josip Jurčević«. Bio je u omaldinskoj četi »Ante Torkar« s kojom se bori do kraja kolovoza 1942. godine kasnije postaje bore bataljona »Vid Mihaljević« s kojim ulazi u sastav 4. dalmatinske brigade i sa istom se bori oko Imotskog, Vrgorca, Širokog Brijega, Posušja, Tihaljine i Klobuka u dolini Neretve i oko Nevesinja, da bi krajem travnja 1943. postao borac komandir voda u 3. dalmatinskoj brigadi. Nastavlja borbe u Sandžaku, zatim oko Čehotina, Celebića, Tare, Pive i Vučeva kada je početkom juna 1943. postao komandir voda i komandir 2. čete 1. crnogorskog

bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u proboju obruča na Miljevini, zatim u istočnoj Bosni oko Vlasenice, Zvornika, na Capardima, Nemiloj, u centralnoj Bosni, Turbetu, u Dalmaciji oko Travnika, Suice, Komara. Vodeći borbe početkom 1944. na Vlašiću oko rijeke Ugra u Bosni, poginuo 10. siječnja.

ODOVIĆ Jove GOJKO, rođen 1923 Nebriževac, Imotski, zemljoradnik. Član SKOJ-a 1941. Vrlo aktivan u pripremnom razdoblju ustnaka. U svibnju 1942. stupa u sastav Južnodalmatinske čete, a zatim u 5. četu bataljona »Josip Jurčević« s kojim se bori na području Biokova, kada je kolovoza 1942. postao borac bataljona »Vid Mihaljević« i sa istim ušao u sastav 4. dalmatinske brigade s kojom nastavlja borbu, oko Vrgorca i Imotskog, u IV neprijateljskoj ofenzivi, oko Posušja, Širokog Brijega, Tihaljine, Klobuka, Plas-grebena, doline Neretve, Nevesinja, kada je krajem travnja 1943. postao borac 3. dalmatinske brigade i nastavio borbu u Sandžaku, Crnoj Gori, u V neprijateljskoj ofenzivi oko Cehotine, Celebića, Tare, Pive, Vučeva, da bi početkom lipnja 1943. postao borac 6. beograskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim nastavio borbu u slamanju obruča ria Miljevini, zatim u istočnoj Bosni, na Han-Pijesku, Vlasenici i Zvornika, Varduku u centralnoj Bosni, Turbetu, u Dalmaciji, Suici, Travniku, Komaru, oko Vlašića. Poginuo je pred kraj 1943. godine. Ne zna se da li je bio član KPJ.

ODOVIĆ Jove STEVO-PLIVA, rođen 1922. Nebriževa, Imotski, zemljoradnik. Član SKOJ-a 1941. Kao omladinac vrlo aktivan u prirpemnom razdoblju ustanka. Radio na omasovljenju omladinskog pokreta i kurirskoj dužnosti. Pred kraj 1942. stupa u NOB-u u sastav bataljona »Vid Mihaljević« s kojim se bori na području Biokova, sve do ulaska u 4. dalmatinske brigade s kojom se bori, oko Vrgorca i Imotskog, u IV neprijateljskoj ofenzivi, na pravcu Širokog Brijega, Posušja, Tihaljina, Klobuka, Plas-grebena, doline Neretve, Nevesinja da bi krajem travnja 1943. kao puškomitralezac ušao u sastav 3. dalmatinske brigade i nastavio borbu u Sandžaku i Crnoj Gori, u V ofenzivi oko Cehotine, Celebića, Tare, Pive, Mratinja i Vučeva, kada početkom lipnja 1943. postaje puškomitraljezac 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim nastavlja borbu, oko Rataja i Miljevine u razbijanju obruča. Piginuo 13/14. lipnja 1943. godine u borbi s Nijemcima na Miljevini, u V neprijateljskoj ofanzivi. Brat Gojko mu je poginuo u sastavu 6. beograskog bataljona 1943. Stevo je ostao član KPJ početkom 1943. godine.

OLBRIH Todora PETAR, rođen 1923, Prilep radnik električar. Član SKOJ-a postao je 1942. ačlan KPJ u toku rata. Potiče iz napredne porodice i kao radnik brodogradilišta »Split«. Mlad se uključio u napredni omladinski pokret Splita. Učesnik je niza ilegalnih i diverzantskih akcija, kako u brodogradilištu, tako i sa omaldinom Splita. Bio je progranjen od talijanskog okupatora. U NOB-u odla-

zi iz Splita i u siječnju 1943. godine stupa u sastav 3. dalmatinske brigade s kojom je nastavio borbu oko Knina i Vrlike, u IV neprijateljskoj ofenzivi, oko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, doline Neretve, Nevesinjske kotline, Sandžaka i Crne Gore, zatim u V neprijateljskoj ofenzivi oko Cehotine, Čelabića, Tare, Pive, Mratinja i Vučeva, kada je početkom lipnja 1943. postao borac-puškomitraljezac 6. beogradskog bataljona s kojim nastavlja borbu u proboju obruča, na Miljevini, zatim u istočnoj Bosni na Prači, Han-Pijesku, Vlasenici, Zvorniku, Capardama zatim u srednjoj Bosni u Dalmaciji i Zapadnoj Bosni, Duvnu, Suici, Turbet, Vlašiću i Travniku, Poginuo je krajem studenog 1943. godine kod Travnika u borbi s ustašama i Nijemcima.

OLUJIĆ Mate JOSIP, rođen 1920, Lovreć, Imotski, poštanski službenik. Za NOP opredjelio se 1941. godine. Istog pomaže i za istog radi sve do kraja 1942. kada stupa u NOB-u, u sastav bataljona »Vid Mihalević« s kojim se bori na području Biokova do ulaska u sastav 4. dalmatinske brigade, s kojom nastavlja borbu u IV neprijateljskoj ofenzivi, oko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, Tihaljine, Klobuka, Plas-grebena, doline Neretve i Nevesinja, kada je krajem travnja 1943. postao borac i član SKOJ-a u sastavu 3. dalmatinske brigade i nastavio borbu u Sandžaku i Crnoj Gori, u V ofenzivi, oko Cehotine, Celebića, Tare, Pive i Mratinja, Vučeva, da bi početkom lipnja 1943. postao borac 2. čete 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, u kojem je i postao član KPJ i nastavio borbu u slamljanju obruča zatim u istočnoj Bosni oko Vlasenice, Zvornika, na Capardima, gdje seje istakao kao puškomitraljezac borio se oko Nemilce, u centralnoj Bosni, Turbetu, u Dalmaciji, Duvnu, Suici, Travniku, kada je u studenom 1943. godine grupom Dalmatinaca prekomandiran u Dalmaciju, gdje je bio na raznim rukovodećim dužnostima. Kraj rata zatekao ga je na dužnosti komandanta bataljona u sastavu 26. divizije u činu kapetana. Poslije rata ostao je u JNA iz koje je ponzionisan u činu kapetana I klase.

OLUJIĆ Jakova JOZO, rođen 1925. Lovreć, Imotski, đak. Clan SKOJ-a 1942. Vrlo aktivan o mladinac na terenu Lovreća. U studenom 1942. stupa u sastav bataljona »Vid Mihaljević« s kojim se bori sve do ulaska u sastav 4. dalmatinske brigade, s kojom je nastavio borbe, oko Imotskog i Vrgorca, u IV neprijateljskoj ofenzivi, oko Posušća, Širokog Brijega, Tihaljine i Klobuka, Plas-grebenu, dolini Neretve i Nevesinja, kada je kao član KPJ ušao u sastav 3. dalmatinske brigade, krajem travnja 1943. godine i nastavio borbe kao politički delegat voda u Sandžaku, Crnoj Gori, u V ofenzivi oko Cehotine, Celebića, Tare, Pive i Vučeva, da bi početkom lipnja 1943. postao borac 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim nastavio da se bori u slamanju neprijateljskog obruča. Poginuo je 14. lipnja 1943. godine.

OLUJIĆ Laze PANE, rođen 1920, Bilišani, Obrovac, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke porodice. Vrlo mlad se priključio naprednom omladinskom pokretu i već 1941, postao član SKOJ-a a član KPJ postaje 1942. U listopadu 1942. stupa u 3. četu Bukovačkog bataljona, Sjeverno dalmatinskog odreda iz kojeg je listopada 1943. u Bugojnu postao borac a zatim starješina 6. beograskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim je nastavio borbu na Travniku, Vlašiću, Turbetu, Lisini, Mliništu, Bašerincu, Vranići, Busovačkim kolibama Sandžaku, u Srbiji na Zlatiboru, Palisadu, Valjevu, Ubu, Ralji, Avali, Beogradu, na Sremskom frontu, zatim preko Srijema i Slovenije do Zagreba, kao desetar vodnik voda i zamjenik komandira 3 čete. Kraj rata ga je zatekao u činu potporučnika. U toku rata je dva puta ranjavan. Poslije rata ostao u JNA iz koje je penzionisan u činu kapetana I Kl.

OMEROVIĆ Ivana IVAN IVO, rođen 1912, Supetar, Brač, službenik. Clan KPJ postao u rujnu 1944. Za pokret je počeo raditi 1942. U NOB-u stupa u rujnu 1943. Bio borac Posadnog bataljona Splita. Rujna

1943. postao je borac 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim je nastavio borbu: na Duvnu, Travniku, Suici, kada je i postao puškomitraljezac. Vodi borbe i u VI i VII neprijateljskoj ofanzivi oko Vlašića, Turbeta, Komara, Travnika, Mliništa, Bašarinca, Busovačkim kolibama i Sarajevskim vratima. U 1944 postao je i komandir voda. Prekomandiran je 1944. u sastav štaba brigade, gdje je vršio dužnost štapskog pisara na kojoj ga je dužnosti i zatekao kraj rata u činu zastavnika. Ivo je ranjavan dva puta. Poslije rata ostao je u JNA iz koje je penzionisan u činu majora. Učesnik je borbi na Sremskom frontu, u Srijemu i Slavoniji.

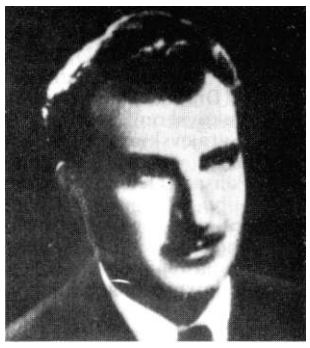
OPAČIĆ Tome SAVO, rođen 1918, Plavno, Knin, zemljoradnik. NOP pomaže od 1941. godine. Godine 1942. stupa u Plavsku četu iz koje je postao borac 2. dalmatinske brigade i sa istom se bori u Bosni, Dalmaciji i IV neprijateljskoj ofenzivi u kojoj je dva puta ranjen. Kao ranjenik iz bolnice, u toku V neprijateljske ofenzive 1943.

postao je borac 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim se bori u istočnoj Bosni, na Renovici, Vlasenici, Zvorniku, Capardama, Nemiloj, centralnoj Bosni, Turbetu, Dalmaciji, Travniku oko Jajca, Vlašića, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, za vrijeme desanta na Drvar, kada je bio teško ranjen, svibnja 1944. godine. Po izlasku iz bolnice otišao je na dužnost Komande mjesta u Bosansko Grahovo na kojoj ga dužnosti i zatekao kraj rata. Savo je bio jedan od dobrih i pouzdanih boraca koji se je po ozdravljenju stalno vraćao u svoju jedinicu. Dva brata su mu bila u NOB, od kojih je Tomo poginuo u ljeto 1942. godine a Jovo u V neprijateljskoj ofenzivi 1943. godine.

OPAČIĆ Mile VOJISLAV, rođen 1927, Biljane Gornje, Benkovac, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. U ljeto 1943. nalazi se u Sjevernodalmatinskom odredu s kojim se bori do listopada 1943. kada kod Bugojna dolazi u sastav 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Sudjeluje u borbama oko Travnika, Suice, Turbeta, Komara, Vitovlje, na r. Ugar, po centralnoj Bosni, oko Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Raduše, Vraniće, Bašerinca, Bitovnje, Bjelašnice, Trnova, Pjevalja, zatim po prelasku u Srbiju u borbama preko Uvea, Zlatibora, Palisada, Kosjerića, Valjeva, Kolubare, Uba, Ralje, Avale, Beograda, oko Sida, Tovarnika, Sidskih Banovaca, u proboju Sremskog fronta i gonjenju neprijatelja preko Sotina, Vukovara, Pleternice, Okučana, r. Ilove, Dubrave, Vrbovca do Zagreba gdje dočekuje kraj rata. Član SKOJ-a postao je 1944. godine. Poslije rata je demobiliziran.

ORLANDINI Jerka LEO, rođen 1920, Pučišće, Brač, brijački radnik. Iz radničke porodice. Kao napredan omladinac u Omišu, gdje i živio, rano se uključio u napredni omladinski pokret. Bio je član URS sindikata. Proganjan je i zatvaran od nenarodnog režima 1938. u Splitu. Godine 1941. našao se u Zagrebu i odmah se povezao s naprednim drugovima. Član SKOJ-a od početka 1942 godine član KPJ od 1943. Godine 1942. u Biokovu stupa u omladinsku četu »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević« s kojom se bori na Biokovu i Neretvi, do kraja kolovoza 1942. godine, kada je postao borac 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim vodi borbe na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici. Jajcu, u centralnoj Bosni, u IV neprijateljskoj ofenzivi, oko Bradine, Gornjeg Vakufa, Bugojna, Glavatićeva, Treskavice, Drine, Krčina brda, Kapka Ifsara, Sandžaka, zatim u V neprijateljskoj ofenzivi oko Čelebića, Trovrha, Tare, Vučeva, Borovna, Zelengore, Balinovca, Miljevine, u istočnoj Bosni, na Renovici, Vlasenici, Zvorniku, Vranduku. U toku rata je nekoliko puta ranjavan. Krajem srpnja 1943. prekomandiran je u 1. bosanski korpus gdje je bio politički delegat voda i kulturno-prosvjetni radnik u pratećem bataljonu korpusa. U svibnju 1944. prebačen u Italiju na liječenje. Godine 1945. nedovoljno opravljen vraća se u domovinu, u sastavu komande grada Split. Kraj rata zatekao ga je u činu poručnika.

ORLIĆ Roka JERKO, rođen 1912, Vinišće, Trogir, radnik. Potiče iz siromašne seljačke porodice. Mlad se otisnuo od kuće. Godine 1922. došao je u Split u kojemu se i upoznao s naprednim idejama radničkog i omladinskog pokreta. U Splitu je bio sindikalno organizovan u URS. Član KPJ postao je prije rata. Radi u brodogradilištu »Split«. Iz brodogradilišta odlazi u obalske radnike i sa istima učestvuje u štrajkovima i političkim manifestacijama, boreći se za bolje uslove radničke kla-

se. godine 1941. učestvuje u raznim ilegalnim akcijama protiv okupatora i domaćih izdajnika. Stalno je posjedovao oružje. Učesnik je u diverziji na talijanski brod u Splitu, zašto je bio uhapšen, zatvoren i sproveden u zatvor »Roko«. Po kapitulaciji Italije učestvuje u organizaciji razoružavanja talijanske vojske, oduzimanju tehnike, vojne opreme i hrane. Sredinom rujna 1943. godine kreće u NOB-u i stupa u Prateću četu 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, sa kojom nastavlja borbu kao borac, komandir odjeljenja i komandir voda minobacača i topova na Duvnu, Travniku, Suici, Vlašiću, oko Jajca, u centraloj Bosni, Mrkonjić-Gradu, za vrijeme desanta na Drvar, na Mliništu, Raduši, Vukovskom, Vranići, Bitovnji, Sarajevskim vratima, Sandžaku, zatim u Srbiji, na Zlatiboru, Palisadu, Jelovoj gori, Valjevu, Ubu, Beogradu i svim borbama na sremskom frontu u Srijemu i Slavoniji. Poginuo je 5/6. svibnja 1945. godine na Vrbovcu u borbi s nijemcima.

ORLOVIĆ Jure RADE, rođen 1926, Budak, Benkovac, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Član SKOJ-a postao je 1943. a član KPJ 1945. godine. U ljeto 1943. je u Sjevernodalmatinskom partizanskom odredu s kojim se bori do listopada 1943, kada kod Bugojna dolazi u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama oko Travnika, Šuice, Duvna, Turbeta, Komara, r. Ugar, Kotor-Varoša, Vitovlja, Vlašića, Jajca, Mrkonjić-Grada, Lisine, Sipova, Mliništa, Raduše, Vraniće, Bitovnje, Bjelašnice, Trnova, Pljevalja, zatim po prelasku u Srbiju u borbama preko Uvea, Zlatibora, Palisada, Kosjerića, Valjeva, Kolubare, Uba, Ralje, Avale, Beograda, oko Sida, Tovarnika, Šidskih Banovaca, u proboju Sremskog fronta i gonjenju neprijatelja preko Sotina, Vukovara do Pleternice gdje je 20. travnja 1945. bio ranjen. Potom je prebačen u bolnicu u kojoj je i dočekao kraj rata. Poslije rata vraća se u brigadu iz koje je i demobiliziran. Bio je puškomitraljezac i omladinski rukovodilac.

OROŠNJAK Đure ILIJA, rođen 1913. Vučevica, Split, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. godine. Početkom 1943. odlazi u partizane, u Mosećki partizanski odred, a potom u 3 dalmatinsku brigadu s kojorp učestvuje u borbama

oko Knina, Vrlike kroz IV neprijateljsku ofanzivu oko Imtoskog Posušja, Širokog Brijega, dolinom Neretve, zatim u prenošenju ranjenika preko Prenja, u borbama oko Nevesinja, u Sandžaku, kroz V neprijateljsku ofanzivu na r. Ćehotini, planini Ljubišnjoj, Čelebiću, Tari, Pivi, Mratinu, Vučevu. Početkom lipnja 1943. godine preko Sutjeske i Zelengore dolazi u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Piginuo je u proboju obruča na Miljevini sredinom lipnja 1943.

OŠTRIĆ Marka PAŠKO, rođen 1925. godine, Rastovac, Trogir, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Lipnja 1943. godine je u Trogirsko-šibenskom partizanskom odredu a rujna 1943, postaje borac 3. krajiške proleterske brigade u kojoj je bio ranjen i upućen u bolnicu. Po izlasku iz bolnice početkom 1944. godine dolazi u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sudjeluje u borbama kod Mrkonjić-Grada, Lisine, Sipova, Mliništima, Raduši, Vranići, Bašerincu, Bitovnji, Bjelašnici, kada

krajem lipnja 1944. godine ponovo se vraća u sastav svoje 3. krajiške brigade i nastavlja borbu u Sandžaku, zatim po prelasku u Srbiju, preko Uvea, Zlatibora, Palisada, Kosjerića, Valjeva, Uba, Mladenovca, Kosmaja, Ralje, Avale, Beograda ptom preko Srijema i Slavonije do Zagreba gdje je i dočekao kraj rata. Clan KPJ postao je 1944. godine. Poslije rata se demobiliziran.

PALTRINJERI Jure JERKO, rođen 1919, Siverić, Drniš, randik. Bio je izbjeglica u Kraljevu gdje se povezao s Mjesnim komitetom KPJ Kraljevo i radio na pripremi ustanka. Član KPJ od 1939. godine. Nakon dizanja ustanka 1941. godine stupio je u Kraljevački partizanski

odred »Todor Miličević« i bori se kao pomoćnik komesara čete do odlaska u Užice u 6. ibarsku četu s kojom brani Užice do povlačenja u Sandžak. U Rudom je 22. prosinca 1941. godine ušao u sastav 1. čete 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavio je borbe u istočnoj Bosni i Hercegovini. Početkom lipnja 1942. bori se u zapadnoj Bosni oko Treskavice, Konjica, Prozora, Duvna i Livna. Kolovoza 1942. godine je prekomandiran u sastav 4. operativne zone iz koje je upućen u Okružni komitet KPH Knin gdje je obavljao dužnost sekretara Komiteta. Kasnije je bio komesar kursova i škole pri Štabu 4. armije. Kraj rata ga je zatekao u činu majora. Poslije rata ostao je u JNA iz koje je penzionisan u činu pukovnika. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941«.

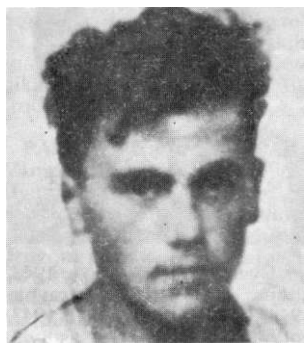
PANCIROV Jure BLAŽ, rođen 1922, Primošten, Šibenik, zemljoradnik, iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP aktivno radi od prve polovine 1942. Početkom rujna 1943. stupa u 8. šibensku brigadu, a početkom

listopada te godine odlazi u Bosnu i kod Bugojna dolazi u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe oko Travnika, Turbeta, Jajca, Mrkonjić-Grada, Lisine, Sipova, na prostoru Mliništa za vrijeme drvarske operacije, potom u nadiranju Brigade na istok preko Kupresa, Vukovskog, planine Bitovnje, Ivan-planine, Foče i Sandžaka. Srpnja 1944. postao je član SKOJ-a, zatim voi borbe u Srbiji na Zlatiboru, Palisata, Valjeva, Uba, Avale kada je postao komandir desetine s kojom uspješno komandira u borbama za oslobođenje Beograda gdje je i primljen u članstvo KPJ, da bi rat nastavio borbu u Srijemu; kod Sida, Tovarnika i Šidskih Banovaca. Sredinom prosinca 1944. godine primio je dužnost komandira voda. Poginuo je 18. siječnja 1945. godine kod Sida, u Srijemu.

PANDOL Nikole PETAR, rođen 1924, Brusje, Hvar, zemljoradnik. Član SMG postao je krajem 1942. godine, a član KPJ postao je u toku rata. Od 1942. radi za NOP. Na terenu je obavljao kurirsku dužnost. Bio ie snalažljiv i povjerljiv omladinac. U rujnu 1943. stupa u NOB-u na Hvaru, odakle je s grupom Dalmatinaca listopada 1943. godine u Bugojnu, postao borac Izviđačkog voda 1. proleterske NOU brigade, s kojim nastavlja borbe, oko Travnika, Vlašića, Komara, Suice, Kupresa, Vitovlja, centralne Bosne, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Vralice, Bitovnje i u Sandžaku. Srbiji na Zlatiboru, Valjevu, Ubu i Beogradu, kada je postao starješina u Izviđačkoj četi, a zatim je nastavio borbe na Sremskom frontu, u Srijemu i Slavoniju. Poslije rata ostao je u JNA i vršio razne dužnosti iz koje je i penzioniran u činu kapetana.

PAPEŠA Mihe IVO, rođen 1924, Murter, Šibenik, zemljoradnik, ribar iz siromašne seljačke obitelji. Napredan omladinac. Za NOP radi od proljeća 1942. godine, a sredinom proljeća 1942. postaje član SKOJ-a, da bi 14. listopada te godine otišao je u partizane i u zapadnoj Bosni stupio u 3. sandžačku brigadu, s kojom se bori po zapadnoj Bosni, ali za kratko vrijeme, jer već krajem studenog 1942. godine kod Jajca dolazi u 1. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borbe na Kotor-Varoši, Crnom vrhu, planini Uzlomac, Jošavci, Teslići i drugim mjestima na prostoru: Teslić-Prnjavor-Banja Luka-Čelinac, zatim preko Maslovara, Šipraga, Ugra, Komara, u IV neprijateljskoj ofanzivi, na Ivan-sedlu, Raštelici, G. Vakufu, sve do prelaska Neretve kada je primljen za člana KPJ, potom je upućen u Prateći bataljon VS s kojim nastavlja borbe preko komunikacije: Kalinovik-Foča, sela Cureva, Šćepan Polje-Kruševo, selo Meštrovac, Đurđevića Tara, na Tari, Crnom Jezeru, Durmitoru, Sušičkom Jezeru, Podmilogori (pivski plato), Barni Do, Kanjon Pive. Borio se na Mratinje, Maglić, Mrkalj-klade sve do Dragaš-sedla, gdje je poginuo kao puškomitraljezac za vrijeme neprijateljskog bombardiranja početkom lipnja 1943. godine u V neprijateljskoj ofanzivi.

PARAĆ Ivana JAKOV, rođen 1922, Moseč, Drniš, fotog-

raf. Clan SKOJ-a postao je 1943. godine, a član KPJ od travnja 1944. U NOB-u stupio je 1943. godine, u Dalmaciji, u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU Brigade, s kojim nastavlja borbe kao borac i politički delegat voda na Duvnu, Suici, Travniku, Vlašiću, Komaru, Vitovnu, centralnoj Bosni, Mrkonjić-Gradu, Lisina, Mliništu, Vranići, oko Bašarinca, na Bjelašnici, u Sandžaku, u Srbiji na Zlatiboru, Palisadu, Bajinoj Basti, Valjevu, Ubu i Beogradu gdje je prekomandiran, krajem listopada za delegata voda Izviđačke čete 1. proleterske brigade, s kojom nastavlja borbu na Sremskom frontu: na Iloku, Sidu, Tovarniku, Siskim Banovcima, Ilači, Orliku, Mehovima, Vukovaru, Pleternici, Banovoj Jaruzi, Vrbovcu, Ivanu-Zeleni. Kraj rata zatekao ga je u činu zastavnika. Jakov je bio jedan od pouzdanih i čvrstih boraca bataljona u Izviđačke čete. U toku rata je ranjavan. Poslije rata ostao u JNA iz koje je penzioniran u činu potpukovnika.

PARAĐINA Mitra MARKO, rođen 1907, Broćanac, Split,

zemljoradnik iz siromašne seljačke porodice. Za NOP počeo je raditi od 1941. Stric mu je 1941. ubio jednog zloglasnog ustašu i Marko se morao skloniti do srpnja 1942. godine kada je postao borac Mosečke čete a poslije dva mjeseca, u rujnu 1942. godine postao borac 3. čete 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojom nastavlja borbu na Ključu, Bosanskom Grahovu, Jajcu, u centralnoj Bosni, oko: Korot-Varoši, Crnom vrhu, Teslići, zatim u IV neprijateljskoj ofenzivi, oko Ivan-sedla, Raštelice, Gornjeg-Vakufa, Cičeva, Lipeta, Treskavice, i u Sandžaku; potom u V neprijateljskoj ofenzivi, na Čelebiću, Borju, Tari, Vučevu, Zelengori, Balinovcu, Rataju, Miljevini, istočnoj Bosni na Vlasenici, Zvorniku, Nemiloj, Vranduku, Turbetu, u Dalmaciji, zatim u VI i VII neprijateljskoj ofenzivi; u Srbiji na Palisadu, Valjevu, Ubu i Beogradu gdje je 1944. prekomandiran u bataljon KNOJ-a kao član KPJ. Kraj rata gaje zatekao u činu starijeg vodnika. Poslije rata se demobilizirao.

PAŠALIĆ Petra JURE, rođen 1915, Tučepi, Makarska, zemljoradnik. NOP pomaže od 1942. Bio je privržen radničkom pokretu. U siječnju 1943. stupa u bataljon »Vid Mihaljević«, s kojim je ušao u sastav 4. dalmatinske brigade i sa istom nastavio borbu u IV neprijateljskoj ofenzivi oko Imotskog, Vrgorca, Širokog Brijega, Posušja, Tihaljine, Klobuka, doline Neretve i Nevesinja. Krajem travnja 1943. postao je borac 3. dalmatinske brigade s kojom se bori u Crnoj Gori i Sandžaku, u V neprijateljskoj ofenzivi oko Čehotine, Čelebića, Tare, Pive i Vučeva, kada je početkom lipnja 1943. postao borac Prateće čete 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Bori se u razbijanju obruča; u istočnoj Bosni na Jahorini, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Nemiloj, zatim u centralnoj Bosni: na Turbetu i Dalmaciji gdje je 20. rujna posjetio Tučepe i razbolio se i s dalmatinskim zbjegom otišao u Egipat (EH Sahat). Krđj rata ga je i zatekao u Egiptu.

PAUNOVIĆ-AŠANI Josipa KATICA, rođena 1924, Makarska, domaćica. Član SKOJ-a postao je 1942. Za NOP počela raditi 1941. Učestvovala je u oduzimanju oružja iz građanske škole u Makarskoj 18. travnja 1941. godine. U 1942. bila je uhapšena i zatvorena zbog ilegalnog rada i učešća u bjekstvu iz zatvora partizana Nina Baškovića. Učestvovala u političkim manistacijama sa ženama Makarske. Godine .1942. stupa u bataljon »Vid Mihaljević« s kojim ulazi u sastav 4. dalmatinske brigade i sa istom nastavlja borbu u IV neprijateljskoj ofenzivi, oko Imotskog, Vrgorca, Posušja, Širokog Brijega, Tihaljine, Klobuka, Plas-grebena, u dolini Neretve i Nevesinja, gdje je krajem travnja 1943. postala borac-bolničarka 3. dalmatinske brigade. Nastavila borbe u Sandžaku na Čehotini, Čelebiću, Tari i Vučevu, a već početkom lipnja 1943. postala je borac-bolničarka 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borbu u ofenzivi, gdje je i našla svog malog brata Josipa. Vodi borbe i u istočnoj Bosni oko Vlasenice, Zvornika, Caparda, Nemilej, u centralnoj Bosni na Turbetu,

Dalmaciji, Travniku, Šujici, Vlašiću, Komaru, zatim oko Jajca Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Vraniće, Bitovne, Sandžaka, kada je i postala član KPJ, potom u Srbiji na Zlatiboru, Palisadu, Valjevu, gdje je rujna 1944. prekomanđirana u 28. slavonsku diviziju gdje vrši dužnost referenta saniteta divizjona artiljerijske brigade gdje je i dočekala kraj rata, u činu zastavnika.

PAUNOVIĆ Josipa JOSIP PIKULO, rođen 1932, Makarska, đak. Deveto dijete, od šesnaestero djece koliko su ih imali otac Josip i majka Ivka. Godine 1942. stupio je u NOB-i na Biokovu u borbi Šošići gdje su mu bila tri brata i sestra. Kasnije je ušao u sastav bataljona »Vid Mihaljević« s kojim je ušao u sastav 4. dalmatinske brigade i nastavio borbu, oko Imotskog, Vrgorca, u pravcu Posušja, lcada je s nekoliko suboraca i uhvaćen od ustaša u IV neprijateljskoj ofenzivi i s njima odleđen na streljanje, prvom polovinom veljače 1943. godine u pravcu Duvno-Prozor. Pukim slučajem je osta živ. Mještani su ga pronašli ukazali su mu pomoć i poslije nekoliko dana, predali ga krajiškim jedinicama. Neretvu je prešao s 3. krajiškom brigadom, i oko Nevesinja i Kalinovika, ušao u sastav pozadinskih jedinica 1. proleterske NOU brigade, s kojima je nastavio svoj borbeni put, sve do V neprijateljske ofenzive kada je postao borac i kurir 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim nastavio borbu na Vučevu, Zelengori, Balinovcu, Miljevini, u istočnoj Bosni, oko Vlasenice, Zvornika, Caparda, Nemile, zatim u centralnoj Bosni, u Dalmaciji, Duvnu, Suici, Travniku, Vlašiću, oko Jajca, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Vraniće, Bitovne, Sandžaka, i Srbiji na Zlatiboru, Palisadu, Valjevu, Ubu i Beogradu, i svim borbama ni Sremskom frontu, u Srijemu i Slavoniji. Bio je živahan, uporan i vrlo omiljen među svojim suborcima. Kraj rata ga je zatekao na dužnosti komandira odjeljenja kurira u 1. proleterskoj NOU brigadi, u činu starijeg vodnika. U toku rata je postao član SKOJ-a i član KPJ. Poslije rata poslat je na školovanje u SSSR, odakle je vraćen u Češku, gdje je izučio mehaničarski zanat, u Škodinim zavodima. Bio je sekretar SKOJ-a Doma jugoslovenskih učenika.

PAVIĆIĆ Josipa BORIS, rođen 1920, Šibenik, student iz napredne službeničke porodice. Clan SKOJ-a od prije rata. Radio na omasovljenju omladinskog pokreta na području Šibenika. Odmah po kapitulaciji zemlje 1941, aktivno radi na pripremi ustanka. Clan KPJ od 1941. Bio je više puta hapšen u bivšoj Jugoslaviji zbog svojih naprednih ideja. Talijani ga hapse i drže u zatvoru šest mjeseci 1941/42. godine, a po izlasku iz zatvora bježi u Makarsku kod nekih svojih prijatelja, gdje se odmah uključuje u rad za NOP; zatim stupa u NOB-u u sastav bataljona »Josip Jurčević« s kojim se bori na području Biokova u sastavu omladinske čete »Ante Torkar« kao politički delegat voda. Krajem kolovoza 1942. godine s svojim omladincima odlazi u Livno i stupa u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade,

gdje se ističe u borbama u Bosni, na Ključu i Bosanskom Grahovu kada ie postao komandir desetine s kojom uspješno komandira u toj borbi. Vodeći borbu na utvrđenoj Sitnici protiv udruženih neprijateljskih snaga: ustaša, domobrana, četnika i Nijemaca poginuo je 20. studenoga 1942. godine.

PAVIČIĆ Ivana STJEPAN, Mina, rođen 1920, Poljica, Hvar, zemljoradnik. Clan SKOJ-a postao je 1942. godine, član KPJ 1944. U NOB-u stupio drugom polovinom 1942. godine u Hvaru odakle se prebacio na kopno i postao borac 2. dalmatinske brigade, s kojom nastavlja borbe u Dalmaciji i Bosni, potom u IV neprijateljskoj ofenzivi, na Neretvi, Drini, Sandžaku i Crnoj Gori, a zatim u V neprijateljskoj ofenzivi, kada je početkom lipnja 1943. zatim kao neoporavljen iz bolnice, postao borac 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i s istim nastavio borbe

u proboju obruča, zatim u istočnoj Bosni na Renovici, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Vranduku u centralnoj Bosni, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Travniku, oko Komara, Šuica, Vlašića, Jajca, Mrkonjić-Grada gdje je travnja 1944. prekomanđiran, a zatim je ušao u 1. tenkovsku brigadu, u kojoj je i dočekao kraj rata, u činu vodnika.

PAVIŠIĆ Vicka JERKO, rođen 1920, Nerežišće, Brač, radnik kresar i kipar. Po završetku kiparske škole u Splitu, kao napredan omladinac, postao je član SKOJ-a 1936 godine, a član KPJ 1941. Aktivno je radio na jačanju omladinskog pokreta.

Učesnik je političkih manifestacija, Svoju aktivnost ispoljio u Sušaku, Splitu, Novom Sadu i Kninu. Bio je zamjenik sekretara partijske organizacije. U početku 1942. stupa u Brački vod. Zatim u Omladinsku četu bataljona »Josip Jurčević«. Bori se na Biokovu i Neretvi do kraja kolovoza 1942. godine kada postaje borac, desetar i politički delegat voda u 1. crnogorskom bataljonu 1. proleterske brigade. Bore se na Ključu, Strmici, oko Manjače, Jajca, u centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Čalinca, Banje Luke; u IV neprijateljskoj ofenzivi na Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem-Vakufu, Glavatičevu, Lipetu, Treskavici, Drini, Kapku, Krčinom brdu, Ifsaru, Sandžaku, zatim u V neprijateljskoj ofenzivi na Čelebiću, Zlatnom-boru, Tari, Vučevu, Sutjesci, Ljubinom grobu, Balinovcu, Miljevini; u istočnoj Bosni na Renovici, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Nemiloj, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Šuici, Travniku; oko Komara, Jajca, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa; na Vranići, Sarajevskim vratima, Bašarincu, Bitovni; u Sandžaku, potom u Srbiji na Palisadu, Zlatiboru, Jelovoj gori, Valjevu, Ubu i Beogradu. Godine 1944. prekomandiran je u 21. srpsku diviziju, gdje gaje i zatekao kraj rata, u činu kapetana. U sastavu te divizije nastavio je borbu na Sremskom frontu. Poslije rata ostao je u JNA iz koje je penzioniran u činu pukovnika. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941«.

PAVLINOVIĆ Duje MILOVAN, rođen 1925, Podgora, Makarska, zemljoradnik. Potiče iz vrlo siromašne porodice. Mlad se uključio u naprednu omladinu Podgore i već 1941. postao član SKOJ-a. Učestvuje u ilegalnim akcijama s omladinom Podgore. U srpnju 1942. stupa u Omladinsku četu »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević«, s kojom se bori do kraja kolovoza 1942. godine, kada postaje borac i pomoćnik puškomitraIjesca u 3. kragujevačkom bataljonu 1. proleterske NOU brigade i sa istim se bori, na Ključu, Bosanskom Grahovu i Sitnici, gdje je vodeći borbu po dubokom snijegu i velikoj hladnoći protiv jako utvrđenog neprijatelja, poginuo 20. studenoga 1942. godine na Sitnici, sjoš nekolicinom svojih suboraca.

PAVLOV Martina STIPE, rođen 1914. Kaštel-Kambelovac, Split, zemljoradnik i radnik. Kao đak vrlo rano se opredijelio za napredni omladinski i radnički pokret. Bio je poznat u tvornici Kaštel-Sućurac kao tumač naprednih ideja i ako nije bio član KP. Dvije godine bio je u bivšoj JRM. Dizanjem ustanka cijela njegova porodica pomaže i radi za NOP. Bio je marljiv, društven, čvrstog karaktera i vesele naravi. Član KPJ postao u toku rata. Drugom polovinom 1942. godine stupio je u Kaštelansku četu iz koje je ušao u Mosećki bataljon. Zatim je obavljao dužnost komandira voda u 3. dalmatinskoj brigadi. Bori se oko Vrlike i Knina, zatim u IV i V neprijateljskoj ofenzivi, oko Imotskog. Širokog Brijega, Posušja, Plas-grebena, u dolini Neretve i Nevesinjske kotline, zatim produžava u Sandžak oko Uloga, Kalinovika, Broda, Zavajta, Čehotine, Čelebića, Tare, Vučeva, kada je početkom lipnja 1943, postao borac 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavio borbe u proboju obruča, sve do prelaska Miljevine, gdje je u jednom jurišu na Nijemce poginuo 13/14. lipnja 1943. godine.

PEČAR Petra ANTE Perišin, rođen 1921, Podaca, Kardeljevo, zemljoradnik. Za NOP počeo raditi od početka 1942. Član SKOJ-a 1942. jedan od aktivnih omladinaca u Podaci. U listopadu 1942. stupa u bataljon »Vid Mihaljević« s kojim se bori na području Biokovo-Neretva •do ulaska u sastav 4. dalmatinske brigade, s kojom je nastavio borbe u IV neprijateljskoj ofenzivi, oko Imotskog, Vrgorca, Širokog Brijega, Posušja, Tihaljine, Klabuka, doline Neretve, Plas-grebena, Nevesinja, kada je krajem travnja 1943. ušao u sastav 3. dalmatinske brigade i bori se u Sandžaku, na Čehotini, Čelebiću, Tari, Pivi i Vučevo, kada je početkom lipnja 1943. ušao u sastav 3. kragujevačkog bataljona I. proleterske NOU brigade i nastavio borbu u slamanju obruča, do pogibije na planinskim visovima Jahorine, po prelasku Miljevine od bombardiranja.

PEKAS Ivana ANTE, rođen 1918, Gradina-Lozovac, Šibenik, radnik iz siromašne seljačke obitelji. Od početka 1942. aktivno radi za NOP, a prvih dana listopada, iste godine, odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Bori se na Grahovu, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, kroz IV i V neprijateljsku ofenzivu, u teškim bitkama, na prostoru Ivansedlo, Bradina, Konjić, G. Vakuf, kod Kalinovika, zatim po prelasku Drine, na Krčinom

brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, gdje krajem travnja 1943. godine postaje član SKOJ-a; zatim kod Pljevalja, Bijelog Polja, na pravcu Celebić-Borje-Zavajit, na Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Borovnu, Zelengori, Miljevini, Jahorini, r. Prači, Han-Pijesku, Vlasenici i Zvorniku. Krajem srpnja 1943. postao je član KPJ i puškomitraljezac s kojim uspješno rukuje preko Nemile i srednje Bosne, do Dalmacije, preko Šuice i Kupresa, do Travnika, a zatim opet, natrag do Suice. Poginuo je 16. prosinca 1943. kod Suice.

PEKAS Jakova BLAŽ, rođen 1920, Gradina-Lozovac, Šibenik, radnik iz siromašne seljačke obitelji. Od druge polovine 1941. aktivno radi za NOP. Iste godine postaje član SKOJ-a a članom KPJ 1943. godine. Početkom listopada 1942. odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 6. beogradskog bataljona 1. Proleterske NOU brigade. Vodi borbe na Grahovu, Šitnici, Jajcu preko centralne Bosne, u IV i V neprijateljske ofenzive, u

teškim bitkama, na prostoru Ivan-sedlo, Bradina, Konjic, G. Vakuf, kod Kalinovika, na Krčnom brdu, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, kod Pljevlja, Bijelog Polja, na pravcu Calebić-Korlat-Trovrh, Tari, Vučevu, Suhoj, Zelengori, potom preko istočne i srednje Bosne do Dalmacije, kada kao puškomitraljezac pokazuje izvanrednu hrabrost; zatim vodi borbe kod Šujice, Travnika, Jajca, Mrkonjić-Grada, Lisine, na Mliništima, za vreme drvarske operacije, te u nadiranju Brigade na istok, preko Kupresa, Vukovskog, Bitivnje, Trnova, gdje po'staje i komandir odjeljenja s kojim uspješno komandira preko Foče, Sandžaka, po prelasku u Srbiju, sve do 26. kolovoza 1944. kada je teško ranjen na Palisadu, jurišajući na Bugare. Umro je krajem 1944. godine od zadobijenih rana u Bariju, u Italiji.

PEKAS Marka STANA, rođena 1927, Gradina-Lozovac, Šibenik, domaćica iz siromašne seljačke obitelji. Vrlo napredna omladinka. Za NOP aktivno radi od početka 1942. Prvih dana listopada te godine, odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 4. kraljevačkog bataljona 1. Proleterske NOU brigade. Vodi borbe na Grahovu, Šitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, zatim u IV i V neprijateljsku ofenzivi, u teškim bitkama, na prostoru Ivan-sedlo, Bradina, Konjic, Gornji-Vakuf, kod Kalinovika, po prelasku Drine na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, gdje krajem travnja 1943. postaje član SKOJ-a, a početkom V neprijateljske ofenzive i četna bolničarka, u teškim bitkama kod Bijelog Polja, na pravcu Calebić - Borje - Korlat - Zavajit, često puta ne vodeći računa ni o svom vlastitom životu samo da bih izvukla iz borbe i pomogla ranjenom drugu. Poginula je 26. svibnja 1943. godine između Zlatnog bora i Uzlupa, na Tari, u V neprijateljskoj ofenzivi.

PENĐER Stjepana ANTE, rođen 1920, Mandalina, Šibenik, građevinski radnik, iz siromašne radničko-težačke obitelji. Za NOP radi od kraja 1941. Član SKOJ-a postao je početkom 1942. U Sibensko-Trogirski odred stupio je 8. rujna 1943. godine, a u 6. kragujevački bataljon 1. proleterske NOU brigade, kod Travnika, dolazi krajem listopada 1943. godine. Vodi borbe oko Travnika i Šuice i već se tu ističe zbog čega vrlo brzo postaje i puškomitraljezac u prosincu 1943. i član KPJ. Nastavlja borbe oko Suice, Jajca i Mrkonjić-Grada sve do travnja 1944. godine, kada je kao omladinski rukovodilac pete bio teže ranjen zatim je upućen u bolnicu. Po ozdravljenju vraća se u svoju jedinicu kad postaje komandir desetine s kojom uspješno komandira u nadiranju Brigade na istok i po prelasku u Srbiju, gdje krajem kolovoza 1944. postaje komandir voda. Rujna te godine, bio je opet ranjen, a potom upućen u bolnicu. U bataljon se opet vraća krajem 1944. godine na Sremski front i prima dužnost političkog delegata voda. Na ovoj dužnosti ostaje do veljače 1945. kada odlazi na dužnost komesara čete u Dopunsku brigadu 1. armije, a potom za komesara čete u Zaštitni bataljon 1. armije na kojoj dužnosti i dočekuje kraj rata. Poslije rata ostaje u aktivnoj službi JNA. Ratni vojni invalid. Potpukovnik u penziji.

PENGA Petra JOSIP, rođen 1912, Kladnjice, Split, ugostiteljski radnik, godine 1918. ostao je bez roditelja. Djetinjstvo mu je bilo vrlo teško. Godine 1926. došao je u Split. Tu se zaposlio, radeći od jutra do mraka. Kao ugostiteljski pomoćnik rano se upoznao s naprednim idejama radničkog pokreta. Godine 1929. odlazi u Beograd gdje radi kao konobar. Postao je i član URS-ovih sindikata. Clan KPJ postao je 1940. godine i to po povratku u SpTitu. U Splitu učestvuje u političkim manifestacijama. Hapšen je i zatvaran. Iz Splita izgnan je za deset godina, a zatim je sproveden u svoju općinu. Ponovo se ilegalno vraća u Split i radi ilegalno po partijskim zadacima, a 1941. godine na pripremi ustanka. Početkom 1942. stupa u NOB-u, u Mosorski odred, a kasnije u 5. dalmatinsku brigadu. Bori se kroz IV neprijateljsku ofenzivu oko Imotskog, Posušja, Duvna i u dolini Neretve, a zatim učestvuje u prenosu ra-

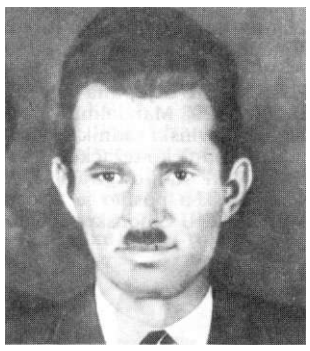

njenika bespućem Prenja i vodi borbe u Nevesinjskoj kotlini. Travnja 1943. postao je borac i komandir voda u sastavu 3. dalmatinske brigade, s kojom je nastavio borbeni put preko Uloga, Kalinovika i Broda. U V neprijateljskoj ofenzivi oko Zavajta, Čehotine, Čelebića, Tare, Pive i na Vučevu. Početkom lipnja 1943. godine postao je borac i intendant 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim je nastavio borbu u proboju obruča, zatim u istočnoj Bosni, na Jahorini, rijeci Prači, Han-Pjesku, Vlasenici, Zvorniku, Nemiloj i centralnoj Bosni, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Šuici, Vlašiću, Vitovlju, Mrkonjić-Grada, Mliništu, Raduše, Vraniće, Bašarinca, Bitovne, Sandžaku oko Pljevalja i Srbiji na Zlatiboru, Palisadu, Valjevu, Ubu, Ralji i Beogradu gdje je studenoga 1944. prekomandiran za intendanta u 1. armiju. Kraj rata je i zatekao u činu poručnika. Ostao u JNA iz koje je penzioniran u činu kapetana I klase. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941«.

PERAICA Ivana ANTE, rođen 1915, Čvrljevo, Split, fotograf. Potiče iz siromašne seljačke porodice. Kao naučnik mlad se uključio u napredni radnički pokret. Učestvovao u štrajkovima i političkim demonstracijama. Bio je član URS sindikata. Prije rata pomagao je radnički pokret, član KPJ postao je u toku rata. Po okupaciji zemlje, pa sve do odlaska u NOB-u, radi i pomaže NOP. U NOB-u stupa u drugoj polovini 1943. godine u Dalmaciji u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojom nastavlja borbe kao borac i fotograf-na Duvnu, Travniku, Vlašiću, i srednjoj Bosni, Lisini, Mliništu, Vranići, Bašarincu, u Sandžaku, zatim u Srbiji na Palisadu, Valjevu, Ubu i Beogradu, kao vodnik protivtenkovskog voda godine 1944. prekomandiran je u propagandni odjel i bio šef foto-sekcije 1. proleterske brigade, na kojoj ga dužnosti i zatekao kraj rata, u činu starijeg vodnika. Ante je u toku svog borbenog puta u Bosni, Sandžaku, Srbiji, na Sremskom frontu. Boreći se, snimio niz borbi, marševa i odmora svih jedinica brigade, a posebno od Beograda do Trsta.

PERAK Mate JAKOV, rođen 1907, Lađevci, Šibenik, zemljoradnik, iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od

početka 1943. godine a krajem listopada, te godine, kod Bugojna dolazi u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe, oko Travnika, Turbeta, Šuice, zatim u centralnoj Bosni, kod Mrkonjić-Grada, Lisine, Šipova, u širem rajonu Mliništa, za vrijeme drvarski operacije, te u nadiranju brigade na istok, preko Vukovskog, komunikacije Prozor-G. Vakuf, Pl. Vraniće, Bitovnje, komunikacije Konjic-Sarajevo, Bjelašnica, Trnova, Foče, zatim Sandžaku, u Srbiji, u borbama na Zlatiboru, Palisadu, Bajinoj Bašti, Kosjeriću, Maljenu, Valjevu, Ubu, Ralji, Banjičkom visu, Beogradu, Šidu, Travniku, Šarengradu, Vukovaru, Borovu, Pleternici, Okučanima, Novskoj, Čazmi, Vrbovcu, Sv. Ivanu i Zagrebu, gdje i dočekuje kraj rata. Član KPJ postao je prosinca 9144. godine. Poslije rata se domobilizira kao starije godište. Umro je 1969. godine.

PERAK Lovre UROŠ, rođen 1922, Lađevici, Šibenik, zemljoradnik, iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od travnja 1943. Krajem listopada te godine odlazi u partizane i kod Bugojna stupa u 1. crnogorski .bataljon 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe oko Travnika, Turbeta, Šuice, preko centralne Bosne, oko Kotor-Varoši, Crnog vrha, Jošavke, Devetine, Mrkonjić-Grada, Lisine, Šipova, Gerovu, Mliništa, za vrijeme drvar^e operacije gdje je neprijatelj po svaku cijenu težio da presječe odstupnicu VŠ; zatim u nadiranju Brigade na istok preko Vukovskog, planine Vraniće, Bitivnje, komunikacije Konjic-Sarajevo, padina Bjelašnice, Trnova, Foče i Sandžaka do Bijelog Polja. Potom po prelasku u Srbiju u borbama preko Zlatibora, Palisada, Bajine Bašte, Kosjerića, Maljena, Valjeva, Uba, Ralje, padina Avale, Beograda, Srijema i Slavonije do Zagreba, gdje je i dočekao kraj rata kao član SKOJ-a i komandir desetine. Ranjavan je dva puta. Demobilisan je krajem 1946.

PERIĆ Mate ANTE, rođen 1912, Živogošće, Makarska, zemljoradnik, NOP pomaže od 1941. pa sve do odlaska u NOB-u siječnja 1943. godine u sastav bataljona »Vid Mihaljević«, s kojim je ušao u sastav 4. dalmatinske brigade i sa njom nastavio borbe u IV ofenzivi oko Vrgorca, Širokog Brijega, Jugu-škog, Tihaljine, Klabuka, Plas-grebena i u dolini Neretve. Učestvuje u prenosu ranjenika zaleđenim Prenjom i vodi borbe u Novosinjskoj kotlini. Krajem travnja 1943. postao je borac 3. dalmatinse brigade i sa istom nastavlja borbeni put Ulog, Kalinovik, Brod, zatim vodi borbe u V ofenzivi oko Zavajta, Čelebića, Tare, Pive i Vučeva, kada je početkom lipnja 1943. postao borac prištapskih jedinica 1. proleterske NOU brigade i s njima nastavio borbu u proboju obruča oko RAtaja i na Miljevina. Poginuo je 13. lipnja 1943. godine kod Miljevinie od neprijateljskog bombardiranja.

PERIĆ Marka JOZO, rođen 1922, Kotlenica, Split, zemljoradnik, iz siromašne porodice. Vrlo mlad otišao na rad u Split.

Radio je na građevinama, a jedno vrijeme i u tvornici tijesta. Rat gaje zatekao u Splitu. Bio je pozvat u vojsku NDH, ali je pobjegao i odmah se povezao sa NOP. Za vrijeme talijanske ofenzive na Mosor 1942. godine uhvaćen je na polju, gdje je obrađivao vinograd, odveden je u Sinjski zatvor, u kojem je ostao 20 dana. Kada je pušten iz zatvora, u kolovozu 1942. odlazi u NOB-u, u Mosorski odred iz kojeg je postao borac 3. dalmatinske brigade i nastavio borbe kao borac, komandir voda i zamjenik komandira čete. Učestvovao je u borbama oko Knina i Vrlike, u IV i V neprijateljskoj ofenzivi, oko Imotskog, Širokog Brijega, Posušja, Plas-grebena, doline Neretve, zatim u prenosu ranjenika zaleđenim Prenjem i borbama u Nevesinjskoj Kotlini, nastavio je svoj borbeni put Ulog, Kalinovik i Brod, da bi učestvovao u borbama Zavajtu na Čehotini, Čelebiću, Tari i Vučevu, kada je početkom lipnja 1943. godine postao borac i politički delegat voda u omladinskoj četi 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojom se bori u proboju obruča. U istočnoj Bosni se bori na Jahorini, rijeci Prači, Han-Pjesku, Vlasenici i Zvorniku, Vranduku i srednjoj Bosni, Turbetu, Dalmaciji, Travniku i Suici. Član KPJ postao u toku rata. Drugom polovinom studenog 1943. godine je prekomandiran u Dalmaciju i postao komandir čete u 10. dalmatinskoj brigadi, a nešto kasnije i komandant bataljona. Kraj rata ga zatekao u oficirskoj školi u Beogradu u činu kapetana. Ostao u JNA iz koje je penzioniran u činu pukovnika. Ranjavan nekoliko puta. Umro 1977. godine.

PERIĆ Jure MIRKO, rođen 1919, Hercegovci, Sinj, fizički radnik. Za NOP počeo raditi od 1941. u prikupljanju oružja, municije i ostale vojne opreme. Učesnik je akcije izvlačenja i skrivanja oružja iz vojne kasarne »Gripe« u Splitu kojom su rukovodili Ivan Perić Brešan i Marjan Despotović. Na poziv vlasti NDH odbio je da služi njihovu vojsku i postao vojni ilegalac, potom sklonio se u Split, gdje se zapošljava u tvornici tjestenine kod Jakova Dvorni-

ka, član KPJ postao je 1943. godine. Povezuje se s drugaricom Radić Ružom Sekom preko koje pomaže i radi za NOP, sve do kapitulacije Italije, kada je rujna 1943. stupio u NOB-u u Mosorsku četu, iz koje je istog mjeseca 1943. postao borac 4. kraljevačkog bataljona l.proletersKe NOU brigade, s kojim je nastavio borbu na Bukovoj gori, Duvnu, Suici, Kupresu, Tra 'niku, kada je prosinca 1943. godine kao puškomitraljezac postao komandir odjeljenja, vodi borbe oko Vlašića, u centralnoj Bosni, Mrkonjić-Gradu, Lisini, Mliništu, Vranići, Bašarincu, Tarčinu, Bjelašnici i Sandžaku kada je postao komandir voda, zatim se bori u Srbiji: na Zlatiboru, Palisadu, Valjevu, Ubu i Beogradu, kao komandir čete. Listopada 1944. godine, po formiranju 5. bataljona postavljen je za komandira 3. čete, s kojim nastavio borbu na Sremskom frontu. U travnju 1945. godine prekomandiran je u 7. albansku brigadu 42. makedonske divizije na dužnost komandanta 3. bataljona, gdje gaje i zatekao kraj rata, u činu poručnika. U toku rata je ranjavan tri puta. Njegovo ime je unijeto u knjigu LIKOVI »20 Oktobar« u prvom i drugom izdanju za oslobođenje Beograda. Poslije rata ostao u JNA iz koje je penzioniran u činu pukovnika.

PERIŠA Lovre ANTE, rođen 1925, Sušak, Rijeka, radnik iz siromašne radničke obitelji. Roditelji su mu Šibenčani s kojima je i živio do 1942. Za NOP radi od kraja 1941. godine kad postaje i član SKOJ-a. Početkom listopada 1942. odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sa-

stav 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe kod Bosanskog Grahova, Sitnice, Jajca, preko centralne Bosne na Kotor-Varošu, Čelincu, Tesliću. Prnjavoru, zatim u IV i V neprijateljskoj ofenzivi na Bradini i ivan-sedlu, preko Gornjeg Vakufa, gornjeg toka Neretve, Uloga i Kalinovika, na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, u Sandžaku oko Pljevalja, Prijepolja, Bijelog Polja, Kovrena, Čelebića, Borja, Zlatnog bora, na Tari, Vučevu, Borovnu, Popovom Mostu, Zelengori, Orlovački, Balinovcu, Rataju, Miljevini. Zatim u istočnoj Bosni na Jahorini, r. Prači, Han-Pjesku, Vlasenici, Zvorniku. Capardima, Vranduku, u srednjoj Bosni na Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Šuici, Jajcu, Mrkonjić-Gradu, Mliništu. U nadiranju brigade na istok oko Raduše, Vraniće, Bašarnca, Bitovne, u Sandžaku. U Srbiji: na Zlatiboru i Palisadu, Valjevu, Ubu, Beogradu i u borbama Sremskog fronta do konačnog oslobođenja zemlje. U ratu je obavljao dužnost ekonoma, političkog delegata voda i intendanta bataljona na kojoj ga dužnosti i zatekao kraj rata u činu zastavnika. Član KPJ postao je u veljači 1944. godine. Poslije rata ostao u JNA.

PERIŠA Jerka LJUBO, rođen 1925, Mandalina, Šibenik, radnik. Potiče iz siromašne radničke obitelji. Napredan omladinac. Od kraja 1941. radi za NOP. Početkom 1942. postaje član SKOJ-a, a listopada te godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 4. karlovačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe kod Grahova, na Sitnici i Jajcu oko Ko-

tor-Varoša, Crnog vrha, Jašonke, na Tesliću, Prnjavoru, u IV i V neprijateljskoj ofenzivi, u bitkama na prostoru Ivan-sedlo, Bradina, Konjic, G. Vakuf, kod Kalinovika, na Drini, kada postaje član KPJ i puškomitraljezac, s kojim uspješno rukuje kroz V neprijateljsku ofenzivu, u borbama kod Šekovića, Čelebića šume, Karlata, Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Borovnu, Balinovcu, Miljevini, a potom preko istočne Bosne? oko Han-Pijeska, Vlasenice, Zvornika gdje prima dužnost komandira desetine, s kojom uspješno komandira preko Vranduka i srednje Bosne, do Dalmacije i natrag, u borbama oko Travnika i Šujice. Krajem 1943. odlazi s grupom drugova u tenkovsku brigadu, gdje kao komandir tenkovskog voda nastavlja borbu do konačnog oslobođenja zemlje. Poslije rata ostaje u aktivnoj službi JNA. Umro je 1970. godine u Novom Sadu.

PERIŠA Lovre KREŠIMIR, rođen 1923, Šibenik, radnik iz siromašne radničko-težačke obitelji. Vrlo napredan omladinac. Po okupaciji zemlje radi za NOP. Krajem 1941. postao je član SKOJ-a i sekretar jedne skojevske grupe. Aktivan je na terenu u prikupljanju pomoći za NOP i obavljanju kurirskih dužnosti. Sredinom 1942. postao je kandidat za člana KPJ. Listopada 1942. odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 4. bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe kod Grahova, na Sitnici i Jajcu, u centralnoj Bosni, Kotor-Varoš, Čalinac, Teslić, Prnjavor, u IV i V neprijateljskoj ofenzivi, u teškim bitkama na prostoru

Ivan-sedlo, Bradina, Konjic, G. Vakuf, kod Kalinovika kada postaje i član KPJ, zatim na Drini, Ifsaru, Čajniču, Bijelom Polju, Čelebiću, Korlatu, Bakiću, Tari, Vučevu, Borovnu, Balinovcu, Miljevini, potom preko istočne i srednje Bosne, do Dalmacije i natrag u borbama oko Travnika, Šuice, Jajca, Mrkonjić-Grada, Mliništa, potom u nadiranju Brigade na Istok i po prelasku •u Srbiju, u borbama na Zlatiboru, Palisadu, Kosjeriću, Valjevu, Ubu, Avali, Beogradu, obavljajući dužnosti borca, kurira, ekonoma i člana komisije za snabdjevanje u Brigadi. Krajem 1944. odlazi u ekonomsko odjeljenje korpusa Narodne obrane, a potom postaje intendant Brigade KNOJ-a. Poslije rata ostaje u aktivnoj službi JNA.

PERIŠIĆ Jakova RADOJE, rođen 1920, Kaštel-Štafilić, Split. Đak, član KPJ od 1940. godine u Kaštel-Štafiliću. Završio 6 razreda škole i poljoprivredni kurs u Kninu. Potiče iz imućne mnogočlane porodice. Pod utjecajem komunista i brata Berislava koji je bio član KPJ (poginuo u Svilaji 1942. u Potrav-

Iju), rano se opredjelio za napredni radnički pokret. Isticao se sa svojim naprednim stavovima u bivšem »Sokolu« gdje je vježbao kao omladinac. Isticao se u antiratnim demonstracijama, u popularizaciji SSSR i u akcijama narodne pomoći. Bio je uključen u KUD »RAD« i tu je imao rukovodeću ulogu. Po dolasku okupatora učestvuje u skupljanju oružja i druge opreme. Nalazi materijal za izradu postolja za 10 avijonskih mitraljeza koji su rađeni u radionici Frane Žanića, u Kaštei-Novom. Skrivao 20 pušaka. Bio je hapšen i zatvaran. Po izlasku iz zatvora lipnja 1942. godine, te rujna iste godine, stupa u NOB-u u Mosećko-Svilajski odred iz kojeg direktno ulazi u 4. kraljevački bataljon 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama oko Ključa, Sitnice, Jajca, Kotor-Varoši, Calinca, i u Teslići. U tim borbama ispoljio je veliku hrabrost. Poginuo je 1/2 siječnja 1943. godine u Teslići u borbi s ustašama, Nijemcima i domobranima.

PERIŠIN Šimuna ANTON ANTE, rođen 1924, Kaštel-Kambelovac, Split, zemljoradnik. Član SKOJ-a od početka 1942. Do odlaska u NOB radio aktivno i organizirano za NOP. Godine 1942. stupa u Kaštelansku četu iz koje je dobrovoljno stupio, rujna 1942. u Tičevu, u sastav 2. čete 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim nastavio borbu kao borac i puškomitraljezac na Ključu, Strmici, Sitnici, u centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Calinca, Teslića, Prnjavora, potom u IV neprijateljskoj ofenzivi na Ivan-sedlu, Gornjem-Vakufu, Glavatićevu,

Treskavici, Drini i Kapku, Ifsaru i Sandžaku, oko Bijelog Polja, zatim u V neprijateljskoj ofenzivi, na Čelebiću, Zavajtu, Zlatnom boru, gdje je i teško ranjen, a zatim i prebačen u bolnicu. Kao ranjenik hrabro se nosio. Prešao je Sutjesku uz pomoć jednog Talijana. Zarobljen je u Zelengori od Nijemaca, a onda odveden na strijeljanje s još nekoliko ranjenika. Ante je pukim slučajem ostao živ. Lutao je po šumama i oko 10. rujna 1943. godine, kod Makljana poviše Gornjeg Vakufa, pojavio se ispred svojih suboraca. Drugovi ga nisu poznali. Suznih očiju tiho je rekao: »Zar me drugovi ne poznate. Ja sam Ante Perišin. Bio sam ranjen, a kasnije streljan«. Tek tada je nastala radost. Otpremljen je u Bugojno odakle je kasnije prebačen u Italiju na liječenje, zatim ušao je u 1. tenkovsku brigadu u kojoj je bio komandir čete, u činu potporučnika. Poslije rata ostao je u JNA iz koje je penzioniran u činu pukovnika. Teški ratni vojni invalid.

PERKETA Špire NIKO, rođen 1923, Vrpolje, Šibenik, zeraIjoradnik-radnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od kraja 1942. U listopadu 1943. godine, kod Bugojna dolazi u sastav 2. bataljona 1. proleterske NOU brigade. Član SKOJ-a postao je 1944. Iste godine postao je i član KPJ. Vodi borbe oko Travnika i Suice i već u prvim borbama pokazuje svoju izdržljivost i hrabrost. Početkom 1944. godine postaje pomoćnik puškomitraljezca. Nstavio je borbe po centralnoj Bosni oko Mrkonjić-Grada, gdje je i obolio od pjegavog tifusa. Za vrijeme drvarske operacije nalazi se na liječenju u bolnici 1. korpusa odakle se vraća u svoju jedinicu i opet u svojstvu pomoćnika puškomitraljezca nastavlja borbe preko Sandžaka, oko Pljevalja i u Srbiji. U 1. proleterskoj NOU brigadi ostao je do prosinca 1944. godine kada zbog slabog fizičkog stanja i bolesti odlazi na liječenje u bolnicu, a zatim u zaštitnu jedinicu 1. korpusa, odakle se upućuje na dužnost desetara-bolničara pri Glavnoj vojnoj bolnici u Beogradu. Demobiliziranje lipnja 1945. godine kada dolazi u svoje mjesto i zapošljava se na željeznici.

PERKOVIĆ Šime JOSO, rođen 1900, Cista Velika, Šibenik, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1943. Krajem listopada, te godine odlazi u partizane i kod Bugojna stupa u 3. kragujevački bataljon 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe oko Travnika, Turbeta, Suice, Jajca, Mrkonjić-Grada, u rajonu Mliništa gdje je neprijatelj svim snagama težio da preseče odstupnicu VS poslije desanta na Drvar. Potom u nadiranju Brigade na istok preko Vukovskog, planine Vraniće, Bitovnje, Bjelašnice, Foče i Sandžaka, zatim po prelasku u Srbiju, u borbama preko Zlatibora, Palisada, Kosjerića, Maljena, Valjeva, Uba, Ralje, Avale, Beograda, zatim u Srijemu i Slavoniji do Zagreba, gdje dočekuje kraj rata, u činu vodnika. Poslije rata je demobiliziran kao starije godište. Umro je 1975. godine.

PERKOVIĆ Bože MILAN, roden 1920, Cista Velika, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od 1942. Početkom listopada 1943. odlazi u partizane i preko Sjevernodalmatinskog odreda, kod Bugojna, dolazi u sastav 2. bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe oko Travnika, Suice, u centralnoj Bosni, posebno oko Mrkonjić-Grad, Sipova, Mliništa, za vrijeme drvarske operacije kada postaje i član SKOJ-a, potom u nadiranju Brigade na istok, u borbama na Bitovnji, zatim preko Foče i oko Pljevalja, gdje postaje komandir desetine, potom po prelasku u Srbiju u borba-

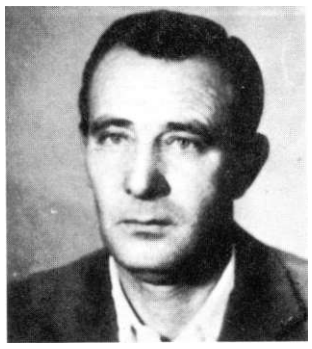
ma na Zlatiboru, Palisadu, Bajinoj Bašti, oko Kosjerića, Valjeva, gdje postaje član KPJ, a zatim vodeći svoju desetinu učestvuje u teškim bitkama na Ubu, Ralji, Avali i u oslobođenju Beograda, kada postaje politički delegat koju dužnost uspješno obavlja. Učestvuje u borbama, u Srijemu kod Sida, Tovarnika i Šidskih Banovaca. Poginuo je 15. prosinca 1944. godine kod Sida, u borbi s Nijemcima.

PERKOVIĆ Marka MILE, rođen 1921, Donje Polje, Šibenik, zemljoradnik, iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. kada postaje i član SKOJ-a, član KPJ 1943. godine. Prvih dana listopada te godine, odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe na Bosanskom Grahovu, Jajcu, u centralnoj Bosni zatim u IV i V neprijateljskoj ofenzivi, u teškim bitkama na pravcu, Ivan-sedlo, Raštelica, Tarčin, Gornji-Vakuf, Čičevo, Glavatičevo, oko Kalinovika, po prelasku Drine na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, kod Pljevalja i Bijelog Polja. Početkom V neprijateljske ofanzive, sredinom svibnja 1943. godine, postaje komandir desetine s kojom vrlo uspješno komandira na prostoru: Mojkovac-Bijelo Polje-Kovren, posebno na pravcu Čelebić-Borje-Zavajit, potom u vrlo teškim naizmjeničnim jurišima, na Zlatnom boru. Poginuo je 26. svibnja 1943. godine u jednom od juriša na neprijatelja, koji je po svaku cijenu težio da se od Zlatnog bora probije ka Čelebiću i Uzlupu, na Tari, i time ugrozi naše ranjenike i jedinice u tom rejonu.

PERKUŠIĆ Luke LUKA, rođen 1925, Podbablje, Imotski, zemljoradnik. Kao osamnaestogodišnjak mobiliziran od strane ustaša, a početkom rujna 1943. nailaskom 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade u rajon Prozor-Duvno, pronađen je gdje spava. Borci su ga prihvatili u svoje redove i tu je ostao do 27. rujna 1943. godine kada je napustio jedinicu i otišao kući gdje je ostao sve do početka 1944. godine. Tada je mobiliziran i poslat u sastav 3. bataljona 9. dalmatinske brigade. Kraj rata ga je zatekao na dužnosti političkog delegata voda, u činu zastavnika. Poslije rata demobiliziranje i nastavio rad u privn di.

PERLAN Marka PAVO, rođen 1923, Split, automehaničar, iz napredne radničke porodice. Radnik brodogradilišta Split od 1941. godine. Član SKOJ-a početkom 1943. godine, član

KPJ u toku rata. Učesnik je raznih diverzija u Splitu. Sve do odlaska u NOB-u radio je aktivno za NOP. Učesnik je razoružanja talijanskih vojnika u Splitu po kapitulaciji Italije početkom rujna 1943. godine kada je i stupio u NOB-u i stupio u 6. beogradski bataljon 1. proleterske NOU brigade. Nastavio je borbe u Dalmaciji, Duvnu, Šuici, Travniku, Vlašiću, na Lisini, Mrkonjić-Grada, Mliništu za vrijeme Drvarske operacije, oko Raduše, Vraniće, Bašarinca, Bitovne i Bjelašnice, u Sandžaku. Zatim u Srbiji na Zlatiboru, Palisadu, Valjevu, Ubu, Ralju i Beogradu, zatim u borbama na Sremskom frontu oko Šida, Tovarniku, Šiskih Banovca, na Orolik, Šaringrad, Vukovar, Borovo, Pleternicu, Ol^učane, Novsku, Čazmu, Vrbovac, sve do Zagreba kada je poslat u Gardu u Beograd u kojoj je ostao sve do 1947. godine. Po izlasku iz JNA ostao je u toj jedinici kao vojni mehaničar gdje se i danas nalazi.

PERONJA Jure TOMO, rođen 1914, Jelsa, Hvar, službenik. Od dizanja ustanka do odlaska u NOB-u. Početkom rujna 1943. godine, radio i pomagao

NOP. U rujnu 1943. godine prebacio se na kopno i s većom grupom Dalmatinaca stupio u artiljeriju 1. proleterske NOU brigade, s kojom nastavlja borbu, oko Travnika i Komara, kada je krajem studenoga 1943. prekomandiran u artiljeriju 1. proleterske divizije u kojoj je vršio dužnost komandira voda. S tom ie jedinicom nastavio borbe oko Jajca, Mrkonjić-Grada, Mliništu, oko Kupresa, Bitovne, Sandžaka, u Srbiji na Zlatiboru, Valjevu, Beogradu, gdje je krajem listopada 1944. prekomandiran u 21. srpsku diviziju, s kojom nastavlja borbu na Sremskom frontu, u Srijemu i Slavoniji, kao komandant samostalnog artiljerijskog divizijona. Kraj rata ga je zatekao u činu poručnika. Poslije rata je ostao u JNA iz koje je preveden u građansku službu, u činu kapetana prve klase. Bio je načelnik odjeljenja za zdravstveno osiguranje u Splitu, odakle je i otišao u penziju. Član KPJ postao je 1944. godine.

PESAH Leona JOSIP, rođen 1924, Derventa, trgovački pomoćnik. Bio je napredan omladinac u Splitu. Radio je kao

skojevac u grupi »Manoš« trgovačkih pomoćnika. Učestvovao je u niz ilegalnih akcija u Splitu. U NOB-u je stupio početkom druge polovine 1943. godine u Mosorski odred sa kojim se bori sve do listopada 1943. kada je u Bugojnu postao borac, kurir i administrator u 6. beogradskom bataljonu 1. proleterske NOU brigade. Nastavlja borbe na Travniku, Duvnu, Suici, Komaru, Vlašiću, Vitovlju, u centralnoj Bosni oko Mrkonjić-Grada, Lisine, Šipova, Mliništa za vrijeme drvarske operacije, Raduši Vranići, Bašarincu, Bitovni, Bjelašnici, Sandžaku, Trnovu, Foči, Srbiji na Zlatiboru, Palisadu, Valjevu, Ubu, Ralji i Beogradu kada je listopada 1944. prekomandiran u sastav Štaba brigade kao administrator. Na toj gaje dužnosti u Generalštabu i zatekao kraj rata, u činu vodnika. Član KPJ postao je 1944. godine. Poslije rata je ostao u JNA odakle je 1948. godine prebačen u Upravu državne bezbjednosti. Danas je major u penziji.

PEŠIĆ Jakova LUCA, rođena 1920, Omiš, radnica, član

SKOJ-a od 1940, a član KPJ od 1943. Jedna od aktivnih omladinki Omiša u pripremama ustanka. Učesnica u nizu ilegalnih akcija. Godine 1942. stupila u Mosorski odred iz kojeg je došla u sastav 3. dalmatinske brigade i nastavila borbe oko Knina i Vrlike. U IV i V neprijateljskoj ofenzivi oko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, Plas-grebena, u dolini Neretve i u Nevesinjskoj kotlini; zatim je nastavila svoj borbeni put preko Uloga, Kalinovika i Broda, a zatim u V ofenzivi u Sandžaku, Zavajtu. Bori se na Čehotini, Jubušnji, Čelebiću, Tari, Martinji i na Vučevu, gdje početkom lipnja 1943. postala borac-bolničarka saniteta 1. proleterske NOU brigade i sa istim se bori u proboju obruča. Vodeći borbu kod Renovice protiv Nijemaca, poginula je u drugoj polovini lipnja 1943. godine.

PEŠIĆ Jakova MARKO, rođen 1913, Čista Velika, Šibenik, zemljoradnik, iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od

kraja 1942. godine. Listopada 1943. godine kod Bugojna dolazi u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodio borbe oko Travnika, Šuice, Jajca, potom na prostoru Mrkonjić-Grada, Šipova, Mliništa, za vrijeme drvarske operacije, svibnja 1944. godine, a potom u nadiranju Brigade na istok, u borbama na pk Bitovnji, zatim preko Foče, u Sandžaku, oko Pljevalja, te po prelasku u Srbiju u bitkama na Zlatiboru, Palisadu, oko Kosjerića, Valjeva, Uba, Ralje, Avale, naročito u oslobođenju Beograda, kada poslije kraćeg odmora nastavlja teške bitke kod Šida, Tovarnika, Sidskih Banovaca, sve do ožujka mjeseca 1945,godine, kada je bio teško ranjen, a zatim upućen u bolnicu, gdje mu je amputirana noga. U bolnici dočekuje kraj rata. Po završetku rata demobiliziran je kao ratni vojni invalid. Umro je 1970. godine.

PEŠIĆ Jere NIKOLA, rođen 1921, Čista Velika, Šibenik, zemljoradnik, iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1943. Član SKOJ-a postao je krajem prosinca 1943. godine. Listopada iste godine odlazi u partizane i kod Bugojna stupa u 4. kraljevački bataljon 1. proleterske NOU brigade i u sastavu njegove Rudarske čete učestvuje u borbama oko Travnika, Turbeta, Duvna, Šuice, opet Travnika, Turba, Vlašića. Komara, Jajca, Karaule, Vlašića, zatim u centralnoj Bosni oko Mrkonjić-Grada Šipova, Gerova i Lisine. Poginuo je početkom svibnja 1944. godine kod Gerova, kao puškomitraljezac u borbi sa soldatijom zloglasne njemačke 7. SS divizije »Princ Eugen«. Tako se vrlo rano ugasio život ovog hrabrog i divnog proletera.

PETKOVIĆ Marina ANTE, rođen 1926, Vela Luka, Korčula, zemljoradnik. Član SKOJ-a 1942. Učesnik niz ilegalnih akcija u svom mjestu. U prvoj polovini 1942. stupa u NOB-u na Korčuli odakle se prebacuje na Biokovo u sastav omladinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević« sa kojom se bori na Biokovu do kraja kolovoza 1942. kada je postao borac i puškomitraljezac 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama Ključa, Bosanskog Gra-

hova, na Sitnici, Jajcu zatim u centralnoj Bosni na Kotor-Varoši, Čalincu, Jošavci'oko Teslića i Banje Luke. U IV i V neprijateljskoj ofenzivi kod Bradine i Konjica, Ivan-sedla, Gornjeg Vakufa, Glavatičeva i Treskavice, na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Sandžaku, Bijelom Polju, Šehovićima, Kovrenu, Čelebiću, Borju, Bakićima, Tari, Pivi, Vučevu, Borovnu, Popovu Mostu, Zelengori, Balinovcu, Rataju, Miljevini, zatim u istočnoj Bosni na Jahorini, Prači, Vlasenici i Zvorniku, kod Vranduka, Turbeta, Dalmacije, Duvna, Travnika, Šuice, Jajca, Mrkonjić-Grada i Lisine. Vodeći borbu sa nijemačkim »trupovima« na Lisini kod Mrkonjić Grada 4. travnja 1944. godine, poginuo je-

PETKOVIĆ Ivana JAKOV-ĆORE, rođen 1911, Vrpolje, Šibenik, željeznički radnik iz siromašne seljačko-radničke obitelji. Još prije rata opredeljuje se za napredni radnički i revolucionarni pokret. Godine 1940. postaje član KPJ. Po okupaciji zemlje aktivno radi za NOP i jedan je od organizatora ustanka. Odlučan i prkosan prema okupatorsko-kvinslišKim vlastima. Bio je oženjen i imao je troje nejake djece. Početkom listopada 1942. odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 2. bataljona 1. proleterske NOU brigade. Izvršava zadatke i ističe se u prvim borbama oko Bosanskog Grahova da bi već u slijedećoj borbi 19/20. studenog 1942. godine uoči napada na »krvavu« Sitnicu, postao puškomitraljezac, kojim neustrašivo tuče i zajedno sa svojim drugovima juriša na njemačko-ustaško-domobranske položaje. Prilikom jednog od takvih juriša na »famoznu« džamiju, posljednju utvrdu neprijatelja na Sitnici, smrtno je pogođen i tu se zauvjek ugasio život ovog neustrašivog borca, pravog proletera, kako su ga drugovi Crnogorci zvali, druga »Budjonija«. Sahranjen je na Sitnici zajedno sa desetak svojih drugova iz Dalmacije, Crne Gore, Srbije i bosne i Hercegovine.

PETKOVIĆ BARIĆ Lovre JOSIP, rođen 1928, Vrpolje, Šibenik, zemljoradnik iz vrlo siromašne seljačke obitelji. Za NOP

radi od 1942. godine, a krajem iste godine stupa u Sjevernodalmatinski odred, gdje vrši dužnost kurira. Početkom 1943. postaje član SKOJ-a. Po kapitualciji Italije kod Ciste Velike u Dalmaciji dolazi u sastav 6. bataljona • 1. proleterske NOU brigade, gdje dobija dužnost kurira pri štabu bataljona koju uz punu odgovornost uspješno obavlja. Po oslobođenju Beograda, postaje član KPJ i dobija čin vodnika, nastavljajući da obavlja odgovornu kurirsku dužnost, sve do siječnja 1945. godine, kada je na Sremskom frontu bio teže ranjen, a potom je upućen na liječenje u Požarevac, odakle je upućen u Split na oporavak. Tu vrši dužnsot i komandira voda, gdje i dočekuje kraj rata. Godine 1946. odlazi na školovanje u SSSR, odakle se vraća po izlasku rezolucije IB-a i zapošljava se u službu bezbjednosti. Ratni je vojni invalid. Živi u Šibeniku kao penzioner.

PETKOVIĆ KOMADINA Ante KATA, rođen 1921, Vrpolje, Šibenik radnica-domaćica iz siromašne seljačke obitelji. Napredna omaldinka. Živi i

radi na selu, a potom se zapošljava u bonici u Šibeniku, odakle preko veza, potajno, sakuplja i šalje na teren razni sanitetski materijal. Bila je zatvarana od strane Talijana, a potom su je držali pod nadzorom. Kapitulacijom Italije odlazi u partizane i u rujnu mjesecu kod Šuice dolazi u sastav saniteta 1. proleterske NOU brigade. Savjesno izvršava postavljene zadatke. Uvijek je bila spremna da pomogne ranjenom i bolesnom drugu. Krejem 1943. godine dobila je zadatak da pazi i odgovara za teško bolesnog druga Pešića. Tom prilikom bila osječena od jednice. Lutala po šumama nekoliko dana, a zatim je uhvatila vezu s dijelovima 11. divizije i tako ne napuštajući bolesnog druga stigla u Drvar. Malo kasnije vraća se u Brigadu i nastavlja izvršavanje odgovornih zadataka. Početkom 1944. prekomandirana je u bolnicu 1. proleterske divizije, s kojom nastavlja ratni put po Bosni, a potom na istok preko Kupresa, Vukovskog, pl. Bitovnje, Bjelašnice, Foče, Sandžaka, te prelaska u Srbiju, do Zlatibora, Kosjerića, Valjeva, Avale, Beograda, Srijema do Iloka, gdje je bila ranjena početkom 1945. godine a potom upućena u bolnicu Beograd, gdje dočekuje kraj rata, u činu starijeg vodnika. Umrla je 1979. godine.

PETKOVIĆ-BARIĆ Martina MARKO, rođen 1900, Vrpolje, Šibenik, zemljoradnik iz vrlo siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od 1942. Listopada 1943. odlazi u partizane i kod Bugojna dolazi u sastav 2. bataljona 1. proleterske NOU brigade, gdje se prvo kao borac, a zatim kuhar, ističe svojom upornošću u izvršavanju postalvjenih zadataka. Iako je bio jedan po godinama od najstarijih boraca nikada se to na njemu nije osjećalo. Hrabro se držao za vrijeme drvarske operacije, a potom u napornom i uz borbu vrlo teškom pokretu na Istok i po prelasku u Srbiju. Uvijek je služio za primjer mlađim borcima, u prištapskim jedinicama. Svaki postavljeni zadatak izvršavao je sa voljom i na vrijeme, zbog čega je bio voljen i cijenjen među drugovima. U sastavu Brigade prošao je cijeli ratni put preko Bosne, Sandžaka, Sr-

bije, Srijema i Slavonije do Zagreba, gdje je i dočekao kraj rata. Kao starije godište demobilisan je krajem 1945. godine. Umro je 1977. godine.

PETKOVIĆ Marka MILOŠ, rođen 1924, Vrpolje, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1943. godine, a sredinom travnja te godine postao je član SKOJ-a, a član KPJ krajem listopada 1944. godine. U Šibenski partizanski odred stupio je u svibnju 1943. godine iz kojeg je listopada te godine kod Bugojna ušao u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske

NOU brigade. Učestvuje u borbama oko Travnika, Šuice, Turbeta, Komara, Koričana, r. Ugar, Crnog vrha, Jošavke, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Raduše, Vraniće, Bašarinca, Bitovnje, Bjelašnice, Trnova, Pljevaja, zatim po prelasku u Srbiju u borbama preko Zlatibora, Palisada, Banje Bašte, Duba, Kosjerića, Valjeva, Uba, Ralje, Avale i Beograda. Po formiranju 7. pratećeg bataljona 1. proleterske brigade, studenog 1944. godine ulazi u njegov sastav i kao komandir voda PT-oruđa nastavlja borbu preko Srijema i Slavonije do Zagreba gdje i dočekuje kraj rata u činu zastavnika. Poslije rata ostao u JNA. Penzioniran je u činu majora.

PETKOVIĆ Frane NIKOLA, rođen 1919. Vrpolje, Šibenik, radnik-zemljoradnik iz vrlo siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. godine. Početkom listopada 1942. godine odlazi u partizane i u Ključu stupa u 2. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU bri-

gade, s kojim učestvuje u borbama na Strmici i oko Bosanskog Grahova i Sitnice. Jurišajući sa svojim drugovima na bunkere i utvrđenja njemačko-ustaško-domobranske i četničke, a posebno na »famoznu« džamiju koja se nalazila u središtu nepriäjteljske obrane, iz koje su se grčevito branili udruženi neprijateljski vojnici i starješine 19/20. studenog 1942. godine poginuo je hrabro. Nikolu je pokosio neprijateljski rafal i teško ga ranio i prije dolaska u bolnicu podlegao teškim ranama na putu za Ključ.

PETKOVIĆ Šime STANKO KEDŽO, rođen 1921, Vrpolje, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od 1942. Listopada 1943. odlazi u partizane i kod Bugojna dolazi u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe oko Trvnika i Šuice, Komara, Klašića, Kitovja, zatim preko centralne Bosne, oko Kotar Varoši i Jošanke na prostoru Mrkonjić-Grad, Šipovo, Mliništa za vrijeme drvarske operacije, poslije čega postaje i član SKOJ-a, zatim u nadiranju Brigade na istok u borbama na Raduši, Vranići, Bašarincu pl. Bitovniji, potom preko Foče i Sandžaka, kada uoči prelaska u Srbiju kolovoza 1944. godine postaje puškomitraljezac, kojim uspješno rukuje i tuče neprijatelja, na Zlatiboru, Palisadu, Bajinoj Bašti, zatim kod Kosjerića, Valjeva, Uba, Ralje, Avale, a pred sami napad na Beograd, postaje komandir desetine, s kojom uspješno komandira u borbama ulicama Beograda, do njegovog konačnog oslobođenja. Bio je vrlo hrabar i uporan borac. Poginuo je nesretnim slučajem krajem listopada 1944. godine, oslobođenje Beograda.

PETRANOVIĆ-RISTIĆ Vasa MARIJA, rođena 1923, Drniš, radnica. Vrlo mlada je od kuće otišla trbuhom za kruhom. U Zagrebu se zaposlila gdje se i upoznala sa naprednim idejama radničkog i omladinskog pokreta. Godine 1942. bježi iz Zagreba u Beograd tu se zaposlila i povezala s omladinskim pokretom i u njemu radi ilegalno do druge polovine 1943. godine. U Beogradu je postala i član SKOJ-a. Drugom polovinom 1943, stupa u NOB-u u

Kosmajski odred iz kojeg je listopada 1944. godine stupila u 2. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade i nastavila borbu za oslobođenje Beograda, zatim vodi borbe oko Iloka, Šida, Tovarnika, Šiskih Banovaca, Orolika (na Sremskom frontu) sve do veljače 1945. godine kada je prekomandovana u bolnicu 212 u kojoj ostaje da njeguje svoje ranjene i bolesne suborce sve do kraja rata. U prosincu 1945. godine demobilizirala se i prešla na rad u privredu. U toku rata postala je član KPJ.

PETRIĆ Andrije ĆIRO, rođen 1920, Gornje Selo, otok Šolta, Split, radnik-ribar. Ćiro je bio jedan od naprednih omladinaca na otoku. Član SKOJ-a postao je početkom 1942. Radio je na jačanju omladinskog pokreta. Ujesen 1942. stupio je u Mosečki bataljon sa kojim je ušao u sastav 3. dalmatinske brigade, s kojim nastavlja borbe oko Knina i Vrlike. U IV i V nepriajteljskoj ofenzivi oko Imotskog,

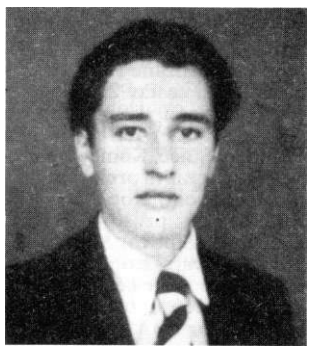

Posušja, Plas-grebena i u dolini Neretve, a zatim u borbama u Nevesinskoj kotlini, nastavlja svoj borbeni put preko Uloga, Kalinovika, Zavajt, a zatim vodi borbe na Čehotini, Čelebiću, Jubušnoj, Tari, Martinju i Vučevu gdje je početkom lipnja 1943. godine postao borac 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavio borbu u proboju obruča. Poginuo je 14. lipnja 1943. godine kod Miljevine, u 5 neprijateljskoj ofanzivi. bio je borac izuzetne izdržljivosti i hrabrosti.

PETRIĆ Luke IVO, rođen 1922, Split, đak iz radničke seljačke porodice. Završio dva razreda gimnazije iz koje je istjeran zbog naprednih ideja. Nastavio je da se bavi sportom i bio je aktivni nogometaš RSK »Split« u kojem je sprovodio napredne ideje radničkog pokreta. Tu je i postao član SKOJ-a. Po okupaciji zemlje i ulasku okupatora u Split bio je uhapšen i zatvoren. Po izlasku iz zatvora uključio se u rad s omladinom Splita i pripadao grupi s kojom je rukovodio drug Sustić. Za vrijeme kapitulacije Italije stupa u sastav 4. splitske brigade i učestvuje u obrani Splita pod Klisom. Pred kraj rujna 1943. godine psotao je borac 6. beograskog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim je nastavio borbe kao borac, komandir odjeljenja, komandir voda i zamjenik komandira čete na Duvnu, Travniku, Šuici, Vlašiću, u VI i VII neprijateljskoj ofenzivi oko Komaru, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Bašarincu, Vraniće, Sandžaka, u Srbiji na Palisadu, Valjevu, Beogradu', Sremskom frontu na Iloku, Šidu, Tovrniku, Oraliku, Mehovima, Vukovaru, Pleternici,"Banovoj Jaruzi. Vodeći borbu, 5. svibnja 1945. godine s Nijemcima i ustašama na Vrbovcu teško je ranjen u noge, tako da mu je jedna noga ampuntirana, a kraj rata dočekao je u bolnici u Čazmi. U sastavu svog bataljona postao je član KPJ. Iz Beograda 1944. godine ušao je u sastav 5. bataljona i kasnije se opet vratio u svoj bataljon. Poslije rata ušao je u službu UDBE za Jugoslaviju. U mirovinu je otišao kao rezervni kapetan I klase.

PETRINA Martina BLAŽ, rođen 1923, Donje Polje, Šibenik, ugostiteljski radnik-naučnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od kraja 1941. Početkom 1942. postaje član SKOJ-a. Prvih dana listopada te godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 2. crnogorskog bataljna 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe na Grahovu, Sitnici, Jajcu, preko centralne Bosne, oko Kotor-Vat.oši, Crnog vrha, Jošavke, Devetine, Teslića, Prnjavora, zatim u IV i V neprijateljsku ofanzivu kada kao pomoćnik

nišandžije na minobacaču, u Pratećoj četi, tuče nepriajtelja, u teškim bitkama na Ivan-sedlu, G. Vakufu, Čićevu i Glavatičevu, Treskavici, Drini Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, zatim na prostoru Čajniče-Goražde, Limu i Bijelom Polju. Piginuo je 21. svibnja 1943. godine, zapadno od Čelebića, u borbi s Nijemcima.

PETRINA Vice MILE, rođen 1920, Donje Polje, Šibenik, podoficir BJV, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Od početka 1942. aktivno radi za NOP. Iste godine postaje član SKOJ-a. Prvih dana listopada 1942. odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe na Grahovu, Sitnici, Jajcu, preko centralne Bosne, Kotar Varoši, Crnog vrha, Jasovke i Teslića kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, u teškim bitkama na prostoru Ivan-sedla, Bradine, Konjica, G. Vakufa, Čičeva, Glavatićeva, Treskavice, po prelasku Drine na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde'kod Pljevalja, Bijelog Polja, na Čelbiću, Korlatu, Bakiću, Tari, Vučevu, Borovnu, Zelengori, Balinovcu, Rataju, gdje 12. lipnja 1943. godine psotaje komandir desetine, s kojom uspješno komandira u borbama ispred Miljevine, potom u našoj ofanzivi preko Jahorine, r. Prače, Podromanije, Han-Pijeska, Vlasenice, Drinjače i Zvornika. Poginuo 5. srpnja 1943. godine. Kod Zvornika, u borbi s Nijemcima i ustašama. Član KPJ postao je po izlasku iz V neprijateljske ofanzive, na Jahorini.

PETRINA Jakova VICE, rođen 1921, Dubrava, Šibenik, radnik iz siromašne seljačke obitelji. Napredan omladinac. Za NOP radi od početka 1942. Travnja 1942. postaje član SKOJ-a, da bi početkom listopada, iste godine, otišao u partizane i u Ključu stupa u 2. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade, s kojim učestvuje u borbama oko Grahova, Strmice, Sitnice, Jajca, Kotar-Varoši, Crnog vrha, Jošavke, Teslića, Devetine, Prnjavora, Maslovara, Bojske, Ivan sedla, Raštelice, G. Vakufa, Neretve, Glava-

tičevo, Treskavice, Ustikulina, Drine, Krčinog brda, Kapka, Ifsara, Čajniča, Garažda, Lima, Brodareva, Kovrena, Šakovića, Celebića, Zavajita, Zlatnog bora, Tare, Vučeva, Sutjeske, Borovna, Zelengore, Balinovca, Miljevine, Jahorine, r. Prače, Renovice, Devetka, Han-Pijeska, Vlasenica, Drinjače, Zvornika, Caparda, Nemile, r. Bosne, Turbeta, Dalmaciji oko Suica, Kupresa, Travnika, Komara, Vlašića, u centralnoj Bosni oko Mrkonjić-Grada, Lisine, Sipova, Mliništa, Vukovskog, Raduše, Vraniće, Komara, Bitovnja, Bjelašnice, Drine, Sandžaka, Uvea, Zlatibora, Palisada, Bajine Bašte, Kosjerića, Maljena, Kolubare, Valjeva, Uba, Ralje, Avale, Beograda, zatim preko Srijema i Slavonije, do Zagreba, gdje dočekuje i kraj rata kao komandir voda u činu zastavnika. Član KPJ postao je kolovoza 1943. Poslije rata ostaje u JNA. Ratn ivojni invalid. Penzionisan 1952. godine u činu poručnika.

PETROVIĆ Đure DUŠAN, roden 1922, Otišić, Sinj, iz seljačke siromašne porodice. Za NOP radi od 1942. Clan SKOJ-a postao je 1942. godine a član KPJ u toku rata. U 1. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade stupio krajem 1943. godine kod Kupresa s kojim učestvuje u borbama kod Travnika, Turbeta, Komara, Gostilja, Vlašića, Ugra, u centralnoj Bosni, oko Mrkonjić-Grada, Lisina, Jajca, Sipova, Mliništa, za vrijem drvarske operacije, Vukovskog, Prozora, Vranića, Bašarinca, Bitovne, Tarčina, Bjelašnice, Trnova, Foče, Pljevlja, Kovrena, Jubišna, Uvaca, Zlatibora, Palisada, Bajine Bašte, Kosjerića, Maljena, Valjeva, Kolubare, Uba, Kosmaja, Ralje, Avale, Beograda, Sida, Tovarnika, Siskih Banovca, Orolika, Bosuta, Šaringrada, Vukvoara, Pleternice, Okučana, Brezovce, Garešnice, Vrbovca, Ratkovca, Zeline i Zagreba gdje i dočekuje kraj rata, kao starješina. Posije rata ostaje u JNA iz koje je penzionisan kao potpukovnik.

PETROVIĆ Ante LJILJANA, rođena 1928, Sinj,-učenica. Godine 1942. slupa u Svilajski odred s kojim se bori sve do studenog 1943. godine kada je postala borac-bolničarka 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, kod Suice, i sa isti nastavila da se bori oko Travnika, Vlašića, centralne Bosne, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, oko Gornjeg Vakufa, Vraniće, Bašarinca, Tarčina, Sandžaka. U Srbiji, na Zlatiboru, Palisadu, Kosjeriću, Valjevu, Ubu i Beogradu, kada je ušla listopada 1944. u sanitetski bataljon i nastavila borbe, na Sremskom frontu, sve do početka 1945. godine kada se vraća u svoj bataljon i nastavlja borbu u Srijmu i Slavoniji, do konačne pobjede. Ljiljana je bila jedna od hrabrih i pouzdanih boracabolničarki. Bila je stalno u prvim borbenim linijama i svojim ranjenim suborcima ukazivala prvu pomoć. Posebno se istakla na Sremskom frontu.

PUTNIKOVIĆ Josipa PETAR, rođen 1923, Murter, Šibenik, ribar-zemlioradnik iz siromašne ribarsko-zemljroadničke obitelji. Za NOP radi od početka 1942 godine, a sredinom te godine postaje član SKOJ-a da bi krajem listopada 1942. godine kod Bosanskog Grahova došao u sastav 4. bataljona pro-

leterske NOU brigade. Vodi borbe na Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, Kotor-Varoš, Čalincu, Jošanka, Teslića u IV i V neprijateljskoj ofanzivi, u teškim bitkama na prostoru Ivansedlo, Bradina, Konjic, G. Vakuf, kod Kalinovika, zatim na Drini, Ifsaru, potom kod Bijelog Polja, na prostoru Čelebić-Korlat-Bakić, na Zlatnom boru, Tari, gdje i postaje član KPJ, zatim na Vučevu, Borovnu-Sutjesci, Zelengori, Balinovcu i Miljevini, te preko istočne i srednje Bosne, a zatim kao politički delegat voda stiže i u Dalmaciju, kada krajem rujna 1943. godine odlazi za političkog radnika u novoformirani talijanski bataljon pri Brigadi, s kojim nastavlja borbe preko Bosne, Sandžaka, Srbije, Srijema i Slavonije. Kraj rata dočekuje, kao komesar bataljona, u brigadadi »Garibardi«. Poslije rata, zbog bolesti, odlazi iz JNA. Umro je 1952. godine.

PUTNIKOVIĆ Konstantina BRANKO-POPIVAČEV, rođen 1925, Murter, Šibenik, zemljoradnik-ribar iz siromašne seljačko-ribarske obitelji. Za NOP radi od kraja 1941. godine.

Član SKOJ-a postaje u prvoj polovini 1942. U sastav 4. kraljevačkog bataljna 1. proleterske NOU brigade dolazi krajem listopada 1942. godine, kod Bosanskog Grahova (s. Pećі). Bori se na Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni: Kotor-Varoš, Čalinac, Teslić, Prnjavoru, U IV i V neprijateljskoj ofanzivi, u borbama na prostoru Konjic - Bradina - Ivan-sedlo, G. Vakuf, kod Kalinovika, na Drini, Ifsaru, Čajniče-Goražde, gdje travnja 1943. postaje član KPJ; potom kod Bijelog Polja, na prostoru Čele-

bić-Zavojit Zlatni bor, Tari, Vučevu, Borovnu, Balinovcu, Milejvini, potom preko istočne i srednje Bosne do Dalmacije i natrag. U borbama oko Travnika, Šuice, Jajca, Mrkonjić-Grada, Mliništa, Bitovnje, Pljevalja, Zlatibora, Valjeva, Uba, Avale, Beograda, preko -Srijema i Slavonije. Poginuo je u travnju 1945. godine kod Lipika, kao zamjenik komandira čete 2. bataljonu 1. proleterske NOU brigade.

PUPOVAC Spase SERBE, rođen 1917, Biljane Gornje, Benkovac, zemljoradnik. Godine 1943. stupa u Sjeverodalmatinski odred s kojim se bori do listopada 1943. godine, kada je u Bugojnu postao borac 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Bori se oko Travnika, Komara, Duvna, Šuice, Kupresa, Vlašića, Jajca, centralne Bosne, Mrkonjić-Grada, Lisine, za vrijeme desanta na Drvar, oko Mliništa, Vukovskom, Gornjeg-Vakufa, Vraniće, Bašarinca, Bitovna, u Sandžaku, oko Goražda i Pljevaja; u Srbiji na Zlatiboru, Palisadu, Kosjeriću, Valjevu, Ubu, Ralji, Beogradu; zatim učestvuje u svim borbama, na Sremskom frontu, u Srijemu i Slavoniji na Iloku, Sidu, Tovarniku, Sinskim Banovcima, Ilači, Orliku, Šaringradu, Sotinu, Vukovaru, Pleternici. Banovoj Jaruzi, Vrbovci i sv. Ivan-Zeleni. Poslije rata se demobilizirao i nastvio rad u privredi.

PUIZINA Duje BOŽO-BARIKADA, rođen 1924, Split, bravarski radnik iz proleterske obitelji. Godine 1941. proganjan i zatvaran zbog naprednih ideja i pomaganja NOP. Bio je član Ursovih sindikata. U NOB-u u prvoi polovini 1943. u Mosorski odred s kojim se bori sve do rujna 1943. kada je postao borac 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim nastavlja borbu na Aržanovu, Duvnu, Travniku, Vlašiću, Turbetu, Vitovlju, oko Jajca, a zatim u centralnoj Bosni, Mrkonjić-Gradu, Lisini, Mliništu za vrijeme Drvarske operacije, zatim oko Raduše, Vraniće, Bašarnica, Bitovne, Bjelašnice u Sandžaku i Srbiji, na Zlatiboru, Palisedu, Valjevu, Ubu, Ralji i Beogradu. Član KPJ postao je

studenog 1943. godine. Listopada 1944. prekomandovan je u sastav jedinica 2. armije u kojima je bio komandir voda, na kojoj ga dužnosti i zatekao kraj rata u činu vodnika. Poslije rata demobiliziran i nastavio rad u privredi.

PUHARIĆ Ivana ŽIVKO, rođen 1919, Makarska, pekarski radnik. Član SKOJ-a od 1940. Bio je sindikalno organizovan u URS. Učesnik je političkih manifestacija te oduzimanja oružja i opreme iz građanske škole u Makarskoj, 18. travnja 1942. stupa u 3. vod Južodalmatinske čete, a kasnije omaldinske čete »Ante Torkar«, bataljona »Josip Jurčević«, s kojim se bori do kraja kolovoza

1942. godine, kada postaje borac, puškomitraljezac, komandir odjeljenja i vodnik voda u sastavu 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim nastavlja borbu, na Ključu, Strmici, oko Manjače, Jajca u centralnoj Bosni, kada je i postao član KPJ i puškomitraljezac, zatim vodi borbe, oko Kotor-Varoši, Čalinca, Teslića i Banje Luke, potom u IV nepriajteljskoj ofenzivi, na Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu, Glavatičevu, Čičevu, Lipetu, Treskavici, Drini na Krčinu brdu, Ifsaru, kada je kao komandir odjeljenja prekomandiran u intendanturu brigade, a kasnije u sastav intendanture divizije i poslije izlaska iz V nepriajteljske ofenzive, vratio se u sastav svog bataljona gdje je vršio dužnost komandira voda. Poginuo je u kolovozu 1943. godine u okolici Travnika.

PUHARIĆ Ivana TONČI, rođen 1913, Makarska, ugostiteljski radnik. Bio prvi sekretar međustrukovnih sindikata, za kotar Makarsku 1935 godine, a zatim delegat na kongresu ugostiteljskih radnika u Splitu, iste godine. Organizator štraj-

kova i učesnik političkih manifestacija u Makarskoj. Zatvaran je od nenarodnog režima i ostajao i bez posla u Makarskoj i Splitu. Kao kandidat KP radio je za NOP od 1941. godine po direktivi Mjesnog komiteta Split. Od srpnja 1942. stupa u pristapske jedinice 4. operativne zone. Po oslobođenju Livna, 7. kolovoza 1942. godine postaje borac, ekonom i intendant pristapskih jedinica 1. proleterske NOU brigade a zatim je nastavio u 1. proleterskoj diviziji i 1. korpusu. Učesnik je borbi u zapadnoj Bosni, centralnoj Bosni, u IV i V nepriajteljskoj ofenzivi u istočnoj Bosni, Sandžaku, Crnoj Gori i Srbiji. Nakon oslobođenja Beograda postavljenje za domaćina Maršalata. Kraj rata dočekao je u činu zastavnika. Poslije rata ostao u JNA iz koje je penzioniran u činu kapetana I klase. Član KPJ postao je 1943. godine.

PUHARIĆ Nike KLEME, rođen 1919, u Puharićima, Makarska, zemljoradnik iz napredne zemljoradničke mnogobrojne porodice. Član SKOJ-a 1939 godine a član KPJ 1941. Jedan od naprednih komunista Puhariča. Učestvovao je u ilegalnim akcijama. Radio aktivno na pripremi ustanka. Učesnik oduzimanja oružja iz građanske škole, 18. travnja 1941. u Makarskoj. Bio sindikalno organizovan u URS. Učesnik političkih manifestacija, a bio je proganjan od nenarodnog režima. Godine 1941. stupa u Prv i partizansku grupu Makarska, u Krljavu«, kasnije u 3. vod Južnodalmatinske čete i 3. čete »Josip Jurčević« i hrabro se bori na Biokovu do kraja kolovoza 1942. godine, kada postaje borac, puškomitraljezac i komandir odjeljenja 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim nastavlja borbe na Ključu, Strmici, Sitnici, Jajcu u centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Calinca, Teslića, Prnjavora, u IV neprijateljskoj ofenzivi: na Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu, Glavatičevu i Treskavice. Potom nastavlja na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Sandžaku, oko Prijepolja, u V nepriajteljskoj ofenzivi, na Čelebiću, Korlatu, Zlatnom boru, Vučevu, Borovnu, u dolini Sutjeske i Zelengore. Poginuo je u borbi s Njemcima kod Lučkih koliba.

PUHARIĆ Grge JOSIP-BUTIĆ, rođen 1914, Puharići, Makarska, zemljoradnik. Povremeno radio na građevinama. Učesnik političkih manifestacija u Makarskoj. Clan SKOJ-a od prije rata. Radio na pripremi ustanka 1941. Bio vojni ilegalac.

Godine 1941. stupa u prvi Makarsku partizansku grupu. Clan KPJ od 1942. Bio u URS Sindikatima. Učesnik oduzimanja oružja iz Građanske škole u Makarskoj 18. travnja 1941. Bio borac 3. voda Južnodalmatinske čete, 3. čete bataljona »Josip Jurčević« i »Vid Mihaljević, s kojim je ušao u sastav 4. dalmatinske brigade i nastavio borbu kao komandir odjeljenja u IV neprijateljskoj ofenzivi, oko Imotskog i Vrgorca, Širokog Brijega, Posušja, Tihaline i Klobuka, Plas-grebena, doline Neretve i Nevesinja kada je krajem travnja 1943. godine postao komandir odjeljenja u 3. dalmatinskoj brigadi i nastavio borbu u Sandžaku u V ofenziv, Cehotine, Celebića, Tare, Martinja, i Vučeva, da bi početkom lipnja 1943. godine postao borac 6. beograskog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borbu u razbijanje obruča, na Rataju i Miljevini, kada je u jednom od juriša sa Njemcima hrabro poginuo. Bio je to hrabar i postojan borac naše partije. Cijela njegova porodica radila je i bila uz NOP i NOB-i.

PUCAR Dušana DRAGICA, rođena 1926, Radovica, Sinj, domaćica iz seljačke siromašne porodice. Kao napredna omladinka pomagala je NOV i nije mogla da odoli iskušenju da ne ode u NOB-u, posebno kada je vidjla i mnoge mlade djevojke kako odlaze u borbu. Zajedno sa svojim mještanima odlazi u 3. kragujevački bataljon u listopadu 1943. kod Bugojna. Dragica se pokazala kao vrijedna djevojka-borac i dobar drug. Njoj nije bilo ništa teško da radi, jer je na teškoće naučila od početka svoje mladosti. Uvijek je bila na pomoći svojim suborcima. Svu težinu marševa i-borbi dobro je podnosila. S bataljonom je prošla kroz sve marševe i borbe oko Travnika, Vlašića, Kupresa, Šuice, Duvna, Jajca, centralne Bosne, Mrkonjić-Grada i dalje. Prošla je neprijateljsku ofenzivu od Drvara do Pljevalja i u tim najtežim borbama bila je spremna da sa svojim drugovima-kuharima donese hranu na svaki položaj i do svakog borca. Po prelasku u Srbiju primljena je u SKOJ što je na nju vrlo pozitivno djelovalo. Svojim utjecajem na omaldinu u selima zapadne Srbije doprinjela je da mnogi omladinci i omladinke stupe u redove 3. bataljona. U oslobođenom Beogradu posebno se osjećala sretnom, jer je i ona dala svoj udio, kao bolničarka, u njegovu oslobođenju Poginula je 23. prosinca 1944. godine na Sremskom frontu u borbi s Nijemcima.

PRUŽE Luke JURE, rođen 1919, Zagvozd, Imtoski, zemljoradnik, član SKOJ-a od 1941. Bio je kandidat KP. Vrlo aktivan u ustanku u Zagvozdu. U drugoj polovini 1942. stupio u batlajon »Vid Mihaljević«. Bori se na Biokovu s kojim je ušao u sastav 4. dalmatinske brigade i nastavio borbu u IV i V ofenzivi, oko Vrgorca, Jubuškog, Tihaljine, Klobuka, Plas-grebena i u dolini Neretve, a zatim u Nevesinskoj kotlini. Travnja 1943. nastavio je svoj borbeni put u sastavu 3. dalmatinske brigade kao puškomitraljezac oko Uloga, Kaljinovika, Broda, zatim vodi borbe oko Zavajta na Cehotini, na Čelebiću, Tari, Martinju i Vučevu, gdje je početkom lipnja 1943. postao puškomitraljezac 1. čete 2. crnogorsko bataljona' 1. proleterske NOU brigade i nastavio borbe u slamanju obruča oko Miljevine, a zatim u istočnoj Bosni na Jahorini, r. Prači, Vlasenici, Drinjači, Zvorniku, Capardima, Nemiloj, centralnoj Bosni: Turbetu i Dalmaciji kada je rujna 1943. porekomandiran u Dalmaciju kao član KPJ od početka 1943. godine. Po prekomandi je ušao u Imotski odred, a kasnije postao komandir voda 1. čete 1. bataljona 1. dalmatinske brigade a nešto kasnije i komesar te čete. Poginuo je 13. listopada 1943. godine prilikom napada na Vrgorac u jednom od juriša na. nepriajtelja. Bio je to borac i puškomitraljezac kakav se samo može poželjeti.

PROTEGA-NOVKOVIĆ Mate SLAVKA, rođena 1922, Dubrava, Šibenik, domaćica iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. godine, a prvih dana listopada godine odlazi u partizane i kod Ključa stupa u 6. beogradski bataljn 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe na Grahovu, Sit-

nici, Jajcu, Kotor-Varoši, Crnom vrhu, Jošaki, u centralnoj Bosni, posebno kroz IV i V neprijatlejsku ofanzivu, u teškim bitkama, na prostoru Ivan-sedla, Bradine, Konjica, G. Vakufa, kod Kalinovika, po prelasku Drine na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, kod Bijelog Polja, na pravcu Čelebić šuma, Korlat, Trovrh, Tara, Vučeva, Suhoj, Zelengori, Balinovac, Miljevinu, potom preko istočne Bosne zatim oko Han-Pijeska, Vlasenice, Zvornika, Capara, Nemile u srednjoj Bosni i Dalmaciji i natrg u borbama oko Travnika, Turbeta, Šuice, Jajca, Mrkonjić-Grada, Sipova, Mliništa, te u nadiranju Brigade na istok preko Vukovskog, planine Vraniće, Bitovnje, Bjelašnice, Foče, Sandžaka i po prelasku u Srbiju, preko Zlatibora, Palisada, Kosjerića, Maljena, Valjeva, Uba, Ralje, Avale, Beograda, Srijema i Slavonije, do Zagreba gde i dočekuje kraj rata, kao četna bolničarka, član KPJ i stariji vodr.ik.

PROTEGA Jose JOSO, rođen 1925, Dubrava, Šibenik, randik iz siromašne seljačke

obitelji. Vrlo napredan omaldinac. Radi za NOP. Godine 1942. postaje član SKOJ-a a listopada godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 2. bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe na Sitnici, Jajcu, preko centralne Bosne, zatim u IV i V neprijatlejskoj ofanzivi, u teškim bitkama na Ivan-sedlu, G. Vakufu, Čičevu, Glavatičevu, Treskavici, Drini, Ifsaru, Limu, Čelebiću, Borju, Zavajitu, Zlatnom boru. Tari, Vučevu, Borovnu, Sutjesci, Balinovcu, Milejvini, potom preko istočne i srednje Bosne, do Dalmacije, kada kao mitraljezac tuče nepriajte-1ja, zatim natrag u Bosnu, gdje krajem 1943. godine postaje komandir mitraljeskog odjeljenja, s kojim uspješno komandira preko centralne Bosne, naročito na prostoru Mrkonjić-Grada, Šipovo, Mliništa, za vrijeme drvarske operacije, te u nadiranju na istok i po prelasku u Srbiju, preko Zlatibora, Valjeva, Uba, Avale i Beograda, kada postaje član KPJ i komandir mitraljeskog voda u mitraljeskoj četi, s kojom nastavlja borbu preko Srijema i Slavonije do Zagreba, gdje i dočekuje kraj rata, kao zamjenik komandira iste čete. Poslije rata ostaje u aktivnoj službi JNA. Major u penziji.

PROTEGA Luke JANJA, rođena 1919, Dubrava, Šibenik, domaćica iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od druge polovine 1941. Član SKOJ-a postaje u proljeće 1942. Aktivno radi na terenu. Početkom listopada 1942. godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 6. bataljona 1. proleterske NOU brigade. Odmah se ističe u prvim borbama kod Bosanskog Grahova, a posebno u teškoj i krvavoj bitci na Sitnici 20. studenog 1942. godine, kada sa svojim drugovima neustrašivo juriša na nepriajteljske utvrde izvlačeći ranjenike iz prve linije, streljačkog stroja, tu je i teško ranjena nesretnim slučajem, 21. studenog 1942. godine, da bi krajem istog mejseca podlega ranama u selu Trijebovo, kod Mrkonjić-Grada, gdje je i sahranjena, kao bolničarka. Tako se vrlo rano ugasio život hrabre i voljene proleterke.

PRODAN Jure NIKOLA, roden 1917, Veliko Brdo, Makarska, radnik. Za NOP radi od 1941. Član KPJ postao je početkom 1942. Učesnik niz ilegalnih akcija, a posebno one u spašavanju komunista iz zatvora 1941. godine koji su bili predviđeni za streljanje u Makarskoj (Ivo Rubeša, Sveto Lalić i dr.). Aktivno radi po zadacima Partije, sve do odlaska u NOB-u, u siječnju 1943. godine kada stupa u sastav 4. dalmatinske brigade, u kojoj je nastavio svoj borbeni

put kroz IV nepriajteljksu ofenzivu, oko Imotskog, Vrgorca, Posušja, Širokog Brijega, Tihaljine, Klobuka, doline Neretve, Plas-grebena i Nevesinja, kada je krajem travnja 1943. postao borac i komandir odjeljenja 3. dalmatinske brigade u V ofenzivi oko Cehotine, Čelebića, Tare, Pive, Martinja, i Vučeva. Početkom lipnja 1943. postaje komandir odjeljenja 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojom je i nastavio borbu u istočnoj Bosni oko Jahorine, sve do kobnog zarobljavanja poviše Pala u Bosni, kada ga je neprijatelj s grupom boraca, odveo u Sarajevo kao zarobljenika. Tu se razbolio od trbušnog tifusa. Ostao je u bolnici iz koje je prebačen u Sisak. Tu ostaje do i. rujna 1943. godine kada su ga s ostalim zarobljenicima odveli u logor »Berg« u Austriji, gdie ke bio teško mučen sve do 1 travnja 1945. godine, kada je logor raspušten. Potom s još dvojicom članova KPJ iz Dalmacije (Barbir Drago i Meštrović Aloiz) donosi odluku da podjele zarobljenike u tri grupe i da svaki po jednu vodi u pravcu Jugoslavije. Nikola se sa svojom grupom probio u Ju-

goslaviju i 19. travnja 1945. godine • priključio se Moslavačkom odredu u kojem je do kraja rata bio vodnik vpda. Poslije rata prelazi na rad u OZNU Kotara Makarske. Penzioniran je kao kapetan I klase.

PRODAN Ante NIKOLA, rođen 1920, Veliko Brdo, Makarska, zemljoradnik. Član SKOJ-a 1940. godine, član KPJ 1941. Jedan od organizatora ustanke! u svom mjestu. Vrlo aktivan u pripremnom razdoblju ustanka. Godine 1941. stupa u 1. makarsku partizansku grupu, u Krljavu, a kasnije u 3. vod Južnodalmatinske čete i omladinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević«, s kojim se bori na Biokovu do kolovoza 1942. godine kada je postao borac 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavio je borbe na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, oko Kotor-Varoši, Teslića, u IV neprijateljskoj ofenzivi, oko Konjica, Lukača, Gornjeg-Vakufa, Bugojna, Uloga, Treskavice, Drine, Kapka, Ifsara, u Sandžaku oko Bijelog Polja: zatim u V neprijateljskoj ofenzivi, na Čelebiću, Korlatu, Trovrhu, Tari, Vučevu, Suhoj i Zelengori. Poginuo je početkom lipnja 1943. godine, oko Katuna u borbi s Nijemcima kao komandir odjeljenja.

PRODAN-FILIPOVIĆ Jure DINKA, rođena 1921, Veliko Brdo, Makarska, domaćica. Član SKOJ-a postala je 1942. godine, član KPJ od 1943. Aktivno radi i pomaže NOP od 1941. Drugom polovinom 1942. stupa u bataljon »Vid Mihaljević« s kojim ulazi u sastav 4. dalmatinske brigade i nastavlja borbe

kroz IV neprijateljsku ofenzivu, oko Imotskog, Vrgorca, Širokog Brijega, Klobuka, Tihaljine, Plas-grebena, u dolini Neretve i Nevesinja kada krajem travnja 1943. postaje bolničarka u 3. dalmatinskoj brigadi i nastavlja borbeni put u Sandžaku. U ofenzivi oko Čehotine, Celebića, Tare, Pive, Martinja i Vučeva. Početkom lipnja 1943. postaje bolničarka 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim je nastavila borbu, oko Rataja i Miljevine, u istočnoj Bosni, oko Vlasenice, Zvornika, Nemile, centralne Bosne, Turbeta, Dalmacije, Duvna, Travnika, Suice, Vlašića, Vitovlja, Jajca, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Vraniće, Bašarince, Bitovne, Sandžaka, zatim Srbiji na Zlatiboru, Palisadu, Valjevu, Ubu, Beogradu i svim borbama svog bataljona, na Sremskom frontu, u Srijemu i Salvoniji. Kraj rata je zatekao na dužnosti referenta saniteta bataljona, u činu zastavnika. Dinka je bila jedna od pouzdanih, čvrstih i upornih boraca-bolničarki koja nije znala za umor.

PRODAN Jure IVAN, rođen 1913, Veliko Brdo, Makarska, kožarski radnik. Prije rata član SKOJ-a, a član KPJ postao je početkom 1942. Jedan od organizatora ustanka u svom mjestu. Aktivan u ustanku. Godine 1941. u Makarskoj stupa u prvu partizansku grupu u kojoj je bio komandir odjeljenja, a zatim u 3. vod Južnodalmatinske čete i 3. čete bataljona »Josip Jurčević« u kojoj vrši dužnost komandira voda. Nastavio je borbe na Biokovu do kraja kolovoza 1942. godine kada je postao komandir čete u bataljonu »Vid Mihaljević«, a zatim ulazi u 4. dalmatinsku brigadu s kojom nastavlja borbu u IV i V neprijateljskoj ofenzivi oko Imotskog, Vrgorca, Širokog Brijega, Tihaljine, Klobuka, u dolini Neretve i Nevesinja. Krajem travnja 1943, ulazi s četom u 3. dalmatinsku brigadu u kojoj nastavlja borbeni put u Sandžaku. Zatim vodi borbe na Čehotini, Čelebiću, Tari, Martinju i Vučevu kada je početkom lipnja 1943. postao zamjenik komandira čete u 6. beogradskom bataljonu 1. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borbe u proboju obruča. U istočnoj Bosni se bori oko Jahorine, r. Prače, Han-Pjeska, Vlasenice, Zvornika, Caparada, u srednjoj Bosni, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu Šuici, Travniku gdje je listopada 1943. godine prekomandiran u Dalmaciju i postao komandant bataljona Biokovskog odreda na kojoj ga dužnosti i zatekao kraj rata, u činu kapetana. Poslije rata stupio je na rad u okružno odjeljenje OZN-e. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941«.

PRNIĆ Andrije MILKA, rođena 1920, Kljenak, Vrgorac, domaćica, član SKOJ 1941. godine, jedna od naprednih omladinki koja je početkom 1942. bila i rukovodilac AFŽ **u** svom selu. Za vrijeme ustanka jedna od vrlo aktivnih omladinku u prikupljanju oružja, hrane i opreme. Drugom polovinom 1942. stupila u NOB-u, u sastav bataljona »Vid Mihaljević«, s kojim ulazi u sastav 4. dalmatinske brigade i nastavlja borbe kroz IV i V neprijateljsku ofenzivu oko Vrgorca, Širokog Brijega, Tihaljine, Cerov dola, Zelenkovca, Klobuka. Zatim vodi borbe oko Čvrsnice, Plas-grebena, u dolini Neretve i Nevesinja. Travnja 1943. postala je borac-bolničarka 3. dalmatinske brigade i nastavila borbeni put u Sandžaku. U V neprijateljskoj ofenzivi vodi borbe oko Cehotine, Graca, Popov dola, Celebića, Tare, Martinja i Vučeva, kada je početkom lipnja 1943. godine, kao član KPJ, postala bolničarka i referent saniteta čete u 4. kraljevačkom bataljonu 1. proleterske NOU brigade. Nastavila je borbe u proboju obruča, zatim u istočnoj Bosni, Jahorini, rijeka Prači,

Han-Pjesku, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Nemiloj, u srednjoj Bosni, Turbetu, Duvnu, Šuici, Travniku, Vlašiću, Mrkonjić-Grada, Lisine. Poginula je prvom polovinom 1944. godine na Lisini, u borbi sa njemačkim »Trupovima«.

PRNIĆ Mate ANTE, rođen 1924, Kljenak, Vrgorac, đak. U 17. godini postao član SKOJ-a, a rujna 1943. i član KPJ. Aktivno i organizovano radio za NOP i NOB. Godine 1942, stupa u sastav bataljona »Vid Mihaljević«, s kojim je ušao u sastav 4. dalmatinske brigade. Nastavio je borbu u IV i V neprijateljskoj ofenzivi, oko Vrgorca,"Širokog Brijega, Tihaljine, Cerov dola, Zelenkovca, klobuka, Neretve i Nevesinja, kada je krajem travnja 1943. postao borac 3. dalmatinske brigade i nastavio borbeni put, Ulog, Kalinovik, Brod, Zavajt. U V neprijateljskoj ofenzivi bori se na Čehotini, Gracu, Popov Dolu, Čelebiću, Tari, Martinju i Vučevu, kada je početkom lipnja 1943. postao borac 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske brigade. Nastavio je borbe u proboju obruča, istočnoj Bosni, na Jahorini, Prači, Renovici, Vlasenici, Drinjaču, Zvorniku, Capardima, Nemiloj, u srednjoj Bosni, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Travniku i Vlašiću. Clan KPJ postao rujna 1943 godine. Poginuo je krajem 1943. godine, u borbi protiv Nijemaca i ustaša u VI neprijateljskoj ofenzivi kod Vitovlja.

POPOVIĆ Vase SAVO, rođen 1918, Cista Mala, Šibenik, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od kraja 1941. Početkom 1942. postaje član SKOJ-a. Krajem 1942. uhapšen je od Talijana i odveden u logor na otok Molat. U sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade dolazi kod Bugojna krajem listopada 1943. godine. Clan KPJ postao je veljače 1944. u Skender-Vakufu. Vodi borbe, oko Travnika, Suice, Turbeta, preko centralne Bosne, na prostoru Mrkonjić-Grad, Šipovo i Mliništa. Svibnja 1944. za vrijeme drvarske operacije. Nadiranjem Brigade na istok i po dolasku u Sandžak, sredinom kolovoza 1944. godine, postaje komandir desetine, s kojom uspješno komandirao po prelasku u Srbiju u borbama na Zlatiboru, Bajinoj Bašti, Kosjeriću, Valjevu, Ubu, Avali, Beogradu, a potom preko Srijema i Slavonije do Zagreba, gdje i dočekuje kraj rata, kao komandir voda, u 1. bataljonu. Bio je ranjavan više puta. Poslije rata ostaje u aktivnoj službi JNA. Umro je 1951. godine, u VMA Beograd, kao kapetan I klase.

POPOVIĆ Petra NIKOLA, rođen 1924, Čista Mala, Šibenik, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od 1942. U sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade dolazi listopada 1943. kod Bugojna. Vodi borbe, oko Travnika, Šuice i Turbeta; zatim se bori na prostoru MrkonjićTGrada, Sipova i Mliništa, za vrijeme drvarske operacije. Početkom lipnja 1944. postaje član SKOJ-a, što mu daje još više poleta u borbartia sjeverno od G. Vakufa, pl. Bitovnja, u nadiranja Brigade na istok, zatim po prelasku u Srbiju, u bitkama na Zlatiboru, Palisadu, Kosjeriću, Valjevu, Ubu, Kolubari, Ralji, Avali i prilikom oslobođenja Beograda, kada postaje i član KPJ, a krajem siječnja 1945. godine postaje i komandir desetine, s kojom uspješno komandira u borbama oko Sida, pri proboju Sremskog fronta. Borbe nastavlja preko Vukovara, Pleternice, Okučana, Čazme, Vrbovca do Zagreba, gdje i dočekuje kraj rata. Demobilisiran je iz brigade 7. svibnja 1945. Umro je 1953. godine.

POPOVIĆ Milana MILAN, rođen 1925, Čista Mala, Šibenik, zemljoradnik, iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od 1942. Početkom 1943. postaje član SKOJ-a. U 1. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade dolazi listopada 194-3.

godine, kod Bugojna, gdje se odmah u prvim borbama oko Travnika i Šuice ističe svojom mladalačkom hrabrošću. Nastavio je borbe u centralnoj Bosni, ako Snjegotine i Jašavke, zatim oko Mrkonjić-Vjrada, na pl. Lisini, Šipovu i Mliništu, zatim je u svibnju 1944. godine vodio danonoćne bobre, naročito od 25. svibnja, poslije desanta na Drvar, kada je 1. proleterska brigada na širem prostoru Mliništa štitila pravac, kuda je trebao da se izvuče Vrhovni štab. Bile su to borbe prsa u prsa. U takvoj jednoj borbi, 28. svibnja 1944. godine poginuo je i drug Milan.

POPOVIĆ Milivoja MARKO MARKIĆ, rođen 1903, Cista Mala, Šibenik, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od kraja 1941. Krajem listopada te godine uhapšen od strane Talijana i

odveden u logor na otok Molat. U Prateći bataljon Vrhovnog štaba dolazi krajem listopada 1943. Član KPJ postao je travnja 1943. Odmah po dolasku u bataljon savjesno izvršava sve postavljene zadatke, prvo u rajonu Jajca, a potom Drvara, gdje doživljava i desant na Drvar. Početkom lipnja'1944. godine, po odlasku VŠ na Vis i Italiju i nakon rasformiranja Pratećeg bataljona, dolazi u sastav 2. crnogorskog bataljona, u rajonu Vukovskog, s kojim nastavlja borbe preko Bitovnje, Prenja, Foče, Sandžaka, potom po prelasku u Srbiju preko Zlatibora, Bajine Bašte, Kosjerića, Valjeva, Uba, Avale, Beograda, Srijema i Slavonije do Zagreba, gdje i dočekuje kraj rata, kao stariji vodnik u intendanturi 1. crnogorskog bataljona. U toku rata, ranjavan više puta. Poslije rata demobilizirao se. Umro je 1977. godine.

POPLAŠEN Nikole MILAN, rođen 1922, Mirlović Polje, Drniš, zemljoradnik. Vrlo mlad.se otisnuo od kuće. Pekarski zanat izučio je u Splitu, gdje je se i upoznao sa naprednim idejama omladinskog i radničkog pokreta. Iz Splita je pošao u Beograd i tu radio kao fizički radnik. Učestvovao u političkim manifestacijama. Po kapitulaciji stare Jugoslavije došao je u svoje mjesto gdje se je stavio na raspolaganje NOP. Član SKOJ-a 1942. a član KPJ odstao u toku rata. Početkom 1942. stupa u NOB-u u sastav Mosećko-Svilajskog odreda s kojim se bori sve do formiranja 3. dalmatinske brigade kada pestaje njen borac. Bori se oko Knina i Vrlike; u IV i V neprijateljskoj ofenzivi oko Imotskog, Širokog Brijega, Posušja, Plas-grebena i doline Neretve i Nevesinjske kotline. Zatim je nastavio svoj borbeni put; Ulog, Kalinovik, Brod, Zavajt. Vodi borbe oko Čehotine, Graca, Popov Dola, Čelebića, Tare, Martinja i Vučeva kada je početkom lipnja 1943. postao borac, komandir desetine i komandir voda 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavio je borbe u proboju obruča u istočnoj Bosni na Jahorini, Prači, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Nemiloj, srednoj Bosni, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Šuici, Travniku i Vlašiću. Poginuo je siječnja 1944. godine kod s. Stupanj-Pliva nedaleko Jajca u borbi, protiv Nijemaca.

POPLAŠEN Nikole DUŠAN, rođen 1922, Mirlović Polje, Drniš, radnik. Bio organiziran u Ursove sindikate. Od

1941. aktivno pomagao NOP. U NOB-u od 1942. godine u Svilajsko-Mosećki odred, s kojim se bori do formiranja 3. dalmatinske brigade kada je postao njen borac i nastavio borbu oko Knina i Vrlike. U IV i V neprijateljskoj ofenzivi oko Imotskog, Širokog Brijega, Posušja, Plas-grebena, u dolini Neretve i Nevesinjske kotline. Zatim nastavlja svoj borbeni put, Ulog, Kalinovik, Brod, Zavajt. Vođi borbe na Čehotini, Gracu, Popov dolu, Čelebiću, Tari, Martinju i Vučevu kada je početkom lipnja 1943. postao borac 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavlja borbe u proboju obruča, u istočnoj Bosni, na Jahorini, na Prači, Han Pjesku, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Nemiloj, srednjoj Bosni Turbetu kada je bio ranjen i prebačen u bolnicu. Po ozdravljenju postao je komandir čete u 17. majevačkoj brigadi. Član KPJ postao je 1943. u sastavu 3. dalmatinske brigade. Poslije rata ostao u JNA iz koje je penzioniran kao starješina.

POPIĆ Ivana MARIN, rođen 1921 godine, Kaštel-Štafilić, Split, zemljoradnik, član SKOJ-a postao 1941. godine, a član KPJ u toku rata. Godine 1941. učestvuje u ilegalnim akcijama, u rušenju pruge Kaštela-Solin, prikupljanju oružja, opreme i sanitetskog materijala. Učesnik je u hvatanju zloglasnog talijanskog špijuna Veljka. U veljači 1942. godine stupa u Kaštelansko-mosećku četu iz koje je rujna 1942. godine postao borac na Tićevu 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavio je borbe na Ključu i Strmicu. Vodeći borbu protiv četnika, između Mrkonjić-Grada i Manjače pri napadu na Sitnicu, teško je ranjen i po ozdravljenju u četvrtoj neprijateljskoj ofenzivi ušao je u 3. dalmatinskoj brigadi i nastavio borbe. Borio se sve do Kalinovika, gdje je ponovo

Costao borac 1. crnogorskog

ataljona i nastavio borbe na Drini, Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Bijelom Polju-Šehovići-Kovren. U V neprijateljskoj ofenzivi na Čelebiću, Zavajtu, Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Maglić i dolini Sutjeske, zatim na Zelengori, Orlovači, Balinovcu, Rataju, Miljevini, Donjem Budanju, gdje je u borbi protiv njemačkih motorizovanih kolona teško ranjen, a zatim prebačen u bolnicu u Semberiju. Po ozdravljenju postao je komandir kurira pri Glavnom štabu

Vojvodine. Po odlasku Brigade u Srbiju,-ponovo se vraća i postao je komandir voda, nastavljajući borbu na Zlatiboru, Palisadu, Bajinoj -Basti, Valjevu, Ubu, Ralji, Beogradu, kada je prekomandiran i postao komandir čete KNOJ-a gdje obavlja osiguranje CK KPJ u Beogradu na kojoj ga je dužnosti zatekao i kraj rata u činu poručnika. Poslije rata ostao je u JNA. Penzioniran u činu potpukovnika.

POPADIĆ Luke MILA, rođena 1924, Proložac Donji, Imotski, domaćica. Član SKOJ-a od 1942. Član KPJ u toku rata. Početkom veljače 1943. stupa u 4. dalmatinsku brigadu s kojom nastavlja borbe u IV neprijateljskoj ofenzivi oko Vrgorca, Širokog Brijega, Tihaljine, Cerov dola, Zetenkovca, Klobuka, Čvrsnice, u dolini Neretve gdje se ističe kao borac-bolničarka u spašavanju, njezi i prenosu ranjenika bespućem Prenja do Boračkih jezera. Zatim učestvuje u borbama u Nevesinjskoj kotlini, kada je krajem travnja 1943. postala borac 3. dalmatinske brigade i nastavlja svoj borbeni put: Ulog, Kalinovik, Brod i Zavajt. Vodi borbe u V neprijateljskoj ofenzivi na Čehotini, Gracu, Popov Dolu, Čelebiću, Tari, Martinje i Vučevu kada je početkom lipnja 1943. postala borac-bolničarka saniteta 1. proleterske NOU brigade. Nastavila je svoj borbeni put u istočnoj Bosni, Jahorini, Vlasenici, Zvorniku, Nemiloj,, u srednjoj Bosni, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Suici, Travniku, Vlašiću, oko Jajca, Mrkonjić-Grada, Sipova, Mliništa, Vraniće, Bitovne i Sandžaka. U Srbiji: na Zlatiboru, Valjevu, Ubu i Beogradu; na Sremskom frontu: u Srijemu i Slavoniji, gdje je i dočekala kraj rata u činu starijeg vodnika.

POLJIČAK Mate JOSIP, rođen 1905, Vodice, Šibenik, građevinski radnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. Nedaleko od Splita 8. rujna 1943. stupa u Pozadinski bataljon, s kojim učestvuje u borbama na prostoru Split-Sinj-Vrlika do kraja 1943. kada odlazi u prekomandu, u inžinjerijsku jedinicu VŠ, a poslije desanta na Drvar, u rajonu Mnništa, dolazi u pištapske jedinice 1. proleterske NOU bri-

gade. Nastavlja borbe preko Vitoroga, Kupreškog polja, Vukovskog, Raduše, Prozora, G. Vakufa, Vraniće, Bitovnje, Raštelice, Bjelašnice, Foče, Sandžaka, Uvea, Zlatibora, Palisada, Kosjerića, Valjeva, Kolubare, Uba, Ralje, Avale, Beograda. Po oslobođenju Beograda odlazi u prekomandu u novoformiranu 1. pontonsku brigadu s kojom nastavlja borbe preko Srijema i Slavonije do konačnog oslobođenja zemlje. Demobiliziran je krajem 1945. godine kao starije godište.

POLIĆ Josipa IVAN, rođen 1923, Orah, Vrgorac, zemljoradnik iz siromašne seljačke porodice. Jedan od naprednih omladinaca svog sela. Član SKOJ-a postao je 1942. U drugoj polovini 1942. stupa u bataljon »Vid Mihaljević« s kojim se bori na Biokovu i Zagori, a potom ulazi u sastav 4. dalmatinske brigade. Nastavlja borbe u IV neprijateljskoj ofenzivi kao borac i puškomitraljezac oko Imotskog, Vrgorca, Širokog Brijega,

Tihaljine, Cerov dola, Zelenkovca, Klobuka, Neretve i Nevesinja. Travnja 1943. postao je i član KPJ i puškomitraljezac u 3. dalmatinskoj brigadi s kojom nastavlja borbe u Sandžaku u V neprijateljskoj ofenzivi na Čehotini, Gracu, Popov dolu, Čelebiću, Tari, Martinju i Vučevu gdje je početkom lipnja 1943. postao borac-puškomitraljezac 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavio borbe u proboju obruča. Poginuo je 14. lipnja 1943. godina u proboju na Miljevini u borbi s Nijemcima.

POKRAJAC Rade RADE, rođen 1906, Varivode, Knin, filanca potpreglednik. Potiče iz vrlo siromašne seljačke porodice. Kao bistar mladić uspio je da se zaposli u državnu službu kao filanca. Kapitulacija stare Jugoslavije zatekla ga je u Muću. Po dizanju ustanka surađuje s NOP. Prvom polovinom 1942. godine hapse ga ustaše i okupator i sprovode u zatvor u Sinj. Iz zatvora ga je pustio njegov bivši kolega, koji je svoje pretpostavljene nagovorio da ne surađuje s partizanima. Po

povratku povezuje se s partizanima i u drugoj polovini 1942. stupa u NOB-u, u Mosećko-Svilajski odred iz kojeg u rujnu 1942. postaje borac 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavlja borbe kao borac i komandir odjeljenja na Ključu, Strmici, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni oko Kotor-Varoši, Teslića, Tešnja, Prnjavora i u posavini, zatim u IV i V neprijateljskoj ofenzivi nä Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem-Vakufu, Glavatičevu, Treskavici, Drini, Krčinu brdu, Kapku, Ifsaru, Čajniču, Sandžaku, Bijelom Polju, Šepovići-Kovren, Čelebiću, Zavajtu, Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Borovu, Zelengori, Bavanu i Balinovcu. Poginuo je 10/11. lipnja 1943. godine na prostoru između Bolinovca prema Rataju u borbi s Nijemcima.

POCRNJAK Šime KARMELO CRNI, rođen 1918, Sutivan, Brač, radnik iz siromašne radničke obitelji. Za NOP radi od

1941. Krajem 1942. stupa u NOB i postaje borac bataljona »Vid Mihaljević«, s kojim ulazi u 4. dalmatinsku brigadu. Nastavlja borbe u IV neprijateljskoj ofenzivi oko Vrgorca, Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, Tihaljine, Klobuka, u dolini Neretve, kada je početkom ožujka 1943. postao borac pa komandir voda i zatim komandir čete u 4. kraljevačkom bataljonu 1. proleterske NOU brigade. Bori se kod Konjica, Uloga, Treskavice, Drine, na Krčinu brdu, Kapku, Ifsaru. U V neprijateljskoj ofenzivi, oko Celebića, Zlatnog bora, Vučeva, Zelengore, Balinovca, Miljevine, u istočnoj Bosni na Renovici, Vlasenici, Zvorniku, Capardu, Vranduku, u centralnoj Bosni, Turbetu, Dalmaciji, Šuici, Kupresu, Travniku, Vlašiću, Mrkonjić-Gradu, Lisini, Milništu, Raduši, Vranići i Bitovni. U Srbiji: na Zlatiboru, Palisadu, Kosjeriću, Valjevu, Ubu i Beogradu. Član KPJ postao 1943. studenoga 1944. postao je komandir kulturne ekipe 1. proleterske divizije, u kojoj je i dočekao kraj rata, u činu poručnika. Poslije rata je ostao u JNA iz koje je penzioniran u činu kapetana I klase.

PLOSNIĆ Marka VLADIMIR, rođen 1924, Krilo-Jesenice, Omiš, stolarski radnik. Kao radnik brodogradilišta Split vrlo se rano upoznao s naprednim idejama radničkog pokreta. Godine 1941. postao je član SKOJ-a. U njegovoj kući održavani su tajni skojevski sastanici. Učesnik je ilegalnih akcija i političkih manifestacija. Po dolasku okupatora u Split uhapšen je i zatvoren u zatvor »Roko« iz kojega je poslije nekoliko mjeseci, s jednom grupom zatvorenika, pobjegao i prebacio se u Mosorski odred. Kao dobrovoljac stupio je rujna 1942. godine na Tičevu u 2. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade. Nastavio je borbe na Ključu, Strmici, Sitnici, Jajca, zatim u centralnoj Bosni, Kotor-Varoši, Crni vrh, Jošavki, oko Teslića, Devetine, Prnjavoru, Snjegotine u kojem je rejonu i poginuo 23. siječnja 1943. godine u borbi protiv Nijemaca i četnika.

PLENKOVIĆ Ante LJUBO, rođen 1926, Split, učenik. Kao omladinac bio je uključen u akcije oko prikupljanja pomoći za

NOP i za porodice poginulih i streljanih rodoljuba. Rasturao je letke koje je dobijao od Ante Marić. Učesnik je s grupom komunista i skojevaca iz Palmine ulice koji su obrađivali vinograde streljane braće Jere i Josipa Siriščevića. Grupa je otkrivena od crnokošuljaša Vicka Košića, a zatim uhapšena i zatvorena. Sve do odlaska u NOB-u povremeno je dobijao zadatke koje je sa uspjehom izvršavao. Po kapitulaciji Italije 1943. godine, stupio je u Cetinski odred iz kojeg je ušao u sastav 10. dalmatinske brigade. Kao dobrovoljac listopada 1943. postao je borac 2. čete 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade u kojem je postao i član SKOJ-a. Učestvovao je u borbama, kod Travnika, Duvna, Šuice, Komara, Vlašića, srednje Bosne, Llsina, gdje je bio ranjen, zatim Sipova i Mlinište odakle je poslat po specijalnom zadatku, 22. svibnja 1944. godine, u VŠ gdje gaje i zatekao desant na Drvar. Tu je pokazao izvanrednu snalažljivost i hrabrost boreći se u gradu iz kojeg je uspio prenijeti poštu VŠ, Đuri Salaju, u Bravsko, koji gaje uputio u Zaštitnu četu intendanture 1. korpusa. Iz čete je pošao u Drvarsko-Petrovački odred u čijem sastavu je vodio teške borbe, s četnicima i Nijemcima. Polovinom juna 1944. s grupom proletera krenuo za 1. proleterskom brigadom i od Foče se vratio u sastav 4. krajiške divizije (1. proleterske pošla je za Srbiju). Neko vrijeme bio je pri bolnici 4. divizije, a zatim u sastavu 6. krajiške brigade kao borac - mitraljezac, zatim bio je komandir voda, pa politički delegat voda i najzad komesar čete. Učestvovao je u borbama oko

Prijedora, Banja Luke, Travnika, Busovače, Sarajeva, Karlovca, Brežica i Zidanog Mosta. Kraj rata dočekao je kao komesar čete u činu poručnika. U toku rata ranjavan je više puta. Pslije rata ostao u JNA i nastavio borbu do 1947. godine u Ravnoj Gori, u Srbiji, protiv četničkih bandi. Iz JNA penzioniran u činu majora. Član KPJ postao je 1945. godine.

PLENČA Paške MILE PICUNOV, rođen 1919, Vrpolje, Šibenik, zemljoradnik iz. siromašne seljačke obitelji. Za NOP

radi od početka 1942. godine, a prvih dana listapada te godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav prištapskih jedinica (sanitet) 1. proleterske NOU brigade, gdje se odmah uklapa u novu sredinu i savjesno izvršava teške i odgovorne zadatke koji su mu bili povjereni u borbama, na Sitnici, Jajcu, Kotor-Varoši, Teslići, Prnjavoru i ostalim borbama preko centralne Bosne, a posebno tokom IV neprijateljske ofenzive, u teškim bitkama, kod Bugojna, Konjic; Bradine, Ivan-sedla, Tarčina, Gornjeg-Vakufa, Glavatićeva, Kalinovika, Treskavice, Drine, Čajniča, Gorožda i Bijelog Polja. Mile je u svim tim teškim danima s punom odgovornošću uz maksimalnu hrabrost, uspješno izvršavao postavljene zadatke, oko prihvata, njege, transporta i liječenja ranjenika i bolesnika, sve do 20. svibnja 1943. godine, kada je u rajonu sela Višnjica, jugozapadno od Pljevalja, poginuo od bombardovanja.

PLENČA Ivana JERKO IVANČEV, rođen 1920, Vrpolje, Šibenik, zemljoradnik iz

srednje seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. Prvih dana listopada te godine odlazi u partizane i u Ključu stupa u 2. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade s kojim učestvuje u borbama oko Grahova, Strmice, Sitnice, Jajca, Skender-Vakuf, Kotor-Varoši, Cnog vrha, Jošavke, Teslića, Devetine, Prnjavora, zatim kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu u teškim borbama, kod Bugojna, Bojska, Ivan-sedla, Raštelice, Gornjeg Vakufa, Neretve, Glavatićeva, Treskavice, Kalinovika, Ustikulina, Drine, Krčinog brda, Kapka, Ifsara, Čajniča, Gorožda, Lima, Brodareva, prilikom uništenja jedne talijanske motorizirane kolone 10. svibnja 1943. godine; potom se bori na Kovrenu, Čelebiću, Zavajtu, Zlatnom boru, Tari (Uzlupu), Pivi, Vučevu, u dolini Sutjeske, Borovnu, Krekovu i Milinkladama. Poginuo je 8. lipnja 1943. godine u V neprijateljskoj ofenzivi od bombardiranja neprijateljske avijacije. Član SKOJ-a postao je travnja 1943. godine.

PLENČA Ivana FRANE, rođen 1919, Vrpolje, Šibenik, zemljoradnik iz srednje seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. godine, a prvih dana listopada te godine odlazi u partizane i u Ključu stupa u sastav prištapskih jedinica 1. proleterske NOU brigade (Intendantura). Učestvuje u borbama oko Bosanskog Grahova, Sitnice, Jajca, Kotor-Varoša, Jošavke, Teslića i Prnjavora; zatim u IV i V neprijateljskoj ofenzivi oko Ivan-sedlo, Bradine, Gornjeg Vakufa, kod Kalinovika, iznad Krčinog brda, na Kapku, Čajniču, kod Bijelog Polja, Čelebića, Tare, Vučeva, Sutjeske, Zelengore i Miljevine. Potom preko istočne i srednje Bosne do Dalmacije, te u borbama oko Travnika, Šuice, Komara, rijeke Ugra, Mrkonjić-Grad, Miliništa, Vukovskog, Vraniće, Bitovne, Trnova, Pljevalja, Zlatibora, Palisada, Valjeva, Uba, Beograda. Prčko Srijema i Slavonije do Zagreba gdje dočekuje kraj rata, na dužnosti komandira desetine. Član KPJ postao 1944. godine. Poslije rata demobiliziran. Tragično je nastradao 1951. godine na željezničkoj stanici Vrpolje kao otpravnik vozova.

PLENČA Šime DUME PALIĐA, rođen 1913, Vrpolje, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne

seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. godine, a prvih dana listopada te godine odlazi u partizane sa bratom Božom, i u Ključu ulazi u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim učestvuje u borbama kod Grahova i Strmice, Sitnici, Jajcu, Kotor-Varoš, Crnom vrhu, Jošavki, oko Teslića, na Prnjavoru, Devetinama; zatim u IV i V

neprijateljskoj ofenzivi: na Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu, Glavatičevu, Treskavici, Drini na Krčinom brdu, Kapku, Ifsar, na prostoru Čajniče-Goražde, kod Bijelog Polja, Šabovića, Kovrena, Čelebića, Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Borovu-Sutjeska. Poginuo je 7. lipnja 1943. godine kod Krekova u V neprijateljskoj ofenzivi od neprijateljskog bombardovanja. Kandidat za člana KP postao je ožujka 1943. godine.

PLENČA Šime BOŽO PALIDŽA, rođen 1919, Vrpolje, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi

od početka 1942. godine, a prvih dana listopada, te godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 2. bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe na Strmici, Sitnici, Jajcu, zatim preko centralne Bosne, Kotor-Varoš, Jovaške, Teslića, Prnjavora, Devetine. U IV i V neprijateljskoj ofenzivi, u teškim bitkama, na Ivan-sedlu, G. Vakufu, Glavatičevu, Treskavici. Potom na Drini, Limu, na prostoru Čelebić-Borje-Zavajit, na Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Borovnu, Balinovcu, Miljevini, a potom preko istočne i srednje Bosne. Prvo kao borac a zatim kao desetar u inžinjerijskoj jedinici. Nastavlja borbe oko Travnika, Šuice, zatim po centralnoj Bosni, za vrijeme drvarske operacije, te u nadiranju Brigade na istok, i po prelasku u Srbiju: u borbama na Zlatiboru, Palisadu, Valjevu, Ubu, Avali, Beogradu, a potom preko Srijema i Slavonije do Zagreba gdje je i dočekao kraj rata, kao vodnik. Božo je demobiliziran iz 1. proleterske brigade krajem 1945. godine, kada odlazi u svoje selo i zapošljava se na željeznici.

PLENČA Marka ANTE, rođen 1923, Vrpolje, Šibenik. Prije rata u bivšoj Jugoslaviji bio je u

mornaričkoj podoficirskoj školi, a po okupaciji zemlje živi u svom mjestu i bavi se poljoprivrednim poslovima. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od druge polovine 1941. godine. U studenom te godine postao je član SKOJ-a. Početkom listopada 1942. odlazi u partizane i u Ključu ulazi u 2. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe kod Grahova, na Sitnici, Jajcu, preko centralne Bosne, oko Kotor-Varoši, Crnog vrha, Uzlomca, Jošavke, Prnjavora, Teslića, Devetina. Zatim preko Snjegotine. Maslovara, Šipraga, r. Ugara zapadnih padina Vlašića, Komara, sela Bojseke, sve do sredine veljače 1943. godine, kada je otišao iz 1. proleterske NOU brigade. Kraj rata dočekao je u sastavu 8. dalmatinske brigade, kao zamjenik komandira čete, u činu starijeg vodnika.

PLAZONJA Jakova MARKO, rođen 1924, Sedronić, Drniš, radnik-mesar. Član SKOJ-a postao je 1943. godine. U listopadu 1943. stupio je kod Bugojna u 6. beogradski bataljon 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama oko Travnika, Duvna, Šujice, Turbeta, Vlašića, r. Ugar, Jajca, Mrkonjić-Grada, Šipova, Mliništa, Raduše, Vraniće, Bašarinca, Bitovnje, Bjelašnice, Trnova, Pljevalja. Zatim po prelasku u Srbiju u borbama preko Zlatibora,

Palisada, Duba, Kosjerića, Valjeva, Kolubare, Uba, Ralje, Avale, Beograda, oko Šida, Tovarnika, Šiskih Banovaca, (jrijolika, ilače, Bosuta, Ožujka mjeseca 1945. godine, bio je ranjen, a potom prebačen u bolnicu u Beograd. Po ozdravljenju 5. svibnja 1945. vratio se u jedinicu i nastavio borbu preko Vrbovca, Ivana-Zelenog do Zagreba gdje dočekuje kraj rata, u činu vodnika. Član KPJ postao je 1944. godine.

PIVALICA Nikole PETAR, rođen 1924, Split, stolarski radnik iz siromašne radničke obitelji. Za NOP radi od 1941. godine, kada postaje i član SKOJ-a. Sredinom 1942. odlazi u partizane i stupa u bataljon »Josip Jurčević«, s kojim vodi borbe po Biokovu, a po formiranju 1. dalmatinske brigade dolazi u njezine redove, s kojom učestvuje u borbama po Bosni i Dalmaciji. Ubrzo je bio ranjen; zatim je upućen u bolnicu iz koje početkom ožujka 1943. godine, u rajonu Jablanice, dolazi u 4. kraljevački bataljon 1. proleterske NOU brigade i nastavlja borbe preko Prenja, Uloga, Kalinovika, Ustikuline, Drine, Krčinog brda, Kapka, Ifsara, Čajniča, Jabuke, Kovrena, kroz V neprijateljsku ofenzivu, u teškim bitkama, preko Čelebića, Zlatnog bora, Tare, Pive, Vučeva, u dolini Sutjeske i Zelengore. Poginuo je 10. lipnja 1943. godine na Balinovcu prilikom proboja neprijateljskog obruča.

PIVALICA Nike ANTE, rođen 1923, otok Vis, đak. Godine 1941. učestvovao je u ilegalnim omladinskim akcijama u Splitu i bio zatvoren od strane Talija-

na kao sumljivi omladinac. Clan SKOJ-a postao je 1942. U siječnju 1943. stupa na Biokovo u sastav bataljona »Vid Mihaljević«, s kojim ulazi u sasta 4. dalmatinske brigade. Nastavlja borbe u IV neprijateljskoj ofenzivi oko Imotskog, Vrgorca, Širokog Brijega, Posušja, Tihaljine, Klobuka, u dolini Neretve, Plas-grebena, Nevesinja gdje je krajem travnja 1943. godine postao puškomitraljezac u 3. dalmatinskoj brigadi. Bori se oko Cehotine, Celebića, Tare i Pive, Martinja, Vučeva, da bi početkom lipnja 1943. godine postao puškomitraljezac u 3. kragujevačkom bataljonu 1. proleterske NOU brigade. Bori se u istočnoj Bosni, oko Vlasenice, Zvornika, Nemile; u centralnoj Bosni, Dalmaciji, Turbetu, Šuici, Vlašiću, oko Komara, Jajca, Mrkonjić-Grada, Lisine, za vrijeme drvarske operacije. Član KPJ postao je 1944. Za vrijeme borbi u drvarskoj operaciji bio je teže ranjen. Po izlasku iz bolnice ušao je u sastav 26. divizije i obavljao dužnost komesara čete na kojoj ga je dužnosti i zatekao kraj rata, u činu poručnika. Poslije rata bio je pri Ministarstvu unutrašnjih poslova Hrvatske.

PITEŠA Mate IVAN, rođen 1922, Prapatnica, Trogir, zemljoradnik. Član SKOJ-a od 1940. Surađivao je s Jozom Lozovinom Mosorom i Petrom Rožićem Čekićem. Početkom 1942. stupa u Mosećki odred iz kojega je rujna 1942. na Tičevu postao borac 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavio je borbe na Bosanskom Grahovu, Sitnići, Jajcu, zatim u centralnoj Bosni oko Kotor-Varoša, Calinca, Teslića i Prnjavora. U IV i V neprijateljskoj ofenzivi: oko Bradine i Ivan-sedla, Gornjeg Vakufa, Uloga i Kalinovika, na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Bijelom Polju, oko Šakovića^ Kovrena, zatim na Čelebiću, Zlatnom boru, Tari, Vučevu, u dolini Sutjeske, Zelengore, Orlovače, Balinovca i Miljevine. U istočnoj Bosni: na Jahorini,Prači, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Vranduku, srednjoj Bosni, Turbetu, Dalmaciji, Travniku, Šuice, Komaru, Vitovlju gdje je početkom 1944. postao borac Arti-

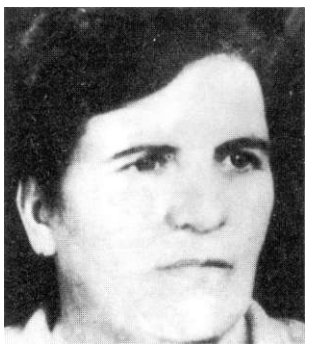

ljerije brigade, a potom 1. proleterske divizije. Kao politički delegat voda u 3. divizjonu nastavio je borbe do konačnog oslobođenja zemlje. Kraj rata ga je zatekao u činu zastavnika. Clan KPJ postao je 1943, godine. Poslije rata je demobiliziran.

PIRAK Ivana VITOMIR, rođen 1920, Makar, Makarska, obućarski radnik. Član SKOJ-a od 1940. godine, član KPJ postao u toku rata. Učesnik političkih manifestacija u Makarskoj. Bio u URS-ovom sindikatu. Po kapitulaciji stare Jugoslavije učestvuje u razoružanju skladišta oružja i opreme 18. travnja 1941. godine u Kasarni u Makarskoj. Učestvuje u sklanjanju i obezbeđeniu vojnih ilegalaca u Makru. Prikupljao hranu i opremu i nosio prvim partizanima iz Puharića do logora Krljavau 1941. i 1942. godine. Radi u pripremi ustanka i omladinskim akcijama s Nikolom Batinićem, Antom Šabićem, Milanom Batinićem, Milanom Žarnićem i dr. U NOB-u od 24. travnja 1942. godine u 3. vodu Južnodalmatinske čete, a zatim u 1. vodu kao kurir. Početkom sr-

pnja 1942. postao je borac Omladinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević«. Bori se na Biokovu do kraja kolovoza 1942. kada je u Livnu postao borac, pa puškomitraljezac, zatim desetar i najzad komandir voda 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Ključu, Strmici, Sitnici, Jajcu, zatim u centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Calinca, Teslića i Doboja i Prnjavora. U IV i V neprijateljskoj ofenzivi na Ivan-sedlu, Gornjem Vakufu, Glavatičevu, Treskavici, u odsudnim borbama s četnicima Krčinom brdu, Kapku i Ifsaru, Bijelom Polju, gdje kao puškomitraljezac učestvuje u uništenju talijanske motorizovane kolone, kod s Metanca na Limu. U V neprijateljskoj ofenzivi bori se na Čelebiću, Zavajtu, Zlatnom boru, gdje je ranjen i nastavio borbeni put s bataljonom na Tari, Vučevu, Borovnu, Zelengori, Orlovači, Bavanu, Balinovcu, Rataju i Miljevini; Zatim u istočnoj Bosni, Jahorini, Prači, Han-Pjesku, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Nemiloj, srednjoj Bosni, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Vlašiću, Vitovlju, Mrkonjić-Gradu, Lisini, Mliništu; za vrijeme drvarske operacije na Raduši, Vranići, Bašarincu i Bitovni; u Sandžaku u Srbiji: na Zlatiboru, Palisadu, Bajinoj Bašti, Valjevu, Ubu, Avali i Beogradu, a zatim na Sremskom frontu, oko Iloka, Sida, Tovarnika, Orolika, Šaringrada, Vukovara, Borova, Pleternice, Okupana, Novska, Čazma, Vrbovca, sv. Ivan Zeleni, sve do Zagreba. Kraj rata dočekao u činu starijeg vodnika. Poslije rata ostao u JNA iz koje je penzioniran, u činu majora.

PIPLICA-JURIČIN Jure Ivka, rođena 1910, Medov Dolac, Imotski, domaćica. Potiče iz siromašne porodice. Bila je služavka u Podgori, odakle je u srpnju 1942. stupila u NOB-u, u sastav 4. čete bataljona »Josip Jurčević«. Borila se na području Biokova. Bila je jedna od dobrih kuharica. Rujna 1942. ušla je u sastav 3. bataljona 1. dalmatinske brigade. Nastavila je borbu u Bosni IV i V neprijateljskoj ofenzivi, kada se u proboju obruča na Miljevini priključila 2. crnogorskom bataljonu 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe u istočnoj Bosni, oko Jahorine, Vlasenice, Zvornika, Caparda, Nemile, u centralnoj Bosni. Turbetu i Dalmaciji, gdje odlazi za Biokovo i postaje borac-kuharica u 10. hercegovačkoj brigadi u kojom je ostala do svibnja 1944. godine, kada odlazi u sastav artiljerije 26. divizije, na Vis gdje je i dočekala kraj rata, kao bolničarka. Clan KPJ postala je u toku rata, na Visu. Poslije rata demobilizirala se.

PILIPAC Vice MARKO, rođen 1929, Danilo-Biranj, Šibenik, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od 1943. Početkom 1944. odlazi u partizane i na Visu dolazi u sastav 1. dalmatinske proleterske brigade, s kojom učestvuje u borbama na srednjim dalmatinskim otocima, a potom u drugoj polovini te godine ulazi u Kurirsko-prateću jedinica Vrhovnog štaba, s kojom dolazi u Beograd nakon oslobođenja toga grada. Studenog 1944. godine, u Beogradu, dolazi u 1. proletersku NOU brigadu s kojom nastavlja borbe preko Sida, Tovarnika, Šaren-grada, Vukovara, Borova, Osijeka, Đakova, Pleternice, Okučana, Ilove, Moslovačke gore, Čazme, Vrbovca, Dugog Sela, Sesveta do Zagreba, gdje i dočekuje kraj rata, kao borac-kurir. Ranjen u toku rata. Krajem 1945. godine demobiliziran je kao, mlađe godište. Umro je 1978. godine.

PILIPAC Ive JAKOV, rođen 1921, Danilo-Biranj, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. godine, a sredinom te godine postaje član SKOJ-a, da bih prvih dana listopada otišao u partizane i u Ključu ulazi u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama kod Grahova i Strmice, na Sitnici, Jajcu, Kotor-Varoši, Crnom vrhu, Jošavki, kod Teslića,-na Devetinama i Prnjavoru; zatim u IV i V neprijateljskoj ofenzivi u borbama na Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu, Glavatićevu, Treskavici, Krčinom brdu, Kapku, Ifsan^, na prostoru Čanjiće-Goražde, kod Bijelog Polja, Šahovića, Kovrena, Čelebića i na Zlatnom boru. Poginuo je 27. svibnja 1943. godine između Zlatnog bora i Uzlupa na Tari.

PILIĆ-VIDOVIĆ Iva MATILDA, rođena 1925, Split, domaćica. Clan SKOJ-a 1942. Bila jedna od naprednih omladinki u Splitu. Krajem 1942. zatekla se kod rodbine u centralnoj Bosni i tu stupa u NOB-u u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, u s. Maslovarima. Sa svojim bataljonom nastavlja borbu; na Teslića, oko Prnjavora, u IV neprijateljskoj ofenzivi, oko Bradine, Konjica, Gornjeg-Vakufa, Bugojna, Uloga, Treskavice, Drine, Kapka, Ifsara, u Sandžaku, u V neprijateljskoj ofenzivi; na Čelebiću, Borju, Trovrhu, Tari, Vučevu, Suhoj, Zelengori, Balinovcu, Ratalju, Miljevini, zatim u istočnoj Bosni, na Vlasenici, Zvorniku, Nemiloj, Turbetu, u Dalmaciji, Duvnu, Suici, Travniku, Vlašiću, Komaru, Mrkonjić-Gradu, Lisini, Mliništu, Vranići, Bašarincu, Bitovnja, Sandžaku, potom u Srbiji: na Palisadu, Valjevu, Ubu i Beogradu, gdje je prekomandirana za referenta saniteta Inžinjerijske brigade krajem listopada 1944. godine, da bi potom nastavila borbe na Sremskom frontu na kojoj je dužnosti i zatekao kraj rata, u činu poručnika. Matilda se isticala svojom hrabrošću, humanošću, upornošću i izdržljivošću. Zašto je bila i pohvaljivana a posebno na Sremskom frontu u sastavu Inžinjerijske brigade. Član KPJ postala je 1943. godine. Poslije rata se demobilizirao.

PIJANOVIĆ Jove ANA, rođena 1927, Mali Nebriževac, Imotski, Đak. U svojoj 15. godini postala je član SKOJ-a. Bik' je jedna od vrlo naprednih omladinki. Pomaže i aktivno radi za NOP od početka 1942. godine. U NOB-u stupa u siječnju 1943. u bataljon »Vid Mihaljević«, zatim u 4. dalmatinsku brigadu. Nastavila je borbu u IV neprijateljskoj ofenzivi oko Imotskog, Vrgorca, Širokog Brijega, Posušja, Tihaljine, Klobuka, Pläs-grebena, u dolini Neretve i Nevesinja. Krajem travnja 1943. godine postala je bolničarka u sastavu 3. dalmatinske brigade i nastavila Borkinj put preko Uloga, Kalinovika, Broda, Zavajta, Ljubišnja.

Borio se oko Čehotine, Čelebića, Tare, Pive i Vučeva, da bi početkom lipnja 1943. postala borac i bolničarka 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavila borbe u proboju obruča. U istočnoj Bosni: oko Vlasenice, Zvornika, Caparda, Nemilej, u centralnoj Bosni: Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Šuici, Travniku, Vlašiću, oko Jajca, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Vraniće, Bašarinca, Bitovne, u Sandžaku. U Srbiji: oko Zlatibora, Palisada, Bajinoj Bašti, Valjeva, Uba i Beograda. U svim borbama ova mlada dalmatinska ispoljila je veliku hrabrost, izdržljivost i upornost.Uništavajući neprijatelja u listopadu 1944. u uličnim borbama u Beogradu ukazujući pomoć teško ranjenom suborcu, smrtno je pogođena.

RADALJ Luke MARJAN, rođen 1923, Vrgorac, radnik. Mlad se opredjelio za napredni radnički i omladinski pokret. Član SKOJ-a 1940. Aktivan u pripremnom razdoblju ustanka. U lipnju 1942. stupa u četu »Ante Torkar«, bataljona »Josip Jurčević«. Kolovoza 1942. postao je borac i puškomitraljezac 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Ključu, Strmici, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, na Kotor-Varoši, Čelincu, Teslići, Prnjavoru, Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem-Vakufu, Bugojnu, Glavatičevu i Treskavici, gdje je ispoljio veliku hrabrost i izdržljivost u odsudnim borbama s četnicima na Drini, Kapku, Krčinom brdu, Ifsaru, Sandžaku, na Čelebiću, Borju, Zlatnom boru, Tari i Vučevu, gdje je zadnjeg dana svibnja 1943. u jednom od juriša poginuo.

RADE Frane VINKO, rođen 1926, Trogir, zemljoradnik. Za NOP počeo raditi i istog pomagat od 1942. Član SKOJ-a 1942. U drugoj polovini 1942. stupio je u Šibensko-Trogirsku grupu iz koje je ušao u sastav 5. dalmatinske brigade i sa istom nastavio borbe, oko Knina, Vrlike, u IV neprijateljskoj ofenzivi oko Imotskog, Posušja, doline Neretve. Po prelasku Neretve, u gudurama Prenja, postao borac 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa is-

tim se bori na Ulogu, Treskavici, Drini, Kapku, Krčinom brdu, Ifsaru, Sandžaku, u V neprijatljskoj ofenzivi, na Čelebiću, Korlatu, Trovrhu, Tari, Vučevu, Suhoj, Zelengori, Balinovcu, Miljevini, Renovici, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Nemiloj, Vranduku, u centralnoj Bosni, Turberu, Dalmaciji, . Duvnu, Travniku, Šuici, Vlašiću, Mrkonjić-Gradu, Lisini, Šipovu, i Mliništu. Za vrijeme desanta na Drvar teško je ranjen 28. u borbama s Nijemcima. Kasnije je prebačen u Italiju na liječenje. Po ozdravljenju, početkom 1945. godine, vraća se u zemlju i postaje komandir bojne komore 19. dalmatinske divizije, na kojoj ga dužnosti i zatekao kraj rata, u činu potporučnika. Poslije rata demobilizirao se kao RVI. Danas je rezervni poručnik.

RADELIĆ Ante FRANE, rođen 1926, Gradac, Kardeljevo, zemljoradnik. U sastavu bataljona »Vid Mihaljević« bori se na Biokovu i sa istim ulazi u sastav 4. dalmatinske brigade, s kojom se bori, oko Imotskog, Vrgorca, Širokog Brijega, Posušja, Tihaljine, Klobuka,

Plas-grebena, doline Neretve i Nevesinja; zatim u IV neprijateljskoj ofenzivi. Krajem travnja 1943. postao je borac 3. dalmatinske brigade i sa istom se bori u Crnoj Gori i Sandžaku, u Y neprijateljskoj ofenzivi, oko Čehotine, Čelebića, Tare, Pive i Vučeva, kada je početkom juna 1943. postao borac 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim nastavio borbu u proboju obruča, u istočnoj Bosni, oko Vlasenice, Zvornika, Caparda, u centralnoj Bosni, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Šuici, Kupresu, Komaru, Vlašiću, Vitovlju, Mrkonjić-Gradu, Lisini, Mliništu, oko Kupresa, Vraniće, Bitovne, u Sandžaku, kada je postao član KPJ; zatim na Zlatiboru, Palisadu, Bajinoj Bašti, Valjevu, Ubu, Beogradu, kada je studenoga 1944. postao politički delegat voda baterije topova, s kojom je rtastavio borbu na Sremskom frontu, sve do kraja rata, u Srijemu i Slavoniji. Kraj rata dočekao u činu zastavnika. Kao borac 2. čete, kurir i politički delegat bio je primjeran i hrabar u svim borbama. Poslije rata ostao u JNA iz koje je penzioniran u činu potpukovnika.

RADIĆ Lovre BOZO, rođen 1907, Okrug Gornji, Trogir, pomorac. Vrlo mlad se priključio naprednom radničkom pokretu. Dok je plovio morima bio je i sindikalni povjerenik. Učesnik je štrajkova. Radio je i pomagao crvenu pomoć. Prije rata postao je kandidat KPJ. Bio je vrlo aktivan u pripremnom razdoblju ustanka. Sve do odlaska u NOB-u je radio na terenu u sakupljanju oružja, opreme i hrane i na pridobijanju što većeg broja simpatizera za NOP. U

NOB-u stupio je 1942. u Trogirsko-Marinski odred iz kojeg je rujna 1942. postao borac i kasnije desetar 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade, u kome je i postao član KPJ. Sa svojim bataljonom je nastavio borbu na Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, u IV i V neprijateljskoj ofenzivi, oko Bradine, Ivan-sedla, Gornjeg Vakufa, Konjica, Uloga, Treskavica, Drine, Kapka, Prijepolja, Bijelog Polja, Zlatnog bora, Vučeva, Popovog Mosta, Zelengore, Balinovcu, Miljevine, Vlasenice, Zvornika, Caparda, Vranduka, Turbeta, u Dalmaciji, Duvnu i Travniku. Rujna 1943. prekomandiran je i upućen u tenkovsku jedinicu iz koje je stupio u sastav 4. splitske brigade i postao zamjenik komandira u 4. bataljonu i komesar čete. Krajem 1944. godine razboleo se, a zatim je otpremljen u bolnicu iz koje došao u sanitet Brigade, gdje je vršio dužnost komandira voda sanitetske čete, na kojoj ga dužnosti i zatekao kraj rata, u činu potporučnika. Zbog bolesti je otpušten iz JNA. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941«. Danas je teški ratni vojni invalid.

RADIĆ Ante File, rođen 1913, Klis, Split, rudarski radnik. Kao radnik rudar, u Solinskom bazenu, rano se je uključio u borbu radničkog pokreta protiv eksploatacije i izrabljivanja. Prije rata postao je član KPJ. Jedan je od organizatora ustanka svog kraja. U NOB je stupio 1941. u Mosećki odred. Kao revolucionar u staroj Jugoslaviji bio je proganjan i zatvaran od nenarodnog režima. Po formiranju 3. dalmatinske brigade postao je njen borac i nastavio borbu, oko Knina i Vrlike, zatim u IV neprijateljskoj ofenzivi: oko Imotskog, Posušja, Ljubuškog, Širokog Brijega, Plas-grebena, Neretve i Nevesinja, potom u Sandžaku i Crnoj Gori, a zatim u V neprijateljskoj ofenzivi na Ćehotini, Čelebiću, Tari, Pivi i Vučevu, kada je početkom lipnja 1943. postao borac 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa njim nastavio borbu u slamanju obruča u istočnoj Bosni i Dalmaciji, kada je rujna 1943.

prekomandiran u Dalmaciju i postao komandant bataljona 4. splitske brigade. Bio je jedan od vrsnih boraca i starješina, bio je voljen i cjenjen od svojih suboraca. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941«. Imao je nadimak »Filas«.

RADIĆ Marina JOSIP, rođen 1919, Okrug Gornji, Trogir, ribar. Clan SKOJ-a 1942. Vrlo aktivan u pripremnom razdoblju ustanka. U NOB-u stupio je 1942. u Trogirsko-Marinski odred iz kojeg je rujna 1942. postao borac i kasnije desetar 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim je nastavio borbu, na Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni; zatim u IV i V neprijateljskoj ofenzivi na Bradini, Gornjem-Vakufu, Konjicu, Ulogu, Treskavici, Drini, Kapku, Prijepolju, Bijelom Polju, Zlatnom boru, Vučevu, dolini Sutjeske, Zelengori, Miljevini, Balinovcu, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Vranduku, Turbetu, u Dalmaciji, Duvnu i Travniku više je puta ranjavan. Početkom studenog 1943. prekomandiran je u Dalmaciju i po-

stao komandir čete 1. bataljona 8. brigade 20. divizije, koji se je isticao u svim borbama a posebno u uništenju diverzanata, oko Vrdova i Prologa. Istakao seje i za vrijeme desanta na Drvar, zašto je i bio specijalno pohvaljen. Kraj rata dočekao je kao zamjenik komandanta bataljona, u činu poručnika u školi u Beogradu. Poslije rata ostao je u JNA iz koje je penzioniran u činu kapetana I klase. Ratni je vojni invalid. Clan KPJ postao u toku rata.

RADIĆ Špira JOZO, rođen 1923, Okrug Gornji, Trogir, radnik-ribar. Clan SKOJ-a 1942. Vrlo aktivan u pripremnom razdoblju ustanka. U travnju 1942. stupio je u Trogirsko-Marinski odred iz kojeg je rujna 1942. postao borac i kasnije desetar 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Početkom 1943. postao je član KPJ. S bataljonom je nastavio borbe na Ključu, Strmici, Sitnici, Jajcu, centralnoj Bosni, u IV i V neprijateljskoj ofenzivi na Ivan-sedlu, Raštelici, Konjica, Gornjem Vakufu, Cićevu, Lipeti, Treskavici, Drini, Prijepolju,

Bijelom Polju, Čelebiću, Borju, Zlatnom boru, Vučevu, Magliću, Zelengori, Balinovcu, Miljevini, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Nemili, Vranduku, Turbetu i Dalmaciji. Listopada 1943. godine prekomandiran je u Dalmaciju i ušao u sastav 8. dalmatinske brigade gdje je bio zamjenik komandira čete, a kasnije komandir veze pri komandi mjesta Trogir. Poslije rata demobiliziran.

RADIĆ Josipa LOVRE, rođen 1925, Okrug Goirnji, Trogir, zemljoradnik i ribar. Bio je jedan od naprednih omladinaca svog mjesta koji je do odlaska u partizane, početkom 1943. gazdine, pomagao NOB-u. Stupio je u **TrogirsKO**-Sibenski odred iz kojeg je i ušao u sastav 3. dalmatinske brigade i nastavio da se bori oko Knina i Vrlike, zatim u IV i V neprijateljskoj ofenzivi, da bi lipnja 1943. postao borac 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim nastavio borbu na Miljevini, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Vranduku, Turbetu, Dalmaciji, Travniku potom u VI i VII neprijateljskoj ofenzivi, u Sandžaku, u Srbiji, na Palisadu', Valjevu i Ubu. Poginuo je 17. listopada 1944. godine vodeći borbe za oslobođenje Beograda. Početkom 1944. godine postao je član KPJ. Istakao se u nekoliko borbi, a posebno za vrijeme desanta na Drvar u rajonu Mliništa i na Bašarinicu.

RADIĆ Ante MARIN, rođen 1923, Okrug Gornji, Trogir, ribar iz siromašne seljačko-ribarske obitelji. Za NOP radi od početka 1942. kada postaje i član SKOJ-a, a zatim iste godine stupa u Trogorsk-marinski partizanski odred s kojim se bori do sredine rujna 1942. godine kada na Tičevu ulazi u sastav 6. beogradskog bataljona. Učestvuje u borbama na Ključu, Grahovu, Sitnici, Jajcu, Kotor Varoši, Crnom vrhu, Jošavki, Teslići, Jelahu. U IV i V neprijateljskoj ofanzivi u borbama kod Bradine, Lukaća, Konjica, Gornjeg Vakufa, na Ulogu, kod Kalinovika, na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, kod Bijelog Polja, Šakovića i Kovrena, na pravcu Čelebić-Korlat-Trovrh, na Tari, Vučevu. Poginuo je između 3. i 6. lipnja 1943. godine na Suhoj.

RADIĆ Tona MARIN, rođen 1921, Okrug Gornji, Trogir, zemljroadnik iz siromašne seljačke obitelji. Odmah po okupaciji zemlje 1941, aktivno radi za NOP, kada postaje i član SKOJ-a. U prvoj polovini 1942. stupio je u Trogirski-marinsko partizanski odred u kojem se bori do sredine rujna 1942. i na Tičevu postaje borac 2. crnogorskog bataljona. Učestvuje u borbama na Ključu, Strmici, Sitnici, Jajcu, Kotor-Varošu, Crnom vrhu, Jošavki, kod Teslića, na Devetinama, Prnjavoru, Srbeu, IV i V neprijateljskoj ofanzivi u borbama na Ivan sedlu, Raštelici, kod Gornjeg Vakufa, na Glavatičevu, Treskavici, Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, na Limu, kod Bijelog Pola, Šakovića, Kovrene, na pravcu Čelebić-Zavajit, na Zlatnom boru, Tari, Vučevu. Poginuo je na Borovnu u dolini Sutjeske 5. lipnja 1943. godine.

RADIĆ Jovana MIRKO, rođen 1915, Radučić, Knin, ugostiteljski radnik. Vrlo mlad se uključio u napredni omladinski pokret. Prije rata postao je član SKOJ-a Bio je sindikalno organiziran u URS. Učesnik je štrajkova i političkih manifestacija. Proganjan je i hapšen od nenarodnog režima stare Jugoslavije i okupatora 1941. godine, zašto je s familjom iz Peći u Kraljevo. Godine 1941. stupio je u Kraljevački odred s kojim se bori sve do studenog 1941. godine, kada je postao borac 6. ibarske čete, a 22. prosinca 1941. u Rudom, postao je borac 4. kraljevačkog bataljona 1. roleterske NOU brigade, s kojom nastavlja borbu u istočnoj Bosni i Sandžaku. Početkom 1942. Costoa je član KPJ. Nastavio je orbe prema zapadnoj Bosni, na području Treskavice, Konjica, Prozora, Duvna, Livna, Bosanskog Grahova, Sitnice, Jajca u centralnoj Bosni, u IV neprijateljskoj ofenzivi, na Ivan-sedlu, Bradini, Kojicu, Ulogu, Treskavici, Drini, Sandžaku, Prijepolju i Bijelom Polju, zatim u V neprijateljsku ofenzivu, kada je postao politički delegat voda, vodi borbe na Čelebiću, Korlatu, Zlatnom Boru, Tari, Vučevu, Zelengori, Balinovcu i Miljevini; potom istočnoj Bosni, na Romaniji, Valsenici, Zvorniku, Vranduku, u centraltjoj Bosni, Turbetu, Dalmaciji, Travniku i Vlašiću, Mrkonjić-Gradu i Lisini, kada je postao komesar čete. Poginuo je za vrijeme desanta na Drvar, 28. svibnja 1944. godine u borbi s njemačkim jedinicama 7.SS divizije, braneći prolaz svom Vrhovnom komandantu i Vrhovnom štabu.

RADIĆ Joze NIKOLA, rođen 1922, Okrug Gornji, Trogir, zemljroadnik-ribar iz siromašne seljačko-ribarske obitelji. Za NOP aktivno radi od početka 1942. kada postaje i član SKOJ-a, a zatim stupa u Trogirsko-Marinski partizanski odred s kojim se bori do sredine rujna 1942. i na Tičevu dolazi u sastav 1. crnogorskog bataljona. Učestvuje u borbama na Ključu, Strmici, Sitnici, Jajcu, Kotor-Varošu, Crnom vrhu, Jošavki, kod Teslića, na Devetinama, Prnjavoru, Srbcu. U IV i V neprijateljskoj ofanzivi u borbama na Ivan-sedlu, Raštelici, kod gornjeg Vakufa, na Glavtičevu, Treskavici, Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Cajniče, Goražde, na Limu, kod bijelog Polja, Šakovića, Kovrena, na pravcu Čelebić-Zavajit, na Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Borovnu, dolini Sutjeske, na Zelengori, Bavanu i Balinovcu. Poginuo je 11. lipnja 1943. godine kod sela Rataja ispred Miljevine.

RADIĆ Špira NIKOLA, roden-1921, Okrug Gornji, Trogir, zemljroadnik-ribar iz siromašne seljačko-ribarske obitelji. Za NOP aktivno radi od druge polovine 1941, kada postaje i član SKOJ-a. Početkom 1942. stupio je u Trogirsko-Marinski Cartizanski odred s kojim se ori do sredine rujna te godine kada na Tičevu postaje borac 4. kraljevačkog bataljona. Učestvuje u borbama na Ključu, Grahovu, Sitnici, Jajcu, oko Kotor-Varoša, Crnog vrha, Jošavk^, na Teslicu, Prnjavoru, Srbcu. U IV i V neprijateljskoj ofanzivi u borbama na Bradini, Lukaču, Ivan-sedlu, kod Gornjeg Vakufa, Konjica, na Ulogu, kod Kalinovika, Krčinom brdu, Kapku,

Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, kod Bijelog Polja, Šakovića, Kovrena, na pravcu Čelebić-Korlat, na Zlatnom boru, Tari, Vučevu. Poginuo je kod Popova Mosta 5. lipnja 1943. godine.

RADIĆ Špira NIKOLA GEGO, rođen 1921, Okrug Gornji, Trogir, ribar. Potiče iz siromašne seljačko-ribarske porodice. Vrlo mald se uključio u

napredni omladinski pokret Trogira i već početkom 1942. postao je član SKOJ-a. Početkom 1942. stupio je u Šibensko-Trgoirski odred iz kojeg je rujna 1942. postao borac.2. čete 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim je nastavio borbe na Ključu, Strmici, Sitnici, Jajcu, centralnoj Bosni oko Kotor Varoši, između Teslića i Tešnja, Prnjavora i Posavini, zatim u IV neprijateljskoj ofenzivi na Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu, Bugojnu, Glavatičevu, Treskavici, Drini, Krčinu brdu, Ifsaru, Sandžaku, Prijepolju, Bijelom Polju, potom u V neprijateljskoj ofanzivi na Čelebiću, Borju, Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Borovnu, Zelengori, Bavanu, Balinovcu, Rataju i Miljevini. Hrabro je poginuo u proboju obruča, 12. lipnja u borbi s Nijemcima na Miljevini. Bio je omladinac izuzetne hrabrosti i izdržljivosti: Istakao se u nizu borbi, a posebnu pri forsiranju Drine, 8. travnja 1943. godine.

RADIŠA Bože NIKOLA, roden 1924, Podosoje, Sinj, radnik. U siječnju 1943. stupio je u sastav 3. dalmatinske brigade, s kojom nastavlja borbe oko Knina i Vrlike, u IV neprijateljskoj ofenzivi, oko Imotskog, Širokog Brijega, Posušja, Pias grebena, Neretve i Nevesinja, potom u Sandžaku i Crnoj Gori, a zatim u V neprijateljskoj ofenzivi, oko Cehotine, Celebića, Tare, Pive i Vučeva, kada je početkom lipnja 1943. postao borac 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavio borbe u proboju obruča, na Rataju, Miljevini, Budnju; zatim u istočnoj Bosni, na Vlasenici, Zvorniku. Vodeći borbu s Njemcima i ustašama koji su nadirali od Tuzle i Sarajeva, srpnja 1943. godine, bio je osječen četom s kojom se ranije pripojio - Vojvođanskim jedinicama, u kojima je i poginuo u 1943. godine.

RADMILOVIĆ Ilije ŠPIRO, rođen 1922, Biljane Gornje, Benkovac, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. 1942. stupio je u Bukovački partizanski odred s kojim se bori do druge polovine rujna te godine kada u rajonu Aržana dolazi u sastav prištapskih jedinica 1. proleterske NOU brigade. Sudjeluje u borbama oko Travnika, Suice, Turbeta, Komara, Ugra, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Raduše, Makljena, Vraniće, Bašerinca, Bitovnje, Trnova i Pljevalja, potom prelaskom u Srbiju u borbama preko Zlatibora, Palisada, Duba, Kosjerića, Valjeva, Uba, Ralje, Avale i Beograda, oko Sida, Tovarnika, Ilače, Šidskih Banovaca, zatim u proboju Sremskog fronta i gonjenju neprijatelja preko Sotina, Vukovara, Pleternice, Okučana, Ilove, Garešnice, Dubrave, Vrbovca, sv. Ivana Zeline do Zagreba gdje jedočekao kraj rata. Član SKOJ-a postao je 1944. godine. Poslije rata je demobilizran.

RADMILOVIĆ Grge UROŠ, rođen 1920, Sutivan, Brač, student. Trgovačku akademiju završio je u Splitu. Jedan od naprednih omaldinaca. Prije rata postao je član SKOJ-a. Stalno je održavao vezu kopno-otok. Rasturao je razne napredne literature i drugog materijala koje je Partja slala na otok. Materijal je dobijao od Jerka Radmilovića boji je tada bio sekretar SBOTICA u Zagrebu. Aktivan u pripremnom razdoblju ustanka. Učesnik ilegalnih akcija i diverzija. Ativan u omasovljenju omaldinskog pokreta i pripremi omladine za ustanak. U NOB stupio je 1942. na Braču. Krejem lipnja 1942. postao borac omladinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević«, s kojom se bori do kraja kolovoza 1942. godine, kada je postao borac pri intendanturi 1. proleterske NOU brigade, u kojoj je ubrzo postao član KPJ. Nastavio je svoj borbeni put, na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, centralnoj Bosni, u IV ofenzivi oko Ivan-sedla, Gornjeg Vakufa, Glavatičeva, Treskavice, na Drini, u Sandžaku, oko Bijelog Polja, zatim u V neprijateljskoj ofenzivi oko Čelbića, kada se teško razbolio a potom je ušao u sastav Centralne bolnice, s kojom je nastavio put u V nepriajteljskoj ofenzivi, u kojoj je prvom polovinom lipnja 1943. godine i poginuo.

RADOJKOVIĆ Stipe MILOŠ, rođen 1923, Podgora, Makarska, zemljoradnik. Član SKOJ-a od prije rata a član KPJ

od 1941. godine. Jedan od vrlo aktivnih omladinaca Podgore. Prvi organizator omladinske organizacije u Podgori i prvi sekretar SKOJ-a u Podgori. Bio sekretar rejonskog komiteta SKOJ-a. Jedan od organizatora ustanka u Podgori. Aktivno i organizirano radi na terenu do siječnja 1943. godine, kada stupa u NOB-u, u sastav bataljona »Vid Mihaljević« i po formiranju 4. dalmatinske brigade postaje komesar 3. bataljona sa kojim nastavlja borbu u IV nepriajteljskoj ofenzivi, oko Imotskog, Vrgorca, Posušja, Širokog Brijega, Tihaljine, Klobuka, Plas-grebenu, dolini Neretve.

Istične se u zbrinjavanju i prenosu ranjenika i bolesnika zaleđenim bespućem Prenja do boračkog jezera i Nevesinja, kada krajem travnja 1943. godine, s dijelom svog ljudstva ulazi u sastav 3. dalmatinske brigade i nastavlja borbe u Sandžaku, u Y neprijateljskoj ofenzivi, oko Čehotine, Čelebića, Tare, Pive i Vučeva. Kao rekovalescent-bolesnik, početkom lipnja 1943. godine, postao je borac 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim nastavio borbu na Suhoj, Zelengori, Balinovcu, Rataju i Miljevini, potom u istočnoj Bosni oko Vlasenice, Zvornika, Caparda, Nemile, zatim u centralnoj Bosni u kolovozu 1943. godine prekomandiran je za Dalmaciju i ostao zamjenik komesara 5. bataljona 3. dalmatinske brigade, u sastavu 9. divizije. Poginuo je koncem veljače 1944. godine kod Tičeva, u Bosni.

RADOŠ Marka JUKO ĐURO, rođen 1914, Šušci-Dicmo, Sinj, radnik. Kao građevinski radnik bio je organiziran u URS-ove sindikate. Učesnik je raznih štrajkova i demostracija. Proganjanje od nenarodnog režima. Po kapitulaciji stare Jugoslavije sa sobom donio je uniformu i pušku koje čuva kod sebe, potom se povezuje sa drugovima u Splitu i kao kandidat KP radi na pripremi ustanka. Dana 12. kolovoza 1941. uhapšen s drupom drugova od ustaša 13. kolovoza sproveden je u zatvor-Sinj, gdje su kasnije doveli i borce 1. spliskog odreda i dvojicu iz Solinskog odreda. Tu su ih mučili, tukli do iznemoglosti, od kojih je nekoliko i umrlo. Dana 28. kolovoza 1941. izvedeni su na suđenje pred po-

kretni ustaški sud iz Mostara. 24. su osuđeni na smrt strijeljanjem, a on je s još dest drugova, bio oslobođen zbog nedostatka dokaza. Poslije oporavka od mučenja i batina prvom polovinom 1942. godine stupa u NOB-u u Mosorski odred. Po formiranju 3. dalmatinske brigade bio je komandir voda i kasnije komandir čete. Član KPJ postao je 1942. Bio je jedan od hrabrih i dobrih starješina koji je vodio svoje borce iz borbe u borbu u IV i V nepriajteljskoj ofanzivi. Kalio se kao čovjeka, borac, starješina i komunista. Lipnja 1943. godine, u V nepriajteljskoj ofanzivi postao je borac i stariješina 3. kragujevačkog bataljona i nastavio borbu na Balinovcu, Rataju, Miljevini, Budnju, Vlasenici i Zvorniku. Štiteći bok glavnih snaga sa svojom četom uz Drinu, bio je' osječen, da bi potom uhvatio vezu sa 1. vojvođanskom brigadom gdje i postaje zamjenik komandanta bataljona 1. vojvođanske brigade, pa komandant bataljona, zatim zamjenik komandanta brigade, na kojoj ga dužnosti i zatiče kraj rata, u činu majora. Ranjavan je tri puta. Poslije rata ostao "u JNA iz koje je penzionisan u činu majora.

RADOŠ Marka MILAN, rođen 1925, šušci, Sinj, zemljroadnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od 1942. godine. Siječnja 1943. postao je član SKOJ-a. U listopadu te godine stupio je u Mosećki partizanski odred, a zatim postaje borac 3. dalmatinske brigade. Učestvuje u borbama kod Knina, Vrlike, Dinare, zatim u IV i V neprijateljskoj ofanzivi kod Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, Plas-grebena, dolinom Neretve (učestvuje u prenošenju ranjenika preko Prenja) potom u borbama oko Nevesinja, Uloga, Kalinovika, Broda, Zavajita, Čehotini, Ljubišnji, Čelebiću, Tari, Pivi, Mratinju i Vučevu. Početkom lipnja 1943. dolazi u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske brigade s kojim produžuje borbu u proboju obruča na Miljevini gdje je i poginuo 14. lipnja 1943. godine.

RADOŠ Nikole MIRKO, rođen 1914, Šušci-Dicmo, Sinj, zemljroadnik. 1941. godine ak-

tivno se uključio na pomaganje NOP i na pripremi ustanka u svom kraju kao sinpatizer KP. Zbog svoje aktivnosti u kolovozu 1941. godine uhapšen od strane ustaša i odveden u zatvor u Sinj,igdje je bio sa borcima 1. spliskog odreda. U zatvoru je tučen, mučen kao i svi zatvorenici. Izveden je pred pokretni ustaški sud iz Mostara, gdje je oslobođen zbog nedostatka dokaza, sa još desetoricom drugova. Po otpuštanju iz zatvora Mirko stupa u NOB-u i ulazi u sastav 3. dalmatinske brigade, s kojom nastavlja borbe oko Knina, Vrlike i u IV i V nepriajteljskoj ofanzivi, kao borac i starješina. U Lipnju 1943. godine postao je borac i komandir voda 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade u kojoj je i postao član KPJ, a zatim nastavio da se bori na Miljevini, Budnju, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Nemiloj, Vranduku, Turbetu i Dalmaciji. Godine 1944. je u Srbiji prekomandiran gdje je i postao komandir čete u sastavu 45. divizije, na kojoj ga dužnosti i zatekao kraj rata, u činu poručnika. Poslije rata se demobilizirao iz zakonskih razloga i pošao sa familjom u kolonizaciju.

RADOŠ Marka **NIKO-NIKOLA,** rođen 1925. Šušci-Dicmo, Sinj, zemljoradnik. U drugoj polovini 1942. stupio je u Mosečko-Svilajski dored iz koje je ušao u sastav 3. dalmatinske brigade i nastavio borbu u mitraljeskom vodu 1. bataljona. Bio je raspoložen nasmijan, borben i izdržljiv. U studenom 1942. postao je član SKOJ-a. Vodi teške borbe ispred Kninskog garnizona, Orlića, Gornje i Donje Polače, s četnicima zlog-

lasnog komandanta Baćevića i Đujića, te taljanskih divizija »Bergamo« i »Murđe«, gdje je bio i ranjen. Nastavio je borbu u IV i V nepriajteljskoj ofanzivi oko Imotskog, Ljubuškog, na brdu Kapini, planini Čvrsnici, u nošenju ranjenika bespućem Prenja te u borbama na Malom i Velikom Veležu, gdje je opet ranjen da bi se u jeku V nepriajteljske ofanzive vratio u bataljon i nastavio borbe. U lipnju 1943. postao je borac 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim nastavio borbu na Rataju, Miljevini i Budnju, gdje je i hrabro poginuo. U sastavu 2. čete bio mu je i brat Đuro koji mu je jednom rekao: »Brate, bit će mo najsretniji kada se pojavimo kao proleteri u našem oslobođenom mjestu Dicmu«. Nažalost Nikoline želje se nisu ostvarile jer je ostao na vječitoj straži u dolini heroja. Bilo mu je tek osamnaest godina.

RADOVANČIĆ Perice TUGOMIR, rođen 1921, Bogomolje, Hvar, Trgovački pomoćnik.

Clan SKOJ-a postao je 1941. godine a član KPJ 1942. Vrlo aktivan u prpremnom razdoblju ustanka. Radio na jačanju omaldinskog pokreta. Učesnik ilegalnih akcija. U NOB-u stupio je od prve polovine 1942. na Hvaru, odakle se prebacio na Biokovo i postao borac omaldinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević« s kojom se bori na području Biokovo-Neretva, do kraja kolovoza 1942. godine kada je postao borac i komandir odjeljenja 2. čete 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borbu na Ključu, Strmici, Sitnici, Jajcu, centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Crnog vrha, Jošonke, Teslića, i Prinjavora, zatim u IV neprijateljskoj ofenzivi, na Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu, Bugojnu, Galvatičevu i Treskavici, Drini, Kapku, Krčina brdu, Ifsaru, Sandžaku, oko Bijelog Polja potom u V neprijateljskoj ofenzivi, na Čelebiću, Zavajtu, Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Borovnu, Zelengori, Bavanu, Balinovcu, Miljevini, Renovici, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Nemiloj, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Komaru, Šuici, Kupresu, Vlašiću i Koričanima. Poginuo je 8. siječnja 1943. godine, na Vitovlju u borbi s Nijemcima. Njegove zadnje rječi bile su: »Drugovi nemoj da se sa mnom mučite u ovakoj situaciji, ja sam gotov, dajte mi pištolj. Vi nastavite borbu«.

RADOVNIKOVIĆ Nikole BRUNO, rođen 1910, Split, radnik-mehaničar. Pqtiče iz radničke porodice. Rano je prihvatio napredne ideje randičke kalse. Kao radnik brodogradilišta »Split« i član URS sindikata učestvuje u štrajkovima i političkim demostracijama, a po dolasku okupatora 1941, stavlja se na raspologanje NOP-u i učestvuje u ilegalnim akcijama. Okupator ga hapsi i zatvara, a po izlasku iz zatvora odlazi u NOB-u u Mosor odakle rujna 1943. postaje borac Prateće čete 1. crnogorskog bataljona 1 proleterske NOU brigade i sa njom nastavlja borbe na Duvnu, Travniku, Šuici, zatim u VI i VII neprijateljskoj ofenzivi u Bosni, Sandžaku, i Srbiji u bitkama na Palisadu, Valjevu i Beogradu, kada je postao član KPJ i komandir baterije topova, da bi potom nastavio borbe

na Sremskom frontu i Slavoniji sve do kraja rata. Kraj rata dočekao je u činu poručnika. Ostao u JNA iz koje je izišao 1946. godine. Umro u Splitu 1966. godine. Bruno je bio jedan od vrsnih boraca i komandira koji se je istakao svojom umješnošću i hrabrošću u nekoliko borbi, a posebno u borbama prilikom oslobođenja Beograda i na Sremskom frontu.

RAFANELI Anđela FRANE, rođen 1919, Makarska, pekarski radnik. Član SKOJ-a postao je 1940. godine, a član KPJ u toku rata. Bio sindikalno organizovan u URS. Učesnik štrajkova i političkih manifestcija u Makarskoj. Zatvaran i progranjan od nenarodnog režima. Učesnik u oduzimanju oružja iz građanske škole u Makarskoj 18. travnja 1941. godine, te skrivanja i obezbeđenja pojedinih komunista u Makarskoj kojima je prijetila opasnost da budu uhapšeni. Kao pekar, po naređenju Partije obezbeđivao je kruh za porodice čiji su muževi i djeca bili u zatvorima. Učesnik

u prirpemnom razdoblju ustanka. U lipnju 1942. stupa u 3. vod Južnodalmatinske čete, a kasnije omladinske čete «Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević« s kojom se bori na području Biokova, do kraja kolovoza 1942. godine, kada postaje borac, komandir odjeljenja i komandir voda u 1. crnogorskom bataljonu 1. proleterske NOU brigade i sa istim nastavlja borbe na Ključu, Strmici, Manjači, Jajcu i centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Calinca, Teslića i Banie Luke, zatim u IV neprijateljskoj ofenzivi, na Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu, Glavatičevu, Ćićevu, Lipetu, Tres-

kavici, Drini, Kapku, Ifsaru, Sandžaku, potom u V nepriajteljskoj ofenzivi, oko Čelebića, Borja, Zlatnog bora. Tare, Vučeva, doline Sutjeske, Zelengore, Ljubina groba, Balinovca, Miljevine u istočne Bosne, oko Vlasenice, Zvornika, Nemile, u centralnoj Bosni, Turbetu, Dalmaciji, Šuici, Travniku, Vlašiću, oko Jajca, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Vraniće, Bitovne u Sandžaku, po Srbiji, na Zlatiboru, Palisadu, Valjevu, Ubu i Beogradu. Nastavio je borbu na Sremskom frontu, u Srijemu i Slavoniji. Kraj rata zatekao ga je kao upravnika vojne bolnice 1. proleterske divizije, u činu zastavnika. U toku rata je ranjavan nekoliko puta. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941!.

RAK Jose BENJANIN BAJLO, rođen 1924. Rakovo Selo-Dubrava, Šibenik, zemljoradnik-radnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Napredan omaldinac. Pošto su mu

roditelji odvedeni u logor kao aktivni suradnici NOP, on ostaje i radi za NOP. Sredinom 1942. postaje član SKOJ-a. Početkom listopada, iste godine, odlaizi u partizane i u iđjuču stupa u 3. krgujevački bataljon 1. proleterske NOU brigade, s kojim učestvuje u borbama oko Bosanskog Grahova, Sitnice, Jajca, Skender-Vakufa, Kotor-Varoši, Crnog vrha, Jošavke, Čelinac, Devetine, Snjegotine, zatim kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, u teškim bitkama oko Bugojna, s. Bojska, Bradine, Konjica, Gornjeg Vakufa, Bugojna, Glavatićeva, Treskavice, Ustikuline, Drine, Krčinog brda, Kapka, Ifsara, Čajniča, Goražda, Mataruga, Kovrena, Šakovića, Čelebića, Korlata, Tare, Pive i Vučevo gdje je, 29. svibnja 1943. junački poginuo jurišajući na neprijatelja koji je izbio na plato Vučeva i potisnuo dijelove 2. proleterske brigade.

RAK Krste DUNKO-DUME, rođen 1924, Rakovo Selo-Dubrava, Šibenik, radnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. Iste godine postaje član SKOJ-a da bi prvih dana listopada 1942. sa Šibenskom grupom došao u Ključ i ušao u sastav 3. bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe, na Grahovu, Sitnici, Jajcu, preko centralne Bosne, Kotor-Varoši, Crnog vrha, Jošaka, Čelinca, zatim u IV i V nepriajteljskoj ofanzivi, u borbama, na prostoru Ivan-sedlo, Bradina, Konjic, G. Vakuf, Glavatičevo, Treskavica, zatim na Drini, Ifsaru, Čajniću, kod Bijelog Polja, Čelebića, Šume Korlat, Tari, Vučevu, Borovnu, Balinovcu, Miljevini, potom preko istočne i srednje Bosne, do Dalmacije, kada kao desetar, krajem rujna, odalzi u Dalmatinske jedinice u kojima nastavlja borbu. Poginuo je 1944. na Braču kao kurir čete u 26. diviziji.

RAK Ivana FRANE NANE, rođen 1914, Rakovo Selo-Dubrava, Šibenik, zemljroadnik-radnik-zidar. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Vrlo napredan. Učesnik u štrajkovima u Šibeniku 1936. godine, kada je bio i uhapšen i zatvoren. Za NOP radi aktivno od početka 1942. Srpnja, iste godine, postaje član SKOJ-a da bi 4. listipada 1942. stupio u partizanski punk. »Dinara«, a potom u Dinarski odred-leteći bataljon, gdje vrši

dužnost zamjenika komandira čete. Član KPJ postao je 25. prosinca 1942. godine. Početkom veljače 1943. stupa u 5. dalmatinsku brigadu s kojom prolazi teške bitke u IV nepriajteljskoj ofanzivi kao zamjenik komandira čete. Po rasformiranju 5. dalmatinske ulazi u sastav 3. dalmatinske brigade s kojom nastavlja borbe na Nevesinju, Ulogu, Kalinovu, Zavajtu, u Sandžaku; Čehotine, Čelebića, Tare, Pive, Vučeva i Sutjeske. Početkom lipnja 1943. dolazi u 1. proletersku NOU brigadu s kojom je nastavio borbe preko Rataja i Milejvine, gdje je, 14. lipnja, bio teško ranjen, potom upućen u bolnicu, gdje se i zadržao na liječenju do travnja 1944. godine, a potom stupa u Semberijsku partizansku grupu, a zatim u Majevački partizanski odred, gdje vrši dužnost intendanta. Po oslobođenju Beograda odlazi na viši intendanski kurs pri VŠ, a potom se raspoređuje u štab 3. korpusa za načelnika Građevinsko-garnizonskog odjeljenja; gdje i dočekuje kraj rata kao poručnik. Poslije rata ostaje u aktivnoj službi JNA. Ranjavan dva puta. Umro je 1971. godine, kao pukovnik u penziji.

RAK-MASAL Ive JANJA, rođena 1922, Rakovo Selo-Dubrava, Šibenik, doma-

ćica. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Napredna omaldinka. Za NOP radi od početka 1942. godine, a sredinom 1942. postaje član SKOJ-a, da bi prvih dana listopada, iste godine, otišla u partizane i u Ključu stupila u 3. kragujevački bataljn 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe na Grahovu, Sitnici, Jaj-

cu, zatim kod Kotor-Varoši, oko Crnog vrha, Jošavke, Teslića i drugim mjestima centralne Bosne; potom u IV i V neprijateljskoj ofanzivi, u teškim bitkama, na prostoru Konjic, Bradina, Ivan-sedlo, G. Vakuf, Glavatičevo, Treskavica, po prelasku Drine na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Čajniću, Gorćjždu, Pljevalja, Bijelom Polju, Celebić-šume, Korlati, Bakije, Tare, Vučeva, potom u dolini Sutjeske, Borovna, Zelengore, Balinovac, Miljevine, a zatim kao četna bolničarka u našoj ofanzivi preko istočne Bosne, u,borbama na r. Prači, Han-Pijesku, Vlasenici, Zvorniku, kada prvom polovinom srpnja 1943. godine odlazi u vojvođanske jedinice s kojima nastavlja borbe po Bosni, Semberiji, Srbiji, Bačkoj, Slavoniji do Austrijske granice gdje je i dočekala kraj rata, kao član KPJ i referent saniteta 3. bataljona 1. vojvođanske brigade. Poslije rata je demobilisana iz JNA. Umrla je 1953. godine u Beogradu. Bila je hrabra i neustrašiva.

RAK-KOKIĆ JANJA ž. **Frane,** rođena 1924, Rakovo Selo-Dubrava, Šibenik, domaćica. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Po okupaciji zemlje priključuje se NOP-u i aktivn oradi na terenu. Prvom polovinom 1942. postaje član SKOJ-a. Početkom listipada 1942. odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 4. bataljona Prve proleterske NOU brigade. Vodi borbe na Grahovu, Šitnici, Jajcu, preko centralne Bosne, zatim u IV neprijateljskoj ofanzivi, u teškim bitkama, kod Bugojna oko Ivan-sedla, Bradine, Konjica, Gornjeg Vakufa, kod Kalinovika, Drine, Ifsara, u svim ovim

borbama, kao bolničarka neustrašivo i hrabro sa svojim drugovima, juriša na nepriajtelja i izvlači ranjenike, ne vodeći često puta računa ni o svom vlastitom životu. Sredinom travnja 1943. odlazi na rad u Divizisku bolnicu, a početkom V neprijateljske ofanzive u Centralnu bolnicu, u čijem je sastavu i poginula, početkom lipnja 1943. godine kod Vučeva.

RAK Stipe JERE, rođen 1915,; Rakovo Selo-Dubrava, Šibenik, radnik iz siromašne seljačke obitelji. Pred početak

rata uključuje se u napredni radnički pokret. Član je Ursovih sindikata. Po okupaciji zemlje aktivno radi za NOP. Sredinom 1942. postaje kandidat za člana KPJ, a početkom listopada, iste godine odlazi u partizane i u Ključu stupa u bataljon 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe na Grahovu, Šitnici, Jajcu oko Kotor-Varoši, Uzlomca, Crnog vrha, Jošaka, Teslića, centralnoj Bosni, zatim u IV i V nepriajteljskoj ofanzivi u teškim bitkama, kod Bugojna, Ivan-sedlo, Bradine, Konjice. G. Vakufu, Kalinovika, Glavatićeva, Treskavice, kada u međuvremenu postaje komandir desetine, zatim po prelasku Drine na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, gdje travnja 1943. godine postaje član KPJ, nastavljajući borbe kod Pljevalja, Bijelog Polja, Čelebića, Zavajte, Bakića, Tare, kada krajem svibnja 1943. godine prima dužnost komandira voda, s kojim uspješno komandira, i vodi iz borbe u borbu na Vučevu, Borovnu, u dolini Sutjeske, Zelengori, sve do 10. lipnja 1943. godine kada je na Balinovcu, junački poginuo jurišajući na neprijatelja.

RAK Marka JOSO JOLE, rođen 1926, Rakovo Selo-Dubrava, Šibenik, radnik-pekar. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Vrlo napredan omaldinac. Za NOP radi od kraja 1941. godine, kada i postaje član SKOJ-a, da bi prvi dana listipada 1941. zajedno sa svojim starijim bratom Milom otišao u partizane i u Ključu stupa u 3. kragujevački bataljon 1. proleterske NOU brigade. Bio je sretan i ponosan što je došao u redove ove prve partizanske i proslavljene jedinice NOV. Međutim, njegova radost bila je kratka, jer je već u prvoj borbi, koja je vodena 26 listipada 1942. godine na terenu Bosanskog Grahova junački poginuo.

RAK Nike JOSO, rođen 1920, Rakovo Selo-Dubrava, Šibenik radnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Vrlo napredan. Odmah po okupaciji zemlje aktivno radi za NOP. Početkom 1942. postaje član SKOJ-a a prvih dana listopada, iste godine, odlazi u partizane i u Ključu uiazi u sastav 3. bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe na Grahovu, Šitnici, Jajcu, preko centralne Bosne, zatim IV i V nepriajtlejske ofanzive, u bitkama, na prostoru Ivan-sedlo, Bradina, Konjic, Gornji Vakuf, Čičevo, Glavatičevo, Treskavica potom se bori na Drini, Ifsaru, Čajniču, Pljevlju, Bijelom Polu, Čelebiću, Korlatu, Zavajitu, Bakićma, zatim preko Tare, Pive, Vučeva, Borovna, Sutjeske, Zelengore i Miljevine, kada postaje puškomitraljezac, sa kojim uspješno rukuje preko istočne Bosne, u borbama, na Han-Pijesku, Valsenici, Zvorniku, a potom se bori preko Nemile i srednje

Bosne do Travnika, gdje postaje komandir desetine. Dolaskom 1. proleterske brigade u Dalmaciju rujna 1943. godine odlazi u 8. šibensku brigadu, u čijim redovima nastavlja borbe. Poginuo je na Kninu, početkom prosinca 1944. godine, kao komandir čete.

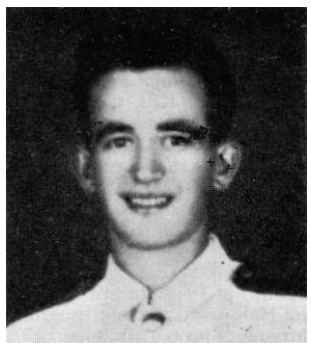
RAK Stipe MARKO, rođen 1921, Rakovo Selo-Dubrava, Šibenik radnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Odmah po

okupaciji zemlje uključuje se i radi za NOP. Krajem 1941. postaje član SKOJ-a. Zbog svoje aktivnosti bio je hapšen od strane Talijana. Jedno vrijeme potom 1942. bio i u zatvoru. Po izlasku iz zatvora nastavlja da radi za NOP, prvih dana listipada 1942. odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 3. bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe na Sitnici, Jajcu, te centralnoj Bosni. U siječnju 1943. psotaje član KPJ a potom nastavlja da se bori u IV i V nepriajteljskoj ofanzivi i nalazi se u prvim borbenim linijama, u teškim bitkama, na prostoru Ivan-sedlo, Bradina, Konjic, G. Vakuf, Cičevo, Treskavica; zatim se bori na Drini, Ifsaru, Čajniču, Goraždu, Bijelom Polju, Čelebiću, Korlatu, Zavajitu, Bakićima, Tari, Vučevu, Borovnu, Balinovcu, Miljevini, potom preko istočne i srednje Bosne do Dalmacije, i natrg, u borbama oko Travnika, Jajca, Mrkonjić-Grada, Mliništa, prvo kao borac, a potom kurir i politički delegat voda nastavlja pohod sa svojom jedinicom sve do oslobođenja Beograda, kada odlazi u prekomandu za komesara ćete pri štabu 1. armije. Početkom 1945. odlazi na školovanje u SSSR, gdje ostaje do rezulucije IB-a 1948. godine kada se vraća u zemlju. Ratni je vojni invalid. Sada živi u Beogradu kao penzionirani oficir.

RAK Nike MATE, rođen 1923, Rakovo Selo-Dubrava, Šibenik, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Po okupaciji zemlje aktivno djeluje u omaldinskoj organiazciji. Sredinom 1942. postaje član SKOJ-a da prvih dana listipada, iste godine, otišao u partizane i u Ključu ulazi u sastav 3. bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe na Grahovu, Sitnici, Jajcu, oko Kotor-Varoša, Crnog vrha, Jošanke, Celinca, Banja Luke, zatim u IV i V nepriajteljskoj ofanzivi, u teškim bitkama na prostoru Ivan-sedlo, Bradina, Konjic, Gornji Vakuf, Glavatičevo, Treskavica; zatim se bori na Drini, Krčinu, brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Cajniče, Goražde, kod Pljevalja, kada postaje puškomitraljezac, s kojim uspješno rukuje i tuče neprijatelja kod Bijelog Polja, na prostoru Celebić-šuma, Korlat-Trovrh. Poginuo je 24. svibnja 1943. godine u V neprijateljskoj ovanzivi u jednom od juriša na neprijatelja kod Korlata. Član KPJ od početka svibnja 1943.

RAK Marka MILE, rođen 1925, Rakovo Selo-Dubrava, Šibenik, radnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Vrlo napredan omaldinac. Za NOP aktivno radi od kraja 1941. Član SKOJ-a postao je u lipnju 1942. godine, a početkom listipada iste godine odlazi u partizane i u Ključu stupa u 3. kragujevački bataljon 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe na Bo-

sanksom Grahovu (gdje mu je poginuo mlađi brat Joso), Sitnici, Jajcu, zatim oko Kotor-Varoši, Uzlomce, Crnog vrha, Jošavka, u centralnoj Bosni, zatim u IV i V nepriajteljskoj ofanzivi, u teškim bitkama kod Bugojna, na prostoru Ivan-Sedlo-Bradina-Konjic, G. Vakuf, Glavatičevo, Treskavica, po prelasku Drine na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, kod Bijelog Polja, na pravcu Čelebić-Zavait-Bakići, zatim na Tari, Vučevu, u dolini Sutjeske, Borovna, Zelengore, Balinovca, Miljevine, potom preko istočne Bosne, kada srpnja 1943. godine postaje član KPJ vršeći dužnost sekretara SKOJ-a u četi, nastavlja borbe preko Nemile, centralne Bosne do Dalmacije i natrag, oko Travnika, kada listopada 1943. godine odlazi u prekomandu, u artilejriju 1. proleterske divizije s kojom nastavlja borbe preko Bosne, Sandžaka, Srbije, Srijema i Slavonije do Zagreba, gdje dočekuje kraj rata, kao komesar baterije. Poslije rata ostaje u aktivnoj službi JNA. Sada živi u Beogradu kao pukovnik JNA.

RAK-ĐORĐEVIĆ Ante SLAVKA, rođen 1925, Dubrava, Šibenik, domaćica. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od kraja 1941. Clan

SKOJ-a od svibnja 1942. Početkom listopada, iste godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Bori se na Grahovu, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, u IV i V neprijatlejskoj ofanzivi, u teškim bitkama, oko Ivan-sedla, Bradine, Konjica, G. Vakufa, Kalinovika, Drine, Krčinog brda, Kapka, Ifsara, Čajniča,

Pljevalja, Bijelog Polja, Celebić-šume, Korlata, Trovrha, Tare, Vučeva, Suhe, Zelengore, Balinovca, Miljevina. Bio je uvijek u prvim redovima i kao borac i bolničarka, ne vodeći često računa ni o vlastitom životu, samo da bi izvukla i pružila pomoć ranjenim drugovima. Potom se bori preko istočne i srednje Bosne do Dalmacije, i natrg, oko Travnika i Jajca, gdje studenog 1943. godine i postaje član KPJ, a potom nastavlja borbe na prostoru Mrkonjić-Grada, Šipova, Mliništa, za vrijeme drvarske operacije, te u nadiranju brigade na istok i po prelasku u Srbiju, preko Zlatibora, Kosjerića, Valjeva, Uba, Avale, Beograda, zatim Srijema i Slavonije do Zagreba, gdje dočekuje kraj rata, kao nigijeničarka u brigadi, u činu starijeg vodnika. Poslije rata se demobilizirala iz JNA. Ratni vojni invalid.

RAK Nike STANA, rođena 1924. Rakovo Selo-Dubrava, Šibenik, domaćica. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Vrlo napredna omladinka. Po okupaciji zemlje uključuje se i radi za NOP, a sredinom 1942. postaje član SKOJ-a, da bi početkom listipada, iste godine, otišla u partizane i u Ključu ušla u sastav 3. bataljona 1. proleterske NOU brigade. Bori se na Grahovu, Sitnici, Jajcu, oko Kotor yaroša, Crnog vrha, Jošanke, Celinca, Donetina, Banja Luke u centralnoj Bosni, tokom IV i V nepriajteljske ofanzive, u teškim i krvavim bitkama, oko Ivan-sedla, Bradine, Konjica, Gornjeg Vakufa, Glavatičeva, Treskavice, zatim na Drini, Krčinu brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, kod

Pljevalja, Bijelog Polja, na prostoru Čelebić-Korlat-Zavajit-Bakići. Stana je bila i borac i bolniačrka. Savjesno je izvršavala postavljene zadatke. Poginula je 28. svibnja 1943. godine kod Uzlupa, Tara. Clan KPJ od kraja travnja 1943.

RAK-ORLOVIĆ Ante TONKA, rođena 1926, Rakovo Selo-Dubrava, Šibenik, đak. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Od početka 1942. radi za

NOP, a prvih dana lisitpada, iste godine, odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe na Sitnici, Jajcu oko Kotor-Varoša, Crnog vrha, Jošanke, Celinca, Denetina, Banja Luke u centralnoj Bosni, zatim u IV i V nepriajteljskoj ofanzivi, u teškim bitkama, oko Ivan-sedla, Bradine, Konjica, G. Vakufa, Glavatičeva, Treskavice, zatim na Drini, Ifsaru, Cajniču, Goraždu, Bijelom Polju, na prostoru Celebić-Korlat-Zavajit-Bakići,
Tari, Vučevu, Borovnu, Balinovcu i Miljevini, potom preko istočno i srednje Bosne do Dalmacije, i natrag, u borbama kod Travnika, Jajca, Mrkonjić-Grada, Mliništa, te u nadiranju Brigade na istok i po prelasku u Srbiju, na Zlatiboru, Palisadu, Vajevu, Ubu, Avali, Beogradu, a zatim preko Srijema i Slavonije do Zagreba, gdje je i dočekala kraj rata, kao referent saniteta bataljona. Tokom rata postala je član SKOJ-a i član KPJ.

RAK Mate VESELA, rođena 1924, Rakovo Selo-Dubrava, Šibenik, domaćica iz siromašne seljačke obitelji. Vrlo napredna omaldinka. Na terenu radi za

NOP. Sredinom 1942. postaje član SKOJ-a a travnja 1943. član KPJ. Početkom listopada iste godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 2. bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe na Sitnici, Jajcu, Kotar-Varošu, Crnom vrhu, Jošonhi, Teslići, Prnjavoru, centralnoj Bosni, zatim u IV i V neprijateljskoj ofanzivi, u teškim bitkama kod s. Bojska, na Ivan-sedlu, G. Vakufu, Glavatičevu, Treskavici, Drini, Ifsaru, Čajniču, Pljevalja, na Limu, Bijelo-Polju, na prostoru Čelebića-Borje, Zavajt-Korlat, Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Borovnu, Zelengori, Balinovcu i Milejvina, a ptom kao četna bolničarka, u našoj ofanzivi preko istočne Bosne, u borbama, na Vlasenici, Drinjači, Zvorniku, sve do 8. srpnja 1943. godine, kada je pružajući pomoć ranjenom drugu u jednoj šumici blizu Caparda zapadno od Zvornika, pala u ruke neprijatelja. Odvedena je u logor, gdje je podvrgnuta strašnom mučenju, ali je ostala dostojna proleterskog imena. U logoru je podlegla mučenju 1944. godine. Tako se ugasio život hrabre i ponosne drugarice.

RAK Šime ZORKA, rođena 1923, Rakovo Selo-Dubrava, Šibenik, domaćica. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Vrlo napredna omaldinka. Odmah po olupaciji zemlje opredeljuje se i radi za NOP. Početkom 1942. postjae Clan SKOJ-a, da bi prvih dana listipada, iste godine, krenula u partizane i u Ključu stupa u 3. kragujevački bataljon 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe na Grahovu, Sitnici i Jajcu. Tu se ističe i kao borac s puškom i kao bolničarka u iz-

vlačenju i pružanju pomoći ranjenim drugovima. Hrabrost i odlučnsot potvrđuje u narednim borbama po centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Crnog vrha, Jošavke, Celinca, Devetine, Prnajvora, Banja Luke i drugim mjestima, a potom preko Maslovara, Šipraga, Ugra, Vlašića, Komara, Bojske, Bitovnje pl. Ivan-Sedla, Bradine i konjica, gdje se 19. veljačke 1943. godine zauvjek ugasio život ove divne, hrabre i plemenite proelterke.

RAOS Jure ANTE, rođen 1921, Igrane, Makarska, radnik. Clan SKOJ-a 1940, član KPJ od 1941. Radio na omasovljenju i jačanju omaldinskog pokreta u svom mjestu. Jedan od orgnaizatora ustanka u Igranima. Vrlo aktivan u sakupljanju vojne orpeme i oružja za ustanak. Bio je progonjen od nenarodnog režima zbog svojih naprednih ideja. U svibnju 1942. stupa u sastav 2. voda Južnodalmatinske čete, a kasnije omaldinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević«, s kojom se bori na području Biokova, do kraja kolovoza 1942. godine, kada je postao borac, politički delegat voda i politički komesar čete u sastavu 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borbu na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici i Jajcu, zatim u centalnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Banje Luke, Tesliću, potom u IV neprijteljskoj ofenzivi, oko Konjica, Lukača, Gornjeg Vakufa, Bugojna, Uloga, Treskavice, Drine, Krčinog brda, Kapka, Ifsara, Sandžaka; zatim se obri oko Prijepolja i Bijelog Polja, potom u V neprijateljskoj ofenzivi, na Čelbiću, Korlatu, i Trovrhu, gdje je i hrabro poginuo pred kraj svibnja 1943. godine. Bio je to borac izuzetne nraborsti. Krasilo gaje skromnost, poštovanje i iskrenost.

RAOS Jure IVAN, rođen 1914, Vrgorac, randik. Kao radnik duhanske stanice vrlo rano se uključio u napredni radnički pokret i bio jedan od naprednih radnika Vrgorca. Clan KPJ postoa je 1937. godine. Bio je sindikalno orgnaizvoan u URS. Učesnik je svih političkih manifestacija koje je organizirao sindikat i KP u Vrgorcu. Godine

1940. biran je za odbornika na izborima radničke liste u Vrgorcu. Vrlo aktivan u radu na pripremi ustanka 1941. u Vrgorcu. U NOB-u stupa od 1941. u Vrgorcu, kasnije Južnodalmatinsku četu, bataljon »Josip Jurčević« i bataljon »Vid Mihaljević«, s kojima se bori na Biokovu u Zagori i dolini Neretve. Sa bataljonom je ušao u sastav 4. dalmatinske brigade i sa njom nastavlja borbe kroz IV neprijateljsku ofenzivu na desnom krilu operativne grupe VŠ na Imotski, Vrgorac, Široki Brijeg, Posušje, Cvrsnica, Plas-greben, dolina Neretve i Nevesinja. U tim borbama ističu se svi borci. Posebno su bile teške borbe s ustašama na Cerov Dolu, Zelenkovcu i Klobuku. Ove borbe su trajale deset dana i noći gdje je došla do izražaja borbenost, izdržljivost i hrabrost. Travnja 1943. postao je borac 3. dalmatinske brigade, s kojom nastavlja borbe u Sandžaku; potom u V neprijateljskoj ofenzivi; na Ćehotini, Čelebiću, Tari, Pivi i Vučevu, kada je početkom lipnja 1943. postoa borac i vodnik voda 6. bepgradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavio borbe u proboju obruča, u istočnoj bosni na Vlasenici, Zvorniku, Capardama, Nemiloj, Vranduku u centralnoj Bosni, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Šuici, Travniku, Vlašiću, Mrkonjić-Gradu, Mliništima, Vranići, Bašarincu, Bitovni, Sandžaku, Srbiji na Zlatiboru, Palisadu, Vajevu, Ubu i Beogradu, kada je listopada 1944. prekomandiran i postao komandant glavnog skladišta komande grada Beograda, na kojoj ga dužnosti i zatekao kraj rata, u činu poručnika. Ivan je bio jedan od vrsnih boraca i komunista. Sve tegobe rata lako je podnosio. U toku rata je ranjavan. Poslije rata ostao u JNA iz koje je penzionisan u činu pukovnika Nosilac je »Partizanske spomenice 1941«.

RAKIĆ Ivana DANE, rođena 1917, višnjica, Vrgorac, zemljoradnik. Clan KPJ od početka 1943. Godine 1942. stupio je u Južnodalmatinsku četu iz koje je vraćen na teren i pronovo stupio u siječnju 1943. i u bataljon »Vid Mihaljević« s kojim je ušao u sastav 4. dalmatinske

brigade i nastavio borbu u IV neprijateljskoj ofenzivi, oko Vrorca, Imotskog, Posušja, Širog brijega, Klobuka, Tihaljine, Zelenkovca, u dolini Sutjeske i Nevesinja. Travnja 1943. ušao je u sastav 3. dalmatinske brigade i bori se u Sandžaku, u V neprijateljskoj ofenzivi, oko Foče, Celebića, Tare, Pive i Vučeva, kada je početkom lipnja 1943. postao borac i komandir odjeljenja 6. beograskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim se borio u proboju obruča, u istočnoj Bosni, na Renovici, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Nemiloj, vranduku, u centralnoj Bosni, Turbetu i Dalmaciji, kada je krajem rujna 1943. prekomandoran i bio komesar čete u narodnoj obrani, a 1944. postao je komesar čete bataljona- narodne odbrane - KNOJA, na kojoj ga je dužnosti i zatekao kraj rata, u činu poručnika. Kao starješina je odigrao veliku ulogu u uništenju ostatka bande. Poslije rata ostao u JNA iz koje je penzioniran u činu kapetana I Kl.

RAKIĆ Tome MIRKO, ro đen 1917, Višnica, Vrgorac, zemljroandik. Clan KPJ od

1943. U sječnju 1943. stupa u bataljon »Vid Mihaljević« sa kojim je ušao u sastav 4. dalmatinske brigade i nastavi borobe u IV nepriajteljskoj ofenzivi oko Vrgorca, Imotskog, Širokog Brijega, Posušja, Tihaljine, Zelenkovca, doline Neretve, Plasgrebena i doline Nevesinja. Travnja 1943. postao je borac 3. dalmatinske brigade ibori se kod ulaza Kalinovika, Zavaita, Sandžaka, u V neprijateljskoj ofenzivi, oko Cehotine, Foče, Celebića, Tare i Vućeva, da bi početkom lipnja 1943. ušao u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim, kao borac i komandir voda, nastavio borbe u proboju obruča u istočnoj Bosni na Renovici, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Nemiloj, Vranduku, centralnoj Bosni, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Šuici, oko Komara i Travnika, kada je 29. studenoga 1943. teško ranjen i iz bolnice prebačen u Itlaiiu, na liječenje. Kraj rata je dočekao kao upravnik Kotarske bolnice u Vrgorcu. Poslije rata postao je vojni službenik treće kalse u JRM, odakle je penzionira.

RAKIĆ Joze ZVONKO, ro den 1922. Višnjica, Vrgorac, student. Potiče iz srednje seljačke porodice. Bio je jedan od naprednih omadinaca Splita. Godine 1938. postao je članom SKOJ-a i sekretar SKOJ-a u školi. Can KPJ postao 1939. godine. Bio je predvodnik srednjoškolske omaldine **u** Splitu, a posebno u poznatom štrajku 1939. godine. Zbog konpromitiranja 1940. godine morao je napustiti školu. Vratio se na Vrgoračko područje, gdje seje povezao sa Mjesnim komitetom KP Vrgorca koji mu daje zadatak da okuplja napredne seljake, oko pokreta KPJ. Godine 1941. teže se razboleo, ali se nije dao već je uporno nastavio rad na pripremi ustanka. 1941. stupio je u NOB u Vrgorac, da bi već 1942. bio u sastavu Južnodalmatinske čete, omaldinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević« i kao politički delegat voda bori se na Biokovskom području do augusta 1942. Postao je borac i politički delegat voda i pomoćnik komesara 2. čete 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s ko-

jim nastavlja borbe, na Ključu, Strmici, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, u IV nepriajteljskoj ofenzivi, na Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu Bugojnu, Glavatičevu, Treskavici, Drini, Kapku, Ifsaru, Sandžaku, zatim u V neprijateljskoj ofenzivi, na Čelebiću, Zlatnom boru, Vučevu, Borovnu, Bavanu, Balinovcu, Miljevini, potom u istočnoj Bosni, na Renovici, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Nemiloj, Turbetu, u Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Vlašiću, oko Mrkonjiš-Grada, Lisine, na Mliništu, Vukovskog, Bitovnje, Vraniće, Sarajevska vrata, u Sandžaku, i Srbiji, kada je u borbi s bugarskim fašistima, krajem kolovoza 1944. na Palisadu teško ranjen kao pomoćnik komesara čete. Kasnije je prebačen u Italiju, na liječenje, gdje je i podlegao teškim ranama. Sahranjen u Zajedničku grobnicu Jugosla-

RAMADZA Jose MILE, roden 1923. Danilo Kraljice, Šibenik, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Napredan omaldinac. Za NOP aktivno radi od prve polovine 1942. godine, a listipada iste godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Bosanskom Grahovu, Sitnici 19/20. studeni 1942. godine, kada se na surovoj zimi jurišalo na jakog i utvrđenog nepriajtelja. Istakao se u borbama na Jajcu, potom u borbama preko centralne Bosne oko Kotor-Varoši, Pl. Uzlomca, Crnog vrha, Jošavke, Devetine i Teslića. Junački je poginuo 15/16. siječnja 1943. godine kod Prnjavora u borbi s ustašama i domobranima.

RAŠKOVIĆ Đure JOVAN, rođen 1913, Žagrović, Knin, radnik-kovač. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Još kao mladić napušta svoj rodni kraj i odlazi u Beograd gdje izučava zanat kod privatnih poslodavaca, gdje ga je i zatekao rat. U Beogradu živi i radi do oslobođenja listipada 1944, kada stupa u 4. kraljevački bataljon 1. proleterske NOU brigade, s kojim učestvuje u borbama na Sremskom frontu oko Ilika, Šida, Tovarnika, Šiskih Banovca, ilaće, Orolika, zatim po proboju sremskog fronta, travnja 1945. godine i gonjenju neprijatelja preko Vukovara, borova, Gorjana, Osijeka, Đakova, Pleternice, Okučana, Lipika, Banove Jaruge, Ilove, Garešnice, Moslavačke Gore, Čazme, Vrbovca, Rakovca, sv. Ivan Zelene, Dugog Sela do Zagreba, gdje i dočekuje kraj rata, kao borac. Poslije rata je demobiliziran.

RAŠKOVIĆ Obrada VASO, rođen 1919, Kula Atlagića, Benkovac, zemljoradnik. Clan KPJ postao je 1944. godine. Sve do

druge polovine 1943. pomaže i radi za NOP kada je stupio u NOB-u Benkovački odred iz kojeg je listipada 1943. u Bugojnu došao u 1. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade i bori se oko Travnika, Suice, Turbeta, i Komara, Vlašića, Vitovja, centralne Bosne, Crni vrh, Prnjavora, Mrkonjić-Grada, Lisine, za vrijeme desanta na Drvar, na Mliništu, oko Mokljena, Vraniće, Bitovne, Sandžaka, Srbije na Zlatiboru gdje je i postao kurir štaba 1. proleterske brigade; zatim se bori na Valjevu, Ubu, Ralji, Avali i Beogradu. Listopada 1944. prekomandiran je za kurira pri štabu 1. armije, na kojoj ga dužnosti i zatekao kraj rata. Vaso je bio jedan od dobrih i primjernih boraca i puškomitraljezaca svog bataljona. Kao kurir isticao se u izvršavanju zadataka. Poslije rata, na svoje traženje demobilizira se.

REGOVIĆ Luke CVETKO, rođen 1921. Vrbanj, Hvar, zemljoradnik. Clan SKOJ-a od prije rata a KPJ od 1939. Clan Komiteta SKOJ-a. Aktivno radio na omasovljenju omladinske organizacije. Vrlo aktivan u pripremnom razdoblju ustanka. Učesnik ilegalnih akcija. U NOB-u stupio početkom 1942. na Hvaru, odakle se prebacio na Biokovo i postao politički delegat voda omladinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević« s kojom se bori na području Biokovo-Neretva, do kraja kolovoza 1942. godine kada je postao borac, komandir odjeljenja, i komandir voda 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim nastavlja borbu, na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Celinca, Teslića, u IV neprijateljskoj ofanzivi, na Bradini i Konjicu, Gornjem Vakufu, Bugojnu, Glavatičevu, Treskavici, Drini, Kapku, Krčinom brdu, Ifsaru i Sandažku, zatim u V neprijateljskoj ofanzivi, oko Čelegbića, Korlata, Bakića, Tare, Vučeva, Borovna, Zelengore, Balinovca, Miljevine, i Budnja, potom se borio u istočnoj Bosni, oko Renovice, Vlasenice, Zvornika, Nemile, Turbeta, u Damaciii, Duvnu, Travniku, Komara, Suice, oko Jajca, kada je početkom studenoga 1943. prekomandiran u Dalmaciju i postao komandir čete. Kraj rata ga zatekao kao komandanta bataljona 12. dalmatinske brigade 26. divizije, u činu kapetana. Poslije rata ostao je u JNA iz koje je ponzioniran u činu pukovnika. U toku rata je nekoliko puta ranjavn. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941«. Umro je u Splitu 1972. godine.

RELIĆ Jovana UROŠ, ro đen 1910, Bukovići, Benkovac, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. U Bukovačkom

pattizanskom odredu od druge polovine 1943. u kojem se bori do listopada te godine, kada kod Bugojna dolazi u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama oko Tranvika, Šuice, Turbeta, Komara, Koričana, Ugra, Crnog vrha, Jošavke, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Makljena, Vraniće, Bašerinca, Bitovnje, Tranova, Pljevalja. Zatim po prelasku u Srbiju u borbama preko Zlatibora, Palisada, Bajine Bašte, Duba, Kosjerića, Valjeva, Uba, Ralje, Avale, Beograda, kod Sida, Tovarnika, Šidskih Banovaca, Oriolika, potom u proboju Sremskog fronta i gonjenju neprijatelja preko Vukovara, Pleternice, Okučana, ILove, Vrbovca, do Zagregba gdje je dočekao kraj rata. Poslije rata je demobiliziran.

REPAJA Dušana SPASO, rođen 1913, Biljane Gornje, Benkovac, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od kraja 1942. g. Sredinom 1943. stupio u Srednjodalmatinski partizanski odred s kojim se bori do listopada te godine kada kod Bugojna dolazi u sastav 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama oko Travnika, Šuice, Turbeta, Komara, Ugra, Vitovlja, Skender-Vakufa, Vrbanje, Mrkonjić-Grada, Lisine, Sipova, Mliništa za vrijeme drvarske operacije, zatim preko Raduše, Makljana, Vraniće, Bašerinca, Bitovnje, Bjelašnice, Trnova. Poginuo je na Drini kod Foče 4. srpnja 1944. godine u borbi s njemačko-domobranskim snagama.

RILJE Marina MIJO, rođen 1921. Trogir, đak građanske škole, Clan SKOJ-a 1938, godine, a član KPJ od 1940. Bio član Mjesnog komiteta SKOJ-a, sekretar skojevske grüpe i sekretar partijske organizacije grada. Kao napredan omladinac dolazio je u sukob s režimom stare Jugoslavije. Radi na organizaciji ustanka i prebacivanja drugova iz grada u partizane. U NOB-u stupa 1942, a po formiranju 3. dalmatinske brigade ulazi u njen sastav i biva postavljen za komesara 1. čete 1. bataljona, s kojom nastavlja borbe protiv ustaša, četnika i Talijana, oko

Vrlike i Knina, kada je u rejonu Knina i ranjen, a potom završio u bolnici zatim nastavlja put kroz IV neprijateljsku ofanzivu, do početka ožujka 1943. godine, kada u dolini Neretve dolazi u sastav 3 kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim nastavlja borbe kao komandir odjeljenja, preko Prenja, Glavatićeva; Treskavice, Drine, Ustikolina, Krčinog brda, Kapka, Ifsara, na prostoru Čajniču, Goraždu, Šehoviću, Kovreno, Čelebiće, Korlata, Trovrh, Tare, Pive, Vućevo, Borovno, dolina Sutjeske, Zelengora, sve do 10. lipnja 1943. godine kada je junački poginuo na Balinovcu u proboju neprijateljskog obruča, u V neprijateljskoj ofanzivi.

RIZVAN Ivana LJUBO, rođen 1905, Klis, Split, radnik u bazenu Solin. Potiče iz veoma

siromašne seljačke porodice. Jedan od naprednih radnika u bazenu Solin. Bio je član URS sindikata. Učesnik je štrajkova i političkih manifestacija. Od 1941. pomaže i radi za NOP. U veljači 1943. stupio u Mosorski odred iz kojeg je ušao u sastav 3. dalmatinske brigade, oko Neretve s kojom nastavlja borabe u IV neprijateljsku ofanzivu, od Neretve i Nevesinja Uloga, Kalinovika zatim Sandžaka, u V neprijateljska ofanziva, Čehotine, Čelebić i Vučevu, kada je početkom lipnja 1943. godine, u dolini Sutjeske i nastavio borbu na Zelengori, u sastavu 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Balinovu, u V neprijateljskoj ofanzivi, poginuo je u zoru 10. lipnja 1943. godine, u proboju obruča na Balinovcu, u V neprijateljskoj ofanzivi. Brat i cijela njegova porodica bili su u NOR-u i radili su za NOP. Bio je uporan i izdržljiv borac. Nije ustanovljeno da li je bio član KPJ.

RIZVAN Stipe MARIN ZELE, rođen 1919, Split, radnik. Potiče iz siromašne radnič-

ke porodice. Kao radnik pripadao je naprednom radničkom pokretu. Član SKOJ-a postao je prije rata, a član KPJ u toku rata. Učesnik je štrajkova i političkih manifestacija te ilegalnih akcija protiv okupatora u Splitu. U siječnju 1943. stupa u sastav 3. dalmatinske brigade, s kojom se bori oko Knina i Vrlike, u IV neprijateljskoj ofanzivi, oko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, doline Neretve, Pias grebena. Učesnik je nošenja ranjenika bespućen Prenja do Boračkog Jezera, te borbi u Nevesinjskoj kotlini. Zatim Marin je preko Uloge, Kalinovika Broda, Zavijatu, u Sandžaku, u V neprijateljskoj ofanzivi nastavlja borbe na Ljubušnjoj, Čehotini, Čelebuću, Uzlupu, Tari, Pivi i Vučevu, kada je polčetkom lipnja 1943. postao borac Prištapskih jedinica 1. proleterske NOU brigade s kojima učestvuje u proboju obruča, zatim u istočnoj Bosni oko Renovice, Vlasenice i Zvornika kada je 5. srpnja 1943. godine poginuo u borbi sa ustašama crnom legijom i domobranima.

ROGULJIĆ Mate KAJO, rođen 1917, Kučine, Split, radnik. Vrlo mlad se uključio u napredni radnički pokret bazena Solin-Majdan. Bio je u URS Sindikatima. Učesnik je štrajkova i demostracije. NOP pomaže od 1941. Kandidat KP od 1942. U drugoj polovici 1942. stupa u Mosečki odred iz kojeg je ušao u sastav 3. dalmatinske brigade i sa istom nastavijo borbe, oko Knina i Vrlike, zatim u IV i V neprijateljskoj ofanzivi, kao borac i ekonm čete učestvuje u borbama, na Čvrsnici, Malom i Velikom Veležu i Nevesinju kao i u nošenju ranjenika bespućem Prenja. Član KPJ postao je svibnja 1943. Lipnja 1943. u jeku V neprijateljske ofanzive postao borac 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim je nastavio borbe, na Miljevini, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Nemiloj, Turbetu, kada je i ranjen a zatim prebačen u bolnicu u kojoj postaje zamjenik intendanta 1. proleterske divizije, a potom intendant bolnice 1. proleterskog korpusa, kada po ozdravljenju i završnim borbama na Drvaru postaje intendant 2. crnogorskog bataljona i sa istim nastav-

lja borbe na Bašarincu, Vranići, Sarajevskim vratima, Sandžaku i Srbiji: na Zlatiboru Palisadu, Bajnoj Bašti, Valjevu, Ubu, Beogradu i na Sremskom frontu, sve do oslobođenja, na kojoj ga dužnosti i zatekao kraj rata, u činu potporučnika. Poslije rata ostao je u JNA iz koje je penzionisan u činu potpukovnika.

ROGLIĆ Ivana MATE, rođen 1924, Župa, Imotski, zemljoradnik. Član SKOJ-a 1942 godine, a član KPJ 1944. godine. Vrlo aktivan omladinac na terenu. U drugoj polovini 1942. stupa u bataljon »Josip Jurčević« u 5 četu, a zatim postaje borac bataljona »Vid Mihaljević« s kojim je nastavio borbu u IV neprijateljskoj ofanzivi oko Imotskog, Vrgorca, Posušja, Širokog Brijega, Tihaljine, Klobuka,

Plas-grebenu, dolini Neretve i Nevesinja, kada je drugom polovinom travnja 1943. postao borac 3. bataljoha 3. dalmatinske brigade s kojom nastavlja borbe, u V ofanzivi, oko Cehotine, Celebića, Tare Pine i Vučeva, kada je početkom lipnja 1943. postao borac, komandir odjeljenja i komandir voda 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim nastavio borbe u proboju obruča. u istočnoj Bosni, oko Vlasenice, Zvornika, Caparda, Nemile, centralnoj Bosni, Dalmaciji, Travniku, i Vlašiću, Mrkonjić-Gradu, Lisini, Mliništu, Vranići, Bašarincu, BItovini, u Sandžaku i Srbiji, na Zlatiboru, Palisadu, Bajnoj Bašti, Valjevu, Ubu i Beogradu. Po oslobođenju Beograda nastavio je borbe u sremskoj i slavonskoj ravnici, kao starešina, sve do kraja rata, kojeg je dočekao na dužnosti vodnika 2. voda 2. čete 1. bataljona, u činu zastavnika. Poslije rata ostao je u JNA iz koje je penzionisan, u činu potpukovnika. U toku rata je više puta ranjavan.

ROIĆ Filipa IVAN, rođen 1916, Dol, Hvar, zemljoradnik. Kandidat KP od prije rata, član KPJ od 1942. Bio aktivan u pripremnom razdoblju ustanka. U NOB-u stupa prvom polovinom 1942. na Hvaru i sa prvom grupom se prebacio na Biokovo, kada postaje borac 2. čete bataljona »Josip Jurčević« s kojim se bori na području Biokovo-Neretva, do kraja kolovoza 1942. godine, kada je postao borac, komandir odjeljenja i.voda u 1. crnogorskom bataljonu 1. proleterske NOU brigade i sa istim se bori na Kjuču, Strumici, oko Manjače, Jajca, u centralnoj Bosni, oko Koto-Varoši, Crnogorska Jošarke, zantim, Celinca, Teslića, u IV neprijateljskoj ofanzivi, na Ivan-sedlu Raštelici, Gornjem Vakufu, Čićanu, Glavatičevu, Treskavici Drini, Kapku, Krčinom brdu, Ifsaru, u Sandžaku, kada. je postao komandir odjeljenja, zatim u V neprijateljskoj ofanzivi, na Čelebiću, Korlatu, Zlatnom boru Tari, Vučevu, Ljubinom grobu, Balinovcu, Miljevini i Budnju, gje j[e] svojim odjeljenjem uspješo rukovodio u razbijanju njemačke motorizovane jedinice, zatim se borio u istočnoj Bosni, na Renovici, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Nemiloj, Turbetu, u Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Šuici, Vlašiću, oko Jajca, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Vraniće, Bitovne, u Sandžku i Srbije, na Zlatiboru, Palisadu, Jelovoj gori, Valjevu, Ubu i Beogradu, kada je prekomandovan u studenom 1944. godine dobri potom postao komandir čete u 5. šumadiskom bataljonu s kojom nastavlja borbe na Sremskom frontu i u Srijemu. Poginuo je siječnja 1945. godine u jednom od juriša u borbi s Nijemcima koci Oriolika.

ROJE Lovre PETAR, rođen 1912, u Splitu, radnik-električar iz radničke obitelji. Za NOP radi od 1941. godine. Učesnik je u predratnim štrajkovima i političkim demonstracijama u Splitu. U sastav prištapskih jedinica 1. proleterske NOU brigade stupio je drugom polovinom rujna 1943. godine. Učestvuje u borbam oko Travnika, Šuice, Turbeta, Komara, Vitovnja, Ugra, Crnog vrha, Jošavke, Mrkonjić-Grada, Lisini, Šopva, rijeke Vrbas, Mliništa za vrijeme drvarske operacije, zatim preko Raduše, Makljena, Vraniće, Bašerinca. Poginuo je oko 24. lipnja 1944. godine kod Busovačkih staja u borbi s nejmačkim snagama.

ROKOSOVSKA FILA, rođena u Splitu. Učenica. Potiče iz siromašne radničke porodice. Porodica i ona sama bili su proganjani od strane okupatora, jei" su aktivno pomagali NOP od početka 1942. godine. Kao učenica bila je aktivna u radu omladine. U članstvo SKOJ-a primljena je 1943. godine. U 1. proletersku NOU brigadu stupila je rujna 1943. godine. Raspoređena je u 2. crnogorski bataljon. Ubrzo joj je povjerena dužnost bolničarke, na kojoj je ispoljavala svu svoju nježnost prema ranjenicima, a bila je spremna da pruži pomoć ne misleći na opasnosti, niti na svoj život. Učestvovala je u borbama kod Duvna, Šuice, Kupresa, zatim u dugotrajnim borbama oko Travnika. U listopadu i studenom 1943. godine, pa ponovo, kod Šuice i Duvna, u prosincu 1943. godine. U vrijeme VI neprijateljske ofanzive, kada je bataljon bio odvojen od Brigade, učestvuje u maršu od Ugra preko Donjeg Vakufa, Janje i Vitoroga do Glamočkog polja i Mliništa, pa natrag, u sastav brigade, preko Podrašnice, Mrkonjić-Grada, r. Vrbas, do rajona Skender-Vakufa, i tu je iskazala svu svoju hrabrost i izdržljivost žene-proletera, nakon čega je primljena u članstvo KPJ. U vrlo iscrpljujućim borbama koje je bataljon vodio, oko Mrkonjić-Grada u vrijeme ožujka, travnja 1944. godine poginula je u jednom od jačih sudara s njemačkim jedinicama, kod r. Vrbas, blizu Jajca, 24. travnja 1944.

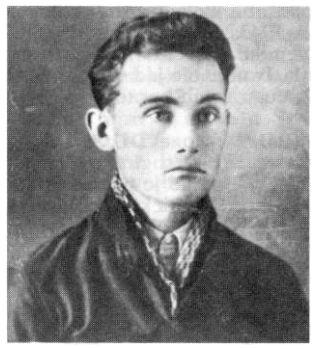
ROMAC Rade PAŠKO, rođen 1913. Vukšići, Benkovac, krojački radnik. Vrlo mlad se priključio naprednom radničkom pokretu. Učestvovao je u niz ilegalnih akcija. Clan KPJ postao je 1935. Zadojen idejama radničkog pokreta nastavio je svoju komunističku djelatnost u bivšoj Jugoslovenskoj vojsci i bio otkriven i izveden pred vojni sud koji gaje osudio na 8,5 godina robije. Robiju je izdržavao u Skoplju, Nišu i Sremskoj Mitrovici. Na robiji je

učestvovao u svim akcijama zatvorenika. Godine 1937. priključio se apelu CK KPJ upućenog komunistima na robiji koji se je odnosio na frakcionašku djelatnost Petka Miletića. Bio je biran za člana kaznenog komiteta KP. Aktivno učestvovao u pripremi bjegstva iz zatvora 1941. u čemu se uspjelo. Septembra 1941. postao je desetaru Fruškogorskom partizanskom odredu. Po direktivi CK KPJ javlja se u Glavni Štab NOPOJ u Krupnju-Srbija na raspored, odakle ie raspoređen na partijsko politički rad na Romaniju gdje je izabran za člana Okružnog komiteta u Rogatici 1941. Kada su VŠ i drug Tito došli u Rogaticu početkom 1942. određen je za komesara Pratećih oruđa 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa njim nastavio borbu po istočnoj Bosni i Hercegovini, a potom u prodoru proleterskih brigada u zapadnoj Bosni, kada postaje komesar 2. crnogorskog bataljona.

Rujna 1942. je u polit, odjelu 1. dalmatinske brigade, a po proboju iz V neprijateljske ofanzive 1943. postavljen je za komesara 1. vojvođanskog bataljona, a kasnije za komesara 16. vojvođanske divizije. Učestvuje u svim borbama gdje ie djelovao kao političko-partijski radnik. Isticao se hrabrošću i junaštvom. Nakon oslobođenja Sremske Mitrovice 1944. određen je od strane CK KPJ na rad u Vojvodinu. Aprila 1945. biran je za člana CK KPJ za Vojvodinu. Bio je član Politbiroa istog komiteta, zatim sekretar PK KPJ za Vojvodinu. Poslanik je Skupštine Srbije i Skupštine SFRJ u više mandata. Bio je član Savjeta Federacije. Napisao dvije knjige: o NOB-i i o bjegstvu s robije. Proglašen ie za narodnog heroja 1953. godine. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941«. Umro je 8. studenoga 1982. godine.

ROMAN Šime ROKO PIV-ĆEV, rođen 1913. o. Žirje, Šibenik, mornar-ribar. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od druge polovine 1941. U partizane odlazi krajem 1942. ili početkom 1943. godine, ali nije utvrđeno u koju je jedinicu prvo stupio. Listopada 1943. dolazi u sastav 3. krajiške

proleterske brigade. Istakao se u prvim borbama oko Travnika, te u borbama preko centralne i zapadne Bosne. U veljači 1944. postaje član KPJ, nastavljajući borbu tokom ožujka, travnja 1944. učestvuje u proboju, zatim za vrijeme drvarske operacije, kao puškomitraljezac. Neutvrđenog datuma u lipnju 1944. godine odlazi u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojom nastavlja borbe, na Makljanu, Vranići, Bešerincu, Bitovnji, na komunikaciji Ivan-sedlo-Tarčin, Bjelašnici, Trnovi, Drini, Sandžaku, potom po prelasku u Srbiju na Zlatiboru, Palisadu. Dubu, Kosjeriću, Maljenu, Valjevu, Ubu. Ralji, Avali, Beogradu, zatim u teškim borbama, kod Šida, Tovarnika, Šidskih Banovaca, zatim u završnim operacijama pravcem Šarengrad, Vukovar, Borovo, Đakovo, Pleternica, Okučani, Novska, Čazma, Vrbovec, Zagreb, gdje i dočekuje kraj rata, kao komandir voda. Poslije rata 1945. godine je demobilisan. Umro je 23. kolovoza 1962. godine.

RONČEVIĆ Krste IVE, rođen 1920. Danilo-Biranj, Šibenik, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Od početka 1942. radi za NOP, a prvih dana listopada, te godine, odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe na Sitnici, Jajcu, Kotor-Varoši, Crnom vrhu, Jošavki, kod Teslića, na Devetinama, Prnjavoru i centralnoj Bosni, zatim u IV i V neprijateljskoj ofanzivi, oko sela Bojska, Ivan-sedla, Gornjeg Vakufa, na Glavatičevu, Treskavici, Drini, Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, kada krajem travnja 1943. postaje član SKOJ-a, a potom se bori kod Pljevalja, na Limu, gdje dobija puškomitraljez, s kojim uspješno rukuje u borbama, kod Bijelog Polja, na prostoru Celebića, Zavajta, a zatim u krvavoj bici na, Zlatnom boru, kada je 24. svibnja 1943. godine junački pao, u jednoj bici s nadmoćnim neprijateljem. Tako se ugasio život ovog hrabrog proletera.

RONČEVIĆ Jure NIKO, rođen 1919. Danilo-Biranj, Šibenik, zemljoradniki- Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od druge polovine 1941. Clan SKOJ-a od početka 1942. godine, a član KPJ od 1944. Prvih dana listopada iste godine, odlazi u partizane i u Ključu stupa u 2. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade, s kojim učestvuje u borbama na Strmici, Sitnici, Jajcu, Kotor-Varoši, Crnom vrhu, Jošavki, Teslići, Devetinama, Prnjavoru i drugim mjestima centralne Bosne; a zatim u IV i V neprijateljskoj ofanzivi u bitkama, oko Bojske, Kapka, Ifsara, Čajniča-Goražda, Lima, Kovrena, Celebića, Zavajta, Zlatnog bora, Tare, Vučeva, Sutjeske, Zelengore, Balinovca, Miljevine, Jahorine; zatim u našoj ofanzivi, preko istočne Bosne, kao puškomitraljezac, oko r. Prače, Renovice, Podromanije, Han-Pijeska, Vlasenice, Drinjače, Zvornika, Caparda, te preko Nemile i r. Bosne, u centralnu Bosnu do Dalmacije, kada kao komandir desetine odlazi krajem rujna 1943. godine u 8. šibensku brigadu, s .kojom nastavlja borbu po Dalmaciji,

Bosni, Lici, Istri do Trsta, gdje i dočekuje kraj rata, kao vodnik. Demobilisan je krajem 1945. godine.

RONČEVIČ Jakova VICE, rođen 1919. Danilo-Biranj, Šibenik, zemljoradni'k-radnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942., a prvih dana listopada te godine odlazi u partizane i u Ključu stupa u 2. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Strmici, Sitnici, Jajcu, Kotor-Varošu, Crnom vrhu, Jošavki, kod Teslića, na Devetinama, Prnjavoru, zatim u IV i V neprijateljskoj ofanzivi u borbama na Ivansedlu, Raštelici, G. Vakufu, Glavatičevu, Treskavici, Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, na Limu, kod Bijelog Polja, Šakovića, Kovrena, na pravcu Čelebić-Zavajt, na Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Borovnu, Zelengori, Bavanu, Balinovcu, Miljevini, potom na r. Prači, Vlasenici, Drinjači, Zvorniku, Capardima, Nemiloj, Turbetu, Dalmaciji, oko Travnika, Šuice, Komara, Koričana, Ugra. Poginuo je početkom 1944. godine između Čelinca i Jošavke kao nišandžija na bredi, u borbi s Nijemcima i četnicima. Član SKOJ-a postao je travnja, a član KPJ rujna 1943. godine.

ROMAC Nikole IVAN IVO, rođen 1921. Glavice, Sinj, student. Bio je jedan od naprednih omladinaca. Član SKOJ-a od prije rata. Učesnik organiziranja ustanka u svom kraju. Godine 1941. stupa u Sinjski partizanski odred iz kojeg je ušao u sastav 3. dalmatinske brigade u kojoj je bio puškomitraljezac i član KPJ. S ovom brigadom nastavio je borbu oko Knina i Vrlike; zatim u IV neprijateljskoj ofanzivi, oko Imotskog, Širokog Brijega, Posušja, Plas-grebena, dolinom Neretve i Nevesinja, u Sandžaku, Crnoj Gori. U V neprijateljskoj ofanzivi, na Čehotini, Ljubišnji, Čelebiću, Tari, Pivi i Vučevu, kada je početkom lipnja 1943. godine postao borac i puškomitraljezac 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim nastavio da se bori na Rataju, Miljevini, Budnju, istočnoj Bosni, na Vlasenici, Zvorniku i Capardima. Poginuo je 1. kolovoza 1943. godine oko r. Bosne-Nemila, vodeći borbe s ustašama. Ivan je bio jedan od divnih i neustrašivih boraca.

ROŽIĆ Joze DUJE UKIĆ, rođen 1913. Trogir, zemljoradnik. Vrlo mlad je pripadao naprednom radničkom pokretu i

već 1928. postao član SKOJ-a, a član KPJ 1930. Učesnik je demostracija. Prikupljao je crvenu pomoć. Bio je agitator na jačanju omladinskog pokreta, borio se za listu KP na izborima 1935. u Trogiru i okolici. Godine 1937. pošao je s jednom grupom u Španiju, ali nije uspio da se prebaci, da bi odmah 1937. postao sekretar partijske ćelije u Trogiru. Vrlo aktivan u pripremnom razdoblju ustanka. Po dolasku okupatora prelazi u ilegalnost i učestvuje u raznim diverzijama: rušenju telefonsko-telegrafskih stubova i željezničke pruge u Labinskim dragama. Lipnja 1942. stupa u Dinarski odred iz kojeg je stupio u sastav 1. dalmatinske brigade i nastavio borbu kao zamjenik komesara čete i komesara čete u 4. bataljonu. Po formiranju vojne muzike postao je njen komesar. U sastavu ove brigade učestvovao je u IV i V neprijateljskoj ofanzivi i, lipnja 1943. godine po naređenju druga Veljka Zečevića, s jednom grupom Dalmatinaca, probija se preko Kazana i Ozrena i priključuje se 1. proleterskoj NOU brigadi, s kojom u sastavu pristapskih jedinica, nastavlja borbe u probojuobruča i dalje u istočnu Bosnu. Početkom kolovoza 1943. ponovo je vraćen u sastav 1. dalmatinske brigade iz koje je postavljen za komesara Viškog podsektora. Po oslobođenju Trogira vraćen je na teren kao politički radnik i bio biran na prvim izborima za odbornika NOO Trogira. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941«.

RUBELJ Marjana IVAN, rođen 1923. Mitlo, Trogir, zemljoradnik. Za NOP radi od 1941. godine. 1942. stupa u Trogirsko-Marinski odred iz kojeg je rujna 1942. postao borac 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa njim nastavio borbu na Ključu i Sitnici, da bi početkom studenog pošao u prekomandu u sastav 2. dalmatinske brigade, s kojom nastavlja borbe do pred kraj 1943. godine, kada se je razbolio od tifusa i po ozdravljenju ušao u sastav Majevačkog partizanskog odreda, iz kojeg je postao borac 6. istočnobosanske brigade 17. divizije u kojoj osta-

je do 1944. godine, kada je ponovo postao borac 2. dalmatinske brigade u kojoj je unapređen u čin starijeg vodnika. Prekomandiran je 1945. u 2. bataljon garde, jdje ga je i zatekao kraj rata. Clan KPJ postao je 1944. Poslije rata se je demobilisao. Učesnik je IV i V neprijateljske ofanzive.

RUBELJ Josipa MARJAN, rođen 1914. Mitlo, Trogir, radnik-zemljoradnik. Za NOP radi od 1941. Član SKOJ-a od 1942. godine. Te godine stupa u Trogirsko-Marinski odred iz kojeg je rujna 1942. postao borac 3. čete 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, u kojem je postao član KPJ, puškomitraljezac i komandir voda. Sa svojim bataljonom borio se na

preko Zlatibora, Palisada, Bajine Bašte, Valjeva, Uba, Ralje, Avale, Beograda, oko Šida, Tovarnika, Sidskih Banovaca, Ilače. Poginuo je 17. siječnja 1945. godine blizu Oriolika u Srijemu. Član KPJ postao je rujna 1943. godine. Bio je komandir minerskog voda brigade.

RUBELJ Marjan TOMO, ro đen 1920. Trogir, zemljoradnik. Za NOP počeo raditi i istog pomagati od 1941. Član SKOJ-a 1942. Od prve polovine 1942. godine u Trogirsko-Marinski Ključu, Strmici, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni; zatim u IV i V neprijateljskoj ofanzivi na Ivansedlu, Gornjem Vakufu, Lipeti, Treskavici, Drini, Kapku, Bijelom Polju, Prijepolju, Čelebiću, Zlatnom boru, Vučevu Borovnu, Zelengori, Balinovcu, Miljevini, Vlasenici, Zvorniku, Čapardima, Nemiloj, Turbetu, u Dalmaciji, kada je u listopadu 1943. godine bio prekomandiran u sastav 9. dalmatinske divizije, u kojoj je bio zamjenik komandira čete, na kojoj ga je dužnosti i zatekao kraj rata, u činu starijeg vodnika. Poslije rata se demobilisao.

RUBELJ Joze MIJO, rođen 1925. Mitlo, Trogir, zemljoradnik iz siromešne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942, kada postaje i član SKOJ-a. Sredinom 1942. godine stupa u Trogirsko-Marinski partizanski odred s kojom se bori do sredine rujna te godine, kada na Tičevu dolazi u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Ključu, Strmici, Sitnici, Jajcu, Kotor Varošu, Crnom Vrhu, Jošavki, kod Teslića, na Devetinama, Prnjavoru. U IV i V neprijateljskoj ofanzivi, na Ivan-sedlu, Raštelici, G, Vakufu, Glavatičevu, Treskavici, Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, kod Čajniča, Goražda, Limu, kod Bijelog Polja, na pravcu Čelebić-Zavajt, na Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Borovnu, Zelengori, Balinovcu, Miljevini, zatin na r. Prači, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Nemili, Turbetu, u Dalmaciji, oko Travnika, Šuice, Komara, Korićana, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Makljana, Vraniće, Bitovnje, Trnova, kod Pljevalja. Potom u Srbiju

odred iz kojeg je rujna 1942. postao borac 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojom je nastavio borbe, na Ključu, Strmici, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni; zatim u IV i V neprijateljskoj ofanzivi, na Ivan-sedlu, Gornjem Vakufu, Čićevu, Treskavici, Drini, Kapku, Prijepolju, Bijelom Polju, Čelebiću, Zlatnom boru, Vučevu, Borovnu, Zelengori, Bavanu, Balinovcu, Miljevini, Vlasenici, Zvorniku, Čapardima, Nemiloj, Turbetu i Dalmaciji. Član KPJ postao je 1943. Prekomandiran u listopadu 1943. godine u Dalmaciju, gdje je bio komandir 2. čete 1. bataljona 9. brigade 20. divizije, na kojoj ga je dužnosti i zatakao kraj rata, u činu kapetana. Poslije rata izišao je iz JNA. Penzioner.

RUBEŠA Zane IVO, rođen 1921. Makarska, stolarski radnik. Član SKOJ-a od 1938. godine, a član KPJ od 1039. godine. Bio sekretar Okružnog komiteta SKOJ-a. Aktivno i organizirano učestvovao u svim političkim akcijama. Hapšen, zatvaran i mučen od nenarodnog režima stare Jugoslavije. Organizator razoružanja kasarne i vojnih postaja u Makarskoj, 1941. godine, te organizator ustanka u Biokovskom području. U organizaciju je unosio duh borbenosti. Posjedovao je veliko marksističko obrazovanje. Godine 1941. uhapšen je i predviđen za streljanje. Uspio je da pobjegne, a zatim odlazi u NOB-u, u špilju »Krjava«, a po formiranju 1. omladinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević« on postaje prvi komandir, koji se s četom ističe u nizu borbi između Graca i Baćine, na Golom brdu, kod Zagvozda, Turije i dr. kolovoza 1942. godine s četom stupa u sastav 1. proleterske NOU brigade, a on u sastavu 6. beogradskog bataljona postaje omladinski rukovodilac, da bi krajem studenoga 1942. godine bio prekomandiran u politički odjel 1. dalmatinske brigade. U IV neprijateljskoj ofanzivi razbolio se od tifusa, a u toku V neprijateljske ofanzive, 1943. godine, iznemogao od gladi, bolesti i probijanja, upao je u ruke Nijemaca, a zatim streljan, između Zelengore i Orlovače.

RUPIĆ Jose BERISLAV, rođen 1920. Rupići, Gornja-Dubrava, Šibenik, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Od kraja 1941. aktivno radi za NOP. Sredinom 1942. postaje član SKOJ-a i omladinski rukovodilac, a potom i sekretar SKOJ-a, da bih prvih dana listopada, iste godine, otišao u partizane i u Ključu ušao u sastav 4. bataljona 1. proleterske NOU brigade. Ističe se u prvoj borbi na Bosanskom Grahovu, ali odmah poslije toga oboljeva od upale pluća, uslijed čega je i umro u Bosanskom Petrovcu, u studenomu 1942.

godine. Tako se vrlo rano ugasio život ovog dragog druga i proletera, a da mu se nije pružila mogućnost da u narednim borbama iskaže sve svoje vrline koje je posjedovao.

RUPIĆ Marka JURE, rođen 1921, Rupići Gornji-Dubrava, Šibenik, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Od kraja 1941. radi za NOP. Sredinom 1942. postaje član SKOJ-a, da bi prvih dana listopada, iste godine, zajedno sa sestrom Marijom otišao u partizane i u Ključu ulazi u sastav 2. bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe na Sitnici, Jajcu, Kotor-Varošu, Crnom vrhu, Jošavki, kod Teslića, na Devetinama, Prnjavoru, Srbcu, zatim IV i V neprijateljskoj ofanzivi u bitkama, na Ivan-sedlu, G. Vakufu, Glavatičevu, Treskavici, Drini, Krčino brdo Kapku, Ifsaru, Čajniču, Limu, kada postaje i pomoćnik puškomitraljesca; potom kod Bijelog polja, gdje mu je 16. svibnja 1943. poginula sestra Marija; zatim u bitkama na prostoru Čelebić-Korlat-Zavajit, Zlatni bor, Tara, Vučevo, BoroVno, Balinovac Miljevina, posle toga preko istočne i srednje Bosne do Dalmacije, i natrag, u borbama, kod Travnika, Suice, kada kao mitraljezac i član KPJ neustrašivo tuče neprijatelja. Nastvlja borbe preko Centralne Bosne do Jošavke, a zatim kod Mrkonjić-Grada, Šipova, na Mliništima, za vrijeme drvarske operacije, sve do početka lipnja 1944. godine kada je bio ranjen i upućen na liječenje u Italiju, odaklen se vraća na dužnost u Komandi mjesta Split. Potom je otišao na dužnost komandira obezbeđenja pri komandi mjes-

ta Šibenik u činu starijeg vodnika, gdje i dočekuje kraj rata.

RUPIĆ Marka MARIJA, rođena 1922, Rupići Gornji-Dubrava, Šibenik, domaćica, Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Po okupaciji zemlje priključuje se naprednoj omladini i radi za NOP. Početkom 1942. postaje član SKOJ-a, da bi prvih dana listopada, iste godine zajedno s bratom Jerom otišla u partizane i u Ključu ulazi u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, Vodi borbe Srumici na Sitnici i Jajcu, Kotor-Varošu, Crnom vrhu, Jošavki, kod Teslića, na Devetinama, Prnjavoru, ispoljavajući izvanrednu hrabrost i požrtvovanje u pružanju pomoći i njezi ranjenim drugovima. Potom u IV neprijateljskoj ofanzivi, u teškim i krvavim bitkama kod sela Bojska, na Ivan-sedlu, G. Vakufu, Glavatičevu, Treskavici, Drini, Krčinom brda, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniču i Goraždu, Marija je zajedno sa svojim drugovima jurišala na neprijatelja, a potom nesebično i hrabro izvlačila ranjenike. Nikad nije mirovala. Uvijek je bila u pokretu. Od Čajniča nastavlja borbe sa svojom jedinicom kraj Pljevalja, Mataruga, Lima, sve do sela Brezne blizu Bijelog Polja, gdje je i hrabro poginula 16. svibnja 1943. godine u trenutku kada je previjala ranjenog druga, Kasagić Srđana, puškomitraljezca, rodom od Prnjavora. Poginula je drugog dana u V neprijateljskoj ofanzivi.

RUPIĆ Ante MARKO, rođen 1922, Rupići Gornji-Dubrava, Šibenik, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od kraj 1941. u proljeće 1942. postaje član SKOJ-a, a listopada, iste godine, odlazi u partizane i stupa u 3. dalmatinsku brigadu. S kojom učesatvuje u borbama po Dalmaciji i dijelu Bosne; zatim kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, u teškim bitkama, preko Duvna, Imotskog, Posušja, dolinom Neretve, Prenja, Hercegovine, Nevesinja, Veleža, Uloga Kalinovika Zavajta, Sandžaka, Čehotine, Tare, Pive, Vučeva, Sutjeske, Zelengore, kada dolazi u 3. kragujevački bataljon 1. proleterske NOU brigade, s kojim nastavlja borbe preko Rataja, Miljevine, Jahorine. Prače, Renovice, Devetaka, Han-Pijeska, Vlasenice, Drinjače, Zvornika, gdje je i junački poginuo 5. srpnja 1943. godine kao član KPJ i politički delegat voda.

RUPIĆ Luke MARKO, rođen 1925, Dubrava, Šibenik zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji, Vrlo napredan omladinac. Za NOP radi

od početka 1942. u proljeće iste godine postaje član SKOJ-a, da bih prvih dan listopada 1942. otišao u partizane i u Ključu stupa u 3. kragujevački bataljon 1. proleterske NOU brigade. Ističe se u prvim borbama, na Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, zatim u narednim borbama preko centralne Bosne oko Kotor-Varoši, Crnog vrha, planine, Uzlomka, Jošavke, Devetine, Slatina i drugim mjestima. Njegov mladalački bunt neustrašivost dolazi bi do punog izražaja, sve do 24. siječnja 1943. godine kada je junački poginuo na komunikaciji Prnjavor-Banja Luka, u borbi s ustaško njemačkim snagama.

RUPIĆ Ivana ŠIME, rođen 1921, Dubrava, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP aktivno radi od početka 1942. a prvih dana listopada te godine odlazi u partizane i u Ključu stupa u 3. kragujevački bataljon 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Grahovo, Sitnicu, Jajce, oko Kotor Varoša, Crnog vrha, Jošavke, Devetina, Klašnice, Banja Luke. Zatim u IV i V neprijateljskoj ofanzivi u borbama oko Bradine i Ivan sedla, kod Gornjeg Vakufa, na Glava-

tičevu, Treskavici, Krčinom brdu, Kapku, kod Čajniča i Goražda, Bijelog Polja, Šakovića, Kovrena, na pravcu Čelebić-Korlat-Trovrh, na Tari, Vučevu, Borovnu, Zelengori, Balinovcu, Miljevini, rijeki Prači, Renovici; Vlasenici, Zvorniku, Vranduhu, Turbetu, u Dalmaciji oko Travnika, Šuice, Turbeta, Jajca, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Makljena na Vranići, Bašerincu, Bitovnji, Trnovu, kod Pljevalja. Po prelasku u Srbiju u borbama preko Zlatibora, Palisada, Duba, Kosjerića, Valjeva, Uba, Ralje, Avale i Beograda, gdje je bio teže ranjen. U svim borbama Šime je sa svojim šarcem ispoljavao izvanrednu hrabrost. Član KPJ postao je listopada 1943. godine. Po izlasku iz bolnice ulazi u Auto-bataljon 1. armije u kojem i dočekuje kraj rata kao zamjenik komandira čete. Poslije rata ostaje u JNA. Penzioniran u činu potpukovnika.

RUPIĆ-NENADIĆ Marka TONKA, rođena 1925, Dubrava, Šibenik, domaćica. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. Pr-

vih dana listopada, iste godine, odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbu na Sitnici, Jajcu, Kotor-Varošu, Crnom vrhu, Jošavki, Teslićđu, Devetinama, Prnjavoru u centralnoj Bosni, zatim u IV neprijateljskoj .ofanzivi, u teškim i krvavim bitkama kod sela Bojska, na Ivan-sedlu, G. Vakufu, Glavatičevu, Treskavici, Drini, Krčinom brdu kada je u borbi s Talijanima bila ranjena i upućena u bolnicu. Po ozdravljenju vraća se u svoj bataljon i nastavlja borbe kao borac-bolničarka preko Bosne do Dalamcije i natrag, u borbama, oko Travnika, Suice, centralne Bosne, Geline, Jošavka, na prostoru Mrkonjić-Grad, Šipova, Mliništa, za vrijeme drvarske operacije, a potom u nadiranju brigade na istok i po prelasku u Srbiju, u borbama, na Zlatiboru, Palisadu, Bajinoj Bašti, Kosjeriću, Valjevu, Ubu, Avali, Beogradu, Šidu, Tovarniku, zatim probojom na Sremskom frontu i munjevitom gonjenju neprijatelja • od Šarengrada preko Vukovara, Čaglino, Pleternice, Okučana, Čazme, Vrbovca do Zagreba, gdje dočekuje kraj rata, kao član KPJ i higijeničarka bataljona, u činu zastavnika, Poslije rata se demobilizira iz JNA.

RUŽIĆ Josipa FILIP, rođen 1911, Split, zemljoradnik. Kao sinpatizer radničkog pokreta i učesnik političkih manifestacija. Za vrijeme narodnog režima stare Jugoslavije je zatvaran. Za NOP radi i. istog pomaže od 1941. U NOB-u stupio rujna 1943. u Splitu i učestvovao u razoružanju Talijana za vrijeme kapitulacije Italije. U sastav 1. bataljona 1. proleterske NOU brigade ulazi 22. rujna 1943. godine s kojim je i nastavio borbe, na Aržanovu, Duvnu, Travniku, Šuici, u VI i VII neprijateljskoj ofanzivi, na Komaru, centralnoj Bosni, na Jajcu, Mrkonjić-Gradu Lisini, Mliništu, Vranići, Sarajevskim vratima, Bašarincu, Taričinu, Sandžaku, u Srbiji na Palisadu, Valjevu i Beogradu, kada je kao vodnik voda prekomandovan 1944. u KNOJ, gdje ga je i zatekao kraj rata u pozadinskim jedinicama, u činu vodnika. Poslije rata se demobi-

lizirao. U toku rata je ranjavan.

RUŽIĆ Ante JOSIP rođen 1923, Split, radnik. Potiče iz srednje porodice. Jedan od naprednih radnika, Član SKOJ-a je postao 1941. godine Aktivno i organizirano radio na terenu sve do odlaska u NOB-u prvom polovinom 1942. u Mosečko-Svilajski odred iz kojeg je ušao u sastav 3. dalmatinske brigade i sa istom nastavio borbe, oko Knina i Vrlike, u IV neprijateljskoj ofanzivi, oko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, Čvrsnice, Plas-grebena, Neretve Nevesinja, Čehotine, Ljubišnje, Celebića, Tare, Pive i Vučeva, kada je početkom lipnja 1943. godine postao borac 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim nastavio borbe u proboju obruča, zatim u istočnoj Bosni na Romaniji, Vlasenici, Zvorniku, Vranduku, u centralnoj Bosni, Turbetu i Dalmaciji, kada je kao komandir voda prekomandiran, krajem rujna 1943. godien, u Dalmaciju gdje je bio starješina u 3. dalmatinskoj, a kraj rata zatekao ga je na dužnosti komandira u Artiljerijskoj brigadi 4. armije, u

činu poručnika. U toku rata ranjavan više puta. Poslije rata ostao u JNA iz koje je penzionran u činu majora.

SAMAC Svetozara MARIJA, rođen 1924, godine, Trilj, Sinj. Domaćica. Potiče iz siromašne seljačke porodice. Kao napredna omladinka i član SKOJ-a, krajem 1942. godine, pristupa Mosorskom odredu, iz kojega početkom veljače 1943. godine, ulazi u sastav Bolnice 9. dalmatinske divizije, u kojoj se nalazi sve do 15. ožujka 1943. godine, kada prelaskom preko Neretve, pristupa 3. kragujevačkom bataljonu, u Omladinsku četu. Učestvuje u borbama bataljona protiv četnika, oko Glavatičeva, Kalinovika, protiv Talijana kod prelaska r. Drine, na Ustikolini, Krčinom brdu, Kapku, na Ifsaru, Čajniču, kod Bijelog Polja, Šahotfići-Kvren, na Čelebiću i kod Borja - protiv ustaša i domobrana na Trovrhu Zlatnom boru, kod Uzlupa i na Vučevu protiv Nijemaca. U vrlo teškim borbama na Sutjesci držala se hrabro.

U vrlo smjelim i uzastopnim, dvodnevnim jurišima na njemačke bunkere i rovove, 4 i 5. lipnja 1943. godine, na Borovnu poginula je i hrabra bolničarka Marija u momentu pružanja pomoći i izvlačenju teško ranjenih boraca.

SALACAN Jure NIKOLA, rođen 1922, Podgradina, Metković, zemljoradnik. Član SKOJ-a 1943. godine, a član KPJ 1943. U srpnju 1942. stupa u Omladinsku četu »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević« s kojom se bori na području Biokova-Neretva, do kraja ko-

lovoza 1942. godine, kada je postao borac i komandir odjeljenja Rudarske čete 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim se bori na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Teslića, Prnjavora i zatim u IV neprijateljskoj ofenzivi, na Bradini, Ivan-sedlu, Gornjem Vakufu, Konjicu, Ulogu, Treskavici, Drini, Kapku, Ifsaru, u Sandžaku; potom u V neprijateljskoj ofenzivi, na Čelebiću, Borju, Zlatnom boru, Vučevu, Zelengori, Balinovcu, Miljevini, Renovici; u istočnoj Bosni, oko Vlasenice, Zvornika, Caparda, Vranduka, Turbeta, u Dalmaciji, Duvnu, Šuici, Travniku, oko Jajca, Mrkonjić-Grada i Lisine, kada je svibnja 1944. godine, za vrijeme desanta na Drvar teško ranjen, u obe noge. Po izlasku iz bolnice ušao je u sastav 1. proleterske divizije. Kraj rata dočekao ie kao komandir voda, u Autobataljonu 2. armije. Poslije rata se demobilizirao i nastavio rad u privredi.

SAMOHOD Alfonsa FILA, rođena 1925, Vodice, Šibenik, domaćica. Potiče iz siromašne

seljačke obitelji. Kao napredna omladinka aktivno radi za NOP od početka 1942. godine, drugom polovinom, iste godine, postaje član SKOJ-a, nastavljajući rad na terenu Vodica, sve do kapitulacije Italije, kada preko Sjevernodalmatinskog odreda, u listopadu 1943. kod Bugojna, dolazi u sastav 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Odmah u prvim borbama kod Travnika da izražaja dolazi njima mladalačka hrabrost. To potvrđuje i u bor-

bama kod Šuice, i ponovo oko Travnika, zbog čega već u siječnju 1944. postaje četna bolničarka, što su bili rijetki slučajevi za tako kratko vrijeme boravka u Brigadi. Kao četna bolničarka još hrabrije i odgovornije nastavlja svoj borbeni put, ali za kratko. Poginula je početkom veljače 1944. u selu Ploče, kod Vrbasa, nedaleko od Jajca.

SANSOVIĆ Jure NIKOLA, rođen 1920, Dol, Hvar, radnik-kovač. Član KPJ u toku rata. U siječnju 1943. stupa u

Cetinjski odred i u sastavu cetinjske čete ulazi u 10. dalmatinsku brigadu, a krajem 1943. postao je borac 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim se bori oko Travnika, Vlašića, Komara, Jajca, centralne Bosne, Mrkonjić-Grada, Mliništa, Vraniće, Bašarinca, Bitovne, u Sandžaku i Srbiji: na Palisadu, Zlatiboru, Bajinoj Bašti, Jelovoj fori, Valjevu, Ubu, Beogradu, tada postaje politički delegat voda, da bi potom nastavio borbu na Sremskom frontu, na pravcu Ilok, Šid, Tovarnik, Ilača, Šidski Banovci, Oriolik, Mehovi, Šaringrad, Vukovar, Pletrnica, kada je postao komesar 1. čete, Banova Jaruga, Vrbovac, sve do kraja rata gdje ga je i zatekao u činu poručnika. Poslije rata ostao je u JNA iz koje je kasnije otišao na svoj zahtjev. U toku rata ranjavan. U NOB-a bila su mu još dva brata.

SEKULA Mile MILE, rođen 1910, Mirlović Polje, Drniš, zemljoradnik. Radio u Splitu kod Pjera Mitrovića. Sa naprednim idejama radničke klase upoznao se u Splitu. Kao vojnik sta-

re Jugoslavije bio je otjeran u logor iz kojega je pomoću Andrije Čulina, upravnika logora, uspio pobjeći. Odmah po dolasku kući povezao se sa partizanima i 1942. stupa u Mosećko-Svilajski odred iz kojega je ušao u sastav 3. dalmatinske brigade, sa kojom se bori, oko Knina i Vrlike, u IV neprijateljskoj ofenzivi, oko Imotskog, Posušja, Plas-grebena, doline Neretve i Nevesinjske kotline, i dalje Uloga, Kalinovika, Broda, Zavajta, Čehotine; zatim u V neprijateljskoj ofenzivi, Ljubišnja, Tare, Pive, Martinja, Vučeva, kad početkom lipnja 1943. postaje borac 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim nastavlja borbe u proboju obruča, u istočnoj Bosni, na Romaniji, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Nemiloj, u srednjoj Bosni, Turbetu, Dalmaciji, Travniku, Vlašiću, Mrkonjić-Gradu, Mliništu, Kupresu, Vranići, Bašarnici, Bitovni, u Sandžaku i Srbiji, na Zlatiboru, Palisadu, Valjevu, Ubu, Beogradu i borbama na Sremskom frontu, u Srijemu i Slavoniji, na pravcu Ilok, Šid, Tovarnik, Oriolik , Šaringrad-Mehovi, Vukovar, Pleternica, Banova Jaruga, Vrbovec, sve do Zagreba. Bio je borac Pozadinskog voda i Protivtenkovskog voda. Kraj rata zatekao ga je u činu starijeg vodnika. Poslije rata se demobilizirao.

SEKULOVIĆ Jove MILAN "MIJO, rođen 1922, Proložac Gornji, Imotski, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP počeo raditi i istog pomagati početkom 1943. godine. U NOB-u stupa po padu Imotskog 1943. i ulazi u sastav Karavane 1. proleterske NOU brigade. Ostao je u sastavu prištapskih jedinica brigade s kojima je nastavio borbu u IV i V neprijateljskoj ofenzivi, oko Ivan-sedla-Bradine-Gornjeg Vakufa, Treskavice, Ustikoline, Drine, Krčina brda, Kapka, Ifsara, na pravcu Čajniče-Gorožde, kod Bijelo Polja-Šahovići-Kovren, Čelebić kadaje i ranjen i kao takovoj je ušao u sastav bolnice.

Poginuo je lipnja 1943. godine u sastavu Centralne bolnice u dolini Sutjeske.

SEKSO Pave NEDA, rođena 1928, Šibenik, Šibenik, učenica. Potiče iz siromašne radničko-težačke obitelji. Vrlo napredna omladinka. Za NOP radi od početka 1942. Rujna 1942. s bratom Vjekoslavom odlazi u partizane i u rajonu Tičevo stupa u 3. kragujevački bataljon 1. proleterske NOU brigade, s kojim učestvuje u svim borbama zapadne i centralne Bosne: oko Grahova, Sitnica, Jajca, Skender-Vakufa, Kotor-Varoši, Crnog vrha, Jošavka, Čelinca, Klašnice, Slatina, Šnjegotina - ističući se vrlo hrabrom, a naročito kroz IV i V neprijateljsku ofenzivu u teškim bitkama: Ivan-sedlo-Bradina-Konjic, G. Vakuf-Bugojno, Neretva, Glavatičevo, Treskavica, Ustikulina-Drina, Krčino brdo, Kapak, Ifsar, Čajniče-Goražde, oko Pljevalja, Bijelog Polja, Kovrena, Čelebić, Korlat, Zlatni bor. Tara, Piva, Vučevo, dolina Sutjeske, Zelengora, Balinovac, Miljevina, potom u našoj ofenzivi, preko Jahorine, r. Prače., Renovice, Podromanije, Devetaka, Han-Pijeska, Vlasenice sve do početka srpnja 1943. kada s grupom drugova odlazi za Dalmaciju. Nakon kapitulacije Italije ulazi u sastav 8. šibenske brigade, s kojom nastavlja borbu sve do kolovoza 1944. kada je poginula kod Sratoka (Bogdanovići).

SEKSO Pave VJEKOSLAV, rođen 1924, Šibeniku, radnik. Potiče iz siromašne radničko-težačke obitelji. Vrlo napredan omladinac. Odmah po okupaciji zemlje 1941. aktivno radi za NOP, a krajem iste godine postaje član SKOJ-a. Početkom rujna 1942. odlazi u partizane i u rajonu Tičeva stupa u 6. beogradski bataljon 1. proleterske NOU brigade. Odmah u prvim borbama na Ključu, Grahovu, Sitnici ističe se svojim požrtvovanjem, što u narednim borbama preko Jajca i centralne Bosne stalno potvrđuje, posebno kroz IV i V neprijateljsku ofenzivu, u teškim bitkama, na prostoru Ivan-sedlo, Bradina, Konjic, G. Vakuf, kod Kalinovika, po prelasku Drine-Krčino brdo, Kapak, Ifsar, kod Pljevalja, Bijelog Polja, (gdje postaje puškomitraljezac): Čelebić-Korlat-Trovrh, Tare, Vučeva, Suhe, Zelengore, Balinovca, Miljevine, zatim preko Jahorine, r. Prače, Podromanije, Han-Pijeska-Vlasenice, Zvornika, Sredinom srpnja 1943. godine postaje član KPJ i nastavlja borbu preko Nemile i srednje Bosne do Dalmacije, kada prima desetinu i vodi je iz borbe u borbu, preko Šuice, Travnika, sve do 7. siječnja 1944. godine kada je junački poginuo, zapadno od Travnika.

SARDAREVIĆ Marka JOZO, rođen 1922, Neorić, Split, radnik brodogradilišta Split iz seljačke siromašne obitelji. Kao radnik brodogradiliš-

ta »Split« rano se priključio naprednom radničkom pokretu. Za NOP počeo raditi po dizanju ustanka 1941. Učestvovao je u nizu diverzija u brodogradilištu. Clan SKOJ-a od 1942. U veljači 1942. stupa u Mosećku četu iz koje je ušao u sastav 3. dalmatinske brigade u kojoj se bori oko Knina i Vrlike, zatim u IV i V neprijateljskoj ofenzivi, oko Imotskog, Širokog Brijega, Posušja, Cvrsnice, Plas-grebena, doline Neretve i Nevesinjske kotline. Učesnik je u prenosu i spašavanju ranjenika zaleđenim Prenjom. Zatim je nastavio svoj borbeni put preko Uloga, Kalinovika, Broda, Zavajta, učestvuje u borbama, na Čehotini, Gracu, Popov dolu, Čelebiću, Tari, Martinju i Vučevu (kada je početkom lipnja 1943. godine postao borac 3. čete 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade) kroz V ovenzivu, istočnu Bosnu, r. Prača Renovica, Vlasenica, Zvornik, Vranduk, srednja Bosna, Turbe, u Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Suici, oko Jajca, Vitovlja, Vlašića, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa za vrijeme drvarske operacije, Raduši, Vranići, Bašarincu, Bitovni. Prekomandiran 1944. u inžinjerijsku četu 1. proleterske divizije, kao komandir voda i član KPJ. U sastavu ove čete postao je i komandir iste, a kasnije postavljen za oficira za vezu pri štabu 1. proleterske divizije, na kojoj ga je dužnosti i zatekao kraj rata u činu poručnika. U toku rata ranjavan. RVI. Poslije rata ostao u JNA iz koje je penzioniran kao viši oficir.

SERDAREVIĆ Bože LUKA, rođen 1915, Neorić, Split, zemljoradnik iz siromaš-

ne seljačke obitelji. Po okupaciji zemlje stavlja se na raspolaganje NOP. Clan KPJ postao je 1. rujna 1942. kada ulazi u sastav Mosećko-svilajskog bataljona, a zatim u sastav 3. dalmatinske brigade, s kojom nastavlja borbu kao borac i starješina, oko Knina i Vrlike, zatim u IV i V neprijateljskoj ofenzivi, oko Imotskog, Posušja, Cvrsnice, Pias grebena, doline Neretve i Nevesinjske kotline, učestvuje u prenosu ranjenika zaleđenim Prenjem, a zatim kod. Uloga, Kalinovika, Broda, Zavajta, na Čehotini, Gracu, Popov dolu, Čelebiću, Tari, Mratinju i Vučevu. Početkom lipnja 1943. postao borac, desetar i zamjenik komandira čete u 3. kragujevačkom bataljonu 1. proleterske NOU brigade, nastavio borbu u proboju obruča, u istočnoj Bosni na r. Prači, Renovici, Vlasenici, Zvorniku, Vranduku, srednjoj Bosni, Turbetu, u Dalmaciji, kada je u borbi s Nijemcima teže ranjen 23. rujna 1943. godine. Po ozdravljenju postao komesar Leteće čete pri Komandi mjesta Muć. Kraj rata dočekao je kao zamjenik komandira čete u 5. brigadi Narodne obrane u Splitu, u činu poručnika. Poslije rata, demobilisan.

SERDAREVIĆ Petra NIKOLA, rođen 1922, Neorić, Split, radnik brodogradilišta »Split« iz siromašne seljačke obitelji. Bio je jedan od naprednih omladinaca. Po dizanju ustanka 1941. godine postao je simpatizer NOP i istog pomaže sve do odlaska u NOB-u drugom polovinom 1942. godine u mjesnu grupu Mosec, kasnije Mosećko-Svilajski bataljon. Član SKOJ-a 1942. Član KPJ od ožujka 1943. Po formiranju 3. dalmatinske brigade postao je njen borac i puškomitraljezac. Bori se oko Knina i Vrlike, zatim u IV i V ofenzivi, oko Imotskog, Širokog Brijega, Cvrsnice, Plas-grebena, doline Neretve i Nevesinjske doline. Učesnik je prenosa ranjenika zaleđenim Prenjom. Zatim je nastavio svoj borbeni put preko Uloga, Kalinovika, Broda, Zavajta, na Čehotini, Gracu, Popov dolu, Čelebiću, Tari, Mratinju i Vučevu, kada je početkom lipnja 1943. postao borac i komandir odje-

ljenja 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Bori se u istočnoj Bosni, oko r. Prače, Renovice, Vlasenice, Zvornika, Caparda, Nemila, u srednjoj Bosni, Turbetu, u Dalmaciji, Duvnu, Travniku oko Komara, kada je studenog prekomandiran u Dalmaciju i bio u dalmatinskim jedinicama na dužnosti komesara čete. Poginuo 4. svibnja 1944. godine na Pelješcu.

SESARTIĆ Andrije ANTE, rođen 1918, Solin, Split, radnik. Potiče iz mnogobrojne radničke-seljačke porodice u kojoj je bilo 11 članova. Ante se uspio zaposliti u tvornicu »Solin-Vranjic«. Roditelji su mi buli pod utjecajem religije, a on je izrastao u pravog borca radničke klase. Bio je član URS sindikata. Pokret pomaže od 1941. Učestvuje u ilegalnim borbenim akcijama. Na poziv KPJ početkom 1942. stupa u NOB-u kao kandidat KP, u Mosećku četu iz koje je rujna 1942. postao borac, puškomitraljezac i vodnik voda 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim je nastavio borbe

na Ključu, Bosanskom Grahovu, Jajcu, u centralnoj Bosni; oko Kotor-Varoši, Calinca i Teslića, zatim u IV neprijateljskoj ofenzivi na Ivan-sedlu i Raštelici, Gornjem Vakufu, Ćićevuu, Upeti, Treskavici, Drini, Sandžaku, Bijelom Polju, Čelebiću, Zavajtu, Tari, Vučevu, Sutjesci, Balinovcu i Miljevini, istočnoj Bosni na Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Nemiloj, Vranduku, Turbetu i u Dalmaciji, kada je postao i član KPJ i komandir voda tenkovske jedinice. Po padu Italije ponovo se vratio u sastav svog bataljona. Vodeći borbu s Nijemcima i ustašama na Travniku u listopadu 1943. godine je poginuo.

SESARTIĆ ŠpiraVITOMIR, rođen 1918, Solin, Split, tvornički radnik, iz- siromašne seljačke porodice. Član SKOJ-a od 1938. godine, a član KPJ od 1941. godine. Vrlo rano se uključio u borbu radničke klase kao član URS sindikata. Učesnik štrajkova i političkih manifestacija. Jedan je od organizatora ustanka. Radio na prikupljanju oružja, municije i vojne opreme i već 10. kolovoza 1941. našao se u stroju 1. solinskog odreda, kada je vraćen zbog masovnosti, na teren, gdje kao terenski radnik učestvuje u diverzijama, rušenja pruge Solin-Kaštela, ručenju telefonsko-telegrafskih stubova, Solin-Klis, a posebno u diverzijama u tvornici sv. Kaju. U rujnu 1942. stupio u Mosečku četu a studenoga 1942. postao borac i politički delegat voda 3. dalmatinske brigade. Sudjeluje u borbama oko Knina i Vrlike, u IV i V neprijateljskoj ofenzivi, oko Imotskog, Posušja, Čvrsnice, Plas-grebenu, dolini Neretve i

Nevesinjskoj kotlini. Učestvovao u prenosu ranjenika zaleđenim Prenjom. Zatim je nastavio borbeni put preko Uloge Kalinovika, Broda, Zavajta, bori se na Ćehotini, Gracu, Popov dolu, Čelebiću, Tari, Martinju i Vučevu, kada je početkom lipnja 1943. postao borac, vodnik voda, i zamjenik komandira čete 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim nastavlja borbu u proboju obruča, zatim u istočnoj Bosni, na r. Prači, Renovici, Vlasenici, Zvorniku, Capardama, Nemiloj, u srednjoj Bosni, Turbetu, u Dalmaciji. Krajem rujna 1943. prekomandiran za komandanta 4. bataljona 10. dalmatinske brigade, zatim je načelnik te brigade i njen komandant. Na toj ga je dužnosti i zatekao kraj rata u činu majora. Ostao je u JNA iz koje je penzioniran, u čunu pukovnika. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941«.

SIKAVICA Ivana ĆIRO, rođen 1921, Baška Voda, Makarska. Trgovački pomoćnik. Član SKOJ-a 1941. godine, član KPJ

od 1942. Vrlo aktivan omladinac u pripremnom razdoblju ustanka u Baškoj Vodi. Učesnik ilegalnih akcija. U drugoj polovini 1942. stupa u 1. četu bataljona »Josip Jurčević«, s kojom se bori do kraja kolovoza 1942. na području Biokova kada postaje borac, komandir odjeljenja, komandir voda i zamjenik komandira prateće čete 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim nastavio borbu na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Banja Luke, Teslića; u IV neprijateljskoj ofenzivi, oko Bradine, Konjica, Gornjeg Vakufa, Bugojna, Glavatičeva, Treskavice, na Drini, Krčinom brdu, Kapku, Sandžaku, Šahovići-Kovren, u V neprijateljskoj ofenzivi, na Čelebiću, Korlatu, Bakići, Tari, Vučevu, Borovnu, Zelengori, Balinovcu, Miljevini i Budnju: u istočnoj Bosni oko Vlasenice, Zvornika, Vrandok-Turbet, u Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Šuici i Vlašiću kada ie studenoga 1943. prekomandiran u Dalmaciju i bio zamjenik komandanta 2. bataljona 10. dalmatinske brigade, a kasnije i njen obavještajni oficir. 1945. godine postao je zamjenik obavještajnog oficira 20. divizije, a kraj rata gaje zatekao na dužnosti šefa obavještajnog odsjeka 19. udarne divizije, u činu poručnika. Poslije rata ostao u JNA iz koje je penzioniran, u činu pukovnika. U toku rata je ranjavan RVJ.

SIRIŠČEVIĆ Marina FRANE, rođen 1913, Split, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od 1941. Član KPJ postao 1942. Krajem iste godine odlazi u partizane i stupa u 3. dalmatinsku brigadu, s kojom učestvuje u borbama, oko Knina, Vrlike, Livanjskog i Duvanjskog polja, kroz IV i V neprijateljsku ofenzivu, u teškim borbama, preko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, dolinom Neretve, Jablanice, Prenja, Hercegovine, Nevesinja, Uloga, Kalinovika, Drine, Sandžaka, Ćehotine, Ljubišnje, Celebića, Tare, Pive, Mratinja, Vučeva, Sutjeske, Zelengore, kada početkom lipnja 1943. dolazi u 1. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade i nastavlja borbe, preko Miljevine, Jahorine, rijeke Prače, Devetaka, Han-Pijeska, Vlasenice, Drinjače, Zvornika, Caparda, Nemile, centralne Bosne sve do rujna 1943. godine kada se je teško razbolio, a potom upućen u bolnicu, gdje je ubrzo i umro.

SISARIĆ Ante MILJENKO, rođen 1920, Podgora, Makarska, krojački radnik. Po završetku osnovne škole izučavao je krojački zanat u Novom Sadu gdje se je i uključio u napredni omladinski pokret. Član SKOJ-a postao je 1940. godine, a članom KPJ 1941. godine. Po po-

vratku u Podgoru aktivno radi na jačanju omladinskog pokreta. Poslije okupacije zemlje nije se odazvao pozivu NDH, za odlazak u vojsku, već je postao vojni ilegalac. Radio je na pripremi ustanka u Podgori. U svibnju 1942. stupio je u Južnodalmatinsku četu i kao borac 2. voda nastavio borbu, do ulaska u omladinsku četu »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević«, s kojim se bori na Biokovu, do kraja kolovoza 1942. godine, kada je postao borac i puškomitraljezac 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavio borbe, na Ključu, Strmici oko Manjače, Jajca, centralne Bosne, oko Kotor-Varoši, Čalinca, Teslića, u IV neprijateljskoj ofenzivi, na Ivan-sedlu, Gornjem Vakufu, Bugojnu, Ćićevu, Treskavici, Drini, Krčinu brdu, Kapku, potom se bavi na Ifsaru, u Sandžaku, oko Šakovića-Kovren i Bijelog Polja, u V neprijateljskoj ofenzivi, na Čelebiću i Borju, u kojim borbama je i teško ranjen a zatim prenesen u Centralnu bolnicu, u kojoj je kao teški ranjenik i umro juna 1943. godine.

SISARIĆ Dragutina RUSKO, rođen 1921, Podgora, Makarska, pomorac iz siromašne seoske obitelji čiji je otac bio pomorski obrtnik. Plovio je kao motorista po Jadranu. Bio je napredan omladinac Podgore koji je drugom polovinom 1941. postao član SKOJ-a. Aktivno i organizirano radi na jačanju omladinskog pokreta i na pripremi ustanka u Podgori. Isticao se svojom revolucionarnošću. U svibnju 1942. stupio je u sastav Južnodalmatinske čete i kao borac 4. voda postao je borac Omladinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević«, u kome se bori na području Biokova do kraja kolovoza 1942. godine, kada ostaje na Biokovu i postaje borac i starješina u bataljonu »Vid Mihaljević«. Kasnije ulazi u sastav 4. dalmatinske brigade u kojoj je i postao član KPJ i vodnik voda. Nastavio je borbe oko Vrgorca, Širokog Brijega, Tihaljine, Klobuka, Čerov dola, Zelenkovca, Cvrsnice i doline Neretve. Učestvuje u prenosu ranjenika zaleđenim Prenjom, vodi borbe

u Nevesinjskoj kotlini, a zatim u sastavu 3. dalmatinske brigade oko Uloga, Kalinovika, Broda, Zavajta, u V neprijateljskoj ofenzivi na Čehotini, Gracu, Popov dolu, Čelebiću, Tari, Mratinju i Vučevu. Početkom lipnja 1943. postaje borac 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i bori se kao puškomitraljezac u proboju obruča, u istočnoj Bosni, oko r. Prača, Renovice, Vlasenice, Zvornika, Caparda, na Nemiloj, Turbetu, u Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Šuici i padinama Vlašića. Poginuo je siječnja 1944. godine, kod sela Zlovarića, u blizini Travnika u borbi sa Nijemcima i ustašama.

SLADOLJEV Marka DRAGI, rođen 1920, Vodice, Šibenik, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Dosta miran i povučen. Za NOP radi od prve polovine 1943. Kapitulacijom Italije stupa u partizane i preko Sjevernodalmatinskog odreda u listopadu iste godine, kod Bugojna dolazi u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe oko Travnika, Turbeta, Šujice, opet kod Travnika, Turbeta, Komara, zatim preko centralne Bosne, oko škender-Vakufa, Kotor-Varoši, Čelinca, Gornjeg vrha, Jošavke, Maslovarne, Siprage, Mrkonjić-Grada, Lisine, Šipova i Gerova. Posebno se iskazao u borbama krajem svibnja 1944. u rajonu Mliništa, za vrijeme drvarske operacije, ne dozvoljavajući neprijatelju da presječe odstupnicu VŠ. U jednom jurišu na Nijemce, 30. svibnja 1944. godine je poginuo kao član SKOJ-a.

SLADOLJEV Ante KARMELO MLAĐI, rođen 1922, Vodice, Šibenik, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Od sredine 1942. organizirano radi za NOP! Iste godine postaje član SKOJ-a, član KPJ je postao 1944. godine. Učestvuje u uništavanju telefonskih stubova, podizanju prepreka na putevima. Krajem 1942. bio je uhapšen od Talijana i odveden u logor na Molat, gdje ostaje do kapitulacije Italije, kada dolazi na teren Vodica i preko Sjevernodalmatinskog odreda, dolazi u listopadu 1943. godine, kod

Bugojna u sastav 2. bataljona I. proleterske NOU brigade. Vodi borbe kod Travnika, Šuice, zatim na prostoru srednje Bosne Mrkonjić-Grada, Šipova, Mliništa, za vrijeme drvarske operacije, potom u nadiranju Brigade, na Istok i po prelasku u Srbiju kada postaje puškomitraljezac, s kojim uspješno rukuje i tuče neprijatelja u borbama, na Zlatiboru, Palisadu, Bajinoj Bašti, oko Kosjerića, na Valjevu, sve do 2. listopada 1944. godine kada je, na Ubu, poginuo, u borbi s Nijemcima.

SLIŠKOVIĆ Jakova MARKO, rođen 1921, Budimiri-Trilj, Sinj, zemljoradnik. Član SKOJ-a 1944. godine, a član KPJ 1945. Marko je bio jedan od naprednih omladinaca. NOP - pomaže od 1942. Početkom rujna 1943. stupa u Mosorsku leteću četu iz koje je pred kraj rujna 1943. postao borac, puškomitraljezac, komandir odjeljenja i komandir voda Omladinske čete 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojom je nastavio borbe, na Duvnu, Travniku, Komaru, Šuici, Vlašiću, oko Jajca, centralne Bosne, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, oko Kupresa, Vraniće, Bašarinca, Bitovne, Sandžaka, u Srbiji: na Zlatiboru, Palisadu, Valjevu, Ubu i Beogradu, kada je teško ranjen i ispred same kasarne na

Banjici; zatim na Sremskom frontu, u Srijemu i Slavoniji. Hrabro je poginuo 15. travnja 1944. godine kod sela Sapna-Gorjani kod Đakova u borbi s Nijemcima. Marko je bio jedan od hrabrih boraca i starješina Omladinske čete 3. bataljona.

SLIŠKOVIĆ Ivana ZLATKO, rođen 1913, Sinj, liječnik. Član KPJ u toku rata. Bio je jedan od naprednih liječnika. Dva puta hapšen od okupatora i ustaša zbog pomaganja NOP i kao hrvatski rodoljub u Sinju. U NOB-u stupio je rujna 1943. u Dalmaciji, u sastav saniteta 1. proleterske NOU brigade, u kojem je nastavio svoj borbeni put kao liječnik, oko Duvna, Suice, Travnika, Vlašića, Jajca, srednje Bosne, Mrkonjić-Grada, Šipova, Mliništa za vrijeme

drvarske operacije, kada je prekomandiran u 10. zagrebački korpus. Kraj rata dočekao je u sastavu saniteta 3. armije, u činu potporučnika. Poslije rata ostao je u JNA iz koje je penzioniran u činu pukovnika. Umro 10. studenoga 1982. godine.

SIMIĆ Ivana NEDA, rođena 1925, Omiš, radnica iz siromašne radničke obitelji. Član SKOJ-a početkom 1943. godine. Sredinom 1943. godine stupila u Mosorski odred, a listopada iste godine kod Bugojna, postala je borac-bolničarka 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i s njom nastavlja borbu oko Travnika, Šuice, Turbeta, Komara, Jajca, Ugra, Vitovlja, u Bosni kod Mrkonjić-Grada i Lisine, gdje je i poginula u borbi sa njemačkim »trupovima« i četnicima, početkom travnja 1944. godine.

SMAILAGIĆ Ejub LJUBO, rođen 1900, Livno, radnik-kuhar iz siromašne seljačke porodice. Bio član URS-ovih sindikata u Splitu. Učesnik štrajkova i političkih manifestacija. NOP pomaže od 1941. godine. Hapšen i zatvaran. U zatvoru sve do kapitulacije Italije 1943. godine. Po izlasku iz zatvora stupio u NOB u sastavu Posadnog bataljona Split, odakle u listopadu 1943. u Bugojnu ulazi u Protivkolsku četu 1. proleterske NOU brigade. U istoj je bio borac-kuhar, sve do kraja rata. Od mučenja u zatvoru stalno je pobolje-vao. Učesnik je borbi u VI i VII neprijateljskoj ofenzivi oko Travnika, Vlašića, Komara, Jajca, Mrkonjić-Grada, Mliništa za vrijeme drvarske operacije, na Raduši, Vranići, Bitovni, Sandžaku, u Srbiji, na Zlatiboru, Palisadu, Valjevu, Ubu i Beogradu, zatim na srijemskom frontu sve do Zagreba. Poslije rata je demobiliziran. Umro je 1956. godine u Splitu kao penzioner.

SMAJO-BEČIĆ Marka ANKICA, rođena 1929, Split, đak iz siromašne radničke obitelji. Učestovala u nizu ilegalnih akcija. Po kapitulaciji Italije ulazi s ocem i rođakom Darkom Petričevićem, u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Kao borac-bolničarka sudjeluje u borbama na Duvnu, Šuici, Travniku, Komaru, Vlašiću, Turbetu, oko Jajca, u srednjoj Bosni, oko Mrkonjić-Grada, Šipova, Mliništa, za vreme drvarske operacije, na Raduši, Vranići, Bašarincu, Bitovni, Tarčinu, Trnovu-Pljevljima, u Srbiji na Zlatiboru, Palisadu, Dubu, Kosjeriću, Valjevu, Ubima, Raljevu i Beogradu, a zatim

na Sremskom frontu i Slavoniji sve do Zagreba. Na Srijemskom frontu je u jednom jurišu ranjena, ali se od bataljona nije odvajala. Kraj rata je zatekao na dužnosti bolničarke u četi u činu starijeg vodnika. Poslije rata demobilizirana. Danas vrlo aktivni društveno politički radnik.

SMAJO Joze MARKO, rođen 1904, Kotlenice-Klis, Split, tokarski radnik, godine 1920, došao je u Split i tu završio tesarski zanat. Bio je napredan radnik, i aktivista u URS. Učesnik je štrajkova i političkih manifestacija. Za NOP radio i istog pomaže od 1941. godine. U NOB-u stupio po kapitulaciji Italije, u 6. beogradski bataljon 1. proleterske NOU brigade, s kojim je nastavio borbe, na Studencima, Duvnu, Šuici, Travniku, Vlašiću, centralnoj Bosni,

kada je prekomandiran u brigadnu-intendanturu, u kojoj ostaje sve do oslobođenja Beograda, kada je ostao pri Narodnoj obrani, pri Narodnoj banci, gdje je i dočekao kraj rata. U sastavu Brigadne-intendanture, bio je ranjen, u VII neprijateljskoj ofenzivi. Poslije rata radio je u privredi. Umro je 1950. godine. Istakao se na Vlašiću u borbi s ustašama i Nijemcima, prosinca 1943. godine.

SPAHIJA Nike STIPE, rođen 1904, Donje Polje, Šibenik, radnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Od početka 1942. aktivno radi za NOP. Sredinom iste godine odlazi u partizane (nije utvrđena jedinica u kojoj je bio). U 1. proletersku NOU brigadu dolazi početkom ožujka 1943. kod Prozora, vjerojatno iz bolnice. Sudjeluje u teškim bitkama preko Ćičeva, Kalinovika, Drine, Čajniča, Pljevalja, posebno kroz V neprijateljsku ofenzivu, od Bijelog Polja preko Čelebića, Tare, Pive, Vučeva, Sutjeske, Zelengore, Miljevine, potom Jahorine, r. Prače, Podromanije, Vlasenice, Zvornika, te Nemile i srednje Bosne, do Dalmacije, i natrag, oko Travnika, Turbeta, sve do 16. prosinca 1943. godine kada je, kod Suice poginuo kao rukovodilac u intendanturi brigade.

SPAIĆ Šime MIJO, rođen 1920, Bitelić, Sinj, zemljoradnik iz siromašne seljačke porodice. Kao omladinac pripadao je naprednom omladinskom pokretu. 1941. postao je član SKOJ-a. Aktivno i organizirano je radio za NOP sve do odlaska u NOB-u. Učesnik je niza diverzija, rušenju pruge Klis-Dugopolje, u napadu na talijanske kamione, rušenju ceste i telefonsko-telegrafskih stubova. Početkom 1942. stupio u Solinski odred iz kojeg je otišao za Cincar, odakle je s većom grupom Dalmatinaca, rujna 1942. ušao u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU. Sudjeluje u borbama - na Ključu, Strmici, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, na Kotor Varoši, Crnom vrhu, Joševici, Prnjavoru, u IV i V neprijateljskoj ofenzivi, na Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu, Glavatičevu i Treskavici (gdje se istakao kao puškomitraljezac). Na Drini, Krčinu brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Cajniče-Goržde, Bijelo Polje-Sakovići-Kovren, oko Čelebića, Zlatnog bora, Tare, Vučeva. Napadajući Borovo poginuo početkom lipnja 1943. kao desetar. U sastavu svog bataljona je postao i član KPJ.

SPLIVALO Luke PERO, rođen 1920, Jelsa, Hvar, radnik-stolar. Član SKOJ-a od prije rata, a član KPJ od 1941. Vrlo aktivan u pripremnom razdoblju ustanka. Pripadao udarnoj

grupi mladih skojevaca i komunista koja je izvršavala najopasnije zadatke. Razvijao se kao partijski rukovodilac. Bio je član Kotarskog komiteta SKOJ-a za Hvar. U NOB-u je stupio 1941. na Hvaru, odakle je s prvom grupom prebačen na Biokovo, gdje je postao borac bataljona »Josip Jurčević«, s kojim se bori na području Biokovo-Neretva, cio kraja kolovoza 1942. godine, kada postaje borac, sekretar SKOJ-a u četi, sekretar Bataljoriskog komiteta, član Bataljonskog biroa Partije i član Brigadnog komiteta SKOJ-a u 2. četi 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim se bori, na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Teslića i Banja Luke, zatim u IV neprijateljskoj ofenzivi, oko Bradine, Konjica, Gornjeg Vakufa, Bugojna, Glavatićeva, Treskavice, na Drini, Krčinu brdu, Kapku, Ifsaru, Sandžaku, zatim u V neprijateljskoj ofenzivi Sahovići-Koren-Bijelo Polje oko Čelebića, Korlata, Bakića, Tare, Vučeva, Borovna, dolina Sutjeske, Zelengore, Balinova, Miljevine, Budinja, potom u istočnoj Bosni, na Renovici, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Vranduku, Turbetu, u Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Komaru, Suici, Vlašiću, oko Jajca, Mrkonjić-Grada, Lisine, za vrijeme desanta na Drvar, na Miliništu, oko Kupresa, Vraniće, Bitovne, kada je sredinom 1944. prekomandiran u Dalmaciju, gdje je bio član biroa Oblasnog komiteta SKOJ-a za Dalmaciju, na kojoj ga je dužnosti i zatekao kraj rata, u činu kapetana. Završio Partijsku školu i višu upravnu školu. Nosilac »Partizanske spomenice 1941«.

SRZIĆ Ante NADA, rođena 1924, Makarska, krojačka radnica iz siromašne zemljoradničke-radničke porodice. Jedna od vrlo naprednih omladinki Makarske. Član SKOJ-a 1940, a član KPJ od 1941. Radila na jačanju omladinskog pokreta, a posebno sa ženskom omladinom. Zbog svoje revolucionarnosti bila je proganjana. Godine 1941. bila je kuriri obavještajac komunista Makarske. Učesnik u oduzimanju oružja iz kasarne u Makarskoj 18. travnja 1941. Predvodnik žena u demonstracijama 1941. na ustaško skladište hrane. Zbog čega je

u odsutnosti osuđena na smrt. Prva žena partizanka Makarske. Travnja 1942. postala borac 3. voda Južnodalmatinske čete, a zatim borac-bolničarka Omladinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević«, s kojim se bori na području Biokovo-Neretva sve do kraja kolovoza 1942. kada u Livnu postaje borac-bolničarka 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Sudjeluje u borbama na Ključu, Strmici, oko Manjače, Jajca, zatim u centralnoj Bosni, na Kotor-Varošu, Crnom vrhu, Jošavci, oko Teslića sve do Save, u IV neprijateljskoj ofenzivi, na Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu, Cićevu, Lipeti i Treskavici, Drini, Krčinu brdu, Kapku, Ifsaru, na pravcu Cajnič(^Goražde-Bijelo Polje—Sakovići, kada se razboljela od tifusa i ušla u sastav Centralne bolnice. Poginula u toku V neprijateljske ofenzive u gudurama Durmitora.

STANČIĆ Ivana BISERKO, rođen 1925, Brač-Sumartin, radnik-instalater. Već 1941. počeo aktivno raditi za NOP. Clan SKOJ-a postao je 1941. godine, a član KPJ 1945. Pripadao je skojevskoj grupi, »Dorića«. Bio je angažiran u brodogradilištu na izvršenju raznih diverzija. Učestvovao je u diverziji na razarač »Split«. Osobno je bacio u more specijalne ventile, koji su bili namijenjeni za montiranje stroja. Na izvršavanju tog zadatka bio je uhapšen i sproveden u zatvor, u kojem ostaje do 10. rujna 1943. godine, kada odlazi u NOB-u, u Mosorski odred, iz kojeg listopada, u Bugojnu 1943. godine postaje borac i vodnik voda u 6. beogradskom bataljonu 1. proleterske NOU brigade, s kojim se bori, oko Jajca, Vlašića, Travnika. Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Kupresa, Vukovskog, Vranići, Bašarincu, Bitovni, u Sandžaku i Srbiji: na Zlatiboru, Palisadu, Valjevu, Ubu, Beogradu i svim borbama, na Sremskom frontu, u Srijemu i Slavoniji. Kraj rata zatekao ga na dužnosti vodnika PT pušaka, kao ranjenika. Poslije rata ostao je u JNA iz koje je demobiliziran, kao poručnik. Po izlasku iz JNA vratio se na rad u brodogradilište »Split« i nastavio rad na obnovi zemlje.

STANIĆ-ŠUBAŠIĆ Vinka ANKA, rođena 1926. Split, frizerska radnica iz siromašne radničke porodice, jedna od naprednih omladinki Splita. Član SKOJ-a postala je 1942. godine, a član KPJ 1944. godine. Učesnica je niza ilegalnih akcija. U NOB-u stupila je rujna 1943. u Dalmaciji, a zatim u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigad. Kao borac i bolničarka i referent saniteta bori se na Duvnu, Travniku, Turbetu, Komaru, Suici, oko Kupresa, Vitovlja, u srednjoj Bosni, oko Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, za vrijeme drvarske operacije na Raduši, Vranići, Vranići, Bašarincu, Bitovni, Tarčinu, Trnovo-Pljevlja,

zatim u Srbiji: na Zlatiboru, Palisadu, Bajinoj Bašti, Dubi, Kosjeriću, Valjevu, Ubu, oko Ralje, Avale i Beograda, na Sremskom frontu, oko Sida, Tovarnika, Šidskih Banovaca, Ilače, Oriolika. Krajem 1944. prekomandirana u brigadni sanitet i nastavila svoj borbeni put u proboju Sremskog fronta i gonjenje neprijatelja preko Sotine, Vukovara, Caglina, Pleternice, Okučana, Dubrave do Vrbovca, gdje je i poginula 8. svibnja 1945. godine kod Novih Sela. Anka je bila nekoliko puta ranjavana.

STANIČIĆ Ante NIKOLICA, rođena 1920, Baška Voda, Makarska. Ugostiteljski radnik. Clan SKOJ-a 1940. godine, a član KPJ od 1943. Aktivno i organizirano radila na jačanju omladinskog pokreta u Baškoj Vodi i Makarskoj. Radio aktivno na pripremi ustanka u Baškoj Vodi. U prvoj polovini 1942. stupa u 3. vod Južnodalmatinske čete, a kasnije Omladinsku četu »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević«, s kojom se hrabro bori na području Biokova, do kraja kolovoza 1942. godine, kada je postao borac, politički delegat voda, zamjenik komesara i komesar čete 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim nastavio borbe, na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Banja Luke, Teslića, zatim u IV neprijateljskoj ofenzivi, oko Konjica, Bradine, Gornjeg Vakufa, Bugojna, Glavatičeva, Treskavice, Drine, na Krčinom brdu, Kapku, Čajniče-Goražde, Sandžaku, potom u V neprijateljskoj ofenzivi, oko Celebića, Korlata, Bakića, Tare, Vučeva, Bovorna, Zelengore, Balinovca, Miljevine i Budnju, potom u istočnoj Bosni, oko Vlasenice, Zvornika, Vranduka i srednje Bosne Turbeta, Dalmaciji, Sucii, Travniku, Vlašiću, oko Jajca, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Vraniće, Bitovna, Sandžaka, u Srbiji: na Zlatiboru, Palisadu, Valjevu, Ubu i Beogradu, na Sremskom frontu, u Srijemu i Slavoniji. Kraj rata zatekao ga je na dužnosti komesara Mitraljeske čete u činu poručnika. U toku rata nekoliko je puta ranjavan. RVJ. Poslije rata ostao je u JNA iz koje je penzioniran, u činu majora.

STANIŠIĆ Mate ANTE, rođen 1924, Pupnat, Korčula, zemljoradnik. Za NOP počeo raditi 1943. stupio u sastav 13. dalmatinske brigade, s kojom se bori u Dalmaciji, u 1943. postao je borac Prvog inžinjerijskog bataljona pri VS. koji se našao u Drvaru. Po desantu na Drvar, 26. svibnja 1944. godine, po-

stao je borac 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim nastavio borbe, oko Mliništa, Vraniće, Bašarinca, Bitovne, u Sandžaku i Srbiji: na Zlatiboru, Palisadu, Bajinoj Bašti, Valjevu, kada je 1944. ponovo postao borac Inžinjerijs[1]kog bataljona-brigade, s kojom nastavlja borbu kroz Srbiju, kao vodnik voda i na Sremski front, u Srijemu i Slavoniji, na kojoj ga dužnosti i zatekao kraj rata u činu vodnika. Poslije rata radio u državnoj sigurnosti iz koje je i penzioniran. U toku rata postao je član KPJ.

STANKOVIĆ Josipa MARKO, rođen 1914, Vrgorac, rudarski radnik iz siromašne seljačke porodice. Vrlo mlad se opredjelio za napredni radnički pokret. Bio sindikalno organiziran u URSim sindikatima. Član KPJ postao je početkom 1942. godine. U ožujku 1942. stupio u 5. vod Južnodalmatinske čete a kasnije u 5. četu bataljona »Josip Jurčević«. Krajem kolovoza komandir voda u bataljonu »Vid Mihaljević« 1942. u kome se bori na području Biokova-Neretve. U sastavu 4. dalmatinske brigade nastavio borbu

u IV i V neprijateljskoj ofenzivi, oko Vrgorca, Širokog Brijega, Tihaljine, Cerov dola, Zelenkovca, Klobuka, Cvrsnice, u dolini Neretve i Nevesinjskoj brigadi sa kojom nastavlja borbeni put preko Uloga, Kalinovika, Broda, Zavajta, na Čehotini, Gracu, Popovom dolu, Čelebiću, Tari, Mratinju i Vučevu. Početkom juna 1943. postaje borac, komandir voda i komandir 2. čete 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojom se bori u proboju obruča na Rataju i Miljevini, u istočnoj Bosni, r. Prača, Renovica, Vlasenica, Zvornik, Caparde, Vranduku, u srednjoj Bosni, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Komaru, Šuici, Vlašiću, Mrkonjić-Gradu. Lisini, Mliništu za vrijeme drvarske operacije, Raduši, Vranići, Bašarnicu, Bitovni, Tarčinu, Trnovo-Pljevlja, u Srbiji na Zlatiboru, Palisadu, Dub, Kosjerić, Valjevo, Uba, Ralje i Beograda, zatim na Srijemskom frontu, na Sidu, Tovarniku, Šidskim Banovcima, Ilasi, Orioliku. Poginuo je 17. siječnja 1945.

STANOJEVIĆ Josipa ANTE LOVAC, rođen 1917, Komiža, otok Vis, zemljoradnik. Član KPJ od 1940. Bio član

rejonskog komiteta za otok Biševo. Vrlo aktivan u pripremnom razdoblju ustanka na otoku. Radio na jačanju SKOJ-a i KP na otoku. Kolovoza 1941. prebacuje se, s nekolicinom mještana u Split, radi odlaska u NOB. Zbog stradanja 1. splitskog odreda vraćen je natrag na Vis, gdje nastavlja rad do 3. svibnja 1942. godine, kada je stupio u NOB-u, u Mosećko-svilajski odred, iz kojeg je ušao u sastav 3. dalmatinske brigade, s kojom nastavlja borbe, oko Knina i Vrlike, u IV neprijateljskoj ofenzivi oko Imotskog, Posušja, Pias grebena, doline Neretve i Nevesinjske kotline, a zatim nastavlja borbe, u Crnoj Gori i Sandžaku, u V neprijateljskoj ofenzivi oko Uloga, Kalinovika, Čehotine, Čelebića, Tare, Pive i Vučeva, da bi početkom juna 1943. postao borac i vodni delegat 3. čete 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavio borbu u proboju obruča, u istočnoj Bosni, na Renovici, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, oko Nemile, centralne Bosne, Turbeta, Dalmacije, Duvna, Travnika, oko Komara, Jajca, kada je studenoga 1943. prekomandiran u Dalmaciju, gdje je nastavio borbe kao starješina. Kraj rata zatekao gaje na dužnosti komesara 4. bataljona 1. brigade KNOJ-a. U toku rata ranjavan. Nosilac »Partizanske spomenice 1941«. Danas je u mirovini.

STANOJEVIĆ Ivana FERDO, rođen 1923, Jelsa, Hvar, pitomac bivše Jugoslovenske vojske-mašinista. Član SKOJ-a 1942. godine, a član KPJ 1943. Jedan je od naprednih omladinaca Jelse koji se po kapitulaciji stare Jugoslavije odmah uključio u rad s omladinom. Radio je na pripremi ustanka u svom kraju. U NOB-u stupa u srpnju 1942. u Hvaru, odakle je prebačen na Biokovo i postao borac Omladinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević«, s kojom se bori na području Biokova, do kraja kolovoza 1942. kada je postao borac i komandir voda 3. čete 6. beogradskog bataljona 1. proleterske

NOU brigade, s kojim se bori na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Calinca, Teslića, u IV neprijateljskoj ofenzivi, oko Bradine, Lukača, Gornjeg Vakufa, Bugojna, Konjica, Uloga, Treskavice, na Drini, Kapku i Krčinom brdu, Ifsaru, u Sandžaku, potom u V neprijateljskoj ofenzivi, na Čelebiću, Korlatu, Trovrhu, Tari, Vučevu, Suhoj, Zelengori, Balinovcu, Miljevini; u istočnoj Bosni, na Renovici i Vlasenici. Hrabro je poginuo 26. lipnja 1943. godine, na utvrđenju Kik, nedaleko Vlasenice, vodeći borbe s ustašama i domobranima.

STEGNJAIĆ Ljube LJUBO, rođen 1925, Kula, Atlagića; Benkovac, zemljoradnik iz siromašne seljačke porodice. NOP pomaže od početka 1942. godine. Rujna 1943. ulazi u sastav 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim je nastavio borbe na Duvnu, Travniku, Turbetu, Komaru, Suici, Vlašiću, Vitovlju, oko Jajca, u srednjoj Bosni oko Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, za vrijeme drvarske operacije, na Raduši, Vranići, Bašarincu, Bitovni, Tarčinu, Trnovu, Pljevljima (gdje je postao i član SKOJ-a) u Srbiji, na Zlatiboru, Palisadu, Dubu, Kosjeriću, Valjevu, Ubu, kod Ralje i Beograda, Srijemskom frontu na Sidu, Tovarniku, Siskim Banovcima, Ilače i Oriolika, gdje je u jednom u jurišu 12. siječnja 1945. poginuo.

STIPICA Blaža ANTE GALIN, rođen 1913, Zrnovica, Split, radnik-kovač. Član KPJ od 1939. Bio jedan od naprednih radnika koji je u pripremnom razdoblju ustanka neumorno radio i učestvovao u nizu ilegalnih akcija protiv okupatora i domaćih izdajnika. U NOB-u stupio je od 1941. godine u Žrnovačku udarnu grupu, a ožujka 1942. u Mosorski odred, iz kojeg je kolovoza 1942. godine, kod Livna, ušao u sastav Prateće čete 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojom nastavlja borbe, na Ključu, Strmici, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, kod Kotor-Varoši, Calinca, Banje Luke, Teslića, kada je siječnja 1943. prekomandiran u sastav artiljerije 1. proleterske divizije, a kasnije 3. diviziju, iz koje je prekomandiran u artiljeriju V Komande. Hrabro je poginuo, krajem 1. maja 1943. godine, u borbi s Nijemcima od Tare.

STIPIĆ Jure IVAN, rođen 1920, Gradac, Kardeljevo, radnik-mornar. Mlad se uključio u napredni omladinski pokret Graca i bio jedan od naprednih gračkih omladinaca. Član SKOJ-a 1940. Bio aktivan u pripremnom razdoblju ustanka. Učesnik je ilegalnih akcija gračke omladine i komunista. Učesnik je napada na Gradac, 23. siječnja 1942. godine, od kada je i u NOB-i u sastavu Gračke partizanske grupe, a zatim J. voda Južnodalmatinske čete, Omladinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević«, s kojima se bori na području Biokovo-Neretva, sve do kraja kolovoza 1942. godine, kada ije postao borac-puškomitraljezac 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim se bori, na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Čalina, Teslića, u IV neprijateljskoj ofenzivi, oko Konjica, Lukača, Gornjeg Vakufa, Bugojna, Uloga, Treskavice, na Drini, Kapku, Ifsaru i Sandžaku, potom u V neprijateljskoj ofenzivi, na Čelebiću, Korlatu, Trovrhu, Tari, Vučevu i Suhoj. Hrabro je poginuo braneći prodor njemačkih fašista, u pravcu Tjentišta na Suhom, početkom juna 1943. godine.

STIPIŠIĆ Mile NIKOSLAV, rođen 1915, Vrbovska, Hvar, podoficir bivše JRM-radiotelegrafist. Još kao podoficir vršio je propagiranje marksističke misli u mornarici i kao takav bio zapažen od starješina, nad kojim se vršila prismotra. 1939. napušta JRM i vraća se u svoje rodno mjesto. 1940. postao je član SKOJ-a, kandidat KPJ 1941. godine, a član KPJ 1943. Početkom 1942. postao je sekretar aktiva SKOJ-a, u Vrbovskoj i član Kotarskog komiteta SKOJ-a. Radio je na jačanju omladinske organizacije i pripremi ustanka. Početkom srpnja 1942. stupa u NOB-u, na Hvaru, odakle se prebacuje u Biokovo i postaje borac 4. čete bataljona »Josip Jurčević«, s

kojom se bori do kraja kolovoza 1942. na području Biokova, kada je postao borac 3. čete 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Borio se na Ključu i Bosanskom Grahvou, a 7. studenoga 1942. u Bosanskom Petrovcu ušao u sastav 1. proleterske divizije kao radiotelegrafist. Sudjeluje u borbama, kod Sitnice, Jajca, u centralnoj Bosni, u IV neprijateljskoj ofenzivi oko Ivan-sedla, Konjica, Bugojna, Glavatičeva, Treskavice, Drine, Sandžaku, u V neprijateljskoj ofenzivi, u istočnoj Bosni, oko Vlasenice i Zvornika, kada ie srpnja 1943. pozvan u odjeljenje za vezu Vrhovnog Štaba. Radio je na radio-vezama operativnog komandiranja Vrhovnog štaba, a na vanjski vezama održavao radio vezu s radio stanicama Kominterne i »Slobodne Jugoslavije«. Prenio je cjelokupni rad Drugog zasjedanja AVNOJ-a, održanog 29. 11. 1943. u Jajcu. Početkom 1944. imenovan je za rukovodioca kursa za vezu pri Vrhovnom štabu NOV i POJ. U ljeto 1944. postavljen je za komandanta škole za vezu Vrhovnog štaba. Kada je osnovana Uprava veze JA početkom 1945. postao je načelnik štaba Uprave veze na kojoj ga je dužnosti i zatekao kraj rata u činu majora. Ostao je u JNA. Kasnije demobiliziran. Danas je majoru penziji.

STOJANAC Marka MILAN, rođen 1921, Šušci, Sinj, stolarski radnik u brodogradilištu »Split« gdje je bio član URS sindikata. Učesnik štrajkova i političkih manifestacija. Jedan od organizatora ustanka u svom mjestu. Clan SKOJ-a postao je 1940. godine, a član KPJ 1943.

Surađivao je s Antom Rojom, Perom Antoninijem, Lovrom Mrduljašem i povremeno s Vickom Krstulovićem. Bio je dobar kurir. Godine 1941. stupio u Mosećko-svilajski odred, s kojim se bori do formiranja 3. dalmatinske brigade kada je postao njen borac i nastavio borbe, oko Knina i Vrlike, u IV neprijateljskoj ofenzivi, oko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega u dolini Neretve, oko Nevesinja, u Sandžaku oko Uloga, Kalinovika, Zavajta, Cehotine, Celebića, Tare, Pive i Vučeva. Početkom lipnja 1943. postao borac i kurir 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borbe u proboju obruča, u istočnoj Bosni na Vlasenici, Zvorniku, Capardama, Nemiloj, u centralnoj Bosni, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Šuici, Travniku, Vlašiću, Mrkonjić-Gradu, Lisini, Mliništu, Bašarincu, Vranići, Tarčinu, Sandžaku. Drugom polovinom 1944. postao je komandir kurira 1. proleterske brigade i nastavio borbu u Sribiji, na Zlatiboru, Palisadu, Valjevu i Beogradu, kada je listopada 1944. postao obaveštajni oficir 2. konjičkog diviziona, s kojim nastavlja borbe, na Sremskom frontu u sastavu 2. diviziona brigade KNOJA, gdje ga je i zatekao kraj rata, u činu poručnika. Poslije rata ostao u JNA iz koje je penzioniran u činu kapetana I klase. Umro je 1980.

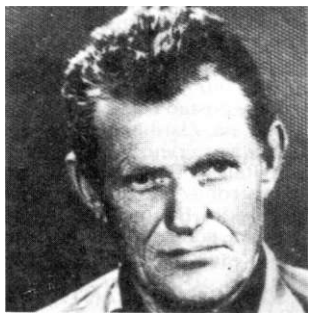
STOJANAC Jovana BOZO ŽDRIBAC, rođen 1929, Korito-Dicmo, Sinj, đak. Kao dijete nije trpio nikakva nasilja. Bio je živahan i isticao se svojom temperamentnošću. Kao dvanaestogodišnjak je slušao priče o hapšenju, mučenju i tuči od strane domaćih izdajnika i okupatora. Gledao je brutalnosti krvnika, posebno nad srpskim življem. Prvih dana 1942. stupa u NOB-u, u Mosećko-svjlajski odred sa svojom sestrom, koja mu je od strane ustaša 1942. godine zaklana u Livnu. Iz odreda, u rujnu 1942. godine, postaje borac 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa njim nastavlja borbe, na Ključu i Bosanskom Grahovu, kada se je razbolio i sa ostalim bolesnicima je smješten u selo Drinić, a odatle u selo Bukovaču, a po ozdravljenju stupa u 2.

proletersku NOU brigadu, u kojoj je bio jedan od hrabrih boraca, kurira i starješina. Božo je bio komandir Omladinske pionirske čete u kojoj je i dočekao kraj rata. U sastavu 2. bataljona ove Brigade bio je najmlađi borac i starješina, s kojim su se divili njegovi suborci. Bio je pohvaljivan od Vrhovnog komandanta druga Tita tri puta. Demobilizirao se a zatim stupio u Narodnu miliciju, u kojoj je bio komandir. Umro je u svojoj 34. godini života u Stanišiću.

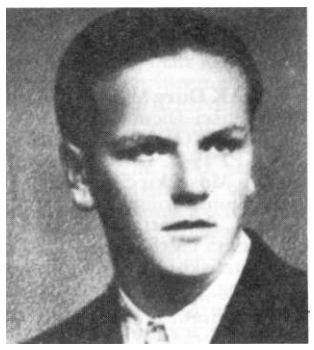
STORIĆ Petra ANTE, rođen 1902, Cista Velika, Šibenik, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Dosta povučen. Drugom polovinom listopada 1943. upućuje se u partizane i kod Bugojna dolazi u sastav 1. proleterske NOU brigade, u Brigadni sanitet s kojim indirektno učestvuje u borbama oko Šuice, Travnika, Turba, Komare, Vlašića, preko Ugra i centralne Bosne, zatim do Vrbasa, Mrkonjić-Grada, Lisine, Šipova, Mliništa, za vrijeme drvarske operacije, potom preko Vitoroga, Kupreškog polja, Vukovskog, Raduše, komunikacije Prozor-G. Vakuf, Komara, Vranića, Bitovnje, sve do kraja lipnja 1944. godine kada je na padinama Bjelašnice bio zarobljen od neprijatelja i odveden u zarobljeništvo, gdje je i dočekao kraj rata. Sada živi u svom mjestu kao zemljoradnik.

STORIĆ Pavla ŠIME, rođen 1909, Cista Velika, Šibenik, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Drugom polovinom listopada 1943. upućuje se u partizane i kod Bugojna stupa u 1. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade, s kojim učestvuje u borbama oko Duvna, Šuice, Travnika, Turba, Vlašića, preko centralne Bosne, oko Jajca, Mrkonjić-Grada, Lisine, Šipova, Mliništa, za vrijeme drvarske operacije, zatim preko Vitoroga, Kupreškog polja, Vukovskog, Raduše, komunikacije Prozor-G. Vakuf, Komara, Vranića, Bitovnje, Raštelice, Bjelašnice, Trnova, Drine, Sandžaka, Uvea, Zlatibora, Palisada, Bajine Bašte, Kosjerića, Maljena, Valjeva, Kolubare, Uba, Ralje,

Avale, Sida, Tovarnika, Šarengrada, Vukovara, Borova, Pleternice, Okučana, Ilove, Moslovačke Gore, Čazme, Vrbovca, Zagreba, do Trsta. Poslije rata je demobiliziran. Sada živi u svom mjestu, kao penzioner.

STRUIĆ Ante VJEKOSLAV, rođen 1922, Krušvar, Sinj, student tehnike, iz siromašne seljačke porodice. Mlad se uključio u napredni omladinski pokret Splita i Sinja. Član SKOJ-a postao 1942. U siječnju 1943. godine stupio u 3. bataljon 3. dalmatinske brigade, s kojim se borio oko Vrlike i Knina, u IV i V neprijateljskoj ofenzivi, oko Imotskog, Širokog Brijega, Čvrsnice, Plas-grebena,

doline Neretve i Nevesinjske doline, zatim je nastavio borbeni put preko Uloga, Kalinovika, Zavajta, na Ćehotini, Gracu, Popov dolu, Ćelebiću, Tari, Martinju i Vučevu. Početkom lipnja 1943. postao borac i komandir odjeljenja 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim se bori u proboju obruča na Miljevini, u istočnoj Bosni, r. Prača, Renovica i Vlasenica, kada je u jednom od juriša protiv ustaša i domobrana 26. lipnja 1943. hrabro poginuo. Član KPJ postao početkom 1943. u sastavu 3. dalmatinske brigade.

STUPALO Stipe PETAR, rođen 1922, Neorić, Split, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. U rujnu 1942. godine ulazi u Svilajsku mjesnu grupu, a kasnije bataljon. član SKOJ-a postao studenog 1942. a član KPJ travnja 1943. godine. Iz bataljona je stupio u sastav 3. dalmatinske brigade u kojoj je bio puškomitraljezac. Vodio je borbe, oko Knina i Vrlike, u IV i V neprijateljskoj ofenzivi, oko Imotskog, Posušja, Čvrsnice, Plas-grebena, u dolini Neretve i

Nevesinjskoj kotlini, a zatim nastavlja borbeni put preko Uloga, Kalinovika, Broda, Zavajta, na Ćehotini, Gracu, Popovom dolu, Čelebiću, Tari, Mratinju i Vučevu. Početkom lipnja 1943. postao borac i puškomitraljezac 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavio borbe u proboju obruča, u istočnoj Bosni oko r. Prače, Renovice, Vlasenice, Zvornika, Caparda, Nemila, u srednjoj Bosni, u Dalmaciji, Turbetu, Travniku, Vlašiću, Komaru. Prosinca 1943. godine kod Donjeg Vakufa je poginuo.

STUPIN Ante RADE, rođen 1922, Prvić Luka, Šibenik, trgovački radnik. Potiče iz siromašne seljačko-ribarske obitelji. Vrlo napredan omladinac. Za NOP aktivno radi od sredine

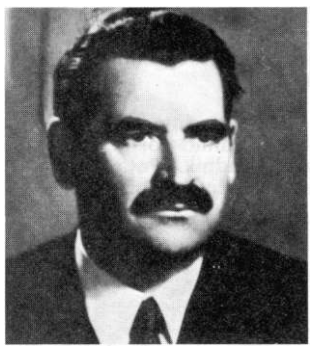
1941. Clan SKOJ-a od kraja 1941. godine, a član KPJ od listopada 1943. U partizane stupa u veljači 1942. godine, ali nije utvrđeno u kojim je jedinicama bio i sa kojim je prošao bitke u IV i V neprijateljskoj ofenzivi. U 2. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade dolazi početkom lipnja 1943. na Zelengori, s kojim produžuje borbe, preko Miljevine, Jahorine, Prače, Devetaka, Han-Pijeska, Vlasenice, Drinjače, Zvornika, Caparda, zatim preko Milića, Knežine, pl. Zvijezde, Ravni, Nemile, Vlašića, u centralnoj Bosni, Turbetu, Dalmaciji, Travniku, oko Komara, Šuice, Koričana, Mrkonjić-Grada, Jajca, Šipova, Lisine, Mliništa. Početkom lipnja 1944. kao desetar odlazi u Italiju na tenkovski kurs, a potom se vraća u zemlju i kao komanidr tenkovskog voda nastavlja borbe do konačnog oslobođenja. Poslije rata ostaje u JNA. Demobiliziran 1949. kao poručnik. Nastradao nesretnim slučajem 1958. godine u Šibeniku.

SULJE Ante IVE, rođen 1920, Danilo-Gornje, Šibenik, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP

radi od početka 1942. a prvih dana listopada iste godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe na Grahovu, Sitnici, Jajcu, preko centralne Bosne; kroz IV i V neprijateljskoj ofenzivi, u teškim bitkama, kod sela Bojska, na Ivan-sedlu, Gornjem Vakufu, Čičevu i Glavatičevu, Treskavici, po prelasku Drine na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Čajniču, Limu, kod Bijelog Polja, na pravcu Ćelebić-Borje-Zavajta, na Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Borovnu, Zelengori, Miljevini, potom preko Jahorine, r. Prače, Han-Pijeska i Vlasenice, gdje krajem lipnja 1943. postaje član SKOJ-a. Zatim odlazi za kurira pri Štabu brigade. Nastavlja borbe, do Zvornika, i natrag, preko Nemile do Dalmacije, zatim opet u Bosnu, oko Travnika, Mrkonjić-Grada, Mliništa, te u nadiranju brigade na istok i po prelasku u Srbiju, kada u međuvremenu postaje član KPJ. Početkom listopada 1944. vraća se u Dalmaciju i radi pri komandi područja Šibenik i MNO Danilo - Gornje, gdje i dočekuje kraj rata. Penzioner.

SUMIĆ Marjana IVO, rođen 1922, Podgora, Makarska, zemljoradnik. Pod utjecajem starijih drugova komunista i skojevaca vrlo mlad se uključio

u napredni omladinski pokret Podgore. U studenom 1941. postao je član SKOJ-a a član KPJ u septembru 1943. godine. Aktivno radi na pripremi ustanka i učestvuje u nizu ilegalnih akcija. U kolovozu 1942. stupa u sastav bataljona »Josip Jurčević« s kojim učestvuje u borbama na Biokovu. Krajem kolovoza 1942. u Livnu postao borac, omladinski rukovodilac čete, pomoćnik političkog komesara i komesar čete u 3. kragujevačkom bataljonu 1. proleterske NOU brigade. Učesnik je borbi, na Ključu, Bosanskom Grahovu Sitnici, Jajcu, centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Banje Luke, Teslića; u IV neprijateljskoj ofenzivi, oko Bradine, Konjica, Gornjeg Vakufa, Bugojna, Glavatičeva, Treskavice, Drine, Na Krčinom brdu, Kapku, Cajniče-Goražde-Kovnen, Sandžaku, zatim u V neprijateljskoj ofenzivi, na Čelebiću, Korlatu, Bakiću, Tari, Vučevu, Borovnu, Zelengori, Balinovcu, Miljevini i Budnju, potom u istočnoj Bosni, oko Vlasenice, Zvornika, na Vranduku, Turbetu, u Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Šuici, Vlašiću, oko Jajca, Mrkonjić-Grada, Lisini, Mliništu, Vranići, Bitovnu, u Sandžaku, u Srbiji: na Zlatiboru, Palisadu, Valjevu, Ubu i Beogradu i na Sremskom frontu. Siječnja 1945. postao komesar Inžinjerijskog bataljona 1. proleterske divizije gdje ga je zatekao kraj rata u činu kapetana. U toku rata je ranjavan i VRI. Poslije rata ostao je u JNA iz koje je penzioniran, u činu pukovnika.

SUMIĆ Luke KARLO, ro đen 1917, Podgora, Makarska, zemljoradnik. Za NOP počeo raditi i istog pomagati 1941. Nije se odazvao, 1941. pozivu za vojsku NDH. Početkom 1942. razbilo se. U drugoj polovini 1942. stupa u 4. četu bataljona »Josip Jurčević« i sa istom učestvuje u borbama za vrijeme ofenzive »Albija« na Biokovu do kraja kolovoza 1942. godine, kada je postao borac 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Borci se na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Crnog vrha, Jašovke, Teslića, u IV neprijateljskoj ofenzivi, oko Bradine, Konjic, Gornjeg Vaku-

fa, Bugojna, Glavatičeva i Treskavice. Vodeći odsudne borbe u IV neprijateljskoj ofenzivi, s četnicima Baje Stanišića i jurišnicima Pavla Durišića, na obroncima Treskavice, u jednom od juriša, 23. ožujka 1943. je poginuo.

SUŠAK Jovana ĐURO DOKA, rođen 1914, Šušci, Sinj, zemljoradnik, iz siromašne zemljoradničke porodice. Za NOB počeo raditi 1941. godine. Godine 1942. stupio je u u Mosećko-svilajski odred, s kojim se bori do formiranja 3. dalmatinske brigade kada postaje njen borac. Vodi borbe oko Knina i Vrlike, u IV i V ofenzivi, oko Imotskog, Posušja, Čvrsnice, Plas-grebena, u dolini Neretve i u Nevesinjskoj kotlini; zatim nastavlja borbeni put preko Uloga, Kalinovika, Broda, Zavajta, Cehotine, Graca, Popova dola, Celebića, Tare, Mratinja i Vučeva. Početkom lipnja 1943. postao borac 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske OU brigade, s kojim se bori na Miljevini, gdje je ranjen. Po proboju obruča je podlegao ranama 15. lipnja 1943. godine. U sastavu 3. dalmatinske brigade je više puta ranjavan.

SUŠAK Đure MILOŠ, rođen 1919 Šušci-Dicmo, Sinj, radnik. Clan SKOJ-a 1941. godine, a član KPJ 1942. U NOB-u 1942. stupa u Mosećku četu i Mosećki bataljon, s kojim se bori u sastavu 3. dalmatinske brigade, oko Knina i Vrlike, zatim u IV neprijateljskoj ofenzivi, oko Imotskog, Posušja, Plas-grebena, doline Neretve i Nevesinjske doline, a zatim, oko Uloga, Kalinovika, Broda, Zavajta, Cehotine, Ljubišne, Tare, Pive, Mratinja do Vučeva. Početkom lipnja 1943. postaje politički delegat voda, zamjenik komandira 3. čete 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, da bi potom nastavio borbe u proboju obruča, u istočnoj Bosni na Romaniji, Vlasenici, Zvorniku, Capardama, Nemiloj, u srednjoj Bosni, na Turbetu, u Dalmaciji, Travniku, zatim na Vlašiću, Mrkonjić-Gradu, Lisini, Mliništu, Kupresu, Vranići, Bašarincu, Bitovni, Sandžaku, Srbiji, na Palisadu, Zlatiboru, Bajinoj Bašti i Valjevu, kada je prekomandiran u Stab divizije.

Kraj rata dočekao je kao komandant 4. bataljona 10. dalmatinske brigade. Po završetku rata ostao je u JNA iz koje je penzioniran u činu pukovnika. Kao dobar koamndant bataljona ostao je na slobodnoj teritoriji Trsta do 1946. godine. U toku rata je nekoliko puta ranjavan RVI.

ŠUŠAK Bože UROŠ, rođen 1921, šušci, Sinj, zemljoradnik. Bio je jedan od naprednih omladinaca svog sela i mlad se pri-

uključio naprednom omladinskom pokretu. Član SKOJ-a postao je 1942., a član KPJ početkom 1943. U pripremnom razdoblju ustanka učestvuje u raznim akcijama rušenju puteva, pruge i telefonskih stubova. U drugoj polovini 1942. stupa u Mosećki bataljon i već se ističe u prvim borbama. Po formiranju 3. dalmatinske brigade ušao je u sastav 1. bataljona i bio jedan među istaknutim puškomitraljezima. Istakao se više puta Kapini kod Imotskog i IV ofenzivi gdje je sam sa puškomitraljezom zadržao veću grupu ustaša, dok se je jedinica povlačila zatim na Neretvi prilikom za uzimanje kasarne, gdje je sam uništio preko 30 četnika. U toku V neprijateljske ofenzive, u lipnju 1943. postao je puškomitraljezac 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa njim nastavio borbu na Rataju, Miljevini i na Budnju, gdje je, zadržavajući Nijemce, 14. lipnja 1943. godine i poginuo.

SVILAN Ivana ANDRIJA SAJKA, rođen 1922, Žedno, Trogir, ribar. Vrlo mlad se priključio naprednom omladinskom pokretu. Član KPJ postao je početkom 1941. Po okupaciji zemlje dolazio je u sukob s okupatorom. Bio je hapšen i zatvaran. Iz zatvora je pobjegao i odmah je otišao u partizane, u Mosećki odred iz kojeg je rujna 1942. postao borac pristapskih jedinica 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama kao izviđač, na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu. U centralnoj Bosni, IV i V neprijateljskoj ofenzivi oko Gornjega Vakufa, na Ivan-sedlu i Bradini,

Treskavici i Drini, Bijelom Polju, Čelebiću, Zavajtu, Vučevu, dolini Sutjeske. Vodeći borbu s Nijemcima na Zelengori, poginuo je prvom polovinom lipnja 1943. godine.

SUŠAK Marka STEVO, rođen 1918, Šušci, Sinj, zemljoradnik iz srednje seljačke porodice. Jedan od naprednih seljaka. Po dizanju ustanka učestvovao je u nizu ilegalnih akcija u rušenju cesta, pruge Sinj-Split. Prije odlaska u partizane za svoje vlastito žito kupio je dvije puške i municiju od ustaše Maretića da bi potom otišao u Mosećku četu, iz koje je ušao u sastav 3. dalmatinske brigade. Sudjeluje u borbama oko Knina, Vrlike, u IV i V neprijateljskoj ofenzivi, oko Imotskog, Širokog Brijega, Posušja, Plas-grebena, u dolini Neretve i Nevesinjskoj kotlini, oko Uloga, Kalinovika, Broda, Zavajta, na Čehotini, Gracu, Popovom dolu,

Čelebiću, Tari, Mratinju i Vučevu. Početkom lipnja 1943. postao puškomitraljezac 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i s njim nastavlja borbe u proboju obruča na Miljevini, u istočnoj Bosni, oko Prače, Renovice, Vlasenice i Zvornika. Početkom srpnja 1943. godine poginuo na bunkerima Zvornika.

ŠABIĆ-JELIĆ Ante KATA, rođena 1922, Makar, Makarska, domaćica. Član SKOJ-a 1942. godine, a član KPJ 1944. Potiče iz napredne seljačke porodice iz koje su dva brata prvoborca. Radi za NOP sve do odlaska u partizane u listopadu 1942. godine u sastav bataljona »Vid Mihaljević«, s kojim je ušla u sastav 4. dalmatinske brigade i s

istom nastavila borbe u IV neprijateljskoj ofenzivi, oko Imotskog, Vrgorca, Širokog Brijega, Posušja, Tihaljine i Klobuka, u dolini Neretve, Prenja do Bačkog Jezera i Nevesinja. Krajem travnja 1943. postala bolničarka 3. dalmatinske brigade, s kojom se bori u Crnoj Gori i Sandžaku, u V ofenzivi, oko Čehotine, Čelebića, Tare, Pive, Mratinja i Vučeva, da bi početkom lipnja 1943. postala borac-bolničarka 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Sudjeluje u borbama na Rataju, Miljevini i Budnju; u istočnoj Bosni, oko Vlasenice, Zvornika, Vranduku, u centralnoj Bosni, Turbetu, u Dalmaciji, Duvnu i Šuici, Travniku i Vlašiću, kada je studenog 1943. prekomandirana u Dalmaciji i bila raspoređena u 1. dalmatinsku brigadu na sanitetsku dužnost, u kojoj je i dočekala kraj rata, u činu starijeg vodnika. Poslije rata se demobilisala.

ŠAMADAN Josipa JOSIP, rođen 1922, u Splitu, radnik-stolar. Učestvuje u štrajkovima i demonstracijama prije rata u Splitu. Član SKOJ-a 1942. a član KPJ 1943. godine. Ilegalno radi u Splitu. Listopada 1942. ulazi u 1. dalmatinsku brigadu s kojom se bori po Dalmaciji i zapadnoj Bosni, zatim preko Neretve, Prenja, Hercegovine, Crne Gore, Sutjeske, Zelengore, Miljevine, sve do listopada 1943. godine kada je postao borac, desetar i komandir voda u 6. beogradskom bataljonu 1. proleterske NOU brigade. S tom brigadom ^sudjeluje u borbama kod Travnika, Duvna, Šuice, Turbeta, Komara, Ugra, Kotor-Varoša, Vlašića, Mrkonjić-Grada, Šipova, Mliništa,

Makljena, Vraniće, Bašerinca, Bitovnje, Trnova, Pljevalja, zatim po prelasku u Srbiju u borbama preko Zlatibora, Palisada, Duba, Kosjerića, Valjeva, Uba, Ralje, Avale, Beograda, oko Sida, Tovarnika, Šidskih Banovaca, u proboju Sremskog fronta i gonjenju neprijatelja preko Vukovara, Pleternice, Okučana, Ilove, Dubrave, Vrbovca, do Zagreba gdje je dočekao kraj rata. Poslije rata je demobiliziran u činu starijeg vodnika.

ŠANTIĆ Pave ANTE, rođen 1919, Tribunj, Šibenik, zemljoradnik-ribar. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP aktivno radi od sredine 1942. U

partizane odlazi 1. kolovoza 1943. u Primorsku četu, a iz ove čete krajem studenog 1943. kod Travnika dolazi u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Sudjeluje u borbama na prostoru Travnik -Jajce-Mrkonjić-Grad. Krajem veljače 1944. odlazi za kuhara u radni vod bataljona. Učestvuje u drvarskoj operaciji i dalje. Po prelasku u Srbiju, 11. rujna 1944, postavljen je za vodnika u radnom vodu bataljona i bori se preko Valjeva, Uba, Avale, Beograda do Sida. Clan KPJ postao je u Beogradu listopada 1944. Početkom ožujka 1945. odlazi u prekomandu, za šefa pekare pri štabu 1. proleterske divizije, gdje i dočekuje kraj rata. U armiji je ostao do 20. veljače 1946. kada je demobiliziran, u činu zastavnika.

ŠAPONJA Jandrije TODOR, rođen 1912, Dobropoljci, Benkovac, zemljoradnik. Potiče iz napredne seljačke porodice. Clan KPJ postao je u toku

rata. U srpnju 1943. u Sjevero-dalmatinskom odredu s kojim se bori sve do kraja rujna 1943. kada je postao borac i ekonom 1. čete 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Nastavio da se bori na Duvnu, Travniku, oko Komara, Šuice i Kupresa, Vlašića, Vitovlja, Janja, centralne Bosne, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Vraniće, Bitovnja, Sandžaka, u Srbiji: na Zlatiboru i Palisadu, Bajinoj Bašti, Valjevu, Ubu i Beogradu, te na sremskom frontu, u Srijemu i Slavoniji na Iloku, Šidu, Orioliku, Mehovima, Vukovaru, Pleternici, Banovoj Jaruzi, Vrbovcu do Zagreba gdje je dočekao kraj rata. U NOB mu je učestovala cijela porodica. Poslije rata se demobilizira.

ŠARIĆ Mate IVAN, rođen 1926. godine Bjelina, Benkovac, radnik. Potiče iz vrlo siromašne seljačke porodice. Kao nastarije dijete, još kao 14-godišnji dječak iz svojeg sela odlazi na zanat u Šibenik gdje ga zatiče rat. Kao mladi radnik, iako na radu kod privatnika, postaje simpatizer i pomaže NOP. Kapitulacijom Italije, rujna 1943. godine,

odlazi u NOB, u sastav 8. dalmatinske brigade, iz koje se uslijed bolesti-ranjavanja, prebacuje na o. Vis, u zimu 1943/1944. godine. Na o. Visu, nakon ozdravljenja, postaje borac 3. prekomorske brigade 26. dalmatinske divizije u kojoj se bori sve do kraja listopada 1944. godine, kada s grupom dobrovoljaca SKOJ-evaca početkom studenog 1944. godine, odlazi u oslobođeni Beograd u kojem biva raspoređen u 3. kragujevački bataljon 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Sremskom frontu od prosinca 1944. godine, kod Erdevika, Tovarnika, Šida, Adaševaca, Oriolika i drugim, sve do kraja siječnja 1945. godine. Na frontu je kod Šarengrada sve do proboja fronta 12 travnja 1945. godine, zatim u borbama za Vukovar, Gorjanima, Pleternici, Okučanima, na rijeci Ilovi, kod Lipika. Hrabro je poginuo pred sami kraj rata 6. svibnja 1945. godine, u borbi za Vrbovec, protiv njemačkih i ustaških zlikovaca.

ŠARIĆ Josipa SLAVKO, rođen 1918, Begovo Selo, Kupres, mesarski-radnik. Iz Splita pošao u NOB-u. Učestvovao je u

štrajkovima i demonstracijama sa Splitskim radnicima. Bio je član URS. Kao napredan omladinac, već 1940. godine, postao je član SKOJ-a, a 1941. i 1942. učestvuje u nizu ilegalnih akcija s omladincima Splita. Godine 1942. stupa u Mosorski odred iz kojeg postaje borac i mitraljezac 3. dalmatinske brigade, s kojom nastavlja borbe, kod Knina i Vrlike, u IV neprijateljskoj ofenzivi, kod Imotskog, Posušja, Ljubuškog, Plas-grebenu,

Neretve, Nevesinja, u Sandžaku, u V neprijateljskoj ofenzivi, na Ćehotini, Čelebiću, Ćepan Polja, Pive i Vučeva, kada je lipnja 1943. postao borac 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa njim nastavio borbe u sastavu 3. čete u proboju obruča na Miljevini, zatim istočnoj Bosni na Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Vranduku, Turbetu, u Dalmaciji, Duvnu, Travniku, zatim u VI i VII neprijateljskoj ofenzivi, u Sandžaku, kada je prekomandiran u intendanturu brigade, u kojoj je kao član KPJ postao i intendant, na kojoj ga je dužnosti i zatekao kraj rata u činu poručnika. Poslije rata ostao u JNA i koje je penzioniran, kao viši oficir.

ŠAROVIĆ Aćima JOVO, rođen 1924, Glavine Donje, Imotski, đak. Član SKOJ-a 1943. Od pada Imotskog 1943. stupio u

sastav 3. dalmatinske brigade, s kojom nastavlja borbe, kroz IV neprijateljsku ofenzivu, oko Posušja, Širokog Brijega, Plas-grebena, doline Neretve, Nevesinja, Sandžaku, u Crnoj Gori; u V neprijateljskoj ofenzivi na Ćehotini, Čelebiću, Tari, Pivi i Vučevu, kada je početkom lipnja 1943. postao borac 6. beogradskog bataljona i sa istim nastavio borbe u slamanju obruča, na Rataju i Miljevini, zatim u istočnoj Bosni, na Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Vranduku, u Dalmaciji, Šuici, oko Travnika i Vlašića, Mliništa, Bašarinca, Vraniće, Sandžaka, u Srbiji: na Zlatiboru, Palisadu, Valjevu, Ubu, Beogradu i borbama na Sremskom frontu. Bio je to borac i puškomitraljezac 1. proleterske NOU brigade s kojim se njegov bataljon ponosio u svim borbama. Preživjeli borci ga se sjećaju kao veselog, hrabrog i upornog puškomitraljesca. Jurišajući na Sremskom frontu kod s. Mohova-Šaringrada, u ožujku 1945. godine poginuo je hrabro.

ŠČEDRO TONKA, rođena Splitu, domaćica. Potiče iz siromašne radničke porodice. U okupiranom Splitu zajedno s članovima obitelji angažira se u aktivnom pomaganju NOP od 1942. godine, tako da postaje i član SKOJ-a s proljeća 1943. godine. Kapitulacijom Italije i oslobođenjem Splita rujna 1943. godine priključuje se jedinicama 1. proleterske brigade i biva raspoređena u 3. kragujevački bataljon kao borac i bolničarka. Učestvovala je u dugim borbama, oko Travnika i Turbeta, u vrijeme listopad-prosinac 1943. godine, zatim kod Kupresa, Šuice i Duvna, oko Travnika, na Vlašiću, Vitovlju, oko r. Ugar, Imljana i Petrova Polja, do Jajca. Clan KPJ od veljače 1944. godine. Poginula je 21. ožujka 1944. kod Jajca.

ŠEGOVIĆ Nikole ZDRAVKO, rođen 1918, Gdinj-Janjina, Pelješac, Dubrovnik, zemljoradnik. Kao simpatizer radničkog pokreta bio je proganjan i zatvaran od nenarodnog režima stare Jugoslavije. Član KPJ od 1941. Jedan od organizatora stanka na Pelješcu. Učesnik niza ilegalnih akcija. U NOB stupa od početka 1942. godine

na Pelješcu odakle je postao borac bataljona »Josip Jurčević« a kolovoza 1942. borac i komandir odjeljenja 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učesnik je borbama na Pelješcu, Biokovu i dolini Neretve, na Ključu, Strmici, Sitnici, Jajcu, srednjoj Bosni, na Ivan-sedlu, kontraudaru kod Gornjeg Vakufa, Glavatičeva, Treskavici, na Drini, Kapku, Ifsaru, Sandžaku, u V neprijateljskoj ofenzivi, na Čelebiću, Zlatnom boru, Tari, Pivi, Vučevu, Borovnu, Zelengori, Bavnu, Balinovcu, Miljevini; u istočnoj Bosni, na Romaniji, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Nemiloj, Turbetu i u Dalmaciji. Vodeći borbu s njemačkim motoriziranim jedinicama, 23. rujna 1943. kod Ciste Velike poginuo je, u sastavu brigadnog saniteta, braneći svoje ranjene i bolesne suborce od iznenadnog napada.

ŠEGVIĆ Antuna MARIJA, rođena 1926, Kaštel Novi, Split frizerski naučnik. Vrlo rano je

postala član SKOJ-a, do odlaska u NOB-u aktivno i organizirano radi za NOP. Drugom polovinom 1942. stupa u Dalmatinski bataljon, s kojim nastavlja borbe do druge polovine 1943. kada postaje borac-bolničarka 1. dalmatinske brigade, s kojom se bori sve do 1944. U ovoj brigadi se ističe, kao bolničarka, a posebno u borbama s Nijemcima na Mljetu i Korčuli, gdje je za svoju hrabrost pohvaljena od strane Štaba 26. divizije. Svojom veselošću bodrila je svoje suborce u svakoj borbi. Godine 1944. ušla je u sastav kazališta NO pri VŠ, gdje je ostala sve do pred kraj 1944. godine, kada na svoje traženje stupa u 1. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade, s kojim je nastavila borbe na sremskom frontu, sve do pred kraj rata, kada je postala politički delegat

voda i zamjenik referenta saniteta. Kraj rata je dočekala u činu zastavnika. U sastavu ovog bataljona krajem 1944. postala je član KPJ. Poslije rata se demobilizirana.

ŠEHOVIĆ Čamila ŠUKRIJA, rođen 1924, Trebinje, radnik. Član SKOJ-a od prosinca 1941. godine, a član KPJ 1943. Jedan od naprednih omladinaca u Čapljini i jedan od organizatora ustanka u svom kraju. U

drugoj polovinom 1942. stupa u 2. četu bataljona »Josip Jurčević«, s kojom se bori do kraja kolovoza 1942. kada je postao borac 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavio borbe kao borac voda i zamjenik komesara čete, na Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, na Tesliću, Prnjavoru, u IV neprijateljskoj ofenzivi, na Bradini, Ivan-sedlu, Gornjem Vakufu, oko Konjica, Uloga i Treskavice, na Drini, Sandžaku, oko Prijepolja i Bijelog Polja; u V neprijateljskoj ofenzivi, na Čelebiću, Korlatu, Zlatnom boru, Vučevu, Zelengori, Balinovcu, Miljevini, u istočnoj Bosni oko Vlasenice, Zvornika, Caparda, na Nemiloj, Turbetu, u Dalmaciji, Travniku, Vlašiću, oko Jajca, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Vraniće, Bitovna, Srbiji na Zlatiboru, Palisadu, Valjevu, Ubu i Beogradu i svim borbama na Sremskom frontu, u Srijemu i Slavoniji. Kraj rata zatekao ga je u činu potporučnika. U toku rata je ranjavan. Poslije rata ostao u JNA iz koje je penzioniran u činu kapetana I. klase Nosilac »Partizanske spomenice 1941«.

ŠENETA Ante PETAR, rođen 1920, Konjevrate, Šibenik, radnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP aktivno radi od početka 1942. godine, a sredinom postaje član SKOJ-a, da bi prvih dana listopada, iste godine otišao u partizane i u Ključu ulazi u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Odmah u prvim borbama na Grahovu, Sitnici, Jajcu, ističe se hrabrošću, što u narednim borbama preko centralne Bosne, na Kotor-Varošu, pl. Uzlomac, Crnom vrhu, Jošavki, oko Teslića i drugih mjesta, na prostoru Teslić-Prnjavor-Banja Luka-stalno potvrđuje, potom preko Maslovara, Vrbanje, Komara, ka Ivan-sedlu i Bradini, gdje je 20. veljače 1943. poginuo, između Bradine i Konjica.

ŠEPAROVIĆ Ivana IVO, rođen 1922, Blato, Korčula, bravarski radnik. Jedan je od naprednih omladinaca koji je postao članom SKOJ-a od prije rata. Bio je sekretar skojevskog

aktiva. Istakao se u pripremnom razdoblju ustanka na Korčuli. Učesnik je svih političkih zbivanja i manifestacija na otoku. U NOB-u stupa od svibnja 1942. na Korčuli, odakle se prebacio na Biokovo i postao borac Omladinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević«, s kojom se bori na Biokovo. Clan KPJ 1942. Kolovoza 1942. postao je borac, komandir odjeljenja i komandir voda 1. čete 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojom nastavlja borbe, na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, u IV neprijateljskoj ofenzivi na Bradini, Lukaču, Gornjem Vakufu i Bugojnu, Ćićevu i Treskavici, Drini i Krčinom brdu, Ifsaru i Čajniću, Sandžaku, Prijepolju i Bijelom Polju; u V neprijateljskoj ofenzivi na Čelebiću, Korlatu, Bakići, Tari, Vučevu, Borovnu, Zelengori, Balinovcu, Miljevini i Budnju, u istočnoj Bosni u Jahorini, Vlasenici, Zvorniku, Nemiloj, Turbetu, u Dalmaciji, kada je krajem 1943. prekomandiran u Dalmaciju i postao zamjenik komandanta bataljona 10. dalmatinskoj brigadi. Kraj rata dočekao je na dužnosti komandanta bataljona, u činu poručnika. Poslije rata ostao je u JNA iz koje je penzioniran, u činu pukovnika. U toku rata je ranjavan dva puta. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941«.

ŠERBO Jakova ĐURO, rođen 1910, Šušci, Sinj, zemljoradnik. Već 1941. opredjelio se za NOP. U siječnju 1943. stupa u Mosorski partizanski odred iz kojeg je ušao u sastav 3. dalmatinske brigade i s njom nastavio borbe po Dalmaciji, IV i V neprijateljskoj ofenzivi, Neretvi, Nevesinju, Ulogu, Kalinoviku, Brodu, Zavajtu, da bi u istoj postao član i KPJ. U toku V neprijateljske ofenzive, 1943. godine, postao je borac i politički delegat voda 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim je nastavio borbe, na Miljevini, Vlasenici, Zvorniku, Vranduku, centralnoj Bosni, Turbetu, u Dalmaciji, Šuici, Travniku, VI i VII neprijateljskoj ofenzivi, Sandžaku, u Srbiji: na Zlatiboru, Palisadu, Valjevu, Ubu, Beogradu i završnim operacijama na Sremskom frontu, gdje je ispoljio borbenost i umješno vođenje svojih

boraca iz borbe u borbu. Početkom 1945. postao je komandir Pozadinske čete brigade, na kojoj ga dužnosti i zatekao kraj rata, u činu poručnika. Poslije rata se demobilizirao. Umro je 1977. godine.

ŠERIĆ Filipa ILIJA, rođen 1914, Pribude, Split, obalski radnik. Clan KPJ od rujna 1941. Jedan od organizatora ustanka. Učesnik štrajkova i demostracija u Splitu. Godine 1941. stupa u Svilajsko-Dinarski partizanski odred u kojem se borio sve

do formiranja 3. dalmatinske brigade, s kojom nastavlja borbe kao borac i rukovodilac, oko Knina i Vrlike, u IV i V neprijateljskoj ofenzivi, kod Imotskog, Posušja, Ljubuškog, Širokog brijega, Plas-grebenu, Neretvi, Nevesinju, Ulogu, Kalinoviku, Brodu, Zavajtu, Cehotine, u Sandžaku, Tari, Pivi i Vučevu, kada je početkom lipnja 1943. postao desetar 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim nastavlja borbe, na Miljevini, Vlasenici, Zvornku, Capardima, Nemiloj, Turbetu, u Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Šuici i Vlašiću kada je siječnja 1944. prekomandiran u Dalmaciju. Kraj rata dočekao je kao zamjenik komandanta bataljona 8. dalmatinske brigade 20. divizije, u činu poručnika. Poslije rata ostao u JNA iz koje je penzioniran, u činu potpukovnika. U toku rata ranjavan. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941«.

ŠERIĆ Mate JURE, rođen 1924, Pribude, Split, zemljoradnik. Clan SKOJ-a 1942. Za NOP počeo raditi od 1942. Bio jedan od naprednih omladinaca. Krajem 1942. godine stupio je u Mosećko-Svilajski partizanski odred iz kojeg je ušao u 3. dalmatinsku brigadu i sa istom se bori, oko Knina i Vrlike; u IV neprijateljskoj ofenzivi, oko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, doline Neretve, Plas-grebena i Nevesinjske doline. Uloga, Kalinovika, Broda, Zavajta, u Crnoj Gori i Sandžaku; u V neprijateljskoj ofenzivi, oko Cehotine, Celebića, Tare, Pive i Vučeva, kada je početkom lipnja 1943. postao borac 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istom nastavio borbe u proboju obruča, sve do hrabre pogibije u borbi s Nijemcima 14/15 lipnja 1943. godine kod Miljevine.

ŠESTIĆ Ante ANTE PI-VAC, rođen 1919, Tučepi, Makarska, zemljoradnik. Za NOP se opredjelio 1941. i istog pomagao i za istog radio sve do siječnja 1943. kada je stupio u NOB-u, u bataljon »Vid Mihaljević«, s kojim je ušao u sastav 4. dalmatinske brigade i nastavio borbe, u IV neprijateljskoj

ofenzivi, oko Imotskog, Vrgorca, Širokog Brijega, Posušja, Tihaljine, Klobuka, doline Neretve i Nevesinja, kada je krajem travnja 1943. postao borac 3. dalmatinske brigade i nastavio da se bori u Crnoj Gori i Sandžaku, u V neprijateljskoj ofenzivi, Ulogu Kalinoviku, Brodu, Zavajtu, oko Cehotine, Celebića, Tare, Pive i Vučeva, kada je početkom lipnja 1943. postao borac 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavio borbe na Rajtu i Miljevini, Budnju, u istočnoj Bosni, oko Vlasenice, Zvornika, Nemiloj, u centralnoj Bosni, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Travniku i Vlašiću, kada je krajem studenoga prekomandiran u Dalmaciju i ušao u sastav 1. dalmatinske brigade 26. divizije, gdje ga je i zatekao kraj rata, u činu vodnika. Clan KPJ postao 1944. Poslije rata je izašao iz JNA.

ŠEŠELJ Štipana GRGO, rođen 1923, Metković, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Kao mlad rano se opredijelio za radnički revolucionarni pokret. Za NOP radi odmah po okupaciji zemlje 1941. godine, kada postaje i član SKOJ-a. Prvom polovinom 1942. odlazi u NOB-u i stupa u Metkovsku četu, s kojom se bori u dolini Neretve, sve do formiranja prve Omladinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević«, s kojom nastavlja borbe na širem prostoru Biokova, sve do kraja kolovoza 1942. godine kada u Livnu u sastav 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU Brigade i nastavlja borbe, preko Tičeva, Ključa do Bosanskog Grahova, gdje je junački poginuo u borbi s Talijanima i četnicima 26/27 listopada 1942. godine.

ŠETKA-ZLOIĆ Ante VE-SELA, rođena 1925, Mamići, Metković, domaćica iz siromašne seljačke obitelji. Clan SKOJ-a od 1942. a u prosincu te godine stupa u »Krvavi« bataljon, zatim u 4. dalmatinsku brigadu s kojom se bori oko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, dolinom Neretve, oko Nevesinja. Krajem travnja 1943. godine postaje borac-bqlnićatka 3. dalmatinske brigade s kojom vrši pokret prekđ Uloga, Kalinovika, Broda i Zavajta, na Ćehotini, Ljubišnji, oko Celebića, na Tari, Pivi, Durmitoru, Mratinju, Vučevu. Početkom lipnja

1943. godine dolazi u sastav 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i bori se u proboju obruča na Miljevini. Oko 20. lipnja 1943. na rijeci Prači bila je zarobljena i odvedena u njemački logor u Sisku, odakle je uspjela pobjeći, a zatim je stupila u sastav brigade »Frane Ogulinac« s kojom je nastavila borbu do konačnog oslobođenja zemlje. Kraj rata zatekao je u činu starijeg vodnika, na dužnosti četne bolničarke. Poslije rata je demobilizirana. Clan KPJ postala je u toku rata.

ŠEVERDIJA Marka ROKO, rođen 1926, Zaton, Šibenik, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Napredan omladinac. Za NOP radi od sredine 1941. godine, a listopada iste godine postaje član SKOJ-a. Sredinom 1942. stupa u Primorsku četu, a krajem prosinca, iste godine, u 3. dalmatinsku brigadu u čijem sastavu učestvuje u borbama na tlu Dalmacije, oko Knina, Vrlike, Livanjskog i Duvanjskog polja, kroz IV i V neprijateljsku ofenzivu, u teškim bitkama kod Imotskog, Posušja, u dolini Neretve, zatim prelaskom preko Prenja, Nevesinja, Uloga, Kalinovika, Brodu, Zavajtu, Čehotina, Čelebića, Tare, Pive, Mratinja, Vučeva i Sandžaka. Clan KPJ postao je travnja 1943. u dalmatinskoj brigadi. Početkom lipnja 1943. na Zelengori dolazi u 1. crnogorski bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim nastavlja borbe, preko Miljevine, Jahorine, r. Prače, Han-Pijeska, Vlasenice, Zvornika, a potom na Podromaniji, Nemiloj i srednjoj Bosni do Dalmacije, i natrag, u borbama

oko Travnika, Turbeta, Šuice, po centralnoj Bosni, sve do 25. veljače 1944. godine kada je kao komandir voda prekomandiran u Prateći bataljon VŠ. Kraj rata dočekao je kao politički delegat voda, u činu zastavnika, u pratećoj jedinici VŠ. Ranjavan. Demobiliziran sredinom 1946.. Penzioner.

ŠEVO Vica IVAN, rođen 1921, Seget, Trogir, ribar. Za NOP počeo raditi od 1942. Clan SKOJ-a 1942. godine, 1942. stupa u Marinsko-trogirski partizanski odred iz kojeg je rujna 1942. na Tičevu postao borac 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim nastavio borbe, na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Crnog vrha, Jošavke, Teslića, Prnjavora; u IV neprijateljskoj ofenzivi, na Bradini, Ivan-sedlu, Gornjem Vakufu, kod Konjica, na Ulogu, Kolinoviku, Drini, Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Cajniču, Goraždu, Sandžaku; u V neprijateljskoj ofenzivi kod Bijelog Polja, na Čelebiću, Korlatu, Zlatnom boru, kada je 24. svibnja 1943. teško ranjen u borbi s Nijemcima, da bi potom bio prebačen u sastav Centralne bolnice, u kojoj je i poginuo, prvom polovinom lipnja 1943. godine, u dolini Sutjeske. Ivan je bio jedan od dobrih i pouzdanih boraca i komandira odjeljenja. Član KPJ postao je u ožujku 1943. godine.

ŠIMIĆ Nike ŽIVKO ŽIVOJA, rođen 1924, Makarska, đak. Član SKOJ-a 1941. Učesnik u oduzimanju oružja iz Građanske škole u Makarskoj 18. travnja 1941. zašto je bio uhapšen i zatvoren od ustaša. Bio rukovodilac grupe skojevaca srednjoškolske omladine. Radio na pripremi ustanka. Pisao i pripremao razne letke i parole. Učestovao u raznim diverzijama. U lipnju 1942. stupa u 3. vod Južnodalmatinske čete iz kojeg je stupio u Omladinsku četu »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević«, i sa istim se bori na Biokovu, do kraja kolovoza 1942. godine, kada postaje borao 3. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim nastavlja borbe, na Ključu, Bosansko Grahovo, Sitnicu, Jajcu, u centralnu Bosnu, oko Ko-

tor-Varoši, Čelinca, Jošavke, u IV neprijateljskoj ofenzivi, na Bradini i Konjicu, Gornjem Vakufu, Glavatičevu i Treskavici, Drini, Krčinom brdu, Kapku i Ifsaru, u Sandžaku, Bijelom Polju; u V neprijateljskoj ofenzivi, na Čelebiću, Korlatu, Trovrhu, Tari, Vučevu, Borovnu, Zelengori, Balinovcu, Rataju, Miljevini i Budnju, u istočnoj Bosni na Jahorini, Vlasenici i Zvorniku, kada je u borbama teško ranjen srpnja 1943. godine, a potom prebačen u bolnicu u Semberiju. Po oudravljenju bio je u propagandnom odjelu Glavnog štaba Vojvodine i 1. bataljona 1. vojvođanske brigade kao komesar čete. Kraj rata zatekao ga je na dužnosti komesara baterije Artiljerijske brigade 45. divizije, u činu poručnika. Član KPJ postao je 1944. U toku rata ranjavan dva puta. Poslije rata ostao u JNA iz koje je penzioniran u činu majora.

ŠIMUNOVIĆ Nikole IVO, rođen 1910, Stari Grad, Hvar, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od kraja 1941. godine. U četu »Matija Ivanić« na Hvaru stupio je

1943. a drugom polovinom rujna te godine kod Stobreča dolazi u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borbu oko Lovreća, Mosora, Travnika, Suice, Turbeta, Komara, Jajca, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Makljena, Vranićе, Bašernica, Bitovnje, Trnova, Pljevalja, potom prelaskom u Srbiju u borbama preko Zlatibora, Palisada, Duba, Kosjerića, Valjeva, Uba, Ralje, Avale i Beograda, kada postaje član KPJ. Zatim odlazi u brigadni sanitet na dužnost apotekara i nastavlja borbeni put preko Sida, Sarengrada, Sotina, Vukovara, Borova, Pleternice, Okužana, Ilove, Garešnice, Dubrave, Vrbovca do Zagreba gdje je dočekao kraj rata u činu starijeg vodnika. Poslije rata je domobiliziran. Umro je 1976. godine.

ŠIŽDRAG Ive JAKOV, rođen 1920, Donje Polje, Šibenik, radnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP aktivno radi od početka 1942. godine, a na proljeće iste godine postaje član SKOJ-a. Prvih dana listopada 1942. odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastava 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Bosanskom Grahovu, Sitnici, preko Jajca i centralne Bosne, oko Kotor-Varoši, Čelinac, pl. Uzlomac, Crnog vrha, Jošavca, Čalinac, i drugim mjestima, na prostoru Teslić-Prnjavor-Banja Luka, u toku IV neprijateljske ofenzive, u teškim bitkama na prostoru Ivan-sedlo-Bradina-Konjic, Gornji Vakuf, Glavatičevo, kada postaje i pomoćnik puškomitraljezca, nastavljajući borbu, kod Kalinovika, posebno na jakom uporištu četnika Pavla Durišića na Treskavici, a potom prema Drini i Ustikulini, sve do 8/9. travnja 1943. kada je na Krčinom brdu, po prelasku Drine, u jednom jurišu na Talijane poginuo.

ŠKARICA Dominka IVAN, rođen 1923, Živogošće, Makarska, zemljoradnik. Clan SKOJ-a 1942. Jedan od naprednih omladinaca svog sela. Radio na jačanju omladinskog pokreta. Početkom lipnja 1942. stupa u 4. vod Južnodalmatinske čete, a kasnije Omladinske čete »Ante

Torkar« bataljona »Josip Jurčević«, sa kojom se bori do kraja kolovoza 1942. na Biokovu, kada je postao borac, puškomitraljezac i komandir odjeljenja 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim učestvuje u borbi na Ključu, Strmici i oko Manjače, a zatim nastavljao borbe kao u centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Celinca, Teslića i Banja Luke; u IV neprijateljskoj ofenzivi, kao puškomitraljezac, na Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu, Cićevu, Lipeti i Treskavicu, gdje je u odsudnim borbama s četnicima ispoljio veliku borbenost i hrabrost; zatim na Drini, Krčinom brdu i Kapku, Ifsaru, Sandžaku oko Bijelog Polja, u V neprijateljskoj ofenzivi, na Čelebiću, Borju, Zlatnom boru, na Tari, Vučevu, Zelengori, Ljubinom grobu, Balinovcu, Miljevini i Budnju; u istočnoj Bosni, na Praći, Vlasenici kada je postao komandir odjeljenja; potom na Zvorniku, Capardima, Nemiloj, u centralnoj Bosni, Turbetu, Dalmaciji, kada rujna 1943. prekomandiran u 4. operativnu zonu i ušao u novo formiranu 4. splitsku brigadu zauzimajući položaj vodnika voda. Braneći Split od nadiranja njemačkih motorizovanih jedinica, poginuo je u jednom od juriša pod Klisom, istog mjeseca 1943. godine. Clan KPJ postao je početkom 1943. godine.

ŠKARIĆ Šime JOSO, rođen 1916, Cista Velika, Šibenik, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Do odlaska u partizane radi za NOP. Listopada 1943. odlazi u Bosnu i kod Bugojna ulazi u sastav 4. bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama oko Travnika, Šuice, Turbeta, Komara, Vitovlja, rijeke Ugra, Skender Vakufa, rijeke Vrbanje, Celinca, zatim oko Mrkonjić-Grada-Šipova-Mliništa, gdje su vođene teške i krvave borbe, za vrijeme drvarske operacije krajem svibnja i prvih dana lipnja 1944. godine, kada je svaki borac pokazao izuzetnu hrabrost u jurišima na nasrtljivog neprijatelja koji je po svaku cijenu težio da presječe odstupnicu Vrhovnom štabu; zatim u nadiranju Brigade na istok, kada uspješno rukuje sa svojim

puškomitraljezom u borbama preko Srbije-Zlatibor-Palisad, oko Kosjerića, Valjeva, Uba, Ralje, Avale, Beograda, a potom kao komandir desetine sa kojom uspješno komanduje u borbama, kod Sida, Tovarnika, da bi u završnim operacijama 1945. kao komandir voda stigao do Pleternice, gdje je bio ranjen i poslije kraćeg zadržavanja u bolnici, vraća se u svoju jedinicu. Član KPJ postao je kolovoza 1944. Demobiliziran iz JNA kao starije godište krajem 1945. u činu starijeg vodnika. Umro 11. X 1980. godine.

ŠKARIĆ Jose MARKO, rođen 1912, Čista Velika, Šibenik, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Prije stupanja u partizane radi i pomaže NOP. U sastav 4. bataljona 1. proleterske NOU dolazi kod Bugojna listopada 1943. Već u prvim borbama oko Travnika zapaža se vrlo hrabrim, a u narednim borbama kod Suice i ponovo kod Travnika to stalno potvrđuje, potom po centralnoj Bosni, a posebno na prostoru Mrkonjić-Grad-Sipovo-Mliništa, gdje su vođene teške i krvave bitke za vrijeme drvarske

operacije, kada je hrabrost dolazila do punog izražaja, u jurišima i kontrajurišima na neprijatelja, koji je po svaku cijenu težio da presječe odstupnicu Vrhovnog štaba; potom u nadiranju brigade na istok, u borbama, na pl. Bitovnja, kada postaje komandir desetine sa kojom uspješno komanduje prema Sandžaku, sve do sredine kolovoza 1944. godine, kada je i poginuo između Pljevalja i Đurđevića Tare.

ŠKARIĆ Mate ŠTIPAN, rođen 1914, Cista Velika, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1943. a listopada te godine kod Bugojna dolazi u sastav 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama oko Travnika, Duvna, Šuice, Turbeta, Komara, Vitivlja, rijeke Ugra, Skender-Vakufa, rijeke Vrbanje, Jajca, rijeke Vrbas, Mrkonjić-Grada, Lisine, Šipova, Mliništa gdje su se vodile izuzetno teške borbe krajem svibnja i početkom lipnja 1944, za vrijeme drvarske operacije, zatim preko Vukovskog, Raduše, Makljena, Vraniće, Bašerinca, Bitovnje, Bjelašnice, Trnova, te u borbama u Sandžaku kod Pljevalja i Kovrena. Poginuo je drugom polovinom srpnja 1944. godine između Pljevalja i Đurđevića Tare.

ŠKARIČIĆ Roka JERKO, rođen 1921, Split, radnik. Potiče iz radničke porodice. Prije rata bio jedan od aktivnih omladinaca. Clan KPJ od 1939. godine, kojem je sekretar ćelije bio Zlodre. Radio organizirano u Splitu i ilegalno, sve do rujna 1942. godine, kada odlazi u

NOB-u u Mosećki odred s kojim se bori sve do zarobljavanja, u početku IV neprijateljske ofenzive, kada je zatvoren u zatvor sv. Roko. Prije kapitulacije Italije izalzi iz zatvora i drži oproštajni govor na groblju ubijenom Matkoviću, da bi ponovo u rujnu u Dalmaciji 1943. otišao u sastav Prateće čete 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, u kojem je bio sekretar SKOJ-a. Učestvuje u borbama na Duvnu, Travniku, Šuici, Vlašiću i u borbama u VI neprijateljskoj ofenzivi. Godine 1943. biva zarobljen od Nijemaca kod Karaule, blizu Travnika, s jednom grupom boraca. Odveden je u logor u njemačku, gdje ga je i zatekao kraj rata.

ŠKARIČIĆ Roka JOSIP PINO, rođen 1929, Split, radnik drvodjelac. Vrlo mlad se priključio omladinskom pokretu Splita. Godine 1939. učestvuje u radničkim demonstracijama u

Splitu.'Član SKOJ-a 1941. godine, kojem je sekretar aktiva bio Jozo Vidović. Aktivno radi sa omladinom Splita za NOP, sve do siječnja 1943. godine kada stupa u NOB-u, u leteću Žrnovačku četu, iz koje je ušao u Mosorski odred koji je pripadao frupi Biokovskog bataljona iz ojeg je ušao, u veljači 1943. godine, u sastav 3. dalmatinske brigade iz koje se ponovo vratio svibnja 1943. u Mosorski odred, da bi 16. rujna 1943. postao borac 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, između Aržana i Duvna. U sastavu ovog bataljona bio je borac, kurir, komandir odjeljenja i komandir voda izviđača. Učestvovao je u borbama u Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Vlašiću, Šuici, Travnik, centralnoj Bosni, Mrkonjić-Grad, Lisini, Mliništu, Vranići, Bitovnu, Bjelašnici, Sandžaku, a potom Srbiji na Zlatiboru, Palisadu, Valjevu, Ubu, Beogradu, na Sremskom frontu, kada je prosinca 1944. godine i ranjen na Bosutu, a zatim prebačen u bolnicu. Po izlasku iz bolnice postao je kurir Štaba 1. armije na kojoj gaje dužnosti i zatekao kraj rata, u činu starijeg vodnika. Član KPJ postao je u svibnju 1944. godine. Poslije rata je demobiliziran. Radi kao profesor pravnog fakulteta u Splitu.

ŠKARIČIĆ Jakova MIRKO, rođen 1917, Podgrađe, Omiš, zemljoradnik. Član KPJ od listopada 1943. u siječnju 1943. stupa u Mosorski oared iz kojeg je stupio u sastav 5. dalmatinske brigade, s kojom nastavlja borbe, oko Imotskog, Širokog Brijega, Posušja, doline Neretve i Nevesinjske doline u IV neprijateljskoj ofenzivi Ulogu, Kalinovika, Brodu, Zavajta, Sandžaka, Crne Gore; u V neprijateljskoj ofenzivi, oko Cehotine, Ljubišnja, Celebića, Tare, Pive, Mratinje, Vučeva, kada je kao borac 3. dalmatinske brigade početkom lipnja 1943. postao borac i komandir odjeljenja 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim nastavlja borbe u proboju obruča, u istočnoj Bosni, oko Jahorine, Renovice, Vlasenice, Zvornika, Caparda, u Nemiloj, Vranduku, centralnoj Bosni, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Travniku, oko Komara, Šuici, Vlašiću, kada je pred kraj 1943. prekomandiran u Dalmaciju i postao komandir mitraljeskog voda 2. bataljona 3. dalmatinske brigade, na kojoj ga dužnos-

ti i zatekao kraj rata u činu potporučnika. Poslije rata ostao u JNA iz koje penzioniran, u činu kapetana.

ŠKARO Steve DUŠAN, rođen 1923, Zelovo-Sutina, Split, zemljoradnik. Kao omladinac isticao se s naprednim idejama. Od 1941. radi i pomaže NOP. Clan SKOJ-a 1942. U veljači 1942. stupio u Mosećko-svilajski odred s kojim se bori sve do pred kraj 1942. kada postaje borac 3. dalmatinske brigade, s kojom nastavlja borbe, oko Knina i Vrlike. Član KPJ postao je 1943. Nastavio je borbe u IV neprijateljskoj ofenzivi, kao puškomitraljezac, oko Imotskog, Posušja, doline Neretve, kada je i ranjen i pošao u bolnicu, s kojom seje našao u toku V neprijateljske ofenzive, oko Celebića, u selu Borju koju je neprijatelj već bio zarobio. Nailaskom 1. proleterske 21. svibnja 1941. na Čelebiću i razbijanje neprijatelja i oslobođenjem ranjenika i bolesnika, iti se je priključio 2. crnogorskom bataljonu 1. proleterske NOU brigade i sa njim nastavio borbe, na Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Borovnu, Zelengori, Bavanu, Balinovcu, Miljevini, u istočnoj Bosni, na Renovici, Jahorini, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Nemiloj, u centralnoj Bosni, Turbetu i Dalmaciji, kada je rujna 1943. prekomandiran u sastav 4. splitske brigade, u kojoj je postao vodnik voda. Vodeći borbu oko Posušja u jednom od juriša je poginuo 1943. godine. Dušan ie bio jedan od čvrstih, upornih boraca i puškomitraljezaca u svim borbama u sastavu 1. proleterske brigade.

ŠKARO Marka SLAVKO, rođen 1918, Radošić, Split, zemljoradnik. Za NOP počeo raditi od 1942. U NOB od kraja 1942. Clan SKOJ-a 1942. Stupio u Mosečko-Svilajski odred iz kojeg je ušao u sastav 3. dalmatinske brigade s kojom nastavio borbu, oko Knina i Vrlike, u IV neprijateljskoj ofenzivi, oko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, doline Neretve, Plas-grebena, Prenja i Nevesinjske kotline, Uloga, Kalinovika, Broda, Zavajta, Sandžaku; u V neprijateljskoj ofenzivi oko Cehotine, Celebića, Tare, Pive, Linbišnje, Mratinja i Vučeva, kada je po-

četkom lipnja 1943. postao borac 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavio borbu, na Sutjesci, Zelengori, Miljevini, Prači, Renovici, oko Devetaka, Han-Pijeska, Vlasenice, Drinjače, Zvornika, na Capardama, a zatim Nemiloj, rijeci Bosni, u centralnoj Bosni, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu i Travniku, kada je krajem listopada 1943. otišao u Dalmaciju i nastavio borbu u dalmatinskim jedinicama. Kraj rata zatekao ga je kao starješinu u sastavu 8. korpusa u činu starijeg vodnika. Poslije rata ostao u JNA iz koje je izašao 1946. godine.

ŠKEGRO Mate MAŠA, rođena 1925, Desni-Krvavac, Metković, domaćica. Član SKOJ-a 1942. godine, a član KPJ 1943. Vrlo aktivna u ilegalnom radu. U siječnju 1943. godine stupa u bataljon »Vid Mihaljević«, s kojim ie ušla u sastav 4. dalmatinske brigade i sa njom nastavila borbe, kroz IV neprijateljsku ofenzivu, kao sanitetski radnik u sastavu bolnice 9. divizije. Ožujka 1943. po prelasku Neretve u selu Krstaču pri-

uključila se 6. beogradskom bataljonu 1. proleterske NOU brigade i sa njim nastavlja borbu od Konjica. Uloga, Treskavice, Drine, Krčinog brda, Kapka i Ifsara, Sandžaka, Prijepolja i Bijelog Polja, Celebića, Zavajta, Zlatnog bora, Tare, Vučeva, Suhoj, Zelengore, Balinovca, Rataju, Miljevine u istočnoj Bosni, na Vlasenici, Zvorniku, Capardama, Nemiloj i Vranduku, u Dalmaciji, Duvnu. Travniku, Šuici, Vlašiću, u centralnoj Bosni. Učestvovala u borbama VII neprijateljske ofenzive, za vrijeme desanta na Drvar, na Mliništu, Bašarincu, Busovačkim kolibama, Vranići, Sandžaku, u Srbiji na Palisadu, Jelovoj gori, Valjevu. Poginula je listopada 1944. kod sela Sasinci pred Beogradom.

ŠKOMRLJ Mije MARTIN KRAKUN, rođen 1925, Ramljane, Split, đak. Clan SKOJ-a 1941. godine, a član KPJ od veljače 1944. Potiče iz vrlo siromašne radničke porodice. Mlad je napustio školu, zbog neimaštine i okupacije, a zatim

se priključio naprednom omladinskom pokretu Splita. Učesnik je niza ilegalnih akcija omladine Splita protiv okupatora. U rujnu 1943. stupa u Mosorski bataljon, a 15. rujna 1943. u Dalmaciji postao je borac i omladinski rukovodilac 6. beogradskog bataljona, s kojim je nastavio borbe, na Duvnu, Travniku, Šuici, Vlašiću, Koričanima, oko Jajca, centralne Bosne, Mrkonjić-Grada, kada se polovinom svibnja 1944. razbolio od tifusa i bio u bolnici 1. korpusa. Po ozdravljenju ušao je u sastav 8. korpusa, pa u Inžinjersku brigadu u kojoj vrši dužnost omladinskog rukovodioca. Kraj rata

zatekao ga je kao omladinskog rukovodioca Brigade za vezu 4. armije. Poslije rata ostao je u JNA iz koje se penzionirao, u činu kapetana I klase. Bio je voljen i cjenjen starješina.

ŠKUGOR Mate ANTE, rođen 1921, Dubrava, Šibenik, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Napredan omladinac. Skroman društven i otresit. Za NOP radi od početka 1942. Sredinom iste godine postaje član SKOJ-a, da bi prvih dana listopada te godine otišao u partizane i u rajonu Ključ-Petrovac i stupio u 6. beogradski bataljon 1. proleterske NOU brigade, s kojim preko Oštrelja i Drvara kreće u prvu borbu na Bosansko Grahovo. Ova borba iako prva za njega je bila kobna. Junački je poginuo 26. listopada 1942. godine u borbi s Talijanima.

ŠKUGOR Nike IVE, rođen 1924, Dubrava, Šibenik, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. godine, a prvih dana listopada, iste godine, odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 2. bataljona 1. proleterske NOU brigade. Već u prvim borbama na Sitnici, Jajcu zapaža se vrlo hrabrim, što u narednim borbama preko centralne Bosne stalno potvrđuje. Kasnije radi u prištapskim jedinicama bataljona i kao borac i kao kuhar. Sudjeluje u borbama, od Ivan-sedla, G. Vakufa, preko Neretve, Prenja, Treskavice, Drine, Čajniča, Lima, Kovrena, Celebića, Zlatnog bora, Tare, Pive i Vučeva i dalje. Poginuo je 5. lipnja 1943. kod Borovna.

ŠKUGOR Ante JAKOV, rođen 1923, Dubrava, Šibenik, zemljoradnik-radnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Vrlo napredan omladinac. Za NOP radi od kraja 1941. Početkom listopada i 942. odlazi u partizane i u Ključu stupa u 2. crnogorski bataljona 1. proleterske NOU brigade. U prvim borbama oko Grahova, na Sitnici, Jajcu - ističe se hrabrim, zatim u borbama preko centralne Bosne oko Kotor-Varoši, Crnog vrha, Jošavke, Teslića, Prnjavora, naročito kroz IV i V neprijateljsku ofenzivu, u teškim bitkama na Ivan-sedlu, G.

Vakufu, Glavatičevu, Treskavici, Drini, Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Čajniču, Goroždu, Limu, Bijelom Polju, Čelebiću, Zavajtu, Zlatnom bbru, na Tari, Vučevu, Borovnu, Sutjesci, Zelengori, Balinovcu, Miljevini, r. Prači, Vlasenici, Drinjači, Zvorniku, Nemiloj, Vranduku, Turbetu, u Dalmaciji, Travniku, Šuici, Turbetu u centralnoj Bosni. Član SKOJ-a postao je krajem studenog 1942. godine, a član KPJ sredinom veljače 1943. Krajem veljače ili početkom ožujka 1944. godine, odlazi za Dalmaciju, gdje se zadržava nekoliko mjeseci, a potom preko Italije na školovanje u SSSR, gdje je i dočekao kraj rata. Penzioner.

ŠKUGOR Nike JOSO, rođen 1921, Dubrava, Šibenik, radnik-zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. godine, a prvih dana listopada, iste godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 2. bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Strmici, Sitnici i Jajcu. Zatim na Kotor-Varošu, Crnom vrhu, Jošonki, Teslići, Devetinama, Pr-

njavoru, zatim kroz IV i V neprijateljske ofenzive, u teškim bitkama, kod sela Bojska, na Ivan-sedlu, kada postaje i član SKOJ-a, zatim G. Vakufu, Glavatičeva, Treskavice, Drine, Krčino brdo, Kapak, Ifsara, Čajniča, Gorožda, Lima, Bijelog Polja, Celebića, Korlata, Zavijata, Zlatnog bora, Tare, Vučeva, Borovna, Balinovac, a potom preko istočne i srednje Bosne, do Dalmacije, i natrag u borbama kod Travnika, Šuice, Kotor-Varoši, te na prostoru Mrkonjić-Grad-Šipovo-Mliništa, za vrijeme drvarske operacije, te u nadiranju Brigade na istok i po prelasku u Srbiju, kada kao komandir desetine uspješno tuče neprijatelja preko Zlatibora, Kosjerića, Valjeva, Uba, Avale, Beograda, Srijema i Slavonije do Zagreba, gdje i dočekuje kraj rata, kao komandir voda i član KPJ. Poslije rata ostaje u aktivnoj službi JNA, ali zbog bolesti se brzo penzionira. Umro je u Osijeku 1964. godine kao poručnik u penziji.

SKUGOR Ante MIRKO, rođen 1925, Dubrava, Šibenik, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Po okupaciji zemlje opredeljuje se i radi za NOP. Prvom polovinom 1942. postaje član SKOJ-a, da bi početkom listopada iste godine otišao u partizane i u Ključu ulazi u sastav 4. bataljona 1. proleterske NOU brigade. U prvim borbama na Sitnici i Jajcu ističe se vrlo hrabrim, a u svakoj narednoj borbi preko centralne Bosne to stalno potvrđuje, posebno toko IV i V neprijateljske ofenzive u vrlo teškim bitkama na prostoru Ivan-sedla-Bradina-Konjic, G. Vakuf, kod Kalinovika, na Drini, Ifsaru, Čajniče-Goroždе, kod Pljevalja, Bijelog Polja, Celebića, Korlata, Zavajta, Zlatnog bora, Tare, Vučeva, Borovna, Balinovca, Miljevine, te preko istočne Bosne, na Han-Pijseku, Vla-

, senici, Zvorniku, potom preko Nemile i srednje Bosne do Dalmacije i natrag u borbama, oko Travnika - sve do sredine prosinca 1943. kada je, kao puškomitraljezac jedne vrlo hladne prosinačke noći, poginuo kod Suice. Član KPJ od travnja 1943.

ŠKUGOR Luke PETAR, rođen 1920, Dubrava, Šibenik, radnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Vrfo napredan omladinac. Odmah po okupaciji zemlje 1941. uključuje se i radi za NOP, a krajem iste godine postaje član SKOJ-a i aktivno radi na terenu. Prvih dana listopada 1942. odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe oko Bosanskog Grahova i Strmice, potom na »krvavoj« Sitnici i Jajcu, a potom preko centralne Bosne u borbama na Kotor-Varoši, pl. Uzloma'c, Crnom vrhu, Jošavki, Devetinama, kod Teslića, na Prnjavoru i drugim mjestima, na prostoru Tesfić-Prnjavor-Banja Luka, sve do kraja siječnja 1943. godine, kada je poginuo u borbi s četnicima u rajonu sela Donji Vijačani, istočno od Jošavke.

ŠKUGOR Mate STANKO, rođen 1925, Dubrava, Šibenik, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. godine, a prvih dana listopada, te godine, odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Strumici, Sitnici i Jajcu, zatim preko centralne Bosne, oko Kotor-Varoši, Jošavke, Crnog vrha, Devetine, Teslića, Prnjavora; u IV neprijateljskoj ofenzivi, kod sela Bojska, na Ivansedlu, G. Vakufu, Glavatičevu, Treskavici, gdje i postaje član SKOJ-a. Početkom travnja 1943. oboljeva od pjegavog tifusa i odlazi u sanitet brigade, a potom u bolnicu divizije odakle je upućen u Centralnu bolnicu. U brigadu se vraća 29. svibnja

1943. i raspoređuje se u intendanturu brigade, gdje je bio na dužnostima komandira desetine, komandira voda i zamjenika komandiri čete, kada u međuvremenu, 20. srpnja 1943. godine postaje i član KPJ. Ožujka 1944. premješten je za zamjenika intendanta bolnice 1. divizije, a rujna 1944. za intendanta 4. kosmajske brigade. Po oslobođenju Beograda listopada 1944. odlazi u Ekonomsko odjeljenje grada Beograda, gdje i dočekuje kraj rata, kao zastavnik. Sada živi u Beogradu i radi kao savjetnik za financije radne organizacije »TRANSPORT« u Beogradu.

ŠODA Ante JOZO, rođen 1920, Bristivica, Trogir, zemljoradnik. Clan SKOJ-a 1942. godine član KPJ 1943. U siječnju 1943. stupa u Trogirski odred iz kojeg je stupio u 3. dalmatinsku brigadu u kojoj je bio vodnik voda i sa istom se borio, oko Knina, Vrlike, u IV neprijateljskoj ofenzivi, oko Imotskog, Posušja, Plas-grebena, doline Neretve i Nevesinjske kotline, Uloga, Kalinoviku, Brodu, Zavajta, Cehotine, Ljubišnja, Celebića, Tare, Pive Mratinja i Vučeva,^ kada je početkom lipnja 1943'" postao borac 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim nastavio borbe u proboju obruča. Poginuo je 13. lipnja 1943. godine, kod Miljevine, u V neprijateljskoj ofenzivi, od bombardovanja njemačke avijacije. Jozo je bio vesele prirode, izdržljiv i uporan borac.

ŠODA Nikole RADE, rođen 1920, Gaćelezi, Šibenik, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Napredan omladinac. Za NOP radi od kraja 1942. Listopada 1943. odlazi u partizane i kod Bugojna stupa u 6. beogradski bataljon 1. proleterske NOU brigade, s kojim učestvuje u borbama, na Travnik, Turbe, Duvno, Šuicu, opet oko Travnika, Turbeta, Komara, Vlašića, r. Ugra, Skender-Vakufa, dolinom Vrbanje, Kotor-Varoši, Maslovara, Crnog vrha, Devetina, Jošavke, Snjegotine. Junačko je poginuo 12. ožujka 1944. godine u borbi s četnicima nedaleko od Jošavke, kao puškomitraljezac. Bio je voljen i cijenjen među svojim drugovima proleterima. Clan SKOJ-a postao je krajem prosinca 1943. godine, a puškomitraljezac sredinom veljače 1943.

ŠOLAJA Ilije DUŠAN, rođen 1912, Pađane, Knin, molerski radnik. Potiče iz vrlo siromašne zemljoradničke porodice. Zbog neimaštine i siromaštva iz Pađana vrlo mlad sa rodbinom napušta svoje selo i odlazi

u Beograd, gdje je i izučio zanat i upoznao se s teškoćama radničke klase. Učestvovao je u štrajkovima i političkim demonstracijama. Zbog svoje aktivnosti i ilegalnog rada u Beogradu, okupator ga 1943. hapsi i zatvara, gdje je odležao nekoliko mjeseci. U NOB-u je stupio u 1944. godinu, u Beogradu, odakle je ožujka 1945. došao na sremski front i postao borac 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavio frontovsku borbu, protiv Nijemaca i ustaša. Vodeći borbu pri proboju sremskog fronta 12. travnja 1945. godine, kod Mohova-Sarengrada, teško je ranjen u jednom od juriša. Odmah je prebačen u bolnicu, a kraj rata zatekao gaje u Smederevu. Ratni vojni invalid. Poslije rata ostao u JNA iz koje je penzioniran, u činu kpetana I klase

ŠOLIĆ Ivana LUKA, rođen 1920, Sutina, Split, građevinski radnik. Potiče iz siromašne napredne porodice. Za NOP radi i od 1941. godine. Clan SKOJ-a 1942. godine, a član KPJ 1944. Već 1942. postao je član Mjesnog NOO u kojem aktivno radi sve do 11. veljače 1943. kada je stupio u leteću Mućku četu Splitskog odreda, s kojim se

bori sve do ulaska u sastav 4. splitske brigade, u kojoj je u sastavu 1. bataljona bio i vodnik voda. U borbama oko Glamoča, Grahova-Livna-Luka, bio je ranjen i 20. siječnja, 1944. prenjet u bolnicu. Po izlasku iz bolnice, krajem ožujka 1944. godine postao je borac, komandir voda i zamjenik komandira čete u 1. crnogorskom bataljonu 1. proleterske NOU brigade, s kojim se bori oko Mrkonjić-Grada, Mliništa, Kupresa, Vraniće, Bašarinca, Bitovnje, Sandžaka, u Srbiji na Zlatiboru, Palisadu, Ravnoj Gori, Valjevu, Beogradu, na Sremskom frontu, u Srijemu i Slavoniji sve do kraja rata. U sastavu svog bataljona postao je i član KPJ. Ratni vojni invalid. Posle rata ostao u JNA iz koje je penzioniran, u činu kapetana I klase.

ŠOLIĆ Ivana MATE, rođen 1911, Sutina, Split, radnik. Vrlo rano je prihvatio napredne ideje radničkog pokreta. Isticao se u tumačenju naprednih ideja među svojim seljacima. Po dizanju ustanka aktivno radi i pomaže NOP i već u veljači 1942. stupa u NOB-u, u Mosečko-Svilajski odred i postaje kandidat KP iz kojeg je i stupio u sastav 3. dalmatinske brigade, s kojom je nastavio borbe, oko Knina i Vrlike, u IV neprijateljskoj ofenzivi, oko Imotskog, Posušja, Ljubuškog, Širokog Brijega, Pias grebena, Neretve i Nevesinja, Sandžaka, Crnoj Gori, Ulogu, Kalinoviku, Brodu i Zavajtu: na Ćehotini, Ljubišna, Čelebiću, Tari, Pivi, Mratinju i Vučevu kada je početkom lipnja 1943. postao borac, komandir voda i komandir čete 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavio borbe u sastavu 2. čete u proboju obruča, u istočnoj Bosni, Dalmaciji kada je 1943. postao i član KPJ i komandir voda, zatim u Travniku, Vlašiću, Vranići, Mliništu, Bašarincu, Sandžaku, u Srbiji na Palisadu, Bajinoj Bašti, Valjevu, Ubu i Beogradu, kada je i postao komandir čete i nastavio borbe, na Sremskom frontu, u Srijemu i Slavoniji. Mate je bio nekoliko puta ranjavan. Vodeći borbu na Pleternici, 19. travnja 1945. godine, u jednom je jurišu teško ranjen i kraj rata dočekao je u bolnici, kao komandir čete, u činu poručnika. Ratni vojni invalid. Poslije rata ostao u JNA iz koje je penzioniran, u ćinu kapetana I klase.

ŠOLJAK Ante MILAN, rođen 1924, Vrgorac, službenik. Član SKOJ-a 1942. godine, a član KPJ 1943. Učesnik niza ilegalnih akcija skojevaca i članova KPJ u Vrgorcu. U lipnju 1942. stupa u četu »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević«. Istakao se u nizu borbi ove čete. Krajem kolovoza 1942. postao je borac, puškomitraljezac i komandir odjeljenja 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim se bori, na Ključu, Strmici, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Calinca, Teslića, Prnjavora; u IV neprijateljskoj ofenzivi, na Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu, i Bugojnu, Glavatičevu i Treskavici, gdje je u odsudnim borbama s četnicima kao puškomitraljezac ispoljio veliku hrabrost; zatim na Drini, Kapku i Krčnom brdu, Ifsaru, Sandžaku, u V neprijateljskoj ofenzivi, na Čelebiću, Zlatnom boru. Tari, Vučevu, Borovnu, Bavanu, Balinovcu, Miljevini, u istočnoj Bosni, na Renovici, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Nemiloj, Turbetu, u Dalmaciji, Duvnu, Travniku, oko Jajca, Vlašića, Mrkonjić-Grada, Lisine, za vrijeme desanta na Drvar, Mliništu, oko Kupresa, Vukovskog, Gornjeg Vakufa, Vraniće, Bašarinca, Bitovne, Sandžaka, u Srbije, na Zltiboru, Palisadu, Kosjeriću, Valjevu i Beogradu, kada je u jednom od juriša, 17. listopada 1944. godine poginuo na čelu svog odje-Ijenj.

ŠORGIĆ Nikole NIKOLA, rođen 1910, Cista Mala, Šibenik, kovač. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Do odlaska u partizane radi i pomaže NOP. U sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade dolazi kod Bugojna listopada 1943. Vodi borbe oko Travnika i Šuice, zatim po centralnoj Bosni, Crni vrh, Jošavka, Maslovara, zatim na prostoru Mrkonjić-Grad-Šipovo-Mliništa, za vreme drvarske operacije krajem svibnja i prvih dana lipnja 1944. godine, potom u nadiranju Brigade na Istok, u borbama na pl. Vrukici, Bitovnji, Trnovu, kod Pljevalja, zatim po prelasku u Srbiju u borbama: na Zlatiboru-Palisadu, Kosjeriću, Valjevu, Ubu, Ralji, Avali, ulicama Beograda, kod Šida i Tovarnika, a potom probojom Sremskog fronta, te preko Vukovara, Pleternice, Okučana, Čazme i Vrbovca do Zagreba, gdje i dočekuje kraj rata. U drugoj polovini 1945. godini demobiliziran je kao starije godište, kada dolazi u svoje rodno mjesto i nastavlja uz poljoprivredu i svoj stari kovački zanat. Umro je 1957. godine. Clan KPJ od kraja listopada 1944.

ŠPALETA Ivana VLADO, rođen 1921, Janjina, Pelješac, Dubrovnik, zemljoradnik. Potiče iz seljačke porodice. Godine 1940. postaje član SKOJ-a. Bio je rukovodilac skojevske grupe.

U pripremnom razdoblju ustanka bio je vrlo aktivan u organiziranju ustanka. Učesnik je raznih ilegalnih akcija. Clan KPJ od 1941. Početkom 1942. stupio je u Pelješku grupu s kojom učestvuje u nizu borbi odkale je i došao u Biokovo i postao borac Omladinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević«, s kojom se bori po Zagori, a kolovoza 1942. postao je borac i nišandžija na »bredi« 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim nastavlja borbu na: Ključu, Strmici, Sitnici, u centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Teslića, Prnjavoru, u IV neprijateljskoj ofenzivi na Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu, Bugojnu, Glavatičevu, Treskavici, Drini i Krčinom brdu, Ifsaru i Čajniču, u Sandžaku, Bijelom Polju, u V neprijateljskoj ofenzivi oko Celebića, Zavajta, i na Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Borovno-Sutjesci, Zelengori, Bavanu i Balinovcu, Rataju i Miljevini, Prači, Renovici, Vlasenici, Drinjači, Zvorniku, Capardima, Nemiloj, Turbetu, u Dalmaciji, oko Šuice-Kupresa, Travnika, Vlašića, Koričena, u centralnoj Bosni, ako Kotor-Varoši. Vodeći borbu s ustašama, Nijemcima i četnicima kod Celinca, u veljači 1944. godine, kao vodnik voda, bio, je teško ranjen odakle je prebačen u bolnicu a zatim u Italiju na liječenje. Dočekao je kraj rata kao invalid i predsjednik NOO Janjine na Pelješcu. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941.«.

ŠPANJA Guste BISERKA, rođena 1926, Vodice, Šibenik, domaćica. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od sredine 1941. Clan SKOJ-a od listopada 1941. U Primorsku četu stupa 6. lipnja 1942. sa kojom učestvuje u borbama na teritoriji Šibenika i Biograda do listopada 1942. godine, kada kod Bugojna dolazi u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borbe iznad Travnika, na Duvno, Šuice, Turbe, Komare, Vlašić, Skender-Vakuf, Kotor-Varoš, Jošavka, Crni vrh, Maslovare, Ugar, Mrkonjić-Grad, Lisine, Šipovo, Mliništa, za vrijeme drvarske operacije, Vukovsko, Raduša, komunikacija Prozor-G. Vakuf, Komari,

Vranića, Bitovnja, Raštelica, Bjelašnica, Trnovo, Foča, Sandžak, Uvac, Zlatibor, Palisad, Bajina Bašta, Kosjerić, Maljen, Kolubara, Valjevo, Ub, Lajkovac, Kosmaj, Ralja, Avala, Beograd, Šid, Šidski Banovci, Tovarnik, Šarengrad, Vukovar, Borovo, Đakovo, Pleternica, Okučani, Lipik, Ilova, Moslovačka Gora, Čazma, Vrbovec, Rathovac, Zagreb, gdje i dočekuje kraj rata, kao četna bolničarka, u činu zastavnika. Clan KPJ postala je veljače 1945. Ranjavana u toku rata. Poslije rata ostaje u JNA. Penzionirana 1963. godine u činu kapetana I klase.

ŠPAR Mate JOSIP, rođen 1909, Muć, Split, radnik-šofer. Potiče iz siromašne seljačke porodice. Šoferski zanat izučio u Splitu. Radio kod trgovca Vuletića. Družio se s naprednim radnicima i bio organiziran u URS sindikate. Po okupaciji zemlje do odlaska u NOB stalno pomaže NOP i radi na dizanju ustanka u svom mjestu, iako nije bio organiziran. U veljači 1942. stupa u Prominski odred. Jozo je jedan od prvih koji su otišli u partizane i po formiranju 5. dalmatinske brigade u kojoj je i postao član KPJ ulazi u istu i nastavlja borbe kroz IV neprijateljsku ofenzivu oko Imotskog, Posušja, Ljubuškog, Plas-grebena, Neretve, Nevesinja, Sandžaka, Ulogu, Kalinoviku, Brodu, u V neprijateljskoj ofenzivi u Ćehotini, Zavajtu, Ljubišna, Čelebiću, Vučevu u sastavu 3. dalmatinske brigade, da bi pred kraj maja 1943. postao borac 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavio da tuče neprijatelja. Po dolasku 1. proleterske na fočanski pravac Celebić-Borje, 21. lipnja 1943, Josip se priključio proleterima po oslobađanju bolnice, koju su Nijemci, bili zarobili. Poginuo je na Zelengori kod Milinklada 8. lipnja 1943. godine.

ŠPRLJAN Marka ANTE GRŠO, rođen 1924, Vodice, Šibenik, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Član SKOJ-a od 1942. Do odlaska u partizane organizirano radi na terenu za NOP. U sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade dolazi kod Bugojna listopada 1943. Odmah u prvim borbama oko Travnika i Šuice ističe se kao jedan od vrlo hrabrih boraca, što u narednim borbama u širem rajonu Travnika, a potom preko centralne Bosne, oko Kotor-Varoši, Celinca, Uzlomca, Jošavke te stalno potvrđuje i postaje jedan od izvanredno hrabrih boraca, zbog čega travnja 1944. postaje i član KPJ i puškomitraljezac, s kojim uspješno rukuje, sve do 15. svibnja 1944. godine kada je kod Šipova, blizu Mrkonjić-Grada, poginuo, u borbi s Nijemcima.

ŠPRLJAN Stanislava MARKO BRUNO, rođen 1925, Vodice, Šibenik, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od 1942. Početkom 1943. postaje član SKOJ-a. Rujna 1943. kod Livna dolazi u sastav 8. korpusa, odakle je upućen krajem studenog 1943. u Jajce u Inžinjerijski bataljon Vrhovnog štaba, potom sa

ovim bataljonom odlazi u rajon Potoci-Oštrelj, zatim po zadatku u svibnju 1944. godine dolazi u Drvar, gdje ga je i zatekao desant, kada se hrabro bori zajedno s drugim borcima u Drvaru. Po izvlačenju iz Drvara, krajem svibnja 1944. godine, kod Mliništa dolazi u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borbe na istok, i ističe se vrlo hrabrim, u bitkama preko Srbije na Zlatiboru-Palisadu, Kosjeriću, Maljenu, Valjevu, Ubu, Ralji, Avali, Beogradu, te kod Šida i Tovarnika, sve do ožujka 1945. godine kada se teže razbolio, potom upućen u bolnicu Beograd na liječenje, gdje je i dočekao kraj rata. Poslije rata demobiliziran je iz JNA. Sada penzioner.

ŠPRLJAN Gušte NEVIN, rođen 1926, Vodice, Šibenik, učenik. Potiče iz siromašne seljačke i revolucionarne obitelji. Nevin je od 1937. godine pohađao školu u Beogradu, a izdržavan je od beogradskih komunista, a 1941. uslijed rata prekida školovanja i vraća se u Vodice, gdje od rujna te godine radi

za NOP. Travnja 1942. postaje član SKOJ-a i obavlja kurirske zadatke na terenu. Ožujka 1943. godine Talijani mu hapse majku i odvode u logor na Molat. Kada mu se majka vraća iz logora, Nevin odlazi u partizane i preko Sjevernodalmatinskog odreda , u listopadu 1943. kod Bugojna stupa u 3. kragujevački bataljon 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe oko Travnika, Turbeta, Šuice, u VI i VII neprijateljskoj ofenzivi, oko Jajca, Mrkonjić-Grada, i Mliništa; zatim se bori oko Vukovskog, Raduše, Vraniće, Bitovnje, Bjelašnice, Drine, Sandžaka, zatim po prelasku u Srbiju, u kolovozu 1944. vod borbu, na Zlatiboru, Palisadu, oko Kremne, Kosjerića, Maljena, na Valjevu, Kolubari, Ubu, Ralji, Avali, Beogradu, kada i postaje član KPJ i komandir desetine. Početkom prosinca 1944. bio je..teže ranjen u borbama u Srijemu kod Erdevika, a potom upućen je u bolnicu. Po ozdravljenju vraća se u svoju jedinicu početkom veljače 1945. godine, a već ožujka iste godine postavljen je za političkog delegata voda u mitraljeskoj četi preforniranog 2. bataljona 1. proleterske NOU brigade i probojom Sremskog fronta nastavlja borbe od Šarengrada, preko Vukovara, Borova, Gorjana, Pleternice, Okučana, Lipika, Ilove, Čazme, Vrbovca do Zagreba. Poslije rata ostaje u aktivnoj službi JNA. Penzioniran 1968. kao kapetan korvete.

ŠTAMBUK Milovana ANTE, rođen 1923, Selca, Brač, radnik kamenoklesar. Vrlo mlad se opredjelio za napredni omladinski i radnički pokret. U 14. godini postao je član URS-ovih sindikata a u 15. godini postaje član SKOJ-a i odmah je biran u raukovodstvo te organizacije. Radio na omasovljenju omladinskog pokreta i pripremi omladine za predstojeće borbe. Učestvuje u vojno-ekonomskim akcijama 1941. i 1942. godine pod rukovodstvom KPJ. U prvoj polovini 1942. stupa u bataljon »Josip Jurčević« i u sastavu omladinske čete »Ante Torker« bori se do kraja kolovoza 1942. godine, kada postaje borac i politički delegat voda 1. čete 4. kraljevačkog bataljona 1.

proleterske NOU brigade i nastavio borbu na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Teslića, Prnjavora, u IV neprijateljskoj ofenzivi, na Bradini, Ivan-sedlu, Gornjem Vakufu i Bugojnu, oko Konjica, Uloga i Kolinovika, na Drini, Kapku, Krčinom brdu i Ifsaru, u Sandžaku, oko Bijelog Polja, u V neprijateljskoj ofenzivi, oko Celebića, Zlatnog bora, Tare, Vučeva, Zelengore, Balinovca, Miljevine, u centralnoj Bosni, na Renovici, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Vranduku, Turbetu. Član KPJ postao je u sastavu svog bataljona. Prekomandiran je u rujnu 1943. u Dalmaciju, gdje postaje politički rukovodilac u 12. dalmatinskoj brigadi, a kraj rata dočekao je kao pomoćnik komesara bataljona, u činu poručnika. Poslije rata je ostao u JNA iz koje je penzioniran u činu kapetana bojnog broda. U toku rata je ranjavan.

ŠTAMBUK Ante RUDOLF, rođen 1916, Bogomolje, Stari Grad, radnik-kamenokresar. Clan SKOJ-a od 1937. godine, a član KPJ od 1942. Zbog naprednih ideja i svoje revolucionarnosti prije rata proganjan i zatvaran odnenarodnog režima. Bio aktivan u pripremnom razdoblju ustanka. Godine 1941. postao vojni ilegalac ne odazvavši se u vojsku NDH. U NOB-u stupa početkom 1942. u Ustanički vod na Hvaru odakle se prebacio u Biokovo u srpnju 1942. godine, a potom postao borac Omladinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević«, s kojom se bori na području Biokovo-Neretva, do kraja kolovoza 1942. godine, kada je

postao borac, puškomitraljezac i komandir odjeljenja 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim se bori na Ključu, Strmici, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Čalinca, Teslića i Prnjavora, u IV neprijateljskoj ofenzivi, na Ivan-sedlu, Bradini, Gornjem Vakufu, Glavatičevu i Treskavici, gdje se je isticao kao puškomitraljezac u odsudnim borbama s četnicima u kojima je svaki borac i starješina nadmašio sebe; zatim na Drini, Kapku i Krčinom brdu, Ifsaru, Sandžaku, oko Prijepolja i Bijelog Polja gdje učestvuje, 10 svibnja 1943. kod s. Matanca u uništenju talijanske autokolone; potom u V neprijateljskoj ofenzivi, na Čelebiću, Zavajtu, Zlatnom brdu, Tari, Vučevu, Borovnu, Zelengori, Bavanu, Balinovcu, Miljevini, u istočnoj Bosni, na Renovici, Vlasenici, Zvorniku, Capardama, Turbetu, u Dalmaciji, kada je sa područja Ciste upućen u Split i bio odsječen od jedinice i morao se priključit dalmatinskim jedinicama, gdje je postao zamjenik komandanta 3. bataljona 12. dalmatinske brigade na kojoj ga je dužnosti i zatekoa kraj rata, u činu poručnika. Poslije rata je radio u N.M. i danas je penzioner. U toku rata je više puta ranjavan.

ŠTRADIOT Ivana VINKO, rođen 1924, Zastražišće, Hvar, zemljoradnik. Za NOP poečo raditi i istog pomagat 1942. Bio je član SMG. Učesnik je akcija koje su se izvodile u njegovu mjestu za NOP. Prenosio ranjenike, poštu, sanitetski materijal i dr. Njegova obitelj aktivno je pripadala NOP. Član SKOJ-a postao 1943. U NOB-u stupa drugom polovinom 1943. na Hvaru odakle je s grupom Dalmatinaca krajem listopada 1943. u Bugojnu, postao borac i politički delegat voda 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim je nastavio borbe na Travniku, Komru, Vlašiću, Šuici, oko Jajca, centralne Bosne, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Vraniće, Sarajevskih vrata, Bašarinca, Bitovnje, Sandžaka u Srbiji: na Zlatiboru i Palisadu, Jelovoj gori, Valjevu, Ubu, Beogradu i svim borbama na Sremskom frontu, u Srijemu i Slavoniji.

Hrabro je poginuo 20. travnja 1945. godine na Pleternici, u borbi s Nijemcima, ustašama i domobranima. Član KPJ postao je krajem 1944. godine.

ŠTRBAC Jovana ILIJA, rođen 1926, Kistanje, Knin, ugostiteljski radnik. Potiče iz vrlo siromašne seljačke porodice. Član SKOJ-a od 1942 godine 1943. stupa u Sjeverodalmatinski odred. Listopada 1943. u Bugojnu ulazi u sastav 1. čete 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU Drigade, s kojim nastavlja borbe, na Travniku, Vlašiću, Suici, oko Komara, Jajca, centralne Bosne, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, oko Makljena, Vraniće, Bašarnice, Bitovnje, Sandžaka, u Srbiji: na Zlatiboru, Palisadu, Valjevu, Ubu i Beogradu, kada je kao puškomitraljezac postao član KPJ 1944. godine, a zatim nastavio borbu, na sremskom frontu, kao komandir mitraljeskog odjeljenja i svoje borce hrabro i odlučno vodio iz borbe u borbu, u frontovskim uslovima rata, protiv Nijemaca i ustaša. Vodeći borbu kod Banove jaruge i Okučana u jednom od jurisa 25. travnja 1945. godine hrabro je poginuo.

ŠUBAŠIĆ Vicka JOSIP, rođen 1923, Split, radnik-metalostrugar. Član SKOJ-a 1944. godine, a član KPJ krajem 1944. Kao radnik brodogradilišta Split bio je od 1941. uključen u rad omladine Splita. Godine 1943. bio je zatvoren od Talijana jedan mjesec dana i zbog nedostatka dokaza pušten. Po kapitulaciji Italije, rujna 1943. godine, stupa u NOB-u, u sastav 1. dalmatinske brigade u kojoj je ostao kratko vrijeme, da bi već 22. rujna 1943. u Dalmaciji postao borac-atriljerac 1. proleterske NOU brigade, s kojom je nastavio borbu u Dalmaciji, Duvnu, Šuici, Travniku, Vlašiću, oko Jajca, Vitovlja, preko centralne Bosne, zatim oko Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Vraniće, Bašarinca, Bitovnje, Sandžaka, Kovrena, Pljevalja, potom u Srbiji: na Zlatiboru, Palisadu, Bajinoj Bašti, Valjevu, Ubu, Ralji, Avali i Beogradu, kada je postao komandir 2. baterije u novoformiranom 7. Pratećem bataljonu ove brigade i nastavio borbe na Sremskom

frontu, na pravcu Ilio-Šid-Tovarnik-Šiski Banovci-Oriolik-Šaringrad-Vukovar-Pleternica-Vrbovac-Zagreb. Kraj rata dočekao je u činu potporučnika, kao komandant 2. baterije artiljerijske brigade 1. divizije. U toku rata je ranjavan. Demobiliziran na svoj zahtjev, 1947. godine.

ŠUNDE Cvitka MILIVOJ, rođen 1912, Podgora, Makarska, zemljoradnik. Od 1936. godine aktivno radio u radničkom društvu »Hrvatski Radiša«, u kojem je djelovala Partijska organizacija u Podgori. Pred Drugi svjetski rat nalazio

se na radu u Beogradu. Učestvovao u martovskim demonstracijama 1941. godine. Po kapitulaciji stare Jugoslavije našao se u Podgori i odmah se uključio u rad sa naprednim mještanima i stavio se na raspolaganje KPJ. Ne odaziva se na poziv NDH da pođe u domobrane, već je postao vojni ilegalac. U svibnju 1942. stupa u Južnodalmatinsku četu, a kasnije bataljon »Josip Jurčević« i kao borac 5. čete bori se s istim na Biokovu do kolovoza 1942. godine, kada postaje borac bataljona »Vid Mihaljević« iz kojeg je ušao u sastav 4. dalmatinske brigade i vršio dužnost intendanta i nastavio borbu u I-V neprijateljskoj ofanzivi oko Imotskog, Vrgorca, Posušja, Širokog Brijega, Tihaljine, Klobuka, doline Neretve i Nevesinja, kada je krajem travnja postao ekonom u sastavu 3. dalmatinske brigade 1943. godine, nastavljajući borbu u Sandžaku u V neprijateljskoj ofanzivi, oko Cehotine, Ljubišnje, Celebića, Tare, Pive, Mratinja i Vučeva, da bi početkom lipnja 1943. postao borac 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, nastavljajući borbe u slamnjanju obruča, na Rataju i Miljevini, zatim u istočnoj Bosni, na Prači, Han-Pijesku, Vlasenici, Zvorniku, Vranduku i centralnoj Bosni, kada je prekomandiran u Dalmaciju, i bio pri Okružnom narodnooslobodilačkom odboru Biokovsko-neretvanskog područja. Član KPJ postao je 1943. u sastavu 4. dalmatinske brigade.

ŠUNODOV Ante JOZO, rođen 1924, Dračevice, Split, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. a krajem te godine stupio je u Mosećko-svilajski partizanski odred, potom ulazi u sastav 3. dalmatinske brigade s kojom učestvuje u borbama kod Knina, Vrlike, Dinare, u Livanjskom i Duvanjskom polu, zatim u IV i V neprijateljskoj ofanzivi u borbama oko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, Plas-grebena, dolinom Neretve, potom u prenošenju ranjenika preko Prenja, u borbama kod Nevesinja. Početkom svibnja 1943. godine učestvuje u napornom maršu preko Uloga, Kalinovika, Broda na Drini i Zavajita u Sandžaka, u nove bitke na Ćehotini, Ljubišnji, ko(J Celebića, na Tari, Pivi, Durmitoru, Mratinju i Vučevu. Početkom lipnja 1943, dolazi u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavlja borbu preko Zelengore, Balinovca i Rtaja. Poginuo je 13. lipnja 1943. godine ispred Miljevine od bombardiranja.

ŠUNJERGA Jose NIKOLA, rođen 1921., Cista Velika, Šibenik, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1943. godine, a listopada iste godine kod Bugojna dolazi u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, gdje se već u prvim borbama, oko Travnika i Turbeta pokazao kao vrlo hrabar, što je u narednim borbama kod Suice i Duvna, a potom opet oko Travnika, Turbeta i Komara, stalno potvrđivao; potom preko Vitovlja, r. Ugra, Skender-Vakufa i Vrbanje do Kotor-Varoši i. planine Uzlomac, gdje je 10. ožujka 1944. godine, poginuo, kao pomoćnik puškomitraljezca, u borbi s Nijemcima, ustaškom i četničkom bandom.

ŠUPE Ivana ANDRIJA, rođen 1924, Gradina-Lozovac, Šibenik, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. godine, a prvih dana listopada te godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe na Grahovu, Sitnici, Jajcu, Kotor-Varošu, Crnom vrhu, Jošavki, preko Snjegotine, u borbama na Teslići, Jelahu, kroz IV i

V neprijateljsku ofanzivu, u teškim bitkama na prostoru Ivansedlo-Bradina-Konjic, G. Vakuf, kod Kalinovika, po prelasku Drine na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, kod Čajniča, Pljevalja, Bijelog Polja, na pravcu Čelebić šuma-Korlat-Trovrh, kada postaje i član SKOJ-a, nastavljajući borbu preko Tare, Vučeva, Suhe, Sutjeske, Zelengore, Miljevine, potom u našoj ofenzivi preko Jahorine, r. Prače, Han-Pijeska, Vlasenice, Zvornika, te natrag preko Podromanije, Vranduka Nemile i srednje Bosne, gdje početkom kolovoza 1943. godine, prima desetinu s kojom uspješno komandira sve do kraja rujna 1943. godine, kada kod Ciste Velike, u Dalmaciji, napušta svoju i odlazi u dalmatinske jedinicie, u čijim je redovima i poginuo krajem 1943. godine blizu Klisa.

ŠUPE Pere ANDRIJA, rođen 1925. Gradina-Lozovac, Šibenik, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Napredan omladinac. Za NOP radi od početka 1942. godine, a prvih dana listopada te godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na B. Grahovu, Sitnicu, Jajcu, u centralnoj Bosni, na Kotor-Varoši, Crnom vrhu, Jošavku i ostalim mjestima, na prostoru Teslić-Prnjavor-Banja Luka, kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, u teškim bitkama, na prostoru Ivan-sedlo-Bradina-Konjic, Gornji Vakuf, Ulog kod Kalinovika, po prelasku Drine, na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, kod Pljevlja, Bijelog Polja, kada

sredinom svibnja 1943. postaje član SKOJ-a i puškomitraljezac kojim uspješno rukuje i tuče neprijatelja na prostoru Čelebić-šuma, Korlat, Trovrh, na Tari, Vučevu, Suhoj, Sutjesci, sve do 9. lipnja 1943. godine kada je na Zelengori kod Vrbničkih koliba poginuo.

ŠUPE-MATIĆ Petra ANKICA, rođena 1930, Konjevrate, Šibenik, dijete-đak. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od prve polovine 1942. Cijela joj obitelj pripada NOP. Aktivno radi na terenu. Početkom listopada 1942. s bratom Ivom odlazi u partizane i u Ključu stupa u 1. proletersku NOU brigadu, u kojoj ostaje vrlo kratko vrijeme i već početkom studenog, iste godine, kao vrlo mlada i maloletnja, upućuje se u dječiii dom koji je formiran po oslobođenju Bihaća. Povlačeći se ispred IV neprijateljske ofanzive preko Bos. Petrovca, Mliništa, Glamočkog polja dolazi do Livna, kada je početkom veljače 1943. godine Dom rasformiran i ona se priključuje zbijegu i Centralnoj bolnici s kojima prelazi Prozor, Neretvu,

Prenj, Hercegovinu, dio Crne Gore i stiže do Žabljaka i Rudina. Sredinom svibnja 1943. godine ponovo dolazi u 1. proletersku NOU brigadu 1. crnogorski bataljon s kojim učestvuje u borbama kod Celebića, Zlatnog bora, i Tare. Krajem svibnja 1943. godine na Pivskoj planini bila je zarobljena i odvedena u logor u Sisak, odakle je uzima jedna obitelj iz sela Mala Gorica kod Petrinje kod koje i dočekuje kraj rata.

ŠUPE Jakova ANTE LONGO, rođen 1923, Gradina-Lozovac, Šibenik, radnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. godine, a prvih dana listopada, te

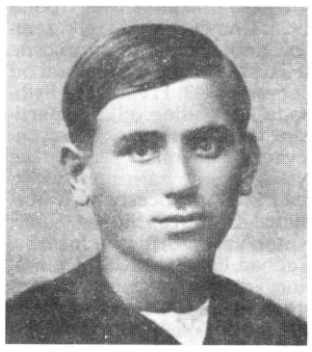
godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Već u prvim borbama na Grahovu, Jajcu, ističe se kao izvanredno hrabar, što je u narednim borbama preko centralne Bosne stalno potvrđivao, naročito toko IV i V neprijateljske ofanzive, u teškim bitkama, Lukoču, Konjicu, Brazdini, G. Vakufu, Ulogu, kod Kalinovika, kada su ga drugovi zbog svoje hrabrosti prozvali »Longo« postaje član SKOJ-a, potom nastavlja bitke preko Drine, Krčinog brda, Kapka, Ifsara, Čajniče, Bijelog Polja, Celebića, Korlata, Trovrha, Tare, Vučeva, Suhe-Sutjeske, Zelengore, Balinovca, Miljevine kao puškomitraljezac »šardžija« koji nemilosrdno tuče neprijatelja; potom preko istočne Bosne Han-Pijesak, Vlasenice, Zvornika, zatim preko Vanduka, i srednje Bosne do Dalmacije i natrag oko Travnika, gdje je 1. studenog 1943. godine kod Turbeta poginuo od neprijateljske granate. Bio je čuven u bataljonu i brigadi po svojoj hrabrosti. Član KPJ postao je lipnja 1943.

ŠUPE Marka ANTE, rođen 1926, Konjevrate, Šibenik, zemljoradnik. Potiče iz siromašne, seljačke obitelji. Za nop radi od početka 1942. Prvih dana listopada, iste godine, odlazi u partizane i u Ključu stupa u 3. kragujevački bataljon 1. proleterske NOU brigade zajedno sa sestrom Stanom. Učestvuje u borbama; Grahovo, Sitnica, Jajce, Kotor-Varoš, Crni vrh, Jošavka, Čelinac, Uzlomac, Klašnice, Slatina, i drugim mjestima na prostoru Banja Luka, Teslić, Prnjavor, kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu u teškim bitkama: Ivan-sedlo-Bradina-Konjic, G. Vakuf, Bugojno, Glavatičevo, Treskavica, Ustikulina-Drina, Krčino brdo, Kapak, Ifsar, Čajniče-Goražde, kod Bijelog Polja, Kovrena, Ćelebića, Korlata, Trovrha, Tare, Vučeva, doline Sutjeske, Borovno, Zelengora, Balinovac, Miljevina, zatim u našoj ofanzivi, preko Jahorine, r. Prače, Renovice, Podromanije, Devetaka, Han-Pijeska, Vlasenice do Zvornika, kada odlazi u bolnicu Šekoviće. Potom radi pri Komandi mjesta Ražljevo, potom u Majevački odred, da bi

zatim došao u Bataljon za vezu 38. divizije s kojim nastavlja borbu do konačnog oslobođenja zemlje. Kraj rata dočekuje kao komesar čete. Sestra Stana poginula mu je u lipnju 1943. na Sutjesci. Član KPJ postao listopada 1944. Demobilizira se 1946. godine u činu poručnika. Penzioner.

ŠUPE Šime ANTE, rođen 1899, Gradina-Lozovac, Šibenik, radnik-zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Odmah po okupaciji zemlje aktivno radi za NOP, učestvuje

u diverzanskim akcijama, postaje kandidat za člana KPJ. Početkom listopada 1942. zaključava svoju kuću i sa ženom Milkom, kćerkom Maricom i sinovima Marinkom i tek jedanaestogodišnjim Milom odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade u čijim redovima nastavlja borbu. Iako po godinama stariji, ističe se svojom odlučnošću i hrabrošću po centralnoj Bosni, a posebno tokom IV i V neprijateljske ofanzive, u teškim bitkama, na Ivan-sedlu, G. Vakufu, Čičevu, Glavatičevu. U međuvremenu postaje član KPJ, a zatim s kćerkom odlazi u Prateću četu, a sin Marinko u 2. proletersku brigadu. Nastavlja borbu preko Drinej Krčinog brda, Kapka, Ifsara, Čajniča, kod Bijelog Polja, Celebića, Borja-Zavajita, Zlatnog bora, Tare, Vučeva, Maglića, Balinovca, gdje mu je poginula kćerka Marica; potom Miljevina, Jahorina, gdje mu gine i sin Marinko, a zatim preko istočne i srednje Bosne do Dalmacije kada gine u sastavu Bri-

gadnog saniteta, na Cisti Velioj 23. rujna 1943. godine. Žena Milka i mali Mile nastavljaju borbu.

ŠUPE-JURIŠIĆ Ante DARINKA, rođena 1927, Gradina-Lozovac, Šibenik, domaćica. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Napredna omladinka. Za NOP radi od sredine 1942. Početkom listopada iste godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe na Strmici, Jajcu, Kotor-Varoš, Crni vrh, Jošavka, Čelinac, Devetine, Maslovare, oko Teslića i Prnjavora, zatim u IV i V neprijateljsku ofanzivu, u teškim bitkama na Ivan-sedlu, G. Vakufu, Čičevu, Glavatičevu, Treskavici, kada drugom polovinom ožujka 1943. postaje član SKOJ-a, zatim po prelasku Drini u borbama na Krčinom brcu. Kapku, Ifsaru, kod Čajniča, Bijelog Polja, na pravcu Čelebić-Borje-Zavajit, na Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Maglići, Zelengori, Miljevini, potom preko Jahorine, r. Prače, istočne i srednje Bosne do Dalmacije, oko Travnika, Šuice, Turbeta, po centralnoj Bosni, naročito na prostoru

Mrkonjić-Grad-Lisina-Šipovo, Mliništa, za vreme drvarske operacije, te u nadiranju Brigade na istok, preko Kupresa, Vukovskog, pl. Raduše, Bitovnje, Trnova, Foče i Sandžaka, kada srpnja 1944. postaje Član KPJ, a zatim po prelasku u Srbiju, u borbama preko Zlatibora, Kosjerića, Valjeva, Uba, Beograda, Srijema i Slavonije do Zagreba, gdje i dočekuje kraj rata kao četna bolničarka. Poslije rata je demobilisana, u činu potporučnika. Penzioner, RVI.

ŠUPE Stipe DARINKA, rođena 1927. Gradina-Lozovac, Šibenik, domaćica. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Vrlo napredna omladinka. Za NOP radi od početka 1942. Sredinom 1942. postaje član SKOJ-a, a 4. listopada iste godine s bratom Jakovom odlazi u partizane,! u Ključu stupa u 1. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade s kojim učestvuje u borbama: oko Bosanskog Grahova, Strmice, Sitnice, na Jajcu, Skender-Vakufu, Kotor-Varoši, Crni vrh, Uzlomac, Jošavka, Čelinac, Devetine, Maslovare, oko Teslića i drugim mjestima po centralnoj Bosni, ističući se izvanredno hrabrom i kao borac i kao bolničarka; zatim kroz IV neprijateljsku ofanzivu, u teškim bitkama, kod Bugojna - sela Bojska, Ivan-sedla, Raštelica, Tarčina, Gornjeg Vakufa, sve do 8. ožujka 1943. godine kada je junački poginula na Neretvi, u IV neprijateljskoj ofanzivi od bombardovanja.

ŠUPE-RAK Ivana IKICA IKA, rođena 1928, Gradina-Lozovac-Konjevrate, Šibenik, domaćica. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Vrlo napredna omladinka. Za NOP radi od početka 1942. U sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade dolazi listopada 1942. u Ključu. Odmah u prvim borbama oko Grahova i Strmice, na Jajcu. Zatim preko centralne Bosne (Kotor-Varoš, Crni vrh, Jošavka, Čelinac, Devetine, oko Teslića i Prnjavora). U prosincu 1942. postaje član SKOJ-a i odlazi na sanitetski kurs u 1. proletersku diviziju. Po završetku kursa, a i u vezi sa situacijom 12. ožujka 1943. godine po prelasku Neretve dolazi u sastav 6. beogradskog bataljona s kojim nastavlja borbe kao borac i bolničarka. Učestvuje u borbama kod Kalinovika, na Drini-Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, oko Pljevalja, potom u teškim bitkama u V neprijateljskoj ofanzivi, na prostoru zapadno od Bijelog Polja,

Čelebić-šuma, Korlat, Trovrh, Tara, Vučevo, Suha, Balinovac, Miljevina, a potom preko istočne i srednje Bosne do Dalmacije i natrag, oko Travnika, Šuice, Jajca, sve do 18. veljače 1944. godine kada odlazi u prekomandu 1. inžinjeriisku brigadu s kojom nastavlja borbe preko Bosne, Srbije, Srijema i Slavonije, do Zagreba, gdje i dočekuje kraj rata kao sekretar Brigadnog komiteta SKOJ-a. Clan KPJ postala je 9. kolovoza 1943. Bila je i zamjenik komesara čete u Inž. brigadi. Penzionerka.

ŠUPE Stipe JAKOV, rođen 1922, Gradina-Lozovac, Šibenik, radnik, iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od kraja 1941. godine, a potom postaje i član SKOJ-a. Početkom listopada 1942. godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama oko Grahova i Strmice, Manjače, na Jajcu, Kotor-Varošu, Crnom vrhu, Jošavki, oko Celinca, Devetine, Hrvaćana, Teslića i Prnjavora, na Ivansedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu, Cičevu-Glavatičevu, Treskavici, Drini, Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru kod Bijelog Polja, Šakovića, Kovrena, na pravcu Čelebić-Borje, na Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Magliću, Zelengori, Balinovcu, Miljevini, potom na Prači, Vlasenici, Drinjači, Zvorniku, Capardama, Nemiloj, Turbetu, u Dalmaciji, oko Travnika, Šuice, Komara, Ugra, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Vraniće, Bašerinca, Bitovnje, Trnova, Pljevalja, pa preko Uvea, Zlatibora, Palisada, Bajine Bašte, Valjeva, Uba, Ralje, Avale ‚do* Beograda. Clan KPJ

postao je svibnja 1943. godine. Bio je komandir voda. Po oslobođenju Beograda odlazi u prekomandu u jedinicu Garde u kojoj i dočekuje kraj rata. Poslije rata ostaje u JNA.

ŠUPE Ante JOSO BAJNI, rođen 1921, Gradina-Konjevrate, Šibenik, zemljoradnik-radnik. Potiče iz srednje seljačke obitelji. Početkom listopada 1942. odlazi u partizane i u Ključu stupa u 1. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade, s kojim učestvuje u borbama: oko Grahova i Strmice, na

Jajcu, Kotor-Varoši, Crnom vrhu, Jašovke, Uzlomac, Čelinac, Devetine, Tesliću, Prnjavoru, u IV i V neprijateljskoj ofanzivi na Ivan-sedlu-Raštelici, G. Vakufu, Čičevu, Treskavici, Drine-Krčinog brda, Kapka, Ifsara, Čajniča-Gorožda, Bijelog Polja, Čelebića-Borja-Zavajita, Zlatnog bora, Tare, Vučeva, Maglića, Sutjeske, Zelengore, Balinovca, Miljevine, Jahorine, r. Prače, Vlasenice, Zvornika, Caparda. Sredinom srpnja 1943. postaje kandidat za člana KPJ, a potom nastavlja borbe preko Nemile r. Bosne. Turbeta. Bio je borac, pomoćnik puškomitraljezac i pomoćnik na minobacaču. Dolaskom Brigade u Dalmaciju, rujna 1943. godine kao bolesnik ostaje u Dalmaciji, zatim se priključuje šibenskoj Letećoj četi, Šibensko-Trogirskom odredu, potom 1. dalmatinskoj brigadi, do 3. studenog 1944. godine kada se i razbolio. Kraj rata dočekuje kao član Mjesnog N00 Konjevrate. Sredinom svibnja 1945. preveden je u rezervu, kao stariji vodnik.

ŠUPE Tome JOSO, rođen 1923, Gradina-Lozovac, Šibenik, radnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP aktivno radi od druge polovine 1941. Član SKOJ-a postaje početkom 1942. godine, a privh dana listopada te godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe oko Grahova i Strmice na Jajcu, Kotor-Varošu, Crnom vrhu, Jošavki, oko Čelinca, Devetina, Hrvačana, Tslića i Prnjavora, kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, u teškim bitkama na Ivan-sedlu, G. Vakufu, Cičevu-Glavatičevu, Treskavici, po prelasku Drine-Krčinog brda, Kapka, Ifsaru, Čajniču, kod Bijelog Polja, Šakovića, Kovrena, na pravcu Čelebić-Borje, na Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Maliću, Sutjesci, Zelengori, Miljevini, potom preko istočne Bosne do Zvornika, i natrag Podromanija, Nemila i srednja Bosna do Dalmacije, te opet u borbama, oko Travnika, Šuice, Turbeta, po centralnoj Bosni, kada početkom veljače 1944. godine postaje član KPJ, nastavljajući borbu na pravcu Mrkonjić-Grad-Šipovo-Mliništa,

zatim u nadiranju Brigade na istok i po prelasku u Srbiju preko Zlatibora, Palisada, Bajine Bašte, Duba, Kosjerića, Valjeva, Uba, Ralje, Avale, Beograda, Srijema i Slavonije do Zagreba, gdje dočekuje kraj rata i odlazi u gardijsku jedinicu, u Beograd. Poslije rata ostaje u aktivnoj službi JNA do 1971. godine, kada je penzioniran u činu majora. Umro je 1976. godine.

ŠUPE Pere IVE, rođen 1920, Gradina-Lozovac, Šibenik, radnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Vrlo napredan.

Učestvuje u štrajkovima. Prije odlaska u partizane postaje član SKOJ-a. U sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade dolazi u Ključu listopada 1942. godine. Vodi borbe oko Grahova i Strmice, na Jajcu, Kotor-Varošu, Crnom vrhu, Jošavki, oko Čelinca, Devetine, Hrvačana, Devetina, Teslića i Prnjavora, zatim u IV i V neprijateljske ofanzive, u teškim bitkama, na Ivan-sedlu, G. Vakufu, Čičevu, Glavatičevu, Treskavici, Drini-Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, kada postaje član KPJ i komandir desetine s kojom uspješno komandira u borbama na prostoru Čainiče-Goražde, koci Bijelog Polja, Šahovića, Kovrena, na prostoru Čelebić-Borje, na Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Magliću, Zelengori-Balinovcu, Miljevini, gdje postaje komandir voda kojeg vrlo uspješno vodi iz borbe u borbu preko istočne Bosne-r. Prače, Han-Pijesak, Vlasenica, Drinjača, sve do 5. srpnja 1943. godine kada je na Zvorniku bio teže ranjen, a zatim upućen u bolnicu u Sehoviće, gdje je i poginuo oko 10. srpnja 1943. godine.

ŠUPE Jose IVO, rođen 1927, Gradina-Lozovac, Šibenik, đak. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Vrlo napredan omladinac. Već drugom polovinom 1941. godine cijela obitelj radi aktivno za NOP. U sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade dplazi u Ključu u listopada 1942. godine učestvuje u borbama oko Grahova i Strmice, na Jajcu, Kotor-Varošu, Crnom vrhu, Jošavki, oko Čelinca, Devetina, Hrvačana, Teslića, i Prnjavora, zatim u IV i V neprijateljskoj ofanzivi - obavljajući napornu, odgovornu i po život uvijek opasnu kurirsku dužnost u tim teškim trenucima i odlučujućim bitkama, kada je od brzine i snalažljivošću kurira zavisno uspjeh ili neuspjeh. Prošao je zaista težak trnovit kurirski put preko zapadne i centralne Bosne, Sandžaka, Sutjeske, istočne i srednje Bosne do Dalmacije, pa opet zapadne i srednje Bosne, zatim preko Bjelašnice, Drine, Sandžaka, Srbije, Srijema i Slavonije do Zagreba, oko 20.000 km. On je sve te zadatke, prvo

kao borac a potom kurir u četi, bataljonu i brigadi uspješno i odgovorno izvršavao. Član KPJ postao je početkom 1945. Majku su mu u IV neprijateljskoj ofenzivi uhvatili četnici, u dolini Neretve, i strijeljali je. Poslije rata odlazi na školovanje u SSSR, a po povratku u aktivnoj službi u JNA. Potpukovnik u penziji.

ŠUPE Jose KRSTE, rođen 1909, Gradina-Lozovac, Šibenik, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od kraja 1941. Početkom listopada 1942. odlazi u partizane i u Ključu stupa u 1. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade s kojim učestvuje u borbama: oko Bosanskog Grahova i Strmice, na Jajcu, Skender-Vakufu, Kotor-Varoš, Vrni vrh, Jošavka, Čelinac, Devetine, oko Teslića, Prnjavora, i drugim mjestima centralne Bosne, oko Bugojna, Bojske, Ivan-sedla, Raštelice, Gornjeg Vakufa, na Neretvi, oko Čičeva, Treskavice, Ustikuline, Drine, Krčinog brda, Kapku, Ifsara, na prostoru Čajniče-Gorožde, Mataruge, Kovren, Šakovići, Čelebić-Borje, Zlatni bor, Tara,

Piva, Vučevo, Maglić, Sutjeska, Zelengora, Balinovac, Miljevina, Jahorina, r. Prača, Renovica, Devetak, Han-Pijesak, Vlasenica, Drinjača, Zvornik, Caparde, potom preko r. Drinjače, Milića, Podromanijom, na Nemilu i r . Bosni, gdje je 1. kolovoza 1943. poginuo, na željezničkoj stanici, u Nemiloj.

ŠUPE Ante MARICA, rođena 1926. Gradina-Lozovac, Šibenik, đak. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Kao vrlo napredna omladinka odmah po okupaciji zemlje radi za NOP. Prvom polovinom 1942. postaje član SKOJ-a. Početkom listopada 1942. zajedno s ocom Antom, majkom Milkom, braćom Marinkom i Milom odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Odmah u prvim borbama na Grahovu, Jajcu, ističe se kao vrlo hrabra, a iz borbe u borbu preko centralne Bosne to stalno potvrđuje, naročito tokom IV i V neprijateljske ofanzive, u teškim i krvavim bitkama, na Ivan-sedlu, G. Vakufu, Čičevu, Glavatičevu, Treskavici, Drini-Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, kod Bijelog Polja, na prostoru Čelebić-Borje, na Zlatnom boru, Tari, Vučevu, gdje kao borac i bolničarka juriša na neprijatelja, izvlači i pruža pomoć ranjenim drugovima, ne vodeći često puta računa ni o svom vlastitom životu; potom preko Maglića, Sutjeske, Zelengore, sve do 10. lipnja 1943. godine, kada je, na Balinovcu, junački poginula. Nešto kasnije na Jahorini, poginuo je i njen stariji brat Marinko, a potom rujna 1943. godine na Cisti Velikoj, u Dalmaciji i otac Ante.

ŠUPE Ante MARINKO, rođen 1929, Gradina-Lozovac, Šibenik, đak. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Vrlo napredan omladinac. Odmah po okupaciji zemlje 1941. zajedno sa svojim roditeljima radi za NOP. Početkom listopada 1942. stupa sa ocom Antom, majkom Milkom, sestrom Maricom i mlađim bratom Milom odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, kada se odmah u prvim borbama oko Grahova i Strmice, na Jajcu, ističe vrlo hrabrim, zatim preko centralne Bosne, na Kotor-Varoš, Crnom vrhu, Jošavki, oko Čelinca, Devetina, Nahočana, Teslića i Prnjavora, posebno tokom IV neprijateljske ofanzive, u teškim bitkama, na Ivan-sedlu, Raštelici, G. Vakufu, a potom po prelasku Neretve, ožujka 1943. godine, odlazi u prekomandu u 2. proletersku brigadu, s kojom nastavlja borbu preko Hercegovine, Bosne Sandžaka i Crne Gore, u V neprijateljskoj ofanzivi, u teškim bitkama, na Sutjesci, Zelengori-Ljubinom grobu, te preko Miljevine i Jahorine, gdje je sredinom lipnja poginula mu je i sestra Marica, a rujna 1943. godine na Cisti Velikoj u Dalmaciji i otac Ante.

ŠUPE Ante MILE, rođen 1932, Gradinä-Lozovac, Šibenik, dijete. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Živi u porodici vrlo naprednih roditelja koji su čitav svoj život posvetili naprednom radničkom pokretu. Početkom listopada 1942. zajedno s ocem Antom, majkom Milkom, sestrom Maricom i starijim bratom Marinkom odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, gde još kao dijete obavlja kurirsku dužnost pri Štabu bataljona, uz brigu svoje majke i svih boraca i starješina. Sudjeluje u bitkama preko centralne Bosne, posebno tokom IV i V neprijateljske ofanzive na Ivan-sedlu, G. Vakufu, Čičevu, Drini, a potom prek Ifsara, Čajniča, Čelebića, Zlatnog bora, Tare, Vučeva, Sutjeske, Zelengore, Miljevine; zatim preko istočne i srednje Bosne do Dalmacije i natrag kada u međuvremenu postaje član SKOJ-a; potom

oko Travnika, Jajca, Mrkonjić-Grada, Mliništa, te u nadiranju Brigade na istok i po prelasku u Srbiju, sve do kraja 1944. godine, kada odlazi u prekomandu u 3. armiju u čijem sastavu i dočekuje kraj rata. U ratu je izgubio sestru Maricu, oca Antu i brata Marinka. Poslije rata je demobiliziran.

ŠUPE Andrije MILKA, žena Antina, rođena 1907, Gradina-Lozovac, Šibenik, domaćica. Potiče iz siromašne seljačke

obitelji. Vrlo napredna seoska žena. Odmah po okupaciji zemlje aktivno radi za NOP zajedno sa svojom obitelji. Početkom listopada 1942. zaključava svoj dom i zajedno sa suprugom Antom, kćerkom Marinkom i malim jedanaesto-godišnjim Milom, odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, gdje se odmah u prvim borbama oko Grahova, Strmice, Jajca, ističe hrabrom i odlučnom, zatim preko centralne Bosne, naročito tokom IV i V neprijateljske ofanzive, u teškim bitkama na Ivan-sedlu, G. Vakufu, Čičevu, Glavatičevu, Treskavici, Drini-Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Čajniču-Goraždu, kod Bijelog Polja, na prostoru Čelebić, Borje, Zlatni bor, Tara, Vučevo, Maglić, Zelengora-Balinovac, kada joj 10. lipnja junački gine kćerka Marica; zatim preko Miljevine, Jahorine, gdje joj kao boracstarješina u 2. proleterskoj brigadi gine sin Marinko, a ona stisla junačko srce i sa suprugom Antom i malim Milom nastavlja borbu preko istočne i srednje Bosne, do svoje rodne Dalmacije, kada joj 23. rujna 1943. na Cisti Velikoj gine i suprug Ante. Ona kao referent saniteta nastavlja borbu s malim Milom, sve do lipnja 1944. godine, kada kao ranjenik odlazi u Italiju, a po ozdravljenju stupa u 1. tenkovsku brigadu, s kojom nastavlja borbu do konačnog oslobođenja. Sada kao penzionerka živi u Splitu sa svojim Milom.

ŠUPE-OBRADOVIĆ Ante MILKA MILKICA, rođena 1930, Konjevrate, Šibenik, dijete-đak. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od proljeća 1942. Početkom listopada iste godine odlazi u partizane i u Ključu stupa u prištapske jedinice 1. proleterske NOU brigade. Po oslobođenju Bihaća studenog 1942. godine, kao maloletnja, upućuje se u dječji dom. Povlačeći se pred IV neprijateljskom ofanzivom pravcem Glamoč-Livno-Prozor, kod Duvna, ulazi u sastav 3. dalmatinske brigade, ali brzo oboljeva od pjegavog tifusa i upućuje se u Centralnu bolnicu, s kojom prelazi Neretvu, Prenj, Hercegovinu, Crnu Goru i kod Šavnika, svibnja 1943. godine

opet ulazi u sastav 3. dalmatinske brigade i nastavlja bQrbu preko Sandžaka, Ćehotine, Čelebića, Tare, Pive, Vučeva, Sutjeske, Zelengore, gdje početkom lipnja 1943. dolazi u 6. beogradski bataljon 1. proleterske NOU brigade, s kojim prelazi Miljevinu, Jahorinu, r. Praču, Devetak, Han-Pijesak, Vlasenicu, Zvornik, potom odlazi u prekomandu u bolnicu 1. prol. divizije s kojom prelazi preko centralne i zapadne Bosne, dijelom Dalmacije, Vukovsko, Vranića, Bitovnja, Bjelašnica, Drina, Sandžaka, kolovoza 1944. odlazi u artiljeriju 1. korpusa. Po oslobođenju Beograda dolazi u Artiljerijski divizion 1. proleterske brigade, 7a baterijsku bolničarku. Probojom Sremskog fronta ulazi u zaštitnu četu iste divizije, za bolničarku, na kojoj dužnosti i dočekuje kraj rata, kao vodnik. Član SKOJ-a od kolovoza 1943. godine, a član KPJ od prosinca 1944. Poslije rata ostaje u aktivnoj službi JNA. Mirnodopski invalid. Penzionirana 1956. u činu poručnika. Kapetan I. klase u penziji.

ŠUPE Marka STANA, rođena 1924, Gradina-Lozovac, Šibenik, domaćica. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. godine, a prvih dana listopada iste godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Odmah u prvim borbama na Grahovu, Sitnici, Jajcu ističe se vrlo hrabrom, a u svakoj narednoj borbi preko centralne Bosne, to stalno potvrđuje i kao borac i kao bolničarka, na prostoru, Ivan-sedlo-Bradina-Konjic, G. Vakuf, Čičevo, Glavatičevo, Treskavica, zatim na Drini-Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Čajniču, gdje krajem travnja 1943. postaje član SKOJ-a; potom kod Pljevlja, Bijelog Polja, na prostoru Čelebić-šuma, Korlat-Zavajit-Bakić, na Tari, Vučevu. 3. lipnja 1943. godine, kada je poginula na Borovnu, u dolini Sutjeske.

ŠUPE Lovre STIPE, rođen 1925, Gradina-Lozovac, Šibenik, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. go-

dine, a prvih dana listopada, iste godine, odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 6. beogradskog bataljona. Vodi borbe, na Grahovu, Sitnici, Jajcu, zatim preko centralne Bosne, na Kotor-Varošu, Crnom vrhu, Jošavki, Devetinama, Snjegotini, na Teslići preko centralne Bosne IV i V neprijateljskoj ofanzivi, u teškim bitkama na Ivan-sedlu, Bradini, Konjicu, G. Vakufu, Ulogu, kod Kalinovika, zatim preko Drine, Krčinog brda, Kapka, Ifsaru, kod Čajniča i Gorožda, Bijelog Polja, Šahovića, Kovrena, na prostoru Čelebić-Korlat-Trovrh, na Tari, Vučevu, Suhoj, Zelengori, Balinovcu, Miljevini, potom preko istočne Bosne, na Han-Pijesku gdje ie bio ranjen, kada odlazi u bolnicu, a potom se opet vraća u svoju jedinicu i nastavlja borbu. Tada postaje i član SKOJ-a. Zatim se bori po Bosni, oko Travnika, Vlašića, Mrkonjić-Grada, Šipova, Mliništu, gdje poslije drvarske operacije postaje član KPJ, a potom u nadiranju brigade na istok i po prelasku u Srbiju: u borbama, na Zlatiboru, Palisadu, Valjevu, Ubu, Ralji, Avali, Beogradu, te preko Srijema i Slavonije do Zagreba, gdje i dočekuje kraj rata, kao komandir minobacačkog voda u 3. bataljonu. Poslije rata ostaje u aktivnoj službi JNA. Penzioniran kao major.

ŠUPE Tome STIPE, rođen 1926, Gradina-Lozovac, Šibenik, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Napredan omladinac. Od prvih dana 1942. aktivno radi na terenu za NOP, a u proljeće, iste godine, postaje član skojevske organizacije u selu, da bi početkom listopada 1942. zajedno sa Svojim mještanima otišao u partizane i u Ključu ulazi u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Već u prvoj borbi, kod Bosanskog Grahova, poginuo je 26. listopada 1942, samo desetak dana kasnije od svog dolaska u redove 1. proleterske NOU brigade.

ŠUPE-BEKAVAC Lovre ZORKA, rođena 1922, Konjevrate, Šibenik, domaćica. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Vrlo napredna omladinka. Za

NOP radi od početka 1942. Prvih dana listopada te godine, odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Odmah u prvim borbama oko Bosanskog Grahova i Strmice, posebno na Jajcu ističe se kao jedna od vrlo hrabrih drugarica i kao borac s puškom i kao bolničarka. Početkom siječnja 1943. godine, s grupom drugova i drugarica određena je da od Skender-Vakufa sprovedu ranjenike do Bos. Petrovca i dalje ka Bihaću, ali usled početka IV neprijateljske ofanzive plan se mijenja i ona s ranjenicima i centralnom bolnicom prelazi Neretvu, gdje oboljava od tifusa, a po ozdravljenju kod Žabljaka priključuje se 7. krajiškoj brigadi s kojom nastavlja borbu kroz V neprijateljsku ofanzivu i dalje na borbenom putu ove brigade. U Brigadi postaje član KPJ i stariji vodnik. Poslije rata ostaje u JNA i radi u Maršalatu »Beli Dvor«, do maja 1949. kada se domobiliše, u činu p. poručnika.

ŠUSTIĆ Ivana DUJE, rođen 1904, Split, obalski radnik. Vrlo rano je srastao s radnič-

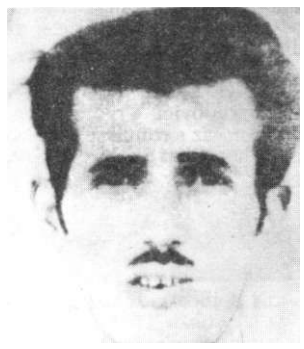

kim pokretom Splita. Učesnik je štrajkova i političkih manifestacija. Bio je član Sindikata. Od 1941. radio i pomagao NOP, a rujna 1943. učestvuje u razoružavanju talijanske vojske u Splitu prilikom njene kapitulacije. Bio je borac Posadnog splitskog bataljona. Listopada 1943. godine u Bugojnu postaje borac 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim nastavlja borbe na Travniku, Šuici, oko Komara, Vlašića, Jajca, centralne Bosne, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Vranića, Bitovnje, Sandžaka, u Srbiji na Zlatiboru, Palisadu, Valjevu, Ubu, Ralji, Avali i Beogradu, na Sremskom frontu, u Srijemu i Slavoniji, sve do kraja rata. Barba Duje bio je ćutljiv, skroman i uporan. Kraj rata dočekao je .u Sanitetskoj četi brigade. Svi su ga borci poznavali po njegovim dobrim i skromnim osobinama. Za svoje zasluge je bio odlikovan sa ratnim odlikovanjima. Umro je 1975. godine u Splitu.

TADIN Mije ANTE, rođen 1921, Kaštel Kambelovac, Split, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Vrlo mlad se uključio u napredni omladinski pokret Kaštela. Po okupaciji zemlje 1941. godine radi sa omladincima na prikupljanju oružja, municije i vojnog materijala za ustanak i učestvuje u raznim diverzijama u Kaštelima. Član SKOJ-a postao početkom 1942. godine. U NOB-u stupio je 1942. godine u Mosečku četu, a rujna te godine u Tičevu postao borac 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim nastavlja borbe na Ključu, Strmici i Bosanskom GRahovu. Pri formiranju 2. dalmatinske brigade, kao dobrovoljac sa grupom Dalmatinaca je njen borac, s kojom je nastavio borbe u Dalmaciji, Bosni i Hercegovini, sve do pogibije 1943.

TANBUROVIĆ Ivana TOMO, rođen 1914, Makarska. Obućarski radnik. Jedan je od naprednih radnika Makarske.

Bio sindikalno organiziran u URS-u. Učesnik je štrajkova i političkih manifestacija u Makarskoj. Član KPJ od 1941. Učesnik u oduzimanju oružja iz građanske škole u Makarskoj 18. travnja 1941. Učestvovao je u nizu ilegalnih akcija. U lipnju 1942. stupio je u 3. vod Južnodalmatinske čete, a kasnije 3. čete bataljona »Josip Jurčević«, s kojim se bori na Biokovu do kraja kolovoza 1942. godine kada ulazi početkom rujna 1942. godine u sastav 1. dalmatinske brigade, s kojom se bori do ulaska početkom 1943. u sastav 9. dalmatinske divizije i kao borac 4. dalmatinske brigade nastavlja borbe oko Imotskog, Vrgorca, Posušja, Širokog Brijega, Tihaljine i Klobuka, doline Neretve i Nevesinja, da bi krajem travnja 1943. postao borac 3. dalmatinske brigade i nastavio borbe za Ulog, Kalinovik, Brod, i Sandžak, u V neprijateljskoj ofanzivi, oko Čehotine, Ljubišnja, Čelebića, Tare, Pive, Mratinje i Vučevo kada je početkom lipnja 1943. postao borac 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavio borbe u proboju obruča, u istočnoj Bosni, na Jahorini, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Nemiloj, u centralnoj Bosni kada je s grupom Dalmatinaca početkom kolovoza 1943. poslat u Dalmaciju i bio u sastavu Komane mjesta Makarska na dužnosti komandira voda, u činu zastavnika. Sprovodeći jedan brod sa eksplozivom u Šibenik, nesretno je izgubio život u siječnju 1945. godine, bio je borben, povjerljiv, uporan i izdržljiv.

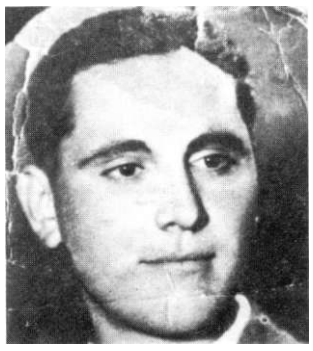
TANFARA Nikole JERKO, rođen 1925, Krapanj, Šibenik, radnik iz siromašne seljačko-ribarske obitelji. Za NOP radi od 1942. kada postaje i član SKOJ-a. U kolovozu 1943. stupa u Šibenski odred, a rujna u 8. brigadu iz koje listopada 1943. kod Bugojna, dolazi u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbu oko Travnika, Šuice, potom preko centralne Bosne, na prostoru Mrkonjić-grad-Lisina-Šipovo-Mliništa, za vrijeme drvarske operacije, kada u međuvremenu svibnja 1944. odlazi u Četu sa vezu I. proleterske NOU brigade za komandira desetine. Studenog 1944. postaje član KPJ i politički delegat voda u Četi za vezu, koju vrši do svibnja 1945. kada je zamjenik komesara iste čete, do kraja rata. Tokom rata ranjavan je

dva puta. Poslije rata ostaje u aktivnoj službi JNA. Potpukovnik u penziji.

TEPŠA Maksima SAVO, rođen 1927, Raštević, Benkovac, zemljoradnik iz seljačke siromašne obitelji. Bio napredan omladinac svog dela. NOP pomagao i za istog radio od 1942. Clan SKOJ-a 1942. godine. Godine 1943. stupio je u Sjevernodalmatinski odred, s kojim se bori do kraja lipnja 1943. godine kada u Bugojnu postaje borac prištapskih jedinica 1. proleterske NOU brigade i kao izviđač bori se oko Travnika, Komara, Suice, Jajca, Vlašića, Vitovja, u centralnoj Bosni, Mrkonjić-Gradu, Lisini, Mliništu, drvarskoj operaciji, na Makljenu, Raduši, Vranići, Bašarincu, Bitovni, Tarčinu, Trnovu, oko Pljevlja, zatim u Srbiji: na Zlatiboru, Palisadu, Kosjeriću, Valjevu, Ubu, Ralji, Avali do Beograda, zatim na Sremskom frontu kod Šida, Tovarniku, oko Oriolika, te u proboju Sremskog fronta i gonjenju neprijatelja preko Sotina, Vukovara, Caglina, Pleternice, Okučana i r. Ilave i Vrbovca. Tada je i drugi put ranjen. U toku rata je postao i član KPJ. Poslije rata je demobiliziran iz zdravstvenih razloga. Umro je 1974. godine.

TICA Gliše SIMO, rođen 1922, Golubić, Knin, radnik na željeznici iz siromašne seljačke obitelji. Mlad se uključio u napredni omladinski pokret i već 1941. postao član SKOJ-a, a član KPJ u toku rata. U NOB-u 1942. godine u Mosećko-svilajski odred. Rujna 1942. u Tičevu postao borac, puškomitraljezac i vodnik voda 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU bri-

gade. Sa svojim bataljonom bori se na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici i Jajcu, zatim u centralnoj Bosni, na Kotor-Varošu, Crnom vrhu, Jošavci, Tesliću i Prnjavoru, na Bradini i Ivan-sedlu, Gornjem Vakufu, Ulogu, Treskavici, Drini, Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na pravcu Čajniče-Goražde, kod Bijelog Polje-Šakovića-Kovren, Čelebića, Borja, Zlatnog bora, Tare, Vučeva, doline Sutjeske, Zelengore, Balinovca, Miljevine, zatim u istočnoj Bosni, na r. Prači, Renovi, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Vranduku, u srednjoj Bosni, u Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Travniku, oko Jajca, Šuice, Mrkonjić-Grada, Šipova, Mliništa, Raduše, Vraniće, Bašarinca, Biotvine, Tarčin, Trnovo-Prijepolje, te u Srbiji: na Zlatiboru, Palisadu, Valjevu, Ubu, Ralji, Beogradu i borbama na Sremskom frontu, Šidu, Tovarniku, Ilači, Šidskim Banovcima i Orioliku, gdje je i poginuo 14. prosinca 1944. godine.

TOLIĆ Mate IVO, rođen 1922, Radovići, Vrgorac, zemljoradnik iz siromašne seljačke porodice. Clan SKOJ-a 1941. Za

NOP aktivno radi od 1941. godine. Clan KPJ 1943. godine. Vrlo aktivna u pripremnom razdoblju ustanka u Vrgorcu. U NOB-u stupio je lipnja 1942. u Biokovo. Bio borac omladinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević«, s kojom vodi borbe -na Biokovu sve do kraja kolovoza 1942. kada je u Livnu postao borac, nišandžija na »šarcu«, zatim na »bredi«, a potom nišandžija na bacaču, 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Sudjeluje u borbama, na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, na Kotor-Varošu, Crnom vrhu, Jošavci na Tesliću i oko Prnjavora, Bradine i Ivan-sedla, Gornjeg Vakufa, Uloga, Treskavice, Drine, Krčina brda, Kapka, Ifsara, na pravcu Čajniče-Goražde, kod Bijelog Polja-Šakovića-Kovrena, Čelebića, Korlata, Trovrha, Tare, Vučeva, Suhe, Zelengore, Balinovca, Rataja i Miljevine; zatim u istočnoj Bosni, na r. Prači, kod Renovice, Vlasenice, Zvornika, na Capardima, Nemiloj, u srednjoj Bosni, Turbetu u Dalmaciji, Duvnu Travniku, Šuici, na Vlašiću, (tada je postao kurir Štaba 1. proleterske brigade) zatim na Mrkonjić-Gradu, Mliništa, u drvarskoj operaciji, na Raduši, Vranići, Bašarincu, Bitovni, Trnovu i oko Pljevlja; u Srbiji na Zlatiboru, Palisadu, Kosjeriću i Valjevu, kada je postao zamjenik komesara Inžinjerijske čete 1. proleterske divizije. Prosinca 1944. pomoćnik je komesara Inžinjerskog bataljona te divizije. Sa četom i bataljonom učestvuje u borbama na Ubu, Beogradu i svim borbama na Sremskom frontu, u Srijemu i Slavoniji do Zagreba. Poslije rata ostao u JNA iz koje je penzioniran u činu majora. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941«.

TOLIĆ Ivana JURE, rođen 1921, Radovići, Vrgorac, zemljoradnik, član SKOJ-a 1941. U lipnju stupio je u sastav bataljona »Josip Jurčević« u kojem je ispoljio odlučnost i hrabrost u borbi sa Talijanima i ustašama. Kolovoza 1942. postao je borac i puškomitraljezac 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Jure je učestvovao u borbama na Ključu, Strmici, Sitnici, centralnoj Bosni, IV i V neprijateljskoj ofanzivi, oko Gornjeg Vakufa, Ivan-sedlu, Raštelici, Ćićevu, Treskavici, na Drini, Krčinom brdu, Ifsaru, Prijepolju i Bijelom Polju, Čelebiću, Zlatnom boru, Vučevu, Borovnu, Zelengori, Balinovcu, Rataju, Miljevini, u istočnoj Bosni, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Nemiloj, Bijelim Vodama, Turbetu, u Dalmaciji, Bosni, zatim u V neprijateljskoj ofanzivi, na Sandžaku. Vodeći tešku borbu s bugarskim fašistima na Palisadu u Srbiji, pred

kraj kolovoza 1944, poginuo je kao puškomitraljezac. Član KPJ je postao pred kraj 1943. godine.

TOLJ Mate JURE, rođen 1923, Stilj, Vrgorac, zemljoradnik. Za NOP počeo raditi od 1941. Član SKOJ-a od veljače

1942. U travnju 1942. stupa u Južnodalmatinsku četu, bataljon »Josip Jurčević«. Kolovoza 1942. postao borac, puškomitraljezac, komandira voda i četa 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim nastavlja borbu na Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, oko Kotor-Varopi, Teslića, zatim u IV neprijateljskoj ofanzivi, Bradini, Ivansedlu, Konjicu, Ulogu, Treskavici, Drini, Kapku i Krčinom brdu, Ifsaru, Sandžaku, oko Kovrena-Šahovići i Bijelom Polju; u V neprijateljskoj ofanzivi, na Čelebiću, Korlatu i Zlatnom Boru, Tari, Vučevu, Zelengori i Balinovcu, Rataju i Miljevini, potom u istočnoj Bosni, na Jahorini, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, na Nemiloj, centralnoj Bosni, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu i Šuici, Travniku, Vlašiću, Mrkonjić-Gradu, Lisini, Mliništu, Vranići, Bašarincu, Bitovni, Sandžaku, u Srbiji na Palisadu, Zlatiboru, Valjevu, Ubu i Beogradu, kada je postao komandir Rudarske čete i nastavio borbe na Sremskom frontu, u Srijemu i Slavoniji, sve do konačne pobjede. Kraj rata dočekao je u činu kapetana. U toku rata je ranjavan. Član KPJ postao u toku rata.

TOMAŠEVIĆ Mate ANDRIJA, rođen 1914, Baćina, Kardeljevo, radnik. Član KPJ od 1940. Potiče iz vrlo napredne seljačke porodice. Mlad se uključio u napredni radnički pokret. Učesnik je štrajkova i političkih manifestacija. Ustaše su mu ubili starijeg brata Jakova, starog prekaljenog revolucionara Bačine. Andrija žive u ilegalstvu, a 1941. po formiranju Baćinske partizanske grupe stupa u NOB-u i nastavlja borbu. Učesnik je napada na Gradac 23. siječnja 1942. Borac 2. voda Južnodalmatinske čete, 2. čete bataljona »Josip Jurčević«, s kojim se bori na području Biokovo-Neretva, do kraja kolovoza 1942. godine, kada je postao borac bataljona »Vid Mihaljević« i sa njim ušao u sastav 4. dalmatinske brigade, sa kojim nastavlja borbu u IV nepri-,, jateljskoj ofanzivi oko Imotskog, Vrgorca, Širokog Brijega, Posušja, Tihaljine, Klobuka, Plas-grebena, dolina Neretve i

Nevesinja kao rukovodioc. Krajem travnja 1943. ušao je u sastav 3. dalmatinske brigade i bori se kod Uloga, Kalinovika, na Ljubišnje, oko Ćehotine, Čelebića, Tare, Pive, Mratinja i Vučeva, a početkom juna 1943. ušao je u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i kao borac i komandir voda nastavlja borbe u proboju obruča, u istočnoj Bosni, oko Vlasenice, Zvornika, u Capardima, Nemiloj, centralnoj Bosni, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Šuici, Vlašiću kada je studenoga 1943. prekomandovan u Dalmaciju i bio rukovodilac u operativnim jedinicama. Kraj rata dočekao je kao pomoćnik načelnika 12. odsjeka 20. divizije, u činu kapetana. Poslije rata ostao je u JNA iz koje je penzioniran, u činu potpukovnika. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941«.

TOMAŠEVIĆ Mate IVAN LOGORNIK, rođen 1919, Baćina, Kardeljevo, zemljoradnik. Vrlo aktivan u pripremom razdoblju ustanka. Drugom polovinom 1941. postao je vojni ilegalac. U NOB-u stupa 1941. u Baćinsku partizansku grupu s kojim učestvujeme u nizu akci-

ja i u napadu na Gradac, 23. siječnja 1942. Bio borac 2. voda Južnodalmatinske čete i 2. čete bataljona »Josip Jurčević« s kojom se bori na području Biokovo-Neretva, sve do kraja kolovoza 1942. godine kada je postao borac 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim nastavlja borbu na Bosanskom Grahovu, Sitnicu, Jajcu, u centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Ćalinca, Teslića i Prnjavora, u IV neprijateljskoj ofanzivi, na Bradini, Ivan-sedlu, Gornjem Vakufu i Bugojnu, oko Konjica i Uloga, Treskavica, ka Drini, Kapku i Ifsaru, u Šahovići-Kovren, Sandžaku, u V neprijateljskoj ofanzivi, na Čelebiću, Zavajitu, Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Zelengori, Balinovcu, Miljevini, zatim u istočnoj Bosni, na Renovici, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Vranduku kada je po dolasku u centralnuh Bosnu ušao u sastav pozadinskih jedinica 1. proleterske divizije s kojima je nastavio borbe u Dalmaciji, Bosni, Srbiji i na Sremskom frontu, u Srijemu i Slavoniji. Kraj rata ga je zatekao na dužnosti referenta tehnike 1. proleterske divizije, u činu potporučnika. Nosilac je »Partizanske spomenica 1941«. Član KPJ postao u toku rata.

TOPIĆ Ante MARKO, rođen 1928, Ogorje Gornje, Split. Zemljoradnik. Od 1942. pomaže

i radi za NOP. U veljači 1943. stupio u sastav Svilajsko-mosećkog odreda. Član SKOJ-a 1943. Iz odreda ušao u sastav 1. bataljona 1. dalmatinske brigade i nastavio borbu u IV neprijateljskoj ofanzivi, da bi početkom ožujka 1943. na Neretvi ostao borac 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavio borbe oko Konjica, Uloga, Treskavice, Drine, na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Sandžaku, u V neprijateljskoj ofanzivi, oko Čelebića, Zlatnog bora, Tare, Vučeva, doline Sutjeske, Zelengore, Balinovca, Miljcvine kada seje razbolio i nastavio svoj put s bolnicom prema istočnoj Bosni, oko Vlasenice i Zvornika, Nemile, da bi sa Vitovlja, kolovoza 1943. zatim s grupom Dalmatinaca pošao za Dalmaciju i ponovo postao borac-kurir 1. dalmatinske brigade, a pred kraj 1943. borac 3. dalmatinske brigade, u prištapskim jedinicama Štaba 9. divizije. Kraj rata zatekao ga je u jedinici veze Štaba 4. Armije na dužnosti komandira odjeljenja, u činu vodnika. U toku rata je ranjavan više puta. Poslije rata ostao je u JNA i završio podoficirsku školu. Na svoj zahtev se demobiliziran, 1948. godine. Umirovljenik.

TORBICA Sime ĐURO, rođen 1923, Plavno, Knin, zemljoradnik iz seljačke siromašne obitelji. Bio napredan omladinac u svom selu. NOP pomaže i za istog radi od 1941. godine. Član SKOJ-a 1942. godine. U NOB-u krajem 1943. u sastav 3. dalmatinske brigade, s kojom se bori, oko Knina, i Vrlika, u IV i V neprijateljskoj ofanzivi, oko Imotskog, Posušja, Čvrsnice, Plas-grebena, doline Neretve i Nevesinjske kotline, zatim nastavlja borbeni put preko Uloga, Kalinovika, Broda, Zavajita, učestvuje u borbama, na Ćehotini, Gracu, Popov dolu, Čelebiću, Tari, Martinju i Vučevu, kada je početkom lipnja 1943. postao borac 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavio borbe u proboju obruča, na Miljevini, a zatim u istočnoj Bosni, na r. Prači, Renovici, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Nemiloj, Turbetu i Dalmaciji. Ranjen rujna 1943. kod Aržana. Po ozdravljenju ušao u sastav 5. dalmatinske brigade. Poginuo, pred kraj 1944. godine.

TORBICA Jakova MARKO MILOVAN, rođen 1914, Kistanje, Knin, brijački radnik. Potiče iz siromašne seljačke porodice. Brijački zanat izučio i radio kao radnik u Beogradu, gdje se i upoznao s naprednim idejama radničkog i omladinskog pokreta. U Beogradu je prije rata postao član KPJ. Kao napredni radnik i komunista učestovao je u nizu političkih manifestacija koje je sprovodio sindikat i KPJ. Uoči drugog svjetskog rata došao je u Knin i otvorio brijačku radnju i organizovano radi na jačanju komunističkog pokreta. Po kapitulaciji stare Jugoslavije napušta Knin i dolazi u Kistanje gdje organizirano radi na pripremi ustanka. Po osnutku 1. sjeverodalmatinskog odreda postaje njegov borac, a zatim borac bataljona »Bude Borjan«, s kojij se hrabro borio sve do kolovoza 1942. zatim kada je u Livnu postao borac i puškomitraljezac 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim se bori, na Ključu, Strmici, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Čalinca, Teslića i Prnjavora, u IV neprijateljskoj ofanzivi, na Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjeg Vakufa i Bugojna, kada početkom ožujka 1943. odlazi u prekomandu, u jedinice Vrhovnog štaba s kojim nastavlja borbe u Sandžaku, Crnoj Gori, Hercegovini i Bosni, zatim u V neprijateljskoj ofanzivi kada je hrabro poginuo na Zelengori, 8. lipnja 1943. godine u borbi s Nijemcima.

TORIĆ Jakova DAVOR, rođen, 1922, Vrgada, Biograd n/m, brodograditelj iz siromašne seljačke obitelji. Član SKOJ-a 1942, a član KPJ u toku rata.

Za NOP radi i istog pomaže od 1941. godine. U NOB-u stupio 1943. u Bugojnu u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim je nastavio borbu oko Travnika, na Šuici, Komaru, Turbetu, Vlašiću, zatim u srednjoj Bosni, Mrkonjić-Gradu, Šipovu, Mliništu za vrijeme drvarske operacije, oko Vukovskog, Raduše, Vranići, Bašarincu, Bitovni, Tarčin, na pravcu Trnovo-Pljevlja, po prelasku u Srbiju na Zlatiboru, Palisadu, Kosjeriću, Valjevu, Ubu, Avali, Beogradu, u Šrijemu, Šidu, Tovarniku, Šidskim Banovcima, Ilači, Orioliku, zatim u proboju Sremskog fronta i gonjenje neprijatelja preko Sotina, Vukovara, Čaglina, Pleternice, Okiičana, Garešnice, Vrbovca, sv. Ivana Zelene do Zagreba. Kraj rata je dočekao u činu potporučnika. Poslije rata ostao u JNA, a početkom 1948. poslat u SSSR na školovanje gdje se i oženio i ostao i sad živi.

TOSTI Nikole DONATO, rođen 1923, Sutivan, Brač, pomorac-ribar iz seljačke siromašne porodice. Mlad se uključio u napredni omladinski pokret. Član SKOJ-a postao 1941. godine. Bio član jedne omladinske udarne grupe. U NOB-u stupio je drugom polovinom 1942. u Mosorski odred sa kojim se bori na području Mosora sve do pred kraj 1942. kada je ušao u prateći vod štaba 9. dalmatinske divizije i postao rukovodilac odjeljenja radio-stanice. Borbeni ga put vodi preko

Imotskog, Duvna, Posušja, doline Neretve do Nevesinja. Krajem travnja 1943. po rasformiranju divizije otišao u sastav Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba radio-stanicom. Početkom V neprijateljske ofanzive, u sastav 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim je nastavio borbe oko Celebića, Borja, Zlatnog Bora, Vučeva, doline Sutjeske, Zelengore, Orlovače, Balinovca, Rataja, Miljevine, zatim u istočnoj Bosni na r. Prači, Renovici, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Vranduku, srednjoj Bosni, Turbetu, u Dalmaciji, Duvnu, Travniku (kada je postao član KPJ i politički delegat voda) Šuici, Komaru i Turbetu. Pred kraj 1943. godine prekomandiran u Dalmaciju i u sastavu je 1. bataljona 10. dalmatinske brigade postao komesar 1. čete. Kasnije postao komesar bataljona dopunske brigade i na toj ga je dužnosti zatekao kraj rata u činu kapetana. Poslije rata ostao u JNA iz koje je penzioniran u činu kapetana I. klase RVI.

TRABUŠTIN Šime MILE, roden 1923, Dubrava,Šibenik, zemljoradnik, iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od kraja 1941. godine, a prvom polovinom 1942. postaje član SKOJ-a. Početkom listopada 1942. odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav prištapskih jedinica 1. proleterske NOU brigade ističe se u prvim borbama na Sitnici, Jajcu, zatim u centralnoj Bosni, posebno u toku IV i V neprijateljske ofanzive, u teškim borbama, na Ivan-sedlu, Bradini, G. Vakufu, zatim na Čičevu, Glavatičevu, Drini, Ifsaru, na prostoru Čajniće-Goražde, kod Pljevlja, Bijelog Polja, na prostoru Čelebić-Borje-Zavajit-Bakić, Zlatni bor, Tara, Vučevo, Borovno, Zelengora, kada dolazi u 2. bataljon i nastavlja borbu preko Balinovca, Rataja i Miljevine, gdje je na padinama Jahorine 14/15. lipnja 1943. godine hrabro poginuo u V neprijateljskoj ofanzivi.

TREŠELJ Jakova NIKOLA, rođen 1907, Muć Donji, Split, radnik iz seljačke siromašne obitelji. Za NOP aktivno radi od početka 1942. godine. Učesnik je ilegalnih akcija u

Splitu. U drugoj polovini 1942. stupa u NOB-u u Mosećko-svilajski odred, s kojim se bori do pred kraj 1942. godine, kada je ušao u sastav 3. dalmatinske brigade, i vodi borbe oko Knina i Vrlike, oko Imotskog, Posušja, Bjelašnice, doline Neretve i Nevesinske kotline, zatim ga borbeni put vodi do Uloga, Kalinovika, Broda, Zavajita, na Čehotini, kod Graca, Popovog dola, Celebića, Tare, Mratinje i Vučeva kada početkom lipnja 1943. postaje borac 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Dalje se borio na Miljevini, u istočnoj Bosni, r. Prači, Renovici, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Vranduku, u srednjoj Bosni, kod Turbeta, u Dalmaciji, Duvnu, Travniku. U borbi s Nijemcima i ustašama poginuo 29. studenoga 1943. kod Travnika.

TRIŠIĆ Mile STEVO, rođen 1924, Orlić, Knin, zemljoradnik iz napredne siromašne seljačke porodice. Za NOP radi i istog pomaže od 1942. godine. Godine 1942. stupio je u NOB-u u Plavanjsku četu iz koje je u listopadu 1942. kod Bosanskog Grahova, ušao u sastav prištapskih jedinica 1. proleterske NOU brigade. U njoj se bori na Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoša, Črnog vrha, Jošavke, Teslića i Prnjavora. Clan SKOJ-a postao 1943. godine. Nastavio je borbe na prostonj Ivan-sedlo-Bradina-Konjic, kod Gornjeg Vakufa, na Treskavici, Drini, Krčinu brdu, Kapku, Ifsaru, a zatim kod Čajniča, Goražda, Bijelog Polja, Šehovića, Kovrena, Celebića, Zlatnog bora, Tare, Vučeva. Po prelasku Sutjeske u jednom od juriša je poginuo početkom juna 1943. godine.

TRNINIĆ Stanka SPASE SPASENIJA, rođen 1909, Kula Atlagića, Benkovac, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Godine 1943. stupio u NOB-u u Bukovački odred s kojim se bori sve do listopada 1943. godine kada je u Bugojnu postao borac 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim se bori na Travniku, Turbetu, Šuici, oko Kupresa, Vlašića, Vitovlja, srednje Bosne, oko Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliniš-

ta za vrijeme drvarske operacije Makljana, Vraniće, Bešarinca, Bitovne, Trnovo-Pljevlja, zatim u Srbiji na Zlatiboru, Palisadu, Banjoj Bašti, Valjevu, Ubu, Ralji i Beogradu; potom u borbama na Sremskom frontu, na Sidu, Tovarniku, kod Šidskih Banovaca, Ilače, Oriolika, Bosuta i Šaringrada. Kraja ožujka 1945. godine teško je ranjen u jednoj od izviđačkih akcija na Sremskom frontu. Kraj rata zatekao ga je u bolnici. Poslije rata demobiliziran.

TROSKOT Ivana BOŽO, rođen 1912, Banjevci-Kašić, Šibenik, radnik iz vrlo siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od 1941. Postaje kandidat za člana KPJ, a potom, 15. veljače 1942. godine, stupa u Mosećki odred. Po formiranju 3. dalmatinske brigade dolazi u njezin sastav, gdje se ističe kao jedan od vrlo hrabrih boraca u teškim bitkama IV i V neprijateljske ofanzive preko Hercegovine, Bosne i Sandžaka, Uloga, Kalinovika, Ljubinja. U 1. crnogorski bataljon dolazi u V neprijateljskoj ofanzivi iz rasformirane 3. dalmatinske brigade 9. divizije i nastavlja borbe, preko Miljevine, Jahorine, r. Prače, Han-Pijeska, Vlasenice, Drinjače, Zvornika i natrag do sjevernih ogranaka Romanije, a potom na zapad, kraj Vareša, preko Nemile i srednje Bosne do Dalmacije 1943. godine, zatim natrag u Bosnu, u borbama, oko Travnika kada početkom studenog postaje i član KPJ. U bataljonu je bio na dužnostima puškomitraljezac, komandir desetine i komandir voda. U drugoj polovini studenog 1943. godine odlazi u prekomandu u 9. brigadu 20. divizije, s kojom nastavlja borbe do konačnog oslobođenja zemlje, kada taj dan i dočekuje kao komandir čete. Poslije rata ostaje u aktivnoj službi JNA.

TROSKOT Nikole LJUBO, rođen 1920, Banjevci, Benkovac, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Clan SKOJ-a 1942. godine. U NOP-u stupio pred kraj 1942. u sastav 3. dalmatinske brigade, s kojom se bori oko Knina i Vrlike, Imotskog, Posušja, Pias Grebena, u dolini Neretve i Nevesinjskoj kotlini, zatim oko Uloga, Kalinovika, Broda, Zavajita, na Čehotini, Gracu, Popovom dolu, Čelebiću, Tari, Mratinju i Vučevu. Početkom lipnja 1943. postao borac i puškomitraljezac 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Clan KPJ 1943. godine. Sudjeluje u proboju obruča na Miljevini, zatim u borbama u istočnoj Bosni, na r. Prači, Renovici, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Nemiloj, Turbetu, u Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Šuici, Vlašiću, Vitovlju, oko Jajca, u srednjoj Bosni, Mrkonjić-Gradu, Šipovu, Mliništu za vrijeme drvarske operacije, na Raduši, Vranići, Bašarincu, Bitovni, oko Trnova i Pljevlja, potom u Srbiji, na Zlatiboru, Palisadu, Banjoj Bašti, Valjevu, Ubu, Ralji i Beogradu, te na Sremskom frontu, kod Šida, Tovarnika, Šidskih Banovaca i Oriolika, u proboju Sremskog fronta na pravcu, Šotin-Vukovar, Čaglin, Pleternica, Okučani do Vrbovca. Tada je u teškoj borbi sa ustašama i Nijemcima 6/7. svibnja 1945 poginuo.

TROSKOT Ive NIKOLA MIĆO, rođen 1904, Kašići, Šibenik, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od 1942. U 3. dalmatinsku brigadu stupa studenog 1942. Već u prvim borbama iako stariji po godinama, ističe se kao hrabar borac, a posebno na trnovitom putu ove brigade kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, u teškim bitkama kod Prozora, Jablanici, zatim kod Nevesinja, Uloga, Kalinovika, Zavajita i na Ljubišnju, Sandžaka, do Vučeva, kada je početkom lipnja 1943. rasformirana ova brigada i dolazi u sastav 4. bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim nastavlja borbe, preko Miljevine, Jahorine, r. Prače, Han-Pijeska, Vlasenice, Zvornika, potom preko Nemile i srednje Bosne do Dalmacije, i natrag. Član KPJ postao je listopada 1943. kod Travnika, da bi zatim nastavio borbe, oko Jajca, Mrkonjić-Grada, Sipova, na Mliništima, za vreme drvarske operacije, potom u nadiranju na istok i po prelasku u Srbiju, oko Valjeva, Uba, Avale, Beograda, Srijema i Slavonije do Zagreba, gdje i dočekuje kraj rata, kao komandir desetine u vodu za vezu bataljona u činu vodnika. Poslije rata demobiliziranje iz JNA, kao starije godište. Penzioner.

TRUTANIĆ Ivana ANTE, rođen 1912, Negorinac-Selca, Brač, zemljoradnik. Što dizanju ustanka na Braču pomaže i radi za NOP i partizanima služio kao kurir. Krajem 1942 stupa u Bračku četu iz koje je rujna 1943. postao borac 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim se bori, kao ekonom, na Duvnu, Šuici, Travniku, oko Komara, Jajca, Vlasica, centralne Bosne, Mrkonjić-Grada, Mliništa, Vraniće, Bašarinca, Bitovne, Sandžaku, u Srbiji, na Zlatiboru, Palisadu, Jelovoj Gori, Valjevu, Ubu, Beogradu i svim borbama na Sremskom frontu, u Srijemu i Slavoniji. Poslije rata demobiliziran.

TRUTANIĆ Josipa VICKO, rođen 1921, Negorinac-Selca, Brač, zemljoradnik. Stupio je u 1942. u Bračku četu. Po kapitulaciji Italije rujna 1943. postao borac 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i s istim nastavio borbe, na Duvnu, Šuicu, oko Kupresa, Travnika, Komara, Vlašića, Jajca, centralne Bosne, oko Mrkonjić-Grada, Lisine, za vrijeme desanta na Drvar, oko Mliništa, Kupresa, Vukovskog, Gornjeg Vakufa, Vraniće, Sarajevskih vrata, Bašarinca, Bitovne, u Sandžaku. Vodeći borbu s Nijemcima oko Pljevalja, u jednoj od borbi, zarobljen kao teški ranjenik u kolovozu mjesecu 1944. godine. Okupator ga je sproveo u logor Frankfurt u kome je zvjerski mučen, gdje je ostao do kraja rata kada je vraćen u domovinu.

TUDOR Joze MIRO, rođen 1922, Split, student, potiče iz siromašne zemljoradničke-radničke porodice. Učesnik ilegal-

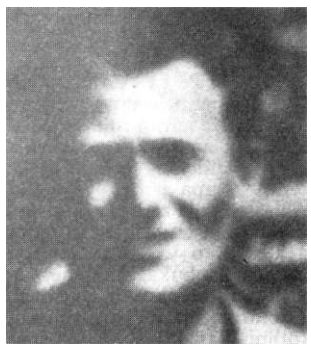

nih akcija u Splitu. Bio proganjan, hapšen i zatvaran od okupatora. Clan SKOJ-a od 1940. godine, a član KPJ od 1941. godine. Kapitulacija Italije zatekla ga je u zatvoru »Sv. Roko«, odakle je došao u partizane u Splitski posadni bataljon, a zatim u 6. beogradski bataljon 1. proleterske NOU brigade. Bio je, politički delegat voda i politički komesar čete. Učesnik je borbi na Duvnu, Travniku, Turbetu, Šuici, Vlašiću, Vitovlju, oko Jajca, u srednjoj Bosni, Mrkonjić-Gradu, Šipova, Mliništu za vrijeme drvarske operacije, na Raduši, Vranići, Bašarincu, Bitovni, Tarčin, Trnovo-Pljevlja, potom po prelasku u Srbiju na Zlatiboru, Palisadu, Dubi, Kosjeriću, Valjevu, Ubu, Ralji i Beogradu, kada je i postao komesar čete; zatim je na Sremskom frontu kod Sida, Tovarnika, Šiski Banovci, Ilača, Oriolik, te učestvuje u prbboju Sremskog fronta. Bori se dalje preko Sotina, Vukovara, Caglina, Pleternice, Okučana, r. Ilova, Dubrave i Vrbovca gdje je 6/7. svibnja 1945. godine u jednom od juriša poginuo.

TUDOR Joze VOJKO, rođen 1926, Split, iz siromašne zemljoradničko-radničke porodice. Kao naučnik u brodogradilištu Split. Učesnik je više diverzija u 1941. i 1942. godini u brodogradilištu. Clan SKOJ-a postao je početkom 1942. godine, a član KPJ 1944. godine. U NOB-u od rujna 1943. godine u Posadnom bataljonu Splita s kojim je učestvovao u razoruža-nju italijanske vojske i odbrani Splita ispod Klisa. Istog mjeseca te godine postao je borac i politički delegat voda 6. beogradski bataljon 1. proleterske NOU brigade s kojim se bori na Duvnu, Travniku, Turbetu, Šuici, Komaru, Vlašiću, Vitovlju, srednjoj Bosni, Mrkonjić-Gradu, Šipovu, Mliništu za vrijeme drvarske operacije, na Raduši, Vranići, Bašarincu, Bitovni, Tarčinu, Trnovu, Pljevlja, zatim u Srbiji na Zlatiboru, Palisadu, Dubi, Kosjeriću, Valjevu, Ubu, Ralji i kod Šida, Tovami, Šidskih Banovaca, Ilače i Oriolika. U borbi s Nijemcima prosinca 1944. godine kod Oriolika je poginuo.

TURČINOV Marka ŠIME ŠKODA rc^đen 1919, Murter, Šibenik, radnik-ribar. Potiče iz siromašne seljačko-ribarske obitelji. Napredan omladinac. Početkom 1941. bio je u zatvoru 15 dana zbog političkih opredjeljenja. Po okupaciji zemlje opredjeljuje se i radi za NOP. Drugom polovinom 1942. postaje član SKOJ-a. Krajem 1942. odlazi u partizane i stupa u 3. dalmatinsku brigadu u čijim se redo-

vima bori po Bosni i Dalmaciji pokazujući se vrlo hrabrim, posebno kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, u teškim bitkama, na prostoru Imotski-Posušje-Jablanica, zatim po prelasku Neretve duž Hercegovine - Nevesinje, Ulog, Kalinovik, Zavajita, Ljubinja i Sandžaka, Tare, Mratinje, Pive, Vučevo, sve do početka lipnja 1943. kada na Zelengori dolazi u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borbu preko Miljevine, a potom preko istočne i srednje Bosne do Dalmacije, i natrag u borbama, oko Travnika, Turbeta, Jajca, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa; za vreme drvarske operacije, te u nadiranju brigade na istok, preko Kupreškog polja, Vukovskog, pl. Vraniće, Bitovnje, Bjelašnice, Foče, Sandžaka, zatim prelaskom u Srbiju, pravcem Zlatibor-Palisad-Kosjerić-Makljen, Valjevo, Ub, Ralja, Beograd; potom preko Srijema i Slavonije do Zagreba, gdje i dočekuje kraj rata kao član KPJ i komandir Minobacačke čete, u činu potporučnika. U Armiji ostaje do travnja 1946. godine kada se demobilizira.

TURIĆ Ante JOSIP, rođen 1920, Krivodolu, Imotski, zemljoradnik. Clan SKOJ-a postao je 1940. godine, a član KPJ 1942. Radio na omasovljenju omladinskog pokreta u svom mjestu. Po kapitulaciji stare Jugoslavije radi na pripremi ustanka u svom kraju; prikuplja oružje i ostalu opremu za ustanak. Jedan je od organizatora ustanka. U NOB-u stupio je 1941. u Kamešnicu gdje se bori sve do svibnja 1942. godine kada s drugom Pavlom Lozom i grupom iz svoga kraja dolazi u sastav Južnodalmatinske čete. Zatim je postao borac bataljona »Josip Jurčević«, s kojim se bori sve do kraja kolovoza 1942. godine kada je postao borac i desetar u 3. četi 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade nastavljajući da se bori na Ključu, Strmici, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Teslića, Prnjavora, u IV neprijateljskoj ofanzivi, oko Ivan-sedla, Rašetelice, Gornjeg Vakufa, Bugojna, Glavatičevu, Treskavici, Kalinovika, na Drini, Krči-

nom brdu, Ifsaru, u Sandžaku, Šehovići-Kovren, Bijelo Polja; u V neprijateljskoj ofanzivi oko Čelebića, Zavajita, Zlatnog bora, Tare, Vučeva, Borovna, Zelengore Bavana i Balinovca, Rataja i Miljavine, u istočnoj Bosni, oko Vlasenice, Zvornika, Capardama, Nemiloj, Turbetu, u Dalmaciji kada je krajem rujna 1943. prekomandiran za komesara 1. bataljona 4. splitske brigade odakle je otišao za komesara Inžinjerijskog bataljona 9. divizije, na kojoj se dužnosti i zatekao kraj rata, u činu kapetana. Josip se isticao kao borac i starješina u svim borbama kako u sastavu 1. proleterske, tako i u sastavu dalmatinskih jedinica. U toku rata ranjavan. Poslije rata ostao u JNA iz koje je penzioniran u činu majora. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941«.

TURKOVIĆ Nikole ANTE, rođen 1925, Ljubitovica, Trogir, zemljoradnik iz siromašne seljačke porodice. 1942. godine postao član SKOJ-a, a član KPJ u toku rata. Sve do odlaska u NOB-u siječnja 1943. organizirano radi za NOP. Stupio je u Trogirski odred iz kojeg je ušao u sastav. 3. dalmatinske brigade i s istom nastavio borbe oko Knina i Vrlike, oko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, Cvrsnice, u dolini Neretve, a zatim u Nevesinjskoj kotlini; zatim je nastavio svoj borbeni put prema Ulogu Kalinoviku, Brodu, Zavajtu, Čehotinu, Gracu, Popovom dolu, Čelebiću, Tare, Mratinje do Vučeva. Početkom lipnja 1943. postao borac 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i bori se u proboju obruča na Rataju; Miljevini. U borbi s Nijemcima na brdu Budnju 14. lipnja 1943. u jednom od juriša je poginuo po prelasku Miljevine.

UDOVIČIĆ-BIRIN Stipe ILINKA, rođena 1921, Vodice, Šibenik, domaćica. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Odmah po kapitulaciji stare Jugoslavije aktivno radi za NOP i postaje član SKOJ-a. Obavlja kurirsku dužnost između Vodica i Šibenika do srpnja 1942. kada je uhapšena od Italijana i odvedena u logor na otok Molat, odatle u Italiju, u logor Franse-

te kod Napulja. Tu joj umire otac i malo dijete od brata. Po kapitulaciji Italije vraća se u Vodice i odmah preko Sjevernodalmatinskog odreda dolazi kod Bugojna u listopadu 1943. godine u sastav Saniteta 1. proleterske NOU brigade. Bori se oko Travnika, Šuice i preko centralne Bosne. U travnju 1944. odlazi u prekomandu d Sanitetski bataljon 1. proleterske divizije, s kojim prelazi put preko Bosne i Hercegovine, Sandžaka, Srbije, Srijema i Slavonije do Zagreba, gdje dočekuje kraj rata kao politički delegat, bolničarka, u činu starijeg vodnika. Poslije rata se demobilizirala.

UJDUR Petra IVAN, rođen 1923, Prapatnica, Vrgorac, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Član SKOJ-a od travnja 1942. godine. U siječnju 1943. godine stupa u bataljon »Vid Mihaljević«, a zatim je u sastav 4. dalmatinske brigade. S njom se bori oko Vrgorca, Širokog Brijega, Klobuka, Tihaljine, Cerov dola, Zelenkovca, Cvrsnice, u dolini Neretve i Nevesinjskoj kotlini. Travnja 1943. postao borac 2. bataljona 3. dalmatinske brigade i nastavio borbeni put na pravcu Ulog-Kalinovik-Brod-Zavajit, potom na Čehotini, Gracu, Popovu dolu, Čelebiću, Tari, Mratinju i Vučevu. Početkom lipnja 1943. postao borac 1. voda 1. čete 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavio borbu u proboju obruča. Poginuo je 11/12. lipnja 1943. godine između Rataja i Miljevine.

UJEVIĆ Nikole IVAN ČUJKUŠIN, rođen 1920, Krivodol, Imotski, zemljoradnik. Član SKOJ-a postao 1940. godine, a član KPJ 1943. Aktivan u pripremnom razdoblju ustanka. U drugoj polovini 1942. stupio je u bataljon »Vid Mihaljević« s kojim je ušao u sastav 4. dalmatinske brigade i učestvovao u borbi oko Vrgorca, Širokog Brijega, Tihaljine, Klobuka, Careva dola, Zelenkovca, Cvrsnice, u dolini Neretve i Nevesinja. Krajem travnja 1943. postao je borac 3. dalmatinske brigade. Bori se oko Uloga, Kalinovika, Broda, Zavajita, na Čehotini, Gracu, Popovu dolu, Čelebiću,

Tari, Mratinju i Vučevu. Početkom lipnja 1943. postao borac 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Sudjeluje u borbama u proboju obruča, u istočnoj Bosni, na r. Prači, Renovici, Vlasenici, Drinjači, Zvorniku, Capardima, Nemiloj, u srednjoj Bosni, Turbetu, Dalmaciji. Rujna **1943.** godine prekomandiran u Dalmaciju. Nastavio je borbe u sastavu 4. Splitske brigade kao vezista u Bosni, Dalmaciji, Lici i Istri. Kraj rata ga je zatekao u činu starijeg vodnika. U toku rata je ranjavan, a prebolio je i tifus. Godine 1945. poginuo je nesretnim slučajem.

UJEVIĆ Mate MILA MARUŠINA, rođena 1923, Krivodol, Imotski, domaćica. Clan SKOJ-a 1940. Vrlo aktivna u radu s omladinom i ženama na Imotskom području. Jedna od aktivista u pripremnom razdoblju ustanka u svom kraju. Delegat je na Prvom kongresu USAOJ-a u studenom 1942. godine u Bihaću. Ulazi u sastav 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade u Bosanskom Petrovcu. S njom učestvuje u borbama na Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, na Kotor-Varoši, Crnom vrhu, Jošavci, Maslovarama, kod Teslića i Prnjavora, na Bradini, Ivan-sedlu, Gornjem Vakufu, Konjicu, Ulogu, Treskavici, Drini, Krčinu brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, kod Bijelog Polja, Šakovića, Kovrena, Čelebića, Borja, Zlatnog bora, Tare, Vučeva, na Sutjesci, Zelengori, Orlovači, Balinovcu, Rataju, Miljevini. Poginula je 13. lipnja 1943. pred Miljevinom u jednom od juriša nad ranjenim suborcom kojem je ukazivala pomoć.

URLIĆ Frane DAVORKA, rođena 1925, Sinj, đak. Clan SKOJ-a 1941. Po kapitulaciji stare Jugoslavije aktivno radi za NOP. Sudionica je masovnih demonstracija srednjoškolske omladine 1941. protiv talijanizacije i fašizacije. Kao đak ženske realne gimnazije u Splitu obuhvaća i okuplja omladinu u SMG, a kasnije i u u USAOH. Clan rukovodstva SKOJ-a i rukovodstva SMG u ženskoj realnoj gimnaziji u Splitu. Za vrijeme kapitulacije Italije organizira i učestvuje u demonstracijama za puštanje svih zatvorenika iz fašističkih zatvora. 25. rujna 1943. se povlači u sastav Mosorskog odreda iz kojega je došla u sastav brigadnog saniteta 1. proleterske NOU brigade 29. rujna 1943. godine iko Aržana. Sudjeluje u borbama na Duvnu, Šuici, Travniku, Vlašiću, oko Jajca, u centralnoj Bosni, na Mrkonjić-Gradu. Tada je upućena, s ranjenicima u sastav 1. proleterske divizije, a odatle s tešim ranjenicima u Italiju, ali u Lici biva raspoređena u pristapske jedinice 11. korpusa, odakle je i prebačena na Vis

gdje ie postala i upravnik bolnice 8. Korpusa. Na toj je dužnosti i zatekao kraj rata u činu poručnika. Clan KPJ postala je 1943.

UJEVIĆ Štipana MIRO, rođen 1924, Krivodol, Imotski, zemljoradnik. Clan SKOJ-a postao je 1940. godina, a član KPJ od 1943. Vrlo aktivan omladinac na terenu. U srpnju 1942. stupa u 3. četu bataljona »Josip Jurčević«, s kojim se bori u velikoj talijanskoj ofenzivi »Albija« na Biokovu, do kraja kolovoza 1942. godine kada je postao borac i komandir odjeljenja 4. kraljevačkog bataljona 1.

proleterske NOU brigade i sa istim nastavio da se bori na Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Teslića i Banje Luke; u IV neprijateljskoj ofanzivi, na Bradini i Ivan-sedlu, Gornjem Vakufu i Bugojnu, Konjicu, Ulogu, Treskavici, Drini i Krčinom brdu, Ifsaru, Sandžaku i Bijelom Polju; potom u V neprijateljskoj ofanzivi na Čelebiću, Zlatnom boru, Tari, Vučevu, dolini Sutjeske, Zelengore, Balinovca i Miljevine, u istočnoj Bosni oko Vlasenice, Zvornika, Caparda, Vranduka, u centralnoj Bosni, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu i oko Travnika, kada je listopada 1943. prekomandiran u Dalmaciju i postao pomoćnik komesara 1. čete 1. bataljona 10. dalmatinske brigade u kojoj je i poginuo kod Graba na području Sinja 1944. godine.

URLIĆ Marjana VICKO, rođen 1916, Drašnice, Makarska, ribar iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP počeo raditi 1941. U NOB-u stupio u siječnju 1943. godine u bataljon »Vid

Mihaljević« s kojim je ušao u sastav 4. dalmatinske brigade i nastavio borbe oko Vrgorca, Sirokog Brijega, Tihaljine, Klobuka, Čerova dola, Cvrsnice, dline Neretve. Učestvuje u prenosu ranjenika zaleđenim Prenjom; bori se sa četnicima u Nevesinjskoj kotlini, a krajem travnja 1943. postaje borac 3. dalmatinske brigade. Dalje ga borbeni put vodi na Ulog, Kalinovik, Brod, Zavajt, Čehotinu, Grac, Popov dol, Čelebiću, Tara, Mratinje i Vučevo. Početkom lipnja 1943. postao borac 6. beogradskog bataljona 1. proleterske

NOU brigade i bori se proboju obruča na Rataju i Miljevini gdje je u žestokim borbama s Nijemcima 13. lipnja 1943. godine poginuo.

URSIĆ Mije MILJENKO, rođen 1919, Donja Brela, Makarska, pomorac. Član SKOJ-a 1941, a član KPJ 1943. U prvoi polovini 1942. stupa u 2. vod

Južnodalmatinske čete, a kasnije 2. četu bataljona »Josip Jurčević« s kojom se bori na području Biokova, do kraja kolovoza 1942. kada je postao borac i puškomitraljezac, kasnije i komandir voda u sastavu 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim nastavio borbe, na Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Čalinca, Teslića i Prnjavora, kada je ušao u sastav artiljerije 1. proleterske brigade, a kasnije u sastav artiljerije 1. proleterske divizije i nastavio borbe u IV neprijateljskoj ofanzivi oko Ivansedla i Bradine, Konjica, Gornjeg Vakufa i Bugojna, Ćićeva, Treskavice na Drini, Krčinom brdu, Sandžak; u V neprijateljskoj ofanzivi na Čelebiću, Zlatnom boru, Vučevu, Zelengori, kada se vraća u bataljon i Dori se na Balinovcu, Miljevini, u istočnoj Bosni na Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Vranduku, Turbetu, u Dalmaciji, Duvnu, Suici, Travniku, Vlašiću, oko Jajca i Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, kada je za vrijeme desata i ranjen, a po izlasku iz bolnice postao je komesar Narodne milicije u Travniku. Poslije rata ostao je u JNA iz koje je penzioniran kao kapetan korvete.

URSIĆ Nikole VIDOSLAV, rođen 1922, Selca, Brač, zemljoradnik. Vrlo mlad je osjetio svu tegobu bijede i neimaštine. Mlad se uključio u omladinski pokret. Član SKOJ-a postao je 1942. Jedan je od prvih boraca svog mjesta. U NOB-u stupio je 1942. na Braču kao borac u bataljon »Vid Mihaljević« s kojim se bori na području Biokova i sa istim je ušao u sastav 4. dalmatinske brigade s kojom se bori u IV neprijateljskoj ofanzivi oko Vrgorca, Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, Tihaljine, Klobuka, Cerov dola, doline Neretve, Plas-grebena. Početkom ožujka po prelasku Neretve 1943. godine sa grupom Dalmatinaca ušao je u sastav 4. kraljevačkog bataljona i sa istim se bori oko Konjica. Uloga, Treskavice, na Drini, Krčinom brdu, Kapku i Ifsaru, Sandžaku, oko Šahovići-Kovren, Bijelog Polja; zatim u V neprijateljskoj ofanzivi, na Čelebiću, Korlatu, Zlatnom boru, Tari, Vučevu, dolini Sutjeske, Zelengori, Balinovcu, Rataju i Miljevini. Vodeći borbu s Nijemcima u zadnjem proboju obruča u pravcu Foča-Kalinovik, u jednom od juriša hrabro je poginuo lipnja 1943. godine.

UVODIĆ Roka VERONIKA, rođena 1924, Klis, Split, domaćica iz siromašne seljačke porodice. Član SKOJ-a 1941. Član KPJ u toku rata. Isticala se u radu u pripremnom razdoblju ustanka. Drugom pölovinom 1942. stupa u NOB-u u Mosećku četu iz koje je ušla u sastav 3. dalmatinske brigade. Sudjeluje u borbama oko Knina i Vrlike, Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, Plas-grebena, doline Neretve. Učestvuje u

prenosu ranjenika zaleđenim Prenjom, zatim se bori u Nevesinjskoj kotlini, kod Uloga, Kalinovika, Broda, Zavajita, na Čehotini, Gracu, Popovu dolu, Čelebiću, Tari, Mratinju i Vučevu. Početkom lipnja 1943. postaje borac 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i bori se u proboju obruča na Rataju i Miljevini. Poginula na Miljevini nad svojim suborcom, 14. lipnja 1943. godine.

VAJIĆ Luke BOŽO, rođen 1923, Mitlo, Trogir, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od kraja 1941. a član SKOJ-a postao je 1942. godine. U Trogirsko-marinskom partizanskom odredu od 1942. Sredinom rujna 1942. dolazi u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade na Tičevo. Učestvuje u borbama na Ključu, Strmici, Sitnici, Jajcu, Kotor-Varošu, Crnom vrhu, Jošavki, Devetinama, Prnjavoru, zatim na Ivan-sedlu, Raštelici, G. Vakufu, Glavatičevu, Treskavici, Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, na Limu, kod Bijelog Polja, na pravcu Čelebić-Zavajit, na Zlatnom boru, Tari, Vučevu, Borovnu, Zelengori, Boanu, Balinoču, Miljevini, Prači, Vlasenici, Drinjači, Zvorniku, Capardima, Nemiloj i u centralnoj Bosni. Poginuo je krajem 1. rujna 1943. godine kod Turbeta (Travnik) kao puškomitraljezac. Član KPJ postao je lipnja 1943. godine.

VALENTA Petra NIKOLA, rođen 1919, Dolac, Split, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. kada postaje i član SKOJ-a, a zatim ulazi u Mosećko-svilajski odred. Po formiranju 3. dalmatinske brigade dolazi u njezin sastav i učestvuje u borbama, oko Knina, Vrlike, Livanjskog i Duvanjskog polja; kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, u teškim borbama preko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, dolinom Neretve, Prenja, Hercegovine Nevesinja-Uloga-Kalinovika, Drine, Sandžaka, Ćehotine-Ljubišnje-Čelebića, Tare, Pive, Mratinja, Vučeva, doline Sutjeske, Zelengore kada početkom lipnja 1943. dolazi u 4. bataljon 1. proleterske NOU brigade i na-

stavlja borbu, ali za kratko. Poginuo 13/14. lipnja 1943. ispred Miljevine.

VELA Mate ANTE, rođen 1921, Podgora, Makarska, đak. Član SKOJ-a postao je 1940 u

Splitu. U NOB-u od prve polovine 1942. u sastav 4. voda Južnodalmatinske čete, a kasnije u Omladinskoj četi »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević«. Bori se na području Biokova do kraja kolovoza kada je postao borac i komandir odjeljenja 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Sudjeluje u borbama na Ključu; zatim na Strmici, oko Manjače, Jajca, u centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Banje Luke, Čalinca, Teslića, na Ivan-sedlu, Raštelici kada je postao član KPJ i komandir odjeljenja, potom oko Gornjeg Vakufa i Bugojna, Čičeva, Lipete i Treskavice, na Drini, Kapku i Krčinom brdu, Ifsaru, Sandžaku, oko Bijelog Polja, Čelebiću, Borju, Zlatnom boru, Tari, Vučevu, dolini Sutjeske, na Zelengori, Ljubinom grobu, Balinovcu, Miljevini, Budnju, na Prači, Vlasenici, Zvorniku. Sredinom srpnja 1943. u jednom od juriša na Capardima poginuo. Član KPJ postao početkom 1943. godine.

VELA Pave NIKOLA, rođen 1920. Podgora, Makarska, pomorac. Član SKOJ-a 1939. godine, a član KPJ od 1940. Jedan od naprednih komunista koji je vrlo aktivno radio na pripremi ustanka Podgori. Učestvova je u nizu ilegalnih akcija. Učesnik razoružavanja žandarma'u Podgori. U travnju 1942. stupa u 3. vod Južnodalmatinske čete, a kasnije Omladinske čete «Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević«. Učestvuje u borbama do kraja kolovoza 1942. na Biokovu kada je kod Lima postao borac, komandir odjeljenja i komandir voda 2. čete 2. Crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade sa kojim učestvuje u borbama na Ključu, Strmici, Sitnici, Jajcu; u centralnoj Bosni oko Kotor-Varoši, Teslića, Prnjavora i Čelinca, u IV neprijateljskoj ofanzivi, na Ivan-sedlu kada je poslije zauzeća istog od bombardiranja njemačke avijacije kontuziran i prebačen u bolnicu u Trešnjevicu u kojoj je i poginuo pred kraj veljače 1943. za vrijeme bombardiranja.

VERONIKA Ivana BOŽIDAR, rođen 1923, Vodice, Šibenik, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Od druge polovine 1941. aktivno radi za NOP, a krajem iste godinel postaje član SKOJ-a. Početkom srpnja 1942. stupa u 1. primorsku četu, da bi krajem iste godine došao u 2. dalmatinsku brigadu. Učestvuje u borbama kroz IV i V neprijateljsku ofan-

zivu, u teškim bitkama na prostoru G. Vakuf-Prozor-Jablanica, Prenj, Kalinovik, potom preko Hercegovine, Crne Gore i Sandžaka kada kao komandir voda uspješno izvršava borbene zadatke. Pri kraju V neprijateljske ofanzive bio je ranjen i upućen u bolnicu. U 2. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade dolazi početkom srpnja 1943. godine kod Zvornika u čijem sastavu nastavlja borbu preko istočne i srednje Bosne do Dalmacije, gdje krajem rujna 1943. godine postaje član KPJ. Početkom 1944. odlazi za komandira čete pri Centralnoj bolnici, a rujna mjeseca, iste godine prekomandiran je u 2. bataljon 1. vojvođanske brigade za komesara čete. Početkom 1945. postavljen je za komesara pozadinskih jedinice iste brigade i na toj je dužnosti dočekao kraj rata, na jugoslovensko-austrijskoj granici, u činu poručnika. Poslije rata ostaje u aktivnoj službi JNA. Umro u Splitu 1978. godine kao p. pukovnik u penziji.

VETMA Joze LUKA, rođen 1918, Klis, Split, radnik. Učesnik radničkih nemira i pobuna u Solinskom bazenu prije rata. Vrlo aktivan u pripremnom razdoblju ustanka. Član SKOJ-a 1941. Učesnik je ilegalnog rada sve do odlaska u NOB-u, u veljači 1943. kada stupa u Mosećki odred iz kojeg je postao borac 4. dalmatinske brigade, s kojim učestvuje u borbama u IV neprijateljskoj ofanzive oko Imotskog, Ljubuškog, Plas-grebena, Neretvi i Nevesinju, da bi travnja 1943. postao borac i starješina 3. dalmatinske brigade s kojom nastavlja borbe kod Uloga, Kalinovika, na Drini, Zavajitu i Sandžaku, kod Ćehoti; ne, Čelebića, Tare i Vučeva kada je početkom lipnja 1943. godine kao starješina i član SKOJ-a postao borac-desetar, a kasnije komandir voda 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavio borbe u proboju V neprijateljske ofanzive u istočnoj Bosni na Zvorniku, Vlasenici, Vranduku, Turbetu, u Dalmaciji kada je postao član KPJ, zatim oko Duvna, Travnika, VI i VII neprijateljskoj ofanzivi, zatim na Sandžaku, u Srbiji, na Palisadu, Valjevu i Beogradu kada je po-

stao vodnik voda PTP. Sudjeluje u proboju Sremskog fronta, i borbama do Zagreba. Kraj rata dočekao je u činu potporučnika.

VEVIĆ MIJO, rođen 1919, Dolac, Split, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od 1942. kada postaje i član SKOJ-a. Krajem iste godine odlazi u partizane i stupa u 3. dalmatinsku brigade, s kojom učestvuje u borbama oko Knina, Vrlike, Dinare, Livanjskog i Duvanjskog polja, kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu u teškim borbama preko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, dolinom Neretve, Jablanice, Prenja, Hercegovine Nevesinja-Uloge-Kalirtovika, Drine, Sandžaka-Ćehotine-Ljubišnje-Čelebića, Tare, Pive, Mratinja, Vučeva, dolinom Sutjeske, Zelengore gdje početkom lipnja 1943. godine dolazi u 4. kraljevački bataljon 1. proleterske NOU brigade i nastavlja borbe, ali za vrlo kratko vrijeme . Poginuo je 13. lipnja 1943. na komunikaciji Foča-Kalinovik ispred Miljevina.

VEŽA Dominka ANTE, rođen 1919, Živogošće, Makarska, kovački radnik. Clan SKOJ-a od prije rata. Radio na pripremi ustanka i na jačanju omladinskog pokreta u svom mjestu. Clan KPJ početkom 1942. Od prve polovine 1942. stupio je u sastav 1. voda Južnodalmatinske čete, a kasnije omladinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević« s kojom se bori na području Biokova do kraja kolovoza 1942. godine kada je postao borac i puškomitraljezac 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Zatim je nastavio borbe na Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Jašavke, Teslicu, Prnjavoru; u IV neprijateljskoj ofanzivi na Bradini, Ivansedlu, Gornjem Vakufu i Bugojnu, oko Konjica i Uloga, Kalinovika. Poginuo je prvih dana travnja 1943. godine po prelasku Drine, u borbi s četnicima i Talijanima na Kapku.

VEŽA Josipa MILAN, rođen 1911, Živogošće, Makarska, pomorac. Clan KPJ od 1941. Vrlo aktivan u pripremnom razdoblju ustanka u svom mjestu. U prvoj polovini 1942. stupa u Južnod.almatinsku četu, a kasnije bataljon »Josip Jurčević«, s kojim se bori na Biokovu, sve do kraja kolovoza 1942. godine kada je postao borac i puškomitraljezac 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i s istim nastavio borbe na Ključu, Strmici, oko Manjače, Jajca, centralne Bosne, oko Kotor-Varoši, Čelinca, Crnogorska Jošavka, Prnjavora i Teslića, na Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjeg Vakufa, Cićevu, Lipeti, Treskavici, na Drini. Kra-

jem ožujka 1943. s komesarom bataljona Vojinom Kadijevićem pravi podvig preplivavši dva puta Drinu, da bi sa desne obale privukli splav. Vodio je borbe na Krčinu brdu, Ifsaru, Sandžaku, Tari, Vučevu, Zelengori, Ljubinom grobu, Balinovcu i Miljevini, kada je bio i ranjen, ali nije htio u bolnicu, već je smogao snage i nastavio da ide s jedinicom u istočnu i centralnu Bosnu kada seje priključio brigadnom sanitetu, radi opravka. Vodeći borbu 1. proleterska u Dalmaciji, na sektoru Ciste Velike 23. rujna 1943. godine, sanitet je napadnut od motorizovanih njemačkih jedinica. Braneći odstupnicu svojim ranjenim i bolesnim suborcima, poginuo je u selu Klarići.

VEŽA Ante RATKO, rođen 1920, Brist, Kardeljevo, ugostiteljski radnik iz siromašne obitelji. Za NOP radi od 1941. godine. Lipnja 1944. dolazi u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim učestvuje u borbama na Vranići, Bitovnji, Trnovu, kod Pljevlja, zatim po prelasku u Srbiju u borbama preko Zlatibora, Palisada, Bajine Bašte, Duba, Kosjerića, Valjeva, Uba, Ralje, Ava-

le, Beograda. Potom oko Sida, Tovarnika, Šidskih Banovaca, Oriolika, u proboju Sremskog fronta i gonjenju neprijatelja preko Sitina, Vukovara, Borova, Caglina, Pleternice, Okučana, Ilove, Dubrave, Vrbovca, do Zagreba gdje je dočekao kraj rata. Demobiliziran iz JNA 1946. godine.

VICIĆ **Balde ANTE,** rođen, 1911 Seget Donji, Trogir, radnik-ribar. Bio kandidat KP. Pokret pomagao od 1941. Godine

1942. stupa u Marinsko-trogirski partizanski odred iz kojeg je rujna 1942. u Tičevu postao borac 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim se borio na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Jošavki, Teslića i Prnjavora; u IV neprijateljskoj ofanzivi na Bradini, Ivati-sedlu, Gornjem Vakufu i Bugojnu, oko Konjica, Uloga i Kalinovika, na Drini, Kapku i Ifsaru, Sandžaku; u V neprijateljskoj ofanzivi na Čelebiću, Zlatnom boru, Tari, Vučevu, dolini Sutjeske. Poginuo je 9. lipnja 1943. godine na Zelengori pred Balinovcem.

VIDEKA Vjekoslava IVANKA, rođena 1924, Splitu, učenica. Potiče i siromašne radničke porodice. Aktivno počela raditi za NOP među srednjoškolskom omladinom. U članstvo SKOJ-a primljena početkom 1943. godine. Pristupa najprije Posadnom bataljonu u Splitu rujna 1943., a listopada 1943. godine kod Bugojna dolazi u 1. crnogorski bataljon s kojim se bori sve do svoje pogibije. Učestvuje u svim borbama svog bataljona oko Travnika, Kupresa, Šuice, Duvna, pa ponovo oko Travnika. Nalazi se u Jajcu u vrijeme Drugog zasjedanja AVNOJ-a, sa svojim drugovima na obezbjeđenju grada. U VI neprijateljskoj ofanzivi bori se na Vlašiću, Vitovlju, r. Ug. Kao borac i bolničarka hrabro podnosi sve teškoće zime 1944. godine u centralnoj Bosni, kod Maslovara, Kotor-Varoši i drugim, oko Mrkonjić-Grada, Šipova i Mliništa, Prozora, Vraniće, Bašarincu, Vitovnja, preko Bjelašnice, Trnova, Foče do Pljevlja. U Srbiji na Zlatiboru, Palisadu, Bajinoj Bašti, Kosjeriću, Ravnoj Gori, Valjevu i Ubu, u borbama za oslobođenje Beograda. Postaje član KPJ u teškim uslovima rata u Srijemu. Poginula je izvlačeći ranjenika u siječnju 1945. godine', između Šida i Tovarnika.

VIDOŠEVIĆ Marka MARKO, rođen 1922, Vrbanj, Hvar, zemljoradnik. Kao omladinac bio je tih, miran i povučen. Kretao se s naprednim omladincima svog sela. Član SKOJ-a 1942. Bio jedan od aktivnih skojevaca. U NOB-u stupa drugom polovinom 1943. u Hvaru, odakle je u listopadu 1943. došao kod Bugojna u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa 2. četom nastavio borbe na Travniku, oko Komara, Šuice i Kupresa, Vlašića, Koričana, Vitovlja, u centralnoj Bosni, Mrkonjić-Grada, Lisini, Mliništa, oko Vukvskog, Makljena, Vraniće, Bašarinca, Bitovne, Sandžaka. U Srbiji na Zlatiboru i Palisadu. U borbi s bugarskim fašistima na Palisadu u kolovozu 1944 u jednom od juriša je poginuo.

VIDOŠEVIĆ Andrije NIKOLA, rođen 1914, Vrbanj, Hvar, zemljoradnik. Član KPJ od 1936. Kao napredni radnik bio je progonjen i zatvoren. Vrlo aktivno radio na okupljanju masa oko KP. Istakao se svojom aktivnosti 1940. godine na izborima gdje su pobijedili kandidati KPJ, a u općinama vlast pripala komunistima. Jedan od organizatora ustanka na Hvaru. U NOB-u stupa 1941: u Hvaru odakle se s prvom grupom otočana prebacio na Biokovo i ušao u sastav 2. čete bataljona »Josip Jurčević«, s kojim se bori na području Bioko-

vo-Neretva do kraja kolovoza 1942. kada je postao borac pa vodnik voda i zamjenik komandira čete 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade s kojim nastavlja borbe na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Čelinca, Teslića; u IV neprijateljskoj ofanzivi oko Bradine i Konjica, Gornjeg Vakufa i Bugojna, Glavatičeva i Treskavice, na Drini, Kapku i Ifsaru, Sandžaku; u V neprijateljskoj ofanzivi oko Celebića, Korlata, Trovrha, Tare, Vučeva, Borovna, Zelengore, Balinvca, Miljevine i Budnja; u istočnoj Bosni na Renovici, Vlasenici, Zvorniku, Vranduku, u centralnoj Bosni, Turbetu, u Dalmaciji, kada je krajem rujna 1943. prekomandiran za komandanta Mosorskog bataljona, a kasnije je postao načelnik 4. splitske brigade na kojoj ga dužnosti i zatekao kraj rata, u činu kapetana. U toku rata je ranjavan. Poslije rata ostao u JNA iz koje je penzioniran, u činu pukovnika. Nosilac je »Partizanske spomenice«.

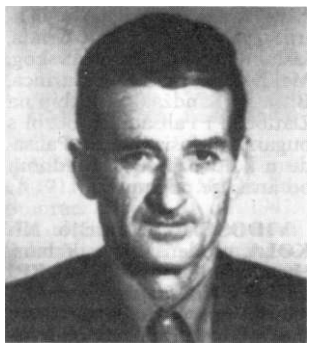
VIDOVIĆ Joze IVO, rođen 1920, s. Sevid, Trogir, zemljoradnik - ribar. Potiče iz siromašne seljačko-ribarske porodice. Godine 1942. već kao SKOJ-evac, stupa u Trogirsko-marinski odred iz kojega u 3. dalmatinsku brigadu, u čijim redovima se bori u Kninskoj i Sinjskoj krajini do početka IV neprijateljske ofanzive. Formiranjem 9. dalmatinske divizije učestvuje u borbama oko Imotskog, Posušja.i Širokog Brijega, zatim na Čvrsnici i Vran-planini, u jakim borbama protiv ustaša i Talijana, na desnoj obali Neretve, zadacima brigade oko prenošenja ranjenika Centralne bolnice preko Prenja do Nevesinja, gdje se ispoljavaju nadčovječanske snage i moral boraca NOR-a. Učestvuje u borbama koje 3. dalmatinke brigada vodi oko r. Ćehotine, na pl. Ljubišnji, kod Celebića, na r. Tari i Pivi, Vučevu, da bi po prelasku Sutjeske početkom lipnja 1943. na Zelengori došao u sastav 3. kragujevačkog bataljona. Učestvuje u razbijanju njemačkih jedinica na Zelengori i Balinovcu. Na Miljevini je poginuo 13. lipnja 1943. godine.

VIDOVIĆ Sibe JOSIP, rođen 1913, Sevid, Trogir, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942, a zatim stupa u Trogirsko-marinski partizanski odred iz kojeg ulazi u sastav 3. dalmatinske brigade. S njom učestvuje u borbama kod Knina, Vrlike, Imotskog, Posušja, Plas-grebena, Širokog Brijega, dolinom Neretve. Učestvuje u prenošenju ranjenika preko Prenja, zatim u borbama kod Nevesinja, na Čehotini, Ljubišnji, kod Čelebića, na Tari, Pivi, Durmitoru, Mratinju i Vučevu. Početkom lipnja 1943. dolazi u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavlja borbu preko Zelengore, Balinovaca i Rataja. Poginuo je 13. lipnja 1943. godine ispred Miljevine.

VIDOVIĆ Luke NIKOLA, rođen 1923, Sevid, Trogir, zemljoradnik. NOP pomaže i za istog radi od 1941. godine. 1942. štupio je u Marinsko-trogirski odred. Član SKOJ-a postao je 1942., a član KPJ u toku rata. Rujna 1942. postao je borac 1. dalmatinske brigade, a krajem 1942 borac 3. dalmatinske brigade i sa istom se bori oko Knina i Vrlike, u IV neprijateljskoj ofanzivi oko Imotskog, Širokog Brijega, Posušja, doline Neretve i Nevesinske kotline, Uloga, Kalinovika, Zavajita, Sandžaka, oko Čehotine, Čelebića, Tare, Pive i Vučeva, kada je početkom lipnja 1943. postao borac, komandir voda i komandir 1. čete 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojim se bori u proboju obruča, zatim u istočnoj Bosni na Prači, Vlasenici, Zvorniku, Capardama, Vranduku, centralnoj Bosni, Turbetu, u Dalmaciji, Duvnu, oko Travnika, Komara, Vlašića, Mrkonjić-Grada, Mliništa, Vraniće, Bitovne, Sandžaka. U Srbiji, na Zlatiboru i Palisadu, Karanu, Valjevu, Ubu i Beogradu kada je listopada 1944. postao komandir čete i na Sremskom frontu. Ožujka 1945. godine teško je ranjen na Menovima kod Šaran-Grada. Kraj rata dočekao je u bolnici u činu potporučnika. Poslije ozdravljenja ostao u JNA iz koje je izašao 1946. godine zbog bolesti. Danas je ratni vojni invalid u mirovini.

VLADIĆ Lovre RAFAEL, rođen 1923, Veliko Brdo, Makarska, zemljoradnik. Član SKOJ-a postao je 1942. godine, a član KPJ u toku rata. U drugoj

polovini 1942. stupio je u bataljon »Vid Mihaljević« s kojim je ušao u sastav 4. dalmatinske brigade i sa njom nastavio borbe oko Imotskog, Vrgorca, Širokog Brijega, Posušja, Tihaljine i Klobuka, doline Neretve i Nevesinja kada je krajem travnja 1943. ušao u sastav 3. dalmatinske brigade i nastavio da se bori kod Uloga, Kalinovika, Zavajita; u V neprijateljskoj ofanzivi u Sandžaku, oko Čehotine, Čelebića, Tare, Pive i Vučeva, kada je početkom lipnja 1943. postao borac, komandir odjeljenja pa vodnik voda i najzad komandir čete u 2. crnogorskom bataljonu 1. proleterske NOU brigade s kojim je nastavio borbe u proboju obruča; zatim u istočnoj Bosni oko Vlasenice, Zvornika, gdje je kao vođa bombaša na jednom bunkeru ranjen. Po ozdravljenju vratio se u sastav bataljona i nastavio borbe u Bosni oko Jajca, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Vraniće, Bitovne, Sandžaka, Srbije, Palisada, Bajine Bašte, Valjeva, Uba, Beograda, na Sremskom frontu, u Srijemu i Slavoniji. Kraj rata dočekao je na dužnosti komandira čete u činu zastavnika kada je otišao u vojnoučilište gdje je ostao u JNA. Penzioniran u činu kapetana. U toku rata više puta ranjavan.

VRVILO Mija PERO, rođen 1923 Brštanovo, Split, zemljoradnik. Vrlo mlad se opredjelio za napredni omladinski pokret. Po okupaciji zemlje radi aktivno za NOP. Clan SKOJ-a 1942. U kolovozu 1942. stupa u Mosečki odred iz kojeg dobrovoljno odlazi u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade, u rujnu 1942. godine u Tičevu. Sa bataljonom je nastavio borbu kao borac i puškomitraljezac na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, u centralnoj Bosni u IV i V neprijateljskoj ofanzivi, na Bradini, Gornjeg Vakufa, Glvatičevu, Treskavici, Drini, Sandžaku, Bijelom Polju, Čelebiću, Korlatu, Trovrhu, Vučevu, Borovnu, Zelengori, Balinovcu, Miljevini; potom u istočnoj Bosni, na Vlasenici kada je ranjen, a zatim je produžio da se bori na Zvorniku. Poslije zauzimanja Zvornika; odsječena je njegova četa koja se priključila Vojvođanskim jedinicama. Pero je ušao u 1. bataljon 1. vojvođanske brigade kao desetar pa vodnik voda i najzad komandir čete u 2. vojvođanskoj brigadi. Kraj rata dočekao je u činu poručnika. Na Loparima kod Avale učestvovao je zajedno s Rusima u uništenju velike njemačke kolone. Zatim kod Bijelog Manastira i na Grubišnom Polju. Član KPJ postao je 1943. Poslije rata ostao je u JNA.

VRVILO Petra MARKO, rođen 1925, Brštanovo, Split, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Bio je član SMG. Za NOP radi od 1942. godine. U 3. dalmatinsku brigadu stupio je u veljači 1943 s kojom učestvuje u borbama kod Imotskog, Posušja, Plas-grebena, Širokog Brijega, dolinom Neretve, zatim u prenošenju ranjenika preko Prenja, potom u borbama kod Nevesinja. Početkom svibnja 1943. maršira preko Uloga, Kalinovika, Broda na Drini i Zavajitu u nove bitke na Čehotini, Ljubišnji, kod Čelebića, na Tari, Pivi, Durmitoru, Mratinju i Vučevu. Početkom lipnja 1943. dolazi u sastav 4. kraljevačkog bataljona u dolini Sutjeske i nastavlja borbu preko Zelengore. Poginuo je 9. lipnja 1943. godine na Bavanu (Zelengora).

VRLJEVIĆ Jovana MIHAJLO, rođen 1913, Konjevrate, Šibenik, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP aktivno radi od početka 1942. godine, a prvih dana listopada iste godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade zajedno sa svojim mlađim bratom Brankom. Odmah se ističe u prvim borbana oko Bosanskog Grahova i Strmice, na Sitnici, što u narednim borbama preko Jajca i centralne Bosne Kotor-Varoš, Jošavka, Crni vrh, Uzlomac, Devetine, Teslić, Prnjavor te na prostoru Teslić-Prnjavor-Banja Luka to stalno i potvrđuje preko Snjegotine, Maslovara, Sipraga, r. Ugra, zapadnih padina Vlašića, Komara, sve do 13. veljače 1943. kada je poginuo u rajonu sela Bojska, istočno od Bugojna u torbi s ustašama i crnom legijom.

VRLJEVIĆ Jovana BRANKO, rođen 1921, Konjevrate, Šibenik, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOp aktivno radi od početka 1942. godine, a prvih dana listopada te godine, zajedno sa svojim starijim bratom Mihajlom odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama kod Grahova i Strmice, na Sitnici, Jajcu, Kotor-Varošu, Crnom vrhu, Jošavki, kod Teslića, na Devetinama i Prnjavora, kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, u teškim bitkama kod sela Bojska, na Ivan-sedlu, G. Vakufu, Glavatičevu, Treskavici, po prelasku Drine na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Čajniču gdje krajem travnja 1943. postaje član SKOJa, nastavljajući borbe na Limu, kod Bijelog Polja, Šakovića, Kovrena, na prostoru Čelebić-Zavajit, Zlatni bor kada prima puškomitraljez, kojim uspješno rukuje preko Tare, Vučeva, Sutjeske, Zelengore, Miljevine, potom preko istočne i srednje Bosne, do Dalmacije. U rujnu 1943. primljen je u članstvo KPJ i raspoređuje u vod PT pušaka, s kojim nastavlja borbe, oko Travnika, Turbeta, sve do 16. prosinca 1943. godine kada je poginuo kod Šuice.

VRDOLJAK IVAN, rođen.. Pribude, Split, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od sredine 1942. godine, kada postaje član SKOJ-a, a krajem iste godine odlazi u partizane i stupa u 3. dalmatinsku brigadu s kojom učestvuje u borbama oko Knina, Vrlike, Dinare, Livanjskog i Duvanjskog polje; zatim kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, u teškim borbama preko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, dolinom Neretve, Jablanice, Prenja, Hercegovine-Nevesinja, Uloga, Kalinovika, Drine, Sandžaka, Čehotine, Ljubišnje, Čelebića, Tare, Pive, Mratinja, Vučeva, Sutjeske, Zelengore. Početkom lipnja 1943. dolazi u 4. kraljevački bataljon 1. proleterske NOU brigade i nastavlja borbe, ali za kratko vrijeme, jer je već 14. lipnja 1943. godine poginuo na komunikaciji Foča - Kalinovik, ispred Miljevne.

VRDOLJAK Frane FABIJAN, rođen 1925, u Splitu, radnik - mehaničar iz radničke obitelji. Za NOP radi od 1941. godine kada postaje i član SKOJ-a i nastavlja ilegalno rad u Splitu do kapitulacije Italije. Drugom polovino rujna 1943. godine stupa u 4. kraljevački bataljon 1. proleterske NOU brigade.

Učestvuje u borbama kod Travnika, Duvna, Šuice, Turbeta, Komara, Vitovlja, Ugra, Skender-Vakufa i rijeke Vrbanje, zatim kod Mrkonjić-Grada, Lisine, Šipova, Mliništa, Raduše, Makljena, na Vranići, Bašerincu, Bitovnji, Trnovu, kod Pljevalja, Kovren. Potom po prelasku u Srbiju u borbama preko Uvea, Zlatibora. Poginuo je između 24. i 27. kolovoza 1944. godine na Palisadu u borbi s Bugarima.

VRCIĆ Jure VICE, rođen 1912, Konjevrate, Šibenik, zemljoradnik. Potječe iz siromašne seljačke obitelji. Kandidat za člana KPJ. Od početka 1942. aktivno radi za NOP. Prvih dana listopada iste godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe na Grahovu, Sitnici, Jajcu, Kptor Varošu, Crnom vrhu, kod Čelinca, Jošavke, na Teslići, Jošavki,. kod Devetina i Klašnice; kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, u teškim borbama, na prostoru Ivan-sedla, Bradine, Konjica, G. Vakufa, Uloga, Kalinovika, gdje krajem ožujka 1943. postaje član KPJ.

Potom učestvuje u borbama na Drini, Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Čajniću, kod Bijelog Polja, Šakovića, Kovrena, na prostoru Čelebić-šuma, Korlata, Trovrha, na Tari, Vučevu, Suhoj, kada prima dužnost komandira desetine, s kojom uspješno komandira u daljnjim borbama, preko Zelengore, Balinovca i Miljevine, a zatim u našoj kontraofanzivi, preko istočne Bosne, u borbama na r. Prači, Han-Pijesku, Vlasenici, sve do Zvornika, gdje je 5. srpnja 1943. godine poginuo u borbi s ustašama i crnom legijom.

VRCIĆ Jure SLAVKA, rođena 1924, Konjevrate, Šibenik, domaćica. Potječe iz siromašne

seljačke obitelji. Napredna omladinka. Od početka 1942. aktivno radi za NOP, a prvih dana listopada iste godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe kod Grahova, Strmice, Manjače, na Jajcu, zatim u centralnoj Bosni, oko Kotor Varoši, Crnog vrha, Jošavke i drugim mjestima, na prostoru: Teslića, Prnjavora, Banje Luke; potom u IV i V neprijateljskoj ofanzivi, u teškim bitkama, na Ivan-sedlu, G. Vakufu, Ćićevu, Glavatičevu, zatim po prelasku Drine, na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru, Čajniče-Goražde, gdje krajem travnja 1943. postaje član SKOJ-a i četna bolničarka, nastavljajući borbe, kod Bijelog Polja, Sekoviča, Kovrena, na pravcu Čelebić-Borje, te na Zlatnom boru, kada pokazuje izvanrednu hrabrost u izvlačenju i pružanju pomoći ranjenicima, često puta ne vodeći računa ni o vlastitom životu. Krajem svibnja 1943. iz rejona Tare-Uzlup prema potrebi, odlazi u prekomandu u centralnu bolnicu u čijem je sastavu i poginula oko 10. lipnja 1943. godine u rejonu Vučeva.

VRCIĆ Paške FRANE, rođen 1920, Konjevrate, Šibenik, radnik. 'Potječe iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. Prvih dana listopada iste godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe na Grahovu, Sitnici, Jajcu, Kotor Varošu, Ćelincu, Crnom vrhu, Jošavki, zatim na Teslići, Jelahu; kroz IV i V neprijateljsku ofanzivi, u teškim bitkama, na prostoru: Konjic, Bradina, Ivan-sedlo, G. Vakuf, Ulog, Kalinovik, potom po prelasku Drine, na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniće-Goražde, kod Bijelog Polja, Sekoviča, Kovrena, na pravcu* Čelebić-šuma, Korlat-Trovrh, Tare, Vučeva, Suhe, u dolini Sutjeske, na Zelengori, Balinovcu, Miljevini, zatim preko istočne Bosne, na Podromaniji, Han-Pijesku, Vlasenici, Zvorniku, potom na Vranduku i srednjoj Bosni, do Dalmacije i natrag, u borbama, oko Travnika, Turbeta, Jajca, Vlašića, Mrkonjić-Grada, Vr-

basa i Šipova, na Mliništima, za vrijeme drvarske operacije, te u nadiranju brigade na istok na predjelima Vukovsko, pl. Vranića, Bitovnja, Bjelašnica, Foča, Sandžak, potom po prelasku u Srbiju, preko Zlatibora, Palisada, Kosierića, Valjeva, Uba, Ralja, Avale, Beograda, Srijema i Slavonije, do Zagreba, gdje dočekuje kraj rata, kao član KPJ i komandir voda. Ranjavan. Poslije rata ostaje u aktivnoj službi u JNA. Umro 3. kolovoza 1980. godine, u Beogradu, kao kapetan u penziji.

VRCIĆ Krste ANTE, rođen 1920, Konjevrate, Šibenik, radnik-zemljoradnik. Potječe iz siromašne seljačke obitelji. Od početka 1942. aktivno radi za NOP. Prvih dana listopada te godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 6. bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Grahovu i Jelaku, zatim u IV i V neprijateljskoj ofanzivi, u teškim bitkama, na području: Ivan-sedlo, Bradina, Konjic, G. Vakuf, Ulog, Kalinovik, na Drini, Kapku, Ifsaru, Čajniće i Goražde. Početkom svibnja 1943.

postaje član SKOJ-a, zatim učestvuje u borbama kod Bijelog Polja, Šekovića, Kovrena, na prostoru Čelebića, Korlata, Trovrha, Tare, Vučeva, Suhe, Zelengori, Balinovca, Miljevine, potom preko istočne i srednje Bosne, do Dalmacije, i natrag, u borbama, oko Travnika, Duvna, Šuice, Vlašića, Mrkonjić-Grada, u koje vrijeme postaje član KPJ i nišandžija na mitraljezu u pratećoj četi bataljona; zatim se bori preko Mliništa, Makljena, Vraniće, Bešerinca, Bitovnje i Sandžaka, u Srbiji u borbama na Zlatiboru, Palisadu, Valjevu, gdje prima dužnost komandira voda i nastavlja borbe preko Avale, Beograda, sve do kraja 1944. kada odlazi na školovanje u SSSR, gdje je i umro 1947. godine.

VRANKOVIĆ Filipa MILIVOJ, rođen 1912, Dol, Hvar, zemljoradnik. U siječnju 1943. godine stupa u četu »Matija Iva-

nje« na Hvaru, a zatim postao borac inžinjerijske čete 1. dalmatinske brigade, s kojom se bori sve do prekomande u Pionirski bataljon u Drvaru početkom 1944. godine, odakle je za vrijeme desanta na Drvar, 25. travnja 1944. godine oko Mliništa postao borac i komandir odeljenja 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojom se bori, oko Makljena, Vraniće, Bašarinca, Bitovnje, Prozora, Sandžaka, a u Srbiji oko Zlatibora, Palisada, Bajine Bašte, Valjeva, Uba i Beograda, da bi zatim nastavio borbe na Sremskom frontu, kada je početkom 1945. godine prekomandiran u inžinjerijsku brigadu s kojom je nastavio borbe, u Srijemu i Slavoniji do Zagreba. Kraj rata zatekao ga je u 2. bataljonu iste brigade. U toku rata je ranjavan. Poslije rata je demobilisan.

VRANČIĆ Petra ŠIME, ro đen 1921, Konjevrate, Šibenik, radnik-bravar. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Napredan omladinac. Prije rata uči zanat u Sremskoj Mitrovici, gdje učestvuje u štrajkovima,

zbog čega je bio uhapšen i zatvaran. Iz Mitrovice se vraća i zapošljava kao bravarski radnik u tvornici Lozovac i priključuje se NOP. Početkom listopada 1942. dolazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Grahovu, Sitnici, Jajcu, Kotor-Varošu, Ćelincu, Jošavki, na Teslići i Jelahu, kao i drugim mjestima centralne Bosne, zatim kroz IV i V neprijateljsku ofanzivi, u bitkama, na prostoru: Ivan-sedlo, Bradine, Konjica, G. Vakuf, Ulog, Kalinovik, na Drini, Krčino brdo, Kapku, Ifsaru, Čajniče i Goražde, Bijelog Polja, šakovića, Kovrena, na prostoru Čelebića Korlata, Trovrha, Tare, Vučeva, Suhe, Zelengore, Balinovca, Miljevine, potom preko istočne i srednje Bosne, do Dalmacije, uvijek u prvim redovima, prvo kao borac, a zatim kao član KPJ i politički rukovodilac. Iz Dalmacije ponovo prelazi u Bosnu i vodi borbe, oko Travnika, Duvna, Šuice, Kovrena, Ugra, Vlašića, Mrkonjić-Grada, Šipova, Mliništa, te u nadiranju Brigade na istok, i po prelasku u Srbiju, preko Zlatibora, Valjeva, sve do rujna 1944. godine kada odlazi u prekomandu u 21. srpsku diviziju, s kojom nastavlja borbe do konačnog oslobođenja. Za vrijeme rata bio je na dužnosti delegata voda, sekretara SKOJ-a i zamjenika komesara čete. Poslije rata ostaje u aktivnoj službi JNA. Penzioniran u činu kapetana bojnog broda.

VRANČIĆ Jose JERE, ro đen 1923, Konjevrate, Šibenik, zemljoradnik. Potječe iz siromašne seljačke obitelji. Od početka 1942. radi za NOP. Prvih dana listopada te godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama, na Grahovu, Sitnici, Jajcu, Kotor-Varošu, Čelincu, Crnom vrhu, Jošavki, na Teslići, Jelahu, zatim kroz IV I V neprijateljsku ofanzivu, u teškim bitkama, na prostoru: Ivan-sedlo, Bradine, Konjica, G. Vakufa, Kalinovika, Drine-Krčinog brda, Kapku, Ifsaru, Čajniče, kada krajem travnja 1943. postaje član SKOJ-a; zatim se bori kod Bijelog Polja, na prostoru Čelebić-šuma, Korlat, Trovrh, na Tari, Vučevu, Suhoj, gdje dobija puškomitraljez, s kojim uspješno rukuje u narednim borbama preko Zelengore, Balinovca, Miljevine, potom u našoj kontraofanzivi, kroz istočnu Bosnu, na r. Prači, Han-Pijesku, Vlasenici, kada postaje član KPJ; zatim preko Drinjače do Zvornika, gdje je 5. srpnja 1943. bio teško ranjen, a potom upućen u bolnicu u Šekoviće. Poginuo je oko 10. srpnja 1943. u Šekovićima, kao teški ranjenik.

VLAHOV Lucijana ANTE, rođen 1922, Vodice, Šibenik, radnik. Potiče iz vrlo siromašne seljačke obitelji. Godine 1939. odlazi u Zenicu i zapošljava se.

Po okupaciji zemlje vraća se u svoje mjesto i krajem 1941. postaje član SKOJ-a i aktivno radi za NOP. Lipnja 1942. stupa u 1. primorsku četu, a početkom listopada iste godine sa »Šibenskom grupom« odlazi u Ključ i ulazi u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama, na Strumici, Sitnici i Jajcu, zatim preko centralne Bosne, Kotor-Varoš, Crni vrh, Jošavka, Teslić, Devetine, Prnjavor, kroz IV i V neprijareljsku ofanzivu, u teškim bitkama, kod sela Bojska, na Ivan-sedlu, G. Vakufu, kada postaje pomoćnik puškomitraljesca, zatim na Glavatičevu, Treskavici, Drini, Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Čajniću, Limu, Bijelom Polju, na prostoru Čelebić-Zavajit, Zlatni bor, Tara, Vučevo, Borovno, Zelen-

gora, Balinovac, Miljevina, ada postaje član KPJ i puškomitraljezac. Bori se dalje preko Jahorine, r. Prače, Han-Pijeska,

Vlasenice, Drinjaće, Zvornika, sve do 7. srpnja 1943. godine, kada je pao kod Caparda, zapadno od Zvornika.

VLAHOV Ante ANTE, rođen 1924, Prvić-Šepurine, Šibenik, konobar. Potječe iz siromašne seljačke obitelji. Vrlo napredan omladinac. Od početka 1942. aktivno radi za NOP. U

partizane odlazi 7. srpnja 1942. godine, ali nije utvrđeno u koju jedinicu. U 2. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade dolazi, u Livnu, krajem kolovoza 1942. godine. Već u prvim borbama, po zapadnoj Bosni, ističe se, posebno na Sitnici i Jajcu, drugom polovinom studenog 1942. godine, što iz borbe u borbu, preko centralne Bosne, to stalno potvrđuje, na Crnom vrhu, pl. Uzlomac, Jošavki, Devetini, Tesliću, Prnjavoru, sve do Srbca i r. Save, a potom natrag do Komara, gdje početkom veljače 1943. postaje član SKOJ-a i puškomitraljezac kojim uspješno rukuje, u teškim borbama kod s. Bojska, na prostoru Ivan-sedlo, Raštelica, Tarčin, Gornji Vakuf, sve do sredine ožujka 1943. godine, kada je poginuo kod Glavatićeva u borbi s četnicima.

VLADOVIĆ Tome FRANE, rođen 1912, Kotlenice, Split, radnik iz siromašne seljačke obitelji. Zapošljava se u Splitu, gdje se upoznaje s naprednim radničkim pokretom. Za NOP radi do ožujka 1942. kada stupa u Mosorski partizanski odred, zatim u 3. dalmatinsku brigadu s kojom učestvuje u borbama kod Knina i Vrlike, zatim u IV i V neprijateljskoj ofanzivi u borbama oko Imotskog, Posušja, Plas-grebena, Širokog Brijega, dolinom Neretve, kod Nevesinja, na Čehotini, Ljubišnji, kod Čelebića, na Tari, Pivi, Durmitoru, Mratinju i Vučevu. Početkom lipnja 1943. postaje borac 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavlja borbu na Miljevini, Prači, Han-Pijesku, Vlasenici, Zvorniku, Capardima, Vranduku, Turbetu, u Dalmaciji, oko Duvna, Šuice, Travnika, kada postaje član KPJ. Studenog 1943. odlazi u prekomandu u 20. diviziju s kojom nastavlja borbu do konačnog oslobođenja. Kraj rata zatekao ga je na dužnosti zamjenika komandanta za snabdijevanje divizije u činu poručnika. Poslije rata je demobilisan. Umro je 1970. godine.

VUČIĆ Luke IVAN, rođen 1921, Lepenica, Šibenik, radnik. Potječe iz siromašne seljačke obitelju. Vrlo napredan omladinac. Odmah po okupaciji zemlje 1941. aktivno radi za NOP kada postaje i član SKOJ-a. Bio je član URS-ovih sindikata. Početkom listopada 1942. odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 2. crnogorskog bataljona 1.

proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama, na Sitnici, Jajcu, Kotor Varošu, Crnom vrhu, Jošavki, kod Teslića, na Devetinama, Prnjavoru, zatim u IV i V neprijateljskoj ofanzivi, u bitkama, na Ivan-sedlu, G. Vakufu, Glavatičevu, Treskavici, Drini, Ifsaru, Čajniču, Limu, Bijelom Polju, na prostoru Čelebić-Zavajit, Zlatni bor, Tara, Vučevo, Borovno, Zelengora, BalinOvac, Miljevina, potom preko istočne i srednje Bosne do Dalmacije, i natrag, u borbama, oko Travnika, Šuice, Jajca, Mrkonjić-Grada, Lisine, Šipova, Mliništa, za vrijeme drvarske operacije; zatim kao član KPJ i nišandžija na mitraljezu, u nadiranju Brigade na istok i po prelasku u Srbiju, u borbama, na Zlatiboru, Palisadu, Valjevu, Ubu, Avali, Beogradu, te preko Srijema i Slavonije, do Zagreba, gdje i dočekuje kraj rata, kao komandir voda u 1. bataljonu, u činu zastavnika. Poslije rata ostaje u aktivnoj službi JNA. Tri puta je ranjavan. Umro je 1972. godine, kao kapetan u penziji.

VUŠKOVIĆ Filipa ANDRIJA MAŽURIN, rođen 1914, Supetar, Brač, zemljoradnik. Potječe iz siromašne porodice. Za NOP počeo raditi 1941. Član KPJ postao je u toku rata. Godine 1942. stupio je u Brački vod, 5. četu bataljona »Josip Jurčević« i bataljonu »Vid Mihaljević«, s kojim je ušao u sastav 4. dalmatinske brigade i bori se u IV neprijateljskoj ofanzivi, oko Vrgorca, Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, Klobuka, Vitine, Carev-Dola, dolinom Neretve i Nevesinjske kotline. Travnja 1943. ušao je u sastav 3. dalmatinske brigade i sa njom se bori u V neprijateljskoj ofanzivi, na Čehotini, Čelebiću, Tari, Pivi, Mratinju, Vučevu, kada je početkom lipnja 1943. postao borac 2. čete 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istom nastavio borbe u proboju obruča, zatim u istočnoj Bosni, na Renovici, Vlasenici, Zvorniku, Capardama, Nemiloj, u centralnoj Bosni, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Komaru, oko Jajca, Vlašića, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Makljena, Vraniće, Bašarinca, Bitovnje, Sandžaka, u Srbiji, na Zlatiboru i Palisadu, Valjevu, Ubu, Beogradu, i svim borba-

ma na Sremskom frontu, u Srijemu i Slavoniji do Zagreba, gdje je dočekao kraj rata kao barjaktar 1. bataljona, u činu starijeg vodnika. Poslije rata se demobilizirao iz JNA. Umro je kao penzioner 1975. godine.

VUNIĆ Petra STANKO, rođen 1914, Lađevci, Šibenik, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Od 1943. aktivno radi za NOP, a listopada 1943. godine kod Bugojna dolazi u sastav PrištapsKih jedinica 1. proleterske NOU brigade. Odmah se ističe u prvim borbama, oko Travnika, Turbeta, Šuice, ponovo oko Travnika, Turbeta, Komara, Ugra, preko centralne Bosne, Skenđer Vakufa, Crnog vrha, Jošavke, zatim kod Mrkonjić-Grada, Lisine, na prostoru Mliništa, za vrijeme drvarske operacije, kada postaje kandidat za člana KPJ, a potom u nadiranju Brigade na istok preko Kupresa, Vukovskog, pl. Bitovnje, Foče, Sandžaka, te po prelasku u Srbiju, u borbama preko Zlatibora, Palisada, Kosjerića, Valjeva, Uba, Avale, Beograda, kada postaje član KPJ i komandir desetine, s kojom uspješno komandira u borbama preko Srijema, sve do 18. siječnja 1945. godine, kadaje poginuo kod Šida, u borbi s Nijemcima.

VULJAN Ivana VLADIMIR, rođen 1923, Sućuraj, Hvar, pomorac. Kao omladinac, od 1942. godine radi sa svojim bratom za NOP, sve do 8. rujna 1943. kada je stupio u NOB-u, na Hvaru, odakle listopada 1943. odlazi, kod Bugojna kao borac i politički delegat voda 1. čete 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU bri-

gade, s kojom nastavlja borbe oko Travnika, Komara, Šuice, Vlašića, Turbeta, centralne Bosne, Mrkonjić Grada, kada je teže ranjen, gdje je izgubio jedno oko, početkom travnja 1944. godine. Po dolasku iz bolnice učestvuje u borbama na Mliništu, Bašarincu, Bitovni, Sandžaku, u Srbiji, na Zlatiboru i Palisadu, na Valjevu, Ubu i Beogradu, da bi u uličnim borbama bio ponovo ranjen. Po izlasku iz bolnice postao je politički delegat voda, Prateće čete, sa kojom nastavlja borbe na Sremskom frontu kadaje početkom 1945. prekomandiran za političkog delegata automatičarske čete, brigade, na kojoj ga je dužnosti i zatekao kraj rata, u činu zastavnika. Vlado se odlikovao bistrinom, političkom nadarenošću i velikom borbenošću. Njegova četa bila je strah i trepet za neprijatelja. Poslije rata prešao je u JRM iz koje je na njegovo traženje demobilisan. Član KPJ postao je u toku rata, u Valjevu.

VULINOVIĆ Mitra ŠPIRO, rođen 1913, Konjevrate, Šibenik, radnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP aktivno radi od početka 1942. godine, a prvih dana listopada iste godine odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, zatim preko centralne Bosne, oko Kotor-Varoši, Crnog vrha, pl. Uzlomca, Jošavke, Teslića te drugim mjestima na prostoru: Teslić-Prnjavor-Banja Luka, zatim u IV neprijateljskoj ofanzivi, u teškim borbama, na prostoru:

Ivan-sedlo, Bradina, Konjic, Gornji Vakuf, Glavatičevo, naročito na Treskavici, u teškoj i krvavoj bici sa takozvanim »jurišnicima« Pavla Đurišića, gdje je za kratko vrijeme bilo nekoliko juriša i kontrajuriša; zatim o prelasku Drine, na Krčinom rđu, Kapku Ifsaru, sve do 23. travnja 1943. godine, kada je poginuo, kod Čajniča, u borbi s Nijemcima i ustašama.

VULETA Jure IVAN, rođen 1913, Postrana, Split, zemljoradnik. Član KPJ od 1944. Za NOP počeo raditi 1941. Učesnik je diverzija: rušenje komunikacija, telefonsko-telegrafskih stupova u Podstrani, sakupio je oružje i municiju. U veljači 1943. stupio je u sastav 3. dalmatinske brigade s kojom je nastavio borbe u IV neprijateljskoj ofanzivi; oko Imotskog, Posušja, Ljubuškog, Širokog Brijega, Plas-grebena, Neretve, u prenosu ranjenika, potom na Nevesinju, Ulogu, Kalinoviku, Brodu, Zavajitu, Ljubušnoj, Čehotini, Tari, Mratinju i Vučevu, kada je početkom lipnja 1943. postao borac 2. dalmatinske brigade i nastavio borbe kroz V

neprijateljsku ofanzivu, sve do 1944. godine, kada kao kuhar odlazi u prekomandu u Štab 2. korpusa, a prosinca 1944. godine iz Beograda u Sidu ulazi u sastav 2. čete 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodeći borbe s Nijemcima u Šidskim Banovcima, 18. siječnja 1945. godine, teško je ranjen, a potom prenesen u bolnicu, gdje je i dočekao kraj rata, u činu zastavnika. Poslije rata je demobilisan. Član KPJ postao je u toku rata.

VUKŠIĆ Vice ĐESANKO MATE, rođen 1923, Mandalina, Šibenik, pitomac brodarske pomorske škole bivše jugoslavenske vojske. Potječe iz siromašne

radničke obitelji. Odmah po okupaciji zemlje, kao vrlo napredan omladinac, aktivno radi za NOP. Početkom 1942. postao je član SKOJ-a. Prvih dana listopada 1942. odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Odmah u prvoj borbi na Bosanskom Grahovu ističe se, kako svojom vojničkom vještinom, tako i hrabrošću, a posebno u teškoj bici na Sutjesci, 19/20. studenog 1942. godine, kada neustrašivo sa svojim drugovima juriša na ustaško-domobransko-njemačke bunkere i rovove i u jednom takvom jurišu, pred zoru 20. studenog 1942. godine je pogi-

VUKŠIĆ Nike ANTE, rođen 1922, Mandalina, Šibenik, radnik. Potječe iz siromašne radničko-težačke obitelji. Vrlo napredan omladinac. Odmah po okupaciji zemlje 1941. uključuje se i aktivno radi za NOP. Početkom 1942. postaje član SKOJ-a, da bi prvih dana listopada, iste godine, otišao u partizane i u Ključu ušao u sastav 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Odmah se ističe u prvim borbama, na Bosanskom Grahovu i »krvavoj« Sutjesci jurišajući na neprijatelja, kao da za sobom ima veliko borbeno iskustvo. Svoju hrabrost potvrđuje u borbama preko Jajca, Skender Vakufa, Kotor-Varoši, pl. Uzlomac, Crnog vrha, sve do 14. prosinca 1942. godine, kadaje između Jošavke i Prnjavora poginuo od četničkog metka.

VUKŠIĆ Mate ANTE, rođen 1925, Mandalina, Šibenik, đak. Potječe iz siromašne radničke obitelji. Vrlo napredan omladinac. Od kraja 1941. aktivno radi za NOP. Početkom 1942. postaje član SKOJ-a. Prvih dana listopada 1942. odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Odmah se istakao u prvim borbama, na Grahovu, Sitnici i Jajcu, jurišajući na neprijatelja. U svakoj narednoj borbi preko centralne Bosne svoju hrabrost i neustrašivost stalno potvrđuje posebno na Kotor-Varoši, pl. Uzlomac, Jošavki, Crni vrh i drugim

mjestima, kao na Teslići i Prnjavoru, sve do sredine siječnja 1943. godine, kadaje poginuo u borbi s njemačko-ustaškim snagama, između Banja Luke i Prnjavora.

VUKŠA Marka PAVLE KALIĆ, rođen 1925, Čista Mala, Šibenik, kovač-zemljoradnik. Potječe iz siromašne seljačke obitelji. za NOP radi od početka 1942. godine, a krajem iste godine bio je hapšen od Talijana. U

lipnju 1942. postao je član SKOJ-a. Listopada 1943. godine, kod Bugojna dolazi u sastav 1. bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama, oko Travnika i Šuice, Turbeta, Komara, na širem prostoru Travnika, potom preko centralne Bosne, oko Kotor-Varoši, Jošavke, Čelinca, na prostoru: Mrkonjić-Grad, Šipovo, Mliništa, za vrijeme drvarske operacije, kada se vodila na ovom terenu vrlo teška borba, s udruženim neprijateljskim snagama. Krajem svibnja 1944. bio je ranjen kod Mliništa, odakle je upućen na liječenje u Petrovu Goru, a potom na Vis. Sa Visa se vraća u svoje mjesto i vrši dužnost komandira stanice mjesne straže, pri komandi područja Šibenik, gdje ostaje na dužnosti do 1950. godine, kadaje demobiliziran u činu starijeg vodnika.

VUKOVIĆ Đuro MILAN, rođen 1922, Cetina, Knin, zemljoradnik. Iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od 1941, a sredinom 1942. godine postaje član SKOJ-a. Krajem te godine stupio je u 3. dalmatinsku brigadu, s kojom učestvuje u borbama kod Knina, Vrlike, u Livanjskom i Duvanjskom polju, kod Imotskog, Posušja, Plasgrebena, Širokog Brijega, dolinom Neretve, zatim u prenošenju ranjenika preko Prenja, potom u borbama kod Nevesinja, Ćehotine, Ljubišnje, Čelebića, Tare, Pive, Durmitora, Mratinja i Vučeva. Početkom lipnja 1943. postaje borac 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavlja borbe na Miljevini, Prači, Renovici, Vlasenici, gdje je 26. lipnja 1943. godine bio teško ranjen, a potom upućen u bolnicu u Šekoviće. Pogi-

nuo je u bolnici oko 10. srpnja 1943, u obruču četnika i Nijemaca s ranjenicima i sanitetskim osobljem.

VUKOVIĆ Nikole MARKO, rođen 1911. Cetina, Knin, zemljoradnik. Potječe iz srednje seljačke porodice. NOP pomaže i za istog radi od 1943. U NOB-u stupio je 1944. u Beogradu. U veljači 1945. postao je borac 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istom se bori, na Sremskom frontu, kao borac i puškomitraljezac, sve do ranjavanja na Mahovima kod Šarengrada, početkom travnja 1945. godine. Kraj rata gaje zatekao u Gajdobri - Bačka. Po povratku u jedinicu je demobiliziran.

VUKOVIĆ JOSIP, rođen 1922, Prapatnica, Vrgorac, zemljoradnik. Za NOP radi od 1941. Član SKOJ-a od početka 1942. godine, a član KPJ od 1943. Bio član općinskog i kotarskog komiteta SKOJ-a. U siječnju 1943. stupio je u bataljon »Vid Mihaljević«. Po formiranju 4. dalmatinske brigade postao borac iste i nastavio borbu kroz IV neprijateljsku ofanzivu, oko Imotskog, Vrgorca, Posušja, Širokog Brijega, Tihaljine, Klobuka, dolinom Neretve i Nevesinjske kotline. Travnja 1943. postao je borac 2. bataljona 3. dalmatinske brigade s kojom se bori u V neprijateljskoj ofanzivi, oko Čehotine, Čelebića, Tare, Pive i Vučeva, kada je početkom lipnja 1943. postao

borac, desetar i politički delegat voda u 1. četi 2. crnogorskog bataljona i nastavio da se bori u proboju obruča, zatim u istočnoj Bosni, na Prači, Han-Pijesku, Vlasenici, Zvorniku, Capardama, Nemiloj, u centralnoj Bosni, na Turbetu, u Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Šuici, na Vlašiću, Vitovlju, oko Jajca i mrkonjić-Grada, na Lisini, Mliništu, Makljenu, na Vranići, Busovačkim kolibama, Bašarincu, Bitovnji, u Sandžaku, potom u Srbiji, na Zlatiboru, Palisadu, Bajinoj Bašti, Valjevu, Ubu i Beogradu, kada je listopada 1944. postao komesar u 5. šumadijskom bataljonu, iste brigade, da bi potom nastavio borbu, na Sremskom frontu, sve do ožujka 1945. godine, kadaje postao komesar čete bataljona za vezu 1. proleterske divizije, na kojoj gaje dužnosti i zatekao kraj rata, u činu kapetana. Poslije rata ostao je u JNA iz koje je penzionisan u činu pukovnika. U toku rata je ranjavan.

VUKOVIĆ Jure JOSIP, ro đen 1922, Selca, Brač, radnik-kamenoklesar. Vrlo mlad se opredijelio za napredni omladinski pokret. Član SKOJ-a od početka 1942. U godini 1942. stupio u Brački vod, zatim u 5. četu

bataljona »Josip Jurčević«, kasnije bataljon »Vid Mihaljević«, sa kojim je ušao u 4. dalmatinsku brigadu, s kojom je nastavio borbe, u IV neprijateljskoj ofanzivi, oko Vrgorca, Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, Klobuka, Tihaljine, Cerov Dola, dolinom Neretve, da bi **U** ožujku, s grupom Dalmatinaca po prelasku Neretve, ušao u sastav 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa njim se bori, kod Konjica, Uloga, Kalinovika, Drine, Krčinog brda, Kapka, Ifsara, Sandžaka, Bijelog Polja; u V neprijateljskoj ofanzivi, na Čelebiću, Zlatnom boru, Vučevu, Sutjesci, Zelengori, Balinovcu, Miljevini, i istočnoj Bosni, na Renovici, Vlasenici, Zvorniku, Capardama, Vranduku, u centralnoj Bosni, Turbetu, kada je 1943. postao član KPJ i komandir izviđačkog voda; zatim u Dalmaciji, Duvnu, Travniku, na Vlašiću, oko Komara, Jajca, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Vraniće, Bitovnje, Sandžaka, u Srbiji, na Zlatiboru, Palisadu, Valjevu, Ubu, Beogradu, kadaje 1944. postao komandir izviđačkog voda brigade i nastavio borbe, na Sremskom frontu, u Srijemu i Slavoniji do Zagreba. Kraj rata dočekao je u činu potporučnika. Ostao je u JNA iz koje je penzioniran u činu kapetana I klase.

VUKOREPA Luke LJUBO, rođen 1922, Dubrava, Šibenik, zemljoradnik. Potječe iz siromašne seljačke obitelji. Odmah po okupaciji zemlje aktivno radi za NOP. U prvoj polovini 1942. postaje član SKOJ-a. Početkom listopada 1942. odlazi u partizane i u Ključu ulazi u sastav 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Ističe se u prvim borbama na Sitnici i Jajcu, Kotor-Varošu, Crnom vrhu, Jošavki, kod Teslića, na Devetinama i Prnjavoru, naročito tokom IV i V neprijateljske ofanzive i teškim i krvavim bitkama, kod sela Bojska, na Ivansedlu, G. Vakufu, poslije čega postaje puškomitraljezac, s kojim uspješno rukuje u borbama s četnicima, na Glavatičevu, Treskavici, potom se bori na Drini, Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, gdje je i primljen u KPJ, a zatim i prima dužnost komandira desetine, koju znalački vodi iz borbe u borbu, kod Čajniča, Goražda, na Limu, kod Bijelog Polja, Šekovića, Komara,

na prostoru Čelebića, Zavajita, na Zlatnom boru, Tari, Vučevu. Ovdje postaje komandir voda, s kojim uspješno komandira, na Borovnu i Sutjesci, sve do 9. lipnja 1943. godine, kadaje junački poginuo, na Borovnu (Zelengori) ispred Balinovca.

VUKOREPA Luke DANE, rođen 1920, Dubrava, Šibenik, zemljoradnik, iz siromašne seljačke obitelji. Odmah po okupaciji zemlje 1941, aktivno radi

za NOP. Član SKOJ-a postao je prvom polovinom 1942, a zatim obavlja dužnost sekretara skojevske organizacije. Početkom listopada 1942, odlazi u partizane i u Ključu stupa u 4. kraljevački bataljon 1-. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama na Grahovu, Sitnici, Jajcu, Kotor-Varošu, oko Crnog vrha, Jošavke, na Tesliću, Prnjavoru, Srbcu, zatim u teškim borbama na Bradini, oko Ivansedla, kod G. Vakufa, Konjica, na Ulogu, kod Kalinovika, na Drini, Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, kod Bijelog Polja, na pravcu Čelebić-Korlat, na Zlatnom boru, Tari, Vučevu, u dolini Sutjeske, na Zelengori, Bavanu, Balinovcu, Miljevini, potom na r. Prači, Renovici, Vlasenici, Zvorniku, Capardama, Vranduku, u Dalmaciji, oko Travnika, Duvna. Poginuo je 16. prosinca 1943. godine kod Šuice kao mitraljezac. Član KPJ postao je krajem travnja 1943. godine.

VUKO Miška IVAN IVO, rođen 1927, Tijarica, Sinj, zemljoradnik. Za NOP radi sve do stupanja u partizane, u srpnju 1943. godine, u Dalmaciji, odakle je u listopadu 1943. godine

došao u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i već 1943. postao član SKOJ-a. Član KPJ postao je veljače 1945. godine. Sa svojim bataljonom učestvuje u borbama, na Travniku, Duvnu, Komaru; u VI i VII neprijateljskoj ofanzivi, u Sandžaku, u Srbiji: na Zlatiboru, Palisadu, Valjevu, Ubu i Beogradu. U svim borbama Ivo je bio primjeran borac. U toku rata ranjavan je više puta. Posebno se istakao u borbama za Beograd, kod Auto-komande i Slavije, zašto je i dobio Orden za hrabrost SSSR i Jugoslavije. Prelaskom na Sremski front već kao istaknuti borac, postao je kurir Štaba 1. proleterske brigade, na kojoj ga je dužnosti i zatekao kraj rata, u činu starijeg vodnika. Poslije rata ostao je u JNA iz koje je izašao 1957. godine u činu kapetana.

VUKIČEVIĆ Lovre JURE, rođen 1914, Radonić, Drniš, zemljoradnik. Za NOP radi od 1941. Bio je jedan od naprednih omladinaca. U početku rujna 1942. stupio je u Mosećko-svilajski odred, a već listopada

1942. postao je borac, komandir odjeljenja, vodnik voda i štapski pisar 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim nastavio borbu, na Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoši, Čelinca, Teslića; zatim u IV neprijateljskoj ofanzivi, oko Konjica, Gornjeg Vakufa, Uloga, Kalinovika, Drine, Krčinog brda, Ifsara, u Sandžaku i Bijelom Polju; u V neprijateljskoj ofanzivi, na Čelebiću, Korlatu, Trovrhu, Vučevu, Suhoj, Balinovcu, Miljevini, u istočnoj Bosni, na Vlasenici, u Zvorniku, Vranduku, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Šuici, Travniku, na vlašiću, u Mrkonjić-Gradu, na Lisini, Mliništu, Vranići, u Sandžaku, u Srbiji, na Zlatiboru, Palisadu, u Valjevu, Beogradu, i svim borbama na Sremskom frontu, u Srijemu i Slavoniji do Zagreba. Kraj rata dočekao je u činu zastavnika. Poslije rata ostao je u JNA iz koje je penzioniran, u činu kapetana I klase. U toku rata postao je član KPJ.

VUKAŠOVIĆ Štipana PETAR PEĆINA, rođen 1919, Dugopolje, Split, zemljoradnik-radnik. Za NOP radi od 1941.

Vojni ilegalac 1941. Član KPJ od 1942. Stupio je u Mosorski odred, a po formiranju 3. dalmatinske u istu i bio komandir čete, s kojom se borio, oko Knina i Vrlike; zatim u IV neprijateljskoj ofanzivi, oko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, Plasgrebena, dolinom Neretve, Nevesinjske kotline i u Sandžaku; u V neprijateljskoj ofanzivi, oko Čehotine, Čelebića, Tare, Pive i Vučeva, kada je početkom lipnja 1943. postao komandir ode-

ljenja, a zatim i politički delegat voda u 2. crnogorskom bataljonu 1. proleterske NOU brigade, s kojom je nastavio borbe u proboju obruča, na Miljevini, potom u istočnoj Bosni, Vlasenici, Drinjači, Zvorniku, Capardama, Nemiloj, centralnoj Bosni, Turbetu, kada je koncem rujna 1943. prekomandiran u Dalmaciju i bio starješina u sastavu 3. dalmatinske brigade i u 12. dalmatinskoj brigadi zamjenik komandanta brigade, na kojoj ga je dužnosti i zatekao kraj rata, u činu kapetana. Nekoliko puta je ranjavan u toku rata. Poslije rata ostao je u JNA iz koje je penzioniran u činu pukovnika.

VUKADIN Jovana DUŠAN, rođen 1910, Vrbnik, Knin, službenik u Beogradu. Potječe iz srednje seljačke porodice. Za NOP radi od početka 1944. Od 25. listopada 1944. godine stupio je u 1. crnogorski bataljon 1. proleterske NOU brigade, s kojom je nastavio borbe, na Sremskom frontu, u Srijemu i Slavoniji. Učesnik je borbi, na Iloku, Šidu, Tovarniku, Orioliku, Mehovima, Vukovaru, Pleternici, Banovoj Jaruzi, Čazmi, Vrbovcu, i drugima. Poslije rata se demobilizirao.

VUJČIĆ Joze MATE, rođen 1925, Orah, Vrgorac, zemljoradnik. Član SKOJ-a postao je 1941. godine, a član KPJ u toku rata. U prosincu 1942. stupio je u bataljon »Vid Mihaljević« s kojim je ušao u 4. dalmatinsku brigadu i nastavio borbe u IV neprijateljskoj ofanzivi, oko Vrforca, Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, Tihaljina, Cerov Dola, Zelenkovca, dolinom Neretve, Čvrsnice, gdje su mu pro-

mrzle noge, ali je nastavio da se bori na Nevesinju. Travnja 1943. ušao je u 3. dalmatinsku i nastavio borbu u V neprijateljskoj ofanzivi, oko Čehotine, Čelebića, Tare, Pive i Vučeva, kada je lipnja 1943. postao borac 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavio borbe u proboju obruča, zatim u istočnoj Bosni, na Renovici, Vlasenici, Drinjači, Zvorniku, Capardama, Nemiloj, u centralnoj Bosni, na Turbetu, Dalmaciji, kada je krajem rujna 1943. prekomandiran u Dalmaciju i ušao u sastav 11. dalmatinske brigade kao rukovodilac, iz koje je poslat u zapadnu Hercegovinu i postao zamjenik komesara Zapadnohercegovačkog odreda, na kojoj ga je dužnosti i zatekao kraj rata, u činu poručnika. Poslije rata ostao je u JNA iz koje je i penzioniran, u činu kapetana I klase.

VUJČIĆ Joze MARIJA, rođena 1920, Kljenak, Vrgorac, domaćica. Član SKOJ-a postala je 1942. godine, a član KPJ 1944.

U drugoj polovini 1942. stupila je u bataljon »Vid Mihaljević«, s kojim je ušla u sastav 4. dalmatinske brigade i u sastav 1. bataljona kao četna bolničarka nastavila borbe, oko Imotskog, Vrgorca, zatim u IV neprijateljskoj ofanzivi, oko Širokog Brijega, Posušja, Tihaljine, Cerov Dola, Zelenkovca, Klobuka, Čvrsnice, Plas-grebena, dolinom Neretve i Nevesinjske kotline. U travnju 1943. ulazi u sastav 3. dalmatinske brigade i nastavlja borbu u Sandžaku. U V neprijateljskoj ofanzivi, oko Čehotine, Ljubišnje, Čelebića, Tare, Pive i Vučeva, kada je početkom lipnja 1943. postala četna bolničarka 6. beogradskog bataljona i higieničarka 1. proleterske NOUb rigade, nastavljajući borbu u proboju obruča, zatim u istočnoj Bosni, na Renovici, Vlasenici, Drinjači, Zvorniku, Vranduku, centralnoj Bosni, Turbetu, Dalmaciji; Duvnu, Travniku, Vlašiću, oko Jajca, Mrkonjić Grada, Lisine, za vrijeme desanta na Drvar, na Mliništu, Vukovsku, Vranići, Bitovnju, kada je ostala s ranjenicima, a zatim je ušla u sastav 5. kozaračke brigade, s kojom je nastavila borbe do kraja rata. Kraj rata je zatekao na dužnosti referenta saniteta ove brigade u činu zastavnika. U toku rata završila je viši sanitetski kurs. Poslije rata ostala je u JNA, gdje je završila školu za Više medicinske sestre. Penzionirana je u činu potpukovnika.

VUJČIĆ-LATIN Martina ANKA, rođena 1922, Vodice, Šibenik, domaćica. Potječe iz siromašne seljačke obitelji. Odmah po okupaciji zemlje 1941. zajedno sa suprugom radi aktivno za NOP. Suprug joj 1942. godine odlazi u partizane, gdje je iste godine i poginuo. Anka i dalje radi na terenu i postaje član SKOJ-a. Početkom 1943. hapse je Talijani i odvode u logor na Molat, a zatim u Italiju. Po kapitulaciji Italije vraća se u domovinu i odmah preko Sjeverno-dalmatinskog odreda, kod Bugojna u listopadu 1943. godine ulazi u sastav 1. proleterske NOU brigade, gdje se odmah ističe svojom hrabrošću i upornošću, čineći sve kako bi što bolje pomogla ranjenim i bolesnim drugovima. Travnja 1944. godine odlazi u prekomandu u Sanitetski bataljon 1. proleterske divizije s kojim na-

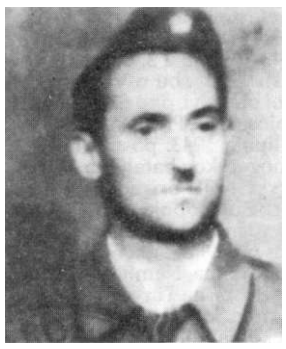
stavlja svoj borbeni i naporni put preko Bosne i Hercegovine, Sandžaka, Srbije, Srijema i Slavonije do Zagreba, gdje i dočekuje kraj rata, u činu starijeg vodnika. Poslije rata je demobilizirana iz JNA.

VUČKOVIĆ Stipe LUKA, rođen 1915, Dugopolje, Split, drumski radnik iz siromašne seljačke obitelji. Odmah po

okupaciji zemlje 1941, aktivno radi za NOP. u Terensku dugopoljsku četu, Mosorski partizanski odred stupio u drugoj polovini 1942. godine, a studenoga iste godine odlazi u 3. dalmatinsku brigadu i kao komandir čete učestvuje u borbama, oko Knina, Vrlike, Dinare, Imotskog, Posušja, Ljubuškog, Širokog Brijega, Plas-grebena, dolinom Neretve. Učestvuje u prenošenju ranjenika preko Prenja, zatim u borbama kod Nevesinja, na Čehotini, Ljubišnji, Čelebiću, Tari, Pivi, Durmitoru, Mratinju i Vučevu. Početkom lipnja 1943. dolazi u 4. kraljevački bataljon 1. proleterske NOU brigade, prvo kao komandir voda, a zatim zamjenik komandira čete. Bori se dalje preko r. Prače, Han-Pijeska, Vlasenice, Zvornika, Caparde, Vranduka, centralne Bosne, Turbeta, u Dalmaciji. Krajem rujna 1943. prekomandovan je za komandanta 4. bataljona 12. dalmatinske brigade i nastavlja borbu do konačnog, oslobođenja. Kraj rata dočekuje kao obavještajni oficir brigade. Član KPJ postao je 1942. godine. Poslije rata ostaje u JNA iz koje je penzioniran u činu majora.

ZAGORAC Đure DUŠAN, rođen 1910, Otišić, Sinj, zemljoradnik. Za radnički pokret se

opredijelio 1937. Kao sezonski radnik bio je organiziran u URS-ovim sindikatima. Po kapitulaciji stare Jugoslavije odmah prilazi organiziranju ustanka, kao simpatizer KPJ. Bio je vrlo aktivan i u NOB-u odlazi u studenom 1941. u grupu Svilaja-Vještić gora. Do odlaska u 1. proletersku Dušan učestvuje u nizu borbi: na žandarmerijsku stanicu Muć, na Maljkovo, na Svilaju, kod Krainovih staja i dr. Bio je kandidat za člana KPJ. Kolovoza 1942. godine postao je borac u Prištapskim jedinicama-artiljerije, 1. proleterske NOU brigade, s kojima je nastavio borbu na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, kada ulazi, 1943. godine u sastav Divizije artiljerije i vodi borbe u IV i V neprijateljskoj ofanzivi, u istočnoj Bosni, Dalmaciji, zatim u VI i VII neprijateljskoj ofanzivi, u Sandžaku, Srbiji, na Palisadu, Valjevu, Beogradu i na Sremskom frontu, u završnim operacijama, gdje je i dočekao kraj rata, u činu starijeg vodnika. Član KPJ postao je 1944. Ratni je vojni invalid. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941«. Poslije rata se demobilisao, kao starije godište.

ZARO Karla JOZO, rođen 1920, Županja, Pelješac, Dubrovnik, trgovački pomoćnik. Od 1941. radi aktivno za NOP, na pripremi ustanka, u prikupljanju hrane, odjeće, oružja, rasturanju propagandnog materijala i prikupljanju novca. Kao aktivan i povjerljiv omladinac, 1942. godine postaje član SKOJ-a, a već travnja 1942. stupa u NOB-u, na Pelješcu, odakle se prebacuje na Biokovo, gdje je postao borac 2. čete bataljona »Josip Jurčević«, s kojom se bori po zagori i Biokovu, s Talijanima, ustašama i četnicima. Kolovoza 1942. postao je borac 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim nastavio borbe, na Ključu, Strmici, Sitnici, Manjači, Jajcu, u centralnoj Bosni: oko Kotor Varoši, Čelincu, oko Banja Luke; u IV neprijateljskoj ofanzivi, na Ivan-sedlu, Raštelici,

Gornjem Vakufu i Bugojnu, Čićevu, Liteti, Treskavici, Drini, Krčinom brdu, Ifsaru, Sandžaku, Šekovići, Kovren i Bijelo Polje; potom u V neprijateljskoj ofanzivi, oko Čelebića, Korlata, Zlatnog bora, na Tari, Vučevu, dolinom Sutjeske, Maglića, Zelengori, oko Ljubinog groba, Balinovca, Miljevine i na Budnju, preko istočne Bosne na Jahorini i Vlasenici. Vodeći borbu s ustašama i Nijemcima za Zvornik, teško je ranjen, a zatim je prebačen u bolnicu. Po ozdravljenju ušao je u sastav 3. čete 1. vojvođanske brigade, s kojom se bori po Majevici, a kasnije je postao komandir čete Dopunskog bataljona, na kojoj ga je dužnosti i zatekao kraj rata, u činu- zastavnika. Poslije rata je ostao u JNA iz koje je i penzioniran u činu potpukovnika. Član KPJ postao je 1943. godi-

ZEHETNER Roberta HRVOJE, rođen 1922, Šibenik, završeni maturant gimnazije. Potječe iz siromašne činovničke obitelji. Vrlo napredan omladinac. Za NOP radi od početka 1942. godine, kada sredinom iste godine, postaje član SKOJ-a, a član KPJ postao je sredinom 1943. godine. Talijani ga hapse zbog sumnje da sarađuje sa NOP-om, ali ga puštaju zbog

nedostatka dokaza. Krajem listopada ili početkom studenog 1942. godine odlazi u partizane i stupa u novoformiranu 3. dalmatinsku brigadu, s kojom učestvuje u borbama po Bosni i Dalmaciji, a zatim u teškim bitkama, preko Imotskog, Posušja, Neretve, Nevesinja, Uloga, Kalinovika, Broda, Zavajita, Cehotina, Ljubišnje, Mratinja, Vučeva, pokazujući u svim tim borbama izvanrednu hrabrost. Početkom lipnja 1943. godine, na Zelengori dolazi u 3. kragujevački bataljon 1. proleterske NOU brigade, s kojim nastavlja borbe, preko Miljevine, Jahorine, Prače, Han-Pijeska, Vlasenice, Zvornika, poslije čega postaje komandir desetine, nastavljajući borbe do Dalmacije, i natrag, oko Travnika, Šuice, Turbeta, Jajca, Mrkonjić-Grada, Sinova, Mliništa, zatim preko Vukovskog, komunikacije Prozor-G. Vakuf, Vraniće, Bitovnje, Bjelašnice, Drine, Sandžaka, Uvea, Zlatibora, Palisada, Kosjerića, Maljena, Valjeva, kada je kao politički delegat voda bio ranjen, a po ozdravljenju opet se vraća u svoju jedinicu, s kojom nastavlja borbe preko Srijema, sve do 7. prosinca 1944. godine, kada je poginuo, između Sida i Tovarnika, jurišajući na njemačke rovove.

ZELIĆ Mijata PETAR, rođen 1915, Žegar, Obrovac, trgovački pomoćnik. Potječe iz siromašne seljačke obitelji. Mlad se uključio u napredni radnički pokret. Od 1941. radi i pomaže NOP. U NOB-u stupio je 1942, kao kandidat KP. Clan KPJ postao je 1943. godine. Listopada 1942. u Ključu postao je borac i politički delegat voda 4. kraljevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade, da bi zatim nastavio borbu na Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, na Kotor-Varošu, Crnom vrhu, Jošavki, Maslovarima, na Tesliću i Prnjavoru, Bradini i Ivan-sedlu, na Gornjem Vakufu, Ulogu, Treskavici, Drini, Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Cajniće-Goražde, kod Bijelog Polja, Šekovića, Kovrena, Celebića, Borja, Zlatnog bora, Tare, Vučeva, dolinom Sutjeske, na Zelengori, Orlovači, Balinovcu, Miljevini; zatim u istočnoj Bosni na r. Prači, Renovici, Vlasenici, Zvorniku, na Capardama, Vranduku, u srednjoj Bosni, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Šuici, oko Jajca i Komara, Mrkonjić-Grada, na Lisini, Mliništu, za vrijeme drvarske operacije, na Makljenu, Vranići, Bašarincu, Bitovni, Trnovo-Pljevlja; u Srbiji, na Zlatiboru, Palisadu, Duba, Valjevu, Ubu, Ralji, Avali i Beogradu, kadaje prekomandiran u sastav 21. divizije, s kojom se kao komesar čete bori se na Sremskom frontu do 13/14. travnja 1945. godine, kada je poginuo između Gorjana i Đakova.

ZEMUNIK Duje ANTICA MALENA, rođen 1918, Krilo-Jesenice, Omiš, tvornička radnica, iz siromašne seljačke porodice. Bila je sindikalno organizovana u URS-ovim sindikatima. Clan SKOJ-a od 1941, a član KPJ postala je 1943. godine. U NOB-u stupila je 1942. godine u Mosorski odred iz kojeg je studenog 1942. ušla u sastav 3. dalmatinske brigade. Bori se kod Knina i Vrlike, Imotskog, Širokog Brijega, Posušja, Čvrsnice, Plas-grebena i dolinom Neretve, učestvuje u prenosu i njego-

vanju ranjenika zaleđenim Prenjom, zatim vodi borbe u Nevesinskoj kotlini. Krajem travnja 1943, postaje borac-bolničarka 3. dalmatinske brigade. Borbeni put je vodi preko, Uloga, Kalinovika, Broda, Zavajita, Cehotine, Graca, Popova dola, Celebića, Tare, Mratinja do Vučeva. Početkom lipnja 1943. postala borac-bolničarka 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavlja borbu na Rataju, Miljevini, u istočnoj Bosni, na r. Prači, Renovici, Vlasenici i Zvorniku, kada je 8. srpnja 1943. godine sa svojom četom, kao isturena jedinica, bila odsječena i priključena Vojvođanskim jedinicama. U sastav brigade"' vratila se listopada 1943. i nastavila borbe, na Travniku, Komaru, Šuici, Vlašiću, u srednjoj Bosni, na Mrkoniić-Gradu, Lisini, Mliništu, Makljanu, Vranići, Bašarincu, Bitovni, Trnovo-Pljevlja, u Srbiji, na Zlatiboru, Palisadu, Valjevu, Ubu i Beogradu, u kojoj je slomila nogu, i ostala u bolnici do kraja rata, kao sanitetski radnik. Poslije rata demobilizirana.

ZLODRE Božidara TONKA, rođena 1923, Split, đak. Potječe iz siromašne radničke porodice koja je vrlo rano ostala bez oca. Završila je školu u Zagrebu, gdje je bila uključena u

omladinski pokret i pomagala NOP, sve do dolaska u Split, početkom rujna 1943. godine, kada je po kapitulaciji Italije u Dalmaciji stupila u NOB-u, u sastav Beogradskog saniteta 1. proleterske NOU brigade, a nešto kasnije u sastav Rudarske čete 4. kraljevačkog bataljona, s kojim nastavlja borbu, kao bolničarka, oko Travnika, Šui-

ce, Vlašića, Jajca, u centralnoj Bosni, oko Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, Kupresa, Vukovskog, Vranića, Bašarinca, Bitovne, Sandžaka, u Srbiji;na Zlatiboru, Palisadu, Jelovoj Gori, Valjevu, Ubu i Beogradu, kada je krajem listopada 1944. prekomandirana za sekretaricu u Štab 1. proleterske divizije, u kojoj je i dočekala kraj rata, kao potporučnik. Poslije rata nastavila je školovanje i bila je u službi ministarstva vanjske trgovine, a po formiranju RO »Ivan Milutinović«, premještena je u isti, kao stručnjak iz kojeg je i penzionirana. Član SKOJ-a postala je 1943. godine, a član KPJ kolovoza 1944. godine.

ZURAK Bože MARKO, rođen 1927, Bijelina, Benkovac, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Član SKOJ-a postao je početkom 1944. godine. Godine 1943. stupa u Bukovički odred, s kojim se bori na području Dalmacije do rujna 1943. godine, kada u Dalmaciji postaje borac 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojom nastavlja borbe, na Duvnu, Travniku, Komaru, Šuici, oko Jajca, Vlašića, Turbeta, po srednjoj Bosni, na Mrkonjić-Gradu i Lisini. Vodeći borbu s njemačkim »trupovima« na Lisini je poginuo, pred kraj travnja 1944. godine.

ŽABICA Petra MILE ŠKAJO, rođen 1922, Vela Luka, Korčula, zemljoradnik, iz seljačke siromašne obitelji. Za NOP radi odmah po okupaciji zemlje 1941. godine, kada je postao član SKOJ-a. Aktivan u pripremnom razdoblju ustanka. U NOB stupio početkom rujna 1942. u Korčulanski odred, oda-

kle je došao u sastav omladinske čete »Ante Torkar« bataljona »Josip Jurčević«, sa kojom se bori do kraja kolovoza 1942. kada je u Livnu postao puškomitraljezac prištapskih jedinica 1. proleterske NOU brigade. Učestvovao je u borbama, na Ključu, Bosanskom Grahovu, Sitnici, u centralnoj Bosni, Kotor-Varošu, Crnom vrhu, Jošavki, Maslovaru, Teslići i Prnjavoru, zatim u IV i V neprijateljskoj ofanzivi, oko Ivan-sedla-Bradine, Gornjeg Vakufa, Treskavice, na Drini, Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, kod Bijelog Polja, Šekovića, Kovrena, Čelebića, Borja, Zlatnog bora, Tare, Vučeva, Sutjeske, gdje je 6. lipnja 1943. godine i poginuo, kao borac za vezu brigade.

ŽAJA Tome JOZO, rođen 1921, Mitlo, Trogir, zemljoradnik. Potječe iz seljačke siromašne obitelji. Jedan od naprednih omladinaca. Za NOP radi od kraja 1941. Član SKOJ-a od 1942. Sredinom iste godine stupa u Trogirsko-marinski odred, s kojim učestvuje u borbama do početka rujna 1942. godine, kada odlazi na Tičevo i stupa u 4. kraljevački bataljon 1. proleterske NOU brigade, s kojom nastavlja borbu na Ključu, gdje se i ističe kao borac, ali je već u slijedećoj borbi 26/27. listopada 1942. godine hrabro poginuo, kod Bosanskog Grahova, u borbi s Talijanima i četnici-

ŽARNIĆ Mate MATE KRANKIN, rođen 1914, Makar, Makarska, zemljoradnik iz siromašne seljačke familije. Jedan od naprednih omladinaca u sv"om selu. Vrlo mlad se opredijelio za radnički pokret. Kandidat KP od 1941. a član KPJ od 1943. Po kapitulaciji stare Jugoslavije radi na prikupljanju i sklanjanju oružja i municije, brine se o vojnim ilegalcima u s. Makru. Osnivanjem prvog ilegalnog NOO u Makru, postao je njegov član, u kojem aktivno radi sve do siječnja 1943. godine, kada postaje borac i desetar u bataljonu »Vid Mihaljević« u kojem je i postao član KPJ i sa istim ušao u 4. dalmatinsku brigadu. Sudjeluje u borbama, oko Vrgorca, Širokog Brijega, Tihaljine, Cerova Dola, Zelenkovca,

Klobuka, Čvrsnice, u dolini Neretve, zatim učestvuje u prenosu ranjenika zaleđenim Prenjom i vodi borbe u Nevesinjskoj kotlini. Krajem travnja 1943. postao borac i starješina 3. dalmatinske brigade i nastavio svoj borbeni püt, preko Uloga, Kalinovika, Broda, Zavajta, Čehotine, Graca, Popova dola, Čelebića, Tare, Mratinja do Vučeva. Početkom lipnja 1943. postao je borac i komandir voda 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i nastavio borbe, na Rataju i Miljevini, potom u istočnoj Bosni, na r. Prači, Renovici, Vlasenici, Zvorniku, Capardama, Nemiloj i Turhetu. Početkom rujna 1943. godine poginuo je, kao komandir voda, na Turbetu.

ŽARNIĆ Bariše ROKO, rođen 1923, Makar, Makarska, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Godine 1942. postao je član SKOJ-a. Drugom polovinom 1942. postao borac bataljona »Vid Mihaljević«, s kojim je ušao u sastav 4. dalmatinske brigade i s njom vodi borbe, oko Vrgorca, Širokog Brijega, Tihaljine, Cerova dola,

Klobuka, Zelenkovca, Cvrsnice i u dolini Neretve, zatim učestvuje u prenosu ranjenika zaleđenim Prenjom, bori se u Nevesinjskoj kotlini. Krajem travnja 1943. postao je borac 3. dalmatinske brigade i nastavio svoj borbeni put, na Ulog, Kalinovik, Brod, Zavajt, na Čehotini, Popovom dolu, Čelebiću, Tari, Mratinju i Vučevu. Početkom lipnja 1943. postao je borac 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa njim nastavlja borbe, na Rataju, Miljevini, u istočnoj Bosni, na r. Prači, Renovici, Vlasenici, Zvorniku, Capardama, Nemiloj, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Šuici, Vlašiću i Vitovlju. Poginuo je početkom siječnja 1944. godine u blizini Turbeta.

ŽDERIĆ Nikole ZORA ZORKA, rođena 1923, Brist-Grnčenik, Kardeljevo, domaćica iz seljačke siromašne porodice.

Od 1941. pomaže NOP, kadaje formirana prva Briška partizanska grupa, u Grnčeniku. Njezin rad sastojao se u prikupljanju hrane, odjeće, a vršila je i kurirsku dužnost. Član SKOJ-a od 1942. godine. U NOB-u stupila je studenoga 1942. godine, u bataljon »Vid Mihaljević«, s kojim ulazi u sastav 4. dalmatinske brigade. Bori se oko Vrgorca, Širokog Brijega, Tihaljine, Cerov dola, Klobuka, Zelenkovca, Cvrsnice, u dolini Neretve, zatim učestvuje u prenosu i njegovanju ranjenika preko zaleđenog Prenja, i u Nevesinjskoj kotlini. Krajem travnja 1943. postala je borac 3. dalmatinske brigade i nastavila svoj borbeni put, na Ulog, Kalinovik, Brod, Zavajt, zatim na Čehotini, Gracu, Popovom dolu, Čelebiću, Tari, Mratinju do Vučeva. Početkom lipnja 1943. postala je borac-bolničarka 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sudjeluje u borbama na Rataju, Miljevini, zatim u istočnoj Bosni, Turbetu i Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Šuici, Vlašiću, na r. Ugar, Vitovlju, Mrkonjić-Gradu, Lisini, Mliništu, Drvaru, Makljenu, Vranići, Bašarincu, Bitovni, Trnovu, oko Pljevlja; potom po prelasku u Srbiju, na Zlatiboru i Palisadu, kadaje kolovoza 1944. godine prekomandirana u sastav saniteta 1. proleterske brigade. Borbeni je put vodi preko Kosjerića, Valjeva, Uba i Beograda, do Sremskog fronta i Slavonije. Kraj rata zatekao ju je kao bolničarku, u sanitetu brigade, u činu starijeg vodnika. Član KPJ postala je tokom 1944. godine. Poslije rata ostala je u Vojnoj bolnici. Umrla je 1970. godine.

ŽEGARAC DANILO, rođen 1922, Split, krojački radnik. Član SKOJ-a postao je 1942. godine, a član KPJ od 1944. Za vrijeme šegrtovanja postao je član USR-ovih sindikata. Učesnik je štrajkova i političkih demostracija u Splitu. Bio je jedan od naprednih omladinaca koji je 1941. učestvovao u oduzimanju i prenosu oružja iz vojne kasarne na Gripama, kao i 1943. godine, za vrijeme kapitulacije Italije, u razoružavanju Talijana. Učesnik je raznih diverzija omladine Splita. U rujnu 1943, stupa kod Aržana u 1. crnogorski

bataljon, 1. proleterske NOU brigade, s kojom je nastavio borbe, na Duvnu, Travniku, Šuici, Vlašiću, kada je teško ranjen početkom travnja 1944. godine, i podlegao ranama u bolnici, u s. Kolo, kod Duvna. Bio je veseo, hrabar i vrlo omiljen među svojim suborcima.

ZIDIĆ Ivana DINKO, rođen 1925, Zavojane, Vrgorac, zemljoradnik iz siromašne seljačke porodice. Član SKOJ-a postao je 1942. godine, a član KPJ u toku rata. Krajem 1942. stupio je u bataljon »Vid Mihaljević«, s

kojim je ušao u 4. dalmatinsku brigadu i nastavio borbe, oko Vrgorca, Širokog Brijega,. Tihaljine, Klobuka, Cerov dola, Zelenkovca, Cvrsnice i doline Neretve. Učestvuje u prenosu ranjenika zaleđenim Prenjom. Bori se u Nevesinjskoj kotlini. Krajem travnja 1943. postao je borac 3. dalmatinske brigade i nastavio svoj borbeni put, na Ulogu, Kalinoviku, Brodu, Zavajitu, bori se na Čehotini, Gracu, Popovu dolu, Čelebiću, Tari, Mratinju i Vučevu. Početkom lipnja 1943. postao je borac 1. čete 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade i s istim nastavio borbe u proboju obruča, u istočnoj Bosni, na r. Prači, Renovici, Vlasenici, Zvorniku, Vranduku, u srednjoj Bosni, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Šuici, Travniku, oko Jajca, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, za vrijeme drvarske operacije, na Makljenu, Vranići, kadaje 1944. došao u Dalmaciju. Kraj rata dočekao je kao terenski radnik u Vrgorcu.

ŽIDIĆ Ante IVO IVAN, rođen 1919, Kardeljevo, zemljoradnik iz siromašne seljačke porodice^Član SKOJ-a od 1941. godine, a član KPJ postao je u toku rata. Učesnik napada na Gradac 23. siječnja 1942. godine, od kada je i postao borac

Gradačke partizanske grupe, a kasnije 1. voda Južnodalmatinske čete, s kojom se bori na području Biokovo-Neretva, odakle je vraćen na terenski

rad. Na terenu je radio sve do početka kolovoza 1942. kadaje ušao u sastav bataljona »Josip Jurčević«, a početkom rujna u bataljon »Vid Mihaljević«, s kojim se bori na području Biokova do ulaska u sastav 4. dalmatinske brigade. Sudjeluje u borbama oko Vrgorca, Širokog Brijega, Tihaljine, Klobuka, Cerov dola, Čvrsnice i doline Neretve. Učestvuje u prenosu ranjenika zaleđenim Prenjom, zatim se bori u Nevesinjskoj kotlini. Krajem travnja 1943. postao je borac 3. dalmatinske brigade i nastavio svoj borbeni put, na Ulog, Kalinovik, Brod, Zavajt, učestvuje u borbama, na Ćehotini,' Gracu, Popovom dolu, Čelebiću, Tari, Mratinju i Vučevu. Početkom lipnja 1943. postao je borac i politički delegat voda u 6. beogradskom bataljonu i nastavio borbe u proboju obruča, zatim u istočnoj Bosni, na r. Prači, Renovici, Vlasenici, Zvorniku, Capardama i Nemiloj, u srednjoj Bosni, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Šuici, Vlašiću, Mrkonjić-Gradu, Šipovu, Mliništu, za vrijeme desanta na Drvar, na Makljenu, Vranići, Bašarincu, Bitovni, Trnovu, Pljevljima, u Srbiji na Zlatiboru, Palisadu, Kosjeriću, Valjevu, Ubu, Ralji i Beogradu, na Sremskom frontu i Slavoniji. Kraj rata zatekao ga je na dužnosti političkog delegata voda, u činu zastavnika. Ranjavan. Poslije rata ostao u JNA iz kojeg je penzioniran u činu potpukovnika.

ŽIVALJ Joze ANTE ZUKO, rođen 1923, Sinj, đak iz siromašne seljačke porodice. Vrlo rano se uključio u omladinski pokret Sinja i već 1939. godine postao je član SKOJ-a. Bio je hapšen i zatvaran od talijanskog okupatora. Po izlasku iz zatvora odlazi u NOB-u i u sastavu Sinjske čete nastavlja borbu, do ulaska u 3. dalmatinsku brigadu, u kojoj je i postao član KPJ i intendant jednog bataljona. Bori se oko Imotskog, Posušja, Širokog Brijega, Plasgrebena i dolinom Neretve, učestvuje u prenosu ranjenika zaleđenim Prenjom i vodi borbe u Nevesinjskoj kotlini; zatim je nastavio svoj borbeni put, na Ulog, Kalinovik, Brod, Zavajt, na Cehotini, Gracu, Popovom

dolu, Čelebiću, Tari, Mratinju i Vučevu. Početkom lipnja 1943. postao ekonom u 1. crnogorskom bataljonu 1. proleterske NOU brigade i nastavio borbu u proboju obruča, na Miljevini, zatim u istočnoj Bosni, r. Prači, Rcnovici, Vlasenici, Zvorniku, Capardama, Nemiloj, Turbetu, Dalmaciji. Vodeći borbe s Nijemcima, krajem rujna 1943. godine kod Aržana u jednoj od juriša poginuo je.

ŽIVKOVIĆ Ive IVE, rođen 1908, Radonić, Drniš, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. NOP pomaže od 1942. U NOB-u stupio početkom 1943. godine u sastav bolnice 9. dalmatinske divizije, s kojom je nastavio svoj borbeni put u pravcu Neretve. Početkom ožujka kod Neretve je postao borac 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i s njom se bori, na Glavatičevu, Treskavici, Drini, Krčinu brdu, Kapku, Ifsaru, na pravcu Čajniče-Goražde, kod Bijelog Polja, Šakovića, Kovrena, Celebića, Borja, Korlata, Zlatnog bora, Tare, Vučeva, Borovna, Zelengore, Bavana, Balinovca, Miljevine; zatim u istočnoj Bosni, na r. Prači, Renovici, Vlasenici, Zvorniku, na Capardima, Nemiloj, u srednjoj Bosni, na Turbetu. Poginuo je 1. rujna 1943. godine, na Turbetu.

ŽIVKOVIĆ Ivana JERE, rođen 1925, Podglavica-Rogoznica, Šibenik, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Aktivno radi za NOP od početka 1942. godine, a krajem kolovoza, iste godine, odlazi u partizane i u Livnu ulazi u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe na Ključu, Grahovu, Sitnici, potom preko Jajca, centralne Bosne, zatim u IV i V neprijateljskoj ofanzivi, u teškim bitkama, na prostoru Ivan-sedlo, Bradina, Konjic, G. Vakuf, kod Kalinovika do Drine, gdje krajem ožujka 1943. postaje član SKOJ-a; zatim po prelasku Drine, na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, Čajniču, kod Bijelog Polja, na pravcu Čelebić-šuma, Korlat-Trovrh-Bakići, na Tari, kada prima puškomitraljez, s kojim uspješno rukuje u borbama, preko Vučeva, Suhe, Zelengore, Miljevine, Jahorine, r. Prače, Han-Pijeska, Vlasenice i Zvornika. Početkom srpnja 1943. kod Caparda prima desetinu i nastavlja borbe preko Nemile i srednje Bosne do Dalmacije, kada se prima u članstvo KPJ, vodeći svoju desetinu iz borbe u borbu, oko Šuice, Travnika, Turbeta, Jajca, Mrkonjić-Grada, kada krajem veljače 1944. prima dužnost komandira voda, s kojim uspješno komandira," sve do 29. svibnja 1944. kadaje junački poginuo u rejonu Mliništa za vrijeme drvarske operacije.

ŽIVKOVIĆ Mate JERE, rođen 1924, Radonić, Drniš, zemljoradnik iz seljačke siromašne obitelji. Već 1942. godine postao član SKOJ-a. Godine 1942. stupio je u Mosećko-svilajski odred iz kojegje listopada 1942. u Ključu postao borac 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, u kojoj je po-

stao i član KPJ 1944. godine. Učestvuje u borbama, na Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, zatim u centralnoj Bosni, Kotor Varošu, Crnom vrhu, Jošavki, oko Teslića i Prnjavora, na Bradini i Konjicu, Čajniče-Goražde, kod Bijelog Polja, Šekovića, Kovrena, Čelebića, Borja, Korlata, Tare, Vučeva, Suhe, Zelengore, Balinovca, Rataja i Miljevine; zatim u istočnoj Bosni, na r. Prači, Renovici, Vlasenici, Zvorniku, Capardama, Nemiloj, i u srednjoj Bosni, na Turbetu, u Dalmaciju, Duvnu, Travniku, Šuici, oko Jajca, Mrkonjić Grada, Šipova i Mliništa. Vodeći borbu s Nijemcima, za vrijeme desanta na Drvar 28/29. svibnja 1944. godine u rejonu Mliništa gdje je poginuo.

ŽIVKOVIĆ Ante JOSIP, rođen 1921, Zečevo-Rogoznica, Šibenik, zemljoradnik. Potječe iz siromašne seljačke obitelji. Vrlo napredan omladinac. Odmah po okupaciji zemlje uključuje se i aktivno radi za NOP. Travnja 1942. odlazi u partizane (nijje utvrđena jedinica u kojoj je bTo), a listopada iste godine odlazi u Ključ i ulazi u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Odmah se ističe u borbama na Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, centralnoj Bosni, zatim u borbama, na Kotor-Varoši, Čelincu, Crnom vrhu, Jošavki i drugim mjestima na prostoru Teslić-Prnjavor-Banja Luka; potom se bori u IV neprijateljskoj ofanzivi, u teškim bitkama, na prostoru Ivan-sedlo, Bradina, Konjic, Gornji Vakuf, posebno na četnička uporišta, Ćićevo, Glavatičevo i Treskavici, gdje su do nogu potučeni takozvani »jurišnici« Pavla Đurišića, zatim se bori na Ustikulini na Drini, sve do 8/9. travnja, kada je kao član SKOJ-a poginuo, na Krčinom brdu, po prelasku Drine, jurišajući na talijanske rovove.

i komandir 3. čete 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Član KPJ postao je početkom 1943. godine. Bori se na Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, na Kotor Varošu, Crnom vrhu, Jošavki, oko Teslića i Prnjavora, zatim oko Bradine i Konjica, Lukača, Gornjeg Vakufa, Uloga, Treskavice, na Drini, Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, kod Bijelog Polja, Šekovića, Kovrena, Čelebića, Borja, Korlata, Tare, Vučeva, Suhe, na Zelengori, Balinovcu, Rataju, Miljevini, u istočnoj Bosni, r. Prači, Renovici, Vlasenici, Zvorniku, Capardama, Nemiloj, u srednjoj Bosni, Turbetu, Dalmaciji, Duvnu, Travniku, Šuici, Vlašiću, oko Jajca, Mrkonjić-Grada, Šipova, Mliništa, za vrijeme drvarske operacije, na Makljenu, Vranići, Bašarincu, Bitovni, Trovrhu, oko Pljevalja; potom po prelasku u Srbiju, na Zlatiboru, Palisadu, Valjevu, Ubu, Ralji i Beogradu, na Sremskom frontu i Slavoniji i svim završnim operacijama. Kraj rata ga je zatekao na dužnosti komandira 3. čete, u činu poručnika. U toku rata je ranjavan više puta. Poslije rata ostao je u JNA, iz koje je prekomandiran 1946. godine u Narodnu miliciju.

ŽIVKOVIĆ Petra JOSO, rođen 1920, Radonić, Drniš, zemljoradnik, iz siromašne seoske obitelji. NOP pomaže od kraja 1941. Član SKOJ-a postao je 1942. U Mosećko-Svilajski odred stupio je 1942. s kojim se bori sve do lipnja 1942. kadaje u Ključu postao borac 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Bori se na Bosanskom Grahovu, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, na Kotor-Varošu, Crnom vrhu, Jošavki, oko Teslića i Prnjavora, oko Bradine, Konjica i Lukača, zatim kod Gornjeg Vakufa, Uloga, Treskavice, na Drini i Ustikulini. Vodeći borbu s Talijanima i četnicima 8/9. travnja 1943. godine, na Krčinom brdu poviše Drine je poginuo.

ŽIVKOVIĆ ĆAKIĆ Sähe ud. Frane LJUBICA, rođena 1914, Dragišići, Šibenik, domaćica. Potječe iz siromašne seljačke obitelji. Vrlo napredna.

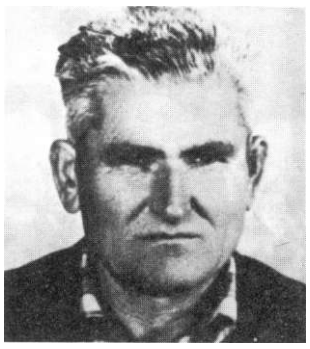

Zivi u Zatonu. Tu se i uključuje u napredni radnički i revolucionarni pokret. Odmah po kapitulaciji stare Jugoslavije i dolaskom okupatora, aktivno radi za NOP. U Primorsku četu stupa svibnja 1942. godine. Kolovoza iste godine, za vrijeme velike racije na tom terenu od strane okupatora i domaćih izdajnika biva ranjena i uhvaćena, potom je upućena u zatvor sku bolnicu u Šibenik, ali ubrzo poslije toga uz pomoć Ljubica Čeži. U odsutnosti je osuđena na smrt. Listopada 1942. odlazi u Bosnu i na prostoru Ključ-Bosansko Grahovo stupa u 3. kragujevački bataljon 1. proleterske NOU brigade, s kojom učestvuje u borbama, na Sitnici, Jajcu, Skender Vakufu, Kotor Yaroši, Crnom vrhu, Košavki, Čelincu, Maslovaru, Devetinama, i drugim mjestima na prostoru Teslić-Prnjavor-Banja Luka, pokazujući se izvanredno hrabrom i kao borac i kao bolničarka, posebno kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, u teškim bitkama, preko; Bradine, Ivan-sedla, Gornjeg Vakufa, Neretve, Glavatićeva, Treskavice, Ustikuline-Drine, Krčinog

ŽIVKOVIĆ Ilije JOSIP, rođen 1915, Radonić, Drniš, zemljoradnik iz siromašne seljačke porodice. NOP pomaže i za istog radi od 1941. godine. U NOB-u stupio je 1942. godine u Mosećko-svilajski odred, u kojem se bori sve do listopada 1942. kada je u Ključu postao borac, desetar, komandir voda

brda, Kapka, Ifsara, na prostoru Čajniče-Goražde, Sandžak-Kovren-Šekovići, Čelebić-Korlat-Bakić, Tare, Pive, Vučeva, dolinom Sutjeske, sve do 8. lipnja 1943. godine, kada je u rejonu Milinklada (Zelengora), poginula od neprijateljr ske avijacije, kao četna bolničarka i član KPJ.

ŽIVKOVIĆ Ignacija MARIN, rođen 1922, Zečevo-Rogoznica, Šibenik, zemljoradnik. Potječe iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od kraja

1941. Clan SKOJ-a od druge polovine 1942. Listopada 1943. odlazi u partizane i kod Bugojna stupa u 3. kragujevački bataljon 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama, oko Travnika, Turbeta, Duvna, Šuice, opet oko Travnika, Turbeta, Komara, Vlašića, Jajca, Vrbasa, sela Dubrave, Hamadžića, Mrkonjić-Grada, Lisine, Šipova. Sredinom svibnja 1944. godine s grupom boraca odlazi za Petrovac radi preduzimanja nekog materijala, ali zbog nastale situacije - desant na Drvar, nije se mogao vratiti u svoju jedinicu, već se priključio 7. krajiškoj brigadi, s kojom nastavlja borbe do srpnja 1944. godine, kada je bio ranjen, a potom upućen na liječenje u Italiju. Prosinca 1944. vraća se iz Italije i do kraja rata radi pri Komandi područja Šibenik, prvo kao borac, a potom skladištar, odakle je i demobilisan krajem rata 1945. godine.

ŽIVKOVIĆ Tome MILJENKO, rođen 1924, Zaton, Šibenik, učenik, iz srednje seljačke porodice. Clan SKOJ-a 1940. godine, a član KPJ je postao prosinca 1941. godine. Bio je zatvoren u Šibeniku od 5. svibnja do 17. studenog 1941. godine, zbog aktivne saradnje sa NOP-om. Svibnja 1942. stupa u 1. primorsku četu, vrši dužnost delegata voda i učestvuje u svim borbama koje vodi četa. Listopada te godine ulazi u sastav Primorskog bataljona, s kojim nastavlja borbe kao komesar čete i komesar bataljona. Početkom siječnja 1943. s bataljonom ulazi u sastav novoformirane 5. dalmatinske brigade, s kojom nastavlja borbe, oko Imotskog, Duvna, Posušja, Cvrsnice, dolinom Neretve, a zatim učestvuje u prenosu ranjenika zaleđenim Prenjom, do Nevesinjske kotline. U svim ovim borbama vršio je dužnost pomoćnika komesara bataljona. Krajem travnja 1943. postao je starješina u sastavu 3. dalmatinske brigade s kojom preko Uloga, Kalinovika, Broda, Zavajta ulazi u V neprijateljsku ofanzivu i učestvuje u borbama, na Čehotini, Gracu, Popov dolu, Čelebiću, Tari i Vučevu, kada 30. svibnja 1943. s još 14 drugova, kod Suhe, dolazi u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Tu je delegat voda, zatim komesar čete, te nastavlja borbe, preko Zelengore, Balinovca, Miljevine, Jahorine, r. Prače, Han-Pijeska, Vlasenice, Zvornika, Caparde, Nemile, srednje Bosne, Turbeta do Dalmacije. Početkom listopada 1943. odlazi u prekomandu u sastav 10. dalmatinske brigade i kao starješina nastavio borbe u Dalmaciji, Bosni, Lici i Sloveniji. Kraj rata gaje zatekao na dužnosti komesara bataljona, u činu kapetana. Poslije rata ostao je u JNA iz koje je penzioniran u činu pukovnika. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941«.

ŽIVKOVIĆ Vice MLADEN, rođen 1911, Zečevo-Rogoznica, Šibenik, zemljoradnik-ribar. Potječe iz siromašne seljačke obitelji. Do 1936. živi na selu i bavi se poljoprivrednim poslovima i povremenim ribarenjem. Vrlo rano se opredjeljuje za napredni radnički pokret. Krajem rujna 1936. dobrovoljno odlazi u Španiju, gdje se na strani republikanske vojske u internacionalnim brigadama bori protiv fašističke falange i diktature. Tu u Španiji 1938. postaje i član KPJ. Od 12. veljače 1939. do 18. lipnja 1941. nalazi se u logorima u Francuskoj, odakle 18. lipnja 1941. odlazi dobrovoljno na rad u Njemačku, a 25. kolovoza 1941. bježi iz Njemačke i 28. kolovoza ilegalno dolazi u Zagreb, gdje ostaje do studenog 1941. godine, kada pod pseudonimom Jeličić Ivan, odlazi u Sarajevo, a potom preko pl. Trebevića odlazi u partizane, u selo Petrovići. Ovdje se zadržao kratko vrijeme i zatim odlazi Čiči u Podromaniju, kada dobiva novo ime i prezime, Lovre Novak, i tu je bio raspoređen na dužnost komesara

čete pri odredu »Zvijezda«, koji je dejstvovao na prostoru: Podromanija-Vareš-Zvijezda. Na ovoj dužnosti bio je do siječnja 1942. kada kod Vareša stupa u 3. kragujevački bataljon 1. proleterske NOU brigade, gdje se postavlja na dužnost komandira desetine. U ovom bataljonu se nalazi do listopada 1942. kada je prekomandiran u dalmatinske jedinice, gdje obavlja razne dužnosti u 2. dalmatinskoj brigadi, a potom u 9. dalmatinskoj diviziji. Kraj rata dočekao je u Trstu na dužnosti šefa naoružanja divizije, u činu

kapetana. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941«. Penzionirani oficir.

ŽIVKOVIĆ Jose MARKO, rođen 1922, Radonić, Drniš, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od početka 1942. godine. Član SKOJ-a od 1942, iste godine stupa u Mosećko-svilajski odred, s kojim se bori sve do listopada 1942. kada u Ključu postaje borac 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Učestvuje u borbama, na Strmici, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, na Kotor-Varošu, Crnom vrhu, Jošavki, oko Teslića, na Prnjavoru i Devetinama, na Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu, Glavatičevu, Treskavici, i kod Drine. Vodeći borbe s Talijanima i četnicima kod Ustikuline pri forsiranju Drine teže je ranjen, krajem ožujka 1943. godine, a zatim prebačen u centralnu bolnicu, u kojoj je u lipnju 1943. godine i poginuo.

ŽIVKOVIĆ Ive MATE, rođen 1913, Radonić, Drniš, zemljoradnik iz siromašne seljačke porodice. Bio je jedan od naprednih seljaka u svom mjestu. Godine 1941. bio je kandidat KP. Za NOP radi od 1941. godine. U 1942. stupa u Mosećko-svilajski odred, s kojim se bori sve do listopada 1942. kada u Ključu postaje borac 3. čete 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade i sa istim nastavio borbu na Sitnici, kod Bosanskog Grahova. U borbi s četnicima kod Sitnice u pravcu Manjače, poginuo je 19. studenog 1942. godine.

ŽIVKOVIĆ Marka MIRKO, rođen 1924, Radonić, Drniš, zemljoradnik. Član SKOJ-a od 1942. godine, te iste 1942. godine stupa u Mosećko-svilajski odred iz kojeg je u listopadu 1942. postao borac 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, i sa istom se bori na Strmici, Sitnici, Jajcu, Kotor-Varoši, Čelincu, oko Teslića, Prnjavora, u IV neprijateljskoj ofanzivi, na Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu i Bugojnu, Glavatičevu, Treskavici. Pri forsiranju Drine, krajem ožujka 1943. godine, razbolio se i dobio tifus, a potom se našao u sastavu Centralne bolnice u kojoj je i poginuo u toku V neprijateljske ofanzive 1943. godine.

ŽIVKOVIĆ Paške MOJMIR, rođen 1922, Zaton, Šibenik, zemljoradnik-radnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Odmah po okupaciji zemlje

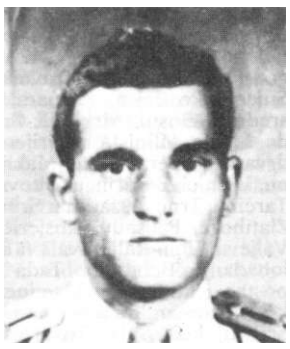
radi za NOP i postaje član SKOJ-a. Lipnja 1943. stupa u Sibensko-trogirski odred, a potom krajem rujna te godine došao u sastav 6. beogradskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe oko Travnika, Luice, Komara, Vlašića, oko Jajca, u srednjoj Bosni, Mrkonjić-Gradu, Sipovu, Mliništu, za vrijeme drvarske operacije, potom u nadiranju Brigade na istok, na Makjan, Vranići, Bašarincu, Bitovni, Trnovu, oko Pljevlja, zatim po prelasku u Srbiju, na Zlatiboru, Palisadu, Kosjeriću, Ubu, Ralji, Beogradu, kadaje postao član KPJ. Zatim kao komandir PT voda u borbama na Sremskom frontu, kod Sida, Tovarnika, Sidskih Banovaca, Oriolika, Bosuta, potom u proboju Sremskog fronta i gonjenju neprijatelja preko Sotine, Vukovara, Caglina, Pleternice. Đakova, gdje je bio i ranjen kao komandir voda u PT četi 1. proleterske brigade, u činu starijeg vodnika, kada ie i upućen u bolnicu, gdje dočekuje kraj rata. Poslije rata ostao je u JNA iz koje je penzioniran u činu majora. Ratni je vojni invalid.

ŽIVKOVIĆ Vice NIKOLA, rođen 1920, Zečevo-Rogoznica, Šibenik, zemljoradnik. Potječe iz seljačko siromašne obitelji. Za NOP radi od 1942. Godine 1943. stupa u Šibensko-trogirski odred, a polovinom listopada te godine, kod Bugojna dolazi u sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Vodi borbe oko Travnika, Luice, oko Jajca, Komara, u srednjoj Bosni, Mrkonjić-Grada, Lisine, Mliništa, za vrijeme drvarske operacije, na Makljenu, Vranići, Bašarincu, Bitovni, Tarčinu, Trnovu, zatim u Srbiji, Zlatiboru, Palisadu, Kosjeriću, Valjevu, Ubu, Ralji, Avali, u oslobađanju Beograda. Tada je postao i komandir desetine s kojom komandira u borbama u Sremu, kod Sida, Tovarnika, Sidskih Banovaca, Oriolika, sve do ranjavanja početkom 1945. godine, kadaje upućen u bolnicu. Član KPJ postao je 1. ožujka 1945. godine. Kraj rata dočekao

kao komandir voda u brigadi KNOJ-a u Beogradu. Poslije rata ostao u JNA i danas je kapetan u penziji.

ŽIVKOVIĆ Bože PETAR, rođen 1924. Radonić, Drniš, zemljoradnik. Potiče iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od druge polovine 1941. Član SKOJ-a od kraja 1941. Uhapšen od strane Talijana, veljače 1942. godine. Bio je zatvoren u Šibeniku dva mjeseca. Početkom listopada 1942. odlazi u partizane i u Ključu stupa u 6. beogradski bataljon. Vodi borbe, na Grahovu, Sitnici, Jajcu, preko centralne Bosne, Kotor-Varoš, Crni vrh, Teslić, kroz IV i V neprijateljsku ofanzivu, u teškim borbama, na prostoru Ivan-sedlo, Bradina, Konjic, G. Vakuf, kod Kalinovika, po prelasku Drine, na Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na prostoru Čajniče-Goražde, kod Pljevlja, Bijelog Polja, na pravcu Čelebić-šuma, Korlat-Trovrh, na Tari, Vučevu, Suhoj. Ranjen je 10. lip-

nja 1943. na Balinovcu i upućen u brigadni sanitet. Koncem studenog 1943. odlazi u Jajce pri VŠ, a potom odlazi u Italiju na kurs tenkista i stupa u 1. tenkovsku brigadu, u kojoj je bio komandir tenka. Rujna 1944. odlazi u SSSR u 2. tenkovsku brigadu, s kojom se vraća u zemlju kao komandir Autovoda i nastavlja borbe do konačnog oslobođenja zemlje. Kraj rata zatiče ga u činu potporučnika. Poslije rata ostaje u JNA iz kojeg je penzioniran, u činu majora. Clan KPJ od veljače 1944.

ŽIVKOVIĆ Stipe VALENTIN, rođen 1913, Zečevo-Rogoznica, Šibenik, zemljoradnik iz siromašne seljačke obitelji. Za NOP radi od prvih dana 1942. U sastav 3. kragujevačkog bataljona 1. proletersko NOU brigade dolazi krajem rujna 1943. u Dalmaciji (Aržano). Vodi borbe kod Šuice, Travnika, Turbeta, oko Jajca, Mrkonjić-Grada i drugim mjestima centralne Bosne, zatim na prostoru Mrkonjić-Grad-Šipovo-Potoci, potom u rejonu Mliništa, za vrijeme drvarske operacije, kada je neprijatelj po svaku cijenu težio da presječe odstupnicu Vrhovnom štabu koji se iz pravca Drvara povlačio ka Kupresu, zatim u nadiranju Brigade na istok, preko Kupresa, Vukovskog-Raduša. Sredinom lipnja 1944. postaje kandidat za člana KPJ i komandir desetine, s kojom uspješno komandira u borbama preko pl. Bitovnja i Bjelašnice, sve do 2. srpnja 1944. godine, kada je kod Trnova, hrabro poginuo u borbi s domobransko-četničkim jedinicama.

ŽIŽIĆ Kaje FRANE, rođen 1919, Čikago, SAD, Solin, Split, radnik. Franini roditelji bili su u SAD. U domovinu su se vratili pred drugi svjetski rat i nastanili u Solinu. Clan SKOJ-a postao u Solinu 1940. godine. Godine 1941. među prvima stupa u 1. solinski odred, a kasnije je ušao u Mosečku četu iz koje je kao dobrovoljac, rujna 1942. u Tičevu postao borac i puškomitraljezac 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade. Tu je početkom 1943. postao član KPJ. Sa svojim bataljonom bori

se, na Ključu, Strmici, Sitnici, Jajcu, u centralnoj Bosni, oko Kotor-Varoša, Crnog vrha, Jošavke, Maslovara, oko Teslića, na Prnjavoru, Ivan-sedlu, Raštelici, Gornjem Vakufu, Glavatičevu, Treskavici, Drini, Krčinu brdu, Kapku, Ifsaru, kod Čajniča-Goražda, kod Bijelog Polja, Šakovića, Kovrena, Celebića, Borja, Zlatnog bora, Tare, Vučeva, Borovna, u dolini Sutjeske. Vodeći borbu s Nijemcima, po prelasku Sutjeske, na padinama Zelengore, u jednom od juriša je poginuo.

ŽIŽIĆ Luke IVANKO, rođen 1912, Solin, Split, radnik iz siromašne seljačke obitelji. Učesnik je štrajkova i političkih manifestacija. Bio je proganjan i zatvaran. Clan KPJ od 1941. Jedan je od organizatora ustanka u Solinu. Učesnik diverzija i sabotaža. Dobrovoljno je stupio u Solinsko-kaštelasnki odred 1941. i zbog neuspjeha tog odreda u početnoj fazi ustanka odlazi za Dinaru, vraća se kući i nastavlja borbu u vršenju diverzija. Početkom 1942. godine odlazi za Dinaru, odakle je rujna 1942. u Tičevu postao borac i

puškomitraljezac 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade, s kojom nastavlja borbe, na Ključu, Strmici, oko Manjaće," Jajca, u centralnoj Bosni, na Kotor Varošu, Crnom vrhu, Jošavki, oko Teslića i Prnjavora, na Ivan-sedlu, Raštelici, oko Gornjeg Vakufa, Čićeva, Lipeta, Treskavice, na Drini, Krčinom brdu, Kapku, Ifsaru, na pravcu Čajniče-Goražde, kod Bijelog Polja, Šahovića, Kovrena, Čelebića, Borja, Zlatnog bora, Tare, Vučeva, Maglića, na Zelengori, Orlovači, Balinovcu, Miljevini, zatim u istočnoj Bosni, r. Prači, Renovici, Vlasenici, Zvorniku, Capardama, Nemiloj, Turbetu i u Dalmaciji. Rujna 1943. prekomandiran u Dalmaciju i bio komandir voda u sastavu 10. dalmatinske brigade. Poginuo je kod Sinja 1944. godine u u borbi s Nijemcima i ustašama.

DODATNI SPISAK*

ALAGIĆ ... STRAHINJA. U NOB-u 1942. Bio borac 2. bataljona. Ranjen listopada 1944. u Sremu.

ALEKSANDAR ... PETAR ACO, rođen 1915, bio je pilot BJV. Došao listopada 1944. u 2. bataljon.

ALEKSIĆ ... PETAR, rođen 1910. U NOB-u od 1943, u 1. bataljon.

AVRAMOVIĆ ... PAŠKO. U NOB-u 1943, u Bugojno. Bio u 2. bataljonu.

BABIĆ ... ANTE. Bio u 4. bataljonu.

BABIĆ ... BOŽO. U NOB-u 1942. Bio u 6. bataljonu.

BABIĆ ... NEDA

BABIĆ ... PAJO. Bio u 3. bataljonu.

BADŽIN Krste MARKO U NOB-u 1942. Sad živi u Beogradu.

BAJĆIĆ . . . BOŽO. U NOB u 1943 iz 3. dalmatinske brigade 6. bataljona

BAKOVIĆ Ilije JAKOV. U NOB-u 1943. Bugojno. Bio u 2. bataljonu.

BARAĆ Ante IVAN. U NOB u 1942. Bio u 6. bataljonu.

BARDIN .. . MATE. U NOB-u 1942. Bio u 3. bataljonu.

BARIŠIĆ ... ANA

BARIŠIĆ .. BORO U NOB-u 1942. Ključ. Bio u 3. bataljonu.

BARIŠIĆ Mate BOŽO Bio u 2. bataljonu.

BAROVIĆ ... DOBRILO, rođen 1920. Bio u 6. bataljonu.

BAŠARIĆ .. . MARIJA Bila u 6. bataljonu.

BAŠIĆ Jevrema DRAGAN Bio u 4. bataljonu.

BAŠIĆ Blaže RAJKO Bio u 4. bataljonu.

BATAK Nikole MITAR, rođen 1921. U NOB-u 1942. Tičevo. Bio u 2. bataljonu.

BEGONJA .. . MARKO, rođen 1915. Bio u 1. bataljonu.

BELAVIĆ-PAULIĆ Ivana MARIJAN. U NOB-u 1942. Oficir BJV.

BENĆIĆ . .. VALENTIN. U NOB-u 1942, došao iz 3. dalmatinske. Bio u 2. bataljonu.

BEVANDA (ili IVANDA) ... JURE. U NOB-u 1942. Došao iz 3. dalmatinske u 3. bataljon.

BIŽIĆ (ili BOŽIĆ) Mije ANTE, rođen 1925. U NOB-u 1942. Bio u 2. bataljonu.

BJEZDIĆ Lovre JURE. U NOB-u 1943. Bugojno. Bio u 4. bataljonu.

BLAŽEVIĆ .. . MATE. U NOB-u 1943. Bugojno. Bio u 3. bataljonu.

BRAJČIĆ . . . MATE

BRAJKOVIĆ Lovre PETAR. U NOB-u 1942. Bio u 4. bataljonu.

BREŠKOVIĆ ... JOSIP U NOB-u 1942. Bio u 4. bataljonu.

BOHNIĆ Mije JOSIP Bio u četi veze brigade.

BUBALO . .. JOZO.. U NOB-u 1943. Bio u 6. bataljonu.

BUDUŠIĆ Ante ANTE. U NOB-u 1943. 4. dalmatinske, 3. dalmatinska. Bio u 3. bataljonu 1. proleterske.

BULJAN . . . VLADO Borac prištapskih jedinica brigade.

CRNJAK . . . VICE

CRNOGAĆA . . . MARKO U NOB-u 1942. bio u 2. bataljonu.

ĆEKO . . . STANKO ili SLAVKO. U NOB-u 1942. Ključ. Bio u 3. bataljonu.

ĆOGELJA (ili ĆOGA) . .. ŠIME, rođen 1917. U NOB-u 1942. Ključ. Bio u 3. bataljonu.

ĆUFILO Ante JOZO, rođen 1920. U NOB-u 1942. Tičevo. Bio u prištapskim jedinicama brigade.

ĆULIĆ Antona MARKO U NOB-u 1943. Bugojno. Bio borac 3. bataljona.

ĆURUVIJA Marka TODE, rođen 1920, Kovačići, Knin. U NOB-u 1941. Bio u stroju u Rudom.

DADIĆ Joze MATE Bio u prištapskim jedinicama brigade.

DAMINIĆ ... MILAN, rođen 1911. Borac 6. bataljona.

DAMJANOVIĆ . . . MILOVAN. U NOB-u 1943. Bugojno. Bio u 2. bataljonu.

DEVIĆ .. i **KATARINA,** rođena 1925. Bila u 5. bataljonu.

DOLOVIĆ . .. TONĆI. Bio borac prištapskih jedinica brigade.

DRAGIĆEVIĆ Stjepana BOŽIDAR, rođen 1925. Blato Korčula. U NOB-u 1943. Bugojno. Bio u 3. bataljonu.

DRAGIĆEVIĆ Bože ĐURO, rođen 1929. U NOB-u 1943. Bugojno. Bio borac 1. bataljona.

DRAGIĆEVIĆ ... MILE.

DUKŠIĆ ... IVAN. U NOB u 1942. u 3. dalmatinsku. U V ofanzivi u 3. bataljonu.

DULČIĆ ... IVO. U NOB-u 1942. Bio u 3. dalmatinskoj brigadi. U V ofanzivi u 4. bataljonu.

DUMANIĆ Marka ANTE, rođen 1907, Split. U NOB-u 1943. Bio u 1. bataljonu, a zatim u 4. splitsku brigadu.

ĐURIĆ ... ĐURO. Bio u 2. bataljonu.

EDEN ... VIDA. U NOB-u 1942.3. dalmatinsku, u V ofanzivi u 1. proleterskoj brigadi.

FILIPOVIĆ ... SILVIJE. U NOB-u 1942. 3. dalmatinsku, u V ofanzivi u 3. bataljon 1. proleterske

FRANIĆ Jure IVAN. Općina Vrgorac. U NOB-u 1943. 4, a zatim u 3. dalmatinskoj brigadi, u V ofanzivi u 2. bataljonu.

GALIĆ ... LAZO (ili GOLIĆ)f

GAZIVODA Save MILAN, borac 2. bataljona.

GIZDIĆ ... MATE. U NOB u 1942. u 3. dalmatinsku brigadu, u V ofanzivi u 2. bataljonu.

GRLIĆ J. ANKA. Dubrovnik, rođena 1924. Borac 4. bataljona.

GRLIĆ . .. MARKO. U NOB-u 1943. u 3. dalmatinsku

* U ovom spisku nalaze se oni borci za koje se nije moglo sakupiti odgovarajuće podatke. Autori su se trudili da i za ove borce sačine kratke biografske podatke ali to nisu uspjeli do ulaska ove knjige u štampu. Razloga za to ima više. Prije svega dio preživjelih boraca nije dostavio upitnik, zatim neki općinski odbori SUBNOR-a nisu odgovorili zahtjevu i si.

Autori pretpostavljaju da u ovom spisku ima boraca koji nisu iz Dalmacije, ali nisu mogli utvrditi te činjenice.

brigadu, u V ofanzivi u 3. bataljon.

GRUBIŠIĆ Miloša SRETEN. Bio borac 3. bataljona.

HALENČIĆ ... JOSIP. Bio borac 3. bataljona.

ILIĆ .. . BOGDAN. U NOB u 1943. Bugojno. Borac 1. bataljona.

ILIĆ ... NIKOLA, rođen 1923. Borac 2. bataljona.

IVANIŠEVIĆ Duje DRAGOLJUB. U NOB-u 1943. Bio borac 2. bataljona

IVIĆ Pavla VLADO FERDINAND, rođen 1914. Vranjic, Split.

IVKOVIĆ Bože NIKOLA U NOB-u 1943. Bugojno. Borac 2. bataljona.

JAJIĆ ... MARTIN. Borac 6. bataljona.

JELAVIĆ Ljube PETAR Borac 4. bataljona. Iz Rača kod Vrgorca.

JELIĆ ... DRAGO. U NOB u 1942. Borac 2. bataljona.

JELOVIĆ Jure PETAR, rođen 1918. Borac 6. bataljona.

JOGIĆ (ili JOKIĆ) ... ŽIVKO

JOKIĆ ... MARTIN.

JOVIĆ ... MARIJA, rođena 1923. Borac 2. bataljona.

JURAGA ... STANKO.

JURAN Nikole TIHOMIR

KANDŽIJA Šime PETAR, rođen 1912. U NOB-u 1942. u 3. dalmatinsku, u V ofanzivi borac 2. bataljona.

KARAJA ... (iz Dalmacije).

KATIĆ . .. ANDRIJA. Borac 6. bataljona.

KAUN ... MIRKO Došao iz 3. dalmatinske brigade u V ofanzivi u 3. bataljon.

KLASNIĆ Đure ARSENIJE, rođen 1927. Borac 1. bataljona.

KNISURIĆ .. . MATO. Bio borac 3. bataljona.

KOLJAN ... JOVICA U NOB-u 1942. 3. dalmatinska brigada u V ofanzivi u 2. bataljon.

KOMANDŽIJA ... PETAR.'U NOB-u 1943. Bugojno. Bio borac 3. bataljona.

KOSELOVIĆ ... NIKOLA, rođen 1919. Borac 6. bataljona.

KOŠARIĆ ... STIPE Bio borac'1. bataljona.

KOŠTAN .. . MARIJA JANJA. Borac 6. bataljona.

KOVAČEVIĆ Stojadina ANIJAN. Bio borac 3. bataljona.

KOVAČEVIĆ Ante VESNA, rođena 1926. Borac 4. bataljona.

KRANJAC ... VICKO Borac 6. bataljona.

KRGOVIĆ Ivana IVKA, rođena 1922.

KRILIĆ Vicka NIKO. Borac 4. bataljona.

KRNETA ... JOVAN. Bio borac izviđačke čete brigade.

KRNOBABIĆ ... JELA, rođena 1923. Bila borac 4. bataljona.

KRSTIĆ ... JOSO Borac 6 bataljon.

KRSTIĆ ... MIRKO Borac 6. bataljona

KRSTIĆ .. . NIKO. Borac 6. bataljona.

KRUNIĆ .. . ANTE. Borac 3. bataljona.

KRZMAN ... ŽIVKO

KUKOLJ ... TODOR Borac 1. bataljona.

KURTOVIĆ Nikole STIPE Borac 3. bataljona.

KUTLAČA ... STOJAN

LALIĆ . .. GOJKO

LIČINA ... ANTE. Borac 6. bataljona.

LUČIĆ-LUCIĆ ... JANJA. Borac 4. bataljona.

LUČIĆ Stjepana BOŽIDAR.

LUKIĆ ... MARJAN Borac 4. bataljona.

LUKIĆ ... MIHAILO Borac 4. bataljona.

LUKIĆ Milosava VITOMIR.

LJUBIČIĆ ... LJUBISAV. U NOB-u 1943. Od listopada 1943. borac 2. bataljona. Ranjen 17. siječnja 1945. na Sremskom frontu.

LJUBIČIĆ Mihaila PETAR, rođen 1919. U NOB-u 1943. Bio borac 2. bataljona.

MANDIĆ K. PAŠKO RAŠKO, rođen 1924. Borac pristapskih jedinica 1. proleterske brigade.

MARIN .. . MILOŠ. Borac 6. bataljona.

MARKOVIĆ Ivana MILJENKO. Borac 6. bataljona. Nije dao podatke.

MARKOVIĆ ... STANISLAV. Borac pristapskih jedinica.

MATIJEVIĆ . .. NIKOLA Borac 1. bataljona.

MEDIĆ Pave IVANKA U NOB-u 1942. U 3. dalmatinsku brigadu. Lipnja 1943. borac 2. bataljona.

MEZINA ... IVO. Borac pristapskih jedinica.

MIHIĆ ... ZVONKO Borac pristapskih jedinica. Bolovao od tifusa.

MIHAILOVIĆ ... TOMO Općina Benkovac. U NOB-u 1943. u Bugojnu. Borac 3. bataljona. Poginuo siječnja 1944. godine, na Vlašiću.

MIHALJEVIĆ Petra IVO, Borac 3. bataljona od listopada 1943. u Bugojnu.

MIKIN ... MARIN Borac 6. bataljona.

MIKULANDRA ... ŽIVKO. Borac pristapskih jedinica. U NOB-u 1942.

MILAS Paška VESELA

MILETA ... JOZO. Borac 1. bataljona.

MILiĆIĆ ... STOJAN STJEPAN. U NOB-u 1943. Borac pristapskih jedinica.

MILINKOVIĆ . . . RADOVAN, rođen 1921. U NOB-u 1943. Borac 6. bataljona.

MILIŠIĆ ... MARTIN BUGAR. Borac 4. bataljona.

MISINA ... ĐURO. Borac pristapskih jedinica brigade.

MILJUŠ ... DANE. Borac 6. bataljona.

MIŠIĆ Špira MILE, rođen 1926. U NOB-u 1942. Borac 2. bataljona.

MOJTIĆ Ive MATE MATACIN. Borac 3. bataljona. Živ.

MRDA (ili RODE) JURE Borac 3. bataljona.

MRDA Miroslava HRANISLAV, rođen 1922. Borac od listopada 1943. Borac 3. bataljona.

ODAK ... STIPE. U NOB-u od 1942. borac 1. bataljona.

ODOVIĆ ... DRAGO. Borac 6. bataljona.

ORLOVIĆ Đure DANE, ro den 1926. Borac 6. bataljona.

OSTOJIĆ Josipa STIPE, rođen 1922. U NOB-u 1942. Borac 2. bataljona.

PADJANIN ... BRANKO U NOB-u 1942. u 3. dalmatinsku. Ožujka 1943. na Neretvi postao borac 3. bataljona.

PAVLIĆ Ivana IVAN Borac 2. bataljona.

PERAZIĆ Petra DRAGO, rođen 1923. U NOB-u od 1943. Borac 2. bataljona.

PERKOVIC Pere JURE

PERKOVIĆ Petra KUZMAN. Borac 6. bataljona.

PETRIČEVIĆ . . . DARKO

PIVAC .. . MARIJA

PIVAC Jose SLAVKO Borac od 1943. Bio u 2. bataljonu. Živ.

PODARAN ... DESANKA, rođena 1925. Borac 4. bataljona.

POLDA ... PAŠKO U NOB-u 1942. Borac 3. bataljona.

POLJIĆAK ... LJUBO. Borac 3. bataljona.

POPLAŠEN ... IVAN

POPOVIĆ Jakova DUŠAN, rođen 1925. Borac 1. bataljona.

POPOVIĆ ... GOJKO. U NOB-u 1942. Prekomandovan u 9. diviziju.

POPOVIĆ-PERKOVIĆ Ante LJILJANA. Borac 6. bataljona.

POŠA ... NIKOLA. Borac prištapskih jedinica brigade.

PRKIĆ Ivana MARJAN, rođen 1925. U NOB-u 1942. Borac 6. bataljona. Teško ranjen na Vrbovcu 6. svibnja 1945.

PULJANIN ... BOŽO Došao iz 3. dalmatinske u 3. bataljon, a zatim u vojvođansku jedinicu.

PUPOVAC Spase FERDO

PUTNIKOVIĆ ... NIKOLA, rođen 1920. U NOB-u 1942. Borac 4. bataljona.

RADIĆ ... JANKO Borac prištapskih jedinica.

RADIĆ Grge JOZO. U NOB u 1942. Borac 4. bataljona.

RADIĆ Stipe PETAR

RAGIĆ Dušana FILIP, rođen 1923. Borac 6. bataljona.

RAMAŽDA ... MARKO Borac 1. bataljona.

REIĆ-DUMANIĆ (ili DUNANĐIĆ) Josipa MARIJA, rođena 1920. Borac 3. bataljona.

ROGLIĆ ... STIPE. Borac prištapskih jedinica brigade.

ROLENCI ... KLENGO Borac prištapskih jedinica brigade.

ROŽIĆ .. MITAR Borac prištapskih jedinica brigade.

RUJAN .. . MILOŠ Borac prištapskih jedinica brigade.

RUŽIĆ . . . LJUBO. Borac 4 bataljona. Živ. Nije htio dati podatke.

SEKSO . . . JERKO Borac prištapskih jedinica brigade.

SIKMICA .. VJEKOSLAV, rođen 1920. U NOB-u 1942. Borac 6. bataljona.

STIPETIĆ (ili SIPETIĆ). U NOB-u 1942. Borac 3. bataljona.

SLADIĆ-BARTULIN . .. MARIJA, rođena 1922. U NOB-u 1942. Borac 2. bataljona. Živa. Nije htjela dati podatke.

SLANIĆ . . . NEDA U NOB-u 1943. u 3. dalmatinskoj. Lipnja 1943. borac 3. bataljona.

SLAVICA (ili SAVICA) . . . SAVO. Borac prištapskih jedinica brigade.

SOLDO Petra NEDELJKO, rođen 1926. U NOB-u 1942. Ranjen travnja 1945. na Sremskom frontu. Borac 2. bataljona.

SPASOJEVIĆ . .. BORIVOJE, rođen 1905. Borac 6. bataljona.

ŠRBIN Mije STJEPAN, rođen 1914. Borac 4. bataljona.

SRDIĆ ... PETAR. Borac 4. bataljona.

STANĆIĆ ... DRAGO U NOB-u 1942. Bio u 3. dalmatinskoj brigadi. Lipnja 1943. postao borac 2. bataljona.

STANIĆ ... PETAR. Borac 2. bataljona.

ŠTIPAN ... BARE U NOB u 1942. Borac 2. bataljona.

STIPE . . . Dalmatinac. Borac 3. bataljona.

SUŠA ... GOJKO

SVOBODA ... PERO, rođen 1922. U NOB-u 1942. Borac 2. bataljona,

ŠAPONJA . .. ŠIME, rođen 1920. Borac 2. bataljona.

ŠKARICA . .. JURE (JERE). Borac 1. bataljona.

ŠKARIĆ . .. MATE. Borac 1. bataljona.

ŠKARIĆ Šime NIKOLA. Borac 4. bataljona.

ŠKARIĆ ... ŠIME.

ŠKRNJAR . . . BRANKO U NOB-u 1942. Bio u 3. dalmatinskoj brigadi. Lipnja 1943. postao borac 2. bataljona.

ŠKNJAR Mate JURE.

ŠPANJA Špira MILAN, rođen 1915. Borac 6. bataljona.

ŠTRBAC . . . MILAN. Živ nije dostavio podatke.

ŠUBIĆ . .. TONKO ili TONDA. Borac prištapskih jedinica.

ŠUĆURA ... NIKOLA. Borac 2. bataljona.

ŠUNDOV Filipa ŠTIPAN STIPE. U NOB-u 1942. Borac 3. bataljona.

ŠUPE . .. LOVRE.

ŠUPE ... LUCA

ŠUPE . . . SLAVKO SLAVKA. Borac 6. bataljona.

ŠUPE Jose TONA

TIĆIĆ .. . SVETOZAR. Borac 4. bataljona.

TOLIĆ . . . NIKOLA U NOB-u 1943. Borac 6. bataljona.

TOLIĆ Stipe PETAR. Borac prištapskih jedinica.

TOMAŠ .. . DUŠAN. Borac 2. bataljona. Živ. Nije dostavio podatke.

TOMAŠ Nikole PETAR. Borac 2. bataljona.

TOMIĆ ... LUKA Borac prištapskih jedinica brigade.

TOMIĆ Fabjana MARKO Borac prištapskih jedinica.

TORBICA Šime ĐURO, rođen 1922. Borac 2. bataljona.

TRGO ... IVAN. Borac izviđačke čete brigade.

TUPIN . .. ĐURO, rođen 1924. Split.

URŠIĆ ... ĐURO. U NOB-u 1942. Borac 2. bataljona.

VAJIĆ ... ĐURO. U NOB-u 1942. Borac 2. bataljona.

VEŽA ... JOZA, rođen 1912. Borac 2. bataljona.

VOJINOVIĆ-VUJINOVIĆ Ilije MILKA. Borac prištapskih jedinica brigade.

VRCELJ ... VLADIMIR, rođen 1913. Ranjen travnja 1945. na Sremskom frontu 1. bataljona.

VRLIĆ ... NEDO Borac prištapskih jedinica brigade.

VUČIĆ Ivana ĆEDO. Borac 2. bataljona. Živ. Nije dostavio podatke.

VUĆIĆ ... JAKOV. U NOB u 1942. Borac 2. bataljona.

VUKASOVIĆ . . . ANTE. Borac 3. dalmatinske brigade, a zatim 1. proleterske brigade i potom 8. dalmatinske brigade.

VUKOREPA Nikole VASO JOSO. U NOB-u 1942. Borac 2. bataljona.

VUKOVIĆ .. . ŠIME. Borac 4. bataljona.

VULETIN Nikole PETAR, rođen 1922. U NOB-u 1943. Borac 4. bataljona.

ZELIĆ .. . ANTE. Borac 6. bataljona.

ZORIĆ Ivana ANTE, rođen 1923. U NOB-u 1943. Borac 6. bataljona.

ZORIĆ .. . ZORAN. U NOB-u 1942. u 3. dalmatinsku brigadu. Lipnja 1943. borac 3. bataljona.

ŽANJIĆ .. . NIKOLA. Borac 4. bataljona.

ŽDRILIĆ ... NIKOLA. Borac 1. bataljona.

ŽELEN .. . IVAN. Borac prištapskih jedinica brigade.

ŽILOVIĆ .. . JOZO Borac prištapskih jedinica brigade.

ŽIVKOVtĆ ... IVO. Borac 2. bataljona.

ŽIVKOVIĆ ... MARINKO Borac 2. bataljona. Živ. Nije htio dati podatke.

ŽIVKOVIĆ . .. MARTIN Borac 6. bataljona.
ŽIVKOVIĆ ... MILAN Borac 2. bataljona.
ŽIVKOVIĆ .. . ŠIME. Borac 4. bataljona.
ŽUBRINIĆ . . . MILICA. Borac prištapskih jedinica brigade.

U završnoj fazi uređivanja ove knjige Uredništvo je dobilo obavijest o još četiri borca koji su bili u Prvoj proleterskoj brigadi. To su:

1 KUMARIĆ Ante FRANE, rođen 1913, Sućuraj, Hvar, zemljoradnik. U brigadnoj artiljeriji od oktöbra 1943. kod Bugojna. Oktobra 1944. u Beogradu iz brigade otišao u sastav 17. slavonske brigade. Kraj rata dočekao kao borac.

2. CARIĆ . .. SLAVKO, ..., Svirče, Hvar, zemljoradnik. U brigadnoj artiljeriji od oktobra 1943. kod Bugojna. Ostao do kraja rata kao borac.

3. CARIĆ ... BARE Svirče, Hvar, zemljoradnik. U brigadnoj artiljeriji od oktobra 1943. u Bugojnu. Ostao do kraja rata borac.

4. PLENKOVIĆ ... JURAJ, ..., Svirče, Hvar, zemljoradnik. U brigadnoj artiljeriji od oktobra 1943. u Bugojnu. Borac do kraja rata.

NAPOMENA: Ukupan broj boraca biografski obrađenih, kao i onih u posebnom spisku ne slaže se s tabelarnim pregledom, jer su u posljednji čas dobiveni podaci za izvjestan broj boraca.

BILJEŠKA AUTORA

Ovaj popis boraca pripremili su: Tomislav Jelić i Vitomir Pirak. U sakupljanju i sređivanju podataka pomagali su slijedeći drugovi: Marko Boban, Branko Bašić, Nikola Batinić, Dušan Brljević, Aleksandar Bućan, Mate Čulić, Zdenko Duplančić, Pave Deko, Josip Ercegocić Sudac, Mijo Glavan, Mirko Gladović, Ivan Goleš, Mirko Gulin, Mile Ivanković, Ljubo Jelčić, Mate Jurat, Ljubo Konjevoda, Ljubinka Kovačić, Ivo Krnić, Bogdan Krnetić, Pantelija Lacmanović, Mirko Lalić, Branko Laura, Mate Martinović, Poldo Mikulić, Ante Pendžer, Josip Penga, Ivo Petrić, Đuro Petrović, Marin Popić, Nikola Popović, Tonći Puharić, Ivan Radoš, Đuro Radoš, Jere Rupić, Radovan Sekulić Maksi, Ante Stambuk, Ivo Sumić, Miloš Sušak, Ante Šantić, Josip Škaričić Pino, Jakov Škugor, Stanko Škugor, Nevin Šprljan, Jakov Šupe, Ivo Tolić, Donat Tost, Josip Turić, Davorka Urlić, Nikola Vidošević, Šimc Vrančić, Petar-Božo Žarnović, Petar Živković.

STATISTIČKI PODACI
O PRVOJ PROLETERSKOJ BRIGADI

Brigada je na dan formiranja u Rudom 21. prosinca 1941. godina imala u svom sastavu: Stab brigade, Sanitetsko odjeljenja i šest (6) pješadijskih bataljona, i to: Prvi i Drugi crnogorski, Treći kragujevački, Četvrti kraljevački, Peti šumadijski i Sesli beogradski koji se nešto kasnije priključio. Bataljoni su osnovani od srbijanskih i crnogorskih partizanskih odreda i bataljona.

Da dan osnivanja imala je 1199, boraca i rukovodilaca. Od toga 651 člana KPJ i SKOJ-a. Socijalni sastav: radnika 447, zemljoradnika 299, đaka i studenata 253 i ostalih zanimanja 200 boraca i starješina. Od navedenog broja, s teritorija sadašnjih republika i pokrajina, bilo je

— iz SR Crne Gore 368: 365 Crnogoraca, 2 Srbina i 1 Musliman;

— iz SR Srbije (uže područje) 606: 586 Srba, 2 Crnogorca, 1 Hrvat, 1 Makedonac, 12 Jevreja i 4 nepoznate nacionalnosti;

— iz SR Bosne i Hercegovine 68: 55 Srba, 1 Hrvat, 4 muslimana, 4 Jevreja, 1 Nijemac, 1 Austrijanac i 2 nepoznate nacionalnosti;

— iz SR Hrvatske 78: 62 Srba, 14 Hrvata, 1 Mađar i 1 nepoznate nacionalnosti;

— iz SR Slovenije 26: 25 Slovenaca i 1 Srbin;

— iz SR Makedonije 5: 3 Makedonca i 2 Srbina;

— iz SAP Vojvodine 25: 22 Sriba, 1 Hrvat, 1 Jevrej i 1 nepoznate nacionalnosti i

— iz SAP Kosova 13: 8 Srba i 5 Crnogoraca.

Za dva borca je nepoznato mjesto rođenja i nacionalna pripadnost, a za tri borca Srbina, nepoznato je samo mjesto rođenja.

Ostale nacionalnosti: pet boraca, od čega četiri Rusa i Ruskinje i jedan Nijemac, rođen u Berlinu.

Od ukupnog broja boraca i starješina bilo je 72 drugarice. Iz Crne Gore 26; uže Srbije 35 (jedna Jevrejka); Bosne i Hercegovine 1 (Austrijanka) rođena u Prijedoru; Hrvatske 2; Slovenije 3; Makedonije 1; Vojvodine 2 i iz SSSR-a 2 (Ruskinje).

Brojno stanje Prve proleterske brigade po jedinicama (bataljonima) iznosilo je: Štab brigade sa sanitetskim odjeljenjima 26; Prvi crnogorski 154. Drugi Crnogorski 188, Treći kragujevački 250, Četvrti kraljevački 204, Peti šumadijski 176 i Šesti beogradski bataljon 201 borca i starješinu.

U Rudom 21. prosinca 1941. i početkom 1942. u istočnoj Bosni našlo se i 26 boraca iz Dalmacije u jedinicama Brigade, koji su bili na radu u rudnicima, studijama u Beogradu, ili kao partijski radnici na terenu. U ustanku su stupili u srbijanske i istočno bosanske partizanske odrede, a potom u Prvu proletersku brigadu. U koloni 5 priloženog pregleda prikazano je njih 25 boraca za koje smo dobili podatke i obradili, a jedan borac je prikazan u koloni 49 jer nije dostavio svoje podatke ni svoju fotografiju.

Kao što se vidi iz prednjih podataka, Prva proleterska brigada je bila od njezina formiranja jugoslavenska jer su se od početka u njezinim redovima našli borci svih naših naroda, a tokom rata to je poprimilo mnogo veće

razmjere kada su na dugom borbenom putu stupali novi borci pripadnici svih naših naroda i narodnosti, čineći sastav brigade Jugoslavijom u malom.

U redovima Brigade borilo se oko 14.000 boraca, od čega je 2.833 poginulo, a preko 6.500 ranjeno, jednom ili više puta.[1] Za obje te brojke ima različitih mišljenja. Približno s'.anje znat će se kada bude štampana brigadna knjiga, ali potpuno tačan broj sigurno se nikada neće utvrditi. Na svom borbenom putu, od 21. pi-osiinca 1941. do 9. svibnja 1945, prešla je više od 20.000 kilometara.

Brigada je vodila borbu na teritorijama četriju naših republika i jednoj pokrajini (Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Srbiji, Hrvatskoj i Vojvodini, a bez borbe je prešla preko Slovenije do Trsta.

Prva proleterska brigada dala je 84 narodna heroja, što je skromna brojka u odnosu na junaštva i nezapamćeni heroizam njezinih boraca i starješina. Ova skromnost posebno se odnosi na Bosance i Dalmatince. Brigada je dala oko 3.000 različitih vojnih i političkih rukovodilaca za druge jedinice širom Jugoslavije. Zato ona nije bila samo borbena, nego i kadrovska jedinica CK KPJ i Vrhovnog štaba.

U toku rata Brigada je izbacila iz stroja nekoliko desetina hiljada neprijateljskih vojnika i oficira. Na jednom mjestu (»Bilten« od proljeća 1945) stoji da je izbacila iz stroja 65.000 neprijateljskih vojnika. Zaplijenila je ogromne količine raznog pješadijskog i artiljerijskog naoružanja, municije, vojne opreme i hrane. Porušila preko 350 km pruga i na desetine raznih drugih objekata značajnih za neprijatelja (mostova, propusta, tunela, željezničkih stanica i postrojenja, radionica, manjih tvornica). Uništila ili zaplijenila veliki broj raznih motornih, borbenih i drugih vozila (tenkova, bornih kola, kamiona, putničkih automobila, motocikla, bicikla, lokomotiva, vagona). Uništila na zemlji ili oborila nekoliko neprijateljskih aviona.

Brigada je više pula pohvaljivana od Vrhovnog štaba i štabova Prve proleterske divizije, Prvog proleterskog korpusa za izvanredna junaštva i heroizam iskazan u izvršavanju borbenih zadataka u najtežim situacijama.

Od 1.199 boraca i starješina koji su bili iu stroju u Rudom na dain formiranja Brigade nije dočekalo kraj rata 651 borac. Svoje živote dali su širom Jugoslavije.

S ljudstvom je u toku rata popunjavana oko petnaestak puta (većim popunama), ne računajući dolazak manjih grupa i pojedinaca. Borcima iz Dalmacije popunjavana je pet puta. Prvi put koncem kolovoza 1942, kod Livna, drugi na Tičevu sredinom rujna 1942, treći kod Ključa sredinom listopada 1942, četvrti na Sutjesci početkom lipnja 1943, i pet put listopada 1943. kod Bugojna. Manje grupe Dalmatinaca stupile su u Brigadu: krajem listopada 1942. kod Bosanskog Grahova, početkom ožujka 1943 u dolini Neretve, drugom polovinom rujna 1943. u Dalmaciji, svibnja 1944. kod Mrkonjić Grada i Mliništa i krajem listopada 1944. u Beogradu.

Od kraja listopada 1942. do dolaska u Srbiju kolovoza 1944. u Brigadi je bilo preko 35°/o boraca iz Dalmacije u odnosu na njezino brojno stanje ne računajući talijanski bataljon »Garibaldi« koji je ušao u sastav Brigade listopada 1943. godine. Kroz Brigadu je prošlo preko 1.400 boraca s teritorije Dalmacije od čega je poginulo u njoj ili drugim jedinicama gdje su njeni borci otišli u prekomandu više od 650 drugova i drugarica. Najveći broj po-

ginuo je na teritoriji Bosne i Hercegovine jer su se na tom prostoru i odigrale najveće bitke i neprijateljske ofanzive. Ni u jednoj od njih Prva proleterska brigada nije ostala pošteđena.

Konkretniji i detaljniji podaci o Dalmatincima u Prvoj proleterskoj NOU brigadi vide se iz priloženog pregleda. U koloni 5 pregleda prikazani su oni borci Dalmatinci koji su bili u stroju u Rudom 21. prosinca 1941. i oni borci koji su stupili u brigadu siječnja 1942. u istočnoj Bosni. U koloni 49 prikazani su oni borci za koje se nije uspjelo prikupiti potrebni podaci. I oni nisu razvrstani po općinama, tako da nisu ni pokazani u kolonama 2 do 48. Među tim borcima vjerojatno ima pojedinaca koji nisu s teritorije Dalmacije, ali to se nije moglo utvrdili. Borci iz kolone 49 prikazani su poimenično u posebnom spisku.

Za zasluge i heroizam koje je Brigada pokazala u borbi protiv neprijatelja, odlikovana je Ordenom bratstva i jedinstva, Ordenom narodnog heroja. Ordenom narodnog oslobođenja, Ordenom partizanske zvijezde prvog reda i Orden zasluga za narod sa zlatnom zvijezdom, Orden narodne armije s lovorovim vijencem, Ordenom za hrabrost. Oina je dobila i zastavu II kongresa USAOJ-a kao najjbolja brigada narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.

Na borbenom putu Prve proleterske brigade stoje neizbrisive putokazne piramide: Rudo, Rogatica, Podromanija, Pjenovac, Vareš, Igman, Foča, Goražde, Vlasenica, Drinjača, Bratunac, Jahorina, Ulog, Sinjajevina, Kolašin, Fojnica, Čemerno, Gat, Zelengora, Konjic, Prozor, Sćit, Bugojno, Livno, Posušje, Lovreć, Malovan, Ključ, Grahovo, Strmica, Sitnica, Jajce, Skender Vakuf, Kotor Varoš, Crni vrh, Jošavka, Devetine, Teslić, Prnjavor, Srbac, Jelah, Tešanj, Ivan-sedlo, Bradina, Gornji Vakuf, Neretva, Cićevo, Glavatičevo, Ulog, Treskavica, Kalinovnik, Drina—Ustikolina, Krčino brdo, Kapak, Ifsar, Cajniče, K,zara, Lim—Dubrakovo, Sakovići, Kovren, Celebić Borje—Korlat —Trovrh, Zlatni bor, Tara, Piva, Vučevo, Dolina Sutjeske—Suha—Borovno —Popov most, Zelengora, Balinovac, Miljevina, rijeka Prača, Renovica, Han-Pijesak, Vlasenica, Drinjača, Zvornik, Capardi, Nemila, Turbe, Cista Provo-Velika, Lovreć, Aržano, Sujica, Kupres, Travnik, r. Ugar, Jajce, Kotor-Varoš, Jošavka, MasJovare, Uzlomac, Vlašić, Mrkonjić-Grad, Lisina, Šipovo, Mliništa, Vukovsko—Raduša, Vranića, Komare, Bašerinac, Busovačke staje, Bitovnja, Bjelašnica, Trnovo Sandžak—Pljevlje, Uvac, Zlatibor, Palisad, Bajina Bašta, Kosjerić, Maljen, Valjevo, Kolubara, Ub, Ralja, Avala, Beograd, Srem—Si —Tovarnik—Oriolik, Sarengrad, Opatovac, Sotin, Vukovar, Borovo, Ruševo, Caglin, Bakteš, Pleternica, Okučani, r. Ilova, Garešnica, Stefanlija, Dubrava, Vrbovec, Ratkovac, Sv. Ivan Zelina, Zagreb. Samo je to nepotpuna orijentirna epopeja Prve proleterske NOU brigade, koju je prošla u vihoru rata, od prosinca 1941. do 9. svibnja 1945. godine.

TOMISLAV JELIC

NAPOMENA: U zadnji čas kad je tabelarni pregled već bio u štampi stigli su podaci za 9 poginulih boraca koji nisu prikazani u pregledu. U koloni 25 za općiinu Šibenik treba da stoji broj 22, a u koloni 26 za općiinu Benkovac umjesto 38 treba da stoji broj 11.

NAIMENOVANJE	Bilo ukupno u brigadi			Po vremenu i mjestima stupanja u brigadu												Socijalni sastav					Poginulo					Bilo boraca od					Bilo s .leši
	DRUGOVA	DRUGARICA	SVEGA	Rudo i ist. Bosna 1941/42.	Kolovoza 1942. u Livnu	Rujna 1942. Tičevo	Listopada 1942. Ključ—Grahovo	U 4. ofanzivi na Neretvi	U 5. ofanzivi iz 3. dal. i drugih jedinica	Rujna 1943. u Dalmaciji	Listopada 1943. Bugojno—Travnik	Siječanj-svibanja 1944. u Bosni	Srbija — Srem 1944/1945.	o	SVEGA	Radnika	Zemljoradnika	Đaka i studenata	Ostalih zanimanja	SVEGA	U toku 4. ofanzive	U toku 5. ofanzive	Na ostalim bojištima	Od toga žena-drugarica	SVEGA iz kolone 22, 23, 24	1941. godine	1942. godine	1943. godine	1944/1945. godinu	SVEGA	U brigadi	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	3
BENKOVAC	38	–	38	4	–	–	–	–	3	6	24	**1**	–	–	38	3	34	1	–	38	–	1	10		38	2	5	30	1	38	5	
BIOGRAD	5		5						2		3				5	2	2		1	5			1		1	1	**3**	**1**		5	3	
BRAČ	30		30		13	1		4	5	2	5				30	16	12	1	1	30	2	4	5		11	3	22	5		30	14	
DRNIŠ	42	1	43	10		6	8	1	6	1	1	5	5		43	22	21			43		4	16		20	10	18	7	8	43	13	
DUBROVNIK	8		8	1	6								1		8		4	2	2	8			5		5	5	3			8	6	
HVAR	36	1	37		16			1	4	1	14		**1**		37	4	23	5	5	37		5	9		14	5	**18**	14		37	22	
IMOTSKI	21	7	28		6		1		16	5					**23**	6	12	3	7	28	3	6	6	3	15	2	16	10		28	5	
KARDELJEVO	40	7	47		32				14					1	47	16	24	1	6	47	3	11	8	2	22	31	15		1	47	20	
KNIN	43	2	45	6	2	3		5	7		11		**11**		45	22	21	2		45		10	18	2	28	6	19	**8**	12	45	3	
KORČULA	10		10		7				3						**10**	4	6			10		2	1		3	1	8	1		10	6	
MAKARSKA	76	10	86		45			**1**	38	**1**			**1**		86	33	36	8	9	86	5	16	29	4	50	15	59	10	2	86	39	
METKOVIĆ	38	6	42		26		**1**	4	**10**	1					42	16	20		6	42	1	7	14	2	22	9	28	5		42	20	
OBROVAC	2	**1**	3				2				1				3		1		2	3			1		1		2	1		3	1	
OMIŠ	**11**	7	18	1		1		1	14				1		**18**	9	5		4	18		2	6	1	8	1	13	4		18	4	
SINJ	37	6	43		1	7	2	4	17	7	5				43	11	16	11	5	43		7	17	2	24	9	22	12		43	18	
SPLIT	212	17	229	2	4	53	2	4	94	42	20	6	2		229	115	74	19	21	229	3	45	77	10	125	27	120	**80**	2	229	**80**	
ŠIBENIK	352	46	398	**1**	3	3	257	12	26	6	78	6	**1**	5	398	125	203	17	53	398	20	70	135		225	3	299	95	**1**	398	174	
TROGIR	50		50		2	32		1	7	1	6	**1**			50	18	32			50	3	16	11		30	4	34	12		50	15	
VIS	1	1	2						2						2	2				2		**1**		1	1	**1**	**1**			2		
VRGORAC	42	5	47		24				22			1			47	6	27	8	6	47	1	9	12	3	22	8	34	5		47	21	
ZADAR	4	2	6				1		2	1			**1**	**1**	6	1	2	2	1	6			2	1	2	**1**	2	2	**1**	6	5	
UKUPNO	1096	119	1215	25	187	106	274	38	292	74	168	20	24	7	1215	431	575	78	129	1215	41	216	383	53	640	144	741	302	28	1215	474	2

NAPOMENA: Broj neobrađenih boraca iz kolone 49, nije pokazan u kolonama 2 do 49, zbog nedostatka podataka, a njihova imena pojavit će se u knjizi u zasebnom tisku.

DALMATINCI U PRVOJ PROLETERSKOJ NOU BRIGADI OD PROSINCA 1941. DO SVIBNJA 1945. GODINE

	Socijalni sastav					Poginulo					Bilo boraca od					Bilo starješina			Prec ratnih		Prije dolas<a u brigadu bilo je			lina-tilo			Ostalo u JN^> poslije rata						
SVEGA	Radnika	Zemljoradnika	Daka i studenata	Ostalih zanimanja	SVEGA	U toku 4. ofanzive	U toku 5. ofanzive	Na ostalim bojištima	Od toga žena-drugarica	SVEGA iz kolone 22, 23, 24	1941. godine	1942. godine	1943. godine	1944/1945. godinu	SVEGA	U brigadi	U drugim jedinicama	SVEGA	Članova KPJ	Članova SKOJ-a i kandid.	Članova KPJ	Članova SKOJ-a i kandid.	SVEGA	Nosilaca »Spomenice 1941.«	Narodnih heroja	Spanskih boraca	Nižih oficira	Viših oficira	Generala i admirala	SVEGA	Prikupljeno ličnih fotografija	Anketno i biog. obrad. boraca	Anketno i biografski nije obrađeno boraca
16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49
38	3	34	1	–	38	–	1	10		38	2	5	30	1	38	5	3	8	2		5	13	18	1	1	1	1	2	1	4	16	38	
5	2	2		1	5			1		1	1	3	1		5	3	1	4	1	2	1	4	5	1			1	1		2	5	5	
30	16	12	1	1	30	2	4	5		11	3	22	5		30	14	8	22			6	16	22	1			6	6		12	19	30	
43	22	21			43		4	16		20	10	18	7	8	43	13	6	19	3	6	3	13	16	4			2	1	1	4	26	43	
8		4	2	2	8			5		5	5	3			8	6	1	7	6	2	6	2	8	1				2		2	8	8	
37	4	23	5	5	37		5	9		14	5	18	14		37	22	12	34	6	11	9	21	30	4			3	10		13	33	37	
23 '	6	12	3	7	28	3	6	6	3	15	2	16	10		28	5	7	12			2	18	20	2			4	3		7	24	28	
L 47	16	24	1	6	47	3	11	8	2	22	31	15		1	47	20	20	40	7	3	11	23	34	17			. 6	14	1	21	35	47	
45	22	21	2		45		10	18	2	28	6	19	8	12	45	3	6	9	3	4	3	17	20	2			2	1	1	4	22	45	
10	4	6			10		2	1		3	1	8	1		10	6	3	9	2		2	4	6	3			2	2		4	10	10	
86	33	36	8	9	86	5	16	29	4	50	15	59	10	2	86	39	34	73	18	32	28	51	79	10			7	14		21	78	86	
42	16	20		6	42	1	7	14	2	22	9	28	5		42	20	15	35	5		16	15	31	7	1		3	9		12	37	42	
3		1		2	3			1		1		2	1		3	1		1				2	2				2			2	1	3	
18	9	5		4	18		2	6	1	8	1	13	4		18	4	2	8	2		7	8	15				2	1		3	13	18	
43	11	16	11	5	43		7	17	2	24	9	22	12		43	18	12	30		9	4	31	35	1			6	4		10	23	43	
229	115	74	19	21	229	3	45	77	10	125	27	120	80	2	229	80	62	142	26	46	40	107	147	11	1	1	15	31	1	47	156	229	
5 398	125	203	17	53	398	20	70	135		225	3	299	95	1	398	174	69	243	8	20	24	183	207	2		1	37	34	1	72	255	398	
50	18	32			50	3	16	11		30	4	34	12		50	15	11	26	6	5	8	30	38	3			4	1		5	27	50	
2	2				2		1		1	1	1	1			2		1	1	1	1	1	1	2	1			1			1	2	2	
47	6	27	8	6	47	1	9	12	3	22	8	34	5		47	21	13	34	5	15	9	32	41	6			5	8		13	29	47	
1 6	1	2	2	1	6			2	1	2	1	2	2	1	6	5	1	6		1	4		4	1			2			2	5	6	
7 1215	431	575	78	129	1215	41	216	383	53	640	144	741	302	28	1215	474	287	761	101	159	179	581	760	78	3	3	111	144	6	261	822	1215	240

edostatka podataka, a njihova imena pojavit će se u knjizi u zasebnom tisku.

Tabelu sačinili: Tomislav Jelić, Vitomir Pirak i Nevin !

PRILOZI

PARTIZANSKA ZAKLETVA

Mi narodni partizani Jugoslavije latili smo se oružja za nemilosrdnu borbu protiv krvoločnih neprijatelja koji porobiše našu zemlju i istrebljuju naše narode. U ime slobode i pravde našeg naroda zaklinjemo se, da ćemo disciplinirano, uporno i neustrašivo, ne štedeći svoje krvi i živote, voditi borbu do potpunog uništenja fašističkog osvajača i svih narodnih izdajnika.

S T A T U T

PROLETERSKIH NARODNOOSLOBODILACKIH UDARNIH BRIGADA

1. Proleterske narodnooslobodilačke udarne brigade jesu vojne udarne formacije naroda Jugoslavije, pod rukovodstvom Komunističke partije, čiji su borci iskovani u redovima naših herojskih partizanskih odreda u procesu borbe protiv okupatora i njegovih slugu.

2. U redove proleterskih narodnooslobodilačkih udarnih brigada regrutuju se borci pojedinačno i kolektivno, dobrovoljnim putem, preuzimajući na taj način i sve obaveze proleterskih brigada.

3. Proleterske brigade jesu jemstvo za uspešnu borbu protiv okupatora i njegovih domaćih slugu, za uspešnu borbu protiv nacionalnog porobljavanja i ekonomskog ugnjetavanja. Otuda je služba u ovim brigadama najveća čast za svakog pojedinog borca.

4. Ukazujući na pravilan put borbe i svojim sopstvenim požrtvovanjem, proleterske brigade okupljaju oko sebe sve slobodoljubive i napredne slojeve naroda i na taj način čine jezgro buduće narodne armije.

5. Brigade su pokretne jedinice koje moraju uvek biti spremne da dejstvuju gde god je to potrebno. Osim toga, sve jedinice u brigadi moraju uvek biti osposobljene za potpuno samostalne akcije.

6. Disciplina je u brigadama gvozdena. Ova disciplina nije slična disciplini u kapitalističkim armijama. To je samodisciplina zasnovana na svesti i političkom uverenju svakog pojedinog borca. Ona se zasniva na dubokom uverenju čitavog kolektiva kao celine da je takva disciplina neophpodno nužna radi uispešne borbe protiv svih neprijatelja. Temelj takve discipline jeste bezgranična ljubav za pravednu stvar radnog naroda grada i sela — ljubav za konačnu pobedu nad svima neprijateljima naroda.

Ono zahteva strogo i bezuslovno izvršavanje svih naređenja vojnih starešina i političkih rukovodilaca. Za kršenje discipline, za svesno sabotiranje naređenja kažnjavaće se najstrože.

Između boraca kao i između komandnog sastava i boraca treba da vladaju drugarski odnosi, a u stroju i u službi treba da vlada pravi vojnički duh.

7. Brigadama i njihovim jedinicama rukovode štabovi. Oni su čuvari discipline; pripremaju i rukovode operacijama; staraju se o ishrani i snabdevanju svim materijalnim i borbenim potrebama.

8. Pri štabovima brigada formiraju se stalni vojni sudovi od 3 lica, i to: zamenik političkog komesara, zamenik komandanta i jedan član Partije iz redova boraca.

Ako bataljoni deluju odvojeno od brigade i samostalno, onda se i kod njih formiraju vojni .sudovi od 5 lica. Ovi vojni sudovi nisu stalni, već povremeni.

9. Svaka proleterska narodnooslobodilačka udarna brigada mora imati svoju zastavu. Zastava je crvena, sa srpom i čekićem u gornjem desnom uglu, petokrakom zvezdom u sredini i sa izvesnim svojim naslovom.

Osim brigada zastave imaju i bataljoni, samo nešto manje sa istim takvim amblemima i svojim imenom sa rednim rimskim brojem bataljona u brigadi.

10. Svaka proleterska brigada sastoji se iz:

— Štaba;
— Najmanje četiri udarna bataljona;
— Prateće čete;
— Ariteljerijskih jedinica;
— Motomehanizovanih delova;
— Komore;
— Saniteta.

a) Štab se sastoji iz:

— Komandnog dela, koji sačinjavaju: komandant i politički komesar, zamenik komandanta i zamenik političkog komesara.

Komandanti i komandiri su glava jedinica. U zajednici s političkim komesarima izrađuju operativne planove i staraju se o podizanju vojničkog nivoa u jedinicama. Operacijama samostalno rukovode posle donetih odluka i izrađenih planova.

Politički komesari jesu duša jedinica. Oni su predstavnici naroda i čuvari narodnih interesa u jedinicama. Oni su inicijatori i rukovodioci podizanja političkog, vojničkog i ideološkog nivoa u jedinicama.

— Konjičkog voda, jačine 30 konjanika. Vodom rukovodi vodnik.

— Voda za vezu, koji sačinjavaju više specijalnih desetina: kurirska (skijaška), telefonska, radio. Vodom rukovodi vodnik.

— Pionirskog voda, koji sačinjavaju više .specijalnih desetina: pionirska, minerska. Vodom rukovodi vodnik.

— Kulturne ekipe, koja vrši političko-propagandni rad na ideološkoj izgradnji boraca. Njome rukovodi vođa. On po uputstvima politkomesara priprema sve kulturne priredbe, zabave, sela, manifestacije, razrađuje razne proglase, temate, stara se o umnožavanju i izradi političkog materijala.

b) Udarni bataljoni su jačine do 300 partizana, formiranih u tri do četiri udarne čete, po tri voda, po dve do tri desetine. Treba nastojati da svaka desetina u četi ima najmanje po jedno lako automatsko oružje. Svaki bataljon ima bojnu komoru, računajući na svaku četu po dva grla za nošenje lakih automatskih oružja, municije, kuhinje i ostalih bortbenih potreba.

Bataljonom rukovodi štab koji se saistoji od komandanta, politkomesara; zamenika komandanta i zamenika političkog komesara.

Četom rukovodi komanda koja se sastoji od komandira, političkog komesara i zamenika komandira. Politički komesar čete ima u svakom vodu po jednog delegata za politički rad.

Vodom rukovodi vodnik.

Dužnosti rukovodećih organa u bataljonu iste su kao i onih u štabu brigade, samo u okviru bataljona, čete, voda.

v) Prateća četa sastoji se:

— Iz onoliko mitraljeskih vodova — sa po najmanje dva oruđa, — koliko ima bataljona u brigadi. Dobijanjem oruđa treba nastojati da svaki bataljon ima svoju mitraljesku četu od četiri do osam oruđa.

— Iz voda lakih bacača mina, koji se pri razvoju za borbu načelno deljuje bataljonima odnosno četama. Uvećanjem naoružanja prateće čete ova će oruđa ući u sastav čete.

— Voda teških bacača mina, čijom upotrebom rukovodi štab brigade. Dobijanjem više oruđa oni će bacaći preći u sastav bataljona.

g) Artiljerijske jedinice mogu se sastojati od pojedinih oruđa i baterija (4 oruđa), pa sve do jednog diviziona (3 baterije — 12 oruđa).

d) Motomehanizovane jedinice formiraju se prema mogućnosti i potrebi.

đ) Komora se sastoji iz onoliko odeljenja koliko ima bataljona, više jedno za jedinice štaba brigade. Komora može biti kolska, konjska ili r~ehanizovana.

Bataljone prate njihovi komorski delovi pri dodeljivanju samostalnih zadataka.

Pri skupnom dejstvu brigade komora može biti objedinjena.

U. Borci proleterskih narodnooslobodilačkih udarnih brigada imaju na kapama oznaku petokraku zvezdu sa srpom i čekićem.

Starešine imaju oznake kao i u partizanskim odredima.

Oslovljavanje se vrši kao i u partizanskim odredima (druže, druže desetaru, druže vodniče, druže komandire, druže komandante, druže komesare).

Napomena:

Po ugledu na ovaj statut treba formirati i organizovati i narodnooslobodilačke partizanske odrede Jugoslavije.

VRHOVNI STAB
NARODNOOSLOBODILACKE PARTIZANSKE I
DOBROVOLJAČKE VOJSKE JUGOSLAVIJE

izver: Josip Broz Tito. Stvaranje i razvoj Jugoslavenske armije, Beograd, 1949. str. 84—88.

Poslije povlačenja iz Srbije, Partija je sa svom energijom prišla preduzimanju mjera za jačanje ustanka u Bosni i Hercegovini. Iskustvo berbe u Srbiji pokazalo je da oružani ustana'c treba razvijati ne samo u širinu, u masovnost, to jest kvantitativno, već i kvalitativno. Pokazalo se da se mora prej' na stvaranje prvih vojnih jedinica, sposobnih da napuste svoju teritoriju i da raduju gdje god je potrebno i gdje god im se naredi. Iako su partizanski odredi još od samog početka stvarani kao vojne formacije: bataljoni, čete. vodovi i desetine, iako je u njima bila jaka vojna disciplina, itd.. ipak su to bile više teritorijalne jedinice, koje su uglavnom branile svoj kraj svoja sela i kuće, dakle — imale su lokalni karakter i nisu bile sposobne, kao takve, za pokretni rat, da odu sa svoje teritorije i da ratuju u drugim predjelima naše zemlje. S druge strane, mi smo razvijali i stvarali dalje, gdje god je to bilo moguće, teritorijalne partizanske odrede. Iz takvih su se odreda kasnije stalno slivali u redovne jedinioe sve novi i novi borci, koji su obično već prošli borbeno krštenje.

U vezi s tim Vrhovni štab je, odmah poslije povlačenja iz Srbije fo.mrao Prvu proletersku udarnu brigadu. Dva mjeseca poslije toga, to jest 1. marta 1942. godine, stvorena je u Cajniču Druga proleterska narodnooslobodilačka "dama brigada iz partizanskih bataljona koji su se taikođe povukli u Sandžak ii decembru mjesecu i tu vodili neprekidne borbe protiv Talijana i četnika. Poslije toga stvorene EP Treća sandžačka i Četvrta proleterska i druge proleterske brigade.

Tako je, eto, naša Partija stvarala i vaspitavala u jeku tešike i krvavo borbe za slobodu i nezavisnost naroda Jugoslavije — novu, revolucionarnu armiju.

Proleterske brigade nazivali smo tako: prvo, što je u te brigade ušao pretežno proletarijat, radnici iz gradova, fabrika i rudnika, koji su u dotadašnjim borbama pokazali ne samo visoku klasnu svijest već i besprimjernu hrabrost i vjernost Partiji i narodu; drugo, nazvali smo ih tako i zbog toga što je u tim strašnim danima to ime značilo beskompromisnu borbu na život i smrt, što se narod u tim teškim danima na djelu uvjerio da je samo radnička klasa, na čelu s Komunističkom partijom Jugoslavije, dosljedan beskompromisni borac protiv okupatora. Te brigade smo, osim toga, nazvali i udarnim brigadama zbog toga što one nikad nisu znale za poraz, što su bile neuništive, jer su se uvijek poslije teških borbi još više jačale, bez obzira na to što su ponekad morale i otstupiti ispred nadmoćnijeg neprijatelja.

1

Proleterske brigade bile su nepresušni rezervoar rukovodećih kadrova za nove i nove vojne jedinice. One su bile škola komandira i komesara za nove jedinice. U tome je njihova ogromna uloga, kao što je njihova ogromna uloga i u vaspitanju partijskih kadrova. Prema tome, one su bile i politička škola za sve nove i nove borce koji su dolazili u proleterske brigade. One su to bile zbog toga što su bile prve prave vojne formacije u koje je naša Partija poslala veliki dio najboljeg partijskog kadra, u kojima su bili kao jezgro najbolji sinovi radničke klase.

Odmah posle dolaska u Bosnu, u početku januara 1942. godine, Vrhovni štab NOPOJ riješio je da se stvori Narodnooslobodilačka partizanska i dobrovoljačka vojska.

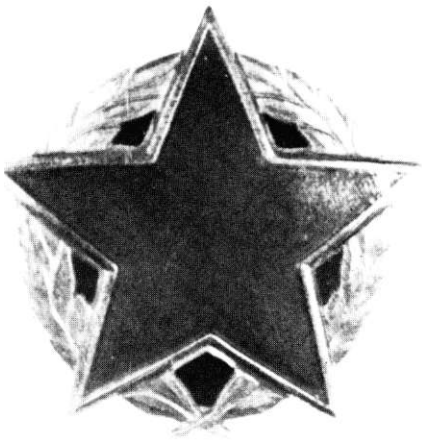
Tako je, pod rukovodstvom KPJ, sitvarana od nižeg ka sve višem tipu i sve brojnija i jača oslobodilačka armija naroda Jugoslavije.

Izvor: Josip Broz Tito, Stvaranje i razvoj Jugosalvenske armije, Beograd, 1949, str. 89—91).

ODLIČJA BRIGADE

Orden narodnog heroja

Orden partizanske zvijezde sa zlatnim vijencem

Orden narodnog oslobođenja

Orden bratstva i jedinstva sa zlatnim vijencem

Orden zasluga za narod sa zlatnom zvijezdom

Orden za hrabrost

Orden narodne armije sa lovorovim vijencem

SPOMEN OBILJEŽJA

NA BORCE IZ DALMACIJE U PRVOJ PROLETERSKOJ BRIGADI

U spomen na poginule borce iz svojih mjesta društveno-polrtičke organizacije uglavnom njena udruženja SUBNOR-a, podigli su različita obilježja u Spomen. U ovom popisu nalaze se obilježja: spomen-ploče i biste, a ostala su nazivi ulicama, osnovnim školama, dječjim vrtićima, omladinskim radnim brigadama, grobljima i dr.

Do ulaska u štampu ove knjige autori su uspjeli evidentirati samo ova spomen-obilježja na borce iz Dalmacije u 1. proleterskoj brigadi.

1. BOGUNOVIC Ivana PETAR, rođen 1912, Baćina, agronom. U njegovu čast otkrivene dvije spomen-biste, od kojih jedna u Spomen-parku revolucije u Kardeljevu a druga u Omladinskom domu »Jakov Tomašević--Topić«, u njegovu rodnom mjestu Baćini. U Kardeljevu postoji Ulica Petra Bogunovića.
2. BONAClC Stjepana LUKA, rođen 1918, Milna, Brač, radnik-kamenoklesar. U njegovu čast dječji vrtić u Milni dobio je naziv Dječji vrtić »Luka Bonačić«.
3. BILOBRK Andrije ANTE-ZlLA, rođen" 1919, Brštanovo, Split. Zemljoradnik. U njegovu rodnom mjestu Brštanovu otkrivena je spomen-bista i Osnovna škola nosi njegovo ime »Ante Bilobrk-Zila«.
4. BRASKIN Duje IVO-MARJAN, rođen 1929, Kaštel Gomilica, Split, đak. Njegovo ime nosi izviđački odred Kaštel Gomilica: »Braškin Ivo-Marjan«.
5. BOSKOVIC Ante MATE, rođen 1919, Baćina, Kardeljevo, radnik. Njegovo ime nosi jedna od ulica u Kardeljevu: »Ulica Mate Bošković«.
6. BULAT Mije DIVKO, rođen 1920, Zaostrog, Makarska, zemljoradnik. Njegovo ime nosi Omladinska radna brigada Zaostrog: ORB »Divko Bulat«. Na njegovoj rodnoj kući otkrivena je spomen-ploča.
7. CURIN Ante DARKO, rođen 1923, Guča, iz sela Gdinja, Hvar, đak. U njegovu čast otkrivena spomen-bista u Gdinju i Osnovna škola nosi njegovo ime: Osnovna škola »Curin Darko«.
8. GIZDlC Ivana KAJO, rođen 1914, Klis, Split, radnik. Osnovna škola u Klisu nosi njegovo ime: Osnovna škola »Kajo Gizdić«.

9. GAĆE Nikole IVAN, rođen 1913, Zagvozd, Imotski, radnik. Otkrivena je spomen-bista u Zagvozdu i njegovo ime nosi Osnovna škola »Ivan Gače« u Zagvozdu.

10. GLAVINA Ivana NIKO, rođen 1914, Makarska, radnik-stolar. Njegovo ime nosi jedna ulica u Makarskoj: »Ulica Nike Glavine«- i jedna omladinska brigada, aktiva SSOH Makarska: ORB »Niko Glavina«.

11. KADIJEVlC Mije VOJKO-VOJIN, rođen 1922, Kremen-Mihali, Metković, zemljoradnik. U rodnom selu Mihalj otkrivena je spomen-bista a u Metkoviću jedna od ulica nosi njegovo ime: »Ulica Vojko Kadijević«.

12. KLJUCE Stanka IVO-UCO, rođen 1921, Podgradina, Metković, radnik. U njegovu čast Kulturno-umjetničko društvo nosi njegovo ime: KUD »Ključ Ivo«, u Opuzenu.

13. LEKO Luke IVO, rođen 1914, Metković, radnik. Jedna ulica u Metkoviću nosi njegovo ime »Ulica Braće Ive i Mije Leke«.

14. LEKO Luke MIJO, rođen 1919, Metković, obućarski radnik. Jedna ulica u Metkoviću nosi njegovo ime: Ulica »Braće Ive i Mije Leke«.

15. MAREVlC Ivana STANKO-PRPlC, rođen 1922, Kula Norinska, Metković, radnik. Otkrivena je spomen-bista u gradskom parku Metković. Osnovna Škola u Kuli Norinskoj također nosi njegovo ime: Osnovna škola »Stanko Marević-Prpić«, kao i grobnica u Kuli Norinskoj.

16. MILlCEVlC Stjepana KREŠO, rođen 1915, Metković, obalski radnik. Jedna ulica u Metkoviću nosi njegovo ime: »Ulica Krešimira Miličevića«.

17. MRDEZA Ante MIJO-CRNOGAĆA, rođen 1912, Vrpolje, Šibenik, radnik. U njegovu čast osnovna škola nosi njegovo ime: Osnovna škola »Mijo Mrdeža«.

18. PUHARlĆ Ivana ZlVKO, rođen 1919, Makarska, pekarski radnik. Jedna omladinska radna brigada SSOH Makarska nosi njegovo ime: ORB »ZIVKO PUHARIC«.

19. RILJE Marina MIJO, rođen 1921, Trogir, đak. Jedna ulica u Trogiru-Travarica nosi njegovo ime: »Ulica Rilje Mijo«.

20. RUBEŠA Zane IVO, rođen 1921, Makarska, stolarski radnik. Otkrivena je spomen-bista u Jugoslavenskom sportskom centru u Makarskoj, jedna ulica u Makarskoj također nosi njegovo ime: »Ulica Ive Rubeša«, kao i jedna omladinska radna brigada SSOH Makarska: ORB »Ivo Rubeša«.

21. SRZIĆ Ante NADA, rođena 1924, Makarska, krojački radnik. U njenu čast nosi ime omladinska radna brigada SSOH Makarska: ORB »Nada Srzić«.

22. BECEVIĆ Alije VESELIN, rođen 1927, Čapljina, obućarski radnik. Otkrivena je spomen-bista i osnovna škola u Čapljini nosi njegovo ime: Osnovna škola »Veselin Bečević«.

23. KUZMANlC Ivana VOJMIR, rođen 1921, Kaštel Novi, Split, student. Jedna ulica u Kaštel Novom nosi njegovo ime: »Ulica Braće Kuzmanić«.

S A D R Ž A J

PREDGOVOR 7

Josip Broz Tito
SJECANJA NA RUDO I PRVU PROLETERSKU 9

Nevin Sprljan
POSVETA POGINULIM, UMRLIIM I ŽIVIM PROLETERIMA . . . 11

PRVI DIO

BORBENI PUT BRIGADE
KRONOLOGIJA BORBENOG PUTA PRVE PROLETERSKE NOU BRIGADE 15

DRUGI DIO

SJECANJA

Koča Popović
NA VISINI REVOLUCIJE 87

Jerko Paltrinjeri Brko
SNJEŽNOM PRTINOM ZA TITOM 88

Paško Romac
DOČEK NOVE GODINE U ROGATICI 95

Nikola Ljubičić
NA ROMANIJI I JAHORINI 99

Anđelko Veljić
S VRHOVNIM ŠTABOM 104

Bozo Zarković
RAZGOVOR BORACA S TITOM 106
. . .
ZAO MU BILO »BILECANKE« 107

Vitomir Pirak
MEĐU CRNOGORCIMA 109

Ljubo Jelčić
SUSRET S PRVOM PROLETERSKOM 111

Milorad Čukić
DONELI SU NAM PESMU I VESELJE 113

Nemanja Marković
ZA BRATSTVO I JEDINSTVO 115

Mijo Glavati
OBAVIJEST JE STIGLA 118
Spiro Lagator
DOLAZE DALMATINCI 120
Miljenko Gareljić
PODGORANI U PRVOJ PROLETERSKOJ 122
Dušan Droca
KRAJINA — S PUŠKOM I SRPOM 124
Jakov Skugor
ŠIBENČANI MEĐU PROLETERIMA 126
Jovan Božović
PESMA U SUSRETU 130
Zika Zivanović
PALJENJE AVIONA 133
Ivan Krnić
KONJEVRAĆANI U BRIGADI 134
Ante A. Juračić
NEZABORAVNI SUSRET 138
Sime Vrančić
»NE PUCAJ, ŽIVE HVATAJ!« 140
Tonči Puharić
DOBILI SMO ZASTAVU 144
Ivo Tolić
ISPOD JEDNOG KROVA 145
Stevan Roglić - Lazar Savičević
DALMATINCI U KRAGUJEVACKOM BATALJONU 149
Krsto Gulin
PUT DO SLOBODE 150
Milan Rimac
DOČEK PROLETERA U IMOTSKOJ KRAJItNI 152
Tomislav Jelić
SAD SMO SVI ISTI 157
Josip Purić
PROLETERI SU SLUŽILI PRIMJEROM 159
Marin Popić
SUSRET SA CRNOGORCIMA 162
Ljubo Jelčić
MOJA PRVA AKCIJA 164
Krsto Krnić
BORAC BEZ PUŠKE 166
Nikola Batinić
MOJ PRVI SUSRET S DRUGOM TITOM 167
Jakov Skugor
U PRVOJ BORBI BEZ PUŠKE 170
Ante Stambuk
ČETRNAEST MJESECI U PRVOJ PROLETERSKOJ 175

Tomislav Jelić
KRKLJA'NAC I PAKAO U DOLINI DRINE 180
Gojko Grulović
ZASUCIMO RUKAVE 186
Tomislav Jelić
PRVA TEŠKA BORBA 189
Aleksa Nenadić
DALMATINCI U DRUGOM BATALJONU 191
Ante Raštegorac
PRVA PROLETERSKA DALMATINCE U ZAGRLJAJ PRIMA . . . 193
Nikola Vidošević
OSLOBODILI SMO StlTMCU 195
Tonči Puharić
MOJ PRVI ZADATAK 197
Ivo Javorčić
»SRETNE TI RANE JUNACE« 198
Tomislav Jelić
OSLOBOĐENJE PRNJAVORA 200
Matilda Vidović
DVA PUTA OTPISANA 203
Vitomir Pirak
PRELAZ PREKO NERETVE 203
Nedjeljka Belić
POSTALA SAM DIO NJIH 206
Rajko Panić
U NAJLEPSOJ USPOMENI OSTALI SU MI DALMATINCI 208
Ika Rak
DVA SJECANJA 213
Nikola Vidošević
ZADNJA NOC U KOLONI 214
Nedeljko M. Milić
BORBE NA TRESKAVICI 215
Vitomir Pirak
BIO JE OMILJEN DRUG 216
NOVA NEPRIJATELJSKA OFANZIVA JE POČELA 217
STIGLI NA VRIJEME 219
Anđelko Miočević
OD SUTJESKE DO MILJEVINE 221
Katica Ašani Pauhović
JELI SMO TRAVU I KONJETINU 221
Miljenko Živković
MOJI DANI MEĐU PROLETERIMA 223
Ivan Raos
DIJELILI SMO SLOBODU 227
Ante Milaćić
PISMO JEDNOG PROLETERA 229

Rade Bulajić
UMALO NE POGIBE. 230
Ante Lokas
BORBA NA KLENKU. 231
Pero Bogunović
SANITET DRUGOG BATALJONA NA SUTJESCI. 234
Ivo Javorčić
PUŠKA TI JE DOTA DIVOJACKA. 238
Đuro Radoš
STVARALO SE BRATSTVO I JEDINSTVO. 242
Rade Bulajić
KORAK DO SMRTI. 244
Martin Matić
NEZABORAVNI DOŽIVLJAJ. 248
Miroslav Bojić
MILIVOJE IZ DALMACIJE. 249
Jakov Skugor
BRATOVO IME POGINULOM DRUGU. 253
Miloš Gojković
MOSTOBRAN. 256
Miljenko Ursić
POBJEĐIVALI SMO GLAD. 259
Ante Raštegorac
NEUSTRAŠIVI VOJKAN. 260
Ljubo Jelčić
POVRATAK U RUDARSKU CETU. 262
Luka Vučković
PRVI DAN U RUDARSKOJ CETI. 265
Poldo Mikulić
TEŠKO ALI ČASNO. 266
Sime Vrančić
PROBOJ IZ OBRUČA. 268
Ante Raštegorac
MOJA NADA MAKARANKA. 271
Josip Protega
BOSONOGI PUŠKOMITRALJEZAC. 274
Ante Periša
PREŽIVIO SAM STRIJELJANJE. 277
Milan Džaleta
BRIGA ZA RANJENOG I BOLESNOG DRUGA. 286
Tomislav Jelić
IZ OKRUŽENJA U OFANZIVU. 287
Jere Grubišić
U KRAGUJEVACKOM BATALJONU. 290
Ante Milačić
MOJE SJECANJE. 296

Đuro Radoš
BILO NAS JE DESETORO U PRVOJ PROLETERSKOJ 298
Zorka Supe-Bekvalac
KRAJ RANJENIKA 305
Mate Ančić
PREVRNUTI KAZAN 306
Rade Bulajić
»TI NE MOZES BITI RAZBOJNIK, SINE!« 307
Rafail Vladić
RANJEN MEĐU USTASAM 310
Anđelko Miočević
OD VLASENICE DO PETROVA POLJA 311
Nikola Batinić
»PUT JE SLOBODAN, KOMANDIRU« 312
Stevan Roglić
ZANIMLJIVO JE BILO U SPLITU 313
Slävko Ljubenkov
TRENUTAK NAJVEĆE RADOSTI 318
Mile Supe
DRAMA DJEČAKA 319
Mirko Rakić
U IZVIDNICI 321
Anđelko Miočević
MARS ZA DALMACIJU 322
Nevin Sprljan
BILI SMO PROLETERI 322
Luka Božović
DVADESET DANA U DALMACIJI 323
Danilo Ružić
POMOGAO SAM DRUGU U NEVOLJI 328
Ankica Smajo-Bačić
»SPURE« 330
Spiro Ivanišević
SLICICE IZ BEOGRADSKOG BATALJONA 337
Ante Milatić
DOLAZAK MEĐU PROLETERE 339
Ante Pendžer
PUT U PRVU PROLETERSKU 340
Jovo Kapičić
VEZA S NARODOM 343
Giro Sikavica
POVRATAK 345
Ljubo Plenković
TREĆI BATALJON NA TOCKOVIMA 347
Tomislav Jelić
BILO JE DIRLJIVIH, BOLNIH I NEUGODNIH TRENUTAKA . . 351

Pavle Kalić-Vukša
IZGUBLJENA GRANATA 356
Manda Bogunović-Culibrk
GRANATA ZA DOČEK NOVE GODINE 357
Savo Pužić
PROKLETA VODENICA NA SLIJEPOM POTOKU 357
Ivan Omerović
DOŽIVLJAJ IZ BEOGRADSKOG BATALJONA 361
Josip Penga
PRVI INTENDANTSKI ZADATAK 363
Ante Pendžer
NA SMETU VISE OD 50 DANA 365
Ljubo Plenković
DESANT NA DRVAR 367
Ivo Petrić
RUBAC SA SRPOM I CEKİCEM 373
Ivo Omerović
MOJI DOŽIVLJAJI U BRIGADI 374
Nevin Sprljan
BORBA NA PALISADU 377
Spiro Ivanišević
MEDALJA ZA HRABROST 382
Vitomir Pirak
BIO JE TO DIVAN SUSRET 384
HRABRE PROLETERKE 386
Nevin Sprljan
OSLOBOĐENJE BEOGRADA 387
Vasilije Radunović
PALA JE I GLAVNJACA 395
Spasoje Radovanović
NEOSTVARENA MAŠINA ZELJA 397
Nevin Sprljan
MOJ DRUGI DOLOZAK U BEOGRAD 398
Andrija Katalinić
TRI RANJAVANJA 401
Vitomir Pirak
NA SREMSKOM FRONTU 402
Nevin Sprljan
U PROBOJU SREMSKOG FRONTA 404
Rade Bulajić
MATINI RATNI KONCERTI 409
Nevin Sprljan
NA PRILAZIMA ILOVI 412
PAKAO NA VRBOVCU 414
Vitomir Pirak
SJECANJA NA PROLETERKE 420

Tomislav Jelić
TAKVI SU BILI PROLETERI 424
Josip Skaričić
BARBA DUJE KONJOVODAC 426
Tomislav Jelić
NAROD PREPRECIO PUT BATALJONU 431
Miroslav Eojić
DALMATINCI U BEOGRADSKOM BATALJONU 433
Nikola Batinić
NJIHOVI LIKOVI OSTAJU NEZABORAVLJENI 440
Ivo Sumić
BILJEŠKE IZ PARTIZANSKOG ŽIVOTA 444
Nikola Batinić
MAJKA STANA 448
Mauricije Marino Faneli
FRAGMENTI IZ RATNOG DNEVNIKA 450
Jovan Božović
PJESMA U SUSRETU 455
*
NEZAPISANI 457
Stana M. Lekić
MAJKA PROLETERA DRUGARSKOM ŠTABU PROLETERSKE BRIGADE 459
Dušan Korać
BORCI DALMACIJE U PRVOJ PROLETERSKOJ BRIGADI . . . 461

TREĆI DIO

POPIS BORACA

POPIS BORACA IZ DALMACIJE U PRVOJ PROLETERSKOJ BRIGADI . 467
STATISTIČKI PODACI U PRVOJ PROLETERSKOJ BRIGADI 755

PRILOZI

PARTIZANSKA ZAKLETVA 761
STATUT PROLETERSKIH NARODNOOSLOBODILACKIH UDARNIH BRIGADA 763
NOVA REVOLUCIONARNA ARMIJA 767
SPOMEN OBILJEŽJA NA BORCE IZ DALMACIJE U PRVOJ PROLETERSKOJ BRIGADI 769

Izdavač

INSTITUT ZA HISTORIJU RADNIČKOG POKRETA DALMACIJE

Za izdavača

MIROSLAV CURIN, prof.

Lektor

SINIŠA VUKICEVIC, prof.

Likovna oprema

JAKOV BUDEŠA, akad. slikar

Fotografije pripremio

JOSIP ERCEGOVIĆ SUDAC

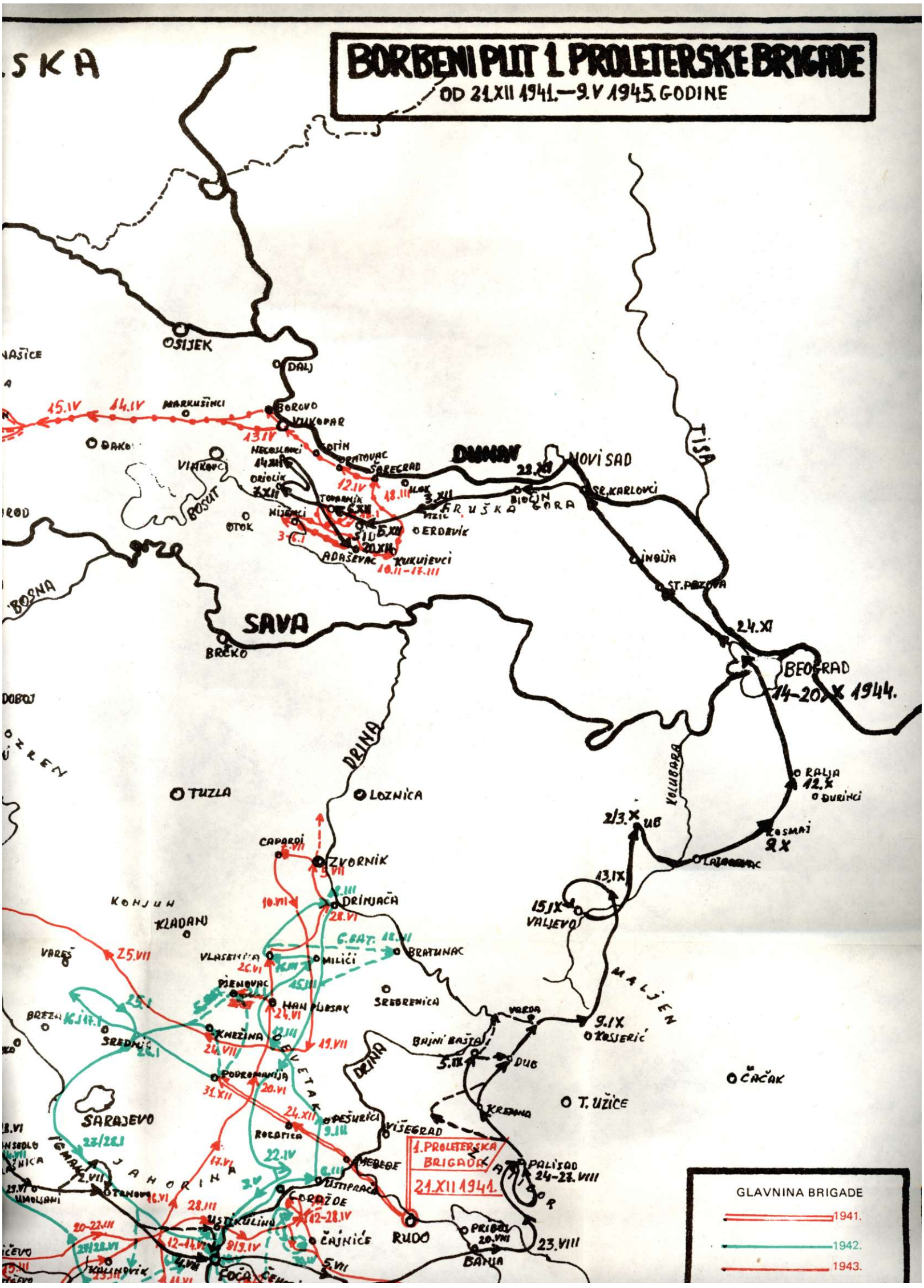
Tehnički urednik

ALEKSANDAR STOJKOVIĆ, graf. ing.

Štampanje završeno prosinca 1982.

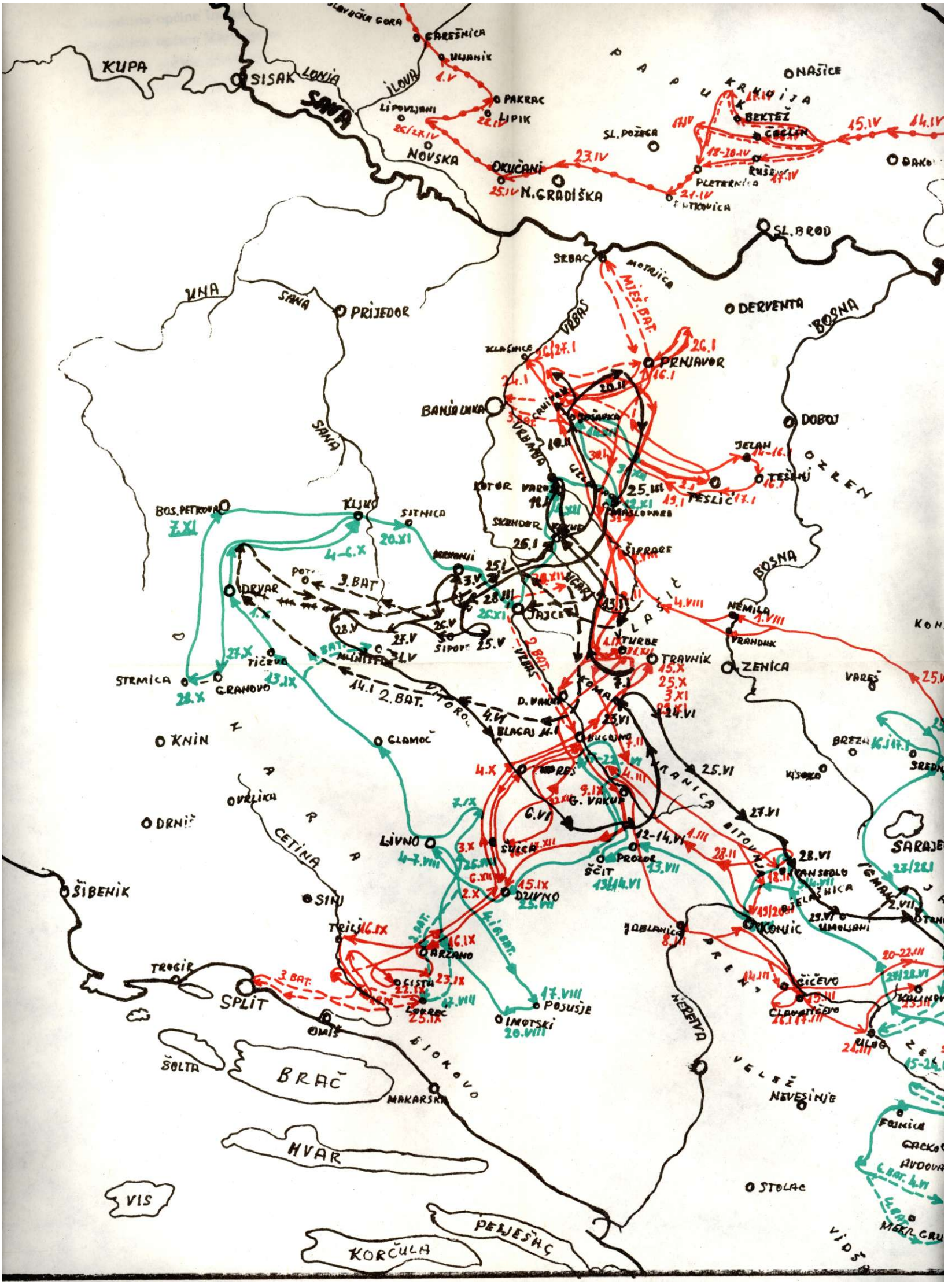
Naklada 1200 primjeraka

Tisak: NITRO »SLOBODNA DALMACIJA« — SPLIT

BORBENI PUT 1. PROLETERSKE BRIGADE
OD 21.XII 1941.—9.V 1945. GODINE
OSIJEK
DALJ
BOROVO
VUKOVAR
MARKUŠINCI
15.IV
14.IV
13.IV
VINKOVCI
BOSUT
OTOK
NIJEMCI
ERDEVIK
ILOK
DUNAV
NOVI SAD
SR. KARLOVCI
FRUŠKA GORA
INĐIJA
ST. PAZOVA
TISA
SAVA
BRČKO
BOSNA
BEOGRAD
14–20.X 1944.
24.XI
DRINA
TUZLA
LOZNICA
ZVORNIK
DRINJAČA
KONJUH
KLADANJ
VLASENICA
MILIĆI
BRATUNAC
SREBRENICA
MALJEN
VARDA
ŠIROKI BRIJEG
DUB
ČAČAK
T. UŽICE
KRUPANJ
VIŠEGRAD
PALIŠAD
24–27.VIII
RUDO
ČAJNIČE
FOČA
SARAJEVO
JAHORINA
IGMAN
KNEŽINA
PODROMANIJA
SREDNJE
BREZNA
PIENOVAC
HAN PIJESAK
RAVNA PLANINA
KOZARA
BANJA LUKA
PRIJEDOR
KOZARAC
KALINOVIK
UGLJEVIK
OSMAJ
9.X
RALJA
12.X
ĐURINCI
2/3.X
UB
13.IX
15.IX
VALJEVO
9.IX
VIŠEGRAD
1. PROLETERSKA BRIGADA
21.XII 1941.
GLAVNINA BRIGADE
1941.
1942.
1943.

OSIJEK
DALJ
BOROVO
VUKOVAR
MARKUŠINCI
15.IV
14.IV
13.IV
VINKOVCI
OTOK
ADAŠEVAC
ERDEVIK
SID
NOVI SAD
SREMSKI KARLOVCI
INDIJA
ST. PAZOVA
24.XI
BEOGRAD
14-20.X 1944.
RALJA
12.X
ĐURINCI
KOSMAJ
9.X
UB
2/3.X
LAJKOVAC
13.IX
15.IX
VALJEVO
ČAČAK
T. UŽICE
KRUŠKA GORA
FRUŠKA GORA
SAVA
BOSNA
DRINA
TISA
TUZLA
LOZNICA
ZVORNIK
DRINJAČA
KLADANJ
VLASENICA
MILIČI
BRATUNAC
SREBRENICA
KNEŽINA
PODROMANIJA
SARAJEVO
ROGATICA
PEŠURIĆI
VIŠEGRAD
MEDJEDE
USTIPRAČA
GORAŽDE
ČAJNIČE
RUDO
FOČA
ČEHOTINA
CELEBIĆ
PRIBOJ
20.VIII
PALISAD
24-28.VIII
BANJA
23.VIII
PRIJEPOLJE
PLJEVLJA
JABUKA
12.V
ŽABLJAK
ŠAVKOVIĆI
15.V.1943.
BIJELO POLJE
MOJKOVAC
1. PROLETERSKA BRIGADA
21.XII 1941.
GLAVNINA BRIGADE
1941.
1942.
1943.
1944.
1945.
DIJELOVI BRIGADE
1942.
1943.
1944.
1945.
AUTOR: TOMISLAV JELIĆ
Razmjer: 1:1,000.000

MAĐARSKA
DRAVA
VIROVITICA
BJELOVAR
ZAGREB
1.PBR
9.V 1945.
ZELINA
RATKOVAC
VRBOVEC
DUBRAVA
ŠTEFANJE
KUPA
SISAK
LONJA
SAVA
ILOVA
PAKRAC
LIPIK
LIPOVLJANI
NOVSKA
OKUČANI
N.GRADIŠKA
SL. POŽEGA
NAŠICE
BEKTEŽ
ČAGLIN
RUŠEVICA
PLETERNICA
SL. BROD
SEBAC
MOTAJICA
DERVENTA
BOSNA
UNA
PRIJEDOR
VRBAS
KLAŠNICE
PRNJAVOR
BANJA LUKA
DOBOJ
JELAH
TEŠANJ
TESLIĆ
OZREN
KOTOR VAROŠ
MASLOVARE
ŠIPRAGE
KLJUČ
SITNICA
BOS. PETROVAC
DRVAR
JAJCE
TURBE
TRAVNIK
NEMILA
VRANDUK
ZENICA
VAREŠ
KONJ
STRMICA
GRAHOVO
TIČEVA
GLAMOČ
KNIN
OVELIKU
DRNIŠ
CETINA
LIVNO
ŠUJICA
PROLOĆ
ŠČIT
DUVNO
ŠIBENIK
SINJ
TRILJ
TROGIR
SPLIT
OMIŠ
BRAČ
POSUŠJE
BUGOJNO
G. VAKUF
D. VAKUF
KOMAR
BREZA
SREDNJE
VISOKO
SARAJEVO
IGMAN
IVAN SEDLO
KONJIC
JABLANICA
ČIČEVO
KALINOVIK
PRENJ
ZELENGORA
BITOVNJA
MOSLOVAČKA GORA
GREŠNICA
ULJANIK
1.V
2.V
3.V
4.V
5-7.V
PAKRAC
LIPIK
OKUČANI
N.GRADIŠKA
PLETERNICA
RUŠEVICA
BEKTEŽ
ČAGLIN
15.IV
14.IV
23.IV
25.IV
MIEŠ. BAT.
26.I
16.I
24.I
20.II
10.II
25.III
19.I
17.I
16.I
JELAH
TESLIĆ
7.XI
20.XI
4–6.X
3.BAT
1.X
23.X
13.IX
28.X
14.I 2.BAT.
4.VI
23.VI
24.VI
25.VI
27.VI
28.VI
12–14.VI
13.VII
15.IX
2.X
2.BAT.
4.BAT.
16.IX
23.IX
17.VIII
3.BAT.
15.X
25.X
3.XI
4.VIII
25.VII
20–22.III
14.III
15.III
23/28.I
2.VII
29.VI
8.III
13/14.VI
4.X
9.IX
6.VI
3.X
4–7.VIII
6.XII
2.BAT.
4.BAT.
22.IX
17.VIII
3.BAT.

KUPA
SISAK
LONJA
SAVA
ILOVA
GREŠNICA
UJANIK
1.V
PAKRAC
LIPIK
LIPOVLJANI
22.IV
26/27.IV
NOVSKA
OKUČANI
25.IV
N.GRADIŠKA
23.IV
SL. POŽEGA
ONAŠICE
BEKTEŽ
ČOČLIN
15.IV
14.IV
13.IV
17-20.IV
RUŠEVAC
17.IV
PLETERNICA
21.IV
SL. BROD
SEBAC
MOTAJICA
UNA
SANA
PRIJEDOR
VRBAS
MIEŠ. BAT.
DERVENTA
BOSNA
KLAŠNICE
26/27.I
PRNJAVOR
26.I
16.I
BANJA LUKA
DOBOJ
JELAH
TEŠNJ
OZREN
TESLIĆ
BOS. PETROVAC
KLJUČ
SITNICA
7.XI
20.XI
4-6.X
DRVAR
3. BAT
JAJCE
ŠIPRAGE
NEMILA
4.VIII
VRANDUK
ZENICA
TRAVNIK
VAREŠ
STRMICA
28.X
GRAHOVO
13.IX
TIČEVO
2. BAT.
14.I 2. BAT.
KNIN
CLAMOČ
BLAGAJ
BUGOJNO
4.X
G. VAKUF
25.VI
27.VI
28.VI
BREZA
SARAJEVO
ŠIBENIK
DRNIŠ
OVRLIKA
CETINA
LIVNO
4-7.VIII
SUICA
PROZOR
ŠČIT
13/14.VI
DUVNO
25.VII
2.X
45.IX
TRILJ
16.IX
ARZANO
OMIŠ
TROGIR
SPLIT
3 BAT.
LOVREC
25.IX
17.VIII
POSUŠJE
IMOTSKI
20.VIII
ŠOLTA
BRAČ
MAKARSKA
HVAR
VIS
PELJEŠAC
KORČULA
NEVESINJE
STOLAC
HERCEGOVINA
ČIČEVO
CLAVANJEVO
KALINOVIK
FOČA
MEĐ. GRU
VIDOŠ

U SUFINANCIRANJU OVE EDICIJE
SUDJELOVALI SU

Konferencija SKH Zajednice općina Split
Skupština Zajednice općina Split
Odbor SUBNOR Zajednice općina Split
Općinski komitet SKH Split
Skupština općine Hvar
Skupština općine Imotski
Skupština općine Kardeljevo
Skupština općine Metković
Skupština općine Split
Skupština općine Šibenik
Općinski odbor SRBNOR Metković
Općinski odbor SUBNOR Split
Odbor za njegovanje revolucionarnih tradicija NOR-a Makarska
SIZ za kulturu općine Makarska
SIZ za kulturu općine Hvar
Nogometni klub »Hajduk« Split
NITRO »Slobodna Dalmacija« Split